TRAP
BESKRIVELSE AF DANMARK

FJERDE BIND

J. P. TRAP

KONGERIGET DANMARK

TREDJE OMARBEJDEDE UDGAVE

UNDER MEDVIRKNING AF

V. FALBE-HANSEN OG H. WESTERGAARD

UDARBEJDET AF

H. WEITEMEYER

FJERDE BIND

HJØRRING THISTED AALBORG
VIBORG OG RANDERS AMTER

KJØBENHAVN MCMI
FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

INDHOLD

	Side
HJØRRING AMT	1
Hjørring	7
Sæby	15
Frederikshavn	23
Skagen	32
Horns Herred	42
Vennebjærg Herred	68
Dronninglund Herred	96
Børglum Herred	124
Hvetbo Herred	153
Øster Han-Herred	165
Læsø	185
THISTED AMT	193
Thisted	199
Nykjøbing	208
Vester Han-Herred	216
Hillerslev Herred	231
Hundborg Herred	248
Hassing Herred	262
Refs Herred	278
Mors	298
Morsø Sønder Herred	300
Morsø Nørre Herred	322
AALBORG AMT	337
Aalborg	342
Nørre-Sundby	385
Nibe	390
Løgstør	396
Kjær Herred	401
Fleskum Herred	425
Hornum Herred	442
Hellum Herred	462
Hindsted Herred	483
Aars Herred	502
Gislum Herred	517
Slet Herred	533
VIBORG AMT	553
Viborg	558
Skive	593
Salling	599
Hindborg Herred	600
Nørre Herred	609
Harre Herred	622
Rødding Herred	632
Fjends Herred	645
Rinds Herred	665
Nørlyng Herred	685
Sønderlyng Herred	702
Middelsom Herred	719
Lysgaard Herred	734
Hids Herred	756
Hovlbjærg Herred	767
RANDERS AMT	781
Randers	787
Hobro	819
Mariager	826
Grenaa	834
Æbeltoft	842
Onsild Herred	849
Gjerlev Herred	861
Nørhald Herred	875
Støvring Herred	887
Galten Herred	897
Rougsø Herred	915
Sønderhald Herred	922
Nørre Herred	950
Sønder Herred	973
Mols Herred	994
Øster-Lisbjærg Herred	1007

BILLEDER

	Side
Vignet: Prospekt af Hjørring	1
Vignet: Hjørrings Segl og Gade i Hjørring	7
St. Kathrine Kirke i Hjørring	8
Gadeparti ved Jærnbanen, Hjørring	11
Vignet: Sæby Segl og Sæby Kirke	15
Sæby Kirke	17
Sæby Kirkes Indre	18
Mølledæmningen ved Sæby	20
Vignet: Frederikshavns Segl og Prospekt af Frederikshavn	23
Frederikshavn Kirke	25
Gadeparti ved Apoteket, Frederikshavn	26
Krudttaarnet, Frederikshavn	27
Fæstningsporten, nedbrudt 1891, Frederikshavn	31
Vignet: Skagens Segl	32
Skagens gamle Kirke	33
Lars Kruses Monument, Skagen	34
Østerbystenen, Skagen	35
Skagens Fyr	36
Skagens ældre Fyrtaarn	37
Grenen	38
Skagen, efter Resen	41
Vignet: Horns Herreds Segl og Nørre-Elkjær	42
Raabjærg Kirke	45
Raabjærg Miler	46
Gaardbogaard	47
Høgholt	56
Bangsbo	62
Knivholt	63
Hirsholms Fyr	66
Vignet: Vennebjærg Herreds Segl og Odden	68
St. Hans Kirke	70
Baggesvogn	76
Bøgsted	78
Odden	80
Interiør fra Odden	81
Hirshals Fyr	83
Vennebjærg Kirkes Indre	90
Ligtræ i Vennebjærg Kirke	91
Maarup Kirke	93
Vignet: Dronninglund Herreds Segl og Dronninglund Kirke	96
Sæbygaard, set fra Gaarden	100
Rugtved	108
Vor Kirke	110
Vorgaard	111
Vorgaards Portal	112
Vorgaard, set fra Gaarden	113
Dronninglund, Hovedindkørselen	117
Dronninglund, set fra Avisgaarden	118
Kjølskegaard	122
Vignet: Børglum Herreds Segl	124
Vrejlev Kirkes Indre	130
Vrejlev Kloster	131
Børglum Kirkes Indre	137
Børglumklosters Ydre	138
Vignet: Hvetbo Herreds Segl og Saltum Kirke	153
Ingstrup Kirke	155
Jetsmark Kirke	160
Lundergaard	161
Gjøl Kirke	163
Vignet: Øster Han-Herreds Segl og Kokkedal	165
Korparti i Lerup Kirke	167
Bratskov, set fra Haven	170
Kokkedal, set fra Gaarden	173
Bejstrup Kirke	179
Forhallen i Bejstrup Kirke	180
Oxholm Kirke	182
Oxholm	183
Vignet: Læsø Huse	185
Birkedommerboligen paa Læsø	190
Vignet: Prospekt af Thisted	193
Vignet: Thisteds Segl og Ligsten ved Thisted Kirke	199
Thisted Kirke	200
J. P. Jacobsens Monument, Thisted	201
Vignet: Nykjøbings Segl og Prospekt af Havnen	208
Nykjøbing Kirke	209
Vignet: Vester Han-Herreds Segl og Vust Kirke	216

	Side
Tømmerby Kirke	225
Bolbjærg og Skareklit, sete fra Øst	227
Vignet: Hillerslev Herreds Segl og Nors Kirke	231
Rær Kirke	233
Hanstholm Fyr med Hansted Kirke	234
Højgruppe ved Vester-Vandet	239
Hillerslev Kirke	241
Vignet: Hundborg Herreds Segl og Sjørring Kirke	248
Sydlige og nordlige Portal i Sjørring Kirke	251
„Bispegraven" paa Sjørring Kirkegd.	252
Sjørring Volde	253
Vignet: Hassing Herreds Segl	262
Snedsted Kirkes Ydre	264
Vignet: Refs Herreds Segl og Vestervig før 1838	278
Vestervig Kirke	280
Vestervig Kirkes Indre	281
Vestervigs Vartegn	282
Liden Kirstens Grav	283
Ligtræ fra Agger Kirkegaard	286
Jættestuen i Lundhøj	289
Hvidbjærg Kirke	294
Vignet: Morsø Sønder Herreds Segl og Ørding Kirke	300
Dueholm Kloster. Efter Resen	301
Dueholm Kloster, Sept. 1899	302
Karby Kirke	309
Ligsten i Karby Kirkemur	310
Vejerslev Kirke	314
Gammelvold	315
Blidstrup Kirkes Sydportal	316
Blidstrup	317
Højris	318
Ørding Kirkes Indre	320
Vignet: Morsø Nørre Herreds Segl.	322
Alsted Kirkes Indre	332
Ligsten paa Alsted Kirkegaard	333
Vignet: Christian IX's Bro over Limfjorden	337
Vignet: Aalborgs Segl	342
Algade med St. Budolfi Kirke og Museet, Aalborg	344
St. Budolfi Kirkes Indre 1899, Aalborg	345
Vor Frue Kirke, Aalborg	346
Frue Kirkes Hovedportal, Aalborg	347
Raadhuset, Aalborg	350
Ting- og Arresthuset, Aalborg	351
Katedralskolen, Aalborg	352
Aalborghus' Østfløj og Nordfløjens Østgavl 1855, sete fra Haven	355
Slotsgaarden, Nord- og Østfløjen, sete fra S. V. (fra Gaarden)	356
Den nordlige Hospitalsgaard, set fra S. Ø., Aalborg	359
Kælder under Hospitalskirken, Aalborg	360
Caroline Smiths Minde, Aalborg	364
Den mørke Gang, Aalborg	367
Latinergyden, Aalborg	368
Østeraagade, Nr. 13, 15 og 17, Aalb.	369
Jens Bangs Stenhus og Kompagnihuset, Aalborg	370
Kong Hans' Gaard, Aalborg	371
Stenstøtte fra Kong Hans' Gaard, Aalb.	372
Dørpartiet i Poul Pops Hus, Aalborg	373
Hjørnet af Algade og Adelgade, Aalb.	374
Panelet Stue i Museet i Aalborg	375
Vignet: Nørre-Sundbys Segl og Prospekt af Nørre-Sundby	385
Nørre-Sundby Kirke	387
Vignet: Nibe Segl og Nibe Kirke	390
Nibe Kirkes Indre	392
Vignet: Løgstør Kirke	396
Vignet: Kjær Herreds Segl	401
Sal paa Rødslet	405
Birkelse, set fra Haven	408
Sulsted Kirkes Indre	412
Sønder-Elkjær	413
Gammel-Vraa, set fra Gaarden	415
Hals Skanse	424
Vignet: Fleskum Herreds Segl	425
Forhallen i Nørre-Tranders Kirke	428
Vignet: Hornum Herreds Segl	442
Sønderholm Kirkes Kor	445
Store Restrup	446
Nørholm Kirkes Kor	448
Buderupholm	453
Vignet: Hellum Herreds Segl	462
Kongstedlund	463
Kælder paa Kongstedlund	464
Randrup, set fra Gaarden	472
Bindingsværksgavl paa Randrup	473
Lindenborg, set fra S.	478
Trappetaarn paa Lindenborg, mod Gaarden	479
Vignet: Hindsted Herreds Segl	483

	Side
Visborggaard	487
Visborggaards Portal	488
Villestrup	495
Portal paa Villestrups Sydfløj	496
Vignet: Aars Herreds Segl	502
Nørlund	506
Dør paa Nørlund	507
Vignet: Gislum Herreds Segl	517
Nøragergaard	523
Fovlum Kirkes Sydportal	526
Snit af en Køkkenmødding ved Ertbølle	530
Vignet: Slet Herreds Segl	533
Rekonstruktion af Vitskøl Klosterkirkes Nordside	537
Grundplan af Vitskøl Klosterkirke	538
Bjørnsholms vestl. Fløj	539
Salling Kirkes Indre	544
Vaar	548
Vignet: Prospekt af Viborg	553
Vignet: Viborgs Segl	558
Søndersogns Kirke, Viborg	560
Søndersogns Kirke omtr. 1730	561
Det gamle Raadhus, Viborg	563
Provinsarkivet, Viborg	564
Stiftamtshuset, Viborg	565
Stiftsprovstegaarden, Viborg	566
Hospitalets Nordfløj, Viborg	568
Tausens Minde, Viborg	571
Husene Nr. 7 og 9 i St. Mogensgade, Viborg	572
Huset Nr. 31 i St. Mogensgade, Viborg	573
Viborg omtr. 1670. Efter Resen	579
Vignet: Lysestage i Viborg Domkirke	583
Viborg Domkirke før Ombygningen, med Stænderhuset	584
Viborg Domkirke, 1900	585
Grundplan af Domkirken	586
Domkirkens Indre, set fra Hovedindgangen	587
Domkirkens Indre, set fra Koret	588
Tværsnit af Viborg Domkirkes Kor og Krypt	589
Krypten i Viborg Domkirke	590
Vignet: Skives Segl og Skive gamle Kirke	593
Skive Kirke	595
Vignet: Hindborg Herreds Segl og Krabbesholm	600
Krabbesholm	603
Oddense Kirkes Indre	606
Vignet: Nørre Herreds Segl og Korset ved Astrup	609
Grinderslev Kirke	612
Grinderslev Kirkes Sydportal	613
Eskjær	615
Den søndre Portal paa Rybjærg Kirke	621
Vignet: Harre Herreds Segl og Roslev Kirke	622
Østergaard	624
Vignet: Rødding Herreds Segl og Portværelse paa Spøttrup	632
Spøttrup med Hovedindkørslen	633
Borggaarden paa Spøttrup	634
Vægtergangen paa Spøttrup	635
Lem Kirke	641
Døbefont i Lime Kirke	643
Kaas	644
Vignet: Fjends Herreds Segl	645
Staarupgaard	647
Ørslevkloster, set fra Haven	650
Kælder under Ørslevkloster	651
Kobberup Kirkes Syddør	656
Vignet: Rinds Herreds Segl og Lynderupgaard	665
Lerkenfeld, set fra Gaarden	667
Hersomgaard, nedbrudt 1798	677
Grundplan af Klejtrup Voldsted	678
Klejtrup Voldsted	679
Lynderupgaard	684
Vignet: Nørlyng Herreds Segl	685
Korset ved Finderup	690
Det tredje Halds Ruiner	691
Hald efter Resen	692
Hald Aar 1900	693
Vignet: Sønderlyng Herreds Segl og Aalum Kirkes Døbefont	702
Tjele, set fra Gaarden	704
Aalum Kirkes Ydre	714
Aalum Kirkes Sydportal	715
Vignet: Middelsom Herreds Segl og Bjerring Kirkes Nordportal	718
Skjern Voldsted	728
Ulstrup	733
Vignet: Lysgaard Herreds Segl og Kors paa Vinderslev Kirkegaard	734
Avnsbjærg	738
Palstrup fra Haven	740

	Side
Grønbæk Kirke	743
Portaler fra Vinderslev Kirke, Vindue i Korgavlen og Søjle paa Korets Hjørner	747
Døbefont i Vinderslev Kirke	748
Mindesten paa Grathe Hede	750
Lyshøj med Blicher Mindestenen	751
Højrække i Frederiks og Lysgaard Sogne	753
Tympanon paa Karup Kirkes Nordside	755
Vignet: Hids Herreds Segl og Balle Kirkes Sydportal	756
Serup Kirkes Portal	758
Vignet: Hovlbjærg Herreds Segl	767
Ormstrup	769
Bidstrup	777
Vignet: Prospekt af Randers	781
Storegade Nr. 13 i Randers	786
Vignet: Randers Segl	787
St. Mortens Kirke, Randers	789
Kirkens Hovedindgang fra Vest, Randers	790
St. Mortens Kirkes Indre 1893, Randers	791
Raadhuset med Niels Ebbesens Monument, Randers	795
Ting- og Arresthuset, Randers	796
Teknisk Skole og Museet, Randers	797
Helligaandshuset, Randers	798
Gammelt Stenhus paa Raadhustorvet, Nr. 7, Randers	804
Bindingsværkshuse i Brødregade, Nr. 24 og 26, Randers	805
Port i Store Kirkestræde Nr. 2, Randers	806
Storegade Nr. 13, Gaardsiden, Randers	807
Vignet: Hobros Segl	819
Hobro Kirke	820
Vignet: Mariagers Segl og Løvportene	826
Mariager Kirke og Kloster	828
Vignet: Grenaas Segl	834
Grenaa Kirke	836
Gammel Kømandsgaard paa Torvet, Grenaa	838
Vignet: Æbeltofts Segl og Prospekt af Æbeltoft	842
Det gamle Raadhus, Æbeltoft	844
Gammel Gaard paa Adelgade, Æbeltoft	845
Vignet: Onsild Herreds Segl	849
Jættestue paa Snæbum Mark	860
Vignet: Gjerlev Herreds Segl og Prospekt af Trudsholm	861
Portal paa Vindblæs Kirkes Kors Sydside	863
Overgaard	865
Trudsholm	867
Vignet: Nørhald Herreds Segl	875
Sydportalen i Kovsted Kirke	880
St. St. Blichers Grav paa Spentrup Kirkegaard	881
Hald Kirkes Kor, med Altertavle	884
Gjessinggaard	886
Vignet: Støvring Herreds Segl og Prospekt af Støvringgaard	887
Støvringgaard	895
Vignet: Galten Herreds Segl	897
Frisenvold Laksegaard	903
Mogens Gøyes Ligsten i Voldum Kirke	908
Clausholm, set fra N.	909
Værelse paa Clausholm	910
Vignet: Rougsø Herreds Segl og Frise fra Ørsted Kirke	915
Portaler fra Ørsted Kirke	921
Vignet: Sønderhald Herreds Segl og Essenbæk Kirke	922
Gammel Estrup, set fra Ø.	928
Løvenholm, set fra Haven	934
Hørning Kirke, i Baggrunden Hospitalet	943
Skaføgaard	945
Vignet: Nørre Herreds Segl og Fornæs Fyr	950
Enslev Kirke	953
Herregaarden Benzon	958
Bondegaard paa Stokkebro Mark	959
Mejlgaard	965
Anholt Fyr	972
Vignet: Sønder Herreds Segl og Søren Kandes Grav	973
Katholm	976
Rugaard	985
Nødager Kirke	991
Nødager Kirkes Messepult	992
Vignet: Mols Herreds Segl	994
Skaadebakken paa Øen Hjælm	996
Gravtræ i Agri Kirke	999
Runddysse ved Knebel	1001

	Side
Vignet: Ø.-Lisbjærg Herreds Segl og Vosnæsgaard	1007
Thorsager Kirke	1009
Thorsager Kirkes Indre	1010
Grundplan af Thorsager Kirke	1011
Kalø Ruiner	1013
Grundtegning af Kalø Slot	1014
Hornslet Kirkes Kor	1017
Rosenholm	1019

BYKORT

	Side
Hjørring	8
Sæby	16
Frederikshavn	24
Skagen	32
Thisted	200
Nykjøbing	208
Aalborg	342
Nørre-Sundby	386
Nibe	390
Løgstør	397
Viborg	558
Skive	594
Randers	788
Hobro	820
Mariager	826
Grenaa	834
Æbeltoft	842

Hjörring Amt.

Hjørring Amt, det nordligste i Nørrejylland og hele Danmark, omfatter største Delen af *Vendsyssel* (hvortil ogsaa Kjær Hrd. i Aalborg Amt regnes), den østlige Del af Han-Herrederne samt Øerne Læsø og Hirsholmene i Kattegat og Gjøl i Limfjorden. Amtet begrænses mod S. af Aalborg Amt (Kjær Hrd.) og Limfjorden, mod S. V. af Thisted Amt (Vester Han-Hrd.) og er i øvrigt omgivet mod V. af Vesterhavet (Skagerak) og mod Ø. af Kattegat. Kysterne ere uden Indskæringer; paa Vestkysten ligge de svagt indbuede Bugter Jammer Bugt (mellem Bolbjærg og Hirshals) og Tannis Bugt (mellem Hirshals og Skagen), paa Østkysten Aalbæk Bugt (mellem Skagen og Hirsholmene). Mod N. løber Amtet ud i Skagens Odde, der ender i den mod Ø. vendende Spids „Grenen". En stor Del af Amtet er opfyldt af det saakaldte *Højvendsyssel*, et stærkt bakket Højdeparti, der ligger inden for en Linie mellem Frederikshavn, Hirshals, Hjørring, Brønderslev, Dronninglund og Sæby. De højeste Dele i dette Parti ligge mod Ø. Her er fra S. til N. lejret „Jydske Aas" eller „Allerup Bakker" med Vendsyssels højeste Punkt Knøsen, 432 F., $135,_6$ M., samt Storstens Bakke, 347 F., 109 M., begge liggende i Jyllands Hovedvandskelslinie; nordligere ligge Højdepunkter paa 389 F., 122 M., S. V. for Flade Kirkebakke, og Tolne Bakker (højeste Punkt Boelhøje, 267 F., 84 M.). Den vestl. Del af Højdepartiet er lavere; dog hæver sig mod N. V. i Nærheden af Hirshals Tornby Bjærg til 275 F., $86,_5$ M. Den øvrige Del af Vendsyssel uden om Højdepartiet er temmelig lavtliggende og jævn, til Dels opfyldt af Kær- og Mosestrækninger; navnlig gælder dette Egnen mod N. helt op til Skagen, medens Egnene mod V. ud til Vesterhavet hist og her afbrydes af isolerede Bakkepartier, saaledes tæt ved Havet Rubjærg Knude, 237 F., $74,_4$ M., og Ørnbjærg, 137 F., 43 M. Mod S. V. gaar Amtet

over i Han-Herrederne, der danne Forbindelsen mellem Vendsyssel og Thyland. Den Del af Han-Herrederne, der hører til Amtet, er for det meste lavtliggende og jævn; dog hæver sig lige ved Vestgrænsen et Højdeparti (højeste Punkt Lerup Bavnehøj, 261 F., 81 M.). Langs Vestkysten helt op til Skagen er der Flyvesandsstrækninger. Med Hensyn til Frugtbarheden frembyder Amtet — ligesom overhovedet Jyllands nordl. og vestl. Amter — meget store Forskelligheder, idet der ved Siden af Sogne, hvor der kun i Gnmst. gaar omtr. 15 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk., findes andre, hvor Gennemsnittet naar op over 100 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikul. beregnedes der i Gnmst. at gaa $31^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (320 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende til Takst 4), og i gnmstl. Frugtbarhed bliver Amtet det tredjelaveste af Jyllands — og hermed hele Landets — Amter, idet kun Ringkjøbing og Ribe Amter staa lavere. Søerne ere faa og ubetydelige. Af de mange Vandløb, der fra Højvendsyssel søge ud til Kysterne i alle Retninger, nævnes paa Østkysten Knasborg Aa, Elling Aa, Bangsbo Aa, Sæby Aa, Vorsaa, Asaa og Gjer Aa (hvilken sidste for en Del danner Grænsen mod Aalborg Amt), paa Vestkysten Uggerby Aa og Liver Aa (Aastrup Aa); mod S. til Limfjorden løber Rye Aa, der ogsaa danner Grænsen mod Aalborg Amt.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: $51,_{06}$ □ Mil ($2811,_8$ □ Km.), større end noget af Øernes Amter, men mindre end Ringkjøbing, Ribe, Viborg og Aalborg Amter. Af det saml. Fladeindhold udgør Købstæderne $1,_{02}$ □ Mil ($56,_{16}$ □ Km.). Det hele opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens ubetydelige Vandareal (48 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $^{16}/_7$ 1896 til 509,679 Td. Ld. (omtr. 280,322 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 162,806 (deraf med Hvede 355, Rug 41,419, Byg 22,641, Havre 59,333, Blandsæd til Modenhed 17,836, Boghvede 35, Bælgsæd 137, Spergel 992, Kommen og Raps 6, Frøavl 338, Kartofler 6913, Foderroer 5917, Grøntfoder 6824, Havesager 60); der henlaa til Brak 28,705, til Høslæt 37,519 og Afgræsning 96,153; Engarealet var 38,470. Fladeindholdet af Have var 2214, af Skov 16,454 bevoksede og 1379 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 14,709, Kær og Fælleder 22,145, Hegn og Læplantninger 636, Byggegrunde, Veje osv. 9966 Td. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 50,594, Flyvesand og Klit med 22,875, Stenmarker med 4271 og endelig af Vandareal foruden Søplanen 784 Td. Ld. Inden for Kornarealet spiller her, som i alle Jyllands Amter, Dyrkningen af Havre den langt overvejende Rolle; ogsaa Rugarealet er forholdsvis betydeligt, medens Dyrkningen af Hvede er ganske forsvindende. Hvad Bygavlen angaar, staar den langt tilbage for Øernes Amter, og den naar heller ikke den Betydning, som den har i Jyllands østl. Amter; derimod er det til Blandsæd til Modenhed udlagte Areal langt større her end i noget andet Amt i Jylland. Ogsaa Høslæt- og Grøntfoderarealerne ere større

i dette Amt end i noget andet jydsk Amt, medens til Gengæld Afgræsningsarealerne, som indtage saa betydelige Arealer i de jydske Amter, ere forholdsvis noget mindre her. Inden for Rodfrugterne spiller Kartoffeldyrkningen Hovedrollen i Modsætning til Øerne og det østl. Jylland, hvor Foderroerne ere af større Betydning. Det Areal, der er anvendt til Boghvede, Kommen, Hør og Hamp og lign. Havesager, er ganske ubetydeligt. Engarealet er meget stort, og det samme gælder Moser og Kær, af hvilke kun Aalborg Amt har et større Areal. Amtet er ret skovfattigt ligesom alle Egnene N. for Limfjorden. De væsentlig ubenyttede Arealer, især i den nordl. Del — Heder, Flyvesand m. m. —, udgøre baade absolut og forholdsvis en betydelig Del af Amtets Areal.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_{7}$ 1898: 28,339 Heste, 123,042 Stkr. Hornkvæg (deraf 81,217 Malkekøer), 97,779 Faar, 75,183 Svin, 8 Æsler, 907 Geder og 2979 Kaniner. Kvægavlen er af stor Betydning i Amtet; sættes Kreaturstyrken i Forhold til Hartkornet, er denne saaledes større her end i noget andet af Landets Amter; dette skyldes i Særdeleshed det store Antal Hornkvæg og Svin. Absolut set er Antallet af Hornkvæg større end i noget andet Amt, alene med Undtagelse af Ringkjøbing Amt, og af Malkekøer og Kvier har dette Amt betydelig flere end noget andet Amt; derimod er Antallet af Stude langt mindre end i Almindelighed i Jylland. Navnlig er dog Antallet af Svin meget betydeligt, og af de jydske Amter har kun Aarhus Amt flere; baade for Hornkvæg og Svin har der ogsaa fundet en meget stærk Tilvækst Sted i Tiden mellem de to sidste Kreaturtællinger, hvorimod Faareavlen her som overalt er gaaet tilbage. Antallet af Heste er nok betydeligt, men her staar Amtet dog tilbage for de østjydske Amter. Baade af Hingste og Tyre hører den aldeles overvejende Del til jydsk Race; af Vædderne ere de fleste af Landrace, men Dishleyracen er dog ogsaa stærkt udbredt. Fjerkræavlen er nok af Betydning, men staar dog langt tilbage for Landets frugtbarere Amter; der fandtes 1898: 346,605 Høns, 1491 Kalkuner, 32,077 Ænder og 34,906 Gæs. Antallet af Gæs er større end i noget andet Amt; ogsaa af Bistader fandtes der mange, 7875, kun de vestjydske Amter have flere.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskyldshartkorn (21) var $^{1}/_{1}$ 1895 16,082 Td.; deraf var Købstædernes 198. Landdistrikternes Hartkorn — 15,884 Td. — fordelte sig saaledes, at der fandtes 82 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med 1947 Td., 4126 Bøndergaarde (1—12 Td. Hrtk.) med 11,087, 9102 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2671 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 179 Td. Hrtk. Endvidere var der 2796 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4084 med 12,526 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 64 med 202 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Desuden fandtes 4 Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pant-

sætte med 68 Td. Hrtk. og 56 alm. Fæstegaarde paa Livstid med 238 Td. Hrtk. Af Husene vare 10,551 med 2562 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1830 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 1347 med 109 Td. Hrtk. (deraf 966 jordløse). Som i de andre Amter i Jylland med lav Bonitering træffes ogsaa i dette Amt kun faa Gaarde i Klasserne med større Hartkornstilliggende — paa over 4 Tdr. Hrtk. er der i alt endog kun 755 Brug —, og det er det Amt, som efter Ribe Amt har færrest Brug paa 4 Td. Hrtk. og derover. Til Gengæld er Antallet af Gaarde paa 1—2 Td. Hrtk. ret betydeligt, ligesom der ogsaa findes forholdsvis mange Huse med Jord, og af jordløse Huse endog det største Antal i noget jydsk Amt. Hvad Besiddelsesmaaden angaar, er Selveje langt det almindeligste, Arvefæste spiller her som i alle jydske Amter kun en ringe Rolle, og af almindelige Fæstegaarde findes ogsaa kun faa, færre end i de østl. Amter (men flere end i de vestl.) og langt færre end paa Øerne. For Husenes Vedk. er Fæste og Leje noget mere almindeligt, og da navnlig for de jordløse Huse, og findes da ogsaa her hyppigere end i de vestl. Amter, medens Randers og Aalborg Amter have et langt større Antal.

Folketallet var $^1/_2$ 1890: 110,361 (1801: 45,327, 1840: 65,265, 1860: 84,464, 1880: 101,414), hvoraf Købstæderne 15,030 og Landdistrikterne 95,331. Med Hensyn til Befolkningstætheden staar Amtet lidt over Gennemsnittet for Jylland som Helhed; det hører sammen med Aalborg og Thisted Amter til det nordl. Jylland, hvor Tætheden paa den ene Side er langt lavere end i de 3 østl. Amter, men paa den anden Side betydelig højere end i de 3 vestl. Amter i Jylland. Inden for det nordl. Jylland indtager det atter en Mellemstilling, idet Tætheden er større end i Aalborg, men lavere end i Thisted Amt. Paa 1 □ Mil kom der i 1890: 2158 Mennesker ($39_{,19}$ pr. □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 5079 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, Videnskabsmænd osv.), 64,602 hørte til Jordbrugernes Klasse, 268 til Gartnernes, 4848 til Fiskernes, 16,512 til de industridrivendes, 4707 til de handlendes, 1433 til de søfarendes; der var 5909, som hørte til Gruppen „andre Erhverv", hovedsagelig forskellig Daglejervirksomhed, 3466 levede af deres Midler, og 3537 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er Hovederhvervet, og Handel og Industri spille forholdsvis set kun en ringe Rolle; derimod er det en betydelig Del af Befolkningen, der har sit Erhverv ved Søen, idet saa vel Fiskeri som Søfart giver en stor Del af Befolkningen ($5_{,7}$ pCt.) dens Underhold. I Sammenligning med de andre jydske Amter leve forholdsvis faa her af deres Midler, og i intet Amt er det forholdsvise Antal af de under Fattigvæsenets Forsorg værende Personer saa stort som her.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$ 1897—$^{31}/_3$ 1898.

Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsen 317,648 (deraf paa Hartkornet 280,864 — $17^1/_2$ Kr. pr. Td. — og lignet paa Kommunerne 36,784), Bidrag fra Købstæderne 2083, Indtægt af Aktiver 6253; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 137,637, Medicinalvæsen 61,093, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 53,165, Amtsskolefonden 15,882, Dyrlægevæsen 7941, Sandflugtsvæsen 2816 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1898 i Panteobligationer og Kapitaler 304,138, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 642,030 og skyldte 1,198,632 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. Aar til døvstummes Oplæring 293, til Idioters Underhold m. m. 5257, og fik sine væsentligste Indtægter fra $^1/_4$ pCt. Afgiften 937, Bøder 554 og i Henhold til Pl. 1845 661 samt et Tilskud fra Amtsfonden paa 4000 Kr. Amtsfattigkassen ejede $^{31}/_3$ 1898: 26,816 Kr. i Panteobligationer og Kapitaler. Desuden bestyres under Kassen Legatmidler til et samlet Beløb af 10,857 Kr. — Med Hensyn til Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde 1897: paa Hartkornet 470,489 (genstl. $26_{,02}$ pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 285,637, Indtægt af Aktiver var 22,079, Afgifter efter Næringsloven 35,193 Kr; desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til samlet Værdi af 77,477 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 274,265, Skolevæsen 245,697, Alderdomsunderstøttelse 120,447 (deraf 55,110 i Tilskud af Staten), Vejvæsen 108,661, Sandflugtsvæsen 12,711, Udgift ved Sogneraadene 17,139, Bidrag til Jærnbaneanlæg 13,196 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutningen af 1897: i Kapitaler 168,925, i faste Ejendomme 2,266,314 og skyldte 981,089 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til et samlet Beløb af 90,191 Kr. Med Hensyn til Beskatningens Højde staar Amtet betydelig over Jyllands Gennemsnit baade med Hensyn til Hartkornsskat og Formue- og Lejlighedsskat; for Hartkornsskatternes Vedk. staar det som det Amt, der paaligner langt det højeste Beløb pr. Td. Hrtk., med Hensyn til Formue- og Lejlighedsskat naa de vestl. Amter vel noget højere, naar Skatten udregnes med Hartkornet som Sammenligningsgrundlag; men lægges de to Skattebeløb sammen, er den samlede Skat dog højest her. Sættes denne i Forhold til Høstværdien, er der dog flere Amter, der staa lige saa højt.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Hjørring*, *Sæby*, *Frederikshavn* og *Skagen* og Herrederne: *Horns*, *Vennebjærg*, *Dronninglund*, *Børglum*, *Hvetbo*, *Øster Han* samt *Øen Læsø*.

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 54 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 7. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Aalborg Stift (tidligere

kaldt Vendelbo Stift) og omfatter 5 Provstier: 1) Horns, 2) Vennebjærgs, 3) Børglum og Hvetbos, 4) Dronninglunds og 5) Øster og Vester Han-Herreders (det sidste Hrd. i Thisted Amt).

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 4 Købstadsjurisdiktioner, 7 Landjurisdiktioner: 1) Horns Herred, 2) Vennebjærg Herred, 3) Børglum Herred, 4) Hvetbo Herred, 5) Dronninglund Herred, 6) Han-Herrederne og 7) Læsø Birk.

Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Aalborg Stiftsfysikat; der er 7 Lægedistrikter: 1) Skagens, 2) Frederikshavns, 3) Hjørrings, 4) Sæbys, 5) Hallunds, 6) Hvetbos og 7) Læsøs. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 8 Branddirektorater: 4 for Købstæderne og 4 for Landdistrikterne (et for Horns og Dronninglund Hrd., et for Vennebjærg og Børglum Hrd., et for Hvetbo og Øster Han-Hrd. og et for Læsø).

Vendsyssel — i den ældste Tid kaldet *Vendle*, i Vald. Jrdb. *Wændlesyssel*, i Knytlingesaga *Vendelskage*, omtr. 1300: Wændælsysæl, 1406: Wendelsysle, i øvrigt ogsaa Wendesysel og Wennæsyslæ — indbefattede vistnok i Oldtiden og den tidlige Middelalder alt Landet N. for Limfjorden; paa Vald. II's Tid omfattede det de nuv. Herreder i Hjørring Amt undtagen Øster Han-Hrd., der hørte til Thysyssel. Fra 1660 bestod Vendsyssel af *Aastrup* og *Sejlstrup Amter*, der indbefattede største Delen af Vennebjærg Hrd. og Dele af Børglum, Jerslev (Dronninglund), Hvetbo, Øster Han og Kjær Herreder, og *Børglum Amt*, til hvilket største Delen af Børglum og Hvetbo Herreder og mindre Dele af Jerslev og Vennebjærg Herreder hørte, medens Læsø og Dele af Øster Han-Hrd. hørte til Aalborghus Amt. Det nuv. *Hjørring Amt* oprettedes ifl. Reskript af $^4/_9$ 1793.

Litt.: *L. C. Brinck-Seidelin*, H. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselskabet, Kbh. 1828. — *A. P. Gaardboe*, Fortidsminder fra Vendsyssel, hist.-topr. og kulturhist. Brudstykker, Aarhus 1893 (for en stor Del samlede af Artikler i Saml. til jydsk Hist. og Topogr.). — *F. Nielsen*, Vendsyssel og Vendelboerne for et halvt Aarh. siden, Kbh. 1880. — Tillige anføres her: *H. D. A. Wulff*, Statist. Bidr. til Vendelbo Stifts Hist. i 16. og 17. Aarh., Aalborg 1872, og *H. F. Rørdam*, Bidr. til Vendelbo Stifts Kirkehist. siden Reformationen, i Kirkehist. Saml. 3. R. III Bd. S. 380 og 721 flg. (jvfr. ogsaa 3. R. I Bd. S. 165 flg.). *C. Klitgaard*, Stude- og Strandhandelen paa Vestkysten af Vendsyssel, i Saml. til j. Hist. 3. R. I. Bd. S. 209 flg. Danm. geol. Undersøgelse I R. N. 2 (Kortbladene Skagen, Hirshals, Frederikshavn, Hjørring og Løkken), Kbh. 1899. — I St. kgl. Bibliotek findes et Manuskr. af. *N. Hancke*, Saml. til Vendsyssels Hist. og Topogr.

Hjørring

Hjørring Købstad ligger i Vennebjærg Herred under 57° 27′ 44″ n. Br. og 2° 35′ 39″ v. L. for Kbh. (beregnet for St. Kathrine Kirkes Vestende) i en skovløs Egn paa Sydsiden af et 214 F., 67 M., højt Plateau, mod S. begrænset af nogle Indskæringer fra Engdraget „Palleskov", mod Ø. af lave Markjorder. Højeste Punkt i Byen er ved St. Hans Kirke, 158 F., 50 M.; paa Østergade nær ved Bygrænsen er der 114 F., 36 M. Afstanden fra Frederikshavn er omtr. $4^1/_2$, fra Aalborg $6^1/_4$ Mil (ad Jærnbanen resp. $4,_8$ Mil, $36,_1$ Km., og $6,_3$ Mil, $47,_9$ Km.). Byens Udstrækning er fra N. V. til S. Ø. omtr. 2000 Al., fra V. til Ø. er det bredeste Sted omtr. 1400 Al. Hovedaaren er den fra N. V. til S. Ø. gaaende Nørregade, der fører til Torvet og derpaa gennem Strømgade fortsættes til Springvandspladsen, hvorfra den med Elmetræer beplantede Østergade (se Vignetten S. 1) fører videre mod S. Ø. ud til Landevejene til Frederikshavn, Sæby og Aalborg. Fra Springvandspladsen fører mod S. den nye, smukke Jærnbanegade, mod V. Søndergade og Skolegade. Byen har udvidet sig ret betydeligt, særlig mod S. i Jærnbanekvarteret. Byen har i de senere Aar faaet mange ret anselige Huse i flere Stokv. og er i det hele smukt bygget; men den har intet fra de andre danske Købstæder forskelligt Præg og har ingen gamle Huse at opvise; de hyppige Ildebrande have udslettet ethvert Spor af Byens Ælde.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1899 1,329,870 □ Al. (omtr. 95 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 3046 Td. Ld.*). Byen havde da 29 Gader og Stræder, 10 Veje og 5 Pladser. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 566 (Aug. 1899: 775, deraf paa Købstadsgrunden 540). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 3141 Td. Ld.; deraf vare besaaede 1400, Afgræsn., Høslæt, Brak og Eng 1476, Kær og Fælleder 22, Moser 12, Have 48, Skov 14, Heder 11, Veje og Byggegrunde 154, Vandareal 4 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 136 Td.; deraf hørte 101 til 45 Gaarde, 25 til 204 Huse; 20 Gaardbrug og 29 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge *Klokager* og *Bjærgene*, Huse, *Holmen*, Gde. og Huse, *Bredfald Mølle*, *Aldershøj* (*Alleshøj*) *Mølle*, Bryggeri og Savværk, Gaarden *Bistrup* m. m.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_1$ 1899: 7,591,935 Kr. (Antal af Forsikringer 731).

*) Ved kgl. Resol. af $^{17}/_1$ 1876 og $^{24}/_8$ 1877 henlagdes *Bistrup Landdistrikt*, der ved Folketællingen 1870 var blevet udsondret som et særskilt Landdistrikt, under Hjørring Købstad.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

St. Kathrine Kirke (hvidtet), ved Vestergade og Kirkestræde paa en beplantet Plads, bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., to Korsarme mod N. og S. og ved Korets Nordside et Sakristi og en lille Tilbygning. Kirken bestod oprindl. af Skib og Kor, der maaske har haft Apsis, og var opført i den romanske Tid (vistnok Midten af 13. Aarh.) af røde Munkesten i Munkeskifte; paa Sydsiden af Skibet er bevaret et lille Parti af den oprindelige Sokkel med en derpaa hvilende Pilaster. I den senere Middelalder er der blevet foretaget store Ombygninger. Den første Tilbygning er vistnok den sydl. Korsarm, det saakaldte St. Annæ Kapel, der er grundlagt af Præsten Peder Pedersen („Petrus Petri plebanus"),

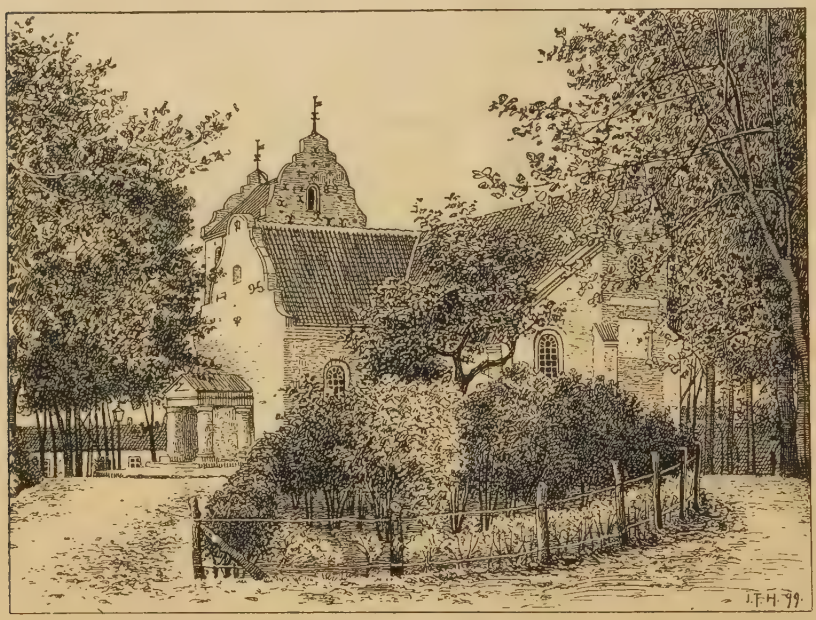

St. Kathrine Kirke.

der blev begravet her*). Kapellet, der er overhvælvet, blev forbundet med Skibet ved en Spidsbue (ifl. Resen har der paa Sydsiden af Skibet staaet et andet Kapel, som nu er forsvundet). Senere blev det oprindelige Kor nedbrudt og erstattet med det nuv., langt større, der overhvælvedes og har store Stræbepiller mod Ø. Noget senere fik Skibet 3 Hvælvinger, Murene forhøjedes, og det anselige Taarn, hvis stjernehvælvede Underrum forbandtes med Kirken ved en Spidsbue, tilføjedes (der ses Spor til, at det har været bestemt at overhvælve Taarnet i to Stokv.); ligeledes tilføjedes Sakristiet (overhvælvet) i Slutn. af Middelalderen. I Slutn. af 18. Aarh.

*) Hans Ligsten, der nu er forsvunden, men af hvilken der findes en Afbildning af S. Abildgaard i Nationalmuseet, havde en lat. Indskrift, der i Oversættelse lød: „I det Herrens Aar 1489. Jeg ønsker efter min Død at hvile under denne haarde Sten, og ligesom jeg nedlægges her, saaledes dør Verdens Ære. Peder Pedersen Præst, Grundlægger af dette Kapel".

(paa Taarngavlen staa Aarst. 1789—93, paa Taarnet 1767 og 1777) er Kirken undergaaet større Reparationer, idet store Partier af Murene skalmuredes med smaa Sten, og Gavlkammene og Gesimserne opførtes i Rokokostil, det sidste Arbejde vistnok som Følge af en Brand, der havde ødelagt Kirkens Tagværker. I 1829 blev der tilbygget en lille Forhal med et Par svære, murede Søjler foran den sydl. Korsarm, og Hovedindgangen blev henlagt hertil. I 1855 tilføjedes den nordl., overhvælvede Korsarm, og Korbuen udvidedes (Arkitekt: Thielemann). I 1867 indsattes der store, rundbuede Vinduer i Kirken, og 1876 tilføjedes Tilbygningen til Varmeapparatet, hvis Dampskorsten mispryder Kirken. Over Indgangen en Solskive.

Altertavlen, vist fra Chr. IV's Tid, er udskaaren af Peder Ibsen i Renæssancestil, med Fremstillinger af Nadveren, Korsfæstelsen, Opstandelsen og Himmelfarten, de 4 Evangelister m. m.; ved Siderne af Alteret ere opstillede udskaarne Egetræsfigurer af St. Kathrine og en Apostel (uvist hvilken), vistnok Rester af en katolsk Altertavle. Prædikestolen er fra 1855. Den gamle Døbefont, af norsk Marmor, er i Bægerform og prydet med Rundbuefrise og, paa Foden, et Vædderhoved og 3 Mandehoveder. Orgelet, fra 1899, er anbragt i Taarnrummet; i Korsarmene er der Pulpiturer. I Kirken hænge en Messing- og 2 Broncelysekroner samt et ligeledes af Ibsen udskaaret Epitafium (restaur. 1898 af Magn. Petersen) med Portrætter af Raadmand Peder Nielsen Bagi, † 1674, hans Hustru Maren Pedersdatter, † 1661, og deres to Børn. I øvrigt er Kirken blottet for alle tidligere Prydelser; ved Restaurationen 1855 solgtes næsten alle de gamle Ligsten ved Auktion (af de endnu bevarede Sten ved Kirken nævnes en — Brudstykke — over Provst Niels Lauritsen Bech, † 1670, en over Købm. Anders Nielsen Riis, f. 1720, og en over Anna Marie Klitgaard, † 1811, Enke efter Købm. Niels Andersen Riis). Sakristiet har tidligere været Ligkapel for Familien Lange til Fuglsig; ifl. D. Atl. (V Bd. Afd. I S. 206) skødedes det 1635 for 100 Speciesdl. til Niels Lange til Rønnovsholm († 1640) til Gravkapel, „dog det øverste af samme Kapel at blive til Sakristiet"; Niels Lange begravedes her 1640; hans Søn Henrik Lange til Fuglsig, † 1671, købte Kapellet „i levende Live", og hans Enke Hipolita Hahn, † 1693, opretted Fundatsen for Kapellet $^{31}/_{10}$ 1674. Disse tillige med andre af Familien vare bisatte her; i 19. Aarh. bleve alle Kisterne nedsatte i den overhvælvede Kælder under Sakristiet*); 1899 bleve tre Fanestænger samt et Egetræsskab, med Langernes Vaaben, og Levninger fra Kisterne, der i sin Tid vare anbragte i Kapellet, opstillede der. Af de tre Klokker er „Mellemklokken", uden Aarst., fra omtr. 1450 (om Klokkerne, se *F. Uldall*, i Hjørring Amtstidende $^{20}/_{10}$ 1889).

Byen har to Kirkegaarde mod N. V. i Byen paa begge Sider af Kirkegaardsvej; den gamle Kirkegaard, anlagt 1821, 2 Td. Ld., og Assistenskirkegaarden, anlagt 1869, udvidet 1887 og 95, i alt 4 Td. Ld.; paa den sidste er opført et Ligkapel 1887 og et Epidemilighus 1893. Den ældste Kirkegaard, ved Kirken, nedlagdes 1821.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Kirken ejede 1899 i Obligationer og Kontanter omtr. 15,000 Kr. og af Jord 5 Parceller, i alt 39 Td. Ld. Ager og Eng. Kirken har ingen Gæld.

*) Kisterne undersøgtes 1892. Foruden ovennævnte Niels Lange og Henrik Lange og hans to Hustruer Anne Ahlefeldt, † 1655, og Hipolita Hahn, indeholdt de Ligene af Lieutn. Niels Lange, † 1694, Anne Cathrine Lange, † 1694, Jmfr. Anne Lange Christensdatter, † 1717, og Fru Maren Kruse, Erik Krabbes.

Mod N. lige uden for Bygrænsen, ved Klokagervej, ligger Apostolisk Kirke; den bestaar af Langskib og er opf. af røde Mursten 1896. — Paa Hjørnet af Korsgade og Dronningensgade ligger et Missionshus, „Bethlehem," opf. af røde Sten 1895.

(De lige op til Bygrænsen liggende to Kirker St. Hans og St. Olai Kirker omtales ved Landsognene).

Raadhuset, ved Torvet, er en 1838 opført, 1 Stokv. høj Bygning med høj Kælder (det tidligere Raadhus, af Bindingsværk, laa ogsaa paa Torvet). Det indeholder en Byraadssal, tillige Mødested for Hjørring Amtsraad, en stor Sal, der anvendes ved Sessioner og ved Valg, og et Forligslokale. I Byraadssalen hænger et af Chr. S. Købke malet Portræt af Amtmand J. A. Graah, † 1873.

Ting- og Arresthuset, i Jærnbanegade, er opført 1886 af Amtskommunen ($^2/_3$) og Hjørring Købstad ($^1/_3$) efter Tegn. af Arkitekterne Olivarius og Poulsen, Randers. Det bestaar af en to Stokv. høj Bygning i T-Form og indeholder Lokaler for Købstadens, Vennebjærg Herreds og Børglum Herreds Jurisdiktioner samt Plads for 26 Arrestanter. Foran Bygningen er der et Haveanlæg.

Det kommunale Skolevæsen bestaar af Kommuneskolen og Hedeskolen. **Kommuneskolen**, i Dronningensgade, er opf. 1894 for 135,000 Kr. efter Tegn af Arkitekt Axel Møller. Bygningen, af røde Mursten i to Stokv., bestaar af to Længer med Gymnastiklokaler, Badstue og Centralvarmeapparat og havde $^1/_{12}$ 1899 26 Klasser (deraf 4 Forberedelsesklasser), 1 Overlærer, 14 fast ansatte Lærere og Lærerinder, 3 Timelærerinder og 855 Elever. **Hedeskolen**, Ø. for Byen ved Frederikshavnsvejen, havde 1 Lærer, 1 Lærerinde og 70 Elever. **Realskolen**, understøttet af Stat, Komm. og Amt, i Skolegyde i den 2 Stokv. høje, tidligere Pigeskole; 1899 er opf. et Gymnastikhus; den havde $^1/_{12}$ 1899 9 Klasser, 1 Bestyrer, 5 faste Lærere og 2 Timelærerinder samt 116 Elever. **Teknisk Skole** (den midterste Bygning paa Billedet S. 11), i Kongensgade, en 1891 opført, meget stilfuld Bygning i to Stokv. med Trappeparti ved Façaden og slankt Træspir paa Taget, efter Tegn. af Bygningsinspektør H. Kampmann, har omtr. 200 Elever. En **Handelsskole**, opr. 1872 af Handelsforeningen, har omtr. 40 Elever. Desuden er der to private Pigeskoler.

Fattiggaarden, i Overgade, en Bygning i eet Stokv., er opført sidst i 1850'erne; den har Plads til omtr. 20 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Aalborgvejen, er opf. 1890 af Amtskommunen ($^2/_3$) og Købstaden ($^1/_3$) efter Tegn. af H. Kampmann og bestaar af en Hovedbygning i 1 Stokv. med høj Kælder og et Midtparti i 2 Stokv. Ved Siden af Sygehuset ligger et efter Tegn. af Amtsvejinspektør Lunøe 1893 opf. **Epidemihus** i 1 Stokv. Sygehuset og Epidemihuset have tils. Plads for omtr. 70 Patienter.

Milde Stiftelser: **Haandværkerstiftelsen**, Østergade, en Bygning i to Stokv. efter Tegn. af Arkitekt Axel Møller, opført 1891 af Haandværkerforeningen med Fribolig for 20 gamle, værdige, trængende Haandværkere og deres Enker. **Børneasylet**, Jærnbanegade, opr. 1875 af den 1863 oprettede Velgørenhedsforening, har Plads for omtr. 50 Børn. Desuden er der af Velgørenhedsforeninger: Foreningen af 22. Apr. 1860 („Firskillingsforeningen") til Understøttelse af værdige trængende og deres efterladte, en 1890 opr. Sygeplejeforening, Foreningen til Almueskolebørns Bespisning (opr. 1886), Handelsforeningens Hjælpekasse (opr. 1874) m. m

Eftertryk forbydes.

Udført af V. F. A. Berggreen.
Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.
1899.
Axel E. Aamodt & Ith. Etabl.

Hjørring har intet Vandværk eller Gasværk. Derimod har Byen en privat **Elektrisk Lysstation**, der forsyner en stor Del af Byens Forretninger med elektrisk Belysning (Produktionen var i 1899 omtr. 400,000 Ampèretimer).

Posthuset og Telegrafstationen, paa Stationspladsen, er opf. 1899 i to Stokv. af røde Mursten efter Tegn. af H. Kampmann. — **Jærnbanestationen** for den i Aug. 1871 aabnede Vendsysselbane er opf. af Arkitekterne Hoffmeyer og Arboe under Tilsyn af Holsøe.

Af andre Bygninger nævnes: Kødkontrolstationen, bag ved Raadhuset, Amtmandsboligen, Østergade, Præstegaarden, en Bindingsværksbygning i Vestergade for Enden af lille Kirkestræde og lige over for Kirken (se Vignetten S. 7), Landboernes Forsamlingsbygning, Østergade, opf. 1882, Sparekassen for Hjørring og Omegn (Bygningen tilhøjre i Billedet S. 11), Kongensgade, en 1893 opf. stilfuld Bygning efter Tegn. af H. Kampmann, Odd Fellow Logen, Dronningensgade, en

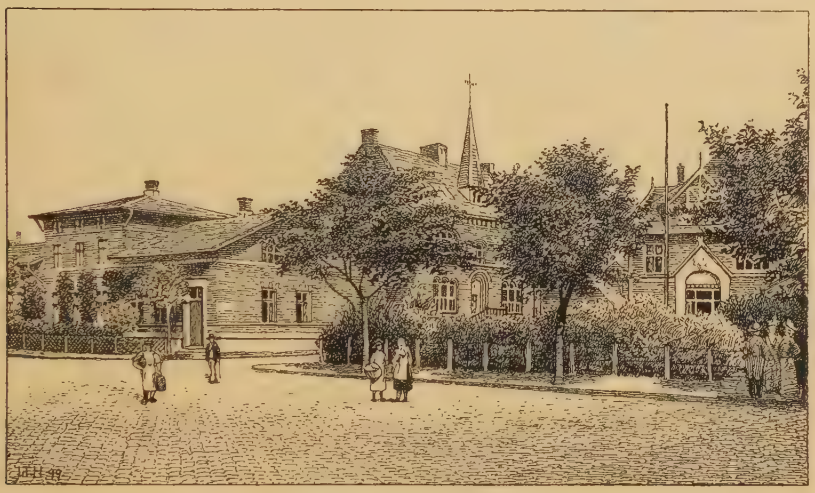

Gadeparti ved Jærnbanen.

1898 opf. 3 Stokv. høj Bygning med Taarn, et Højskolehjem, Skolegade, opf. 1888, et Lærlingehjem, Skolegyde, en Good Templarloge, Klokagervej, en Badeanstalt, Nørregade, et Teater (Plads for omtr. 400 Tilskuere) i Hotel du Nord, m. m.

Byen har en **historisk Samling**, indeholdende Oldsager, Mosefund, Mønter, Folkedragter osv.; den er grundlagt af det 1889, paa Initiativ af Tandlæge J. Lønborg-Friis med Støtte af Mænd fra By og Land oprettede „Vendsyssels hist. Samfund," og er anlagt og ledet af Lønborg-Friis, der skænkede Samfundet sin egen Samling; den har fra Jan. 1900 Plads i den tidligere Realskole, Skolegyde, som Kommunen har solgt til Samfundet paa billige Vilkaar.

Hjørring har flere smukke Anlæg. Mod S. V. uden for Byen ligger **Christiansgave**, omtr. 10 Td. Ld., anlagt af Staten 1821 som Planteskole, skænket Byen 1843. I Anlægget, der har flere store Alleer, staar en af A. Paulsen modelleret Broncebuste af Fr. VII i overnaturlig

Størrelse, afsløret $^{5}/_{6}$ 1866 (det første Mindesmærke, der rejstes for Kongen i Landet), og en Marmorbuste af Konsul Chr. H. Nielsen, en lang Tid Byens ledende Mand († 1881), rejst 1883 og ligeledes modelleret af Paulsen. S. Ø. for dette Anlæg ligger **Svanelunden**, omtr. 15 Td. Ld., anlagt 1878; i Anlægget findes en Pavillon med Sommerteater, en Skøjteløberdam og en $^{15}/_{5}$ 1898 afsløret Mindesten (bornholmsk Granitsten med en af A. Paulsen modell. Portrætmedaillon og Relief) for Oberst *E. M. Dalgas* († 1894). Desuden ejer Kommunen to Plantager Ø. og N. for Byen, hver omtr. $2^{1}/_{2}$ Td. Ld., og et Plantagebælte omkring Markedspladsen, omtr. 1 Td. Ld.

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1890 6055, Nov. 1899: 7490 (1801: 744, 1840: 1556, 1860: 2807, 1880: 4308). Erhverv 1890: 619 levede af immateriel Virksomhed, 333 af Jordbrug, 81 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 2381 af Industri, 1238 af Handel, 950 af forskellig Daglejervirksomhed, 255 af deres Midler, 185 nøde Almisse, og 11 hensade i Fængsel. — Handel, Haandværk og Agerdyrkning ere Byens Hovederhverv. Den har med sit store Opland en temmelig betydelig Handel; Indførselen foregaar for største Delen over Frederikshavn.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 84,092 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 26,522 Pd., uldne Manufakturvarer 13,170 Pd., Vin 9574 Pd., Glas- og Glasvarer 48,244 Pd., Humle 3172 Pd., Stentøj, Fajance osv. 12,530 Pd., Kaffe 58,753 Pd., Risengryn og Rismel 61,032 Pd., Salt 235,203 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 133,714 Pd., Tobaksblade og Stilke 41,321 Pd., Kokes 160,000 Pd., Metaller og Metalvarer 521,447 Pd. samt Tømmer og Træ 38 Clstr. og 15,664 Kbfd. For øvrigt maa det erindres, at Indførselen af de grovere Varer som Kul, Trælast, Foderstoffer osv. ikke kan opgives, da de fortoldes direkte fra Skib. Af indenlandske Varer udførtes til Udlandet bl. a.: 9199 Pd. Flæsk, 4528 Pd. Kød og 1859 Pd. Smør. Desuden udførtes fra derværende Svineslagterier til England over Frederikshavn og Esbjærg 7,271,403 Pd. saltet Flæsk.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet (se S. 14) hjemmehørende 7 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 294 Tons. I udenrigsk Fart indkom 11 og udgik 6 Skibe med henholdsvis 772 og 14 Tons Gods.

Told- og Skibsafgifter udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 70,307 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 4681 Kr., i alt 74,988 Kr. (2087 Kr. mere end i 1897). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradr. af Godtgørelser, 122,594 Kr. (94 mindre end i 1897). Der produceredes 1,440,934 Potter, hvoraf 4009 udførtes til Udlandet, af Pressegær produceredes 570,320 Pd., hvoraf 265,948 udførtes til Udlandet.

I Hjørring holdes aarl. 7 Markeder: 1 i Jan. med Heste, 2 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Maj og 1 i Juni med Heste, samt 1 i Sept. og 1 i Okt. med Kvæg og Faar. Der er Torvedag hver Lørdag, i Nov. og Dec. tillige hver Onsdag; desuden anden Lørdag i Marts, Apr., Maj og Juni samt hver Lørdag fra Okt. til Jul med levende Kreaturer. Hver Mandag Marked i Forsamlingsbygningens Gaard med levende Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 3 Dampbrænderier og Gærfabrikker (henholdsv. 22, 16 og 9 Arbejdere), 1 Dampvæveri (80 Arbejd.), 2 Spinderier og Kludefabrikker med Farverier (henholdsv. 28 og

22 Arbejd.), 2 Svineslagterier (henholdsv. 34 og 30 Arbejd.; i det ene, „Hjørring Amts Andelsslagteri", slagtes aarl. 50,000 Svin), 2 Jærnstøberier og Maskinfabrikker (henholdsv. 80 og 30 Arbejd.), et bayersk Ølbryggeri (28 Arbejd., aarl. Produktion omtr. 10,000 Td. bayersk og Hvidtøl), 3 Dampbagerier, 1 Aktiemejeri, 1 Tobaksfabrik, 2 Maskinsnedkerier, 1 Savskæreri, 3 Mineralvandsfabrikker, 1 Sukkervarefabrik, 3 Cementstøberier, 3 Bogtrykkerier, m. m.

I Hjørring udgives to Aviser: „Vendsyssels Tidende" og „Hjørring Amtstidende."

Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1397 Stkr. Hornkv. (deraf 1125 Køer), 359 Faar, 1072 Svin og 6 Geder.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver og Herredsfoged og Skriver i Vennebjærg Herred. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 11 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderstøttelse, d) for Skolevæs., e) for Vej- og Brolægningsvæs., f) for Vandvæs., g) for Belysning og de offentl. Bygninger, h) for Byens Markjorder, i) for de offtl. Lystanlæg, k) for Valglisters Affattelse, l) for kommunale Valg.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 98,794 (deraf Grundsk. 2016, Hussk. 3488, Formue- og Lejlighedssk. 93,290 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 11,832, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 6637, Indtægt af Aktiver 15,704, Skolekontingent 952, Salg af Kødkontrolmærker 1509, Afgift af det elektriske Lyskompagni 400 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 1769, til Amt 1085, til Amtsskolefond 1281, Byens Bestyrelse 6608, Fattigvæs. 20,650, Alderdomsunderst. 14,657, Skolevæs. 34,333 (heraf Tilsk. til Realskolen omtr. 7000), Rets- og Politivæs. 7241, Medicinalvæs. 4895, Gader og Veje 7316, Belysn. 1835, Brandvæs. 965, offtl. Renlighed 695, Lystanlæg 1619, afløst Højtidsoffer 2000 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 61,225, i faste Ejendomme 640,815 og skyldte bort 339,826 Kr. For 1899 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 11,3 pCt., efter forudgaaet Reduktion stigende nedad; den anslaaede Indtægt var omtrent 2,101,900 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 934,270 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Raadhuset, Skolerne, Fattiggaarden, et tidligere Fattighus, en Desinfektionsanstalt, et Sprøjtehus, en Kødkontrolstation, $^1/_3$ af Ting- og Arresthuset, $^1/_3$ af Syge- og Epidemihuset, det tidligere Amtssygehus (udlejet til Lærerboliger), Fællesjorden (aarl. Afgift omtr. 5500 Kr.), Fattigjorden (aarl. Afgift 450 Kr.), Skolejorden (aarl. Afgift 200 Kr.), Anlæggene Christiansgave og Svanelunden med Pavillon, de to Plantager Ø. og N. for Byen samt en gammel og en ny Markedsplads.

Byen har intet Politikorps. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 2 Assistenter, 22 Brandmænd, 1 Tambur og 1 Værkmester samt det ifl. Brandloven af $^{21}/_3$ 1873 tjenstpligtige Mandskab, omtr. 400 Mand.

I Sparekassen for Hjørring og Omegn (opr. $^{11}/_9$ 1844) var Sparernes saml. Tilgodehav. $^{31}/_3$ 1898 1,740,598 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 137,336 Kr., Antal af Konti 4428. — I Laane-, Spare- og Diskontobanken (opr. $^2/_3$ 1855) er Aktiekapitalen 400,000 Kr.; $^{30}/_6$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 4,258,195, Vekselkontoen 2,053,679

Kr.; Sparernes saml. Tilgodehav. (indbef. i Indlaan) var $^{31}/_{3}$ 1898 3,316,861 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ à 4 pCt., Reservefonden 252,779 Kr., Antal af Konti 2465. — I Aktieselskabet Landbospare- og Diskontokassen opr. $^{8}/_{12}$ 1870) er Aktiekapit. 75,000 Kr.; $^{31}/_{3}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 1,544,388, Vekselkontoen 913,726 Kr.; Sparernes saml. Tilgodehav. (indbef. i Indlaan) var $^{31}/_{3}$ 98 1,474,058 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ à 4 pCt., Reservefonden 32,443 Kr., Antal af Konti 2217.

I gejstlig Henseende danner Hjørring et eget Pastorat.

Hjørring hører til 7. Landstingskreds og Amtets 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Hjørring Amtstue- (Amtsforvalteren bor her) og Hjørring Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 485. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 485—510, 516, 517, 522 og 523.

Ved Hjørring Toldsted er ansat en Toldforvalter og to Strandkontrollører (i Lønstrup og Lilleheden), ved Postvæsenet en Postmester og tre Ekspedienter og ved Telegrafvæsenet en Overtelegrafist.

Vendsysselbanen (fra Nørre-Sundby til Frederikshavn), den sidste Del af den østjydske Længdebane, anlagdes ifl. Lov af $^{24}/_{4}$ 1868 og aabnedes $^{15}/_{8}$ 1871; den er over 11 Mil (87 Km.); se i øvrigt under Fredericia. I Driftsaaret 1897-98 solgtes paa Hjørring Station 67,877 Billetter; til H. ankom 47,041 og afgik 15,841 Cntr. Gods.

Historie. Hjørring, der i Knytlingesaga kaldes *Jórungr*, i øvrigt senere skrevet *Heringæ*, *Høffring*, *Høring*, og *Hørring* (lat. *Horinga*; at Navnet skal komme af „Højring" paa Grund af de høje Bakker, der omgive den, er højst usandsynligt), er en meget gammel By, vistnok Vendsyssels ældste. Dens ældste kendte Privilegier bleve givne den af Erik Plovpenning 1243, og de ere senere blevne bekræftede bl. a. 1459, 1484 (tillige udvidede), 1514, 1584, 1590 og 1604. Den var i Middelalderen en ret anselig By. Den var Stiftets Hovedstad; her holdtes Vendelboernes Sysselting, den var Møntsted i Perioden 1147—57, og Børglum-Biskoppen residerede ofte her, især i den ældre Tid, paa sin Gaard Bistrup, o: Biskopstorp, der laa tæt uden for Byen. Om Byens Betydning i Middelalderen vidne dens tre Kirker, idet de to lige ved Byen liggende Kirker St. Hans og St. Olai ogsaa have hørt til Hjørring. Tillige havde den i den katolske Tid et St. Annæ Kapel, der har ligget Sydvest for Anlægget Christiansgave paa „Fattigjorden" (se S. 13) paa den saakaldte Kapelhøj. Kapellet skal være blevet nedbrudt i 15. Aarh. og afløst af det S. 8 nævnte St. Annæ Kapel ved St. Kathrine Kirke. Der ses endnu Murbrokker paa Stedet. Tæt ved Kapellet fandtes en hellig St. Hans Kilde; Stedet for Kilden, der blev besøgt endnu i 1840'erne, betegnes ved en lille, tragtformet Sænkning. Ligeledes har der i Byen været et St. Knuds Gilde. Efter Reformationen gik det tilbage for Byen; 1554 hørte den op at være Stiftets Hovedstad; dog vedblev den at være Samlingssted for Provstemøderne indtil 1684. Til dens Tilbagegang have vel ogsaa de voldsomme Ildebrande bidraget. Ved Aar 1600 skal der have været en Brand, hvorved det meste af Byen gik op i Luer; i Maj 1647 brændte 17 af de bedste Gaarde omkring Torvet; $^{22}/_{7}$ 1693 blev hele Byen paa nogle faa Huse og Kirkerne nær lagt i Aske, og den var næppe genopbygget, før en Brand $^{5}/_{4}$ 1702 fortærede 11—12 Gaarde (se Saml. til jydsk Hist. III S. 255, og Bircherods Dagb. S. 273 og 400); 1816 var der en ny heftig Brand, og 1819 brændte en hel Gade. Ogsaa er den bleven hjemsøgt under Krigene. I hvor høj Grad Grevens Fejde har skadet den, vides ikke; men i Svenskekrigen var den baade 1657 og 1658 besat af Fjenden og maatte betale store Kontributioner (se Saml. til jydsk Hist. IX S. 157 flg.). Aar 1672 havde den 782 Indb.; men det gik endnu mere tilbage i 18. Aarh.; 1769 havde den 596 Indb., og D. Atl. kalder den „en liden By og ringe Landstad". I 19. Aarh. er den imidlertid atter vokset, navnlig ved sin Handel; dens vigtigste Udskibningssted var i mange Aar Ladepladsen Løkken indtil Jærnbanens Aabning 1871, efter hvilken Tid Omsætningen hovedsagelig foregaar over Frederikshavn.

Byen har haft en Latinskole, der blev oprettet ifl. Kongebrev af $^{24}/_{5}$ 1549 paa Tilskyndelse af Biskop Oluf Chrysostomus; den havde sit Lokale i et Stenhus, der laa i Østmuren omkring St. Kathrine Kirkegaard og efter Latinskolens Ophævelse 1739 blev benyttet til Byens Skole (om Rektorerne, der tillige vare Sognekapellaner i Hjørring, se Progr. for Aalborg Katedralskole, 1871).

Gaarden *Bistrup* (se S. 14) blev 1675 købt af den for sine historiske og genealogiske Kundskaber bekendte Bonde Peder Larsen Dyrskjøt, † 1707 (se Saml. til j. Hist. 1. R. III S. 225); 1769 tilhørte den Ejeren af Odden.

Præsten Anders Matthiesen Hjørring ved Vartov i Kbh., Forfatter til flere „Leir-Krans", der beskrive Kjøbenhavns Belejring 1658, er født i H. $^{7}/_{9}$ 1609 († 1678).

Litt.: *C. B.*, Hjørring, i Fædrelandet $^{1\text{-}2}/_{10}$ 1868. — Kirkehist. Saml. 4. R. III Bd. S. 383 flg.

Sæby

Sæby Købstad ligger i Dronninglund Herred under 57° 20′ 1″ n. Br. og 2° 2′ 51″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens Vestgavl). Den lille By ligger meget venligt og smukt ved Kattegat og ved Udløbet af Sæby Aa, navnlig ved dens sydl. Bred, omgiven af Skove og Bakker; særlig giver den smukke, skovbevoksede Aadal V. for Byen den en stor Ynde. Byen ligger lavt; højeste Punkt, 25 F., 8 M., er ved Hjørnet af Vester- og Pindborggade; paa den sydl. Havnemole er der $5^{1}/_{2}$ F. Afstanden fra Frederikshavn er $1^{3}/_{4}$, fra Aalborg $6^{1}/_{2}$ Mil (ad Jærnbanen resp. $1^{3}/_{4}$ Mil, $12{,}_{8}$ Km., og 9 Mil, $69{,}_{9}$ Km.). Byen strækker sig fra V. til Ø. omtr. 1600 Al., den største Bredde fra N. til S. er omtr. 600 Al. Hovedaaren er Vestergade, der mod V. fører ud til Landevejene til Hjørring og Aalborg, og som mod Ø. over Søndergade fortsættes i den bugtede Algade, der fører forbi Torvet, og i Strandgade, „Fiskerbyen", løber ud til Kysten; fra S. til N. gaar Søndergade, der over Møllebroen fører ud til Landevejen til Frederikshavn. De fleste Huse ere uanselige og i eet Stokv., især i Byens ældste Dele, Søndergade og

Algade; i den sidste især findes en Del Bindingsværkshuse (det ældste er vist fra 1634), men uden Interesse.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1899 838,071 □ Al. (omtr. 60 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 1045 Td. Ld. Byen havde da 10 Gader og Stræder og 2 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 215 (Sommeren 1899 var der 267, deraf paa Købstadgrunden 203). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1105 Td. Ld.; deraf vare besaaede 405, Afgræsn., Høslæt, Brak og Eng 528, Have 24, Skov 17, Kær og Fælleder 4, Heder 58, Stenmarker 3, Byggegrunde og Veje 66 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 29 Td.; deraf hørte 16 til 6 Gaarde og 12 til 82 Huse; 5 Gaardbrug og 58 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge Gaardene *Hjelmkjær* og *Vandkjær*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_1$ 1899 1,792,980 Kr. (Antal af Forsikringer 290).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, St. Marie eller Vor Frue Kirke, ved Strandgade nær ved Kysten, har i sin Tid udgjort den sydl. Fløj af Maristedkloster (se S. 22) og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V. og Tværskib mod S. Hele Kirkens Længde med Taarnet er 86 Al., Skibet er kun 13 Al. bredt. Kirken er oprindelig opført i gotisk Tid (2. Halvdel af 15. Aarh.) af røde Munkesten (nu overhvidtet), men er i Tidens Løb undergaaet flere Forandringer. Skibets nordl. Mur har under Taglinien en muret Gesims, der paa fire Steder er afbrudt af en Lisen; i den vestl. Del af Muren ses den oprindelige, spidsbuede Indgangsdør, der nu er tilmuret; tæt ved Østgavlen findes en lignende, mindre, nu ligeledes tilmuret Dør; omtrent paa Midten af Muren er der indsat et fladbuet Vindue. Sydmuren er til Dels ombygget og restaureret med smaa Mursten og har 4 spidsbuede Vinduer; mod V. har den en tilmuret, til den nordl. Indgangsdør svarende Dør. Østgavlen er ved en Restauration 1813 nedbrudt og ombygget med smaa Mursten (maaske Ommuringen af Sydmuren er foregaaet samtidig), og den har nu et stort, spidsbuet Vindue med farvede Ruder. Taarnet, der har Kamgavle, er vistnok opført samtidigt med Skibet; det har 6 Stræbepiller, to paa hver Side, under Taglinien er der en Gesims, som hviler paa svagt fremspringende Rundbuer. Det overhvælvede Taarnrum er i hele sin Bredde aabent ind til Kirken; i nyere Tid har man dog ved et lavt Skillerum dannet en Slags Vaabenhus, idet Hovedindgangen er i dets Vestmur. Kirken er dækket med 8 spidsbuede, 18 Al. høje Krydshvælvinger med flade Ribber og Gjordbuer; de ere vistnok oprindelige, dog synes 3 af Hvælvingerne i Skibet at være fra en lidt senere Tid. Tværskibet aabner sig ind til Skibet med to store, spidsbuede Arkader; Bygningen har haft 2 spidsbuede Vinduer i hver af de tre Ydermure og desuden paa Vestmuren en større, spidsbuet Aabning, hvilken sidste nu er tillukket. Den dækkes af 4 Krydshvælvinger, der i Rummets Midte bæres af en ottekantet, muret Pille; de to Hvælvinger ind mod Kirken ere almindelige Krydshvælvinger med profilerede Ribber, de to sydligste have Stjerneribber; den ene af Gjordbuerne er profileret, den anden

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave.

SÆBY.

Efftertrykt forbydes.

Udført af V.F.A.Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad.

Axel E. Arnodt & lith. Etabl.

flad. Tværskibet har i den nyere Tid været adskilt fra Kirken og benyttet som Sprøjtehus, idet Arkaderne vare tilmurede; men ved en Restauration 1887 aabnedes Arkaderne, Murene og Hvælvingerne istandsattes, og de oprindelige, i senere Tid forandrede Vinduer fremdroges atter. Tværskibet er nu en Del af Kirken. Ved Restaurationen fandtes paa den sydvestl. Hvælving en fra Tiden nærmest før Reformationen malet Dekoration, som restaureredes, og de andre Hvælvinger dekoreredes i Lighed med den*). Samtidig foretoges en Istandsættelse af Taarnet.

Den trefløjede Altertavle (restaur. 1887) er et udmærket nederlandsk Billedskærerarbejde fra Beg. af 16. Aarh.; i Midtfeltet findes i en rig Indfatning i gotisk Stil en Fremstilling af Maria med Jesusbarnet, omgiven af Engle og med Halvmaane bag sig; hun staar paa en Stængel, der udgaar

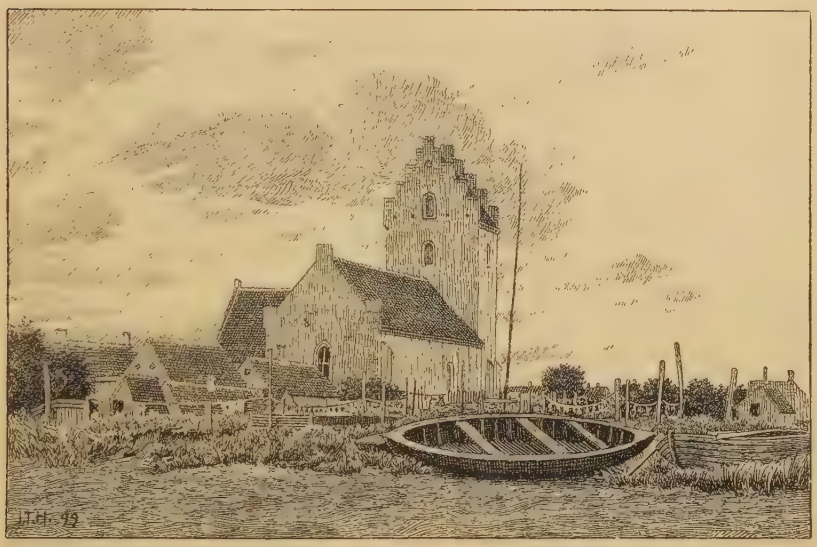

Sæby Kirke.

fra en liggende mandlig Figur, Isai; fra Stængelen udgaar til begge Sider et Træ, der danner Rammen af Tavlen, og hvorpaa der er Fremstillinger af Konger af Davids Slægt; under Midtfeltet fremstilles Marias Død; Sidefløjene, der ere Kopier af de oprindelige, som nu findes i Nationalmuseet, have Malerier af Christi Fødselshist. m. m.; paa det med Brædder beklædte murede Alterbord staa Holger Pachs' og Lisbeth Billes Vaabener og Aarst. 1697, vel betegnende Tiden for en større Restauration af Tavlen (om Altertavlen se *Fr. Beckett*, Altert. S. 171 flg.). Den godt forarbejdede Alterkalk, fra 1579, er af Sølv; Oblatæsken bærer det samme Vaaben som Altertavlen og er fra 1698; Malmstagerne ere fra 1586. Døbefonten, af Træ, er fra 1645. Prædikestolen, med Lydhimmel, er et ret anseligt Billedskærerarbejde; paa Lydhimlen staar: 1577 og Navnet Michel Nielsen Snoer, han, der har skænket Prædikestolen. Orgelet, fra 1856, er anbragt i Taarnet over

*) I D. Atl. (V. S. 238) omtales nogle Kalkmalerier „paa Hvælvingen" med Chr. IV's Navnetræk, Vaaben og Aarst. 1647, samt 10 adelige Vaabener, „men disse ere nu overkalkede".

Vaabenhuset. I Koret staar dels langs Væggene, dels som Korskranke en Del Munkestole; de ende med to opstaaende Sidestykker med udskaarne Fremstillinger af Maria, St. Jørgen med Dragen, St. Andreas m. m., og Stolene langs Væggene have høj Bagklædning, som ender med gotisk Billedskærerarbejde samt en ufuldstændig og forstyrret Indskrift i Munkebogstaver. De øverste 8 Kirkestole bære Aarst. 1682 og Pachsernes, Billernes og Gyldenstiernernes Vaabener. I Kirken hænger en 11-armet Malmlysekrone, skænket 1671 af Handelsmand Oluf Ottesen († 1675) og Hustru Maren Lauridsdatter Rhuus, samt to mindre, skænkede af Raadmand Herman Gesmel 1616 og Borgmester Christen Lauridsen Rhuus 1706. I Tværskibet er ophængt et udmærket udskaaret gotisk Træbillede af Madonna med Barnet, staaende paa en Halvmaane og med Foden paa et Mandshoved.

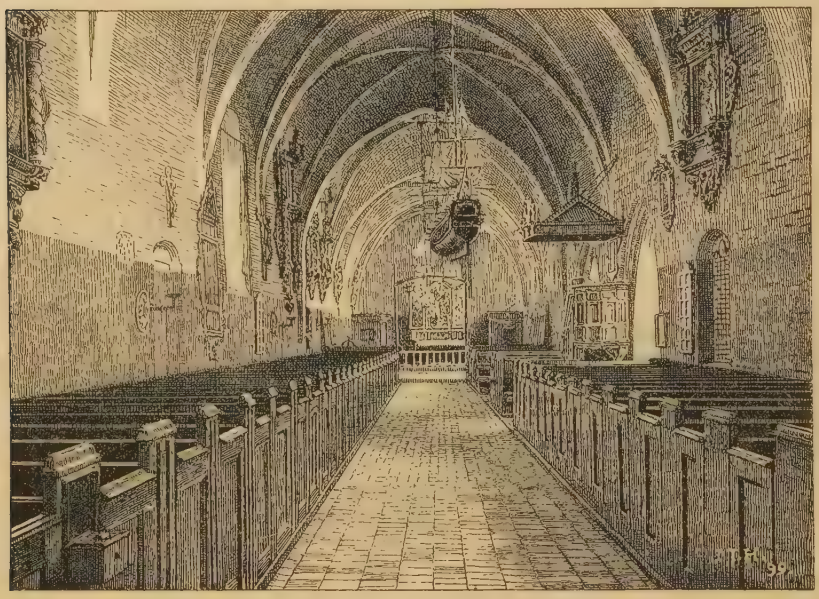

Sæby Kirkes Indre.

Oven over Billedet er der et godt skaaret gotisk Trækrucifiks (desuden er der i Kirken to andre Krucifikser). Tæt ved Madonnabilledet er der indmuret en lille Sten med en Fremstilling af en Mand og Kvinde, der knæle for Jesus, Aarst. 1591 og Navnet Niels Iversen. Af Epitafier nævnes: et over Rasmus Wilsbech, † 1645, Hustru og Børn, et over Raadmand Anders Pedersen, † 1638, Tolder Jens Christensen Frang, † 1653, og deres Hustru (over de to sidste tillige et særskilt Epit.), et over Borgmester Laurids Nielsen Rhuus, † 1672, og Hustru, et over ovennævnte Borgmester Chr. Rhuus, † 1709, og Hustru Johanne Samuelsdatter Gesmel, † 1713 (tillige findes der en af dem 1698 opsat Mindetavle om deres Donationer til Kirken), og et over Feldbereder Jørgen Sørensen, † 1687. Af Ligsten nævnes: en over Anne Michelsdatter, † 1591, og Michel Nielsen Snoer (se Prædikestolen), en over Borgmester Nielsen Skinkel,

† 1601, en over Borgmester Chr. Rhuus, en over Laurids Erichsen Vraae til Estruplund, en over Handelsmand Eskild Knudsen Rhuus, † 1660, og en over Raadmand Niels Sørensen, † 1672. I Vaabenhuset hænge to Trætavler med Indskrift, der siger, at Borgmester Chr. Rhuus har bekostet Opgangen til Taarnet (Indberetn. om antikv. Undersøgelser til Nationalmus. af *Bahnson*, *Bindesbøll* og *Rondahl*, 1882).

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Kirken ejer i Kapitaler omtr. 7300 Kr. og desuden et Engskifte og nogle smaa Jordlodder; dens Gæld er omtr. 7600 Kr.

Kirkegaarden, omtr. $1^1/_2$ Td. Ld., anlagt 1872, udvidet 1898, ligger N. for Aaen ved Vejen til Frederikshavn. Paa Kirkegaarden, hvor der er et 1885 opført Ligkapel, ligger begravet Forfatterinden Adda Ravnkilde, † 1883.

Raadhuset, i Algade, er opført 1842 af Grundmur (overpudset) i eet Stokv. med en Bagbygning (det ældre Tinghus laa ogsaa ved Algade, men paa dens Nordside længere mod Ø.); det ejes af Amtskommunen med $^3/_4$ og Købstaden med $^1/_4$. Det indeholder en større Sal, Forligskommissionens Lokale og Tingstuen, der tillige benyttes til Byraadets Møder, samt Arrester med Plads for 11 Arrestanter. I Tingstuen hænger et oliemalet Portræt af By- og Herredsfoged H. C. Gad, † 1864.

Det kommunale Skolevæsen bestaar af Borgerskolen og Realskolen. **Borgerskolen**, i Grønnegade, er en to Stokv. høj, 1860 opført Bygning; den havde $^1/_7$ 1899 6 Klasser, 3 Lærere og 1 Lærerinde samt 227 Elever. **Realskolen**, i Skolegade, er en Bygning i 2 Stokv., opf. 1880; til Skolen hører et 1887 opf. Gymnastikhus; den havde $^1/_7$ 1899 5 Hovedklasser og 3 Underklasser, 3 Lærere og 2 Lærerinder samt omtr. 50 Elever. — **Teknisk Skole**, omtr. 30 Elever, benytter Borgerskolens Lokaler. Desuden er der 3 private Pogeskoler.

Sæby har to **Fattighuse**, i Algade. (Fattiggaarden, i Volstrup Sogn $^1/_2$ Mil N. V. for Byen ved Aalborgvejen, blev solgt 1898). **Sygehuset**, ved Rosengyden, er opf. 1883 og har Plads for 10 Patienter. Amtets **Epidemihus**, lidt N. for Byen Ø. for Frederikshavnsvejen, er opført 1893 efter Tegn. af Amtsvejinspektør Lunøe og har 10 Senge.

Milde Stiftelser: **Sæby Hospital**, Strandgade, er opstaaet af to Stiftelser, den ene oprettet 1565 af Mogens Juel til Knivholt og Hustru Inger Markvardsdatter Tidemand, med et Stykke Jord til derpaa at bygge et Hospital (det laa „Sønder for Kirkeporten", brændte 1657 og genopførtes 1675), den anden oprettet 1712 af Johanne Samuelsdatter Gesmel, Enke efter Borgmester Christen Rhuus, med et Hus til 4 fattige og en Toft. Senere samledes Stiftelserne under eet; 1856 opførtes en grundmuret Bygning i eet Stokv., der har Plads til 10 Lemmer, som foruden fri Bolig og Brændsel faa 2,50 Kr. om Maaneden; Hospitalet ejede $^1/_1$ 1899 11,813 Kr. og Jorder af $1^5/_8$ Td. Hrtk.; det bestyres under Stiftsøvrighedens Tilsyn af Sognepræsten og Byfogden. **Børnehjemmet**, ved Aalborgvejen, oprettet 1889, har Plads til 13 Børn. Desuden er der i Byen en Velgørenhedsforening.

Jærnbanestationen, V. for Byen S. for Aalborgvejen, Station paa Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen, er opført i 1898—99 efter Tegn. af Arkitekt Th. Arboe. **Posthuset og Telegrafstationen**, opf. 1899, ligger Ø. for Stationen i Jærnbanegade.

Af andre Bygninger nævnes Præstegaarden, Algade, et Baptist-

menighedskapel („Siloam"), Nørre- eller Pindborggade, opf. 1897 af røde Mursten, et Indre Missionshus, Søndergade, opf. 1879 af gule Mursten, og et Højskole- og Afholdshjem, Grønnegade.

Paa begge Sider af Aaen findes smukke Spaserestier; ved Møllebroen driver Aaen en Vandmølle med et lille Fald over en Sluse. Særlig smukke Spaserestier findes i den nærliggende Sæbygaard Skov (i Volstrup Sogn) med Pavillon, ved hvis Begyndelse, omtr. $^1/_2$ Fjerdingvej N. V. for Byen, der ligger en 1896 anlagt Jærnbrønd- og Søbadeanstalt ved en 1883 opdaget meget jærnholdig Kilde (paa Markjorderne).

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1890 1804, Nov. 1899 omtr. 2000 (1801: 517, 1840: 752, 1860: 1167, 1880: 1506). Erhverv 1890: 176 levede af immat. Virksomhed, 501 af Industri, 286 af Handel, 412 af Fiskeri, 116 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 248 af forskellig Daglejervirk-

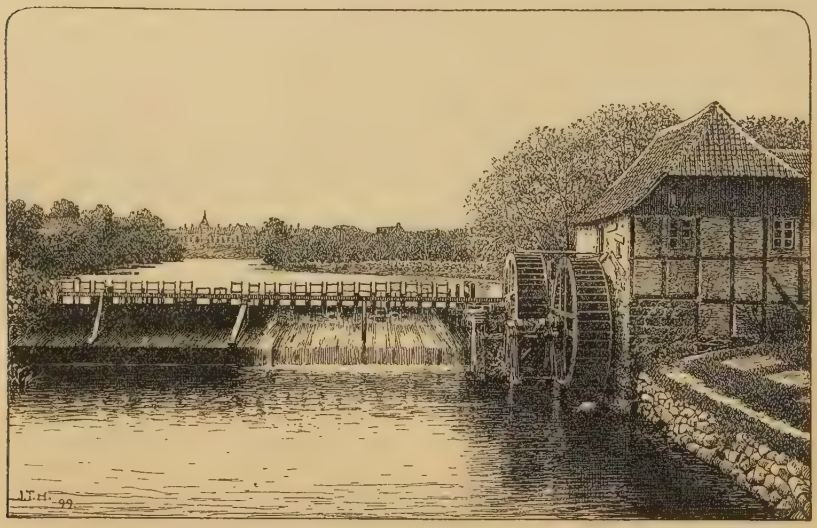

Mølledæmningen.

somhed, 46 af deres Midler, 6 nøde Almisse, og 6 vare i Fængsel. Som man ser, har Fiskeriet en meget stor Betydning; det er især Rødspætter og andre Flyndersorter samt Torsk og Kuller, der fiskes; i Finansaaret 1897—98 fangedes der over 20,900 Snese Rødspætter og omtr. 343,400 Pd. Torsk og Kuller, og Udbyttet havde en Værdi af 37,855 Kr.; der var foruden en Del Kuttere 12 aabne Fiskerbaade. Den største Del af Fangsten gaar til Udlandet over Frederikshavn.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 2634 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 1672 Pd., uldne Manufakturvarer 817 Pd., Kaffe 15,418 Pd., Risengryn og Rismel 5436 Pd., Salt 41,243 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 17,889 Pd., Stenkul 2,263,462 Pd., Kokes 170,000 Pd., Metaller og Metalvarer 6392 Pd. samt Tømmer og Træ 713 Clstr. og 1569 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Til indenlandske Steder uden for

Jylland udførtes bl. a., foruden en Del Kreaturer, Kartofler, Æg osv., 10,662 Pd. Kød, 8840 Pd. Huder og Skind, 10,550 Pd. Klude, 2419 Pd. Limlæder og 19,994 Pd. Jærnstøbegods.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 13 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 142 Tons. Fra Udlandet indkom 59 og udgik 65 Skibe med henholdsvis 1927 og 12 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 165 og udgik 155 Skibe (deraf 56 og 56 Dampskibe) med henholdsvis 4264 og 1084 Tons Gods.

Told- og Skibsafgifter udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 11,191 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 542 Kr., i alt 11,733 Kr. (922 Kr. mere end i 1897).

I Sæby holdes aarl. 3 Markeder: 1 i Marts med Heste og Kvæg og 1 i Sept. og 1 i Okt. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Lørdag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Jærnstøberi og Maskinfabrik (36 Arbejdere), 1 Uldspinderi og Farveri, 2 Savværker (hvoraf det ene, der drives med Vandkraft, hører til et Aktieselsk., opr. 1899), 1 Garveri, 1 Kalkbrænderi og 1 Maskinsnedkeri.

„Sæby Avis" eller „Dronninglund Herreds Avis" og „Sæby Folkeblad" udgives i Frederikshavn.

Kreaturhold 1898: 95 Heste, 175 Stkr. Hornkvæg (deraf 143 Køer), 138 Faar, 208 Svin og 8 Geder.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver og Herredsfoged og Herredsskriver i Dronninglund Herred. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse-, Regnskabs- og Legatvæs., b) for Skolevæs., c) for Fattigvæs., d) for Gade- og Vejvæs., e) for Havnevæs., f) for Arresthuset, g) for Lystanlæggene, h) for Alderdomsunderst., i) for kommunale Valg.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 23,490 (deraf Grundsk. 897, Hussk. 3077, Formue- og Lejlighedssk. 19,516 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 3080, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 1455, Indtægt af Aktiver 1577, Skolekontingent 217 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 493, til Amt 231, til Amtsskolefond 390, Byens Bestyrelse 700, Fattigvæs. 3300, Alderdomsunderst. 3427, Skolevæs. 5925, Rets- og Politivæs. 2750, Medicinalvæs. 1255, Gader og Veje 1527, Belysn. 275, Tilskud til Havnen 3700 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 17,711, i faste Ejendomme 95,600 og skyldte bort 186,507 Kr. For 1899 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue- og Lejlighed $6,_3$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 489,200 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 364,300 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: $^1/_4$ af Raadhuset, Borgerskolen, Realskolen, Fattiggaarden, Fattighusene, Sygehuset samt nogle udlejede Jordlodder.

Byens Politikorps bestaar af 15 Mand, deraf 1 Formand, Brandkorpset af 1 Brandinspektør, 1 Assistent, 2 Brandmestre, 3 Værkmestre og omtr. 218 Mand.

I Sæby Bank (opr. $^{27}/_8$ 1894) er Aktiekapitalen 50,000 Kr.; Indlaans- og Foliokontoen var $^{31}/_3$ 1899 555,365, Vekselkontoen 307,642 Kr. — I Sæby og Omegns Sparekasse (opr. $^{16}/_{10}$ 1860) var Sparernes saml.

Tilgodehav. $^{31}/_{3}$ 1898 474,807 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 73,200 Kr., Antal af Konti 1085.

Den lille Havn, egentlig kun en Baadehavn, er anlagt ved Midten af 19. Aarh. ved Aaens Munding med en Dybde paa 5—6 F., nu er den indtil 10 F. dyb. Havnepladsen er 36,425 □ Al., Bolværkernes Længde omtr. 500 Al. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren og 4 Byraadsmedlemmer. Dens Gæld bestaar af et 65,120 Kr. stort, rentefrit Statslaan. Indtægt af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 2500 Kr. Paa Sydmolens Hoved er der et rødt Havnefyr. En fast Lods lodser til Frederikshavn, Hirsholmene, Hals og Asaa.

I gejstlig Henseende udgør Sæby et eget Pastorat.

Sæby hører til 7. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 466. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 450—53 og 463—66.

Ved Sæby Toldsted er ansat en Toldforvalter og to Toldassistenter (den ene er Strandkontrollør i Asaa), ved Postvæsenet en Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Der er Statstelefon og privat Telefon.

Sæby er Station paa den Juli 1899 aabnede Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavn Bane (se under Nørre-Sundby).

Historie. Sæby, der i ældre Dokumenter snart kaldes „Sæbye" og „Seebye", snart Maristed efter det derværende Kloster, var i Middelalderen først en Landsby og et Fiskerleje, som stod under Børglum Bispestol. I den senere Middelalder lader den til at have faaet større Betydning, netop maaske ved Bispernes Protektion, og haft Rang som Købstad; i alt Fald nævnes 1465 en Oluf Jenssøn som Borgmester i Sæby. Dens ældste Købstadsprivilegier ere daterede $^{10}/_{3}$ 1524, da Fred. I gav den de samme Rettigheder som Viborg (se Saml. til j. Hist. X, S. 172); de ere senere blevne bekræftede, bl. a. $^{24}/_{4}$ 1562, 1597 og 1648. Aar 1525 gav Biskop Stygge Krumpen en Byret, til Dels med Benyttelse af Viborg Byret (se Saml. til j. Hist. X, S. 168 flg.). Endnu 1528 stadfæstede Fr. I alle de Privilegier og Friheder, som vare givne Børglum Bispestol paa „Maristedt, som tilforn kaldtes Seby."

Byen fik dog aldrig større Betydning, og den stod vel paa sit Højdepunkt, da den i 2. Halvdel af 15. Aarh. fik et Kloster. Maristed eller Vor Frue Kloster husede Munke af Karmeliterordenen og angives almindeligt at være stiftet 1469; men utvivlsomt er det noget ældre (mulig fra før 1462). Det er flere Gange blevet betænkt med Gaver — 1484 fik det saaledes en Eng ved Bredkjær, 1493 to Gaarde i Hugdrup og Sæby, mod at Prioren skulde afholde to ugentlige Messer for St. Peders Alter, og s. Aar en Gaard i Skiftved og en Saltkedel ved Understed Strand mod Afholdelsen af en Messe i St. Anne Kapel —, men i øvrigt kendes der kun lidt til dets Historie. Aar 1536 udstedte Prioren et Brev, hvorved han oplod Kloster, Klosterboliger, Teglgaards-Lade og Ovn til Byens Behov, fordi Munkene „ikke kunde faa det, de kunde hjælpe sig med til Klæder eller Føde." Klosteret synes dog at have bestaaet endnu i en Del af det flg. Aar. Af Klosteret, der sikkert har udgjort et firfløjet Bygningskompleks, staar nu kun Kirken, den sydl. Fløj (se S. 16); de andre Fløje vare alt forsvundne paa Resens Tid; 1683 lod Borgmester Christen Rhuus en stor Del af Klosterets Grundsten opbryde og anvende til Sæby Havn. Der skal have været hvælvede Gange, som fra Klosteret førte ind til Kirken; ved Gravning paa Kirkegaarden er man stødt paa en saadan (se *C. Neergaard*, Af hvilken Orden var Maristed Kloster?, i Kirkeh. Saml. 4. R. I Bd. S. 741 flg.).

Den Smule Betydning, Byen havde i den nyere Tid, beroede vel væsentligst paa dens rige Fiskeri, og dens største Bekymring var vel dengang som nu dens Havn,

der har været udsat for Tilsanding og Ødelæggelser ved Storm. Aar 1559 og 1562 tilstod Kongen Byen Tømmer til Udbedring af Havnen (det sidste Aar siges, at den havde lidt stor Skade); $^{9}/_{1}$ 1570 udstedtes den første Havnevedtægt (se Kanc. Brevbøger $^{14}/_{2}$ 1571). 1769 siges der om Byen (D. Atl. V S. 243), at der er god Lejlighed til Skibsfart, „naar alene Havnen, som af Sand er tilstoppet og Bolværket næsten øde, blev igen sat i god Stand"; i en Storm 1792 udfyldtes helt Indløbet af Sand. Har Havet givet Byen dens vigtigste Næring, har det ogsaa ofte været den en arg Fjende; Pæleanlæg, Brønde osv. ude i Stranden vidne om, at Havet har bortskyllet de østlige Dele af Byen, og Kirken, som nu ligger nær ved Kysten, har sikkert tidligere ligget omtr. midt i Byen. Ogsaa Aaens Oversvømmelser have anrettet Ødelæggelser. Heller ikke Krigene have ladet Byen uberørt. Saaledes siges der, at den var i stor Armod efter Svenskekrigen 1660, og at mange Beboere havde forladt den (se Saml. til j. Hist. IX S. 162). Aar 1672 havde den 670, 1769 483 Indb. Efter Midten af 19. Aarh. er den imidlertid vokset ikke saa lidt, og i de sidste Aar har det tiltagende Badebesøg bragt nyt Liv til Byen.

Sæby har haft en Latinskole, som blev oprettet omtr. 1550 paa Tilskyndelse af Bisp Oluf Chrysostomus og ophævedes 1739; den Skolebygning, som blev bygget 1645 af Borgmester Hans Nielsen, laa ved Kirkegaarden (se Aalborg Katedralskoles Progr. 1871).

Om Sæby Bys Vide- og Vedtægtsbreve af 1655 og 1685 se Saml. til j. Hist. 2 R. I S. 61 flg.

Frederikshavn

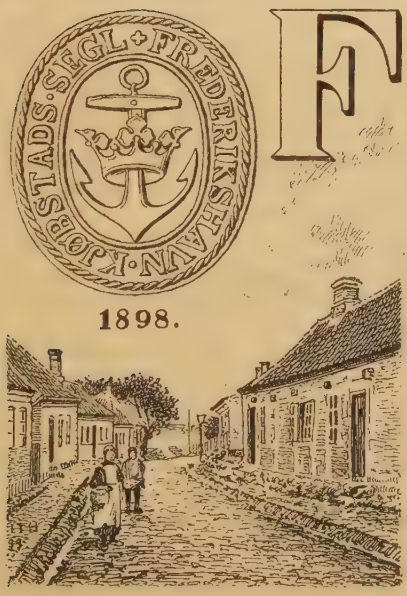

Frederikshavn Købstad ligger i Horns Hrd. under 57° 26′ 32″ n. Br. og 2° 2′ 28″ v. L. for Kbh. (beregnet for Banegaardens Nordende) ved Kattegat paa det fremspringende Punkt, der afslutter Aalbæk Bugt mod S. Den langstrakte By ligger ret smukt paa et temmelig lavt og fladt Terræn — højeste Punkt er mod N. tæt V. for Fattiggaarden, 39 F., 12 M.; ved Hjørnet af Danmarksgade og Stationsvejen er der 16 F., 5 M., ved det nye Torv er der 12 F., $3,_{8}$ M. —, der mod S. og V. omgives af høje, til Dels skovklædte Bakker (Jydske Aas, Bangsbobakker). En Fjerdingvej uden for Kysten ligger den lille Holm Deget. Afstanden fra Hjørring er $4^{1}/_{2}$, fra Sæby $1^{3}/_{4}$ og fra Skagen 4 Mil (ad Jærnbanen henholdsvis $4,_{6}$ Mil, $36,_{1}$ Km., $1^{3}/_{4}$ Mil, $12,_{8}$ Km., $5,_{3}$ Mil, $39,_{6}$ Km.). Byens Udstrækning fra N. til S. er omtr. 4100 Al., dens største Bredde fra V. til Ø. er 1100 Al. Hovedaaren er den brede og lige Danmarksgade (og Storegade), der gaar gennem Byen omtr. i hele dens Længde og mod S. fører ud til Landevejen til Sæby, mod N. til Landevejene til Hjørring og Skagen; af Tværgaderne maa særlig nævnes den smukke Jærn-

banegade. Husene ere for en Del ret anselige, flere i to Stokv., især i den sydl., nye Del af Byen; i den ældre, nordl. Del (se Vignetten S. 23), der nu helt er sammenvokset med den nye, ere Husene for det meste lave og uanselige.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1899 2,430,000 □ Al (henved 174 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 450 Td. Ld. Aar 1870 inddroges et tidligere Landdistrikt under Købstaden. Byen havde 1899 45 Gader og Stræder og 2 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 367 (Aug. 1899: 541, deraf paa Bygrunden 506). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 624 Td. Ld.; deraf vare besaaede 263, Afgræsning, Høslæt, Brak og Eng 157, Have 33, Skov 12, Kær og Fælleder 41, Mose 4, Stenmarker 10, Veje og Byggegrunde 100. Det saml. Hartk. var $^{1}/_{1}$ 1895 18 Td.; deraf hørte 7 til 4 Gaarde og 7 til 28 Huse; 3 Gaardbrug og 17 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne (3 Enklaver) ligge Apholm, Gaarde og Huse, Lille-Frederikshavn og Rimmen, Huse, samt Gaarden Koldaaen.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^{1}/_{1}$ 1899 5,265,950 Kr. (Antal af Forsikringer omtr. 524).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, mellem Kirkegade og Fladstrandsgade, er opført 1890—1892 (indviet $^{23}/_{10}$ 1892) ved Bidrag fra Stat, Kommune og private efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann. Det er en anselig Bygning, opført af Fakse Kalksten i romansk Stil som en Korskirke med fire lige lange Korsarme med mindre Tilbygninger i de fire Hjørner og med højt Taarn, med Spir (180 F.) og 4 Sidespir, over Korsets Midte. Kirkens Indre er dækket af Hvælvinger. Tilbygningerne mellem Korsarmene have spidsbuede Arkader i to Stokv. ind til Kirken. Vinduerne ere af farvet Glas. Altertavlen, der har sin Plads i den østl. Korsarm, er malet af Michael Ancher (Jesus og Disciplene ved Tiberias Sø) og skænket af Konsul Cloos; bag Alteret er der Sakristi. Døbefonten, af hvidt Marmor, er skænket af Generalkonsul P. Berg, St. Petersburg; Prædikestolen er af Egetræ. Orgelet, over Vaabenhuset i den vestl. Korsarm, er skænket af Købmand Jelstrup.

Den **gamle Kirke**, N. for Byen og Plantagen, paa den gamle Kirkegaard, benyttes nu som Ligkapel. Den blev opført 1688—90, efter at Byen $^{27}/_{4}$ 1686 havde faaet Bevilling dertil, og indviedes $^{22}/_{5}$ 1690; den var opf. af Mursten og Bindingsværk og bestod af et Langhus uden Taarn; paa Kirkegaarden stod en Klokkestabel; 1866 blev den ombygget helt af Grundmur og fik et Vaabenhus og en Tilbygning, begge paa Sydsiden, samt store, spidsbuede Vinduer; 1868 fik den en af A. Dorph malet Altertavle (Christus i Getsemane), der nu er i Sakristiet i den nye Kirke. Som Trappetrin ved Indgangen har ligget en itubrudt Ligsten, nu indmuret paa Kapellets Nordside. — Paa den gamle Kirkegaard, 3 Td. Ld., ligger en stor, udhugget Gravsten over den S. 31 omtalte Handelsmand Peder Hansen Høyer, † 1775, og Hustru. N. for den gamle ligger den nye Kirkegaard, anlagt i 1878, omtr. 8 Td. Ld.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Kirken (egentlig den gamle Kirke) ejer 400 Kr. og har ingen Gæld.

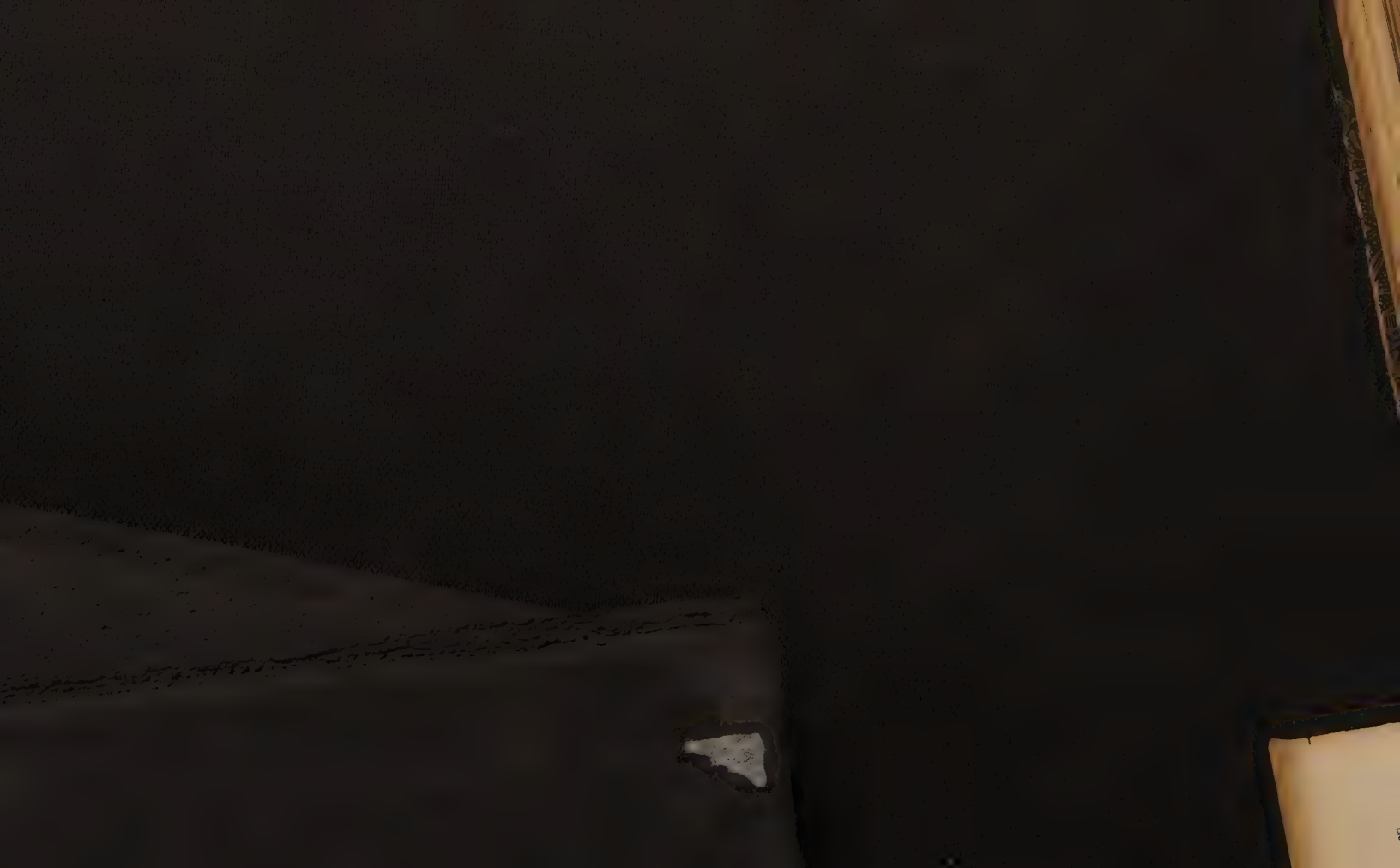

FREDERIKSHAVN.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

Eftertryk forbydes

Udført af V. E. A. Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

1899

Axel E. Aamodt lith. Etab.

ved Havnen, et rundt, af Kampesten opført „Martellotaarn“ med et spidst Tag, den sidste Levning af det 1864 nedlagte Citadel Fladstrand (se S. 31). Taarnet bruges nu til Oplagsrum.

Byen har to Lystanlæg, Plantagen N. for Byen, omtr. 8 Td. Ld., hvori der er en Pavillon, og Sommerlyst, omtr. $^1/_4$ Mil S. for Byen ved Pikkerbakken, anl. 1885, omtr. 18 Td. Ld., ligeledes med Pavillon; begge tilhøre Kommunen.

Indbyggertallet var 1. Feb. 1890: 4848, Nov. 1899 6060 (1801: 463, 1840: 1247, 1860: 1843, 1880: 2891). Erhverv 1890: 658 levede af immat. Virksomhed, 1470 af Industri, 980 af Handel, 454 af Skibsfart, 396 af Fiskeri, 105 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 651 af forsk. Daglejervirksomhed, 62 af deres Midler, 54 nøde Almisse, og 7 vare i

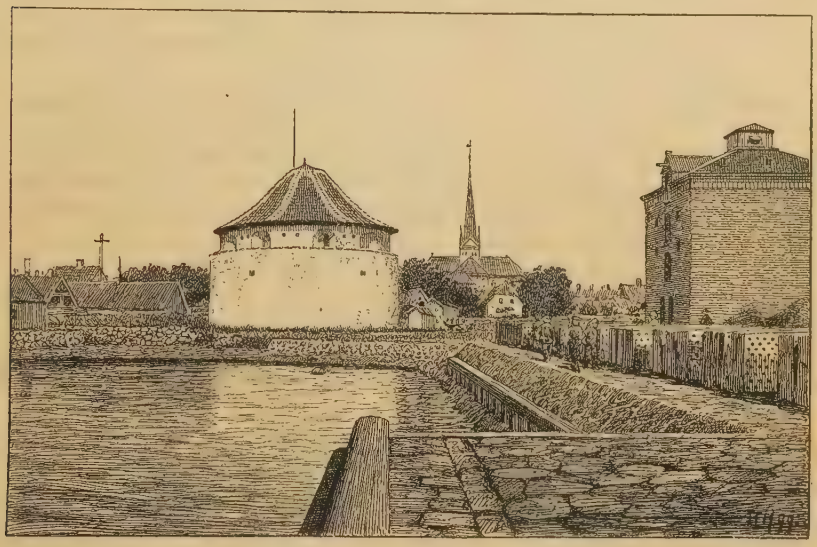

Krudttaarnet.

Fængsel. — Som man ser, have Handel, Skibsfart og Fiskeri en stor Betydning ved Siden af Haandværk. Handelen er i betydelig Stigen paa Grund af den fortrinlige Havn (se ndfr.). Frederikshavn er en af Landets vigtigste Fiskerihavne. Det er særlig Rødspætter og andre Flynderfisk samt Kuller og Torsk, der fiskes; der drives ogsaa Fiskeri paa Island og Østersfiskeri i Vesterhavet. Udførselen af Fisk, til hvilken ogsaa navnlig Skagen og Sæby og andre Steder afgive deres Del, havde i 1897 en saml. Værdi af 2,145,266 Kr., hvoraf 748,677 var fremmed Tilførsel. Frederikshavns Fiskeriflaade bestaar af 140 Fartøjer.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 5815 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 25,472 Pd., uldne Manufakturvarer 5444 Pd., Vin 14,454 Pd., Glas og Glasvarer 27,189 Pd., Humle 2560 Pd., Kaffe 35,191 Pd., Olier 10,722 Pd., Risengryn og Rismel 4211 Pd., Salt 325,961 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 172,696 Pd., Tobaks-

Metodistkirken „Vor Frelsers Kirke", ved Jærnbanegade, er opført efter Tegn. af Arkitekt J. Eckersberg 1881 af røde Sten med et lille Taarn.

Raadhuset, i Danmarksgade, er opført 1845 af Grundmur i eet Stokv. med et to Stokv. højt Midtparti og ejes af Amtskommunen med $^3/_4$ og Købstaden med $^1/_4$. Det indeholder bl. a. en Tingstue, med Dommerværelse, og Plads til 14 Arrestanter. I Tingstuen hænger det originale kgl. Brev af $^{23}/_9$ 1818, hvorefter Byen blev Købstad.

Kommuneskolen, mellem Kirkegade og Fladstrandsgade, er opført 1893-94 efter Tegn. af Kæmner, Arkitekt J. Nielsen; den er bygget af røde Sten i to Stokv. med to, eet Stokv. høje Partier paa Siderne; bag Skolen ligger et Gymnastikhus. Skolen havde $^1/_1$ 1899 7 Lærere og 9 Lærerinder, 14 Klasser og 817 Elever. **Teknisk Skole**, i Kirkegade, er opf. 1894 efter Tegn. af Arkitekt, Kæmner J. Nielsen i to Stokv. ved Tilskud fra Stat, Amt, Kommune og private; den har omtr. 110 Elever. En privat Realskole med Dimissionsret, i Danmarksgade, er oprettet 1871; Bygningen er opf. 1883 efter Tegn. af Arkitekt Haugaard-Hansen af røde Sten i to Stokv.; omtr. 100 Elever.

Frederikshavn Kirke.

Adventistsamfundet har haft en Realskole, mod N. Ø. ved Kysten; den store Bygning, der er i 3 Stokv. og Kælder, er nu Højskole og Vandkuranstalt. Desuden har Byen 4 private Skoler.

Fattiggaarden, mod N. ved Hjørringvejen S. for Plantagen, er opf. 1877 og har Plads for 20 Lemmer. Desuden har Byen 3 Fattighuse, i Nørregade, Strandgade og paa Frydenstrandsvej, med Plads for omtr. 25 Lemmer. **Sygehuset**, ved Fattiggaarden, er opf. 1875 og har 23 Senge. **Epidemihuset**, ved Vejen til Skagen V. for Plantagen, er opf. 1893

og har 18 Senge. **Børneasylet**, ved Asylgade, er oprettet 1885 af Velgørenhedsforeningen og har Plads for omtr. 50 Børn. Der er en Velgørenhedsforening, „Menighedsplejen", i Byen.

Byen har intet Gasværk (det 1871, V. for Banegaarden anlagte Gasværk er efter en Eksplosion 1898 ikke blevet genopbygget); men der er 1899 givet Koncession paa et privat Elektricitetsværk, i Skolegade (Aktieselsk., Aktiekapit. 175,000 Kr.). **Vandværket**, mod S. V. oppe i Bakkerne ved Donbæk, er anlagt 1884; Vandet samles i Bassiner, hvorfra det ved naturligt Tryk tilføres Byens Huse; Forbruget pr. Døgn er omtr. 4000 Td.

Jærnbanestationen, for Enden af Jærnbanegade, der baade er Endestation for den østjydske Længdebane og for Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen samt Udgangspunkt for Skagensbanen, er opf. 1870—71. — **Posthuset** og **Telegrafstationen**, ved Stationen, er opf. 1887 efter

Gadeparti med Apoteket.

Tegn. af Arkitekt, Oberst Thulstrup i to Stokv. **Toldkamret**, ved Havnen, er opf. 1854 i 2 Stokv. efter Tegn. af Bygningsinspektør Walther. Havnekontoret, smstds., er opf. 1887 efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann.

Af andre Bygninger nævnes Præsteboligen, i Kirkegade, et Indre Missionshus, Asylgade, opf. 1897, et Baptistkapel, Asylgade, opf. 1896, et Forsamlingshus for Good-Templarlogen, Asylgade, opf. 1897, Sparekassen, Hj. af Danmarksgade og Asylgade, en to Stokv. høj Bygning, opf. 1895—96 efter Tegn. af Kæmner, Arkitekt J. Nielsen, Apoteket, Hj. af Danmarksgade og Jærnbanegade, en 1897—98 opf. stilfuld Bygning efter Tegn. af Arkitekt Mørk Hansen, et af private 1893 opf. Silopakhus ved Havnen og Demokratisk Forsamlingsgaard i Storegade (tidligere „Hotel du Nord") og en Good-Templar Loge, Danmarksgade.

Den eneste Mærkelighed fra gammel Tid er det saakaldte **Krudttaarn**,

ved Havnen, et rundt, af Kampesten opført „Martellotaarn“ med et spidst Tag, den sidste Levning af det 1864 nedlagte Citadel Fladstrand (se S. 31). Taarnet bruges nu til Oplagsrum.

Byen har to Lystanlæg, Plantagen N. for Byen, omtr. 8 Td. Ld., hvori der er en Pavillon, og Sommerlyst, omtr. $^1/_4$ Mil S. for Byen ved Pikkerbakken, anl. 1885, omtr. 18 Td. Ld., ligeledes med Pavillon; begge tilhøre Kommunen.

Indbyggertallet var 1. Feb. 1890: 4848, Nov. 1899 6060 (1801: 463, 1840: 1247, 1860: 1843, 1880: 2891). Erhverv 1890: 658 levede af immat. Virksomhed, 1470 af Industri, 980 af Handel, 454 af Skibsfart, 396 af Fiskeri, 105 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 651 af forsk. Daglejervirksomhed, 62 af deres Midler, 54 nøde Almisse, og 7 vare i

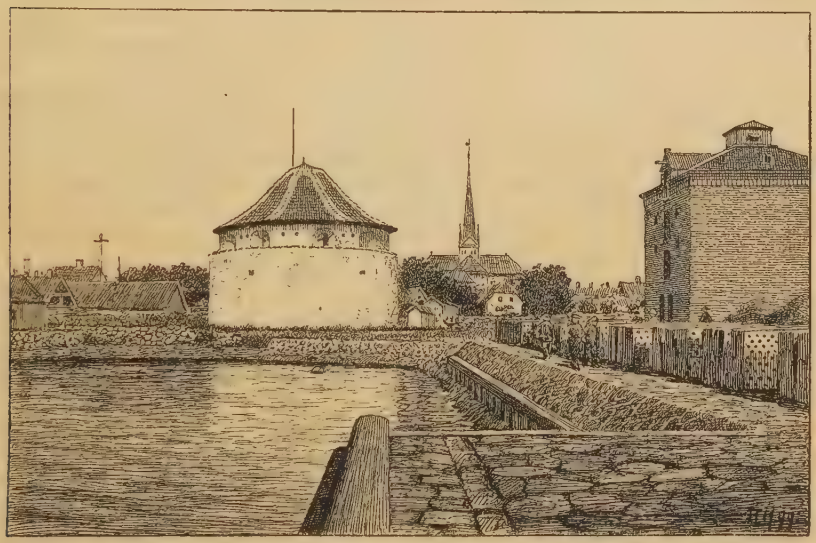

Krudttaarnet.

Fængsel. — Som man ser, have Handel, Skibsfart og Fiskeri en stor Betydning ved Siden af Haandværk. Handelen er i betydelig Stigen paa Grund af den fortrinlige Havn (se ndfr.). Frederikshavn er en af Landets vigtigste Fiskerihavne. Det er særlig Rødspætter og andre Flynderfisk samt Kuller og Torsk, der fiskes; der drives ogsaa Fiskeri paa Island og Østersfiskeri i Vesterhavet. Udførselen af Fisk, til hvilken ogsaa navnlig Skagen og Sæby og andre Steder afgive deres Del, havde i 1897 en saml. Værdi af 2,145,266 Kr., hvoraf 748,677 var fremmed Tilførsel. Frederikshavns Fiskeriflaade bestaar af 140 Fartøjer.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 5815 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 25,472 Pd., uldne Manufakturvarer 5444 Pd., Vin 14,454 Pd., Glas og Glasvarer 27,189 Pd., Humle 2560 Pd., Kaffe 35,191 Pd., Olier 10,722 Pd., Risengryn og Rismel 4211 Pd., Salt 325,961 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 172,696 Pd., Tobaks-

blade og Stilke 2208 Pd., Stenkul 58,953,762 Pd., Kokes 1,153,939 Pd., Metaller og Metalvarer 551,600 Pd. samt Tømmer og Træ 2890 Clstr. og 51,889 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 4334 Td. Kartofler, 162,000 Pd. Hø, 993,246 Pd. Flæsk, 1,947,402 Pd. Kød, 4660 Pd. slagtede Gæs, 1,858,231 Pd. Smør, 277,481 Snese Æg, 1,638,760 Pd. fersk Fisk, 53,000 Pd. tørret og tørt saltet Fisk, 128 Td. Østers, 63,665 Pd. Gær, 22,452 Pd. Huder og Skind og 30,207 Pd. Uld. Endvidere udførtes fra Kjøbenhavn over Frh. til Norge bl. a. 863,100 Pd. Hvedemel, 3902 Td. Byg, 2993 Td. Kartofler, 31,250 Pd. Markfrø, 3816 Td. Malt, 117,125 Pd. Flæsk, 503,130 Pd. Kød, 186,030 Snese Æg, 30,000 Pd. tørret og tørt saltet Fisk, 1,356,439 Pd. Grøntsager, 362,546 Pd. Oleomargarin, 37,460 Pd. Huder og Skind og 23,141 Pd. Uld. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 30,920 Pd. Flæsk, 1320 Pd. slagtede Gæs, 110,448 Pd. Smør, 11,100 Pd. saltede Tarme, 672,350 Pd. fersk Fisk, 43,242 Pd. Talg, 196,700 Pd. Klude og 121,950 Pd. Huder og Skind.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 190 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 3822 Tons, deraf 3 Dampskibe paa tils. 444 T. og 182 Hestes Kr. samt 2 Dampmuddermaskiner paa 324 T. og 92 Hestes Kr. Desuden var der 170 ikke maalte Baade (under 4 Tons). I udenrigsk Fart indkom 2631 og udgik 2921 Skibe med henholdsvis 43,905 og 12,380 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 768 og udgik 635 Skibe med henholdsvis 13,663 og 6254 T. Gods.

Told- og Skibsafgifter udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 102,099 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 2186 Kr., i alt 104,285 Kr. (7681 Kr. mere end i 1897). Der udførtes til Udlandet 4894 og til indenlandske Steder uden for Jylland 290,552 Potter Brændevin; der drives ikke Brænderier paa Stedet.

I Frederikshavn holdes aarl. 3 Markeder: 1 i Apr. med Kreaturer, 1 i Sept. med Kvæg, Heste og Faar og 1 i Okt. med Kvæg og Faar. Det er Torvedag hver Onsd. og Lørd.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes bl. a.: 1 Jærnstøberi og Maskinfabrik (omtr. 80 Arbejdere, opr. til Aktieselsk. 1898, Aktiekap. 225,000 Kr.), 3 Skibsværfter (1898 byggedes i Byen 14 Sejlskibe paa 276 T.), 1 Kalkværk, 1 Tobaksfabrik, 1 Garveri, 2 Hvidtølsbryggerier, 2 Mineralvandsfabrikker, 1 Eksportslagteri, 1 Savskæreri og 2 Bogtrykkerier.

I Frederikshavn udgives to Aviser: „Frederikshavns Avis“ og „Frederikshavns Folkeblad“ („Sæby Avis“ og „Sæby Folkeblad“ trykkes her).

Kreaturhold 1898: 170 Heste, 232 Stkr. Hornkvæg (deraf 220 Køer), 114 Faar, 152 Svin og 15 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver og Herredsfoged og Skriver i Horns Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst., d) for Skolevæs., e) for Gader og Veje, f) for Vandværket, g) for Plantagerne, h) for Fællederne, i) for Fredning.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 79,379 (deraf Grundskat 660, Hussk. 7651, Formue- og Lejlighedssk. 71,068 Kr.), Afgifter

efter Næringsloven 5397, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 4364, Indtægt af Aktiver 17,662 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 1515, til Amt 158, til Amtsskolefond 821, Byens Bestyrelse 4037, Fattigvæs. 7747, Alderdomsunderst. 9799, Skolevæs. 23,977, Rets- og Politivæs. 9033, Medicinalvæs. 2761, Gader og Veje 8799, Belysn. 1843, offtl. Renlighed 1025, Vandforsyning 3774, Højtidsoffer 2700 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 142,319, i faste Ejendomme 394,880 Kr. og skyldte bort 406,946 Kr. Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed beregnes efter en stigende Skala fra 3 til $6^1/_2$ pCt.

Kommunens faste Ejendomme: den gamle Kirke med Kapel, $^1/_4$ af Raadhuset, Kommuneskolen med Gymnastikhus, Fattiggaarden, 3 Fattighuse, Vandværket, Bangsbo Mølle og Parceller, 120 Td. Ld. Jorder og et omtr. 32,000 □ Al. stort Stykke Jord midt i Byen.

Byens Politikorps bestaar af 1 Lieutenant og 24 Mand, men er i en længere Aarrække ikke blevet benyttet, Brandkorpset af en Brandinspektør, 3 Brandmestre og 15 faste Brandsvende.

I Frederikshavns Bank (opr. $^7/_5$ 1892) er Aktiekapitalen 100,000 Kr.; Indlaans- og Foliokontoen var $^{31}/_{12}$ 1898 505,463, Vekselkontoen 369,706 Kr. — I Frederikshavns og Omegns Sparekasse (opr. $^{18}/_9$ 1844) var Sparernes saml. Tilgodehav. $^{31}/_3$ 1898 3,425,933 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 263,089 Kr., Antal af Konti 5378.

Byens største Mærkelighed er **Havnen**, den bedste paa Jyllands Østkyst næst Aarhus' og af særlig Betydning som Nødhavn og Havn for Skibe, der maa afvente gunstig Vind for at komme om Skagen. Den ejes af Staten. Byens gamle „Fladstrands Havn" N. Ø. for Kastellet var egentlig kun en Ankerplads, beskyttet af Revene og Smaaøerne. Begyndelsen til Statens Havn skete ifl. Res. af $^3/_4$ 1805 ved Anlægget af en mindre Baadehavn, 16,000 □ Al. stor og indtil 6 F. dyb (det inderste af den nuv. Havn); ved nye Res. af 1830, 1832 og 1833 bevilgedes større Summer til en betydelig Udvidelse og Uddybning, hvilke Arbejder vare fuldendte 1841, og Havnen var da 30,000 □ Al. stor med en Dybde af 8-14 F. Fra 1855 foretoges nye Udvidelser, saa at den i 1870'erne havde naaet en Størrelse af 172,000 □ Al. med en Dybde af $13^1/_2$-$14^1/_2$ F. Endelig begyndtes 1882 og fuldendtes 1894 Havnen i dens nuv. Skikkelse som Nød- og Tilflugtshavn. Omkostningerne ved den sidste Udvidelse vare omtr. $2{,}_5$ Mill. Kr, og hele Havnen staar, med de tidligere Udgifter, Staten i $3{,}_2$ Mill. Kr. Havnen bestaar af en omtr. 33 Td. Ld. stor Forhavn med et 300 F. bredt Indløb og en Dybde af indtil 22 F., en østre Inderhavn, ligeledes indtil 22 F. dyb, og en vestre Inderhavn, 16-18 F. dyb, tils. omtr. 25 Td. Ld. Under sædvanlige Forhold kunne Skibe med 21 F. Dybgaaende søge den, under de ugunstigste Forhold, med Paalandsstorm, er den tilgængelig for Skibe med indtil $18^1/_2$ F. Dybg. Molerne ere af Sten, væsentlig fra Hirsholmene (se disse). Hele Havnens Størrelse er omtr. 70, Havnepladsens 23 Td. Ld., Bolværkernes Længde 4445 F. Havnen bestyres af en Kommission, der bestaar af en kgl. ansat Havneingeniør som Formand og to af Indenrigsministeriet og to af Byraadet valgte Medlemmer. Ved Havnen er ansat en Havnemester. Den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 66,000 Kr. Havnen har

3 Fyr, et rødt fast Fyr paa den gamle sydl. Mole ved Forhavnens vestl. Hjørne (Flammens Højde o. Havet 38 F.), et rødt fast Fyr paa Hovedet af Forhavnens sydl. Mole (26 F.) og et grønt og hvidt Fyr paa det nordl. Molehoved (26 F.). Ved Havnen er ansat en Lodsoldermand (for Frederikshavns, Bangsbostrands og Hirsholmenes Lodserier) og 6 Lodser, der lodse mod N. til Skagen, mod S. til Fredericia, Nyborg, Korsør og Sundet. Lodseriet her blev oprettet 1733, efter Sigende fordi Fregatten Pommern paa Chr. VI's Rejse til Norge var kommen paa Grund ved Sæby. (Om Havnen se *J. Paulsen*, Frh., Hirsholmene og det mellemliggende Farvand, i Geogr. Tidsskr. I S. 165 flg.; *J. Ollendorff*, Frederikshavns Havn, i Teknisk Forenings Tidsskr. 18. Aarg., 1894-95, S. 47 flg.).

I gejstlig Henseende danner Frederikshavn et eget Pastorat.

Frederikshavn hører til 7. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 470. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 467-83.

Ved Frederikshavns Toldsted er ansat 1 Toldforvalter, 1 Toldkontrollør, 1 Toldoppebørselskontrollør (paa Læsø) og 7 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 3 Ekspedienter og ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer og 4 Telegrafister. Der er Statstelefon og et privat Telefonselskab.

Om den østjydske Længdebane se Fredericia. I Frederikshavn solgtes der i Driftsaaret 1897-98 35,568 Billetter (foruden 220 transit til og fra svenske og norske Stationer), og der ankom af Gods og Kreaturer 12,479 og afgik 36,446 Tons (henholdsvis 930 og 1410 transit). Skagensbanen er anlagt ifl. Lov af $^{30}/_{3}$ 1889 som en privat, let, smalsporet Bane, $5,_{4}$ Mil, $39,_{6}$ Km.; Staten ydede et uopsigeligt Laan paa 542,500 Kr. mod 1. Prioritet, som først forrentes, efter at den øvrige Kapital har faaet 4 pCt.; den aabnedes $^{29}/_{7}$ 1890 og kostede kun i alt over 150,000 Kr. pr. Mil. Paa Banen befordredes i Driftsaaret 1897-98 fra Frh. 18,385 og til Frh. 13,864 Personer; af Gods afgik der fra Frh. 7,577,000 og ankom 1,711,000 Kgr. Om den Juli 1899 aabnede Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Bane se Nørre-Sundby. — Frederikshavn staar i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn, Gøteborg, Christiania, Christianssand og Newcastle.

Historie. Frederikshavn blev først Købstad og fik sit nuv. Navn $^{23}/_{9}$ 1818 (se S. 25). Stedet hed tidligere *Fladstrand* eller Fladestrand efter sin Beliggenhed og Flade Sogn, hvortil det hørte. Det var oprindeligt en lille Landsby og et Fiskerleje, som efterhaanden voksede op ved sit rige Fiskeri og sin Handel. Første Gang, Fladstrand nævnes, er formentlig 1572 (Kanc. Brevb. $^{13}/_{3}$ 1572), da det omtales som et Sted, hvor der indføres meget Tyskøl og anden Drik. Den var tillige et meget benyttet Overfartssted til Norge. Aar 1686 fik Byen Tilladelse til at opføre sin egen Kirke (se S. 24), især ved Medvirkning af Viceadmiral Iver Hoppe og Tolder og Overkirurg paa Flaaden Peder Visberg (se D. Atl. V S. 247-48), og den blev Anneks til Flade fra 1696 indtil 1812, da den fik sin egen Præst (1812—43 vare Hirsholmene Anneks til den). Siden Forordn. af $^{31}/_{12}$ 1700 maatte Byen svare Konsumtion og havde desuden andre Byrder til fælles med Købstæderne. Anlægget af Citadellet (se ndfr.) har vel foræget Stedets Betydning. Den var dog kun en lille By; 1684 havde den 12 Huse med $2^{3}/_{4}$ Td. Hrtk. Byen og dens Grund hørte tidligere til Bangsbo, Lengsholm og Knivholt; 1748 solgte Mette Bille, Kancellir. Arenfeldts Enke, Byen

til „Indvaaner i Fladstrand" Peder Hansen Høyer for omtr. 4000 Rd., og han solgte den igen 1775 for 5000 Rd. til Johs. Andersen Glerup, tidligere Ejer af Eget i Skjærum Sogn, som nogle Aar efter udstedte Skøder til 42 Beboere af Fladstrand, tidligere Fæstere. Aar 1730 brændte 10 Huse, 1769 havde Byen 525 Indb. Først ved Midten af 19. Aarh. begyndte den ret at tage til paa Grund af Havneanlægget, og senere have Banernes Anlæg gjort sit. Byen fik sit Vaaben approberet $^1/_4$ 1898.

Allerede Fr. III lod anlægge *Nordre Skanse* N. for Byen til Beskyttelse for Havnen; „den havde 4 Batterier" (senere blev den opkaldt efter Generalmajor, Regimentschef Adam Ludv. Moltke, † 1810, som havde forestaaet de første Anlæg af Havnen). *Citadellet Fladstrand* blev anlagt 1687 lige S. V. for Havnen under Ledelse af Oberst Anton Coucheron († 1689). Det bestod af det endnu staaende Taarn (se S. 26),

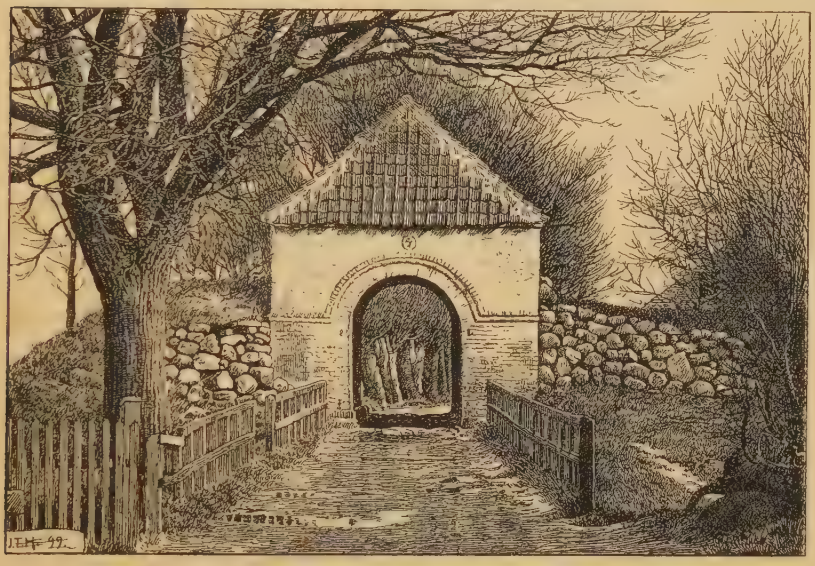

Fæstningsporten, nedbrudt 1891.

der var omgivet af en Mur, hvori der var en Fæstningsport. Omtr. samtidig anlagdes *Søndre Skanse* lidt S. for Byen og 1712 lidt N. for Citadellet *Hornværket* med Bastioner og Grave, samt et Batteri paa Holmen *Deget* omtr. 4000 Al. N. Ø. for Havnen. Før 1687 havde et Kommando fra Skansen ved Hals gjort Tjeneste i Nordre Skanse; men Citadellet fik da sin egen Kommandant og Besætning, og Kommandantboligen var først ved „det runde Taarn", senere i Hornværket; 1764 solgtes Boligen tillige med Proviantforvalterens Hus, Materialgaarden og Bageriet (det sidste havde tidligere ligget i Byen, men brændte 1730) til den ovennævnte Peder Høyer, som lod dem til Dels nedrive; s. Aar solgtes Bygningen i Nordre Skanse til Kapt. Müllertz. Fæstningen blev dog ved at bestaa indtil 1864; Citadellet og en stor Del af Hornværket blev afgivet til Havnen. Fæstningsporten blev nedbrudt 1891. Af nordre og søndre Skanse ses endnu betydelige Rester.

Skagen

1535.

1648.

Skagen Købstad ligger i Horns Hrd. under 57° 43′ 46″ n. Br. og 1° 58, 9,5″ v. L. for Kbh. (beregnet for trigonometrisk Station, gamle Fyrtaarn). Den er Danmarks nordligste og i sin Slags ejendommeligste Købstad baade ved sin Beliggenhed, sin Byggemaade og sin udprægede, djærve Fiskerbefolkning. Den i Forhold til sit Indbyggertal meget store By ligger paa den smalle, af Flyvesand næsten helt overdækkede Odde, hvori Jylland løber ud mellem Skagerak og Kattegat, og bestaar af to Dele, nemlig *Skagen* — der atter deles i *Østerby* mod N. Ø. og *Vesterby* mod S. V. (den østl. Del af den sidste kaldes ofte „Kapelborg“ efter det Kapel, som har staaet der, se S. 40), hvilke strække sig omtr. 4000 Al. langs Kattegats Kyst, medens Bredden kun er højst 500 Al. —, og *Højen* eller *Gammel-Skagen*, som ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Skagen ved Skageraks Kyst. Byen ligger lavt; paa Fyrbakken, ved Østerbys Nordende, er der 30 F., noget over 9 M., ved Raadhuset 12 F., 3,8 M.; Højens Bygninger ligger omtr. 20 F. o. Havet. Afstanden fra Frederikshavn er 4 Mil (ad Jærnbanen 5,3 Mil, 39,6 Km.). Hovedaaren gennem Skagen er „Hovedvejen“. Vejene ere ikke brolagte; „Hovedvejen“ er lagt med Grus og Ler (anlagt 1869-70), og Husene ligge ofte ikke i sammenhængende Rækker, men spredte til Dels mellem Klitbakker, der dog efterhaanden ere udjævnede i Byen. Husene ere næsten alle uanselige og i eet Stokv. De tidligere tjærede Træhuse ere dog nu helt ved at forsvinde, og Byen har i de senere Aar mere og mere antaget Karakteren af en Villaby med teglhængte, grundmurede Huse (inden Udg. af 1902 skulle alle Straatage være ombyttede med Tage af ikke brandfarligt Materiale). Beboerne have ikke særlig Sans for Haveanlæg om Husene, og Jorden omkring dem benyttes almindelig til Kartoffeldyrkning, hvorved der fremkaldes en stærk Sandflugt, som vanskeliggør en passende Vedligeholdelse af Vejene.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1899 3,111,284 □ Al. (noget over 222 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 5127 Td. Ld. Gadernes og Strædernes Antal kan efter det ovenfor sagte ikke opgives. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 463 (Juli 1899: 597, deraf paa Bygrunden 575). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var efter Opgørelsen 1896 5349 Td. Ld. (heraf 2104 af Skagens Plantage, der tilhørte Staten, se S. 43); deraf vare besaaede 331, Afgræsn., Høslæt, Brak og Eng 500 Have 11, Skov 636, Heder 1464, Klit 1855, Stenmarker 370, Veje og

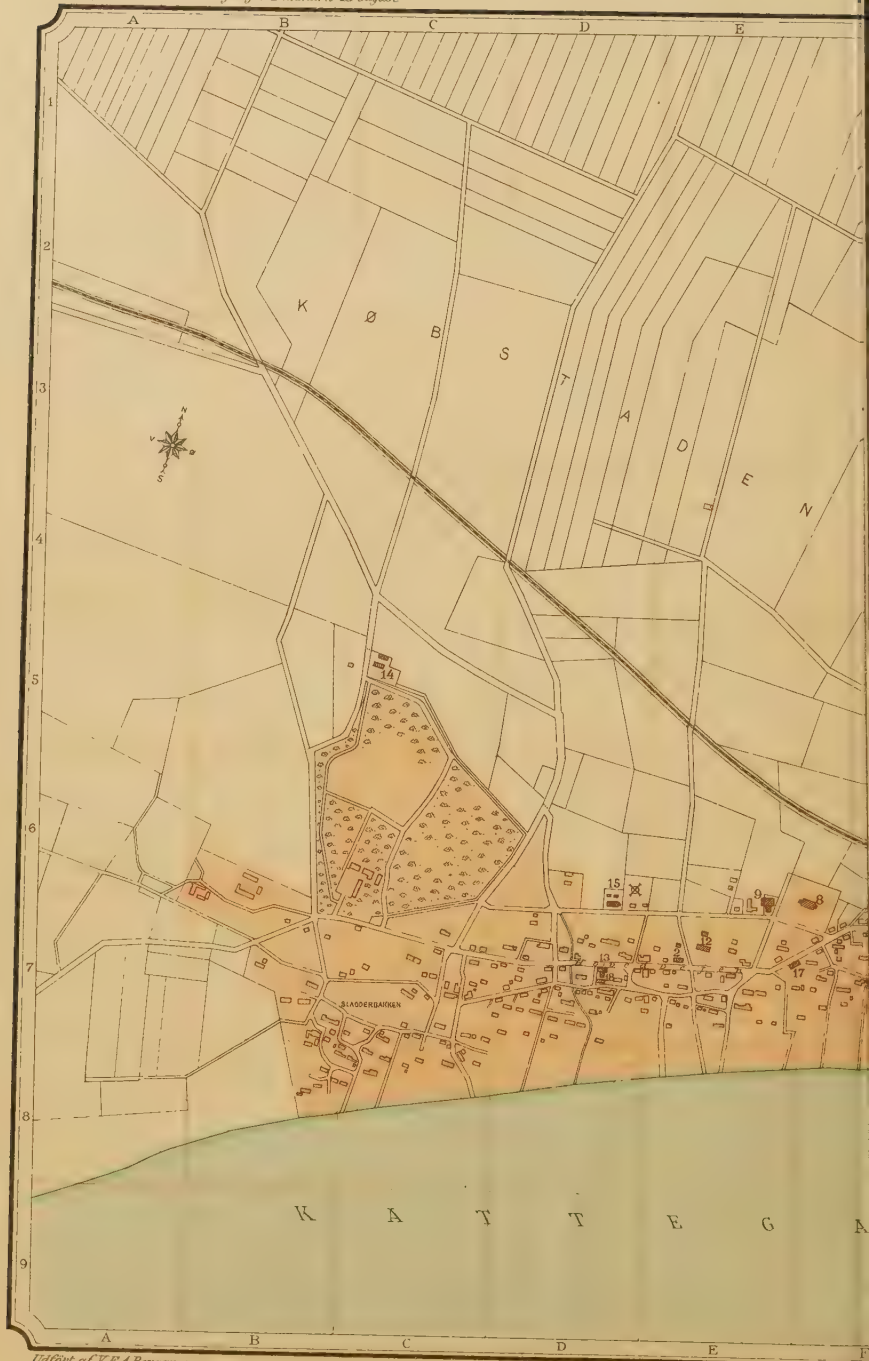

Udført af V. F. A. Berggreen.

Forlagt af

100 50 0 1 2 3 4

AGEN.

Eftertryk forbydes.
HØJEN.
NORDSØEN
SKOLE
SPRØJTEHUS
HOTEL
MISSIONSHUS
TOLDASSISTENTBOLIG
REDNINGSSTATION
MARKJORDER
SKAGEN KØBSTADS
KIRKEGAARD
BANEGAARD
FYRBAKKEN
1 Borgmesterbolig H 7
2 Fattighus E 7
3 Fyrbro K 6
4 Fyrtaarn Gl. K 6
5 Hotel Afholds- F 7
6 " Brondums- I 7
7 " „Skagen." G 7
8 Kirke F 6
9 Missionshus „Emaus" E 6
10 Mindesmærke I 6
11 Posthus-Telegrafst. G 7
12 Prestebolig E 7
13 Raadhus D 7
14 Rolighed C 5
15 Skole Komm.- D 6
16 " Komm.- H 6
17 " Real E 7
18 Sprøjtehus D 7
Axel E. Aamodt's lith. Etabl.
700 Alen

Byggegr. 183. Det saml. Hrtk. var $^1/_1$ 1895 14 Td.; deraf hørte 9 til 83 Huse, og 75 af disse dreves fra Ejendomme i Byen.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_1$ 1899 1,544,332 Kr. (Antal af Forsikringer 546).

Til Skagen hører et Landdistrikt, der har Fattigvæsen fælles med Købstaden. Om dette Distrikt se S. 43.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken — ved Hovedvejen i Vesterby, ved et lille Anlæg —, til hvis Opførelse Pengene indkom ved en Kollekt over hele Landet og ved en Gave af 4000 Rd., som vare indvundne ved Nedlæggelsen af det dansk-lutherske

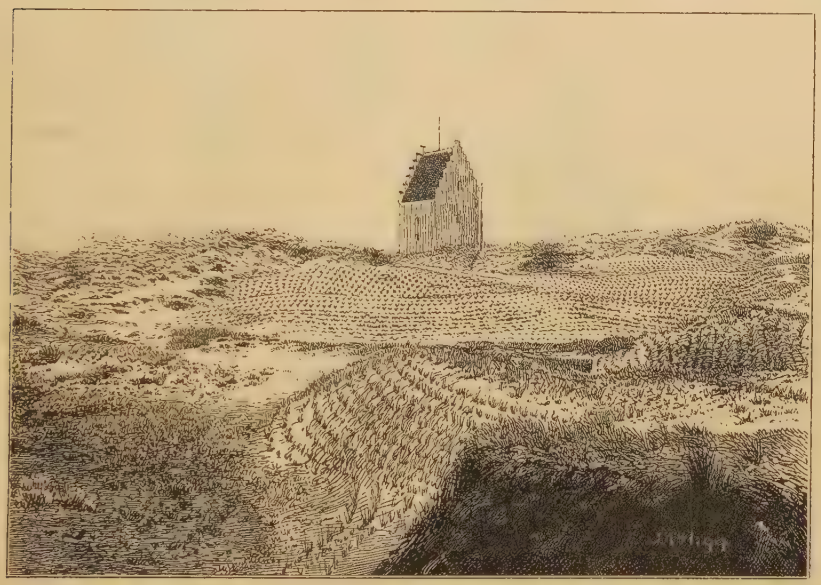

Skagens gamle Kirke.

Kapel i London, og som skænkedes Byen i dette Øjemed, er fuldendt 1841 efter Tegn. af Konferensraad C. F. Hansen (indviet $^{21}/_8$). Kirken, der er af Mursten (overhvidtet), bestaar af et treskibet Langhus med en lille Overbygning ved Vestgavlen til Klokken. Det Indre har fladt Loft. Paa Alterbordet et støbt Krucifiks fra 1883, Prædikestolen er fra 1841. Trædøbefont. Af Inventariet fra den gamle Kirke findes to Malmalterstager fra 1598, skænkede af Præsten Poul Nielsen Guldsmed. En Klokke fra 1502 er nu omstøbt, og den lille Klokke, uden Indskr., men med en Bispefigur i Relief, er fra den senere Middelalder. Orgelet er fra 1865. Udvendig paa den sydl. Kirkemur er der 1866 indsat et stort af Billedhugger A. Paulsen udført Basrelief i Bronce til Minde om $^{27}/_{12}$ 1862, da 8 Fiskere druknede ved Forsøget paa at redde Besætningen paa den strandede Brig „Daphne"; Basrelieffet (afsl. $^4/_{11}$ 1866) fremstiller en af de forulykkede Fiskere, der bæres hjem af Kammeraterne, i Baggrunden ses en af Redningsmændene,

der kom levende i Land, gaa hjem med sin Hustru. Underneden staar en Tavle med Navnene paa de 8 forulykkede.

Om Byens **gamle Kirke**, som ligger omtr. $^1/_4$ Mil S. V. for Skagen, og hvoraf kun det af Fyrvæsenet vedligeholdte Taarn rager op af Sandet, benyttet som Sømærke, se S. 40.

Den gamle Kirkegaard, N. Ø. for Kirken uden for Byen, omtr. 1 Td. Ld., er anlagt 1810 og udvidet 1843 og 1862. Den gør et ejendommeligt, trist Indtryk med sine fattige Grave i det hvide Sand og mellem Marehalm samt med sine mange Indskrifter over forulykkede Sømænd. N. V. for denne ligger Assistenskirkegaarden („den nye Kirkegd."), anlagt 1884, omtr. $1^1/_2$ Td. Ld. Af Monumenterne paa den sidste fremhæves en 1894 rejst Mindesten med Portrætmedaillon (udført af Billedhugger N. Holm) og et Vers af H. Drachmann over Formanden for Skagens Redningsbaad *Lars Andersen Kruse*, der druknede 1894, og et Mindesmærke af poleret Granit med Indskrift, rejst 1896 over de forulykkede ved en tysk Torpedobaads Undergang 1895 ved Vestkysten. — *Højen* har sin egen Kirkegaard (se S. 40).

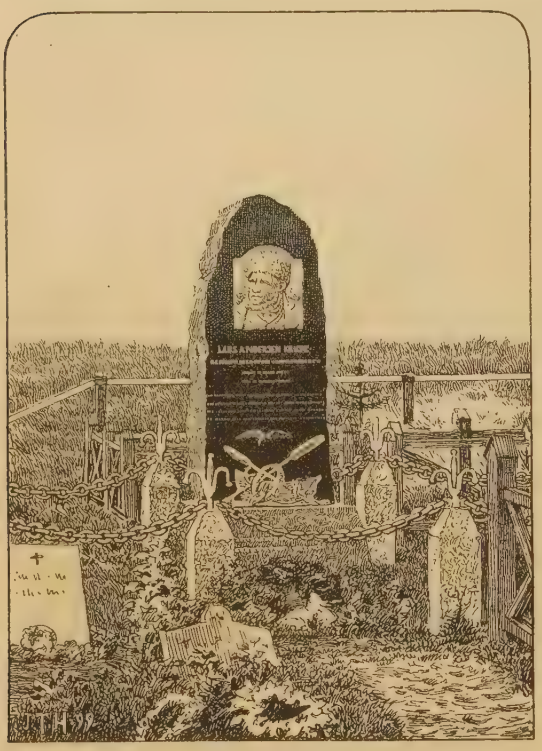

Lars Kruses Monument.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, som tillige er Præst for Landdistriktet. Kirkens Gæld er omtr. 3000 Kr.

Raadhuset, ved Hovedvejen i Vesterby, er en nybygget, grundmuret Gaard (graakalket) i eet Stokv., oprindl. Købmandsgaard, 1868 købt og fra 1870 indrettet til sit nuv. Brug for henved 3200 Rd.; den ejes af Amtskommunen med $^1/_6$ og Byen med $^5/_6$ og indeholder Retssal, 3 Arrester for 3 Arrestanter og Arrestforvarerens Bolig. Den tidligere Raadstue var en forfalden, straatækt Bindingsværksbygning, der laa paa en høj Bakke; den solgtes ved en Auktion 1802 i Fisker Hans Homanns Dødsbo for 325 Rd. til Auktionsdirektøren, den konstituerede Byfoged, som 1803 tilskødede Byen den for 300 Rd. Courant*).

*) Da der 1833 var Tale om at opføre en ny Skole i Vesterby i Stedet for den gamle, forfaldne, maatte Byens udvalgte Mænd erklære, at Kommunen var for fattig til at kunne bære denne

Det kommunale Skolevæsen bestaar af 3 Skoler: **Østerby Skole**, en gul Murstensbygning i eet Stokv., opf. ved Stationen 1884, **Vesterby Skole**, en gul Murstensbygning i eet Stokv., opf. 1866 ved Hovedvejen, af den gamle Fyrinspektørbolig, som købtes til Nedbrydelse (desuden er der Skagen Forskole), og **Højen Skole**, i eet Stokv., opf. 1820. Hver Skole havde $^1/_7$ 1899 4, Højens dog kun 2 Klasser; der var i alt 5 Lærere, 1 Lærerinde og 380 Elever. En teknisk Skole har Lokale i Kapelborg (24 Elever). Desuden er der en privat Realskole, ved Hovedvejen, der har Dimissionsret og omtr. 60 Elever.

Sygehuset, ved Hovedvejen i Østerby, har Plads til 10 Patienter. **Fattighuset**, ved Hovedvejen i Vesterby, med Plads for 16 Lemmer. **Jærnbanestationen**, ved Hovedvejen i Østerby, er opf. 1890; **Posthuset og Telegrafstationen**, ved Hovedvejen, tæt ved Stationen, er opf. 1881; **Toldkamret** ligger ved Jærnbanestationen.

Af andre Bygninger mærkes Præsteboligen, ved Hovedvejen i Vesterby, et stort Missionshus „Emaus“, ved Kirken, opf. 1896, og et Missionshus „Nain“, opf. 1896, i Højen.

I Østerby ved Hovedvejen staar en 1883 rejst Mindesten, omtr. 18 F. høj, udf. efter Tegn. af Prof. Petersen, til Minde om de 8 Skagboere, der druknede 1862 (se S. 33).

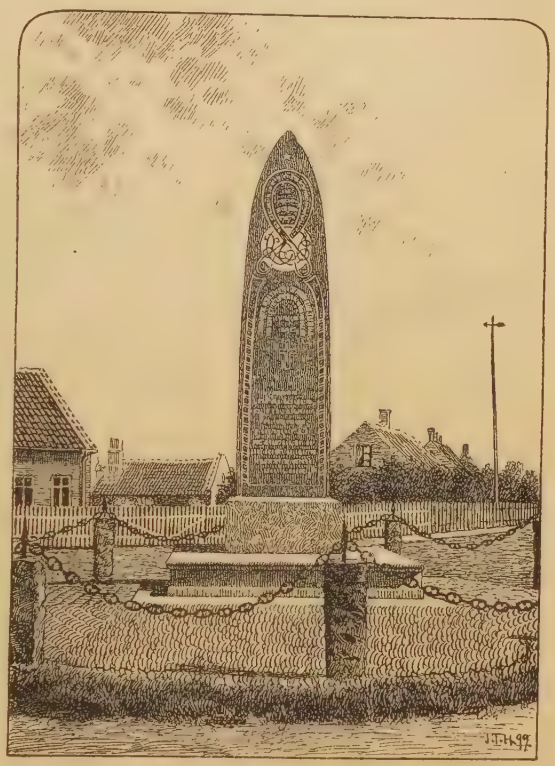

Østerbystenen.

Som en Oase i den golde Egn ligger mod S. V. i Vesterby en omtr. 18 Td. Ld. stor Plantage, som blev anlagt i Beg. af 19. Aarh. ved Byfoged, Kancellir. Lunds Bestræbelser og 1829 overtoges af Staten. I Plantagen, der har mange høje kraftige Træer, og hvori El, Birk, Ask, Granarter, Eg og endog Bøg trives, ligger Overplantørboligen (tidligere Sandflugtskommissærens Bolig) og den gamle Byfogedbolig.

Udgift, „fornemmelig i Betragtning af, at Raadstuen, der ikke i en lang Aarrække er undergaaet nogen Hovedreparation, til næstkommende Aar nødvendigvis vil istandsættes, om ikke ombygges“. Men Raadstuen stod, omtr. som den da var, indtil 1870, ligesom Skolen blev i samme Stand indtil 1866.

Skagen er i de senere Aar blevet et mere og mere besøgt Badested, hvilket har fremkaldt Opførelsen af flere Hoteller, bl. a. det ude ved Fyrtaarnet i 1899 aabnede Badehotel, opf. i norsk Bjælkestil (Arkitekt: Thorv. Jørgensen).

Af særlig Interesse ved Skagen ere de Institutioner, der vedkomme Fyr- og Redningsvæsenet. Skagen har to Fyr. **Højens Fyr** er et hvidt Blinkfyr, der vises fra et 1892 opf., 45 F. højt, hvidt, ottekantet Taarn paa Taget af en hvid Maskinbygning; Flammens Højde o. Havet er 46 F., Lysvidden er 3 Mil. Ved Fyret er der et Taagesignal med to Sirener. **Skagens Fyr** er et hvidt, fast Fyr, omtr. $^1/_4$ Mil V. S. V. for den yderste Spids af Grenen; det vises fra et 1857-58 opf., 148 F. højt, rundt, graaligt, lidt smalt tilløbende Taarn (Landets højeste Fyrtaarn, Arkitekt: N. S. Nebelong); Flammens Højde o. Havet er 140 F., Lysvidden $4^1/_2$ Mil. Paa Nordsiden af Taarnet er der en hvid Flade, hvorfra der vises Signaler for Is. Tæt Ø. for Fyrtaarnet ligge en Telegraf- og en Signalstation (op-

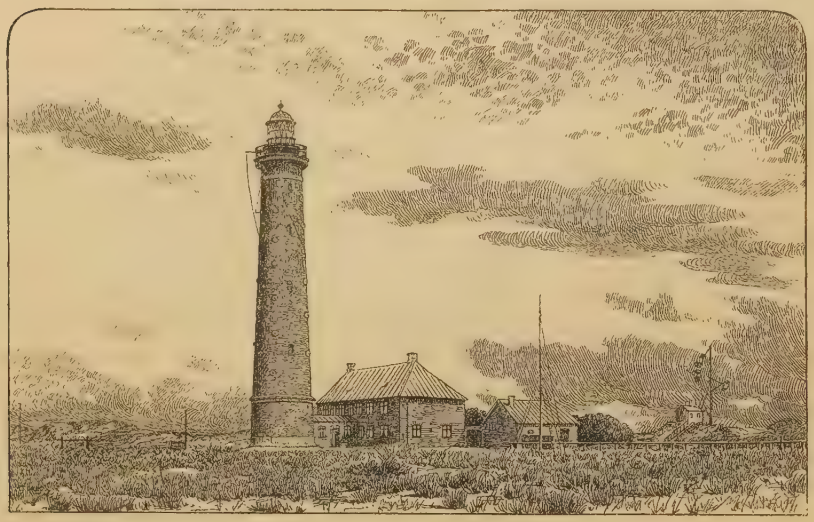

Skagens Fyr.

rettede henholdsvis 1865 og 1871). Ved Fyret er der fra $^1/_{12}$ 1853 foretaget meteorologiske Observationer for Videnskabernes Selskab; $^{18}/_{11}$ 1872 oprettede Meteorologisk Institut en Station der. Skagens **ældre Fyrtaarn**, S. V. for det nye, tæt ved Østerby, er et 67 F. højt, ottekantet, hvidt Taarn, der er opf. 1745; det benyttes nu som Sømærke og Signalstation; 1869 benyttedes det til Gradmaaling (om Fyrene paa Skagen se i øvrigt S. 40). — Fra Grenen, der gaar ud i en Spids, hvis yderste Ende snart vender mod S. Ø., snart mod N. Ø., eftersom Strøm og Sø flytter den, skyder det farlige *Skagens Rev*, som bestaar af fast, hvidt Sand, sig omtr. $^1/_2$ Mil ud mod Ø. N. Ø. Ud for Revet, omtr. 1 Mil N. Ø. for det nye Fyrtaarn, ligger Fyrskibet „*Skagens Rev*“, udlagt 1878; det viser et rødt Blinkfyr; Flammens Højde o. Havet 30 F., Lysvidden $3^3/_4$ Mil; fra Fyrskibet gives der Taagesignal. — Ved Skagen er der to **Redningsstationer**, den ene $^1/_4$ Mil V. for det nye Fyr, opr. 1852, med en 1896

opr. Bistation noget Ø. for Fyret, og en i Højen, opr. 1868, med Bistation mod S. V.

Indbyggertallet var 1. Feb. 1890 2323 (1801: 834, 1840: 1132, 1860: 1532, 1880: 1954). Erhverv 1890: 147 levede af immat. Virksomhed, 289 af Industri, 110 af Handel, 44 af Skibsfart, 1296 af Fiskeri, 130 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 227 af forsk. Daglejervirksomhed, 43 af deres Midler, 29 nøde Almisse, og 1 var i Fængsel. — Haandværk staar paa samme Trin som ude paa Landet, megen Handel kan der ikke være Tale om, da Byen næsten helt mangler Opland. Derimod er Skagen Landets største Fiskeriby. Det er navnlig Rødspætter samt Kuller og Torsk, der fiskes. En stor Del udføres som saltet Fisk, men der sælges ogsaa en Mængde fersk Fisk, bl. a. til svenske Baade, især fra Gøteborg. Efter Fiskeriberetningen fiskedes der 1897 171,500 Snese Rødspætter og 182,200 Pd. Kuller og Torsk, og den hele Fangst havde en Værdi af omtr.

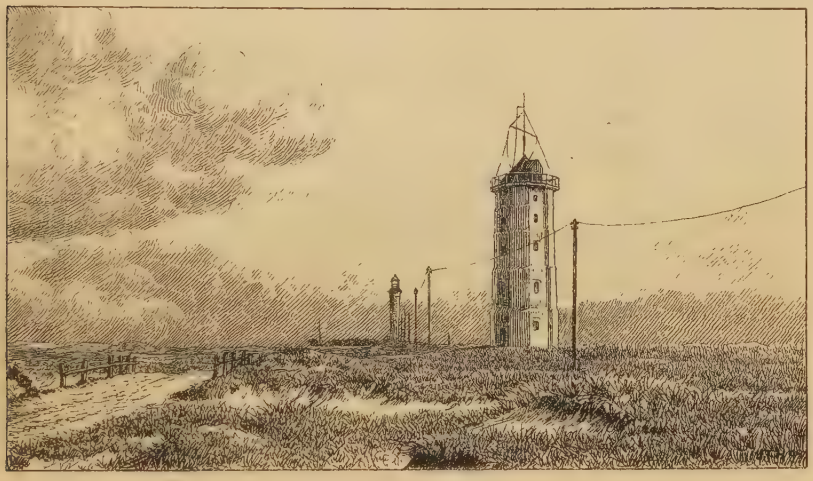

Skagens ældre Fyrtaarn.

277,000 Kr. Den aarlige Indtægt af Fiskeriet sættes i Gennemsnit til 490,000 Kr. Prisen paa Fisk er stegen meget, især efter Skagensbanens Aabning. Aar 1899 opgives Fiskernes Antal i Skagen til 420, i Højen til 56; i Skagen var der 156 Fiskerbaade, hvoraf 16 store og 140 Joller; i Højen var der 23, hvoraf 8 store og 15 Joller. Byen har ingen Havn; Baadene trækkes op paa Land. Der har dog flere Gange været Tale om at anlægge en Havn, bl. a. da det var under Overvejelse at tilvejebringe en Nød- og Tilflugtshavn i det nordl. Kattegat. Den tidligere betydelige Fortjeneste ved Strandinger er nu meget ringe, da der kun forekomme meget faa.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a. Kaffe 2334 Pd., Salt 83,533 Pd., Sukker 12,876 Pd. samt Tømmer og Træ 24,776 Pd. De Varer, der forbruges paa Stedet, komme i øvrigt for største Delen som fortoldede fra andre indenlandske Steder.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 95 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 321 Tons; af ikke maalte Baade (under 4 Tons) var der 127. Fra Udlandet indkom 2 Skibe med 42 T. Gods; i

indenrigsk Fart indkom 2 og udgik 4 Skibe med henholdsvis 29 T. Gods og uden Ladning.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 4648 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 101 Kr., i alt 4749 Kr. (1240 Kr. mere end i 1897).

Kreaturhold 1898: 80 Heste, 215 Stkr. Hornkv. (deraf 167 Køer), 922 Faar, 146 Svin og 16 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs.,

Grenen.

b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst., d) for Skolevæs., e) for Vejvæs., f) for Sygehuset, g) for Tilvejebringelsen af en Havn.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 23,334 (deraf Grundsk. 420, Hussk. 2399, Formue- og Lejlighedssk. 20,395 og 120 fra Landdistr.), Afgifter efter Næringsloven 1098, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 1479, Indtægt af Aktiver 3077, paalignet Offer 1614, Skolekontingent 404 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 605, til Amt 110, til Amtsskolefond 513, Byens Bestyrelse 819, Fattigvæs. 5430, Alderdomsunderst. 3641, Skolevæs. 9453, Rets- og Politivæs. 1380, Medicinalvæs. 822, Gader og Veje 2629, Højtidsoffer 1520 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 61,694 og i faste Ejendomme 78,182 Kr. og skyldte bort 49,416 Kr. For 1899 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5{,}_{55}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 427,000 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 413,800 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: $^{5}/_{6}$ af Raadhuset, de 3 Skoler og et Fattighus.

Byens Politikorps bestaar af 1 Befalingsmand, 2 Underbefalingsmænd og 30 Mand, Brandkorpset er inddelt i en Slukningsafdeling, en Nedbrydnings- og Redningsafdeling og en Ordensafdeling; alle Byens Mænd fra 20 til 50 Aar ere pligtige til Tjeneste, med mindre de løskøbe sig ved Kendelse til Kæmnerkasssen, eller Brandvedtægten paa anden Maade hjemler Fritagelse.

I Sparekassen for Skagen og Omegn (opr. $^{1}/_{7}$ 1862) var $^{31}/_{3}$ 1898 Sparernes saml. Tilgodehav. 413,595 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 27,358 Kr., Antal af Konti 1061.

I gejstlig Henseende danner Skagen med Landdistriktet et eget Pastorat. Skagen hører til 7. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Skagens Lægedistrikt (Distriktslægen bor her). Den hører til 5. Udskrivningskreds 484. Lægd. Ved Toldstedet er ansat 1 Toldforvalter og 2 Assistenter (den ene i Højen), ved Postvæsenet 1 Postekspeditør, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Ved Telegrafstationen ved Skagens Fyr er Fyrmesteren Bestyrer. Der er Statstelefon.

Paa Skagensbanen (se S. 30) befordredes i Driftsaaret 1897-98 fra Sk. 13,952 og til Sk. 13,864 Personer; fra Sk. afgik 1,416,000 og ankom 4,307,000 Kgr. Gods.

Historie. Oprindelsen til Skagen — eller *Scaven*, i ældre Tid skrevet Skafuen, Skauffen m. m.; Navnet kommer af „Skage“ ɔ: et Næs eller en Landstrimmel, der løber ud i Havet, jvfr. Vendsyssels gamle Navn „Vendilskage“ — omtales i et af Selvejerbønder i Vendsyssel udstedt Dokum. af 1355 (trykt i Suhms Danm. Hist. XIII S. 828), hvori der berettes, „at en fordums Konge paa Jagten gæstede hos en Bonde ved Navn Thorkel Skarpæ, der da boede i Oorn (ɔ: Byen Vogn), og paa hans Bøn overdrog samme Thorkel hele Skagen tilliggende Mark til Græsning for hans vilde Stod. Hyrden for de vilde Heste ved Navn Throndr fandt først paa at fiske ved Skagen og byggede det første Hus paa Skagens Mark paa samme Thorkels Vegne. Og siden efterhaanden havde mange flere bygget der paa foreskrevne Thorkels Vegne. Desuden ved vi forvist og vidne i Sandhed, at fra den Strøm østen for Hosyo og Reten og lige til det yderste Skaugheret har fra gammel Tid været Kongens Strandbred, kaldet Kunghsforstrand, og erkendes for at være det endnu, ligesom at Forstranden aldrig har været bebygget af nogen, førend Jylland for faa Aar siden blev ødelagt og undertrykt ved Herrernes Krig“. Hvilken Konge der hentydes til, er uvist; Suhm gætter paa Erik Glipping, men det maa sikkert være en langt tidligere Konge. Aar 1299 tilbød Erik Menved, for at tilfredsstille Esger Juul, at afhænde en Del af Krongodset, deribl. $^{1}/_{6}$ af Skagen. Sine første Købstadsprivilegier fik Byen af Erik af Pommern $^{22}/_{1}$ 1413, og de bleve stadfæstede bl. a. 1442, 1451, 1545, 1560, 1598 og 1648; 1507 udstedte Kong Hans en Stadsret for Skagen, 1519 gav Chr. II den fri Birk og Birkeret. Ligesom andre smaa Købstæder havde Skagen saavel Borgmestre og Raad som Byfoged (1580 fik den tillige en Byskriver), og endnu ifl. Forordn. af $^{28}/_{1}$ 1682 var Skagen en af de Byer, som beholdt 1 Borgmester og 2 Raadmænd, medens Øvrigheden i andre nørrejydske Byer, som Hjørring, Thisted og Nykjøbing, indskrænkedes til en Byfoged.

Fra den tidligste Tid har det været Fiskeriet, der var Skagens Hovederhverv, og den drev Handel, særlig med saltet Fisk, paa Havnene i de danske Farvande, navnlig Varberg, og paa tyske Havne, som Lübeck og Rostock. Ligesom nu (og dengang endnu mere) var det Tuskhandel, der dreves (1556 omtales, at der indførtes en Mængde Øl til Sk., og 1557 siges, at det særlig var Smør, Skagboerne hentede i Varberg), og de vaagede nøje over deres Købstadsrettigheder, saaledes da der ved Midten af 16. Aarh. anlagdes et Fiskerleje „Tornby“ eller „Thorneleje“ (se Kanc. Brevb. $^{6}/_{2}$ 1551) nær ved Sk. (vel i Skagsogn eller Raabjærg), hvilket de ved Besværing til Kongen fik nedlagt, ligesom de ogsaa søgte 1580 at faa den lige anlagte By Aalbæk afskaffet. Agerdyrkning og Kvægavl have vel tidligere ogsaa haft nogen

Betydning; thi de Marker, der omtales i ovennævnte Dokum. af 1355, fandtes endnu op i den nyere Tid; men nu ere de for længe siden næsten helt ødelagte af Egnens værste Fjende, Sandet. Sandflugt og Klitdannelse have vel fundet Sted i Landet langt tilbage; men det er dog først fra 16. Aarh., at Sandflugten optræder som en virkelig Landeplage efter Ødelæggelsen af Skovene, som hidtil havde sat den Grænser, og den deraf følgende Oprykning af Klitplanter, da Brændselet fra Skovene var sluppet op. Det er ogsaa i 16. Aarh., at man paa Skagen hører om Sandets Erobring af Jorderne, efter at Skovene lige op til Raabjærg vare huggede, og 1593 fortælles, at Sandet var trængt ind over de dyrkede Marker og havde lagt sig om Gaardene. Dertil kom store Stormfloder, saaledes 1592 og 1593 (ved sidste Lejlighed bortreves 14 Gaarde og Huse). I den følgende Tid fortsatte Sandflugten sine Ødelæggelser, indtil den naaede sit Højdepunkt 1775, da Sandet paa alm. Bededag „med en heftig og forfærdelig Storm af N. Ø. trængte ind paa og forbi Kirken, som hidtil havde været fri, ja ødelagde den Del af Byens Markjord, som laa der omkring og i Nærheden", hvorved Præsten mistede baade Ager og Eng. Ødelæggelserne vedbleve, om end i mindre Maalestok, indtil man i den senere Tid til Dels har dæmpet Sandet ved Plantning af Klittag og Marehalm. Havet har ogsaa i 19. Aarh. gjort megen Skade, navnlig ved Højen, hvor det stadig tager bort af Landet; saaledes indtraf der Stormflod $^{14}/_{2}$ og $^{27}/_{11}$ 1825 og atter $^{14}/_{2}$ 1868.

Den omtalte Kirke var Byens gamle Sognekirke, indviet til St. Laurentius, og efter et lidet sandsynligt Sagn bygget af Skotter og Hollændere, som fordum fiskede under Kysten. Det var en anselig Kirke („den længste i Vendsyssel"), opf. i gotisk Stil af Mursten, med overhvælvet Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Desuden fandtes der et Par Kapeller, nemlig et i Højen, af Bindingsværk og straatækt, og (ifl. D. Atl. V. S. 220) et, som oprindl. skal have staaet i Østerby (se Olavius, S. 56), men i 17. Aarh. (efter Resens Tid) flyttedes til Vesterby; det var (ifl. D. Atl. smstds.) af Bindingsværk, 17 Fag langt og med et fritstaaende Klokketaarn. Aar 1517 fik Hans Tysk i Skagen kgl. Bevilling til at maatte bygge et Hus og et Kapel N. for Skagen og deri indtage syge Mennesker; dette til St. Jakob indviede Kapel, som Fr. I 1523 skødede til Bisp Stygge Krumpen, har næppe været identisk med noget af de to andre, men man ved ellers intet om det. St. Laurentii Kirke blev 1459 „med tilliggende Kapeller" henlagt til Aalborg Helligaands Hospital, mod at dette „skulde forse Kirke og Kapeller med en saadan Præst og Kapellan, som dem kan forestaa", og indtil 1677 hørte Kaldet til Aalborg Hospital. Ved Kirken fandtes tidligere en *St. Laurentii Kilde*, som ansaas for hellig. Ved Sandstormen 1775 lagde Sandet sig helt op for Kirkedøren, og i de næste Aar kunde Adgangen kun holdes fri ved jævnlig Brug af Spaden. Endelig blev den ved Sognepræsten Laulunds og Byfoged Petersens Bestræbelser og ved Reskr. af $^{5}/_{6}$ 1795 paa Grund af Sandflugt og Brøstfældighed nedlagt, solgt og nedbrudt paa det massive Taarn nær, der overlodes til Fyrvæsenet, som vedligeholder det som Sømærke; det har Trappegavle og Krydshvælving med Stjærneribber. I Indermuren fører en Vindeltrappe op over Hvælvingerne. Materialer fra Kirken kunne paavises i flere af Skagens Bygninger. Kapellerne i Vesterby og Højen omtales 1787 hos Olavius som „saa forfaldne og brøstfældige, at Folk under Tjenesten næppe uden Helbreds Tab kunne være derinde, og er intet vissere, end at de inden kort Tid falde ned". Kapellet i Vesterby blev dog, rigtignok noget udbedret, benyttet af Sognefolket indtil 1841, da den nye Kirke (se S. 33) var opført, omtr. paa Kapellets Plads. Kapellet i Højen blev nedrevet 1839; Kirkegaarden bruges endnu.

En ikke ubetydelig Indtægtskilde for Skagen var i tidligere Tid Strandingerne, ligesom de bragte den en Del Vragtømmer til Bygningsbrug. Endnu over Midten af 19. Aarh. antoges Bjærgelønnen i Skagens Jurisdiktion i Gennemsnit at være 9000 Rd. aarl. Men den nyeste Tids mange udmærkede Foranstaltninger for at forebygge Strandinger have bevirket, at disse nu høre til Sjældenhederne. Skagens Fyr tillige med Anholts og Kullens indrettedes i Fr. II's Tid efter Opfordring af de fremmede Skippere, som passerede de danske Farvande, og som til Gengæld forpligtede sig til at betale „Fyrgelt" sammen med Sund- eller Bælttolden. Kongens Brev herom udgik $^{8}/_{7}$ 1560 og næste Aar gentoges Befalingen med Tilføjelse, at „Fyrlamperne" skulde være saa vide som en Tønde og hænges 20 Al. højt i et Tømmerværk, der skulde bygges som en „Papegøje" (vistnok et skraat stillet Spryd, der var fæstet til Masten ved en Strop, og til hvilket Papegøjesejlet var anbragt). Skagens „Fyrlampe" tændtes først med Brænde, som, da Skovene i Vendsyssel ikke indeholdt tilstrækkeligt eller krævede for vanskelig Transport, hentedes til Søs fra Lim-

fjordsegnene og Norge. Man gik dog hurtig over til at bruge Tran, hvormed man belyste Farvandet fra Toppen af et Taarn. Taarnet bortskylledes 1584 i et Uvejr, men opførtes paany og bestod 1606, da man indførte Belysning med 6 (fra 1610 8) store Talglys, af en aaben Fod af Tømmer, oven paa hvilken fandtes et Rum med Senge til „Blusserne“ eller Fyrpasserne, og oven paa dette atter et Rum med Vinduer til alle Sider, i hvilket Lysene brændte. Fyret kaldtes nu en „Lygte.“ 1626—27 blev Overdelen af Taarnet omdannet til Stenkulsfyring, men kort efter er det vist nedbrændt, thi næste Aar blev det første danske Vippefyr til Stenkulsblus opstillet paa Skagen af daværende Borger i Helsingør, senere Tolder paa Skagen og Fyringsforvalter i Danmark Jens Pedersen (Grove). Vippefyrene kaldtes „Fyringer“, og Skagens Vippefyr bestod efter Olavius' Beretning, da det 1745 atter afløstes af et Taarnfyr, „af et meget højt og tykt Træ, der lignede en Møllestub og var omgivet af Stivere; oven paa Stubben stod en stor Jærngaffel, som var til at dreje omkring paa Stubben, paa det at Fyrpanden altid kunde komme til at hænge paa

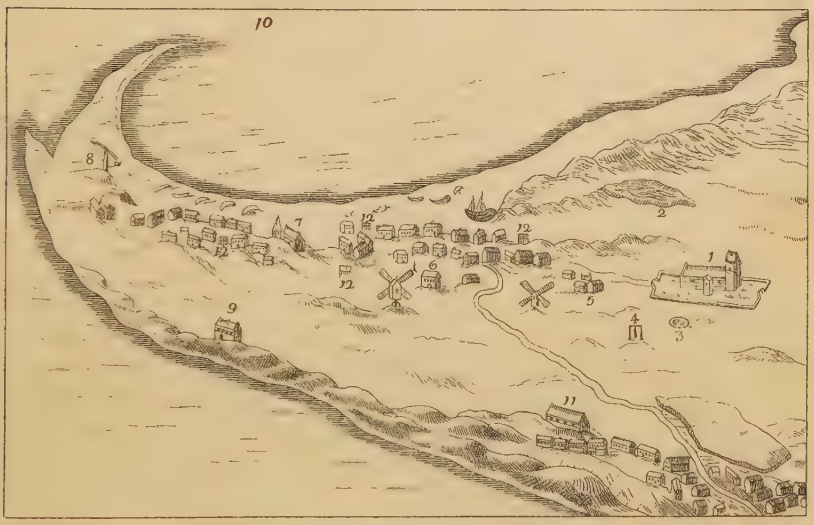

Skagen, efter Resen.

1. St. Laurentii Kirke. 2. „Hou-Søe, hvor der sigis fordum at have standen en Gaard, som skall være siunchet“. 3. St. Laurentii Kilde. 4. Galgen. 5. Præstegaarden. 6. Raadhuset og Torvet. 7. Kapellet. 8. Lygten. 9. „Et Huus ved Stranden, som kaldes Boen, hvor udi fischer Redskab forvaris“. 10. „Nord-Søe og Øster-Søe“. 11. „Capellet i Heien og Byen, som hører under Skaggens Frihed“. 12. „Deres fiske-hield, hvor Fiskene ophænges og tørres“.

Vindsiden. Vippestangen, saa svær som et Mastetræ, gik ned i Gaffelen, og ved den ene Ende af Vippestangen hængte Panden; i denne, som var til at hidse op og ned med en Tallie, gik omtr. 6 Skæpper Stenkul paa Gangen“. Vippefyret stod paa Fyrbakken, men da denne var bleven undergravet af Havet, opførtes 1745 noget nordligere det S. 36 omtalte Taarn, der først kun var 54 F. højt og et Pandefyr; senere blev det forvandlet til et Lampefyr (se videre S. 36). Til Redningsvæsenet i sin nuv. Skikkelse, med dets Stationer med synkefri Baade og Raketapparater, er Begyndelsen sket ved 19. Aarh.'s Midte, særlig efter Tilskyndelse af Claudi, og Redningsvæsenet organiseredes ved Lov af $^{26}/_{3}$ 1852; der findes nu i alt omtr. 60 Stationer, som ere underlagte Bestyreren for det nørrejydske Redningsvæsen.

Skagen har haft en Latinskole, der oprettedes ved Midten af 16. Aarh. efter Tilskyndelse af Bisp Oluf Chrysostomus, og som nedlagdes 1740; Rektoren var tillige Sognekapellan (se Aalborg Katedralskoles Progr. 1871).

I Skagen ere fødte Prof. ved Kbh.'s Universitet Nicolaus Scavenius, † 1590, den teol. Prof. Laurids Mortensen Scavenius (Søn af en Fisker), f. 1589, † 1655, og Jakob Brønnum Scavenius, Søn af Handelsmand Brønnum (se II S. 856), † 1820.

Paa Kronens Gaard *Hofsøgaard* (i Dok. af 1355 kaldt „Hosyo“) fik Skagen Ejendomsbrev 1546. Den laa den Gang udenfor Byen; nu findes dens Grund i den vestl. Del af Byen (se Resens Tegn.). Den kaldtes senere „Hovgaarden“, ejedes vistnok i 17. Aarh. af Borgmester Fedder Hansen, brændte 1729 og var i Slutn. af 18. Aarh. i Byfoged Ferslevs Besiddelse; 1749 led dens Marker meget af Sandflugt.

Litt.: *O. Olavius*, Beskr. over Schagens Kiøbsted, Kbh. 1787. — *A. P. Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af Skagens Landsogn, i Saml. til jydsk Hist. V. S. 308 flg. (ligesom andre Artikler af s. Forf. samlede i den S. 6 nævnte Bog). — *D. H. Wulff*, Bidr. til Sk. Kirkeh., i Saml. til j. Hist., 2. R. III S. 268 flg.). — *N. Hancke*, En Kriminalhist. fra Sk., i Saml. til j. Hist. I S. 151 flg., og *V. A. Secher*, Mordet paa Blusser i Sk., smstds. 3. R. II. Bd. — Om Fr. III's Skøde af 1667 til Borgmester Fedder Hansen paa *Toldergaarden* i Sk., se Saml. til j. Hist. 2. R., I S. 382. — Om Fyret se *V. A. Secher*, Det danske Fyrvæsens Hist. 1560—1660, i Saml. til j. Hist. 3. R. II. Bd., og *C. D. Bloch*, Fyrvæsen, i Tidsskr. f. Søvæs., Ny R. XXXIII S. 429 flg.).

Horns Herred.

Sogne:

Skagens Landdistr., S. 43. — Raabjærg, S. 44. — Tversted, S. 48. — Mosbjærg, S. 49. — Bindslev, S. 50. — Elling, S. 52. — Tolne, S. 54. — Hørmested, S. 55. — Lendum, S. 57. — Aasted, S. 59. — Skjærum, S. 60. — Flade, S. 61. — Gjerum, S. 64. — Hirsholmene, S. 65.

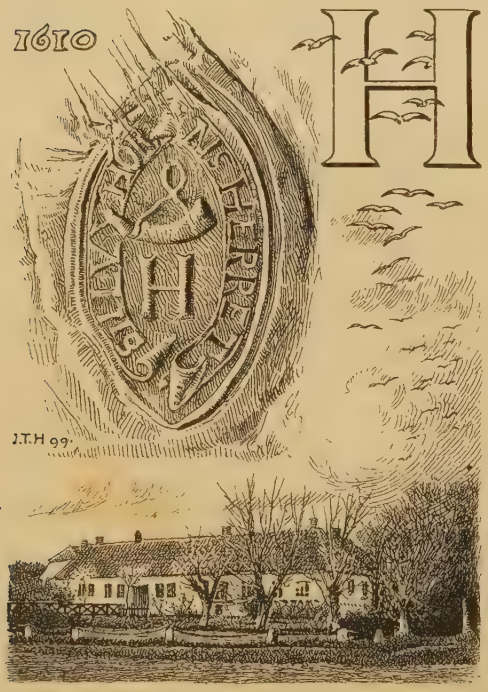

Horns Herred, den nordl. Spids af Jylland, og det næststørste Herred i Amtet, omgives af Skagerak og Kattegat og er mod S. og V. begrænset af Dronninglund, Børglum og Vennebjærg Herreder. Til Herredet høre *Hirsholmene* med nogle mindre Holme, *Kjølpen* og *Deget*, i Kattegat. Den største Udstrækning fra Skagens Odde til Sydgrænsen er omtr. $5^1/_4$ Mil, Bredden fra V. til Ø. veksler mellem $2^3/_4$ og $^1/_2$ Mil. Den sydl. Del er opfyldt af Udløberne af Højvendsyssel (se S. 1); de højeste Punkter, Flade Kirkebakke (Kigud), 389 F., 122 M., og Flade Præstehøj, 340 F., 107 M., ligge mod S. Ø.; mod N. V. hæve Tolne Bakker sig til 267 F., 84 M. Den øvrige Del af Herredet er lavtliggende med store Kær og Flyvesandsstrækninger,

hvilke sidste dække den største Del af den Odde, hvori Herredet løber ud mod N., ligesom de følge hele Kysten langs Skagerak og paa enkelte Steder ogsaa findes ved Kattegat. En Del af Lavningerne mellem Bakkerne og i de flade Egne have sand- og lermuldede Jorder, i øvrigt ere de sandede og ufrugtbare. Af Aaerne mærkes *Uggerby Aa*, der søger mod N. ud til Skagerak, og *Knasborg Aa* og *Elling Aa*, der løbe til Kattegat. Herredet er meget skovfattigt (5412 Td. Ld.). En Del af det beplantede Areal er Statsplantager, nemlig Skagen, Bunken, Aalbæk og Tversted Plantager. Med Hensyn til Frugtbarheden hører Herredet til de ufrugtbareste i Amtet (gnmstl. 47 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Frederikshavn og Skagen Købstæder) 96,591 Td. Ld. ($9,_{68}$ □ Mil, $532,_{9}$ □ Km.). Landdistrikt. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 1977 Td. Folketallet var i Landdistr. $^{1}/_{2}$ 1890 15,090 (1801: 6462, 1840: 9294, 1860: 11,945, 1880: 14,068). I Herredet ligge Købstæderne Frederikshavn og Skagen. I gejstlig Henseende danner Herredet et eget Provsti (undt. Lendum Sogn, der hører til Dronninglund Hrd.'s Provsti), i verdslig Hens. hører det under Horns Hrd.'s Jurisdiktion samt under Amtets 4. Forligskreds (Skagens Landdistr.), 6. Forligskr. (Tversted, Mosbjærg, Bindslev og Hørmested S.) og 2. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Horns Hrd. (ogsaa kaldt saaledes i Vald. Jrdb.) hørte i Middelalderen til Vendsyssel, senere til Aalborghus Len og fra 1660 til Aalborghus Amt; 1707 kom det ind under Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter, indtil disse 1793 lagdes ind under det da oprettede Hjørring Amt.

Herredets forskellige Dele have været ret ulige befolkede i Oldtiden, efter de jordfaste Mindesmærker at regne. I de nordøstl. Sogne, Skagen, Raabjærg, Elling og Tversted, samt paa Hirsholmene, kendes ingen Monumenter og i Bindslev Sogn kun 5; i de øvrige Sogne er der derimod talt i alt 355, hvoraf knap 20 Stengrave, Resten Gravhøje; henved 100 af Monumenterne ere dog nu sløjfede og 50 mere eller mindre forstyrrede; 43 ere fredlyste. Oldsagsfund foreligge næsten fra hele Herredet (Hirsholmene undtagne), om end sparsommere fra den nordøstl. Del.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *Bahnson, Bindesbøll* og *Rondahl*, 1882.

Skagens Landdistrikt (*Skagsogn*) omgives af Skagen Købstads Jorder, Skagerak, Kattegat og Raabjærg Sogn. Kirken i Hulsig, mod S. Ø., ligger $1^{1}/_{4}$ Mil S. V. for Skagen. Arealet bestaar dels af Klitegne, hvor Flyvesandet for en stor Del er dæmpet, dels af flade Hedestrækninger. I Distriktet ligger en Del af Skagen Plantage (518 Td. Ld., det øvrige, 2104 Td. Ld., paa Købstadens Markjorder, i alt 2622 Td. Ld.). Gennem Distr. gaar Skagensbanen.

Fladeindholdet 1896: 7295 Td. Ld., hvoraf 274 besaaede (deraf med Rug 89, Byg 35, Havre 108, Bælgsæd 3, Spergel 4, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 11, Kartofler 12), Afgræsn. 161, Høslæt, Brak, Eng m. m. 292, Have 4, Skov 77,

Kær og Fælleder 1038, Hegn 3, Heder 1688, Flyvesand, Klit m. m. 3687, Veje og Byggegr. 65, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 19 Heste, 125 Stkr. Hornkv. (deraf 75 Køer), 272 Faar og 60 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 7 Td.; 1 Selvejergaard med 1, 16 Huse med 6 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 92 (1801: 68, 1840: 63, 1860: 72, 1880: 81), boede i 17 Gaarde og Huse; Erhverv: 79 levede af Jordbrug, 3 af Industri, 9 af deres Midler, 1 var under Fattigv.

I Sognet: *Hulsig* (gml. Form Hvolsig), Huse, med Kirke og Jærnbanestation. Desuden *Tranesteder, Karred* med Redningsstation, og *Klarup*, Huse; *Lunholm* (1395: Lwnholm, 1401: Lughneholm), Gd. og Huse. Gaarden *Hesselholt*, den største Gaard i Distriktet (omtr. 9 Sk. Hrtk.). *Starholm*, Gd. med Mølle. Redningsstation ved Spirbakken.

Sk. Landdistr. udgør et eget Sognefogeddistr., men har Fattigvæsen fælles med Købstaden, til hvilket det yder et fast aarligt Bidrag af 120 Kr., og hører til Rannerød Skoledistr. i Raabjærg Sogn, til hvilket det yder $^1/_{12}$ af Sognets Skoleudgifter. Distriktet hører under Skagens Købstads Jurisdiktion (Skagen), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Skagens Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 484. Lægd. Kirken tilhører Beboerne i Distriktet, i Rannerød og Kannestederne.

Kirken er opf. 1893—94 (indviet $^5/_8$ 1894) af røde Mursten i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann og bestaar af Skib og Kor; paa Vestenden af Skibet et lille, skiferdækket Spir, hvori Klokken; Skib og Kor have fladt Bjælkeloft.

Lunholm var i gamle Dage en større Gaard eller „befæstet Borg", som tilhørte Niels Bugge, hvis Datter Elne ægtede Christen Vendelbo; som Enke tilskødede hun Dronn. Margrethe L. 1401; 1667 skal den endnu (efter Suhm, Hist. af Danm. XIV S. 357) have været en Ladegaard, men 1682, da den ejedes af Borgmester Fedder Hansen i Skagen, var der af Gaarden kun til Rest „en Vaaning, kaldtes tilforn Lunnholm, men trende Gange for Sandflugt forflyttet, og nu Ingen bebor det, men holdes samme Steds en Dreng". — Gaardene *Hesselholt* (Hejselholt) og *Klarup* (Klaae Rumpe) ejedes ligeledes af ovennævnte Fedder Hansen.

I *Skagen Plantage*, der tilhører Staten, er Plantningen begyndt 1889, med Bjærgfyr og Hvidgran; paa de fugtige Sletter er der store Græsanlæg.

Litt.: *A. P. Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af Sk. Landsogn, i Saml. til j. Hist. V. S. 308 flg.

Raabjærg Sogn, det største i Herredet, omgives mod N. af Skagens Landdistr., mod S. af Tversted, Mosbjærg og Elling Sogne, mod V. af Skagerak og mod Ø. af Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. V. for Skagen og $3^1/_4$ Mil N. N. V. for Frederikshavn. En stor Del af Arealet mod N. og V. er opfyldt af Flyvesand, mod S. findes Kær- og Lyngmosestrækninger (Raabjærg Mose), andre Strækninger ere fladt Hedeareal. I Sognet ligge Statsplantagerne Bunken Plantage (1229 Td. Ld.) og Aalbæk Plantage (1211 Td. Ld.). Trigon. Station $^1/_4$ Mil S. for Raabjærg Kirke. Paa Grænsen af Raabjærg og Tversted Sogne ligger den udtørrede *Gaardbo Sø*, hvis Areal nu er Ager og Eng. N. for dette ligger den omtr. 40 Td. Ld. store *Trold Sø* (den lille Præstegaard Sø, V. for den sidste), der nu ogsaa er udtørret. Sydvestgrænsen dannes af *Nors Aa*, der tidligere faldt i Gaardbo Sø, og hvis Fortsættelse dannes af den mod Ø. til Kattegat løbende *Knasborg Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Frederikshavn til Aalbæk og Skagensbanen.

Fladeindholdet 1896: 13,258 Td. Ld. (ikke fuldt paalideligt, da Fordelingen af det ved Gaardbo Sø indvundne Areal — 891 Td. Ld. — kun er kalkulatorisk), hvoraf 961 besaaede (deraf med Rug 434, Byg 64, Havre 337, Spergel 20, Frøavl

3, Blandsæd til Modenh. 19, Grøntf. 20, Kartofler 53, andre Rodfr. 4, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 1323, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1289, Have 7, Skov 1504, ubevokset 50, Moser 478, Kær og Fælleder 1221, Hegn 11, Heder 3712, Flyvesand, Klit m. m. 2471, Veje og Byggegr. 208, Vandareal 23 Td. Kreaturhold 1898: 324 Heste, 1318 Stkr. Hornkv. (deraf 801 Køer). 2164 Faar, 563 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 98 Td.; 35 Selvejergaarde med 48, 150 Huse med 49 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1182 (1801: 805, 1840: 932, 1860: 1036, 1880: 1027), boede i 222 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomh., 480 af Jordbrug, 387 af Fiskeri, 104 af Industri, 29 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 90 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Raabjærg* med Kirke ($^1/_2$ Mil Ø. for Byen) og Sparekasse (opr. $^{21}/_6$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 36,461 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 832 Kr., Antal af Konti 218); *Aalbæk*, ved Landevejen, Fiskerleje med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1890), Forsamlingshus (opf. 1892), Kro, 2 Møller, Markedsplads, (Marked i Okt.

Raabjerg Kirke.

med Kreaturer), Redningsstation (opr. 1861), Strandkontrolstation, Jærnbane- og Statstelefonstation. Saml. af Gde. og Huse: *Kannesteder* med Redningsstation (opr. 1852), *Rannerød* med Skole, *Bunken*, Plantørbolig og Jærnbaneholdepl., *Heden*, *Lodskovvad* med Skole, *Klitlund*, *Kyllesbæk*, *Hvidmose* med Skole, *Komfage*, *Sørig*, Gd. og Huse, *Uggerhald* med Skole, *Knasborg*, *Skiveren* med Mølle, Redningsstation og Kysttelefonstation, m. m. Hovedgaarden *Gaardbogaard* — omtr. 3 Td. Hrtk., 800 Td. Ld., hvoraf 550 Ager og Eng, 250 Plantage — bestaar hovedsagelig af den udtørrede Gaardbo Søs Areal. Desuden mærkes Gaardene *Nørre-Gaardbo*, *Troldborg*, *Sovkrog* med Mølle, *Hvims*, *Løt* og *Jennet*.

Raabjærg Sogn, en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Skagens Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 472. Lægd. Raabjærg Kirke tilhører nogle Husmænd, Aalbæk Kirke Staten.

Raabjærg Kirke (overhvidtet undt. Vaabenhuset) er lav og uanselig og bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Kirken er oprindl. opført af røde Munke-

sten i Munkeskifte, vistnok i gotisk Tid, men er senere undergaaet mange Forandringer. Østgavlen og Sydmuren ere ombyggede i ny Tid og Skibet forlænget mod V., oprindl. af Bindingsværk, men senere (med Undtagelse af Sydmuren) opf. af Grundmur. Kirken har Bjælkeloft; Korbuen er spids. Vaabenhuset, før af Bindingsværk, er opført 1886. Alterbilledet, Christus og en Synder, er fra 1897 af Anker Lund (af en ældre Tavle, med udskaarne Figurer, findes Rester i Godsejer Jørgen Larsens Besiddelse); Alterstagerne ere fra 1668 med Navnene Morten Sørensen og Maren Pedersdatter. Ny Prædikestol af Eg; Granitdøbefonten, med ornamenteret Fod, synes ældre end Kirken. Over Korbuen hænger et lille Metalkrucifiks og ved Siden en udskaaren Figur af en Bisp. Klokken er fra den tidligere Middelalder.

Aalbæk Kirke er opført 1897 i romansk Stil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann og bestaar af Skib, Kor og Taarn med slankt Spir (78 F.). Kirken har fladt Bjælkeloft.

Sognets nordl. Del er opfyldt af Flyvesand. Et af de mest øde Partier er *Raabjærg Miler* (den omtr. 300 F. lange *Studeli Mile*, Landets eneste betydelige

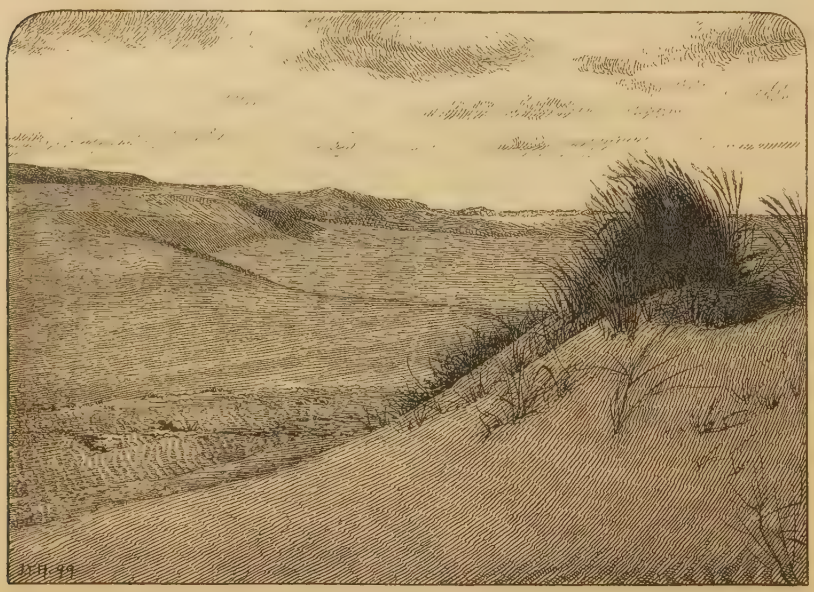

Raabjærg Miler.

Vandreklit, der aarl. vandrer 25 F. mod Ø.), nogle indtil 130 F. høje, nøgne, ubevoksede Klitbakker, der gennemskæres af smaa Dale og have helt Præg af en Ørken, hvor Stilheden i roligt Vejr kun afbrydes af den stadig mumlende Brænding i Havet og det rislende Sand; men i Stormvejr larme Bølgerne, saa at de høres milevidt ind i Landet, og Luften fyldes af mægtige Sandskyer; kun yderst paa Skrænterne ved Skagerak er der et stille Læbælte, da den mod Klitten stødende Luftstrøm stiger lige i Vejret; her søger Kvæget ud for at finde Ly for Stormen og styrter undertiden ned. Kulturen har dog ogsaa i de senere Aar søgt at trænge frem her. Lige Ø. for Raabjærg Miler ligger mellem Bunken og Hulsig den Staten tilhørende *Bunken Plantage*, hvis Beplantning med Bjærgfyr, Hvidgran, El og Birk begyndte 1889; det gælder navnlig Plantagens østl. Del, hvor der ogsaa findes omtr. 60 Td. Ld. med kunstig Græskultur; i den vestl. Del ere Milerne dæmpede. Ogsaa *Aalbæk Plantage*, mellem Aalbæk og Gaardbogaard, tilhører Staten; Plantningen begyndte 1893; i Midten ligger et højt Klitparti, paa Sydsiden et Egepurkrat paa en Klitbakke.

Den sydøstl. Del af Sognet er mere kultiveret. Her laa i gamle Dage Ø. for den i sin Tid omtr. 1400 Td. Ld. og i Omkreds omtr. 2 Mil store *Gaardbo Sø* Herregaarden *Gaardbogaard* (1335: Garthbuth), der alt nævnes 1335 og da ejedes af

Henrik Nielsen, som skødede den til Vrejlev Kloster (i dets Arkiv har der været 32 Pergamentsbreve vedr. Gaarden og Søen); 1577 skødede Kongen Gaarden til Fru Karen Rønnov. Den havde sit eget Birk (fra 1546), der ophævedes ved Reskr. af $^{23}/_{8}$ 1797; men da var Gaarden for længe siden ophørt at være Hovedgaard — ved 1660 vare dens Marker ødelagte af Sandflugt —, og Jorderne vare delte mellem 4 Gaarde, Nørre- og Sønder-Gaardbo, N. og S. for Knasborg Aa. Ved 19. Aarh.'s Midte var Søen svunden ind til omtr. 900 Td. Ld., og 1854 begyndte Lodsejerne at tørlægge den ved at uddybe Knasborg Aa, der dannede dens Afløb; 1880 var der tørlagt omtr. 250 Td. Ld., men Foretagendet var dog i det hele mislykket. Da erhvervede Entreprenør Jørgen Larsen af Kbh. sig 1880 af Lodsejerne Retten til Søens Udtørring, og ved Købet af de to Gaarde Nørre- og Sønder-Gaardbo har han atter bragt den gamle Gaardbogaard, Danmarks nordligste Herregaard, til Live. Udtørringsarbejdet

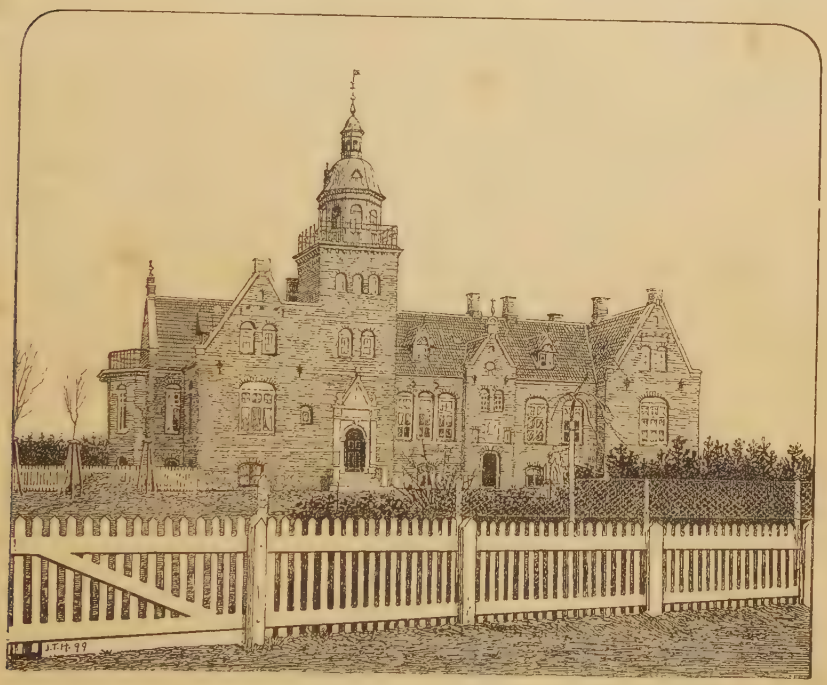

Gaardbogaard.

begyndte 1881 med Anlægget af en omtr. 14,000 Al. lang og 6 Al. bred Kanal („Landkanalen") omkring hele Søen, Knasborg Aa uddybedes, og i April 1882 kunde Søen allerede til Dels tørlægges. Gaarden er bekendt for sit Mønsterlandbrug, dels drevet med Frøavl, men fornemmelig med Høavl; senere er dog Gaarden mere og mere dreven som en almindelig Landejendom med en større Kvægbesætning (udelukkende Jersey-Kvæg, den eneste Besætning af denne Slags i Landet), da det var vanskeligt at faa Høet afsat. Til Gaarden hører, foruden fortrinlig indrettede Ladebygninger, en Hovedbygning, opf. 1893 af røde Sten i hollandsk Renæssancestil med et Taarn efter Tegn. af Arkitekt Martin Borch. Omkring Bygningerne er der betydelige Granplantninger. Et større Moseareal i Ø.-Tversted, kaldet „Kjærholt", er tilkøbt 1899 for at drives som særskilt Landbrug.

Paa Sønder-Gaardbo er Vendsyssels topogr. Forfatter A. P. Gaardboe († 1895) født 1823.

Fra Fiskerlejet *Aalbæk* (se S. 40) dreves der tidligere en Del Østersfiskeri paa

Bankerne i den for sin gode Ankerplads bekendte Aalbæk Bugt; men i de senere Aar er dette Østersfiskeri („Fladstrands Østers") helt ophørt for Aalbæks Vedk.

Litt.: *A. P. Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af R. Sogn, i Saml. til j. Hist. III S. 31 flg.; se ogsaa s. Forf., Beskr. af Gaardbo Sø, smstds. I S. 422 flg., og Hist. Efterretn. om Udtørringen af G. Sø, smstds. 2. R. I S. 384 flg.

Tversted Sogn omgives af Raabjærg, Mosbjærg og Bindslev Sogne, Vennebjærg Hrd. (Uggerby S., der er Anneks til Tversted) og Skagerak. Kirken, mod V., ligger $3^3/_4$ Mil S. V. for Skagen, $3^1/_2$ Mil N. V. for Frederikshavn og $2^1/_2$ Mil N. Ø. for Hjørring. De temmelig jævne Jorder ere mod N. langs Stranden opfyldte af Flyvesandsstrækninger, mod S. af Mose- og Kærstrækninger (Sørig- og Trydmose); Jorderne ere sandmuldede med Underlag af Sand og paa enkelte Steder af stift Ler. Ved Sydgrænsen ligge nogle tilgroede Klitbakker „Rimmerne", mod N. Tversted Plantage (1318 Td. Ld.). Et Stykke af Sydvestgrænsen dannes af *Tversted Aa* (tidligere en Fjord, der gik ind fra Vesterhavet); mod N. V. løber *Uggerby Aa* ud i Havet. Paa Grænsen af Raabjærg Sogn ligger den udtørrede *Gaardbo Sø* (se S. 46). Gennem den nordl. Del gaar Landevejen fra Hjørring til Tversted Strand.

Fladeindholdet 1896: 11,244 Td. Ld. (se under Raabjærg Sogn), hvoraf 2140 besaaede (deraf med Hvede 40, Rug 588, Byg 319, Havre 846, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 87, Grøntf. 120, Kartofler 85, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 1618, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1600, Haver 39, Skov 1373, ubevokset 210, Moser 589, Kær og Fælleder 660, Hegn 10, Heder 1472, Flyvesand, Klit 1145, Veje og Byggegr. 374, Vandareal 15 Td. Kreaturhold 1898: 305 Heste, 1673 Stkr. Hornkv. (deraf 1127 Køer), 2001 Faar, 755 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 149 Td.; 40 Selvejergaarde med 87, 199 Huse med 52 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1378 (1801: 569, 1840: 712, 1860: 1024, 1880: 1373), boede i 267 Gaarde og Huse; Erhverv: 61 levede af immat. Virksomh., 1046 af Jordbr., 34 af Fiskeri, 107 af Industri, 27 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Tversted* (1408: Twerstæth; udt. Tvested) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1897), Forsamlingshus (opf. 1890), Redningsstation (anlagt 1866) og Toldassistentstation, Kro og Markedsplads (Marked i Sept. med Kvæg og Faar); *Vester-Tversted* med Skole og Mølle; *Østenkjær*; *Terpet* med Vand- og Vejrmølle samt Andelsmejeri. Saml. af Huse: *Klit*, delt i *Øster-*, *Vester-* og *Mellemklit*, *Skram*, *Horsnab* med Skole, *Altona Huse*, *Sørig* med Skole, *Sørig-Mose* med Filialkirke (paabegyndt 1899 efter Tegn. af V. Ahlmann), Skole, Missionshus (opf. 1891) og Forsamlingshus (opf. 1890), *Tuen*, Gd. og Andelsmejeri, *Tversted-Rimmer*. Hovedgaarden *Nørre-Elkjær* har 27 Td. Hrtk., 764 Td. Ld., hvoraf 564 Ager, 150, som ere under Beplantning, og 50 Tørvemose og Hede. Desuden Gaardene *Slynge*, *Vaagholt* og *Gjøgsig* samt Badepensionatet *Tannishus* og Plantørboligen i Tversted Plantage.

Tversted S., een Sognekommune med Annekset Uggerby, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 473. Lægd. Kirken tilhører Enkefru Klitgaard.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod N. Den er opført i romansk Tid af huggen Kamp paa en Sokkel med Skraakant; den gamle, halvrunde Korbue af Kamp er bevaret. Korets Østgavl er omsat. Skibet er forlænget mod V., af huggen Kamp fra den gamle Vestgavl og røde Munkesten; paa Vestgavlen, der er af smaa Mursten, Aarst. 1787. Væggen mellem den oprindel. og den tilføjede Del af Skibet er gennembrudt med en stor, flad Bue. Vaabenhuset, af Mursten, er opført

1890. Altertavlen, i Renæssancestil, har et Maleri fra 1884 (Christus og Disciplene i Emaus) af Anker Lund; paa Siderne Evangelisterne. Romansk Granitdøbefont. Simpel Prædikestol fra 17. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur. I Skibets Sydvæg er indmuret en Sten med et udhugget Dyre- eller Menneskehoved. I Vaabenhuset Ligsten over Præsten Laurids Mikkelsen, † 1609, og over Forpagter Niels Christensen, † 1656. Klokken, med Indskr. i Renæssancemajuskler, er fra 1512 (se Kirkeh. Saml., II S. 474, og 3. R. IV S. 167).

Nørre-Elkjær tilhørte Fru Birgitte Lunge, † 1628, g. m. Hr. Henrik Ramel, derefter Markor Rodsteen, † 1681, hans Børn Peder, Christian og Margrethe 1684; den første af disse solgte 1684 sin Part i Gaarden til Chr. Rodsteen, men afkøbte atter denne Gaarden ($36^1/_4$ Td. Hrtk.) 1695, dog kun for straks at transportere den til Hans Fr. Levetzau til Oxholm, hvis Søn, Ritmester Gert Diderik L. 1704 solgte den til Anders Brønsdorph til Linderumgaard; 1723 solgte Kmjkr. Jakob Bentzon som Udlægshaver i sidstnævntes Gods E. ved Auktion for 13,800 Rd. til Assessor Lucas Kjærulf, hvilken 1725 solgte den til Laurids Hauch (202 Td. Hrtk. Bøndergods). Paa Auktionen efter hans Enke blev Gaarden 1740 købt af Forvalter Jens Brøndlund fra Oxholm for 15,550 Rd. Dennes Enke Anne Margrethe Eylandt solgte 1789 N-E. til Fuldm. Laurids Bartholin Schmidt for 17,500 Rd., om hvilket Skøde førtes Proces for Højesteret, der dog 1791 godkendte det. Schmidt solgte 1799 N.-E. ved Auktion til Henning og Peder Ring for 44,000 Rd. Efter P. Rings Død 1858 gik Gaarden for 200.000 Kr. over til den nuv. Ejer Henning Ring (1899 er frasolgt omtr. 42 Td. Ld. Ager, 2 Td. Hrtk.). — Hovedbygningen bestaar af 3 Længer i eet Stokv., oprindl. af Bindingsværk; nu er omtr. Halvdelen grundmuret. Gaarden, der er omgiven af Grave, er flere Gange brændt, sidst 1892.

Otto Lunov skrev sig 1634 til *Slynge*, men solgte 1637 Gaarden til Fru Sophie Brahe.

Anlægget af *Tversted Plantage*, der ejes af Staten og har et stærkt kuperet Terræn, er begyndt 1852, navnlig ved Plantør Weirums og Kmhr. Riegels Bestræbelser, men anlagt som Statsplantage 1859, ved Ekspropriation af omtr. 600 Td. Ld. af Nørre-Elkjærs Jorder; den nordl., ældre Del er nu til Dels skyggefuld Skov af Bjærgfyr og Hvidgran; navnlig er Bevoksningen af Abies Nordmanniana, Eg og forskellige Granarter interessant; i den vestl. Udkant af Plantagen ligger Plantørboligen med en god Frugthave og et Udsigtspunkt ved Havet. — Gennem Sognet gaar fra N. til S. den af Hedeselskabet 1896 anlagte *Eskjær-Slynge Mergelbane* til Eskjær Mergelleje i Mosbjærg Sogn.

Litt.: *A. P. Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af T. Sogn, i Saml. til j. Hist. V S. 126.

Mosbjærg Sogn omgives af Annekset Bindslev, Tversted, Raabjærg, Elling, Tolne og Hørmested Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Sindal S.). Kirken, mod S. V., ligger $4^1/_4$ Mil S. V. for Skagen, $2^1/_4$ Mil N. V. for Frederikshavn og omtr. ligesaa langt Ø. N. Ø. for Hjørring. De lavtliggende og jævne, kun mod S. noget højereliggende og bakkede Jorder ere for en Del muldsandede; en Del er dækket af Kær og Moser (Eskjær eller Maastrup Mose). I Sognets Midte Eskjær Skov med smaa, mosgroede Træer. I Sognet udspringer *Tversted Aa* og *Nors Aa*, mod V. løber *Uggerby Aa*.

Fladeindholdet 1896: 6932 Td. Ld., hvoraf 1999 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 588, Byg 310, Havre 638, Spergel 10, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 176, Grøntf. 113, Kartofl. 86, andre Rodfr. 70), Afgræsn. 1757, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1320, Haver 22, Skov 176, ubevokset 8, Moser 783, Kær og Fælleder 47, Hegn 12, Heder 685, Flyvesand 31, Veje og Byggegr. 92 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 1421 Stkr. Hornkv. (deraf 944 Køer), 1236 Faar, 927 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 171 Td.; 56 Selvejergaarde med 141, 93 Huse med 30 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1097 (1801: 423, 1840: 745, 1860: 893, 1880: 1109), boede i 200 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomhed, 800 af Jordbr., 7 af Gartneri, 85 af Industri, 31 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 64 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mosbjærg* (udflyttet) med *Mosbjærg-Hede*, med Kirke, Præstegd., Skole og Pottemageri; *Maastrup* (udfl.) med Skole,

Fattiggaard (opr. 1880, Plads for 33 Lemmer), Teglværk, Pottemageri, Kro og Andelsmejeri; *Vogn* (1500: Worn eller Wderworn) med Skole og Mølle. Saml. af Gaarde og Huse: *Stendrup*, *Graarup*, *Blæsbjærg*, Gaarde, med Pogeskole, *Vaaen*, Gaarde, *Bjørnager* med Teglværk og en lille Skov m. m. Hovedgaarden *Eskjær* har omtr. $10^1/_4$ Td. Hrtk., 430 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 40 Mose, 100 Skov, Resten Ager.

Mosbjærg S., en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 475. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Den uanselige *Kirke* bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod N. Den er opf. i romansk Tid af tilhuggen Kamp paa en Sokkel med Skraakant; mod V. slutter sig til Skibet en oprindelig Forhal eller Underbygning til et Taarn. Murene ere paa flere Steder omsatte; Vestgavlen har Kamme; Adgangen er gennem den oprindelige, firkantede Norddør, over hvis indv. Side en Tympanon; den gamle Granitkorbue er bevaret; Koret har senere indbygget Krydshvælving, Skibet fladt Bjælkeloft; Vaabenhuset, fra Middelalderens Slutn., er opf. af store Mursten og har Kamgavl. Altertavlen, i senere Renæssancestil, har et Maleri fra 1886, Jesus vandrer paa Søen, af Osc. Mathiesen, Kopi efter A. Bogulubof. Romansk Granitdøbefont; Prædikestol fra 1599. I Skibet Marmormindetavle over Maren Severin, † 1809, Enke efter Chr. F. Rosen og Christen Broerholdt, begge til Eskjær.

Eskjær tilhørte ved 1400 Hr. Stig Pedersen af Slægten Skovgaard, 1515 Jep Juel og 1580 Niels og Jørgen Juel, i Beg. af 17. Aarh. Fru Karen Lunge, Holger Ulfstands. † 1626 paa E., hvis Søster Fru Sidsel Lunge ogsaa døde paa E. 1614. Deres Svoger Hr. Jørgen Skeels Søn Christen S. solgte 1670 E. (24 Td. gl. Hrtk.) til Tønne Juel, der 1677 solgte den (20 Td. gl. Hrtk.) til Forvalteren paa Stensbæk Eiler Eilersen Holm, † 1706. Efter ham tilfaldt E. dels hans Dattersøn Anders Brønsdorph, dels dennes Broder Laurids B., efter hvis Død hans Fader Anders B. arvede dennes Halvpart i E., som han 1724 solgte til Peder B., † 1763; dennes Enke Henrikka Sophie Bugge døde 1771, hvorefter Gaarden s. Aar solgtes til Kammerr. Chr. Fr. Rosen til Dronninglund († 1777) for 18,300 Rd.; Enken Maren Severin ægtede 1778 Forpagteren paa Gaarden Christen Broerholdt til Villerup, † 1802, efter hvis Død hun solgte E. (Hovedgaardstakst 25, Bøndergods 213 Td. Hrtk.) for 60,000 Rd. til Kammerr. Arent Rasmussen til Bratskov, der 1806 solgte dens Hovedparcel m. m. til Lauritz Høyer for 12,500 Rd., men købte den tilbage 1807 og solgte den saa 1809 for 11,000 Rd. til Byfoged, Kancellir. Brandt († 1812 som Justitsr.), der 1810 solgte E. for 12,000 Rd. til Forpagter Lychegaard; s. Aar købtes den for 13,000 Rd. af Peder Madsen Holm, fra hvem den gik over til Sønnen Christen Pedersen H. og derpaa til dennes Svigersøn Berthel Larsen, af hvis Arvinger den nuv. Ejer, Landbrugskandidat Chr. O. Holm købte den 1880 for 120,000 Kr. — Den nuv., af de gamle Grave omgivne Hovedbygning, af Grundmur i eet Stokv. med Kælder, er opf. 1844 paa den gamle Gaards Plads (1662 bestod Borggaarden af et grundmuret Hus i eet Stokv. med „Kvist" for Enden, og et Bindingsværkshus i eet Stokv.).

I *Mosbjærg* laa fordum en lille adelig Sædegaard, der 1475 blev tilskiftet Børnene efter en laalandsk Adelsmand Axel Budde efter deres Morbroder Thomes Thordsen; 1484 nævnes en Væbner Thomes Nielsen af Mosebjerg, 1557 Anders Thomesen af Mosebjærggaard; 1568 ejedes den af Fru Johanne, Knud Pedersens Efterleverske, og 1580 af Peder Knudsen.

I Eskjær Skov kaldes en Kløft »*Møgelbjærg Havn*«, hvortil der i gamle Dage skal have været Indsejling fra den Fjord, som gik ind fra Vesterhavet ved Tversted.

Om *Eskjær-Slynge Mergelbane*, se S. 49.

I Sognet er der talt 54 Gravhøje; deraf ere 12 fredlyste.

Bindslev Sogn, Anneks til Mosbjærg, omgives af dette og Tversted Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Uggerby, Mygdal og Sindal S.). Kirken, noget vestl., ligger omtr. $4^1/_2$ Mil S. V. for Skagen, 3 Mil N. V. for Frederikshavn og 2 Mil N. Ø. for Hjørring. De temmelig lavtliggende og jævne Jorder ere for en stor Del sandmuldede, enkelte Steder endog meget gode med Sand og Ler i Underlaget. Gennem Sognet løber *Uggerby Aa.*

Fladeindholdet 1896: 6049 Td. Ld., hvoraf 2509 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 712, Byg 424, Havre 840, Blandsæd til Modenh. 320, Grøntf. 69, Kartofl. 47, andre Rodfr. 90), Afgræsn. 1587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1613, Have 33, Skov 50, Moser 22, Kær og Fælleder 11, Heder 75, Flyvesand 2, Veje og Byggegr. 121, Vandareal 26 Td. Kreaturhold 1898: 387 Heste, 1901 Stkr. Hornkv. (deraf 1298 Køer), 1242 Faar, 1379 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 195 Td.; 61 Selvejergaarde med 159, 136 Huse med 36 Td. Hrtk., og 39 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1376 (1801: 539, 1840: 710, 1860: 1065, 1880: 1270), boede i 249 Gaarde og Huse; Erhverv: 32 levede af immat. Virksomhed, 1056 af Jordbr., 4 af Gartneri, 158 af Industri, 26 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 60 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet *Bindslev Kirke* med Skole og Byerne: *Nørre-Bindslev* med Skole, 2 Møller og Andelsmejeri, Købmandsforretninger o. s. v.; *Sønder-Bindslev* (udflyttet) med Skole, Forsamlingshus, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 28 Lemmer), Købmandsforretninger og Teglværk. Saml. af Gde. og Huse: *Skoven* med Skole, *Østerhede*, *Ejaas*, *Barkholt*, *Mogensbæk* med Mølle, *Tronsmark* med Missionshus og Friskole, *Aagaarde*, m. m. Hovedgaarden *Stensbæk* har $22^1/_2$ Td. Hrtk., 594 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 46 Mose (i Tversted S.), 35 Have og Plantage, 480 Ager, Resten Veje og Gaardsplads; ved Gaarden drives et Teglværk. Desuden Gaardene *Søttrup* (omtr. $11^1/_2$ Td. Hrtk.), *Lykkegaard*, *Hesselbæk*, m. m.

Bindslev S., en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 474. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod N. Den oprindelige Kirke er opf. i romansk Stil i 1. Halvdel af 13. Aarh., væsentlig af røde Munkesten med indmurede Granitkvadre. Bedst bevaret er Nordmuren med Lisener og Rundbuefrise, Norddøren (Syddøren er tilmuret) og smaa, nu tilmurede Vinduer. Skibet er senere blevet forlænget 25 F. mod V., og de tykke Mure vidne om, at de ere Resterne af et Taarn. Vestgavlen er aftrappet. Skib og Kor have fladt, overskallet Bjælkeloft (Aftrapninger i den tilbyggede Dels Sydmur tyde paa, at det har været bestemt at opføre Hvælvinger). Den oprindelige Korbue er bevaret. Paa Korbuens Mur ind mod Skibet fandtes 1888 af Prof. J. Kornerup (restaur. 1890 af ham) et mærkeligt Freskomaleri fra Kirkens Opførelsestid, forestillende Maria i Højsædet med Jesusbarnet paa Skødet (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 4 og 55). Anselig Altertavle i Renæssancestil, med et Maleri, Opstandelsen (Kopi efter C. Bloch). Romansk Granitdøbefont med Zigzagornamenter langs Kummen og firsidet Fod med Rundbuer. Prædikestol fra Slutn. af 17. ell. Beg. af 18. Aarh. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Stensbæk tilhørte 1543 og 1557 en Adelsmand Jens Hansen, 1568 Anders Thomsens Arvinger, 1586 Mogens Andersen (Vognsen), 1638 Fru Sophie Brahe; den var 1662 en Ladegaard under Odden og kun forsynet med straatækt Bindingsværkshus i eet Stokv.; 1740 takseredes den til $22^3/_4$ Td. Hrtk. og blev da med Odden solgt til Grev Chr. Rantzau; 1750 solgte Hans Wissing til Odden S. (24 Td. Hrtk., Tiender 34, Bøndergods 204) til Jørgen Pallesen Kjærulf, † 1783, og den ejedes derefter af hans Enke Maren Braegaard, † 1785; deres Datter Anne K., Kommercer. Jens Berghs Enke, solgte den 1793 for 30,000 Rd. til sin Søn Jacob Jørgen B., der 1805 skødede S. for 60,000 Rd. til Stiftsprovst P. M. G. Schierup i Aalborg. Faa Dage efter blev Gaarden uden Gods af Kammerr. Arent Rasmussen tilskødet Købmand Christen Thomsen Lychegaard i Hjørring og Chr. Schiørring for 18,400 Rd.; de solgte den 1807 for 23,500 Rd. til Proprietær Jens Boelund til Havreholm, † 1819, fra hvem den overtoges af Statskassen, som 1826 solgte den for 4000 Rd. til Chr. Bang, og han overdrog den 1860 for 80,000 Rd. til Sønnen, den nuv. Ejer, Justitsr. H. C. E. Bang. — Hovedbygningen, i eet Stokv. af Bindingsværk med Tegltag, er opf. 1744. Haven er bekendt for sine store Alleer.

Lykkegaard var i 16. Aarh. en Hovedgaard, der ejedes af Lars Offesen (Rød); 1662 var den en Bondegaard under Stensbæk. — Christiern Thorkildsen af Slægten

Due (eller Glob) boede 1436 i *Bindslev*. — Fru Elsebe af *Heselbeck* nævnes 1401, Terkel Jensen i *Hesselbæk* 1436.

Bindslev var tidligere Anneks til Tversted — dog var det et eget Pastorat 1805-1818 —, indtil det 1891 blev Anneks til Mosbjærg.

Elling Sogn omgives af Raabjærg, Mosbjærg, Tolne, Aasted og Flade Sogne samt Kattegat (Aalbæk Bugt). Kirken, mod S. Ø., ligger $3^3/_4$ Mil S. S. V. for Skagen og $^1/_2$ Mil N. V. for Frederikshavn. De for det meste jævne og lavtliggende, kun ude ved Kysten noget højere Jorder ere afvekslende lerede og sandede med Underlag af Sand. Mod S. ligger Lerbæk Skov. Den vestl. Del er for en stor Del Moser, *Jerup* eller *Napstjert*, *Tolshave* og *Elling Moser*, som ere mærkelige ved de Sandrygge, „Rimmer", der gennemskære dem, og som indeslutte lange, smalle Mosepartier, „Dopper"; ogsaa ude i Kystegnene findes Rimmer. Mod S. løber *Elling Aa*, nordligere *Rugholm*, *Kragskov-* og *Jerup Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Frederikshavn til Aalbæk og Skagensbanen.

Fladeindholdet 1896: 11,416 Td. Ld., hvoraf 3217 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 1000, Byg 430, Havre 993, Boghvede 3, Bælgsæd 8, Spergel 40, Frøavl 21, Blandsæd til Modenhed 316, Grøntf. 181, Kartofler 141, andre Rodfr. 74), Afgræsn. 1812, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1790, Haver 36, Skov 299, ubevokset 33, Moser 1258, Kær og Fælleder 100, Hegn 12, Heder 2368, Flyvesand 147, Stenmarker 50, Veje og Byggegr. 279, Vandareal 17 Td. Kreaturhold 1898: 496 Heste, 2130 Stkr. Hornkv. (deraf 1503 Køer), 2413 Faar, 1145 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 253 Td.; 83 Selvejergaarde med 197, 197 Huse med 56 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2110 (1801: 993, 1840: 1570, 1860: 1758, 1880: 2006), boede i 381 Gaarde og Huse; Erhverv: 71 levede af immat. Virksomhed, 1352 af Jordbrug, 180 af Fiskeri, 226 af Industri, 5 af Handel, 3 af Skibsfart, 125 af forsk. Daglejervirks., 91 af deres Midler, og 57 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Elling*, ved Aaen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (i Stabækgde., opr. 1880, Pl. for 35 Lemmer), Mølle og Jærnbanehpl.; *Strandby* med Baadehavn (4 F. dyb), Skole, Forsamlingshus og Mølle; *Jerup* med Filialkirke, Skole, Forsamlingshus, Mølle og Jærnbanestation; *Napstjert* med Skole og Jærnbanehpl. Saml. af Gde. og Huse: *Sortkjær*, *Mosegaarde*, *Holmen* (Østerholmen) med Skole og Missionshus, *Skjeltved*, *Rimmen* med Jærnbanestation og Mølle, *Lerbæk Huse*, *Nørtved*, *Nielstrup* med Andelsmejeri, *Snedkergaarde*, *Klemmensgde.*, *Aasteder*, *Bratten* med Skole, *Kragskov* med Mølle, *Tolshave* (1434: Thoshaffue), *Klitten*, *Jerup-Hede*, *Napstjert-Hede*, *Fredborg*, m. m. Hovedgaarden *Lerbæk* har $24^3/_4$ Td. Hrtk., 712 Td. Ld., hvoraf 120 Strandeng, 70 Skov, 40 Plantning, 12 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Hovedgaarden *Bannerslund* har $11^1/_2$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 25 Plantage, 40 Gaardspl. og Græsjord, Resten Ager. Hovedgaarden *Ellinggaard* har 10 Td. Hrtk., 280 Td. Ld., hvoraf 10 Eng og Tørvemose, omtr. 100 Plantage, Resten Ager. Desuden Gaardene *Mariendal*, med Mølle, *Sydsighave* med Mølle og Teglværk, *Skræppenhøj*, *Heden* m. m. *Jerup Redningsstation*, $^3/_4$ Mil N. for Strandby.

Elling S., en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 471. Lægd a og b (nordre og søndre Del). Kirken saavel som Filialkirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Korsarm mod S., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Af den oprindelige Kirke, som er opf. i romansk Tid af røde Munkesten, ere nu kun Nordmurene bevarede. Østgavlen og Sydmurene ere ombyggede i nyeste Tid. Korets Nordvæg er prydet med Lisener og Halvsøjler med en Rundbuefrise foroven; Skibets Nordmur har en lignende, dog mindre rig Prydelse. Taarnet, med Kamgavle, er senere tilbygget af store Mursten; den ommurede Sydside har Aarst. 1862. Koret har overskallet Bjælkeloft, Skibet to spidsbuede Hvælvinger. Den senere tilbyggede, overhvælvede Korsarm er forbunden med Skibet ved en Spidsbue, ligesom det tidligere overhvælvede Taarnrum. Det store Vaabenhus, med Kamgavl, er opf. i Nutiden af smaa Mursten. Anselig Altertavle med Snitværk, fra 1635, restaureret 1891, med et nyt Maleri af Anker Lund, Christus, som lægger Haanden paa en Drengs Hoved (Kopi efter C. Bloch). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1766, skænket af Fr. Würnfeld til Lerbæk. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1582 og Navnet Mourids Podebusk til Lerbæk. I Koret Epitafium over Marie Catharina Ferslev, f. Würnfeld, † 1762. I Taarnet Ligsten over Fr. Würnfeld, † 1769.

Filialkirken er opf. 1888—89 (indviet $^{3}/_{11}$) i Rundbuestil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekt F. Uldall; over Forhallen mod V. et lille, ottekantet Spir, hvori Klokken hænger; Bjælkeloft; Døbefont af Faksemarmor; Alterbilledet fra 1900 (Paaskemorgen). Langfredag 1897 slog Lynet ned i Kirken og gjorde betydelig Skade.

Lerbæk synes midt i 15. Aarh. at have været en Avlsgaard og at have tilhørt Familien Gyldenstierne til Aagaard samt ved Anne Mouridsdatter Gyldenstiernes Ægteskab at være kommen til Slægten Krognos. Oluf Mouridsen Krognos ejede den 1568, men forlenede den til en Jens Pedersen og hans Hustru Anne Munksdatter. 1582 tilhørte den hans Fætter Mourids Podebusk, dennes Svigersøn Otte Chrf. Rosenkrantz og derefter Steen Rodsteen († 1664), som 1625 pantsatte den til Henr. v. d. Wisch, 1627 til Mogens Kaas, 1631 til „Fyrstinde Eleonora“ og 1647 til Gregers Høeg (da takseret til 33 Td. Hrtk.). Efter Steen Rodsteen tilfaldt den hans Sønner Lage R., Admiral Markor R., Jens R. og Erik R., af hvilke Jens R. 1666 udkøbte sine Brødre, men 1689 solgte L. (31 Td. Hrtk.) til Kommandør Otte Arenfeldt, † 1720; efter dennes blinde Søn Steen Hohendorff A., † 1739, købte Niels Sørensen Würnfeld 1740 L. paa Auktion. Han overdrog den (31 Td. Hrtk., 56 Td. Hrtk. Tiender) med Skaarupgd. til sin Søn Fr. W., † 1769, hvorefter begge Gaarde ved Auktion 1770 bleve købte af Jakob Severin Würnfeld for 34,470 Rd.; han afstod dem 1773 til sin Moder Fru Ide Marie Gesmell, Kancellir. Niels Sørensen W.'s Enke, for 32,023 Rd. Hun døde s. A., og Gaardene købtes 1774 af Forpagter paa Boller Jørgen Braegaard for 24,860 Rd.; han solgte dem 1792 for 35,600 Rd. til Hofjkr. Marcus Gøye Rosenkrantz. Den næste Ejer, Søren Braegaard, solgte 1816 L. til sin Svigersøn Krigsassessor Chr. Fr. Møller, der 1820 maatte gøre Opbud, hvorved L. købtes af Agent Mads Bang, fra hvem den 1827 for resterende Skatter tildømtes Kongen. Nationalbanken solgte den 1828 for 2400 Rd. Sølv til Daniel Poppe fra Hamborg, der 1839 solgte den for 17,500 Rd. rede Sølv til Carl Fr. Martens (Skødet 1841 lød kun paa 13,900 Rd. r. S.), af hvem Kmjkr., senere Kmhr. Magnus v. Buchwaldt 1841 købte den for 40,000 Rd. Sølv. Efter ham arvedes den af Enkegrevinde Sophie Scheel; 1881 blev den solgt for 215,000 Kr. til Fritz Buchwald, som 1886 solgte den for 145,000 Kr. til den nuv. Ejer, Fr. Jacobsen. — Hovedbygningen bestaar af en Længe af Egebindingsværk med udskaarne Bjælkehoveder og er omgiven af Grave. I Haven findes en meget stor Kristtorn, $27^{1}/_{2}$ F. høj, Stammens Omf. 20 T.

Ellinggaard tilhørte ved Midten af 15. Aarh. Familien Gyldenstierne paa Aagaard, men synes at have været drevet af forskellige Smaaadelsmænd, som skrev sig til den: Jes Bagge 1440, Morten Nielsen (Vognsen) 1462—70, hans Dattersøn Just Nielsen (Skovgaard) 1513, Jens Munk 1543, hans Søn Christen M. og dennes Svigersøn Thomes Svendsen (Orning) 1557. Da tilhørte Gaarden imidlertid Jakob Sparre, som rimeligvis har faaet den med sin Frue Clara Bille, en Datterdatter af Fru Anne Mouridsdatter Gyldenstierne. Han solgte 1568 E. til Bjørn Kaas, † 1581, hvis Datter Fru Kirsten Kaas, Ove Urups, ejede den 1639. Hendes Dattersøn Knud Ulfeld solgte den 1652 til Eiler Evert Banner, der 1683 af to Bøndergaarde oprettede en Hovedgaard *Bannerslund*. Han solgte 1692 E. (32 Td. Hrtk.) til sin Svigersøn Wulf Unger, hvis Enke Vibeke Banner 1695 solgte den til Fru Kirsten Beck, Fr. Rodsteens, der s. A. købte Bannerslund (15 Td. Hrtk.) af Eiler Evert Banner. Begge Gaarde kom saa til hendes Svigersøn, Konferensr. og Stiftamtm. Jørgen Bille, † 1736, og derefter til hans Svigersøn Schack Vittinghof Greve

Holck. Hans Søn Burchard Georg Greve H. solgte 1778 E. og derunder Bannerslund til Niels Mollerup, † 1792, hvis Enke Karen Vraa Lassen 1803 solgte E. til sin ældste Søn Peder Tøgersen M. for 40,000 Rd.; han solgte straks Hovedgaarden uden Bøndergods til Morten Madsen for 8,200 Rd., der atter straks overdrog den til Kapt. Poul Uttermøhlen for 8,700 Rd. Paa Auktion efter denne købtes E. 1811 af Fr. Udbye til Odden for 40,300 Rd., men 1812 blev den atter ved Auktion genkøbt af P. T. Mollerup for 50,500 Rd., men igen 1813 solgt til Peder Stoere for 10,833 Rd. n. v. (Hovedgaardstakst 21 Td. Hrtk.); 1825 el. 1826 overtoges den af Statskassen og solgtes 1827 til N. V. Kähler, som bortsolgte mere af Godset, nedrev Borggaardens to Fløje og 1842 solgte Gaarden for 11,000 Rd. til Fr. Warburg, der 1854 solgte den til C. Alsing; 1880 blev den købt af H. C. Nyholm og 1892 af dennes Søn, den nuv. Ejer L. C. Nyholm for 90,000 Kr. — Hovedbygningen, een Længe i eet Stokv., er gammel, af Egebindingsværk.

Bannerslund blev 1799 skilt fra Ellinggd., idet Fru Mollerup da solgte den til L. B. Schmidt til N.-Elkjær, fra hvem den 1815 blev solgt til Agent Mads Bang, der s. Aar overdrog den til Sønnen Chr. B., som 1838 solgte den til Jørgen Gleerup Rehders, af hvem den 1842 blev købt af Fogh, hvis Arvinger 1873 solgte den for 75,000 Kr. til den nuv. Ejer P. Mehrens. — Hovedbygningen er nyopført 1881 af røde Mursten i eet Stokv. med Kvist.

Kragskov var i 16. Aarh. en Hovedgaard og ejedes af Jens Markvardsen (Rodsteen) og 1592 af hans Svigersøn Knud Brockenhuus. — *Holmen* var 1566 en Gaard, som da erhvervedes af Eggert Ulfeld. — I *Sortkjær* boede 1656 Fru Lisbeth Rodsteen. — En Gaard *Calmø* nævnes 1370.

Litt.: *A. P. Gaardboe*, Antiqv. Oplysn. om E. og Tolne Sogne, i Saml. til j. Hist. IV S. 201 flg., og Hist.-topogr. Beskr. af E. Sogn, smstds. VII S. 224 flg.

Tolne Sogn omgives af Annekset Hørmested, Mosbjærg, Elling, Aasted og Skjærum Sogne. Kirken, mod V., ligger $1^3/_4$ Mil V. for Frederikshavn og $2^1/_2$ Mil Ø. for Hjørring. De højtliggende, bakkede Jorder (Bolhøje i Tolne Bakker, 267 F., 84 M.) ere mod Ø. meget gode, muldede med Lerunderlag, i den vestl. Del mere sandmuldede med en Del lyngbevoksede Hedebakker, som dog i de senere Aar for en Del ere beplantede. Østgrænsen dannes af Skjærum Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Frederikshavn til Hjørring.

Fladeindholdet 1896: 4743 Td. Ld., hvoraf 1342 besaaede (deraf med Rug 372, Byg 128, Havre 350, Bælgsæd 3, Spergel 12, Frøavl 46, Blandsæd til Modenhed 232, Grøntf. 67, Kartofler 68, andre Rodfr. 61), Afgræsn. 1212, Høslæt, Brak, Eng m. m. 724, Haver 18, Skov 454, ubevokset 52, Moser 58, Kær og Fælleder 150, Hegn 9, Heder 577, Flyvesand 10, Veje og Byggegr. 130, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 854 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 709 Faar, 563 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 122 Td.; 28 Selvejergaarde med 105, 64 Huse med 16 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 696 (1801: 329, 1840: 480, 1860: 546, 1880: 670), boede i 128 Gaarde og Huse; Erhverv: 44 levede af immat. Virksomh., 468 af Jordbr., 2 af Gartneri, 69 af Industri, 12 af Handel, 78 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler. og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tolne* (egentl. kun Gde. og Huse) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus, Forsamlingshus (opf. 1897), Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation. *Dvergetved* med Skole. *Skjørbækshede*, *Snerpen*, Huse; *Tranget* og *Pinkrog*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Skaarupgaard* med Vandmølle har $14^1/_4$ Td. Hrtk., 800 Td. Ld., hvoraf 340 Ager, 60 Eng, 300 Skov, Resten Hedejord, som bliver beplantet. Desuden Gaardene *Børsholt*, *Kraghede*, *Dal*, *Mølhede Nygd.* med Mølle m. m.

Tolne S., en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 477. Lægd. Kirken er i privat Eje.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod N. Den oprindelige Del er opf. i romansk Tid af store Mursten paa en Sokkel af huggen Kamp. Vestgavlen, Østenden af Sydmuren og Koret ere ommurede i ny Tid. Nordmuren er ved Lisener inddelt i 4 Felter, foroven afsluttede af smaa, runde Buer. Skib og Kor have fladt Loft. Skibets vestl. Del, der er tilføjet i Middelalderens Slutn., har vistnok før haft Hvælving og mulig baaret et Taarn. Vaabenhuset, af Bindingsværk, er nyere. Altertavle fra 1896, malet af Anker Lund (Jesus helbreder den døvstumme); romansk Granitdøbefont; Prædikestol fra 1898. Under Koret en hvælvet Begravelse, hvori henstaa en Del Kister, bl. a. med Ligene af Landsdommer Erik Rodsteen, † 1687, og Kapt. Frands Chrf. de Roepstorff, † 1730. Klokken, med Minuskelindskr. og indviet til St. Bartolomæus, er fra 1487.

Skaarupgaard blev før 1558 solgt af Poul Vinter til hans Søstersønner Christen Christensen i Skaarup og Jens Christensen til Ejaas. 1568 tilhørte den en Chrf. Pedersen; i 17. Aarh. lagde den dav. Ejer Kapt. Jørgen Orning, † 1644, en Gaards og en Bys Jorder under Hovedgaarden. Hans Enke Lisbeth Rodsteen og Døtre Kirsten, Niels Harbous, Agathe og Sophie Orning arvede S. Agathe ægtede Mogens Krabbe (falden 1676 ved Halmstad), der havde afkøbt hende og vistnok ogsaa hendes Medarvinger deres Anpart i S. Broderen Otte K. solgte 1687 S. til Rasmus Jørgensen i Dale i Tolne Sogn, men 1693 blev den af Christen Lauridsen skødet til Otte Arenfeldt og var derpaa længe forenet med Lerbæk, indtil Marcus Gøye Rosenkrantz 1795 solgte S. (23 Td. Hrtk. og 12 Td. Hrtk. Tiender) for 4200 Rd. til Forvalter paa Sæbygaard Bo Møller, der 1799 solgte den til Peder Hansen Milling paa Tidemandsholm for 5500 Rd. Senere have bl. a. C. Sørensen, P. Møller, Sønnen C. C. Møller, O. L. Bang, P. C. W. Frederiksen og Prokurator E. K. Jørgensen ejet den; 1885 blev den købt af F. Westengaard, hvis Søn J. W. overtog den 1894 for 80,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. for omtr. 100 Aar siden, bestaar af en Hovedlænge med Kvist og 2 Sidefløje, alle i eet Stokv. af Grundmur (1662 var Borggaard og Ladegaard under eet og ikke anderledes bygget end en Bondegaard; 1877 nedbrændte den østl. Del af Hovedbygningen).

Sognet er ganske rigt paa Oldtidsminder. Ved Tolne er der fredlyst en Langdysse, en af 6 store Sten bestaaende Stensætning (paa Skørbækshede) samt en Gruppe af 5 Gravhøje.

Ved Tolne har der været en hellig Kilde.

Dal (tidligere Daale) tilhørte 1696 Eiler Eilersen Holm til Eskjær.

Tolne Sogn var Anneks til Elling indtil 1891, da det blev et eget Pastorat med Hørmested til Anneks.

Litt.: *A. P. Gaardboe,* Antiqv. Oplysn. om T. Sogn, i Saml. til j. Hist. IV S. 210 flg.

Hørmested Sogn, Anneks til Tolne, omgives af dette, Skjærum og Lendum Sogne, Vennebjærg Hrd. (Ugilt og Sindal S.) samt Mosbjærg Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil V. for Frederikshavn og 2 Mil Ø. for Hjørring. De mod S. højtliggende og bakkede Jorder ere sandede, for en Del dækkede af Hedestrækninger; mod V. og N. ere de lavtliggende og jævne Jorder temmelig frugtbare, enkelte Steder godt lerede. Paa Vest- og Nordgrænsen løber *Uggerby Aa.* Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Frederikshavn til Hjørring.

Fladeindholdet 1896: 6881 Td. Ld., hvoraf 2565 besaaede (deraf med Rug 701, Byg 257, Havre 820, Bælgsæd 44, Spergel 14, Frøavl 13, Blandsæd til Modenh. 425, Grøntf. 90, Kartofler 81, andre Rodfr. 120), Afgræsn. 1706, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1681, Haver 27, Skov 121, ubevokset 13, Moser 56, Kær og Fælleder 177, Hegn 36, Heder 388, Veje og Byggegr. 107, Vandareal 4 Td. Kreaturhold 1898: 356 Heste, 1782 Stk. Hornkv. (deraf 1248 Køer), 874 Faar, 1360 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 181 Td.; 44 Selvejergaarde med 157, 87 Huse med 24 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1113 (1801: 336, 1840: 620, 1860: 948, 1880: 1081), boede i 203 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 840 af Jordbr., 8 af Gartneri, 124 af Industri, 18 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet *Hørmested Kirke* (1408: Hoormælöff), enligt beliggende, med

Annekspræstegd. (Ø. og V. Anneksgd.), Skole, Forsamlingshus (opf. 1896) og Teglværk, og Byen *Tislum* med Skole og Mølle. Saml. af Gde. og Huse: *Skreborg*, *Malund*, *Stensbæk*, *Studsholt* med Mølle. Saml. af Huse: *Hedelund*, *Bunken*, *Lysmose*, *Bjørnemose*, *Klærupdal*, *Tophøj* og *Teglgaardshuse*. Hovedgaarden *Høgholt* har $25^5/_8$ Td. Hrtk., 548 Td. Ld., hvoraf 108 Eng og Mose, Resten Ager. Desuden mærkes Gaardene *Birket* (omtr. 11 Td. Hrtk.), *Høglund*, *Vestermark*, *Korsenstved*, *Gravensten*, *Korsholt*, *Nygaard* med Mølle, *Bakken*, *Holtet*, *Lilholt*, *Grimshave* med Mølle, *Nejstskov*, *Nejst*, *Søndergaard*, m. m.

Hørmested S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr. 476. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Koret og

Høgholt.

Skibets østl. Parti, er opf. i romansk Tid af tilhuggen Kamp paa en Sokkel med Skraakant. Den øverste Del af Korgavlen er senere ommuret med Mursten; et rundbuet, nu tilmuret Vindue er bevaret, ligeledes Korbuen. Skibet er senere forlænget mod V. omtr. 25 F. af Kvadrene fra den gamle Vestgavl og af store, røde Mursten. Syddøren er tilmuret; Adgangen er gennem den firkantede Norddør. Vaabenhuset. med høj Krydshvælving, er opf. 1703 af Eiler Eilersen Holm som Gravkapel for Høgholt; da det for omtr. 40 Aar siden omdannedes til Vaabenhus, nedreves et tidligere Vaabenhus ved Vestgavlen. Altertavle fra 1899, malet af Anker Lund (Chr. i Emaus); Kalk og Disk ere skænkede 1721 af J. Jespersen til Høgholt og Hustru og bære deres Vaabener. En af rigt Smedearbejde 1736 forarbejdet Korskranke. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1592. Broncelysekrone fra 1746 med de ovennævnte Vaabener.

Høgholt blev 1340 af Aage Pedersen af Aal paa Vennebjærg Herredsting tilskødet Kongens Marsk Erik Nielsen (Banner) og tilhørte endnu 1588 en af dennes Ætlinge, Fru Karen B., Gregers Ulfstands, † 1611 paa H., saa dennes Datterdatter

Fru Hilleborg Grubbe, g. m. Sivert Grubbe, † 1636, hans Datter Else, g. m. Jokum Beck, der ejede H. 1638. Derefter tilhørte den Fru Elisabeth Lunge, Palle Rosenkrantz', af hvis Arvinger Frands Rantzau og Christen Skeel 1660—62 solgte deres Arveparter til deres Medarving Erik Rosenkrantz til Rosenholm, som 1687 solgte H. til Albert Bille, der straks afhændede den ($76^1/_2$ Td. gl. Hrtk. og 332 Td. Hrtk. Bøndergods) til Eiler Eilersen Holm, † 1706, hvis Svigersøn Justitsr. Jesper Jespersen, † 1746, var den næste Ejer. Af de flg. Ejere nævnes Sønnen Niels J., † 1774, Enken Else Catherine Kjeldsen, † 1775, efter hvem den ved Auktion blev købt af Forvalter paa Gaunø Henrik Henrichsen for 22,380 Rd. (51 Td. Hrtk. og 245 Td. Hrtk. Bøndergods). Han solgte den 1792 til Andreas Peder Brønnum fra Høstemark, men Handelen gik tilbage, og Henrichsen beholdt H. til sin Død 1803, da den blev solgt (55 Td. Hrtk. og 243 Td. Hrtk. Bøndergods) for 44,500 Rd. til Arent Rasmussen til Sejlstrup, der s. A. solgte Hovedparcellen (22 Td. Hrtk.) for 8000 Rd. til Jørgen Feveile, som 1828 solgte den til sin senere Svigersøn Peter Chr. Langvad. Dennes Enke solgte 1844 H. ved Auktion til R. L. Riis (m. fl.) for 30,500 Rd., at hvem den 1857 solgtes til G. W. Hornemann for 110,000 Rd. Denne solgte den 1865 for 70,000 Rd. til fhv. Folketingsmand Ferd. Tutein, der 1899 solgte den for 185,000 Kr. til den nuv. Ejer, Forpagteren Chr. Olesen. — Den interessante gamle Hovedbygning, hvis ældste Del menes at være fra 16. Aarh., bestaar af 3 oprindl. af Egebindingsværk opførte Fløje, hvoraf Hovedfløjen, mod N., er i to Stokv. foruden Kælder, Sidefløjene i eet Stokv. (1662 bestod Gaarden af to Bindingsværkshuse, det ene i 2, det andet i 1 Stokv.); inde i Borggaarden staar ved den sydl. Side af Hovedfløjen et til Murtinden 44 F. højt, rundt Taarn af røde Munkesten, vistnok fra Fred. II's Tid. To Udbygninger til Hovedfløjen mod N. ere blevne nedrevne af ovennævnte Riis. Tutein lod 1886 og flg. Aar Hovedfløjen helt ombygge, dog med Bibeholdelse af Bindingsværksydermurene i den østl. Ende, medens de i den vestl. Ende maatte erstattes med Grundmur (Vestgavlen var navnlig karakteristisk); 1889 blev Taarnet under Ledelse af Arkitekt F. Uldall restaureret; det staar nu med sine røde Sten og er prydet med en udkragende Rundbuefrise og en lignende Frise lige under det kegledannede, kobbertækkede Tag, hvorpaa den saakaldte „Tordenskjoldsfløj" hæver sig (det gamle Smedearbejde faldt ned 1880 og maatte erstattes med nyt; Navnet kommer af, at Tordenskjold engang skal have skudt til Maals efter Fløjen). Bygningerne ere mod V., N. og Ø. omgivne af til Dels udtørrede Grave, hvorover fører en Stendæmning, „Vindebroen." Mod S. afsluttes Borggaarden af en Brandmur, og S. for den ligge de 1886—88 opførte grundmurede Ladebygninger, der afløste de gamle af Egebindingsværk; i Hestestalden var der en Del udskaaret Træværk. (Se *Mejborg*, Gl. d. Hjem S. 21 og 33, og Illustr. Tid. $^{25}/_{9}$ 1887).

Til *Kringelhede* skrev sig 1599 den under Eskjær (S. 50) nævnte Jørgen Juel.

Nejst er en gammel Hovedgaard, der 1484 kaldes Nesd og tilhørte Hr. Anders Nielsen (Banner), hvis Ætling Falk Gøye 1633 forlenede „Næsgaard" til Vogn Krag, hvis Søn Jens Vognsen Munk boede her 1665—69.

Gaarden *Høglund*, indtil 1880 kaldet „Laden", blev i Beg. af 19. Aarh. bortsolgt fra Høgholt.

Ved Hørmested ligge to fredlyste Gravhøje.

Hørmested var fra 1555 Anneks til Mosbjærg, indtil det 1891 blev Anneks til Tolne.

Litt.: *Anton Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af H. og Lendum Sogne, Hjørring 1897.

Lendum Sogn, Anneks til Torslev i Dronninglund Hrd., omgives af dette (Torslev og Hørby S.), Gjerum, Skjærum og Hørmested Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Ugilt S.) og Børglum Hrd. (Taars S.). Kirken, noget nordl., ligger 2 Mil V. S. V. for Frederikshavn og $2^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Hjørring. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere for en Del lermuldede og ret frugtbare, i den vestl. Del mere sandede og til Dels dækkede af Hede (Lendum Hede). Paa en Del af Sydøstgrænsen løber Skjærum Aa.

Fladeindholdet 1896: 4661 Td. Ld., hvoraf 1695 besaaede (deraf med Rug 409, Byg 151, Havre 583, Spergel 12, Blandsæd til Modenh. 326, Grøntf. 46, Kartofler 53, andre Rodfr. 114), Afgræsn. 875, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1140, Haver 37,

Skov 17, Moser 119, Kær og Fælleder 202, Hegn 5, Heder 378, Stenmarker 27, Veje og Byggegr. 156, Vandareal 10 Td. Kreaturhold 1898: 286 Heste, 1293 Stkr. Hornkv. (deraf 910 Køer), 731 Faar, 858 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 151 Td.; 48 Selvejergaarde med 122, 100 Huse med 29 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 962 (1801: 449, 1840: 644, 1860: 797, 1880: 908), boede i 172 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 733 af Jordbr., 6 af Gartneri, 114 af Industri, 18 af Handel, 1 af Skibsfart, 34 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lendum* med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1899), Sparekasse (opr. $^9/_4$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 58,891 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 3532 Kr., Antal af Konti 307), Kro, Købmandsforretn. og Andelsmejeri. *Bredmose*, Gde. og Huse, med Skole; *Stokbro*, Huse, med Skole. *Tornshede*, Huse. Andre Saml. af Gde og Huse: *Lendumbro*, *Burholt*, *Rødkjær*, *Hvidborg*, *Stenshede*, *Albæk*, *Milbæk*, *Foldsted*, *Ringsholt*, *Topholt*, *Løt*, m. m. Hovedgaarden *Lengsholm* har $19^1/_8$ Td. Hrtk., 457 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 10 Mose, 10 Skov og Have, Resten Ager (en Mølle er nedlagt, et Teglværk er frasolgt).

Lendum S., en egen Sognekommune, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 480. Lægd. Kirken tilhører Kommunen.

Den uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. og er hovedsagelig opf. i Renæssancetiden af store, røde Mursten — dog tyde flere Ting, saasom den gamle Alterplade med Relikviegemme, der ligger som Tærskelsten ved Indgangen, og enkelte Granitkvadre i Murene, paa, at der tidligere har staaet en romansk Kirke (se ogsaa D. Atl. V. S. 271 om en Memorial fra 1631, hvori Kirken omtales som helt brøstfældig) —, men er senere undergaaet flere Ombygninger, den sidste 1895, da bl. a. Syd- og Østmuren ombyggedes, og der lagdes nyt Bjælkeloft. Vaabenhuset, der er samtidigt med Kirken, har før aabnet sig ind til Skibet med en bred, flad Bue, men nu er det adskilt ved en Mur, hvori en Dør. Altertavlen er i Barokstil med et Maleri (Korsfæstelsen) fra 1724 med Jørgen Billes og Ide Rodsteens Vaabener, hvilke ogsaa findes paa den smukke Alterskranke af Smedejærn fra 1728 og paa Pulpituret i Skibets Vestende. Kalk fra 1472 med Indskrift; anselige Alterstager, skænkede 1682 af Ove Budde og Else Kathrine Rodsteen. Romansk Granitdøbefont (fra den romanske Kirke?); Prædikestol i Renæssancestil fra 1640 med Knud Rodsteens og Else Vinds Vaabener og Navnetræk. Paa Korvæggen et udskaaret Krucifiks; Ligsten over Forpagter paa Lengsholm Laurids Krog, † 1768, og Hustru. Under Koret Begravelse for nogle af Lengsholms Ejere, deribl. ovennævnte Knud Rodsteen og Hustru samt Jørgen Bille og Hustru.

Lengsholm tilhørte 1465 og 1472 Jens Vognsen; 1475 var den delt paa flere Hænder; Mourids Nielsen Gyldenstierne, Bratze i Maigaard, Mikkel Lauridsen i Strandbygaard og Morten Nielsen (Vognsen) vare alle Parthavere, men kun sidstnævnte skrev sig til den, og den gik ogsaa i Arv til hans Søn Niels Mortensen, hvis Datter Sophie bragte den til sin Ægtefælle Markor Jensen (Rodsteen), og den gik saa i Arv til deres Efterkommere, nemlig Jens Markorsen, Markor Jensen, † 1598, Sønnen Knud Rodsteen, hvis Enke Else Vind 1662 afkøbte sin Søn Jens Rodsteen hans Part i L. Hun døde 1680 og havde ejet L. i Forening med sine Sønner Markor R., † 1671, og Fr. R., † 1674. Førstnævntes Datter Else Kathrine R. ægtede Ove Budde, der 1708 solgte Halvparten af L. (21 Td. Hrtk., 120 Td. Hrtk. Bøndergods) for 90 Rd. pr. Td. Hrtk. til Fr. Rodsteens Enke Fru Kirsten Beck, der 1695 havde afkøbt Fr. Jensen (Rodsteen) til Rubjærggaard $^1/_4$ af L. Ove Budde boede siden (1732) paa Kringelmose, hvor han døde 1735. Kirsten efterlod L. til sin Datter Ide Rodsteen, g. m. Konferensr. og Stiftamtm. i Aalborg Jørgen Bille, † 1736; deres Datter Kirsten Birgitte Bille bragte den atter ved Giftermaal til Schack Vittinghof Greve Holck, † 1776, hvis Søn Burchard Georg Greve H. 1784 skødede

L. (42 Td. Hrtk., 201 Td. Hrtk. Bøndergods og 12 Td. Hrtk. Tiender) for 25,550 Rd. til Peder Thodberg, der 1793 solgte den for 30,000 Rd. til Major Joh. Gottlieb von Penick, som 1803 afhændede den (39 Td. Hrtk., 201 Td. Hrtk. Bøndergods og 12 Td. Hrtk. Tiender) til Købmand Hillerup og Arent Rasmussen for 40,000 Rd., hvilken sidste 1804 udkøbte sin Medejer og 1805 solgte den til Branddirektør Kn. Bølwig, som 1830 solgte den for 5500 Rd. til Chr. Brønnum; denne afhændede den 1840 for 15,000 Rd. til Brødrene Schack og Lebrecht Eyber, hvilken sidste 1846 solgte den for 30,000 Rd. til J. F. Kähler, der kort før sin Død 1885 overdrog den til Søstersønnen, den nuv. Ejer, J. Fr. Hartz. — Hovedbygningen bestaar af 3 Længer i eet Stokv., opf. af røde Sten 1883; den tidligere Bygning var af Bindingsværk (1662: 3 Huse, hvoraf det ene i to Stokv.).

Jens Steen i *Lendum* nævnes 1462. — Paa *Lille Mose* i L. Sogn boede 1706 en adelig Jmfr. Margrethe Lunov.

Lendum hørte tidligere til Understed og Karup, men blev ved Klemmebr. af 1555 Anneks til Torslev.

Litt.: se under Hørmested S.

Aasted Sogn omgives af Annekset Skjærum, Tolne, Elling, Flade og Gjerum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil V. for Frederikshavn og 2 Mil N. V. for Sæby. De for en stor Del højtliggende og bakkede Jorder ere forholdsvis ret frugtbare, naar undtages flere store Hedestrækninger; mod N. ved *Elling Aa*, der sammen med et Tilløb *Skjærum Aa* danner Sognets Vest- og Nordgrænse, ere Jorderne lavtliggende; et Tilløb til Elling Aa, *Aasted Aa*, løber gennem Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Frederikshavn til Hjørring.

Fladeindholdet 1896: 7114 Td. Ld., hvoraf 2667 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 680, Byg 270, Havre 847, Bælgsæd 10, Spergel 8, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 547, Grøntf. 67, Kartofler 86, andre Rodfrugter 146), Afgræsning 1620, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1572, Have 32, Skov 178, ubevokset 22, Moser 41, Kær og Fælleder 23, Hegn 5, Heder 798, Flyvesand m. m. 16, Veje og Byggegr. 133, Vandareal 7 Td. Kreaturhold 1898: 391 Heste, 1616 Stkr. Hornkv. (deraf 1206 Køer), 1030 Faar, 1448 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 261 Td.; 73 Selvejergaarde med 234, 95 Huse med 26 Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1338 (1801: 623, 1840: 851, 1860: 1058, 1880: 1184), boede i 233 Gaarde og Huse; Erhverv: 57 levede af immat. Virksomh., 959 af Jordbrug, 185 af Industri, 26 af Handel, 1 af Skibsfart, 39 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aasted* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Favrholt*; *Ribberholt* med Skole og Missionshus (opf. 1897); *Mejling*; *Kvissel* med Folkehøjskole (opr. 1875), Gæstgiveri, Andelsmejeri, Teglværk, Jærnbane- og Telegrafstation. *Bækma*, Gde., *Aastedhede*, *Kvisselbro*, *Kvisselbrænding*, *Kvisselkrog*, *Mejlinghede*, alle Huse, *Skjørtholt*, Gaarde, *Vasen*, Gde., *Nistrup*, Gde., *Fuglsang*, Gde. med Mølle, *Grønlundsstederne*, Huse, *Haabendal*, Gde., *Bude*, Gde., *Tørrildshave* (gml. Form Torberishaffue), Gde., *Hedeaas*, Gd., *Lindet* (1515: Lynnid), Gd. (10 Td. Hrtk.) og Mølle, m. m. Andelsmejeriet *Rydal*.

Aasted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 478. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken, fordum indviet til St. Nikolai, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. samt Vaabenhus og Kapel mod N. Kirken er oprindl. opført i romansk Tid af Kamp, men er senere bleven nedbrudt til Soklen, paa hvilken i gotisk Tid den nuv. Kirke, af store Mursten, er opført. Façaderne have været prydede med Lisener og Rund-

buefriser; den gamle, halvrunde Korbue med en lille Niche paa hver Side er bevaret. Det store Taarn, forneden af store Mursten, foroven ommuret 1868, er fra Middelalderens Slutn., da Kirkens Vestgavl blev nedbrudt ved dets Opførelse; Taarnrummet, med fladt Loft, har Spidsbue ind til Skibet. Dette har fladt Loft, Koret Stjernehvælving. Vaabenhuset (fladt Loft) er omtr. samtidig med Taarnet, opf. af store Mursten, og har blindingsprydede Kamgavle; paa hver Side af et nyt Vindue i Østvæggen er indmuret en menneskelig Hjærneskal. Det overhvælvede Gravkapel, der har været aabent ind til Koret, men nu anvendes til Materialhus, er opf. 1695 i Renæssancestil for Familien Arenfeldt. Paa Korets Sydside staar Aarst. 1790. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 17. Aarh. (restaur. omtr. 1886); romansk Granitdøbefont med Ornamenter; ny Prædikestol. I Skibet et udskaaret Krucifiks; i Vaabenhuset en indmuret Ligsten over Præsten Peder Andersen og Hustru. — Paa Kirkegaarden, til hvilken Kisterne fra Gravkapellet udflyttedes 1865, er der et stort Stenmonument over Niels Arenfeldt, † 1669, hans Søn Otto, Sønnesøn Hans samt deres Hustruer og Børn. Tillige Monumenter over Kommandant i Fladstrand P. Leth, † 1792, og Præsterne S. Bloch, † 1800, og S. Røst, † 1835.

Skjørtholt eller *Skjørholt* har været en Hovedgaard, der ejedes 1616 af Jens Hvas, derefter af hans Søn Erik H., † 1662, hvis Børn 1673 solgte den (16 Td. gl. Hrtk.) til Erik Rosenkrantz til Rosenholm, der 1681 solgte den og Linderumgaard til Laurids Madsen (Bugge), Foged paa Høgholt, med hvis Datter Kirstine den vistnok kom til Eiler Eilersen Holm, hvorefter den tilfaldt dennes Dattersøn Laurids Henriksen Wilholt, som 1723 solgte den (10 Td. Hrtk.) og noget Gods til sin Broder Otte Poulsen W., fra hvem den 1735 ved Indførsel kom til Sæby Kirke og Hospital, som 1744 skødede den for 1200 Rd. til Anders Christensen Brønnum til Hørbylund, der 1746 skødede den til Anders Mogensen (Borup), Forpagter paa Eget, † 1761. Den ejedes derefter af Enken Johanne Jensdatter, † 1779, og Sønnerne Peder Andersen Borup, der 1812 solgte halve S. (5 Td. Hrtk.) for 2000 Rd. til Christen Christensen Schaftved, og Jens Andersen Borup, † 1802; dennes Enke Johanne Kathrine Jensdatter Lund ægtede 1803 Peder Andersen (Støvring eller Beck), der 1821 ejede den anden Halvdel af S. Senere blev S. udstykket i 2 Gaarde (1662 var Bygningen som paa en god Bondegaard).

Hedeaas solgtes 1647 af Christen Lange til Anders Munk, der 1650 pantsatte Gaarden til Fru Anne Urne, Enevold Seefelds, som imidlertid skænkede Pantebrevet til Anders Munks Søn Enevold Munk. Anders Munk skrev sig dog endnu 1667 til H., der 1675 tilhørte hans Enke Edel Krabbe og Søn Oluf Munk. Denne solgte 1700 H. (6 Td. Hrtk.) til Fru Kirsten Beck paa Vraa. Gaardens Bygning var 1662 som en maadelig Bondegaards.

Favrholtgaard skødedes 1453 af Jmfr. Cecilie Pedersdatter til Hundslund Kloster; hun havde 1444 faaet den i Pant af Morten Nielsen til Hjermeslevgd.

Ved Præstegaarden ligger en fredlyst Gravhøj med Stenkammer.

Skjærum Sogn, Anneks til Aasted og det mindste i Herredet næst Hirsholmene, omgives af Aasted, Tolne, Hørmested, Lendum og Gjerum Sogne samt et Enklave af Karup S. i Dronninglund Hrd. Kirken, mod Ø., ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Frederikshavn og 2 Mil N. V. for Sæby. De for det meste højtliggende og bakkede Jorder ere sandede; en Del Hede. Østgrænsen dannes for en stor Del af Skjærum Aa.

Fladeindholdet 1896: 3332 Td. Ld., hvoraf 1125 besaaede (deraf med Rug 287, Byg 66, Havre 333, Blands. til Modenh. 303, Grøntf. 18, Kartofler 39, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 727, Høslæt, Brak, Eng m. m. 688, Have 17, Skov 70, ubevokset 24, Moser 18, Kær og Fælleder 118, Hegn 13, Heder 479, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 189 Heste, 893 Stkr. Hornkv. (deraf 655 Køer), 401 Faar, 697 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 98 Td.; 28 Selvejergaarde med 84, 50 Huse med 14 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 483 (1801: 288, 1840: 315, 1860: 370, 1880: 580), boede i 89 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 408 af Jordbrug, 40 af Industri, 5 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Skjærum* med Kirke, Skole, Mølle og, paa Gaarden Stokholm, Sparekasse for Aasted-S. Sogne (opr. $^8/_3$ 1874; $^{31}/_3$ 1898

var Sparernes saml. Tilgodehav. 49,404 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 2814 Kr., Antal af Konti 229); *Vester-Skjærum*; *Trøgdrup*. Hovedgaarden *Eget* har $14^1/_2$ Td. Hrtk., 380 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 10 Plantning og Mose, Resten Ager. Gaardene *Bakken*, *Vestergd.*, *Vognsbæk*, *Spendelund*, *Studsbjærg*, *Dybro*, *Ørnhøj* med Mølle, *Skudsig*, *Studstrup* (omtr. 11 Td. Hrtk.), *Halden*, m. m.

Skjærum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr. 479. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til St. Jørgen, bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod S. Den er opf. i romansk Tid af huggen Kamp paa en Granitsokkel med skraa Kant. Korbuen er halvrund; Korgavlen er omsat og restaureret 1790. Kirken har fladt Loft. Vaabenhuset opførtes 1884 i Stedet for et ældre. Ny Altertavle med et Maleri: Jesu Fødsel (den gamle, katolske Tavle, et gotisk trefløjet Skab med ganske godt udskaarne Figurer, er nu i Aalborg Museum). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1596. Paa Skibets Nordvæg et Krucifiks. Ved Kirken findes bl. a. en romansk Ligsten med et tredobbelt Kors (se *Løffler*, Gravst., Pl. VII).

Eget eller *Jeget* nævnes 1478 som tilhørende Mads Orne, der havde arvet den efter sine Forfædre, som før ham havde haft Hævd paa den i over 100 Aar. Mads Orne eller Orning kaldes ellers Mads Svendsen; hans Søn Svend Madsen ejede E. 1537, derefter dennes Søn Søren Svendsen, hans Søn Vil Orning, † 1602 (se Personalh. Tidsskr. 2. R. IV S. 252), dennes Søn Søren Orning 1624—52, hvis Søn Vil Orning skrev sig til E. 1650 og 1680 afkøbte sin Broder Chrf. O. til Trøgdrup hans Halvpart i E., men solgte 1689 Gaarden (24 Td. gl. Hrtk.) for omtr. 570 Rd. til Præsten i Vraa Hr. Laurids Nielsen Dall, som 1691 afhændede den til Præsten i Flade Jens Olufsen Vang, eller maaske rettere dennes Hustru Anne Pedersdatter Hemmet, thi hendes Arvinger solgte den ($18^5/_8$ Td. Hrtk.) 1716 til Mag. Chrf. Mumme, Præst i Aasted og Skjærum (senere Bisp i Aalborg), som 1730 afhændede den til Peder Bloch Eilersen Stampe, der 1755 solgte den med $34^1/_8$ Td. Hrtk. Bøndergods til Anders Christensen Brønnum, som 1758 solgte den til sin Svoger, Gaardens Forpagter Jens Jensen Todbjærg. Af denne købte Johannes Andersen Gleerup E. 1765 for 4100 Rd., men solgte den 1774 for 4050 Rd. til Laurids Egeriis, der 1783 ved Auktion afhændede E. til Mathias Bering paa Hørbylund († 1817) for 3150 Rd. Derefter har den været ejet af flere; den nuv. Ejer, H. Poulsen, købte den 1890. Hovedbygningen, i eet Stokv. af Grundmur, er opf. 1897 og bestaar af en Hoved- og to Sidefløje. (1662 stod der kun eet Hus „næsten forfalden").

Studstrup var 1635 en Bondegaard, men beboedes 1660 af Niels Enevoldsen Harbou og var da en Hovedgaard; 1662 fandtes dog kun „Bondehuse" paa den. Den blev 1696 af Ritmester Oluf Krabbe solgt til Otte Arenfeldt til Lerbæk og havde da $13^5/_8$ Td. Hrtk. 1728 og endnu 1792 var S. to Bøndergaarde under Lerbæk.

Den ovennævnte Chrf. Orning solgte 1692 til Jens Olufsen Vang sin paaboende Gaard i *Trøgdrup* ($6^3/_4$ Td. Hrtk.), forhen bestaaende af to Bol. Hans Broder Vil Orning boede 1690 og 1692 i Trøgdrup.

Paa Gaarden Øster-Haldens Mark ved Studsbjærg ligger en „Hellig Kilde", som har været meget besøgt St. Hansaften (se Saml. til j. Hist. VII S. 5—6).

Ved Dybro ligge 4 fredlyste Gravhøje.

Flade Sogn omgives af Annekset Gjerum, Aasted og Elling Sogne, Kattegat, Frederikshavns Købstadsjorder, Kattegat og Dronninglund Hrd. (Understed S.). Kirken, mod S. V., ligger $^1/_2$ Mil S. V. for Frederikshavn og $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Sæby. Jorderne ere i den største nordlige Del lavtliggende og jævne, i det hele sandmuldede, i den sydøstl. Del ere de højtliggende og bakkede, idet de opfyldes af den nordøstlige Del af Højvendsyssel („Jydske Aas" med Flade Kirkebakke, 357 F., 112 M., med trig. Station; tæt ved Kysten Pikkerbakken, 227 F., 71 M.); ogsaa her ere Jorderne sandmuldede, dog ogsaa nogle Steder lerede. En Del Skov (Knivholt Sk., Bangsbo Sk.). Egnen er meget naturskøn, navnlig ved Flade

Præstebakke og Bangsbo Bakker. I den sydlige Del løber *Bangsbo Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejene og Jærnbanerne fra Frederikshavn til Aalbæk, Hjørring og Sæby.

Fladeindholdet 1896: 4240 Td. Ld., hvoraf 1830 besaaede (deraf med Rug 417, Byg 301, Havre 575, Bælgsæd 4, Spergel 3, Frøavl 9, Blandsæd til Modenh. 271, Grøntf. 50, Kartofler 81, andre Rodfr. 118), Afgræsning 802, Høslæt, Brak, Eng m. m. 870, Have 44, Skov 349, Moser 25, Kær og Fælleder 61, Heder 111, Stenmarker 39, Veje og Byggegr. 104, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 209 Heste, 1154 Stkr. Hornkvæg (deraf 849 Køer), 634 Faar, 1249 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 192 Td.; 40 Selvejergaarde med 152, 183 Huse med 37 Td. Hrtk. og 100 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2534 (1801: 640, 1840: 1018, 1860: 1606, 1880: 1978), boede i 375 Gaarde og Huse; Erhverv: 120 levede af immat. Virksomhed, 640 af Jordbr., 8 af Gartneri, 544 af Fiskeri, 480 af Industri, 24 af Handel, 121 af Skibsfart, 491 af forsk. Daglejervirks., 72 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt og højtliggende *Flade Kirke* med den 1892 op-

Bangsbo.

førte Præstegaard, af Kamp (den tidligere, der ligger meget smukt omtr. 500 Al. S. for Kirken i en lille, snæver Dal og omgiven af Bøgeskov, benyttes nu til Forpagterbolig), og Byerne: *Øster-Flade*, ved Hjørringvejen, med Skole og Forskole, Fattiggaard (Toftegaard, opf. 1894, Plads for 28 Lemmer) samt Teglværk; *Vester-Flade*; Fiskerlejet *Bangsbostrand* med Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1884) og Lods (der lodses til Frederikshavn og Hals). *Kilden Skole*; *Baader Skole*. *Bangsbo Jærnbaneholdepl.* *Fladehedehuse*, *Stenbakkehuse*, *Grønholt*, Huse. Hovedgaarden *Bangsbo* har 23 Td. Hrtk., 520 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 175 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 33 Td. Hrtk. Fæstegods paa Mors. Hovedgaarden *Knivholt* har omtr. 45 Td. Hrtk., 800 Td. Ld. (deraf 11 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., i Aasted S.), hvoraf 65 Græsningsjord og Eng, 70 Skov og Plantage, 30 Gaardspl., Have, Veje osv., Resten Ager. Desuden Gaardene *Haanbæk*, (1468: Haffwnbeck), *Sudderbo*, *Kjøbstrup*, *Tronderup*, *Fladbjærg*, *Torndal*, *Røntved*, *Raaholt*, *Constantia* med

Teglværk, *Lygten*, *Fylleledet*, *Jegen*, *Birkebakken*, *Storevangen*, *Tøttenborg*, *Østerdal*, *Sønder-Stenhoven* m. m. Vandværk ved Donbæk (se S. 26).

Flade S., een Sognekommune med Annekset, hører under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 482. Lægd. Kirken tilhører Seminariefonden.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Vaabenhus mod N. og Korsarm mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af store Mursten i Munkeskifte. Korgavlen og Kirkens Sydvæg ere ombyggede, saa at Murenes Udsmykning med Lisener og Rundbuefriser nu kun ses paa Nordmuren. I den senere Middelalder forlængedes Skibet 24 F. mod V., og Vaabenhuset tilføjedes; derimod er Korsarmen, af smaa Mursten, fra en langt senere Tid, ligesom Kirkens Gavle have faaet Kamme. Kirken har fladt Bjælkeloft (gibset i Koret); i Korbuens Sydside er der en muret Niche.

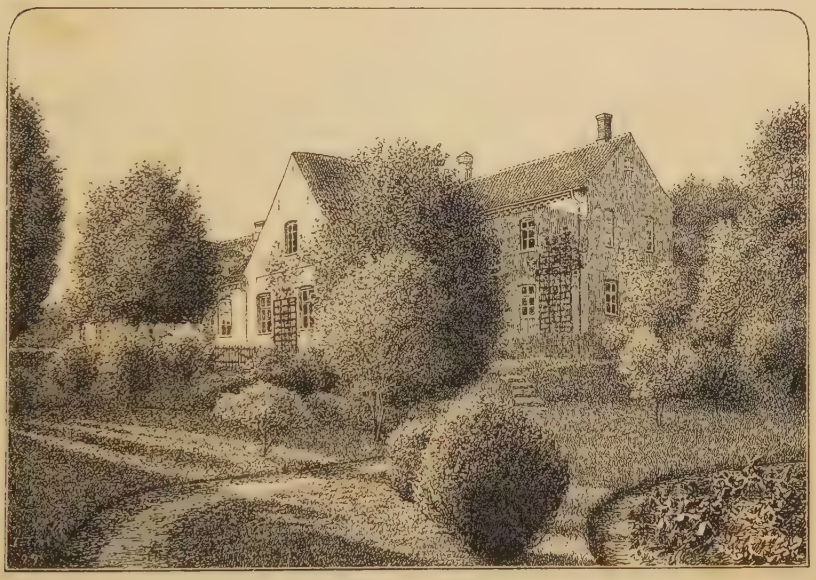

Knivholt.

Ved en Restauration 1898 under Ledelse af Bygningsinspektør Kampmann er der bl. a. indsat nye Vinduer. Altertavlen er i Barokstil fra 18. Aarh. med et nyere Maleri: Korsfæstelsen; anselige Malmstager, skænkede 1591 af Villum Frandsen. Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil med Udskæringer fra 1588, skænket af Mogens Juel til Knivholt. De øverste, udskaarne Stolestader bære Aarst. 1592. I Kirken to Mindetavler vedr. et af Christen Jensen Møenbo til Knivholt og Hustru 1756 opr. Legat. I Korvæggen stor Ligsten over Mogens Juel og hans to Hustruer (legemsstore Figurer). Udvendig paa Korets Sydmur en Ligsten over Præsten Hans Borchorst, † 1678. En gotisk Ligsten, hvorpaa stod „Stephanus sacerdos 1402", er nu borte.

Bangsbo tilhørte i Middelalderen Børglum Kloster (om Johannes Werkmester de Bangsboodh, nævnt 1364, har ejet B. eller kun været Foged der, vides ikke), tilfaldt ved Reformationen Kronen og blev 1573 afhændet til Otte Banner. Den ejedes derefter af Otte Skeel († 1634), Enken Birgitte Lindenov († 1648) og deres Søn Christen S., † 1670, hvorefter den tilfaldt hans Søstersønner Holger, Otte og Albert Bille. Otte B. udkøbte 1671 sine Brødre, men blev 1674 dræbt i Viborg, og B. kom saa til Holger Billes Sønner, af hvilke Henrik B. 1692 afkøbte sine Brødre Steen og Chr. Fr. B. deres Fjerdeparter

i B. og 1700 sin Broder Otte hans Fjerdepart, men solgte 1704 Gaarden til Otte Arenfeldt, hvis Søn Lage Beck Arenfeldts Enke Anne Sophie Pachs 1744 solgte den ($36^5/_8$ Td. Hrtk., $219^2/_8$ Td. Hrtk. Bøndergods) til Forpagteren paa B. Jens Nielsen Møller, der 1763 overdrog den til sin Svigersøn Lorents Simonsen Klitgaard for 18,000 Rd. Ved dennes Død kom B. til Sønnen Jens K., der 1810 solgte den for 88,000 Rd. til Fru Emilie von Angersbach, f. Baronesse Knuth, der 1812 solgte den for 100,000 Rd. d. C. og 12,000 Rd. sl.-holst. C. til Johs. Møller. Derefter ejedes den af Kammerr. Bie og Gørtz, efter hvis Død den solgtes til Hofjægerm., Kapt. Nyholm, som med sin Hustru, en Godsejerdatter fra Mors, tilbragte Gaarden Fæstegodset paa Mors. Han frasolgte Bangsbo Vandmølle med nogen Skov til Frederikshavns Kommune (se S. 26). Hans Arvinger solgte 1883 B. for 140,000 Kr. til Forpagter, Landbrugskand. C. V. Th. Heiberg (nuv. Inspektør paa Landbohøjskolen), medens Fæstegodset solgtes til Etatsr. P. Knudsen til Blidstrup, Mors; 1891 solgte Heiberg B. for 135,000 Kr. til den nuv. Ejer, cand. phil. Joh. Knudsen, som samtidig af Faderen tilbagekøbte Fæstegodset for 72,000 Kr. — Hovedbygningen, der er omgiven af Grave, bestaar af 3 eet Stokv. høje, hvidkalkede Fløje med spidse Gavle og fremspringende Bjælkehoveder; paa Midtfløjen, der er fra Beg. af 19. Aarh. (medens Bindingsværks-Sidefløjene ere opf. i 18. Aarh.), er der Frontespice. Værelserne ere alle holdte i Empirestil. I Gaarden staar en Fontæne, der er rejst af den nuv. Ejer, som ogsaa har anlagt den 5 Td. Ld. store Park.

Knivholt tilhørte i 14. Aarh. Hr. Niels Offesen (Panter) til Asdal og hans Frue Johanne og derefter deres Søn Anders Nielsen. Paa Skiftet efter dem blev K. udlagt til sidstnævntes Svoger Hr. Anders Jepsen (Lunge). Formodentlig gik den i Arv til dennes Broderdatter Ellen Lunge, Hr. Axel Lagesen Broks, hvis Datter Pernille blev gift med Hr. Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak. Denne sidstes Søster Kirsten var gift med Hr. Oluf Lunge til Odden, som 1484 blev tiltalt af sin Svigerfader Hr. Engelbrecht Albrechtsen for Arv efter Datteren, hvoribl. Knivholt. 1553 tilhørte K. Mogens Juel, hvis Søn af samme Navn skrev sig til den 1590, men døde ugift. 1630 solgte Niels Arenfeldt K. til Otte Marsvin, men Handelen maa være gaaet tilbage, thi 1632 bortbyttede han Gaarden til sin Svigerfader Hans Dyre († 1655), der 1652 gav den tilbage til sin Datter Karen, Niels Arenfeldts Hustru. Den tilhørte derefter deres Søn Ritmester Hans A., † 1702, og Broderen Otte A., † 1720, dennes Sønner Kancellir. Lage Beck A., † 1736 (hvis Søn Hans A. ogsaa skrives til Gaarden), og Hans Lorents A., † 1744, hvis Enke Mette Bille 1753 solgte K. til Christen Jensen Møenbo, † 1770 som Kommercer.; dennes Enke Ellen Marie Olesdatter ægtede 1774 Kommandant over Fladstrands og Hals Skanser, Kapt. Peder Leth, † 1792, og paa Auktion efter ham blev K. (36 Td. Hrtk., $209^1/_2$ Td. Hrtk. Bøndergods og 60 Td. Hrtk. Tiender) s. Aar købt af Jens Madsen Rosborg († 1815) for 29,500 Rd. Den ejedes derefter af Enken, † 1818, og Sønnen C. R., der 1853 solgte den for 90,000 Rd. til Overauditør C. V. Uldall, † 1883, hvis Arvinger endnu eje den. — Hovedbygningen, der endnu for 50 Aar siden var omgiven af Grave, bestaar af 4 i Firkant sammenbyggede Fløje af Bindingsværk i 1 Stokv., med en Udbygning i to Stokv. ud mod Haven. Bygningerne, der restaureredes 1861, og som indeslutte en klosterlignende Gaard, ere vistnok opf. omkr. Aar 1700; den nordl. Længe er den ældste (1662 var der 4 Bindingsværksfløje, hvoraf den ene i to Stokv.).

Paa Præstegaardens Mark ligge 6 fredlyste Gravhøje.

Gjerum Sogn, Anneks til Flade, omgives af dette, Aasted og Lendum Sogne samt Dronninglund Hrd. (Enklave af Karup, Hørby og Understed S.), hvorfra det for en Del adskilles ved Bangsbo Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. V. for Frederikshavn og ligesaa langt N. N. V. for Sæby. De gennemgaaende højtliggende og bakkede Jorder (Kigud, 388 F., 122 M.) ere for det meste sandmuldede, enkelte Steder lerede.

Fladeindholdet 1896: 3411 Td. Ld., hvoraf 1283 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 297, Byg 132, Havre 472, Blandsæd til Modenh. 228, Grøntf. 51, Kartofler 36, andre Rodfr. 58), Afgræsn. 822, Høslæt, Brak, Eng m. m. 780, Have 12, Skov 96, Moser 9, Kær og Fælleder 29, Heder 301, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 213 Heste, 829 Stkr. Hornkv. (deraf 599 Køer), 611 Faar, 627 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 100 Td.; 29 Selvejergaarde med 84, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 6

jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 626 (1801: 287, 1840: 382, 1860: 528, 1880: 641), boede i 105 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 473 af Jordbrug, 88 af Industri, 16 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Gjerum* med Kirke ($^1/_2$ Mil mod S. V.), Skole og Missionshus (opf. 1896). Hovedgaarden *Gjerumgaard* har $8^1/_2$ Td. Hrtk., 184 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 24 Hedebakker, Resten Ager. *Rævdal*, Gde. og Huse. Gaardene *Nørre-Vrangbæk* med Vandmølle, *Guddal*, *Sveje*, *Gjødgd.*, *Vesterrør*, *Østerrør*, *Bøgstade*, *Vangsgd.*, *Donbæk*, *Vejrbakken*, *Bol* med Vandmølle, *Fuglsang*, *Rydsholt*, *Kragkjær*, *Hulsig*, *Lybershøj* m. fl.

Gjerum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 481. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lave, uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Kamp og store Mursten, men senere forandrede. Koret er overhvælvet; Skibet, der har fladt Loft, er ved Middelalderens Slutn. blevet forlænget mod V. og har baaret et Taarn, af hvilket nu kun Underrummet, med Spidsbue ind til Skibet, er tilbage. Altertavle i Renæssancestil fra 1602 med et Maleri (den opstandne og Maria Magdalene); romansk Granitdøbefont uden Fod; Prædikestol fra 1592 med Udskæringer. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1598 og Navnene Vogn Orning og Ingeborg Basse. I Kirken to middelalderlige Kors af huggen Kamp, der vistnok have staaet ved hver Ende af en Grav.

Gjerumgaard er en gammel Gaard, skønt den aldrig synes at have været en komplet Hovedgaard. 1350 nævnes en Adelsmand Niels Pedersen af „Gedrum" og 1395 en Peder Nielsen af G., vel den forriges Søn, hvis Vaaben var 3 Søblade. 1538 ejedes G. af Jens Basse og 1565 af en Fru Anne, mulig hans Enke; med hans Datter Ingeborg kom den i alt Fald til Vogn Svendsen Orning (med Hustru begraven i G. Kirke). Gaarden var maaske en Tid lang delt, thi Vogn Svendsens Søn Svend Orning boede 1627 i „Vestergaard i Gjerum", og den anden Part er da maaske bleven hos Slægten Basse, af hvilken Hans B., † 1648, skrev sig til G.; den arvedes af hans Døtre Ellen og Sophie, g. m. Erik Hvas fra Skjørtholt, † 1661, der vistnok samlede Gaarden igen, dels gennem Arv efter sin Morbroder Svend Orning, dels ved (1649) at udkøbe sin Svigerinde Ellen Basse. Hvas' Enke Sophie Basse solgte 1667 G. (24. Td. gl. Hrtk.) til sin Søster Jfr. Ellen Basse, der 1668 pantsatte den til Erik Hvas' Børn, af hvilke Datteren Abel Marie ægtede Georg Henrik v. Grimmer, der 1674 skrev sig til G. Hendes Broder Jens Hvas solgte 1678 G. til Tyge Andersen paa Rugholm, hvis Enke Kirsten Knudsdatter 1680 solgte den til Kapt. Hans Petersen Normand, † 1714, hvis Arvinger solgte den til Jørgen Bille til Ellinggd., der 1716 skødede G. (12 Td. Hrtk. og 16 Td. Hrtk. Bøndergods) til Præsten Mag. Chrf. Mumme, der 1730 skødede den til Fr. Stampe, som 1739 solgte den til Claus Hansen, der 1755 skødede den til sin Søn Hans Peder Clausen Hauman; han solgte den 1790 for 2700 Rd. til Christen Ørsnes paa Hørbylund, som atter 1792 afhændede den for 2040 Rd. til Hans Severin Rafn fra Volstrup Præstegd., som 1794 solgte den for 1800 Rd. til Jonas Jespersen, Fuldmægtig paa Bangsbo, † 1799. Senere har den været ejet af Høyer, Fru Nyssum og Jelstrup, hvis Enke solgte den 1860 for 15,000 Rd. til L. J. Fahnøe, der 1873 solgte den for 46,000 Kr. til den nuv. Ejer, Kongsted. — Borggaarden bestod 1662 af tre straatækte Huse i eet Stokv., indentil af Bindingsværk, udentil til Dels klinede med Ler. Nu bestaar Hovedbygningen af een grundmuret Længe (tidligere Bindingsværk) med gammel Kælder.

Abel Marie Hvas, G. H. v. Grimmers til *Sveje*, nævnes 1680 (se ovfr.). — *Vangsgaard* blev 1474 af Axel Pedersen skødet til Børglum Kloster. — En Adelsmand Jørgen Knudsen til *Bol* nævnes 1580.

I Sognet er der talt 90 jordfaste Oldtidsmonumenter; deraf er der fredlyst 10 Gravhøje samt ved Gjødgaard en Høj „Blakshøj", med en udgravet, anselig Jættestue (Kamret er $24^1/_2$ F. langt, $7^1/_2$ F. bredt og $5^1/_2$ F. højt, Gangen 16 F. lang).

Sognet, der tidligere hørte til Aasted-Skjærum, blev 1555 Anneks til Flade.

Hirsholmene, det mindste Sogn i Landet, ere nogle lave og flade Smaaøer (højeste Punkt 19 F.), der ligge omtr. 1 Mil N. Ø. for Frederiks-

havn paa Østsiden af et omtr. 1 Mil bredt Flak, der skyder ud fra Landgrunden. Gruppen, i alt omtr. 113 Td. Ld., bestaar af to større Holme *Hirsholm* og *Græsholm* (med *Pikkerholm*), som ere forbundne ved et Sandflak, hvorpaa der er 1 à 2 F. Vand, samt nogle N. V. og V. for Græsholm liggende ganske smaa Stenholme — *Kovsholm* (med *Dødmand*), *Møgholm*, *Storholm* og *Lilleholm* —, der regnes at høre til Græsholm, da de ere landfaste med den ved daglig Vande. Lidt nordligere ligger *Tyvholm*; S. V. for Hirsholm ligger den smalle Stenholm *Kjølpen*, mellem hvilken og det mod V. beliggende Holmehavn-Rev den saakaldte „Holmehavn" ligger, et Farvand, der benyttes som Stoppeplads for Smaafartøjer under nordøstl. Vinde. Kun Hirsholm er beboet.

Fladeindholdet af den beboede *Hirsholm* var 1896: 42 Td. Ld., hvoraf Have

Hirsholms Fyr.

2, Stenmarker 38, Veje og Byggegr. 2 Td. Kreaturhold 1898: 6 Køer, 52 Faar, 7 Svin og 1 Ged. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: $^3/_8$ Td.; 15 Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 103 (1801: 113, 1840: 174, 1860: 156, 1880: 160), boede i 15 Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomhed, 27 af Fiskeri, 16 af Industri, 33 af Skibsfart, og 3 vare under Fattigv.

Paa *Hirsholm* ligge Kirken, Præstegaarden med Skolen, en Kro, et Fyr, det sidste paa Øens højeste Punkt (hvidt Blinkfyr; det runde, 85 F. høje Fyrtaarn af Granit er opf. 1886 og afløste det tidligere, der var opf. 1838; Flammens Højde o. Havet 95 F., Lysvidden 4 Mil) og Taagesignal. Havn, paa Sydvestsiden af Øen, anlagt 1860—61 og udvidet i 1870'erne, beskyttet af to Stenmoler (7 F. Vand, grønt, fast Havnefyr), Lodser (5 Lodser, der lodse fra Skagen til Sundet, Nyborg, Korsør, Fredericia) og Toldassistentstation. Telefonforbindelse med Frederikshavn. *Græsholm* benyttes kun til Græsning af Kaniner.

Hirsholmene, en egen Sognekommune, høre under Horns Hrd.'s Jurisdiktion (Frederikshavn), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Frederikshavns Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 483. Lægd. Kirken tilhører formentlig Øernes Ejer. Præsten er tillige Skolelærer.

Den lille og lave *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet samt Vaabenhus, af Bindingsværk, mod S. Den er opført ved 1640 af Mursten og Bindingsværk og med Bræddegavle, men senere til Dels ombygget med Grundmur. Kirken har fladt Bræddeloft. Den udskaarne, katolske Altertavle fra gotisk Tid, restaureret 1899 (i Midtpartiet Gudfader og Søn, paa Siderne St. Laurentius og St. Catharina), maa have tilhørt en anden Kirke. Døbefont af Træ; Prædikestol og Stolestader i Renæssancestil fra 17. Aarh.; paa de sidste staa Aarst. 1631 og 1688; en Messehagel, der opbevares i Kirken, er fra 1647 med O S og B L. (ɔ: O. Skeel og Birgitte Lindenov) og to Vaabener. I Loftet hænger et Skib fra 1722.

Hirsholmene (i Vald. Jrdb. *Hælsholmæ*, maaske af Personnavnet Helf), der bestaa af Granit og ere oversaaede med talrige Rullesten, kun nogle Steder dækkede af et tyndt Lag Muld, ere utvivlsomt Aflejringer fra Istiden. Øerne hørte i tidligere Tid til Elling Sogn, i hvis Kirke „Holmboernes Stole" endnu vistes ved Midten af 19. Aarh.; men 1634 gav Chr. IV Øernes Ejer, Otte Skeel til Hammelmose og Bangsbo († 1634) Tilladelse til at lade opføre en Kirke, da Sejladsen til Elling ofte var farlig, især om Vinteren, og Præsten ikke let kunde komme over til Øerne, naar det var nødvendigt; Kirken var vistnok færdig 1638 (D. Atl. siger rigtignok først 1641), og Skeel oprettede et Legat paa 300 Rd. (Fundats af 1643), der endnu bestaar, og hvis Renter tilfalde Præsten. En Beboer Ole Jensen Holmbo skal have taget megen Del i, at Hirsholm fik sin egen Kirke. Øerne have fra den Tid udgjort et selvstændigt Pastorat undtagen 1812—43, da de vare forenede med Frederikshavn. Præsten har ofte haft Nød med at slaa sig igennem; allerede den første Præst, Peder Andersen Knudstrup, klager 1646 over sine daarlige økonomiske Forhold paa de fattige Øer, som kort i Forvejen vare blevne plyndrede af de svenske; Præstekaldet har vistnok ofte været ubesat; saaledes har der ingen Præst været fra 1881. — Øerne overlodes 1583 („en Holm, kaldet Hertsholm, hvorpaa der bor nogle Fiskere, en Holm, kaldet Græsholm, som er udskaaren af Stranden i 2 Parter, og en lille Holm, kaldet Deye", se Kronens Sk. S. 270) af Kronen til Mourids Podebusk til Kjørup; senere vare de en Tid lang under Bangsbos Ejere; 1769 ejedes de af Hans Eifler. Hvad der i vor Tid især har henledt Opmærksomheden paa dem, er Planen om at anlægge en Nødhavn for det nordl. Kattegat der. Allerede 1795 tænkte man paa at anlægge en Havn paa Nordøstsiden af Græsholm; 1848, da Øerne ejedes af en Jmfr. Übersax, fremlagde en Englænder Maxton en Plan om et Havneanlæg der, hvilket dog blev opgivet ved Krigens Udbrud; 1862 genoptoges Planen af Fyringeniør Grove, men da blev den heller ikke til noget paa Grund af Krigen 1864; 1871 købte et Interessentskab Øerne med det Formaal at faa anlagt en 1. Klasses Nødhavn, som ved en Dæmning fra Græsholm til Fastlandet skulde sættes i Forbindelse med den østjydske Jærnbane, og i de flg. Aar blev Planen alvorlig drøftet, indtil Frederikshavn gik af med Sejren (se S. 29). I 1870'erne havde Ejerne anlagt et Stenhuggeri, hvorfra der udførtes Sten, især til Brolægning; 1883 købte Marineministeriet Øerne, og fra den Tid blev det meste af Stenmaterialet til Frederikshavns Havn taget herfra. — Paa Øerne findes vilde Kaniner. (Se om Hirsholmene Geogr. Tidsskr. I S. 169 flg.).

Vennebjærg Herred.

Sogne:

St. Hans, S. 69. — St. Olai, S. 71. — Ugilt, S. 72. — Sindal, S. 74. — Astrup, S. 76. — Bjærgby, S. 78. — Mygdal, S. 79. — Uggerby, S. 82. — Horne, S. 82. — Asdal, S. 84. — Tornby, S. 86. — Vidstrup, S. 87. — Skallerup, S. 88. — Vennebjærg, S. 89. — Rubjærg, S. 92. — Maarup, S. 93. — Jelstrup, S. 94. — Harridslev, S. 95.

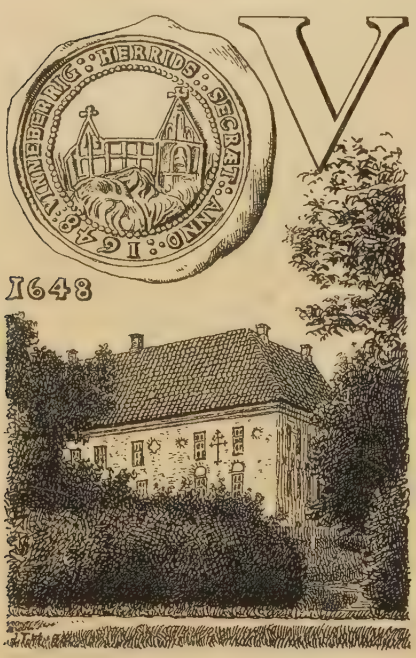

Vennebjærg Herred, det nordvestligste i Amtet, begrænses mod Ø. af Horns, mod S. af Børglum Hrd. og omgives i øvrigt mod V. og N. af Skagerak, i hvilket Hirshals Pynt skyder ud. Den største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. 4, fra N. til S. $2^1/_2$ Mil. Herredets midterste og største Del er opfyldt af Højvendsyssels nordvestl. Parti, der i sit højeste Punkt her naar 296 F., 93 M., og strækker sig helt ud til Kysten ved Hirshals, inden for hvilken Pynt Tornby Bjærg hæver sig til 275 F., $86,_5$ M. Det er et for det meste stærkt bakket Terræn, til Dels gennemfuret af dybe, smalle Dale. Den nordøstl. Del omkring Uggerby Aa er lavtliggende og jævn, ligeledes den sydvestl. Del omkring Liver Aa; dog hæver sig mod S. V. et lille Bakkeparti, der ved Havet i Rubjærg Knude stiger til 237 F., $74,_4$ M. Jorderne ere snart sandmuldede, nogle Steder lerede, snart stærkt sandede; langs Kysterne findes Flyvesandsstrækninger, hvor der ikke er højt. En Mængde smaa Vandløb søge til de ovennævnte Aaer, deribl. *Varbro Aa* til Liver Aa. Det er fattigt paa Skov, i alt 2246 Td. Ld., deraf Statsplantagerne Uggerby og Lilleheden. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder, idet der ved Matr. gnmstl. gik $25^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Hjørring Købstad) 75,135 Td. Ld. ($7,_{53}$ □ Mil, $425,_6$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2784 Td. Folketallet var 1. Feb. 1890 i Landdistr. 14,760 (1801: 6528, 1840: 10,236, 1860: 13,104,

1880: 14,714). I Herredet ligger Købstaden Hjørring. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti (undt. Uggerby S., der hører til Horns Hrd.'s Provsti) tillige med Sognene Taars, Rakkeby og Lyngby i Børglum Hrd.; i verdslig Hens. hører det under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskreds.

Vennebjærg Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Winæbiærghæreth*, hørte i Middelalderen til Vendsyssel; i den nyere Tid hørte det hovedsagelig til Aalborghus Len og fra 1660 til Aastrup og Sejlstrup Amter (se i øvrigt S. 6).

Der er i Herredet talt omtr. 225 jordfaste Oldtidsmonumenter (25 Stengrave, Resten Gravhøje), men heraf ere nu mindst 85 sløjfede og 65 mere eller mindre forstyrrede; 6 ere fredlyste. I størst Antal kendes de i Sognene Ugilt (38), St. Olai (28), Bjærgby (24), Astrup (24), Mygdal (21) og Tornby (20).

Litt.: Indberetning til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af *Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1881.

St. Hans Sogn, eet Pastorat med St. Olai Sogn, omgives af dette, Hjørring Købstadsjorder, St. Olai, Skallerup, Vennebjærg og Harridslev Sogne samt Børglum Hrd. (Rakkeby og Hæstrup S.). De højtliggende, for det meste bakkede Jorder ere stærkt vekslende fra muldlerede til skarpsandede. Det gennemstrømmes af flere smaa Vandløb, der løbe til Liver Aa, som danner Vestgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jernbanen fra Hjørring til Aalborg og Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 4307 Td. Ld., hvoraf 1879 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 483, Byg 354, Havre 571, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenhed 290, Grøntf. 33, Kartofler 50, andre Rodfrugter 92), Afgræsning 844, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1162, Have 27, Skov 111, ubevokset 26, Moser 19, Kær og Fælleder 82, Hegn 5, Heder 40, Flyvesand 7, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 294 Heste, 1676 Stkr. Hornkv. (deraf 1160 Køer), 771 Faar, 1119 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 237 Td.; 56 Selvejergaarde med 211, 70 Huse med 26 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 999 (1801: 386, 1840: 706, 1860: 881, 1880: 1070), boede i 178 Gaarde og Huse; Erhverv: 32 levede af immat. Virksomh., 711 af Jordbrug, 168 af Industri, 7 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet *St. Hans Kirke*, ved Hjørring Bygrænse, og Præstegd., og Saml. af Gde. og Huse: *Bagterp* med Skole og Mølle; *Bagterphede*; *Vandsted*; *Giurup* med Mølle; *Krustrup*; *Jonstrup* med Skole; *Lundergaard* med Teglværk; *Vanggaard*; *Høngaarde*, *Søndergd.*, *Lund*, m. m. Hovedgaarden *Aastrup* har $31^5/_8$ Td. Hrtk., 391 Td. Ld., hvoraf omtr. 60 Eng, Resten Ager; ved den Bæk, der løber omkring Gaarden, er anlagt to Vandhjul, hvoraf det største (5 Hestes Kr.) driver *Aastrup Mølle* og Tærskeværket, det mindste Mejeriet. Til Aastrup hører Afbyggergaarden *Tvevang* (omtr. 10 Td. Hrtk., 127 Td. Ld.).

St. Hans S., een Sognekommune med St. Olai, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hjørring Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 487. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med lige Gavl samt Vaabenhus mod S. Den er oprindl. opført i Rundbuestil, vistnok i 1. Halvdel af 13. Aarh., af tilhuggen Kamp, hvoraf endnu den væsentligste Del af Korets Mure og Partier af Skibets bestaa,

medens de øvrige ere af røde Munkesten i Munkeskifte; men senere, vel allerede i den yngre Middelalder, er den undergaaet store Forandringer (en Brand har efterladt tydelige Spor paa Soklen og Granitkvadrene). Skibets Mure prydes af Lisener, der udgaa fra en mindre Murstenssokkel over Granitsoklen og danne Felter, som foroven afsluttes af en Rundbuefrise. Skibet har Bjælkeloft, Koret to senere indbyggede, spidsbuede Hvælvinger. Der er intet Taarn, Klokken hænger paa Vestgavlen (paa en Tegn. hos Resen ses et fritstaaende Klokketaarn). Vaabenhuset er af smaa Mursten, fra Nutiden. Paa Skibets Nordvæg findes et Kalkmaleri (restaur. 1875 af Prof. Kornerup) fra omtr. 1450: St. Christoffer, der bærer Jesusbarnet; andre Kalkmalerier fra omtr. 1300 paa samme Væg bleve atter overhvidtede (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 55). Anselig Altertavle i Renæssancestil, udf. af Niels Ibsen, Snedker, 1612. I Midtpartiet et nyere Maleri: den korsfæstede med Maria og Johannes. Prædikestolen, med Snitværk, er ligeledes af Ibsen. Døbefont af Mursten. — Paa Kirkegaarden er der 1881 opsat et Marmormindesmærke over Familien Bugge fra Bøgsted,

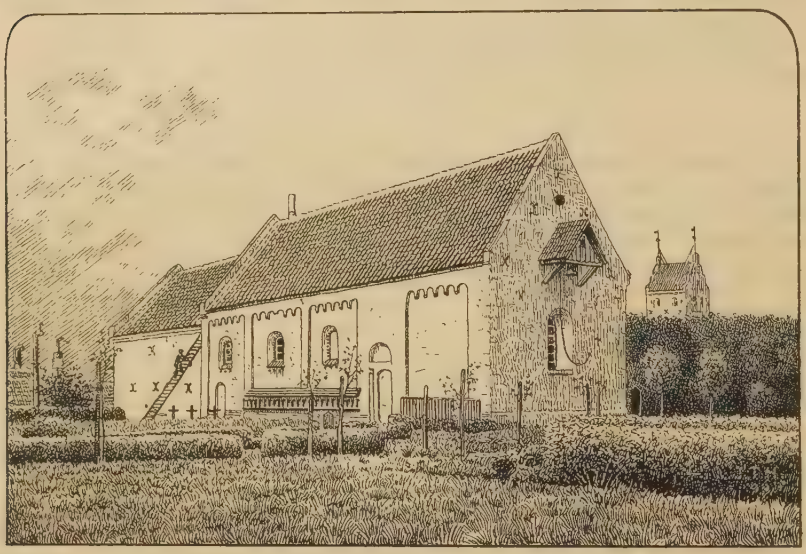

St. Hans Kirke.

tidligere begravet under Koret i en med Tøndehvælving forsynet Begravelse (Kisterne udflyttedes for omtr. 20 Aar siden).

Aastrup var fordum et kgl. Slot, idet Arvingerne efter Hr. Henrik Nielsen (Panter) 1354 oplod Kong Vald. alle Huse i en Gaard Aastrop med Mølle og alle Huse i Bakkatrop som forbrudt Gods efter Loven. Endnu 1406 fraskrev Hr. Niels Bugges Arvinger sig den Ret, de kunde have i „Asædorp i Vendsyssel", da somme sagde, at den havde tilhørt deres Forfædre, og andre, at Kronen havde Del deri. En Peder Grøn, som 1430 skrev sig Forsprecker for Astrupgaard, var maaske kgl. Foged. Hr. Anders Nielsen Banner var Lensmand her 1461. 1517 pantsatte Chr. II Slottet med tilliggende Len til Ridder Niels Høeg. Indtil 1660 var A. Sædet for en kgl. Lensmand i det derefter benævnte Aastrup Len, der indbefattede Vennebjærg og Jerslev (Dronninglund) Herreder, det senere Aastrup Amt. Kronen solgte den 1662 (Borggaarden bestod af 4 Bindingsværksbygninger i eet Stokv.) til Johs. Boysen; 1665 ejedes den af Hofmarskal Joach. Fr. Pentz og derpaa af Sønnen Adam Ernst P. († 1729 i Sæby), som 1695 skødede den (35 Td. Hrtk.) til Forpagter paa Hvidstedgd. Poul Iversen, som 1722 skødede den til Sønnerne Iver Poulsen og Laurids Henr. Wilholt († 1762), hvilken sidste maa have solgt den til Kammerr. L. Hauch til N.-Elkjær, efter hvem den (med Bøndergodset i alt $270^{5}/_{8}$ Td. Hrtk.) ved Auktion 1740 købtes af Chr. Fr. Levetzau til Restrup osv. († 1756), som 1746 opbyggede

Borggaard og Ladebygninger af Mur og Bindingsværk og indlemmede den i det 1756 opr. Stamhus Restrup; 1779 fik Iver Rosenkrantz Levetzau Tilladelse til at afhænde A. og Overklit fra Stamhuset, mod at Nørlund optoges i det, og 1786 skødede han A. og Overklit til Kancellir. Christen Svejstrup, efter hvis Død den og Overklit ved Auktion 1793 købtes for 40,050 Rd. af Nic. Brorson Agerbech († 1798), hvis Enke skødede dem 1802 for 58,000 Rd. til Brodersønnen exam. jur. Mich. Aagaard. Denne skødede 1819 A. til Præsten O. Raffn og Købmand Frands Holm, fra hvem den straks gik over til Christen Chr. Nielsen († 1836); derefter købtes den for 25,000 Rd. af J. M. Jørgensen; senere ejedes den af Græbert, 1841 af Gartner Koch, der solgte den 1841 for 54,000 Rd. til I. Tutein, derefter af N. Gleerup, G. Stoppel og C. Hillebrandt fra Holsten, af hvem den for 121,000 Rd. solgtes 1874 til Brødrene P. og B. Hasselbalch, hvilken sidste fra 1881 er Eneejer. — Hovedbygningen, 2 Fløje i 1 Stokv., er opf. i 1820'erne af Bindingsværk; nu er den til Dels Grundmur (den ældre Borgplads, med Grave, var alt sløjfet i 2. Halvdel af 18. Aarh.).

Krustrup eller *Krustruplund* var tidligere en Hovedgaard, som ved Midten af 15. Aarh. tilhørte Børglum Bispestol, men 1468 Per Berg; 1469 solgte Jomfru Inge Bergsdatter til Guds Legems Alter i St. Kathrine Kirke i Hjørring sin Rettighed i K. for Klæder og Føde sin Livstid og Sjælemesser efter sin Død, men 1481 solgte Anders Berg og 1496 Christen Berg i „Nørrelyø" til Mourids Nielsen Gyldenstierne paa Aagaard deres Broderdele i K., og dennes Enke købte endnu 1504 en Broderdel i Gaarden af Per Berg i „Vinnebierigh". For øvrigt var der 1476 Trætte mellem denne Slægt Berg og „det Hwornne Sleyth", og vidnede da Borgmester og Raad i Hjørring, at de Vorn'er ere alle Brydemænd, men det Berg-Slægt gode Riddersmændsmænd, der alle vare kristnede og døde i Hjørring („Høffweringh").

Vandstedgaard nævnes alt 1423. Den tilhørte 1687 Ingeborg Christine Pentz, hvis Ægtefælle Henrik Bille 1692 solgte den (19 Td. Hrtk.) og en Del Gods til Peder Jensen til Bøgsted, hvis Enke Anne Jørgensdatter Hald ejede V. 1717.

Lundergaard var tidligere en Hovedgaard. 1375 pantsatte Peder Sture og Sivard Jensen til den forsynlige Mand Johan Strangesen deres Gaard Lundgaard i Winberg Herred i Christi Sogn (endnu 1447 kaldtes Sognet saaledes). Elne Buggesdatter, Hr. Christjern Wendelboes Efterleverske, og Gyde, Peder Stures Efterleverske, overdroge 1401 Dronn. Margrethe Lundargardh hos Hiøringhe i Vinbjærghærith.

St. Hans og St. Olai Sogne vare Annekser til Hjørring indtil 1873.

St. Olai Sogn, eet Pastorat med St. Hans, bestaar af to Dele, en S. og en N. for Hjørring; den første omgives af St. Hans Sogn, Hjørring Købstadsjorder, Ugilt Sogn og Børglum Hrd. (Taars, Vrejlev og Hæstrup S.), den anden af Hjørring Købstadsjorder, Astrup, Bjærgby, Vidstrup, Skallerup og St. Hans Sogne. Den sydl. Del er for det meste lavtliggende og jævn, den nordl. mere højtliggende og bakket; Jorderne ere til Dels muldsandede, enkelte Steder skarpsandede. Liver Aa danner en Del af Sydgrænsen for den sydl. Del, Varbro Aa, et Tilløb til Liver Aa, danner en Del af Nordgrænsen for den nordl. Del. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Hjørring til Aalborg, Sæby og Tversted samt den østjydske Jærnbane.

Fladeindholdet 1896: 5395 Td. Ld., hvoraf 2538 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 576, Byg 464, Havre 714, Blandsæd til Modenh. 367, Grøntf. 213, Kartofler 53, andre Rodfr. 147), Afgræsn. 1074, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1229, Have 40, Skov 15, Moser 30, Kær og Fælleder 291, Heder 66, Veje og Byggegr. 109 Td. Kreaturhold 1898: 369 Heste, 1944 Stkr. Hornkv. (deraf 1345 Køer), 876 Faar, 1355 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 214 Td.; 47 Selvejergaarde med 186, 89 Huse med 28 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 994 (1801: 439, 1840: 834, 1860: 1124 — heri medregnet Bistrup Landdistr., se S. 7 — 1880: 1026), boede i 177 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 659 af Jordbrug, 1 af Gartneri, 137 af Industri, 7 af Handel, 90 af forsk. Daglejervirksomh., 29 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet *St. Olai Kirke*, ved Hjørrings Bygrænse, og Byen *Skisby* (1347: Skysby, 1406: Skiithby) med Skole, Fattiggaard for St. Hans-Olai Komm.

(opr. 1881, Plads for 47 Lemmer) og Mølle. Gaarde og Huse: *Højene*, ved Tverstedvejen, med Skole og Mølle, *Vellingshøj*, *Vellingshøjhede*, *Gorrestrup* (1406: Gjørristorp og Gjørstorp) med Skole, *Vinstrupgaarde*, *Vester-Tirup*, *Brønderup*, *Ulstrup*, *Ilbro*, Gd., med Fællesmejeri, *Fuglsig Huse* med Skole og Teglværk, m. m. Hovedgaarden *Fuglsig* har 28 Td. Hrtk., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 20 Have og Plantage; til Gaarden høre 7 Huse og et Teglværk. Gaardene *Vestergd.*, *Hestehave*, *Kvælhals* og *Varbrogd.*, m. m.

St. Olai S., een Sognekommune med St. Hans, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr. 486. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med lige Gavl og Vaabenhus mod S. Den er opf. ved Aar 1200 i Rundbuestil af tilhugne Granitkvadre paa en høj, profileret Sokkel. I den senere Middelalder er det oprindelige Kor, der har haft Apsis, nedbrudt og genopført med lige Gavl (i Gavlen ere anvendte de buede Kvadre og Sokkelsten fra Apsis). Ogsaa andre Ombygninger ere foretagne; saaledes er Korbuens Mur ombygget af Munkesten; Korbuen er spids. Kirken har fladt Loft. Vaabenhuset, af Munkesten, er ogsaa ombygget. Kirken har intet Taarn (ifl. Resens Tegn. har der været et fritstaaende Klokketaarn); Klokken hænger i et Stillads ved Korgavlen. Aar 1874 fremdroges nogle Kalkmalerier fra 1576 (nu overhvidtede), bl. a. med Fremstillinger af Malte Jensen og Sophie Bille (se under Vellingshøj). Altertavlen er i Renæssancestil med nye, daarlige Malerier (i Midtfeltet Nadveren). Den smukke, gamle Døbefont af Marmor, i Bægerform med Rundbuefriser, staar nu sønderbrudt i Vaabenhuset og er erstattet af en ny af Sandsten. Prædikestolen er i Renæssancestil fra 1604, af Niels Ibsen (se St. Hans Kirke).

Fuglsig tilhørte 1653 Niels Kaas, 1657 Henr. Lange, † 1671, derefter hans Enke Hippolita Hahn, † 1693. Da baade disses Søn Niels Lange og hans to Søstre døde 1694, solgte Arvingerne F. til deres Søskendebarn Jfr. Anne Lange, † 1717, som 1705 skødede den (26 Td. Hrtk.) til sin Søstersøn Chr. Georg v. Møsting, Generalmajor; han solgte den til Ingeborg Juel til Vrejlevkloster og hun den til Hedevig Vind, der ægtede Grev Holstein til Ledreborg, som 1742 solgte den (26 og 313 Td. Hrtk. Bøndergods) til Claus Edv. Ermandinger til Kornumgd. Han afhændede den straks efter til Jens Sand, † 1770, hvis Arvinger 1772 solgte den til Hans Andersen Brønnum († 1772) for 19,550 Rd. F. blev saa 1773 ved Auktion solgt til Købmand Christen Aagaard i Hjørring, som 1798 solgte den for 45,000 Rd. til Major Bülow i Mariager, S. Richter og E. C. Müller. Richter solgte 1803 F. for 41,000 Rd. til Landinspektør Schibsted, der 1812 solgte den (24 Td. Hrtk.) for 71,000 Rd. til P. M. Wodschou til Ryomgd., som 1814 solgte den (21 Td. Hrtk.) for 30,000 Rd. s. v. og 16,000 Rd. n. v. til Forvalter paa F., Niels Bodilsen, hvilken Handel dog siden gik tilbage, hvorefter F. 1816 blev købt for 9300 Rd. S. V. og 13,563 Rd. N. V. af Forpagter H. H. Degner paa Birkelse († 1866), af hvis Opbudsbo den 1823 blev købt paa Auktion for 3610 Rd. r. S. af Landinspektør Schibsted. Senere har den været ejet af L. Lassen (fra 1851), hvis Enke solgte den 1894 for 150,000 Kr. til dens Forpagter Lützhøft, den nuv. Ejer. — Borggaarden, som 1662 bestod af 3 Bindingsværksbygninger i eet Stokv., omgivne af Grave, opførtes 1750 efter en Brand af Mur og Bindingsværk i 3 Fløje i 1 Stokv. med Kælder; i en Sal er bevaret et Træpanel med Malerier, deribl. af en tidligere Ejer.

Vellingshøj var fordum en Hovedgaard, Stamsædet for den danske Adelsslægt, som siden optog Navnet Sehested. Stamfaderen Thomes Jensen boede 1436 og endnu 1490 paa V. (Wiglingh, Wildeshøff, Willisøe). 1537 nævnes hans Søn Thomes Thomesen, hvis Søn Jens Thomesen flyttede til Holmegaard i Møborg Sogn. Derefter gik den over til Sønnen Malte Jensen, g. m. Sophie Bille, og dennes Datter Birgitte, g. m. Hr. Ulrik Sandberg, der 1635 oplod Vellingshøj Gaard som mødrene Arv til sin Datter Fru Sophie Sandberg, Enevold Kruses Efterleverske. (Se *Henry Petersen*, Om den d. Sehested-Linies Navn og Opr., D. Mag. 4. R. V).

Ugilt Sogn, det største i Herredet, omgives af St. Olai, Hjørring Købstads Jorder, Astrup og Sindal Sogne samt Horns Hrd. (Hørmested

og Lendum S.) og Børglum Hrd. (Taars S.). Kirken, midt i Sognet noget mod S., ligger $1^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Hjørring og $3^1/_4$ Mil V. S. V. for Frederikshavn. De lavtliggende, kun mod Ø. noget højere og bakkede Jorder ere mod V. gode, muldede, til Dels lerede, i den øvrige Del skarpere med Grus under Overfladen; ved *Uggerby Aa*, der danner Vest- og Nordgrænsen, findes gode Enge. En Del Skov (Børglumkloster Sk., Linderumgaard og Egebjærg Plantager).

Fladeindholdet 1896: 8826 Td. Ld., hvoraf 3290 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 811, Byg 377, Havre 1097, Spergel 11, Frøavl 7, Blandsæd til Modenh. 455, Grøntf. 244, Kartofler 118, andre Rodfr. 164), Afgræsn. 1830, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1904, Haver 41, Skov 403, Moser 145, Kær og Fælleder 236, Hegn 11, Heder 826, Flyvesand 3, Veje og Byggegr. 125, Vandareal 12 Td. Kreaturhold 1898: 461 Heste, 2487 Stkr. Hornkv. (deraf 1668 Køer), 1180 Faar, 1584 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 293 Td., 73 Selvejergaarde med 241, 1 Fæstegd. med 5, 135 Huse med 47 Td. Hrtk. og 53 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1582 (1801: 643, 1840: 1048, 1860: 1350, 1880: 1609), boede i 270 Gaarde og Huse; Erhverv: 39 levede af immat. Virksomhed, 1235 af Jordbr., 146 af Industri, 13 af Handel, 63 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 58 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ugilt* med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1893), *Lørslev* med Skole og Mølle; *Linderum* med Skole, Mølle og Andelsmejeri. *Glimsholt* med Friskole. Hovedgaarden *Egebjærg* har $17^7/_8$ Td. Hrtk., 398 Td. Ld., hvoraf 77 Eng, 21 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Teglværk. Hovedgaarden *Linderumgaard* har $17^5/_8$ Td. Hrtk., $459^1/_2$ Td. Ld. Gaarden *Spangerhede*: $16^1/_2$ Td. Hrtk., 350 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager; *Mølgaard*: 14 Td. Hrtk., 246 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 6 Gaardspl., Have og Plantage, Resten Ager. Andre Gde. og Huse: *Lørslev-Østerhede* og *-Vesterhede*, *Ilbjærge Huse*, *Amdal* med Mølle, *Aasholm*, *Knudsholm*, *Over-* og *Vesterugilt*, *Tange*, *Ajstrup*, *Dalsager*, *Rogntved*, *Melbæk* med Teglværk, *Burskov*, *Vormstrup*, *Hejselt*, *Højbjærg*, *Drastrup*, *Naalmose*, *Munkholt*, Skovriderboligen *Stadshede*, *Gilleladen*, *Smørkrogen*, *Søndenaaen*, m. m.

Ugilt S., en egen Sognekommune, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hjørring Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 488. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken, fordum indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Det ældste Parti, Skib og Kor, er opført i den romanske Tid af tilhuggen Granit paa en smukt profileret Sokkel. Et Par rundbuede Vinduer og Spor af Syddøren kunne ses. Senere har man til Skibets Vestende føjet et Taarn, hvis øverste Del atter blev borttaget, medens den nederste kom til at danne en Fortsættelse af Skibet. Under Taarn og Kor findes nu lukkede Kældere. Den vestre Taggavl er af Mursten og bærer Aarst. 1867. Kor og Skib have fladt Bræddeloft. Altertavlen er et godt udført Snitværk i Rokokostil (skal restaureres); i Midtfeltet et Kors i Relief. Granitdøbefont med Rebsnoninger paa Kummen. Tarvelig Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Epitafium over Præsten Just Schandorff, † 1759, og Hustru. Foran Korbuen (den oprindelige, af Kamp) en Ligsten over Præsten Frands Christoffersen, † 1639, og to Hustruer. Over Korbuen et godt udskaaret Krucifiks fra 14. Aarh. I Skibet Epitafier over Præsterne Andreas Liste Høeg, † 1844, Porce Jacobsen Hammer, † 1734, med to Hustruer, og Hans Bøje, † 1780, samt over Legatstifteren, cand. theol. Hans Pedersen Kynde, † 1775.

Egebjærg er en gammel Hovedgaard, der fra omtr. 1470 siges at have været beboet af en Gren af Familien Hvide. I det nævnte Aar ejedes den af Niels Pedersen, der dræbte Præsten i Ugilt, 1526 af hans Søn Just Nielsen, derefter af dennes Søn Mourids Justesen, som ikke efterlod sig Sønner. Datteren Dorte ægtede Oluf Galde,

† 1622, hvis Søn Niels G., † 1659, ejede E. (begr. i Ugilt Kirke). Med hans Datter Dorte kom E. til Fr. Unger og ejedes saa af disses Søn Henrik U., † 1742, der 1701 solgte E. (15 Td. Hrtk.) til Major Peter Motzfeldt, som 1705 solgte den til Anders Brønsdorph til Linderumgd., der 1717 afhændede begge Gaarde til Henrik Kjærulf, og E. laa saa under Linderumgaard, indtil den 1787 blev frasolgt (16 og 9 Td. Hrtk.) for 8000 Rd. til N. B. Agerbech, der 1793 solgte E. ved Auktion til Forpagter P. Giertner, † 1801, hvorefter E. atter ved Auktion blev solgt for 9450 Rd. til Andr. Andkier fra Lindenborg, der 1807 skødede den for 12,500 Rd. til Chr. Thrane; denne maatte gøre Opbud, hvorefter E. 1808 overtoges for 7600 Rd. af en Panthaver, Fru Bjørn paa Buderupholm, som 1811 solgte den for 13,500 Rd. til Anders Rebild, † 1828, hvorefter den tilfaldt Sønnen Niels R., † 1872; efter Enkens Død 1873 overtog Sønnen Anders R. den for 126,000 Kr., fra hvem den for 93,000 Kr. overtoges af den nuv. Ejer, C. Schibsbye. — Hovedbygningen (i 1662 3 straatækte Bindingsværkshuse) er opf. først i 19. Aarh., men ombygget flere Gange og bestaar af 3 Fløje i eet Stokv.

Linderumgaard skal have tilhørt Hr. Stig Pedersen og dennes Søn Niels Stigsen, men kom med dennes Datter Kirsten til Otte Lunov, hvis Datter Else ægtede Jens Pedersen (Taarnskytte), hvis Søn Christen Jensen Aar 1440 ejede Linderumgaard, som dernæst tilfaldt hans Søn Stefan Christensen, derefter dennes to Søstre, Karen, Ulf Kalfs til Bjørnstrup, som 1506 solgte sin Hustrus Part i L. til Hr. Niels Høeg, og Anne, g. m. Jens Steen, hvis Søn Christen Steen solgte sin Part i L. til Christen Jensens Dattersøn Mogens Jonsen Vifferts Enke Fru Karen Jensdatter (Vognsen), hvis Datter Johanne Viffert, † 1570, bragte den til sin Ægtefælle Claus Iversen Dyre til Boller, † 1547; disses Søn Jens Clausen Dyre, † 1587, efterlod L. til sin Søn Claus Dyre, † 1610, med hvis Datter Anne, † 1634, begr. i Ugilt Kirke, den kom til Folmer Urne, der 1656 pantsatte den til Fru Sophie Brahe, men paa Skiftet efter ham 1665 blev L. udlagt til Erik Rosenkrantz, der var Kreditor i Boet og 1681 solgte den (48 Td. Hrtk.) til Laurids Madsen, Foged paa Høgholt, hvis Søn Henrik Bugge 1688 var Ejer; med dennes Enke Beate Sophie Hansdatter tilgiftede Anders Pedersen Brønsdorph sig Gaarden, men overlod den snart efter til Henrik Sørensen Kjærulf, som dog først 1717 fik Skøde (46 Td. Hrtk., Mølle- og Skovskyld 9). Kjærulf døde s. A., og Chr. Ginckelberg købte saa paa Auktion L. (54 Td. Hrtk.), Egebjærg (15) og Gods (209) for 16,228 Rd. Efter hans Død solgtes begge Gaarde til Sixtus Nicolai Cortsen, † 1775, hvis Enke Anne Hedevig Høyer ægtede Ole Jørgen Billeschou, der 1787 frasolgte Egebjærg og døde 1797, hvorefter Enken solgte L. for 35,000 Rd. til Landvæsenskommissær Lindahl, som 1803 solgte Hovedparcellen (21 Td. Hrtk.) med een Gaard og to Huse til Lieutn. J. F. Schiern for 10,360 Rd.; 1825 blev den udlagt Md. Billeschous Dødsbo for 11,000 Rd. Sølv og derefter ved Auktion solgt til Inspektør C. F. Bang fra Bjørnsholm for 3300 Rd. Sølv. Senere har den været ejet bl. a. af Sønnichsen; den nuv. Ejer er J. Hasselbalch. — Hovedbygningen bestod 1662 af 3 Huse i eet Stokv., de to af Bindingsværk, det ene klinet af Ler.

Mølgaard var 1662 en Avlsgaard, der 1672 tilhørte Fru Mette Friis, sl. Henrik Sandbergs, som 1675 solgte denne sin „Hovedgaard“ ($9^1/_2$ Td. Hrtk.) med omtr. 10 Gaarde til Jfr. Anne Sophie Seefeld, hvis Brødre Oluf og Iver S. henholdsvis 1695 og 1701 skrev sig til M. Iver Seefeld skødede den (14 Td. Hrtk.) med en Del Gods 1714 til Forpagter paa Baggesvogn Simon Lund, der 1723 solgte M. (14 og 75 Td. Hrtk.) til Otte Povlsen Wilholt, der lagde den ind under Hæstrup. Herfra blev den 1750 solgt af Lars Thorsen til Chr. Brun, som 1754 skødede den for 4250 Rd. og 10 Speciesdukater til Peder Munch, der lagde den under Hvidstedgaard, hvortil den endnu 1780 hørte. Nu ejes den af J. E. Weimann.

Knudsholm blev 1573 af Kronen mageskiftet til Fru Magdalene Banner og ejedes i 17. Aarh. af Jens Hvas, hvis Søn Erik H. 1649 solgte den til Henrik Sandberg; den blev da beboet af en Cathrine van Norden.

Drastrup blev 1590 af Iver Grøn solgt til Fru Ingeborg Skeel.

Sindal Sogn omgives af Ugilt, Annekset Astrup og Mygdal Sogne samt Horns Hrd. (Bindslev, Mosbjærg og Hørmested S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Hjørring og 3 Mil V. N. V. for Frederikshavn. De i det hele højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 251 F., 79 M.) ere for det meste sandede, nogle Steder muld- og

lersandede. En Del Skov (Baggesvogn Sk., Slotved Sk.). Syd- og Sydøstgrænsen dannes af Uggerby Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Hjørring til Frederikshavn.

Fladeindholdet 1896: 5840 Td. Ld., hvoraf 2273 besaaede (deraf med Rug 612, Byg 243, Havre 702, Spergel 22, Blands. til Modenh. 439, Grøntf. 85, Kartofler 71, andre Rodfr. 96), Afgræsn. 1423, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1325, Haver 34, Skov 439, Moser 32, Kær og Fælleder 100, Hegn 7, Heder 29, Flyvesand 14, Veje og Byggegr. 160, Vandareal 4 Td. Kreaturhold 1898: 338 Heste, 1692 Stkr. Hornkvæg (deraf 1159 Køer), 938 Faar, 989 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 219 Td.; 56 Selvejergaarde med 201, 2 Arvefæstegd. med 2, 93 Huse med 16 Td. Hrtk. og 69 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1534 (1801: 374, 1840: 624, 1860: 1103, 1880: 1337), boede i 277 Gaarde og Huse; Erhverv: 141 levede af immat. Virksomh., 856 af Jordbr., 2 af Gartneri, 351 af Industri, 64 af Handel, 39 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 58 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sindal* (udt. Søndal) med Kirke (lidt fra Byen), Præstegd., Skole, Stationsskole, Forskole, Baggesvogns Hospital (opr. 1669 af Søstrene Anne og Birgitte Kruse til Baggesvogn, med et Hus ved Kirken til 12 fattige, samt noget Gods i Vennebjærg og Aars Herreder, hvilket sidste nu er bortsolgt), Apotek (Hjælpeap. til Hjørring), 2 Læger, Sparekasse (opr. $^3/_5$ 1895; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 38,088 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 52 Kr., Antal af Konti 189), Købmandsforretninger, Andelsmejeri, Markedsplads (1 Marked i Maj med Kreaturer, 1 i Sept. og 1 i Okt. med Kvæg og Faar), Gæstgiveri, Afholdshjem (med Forsamlingsbygning og Teater, opf. 1898), Bagerier, Jærnbane- og Telegrafstation samt Postekspedition; *Fjelsted* med Skole. *Sindalhede*, *Tværkjær Huse* og *Oremose Huse*, Saml. af Huse. *Taagholt*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Baggesvogn* har $35^1/_4$ Td. A. og E. Hrtk. og $5^3/_8$ Td. Skovsk. samt under Afbyggergaarden *Teklaborg* $6^3/_4$ Td. Hrtk., i alt 1200 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 350 Skov, 200 under Teklaborg (deraf 50 i Astrup S.), Resten Ager; til Gaarden høre omtr. 3 Td. Hrtk. Fæstegods, Sindal og Astrup Kirker og en Vandmølle. *Christianshede*, ligeledes Afbyggergd. fra Baggesvogn, der nu er frasolgt, har 12 Td. Hrtk., 300 Td. Ld., (deraf 30 i Mygdal S.), hvoraf 40 Eng og Tørvemose, 20 Skov og Have, Resten Ager (2 Lejehuse). Andre Gaarde: *Ulstedbo*, *Brasholt*, *Stokholm*, *Menholt*, *Sindallund*, *Favrholt*. *Slotved Fattiggaard* (opr. 1884, Plads for 38 Lemmer). Paa *Lundemark* et Missionshus (opf. 1897).

Sindal S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 490. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Baggesvogn.

Den ret anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med lige Gavl samt Vaabenhus mod N. Det oprindl. Parti, den østl. Del af Skibet og Koret, er opf. i romansk Tid, det første af røde Munkesten med Sokkel og de nederste Skifter af Kamp, Koret af tilhugne Granitkvadre; i den senere Middelalder tilføjedes den vestl. Del af Skibet, af Munkesten med en Sokkel af utilhugne Rullesten og med blindingsprydet Kamgavl. Kirken har fladt Bjælkeloft (forskallet i Koret); under Koret en overhvælvet Kælder, der har været Begravelse for adelige, navnlig af Sandbergs og Kruses Slægt. Senere Ombygninger have næsten rent udslettet Sporene af den oprindelige Stil. Altertavle i Renæssancestil med nyere, daarlige Malerier; lille romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil med Axel Vifferts, Anne Krabbes og Jerck Kaas' Navne og Vaabener. Paa Stolestaderne disses og andre adelige Navne og Vaabener, deribl. Enevold Kruses og Sophie Sandbergs, de sidste med Aarst. 1636. Alterkalken, af Sølv, er skænket af „Las Fues i Togholt" 1577. I Skibet Ligsten over

Jens Pedersen, † 1643, og Hustru, samt en Blyplade med Indskr. over Wulf Abrah. Unger, † 1723. Udvendig i Skibets Mur Ligsten over Peder Christensen, Forpagter paa Rønnovsholm.

Baggesvogn. 1454 nævnes Matis Gjødsen af *Worn*, 1458 Jens Ulfsen af Worn, men 1479 Hans Bagge, der havde Gaarden i Forlening af Hr. Anders Nielsen Banner, og efter hvis Slægt Gaarden fik Navnet B. Endnu i 16. Aarh. tilhørte den Slægten Banner, men kom med Magdalene B. til Iver Krabbe, † 1561, og arvedes af deres Datter Fru Anne Krabbe, † 1625, hvis Søstersøn Falk Gøye udkøbte sine Medarvinger, men 1635 mageskiftede B. med Bratskov til Fru Sophie Sandberg, Enevold Kruses Enke, † 1649, hvis Døtre Anne, † 1687, og Birgitte Kruse, † 1695, ejede B.; fra dem gik den over til Baronesse Sophie Cathrine Juel, efter hvis Død B. blev solgt; hun var gift med Stiftamtm. Fr. Vind, som havde indløst B. fra Jfr. Birgitte Kruses Kreditorer. 1709 blev B. stillet til Auktion (53 Td. Hrtk., Tiender 42 og Gods 267) og blev vistnok købt af Wulf Abraham Unger, † 1723, hvis Datter Helvig Juliane U., † 1763, g. m. Major Lami du Pont, blev begr. i Sindal Kirke. Hun og Moderen Kirstine v. Møsting solgte 1727 B. til Fr. Kjær til Børglum, siden adlet som Kjærskjold, hvis Datter ægtede Konferensr. G. A. Braem, der 1754 solgte

Baggesvogn.

B. for 23,000 Rd. grov Kurant til Christen True, † 1760, hvis Enke Erica Cathrine Sommer († 1784) 1762 ægtede Kammerr. Mathias Clemmesen, † 1771, og 1772 Justitsr. Mourids Gleerup, som 1801 solgte B. for 60,000 Rd. til Rigsgreve Peter Chr. Fædder, † 1809, hvis Enke Kirstine Gleerup 1813 ægtede Kmjkr. Georg Moltke, som 1816 solgte B. for 100,000 Rd. til Kammerr. Mich. Aagaard, efter hvis Død B. ved Auktion blev tilslaaet Kongen for 46,000 Rd. Sølv; 1837 blev den for 80,000 Rd. solgt til Etatsr. Johs. Chrf. Nyholm († 1867), hvorefter den overtoges for 180,000 Rd. af Sønnen H. C. N.; 1880 blev den for 460,000 Kr. købt af den nuv. Ejer, J. C. C. F. Glud. — Hovedbygningen (1662: 3 Bindingsværkshuse i 2 Stokv., omgivne af Grave) er opf. 1744 paa de gamle Bygningers Grund, hvis hvælvede Kældere ere bevarede, og bestaar af en Midtfløj og to Sidefløje, alle i eet Stokv. og af Bindingsværk; Midtfløjen er senere sat af Grundmur.

Østergaard i Fjelsted blev 1660 med en Afbygge og to Huse af Fred. Unger til Egebjerg og Dorte Galde tilskødet deres Moder Fru Barbara Krabbe, sl. Niels Galdes, der med sin Ægtefælle Lorens Curt Preen 1666 solgte denne af dem paaboede Gaard til Jfr. Anne Kruse til Baggesvogn.

Menholt var 1459 et Bol og kaldtes Meinholt.

Astrup Sogn, Anneks til Sindal, omgives af dette, Mygdal, Bjærgby og

St. Olai Sogne, Hjørring Købstadsjorder og Ugilt Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil Ø. N. Ø. for Hjørring og $3^3/_4$ Mil V. N. V. for Frederikshavn. De højtliggende og stærkt bakkede Jorder (Teglhøj, 296 F., 92 M., trig. Station) ere overvejende sandede. Lidt Skov (Bøgsted Sk. og Plantage). Sydgrænsen dannes af Uggerby Aa, Nordvestgrænsen af Varbro Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Hjørring til Frederikshavn.

Fladeindholdet 1896: 5162 Td. Ld., hvoraf 2067 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 518, Byg 296, Havre 632, Spergel 43, Frøavl 19, Blandsæd til Modenhed 288, Grøntf. 92, Kartofler 62, andre Rodfr. 111), Afgræsn. 1123, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1242, Haver 29, Skov 159, Moser 41, Kær og Fælleder 107, Hegn 17, Heder 171, Veje og Byggegr. 190, Vandareal 16 Td. Kreaturhold 1898: 306 Heste, 1498 Stkr. Hornkvæg (deraf 989 Køer), 850 Faar, 960 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 192 Td.; 44 Selvejergaarde med 170, 1 Fæstegd. med 2, 100 Huse med 20 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 952 (1801: 351, 1840: 569, 1860: 831, 1880: 974), boede i 185 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomhed, 793 af Jordbr., 1 af Gartneri, 65 af Industri, 17 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Astrup* med Kirke, Missions- og Forsamlingshus (begge opf. 1897) og Andelsmejeri. Saml. af Gde. og Huse: *Klastrup* med Skole, *Sønderhede*, *Øster-Tirup*, Gd., *Kalstrup Huse*, *Borrisholt* med Skole, *Sparrevogn*, *Grimmeshave*, *Hving* med Mølle, *Skjærping*, *Sønderskov* med Skole, *Solbjærg*, *Nørskov*, *Hunbjærg*, *Sandager*, m. m. Hovedgaarden *Bøgsted* har $32^7/_8$ Td. Hrtk., 1000 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 300 Skov (deraf 60 gammel Bøgeskov, Resten under Tilplantning), Resten Ager; til Gaarden høre Teglværk, Mølle og Smedie. *Enggaard* har $16^1/_8$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Bøgholt*, *Torne*, *Mølgd.*, *Gru*, m. fl. *Volhøj Mølle.*

Astrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 489. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Baggesvogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Kirken er opf. i Overgang mellem romansk og gotisk Tid, dels af Granitkvadre, dels af Munkesten, paa en Granitsokkel. Vaabenhuset, fra Nutiden, er af Mursten. Skib og Kor have fladt, forskallet Bræddeloft. Altertavlen, i Barokstil med Aarst. 1765 og 1862, har et daarligt Maleri (Korsfæstelsen). Smuk Alterkalk fra 1582, skænket af Fru Mette Viffert, Morten Krabbes. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning og Hulstave. Prædikestolen er et smagfuldt Renæssancearbejde fra 1616 med Vaabener og Navnetræk: BMF. - VSF. - AGF. Over Korbuen et tarvelig udført Krucifiks. I Korets Nordvæg er indmuret en oprindl. smukt udført, men nu stærkt medtagen Ligsten over Morten Krabbe, med hans og Hustrus Portrætfigurer og Vaabenskjolde. I Kirken en Kisteplade med Indskr. over Fru Mette Viffert, † 1597, og en anden over Oluf Seefeld til Mølgaard, † 1697. I en Gravhvælving under Koret stod tidligere (nu nedsatte paa Kirkegaarden) Kister med Ligene af Oluf Seefeld til Mølgd., Henrik Sandberg til Bøgsted, † 1651, og Mette Viffert til Hørbylund, † 1597.

Bøgsted tilhørte ligesom Knivholt den rige Hr. Niels Offesen (Panter) paa Asdal og hans Søn Anders Nielsen, men blev 1419 paa Skiftet efter denne udlagt hans Svoger Hr. Anders Jepsen (Lunge). Formodentlig er den ved Lisbeth Tygesdatter Lunges Ægteskab med Mogens Krabbe kommen til denne Slægt, thi hendes Datter Margrethe skrev sig 1547 til B., som derefter tilfaldt dennes Brodersøn Morten Krabbe, † 1566. Den kom saa til sidstnævntes Søstersøn Hr. Ulrik Sandberg, † 1636, dennes Søn Henrik S., † 1651, og hans Søn Ulrik S., hvis Enke Sophie Sehested ejede den 1685, men mistede den 1688 ved Indførsel af Forpagter paa Vorgaard Peder Jensen, der endnu ejede den 1707. Hans Enke Anne Hold solgte 1724 B. Gaard og Gods (254 Td. Hrtk.) for 12,300 Rd. til sin Dattersøn Hans Bugge til

Haven, og den ejedes siden af hans Enke Elisabeth Dyssel, † 1769, hvis Bo 1770 solgte B. og Haven til N. B. Jespersen til Høgholt, efter hvem den ved Auktion 1775 solgtes til Lieutn. Enevold Bolvig for 19,380 Rd. (Hovedgaarden 32 Td. Hrtk., 3 Td. Skov og Møllesk., Bøndergods 233 Td. Hrtk.). Bolvig afhændede 1804 B. (35 og 207 Td. Hrtk.) til Kancellir. Brandt i Hjørring og Kammerr. Rasmussen paa Bratskov for 51,441 Rd., hvilke atter 1807 solgte Hovedgaarden med noget Tilliggende til Anders Andkjær for 28,300 Rd. Han solgte den 1810 (28 og 15 Td. Hrtk.) for 76,900 Rd. C. og 50 danske Dukater til Fru J. L. H. Jakobsen. Senere ejedes den af Admiral Zahrtmann, H. Hostrup, der udskilte Enggaard fra den, Skibskapt. G. Raben og købtes 1872 for 90,000 Rd. af den nuv. Ejer, Folketingsmand, Kapt. H. E. Bluhme til Nørlund m. m. — Hovedbygningen (1662 bestod den af to grundmurede Huse i eet Stokv. samt et Hus af Grundmur og Bindingsværk) er i sine ældste Dele vistnok fra 16. Aarh.; den bestaar nu af en grundmuret Bygning i to Stokv. med stor Kvist; i Frontespicen er anbragt et Vaaben. Gaarden ligger smukt i et Dalstrøg og er til Dels omflydt af en 16 Td. Ld. stor Sø.

Astrup blev ved Klemmebrevet af 1555 Anneks til Sindal.

Bjærgby Sogn omgives af Annekset Mygdal, Asdal, Horne, Tornby,

Bøgsted.

St. Olai og Astrup Sogne. Kirken, mod Ø., ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Hjørring og 4 Mil V. N. V. for Frederikshavn. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende muldede med Rødsands Underlag. Sydgrænsen dannes af Varbro Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Tversted.

Fladeindholdet 1896: 3268 Td. Ld., hvoraf 1387 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 317, Byg 262, Havre 549, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 114, Grøntf. 57, Kartofler 38, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 745, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Haver 14, Skov 37, Moser 6, Kær og Fælleder 46, Heder 141, Veje og Byggegr. 76 Td. Kreaturhold 1898: 277 Heste, 1136 Stkr. Hornkv. (deraf 730 Køer), 795 Faar, 707 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 163 Td.; 50 Selvejergaarde med 140, 70 Huse med 23 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse, Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 798 (1801: 375, 1840: 621, 1860: 742, 1880: 824), boede i 150 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomh., 601 af Jordbrug, 1 af Gartneri, 117 af Industri, 9 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks. og 38 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Bjærgby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd.,

Skole og Forsamlingshus (opf. 1882) og Mølle; *Sakstrup*; *Hvirrekjær*; *Snevre* med Skole. Saml. af Gde. og Huse: *Ørnbøl*, *Krattet*, *Bjærgby-Nørmark*, *Dal*, *Sønderhede*, *Vestermark*, *Skovsager*, *Rishøj*, *Rams*, m. m. Gaarde: *Hovbæk* med Forsamlingshus (opf. 1898) og Andelsmejeri, *Gammeljord*, *Kjærgaard* med Mølle, m. m.

Bjærgby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hjørring Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 491. Lægd. Kirken tilhører Justitsraadinde Udbyes Legat ($^4/_5$) og 21 Lodsejere i Sognet.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre; den vestl. Taggavl er af Mursten og bærer Aarst. 1781 og PM. EIS. Over den tilmurede Syddør sidder en Tympanon med Fremstilling af Lammet med Korset. Paa Skibets Sydside er indsat en Granitsten med et Menneskehoved. Vaabenhuset, med takket Gavl, er af Mursten; over Døren er indsat en Tympanon med en Dragefigur, der vistnok oprindl. har siddet over Kirkens Norddør. Paa Korets Østgavl, af Granit, staar Aarst. 1772 og CR. EIS. Skib og Kor have fladt, forskallet Loft; Korbuen er høj og slank. Altertavlen, i Rokokostil fra 1782, bestaar af en malet Flade, paa hvis Midte er anbragt et udskaaret Krucifiks og paa Siderne to Malerier af Moses og Johannes Døberen. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoninger. Prædikestol med Lungernes, Sehestedernes og Juelernes Vaabener. Foran Alteret Ligsten over Præsten Niels Pedersen, † 1624, og hans to Hustruer; under Korbuen Ligsten over Degnen Bertel Pedersen, † 1705, Hustru og Datter. Klokken hænger i en fritstaaende Stabel paa Kirkegaarden.

Den anden Præst efter Reformationen Peter Vognfører skal for Trolddom være brændt paa en Høj uden for Odden.

Historikeren Hans Gram († 1748) er født 1685 i Bjærgby, hvor hans Fader Niels Hansen G. var Præst.

Paa Ørnbøl Nymark ligge to fredlyste Gravhøje, „Skovhøj" og „Fællehøj."

Mygdal Sogn, Anneks til Bjærgby, omgives af dette, Asdal og Uggerby Sogne, Horns Hrd. (Bindslev S.), Sindal og Astrup Sogne. Kirken, noget mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Hjørring og $3^1/_2$ Mil V. N. V. for Frederikshavn. De mod N. og Ø. ret jævne Jorder ere af meget blandet, overvejende let Beskaffenhed (Sand-, Muld- og især Lerjord). Lidt Skov. Sognet er gennemstrømmet af flere smaa Tilløb til *Uggerby Aa*, som danner Nordøstgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Tversted.

Fladeindholdet 1896: 5112 Td. Ld., hvoraf 1823 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 482, Byg 298, Havre 702, Spergel 3, Blands. til Modenh. 208, Grøntf. 25, Kartofler 52, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 1158, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1257, Have 23, Skov 173, ubevokset 10, Moser 23, Kær og Fælleder 105, Hegn 17, Heder 401, Flyvesand 6, Veje og Byggegr. 111, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 296 Heste, 1403 Stkr. Hornkvæg (deraf 928 Køer), 1006 Faar, 839 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 190 Td.; 57 Selvejergaarde med 168, 67 Huse med 22 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 939 (1801: 370, 1840: 597, 1860: 788, 1880: 862), boede i 159 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 678 af Jordbr., 7 af Gartneri, 134 af Industri, 15 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Mygdal* med Kirke (noget Ø. for Byen), Skole („nordre Skole", ved Odden), Forsamlingshus (opf. 1899) og Mølle. Saml. af Gde. og Huse: *Uslev*, *Skovsmose*, *Klodske*, *Træholt* med Fattiggaard (opr. 1867, Plads for 9 Lemmer) og Teglværk samt Skole („søndre Skole", paa Traholt Mark), *Degnboel* med Mølle, *Skarndal*, *Grøntved*, *Kabbeltved* (1394:

Kagylthweth, 1447: Kawelthved), *Gjødgde.* med Mølle, *Skeen* med Vand- og Vejrmølle, *Retholt* med Købmandsforretn., *Barkholt*, *Højtved*, *Tagsighede*, *Lyngsig* med Missionshus (opf. 1894), m. m. Hovedgaarden *Odden* har 25 Td. Hrtk., 726 Td., Ld., hvoraf 40 Eng, 100 Skov (deraf 22 gammel Bøgeskov, Landets nordligste Løvskov, og 78 Naaleskov), 50 Hede, Resten Ager; til Gaarden høre Gaarden „Skoven" eller „Teglgaarden" (tidligere med et Teglværk) og 6 Huse (de sidste noget over 1 Td. Hrtk., 50 Td. Ld.). Desuden Gaardene *Karlsminde*, *Hebelstrup*, *Krogholt*, *Lilholt*, *Kobbersholt*, *Hoven*, *Holtegd.*, *Oddens Vandmølle* og Andelsmejeri, m. m.

Mygdal S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 492. Lægd. Kirken tilhører Sognets Tiendeydere.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Vaabenhus mod N. og Kapel ved Korets Nord-

Odden.

side. Den oprindelige Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af Munkesten i Munkeskifte (i Soklen sidde tre Sten af Kamp, maaske Rester af en ældre Kirke). Skibets og Korets Mure have Rester af Lisener og Rundbuefrise; flere af de oprindelige, rundbuede Vinduer ses tilmurede; Syddøren, med Spidsbue, er tilmuret; Vestgavlen (med Aarst. 1834) er ombygget i Renæssancestil, vistnok i 17. Aarh.; paa Korgavlen staar 1846. Det store, smukke Kapel, i gotisk Stil af store Mursten med blindingssmykket Gavl, er opf. i 16. Aarh. af Chrf. Lunge og har været Gravkapel for Lungerne. Vaabenhuset er opf. 1897 i gotisk Stil. Skib og Kor have forskallet Bjælkeloft. Altertavlen, som bestaar af Dele fra forskellig Tid, har Aarst. 1595, restaur. 1777, i Renæssancestil ligesom Prædikestolen; romansk Granitdøbefont. I Korvæggen er indsat en pragtfuld Ligsten (tidligere i Korgulvet) over Chrf. Lunge og Hustru Karen Jørgensdatter Juel, † 1556. I den sydl. Korvæg Ligsten over Kl. Svendsen Bønsdorp, Forpagter paa Odden, † 1722. Klokken, „Rose", lod Chrf. Lunge støbe 1560. — Paa Kirkegaarden Ligsten over H. Wissing til Odden.

Odden er en meget gammel Hovedgaard. 1377 nævnes Johs. Diakenn advocatus in Oddenn. Den tilhørte midt i 15. Aarh. den ældre Familie Lunge (Hr. Oluf L. 1454, dennes Søn af samme Navn 1469, hvis Enke Karen Nielsdatter Banner ægtede Vil Thomesen Galskyt, der 1482 skrev sig til O.). Med Anne Olufsdatter Lunge

kom O. til Henrik Friis, hvis Datter Anne, † 1542, bragte den til sin Mand Hr. Ove Lunge til Tirsbæk af den yngre Familie af dette Navn, † 1540. Hans Søn Chrf. L. faldt i Slaget paa Falkenberg Hede 1565 (se under Kirken). O. tilfaldt hans Søn Ove L., † 1601, hvis Søn Jørgen L. til O. døde 1619 som Rigsmarsk. Dennes Søn Ove L. døde ugift 1637 som Slægtens sidste Mand, hvorpaa hans Søster Margrethe L. bragte O. til sin Mand Christen Skeel til Fusingø, † 1659. Hans Søn Mogens S., † 1694, dels arvede O. efter sine Forældre, dels overtog 1661 sin Fætter Just Høeg Justesens Part i O. for 14,000 Rd. Med hans Datter Charlotte Amalie S. kom O. til Gehejmer. Chr. Ludv. Plessen, der 1740 skødede O. (70 Td. Hrtk.) og Stensbæk (23) med Gods (462) og Tiender (87) til sin Svigersøn Grev Chr. Rantzau, som 1743 solgte begge Gaarde til Hans Wissing, † 1762. Paa Auktion efter ham købtes O. for 22,710 Rd. af Niels Hansen Winde, † 1766, hvis Enke Else Joh. Seidelin 1769 ægtede Chrf. Rougtved til Skovsgd., † 1773, og 1775 Pors Bastholm Munch, der

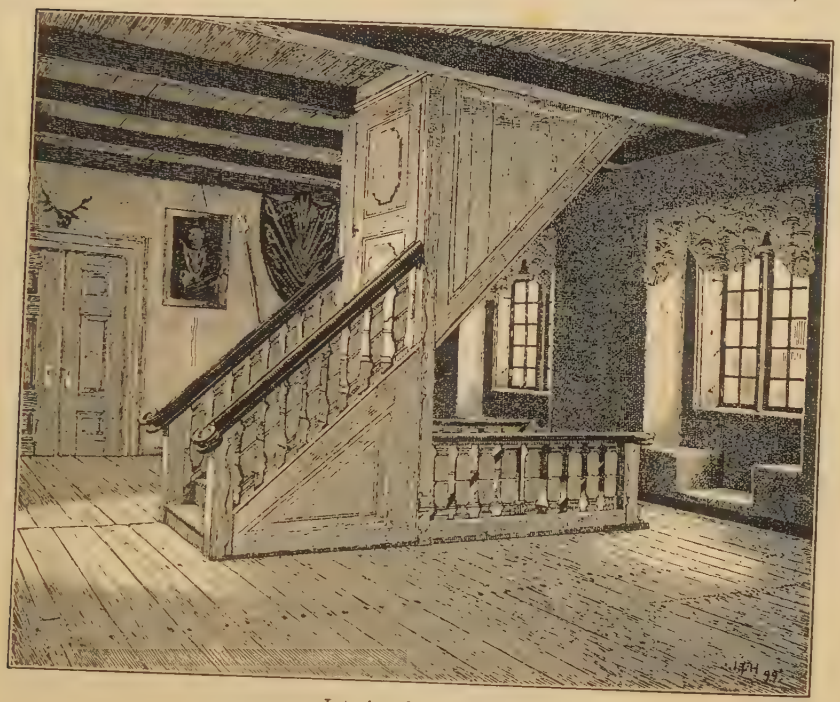

Interiør fra Odden.

1799 afhændede O. (70, 254 og 53 Td. Hrtk.) for 55,000 Rd. til Simon Groth Clausen, der bortsolgte en stor Del Gods og 1806 skødede Resten (45, 38 og 45 Td. Hrtk.) for 39,500 Rd. til Justitsr. Fr. Chr. Udbye. Derefter ejedes den af hans Enke Hanne, f. Uttermøhlen, der 1816 solgte den til Auditør Schou, som 1827 maatte afhænde den for 4000 Rd. til Niels Lassen; derefter ejedes den fra 1837 af C. F. Martens, fra 1840 af O. T. Schultz, fra 1841 af Kammerr. Græbert, fra 1853 af E. K. Storm, der 1857 solgte den for 114,000 Rd. til Konsul H. C. Rygaard; 1880 overtoges den for Prioriteterne af Grev Schimmelmann, der s. Aar overdrog den til Overretsprokurator Tvermoes, som gjorde meget for den; 1890 blev den for 260,000 Kr. solgt til den nuv. Ejer, P. G. S. Rodskjer. — Hovedbygningen, der tidligere har været omgiven af Grave, gaar i sine ældste Dele maaske tilbage til 14. eller 15. Aarh. Den bestod 1662 af 3 grundmurede Huse i 2 og et Bindingsværkshus i 1 Stokv.; nu staa kun to Fløje i to Stokv. tilbage, sammenbyggede i Vinkel; i de svære Mure er der Talerør (den eneste Gaard i Landet, hvor saadanne findes), som dog nu ere tilmurede paa eet nær; paa Muren findes et ejendommeligt Dobbeltkors (se Vignetten

S. 68). Den tredje, to Stokv. høje Fløj, blev nedbrudt af Auditør Schou for at gøre Stenene i Penge (han lod Pigerne benytte Arkivets mange Breve til at gøre Ild med). Den 4. Fløj, i 1 Stokv., brændte 1763 (en af Ejerens Sønner brændte inde med sin Lærer).

Ved Odden er der fredlyst to Gravhøje, ved Hoven en Langdysse; ved Skovsmose ligger den store, forstyrrede Dysse »*Skovsmose Kirke*«.

Uggerby Sogn, Anneks til Tversted i Horns Hrd., omgives af dette, Horns Hrd. (Bindslev S.), Mygdal og Asdal Sogne samt Skagerak. Kirken, mod S., ligger omtr. 2 Mil N. N. Ø. for Hjørring og 4 Mil N. V. for Frederikshavn. De temmelig lavtliggende, noget bakkede Jorder ere mod S. muldede med Lerunderlag, i øvrigt for det meste sandede og ud mod Havet dækkede af Heder og Flyvesand, som dog for en stor Del nu ere bevoksede af den 1358 Td. Ld. store, 1885 anlagte *Uggerby Statsplantage*, der strækker sig fra Udløbet af *Uggerby Aa*, som løber gennem Sognet, mod V. langs Havet ind i Asdal Sogn. Navnlig langs Aabredden og Havet er der ret høje, bevoksede Klitter (Uggerby Klit, Tolstrup Hede, med den udtørrede Bovsø). Gennem Sognets sydøstl. Hjørne gaar Landevejen fra Hjørring til Tversted.

Fladeindholdet 1896: 3481 Td. Ld., hvoraf 854 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 212, Byg 151, Havre 321, Blandsæd til Modenhed 75, Grøntf. 40, Kartofler 33, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 519, Høslæt, Brak, Eng m. m. 420, Have 9, Skov 283, Moser 26, Heder 328, Flyvesand 983, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 634 Stkr. Hornkv. (deraf 415 Køer), 608 Faar og 392 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 80 Td.; 26 Selvejergaarde med 53 og 69 Huse med 26 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 608 (1801: 290, 1840: 413, 1860: 530, 1880: 599), boede i 122 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomhed, 501 af Jordbr., 47 af Industri, 20 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Uggerby* (gml. Form Wigherby) med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1897), Redningsstation (opr. 1889) og Fare-Signalstation for Fiskere samt Kro; *Tolstrup*. Gde. og Huse: *Diget*, *Stabæk*, *Sken*, *Østenaaen*; *Klithuse*, *Tolstrup-Hede*, Huse. Gaardene *Uggerbybro* og *Uggerhøj*.

Uggerby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hjørring Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 493. Lægd. Kirken tilhører Staten.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af tilhugne Kvadre paa en Skraasokkel; paa Nordsiden af Skibet Spor af en firkantet Dør med stor Overligger. Vaabenhuset er opf. i Nutiden af Mursten. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft (gibset i Skibet). Altertavle fra 1885 med et Maleri (Jesus med Barnet, Kopi efter A. Dorph); Alterkalk fra 1647. Romansk Granitdøbefont; nyere Prædikestol. I Skibets Vestvæg ses en lille, lav Spidsbueblinding, udmuret med Mursten, Indgang til et i 1820'erne nedrevet Taarn. Klokken er fra 1473, indviet til St. Olaf og Jfr. Maria.

Paa *Tolstrup Hede* ses en Mængde lave Jordvolde, der indhegne sammenhængende, firkantede Pladser. Traditionen lader det være Levninger af en Lejr fra Svenskekrigen; snarere er det indhegnede Dyrkningsstykker fra Oldtiden.

Litt.: *A. P. Gaardboe*, Hist.-topogr. Beskr. af U. Sogn, i Saml. til j. Hist. IX. S. 15 fl.

Horne Sogn, Jyllands nordvestligste Pynt, omgives af Annekset Asdal, Bjærgby og Tornby Sogne samt Skagerak. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. for Hjørring. De for det meste højtliggende og bakkede

Jorder (højeste Punkt Knagen, 210 F., 66 M.), der mod N. V. løbe ud i Forbjærget *Hirshals* eller *Næsset*, ere mod S. gennemgaaende lerede, i øvrigt muldsandede og sandede. Tæt Ø. for Hirshals ligger den 626 Td. Ld. store Statsplantage *Lilleheden*, anlagt 1889, med Beplantning af Bjærgfyr og Hvidgran og med Enganlæg. I Sognets sydøstl. Del og langs Nordøstgrænsen løber *Kjul Aa*; midt gennem Sognet fra S. til N. løber *Emmersbæk*.

Fladeindholdet 1896: 3460 Td. Ld., hvoraf 1143 besaaede (deraf med Rug 245, Byg 256, Havre 496, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 90, Kartofler 27, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 592, Høslæt, Brak, Eng m. m. 388, Haver 12, Skov 477, Moser 10, Kær og Fælleder 23, Heder 723, Flyvesand 43, Stenmarker 5, Veje og

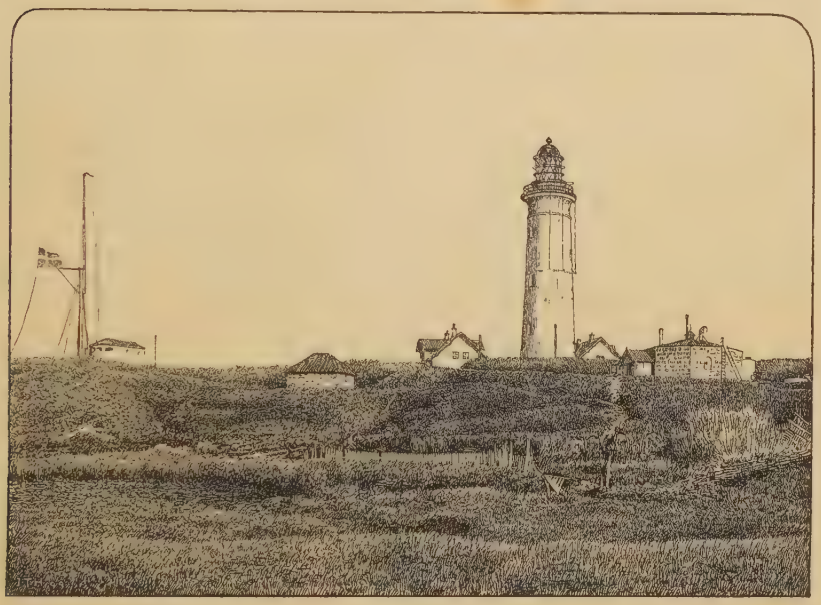

Hirshals Fyr.

Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 200 Heste, 821 Stkr. Hornkv. (deraf 572 Køer), 1156 Faar, 612 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 116 Td.; 53 Selvejergaarde med 96, 93 Huse med 20 Td. Hrtk. og 76 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1053 (1801: 364, 1840: 602, 1860: 778, 1880: 986), boede i 193 Gaarde og Huse; Erhverv: 54 levede af immat. Virksomh., 575 af Jordbr., 183 af Fiskeri, 105 af Industri, 42 af Handel, 8 af Skibsfart, 25 af forsk. Daglejervirksomh., 59 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Horne* (udflyttet) med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole (opr. 1891 af Indre Mission), Missionshus (opf. 1875, udvidet 1894), Fællesmejeri og 2 Møller; Fiskerlejet *Hirshals* eller *Lilleheden*, med Skole, Missionshus (opf. 1896), Dampteglværk, Fabrik af Kakkelovnsrør, Kro (Lilleheden Kro), Badepensionat („Udsigten"), Stenmole, der danner en Baadehavn (ved Enden af den omtr. 400 Al. lange Mole er der omtr. 18 F. Vand, men paa Revlen udenfor kun 14 à 16 F.), Fyr (hvidt, fast Fyr med Blus hver 2 Minutter, der vises fra et 112 F. højt, rundt Taarn;

Flammens Højde o. Havet 182 F., Lysvidden 5 Mil; paa Taarnet Signal for Is), Taagesignal, Signal- og Telegrafstation, Telefonstation, Redningsstation (opr. 1890), Fare-Signalstation for Fiskere og Toldkontrolsted. Fra Kysten 500 Al. N. for Fyret udgaa to Telegrafkabler, et til England og et til Norge. *Højrup* med Mølle. *Terpet*, Gde. og Huse; *Stenbjærg* og *Nejst*, Huse.

Fiskeriet er af særlig Betydning; efter Fiskeriberetn. for Finansaaret 1897—98 var der i Hirshals 111 Fiskere, der havde 3 Dæksbaade, 2 aabne Havbaade og 53 mindre Baade, og som fiskede for en Værdi af 33,340 Kr., særlig Torsk, Kuller, Rødspætter og 15,086 Stkr. Hummer.

Horne S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 494. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Den er oprindl. opført i romansk Tid af Kamp paa en Sokkel med Hulkant, men er undergaaet betydelige Ombygninger. I Koret kunne de gamle, rundbuede Vinduer spores, ligeledes Syddøren i Skibet, og Norddøren er bevaret i det af Granit og store Mursten opf. Vaabenhus fra den senere Middelalder. Omtr. samtidig opførtes det Taarn, der nedbrødes 1776, og hvis Fundamenter endnu ses; paa Vestgavlen, af Mursten og med Kamme, staar C F R og Aarst. 1776. Kirken har forskallet Bjælkeloft; Korbuen, af Kamp, er bevaret. Altertavlen er fra 1899 med et Maleri (Chr. i Getsemane, Kopi); paa Berettelseskalken staar: H C W (ɔ: Hans Christiansen Winter) 1695. Romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil fra 1589 med nogle ejendommeligt anbragte Indskrifter (deribl. paa Latin: En god Prædiker har disse 3 Ting at gøre, at bestige Prædikestolen, at sige noget og at stige ned igen). Mindetavle af Træ over Præsten H. C. Mølmark, † 1764. Klokken, uden Indskr., er fra Middelalderens Slutn. (efter et vistnok helt uhjemlet Sagn i sin Tid indstrandet ved Hirshals).

Horne Sogn, der før ligesom de andre nordl. Sogne i Vennebjærg Hrd. har hørt til Horns Hrd., har vel Navn efter sin Form eller „Hjørne". De nordl. og vestl. Dele af Sognet have før lidt meget af Sandflugt, der rejste sig fra Klitterne i Tornby, og som første Gang omtales i en Præsteberetn. fra 1553; ogsaa i de flg. Aarh. berettes der om Sandflugten; saaledes kom den engang lige ved Høsten i 1. Halvdel af 18. Aarh. saa pludselig, at man maatte klippe de af Sandet fremstikkende Vipper paa Kornet af, og under et flere Al. tykt Sandlag kan man endnu enkelte Steder finde skarpt afskaarne Furer i den mørke Muldjord. Bakkepartiet ved *Hirshals* bestaar af en med Sand overdækket fin, stenet Lerart (Yoldialer), der langs Kysten N. for Lilleheden danner Skrænter paa 20—30 F. Leret indeholder talrige større og mindre Sten, særlig Granit og Gnejs, men ogsaa Kalksten, hvori der findes en Mængde Forsteninger, og som maa antages væsentlig at hidrøre fra faste Lag i Skagerak; uden for Hirshals strækker der sig ogsaa et Rev, der vel er Rester af et Forbjærg, fra hvilket Havet i Tidernes Løb har bortskyllet Leret (se bl. a. *G. Forchhammer*, Om den sandsynlige Forekomst af Juraformationen i det nordl. Jyll., i Vidensk. Selsk. Overs. 1862). Det fine Ler udbyttes i det store Teglværk. Det betydelige Stenmateriale har faaet Anvendelse ved den med Bidrag af Staten 1879—80 opførte Stenmole, der senere er bleven forlænget, og som danner Begyndelsen til et paatænkt større Havneanlæg for Fiskerbaade. Midt paa Molen er der en Vandstandsmaaler. — Fyrtaarnet er opf. 1860—62 (af Fyringeniør C. F. Grove; Fyret første Gang tændt $^1/_1$ 1863).

Asdal Sogn, Anneks til Horne, omgives af dette, Bjærgby, Mygdal og Uggerby Sogne samt Skagerak. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. for Hjørring og $4^1/_2$ Mil N. V. for Frederikshavn. De mod S. højtliggende og bakkede (Hellehøj, 282 F., 78,$_5$ M.), mod N. temmelig lavtliggende Jorder ere mod S. og V. lermuldede, i øvrigt sandede med Flyvesandsstrækninger mod N., hvoraf en ringe Del er beplantet (Lilleheden Plan-

tage, se S. 83). Ved Vestgrænsen løber *Kjul Aa*, ved en Del af Østgrænsen en Biaa til Uggerby Aa.

Fladeindholdet 1896: 3599 Td. Ld., hvoraf 1326 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 296, Byg 279, Havre 512, Spergel 37, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 74, Grøntf. 46, Kartofler 38, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 615, Høslæt, Brak, Eng m. m. 731, Haver 11, Skov 69, ubevokset 4, Moser 9, Kær og Fælleder 7, Heder 491, Flyvesand 279, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 917 Stkr. Hornkv. (deraf 654 Køer), 669 Faar, 650 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 133 Td.; 27 Selvejergaarde med 103, 72 Huse med 29 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 698 (1801: 236, 1840: 489, 1860: 637, 1880: 684), boede i 135 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomh., 561 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 28 af Industri, 15 af Handel, 3 af Skibsfart, 6 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet *Asdal Kirke*, enligt beliggende, *Asdal Skole* og Mølle, *Allingsdam*, Gd. og Huse, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1890) og Mølle, *Skovsgaarde* med Fattiggaard (opr. 1891, Plads for 28 Lemmer), *Kjul*, Gde. og Huse; *Puthede*, *Heden*, *Klitten*, Huse, m. m. Hovedgaarden *Asdal* har $25^5/_8$ Td. Hrtk., 395 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager (12 Td. Ld. under 4 Lejehuse); til Gaarden høre Asdal Kirke- og Kongetiende. Gaardene *Mølgaard* (omtr. $10^1/_2$ Td. Hrtk., 180 Td. Ld.), *Stejlbjærg*, *Rugtved*, *Hestehave*, m. m.

Asdal S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 495. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Asdal.

Den lille *Kirke*, oprindl. kun Kapel til Gaarden (tidligere kaldtes Sognet „Asdal Kapels Sogn"), bestaar af Skib og Kor ud i eet samt Vaabenhus mod N. Den er opf. i Middelalderens Slutn. (1476 nævnes Niels Persøn, Kapellan paa Asdal) i Spidsbuestil af store Mursten, med enkelte Granitsten. Under Taget paa Skibets Nordside er en profileret Gesims. Vaabenhuset er af Bindingsværk. Skib og Kor have forskallet Bræddeloft. Alterskab med nye, meget tarvelige Malerier fra 1860. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er et ret mærkeligt Renæssancearbejde fra 1578, opsat af Otte Banner til Asdal og Hustru Ingeborg Skeel, med disses, Mette Rosenkrantz' og Niels Skeels Navne og Vaabener. De udskaarne Stolestader ere fra samme Tid, de øverste med de samme Vaabener og Navnetræk som Prædikestolen. I Koret et anseligt Marmorepitafium over Forvalter paa Asdal (?) Chr. Speitzer Follerup, † 1789. I Vaabenhuset er opstillet en Ligsten over Faderen, Anders Follerup, † 1792. Foran Alteret Ligsten over Godsforvalter paa Asdal H. P. Holst, † 1682. — Paa Kirkegaarden Ligsten over Købmand Balzer Nielsen, † 1796 (se *Friis*, Pengeskrinet, 2. Opl., Aarhus 1897).

Asdal er en gammel Hovedgaard. Af dens Ejere kendes Niels Offesen (Panter) af A. og Frue Johanne, deres Søn Anders Nielssøn af A., Væbner, 1393; Enken Fru Ide ægtede Hr. Lyder Kabel, der 1415 skrev sig til A.; hendes Datter Fru Johanne Andersdatter var gift med Niels Eriksen Banner, † 1447; A. ejedes saa af Hr. Anders Nielsen B., † 1486, Erik Andersen B. 1490, Marsken Erik Eriksen B., † 1554, Sønnen Otte B., † 1586, Gert Bryske 1613, Otte Skeel, † 1634, Datteren Ide, g. m. Fr. Rantzau til A., Væbner, † 1645, hans Søn Grev Otte R., † 1720, og dennes Søn Grev Chr. R. til Brahesborg, † 1771, der fik A., Rosenvold og det halve af Hammelmose oprettet til et greveligt Præcipuum $^{10}/_9$ 1750. Efter ham fulgte hans Søn Chr. Fr. Grev R., † barnløs, og Grev Chr. R.'s Broder C. Adolph Grev R. Denne bortsolgte 1793 efter Bevilling A. med Skov og Mølle (154 Td. Hrtk.), Tiender (89) og Bøndergods (313) til Søren Hillerup, der 1801 solgte Hovedparcellen (134 Td. Hrk. og Tiender 25) til A. H. Rasmussen i Hjørring og P. Baltzersen i Kjul for 15,000 Rd.; 1807 købtes den af Thomas Jensen, fra hvem den 1849 gik over til cand. phil. P. Jensen, og 1868 blev den for 78,000 Rd. købt af den nuv. Ejer O. C. Olesen. — Den nuv. Hovedbygning er opf. 1895 og bestaar af Grundmur i eet Stokv. med Kviste. I en Niche over Hovedindgangen findes endnu „Karl Pølses Flæsk," et indskrumpet Skinkeben, der hentyder til Sagnet om Karl Pølse til Asdal, der trættedes med Herremanden paa Odden (et Ordsprog paa Egnen hedder „Odden hin olde, Asdal hin bolde")

om et Svin, som de delte i to Dele og lod ophænge paa A. og Odden, og den, hvis Del først raadnede, havde Uret; det blev Oddens, thi Asdals hænger der endnu (se Thiele, Folkesagn I S. 292). Den nuv. Hovedbygning ligger ligesom den tidligere paa den Plads, hvor den ældste Gaards Ladebygninger laa (paa en af Sparrerne i en Bindingsværks Ladebygning staar Aarst. 1540); den tidligere Hovedbygning skal før have været Stald. Den ældste Gaard, der nedreves i Slutn. af 18. Aarh., har ligget V. for den nuv. Det firkantede Voldsted, et af de største i Landet, ligger ved Kjul Aa paa et lille Næs; det er 200×120 F. bredt og 36 F. højt og er omgivet af indtil 150 F. brede Grave, der forsynedes med Vand fra Aaen, som tillige ved store Dæmningsanlæg kunde sætte det omliggende Terræn under Vand. Paa Voldstedet ses Spor af en trefløjet Bygning; 1662 stod der to Huse af Grundmur i to Stokv. og et af Bindingsværk i eet Stokv. Efter Traditionen skal der paa den nordl. Fløjs to Sider have staaet to mægtige Taarne („Vagttaarnet" og „Brandtaarnet"), hvis Rester skulle være nedskudte i Krigen 1807—14. Ved nogle af den nuv. Ejer foretagne Gravninger er der fundet Murværk dels af Mursten, dels af Kamp og tydelige Spor af, at Borgen har været hærget af Ild. Over den sydl. Grav har der ført en Dæmning og Vindebro. Et i Ruinerne fundet gotisk Røgelsekar opbevares i Nationalmuseet. (Se *Mejborg*, Gl. d. Hjem S. 1—2).

Paa Grænsen af Asdal og Uggerby Sogne ligge nogle af Jordvolde indhegnede Pladser (se S. 82). Der skal være fundet Spor af Arnesteder, Brudstykker af Lerkar osv. I Forbindelse med disse Ophøjninger sættes en af Naturen dannet Høj, „Moskildhøj" eller „Marskalshøj." — Ved Kjul Aa har ligget en *hellig Kilde*.

Tornby Sogn omgives af Annekset Vidstrup, Bjærgby og Horne Sogne samt Skagerak. De mod S. noget højtliggende (Tornby Bjærg 275 F., 86,5 M.), mod N. lave Jorder ere overvejende sandede, for en stor Del opfyldte af Flyvesand (Tornby Klit), mod N. V. lerede. Sydgrænsen dannes af *Liver Aa* og dens Tilløb *Varbro Aa*.

Fladeindholdet 1896: 5380 Td. Ld., hvoraf 1360 besaaede (deraf med Rug 341, Byg 295, Havre 451, Blandsæd til Modenh. 154, Grønf. 21, Kartofler 50, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 820, Høslæt, Brak, Eng m. m. 800, Have 9, Skov 13, Moser 6, Kær og Fælleder 13, Heder 13, Flyvesand 2274, Stenmarker 17, Veje og Byggegr. 49, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 209 Heste, 1194 Stkr. Hornkv. (deraf 738 Køer), 1462 Faar, 656 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 138 Td.; 49 Selvejergaarde med 119, 71 Huse med 19 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 834 (1801: 532, 1840: 713, 1860: 851, 1880: 955), boede i 159 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomh., 545 af Jordbr., 69 af Fiskeri, 93 af Industri, 19 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tornby* (delt i Sønder- og Nørre-T.) med Kirke, Præstegd., 2 Skoler (søndre og nørre Sk.), Missionshuset Emaus (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1895), Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 30 Lemmer), Redningsstation, opr. 1852 (i N-Tornby), Fare-Signalstation for Fiskere (ved Tornby-Strand) og Kysttelefonstation. *Kjøbsted*, *Rævskjær* og *Bakken*, Gde. og Huse; *Krage* og *Ejstrup*, Gde., m. m. Hovedgaarden *Kjærsgaard* har 17 1/8 Td. Hrtk., 265 Td. Ld., hvoraf 10 Eng og Mose (5 Td. i St. Olai S.), Resten Ager. *Kjærsgaard* Vandmølle.

Fiskeriet, særlig af Torsk og Kuller, har nu kun ringe Betydning (efter Fiskeriberetn. var der i 1897 i Kysttolddistriktet kun 12 Fiskere, der havde 5 mindre Baade og fiskede for en Værdi af 863 Kr.).

Tornby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion, Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 496. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med lille Apsis samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Granit-

sokkel. Taarnet, fra Middelalderens Slutn., er forneden af Kamp, foroven af Munkesten (paa Sydsiden Aarst. 1791). Vaabenhuset er fra nyere Tid. Skibets Syddør er tilmuret. Kor og Skib have fladt Bræddeloft, Apsis har en, dog ikke oprindelig Hvælving; Korbuen, af Kamp, er bevaret. Muret Alterbord af Granitkvadre. Altertavlen er et Alterskab fra gotisk Tid (omtr. 1400), restaur. 1897 af Magn. Petersen; i Midtfelterne Figurer af St. Anna med Jfr. Marie, St. Olaf, Gudfader med den blødende Christus i Armene, Kongernes Tilbedelse osv., paa Fløjene Apostlene. Romansk Granitdøbefont med rundbuede Arkader og Rebsnoninger. Prædikestolen er nyere. I Koret Gravtavle over Karen de Hemmer, † 1777, g. 1. med Præsten i Flade Mag. Jens Wang, 2. med Niels Kjær til Kjærsgaard, † 1758, og en Mindetavle i rig Renæssancestil (restaur. 1898) over Provst Peder Viborg, † 1580, hans Hustru Birgitte Madsdatter, † 1612, og hendes anden Mand Præsten Peter Lauridsen, † 1618. I Korets Sydmur Ligsten over Præsten Clemens Gothardi, † 1650, og Hustru. I Skibets Loft et Fregatskib og en Model af Fyrskibet Knoben.

Kjærsgaard tilhørte 1427 en Peder Mogensen, 1568 Bjørn Kaas, med hvis Sønnedatter Anne Kaas den kom til Albert Rostrup, der solgte K. med en Gaard kaldet Kjøbsted, Kjærsgaards Mølle osv. til Fru Christence Dyre, Erik Heegs Enke. K. var da beboet af en „ærlig og velbyrdig Mand" Knud Petersen. Fru Christence ægtede 1617 Jørgen Kruse, † 1666. K. kom derpaa til Fru Christences Broderbørn Claus Dyre og Fru Karen Dyre, Niels Arenfeldts. Den første solgte sin Halvpart til Forvalteren Thomas Thomassen, † 1705, hvis Enke Anne Pedersdatter Brøndeslund døde 1720. Sønnen Peder Thomsen solgte 1726 samme Halvpart (15 Td. Hrtk. og 52 Td. Hrtk. Bøndergods) for 97 Rd. pr. Td. Hrtk. til sin Fætter Peder Iversen, Forpagter paa Hammelmose, som 1728 solgte den til sin Medejer Niels Kjær († 1758) for 4930 Rd. Fru Karen Dyre havde 1673 mistet sin Halvdel ved Indførsel til Chr. Henr. Peters, men den maa være bleven indløst igen og blev delt mellem Fru Karens Børn Ellen Arenfeldt og Otte A., hvilken sidste 1692 købte sin Søsters Part, men da alt 1684 havde solgt sin egen til ovennævnte Thomas Thomassen og 1700 solgte den anden Part (6 Td. Hrtk.) til Knud Hansen Hop, som 1706 udkøbte Thomas Thomassens Enke og saaledes blev Ejer af en Halvpart af K. 1711 solgte han den (15 Td. Hrtk.) ved Auktion for 4516 Rd. til Kancellir. Arnoldus Dyssel til Sejlstrup, efter hvem den atter ved Auktion blev solgt for 3907 Rd. til Christen v. Ginckelberg, der 1719 solgte den til Enevold Heug, af hvem endelig ovennævnte Niels Kjær 1727 købte denne Halvpart (i alt 78 Td. Hrtk.) for 4900 Rd. og 1728 atter samlede hele K. Enken Karen de Hemmer solgte 1759 K. (27 Td. Hrtk., Møllesk. og Tiender 33, Gods 98) for 12,000 Rd. til Kommercer. Jens Berg, † 1790, hvis Enke Anne Kiærulf 1806 solgte den (23 Td. Hrtk., Møllesk. og Tiender 6, Gods 16) for 21,000 Rd. til sin Søn Jakob Jørgen Berg, der maatte gøre Opbud, hvorefter K. (uden Gods) 1820 paa Auktion blev solgt for 7300 Rd. Sølv til E. H. B. Segelcke, † 1856; derefter ejedes den af P. Segelcke, H. P. Heidt og E. Bruun; nuv. Ejer er C. D. Nielsen. — Hovedbygningen, opf. 1898, bestaar af eet Stokv. med Midtparti og Sidefløj (1662 var der 4 Huse i eet Stokv., de tre af Bindingsværk, det fjerde klinet).

Ved N.-Tornby ligger et fredlyst Dyssekammer.

Vidstrup Sogn, Anneks til Tornby, omgives af dette, Skallerup, St. Olai og Bjærgby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil N. N. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere muldsandede, enkelte Steder lerblandede. Vestgrænsen dannes af *Liver Aa*, Nordgrænsen af *Varbro Aa*.

Fladeindholdet 1896: 1477 Td. Ld., hvoraf 731 besaaede (deraf med Rug 145, Byg 125, Havre 272, Blandsæd til Modenh. 65, Grøntf. 74, Kartofler 18, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 306, Høslæt, Brak, Eng m. m. 335, Have 5, Skov 11, Moser, Kær og Fælleder 18, Heder 45, Veje og Byggegrunde 26. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 578 Stkr. Hornkv. (deraf 419 Køer), 411 Faar og 406 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 73 Td.; 25 Selvejergaarde med 61, 40 Huse med 12 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 382 (1801: 201, 1840: 332, 1860: 386, 1880: 387), boede i 76 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 323 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 38 af Industri, 1 af Handel og 10 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vidstrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1895) og Andelsmejeri (Vangsholm). *Tofte*, Gaarde, *Dalsgaarde*.

Vidstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 497. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Den er opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en simpel Skraasokkel; Spor af et ældre Vindue i Koret og af Syddøren. Den gamle Korbue er bevaret. Vaabenhuset, af store, røde Mursten og med Kamgavl, er fra Middelalderens Slutn. Kirken har fladt Brædeloft. Alterskab i Barokstil (overmalet), med et Maleri: Chr. velsignende Brødet og Vinen. Lille, romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1696 med rige Udskæringer i Renæssancestil. I Vaabenhuset er indmuret en med Rebsnoninger og Stregornamenter prydet aflang Granitsten. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. — Paa Kirkegaarden ligger en Alterbordsplade med Relikviegemme, af Granit.

Dalsgaard var fordum en adelig Sædegaard, der af Hr. Axel Lagesen Broks „Forældre" var pantsat til Tord Thomesen, hvis Vaaben var en Ørneklo, og som 1454 og 1477 skrev sig til D. Af hans Broder Knud Thomesens Enke og af hans Søn Thomes Tordsen og hans Medarvinger indløste Hr. Axel Lagesen 1485 og 1490 D., dengang ogsaa kaldet *Vidstrupdal*.

Skallerup Sogn omgives af Maarup (hvori et Enklave), Annekset Vennebjærg, St. Hans, St. Olai, Vidstrup og Tornby Sogne samt Skagerak. Kirken, noget mod S., ligger 1 Mil V. N. V. for Hjørring. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere for en stor Del sandmuldede; ud mod Havet er der store Flyvesandsstrækninger (Skallerup Klit, der nu for det meste er beplantet). Østgrænsen dannes af *Liver Aa*; mod S. V. løber *Knolde Bæk*.

Fladeindholdet 1896: 5179 Td. Ld., hvoraf 1541 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 355, Byg 202, Havre 449, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 246, Grøntf. 54, Kartofler 53, andre Rodfr. 170), Afgræsn. 824, Høslæt, Brak, Eng m. m. 885, Have 14, Skov 9, Moser 17, Kær og Fælleder 35, Hegn 8, Heder 33, Flyvesand 1685, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 92, Vandareal m. m. 22 Td. Kreaturhold 1898: 286 Heste, 1697 Stkr. Hornkv. (deraf 1061 Køer), 1442 Faar, 1007 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 210 Td.; 48 Selvejergaarde med 198, 43 Huse med 12 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 684 (1801: 453, 1840: 547, 1860: 642, 1880: 707), boede i 126 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomhed, 426 af Jordbrug, 78 af Fiskeri, 92 af Industri, 14 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv. Fiskeriet har en Del Betydning.

I Sognet *Skallerup Kirke* (1456: Skeldrop, 1484: Skieldrop) med Præstegd. og de udflyttede Byer: *Nørum* med Forsamlingshus (opf. 1892); *Sønderlev* med Skole og Mølle; *Nørlev* med Skole. *Knolde* og *Præstholm Huse* (sidste i Enklavet), Gde. og Huse; *Sønderlev-Klithuse*. Hovedgaarden *Villerup* har $17^3/_4$ Td. Hrtk., 244 Td. Ld., hvoraf 44 Eng, Resten Ager. Gaardene *Størup*, *Hunderup*, *Klitgaard* m. m. *Sønder Vand-* og *Vejrmølle*, *Nørre Vand-* og *Vejrmølle*, *Liver Vandmølle*, de to sidste i Sønderlev. I Sognet et Andelsmejeri (Viktoria) og et Fællesmejeri. Redningsstationen *Skallerup Klit* (opr. 1898).

Skallerup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 498. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Sakristi mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Granitsokkel. Den nordl. Portal er tilmuret, den sydl. noget forvansket; den

oprindelige, runde Korbue af Kamp er bevaret; paa den sydl. Kormur er indsat to Vinduesmonoliter. Skib og Kor have forskallet Bjælkeloft. Der er fundet Spor af Kalkmalerier i Koret. Taarnet, hvis Underrum har Spidsbue ind til Skibet (paa Sydsiden staar E B K M Z 1800), Vaabenhuset og Sakristiet, ligeledes overhvælvede, ere fra den senere Middelalder, alle af Munkesten, Sakristiets Fundament og Taarnets nedre Del ere dog af Kamp. Taarnets Lydhuller ere senere tilmurede, og de to Klokker, hvoraf den store er fra 1565 og den lille skal hidrøre fra et omtr. 1807 strandet engelsk Skib, hænge i en Stabel paa Kirkegaarden. Alterbordet er af Kamp med Relikviegemme; Altertavlen (overmalet) er i Renæssancestil fra 1600, opsat af Hans Rosenberg; Prædikestolen, i samme Stil, er fra 1605; romansk Granitdøbefont. Bag Alteret staar et godt Egetræsskab fra 1529 (restaur. 1895) med Indskr. i Minuskler. I Koret en Stentavle med 64 malede Vaabener over Forfædre til Hans Wulf Unger til Villerup og Hustru Berete Kaas (flere af Villerups Ejere have været begr. under Koret og i Kirken). Foran Korbuen hænger et Krucifiks. I Korgulvet en Ligsten af rødt Marmor over Præsten Hans Rosenberg, † 1640. I Koret to Plader med Indskr. over Cl. Unger, f. 1703, † 1704, og Jens Duche til Villerup. — Paa Kirkegaarden ligger en fredet, tidlig-middelalderlig Ligsten med hvælvet Overflade (se *Løffler*, Gravst. Pl. XV).

Villerup skal i 14. Aarh. have tilhørt Stig Pedersen (Skovgaard) og er saa vel gaaet i Arv til Sønnen Niels Stigsen, dennes Datter Kirsten, g. m. Otte Lunov, deres Datter Nille, g. m. Jens Havel, og dennes Svoger Henrik Eriksen Smalsted; hans Søn Otte Henriksen ejede V. 1436 og endnu 1486, derefter Sønnen Niels Ottesen 1493 og 1518, dennes Søn Otte Nielsen 1540, hvis Søn Henrik Ottesen ejede den 1596 og 1618; han døde uden Børn, men Enken Dorte Friis solgte V. 1626 til Claus Kaas, der atter 1629 skødede den til Hans Wulf Unger, der ægtede hans Datter Berete. Deres Søn Cl. U., † 1698, udkøbte 1679, 1684 og 1691 sine tre Brødre. Hans ene Søn, Gjord Chrf. U. († 1706), fik V. med Tiende og Gods, (22, 12 og 146 Td. Hrtk.) medens Broderen fik Overklit. G. C. Ungers Enke Dorte Cathrine Giedde ægtede Kapt. Gerhard Dideriksen Fischer, der faldt 1710 i Skaane, og derefter 1711 Oberst Bernhard Henrik v. der Lippe, † 1725. Han vilde 1721 stille V., med Grave omkring og „tre kostelige Huse med Tagsten belagt", Tiende og Gods (21, 20 og 217 Td. Hrtk.) til Auktion, men 1726 kom den ved Indførsel til Chr. Tausen, senere Etatsr., hvis Enke Adelgunde Margrethe Wilken 1733 solgte den til Krigskommissær Jens Duche, † 1743, for 10,000 Rd. Sønnen Jens Bircherod D. afstod 1744 sin Arvepart i V. til sin Søster Maren, Ritmester Andreas Langes, der 1749 solgte den for 9400 Rd. til Peder Madsen Ilum, som 1756 solgte den til sin Broder Frands Ilum, † 1764. Paa Auktion efter ham købtes den for 17,360 Rd. af Peder Baggesen Gleerup fra Sebberkloster, der 1770 solgte den for 19,000 Rd. til Chr. Broerholt, som atter 1779 solgte den for 19,300 Rd. til Landforvalter paa Læsø Peder Zeuthen, † 1784, hvis Enke Johanne Lindgaard døde 1785. Deres Svigersøn Poul Lang afstod 1786 sin Hustrus Part i V. for 3000 Rd. til sin Svoger og Medarving Espen Bruun, der 1813 overdrog V. for 9500 Rd. til sin Søn Sandflugtskommissær Peder Zeuthen B., som 1816 solgte den for 9500 Rd. S. V. og 12,188 Rd. N. V. til Peder Bjerring Wilsbek. Aar 1865 blev den købt af J. E. Obel, 1882 for 112,000 Kr. af de Linde, der 1899 solgte den for 110,000 Kr. til den nuv. Ejer, A. Eriksen. — Hovedbygningen, ved hvilken ses Spor af Gravene, er opf. 1802 og bestaar af 2 Fløje af Grundmur.

Jep Basse til Nielstrup skødede 1438 *Synderleffgaard* i Vennebjærg Hrd. til Biskop Gert af Børglum; 1534 tilhørte den Børglum Kloster.

1484 nævnes Niels Palnesen af *Knolde*, Væbner (se Saml. til j. Hist. III S. 257).

I Sognet laa før *Torstrupgaard*, der i 14. Aarh. tilhørte Niels Jonsen, 1440 Jens Andersen, men 1480 af Boel Jensdatter blev skødet til Hundslund Kloster.

N. og N. V. for Kirken har ligget Landsbyen *Skallerup*, der for længe siden er ødelagt af Flyvesand.

Vennebjærg Sogn, Anneks til Skallerup, omgives af dette, Maarup, Rubjærg, Jelstrup, Harridslev og St. Hans Sogne. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil V. for Hjørring. De særlig i den vestl. Del højtliggende og bakkede Jorder (Vennebjærg Kirkebakke, 221 F., 69 M.) ere mod Ø. sortmuldede med Lerunderlag, mod V. sandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 2792 Td. Ld., hvoraf 1281 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 301, Byg 138, Havre 463, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 219, Grøntf. 36, Kartofler 45, andre Rodfrugter 70), Afgræsning 614, Høslæt, Brak, Eng m. m. 748, Have 11, Skov 16, Moser 16, Kær og Fælleder 32, Heder 27, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 194 Heste, 1006 Stkr. Hornkvæg (deraf 701 Køer), 631 Faar, 570 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 174 Td.; 42 Selvejergaarde med 147, 69 Huse med 27 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 793 (1801: 478, 1840: 639, 1860: 702, 1880: 806), boede i 166 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed,

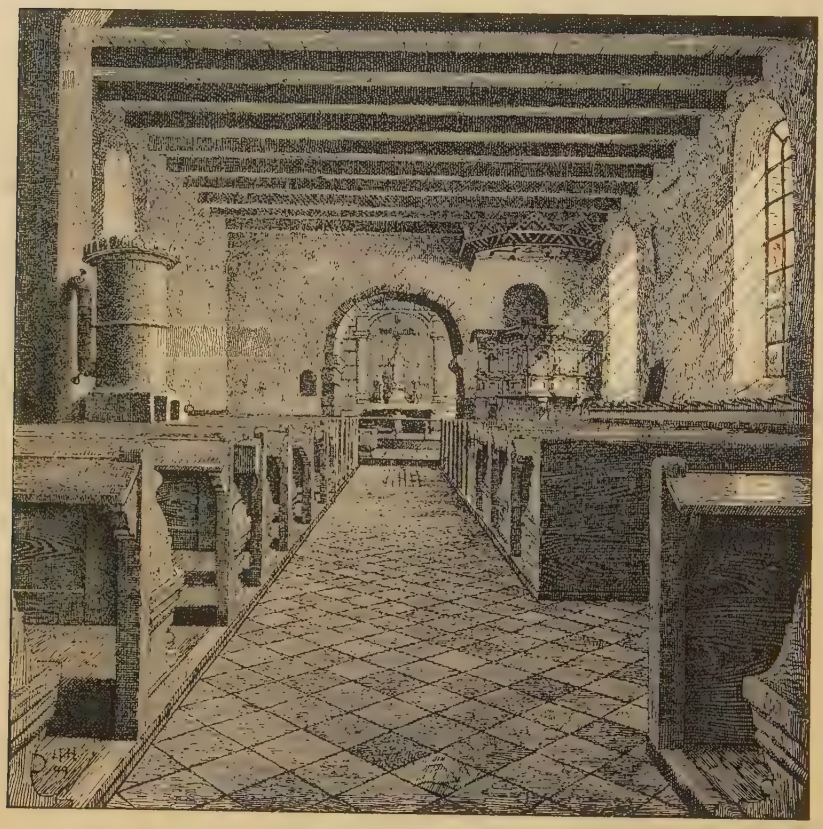

Vennebjærg Kirkes Indre.

554 af Jordbr., 15 af Fiskeri, 125 af Industri, 9 af Handel, 3 af Skibsfart, 26 af forsk. Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vennebjærg* (i Vald. Jordb. Winæbiærg), ved Lønstrupvejen, med Kirke, Skole og Mølle; *Nørre-Harridslev* med Skole. Hovedgaarden *Overklit* har 12 Td. Hrtk., 220 Td. Ld., hvoraf 10 Eng og Mose, Resten Ager; til Gaarden hører en Vandmølle. Gaardene *Lophare*, *Stade* og *Havrevang*, m. m.

Vennebjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folktingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 499. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Overklit.

Den højtliggende *Kirke*, der er et bekendt Sømærke (Nordsiden af Taarnet er altid hvid), bestaar af Skib og firkantet Kor, Taarn mod V., Sakristi mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre. Rester af Norddøren ses; i Korets Østmur er indsat et rundbuet Granitvindue; den runde Granitkorbue er bevaret. Skib og Kor have Bjælkeloft. Taarnet, forneden af Kamp, foroven af Munkesten og med overhvælvet Taarnrum (nu Materialhus), og det ligeledes overhvælvede Sakristi (før Kapel), af Munkesten, ere fra Middelalderens Slutn. Paa Taarnets Sydside staar N B A K A 1794. Lydhullerne ere tilmurede, og Klokken, fra 1448, hænger i en Stabel paa Kirkegaarden. Vaabenhuset, af store Mursten, synes ikke meget gammelt. Altertavlen bestaar af Thorvaldsens Christusfigur; Kalken er skænket 1669 af G. Chrf. Unger. Prædikestol i Renæssance stil fra 1623; romansk Granitdøbefont med Arkadebuer. I Kirken et Ligtræ fra 1662 over Hans Nielsøn og Hustru Sophie Pedersdatter.

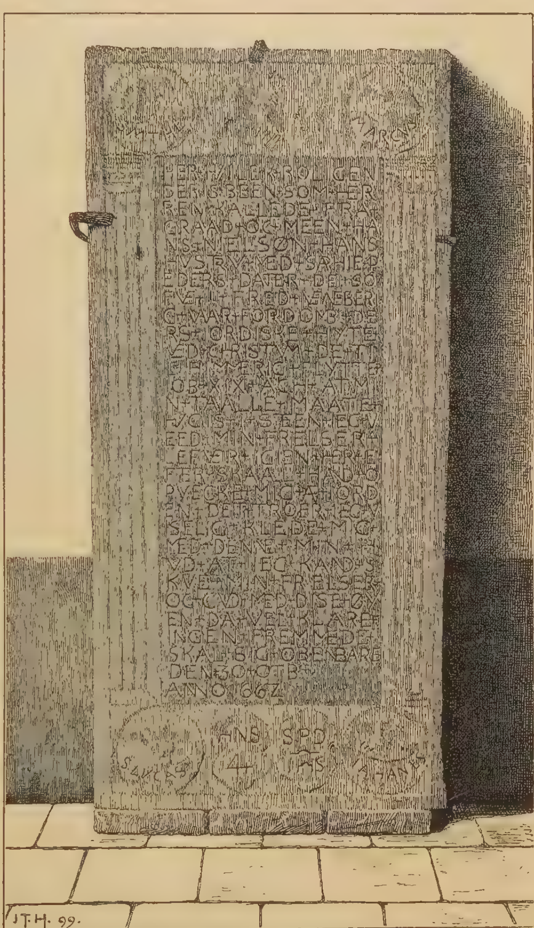

Ligtræ i Vennebjærg Kirke.

Overklit eller *Ørklit* tilhørte 1580 Jep Juel, siden Blanceflor Bildt, g. m. den uægte Chrf. Kaas, hvis Datter Inger ægtede Laurids Lunov († 1665), som 1660 ejede O., og derefter Jens Hvas. De solgte 1686 O. og een Bondegaard til Forpagter paa Aastrup, Niels Poulsen Wilholt, der straks pantsatte den til Hr. Hans Poulsen Tanke. En flg. Ejer, Christen Lauridsen, solgte 1703 O. (13 Td. Hrtk. og 18 Td. Hrtk. Bøndergods) til Gjord Chrf. Unger, der 1704 udlagde den til sin Broder Wulf Abraham Unger for dennes Part i Villerup. Denne solgte 1709 O. til Poul Iversen til Aastrup, med hvilken Gaard O. saa var forenet til 1812, da Aagaard (se S. 71) solgte O. (13 Td. Hrtk.) med Mølle, 10 Huse og Vennebjærg Kirketiende (26 Td. Hrtk.) for 30,000 Rd. til Jørgen Egholm (Skødet af 1818), som 1855 solgte den til D. Thanner, og denne solgte den 1869 for 36,000 Rd. til Konsul S. Færch af Nibe, der 1874 overdrog den til Sønnen H. Færch, den nuv. Ejer, — O. havde 1662 kun „Bondebygning"; i 18. Aarh. laa den i over 50 Aar øde, indtil Kancellir. Sveistrup 1790 opbyggede den af ny (1793 holdtes her Hollænderikøer). Den nuv. Hovedbygning er opf. 1873, Udhusene 1875.

I *Vennebjærg* har der fordum boet Adel, thi 1350 nævnes Niels Palnesen af „Wynbergh" og 1484 Peder Pedersen af „Vynnebiærigh", Væbner. Jens Hvas og Fru Inger Kaas flyttede 1686 til en Gaard i V., men solgte 1698 Gaarden til Hr. Hans Poulsen Tanke.

En Gaard „*Daale*" eller „Windberig Dalle" nævnes 1509 og 1521-22.

Rubjærg Sogn omgives af Annekset Maarup, Vennebjærg og Jelstrup Sogne, Børglum Hrd. (Børglum og Lyngby S.) og Skagerak. Kirken, noget mod N., ligger omtr. $1^3/_4$ Mil V. S. V. for Hjørring. Jorderne ere for det meste højtliggende, da Sognet er opfyldt af Lerbakken *Rubjærg Knude* (højeste Punkt 237 F., 74 M.), der til Dels er dækket af Klitter, og som med bratte, indtil 180 F. høje Skrænter falder af mod Havet, som stadig tager bort af Bakken. Mod Ø. ere Jorderne for en Del sandmuldede. Gennem det sydøstl. Hjørne gaar Vejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 2815 Td. Ld. hvoraf 817 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 247, Byg 151, Havre 313, Blandsæd til Modenh. 50, Grøntf. 8, Kartofler 38, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 633, Høslæt, Brak, Eng m. m. 448, Have 5, Skov 10, Moser 47, Kær og Fælleder 8, Heder 84, Flyvesand 709, Veje og Byggegr. 53 Td. Kreaturhold 1898: 131 Heste, 602 Stkr. Hornkv. (deraf 377 Køer), 830 Faar, 274 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 63 Td.; 22 Selvejergaarde med 45, 59 Huse med 18 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 475 (1801: 232, 1840: 361, 1860: 393, 1880: 444), boede i 96 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 377 af Jordbrug, 14 af Fiskeri, 30 af Industri, 13 af Handel, 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv. Sognet har Rigdom paa Tørv.

I Sognet den enligt, lige inden for Klitten beliggende *Rubjærg Kirke* og Byerne: *Rubjærg* (Nørre- og Sønder-Rubjærg) med Mølle; *Ulstrup*; *Kajholm* med Skole. Præstegaarden (*Maarager*), *Alstrupgde.* *Løkkens Vejkro* („Ny Løkkens Kro"), Gaard, Teglværk og Markedsplads (Marked i Sept.). *Kronholm*, Gd. og Mølle. Paa Rubjærg Knude en Baake (der skal opføres et Fyrtaarn). I Sognets sydl. Del et Metodistkapel (opf. 1887).

Rubjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 501. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Paa Vestgavlen staar E W M B 1792. Imellem Granitkvadrene findes indsat i Muren Dækpladen til et Alter, med Relikviegemme. Den smukke rundbuede Norddør er bevaret, ligeledes Syddøren, foran hvilken Vaabenhuset er tilbygget. I Korets Nordmur findes et ejendommeligt lille Vindue. Skibet har fladt Bjælkeloft, Koret senere indbygget Stjernehvælving. Den halvrunde Granitkorbue er bevaret. Altertavlen bestaar af en malet Flade med Skriftsprog og i Midten et lille gotisk Krucifiks. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning paa Foden. Prædikestol i Barokstil. Paa en af Kirkestolene Aarst. 1589. I Skibet et stort Krucifiks. I Kirken er opstillet en mærkelig korsdannet Endesten til et tidligt middelalderligt Gravminde (se *Løffler*, Gravst. Pl. XVII).

Alstrup Gaardsted nævnes 1499. 1654 blev Gaarden fæstet bort til en Bonde; 1661 blev den af Jens Bildt til Hæstrup skødet til Mogens Krabbe og hans Søskende, som 1662 skænkede den til deres Søster Margrethe, hvis Moder Fru Maren Kruse 1670 beboede Gaarden; 1682 ejedes den af Margrethe Krabbes Ægtefælle Ritmester Brockdorff i Norge, men var da „af Sandflugt moxen fordærvet".

Hr. Knud Ulfeld afhændede 1651 til Hans Wulf Unger en Gaard *Kajholm* med et Afbygge „Krumholmb" og et Bol og et Gadehus i Rubjærg; Unger afhændede det igen til Otte Lunov 1653, der atter 1660 skødede *Kronholm* til den forrige Ejer, men selv vedblev at skrive sig til Kajholm. 1668 og 1671 tilhørte den Antonius Kempter v. Silchhofen, der afkøbte sin Frue Anne Krabbes Arvinger en Halvpart i den, som han solgte 1674 til Fru Eva Unger, Gjord Galts, hvis Søn af 1. Ægteskab Oluf Krabbe 1702 solgte den ($7^1/_2$ Td. Hrtk.) til sin „Søster" Jfr. Hedevig Unger, som ægtede Degnen i Ingstrup Michael Vibe; 1756 solgte Chrf. Vibe K. (5 Td. Hrtk.) til Jens Lund af Kjettrup; 1793 tilhørte den Anne Pedersdatter, Laurs Thomsens Enke. 1662 havde den alt kun „Bondebygning".

Maarup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Rubjærg, omgives af dette, Vennebjærg og Skallerup Sogne samt Skagerak. Kirken, mod V. i Klitten, ligger $1^1/_2$ Mil V. for Hjørrring. De noget højtliggende Jorder, der falde brat af til Havet indtil noget N. for Lønstrup, ere overvejende sandmuldede, til Dels dækkede af Klit mod V.

Fladeindholdet 1896: 1345 Td. Ld., hvoraf 334 besaaede (deraf med Rug 95, Byg 37, Havre 96, Spergel 10, Blandsæd til Modenh. 63, Grøntf. 6, Kartofler 19, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 130, Have 5, Moser 4, Heder 328, Stenmarker 200, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 57 Heste, 224 Stkr. Hornkv. (deraf 138 Køer), 484 Faar, 124 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 38 Td.; 14 Selvejergaarde med 29, 45 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 440 (1801: 179, 1840: 267, 1860: 447, 1880: 406), boede i 91 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 94 af Jordbr., 202 af Fiskeri, 43 af Industri, 38 af

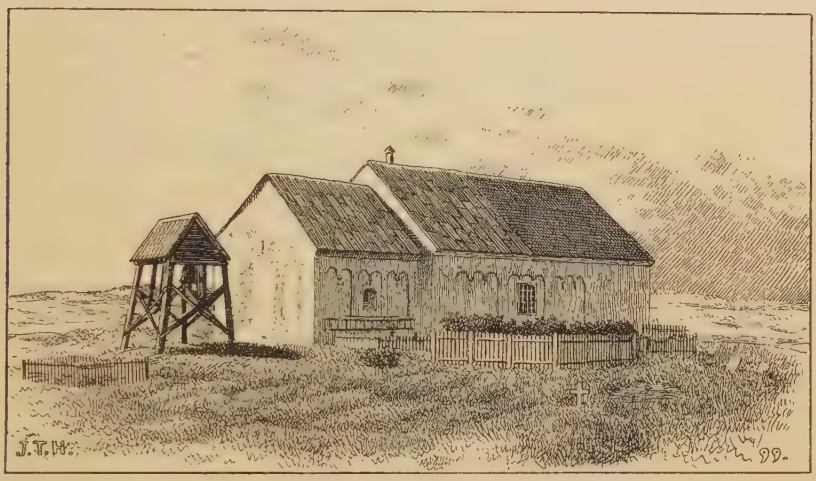

Maarup Kirke.

Handel, 10 af Skibsfart, 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Maarup Kirke* (1374: Mathorp) og Byen og Fiskerlejet *Lønstrup* (1468: Løthenstorp) — 1. Feb. 1890: 61 Huse og 299 Indb. (1801: 123, 1840: 126, 1860: 234, 1880: 309) — med Strandkontrolstation, Redningsstation (opr. 1852), Fare-Signalstation for Fiskere, Telegraf- og Kysttelefonstation, Gæstgiveri, Badehotel, Mølle og Fællesmejeri. *Vester-Vidstrup* og *Maarupgd.*, Gde. og Huse. *Klithuse* og *Lønstrup Klitmark*, Huse. *Havregaard.*

Efter Fiskeriberetn. for 1897—98 var der i Lønstrup 100 Fiskere, der havde 1 Kutter, 3 Dæksbaade, 8 aabne Havbaade og 41 mindre Baade, og som fiskede for en Værdi af 33,867 Kr. (særlig Torsk, Kuller og 23,500 Stkr. Hummer).

Maarup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 500. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sejlstrupgaard.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid, væsentlig af store, røde Mursten med indblandede smaa Rullesten og Granitkvadre. Nordmuren er udstyret med Lisener og Rundbuefrise, særligt smukt paa det velbevarede Kor, paa hvilket ses et rundbuet, tilmuret Vindue. Kirkens Sydside er ombygget 1787. Det i den senere Middelalder tilbyggede Vaabenhus er af store Mursten. Der ses Spor af et nu nedbrudt Taarn mod V. Kirken har Bjælkeloft; Korbuen er bevaret. Ny Altertavle med to udskaarne Træfigurer (Maria og St. Anna) fra den gamle katolske Tavle. Smuk romansk Granitdøbefont med Planteslyngninger. Prædikestol i Renæssancestil fra Slutn. af 17. Aarh. Klokken, fra 1537, har Indskr.: „ihelp + gesus + maria". I Kirken er af den britiske Regering opsat en Marmormindetavle over engl. Officerer og Sømænd, der druknede ved Strandingen af Krigsskibet Crescent 1808 samt St. George og Defence 1811, og som ere begravede i en Fællesgrav paa Kirkegaarden. — I Nærheden af Kirken en Sten til Minde om Chr. IX's Besøg 1871.

Lønstrup ligger mellem Klitterne i en Dalfure ved en lille Bæk, som ved et Uvejr $^{11}/_{8}$ 1877 forvandledes til en rivende Strøm, der i Løbet af et Par Timer førte store Masser af Jord med de derpaa staaende Huse og Træer ud i Havet (se Ill. Tid. XVIII S. 531). — Om en stor Forretning i L., der drev „Nordstrandshandel", ɔ: Handel med Norge, fra 1820'erne til op i 1870'erne, se Saml. til j. Hist. 2 R. IV S. 432.

I *Lønstrup* laa i 15 og 16. Aarh. en Hovedgaard; 1344 nævnes Niels Jensen af „Lotenstorp", 1436—86 Knud Jensen (Rotfeld) af L. og 1500—43 dennes Søn Thomes Knudsen i L.

Jelstrup Sogn omgives af Rubjærg, Vennebjærg og Harridslev Sogne samt Børglum Hrd. (Sejlstrup, Vejby og Børglum S.); Lyngby Sogn i dette Hrd. er Anneks til Jelstrup, fra hvilket det adskilles ved Rubjærg Sogn. Kirken, mod N. V., ligger $1^{1}/_{2}$ Mil V. S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende Jorder ere mod Ø. lerede, mod V. mest sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 2958 Td. Ld., hvoraf 1252 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 299, Byg 209, Havre 474, Bælgsæd 3, Frøavl 8, Blandsæd til Modenh. 117, Grøntf. 51, Kartofler 38, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 782, Høslæt, Brak, Eng m. m. 666, Have 13, Skov 4, Moser 65, Kær og Fælleder 57, Heder 48, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 61, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 205 Heste, 952 Stkr. Hornkv. (deraf 614 Køer), 812 Faar og 664 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 148 Td.; 37 Selvejergaarde med 125, 76 Huse med 23 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 633 (1801: 391, 1840: 540, 1860: 555, 1880: 654), boede i 75 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 464 af Jordbr., 77 af Industri, 12 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jelstrup* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. $^{7}/_{4}$ 1874; Sparernes saml. Tilgodehav. var $^{31}/_{3}$ 1898 99,592 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4679 Kr., Antal af Konti 880); *Hundelev*, ved Landevejen, med Mølle, Andelsmejeri (Bakholm) og Fællesmejeri; *Gjølstrup* med Teglværk og Mølle.

Jelstrup S., een Sognekommune med Annekset Lyngby, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 502. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en smukt profileret Sokkel. Norddøren (tilmuret) har en firkantet Tympanon med rigt udskaaret Kors, Indskriften Johannes m. m., Syddøren, der dækkes af det i den senere Middelalder af Granit og Munkesten tilbyggede Vaabenhus, har en Overligger med en Rundstav paa Underkanten og et Kors i Relief paa Midten. De buede Kvadre paa Korgavlens Inderside tyde paa, at Koret oprindl. har haft Apsis. Skib og Kor have Bjælkeloft; halvrund Granitkorbue. Det omtr. samtidig med Vaabenhuset og af samme Materiale opførte

Taarn blev i Slutn. af 18. Aarh. nedbrudt til Skibets Højde (paa Sydsiden staar: 1781). Nogle paa Korbuen fundne Kalkmalerier ere udslettede. Altertavlen, i Renæssancestil, har et Maleri (Korsfæstelsen; den skal restaureres). Alterstager fra 1647 med Navnetræk og Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1610. Epitafium fra 1648 med godt Maleri (af en hollandsk Mester?) over Præsten Poul Jensen Harritslev og Hustru; deres Ligsten er opstillet ved Korbuen. I Vaabenhuset Ligsten over Skriver og Ridefoged paa Sejlstrup Anders Nielsen Magaard, † 1644. Klokken, med utydelig Indskrift, er fra Midten af 15. Aarh.

Giestrupgaard i J. Sogn blev 1452 af Christen Borre mageskiftet til Bispen i Børglum.

Harridslev Sogn omgives af St. Hans, Vennebjærg og Jelstrup Sogne samt Børglum Hrd. (Sejlstrup og Rakkeby Sogne, hvilket sidste er Anneks til Harridslev). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne Jorder ere overvejende muldsandede. Østgrænsen dannes af Liver Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 1604 Td. Ld., hvoraf 769 besaaede (deraf med Rug 177, Byg 114, Havre 338, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 9, Kartofler 28, andre Rodfrugter 40). Afgræsning 364, Høslæt, Brak, Eng m. m. 349, Have 7, Skov 3, Moser 35, Kær og Fælleder 40, Heder 4, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 114 Heste, 576 Stkr. Hornkv. (deraf 406 Køer), 365 Faar, 319 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 104 Td.; 26 Selvejergaarde med 92, 30 Huse med 12 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 362 (1801: 234, 1840: 334, 1860: 364, 1880: 384), boede i 75 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomh., 268 af Jordbr., 45 af Industri, 2 af Handel, 14 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Sønder-Harridslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Missionssal (opf. 1897). Gaardene *Øster-Vanggaard* (10 Td. Hrtk.), *Harridslevgd.*, m. m.

Harridslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Vennebjærg Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 503. Lægd. Kirken tilhører 6 Gaardmænd i Sognet og Høyers Arvinger.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en smukt profileret Sokkel. Paa Nordsiden ses den tilmurede Dør. Paa Vestgavlen, ommuret af Mursten, staar E B K M Z 1803. Vaabenhuset, fra Nutiden, er af Mursten. Skib og Kor have Bjælkeloft. Altertavlen, i Renæssancestil med Indskr.: Niels Ibsen Sneker 1610, har Malerier (Opstandelsen, Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra samme Tid som Altertavlen. I Skibet et Krucifiks. I Norddørens Blinding er opstillet et i Træ raat udført Basrelief fra 1639 (Isaks Ofring). Series Pastorum. I Skibet en meget smuk Malmlysekrone, skænket 1723 af nedennævnte Faber. Mindetavler over Johs. Thomæ Hasslevius, † 1614, og over Præsten Hans Faber, † 1752, og hans 2 Hustruer.

Dronninglund Herred.

Sogne:

Understed, S. 97. — Karup, S. 98. — Volstrup, S. 99. — Hørby, S. 101. — Torslev, S. 103. — Skæve, S. 105. — Albæk, S. 107. — Vor, S. 109. — Dronninglund, S. 114. — Hellevad, S. 119. — Ørum, S. 120. — Hallund, S. 121. — Hellum, S. 123.

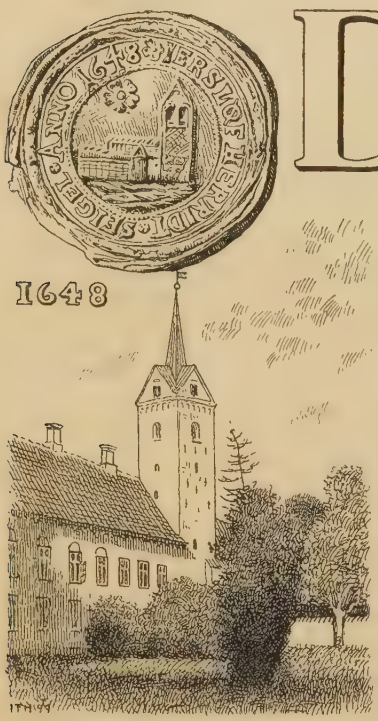

Dronninglund Herred, det sydøstligste og største i Amtet, begrænes mod N. af Horns, mod V. af Børglum Hrd., mod S. af Aalborg Amt (Kjær Hrd.) og mod Ø. af Kattegat. Den største Udstrækning fra N. til S. er omtr. $4^1/_2$, fra V. til Ø. 4 Mil. Den største, nordl. Del er højtliggende og bakket, idet den hører til Højvendsyssel med Jydske Aas eller Allerup Bakker (se S. 1). Den sydl. Del er derimod lavtliggende og jævn og til Dels sumpet som det tilgrænsende Kjær Hrd.; ogsaa langs Kattegat er der for en stor Del lavt og jævnt, kun N. for Sæby træde Bakkerne næsten ud til Kysten. Jordernes Beskaffenhed er meget forskellig, mest muldsandet og sandet, nogle Steder lerblandet. Flere Aaer løbe fra Højdepartiet ud til Kysten, saaledes Sæby Aa, Vorsaa og Asaa; paa Sydgrænsen løber gennem de jævne Egne Gjer Aa. Skove findes sparsomt spredte over hele Herredet (i alt 5521 Td. Ld.). Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder, idet der ved Matr. gnmstl. gik $30^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Sæby Købstad) 122,805 Td. Ld. ($12,_3$ □ Mil, $677,_2$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrt. var $^1/_1$ 1895 3929 Td. Folketallet var 1. Feb. 1890 i Landdistr. 21,011 (1801: 10,126, 1840: 13,278, 1860: 16,690, 1880: 20,290). I Herredet ligger Købstaden Sæby. I geistlig Henseende udgør det (med Undtagelse af Hellum og Hallund Sogne, der høre til Børglum Hrd.) eet Provsti med Lendum Sogn i

Horns Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds (Understed, Karup, Volstrup, Hørby, Torslev, Skæve, Albæk og Vor Sogne) og 7. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Dronninglund Hrd. bestaar væsentlig af det gamle *Jerslev Hrd.*, i Vald. Jrdb. *Jarlslefhæreth*, der ogsaa indbefattede Dele af Børglum, Vennebjærg og Horns Herreder. I Middelalderen til Beg. af den nyere Tid udgjorde dog noget af Jerslev og lidt af Børglum Hrd. en særegen Afdeling, *Skovbo Hrd.* I den nyere Tid hørte Jerslev Hrd. til Aastrup Len og fra 1660 til Aastrup og Sejlstrup Amter (se i øvrigt S. 6). Det nuv. *Dronninglund Hrd.'s* Grænser ordnedes ved kgl. Res. af $^{15}/_{11}$ 1815 og $^{21}/_{9}$ 1825, Navnet fik det ved Res. af $^{10}/_{11}$ 1841.

Der er i Herredet talt omtr. 1000 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 15 Stengrave, Resten Gravhøje); henved Halvdelen er nu dog sløjfet eller mere eller mindre forstyrret. I størst Antal forekomme de i Sognene Torslev (omtr. 225), Hørby (140), Albæk (100), Hellevad (90) og Skæve (90); 118 ere fredlyste.

Litt.: *A. Thura*, Kort Beskr. af Jerslef-Herreds Kirker, Kbh. 1732. — *L. Røjkjær*, Noget om Tilstanden i J. Hrd. kort efter Kejserkrigen, i Saml. til j. Hist. IX S. 29 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af *Kr. Bahnson* og *E. Schiødte*, 1881.

Understed Sogn omgives af Annekset Karup, Volstrup Sogn, Kattegat og Horns Hrd. (Flade og Gjerum S.). Kirken, mod S., ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil N. V. for Sæby og $1^{1}/_{4}$ Mil S. S. V. for Frederikshavn. De overvejende højtliggende og bakkede Jorder (Øksnebjærg, 303 F., 95 M.) ere muldede og lerblandede. Nordvestgrænsen dannes af Bangsbo Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen fra Sæby til Frederikshavn.

Fladeindholdet 1896: 3865 Td. Ld., hvoraf 1478 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 336, Byg 190, Havre 602, Bælgsæd 3, Spergel 19, Blands. til Modenh. 172, Grøntf. 37, Kartofl. 51, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 986, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 873, Have 16, Skov 159, ubevokset 20, Moser 11, Hegn 17, Heder 99, Flyvesand 36, Stenmarker 52, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 294 Heste, 1036 Stkr. Hornkv. (deraf 743 Køer), 948 Faar, 660 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 173 Td.; 53 Selvejergaarde med 157, 44 Huse med 15 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 697 (1801: 480, 1840: 558, 1860: 625, 1880: 677), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 538 af Jordbr., 68 af Industri, 2 af Handel, 33 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet *Understed* (1408: Undenstedh) *Kirke* med Præstegd., Missionshus (opf. 1897) og Jærnbaneholdepl. Saml. af Gde. og Huse: *Gadholt*; *Kis*; *Skiftved*; *Vrangbæk*; *Hestvang* (1499: Hestewadh); *Kvissel*, *Stensig*, *N.*- og *S.-Vangen* med Skole og Mølle, *Dal* med Skole, *Rugtved*, *Fladholt*, *Sulbæk* med Mølle, *N.*- og *S.-Knuden* (1408: Knund). Gaarde: *Hollet*, *Stendal*, *Gren*, *Rosengd.*, *Højerholt* (1496: Høgholt), *Risbjærg*, m. m.

Understed S., een Sognekommune med Annekset, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 450 Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Sæbygaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Af den oprindelig ro-

manske Kirke staar nu kun en Del af den nordl. Mur i Koret og Skibet tilbage; det øvrige er ombygget senere. Korets Nordmur har Lisener og Rundbuefrise, der bæres af Konsoller med Menneske- og Dyrehoveder, og et lille, rundbuet Vindue. Skibets Nordmur har ligeledes Lisener; to større rundbuede, nu tilmurede Vinduer kunne skimtes. Kirkens vestl. Del er vistnok bleven forlænget i gotisk Tid. Ved den i nyere Tid foretagne Ombygning af Kirken ere Gavlene, den sydl. Sidemur og til Dels Vaabenhuset blevne nedbrudte og paany rejste. Skib og Kor have Bræddeloft. I Skibets Nordmur ses en tilmuret spidsbuet Dør; en tilsvarende i Sydmuren fører ind til Vaabenhuset. Altertavlen, i en udskaaren Ramme fra 18. Aarh., er fra det nedlagte Sæbygaards Kapel. Romansk Granitdøbefont med Rundbuer. Prædikestol og Stolestader ere fra 18. Aarh.

I Sognet har der ifl. D. Atl. (V S. 286) ved Gaarden Sønder-Knuden ligget „*Slotsbakken*“, et Voldsted med Spor af to Vindebroer; Sagnet siger, at der har staaet et Slot, hvor Søhanen Knud af Borg har boet.

Til *Fladholt* skrev sig ved 1530 Adelsmanden Christen Høg. Endnu 1632 var Stedet en Gaard, som da af Kronen blev mageskiftet til Otte Skeel.

Karup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Understed, omgives af dette, Volstrup og Hørby Sogne samt Horns Hrd. (Gjerum S.), i hvilket det har et Enklave. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Sæby og $1^3/_4$ Mil S. V. for Frederikshavn. De højtliggende, bakkede Jorder ere for en Del lerede. Ved Sydvestgrænsen løber Sæby Aa.

Fladeindholdet 1896: 1399 Td. Ld., hvoraf 534 besaaede (deraf med Rug 137, Byg 50, Havre 200, Blandsæd til Modenh. 84, Grøntf. 16, Kartofler 20, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 374, Høslæt, Brak, Eng m. m. 350, Have 6, Skov 26, ubevokset 4, Kær og Fælleder 28, Hegn 4, Heder 32, Veje og Byggegrunde 39 Td. Kreaturhold 1898: 93 Heste, 359 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 258 Faar, 238 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 48 Td.; 15 Selvejergaarde med 38, 21 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 223 (1801: 127, 1840: 172, 1860: 227, 1880: 233), boede i 39 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomh., 182 af Jordbrug, 12 af Industri, 15 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet *Karup Kirke* med Skole. Gaardene *Rævdalsodde*, *Kyllingborg*, *Ledet*, *Stendal*, *Karupgd.*, *Tveden*, m. m.

Karup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt Lægd som dette. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken, paa en høj Banke, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere vistnok oprindl. opførte i romansk Tid, af tilhugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men i ny Tid til Dels omsatte og forhøjede med nogle Skifter af Mursten. Vaabenhuset er opf. 1894 af store, røde Mursten med Granitsokkel i romansk Stil efter Tegn. af Prof. Walther i Stedet for et ældre af Munkesten med Bræddegavl. Koret har spidsbuet Krydshvælving, Skibet to senere indbyggede Krydshvælvinger; den halvrunde Granitkorbue er bevaret. Altertavlen er et daarligt Arbejde fra 18. Aarh. Lille romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Paa Korets Nordvæg et stort udskaaret Krucifiks.

Tveden har fordum været en Hovedgaard og tilhørte i Beg. af 15. Aarh. Niels Pallesen. Niels Iversen af Tved levede 1465 og førte Familien Rotfelds Vaaben; 1497 nævnes Anders Nielsen til Tved, derefter Vendsyssel-Slægten Basse (med Jægerhornet), nemlig Niels Torlufsen 1525 og 1543, hans Søn Laurids Nielsen 1568—98; dennes Søn Niels Basse, † 1650, synes at have solgt den til Knud Rodsteen, der 1625 solgte den til Fru Margrethe Rosenkrantz; 1686 blev den af Mogens Skeel til Fusingø solgt med Vandmølle og Afbygger osv. til Eiler Eilersen Holm til Eskjær; 1804 var T. en Bondegaard paa $14^1/_2$ Td. Hrtk. under Hørbylund. — Ifl. D. Atl. (V, S. 285) stod der endnu i 18. Aarh. Rester af to Al. tykke Mure, der dannede en Firkant og skulle have været Grundvolden for et „6 Loft højt Hus“.

Ifl. D. Atl. (V S. 285) har der ved Kirken været en meget besøgt *hellig Kilde*, „Helligøbben“; nu er den udtørret.

Volstrup Sogn omgives af Understed, Karup, Annekset Hørby og Albæk Sogne, Kattegat og Sæby Købstadsjorder. Kirken, mod V., ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. for Sæby. De især i den nordl. Del højtliggende og bakkede Jorder (Gedebjærg, 270 F., 85 M.) ere for en stor Del sandede, dækkede af store Hedestrækninger, mod S. mere sandmuldede. En Del Skov (Sæbygaard Sk., Hytten Sk.). *Sæby Aa* løber fra V. til Ø. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Sæby til Frederikshavn, Hjørring og Aalborg samt Nørresundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 11,548 Td. Ld., hvoraf 4149 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 1086, Byg 344, Havre 1577, Blandsæd til Modenh. 592, Grøntf. 146, Kartofler 155, andre Rodfr. 241), Afgræsn. 2628, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2313, Have 39, Skov 470, Moser 180, Kær og Fælleder 256, Hegn 35, Heder 1295, Stenmarker 21, Flyvesand 24, Veje og Byggegr. 134, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 613 Heste, 2454 Stkr. Hornkv. (deraf 1743 Køer), 1868 Faar, 1635 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 363 Td.; 81 Selvejergaarde med 253, 5 Fæstegd. med 75, 90 Huse med 33 Td. Hrtk., 52 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1667 (1801: 825, 1840: 961, 1860: 1133, 1880: 1567), boede i 273 Gaarde og Huse; Erhverv: 72 levede af immat. Virksomh., 1258 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 182 af Industri, 6 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 71 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Volstrup* med Kirke, — enligt beliggende ved Sæby Aa; i Nærheden Præstegd., Skole og Teglværk — Forsamlingshus (opf. 1892), Sparekasse (opr. $^1/_7$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 172,100 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 13,376 Kr., Antal af Konti 500), Mølle og Jærnbaneholdepl.; *Langtved*; *Øksenhede* med Skole; *Ørtoft* (St.- og Lille Ø.) med Skole, Missionshus (opf. 1898) og Mølle; *Knæverhede* med Skole; *Grønhede* med Skole. *Krættrup Fattiggaard* (opr. 1871, Plads for 20 Lemmer). *Syvstene,* Hus, med Forsamlingshus (opf. 1889), Andelsmejeri og Mølle; *Volstrup-Bro*, Huse, *Gedebjærg Huse*. Saml. af Gaarde og Huse: *Tamholt*; *Kragelund* med Teglværk, *Kilstrup* med Teglværk, *Solsbæk* (i Nærheden gaar et undersøisk Telegrafkabel ud fra Kysten), *Dyrhede*, *Ugerholt*, *Stisholt*, *Rønholt*, *Toftlund*. Hovedgaarden *Sæbygaard* har $46^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 1510 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, 350 Skov, 250 Mose og Græsning, 150 Hede, Resten Ager; til Gaarden høre en Vandmølle og $4^3/_8$ Td. Hrtk. Arvefæstegods. Hovedgaarden *Ottestrup* har $20^1/_2$ Td. Hrtk., 546 Td. Ld., hvoraf 94 Eng, 48 Mose og Kær, 53 Hede, Resten Ager. Begge Gaardene høre under *Stamhuset Sæbygaard**). Desuden Gaardene *Memhave* med Teglværk, *Skovsgde.*, *Heden*, Gde., *Røllen*, Gde., *Birkmose*, Gde., *Skjølstrup*, Gde., m. m.

Volstrup S., en egen Sognekommune, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 465. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Sæbygaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Den er opført af store, røde Mursten; oprindelig stod her vistnok en Kirke af huggen Granit, af hvilken enkelte Levninger (Sokkelsten med Skraakant, rundbuede Vinduessten osv.) nu findes indmurede i den nuv. Kirkes Sokkel og Østgavl, men denne Bygning blev senere nedbrudt og erstattet med den nuv., til forskellige Tider opbyggede, i sen gotisk Stil. Koret blev forlænget til omtr. den dobbelte Længde; Korbuen er spids. Den sydl.,

*) Til *Stamhuset Sæbygaard*, som indbefatter ovennævnte Gaarde, høre $172^3/_4$ Td. Hrtk. af alle Slags, deraf 67 under Hovedgaardene, Bøndergods $43^1/_4$, Kirke- og Kongetiende 101 Td.; i Bankaktier 6300, i Fideikommiskapitaler omtr. 590,000 Kr., hvoraf dog 21,000 Kr. indestaa i Besætningen paa Hovedgaardene.

spidsbuede Dør er nu tilmuret; den nordl. fører ind til Vaabenhuset. Skib og Kor ere overhvælvede. Altertavlen, i Renæssancestil, er et daarligt Arbejde. Fortræffelig forarbejdet gotisk Kalk med Fremstillinger af Lidelseshistorien. Paa Alterstagerne staa Holger Pachs' og Elisabeth Billes Vaabener og Aarst. 1701. Lille romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Paa de ældre Stolestader findes Vaabener af Slægterne Brahe, Gøye, Sehested, Lykke og Vognsen. I Kirkens Vestende et Pulpitur med Pachsernes, Billernes og Arenfeldternes Vaabener. Paa Skibets Nordmur et Krucifiks og et Epitafium over Præsten Otto Jacobsen Kringelhede, † 1661. Under Koret i Skibets Østende en Gravhvælving for Ejerne af Stenshede og Sæbygaard; her hvile bl. a. Otte Arenfeldt, † 1806, og Hustru Elisabeth Bille, † 1798, Vogn Vognsen, † 1650, Bild Banner, † 1672, Preben Banner, † 1666, og Hustru Fru Ellen Rosenkrantz, † 1683, Peder Munk, † 1623, hans Hustru Sophie Brahe, † 1638, og Datter Kirsten Munk, † 1624, Holger Pachs, † 1698, og Døtre Birgitte Elisabeth Pachs og Mette Cathrine Pachs, † 1690. — Paa Kirkegaarden et stort Kapel, hvori hviler den sidste Ejer af Sæbygd. Preben Krag-Juel-Vind-Arenfeldt og Hustru.

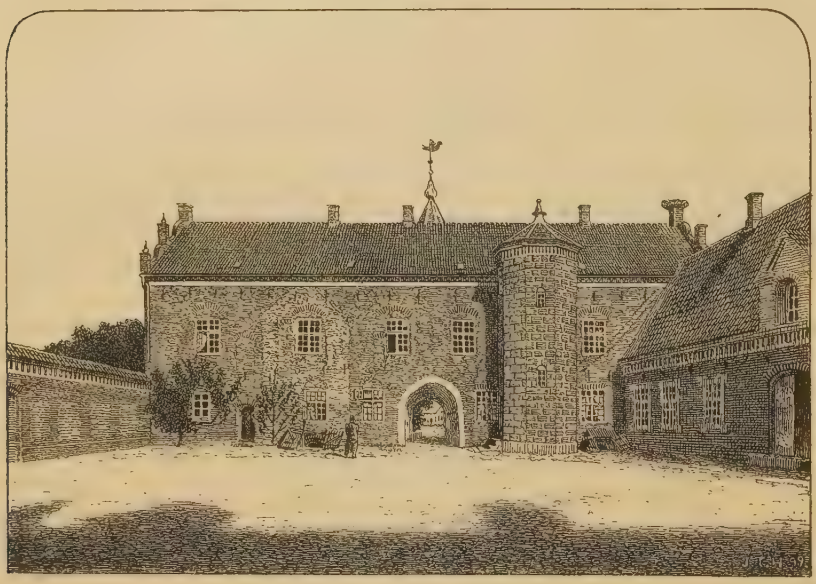

Sæbygaard, set fra Gaarden.

Sæbygaard tilhørte i sin Tid de børglumske Bisper; ved Reformationen tilfaldt den Kongen, der 1537 forlenede den til Chrf. Stygge (Rosenkrantz), fra hvem den ved kgl. Bevill. 1552 indløstes af Jørgen v. Raade; 1560 mageskiftede Kongen S. og Gods med Otte Rud for dennes Godser i det nordl. Sjælland. (Erik Jepsen af Sæby 1478 og Niels Juel af S. 1562 have vel kun haft Gaarden i Forlening). Efter Otte Rud besad hans Enke Pernille Oxe S. til 1568; den arvedes af Sønnen Knud Rud, † barnløs 1589, hvorefter S. solgtes til Rigsraad Peder Munk, hvis Frue Sophie Brahe efter Datterens Død arvede Gaard og Gods. Hun ægtede Malte Sehested, der 1631 skrev sig til S., men derefter tilfaldt den hendes Broder Otte Brahe, der ejede den 1638. Hans Søn Manderup Brahes Enke Birgitte Trolle solgte 1668 S. til Admiral Niels Juel, der 1682 bortbyttede den med sine øvrige Ejendomme i Vendsyssel til Holger Pachs for dennes Godser Eriksholm og Torup paa Sjælland. Med Holger Pachs uddøde 1698 denne Families Mandsstamme. Hans Frue Elisabeth Bille besad derefter Gaarden til sin Død 1723; med hendes Datter Anne Sophie Pachs, † 1763, kom S. til hendes Mand Kancellir. Lage Beck Arenfeldt, † 1736, der 1723 afkøbte sin Svoger Kapt. Niels Rosenkrantz hans Hustrus Halvpart i S. (49

Td. Hrtk.), med Skov (7), Mølle (9), Stenshede (19) og Hørbylund (22). Brodersønnen Oberst Otte Arenfeldt oprettede $^{30}/_{8}$ 1797 af S. med Skov og Mølle, Store Stenshede med Tiender (101 Td. Hrtk.) og Bøndergods (426) et Stamhus, der efter O. Arenfeldts Død 1806 tilfaldt hans Kones Søsterdatter Mette Johanne Reedtz, g. m. Generalmajor, Baron Jens Krag-Juel-Vind til Stamhuset Stensballegd., der ifl. Bevill. føjede Navnet Arenfeldt til sit eget. Flere Aar før sin Død 1855 overdrog han Stamhuset til sin Søn Fr. Siegfr. Krag-Juel-Vind-Arenfeldt, † 1866. Da denne ved Faderens Død overtog Stamhuset Stensballegd., fulgte Broderen Preben i Sæbygd., efter hvis Død 1867 Stamhuset gik over til Søsteren Sophie Cathrine, † 1878, dernæst til en anden Søster Elise Eleonore Christine, † 1884, hvorpaa det tilfaldt den nuv. Besidder, Chr. Ditl. Adolph Arenfeldt. — Hovedbygningen, der er omgiven af nu til Dels oprensede Grave, bestaar af 3 grundmurede Fløje, hvoraf den nordl., Hovedfløjen, er opf. 1575 af Pernille Oxe i to Stokv. med Renæssancegavle, hvælvede Kældere, en Portbygning paa den nordl. Side (en ottekantet Paabygning med Spir er opf. 1861) og et ottekantet Taarn paa den sydl. Side ind til Gaarden (endnu 1769 havde Fløjen to Taarne ved det sydvestl. og sydøstl. Hjørne); de to andre Fløje ere i eet Stokv., den østl., mellemste, opf. ved 1600 af Sophie Brahe, den sydl. 1745 af Anne Sophie Pachs (1662 bestod Borggaarden af to grundmurede og to Bindingsværksbygninger, af hvilke sidste den ene var i eet, de andre i to Stokv.). I Hovedfløjen er Riddersalen bevaret.

Ottestrup, tidligere *Stenshede*, ejedes 1480 af Vogn Mortensen, 1546 af Sønnen Godske Vognsen, 1568 af Vogn Godskesen, 1592 af Vogn Vognsen og derefter af sidstnævntes Sønner Oberstlieutn. Vogn Vognsen, † 1650, og Kapt. Jens Vognsen. Den tilhørte 1669 Fru Ellen Rosenkrantz, sl. Preben Banners, der 1673 solgte den (20 Td. Hrtk.) til Admiral Niels Juel, der lagde den under Sæbygaard. Otte Arenfeldt gav den 1797 Navnet Ottestrup. — Borggaarden bestod 1662 af fire Bindingsværksbygninger. En ny Forpagterbolig er opf. 1877.

Paa *Knæverhede* boede 1746 Erik Axelsen Arenfeldt og Hustru Tale Dorothea Unger.

Ved kglt. Brev af $^{18}/_{3}$ 1567 bleve Langved, Memhave, Ugerholt, Dyrhede, Kragelund, Knæverhede, Lille Stenshede, m. m., hvis Beboere før havde søgt til Sæby Kirke, henlagte til Volstrup (se Kanc. Brevb.).

Hørby Sogn, Anneks til Volstrup, omgives af dette og Karup Sogne, Horns Hrd. (Gjerum og Lendum S.), Torslev, Skæve og Albæk Sogne. Kirken, mod V., ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil V. N. V. for Sæby og 2 Mil S. V. for Frederikshavn. De især mod N. højtliggende og bakkede Jorder ere mod N. for det meste skarpsandede, mod S. mere sandmuldede. En Del Skov (Havens Sk. m. fl.). Gennem Sognet løbe *Sæby Aa* og flere af dens Tilløb; det gennemskæres af Landevejene fra Sæby til Hjørring og Aalborg samt af Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 7738 Td. Ld., hvoraf 3117 besaaede (deraf med Rug 770, Byg 235, Havre 880, Spergel 8, Blandsæd til Modenh. 797, Grøntf. 121, Kartofler 94, andre Rodfr. 210), Afgræsn. 1643, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1905, Have 35, Skov 277, Moser 81, Kær og Fælleder 164, Hegn 19, Heder 242, Flyvesand 9, Veje og Byggegr. 236, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 492 Heste, 2089 Stkr. Hornkv. (deraf 1564 Køer), 1167 Faar, 1428 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 284 Td.; 74 Selvejergaarde med 256, 83 Huse med 24 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1325 (1801: 665, 1840: 846, 1860: 1121, 1880: 1268), boede i 212 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomh., 1050 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 121 af Industri, 6 af Handel, 47 af forsk. Daglejervirksomh., 40 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Hørby Kirke* og *Hørby* (Vester- og Øster-H.), Gde. og Huse, med Skole og Friskole („Godthaab"), Andelsmejeri og Jærnbanestation, den sidste ved den ved Hjørringvejen liggende *Risgaard*, hvor der 1899 er opf. en Folkehøjskole. Andre Saml. af Gde. og Huse: *Trankjær*, *Gundestrup* med Skole, *Nyholm*, *Ørvad*, *Sveje*,

Gammelholm, *Rosenhave*, *Estrup* med Missionshus (opf. 1897), *Svangen* med Teglværk, *Løgtved*, *Ropperhede*, *Bredmose*, *Badskjær* med Skole. Hovedgaarden *Haven* har $22^1/_2$ Td. A. og E. Hrtk. og $4^3/_8$ Td. Skovsk., $646^1/_2$ Td. Ld., hvoraf $32^1/_2$ Eng, 140 Skov, 9 Gaardspl. og Have, Resten Ager; til Gaarden høre 9 Lejehuse med 54 Td. Ld. Hovedgaarden *Hørbylund* har $17^3/_8$ Td. Hrtk., 372 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 7 Gaardspl., Have og Plantage, Resten Ager; af Arealet er 67 Td. Ld. bebygget med 7 Huse og bortlejet. *Havens Vejrmølle*; *Hale*, Gd. med Mølle. *Follerbakke*, Gd., m. m.

Hørby S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr.' 451. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Sæbygaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid paa en profileret Sokkel af tilhugne Kampesten; Murene ere til Dels omsatte i nyere Tid. Vestgavlen har været nedbrudt, og Skibet er blevet forlænget dels af tilhuggen Granit fra den gamle Gavl, dels af Mursten. Sydmuren er ommuret fra Grunden af med Granit 1884. Kirken har fladt Brædde loft. Syddøren er tilmuret; den firkantede Norddør fører ind til Vaabenhuset. Paa det Sted, hvor Forlængelsen af Skibet begynder, er opf. en af en høj Spidsbue gennembrudt Mur; Væggene i Forlængelsen ere aftrappede for at bære Hvælvinger, der dog ikke ere blevne opførte. Den vestl. Ende af Forlængelsen er ved en lav Mur afskildret fra den øvrige Del og anvendes som Materialrum. Paa Korbuens Underflade er der fundet nogle Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. Ny Altertavle, med Maleri (Christus indviende Brødet og Vinen) fra omtr. 1860 af Elisab. Jerichau, og Prædikestol. Lille, romansk Granitdøbefont, overmalet. I Sydmuren en Ligsten over Jesper Tordsen til Hørbylund, † 1526, og Hustru Mette Viffert, † 1566 (lagt 1589 af Niels Jonsen Viffert til Torstedlund).

Haven er en gammel Adelsgaard, der 1662 dog kun havde Bygning som en ringe Præstegaard; den tilhørte da Manderup Brahe, men var bortfæstet til en Bonde. Manderup Brahes Enke Birgitte Trolle solgte den 1672 til Holger Pedersen i Rugtved, hvis Enke Anne Jørgensdatter Hald siden giftede sig med Peder Jensen i Bøgsted og ejede den 1683. Datteren Beate Sophie Hansdatter ægtede Henrik Bugge, og disses Søn Hans Bugge, adlet 1720, † 1759, ejede H., derefter hans Enke Elisabeth Dyssel til hendes Død 1769, hvorefter ifl. hendes Testam. Bøgsted og H. (23 Td. Hrtk.) med Bøndergods og Tiende for 26,000 Rd. blev tilskødet Niels Benzon Jespersen til Høgholt, † 1774. Paa Auktion efter ham blev H. (31 Td. Hrtk.) med Gods (118) og Tiende (10) købt for 15,020 Rd. af Chr. Meiling, der 1802 solgte H. (31, 117 og 10 Td. Hrtk.) for 31,000 Rd. til Jens Gleerup paa Knudseje, † 1823. Fra Midten af 19. Aarh. ejedes den af Jægerm. N. A. Undall, der købte den af Mollerup og 1847 opførte en ny Hovedbygning, og hvis Enke solgte den 1896 for 200,000 Kr. til K. Undall, den nuv. Ejer.

Hørbylund var tidligere en adelig Hovedgaard, der nævnes første Gang 1319, da den tilhørte en Peder Nielsen. Senere Ejere vare Jep Vognsen 1463, Jesper Tordsen (Vognsen) 1516 og hans Frue Mette Viffert, hendes Brodersøn Mogens Jonsen, dennes Datter Mette Viffert, g. m. Morten Krabbe, Otte Kaas, dennes Søn Erik Kaas 1626, sidstnævntes Stifmoder Fru Lisbeth Rosenkrantz 1648. Imidlertid skrev alt 1621 Palle Rodsteen sig ogsaa til H., der derefter tilhørte hans Søn Markor R., † 1670, dennes Enke Karen Juul, hendes Søskendebarn Jfr. Kirsten Juul, † 1674. Dennes Søstersøn Gjord Galt, † 1684, og Brodersøn Niels Juul arvede saa H., men sidstnævntes Svigermoder Elisab. Friis, sl. Axel Juuls, skødede 1677 til Forpagteren af H. Mathias Pedersen halve H. (24 Td.) og noget Gods (48 Td. Hrtk.), hvilket hun alt havde faaet ved Indførsel hos sin Svigersøn. 1690 erhvervede atter Fru Helvig Krabbe paa Vrejlevkloster denne Halvdel ved Indførsel hos M. Petersen, men solgte den (nu kun 11 Td. Hrtk.) 1691 til Holger Pachs. Imidlertid var Gjord Galts Halvdel gaaet til hans Enke Eva Unger, der 1692 ogsaa solgte den til Holger Pachs. H. gik saa i Arv til dennes Svigersønner Niels Rosenkrantz og Lage Arenfeldt, hvilken sidste 1723 udkøbte Svogeren. Enken Anne Sophie Pachs solgte 1740 H. (22 og 124 Td. Hrtk.) til Forpagter paa Stenshede Anders Christensen Brønnum, † 1774, hvorefter H. ved Auktion blev solgt for 16,000 Rd. til Søren Bering (22 Td. Hrtk.,

Tiender og Bøndergods 215). Bering solgte den 1804 for 36,700 Rd. til Kancellir. Brandt i Hjørring, Kammerr. Rasmussen paa Bratskov, Kapt. Brønnum paa Tidemandsholm og Hillerup paa Børglumkloster, der frasolgte alt Godset. Agent Rasmussen gik fra Gaarden 1824, hvorpaa den overtoges af Statskassen, der 1826 solgte den for 1200 Rd. til Krigsraad Lassen, hvis Søn A. G. Lassen er den nuv. Ejer fra 1869. — Hovedbygningen er opf. af Grundmur i eet Stokv. med Kvist, den nordl. Del 1876, den sydl. 1893. 1662 bestod Borggaarden af tre, af Grave omgivne, teglhængte Bindingværksbygninger, af hvilke de to i to Stokv. Gaarden er endnu omgiven af Grave.

1621 nævnes Wulf Breide til *„Baskier“*, som han havde faaet med sin Frue Inger Urne, og 1350 Arvingerne efter Fru Cecilie af *Nyholm*.

Kraghede blev 1537 af Morten Vognsen solgt til Godske Vognsen; den havde forhen tilhørt en Fru Eline Jensdatter, Niels Iversens Efterleverske; 1578 blev Gaarden K. af Kronen mageskiftet til Peder Munk.

Anders Pees af *Hvolm* (vistnok det nuv. Gammelholm) pantsatte 1445 til Børglum Kloster Sweymwlgaard (Sveje Møllegaard).

V. for Gaarden Toften paa et Sted, hvor Marken skraaner ned mod et Engdrag, der før har staaet under Vand, ligger et større Voldsted, der bestaar af to Voldbanker, en lavere og langagtig mod Ø. og en højere (den egentlige Borgbanke) mod V., adskilte ved og til Dels omgivne af Grave og Volde.

Ved Ørvad ligger en hellig Kilde, *„Saltkilden“*.

Ved Haven er der fredlyst en Dysse og 10 Gravhøje, af hvilke 3, „Galgehøjene“, ere sammenbyggede.

Ved Klemmebrevet af 1555 blev Hørby Anneks til Volstrup.

Torslev Sogn omgives af Annekset Lendum i Horns Hrd. og Hørby og Skæve Sogne samt Børglum Hrd. (Jerslev og Taars S.). Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Sæby og $2^1/_4$ Mil S. V. for Frederikshavn. De især i den nordl. Del højtliggende og bakkede Jorder ere for det meste sandede, enkelte Steder dog godt muldede og lerede. Lidt Skov (Fruerlund, Skrummerdals Bakker). I den sydl. Del løber *Vorsaa*, en Del af Østgrænsen dannes af *Sæby Aa*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Sæby til Hjørring.

Fladeindholdet 1896: 12,318 Td. Ld., hvoraf 4693 besaaede (deraf med Rug 1160, Byg 335, Havre 1615, Bælgsæd 3, Spergel 11, Frøavl 11, Blandsæd til Modenh. 1024, Grøntf. 51, Kartofler 155, andre Rodfr. 328), Afgræsn. 2585, Høslæt, Brak, Eng m. m. 3136, Have 84, Skov 237, ubevokset 39, Moser 164, Kær og Fælleder 332, Hegn 19, Heder 739, Stenmarker 3, Veje og Byggegr. 263, Vandareal m. m. 23 Td. Kreaturhold 1898: 761 Heste, 3317 Stkr. Hornkv. (deraf 2327 Køer), 1639 Faar, 2095 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 379 Td.; 102 Selvejergaarde med 323, 194 Huse med 56 Td. Hrtk. og 104 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2264 (1801: 933, 1840: 1223, 1860: 1828, 1880: 2125), boede i 411 Gaarde og Huse; Erhverv: 74 levede af immat. Virksomh., 1725 af Jordbrug, 224 af Industri, 26 af Handel, 64 af forsk. Daglejervirksomh., 63 af deres Midler, og 88 vare under Fattigv.

I Sognet *Torslev Kirke*, enligt beliggende, med Præstegd. og Byerne: *Vraa*, ved Landevejen, med Kirke (den er opført 1900 i romansk Stil af røde Mursten paa en Granitsokkel med et lille Spir efter Tegn. af Arkitekt F. Uldall, hvorefter Lendum Sogn skal fraskilles eller have resid. Kapellan), Baptistkirke (opf. 1896), Skole, Lægebolig, Dyrlægebolig, Kro, Andelsmejeri, Købmandsforretninger, Markedsplads (Marked i Marts og Okt.), Sparekasse (opr. $^{11}/_{10}$ 1879; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 109,504 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4742 Kr., Antal af Konti 417) og Postekspedition; *Try* (1435: Thryø) med Skole, Friskole og Missionshus (opf. 1896); *Vang*; *Højstrup*. Saml. af Gaarde: *Gydeje*, (1460: Gydinge), *Tamstrup* med Mølle, *Thorshøj* og *Bjærgene*, Huse,

med Andelsmejeri, Købmandsforretn., Bageri, Haandværkere m. m. *Ris Fattiggaard* (opr. 1882, Plads for 29 Lemmer). *Fladbirk Skole*; *Skoven Skole*. Paa *Silkeborg Mark* et Forsamlingshus (opf. 1889). Hovedgaarden *Ormholt* har omtr. 18 Td. Hrtk., 550 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, 160 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre en Vand- og en Vejrmølle. Hovedgaarden *Hejselt* har 15 Td. Hrtk., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 80 Eng og Tørvemose, 60 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Teglværk. Andre Gaarde: *Fjeldgd.* med Mølle, *Ravnsholt*, *Vraagd.* med Vandmølle, *Aalborggd.*, *Krogen* med Vandmølle, *Tyrrestrup*, *Toften*, Gd. og Huse, *Søholt* med Andelsmejeri, *Rævmose* med Mølle, *Straden*, Gde., *Skavange*, *Vangkjær*, *Volsted*, *Elsthave*, m. m.

Torslev S., en egen Sognekommune, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 452. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af huggen Granit paa en profileret Granitsokkel. Korgavlens øverste Parti er 1847 ommuret med Mursten. Enkelte af de oprindelige, romanske Vinduer ere bevarede. Norddøren og Syddøren, begge firkantede, ere tilmurede; Indgangen er gennem Taarnet. Dette, der i 1852 er bleven gjort noget lavere, er forneden opført i Middelalderens Slutn. af huggen Kamp, foroven af Mursten. I en til den vestre Taarnmur føjet Stottepille findes den murede Opgang til Taarnet. Samtidig med at Taarnet gjordes lavere, blev et Vaabenhus, mod S., nedrevet. Kirken har fladt Bræddeloft; den oprindl. Granitkorbue er bevaret; Taarnrummet med bred Spidsbue ind til Skibet er overhvælvet og ved en Mur delt i to Afdelinger, af hvilke den vestl. benyttes som Vaabenhus. Altertavlen (Jesus i Getsemane) er malet 1860 af A. Schiøtt (den ældre, fortræffeligt udskaarne og velbevarede Tavle i gotisk Stil, paa Skibets Nordvæg, har i Midtfeltet Fremstilling af Gudfader med den korsfæstede samt St. Anna, Maria og St. Katharina, paa Sidefløjene de tolv Apostle). Lille romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra 1586 med Indskr. Olaus Nicolai Wibistorp. Den øverste Kirkestol har Lindenovernes Vaaben og Bogstaverne B. L. I Skibet et godt udskaaret Krucifiks og et Epitafium over Generalauditør K. N. Bornemann til Ormholt, † 1796.

Ormholt (Vormholt) tilhørte midt i 15. Aarh. en Adelsmand Anders Thomesen, hvis Enke mageskiftede den til Bispen i Børglum; 1464 skrev dog en Adelsmand Mogens Henriksen sig til O. Den tilfaldt ved Reformationen Kronen, men ejedes 1552 og 1574 af Fru Helvig Geye og blev 1683 af Friherre Jens Juel solgt til Forpagter paa Dybvad Søren Pedersen Kjærulf (13 Td. Hrtk.), hvis Enke Anne Jespersdatter Hegelund 1707 afhændede en Halvpart i O. (10 Td. Hrtk.) til sin Søn Henrik Sørensen Kjærulf, der 1710 solgte den til sin Svoger Mag. Henr. Klein, Præst i Jerslev, der siden udkøbte sine andre Medarvinger og 1733 ved Auktion solgte O. med Gods (20 og 220 Td. Hrtk.) for 7900 Rd. til Forpagter paa Gjettrup Henr. Kjeldsen, † 1755, hvis Enke Karen Hansdatter døde 1765, hvorefter Arvingerne solgte deres Part i O. med Tiender og Gods (20, 52 og 263 Td. Hrtk.) til deres Broder og Svoger Kjeld Nicolaus Bornemann, † 1796 som Generalauditør, hvorefter den (20, 59 og 279 Td. Hrtk.) 1797 blev købt paa Auktion for 41,000 Rd. af Jørgen og Severin Gleerup. Senere har den været ejet af Schørring, Kaas og Sognepræst til Torslev-Lendum Knud Schott Deichmann († 1823), hvis Enke solgte den 1827 til H. Chr. Bruun, hvis Søn L. D. Bruun, den nuv. Ejer, overtog den 1872 efter Moderen for 47,000 Rd. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af to Bindingsværksbygninger i 1 Stokv., er opf. 1854 af Grundmur med Kviste og takkede Gavle.

Heiselt nævnes 1435. Den tilhørte 1599 Mogens Andersen (Vognsen), 1616 hans Enke Fru Karen Hvas, 1652 en Gertrud Clausdatter, 1662 (da den kun kaldtes en stor Bondegaard) Henr. Rantzau, omtr. 1670 Fr. Rodsteen, 1682 dennes Enke Kirsten Beck, hendes Datter Ide Rodsteen, † 1725, g. m. Konferensr. Jørgen Bille, † 1736, deres Datter Christine Birgitte Bille, g. m. Schack Vittinghof Greve Holck (1755 kaldes H. for Hovedgaard), der 1740 solgte H. (17 og 101 Td. Hrtk.) til Lars Broerholt, † 1750. Enken Johanne Rafn ægtede 1752 Niels Iversen fra Burholt, der 1787 ved

Auktion solgte H. (20 og 110 Td. Hrtk.) for 15,000 Rd. til Severin Benzon von Deden († 1817). Senere har den været ejet af Familien Pape, under hvem en Del af Godset blev bortsolgt; H. selv blev solgt 1888 til Hartz, der 1893 mageskiftede den til V. Jensen, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen er gammel, opf. af Munkesten i 1 Stokv. (Se *L. Røjkjær*, Noget om Hovedgaarden H., i Saml. til j. Hist. X S. 265 flg.).

Skavange hed 1494 Skattewange og tilhørte Børglum Kloster; 1525 skrives Niels Torlufsen Basse til S., men har vel kun haft Gaarden i Forlening, thi 1559 blev den af Kronen mageskiftet til Jens Markorsen Rodsteen, hvorefter den kom til hans Søn Markor R., hvis Datter Anne bragte den til sin Ægtefælle Axel Urne, der 1634 solgte den og en anden Gaard „Torslevdal" m. m. til sin Søster Jfr. Anne Urne, som ægtede Enevold Seefeld, der 1635 solgte disse Gaarde til Malte Sehested.

Elsthave er vel den „Ølshave", hvortil Niels Henriksen Krag skrev sig 1638. *Vangkjær* nævnes 1568 og tilhørte da Bjørn Kaas. — I *Torslev* boede 1467 en Adelsmand af Slægten Prip.

Paa Ris Fattiggaards Mark har der ligget en stor Gravplads med næsten 100 Gravhøje af forskellig Form, runde, aflange eller trekantede og ofte stenindhegnede; omtr. Halvdelen er undersøgt. Gravpladsen tilhører den senere Jærnalder og turde snarest indeholde Ligene af Svenskere eller Normænd.

Torslev hørte vistnok til Volstrup indtil 1555, da Lendum blev Anneks til T.

Litt.: *L. Røjkjær*, Skovene i T. Sogn i 17. Aarh., Saml. til j. Hist. X S. 273 flg.

Skæve Sogn omgives af Torslev, Hørby, Albæk, Vor, Hellevad og Hellum Sogne samt Børglum Hrd. (Jerslev S.). Kirken, mod Ø., ligger omtr. 2 Mil S. V. for Sæby og $3^1/_2$ Mil S. Ø. for Hjørring. De især i den vestl. Del (som er Østskraaningen af jydske Aas) højtliggende og bakkede Jorder ere sandede og muldede, nogle Steder lerblandede, især mod Ø. Lidt Skov (Stagsted Sk.). Sognet er rigt paa mindre Vandløb, der forene sig med den gennem Sognet løbende *Vorsaa*. Gennem det sydøstl. Hjørne gaa Landevejen fra Sæby til Aalborg og Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 8214 Td. Ld., hvoraf 2767 besaaede (deraf med Rug 735, Byg 235, Havre 1068, Blands. til Modenh. 445, Grøntf. 17, Kartofler 105, andre Rodfr. 158), Afgræsn. 1751, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2190, Have 33, Skov 525, ubevokset 6, Moser 132, Kær og Fælleder 291, Hegn 20, Heder 375, Veje og Byggegr. 124 Td. Kreaturhold 1898: 441 Heste, 2109 Stkr. Hornkvæg (deraf 1394 Køer), 1209 Faar, 1238 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 312 Td.; 65 Selvejergaarde med 257, 1 Fæstegd. med 4, 130 Huse med 47 Td. Hrtk og 39 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1319 (1801: 766, 1840: 925, 1860: 1145, 1880: 1427), boede i 240 Gaarde og Huse; Erhverv: 54 levede af immat. Virksomh., 976 af Jordbrug, 152 af Industri, 18 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirksomh., 37 af deres Midler, og 55 vare under Fattigv.

I Sognet *Skæve* (1408: Skøuæ; udt.: Skjæve) *Kirke* med Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1897 paa Knudseje Mark), Andelsmejeri og Sparekasse (opr. $^{10}/_2$ 1894; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 27,070 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 397, Antal af Konti 100) samt Byerne: *Hugdrup* med Skole; *Stagsted*. Saml. af Huse: *Hugdrupfælled*, *Smaagaarde*, *Raaholt*, *Kjærsgaarde*, *Stagstedhede*, *Stensholt*, *Bollebakken*, *Ørvad*, *Nejsom*, *Vrængmose*. *Karmisholt Skole*, *Spaanhede Skole*. *Dybvad Jærnbanestation* med By, stort Teglværk, Fællesmejeri (Dybbro) og Friskole. Hovedgaarden *Dybvad* har 55 Td. Hrtk., omtr. 1350 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 50 Have, Gaardspl. og Veje, 500 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører $^3/_4$ Td. Hrtk. Fæstegods. Hovedgaarden *Knudseje* har 25 Td. Hrtk., 450 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, 20 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører 1 Td. Hrtk. Fæstegods. Gaarden *Solholt* har 12 Td. Hrtk., 300 Td. Ld., hvoraf 100 Eng og Kær, 26 Granskov, Resten Ager. Præstegaarden har omtr. 10 Td. Hrtk.

Andre Gaarde: *Brønden* med Kro, *Lykkesholm* med Vandmølle, *Nymølle* med Vandmølle, *Knudseje* Vandmølle, *Tøsbæk*, Vejr- og Vandmølle, *Hugdrup* Vandmølle.

Skæve S., en egen Sognekommune, delt i Fjerdingerne Albæk, Lyngsaa, Vorsaa og Søraa, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 453. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Dybvad.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Taarn mod V. Den er opført af huggen Granit og store Mursten. Af den ældre, romanske Kirke staar kun lidt tilbage, da Murene have været nedtagne, paa enkelte Steder lige til Grunden, og genopførte til Dels af Mursten med indblandede Granitkvadre fra den ældre Bygning. Det ældste bevarede Parti er den nordre Kormur, der hviler paa en huggen Granitsokkel med Skraakant; her findes et lille, rundbuet (tilmuret) Vindue. Koret og Skibet ere overhvælvede. Taarnet, forneden af huggen Kamp fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten, har overhvælvet Underrum med Fladbue ind mod Skibet; der har tidligere Ø. for det nuv. staaet et andet Taarn. Da et Vaabenhus mod S. nedbrødes for omtr. 50 Aar siden, henlagdes Indgangen til Taarnets Vestside. Paa Korhvælvingen findes Kalkmalerier med Fremstillinger af Lidelseshist., fra Slutn. af 16. Aarh., efter Sagnet bekostede af Ingeborg Skeel til Vorgd. (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 58). Altertavlen, i Renæssancestil, har tarvelige Malerier fra ny Tid. Kalk og Disk, af fortrinligt Arbejde, med Fremstillinger af Lidelseshistorien, ere ifølge Indskrift skænkede 1568 af Axel Juul til Villestrup og Fru Kirsten Lunge. Lille, romansk Granitdøbefont med rudeformede Ornamenter. Prædikestol fra 1587. Klokken, uden Indskr., er fra Midten af 15. Aarh. — Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsten H. Kampmann, † 1795.

Dybvad blev af Kronen 1578 mageskiftet til Fru Karen Krabbe, Niels Skeels. Den tilhørte senere Fru Ide Sophie Skeel, g. m. Chr. Reedtz; hun, der i Bircherods Dagb. S. 383 omtales for sit „usømmelige Forhold i adskillige Maader, særdeles ved Skovenes skammelige Forhugning ved D. og Knudseje, samt Bøndernes uforsvarlige Medfart og endel mere", døde 1704, og s. A. solgte Ove Skeel til Birkelse til Jfr. Sophie Christiansdatter Reedtz D. (47 Td. Hrtk.), Knudseje (14 Td. Hrtk.) med Tiender (16 Td. Hrtk.) og en stor Del Gods. Hendes Ægtefælle Generalmajor Stauffenberg solgte 1733 D. og Knudseje med Tiender osv. til Jens Todberg, † 1745, og paa Auktion efter dennes Enke Margrethe Foss blev D. og Knudseje med Tiender og Gods (henh. 47, 14, 16 og 280 Td. Hrtk.) 1748 købt for 22,010 Rd. af Jens Jakobsen Gleerup, der 1776 skødede begge Gaarde til sin Søn Justitsr. Jørgen Gleerup, † 1798. Senere har den været ejet af dennes Søn Lars G., hvorefter den 1838 købtes for 100,000 Rd. af cand. jur. A. N. Winkel, † 1885; efter Enkens Død 1900 ejes den af Dødsboet. — Hovedbygningen (1662 en Bindingsværksbygning i 1 Stokv.) er opf. i Beg. af 19. Aarh. af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist; paa den ene Ende af Laden staar Aarst. 1640, paa den anden 1777, paa Hestestalden 1786.

Knudseje tilhørte 1578 Kronen, men blev mageskiftet bort til Peder Munk; 1648 tilhørte den Fru Margrethe Marsvin, Jørgen Urnes, der pantsatte den til Fru Birgitte Lindenov. Datteren Fru Dorte Urne solgte 1655 K. til Erik Hvas, der dog snart maa have afhændet den, thi 1656 skrev Erik Kaas sig til K., som han 1658 skal have oprettet til en Hovedgaard (tidligere kun Bondegaard). Erik Kaas solgte den 1662 med Mølle, to Gaarde osv. til Ridefogden paa Odden Eiler Eilersen, men 1663 udgav han et nyt Skøde paa den til Otte Christensen; disse Handler maa dog være gaaede overstyr, thi først 1675 fik Eiler Eilersen Holm af Erik Kaas endeligt Skøde paa K.; han solgte den 1677 til Otte Skeel. Den havde derefter fæiles Ejer med Dybvad. 1776 kaldes K. en privilegeret, men ukomplet Hovedgaard (14 Td. Hrtk.) med Mølle og Skov (4 Td. Hrtk.). 1802 ejedes den af Justitsr. Gleerups Søn Jens G., senere af C. A. Færch og Lars Gleerups Søn Jørgen G., hvis Enke blev gift med Godsforvalter C. T. Henrichsen († 1890), derefter af Henckel, der 1891 solgte den til P. Christensen, der 1898 solgte den for 135,000 Kr. til den nuv. Ejer, C. Petersen. — Hovedbygningen er opf. i Beg. af 18. Aarh. og bestaar af en Hovedfløj og to Sidefløje, af Grundmur i eet Stokv.

Sognet er bekendt af den „Dronninglundske Mordsag" 1841, da 5 Beboere af Skæve og 2 af Hellum Sogne toge sig selv til Rette og dræbte nogle Forbrydere,

der længe havde huseret i Egnen, uden at Øvrigheden havde formaaet at udrette noget.

Ved Nejsom er der 1894 undersøgt Rester af en formentlig fra Slutn. af 16. Aarh. stammende Glasovn, omtr. $6^1/_2$ F. bred indvendig. I Ovnen har der været brugt Sidefyring. Væggene have væsentlig været byggede af Sandstensblokke; Ildkanalen, der gik midt gennem Ovnen, har været belagt med Kampesten, og paa hver Side af den har der været en Afsats til Diglerne. I Ovnen fandtes Rester af Glas, Digler osv. Rester af en lignende Ovn fandtes paa Gaarden Hyttens Mark.

Albæk Sogn omgives af Volstrup, Hørby, Skæve, Vor og Dronninglund Sogne, samt Kattegat. Kirken, mod V., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Sæby og 5 Mil N. Ø. for Aalborg. De mod V. noget højtliggende og bakkede (Albæk Bakker, højeste Punkt Degnehøje, 254 F., 80 M., med trig. Station), mod Kysten lave Jorder ere overvejende muldsandede og sandede, flere Steder dækkede af Heder. En Del Skov (Rugtved Sk., Lyngsaa Fredskov, Falden Sk., Holbækkjær m. m.). Fra V. til Ø. løber *Vorsaa*, paa flere Steder med smukke, skovklædte Bredder. Gennem Sognets vestl. Del gaar Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 13,744 Td. Ld., hvoraf 4643 besaaede (deraf med Rug 1292, Byg 447, Havre 1562, Boghvede 6, Spergel 68, Blandsæd til Modenh. 593, Grøntf. 202, Kartofler 263, andre Rodfr. 204, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 3490, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 2428, Have 56, Skov 662, ubevokset 184, Moser 202, Kær og Fælleder 192, Hegn 14, Heder 1395, Stenmarker 23, Flyvesand 188, Veje og Byggegr. 256, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1898: 715 Heste, 2970 Stk. Hornkvæg (deraf 1952 Køer), 2141 Faar, 1682 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 450 Td.; 124 Selvejergaarde med 394, 175 Huse med 55 Td. Hrtk. og 46 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2268 (1801: 1501, 1840: 1672, 1860: 1942, 1880: 2206), boede i 409 Gaarde og Huse; Erhverv: 51 levede af immat. Virksomhed, 1632 af Jordbr., 47 af Fiskeri, 241 af Industri, 31 af Handel, 13 af Skibsfart, 118 af forsk. Daglejervirks., 88 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Albæk* med Kirke, Præstegd. og Skole; og *Lyngsaa* (1501: Lyungsø) med Skole, Pogeskole, Missionshuset „Tabor" (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1893), 3 Møller, Købmandsforretn., Andelsmejeri (Heimdal) og Redningsstation; ved Lyngsaa tænkes 1901 opf. en Annekskirke til Albæk; *Favrholt*; *Vorsaa* (1328: Worthæsaa, 1408: Wordsaa) ved Aaens Munding — 1. Febr. 1890: 79 Huse og 412 Indb. (1801: 271, 1840: 264, 1860: 275, 1880: 410) —, med Skole, Missionshuset „Til Guds Ære" (opf. 1897), Købmandsforretn., Kro, 2 Møller, Toldsted og Udskibningssted. *Nørre-Søraa* med Skole. *Præstbro Jærnbanestation* med Privatskole, Forsamlingshus (opf. 1889), Kro, Maskinfabrik, Mølle, Andelsmejeri, m. m. Saml. af Gde. og Huse: *Knøsene*, *Mølholt*, Huse, med Skole og Købmandsforretn., *Nør-* og *Sønder-Klit*, *Bjærgene*, Huse, *Donstedmark*, Huse, *Holbæk*, Gde. og Huse, med Vand- og Vejrmølle, *Faldet*, *Pilværn*, Gde., *Fæbroen*, Gde., med Skole (opf. 1900) og Andelsmejeri, *Søraalund* og *Søraamark*, Gde. Hovedgaarden *Store-Rugtved* har omtr. 24 Td. Hrtk., 710 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 100 Skov, 50 Hede, Resten Ager. Gaarden *Kringelhede*: $17^1/_8$ Td. Hrtk., 350 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 22 Skov, Resten Ager (en Mølle og tre Huse). Gaarden *Donsted*: 15 Td. Hrtk., 420 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 110 Skov, Resten Ager (en Mølle, et Savværk og 3 Huse). Gaarden *Tveden*: $13^1/_2$ Td. Hrtk., 240 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 20 Skov, Resten Ager (2 Huse). Desuden Gaardene *Østerbroen* (11 Td. Hrtk.), *Lille-Rugtved* (11 Td. Hrtk.), *Siverslet* (9 Td. Hrtk.), *Engbæksgd.*, m. m.

Albæk S., een Sognekommune med Vor Sogn, men delt i et vestl. og østl. Sognefogeddistr., hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 464. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vorgaard.

Kirken bestaar af Skib, Kor, Tværskib mod N., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Det ældste Parti, Skibet og Koret, er bygget i Overgangstiden mellem den romanske og gotiske Periode. Et Par af de oprindelige, romanske Vinduer ere bevarede. Mod V. er Skibet blevet forlænget med omtr. Halvdelen af dets oprindel. Længde, maaske paa samme Tid som Taarnet er blevet tilføjet. Det yngre Vaabenhus har et lille (nu tilmuret) spidsbuet Vindue samt Kamgavl med Blindinger. Tværskibet, med Aarst. 1661, aabner sig ind til Skibet ved en bred Rundbue; i Vestgavlen findes en (nu tilmuret) Dør. Af Skibets Døre er den nordl. tilmuret; den sydl., der fører ind til Vaabenhuset, er fladbuet. Skibets overhvælvede Forlængelse (maaske Resterne af et tidligere Taarn) adskilles fra den oprindel. Del ved en Mur med høj Spidsbue og ved en i ny Tid opført Mur fra det overhvælvede Taarnrum. Kirken har fladt, gibset Loft; oprindelig, halvrund Korbue. Fra romansk Tid hidrøre Alterbordet, af

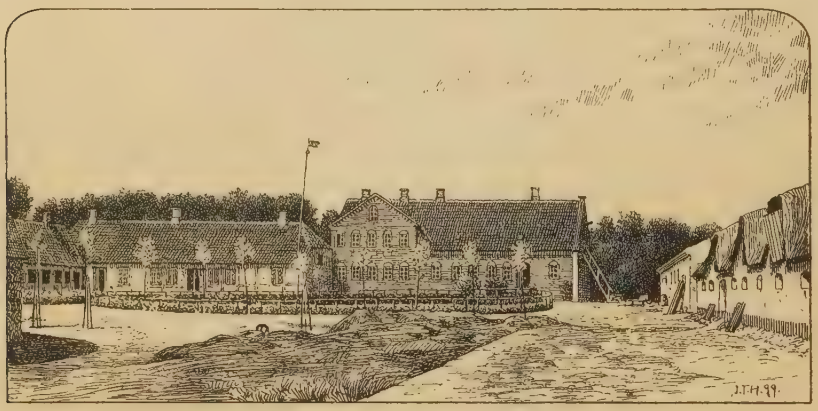

Rugtved.

huggen Granit, og Granitdøbefonten, hvis Fod og Kumme bære Kors. Altertavlen bestaar af et nyt Krucifiks. Prædikestolen, fra 1579, har Bannernes, Skeelernes, Rosenkrantzernes og Krabbernes Vaabener samt Indskrifterne: Otte Banner og Ingeborg Skeel lod mig bygge. Paa Skibets Nordvæg et Krucifiks. Over Korbuen er indmuret et Epitafium over Præsten Laur. Bjørn Spliid, † 1769, og Hustru Anna Catharine Steenfeldt, † 1788. Klokken har Ingeborg Skeel ladet omstøbe 1594. Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsten J. Hansen Steenfeldt, † 1743, og Hustru.

Det gamle *Rugtved Slot* (1377: Ruchtwedh, 1389: Ruhgthweet) fik Vald. Atterdag ifl. et Stadfæstelsesbrev af 1401 af sine Fjender „og der gav Penge til", og Dronn. Margrethe afkøbte Arvingerne deres Ret dertil. Hun pantsatte det 1377 til Albrecht Andersen; 1393 gav hun det for sin Sjælemesse til Børglum Bispestol „med saa Skjel, at Bygningen, baade Sten og Træ, straks skulde nedbrydes og bruges til Domkirkens Bygning i Børglum". Hvis dette er sket, er der senere opstaaet et nyt Rugtved. Den ejedes 1557-68 af Hans Eilersen (Stygge), g. m. Maren Jørgensdatter fra Donsted. Ved 1660 ejedes den af Manderup Parsberg, der havde faaet den med sin første Hustru Ellen Arenfeldt. Han ejede den endnu 1672, men 1684 blev den (24 Td. Hrtk.) af Assessor Jens Poulsen Koldingh solgt til Peder Hansen paa Holbækgd., hvis Svigersøn Kaptejnlieutn. Ebbe Ulfeld Giedde 1699 solgte den til Kirsten Hansdatter, sl. Søren Nielsen Møllers, som 1725 overdrog den til sin Søn Ritmester Jens Müller; denne skødede 1751 R. for 10,000 Rd. til Major Peder Reedtz, hvis Søn Kmhr. Holger Reedtz-Thott 1791 ved Auktion solgte R. med Skove og

Gods (23, 6 og 463 Td. Hrtk.) samt Vorgd. for 104,250 Rd. til Brødrene Niels († 1819) og Jens Steenild; 1820 arvedes R. (med omtr. 50 Td. Hrtk. Bøndergods) af Brodersønnen Anders Steenild; derefter gik den 1846 over til dennes Svigersøn J. H. Ahnfeldt, hvis Søn, Stiftamtmand J. H. A., fra 1895 er den nuv. Ejer. Fæstegodset er nu bortsolgt. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af et Bindingsværkshus i 2 og et i 1 Stokv., er til Dels ombygget og opf. 1855 med Grundmur i moderne Stil. Nær ved Bygningen ligger den gamle, anselige, men temmelig ødelagte Slotsbanke, omtr. 200 F. lang og 100 F. bred, der mod N. og S., delvis maaske ogsaa mod V. har været dækket af 3 Grave og 2 Volde (delvis sløjfede og tilkastede) og i øvrigt af Aaløb. Paa Banken findes Rester af Murværk og spredtliggende Munkestensbrokker. Ved Gravning har man fundet tydelige Spor af, at Bygningen er ødelagt ved Ild.

I *Donsted* laa fordum en adelig Sædegaard, der tilhørte en Linie af Slægten Bildt, nemlig 1525 Jørgen Pedersen og 1543 og 1556 hans Broder Knud Pedersen; 1578 blev den af Kronen tilskødet Fru Karen Krabbe, Niels Skeels, og var da beboet af en Fru Johanne; 1627 ejedes den af Jfr. Ellen Arenfeldt, 1662 af Jfr. Margrethe Arenfeldt og var da beboet af fire Bønder; 1794 var den delt i 4 Gaarde, tils. 19 Td. Hrtk., under Vorgaard og Rugtved.

Kringelhede var tidligere en adelig Sædegaard, der 1492 tilhørte Ove Nielsen og 1505 Maren Nielsdatter, siden Laurids Friis. Ogsaa den blev 1578 af Kronen mageskiftet til Fru Karen Krabbe. Senere var den Birkedommerbolig.

Gaarden *Krogen* ejedes i 18. Aarh. af Kirstine Unger, g. m. Oberst Gerhard Munthe.

I Sognet er der fredlyst 24 Gravhøje, deribl. de to anselige „Degnehøje"; af Højene ligge 9 i Falden Skov, 9 ved Faldet og 1 ved Fæbroen.

Mellem Bjærgene og Nybro har der været en hellig Kilde.

Paa Gaarden Hyttens Mark fandtes der 1894 Rester af en Glasovn fra Slutn. af 16. Aarh. som i Skæve Sogn (se S. 107).

Litt.: Til A.-Vor Præstekalds Hist., i Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 218 flg.

Vor Sogn omgives af Albæk, Skæve, Hellevad og Dronninglund Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil S. V. for Sæby og $4^1/_2$ Mil N. Ø. for Aalborg. De ikke videre højtliggende Jorder (Ellehøje, 174 F., 55 M.), der dels ere bakkede, dels jævne, ere overvejende sandmuldede og sandede. Lidt Skov spredt hist og her. Gennem Sognet, der gennemstrømmes af *Vorsaa*, gaa Landevejen fra Sæby til Aalborg og, ved Østgrænsen, Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 8668 Td. Ld., hvoraf 3394 besaaede (deraf med Rug 910, Byg 407, Havre 1221, Boghvede 5, Spergel 32, Blands. til Modenh. 508, Grøntf. 68, Kartofler 128, andre Rodfr. 110), Afgræsning 2003, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2537, Have 37, Skov 136, Moser 121, Kær og Fælleder 106, Hegn 17, Heder 94, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1898: 599 Heste, 2554 Stk. Hornkvæg (deraf 1720 Køer), 1642 Faar, 1581 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 395 Td.; 94 Selvejergaarde med 345, 122 Huse med 50 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1848 (1801: 841, 1840: 1072, 1860: 1482, 1880: 1795), boede i 322 Gaarde og Huse; Erhverv: 81 levede af immat. Virksomh., 1272 af Jordbr., 11 af Gartneri, 260 af Industri, 40 af Handel, 3 af Skibsfart, 16 af forsk. Daglejervirks., 76 af deres Midler, og 89 var under Fattigv.

I Sognet *Vor Kirke*, ved Vorgaard (en Præstegaard tænkes opført 1901), og Byerne: *Agersted* med Pige- og Drengeskole, Missionshuset „Salem" (opført 1894), Sparekasse (opr. $^1/_4$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 106,982 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 15,934 Kr., Antal af Konti 570), Mølle, Markedsplads (Marked i September) og Jærnbanestation; *Idskov* (1403: Egheskowgh) med Skole. *Bitteby*; *Flauenskjold*, ved Landevejen, Gde., med Missionshuset „Bethesda" (opf. 1898), Vestengaardens Skole, Kro, Læge- og Dyrlægebolig, Købmandsforretn., flere Haandværkere, Andelsmejeri, Markedsplads (Marked i Apr., Sept. og Nov.), Postekspedition og Telefonstation. *Agersted Fattiggaard* paa

Gaarden Enodden (opr. 1878, Plads for 41 Lemmer). Saml. af Gde. og Huse: *Vesterskov* med Skovmølle, Vand- og Vejrmølle, *Agersted -Fælled, -Skov*, og *-Eng*, *Baandhagen*, *Lilien*, *Rosen*, *Store*, *Togaarde*, *Gaardsholt*, *Kjæret*, *Smalbro*, m. m. Hovedgaarden *Vorgaard* har 87 Td. A. og E. Hrtk., $1448^3/_8$ Td. Ld., hvoraf $329^5/_8$ Eng, $15^7/_8$ Tørvemose, $33^3/_4$ Bygninger, Veje m. m., Resten Ager, samt af Skove, hvortil alt Fæstegodset er omdannet, $13^1/_2$ Td. A. og E. Hrtk. og $16^3/_4$ Td. Skovsk., $1994^5/_8$ Td. Ld., hvoraf 1090 i Dronninglund Sogn, Resten i Vor, Albæk, Volstrup, Hellum og Hellevad Sogne; til Vorgd. høre Vor Kirke- og Kongetiende og Albæk Kirketiende. Gaarden *Albertinesminde*: 13 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., hvoraf 42 Eng, Resten Ager (3 Lejehuse). Andre Gaarde: *Tranget*

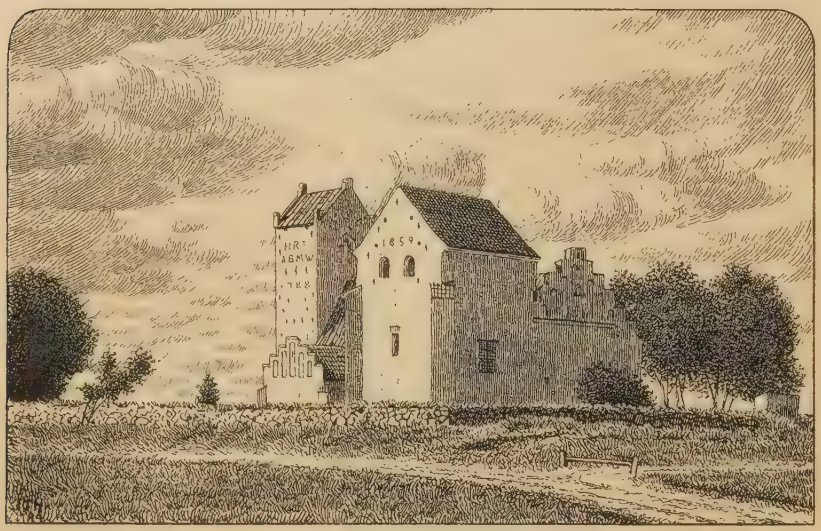

Vor Kirke.

(omtr. 12 Td. Hrtk.), *Vester-Idskov* med Mølle, *Bøgeskovhale*, *Svinhaven*, *Rykind*, m. m.

Vor S., een Sognekommune med Albæk, men delt i to Sognefogeddistrikter, Vestengaard og Idskov Fjerdinger og Agersted Fjerding, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Albæk samt under 5. Udskrivningskr.' Lægd 463 a og b. Kirken tilhører Ejeren af Vorgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel paa Korets Sydside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af huggen Kamp paa en Sokkel med Skraakant, men er undergaaet saa mange Ombygninger, at der kun er faa Spor af den oprindl. Stil. Muligt alt i den senere Middelalder er det noget smallere Kor blevet nedbrudt og ombygget i samme Bredde som Skibet samt overhvælvet, ligesom Kapellet, af Mursten, blev tilføjet. Efter Otte Banners Død lod Hustruen Ingeborg Skeel Kapellet forhøje og overhvælve; Vinduerne have Renæssancerammer, og Gavlene, der nu ere ganske simple, have utvivlsomt ogsaa været udstyrede i samme Stil. Taarnet, med det ind til Kirken aabnede, overhvælvede Underrum, er opf. af huggen Kamp og Mursten 1579, om hvilket en Sandstenstavle paa Vestsiden maaske minder; Taarnet udbedredes 1788 af Holger Reedtz-Thott, hvis Navnetræk staar der. Skibet har Bjælkeloft. Vaabenhuset er af Mursten

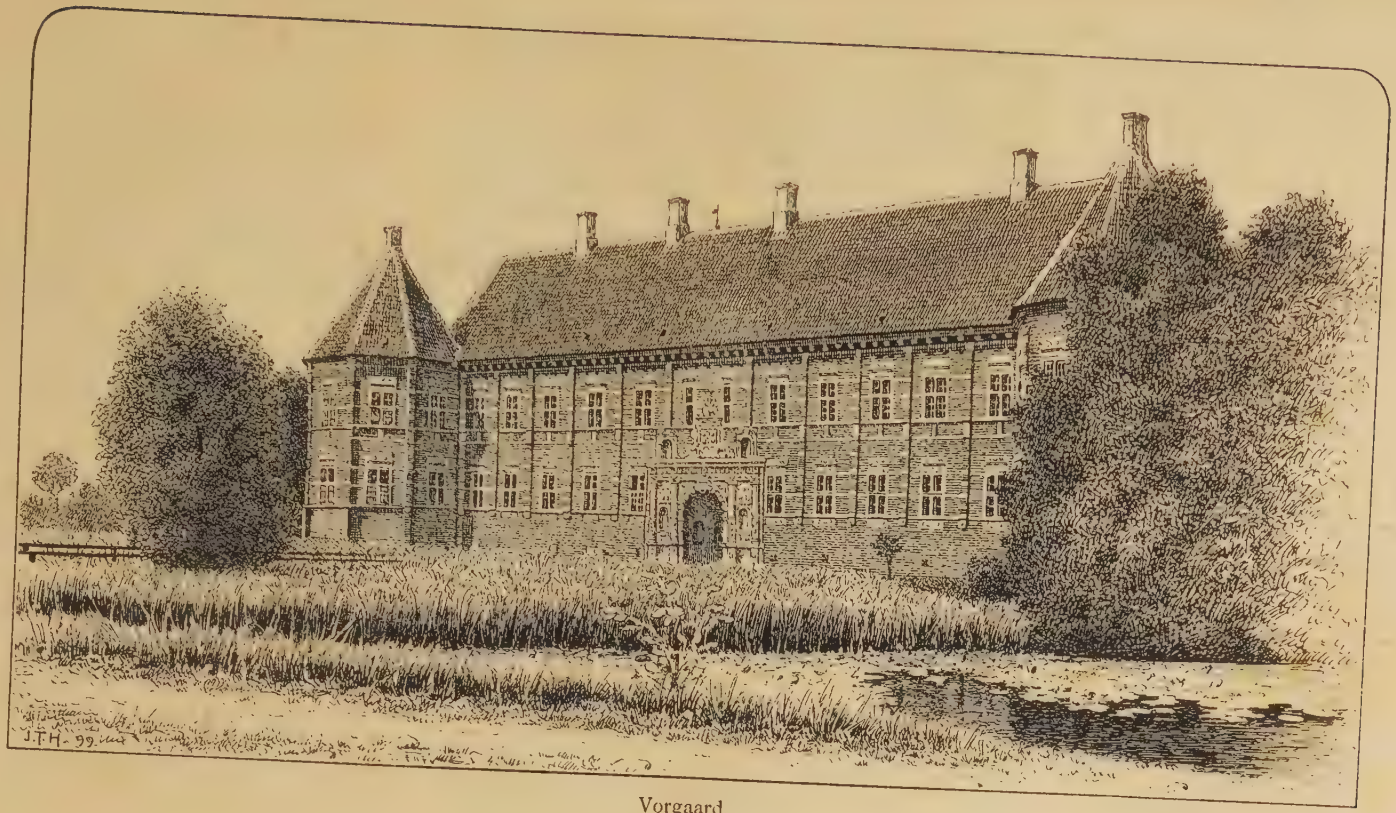

Vorgaard.

med Kamgavl og Blindinger. Altertavlen er i Renæssancestil fra 1621 med et Maleri fra 1777 (Korsfæstelsen) af E. A. Exner. Romansk Granitdøbefont med Hoveder. Prædikestolen er et oprindl. godt Renæssancearbejde, men nu ufuldstændigt. De øverste, udskaarne Stolestader ere fra 1621. Paa Kapellets Sydvæg et af Ingeborg Skeel opsat, fortrinlig udført Sandstensepitafium (restaur. 1874) over hende og Manden, begge knælende (afbildet i Ude og Hjemme, 1878, S. 39 og i Tidsskr. for Kunstindustri 1890 S. 101); i Østmuren Mindesten over Niels Skeel, † 1561, hans Hustru Karen Krabbe og Sønnen Hans Skeel, † 1565 paa Falkenberg Hede. I Kapellets Ydermur en Sten med Vaaben og Indskr., der fortæller, at Ingeborg Skeel som Enke „lod bygge denne Kirke og Kapel forandre". Kisterne, der have staaet i Kapellet og i Kælderen under dette og Koret (se D. Atl. V S. 293), ere nedsænkede paa Kirkegaarden.

Vorgaard ejedes 1481 og 1494 af Anders Pedersen. De to Dele af Gaarden bleve 1518 solgte af Jacob Andersen til den børglumske Bisp Niels Stygge, der lagde den under Bispestolen og forsynede den med Bøndergods og anselige Byg-

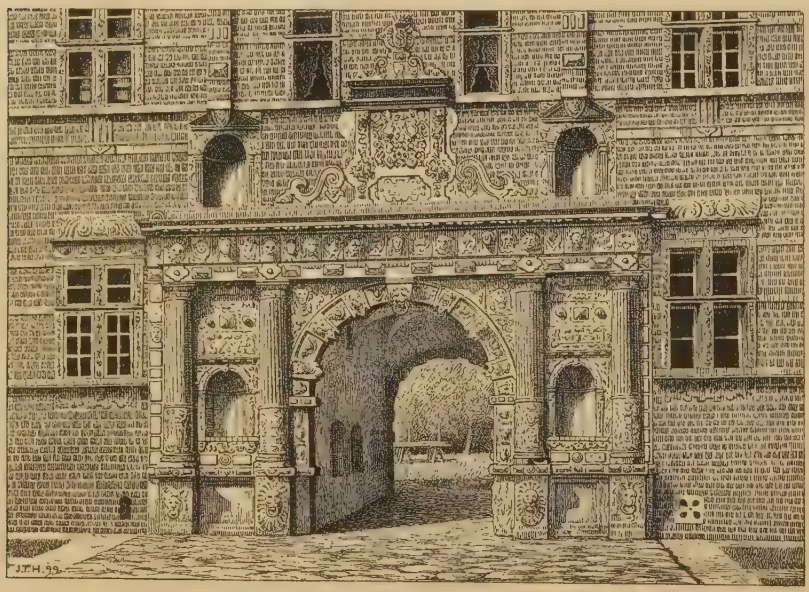

Vorgaards Portal.

ninger. 1534 blev den indtagen og afbrændt af Skipper Klement; efter et Sagn maatte Bispen Stygge Krumpen skjule sig i „Peder Ridemands Bagerovn" med sin Frille, Elsebet Gyldenstierne. Efter Reformationen tilfaldt den Kronen, der bortforlenede den, indtil den 1578 blev mageskiftet mod Nygaard ved Kolding til Karen Krabbe og Ingeborg Skeel, g. m. Otte Banner til Asdal, † 1585 barnløs. Om Fru Ingeborg Skeel, † 1604, fortæller Sagnet meget ondt, især om hendes Grusomhed mod de undergivne og Gerrighed, ligesom det lader hende spøge paa Gaarden (Præsten har manet hende ned i et Morads, „Pulsen"; hver Nytaarsnat nærmer hun sig et Hanefjed til Gaarden, og naar hun kommer saa nær, at hun kan kigge ind af Vinduet, skal V. gaa til Grunde). Efter 1604 splittedes Godset, men samledes atter af Jørgen Arenfeldt, der ejede V. under Svenskernes Indfald i 1644. I Krigen blev den svenske Besætning, der havde besat den, nødt til at kapitulere, idet Vogn Vognsen til Stenshede med Omegnens Bønder indtog V. Jørgen Arenfeldts Svigersønner Chrf. Fr. v. Buch og Tage Høg skrev sig derefter til V., den sidste endnu i 1671, men før 1692 var den kommen til Baron Jens Juel, hvis Svigersøn Kmjkr. Fr. Vind 1694 tilskødede sin Svoger Holger Reedtz sin Hustrus Tredjepart i V. Gaard og Gods (426 Td. Hrtk.) med Tiender (39 Td. Hrtk.). Efter Holger Reedtz's Død 1707 tilhørte V.

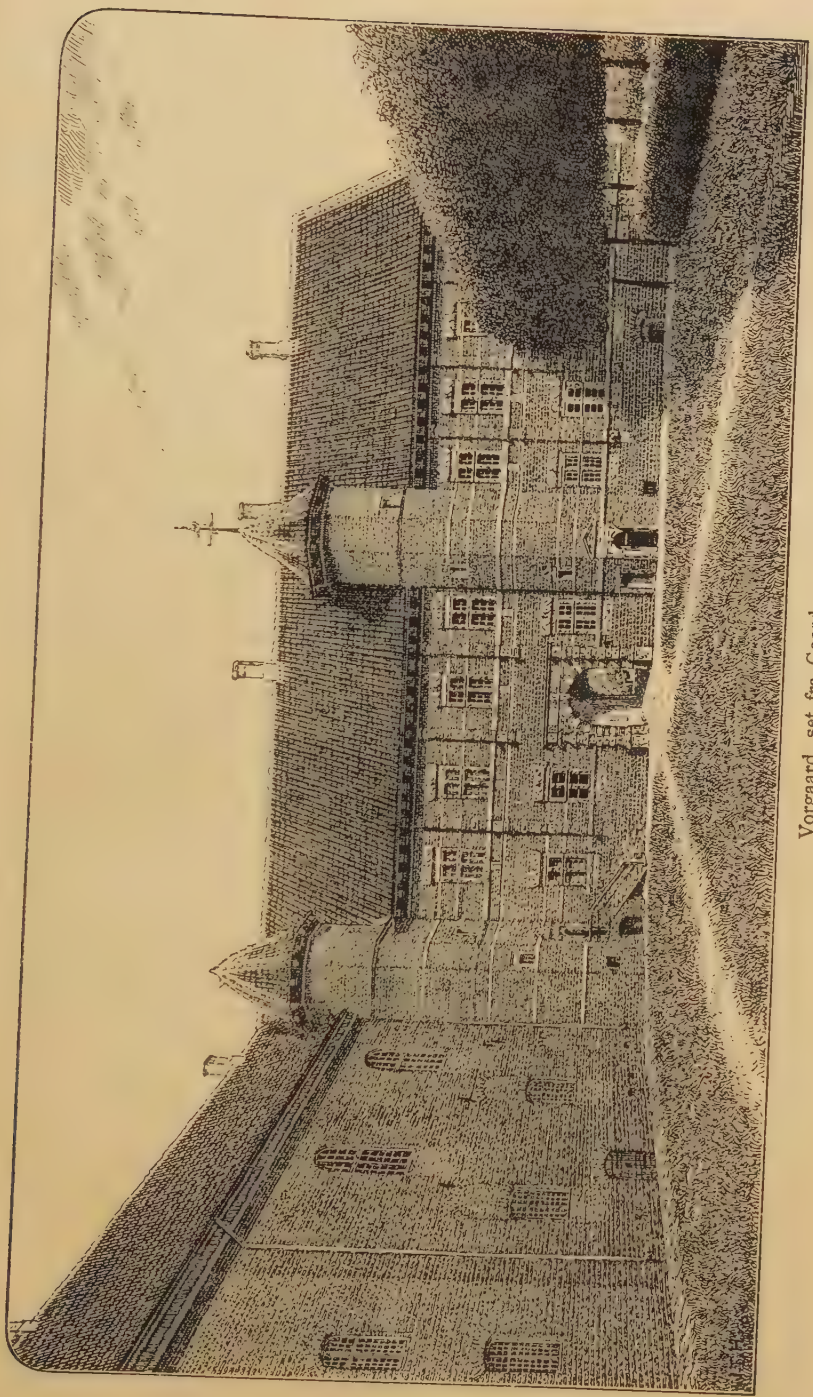

Vorgaard, set fra Gaarden.

hans Enke Berte Christine Baronesse Juel, † 1732, og Søn Peder Reedtz, † 1780, hvis Søn Kmhr. Holger Reedtz-Thott 1791 ved Auktion solgte V. med Skove, Tiender (henh. 98, 27 og 54 Td. Hrtk.) samt Rugtved og Bøndergods (463 Td. Hrtk.) for 104,250 Rd. til Brødrene Niels († 1819) og Jens Steenild, dog med Forbehold af Forkøbsret. Jens S. efterlod den 1825 til sin Datter, hvis Mand, Overkrigskommissær J. Fr. Schultz og dennes Søn af s. Navn solgte den 1842 til Kmjkr. E. E. Rosenørn, Kmjkr. H. A. Hoppe og Jægerm. H. Bloch, af hvilke førstnævnte overtog den 1849 (med Gods) for 230,000 Rd., først sammen med Konferensr., Højesteretsassessor P. J. Bruun og fra 1865 alene, indtil han 1872 solgte den (uden Gods og uden de senere tilkøbte Skove) for 305,000 Rd. til den nuv. Ejer, cand. jur. P. B. Scavenius.

Hovedbygningen, der hører til Landets interessanteste Herregaarde, ligger i et Mosedrag, omgiven af 100 F. brede Grave, over hvilke fører en fast Bro i Stedet for den tidligere Vindebro. Den bestaar af to under en ret Vinkel sammenstødende, grundmurede Fløje i to Stokv. med Kældere. Den østl. Fløj, Hovedfløjen, er opf. af Ingeborg Skeel omkring 1590 (paa den under Kirken omtalte Sten paa Kapellets Mur staar, at hun lod Gaarden opføre 1586, over Portalen staar 1588 og 1591), i ældre Renæssancestil af røde Mursten med talrige Sandstensforsiringer om Port og Vinduer og Sandstensbaand og Pilastre paa Murfladerne. Rigest udstyret er Hovedportalen mod Ø. med Fodstykker med Løvemasker, der bære doriske Søjler, hvis nederste Dele omsluttes af rigt ornamenterede Bælter; Arkitraven og Portbuen ere udstyrede med Menneskehoveder og Masker, og i Frontespicen er der en Tavle med Otte Banners og Ingeborg Skeels fædrene og mødrene Vaabener og en Indskrift, der fortæller, at hun som bedrøvet Enke lod Huset bygge; over Frontespicen staar et kronet Skjold med et sammenslynget F S. Porten har Hvælvinger (oprindl. 1 Stokv. højere). Paa hvert af Fløjens Yderhjørner staar et ottekantet Taarn, og midt paa Indersiden et lignende med Opgang til Bygningens to Dele, der adskilles ved den høje Port. Endelig er der et Trappetaarn i Hjørnet mellem denne Fløj og Nordfløjen; paa en Sten ved Døren staar: 1738, hentydende til en Restauration. Kældrene ere overhvælvede, men Værelserne ere helt omdannede; dog ere endnu bevarede nogle udskaarne Egetræsdøre og to Kaminbukke (se Tegn. af ældre n. Arkit. 1. S. 4. R. Pl. 18). Nordfløjen bestaar af to Dele, af hvilke den østl., af røde Munkesten i Munkeskifte, er den ældste, fra 16. Aarh., fra før Branden 1534 (flere halvt forkullede Bjælker have vidnet om denne). Kælderen har dobbelte Tøndehvælvinger, hvilende paa 4 firkantede Murstenspiller; i Kælderen findes et mørkt Fangehul, „Rosodonten", til hvilket man kun kommer gennem en smal Dør, hvorigennem man maa krybe. Første Stokv., med to Rum, har Krydshvælvinger; i det største samles de 4 Hvælvinger i Midten paa en Kampestenssøjle; andet Stokv., med fladt Loft, har været een Sal, prydet med simple Kalkmalerier; 3. Stokv. var Vægtergangen. Den vestl. Del af Nordfløjen, fra Slutn. af 16. Aarh., er af røde Munkesten i Blokskifte og uden hvælvede Rum; dens blindingsprydede Kamgavl mod V. er opf. 1876 i Lighed med Fløjens Østgavl, som endnu ses oppe paa Loftet ind mod Hovedfløjen. Der har ogsaa været en sydl. Fløj af Bindingsværk, vistnok opf. i 17. Aarh. (1662 beskrives Bygningerne som bestaaende af to grundmurede Huse i to Stokv., omgivne af en Brandmur, til hvilken der indvendig var bygget 4 Halvtagshuse i 1 Stokv., de 3 af Bindingsværk, det 4. af Grundmur), men denne blev nedbrudt ved en Restauration 1875-78, der navnlig omfattede Nordfløjen. (Se *P. B. Scavenius*, Voergd., i „Ude og Hjemme", 2. Aarg. 1878-79 S. 25 flg., og Tegn. og Grundpl. ved *C. F. Hetsch*, i Nationalmus. Arkiv).

Idskov er mulig det „Eggeskov", hvortil en Adelsmand Niels Juel skrev sig 1504.

Sognet har tidligere (alt før 1555) været Anneks til Albæk, indtil det ved Res. af $^2/_9$ 1896 blev et eget Pastorat.

Dronninglund Sogn, det største i Landet, omgives af Albæk, Vor, Hellevad og Ørum Sogne, Aalborg Amt (Kjær Hrd.) og Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. V. for Sæby og 3 Mil N. Ø. for Aalborg. De i den nordl. Del højtliggende og bakkede Jorder, hvor Vendsyssels højeste Punkt, Knøsen, 432 F., 136 M., ligger, mod S. lavtliggende og jævne, med store Engstrækninger og Moser opfyldte Jorder ere meget forskellige, dels gode, sortmuldede, som i Omegnen af Dronninggaard, dels lerede mod N. Ø., dels skarpe og sandede mod N. og V.; store Stræk-

ninger, saaledes ved Gjer Aa, ere dækkede af Heder. En Del Skov (Dronninglund Storsk., Hestehave). Det gennemstrømmes af *Asaa* og flere Arme af Vorsaa; største Delen af Sydgrænsen dannes af *Gjer Aa.* Gennem Sognet gaa, i den vestl. Del, Landevejen fra Sæby til Aalborg, fra hvilken en Sidevej til Asaa fører midt gennem Sognet, og Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 33,824 Td. Ld., hvoraf dog 1248 Td. Ld. (Ø.-Melholt) under Kjær Herred, Aalborg Amt, om hvis Benyttelse der ikke foreligger speciel Oplysning. Af det samlede Areal var 10,289 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 2397, Byg 967, Havre 4575, Boghvede 11, Spergel 24, Frøavl 20, Blandsæd til Modenh. 1113, Grøntf. 397, Kartofler 560, andre Rodfrugter 219), Afgræsn. 8035, Høslæt, Brak, Eng m. m. 8571, Have 175, Skov 2064, ubevokset 32, Moser 549, Kær og Fælleder 974, Hegn 40, Heder 2129, Stenmarker 17, Flyvesand 63, Veje og Byggegr. 788, Vandareal m. m. 97 Td. Kreaturhold 1898: 1887 Heste, 7978 Stk. Hornkv. (deraf 4632 Køer), 5341 Faar, 4322 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 968 Td.; 240 Selvejergaarde med 794, 2 Fæstegde. med 3, 502 Huse med 163 Td. Hrtk. og 344 jordløse Huse, omtr. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 6067 — foruden 241 i Kjær Hrd. — (1801: 2456, 1840: 3795, 1860: 4471, 1880: 5529), boede i 1147 Gaarde og Huse; Erhverv: 293 levede af immat. Virksomh., 4169 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 820 af Industri, 172 af Handel, 13 af Skibsfart, 278 af forsk. Daglejervirks., 182 af deres Midler, og 98 vare under Fattigv.

I Sognet *Dronninglund Kirke*, ved Vejen til Asaa, sammenbygget med Hovedgaarden Dronninglund, med nærliggende Præstegd. (*Lundager*), Skole, Privatskole, Amtssygehus, opf. 1874 efter Tegn. af Amtsvejinspektør Lunøe, udvidet 1899, med 29 Senge, Epidemihus, opf. 1894, Apotek, Læge- og Dyrlægebolig, Sparekasse (opr. $^5/_4$ 1873; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 465,869 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 29,627 Kr., Antal af Konti 1237), Mølle, Dampbageri, Uldspinderi, Bogtrykkeri, Købmandsforretninger, Tømmerhandel, Handelsgartneri, m. m., Hotel, Jærnbane- og Telefonstation samt Postekspedition. Byerne: *Møgelmose*, ved Asaavejen, med Fattiggaard (Øster-M., opr. 1879, Plads for 38 Lemmer) og Teglværk; *Asaa* — 1. Febr. 1890: 126 Huse og 606 Indb. (1801: 163, 1840: 263, 1860: 269, 1880: 423) — ved Aaens Munding, med Filialkirke, Kapellanbolig, Missionshus (opf. 1890), Skole, Lægebolig, Kro, Mølle, Teglværk, Kalkværk, Dampsavværk, Jærnstøberi og Maskinfabrik, Garveri, Farveri, Maltgøreri, Andelsmejeri, Købmandsforretninger, m. m., Udskibningssted — ved Yderenden af den 1570 F. lange Jorddæmning er der kun 3, men 140 F. uden for den 11 F. Vand —, Toldassistentsted, Postekspedition og Telegrafstation; *Sønder-Søraa*; *Skjellet*; *Dorf* med Filialkirke, Skole og Mølle; *Gammelkirke*; *Torup* med Skole og Købmandsforretn.; *Tolstrup*; *Ørsø* med Skole, Andelsmejeri, Købmandsforretn. og Jærnbanehpl.; *Hjallerup*, ved Asaavejens Udgang fra Sæby-Aalborgvejen, med Skole, Missionshus (opf. 1896), Kro, Købmandsforretn., Mølle, Bageri, Andelsmejeri, Maltgøreri, Markedsplads (Markeder i Apr., Juni, Okt. og Nov., et af de største Hestemarkeder i Landet), Postkontor, Telegrafstation og Sessionssted (Lægd. 454-62); *Stagsted*; *Iry* (og *Tryhede*, Huse) med Folkehøjskole (opr. 1873), Mølle og Købmandsforretn.; *Bolle* med Skole og Jærnbanehpl.; *Østerled* med Skole, Missionshuset Tabor (opf. 1897) og Mølle; *Melholt* (Vester-M.) med Skole; *Gjeraa* (1457: Gethara) med Skole og Kro. Saml. af Gde. og Huse: *Dronninglund-Hovmark*, Huse, *Tusbro*, Gde. og Huse, *Ørsøgaarde*, *Milholt*, Huse, *Kokkenborg*, Gde., *Kovshede*,

Huse, *Jordbroen*, Huse, med Skole, *Asaa-Enge*, Huse, *Asaa Udflyttere*, Gde., *Løgtved*, Gde., *Over-Dorf*, Gde. og Huse, *Storeskoven*, *Obenholt* og *Torup-Hede*, Huse, *Rosenby* (Hedehuse) med Skole, *Kibsgaardhede*, Huse, *Bredholtskov*, *Bolleenge*, *Rævdalsvad*, *Melholt-Enge*, *Skotland*, Huse, m. m. Hovedgaarden *Dronninglund* har 39 Td. A. og E. Hrtk., omtr. 1800 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 200 Skov, 500 Ager; til Gaarden høre 10 Td. Hrtk. Fæstegods og en Mølle. Hovedgaarden *Dronninggaard* har 38 Td. Hrtk., 868 Td. Ld., hvoraf 262 Eng, 70 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre Afbyggergaarden *Civagaard*, 23 Td. Hrtk., 432 Td. Ld., hvoraf 85 Eng, Resten Ager, og et Teglværk. Gaarden *Kvisselholt*: 17 Td. Hrtk. (hvoraf $3^1/_2$ i Vor S.), $409^3/_4$ Td. Ld., hvoraf omtr. 70 Eng, 40 Skov (den med Bøgeskov tilplantede Plantage Marthasminde), Resten Ager. Gaarden *Store-Langhede*: 13 Td. Hrtk., 300 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 33 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre Asaa Vejr- og Vandmølle. Andre større Gaarde: *Store-Bouet*, *Bollegd.*, *Bollehede*, *Holtet*, *Løgtholt*, *Skjelgd.*, *Frederikshvile*, *Dal* med Vandmølle, *Kjærsgde.* med Mølle, *Suddergde.*, *Hedegde.*, *Solholt* Gde., *Holtegd.* (omtr. 12 Td. Hrtk.), m. m.

Dronninglund S., en egen Sognekommune, delt i 5 Sognefogeddistrikter: Hjallerup, Bolle, Strand, Ørsø og Dorf Fjerdinger, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Sæby Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 458 (Hjallerup), 459 (Bolle), 460 (Strand), 461 (Ørsø) og 462 (Dorf). Kirkerne tilhøre Sognebeboerne.

Kirken (se Vignetten S. 96), fordum indviet til St. Klemens, er en anselig Bygning, der bestaar af Skib og Kor, Tværskib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N.; den udgør en Del af Dronninglund Hovedbygning, idet Taarnet er sammenbygget med den sydl. Fløj. Den oprindelige, vestl. Del af Kirken, vistnok en Rest af Klosterkirken (se ndfr.), er opført i Overgangstiden fra romansk til gotisk Stil af røde Munkesten og har Spor af Dekoration med Lisener og Blindinger, der til Dels afsluttes af Rundbuer eller svagt tilspidsede Buer, samt smaa, romanske Vinduer. Ved Middelalderens Slutn. bleve Murene meget forhøjede og Tværskibet, den østl. Del af Skibet, det overhvælvede Vaabenhus og Taarnet (kun halvt saa bredt som Skibet) tilføjede samt Kirken forsynet med spidsbuede Vinduer og Hvælvinger, alt i gotisk Stil og væsentlig af Munkesten med iblandede Granitkvadre. Den yngste Del er det store Kor med elipsebuede Vinduer og spidsbuede Hvælvinger, opf. af Dronn. Charlotte Amalie eller Prinsesse Sophie Hedevig (se D. Atl. V. S. 287); paa den vestl. Korhvælving staar den sidstes Navnetræk og Aarst. 1716. Fra samme Tid stammer vel ogsaa det høje, slanke Taarns nuv. Afslutn. med 4 Spidsgavle og pyramideformet Spir. Taarnrummet, der ikke er forbundet med Kirken, har Renæssancehvælving. Altertavlen er i Renæssancestil fra 1717 med Maleri (Opstandelsen). Romansk Granitdøbefont med Baldakin fra 1723. Udskaaren Prædikestol fra 16.-17. Aarh. I Koret Ligsten over Hans Johansen Lindenov, † 1596, og Hustru Margr. Rosenkrantz, † 1635 (Portrætfigurer). Mindetavle over Etatsr., Staldmester G. F. Haxthausen, † 1719. I Tværskibet en 1719 opsat Mindetavle med versificeret Indskr. over Sophie Hedevigs Fortjenester af Dronninglund. I Gulvet Ligsten over Forpagter Peder Nielsen, † 1770, og Hustru, over Oluf Clemmensen, † 1644, og Hustru, over Forpagter Niels Svendsen Ryberg, † 1697, og Hustru, og over Forpagter Jens Christensen, † 1735. Under Koret en Gravhvælving, hvori hvile bl. a. Henr. Daa til Hevringholm, † 1670, ovenn. Margr. Rosenkrantz, Jacob Lindenov og Hustruen Christence Brahe, begge † 1672, og Jfr. Lisbeth Qvitzow. Den mindste Klokke er fra 1493.

Asaa Kirke er opf. 1886-87 (indviet $^9/_{10}$ 1887) i Rundbuestil af røde Mursten med Bjælkeloft efter Tegn. af Arkitekt F. Uldall. Kirken har Skib og et smallere Kor samt en Klokkestol over Forhallen mod V. Altertavlen er en Kopi efter Dorphs Maleri, Jesus med Barnet. I den vestl. Ende et Pulpitur med Orgel.

Dorf Kirke er opf. 1899—1900 i Spidsbuestil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekt Olesen. Den bestaar af Skib og Kor, Forhal mod V. og en Tagrytter.

Dronninglund er opstaaet af det gamle *Hundslund Kloster*, en Bolig for Nonner af Benediktinerordenen. Hvornaar Klosteret er stiftet, vides ikke, men det nævnes første Gang i et Testam. af 1268 (efter et uhjemlet Sagn skal det være grundlagt af Odinkar Hvide). Det synes at have været et af Landets betydeligere Herreklostre, samlede sig efterhaanden meget Jordegods og havde desuden andre Herligheder, saaledes store Skove, Jagt og Fiskeri, bl. a. i Limfjorden ved Hals, som laa paa dets Grund. Aar 1393 stiftede Dronn. Margrethe i Klosterkirken en evig Messe for sig og sine; i Slutn. af 14. Aarh. fik det Patronatsretten til Vadum Kirke, og det fik ligeledes sit eget Birk. I Spidsen for Nonnerne stod en Priorisse, medens en Prior (i Reglen en verdslig Adelsmand) forvaltede Klosterets Godser. Ved Reformationen blev det ophævet og inddraget under Kronen og var nu en Tid bortforlenet til adelige, saaledes til Gabriel Gyldenstierne til 1544, Cl. Podebusks Enke, Anne Olufsdatter. Nonnerne fik dog Lov til at blive boende, og endnu i et Forleningsbrev af 1574 nævnes, at der skulde skaffes dem deres tilbørlige Underhold. Aar 1581 blev H. mageskiftet til Hans Johansen Lindenov, i hvis Families Besiddelse den forblev i omtr. 100 Aar. Efter Jakob Lindenovs Død 1672 solgte hans Arvinger H. (372 Td. Hrtk.) til Kansler Peder Reedtz, † 1674, som 1669 havde tilbyttet sig Børglum

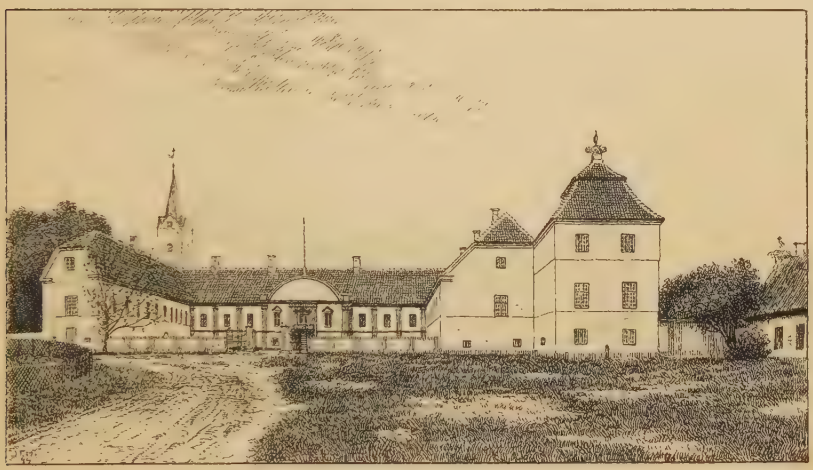

Dronninglund, Hovedindkørselen.

Kloster af Kronen mod sit Fædrenegods Tygestrup paa Sjælland (se II S. 426). Hans Enke Anna Ramel afhændede 1690 H. med tilhørende Skovsgaard, der 1676 var en Ladegaard paa 50 Td. Hrtk., til Dronn. Charlotte Amalie for 29,950 Rd., der lod dem kalde *Dronninglund* og *Dronninggaard*, og som oftere opholdt sig her, saaledes 1702, 1704, 1708 (se Bircherods Dagb. S. 405 flg., 448, 537). Efter hendes Død 1714 gik Dronninglund, Dronninggaard og Børglumkloster i Arv til Fred. IV, som 1716 mageskiftede dem (Drld. af Hrtk. 93 A. og E., 62 Skov, 1 Mølle, 36 Tiende, Drgd. 56, i alt 257 Td. Hovedgaardstakst og Gods 282) til sin Søster Prinsesse Sophie Hedevig mod Gjorslev, Søholm og Erikstrup paa Sjælland (se II S. 855). Sophie Hedevig overdrog 1729 Dronninglund for 60,000 Rd. til Gehejmer. C. A. v. Plessen (258 og 784 Td. Hrtk.), som 1736 solgte den til islandsk Købmand Jakob Severin, † 1753, hvorefter D., Dronninggaard og Hals Ladegaard for Prioritetsgæld bleve overtagne af Grev Wedel og paa Auktion bleve købte af Grev A. G. Moltke til Bregentved, som 1772 skødede disse Godser (Drl. 157, Drg. 56, Tiender 60, Bøndergods 805, hvori beregnet Hals Ladegd. 14 Td. Hrtk.) til sin Søn Generalmajor Grev C. H. G. Moltke, der 1776 for Tirsbæk solgte dem til Brigader W. Halling, adlet 1783, † 1796, en eksentrisk Natur, der gjorde sig bekendt ved sine mærkelige Ideer; saaledes søgte han at forskønne Befolkningen paa Godset ved at gifte de smukkeste Karle med de smukkeste Piger og fremmede Husflid ved at sætte Bøndernes Sønner i Haandværkerlære; tillige var han berygtet som en stor Bondeplager. Paa hans Tid var der et

bekendt Stutteri paa Ejendommene. Hans Enke Christine de Lindenpalm († 1817) overtog 1799 for 160,000 Rd. Drl. og Drg., hvilke hun solgte 1806 for 363,000 Rd. S. V. til Generalkrigskommissær Markussen og Schuckart; 1809 frasolgtes Drg. Senere Ejere af Drl. have været Abel, Mollerup, Møller, Fehrmann og fra 1844 V. R. E. Skeel, senere Kmhr. og Indenrigsminister († 1884), der købte den for omtr. 50,000 Rd., efter hvis Arvinger den købtes 1897 af den nuv. Ejer, Hofjægerm. W. E. C. Greve Schimmelmann, for 250,000 Kr. — Den smukt beliggende, af Grave omgivne Hovedbygning bestaar af 3 to Stokv. høje, grundmurede, hvide Fløje i Ø., V. og S. og er opf. (eller restaur.) dels af Charlotte Amalie, dels af Halling (1787); 1662 beskrives Bygningerne som bestaaende af 3 grundmurede Huse i to Stokv. og en Brandmur; paa de to Sider vare de omgivne af Grave. Til den sydl. Fløj slutter sig som nævnt Kirken. Borggaarden afsluttes mod N. af en lav Mur, der fortsættes mod S. langs Kirkegaarden; ved Yderhjørnerne af den vestl. Fløj staa to lave, firkantede Taarne. Foran denne Fløj ligge de store Avlsbygninger (med mange Storkereder), der skulle stamme fra den første Lindenovs Tid (over Vindebroen mod V. findes Lindenovs og Rosenkrantz' Vaabener). Hovedindkørselen har før været ad denne gennem Avlsgaarden, nu gaar Vejen N. om Bygningerne ind gennem

Dronninglund set fra Avlsgaarden.

Muren til Gaarden. Under Gaarden løber en Bæk. Til Gaarden hører en smuk, gammel Have.

Dronninglund havde som alt nævnt fra Klostertiden sit eget Birk, hvorunder ogsaa Hals hørte; 1801 skødede Hallings Enke Birkeretten til Kongen. Det store Gods, der tidligere hørte til Ejendommen, er efterhaanden bortsolgt (Halling solgte 1795 begge Tiender fra Dronninglund Kirke) og udparcelleret. Ogsaa Skovene, hvoraf en Del allerede blev forhugget af Halling, ere nu for en stor Del skilte fra det, saaledes *Dronninglund Storskov* (købt af Scavenius til Vorgaard, se S. 110), den største Skov N. for Limfjorden. Den fortrinsvis af Bøg bestaaende Skov har et stærkt kuperet Terræn med mange Udsigtspunkter som Knøsen (se S. 1), Idahøj, Knaghøj (begge med Udsigtsstilladser) og Fruens Bøge (320 F., $103_{,5}$ M.).

Dronninggaard, tidligere *Skovsgaard* (se ovfr.), blev i Slutn. af 17. Aarh. indrettet til Hovedgaard og opkaldt af Charlotte Amalie og havde Ejere fælles med Drl. indtil 1809, da den solgtes for 56,500 Rd. til Forvalter Mich. Bang, efter hvem den ved Tvangsauktion 1821 overtoges af Staten, der 1847 solgte den for 54,000 Rd. Sølv til C. J. v. Arenstorff til Ringkloster († 1866), fra hvem den gik over til Brodersønnen, Kmjkr. af s. Navn; 1890 blev den solgt til den nuv. Ejer, Chr. Teisen, for 419,000 Kr. — Hovedbygningen brændte 1778 og 1882; nu er der kun Avlsbygninger. — *Civagaard* er oprettet 1876 af *C. J. v. Arenstorff*.

Fru Mette Mogensdatter til *Søndergaard* i Trye nævnes 1647.

I Sognet er der fredlyst 38 til Dels meget store Gravhøje, deribl. den anselige

Galgehøj ved Gaarden Byrvang; 4 af dem ere Langhøje (en af disse er 228 F.). — Ved Dronninglund er der fundet Rester af en gammel Teglovn.

Hellevad Sogn omgives af Annekset Ørum, Hallund, Hellum, Skæve, Vor og Dronninglund Sogne (Sognet har 2 Enklaver, i Ørum og Dronninglund S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. V. for Sæby og 3 Mil N. Ø. for Aalborg. De særlig mod Ø. meget højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 346 F., 109 M.) ere overvejende skarpe med Sand og Grus; en Del Hede mod Ø. En Del Skov (Allerup Sk., en Del af Endelt Sk.; Allerup Bakker ere beplantede med Naaletræer). Paa noget af Øst- og Sydgrænsen løber *Ry Aa*. Gennem Sognets østl. Del gaar Landevejen fra Sæby til Aalborg.

Fladeindholdet 1896: 8230 Td. Ld., hvoraf 2895 Td. besaaede (deraf med Rug 682, Byg 151, Havre 1541, Spergel 78, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 127, Grøntf. 85, Kartofler 181, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 1869, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1389, Have 33, Skov 648, ubevokset 42, Moser 90, Kær og Fælleder 481, Hegn 14, Heder 634, Flyvesand 8, Veje og Byggegr. 109, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 415 Heste, 1524 Stkr. Hornkvæg (deraf 1039 Køer), 1249 Faar, 962 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 205 Td.; 59 Selvejergaarde med 157, 150 Huse med 48 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1260 (1801: 562, 1840: 818, 1860: 1095, 1880: 1328), boede i 272 Gaarde og Huse; Erhverv: 32 levede af immat. Virksomh., 1029 af Jordbrug. 96 af Industri, 7 af Handel, 50 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hellevad* med Kirke og Præstegdaard (*Bredkjær*); *Allerup* med Skole og Sparekasse for H.-Ørum Sogne (opr. $^{11}/_6$ 1879; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 138,111 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 6116 Kr., Antal af Konti 502); *Lem* med Skole; *Trøgdrup* med Teglværk. Saml. af Gde. og Huse: *Klokkerholm* med Skole, Mølle og Købmandsforretn., *Kvindbjærg Huse*, *Lasgaard*, *Røgelhede*, *Allerupmark*, *Stenbakken*, Huse, *Kragdrup*, Gde., med Teglværk, *Landvad*, Gde., *Klausholmmark*, Huse, m. m. Gaarde: *Skindbjærg* med Mølle, *Bastrupdal*, *Klausholm*, *Korslund* (10 Td. Hrtk.), m. m.

Hellevad S., een Sognekommune med Annekset, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hallund Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 455. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i romansk Tid af tilhuggen Granit paa en Sokkel med profileret Skraakant. Nordmuren er velbevaret med 3 oprindl. Vinduer; Norddøren er tilmuret; oprindl., halvrund Granitkorbue. Taarnet, forneden af huggen Granit fra Vestgavlen, foroven af Mursten, er tilbygget i den senere Middelalder; det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Koret har en senere indbygget Hvælving, Skibet fladt Loft. Den oprindl. Syddør fører ind til det af Mursten, vistnok 1841 opførte Vaabenhus (restaur. 1885). Kirkens Indre er restaur. 1897. Alterbordet er af huggen Granit. Ny Altertavle med et Maleri fra 1893 (Kopi af C. Blochs Christus i Getsemane, i St. Hans K. i Odense); den gamle Altertavle fra 17. Aarh. hænger i Skibet; paa Alterstagerne staar: Hr. Jens Jensen i Bredkjær og Berete Andersdatter 1589. Romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil fra 1614. Paa Skibets Nordvæg et stort gotisk Trækrucifiks. I Skibet et Epitafium over Præsten Christen Gertsen Kobberup, † 1665. — Paa Kirkegaarden en tidlig-middelalderlig Ligsten med Kors og Sværd samt Indskr.: Nonas aprilis obiit Tuco (se *Løffler*, Gravst. Pl. XII).

Klausholm har været en større Gaard, der 1682 ejedes af Jakob Eilersen, hvis Søn Eiler Jakobsen Eilers 1693 skødede den (5 Td. Hrtk.) med en Del Gods til Henr. Bornemann; 1694 blev den af Jens Hansen til Boller solgt til Henr. Bille til

Bangsbo. Denne solgte 1703 K. til Fru Kirsten Beck til Vraa, hvis Svigersøn Jørgen Bille ejede den (11 Td. Hrtk.) 1731, da den betegnes som Ladegaard. Sidstnævntes Svigersøn Schack Vittinghof Greve Holck solgte 1751 K. med Tiender og Gods (11, 90 og 68 Td. Hrtk.) til P. Mathiasen Stenfeldt, † 1764, hvorefter den (15, 77 og 141 Td. Hrtk.) paa Auktion s. A. blev købt for 18,000 Rd. af C. Fr. Hagstrøm († 1781), g. m. den forrige Ejers Datter. Paa Auktion 1782 købte Jørgen Gleerup K. (138 Td. Hrtk.) for 18,500 Rd., men solgte den straks for 11,500 Rd. til Chrf. Qvist, Forvalter ved Mariager Kloster.

I den sydl. Udkant af det kuperede, skovbevoksede Terræn ved Allerup Bakker findes nær ved Landevejen Udsigtspunktet *Dannerhøj*, tidligere *Fjedermosebakke*, 280 F., 88 M., hvorpaa der er rejst en tilhuggen Sten til Minde om Fr. VII's Besøg her 1852. — Paa Bakken *Voldene*, 327 F., 101 M., er der Rester af en gammel Befæstning.

Af de henved 90 Gravhøje, som kendes i Sognet, ere 27 fredlyste. — Paa Røgelhede Mark har der været en hellig Kilde, indviet til St. Nicolaus.

Ørum Sogn, Anneks til Hellevad, omgives af dette, Dronninglund Sogn, Aalborg Amt (Kjær Hrd.), Børglum Hrd. (Ø.-Brønderslev S.) og Hallund Sogn. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil S. V. for Sæby og $2^1/_2$ Mil N. Ø. for Aalborg. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende sandede med en Del Kær- og Engstrækninger. Gennem Sognet løber *Klausholm Aa.*

Fladeindholdet 1896: 4887 Td. Ld., hvoraf 1780 besaaede (deraf med Rug 512, Byg 81, Havre 862, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 133, Grøntf. 64, Kartofler 77, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 989, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1400, Have 16, Skov 19, Moser 169, Kær og Fælleder 356, Hegn 9, Heder 40, Flyvesand 12, Veje og Byggegr. 66, Vandareal 31 Td. Kreaturhold 1898: 307 Heste, 1394 Stkr. Hornkv. (deraf 870 Køer), 756 Faar og 1010 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 133 Td.; 35 Selvejergaarde med 106, 84 Huse med 27 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 773 (1801: 317, 1840: 393, 1860: 487, 1880: 716), boede i 147 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomhed, 633 af Jordbrug, 58 af Industri, 9 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet *Ørum Kirke*, enligt beliggende, med Skole og Forsamlingshus (opf. 1898) og Byen *Ørum* med Teglværk. Saml. af Gde. og Huse: *Ørumhede*, *Ørum-Nymark*, *-Sønderhede*, *-Vestermark* og *-Østermark*, *Ørumtved*, *Sønder-Ravnstrup* med Skole og Fattiggaard (opf. 1888, Plads for 22 Lemmer), *Aagaarde*, *Aagaard-Oredrev*, Huse, *Kraghede*, Gde. Gaarden *Nørre-Ravnstrup* med Afbyggergaard har 15 Td. Hrtk.; N.-Ravnstrup har 355 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 51 Sø og Mose (Søen er omtr. 20 Td. Ld.), Resten Ager; til Afbyggergaarden høre 260 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, Resten nyopdyrket Ager. Gaarden *Kjellingbro* med Teglværk.

Ørum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 457. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørre-Ravnstrup.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis og Vaabenhus mod S. Det er en lille, romansk Murstensbygning. Apsis har muret, profileret Sokkel og er ved Pilastre delt i Felter, foroven afsluttede af en Buerække. Kor og Skib have været inddelte paa samme Maade, dog med flade Buer, men Murene ere her delvis ommurede, navnlig hele Sydmuren, der bærer Aarst. 1791. Den oprindelige, rundbuede Syddør samt enkelte af de gamle Vinduer ere bevarede, men tilmurede; Apsis er ved en Mur med en lav, fladbuet Dør adskilt fra Koret. Dette er overhvælvet; Skibet har fladt Bjælkeloft. Paa Siderne af den runde Korbue er der Alternicher. Vaabenhuset er fra ny Tid. Altertavlen er et Renæssancearbejde fra 1699 med Maleri (Chr. med Disciplene) af Fru Ingemann. Kalken lod ifl. Indskr. Lars Dyrskjøt i Aagaard forfærdige 1623. Romansk Granitdøbefont med Rundbuer; Prædikestol i Renæssancestil. I Korbuen hænger en Kobbertavle med Indskrift fra 1673, ifl. hvilken Niels Mortensen Kjærulf til Hesselt skænkede til Ørum Kirke 100 Rdl., som han havde mod-

taget „til Afsoning for den Overlast, som mig udi Torslev Præstegaard blev tilføjet den 2. Juni 1671".

Paa *Ravnstrup* boede 1657 en Adelsmand Vil Orning; 1505 havde Anders Markvardsen (Hvide) Sønder R. Gaard i Forlening af Hundslund Kloster. Nørre R. ejedes 1662 af Lage Bille, men i 1678 laa den under Langholt, hvis Ejer Albert Bille 1682 overdrog den til Anne Mortensdatter Kjærulf († 1689), sl. Simon Simonses; af Thomas Stephansen og Hustru Anne Nielsdatter Kjærulf solgtes den til Henr. Kjærulf paa Ormholt, men blev atter 1711 købt tilbage af Anne Nielsdatter Kjærulf, som 1713 skødede den til Morten Clausen Kjærulf. 1721 blev den med Gods (i alt 52 Td. Hrtk.) af Lage Arenfeldt solgt til Jesper Lykke, som 1725 solgte den til Jakob Frandsen Hjort paa Kjølskegd., der 1730 afhændede den for 1130 Rd. til Fuldmægtig paa Aakjær Jakob Christensen Rind. Derefter blev den 1758 paa Auktion købt af Helmice Margrethe v. Hobe, Enke efter Claus Edv. Ermandinger, og endnu s. A. af Joh. Vilh. v. Hobe til Vrejlevkloster skødet til Stifdatteren Sidsel Kirstine Ermandinger og hendes Mand Jes Poulsen Dytschou som mødrene Arv, hvilken sidste 1766 solgte den for 7200 Rd. til C. F. Hagstrøm, som atter 1772 solgte den for 4900 Rd. til Wulf Eliesen. Denne solgte den 1774 for 5500 Rd. til Kmhr., Amtmand Skeel til Birkelse, hvis Dødsbo ved Auktion 1777 solgte den med Gods (i alt 40 Td. Hrtk.) til Kammerr. Johan Meller Valeur, der 1778 afhændede den for 6000 Rd. til ovennævnte C. F. Hagstrøm til Klausholm; men den flg. Ejer af begge Gaarde J. Gleerup solgte 1783 N.-R. for 9933 Rd. til Peder Rold, hvis Datter Barbara bragte Gaarden til sin Ægtefælle Jens Lundbye, † 1847. Nuv. Ejer er Bredstrup.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Ørum „efter den dav. Præsts Død" skulde være Anneks til Hellevad, hvilket skete 1578; 1819-23 var det et eget Pastorat, hvorpaa det atter blev Anneks til Hellevad.

Hallund Sogn, Anneks til Ø.-Brønderslev Sogn i Børglum Hrd., omgives af dette og Jerslev S. i samme Herred, Hellum, Hellevad og Ørum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. V. for Sæby, $3^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Hjørring og ligesaa langt N. N. Ø. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Bakkedraget Hulknøse, 220 F., 69 M.) ere overvejende sandede. Lidt Skov. Ved Syd- og Østgrænsen løber *Ry Aa.*

Fladeindholdet 1896: 4983 Td. Ld., hvoraf 1770 besaaede (deraf med Rug 452, Byg 141, Havre 716, Spergel 54, Blandsæd til Modenh. 133, Grøntf. 100, Kartofler 103, andre Rodfrugter 70), Afgræsn. 1094, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1071, Have 32, Skov 108, Moser 67, Kær og Fælleder 286, Hegn 11, Heder 419, Stenmarker 32, Veje og Byggegr. 84, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 269 Heste, 1215 Stkr. Hornkv. (deraf 794 Køer), 805 Faar, 753 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 142 Td.; 41 Selvejergaarde med 113, 99 Huse med 29 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 875 (1801: 405, 1840: 542, 1860: 763, 1880: 976), boede i 172 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 648 af Jordbr., 124 af Industri, 28 af Handel, 3 af andre Erhv., 25 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hallund* med Kirke, Skole, Apotek, Distriktslægebolig, Forsamlingshus (opf. 1895), Kro, Andelsmejeri, Bageri, Farveri og Købmandsforretn.; *Hollensted* med Forsamlingshus (opf. 1895) og *Vadet Skole*. *Hallundbjærg* og *Østerkjær*, Gde., *Hallundkjær* og *Søndersig*, Huse. Hovedgaarden *Kjølskegaard* har 23 Td. Hrtk., 995 Td. Ld., hvoraf 100 Eng (10 i Ørum S.), 100 Skov, 120 udlagt til Plantning, 85 Hede og Kær, 20 Have, Resten Ager; til Gaarden høre $^3/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods, 4 Lejehuse, et Damp-Centrifugeanlæg og en Vandmølle. Gaardene *Lunden*, *Østergd.*, *Hedegaard*, m. m.

Hallund S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Dronninglund Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hallund Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 456. Lægd. Kirken tilhører Enkefru Bredstrups Arvinger.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den oprindelige Del, Skib, Kor og Taarn, det sidste dog noget yngre, er opført i romansk Tid af tilhuggen Granit paa en profileret Granitsokkel. Enkelte af de oprindelige Vinduer og begge de rundbuede Døre ere bevarede. Det svære Taarn er af hugne Sten; de øverste Skifter ere murede af Munkesten med enkelte indblandede Kampesten; i ny Tid (paa Nordsiden staar Aarst. 1791) er dets øverste Del nedbrudt indtil Skibet og afsluttet med et lavt, puklet Spir. Taarnrummet, der har været hvælvet eller dog bestemt til det, aabner sig ind til Skibet med to Buer, baarne af en firkantet Pille. Kirken har Bjælkeloft. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle fra 17. Aarh.; Prædikestolen, fra Beg. af 17. Aarh., bærer Høgernes og Ulfstandernes Vaabener, der ogsaa med andre Vaabener findes paa de øverste Stolestader. Paa en anden Kirkestol staar 1662. I Loftet to Lysekroner, fra Renæssance- og Rokokotiden.

Kjølskegaard var en af de børglumske Bispers Ejendomme, som ved Reformationen bleve inddragne under Kronen og bortforlenede. 1574 mageskiftede Kronen den til Fru Sidsel Bille, Just Høgs, som fra 1560 havde haft den i Forlening; den tilhørte saa hendes Søn Stygge Høg, † ca 1630, derefter dennes Døtre Anne, g. m. Axel Rosenkrantz, † 1623, og Johanne, † 1639, g. m. Mogens Kaas, † 1639, hvis

Kjølskegaard.

Børn ejede den 1645. Ved at ægte Margrethe Mogensdatter Kaas blev Laurids Below 1651 Ejer af K., som hans Børn Claus, Johanne og Sophie Below 1683 udlagde til Svogeren Jørgen Arenfeldt, men han solgte den (31 Td. Hrtk.) straks til sin Fætter Hans Mogensen Arenfeldt, † 1689. En flg. Ejer Peder Benzon, der havde arvet K. efter sine Forældre, solgte 1715 K. med Tiender og Gods (henh. 33, 37 og 207 Td. Hrtk.) til sin Morbroder Fr. Chr. Rantzau til Rodsteenseje, som 1716 solgte den til Jakob Frandsen Hjort, † 1772 som Degn i Skivum og Giver. Han synes at have afhændet K. til Jesper Pedersen Lykke, † 1745, hvorefter den 1747 ejedes af Peder Markvard Rodsteen Lykke, † 1775, hvis Enke Birgitte Johanne Hauch 1800 overdrog K. med Tiender og Gods (henh. 34, 124 og 245 Td. Hrtk.) for 36,000 Rd. til sin Søn Claus Lykke. Senere købtes den for 18,000 Rd. af Hastrup, der afhændede den til Tilemand; derefter købte L. Nyholm den 1837 for 20,000 Rd.; 1890 overtoges den af Vallø Stift, af hvilket den nuv. Ejer, L. Larsen, købte den 1895 for 85,000 Kr. — Hovedbygningen, der ligger smukt mellem høje, skovklædte Bakker, omgiven af Grave, er opf. 1866 paa nedrammede Pæle og bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv. med Kvist paa begge Sider af Hovedfløjen.

Paa *Hedegaard* boede i 18. Aarh. en adelig Jfr. Anne Marie Høg, † 1732.

I Sognet er der fredlyst 13 Gravhøje, deraf 5 ved Kjølskegd. og 5 i Gruppe paa Bakkedraget Hulknøse.

Hallund var tidligere Anneks til Hellevad-Hellum Pastorat, indtil det ved Klemme-

brevet af 1555 bestemtes, at det skulde være Anneks til Ø.-Brønderslev, formentlig efter den dav. Præsts Død; i alt Fald skete det først 1578.

Hellum Sogn, Anneks til Jerslev i Børglum Hrd., omgives af dette, Hallund, Hellevad og Skæve Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 3 Mil S. V. for Sæby og $3^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Aalborg. De især mod Ø. højtliggende og bakkede Jorder — *Hellum Bakker* paa Allerup Bakker, højeste Punkt Storstens Bakke, 347 F., 109 M. — ere dels muldsandede, dels sandede. Lidt Skov (Endelt Sk.). Flere mindre Vandløb gennemstrømme Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3530 Td. Ld., hvoraf 1095 besaaede (deraf med Rug 304, Byg 81, Havre 466, Boghvede 3, Spergel 16, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 126, Grøntf. 3, Kartofler 57, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1027, Høslæt, Brak, Eng m. m. 707, Have 19, Skov 173, ubevokset 36, Moser 19, Kær og Fælleder 28, Hegn 4, Heder 315, Veje og Byggegr. 100, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 153 Heste, 657 Stkr. Hornkv. (deraf 460 Køer), 423 Faar, 579 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 78 Td.; 25 Selvejergaarde med 67, 45 Huse med 11 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 425 (1801: 248, 1840: 301, 1860: 371, 1880: 443), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 341 af Jordbrug, 38 af Industri, 15 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hellum* med Kirke og Skole. *Hellum Bakker*, Huse. Større Gaarde: *Kirkegaard*, *Hellumlund*, *Holmgd.*, m. m. *Pilgaards Vandmølle*.

Hellum S., en egen Sognekommune, hører under Dronninglunds Hrd.'s Jurisdiktion (Sæby), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hallund Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 454. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i romansk Tid af tilhuggen Granit paa en Sokkel med Skraakant. Et enkelt af de oprindelige Vinduer og Norddøren (nu tilmurede) ere bevarede; halvrund Korbue. Taarnet, fra den senere Middelalder, er forneden af tilhugne Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af store Mursten, til Dels murede i Mønster. Det lille, lave Vaabenhus er fra Nutiden, af smaa Mursten. Skib og Kor have Bjælkeloft; det lille, overhvælvede Taarnrum har spidsbuet Aabning ind til Skibet. Tarvelig Altertavle fra 18. Aarh. uden Billede. Alterstager fra 1603 med Bogstaverne P F. M B. Romansk Granitdøbefont, hvis Fod er dannet af en anden, omvendt Font. Udskaaren Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh., Stolestaderne og et Panel paa Skibets Sydvæg vistnok fra samme Tid. I Koret Ligsten over Provst Peder Kieldsen Paludan, † 1758, og Hustru Anna Alheda, f. v. Obenhausen.

Ved Gaarden Munkholt er der fredlyst 2, ved Sneverholt 3 Gravhøje.

Paa en af Kullerne i Hellum Hede er der en hellig Kilde, der har været meget søgt St. Hans Aften indtil Beg. af 19. Aarh. (den mistede sin Kraft, da nogle „skabede Helmisser" toedes i den).

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Hellum Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Hellevad Kirke; men 1558 forordnedes, at Kirken skulde blive ved Magt og betjenes af en Kapellan, som Sognepræsten „for Hellevad-Hallund" skulde holde; 1856 bestemtes, at Hellum skulde være Anneks til Jerslev, hvilket skete 1859.

Litt.: *L. Røjkjær*, Hist. topogr. Beskr. af H. Sogn, i Saml. til j. Hist. IX S. 167 flg.

Børglum Herred.

Sogne:

Taars, S. 125. — Vrejlev, S. 128. — Hæstrup, S. 132. — Rakkeby, S. 133. — Vejby, S. 133. — Sejlstrup, S. 134. — Børglum, S. 135. — Furreby, S. 139. — Lyngby, S. 140. — Vrensted, S. 141. — Tise, S. 142. — Tolstrup, S. 143. — Stenum, S. 144. — Vraa, S. 145. — Em, S. 146. — V.-Brønderslev, S. 146. — Serridslev, S. 148. — Jerslev, S. 149. — Ø.-Brønderslev, S. 151.

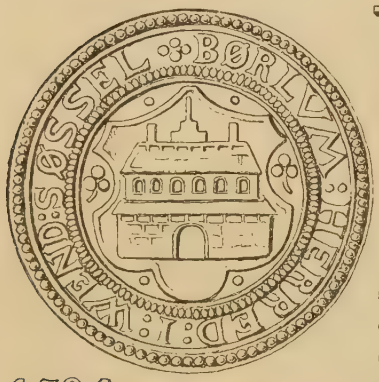

1584

1648 T.T.H. 99.

Børglum Herred begrænses mod Ø. af Dronninglund og Horns Hrd., mod N. af Vennebjærg Hrd., mod V. af Vesterhavet og Hvetbo Hrd. og mod S. af Aalborg Amt (Kjær Hrd.). Den største Udstrækning fra V. til Ø. er 4, fra N. til S. $3^1/_4$ Mil. Den østl. og nordøstl. Del er for det meste højtliggende og bakket, idet den hører til Højvendsyssel (højeste Punkt Søhedens Bakke, 358 F., 112 M.), hvorimod Landet mod V. og S. er lavtliggende og næsten helt jævnt, kun med enkelte Bakkepartier. Mod V. findes der et mere eller mindre bredt Bælte af Flyvesand; men i øvrigt er der i disse Egne store Kær- og Engstrækninger, navnlig mod S., hvor de gaa over i den store Vildmose, hvis mindre, nordl. Del hører til Herredet. Jorderne ere overvejende sandede og sandmuldede, den nordl. og midterste Del høre til de frugtbareste Egne i Amtet. Af de mange Aaer mærkes *Uggerby* og *Liver Aa*, der løbe mod N., og *Ry Aa*, der søger ud til Limfjorden. Paa Skov er det fattigt (i alt 981 Td. Ld.). Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (gnmstl. 25 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 97,894 Td. Ld. ($9,_{81}$ □ Mil, $540,_6$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 3883 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 23,601 (1801: 9760, 1840: 13,900, 1860: 18,188, 1880: 22,046). I gejstlig Henseende udgør det sammen med Hvetbo Hrd. eet Provsti (Taars, Rakkeby

og Lyngby Sogne høre dog til Vennebjærg Hrd.'s Provsti), i verdsl. Hens. hører det under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 5. Forligskreds (Tise, Tolstrup, Stenum, Em, Serridslev og V.- og Ø.-Brønderslev samt Jerslev Sogne) og 1. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Børglum Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Burlunhæreth*, hørte i Middelalderen til Vendsyssel, senere til Børglum Len og fra 1660 til Børglum Amt (se i øvrigt S. 6).

Der er i Herredet talt omtr. 600 jordfaste Oldtidsmonumenter, alle Gravhøje; kun 200 ere dog ret vel bevarede, 200 ere mere eller mindre ødelagte og Resten sløjfet; 20 ere (indtil $^1/_1$ 1900) fredlyste. De fleste findes i de østl. Sogne (i Jerslev 145, Taars 120, Tolstrup 60, Vrejlev 55, V.- og Ø.-Brønderslev hver 50 og Serridslev 45).

Litt.: *A. Thurah*, Kort Beretn. om Jerslef-Herreds Kirker, Kbh. 1732. — *J. M. Jensen*, Om Navnegivning i Nutiden i B. Hrd., i Bland. til Oplysn. om d. Sprog, II, S. 47 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i B. Hrd., af *Bahnson* og *Rondahl*, 1884.

Taars Sogn, det største i Herredet, omgives af Jerslev og Vrejlev Sogne, Vennebjærg Hrd. (St. Olai og Ugilt S.), Horns Hrd. (Lendum S.) og Dronninglund Hrd. (Torslev S.). Kirken, noget mod N. V., ligger $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Hjørring og $3^1/_4$ Mil V. N. V. for Sæby. De højtliggende og især mod N. bakkede Jorder (Ravnbakke, 304 F., 95 M.; Ilbjærges højeste Punkter 218 F., 68 M.) ere overvejende sandede, mod V. godt muldede. Lidt Skov (Boller Sk.). Flere mindre Vandløb flyde til *Vorsaa*, der løber paa Østgrænsen, og *Uggerby Aa*, der løber paa Vestgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Sæby.

Fladeindholdet 1896: 12,980 Td. Ld., hvoraf 5391 besaaede (deraf med Rug 1073, Byg 550, Havre 2238, Spergel 51, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 584, Grøntf. 321, Kartofler 327, andre Rodfr. 241), Afgræsn. 2372, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2218, Have 60, Skov 214, Moser 358, Kær og Fælleder 529, Hegn 7, Heder 1565, Flyvesand 14, Veje og Byggegr. 220, Vandareal m. m. 28 Td. Kreaturhold 1898: 760 Heste, 3329 Stkr. Hornkv. (deraf 2314 Køer), 1991 Faar, 1886 Svin og 46 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 426 Td.; 112 Selvejergaarde med 346, 247 Huse med 80 Td. Hrtk. og 150 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2833 (1801: 956, 1840: 1578, 1860: 2039, 1880: 2637), boede i 558 Gaarde og Huse; Erhverv: 81 levede af immat. Virksomhed, 2027 af Jordbr., 318 af Industri, 50 af Handel, 201 af forsk. Daglejervirks., 64 af deres Midler, og 92 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Taars*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., nordre og søndre Skole, Missionshus (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1888) og Postekspedition; *Hovstrup*, ved Landevejen, med Skole og Fattiggaard (opr. 1887, Plads for 31 Lemmer); *Sæsing*, ved Landevejen, med Skole, Andelsmejeri og Mølle; *Terpet* (1490: Heszelterp). Saml. af Gde. og Huse: *Ilbjærgehuse*, *Hvidsted*, *Borup*, *Agdrup*, *Græsdal* med Skole, *Bedelund*, *Klarup*, *Morild*, *Tykskov* og *Barholt*, Huse, *Birk*, *Rugholm*, *Taarshede*, Huse, *Bøjet* med Forsamlingshus (opf. 1892), *Kragdrup*, *Vogdrup*, *Sørup*, *Gravm* (1489: Gram) med Sparekasse for Ugilt og T. Sogne (opr. $^{11}/_6$ 1873; $^{11}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 90,935 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 5540 Kr., Antal af Konti 268); *Tranget* med Skole og Mølle, *Harpsøgaarde*, *Svendstrup* med Skole, *Koldbro* med Missionshus

(opf. 1896), *Hjappelund*, m. m. Hovedgaarden *Boller*: $20^3/_4$ Td. Hrtk., 458 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 40 Plantning, Resten Ager og opdyrket Kær. Hovedgaarden *Hvidstedgaard*: $19^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 344 Td. Ld., hvoraf 104 Eng, Resten Ager (3 Huse); *Tidemandsholm*: $18^1/_4$ Td. Hrtk., 450 Td. Ld., hvoraf 100 Eng og Kær, 50 Heder, Resten Ager; til Gaarden hører en Vandmølle; *Aas*: 16 Td. Hrtk., omtr. 600 Td. Ld. Andre Gaarde: *Karmisholt* (1463: Karmensholt), *Fejrsholt*, *Bjørnstrup*, *Lindholt*, *Nørlund* Gd. med Mølle. *Jærnskov Mølle.*

Taars S., en egen Sognekommune, delt i vestre og østre Sognefogeddistr., hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 522 (vestre) og 523 (østre Del). Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Det anselige Kor og den østl. Del af Skibet er opf. i romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel; Ydermurene ere senere omsatte; begge Dørene ere dog bevarede, den sydl. tilmuret. I den senere Middelalder er der dels af hugne Sten fra den oprindl. Vestgavl, dels af Munkesten føjet til Skibets Vestende en Tilbygning, vistnok oprindl. et Taarn, der senere er nedbrudt til Skibets Højde; Tilbygningen er ved en Mur med stor Spidsbue adskilt fra Skibet; den øverste, yngre Del af Vestgavlen har Kamtakker. Skib og Kor have forskallet Bjælkeloft, Apsis, som indvendig er af Munkesten, Halvkuppelhvælving, der udgaar fra en Rundstav. Vaabenhuset, væsentlig af Munkesten, er vistnok ogsaa fra Middelalderens Slutn. I Apsis er der fremdraget et Kalkmaleri i byzantinsk Stil fra omtr. 1250 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 55). Anselig Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra 17. Aarh. Alterstager fra 1588 med Høgernes og Dyrernes eller Lungernes Vaabener. I Loftet en Messinglysekrone fra 1753. I Skibets Mur Ligsten over Cl. Dyre til Boller, † 1547, og Hustru Johanne Mogensdatter, † 1571 (legemsstore Portrætfigurer); smstds. et Maleri paa Træ af Ingeborg Thamsdatter, † 1591 (1551?), staferet 1752 af Peder Munk til Hvidstedgd., † 1758, over hvilken sidste samt Hustru Anne Marie Christensdatter Riber, † 1771, der smstds. hænger et Epitafium, ligesom et Epitafium over Chrf. Jerboe til Aas, † 1771, og Hustru Ingeborg Brandt, † 1796.

Boller skal i 14. Aarh. have tilhørt Hr. Stig Pedersen (Skovgaard), men ejedes 1380 af Mattis Torstensen (Vognsen), 1447 af hans Søn Peder Mattissen, 1477 af dennes Søn Jens Pedersen, deres Dotre Johanne, g. m. Thomes Jensen (Galskyt), og Karen, g. m. Mogens Jonsen Viffert. Med sidstnævntes Datter Johanne Viffert fik Claus Iversen (Dyre), † 1547, B., som gik i Arv til Sønnen Jens Dyre, † 1587, dennes Søn Hans Dyre, † 1655, som 1631 solgte B. til sin Svigersøn Niels Arenfeldt, som 1632 solgte den til Jfr. Berte Stygge, der 1637 solgte den til Erik Juel, som straks mageskiftede den til Malte Sehested mod dennes Part i Højris. Senere tilhørte den dennes Søn Jens Sehested, der 1684 mageskiftede den (48 Td. Hrtk.) med Gods til sin Svoger Chr. Reedtz for dennes Part i Katholm og Hessel. To af Chr. Reedtz' Kreditorer Erasmus Bartholin og Poul Vinding fik 1689 tildømt B. for deres Tilgodehav. og solgte den for 40 Rd. pr. Td. Hrtk. Hovedgaardstakst og 30 Rd. pr. Td. Hrtk. af Godset til Jens Hansen Bergh af Aalborg, † 1717. Hans Søn, Præsten Jørgen Bergh i Vraa, og Svigersøn Chr. v. Ginckelberg solgte 1719 til deres „Broder" Jakob Berg, † 1735, deres Parter i B. med Tiende og Gods (henh. 39, 24 og 282 Td. Hrtk.). Efter Berghs Enke, Johanne Marie Werkmesters Død 1754 solgte Svigersønnen Jørgen Mørch og Sønnen Jens Bergh 1755 til deres „Broder" (ɔ: Svoger) Peder Marcussen Mørch, † 1793, $^3/_4$ af B. (39, 24 og 235 Td. Hrtk.). Hans Dødsbo solgte 1796 Boller ved Auktion for 44,000 Rd. (38, 54 og 228 Td. Hrtk.) til Chr. Schaarup, † 1802. 1826 overtoges den af Statskassen og solgtes s. A. til C. Lemborg; 1855 købtes den for 44,000 Rd. af Ferd. Lange, 1871 for 66,800 Rd. af C. H. Westermann, 1875 for 152,000 Kr. af T. L. Binneballe og 1891 for 138,000 Kr. af den nuv. Ejer V. Tutein. — Hovedbygningen, som 1662 bestod af 3 Bindingsværkshuse i 1 Stokv. (paa den 4. Side var en Mantelmur, hvori Porten), bestaar af een Fløj i 1 Stokv. med Kvist.

Hvidstedgaard skal i 15. Aarh. være bleven udlagt fra Boller som en Datterlod, da Johanne Jensdatter Vognsen ægtede Thomes Jensen Galskyt; 1543 tilhørte den

disses Søn Vil Galskyt, hvis Søn Thomes G. til H. 1600 blev begravet i Taars Kirke. Med hans Datter Elsebe kom Gaarden til Iver Dyre, som 1642 solgte den til Johanne Lykke, der blev gift med Henrik Below, † 1674, hvorefter hun som Enke besad H., som derpaa tilhørte Biskop Mathias Foss, † 1683. Dennes Sønner Hans og Niels F. nævnes som Ejere henholdsv. 1688 og 1691, hver dog kun af en Fjerdepart, som de 1693 solgte til deres Svoger Hans Lassen, der 1694 udkøbte de øvrige Arvinger, men kort efter har H. faaet en ny Ejer i Kammerr. Jens Jensen Wissing, der 1696 solgte den med Tiende og Gods (henh. 23, 17 og 28 Td. Hrtk.) til Jesper Jespersen. Ved Indførsel hos ham erhvervede først 1732 Chr. Fischer og derefter 1734 Justitsr. Poulsens Arvinger Gaarden, som førstnævnte 1742 solgte (22, 41 og 200 Td. Hrtk.) for 8000 Rd. i danske 8 og 10 Skillingsstykker til Peder Mortensen Munk, † 1758, hvis Enke Anne Marie Riber 1761 ægtede Ditlev Fischer, † 1778, af hvis Dødsbo Provst Hans Boye († 1780) 1778 paa Auktion købte H. (23, 41 og 285 Td. Hrtk.) for 24,210 Rd. Enken Helene Charlotte Schandorff ægtede 1782 Konsistorialr. E. J. Trap til Ugilt og Taars Menigheder, † 1804. Derefter ejedes den af Thestrup, der 1827 for 12,000 Rd. solgte den til N. Christensen Ammitzbøll; hans Søn købte H. 1874 for 104,000 Kr.; nuv. Ejer er dennes Enke. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af 3 Bindingsværkshuse i 1 Stokv. (paa den 4. Side var en Brandmur, hvori Porten), bestaar af 3 Fløje i eet Stokv., hvoraf den ene Sidefløj er meget gammel; det øvrige er ombygget 1875.

Tidemandsholm hed tidligere *Kartoft* og hørte 1469 til Børglum Kloster, som 1492 forlenede den til Las Lunov. Senere havde Thomes Jensen Galskyt K. som Len og siden dennes Svigersøn Mogens Juel, der 1572 mageskiftede sig den til af Kronen. Hans anden Hustru Inger Tidemand gav Gaarden dens nuv. Navn. Datteren Ellen Juel ægtede Erik Kaas, hvis Søn Mogens Kaas 1606 købte T. og 1634 skødede den til sin Søn Marker Kaas († 1658), hvis Enke Anne Stygge (begge begr. i Taars Kirke) endnu 1688 boede her. T. var da gaaet i Arv til Marker Kaas' Søsterbørn Johan Urne, der 1686—94 udkøbte sine mange Medarvinger og døde 1699 paa T., og Tale Urne, g. m. Hans Wolf v. Mühlheim, † 1701. Af disses Børn dels arvede, dels tilkøbte Datteren Margrethe, † 1702, g. m. Henrik Unger (begge begr. i Taars Kirke) sig T., som Henrik Unger 1733 overdrog til sin Svigersøn Kapt. Erik Arenfeldt (g. m. sit Søskendebarn Tale Dorothea Unger) for 6083 Rd.; den havde da 32 Td. Hrtk., med Godset 152. Arenfeldt solgte 1746 T. til Hans Povelsen Boje, † 1749, hvis Enke Maren Frausing 1764 overdrog den til sin Svigersøn Mathias Krogh, som 1771 solgte den til Hans Andersen Brønnum, der 1792 overdrog den til sin Svigerfader Peder Biering, † 1784. Dennes Enke Johanne Marie Rodschou solgte 1785 T. for 11,540 Rd. til Johs. Chr. Brønnum, † 1823. Senere har den været ejet af S. Nyssum, fra 1843 af H. N. Qvistgaard, der købte den for 20,000 Rd., fra 1872 af A. Scriver (68,000 Rd.), fra 1877 af Rasm. Lund (170,000 Kr.), fra 1879 af C. A. Bendtz (120,000 Kr.), fra 1895 af P. Christensen til Knudseje og L. Nielsen til Skovvænge (103,400 Kr.), som 1898 solgte den for 110,000 Kr. til den nuv. Ejer, J. Clausen. — Hovedbygningen, der 1662 var omgiven af smaa Grave og bestod af 4 Bindingsværkshuse i 1 Stokv., bestaar af 2 grundmurede Fløje, opf. af R. Lund og C. A. Bendtz. Den er omgiven af Grave.

Aas nævnes 1400 og tilhørte da Aase Eskildsdatter, Niels Bratzes; 1543 tilhørte den Fru Johanne Stygge, g. m. Erik Kaas. Sønnen Mogens K. afhændede A. til Claus Buchwaldt, der 1624 solgte den til Henrik Buchwaldt, fra hvem den maa være kommen til Otte Pogwisch, der 1633 solgte den til Knud Rodsteen, Stifsøn af Mogens Kaas; 1662 ejedes den af Knud Rodsteens Enke Else Vind. Den gik i Arv til Sønnen Frederik Rodsteen, † 1674, hvis Datter Ide, † 1725, bragte den til sin Ægtefælle, Stiftamtm. Jørgen Bille, † 1736; derefter dennes Svigersøn Schack Vittinghof Greve Holck, der 1751 solgte A. (16 og 226 Td. Hrtk.) for 8099 Rd. m. m. til Chrf. Jerboe, † 1771, efter hvis Enke Ingeborg Brandts Død 1796 A. paa Auktion blev solgt for 29,650 Rd. til Peter Chr. de Fædder til Dragsgd., som 1800 skødede den (17 og 64 Td. Hrtk.) for 11,000 Rd. til Rasmus Udbye, som 1801 ved Auktion solgte den (17 og 57 Td. Hrtk.) for 10,510 Rd. til Fred. Udbye. Den nuv. Ejer er J. J. Jensen. — Hovedbygningen bestod 1662 af tre straatækte Bindingsværkshuse.

I *Agdrup* („Aggathorp") har ligget en adelig Sædegaard, der 1393 af Dronn. Margrethe blev skødet til Hundslund Kloster. Efter Reformationen kom den til Kronen, der 1579 mageskiftede den til Jens Clausen Dyre, hvis Enke Karen Stygge siden skrev sig til den. Med deres Datter Christence tilgiftede Jørgen Kruse sig Gaarden,

som han skrev sig til 1637; 1764 var den en Bondegaard paa 7 Td. Hrtk. under Tidemandsholm, 1797 under Boller.

Paa *Vogdrup* boede en velbaaren Kapt. Kield Krag, begr. 1727 i Taars Kirke; 1728 skænkede Jørgen Bille til Ellinggd. Øster Vogdrup (4 Td. Hrtk.) til Fru Tale Dorothea Unger, sl. Kjeld Krag Sehesteds; 1733 nævnes Henrik Unger paa „Wngdrup"; 1764 laa Bøndergaardene Ø. og V. Vogdrup (9 Td. Hrtk.) under Tidemandsholm.

I *Hovstrup* nævnes 1540 Thomes Knudsen (Rodsteen). — *Søndergaard* i *Terpet* ejedes 1694 af Ide Juel, der solgte den til Helvig Krabbe paa Vrejlevkloster. — *Rugholm* ejedes 1490 af Børglum Kloster; den blev 1579 af Kronen mageskiftet til Jens Clausen Dyre. — *Tykskov* nævnes 1505 og blev 1579 mageskiftet til Jens Clausen Dyre. — *Fejrsholt* (Federszholtt) blev 1500 af Niels Ottesen (Smalsted) til Villerup skødet til Børglum Kloster. — *Bjørnstrup* er maaske den Gaard af dette Navn, der 1506 tilhørte Ulf Kalf; 1565 blev den af Kronen mageskiftet til Jens Clausen Dyre til Boller. — *Lindholt* ejedes 1415 af Vrejlev Kloster og blev 1575 af Kronen mageskiftet til Jens Bille. — 1404 nævnes Johannes Mikkelsen af *Bosholm*, der førte Slægten Løvenbalks Vaaben, 1406 Oluf Jensen til Bosholm, 1438 Vogn Jensen til B. — *Stoksted* og Stoksted Mølle ejedes 1490 af Børglum Kloster.

Taars var Anneks til Ugilt, indtil det 1892 blev et eget Pastorat.

Vrejlev Sogn omgives af Annekset Hæstrup, Rakkeby, Vraa, Serridslev, Jerslev og Taars Sogne samt Vennebjærg Hrd. (St. Olai og St. Hans S.). Kirken, mod V., ligger $1^1/_2$ Mil S. for Hjørring. De noget højtliggende, mod S. bakkede, men ellers temmelig jævne Jorder ere for det meste godt muldede med Ler- og Grusunderlag. Ved Østgrænsen løber Uggerby Aa, ved Vestgrænsen en Biaa til Liver Aa. Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Hjørring til Aalborg, og det vestligste Hjørne berøres af Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 11,457 Td. Ld., hvoraf 4801 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 1169, Byg 741, Havre 1797, Spergel 23, Blandsæd til Modenhed 505, Grøntf. 212, Kartofler 137, andre Rodfr. 208, andre Handelsplanter 5), Afgræsn. 2592, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2497, Have 57, Skov 76, ubevokset 15, Moser 270, Kær og Fælleder 708, Hegn 16, Heder 255, Veje og Byggegr. 166, Vandareal 4 Td. Kreaturhold 1898: 736 Heste, 3763 Stkr. Hornkv. (deraf 2625 Køer), 1919 Faar, 2424 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 502 Td.; 119 Selvejergaarde med 438, 2 Arvefæstegd. med 5, 215 Huse med 59 Td. Hrtk. og 85 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2568 (1801: 995, 1840: 1548, 1860: 2180, 1880: 2539), boede i 449 Gaarde og Huse; Erhverv: 54 levede af immat. Virksomh., 1844 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 265 af Industri, 54 af Handel, 102 af forsk. Daglejervirks., 99 af deres Midler, og 146 vare under Fattigvæs.

I Sognet *Vrejlev Kirke* med Skole og Kirke- og Kommunehus og *Lund* med Præstegd. og Fattiggaard for Vrejlev-Hæstrup Komm. (opr. 1880, Plads for 43 Lemmer) samt Byerne: *Grønnerup*; *Guldager* med Skole og Mølle; *Gunderup* med Skole; *Høgsted* med Mølle; *Tollestrup*; *Aarup* med Mølle. Saml. af Gde. og Huse: *Grønneruphede*, *Fuglsang* og *Mynderuphede*, Huse, *Gynderup*, *Bastholm* med Skole og Mølle, *Tollestruphede*, Huse, *Poulstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Mølle og Andelsmejeri, *Rønnebjærg* med Skole, Mølle og Fællesmejeri, *Rønnebjærghede*, Huse, *Møllehuse*, *Ræruphede*, *Græshede*, *Rønnovsholm Huse*, m. m. Hovedgaarden *Vrejlevkloster* har $38^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 872 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 40 Granplantage, Resten Ager. Hovedgaarden *Rønnovsholm* har 25 Td. Hrtk., 660 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 13 Plantage, Resten Ager; et Teglværk. Gaarden *Tollestrup-Storgaard*: 15 Td. Hrtk., omtr. 250 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager (1 Hus). Gaarden *Haverholm*: 15 Td. Hrtk., omtr. 240 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Saxager*, *Aabentorp* (1431: Obenntorup), *Høgstedgd.*, *Dammen*,

Gde., *Harken*, Gde. med Mølle, *Liegaarde*, *Plet* og *Stokbro*, Gde., m. m. *Vrejlev Mølle*.

Vrejlev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 517. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til St. Nicolaus, den gamle Klosterkirke, der tidligere har staaet i Forbindelse med Herregaarden (se ndfr.), bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Afslutn. samt Taarn mod V. Den ældste Del, Skibets Nord- og Vestmur, enkelte Partier af Sydmuren og muligvis en Del af Korets indvendige Mur, er opført i romansk Tid, forneden af Granitkvadre, foroven vistnok af vekslende Skifter Granit og Mursten. Flere af de oprindelige, rundbuede Vinduer paa Nordmuren ere bevarede. Vistnok i 17. Aarh. er Kirken undergaaet betydelige Forandringer: Koret, der har haft Apsis (flere af de runde Granitkvadre ses hist og her), blev opf. i sin nuv. Skikkelse, væsentlig af Mursten, med spidsbuede (nu blindede) Vinduer; Ydermuren i Korets Sydside og største Delen af Skibets Sydmur bleve ommurede, af Mursten med indblandede Granitkvadre (Aarst. 1655 og 1667 angive nyere Restaurationer), Skibets Nordmur forhøjedes med Mursten, og Kirken fik Hvælvinger. Indvendig er hele Kirken ved en Række murede, firkantede Piller delt i et Hovedskib og et smallere Sideskib mod N. Sideskibets to østl. Hvælvingsfag ere afskildrede og tjene til Gravkapel, det „Holsteinske" (et andet, det „Gabel-Hobeske", var tidligere indrettet i Sideskibets vestl. Ende, men blev nedrevet ved Midten af 19. Aarh. og Kisterne nedsænkede paa Kirkegaarden). Paa Skibets Sydside ses to tilmurede Rundbuer, adskilte ved en firkantet Pille (de have ført ud til Korsgangen). Taarnet, hvis Underrum nu er Vaabenhus, er bygget i Forlængelsen af Hovedskibet. Paa Skibets Nordside synes at have staaet et Sakristi, hvoraf Murrester staa som to Mure. Anselig Altertavle; Prædikestol og Døbefont af Træ ere fra 1639, skænkede af Jens Juel og Fru Ide Gøye. I den vestl. Del af Hovedskibet et Panel fra Renæssancetiden. To Messinglysekroner fra 18. Aarh. Paa en af Pillerne et Krucifiks. Paa Buerne over Kapellet er malet en Række danske Adelsvaabener. I Gulvet Ligsten over Forvalter og Forpagter paa Vrejlev Hans Poulsen Møller, † 1717, og Hustru. Mellem to af Hvælvingerne en Sørgefane over Oberst Joh. Vilh. v. Hobe til Vrejlevkloster, † 1761. I Kapellet, over hvis lave Hvælvinger der er et Pulpitur, „Nonnekoret", staa Kister med Ligene af Peder Juel til Vrejlevkl., † 1676, hans Hustru Fru Helvig Krabbe, † 1697, hans Datter Ide Dorthe Juel, † 1721, Jfr. Ingeborg Juel, † 1694, Generalmajor Chr. G. v. Mösting til Rønnovsholm, † 1720, og Hustru Cathrine Marie Juel, † 1712 (1871 lod Grev Holstein til Holsteinborg Kisterne restaurere). I Kirken opbevares Kisteplader med Indskrifter over Cl. E. Ermandinger til Vrejlevkl., † 1755, hans Hustru Helmiche Margr. Lassen, † 1765, og Datter Cecilia Christina, g. m. Jens Dytschou, † 1770. Klokken, med en Indskr. i Minuskler, er vist fra Midten af 15. Aarh.

Herregaarden *Vrejlevkloster* var i Middelalderen et Nonnekloster af Præmonstratenserordenen. Hvornaar det er stiftet, vides ikke; det nævnes første Gang 1253 eller 1254, men er sikkert noget ældre, efter Kirkens ældste Dele at dømme fra Beg. af 13. Aarh. (da der 1215 afsendtes en Kannik fra Børglum Kl. til Rom for at faa Pavens Tilladelse til Oprettelsen af et Kloster for Præmonstratensernonner, kan man antage, at dette gælder Vrejlev, om end den ønskede Tilladelse ikke blev given). I Spidsen for Nonnerne stod en Priorisse, medens en Prior forvaltede Jordtilliggendet. Dette synes ikke at have været ubetydeligt; i alt Fald kendes flere Skøde- og Mageskiftebreve desangaaende; 1489 hedder det, at Klosteret ejede Hæstrup Kirke; ligeledes havde det vistnok Birkeret. Ud over Godshistorien og Navnene paa nogle Priorer og Priorisser vides dog ikke meget om Klosteret. Ved Reformationen blev det sekulariseret og inddraget under Kronen, som bortforlenede det til adelige, deribl. den tidligere Viborgbisp Jørgen Friis; Nonnerne fik dog Lov at blive boende, og endnu 1560 siges det i et Forleningsbrev, at Jomfruerne skulde have tilbørlig Underholdning til Klæder og Føde. Aar 1575 mageskiftede Kronen V. til Jens Bille mod Allindemagle Gaard og Gods. Sønnen Henning B. solgte V. til Fru Sophie Brahe, Peder Munks, fra hvem den 1624 ved Indførsel kom til Henrik v. d. Wisch, der 1627 solgte den til Iver Prip, som dog straks overdrog Købet til Henriks Søn Bendix v. d. W.; 1636 solgtes V. af Anders Friis til Hr. Mogens Kaas. Siden ejedes den af Oberst Peder Juel, † 1676, Enken Fru Helvig Krabbe, † 1697, deres Døtre,

særlig Ide, Dorthe og Ingeborg Juel; med den sidstes Søsterdatter Hedevig Vind kom den til Greve J. L. Holstein til Ledreborg, † 1763. Denne solgte 1743 V. med Tiender, Rønnovsholm og Gods (henh. 48, 60, 26 og Gods, i alt 639 Td. Hrtk.) til Cl. E. Ermandinger for 34,000 Rd. Hans Enke Helmiche Margr. Lassen ægtede 1758 Oberst Joh. Vilh. v. Hobe, † 1761. Enken testamenterede V. og Rønnovsholm til sin Datterdatter Claudiane Margr. Dytschou († 1808), mod at denne antog Navnet Ermandinger. Hun blev 1771 g. m. Gehejmer. Chr. Carl Gabel, der 1775 solgte V. (48, 60 og 212 Td. Hrtk.) for 41,400 Rd. til N. og L. Hastrup. Den første solgte 1782 til sin Broder sin Halvpart af V. for 21,240 Rd., og 1797 solgte L. H. ved Auktion V. for 68,490 Rd. til Birkedommer P. Friederichsen, som 1804 skødede den for 88,060 Rd. til Købmand N. Fr. Hillerup til Børglumkl., † 1819, hvis Enke ejede den til sin Død 1835. Arvingerne solgte den for 28,500 Rd. til

Vrejlev Kirkes Indre.

Herredsfoged Koefoed, som nogle Aar efter solgte den for 36,000 Rd. til Lund, der 1847 afhændede den for 90,000 Rd. til Etatsr. J. Chrf. Nyholm til Baggesvogn, og han solgte den 1856 for 150,000 Rd. til Sønnen H. C. Nyholm; derefter ejedes den fra 1868 af J. Nyholm til Kjølskegd., fra hvem den 1888 overtoges af Enkebaronesse Løvenskiold, hvis Datter Jenny, g. m. Kmjkr. Ellbrecht, nu ejer den. — Hovedbygningen bestaar af to under en ret Vinkel sammenbyggede, grundmurede og overkalkede Fløje, i N. og V., hvis Ydermure i det væsentlige hidrøre fra Klostertiden, medens det Indre er omdannet. Den nordl. Fløj, i to Stokv., af Munkesten i Munkeskifte, viser mange Steder Spor af de gamle spids- og fladbuede Vinduesog Døraabninger. Fløjen har oprindelig ved to fra dens nordøstl. og nordvestl. Hjørne udgaaende, paralleltløbende Forbindelsesgange staaet i Forbindelse med den 130 F. nordligere beliggende Kirke (Korsgangen har vistnok ogsaa strakt sig langs Fløjens Nordside, ligesom der 1871 fandtes Spor af den Del af den, der løb langs Kirkens Sydside). Den vestl. Fløj, i 3 Stokv. med Kælder, er for den sydl., 151 F. lange Dels Vedk. opf. af røde Munkesten i Munkeskifte; den nordl., 27 F. lange Del er senere tilføjet af Oberst Hobe. De to Fløje have altsaa oprindl. ikke været

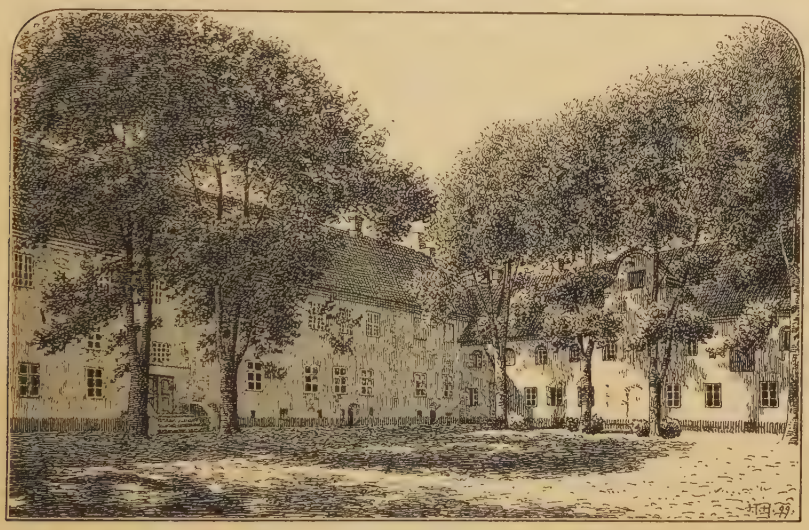

Vrejlevkloster.

sammenbyggede, men maaske have de været forenede ved en Forbindelsesgang. Den vestl. Fløj ender mod S. i et svagt fremspringende, kvadratisk Parti, som har haft lange, med Rundbuer afsluttede Vinduer eller Blindinger; omtr. midt paa Fløjens Østside har der staaet en lille, lav Tilbygning, som blev nedbrudt i 2. Halvdel af 19. Aarh. Ladebygningerne ere nyere. I Gaard og Have staa flere gamle, store Lindetræer. (*J. B. Løffler*, V. Kloster og Klosterkirke, i Kirkeh. Saml. 2. R. VI S. 361 flg.).

Rønnovsholm hed tidligere *Tjered* og blev oprettet til Herregaard af Jens Bille til Vrejlevkl., efter hvis Enke Anne Rønnov Gaarden fik sit nye Navn. Efter Familien Bille tilhørte den Niels Lange (1 Rose) 1668, hans Enke Abel Kaas 1688, Fru Helvig Krabbe, Peder Juels, 1691, Generalmajor Chr. G. Møsting 1704, † 1720, hans Sviger-inde Ingeborg Juel 1723. Den var derefter forenet med Vrejlevkl., indtil Gehejmer. Chr. Carl Gabel 1775 solgte den (26 Td. Hrtk., med Gods i alt 232) for 27,000 Rd. til Ditlev Ilum, som 1777 ved Auktion solgte R. til Erik Wilsbech, der 1801 skødede den for 38,000 Rd. til Bartholin Sommer. Fra 1824 ejedes den af P. Zeuthen Bruun, efter hvem den 1832 blev solgt for 3000 Rd. Sølv og 8000 Rd. i Sedler til P. Lassen; derefter købte Fru S. E. Zahrtmann, Enke efter Viceadmiral Z., den 1856 for 100,000 Rd., efter hvem den 1861 for 90,000 Rd. gik over til Datteren Elisabeth, g. m. Vicomte Joachim de Roberedo; 1872 blev den købt for 110,000 Rd. af Fr.

Behrens, efter hvem den ved Skiftet 1889 blev udlagt for 245,900 Kr. til den nuv. Ejer, Fr. E. A. Behrens. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af 3 straatakte Bindingsværkshuse, dannes nu af to sammenbyggede Fløje i 1 Stokv. af Grundmur, opf. i 18. og 19. Aarh.

Haverholm nævnes 1431 og ejedes 1630 af Jens Juel, hvis Svigersøn Oberstlieutn. Poul Rantzau siden besad den. Enken Birgitte Juel solgte den (13 Td. Hrtk., med Gods 49) 1712 til sin „Broder" Generalmajor Chr. G. Møsting, der vistnok lagde den under Rønnovsholm; 1775 var den en Bondegaard paa 13 Td. Hrtk. under denne Hovedgaard.

Aar 1468 boede en Fru Gidsel i *Lie*. 1400 nævnes Johannes Nielsen „de *Nørliæ*", og 1496 og 1500 Christen Berg i „*Nørrelyøø*".

I *Poulstrup* har ligget et af Kirsten Juel til Vrejlevkl. stiftet Hospital til 3 fattige; Huset brændte 1753 og blev ikke genopført, men den dertil knyttede Kapital blev tillige med anden Kapital af Grev C. F. Holstein († 1799) oprettet til et endnu bestaaende Legat for fattige.

Ved Rønnebjærg ligge 2 fredlyste Gravhøje.

Hæstrup Sogn, Anneks til Vrejlev, omgives af dette og Rakkeby Sogne samt Vennebjærg Hrd. (St. Hans og St. Olai S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere gode, sandede, med Blanding af Ler og Muld. Ved Nordgrænsen løber *Hæstrupmølle Bæk*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hjørring til Aalborg og Vendsysselbanen.

Fladeindhold 1896: 1343 Td. Ld., hvoraf 568 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 141, Byg 110, Havre 167, Blandsæd til Modenh. 117, Kartofler 12, andre Rodfrugter 16), Afgræsn. 310, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Haver 4, Skov 4, Moser 30, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 96 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 349 Køer), 258 Faar, 280 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 70 Td.; 17 Selvejergaarde med 61, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 338 (1801: 168, 1840: 208, 1860: 307, 1880: 309), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 207 af Jordbr., 52 af Industri, 50 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hæstrup* med Kirke, Skole, Mølle og Jærnbaneholdepl. *Hæstrup-Hede*, Huse, og *Debel*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Hæstrup*: $21^1/_8$ Td. Hrtk., 518 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 8 Skov og Have, Resten Ager; til Gaarden hører Afbyggergaarden Lundergaard i Rakkdby S. (omtr. 6 Td. Hrtk.). Gaarden *Pælen*.

Hæstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 504. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand uden for Sognet.

Kirken (ifl. et Sognevidne af 1487 er Kirken og Byen bygget af Vrejlev Kloster; 1489 udstedte Bisp Niels Stygge et Brev om, at Kirken hørte til Vrejlev Kl.), der er lav og uanselig, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Koret og den østl. Del af Skibet ere fra romansk Tid, af Mursten paa en Sokkel af tilhuggen Granit. Korets Østgavl er ommuret. Den oprindelige, rundbuede Syddør er bevaret (nu tilmuret). I den senere Middelalder er der tilbygget mod V. et Taarn, som senere er blevet nedrevet i Højde med Skibet. Vaabenhuset er fra Nutiden. Altertavle fra 17. Aarh. med et tarveligt, nyere Maleri (Chr. i Getsemane). Malmlysestager med Laales og Lindenovs Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1622. I Loftet en Messinglysekrone fra 1724. I Koret Epitafium over Kapt. Peder Huusmands Hustru Charlotte Bruno, † 1754, hendes Søn I. H. Huusmand, Præst i Vrejlev og Hæstrup, † 1774, og dennes Hustru. Paa Kirkegaarden Ligsten over Povel Pedersen, † 1704.

Hæstrupgaard tilhørte 1424 en Jens Persen, 1543 og 1561 Vogn Pedersen, 1591 Jesper Vognsen, dennes Datter Inger, g. m. Otte Bildt, deres Søn Daniel B. 1625, Broderen Jens B. 1660, Ritmester Wulf Unger, der 1682 fik den ved Indførsel for 1098 Rd., som Jens Bildt var hans Hustru skyldig, saa hans Enke Vibeke Banner 1695 og Datter Helvig, g. m. Fr. Chr. Giedde, † 1713, der 1704 solgte H. med Tiender

(22 og 20 Td. Hrtk.) og Gods til Poul Iversen paa Aastrup, der 1723 overdrog den til sin Søn Otte Poulsen Wilholt, fra hvem den 1736 ved Indførsel kom til Fr. Kjærskjold til Børglum etc., hvis Døtre og Svigersøn J. H. Rantzau 1741 solgte H. med Tiender og Gods (henh. 22, 20 og 135 Td. Hrtk.) for 6000 Rd. grov C. til Laurids Thorsen. Forpagter paa Stensbæk, † 1767. Dennes Enke Anne Christensdatter solgte 1769 ved Auktion H. for 13,510 Rd. til Erik Wilsbech til Sejlstrup, senere Justitsr., der endnu ejede den 1801. Senere har den været ejet af N. T. Kabell og Sønnen Ad. Chrf. W. Kabell. der solgte den 1856 for 139,500 Rd. til Kammerr. H. Schou, hvorefter den ved Auktion 1858 solgtes for 110,000 Rd. til Dr. P. M. Stilling, † 1869; dernæst ejedes den af Enken, og fra 1885 af de to Arvinger cand. jur. A. Stilling og Svigersønnen, nuv. Direktør i Udenrigsmin., Kmhr. P. R. Krag, der 1896 solgte den for 202,000 Kr. til N. Chr. Nielsen. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af 3 straatækte Bindingsværkshuse i 1 Stokv., er en trefløjet gammel Bygning i 1 Stokv.; paa den nordl. Sidefløj staar 1748, den sydlige er ombygget 1894 i to Stokv.

Rakkeby Sogn, Anneks til Harridslev i Vennebjærg Hrd., omgives af dette (Harridslev og St. Hans S.), Hæstrup, Vrejlev, Vraa og Sejlstrup Sogne. Kirken, mod V., ligger 1 Mil S. S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede. Paa Nordvestgrænsen løber *Liver Aa*, paa Vestgrænsen *Rakkeby Aa*. Gennem Sognet gaar Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 1985 Td. Ld., hvoraf 856 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 228, Byg 175, Havre 366, Blandsæd til Modenh. 33, Grøntf. 13, Kartofler 18, andre Rodfr. 19), Afgræsning 456, Høslæt, Brak, Eng m. m. 535, Haver 15, Skov 14, Moser 25, Kær og Fælleder 14, Heder 32, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 145 Heste, 856 Stk. Hornkvæg (deraf 537 Køer), 484 Faar, 518 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 112 Td.; 26 Selvejergaarde med 77, 1 Fæstegd. med 5, 91 Huse med 29 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 645 (1801: 331, 1840: 441, 1860: 639, 1880: 695), boede i 150 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 465 af Jordbr., 112 af Industri, 12 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirksomh., 21 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rakkeby* med Kirke, østre og vestre Skole, Missionshus (opf. 1892) og Fællesmejeri (Godthaab); *Snarup*. *Holmen*, Huse, *Nymark* og *Heden*, Gde og Huse. *Lundergaard* med Huse. *Kjærsgaard*, *Kjeldsgaard*, *Hedegaard*.

Rakkeby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 505. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hæstrupgd. og to Mænd uden for Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af tilhuggen Granit paa en profileret Sokkel. Begge Døre ere bevarede (den nordl. nu tilmuret). Kirken har fladt Bjælkeloft. Mod V. er Skibet i gotisk Tid blevet forlænget 25 Fod; Tilbygningen, af Mursten, har baaret et Taarn, der blev nedbrudt i 1. Halvdel af 19. Aarh.; den staar i Forbindelse med Skibet ved en Dør i dettes Vestgavl, hvori der ses en Spidsbue, og er nu Materialhus. Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle (Kopi af Ribera's Gravlæggelsen). Kalken bærer Helmiche Margr. v. Hobes Navn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Renæssancetiden. I Skibet et Krucifiks.

Kjærsgaard ejedes i 14. Aarh. af Asgot eller Aage Degn, men blev 1401 af Margrethe Svendsdatter og hendes Søn Torkild solgt til Prioren i Hundslund Kloster. R. blev Anneks til Harridslev ved Klemmebrevet af 1555.

Vejby Sogn omgives af Annekset Sejlstrup, Vraa, Em og Børglum Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Jelstrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere for det meste lerede og muldede undt. mod S., hvor en

Del af *Skrolles Hede* ligger, nu for største Delen under Plov og bebygget. Ved Østgrænsen løber *Stenvad Aa*, ved Nordgrænsen *Hundelev Aa.*

Fladeindholdet 1896: 1359 Td. Ld., hvoraf 596 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 129, Byg 108, Havre 258, Blandsæd til Modenh. 59, Grøntf. 7, Kartofler 15, andre Rodfrugter 8), Afgræsn. 271, Høslæt, Brak, Eng m. m. 379, Have 7, Kær og Fælleder 15, Heder 71, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 501 Stkr. Hornkv. (deraf 343 Køer), 430 Faar, 255 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 74 Td.; 10 Selvejergaarde med 26, 9 Arvefæstegd. med 24, 6 Fæstegd. med 16, 29 Huse med 8 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 395 (1801: 196, 1840: 264, 1860: 298, 1880: 415), boede i 72 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 298 af Jordbr., 51 af Industri, 7 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vejby* med Kirke og Mølle; N. for Byen Præstegaard og Skole. *Vejby-Sønderhede*, *Vangen* og *Løt*, Huse (den største Del af de sidste i Børglum S.), *Vejby-Nørrehede*, *Kirkholm* med Mølle. Gaarden *Dalmark.*

Vejby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 507. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den meget lille og uanselige *Kirke*, fordum indviet til St. Villads, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid, af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Korets Østgavl er senere bleven omsat. De to oprindelige, firkantede Døre ere bevarede (tilmurede). Kirken har Bjælkeloft. Vaabenhuset, af gule Mursten, er opf. 1879. Ny Altertavle; i en Niche paa Nordmuren tre Træfigurer (Bisp Villads, Johs. Døberen og Jmfr. Maria) fra den gamle Altertavle; Malmstager fra 1641. Plump romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Marmormindetavle over B. Chr. Henriksen, Sognepræst her 1879-88.

Omtr. 400 Al. V. for Kirken findes en hellig Kilde, *St. Villads' Kilde.* Den er 1893 bleven oprenset og stensat samt forsynet med Laag, hvorpaa er malet Navnet.

Vejby var Anneks til Børglum-Furreby, indtil det 1860 blev et eget Pastorat med Sejlstrup som Anneks.

Sejlstrup Sogn, Anneks til Vejby, omgives af dette, Vraa og Rakkeby Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Harridslev og Jelstrup S.). Kirken, mod N. V., ligger $1^1/_4$ Mil S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere for det meste lerede med lave Engstrækninger ved Aaerne. Paa Vestgrænsen løber *Stenvad Aa*, igennem Sognet *Liver Aa*, paa Østgrænsen *Rakkeby Aa.*

Fladeindholdet 1896: 1890 Td. Ld., hvoraf 875 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 195, Byg 177, Havre 293, Spergel 8, Blands. til Modenh. 110, Grøntf, 18, Kartofler 13, andre Rodfr. 49), Afgræsning 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 551, Have 14, Moser 15, Veje og Byggegr. 31 Td. Kreaturhold 1898: 166 Heste, 875 Stkr. Hornkv. (deraf 603 Køer), 417 Faar, 595 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 119 Td.; 24 Selvejergd. med 104, 44 Huse med 15 Td. Hrtk., 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 546 (1801: 233, 1840: 397, 1860: 538, 1880: 570), boede i 92 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 378 af Jordbrug, 46 Industri, 8 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 65 vare under Fattigv.

I Sognet *Sejlstrup Kirke*, enligt beliggende, og Byen *Smidstrup* med Skole og Mølle. *Smidstrup Huse*, *Smidstrup Sletting*, *Smidstrup Hede.* Fattiggaard ved Sejlstrup Mølle (opr. 1884, Pl. for 26 Lemmer). Hovedgaarden *Sejlstrupgaard* har $21^7/_8$ Td. Hrtk., omtr. 300 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, 4 Have, Resten Ager. Gaardene *Smidstrupgd.* og *Aagd.*, *Stagsted*, Gde., *Aalstrupgde.*, m. fl.

Sejlstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører til Amtets 3. Folketingskr. og 5. Udskrivningskr.' 506. Lægd, i øvrigt til de samme Distrikter som Hovedsognet. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid, af hugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Begge de oprindelige Døre ere bevarede, den nordl. tilmuret, medens Adgangen er gennem den sydl. Skibets Vestgavl er omsat og bærer Aarst. 1772. Skib og Kor have Bjælkeloft. Vaabenhuset, med takket, blindingsprydet Gavl, er opført i ny Tid. Altertavle fra 17. Aarh.; Alterstager fra 1638 med Friisernes og Krabbernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil med Høgernes, Skeelernes og Rosenkrantzernes Vaabener. Paa den oprindelige Granitkorbue hænger et Krucifiks.

Sejlstrupgaard tilhørte 1345 Markvard Rostrup. Senere kom den til de børglumske Bisper, der lode den bestyre ved Lensmænd (Henrik Friis 1480, Markvard Jensen 1486). Efter Reformationen tilfaldt Sejlstrup Slot med alt Bispegodset Kronen og blev et kgl. Len, hvoraf der efter 1660 dannedes et eget Amt (se S. 6). Slottet med Bøndergodset blev senere afhændet til Admiral Jens Rodsteen, der 1689 solgte S. med Tiender (90 og 24 Td. Hrtk.) til Assessor, senere Amtm. Arnoldus Dyssel († 1714). Paa Auktion efter ham 1715 blev S. med Tiender og Gods (henh. 56, 40 og 399 Td. Hrtk.) købt for 30,382 Rd. af Brødrene Morten og Arnold Chr. Dyssel, hvilken sidste 1717 ogsaa overtog Broderens Halvdel for 15,500 Rd., men atter 1719 solgte Gaarden for 29,400 Rd., til sin Broder, nu adlet under Navnet Falkenskjold, som solgte den til Jesper Jespersen til Høgholt, hvis Kreditorer 1747 ved Auktion afhændede den til Kancelliraadinde Lassen paa Rødslet; 1749 blev S. af Mathias Lassen til Rødslet solgt for 23,500 Rd. i danske 8 og 10 Skillings Stykker til Købmand i Hjørring Peder Biering, der 1768 skødede den for 40,000 Rd. til sin Svigersøn Erik Hansen Wilsbech, † som Justitsr. 1810, efter 1798 at have solgt S. for 65,000 Rd. til Arent Rasmussen til Aalegaard. Senere ejedes den af Kammerr. R. Højer, der 1823 solgte den til Sønnen Jens H., som 1866 afhændede den for 80,000 Rd. til Købmand A. R. Segelcke, efter hvis Død 1880 Sønnen, den nuv. Ejer, S. Segelcke, overtog den for 200,000 Kr. — Borggaarden, hvis Tomt endnu er kendelig N. for Kirken, bestod 1662 af 4 forfaldne Huse, hvoraf de to vare Bindingsværkhuse (et i 2 Stokv.), de andre lerklinede, og omgaves paa de tre Sider af tørre Grave, paa den fjerde af en Mølledam (se ogsaa Saml. til j. Hist. IX S. 141). Den nuv. Hovedbygning, 1000 Al. længere mod Ø., er opf. af E. H. Wilsbech 1774 af Grundmur og bestaar af 1 Fløj i to Stokv. Den omtr. 12 Td. Ld. store Mølledam blev udtørret 1880.

En i Smidstrup 1855 oprettet Folkehøjskole blev nedlagt 1882.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Sejlstrup Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Harridslev Kirke; Kirken blev dog staaende, men Sognet blev Anneks til Harridslev indtil 1860, da det (Reskr. $^{27}/_{11}$ 1857) blev Anneks til Vejby.

Børglum Sogn omgives af Lyngby, Annekset Furreby, Vrensted, Stenum, Em og Vejby Sogne samt Vennebjærg Hrd. (Jelstrup og Rubjærg S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. V. for Hjørring. De temmelig lavtliggende og jævne Jorder (Boelhøj, 170 F., 53 M.) ere overvejende sandmuldede, enkelte Steder med Ler i Underlaget, med flere side Eng- og Kærstrækninger; mod S. Ø. ligger *Skrolles Hede*. Ved Sydvestgrænsen løber *Klæstrupgrøft*. Gennem den nordvestl. Del gaar Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 7227 Td. Ld., hvoraf 2890 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 664, Byg 513, Havre 1193, Blandsæd til Modenh. 226, Grøntf. 120, Kartofler 59, andre Rodfrugter 97), Afgræsning 1777, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1590, Have 38, Skov 60, Moser 106, Kær og Fælleder 148, Hegn 8, Heder 473, Veje og Byggegr. 134 Td. Kreaturhold 1898: 465 Heste, 2145 Stkr. Hornkv. (deraf 1386 Køer), 1550 Faar og 1220 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 314 Td.; 23 Selvejergaarde med 155, 26 Arvefæstegd. med 81, 11 Fæstegd. med 39, 121 Huse med 38 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1430 (1801: 688, 1840: 873, 1860: 1141, 1880: 1323), boede i 254 Gaarde og Huse; Erhverv: 37 levede af immat. Virksomh., 1018 af Jordbr., 8 af Gartneri, 181 af Industri, 23 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 106 vare under Fattigv.

I Sognet *Børglum Kirke*, sammenbygget med Hovedgaarden Børglumkloster, og Byerne: *Børglum* med Præstegd., østre Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Mølle og Teglværk; *Fristrup*; *Skjøttrup* med Fattiggaard for Børglum-Furreby Komm. (opf. 1870, Plads for 38 Lemmer; tillige Alderdomsbolig) og Mølle; *Vittrup*, ved Landevejen, med vestre Skole og Mølle. Saml. af Gde. og Huse: *Børglumhede*, *Børglumkjær*, Huse, *Fristruphede*, Huse, *Stenbjærg*, *Tidselbak*, største Delen af *Løt*, Huse. Hovedgaarden *Børglumkloster* har $69^1/_4$ Td. Hrtk. foruden $3^5/_8$ Td. A. og E. Hartk. Skove, omtr. 1400 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 300 Skov (Børglumkl. Sk. i Ugilt S.), Resten Ager; til Gaarden høre af Fæstegods $31^3/_4$ og af Arvefæstegods 63 Td. Hrtk. (i Børglum, Vrensted og Ugilt Sogne). Gaarden *Hjortnæs* (med Hovedgaardstakst) hører under Børglumkloster. Gaardene *Christiansdal* og *Nielsminde* (Afbyggergaarde af Børglumkl.) have tils. 26 Td. Hrtk., 645 Td. Ld. (deraf 390 under Christiansdal), hvoraf 60 Eng, 40 Skov og Plantning, Resten Ager; under Christiansdal en Del Fæstegods i Børglum, Vejby og Stenum Sogne. *Mariegaarde.*

Børglum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr. 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 508. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Børglumkl.

Den højtliggende, anselige, 124 F. lange og 64 F. brede *Kirke*, Domkirke i den katolske Tid og Klosterkirke, udgør den nordl. af Hovedgaarden Børglumklosters 4 Fløje. Den bestaar af treskibet Langhus og Kor med lige Gavl, er uden Taarn og stammer fra en af store, gule Mursten i den seneste Middelalder opf. Kirke, som nu er forkvaklet ved senere Forandringer. Koret er i sine nederste Partier af tilhugne Granitkvadre og hviler paa en meget anselig profileret Dobbeltsokkel, der er en af de faa Rester af en ældre, romansk Granitkirke, som vistnok var opf. i 1. Halvdel af 12. Aarh. Ved en af Nationalmuseet 1862 foretagen Undersøgelse fandtes der en Del Fundamenter (senere for største Delen benyttede af den dav. Ejer af Børglumkl. til Afbyggergaardene), der viste, at denne Granitkirke har været en ejendommelig Bygning, navnlig hvad Korpartiet angaar. Den var treskibet med Korsfløje, der sprang frem foran Sideskibene; Højkoret har haft Apsis; til Korsfløjenes Østside har der i disses halve ydre Bredde været smaa Kapeller, medens der fra den anden, indre Bredde har udgaaet Sidegange, som løb parallelt med Højkoret og have været aabne ind til dette, og som vistnok have fortsat sig i Sideskibene V. for Korsfløjene; baade Kapellerne og Sidegangene have mod Ø. været afsluttede af Apsider, der dog ikke som Højkorets vare synlige paa Ydermuren. Den nuv. Kirke har beholdt Sideskibene; paa Korets Sidemure ses endnu Spor af høje Spidsbuer, maaske Levninger af en Arkaderække, der har aabnet sig ind til Korsfløjene og Sidegangene, som ere blevne nedbrudte i Slutn. af 16. Aarh. *). D. Atl. (V S. 276) fortæller, at Kirken blev repareret 1616 af Lensmanden Godslev Budde og i 18. Aarh. af Fr. Kjærskjold (over Indgangen til det nordl. Sideskib staar en Sandstenstavle med Aarst. 1722); maaske ere dengang de nordl. Vinduer blevne tilmurede. Kirken har spidsbuede Hvælvinger, Højkirken 3, 54 F. høje, Koret 2 og hvert Sideskib 4. I Korets nordvestl. Hjørne hvile Gjordbuerne paa en Pilaster af Kamp med trapezformet Kapitæl, i øvrigt paa firkantede Murpiller ligesom i Højkirken. Hvert Hvælvingsfag aabner sig med to af en Midtpille baarne Spidsbuer ind til de lavere Sideskibe; her bæres Gjordbuerne i det nordl. af firkantede Murpiller, i det sydl. af slanke Halvsøjler; paa en af disse er der udhugget en Menneskefigur i sammenkrøben Stilling. Det vestl. Hvælvingsfag i Midtskibet er paa begge Sider helt lukket med en Mur, de to andre ere ved en lav Mur adskilte fra Sideskibene. Anselig Altertavle i Rokokostil over hele Korets Bredde, skænket af Fr. Kjærskjold 1740; i Midtpartiet en Kopi af Rubens' Nadveren (Dele af den gamle Tavle, fra Beg. af 16. Aarh., ere i Natio-

*) Aar 1594 udgik en kgl. Befaling om en Besigtigelse af Kirken i Anledn. af, at Godslev Budde med den forrige Konges Tilladelse havde nedbrudt Korsfløjene for med de indvundne Materialer at reparere den øvrige Kirke.

nalm.). Store Malmstager fra 1500 med Indskrift: Anno Domini M V hundert do gaf Hans Ilder dette luchter. Prædikestolen saavel som Præste- og Degnestolen samt det store Pulpitur med Orgelet (fra 1750) ere i Rokokostil fra 18. Aarh. I Skibet et stort Krucifiks. I Skibet Træepitafium i Renæssancestil over Præsten Peter Jensen Viborg og Hustru, opsat 1644. Smstds. er indmuret to Ligsten over Bisperne Jep Friis, † 1486

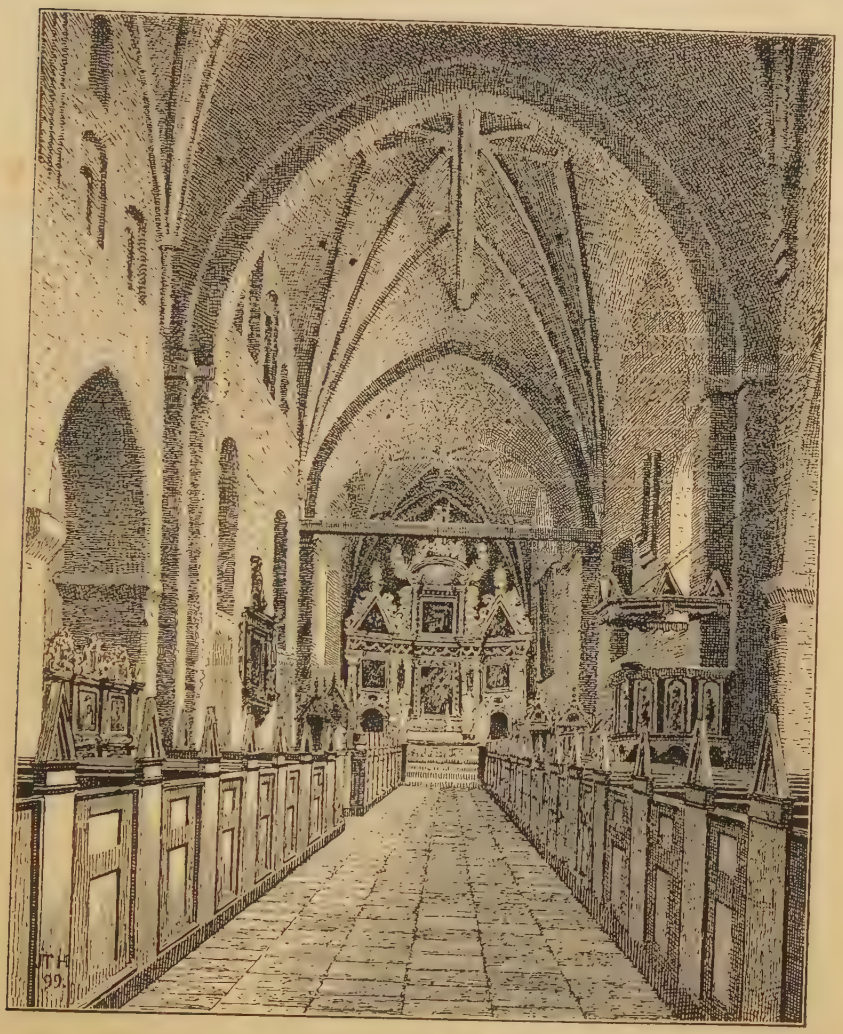

Børglum Kirkes Indre.

(han skal have bygget et Kapel ved Kirken 1483; paa Disken staar: Orate pro datore Jacobo Fris), og Niels Stygge, † 1533. I Gulvet under Pulpituret Brudstykke af en Sten over Ridder Nicolaus Thorstensen, † 1395. I den østl. Del af det sydl. Sideskib et Marmorepitafium over Justitsr. Hillerup, † 1819, og Hustru; i den vestl. Del Marmormonument over Familien Thurahs Gravkapel (her hvile foruden Generalmajor Laur. Thurah Justitsr. Kjærskjold og Hustru, Joh. Heinr. Rantzau og Johanne Marie Kjærskjold, g. m. Konferensr. Braem til Baggesvogn). Klokkerne hænge i et nyt, ejendom-

meligt Klokkehus i gammeltysk Stil paa Kirkegaarden. — Paa Kirkegaarden Monument over Stiftamtmand Chrf. Reitzer, † 1736.

Børglum (1330: Byrlum, 1335: Borghlun, 1401: Burghlwm), som ifl. Ælnoth har sit Navn efter en Dronning paa dette Sted, „Burlina", var oprindl. en Kongsgaard, paa hvilken Knud den hellige opholdt sig 1086, da Vendelboerne begyndte Opstanden mod ham. Vistnok mellem 1134 og 1139 afstodes den til Præmonstratenserordenen, som her indrettede et Kannikebo under Styrelse af en Provst og en Prior; Moderstiftelsen var Steinfeld i Eifel. *Børglum Kloster* fik meget snart stor Anseelse. Vendsyssels Biskop valgte det straks til sit Bispesæde, og Konventet kom til at udgøre Bispens Domkapitel, med Ret til at vælge Biskoppen; Kirken blev Stiftets Domkirke. Provsterne vare fornemme Prælater — et Par af dem have siddet i Rigets Raad —, og Kannikerne have sikkert for en Del været af Adel. De kaldtes alm. „de hvide Brødre" efter Ordensdragten; men 1403 ansøgte de Paven om at maatte ombytte den hvide Dragt med en mørk, som passede bedre til det regnfulde Klima, og 1422 bad de om som andre Præmonstratenserkanniker ved Domkirker at maatte bære „almutium" (Skulderkrave med Hætte) og „superpelliceum" (Korunderklæd-

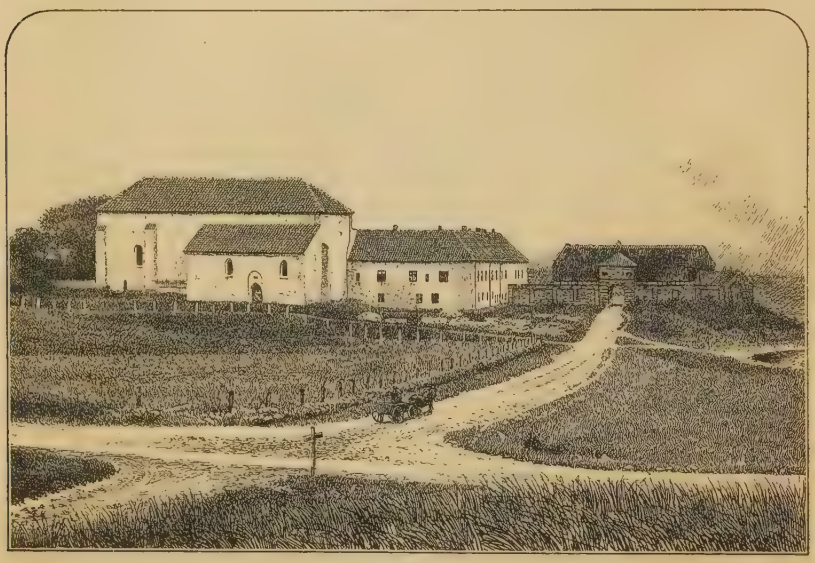

Børglumklosters Ydre.

ning). Klosteret samlede sig efterhaanden et betydeligt Jordtilliggende i de omliggende Herreder, deribl. de større Gaarde Bangsbo, Birkumgd., Kartoft og Hammelmose; det havde adskillige Aalegaarde, Saltkedler o. lign.; i Slutn. af 15. Aarh. omtales, at det havde eget Birk. Dronn. Margrethe lod sig optage i Ordenens Broderskab og skænkede bl. a. til Kirken en med Ædelstene besat Guldkrone, der paa alle Festdage skulde anbringes paa et Jomfru Marie Billedes Hoved. Men der laa en stor Fare i denne Velstand, og Klosterets Historie indeholder mange Vidnesbyrd baade om Trængsler og moralsk Forfald. Aar 1330 klagedes der over, at Bisp Tyge var brudt ind i Klosteret, havde fordrevet Kannikerne fra deres Kamre og befæstet Kirken og Klosteret mod Kongen og de udjagne Kanniker; 1467 dispenserede Paven 8 af Kannikerne for at have fængslet deres Provst, som havde forgrebet sig paa Kirkens Ejendom; 1520 maatte Provsten Antonius v. Fürstenberg afstaa Provstiet, anklaget for at have tilvendt sig af Klosterets Klenodier. I den nærmest flg. Tid havde Bisperne Niels Stygge Rosenkrantz og Stygge Krumpen efter hinanden Provstiet i Forlening, de to Mænd, hvis Fremfærd i særlig Grad viser Raaddenskabet i den sidste katolske Tid. Efter Reformationen inddroges Klosteret under Kronen, og der blev nu ikke udvalgt nogen ny Provst, men indtil 1540 ledede Prioren midlertidigt

dets Anliggender; da blev det endelig sekulariseret, idet det overdroges Albert Skeel som Afgiftslen, mod at han skulde underholde de tilbageblevne Kanniker, et Forleningsvilkaar, der atter nævnes 1559. Senere var Børglum bortforlenet til Adelsmænd; 1623 henlagdes det til Sorø Akademi, hvis Hofmester deraf skulde have sit Underhold. Efter Akademiets Nedlæggelse blev B. privat Ejendom, idet Fr. III 1669 mageskiftede det til Kansler Peder Reedtz, † 1674, mod Tygestrup i Sjælland. Sønnen Chr. Reedtz solgte Børglumkl. omtr. 1688 til Dronn. Charlotte Amalie, efter hvis Død det tillige med Dronninglund og Dronninggd. tilfaldt Fr. IV, som 1715 mageskiftede dem mod Gjorslev og Erikstrup til Søsteren Sophie Hedevig (se S. 117), som s. Aar solgte det (51) med Tiender (120) m. m., i alt 703 Td. Hrtk. for 30,000 Rd. til Generalmajor Chr. G. Møsting, som s. Aar transporterede Skødet til Fr. Kjær, adlet 1722, udnævnt til Kancellir. 1727; men s. Aar blev Adelskabet kasseret; 1730 fik han det dog igen med Navnet Kjærskjold, købte efterhaanden Hegnet, Halkjær, Baggesvogn, Hæstrup og Aagaard og døde 1738, Enken Inger Pop 1740 (om Kjær se *C. Bruun*, Fr. Rostgaard S. 233 flg. og 371 flg.). Hans Svigersøn, den holst. Adelsmand Joh. Heinr. Rantzau († 1748), blev da Ejer af B.; hans Enke ægtede 1750 Generalmajor, Bygmester Laur. Thurah, der 1757 solgte det (51, 223, 615 m. m.) for 56,000 Rd. og 300 Speciesdl. til Oberst Jens de Poulsen, der solgte det (51, 283 og 692 m. m.) 1772 for 100,000 Rd. til Konferensr. H. Chrf. Rosenkrone, efter hvem Broderen Baron, senere Greve M. G. Rosenkrone arvede det 1774; efter ham blev det 1801 solgt til Kancellir. J. Qvistgaard, der atter solgte det til Købmand N. Fr. Hillerup, † 1819; efter Enkens Død 1835 købte cand. jur. C. M. Rottbøll det (gml. Hovedgaardstakst 493/4, Bøndergods 540 og Strøgods 132 Td. Hrtk.) for 182,000 Rd.; efter hans Død, 1894, overtog Sønnen, J. Rottbøll, den nuv. Ejer, Gaarden.

Klosterbygningen bestod af 4 sammenbyggede Længer om en firkantet Gaard; af disse udgjorde Kirken den nordl. Fløj, den sydl. indeholdt Boliger for Provsten og Kannikerne, i den østl. var bl. a. Ragestuen. Aar 1575 hedder det, at Klosteret var meget bygfældigt baade paa Tømmer og Tag, men da det vilde kræve for stor Bekostning at reparere det hele, skulde kun et af Husene istandsættes til Beboelse (1662 benyttedes dette ogsaa til Beboelse). Senere ere Bygningerne undergaaede store Forandringer. Om Kirken er allerede fortalt. Af de andre Fløje ere kun Ydermurene delvis fra Klostertiden, enkelte Steder med Spor af gamle Vinduesaabninger. En betydelig Restauration blev foretagen af C. M. Rottbøll baade ud- og indvendig, deribl. af den af Thurah istandsatte og udsmykkede Riddersal, hvori findes legemsstore Portrætter af de oldenborgske Konger og Dronninger. (Om Klosteret se Kirkeh. Saml. 2. R. IV S. 465 flg. og 733 flg., om Kirken *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 84, og Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 237 flg.).

Neden for Børglumkl. vises endnu den Plads („Bispegaarden"), hvor de katolske Bisper havde deres Residens.

Christiansdal og *Nielsminde* ere Afbyggergaarde fra 19. Aarh. af Børglumkl.; ved C. M. Rottbølls Død 1894 gik de over til Sønnen, Landstingsmand C. M. R.

Tæt ved Børglumkl. ligger *Boelhøj*, hvorfra der er en vid Udsigt. Her har der været en hellig Kilde, *St. Boels Kilde*.

Furreby Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Børglum, omgives af dette, Lyngby Sogn, Skagerak og Vrensted Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 2 1/4 Mil S. V. for Hjørring. De temmelig jævne Jorder, der have brat Affald til Stranden, ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet, der gennemstrømmes af *Klostergrøft*, gaar Landevejen fra Hjørring til Løkken og fra Løkken til Saltum.

Fladeindholdet 1896: 707 Td. Ld., hvoraf 343 besaaede (deraf med Rug 77, Byg 79, Havre 145, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 6, Kartofler 14), Afgræsn. 249, Høslæt, Brak, Eng m. m. 84, Flyvesand 9, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 86 Heste, 263 Stk. Hornkvæg (deraf 196 Køer), 524 Faar og 220 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 22 Td.; 8 Selvejergaarde med 11, 54 Huse med 11 Td. Hrtk. og 112 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 1287 (1801: 400, 1840: 676, 1860: 862, 1880: 1027), boede i 209 Gaarde og Huse; Erhverv: 64 levede af immat. Virksomhed, 171 af Jordbr., 520 af Fiskeri, 277 af Industri, 132 af Handel, 17 af Skibsfart, 29 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Furreby* med Kirke, Skole og Vand- og Vejrmølle og Ladepladsen og Fiskerlejet *Løkken* — 1. Febr. 1890: 164 Huse og 1067 Indb. (1801: 217, 1840: 445, 1860: 627, 1880: 815) — med Kirke, Metodistkirke, Realskole, Privatskole, Apotek, Lægebolig, Alderdomsbolig (opr. af Understøttelsesforeningen af 1888, med et Hus til 2 trængende Familier), Sparekasse (opr. $^{11}/_{12}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 595,978 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 30,900 Kr., Antal af Konti 1188), Gæstgiveri, Badehotel, Købmandsforretn., Jærnstøberi, Markedsplads (Marked i Apr. og Okt.), Redningsstation (opr. 1882), Fare- og Signalstation for Fiskere, Toldassistentstation, Kysttelegrafstation, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition. Stedet skal være Station paa den paatænkte Aabybro-Hjørring Bane. *Løkkensholm*, *Mølgaard* og *Kodal*, Gaarde. *Løkkens Mølle.*

Efter Fiskeriberetn. var der i Aaret 1897-98 i Løkken 180 Fiskere, der fiskede fra 26 aabne Havbaade og 70 mindre Baade til en Værdi af 67,708 Kr. (særlig Torsk og Kuller).

Furreby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 510. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne, Kirken i Løkken ejer sig selv.

Den lave, uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. (nyt). Kor og Skib ere fra romansk Tid, af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Korgavlen er omsat. Et enkelt af de oprindl., rundbuede Vinduer samt begge Døre ere bevarede (nu tilmurede). Kirken har fladt Loft. Alterbord af Granitkvadre med Relikviegemme; Altertavle med en Kopi af Thorvaldsens Christus. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur.

Kirken i Løkken er opf. 1898 (indv. $^{18}/_{12}$ 1898) i gotisk Stil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekt Axel Møller; den bestaar af Skib og Kor samt Taarn med Spir (80 F. højt). Taarnrummet er Vaabenhus. Paa Alteret et Trækrucifiks (Billedhugger Fjeldstrup); udskaaren Prædikestol; Døbefont af Faksekalk. — *Metodistkirken* er opf. 1882 af røde Mursten med Taarn og Spir.

Furreby skal have Navn af de Fyrreskove, der før have været her langs Stranden (se D. Atl. V S. 278). Nu er der ingen Klit i Sognet, men det har i 17. Aarh. lidt af Sandflugt (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 128 flg.). Ogsaa Havet har gjort stor Skade og bortskyller stadig af Kysten i den nordl. Del af Sognet; Havet skal i sin Tid have borttaget en hel By, *Kinderup.*

Løkken har før været en betydelig Handelsplads med stor Handel paa Hamburg, Norge og England (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 426 flg. og 3. R. I S. 340 flg.), ligesom den var Ladeplads for Hjørring (se S. 14).

Lyngby Sogn, Anneks til Jelstrup i Vennebjærg Hrd., omgives af Furreby og Børglum Sogne, Vennebjærg Hrd. (Rubjærg S.) og Skagerak. Kirken, mod N. V. ved Stranden, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere til Dels gode, muldlerede, ikke sjælden med Lerunderlag; i Midten er der dog daarlige Sandjorder med nogen Hede, ved Stranden nogen Klit. Østspidsen af Sognet berøres af Landevejen fra Hjørring til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 1063 Td. Ld., hvoraf 430 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 77, Havre 193, Bælgsæd 3, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 21, Grøntf. 9, Kartofler 20, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 265, Høslæt, Brak, Eng m. m. 197, Haver 4, Skov 2, Moser 48, Heder 46, Flyvesand 44, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 342 Stk. Hornkv. (deraf 219 Køer), 512 Faar, 182 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 32 Td.; 14 Selvejergaarde med 24, 35 Huse med 8 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 343 (1801: 191, 1840: 197, 1860: 258, 1880: 274), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed., 220 af Jordbr., 69 af Fiskeri, 15 af Industri, 7 af Handel, 9 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Lyngby* med Kirke; *Sønder-Lyngby* med Skole og Mølle. *Lyngby-Torp* med Andelsmejeriet og Forsamlingshuset *Lovbro* (opført 1891).

Lyngby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 509. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus (nyt) mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid, af huggen og raa Kamp paa en profileret Sokkel. Murene ere omsatte; Norddøren er tilmuret, Syddøren fører ud til Vaabenhuset. Kirken har Bjælkeloft; halvrund Korbue af røde Mursten. Altertavle i Rokokostil med et nyere Maleri (Christus velsigner Brødet og Vinen). Romansk Granitdøbefont med Rundbuer, Kors og Hagekors. Nyere Prædikestol. — Kirkegaarden ligger (Aar 1900) kun omtr. 100 F. fra Havskrænten; der styrter aarl. omtr. 4 F. ned.

Vrensted Sogn omgives af Annekset Tise, Stenum, Børglum og Furreby Sogne, Skagerak og Hvetbo Hrd. (Ingstrup og Hjermeslev S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. V. for Hjørring. De lavtliggende, jævne Jorder ere frugtbare med en Del Eng- og Kærstrækninger. Paa Sydgrænsen løber *Rørbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løkken til Saltum.

Fladeindholdet 1896: 5487 Td. Ld., hvoraf 2035 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 488, Byg 471, Havre 729, Bælgsæd 12, Spergel 6, Frøavl 8, Blandsæd til Modenh. 148, Grøntf. 81, Kartofler 51, andre Rodfr. 20), Afgræsning 1090, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1176, Have 19, Moser 41, Kær og Fælleder 959, Heder 88, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 432 Heste, 1663 Stk. Hornkvæg (deraf 1017 Køer), 1598 Faar og 791 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 262 Td.; 39 Selvejergaarde med 147, 18 Arvefæstegd. med 70, 2 Fæstegd. med 6, 126 Huse med 38 Td. Hrtk. og 53 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_3$ 1890: 1273 (1801: 711, 1840: 957, 1860: 1072, 1880: 1267), boede i 240 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 866 af Jordbr., 21 af Fiskeri, 121 af Industri, 16 af Handel, 8 af Skibsfart, 72 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 109 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vrensted* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), 3 Møller og Andelsmejeri (Lykkens Prøve); *Aasendrup* med Skole. *Østre Skole*, mod Ø. i Sognet. *Vrenstedkjær*, *Bostedhede*, *Libakke* og *Sundsted*, Huse. Gaarde: *Sundstedgd.* og *Holmen*.

Vrensted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring), og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 511. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken, fordum indviet til St. Thøger, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af hugne Granitkvadre; i gotisk Tid blev Koret ombygget og udvidet til Skibets Bredde, ligesom der indbyggedes Hvælvinger. Skibets Mure ere til Dels omsatte i nyere Tid. Den nu tilmurede Norddør er firkantet; gennem Syddøren er Indgangen til Skibet. Taarnet er opført i gotisk Tid, forneden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten. Det overhvælvede Underrum, hvis vestlige Del er afskildret til Materialhus, har Spidsbue ind til Skibet. Det overhvælvede Vaabenhus er af store Mursten, vistnok samtidigt med Taarnet. Korets østl. Del har Tøndehvælving. Altertavle fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra 1597. I Koret Epitafier over Præsterne M. Evertsen Meier, † 1655, med Portr. af ham, Hustru og 3 Børn, og Johs. Dines Carlsen, † 1783, og Hustru, samt Ligsten over Præsterne Frands Lauridsen Hjort, † 1708, og hans 2 Hustruer, og Anders Carlsen, † 1767, og Hustru.

Tæt ved Kirken fandtes 1894 af Sognepræst Pommerincke ved Sydøsthjørnet af Kirkegaardsdiget *St. Thøgers Kilde*, der i Tidernes Løb var tilsandet.

Mod S. V. i Sognet ligger et gammelt, nu sløjfet Voldsted, „*Slottet*„. — Drivsholm, N. i Sognet, er formodentlig den Gaard *Drefsholm*, der, ligesom en i Byen Aasendrup tidligere liggende Herregaard, 1465 tilhørte Hr. Anders Nielsen (Banner) af Kokkedal.

Vrensted og Tise Sogne have i Slutn. af 17. Aarh. lidt meget af Sandflugt (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 124 flg.).

Tise Sogn, Anneks til Vrensted, omgives af dette, Stenum og Tolstrup Sogne, Aalborg Amt (Kjær Hrd.) og Hvetbo Hrd. (Saltum, Alstrup og Hjermeslev S.). Kirken, noget mod N., ligger omtr. $2^3/_4$ Mil S. V. for Hjørring og $3^3/_4$ Mil N. N. V. for Aalborg. De med Undtagelse af Tise Kirkebakke (156 F., 49 M., med trig. Station) lavtliggende Jorder, der mod S. gaa over i den *store Vildmose*, hvoraf noget af den nordl. Del hører til Sognet (se ndfr.), ere dels muldsandede, dels skarpsandede, særlig mod Ø. Sognet gennemstrømmes af *Ry Aa*, der sammen med sit Tilløb *Assenbæk* danner Vestgrænsen, medens Nordgrænsen dannes af *Rørbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Brønderslev til Saltum.

Fladeindholdet 1896: 6130 Td. Ld., foruden en Del af den *store Vildmose* (sammen med Tolstrup S. 2867 Td. Ld.), hvoraf 2075 besaaede (deraf med Rug 571, Byg 372, Havre 721, Spergel 10, Blandsæd til Modenhed 214, Grøntf. 111, Kartofler 59, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 1115, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1957, Have 14, Skov 34, Moser 59, Kær og Fælleder 679, Hegn 11, Heder 75, Flyvesand 5, Veje og Byggegr. 95, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1898: 394 Heste, 1716 Stk. Hornkvæg (deraf 1138 Køer), 1281 Faar, 849 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 297 Td. Der var 57 Selvejergaarde med 164, 1 Arvefæstegd. med 2, 11 Fæstegd. med 81, 69 Huse med 26 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse, over $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1130 (1801: 620, 1840: 813, 1860: 972, 1880: 1160), boede i 194 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomhed, 788 af Jordbr., 121 af Industri, 21 af Handel, 60 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 98 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Tise Kirke* og Byerne: *Tise* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Markedsplads (Marked i Apr.) og Fattiggaard for Vrensted-Tise S. (i *Tise Udflyttere*, opf. 1871, Plads for 26 Lemmer); *Manna*, ved Landevejen (hvoraf en Del kaldes *Svingel*), med Købmandsforretn. og Telefonstation; *Filholm*; *Tisekjær*. *Nordre Skole*, $^1/_8$ Mil N. for Kirken. Hovedgaarden *Hammelmose* med Avlsgaardene *Ny-Hammelmose*, *Tagmark* og *Blaasig*, under Stamhuset Birkelse i Aalborg Amt (s. d.), har $60^7/_8$ Td. Hrtk,, 1191 Td. Ld., hvoraf 331 Eng, Resten Ager; til Gaarden hører en Vandmølle. Andre Gaarde: *Stadsvold*, *Vestergd.*, *Grønborg*, *Stavad*, Gde.

Tise S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningsk.' 512. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken, fordum indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid, af Granitkvadre, men betydelig ombyggede i den senere Middelalder, idet Murene forhøjedes, Koret forlængedes mod Ø., der indbyggedes Hvælvinger, og Taarnet, der nu er lavt, men vistnok har været meget højere, opførtes, alt af Mursten. I Korets Mure ses flere tilmurede spidsbuede Vinduer. Taarnrummet, der oprindl. har været overhvælvet, men nu har fladt Bræddeloft, har Spidsbue ind til Skibet. Det overhvælvede Vaabenhus er vistnok samtidigt med Taarnet. Altertavlen, med et Maleri (Nadveren), er fra 1806 „efter Tegn. af Just Klemmesen Engstrup.“ Malmstagerne ere skænkede 1588 af Peder Munk og Karen Skeel. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen, i rig Renæssancestil, tværs over Korbuen, er skænket af samme som Alterstagerne. Som Tærskelsten i Norddøren ligger en romansk Ligsten (se *Løffler*, Gravst. Pl. XII).

Hammelmose tilhørte 1336 Saxe Pedersen, 1343 Marsken Peder Vendelboe; 1408 skødede Niels Iversen (Rosenkrantz) H. til Børglum Kloster, som ejede den til Reformationen, da det blev sekulariseret og H. 1541 ved Mageskifte overdraget til Albert Skeel, i hvis Families Besiddelse den senere er forbleven, nemlig Albert Skeel, Christen S., † 1595, Otte S., † 1634, Christen S., † 1670. Sidstnævntes Datter Margr. S., sl. Henrik Rammels, oplod 1671 til sin Datter Anne Rammel, sl. Albret Skeels til Katholm, en Halvpart i H. (38 Td. Hrtk.) med Gods, hvilken denne synes at have solgt til Jørgen Arenfeldt, der 1679 mageskiftede den med omtr. 30 Gaarde og Bol til Torben Nielsen, hvis Enke Mette Lauridsdatter 1691 skødede den til Albret Bille. 1756 ejedes den anden Halvdel af Grev Chr. Rantzau, hvis Farmoder Ide Skeel var Søster til Margr. Skeel. Hans Søn C. A. Greve Rantzau solgte den (39 og 199 Td. Hrtk.) samt Asdal 1794 for 74,000 Rd. til Søren Hillerup, som straks solgte Halvparten af H. til Geheimer. Skeel til Birkelse for 24,500 Rd., i hvis Slægt den anden Halvpart var gaaet i Arv, og siden har H. henhørt til Stamhuset Birkelse. — Hovedbygningen, der 1662 bestod af 3 grundmurede Huse, hvoraf et i 2 Stokv., og et Bindingsværk, er den gamle, kun noget repareret. Gravene, der have omgivet den, ere nu til Dels tilgroede.

V. for Kirken har der været en hellig Kilde, *Vor Frue Kilde.*

Om Sandflugten se Vrensted S.

Tolstrup Sogn omgives af Tise, Annekset Stenum, Børglum, Em, Serridslev og V.- og Ø.-Brønderslev Sogne samt Aalborg Amt (Kjær Hrd.). Kirken, mod N., ligger omtr. $2^3/_4$ Mil S. S. V. for Hjørring og $3^3/_4$ Mil N. for Aalborg. De mod N. noget højtliggende, i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder, der mod S. gaa over i den *store Vildmose*, hvoraf noget af den nordl. Del hører til Sognet, ere mod N. for det meste skarpsandede, mod S. mest Kær og Eng. Overgangen til Vildmosen dannes af de saakaldte *Rebsenge*, store, grønne Flader (omtr. 26 Td. Hrtk.), der tilhøre Stamh. Birkelse, som udlejer dem til Høslæt. Sognet gennemstrømmes af *Ry Aa*, der sammen med sit Tilløb *Østeraa* danner en Del af Østgrænsen. Gennem Sognet gaa Vendsysselbanen og Landevejen fra Brønderslev til Saltum.

Fladeindholdet 1896: 5984 Td. Ld., foruden en Del af *Vildmosen* (se S. 142), hvoraf 1991 besaaede (deraf med Rug 535, Byg 250, Havre 779, Spergel 16, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 246, Grøntf. 46, Kartofler 81, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 1203, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1783, Have 21, Skov 31, Moser 114, Kær og Fælleder 308, Hegn 5, Heder 370, Veje og Byggegr. 129, Vandareal m. m. 28 Td. Kreaturhold 1898: 365 Heste, 1743 Stk. Hornkvæg (deraf 1061 Køer), 1138 Faar, 979 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 280 Td.; 52 Selvejergaarde med 209, 2 Arvefæstegd. med 6, 5 Fæstegd. med 14, 92 Huse med 25 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1210 (1801: 542, 1840: 793, 1860: 1067, 1880; 1227), boede i 230 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomhed, 870 af Jordbr., 170 af Industri, 13 af Handel, 23 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 62 vare under Fattigv.

I Sognet *Tolstrup Kirke* og, tæt ved, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Sparekasse (opr. $^{26}/_{10}$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 348,075 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 23,472 Kr., Antal af Konti 920), og Byerne: *Øster-Hjermeslev*, ved Landevejen, med Skole og Teglværk; *Tømmerby* med Skole og Fattiggaard for Tolstrup-Stenum Komm. (opf. 1882, Plads for 32 Lemmer); *Linderup*; *Rykind*; en Del af *Holte* (Resten i Serridslev S.) med Mølle. *Mejlsted* og *Vibsig*, Gaarde, *Hybjærg Huse*, *Hedehuse*. Hovedgaarden *Hjermeslevgaard* med Afbyggergaarden *Grishøj* paa Vildmosen, under Stamh. Birkelse (s. d.), har 53 Td. Hrtk., 750 Td. Ld. (foruden den Del af Vildmosen, der hører til Sognet), hvoraf 350 Eng, Resten Ager; til Gaarden høre *Oddensgaards Mølle* og *Søndermølle*. *Gundersmølle* (Nørremølle). Gaardene *Mølgaard* og *Taarup*, m. m.

Tolstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 513. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Birkelse.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor (oprindl. med Apsis) ere opførte i romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Flere af Murene ere senere omsatte lige til Grunden. Over Norddøren sidder en Tympanon med et indhugget Kors, medens en lign. Tympanon fra den ødelagte Syddør nu ligger i Præstegaardshaven. Taarnet, der er nedbrudt til Skibets Højde, vistnok omtr. 1770, er forneden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten. Vaabenhuset er samtidigt med Taarnet og af Granit og Mursten. Koret har en senere indbygget Hvælving, Skibet fladt Loft; Taarnrummet, der har Spidsbue ind til Skibet, har nu fladt Loft, men var tidligere overhvælvet. Altertavlen er et nyt Maleri, Chr. i Getsemane (nogle Figurer af det oprindl., gotiske Alterskab ere i Nationalmus.). Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh. Paa Korbuens Væg et Krucifiks med Aarst. 1639. I Korvæggen Ligsten over en ung Kvinde, fremstillet i hel Figur, med Indskriften: Anne Mortensdatter og flere adelige Vaabener (en Søster til Joh. Mortensen?); Gravkapel under Koret; Ligsten over Forpagter paa Hjermeslevgd. Chr. Christensen Solholdt, † 1681. Epitafier bl. a. over Præsterne Jens Pedersen Hosbond, † 1680, Niels Iversen, † 1726, og to Hustruer, og Jens Larsen Jessen, † 1771 (se Saml. til j. Hist IX S. 200), samt over Forpagter paa Hjermeslevgd. Peder Thomsen Kiærulf, † 1717, og Hustru.

Hjermeslevgaard tilhørte 1444 Morten Nielsen (Vognsen), der havde arvet den efter sine Forældre, derefter 1481 hans Søn Joh. Mortensen (der dog havde en Medejer i Thomes Tordsen, som 1492 indværgede H. med Lovhævd), Morten Johansen 1515 og hans Datter Mette Mortensdatter, g. 1 Gang med Bagge Griis, bekendt for sit Mordforsøg paa Skipper Klement, som havde afbrændt H., hvilket Forsøg kostede Bagge Griis selv Livet, 2. Gang med Jens Thomesen (Dan). Hendes Søn Morten Bagge til H. døde ugift 1546, men Fru Mette levede endnu mange Aar efter paa H., som hun 1588 skænkede til den senere Rigsraad Enevold Kruse og Fru Else Marsvin. Deres Søn Jørgen Kruse arvede H., men forarmedes under Krigen, hvorfor hans Kreditorer kort før hans Død 1666 gjorde Indførsel i H. 1668 magelagde Kronen Gaarden (76 Td. Hrtk.) til Proviantkommissær Nicolaus Bennich, hvis Enke Elsebe Margr. Moth 1679 solgte den til Torben Nielsen, Forvalter paa Elkjær, der straks efter afhændede den til Jørgen Arenfeldt. Han solgte den (96 Td. Hrtk.) 1681 til Otte Skeel til Birkelse, hvorefter den indlemmedes i Stamhuset (1794 havde H. Hovedgaardstakst 92 Td., Bøndergods 335 og Tiender 143 Td.). — Borggaarden bestod 1662 af 4 Huse, to i 2 Stokv. af Bindingsværk, de andre i eet Stokv., hvoraf det ene af Grundmur; den havde Taarn med Spir og var omgiven af Grave. (Om Gaarden dengang og om, hvad den havde lidt i Svenskekrigen, se Saml. til j. Hist. IX S. 33, 143 og 283 flg.). Hovedbygningen, i eet Stokv., er opf. 1883 og udgør den østl. Fløj af Gaardens 4 Længer (den vestl. har 2 Stokv.).

Aar 1380 pantsatte Ludv. Iversen (Rosenkrantz) sin Gaard i *Mejlsted* („Middelstedt") til Børglum Kloster. Vester Mejlsted blev 1666 af Erik Sehested til Lykkesholm solgt til Jfr. Anne Kruse til Baggesvogn, som straks efter solgte den til Lorens Cort Preen og hans Hustru Barbara Krabbe, der beboede Gaarden til 1683, da de solgte den til Jørgen Arenfeldt til Rugaard, som 1686 solgte denne „Bondegaard" til Otte Skeel; 1794 var den en Bondegaard paa 6 Td. Hrtk. under Hjermeslevgd.

Ved Ø.-Hjermeslev er der fredlyst 3 til Dels ret anselige Gravhøje.

Stenum Sogn, Anneks til Tolstrup, omgives af dette, Tise, Vrensted, Børglum, Em og Børglum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. S. V. for Hjørring og 4 Mil N. for Aalborg. De lavtliggende, jævne Jorder ere særdeles gode, muldede, med Ler og Mergel til Underlag.

Fladeindholdet 1896: 1476 Td. Ld., hvoraf 693 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 161, Byg 117, Havre 271, Bælgsæd 6, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 76, Grøntf. 15, Kartofler 10, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 314, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Haver 5, Moser 38, Kær og Fælleder 26, Heder 8, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 637 Stk. Hornkvæg (deraf 408 Køer), 433

Faar og 565 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 27 Selvejergaarde med 70, 1 Arvefæstegd. med 6, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 421 (1801: 157, 1840: 275, 1860: 296, 1880: 399), boede i 72 Gaarde og Huse; Erhverv: 50 levede af immat. Virksomh., 286 af Jordbr., 63 af Industri, 4 af Handel, 8 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Stenum* med Kirke, Skole og Mølle. *Stenumhede*, Gd. og Huse, *Vanggaarde* og Gaarden *Kokholm*.

Stenum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 514. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Birkelse.

Den lille, uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. De ældste Dele, Skib og Kor, ere fra romansk Tid af Granitkvadre, men ombyggede i den senere Middelalder, særlig Koret, der har Sokkel med Skraakant. Et oprindl. Vindue og Sydøren ere bevarede. I den senere Middelalder er ligeledes tilføjet mod V. et Taarn, dels af huggen Kamp fra Vestgavlen, dels af Mursten, men det er senere blevet nedbrudt i Skibets Højde (vistnok 1762, hvilket Aarst. staar paa den nuv. Vestgavl); det tilbagestaaende Parti, der adskilles fra Skibet ved en Mur, hvori Spidsbue, og Skibet have fladt Loft, Koret Hvælving. Det overhvælvede Vaabenhus, af Granitkvadre og Mursten, med Kamgavl, er ogsaa opf. i gotisk Tid. Som Altertavle tjener en muret Niche med Thorvaldsens Christusfigur i Gibs; romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil fra 1622.

Vraa Sogn omgives af Annekset Em, Vejby, Sejlstrup, Rakkeby, Vrejlev og Serridslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, jævne Jorder ere overvejende meget gode, muldede, med Ler og Mergel til Underlag. Ved Østgrænsen løber *Rakkeby Aa*, ved en Del af Vestgrænsen *Stenvad Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hjørring til Aalborg og Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 3921 Td. Ld., hvoraf 1630 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 422, Byg 229, Havre 588, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 184, Grøntf. 116, Kartofler 38, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 786, Høslæt, Brak, Eng m. m. 886, Haver 28, Skov 4, Moser 108, Kær og Fælleder 302, Heder 123, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 304 Heste, 1537 Stk. Hornkvæg (deraf 1052 Køer), 1044 Faar, 1039 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 184 Td.; 51 Selvejergaarde med 141, 142 Huse med 42 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1221 (1801: 509, 1840: 593, 1860 819, 1880: 980), boede i 219 Gaarde og Huse; Erhverv: 90 levede af immat. Virksomhed, 771 af Jordbr., 184 af Industri, 46 af Handel, 60 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet *Vraa Kirke* og nærved: Præstegd., og Stationsbyen *Vraa* med Skole, Folkehøjskole (opr. 1872 i Stenum, 1890 flyttet hertil), Baptisternes Forsamlingshus (opf. 1893), Sparekasse for V.-Em Sogne (opr. $^6/_2$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 349,476 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 23,712 Kr., Antal af Konti 1007), Lægebolig, Gæstgiveri, Afholdshjem, Andelsmejeri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation, Postekspedition og Valgsted for Amtets 4. Folketingskr. Byerne: *Nørre-Vraa* med Skole; *Sønder-Vraa* med Mølle. Saml. af Gde og Huse: *Borup* (1370: Botorp) med Mølle, *Boruphede*, *Stenvad* med Mølle, *Gadehuse*, *Vesterhede* med Teglværk, *Foldbjærg Huse*, en Del af *Grønnerup* (Resten i Vrejlev S.). Gaarde: *Vestergd.*, *Østergd.*, *Store Bundgd.*, m. m. Ved Landevejen *Vrejlev Kro*.

Vraa S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Lands- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 516. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid, af tilhugne Kvadre paa en Sokkel med Skraakant. Murene i Koret og i Skibets sydl. Del ere senere omsatte, til Dels med Mursten. Et af de oprindelige Vinduer og den firkantede Norddør ere bevarede. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Det brede Taarn er opf. i gotisk Tid (maaske paa en tidligere Tilbygning), forneden af Granitkvadre fra Vestgavlen samt af Munkesten, foroven er det i ny Tid ommuret. Taarnrummet, dør adskilles fra Skibet ved en Mur, hvori en Dør, er delt i to Dele, af hvilke den ene er Materialhus, medens der i den anden staar en Del Trækister uden Indskrifter. Vaabenhuset er af store Mursten. Altertavlen bestaar af en Ramme fra 18. Aarh., i hvis Midte er anbragt et godt udskaaret Felt fra 15. Aarh. (Gravlæggelsen). Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil med Tornekrandsernes, Bjørnernes, Lungernes og Ulfstandernes Vaabener. I Taarnrummet et Epitafium over Præsten Mag. Jørgen Jensen Berg, † 1737, og Hustru. I Skibet et Krucifiks. Klokken (indtil 1836 i et Træstillads paa Kirkegaarden), med ulæselig Indskrift, er fra Midten af 15. Aarh.

Em Sogn, Anneks til Vraa, omgives af dette, Vejby, Børglum, Stenum, Tolstrup og Serridslev Sogne. Kirken mod N. Ø., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Hjørring. De ikke videre højtliggende, jævne Jorder ere til Dels af samme Beskaffenhed som Hovedsognets. Paa en Del af Østgrænsen løber *Stenvad Aa*. Gennem Sognets østl. Del gaar Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 1489 Td. Ld., hvoraf 596 besaaede (deraf med Rug 154, Byg 85, Havre 229, Spergel 16, Blandsæd til Modenh. 50, Grøntf. 18, Kartofler 15, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 280, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Have 5, Skov 3, Moser 58, Kær og Fælleder 101, Heder 65, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 116 Heste, 535 Stk. Hornkvæg (deraf 343 Køer), 467 Faar og 411 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td.; 20 Selvejergaarde med 54, 37 Huse med 14 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 350 (1801: 184, 1840: 237, 1860: 298, 1880: 352), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 295 af Jordbr., 19 af Industri, 1 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Em* (udt. Æm) med Kirke, Skole, Mølle og Jærnbanehpl.; *Vollerup*, *Em Udflyttergaarde*, *Møllehuse*.

Em S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette, ssmt under 5. Udskrivningskr.' 515. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd (de samme som Vraa).

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Af et oprindeligt Vindue og af Norddøren ere Rester bevarede, ligeledes er bevaret den halvrunde Granitkorbue. Murene ere i den senere Middelalder omsatte, til Dels med Mursten (maaske paa Grund af en Brand, af hvilken der endnu ses Spor). Taarnet er opført i gotisk Tid af røde Munkesten. Underrummet, der adskilles fra Skibet ved en Væg, hvori en Dør, er Vaabenhus; baade dette og Kirken have fladt Loft. Altertavle og Prædikestol (den sidste med Aarst. 1603) ere i Renæssancestil; i Altertavlens Midtparti en Niche, hvori Thorvaldsens Christus i Gibs. Romansk Granitdøbefont paa muret Fod. Den meget lille Klokke er fra 1567.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Kirken skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Vraa Kirke; 1558 toges Bestemmelsen tilbage, men Sognet blev Anneks til Vraa, og „for at der hver Søndag kunde blive Prædiken i Vraa, Serridslev og Em Kirker", paabødes det at ansætte en Kapellan.

Vester-Brønderslev Sogn omgives af Tolstrup Sogn, Annekset Serridslev, Jerslev og Ø.-Brønderslev Sogne; *Ry Aa* danner Grænsen mod S. V., medens Nord- og Vestgrænsen dannes af dens Tilløb *Østeraa*. Kirken, noget mod Ø., ligger omtr. 3 Mil S. for Hjørring og $3^1/_4$ N. for Aalborg. De mod N. noget højtliggende, mod S., hvor de gaa over i Vild-

mosen, lavtliggende og jævne Jorder ere mod N. for en Del skarpsandede, mod S. side og i det hele mindre frugtbare. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Hjørring til Aalborg og fra Brønderslev til Saltum samt Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 6450 Td. Td., hvoraf 2249 besaaede (deraf med Rug 455, Byg 268, Havre 757, Bælgsæd 3, Spergel 8, Frøavl 5, Blandsæd til Modenhed 434, Grøntf. 78, Kartofler 94, andre Rodfr. 144), Afgræsn. 1189, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1845, Have 52, Skov 46, ubevokset 30, Moser 125, Kær og Fælleder 640, Hegn 16, Heder 143, Flyvesand 14, Veje og Byggegr. 89, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898; 467 Heste, 1949 Stk. Hornkvæg (deraf 1183 Køer), 970 Faar, 1111 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 258 Td.; 51 Selvejergaarde med 213, 228 Huse med 44 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2202 (1801: 666, 1840: 933, 1860: 1148, 1880: 1700), boede i 342 Gaarde og Huse; Erhverv: 191 levede af immat. Virksomhed, 965 af Jordbr., 21 af Gartneri, 529 af Industri, 214 af Handel, 163 af forsk. Daglejervirks., 60 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet *Vester-Brønderslev*, stor, købstadlignende Landsby — omtr. 2000 Indb. —, der er opvokset i de sidste Aar omkring Stationen, med flere to Stokv. høje Huse og en Gade (Algade sammen med Vester- og Østergade), der omtr. er $^1/_4$ Mil lang, med Kirke, Præstegd., stor Kommuneskole (opf. 1888 i to Stokv.: 4 Lærere, 1 Lærerinde og 2 Underlærere samt $^1/_1$ 1900 400 Elever) med Biskole (55 Elever), Realskole (opf. 1890 i to Stokv., med Dimissionsret), Folkehøjskole (opr. 1868), teknisk Skole (i Kommuneskolen), Missionshus (opf. 1898), Amtssygehus (opf. 1894 efter Tegn. af Amtsvejinspektør Lunøe, Plads for 32 Patienter), Apotek, flere Læger, Bank (opr. 1898), Sparekasse (opr. $^1/_4$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 355,367 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 13,192 Kr., Antal af Konti 1255), Jærnstøberi og Metalvarefabrikken Pedershaab (opr. 1886, omtr. 40 Arbejdere), Cementstøberi (Aktieselsk.), Dampuldspinderi, Farveri, Garveri, Dampbageri, Ølbryggeri, Teglværk, flere Møller, Købmandsforretninger, mange Haandværkere, Kro, Hotel, Markedsplads (Marked hver Maaned; det i Sept. med Heste, Kvæg og Faar er et af de største i Vendsyssel), Bogtrykkeri (her udgives „Brønderslev Avis"), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation, Postkontor (Posthuset er opf. 1889) samt Sessionssted for Lægd 511-15 og 518-21; ved Byen Plantagen „Hedelund". Desuden Byen *Vrangdrup* (1393: Wrangsthorp). *Agdrup*, Gde., med Andelsmejeri, *Faksholm*, Gde., *Grinsted*, Gde., *Smalby*. *Kjærstederne*. Hovedgaarden *Nibstrup* har $32^1/_2$ Td. Hrtk., 590 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 70 Plantage, Resten Ager. *Kornumgaard* med paabegyndt Afbyggergd.: $33^3/_4$ Td. Hrtk., 703 Td. Ld., hvoraf 250 gml. Agerjord, 100 nyopdyrket, Resten Eng og Tørveskær; til Gaarden hører et Teglværk. *Enggaard*: 13 Td. Hrtk., 318 Td. Ld., hvoraf 14 Eng, 74 Græsningsjord, Resten Ager (1 Hus). *Kornumgaarde*, *Thorsmark*, Gd.

V.-Brønderslev S., en egen Sognekommune, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 519. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Birkelse.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Koret og det østl. Parti af Skibet, er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Begge de oprindl. Døre og flere Vinduer ere bevarede (til Dels tilmurede), ligesom den halvrunde Korbue. I den senere Middelalder er der tilbygget et Taarn, som vistnok i 2. Halvdel af 18. Aarh. er nedbrudt til Skibets Højde; det tilbage-

staaende Underrum, med fladt Loft, er adskilt fra Skibet ved en Mur, hvori en Spidsbue. Paa Skibets Nordside har der staaet et Kapel, hvoraf endnu ses Spor. Apsis, senere adskilt fra Koret ved et Skillerum, har Halvkuppelhvælving, den øvrige Del af Kirken senere indbyggede Hvælvinger. Vaabenhuset er nyere. Altertavle fra Renæssancetiden med et nyt Maleri (den korsfæstede). Alterstagerne ere 1596 skænkede af Jens Kjærulf i Kornum og Hustru Anne Gris. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra 17. Aarh. I Koret Ligsten over Peder Sørensen Thorup til Nibstrup, † 1771, og Hustru. Klokken, i en Stabel ved Vestgavlen, er fra 1418.

Nibstrup ejedes af Mourids Nielsen Gyldenstierne paa Aagaard, 1532 af hans Svigersøn Hr. Predbjørn Podebusk, 1598 af Knud Brockenhuus, † 1599, hans Svoger Mogens Eriksen Kaas, som skrev sig til den 1604, men 1624 havde den i Forpagtning af Fru Magdalene Ahlefeldt, til hvem han formodentlig havde pantsat, men siden tilbageløst den, thi næste Ejer var hans Dattersøn Joh. Urne, † 1699 ugift, hvorefter N. kom til dennes Svoger Hans Wolf Mühlheim, † 1701, derefter Datteren Anne Stygge M., g. m. Axel Arenfeldt, der udkøbte sine Medarvinger 1701, 1705 og 1706 og solgte N. til sin Hustrus Svoger Oberstlieutn. Peter Motzfeldt, som atter 1711 solgte den (20 og 206 Td. Hrtk.) til Jesper Jespersen til Høgholt, efter hvem den 1744 paa Auktion blev købt med Tiender (34 Td. Hrtk.) og Gods (267 Td.) for 6110 Rd. af Claus Edv. Ermandinger, som 1751 solgte den (20 og 228 Td. Hrtk.) til Laurs Sørensen Møller, fra hvem den 1758 ved Auktion blev købt af Anders Skeel til Birkelse for 10,660 Rd. Denne solgte 1770 N. med Mølle og Gods (henh. 21, 4 og 278 Td. Hrtk.) for 29,200 Rd. til Peder Sørensen Thorup, † 1771; derefter ejedes den af dennes Enke Ane Jørgensen, † 1776, Sønnen Søren Pedersen Thorup, † 1791, paa hvis Dødsbos Auktion den (21 og 219 Td. Hrtk.) blev købt for 19,350 Rd. af Ritmester Carsten Lassen, † 1822. Derefter ejedes den af Kammerr. B. F. T. Riber, efter hvem den købtes 1836 for 18,600 Rd. Solv af C. C. v. Stecken, senere Justitsr., der 1858 solgte den for 85,000 Rd. til G. Geelmuyden, men atter overtog den i dennes Fallitbo 1863; efter hans Enkes Død solgtes den 1874 for 73,000 Rd. til H. P. Høyer, i hvis Konkursbo den 1892 overtoges for 95,823 Kr. af den nuv. Ejer, Grosserer, Etatsr. J. Ankerstjerne. — Hovedbygningen er opf. i 18. Aarh. og bestaar af 3 Fløje af Grundmur i 1 Stokv.

Kornumgaard tilhørte 1661 Peder Thomesen Galskyt, † 1678, der trods sit adelige Navn kun var en Selvejerbonde. Hans Enke, † 1688, og Søn Helmich G., † 1694, ejede den derefter. Dennes Enke Kirstine Albrechtsdatter Olsdorf ægtede 1698 Lars Jensen, † 1709, i hvis Tid K. havde 24 Td. Hrtk. og med Gods i alt 82 Td. 1720 ejedes den af Sr. Otte Albrechtsen, 1732 af Claus Edv. Ermandinger, hvis Enke Helmiche Margr. Lassen († 1765) 1756 afkøbte Holger Skeel til Birkelse Herligheden af K. m. m. for 5000 Rd. Hun havde testamenteret K. med Gods (118 Td. Hrtk.) til sin Datter Sidsel Kirstine Ermandinger og hendes Ægtefælle Jens Dytschou, † 1775. Dennes Enke Helene Winde giftede sig 1778 med Søren Thorup til Nibstrup, efter hvis Død K. ved Auktion blev købt for 14,350 Rd. af Christen Brønnum fra Randrup. Nuv. Ejer er Enkefru Møller. — En Hans Andersen i Kornumgd. nævnes 1506.

I *Grinsted* boede 1671 den nysnævnte Hans W. Mühlheim, der havde faaet Gaarden til Brug af sin Svigermoder Fru Johanne Kaas paa Nibstrup. Siden kom den tilbage til Nibstrup, hvortil den, en Bondegaard paa 14 Td. Hrtk., endnu hørte 1791.

Dronn. Margrethe købte af Henneke og Timme Limbek *Augætorp* og *Vrangætorp* (Agdrup og Vrangdrup), som hun 1383 skænkede til Hundslund Kloster.

Ved V.-Brønderslev ligge to fredlyste Gravhøje.

Sognet var indtil 1859 Anneks til Jerslev; derefter henlagdes det til Serridslev, men 1887 blev V.-Brønderslev Hovedsognet.

Serridslev Sogn, Anneks til V.-Brønderslev, omgives af dette, Jerslev, Vrejlev, Vraa, Em og Tolstrup Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil S. for Hjørring. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere i det hele lermuldede. Sydgrænsen dannes af *Østeraa.* Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Aalborg; et Stykke af Vestgrænsen berøres af Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 4295 Td. Ld., hvoraf 1957 besaaede (deraf med Rug 483, Byg 230, Havre 699, Spergel 13, Blandsæd til Modenhed 162, Grøntf. 167, Kartofler 94, andre Rodfr. 106), Afgræsn. 941, Høslæt, Brak, Eng m. m. 827, Have

28, Skov 6, Moser 125, Kær og Fælleder 145, Hegn 5, Heder 149. Veje og Byggegr. 111 Td. Kreaturhold 1898: 287 Heste, 1362 Stkr. Hornkvæg (deraf 891 Køer), 824 Faar, 949 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 197 Td.; 57 Selvejergaarde med 168, 2 Arvefæstegd. med 4, 109 Huse med 25 Td. Hrtk. og 51 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1130 (1801: 497, 1840: 682, 1860: 921, 1880: 1115), boede i 223 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 832 af Jordbr., 171 af Industri, 13 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 57 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Serridslev*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Sparekasse (opr. $^6/_7$ 1875; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 48,087 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4425 Kr., Antal af Konti 165) og Andelsmejeri; *Kalum* med Mølle; *Underaare*; *Hjelmsted* med Skole; største Delen af *Holte* med Mølle (Resten i Tolstrup S.). Saml. af Gde.: *Bakken*, *Smersted*, *Ulvhøj*; *Revsnæs*, Huse. Gaarde: *Nørhave*, *Mellemhave*, *Sønderhave* med Teglværk, *Østeraa* med Mølle, *Vesteraa*, Gde., *Skarnagergd.*, m. m. *Knarkemølle*.

Serridslev S., en egen Sognekommune, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 518. Lægd. Kirken tilhører 3 Privatmænd uden for Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. I Korets og Skibets Nordside ere to af de oprindl. Vinduer bevarede (tilmurede); Syddøren er tilmuret. Skibets Mure ere meget uregelmæssigt satte indvendig og hælde stærkt indad. Kirken har Bjælkeloft. Det store Vaabenhus, fra den senere Middelalder, er af røde Mursten. Altertavle med Fløje i Ramme fra 18. Aarh.; i Midten en Kopi efter Rubens (Nadveren), paa Fløjene 4 godt udskaarne Felter fra 15. Aarh. med Scener af Christi Liv; paa Siderne og den øverste Del af Rammen staa 11 godt udførte Figurer af Apostle og Helgener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1626. Over Korbuen et Krucifiks fra gotisk Tid. Klokken hænger i en Stabel, der er rejst paa en stor, fredlyst Gravhøj, over hvilken Kirkegaardsdiget gaar.

Stadegaard (Stothne) blev 1380 tilskødet Børglum Kloster af Hr. Jens Andersen (Brok).

Ved Kalum er der fredlyst en Gravhøj.

Serridslev var oprindl. Anneks til Vraa Sogn; ved Reskr. af $^{26}/_8$ 1803 udskiltes det og fik 1859 (Reskr. af $^7/_9$ 1856) V.-Brønderslev til Anneks, men 1887 blev det sidste Hovedsognet.

Jerslev Sogn omgives af Taars, Vrejlev, Serridslev, V.- og Ø.- Brønderslev Sogne samt Dronninglund Hrd. (Hallund, Hellum, der er Anneks til Jerslev, Skæve og Torslev S.). Kirken, mod S., ligger $2^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Hjørring. Jorderne ere i den østlige Del, som hører til jydske Aas, højtliggende og bakkede (Søhedens Bakke, 358 F., 112 M., med trig. Station) samt mod N. lerblandede, sydligere stærkt sandede med Grus og Sten og med flere Hedestrækninger; Jorderne i den vestl. Del, der gennemstrømmes af flere Aaløb, deribl. *Østeraa*, ere mindre højtliggende og ikke saa bakkede samt for det meste sandmuldede. En Del Skov (Pajhede Sk., Grønsk.). Ved Sydgrænsen løber *Vrangbæk*.

Fladeindholdet 1896: 11,677 Td. Ld., hvoraf 4657 besaaede (deraf med Rug 1075, Byg 363, Havre 2008, Spergel 47, Frøavl 12, Blandsæd til Modenh. 471, Grøntf. 246, Kartofler 235, andre Rodfr. 196, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 2268, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2429, Have 62, Skov 451, ubevokset 22, Moser 218, Kær og Fælleder 412, Hegn 12, Heder 916, Flyvesand m. m. 32, Veje og Byggegr. 190, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 741 Heste, 2944 Stkr. Hornkvæg

(deraf 1978 Køer), 2220 Faar, 1693 Svin og 41 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 337 Td.; 105 Selvejergaarde med 230, 3 Fæstegd. med 5, 353 Huse med 95 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2730 (1801: 1088, 1840: 1492, 1860: 2081, 1880: 2575), boede i 546 Gaarde og Huse; Erhverv: 85 levede af immat. Virksomhed, 1965 af Jordbr., 7 af Gartneri, 382 af Industri, 58 af Handel, 55 af forsk. Daglejervirk., 106 af deres Midler, og 72 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jerslev* med Kirke, Præstegd. (noget V. for Byen), Skole, Privatskole (for Adventister), Forsamlingshus (opf. 1888), Sparekasse for J.-Hellum Sogne (opr. $^{14}/_{11}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 117,864 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 10,537 Kr., Antal af Konti 598), Kro, Mølle, Andelsmejeri (Nørager), Købmandsforretninger, m. m.; *Aalstrup* (udflyttet; gml. Form: Alstrup); *Klæstrup*, ved Landevejen, med Skole, Teglværk og Mølle; *Svennum*; *Øster-Mellerup* (udflyttet; 1498: Mielldorp) med Skole; *Sterup* med Skole og Fattiggaard (opf. 1869, Plads for 38 Lemmer). Saml. af Gde. og Huse: *Langthjem*, *Hjulskov*, *Søheden* (gml. Form: Sørheden) med Skole, *Grydbæk*, *Daarbak*, *Mylund* med Skole og Forsamlingshus („Fællesmaal", opf. 1892), *Steruphede*, *Krattet*, *Flyvbjærg*, *Aaholm*, m. m. Gaarde: *Vester-Mellerup*, *Musted*, *Ovstrup*, *Mølholm*, Gde., *Pajhede*, Gde., *Abildgd.*, m. m. *Vestermølle*, Vandmølle. *Østermølle*.

Jerslev S., en egen Sognekommune, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hallund Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 521. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib med Korsarm mod N., Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Sydmurene ere omsatte. Begge Døre og et Par af de oprindl. Vinduer ere bevarede (til Dels tilmurede). Skibet har forskallet Bjælkeloft, Koret en senere indbygget, spidsbuet Hvælving. Taarnet er opført i den senere Middelalder, forneden af Granitkvadre fra Skibets Vestmur, foroven af Mursten; det øverste Parti er restaureret 1854. Taarnrummet (tidligere overhvælvet) adskilles fra Skibet ved en Mur, hvori en nu tilmuret stor Spidsbue. Vaabenhuset, med Kamgavl, er samtidigt med Taarnet. Den lave Korsarm fra Renæssancetiden, med Bjælkeloft, har en bred, flad Bue ind til Skibet. Altertavle fra 17. Aarh. med et godt nyere Maleri (Christus). Anselige Malmstager, skænkede af Jens Nielsen, Præst i Aalborg. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh. I Kirkens Vestende et Pulpitur fra samme Tid. I Koret Ligsten over Præsten Jacob Holm, † 1777, og Hustru. I Korsarmen et gammelt Krucifiks, Klokken hænger i en Stabel paa Kirkegaarden.

Abildgaard ejedes 1616 af Jens Thomsen Orning. — *Mustedgaard* ejedes af en vis Sonnemand, der solgte den til Hr. Claus Limbek, hvorom Iver Eriksen 1448 fik et Vidnesbyrd. Dronning Margrethe skænkede den 1393 til Hundslund Kloster. — *Mellerupgaard* i V.-Mellerup blev 1662 af Ide Juel tilskødet Fru Johanne Kaas til Nibstrup, der 1663 købte en Part i Gaarden af Fru Anne Stygge paa Tidemandsholm; 1666 tilhørte den Fru Johannes Svigersøn Hans Wolf Mühlheim, † 1701, hvis Datter Magdalene, g. m. Christen Andersen Rosholm, 1706 solgte sin Halvpart (5 Td. Hrtk.) til sin Svoger Peter Motzfeldt til Nibstrup. — Fru Elsebe af Hesselbæk solgte 1401 sin Gaard i *„Padehede"* til Børglum Kloster.

En nu forsvunden Gaard *Knærø* eller *Kner* ejedes af den lærde Bonde Peder Lassen Dyrskjøt, † 1707.

Om Sognets Navn se S. 97. I Sognet har vistnok i ældste Tider ligget Jerslev Herreds Tingsted, om det end tidligt er blevet flyttet til Nabosognet Ø.-Brønderslev (se S. 152).

Ved Sterup er fredlyst een Gravhøj, ved Ø.-Hjulskov en Gruppe af 5 smukke Høje.

Litt.: *L. Røjkjær*, Hist. og topogr. Efterretn. om J. Sogn, i Saml. til j. Hist. IX S. 289 flg.

Øster-Brønderslev Sogn omgives af Tolstrup, V.-Brønderslev og Jerslev Sogne, Dronninglund Hrd. (Hallund, der er Anneks til Ø.-Brønderslev, og Ørum S.) og Aalborg Amt (Kjær Hrd.). Kirken, mod N. V., ligger omtr. 3 Mil S. for Hjørring og ligesaa langt N. for Aalborg. De i den nordl. Del noget højtliggende og bakkede, mod S. lave og jævne Jorder ere for en Del sandmuldede med store Kær- og Engstrækninger mod S. I den sydl. Del løber *Ry Aa*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hjørring til Aalborg.

Fladeindholdet: 1896; 8107 Td. Ld., hvoraf 2911 besaaede (deraf med Rug 783, Byg 275, Havre 1115, Spergel 6, Blandsæd til Modenhed 270, Grøntf. 119, Kartofler 148, andre Rodfr. 194), Afgræsn. 1669, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2621, Have 50, Skov 36, Moser 23, Kær og Fælleder 449, Hegn 20, Heder 197, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 122, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 538 Heste, 2370 Stk. Hornkvæg (deraf 1577 Køer), 1252 Faar, 1624 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 242 Td.; 55 Selvejergaarde med 199, 155 Huse med 42 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1549 (1801: 628, 1840: 943, 1860: 1252, 1880: 1482), boede i 277 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomhed, 1092 af Jordbr., 2 af Gartneri, 168 af Industri, 23 af Handel, 124 af forsk. Daglejervirks, 27 af deres Midler, og 75 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Brønderslev* (1299: Ø.-Brundeslef) med Kirke, Præstegd., Drenge- og Pigeskole, Sparekasse for Ø.-B. og Hallund Sogne (opr. $^1/_{10}$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 89,990 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 11,918 Kr., Antal af Konti 585), Mølle og Fællesmejeri; *Stubdrup*; *Linderup* med Skole; *Hvilshøj* med Teglværk; *Kraghede* med Skole, Mølle og Fattiggaard for Ø.-B.-Hallund Komm. (opf. 1881, Plads for 50 Lemmer). Gaarden *Gammel-Burholt*: $12^5/_8$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 67 Eng, 6 Mose, 5 Veje og Byggegr., 11 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Gaarden *Øster-Gjerndrup*: 12 Td. Hrtk., 380 Td. Ld.; til Gaarden hører en Mølle. Gaarden *Ny-Burholt*: $7^3/_8$ Td. Hrtk., 230 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, Resten Ager. Desuden *Linderupgd.*, *Hvilshøjgd.* med Mølle, *Nejstgd.*, *Vester-Gjerndrup* og *Birkholt*, Gde.

Ø.-Brønderslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Børglum Hrd.'s Jurisdiktion (Hjørring), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hallund Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 520. Lægd. Kirken tilhører Chr. Windes Arvinger.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Norddøren, et Par Vinduer og en lille Dør i Korets Sydvæg ere bevarede. Sydmuren i Skibet er omsat; Apsis har Halvkuppelhvælving, Kor og Skib Bjælkeloft. Senere, men endnu i romansk Tid, blev Skibet forlænget mod V. omtr. 25 Fod, med Kvadersten paa en profileret Sokkel; dette Parti, der har noget tykkere Mure end det øvrige Skib, har muligvis været en Forhal eller Underbygning af et Taarn; paa Nordsiden, tæt ved Vestgavlen, er der Adgang til Skibet gennem en rundbuet Portal. Taarnet, forneden af Granitkvadre, foroven af Mursten, med takkede Gavle, er opf. i Renæssancetiden (til Dels ombygget 1785). Taarnrummet, der har været bestemt til at overhvælves, men nu har Bjælkeloft, er skilt fra Skibet ved en tynd Mur, hvori en Dør (den tidligere Spidsbue er nu tilmuret). Vaabenhuset er nyt; ny opmuret Altertavle med Thorvaldsens Christus. Malmstager fra 1577 med Navnet Niels Jürgens. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra Renæssancetiden. To Degnestole i Koret, Stolestaderne og et Pulpitur (med Aarst. 1643), i Skibets Vestende, ere fra Midten af 17. Aarh. Paa Skibets Nordvæg Epitafier over Kancellir. Peder Iversen til Burholt, † 1790, og Hustru, samt over Oberstlieutn. Peder Himmelstrup til Burholt, † 1757, og Hustru Anna Hegelund Kjærulf, † 1776, 1. Gang g. m. Peder Iversen af Gml. Hammelmosegd. I Gulvet 1 Ligsten og 3 Ligtræer fra Beg. af 17. Aarh. over Bønder. Klokke fra 1546. — En Runesten, som før

har siddet som Karmsten over en af Kirkens Portaler, er nu i Nationalmuseet; dens Indskrift lyder: „Kirken er helliget Christus til Miskundhed for Menneskene. Svend Garmundsøn“ (se *Wimmer*, Univ. Reformationsskr. 1895, S. 42).

Burholt hørte til Børglum Kloster, kom ved Reformationen til Kronen og blev 1564 pantsat til Chrf. Blik. Siden tilhørte den Otte Skeel, med hvis Datter Karen den 1642 kom til Steen Bille og saa til dennes Sønner Fred. Bille, † 1665, og Holger B., hvis Søn Steen B. 1692 afkøbte sine Brødre Henrik og Chr. Fr. B. deres Fjerdeparter af Gaarden (6 Td. Hrtk.) og 1700 sin Broder Otte B. hans Del, hvorefter han 1710 solgte B. (24 Td. Hrtk,) med Gods (i alt 123 Td. Hrtk.) til Provst Jens Pedersen Brøndlund, der 1719 skødede den til Hans Justesen, † 1728, hvorefter B. blev udlagt til dennes Kreditorer. 1735 skødede Provst Steen Kjærulf B. til Kapt. Peder Himmelstrup, † 1757; derefter ejedes den af dennes Enke Anna Hegelund, † 1776, hvis Søn af 1. Ægteskab Niels Iversen til Heiselt 1777 solgte sin Halvpart i B. (24 og 109 Td. Hrtk.) for 5000 Rd. til sin Broder Peder Iversen. Denne solgte 1789 B. med Tiender, Brohartkorn og Bøndergods (henh. 24, 52, 3 og 109 Td. Hrtk.) for 19,300 Rd. til Henrik Winde fra Odden († 1817). Hans Enke døde 1833, hvorefter Gaarden gik over til Sønnen J. Fr. Chr. W. († 1889), der 1854-57 opførte *Ny-Burholt* og 1867 overdrog *Gml.-B.* til Sønnen J. K. Winde, den nuv. Ejer, medens Ny-B. gik over til en anden Søn J. Fr. Chr. W., der solgte den 1891 til Chr. Pedersen for 70,000 Kr. — Den største Del af Hovedbygningen er opf. 1843 i 1 Stokv. af Grundmur; 1853 brændte den med Undtagelse af den 1843 opf. Del, der nu blev forlænget, ligesom der tilføjedes to Sidefløje.

Hvilshøjgaard var 1662 en Bondegaard paa 15 Td. Hrtk. under Burholt; 1671 solgte Otte Bille den med 6-8 Gaarde til sin Broder Holger Bille, men 1682 skødede Albert Bille den til Hr. Kjeld Nielsen i Sundby, der 1683 overdrog den til Jonas Christensen Mule, der endnu s. A. solgte den til Anne Jespersdatter Hegelund til Ormholt, som 1694 overdrog den til sin Svigersøn Peder Thomsen Kjærulf, † 1717, hvorefter dennes Enke Margr. Henriksdatter Hemmer 1723 ægtede Jørgen Birch, der 1724 pantsatte den (13 Td. Hrtk.) med en Del Gods (i alt 83 Td. Hrtk.) til Cort Trap i Aalborg, der 1739 ved Auktion solgte den med tilliggende Gods til Harbo Meulengracht, der 1741 afhændede den til Cl. Edv. Ermandinger; 1774 blev den atter ved Auktion af Peder M. Lykke til Kjølskegd. solgt for 3955 Rd. til Hans Kynde i Aalborg, der før 1777 synes at have afhændet den til Hans Bøje, hvis Enke 1781 stillede den til Auktion. Den tilhører nu O. Møller.

I *Linderup* (1493: Linderum) boede 1568 Peder Stygge; 1758 var der to Bøndergaarde, hver paa 5 Td. Hrtk., der laa under Nibstrup; 1800 hørte de under Kjølskegd. — En Gaard *Borodtholm* nævnes 1494.

I et Tingsvidne af 1473 nævnes en Vold, Troldborg, som var opkastet neden for Børglum Klosters Gaard *Vester-Gjerndrup*.

Jerslev Herredsting, der, ligesom i ældre Tider andre Ting, holdtes under aaben Himmel, var 1494 og i den nyere Tid ved *Hvilshøj* (se D. Mag. 3 R. III S. 258). I en Præsteberetn. fra 1809 (Antiqv. Ann. III S. 325) beskrives Tingstedet, der ikke eksisterer mere, som en firkantet, med Sten omgiven Plads ved en rund Gravhøj; smstds. fortælles, at Tinget holdtes paa en Gaard i Stubdrup, naar det var daarligt Vejr (jfr. Saml. til j. Hist. III S. 273 og IX S. 306). Den nævnte Gravhøj og 4 andre nærliggende kaldtes „Tinghøjene“; paa en af dem skal have staaet en Galge.

I Sognet ligge 5 fredlyste Gravhøje, deribl. ved Ø.-Brønderslev den anselige „Stubdrup Kirkehøj“, samt en 156 F. lang Langdysse.

Hvetbo Herred.

Sogne:

Ingstrup, S. 154. — Hjermeslev, S. 156. — Alstrup, S. 156. — Saltum, S. 157. — Hune, S. 159. — Jetsmark, S. 160. — (Aaby, S. 162). — Gjøl, S. 162.

1584

Hvetbo Herred, det mindste i Amtet næst Læsø, begrænses mod S. V. af Øster Han-Hrd., mod V. af Vesterhavet (Skagerak), mod Ø. af Børglum Hrd. og Aalborg Amt (Kjær Hrd.) og mod S. af Limfjorden. Til Herredet hører Øen *Gjøl* i Limfjorden. Det er meget langstrakt fra N. til S., omtr. $4^1/_4$ Mil, medens den største Bredde fra V. til Ø. er $1^3/_4$ Mil. Overfladen er gennemgaaende temmelig jævn; kun ved Saltum hæver der sig et Bakkeparti til 128 F., 40 M., som gaar mod N. V. ud til Kysten, hvor det ender med Ørnbjærg, 137 F., 43 M. Jorderne ere overvejende sandede og sandmuldede med større Strækninger dækkede af Moser og Kær samt Hede og Klit. Den største Del af Østgrænsen dannes af Ry Aa (med dens Biaa Assenbæk), som optager flere smaa Vandløb, der strømme gennem Herredet fra V. til Ø. Det er næsten helt blottet for Skov (i alt 182 Td. Ld.); mod S. ligger dog den i de sidste Aar anlagte Blokhus Plantage. Det hører m. H. t. Frugtbarhed til Amtets middelgode Herreder, idet der ved Matr. gnmstl. gik 32 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 44,595 Td. Ld. ($4,_{47}$ □ Mil, $246,_{12}$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1392 Td. Folketallet var 1. Feb. 1890: 9037 (1801: 4047, 1840: 5808, 1860: 7630, 1880: 8572). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti sammen med Børglum Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 8. Forligskreds.

Hvetbo Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hwet* (Navnet, der ikke som sædvanlig er taget fra en By, tyder paa, at Herredet oprindl. har været et særskilt Landskab, maaske en Ø, i alt Fald til Dels Ø; 1525 nævnes saaledes i en Opregning af Kirkerne —

D. Mag. 4. R. II S. 48 — Huetbohæreth, Jetsmark paa Huet), hørte i Middelalderen til Vendsyssel, senere til Børglum Len; fra 1660 hørte største Delen til Børglum Amt, en mindre Del til Aastrup og Sejlstrup Amter; se i øvrigt S. 6.

Der er i Herredet talt omtr. 120 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf et Par Stengrave, Resten Gravhøje); henved 60 ere nu dog sløjfede, og af Resten ere kun omtr. 20 velbevarede; to ere fredlyste. I størst Antal forekomme de i Sognene Hune (43), Saltum (36) og Ingstrup (22).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af *S. Müller* og *E. Schiødte*, 1882.

Ingstrup Sogn omgives af Annekset Hjermeslev, Saltum Sogn (hvori det har flere Enklaver), Skagerak og Børglum Hrd. (Vrensted S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 3 Mil S. V. for Hjørring. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder (ved Kysten Ørnbjærg, se S. 153) ere ret gode, sandmuldede; den med Hede og Flyvesand tidligere dækkede vestl. Del er nu næsten helt opdyrket. Nordøstgrænsen dannes af *Assenbæk* (med den udtørrede Ingstrup Sø) og *Nybæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løkken til Saltum.

Fladeindholdet 1896: 5410 Td. Ld., hvoraf 1647 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 442, Byg 374, Havre 695, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 50, Grøntf. 5, Kartofler 34, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1046, Høslæt, Brak, Eng m. m. 991, Haver 16, Moser 35, Kær og Fælleder 617, Heder 190, Flyvesand m. m. 750, Veje og Byggegr. 113, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1407 Stk. Hornkvæg (deraf 828 Køer), 1417 Faar, 661 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 191 Td.; 46 Selvejergaarde med 156, 99 Huse med 35 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1022 (1801: 517, 1840: 733, 1860: 917, 1880: 1051), boede i 198 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomhed, 682 af Jordbr., 31 af Fiskeri, 119 af Industri, 18 af Handel, 2 af Skibsfart, 52 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 52 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ingstrup* (1335: Ingilstorp, 1408: Ingestorp) med Kirke, Præstegaard, østre Skole, Mølle og Andelsmejeri; *Trudslev*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1894) og Mølle; *Brødslev* med Missionshus (opf. 1890) og Mølle; *Sønder-Kjettrup*; noget af *Ejersted* — 1340: Egerstad — (Resten i Saltum S.). Saml. af Gaarde og Huse: *Hvorupklit*, Huse, *Borupgde.*, *Skulsmark*, Huse, *Vestermark* med vestre Skole, *Grønhøj*, Huse, *Kringelstederne*, Gde. Gaarde: *Kjettrupgaard* (omtr. 11 Td. Hrtk.) med Badehotel, *Rolighed*, *Klitladen*, *Havgd.*, m. m.

Ingstrup S., een Sognekommune med Annekserne Hjermeslev og Alstrup, hører under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion (Pandrup), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 524. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

Kirken, fordum kaldet St. Marie Kirke, bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid, af veltilhugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Største Delen af Skibets Mure er senere omsat. Begge Døre ere bevarede (den nordlige tilmuret). To af de oprindelige Vinduer findes i Koret (tilmurede). Kor og Apsis have Granitgesimser, den sidste tillige en Rundbuefrise. I en Sten i Skibets Mur findes indhugget et Kors. Skib og Kor have senere indbyggede Stjernehvælvinger. Taarnet er opført senere af store, gule og røde Mursten, med Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl (blandt Kvadrene findes ogsaa Bordpladen til et Alter med Relikviegemme); det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, med fladt Loft, er opført

væsentlig af huggen Kamp og har et romansk Vindue (Materialet skriver sig fra den nedbrudte Kjettrup Kirke). I Korhvælvingen er der fremdraget nogle Kalkmalerier. Altertavle i Renæssancestil; i Midtfeltet et Maleri (Christus paa Korset); foroven staar: Hr. Jørgen Jensen, Karen Lauridsdatter, 1585, Jens Nielsen, Mads Jensen, forneden: Oberstlieutn. Hans Rudolph Grabow, 1741, Fru Elisabeth Rantzau. Alterstagerne ere skænkede 1666 af Jacob Ottesøn og Ingeborg Lauridsdatter. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol med samme Navne og Aarstal som den ældste Indskrift paa Altertavlen. Paa Korets Væg et stort, udskaaret Krucifiks fra gotisk Tid. Stolestader med Renæssanceornamenter. I Korgulvet Ligsten over Provst Jørgen Jensen Weile, † 1598, og Hustru. I Skibets Gulv en romansk Ligsten over dennes Moder, Maren Clausdatter, † 1587. I Skibet en Mindetavle over Præsten Peder Poulsen, † 1780, og Hustru. En udskaaren dobbelt Dør, vistnok fra Slutn. af 16. Aarh., sidder i en Trævæg, der adskiller Taarnrummet fra Skibet (se Tegn. af æld. nord. Arkit. 2. Saml. I R. Pl. VI).

Kjettrupgaard blev 1643 af Fru Helvig Brahe solgt til Henrik Rantzau, tilhørte siden Justits-, Kancelli- og Admiralitetsraad Jens Lassen, der 1703 solgte sin Halvgaard i K. til Fr. Kjær, som straks overdrog den til Jordan Henriksen paa Fuglsig,

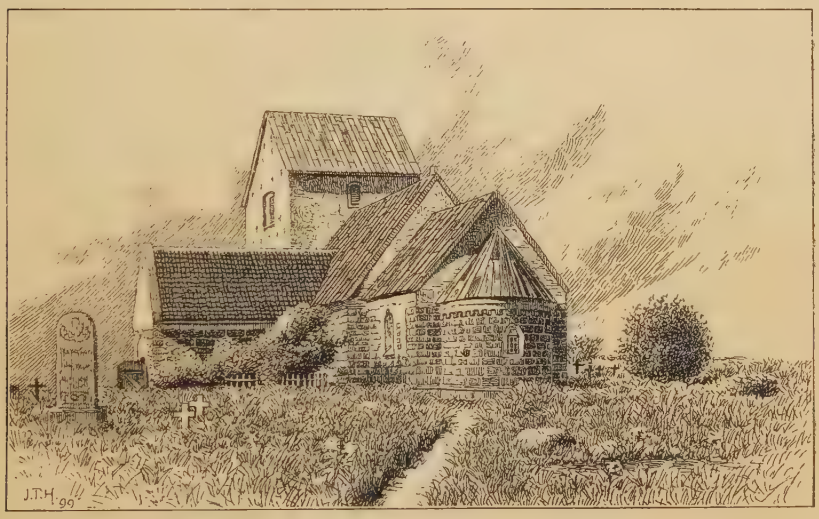

Ingstrup Kirke.

der atter 1711 solgte den til Jfr. Anne Lange til Fuglsig, som dog 1712 skødede den til Jordan Henriksens Enke Ide Frederiksdatter Wilsbech; hun solgte 1740 K. med Tiende og Gods (3 og 28 Td. Hrtk.) og 14 Huse for 1956 Rd. til Majorinde Ane Cathrine Stadtlender, f. Godsen, der 1752 solgte den for 4400 Rd. til Joh. Fr. Mathiasen, † 1791. 1778 havde K. kun $^3/_4$ Td. Hrtk., men det tilliggende Gods 41. Paa Auktion efter Mathiasen blev K. 1791 købt for 13,130 Rd. af Mathias Yde, g. m. Sophie Kathr. Mathiasen, † 1801.

Niels Torlofsen Basse 1525 var gift med Fru Edel Kalf „paa *Havgaard* i Thy".

I *Ingstrup* skal der have været et Herresæde, som senere henlagdes til Præstegaarden under Navnet *Barfred*, mod at Kongen der kunde faa Ophold for kortere Tid. Danske Atlas (V Bd. S. 303 flg.) siger, at der paa Præstegaarden, der før hed „Brederis", skal have været et stort, rødt Hus med Grave om, hvor Kongerne undertiden toge Ophold, naar de vare i Vendsyssel, hvorfor ogsaa *Ingstrup Sø* var bleven lagt til Præstegaarden, og der anføres et Brev, udstedt 1581 af Bjørn Andersen, Høvedsmand paa Aalborghus, hvori det bl. a. hedder: „Sognepræsten Hr. Jørgen Jensen haver med et lovligt tolv Mands Vidne bevist, at udi 60 Aar og herover haver Fiskeriet i I. Sø været Ejendel til I. Præstegd, til H. kgl. May. aabne Kælder og Gæsteherberg her smstds.". Senere kom Fiskeriet atter til Kronen

og endnu i 1. Halvdel af 19. Aarh. udlejedes det; 1857 udtørredes Søen. Af noget Voldsted ved Ingstrup eller Præstegaarden findes der nu intet Spor (i den nordl. Del af Sognet inde i Klitterne er der truffet Fundamenter af gamle Bygninger). Fra „Ganhøj", mellem Kirken og Præstegaarden, er der et stærkt Ekko.

Ingstrup har tidligere haft et tredje Anneks, *Kjettrup*, i den sydvestl. Del af Sognet ved Kysten; men det blev ved Res. af $^4/_{10}$ 1571 nedlagt og Kirken nedbrudt, fordi det næsten helt var ødelagt af Sandflugt (at Præsten for ikke at faa det store Pastorat delt, har fremstillet Ødelæggelsen værre, end den var, tyder flg. Ord paa: „Hr. Jørgen lagde Kjettrup Kirke øde, fordi han vilde Kapellan ikke føde"). Paa Stedet, hvor Kirken har staaet, ved den nordligste af Gaardene i S.-Kjettrup, findes nu kun en uregelmæssig Højning. Granitstenene, hvoraf den har været bygget, ere, foruden til Vaabenhuset ved Ingstrup Kirke, benyttede til Huse i Sognet.

Hjermeslev Sogn, Anneks til Ingstrup, omgives af dette og dets andet Anneks Alstrup, Saltum Sogn og Børglum Hrd. (Tise S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 3 Mil S. V. for Hjørring. De mod Ø. lavtliggende og jævne, i den vestl. Del mere højtliggende og bakkede Jorder (Dele af Saltum Bakkeparti) ere især mod Ø. gode, muldede og sandmuldede. Østgrænsen dannes af *Assenbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Brønderslev over Saltum til Løkken.

Fladeindholdet 1896: 1683 Td. Ld., hvoraf 782 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 167, Byg 193, Havre 308, Blandsæd til Modenhed 58, Grøntf. 16, Kartofler 14, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 339, Høslæt, Brak, Eng m. m. 390, Have 8, Skov 3, Moser 9, Kær og Fælleder 100, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 219 Heste, 785 Stkr. Hornkv. (deraf 493 Køer), 618 Faar, 459 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 114 Td.; 32 Selvejergaarde med 94, 1 Fæstegd. med 3, 43 Huse med 17 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse, over $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 534 (1801: 289, 1840: 367, 1860: 424, 1880: 550), boede i 94 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 355 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 76 af Industri, 19 af Handel, 2 af Skibsf., 17 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vester-Hjermeslev*, ved Landevejen, med Kirke, Skole (fælles for Hjermeslev og Alstrup S.), Forsamlingshus (opf. 1894), Købmandsforretn., Andelsmejeri (Fælleshaab) og Telefonstation. *Stride*, Gde. og Huse, *Myrtue*, Gde. *Lemmergaard* (omtr. 8 Td. Hrtk.).

Hjermeslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 525. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lemmergd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Hulstav. Store Partier af Murene ere omsatte. Den nordre Dør og et Par Vinduer ere bevarede (nu tilmurede). I den senere Middelalder forhøjedes Skib og Kor med Mursten, da Hvælvingerne indbyggedes. Taarnet, af store, gule og røde Mursten samt Granitkvadre fra Vestgavlen og med blindingsprydede Gavle, og Vaabenhuset, af gule Mursten, ere ogsaa fra Middelalderens Slutn. Det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle fra Slutn. af 18. Aarh. med et nyere Maleri. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 16. Aarh.'s Slutn. med Præsten Jørgen Jensens og Hustrus Navne. Præstestol fra Renæssancetiden. I Skibet et stort Krucifiks og sent-romanske eller tidlig-gotiske Træfigurer af Maria og Johannes. Klokke fra 1513.

Alstrup Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Ingstrup, omgives af Hjermeslev og Saltum Sogne samt Børglum Hrd. (Tise S.). Kirken, mod N. V., ligger omtr. $3^1/_4$ Mil S. V. for Hjørring og $3^1/_2$ Mil N. V. for Aalborg. De jævne Jorder ere overvejende muldede med rødt Sand til Underlag. Østgrænsen dannes af *Ry Aa*.

Fladeindholdet 1896: 806 Td. Ld., hvoraf 370 besaaede (deraf med Rug 98, Byg 99, Havre 146, Blandsæd til Modenh. 7, Grøntf. 8, Kartofler 10), Afgræsn. 186, Høslæt, Brak, Eng m. m. 195, Haver 3, Kær og Fælleder 26, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 86 Heste, 377 Stkr. Hornkv. (deraf 241 Køer), 394 Faar og 176 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 51 Td.; 18 Selvejergaarde med 34, 40 Huse med 16 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 359 (1801: 161, 1840: 231, 1860: 324, 1880: 351), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomh., 268 af Jordbr., 56 af Industri, 6 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Alstrup* med Kirke. *Alstrup Nymark*, Huse, *Langbæk*, Gd. og Huse, med Mølle (en Del i Saltum S.).

Alstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks Hjermeslev, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 526. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Oprindelig var det en ualmindelig lille og uanselig Kirke, bestaaende af Skib og Kor, opf. i romansk Tid af Granitkvadre. Koret er senere nedbrudt og genopført; Murene ere delvis omsatte i Skibet. Begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret), ligeledes et oprindeligt Vindue. Ved Middelalderens Slutn. blev Skibet forlænget mod V., Murene forhøjede, Hvælvinger i Skibet indbyggede, samt Taarn (med stor Spidsbue i Vestmuren) og Vaabenhus (paa dets Gavl staar 1797) opførte, alt af store, gule Mursten i Munkeforbandt og med Granitkvadre fra Skibets Vestgavl. Koret og Vaabenhuset have fladt Bræddeloft. Godt, nyt Alterbillede (Christus i Emaus). Romansk velbevaret Kalk og Disk. Romansk Granitdøbefont. Tarvelig Prædikestol fra 18. Aarh. I Skibet to romanske Krucifikser. I Korgulvet Ligsten over Peder Iversen, Forpagter paa Hammelmose, † 1729. Klokken, uden Indskrift, er vistnok fra Beg. af 16. Aarh. (Andr. Ingstrup af Kbh. indkaldtes 1789 for Sjæll. Landsting til at lide Dom, fordi han havde ladet Kirken forfalde).

En nu forsvunden adelig Sædegaard *Abildgaard* ejedes 1516 af Mads Bagge, med hvis Datter Anne den kom til Knud Bildt, deres Søn Daniel B., hans Søn Knud B., hvis Søn Daniel B. 1626 solgte den til Anders Friis. Den maa dog være kommen tilbage til Bildterne, thi 1662 var den en større Bondegaard, tilhørende Daniel Bildt i Norge, rettere hans Enke Dorete Bielke, hvis Arvinger solgte den til Friherre Rutger von Ascheberg, der 1680 skødede den til Herredsfoged Knud Christensen i Donstrup. 1766 ejedes den (12 Td. Hrtk.) af Andr. Ingstrup, Forpagter paa Dronninggd.

Saltum Sogn omgives af Annekset Hune, Jetsmark Sogn, Aalborg Amt (Kjær Hrd.), Børglum Hrd. (Tise S.), hvorfra det adskilles ved Ry Aa, Alstrup, Hjermeslev og Ingstrup Sogne samt Skagerak. Kirken, mod N., ligger omtr. $3^1/_2$ S. V. for Hjørring og $3^3/_4$ Mil N. V. for Aalborg. De mod Ø. og N. noget højtliggende og bakkede (Saltum Bakkeparti, se S. 153), i øvrigt jævne Jorder ere ret gode — mod S. lerede, mod N. muldede og sandmuldede — undtagen mod V., hvor der findes større Strækninger med Hede og Flyvesand. I den nordl. Del gaa Landevejene fra Saltum til Løkken, Brønderslev og Aaby.

Fladeindholdet 1896: 6822 Td. Ld., hvoraf 2386 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 641, Byg 539, Havre 846, Spergel 10, Frøavl 9, Blandsæd til Modenh. 140, Grøntf. 58, Kartofler 86, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 1239, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1415, Haver 28, Skov 10, ubevokset 20, Moser 76, Kær og Fælleder 517, Heder 589, Flyvesand 371, Stenmarker 17, Veje og Byggegr. 146, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 598 Heste, 2103 Stkr. Hornkv. (deraf 1265 Køer), 2428 Faar, 1082 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 294 Td.; 83 Selvejergaarde med 236, 219 Huse med 58 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1778 (1801: 839, 1840: 1198, 1860: 1572, 1880: 1657), boede i 339 Gaarde og Huse; Erhverv: 65 levede af immat. Virksomh.,

1280 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 165 af Industri, 30 af Handel, 49 af forsk. Dagleje-virks., 82 af deres Midler, og 103 vare under Fattigv.

I Sognet *Saltum Kirke* med Præstegd., ved den omtr. 4 Td. Ld. store *Nols Sø*, og Byerne: *Nørre-Saltum*, ved Aabyvejen, med Skole, Amts-epidemihus (opf. 1893, med 14 Senge), Apotek, Distriktslægebolig, Spare-kasse (opr. $^{31}/_{12}$ 1869; $^{1}/_{3}$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 22,954 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 1047 Kr., Antal af Konti 161), Andelsmejeri og Telefonstation; *Sønder-Saltum* med Skole og Mølle; *Østrup*, ved Aabyvejen; *Torpe*; *Over-Jonstrup*; en Del af *Ejersted* — 1340: Egerstad — (Resten i Ingstrup S.); *Faarup* med Skole. Saml. af Huse: *Saltum-Mark* og *Saltum-Kjær*, *Bunken*, *Rendbæk* med Skole; *Torpekjær*, *Villerupkjær*, *Drustrup*, *Løthuse*, *Ejersted Huse*, en Del af *Langbæk* (se Alstrup S.), m. m. *Vestrupgaard* har $13^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 245 Td. Ld., hvoraf 35 Græsning og Kær, Resten Ager. Andre Gaarde: *Saltumgd.*, *Nørregd.*, *Albækgd.* *Albæk Mølle.*

Saltum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion (Pandrup), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 527. Lægd. Kirken tilhører 2 Privatmænd.

Den store, højtliggende *Kirke* (se Vignetten S. 153), fordum indviet til Johs. Døberen og St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skibet, er fra romansk Tid af huggen Kamp paa en profileret Sokkel. I den senere Middelalder nedbrødes det oprindelige, med Apsis forsynede Kor, der atter opførtes i samme Bredde som Skibet, men uden Apsis, Skibets Mure omsattes til Dels og forhøjedes, der indbyggedes Hvælvinger (enkelte Vinduer og de to oprindelige Døre, nu tilmurede, ere bevarede), og Taarnet, hvis hvælvede Underrum er aabent til Skibet, tilføjedes, forneden af Granitsten fra Vestgavlen, foroven af gule Munkesten (der har vistnok været et oprindeligt Taarn), ligesom det høje Vaabenhus (fladt Loft), af samme Materiale, opførtes. Paa de østl. Hvælvinger er der fremdraget Kalkmalerier fra Reformationstiden med bisar Fremstilling af de menneskelige Laster (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 56). Altertavlen er et Maleri fra nyere Tid, Christus paa Korset; paa Kalken staar bl. a.: Forbrændt med Præstegaarden $^{15}/_{5}$ 1677. Romansk Granitdøbefont. Godt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet hænge nogle udskaarne Træfigurer fra den gamle katolske Altertavle og et Krucifiks. I Korvæggen en romansk Ligsten, vistnok fra 13. Aarh., med Indskr.: Thurgeif pater rvr (o: reverendus) iacet sub petra (se *Løffler*, Gravst., Pl. XI). Ved Kirkevæggen Ligsten over Præsterne Just Valentinsen Fulda, † 1689, og Jakob Lauritsen Holm, † 1717.

Aar 1445 bestemte Kong Chrf. af Bayern, at Saltum Kirke efter den dav. Præsts Død skulde tilfalde Aalborg Helligaandskloster, hvilket skete 1464.

Vestrupgaard tilhørte 1634 Niels Friis og var 1662 en stor Bondegaard under Oxholm, hvis dav. Ejer Knud Seefeld (g. m. Niels Friis' Broderdatter) 1670 boede paa V.; 1682 ejedes den af Fru Dorte Daas Arvinger, og hendes Datter Ingeborg Krabbe, sl. Holger Trolles, solgte 1698 sin Part i V. til Anders Sørensen, som 1705 skødede den (12 Td. Hrtk.) til Præsten Jakob Lauridsen Holm. Derefter tilhørte den den forrige Ejers Søn Søren Andersen, efter hvis Død den blev købt for 600 Rd. af Md. Margr. Kjeldsdatter, sl. Thomas Andersens. Hun ægtede 1725 Peder Nielsen, hvis Datter Kirsten 1744 ægtede Niels Rasmussen Lund, der 1755 solgte V. med Mølle (12 Td. Hrtk.) og Gods (63) for 4200 Rd. til Conr. Hachild. Fra ham kom den til Jens Andersen Gleerup til Lundergd., hvis Opbudsbo 1779 udlagde V. (21 og 194 Td. Hrtk.) og Saltumgd. (14 og 68 Td. Hrtk.) til de „publique Stiftelsers Inspecteurer i Aalborg". Disse solgte 1782 begge Gaarde for 19,151 Rd. til Kancellir. Jesper Østergaard til Lundergd., hvis Enke Joh. Brøndlund 1794 solgte V. (29 og 161 Td. Hrtk.) for 11,999 Rd. til Laurs Svendsen Hviid, der straks efter afhændede den for 14,600 Rd. til Claus Holmer Green. Nuv. Ejer er Fru Rendbæk.

Saltumgaard ejedes 1765 af Søren Jensen Bonderup, † s. A., hvorefter Gaarden med Mølle (13 Td. Hrtk.), Gods (29) og nogle Huse ved Auktion blev købt for 4005 Rd. af Jens Gleerup til Lundergd.

Ved Saltum Kirke, endog undertiden i Vaabenhuset, er der holdt Ting (se Kirkeh. Saml. 3. R. II S. 104).

Om Præsten Laur. Fugl, † 1783, se Kirkeh. Saml. 4. R. II S. 122 flg.

Hune Sogn, Anneks til Saltum, omgives af dette og Jetsmark Sogn, Øster Han-Hrd. (Tranum S.) og Skagerak. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 4 Mil S. V. for Hjørring og $3^3/_4$ Mil N. V. for Aalborg. De noget højtliggende og bakkede Jorder høre til de ufrugtbareste i Herredet, idet den store vestl. Del er opfyldt af Heder og Flyvesand, og der i øvrigt er megen Mose og Kær, især mod S.; de sparsomme Agerjorder mod Ø. ere skarpsandede med rødt Sand til Underlag. I Sognet den 1895 anlagte *Blokhus Statsplantage*, 740 Td. Ld. Ved Østgrænsen løber *Albæk* (Biaa til Ry Aa) og dens Tilløb *Hunebæk*.

Fladeindholdet 1896: 8238 Td. Ld., hvoraf 1235 besaaede (deraf med Rug 419, Byg 200, Havre 413, Spergel 14, Frøavl 23, Blands. til Modenh. 30, Grøntf. 55, Kartofler 79), Afgræsn. 1424, Høslæt, Brak, Eng m. m. 635, Have 10, Skov 84, ubevokset 300, Moser 409, Kær og Fælleder 879, Heder 2193, Flyvesand 992, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 229 Heste, 993 Stkr. Hornkv. (deraf 554 Køer), 2230 Faar, 472 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 77 Td.; 27 Selvejergaarde med 43, 126 Huse med 34 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 935 (1801: 536, 1840: 682, 1860: 868, 1880: 911), boede i 192 Gaarde og Huse; Erhverv: 53 levede af immat. Virksomh., 690 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 47 af Industri, 1 af Handel, 32 af Skibsfart, 14 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Hune Kirke* med Forsamlingshus (opf. 1896) og Byerne: *Huneby* med Skole, Kro og Fællesmejeri; Ladepladsen *Blokhus* — 1. Feb. 1890: 33 Huse og 147 Indb. (1801: 115, 1880: 151) — med Gæstgiveri, Badehotel, Markedsplads (Marked i Marts med Heste og Kvæg), Toldassistentstation, Redningsstation (opr. 1852), Fare-Signalstation for Fiskere og Telefonstation (efter Fiskeriberetn. 1897-98 var der 20, der gav sig af med Fiskeri; de fiskede fra en aaben Havbaad og fire mindre Baade for en Værdi af 1559 Kr.); *Hunetorp* med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Dommerborg Huse*, *Ribergde.*, *Pirup* (gml. Form: Pipetorp) med Teglværk; *Pirups Hvarre*, *Melslet*, Huse, *Stenhuse*, *Stenmark*, Huse med Mølle, *Rødhuse* med Skole og Redningsstation (opr. 1889). Gaarde: *Hune-Hedegd.*, *Højen*, *Kjærsig*, *Engesgde.*

Hune S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 528. Lægd. Kirken tilhører de samme som Saltum Kirke.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Et Par af de oprindelige Vinduer ere bevarede (nu tilmurede). I gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af store, gule og røde Mursten; dets øverste Del er senere ommuret og gjort lavere. Det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Samtidig overhvælvedes Kirken, og det høje, ligeledes hvælvede Vaabenhus tilbyggedes. Apsis, hvis oprindl. Hvælving er ommuret i gotisk Tid, er afskildret fra Koret og er nu Sakristi. Alterbord af Granit. Altertavle i Renæssancestil med et nyt Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont med et smukt Blyfad fra Renæssancetiden. Prædikestol fra Slutn. af 18. Aarh. I Koret en Marmortavle over Præsten Mag. Hans Winde og Hustru, begge † 1741, opsat af Laurids Winde 1772. En romansk Gravsten er indmuret i Vaabenhusets Mur; en anden ligger S. for Skibet. — Ved Kirkens Sydmur staar *Hune-Runestenen* med Indskriften: Husi, Turkil, Turbjørn satu stin Runulfs hins ratspoka faður sins; det skal være 3 Sønners Gravskrift over deres Fader.

Paa *Hunetorp* boede 1678 en velbyrdig Mand John Finlasson Scott og hans Hustru, Fru Kirsten Griis. De flyttede siden til Skræm Sogn.

I Aalborg Lens Regnskaber fra Beg. af 17. Aarh. nævnes „Blokhuset". (Om Blokhus se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 241 flg.).

Ved Hune er der fredlyst to anselige Gravhøje.

Sognet skal i sin Tid have været ret frugtbart og godt befolket, „med 7 Gaarde, beboede af Adel"; men Sandflugten har allerede for over 300 Aar siden hærget det; 1582 siges, at Sognet „mestendels var ødelagt af Sandflugt".

At Sognet før 1555 var Anneks til Jetsmark og da blev lagt til Saltum, som det siges i D. Atl. (V S. 302), er ikke rigtigt, da der omtr. 1550 nævnes en Præst i Hune og en Præst i Jetsmark (og en Kapellan i Saltum); dog var Hune før 1584 Anneks til Saltum

Jetsmark Sogn, det største i Herredet, omgives af Hune og Saltum Sogne, Børglum Hrd. (Tise S.), Aalborg Amt (Kjær Hrd.) samt Aaby Sogn og Ø. Han-Hrd. (Tranum S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil S. V. for Hjørring og 3 Mil N. V. for Aalborg. De for det meste lavtliggende, temmelig jævne Jorder ere især i den nordl. Del ret gode, muldede

Jetsmark Kirke.

og sandmuldede; mod S. V. findes store Mosestrækninger (Lundergaard Mose, Sandmose); Hellede Sø er udtørret. Østgrænsen dannes af *Ry Aa*, langs hvilken fortrinlige Enge. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Saltum til Aaby.

Fladeindholdet var 1896: 10,210 Tønder Land, hvoraf 3577 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 996, Byg 469, Havre 1252, Spergel 9, Frøavl 15, Blandsæd til Modenhed 336, Grøntfoder 139, Kartofler 247, andre Rodfrugter 103), Afgræsning 1905, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2149, Have 61, Skov 26, Moser 1760, Kær og Fælleder 298, Hegn 8, Heder 52, Stenmarker m. m. 5, Veje og Byggegrunde 232, Vandareal m. m. 133 Td. Kreaturhold 1898: 768 Heste, 2957 Stkr. Hornkvæg (deraf 1734 Køer), 2291 Faar, 1640 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 307 Td.; 74 Selvejergaarde med 214, 2 Fæstegd. med 25, 253 Huse med 65 Td. Hrtk. og 92 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2362 (1801: 679, 1840: 1321, 1860: 1963, 1880: 2198), boede i 451 Gaarde og Huse; Erhverv: 62 levede af immat. Virksomh., 1376 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 361 af Industri, 37 af Handel, 7 af Skibsfart, 119 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 325 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Jetsmark Kirke* (gml. Form: Etesmarkæ),

ved Landevejen, og i Nærheden Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1890) og Markedsplads paa Sigsgaards Mark (Marked i Sept. med Kvæg og Faar). Byerne: *Pandrup* (Store- og Lille-P.), ved Landevejen, Tingsted for Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion, med Ting- og Arresthus — opf. 1892 efter Tegn. af Amtsvejinspektør Lunøe i 1 Stokværk, med Plads for 5 Arrestanter —, Herredsfogedbolig, Sessionssted for Lægd 524-31, Skole (nordre Sk.), Hvetbo Hrd.'s Sparekasse (opr. $^{25}/_{8}$ 1867; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 403,680 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 34,277 Kr., Antal af Konti 1138), Kro, Andelsmejeri og Telefonstation; *Kvorup* med Mølle; *Sønderby* med Skole (søndre Sk.); *Kaas* med Forsamlingshus (opf. 1890). Saml. af Gde. og Huse: *Purkjær*, *Tvilstedgde.*, *Risagergde.* med 2 Teglværker, *Skjødsholm*, *Klostergde.*, *Heden*, Huse, *Kvorupkjær*, Huse, *Bleggrav*, Gde., med Fattiggaard (opf. 1876, Plads for 28 Lemmer), *Skadebak*, Huse, med Frimissionshus (opf. 1890), *Rødehede*, Huse, med Skole, *Moseby* med Skole og Kalkværker, *Mosehuse*, m. m. Hovedgaarden *Lunder-*

Lundergaard.

gaard har 18 Td. Hrtk., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 16 Plantning og Have, Resten Ager; ved Gaarden et Teglværk. Gaardene *Toftegaard*, $18^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 440 Td. Ld., hvoraf omtr. 150 Eng og Græsningsjord, Resten Ager, og *Mosegaard* ($7^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 350 Td. Ld.), begge under Stamh. Birkelse. *Udholm*, *Bedholm*, *Skadeland*, *Lille Pandrup*, Gde., og *Mergelsbæk* Vand- og Vejrmølle. I Lundergaards Mose en Mosekulturstation.

Jetsmark S., en egen Sognekommune, hører under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion (Pandrup), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 529. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Birkelse.

Den anselige *Kirke*, fordum indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid af tilhuggen Kamp paa en simpel Granitsokkel. Norddøren er bevaret; i Apsis et oprindeligt, rundbuet Vindue, i hvis Karmsten to af Evangelistsymbolerne (Ørn og Okse) og Løvværk i Relief (se Aarb. f. n. Oldk. 1894, S. 273) ere udhuggede. I gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af store, gule og røde Munkesten samt af Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl. Samtidig opførtes Vaabenhuset, af samme

Materiale; Taarnet fik een, Vaabenhuset to Hvælvinger, og samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Apsis afskildredes fra Koret for at tjene som Sakristi (maaske har der tidligere været Kapel). I den nyeste Tid er der brudt en Indgang i Taarnets Vestmur, og Vaabenhusets Gavl har faaet Kamtakker. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den korsfæstede). Ny Døbefont af Sandsten. I Muren mellem Apsis og Kor findes i en Egebjælke indrettet et, ud mod Koret med et Gitter lukket Rum til Alterkarrene. Paa Muren mellem Kor og Apsis ses Rester af et Kalkmaleri (Dommedag) fra Midten af 16. Aarh. Godt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. I Sakristiet Kisteplade over Præsten Hans Lucassøn Paludan, † 1676. I Vaabenhuset staar en Runesten, der fandtes 1855 i Pandrup, og hvis Indskrift siger: „Hror satte Sten efter sine Brødre Thorlev og Hvide".

Lundergaard ejedes 1556 af Palle Friis, 1597 af hans Søn Godske F., hvis Broder Niels F. 1633 solgte den til Falk Gøye, der 1640 mageskiftede den til Jfr. Kirsten Bildt for Steen i Norge. 1668 tilhørte L. Knud Seefeld, hos hvem Bertel Jensen Dons i Viborg 1668 erhvervede den (24 Td. Hrtk. med Mølle) ved Indførsel for 1294 Rd., men 1669 overdrog sin Ret til Otte Christensen Skeel til Vallø; Gehejmer. Otte Skeel overdrog 1686 L. til sin Broder Mogens S., hvis Svigersøn Chr. L. v. Plessen 1704 solgte den med Tiender og Gods til Kancellir. Arnoldus Dyssel; 1717 skødede Bartholomæus Dyssels Arvinger L. (22 og 391 Td. Hrtk.) for 17,300 Rd. til Major Henr. Conr. v. Obenhaus, † 1727, hvorefter L. (23 og 406 Td. Hrtk.) blev købt af Kancellir. Søren Kjærulf og Thøger Benzon, hvilken sidste 1731 efter Kjærulfs Død købte dennes Halvpart, hvorefter han 1733 solgte L. for 15,750 Rd. grov Cour. til Anders Jørgensen Gleerup, der 1759 solgte den med Tiender og Bøndergods (henh. 23, 76 og 428 Td. Hrtk.) for 23,000 Rd. grov Cour. til sin ældste Søn Jens Andersen G. Dennes Opbudsbo solgte 1775 paa Auktion L. (23, 102 og 333 Td. Hrtk.) for 42,010 Rd. til Kancellir. Jesper Østergaard, † 1790, hvis Enke Johanne Brøndlund 1794 skødede den (23, 76 og 365 Td. Hrtk.) til Bertel Møller, som 1797 solgte den for 53,000 Rd. til Forvalter Niels Vregsted Møller, som transporterede sin Ret til Købmand Oluf Christensen i Aalborg og Laurs Svendsen Hviid. Sidstnævnte døde 1800, og Enken Christine Margrethe Thydell solgte da 1801 sin Andel til Medejeren, som 1803 solgte L. for 58,000 Rd. til Severin Gleerup. Senere har den været ejet bl. a. af Wolf, Hastrup, Møller og J. C. Salicath; nuv. Ejer er Jørgen Nielsen, der udparcellerer den. — Hovedbygningen (der 1662 bestod af en Bindingsværks- og to lerslagne Bygninger) bestaar af en Hovedfløj, med et af Salicath opf. Taarn, og to Sidefløje, alle af Grundmur.

En Gaard *Skadeland* i Pandrup nævnes 1470. Mulig den adelige Slægt Skadeland stammede fra denne. — 1456 skødede Iver Munk *Tvilstedgaard* i Jetsmark til Vestervig Kloster. — 1681 solgte Ove Budde til *Store Kalsensgaard* denne af ham hidtil beboede Gaard i Jetsmark Sogn til Jfr. Else Cathr. Rodsteen til Lengsholm.

Ved Toftegaard har der været en Saltbrønd, der ved Midten af 19. Aarh. benyttedes til Saltproduktion.

Om **Aaby Sogn**, hvoraf en Del (7276 af 12,286 Td. Ld. med 1214 af 2457 Indb. i 1890) hører til Hvetbo Hrd., medens den anden Del ligger under Kjær Hrd. i Aalborg Amt, se dette.

Gjøl Sogn bestaar af den i den østl. Del af Nibe Bredning (Gjøl Bredning) i Limfjorden beliggende Ø *Gjøl*, omtr. $0{,}_4$ □ Mil, 23 □ Km. Til Øen, der skilles fra Vendsyssel ved et ganske smalt Sund (Vejlen), over hvilket der er Forbindelse ad to Dæmninger, hører den lille Ø *Fruensholm* (omtr. 20 Td. Ld.); de tidligere Smaaholme „Bjærgeholme", „Isbakkeholm", „Gjøl-Eng" og „Sønder-Røn" ere nu landfaste med Øen; over den sidste fører en Dæmning til Aaby Sogn, med hvilket Øen er landfast. Øen er omtr. 1 Mil fra Ø. til V. Kirken, ved Sydsiden, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Aalborg. De temmelig jævne Jorder have paa Midten en 103 F., 32 M. høj Bakke, mod V. paa en lille udskydende Halvø ligger Gjølbjærg, 55 F., 17 M. Jorderne ere overvejende sandede, nogle Steder muldede med Enge og Kær ned mod Kysterne.

Fladeindholdet 1896: 4150 Td. Ld., hvoraf 1191 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 302, Byg 320, Havre 311, Blandsæd til Modenhed 80, Grøntf. 25, Kartofler 118, andre Rodfr. 22), Afgræsn. 522, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1493, Haver 18, Skov 59, Kær og Fælleder 533, Heder 228, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 99 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 1040 Stkr. Hornkv. (deraf 682 Køer), 711 Faar og 554 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 153 Td.; 34 Selvejergaarde med 114, 6 Fæstegd. med 15, 102 Huse med 24 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 833 (1801: 593, 1840: 635, 1860: 715, 1880: 779), boede i 159 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 529 af Jordbr., 75 af Fiskeri (1897: 12 Fiskerbaade), 78 af Industri, 18 af Handel, 75 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Gjøl* (i Vald. Jrdb. Gyol), paa Sydsiden, med Kirke, Præstegd., Skole (vestre Skole), C. Joh. Bruuns og Hustrus Stiftelse, opr. af Bruun til Birkumgd. († 1876) med et Hus til Fribolig for 4 trængende Familier og en Kapital paa 20,000 Kr., to Missionshuse (opf. af indre

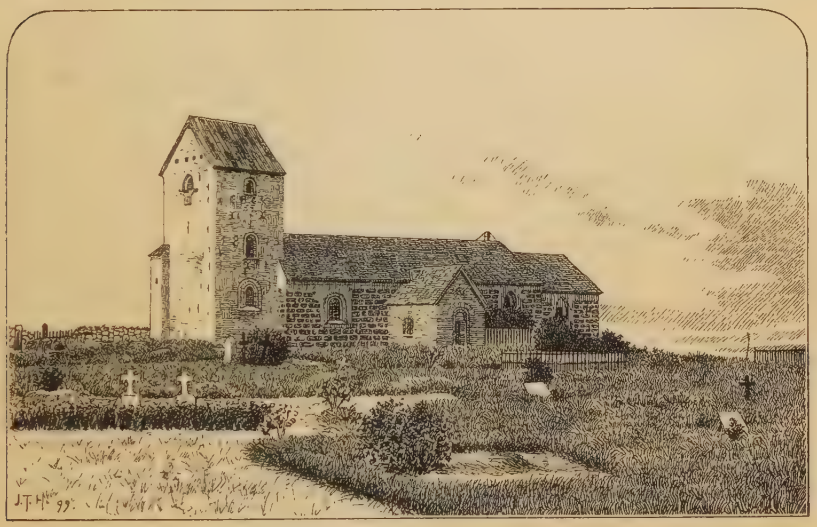

Gjøl Kirke.

Mission 1897 og den frie Mission 1895), et Forsamlingshus (opf. 1898), Sparekasse (opr. $^{19}/_2$ 1884; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 13,522 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 823 Kr., Antal af Konti 164), Kro og Andelsmejeri. Paa Nordsiden af Øen *nordre Skole*. Hovedgaarden *Birkumgaard* har $32^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 820 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 66 Plantage, 26 Mose, 130 Hede, 8 Gaardspl. og Have, Resten Ager. *Birkum Gods* er omtr. 15 Td. Hrtk. Desuden *Grebjærg*, Huse, *Torpet*, Gde., *Tuegde.*, *Bjærggde.*, *Skovgde.*, *Nørredige*, Gde., *Vesterkjær*, *Nørrekjær* og *Østerkjær*, Huse.

Gjøl S., en egen Sognekommune, hører under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion (Pandrup), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Hvetbo Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 531. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kór, Taarn mod V., Sakristi ved Korets Nordside og Vaabenhus mod S. Koret og det usædvanlig lange Skib ere opførte i romansk Tid,

det sidste i to Gange, af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Alle Murene ere senere omsatte; Syddøren, der har interessante, dekorerede Indfatningssten (Syndefaldet, Maria med Jesusbarnet, Guds Lam, Stenhuggeren ved sit Arbejde, osv.; se Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 97) er bevaret; Norddøren, der har haft lignende Dekorationer, er tilmuret. I Korets Sydmur er indsat en Sten med et Relief (Hovedet af Lammet med Korsglorie). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet fra det overhvælvede Underrum, ligesom det overhvælvede Sakristi, begge af store, gule og røde Mursten, og Hvælvinger indbyggedes i Skib og Kor. Vaabenhuset er opf. 1873 af smaa, gule Mursten. Alterbord af Granitkvadre med Relikviegemme (Relikvie herfra i Nationalmus.); smukt Alterklæde af Silke fra 16. Aarh., katolsk Altertavle (restaur. paa Bekostning af nedennævnte N. P. Bjerregaard) i rig gotisk Stil; i Midtfeltet Kongernes Tilbedelse. Kalk fra 1635. Ældre, tarvelig Prædikestol. I Skib og Kor Ligsten over Forvalter paa Selsøgd. Peder Nielsen Bjerregaard, † 1697, Præsterne Laurids Poulsen Aalborg, † 1689, og Niels Pedersen Bjerregaard, † 1656, samt Borger i Aalborg Jens Kjeldsen, † 1609. I Skibet Epitafium over ovennævnte Præster. Paa Skibets Vestmur et tarveligt Maleri (Opstandelsen) i en rig og fortræffeligt udskaaren Ramme, opsat og malet 1668 af Eva Marie, sl. Joh. Hasses.

Birkumgaard tilhørte 1465 og 1496 Børglum Kloster og blev ved Reformationen inddragen af Kronen; 1669 skødede Kongen den til Oberst Jokum v. Dibbern, der 1670 overdrog den til sin Hustru Fru Gese i Erstatning for hans Gæld, som hun havde paataget sig; 1704 tilhørte den Eva Marie Jepsen, sl. Johan Hasses, der 1713 solgte den med meget andet Gods (130 Td. Hrtk.) for 8000 Rd. til Niels Larsen Bjerregaard i Aalborg, hvis Søn Borgmester, Dr. jur. Laurids B. mistede den 1759, idet hans Kreditorer ved Auktion solgte den (10, med Godset i alt 125 Td. Hrtk.) for 14,610 Rd. til Krigsraad Jens Gleerup til Rødslet. 1813 ejedes den af Justitsr. Espen Bruun til Villerup, † 1829, derefter af Enken Kasse Marie Zeuthen, † 1843, der solgte den 1832 til Sønnen C. J. Bruun, † 1876; efter Enken Cecilie Kjellerups Død solgtes den 1881 uden Godset (der forbeholdtes Dødsboet) for 295,800 Kr. til N. W. Kjellerup, der solgte den 1899 for 157,000 Kr. til den nuv. Ejer, Honnens de Lichtenberg. — Hovedbygningen er opf. 1851 af Grundmur og bestaar af 3 Fløje i eet Stokv. med et 2 Stokv. højt Parti paa Midtfløjen. — I en Lystskov ved Haven ligger et Gravkapel, opf. 1862 i gotisk Stil, hvori hvile C. J. Bruun og Hustru (i Kapellet deres Portrætter).

Paa Birkumgaards Mark er der truffet en gammel Teglovn.

Ved Lavvande kan man foruden den opdæmmede Vej over til Aaby Sogn benytte en senere opf. Dæmning over til Haldager i Vadum Sogn, nu den mest befærdede. Over Ry Aa er der Bro. Vejlen mellem Dæmningerne er for en stor Del tilgroet.

Gjøl hørte tidligere ifl. Resol. af Chr. III 1546 under Aalborg Byting.

Der findes nu paa Øen ingen jordfaste Oldtidsmonumenter, men der skal tidligere være sløjfet en Gravhøj. Under Klinten ved Strandbredden er der fundet flere Flintredskaber og Affald fra Flinttilhugningen.

Øster Han-Herred.

Sogne:

Lerup, S. 166. — Tranum, S. 167. — Brovst, S. 168. — Torslev, S. 171. — Svenstrup, S. 174. — Haverslev, S. 175. — Skræm, S. 176. — Aggersborg, S. 177. — Bejstrup, S. 179. — Øland, S. 181.

Øster Han-Herred, det sydvestligste i Amtet, grænser mod N. Ø. og Ø. til Hvetbo Hrd., mod S. til Limfjorden, mod V. til Thisted Amt (Vester Han-Hrd.) og mod N. til Vesterhavet. *Øland* i Limfjorden, der tidligere var en Ø, men nu ved Dæmninger er i Forbindelse med Fastlandet, hører til Herredet. Dets største Udstrækning fra N. Ø. til S. V. er omtr. 4 Mil; fra N. Ø., hvor det er $1^3/_4$ Mil bredt, løber det spidst til mod S. V. Mod N. V. ligger der et stærkt bakket Højdeparti, hvori Lerup Bavnehøj hæver sig til 261 F., 82 M.; men i øvrigt er Overfladen for det meste lavtliggende og jævn, med store Mose- og Kærstrækninger samt Heder og Flyvesand. Jorderne ere af forskellig Beskaffenhed, enkelte Steder lerede, men i øvrigt mest sandmuldede og sandede. Flere smaa Vandløb søge ud til Limfjorden. Herredet er fattigt paa Skov (i alt 1787 Td. Ld.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (gnmstl. $31^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 52,229 Td. Ld. ($5,_{23}$ □ Mil, $287,_{96}$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1631 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 9108 (1801: 4283, 1840: 5858, 1860: 6943, 1880: 8370). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med V. Han-Hrd. i Thisted Amt, i verdsl. Hens. hører det under Ø. og V. Han-Herredernes Jurisdiktion og Amtets 9. Forligskreds.

Øster Han-Hrd. udgjorde i Middelalderen eet Herred med V. Han-Hrd., i Vald.

Jrdb. kaldet *Hanæhæreth*, og hørte til Thysyssel; i den senere Middelalder dannede Herredet et eget Len. Senere hørte det under Vendsyssel og Aalborghus Len; fra 1660 var det delt mellem Aalborghus og Aastrup og Sejlstrup Amter; se i øvrigt S. 6 og under Thisted Amt.

Der er talt henved 450 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 6 Jættestuer, 11 Langdysser og 8 Dyssekamre, Resten Gravhøje); omtr. Halvdelen er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 99 fredlyste. De fleste Monumenter findes i den vestl. Halvdel (80 i Lerup, 75 i Torslev, 65 i Haverslev og 60 i Bejstrup og i Svenstrup Sogne); alle Stengravene ligge ligeledes mod V.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i Ø. Han-Hrd., af *Henry Petersen* og *J. B. Løffler*, 1878.

Lerup Sogn omgives af Annekset Tranum, Svenstrup og Skræm Sogne samt Thisted Amt (V. Han-Hrd.). Kirken, mod Ø., ligger $6^1/_2$ Mil S. V. for Hjørring og $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Løgstør. De højtliggende og meget bakkede Jorder (højeste Punkt Lerup Bavnehøj, 261 F., 82 M., med trigon. Station) gennemskæres af dybe, naturskønne Dale (Fossedalen) og skraane temmelig jævnt mod S. og Ø., medens de mod N. omtr. $^1/_2$ Mil fra Kysten falde af i bratte Skrænter til den aldeles flade Kystslette. De ere for det meste skarpsandede med store Hedestrækninger. I den sydl. Del udspringer *Tranum Aa.*

Fladeindholdet 1896: 3430 Td. Ld., hvoraf 813 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 103, Havre 372, Spergel 13, Grøntf. 58, Kartofler 58, andre Rodfr. 4), Afgræsning 629, Høslæt, Brak, Eng m. m. 300, Have 4, Skov 19, Moser 12, Kær og Fælleder 230, Heder 1112, Flyvesand 260, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 122 Heste, 484 Stkr. Hornkvæg (deraf 237 Køer), 908 Faar og 179 Svin. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 80 Td.; 20 Selvejergaarde med 64, 39 Huse med 16 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 326 (1801: 204, 1840: 246, 1860: 266, 1880: 302), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomhed, 254 af Jordbr., 24 af Industri, 1 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Lerup Kirke* og i Nærheden Præstegaarden (1461 kaldet Lerupgaard) og Byen *Telling* med Skole og Købmandsforretn. *Møgelvold*, Huse; en Del af *Underlien*, Gde. (Resten i Tranum S.). Gaarde: *Liengde.*, *Paarup*, *Lunde*, *Mølgd.*, *Stagsted*, *Tværkjær*. *Mellemmølle*, Vandmølle.

Lerup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggaard), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-Herredernes Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 537. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kokkedal.

Kirken, fordum indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. ved Midten af 12. Aarh. af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilmuret, Syddøren, flere rundbuede Vinduer og den halvrunde Korbue ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes det af Kamp og Mursten opførte Taarn, hvis overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Samtidig overhvælvedes Koret og den østl. Del af Skibet (mod V. er der Bjælkeloft); paa den østligste Hvælvings Kapper findes en ret smagfuld Dekoration, fra 1. Halvdel af 16. Aarh., med Friisernes, Gøyernes

og Bannernes Vaabener. I nyere Tid er Vaabenhuset blevet tilføjet og Taarnets Overdel ommuret. Udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid. Kalk fra 1600. Romansk Granitdøbefont med meget raa figurlige Fremstillinger. Prædikestol fra Fr. IV's Tid. Ligsten over Præsten Joh. Hornemann, † 1697. Klokken, uden Indskrift, er fra Midten af 15. Aarh.

Noget fra Kirken ved den sydl. Indgang til den skønne *Fossedal* („Fas"), en dyb, træ- og lyngbevokset Kloft, der skærer sig dybt ned i Terrænet, er der et Kildevæld eller en lille Vandsamling, der i sin Tid har været en hellig Kilde, *Vor Frue Kilde*, som søgtes paa Vor Frue Dag, og hvorved der tillige holdtes Kildemarked, „Lerup Marked", langt op i Tiden, indtil det forlagdes til Skræm Sogn.

Ved Lunde ligger paa Toppen af et langstrakt Bakkedrag en meget stor og smuk, fredlyst Højgruppe, med 33 Høje. Endvidere er der i Sognet spredt 15 fredlyste Gravhøje.

I Rødland Hede ved Telling ses mange større og mindre firkantede Pladser, indhegnede af ganske lave Jordvolde. Traditionen lader dem snart være Porsehaver, snart Bytofter og siger, at Beboerne uddøde i Pestens Tid; mulig er det Dyrkningsstykker fra Oldtiden.

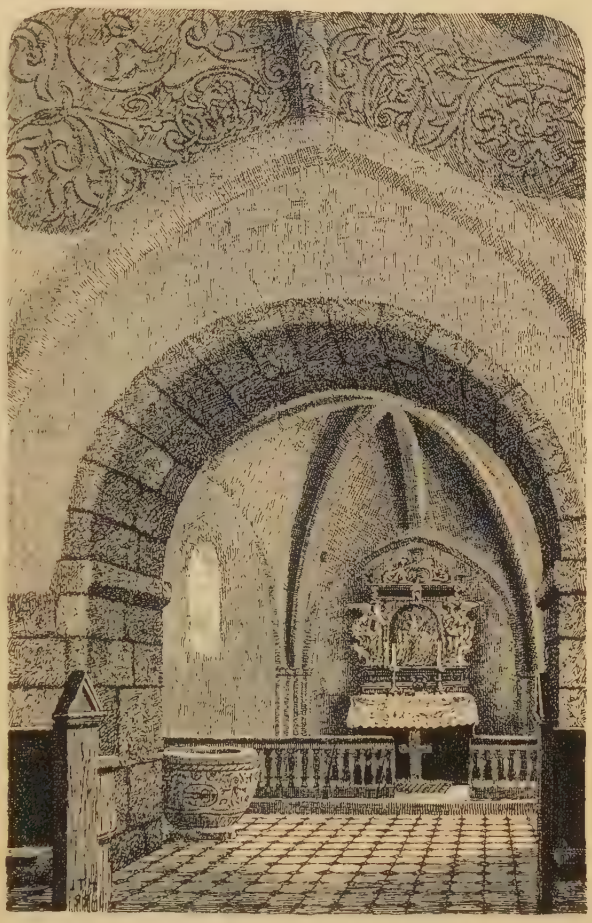

Korparti i Lerup Kirke.

Tranum Sogn, det største i Herredet og Anneks til Lerup, omgives af dette, Svenstrup og Brovst Sogne samt Hvetbo Hrd. (Aaby, Jetsmark og Hune S.) og Vesterhavet. Kirken, noget mod S. V., ligger $6^1/_4$ Mil S. V. for Hjørring og 3 Mil N. Ø. for Løgstør. De mod V. højtliggende og bakkede Jorder, der ere en Fortsættelse af det i Lerup Sogn omtalte Højdedrag (højeste Punkt 266 F., 83,5 M.; den smukke „Langdal"), mod Ø. temmelig lavtliggende og jævne Jorder ere i det hele sandede og ufrugtbare (Sognet er det ufrugtbareste i Herredet); store Strækninger ere dækkede af Heder og Flyvesand. I den østl. Del ligger *Koldmose*. En Del af Sydgrænsen dannes af *Tranum Aa*.

Fladeindholdet 1896: 12,900 Td. Ld., hvoraf 2530 besaaede (deraf med Rug 637, Byg 398, Havre 1047, Spergel 10, Frøavl 10, Blandsæd til Modenhed 16, Grøntf. 208, Kartofler 174, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 2288, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1158, Haver 17, Skov 14, Moser 512, Kær og Fælleder 155, Hegn 4, Heder 2462, Flyvesand 3526, Stenmarker 35, Veje og Byggegr. 175, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1898: 404 Heste, 1771 Stkr. Hornkv. (deraf 993 Køer), 3396 Faar, 759 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 167 Td.; 42 Selvejergaarde med 101, 217 Huse med 65 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1528 (1801: 556, 1840: 746, 1860: 910, 1880: 1251), boede i 286 Gaarde og Huse; Erhverv: 58 levede af immat. Virksomhed, 1132 af Jordbrug, 183 af Industri, 29 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 56 af deres Midler, og 55 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tranum* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Missionshus (opf. 1898), Sparekasse for Lerup-T. Sogne (opr. $^9/_4$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 48,051 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4411 Kr., Antal af Konti 199), Andelsmejeri (Tranhøj), Mølle, Bageri og Købmandsforretn.; *Bratbjærg* (Nørre- og Sønder-B.) med Mølle og Købmandsforretn.; *Jarmsted*; *Ejstrup*. *Bækken*, Huse, med Købmandsforretn.; en Del af *Underlien* (Resten i Lerup S.). *Tranum Enge*, *Ejstrup*, Gde. og Huse, med 2 Teglværker, *Tranum-Klit*, Huse, med Skole, *Tranum Strandhuse*, *Klithuse* med Skole, Teglværk og Købmandsforretn., *Koldmose*, Huse, *Krogen* og *Melkjær*, Huse. *Bratbjærggaarde*.

Tranum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 536. Lægd. Kirken tilhører Aalborg Hospital.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. ved Midten af 12. Aarh. af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Flere af de oprindelige, granitindfattede Vinduer samt Syddøren ere bevarede. I Middelalderens Slutning har man tilføjet Taarnet, hvis overhvælvede Underrum har halvrund Bue ind til Skibet, og overhvælvet Skib og Kor. Paa Taarnets sydl. Side staar 1763, Aaret for en Restauration. Ved en Restauration 1888 (efter Tegn. af F. Uldall), hvorved bl. a. Skibets Sydmur omsattes, opførtes et nyt Vaabenhus i gotisk Stil af gule Mursten paa en Granitsokkel. Alterbilledet er malet 1864 af F. Storch (Christus paa Korset) i moderne Ramme i gotisk Stil. Romansk Granitdøbefont med Zigzagbaand samt paa Foden Kors i Arkadeblindinger. Prædikestol fra Midten af 18. Aarh. Klokken er fra 15. Aarh.

Bratbjærggaard, nu udstykket i flere Gaarde, er en meget gammel Gaard, der 1434 ejedes af Fru Elisabeth Nielsdatter, Hr. Vald. Albrechtsen Ebersteins Efterleverske; 1631 blev den af Kronen mageskiftet til Falk Gøye til Bratskov, og i 1662 var den delt i 3 Bøndergaarde og laa under Bratskov. 1784 vare disse delte i 6 Bøndergaarde (tils. 29 Td. Hrtk.) og laa endnu 1801 under Bratskov.

Ved Ejstrup er der fredlyst 4 Gravhøje. — I Heden ved Ejstrup ses flere lignende firkantede Indhegninger som i Lerup Sogn.

Om Sandflugten i T. Sogn se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 445 flg.

Brovst Sogn omgives af Torslev, Svenstrup og Tranum Sogne samt Hvetbo Hrd. (Aaby S.), Øland og Øland Vejle. Kirken, mod S. V., ligger $6^1/_2$ Mil S. V. for Hjørring og 2 Mil N. V. for Nibe. De mod V. noget bakkede, i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere i det hele, navnlig mod V., gode, dels muldede, dels sandmuldede, med store Eng- og Kærstrækninger (den udtørrede Nørreøxe Sø er een stor Eng). Ved Nordvestgrænsen løber *Tranum Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Thisted og Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 9293 Td. Ld. (deraf 515 Td. Ld. under Hvetbo Herred.), hvoraf 3190 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 738, Byg 927, Havre 1112,

Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 169, Grøntf. 70, Kartofl. 125, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 1102, Høslæt, Brak, Eng m. m. 3383, Have 73, Skov 44, Moser 386, Kær og Fælleder 841, Hegn 18, Flyvesand m. m. 6, Veje og Byggegr. 237, Vandareal 13 Td. Kreaturhold 1898: 753 Heste, 2936 Stkr. Hornkv. (deraf 1916 Køer), 2240 Faar, 1797 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 393 Td.; 84 Selvejergaarde med 312, 254 Huse med 68 Td. Hrtk., og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2123 (1801: 836, 1840: 1280, 1860: 1513, 1880: 1841), boede i 393 Gaarde og Huse; Erhverv: 99 levede af immat. Virksomhed, 1510 af Jordbr., 13 af Gartneri, 263 af Industri, 59 af Handel, 7 af Skibsfart, 58 af forsk. Daglejervirks., 72 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Brovst* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1887), Amtssygehus (opf. 1892 efter Tegn. af Arkitekterne Wiinholt og Hagerup; Plads for 22 Patienter), Apotek, Lægebolig, Dyrlægebolig, Sparekasse (opr. $^{28}/_4$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehavende 292,239 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 23,320 Kr., Antal af Konti 659), Købmandsforretninger, Mølle, Bageri, Farveri, samt Jærnbanestation, $^1/_2$ Fjerdingvej fra Kirken, hvor der er en By med Skole, Andelsmejeri, Dampmølle, 2 Møller, Dampsavværk, Købmandsforretninger m. m.; *Sønderøxe* med Skole og Mølle; *Nørreøxe* med Skole og Mølle; *Røgild*, ved Landevejen, med Skole (under Hvetbo Hrd.). *Nymark*, Gde., med Mølle, Dampuldspinderi og -Karteri; *Fredensdal* med Skole; *Halvrimmen*, Huse, ved Landevejen, med Kro, Købmandsforretninger, Andelsmejeri, Valgsted for Amtets 5. Folketingskr. og Jærnbanestation; *Arentsminde*, Huse, ved Landevejen, med Skole, Mølle og Jærnbanehpl. Ved *Langeslund Kirke* Forsamlingshus, Andelsmejeri, Bageri og Mølle (Karlsminde), m. m.; Hovedgaarden *Bratskov* har $31^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 430 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 30 Skov og Have, Resten Ager. Hovedgaarden *Langeslund* har $16^1/_8$ Td. Hrtk., 490 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, 12 Tørvemose, $16^1/_2$ Skov, Have og Gaardspl., Resten Ager; til Langeslund hører Afbyggergaarden *Haabet*, $8^1/_8$ Td. Hrtk., 190 Td. Ld. *Boelsgaard* har $16^3/_4$ Td. Hrtk., 205 Td. Ld., hvoraf 65 Eng, 5 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Gaarden *Jegerum* har $16^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 360 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 30 Græsningsjord, 5 Naaleplantning, 5 Have, Resten Ager. Gaardene *Vilsbæksminde* (Afbyggergd. fra Bratskov), *Søgd.*, *Kjærgde.*, m. m.

Brovst S., en egen Sognekommune, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-Herredernes Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 533. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne, Langeslund Kirke et Konsortium af nogle Beboere i Røgild og Arentsminde.

Kirken bestaar af Skib, Kor med halvrund Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Oprindelig stod her en ved Slutn. af 12. Aarh. opf. Kvaderstensbygning, der ved Slutn. af 14. Aarh. blev nedreven og erstattet med den nuv., af raa Kamp, store, røde Mursten og Kvadre fra den nedbrudte Bygning. Taarnet, der nu ligger skævt for Skibet, havde oprindelig samme Bredde som dette (med 4 rundbuede Hvælvinger, der have hvilet paa en muret Midtpille), men blev senere paa Grund af Brøstfældighed gjort smallere. Skibets Vestmur har to, nu tilmurede Arkadebuer, af hvilke den ene har dannet Indgangen til det hvælvede Taarnrum, der nu er Materialhus. Paa Taarnets Sydside staar: S. H. R. G. og Aarstallet 1779, formodentlig Tidspunktet for den omtalte Forandring (ifl. D. Atl. har Frands Rantzau istandsat Kirken 1729, ligesom han lod gøre Altertavle og Prædikestol). Kirken har fladt Loft, Apsis Halvkuppelhvælving; Vaabenhuset er nyt (eller ombygget). Altertavlen er et barokt Snitværk fra Midten af 18. Aarh. med et Maleri fra 1898 (Christus i Emaus af A. Dorph, Kopi af ham selv). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil fra samme

Tid som Altertavlen. I Skibet Ligsten over Præsten Søren Jørgensen Bagge, † 1707, og over Sidsel Christiansdatter Lassen, † 1779, g. 1. med Præsten Poul Basballe, 2. med Provst Jens Spliid. Klokken, uden Indskr., er fra den senere Middelalder. — Paa Kirkegaarden staar en formentlig Bautasten fra Oldtiden, omtr. 8 F. høj.

Langeslund Kirke er opf. 1883 efter Tegn. af Arkitekt Steenstrup, Nørre Sundby, i Rundbuestil af gule Mursten og bestaar af Skib, Kor med tresidet Afslutn. og Taarn, med firsidet, pyramideformet Tag, mod V. Kirken har Bræddeloft; Taarnrummet er Forhal. Altertavlen er et Maleri af A. Dorph (Christus i Emaus, Kopi af S. Simonsen 1885). Granitdøbefont fra en anden Kirke.

Bratskov (1419: Browestskow, 1407: „Brotskogh") er en meget gammel Gaard, der i mere end 300 Aar skal have været i Familien Rotfelds Besiddelse. 1391 nævnes Fru Margr. Henriksdatter Eberstein, Niels Ingvorsen Rotfelds Enke, 1410 Niels

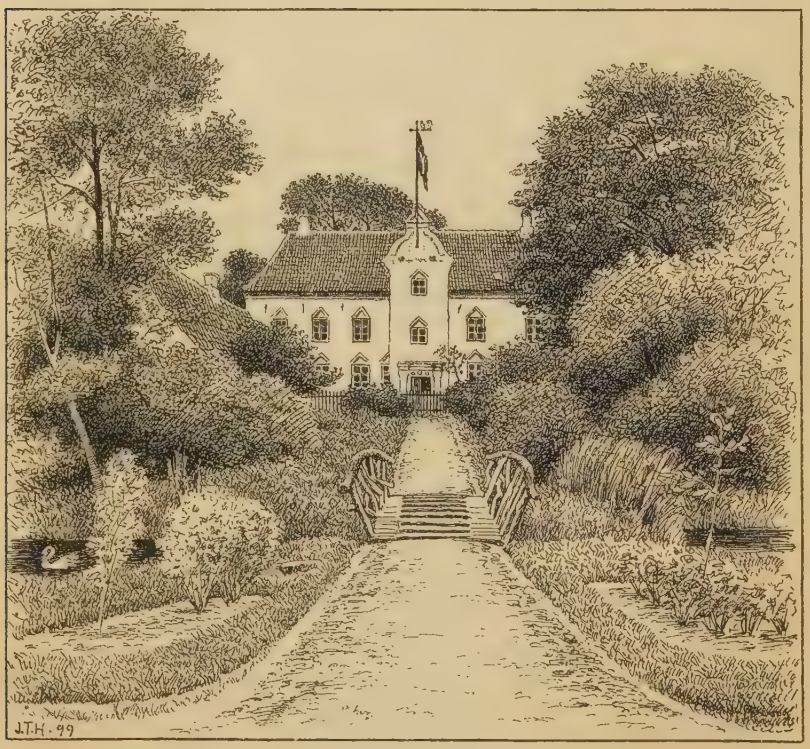

Bratskov, set fra Haven.

Kalf (hendes Søn eller Svigersøn), 1410-1452 Hr. Erik Nielsen Rotfeld, 1458-71 Niels Eriksen Rotfeld, 1471-1504 Jens Nielsen Rotfeld, 1531 Niels Jensen Rotfeld; den sidste Mand af denne Slægt var Jens Nielsen R., † 1558. Hans Søster Margr. R. bragte saa Gaarden til sin Ægtefælle Hans Holck, og den tilhørte derefter deres Søn Manderup H., † 1588, dennes Enke Fru Lene Juel 1627 samt deres Datter Kirsten H., † 1599, g. m. Steen Brahe. Sidstnævntes Datter Helvig Brahe, g. m. Falk Gøye, ejede endnu 1646 B. Derefter kom den til Oberst Frands Rantzau, † 1688, hvis Søn Fred. R. 1677 solgte en Halvdel i B. (48 Td. Hrtk.) til sin Broder Palle R., † 1691, hvis Søn, Major Frands R. døde 1738, hvorefter Enken Margr. Rodsteen 1739 skødede den (72 Td. Hrtk.) med Tiender (133) og Gods (529) til sin Svigersøn Oberst Hans Rud. Grabow, † 1767, hvis Enke Margr. Øllegaard Rantzau døde 1772. Derpaa overtog hans Søster Oberstinde Sophie Hedevig Brockdorff, f. Grabow, B., men hun døde 1784, og Gaarden blev da paa Auktion 1789 købt af Justitsr., Generalkrigs-

kommissær Ole Tønder Lange († 1814) for 90,000 Rd. Lange, som gjorde meget for Godset —han tørlagde saaledes Søarealer og Moser (se ndfr.), anlagde en Dæmning over til Øland, udskiftede Gaardene osv. —, solgte 1801 B. med Vilsbæksminde og Langeslund (72 Td. Hrtk.) med Tiender (166), Bøndergods (537) og Møller (7) — se *C. Christensen*, Agrarhist. Stud. II S. 13 — for 238,000 Rd. til Claus Børnsen og Peder Ditlefsen fra Angel, der før 1804 maa have solgt B. til Kammerr. Rasmussen. Senere ejedes den en Tid af Statskassen, hvorefter den 1811 købtes af Godsforvalter Høyer og Mau, hvilken sidste blev Eneejer; 1826 købtes den ved Tvangsauktion af Maus Svigersøn Chr. Skibsted († 1865) for 6000 Rd., efter hvem Sønnen J. Sk. overtog den for 102,000 Rd.; han solgte den 1885 for 230,000 Kr. til M. V. Sass, efter hvis Fallit 1893 den købtes for 160,000 Kr. af den nuv. Ejer V. H. Hane-Schmidt. — Hovedbygningen, der endnu er omgiven af Grave paa den ene Side, bestaar af 3 Fløje; Midtfløjen er vistnok opført i 16. Aarh. af røde Munkesten i to Stokv. med meget tykke Mure og hvælvede Kældere; ved Østsiden staar et senere tilbygget Taarn (der har ogsaa staaet et Taarn ved Vestsiden), i Bygningen findes en Riddersal. Sidefløjene ere i eet Stokv. af Egebindingsværk; den sydl. har Grundmur i Sydsiden.

Langeslund blev udstykket fra Bratskov 1789 af O. T. Lange (der ligeledes udstykkede Gaarden *Vilsbæksminde*, opkaldt efter hans Hustru, f. Wilsbech) med 1450 Td. Ld. I Beg. af 19. Aarh. blev den skilt fra Bratskov og havde flere Ejere, indtil den 1828 blev købt for 9000 Rd. af Justitsr. Arent Plesner, som 1861 lod den udstykke og overlod den ($28^1/_4$ Td. Hrtk.) for 50,000 Rd. til Sønnen, Justitsr. H. Plesner, som 1896-97 udskilte Gaarden *Haabet*, hvilken overdroges til den ældste Søn, A. P., medens den anden, Kl. S. Plesner, den nuv. Ejer, fik L. for 130,000 Kr. — Hovedbygningen, der bestaar af to Fløje i eet Stokv., er oprindl. opf. 1788 af Bindingsværk, men senere ombygget af Grundmur.

Omtr. $^1/_4$ Mil fra Bratskov i den tidligere Nørreøxe Sø vil Sagnet vide, at den fra Folkeviserne bekendte *Brattingsborg* har ligget; men det er højst usikkert, da dens Beliggenhed paavises mange andre Steder. I Stedet for Borgen, som skal være sunken, skal Bratskov være opført. Af de Rudera af Bygninger, der omtales i D. Atl. V S. 312, findes nu intet Spor.

Den ovennævnte *Nørreøxe Sø* blev delvis tørlagt allerede i Slutn. af 18. Aarh. af O. T. Lange, som anlagde to Kanaler, *Nørreøxe-* og *Tranum Kanal*, ud til Limfjorden. Den vestre, Tranum Kanal, blev senere gjort sejlbar til Nymark af et Par Købmænd, som fik Privilegium til med smaa Skibe at føre Varer op til deres Pakhuse; nu kan den ikke besejles. Flere andre Kanaler gennemskære Sognet.

Torslev Sogn omgives af Brovst, Annekset Svenstrup, Skræm og Haverslev Sogne samt Limfjorden. Kirken, noget mod Ø., ligger 7 Mil S. V. for Hjørring og 2 Mil N. V. for Nibe. De for en Del noget højtliggende og bakkede Jorder (Møllebakke, 159 F., 50 M.) ere overvejende sandmuldede. Gennem det nordvestl. Hjørne gaar Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen. Til Sognet høre de ubeboede *Torslev-Holme* (Overholm, Mellemholm, Bredholm, Stokholm, Overodde) i Limfjorden.

Fladeindholdet 1896: 4465 Td. Ld., hvoraf 1765 besaaede (deraf med Rug 482, Byg 448, Havre 585, Spergel 8, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 67, Kartofl. 96, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 900, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1171, Have 24, Skov 80, ubevokset 6, Moser 53, Kær og Fælleder 171, Hegn 6, Heder 228, Veje og Byggegr. 57, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 348 Heste, 1364 Stkr. Hornkv. (deraf 844 Køer), 1144 Faar, 738 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 192 Td.; 57 Selvejergaarde med 154, 146 Huse med 38 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse, alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1121 (1801: 527, 1840: 658, 1860: 950, 1880: 1053), boede i 244 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 724 af Jordbr., 5 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 177 af Industri, 33 af Handel, 6 af Skibsfart, 80 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 44 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torslev* med Kirke, Drenge- og Pigeskole, Privatskole, Missionshus (opf. 1898), Hospital (opr. 1740 af D. Braës til Kokkedal, med 1 Hus til 3 fattige, og 3000 Rd.), Sparekasse (opr. $^{11}/_{10}$ 1879; $^{31}/_3$

1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 109,504 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4772 Kr., Antal af Konti 417), Købmandsforretninger, Trælastforretn., Andelsmejeri, Maltgøreri, Ølbryggeri, Dampbageri, Dampteglværk, Farveri, flere Haandværkere, m. m.; *Aarup* med Præstegd., *Flegum*; *Alsbjærg*; *Attrup* med Skole, Missionshus (opf. 1899) og Mølle. Hovedgaarden *Kokkedal* har omtr. 38 Td. Hrtk., omtr. 800 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 100 Skov, Resten Ager. *Torslevkjær*, Huse. *Nørre-Tranders*, Gde. og Huse. Gaarde: *Haven*, *Overgd.*, *Nørgd.*

Torslev S., en egen Sognekommune, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-Herredernes Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 534. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kokkedal.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. opførte midt i 12. Aarh.; af de oprindelige Døre er den nordl. i Skibet og en paa Korets Nordside bevarede (den sidste atter aabnet 1895; se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 252). I Torslev By ligger som Trappesten en Tympanon med Johannes' og Matthæus' Symboler, og i Kokkedals Have findes en Granitsøjle med et Menneskehoved til Kapitæl, hvis Forbillede er den hedenske Tids Træarkitektur (se *Løffler*, Uds. o. Danm. Kirkeb. S. 21 og 122). Skib og Kor hvile paa en profileret Granitsokkel. I Slutn. af Middelalderen blev det Taarn, der oprindl. var opf. ved Vestgavlen, nedrevet tillige med denne, Skibet forlængedes betydelig mod V., og et nyt Taarn opførtes her, væsentlig af store, gule Munkesten, med overhvælvet Underrum, der har Spidsbue ind til Skibet. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Senere bleve store Partier ommurede og Vaabenhuset tilføjet. 1841 blev Taarnets øverste Del ommuret og gjort omtr. 3 Al. lavere. Altertavlen er dannet af Resterne af et katolsk Alterskab, opsat af Karen Galde til Kokkedal 1654. Alterkalken er skænket 1682 af Gude Parsberg og Karen Krag, forbedret 1728 af D. Braës til Kokkedal. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Foran Alteret ligge to anselige Ligsten af Kalksten over Erik Banner til Kokkedal, † 1483, og over Erik Banner, † 1554, og hans to Hustruer Mette Rosenkrantz, † 1533, og Margrethe Gyldenstierne, † 1554. Fru Ingeborg Seefeld lod Taarnet indrette til en Familiebegravelse og afskildre fra Skibet med en Smedejærns Dør. I Taarnet findes Epitafier over Fru Ingeborg Seefeld, † 1695, og Anders Kiærulf til Sødal, † 1735. I Skibet Ligsten over Præsten Ancher Jensen, † 1726. I Koret Mindetavle over Præsten Anders Olesen, † 1685. Den mindste Klokke, med Minuskelindskr., er fra den senere Middelalder; den anden, skænket 1570 af Frands Banner, er revnet for nogle Aar siden og erhvervet af Nationalmuseet. I Skibets Sydmur er indmuret en romansk Ligsten over Thurgot (se *Løffler*, Gravst. Pl. IV).

Kokkedal nævnes første Gang 1407, da den tilhørte Væbneren Anders Albrechtsen, hvis Vaaben var et korsdelt Skjold, derefter hans Søn Gotskalk Andersen og dennes Søn Niels Gotskesen. I Bondeoprørene 1438 og 1441—43 synes K. at være bleven brændt; i hvert Fald var dette Tilfældet med en anden, paa Kokkedals Jorder beliggende Gaard *Frejstrupgaard*, hvis Ejer Niels Ovesen blev dræbt, hvorefter dens Jorder forenedes med K.'s. (Frejstrupgaard skal i 14. Aarh. have tilhørt Niels Torstensen Rotfeld). K. ejedes senere af Anders Nielsen Banner († 1486) til Aasendrup, der fik den ved Giftermaal med Kirsten Eriksdatter Gyldenstierne, Godske Andersens Enke, og som opbyggede den paany. Ved Aar 1510 ejedes K. af dennes Sønnesøn Erik Eriksen B., bekendt som Lensmand paa Kalø, da Gustav Vasa undslap derfra. Erik B., senere Rigsmarsk, døde 1554, efter at K. i Grevens Fejde paany var bleven erobret og afbrændt. K. tilfaldt derefter hans Søn Frands B., der ved sin Død 1575 efterlod den til sin Datter Karen, med hvem den kom til Henrik Lykke til Overgaard, som 1596 opbyggede eller istandsatte det nuværende K. Efter dem fulgte deres Søn Frands L., som 1649 mageskiftede den til Fru Karen Galde, † 1671, efter hvem hendes Søster Anne Galde, Verner Parsbergs, † 1680, og saa dennes Søn Gude P., † 1692, arvede K., som han 1691 solgte (Hovedgaardstakst 39 Td. Hrtk., Tiender 23) til Palle Rantzau til Bratskov, hvis Enke Ingeborg Seefeld ægtede Diderik Chr. Braës, men døde 1695. Efter Braës' Død 1748 kom K. til hans Søn Peder Enevold B., † 1771, hvis Enke Anne Buchwald 1773 solgte den (Hovedgaardstakst 37, Tiender

23, Bøndergods 418) til Konsistorialr. Lars Joh. Jelstrup, † 1792. Enken Christiane Birg. Obelitz ægtede s. A. Kammerr. Christen Hviid, † 1812, hvorefter K. blev købt af Major Fischer Benzon og Landinspektør Michel Schibsted, hvilken sidste afhændede sin Halvpart til sin Medejer. 1823 overdroges K. til Kronen, i hvis Besiddelse den var til 1838, da den blev solgt for 80,000 Rd. til Morten Leth Hastrup, som bortsolgte en stor Del af Bøndergodset og derefter afhændede Resten for 90,000 Rd. til Krigsass. Ad. Hein, som meget forbedrede Ejendommen. Han solgte 1847 K. til Hans Chr. Ochenholt for 140,000 Rd., af hvem Peter Schrøder 1851 købte den; derpaa solgtes den 1870 til Kmhr., Hofjægerm. R. Bruun til Stenalt; fra 1881 ejes den af Sønnen J. Chr. Bruun. — Hovedbygningen, der ligger højt paa en pla-

Kokkedal, set fra Gaarden.

neret og afgravet, skævt firsidet Bakke, omgiven af nogle smaa Skove, og med vid Udsigt over Limfjorden, stammer vist fra 16. Aarh. og bestaar af 3 Fløje i to Stokv., en Midtfløj mod N. V. og to Sidefløje, mod N. Ø. og S. V.; i det indv. Hjørne mellem Midtfløjen og den sydvestl. Sidefløj staar et firkantet Taarn. Alle Bygningsdele ere opf. af røde Munkesten i Munkeskifte med takkede og blindingsprydede Gavle; flere fladbuede Vinduesaabninger, omfattede af en halvrund Blinding, ere bevarede. Øverst i Nordvestfløjens Mur er der 3 Skydehuller; under denne Fløj er der hvælvede Kældere. I den sydvestl. Fløj er den af en Tøndehvælving dækkede Hovedindkørselsport. En tidligere fjerde Fløj, af Bindingsværk, som lukkede for Borggaarden mod S. Ø., blev nedreven 1870 ved en Restauration, ved hvilken Bygningens Indre helt er blevet ændret. En senere Tilbygning, der har været opført ud fra den nordøstl. Fløj, er ligeledes nedbrudt, uvist hvornaar. Paa Gaarden findes en Gravsten fra den tidligere Middelalder med Indskr.: Tyki Peter Svn (se *Løffler*, Gravst. Pl. VI). De tidligere Volde ere benyttede til Have-

anlæg. — Tomten af den ovennævnte *Frejstrupgaard*, en lav Banke, hvor der er opgravet mange Murstensbrokker, vises endnu S. V. for Kokkedal i Frejstrupmarken. Den har vistnok aldrig været omgiven af Grave.

Alsbjærggaard var en gammel Hovedgaard, af hvis Ejere kendes Niels Jensen 1401, dennes Datter Karine Nielsdatter, Vogn Jepsens Efterleverske, 1450, Laurids Dan, Svend Saxstrup 1470. Den blev formodentlig afbrændt i Skipper Klements Fejde. 1585 blev den af Fru Anne Parsberg, Hans Skovgaards, mageskiftet til Kronen, som 1586 mageskiftede den til Henrik Lykke, hvis Søn Frands Lykke 1649 byttede den bort til Fru Karen Galde sammen med Kokkedal. — Midt i Alsbjærg By vises endnu i sid Engjord den stærkt forstyrrede, firkantede Tomt (48×58 F.), paa hvilken der er truffet talrige Murstensbrokker, og hvor endnu enkelte Kampesten rage frem. I Slutn. af 18. Aarh. vare Gravene endnu kendelige.

En Sædegaard *Vangkjær* tilhørte 1568 Bjørn Kaas til Vorgaard († 1581).

Ifl. en ganske uhjemlet Tradition har der ved Torslev Kirke i Middelalderen staaet et Nonnekloster, *Styvels Kloster*, som siden skal være flyttet til Øland. Navnet er endnu bevaret for det ovennævnte af Braës grundlagte Hospital, „Styvelet". Imidlertid er det sikkert, at der S. Ø. for Kirkebakken og S. for Kirken har staaet flere gamle Murstensbygninger.

Der er i Sognet fredlyst 12 Gravhøje, deribl. 2 Langhøje og ved Alsbjærg en Høj, omsluttende en Jættestue af ganske enestaaende Form, med 3 aflange, jævnsides liggende Kamre, der støde sammen ved Langsiderne og her have Døraabninger.

Svenstrup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Torslev, omgives af dette, Brovst, Tranum, Lerup og Skræm Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil S. V. for Hjørring og 2 Mil N. V. for Nibe. De især mod V. højtliggende og bakkede Jorder (Bakkepartiet Egebjærg, indtil 191 F., 60 M.) ere muldede og sandmuldede med Sand og Ler til Underlag; mod V. opdyrket Hede. Nordgrænsen dannes af *Tranum Aa.* Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Thisted og Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 2404 Td. Ld., hvoraf 1010 besaaede (deraf med Rug 223, Byg 205, Havre 456, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 17, Grøntf. 18, Kartofler 71, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 524, Høslæt, Brak, Eng m. m. 429, Haver 9, Skov 38, Moser 29, Kær og Fælleder 65, Heder 245, Veje og Byggegr. 54 Td. Kreaturhold 1898: 188 Heste, 642 Stk. Hornkv. (deraf 414 Køer), 444 Faar, 476 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 72 Td.; 13 Selvejergaarde med 55, 70 Huse med 17 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 595 (1801: 191, 1840: 310, 1860: 410, 1880: 579), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomhed, 403 af Jordbr., 65 af Industri, 15 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Svenstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Friskole (i et af Frimenigheden i Klim 1897 opf. Forsamlingshus), Forsamlingshus (opf. 1887), Fattiggaard for Svenstrup, Torslev, Lerup, Tranum og Aggersborg Komm. (opf. 1878, Plads for 35 Lemmer), Markedsplads (Marked i April og Juni), Kro, Teglværk og Købmandsforretn., flere Haandværkere m. m. samt Sessionssted for Lægd. 532-41; *Janum* med Mølle. Stationsbyen *Skovsgaard* med Købmandsforretn., Bageri, Haandværkere, m. m. samt Jærnbane- og Telegrafstation og Postekspedition. *Nørre-Skovsgaard* (Afbyggergd. fra Bratskov) har $13^3/_8$ Td. Hrtk., 383 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 20 Skov, Resten Ager (3 Huse). Desuden *Næsgaarde*, *Sønder-Skovsgaard*.

Svenstrup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr. 535. Lægd. Kirken tilhører Fru I. Skeel til Birkelse.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Oprindelig synes der her at have staaet en i romansk Tid af Granitkvadre opf. Kirke, men den maa i saa Fald være bleven nedbrudt før Slutn af 13. Aarh. og erstattet af den nuv., opf. for største Delen af store, røde Mursten (i Korvæggen flere Granitkvadre). Begge de oprindelige Døre med Tandskifte uden om Rundbuen og flere Vinduer kunne ses (nu tilmurede). Ved hver Side af Skibets Østende findes en rundbuet Niche, hvor der i den katolske Tid har været Sidealtre. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. Langt senere tilføjedes det lille Taarn med firsidet pyramideformet Tag; paa den sydl. Side staar H M G — R Ø R og Aarst. 1766. Vaabenhuset er ogsaa fra Nutiden. Kirkens Sydmur fornyedes 1886. Udskaaren Altertavle fra 1646; i Midtfeltet Nadveren. Alterbordet er af Granit. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol, skænket 1633 af Jens Nielsen Skovsgaard og Hustru. Klokken, uden Indskrift, er gammel.

Eiler Fr. Holck skødede 1677 *N.*- og *S.-Skovsgaard* til Palle Rantzau til Bratskov. Den første Gaard var en Afbyggergaard (1801: 13 Td. Hrtk.) fra Bratskov, hvortil ogsaa den anden (12 Td. Hrtk.) hørte; denne var 1731 beboet af Jfr. Margr. Ide Høg. Fru Kirsten Bosdatter Høg pantsatte 1519 *Næsgaard* til Glob Krabbe; 1663 skødede Erik Kaas til Restrup til Hans Petersen Blat, Borger i Kbh., en Part i denne, da af Vogn Krag beboede Gaard; 1681 solgte Mogens Christensen, Forpagter paa Hammelmose, Næsgd. til Hans Fr. Levetzau til Oxholm. Endnu 1791 laa den (11 Td. Hrtk.) under Oxholm, men 1801 under Bratskov. — Aar 1462 nævnes *Topsgaard* i Svenstrup.

Ved Janum er der fredlyst 8 Gravhøje, ved N.-Skovsgaard en Høj, „Troldhøj".

Svenstrup var indtil 1817 Anneks til Brovst; da blev det Anneks til Torslev.

Haverslev Sogn omgives af Bejstrup, Annekset Skræm og Torslev Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod V., ligger $7^3/_4$ Mil S. V. for Hjørring og $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Løgstør. De mod N. noget højtliggende og bakkede (højeste Punkt 152 F., 48 M.), mod S. lavere og jævne Jorder ere i det hele muldsandede med Sand til Underlag. Langs Limfjorden nogle Kærstrækninger med Hvidler til Underlag. Mod N. en Del af Andbjærg Plantage. Gennem Sognet løbe *Haverslev Aa* og *Lørsted Mølleaa* til Limfjorden; Østgrænsen dannes af *Palsvad Aa*. Gennem Sognet gaar Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 4333 Td. Ld., hvoraf 1400 besaaede (deraf med Rug 336, Byg 338, Havre 544, Spergel 3, Blandsæd til Modenhed 6, Grøntf. 68, Kartofler 97, andre Rodfrugter 8), Afgræsn. 781, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 833, Haver 14, Skov 77, Moser 61, Kær og Fælleder 356, Heder 721, Veje og Byggegr. 88 Td. Kreaturhold 1898: 282 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 564 Køer), 1191 Faar, 511 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 172 Td.; 44 Selvejergaarde med 141, 95 Huse med 30 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 826 (1801: 439, 1840: 644, 1860: 712, 1880: 820), boede i 172 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 585 af Jordbrug, 109 af Industri, 25 af Handel, 15 af Skibsfart, 13 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 36 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haverslev* (1346: Hafversløf) med Kirke (noget N. for Byen), Præstegd., Skole, Andelsmejeri (Kirkedal), Mølle og Købmandsforretn. samt, ved *Haverslev-Strand*, Kro og Udskibningssted (Anlægsbroen har 5 F. Vand ved Brohovedet); *Holmsø* med Vejr- og Vandmølle; *Bonderup* med Missionshus (opf. 1898) og Jærnbanestation; *Tanderup* med Skole og Sparekasse (opr. $^{31}/_4$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 73,066 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 2745 Kr., Antal af Konti 321); *Lørsted*. *Haverslevvang*, *Bonderupvang* og *Kjærhuse*. Huse. Gaarde: *Vanggd.*

Haverslev S., een Sognekommune med Bejstrup, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-

Herredernes Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 539. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib, Kor med halvrund Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Dens ældste Dele, Skib og Kor, ere fra Midten af 12. Aarh. af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Flere af de oprindelige Vinduer og Norddøren ere delvis bevarede. I Slutn. af Middelalderen opførtes det anselige Taarn (ombygget 1757), hvis overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og dette skiltes fra Apsis, der har Halvkuppelhvælving, ved en Mur. Vistnok samtidig opførtes Vaabenhuset. Kirkens sydl. Mur saavel som Dele af Apsiden have været nedtagne. Rigt udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid; i Midtfeltet en udskaaren Fremstilling af Nadveren. De store Malmstager ere 1603 købte til Kirken af Hr. Peder Tamesen. Romansk Granitdøbefont; Døbefad fra 1689. Udskaaren Prædikestol fra 1582 med Navnet Thomas Petri. I Skibet Ligsten over Præsten Laurids Helverschou, † 1793, og Hustru. — Til den nordl. Del af Kirkegaardsdigets østl. Side har der tidligere stødt en Kirkelade, af hvilken Grundstenene delvis ere bevarede.

I Præstegaarden har der ifl. D. Atl. (V. S. 307) tidligere været en Barfred, „Fredborg"; men den er nu forsvunden.

Der er i Sognet fredlyst 12 Gravhøje, deraf ved Bonderup 4, ved Haverslev 4, ved Holmsø 2, ved Lørsted 1 og ved Tanderup 1.

Skræm Sogn, Anneks til Haverslev, omgives af dette, Torslev, Svenstrup og Lerup Sogne, Thisted Amt (V. Han-Hrd.) og Bejstrup Sogn. Kirken, mod V., ligger $7^3/_4$ Mil S. V. for Hjørring og $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Løgstør. De noget højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt Morshøj, 191 F., 60 M.) ere i det hele sandede. En Del Skov (en Del af Andbjærg Plantage, i hvilken den nu næsten helt forsvundne Henrik Sø, Tinggaardens og Aalegaards Plantage). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Thisted og Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1898: 3449 Td. Ld., hvoraf 991 besaaede (deraf med Rug 241, Byg 133, Havre 352, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 71, Grøntf. 86, Kartofler 88, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 616, Høslæt, Brak, Eng m. m. 372, Haver 13, Skov 766, Moser 44, Kær og Fælleder 81, Hegn 38, Heder 474, Stenmarker 6, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 508 Stk. Hornkvæg (deraf 294 Køer), 439 Faar, 243 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 72 Td.; 13 Selvejergaarde med 55, 70 Huse med 17 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 421 (1801: 228, 1840: 209, 1860: 262, 1880: 390), boede i 79 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 374 af Jordbr., 21 af Industri, 6 af Handel, 8 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Skræm* med Kirke, Skole, Mølle og Købmandsforretn., Markedsplads ved Landevejen (Marked i Sept.), Sparekasse (opr. $^{15}/_3$ 1883; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 4145 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 52 Kr., Antal af Konti 189) og Jærnbanehpl. *Aalegaard-Hede* med Teglværk og Mølle, *Hassig* og *Myager*, Huse. Gaarde: *Gundestrup* (omtr. 10 Td. Hrtk.), *Aalegaard* (8 Td. Hrtk.), *Horslev*, *Vestergd.*, *Fruerbro*, *Tinggd.* og *Bisgd.*

Skræm S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet og under 5. Udskrivningskr.' 538. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand og Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. ved Midten af 12. Aarh. af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Af de oprindelige Vinduer kan eet endnu skimtes. Syddøren er tilmuret, Norddøren er udvidet i Bredde. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes Taarnet, hvis overhvælvede Underrum har halv-

rund Bue ind til Skibet; ved 1840 blev Taarnets øverste Del nedrevet i Højde med Skibet og dettes Tag forlænget hen over den tilbagestaaende Del, over hvilken der 1870 opførtes et lille Klokkehus. Vaabenhuset er nyt. Altertavlen er bekostet 1679 af Thomas Pedersen i Aalegaard og Hustru Maren Hansdatter. Kalken er 1704 forbedret af Otte Marsvin og Fru Lene Marie Hovenbech. Anselige Alterstager af Malm, skænkede 1667 af ovennævnte Th. Pedersen. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Beg. af 19. Aarh.

Aalegaard (1475: *Arlofgaard*) tilhørte Bispen af Børglum, af hvis Lensmænd kendes Jep Nielsen 1449, Jep Andersen 1450, Jesper Lunov 1453 og 1496, Vogn Mortensen 1513. Ved Reformationen tilfaldt den Kronen, der gav Pantebrev derpaa til Jørgen Splid, 1560 til Jørgen v. Raade. Siden var den en fri Hovedgaard; 1635-40 skrev Anders Kaas sig til A., men 1662 var den (21 Td. Hrtk.) af Kronen pantsat til Henr. Rantzau til Aagaard, der maa være bleven Ejer af den, thi 1678 mageskiftede hans Brodersøn af s. Navn til Fru Anne Helv. Gyldenstierne, Jørgen Marsvins Enke, sin Arvepart i A. (7 Td. Hrtk.). Hendes Søn Otte Marsvin solgte 1699 Gaarden med Tiender (16 og 26 Td. Hrtk.) til Oberst Theodosius Levetzau, i hvis Slægt den saa var forenet med Oxholm til 1796, da de begge bleve solgte til S. Hillerup, der 1797 fik Bevill. til, at A. maatte beholde Hovedgaardstakst, efter at Godset var bortsolgt. Samtidig solgte han A. (16, 13 og 202 Td. Hrtk.) for 32,000 Rd. til Forpagter paa Rynkebygaard Arent Rasmussen, der 1798 solgte Hovedparcellen (8 Td. Hrtk.) med 21 Td. Hrtk. Gods for 8000 Rd. til Forvalter A. Winther. Nu tilhører den Jak. Klein Hasselbalch.

Gundestrup ejedes af Jon Finlasson Scott, † 1713.

Foruden 3 Gravhøje er der ved Skræm fredlyst en henved 200 F. lang Langdysse med 3 Kamre, samt ved Gundestrup to mærkelige Jættestuer, hver indesluttet af en stenomkranset Jordhøj. Den ene Stue er dobbelt (Kamrets hele Længde 38 F., Gangene hver 18 F. l.), og til Kamrets Bagvæg er der føjet to Sidekamre. Ved den anden, betydelig mindre Jættestue er der føjet et lille Sidekammer til Hovedkamrets ene Ende.

Sognet var Anneks til Kollerup i V.-Han-Hrd., indtil det (ifl. Reskr. af $^{24}/_{2}$ 1862) 1885 blev Anneks til Haverslev.

Aggersborg Sogn omgives af Annekset Bejstrup, Thisted Amt (V. Han-Hrd.) og Limfjorden. Kirken, mod S., ligger 9 Mil S. V. for Hjørring og omtr. $^{1}/_{2}$ Mil N. for Løgstør. De i Midten noget højtliggende, men ved Grænserne lave og jævne Jorder ere i Midten overvejende muldede, med Limsten og Mergel til Underlag, ved Kysten opfyldte af Kærstrækninger. Vest- og Sydvestkysten ere gennemskaarne af talrige Vige og Vejler, der danne en Række smaa Holme som *Traneholme*, *Langholme*, *Knokkerne*, *Vadholm* og *Borreholm*. Nordvestgrænsen dannes af *Nørrebjærg Aa*.

Fladeindholdet 1896: 4288 Td. Ld., hvoraf 868 besaaede (deraf med Rug 236, Byg 228, Havre 236, Spergel 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 28, Grøntf. 31, Kartofler 83, andre Rodfr. 20), Afgræsn. 290, Høslæt, Brak, Eng m. m. 848, Haver 15, Kær og Fælleder 1673, Heder 76, Stenmarker 385, Veje og Byggegr. 126, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 201 Heste, 850 Stk. Hornkvæg (deraf 456 Køer), 979 Faar, 449 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 146 Td.; 39 Selvejergaarde med 123, 78 Huse med 23 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 772 (1801: 373, 1840: 471, 1860: 580, 1880: 746), boede i 154 Gaarde og Huse; Erhverv: 33 levede af immat. Virksomhed, 412 af Jordbr., 4 af Gartneri, 118 af Industri, 84 af Handel, 62 af Skibsfart, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Aggersborg* (i Vald. Jrdb.: Akærsburgh, 1373: Aghersborgh) *Kirke*, nær ved Aggersborggaard, og Byerne: *Aggersborg* (udflyttet) med Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Sparekasse (opr. $^{6}/_{4}$ 1876; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 98,906 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$-4 pCt., Reservefonden 9873 Kr., Antal af Konti 320) og Kro; *Torup*; *Ullerup* (1466: Woldrup). *Borredige*, Gde. og Huse, *Nørre-Aggersund*,

Huse, Færgested med Overfart til Sønder-Aggersund i Slet Hrd. og Anløbssted for Dampskibe (ved Brohovedet 10 F. Vand), Skole, Privatskoler, Forsamlingshus (opf. 1891), Andelsmejeri, 3 Teglværker, Telegraf- og Telefonstation. *Kjærhuse*; *Krøldrup*, Huse. Hovedgaarden *Aggersborggaard* har $28^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 535 Td. Ld., hvoraf omtr. 400 Eng og Oredrev, Resten Ager; en Mølle. Gaarden *Ottoshvile*.

Aggersborg S., en egen Sognekommune, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-Herredernes Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.

541. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Åggersborggd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor (maaske har det haft Apsis), er opf. ved Midten af 12. Aarh. af tilhugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. To af de oprindl. Vinduer og begge Skibets Døre samt en Dør i Korets Sydmur ere bevarede. Vistnok ved Slutn. af Middelalderen opførtes Taarnet, af Kamp og store, gule Mursten; det overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, i Rundbuestil, er opf. 1884. Altertavlen er et nyere Maleri (Nadveren). Alterkalk, Disk og Oblatæske ere skænkede af Chr. Speitzer og Hustru Anna Margr. Lund 1754. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Slutn. af 18. Aarh. Taarnrummet, der ved en Smedejærnsdør er adskilt fra Skibet, har været Gravkapel (Kisterne ere nu nedsatte paa Kirkegaarden); her Mindetavle af Marmor over Chr. Speitzer, † 1767, og Hustru, samt Træepitafium over Mads Gregersen Speitzer, og Hustru Maren Christensdatter Hvandstrup. I Kirken Ligsten over Præsten Henr. Pedersen Kampmann, † 1678, og Hustru, over Herredsfoged Chr. Larsen, † 1715, og to Hustruer, samt over Præsten Melchior Iversen, † 1612 (se Saml. til j. Hist. IX S. 194). — Paa Kirkegaarden Gravsten over Niels Jensen, † 1610, og Tøger Nielsen, † 1625.

Aggersborg var oprindl. en Kongsgaard, der beherskede Færgefarten over Limfjorden. Under Vendelboernes Oprør 1086 flygtede Knud den hellige fra Børglum til Biskopstorp, det nuv. Bejstrup, en Gaard, som Børglumbispen ejede; en Del af Kongens Mænd tyede derimod ind paa Aggersborg, men bleve fordrevne herfra, hvorefter Gaarden hærgedes. To Kongebreve 1272 og 1327 ere daterede Akærsburgh. Aar 1373 forpligtede Vald. Atterdag Ridder Niels Eriksen Gyldenstierne til at opbygge „det Slot og Fæste Aggersborg, samt den udenfor liggende Vorborg (Forborg, Ladegaard) ligesaa godt og fuldkomment, som det havde været, før det blev afbrændt i sidste Oprør og Fejdetid". Under Oprøret mod Chrf. af Bayern 1441 afbrændte Bønderne Slottet, hvorefter det ikke er blevet genopbygget. Borgen har staaet paa en flad Banke S. for Kirken, men Tomten er nu næppe kendelig. Der ses nu kun en i Rundkreds løbende meget udjævnet Vold, der omslutter et fladt, 5-6 Td. Ld. stort Terræn; baade her og paa Volden er der oppløjet talrige Mursten, og ved Anlæg af en Mølle er man truffet paa en gammel Kælder, som dog ikke blev nærmere undersøgt. Det senere *Aggersborggaard* tilhørte 1493 en Morten Mortensen, nævnes atter 1512, ejedes siden af Preben Bild, † 1602, hans Enke Anne Kaas; deres Datter Fru Vibeke Bild, Enke efter Erik Rantzau, solgte 1631 A. til Erik Kaas, der atter 1652 solgte den til Eiler Høg, hvis Datter Marie Høg ægtede Hak Vind. Efter hendes Død fik en af hendes Broder Tage Høgs Kreditorer Hans Arenfeldt 1686 Udlæg i A. (36 Td. Hrtk.); 1702 ejedes den af Kancellir. Peder Benzons Børn og blev 1718 af Hans Benzon til Korsøgd. solgt til Mads Gregersen Speitzer, Forpagter paa Kyø, † 1753. Sønnen Christen Madsen Speitzer og Hustru Anna Margr. Lund oprettede 1767 af A. med Tiender og Gods (35, 102 og 466 Td. Hrtk.) m. m. et Stamhus, som efter hans Død s. A. ejedes af Enken til hendes Død 1777, hvorefter Højesteret 1780 omstødte Erektionen, og Mads Speitzer afkøbte saa sine Medarvinger A. for 36,500 Kr. Han solgte Gaarden 1804 for 100,000 Rd. til Købmand i Aalborg Jakob Kjellerup, der solgte den 1809 til Kapt Kjærulf, fra hvis Enke den solgtes 1838 til Amtsforvalter, senere Konferensr. L. C. Brinck-Seidelin, der 1846 solgte den til Ovesen, som 1853 solgte den med Mølle, Konge- og Kirketiende samt nogle Huse for 70,000 Rd. til Jak. Nørgaard († 1893), hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, der til Dels er bygget paa Tomten af en ældre, firfløjet Bygning, bestaar af 3 Egebindingsværksfløje paa massivt murede Fundamenter af Kamp; i Kælderen under den sydl. Fløjs Østgavl er der anvendt tilhugne Granitkvadre, der sikkert tidligere have tjent til anden Bygningsbrug; mellem den sydl. og

nordl. Fløj har man fundet Rester af en gammel Indkørselsport, med et slidt Gulv af Munkesten til begge Sider, og under Gaardspladsen gammel Brolægning. Over Indgangsdøren staar: 17. C. S. A. M. L. 58. Avlsbygningerne ere ny opførte efter en Brand 1894.

Ved Aggersborg har der været en hellig Kilde, „St. Nilaus Kilde". — Paa *Borreholm* skal der tidligere have staaet 3 Gaarde.

Bejstrup Sogn, Anneks til Aggersborg, omgives af dette, Limfjorden, Haverslev og Skræm Sogne samt Thisted Amt (V. Han-Hrd.). Kirken, midt

Bejstrup Kirke.

Sognet, ligger 8 Mil S. V. for Hjørring og $1^1/_4$ Mil N. Ø. for Løgstør. De mod N. noget højtliggende og bakkede, mod S. lavtliggende Jorder ere i det hele sandmuldede, med Sand og Ler til Underlag; langs Fjorden er der Kær og Enge.

Fladeindholdet 1896: 3223 Td. Ld., hvoraf 1316 besaaede (deraf med Rug 299, Byg 313, Havre 417, Spergel 8, Blandsæd til Modenhed 28, Grøntf. 119, Kartofler 110, andre Rodf. 21), Afgræsn. 437, Høslæt, Brak, Eng m. m. 688, Haver 14, Skov 4, Moser 6, Kær og Fælleder 424, Heder 225, Veje og Byggegr. 106 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 918 Stkr. Hornkv. (deraf 527 Køer), 886 Faar og 520 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1896: 158 Td.; 48 Selv-

ejergaarde med 126, 88 Huse med 31 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 758 (1801 : 451, 1840: 654, 1860: 708, 1880: 700), boede i 161 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 536 af Jordbr., 8 af Fiskeri, 122 af Industri, 14 af Handel, 3 af Skibsfart, 26 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bejstrup* (gml. Form: Bistorp, Beestorp; af Biskopstorp) med Kirke, Skole, Sparekasse (opr. $^8/_4$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 137,110 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 8664 Kr., Antal af Konti 220) og Mølle samt, ved *Bejstrup Strand*, Udskibningssted, Kro og Købmandsforretn.; *Manstrup* med Skole og Mølle. *Bejstrupvang* og *Blegebrønde*, Gde. og Huse. Gaarde: *Tandrupgd.*, *Sønderstrup* og *Kirkensgd.*

Bejstrup S., een Sognekommune med Haverslev, hører under de samme

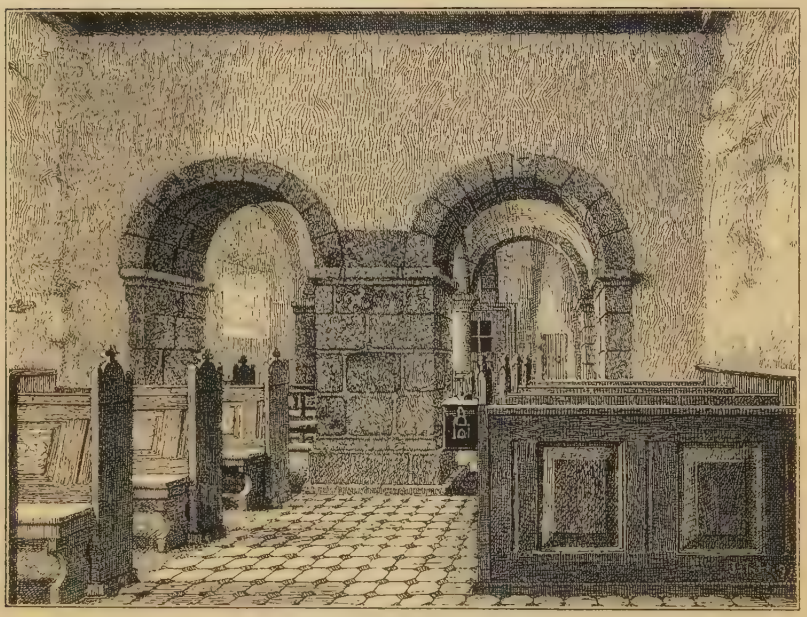

Forhallen i Bejstrup Kirke.

Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet Aggersborg og under 5. Udskrivningskr.' 540. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kokkedal.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. ved Midten af 12. Aarh. af tilhugne Kvadre paa en Sokkel med Skraakant. Af de oprindelige Vinduer ere flere bevarede paa Nordsiden, ligesom Norddøren; Syddøren er tilmuret. Omtr. 1200 opførtes Taarnet, af Granitkvadre. Underrummet, der er indrettet til Forhal med Indgang fra V., er overhvælvet med fire flade Kuppelhvælvinger, der i Midten bæres af en Granitsøjle. Forhallen er forbunden med Skibet ved to rundbuede Arkader, der bæres af en svær firkantet Pille. Paa en af Kvadrene i denne er indhugget et Hagekors (se *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 22 og 138). Taarnets Ydre er forneden prydet med slanke, ved Pilastre adskilte Blindinger; paa flere af Kvadrene ere indhuggede Symboler osv. Taarnets Fod er en anselig Dobbeltsokkel. Hvorledes Overdelen oprindelig har været, vides ikke; i 1874 blev Taarnet nedtaget paa Grund af Brøstfældighed, og dets øverste Del, der var sammenflikket af Kamp og Mursten, og som tilhørte den sent-gotiske

Tid, blev ommuret med røde Mursten og fik et firsidet, skiferdækket Spir. Underdelen og Forhallen opførtes paany med Bibeholdelse af alle oprindelige Enkeltheder (Arkitekt: H. Paludan). Vaabenhuset (ligeledes ombygget 1874) er opf. i sent-gotisk Tid hovedsagelig af Granitkvadre, der sikkert ere fra Taarnets oprindelige Overdel. Altertavlen er fra Slutn. af 16. Aarh. med et Maleri (Christus paa Korset med Johannes og Maria) fra 1770 og 1850; den bærer Fru Sophie v. Eyndens Navn. Romansk Granitdøbefont; Døbefad fra 1639. Prædikestol med Navnet Hr. Thomis Pedersøn og Aarst. 1584. Mindetavle over Præsten Laurids Jensen, † 1645, og Ligsten over Niels Nielsen, † paa Tandrupgd. 1622. — Paa Kirkegaarden en Ligsten med Indskrift: Domina Elizabet . . . og vistnok Aarst. 1379 (se Aarb. f. n. Oldk. 1887 S. 123 flg.).

Ved Manstrup er der fredlyst 3 Gravhøje, ved Bejstrup ligeledes 3 Høje samt et Dyssekammer med omgivende lav Jordhøjning og en tokamret Langdysse, „Grønhøj".

Bejstrup var tidligere Anneks til Haverslev, indtil det 1885 blev annekteret Aggersborg Sogn.

Øland Sogn er adskilt fra det faste Land ved en smal, meget grundet Vig, „Ølands Vejle", over hvilken fører en Dæmning til Sønderøxe i Brovst Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $6^3/_4$ Mil S. V. for Hjørring, $2^3/_4$ Mil V. for Aalborg og $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Nibe. Øen har paa Midten et Højdedrag (højeste Punkt 132 F., 41 M.), der falder af mod V. med en til Dels lyngklædt Skrænt; paa Sydspidsen ligger den isolerede Bakke Knudebjærg, 53 F., 17 M.; i øvrigt ere Jorderne lavtliggende, dels muldede, dels sandede, med Hvidler til Underlag. Oxholm Skov. Til Sognet høre nogle ubeboede Holme, bl. a. *Horsholm*, *Tøtterne* og *Dansør Holme*.

Fladeindholdet 1896: 4444 Td. Ld., hvoraf 1058 besaaede (deraf med Rug 339, Byg 266, Havre 291, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 44, Grøntf. 23, Kartofler 76, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 482, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1458, Have 14, Skov 745, ubevokset 28, Moser 42, Kær og Fælleder 556, Stenmarker 8, Veje og Byggegr. 53 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste. 866 Stkr. Hornkvæg (deraf 586 Køer), 950 Faar og 552 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 166 Td.; 38 Selvejergaarde med 141, 74 Huse med 24 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 638 (1801: 478, 1840: 640, 1860: 632, 1880: 688), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomhed, 473 af Jordbr., 77 af Industri, 4 af Handel, 1 af Skibsfart, 41 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet *Oxholm Kirke*, og Byerne: *Østerby* med Præstegd., Forsamlinghus (opf. 1895), Mølle og Andelsmejeri; *Vesterby*. *Øland Skole*, omtr. midt paa Øen. Hovedgaarden *Oxholm* har $39^3/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og $1^5/_8$ Td. Skovsk. (samt 4 Td. Hrtk. Kirketiende), omtr. 1700 Td. Ld., hvoraf 415 Eng og Græsning, 785 Skov, Resten Ager. Desuden Gaardene *Hvolgd.*; *Boden*, Gde., og *Knudegde*.

Øland S., en egen Sognekommune, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Han-Herredernes Lægedistr., 7. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 532. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Oxholm.

Kirken, den nordl. Fløj af Hovedgaarden Oxholm, bestaar af et anseligt Skib og Kor ud i eet (omtr. 51 Al.) med tresidet Afslutning, et lavt Sideskib mod N. og et højt Taarn med V. Kirken er opf. i gotisk Stil af gule Munkesten i Munkeskifte i Beg. af 16. Aarh. (den ældste Klosterkirke, der var opf. i 2. Halvdel af 12. Aarh., er helt nedbrudt, og kun enkelte Kampestenskvadre i den nuv. Bygning og en tærningformet Søjlekapitæl, der staar ved Oxholms Hovedbygning, ere de eneste Rester). Kirken, der i sit Indre udmærker sig ved sine smukke Forhold, er dækket af højtspændte Krydshvælvinger, 5 i Hoved-, 6 i Sideskibet. Lyset kommer ind fra store, spidsbuede Vinduer paa Sydsiden, der nu til Dels ere tilmurede, og fra to Vinduer i den tresidede Afslutn. I Sideskibets Nordmur er den oprindl. Dør, der nu er Indgang, bevaret; paa Hovedskibets Sydvæg ses et Par oprindelige Døre. Sideskibet har oprindelig

staaet i Forbindelse med Hovedskibet ved 5 Spidsbuer, hvoraf de 3 østl. vare omtr. dobbelt saa høje og brede som de to vestl., da den vestl. Del af Hovedskibet i sin Tid har haft to Stokv., hvoraf det øverste (omtr. 11 F. over Kirkegulvet) har dannet et vestl. Kor til Opholdssted for Nonnerne (se *Høyen*, i Kirkeh. Saml. 2. R. II S. 680, og *Løffler*, Indberetn. til Nationalmus.); dette Kor har været baaret af 4 Kryds-

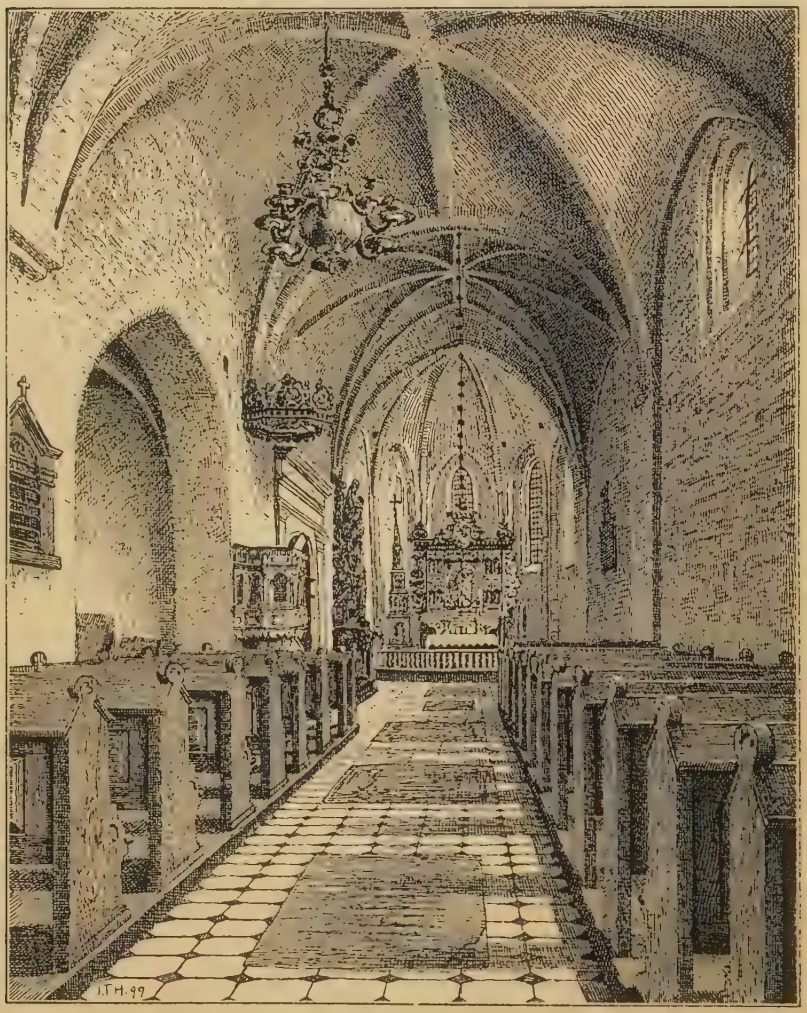

Oxholm Kirke.

hvælvinger, der hvilede paa en Midtpille i nederste Stokv., som vistnok har aabnet sig ud til Hovedskibet med to Spidsbuer. Fra Nonnekoret har der ved en Spidsbue været Adgang til Taarnet, der tjente som Forhal, og fra dennes Sydside har der været Forbindelse med Klosterets vestl. Fløj. I 17. Aarh. indrettedes Sideskibets to østl. Hvælvinger til et Gravkapel. Paa Taarnet staar H. F. Levetzaus og Anna Margr. Brockdorffs Begyndelsesbogstaver og Aarst. 1768, da det er blevet restaureret og vistnok ombygget for Overdelens Vedk. Altertavlen bestaar af en oprindelig Del,

vist fra Kirkens Opførelsestid, nemlig et Midtparti, med en i Egetræ udskaaret Mariafigur med Jesusbarnet, og to Fløje med 4 Helgenfigurer, og senere tilføjede Partier fra 17. Aarh. Malmalterstagerne ere maaske fra Beg. af 16. Aarh. Døbefont i Timeglasform af Smedejærn, vistnok fra omkr. 1700 (se Tegn. af ældre n. Arkit. 2. S. I R. Pl. 5). Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's eller Fr. III's Tid. Ved Alteret staar et i Egetræ rigt udskaaret Monstranshus i gotisk Stil fra Beg. af 16. Aarh. og med Navnet paa en Prior Jens Nielsen i Ø Kloster. Klokken, fra 1513, er nu i Nationalmuseet. I Kirken to Malmlysekroner, hvoraf den ene er skænket af Ritmester G. D. Levetzau til Tjele og Elkjær. I det ovennævnte Gravkapel, til hvilket Adgangen er gennem en Portal med Smedejærnsdør i den østl. Spidsbue, stod tidligere en Del Kister med Lig af Levetzauernes og Brockdorffernes Familie, men de fleste bleve 1889 nedsatte i en nu tilmuret Gravkælder under den østligste Hvælving. Kistepladerne hænge i Kapellet. Lige Ø. for Portalen ind til Kapellet staar et pragtfuldt, 1726 opsat Monument af sort og hvidt Marmor i Rokokostil over Generallieutenant Hans Frederik Levetzau, † 1696, og Hustru L. E. Brockdorff, † 1693, med deres hvide Marmorstatuer i Legemsstørrelse. Paa Kirkevæggen Rester

Oxholm.

af et Epitafium over Jørgen Thube (ɔ: Taube), † 1611, og Hustru Ellen Banner, † 1590. I Gulvet Gravsten bl. a. over Præsten Anders Lund, † 1765, ovennævnte Ellen Banner, Ladefoged paa Oxholm Mads Andersen, † 1706, og Hustru, Forpagter Søren Glud, † 1790, Birkedommer Anders Vognsen, † 1740, og Hustru, samt over Birkeskriver Laurids Madsen, f. 1672, og Hustru.

Oxholm er opstaaet af det gamle *Ø Kloster* (saaledes kaldet efter dets Beliggenhed paa en Ø), der husede Nonner af Benediktinerordenen. Klosteret skal være stiftet af Børglumbispen Tyge i 3. Fjerdedel af 12. Aarh.; i Dokumenter nævnes det tidligst 1268, da det betænktes med en Gave. I Spidsen for Nonnerne stod en Priorisse, medens en Prior forvaltede de urørlige Ejendomme. Jordtilliggendet, hvoraf Klosteret i Tidens Løb samlede en Del, laa navnlig i Vendsyssel, i Salling og paa Mors; hertil kom adskillige Aalegaarde i Limfjorden, paa hvilke Klosteret 1524 fik kglt. Stadfæstelsesbrev. 1272 har Erik Glipping taget Nonnerne i sin Beskærmelse og bekræftet deres Friheder, deribl. Birkeret paa Øen, hvilke Friheder senere flere Gange bleve stadfæstede. Ligesom i mange andre Klostre følte sig ogsaa her Katolicismens sidste Tider som en Trængselsperiode, særlig fordi det nu hørte under de berygtede Bisper Niels Stygge og Stygge Krumpen. I et Klageskrift fra 1536 over

den sidstnævnte anføres det endog, at der da kun var 3 Nonner tilbage i Ø Kl.; de andre vare fordrevne eller flygtede for Bispens Efterstræbelser. Ved Reformationens Indførelse sekulariseredes Klosteret og inddroges under Kronen; 1542 overlodes det som Pantelen til den tidligere Odensebisp Knud Gyldenstierne, bl. a. mod at han skulde underholde de tilbageblevne Jomfruer (denne Forpligtelse gentoges endnu 1559). 1573 mageskiftede Fr. II det med tilliggende Gods til Frands Banner til Kokkedal mod Strøgods i Sjælland, Jylland og Langeland; efter hans Hustru Fru Anna Oxe fik Klosteret Navnet Oxholm, om end det gamle Navn ikke gik ganske af Brug. Med deres Datter Ellen Banner kom O. til hendes Mand Jørgen Taube (Due) og hans Søn Jørgen Due. Næste Ejer var Iver Friis, † 1623, dennes Søn Jørgen F., † 1631, hans Søster Karen F., g. m. Knud Seefeld. 1667 fik Borgmester i Randers Mads Poulsen († 1676) Indførsel i O. (132 Td. Hrtk.) med Tilliggende for en Fordring paa 12,600 Rd. med Renter hos Knud Seefeld, men han og tre andre Kreditorer solgte den 1668 til Generallieutn. Hans Fr. Levetzau til Restrup, † 1696, fra hvem den gik over til Sønnen Generallieutn. Th. L. til Bygholm, † 1719, og Hustru Anna Marg. Brockdorff, som 1729 skødede O. med Mølle, Tiender, Skov- og Mølleskyld, Bøndergods (46, 3, 113, 23 og 310 Td. Hrtk.) og 194 Stader i Limfjorden for 14,764 Rd. til Sønnen Gehejmer. H. Fr. L. og efterlevende Hustru Sophie v. Eynden. Af hendes Dødsbo købte Sønnen Gehejmer. Albr. Ph. L. († 1817) 1796 O. med Tiender og Bøndergods (49, 113 og 364 Td. Hrtk.) og Aalegaard (16, 147 og 231 Td. Hrtk.) for 64,000 Rd., men solgte straks efter begge Gaarde for 144,000 Rd. til Kancellir. S. Hillerup til Asdal, som 1797 solgte O. (49, 42 og 261 Td. Hrtk.) for 75,000 Rd. til O. T. Lange til Bratskov. Denne fik 1800 Gaarden tildømt efter en Proces med nogle Andelshavere, Hans Hansen og Jac. Bregendahl. Efter Langes Død 1814 blev den solgt til Major, Kmhr. S. P. F. Skeel til Birkelse († 1826), derpaa ved Auktion 1827 for 75,000 Rd. til Konsul N. Rasch († 1831), hvis Enke ægtede Krigsr. H. P. Nielsen, af hvem Agent N. Nyholm 1847 købte O. for 175,000 Rd., og han solgte den 1852 for 160,000 Rd. til C. J. Sønnichsen; denne afhændede den 1860 til C. F. H. Goedecke, der 1865 solgte den til Lieutn. Henri Neergaard († 1869), hvis Enke solgte den 1887 til den nuv. Ejer, Otto Skeel. — Hovedbygningen bestaar af to i en ret Vinkel sammenstødende Fløje af Grundmur i to Stokv., beliggende i S. og V.; den 3. Fløj er som nævnt Kirken (den er dog ikke sammenbygget med Vestfløjen, idet der er 3 F. mellem Vestfløjens Gavl og Kirketaarnets Sydside). Af den sydl., meget smalle Fløj hidrøre Ydermurene, af røde Munkesten i Munkeskifte, væsentlig fra samme Tid som Kirken; en Stentavle over en af Dørene, med Indskr.: H. F. L. og L. E. B. samt Aarst. 1669 minder om en Reparation; øverst oppe paa Muren ses 9 runde Blindinger. Vestfløjens nordl. Del er fra samme Tid og af samme Materiale, hvorimod den sydlige Del samt et Taarn midt paa dens Østside — rundt forneden, ottekantet foroven, med Spir — ere opf. 1871 (Arkitekt: A. H. Klein) efter en Brand Dec. 1870. Gaarden havde tidligere en 4., østl. Fløj, der ogsaa stammede fra Klostertiden, men den nedreves af ovennævnte Rasch, der ligeledes omdannede flere fra Klostertiden stammende Rum i det Indre af de endnu staaende Fløje; ogsaa den saakaldte „Glittersal" ved Enden af Riddergangen yderst mod Kirketaarnet, hvorfra der i Klostertiden var Adgang til Kirken for Nonnerne, er senere omdannet.

Tæt V. for Oxholm har ligget et *St. Laurentii Kapel*, hvilket Sognefolkene 1562 fik kgl. Tilladelse til at nedbryde for at benytte Tømmer og Sten til Udbedring af Ø Klosters Kirke. Kapellet har ligget paa en flad Banke lige S. for to sammenløbne Damme, der kaldes „Silaus Dammene" (utvivlsomt Forvanskning af St. Laurentius).

Fru Karine, Hans Pogwischs, fik 1552 Brev paa *Knudegaard* i Hillerslev Herred.

Der mindes ikke at have været Stengrave eller Gravhøje paa Øland; men som Vidnesbyrd om dens Bebyggelse allerede i Stenalderen foreligger der en Del spredte Fund af Flintredskaber. Den mærkeligste Oldsag fra Ø. er en massiv Guldhalsring fra den senere Jærnalder (nu i Nationalmus.; Værdi omtr. 2500 Kr.), der 1857 blev funden paa 1 Al. dybt Vand i Vejlen mellem Skidbækken og Mellemøen, kort fra Bredden; ifl. en anden Beretn. fandtes den paa en Pløjemark under Oxholm..

Litt.: *A. Barfod*, Bidr. til Økl. og Oxh. Hist., i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 26 flg.

Læsø.

Sogne:

Byrum. S. 189. — Vesterø, S. 191. — Hals, S. 191.

Øen Læsø, den største og nordligste af Øerne i Kattegat, ligger omtrent $2^1/_2$ Mil fra det nærmeste Punkt paa den jydske Kyst, 3 Mil Ø. S. Ø. for Sæby, 4 Mil S. Ø. for Frederikshavn, $8^1/_2$ Mil N. for Øen Anholt, 22 Mil N. V. for Helsingør og 9 Mil S. V. for Gøteborg, under $57^0\ 17'\ 57{,}_{7}''$ n. Br. og $1^0\ 33'\ 34{,}_{7}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for den trig. Station paa Højsande). Den har en meget uregelmæssig Form, løbende smalt til mod N. Ø. i *Syrodde*; den største Udstrækning fra V. S. V. til Ø. N. Ø. er omtr. 3 Mil, den største Bredde fra N. til S. noget over $1^1/_4$ Mil. Øens Overflade er lavtliggende og meget jævn, naar undtages Klitterne paa Vest- og langs med Nordkysten; det højeste Parti ligger ved Nordkysten, det saakaldte *Højsande*, der hæver sig til 88 F., 28 M.; mod N. Ø. uden for Højdepartiet ligger i Nærheden af Syrodde *Jegens Høj*, 30 F., $9{,}_{5}$ M., og *Danzigmand*, 38 F., 12 M. I det hele minder Øen i høj Grad om nørrejydsk Natur. Mod N. falder den stejlt af, mod S. V. og S. skraaner den jævnt ned til den lave Kyst. Mod S. ligge nogle lave, ubeboede Holme, de saakaldte „Rønner", nemlig *Vester-* og *Sønder-Nyland*, *Færøn*, *Kringelrøn*, *Langerøn* og noget sydligere *Hornfiskerøn*; kun den sidste og S.-Nyland kunne dog endnu betragtes som Øer, idet de andre blot skilles fra Læsø ved smalle, lave Render („Løb" eller „Floder"), der næsten helt ere tilsandede og alene ved Højvande have Vand. Øen er omgiven af langt udskydende Rev og Flak, der meget vanskeliggøre Sejladsen i Kattegat. Fra den østl. Del af Nordkysten udskyder *Læsø Nordøstflak* omtr. 1 Mil mod N. Ø., og N. Ø. for Syrodde ligger en af Kattegats farligste Grunde, den lille Stengrund *Læsø-Trindel*, uden for hvilken ligger et Fyrskib (udlagt 1829; det første danske Fyrskib; hvidt Blinkfyr, Flammens Højde 30 F., Lysvidden $2^3/_4$ Mil) med Taagesignal. Fra Øens Nordvesthjørne, *Holtemmen*, udgaar mod N. det over

1 Mil lange Sandrev *Rønnerev*, paa hvis Yderende ligge de smaa, græsklædte Holme *Nordre-Rønner*, nemlig *Langholm*, *Spirholm*, *Store* og *Lille Stenholm* og *Burfeld*; paa Spirholm er 1880 opført et Fyr (57 F. højt, rundt Granittaarn, vekslende rødt og hvidt Fyr; Fl. Højde 50 F., Lysvidden over 3 Mil) med Taagesignal. Fra Øens Vestspids udgaar omtr. 1 Mil mod N. V. *Læsø Nordvestrev*. Den flade Sydkyst fortsættes S. for Øen i et stort Flak, hvorpaa den ovennævnte Hornfiskerøn ligger, og som paa et Areal af omtr. Øens Størrelse kun har indtil 6 F. Vand. Endelig ligger omtr. $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Læsø en meget farlig Grund *Kobbergrunden*, nogle smalle Sandplader med kun 8-9 F. Vand; ved Grunden er 1854 udlagt et Fyrskib (hvidt Blinkfyr; Fl. Højde 30 F., Lysvidden $2^3/_4$ Mil) med Taagesignal. Som Helhed er Øen meget ufrugtbar (omtr. 65 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.); navnlig gælder det Nordlandet, der næsten helt er udyrket Hede, Flyvesand og Kær; frugtbarere er Sydlandet, hvor de overvejende sandmuldede Jorder, med Underlag af hvidt Sand, enkelte Steder af Ler, vel lide under de uheldige Afløbsforhold, men i senere Tid ere en Del forbedrede ved Udgravning og Regulering af de smaa Vandløb. Øen er omtr. helt blottet for Skov. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 20,424 Td. Ld. ($2{,}_{05}$ □ Mil, $112{,}_6$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 289 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 2724 (1801: 1563, 1840: 2204, 1860: 2615, 1880: 2695). I gejstlig Henseende hører Øen under Horns Hrd.'s Provsti. I verdslig-administrativ Henseende udgør det et eget Birk med en Birkedommer, som tillige er Skriver, og hører under Hjørring Amtstue- (Hjørring) og Læsø Lægedistrikt, 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt dets 10. Forligskreds. Øen udgør et eget Branddirektorat og hører under Frederikshavns Toldsted med en egen Toldoppebørselskontrollør.

Af Fladeindholdet vare 2769 Td. Ld. besaaede (se i øvrigt under Sognene) og 2030 Afgræsn., Høslæt, Eng, Brak osv., 35 Have, 64 Skov, 34 ubevokset, 259 Moser, Kær og Fælleder, 15 Hegn, 10,956 Heder, 1313 Flyvesand, 2682 Stenmarker, 256 Veje og Byggegr. og 11 Vandareal. Kreaturholdet var $^{15}/_7$ 1898: 480 Heste, 1882 Stk. Hornkvæg, 3955 Faar, 881 Svin og 16 Geder. Jordbrug, Handel og Fiskeri ere mindre betydelige, hvorimod Søfart er en vigtig Næringsvej. Jordbruget (1890 levede 1172 af dette), der tidligere udelukkende besørgedes af Kvinderne og Tyendet, medens Mændene vare til Søs eller om Vinteren syslede i Huset, har som ovenfor omtalt store Vanskeligheder at kæmpe med; dog har det i de senere Aar bedret sig en Del, om ogsaa det endnu til Dels drives paa forældet Maade. Fiskeriet, hvoraf 174 levede i 1890, er ikke stort, dels vel fordi Fiskerigdommen er aftagen, dels fordi Øen er omgiven af store Grunde, saa at man maa gaa langt ud og kun kan benytte smaa, fladbundede Baade; en Hjælp for Fiskeriet har i de senere Aar været den 1872 anlagte Havn paa Nordvestpynten, idet Baade og Redskaber tidligere maatte slæbes paa Land, naar de ikke vare i Brug. Forbindelsen med Frederiks-

havn, hvortil der nu daglig gaar Postdamper, er derved ogsaa bleven betydelig lettet. Efter Fiskeriberetningen 1897-98 var der i alt 125 Fiskere; de fiskede især Torsk, Rødspætter, Skrubber, Hornfisk og Hummer, til en Værdi af 22,663 Kr. (1899: 59,975 Kr.) og havde 2 Kuttere, 5 Dæksbaade og 59 mindre Fartøjer. Af Søfart levede 1890 585. I alt Fald tidligere var enhver Læsøbo Sømand, som navnlig holdt af at gaa i Langfarter. Folkene ere bekendte som udmærkede Sømænd. Strandingerne, som før indbragte Beboerne ikke saa lidt i Bjærgeløn, ere nu meget færre paa Grund af de gode Fyr. En ringe Indtægtskilde have Beboerne i Jagten, navnlig paa Gæs og Ænder, der findes ved nogle Smaasøer oppe i Højsande og paa Rønnerne mod S. Der findes paa Øen mange Ræve og Harer, derimod slet ingen Rotter.

Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes bl. a. 1898: 2016 Pd. Kaffe og 1413 Pd. Sukker; men for øvrigt indføres de fleste Forbrugsartikler fortoldede. Til indenlandske Steder uden for Øen udskibedes bl. a. 13,814 Pd. Flæsk, 4679 Pd. Kød, 311 Td. Smør, 28,848 Snese Æg, 675 Stk. Svin og Grise, 2323 Pd. Uld, 7261 Pd. Huder og Skind, 5406 Pd. Hummer, 2800 Pd. Hornfisk og 18,000 Stk. Mursten. Ved Udgangen af 1898 var der hjemmehørende 79 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 342,$_2$ Tons, deribl. 1 Dampskib paa 31,$_2$ T. med 25 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 13 Skibe med 132 T. Gods og udgik 12 Skibe uden Ladning; i indenrigsk Fart indkom 379 Skibe, af hvilke 312 Dampskibe, med 1728 og udgik ligesaa mange med 886 T. Gods. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 1747 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 92 Kr., i alt 1839 Kr. (341 Kr. mindre end i 1897).

Historie. Læsø — i et islandsk Haandskrift fra 13. Aarh. kaldet *Hlersey*; andre ældre Former: *Leshø*, *Lesø*, *Løshø*, *Leszøø* osv. —, som Edda lader være Sæde for den gamle Jætte Hle eller Hler og Mødested for Guderne, har allerede været bebygget i en tidlig Del af Stenalderen, hvad der fremgaar af, at der paa Højdedraget mod N. er opsamlet adskillige Flintredskaber af ældre Stenalder Former; ligeledes er der fundet en Del yngre Stenalders Flintsager, hvorimod der mærkeligt nok ikke vides at være gjort Fund af Oldsager fra Bronce- og Jærnalderen. Fra Middelalderen have vi mange Beretninger om Øen. Den omtales allerede 1051, da Harald Haarderaade ved sit Sammenstød med Svend Estridsen ved Læsø kastede de danske Fanger i Vandet for at faa Tid til at undslippe; ligeledes er dens Navn knyttet til en Søtræfning, som den norske Kong Harald Gille leverede her 1134, og 1199 forfulgte Kong Sverre Baglerne helt ned til L., efter at have overvundet dem. Allerede i den tidligere Middelalder blev Øen Gods under Gejstligheden. Efter en ikke helt paalidelig Beretning skal den være bleven skænket til Viborg Domkapitel af den 1132 afdøde Bisp Eskil. I alt Fald ejede Kapitlet Øen omkring Aar 1200, thi flere Aar før 1219 solgte det en Fjerdedel af Øen til Vitskøl Kloster, idet Kong Vald. II det anførte Aar sendte Abbed Gunner derover for at bilægge en Strid mellem de to Stiftelser om Grænserne for deres Besiddelser, Engene, Skovene og Jagtretten. Vitskøl Kloster beholdt i alle Tilfælde sin Fjerdedel (1252 fik det af Chrf. I Bekræftelse paa Besiddelsen), og 1274 blussede Striden atter op i Anledn. af et Kapel, som Vitskølmunkene havde ladet opføre paa Øen (maaske Byrum Kirke), og hvorved Kapitlet havde følt sig krænket; Striden blev vel bilagt i Mindelighed paa Kirkeforsamlingen i Lyon s. Aar; men Faren for ny Strid var der dog stadig, indtil Vitskøl af Pengetrang 1320 maatte sælge sin Part til Viborg Kapitel, der i den oprindelige Købekontrakt havde betinget sig Forkøbsret og saaledes atter kom i udelt Besiddelse af Øen. Under Krigene mellem Danmark og Norge i Slutn. af 13. og Beg. af 14. Aarh. udstedtes der oftere, saaledes 1293, 1300 og 1336, Beskærmelsesbrev for de viborgske Kanniker paa Øen af de norske Konger. Men samtidig med Striden med Vitskøl Kloster havde Viborg Kapitel ogsaa haft Rivninger med Øens højeste gejstlige Myndighed, Børglumbispen, under hvis Stift den hørte fra tidligst Tid, men hvis Overhøjhed

Viborg nødig vilde anerkende. Det var dog først i Slutn. af 14. Aarh, at denne Strid brød ud for Alvor, og virkelig lykkedes det Kapitlet at frigøre sig for Overhøjheden, da Børglumbispen Svend 1394 afstod det alle biskoppelige Rettigheder over Øen mod en aarl. Afgift af 2 Mark Sølv; men hans Efterfølger, Bisp Peder, vilde ikke anerkende Forligets Gyldighed og foer frem med en saadan Voldsomhed baade mod Øens Indbyggere og mod Viborgs Bisp og Kapitel, at dette vilde indstævne Sagen for Paven, hvad dog ikke skete, idet Dronn. Margrethe bilagde Striden 1400, saaledes at Kapitlet fik de biskoppelige Rettigheder over Øen i 10 Aar, hvorefter de skulde tilbagegives Børglumbispen. Dette skete ogsaa, og Børglumbispen havde ubestridt Højhedsretten i den flg. Tid; vel udbrød der atter Strid 1523, da Bisp Stygge Krumpen banlyste Kapitlet, fordi det ikke vilde udrede en Ekstraskat til ham, men det var ikke, fordi Kapitlet benægtede Bispens Højhedsret, men paa Grund af det usædvanlige i Paalægget. Fordringen blev ogsaa erklæret for uhjemlet af andre gejstlige, men uden Virkning, og Børglumbispen vedblev at nyde Bispetiende af „Vor Frue Land", som Øen kaldtes. Først efter Reformationen kom Øen ind under Viborg Bispedømme, uden at der dog kendes noget bestemt Kongebud om det, og her blev den, indtil den 1844 lagdes ind under Aalborg Stift, Horns Herreds Provsti, under hvilket de tre Sogne danne eet Pastorat. Domkapitlet har dog endnu den Dag i Dag Afgifter af Øen (Kongetiende og Landgilde). — I verdslig Henseende hørte Øen i Middelalderen til Vendsyssel, senere til Aalborghus Len og fra 1660 til Aalborghus Amt, indtil den 1707 lagdes ind under Hald Amt; ved Viborg Amts Oprettelse 1794 blev den lagt ind under det Aaret i Forvejen oprettede Hjørring Amt.

Efter et Sagn skal Dronning Margrethe en Gang paa en Rejse fra Norge være strandet paa Øen eller bleven hjulpen af Læsøboerne ved en Stranding ved Skagen, hvorfor hun skænkede dem Privilegier, der ifl. Danske Atlas skulle have bestaaet i, at Læsøboerne bleve Arvefæstere, og Sagnet bekræftes for saa vidt, som Kapitlets Fæstere, i Modsætning til den Tids sædvanlige Forhold, vare Arvefæstere i Middelalderen.

Øen har i Middelalderen set en Del anderledes ud end nu, og der har rørt sig et Liv, som var en Del forskelligt fra vore Dages. Den var da bedækket af store Fyrreskove (Øen var det Sted, hvor Fyrren holdt sig længst), navnlig mod Ø. ved „Furnes"; den har været ret frugtbar, ogsaa i den nu øde nordl. Del (Navne som Øster- og Vester-Foldgaard oppe i Højsande vidne om, at der har ligget en Landsby), og Jagten har ikke været ringe (af Vald. Jrdb. ses, at der har været Hjorte paa Øen). Men Skovene bleve efterhaanden ødelagte af Beboerne ved deres skaanselsløse Graven Tørv i dem og ved deres Hugst til Brug for Saltsydningen, som var en meget vigtig Indtægtskilde for Beboerne og ogsaa for Viborg Kapitel, der anviste Saltkedlerne og lode dem gaa i Arv og Eje mod en aarl. Saltafgift for hver Kedel („Kapitelsalt", „Fogedsalt", „Helligsalt" osv.). Kapitlet havde sit eget Skib, som foer paa Læsø 3 Gange aarl. for at hente Saltet, 18 Læster hver Gang; et af dets Medlemmer, „Procurator Lessoviæ", opholdt sig stadig derovre, paa Klitgaard, og i Nærheden var der bygget et Hus for Fogden, „Kapitelshuset". Desuden havde mange, baade Klostre, som Dueholm og Mariager, og Privatmænd, mindre Andele („Afgjerd") i Kedlerne. I det hele betalte Læsøboerne vistnok hovedsagelig deres Afgifter i Salt. Salttilvirkningen fremkaldte et livligt Handelsrøre, og mange fremmede baade fra Jyllands og Hallands Byer kom aarl. til Øen for dens Skyld. Et Vidnesbyrd om Livet der have vi ogsaa i, at der i Middelalderen var et St. Knuds Gilde (Sigilstemplet, fra 14. Aarh., er i Nationalmus.). Hvor stor Produktionen har været, ses af, at Bisp Tyge af Børglum 1330 fik 14 Læster Salt paa een Gang for at tillade nogle ellers forbudte Ægteskaber, og hvor stor Betydning Saltudførslen havde, kan ses af, at det under Christian II's Krig med Sverige under Livsstraf var forbudt at sælge Salt til eller have nogen Handel med svensk Mand. Baade Kongen og Kapitlet kæmpede dog mod den hensynsløse Hugst i Skovene, men forgæves, og ved Midten af 17. Aarh. var Salttilvirkningen for største Delen ophørt, da Brændslet var sluppet op (Tilvirkningen foregik ogsaa til Dels ved Solvarmen; endnu i 18. Aarh. var der nogen Produktion), og Øen forarmedes; 1652 vedtoge Beboerne at svare Pengeafgifter i Stedet for Salt og afskaffe Saltkedlerne. Landgilden til Kapitlet blev ved Reskr. af $^9/_9$ 1735 fastsat til 300 Rd. 41 Sk. Af de fordums Skove findes nu kun Levning i en lille Lund N. for Byrum, bestaaende især af Bævreasp og El, ogsaa af Birk, Ask og Eg, men ikke Bøg, som helt mangler paa Øen. Heller ikke Tørvemoser findes der saa at sige mere, og det almindeligste Brændsel er Lyngtørv, hvorved Jorden stadig mere udmagres. En Følge af Skovenes

Forsvinden var Sandflugten, som vi allerede høre omtale i Kongebreve af 1536 og 1544 (se ogsaa S. 192), og den vedblev i 17. og 18. Aarh., da J. U. Røhl (se om ham II S. 95) gentagne Gange (1726 og 1741) tilbød at dæmpe den ved Plantning af Fyr og Rødgran, men blev afvist af Regeringen (se *Oppermann*, i Tidsskr. for Skovvæsen 1899, Majhæftet). Først i de senere Aar er der ved Hedeselskabets Bestræbelser begyndt Plantning.

Strandinger have ogsaa sikkert tidligere været en betydelig Indtægt for Beboerne og Viborg Kapitel, hvilket sidste havde Vragsretten for de nærmere Grundes Vedk. (de fjærnere, som Trindelen, vare Kongens). Flere Gange udstedes Kongebreve om, at Læsøboerne have taget for ublu Bjærgeløn. Bing omtaler i sin nedennævnte Bog 86 Strandinger i Aarene 1780-1800; 1858-88 forekom der i alt 624 Strandinger, hvoraf 239 vare totalt Forlis. Men nu ere de sjældnere paa Grund af de gode Foranstaltninger. Allerede tidlig havde Regeringen Øje for, at der maatte gøres noget for de søfarende; $^{8}/_{6}$ 1560 udgik der Kongebrev om, at der ved Trindelen skulde udlægges en Tønde med Klokke, og Dagen efter fik Viborg Kapitel Ordre til at træffe Aftale med „nogle forstandige Bønder" paa Læsø om at passe paa Tønden, tage den op om Vinteren og lægge den ud om Foraaret, om hvilket sidste Punkt Kapitlet flere Gange blev mindet; 1569 og 1570 fik Lensmanden paa Aalborghus Paabud om paa Kongens Bekostning at holde Tønden i Stand med Ankre, Jærnlænker o. a., og at bringe den paa Plads, hvis den af Stormen skulde blive dreven bort. Aar 1651 blev der under Tilsyn af Fyringsforvalter P. Jensen Grove indrettet paa Læsø et „Lygteværk" (to Glaslanterner, der ved Hjælp af Tove kunde hidses til Vejrs, og hvori der brændtes Talglys); det tændtes første Gang $^{16}/_{11}$ 1651 (se *Arent Berntsen*, Danm. oc Norgis Fructbar Herlighed, I S. 107, og *V. A. Secher*, Det d. Fyrvæsens Hist., i Saml. til j. Hist. 3. R. II). Om Nutidens Fyr og Redningsstationer se ovfr.

Under Krigen 1807-14 dannede Læsøboerne en Kystmilits, som afholdt Fjenden fra at lande paa Øen.

Læsøboerne, der omtales for deres ranke Holdning og kønne, ofte fine Ansigtstræk, have, som det tit er Tilfældet paa de smaa, afsides liggende Øer, bevaret en Del Særegenheder i Skikke, Dragt og Levemaade. Som en Ejendommelighed maa omtales deres Byggemaade. De ældre Huse, som dog i den senere Tid vige for mere bekvemme Boliger, ere lange, hvide Bindingsværksbygninger med mange grønmalede Vinduer lige under Tagskægget og vældige, ofte flere Al. tykke Tage af Bændeltang, som naa omtr. ned til Jorden og have Udskæringer til Døre og Vinduer; Tagene, der ere bevoksede med Græs og Blomster, benyttes til Udsigtspunkter, ja endog til Kaffeselskaber. Nye Tangtage bygges (Husene „tænges") dog ikke mere, bl. a. fordi der ikke er den gamle Overflod paa Tang.

Litt: *L. H. Bing*, Phys. og økonom. Beskr. over Øen L., Kbh. 1802. — *Deichmann Branth*, Fyrreskovens Undergang paa Læsø, i Bot. Tidsskr. 1872. — *A. Heise*, Diplomatarium Vibergense, Kbh. 1879 (se ogsaa Saml. til j. Hist. X S. 21 flg.). — *V. Bang*, En Birkedommer som Drabsmand, en Kriminalsag fra L. i 17. Aarh., i Saml. til j. Hist. IX S. 243 flg. — *Th. A. Müller*, Et Par Studier fra L., i „Dania", III S. 1 flg. — Beskr. til geol. Kort over Danm., Kortbladene Læsø og Anholt, ved *A. Jessen*, Kbh. 1897. — *C. B.*, En Udflugt til L., i Fædrelandet 26.-28. Aug. 1868. — *A. Riis Carstensen*, Læsø, i M. Galschiøt, Danm. i Skildr. og Bild. — *B. Janssen*, En mærkelig Ø, i „Jylland" 1892, S. 165 flg.

Byrum Sogn er det sydøstligste og frugtbareste Sogn. Til Sognet høre de ved Sydkysten beliggende „Rønner", *Langerøn*, *Kringelrøn* (landfaste) og *Hornfiskerøn*. Til Sognet hører en Strækning ved Nordkysten mellem Hals og Vesterø Sogne.

Fladeindholdet 1896: 7953 Td. Ld., hvoraf 1018 besaaede (deraf med Rug 288, Byg 170, Havre 226, Spergel 11, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 227, Kartofler 44, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 437, Høslæt, Brak, Eng m. m. 314, Have 15, Skov 21, ubevokset 11, Kær og Fælleder 81, Heder 4268, Flyvesand 553, Stenmarker 1128, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 720 Stkr. Hornkv. (deraf 516 Køer), 1119 Faar, 363 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk.

og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 62 Selvejergaarde med 106, 50 Huse med 23 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 848 (1801: 637, 1840: 765, 1860: 871, 1880: 869), boede i 168 Gaarde og Huse; Erhverv: 65 levede af immat. Virksomh., 403 af Jordbrug, 106 af Industri, 27 af Handel, 138 af Skibsfart, 39 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet *Byrum* (119: Burum, 1222: Birum) *Kirke* og Byrum Præstegaard, 2 Skoler, Tinghus (ejes af Amtskommunen, af Grundmur i eet Stokværk, opført 1887, Plads for 6 Arrestanter), Birkedommerbolig (*Klitgaard*), Distriktslægebolig (paa *Kirkensgaard*), Toldoppebørselskontrolsted, Telefonstation, Postekspedition, Sparekasse (opr. $^{15}/_8$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 380,164 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 25,036 Kr., Antal af Konti 949), Forsamlingshus (opf. 1896), Missionshus (opf. 1893), Markedsplads, Ø. for Kirken (Marked i Apr. og Sept.), Kro („Lin-

Birkedommerboligen.

denlyst"), Ølbryggeri, Fællesmejeri, Møller, m. m. Gaarde: *Krogbæk*, *Pilegaard*, *Stoklund*, *Langestræde* (gml. Form Longestradh), *Vejgaard*, *Mariesminde*, m. fl.

Byrum S., een Sognekommune med de to andre Sogne, hører under de S. 186 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 468. Lægd. Kirken tilhører Menigheden.

Den ret anselige *Kirke* (udvendig omtr. 112 F. lang) bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn., et omtr. 66 F. højt Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Kirken er opf. i gotisk Stil af store, gule Mursten; samtidig med Skib og Kor ere Taarn og Sakristi, hvorimod Vaabenhuset er fra Middelalderens Slutn. Bygningen er vist undergaaet store Forandringer alt i Middelalderen; Norddøren er bevaret i Vaabenhuset, Syddøren er tilmuret. Alle Kirkens Dele ere hvælvede; Taarn, Sakristi og Vaabenhus have blindingsprydede Kamgavle. Gammel, katolsk Altertavle med Fløje og 24 Figurer i Hautrelief, deribl. i Midtpar-

tiet Gudfader og Jomfru Maria samt 6 Apostle; Aarst. 1735 og Chr. VI's Navnetræk minde om en Restauration. Granitdøbefont; smukt Messingdøbefad fra 1684. Prædikestol i Barokstil fra 1704. I Kirken hænge 4 Broncelysekroner. Epitafium over Skipper Christen Melchiorsen Cortsøn og hans to Hustruer, udført 1758 af Lars Bjørnsen, og en 1724 opsat Mindetavle over Søren Jensen Cortsen, † 1708, og Hustru. I Taarnrummet en fortrinlig udskaaret St. Barbara (afbild. i „Dania" III S. 2) og en St. Laurentius. Kirkegulvet blev i Slutn. af 19. Aarh. omlagt, ved hvilken Lejlighed en Del Ligsten solgtes; ved en Undersøgelse 1893 fandtes under Gulvet flere murede Begravelser, deribl. af Landfogderne Berndt Fallenkamp og Niels Henrichsen (om ham se V. Bangs ovennævnte Afhandl.). Paa Hylder staa flere Skibe. Den ene omstøbte Klokke skal være fra den ødelagte Hals Kirke (se ndfr.).

Birkedommerboligen, *Klitgaard*, har tidligere været kgl. Ejendom (det gælder endnu Stuehuset) og var i lang Tid Bolig for Landfogden. Den og *Vejgaard*, i sin Tid ejet af Birkedommer H. S. Bing, ere Typer paa de S. 189 omtalte Læsøhuse.

Vesterø Sogn, det største, indbefatter den vestl. Del. Til Sognet høre *Sønder Nyland* og *Nordre Rønner* (se S. 186).

Fladeindholdet 1896: 8368 Td. Ld., hvoraf 1113 besaaede (deraf med Rug 341, Byg 194, Havre 240, Spergel 26, Blandsæd til Modenh. 28, Grøntf. 225, Kartofler 42, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 440, Høslæt, Brak, Eng m. m. 364, Have 10, Skov 13, ubevokset 13, Kær og Fælleder 111, Hegn 11, Heder 4229, Flyvesand 633, Stenmarker 1320, Veje og Byggegrunde 104, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 676 Stkr. Hornkv. (deraf 495 Køer), 1633 Faar, 296 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 104 Td.; 41 Selvejergaarde med 55, 124 Huse med 49 Td. Hrtk. og 66 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1140 (1801: 579, 1840: 809, 1860: 951, 1880: 1060), boede i 248 Gaarde og Huse; Erhverv: 52 levede af immat. Virksomh., 441 af Jordbrug, 85 af Fiskeri, 145 af Industri, 12 af Handel, 275 af Skibsfart, 60 af forsk. Daglejervirks., 60 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet *Vesterø Kirke*, nær ved Vestkysten, Kapellanbolig, søndre og nordre Skole, et Missionshus (opf. 1892) og *Vesterø* eller *Lundbæk Havn*, ved Nordvestpynten (anlagt 1872, 7-8 F. Vand; rødt, fast Havnefyr) med Lodseri, Telegraf- og Telefonstation, Redningsstation, Dampskibsstation, Gæstgiveri („Havnehotellet"), Teglværk, m. m. I Sognet flere Møller. Fra Sydvestpynten af Øen udgaar undersøisk Telegrafkabel til Sæby. Gaarde: *Nordstjernen*, *Rimmen*, *Starbæk*, *Dommergaard*, *Børumgd.*, m. m.

Vesterø S., een Sognekommune med de andre Sogne, hører under de S. 186 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 467. Lægd. Kirken tilhører Menigheden.

Kirken bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i den senere Middelalder af store, røde og gule Mursten i Munkeskifte; i Middelalderens Slutn. er Kirken forlænget mod V., og Taarnet, med Kamgavle, er tilføjet (Aarst. 1767 og 1794 hentyde til Restaurationer). Vaabenhuset er fra 1885 (det tidligere var af Mur og Bindingsværk; før har Vaabenhuset været mod S.). Skibet har forskallet Bjælkeloft, Koret Krydshvælving, Taarnrummet, med Spidsbue ind til Skibet, Stjernehvælving. Paa Korhvælvingen Kalkmalerier (de hellige tre Konger). Udskaaren Altertavle, med Fløje, fra Slutn. af 15. Aarh.; i Midtfeltet Maria med Jesusbarnet, omgiven af en mandelformet Glorie m. m.; paa Fløjene Apostlene. Granitdøbefont; Messingdøbefadet er fra 1703. Prædikestol i Barokstil. I Skibet en Del Skibe og 3 Malmlysekroner. En Del Ligsten fra 17. og 18. Aarh. i Gulvet, saavel som flere Epitafier (saaledes et over Skipper Bertel Hansen og Hustru, fra 1707, og et over Niels Larsen Thuren og Hustru, fra 1765) vidne om fordums Velstand.

Hals Sogn, den nordøstl. Del (adskilt i to Dele ved Byrum S.), er det mindste og ufrugtbareste. Det er for en stor Del opfyldt af Flyvesand (Højsande, se S. 185). I det sydvestl. Hjørne ligger den S. 188 omtalte lille Skov *Lunden*.

Fladeindholdet 1896: 4103 Td. Ld., hvoraf 639 besaaede (deraf med Rug 231, Byg 110, Havre 142, Spergel 16, Blandsæd til Modenhed 6, Grøntf. 93, Kartofler 36, andre Rodfr. 3), Afgræsn. 263, Høslæt, Brak m. m. 211, Have 10, Skov 30, ubevokset 10, Moser, Kær og Fælleder 67, Heder 2459, Flyvesand 127, Stenmarker 234, Veje og Byggegr. 48, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 104 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 353 Køer), 1203 Faar, 222 Svin og 1 Ged. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 55 Td.; 22 Selvejergaarde med 30, 110 Huse med 25 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 736 (1801: 347, 1840: 630, 1860: 793, 1880: 766), boede i 179 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 328 af Jordbr., 89 af Fiskeri, 44 af Industri, 17 af Handel, 172 af Skibsfart, 29 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet 3 Bygdelag: *Østerby* med Kapel (se Vignetten S. 185), Skole, Telefonstation, Lodseri og Lodsudkig, *Klitten*, (med *Bangsbogaarde*) og den *vestlige Del*. Redningsstationer ved Jegens Odde og ved Hornnæs Odde. *Lundensgaarde*.

Hals S., een Sognekommune med de andre Sogne, hører under de S. 186 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 469. Lægd. Kapellet tilhører Menigheden.

Kapellet er opf. 1867 i Spidsbuestil af gule Mursten efter Tegn. af Tømmermester Boss, Aalborg; det bestaar af Skib, med Bjælkeloft, og en lille Forhal mod V. Over Alteret, paa hvilket staar et Krucifiks, er Prædikestolen. Døbefont af Cement; Messingdøbefadet, fra 1694, skal være fra den nedlagte Hals Kirke. Klokken, som hænger i en Tømmerstabel over Kirkegaardslaagen, har Aarst. 1658 og Navnet Otte Pogwisch, Slotsherre paa Frederiksborg.

Byrum og Vesterø Sogne vare alt 1513 forenede, hvorimod Hals (eller St. Olai Sogn, som det kaldtes efter Kirken), der tidligere har været Øens største Sogn, var et eget Pastorat, indtil det ved Kongebrev af $^6/_{11}$ 1600 paabødes, at alle tre Sogne skulde betjenes af een Sognepræst, med en Kapellan, da Viborg Kapitel havde indberettet, at Hals Sogn „fast meget udaf Sand skal være fordærvet og ødelagt, saa at Sognepræsten der sammesteds stedse ikke har, hvormed han sig underholde kan". Kirken, der har ligget V. for Østerby, forfaldt efterhaanden; paa D. Atl.'s Tid stod dog Taarnet, der brugtes som Sømærke, Sydmuren og noget af Nordmuren, og ved Midten af 19. Aarh. fandtes endnu nogle Ruiner; nu er der kun enkelte Murstensbrokker tilbage paa den lille Bakke. Ved en Undersøgelse 1894, da der fandtes Rester af Begravelser under Kirkegulvet, viste det sig, at Bygningen har været omtr. 92 F. lang og 28 F. bred.

Eftertryk forbydes
1 Amtskontor og Amtmandsbolig D 3
2 Amtstue og Amtsforvalterbolig D 3
3 Apotek E 3
4 Asyl Dronning Louises Börne- D 4
5 Banegaard D 4
6 Bank Laane og Diskonto- F 4
7 " Thisted- D 4
8 Byfoged- og Herredskontor E 4
9 Fattiggaard G 4
10 Forening Arbejder- E 3
11 " Höjskole- E 4
12 " Haandværker- D 3
13 Gasværk E 5
14 Havnekontor F 4
15 Hospital Thisted- E 4
16 Hotel „Danmark" D 3
17 " Jernbane- D 4
18 " Landmands- D 3
19 " „Royal" E 3
20 " „Thy" m. Teater E 4
21 Hotel „Aalborg" F 4
22 Höjskolehjem C 4
23 Kirke D 3
24 " Katolsk-Apostolisk- C 2
25 Missionshus „Kapernaum" D 5
26 Posthus og Telegrafst. D 4
27 Præstegaard D 4
28 Raad-, Ting- og Arresthus E 3
29 Skole Borger- G 3
30 " Real- E 2
31 Sparekasse Landbo- E 4
32 " f. Thisted Amt E 4
33 Stiftelse Krejbergs- E 3
34 Sygehus G 3
35 Toldkammer E 4
KØBSTADENS MARK
NORDER
CHRISTIANSGAVE
CHR. VIII
CHR. IX
FR VI
FR VII
PAVILLON
Vestergade
Skovgade
Rosenkrantzgade
Vesterst.
Mölleveien
Kalsomnej
Skolegade
Knudsens Gade
Dronning Louises Gade
Frederiksgade
FREDERIKS TORV
GL. KIRKEGAARD
BRYGGERI
Til Holstebro
Stor Torv
Lille Torv
Kongens Torv
Brogade
Lillegade
Storegade
Strömgade
Hjaltorv
Østergade
Nygade
Torsgade
Strandgade
Munkeveien
Østerbakken
Under Østerbakken
Møllemøllenvej
Jernbanegade
Söndergade
Toldbodst.
Ved Stranden
HAVNEPLADS
HAVN
KIRKEGAARD
KAPEL
SVINESLAGTERI
Til Aalborg
LIMFJORDEN

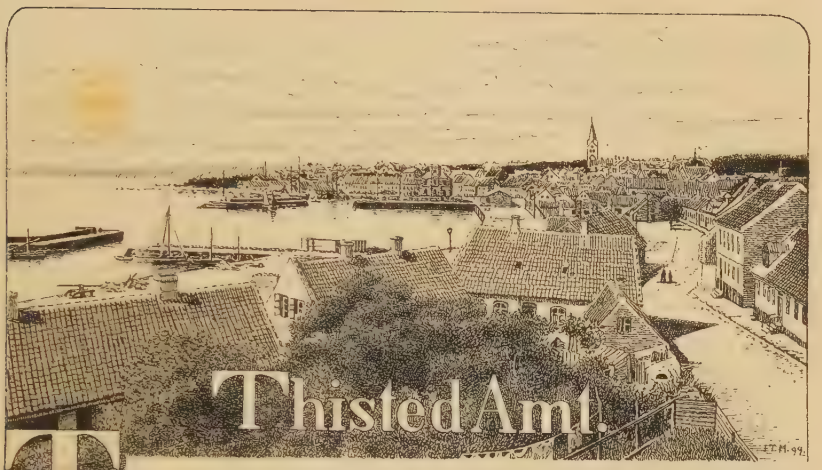

Thisted Amt.

Thisted Amt, det nordvestligste i Nørrejylland, omfatter den vestl. Del af *Hanherrederne* med Halvøen Hannæs, *Thy* eller Thyland, med Halvøen Thyholm og Øen Jegindø, og Limfjordens største Ø *Mors*, med den mindre Agerø. Amtet begrænses mod V. og N. af Vesterhavet, mod Ø. af Hjørring Amt og Limfjorden og mod S. af Limfjorden og, paa en ganske kort Strækning paa Aggertangen, af Ringkjøbing Amt („Pælediget"). Skønt det er det mindste jydske Amt, har det en betydelig Udstrækning, henved 9 Mil fra N. Ø. til S. V., og et Kystomraade som intet af de andre. Vesterhavskysten er dog meget lidt indskaaren; kun mellem Bolbjærg og Hanstholm, Jyllands Nordvesthjørne, afsættes den svagt indbuede Vigsø Bugt. I høj Grad indskaarne ere derimod Kysterne ved Limfjorden, af hvis Afdelinger, der omgive Amtet, nævnes Løgstør Bredning, Livø Bredning, Salling Sund, Kaas Bredning, Oddesund og Nissum Bredning, medens Thisted Bredning, Vilsund og Visby Bredning med dens sydl. Forgreninger skille Thyland fra Mors. Overfladeforholdene ere meget vekslende. Den nordøstl. Del, Hanherredet, er temmelig lavtliggende med spredte Bakkepartier; kun ved Østgrænsen ligger det S. 2 omtalte Højdeparti, der i Nordbjærg hæver sig til 265 F., 83 M., over hvilket Nordvestjyllands Hovedvandskel gaar mod V. temmelig nær ved Kysten, ved Bolbjærg hæver sig til 187 F., 59 M., og fortsættes ind i Thy til Hanstholm (højeste Punkt lidt V. for Skellet, Hjærtebjærg, 214 F., 67 M.) for derpaa i store Bugtninger at gaa mod S. gennem den vestl. Del af Thy over Højder som Svalhøje, 171 F., 54 M., men i øvrigt sjælden hævende sig over 100 F. Selve Thy er mod N. et Kalkplateau, „Hanstholm", der naar ud til Kysten og afbryder Klitrækken, som ellers ledsager Kysten lige ned til Thyborøn; i øvrigt er Thys store østl. Del et bølgeformet Land med mange isolerede Bakkepartier, som Bavnehøj i Midten,

226 F., 71 M., og mod S. Ashøj, 295 F., 93 M., Thys højeste Punkt, og Kobbershøj, 248 F., 78 M. Halvøen Thyholm, gennem hvilken der fra N. til S. gaar et Vandskel som Fortsættelse af et Vandskel i det østl. Thy, er i det hele lavtliggende paa begge Sider af Skellet; dog hæver Vagtshøj sig til 130 F., 41 M. Ogsaa Jordblandingen er meget forskellig. Mod N. Ø. og langs Vestkysten ere store Strækninger dækkede af Flyvesand, Kær og Mosedrag; i øvrigt ere Jorderne mest sandede, dog flere Steder med god Lerblanding i Egnene ind til Limfjorden, især i det sydl. Thy. Mors vil blive behandlet særskilt. M. H. t. Frugtbarheden hører Amtet til den bedre Del af Jyllands Amter (kun Gl. Aarhus, Randers og Vejle Amter have et mindre Antal Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Ved Matrikul. beregnedes gnmstl. at gaa $21^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (460 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende til Takst $5,_6$). Men ligesom i Hjørring Amt er der stor Forskel i Jordbundens Beskaffenhed; navnlig i Thy er der næppe noget Sogn, hvor Jorderne ere ensartede; bedst ere de paa Mors. Vandløbene ere, navnlig ud til Vesterhavet, meget faa og ubetydelige; det største er Afløbet for Vestervandet og Nors Søer i Thy; den største af Søerne her er Ove Sø. Heller ikke til Limfjorden er der Plads til større Vandløb.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: $31,_8$ □ Mil ($1750,_9$ □ Km.), det mindste Amt i Jylland, og mindre end flere af Øernes Amter. Af det saml. Fladeindhold udgøre Købstæderne $0,_{22}$ □ Mil (12 □ Km.), mindre end i noget andet Amt. Det hele opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (16,281 Td. Ld.), som er langt større end i noget andet Amt, ikke er medregnet, opgjordes $^{16}/_7$ 1896 til 301,120 Td. Ld. (omtr. 165,836 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 89,172 (deraf med Hvede 82, Rug 15,175, Byg 13,832, Havre 41,819, Blandsæd til Modenhed 6530, Boghvede 40, Bælgsæd 644, Spergel 203, Kommen og Raps 22, Frøavl 358, Kartofler 5240, Foderroer 3682, Gulerødder 338, Grøntfoder 1176, Havesager 31); der henlaa til Brak 11,655, til Høslæt 16,771 og Afgræsning 58,799; Engarealet var 16,666. Fladeindholdet af Haver var 1210, af Skov 7043 bevoksede og 5825 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 4297, Kær og Fælleder 15,599, Hegn og Læplantninger 255, Byggegrunde, Veje osv. 5582 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 41,332, Flyvesand og Klit med 22,409, Stenmarker og Forstrande med 3427 og endelig af Vandareal uden for Søplanen 1079 Td. Ld. Arealets Anvendelse i dette Amt er omtr. som i de to andre nordjydske Amter; inden for Kornarealet, der ligesom det hele besaaede Areal forholdsvis set udgør en mindre Del af det samlede Areal end i Hjørring og Aalborg Amter, er Havredyrkningen den vigtigste; ogsaa Bygavlen er ret fremtrædende og omfatter i Modsætning til de andre nordjydske Amter et næsten ligesaa stort Areal som Rugen, medens Hvedeavlen er forsvindende. Det til Bælgsæd og Frøavl udlagte Areal er ret anseligt,

og Kartoffelavlen indtager et forholdvis set betydeligt Areal, medens det til Foderroer og navnlig til Grøntfoder anvendte Areal er betydeligt mindre end i Hjørring og Aalborg Amter. Brakarealet er langt mindre end i noget andet jydsk Amt, hvorimod Græsarealet — navnlig det til Afgræsning anvendte — er betydeligt. Amtet er endnu skovfattigere end Hjørring Amt, men der findes dog betydelige Strækninger indtagne under Nykultur ($^1/_1$ 1900: 12,680 Td. Ld. Statsplantage). En betydelig Del af Arealet er væsentlig ubenyttet; saaledes er der forholdsvis langt mere Flyvesand og Klit end i noget andet Amt, og Heder, Kær og Fælleder udgøre ogsaa en meget stor Del af Arealet.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1898: 16,199 Heste, 76,411 Stkr. Hornkvæg (deraf 32,585 Malkekøer), 77,924 Faar, 26,537 Svin, 341 Geder og 1263 Kaniner. Ligesom i Hjørring Amt er Kvægavlen af stor Betydning; i Forhold til Arealet staar Kreaturstyrken saaledes kun tilbage for de frugtbare østl. Amter; dette skyldes især det store Antal Faar og Hornkvæg, medens Svineavlen staar langt tilbage for de andre Amter, absolut set har kun Bornholms Amt færre Svin; dog er Antallet vokset en Del i 1893-98, medens paa den anden Side Faarene gik betydeligt ned i Tal. Inden for Hornkvæget spiller Studeholdet endnu en betydelig Rolle — kun Viborg Amt har flere —; dette, saavel som det store Antal Kalve og Ungkvæg, peger hen paa, at Fedning af Kreaturer til Slagtning endnu er meget fremtrædende i denne Del af Landet, selv om Antallet aftog betydeligt mellem de to sidste Tællinger; men paa den anden Side udgør Malkekvæget saa kun et meget ringe Antal, selv om det er i Opgang; ogsaa med Hensyn hertil er der kun eet Amt i Landet, som absolut set har et mindre, nemlig Bornholm. Antallet af Handyr, der bedække, er meget mindre i dette Amt end i andre, ikke alene naar henses til Øernes Amter, men ogsaa til Jyllands, hvor man i det hele holder færre Handyr. Hingstene høre næsten udelukkende til jydsk Race; af Tyrene ere ogsaa de fleste af jydsk Race, derefter kommer Korthornsracen; af Vædderne opføres de fleste som Landrace, dog findes der ogsaa en Del af Dishley- og Southdownracen. Fjerkræavlen er af ret stor Betydning, navnlig er der mange Gæs og Ænder, men forholdsvis set er Hønseholdet ogsaa meget udbredt; der fandtes 1898: 322,581 Høns, 895 Kalkuner, 35,998 Ænder og 28,981 Gæs. Antallet af Bistader var 6542.

Det hele Ager og Engs Hartkorn (Skovskyldshrtk. findes ikke) var $^1/_1$ 1899: 13,589 Td.; deraf var Købstædernes 195. Landdistrikternes Hartkorn — 13,394 — fordelte sig $^1/_1$ 1895 saaledes, at der fandtes 65 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med 1219 Td., 3196 Bøndergaarde (1-12 Td. Hrtk.) med 10,091 Td., 6763 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2003 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 81 Td. Hrtk. Endvidere var der 1816 jordløse Huse i Amtet. Af samt-

lige Gaarde vare 3232 med 11,182 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 2 med 5 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte samt 27 med 123 Td. Hrtk. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Af Husene vare 8169 med 1988 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1447 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 410 med 15 Td. Hrtk. (deraf 369 jordløse). De mellemstore Brug (8-12 Td.) spille en ret betydelig Rolle i dette Amt; inden for de jydske Amter have kun de østjydske flere og med større Hartkornstilliggende, medens de mindre Brug (under 4 Td.) ikke ere saa hyppige her som i de andre nordjydske Amter. De jordløse Huse ere faa, kun Aarhus Amt har af de jydske Amter færre. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det aldeles overvejende, baade hvad angaar Gaarde og Huse; kun Ribe Amt har et mindre Antal Td. Gaardhrtk. uden for Selveje; af Hushrtk. har foruden Ribe ogsaa Ringkjøbing Amt lidt mindre i Fæste.

Folketallet var $^1/_2$ 1890: 69,407 (1801: 30,032, 1840: 44,510, 1860: 54,744, 1880: 64,007), hvoraf Købstæderne 9028 og Landdistrikterne 60,379. M. H. t. til Befolkningstætheden staar Amtet trods de faa Byer over Gennemsnittet for Jylland som Helhed; det er det bedst befolkede af de 3 nordjydske Amter og staar betydeligt over de 3 vestjydske, men en Del under de østjydske. Paa 1 □ Mil kom der i 1890: 2257 Mennesker ($40_{,99}$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 3363 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, Videnskabsmænd osv.), 36,395 hørte til Jordbrugernes Klasse, 352 til Gartnernes, 3842 til Fiskernes, 12,310 til de industridrivendes, 3417 til de handlendes, 541 til de søfarendes; der var 4804, som hørte til Gruppen „andre Erhverv", hovedsagelig forskellig Daglejervirksomhed, 2260 levede af deres Midler, og 2123 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er selvfølgelig Hovederhvervet, men tæller dog en forh. mindre Del af Befolkningen end i de tilgrænsende Amter, medens Industri og Handel tæller forholdsvis flere. Ved Gartneri og fremfor alt Fiskeri er der beskæftiget flere end i noget andet jydsk Amt, hvorimod Søfarten ikke spiller nogen større Rolle. Ligesom i Hjørring Amt leve forholdsvis faa af deres Midler, medens mange ere under Fattigvæsenets Forsorg.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$1897-$^{31}/_3$1898. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsens Hartk. 200,922 — 15 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 1085, Tilskud fra Kommuner til Fællesanliggender 3491, Indtægt af Aktiver 2860; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 68,332, Medicinalvæsen 56,705, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 28,513, Amtsskolefond 13,395, Dyrlægevæsen 4757, Sandflugtsvæsen 2265, almennyttige offtl. Indretninger 14,319, Jærnbane-

anlæg 41,836 og Amtsraadet 4194 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_{3}$ 1898 i Panteobligationer og Kapitaler 146,035, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 470,500 og skyldte 241,958 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede samme Aar til døvstummes Oplæring 4217, til Idioters Underhold m. m. 4826 og fik sine væsentlige Indtægter fra $^{1}/_{4}$ pCt. Afgiften 343, Bøder 475 og i Henhold til Pl. 1845 498 samt i Tilskud fra Amtsfonden 4000 Kr. Amtsfattigkassen ejede $^{31}/_{3}$ 1898: 60,473 og bestyrede Legatmidler til et Beløb af 20,739 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde 1897: paa Hartkornet 295,499 (gnsmtl. $22_{,06}$ Kr. pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 227,618, Indtægt af Aktiver var 24,554, Afgifter efter Næringsloven 19,783; desuden udredes Naturalarbejde uden for Paaligningen til en samlet Værdi af 40,584 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 230,769, Skolevæsen 161,303, Alderdomsunderst. 131,161 (deraf 59,806 i Tilskud af Staten), Vejvæsen 28,894, Sandflugtsvæsen 10,321, Udgift ved Sogneraadene 5204, Bidrag til Jærnbaneanlæg 48,036 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1897: i Kapitaler 98,966, i faste Ejendomme 1,831,796 og skyldte 690,591 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til et samlet Beløb af 75,568 Kr. M. H. t. Beskatningens Højde staar Amtet lidt over Jyllands Gennemsnit baade hvad angaar Hartkornsskat og Formue- og Lejlighedsskat; for Hartkornsskatternes Vedk. staa kun Hjørring og Viborg Amter med et højere Beløb, hvorimod Amtet staar omtr. midt i Rækken for Formue- og Lejlighedsskattens Vedk., naar Skatten udregnes med Hartkornet som Sammenligningsgrundlag. Lægges de to Skattebeløb sammen, udskrives et større Beløb kun i Hjørring, Ringkjøbing og Ribe Amter, og i Forhold til Høstværdien naar intet Amt højere.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Thisted* og *Nykjøbing* og Herrederne: *Vester Han*, *Hillerslev*, *Hundborg*, *Hassing* og *Refs* samt *Morsø Sønder-* og *Nørre Herred.*

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 52 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 8. Landstingskreds og har 4 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Aalborg Stift og omfatter 3 Provstier: 1) Hundborg og Hillerslevs, 2) Refs og Hassings og 3) Morsø Nørre- og Sønder Herreders. Vester Han-Hrd. hører til Øster og Vester Han-Herredernes Provsti under Hjørring Amt.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 2 Købstadsjurisdiktioner, 3 Landjurisdiktioner: 1) Hillerslev og Hundborg Herreder, 2) Hassing og Refs Herreder og 3) Morsø Herreder. Vester Han-Hrd. hører til Han-Herredernes Jurisdiktion i Hjørring Amt.

Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Viborg-Thisted Amters Stiftsfysikat; der er 5 Lægedistrikter: 1) Han-Herredernes, 2) Thisteds, 3) Vestervigs, 4) Thyholms og 5) Nykjøbings. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amstuedistrikt. Amtet har for Tiden 4 Branddirektorater: 2 for Købstæderne og 2 for Landdistrikterne (et for Vester Han, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Refs Hrd. og et for Morsø Herreder med Jegindø).

Thysyssel, i Vald. Jrdb. kaldet *Thythæsysæl* og *Thiud* (senere Thyth, Thywdh, Thydh osv.), omfattede i Middelalderen Hanherrederne, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Refs Herreder, men ikke Mors, som hørte til Sallingsyssel. Adam af Bremen kalder Thy, saavel som Vendsyssel, en *Ø*. Hermed kan ogsaa sammenholdes Saxo, der beretter om Sejladsen fra Vesterhavet til Limfjorden (om Limfjorden som aabent Sund i 11. Aarh. se *C. F. Bricka*, i Aarb. f. n. Oldk. 1868 S. 313 flg. og smstds. 1871 S. 402 flg., *R. H. Kruse*, smstds. 1869 S. 277 flg., *A. D. Jørgensen*, smstds. 1870 S. 111 flg., *Kr. Erslev*, smstds. 1873 S. 57 flg., *G. Storm*, i Norsk hist. Tidsskr. IV S. 113 flg., *J. Jap. S. Steenstrup*, Harald Haarderaades Tog til Limfjorden, Kbh. 1875, og *A. D. Jørgensen*, i „Det 19. Aarh.“, III S. 461 flg.). Det maa antages, at Thy i endnu ældre Tid har udgjort flere Øer, saaledes *Østholmen* (Sognene Hundstrup, Østerild og Hjardemaal), *Hanstholmen* (Sognene Vigsø, Rær og Hansted), *Bodum* og *Thyholm*, ligesom i det hele denne Egn af Landet har været undergivet forholdsvis store Forandringer og endnu bære Vidnesbyrd om det (jvfr. *J. G. Forchhammer*, Den vestl. Del af Limfjordens Omgivelser, i Danm. illustr. Alm. 1853 S. 84 flg., og s. Forf., Jordskælvet $^3/_4$ 1841, i Saml. til j. Hist. II S. 210 flg.; ogsaa i Dec. 1895 mærkedes en let Jordrystelse i Egnen). Særlig ejendommelige ere de saakaldte „Jordfaldshuller“, tragtformige Fordybninger af 2-3 Al. Gennemsnit og flere Al. Dybde, der findes, hvor Kridtet kommer nær til Overfladen, og som staa i Forbindelse med et underjordisk System af Huler. Flere af Søerne maa antages at være Levninger af Havbugterne. Ogsaa Havet har fremkaldt Forandringer og skaaret bort af Kysterne navnlig mod S. V. og ved Nordvestpynten.

I den senere Middelalder opstod af Thysyssel (uden Hanherrederne) Ørum Len. Fra 1660 dannedes *Ørum Amt*, der indbefattede det meste af Hillerslev og Hundborg Hrd. og Dele af Hassing og Refs Hrd.; og *Vestervig Klosters Amt*, hvortil Resten af de nævnte Herreder hørte; fra 1664 forenedes de to Amter med det 1660 oprettede *Dueholm Amt*, der omfattede Mors; 1793 forenedes de tre Amter med Vester Han-Hrd. til det nuv. *Thisted Amt*.

Litt.: *Kn. Aagaard*, Phys., økon. og topogr. Beskr. over Thye, Viborg 1802. — *P. W. Becker*, Bidr. til en geogr.-antiqv. Beskr. over Vendsyssel og Thy, i Hist. Afhandl. I. Kbh. 1874. — *C. Djørup*, Th. Amt beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1842. — *J. Brüel*, Klitterne i Th. Amt, Thisted 1898.

Thisted

Thisted Købstad ligger i Hundborg Hrd. under 56° 57′ 17″ n. Br. og 3° 53′ 14″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens Vestende) inderst inde i Thisted Bredning ved dens Nordkyst, paa en Bakke, der skraaner ned mod Fjorden, omgiven mod V. og N. af mulddækkede Kalkbakker. Byen ligger ret smukt, set fra Fjorden. Paa Store Torv er der 18 F.; ved Grundstenen af Kirken, der ligger paa en Bakke, er der 41 F., 13 M., paa Hj. af Store- og Korsgade kun $3_{,3}$ F. Dens største Udstrækning er fra V. til Ø., omtr. 2000 Al.; fra S. til N. er den til Dels meget smal, kun ud for Havnen strækker den sig i en smal Stribe mod N. omtrent 1500 Al. langs Nørregade. Hovedaaren er Vestergade, som mod V. udmunder i Landevejen til Holstebro og mod Ø. fortsættes over Store Torv i Storegade, hvis Forlængelse Strandgade og Østerbakken fører ud til Landevejen til Aalborg. I Hovedgaderne findes der mange 2 Stokv. høje Huse; i øvrigt har Byen en Del smaa, krogede Gader og flere smaa Torve, som Lille Torv, Hjultorv, Kringel- og Grydetorv; det største er Frederikstorv V. for den gamle Kirkegaard. Gennem Byen løber fra N. til S. et lille Vandløb. Se Billedet S. 193.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1900 64 Td. Ld., Markjorderne 1271 Td. Ld. Byen havde da 39 Gader og Stræder og 6 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 562 (Dec. 1899 700, deraf paa Bygrunden 580). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1335 Td. Ld.; deraf vare besaaede 712, Afgræsn., Høslæt, Eng osv. 538, Moser 4, Have 22, Skov 10, Stenmarker m. m. 6, Veje og Byggegrunde 40 Td. Hartk. var $^1/_1$ 1895 138 Td.; deraf hørte 110 til 35 Gaarde og 21 til 106 Huse; 16 Gaardbrug og 58 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge Gaardene *Kronborg* ($9^1/_2$ Td. Hrtk.), *Vilhelmsborg* (9 Td. Hrtk.) og *Petersrolighed*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_{12}$ 1899 6,860,356 Kr. (Antal af Forsikringer 700).

Om *Thisted Landsogn* se under Hundborg Hrd.

Af Byens **offentlige** og andre **Bygninger** samt **Institutioner** nævnes: Den ret anselige **Kirke**, ved Vestergade, bestaar af Hovedskib og Kor

ud i eet med lige Afslutning, Sideskib mod N., Taarn mod V. samt Vaabenhus mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den nu staaende Kirke, hvis Skib og Kor ere $61^3/_4$ Al. lange og $17^1/_2$ Al. brede, er opført (eller ombygget og udvidet) i Middelalderens Slutn., vistnok paa Kong Hans' Tid, i gotisk Stil paa en Granitsokkel, af store, gule Mursten i Munkeskifte (overhvidtet), dog ogsaa med Anvendelse af Limstenskvadre, særlig i de østl. Dele. Kirken er bygget i Stedet for en forholdsvis ret anselig romansk Granitkirke, der har haft Korrunding, og som vistnok er bleven opf. i 13. Aarh.; mange hugne Granitkvadre, Sokkelsten, hvoraf flere krumhugne, Billedsten osv., der findes i Kirkens Mure, særlig mod Ø., minde om denne Granitkirke (se Tegn. af ældre n.

Thisted Kirke.

Arkitekt. 1. Saml. 1. R. Pl. 2). Af den nuv. Kirkes Dele synes dog Sideskibet ($40^1/_2$ Al. langt, $6^1/_2$ Al. bredt) at være en senere Tilbygning, idet Hovedskibets oprindelige, nordl. Ydermur er bleven gennembrudt med 4 Spidsbuer. Hovedskibets og Korets Mure saavel som Taarnets støttes af Stræbepiller, Sideskibets af Pilastre. Skib og Kor dækkes af 7 spidsbuede, $14^1/_2$ Al. høje Hvælvinger (Korets ere restaurerede 1890), Sideskibet af 5, $8^1/_2$ Al. høje, af hvilke den østl. ved en Mur er adskilt og danner det Berregaardske Gravkapel. Vaabenhuset har to Hvælvinger, Sakristiet Bjælkeloft; begge de sidste Bygninger ere ved en af Prof. V. Klein ledet Restauration 1863 blevne udvidede mod N. med smaa Mursten. Taarnet (restaur. 1706), hvis Murhøjde er $34^1/_4$ Al., er i 3 Stokv. og har Opgang ad en Vindeltrappe ved det nordøstl. Hjørne med Adgang udv. fra; det ender i 4

blindingsprydede Spidsgavle, hvoraf den sydl. helt er ombygget med smaa Mursten, vistnok 1777, og som have særskilte Tage, over hvis Midte der hæver sig et ottekantet Spir med Fløjstang (restaureret 1883 af Arkitekt F. Uldall), $70^1/_4$ Al. fra Jorden. Det med en 20 Al. høj Hvælving dækkede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Ved Restaurationen 1863 indsattes store, spidsbuede Vinduer i Hovedskibets Sydmur; Sideskibets Vinduer ere langt mindre. Ved samme Lejlighed fik Kirkens Hvælvinger en Dekoration i Kalkfarve. Hele Kirken har Blytag.

Ny Altertavle i Renæssancestil med en Ramme efter Tegn. af F. Uldall og et Maleri af A. Dorph fra 1890 (Christus og den samaritanske Kvinde), bekostet af det 1731 opr. Berregaardske Legat ($^1/_1$ 1900: 26,435 Kr., Gæld 6400 Kr.), hvis Renter anvendes til Vedligeholdelse af Kapellet og Kirkens Udsmykning. Den gamle katolske Altertavle fra Slutn. af 15. Aarh., med 3, omtr. 2 Al. høje, udskaarne Figurer af Madonna, Paulus og Maria Magdalene samt Apostlene paa Fløjene, er restaureret 1893 og hænger i Taarnrummet, hvor ogsaa andre Dele af Altertavlen, der vare paasatte den i Beg. af 18. Aarh., hænge. Romansk Granitdøbefont fra den ældre Kirke. Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil med Malerier i Fyldingerne. Paa Siderne af Alteret staa to store Kandelabre fra 1892 efter Tegn. af Prof. B. Storck. I Skibet 4 pragtfulde Malmlysekroner. Det 1863 ombyggede Orgel er anbragt paa et Pulpitur i Spidsbuen ind til Taarnet. I Hovedskibet over Spidsbuerne ind til Sideskibet hænge Epitafier over Præsten Mag. Sveder Poulsen Ketting, † 1643, over Borgmester Anders Morsing, † 1597, over Raadmand Peder Nielsen Griis, † 1635, og over Fru Anne Søe, † 1736, og hendes Mænd Raadmand Søren Jacobsen Lugge, † 1678, og Justitsr. Enevold Berregaard til Kjølbygd., † 1731 (med gode

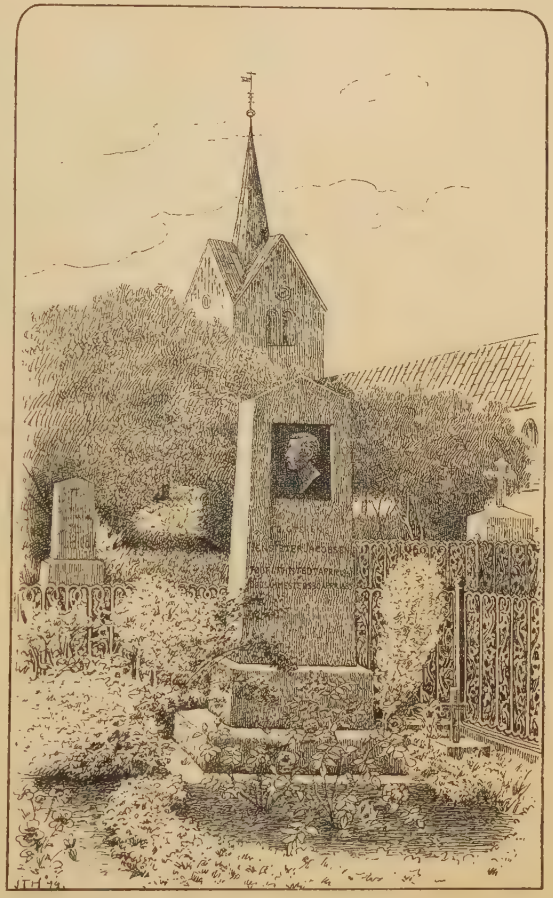

J. P. Jacobsens Monument.

Portrætter). I det af den sidste 1698 indrettede Kapel (restaur. 1891 under Ledelse af F. Uldall), med en smuk Smedejærnsdør, over hvilken en Marmormindetavle (se Tegn. af æld. n. Arkitekt. 2. Saml. IV R. Pl. 15), staa paa et tavlet Marmorgulv to Kister med Ligene af Amtmand Villum Berregaard, † 1769, og Ritmester Fr. Berregaards Hustru Sophie Antoinette Augusta Sehested, † 1787; paa Væggen et Epitafium af Marmor og Sandsten over ovennævnte Enevold B. og Hustru Anna Søe, hvilke ligge begravne i den nu tillukkede Gravhvælving under Kapellet tillige med andre af Slægten, deribl. deres Søn Amtmand Chr. Berregaard, † 1750, og Villum Berregaards Hustru Beate Antonie Augusta, Grevinde af Reuss-Plauen, † 1797. Ogsaa under Koret har der været hvælvet Begravelse. Den næststørste Klokke, med Indskr. i Minuskler, er fra 1492, den mindste, med lign. Indskr., fra 1497. I det sydvestl. Hjørne af Kirkemuren sidder en middelalderlig Gravsten med Kors og Runeindskrift; nedenfor ligger en middelalderlig, kisteformet Gravsten (se Vignetten S. 199, *Løffler*, Gravst Pl. I og XV, og *Thorsen*, Runemindesm. II S. 199). — Ved Købmand Lamberts Hus paa Nørregade har ligget i Trappen en middelalderlig Gravsten, der efter Sigende skulde være fra Sjørring.

Byen har 3 Kirkegaarde, den gamle, ikke mere benyttede Kirkegaard, lige S. for Kirken, den søndre Kirkegaard lige ved Kysten, omtr. 7 Td. Ld., og vestre Kirkegaard V. for Byen, omtr. 7 Td. Ld., anlagt 1894. Paa den gamle Kirkegaard er begravet Digteren *J. P. Jacobsen*, der er født i Thisted 1847, † 1885; paa Monumentet en Portrætmedaillon. Paa søndre Kirkegaard, paa hvilken er et 1870 opf. Ligkapel, er begravet Kontrollør ved Limfjordsfiskeriet, i mange Aar Formand for Skagens Redningsbaad, *Bertel Andersen*, † 1884; tillige findes et 1899 rejst Monument over to Soldater, døde paa Thisted Sygehus 1864. Paa vestre Kirkegaard er et 1895 opf. Ligkapel (Arkit.: F. Uldall).

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst for Landsognet og Tilsted Sogn. Kirken ejede Dec. 1899 i Kapital 69,690 Kr., i Tiende 350 Td. Byg aarl. og et lille Stykke Engjord; dens Gæld var 34,000 Kr.

Mod N. V. i Byen, ved Møllevejen, ligger **Katolsk-apostolisk Kirke**, der er opf. 1898.

Raad-, Ting- og Arresthuset, ved Store Torv, er opf. 1853 af røde Mursten i to Stokv. med Kælder i ældre Stil med Renæssancegavle efter Tegn. af Arkitekt H. G. B. Bindesbøll. Bygningen, der ejes af Amtet med $^3/_4$ og Byen med $^1/_4$, indeholder i 1. Stokv. bl. a. 7 enkelte og 2 dobbelte Arrester og Bolig for Arrestforvareren, og i 2. Stokv. Retslokaler for Købstaden og Hillerslev og Hunborg Herreder samt Lokaler for Amtsraadet og Byraadet. Et tidligere Raadhus skal have været et gammelt Gildehus (det laa „sønden op til Kirkegaarden"), som Kongen 1546 skænkede Byen tillige med et Kapel, der laa uden for Thisted (Fundamenterne saas endnu 1769), og hvis Materiale skulde anvendes til Raadhusets Istandsættelse.

Det kommunale Skolevæsen bestaar af **Borgerskolen**, der deles i en Betalingsskole og en Almueskole. Til Skolen høre to Skolebygninger, opførte af røde Sten i to Stokv. 1883 efter Tegn. af Arkitekt Hagemann, Kbh., og 1892 efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer, Aalborg, begge i Skolegade; Lærerboligen, mellem begge Skoler, og Gymnastikhuset ere opf. 1883 efter Tegn. af Hagemann. Skolerne havde Dec. 1899 1

Overlærer, 11 Lærere og 9 Lærerinder foruden Kantoren, der er Sanglærer; Betalingsskolen havde 12 Klasser og 385 Elever, Almueskolen 10 Klasser og 292 Elever. **Realskolen** (med Dimissionsret), der understøttes af Stat, Kommune og Amt, ligger i Bisgaardstræde og har omtr. 110 Elever; den har to Bygninger, den ene opf. 1856 i eet Stokv., den anden udvidet 1899 til to Stokv. Teknisk Skole (omtr. 110 Elever) har Lokale i Borgerskolen, men Aar 1900 bliver der opf. en egen Bygning for den i Jærnbanegade. Desuden er der 4 smaa Privatskoler.

Fattiggaarden, ved Munkevejen, er en gammel Bygning i eet Stokv.; for Tiden 11 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Møllemellemvej, er opf. 1857 af Amtskommunen ($^2/_3$) og Købstaden ($^1/_3$); det bestaar af det egentlige Sygehus i to Stokv. med to Sidefløje (53 Senge) og den isoleret beliggende Epidemiafdeling, i to Stokv. (24 Senge), alle grundmurede.

Milde Stiftelser: **Thisted Hospital**, Søndergade, i eet Stokv., er stiftet 1732 af Kammerr. Peder Mads Jensen til Ulstrup, † 1737, og Hustru, med et Hus og en Have til fri Bolig for 8 fattige, 4 Mænd og 4 Kvinder, og 5000 Rd.; nu har det kun Plads til 2 Mænd og 4 Kvinder, medens 3 Kvinder i Thisted og 4 Kvinder i Hunborg nyde hver 50 Øre ugentl. Hospitalet ejer, foruden en Englod ($^1/_8$ Td. Hrtk.), omtr. 20,400 Kr. og bestyres af en Forstander under Aalborg Stiftsøvrigheds Direktion og Sognepræstens, Byfogdens og et Byraadsmedlems Inspektion. **Krejbergs Stiftelse**, Hj. af Skovgade og Kirkestræde, i eet Stokv., er opr. ved Testam. af $^{21}/_9$ 1880 af Cecilie Marie, Enke efter Boghandler P. Krejberg, til Fribolig for 4 trængende, aldrende Enker eller ugifte Fruentimmer af Handels- og Haandværkerstanden; det bestyres af 2 af Handelsforeningen og Haandværkerforeningen valgte Mænd under Byraadets Tilsyn. **Dronning Louises Børneasyl**, Frederiksgade, i eet Stokv., er opf. 1889 ved Gaver fra Laura Cathinka, Enke efter Brygger, Dr. phil. J. C. Jacobsen († 1887) og Kjerstine, Enke efter Købm. i Thisted J. G. Brinkmann, 5000 Kr. fra hver, paa en af Dyrlæge A. Møllers Arvinger skænket Grund. Asylet ejer 7000 Kr. og har Plads til 60 Børn. Desuden er der flere Velgørenhedsforeninger, deribl. Bombebøssen, opr. 1861, der skaffer trængende Sømænd og deres Familier fri Bolig og anden Hjælp.

Gasværket, ved Kirkegaardsvej, er anlagt 1883. I 1898 produceredes der 11,136,200 Kbfd. Gas. Byen har intet Vandværk.

Jærnbanestationen er opf. 1882 efter Tegn. af Arkitekt N. P. C. Holsøe. **Posthuset og Telegrafstationen**, ved Siden af Jærnbanestationen, er en to Stokv. høj Bygning af røde Mursten, opf. 1882, ligeledes efter Tegn. af Holsøe. **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, er en to Stokv. høj Bygning af røde Sten, opf. 1885 efter Tegn. af Prof. Walther. Havnekontoret ligger ogsaa ved Havnen.

Af andre Bygninger nævnes: Amtmandsboligen (til Dels ombygget 1899), lige S. for Anlægget Christiansgave, Præstegaarden, ved Kirkegaardsvej, Missionshuset „Kapernaum“, ved Indg. til den søndre Kirkegaard, opf. 1882 (udvidet 1899), Thisted Bank, en 1884 opf. to Stokv. høj Bygning paa Hj. af Frederiks- og Jærnbanegade, Sparekassen, 2 Stokv., opf. 1899 i Storegade, Apoteket, 2 Stokv., opf. 1899 i Storegade (de to sidste efter Tegn. af Hoffmeyer, Aalborg), Haandværkerforeningen, en 1889 opf. to Stokv. høj Bygning lige over for Kirken, i Vestergade, Arbejderforeningen, i to Stokv., i Lillegade, Højskole-

foreningen, i Jærnbanegade, et Højskolehjem, Skolegade, et Teater i Hotel „Thy“, et Afholdshjem, m. m.

Byen har et smukt Anlæg i den omtr. 12 Td. Ld. store Park **Christiansgave**, beliggende paa en Bakkeskraaning umiddelbart N. for Byen. Den blev oprindelig anlagt 1821 som en Plante- og Træskole, men blev skænket Byen af Fred. VI og Chr. VIII. I den smukt holdte Park, hvori der er en Pavillon, findes Buster af *Fred. VI*, *Chr. VIII*, *Fred. VII* (af Billedhugger V. Prior, afsløret $^5/_6$ 1867) og *Chr. IX* samt af Amtmand *G. Faye* († 1845), der plantede det første Træ.

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1890 5421, Marts 1900 omtr. 6500 (1801: 1068, 1840: 1814, 1860: 3126, 1880: 4184). Erhverv 1890: 583 levede af immat. Virksomhed, 238 af Jordbrug, 59 af Gartneri, 99 af Fiskeri, 144 af Skibsfart, 2071 af Industri, 1146 af Handel, 705 af forskellig Daglejervirksomhed, 241 af deres Midler, 132 nøde Almisse, og 3 hensade i Fængsel. — Ved Siden af Industri er Handel og Skibsfart ret vigtige og vilde vel være det endnu mere, hvis det lykkedes at gøre Thyborønkanal tilgængelig for større Skibe. Byen har tidligere drevet en temmelig anselig Handel paa Udlandet, navnlig England og Norge, men den er nu meget aftagen, ligesom den for Vendsyssel og Thy ejendommelige Skudehandel (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 209 flg.) nu helt er ophørt. Efter Fiskeriberetn. 1897-98 indbragte Fiskeriet i Thisted og Landsognet, der havde 25 Baade, omtr. 26,000 Kr.; der fiskedes særlig Aal, Flynder, Sild og Torsk.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 70,373 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 19,532 Pd., uldne Manufakturvarer 11,571 Pd., Vin 73,715 Pd., andre Spirituosa à 8^0 1672 Vrtlr., Glas og Glasvarer 30,996 Pd., Humle 2727 Pd., Stentøj, Fajance osv. 21,199 Pd., Kaffe 95,198 Pd., Olier 104,779 Pd., Risengryn og Rismel 19,027 Pd., Salt 291,771 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 185,793 Pd., Tobaksblade og Stilke 101,072 Pd., Stenkul 50 Td. og 8,294,678 Pd., Metaller og Metalvarer 498,348 Pd., samt Tømmer og Træ 2437 Clstr. og 61,403 Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 1152 Td. Kartofler og 437,500 Pd. Uld. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 1387 Td. Havre, 1225 Td. Ærter, 260,000 Pd. Klid, 1025 Pd. Flæsk, 10,031 Pd. Fedt, 2033 Stkr. Faar og Lam, 40,635 Pd. Uld, 65,310 Pd. Huder og Skind, 4780 Snese Æg, 120,903 Pd. Klude.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 144 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 1243 Tons, deribl. 4 Dampskibe paa $475,_6$ T. og 154 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 175 og udgik 160 Skibe med henh. 8077 og 425 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 128 og udgik 131 Skibe (af hvilke henh. 65 og 61 Dampsk.) med henh. 7057 og 2432 T. Gods.

Told- og Skibsafgifter udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 113,184 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 12,035 Kr., i alt 125,219 Kr. (2797 Kr. mere end i 1897).

I Thisted holdes aarl. 8 Markeder: 1 i Feb. og 1 i Marts med Heste, 1 i April og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni med Heste og Uld, 1 i Sept.

med Heste, Kvæg og Faar, 1 i Sept. med Kvæg, Faar og Heste og 1 i Okt. med Kvæg, Faar og Uld. Torvedag hver Onsdag og Lørdag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Maskinfabrikken og Jærnstøberiet „Thy". 3 Skibsbyggerier, 1 Kradsuldfabrik, 2 Uldspinderier, flere Dampfarverier, 1 Dampmølle, 1 Tobaksfabrik, 2 Kalkbrænderier (der optages en Del Kalksten af Fjorden), flere Ølbryggerier, deribl. et bayersk Ølbr., 1 Fællesmejeri, 1 Svineslagteri, 2 Bogtrykkerier, m. m.

I Thisted udgives 2 Aviser: „Thisted Amts Avis" og „Thisted Amtstidende".

Kreaturhold 1898: 203 Heste, 513 Stkr. Hornkvæg (deraf 382 Køer), 203 Faar, 313 Svin og 6 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Thisted samt Herredsfoged og Herredsskriver i Hillerslev og Hunborg Herreder, og et Byraad, der bestaar foruden af Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst., d) for Skolevæs., e) for Havnen, f) for Gasværket og Gadernes Belysn., g) for Gader og Veje, h) for Byens Grunde og Ejendomme.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 97,994 (deraf Grundsk. 2974, Hussk. 4025, Formue- og Lejlighedssk. 88,995, Ligning paa Menigheden 2000 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 9609, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 8583, Indt. af Aktiver 5116, Skolekontingent 3445 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 1641, til Amt 846, til Amtsskolefond 1218, Byens Bestyrelse 4739, Fattigvæs. 17,456, Alderdomsunderst. 18,563, Skolevæs. 24,966, Rets- og Politivæs. 7926, Medicinalvæs. 6220, Gader og Veje 5739, Brandvæs. 270, offtl. Renlighed 555, Lystanlæg 338, Højtidsoffer 2000, Tilskud til Realskolen 2250 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 74,186 og i faste Ejendomme 420,000 Kr. og skyldte bort 269,068 Kr. For 1899 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue- og Lejlighed $7_{,6}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,721,200 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 1,144,600 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: $^1/_4$ af Raadhuset, $^1/_3$ af Sygehuset, Fattiggaarden, Fattigvæsenets, tidligere Jens Thomsens Sted, Borgerskolen, $^1/_2$ af Realskolen, Gaarden Kronborg, Gasværket, Sprøjtehuset, Jordlodderne Kapelsten, Rakkerbakken og Knakken (den gml. Dyrskueplads) samt den nye Dyrskueplads.

Byens Politikorps bestaar af 30 Mand med en Lieutenant og 3 Underofficerer, Brandkorpset har intet egentlig fast Mandskab.

I Thisted Bank (opr. $^2/_1$ 1855) er Aktiekapitalen 180,000 Kr.; $^{30}/_6$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 1,583,213, Vekselkontoen 1,462,921 Kr. — I Sparekassen for Thisted Amt (opr. $^{13}/_{11}$ 1829) var Sparernes saml. Tilgodehav.; $^{31}/_3$ 1898 1,584,377 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 99,530 Kr., Antal af Konti 3623 Kr.

Havnen er først anlagt 1840. Før den Tid maatte Skibene ligge paa aaben Red; kun med Besvær kunde de lade og losse, og der var intet Vinterleje. Efter at Kanalen ved Agger havde dannet sig 1825, og derved de vestl. Dele af Limfjorden vare blevne tilgængelige for Sejladsen, blev

Savnet af en Havn endnu føleligere, og 1840 anlagdes de Dæmninger, som nu danne Vesterhavnen; senere anlagdes det større Bassin Ø. for Dæmningen, Mellemhavnen (særlig for Dampskibe), og endelig anlagdes en mindre Baadehavn endnu østligere. Havnens Dybde er 10-11 F., Havnens Størrelse omtr. 33,000 □ Al., Havnepladsens 47,696 □ Al., Bolværkernes Længde 743 Al. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 Medlemmer, hvoraf 2 uden for Byraadet. Havnekassen ejede $^{1}/_{1}$ 1900 42,000 Kr. Indtægt af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 13,000 Kr. Der er to røde Ledefyr og et grønt Fyr paa Østmolen. Ved Havnen er ansat en Lods, der lodser mod V. til Thyborøn, mod Ø. til Løgstør-Grunde.

I gejstlig Henseende danner Thisted eet Pastorat med Landsognet og Annekset Tilsted; tillige er Sognepræsten i Skinnerup residerende Kapellan i Thisted.

Thisted hører til 8. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Thisted Amtstue- (Amtsforvalteren bor her) og Thisted Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 580. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 217-18, 221-22 og 554-80.

Ved Thisted Toldsted er ansat 1 Toldinspektør, 1 Toldoppebørselskontrollør og 11 Assistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 2 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet 1 Overtelegrafist. Thisted har Statstelefon og privat Telefon.

Ved Lov af $^{16}/_{6}$ 1879 bestemtes Anlægget af Statsbanerne 1) Struer-Oddesund og 2) Thisted-Oddesund (den sidste efter et meget let System), som aabnedes $^{20}/_{4}$ 1882; den første er $1,_{47}$ Mil, Anlægskapital 761,500 Kr., den anden $8,_{1}$ Mil, Anlægskap. 2 Mill. Kr., hvoraf dog vedk. Kommuner betalte 668,800 Kr. Ved samme Lov bestemtes, at der for Statens Regning skulde tilvejebringes en Dampskibsforbindelse ved Oddesund, hvilket medførte en Udgift paa 637,000 Kr. Paa Thisted Station solgtes i Driftsaaret 1898-99 38,264 Billetter; af Gods ankom der 6135 og afgik 8774 Tons. — Thisted staar i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne ved Limfjorden.

Historie. Thisted (gml. Form Tystath, Tiistedt, Tydstedt, Tyested osv.; først i 16. Aarh. træffes Formen Thisted; se Hist. Tidsskr. 6. R. VI S. 366) er en af Landets yngre Købstæder. Navnet forekommer vistnok første Gang i et Brev af 1367, og Byen kaldes 1374 Landsby („villa"); den omtales sammen med Hovsør i Østerild Sogn (s. d.) som en Slags Losse- og Ladeplads for Omegnen. Dette tillige med at der ved Byen har ligget et Kapel (se S. 202) og en Bispegaard Thistedgaard eller Thisted Bispegaard (se ndfr.; Bisgaardstræde minder endnu om den), hvor Børglumbisperne undertiden opholdt sig, er Vidnesbyrd om, at Byen dog i Middelalderen har været mere end en almindelig Landsby. Dens Købstadsprivilegier, som den ifl. D. Atl. (V. S. 417) først skal have faaet af en af de sidste Børglumbisper (hvilket ogsaa dens Segl synes at tyde paa), bleve bekræftede af Fr. I „for Bisp Stygge Krumpens Skyld" $^{10}/_{8}$ 1524, hvorved dens Borgere fik samme Rettigheder som Borgerne i Viborg; Bekræftelsen gentoges allerede 1528, og 1545 (ogsaa 1560, 1598, 1648), vel nærmest m. H. t. Hovsør, der var Thisteds Rival længe efter, at denne var bleven Købstad, og selv ogsaa for en ganske kort Tid blev det. Allerede 1524 havde Thisted Borgmester og Raad. Aar 1552 (se Kanc. Brevb. $^{30}/_{12}$ 1551) var det nær kommet til alvorlig Konflikt med Kronen, da Kongen havde erfaret, at mange

i Byen, siden han havde givet den Købstadsfriheder, egenraadigt havde solgt deres Gaarde til Riddersmænd, Præster og andre, hvorved Kronens og Byens Ret forkrænkedes, hvorfor det blev paalagt Borgmester og Raad at forbyde saadan Handel og at faa dem, der havde solgt deres Ejendom, til at indfri den igen, eller ogsaa skulde de have Ejendommene forbrudte. At Hovsor stadig har foruroliget Byen, kan vel ses af et kgl. Brev af $^{15}/_{7}$ 1572 (Kanc. Brevb.), hvorved det efter Borgernes Klage forbydes Bønderne i Omegnen at drive Sejlads og Købmandsskab med Landkøb imod Byens Privilegier. Byen blev dog ikke nogen betydelig By i den nyere Tid, dertil var Sejladsen paa Limfjorden for besværlig; ogsaa store Ildebrande som 1608 og 1620 og en betydelig Vandflod i Feb. 1622 hæmmede dens Fremvækst. Aar 1627, da de kejserlige Kommissærer kom til Byen, havde den 1276 Indb. (samt 183 Heste, 318 Stkr. Hornkv., 349 Faar og 319 Svin). Det 17. Aarh.'s Krige hjemsøgte den som saamange af de jydske Byer, navnlig skulle de svenske have huseret svært i Thisted 1644 og 1658; 1672 havde Byen 1000 Indb.; 1681 klagede Aalborg over, at Thisted Borgere gjorde Indgreb i dens Handel, og ved Forordn. af $^{28}/_{1}$ 1682 indskrænkedes Thisteds Øvrighed til en Byfoged, og det blev forbudt den at drive udenlandsk Handel. 1769 var den sunken ned til kun at have 815 Indb. Først ved Midten af 19. Aarh., da den havde faaet en Havn, begyndte den at hæve sig; Jærnbanens Anlæg har yderligere bragt Fremgang, og gunstigere Forhold ved Thyborøn vilde gavne den endnu mere.

Een Gang i den nyere Tid har Thisted tildraget sig alm. Opmærksomhed, nemlig 1696 ved den berygtede Besættelseshistorie, under hvilken Sognepræsten Mag. Ole Bjørn erklærede lidende, navnlig Kvinder, som søgte hans Hjælp, for besatte af Djævelen og optog dem i sit Hus for at faa „Djævelen uddrevet"; efter at hele Byen var kommen i Oprør, lykkedes det endelig Bispen i Aalborg at faa Bedrageriet opklaret, og ved en Kommissionsdom 1697 blev bl. a. Præsten fradømt sit Embede og sat i Fængsel (se om denne Sag bl. a. „Kort og sandfærdig Beretn. om den viit-udraabte Besettelse i Th.", Kbh. 1699, paa ny udg. af A. Ipsen, Kbh. 1891).

Da *Thistedgaard* eller *Th. Bispegaard* efter Reformationen var bleven inddraget, blev den givet i Forlening til Adelsmænd; 1552 toges Lenet fra Hans Pogwisch og gaves til Jakob Brockenhuus paa Aalborghus, 1553 gaves det til Niels Skeel til Nygaard og 1561 til Godske Brockenhuus, fra hvem Gaarden 1579 gik over til at blive Præstegaard for Thisted (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 394). Senere kom den ind under Ørum Len, men 1662 var den (24 Td. Hrtk.) udlagt for Kronens Gæld til Jak. Madsens Arvinger. Eiler Jakobsen solgte den 1667 til Erik Høg til Bjørnsholm, der s. Aar skænkede den til Dorte Mogensdatter Kruse; 1691 ejedes den af Borger i Kbh. Joh. Rohde, der 1695 solgte den ($9^{1}/_{2}$ Td. Hrtk.) uden Bygning til Præsten i Saltum Jakob Holm, der solgte den til Præsten i Ullits Christen Stistrup, som 1702 skødede den til Rudolph Frih. Gersdorff, der 1726 solgte den til Tolder i Thisted Ulr. Zitscher († 1736), hvorefter den ved Auktion blev købt for $380^{1}/_{2}$ Rd. af Laur. Hang, som vistnok solgte den til Amtmand Cl. Chr. Skinkel, hvis Enke 1748 solgte den for 800 Rd. til Jens Enevoldsen og Chr. Jensen Cappel i Torslev. 1764 blev Gaarden nedbrudt.

En Adelsmand Mattis Hvas af Thisted nævnes 1422.

Thisted har haft en Latinskole, der oprettedes 1549 og nedlagdes 1739 (se om den Kirkeh. Saml. 4. R. II S. 756 flg.).

I Thisted er, foruden Digteren J. P. Jacobsen (se S. 202), Forfatteren Malte Conr. Bruun født 1775 († 1826).

Nykjøbing

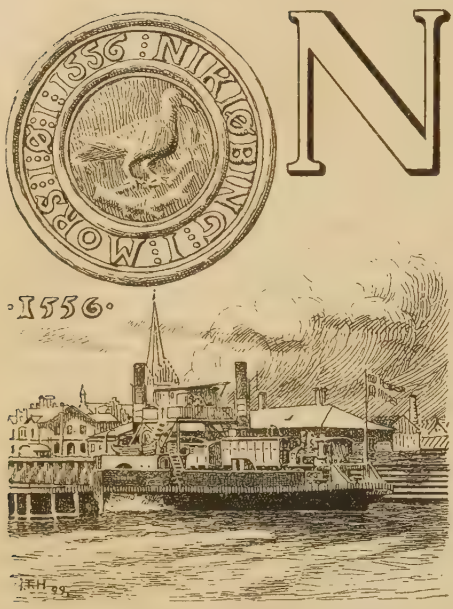

Nykjøbing Købstad ligger i Morsø Sønder Herred under 56° 47′ 42″ n. Br. og 3° 43′ v. Ld. (beregnet for Kirken) ved en lille Bugt, der afsættes af Livø Bredning, og som begrænses af to Halvøer, den flade Ørodde mod Ø. og den høje Refshammer mod S. Byen ligger venligt og ret smukt, set fra Fjorden, paa et fladt, for en Del af Kær og Eng bestaaende Terræn, der dog i Midten paa den Del, hvor Kirken ligger (en tidligere Holm), er noget højere. Ved Kirkens Grundsten er der 17,5 F., 5,5 M., ved Nørregade ud for Vejen til Feggesund 12,4 F., paa Raadhustorvet ud for Nygade 5 F. Afstanden fra Thisted er $2^3/_4$, fra Skive $3^3/_4$ Mil (med Dampfærge og Jærnbane 5,3 Mil, 39 Km.). Byens største Udstrækning er fra V. til Ø. omtr. 1600, fra N. til S. 1200 Al. Hovedaaren er Algade, der mod V. fortsættes i Vestergade med Vesterbro og Landevejen til Næssund og mod Ø. gaar over Lille-, Kirke- og Raadhustorvet og fortsættes i Nørregade, som fører til Vejen til Feggesund. Naar undtages Husene i Hovedgaderne, af hvilke en Del i den sidste Snes Aar er opført i to Stokv., ere de smaa og uanselige. Der er ingen Rester af gamle Bygninger. Byen har i de senere Aar udvidet sig en Del.

Byens Købstadsgrund udgjorde $^1/_1$ 1900 1,118,273 □ Al. (omtr. 80 Td. Ld.), Markjorderne 10,154,820 □ Al. (omtr. 725 Td. Ld.). Byen havde da 31 Gader og Stræder og 3 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 376 (Dec. 1899 489, deraf paa Købstadsgrunden 390). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 816 Td. Ld.; deraf vare besaaede 365, Afgræsn., Høslæt osv. 203, Kær og Fælleder 76, Have 31, Skov 49, Stenmarker m. m. 24, Veje og Byggegr. 68 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 57 Td.; deraf hørte 37 til 15 Gaarde og 17 til 96 Huse; 8 Gaardbrug og 21 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge bl. a. Fattiggaarden, *Juelsgaard* med Teglværk og en Del Huse, „Nørrebro", eller „Vilsundsvej", en Fortsættelse af Nygade.

Husenes samlede Brandforsikringssum var $^1/_{10}$ 1899 3,900,966 Kr. (Antal af Forsikringer 485).

Til Nykjøbing hører et Landdistrikt, der har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden. Om dette se Morsø Sønder Hrd.

Eftertryk forbydes.

Udført af V. F. A. Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:
Kirken, ved Kirketorvet, Byens Hovedtorv. Her stod tidligere St. Klemens Kirke, en Murstensbygning fra den senere Middelalder, men med Spor af en tidligere Granitkirke; den bestod af Skib og Kor, Taarn mod V. med svajede Gavle og 4 Udbygninger mod N., der gav Kirken et ganske ejendommeligt Ydre. Paa Grund af Brøstfældighed blev den lukket i Maj 1884, og medens man i de næste Aar diskuterede, om den skulde istandsættes eller erstattes med en helt ny, holdtes der Gudstjeneste i et Pakhus i Kirkegade. Endelig nedreves Kirken 1889-90, hvorefter den nuværende Kirke opførtes 1890-91 (Grundstenen nedlagt $^{5}/_{7}$ 1890, indviet $^{27}/_{11}$ 1891) paa den gamles Plads, dog saaledes at Koret vender mod S. og Taarnet mod N. ud til Torvet, fra hvilket et smukt Trappeparti fører

Nykjøbing Kirke.

op til Kirkepladsen. Kirken (udv. 70 Al.) er opf. efter Tegn. af Arkitekterne O. P. Momme og L. Olesen i gotisk Stil af røde Mursten med Skifertag og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Korsarme mod V. og Ø., Taarn med 4 Gavle og et kobbertækket, ottekantet Spir (138 F.) samt ved hver Side af Taarnet i Ø. og V. to Udbygninger, der tjene til Sakristi og Lighus. Alle Gavlene ere takkede og blindingsprydede. Til Gesimser, Kamme og Mønstermurværk er der anvendt glaserede, forskelligfarvede Sten. Over Skibets Sydgavl en Tagrytter. Skibet (indv. 20 Al. bredt) er dækket af en $18^{1}/_{2}$ Al. høj Tøndehvælving, det 3 Trin hævede Kor af en Halvkuppelhvælving. Det Indre er dekoreret i lyse Farver efter Udkast af N. Overgaard og, for Korets Vedk., af Prof. A. Jerndorff. Korsarmene have Tøndehvælvinger, Udbygningerne fladt Bjælkeloft. Alterbordet er af sort Marmor. Altertavlen er malet 1893 af A. Jerndorff (Christus

Consolator). Den rigt udskaarne Prædikestol, med Aarst. 1654, er fra den gamle Kirke saavel som Granitdøbefonten, Orgelet, et Par Lysekroner m. m. samt en i den østl. Korsarm staaende Munkestol fra Aar 1500. Kirken er opf. dels ved et af Kommunen garanteret Laan, dels ved Gaver fra private, for omtr. 110,000 Kr. og brandforsikret for 130,000 Kr.

Byen har een Kirkegaard, henved 5 Td. Ld., anlagt 1857, da den gamle Kirkegaard nedlagdes, og flere Gange udvidet, beliggende mod Ø. uden for Bygrænsen ved Plantagen; paa Kirkegaarden et 1881 opf. Ligkapel og en 1893 rejst Mindestøtte for den her begravede Grosserer M. C. Holm, † 1892.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Lødderup-Elsø Pastorat, og en residerende Kapellan. Foruden Kirkepladsen og Kirkegaarden med Ligkapel og Graverbolig ejer Kirken i Kapitaler omtr. 6000 Kr. og i Tiender omtr. 110 Td. Byg aarl.; dens Gæld er 86,700 Kr.

Raad-, Ting- og **Arresthuset**, ved Raadhustorvet, er opf. 1846-47 i to Stokv. af gule Mursten efter Tegn. af N. S. Nebelong og ejes af Amtskommunen med $^3/_4$ og Købstaden med $^1/_4$. Det indeholder bl. a. en Byraadssal, Retslokale (for Købstaden og Morsø Herreder) og et Værelse for Forligskommissionen, samt i nederste Stokv. Bolig for Arrestforvareren og Plads for 7 Arrestanter (1 Dobbeltcelle). Om Byens første Raadhus se ndfr.; 1757 byggedes der et nyt, i Algade.

Kommuneskolen (Friskole, væsentlig Heldagsundervisning), Grønnegade, er opf. 1892 for omtr. 107,000 Kr. (hvoraf Grosserer M. C. Holm, Kbh., havde skænket 80,000 Kr.) efter Tegn. af Arkit. Momme og Olesen i to Stokv. med Kælder og et særskilt Gymnastikhus. Skolen havde $^1/_{12}$ 1899 8 Lærere og 10 Lærerinder, 23 Klasser og 726 Elever (390 Drenge og 336 Piger). Den ældre, 1855 opf. Skole i Nørregade, er nu Bolig for Overlæreren og benyttes til Aftenskoler og Sløjdskole. **Teknisk Skole**, i Vettelsgade, er opf. 1899-1900 efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer, Aalborg, af røde Mursten i 2 Stokv. (Fabrikant N. A. Christensen har skænket 10,000 Kr. til Opførelsen). En af et Aktieselsk. ejet **Realskole** (med Dimissionsret), ved Vejen til Vilsund, er opf. 1885 i to Stokv. med særligt Gymnastikhus; den har 1 Bestyrer, 3 Lærere, 4 Lærerinder og 117 Elever. Desuden er der 3 Privatskoler (91 Elever).

Fattiggaarden, paa Markjorderne Vest for Byen, er opført 1873 og har Plads for 40-50 Lemmer. **Sygehuset**, i Østergade, er erhvervet 1879 af Amtet og Købstaden og er fælles for Byen og Morsø Herreder. Det bestaar af et grundmuret, 1 Stokv. højt Forhus (med Sidehus) med 20 Senge, og et 1885 opf. grundmuret **Epidemihus** i to Stokv., med 24 Senge.

Nykjøbing Hospital, *Hellig-Gejst Huset*, i Toftegade, er opstaaet af et borgerligt Helligaandshospital for fattige syge, af den Art, der i Middelalderen saa hyppigt fandtes i Købstæderne. Byens Borgere havde stiftet det, og Chrf. af Bayern havde givet dem Tilladelse til „at have det i Værge og Forsvar". Det til Hospitalet knyttede Kapel lagde derimod Dueholm Kloster Grunden til, og $^3/_4$ 1445 fik dette Pavens Tilladelse til at maatte fuldføre Kapellet, der skulde være et Lem af St. Hans Ordenen og Klosteret og være afhængigt deraf, dog St. Klemens Sognekirkens Ret ukrænket. Dette gav imidlertid Anledning til en længere Strid mellem Borgerne og Klosteret,

men det sidste gik endelig af med Sejren, og med Kapellet fik det nu en vis Raadighed over Hospitalet. Dog vedblev dette at bestaa som en egen Stiftelse, under en Forstander. Aar 1528 henlagde Fred. I Hospitalet under Borgmestre og Raad i Nykjøbing (fordi Dueholm „ej havde opholdt fattige Mennesker til Føde og Klæder"); 1546 blev Helligaandskirken givet Byen til et Raadhus. Chr. III lagde 1558 Karby Konge-Korntiende og Fred. II Konge-Kvægtienden af 27 Sogne paa Mors til Hospitalet. Aar 1690 var der kun 5 fattige i Hospitalet. De gamle Hospitalsbygninger ere nedrevne for længe siden, maaske efter at de vare ødelagte under Branden 1560; den nuv., med to Sidelænger, er opf. 1866 i eet Stokv. af gule Mursten. Den ældste Fundats af $^{10}/_{12}$ 1558 ændredes 1845, hvorefter der skulde bo 12 Kvinder i Hospitalet; senere er den udvidet ved Bestem. af 1871, 1881 og 1892. Nu giver det fri Bolig til 12 Kvinder, som desuden faa aarl. 150 Kr. hver foruden Varme, Pleje og Sygdomshjælp; desuden faa 6 Kvinder uden for Hospitalet 120 og 6 andre 60 Kr. aarl. hver. Hospitalet ejede $^{1}/_{1}$ 1899 88,000 Kr. og 262 Td. Byg i Tiende samt nogle Markjorder (aarl. Leje 280 Kr.). Bygningen er forsikret for 10,344 Kr., og for faa Aar siden er der tilkøbt en Have. Det bestyres af en Forstander under Aalborg Stiftsøvrigheds Direktion og Sognepræstens, Byfogdens og et Byraadsmedlems Inspektion.

Andre milde Stiftelser: **Det Klingenbergske Hospital**, Toftegade, er opr. 1708 af Konferensr. Poul Klingenberg, † 1723, og Hustru, med et Hus til 4 fattige, 2 Mænd og 2 Kvinder, der nyde fri Bolig og Forplejning. Den gamle Bygning brændte 1748 og genopførtes 1749; 1896 blev den afløst af en ny, i eet Stokv. Hospitalet ejede $^{1}/_{1}$ 1899 420 Td. Byg og 7 Td. Havre i Kongetiender, men der anvendes kun paa Lemmerne omtr. 1000 Kr. aarl., medens Resten gaar til Eforen, den ældste af Stifterens Arvinger, som bestyrer det under Sognepræstens Tilsyn. **Filtenborgs og Hustrus Friboliger**, Grønnegade, opr. 1890 af Gross. J. C. F., † 1891, og Hustru, med et to Stokv. højt Hus med 4 Friboliger for ældre, trængende Familier fra Byen. Senere har Enken skænket 8000 Kr. Stiftelsen bestyres af Byraadet. **Boschs' Stiftelse**, Østergade, opr. af Murermester J. N. B., † 1885, med en to Stokv. høj Bygning til Fribolig for ældre, trængende Haandværkere i Byen. **Børneasylet**, Asylgade, er opr. 1881 af Gross. M. C. Holm, eet Stokv., opf. paa en af Kommunen skænket Grund; Plads for omtr. 50 Børn. Desuden er der af Holms Enke ifl. Testam. af 1891 indsat i Overformynderiet 333,500 Kr., der efter hendes Død skal anvendes til Legater og Stiftelser i Nykj., bl. a. 100,000 Kr. til en Stiftelse med Friboliger for gamle, trængende, særlig Skibsførere, andre 100,000 Kr. til unge Menneskers Uddannelse og 25,000 Kr. til Asylet.

Gas- og **Vandværket** er anlagt 1886 V. for Byen paa Dueholm Mark. Gasværket kostede 87,000 Kr. (udvidet 1900 for 40,000 Kr.); 1898 produceredes omtr. $7{,}_5$ Mill. Kbfd. Gas. Vandværket kostede 63,000 Kr. og drives ved Gasmaskiner; 1898 forbrugtes gnmstl. 2411 Td. pr. Døgn.

Posthuset og **Telegrafstationen** med Telefonstat., ved Vettelsgade, er en 2 Stokv. høj Bygning af røde Mursten, opf. 1892 efter Tegn. af Prof. Walther. **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, er opf. 1878 efter Tegn. af samme. Om Jærnbanestationen se S. 215.

Af andre Bygninger nævnes: Præstegaarden, Toftegade, en Embedsbolig med Kontorer for By- og Herredsfogden, Nygade, Missionshuset

Bethania, ved Vejen til Vilsund, opf. 1887, Haandværker- og Industriforeningen, Algade, opf. 1891 i 3 Stokv. med en Sidebygning, hvori Festsal og Teater, Morsø Afholdshjem, Nygade, Arbejdernes Forsamlingshus, Nørregade, et Svendehjem, Toftegade, m. m.

Ø. for Byen ligger den Kommunen tilhørende Plantage eller „Skoven", 8 Td. Ld., anlagt i 1. Fjerdedel af 19. Aarh., med smukke Anlæg, Kanaler og Øer. I Fortsættelse af Plantagen er det meste af *Ørodde*, 66 Td. Ld., blevet beplantet, hovedsagelig med Naaletræer. N. for Plantagen har et Aktieselskab opf. en Pavillon og Ø. for den en Del gode Badehuse.

Indbyggerantallet var $^1/_2$ 1890: 3607, ved Udg. af 1899 4470 (1801: 651, 1840: 1168, 1860: 2034, 1880: 2723). Erhverv 1890: 362 levede af immateriel Virksomhed, 136 af Jordbrug, 35 af Gartneri, 133 af Fiskeri, 165 af Søfart, 1383 af Industri, 676 af Handel, 519 af forsk. Daglejervirksomh., 121 af deres Midler, og 77 nøde Almisse. — Foruden Byens Hovederhverv, Handel, Haandværk og Fabriksdrift, ere Jordbrug og Fiskeri væsentlige Næringsveje. Af stor Betydning for Byen har den 1873 paabegyndte Færgefart mellem Nykjøbing og Glyngøre været (se S. 215). Ifl. Fiskeriberetn. beskæftigede Fiskeriet 1897-98 24 Baade, der fiskede for en Værdi af omtr. 38,000 Kr., særlig Flynder, Torsk, Aal, ogsaa Hummer og Rejer.

Da Nykj. er Depotsted for Østersfiskeriet, skal dette nærmere omtales her. Østersbankerne, der tilhøre Staten, bortforpagtedes 1853-84, i Beg. for en ringe Afgift, der efterhaanden steg, saa at den indbragte mindst 240,000 Kr. aarl. Men 1884 vare Bankerne i Limfjorden næsten udtømte, navnlig paa Grund af den hensynsløse Skrabning, saa at Regeringen maatte lade dem hvile i 5 Aar, for at Bestanden atter kunde udvikle sig. Fra 1890 bleve Bankerne i Limfjorden bortforpagtede paa 10 Aar (nuv. Forpagter: Direktør H. Tonning, Christiania) med Bestemmelser, der tilsigtede at bevare Bestanden for Ødelæggelse; navnlig skal Fiskeriet foregaa hovedsagelig ved Dykkere, kun undtagelsesvis er det tilladt at benytte „Bril" og Skrabning, og der maa ikke fiskes fra 1. Maj til 15. Sept. (Fiskeriretten paa Fladstrandsbankerne kan for Tiden ikke benyttes, bl. a. fordi Østersen der ligger i 10-12 Favnes Dybde; Bankerne ved Fanø og Manø, som ogsaa ejes af Staten, ere for Tiden fredede). Fiskeriet dreves fra 1890 med 5 Dykkerbaade og 300 Brilefiskere, fra 1896 med 10 Dykkerbaade og 200 Brilefiskere, nu ved 10 Dykkerbaade paa 5 Tons hver og næsten ingen Bril eller Skrabning. Fiskelønnen er 4 Øre pr. Stk., Forpagtningsafgiften hidtil $3^1/_2$, fra 1900 $6^3/_5$ Øre pr. Stk. I Østersforretningen i Nykj. nedlægges aarl. til Fiskeri, Arbejdsløn etc. omtr. 100,000 Kr. Fra de omtr. 100 Banker i Limfjorden fiskedes 1898-99 1,098,381 Østers (1890-91: 586,649, 1894-95: 990,572). Af disse solgtes omtr. 150,000 til Jylland og Fyn, 400,000 til det øvrige Danm., Resten til Sverige-Norge. Der spises i Danm. aarl. omtr. $2_{,2}$ Mill. Østers, hvoraf 3 Fjerdedele ere fra Udlandet.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 16,924 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 8178 Pd., uldne Manufakturvarer 4780 Pd., Glas og Glasvarer 25,354 Pd., Humle 1065 Pd., Stentøj, Fajance osv. 8462 Pd., Kaffe 47,627 Pd., Risengryn og Rismel 3818 Pd., Salt 205,890 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 75,192 Pd., Tobaksblade og Stilke 269,929 Pd., Stenkul 9,985,811 Pd., Metaller og Metalvarer 576,752

Pd., samt Tømmer og Træ 1904 Clstr. og 9298 Kbfd. Desuden tilførtes der fra indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Til Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 5270 Td. Talg, 1550 Snese Æg, 13,638 Pd. Uld, 86,169 Pd. Huder og Skind og 184,000 Stkr. Mursten.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 55 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 970 Tons, deraf 5 Dampskibe paa 521 T. og med 136 H. Kraft samt en Dampmuddermaskine paa $8_{,9}$ T. og med 3 H. Kr. Fra Udlandet indkom 116 og udgik 103 Skibe med henh. 6286 og 24 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 69 og udgik 72 Skibe med henh. 3765 og 780 T. Gods.

Told- og Skibsafgifter udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 84,183 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 13,389 Kr., i alt 97,572 Kr. (9589 Kr. mere end i 1897).

I Nykjøbing holdes aarl. 7 Markeder: 1 i Feb. med Heste og Kvæg, 1 i Marts og 1 i Juni med Heste, 1 i Apr. med Kreaturer, 1 i Juli, 1 i Sept. og 1 i Okt. med Heste, Kvæg og Faar. Torvedag hver Løidag, hveranden Lørdag mellem Mikkelsdag og Jul med levende Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Jærnstøberi (N. A. Christensen & Co., omtr. 240 Arbejdere, aarl. Produktion omtr. 10,000 Kakkelovne, 5000 Komfurer, 40 à 50,000 Gryder foruden andet Støbegods), 1 Cigar- og Tobaksfabrik (Damborgs, omtr. 150 Arbejd., aarl. Prod. 125,000 Pd. Kardusskraa, 270,000 Pd. Røgtobak, 20,000 Pd. spunden Skraa og 3 Mill. Cigarer og Cigaretter), 1 Uldspinderi og Klædefabrik, 1 Rørvævsfabrik, 1 Plovjærnsfabrik, 2 Ølbryggerier, 1 Kalkværk, 1 Teglbrænderi, m. m. samt 3 Bogtrykkerier.

I Nykjøbing udgives 3 Aviser: „Morsø Avis", „Morsø Folkeblad" og „Morsø Dagblad".

Kreaturhold 1898: 150 Heste, 299 Stkr. Hornkvæg (deraf 207 Køer), 48 Faar, 98 Svin og 20 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Morsø Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Skolevæs., d) for Fattigv., e) for Alderdomsunderst., f) for Legater, g) for Brolægnings- og Vejvæs., h) for Byens Jorder, i) for Gas- og Vandværket samt Gadebelysn., k) for Lystanlæggene, l) for Snekastning.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter: 73,255 (deraf Grundsk. 1412, Hussk. 1752, Formue- og Lejlighedssk. 64,092, Bidr. fra Landdistr. 5999 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 7640, Tilsk. fra Stat til Alderdomsunderst. 5485, Indtægt af Aktiver 2960, Skolekontingent 115, Kødkontrol 1410, Indtægt ved Vandforsyning 4053 (Udgift dertil 3517), Overskud af Gasværk 4700 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 1024, til Amt 293, til Amtsskolefond 800, Byens Bestyrelse 2152, Fattigvæs. 14,704, Alderdomsunderst. 11,265, Skolevæs. 23,576, Rets- og Politivæs. 3994, Medicinalvæs. 4893, Gader og Veje 2806, Belysn. 1438, Brandvæs. 602, offtl. Renlighed 404, Lystanlæg 700, Højtidsoffer 1250, Kødkontrol 965 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 60,537, i faste Ejendomme 378,203 og skyldte bort 154,875 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 42,385 Kr. For 1899 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue- og Lej-

lighed 8 pCt.; den anslaaede Indtægt var 1,161,300 Kr., deraf var skattepligtig Indt. 869,450 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: $^1/_4$ af Raadhuset og Andel i den til Udvidelse af Raadhuset købte Ejendom, Andel i Syge- og Epidemihuset, Skolen, Lærerboligen, Gas- og Vandværket, Fattiggaarden, Plantagen, 2 Byggepladser ved Aaen, Vejrmøllehøj i Indmarken, Holmen i Udmarken, den forhenv. Telegrafbygning, desuden nogle Marklodder m. m.

Byens Politikorps bestaar af 2 Politibetjente foruden Arrestforvareren og 3 Vægtere, samt en særlig Afdeling af Brandkorpset paa 24 Mand foruden Formand, 7 Assistenter og 1 Fanebærer, Brandkorpset af 1 Brandinspektør, 1 Brandassistent, 1 Underassistent, 1 Værkmester samt forskellige Befalingsmænd ved Sluknings-, Nedbrydnings-, Vandforsynings- og Redningsafdelingen, hvortil i øvrigt Mandskab udskrives.

I Morsø Bank (opr. $^1/_1$ 1876) er Aktiekapitalen 180,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1898 var Folio- og Indlaanskontoen 1,583,213, Veksel-Kontoen 559,595 Kr.; Sparernes saml. Tilgodehav. (indbef. i Indlaan) var $^{31}/_3$ 1898 1,439,380 Kr., Rentefoden 4 pCt., Antal af Konti 1466. — I Spare- og Laanekassen for Nykj. (opr. $^{15}/_9$ 1852) var Sparernes saml. Tilgodehav. $^{31}/_3$ 1898 1,237,061 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 55,659 Kr., Antal af Konti 1794. — I Nykjøbing og Omegns Sparekasseforening (opr. $^3/_2$ 1867) var $^{31}/_3$ 1898 Sparernes saml. Tilgodehav. 124,861 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 6086 Kr., Antal af Konti 728.

Havnen, for hvilken der er gode Betingelser i den for vestl. og nordl. Vinde beskyttede Nykjøbing Fjord, er i sin nuv. Skikkelse anlagt ifl. Bevill. af $^{29}/_3$ 1788 af Købmændene Chr. og N. Qvistgaard og Th. Jepsen og 1843 købt af Byen. Den er bleven flere Gange udvidet og bestaar nu af et nordl. og et 1883 anlagt sydl. Bassin, der adskilles ved en Kaj, som 1894 er bleven gjort bredere; s. Aar anlagdes en Ophalingsbedding. Havnens Størrelse er 23,280, Havnepladsens 50,483 □ Al., Bolværkernes Længde 1700 Al.; Dybden er i Indløbet 10, i det sydl. Bassin 10, i det nordl. 9 F., men i Forbindelse med den paabegyndte Uddybning af Limfjorden vil der i den nærmeste Tid blive Bolværksplads med 13 F. Dybde. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassens Formue var $^1/_1$ 1899 (med faste Ejendomme og Materiel) omtr. 21,560, dens Gæld 11,920 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 11,000 Kr. Ved Havnen er der to røde og to hvide Ledefyr; paa Ørodde er der to røde Ledefyr. Ved Havnen er der 1 Lods, der lodser til alle Steder mellem Thyborøn og Løgstør-Grunde. Om Dampfærgehavnen se nedfr.

I gejstlig Hens. danner Nykjøbing eet Pastorat med Lødderup og Elsø. Nykjøbing hører til 8. Landstingskreds og Amtets 4. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Thisted Amtstue- og Nykj. Lægedistr. (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskr.' 276. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 243-76.

Ved Nykj. Toldsted er ansat en Toldforvalter, 2 Toldassistenter og 1 Medhjælper, ved Postvæsenet 1 Postmester (og 2 Ekspedienter), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Der er Statstelefon og privat Telefon (Jydsk Telefonaktieselsk.).

Nykjøbing er Endestation for Statsbanen Skive-Glyngøre. Ved

Lov af $^{18}/_{2}$ 1881 vedtoges Anlægget af Banen efter et let System; den er $3_{,8}$ Mil, aabnedes $^{1}/_{5}$ 1884 og kostede omtr. 1 Mill. Kr., hvoraf 304,000 Kr. refunderedes Staten af vedk. Kommuner. Senere bekostede Staten et Dampfærgeanlæg over Sallingsund fra Glyngøre, hvis Havn Staten overtog ifl. Lov af $^{8}/_{2}$ 1889, til Nykj. (inkl. Dampfærge kostede Anlægget $1^{1}/_{6}$ Mill. Kr.). Dampfærgehavnen i Nykj. tæt S. for Byens Havn, 11 F. dyb (se Vignetten S. 208), aabnedes $^{1}/_{10}$ 1889. Ved *Ørodde* (og Sallingsund) er der Reservebroer til Brug under Isforhold. Samtidig med Færgehavnen opførtes en midlertidig Stationsbygning i 1 Stokv., medens der ved Jærnbanegade opførtes en to Stokv. høj Bygning, der tænkes benyttet til Station, naar Banen føres gennem Mors, men midlertidig er indrettet til Boliger for Banens Funktionærer. — I Nykj. solgtes 1898-99 26,097 Billetter; der ankom 9809 og afgik 7409 Tons Gods og Kreaturer. — Nykj. staar i Dampskibsforbindelse med Kbh. og Byerne ved Limfjorden.

Historie. Nykjøbing nævnes første Gang $^{13}/_{7}$ 1299, da Kongen under Striden med Kirken for sin Gæld til Ærkebispen tilbød Esger Juel blandt andet Gods den „Købstad, som kaldes Nykjøbing paa Morsø". Den var da altsaa Kongens By; senere har vel en af Kongerne skænket en Del af Byen til det nærliggende, i 14. Aarh.'s Slutn. anlagte Dueholm Kloster (om dette se Landdistriktet under Morsø Sønder Hrd.), thi 1423 omtales, at Kongen og Klosteret ejede største Delen af Byen, ɔ: Indb. vare deres vornede. Byen, hvis Bebyggelse maa antages at være begyndt midt i 13. Aarh., havde fra først af ingen egen Sognekirke, men uden for den laa der 2 Landsbyer, Vettels og Venner, og for dem og Rolstrup var St. Klemens Kirke Sognekirke; Patronatsretten til denne blev af Børglumbispen Svend i Slutn. af 14. Aarh. overladt til Klosteret, der saa gjorde den til Nykjøbing Sognekirke, og de nævnte Byer gik op i den. At Byen for en Del skylder Klosteret sin Opkomst, kan vel ikke betvivles (Duen i Seglet tyder ogsaa paa det). Den havde i Middelalderen foruden det S. 210 nævnte Helligaandskapel i det mindste eet Gilde, et Præstegilde, maaske ogsaa et St. Gertruds Gilde. Ogsaa dens for Sejlads og Handel heldige Beliggenhed har bidraget til dens Fremme, og den har vistnok efterhaanden indtaget en mere selvstændig Stilling overfor de gejstlige Herrer. Dens Handelsprivilegier bleve flere Gange bekræftede og udvidede af Kongerne, saaledes 1460, 1560 og 1571. Nykjøbing vedblev dog i hele den nyere Tid at være en lille By; 1672 havde den kun 343, 1769 547 Indb. Dens Tilbagegang skyldes vistnok for en Del de voldsomme Ildebrande. Sommeren 1560 brændte hele Byen (bl. a. „Provstegaarden") paa 14 Huse nær, hvorfor den ved Brev af $^{3}/_{7}$ s. Aar i tre Aar fritoges for al Landsknægtehold og Byskat, ligesom den fik Lov til at benytte det Skib, som ellers udrustedes til Rigets Tjeneste, til at hente Tømmer med; $^{4}/_{2}$ 1573 eftergav Fr. II Byen Restancen af tidligere Aars Skatter, da Borgerne ved Ildebranden og anden Skade vare saa forarmede, at de ikke kunde betale den; $^{20}/_{10}$ 1715 brændte den bedste Del af Byen omkring Kirken, som led en Del, og $^{24}/_{8}$ 1748 brændte 48 Gaarde tillige med Kirketaarnet. Den besværlige Sejlads paa Limfjorden hæmmede ogsaa al Handel og Omsætning. Vendepunktet for Nykj., saavel som for Thisted, blev Aggertangens Gennembrud i 19. Aarh. Byen fik snart sit eget Toldsted; Anlægget af Fred. VII's Kanal ved Løgstør og senere Jærnbanen bragte den yderligere Fremgang.

Efter Reformationen blev Klosterskolen, der oprindelig stod „mellem Byen og Møllen", flyttet til Nykjøbing, hvor den bestod indtil 1739 som Byens Latinskole. Det var Vendsyssels første Superintendent, Peder Thomsen, der skaffede Byen Skolen og ophjalp den ved at henlægge Kalentets eller Præstegildets forskellige Ejendele til Skolens og Kirketjenernes Nytte. (Om Skolen se Indbydelsesskr. til Aalb. Kathedralsk., 1871, og Kirkeh. Saml. 4. R. I S. 772 fl.).

Paa Markjorderne har der ligget en hellig *St. Hans Kilde*.

Litt.: *C. Schade*, Beskr. over Øen Mors, Aalborg 1811, S. 36 flg. — *O. Nielsen*, Dueholms Diplomatarium, Kbh. 1872, S. XVII flg. — *A. Hansen*, En Fortids- og Fremtidsby, i „Jylland" 1892, S. 78 flg.

Vester Han-Herred.

Sogne:

Kollerup, S. 217. — Hjortdals, S. 218. — Kjettrup, S. 219. — Gjøttrup, S. 221. — Klim, S. 222. — V.-Torup, S. 223. — Vust, S. 224. — Tømmerby, S. 224. — Lil, S. 226. — Øsløs, S. 228. — Vesløs, S. 228. — Arup, S. 229.

Vester Han-Herred, det nordøstligste i Amtet, grænser mod V. til Hillerslev Hrd., mod N. til Vesterhavet, mod Ø. til Hjørring Amt (Ø. Han-Hrd.) og mod S. til Limfjorden, hvori Halvøen Hannæs skyder ud mellem de nu inddæmmede Fjorde Bygholms Vejle og Vesløs Vejle (se S. 230). Den største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. 4 Mil, fra N. til S. omtr. 2 Mil; Vust Tange mellem Vesterhavet og Bygholm Vejle er knap $^1/_2$ Mil bred. I den nordøstl. Del ligger et Bakkeparti, Hingelbjærg Høje (højeste Punkt Nordbjærg, 265 F., 83 M.); mod V. sænker Landet sig fra dette Højdeparti til Limfjorden og Bygholms Vejle med store Mose- og Kærstrækninger. Den brede Klitrække langs Vesterhavet afbrydes flere Steder af Kridtbjærge, saaledes Svinkløv og helt mod V. Bolbjærg (se S. 227). V. for Bygholms Vejle strækker sig en Række lave Banker ned i Hannæs (højeste Punkt Skaarup Høje, 112 F., 35 M.). Overfladen er for en stor Del dækket af Kær, Mosedrag og Flyvesand; i øvrigt ere Jorderne mest sandede og skarpe, dog flere Steder med Lerblanding; Underlaget er overvejende Kalk, blandet med Ler. Flere smaa Vandløb søge ud til Limfjorden. Herredet er meget fattigt paa Skov (i alt 1709 Td. Ld.). I Klitarealet ligge Statsplantagerne Svinkløv og Torup. Det er det mindst frugtbare Herred i Amtet (gnmstl. 33 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 56,445 Td. Ld. ($5_{,66}$ □ Mil, $321_{,63}$ □ Km.). Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 1415 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 8490 (1801: 4467, 1840: 5819, 1860: 6860, 1880: 7932). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med

Ø. Han-Hrd. i Hjørring Amt, i verdsl. Henseende hører det under Han-Herredernes Jurisdiktion og Amtets første Forligskreds.

Om Herredet i Middelalderen se under Ø. Han-Hrd. S. 165; se for øvrigt under Thisted Amt S. 198.

Der er i Hrd. talt omtr. 500 jordfaste Oldtidsmonumenter; deraf ere omtr. 10 Stengrave, 3 Skibssætninger, 75 Bautastene, Resten Gravhøje; henved Halvdelen er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret. Indtil $^1/_1$ 1900 vare omtr. 50 Bautastene og 69 andre Monumenter fredlyste. De fleste Gravhøje forekomme i de østl. Sogne (i Hjortdals omtr. 65, Kollerup 80 og Kjettrup 90) samt i Sognene Tømmerby (75), Øsløs (35) og Vesløs (25); alle Bautastenene findes i Tømmerby Sogn.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af *C. Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1880.

Kollerup Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hjortdals, Hjørring Amt (Ø. Han-Hrd.), Kjettrup, Gjøttrup og Klim Sogne samt Vesterhavet. Kirken, mod S., ligger omtr. $5^1/_4$ Mil V. N. V. for Thisted og 2 Mil N. for Løgstør. De højtliggende og bakkede, af Hingelbjærg Høje opfyldte Jorder (højeste Punkt Nordbjærg, 265 F., 83 M.) ere skarpe og sandede med Kridt i Underlaget. En Del er opfyldt af Klit og Flyvesand. Mod N. ligger en Del af den 1884 anlagte *Svinkløv Statsplantage*, 1577 Td. Ld. (udvidet 1899). I den sydl. Del af Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Thisted og Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen; fra Fjerritslev gaar mod S. Landevejen til Aggersund.

Fladeindholdet 1896: 7546 Td. Ld., hvoraf 1508 besaaede (deraf med Rug 463, Byg 286, Havre 455, Spergel 54, Blandsæd til Modenh. 28, Grønf. 47, Kartofler 133, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 1370, Høslæt, Brak, Eng m. m. 956, Have 17, Skov 26, ubevokset 15, Moser 105, Kær og Fælleder 400, Hegn 5, Heder 1608, Flyvesand 1352, Stenmarker m. v. 77, Veje og Byggegr. 101, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 1065 Stkr. Hornkv. (deraf 587 Køer), 2127 Faar, 463 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 137 Td.; 42 Selvejergaarde med 110, 115 Huse med 25 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1005 (1801: 461, 1840: 568, 1860: 735, 1880: 898), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv: 86 levede af immat. Virksomh., 611 af Jordbr., 178 af Industri, 40 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kollerup* med Kirke, Præstegd., Drenge- og Pigeskole samt Mølle; *Fjerritslev* (udt. Fjerslev), ved Landevejen, med Drenge- og Pigeskole, Realskole, Amtssygehus (opf. 1893-94, 18 Senge), Apotek, Distriktsdyrlægebolig, Fjerritslev Bank (opr. 1899), Missionshus (opf. 1896), Gæstgiveri, Afholdshjem, Jærnstøberi og Maskinfabrik, Uldspinderi, Teglværk, Købmandsforretn. osv., Markedsplads (3 Markeder, i Marts, Juli og Okt.), Jærnbane- og Telegrafstation, Postkontor og Sessionssted for Lægd 542-53; *Brøndum*; *Borup*; *Andrup*; *Hingelbjærg* (Vester-, Øster- og Sønder-H.). *Aldrup* og *Dromshave* (N.- og S.-), Gde. *Vestergaard* har 13 Td. Hrtk., 303 Td. Ld. (deraf 80 i Kjettrup S.), hvoraf 10 Eng, 28 Hede og Oredrev, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. Desuden *Aarupgd.* (omtr. 9 Td. Hrtk.), *Hingelbjærggd.*, *Gravengaard*, *Pedersbæk*, *Grønnestrand*, Gde., m. m.

Kollerup S., en egen Sognekommune, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggaard), Thisted Amtstue- (Thisted) og Han-Herredernes

Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 544. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel; Norddørens Form er bevaret; i Koret ere indmurede 4 Vinduesmonoliter og to Gravsten med Korsfigurer m. m. I den senere Middelalder tilføjedes det høje Taarn, med hvælvet Underrum, og Vaabenhuset i gotisk Stil med Kamgavle, ligesom Koret ombyggedes og udvidedes, og Kirken blev overhvælvet. I Renæssancetiden opførtes den store, hvælvede Korsarm. Nyt Alterbillede (den forlorne Søn) af Anker Lund fra 1898; romansk Granitdøbefont; udskaaren Prædikestol fra 1599. Paa to af Stolene Henr. Gyldenstiernes og Mette Ruds Navne og Aarst. 1590. I Skibsgulvet Ligsten over Martin Block paa Aarup, † 1619, og Hustru. Den største Klokke er fra 15. Aarh. Et gotisk Skab fra Kirken findes i Nationalmuseet.

Aarupgaard blev 1542 skænket af Chr. III til en Peder Spegger. 1579 mageskiftede Kronen den til Henrik Gyldenstierne paa Aagaard.

Esge Bonde i *Borup* førte 1470 adeligt Vaaben.

Om et *St. Jørgens Kapel* i Kollerup (snarere dog i Kjettrup Sogn; formodentlig har det staaet i Forbindelse med St. Jørgens Kilde i Kjettrup S.) sluttedes 1474 det Forlig mellem Børglumbispen og Mourids Nielsen Gyldenstierne til Aagaard, at der skulde ansættes en Præst til at oppebære Folks Almisse og Gave (se D. Mag. 3. R. III S. 268 flg.).

Der er i Sognet fredlyst 19 Gravhøje (deribl. ved Hingelbjærg „Vilshøj", „Møllehøj", „Grandestavnshøj" og „Dobbelhøj", alle ret anselige) samt ved Brøndum og Kollerup 2 Dyssekamre.

Sognet har lidt meget af Sandflugt i 17. Aarh. (se bl. a. Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 257 flg.).

Hjortdals Sogn, Anneks til Kollerup, omgives af dette, Hjørring Amt (Ø. Han-Hrd.) og Vesterhavet. Kirken, midt i Sognet, ligger $5^3/_4$ Mil N. Ø. for Thisted og $2^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Løgstør. De højtliggende Jorder (højeste Punkt Gravenhøj, 229 F., 72 M.), med Flyvesand og Klitrækker langs Havet, som afbrydes ved Kridtbjærgene *Svinkløv*, med den smukke Dal „Faldet", og *Stenbjærg*, ere overvejende sandede, dog af bedre Beskaffenhed end i Hovedsognet, især mod Ø. I Klitten en Del af Statsplantagen Svinkløv (se S. 217). Gennem Sognet løber mod N. *Slette Aa.*

Fladeindholdet 1896: 4642 Td. Ld., hvoraf 792 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 140, Havre 266, Spergel 16, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 16, Grøntf. 69, Kartofler 62, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 497, Høslæt, Brak, Eng m. m. 488, Have 15, Skov 1055, ubevokset 120, Kær og Fælleder 312, Hegn 4, Heder 1050, Flyvesand 254, Veje og Byggegr. 48, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 116 Heste, 559 Stkr. Hornkv. (deraf 308 Køer), 928 Faar og 267 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 82 Td.; 22 Selvejergaarde med 62, 63 Huse med 18 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 478 (1801: 283, 1840: 337, 1860: 346, 1880: 440), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomhed, 342 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 51 af Industri, 11 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet den paa en Sandbanke enligt beliggende *Hjortdals* (udt. Hjordals; gml. Form: Hjortels) *Kirke* og Byerne: *Hjortdals* (udflyttet) med Skole; *Vester-Svenstrup*; *Sanden*; Fiskerlejet *Slettestrand* med Redningsstation og Badehotel. *Lille-Slette*, Huse. Hovedgaarden *Slettegaard* har 10 Td. Hrtk., 300 Td. Ld., hvoraf 50 Eng og Overrisling, 50 Hede og Oredrev, Resten Ager. Andre Gaarde: *Nørtorup* ($10^3/_4$ Td. Hrtk., 250 Td. Ld.), *Hødal, Fasmali, Hedegd., Bjerregd.* med Toldassistentbolig. Plantørboligen *Hjortdalshus*, *Slette Vandmølle.*

Fiskeriet ved Slettestrand beskæftigede 1897-98 27 Fiskere, der med 3 Havbaade og 13 mindre Baade fangede for en Værdi af 2286 Kr. (mest Torsk, Kuller og Hummer).

Hjortdals S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet, samt under 5. Udskrivningskr.' 545. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. I Murene ses flere Vinduesmonoliter, hvis Plads vise, at Murene ere blevne omsatte. Det lave Taarn, som vistnok har været meget højere (det skal være nedblæst i 19. Aarh., paa Sydsiden staar 1878), er fra den senere Middelalder. Det lille, nye Vaabenhus er af raa Granit og Mursten. Taarnrummet er Materialhus. Altertavlen, fra 1702 i Barokstil, har et Maleri (Christus) af Fru Ingemann. De store Messingstager, fra 1671, have tilhørt Skomagerlavet i Aalborg. Granitdøbefont med Rundbuefrise m. m. Udskaaren Prædikestol fra 1592 med Palle Griis til Slettegaards Navn, for hvis Familie der har været Begravelse under Koret. I Koret en Kirkestol fra 1695. Klokken, fra 15. Aarh., hænger ved Kirkens østl. Ende.

Slettegaard tilhørte i 15. og 16. Aarh. Familien Griis. Af Ejerne kendes fra Fader til Søn: Anders G. i Slette 1450-70, Palle G. 1494-1532, Bagge G. 1528 og hans Broder Niels G. 1537, dennes Enke Bodil Svendsdatter Orning 1568, Sønnen Palle G. 1566-1608, Bagge G. 1608-1633; Palle G. pantsatte 1648 S. til sin Svoger Vogn Krag og solgte den 1651 til Jørgen Pors, men købte den tilbage 1656. Gaarden havde 1662 kun 6 Td. Hrtk. og var meget fordærvet af Sand. Palle G. døde 1678; Datteren Else ægtede en Bonde Niels Jensen Manstrup, og deres Børn, sidst en Søn Jens Nielsen Griis, † 1735, begr. i Hjortdals Kirke, ejede Slettegd. Hans Enke Anne Nielsdatter, † 1773, ægtede 1742 Christen Brixen, † 1783, hvis Enke i 2. Ægteskab Ingeborg With 1784 solgte S. (9 Td. Hrtk.) for 1800 Rd. til Christen Mogensen Brixen, der døde 1807, hans Enke Ane Elisabeth Møller 1813. Derefter gik den over til Mogens Brix Kjelgaard, † 1848, hvis Søn, P. B. K., den nuv. Ejer, derefter overtog den. Den gamle Hovedbygning brændte 1842, den nuv. er i 1 Stokv. af Grundmur. (Se *C. Klitgaard*, Medd. om Sl., i Saml. til j. Hist, 3 R. II S. 261 flg.).

I V. Svenstrup laa en Hovedgaard *Nørgaard*, ogsaa kaldet Nørgaard i Torup, siden *Nørtorup*, der 1568 tilhørte Vogn Andersen Griis fra Slette og Munk Elbeks Arvinger, samt en anden Hovedgaard *Svenstrup*, der 1519 tilhørte Christen Krag (af Slægten Kid), 1538 dennes Søn Mikkel Kid eller Krag, hvis Arvinger ejede den 1568. 1632 solgte Poul Krag sin Gaard i V.-Svenstrup til Chrf. Kaas; hans Broder Vogn K. ejede 1623 Nørgd., men skrev sig 1634 til Svenstrup. Dog mistede han først 1665 Nørgd., idet en Panthaver Vogn Vognsen gjorde Indførsel i den. Fra 1699 skrev Mogens Marsvin, † 1716, sig til Nørtorup eller Nørgd. i Torup. Hans Enke Helvig Agnete Zepelin solgte 1720 sin paaboende Gaard Nørtorup ($6^7/_8$ Td. Hrtk.) med 3 Huse til Md. Anna, sl. Chr. Lauridsens paa Aggersborggd.; 1771 og 1777 tilhørte den Lars Jensen Sand. Nuv. Ejer af Nørtorup er N. S. Røgild.

Ved Svinklev har der været en hellig Kilde, *St. Olafs Kilde*. I Sognet er der fredlyst 10 Gravhøje, deribl. ved Nørtorup-Kær de 3 „Tremshøje" og ved Hjortdals „Thorshøj".

Ved Klemmebr. af 1555 bestemtes, at Hjortdals Kirke skulde nedbrydes; Sognefolket fra Hjortdals og Hedegd. skulde herefter søge til Kollerup Kirke, fra Svenstrup og Torup derimod til Lerup Kirke. Men 1558 toges Ordren tilbage paa Menighedens Forbøn. $^5/_9$ 1823 blev Sognet Anneks til Kollerup.

Kjettrup Sogn omgives af Annekset Gjøttrup og Kollerup Sogn samt Hjørring Amt (Ø. Han-Hrd.). Kirken, mod N. V., ligger $4^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Thisted og $1^1/_2$ Mil N. for Løgstør. De i det hele højtliggende og bakkede Jorder (Skaarhøj, 187 F., 59 M.) ere muldsandede med Rødler og Kridt, som oftest Sand i Underlaget. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Fjerritslev til Aggersund; det nordøstl. Hjørne berøres af Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 4185 Td. Ld., hvoraf 1780 besaaede (deraf med Rug 434, Byg 393, Havre 602, Spergel 9, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 155, Kartofler 145, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 890, Høslæt, Brak, Eng m. m. 908, Haver 27, Skov 120, Moser 70, Kær og Fælleder 133, Hegn 6, Heder 177, Veje og Byggegr. 73 Td. Kreaturhold 1898: 288 Heste, 1113 Stkr. Hornkv. (deraf 625 Køer), 936 Faar,

433 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 188 Td.; 45 Selvejergaarde med 158, 96 Huse med 30 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 877 (1801: 416, 1840: 572, 1860: 830, 1880: 881), boede i 174 Gaarde og Huse; Erhverv: 105 levede af immat. Virksomh., 519 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 97 af Industri, 24 af Handel, 54 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kjettrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for Han-Herrederne i „Elmelund" (opr. $^1/_1$ 1858; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 636,376 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 61,159 Kr., Antal af Konti 984), Andelsmejerierne „Korsholm" og „Hanherred" samt Mølle; *Drøstrup*; *Øslev* med Mølle; *Husby* med Skole; *Trustrup* med Mølle. *Skjerpinggaard* med Tinghus for Han-Herrederne (opf. i 1830'erne; eet Stokv. med 3 Arrester) og Herredsfogedbolig. Hovedgaarden *Aagaard* har 25 Td. Hrtk., 530 Td. Ld. (deraf noget i Kollerup S.), hvoraf 80 Eng og Mose, 80 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre nogle Fæstehuse, en Stampemølle og betydeligt Tørveskær. *Kjeldgde.* Gaardene *Kragholm*, *Korsholm*, *Dronningholm*, m. m.

Kjettrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggaard), Thisted Amtstue- (Thisted) og Han-Herredernes Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 543. Lægd. Kirken tilhører 3 Gaardmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opførte i romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Granitsokkel med Skraakant. Et Vindue er bevaret i Apsis; af den tilmurede Syddør ses endnu Granitindfatningen. Taarnet, fra den senere Middelalder, er forneden af Granitkvadre, foroven af gule Munkesten; paa Sydsiden Aarst. 1802 og M H. — M C. Det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er ogsaa fra den senere Middelalder, men ombygget i ny Tid. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. Apsis, med en vistnok næppe oprindl. Halvkuppelhvælving, er skilt fra Koret ved en ny Mur; Altertavle i Renæssancestil med et Par smukke Alabastrelieffer (Gudfader og Kongernes Tilbedelse). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og Kors paa Foden. Prædikestolen bærer Rudernes, Gyldenstiernernes og Brahernes Vaabener, Aarst. 1573 og Navnene Henr. Gyldenstierne, Elsebeth Brahe og Mette Rud. Epitafium over Præsten Daniel Friedenreich, † 1758, samt Portræt af Præsten Clemens Jessen i hans 81. Aar, malet 1755 af A. C. Borch. I Koret en Trækiste med kunstfærdig Laas og rigt Jærnbeslag. Paa Kirkegaarden en romansk Ligsten.

Aagaard var længe i Familien Gyldenstiernes Besiddelse, nemlig Hr. Erik Nielsen af A., forhen Marsk, 1355, hans Søn Niels Eriksen, dennes Enke Fru Kirsten af A. 1388, hans Søn Hr. Peder Nielsen, hvis Søn Hr. Niels Pedersen ejede A. under Oprøret 1441, i hvilket A. blev afbrændt, saa det siges, at han „ikkun kom af Gaarden med en Stav i sin Haand". Hans Søn Mourids Nielsen til A. var dog atter meget rig og en ihærdig Godssamler. Hans eneste Barn, Anne, † 1545, g. 1. med Hr. Oluf Stigsen Krognos, 2. med Hr. Predbjørn Podebusk, arvede A., som dog blev i Slægten, idet Datteren Jytte Podebusk ægtede den sidste katolske Biskop i Fyen Knud Gyldenstierne, † 1560; derefter fulgte Sønnen Henrik G., † 1592, dennes Søn Knud G., † 1627 barnløs. Hans Enke Sophie Lindenov solgte 1630 A. til sin Moder Fru Margrethe Rosenkrantz, Hans Johansen Lindenovs Efterleverske, men ægtede siden Hr. Henrik Rantzau († 1674), som 1635 af sin Svigermoder fik Skøde paa A. 1693 blev A. (34 Td. Hrtk.) med Tiender og Gods af Kaptajnlieutn. Rudolph Gynter v. Grabow og Hustru Helvig Barbara Rantzau tilskødet Kancellir. Peder Benzon, og 1715 tilhørte A. dennes Søn Frands Rantzau Benzon, der 1737 solgte den (68, 30 og 288 m. m., i alt 415 Td. Hrtk.) til Justitsr. Fr. Kjærskjold, hvis Svigersøn Joh. Henr. Rantzau 1742 som Arv bl. a. fik udlagt A. Enken Christiane Marie K. solgte 1749 A. (i alt 446 Td. Hrtk.) for 13,000 Rd. grov Kur. til Laus Schipper Hviid, † 1779. Hans Enke Anne Marie Hviid overdrog 1787 A. for 27,500 Rd. til sin Søn Christen H., der 1794 solgte den for 37,500 Rd. til sin Broder Math. Hviid, † 1815, hvis Enke 1822 solgte den til Kmjkr., senere Kmhr. Joh. Casp. Mylius, som anvendte meget for at ophjælpe Gaarden, men maatte afstaa den til Statskassen for resterende

Skatter, hvorefter den 1842 købtes af E. C. Storm, der bortsolgte næsten alt Bøndergodset og 1848 solgte A. for 110,000 Rd. til Jægerm. C. C. Roulund, † 1886, hvis Børn nu eje den. — Hovedbygningen, hvis Opførelsestid ikke kendes, bestaar af en 1 Stokv. høj Længe med to Sidefløje, oprindl. af Bindingsværk, men i 1860'erne omsat med Grundmur. I Haven ligge tilgroede og bevoksede Rester af den gamle, med Grave omgivne Borg; det har vist sig, at den er bleven ødelagt af Ild.

Vester Kjeldgaard blev 1678 ($6^1/_2$ Td. Hrtk.) af Fru Marie Høg, sl. Hak Vinds, solgt til Bendix Hartvigsen, vistnok i Bytte for Oddegaard; men Handelen maa være gaaet tilbage, thi 1683 solgte Fru Marie Høg Gaarden til Hans Fr. Levetzau til Oxholm, skønt Bendix Hartvigsens Enke Dorte Navl endnu efter den Tid skrev sig til K.

Ø. for Kjettrup Kirke ligger Bakkepartiet *St. Jørgensbjærg*, der er bekendt af Slaget $^8/_6$ 1441, da Chrf. af Bayern slog de oprørske Bønder, der havde dannet en tredobbelt Vognborg. Huitfeldt fortæller ogsaa om et Slag i Maj 1441, hvor Bønderne under Henr. Tagesen Reventlov sejrede over Adelen og nedhuggede deres Fører Eske Brok; men det er uhistorisk (Eske Brok blev vel dræbt, men det er vistnok sket i en eller anden ubetydelig Træfning, maaske ved Nørre-Sundby). Ligeledes er Fortællingen om, at Resten af Bondehæren trængtes sammen i „Husby Hole", en Hulvej S. for St. Jørgensbjærg, hvor den nedsabledes, uhistorisk. Bekendt er Folkevisen „Kong Chrf. og Henr. Tagesen", i hvilken fortælles, at Kongen for at splitte Bøndernes Hær gav Løfte om Tilgivelse for dem, som vilde nedlægge Vaabnene, før Slaget begyndte, hvorfor Morsingerne og Thyboerne flyede og lod Vendelboerne ene tilbage (se *Knud Fabricius*, Bondeoprøret 1441, i Hist. Tidsskr. 7. R. II S. 455 flg.).

I Husby Hole har der været en hellig Kilde, *St. Jørgens Kilde.*

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje samt, ved Kjettrup, den 12 F. høje, stenomsatte *Klovenhøj*, der indeslutter en udgravet, anselig Jættestue (Kamret $4^1/_2$ F. højt).

Gjøttrup Sogn, Anneks til Kjettrup, omgives af dette, Kollerup og Klim Sogne, Limfjorden og Hjørring Amt (Ø. Han-Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $4^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Thisted og $1^1/_2$ Mil N. for Løgstør. De lavtliggende og jævne Jorder ere stærkt sandblandede. Paa Vestgrænsen løber *Mølleaa*, paa Sydøstgrænsen *Nørrebjærge Aa.* Ved Limfjordskysten ligge *Nørre-Trane Holme.*

Fladeindholdet 1896: 5131 Td. Ld., hvoraf 1619 besaaede (deraf med Rug 380, Byg 377, Havre 576, Spergel 12, Frøavl 100, Blands. til Modenh. 34, Grøntf. 28, Kartofler 100, andre Rodfr. 12), Afgræsning 725, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1227, Have 18, Skov 13, Moser 29, Kær og Fælleder 1232, Hegn 4, Heder 122, Stenmarker 67, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 295 Heste, 1339 Stk. Hornkvæg (deraf 641 Køer), 1472 Faar, 449 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 141 Td.; 45 Selvejergaarde med 117, 100 Huse med 24 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 741 (1801: 426, 1840: 498, 1860: 675, 1880: 724), boede i 158 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomh., 503 af Jordbr., 132 af Industri, 27 af Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 10 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjøttrup* (1468: Gøttrup) med Kirke, Drenge- og Pigeskole, Friskole og Missionshus (opf. 1897). Gaarde og Huse: *Gjøttruphede*, *Gjøttruphave*, *Gjøttruprimme*, *Gjøttrupstrand. Øslevholme Huse*, *Kolborg Huse*, *Sløjehuse.* Gaarde: *Bjerregaarde*, hvoraf Nørre-Bjerregd. har 9 Td. Hrtk., *Vester-Drøstrup*, *Stjerslevgde*, 2 Gde., *Mejlhede*, Gde., *Tinglavgd.*, *Nørgaard*, m. m. *Vestermølle*, Vandmølle.

Gjøttrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 542. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørgaard.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. I Apsis et oprindl. rundbuet Vindue; et lignende (tilmuret) ses i Korets

Nordmur; Syddøren er bevaret, Norddøren er tilmuret. Taarnet, forneden af Granitkvadre, vistnok fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere fra den senere Middelalder, begge ombyggede i den nyere Tid. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving. Taarnrummet, med Spidsbue ind til Skibet, er overhvælvet. Altertavlen er i Renæssancestil med tarvelige Malerier. Romansk Granitdøbefont med rige Forsiringer. Prædikestol fra 1579. Series Pastorum. Epitafium over Major Parmo Speitzer, † 1735, og Hustru. Paa den ene af Korbuens Kragsten er indhugget en liggende menneskelig Figur. Klokke fra Beg. af 16. Aarh.

Klim Sogn omgives af Annekset V.-Torup, Vesterhavet, Kollerup og Gjøttrup Sogne samt Limfjorden. Kirken, midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil N. Ø. for Thisted og 2 Mil N. N. V. for Løgstør. De overvejende lavtliggende og jævne Jorder — kun i den nordl. Del noget højereliggende med Klimbjærg, 99 F., 31 M., med rige Limstensbrud — ere for det meste sandmuldede med Kridt i Underlaget. Mod N. Klitstrækninger og opblæste Sande („Højris Sande", „Fordam Sande"), der for en Del ere dækkede af Vester-Torup Plantage (se S. 223). Paa en Del af Østgrænsen løber en Kanal. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 7457 Td. Ld., hvoraf 1227 besaaede (deraf med Rug 294, Byg 312, Havre 422, Spergel 10, Frøavl 10, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 36, Kartofler 108, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 1030, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1302, Have 14, Skov 8, Moser 346, Kær og Fælleder 1039, Hegn 5, Heder 1327, Flyvesand 923, Stenmarker m. m. 123, Veje og Byggegr. 113 Td. Kreaturhold 1898: 340 Heste, 1377 Stkr. Hornkvæg (deraf 579 Køer), 2344 Faar, 466 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 119 Td.; 32 Selvejergaarde med 85, 115 Huse med 30 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1035 (1801: 425, 1840: 568, 1860: 716, 1880: 854), boede i 206 Gaarde og Huse; Erhverv: 42 levede af immat. Virksomh., 563 af Jordbrug, 33 af Fiskeri, 218 af Industri, 33 af Handel, 71 af forsk. Daglejervirks., 39 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Klim*, ved Landevejen, med Kirke, Frimenighedskirke med Forsamlingshus (opf. 1877) og Friskole, Dobbeltskole, Fattiggaard for Torup-Klim Komm. (opf. 1873, Plads for 22 Lemmer), Sparekasse for Klim S. og nærmeste Omegn (opr. $^9/_7$ 1877; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 241,418 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 4369 Kr., Antal af Konti 567), Sparekasse for Klim-Torup (opr. $^5/_2$ 1888; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 85,387 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1836 Kr., Antal af Konti 143), 2 Møller (Nørre- og Søndermølle), Teglværk og Statstelefon; *Klimodde*. Fiskerlejet *Klimstrand* med Skole. *Fjordholm* med Skole; *Rimmen* og *Terp*, Huse. *Klitgaard*, Gde., *Faarbæk*, Gde., *Oddegd.*, *Klimgd.*, *Vestergd.*, *Søndergd.*, m. m.

Klim S., een Sognekommune med Annekset V.-Torup, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggaard), Thisted Amtstue- (Thisted) og Han-Herredernes Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 546. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, to Tilbygninger mod N. og S., Taarn mod V. og Vaabenhus paa Taarnets Sydside. Skib og Kor ere opf. i Overgangsstil af Granitkvadre paa en simpel Skraasokkel. Flere rundbuede Vinduer skimtes; begge de oprindelige Døre ere tilmurede. Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving. Taarnet, forneden af Granitkvadre, foroven af Mursten og med hvælvet Underrum, er fra Middelalderens Slutn.; Korbuen er samtidig ombygget af Mursten i Spidsbueform. De to Tværfløje, af Mursten og med fladt Loft, ere fra 1847, Vaabenhuset fra 1870. Alterbord af Granit. Altertavle i senere Renæssancestil med Fløje. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i samme Stil som Altertavlen. Over Korbuen et Krucifiks. I Koret en 1648 nedlagt Ligsten over Præsten Peder

Madsen, † 1636, og 2 Hustruer; paa Stenen er senere tilføjet Navnet paa Præsten Anders Andersen Wadum, † 1667. En Vinduesmonolit findes paa Korets Nordside, en anden, med smukke Ornamenter, samt en Endestøtte af Sten til et Gravminde med et udhugget Menneskehoved og en kisteformet Ligsten fra romansk Tid med billedlige Fremstillinger ere nu i Nationalmus. (se *Løffler*, Gravst. Pl. XVII).

Frimenighedskirken er opf. 1883 af den af Præsten S. A. Møller dannede Frimenighed og bestaar af en firkantet Sal med Bræddeloft.

Oddegaard har været en adelig Hovedgaard. Jørgen Navl mageskiftede sig 1647 Odde til af Kronen; den betegnedes da kun som et Bol. Han boede her endnu 1668, og hans Gaard i O. havde da $10^1/_2$ Td. Hrtk. (Familien Navl havde en Begravelse i Klim Kirke). Svigersønnen Bendix Hartvigsen solgte 1678 O. til Fru Marie Høg, sl. Hak Vinds.

Om en herrnhutisk Bevægelse i Klim og Annekset se *Vill. Christensen*, Mag. Anders Langgaard og hans Kapellan Otto Krogstrup, i Kirkeh. Saml. 4. R. III S. 740 flg.

Vester-Torup Sogn omgives af Hovedsognet Klim og det andet Annekssogn Vust, Vesterhavet og Limfjorden (den inddæmmede og tørlagte Bygholms Vejle med Selbjærg Vejle). Kirken, midt i Sognet, ligger 4 Mil N. Ø. for Thisted og $2^1/_4$ Mil N. N. V. for Løgstør. De lavtliggende og jævne, kun mod N. noget højere Jorder (Kløv, 90 F., 28 M. med rige Limstensbrud, og Stenbjærg, 68 F., 21 M.) ere gode sandmuldede, med Kær og side Engstrækninger ved Limfjorden og Klit og Flyvesand mod N. („Torup Sande"), til Dels dækket af den 922 Td. Ld. store *Vester-Torup Statsplantage* (anlagt 1889). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 5181 Td. Ld., hvoraf 862 besaaede (deraf med Rug 197, Byg 261, Havre 256, Spergel 3, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 46, Grøntf. 18, Kartofl. 60, andre Rodfr. 18), Afgræsn. 496, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 844, Have 9, Skov 379, ubevokset 582, Moser 16, Kær og Fælleder 1204, Heder 654, Flyvesand 24, Stenmarker 31, Veje og Byggegrunde 80 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 1049 Stkr. Hornkv. (deraf 423 Køer), 1463 Faar og 403 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 145 Td.; 36 Selvejergaarde med 127, 61 Huse med 16 Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 668 (1801: 421, 1840: 491, 1860: 486, 1880: 605), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 356 af Jordbrug, 76 af Fiskeri, 86 af Industri, 31 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. (fra 1820), Skole, Mølle og Statstelefonstation; *Torup Holme* med Skole; Fiskerlejet *Torupstrand* med Toldassistentbolig, Redningsstation (opr. 1857) og Statstelefonstation (ifl. Fiskeriberetn. 1897-98 var der 60 Fiskere, der fra 53 Baade fiskede, særlig Torsk og Kuller, til en Værdi af 16,018 Kr.); *Ullerup*. *Torup-Kløv*, Huse. *Røge*, Gd., *Vesegd.*, *Holmegd.*, *Nørgd.*, m. m.

V.-Torup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr. 547. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granit paa en Sokkel med Skraakant. Det brede, meget lave Taarn (det har vistnok været højere), udv. af gule Munkesten i Munkeskifte, indv. af raa Kamp og Kalkstenskvadre, er fra den senere Middelalder, Vaabenhuset fra Nutiden. Flere rundbuede, nu tilmurede Vinduer ses, ligesom Spor af Syddøren. Kirken har fladt Loft. Altertavle i Barokstil med Malerier. Kalk med Aarst. 1581. Romansk Granitdøbefont med Planteornamenter. Smukt udskaaren Prædikestol. I Skibet et stort Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Pulpitur i Skibets Vestende fra 1729. Series pastorum. Foran Vaabenhusdøren ligger Pladen til et Alterbord, af Granit, med Relikviegemme. — Paa Kirkegaarden et 1895 rejst Marmormonument over de ved det norske Dampskib Stanleys Stranding $^{22}/_{10}$ 1894 forulykkede.

1501 nævnes Jes Bonde i *Torup*, 1638 Jakob Griis i Øster Torup. Vogn Krag af Nørgaard (jfr. Hjortdals Sogn) havde en Søn Griis eller Jens Vognsen Munk (født 1630 paa Slette), som boede i 39 Aar paa Nørgaard i Torup, † $^{15}/_{7}$ 1708. Derefter kom Gaarden til Kapt. Mogens Marsvin, † 1716.

Vust Sogn, Anneks til Klim, omgives af det andet Annekssogn V.-Torup, Vesterhavet, Lil Sogn samt Lund Fjord (den inderste Vig af den inddæmmede Bygholms Vejle) og den inddæmmede Bygholms Vejle (Selbjærg Vejle). De mod S. lavtliggende og jævne, mod N. — paa Vust Tange — højere Jorder, med Klit og Flyvesand (højeste Punkt i Troldsting, 188 F., 57 M.) ere sandede med stenet Hvidler til Underlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 4066 Td. Ld., hvoraf 458 besaaede (deraf med Rug 152, Byg 132, Havre 126, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 4, Kartofler 21), Afgræsn. 306, Høslæt, Brak, Eng m. m. 493, Have 5, Moser 79, Kær og Fælleder 293, Heder 544, Flyvesand 1777, Stenmarker 60, Veje og Byggegr. 49 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 572 Stkr. Hornkv. (deraf 232 Køer), 1248 Faar og 224 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 71 Td.; 22 Selvejergaarde med 60, 33 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 367 (1801: 260, 1840: 305, 1860: 312, 1880: 315), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 13 af Fiskeri, 32 af Industri, 3 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirksomh., 23 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vust* (i Vald. Jrdb. Vrst), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Mølle og Statstelefonstation; *Vustholme* med Friskole og Mølle; *Ellidsbøl*. *Vustrimme*, og *Valbjærg*, Huse. Gaarde: *Nørhave*, *Sønderhave*, m. m.

Vust S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr. 548. Lægd. Kirken tilhører 2 Gaardejere i Sognet.

Den lille *Kirke* (se Vignetten S. 216) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. I Koret ere de oprindl. Vinduer bevarede; Syddøren er tilmuret. Skib og Kor have Bjælkeloft; Korbuen, af Mursten, er ikke oprindl. Ved Middelalderens Slutn. tilføjedes det brede Taarn, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge væsentlig af Kamp og store Mursten; Vaabenhuset er ifl. en Indskrift istandsat 1644. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Korsfigurer m. m. Paa en af Kirkestolene Aarst. 1651. Klokke fra 15. Aarh. med Minuskelindskrift.

Oluf Parsberg solgte 1654 sin Gaard *Haven* til Jørgen Navl til Odde; 1661 tilhørte den dennes Svigersøn Bendix Hartvigsen.

I Sognet laa et Bol *Blegsted* (5 Td. Hrtk.), der 1662 ligeledes tilhørte Jørgen Navl og siden hans ovennævnte Svigersøn, hvis Enke Dorte Navl 1683 solgte det til Christen Christensen Honstrup for 100 Sletted., hun var ham skyldig.

Vust nævnes i Vald. Jrdb. som en Ø., hvorpaa der var et kglt. Hus; der maa altsaa have været Forbindelse fra Limfjorden til Vesterhavet.

Sognet var et eget Pastorat 1793-1819; da blev det (Reskr. af $^{21}/_{10}$ 1818) atter Anneks til Klim-Torup, saaledes som det havde været tidligere.

Af de inddæmmede Arealer af *Bygholms Vejle* (se S. 230) ere omtr. 3000 Td. Ld. indlemmede i Klim-Torup-Vust Pastorat ifl. min. Skriv. af $^{5}/_{12}$ 1898.

I Sognet er den fra Missionen i Labrador bekendte *Jens Haven* født 1724 († 1796).

Tømmerby Sogn omgives af Annekset Lil, den inddæmmede Bygholms (Selbjærg) Vejle, Øsløs og Vesløs Sogne, den inddæmmede Vesløs Vejle og Hillerslev Hrd. (Østerild og Hjardemaal S.). Kirken, mod N. Ø.,

ligger 3 Mil N. Ø. for Thisted og $2^1/_2$ Mil N. V. for Løgstør. De i det hele lavtliggende Jorder, med et Bakkedrag, der gaar midt gennem Sognet (højeste Punkt Vegelhøj, 84 F., 26 M.), ere overvejende sandmuldede med Sand til Underlag; mod N. V. er en Del Hede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Aalborg til Thisted og til Feggesund Færge.

Fladeindholdet 1896: 4748 Td. Ld., hvoraf 1077 besaaede (deraf med Rug 316, Byg 246, Havre 356, Bælgsæd 3, Spergel 12, Blandsæd til Modenh. 15, Grøntf. 16, Kartofler 104, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 641, Høslæt, Brak, Eng m. m. 806, Haver 8, Moser 135, Kær og Fælleder 538, Heder 1311, Veje og Byggegr. 71, Vandareal 158 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 1040 Stkr. Hornkv. (deraf 523 Køer), 1630 Faar, 313 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 145 Td.; 51 Selvejergaarde med 115, 107 Huse med 29 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 908 (1801: 540, 1840: 670, 1860: 779, 1880: 822), boede i 184 Gaarde og Huse; Erhverv: 44 levede af immat. Virksomh.,

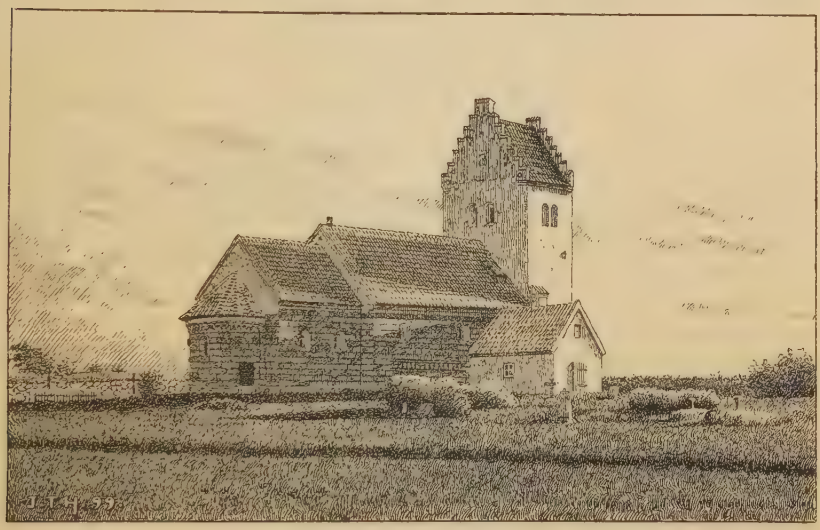

Tømmerby Kirke.

656 af Jordbrug, 3 af Fiskeri, 145 af Industri, 25 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirksomh. og 21 af deres Midler.

I Sognet den enligt beliggende *Tømmerby Kirke* og Byerne: *Tømmerby* (i Vald. Jordb. Tymberby) med Skole og Pogeskole, Lægebolig, Statstelefonstation og Mølle; *Højstrup*; *Langvad*; *Kjærup* med Præstegd.; *Frøstrup* med Mølle. *Tømmerby-Hede*, *Tømmerby-Kjær*, *Lynge* og *Kjærupholme*, Huse. Gaarde: *Selbjærggd.* ($10^1/_2$ Td. Hrtk., 300 Td. Ld.), *Rødbro*, *Nørre-* og *Sønder-Skadhave*, *Fuglsang*, *Mellemmølle*, *Søndermølle*, m. m. Ved Landevejen Markedsplads („Øsløs Marked", Marked i Juni med Heste).

Tømmerby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggaard), Thisted Amtstue- (Thisted) og Han-Herredernes Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 550. Lægd. Kirken er i privat Eje.

Kirken, den anseligste i Herredet og en af de mærkeligste jydske Granitkirker,

fordum indviet til St. Bodil, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren kan spores (en Tympanon herfra er indsat i Lil Kirkes Korgavl); over Norddøren, der endnu benyttes, er en Tympanon med en Dragefigur; Nordsidens oprindl. Vinduer ere bevarede. Koret har Granitgesims med en snoet Rundstav. Rigest prydet er Apsis med Dobbeltsokkel, en af Lissener baaren Rundbuefrise og mange mellem Kvadrene indsatte Stenrelieffer (Menneskehoveder, Dyr m. m.). I den senere Middelalder er det høje Taarn og Vaabenhuset, begge væsentlig af store, gule Mursten, tilføjede. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget, spidsbuet Hvælving, Apsis, der er adskilt ved et Skillerum, den oprindl. Halvkuppelhvælving; det hvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet. Det gamle Granitalterbords mægtige Dækplade, med Relikviegemme, bæres af 4 Søjler. Altertavle med et Maleri (Korsfæstelsen). Ved Alterbordet staar et med Kirken samtidigt Dobbeltkors af Granit med et Mandehoved og en Arm, paa hvilken staar: Dextera dei (om en nu forsvunden Sten med Indskrift se Marm. Dan. S. 264). Romansk Granitdøbefont med en Fremstilling af Fablen om Ræven og Storken. Udskaaren Prædikestol. I Vaabenhuset en mærkelig Granitsøjle med Løvværk og et Kors samt en Kugle paa Toppen. Ligsten over Præsten Alex. Nielsen Chrystalsin, † 1705, og Hustru. Epitafier over Præsterne Peder Clementin, † 1721, og Hustru, Henr. Jespersen, † 1756, og Provst Ole Thomsen Praem, † 1799, og Hustru (en Del af Taarnrummet er Begravelse for sidstnævnte Familie). Klokken er fra 1487.

Selbjærggaard, oprettet i Slutn. af 18. Aarh., tilhørte i Beg. af 19. Aarh. „Junker" Peder Rosenørn Lasson.

Ved Højstrup, paa en flad Mark, er der 1881 foretaget Undersøgelser paa en mærkelig, formentlig svensk eller norsk Gravplads fra Vikingetiden, omfattende oprindl. omtr. 30 smaa Rundhøje, 7 Langhøje og 3 Skibssætninger; paa og imellem Højene har der været mindst 75 Bautasten. Nu ere 28 af Højene, 2 Skibssætninger og omtr. 50 Bautasten fredlyste.

Om Præstegaarden i Kjærup se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 232 flg.

Lil Sogn, Anneks til Tømmerby, omgives af dette, det inderste af Bygholms Vejle, „Lund Fjord", Vust Sogn, Vesterhavet og Hillerslev Hrd. (Hjardemaal S.). Kirken, mod S. Ø., ligger $3^1/_4$ Mil N. Ø. for Thisted og $2^3/_4$ Mil N. V. for Løgstør. Jorderne ere mod N., hvor de i Nærheden af Bolbjærg hæve sig til 151 F., 47 M., og mod Ø. noget højtliggende (højeste Punkt i Troldsting er 162 F., 51 M.), mod V. lavtliggende og temmelig jævne; det er Herredets ufrugtbareste Sogn, idet store Strækninger ere opfyldte af Heder og Flyvesand; Agerjorden er muldsandet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 7258 Td. Ld., hvoraf 742 besaaede (deraf med Rug 265, Byg 172, Havre 188, Blandsæd til Modenh. 19, Grøntf. 3, Kartofler 81, andre Rodfr. 9), Afgræsn. 830, Høslæt, Brak, Eng m. m. 625, Have 3, Moser 60, Kær og Fælleder 233, Heder 2678, Flyvesand 1934, Veje og Byggegr. 111, Vandareal m. m. 42 Td. Kreaturhold 1898: 172 Heste, 877 Stkr. Hornkv. (deraf 422 Køer), 1985 Faar og 195 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 113 Td.; 33 Selvejergaarde med 82, 113 Huse med 30 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 869 (1801: 476, 1840: 670, 1860: 649, 1880: 821), boede i 173 Gaarde og Huse; Erhverv: 60 levede af immat. Virksomh., 357 af Jordbrug, 251 af Fiskeri, 88 af Industri, 39 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirksomh., 34 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet *Lil Kirke* (1452: Lille), enligt beliggende, med Skole, og Byerne: *Lund* med Fattiggaard for Tømmerby-Lil Komm. („Dalsager Fattiggd.", opr. 1879, Plads for 20 Voksne og 20 Børn); *Bjerget*, ved Landevejen, med Sparekasse for Tømmerby-Lil S. (opr. $^{21}/_2$ 1873; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 169,236 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 5796 Kr., Antal af Konti 557), Mølle, Teglv., Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sep.), Valgsted for Amtets 1. Folketingskr., Toldassistent- og Telegrafstation samt Postkontor; *Glædeby* med Skole.

Kjæret, Huse, med Skole og Kysttelefonstation; *Nørklit*; Gde. og Huse. *Lilstrand*, Fiskerleje med Redningsstation, Kysttelefonstation, Landingssted og Pakhus (1897-98 var der 62 Fiskere, der fra 8 aabne Havbaade og 55 mindre Baade fiskede, særlig Torsk, Kuller og Hummer, for en Værdi af 14,872 Kr.). *Bolbjærg Huse.* Gaarde: *Kolkjær*, *Rotbøl*, *Myrup*, *Thorhavegd.*, *Græsbøl*, *Diernæsgd.*, *Holegd.*, *Rolsgd.*, m. m.

Lil S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 549. Lægd. Kirken er i privat Eje.

Den højtliggende, lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Tilbygning mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere opf. i gotisk Stil (14. Aarh.) af raa Granit blandet med Flint og store, gule Mursten. I Korets Øst-

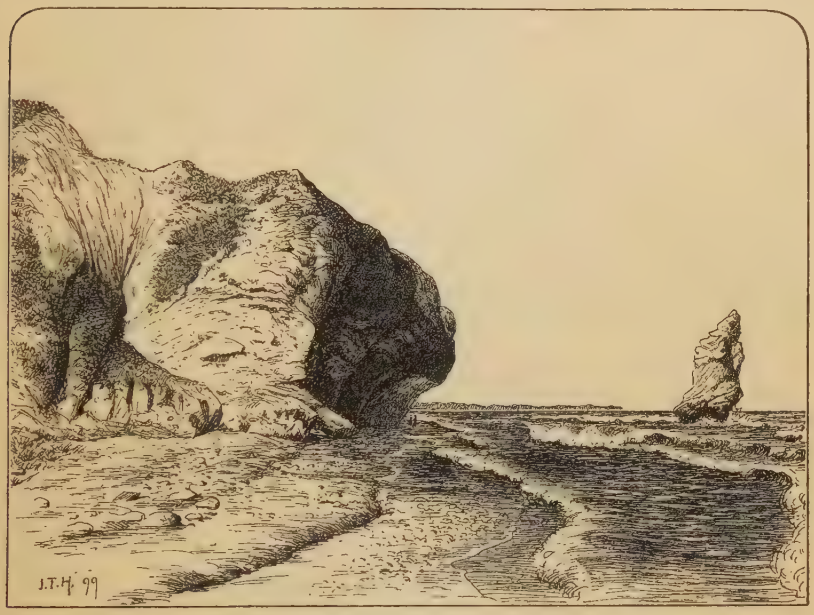

Bolbjærg og Skareklit, sete fra Øst.

gavl en Tympanon med en Fremstilling af Lammet med Fanen (se S. 226). Taarnet, med hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset ere fra den senere Middelalder. Tilbygningen, med Bjælkeloft, er fra Beg. af 19. Aarh. Altertavlen er en Niche i Korgavlen med et forgyldt Kors. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

Bolbjærg, mellem Jammer- og Vigsø Bugt, bestaar af Kridt- og Kalksten, „Limsten", blandet med Lag af Flint. Banken, der er dækket med lyngbevokset Sand, hæver sig jævnt inde fra Landet indtil 188 F., men falder brat af til Havet med indtil 151 F., 47 M., høje, hvidgule Klinter, der lude ud over Strandbredden. Paa Banken staar en Baake. Limstenen har tidligere strakt sig langt ud i Havet, men Brændingen har efterhaanden skyllet Mængder bort; kun et fastere Punkt i Limstenen har holdt sig: den 415 F. fra Klinten fjærnede, 51 F. høje, isolerede *Skareklit* („Skareklev"), der i Mands Minde har haft den samme Form og Højde som nu. Den bløde Limsten udnyttes her, ligesom andre Steder, saaledes i Torup Sogn, idet man saver den til Bygningssten, der bruges en Del paa Egnen.

I Sognet har ligget en adelig Sædegaard *Rolsgaard*, der 1538 ejedes af Anders Griis, 1565 af hans Søn Vogn Andersen, 1608 af dennes Søn Vogn G. og 1638 af

sidstnævntes Broder Anders G. (de tre sidste begr. i Lil Kirke). Senere boede her den under Torup nævnte Jens Vognsen Munk.

Et stort Bopladsfund, væsentlig fra den yngre Stenalder, er gjort paa Bolbjærg ved og omkring *Troldsting*, en Samling store, dels rejste, dels liggende Sten. Fundet indeholder bl. a. en Mængde Forarbejder og mislykkede Redskaber samt meget Affald fra Flinttilhugningen; en Del af Sagerne optoges ved Baalpladser.

Øsløs Sogn, paa Hannæs, omgives af Annekserne Arup og Vesløs, Tømmerby Sogn, den inddæmmede Bygholms Vejle og Limfjorden. Kirken, mod S., ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Thisted og 2 Mil N. V. for Løgstør. De højtliggende (Skaaruphøje, 112 F., 35 M., med trigon. Station), mod Ø. og V. skraanende Jorder ere sandmuldede med Rødsand i Underlaget.

Fladeindholdet 1896: 2829 Td. Ld., hvoraf 781 besaaede (deraf med Rug 177, Byg 182, Havre 249, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 32, Grøntf. 23, Kartofler 94, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 425, Høslæt, Brak, Eng m. m. 364, Have 9, Skov 3, Moser 46, Kær og Fælleder 504, Heder 590, Stenmarker 33, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 150 Heste, 661 Stkr. Hornkv. (deraf 371 Køer), 1092 Faar og 178 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 106 Td.; 28 Selvejergaarde med 80, 93 Huse med 26 Td. Hrtk., 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 724 (1801: 384, 1840: 566, 1860: 624, 1880: 789), boede i 167 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomh., 450 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 119 af Industri, 20 af Handel, 21 af Skibsfart, 22 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øsløs* (1400: Jøstløs, 1480: Øsløff), dannende een, omtr. $^3/_4$ Mil lang Gade, med Kirke, Præstegaard, søndre Skole, Friskole, Statstelefonstation, 2 Møller, Købmandsforretninger, m. m.; *Skaarup*. *Skippergade*, *Tursbjærg*, *Overbjærge*, *Lyngbjærge*, m. m., alle Saml. af Huse. Mod N. *nordre Skole*. Gaarde: *Søndergd.* ($10^1/_2$ Td. Hrtk.), *Bisgd.*, m. m. *Hjortholms Mølle*.

Øsløs S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Han-Herredernes Jurisdiktion (Skjerpinggd.), Thisted Amtstue- (Thisted) og Han-Herredernes Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 551. Lægd. Kirken tilhører de fleste af Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granit paa en Sokkel med Skraakant. De oprindl. Døre ere synlige. Kirken har fladt Loft. Det i den senere Middelalder opf. Taarn har fra Taarnrummet (tidligere hvælvet) Spidsbue ind til Skibet. Alterbord af Granit i Tærningeform med Relikviegemme. Altertavlen er en Kopi af Lionardo da Vincis Nadvere. Malmstager, skænkede 1616 af „Niels Svendsen i Bisgaard". Et lille nyere Trækrucifiks staar paa Alteret. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er ifl. Indskr. givet af Præsten Michel Vogelius og Hustru 1707. Paa en af Kirkestolene Aarst. 1648. Over Korbuen staa nogle godt udførte Træfigurer (Gudfader med den korsfæstede), vistnok fra en ældre Altertavle.

Søndergaard ejedes 1568 af Jesper Nielsen Basse, 1580 af Tyge Galskyt, † 1601, 1627 af dennes Enke Fru Else Kaas.

Øsløs Bisgaard tilhørte 1686 velb. Niels Lange, † 1697. Senere ejedes den af Antoni Dideriksen, † 1713, og hans Enke Johanne Nielsdatter Holst. 1724 blev den (12 Td. Hrtk.) af Antoni Gynter Munderlous Arvinger solgt for 400 Rd. til deres Søn og Broder Johs. Munderlou.

Skippergade har maaske faaet Navn af de især paa Hannæs hjemmehørende Krejlerskippere, Folk, der sejlede om i Limfjorden og solgte Varer som Potter, Sild, m. m. (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 131 flg.).

Ved Øsløs er der en fredlyst Gravhøj, Skaarup Høj.

Vesløs Sogn, paa Hannæs, Anneks til Øsløs, omgives af dette, det andet Anneks Arup, den inddæmmede Vesløs Vejle (Arup Vig) og Tømmerby Sogn. Kirken, mod S., ligger $2^1/_4$ Mil N. Ø. for Thisted og $2^1/_4$ Mil N. V. for Løgstør. De temmelig jævne Jorder ere overvejende muldsandede

og ret gode. En Del af Østerild Statsplantage (se S. 246). Midt i den inddæmmede Vejle ligger „Storholm". Gennem Sognet gaar Landevejen til Feggesund Færge.

Fladeindholdet 1896: 1907 Td. Ld., hvoraf 490 besaaede (deraf med Rug 104, Byg 89, Havre 181, Blandsæd til Modenh. 37, Grøntf. 6, Kartofler 58, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 293, Have 5, Skov 221, Moser 20, Kær og Fælleder 489, Heder 121, Stenmarker 10, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 103 Heste, 437 Stkr. Hornkv. (deraf 268 Køer), 540 Faar og 134 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 81 Td.; 20 Selvejergaarde med 66, 44 Huse med 15 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 391 (1801: 167, 1840: 277, 1860: 345, 1880: 401), boede i 72 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 200 af Jordbr., 9 af Gartneri, 84 af Industri, 17 af Handel, 41 af forsk Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vesløs* (1480: Westløss), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1883) og Statstelefonstation. Hovedgaarden *Vesløsgaard* har $22^1/_2$ Td. Hrtk., 550 Td. Ld., hvoraf 150 Eng og Græsningsjord, 100 Hede, Resten Ager. Gaarden *Aldershvile* og *Oddegaarde*.

Vesløs S., een Sognekommune med Øsløs og Arup, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 552. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vesløsgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Over Norddøren findes en Tympanon med et Kors; den nu tilmurede Syddør har haft en Tympanon med Fremstilling af Lammet med Fanen; den ligger nu paa Kirkegaarden. Vaabenhuset er fra Nutiden. Kirken har fladt Bjælkeloft. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavlen, med et Maleri (Korsfæstelsen), er i Barokstil med Aarst. 1728. Malmstager fra 1588 med Navnet Niels Krabbe til Vesløsgd. Romansk Granitdøbefont med rigt profileret Kumme og Ornamenter paa Foden. De øverste Kirkestole ere fra 1590, de øvrige fra 1623. Under Koret en Gravhvælving, hvori bl. a. have været begr. Niels Krabbe til Torstedlund og Hustru Fru Ingeborg Juel. Klokke fra 1555, støbt af Rasm. Laursen, med Lucas Krabbe til Vesløsgd.'s Navn. Paa Kirkegaarden en Ligsten af Granit med Runeindskrift.

Vesløsgaard er en gammel adelig Sædegaard. 1348 nævnes Mogens Nielsen (Glob) de Westløsen, 1393 Nicolaus Glob de V., 1446 Mogens Glob af V., med hvis Datter Karen, Morten Krabbes, V. kom til denne Slægt (Morten K., † 1483, Søn Mikkel K., Søn Lucas K. 1551, Brodersøn Niels K. 1596; en Jes Troelsen i V. nævnes 1479, og Per Bild i V. 1482). Senere tilhørte V. (51 Td. Hrtk.) Erik Juel og 1662 dennes Kreditorer Fru Dorte Daa, Eggert Abildgaard m. fl. De nævnte 2 solgte 1663 deres Parter (41 Td. Hrtk.) til Jørgen Lykke til Buderupholm, der straks efter solgte dem til Maren Nielsdatter, sl. Kjeld Nielsens, som yderligere samlede Gaarden. 1689 skødede Laur. Jensen Koch V. (27 Td. Hrtk.) til Oberstlieutn. Erik Zacharias v. Kahlen, der 1702 skødede den (27 og 207 Td. Hrtk.) til Enevold Nielsen Berregaard, som 1741 lagde den (27 og 323 Td. Hrtk.) under Stamhuset Kjølbygd., der senere nedlagdes. 1804 solgte Kmhr. Fred. Berregaard. V. med Tiender og Gods (henh. 24, 18 og 141 Td. Hrtk.) til Agent Chrf. Qvist m. fl. for 40,000 Rd. Derefter ejedes den af Casp. Peter Svinth, † 1835, fra hvem den gik over til Svigersønnen P. L. Kjærulf, i hvis Familie den blev til 1871, da den for 70,000 Rd. købtes af Jac. Nørgaard, hvis Søn, C. J. N., den nuv. Ejer, overtog den nogle Aar efter. — Hovedbygningen, opf. i Beg. af 19. Aarh. af Grundmur (til Dels røde Munkesten), bestaar af 3 Fløje i eet Stokv. I Havens nordøstl. Ende findes en lav, af omtr. 40 F. brede Grave omgiven rundagtig Banke, *Helledis Voldsted*, omtr. 75 F. i Gennemsn.; ogsaa andre Steder i Haven er der fundet Spor af Grave og Rester af Murværk.

Arup Sogn, det sydligste paa Hannæs og det mindste i Herredet, Anneks til Øsløs, omgives af dette og det andet Anneks Vesløs, den inddæmmede Vesløs Vejle (Arup Vig), Limfjorden (Thisted Bredning, Feggesund, der skiller det fra Mors, og Løgstør Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger

2 Mil Ø. N. Ø. for Thisted og $2^3/_4$ Mil V. N. V. for Løgstør. Jorderne ere temmelig jævne, mod N. lidt højtliggende (højeste Punkt 91 F., 29 M.), mod S. helt lave, saa at de ere udsatte for Oversvømmelse. Jorderne ere særdeles frugtbare, ler- og muldsandede. Ved Sydspidsen ligger *Arup Holm*. Gennem Sognet gaar Landevejen til Feggesund Færge.

Fladeindholdet 1896: 1495 Td. Ld., hvoraf 478 besaaede (deraf med Rug 90, Byg 119, Havre 168, Blandsæd til Modenhed 37, Grøntf. 3, Kartofler 47, andre Rodfrugter 13), Afgræsning 234, Høslæt, Brak, Eng m. m. 226, Have 3, Moser 16, Kær og Fælleder 443, Heder 65, Veje og Byggegr. 30 Td. Kreaturhold 1898: 100 Heste, 480 Stkr. Hornkv. (deraf 213 Køer), 622 Faar og 161 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 88 Td.; 27 Selvejergaarde med 75, 34 Huse med 12 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 427 (1801: 208, 1840: 297, 1860: 363, 1880: 382), boede i 83 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomh., 285 af Jordbrug, 59 af Fiskeri, 42 af Industri, 8 af Handel, 4 af andre Erhverv, 15 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Arup* (1480: Athorp) med Kirke og Skole; *Sønder-Arup*; *Amtoft*, ved Landevejen, med Landgangsbro. *Arup-Kjær* og *-Toft*, Huse; *Amtoft-Hede* og *-Mark*, Gde. og Huse. *Feggesund Færgegaard*, Ladeplads med Kro, Mølle, Statstelefonstation og Færgebro med Overfart til Feggeklit paa Mors. *Bakkegaard*.

Arup S., een Sognekommune med Øsløs og Vesløs, hører til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 553. Lægd. Kirken tilhører 2 Gaardejere i Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I Korets Mure findes indsat flere Sten med indhuggede Figurer. Taarnet, hvis overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder, Vaabenhuset fra 1839. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. Alterbord af Granit. Altertavlen bestaar af et Alterskab med overmalede Billeder. Romansk Granitdøbefont med et pyramidalsk Trælaag fra 1596. Prædikestol fra 1593 (restaur. 1707). Klokken, af aflang Form, er fra den tidligere Middelalder.

Amtoftegaard var tidligere en Hovedgaard, der af Vald. Atterdag forlenedes til Hr. Niels Eisøn, hvis Søstersønner Palle og Jakob Kirt 1408 tilstode, at den var Kronens Gods og skødede den til Dronn. Margrethe. Endnu 1540 nævnes Amtofte Len, der da forlenedes til Kirstine, Iver Skeels. Gaarden skal have ligget Ø. for Amtoft By.

Paa *Hannæs*, der efter Jordbundens Beskaffenhed mere ligner Thy end Han-Herrederne, mærkedes Jordrystelsen $^3/_4$ 1841 stærkest. Halvøen har for øvrigt for en Del skiftet Udseende efter de store Inddæmninger af Bygholms og Vesløs Vejler. Arbejdet paabegyndtes 1861 af et Aktieselskab, der efter at have anlagt Dæmninger, som lukkede for Vejlerne, fik Vandstanden sænket, saa at der var indvundet 6-7000 Td. Ld.; men Dæmningerne gennembrødes 1874, og hele Arealet sattes atter under Vand. Derefter fik nogle Englændere, Brødr. Learmouth, Koncessionen 1876. Dæmningerne istandsattes — den over Bygholms Vejle, fra Holmtange i Øsløs Sogn til Gjøttrupstrand, er omtr. $^3/_4$ Mil lang, den over Vesløs Vejle, fra S.-Arup til den lille Holm Hovsørrøn, omtr. 3500 Al. —, og Arbejdet paa Tørlægningen har stadig været fortsat under store Vanskeligheder og Bekostninger (indtil 1900 skal der være medgaaet omtr. 4 Mill. Kr.), dog med Opgivelse af det inderste af Bygholms Vejle, den fiskerige Lund Fjord (omtr. 1400 Td. Ld.). Der er hidtil indvundet omtr. 10,500 Td. Ld., hvoraf henved 6000 i Bygholms Vejle; men en stor Del er kun Sandslette; bedst er Forsøget lykkedes i Vesløs Vejle (Arup Vig), der har givet ret gode Jorder. Fra Apr. 1899 have de engelske Ejere standset Arbejdet, og der er Tale om, at Lodsejerne ved et rentefrit Statslaan ville købe Vejlerne for at bevare de inddæmmede Arealer.

Hillerslev Herred.

Sogne:

Rær, S. 232. — Hansted, S. 324. — Vigsø, S. 235. — Nors, S. 236. — Tved, S. 237. — Vester-Vandet, S. 238. — Øster-Vandet, S. 240. — Hillerslev, S. 240. — Kaastrup, S. 242. — Sennels, S. 243. — Hundstrup, S. 244. — Østerild, S. 246. — Hjardemaal, S. 246.

Hillerslev Herred, det største i Amtet, begrænses mod Ø. af V. Han-Hrd., mod S. Ø. af Limfjorden (den inddæmmede Vesløs Vejle, Østerild og Lønnerup Fjorde samt Thisted Bredning), mod S. V. af Hundborg Hrd. og mod V. og N. af Vesterhavet, i hvilket Hanstholm med Pynten Roshage skyder ud. Dets største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. $3^1/_4$, fra N. til S. $2^1/_4$ Mil. Den nordl. og vestl. Del er opfyldt af Kridtbanker og lave Plateauer, som Hanstholm (højeste Punkt Hjærtebjærg, se S. 193), mellem hvilke ligge Kærstrækninger; ogsaa i Midten findes isolerede Bakkepartier (Kløvenhøj, 156 F., 49 M.); mod Ø. er Overfladen derimod temmelig lavtliggende og jævn (se i øvrigt S. 193 og 198). Jorderne ere overvejende sandede, med et Underlag af Kalk, blandet med noget Ler. Den nordl. og vestl. Del have en Del Søer, hvoraf Vester-Vandet og Nors Søer, med Afløb ved Klitmøller, ere de største. Det er fattigt paa Skov (i alt 1516 Td. Ld.); Vilsbøl og en Del af Østerild og Vandet Statsplantager ligge i Herredet. Det hører til de mindre frugtbare Herreder i Amtet, idet der ved Matr. gnmstl. gik 29 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 58,446 Td. Ld. ($5,_{86}$ □ Mil, $332,_{65}$ □ Km.). Det saml. Ager og Engs Hrtk. var $^1/_1$ 1895 1979 Td. Folketallet var 1. Feb. 1890 7558 (1801: 4650, 1840:

6045, 1860: 6735, 1880: 7460). I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Hundborg Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds.

Hillerslev Hrd., i Vald. Jordeb. kaldet *Hildeslefhæreth*, hørte i Middelalderen til Thysyssel, senere til Ørum Len og fra 1660 til Ørum Amt (en Del dog til Vestervig Klosters Amt); se i øvrigt S. 198.

Der er i Herredet talt omtr. 400 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf kun omtr. 5 Stengrave, Resten Gravhøje; over Halvdelen er dog nu sløjfet eller mere og mindre forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 27 fredlyste. De fleste Monumenter — omtr. 325 — træffes i de sydligste Sogne (i Sennels omtr. 90, Hillerslev 80, Ø.-Vandet 45, V.-Vandet 60 og Nors 50).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *C. Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1875.

Rær Sogn, paa Hanstholm, omgives mod V. og Ø. af Annekserne Hansted og Vigsø (hvori det har et Enklave), i øvrigt af Tved Sogn og Vesterhavet (Vigsø Bugt). Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil N. for Thisted. De mod N. højtliggende (Hjærtebjærg, 214 F., 67 M., med trig. Station), mod S. jævnt skraanende Jorder ere sand- og muldblandede med Kalk. Mod S. en Kærstrækning (Kjærtoft med den omtr. 10 Td. Ld. store Rær Sø). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Hansted.

Fladeindholdet 1896: 4616 Td. Ld., hvoraf 1080 besaaede (deraf med Rug 389, Byg 147, Havre 347, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenhed 36, Kartofler 142, andre Rodfrugter 9), Afgræsning 1274, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Moser 60, Kær og Fælleder 117, Heder 1276, Flyvesand 340, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 83, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 126 Heste, 653 Stkr. Hornkvæg (deraf 317 Køer), 1651 Faar og 289 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 145 Td.; 44 Selvejergaarde med 122, 61 Huse med 20 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 704 (1801: 390, 1840: 512, 1860: 610, 1880: 623), boede i 139 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 375 af Jordbr., 140 af Fiskeri, 94 af Industri, 21 af Handel, 14 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rær*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1897), Mølle og Statstelefonstation; *Nytorp*, ved Landevejen; *Saarup*. Gaarde og Huse: *Pugdal*, *Hamborg*, *Borup*, *Hedegaarde*; Fiskerlejet *Febbersted* (om Fiskeriet se S. 235). *Hjærtebjærg*, Huse, *Savbjærg*, Huse (i et Enklave); *Torp*, 2 Gde. (henh. 8 og 7 Td. Hrtk.) med Mølle. *Hjærtebjærggd.*, *Højbjærggd.*

Rær S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- (Thisted) og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 560. Lægd. Kirken tilhører en Del af Beboerne.

Kirken, ifl. D. Atl. tidligere kaldet Hellig Kors Kirke, bestaar af Skib og Kor med Apsis og Vaabenhus mod S. Den østl. Del af Skibet og Koret ere opf. i romansk Tid, paa en smukt profileret Sokkel af hugne Granitkvadre og for Vestgavlens, noget af Nordmurens og Indersidernes Vedk. af smaa Limsten („Havsten"). Det interessanteste Parti er Apsis (ombygget 1878 under Ledelse af Arkitekt F. Uldall), der er udstyret med slanke, til Dels snoede Halvsøjler, som hvile paa rigt, ejendommeligt formede Fodstykker (se *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkeb. S. 115,

og Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 243). Den halvcirkelformede Korbue er af Limsten. En stor Rundbue deler Skibet i to Dele, hvoraf den østl. atter ved Rundbuer har staaet i Forbindelse med to Korsarme. Den nordl. blev nedbrudt i Slutn. af 18. Aarh. (der ses endnu store Rester af den under en Dynge af Murgrus), den sydl. i Beg. af 19. Aarh. (Grundstenene ses endnu), og Vaabenhuset opførtes væsentlig af dens Materiale, huggen Kamp. I Skibets vestl. Del ere de oprindl. Døre bevarede; over den tilmurede, nordl. Dør er en Tympanon med Bladornament. Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving. Altertavlen (ombygget i Renæssancetiden) er et Alterskab i gotisk Stil fra 1500. Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra Renæssancen. Klokken er støbt 1453 af Petrus de Randrusia. — Paa Kirkegaarden er 1800 af tidligere Hovbønder paa Nørtorup rejst et Granitmonument (restaur. 1879) for Byfoged og Auktionsdirektør O. Lemvigh († 1834) med Indskriften: „Den redelige og kyndige Embedsmand, den retskafne Dommer og ærlige Bondeven, O. L., som udvirkede, at vi bleve Selvejere".

Gaarden *Torp* tilhørte Dronning Margrethe, som 1401 gav Hr. Jens Due den i Forlening. Han maa dog senere have erhvervet Ejendomsret til den, thi den

Rær Kirke.

gik i Arv i hans Slægt, Sønnen Hr. Bonde Due 1430, dennes Søn Mikkel 1442, hvis Datter Else ægtede Hr. Anders Munk, † 1504, der med hende fik T. Deres Sønner Niels Munk, Bonde Due og Svend Munk ejede T. 1504 og 1525, men døde alle barnløse, hvorefter T. kom til deres Søster Maren, g. m. Mikkel Krabbe, der synes at have afhændet T. til sin Broder Niels Krabbe, med hvis Datter Karen Eiler Lykke tilgiftede sig Gaarden. Den tilfaldt saa deres Sønner Erik Lykke og Niels Lykke, † 1575, dennes Søn Jakob L. og Datter Anne, † 1645, g. m. Claus Maltesen Sehested, hvis Datter Sophie ægtede Stiftsbefalingsmand i Aalborg Erik Juel til Hundsbæk, Fader til Niels Juel, der siges at have tilbragt en Del af sin Barndom paa T. 1661 købte Raadmand i Randers Thomas Poulsen T. af Erik Juels Kreditorer, deribl. Peder Lange, Jørgen Seefeld og Fru Anne Skeel, Manderup Dues, der havde faaet Udlæg i den. Den havde da 96 Td. Hrtk., men 1668 ejede Theger Hofman ved Indførsel 37½ Td. Hrtk. af den. 1684 solgte Nic. Ægidisen til sin Fætter Hans Aug. v. Pagelsen til Nørtorp ⅛ af T.; Justitsr. v. Pagelsen døde 1723, og hans Enke Charl. Am. Span ægtede 1725 Justitsr., Landsdommer Chr. Braem († 1752), der 1729 paa Skifte efter hende fik udlagt T. mod at betale en Del af Boets Gæld. Han solgte 1749 N. (52, 40 og

229 Td. Hrtk.) for 18,000 Rd. til Jens Pedersen Clementin, † 1763, hvis Dødsbo 1764 skødede den for 21,000 Rd. til hans Enke Karen Hastrup, g. 1765 m. Kancellir. Joh. Nic. Scavenius, der 1766 solgte N. for 24,500 Rd. til Jørgen Mygind, som bortsolgte en stor Del af Godset og døde 1791. Af hans Dødsbo købte Jens Christensen Søegaard N. med Ml. for 8450 Rd., og af ham købte Peder Skaarup 1806 N. Hovedparcel for 3000 Rd. Ved Jordernes Udstykning i Slutn. af 18. Aarh. opstod Byen Nytorp. — *Torp Voldsted* (fredlyst), en firsidet Plads, omgiven af indtil 10-11 F. høje Volde og uden om Grave (den vestl. er nu forsvunden), vises endnu ved Foden af en stejl Bakkeskrænt; der ses Spor af, at Gaarden har bestaaet af 3 Fløje; omtr. midt paa Voldstedet ses Rester af en Brønd. N. V. for Voldstedet er der fundet Spor af gamle Bygninger.

I Sognet har der ligget et Kapel; men ethvert Spor af det er forsvundet (et Sted kaldes endnu „Kapelhus"; se Vigsø Kirke). Ved Kapellet har været en hellig Kilde.

Ved Nørtorp er Gravhøjen „Hjærtebjærg Høj" fredlyst.

Hansted Sogn, det yderste paa Hanstholm, Anneks til Rær, omgives af dette, Tved og Nors Sogne samt Vesterhavet. Kirken, mod N. V., ligger $2^1/_4$ Mil N. N. V. for Thisted. Jorderne ere højtliggende med brat Affald

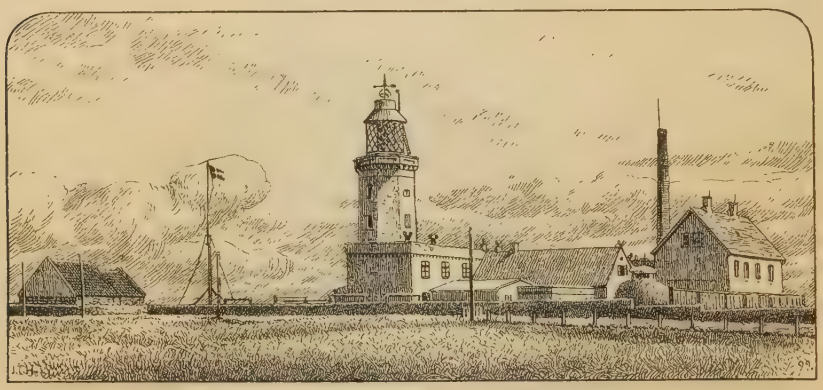

Hanstholm Fyr med Hansted Kirke.

til Kysten, saaledes Pynten Roshage, Jyllands nordvestligste Spids, og Helshage; Agerjorden er sandmuldet med Kalk til Underlag, men over Halvdelen af Arealet er dækket af Hede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Hansted.

Fladeindholdet 1896: 2843 Td. Ld., hvoraf 170 besaaede (deraf med Rug 64, Byg 25, Havre 53, Blandsæd til Modenh. 5, Kartofler 23), Afgræsn. 202, Kær og Fælleder 522, Heder 1930, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 35 Heste, 138 Stkr. Hornkv. (deraf 79 Køer), 561 Faar og 64 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 20 Td.; 9 Selvejergaarde med 16, 17 Huse med 4 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 245 (1801: 124, 1840: 163, 1860: 171, 1880: 193), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomh., 49 af Jordbrug, 105 af Fiskeri, 13 af Industri, 14 af Handel, 7 af Skibsfart, 6 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hansted* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1898), Hotel, Strandkontrollørbolig og *Hanstholm Fyr*, et hvidt, elektrisk Lynfyr (hvert 10. Sekund Trelyn), der vises fra et 72 F. højt, ottekantet Taarn af Granit; Flammens Højde o. Havet er 209 F., 66 M., Lysvidden 5 Mil; men Lysevnen er $12^1/_2$ Mil, og Lysningen kan ses omtr. 20 Mil borte. Ved Fyret er der Fyrmesterbolig, Signal- og Telegrafstation samt

Taagesignal (to Sirener) og Fare-Signalstation for Fiskere. Byen *Nørby*. *Hanstedmølle Huse* (to i Rær S.). *Gaarddal*, Huse. Ved Roshage *Hanstholm* (Hanstedholm) *Redningsstation*. Gaarden *Baadsgd.*

Fiskeriet har stor Betydning. Ifl. Fiskeriberetningen 1897-98 var der paa Hanstholm (Rær. Vigsø og Hansted S.) 80 Fiskere, der med 15 aabne Havbaade og 51 mindre Baade fiskede — især Kuller, Torsk og Flynder, men ogsaa Makrel, Sild og Hummer — for en Værdi af 30,913 Kr.

Hansted S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 559. Lægd. Kirken tilhører en Del af Beboerne.

Den lille *Kirke*, der bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N., er oprindl. opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre, men for største Delen ombygget 1862 med Benyttelse af det gamle Materiale; samtidig opførtes Vaabenhuset, af Mursten. Norddøren er bevaret; et oprindl. Vindue ses i Koret; Korbuen er ogsaa oprindelelig. Kirken har Bjælkeloft. Paa Skibets Sydside er der paa en Sten indhugget et Skib. Altertavle i Empirestil med et nyere Maleri (den korsfæstede), af Wørmer. Granitdøbefont med to Løver paa Kummen. Ny Prædikestol. Klokken bæres af to Piller paa Korets Østmur.

Hanstholm (Rær, Hansted og Vigsø Sogne) har tidligere været en Ø, der har været skilt fra det øvrige Land ved et Sund, som strakte sig fra Lønnerup Vig over Hillerslev og Kaastrup til Tved, hvor det delte sig i to Arme, en, der gik mod N. over Vigsø til Havet, medens den anden gik S. om Holmen mod V. I Lavningen, som tydelig ses, skal der være fundet Rav og Østersskaller, et Skibsanker m. m. Baadsgaard, der ligger paa Sydsiden af Hanstholmen, har sit Navn af, at der derfra i gamle Dage var Overfart til Thy.

Hanstholm Fyr er opf. 1843 som det første Linsefyr i Danmark; 1887-89 blev det omdannet til elektrisk Fyr, det eneste i Danmark (for 262,000 Kr.; det gamle Linsefyr blev anbragt i Fornæs Fyr). Fyret, der tændtes første Gang $^{16}/_{10}$ 1889, er det stærkest lysende Fyr i Landet; Lysstyrken er 20 Mill. Spermacetlys.

Vigsø Sogn, Anneks til Rær, omgives af dette, Tved, Enklaver af Hillerslev S. og Hjardemaal Sogn samt Vesterhavet (Vigsø Bugt). Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil N. for Thisted. De i Midten højtliggende, mod N. brat skraanende Jorder ere skarpsandede; over Halvdelen af Arealet dækkes af Hede.

Fladeindholdet 1896: 3108 Td. Ld., hvoraf 337 besaaede (deraf med Rug 153, Byg 27, Havre 123, Kartofler 33), Afgræsn. 532, Brak, Eng m. m. 158, Moser 46, Kær og Fælleder 178, Heder 1701, Flyvesand 24, Stenmarker m. m. 46, Veje og Byggegr. 86 Td. Kreaturhold 1898: 35 Heste, 302 Stkr. Hornkv. (deraf 136 Køer), 953 Faar og 118 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 44 Td.; 14 Selvejergaarde med 32, 30 Huse med 11 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 254 (1801: 209, 1840: 233, 1860: 213, 1880: 236), boede i 53 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomh., 175 af Jordbrug, 19 af Fiskeri, 24 af Industri, 11 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 6 vare under Fattigvæs.

I Sognet Byerne: *Vigsø* med Kirke, Skole, Handelsetablissement, Redningsstation og Statstelefonstation; *Bjerre*. Gaarde og Huse: *Rosholm*, *Hesseldal*, *Tovsgd.*, *Ny-* og *Gl. Overgd.*, *Krægpøth*, *Votborg*, *Søborg*, *Rolighed*, *Degnebakke*. Om Fiskeriet se ovfr.

Vigsø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 561. Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Den lille *Kirke* (ifl. D. Atl. i sin Tid kaldet *St. Peders Kapel*) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. af Limsten og ved senere Ombygninger af Mursten, hvoraf ogsaa den halvrunde Korbue er; Vaabenhuset,

fra Slutn. af 19. Aarh., er af Mursten. Norddøren kan spores; i Koret findes et Par oprindl. Vinduer. Kirken har fladt Bjælkeloft. Altertavlen er en Træflade med et forgyldt Kors; Prædikestol fra Beg. af 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont. I Koret Epitafium over Math. Pedersen Ilum til Vang, † 1778. Klokken, der hænger mellem et Par murede Piller ved Vestgavlen, er fra 1500. I Vaabenhuset nogle Ligsten.

Ifl. D. Atl. (V S. 444) har der i Sognet ligget en Kongsgaard *Vig*. Thorkel Myg skødede 1406 til Dronn. Margrethe den Rettighed, han kunde have i den Gaard Wigh og Wighs Fang med tilliggende Gods og 5 Gaarde, som fordum kaldtes Sæthrichs Gods i Thy. En endnu ældre Gaard, *Søborg* i Thy, nævnt i et Dokum. af 1418, antages ogsaa at have ligget her.

Om Skudehandelen fra Vigsø paa Norge, se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 215, 219 og 247. Under Krigen 1807-14 var der Kornmagasiner her til Norges Proviantering.

Nors Sogn omgives af Hansted Sogn, Annekset Tved, Hillerslev Sogn, Hundborg Hrd. (Skinnerup S.), Ø.- og V.-Vandet Sogne samt Vesterhavet. Kirken, mod S. Ø., ligger 1 Mil N. for Thisted. De højtliggende, mod Ø. jævnt skraanende, mod V. mere bakkede Jorder (højeste Punkt Isbjærg, 179. F., 56 M.) ere for Agerjordens Vedk. muldede, med Underlag af Hvidler og Kridt; men omtr. $^1/_3$ af Arealet dækkes af Hede og Klitter. I Sognet ligger en Del af den 1900 anlagte, 1255 Td. Ld. store *Statsplantage Tved* samt flere Søer, saaledes Blegsø, omtr. 70 Td. Ld., Tormaal, 25 Td. Ld., Hykjær 25 Td. Ld., Sokland og største Delen af den 900 Td. Ld. store Nors Sø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Hansted.

Fladeindholdet 1896: 6865 Td. Ld., hvoraf 1397 besaaede (deraf med Rug 300, Byg 213, Havre 532, Bælgsæd 37, Blandsæd til Modenh. 156, Grøntf. 8, Kartofler 120, andre Rodfr. 31), Afgræsn. 1492, Høslæt, Brak, Eng m. m. 527, Have 7, Moser 66, Kær og Fælleder 12, Heder 2380, Flyvesand 642, Stenmarker m. m. 118, Veje og Byggegr. 109, Vandareal m. m. 114 Td. Kreaturhold 1898: 219 Heste, 1113 Stk. Hornkv. (deraf 471 Køer), 1415 Faar og 354 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 260 Td.; 64 Selvejergaarde med 223, 88 Huse med 37 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 806 (1801: 511, 1840: 596, 1860: 729, 1880: 853), boede i 172 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomhed, 568 af Jordbr., 16 af Fiskeri, 112 af Industri, 8 af Handel, 22 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nors* med Kirke, Præstegd., Skole og Biskole, Forsamlingshus (opf. 1875), Missionshus (opf. 1896) og 2 Møller (Nors og Vindbjærg); *Vorring*; *Hinding* med Skole. *Lek*, *Nors Havreland* og *Skaaruphede*, Huse. Hovedgaarden *Søgaard* har $18^1/_2$ Td. Hrtk., 700 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 400 Hede og Klit, Resten Ager. Andre Gaarde: *Øster-Skaarup*, *Skibstedgd.*, *Diggaard*, *Øregd.*, *Neder-Hindinggaarde*, m. m.

Nors S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- (Thisted) og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 563. Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Kirken (se Vignetten S. 231) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Kapel ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Taarnet, med firsidet, pyramideformet Tag, er ligeledes af Granit, efter Sigende ombygget 1796 af Materiale fra den nedbrudte Torup Kirke (dens Kirkegaard ses endnu). Paa flere Sten i Taarnet er der indhugget Figurer (deribl. et Vaaben med Tavlbrædt), ligesom der i Kirkens Ydermure er indsat Ligsten, deribl. en fra tidlig Middelalder (se *Løffler*, Gravst. Pl. XII). Norddøren og nogle af de oprindl. Vinduer ere bevarede; i Vestgavlen en Granitportal. Vaabenhuset (tidligere hvælvet) er af Munkesten. Skib og Kor, hvis Bue bæres af profilerede Gesimser, have fladt Loft. Kapellet (tidligere Sakristi), med Hvælving og blindingsprydet Gavl, er væsentlig af Granit. Kirkens Sydside er til Dels ombygget 1890-91. Alterbord af Granit med Relikviegemme; Altertavlen i en romansk Ramme (Arkitekt:

F. Uldall) er malet 1884 af A. Dorph (Opstandelsen). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdobefont med Kumme i Firkløverform. I Kapellet staar en af et forgyldt Gitter omgiven Kiste; paa Væggen hænger et Epitafium over Oberst Thom. Thomsen til Ullerupgd., † 1749. Under Kapellet er der Gravhvælving, hvori ere begravede flere af Søgaards Ejere. Series pastorum.

Søgaard ejedes 1400 af en Fru Kirsten, 1482 af Lars Johansen Rød, 1494 af Niels Rød, 1516 af Anne Ovesdatter, Lars Johansens Efterleverske, og hendes Sønner Joh. og Ove Lauridsen og Svigersøn Erik Spend, sidstnævntes Enke Fru Anne 1540, hendes Søn Anders Spend 1536, Ove Lauridsen Rød 1541, Hans Ovesen Rød 1572, Niels Stygge 1568 (ved Rettertingsdom af 1604 tildømtes den Mogens Juel, † 1605, som Kautionist for den dav. Ejer Niels Stygge), Christen Prip 1609, hvis Søn Iver Prip 1625 solgte S. til Otte Lunov, men 1627 købte den tilbage for atter 1629 at sælge den, nu til Chrf. Gersdorff. Siden tilhørte den Erik Juel og efter ham Jørgen Lykke (da 28 Td. Hrtk.). 1701 blev den (21 Td. Hrtk.) af Mette Olufsdatter, sl. Assessor Henr. Jørgensens til Visborggd., tilskødet Provsten i Refs Hrd. Peder Nielsen, † 1719, hvis Enke Martha Andersdatter Lyngby 1724 solgte S. til Bertel Langballe til Nebel, † 1744. Derefter beboedes den af Bønderfolk og blev delt; 1805 blev den atter samlet. Senere ejedes den i mange Aar af P. Holst; 1883 gik den for 130,000 Kr. over til Sønnen Christen S. H., som nogle Aar efter mageskiftede den til Jens Nielsen fra Mors; kort efter gik den over til Sagfører O. Lykke i Thisted, der 1897 solgte den for 100.000 Kr. til de nuv. Ejere Hagensen til Ullerupgd. og Svend Boyer af Skinnerup. — Hovedbygningen, een Længe af Grundmur, er opf. 1858. V. for den nuv. Gaard ses Antydning af Grave, ligesom der skal være fundet Bygningsrester, der tyde paa, at Gaarden er brændt.

Mogens Borre i *Hinding* nævnes 1468. 1599 oplod Claus Mund til Kongen sin Hustru Kirsten Harbous Arvegods, *Worminggaard* i Nors S.

Den i D. Atl. omtalte *St. Eline Sten* — en Helleristningssten fra Oldtiden med skaalformede Fordybninger — findes næppe mere.

S. for Nors er fredlyst en Gravhøj, *Thorshøj*.

Egnen er rig paa de for Kridtlagene (særlig hvor disse træde nær til Overfladen) ejendommelige Jordfaldshuller (se S. 198), der staa i Forbindelse med underjordiske Huler (smlgn. Karstdannelsen i Østerrig). Det er disse Jordfaldshuller, der bevirke de mærkelige Fænomener ved den dybe, fiskerige *Nors Sø* (45 F. o. Havet), paa hvis Bund, ligesom ved Strandkanten, der findes saadanne Huller, der virke som underjordiske Hæverter, saa at Søen snart kan være næsten udtørret, snart, naar de underjordiske Kanaler tilstoppes, kan have en saa høj Vandstand, at de omliggende Jorder oversvømmes. I 19. Aarh. ere flere Dele af Søen, der har gaaet helt op til Kirkegaarden, og som siden 1835 har Afløb (Nors Aa) til Vesterhavet gennem en gravet Rende, tørlagte.

Tved Sogn, Anneks til Nors, omgives af dette, Hillerslev, Kaastrup, Hundstrup, Hjardemaal, Vigsø, Rær og Hansted Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. for Thisted. De højtliggende og bakkede Jorder (Rosbjærg, 157 E., 49 M.) ere i det hele stærkt sandblandede; den vestl. Del er opfyldt af Hede og Flyvesand; mod Ø., hvor *Storaa* løber, findes en større Kærstrækning, hvori Gasbjærg, 39 F., en helt jævn, omtr. 2 Td. Ld. stor, mulddækket Kridtbakke, ligger. En Del af Statsplantagen Tved (se S. 236). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Hansted.

Fladeindholdet 1896: 3765 Td. Ld., hvoraf 756 besaaede (deraf med Rug 259, Byg 126, Havre 228, Bælgsæd 23, Blands. til Modenh. 35, Grøntf. 10, Kartofler 72), Afgræsn. 974, Høslæt, Brak, Eng m. m. 509, Haver 3, Moser 123, Kær og Fælleder 99, Heder 981, Flyvesand 241, Veje og Byggegr. 73, Vandareal 5 Td. Kreaturhold 1898: 114 Heste, 565 Stkr. Hornkvæg (deraf 234 Køer), 969 Faar og 184 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 105 Td.; 29 Selvejergaarde med 83, 49 Huse med 20 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 402 (1801: 252, 1840: 332, 1860: 361, 1880: 358), boede i 89 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 292 af Jordbr., 23 af Industri, 10 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet *Tved Kirke* med Skole, ved Landevejen, og Byerne: *Sønderby*

og *Nørby*, begge ved Landevejen; desuden en Del af *Ballerum* (Resten i Kaastrup S.) med Skole og Mølle. *Havreland*, Gde. og Huse. Gaarde: *Smedegaarde*, *Skjelsgaard* med Mølle, *Langgaard*, *Kjærgaard* m. m.

Tved S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 562. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken, ejendommeligt beliggende i Klitten, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere af de oprindl. Vinduer og Nord- og Syddøren (sidste tilmuret) ere bevarede. Taarnet med Pyramidetag, forneden væsentlig af Granit, foroven af Mursten (med Aarst. 1773 og 1799 samt Bogstaverne P K D B.), og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavle i Renæssancestil fra 1686; Prædikestol fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont med Dyre- og Planteornamenter paa Kummen. To Gravtræer i Taarnrummet med rige Udskæringer, ere nu forsvundne. I Vaabenhusets Gulv to romanske Ligsten med Korsfigurer. Klokke fra 1498. (Se Ill. Tid $^{5}/_{12}$ 1875).

Skjelsgaard tilhørte 1429 Vestervig Kloster. — *Kjærgaard* i Tved nævnes 1462. — 1660 nævnes Laur. Lunov til *Søndertved*.

Vester-Vandet Sogn omgives af Annekset Ø.-Vandet og Nors Sogn samt Vesterhavet og Hundborg Hrd. (Vang, Enklave af Hundborg S., Sjørring og Thorsted S.). Kirken, mod S. Ø., ligger $1^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Thisted. De mod Ø. temmelig højtliggende, mod V. skraanende Jorder ere sandede med Lerblanding, paa sine Steder med Rødler, Kalk og Al i Underlaget. I Sognet ligger den 603 Td. Ld. store *Vilsbøl Statsplantage*, anlagt 1892 paa et Kalkbjærg med Klitter, og en Del af Statsplantagen Vandet (se S. 251) samt en Del af *Nors Sø* (se S. 237) og det meste af *Vester-Vandet Sø*, omtr. 650 Td. Ld. Store Strækninger mod V. dækkes af Hede og Klit. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Klitmøller.

Fladeindholdet 1896: 6259 Td. Ld., hvoraf 688 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 101, Havre 275, Bælgsæd 10, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 69, Grøntf. 3, Kartofler 95, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 636, Høslæt, Brak, Eng m. m. 452, Haver 7, Skov 605, ubevokset 200, Kær og Fælleder 106, Heder 1420, Flyvesand 2009, Stenmarker 82, Veje og Byggegr. 54 Td. Kreaturhold 1898: 117 Heste, 624 Stkr. Hornkv. (deraf 286 Køer), og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 127 Td.; 23 Selvejergaarde med 100, 88 Huse med 21 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 788 (1801: 575, 1840: 712, 1860: 672, 1880: 709), boede i 156 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomhed, 259 af Jordbr., 256 af Fiskeri, 78 Industri, 33 af Handel, 26 af Skibsfart, 54 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Vandet*, ved Landevejen, med Kirke; *Agerholm* med Præstegd., Skole, Mølle og Statstelefonstation; Fiskerlejet og Ladepladsen *Klitmøller* — 1. Febr. 1890: 98 Huse og 461 Indb. (1801: 336, 1880: 372) —, beliggende ved en lille Bugt af Havet ved det fremspringende Punkt Ørhage, med Kirke, Skole, Stampemølle, Vandmølle, Badehotel, Toldassistentbolig, Redningsstation, Fare-Signalstation for Fiskere og Statstelefonstation; ved Klitmøller staar en Baake; paa Ørhage „Klitmøller Ledefyr". *Tørvekjær Huse*, *Bleghule*, Huse. *Skaarupgaard* har $16^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. (deraf omtr. 6 i Ø.-Vandet og Nors S.), omtr. 250 Td. Ld. Ager, 100 Td. Ld. Hede ved Gaarden og en Del Klit i Statsplantagen V.-Vandet. Andre Gaarde: *Nebel*, *Vilsbøl*, *Tanderup*, *Tøfting*, *Engholm*, m. m. Overplantørboligen *Søholt* i Vilsbøl Plantage.

Fiskeriet beskæftigede ifl. Fiskeriberetn. 1897-98 102 Fiskere, der med

14 aabne Havbaade og 60 mindre Baade fiskede (Kuller, Torsk, Helleflynder, Makrel og Hummer) for en Værdi af 23,546 Kr.

V.-Vandet S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- (Thisted) og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 567. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken, fordum indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor (udv. ud i eet, men indv. adskilte ved Korbuens Mur) med Apsis og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor med Apsis, er fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel (Vestgavlen er dog af Mursten). Skibet har Bjælkeloft, Koret og Apsis Hvælvinger (ommurede i Nutiden). Af Norddøren og de oprindl. Vinduer findes kun faa Spor; Syddøren er bevaret i det senere, af Mursten tilbyggede Vaabenhus. Flere Sten i Murene have fordybede Mærker (en Sten med Triskele, se *Løffler*, Uds. osv. S. 22). Smukt Alterbord af Granit med en mægtig Dækplade (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 242). Ny, udskaaren Altertavle i romansk Stil fra 1882 (efter Tegn. af Arkit. Uldall). Granitdøbefont. Prædikestol i senere Renæssancestil. I Skibet to Lysekroner, den ene fra 1552 er en Kopi (Originalen i Nationalmus.), den anden ophængt over Bertel Langballe til Nebel, † 1744, og Hustru, af deres

Højgruppe ved Vester-Vandet.

Børn. I Apsis Marmorligsten med Portrætfigurer over Kjeld Krabbe til Nebel, † 1550, Hustru og Søn Jak. K. I Korbuen Mindetavle over Mikkel Langballe til Nebel, † 1711, og Hustru. I Koret Epitafium over Provst Peder Knudsen Riber, † 1765, og Hustru. Klokken, i en Træstabel paa Kirkegaarden, er støbt 1462 til „St. Nicolai Kirke i Vestervandvid, da Johs. Torkildsen var Sognepræst". Paa Kirkegaarden Ligsten over Provst Nicolai Eeg, † 1819, og Hustru.

Klitmøller Kirke, der bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus mod S., er opf. 1871-72 af røde Mursten væsentlig i Spidsbuestil efter Tegn. af Murermester Hyldahl, Thisted. Altertavlen (Christus stiller Stormen) er malet og skænket af Dronn. Louise. Messingalterstagerne ere 1589 skænkede til Thisted Kirke af Anders Nielsen og Hustru Maren Griis; Døbefadet er ogsaa fra Thisted Kirke. Paa Kirkegaarden Mindesmærke over Barken Slejpners Besætning og 4 Fiskere, der druknede Nov. 1892.

Nebel, tidligere en Hovedgaard, blev 1376 af Biskop Svend af Børglum og en Del Riddere og udnævnte Voldgiftsmænd tilkendt Ebbe Strangesens Enke Elina og benævnes da Nybbyl (Suhms Hist. af Danm. XIV. S. 31 flg.). Imidlertid angives N. ogsaa at have været Stamsædet for den Slægt Friis, der førte et paa en Bjælke siddende Egern, idet Ratlof Friis, der levede 1334, hans Søn Johan F. 1370, dennes Søn Ratlof F., † 1463, og hans Søn Godske F., † 1495, skulle have ejet den. 1546 nævnes Kjeld Krabbe til N., der vilde fratage Vester-Vandet Kirke St. Nicolaus Mølle. Senere ejedes den af den ødsle Fru Elsebe Skram, Esge Billes, men 1633 var den delt i to Gaarde, Vester N. og Øster N., og blev da af Gunde Lange solgt til Niels Harbou. † 1649, hvis Enke Anne Lunov ejede N. endnu 1667. Datteren Ingeborg Harbou

ægtede en Kornet Joh. Addesen v. Buchfeldt, der 1675 solgte N., maaske til Mikkel Langballe, som ejede Gaarden 1682 og 1708 skødede N. Sædegaard (11 Td. Hrtk.) til sin Søn Bertel L., † 1744, hvis Søn Student Hans Nic. L. 1746 skødede N. (formedelst Sandflugt modereret til 7 Td. Hrtk.) med 2 Huse for 300 Rd. til Provsten Peder Knudsen Riber, † 1765, hvis Enke Petronelle Kirst. Søltoft 1779 solgte N. (11 Td. Hrtk.) for 1500 Rd. til sin Broder Johs. Chr. Søltoft. 1791 ejedes den af Jens Christensen Seegaard, der 1792 ved Auktion solgte den for 1800 Rd. til Peder Taabel.

Nebel, *Vilsbøl* og *Agersbøl* vare Byer, der ere blevne ødelagte af Sandflugten.

Fra *Klitmøller*, der med sine Møller ligger ejendommeligt mellem Klitterne, har der i sin Tid været drevet betydelig Skudehandel (se S. 204). Det første Aktstykke, hvori denne Handel omtales, er en Ansøgning fra K. og Strandmændene paa Hanstholm af 1665, hvorefter Handelen bevilges dem ifl. kgl. Brev af $^{24}/_{9}$ 1666. Denne Handel, især paa Hamburg og Norge, var i sin Tid lige saa stor, om ikke større end den, der dreves fra Thisted. Endnu 1769 havde K. 13 Skuder, ved Beg. af 19. Aarh. var der 7, 1841 6, og nu er Handelen helt ophørt; hvad der især gjorde det af med den, var først Krigen 1807-14 og dernæst Aggerkanalens Aabning, da det blev ulige lettere at føre Varerne til Thisted (se anførte Artikel i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 211 flg.).

Ved Vester-Vandet er der fredlyst 16 anselige Gravhøje; 9 af dem udgøre en særdeles smuk samlet Gruppe, 3 andre ligge paa Række tæt sammen.

Øster-Vandet Sogn, Anneks til V.-Vandet, omgives af dette og Nors Sogn samt af Hundborg Hrd. (Skinnerup og Torsted S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^{3}/_{4}$ Mil N. V. for Thisted. De særlig mod N. noget højtliggende Jorder ere for det meste sandblandede, ofte med Ler. Nogen Hede mod S.; lidt af Statsplantagen Vandet (se S. 251). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Klitmøller.

Fladeindholdet 1896: 1966 Td. Ld., hvoraf 679 besaaede (deraf med Rug 118, Byg 71, Havre 291, Boghvede 28, Bælgsæd 6, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 89, Kartofler 51, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 548, Høslæt, Brak, Eng m. m. 255, Skov 31, Heder 392, Flyvesand 36, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 70 Heste, 412 Stkr. Hornkvæg (deraf 122 Køer), 637 Faar og 92 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 113 Td.; 16 Selvejergaarde med 106, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 234 (1801: 134, 1840: 167, 1860: 205, 1880: 258), boede i 41 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 120 af Jordbr., 5 af Gartneri, 48 af Industri, 1 af Handel, 44 af forsk. Daglejervirks., og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Øster-Vandet*, ved Landevejen, med Kirke og Skole. *Holme*, Gde.; *Hjardalshuse*. *Sandgaarde*.

Ø.-Vandet S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 566. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre (Gavlene ere dog nu af Mursten). Syddøren er bevaret, Norddøren tilmuret; der er Spor af de oprindl. Vinduer paa Nordsiden. Vaabenhuset, af Mursten, er senere tilbygget. Kirken har Bjælkeloft. Alterbilledet (Kopi af C. Blochs: Opstandelsen, i Jakobskirke, Kbh.) er malet 1899 af A. C. Andersen i Thisted. Granitdøbefont. Prædikestol i senere Renæssancestil. I Skibet en Lysekrone fra 1797. Klokken hænger i en Stabel ved Vestgavlen. I Korgavlen en middelalderlig Ligsten med Kors og en menneskelig Figur paa hver Side.

Ved Ø.-Vandet er fredlyst den 10 F. høje *Vigshøj*.

Hillerslev Sogn omgives af Nors og Tved Sogne, Annekset Kaastrup, Hundstrup, Sennels Sogn og Hundborg Hrd. (Thisted Landdistr. og Købstadjorder og Skinnerup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^{3}/_{4}$ Mil N. N. Ø. for Thisted. De overvejende højtliggende og bakkede Jorder (Højbjærg, 157

F., Kløvenhøj, 156 F., 49 M.) ere meget forskellige, dog er Kalk og Ler fremtrædende Bestanddele. Gennem Sognet løber *Storaa*. Til Sognet høre et Par Enklaver mod N. mellem Hjardemaal og Vigsø Sogne. Gennem den østl. Del gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 5921 Td. Ld., hvoraf 2346 besaaede (deraf med Rug 347, Byg 460, Havre 894, Bælgsæd 59, Frøavl 7, Blandsæd til Modenh. 281, Grøntf. 27, Kartofler 208, andre Rodfr. 61), Afgræsn. 1279, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1194, Haver 12, Skov 10, Moser 261, Kær og Fælleder 94, Heder 509, Flyvesand 85, Stenmarker m. m. 7, Veje og Byggegr. 107, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1898: 401 Heste, 1776 Stkr. Hornkv. (deraf 770 Køer), 1473 Faar og 740 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 384 Td.; 109 Selvejergaarde med 328, 158 Huse med 52 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1320 (1801: 684, 1840: 978, 1860: 1187, 1880: 1370), boede i 300 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat.

Hillerslev Kirke.

Virksomh., 998 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 176 af Industri, 2 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store Hillerslev* (1250: Hyldæslef, 1406: Hildersløvæ) med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Lille Hillerslev*; *Skovsted* med Skole; *Kjeldstrup* med Dobbeltskole og Fattiggaard for Hillerslev-Kaastrup Komm. (Plads for 25 Lemmer); *Brund*. *Kanstrupgde*., *Kortegde*., *Jensbygde*., *Oddershede*, Gd., *Kappelgd*., *Kilsgd*., *Engbjærggd*., *Melgd*., *Skovstedlund*, Gd. *Bro Vandmølle*, ved Landevejen. *Dyssemølle*.

Hillerslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- (Thisted) og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 554. Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Den anselige, høje *Kirke*, fordum indviet til St. Peder, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra

romansk Tid af hugne Granitkvadre. De oprindelige Vinduer ses paa Nordsiden (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 265); begge Dørene ere bevarede, Norddøren tilmuret. Skib og Kor have Bjælkeloft. Særlig interessant er Apsis, hvis udv. Mur ved Halvsøjler og Lissener deles i 5 Felter, som hvert sluttes af 2 Rundbuer; paa Grund af Brøstfældighed blev Apsis ombygget 1886 (Arkitekt: F. Uldall). Granitkorbuen har et Mandehoved under den profilerede Gesims. Ved en Restauration 1890-91 (Arkitekt: Wiinholt) blev bl. a. Sydmuren omsat. Det anselige Taarn, med blindingsprydede Gavle, forneden af raa og huggen Kamp, foroven af Munkesten (ligesom Trappetaarnet mod N.), er tilføjet i den senere Middelalder; det tidligere hvælvede Underrum har ind til Skibet haft en høj Spidsbue. Granitalterbordet bestaar af en rund Pille, over hvilken en mægtig Dækplade. Altertavlen er i Barokstil (i Skibet hænger Midtpartiet af en katolsk Tavle i gotisk Stil, ligesom flere Figurer fra samme findes i Kirken). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Et Gitter i s. Stil med udskaarne Figurer af Peter og Paulus skiller Skibet fra Koret. Den store Klokke har Iver Krabbe til Albæk, Befalingsmand paa Mariager Kloster, ladet støbe 1641. I Taarnets Mure sidder et Par middelalderlige Ligsten, deriblandt en med Kors og adeligt Skjold, den ældste hidtil kendte (vistnok fra Midten af 13. Aarh.), der bærer et saadant; tillige har den Runeskrift og Munkebogstaver med Navnene Thorkil og Margrethe (se *Thorsen*, Runemindesmærker II S. 201, *Løffler*, Gravst. S. 15 og Pl. XII, og Aarb. f. n. Oldk. 1887 S. 113).

Kirken blev 1454 af Chr. I overladt til Mariager Kloster, og den tilhørte det længe efter. Aar 1631 og 1634 omtales den som meget brøstfældig.

Hillerslevhus (se Vald. Jrdb., udg. af O. Nielsen, S. 123) var tidligere et Slot, der (1406 og 1408) tillige med Ørum Slot forlenedes af Dronn. Margrethe til Niels Strangesen; 1423 var Hr. Henr. Knudsen Gyldenstierne Høvedsmand paa denne Borg, der sagtens er ødelagt under de følgende Bondeoprør. Stedet, hvor den har staaet, paavises endnu tæt ved Hillerslev i et Voldsted, „Store Vold" eller „Margrethevold"; det bestaar af en større og en mindre Banke, adskilte ved og omgivne af sidt Engdrag.

Kortegaard ejedes 1491 af Børglumbispen.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. ved St. Hillerslev de 3 „Galgehøje" (tidligere har der været en 4. „Galgehøj"), og ved Lille H. den 10 F. høje „Tinghøj", hvorved Herredstinget muligt har været holdt (ved Sønderby i Tved Sogn ligger dog ogsaa en „Tinghøj").

Kaastrup Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Hillerslev, omgives af dette, Hundstrup og Tved Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. N. Ø. for Thisted. De temmelig jævne Jorder ere ret gode, muldlerede. Gennem Sognet løber *Storaa* med dens Biaa *Lilleaa*. Mod N. har Sognet et Enklave.

Fladeindholdet 1896: 1253 Td. Ld., hvoraf 340 besaaede (deraf med Rug 45, Byg 76, Havre 132, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 42, Kartofler 24, andre Rodfr. 7), Afgræsning 239, Høslæt, Brak, Eng m. m. 355, Moser 70, Kær og Fælleder 81, Heder 133, Veje og Byggegr. 26, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 84 Heste, 346 Stk. Hornkvæg (deraf 140 Køer), 358 Faar og 116 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 79 Td.; 14 Selvejergaarde med 68, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 206 (1801: 167, 1840: 165, 1860: 179, 1880: 201), boede i 41 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomhed, 129 af Jordbr., 28 af Industri, 17 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kaastrup* med Kirke og Skole; en Del af *Ballerum*. Gaarde: *Nedergd.* ($10^5/_8$ Td. Hrtk., 300 Td. Ld., hvoraf 200 Eng og Hede, Resten Ager), *Bisgd.*, *Kirkegd.* og *Knakkegd. Kaastrup Mølle.*

Kaastrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 564. Lægd Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre; Murene ere senere forhøjede med 3-4

Skifter af Mursten. I Korets Østmur et oprindl., nu tilmuret Vindue, i dets Sydmur en Sten med et Menneskehoved i Relief (se *Løffler*, Gravst. Pl. XIII); Skib og Kor have fladt Loft. Alterbord af Granit, med Relikviegemme. Altertavle i Renæssancestil, med en 1900 malet Kopi af C. Blochs Vandringen til Emaus. Granitdøbefont. Prædikestol og Stolestader fra Chr. V's Tid. Stort Krucifiks paa Nordvæggen. Foran Alteret Ligsten over Slotsskriver paa Ørum Slot og Ejer af Nedergaard Anders Pedersen, † 1665.

Kirken hørte i ældre Tid til Mariager Kloster; 1630 omtales den som meget brøstfældig; 1633 udgik Kongebrev om, at den efter endt Reparation (bekostet af Kirkerne i Vendelbo Stift) skulde vedligeholdes af sine egne Midler.

Nedergaard var tidligere en Hovedgaard, der 1490 ejedes af Jep og Lasse Bild og, som det synes, 1568 af Eiler Lykke. Se under Kirken.

Sennels Sogn omgives af Hillerslev Sogn, Hundborg Hrd. (Thisted Landdistr.) og Limfjorden med Lønnerup Fjord, hvis yderste Del kaldes Hovsørhavn. Kirken, mod S., ligger $^3/_4$ Mil Ø. for Thisted. De især mod Ø. højtliggende Jorder (Hov Aas, 140 F., 44 M.) ere meget forskellige, dog i det hele frugtbare. Lidt Skov. Gennem den nordvestl. Del gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 3950 Td. Ld., hvoraf 1766 besaaede (deraf med Rug 232, Byg 349, Havre 696, Spergel 13, Blandsæd til Modenh. 115, Grøntf. 24, Kartofler 289, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 925, Høslæt, Brak, Eng m. m. 655, Haver 20, Skov 100, ubevokset 49, Kær og Fælleder 46, Heder 231, Stenmarker m. m. 69, Veje og Byggegr. 88 Td. Kreaturhold 1898: 253 Heste, 1217 Stk. Hornkv. (deraf 570 Køer), 879 Faar, 654 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 288 Td.; 55 Selvejergaarde med 254, 80 Huse med 34 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 885 (1801: 416, 1840: 619, 1860: 765, 1880: 890), boede i 183 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed., 564 af Jordbr., 43 af Fiskeri, 105 af Industri, 2 af Handel, 17 af Skibsfart, 69 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sennels* (1406: Sælnæs, 1446: Seels) med Præstegd., Skole og Biskole, Forsamlingshus (opf. 1886) og Sparekasse (opr. $^{11}/_6$ 1879; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 65,245 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 3981 Kr., Antal af Konti 371); *Hov*, ved Lønnerup Vig, med Skole; *Malle* (1406: Malgh); *Hundal.* Hovedgaarden *Ullerupgaard* har $18^5/_8$ Td. Hrtk., 187 Td. Ld., hvoraf 46 Eng, 1 Skov, Resten Ager. Hovedgaarden *Nørre-Ullerupgaard* har $17^1/_4$ Td. Hrtk., 160 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Gaarden *Momtoft* har 29 Td. Hrtk., 305 Td. Ld.. hvoraf 25 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Gadegd.* ($8^3/_4$ Td. Hrtk., 94 Td. Ld.), *Hundalsbakkegd.*, *Knudegaard*, m. m.

Sennels S., en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 555. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd uden for Sognet.

Kirken, fordum indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Taarnet, fra den senere Middelalder, er af Mursten. Skibet har fladt Loft; Kor, Taarnrum, Sakristi og Vaabenhus ere overhvælvede. Alterbord af Granit med Relikviegemme, hvori en Blyæske med en Pergamentstrimmel med Paaskrift fra 1728 og Præsten Friedenreichs Navn. Altertavle og Prædikestol udskaarne i Barokstil. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme med Planteornamenter, samt Rebsnoninger og Menneskehoveder paa Foden. I Skibet to Messinglysekroner fra 1703 og 1761. I Sakristiet, under hvilket Begravelse for Ullerupgd.'s Ejere, et Krucifiks; et lignende, men større, hænger over Korbuen. I Skib og Kor findes Kalkmalerier fra omtr. 1500, restaur. 1885 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 43).

Ullerup hed oprindl. *Vollerupgaard* og tilhørte 1458 Niels Pallesen Kirt, der 1459 solgte sin Gaard „Oppogrund" i Sennels S. til Dueholm Kloster. U. tilfaldt derefter hans Søn Henning K. 1511, hvis Enke Karen Eriksdatter Løvenbalk ogsaa ejede Gaarden. Deres eneste Søn druknede i Skjern Aa. 1543 ejedes U. af en vis Thomes Madsen og 1580 af Christen Basse. En flg. Ejer var Hans Dyre, † 1655, med hvis Datter Karen D. Niels Arenfeldt tilgiftede sig Gaarden. Deres Datter Anne Arenfeldt, Claus Pors' Efterleverske, fik 1668 af sin Moder Skøde paa U. (128 Td. Hrtk.), som hun endnu ejede 1674. Deres Sønner Claus Herluf og Hans Axel Pors trættedes om Gaarden, som de delte i Nørre- og Sønder-U. I den første (22 Td. Hrtk.) fik Enevold Berregaard m. fl. 1681 Indførsel for 893 Rd., C. H. Pors skyldte dem, og Berregaard solgte 1713 halve U. (32 og 137 Td. Hrtk.) for 6508 Rd. til Mour. Kønig Lælius, † 1732, hvis Enke Anne Elisabeth Hofgaard 1733 ægtede Kapt. Thomas Thomsen, † 1749; Enken døde 1755, hvorefter N.-U. med Tiender og Gods (35, 48 og 217 Td. Hrtk.) ifl. Testam. kom til hans Broder Justitsr. Jørgen Thomsen, af hvis Fallitbo Lars Toft til S.-U. 1756 købte N.-U. for 14,498 Rd. Sønder-U. ejedes 1694 af Chr. Mortensen Lælius, 1701 af Enken Kirsten Lauridsdatter, 1733 af Sønnen Kancellir. Morten Lælius, hvis Opbudsbo 1740 solgte S.-U. (32, 10 og 200 Td. Hrtk.) for 10,500 Rd. til Lars Andersen Hviid, senere Kommercer., som før 1750 solgte den til Lars Toft, † 1773, der 1756 atter samlede U. Efter Enkens Død 1774 kom U. til Kancellir. Nic. Toft, der 1801 bortsolgte en stor Del af Bøndergodset og 1802 solgte U. (66, 108 og 452 Td. Hrtk.) for 110,000 Rd. til Justitsr. Poul Marcussen til Klæstrup. Senere har den været ejet af Familien Wad, fra hvilken den (44 Td. Hrtk.) ved Auktion 1838 købtes for 18,500 Rd. af Hagensen, i hvis Families Eje den endnu er; nuv. Ejer er P. Hagensens Søn, N. Hagensen. — Hovedbygningen, opf. i 19. Aarh., er i eet Stokv.

Den nuv. *Nørre-Ullerupgd.* er udskilt fra Ullerupgd. af P. Hagensen og solgt 1878 for 120,000 Kr. til Sønnen M. H., hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen er opf. 1876 i eet Stokv. med Kvist til begge Sider og takkede Gavle.

Momtoft ejedes 1662 af Fru Karen Dyre. 1681 blev den (12 Td. Hrtk.) og lidt Gods af Hans Axel Pors pantsat for 692 Rd. til Dr. Laur. Foss og 1691 solgt til Amtsforvalter Jens Hansen i Thisted, der 1698 transporterede den til Peder Thomasen. 1710 blev den ved Auktion solgt til Simon Lund, som 1712 solgte den til Sr. Poul Olesen Drasbech i Klitmøller, † 1721, der 1717 overdrog den til sin Svigersøn Anders Nielsen Raaer, † 1727, hvis Enke Helle Poulsdatter 1728 ægtede Mikkel Sørensen, † 1743, som 1742 solgte M. (10 Td. Hrtk.) for 1200 Rd. til Poul Jensen Tofting, † 1753; 1751 var M. atter en Bondegaard under Ullerupgd., men 1802 blev den af Justitsr. Poul Marcussen solgt til Kancellir. Nic. Toft for 28,750 Rd. Derefter har den været ejet af Neergaard, Breinholt, Refsgaard og fra 1868 af den nuv. Ejer F. Juul Poulsen, der købte den for 50,000 Rd. — Hovedbygningen er opf. 1800.

Malle var 1406 en Gaard, der havde tilhørt Gevert Berlin, hvis Svigersøn Mogens Villadsen da solgte den til Dron. Margrethe. — 1486 nævnes *Bordsgaard* i Sennels S. — I Hov laa fordum en større Gaard, *Hovgaard*, der 1504 tilhørte Iver Nielsen, men siden af Thomes Roed blev afhændet til Økloster.

Ved Malle er der fredlyst en Gravhøj, „Eshøj", ved Hov en anden. I Sognet er der to Langdysser. Paa Knudsbjærg, tæt ved Limfjorden, er der opsamlet flere hundrede Oldsager af Flint, væsentlig fra den yngre Stenalder; der maa her have været en gennem længere Tid benyttet Boplads.

Hov (Ho) *Sogn*, mulig det samme som Sennels Sogn, mulig et særskilt Sogn, nævnes 1471 og 1486.

Hundstrup Sogn, paa Østholmen, omgives af Annekserne Østerild og Hjardemaal, Tved, Kaastrup og Hillerslev Sogne samt Lønnerup Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Thisted. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder (Hesthøj, 73 F., 23 M.) ere gode, dog nogle Steder sandblandede; ved Fjorden og midt gennem Sognet, hvor *Kløvaa* (der løber gennem den lille *Kulsø*) løber, findes en Del Kær. Mod N. Ø. den omtr. 50 Td. Ld. store *Klastrup Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 3341 Td. Ld., hvoraf 759 besaaede (deraf med Hvede

2, Rug 161, Byg 193, Havre 252, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 28, Grøntf. 9, Kartofler 93, andre Rodfr. 17), Afgræsning 672, Høslæt, Brak, Eng m. m. 808, Haver 10, Moser 389, Kær og Fælleder 474, Heder 128, Stenmarker m. m. 22, Veje og Byggegr. 54, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 856 Stk. Hornkvæg (deraf 453 Køer), 746 Faar, 313 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 175 Td.; 35 Selvejergaarde med 154, 44 Huse med 16 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 483 (1801: 336, 1840: 426, 1860: 467, 1880: 492), boede i 92 Gaarde og Huse; Erhverv: 32 levede af immat. Virksomh., 365 af Jordbr., 39 af Industri, 2 af forsk. Daglejervirksomh., 13 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hundstrup* med Kirke, Præstegd. (10 Td. Hrtk.), Skole og Fattiggaard for H.-Østerild-Hjardemaal Komm. (opf. 1872; Pl. for 32 Lemmer); *Klastrup*; *Lønnerup* med Skole; *Kløv*. *Ny-Kløv*, 2 Gde., ved Landevejen. I *Tangrimmen*, den vestl. Del af Sognet, en Del Huse. Hovedgaarden *Kjølbygaard* har omtr. 32 Td. Hrtk., 400 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 4 Have og Plantage, Resten Ager; til Gaarden høre Hundstrup Kirke, $^7/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods („Esdal" i Hjardemaal S.) og en Mølle. Desuden *Hundstrupgd.*, 14 Td. Hrtk., *Klastrupgd.*, m. fl. Mølle paa Kjølbygaards Mark.

Hundstrup S., een Sognekommune med Annekset Østerild, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 556. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjølbygd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en simpel Sokkel. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med hvælvet Underrum, er senere tilføjet, ligesom Vaabenhuset. Skib og Kor have fladt Bræddeloft. Alterbord af Granit, med Relikviegemme, hvori en Blyæske med Helgenben. Altertavlen er et Maleri, Korsfæstelsen; paa Rammen Fr. IV's Navnetræk og Indskr., der melder, at denne Tavle er stafferet, da Hr. Christen Øland var Præst. Granitdøbefont. Alterstager fra 1597. Prædikestolen er skænket 1693 af Enevold Berregaard til Kjølbygd. og Anne Søe til Frøslevgd. Epitafium af Træ over Præsten Broder Brorson, † 1755. Klokken er fra 1492.

Kjølbygaard tilhørte 1405 Hr. Christiern Nielsen, der førte Vinranke-Munkernes Vaaben, 1460 hans Søn Hr. Niels Christiernsen og 1487 dennes Søn Niels Nielsen; senere tilhørte den Kjeld Krabbe til Nebel, hvis Datter Helvig ejede Gaarden 1595 og 1624. Efter hendes Død kom den til hendes Broderdatter Anne Krabbe, g. m. Gunde Lange, og derefter til disses Sønner Hans, Kjeld, Niels og Lukas L., hvilken sidste ejede K. 1668. Dog havde Fru Dorte Daa alt 1666 faaet Indførsel i K. og Gods (38 og 71 Td. Hrtk.) for 4400 Rd., som deres Fader var hendes afg. Ægtefælle Gregers Krabbe skyldig. Dennes Svigersøn Holger Trolle solgte den 1679 til Søren Jensen, men dog skrev ovennævnte Niels Lange sig endnu 1681 til K. 1698 ejedes den af Enevold Berregaard, senere Justitsr. og Borgmester i Thisted († 1731); han fik 1726, da han blev adlet, K. med Tiender og Gods (34, 98 og 368 Td. Hrtk.) oprettet til et Stamhus. Han efterfulgtes af Sønnen, Konferensr. Chr. B. til Borreby, † 1750, der 1741 henlagde Vesløsgd. under Stamhuset, dennes Søn Justitiarius i Højesteret, Geheimekonferensr. Villum B., † 1769, dennes Søn Kmhr. Fr. B., † 1805, som 1797 fik Lov til at sælge Stamhuset og substituere det med en Fideikommiskapital. Dets gamle Hartkornstilliggende var 780 Td.; 1777 taksaredes K. til 34, Bøndergodset 382, Tiender 154, Møllesk. 15. 1804 blev K. med Tiender og Gods (27, 130 og 143 Td. Hrtk.) af Berregaard solgt til hans forrige Forvalter Chr. Overgaard, † 1807. Derefter ejedes den af Birkedommer Vorlemann og Schønau. 1833 blev K. købt af Hans Schou til Abildgaard; senere Ejere have været Lange og A. Karll, hvilken sidste købte den 1855 for 90,000 Rd. og atter solgte den 1875 for 210,000 Kr. til Herredsfuldm. H. R. Andersen († 1894), hvis Enke nu ejer den. — Den hvide, 70 Al. lange, to Stokv. høje, grundmurede Hovedbygning, med Granittrappe op til Beletagen, er opf. ved Midten af 18. Aarh. af Villum Berregaard; i den store Havesal findes to Marmorkaminer med legemsstore oliemalede Portrætter af Borgm. Enev. Berregaard og Hustru Anne Søe; desuden

findes i andre Værelser Silketapeter fra omtr. 1750, Loftsmalerier af fransk Skole, m. m.

Klastrup (Clawstrup) var 1440 en Hovedgaard (dengang liggende i Hjardemaal S.), som Mette Jensdatter, Hr. Lyder Kabels Enke, gav til Dueholm Kloster.

Østerild Sogn, paa Østholmen, Anneks til Hundstrup, omgives af dette, det andet Anneks Hjardemaal, V. Han-Hrd. (Tømmerby og Vesløs S.) og den inddæmmede Vesløs Vejle med Østerild Fjord. Kirken mod S. Ø., ligger $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Thisted. De lavtliggende og jævne Jorder ere meget forskellige, bedst mod S., mindre gode mod N., hvor der er en Del Hede, hvoraf dog meget er beplantet; *Østerild Statsplantage*, 1285 Td. Ld., anl. 1888. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Thisted.

Fladeindholdet 1896: 4874 Td. Ld., hvoraf 796 besaaede (deraf med Rug 169, Byg 194, Havre 244, Blandsæd til Modenh. 42, Grøntf. 10, Kartofler 120, andre Rodfrugter 13), Afgræsning 670, Høslæt, Brak, Eng m. m. 593, Have 6, Skov 770, ubevokset 537, Moser 72, Kær og Fælleder 238, Heder 1111, Veje og Byggegr. 79 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 811 Stkr. Hornkv. (deraf 380 Køer), 1065 Faar og 294 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 130 Td.; 35 Selvejergaarde med 98, 93 Huse med 29 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 720 (1801: 442, 1840: 652, 1860: 636, 1880: 745), boede i 163 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 389 af Jordbr., 10 af Gartneri, 23 af Fiskeri, 117 af Industri, 31 af Handel, 102 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Østerild* (1268: Høstrold, Høstrild), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Kro, Andelsmejeri (*Nordthy*), Savmølle, Mølle; *Vesterby*; *Sønderby*; *Havland* med Mølle; *Hovsør* (udt. Hwosser; 1377: Hoozhøør; Hoxer), med Havn; *Tovsig* med Skole. *Havør Huse*; Gaarde: *Abildhave*, *Vestergd.*, *Spanggd.*, *Søndergd.*, *Dalgd.*, *Abildgd.*, m. m.

Østerild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 557. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Flere af de oprindelige Vinduer ere bevarede. Taarn og Vaabenhus ere senere tilføjede. Taarnrummet er overhvælvet, Skib og Kor have fladt Loft. Altertavlen er et Maleri (Nadveren) af Marinemaler Carstensen fra 1878. Alterbord af Granit, med Relikviegemme. Romansk Granitdøbefont. Paa Nordmuren i Skibet et Krucifiks.

Vestergaard ejedes 1596 af Jfr. Maren Kjeldsdatter Krabbe fra Nebel.

Hovsør, ved den lille Indskæring Hovsørhavn, der danner Indløbet til Lønnerup Fjord, har tidligere haft Betydning ved sin Havn. I 15. og Beg. af 16. Aarh. toge flere Borgere fra Thisted Bopæl der paa Grund af den gode Havn, og lang Tid var den Thisteds Medbejler. I et af Fred. I 1532 udstedt Privilegium (se Fr. I's Registr. S. 302) hedder det, „at Borgerne i Haassøe i Thy skulle være skattefri i 5 Aar, efterdi de nu bygge og derefter byggende vorde udi Haassøe, og paa det de maatte komme til Næring og Bjering og opbygge samme By; de skulle og i samme næste 5 Aar være toldfri . . .". Denne Købstadsret, som Byen synes at have faaet ved dette Privilegium, blev imidlertid allerede frakendt den 1542, og Thisted blev den sejrende (se S. 206); men endnu ved Midten af 18. Aarh. var Hovsør Havn Vinterhavn for Thisted. I 19. Aarh. tabte den sin Betydning, efter at Thisted havde faaet sin egen Havn. Skibe kunne lægge til faa Favne fra Land.

Hjardemaal Sogn, det største i Herredet og Anneks til Hundstrup, omgives af dette og det andet Anneks Østerild, V. Han-Hrd. (Tømmerby og Lil S.), Vesterhavet, Vigsø Sogn, Enklaver af Hillerslev og Kaastrup Sogne samt Tved Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Thisted. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder (højeste Punkt er 116 F.,

36,5 M.) ere for Agerjordens Vedk. sandede, nogle Steder med Kalk til Underlag; men henved Halvdelen af Arealet er dækket af Hede og Flyvesand. Paa et lavt Klitparti er den 569 Td. Ld. store *Hjardemaal Statsplantage*, anlagt 1894. En Del smaa Søer, hvoraf den omtr. 300 Td. Ld. store *Voldum Sø* er den største.

Fladeindholdet 1896: 9685 Td. Ld., hvoraf 814 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 184, Havre 231, Spergel 5, Kartofler 81, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 1009, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1242, Moser 84, Kær og Fælleder 532, Heder 4437, Flyvesand 1408, Stenmarker m. m. 20, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 94 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 912 Stk. Hornkvæg (deraf 330 Køer), 1756 Faar og 190 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 110 Td. Der var 36 Selvejergaarde med 91, 53 Huse med 17 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 511 (1801: 410, 1840: 490, 1860: 540, 1880: 532), boede i 104 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 394 af Jordbr., 51 af Industri, 8 af Handel, 23 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjardemaal* med Kirke, Skole, og Mølle; *Kaase*; *Tved*. *Hjardemaal Klit*, Gde. og Huse, med Kirke og Skole. *Madsbøl*, Huse, med Redningsstation. Gaarde: *Oddersbøl*, *Røgildgd.*, *Mærkedal* (2 Gde.), *Blovsgde.*, *Rimmegd.*, *Rovsgd.*

Hjardemaal S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr. 558. Lægd. Kirkerne tilhøre Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den er fra romansk Tid af Granitkvadre. Det høje Taarn, hvis Overdel er af Mursten, er ligesom Vaabenhuset senere tilføjet. Norddøren (tilmuret) og et Par af de oprindl. Vinduer ere bevarede. Skib og Kor have fladt Loft. Altertavlen er et Maleri (Maria med Barnet) af Fru Ingemann. Granitdøbefont. Nye Kirkestole fra 1888. I Koret Epitafium over Præsten Chr. Morsing, † 1673, med Portræt af ham og to Hustruer. I Korvæggen Ligsten over Præsten Peder Nielsen Sengeløs, † 1699, og Laur. Jensen, † 1691 i Store Oddersbøl. Klokken er fra 1513.

Kirken i Hjardemaal Klit, indviet $^{27}/_{10}$ 1895, er opf. i romansk Stil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann og bestaar af Skib og Kor og et lille Spir til Klokken. Kirken har Bjælkeloft. Paa Alteret staar et forgyldt Kors. Granitdøbefont.

Oddersbøl ejedes ved Aar 1700 af Laur. Koch fra Vesløsgd., † 1703, hvis Datter Anne bragte den til sin Ægtefælle Casp. Preetzmann; 1752 tilhørte den Erik Zacharias Preetzmann, † 1772, der 1770 fæstede St. og L. O. (henh. 6 og 2 Td. Hrtk.) til sin Søn Casp. Josva P., der efter sin Moders Død 1796 arvede Gaardene, som han 1804 skødede til sin Søn Erik Zach. P. for 2000 Rd. — *Røgildgd.* beboedes 1655 af Fru Anne Pedersdatter Bille.

Østholmen (se S. 198) har fra gammel Tid udgjort en Del for sig, ogsaa i gejstl. Henseende. „Sognepræsten paa Østholm“ fik 1472 et Tingsvidne om, at i 100 Aar havde de 3 Sogne kun udgjort eet Pastorat (i det aalborgske Papegøjegildes Bog nævnes som Medlem ved Middelalderens Slutn. Hr. Jens Rød, „Sognepræst paa Østholm“). I den ældste Tid var vistnok Hjardemaal Hovedsognet; efter Reformationen blev Hjardemaal, ligesom Hundstrup-Østerild, et Pastorat for sig; $^{20}/_{11}$ 1822 blev Hjardemaal Anneks til Hundstrup-Østerild; nu agtes det atter udskilt.

Hundborg Herred.

Sogne:

Thisted Lands., S. 249. — Tilsted, S. 249. — Skinnerup, S. 250. — Sjørring, S. 251. — Thorsted, S. 254. — Skjoldborg, S. 255. — Kallerup, S. 255. — Vang (-Torup), *S. 256. — Hundborg, S. 258. — Jannerup, S. 260. — Nørhaa, S. 261.*

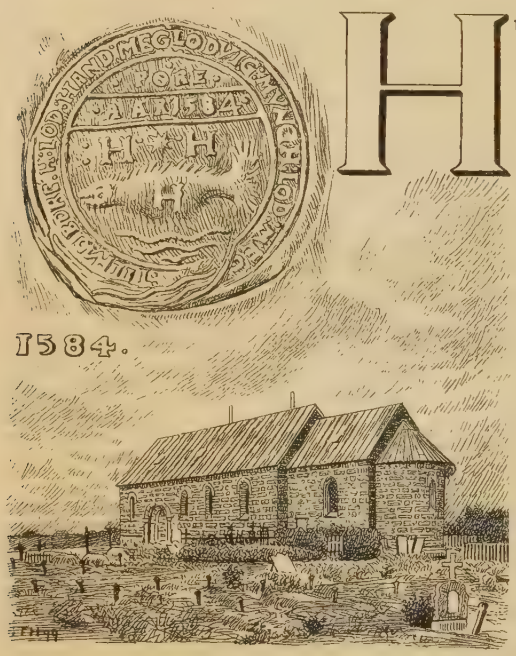

Hundborg Herred grænser mod N. til Hillerslev., mod S. til Hassing Hrd., mod V. til Vesterhavet og mod Ø. til Limfjorden (Thisted Bredning). Den største Udstrækning fra V. til Ø. er 3, fra N. til S. 2 Mil. Overfladen er for det meste bølgeformet og noget højtliggende, især i de østlige Dele; højeste Punkt er Bavnehøj, 226 F., 71 M.; den vestl. Del, med store Klitstrækninger, har enkelte isolerede Bakker, som Tornebakke, 91 F., 29 M. Jorderne ere meget forskelligartede, for en Del stærkt sandede med Underlag af Kalk, blandet med Ler. Nogle smaa Vandløb søge ud til Limfjorden. Skovarealet er 2343 Td. Ld., deraf en Del af Vandet Statsplantage og Nystrup, Torup og Stenbjærg Statsplantager. M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (ved Matr. gnmstl. 23 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Thisted Købstad) 41,347 Td. Ld. ($4{,}_{14}$ □ Mil, $227{,}_{95}$ □ Km.). Landdistr. Åger og Engs Hartk. var $^1/_1$ 1895 1531 Td. og Folketallet $^1/_2$ 1890 7274 (1801: 3271, 1840: 4375, 1860: 5685, 1880: 6593). I Herredet ligger Købstaden Thisted. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Hillerslev Hrd. (undtagen Nørhaa, der hører til Hassing-Refs Hrd.'s Provsti), i verdsl. Hens. hører det under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds.

Hundborg Hrd., i Vald. II's Jrdb. kaldet *Hunbjærghæreth*, hørte i Middelalderen

til Thysyssel, senere til Ørum Len og fra 1660 for største Delen til Ørum Amt; se for øvrigt S. 198.

Der er i Herredet talt omtr. 830 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf knapt 20 Stengrave, Resten Gravhøje (omtr. 20 af disse ere Langhøje). Mindst 150 ere nu sløjfede og 475 mere eller mindre forstyrrede; $^1/_1$ 1900 vare 17 fredlyste. Monumenterne forekomme især i de østl. Dele (i Sjørring Sogn 190, i Hundborg Sogns østl. Del omtr. 120, i Skjoldborg 95, i Kallerup 85, i Thorsted 70).

Litt: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *C. Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1875.

Thisted Landsogn (2 Dele), Anneks til Thisted Købstad, omgives af Thisted Købstadsjorder, Tilsted, Thorsted og Skinnerup Sogne, Hillerslev Hrd. (Hillerslev og Sennels S.) og Limfjorden. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere frugtbare, dels sand-, dels lermuldede med Rødler og Kalk i Underlaget. Gennem Sognet gaa Landevejene til Klitmøller-Hansted, til Vorupør og til Oddesund. Det sydvestl. Hjørne berøres af Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1673 Td. Ld., hvoraf 903 besaaede (deraf med Rug 138, Byg 168, Havre 339, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 95, Grøntf. 38, Kartofler 88, andre Rodfrugter 33), Afgræsning 417, Høslæt, Brak, Eng m. m. 297, Have 9, Kær og Fælleder 3, Heder 6, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 677 Stkr. Hornkv. (deraf 369 Køer), 262 Faar og 317 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 161 Td.; 47 Selvejergaarde med 135, 64 Huse med 26 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 575 (1801: 241, 1840: 275, 1860: 574, 1880: 533), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 393 af Jordbr., 8 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 96 af Industri, 4 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tingstrup* med Skole; *Torp*; *Faartoft* med Skole; *Dragsbæk*. Gaarden *Landlyst* har $12^3/_4$ Td. Hrtk., 140 Td. Ld., hvoraf 17 Eng, 3 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Teglværk (Produktion af Tag- og Mursten aarl. omtr. $2^1/_2$ Mill. Sten). Gaarden *Grønlund* (paatænkt Landbrugsskole).

Landsognet, en egen Sognekommune, der søger til Thisted Kirke, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 568. Lægd.

Chr. II udstedte 1523 Kvittering til Jens Hvas, Landsdommer i Nørrejyll., paa 1500 Mk. dansk for *Torp* og Torp Gods i Thy, som han betalte til Mester Lambert.

Ved Tingstrup ligger en ualmindelig stor Langhøj fra Oldtiden, „Langdos", 566 F. lang, indtil 48 F. bred og $7^1/_2$ F. høj.

Tilsted Sogn, Anneks til Thisted, omgives af Thisted Lands., Thorsted, Sjørring og Skjoldborg Sogne samt Limfjorden (Thisted Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger noget over $^1/_4$ Mil V. S. V. for Thisted. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere godt muldede, blandede med Ler og Grus, mod N. med Hvidler til Underlag, mod S. med Rødler. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted til Vilsund og Oddesund; det nordvestl. Hjørne berøres af Landevejen til Vorupør og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1541 Td. Ld., hvoraf 800 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 100, Byg 115, Havre 337, Blandsæd til Modenh. 133, Grøntf. 12, Kartofler 35,

andre Rodfr. 46), Afgræsn. 377, Høslæt, Brak, Eng m. m. 268, Haver 8, Moser 6, Kær og Fælleder 39, Stenmarker 4, Veje og Byggegr. 39 Td. Kreaturhold 1898: 151 Heste, 662 Stkr. Hornkv. (deraf 277 Køer), 447 Faar og 269 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 135 Td.; 29 Selvejergaarde med 118, 41 Huse med 17 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 416 (1801: 210, 1840: 241, 1860: 301, 1880: 396), boede i 78 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 350 af Jordbr., 30 af Industri, 4 af forsk. Daglejervirksomh., 11 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tilsted* (1367: Tylsteth) med Kirke, Skole og Mølle; *Silstrup* med Friskole, Forsamlingshus (opf. 1873) og Mølle. En Gaard i Silstrup (Østergaard): $10^1/_4$ Td. Hrtk., 122 Td. Ld. Gaarden *Kirstinedal* (eller *Tilstedgd.*).

Tilsted S., en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 579. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra 13. Aarh. af hugne Granitkvadre; et af de oprindl., rundbuede Vinduer ses paa Korets Nordside (tilmuret); den oprindelige Granitkorbue er tilspidset (se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 241). Foran den oprindelige Norddør er senere tilbygget Vaabenhuset, af Mursten. Altertavle fra 1896 i Renæssancestil med en Kopi af C. Blochs Christus i Emaus. Granitalterbord. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Bladornamenter. I Koret Epitafium over Præsten Joh. G. Schmidt, † 1791, og Hustru.

Brinken ved Silstrup, der ofte danner bratte Skrænter til Limfjorden, bestaar af Moler og Cementsten, hvilket forekommer ved Thisted og Løgstør Bredninger. Paa Silstrup Bakker findes Ris og Buske, der minde om Thys oprindelige Skovvegetation.

Paa *Silstrupgaard* boede 1700 Hans Axel Pors og Fru Berete Margr. Kaas.

Skinnerup Sogn, Anneks til det resid. Kapellani i Thisted, omgives af Thisted Købstadsjorder og Lands., Thorsted S. og Hillerslev Hrd. (Ø.-Vandet, Nors og Hillerslev S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^1/_2$ Mil N. N. V. for Thisted. De mod S. V. højtliggende og bakkede, i øvrigt jævne Jorder ere for en stor Del lerblandede Muldjorder, mod S. V. dog sandblandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted til Klitmøller og Hansted.

Fladeindholdet 1896: 1554 Td. Ld., hvoraf 735 besaaede (deraf med Rug 113, Byg 131, Havre 267, Bælgsæd 12, Blandsæd til Modenhed 127, Grøntf. 8, Kartofler 45, andre Rodfr. 31), Afgræsn. 509, Høslæt, Brak, Eng m. m. 267, Have 5, Heder 8, Flyvesand 5, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 136 Heste, 609 Stkr. Hornkvæg (deraf 256 Køer), 469 Faar og 292 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 140 Td.; 37 Selvejergaarde med 127, 32 Huse med 13 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 363 (1801: 178, 1840: 260, 1860: 287, 1880: 354), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 291 af Jordbr., 42 af Industri, 6 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Skinnerup*, (1365: Skyndorp), ved Landevejenes Deling, med Kirke, Skole og Mølle. Gaardene *Idasminde* ($11^1/_2$ Td. Hrtk.), *Gadesminde* ($8^1/_2$ Td. Hrtk.), *Hønbjærg*, *Øster-* og *Vesterbavn*.

Skinnerup S., en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 565. Lægd. Kirken tilhører Beboerne og 2 Borgere i Thisted.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel;

Vaabenhuset, af smaa Mursten, er senere tilbygget. Spor af de oprindl., rundbuede Vinduer; Syd- og Norddøren (sidste tilmuret) ere bevarede, ligesom Granitkorbuen, paa hvis nordlige Bue et Mandehoved. Paa Korgavlen er indmuret en sjælden Saalbænksten med 2 Løvefigurer; paa Skibets Nordside er der i Kvadrene indhugget et Par Dyrebilleder. Granitalterbord. Alteret, af Beton, er en Niche, hvori Thorvaldsens Christus af Gibs. Prædikestol i Renæssancestil (restaureret 1886). Granitdøbefont. Ved Indgangsdøren fra Vaabenhuset ligger en romansk Ligsten med Kors.

Sognet har tidligere været regnet til Hillerslev Hrd. Det har fra 1680, og maaske tidligere, været Anneks til Thisted Kapellani.

Sjørring Sogn omgives af Annekset Thorsted, Tilsted, Skjoldborg, Kallerup, Hundborg og Vang Sogne samt Hillerslev Hrd. (V.-Vandet S.). Kirken, midt i Sognet, ved Sydøsthjørnet af den nu udtørrede Sjørring Sø, ligger $^3/_4$ Mil V. for Thisted. De temmelig jævne Jorder ere overvejende godt

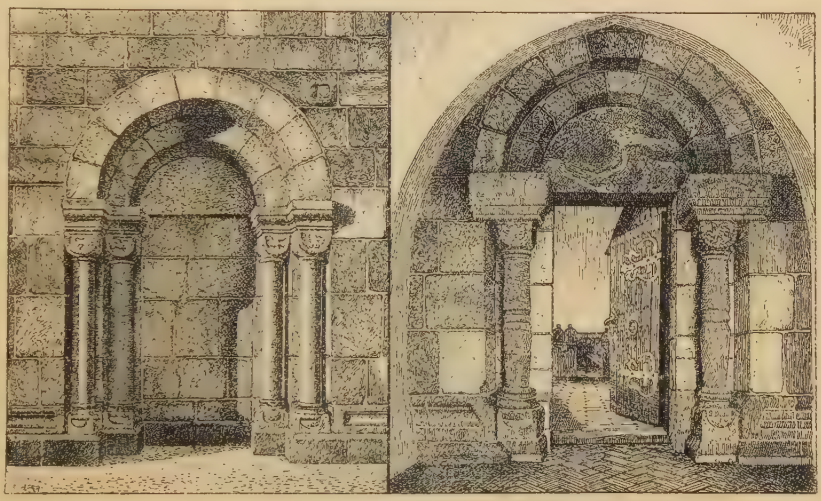

Sydlige og nordlige Portal i Sjørring Kirke.

muldede, med Ler til Underlag; dog er der mod S. nogen Hede. I Sognet en Del af den 1883 anlagte, 607 Td. Ld. store *Statsplantage Vandet* (overgik 1897 fra Statsskov- til Klitvæsenet). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Vorupør og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 4438 Td. Ld. — 447 Td. indvundne ved Søudtørring — hvoraf 1779 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 251, Byg 217, Havre 855, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 260, Grøntf. 10, Kartofler 94, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 1196, Høslæt, Brak m. m. 728, Have 36, Skov 66, Moser 95, Kær og Fælleder 59, Hegn 8, Heder 344, Stenmarker 11, Veje og Byggegr. 105, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 331 Heste, 1795 Stkr. Hornkv. (deraf 825 Køer), 1288 Faar, 601 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 245 Td.; 64 Selvejergaarde med 206, 130 Huse med 39 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1188 (1801: 515, 1840: 675, 1860: 885, 1880: 1121), boede i 229 Gaarde og Huse; Erhverv: 54 levede af immat. Virksomhed, 895 af Jordbr., 122 af Industri, 25 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sjørring* (1250: Syorændæ, 1365: Sørendh, 1367: Sjørind) med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Mølle, Kro, Jærnbane-,

Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Sperring* med Skole: *Næstrup* med Skole; *Dollerup*; *Skaarup* med Skole. Gaarden *Sønder-Nordentoft* har $12^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 147 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, $17^{1}/_{4}$ Hede, $^{3}/_{4}$ Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Nørre-Nordentoft* (10 Td.), *Rosvang* med Teglværk og *Sjørring-Vig*.

Sjørring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstingskr. og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 570. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken (se Vignetten S. 248), fordum indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Kirken er fra romansk Tid (vistnok Midten af 12. Aarh.) af hugne Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel. Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving; Skibets Spidsgavl er af Mursten. Paa Korets

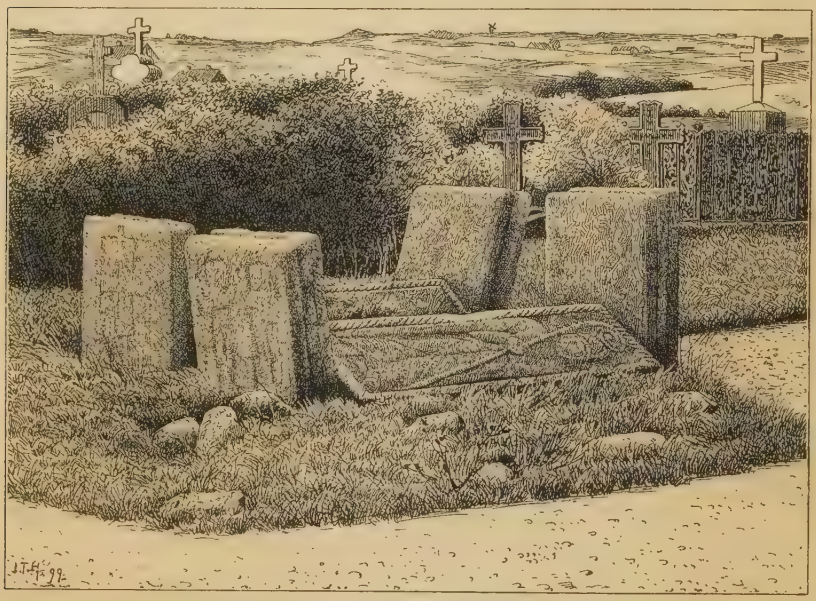

„Bispegraven" paa Sjørring Kirkegaard.

Nordside ses en oprindl., nu tilmuret Indgang. Norddøren, der endnu benyttes, har et Par sjældne fritstaaende Søjler med balusterformede Skafter, hvis Forbilleder maa søges i den hedenske Træarkitektur; Syddøren, genopsat 1875 samtidig med Sydmurens Restauration, har to Par, ligeledes fritstaaende Søjler (se *Løffler*, Uds. o. d. Kirkeb. S. 21, og *Uldall*, i Aarb. f. n. Oldk. 1897 S. 244 flg.). Paa hver Side af den halvrunde Granitkorbue er der en Niche. Apsis og Skibets Nordside ombyggedes 1890 (Arkit.: F. Uldall). Det hvælvede Vaabenhus i gotisk Stil, af Munkesten (overkalket), er fra den senere Middelalder. Et Taarn, ved Vestgavlen, fra samme Tid, er senere blevet nedbrudt. Altertavle i Renæssancestil fra 1640 med Malerier (Nadveren og Korsfæstelsen). Prædikestol fra samme Tid, med Malerier. Granitdøbefont. I Korgulvet Ligsten over Præsten Jens Christensen Spend, † 1654, og Hustru (deres Epitafium hænger i Koret), i Skibsgulvet Ligsten over Mogens Villadsen, † 1677. Klokken, fra 1478, hænger mellem et Par murede Piller ved Vestgavlen.

Paa Kirkegaarden findes den saakaldte *Bispegrav*, der bestaar af to parallelt liggende, prismedannede Kampesten; paa den enes Skraaflader er der udhugget en kvindelig Helgen og en Bisp i fuld Ornat; mellem de to Sten ligger en flad Sten, paa hvilken ses bl. a. et Kors og en ulæselig Indskrift; for hver af Enderne af de

prismedannede Sten staar en rektangulær Sten bl. a. med Kors. Sagnet har ment, at Gravmindet dækker over en Borglumbisp, der led Skibbrud i Vesterhavet, eller over en engelsk Bisp, der led Skibbrud paa den sorte Døds Tid og selv bragte Smitten til Landet. Men Stenene synes at være fra 2. Halvdel af 12. eller Beg. af 13. Aarh. Der har vistnok før Midten af 18. Aarh. paa Kirkegaarden været 4 selvstændige Gravminder, hvoraf de 3 senere ere blevne samlede til eet. Ved en af Prof. Løffler 1875 foretagen Undersøgelse fandtes der under Graven et Skelet og dybere nede en langt ældre Gravkiste; tæt ved fandtes Rester af en anden Grav (se om Graven og Litteraturen *J. B. Løffler*, i Aarb. f. n. Oldk. 1877 S. 83 flg. og Gravst. Pl. XI og XVI).

Den omtr. 1500 Td. Ld. store *Sjørring Sø*, der væsentlig laa i Sjørring og Vang Sogne paa et Højdedrag og omgivet af et bakket Terræn, mod V. begrænset af et vildt Klitlandskab, blev udtørret 1858-62 (paabegyndt af Kapt. Jagd, forestaaet af Ingeniør Hannemann) ved et Kanalsystem (Hovedkanalen er sine Steder 40 F. dyb og foroven over 120 F. bred), som ledede Vandet fra Søens vestl. Ende mod S. V. til Ove Sø, videre til den nu udtørrede Flade Sø og derfra ud i Limfjorden Ø. for Agger; ved ihærdigt Arbejde, navnlig af N. P. Buus († 1886 som Bestyrer af Rosvang, under hvilken en stor Del af den udtørrede Sø ligger), er Arealet efterhaanden forvandlet til meget frugtbart England. I Søen laa flere Holme, saaledes Raastrup

Sjørring Volde.

Holm og Færgeborgholm (om den sidste se Vang S.). Den mindre *Sperring Sø*, S. for Sjørring, er bleven udtørret 1878.

Søens Omgivelser ere rige paa historiske Minder. Ved den østl. Ende ligger et af Landets største og mærkeligste Voldsteder, de 1885 fredlyste *Sjørring Volde*. Her har ved Beg. af Middelalderen staaet en anselig Kongsgaard. I Knytlingesaga fortælles, at Knud den hellige en kort Tid opholdt sig her („at Sævarendæ") 1086 paa Flugten fra Vendsyssel, og at Oprørerne derfor ødelagde Borgen. Ælnoth fortæller imidlertid intet om Flugten til Sjørring, men siger, at Kongen lod sine Mænd gaa til Aggersborg, medens han selv tog ind paa det S. 178 nævnte Biskopstorp (se *H. Olrik*, i Hist. Tidsskr. 6. R. IV S. 247 flg.). Derfor kan Kongsgaarden i Sj. dog godt være bleven stormet 1086 (se ndfr. om de ved Voldstedet fundne Vaaben). I Vald. Jordb. nævnes Stedet („Syorændæ") blandt Krongodset. Ellers vides intet om Stedets Historie (1365 solgte Poul, Niels, Jens, Anders, Laurens og Peder Glob „Sjørendh" til Vald. Atterdag). — Det imponerende, ret vel bevarede Voldsted, hvis Anlæg mulig skriver sig fra Oldtidens Slutn., er halvt anlagt i en naturlig Højde, halvt paa opfyldt Mosegrund; kun mod N. og delvis mod Ø. var det landfast, i øvrigt omgivet af Sø eller Mose. Den firkantede Borgbanke med stejle Sider (omtr. 21 F. høj og ved Foden 115—20 F. lang og bred) er ved brede, dybe Grave skilt fra den omgivende, indtil 24 F. høje Voldkrans. Denne Krans er til Dels en naturlig Banke; kun den nordl. og østl. Vold ere nu sammenhængende, den sydl. har vistnok tidligere hængt sammen dermed, den vestl. har altid været særskilt; gennem Gabene

mod N. V. og S. V. har Søen tidligere haft Adgang, saa at der var en indre, vaad Grav; Voldkransens sydøstl. Hjørne er i ny Tid ødelagt ved Landevejens Anlæg. Ved to Dæmninger mod V. og S. Ø. var Borgbanken forbunden med Voldkransen; over den sydøstl. Dæmning førte Vejen fra Banken gennem en Indskæring i Volden ud over en af Pælerækker støttet Dæmning af Sten og Jord, der førte til de lave Bakkestrøg mod S. Ved en Undersøgelse 1876, hvorved der fandtes Rester af denne Dæmning, og Pælerækken blottedes, fandtes ligesom ved tidligere Undersøgelser uden for Voldstedet mange Oldsager: Sværd, Økser, Spyd, Stigbøjler, Hestesko, Nøgler osv., fra Beg. af Middelalderen. Spor af Murrester har man derimod aldrig truffet paa Voldstedet; Bygningerne have vel været af Træ, og efter Borgens Ødelæggelse er der vel ikke opf. nogen ny Bygning (se *A. C. Fabricius*, i Antiqv. Tidsskr. 1846-48, S. 181 flg., og *V. Boye*, i Nationaltid. $^{27}/_{6}$ og $^{10}/_{8}$ 1893).

Ved Søens Udtørring fandt man ved *Raastrup Holm* Grundmure af en stor Bygning af store, røde Mursten dybt under Søens tidligere Overflade (efter andres Sigende hidrøre disse Sten fra en med Mursten ladet Baad, der sank her 1790). — Ogsaa i Sperring Sø ligger paa en tidligere Holm (i sin Tid tæt beboet af Fugle) et af Grave omgivet Voldsted, „*Søgaardsborg*“. Søgaard blev 1418 af Hr. Jens Skram til Todbøl solgt til Bispestolen i Børglum.

Næstrup tilhørte 1630 Fru Anne Lykke og hendes Søn Mogens Sehested.

Nordentoft (hvor den i Kæmpevisen omtalte Ebbe Skammelsen, der dræbte sin Fæstemø og sin Broder, skal have boet), i 15. Aarh. „Norringtoft“, tilhørte Hr. Niels Strangesen og kom efter hans Død (før 1435) til Vestervig Kloster. Dog synes hans Sønnesøn Ebbe Strangesen endnu 1493 at have gjort Fordring paa N. — En Hovedgaard i „Scordorp“ blev 1406 af Mogens Villadsen solgt til Kronen.

Ved Dollerup er fredlyst Gravhøjen *Lille Kraghøj*.

Thorsted Sogn, Anneks til Sjørring, omgives af dette, Tilsted, Thisted Lands. og Skinnerup Sogn samt Hillerslev Hrd. (Ø.- og V.-Vandet S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^{1}/_{2}$ Mil V. N. V. for Thisted. De højtliggende, temmelig jævne Jorder (højeste Punkt Thorshøj, 177 F., 56 M.) ere for det meste godt muldede, dog nogle Steder lettere og stærkt sandede, med Underlag af Sand og Grus; mod N. og V. nogen Hede; en Del af Statsplantagen Vandet (se S. 251).

Fladeindholdet 1896: 1558 Td. Ld., hvoraf 588 besaaede (deraf med Rug 94, Byg 50, Havre 262, Frøavl 3, Bælgsæd 4, Spergel 4, Blandsæd til Modenhed 75, Grøntf. 25, Kartofler 33, andre Rodf. 37), Afgræsn. 360, Høslæt, Brak, Eng m. m. 224, Haver 7, Skov 139, Moser 7, Heder 209, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 90 Heste, 467 Stkr. Hornkv. (deraf 174 Køer), 393 Faar og 114 Svin. Ager og Engs Hartk. 1896: 92 Td.; 25 Selvejergaarde med 82, 28 Huse med 10 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 301 (1801: 150, 1840: 206, 1860: 237, 1880: 301), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 209 af Jordbr., 35 af Industri, 7 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Thorsted* med Kirke, Skole, Friskole og Fattiggaard for Sjørring-Th. Komm. (opf. 1885, Plads for 22 Lemmer). Gaarden *Ludvigsborg*. *Klatmølle*.

Thorsted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 569. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel (det øverste af Vestgavlen er af Mursten). Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis en senere indbygget Hvælving. Nogle af de oprindl. Vinduer og begge Dørene ere bevarede (Norddøren tilmuret). Vaabenhuset, af Mursten paa en Granitsokkel, er senere tilføjet. Altertavlen er et 1890 malet Billede af Milton Jensen (Christus stiller Stormen). Granitdøbefont. Prædikestol fra omtr. 1700.. — Ifl. D. Atl. skal der ved Kirken have været en Barfred.

Skjoldborg Sogn omgives af Annekset Kallerup, Sjørring og Tilsted Sogne, Limfjorden (Thisted Bredn., Vilsund) og Hassing Hrd. (Stagstrup og Snedsted S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende gode, sand- og lermuldede, med Ler og Mergel til Underlag. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted til Vilsund og Oddesund.

Fladeindholdet 1896: 2396 Td. Ld., hvoraf 1048 besaaede (deraf med Rug 145, Byg 143, Havre 516, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 137, Grøntf. 11, Kartofler 57, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 623, Høslæt, Brak, Eng m. m. 456, Have 14, Skov 19, Moser 11, Kær og Fælleder 44, Hegn 10, Heder 109, Stenmarker 7, Veje og Byggegrunde 52, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 842 Stkr. Hornkv. (deraf 356 Køer), 718 Faar og 344 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 167 Td.; 46 Selvejergaarde med 142, 92 Huse med 25 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 748 (1801: 403, 1840: 536, 1860: 642, 1880: 739), boede i 149 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 499 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 106 af Industri, 33 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet *Skjoldborg Kirke*, ved Oddesundsvejen, og tæt derved Skolen og „Todbøl Hospital" (opr. 1740 af Amtsforvalter Cl. Caspergaard og Hustru, med et Hus til 4 fattige Enker) samt Mølle. Byerne: *Nørre-Skjoldborg*, med Præstegd. og Teglværk, og *Sønder-Skjoldborg*, ved Oddesundsvejen; *Møgelvang*, ved s. Vej, med Fattiggaard for Sk.-Kallerup Komm. (opf. 1884, Plads for 27 Lemmer) og Maskinfabrik; *Aas*, ved Vilsundsvejen. *Vilsund vestre Side*, hvortil Færgefart fra Vilsund østre Side, *Bakkegaard*, Kro med Markedsplads (Marked i Apr. og Juli) og Statstelefonstation. Gaarde: *Støvring*, *Brydevig*, m. m.

Skjoldborg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 577. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant (paa Nordsiden af Skibet et oprindl., rundbuet Vindue); men Kirken er undergaaet store Forandringer, bl. a. vistnok forlænget mod V. I den senere Middelalder er der opf. et Taarn, dels af Kamp fra den nedbrudte Vestgavl, dels af Mursten; den øvre Del skal være bleven nedbrudt i 18. Aarh. og erstattet med et Bindingsværksspir; men dette er ogsaa forsvundet, og Taarnmurene staa nu kun i Skibets Højde (Spor af Hvælving); paa Vestgavlen staar: 1790. Foran den oprindl. Norddør er Vaabenhuset, af Mursten i romansk Stil (Arkit.: Uldall), opf. 1886 (det ældre var til Dels af Bindingsværk). Kirken restaureredes 1898. I Nordmuren er indsat en romansk Ligsten med et Kors og 3 Vinduesoverliggere. Paa Alteret et forgyldt Kors. Messingalterstagerne ere skænkede 1647 af Iver Kaas til Ulstrup og Fru Sophie Krag. Romansk Granitdøbefont i Kløverform; Døbefad fra 1599. Prædikestol fra 18. Aarh. Ligsten over Oberstlieutn. Erik Zach. v. Kahlen til Todbøl, † 1726. Series pastorum.

Ved Sønder-Skjoldborg er der fredlyst 9 til Dels ret anselige Gravhøje, og ved Møgelvang 2 Gravhøje.

Historikeren Jac. Langebek er født $^{28}/_1$ 1710 i Skjoldborg Præstegd.

Kallerup Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Skjoldborg, omgives af dette, Sjørring og Hundborg Sogne samt Hassing Hrd. (Snedsted S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere ret gode, sand- og lermuldede, med Sand og Grus i Underlaget. Gennem Sognet gaar Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1151 Td. Ld., hvoraf 432 besaaede (deraf med Rug 87, Byg 47, Havre 254, Blandsæd til Modenhed 18, Kartofler 14, andre Rodfr. 11), Afgræsning 313, Høslæt, Brak, Eng m. m. 212, Moser 48, Kær og Fælleder 29, Heder 95, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 75 Heste, 390 Stkr. Hornkv. (deraf 136 Køer), 363 Faar og 97 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 59 Td.; 16 Selvejergaarde med 47, 2 Arvefæstegd. med 5, 20 Huse med 6 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 221, (1801: 74, 1840: 146, 1860: 184, 1880: 191), boede i 42 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 191 af Jordbrug, 8 af Industri, 4 af Handel, 4 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Kallerup* med Kirke og Skole. *Todbøl*, Gde., med Jærnbanehpl. og Teglværk. Gaarde: *Store-Todbøl*, *Hornstrup*.

Kallerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 578. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Den lille, højtliggende *Kirke* (overkalket) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere dels af raa og huggen Granit, dels af Mursten. Skib og Kor have Bjælkeloft; Korbuen er rund; paa Kirkens Nordside en Sten med et Mandehoved. Vaabenhuset er (i Stedet for et ældre) opf. 1897. Nyt Alterbord med Kors. Granitdøbefont paa en muret Fod. Prædikestol fra nyere Tid. Af en Trætavle i Koret ses, at Bispen Henr. Bornemann 1688 „har befordret denne før hans Tid ganske forfaldne Kirkes Reparation". Ligsten over Forvalter paa Todbøl Niels Sørensen, † 1763. Klokken, der hænger mellem et Par murede Piller Ø. for Koret, er uden Indskr., fra 15. Aarh.

Todbøl ejedes i 13. og 14. Aarh. af Slægten Glob, saaledes 1348 af Hr. Niels Glob, med hvis Datter Else den kom til Hr. Jens Skram. Fru Else levede endnu 1424. Senere kom T. under Bispen af Børglum og inddroges ved Reformationen under Kronen. Forskellige Adelsmænd skrev sig dog til T. — som Len eller som Ejendom, — saaledes 1447 Christiern Torkildsen af Slægten Due, 1481 hans Søn Anders Christiernsen, 1526 Enevold Stygge, med hvis Datter Anne Stygge T. kom til Jørgen Høg, † 1589, derefter til deres Søn Christen H. 1634, dennes Søn Ove H., † 1628, hans Broder Jørgen H., † 1656, hvis eneste Søn Mogens H. faldt 1659 ugift ved Nyborg. T. kom saa til hans Faders Fætter Vald. Skram, † 1693, der 1662 købte den (46 Td. Hrtk.) med omtr. 30 Gde. og Bol af sine Medarvinger efter Mog. Høg. Han skødede 1675 T. til sin Søn Otte S., der 1682 solgte den til Læge og Forstander for Sorø Skole Laur. Foss, som 1698 solgte T. til Enev. Berregaard, som atter 1701 afhændede den til Anne Lauridsdatter, sl. Peder Brønsdorphs, der ægtede Bertel Langballe, som 1706 solgte T. til Oberstlieutn. Erik Zach. v. Kahlen, † 1726, hvis Enke Marta Sabine Claudi gik fallit, og T. (26 og 215 Td. Hrtk). kom saa ved Auktion til Amtsforvalter Claus Caspergaard, der meget forøgede og forbedrede Gaard og Gods. Hans Søn Hofjkr. Claus C. solgte den 1763 (26 Td. Hrtk.) med Tiender (160), Bøndergods (229), Strøgods (85) og det saakaldte Baron Gersdorffs Gods (103) for 25,000 Rd. til Lieutn. Andr. Sommer, efter hvis Død Faderen Kommercer. Niels S. arvede den. Han oprettede 1782 af T. (26, 160, 401, m. m., i alt 561 Td. Hrtk.) et Stamhus, der efter hans Død 1786 kom til Justitsr. Peder Severin Fønss, som 1793 knyttede Bodumbisgaard til Stamhuset, men 1799 erholdt Bevill. til at substituere Stamhuset med en Fideikommiskapital og 1804 Tilladelse til at dele Hovedgaarden i 78 Parceller. Nu er den største af Gaardene $8^1/_4$ Td. Hrtk. — Af den gamle Gaards Bygninger er intet bevaret. Gravene omkring Gaarden kunne endnu svagt spores. I Engen „Mølledam" S. Ø. for Gaarden ligger en rund Højning, mulig en Borgplads.

Vang (og det tidligere *Torup* Sogn, udt. Tvorup) **Sogn**, det største i Herredet, omgives af Jannerup, Hundborg og Sjørring Sogne, Hillerslev Hrd. (V.-Vandet S.) og Vesterhavet. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt Svalhøj, 171 F., 54 M.) ere i det hele lermuldede med Ler i Underlaget og ere derfor, hvor Sandflugten ikke har ødelagt dem, frugtbare; men store

Strækninger ere nu dækkede af Heder og Flyvesand. Der er dog gjort meget for at faa Arealet beplantet, bl. a. ligge her *Statsplantagerne Torup* og *Nystrup* (se nedfr.). I Sognet ligge flere smaa Søer, deribl. *Vang Sø*, omtr. 50 Td. Ld., og *Torup Sø*, 15 Td. Ld., begge til Dels tørlagte. En Del af den udtørrede Sjørring Sø hører ogsaa hertil.

Fladeindholdet 1896: 11,069 Td. Ld. (676 Td. indvundne ved Søudtørring), hvoraf 1295 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 183, Byg 269, Havre 464,, Spergel 5, Bælgsæd 4, Frøavl 87, Blandsæd til Modenhed 91, Kartofler 74, andre Rodfr. 85, andre Handelspl. 13), Afgræsn. 1082, Høslæt, Brak, Eng m. m. 573 Haver 34, Skov 2089, ubevokset 2584, Moser 4, Kær og Fælleder 102, Hegn 13, Heder 1958, Flyvesand 1110, Stenmarker 31, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 47 Td. Kreaturhold. 1898: 223 Heste, 915 Stkr. Hornkvæg (deraf 446 Køer), 1729 Faar og 272 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 140 Td.; 24 Selvejergaarde med 111, 1 Fæstegd. med 5. 81 Huse med 21 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 772 (1801: 382, 1840: 452, 1860: 528, 1880: 618), boede i 139 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomhed, 341 af Jordbr., 55 af Plantningsarbejde. 133 af Fiskeri, 83 af Industri, 15 af Handel, 71 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vang* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Skaarhede*; *Vangsaa*, Fiskerleje, med Skole, Statstelefonstation og Raketkasteapparat; *Torup* (1367: Thorthorp) med Fællesmejeri. Gaarden *Store-Diernæs* har 23$^1/_2$ Td. Hrtk., 433 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 13 Plantage, 32 Hede (i Hundborg S.), Resten Ager; Mølle. *Færgegaard* har 15 Td. Hrtk., 235 Td. Ld., hvoraf 5 Eng (udtørret Sø), 10 Plantage, 205 Ager, Resten Have og Græsningsjord. Andre Gaarde: *Egebaksande*, *Lille-Diernæsgde.*, *Klostergd.*, *Nystrup*, m. m.

Vang S., en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 571 (Vang) og 572 (Torup). Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med bred Apsis samt Vaabenhus mod N. Skib, Kor og Apsis ere fra rom. Tid af Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel, Vaabenhuset af Kvadre fra den nedbrudte Kirke i Torup. De oprindl. Portaler (den sydl. tilmuret) og et Vindue i Apsis ere bevarede; over det sidste er indsat en Kvader med et Menneskehoved i Relief. Klokken hænger i et 1868 af Mursten opf. Klokkehus ved Apsis. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving, der skriver sig fra en Ombygning i Nutiden af dette Parti og til Dels Koret. Det Indre er anseligt; den vide Granitkorbue bæres af Gesimser med forskellig Profil. Altertavlen, i Barokstil, har et ældre Maleri (den korsfæstede). Granitdøbefont med Løvværksornamenter og Evangelisternes Navne, samt en Løvefigur. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Sydvæggen Epitafium over Præsten Hans Nielsen Bang, † 1754, og Hustru; paa Nordvæggen Mindetavle over den „for Erfarenhed i Kirurgien vidt berømte" Mads Badskjær eller Mads Lauridsen Vang, † 1761, og Hustru. Under Koret er der en tillukket Begravelse. I Vaabenhuset staar „Sjørring-Runestenen" (se *Thorsen*, Runemindesm. II S. 195).

Diernæs var i Middelalderen en anselig Hovedgaard, som af Gunne Jensen var pantsat til Lydike Arildsen, der 1373 overdrog Pantet til Vald. Atterdag for 116 Mark Sølv, og 1406 blev overdraget til Dronn. Margrethe. Den tilhører nu Fru Leonhard. — Ved Gaarden ligger Voldstedet *Gaardstedshøj*, en firsidet Banke, omgiven af Grave.

Færgegaard beboedes 1542 af en Fru Anne, der havde den i Leje af Gabriel Gyldenstierne, som 1553 tiltalte hendes Sønner Albrecht og Erik Høg, fordi de havde brændt og afbrudt Gaarden. 1568 nævnes en Adelsmand Jørgen Knudsen i Færgegaard. 1859 blev den for 38,000 Rd. købt af Baron Jørgen Rosenkrantz; 1896 købtes den (omtr. 92,000 Kr.) af den nuv. Ejer H. F. C. L. Madsen. — Noget

S. Ø. for den nuv. Gaard ligger paa en Holm i den udtørrede Sjørring Sø et ældgammelt Voldsted, „Færgegaardsborgen“ eller „Færgeborg“. Til Gaarden *Egebaksande* hører en Del af den udtørrede Sjørring Sø.

Nystrup har været en Hovedgaard, der 1449 tilhørte Henrik Blik, 1478 Anders Blik, 1507 Henrik Blik, 1525—50 Erik Blik, dennes Døtre Inger og Anne, gifte henh. med Otto Lunov og Niels Lunov, sidstnævntes Søn Chrf. L. 1608, Ove L., † 1652, Enken Christence Dyre 1668 (dengang 20 Td. Hrtk.). Endnu 1684 ejedes den af en Datter af disse sidste, Sophie Lunov. Allerede 1555 omtales Gaarden som meget ødelagt af Sandflugt (Gaarden er flyttet 2 Gange); 1769 var den en uprivilegeret, lille Sædegaard.

Sognet har i det hele lidt meget af Sandflugt, og flere Byer, saaledes *Rakkeby*, skulle helt være gaaede til Grunde. Navnlig har Sandet været slemt ved det tidligere *Torup Sogn*, der nedlagdes 1794, da det til Dels var ødelagt af Sand, og hvis Annekspræstegaard alt 1596 var flyttet 3 Gange for Sandflugtens Skyld; Torup By er efterhaanden flyttet længere mod Ø., saa at den nu ligger ligesaa langt Ø. for den 1794 nedbrudte Kirke — hvis Ruiner endnu ses Ø. for den lille Vester Sø, som har været langt større før —, som den nu ligger V. for den. I Klitten skal der have ligget en By, „Tveboesmænd“ og „Skaarhedegaarde“. Men nu er Sandflugten standset ved de store Tilplantninger. Hvornaar den 3227 Td. Ld. store *Torup Statsplantage* er anlagt, er uvist, da en Del af den hører til de ældste Forsøgsplantninger i Klitterne; dog menes Begyndelsen at være gjort omtr. 1815. Den nuv. Beplantning er begyndt 1853; største Delen af den er imidlertid først erhvervet efter 1877. Plantagen bestaar hovedsagelig af Sletter med mindre Klitter paa; et af de vildeste Partier er Bøgsted Rende. For nogle Aar siden blev der udsat Fasaner i Plantagen, og de synes at trives godt. Raavildt er begyndt at komme af sig selv. Den 1552 Td. Ld. store *Nystrup Statsplantage* er anlagt 1888, dels paa Kalkbjærget Veggebjærg, dels paa mægtige Klitter, der ere opfegne Ø. for dette. Fra Klitterne er der prægtig Udsigt over Havet.

Ved Vang er fredlyst Gravhøjen *Store Vandet Høj*.

Hundborg Sogn omgives af Annekset Jannerup, Vang, Sjørring og Kallerup Sogne, Hassing Hrd. (Snedsted S.), Nørhaa Sogn og Vesterhavet. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder (Bavnehøj, 220 F., 72 M., med trig. Station) ere stærkt lerede med Klit og Flyvesand ud mod Kysten. I et Enklave mod N. ligger Kronens Hede. Gennem Sognet, hvori den omtr. 80 Td. Ld. store *Vorup Sø* ligger, gaar Landevejen fra Thisted til Vorupør.

Fladeindholdet 1896: 5977 Td. Ld., hvoraf 1619 besaaede (deraf med Rug 278, Byg 194, Havre 910, Blandsæd til Modenh. 85, Grøntf. 5, Kartofler 116, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 1183, Høslæt, Brak, Eng m. m. 690, Haver 20, Moser 176, Kær og Fælleder 47, Heder 832, Flyvesand 1261, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 77 Td. Kreaturhold 1898: 355 Heste, 1352 Stkr. Hornkv. (deraf 701 Køer), 2062 Faar, 667 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 219 Td.; 52 Selvejergaarde med 169, 201 Huse med 47 Td. Hrtk. og 53 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1717 (1801: 610, 1840: 935, 1860: 1244, 1880: 1467), boede i 316 Gaarde og Huse; Erhverv: 67 levede af immat. Virksomh., 772 af Jordbr., 394 af Fiskeri, 238 af Industri, 55 af Handel, 109 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 48 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hundborg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Friskole, Folkehøjskole (opr. 1895), Fattiggaard for H.-Jannerup Komm. (opr. 1881, Plads for 22 Lemmer), Legatstiftelse (opr. 1883 af Etatsr. P. Knudsen til Blidstrup m. m. og Hustru, med 3 Friboliger for trængende Familier, og 4000 Kr.), Missionshus (opf. 1886), Sparekasse for H.-Jannerup Komm. (opr. $^{14}/_9$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 236,156 Kr., Rentef. $3^1/_2$—4 pCt., Reservefonden 23,409 Kr., Antal af Konti 702), Fællesmejeri og Statstelefonstation; *Førby* med Skole; *Vorup*; Fiskerlejet *Vorupør* (Nørre- og Sønder V.) — $^1/_2$ 1890: 94 Huse og 544 Indb. (1801: 120, 1880: 377) — med Kirke, Skole, Missionshus

(opf. 1887), Statstelefonstation, Redningsstation (opr. 1852), Fare-Signalstation for Fiskere og, ved Vorup Hage, to Ledefyr (tændte $^1/_{10}$ 1899; det forreste er 14 F. højt og bevægeligt paa Grund af Sandvandringen, det andet 26 F. højt; Taagesignal med Klokke). *Møgelkjær*, Huse. Hovedgaarden *Ulstrup* har 17 Td. Hrtk., 250 Td. Ld., hvoraf 88 Eng, 2 Have og Plantage, Resten Ager. Gaarden *Landbolyst*, en Parcel af Ulstrup, har $15^1/_2$ Td. Hrtk., 190 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager. Hovedgaarden *Raastrup* har $20^1/_4$ Td. Hrtk., 230 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Faddersbøl* med Mølle, *Stensgd.*, *Krogsgd.*, *Ydesminde*, *Midholm*, *Borggd.*, m. m.

Ifl. Fiskeriberetn. 1897—98 var der ved Vorupør (og Stensbjærg, Nørhaa S.) 200 Fiskere, der fiskede (især Torsk og Kuller, ogsaa Helleflynder, Makrel m. m.) fra 22 aabne Havbaade og 116 mindre Baade for en Værdi af 118,378 Kr.

Hundborg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 574. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Den er fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel. De to Døre (nordl. tilmuret) ere nogenlunde bevarede ligesom Nordsidens rundbuede Vinduer; Korbuen, af Mursten, er næppe oprindelig. Kirken har Bjælkeloft. I den senere Middelalder er Skibet forlænget mod V., af Mursten, og der tilføjedes, til Dels af Kamp og med Hvælving, et Taarn; men den øvre Del er nedbrudt, og det nedre Parti er nu en Forlængelse af Skibet; 1880 opførtes over Vestgavlen en Klokkekam med et Jærnkors. Vaabenhuset er i Stedet for det ældre opf. 1896. Altertavle i Barokstil fra 1691, Kopi af den i Jannerup Kirke. Udskaaren Prædikestol i s. Stil fra 1696 med Malerier. Granitdøbefont med Himmel i Barokstil. Skriftestol fra 1692, Kirkesangerstol og Korskranke fra 1649, alle i Barokstil; paa den sidste en Mindetavle, hvoraf ses, at Iver Kaas til Ulstrup, † 1662, og Hustru Sophie Krag ere begravede under Koret. Series pastorum. I Kirkens Mure ere indsatte to tidlig-middelalderlige Ligsten, den ene med Indskrift (se *Løffler*, Gravst. S. 20 og Pl. I og II).

Vorupør Kirke, i Klitterne, er opf. 1878 efter Tegn. af Arkit. F. Uldall i Rundbuestil af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S., alt med Bjælkeloft; over Vestgavlen en Klokkekam med et Jærnkors. Alterbord med Trækors; Døbefont af Kalksten. — Paa Kirkegaarden bl. a. en Grav med Granitsten over 8, $^{26}/_3$ 1885 forulykkede Fiskere og en Grav over den forulykkede Besætning paa det $^{27}/_{12}$ 1896 strandede tyske Skib Concordia.

Ulstrup ejedes 1453 af Jens Lauridsen (Bagge), 1460 af Bord Jensen, 1451 og 1475 af Jep Bagge, dennes Enke Marine Jensdatter 1493; 1501 gjorde Hr. Niels Høg Lovhævd paa U., men med Urette. Senere ejedes U. af Falk Gøye og Jørgen Grubbe, men blev af dem solgt til Iver Kaas, † 1662, der alt 1626 skrev sig til U. Hans Søn Hartvig Kaas døde 1704; Enken Fru Sophie Rothkirck ejede endnu 1705 U., men solgte den (36 Td. Hrtk.) til Peder Mortensen Selle, † 1720, hvorefter Datteren Anne Christine S. overdrog U. til sin Søster Jfr. Helvig S., der ægtede Sr. Peder Mads Jensen, † 1737, og dernæst Byfoged i Thisted Jørgen Chr. Poulstrup, † 1751. Hun solgte 1776 U. (36, 49 og 203 Td. Hrtk.) for 26,000 Rd. til sin forrige Foged Peder Mortensen, der 1783 solgte den for 40,000 Rd. til Justitsr. Amtsforvalter Adolph Chr. Bruun, † 1800, hvorpaa Enken Anna Christine Hoff 1804 solgte U., efter at meget af Bøndergodset var afhændet, for 62,100 Rd. til Generalauditør Hans Jak. Lindahl. Senere har den været ejet af Neergaard, efter hvis Død den købtes af Faurschou, der 1855 solgte den til Etatsr. Knudsen til Blidstrup m. m.; han solgte den 1888 for 160,000 Kr. til Forvalteren, den nuv. Ejer, Jul. Secher. — Hovedbygningen, opf. efter en Brand 1818, er af Grundmur i eet Stokv. med høj Kælder.

Raastrup nævnes 1348 blandt det Gods, som Familien Glob ejede i Thy. 1537—1631 ejedes den af Familien Skeel (1556 en Fru Anne, 1568 Albret S., Herman S.,

Albret S., henrettet 1609 for Drab). Ingeborg Albretsdatter S. bragte R. til sin Ægtefælle Palle Rodsteen, † 1643. Deres Datter Christence ægtede Oberstlieutn. Jak. Sparre, der saaledes blev Ejer af R. (Svogeren Albert Friis skrev sig ogsaa til R.) og boede her til sin Død 1694. 1699 blev den (28 Td. Hrtk.) af Peter Chr. Fahrenkrug solgt til Poul Maes († 1720), Forvalter paa Ørum, der 1704 fik nyt Skøde paa den af Etatsr. Poul Klingenberg, † 1723, som maaske har haft Panteret til den. Maes' Enke Øllegaard Sophie Søltoft ægtede 1726 Kapt. Jens Kraft († 1752), som 1751 solgte R. (27, 29 og 214 Td. Hrtk.) for 10,000 Rd. til Fuldmægtig Søren Sørensen i Thisted, † 1755. Enken Joh. Justine Søltoft ægtede Iver Dalsgaard, † 1771, hvorefter hun 1775 skødede R. til sin Søstersøn Vinhandler Lorents Chr. Schiønning. Senere har den været ejet af Brødrene Christen og Niels Raastrup; nuv. Ejer er B. P. Nørgaard.

Faddersbøl ejedes 1472 af Las Dan, hvis Datter Fru Abel Dan ægtede Albrecht Skeel. Disses Sønnedatter Fru Abel Skeel, Niels Langes, ejede den 1568. Senere tilhørte den Iver Kaas, † 1662, og hans Sønner Hartvig og Jørgen K., idet Hartvig († 1704) 1662 havde udkøbt sine Brødre Herman og Mogens, medens Jørgen († 1698) endnu 1689 skrev sig til F. Hartvig Kaas' Enke Sophie Rothkirck solgte 1715 F. (13 Td. Hrtk.) til Brigader Eifler til Tandrup, som endnu 1723 ejede den. Hans Svigersønner Frands Linde og Chr. Leth skødede 1727 F. for 2600 Rd. til Hans Carsten Langballe paa Nørhaagd., som 1751 solgte denne og F. med Tiender og Gods (50 og 207 Td. Hrtk.) til sin Svoger Jens Ware i Aalborg, der 1766 afhændede F. (13, 50 og 221 Td. Hrtk.) for 19,100 Rd. til Cl. Gotlob Kjærulf, som 1800 skødede den til sin Svigersøn Prokurator Mogens Nyeborg for 40,200 Rd. Denne solgte straks efter F. for 10,150 Rd. til Chr. Poulsen og Jens Christensen. 1832 ejedes den af Anders Nielsen Faddersbøl, senere af Chr. Møller, hvis Søn nu ejer den.

Ved Hundborg ligger Voldstedet *Borggaard*, en 15—16 F. høj, 94 F. bred Banke, der før har været omgiven af Volde og Grave.

I Sognet er der fredlyst 4 Gravhøje.

Jannerup Sogn, Anneks til Hundborg, omgives af dette og Vang Sogn, samt Vesterhavet. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere af omtr. samme Beskaffenhed som i Hovedsognet, med Klit og Flyvesand mod V. En Del af den udtørrede Sjørring Sø ligger i Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2565 Td. Ld. (323 Td. indvundne ved Søudtørring), hvoraf 447 besaaede (deraf med Rug 92, Byg 51, Havre 224, Bælgsæd 3, Spergel 8, Blandsæd til Modenh. 16, Kartofler 45, andre Rodfr. 8), Afgræsn. 371, Høslæt, Brak, Eng m. m. 219, Haver 5, Skov 15, Moser 17, Kær og Fælleder 7, Hegn 6, Heder 430, Flyvesand 982, Veje og Byggegr. 51, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 70 Heste, 311 Stkr. Hornkv. (deraf 118 Køer), 502 Faar, 121 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 47 Td.; 14 Selvejergaarde med 40, 33 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 294 (1801: 165, 1840: 184, 1860: 256, 1880: 242), boede i 53 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomh., 163 af Jordbr., 50 af Industri, 6 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jannerup* med Kirke, Anneksgaard, Skole og Teglværk; *Snedstrup*.

Jannerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 573. Lægd. Kirken tilhører Seminariefonden.

Kirken, fordum indviet til St. Andreas, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Kirken er oprindl. opført i Overgang mellem romansk og gotisk Stil. Koret er, undt. Spidsgavlen, af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant, Skibets Mure væsentlig af store Mursten i Munkeskifte, senere forlængede mod V. I Koret et tilmuret, oprindl., rundbuet Vindue; Korbuen, af Mursten, er spids. Skibets Sydmur er omsat 1896, ligesom den og Vestgavlen have faaet nye, rundbuede Vinduer (Arkit.: H. Kampmann). Vaabenhuset er yngre. Kirken har fladt Loft, der i Koret er prydet

med Malerier (fra 17. eller 18. Aarh.). Rigt udskaaren Altertavle, skænket 1648 af Iver Kaas til Ulstrup og Hustru og udf. af Peder Jensen, Bildtsnider i Kolding. Granitdøbefont. Anselig, udskaaren Prædikestol, bl. a. med Iver Kaas' Vaaben og paa Himlen Aarst. 1675. Præste- og Degnestol omtr. fra samme Tid (alt Billedskærerarbejdet er restaur. 1865). I Loftet interessant Lysekrone fra 1694. I Kirken findes en Blok, hvortil der i sin Tid er indkommet store Gaver (se D. Atl. V S. 457), hvilke det skal skyldes, at Kirken er saa rigt udstyret (den kaldes endnu af Almuen „den hellige Kirke"), og som især ydedes af søfarende i Havsnød. Kapitalerne ere inddragne under Seminariefonden.

I Sognet har der været en hellig Kilde, *St. Andreas' Kilde.*

Ellegaard i Snedstrup blev 1365 af Poul Glob og hans Brødre solgt til Vald. Atterdag.

Nørhaa Sogn omgives af Hassing Hrd. (Snedsted, Sønderhaa og Hvidbjærg S.), Vesterhavet og Hundborg Sogn. Kirken, mod S. Ø., ligger 2 Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere mod Ø. godt muldede, mod V. sandede og dækkede af Hede og Flyvesand. I Sognet den 1894 anlagte, 982 Td. Ld. store *Stenbjærg Statsplantage* og flere smaa Søer, deribl. den 2 Td. Ld. store *Freskilde Sø* og, paa Grænsen af Hassing Hrd., *Nørhaa Sø* eller *Gyrup Sø*, 80 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Vilsund til Stenbjærg.

Fladeindholdet 1896: 6090 Td. Ld., hvoraf 648 besaaede (deraf med Rug 129, Byg 86, Havre 311, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 11, Grøntf. 33, Kartofler 42, andre Rodfr. 27, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 475, Høslæt, Brak, Eng m. m. 661, Haver 6, Skov 2, Moser 25. Kær og Fælleder 114, Heder 1189, Flyvesand 2834, Veje og Byggegr. 46, Vandareal m. m. 90 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 727 Stk. Hornkvæg (deraf 279 Køer), 1340 Faar og 163 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 125 Td.; 24 Selvejergaarde med 97, 78 Huse med 23 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 679 (1801: 343, 1840: 465, 1860: 547, 1880: 631), boede i 133 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 323 af Jordbr., 163 af Fiskeri, 67 af Industri, 25 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Nørhaa* med Kirke og Skole; Fiskerlejet *Stenbjærg* med Kirke, Præstegd., Kro, Skole, Mølle, Købmandsforretn., Toldassistentstation, Redningsstation (opr. 1890) og Fare-Signalstation for Fiskere. *Kløverhuse. Nørhaagaard* har $18^1/_4$ Td. Hrtk., 230 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Broager*, udskilt 1890 af Nørhaagd. (9 Td. Hrtk.), *Næsgd.*, *Freskildegd.*, *Lægindgd.* med Kalkstensbrud. Om Fiskeriet se Vorupør S. 259.

Nørhaa S., en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 575. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, vistnok fordum indviet til St. Thøger, bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Den er opf. i Overgang mellem romansk og gotisk Stil af hugne Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel; Spidsgavlene ere i nyere Tid omsatte med smaa Mursten. Norddøren (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 241) benyttes endnu. Korbuen er ombygget af Træ og pudset. Vaabenhuset, af Mursten, er senere tilbygget. Altertavle fra 1711 (Nadveren). Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Klokken, i en muret Klokkestabel, er fra 15. Aarh.

Stenbjærg Kirke er opf. 1895 efter Tegn. af Arkit. Wiinholt af røde Mursten i romansk Stil og har kvadratisk Form med 4 Sidebygninger og Taarn. Altertavlen er en Kopi (Simon Peters Fiskedræt); Sandstensdøbefont; Prædikestol i Barokstil.

Nørhaagaard var i ældre Tid en Hovedgaard (1486 nævnes Jens Andersen i Nørhaa), der hørte til Vestervig Kloster, og hvortil der i 15. og 16. Aarh. hørte Birkeret. 1662 ejedes den (20 Td. Hrtk.) af Jokum Irgens til Vestervig og 1727 af

Hans Carst. Langballe, som da forenede den med Faddersbøl og 1733 erhvervede Hovedgaardsret til den. Siden fulgte den Faddersbøl som en underliggende Bondegaard, til M. Nyeborg 1800 frasolgte Faddersbøl efter at have lagt en hel Del af dennes Gods ind under N. 1832 solgte han imidlertid atter N. (Bondeskyldshrtk. 16, med Tiender 17, m. m.) for 11,500 Rd. rede Sølv til Anders Nielsen Faddersbøl til Faddersbøl. Nuv. Ejer er N. J. Faddersbøl.

Ogsaa *Næsgaard* og *Lægindgaard* ere gamle Gaarde. Den sidste ejedes endnu 1548 af Vestervig Kloster.

I Sognet ligger en tidligere hellig Kilde, *St. Thøgers Kilde.*

Nørhaa var oprindelig et eget Pastorat; $^{3}/_{6}$ 1825 blev det Anneks til Snedsted, Hassing Hrd. (se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 276); ved Res. af $^{14}/_{11}$ 1895 blev det atter et eget Pastorat.

Hassing Herred.

Sogne:

Snedsted, S. 263. — Sønderhaa, S. 264. — Hørsted, S. 265. — Harring, S. 266. — Stagstrup, S. 267. — Skyum, S. 268. — Hørdum, S. 269. — Hassing S. 270. — Villerslev, S. 271. — Visby, S. 271. — Bedsted, S. 272. — Grurup, S. 273. — Hvidbjærg, S. 274. — Ørum, S. 275. — Lodbjærg, S. 276.

1584

1648

Hassing Herred grænser mod N. til Hundborg, mod S. til Refs Hrd., mod Ø. til Limfjorden (Vilsund og Visby Bredn.) og mod V. til Vesterhavet. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er $2^{3}/_{4}$, fra N. til S. $1^{3}/_{4}$ Mil. Den østl. Del er bølgeformet med Højder paa indtil 161 F., 50 M. (Bavnehøj); Landet V. for den lange Ove Sø er mere lavtliggende og jævnt; langs Vesterhavets Kyst er der er en bred Klitbræmme. Jorderne ere af forskellig Beskaffenhed, dog overvejende sandede, mod Ø. mere lerblandede, med Rødler til Underlag. Flere smaa Vandløb søge ud til Limfjorden; det største er Afløbet for Ove Sø, Hvidbjærg Aa, der løber mod S. V. og falder ud Ø. for Agger. Herredet er meget fattigt paa Skov (273 Td. Ld.). I Herredet ligger det meste af Hvidbjærg Statsplantage. M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (ved Matr. gnmstl. 22 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 40,065 Td. Ld.

(4,02 □ Mil, 221,34 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. var $^1/_1$ 1895 1775 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 8518 (1801: 3884, 1840: 5842, 1860: 7296, 1880: 8324). I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Refs Hrd., i verdsl. Hens. hører det til Hillerslev-Hundborg og Hassing-Refs Herreders Jurisdiktioner samt til Amtets 2. Forligskreds (Harring, Stagstrup, Skyum og Hørdum S.) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Hassing Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hasinghæreth*, hørte i Middelalderen til Thysyssel, senere til Ørum Len og fra 1660 til Ørum og Vestervig Klosters Amter; se videre S. 198.

Der er i Hrd. talt henved 1100 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf kun et Par Stengrave, Resten Gravhøje (omtr. 16 Langhøje); mindst $^2/_3$ er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 59 fredlyste. De fleste findes, som sædvanlig i Thy, i de østl. Sogne (i Sønderhaa omtr. 170, Snedsted 145, Hørdum 125, Bedsted 110, Visby 100).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *C. Engelhardt*, *E. Schiødte* og *M. Borch*, 1877.

Snedsted Sogn omgives af Hundborg Hrd. (Nørhaa, Hundborg, Kallerup og Skjoldborg S.) og Stagstrup, Harring, Hørsted og Sønderhaa Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De i det hele højtliggende og bakkede Jorder ere af meget forskelligartet Beskaffenhed, hvori dog Leret er fremherskende. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Vilsund til Stenbjærg og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 3576 Td. Ld., hvoraf 1590 besaaede (deraf med Rug 229, Byg 164, Havre 920, Bælgsæd 9, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 116, Grøntf. 8, Kartofler 110, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 1074, Høslæt, Brak, Eng m. m. 559, Have 16, Skov 9, ubevokset 18, Moser 148, Kær og Fælleder 67, Heder 26, Veje og Byggegr. 62, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 257 Heste, 1252 Stkr. Hornkvæg (deraf 601 Køer), 855 Faar, 386 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 185 Td.; 55 Selvejergaarde med 133, 193 Huse med 50 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1317 (1801: 505, 1840: 901, 1860: 1141, 1880: 1291), boede i 264 Gaarde og Huse; Erhverv: 50 levede af immat. Virksomh., 851 af Jordbr., 6 af Gartneri, 193 af Industri, 37 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Snedsted* (1263: Snestath), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1889), 2 Gæstgiverier, Good-Templarloge, Andelsmejeri, Købmandsforretninger, Bageri, Maltgøreri, Ølbryggeri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Aarup* (1450: Ordorp) med Skole, Farveri, Stamperi, Uldspinderi, Købmandsforretn. og Mølle. *Elsted* med Skole, Mølle og Teglværk; *Bersted*; *Gjersbøl* med Mølle. *Bundgd.*, *Korsgd.*, m. m.

Snedsted Sogn, en egen Sognekommune, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 576. Lægd. Kirken tilhører næsten helt Sognebeboerne.

Den anselige, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant (under Apsis Dobbeltsokkel). Flere oprindl. Vinduer og begge Døre

ere bevarede (Norddøren tilmuret). Taarnet, fra den senere Middelalder, er af Granit og Mursten og har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet; det har før været højere (D. Atl. kalder det „det højeste der i Landet"); nu dækkes det af et Pyramidetag (sidst restaur. 1878). Skib og Kor have Bjælkeloft ($10^1/_4$ Al. over Gulvet), Apsis Halvkuppelhvælving. Vaabenhuset, væsentlig af Granitkvadre fra Kirken, er fra 1883. De oprindl. Buer mellem Skib og Kor og mellem Kor og Apsis ere bevarede, den sidste tilmuret. Altertavle i Barokstil fra 18. Aarh. Prædikestol i Renæssancestil fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont i Firkløverform. I Skibet et stort Krucifiks.

I *Aarup* omtales 1662 en Gaard, „som skulde være en adelig Sædegaard (12 Td. Hrtk.), ringe og lige ved en af de andre i Byen"; den var af Jakob Sparre og Fru Christence Rodsteen pantsat til Hans Zoega. 1660 havde alt Agathe Rodsteen, Enke efter Albert Friis, pantsat „Hovedgaarden i Orup" til Casp. Olufsen. — I *Elsted* boede 1484 en Væbner Jens Andersen.

Ved Snedsted er der fredlyst en af en Langhøj og to Rundhøje bestaaende Gruppe,

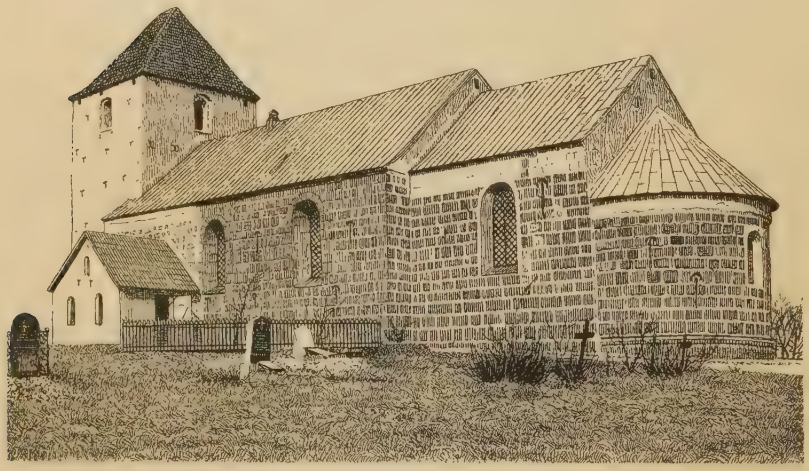

Snedsted Kirkes Ydre.

ved Bersted en Høj, ved Gjersbøl 4 og ved Elsted 7, deribl. de 3 *Tophøje* og den anselige *Thorshøj*.

I Snedsted oprettede Præsten N. L. Chr. Bentzon († 1846) 1812 et *Skolelærerseminarium*, der 1848 flyttedes til Ranum, Viborg Stift (i Præstegaardshaven findes en Mindesten, hvor Seminariet har staaet). Fra 1842 var Historikeren Ludv. Chr. Müller († 1851) Præst her og Forstander for Seminariet; 1848 flyttede han med det og blev Præst for Bjørnsholm-Malle.

Snedsted var tidligere annekteret til Sønderhaa-Hørsted, men blev et eget Præstekald 1622; 1825 fik det Nørhaa til Anneks (se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 276 flg.), der udskiltes 1895.

Sønderhaa Sogn omgives af Annekset Hørsted, Snedsted Sogn, Hundborg Hrd. (Nørhaa S.), Ove Sø, der skiller det fra Hvidbjærg og Bedsted Sogne, samt Hassing og Hørdum Sogne, fra hvilke det skilles ved Hørsted Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. V. for Thisted. De noget højtliggende og især mod V. bakkede Jorder ere lette, muldsandede, med Rødler og Grus i Underlaget. *Ove Sø* er omtr. 1 Mil lang og $^1/_4$ Mil bred. Ved Nordgrænsen ligger *Nørhaa Sø* (se S. 261).

Fladeindholdet 1896: 3095 Td. Ld., hvoraf 1049 besaaede (deraf med Rug 151, Byg 125, Havre 623, Blandsæd til Modenh. 33, Grøntf. 6, Kartofler 65, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 845, Høslæt, Brak, Eng m. m. 541, Haver 12, Skov 6, Moser 24, Kær og Fælleder 103, Hegn 3, Heder 451, Veje og Byggegr. 56, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 177 Heste, 863 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 835 Faar og 261 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 156 Td.; 29 Selvejergaarde med 134, 68 Huse med 22 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 536 (1801: 318, 1840: 419, 1860: 497, 1880: 602), boede i 103 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 395 af Jordbrug, 8 af Fiskeri, 51 af Industri, 13 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderhaa* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1897), Mølle, Sparekasse for Sønderhaa-Hørsted Komm. (opr. $^{16}/_1$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 117,154 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 5729 Kr., Antal af Konti 310) og Statstelefonstation; *Jestrup*. *Labæk Huse* (østl. Del af Jestrup). Hovedgaarden *Kovstrup* har $22^1/_2$ Td. Hrtk., $412^1/_2$ Td. Ld., hvoraf omtr. 50 Tørvejord og Strand 30 Græsningsjord og Kær, $66^1/_2$ Hede, Resten Ager; til Gaarden høre Fiskeri og Rørskær i Ove Sø. *Gyrupgaard* med Mølle (omtr. $8^1/_2$ Td. Hrtk.), *Gadegd.*, *Damsgd.*, *Haagd.*, m. m.

Sønderhaa S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 222. Lægd. Kirken tilhører de fleste Hartkornsejere i Sognet.

Den anselige, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Flere af de oprindelige Vinduer samt Norddøren ere bevarede; oprindelig Granitkorbue. Det brede, lave Taarn fra den senere Middelalder er af Granit og Mursten; Underrummet, nu Materialhus, har Bjælkeloft og Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid. Alterbord af Granit. Altertavlen er i senere Renæssancestil (Midtfeltet et Maleri, Nadveren); Prædikestol i s. Stil. Romansk Granitdøbefont. Series pastorum. I Korvæggen Ligsten over Niels Jørgensen i Kovstrup, † 1621, og Hustru.

Kovstrup (1485: Kosterup) tilhørte fordum Familien Munk med en Murtinde i Vaabenet. 1389 gav Chr. Munk sin Gaard Østergd. i Sønderhaa til Præstebordet. 1455 nævnes atter en Christen Munk i K., 1474 Fru Marine i K., 1481 Benditæ Christiernsdatter i K., 1491 Peder Jensen i K., 1498 Laurids Munk og 1504 Jep Munk i K. 1662 ejedes K. (24 Td. Hrtk.) af Frands Rantzau. 1697 fik Oberst v. Bassens Enke Sophie Rantzau Skattefrihed for Livstid af K. Hovedgaardstakst. Den var lige til 1736 forenet med Tandrup. 1728 var den kun en ufri Gaard (20 Td. Hrtk.). Fra 1736 ejedes den af Fred. Leth, som 1746 solgte den til Poul Klingenberg til Tandrup. Paa Auktionen 1771 efter Majorinde Klingenberg købte Eggert Nandrup K. for 19,981 Rd. Han solgte den 1781 for 16,420 Rd. til Søren Chr. Balleby, † 1821. 1829 blev den skødet til Anders Nicolai Lillelund, fra hvem den 1850 gik over til Svigersønnen Fr. Bille, † 1890, hvis Enke 1897 solgte den til den nuv. Ejer H. J. Tølbøl. — Hovedbygningen, restaureret 1900, bestaar af 1 Hovedfløj og to Sidefløje, i eet Stokv.

Haagaard har været en Sædegaard, der 1481 tilhørte en Niels Pedersen, senere en Fru Bente og 1568 Fru Ide Høg. — *Gyrupgaard*, forhen Gyrdrup (1335: Gyurræthorp), tilhørte 1450 en Adelsmand Niels Jensen og 1462 Bord Jensen.

I den fiskerige *Ore Sø* ligger den paa Fugle (særlig Terner) rige, lille Ø *Borg* eller *Madstedborg*.

Ved Sønderhaa er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. den anselige *Bavnehøj*.

Hørsted Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Sønderhaa, omgives af dette, Snedsted, Harring og Hørdum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. V. for Thisted. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere tunge, lerblandede Muldjorder med Rødler til Underlag. Syd-

og Sydøstgrænsen dannes af *Hørsted Aa.* Ved Østgrænsen gaar Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1019 Td. Ld., hvoraf 469 besaaede (deraf med Rug 83, Byg 50, Havre 269, Blandsæd til Modenh. 27, Kartofler 24, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 299, Høslæt, Brak, Eng m. m. 173, Haver 4, Moser 29, Kær og Fælleder 7, Heder 8, Veje og Byggegr. 29 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 409 Stk. Hornkvæg (deraf 145 Køer), 269 Faar og 97 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 50 Td.; 17 Selvejergaarde med 42, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 228 (1801: 121, 1840: 178, 1860: 216, 1880: 211), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomh., 170 af Jordbr., 7 af Gartneri, 22 af Industri, 2 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hørsted* med Kirke, Skole, Mølle og Købmandsforretn. Hørsted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 221. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Irup.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Vaabenhus mod S. Kirken er vistnok opført i gotisk Tid. Murene ere forneden af raa Granit, foroven af Mursten, ombyggede i ny Tid. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1863 foran den oprindl. Syddør. Muret Alterbord. Tarveligt Alterbillede (Christus velsigner de smaa Børn), en Kopi malet af E. Holm i Thisted 1867. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

Harring Sogn omgives af Annekset Stagstrup, Skyum, Hørdum, Hørsted og Snedsted Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. V. for Thisted. De temmelig lavtliggende, jævne Jorder ere sand-, nogle Steder lerblandede Muldjorder med Ler til Underlag. Paa Nordvestgrænsen løber *Hørsted Aa.* Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Oddesund og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1271 Td. Ld., hvoraf 532 besaaede (deraf med Rug 86, Byg 56, Havre 297, Blandsæd til Modenhed 43, Kartofler 35, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 387, Høslæt, Brak, Eng m. m. 256, Haver 6, Skov 7, Moser 13, Kær og Fælleder 34, Heder 9, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 83 Heste, 533 Stk. Hornkvæg (deraf 210 Køer), 288 Faar og 138 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 79 Td.; 20 Selvejergaarde med 59, 49 Huse med 20 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 383 (1801: 169, 1840: 241, 1860: 318, 1880: 379), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 264 af Jordbr., 56 af Industri, 9 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Harring*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Sparekasse for H.-Stagstrup Komm. (opr. $^1/_7$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 53,497 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 4000 Kr., Antal af Konti 259), Mølle og Købmandsforretn. *Harringhede* og *Ølandhede*, Gde. og Huse. Præstegaarden *Rosholm.* Hovedgaarden *Øland* har $17^1/_4$ Td. Hrtk., 231 Td. Ld., hvoraf 31 Eng, Resten Ager. *Brødløsehove*, Gd. Harring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hillerslev-Hundborg Hrd.'s Jurisdiktion (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 218. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere opf. i Overgangsstil (13. Aarh.), væsentlig af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer i Koret ses; den oprindl. Granitkorbue er tilspidset. Vaabenhuset er opf. 1883 foran Norddøren; 1885 ombyggedes Skibets Vestgavl og fik Klokkekam. Udskaaren Altertavle fra 17. Aarh. med Nedtagelsen af Korset og Nadveren i Midtfeltet. Granitdøbefont i Firkløverform. Præ-

dikestol med Aarst. 1627 og Navnet paa Præst Hans Sørensen Aalborg († 1648). I Koret Præstestol med Aarst. 1656 og Navnet paa Præst Daniel Andersen Prenter. Paa Stolestaderne Aarst. 1664. Ved Alteret Ligsten over ovenn. Præst Hans Sørensen Aalborg og Hustru, og over Præsten Søren Hansen Aalborg, † i Stagstrup Præstegd. 1663. Klokken er fra 1432.

Rosholm var tidligere en Hovedgaard og nævnes 1348 blandt Familien Globs Godser i Thy. Helena, Hwits Efterleverske af Øland, skødede 1365 al sin Ret til Øland og Rosholm til Dronn. Margrethe, hvilket stadfæstedes 1406 af Niels Gundesen og Lasse Maltesen. Af Voldstedet findes intet Spor mere.

Øland tilhørte ligeledes Globerne. Poul, Niels, Jens, Anders, Laurids og Peder Glob skødede den 1365 til Vald. Atterdag. 1477 blev den af Chr. I pantsat til Fru Ingeborg Ottesdatter Stampe, hvilket Pant synes at være gaaet over til hendes Svoger Peder Galskyt, g. m. Marine Ottesdatter Stampe, deres Søn Thomas Galskyt og hans Søn Peder G., der 1536 skrev sig til Ø. 1580 blev den af Kronen mageskiftet til Christen Prip, hvis Datter Margrethe bragte den til sin Ægtefælle Cl. Kaas, som 1627 bortbyttede den til sin Svoger Iver Prip mod Strandet. Denne solgte den 1630 til Fru Karen Sehested, Tyge Kruses Enke, der 1641 ægtede Jørgen Seefeld; Sønnen Laurids S.'s († 1688) Kreditorer fik Indførsel i Ø., som de 1689 solgte til Chr. Helverskov til Irup, der 1732 solgte den (32 og 203 Td. Hrtk.) for 5900 Rd. og 40 Dukater til Provst Fred. Thestrup, † 1758, hvorefter Ø. med Tiender (87 Td. Hrtk.) blev solgt for 11,131 Rd. til Mads Schmidt fra Lemvig, † 1760, hvis Enke Anne Sophie Skousboe 1766 skødede Ø. for 20,800 Rd. til sin Svigersøn Kammerr. Niels Aars, † 1774; hans Enke ægtede 1777 Kancellir. Peder Madsen Lillelund, † 1789, af hvis Bo Ø. 1789 ved Auktion blev købt for 27,050 Rd. af Chr. Lassen Winther i Thisted, der 1795 skødede den for 34,860 Rd. til Raadmand H. P. Ingerslev i Aarhus, der straks tog Bevill. paa at maatte beholde Friheden hos Gaarden, selv om Godset solgtes og Ejendommen udparcelleredes. Han solgte derefter 1797 Hovedparcellen (15 og 97 Td. Hrtk.) for 16,100 Rd. til Anders Sørensen paa Todbøl, hvorefter denne 1800 mageskiftede den til sin Svigerfader Andr. Stigaard mod Irup. Senere har den været ejet af Sørensen, Godskesen og Skibby. Nuv. Ejer er C. M. Nybye. — Hovedbygningen, opf. 1863-67, bestaar af 3 Fløje i eet Stokv. I Nærheden af Gaarden findes en af Vand omgiven Høj.

Stagstrup Sogn, Anneks til Harring, omgives af dette, Skyum Sogn, Vilsund, Hundborg Hrd. (Skjoldborg S.) og Snedsted Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Thisted. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandblandede, frugtbare Lerjorder. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted til Oddesund og, ved Nordgrænsen, fra Vilsund til Stenbjærg.

Fladeindholdet 1896: 2610 Td. Ld., hvoraf 1196 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 165, Byg 149, Havre 650, Bælgsæd 18, Blandsæd til Modenhed 119, Grøntf. 12, Kartofler 58, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 725, Høslæt, Brak, Eng m. m. 587, Haver 12, Moser 24, Kær og Fælleder 13, Heder 4, Stenmarker 13, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 213 Heste, 1151 Stk. Hornkvæg (deraf 517 Køer), 631 Faar og 394 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 188 Td.; 52 Selvejergaarde med 147, 109 Huse med 41 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 949 (1801: 467, 1840: 672, 1860: 782, 1880: 927), boede i 203 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 560 af Jordbr., 53 af Fiskeri, 182 af Industri, 33 af Handel, 3 af Skibsfart, 28 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 45 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Stagstrup* med Kirke, Skole, Mølle og Teglværk; *Sundby* med Skole, Missionshus (opf. 1898-99), Mølle, Teglværk, Jærnstøberi og Fabrik for Agerdyrkningsredskaber samt Statstelefonstation; *Gjerup. Gjerupør*, Huse; *Vilsund*, Gde. og Huse (se S. 255). *Mejlbjærg* og *Trædholm*, Huse. *Sundbygaard* (11 Td. Hrtk.), *Gjerupgd.*, m. m. Ved Gjerup og Vilsund noget Fiskeri.

Stagstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 217. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Det 1810 nedbrændte Taarn, der opførtes i den senere Middelalder samtidig med, at Skibet forlængedes mod V., er ikke senere opført (i Gavlen ses endnu Spidsbuen, der har ført ind til Skibet). Vaabenhuset er opf. i 2. Halvdel af 19. Aarh. af Mursten. Ved en Restauration i Beg. af 19. Aarh. blev en Apsis nedreven og Korgavlen ombygget, foroven af Mursten. Norddøren kan spores, Syddøren benyttes endnu. De nederste, rundbuede Vinduer ses til Dels endnu. Den meget store Granitkorbue bæres af profilerede Gesimssten. Døren fra Skib til Vaabenhus har Jærnbeslag og Bogstaverne A M W A samt Aarst. 1775. Alterbord af Granit. Altertavlen bestaar af et Kors. Prædikestol og Præstestol fra 1. Halvdel af 17. Aarh. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1625. Romansk Granitdøbefont. — Den nordl. Del af Kirkegaarden er planeret og skal, ifl. et Sagn, ikke være benyttet siden den sorte Døds Tid.

I *Gjerup* nævnes Fru Anne Spend 1568; 1689 solgte Henr. Linderot Gaarden til Niels Nielsen i Lemvig; 1759 var den en Bondegaard under Vadskjærgd., men 1776 blev den (10 Td. Hrtk.) af Gleerup til Knudseje solgt til Didr. Galtrup til Højris, der 1795 solgte den til Chr. Lassen Winther til Øland.

Sundby nævnes i Vald. Jrdb. som Kongens Ejendom; 1406 tildømtes Vandmøllen Kronen.

I Sognet er der fredlyst 5 Gravhøje.

I et Hus ved Vilsund Færgested ligger eller har ligget en Granitkumme, som har hørt til Døbefonten i Torup Kirke, Hundborg Hrd.

Skyum Sogn omgives af Annekset Hørdum, Harring og Stagstrup Sogne, Limfjorden og Villerslev Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. V. for Thisted. De noget højtliggende, overvejende jævne Jorder („Skyum Bjærge", 138 F., 43 M.) ere lermuldede og Herredets frugtbareste Jorder.

Fladeindholdet 1896: 2162 Td. Ld., hvoraf 970 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 138, Havre 532, Bælgsæd 12, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 116, Grøntf. 3, Kartofler 32, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 630, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Haver 11, Skov 3, Moser 8, Kær og Fælleder 11, Heder 59, Stenmarker 24, Veje og Byggegr. 37 Td. Kreaturhold 1898: 195 Heste, 882 Stk. Hornkvæg (deraf 345 Køer), 606 Faar og 307 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 177 Td.; 43 Selvejergaarde med 146, 75 Huse med 31 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 667 (1801: 332, 1840: 473, 1860: 621, 1880: 690), boede i 143 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 490 af Jordbr., 9 af Fiskeri, 76 af Industri, 17 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Skyum* med Kirke, Præstegd., Skole, Købmandsforretn., 2 Møller og Telefonstation. *Gudnæsstrand* (en Del i Villerslev S.), Ladeplads med Kro, Købmandsforretn. og Telefonstation. *Nordre Skole*. Gaarde: *Bisgaard* ($10^1/_2$ Td. Hrtk.), *Bangsgd.*, *Ringgd.*, *Dybdal*, *Langvang*.

Skyum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr., samt 5. Udskrivningskr.' 219. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Irup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Et oprindl. Vindue og Syddøren ligesom den høje Granitkorbue ere bevarede. I Murene nogle Kvadre med Stenbilleder. Taarnet, af Granit og Mursten (restaur. 1752 og 1879), er fra den senere Middelalder, Vaabenhuset, af Mursten, fra nyere Tid; Taarnrummet, nu Materialhus, har været hvælvet og haft Spidsbue ind til Skibet. Granitalterbord med Relikviegemme. Altertavlen (Christus og Synderinden) er malet 1889 af A. Dorph. Romansk Granitdøbefont med Runeindskrift. I Skibet et Krucifiks og to Epitafier, det ene med Portrætter, men med overmalet Indskrift, og den gamle, udskaarne Altertavle. I Koret Ligsten over Provst Chrf. Hansen Bang,

† 1597. Den 1885 omstøbte Klokke fra 1497 og med St. Laurentius' Navn og Billede er oprindl. fra Hvidbjærg Kirke paa Thyholm. Paa Væggene fandtes 1889 Rester af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 45).

Ved Skyum er der fredlyst 7 Gravhøje.

Hørdum Sogn, Anneks til Skyum, omgives af dette, Harring, Hørsted, Sønderhaa, Hassing og Villerslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. V. for Thisted. De noget højtliggende og bakkede Jorder ere mindre gode, især mod V., med Ler og Sand. Nordvestgrænsen dannes af *Hørsted Aa*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Oddesund og Agger samt Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 2806 Td. Ld., hvoraf 1104 besaaede (deraf med Rug 148, Byg 114, Havre 634, Bælgsæd 3, Spergel 4, Blandsæd til Modenhed 62, Grøntf. 15, Kartofler 54, andre Rodfr. 67, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 853, Høslæt, Brak, Eng m. m. 412, Haver 25, Skov 46, ubevokset 25, Moser 10, Heder 277, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 999 Stkr. Hornkvæg (deraf 428 Køer), 502 Faar og 402 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 143 Td.; 27 Selvejergaarde med 116, 122 Huse med 27 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 907 (1801: 385, 1840: 579, 1860: 688, 1880: 816), boede i 180 Gaarde og Huse; Erhverv: 52 levede af immat. Virksomh., 473 af Jordbr., 20 af Gartneri, 169 af Industri, 41 af Handel, 96 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørdum* (Øster- og Vester-H.) med Skole, 2 Møller, Fællesmejeri, Købmandsforretninger, Mineralvandsfabrik, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Koldby*, ved Landevejen, med Skole, Amtssygehus (opr. 1891—92, Plads for 12 Patienter), Apotek, Lægebolig, Dyrlægebolig, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Kro, Planteskole og Telefonstation; *Tøttrup*. Hovedgaarden *Irup* har 28 Td. Hrtk., 510 Td. Ld., hvoraf 50 Naaleplantning, 90 Hede, Resten Ager; en Vandmølle. *Tøttrupgd.* ($10^5/_8$ Td. Hrtk.), *Koldbygd.* ($9^1/_8$ Td. Hrtk.).

Hørdum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 220. Lægd. Kirken tilhører de fleste Hartkornsejere.

Kirken (ifl. D. Atl. indviet til Evangelisterne) bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Kor, Apsis og Skibets østl. Del ere opf. i Overgangsstil (13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er tilmuret; over Norddøren en Tympanon med et Kors i Relief; enkelte af de oprindl. Vinduer og Granitkorbuen ere bevarede. Skibets Vestende er senere opf. af Mursten. Et højt Taarn, mod V., blev nedbrudt omtr. 1815. Skib og Kor have fladt Loft. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavlen er et Maleri paa Træ (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Chr. VI's Tid. Klokke fra 1500, indviet til St. Laurentius og St. Anna. Epitafium over Chr. Helverskov til Irup, † 1733. Foran Vaabenhusdøren en romansk Ligsten med et indhugget Kors (se *Løffler*, Gravst. Pl. VI).

Irup (1467: Ydrop) tilhørte de børglumske Bisper. Peder Friis, † 1483, havde den i Forlening, senere, 1502, Bispens Official Niels Hvid. Ved Reformationen kom den til Kronen, der 1556 solgte den til Knud Gyldenstierne til Aagd. Formodentlig fulgte den hans Datter Karen, † 1596, g. m. Axel Gyldenstierne, † 1603, disses Søn Knud G., † 1636, hvis Datter Karen ægtede den rige Hr. Tage Thott. Deres Søn Ove T. solgte 1661 I. (70 Td. Hrtk.) til Albert v. Itzen i Kbh., † 1679. 1689 tilhørte den Chr. Helverskov, g. m. Hedevig v. Itzen. Paa Skifte efter ham blev I. (35 Td. Hrtk., Møllesk. 6, Gods 389) overtaget af Svigersønnen Jens Jørgen Hop, senere Kancellir., der 1754 solgte den (35 og 247 Td. Hrtk.) for 16,000 Rd. grov Cour. til Herredsfoged, Generalauditør Andr. Høyer til Skibstedgd., som 1769 solgte den med Tiender og Gods (110 og 234 Td. Hrtk.) til Mads Ilum; men 1770 tilbagekøbte Høyer den paa Auktion; 1771 solgte han den (29, 21 og 98 Td. Hrtk.) ved

ny Auktion for 16,000 Rd. til Ditl. Bull, men tilbagekøbte den (29, 21 og 203 Td. Hrtk.) 1778 paa Auktion og solgte den endelig 1782 paa Auktion til Anders Stigaard for 26,140 Rd., som 1800 solgte den (29, 92 og 203 Td. Hrtk.) til Brødr. Anders og Søren Sørensen for Øland (se S. 267) og 30,000 Rd., af hvilke den første blev Eneejer 1804 og efterlod den til Sønnen, cand. theol. Laur. S., † 1866, efter hvis Enkes Død 1894 den for 170,000 Kr. overtoges af Sønnen Anders S., † 1898, hvis Enke nu ejer den. — Den gamle, 1840 meget forandrede Hovedbygning bestaar af 3 sammenbyggede Fløje af Grundmur i eet Stokv. Ladebygningerne ere opf. efter en Brand Dec. 1892. I den gamle Del af Haven findes 4 hundredaarige Takstræer og nogle meget gamle Bygningsrester (en muret Port og en Kampestenskælder). (Se Udtog af Mogens Olsen Aagaards Tanker om Irup og Øland osv., i Suhms Saml. I S. 1 flg.).

Paa en Hede ved Irup ligger et Par ødelagte Gravhøje, »*Kong Hvirvils Høje*«, hvortil Sagnet om Søkongen Hvirvil, der blev fældet af Kong Fridlev den raske i et Søslag ved Sjællands Sydkyst, er knyttet. — I Sognet er der fredlyst 10 Gravhøje.

Hassing Sogn omgives af Annekset Villerslev, Hørdum, Sønderhaa, Bedsted, Grurup og Visby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^3/_4$ Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder (Galgebakke, 188 F., 59 M.) ere meget forskelligartede, ler- og sandmuldede med Sand og Grus til Underlag. Ved Vestgrænsen ligger Sydspidsen af Ove Sø. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Agger og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1508 Td. Ld., hvoraf 532 besaaede (deraf med Rug 90, Byg 53, Havre 276, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenhed 60, Kartofler 26, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 485, Høslæt, Brak, Eng m. m. 266, Haver 6, Moser 26, Kær og Fælleder 17, Heder 146, Veje og Byggegr. 30 Td. Kreaturhold 1898: 80 Heste, 497 Stk. Hornkvæg (deraf 200 Køer), 507 Faar og 78 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 85 Td.; 21 Selvejergaarde med 71, 45 Huse med 13 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 364 (1801: 189, 1840: 233, 1860: 280, 1880: 323), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 238 af Jordbr., 42 af Industri, 5 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hassing*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for H.-Villerslev Komm. (opr. $^{17}/_6$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 73,917 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 6113 Kr., Antal af Konti 334) og Telefonstation. *Hassing Huse*. *Gisselbæk*, Gd. (10 Td. Hrtk.).

Hassing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 223. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (maaske 12. Aarh.) af Granit paa en Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer, ligesom Korbuen ere bevarede. Vaabenhuset er af Mursten. Vestgavlen er bleven ombygget og har faaet Klokkekam 1896. Granitalterbord med Relikviegemme. Udskaaren Altertavle fra 17. Aarh., med et Maleri (Korsfæstelsen). Kalken er skænket 1598 af Jens Laursen i Abelgaard. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme. Prædikestol fra 17. Aarh. I Vaabenhuset Ligsten over Præsten Niels Christensen Lomborg, † 1689. I Korets Østmur en Sten med Bladornamenter. — Ifl. Sagnet lod de første Christne i Hanherrederne deres døde føre til denne Kirke for at faa dem begravede i indviet Jord, og den nordl. Del af Kirkegaarden kaldes endnu „Hanherredernes Kirkegaard", hvilket kunde tyde paa, at Kirken hører til de ældste N. for Limfjorden.

Gisselbækgaard blev 1386 af Niels Mouridsen skødet til Vestervig Kloster; men 1463 gjorde Iver Munk sin Lovhævd paa G. og G. Fang.

S. Ø. for Kirken ligger i Dalen „Troldgabet" *St. Thøgers Kilde*, fordum en hellig Kilde, hvori Kræmmerne, der fra Thisted droge til Vestervig Marked, plejede at kaste Penge for at faa Lykke (D. Atl. V S. 463).

Ved Hassing er der fredlyst en Gravhøj.

Villerslev Sogn, Anneks til Hassing, omgives af dette, Hørdum og Skyum Sogne, Limfjorden og Visby Sogn. Kirken, mod V., ligger $2^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De for en Del bakkede, mod Fjorden skraanende Jorder ere i det hele grusblandede, nogle Steder med Sandal til Underlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Oddesund.

Fladeindholdet 1896: 2194 Td. Ld., hvoraf 889 besaaede (deraf med Rug 127, Byg 89, Havre 499, Bælgsæd 14, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 61, Grøntf. 7, Kartofler 41, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 713, Høslæt, Brak, Eng m. m. 368, Haver 9, Moser 50, Kær og Fælleder 34, Heder 49, Stenmarker 26, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 151 Heste, 756 Stk. Hornkvæg (deraf 346 Køer), 542 Faar og 241 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 142 Td.; 42 Selvejergaarde med 123, 70 Huse med 19 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 569 (1801: 287, 1840: 343, 1860: 514, 1880: 574), boede i 118 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomhed, 318 af Jordbr., 3 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 123 af Industri, 14 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Villerslev*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Pogeskole, Mølle og Telefonstation; *Vibberstoft*; *Lilbjærg*. Ladepladsen *Gudnæs* med Anlægsbro og Mølle. *Gudnæsstrand* (se S. 268). *Mellemmølle*, Gd. og Mølle, *Gundegd.*

Villerslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr,' 224. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra Overgangen mellem romansk og gotisk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Flere af de oprindelige Vinduer og begge Døre ere bevarede (den nordl. tilmuret); Granitkorbuen er spids (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 240). Taarnet, fra den senere Middelalder, er af Granitkvadre og Mursten. Granitalterbord med Relikviegemme. Altertavle med Malerier fra 17. Aarh. Messinglysestagerne ere 1613 skænkede af Tames Laversøn „for min salige Fader og Moder deres Lejersted". Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. I Skibet et Krucifiks.

1502 nævnes Mogens Krabbe i *Villerslev*. — *Gunnegaard* i Villerslev S. nævnes 1475 og *Dalgaard* i Villerslev 1495.

Ved Rønnebæk er der fredlyst 2 *Gravhøje*, ved Vibberstoft 2 og ved Villerslev 9, deribl. den anselige *Bavnehøj* og de 3 *Vibbersbakke Høje.*

Visby Sogn omgives af Refs Hrd. — Annekset Heltborg —, fra hvilket det skilles ved Visby Aa, Grurup, Hassing og Villerslev Sogne samt Limfjorden. Kirken, midt i Sognet, ligger 3 Mil S. S. V. for Thisted. De mod Fjorden jævnt skraanende Jorder ere stærkt lerede med Rødler i Underlaget. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Thisted til Oddesund.

Fladeindholdet 1896: 1325 Td. Ld., hvoraf 483 besaaede (deraf med Rug 82, Byg 43, Havre 274, Blandsæd til Modenhed 49, Kartofler 21, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 395, Høslæt, Brak, Eng m. m. 226, Haver 6, Skov 8, Moser 21, Kær og Fælleder 21, Heder 123, Stenmarker 17, Veje og Byggegr. 29 Td. Kreaturhold 1898: 70 Heste, 342 Stk. Hornkvæg (deraf 131 Køer), 302 Faar og 95 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 66 Td.; 13 Selvejergaarde med 59, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 218 (1801: 145, 1840: 198, 1860: 224, 1880: 232), boede i 46 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 157 af Jordbr., 36 af Industri, 3 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 2 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Visby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. og Skole. Ved Visby Aas Udløb Udskibningssted med Købmandsforretn. *Hedegaarde* (Nørre- og Sønder H.), *Vestergd.*, *Østergd.*, *Ambygd.*

Visby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 225. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, og er fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Flere oprindelige Vinduer og begge Døre ere bevarede (den sydl. tilmuret). Paa Vestgavlen staar N O S 1766. Granitalterbord. Altertavle fra 1701 (restaur. 1896) med Malerier af Lidelseshistorien. Et Par smukke middelalderlige Alterstager (afbild. i Tegn. af æ. nord. Arkit. 2. S., 2. R. Pl. 9) ere nu i Nationalmus. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra omtr. 1600. I Koret Ligsten over Provst Mads Andersen, † 1636, med to Hustruer.

En Væbner Niels Persen i *Visby* nævnes 1453. 1363 erhvervede Vestervig Kloster *Hedegaard* i Visby S. af Peder Munk og Anders og Esge Pedersen.

Ved Visby ere fredlyste de to *Tremhøje* og de to *Horshøje*.

Bedsted Sogn omgives af Annekset Grurup, Hassing Sogn, Ove Sø, Hvidbjærg og Ørum Sogne, fra hvilke det adskilles ved den fra Ove Sø kommende *Hvidbjærg Aa*, og Refs Hrd. (Vestervig S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr, 3 Mil S. V. for Thisted. De temmelig jævne Jorder ere for det meste skarpe, sand- og grusblandede med magert Ler og lidt Muld. Mod S. ligger Rønhede, og en Del af Statsplantagen Hvidbjærg (se S. 274). Gennem det sydøstl. Hjørne gaa Landevejen fra Thisted til Agger og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 4046 Td. Ld., hvoraf 1493 besaaede (deraf med Rug 208, Byg 188, Havre 774, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenhed 163, Grøntf. 5, Kartofler 90, andre Rodfr. 60), Afgræsning 1154, Høslæt, Brak, Eng m. m. 724, Haver 22, Skov 3, Moser 54, Kær og Fælleder 56, Hegn 5, Heder 406, Veje og Byggegr. 115, Vandareal m. m. 13 Td. Kreaturhold 1898: 239 Heste, 1276 Stkr. Hornkvæg (deraf 556 Køer), 928 Faar, 405 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hrtk. 1895: 220 Td.; 52 Selvejergaarde med 180, 123 Huse med 40 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1059 (1801: 346, 1840: 543, 1860: 761, 1880: 893), boede i 230 Gaarde og Huse; Erhverv: 45 levede af immat. Virksomhed, 585 af Jordbr., 9 af Gartneri, 174 af Industri, 51 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 57 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bedsted* (1357: Bilstæth) med Kirke, Præstegd., Skole (vestre Sk.), Fattiggaard for Bedsted-Grurup Komm. (opr. 1888, Plads for 26 Lemmer), Missionshus (opf. 1896), Savskæreri, Mølle, Teglværk, Købmandsforretn., Haandværkere, m. m., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Vittrup*; *Hundskjær*; *Spangbjærg*; *Horsfeld*. *Brydbjærg*, Gde. og Huse. *Østre Skole*. Hovedgaarden *Tandrup* har 35 Td. Hrtk., 600 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 150 Mose og Hede (90 Td. Ld. Hede i Sønderhaa S.), Resten Ager. Gaarden *Søvang*, Parcel af Tandrup, har $12^3/_8$ Td. Hrtk., 137 Td. Ld., hvoraf 17 Eng, Resten Ager; til Gaarden hører et Teglværk. *Møllegde.*, *Brogde.*, *Bjerregde.*, *Fladskjær*, Gde., *Fuglsang*, Gde. og Huse, *Ulnits*, Gd., *Maarup Mølle*, m. m.

Bedsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 229. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel. Skibet har Bjælkeloft, Koret, der har haft Apsis, en senere indbygget Hvælving, i hvis øverste Del en Dekoration af Bladornamenter. Den spidse Korbue, af Mursten, er ikke oprindl. I den senere Middelalder er Taarnet, af Granit og gule Munkesten og med Hvælving, tilføjet; det er restaureret 1895. Vaabenhuset, væsentlig af Granit (paa Gavlen: 1687), er ombygget i Nutiden. I 19. Aarh. har der været flere Restaurationer. Granitalterbord. Udskaaren Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil, den sidste opsat 1609 af Jak. Lykke til Tandrup. Paa Alterbordet et Sølvkrucifiks. Granitdøbefont med Himmel i Barokstil. I Kormuren Ligsten over nedenn. Niels Lykke, Hustru og deres 4aarige Søn Mogens L. (med udhuggede Billeder); i Skibsmuren Ligsten over Maren Samvel Christians af Kbh., † 1673, og en fra 1669 over Forpagter Christen Nielsen Kovstrup. Taarnrummet, med en Smedejærnsdør med Aarst. 1673, er Begravelseskapel for nedennævnte Poul Klingenberg, † 1771.

Tandrup nævnes alt i 14. Aarh. og ejedes da af en Peder Nielsen, 1396 af Per Høg, 1413 af dennes Svigersøn Niels Eriksen (Banner) — hans Søn Per Høg havde endnu 1476 Pant i T. —, men 1445 af hans Brodersøn Bo Høg, Slægtens sidste Mand, 1485 af dennes Døtre Karen, Hans Barsebæks Efterleverske, og Kirsten, g. m. Niels Krabbe. Med sidstnævntes Datter Karen kom T. til Eiler Lykke, dennes Søn Niels Lykke, † 1575, og hans Søn Jakob L. Den tilhørte derefter Chrf. Gersdorff, som 1630 mageskiftede den til sin Svigersøn Joh. Rantzau († 1638) mod Palstrup. T. kom derefter til Sønnen Frands Rantzau, hvis Datter Elisabeth Sophie R. bragte halve T. til sin Ægtefælle Oberst Erasmus Casimir v. Bassen, efter hvis Død hun 1698 afkøbte sin Svoger Oberst Niels Mund og Hustru Dorte Rantzau den anden Halvdel (21, med Gods 123 Td. Hrtk.). Hun ægtede derefter 1716 Brigader og Amtmand Hans Eifler, † 1724, og døde selv 1726, hvorefter T. kom til Datteren Chr. Charlotte v. Bassen, g. m. Lieutn. Chr. Leth, † 1736, der 1728 var Eneejer af T. og Kovstrup med Tiender og Gods (henh. 42, 20, 28 og 224 Td. Hrtk.). Gaardene bleve ved Auktion 1737 købte for 13,000 Rd. af Justitsraadinde Marie Charl. Amalie Klingenberg, f. Giedde, † 1737; derefter kom de til Sønnen Major Poul Klingenberg, † 1771, hvis Enke s. A. solgte T. ved Auktion for 24,700 Rd. til Peder Jørgensen fra Ullerupgd., som 1799 solgte den for 52,500 Rd. til Niels Willemoes. Derefter ejedes den af Justitsr. Tøfting og fra 1849 af C. Lützhøft, † 1876, hvis Enke 1892 overdrog den til Sønnen, H. D. L., den nuv. Ejer, for 235,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. 1825, bestaar af 2 Fløje i eet Stokv. af Grundmur.

Vittrup, oprindl. Wibtorp, blev 1437 af Hr. Eskild Nielsen (Banner) skødet til Vestervig Kloster. — 1471 nævnes *Bjerregaard* i Bedsted S. og 1473 to Gaarde i *Fladskjær*. — Per Høg til Tandrup skødede 1400 en Gaard *Smørbygd.* til Vestervig Kloster; 1459 kaldes den Smørbæksgd. — Ridder Esge Croch skødede 1367 til Vald. Atterdag sin Hovedgaard *Mothorp* (Maarup) i Bilstathæ Sogn med en Del Bøndergods i Sognet og en Gaard ved „Huitbergbro".

Grurup Sogn, Anneks til Bedsted, omgives af dette, Hassing og Visby Sogne samt Refs Hrd. (Heltborg, Hurup og Vestervig S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $3^1/_4$ Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærkt sandblandede med Rødler og Mergel i Underlaget. I Sognet noget af Hvidbjærg Statsplantage (se S. 274). Ved Vestgrænsen Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1531 Td. Ld., hvoraf 574 besaaede (deraf med Rug 80, Byg 60, Havre 346, Blandsæd til Modenhed 49, Kartofler 21, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 384, Høslæt, Brak, Eng m. m. 280, Haver 4, Skov 2, Kær og Fælleder 7, Heder 220, Veje og Byggegr. 46, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 449 Stk. Hornkvæg (deraf 181 Køer), 422 Faar og 108 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 88 Td.; 14 Selvejergaarde med 77, 33 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 255 (1801: 156, 1840: 268, 1860: 303, 1880: 272), boede i 59 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 180 af Jordbr., 39 af Industri, 7 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirksomh., 4 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grurup* med Kirke; *Gammelby* med Skole og Mølle.

Gammelbygaard: $13^3/_8$ Td. Hrtk., 197 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 2 Naaleplantn., 30 Hede, Resten Ager. *Abildgaard*: $19^3/_8$ Td. Hrtk. ($2^1/_8$ i Hurup S.), 345 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, Resten Ager. *Abildgaard Vandmølle.*

Grurup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 228. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Paa Vestgavlen staar Aarst. 1796; her skal tidligere have staaet et Taarn. Norddøren er bevaret (tilmuret). Vaabenhuset er fra 1866. Alterbord med oprindl. Granitplade. Alterbilledet er et Maleri (Korsfæstelsen). Romansk Granitdøbefont. I Kirkens Vestmur er indsat en romansk Ligsten med et Kors (se *Løffler*, Gravst. Pl. X).

Abildgaard (15 Td. Hrtk.) m. m. Gods (35) ejedes i 18. Aarh. af Brødr. Oberst Joh. Chr. Dietrich og Krigs- og Landkomm. Elias Dietrich, der havde arvet den efter Moderen Adriane Dietrichs de la Haye; 1749 udkøbte Elias D. sin Broder. 1767 solgtes den af Hans Jørgen Hetlew til Carsten Nielsen Samsøe for 4600 Rd., men ejedes senere af Mads Willemoes, † 1797, hvis Enke Mette Tøfting 1798 ved Auktion solgte den til Peder Jørgensen paa Tandrup for 7000 Rd. Han døde 1809, hans Enke Inger Bertelsen og Søn Lars Toft Jørgensen til A. begge 1821. Sidstnævntes Enke Joh. Marie Høyer ægtede 1824 sin Forvalter Hans Schou. Nuv. Ejer er L. P. Frederiksen.

Ved Grurup er fredlyst den anselige *Storhøj*.

Hvidbjærg (*vesten Aa*) **Sogn**, det største i Herredet, omgives af Annekserne Lodbjærg og Ørum, Bedsted Sogn, fra hvilket det skilles ved *Hvidbjærg Aa*, Ove Sø, Hundborg Hrd. (Nørhaa S.) og Vesterhavet. Kirken, mod S. Ø., ligger 3 Mil S. V. for Thisted. De bakkede, i den østl. Del for det meste sand- og lermuldede, mod V. sandede, med store Hede- og Flyvesandsstrækninger opfyldte Jorder ere gnmstl. meget ufrugtbare. I Sognet en Del af den 1891 anlagte, 1356 Td. Ld. store *Hvidbjærg Statsplantage*, og flere smaa Søer mellem Klitterne, deribl. Røddekjær.

Fladeindholdet 1896: 7743 Td. Ld., hvoraf 691 besaaede (deraf med Rug 113, Byg 101, Havre 350, Bælgsæd 3, Spergel 10, Blandsæd til Modenhed 28, Grønt. 4, Kartofler 58, andre Rodfrugter 23), Afgræsn. 594, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 444, Haver 10, Skov 189, ubevokset 1076, Moser 42, Kær og Fælleder 246, Heder 1803, Flyvesand 2530, Veje og Byggegr. 97, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1898: 100 Heste, 574 Stkr. Hornkv. (deraf 256 Køer), 1218 Faar og 222 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 84 Td.; 19 Selvejergaarde med 57, 79 Huse med 25 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 603 (1801: 242, 1840: 407, 1860: 476, 1880: 639), boede i 132 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 378 af Jordbrug, 57 af Fiskeri, 55 af Industri, 11 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 27 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvidbjærg* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Istrup* med Skole; *Kjallerup* med Mølle; *Svankjær* med Skole, Mølle og Købmandsforretn.; *Madstedgaarde*. *Lyngby*, Fiskerleje, med Redningsstation. *Lyngholmmark*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Lyngholm* har $13^1/_2$ Td. Hrtk., 200 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager; til Gaarden høre stort Aalefiskeri og Tørveskær. *Spejlsgde.*, *Lomborggd.*

Hvidbjærg S., een Sognekommune med de to Annekser, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 230. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod S. Skib og

Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid, ere af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Et oprindl. Vindue og Norddøren ere bevarede (nu tilmuret). Vaabenhuset er af Mursten. Granitalterbord med Relikviegemme. Malet Altertavle fra 1707. Romansk Granitdøbefont. Rigt udskaaren og malet Prædikestol, bekostet 1711 af Mourids Jacobsen Borchorst. Paa flere af Kirkestolene Malerier fra 18. Aarh. I Skibet en Bispetavle samt Ligsten over Præsterne Anders Christen Schive, † 1707, og Hustru, og Jens Pedersen Skibsted, † 1691.

Lyngholm ejedes 1451 af Hr. Eskild Nielsen (Banner), hvis Søn Mikkel Eskildsen 1501 solgte den til sin Fætter Hr. Niels Høg, † 1524, hvis Datter Helvig ægtede Jep Friis, † 1547, under hvem Gaarden blev afbrændt af Thisted Borgere i Grevens Fejde; hans Datter Kirsten Friis til L., † 1565, var gift 1. med Hr. Holger Rosenkrantz, falden 1534 ved Svendstrup, 2. med Gabriel Gyldenstierne. Sidstnævntes Søstersøn Anders Banner var Gaardens næste Ejer, men hans Søn Otto B. solgte den 1607 til Mogens Kaas, † 1652, begr. i Hvidbjærg Kirke. Mogens Kaas maatte under de Svenskes Indfald 1644 flygte fra Gaarden, der blev plyndret. Efter hans Død kom L. til hans Broder, der ogsaa hed Mogens K., men som kort efter solgte den (40 Td. Hrtk.) til sin Brodersøn Enevold Kaas, som endnu 1695 boede her. Hans Søn Kornet Palle K., † 1699, skrives ogsaa til L., derefter dennes Enke Magdalene Sophie Kaas, † 1707, saa hendes Svigersøn Kapt. Johan Georg Schmidt, g. 1. med Maren Holck, 2. med Anne Cathr. Kaas. Schmidt døde 1728, hans Enke 1744, men deres Svigersøn Oberstlieutn. Hans Elias Rud. v. d. Weyde (se om ham Personalh. Tidsskr. 3. R. I S. 79 og 201) solgte 1753 paa Auktion L. (21 og 28 Td. Hrtk.) for 6125 Rd. til Købmand i Thisted Peter Obel († 1794), der 1766 atter ved Auktion solgte L. for 13,760 Rd. til Major Jørg. Ring, † 1790, hvorefter L. (21, 52 og 31 Td. Hrtk.) blev købt paa Auktion 1791 for 17,200 Rd. af Landsdommer Henr. Joh. Leth. g. m. Ingeborg Andriette Ring. Han solgte den 1794 atter ved Auktion (19, Tiender 20 Td. Hrtk.) for 9700 Rd. til Forpagter Hans Hansen fra Vestervigkloster. Senere har den bl. a. været ejet af Søren Jessen og hans Søn Jes, 1871—74 af Niels Busk, til 1882 af Mads Thorup, derefter af Anders Tøfting Skibsted, † 1892, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen er opf. 1836 af Grundmur i eet Stokv. Laden er af Bindingsværk fra 1614. I et sidt Engdrag lige V. for Hvidbjærg Aa ligger *Lyngholm Voldsted*, en firsidet Banke (110×120 F., 5—6 F. høj), delvis omgiven af Grave; over den nordl. Grav har ført en Dæmning.

Madstedgaard nævnes alt 1324; 1429 havde Hr. Eskild Nielsen (Banner) den i Pant af Provsten i Vestervig, der imidlertid selv 1435 havde den i Pant af Mogens Villadsen. — Ved Madsted ligger en *Borgplads*, en omtr. 300 F. lang, aflang firkantet Jordvold; mod S. findes en Lavning, maaske engang en Grav. — *Lomborggaard* blev 1496 af Niels Eskildsen Banner-Høg solgt til Broderen Mikkel Eskildsen. — 1418 nævnes en Gaard *Lyngbygaard* og 1455 en Gaard *Alstrup*, som Per Grøn da gav til Vestervig Kloster. Klosteret erhvervede 1396 af en vis Oluf Olufsen Hvidbjærg Mølle og en Gaard *Møllegaard*. — Midt i 17. Aarh. gav Fru Kirsten Mund *Store Nørgaard* i Hvidbjærg S. til Sorø Akademi.

Sandflugten, som i høj Grad har hærget Sognet, er begyndt meget tidlig; den omtales alt i 15. Aarh.; 1571 siger Præsten, at den havde fordærvet største Parten af Sognet, og i 1. Halvdel af 18. Aarh. var *Alstrup By* helt ødelagt (en Klitstrækning kaldes endnu „Alstrup Sande").

Ørum Sogn, Anneks til Hvidbjærg, omgives af dette og det andet Anneks Lodbjærg, Refs Hrd. (Vestervig S.), paa hvis Grænse Flade Sø med Ørum Sø ligger, og Bedsted Sogn, fra hvilket det skilles ved *Hvidbjærg Aa*. Kirken, mod S., ligger $3^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De temmelig jævne Jorder ere ret gode, muldblandede med Ler til Underlag; en Del Hede og Flyvesand mod V.

Fladeindholdet 1896: 2478 Td. Ld., hvoraf 469 besaaede (deraf med Rug 61, Byg 67, Havre 275, Blandsæd til Modenh. 26, Grøntf. 5, Kartofl. 17, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 324, Høslæt, Brak, Eng m. m. 370, Have 8, Kær og Fælleder 48, Heder 542, Flyvesand 667, Veje og Byggegr. 40, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 80 Heste, 505 Stkr. Hornkv. (deraf 172 Køer), 421 Faar og 123 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 82 Td.; 20 Selvejergaarde med 72, 30 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 316 (1801: 151,

1840: 287, 1860: 365, 1880: 335), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomhed, 265 af Jordbr., 21 af Industri, 3 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørum* med Kirke, Skole og Stiftelse (opr. af F. V. Eyber til Gl. Ørumgd., † 1857, og Hustru, med et Hus til Fribolig for 2 gamle, svagelige Tjenestefolk); *Svindborg*. *Hedegaarde* med Redningsstation. Hovedgaarden *Gml. Ørumgaard* har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 106 Td. Ld., hvoraf 42 Eng, Resten Ager. Gaarden *Vilhelmsminde*, solgt fra Ørumgd., har 14 Td. Hrtk. ($5^3/_4$ i Bedsted S.), omtr. 300 Td. Ld., hvoraf 75 Eng, Resten Ager. *Ny-Ørumgd.*, ligeledes solgt fra Ørumgd. (10 Td. Hrtk.).

Ørum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse, samt 5. Udskrivningskr.' 231. Lægd. Kirken tilhører halvt Gl. Ørumgaards Ejer, halvt Vilhelmsmindes Ejer.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Begge Døre (nu tilmurede) og et Par oprindl. Vinduer ere bevarede. I en af Kvadrene er indhugget en Dyrefigur. Taarnet, af Granit og Mursten, er tilføjet i den senere Middelalder. Alterbord af Kridtsten, med Relikviegemme. Altertavle fra 1611. Paa Rækværket foran Alteret er malet de kronede Navnetræk A G D og H V K. Romansk Granitdøbefont. Under Korbuen Ligsten over Skriver og Forvalter paa Ørum Slot Niels Lasson, † 1665. Klokke fra 1478, indviet til Jfr. Marie. En tidlig middelalderlig Ligsten med Kors og Indskrift (se *Løffler*, Gravst. Pl. I) er nu i Nationalmuseet.

Ørum Slot (i Vald. Jrdb.: Øræn) var oprindl. Krongods, kom siden i privates Eje, men blev 1367 af Hr. Bo Høg skødet til Kong Vald., hvilket Skøde Sønnen Per Høg stadfæstede 1406. Det blev i Urolighederne under Vald. Atterdag indtaget og nedbrudt af Mogens Maltesen, der imidlertid 1373 maatte forpligte sig til atter at opbygge det, som det før havde været, og forsyne det med Vaaben, Proviant og Inventarium. 1469 nævnes Lars Abildgaard, Foged paa Ø.; 1488 var Hr. Strange Nielsen og 1497 og 1501 dennes Søn Ebbe Strangesen Lensmand paa Ø. Indtil 1661 var Ø. et kgl. Slot og i Regelen bortforlenet sammen med Vestervig, saaledes 1559 til den sidste katolske Biskop i Fyn Knud Gyldenstierne. Efter 1660 blev Lenet til et kgl. Amt og Gaard og Gods solgt 1661 til Etatsraad Poul Klingenberg, der egentlig overtog det efter sin Svoger Gabr. Berns 1679 og 1685 afstod Ø. med Gods og Tiender (41 og 744 Td. Hrtk.) osv. til sin Søn Justitsr. Poul K. Den kom derefter til Broderen Henrik K., † 1716, dennes Enke Charl. Am. Giedde, † 1737, hvis Børn 1739 solgte Gaard og Gods (36, i alt 123 Td. Hrtk.) for 5600 Rd. til Major J. L. Moldrup til Vestervig Kloster, som ifl. kgl. Bevill. af 1761 inkorporerede Ø. (i alt 295 Td. Hrtk.) i Stamhuset Vestervigkloster, nedbrød det gamle Ø. Slot og opbyggede den nuv. Gaard. 1788 erhvervedes kgl. Tilladelse til, at Ø. maatte frasælges til Dækning af Stamhusets Gæld, og den (36, 16 og 174 Td. Hrtk.) blev saa s. A. ved Auktion solgt for 26,000 Rd. til Chr. Fogh, der 1799 fik kgl. Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed; men 1800 solgtes Gaard og Gods for 48,000 Rd. til Niels Nielsen Schach i Lemvig, † 1810, hvis Datter Bolette, † 1828, ægtede Fr. Vilh. Eyber, † 1857, i hvis Families Besiddelse den endnu er; Chr. E. er den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, i eet Stokv. af Grundmur, er opf. omtr. 1880. *Ørum Slots Borgplads*, S. Ø. for den nuv. Gaard, bestaar af to firsidede Voldbanker, en større mod S. Ø. (190 × 140 F., 7 F. høj) og en mindre mod N. V. (110 × 150 F., $5^1/_2$ F. høj); en smal Dæmning forbinder dem; Gravene ere endnu mod Ø. og S. fyldte med Vand.

Lodbjærg Sogn, Anneks til Hvidbjærg, omgives af dette og det andet Anneks Ørum, Refs Hrd. (Vestervig S.), paa hvis Grænse Flade Sø ligger, Agger Sogn og Vesterhavet. Kirken, mod S., ligger $3^3/_4$ Mil S. V. for Thisted. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere for største Delen dækkede af Klitter, i øvrigt sandblandede. Det er det ufrugtbareste Sogn i Herredet og det daarligst befolkede i hele Landet.

Fladeindholdet 1896: 2701 Td. Ld., hvoraf 136 besaaede (deraf med Rug 28, Byg 27, Havre 54, Blandsæd til Modenhed 17, Kartofler 8), Afgræsning 103, Høslæt, Brak, Eng m. m. 70, Heder 517, Flyvesand 1851, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 35 Heste, 165 Stk. Hornkv. (deraf 61 Køer), 321 Faar og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 28 Td.; 11 Selvejergaarde med 25, 10 Huse med 3 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 147 (1801: 71, 1840: 100, 1860: 110, 1880: 140), boede i 30 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 101 af Jordbr., 13 af Industri, 3 af Handel og 8 af deres Midler.

I Sognet *Lodbjærg Kirke* og Byen *Tolbøl* med Skole. *Løgstrupgaarde*; *Svejgaard*. N. V. for Kirken *Lodbjærg Fyr* (opf. 1884; hvidt Blinkfyr, vises fra et 112 F. højt, rundt Granittaarn, Flammens Højde o. H. 155 F., Lysvidden $4^3/_4$ Mil).

Lodbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 232. Lægd. Kirken tilhører dels Beboerne, dels en uden for Sognet boende.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor og er opf. i 1. Halvdel af 18. Aarh. af Mursten paa en Sokkel af raa Granit. Altertavlen er et Maleri. (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol af daarligt Arbejde. Paa den nordl. Korvæg er der fundet Kalkmalerier.

Sognet hører til de vestjydske Sogne, der have lidt mest af Sandflugt. En By *Skovsted*, hvor Præstegaarden laa (Sognet har maaske tidligere heddet Skovsted), og vistnok ogsaa en By *Bøgstrup* samt Hovedgaarden *Rotbøl* ere alt langt tilbage blevne ødelagte. Kirken skal være flyttet to Gange (N. V. for den nuv. Kirke ses endnu Stedet, hvor den forrige har staaet); først ved Slutn. af 18. Aarh. blev der ved Plantning gjort noget for at standse Sandflugten. Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at den dav. Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Ørum Kirke, hvortil Materialet skulde anvendes; Kirken blev dog staaende, men Sognet blev Anneks til Hvidbjærg-Ørum. Præstegaarden omtales endnu 1625. Før Sandflugten har der her, ligesom i Ørum Sogn, været Skove (mrk. Navnet Skovsted).

Tolbøl var 1405 en Gaard, hvori Vestervig Kloster tilkøbte sig en Part af Marine, Anders Pedersens Efterleverske, og 1412 en anden Part af Per Borre.

Ribebispen Christen Lodberg er født 1625 i Tolbøl i Sognet, hvis Navn han optog.

Refs Herred.

Sogne:

Vestervig, S. 279. — Agger, S. 284. — Hurup, S. 287. — Hellborg, S. 288. — Bodum, S. 289. — Ydby, S. 290. — Helligsø, S. 292. — Gjettrup, S. 292. — Hvidbjærg, S. 293. — Lyngs, S. 295. — Søndbjærg, S. 296. — Odby, S. 296. — Jegindø, S. 297.

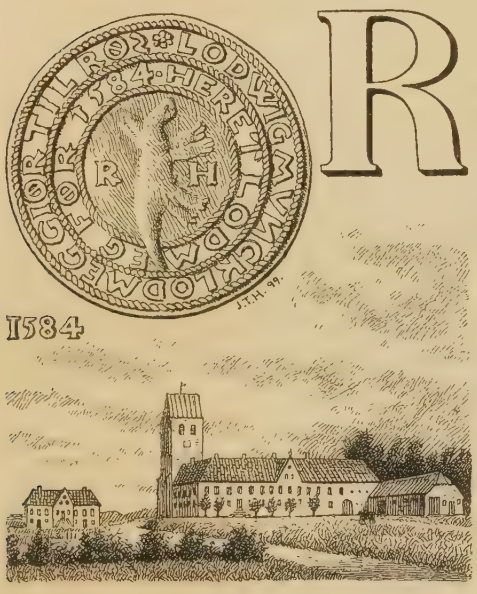

Refs Herred, omfattende den sydl. Del af Thy med Thyholm, grænser mod N. til Hassing Hrd. og er i øvrigt omgivet af Limfjorden (Visby Bredn., Næssund, Skibsted Fjord, Kaas Bredn., Oddesund og Nissum Bredning), Ringkjøbing Amt (Vandfuld Hrd.) og Vesterhavet, ved Aggertangen skilt fra Nissum Bredn. Kysterne have ind til Fjorden flere Indskæringer. Til Herredet hører *Jegindø*. Udstrækningen fra N. V. til S. Ø. er 4 Mil, fra V. til Ø. er den meget forskellig, højst 2 Mil. Overfladen er for det meste bølgeformet, med Thys højeste Punkt Ashøj, 295 F., 93 M.; se i øvrigt om Thyholm S. 194. Jorderne ere af forskellig Beskaffenhed, dog for en Del gode, stærkt lerede. Det er fattigt paa Skov (i alt 271 Td. Ld.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets bedste Herreder (ved Matr. gnmstl. $14^{3}/_{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 39,689 Td. Ld. ($3,_{98}$ □ Mil, $219,_{14}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 2665 Td. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890: 11,126 (1801: 5101, 1840: 7995, 1860: 9225, 1880: 10,581). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Hassing Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (undtagen Jegindø, der hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion) og Amtets 3. Forligskreds (Jegindø dog under 4. Kreds).

Refs Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Refshøghæreth*, hørte i Middelalderen til Thysyssel, senere til Ørum Len og fra 1660 for største Delen til Vestervig Klosters Amt; se videre S. 198.

I Herredet er der paavist over 750 Gravhøje (deribl. kun een med Jættestue),

men ingen Dysser; mindst Halvdelen er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 40 fredlyste. De fleste Høje forekomme i Sognene Vestervig (omtr. 330), Ydby (125)', Hvidbjærg (60)', Gjettrup, Heltborg, Bodum og Hurup (hvert omtr. 50).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i R. Hrd., af *C. Engelhardt*, *Magn. Petersen* og *J. B. Løffler*, 1877-78.

Vestervig Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Agger, Limfjorden (Nissum Bredning), Gjettrup, Ydby og Hurup Sogne samt Hassing Herred (Grurup, Bedsted, Ørum og Lodbjærg Sogne), paa hvis Grænse Flade Sø med Ørum Sø ligger. Kirken, midt i Sognet, ligger 4 Mil S. V. for Thisted. De bølgeformede, højtliggende (højeste Punkt 258 F., 81 M.), kun mod N. V. lave og jævne Jorder ere væsentlig muldlerede med gult Ler til Underlag. I Sognet Statsplantagen Lindahlsminde., Fra Kirken udgaa Landeveje til Thisted, Agger, Næssund og Oddesund.

Fladeindholdet 1896: 8297 Td. Ld., hvoraf 3125 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 501, Byg 574, Havre 1554, Bælgsæd 5, Frøavl 5, Blandsæd til Modenhed 183, Grøntf. 25, Kartofler 143, andre Rodfr. 132), Afgræsn. 2372, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1640, Haver 33, Moser 29, Kær og Fælleder 186, Hegn 5, Heder 683, Stenmarker 26, Veje og Byggegr. 160, Vandareal m. m. 37 Td. Kreaturhold 1898: 512 Heste, 2884 Stkr. Hornkv. (deraf 1093 Køer), 2124 Faar, 910 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 537 Td.; 124 Selvejergaarde med 461, 251 Huse med 76 Td. Hrtk. og 138 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2314 (1801: 1029, 1840: 1602, 1860: 2078, 1880: 2371), boede i 493 Gaarde og Huse; Erhverv: 129 levede af immat. Virksomhed, 1325 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 426 af Industri, 147 af Handel, 59 af Skibsfart, 69 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 68 vare under Fattigv.

I Sognet *Vestervig Kirke* og i Nærheden Præstegd. og Skole (Lindahlsminde østre Sk.). S. for Kirken *Vestervig By* — $^1/_2$ 1890: 31 Huse og 206 Indb. (1801: 59, 1860: 123) — med Ting- og Arresthus (Tinghuset er opf. omtr. 1835 og bestaar af et grundmuret Hus i to Stokv., indeholdende bl. a. Retssal, Arkiv og Bolig for Arrestforvareren; Arresthuset, hvis to Fløje ere opf. i 1860'erne og 1873, har Plads for 12 Arrestanter), Herredsfogedbolig, Amtssygehus (opf. 1853, 18 Senge), Apotek, Distriktslæge, teknisk Skole, privat Skole, Hassing-Refs Herreders Sparekasse (opr. $^8/_8$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 416,360 Kr., Rentefoden $3^3/_5$-4 pCt., Reservefonden 17,167 Kr., Antal af Konti 998), Landbosparekassen for Thy (opr. $^9/_5$ 1886; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes saml. Tilgodehav. 474,192 Kr., Rentef. 4 pCt.. Reservefonden 6369 Kr., Antal af Konti 702), Gæstgiveri, Haandværkerforening, Købmandsforretninger, flere Haandværkere, Teglværk, Andelsmejeri, Mølle, Bageri m. m., Telegraf- og Statstelefonstation og Postkontor samt Sessionssted for Lægd. 219-20 og 223-42. Desuden Byerne: *Oxenbøl* med Ladepladsen *Krik* — $^1/_2$ 1890: 79 Huse og 359 Indb. (1801: 86, 1860: 297) — med Skole (Lindahlsminde vestre Sk.), Kro, Mølle og Pakhus; *Vesterby*; *Taabel* med Skole, Farveri og Gaarhus Mølle (desuden *Taabeldrag*, Huse); *Handrup*; *Trankjær* med Skole (Foghsminde); *Villerup*; *Tygstrup*; *Randrup* med Skole (Sventhesminde); *Staversbøl*. Hovedgaarden *Vestervig-Nedergaard* har 26 Td. ($6^5/_8$ uprivilegeret) Hrtk., 234 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. Hovedgaarden *Vestervig-Overgaard* har $13^1/_2$ Td. Hrtk. Gaarden *Bub-*

bel: $16^1/_4$ Td. Hrtk., $305^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Sejersbøl*, 2 Gde. (hver $7^1/_2$ Td. Hrtk.), *Nørbo* (10 Td. Hrtk.), *Vejlegd.* ($11^1/_2$ Td. Hrtk.), *Kjærgd.* ($10^3/_8$ Td. Hrtk.), *Teglgd.*, *Roddenbjærg*, Gde. *Spolum*, Gde., *Adbølgde.*, *Gramstrupgde.* med Fattiggaard (opr. 1869, Plads for 60 Lemmer; tillige Asyl), *Ulstedgde.*, *Skaarupgde.*, *Astrup*, Gde., *Toppenbjærg*, Gd., m. m.

Vestervig S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 234. Lægd. Kirken tilhører Breinholts og N. Stockholms Arvinger.

Den anselige *Kirke*, der har udgjort den nordl. Fløj af Vestervig Kloster (se ndfr.), bestaar af et treskibet Langhus, dækket af eet Tegltag, med halvrund Korafslutn. og et Taarn mod V. (udv. Længde i alt omtr. 146 F., Bredden 64 F.). Den

Vestervig Kirke.

før Midten af 12. Aarh. opf. Kirke har været en anselig, treskibet Basilika i Korsform, opf. af hugne Granitkvadre med Højkor, der havde Apsis (maaske have ogsaa Korsfløjene haft en saadan); Midtskibet og Sideskibene havde Bjælkeloft og særskilte Tage. Men i Slutn. af Middelalderen (Beg. af 16. Aarh.) er den undergaaet betydelige Forandringer, hvorved hele dens Karakter hensynsløst udslettedes. Den vestl. Del blev nedbrudt, og der opførtes midt for Midtskibet et anseligt Taarn, forneden af Granit, foroven af Mursten, og med hvælvet Underrum, Sideskibene ombyggedes, Korsfløjene, hvoraf den sydl. vistnok har været sammenbygget med Klosterets østl. Fløj, og Højkoret fjærnedes, og saavel Midtskib som Sideskibe fik Krydshvælvinger (3 i Midtskib, $40^1/_2$ F. høje, 1 i Korset og 7 i hvert af Sideskibene, $18^1/_2$ F. høje). Højkirkens Vinduer tilmuredes, Sideskibene fik spidsbuede Vinduer, og de tre Skibe dækkedes af eet fælles Tag. Taarnet har et stort, spidsbuet Vindue mod V. Som Erstatning for Højkoret opførtes en overhvælvet Tilbygning i sen-gotisk Stil, af Mursten, ligesom hele den østl. Gavlmur. Saaledes omtr. stod Kirken hele den nyere Tid (ved en Herregaarden overgaaet Brand 1703 angrebes vel ogsaa Kirken, men væsentlig kun Taget og Taarnets øverste Del led noget; paa den sydl.

Mur ses tydelige Spor af Branden), indtil man 1839-40 nedbrød den østl. Tilbygning, der i lang Tid havde været adskilt fra Kirken ved en Bræddevæg og benyttet som Lade. Bueaabningen, der oprindl. havde forbundet Midtskibet med Højkoret, tilmuredes, og der blev i Stedet opført et lille femsidet Sakristi. Dette nedbrødes 1874, og der opførtes i Højde med den tidligere Aabning en halvrund Apsis med rundbuede Vinduer (efter Tegn. af Løffler). Midtskibets Sidemure ere væsentlig de op-

Vestervig Kirkes Indre.

rindelige. De bæres af 4 svære, afvekslende runde og firkantede Granitpiller paa hver Side, mellem hvilke 5 Rundbuer føre ind til Sideskibene; ligeledes ere Korsets 4 Hovedpiller, mellem hvilke der er Spidsbuer, bevarede. Udv. paa Sydmuren sidder fra den sydl. Portal en Tympanon med Christus, omgiven af en mandelformet Glorie, der bæres af to Engle, alt i Relief. De to vestlige Hvælvinger i det nordlige Sideskib have været indrettede til Vaabenhus; Indgangen er fra N. Taarnets Underrum har tidligere indeholdt Kister med Lig af den Moldrupske Familie, for hvem der til-

lige har været indrettet Begravelse i det sydl. Sideskibs østl. Hvælving (nu ere Kisterne nedsatte under Taarngulvet). Udskaaren og malet Altertavle og Prædikestol fra 18. Aarh., den første bekostet 1740 af Oberst Moldrup. Romansk Granitdøbefont. I Skibet en smuk Lysekrone, skænket 1679 af Joch. Irgens' Enke. I den østl. Væg er indsat en Ligsten over Ridder Niels Strangesen, † 1424, og Hustru Ingeborg Dosenrode, † 1440. Længe hed det, at Stenen laa over Niels Ebbesen (se Hist. Tidsskr. 5. R. V S. 456). Blandt nogle i den nyeste Tid undersøgte Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 44) fra 16. Aarh. var der to kæmpende Ryttere og en ulæselig Indskrift, som Traditionen vilde vide, skulde være Niels Ebbesen og Grev Gert, samt den førstes Navn. I den østlige Kirkevæg sidder ligedes en Ligsten over Peder Friis og Hustru Christine Nielsdatter, begge † 1483. Desuden er der i 1876 opsat i Kirken 4 middelalderlige Ligsten, hvoribl. en over Kanniken Atto med Indskrift og Aarst. 1217, den ældste daterede Ligsten, man kender i Landet (se *Løffler*, Gravst., Pl. I, II, III, VIII og XXVII, og Tegn. af æ. n. Arkit., 2. S. 2. R. Pl. 7). I Kirkegulvet ligger en Ligsten over Provst Christen Poulsen Resen, † 1641, og Epitafium over Præsten Peder Goische, † 1723, og hans to Hustruer. Begge Klokkerne ere fra den senere Middelalder, den mindre uden Indskrift, den største støbt 1513. Paa Taarnets Vestmur sidder en Granitsten delt i 4 Felter med 4 udhuggede Mandehoveder, „Vestervigs Vartegn". (Om Kirken se *N. Høyen* i Ann. f. n. Oldk. 1840-41 S. 96 flg., og *Løffler*, Aarb. f. n. Oldk. 1876, S. 1 flg., og Uds. o. Danm. Kirkeb. S. 80 flg.).

Vestervigs Vartegn.

Paa Kirkegaarden findes *Liden Kirstens Grav*, en 10 F. 10 T. lang og 19 T. bred Kampesten, paa hvilken der er udhugget to over hinanden stillede Stave, som foroven ende i Kors; langs Stenens Sider løber et Baand, hvori en nu næsten ulæselig latinsk Indskrift. Med begge Ender hviler Stenen paa retvinklede Bæresten. Gravmælet er fra 2. Halvdel af 12. Aarh. Ved en af J. B. Løffler 1875 foretagen Undersøgelse fandtes under Stenen to Grave, satte af raat tilhuggen Kamp med særskilt Plads til Hovederne og med Dæksten, og i Gravene to velbevarede Skeletter, et mandligt og et kvindeligt. Undersøgelsen viste tillige, at Gravene før havde været aabnede (de aabnedes 1610 af Lensmanden Jørgen Lunge). Efter Traditionen skulle de gemme Ligene af de i Folkevisen omtalte elskende, Vald. I's Søster og Prins Buris. Af den Graven vedk. Litt. nævnes *Løffler*, Vestervig Kirke og Liden K. Grav, i Aarb. f. n. Oldk. 1876 S. 1 flg., og smstds. 1879 S. 229 flg., *C. Paludan-Müller*, smstds. 1878 S. 304 flg. og 1879 S. 358 flg., *P. C. Kierkegaard*, Mere om Røsten fra en gml. Grav, Aalborg 1879, og *S. Larsen*, Endnu en Gang „Liden Kirsten og Prins Buris", i Aarb. f. n. Oldk. 1897 S. 247 flg., hvori han vil bevise, at de to Personer ere Vald. I's Søsterdatter Kirstine Stigsdatter og Dronn. Sophies Halvbroder Burislejf Sverkersøn, medens han tyder Indskriften saaledes: „En forskellig Gravkiste indeslutter her en Søster tillige med en Broder, et saa inderlig forbundet Par, at disse højfornemme Personer hvile i en og samme Gravhøj". — I Kirkegaardsmuren sidder en Tympanon, med et Kors og Alfa og Omega, fra St. Thøgers Kirke (se ndfr.).

Omtr. 350 Al. N. V. for Kirken har Sognekirken i den katolske Tid, *St. Thøgers Kirke*, staaet, en i sin Form vistnok enestaaende Bygning i Danmark. Den var opf. i 12. Aarh. af Granitkvadre i Form af et græsk Kors (hver Fløj 90 F.) og havde over Midtpartiet et spirdækt Taarn, der bares af 4 Piller. Efter Reformationen blev

den nedlagt, vistnok 1547, da Klosterkirken var bleven Sognekirke; maaske er da en Del af Materialet brugt til Timgaard, Ringkj. Amt; men 1614 stod endnu store Rester af Murene, hvis Sten Knud Gyldenstierne da fik Ordre til at sælge; imidlertid stod Kampestensmurene endnu 1752 i en Højde af 4 F., hvis Sten man da anvendte til Opførelsen af „Stenhuset" paa Vestervig Herregaard (se ndfr.). Foruden den ovennævnte Tympanon findes i Vestervig Kirke en Sølefod fra en Portal (se *Løffler*, Aarb. f. nord. Oldk. 1876 S. 8 og 35, og Uds. over Danmarks Kirkeb. S. 152). Den store Kirkegaard („nedre Kirkegd.") vedblev man imidlertid at benytte, og i Slutn. af 1860'erne blev den planeret og istandsat. I dens østl. Ende ses endnu *St. Thøgers Kilde*, en lille, af Sokkelsten fra Kirken omsat Brønd. — Ogsaa i Randrup, hvor Sagnet lader St. Thøger lande, har der været en *St. Thøgers Kilde*, hvorved endnu 1746 stod et til denne Helgens Ære rejst Trækors (med Indskriften: „Det er for ingen Overtro — Men til et varigt Minde — St. Thøgers Kors i dette Bo — Som I nu her kan finde"; endnu i Beg. af 19. Aarh. var Korset til, og 1850 saas Kilden endnu). Ved Kappelgaarde har der været en tredje *St. Thøgers Kilde*, i hvis Nærhed der i katolsk Tid skal have staaet et Kapel, hvis Ruin endnu saas for 40 Aar siden. Kirkegaarden saas endnu i Slutn. af 18. Aarh.

Vestervig Kloster (ɔ: Kl. ved den vestre Vig af Limfjorden) var en Bolig for

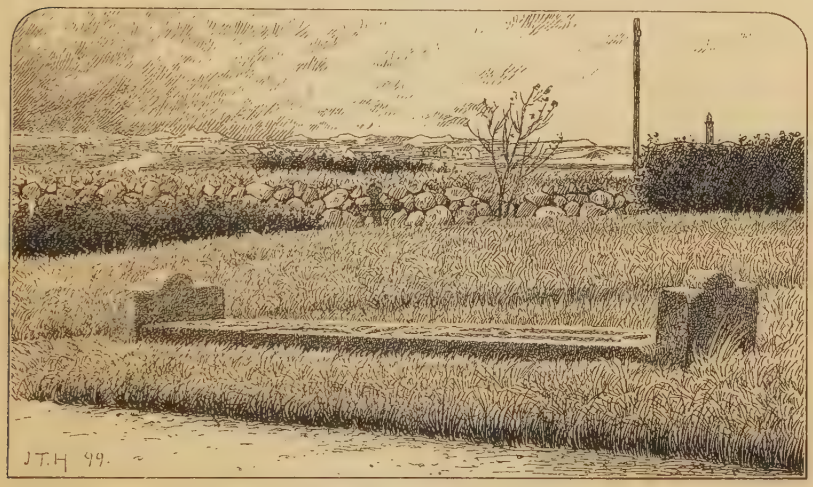

Liden Kirstens Grav.

regelbundne Kanniker af hellig Augustins Orden; Brødrenes Antal var i alt Fald en Tid lang 12, og i Spidsen for dem stod en Provst. Klosteret blev grundlagt omtr. 1110 og indviedes til Vendsyssels Lokalhelgen St. Thøger, hvis Helligheds Ry gav Anledn. til Stiftelsen. Helgenen, hvis Liv i det hele er dunkelt, var en Thüringer, gik som Missionær til Norge, hvor han blev Kapellan hos Olaf den hellige, og kom efter Kongens Død til Danmark. Her bosatte han sig i den Egn, hvor Vestervig Kl. blev bygget, og opførte en lille Kirke „af Ris og Kviste", i hvilken han blev begravet og skrinlagt (*H. Olrik*, Danske Helgeners Levned, S. 331 flg.). Ved Midten af 12. Aarh. omdannedes denne Sognekirke til den ovfr. omtalte St. Thøgers Kirke, men alt 1117 var St. Thøgers Lig flyttet til Klosterkirken, i hvilken hans anden Skrinlæggelse fandt Sted. Foruden Helgenens Ry bidrog til Klosterets Fremvækst, at Vendsyssels Bisp straks kaarede det til sit Sæde, rigtignok for snart efter at flytte det til Børglum. Efterhaanden samlede Klosteret sig et betydeligt Jordtilliggende ikke alene i Vendsyssel, men ogsaa i Viborg, Aarhus og Ribe Stifter; til flere Kirker fik det Patronatsret (saaledes 1460 til Tømmerby Kirke), og 1478 gav Chr. I det Birkeret; dets Provster vare meget ansete Prælater; med Domkapitlet i Lund indgik det Broderskab. Klosteret undgik dog ikke Trængsler og Forfald. Alt i Slutn. af 12. Aarh. skete der grove Brud paa Klostertugten; i Beg. af 14. Aarh. gjorde Børglumbispen Tyge det svært Afbræk, og 1434 maatte Paven forbyde Børglumbispen Gert

Gyldenstierne at plage Klosteret med overdrevent Gæsteri; 1426 var der Tvistigheder i Anledn. af Provstevalget, idet Paven da efter Ansøgning udnævnte Niels Tuesen til Provst, hvortil han var valgt af Kapitlet efter Provsten Peder Pedersens Resignation, uagtet Kanniken Hakon Friis gjorde Fordring paa Embedet. Værre blev det lige før Reformationen, da Klosteret flere Gange maatte yde Kronen store Afgifter i Penge eller Fetalie. Chr. II forlenede 1522 den fordrevne Oslobisp Anders Muus for Livstid med Klosteret, men han havde det vist kun til 1523; 1530 lod han sig dog give kgl. Bekræftelse paa et Hospital for fattige og syge, som han tænkte at oprette ved Klosteret. Den sidste Provst var Svend Mogensen, der 1530 blev forlenet med Klosteret, bl. a. med Forpligtelse til at underholde de derværende Kanniker; han søgte at fremme Reformationens Indførelse i Klosteret. Ogsaa efter Inddragelsen 1536 beholdt han det, ligesom Kannikerne delvis bleve boende (de nævnes endnu 1547). Senere var Vestervig Kloster et kglt. Len; saaledes var den sidste kat. Odensebisp Knud Gyldenstierne Lensmand († her 1568). Efter 1660 blev Lenet et Amt; men selve Klosteret med tilliggende Gods (120 Td. Hrtk.) blev 1661 solgt til Jochum Irgens, † 1675 (se om ham „Museum", 1892, 2. Hvbd. S. 123), som 1674 adledes under Navnet „v. Westerwik". Enken, Cornelia Bickers, bortforpagtede Gaarden til Peder Nielsen Moldrup og solgte ham den 1698 efter sin eneste Søn Gerh. Irgens v. Westerwiks Død. Aar 1731 oprettedes Gaarden (59, med Tiender og Gods i alt 596 Td. Hrtk.) til Stamhus for den Moldrupske Familie, der s. Aar optoges i Adelsstanden. Peder Moldrup, † 1737, overdrog Stamhuset 1731 til Sønnen Oberst Jens Laasby M. († 1771), under hvem Ørumgd. (se S. 276) forenedes med det, som derved blev henved 1000 Td. Hrtk. Efter ham fulgte Sønnen Peder M., † 1787, der 1760 har forfattet en Beskr. af Klosteret (Manuskript paa kgl. Bibl.). Efter Bevill. af $^{9}/_{11}$ 1798 solgte Major Hans Chr. Moldrup Stamhuset og substituerede det med en Fideikommiskapital (nu omtr. 70,000 Kr.). Paa Auktion 1799 blev saa Vestervig Hovedgaard med Fiskeri, Tiender og Bøndergods (henh. 58, 30, 227 og 385 Td. Hrtk.) solgt for 101,400 Rd. til Justitsr. Poul Marcussen til Krastrup, som 1800 solgte den vestl. Hovedparcel (21,106) til Hans Hansen til Lyngholm, men atter tilbagekøbte den 1803 for 30,000 Rd., hvorimod han s. Aar solgte den østl. (12, 40) for 17,750 Rd. til Lieutn. Fr. Svinth, hvis Enke Marie Olsdatter ægtede Generalaud. Hans Jak. Lindahl, † 1812. Enken solgte Gaarden 1834 til Søren Møller, der 1837 solgte den for 30,000 Rd. til N. Stockholm og J. Breinholt, der delte Jorderne mellem sig i *Overgaard* og *Nedergaard*. Den første er endnu i Familien Stockholms Besiddelse (nuv. Ejer P. St.); Nedergaard blev med Besætning 1896 solgt for 187,500 Kr. af J. Breinholts Søn, Landstingsmand Christen B., der havde overtaget den 1861, til den nuv. Ejer L. Th. Sørensen.

Klosterbygningerne have utvivlsomt udgjort 3 sammenhængende Fløje, der mod N. sluttede sig til Klosterkirken; men af disse findes nu intet Spor, idet de bleve nedbrudte af J. Irgens, der paa Fundamenterne opførte en smuk, trefløjet, 2 Stokv. høj Bygning i italiensk Stil (et Maleri af den fandtes før paa Gaarden Røjkjær). Denne Bygning nedbrændte 1703 (ved hvilken Lejlighed ogsaa Klosterets Arkiv brændte) og erstattedes med et tarveligere Hus, der stod til omtr. 1737. Allerede 1732-33 opførte imidlertid Jens Moldrup, ligeledes paa de gamle Fundamenter, en ny pragtfuld Hovedbygning („100 Al. lang og to Etager høj foruden Kælderen"), til hvilken han 1752 føjede en to Stokv. høj Bygning, „Stenhuset" (se ovfr., og Vignetten S. 278). Alt dette nedbrødes 1839-40, og de nuv. to Hovedbygninger for Over- og Nedergaard opførtes 1840.

Bubbel ($9^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., med Gods, Astrupgde. og Ulstedgde., 35 Td. Hrtk.) blev paa Auktion 1788 solgt fra Vestervig Stamhus til Peter Hjardemaal, † 1828, i hvis Familie den blev indtil 1881, da den for 140,000 Kr. købtes af den nuv. Ejer, S. K. Seiersen.

H. C. Lautrup til Helligkildegd. skødede 1790 til H. C. Moldrup de to fra Stamhuset Vestervig 1788 bortsolgte *Skaarupgaarde*. — Gjord Jensen af *Adstrup* nævnes 1462. — Fru Inger Kaas mageskiftede 1473 *Røjkjærgd.* til Provst Søren i Vestervig.

Ved Vestervig Kloster har der „fra Arilds Tid" været holdt Markeder (se Kanc. Brevb. $^{2}/_{10}$ 1573). Nu er Markedet flyttet til Hurup.

I Sognet er der fredlyst 21 Gravhøje, deribl. omtr. 1000 Al. S. for Bedsted Station den anselige Langhøj *Savs Daas*, 150 F. lang.

Agger Sogn, Anneks til Vestervig, omgives mod N. Ø. af dette og Hassing Hrd. (Lodbjærg S.), fra hvilket det til Dels adskilles ved Flade

Sø, mod S. af Ringkjøbing Amt (Harboøre S.), fra hvilket det har været adskilt ved det nu forsvundne „Pæledige", og er i øvrigt omgivet af Vesterhavet og Limfjorden (Nissum Bredn.). Sognet bestaar af den omtr. $1^3/_4$ Mil lange og indtil 1500 Al. brede, ganske lave og jævne Agger- og Harboøretange, der gennemskæres af *Thyborøn Kanal*; i den nordl. Del findes Klitter og Skrænter ved Kysten. Sognet har næsten intet Agerland, men er hovedsagelig dækket af Sand, Grus og Sten. I den sydl. Del gaar Thyborøn-Lemvig-Vemb Banen.

Fladeindholdet 1896: 2024 Td. Ld., hvoraf 32 besaaede (deraf med Rug 5, Byg 4, Havre 15, Kartofler 8), Afgræsn. 53, Høslæt, Brak, Eng m. m. 24, Kær og Fælleder 23, Flyvesand 121, Stenmarker m. m. 1756, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 8 Heste, 27 Stkr. Hornkvæg (alle Køer), 466 Faar og 39 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 2 Td.; 36 Huse med 2 Td. Hrtk. og 62 jordløse Huse, $^2/_5$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 434 (1801: 388, 1840: 455, 1860: 507, 1880: 430), boede i 99 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 306 af Fiskeri, 19 af Industri, 8 af Handel, 11 af Skibsfart, 30 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Agger* med Kirke, Skole, Kro, Købmandsforretn., Strandkontrollørbolig, Redningsstation (opr. 1849) og Statstelefonstation samt Fare- og Signalstation for Fiskere; *Vester-Agger*; *Aalum*; *Thyborøn* med Skole, Lodsstation, Redningsstation (opr. 1851), Fyrskibsstation, Toldassistentstation, Jærnbane- og Telefonstation samt Ingeniørkontor for Vandbygningsvæsenet. Ved Thyborøn Kanal er der Ledefyr (to røde, faste Fyr).

Fiskeriet er omtr. udelukkende Erhverv. Fiskeriberetn. 1897-98 opgiver for Vesterhavsfiskeriet 47 Fiskere, der fra 7 Havbaade og 14 mindre Baade fiskede, især Torsk, Kuller og Sild, til en Værdi af 12,300 Kr.; for Fiskeriet i Limfjorden opgives 27 Baade, og der fiskedes især Aal (Værdi 13,600 Kr.).

Agger S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter (Thyborøn hører dog til Lemvig Lægedistr.), Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 233. Lægd. Kirken tilhører de samme som Vestervig Kirke.

Den lille *Kirke* er opf. 1838 (da den ældre maatte opgives paa Grund af Brøstfældighed og Havets truende Nærhed) af Mursten og bestaar af Skib med fladt Bjælkeloft. Altertavlen er et Maleri af Fru Mulvad. Romansk Granitdøbefont. Paa Kirkegaarden ligger et smukt udskaaret Ligtræ over Maren Pedersdatter fra 1770 (se S. 286).

Intet Sogn er vel blevet hærget saaledes af Hav og Sand som dette. Agger, saavel som Vestervig Sogn, har haft Skov (Sv. Mogensen maatte i sit S. 284 nævnte Forleningsbrev bl. a. forpligte sig til ikke af forhugge Skovene; ved N.-Aalum bl. a. har man fundet Træstubbe osv.) samt frugtbart Agerland og Engstrækninger langs Limfjorden. Hvor nu Aggertangen er, har der langt tilbage været en bred Aabning ud til Havet. Men ved Hævninger af Landet indsnævredes den, der dukkede smaa Holme frem („Røn"), og saaledes opstod Tangen. Men endnu under Knud den hellige har der været aaben Forbindelse mellem Limfjorden og Havet, da denne Konge benyttede Fjorden som Samlingssted for sin Flaade mod England. *Haraldsejd*, over hvilken Harald Haarderaade drog sine Skibe, og som man tidligere har antaget for Aggertangen, har snarere ligget ved det inderste af Bygholms Vejle, Vust Tange (se S. 224 og den S. 198 anf. Litt.). Efter at Tangen havde dannet sig, er den mange Gange bleven gennembrudt af Havet, første Gang, saa vidt man ved, 1624 omtr. ved det nuv. Rønland i Harboøre Sogn (se D. Mag. 3. R. IV S. 329 flg.). Men dette saavel som senere Gennembrud lukkede sig igen, saa at Tangen i Slutn. af 17. Aarh. var hel og havde Ager og Eng ind til Fjorden, beskyttet af en Klitrække langs Vesterhavskysten. I Sognet laa da foruden de nævnte Byer endnu

3, nemlig *Bollum*, *Nabe* (det var ved denne By, at Kampen $^{3}/_{10}$ 1657 stod mellem danske og svenske, se Hist. Tidsskr. 6. R. V. S. 531 flg.) og *Toft*. Men ved to voldsomme Stormfloder Julenat 1717 og Nytaarsnat 1720 samt en i 1760 bortreves store Dele af Tangen. Paa den Tid er vel Bollum, der laa lidt N. for Agger Kanal, forsvunden, og saa er Turen kommen til Nabe, hvis sidste Gaard forsvandt Aar 1775. Atter omtales en stor Oversvømmelse $^{15}/_{1}$ 1818; men Tangen var dog endnu hel, og 1824 udbedrede man Landevejen, der førte fra Thisted til Lemvig over Tangen. Men ved Stormfloderne $^{3}/_{2}$ og $^{28}/_{11}$ 1825 bortskylledes store Dele af Tangen og det meste af den værnende Klitrække, og der skete flere Gennembrud, hvoraf eet, *Agger Kanal*, holdt sig. Toft By, der laa lige S. for Kanalen, maatte snart efter opgives, og Beboerne flyttede 1827 over til Thyholm. Efterhaanden udvidedes Kanalen, 1834 sejlede det første Skib igennem den; $^{8}/_{1}$ 1839 var der en ny Stormflod, der udvidede den yderligere, 1849 var den 1400 F. bred og 7-8 F. dyb; der oprettedes gennem Kanalen en fast Dampskibsforbindelse med England, og 1855 besejledes den af det største Antal Skibe (1805); men saa begyndte den at tilsande, 1864 var Sejladsen næsten helt ophørt, og 1877 var ethvert Spor af den udslettet. Efter en Stormflod 1862, efter hvilken Tangen en Tid var helt under Vand, dannede der sig imidlertid to Gennembrud N. og S. for Kanalen; det sydl. holdt sig og blev til *Thyborøn Kanal*, som udvidedes, saa at den alt 1868 besejledes af 288 Skibe; 1899 passerede

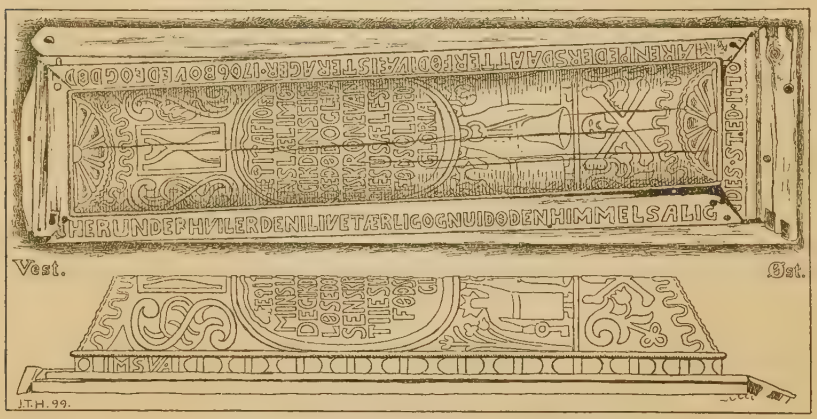

Ligtræ fra Agger Kirkegaard.

608 Skibe den. Den er nu 2200 F. bred og 18-24 F. dyb, men uden for Indløbet ligger en Havrevle, der indtil 1892 kun havde 7 F. Vand, men da ved en Sandpumpe uddybedes til 11 F. Tage Stormfloderne store Stykker bort ad Gangen, er Havets daglige Bortskyllen af Kysten, især ved Søndenstrøm, nok saa farlig, idet der aarl. forsvinder 24-30 F. Øster-Agger er stadig flyttet længere mod Ø., af Vester-Agger og Aalum (skal tidligere have været et eget Sogn) er der nu kun faa Huse tilbage, og Kirken skal være flyttet 3 Gange. Ved den forrige Kirke, der laa paa den sydlige Del af Lerbakken Aggersbjærg (1573 var den saa brøstfældig, at Kirkeværgerne indtil videre fik Lov til at oppebære Sognets Kongetiende til dens Istandsættelse), laa Kirkegaardsdiget 1694 endnu 1000 Al. fra Kysten; da Kirken maatte opgives 1838, stak Kister og Ben ud af Skrænten, 1839 var den sidste Rest forsvunden, og nu ligger dens Plads et godt Stykke ude i Havet. Bortskylningen er stærkest lige N. og S. for Kanalen, og Thyborøn By er særlig betrængt; 1861 havde den 100 Indb., 1874: 49, 1900 omtr. 70. Frygten for, at Tangen helt skal forsvinde og derved Limfjordsegnene lide Skade, førte efter nye Stormfloder $^{17}/_{12}$ 1873 og $^{4}/_{1}$ 1874 til Nedsættelsen af en Kommission, der foreslog at opføre Strømbrydere og Høfder, o: tætsluttende Pælerækker med Faskiner, Granit- og Betonblokke i Mellemrummene; de ere siden 1875 byggede med store Bekostninger (omtr. 4 Mill. Kr.). De staa halvt paa Stranden, halvt ud i Havet, ere 300 F. lange, ved Hovedet omtr. 20 F. brede og have en Afstand af 6-1200 F. Ved Kanalen er 1899 anlagt en omtr. 900 F. lang Anlægsbro med Spor til Thyborøn Banen.

Haand i Haand med Havet har Sandflugten arbejdet paa at lægge Sognet øde. Værst har den raset i Slutn. af 16. og Beg. af 17. Aarh. (1625 var Præstegaarden i Agger ødelagt af Sand), men langt op i 18. Aarh. huserede den endnu; 1680 berettes, at der næsten intet avledes mere. Først 1775 gjordes der alvorlige Forsøg paa at standse den. Hvormeget Sognet er gaaet tilbage, ses af, at det 1860 havde 9 og nu 2 Td. Hrtk.

I Thyborøn Kanal er siden Dec. 1895 stationeret Rednings- og Bugserdamperen *Vestkysten*, der tillige hjælper Fiskerne, naar de ere i Fare, og i det hele staar Fartøjer bi ved Sejladsen i Kanalen.

Udtørringen af *Flade* og *Ørum Sø*, i sin Tid omtr. 2500 Td. Ld., begyndte 1868, og 1875 vare de omtr. tørlagte, men gentagne Gange er Vandet trængt ind igen; efter at der er anvendt store Summer paa Arbejdet, er nu Vandet til Dels atter ledet ind, og der er nu stort Aalefiskeri.

Sognet var et eget Pastorat, indtil det i Slutn. af 16. Aarh. blev Anneks til Vestervig. Det regnedes tidligere til Hassing Hrd.

Litt.: *Andresen*, Om Landtangen mellem Vesterhavet og Limfjorden fra Agger til Pælediget, i Tidsskr. for populæ. Fremst. af Naturvidensk. III (1856) S. 313 flg.; *M. Goldschmidt*, Dagb. fra en Rejse paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy, Kbh. 1865, S. 264 flg. — *J. C. Petersen*, Aggertangen før og nu, i Geogr. Tidsskr. I S. 14 flg. — *A. Østerbol*, Fra A. Sogn, i Geogr. Tidsskr. II S. 129 flg., og Topogr. Oplysn. fra A. smstds. VII S. 125 flg. — *H. C. Strandgaard*, Om Udvandr. fra A. og Harboøre, i Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 115 flg.

Hurup Sogn omgives af Vestervig, Ydby og Heltborg Sogne samt Hassing Hrd. (Grurup S.). Kirken, mod Ø., ligger $3^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De for det meste højtliggende, bakkede Jorder (det til Dels lyngbevoksede Bakkeparti Hjælpensbjærg med Thys højeste Punkt Ashøj, 295 F., 93 M., med trig. Station) ere stærkt lerede, til Dels godt muldede, de højere Dele mere sandblandede og lettere. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Vestervig til Næssund og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 2578 Td. Ld., hvoraf 988 besaaede (deraf med Rug 143, Byg 102, Havre 511, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 133, Grøntf. 9, Kartofler 24, andre Rodfr. 61), Afgræsning 730, Høslæt, Brak, Eng m. m. 425, Haver 13, Skov 32, Moser 5, Kær og Fælleder 6, Heder 304, Veje og Byggegr. 70, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 200 Heste, 914 Stkr. Hornkv. (deraf 360 Køer), 593 Faar, 352 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 164 Td.; 33 Selvejergd. med 143, 72 Huse med 20 Td. Hrtk., 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 704 (1801: 299, 1840: 466, 1860: 507, 1880: 560), boede i 136 Gaarde og Huse; Erhverv: 62 levede af immat. Virksomh., 359 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 160 af Industri, 32 af Handel, 44 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hurup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, Realskole, Lægebolig, Thylands Bank (opr. $^1/_{10}$ 1895, $^{31}/_3$ 1899 var Aktiekapitalen 60,000, Indlaans- og Foliokontoen 450,021 og Vekselkont. 270,579 Kr.), Hotel, Afholdshjem, Bryggeri, Markedsplads (Marked i Feb., Juni og Sept., se S. 284), Købmandsforretn., Maskinfabrik og Jærnstøberi, Mejeri, Uldspinderi, med Varmbadeanstalt, Eksportslagteri, Cementtagstensfabrik, Jærnbane- og Telegrafstation, Postekspedition samt Valgsted for Amtets 3. Folketingskr.; *Ettrup*; *Refsbøl* med Mølle; *Refs*. *Refsgaard* har $13^5/_8$ Td. Hrtk., 220 Td. Ld., hvoraf 100 Hede, Resten Ager. Gaardene *Aldershvile*, *Lodal*, *Refsbisgd.*, *Dalgd.*, *Balsby*, *Ettrupgd.*, *Højris*, *Søndergd.*

Hurup S., en egen Sognekommune, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstingskr. og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 227. Lægd. Kirken tilhører 3 Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (der vistnok har haft Apsis), med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, af hugne

Granitkvadre, senere Ombygninger af Mursten. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren ere bevarede. Det i den senere Middelalder opf. Taarn, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet, er af Granit og Mursten (paa Sydsiden: 1773). Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyeste Tid. Granitalterbord med Relikviegemme. Udskaaren Altertavle fra omtr. 1700. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh.

Refsgaard blev 1364 givet til Vestervig Kloster, der dog endnu 1431 af Mogens Villadsen tilkøbte sig en Part i den. — *Dalgaard* i Refs blev 1496 skødet til Vestervig Kloster.

Fra Gravhøjen *Ashøj*, der er fredlyst, er der smuk Udsigt over Vesterhavet.

Sognet var fra $^3/_8$ 1570 til 1784 Anneks til Bodum-Ydby (hvortil det ogsaa hørte før 1530); da blev det (ifl. Reskr. af $^1/_3$ 1765) et eget Pastorat.

Heltborg Sogn, Anneks til Visby i Hassing Hrd., omgives af dette Hrd. (Visby og Grurup S.) — fra hvilket det adskilles ved Visby Aa —, Hurup og Ydby Sogne samt Limfjorden (Næssund og Visby Bredn.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. S. V. for Thisted. De overvejende højtliggende og bakkede Jorder ere gennemgaaende muldlerede med gult Ler til Underlag. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted til Oddesund og fra Vestervig til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 2882 Td. Ld., hvoraf 1253 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 171, Havre 627, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenhed 120, Grøntf. 19, Kartofler 31, andre Rodfr. 78), Afgræsn. 690, Høslæt, Brak, Eng m. m. 634, Haver 20, Skov 2, Moser 22, Kær og Fælleder 97, Hegn 4, Heder 43, Stenmarker 33, Veje og Byggegr. 83 Td. Kreaturhold 1898: 226 Heste, 1242 Stkr. Hornkv. (deraf 458 Køer), 692 Faar og 407 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 245 Td.; 59 Selvejergaarde med 216, 85 Huse med 29 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 818 (1801: 442, 1840: 581, 1860: 638, 1880: 770), boede i 168 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 558 af Jordbr., 27 af Fiskeri, 131 af Industri, 17 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Heltborg*, ved Thistedvejen, med Kirke, Skole og Mølle; *Kjæstrup*, ved s. Vej, med Kalkovn; *Ullerup* med Fattiggaard for Visby-H. Komm. (opr. 1880, Plads for 45 Lemmer); *Ginnerup*, ved Vejen til Næssund, med Skole. *Ginnerupsteder*, Huse. *Næssund vestre Færge* med Overfart til Mors, Kro, Teglværk og Statstelefonstation. Gaarde: *Futtrup* ($8^3/_4$ Td. Hrtk.), *Øster-Toftum* ($11^1/_8$ Td. Hrtk.), *Vester-Toftum* ($10^3/_8$ Td. Hrtk.), *Ginnerupgd.* med Teglværk, *Slyngborg Mølle*.

Heltborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 226. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Blidstrup, Mors.

Kirken bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor samt Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre, raa Kamp i Apsis. Denne, der hviler paa en smukt profileret Sokkel, er nyopført 1898. Taarnet (36 F., tidligere meget højere), af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft, Taarnrummet er overhvælvet. Muret Alterbord. Altertavle fra 1884 med en gotisk Ramme og et Maleri (Jesus helbreder den spedalske; sign. A. H.). Udskaaren Prædikestol fra omtr. 1600, med Malerier. Romansk Granitdøbefont.

Futtrup hørte 1537 under Vestervig Kloster.

Toftum er en gammel Hovedgaard. 1443 gav Jens Nist af T. Korsgaard i Heltborg S. til Vestervig Kloster. Hans Søn Mogens N. ejede 1469 og 1472 T. 1484 sluttedes Forlig mellem dennes Arvinger, hvorved T. kom til en af dem, Hr. Jens Madsen (Munk). 1636 blev T. af Fru Jytte Brok mageskiftet til Claus Kaas mod

Lønsgd. i Vrads Hrd., men 1647 var den delt i to Halvgaarde, af hvilke den ene beboedes af Peder Thomesen Barfod og Fru Kirsten Navl. Den tilhørte imidlertid Jakob Krabbe, som havde købt den af Claus Kaas' Svigersøn Henr. Linderot og 1652 skødede den til sin Søn Iver Krabbe, der endnu 1662 ejede den (36 Td. Hrtk.), men da i Fællesskab med Enev. Kaas, hvis Part 1672 var tilfalden Mogens Kaas, som 1689 besad T. 1690 betegnes Gaarden som „forladt og snart øde og ruineret"; sagtens for Skatterestance kom den derefter til Kronen, der 1716 solgte en Halvpart til Niels Jensen, som 1719 afhændede denne (11 Td. Hrtk.) til Thom. Bollesen.

Ved Ullerup er fredlyst Gravhøjen *Lundhøj*, der indeslutter en anselig, udgravet Jættestue (opdaget 1837). Kamret, fra hvis sydl. Ende Stenene ere bortfjernede, er omtr. 20 F. langt, $7^1/_2$ F. bredt og knapt 5 F. højt; til Vestvæggen er føjet et lille, $6^1/_2$ F. vidt Sidekammer. De i sin Tid som Runer opfattede Streger paa en af Kam-

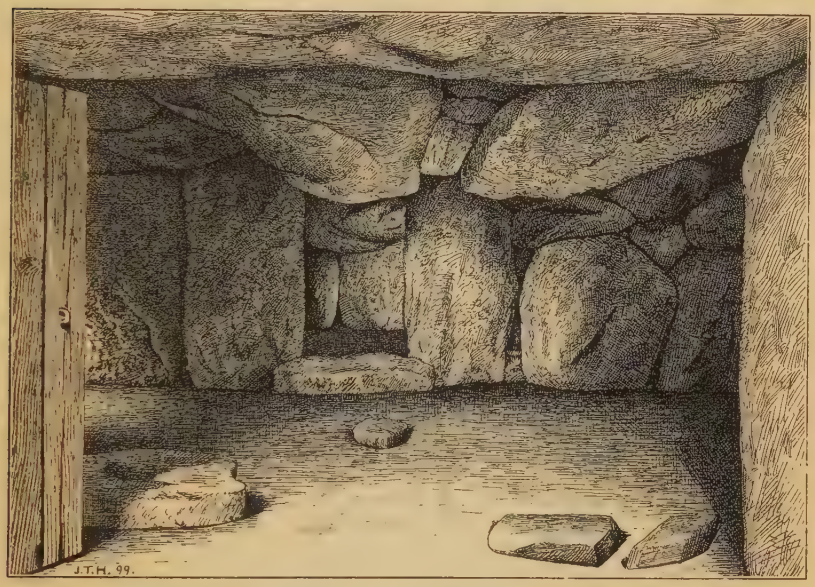

Jættestuen i Lundhøj.

rets Bæresten ere naturlige Ridser (se Vidensk. Selsk. Skrifter, phil.-hist. Afd. VI S. 519 flg. og 533 flg., og *Worsaae*, Danm. Oldtid S. 70).

Bodum Sogn er en Halvø, der omgives af Annekset Ydby og Limfjorden (Doverkil, Næssund og Skibsted Fjord). Kirken, mod N., ligger henved 4 Mil S. S. V. for Thisted. De for det meste højtliggende, bakkede Jorder (Kløvenhøj, 132 F., $41_{,5}$ M., Synshøje, 131 F.) ere i Midten stærkt lerede, ved Udkanterne især mod Ø. og S., lettere og mere sandede. Til Sognet hører Øen *Lindholm*.

Fladeindholdet 1896: 2165 Td. Ld., hvoraf 797 besaaede (deraf med Rug 88, Byg 110, Havre 393, Bælgsæd 25, Blandsæd til Modenh. 74, Kartofler 26, andre Rodfrugter 81), Afgræsn. 591, Høslæt, Brak, Eng m. m. 301, Haver 8, Skov 5, Moser 29, Kær og Fælleder 101, Heder 205, Stenmarker 79, Veje og Byggegr. 49 Td. Kreaturhold 1898: 150 Heste, 744 Stkr. Hornkv. (deraf 286 Køer), 752 Faar og 291 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 148 Td.; 33 Selvejergaarde med 128, 45 Huse med 19 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 452 (1801: 223, 1840: 335, 1860: 403, 1880: 400), boede i 99 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 350 af Jordbr., 45 af Industri, 3 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Bodum* (1367: Bothum) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle. Hovedgaarden *Gl.-Bodumbisgaard* har $15^1/_2$ Td. Hrtk., 1 Ld., 37 Td. hvoraf 7 Eng, Resten Ager. Præstegaarden har 13 Td. Hrtk., $166^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 56 Eng og Kærjord, Resten Ager. *Ny-Bodumbisgaard* (158 Td. Ld.).

Bodum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 238. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. og er fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant; Vaabenhuset er opf. 1880. Skib og Kor have fladt Loft. Altertavle fra 17. Aarh. med et Maleri (Korsfæstelsen). Malmstager, skænkede 1625 af Hr. Christen i Bodum og hans Hustru Karen Nielsdatter. Romansk Granitdøbefont. I Skibet hænger et Krucifiks fra 15.-16. Aarh. Nyere Prædikestol. I Væggene Ligsten over Præsten Claus Christensen Morsing, † 1652, og Hustru, og Provsten Christen Jensen Morsing, † 1625, og Hustru.

Bodumbisgaard (ɔ: B.-Bispegaard) tilhørte i Middelalderen de børglumske Bisper (dog nævnes 1344 Anders Jensen og 1457 Iver Eriksen i Bodum) og kom ved Reformationen til Kronen, der senere afhændede den. I 17. Aarh. ejedes den af Rigsraad Christen Skeel til Vallø, † 1659, og hans Søn Etatsr. Mogens S., † 1694, hvis Enke, Fru Helle Helene Rosenkrantz, overlod den til sin sindssyge Søster, Fru Helvig R., Holger Thotts Enke, † her 1707. Sønnen Oluf Thott maatte 1732 pantsætte B. til Henr. Lasson til Aakjær, hvis Enke, Christiane Dor. v. Rhedern, 1735 lod sig den udlægge, men 1739 indløstes den fra hende af Kancelliraadinde Anne Jensdatter Lasson til Rødslet, som 1745 solgte den til Ernst Andersen Hviid; denne solgte 1746 B. til Niels Andersen Sommer i Thisted, af hvis Dødsbo Justitsr. P. S. Fønss 1789 paa Auktion købte den (16, 77 og 267 Td. Hrtk.) for 32,350 Rd.; 1793 indlagde han den under Stamhuset Todbøl, men fik 1799 Bevill. til at maatte afhænde B. tillige med Stamhuset mod at substituere en Fideikommiskapital af 100,000 Rd., hvorefter han 1804 solgte den (16, 56 og 201 Td. Hrtk.) for 46,000 Rd. til Hans Hansen senior, der kort efter skødede B. for 17,000 Rd. til Lars Toft Kjærulf. Senere har den været ejet af Chr. Breinholt og Søn P. S. Breinholt, der solgte den 1895 for 80,000 Kr. til den nuv. Ejer, N. L. Bruun. — Hovedbygningen er opf. 1821.

Halvøen, hvorpaa Sognet ligger, har utvivlsomt i sin Tid været en Ø, adskilt fra det øvrige Land ved en fra Doverkil (Kil, ɔ: en smal Vig) indtrængende Arm, den nuv. Dal *Brokjær*, i hvilken der er fundet Ankre og andre Skibsredskaber. I Brokjær ligger et formentligt Voldsted, „Voldhøj".

Vald. Atterdag fik 1367 Skøde paa Gods i Bothum og Øwby (Ydby).

Om Sognekaldets Hist. se Ny kirkeh. Saml. II S. 335, 534 og 539, og Saml. til j. Hist. 2 R. III S. 261 flg.

Ydby Sogn, Anneks til Bodum, omgives af dette, Limfjorden (Doverkil og Næssund), Heltborg, Hurup, Vestervig, Gjettrup, Helligsø og Lyngs Sogne samt Limfjorden (Skibsted Fjord). Kirken, midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil S. V. for Thisted. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Hellehøj, 165 F., 52 M.) med dybt indskaarne Dale, ere overvejende lerede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Thisted og Vestervig til Oddesund samt Landevejen til Doverodde og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 4916 Td. Ld., hvoraf 1702 besaaede (deraf med Rug 231, Byg 228, Havre 868, Bælgsæd 17, Frøavl 8, Blandsæd til Modenh. 199, Grøntf. 7, Kartofl. 66, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1267, Høslæt, Brak, Eng m. m. 706, Have 20, Skov 222, ubevokset 122, Moser 4, Kær og Fælleder 274, Heder 450, Veje og Byggegr. 145, Vandareal 4 Td. Kreaturhold 1898: 313 Heste, 1700 Stkr. Hornkv. (deraf 537 Køer), 1440 Faar, 520 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 334 Td.; 68 Selvejergaarde med 299, 99 Huse med 34 Td. Hrtk., og 73 jordløse Huse, $^2/_5$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1135 (1801: 514, 1840: 828, 1860: 927, 1880: 1109), boede i 240 Gaarde og Huse; Erhverv: 37 levede af immat. Virksomhed, 711 af Jordbr., 6 af Fiskeri, 156 af Industri, 26 af

Handel. 8 af Skibsfart. 101 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ydby* (1367: Øwby) med Kirke, Missionshus (opf. 1898), Kro (Ydbylund), Sparekasse for B.-Ydby Pastorat (opr. $^{11}/_{12}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 162,056 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$-4 pCt., Reservefonden 8572 Kr., Antal af Konti 374), Mølle, Købmandsforretn., Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation; *Tvolm* med Skole, Kro, Købmandsforretn., Bageri og Mølle; *Sindrup*; *Flarup*; *Dover* med Skole; Handelspladsen *Doverodde* med Anløbsbro for Dampskibe (9 F. Vand) og Færgefart til Næs Færgebro paa den anden Side Sundet, Kro og Andelsmejeri. *Holmegaarde* med Skole, Vandmølle og Farveri; *Sejerskildegde*. *Dover-Hede*, Huse. *Bakgaard*: $14^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 150 Td. Ld., hvoraf 14 Eng, 26 Hede og Kær, Resten Ager. *Skibstedgaard*: $13^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 168 Td. Ld., hvoraf 46 Eng og Strand, 2 Skov og Have, Resten Ager. *Dover-Vestergaard*: $12^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 135 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, $^{1}/_{2}$ Kær, $16^{1}/_{2}$ Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Refstorpgd.*, *Ydbygd.*, *Dover-Østergd.*, *Dover-Møllegd.*, *Dovergd.*, *Refshedegd.* og *Ydby-Kirkegd.*

Ydby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 237. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Den ret anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. De oprindelige Vinduer paa Nordsiden og Norddøren, der endnu benyttes, ere bevarede, ligesom Granitkorbuen. I den senere Middelalder er Taarnet, af Granit og røde Munkesten i Munkeskifte, med hvælvet Underrum, og Vaabenhuset, af samme Materiale (fladt Loft), tilføjede. Et Sakristi eller Kapel, vistnok ved Kirkens Nordside, er nedbrudt efter 1769. Ved en ved Lynnedslag $^{6}/_{11}$ 1742 foraarsaget Brand (hvorom Indskrifter paa et Pulpitur mod V. og paa Kalken minde) ødelagdes navnlig Sydmuren, Østgavlen og til Dels Korets Ydermure samt Bjælkelaget og alt Inventariet. Altertavlen, i Renæssancestil med Aarst. 1577 og Malerier, siges at være kommen fra Vestervig Kirke. Prædikestol i Rokokostil. Døbefont af Træ. I Skibet et Krucifiks med Maria og Johs. ved Siderne.

Sindrupgaard hørte 1486 under Vestervig Kloster, der 1487 endnu tilkøbte sig en Part deri af Jep Andersen. — Krabbe af *Flaathorp* nævnes 1418. — *Holmegaard* og Holmegaards Mølle blev 1479 skødet til Vestervig Kloster af Mikkel Lauridsen. Muligvis er det denne H., der 1449 ejedes af Anders Pig. — *Hedegaard* i Dover nævnes 1534. — Peder Thomesen Barfod i Brendgaard skødede 1681 til Dr. Laur. Foss en af ham selv for nogle Aar siden beboet Bondegaard i „Thoulum" By, kaldet *Balsgaard*. — Paa en Gaard *Brendgaard* i dette Sogn boede 1663 nysnævnte Peder Thomesen Barfod, † her 1694, og Fru Kirsten Navl; 1761 skødede Niels Madsen den (9 Td. Hrtk.) til sin „Søn" Peder Andersen for 1010 Rd.

Skibstedgaard blev 1632 af Fru Jytte Brok solgt til Stalder Kaas, hvis Broder Christen K. endnu 1669 skrev sig til S. (12 Td. Hrtk.), da han udlagde den til sine Børn. 1684 skrev Theod. de Luneville og Margr. Kaas sig til S., 1691 Jak. v. Holten, 1697 Laur. Nielsen i Thisted, der da solgte den (6 Td. Hrtk.) til forrige Ridefoged paa Nørtorp Mikkel Christensen, † 1706, hvis Enke ægtede Søren Kammersgaard, der 1713 solgte S. til Jfr. Dort. Linderot, som atter 1720 solgte den ved Auktion for 751 Rd. til Anders Fr. Opitz til Lydum. Han solgte den 1729 til Mikkel Pedersen Qvistgaard, Forpagter af Sindinggd., der 1744 solgte den ved Auktion for 1000 Rd. til Peder Damgaard, som atter 1746 afhændede den for 900 Rd. og 3 Guld-Dukater til Ernst Hjelm Hviid. Denne solgte 1752 S. (11 og 35 Td. Hrtk.) for 2100 Rd. ved Auktion til Herredsfoged Andr. Høyer, der 1755 solgte den for 800 Rd. og 4 Speciesdukater til Christen Pedersen („Schibsted"), † 1775, hvis Enke Maren Tøftings Arvinger 1787 solgte S. med Tiender og Gods (14, 32 og 26 Td. Hrtk.) for 6795 Rd. til deres Broder Peder Schibsted, † 1810. Nuv. Ejer er P. Stockholm Bendixsen.

Den i D. Atl. (V S. 468) omtalte Runesten, der fandtes ved Flarup og skal have staaet paa Hellehøj, er for længe siden forsvunden. — Ved Sejerskildegde. har ligget Sundhedskilden *Sejers Kilde*. — I Sognet er der fredlyst 16 Gravhøje.

Helligsø Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Gjettrup, Ydby og Lyngs Sogne samt Limfjorden (Nissum Bredn.). Kirken, mod V., ligger $4^1/_2$ Mil S. V. for Thisted. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende stærkt lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1187 Td. Ld., hvoraf 395 besaaede (deraf med Rug 40, Byg 65, Havre 194, Blandsæd til Modenh. 59, Grøntf. 3, Kartofler 5, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 317, Høslæt, Brak, Eng m. m. 208, Have 5, Kær og Fælleder 37, Heder 175, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 102 Heste, 504 Stkr. Hornkv. (deraf 185 Køer), 371 Faar og 151 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 92 Td.; 22 Selvejergaarde med 84, 37 Huse med 8 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 355 (1801: 174, 1840: 232, 1860: 284, 1880: 337), boede i 79 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 208 af Jordbr., 20 af Fiskeri, 58 af Industri, 2 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Helligsø* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1888), Sparekasse for H.-Gjettrup Komm. (opr. $^2/_1$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 54,011 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 3363 Kr., Antal af Konti 359) og Teglværk. *Oddersholm*, Gd. og Huse. *Gadegd.* (11 Td. Hrtk.), *Helligsøgd.*, *Nørgd.*, m. m.

Helligsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Hassing-Refs Hrd.'s Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivnings 236. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre. Den oprindelige Korbue (istandsat 1898), af Granit, og begge Døre (den nordl. tilmuret) ere bevarede. Alterbord af Granit. Altertavle med Malerier fra 1711. Romansk Granitdøbefont. Godt udskaaren Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. I Skibet et stort Krucifiks fra den sidste katolske Tid. Klokken, uden Indskr., er fra den senere Middelalder.

Helligsøgaard (11 Td. Hrtk.) blev 1691 af Jakob v. Holten skødet til Raadmand i Thisted Laur. Nielsen; der laa da en Del Gods til den.

Gjettrup Sogn, Anneks til Helligsø, omgives af dette, Ydby og Vestervig Sogne samt Limfjorden (Nissum Bredn.). Kirken, ved Sydgrænsen, ligger $4^1/_4$ Mil S. V. for Thisted. De for det meste højtliggende og bakkede (Hjælpensbjærg, 222 F., 70 M., og Kobbershøj, 248 F., 78 M.), mod S. noget lavere og jævnere Jorder ere muldlerede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Vestervig til Oddesund.

Fladeindholdet 1896: 1948 Td. Ld., hvoraf 732 besaaede (deraf med Rug 98, Byg 84, Havre 415, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 71, Grøntf. 8, Kartofler 19, andre Rodfr. 31), Afgræsn. 527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 356, Have 8, Moser 9, Kær og Fælleder 43, Heder 193, Veje og Byggegr. 67, Vandareal 13 Td. Kreaturhold 1898: 125 Heste, 773 Stkr. Hornkv. (deraf 279 Køer), 460 Faar, 244 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 122 Td.; 25 Selvejergaarde med 99, 59 Huse med 22 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 521 (1801: 255, 1840: 384, 1860: 426, 1880: 492), boede i 109 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 351 af Jordbr., 11 af Fiskeri, 83 af Industri, 9 af Handel, 13 af Skibsfart, 15 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjettrup*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Mølle, Bagerier, Fællesmejeri, Fattiggaard, Købmandsforretninger og Statstelefonstation; *Gundtoft* med Mølle; *Kobberrød* med Toldopsynsbolig. Gaarde: *Gjettrupgd.*, *Stensgd.*, *Grim-Nørgd.*, *Gundtoftegd.*, *Thaliasminde* med Mølle og Fællesmejeri, *Østergd.*, *Knudsgd.*, *Olesgd.* og *Kobberrødgde.*

Gjettrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 235. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende Kirke bestaar af Skib og Kor med halvrund Apsis; et Taarn, mod V., er blevet nedbrudt i Beg. af 19. Aarh. Den er opført i ren Rundbuestil af omhyggeligt tilhugne Kvadre ved Midten af 12. Aarh. Skib og Kor, med en anselig, halvrund Korbue, have fladt Bjælkeloft. Flere rundbuede Vinduer og begge Dørene ere bevarede (Norddøren tilmuret). Skibets Nordmur er ombygget 1898. Udskaaren Altertavle og Prædikestol (fra 1617). Alterbord af Granit med Relikviegemme, hvori en Blyæske med nogle Benstumper, efter Sagnet af St. Gertrud. Romansk Granitdøbefont med Figurer af Kors, Hammertegn osv. (se *Løffler*, Uds. over d. Kirkeb. S. 22). Klokken, uden Indskr., er fra Middelalderens Slutn.

Gundtoftegaard blev 1453 skødet til Vestervig Kloster, der 1455 fik Skøde paa Gundtofte Mølle af Jens Troelsen og 1476 paa Gundtofte Møllested af Mikkel Nielsen til Strandbygd.

Ved Nordsiden af Hjælpensbjærg har der været en Sundhedskilde. — Gravhøjen *Kobbershøj* er fredlyst.

Hvidbjærg Sogn, paa Thyholm, omgives mod N. V. af Annekset Lyngs, mod S. af Odby og Søndbjærg Sogne, i øvrigt af Limfjorden (Kaas Bredn., Skibsted Fjord og Nissum Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $4^3/_4$ Mil S. for Thisted. De mod Ø. og i Midten bakkede (Vagtshøj, 130 F., 41 M.; høje Kridtbanker i Helligkilde By), mod V. lave og jævne Jorder ere lerede, dels muldede, dels sandblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Oddesund og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 6467 Td. Ld., hvoraf 2977 besaaede (deraf med Rug 331, Byg 452, Havre 1517, Bælgsæd 37, Blandsæd til Modenhed 296, Grøntf. 12, Kartofler 81, andre Rodfrugter 247), Afgræsn. 1457, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1217, Have 41, Skov 8, Moser 6, Kær og Fælleder 163, Hegn 25, Heder m. v. 403, Veje og Byggegr. 164, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 572 Heste, 2406 Stkr. Hornkv. (deraf 1012 Køer), 1669 Faar, 1100 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 508 Td.; 120 Selvejergaarde med 426, 245 Huse med 82 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2013 (1801: 772, 1840: 1408, 1860: 1625, 1880: 1827), boede i 397 Gaarde og Huse; Erhverv: 80 levede af immat. Virksomhed, 1133 af Jordbrug, 20 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 369 af Industri, 75 af Handel, 3 af Skibsfart, 147 af forsk. Daglejervirks., 81 af deres Midler, og 56 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvidbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1884), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse for H.-Lyngs Pastorat (opr. $^{11}/_{12}$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 335,187 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 9638 Kr., Antal af Konti 911), Gæstgiveri, Købmandsforretninger, Bryggeri, Haandværkere, Markedsplads (Marked i Apr. og Okt.), Fællesmejeri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Sem* med Mølle; *Styvel*; *Smerup* med Skole og Fattiggaard for H.-Lyngs Komm. (opr. 1870, Plads for 41 Lemmer); *Barslev* med Skole og Mølle; *Kallerup*; *Flovlev* (1408: Flowesløfuæ), ved Landevejen, med Mølle; *Helligkilde* med Skole; *Egebjærg*. *Nørre-Hvidbjærg*, Gde. og Huse. *Skjolddal*, Færgested med Overfart over Skibsted Fjord. *Grønholm Huse*. Hovedgaarden *Hindsels* har 14 Td. Hrtk., 300 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 50 Oredrev og Strandjord, Resten Ager. En Afbyggergaard af Hindsels er *Overgaardsminde* ($7^1/_2$ Td. Hrtk.). *Helligkildegaard* har $18^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 260 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; til Gaarden en Vandmølle. *Hvidbjærggd.*, *Borregaard*.

Hvidbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Thyholms Lægedistr.,

8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 240. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den meget anselige *Kirke*, fordum indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, to Korsarme og Taarn mod V. Kirkens hele indv. Længde er omtr. 94 F., Skibets Bredde 24, Korets 20, Taarnets 17 F. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre; Apsis har Dobbeltsokkel; Hjørnerne af Skibets Sokkel have haft Mandehoveder, men flere ere nu anbragte i Taarnets og den nordl. Korsarms Sokkel. Af de senere Tilbygninger ere Taarnet og Korsarmene af Granit, til Dels fra den ældre Kirke, og Mursten, den nordl. større Korsarm (25 F. lang, 29 bred) væsentlig af det første Materiale; et Vaabenhus mod S., fra 18. Aarhundrede, er nu nedbrudt. Flere oprindl. Vinduer ses; Syddøren, noget forvansket, benyttes endnu. Skib og Kor, ligesom den nordl. Korsarm, have Bjælkeoft; Apsis, der vistnok er ombygget, har en senere indbygget Hvælving, men har oprindl. haft Halvkuppelhvælving; Apsis er adskilt fra Koret ved en i den senere Middelalder opf. Mur og har et eget Alterbord. Den runde Korbue har profilerede Gesimser og Sokkel med Skraakant. Fra Skibet føre to Spidsbuer ind til den nordl. Korsarm, medens kun een, hvori en Jærndør, fører ind til den sydl., hvælvede

Hvidbjærg Kirke.

Korsarm, der er Gravkapel for Familien Ørsnæs. Til det hvælvede Taarnrum, nu Vaabenhus, fører ligeledes en Spidsbue. Den udskaarne Altertavle er dels fra gotisk, dels fra Rokokotiden. Prædikestolen er i Rokokostil. Granitdøbefont med Rundbuer paa Kummen og Bladornamenter paa Foden. I sydl. Indgang en jærnbeslaaet Dør med Aarst. 1668 og et fra en langt ældre Tid stammende Løvehoved af Metal. Udv. over Døren en Granitsten med en mandlig, liggende Figur. Epitafier over Præsterne Vilh. Rogert, † 1750, og Laur. Kjærulf Bentzen, † 1759. Ligsten over Præsten Niels Nielsen Juul, † 1666. I Gravkapellet ligge begr. Købmand i Aalborg Christen Nielsen Ørsnæs, † 1765, hans Hustru Joh. Marie Ørum, † 1765, og deres Søn Hans Ørsnæs, † 1750. (Kirken er beskr. i „Nyttige og fornøjelige jydske Efterretn.", 1770 Nr. 4).

Kirken er bekendt ved det Mord, der 1260 skete her paa Børglumbispen Elav eller Oluf (Glob) af Adelsmanden Jens Glob. Sagnet fortæller, at Bispen, medens Jens Glob var i Udlandet, berøvede Moderen hendes Godser og fik hende sat i Ban. Til sidst maatte hun søge til Rom for at faa Hjælp hos Paven. Undervejs traf hun Sønnen, som udvirkede, at Bannet blev hævet. Han tog saa hjem med Moderen, og da Bispen ikke vilde lade hende komme til sin Ret, dræbte han ham foran Alteret, da han var paa Visitats i Thy. Kirken blev sat i Ban og lukket i 7 Aar, og imidlertid holdtes Gudstjeneste i et Kapel i Kirkens Nærhed. Endnu i Slutn. af 18.

Aarh. fandtes Rester af det formentlige Kapel paa Kapelhej, V. for Kirken (se *T. Becker* i Folkekal. f. Danm. 1852 S. 115 flg.).

Hindsels tilhørte i Middelalderen Børglumbisperne, af hvis Lensmænd kunne nævnes Lars Rød 1495, 1509 Jep Juel, der førte Slægten Skeels Vaaben, og Hustru Gertrud 1510. Efter Reformationen blev H. bortforlenet og senere solgt. 1653 blev den af Joh. Brockenhuus solgt til Casper Gersdorff, med hvis Datter Elisab. Sophie G. Melchior Juel tilgiftede sig den, som han dog en Tid ejede i Fællesskab med sin Svoger Mathias Budde († 1679). Melchior Juels Halvdel, Vester H., gik i Arv til Datteren Margr. Juel, g. 1. m. Eiler Chrf. Holck, † 1702, 2. m. Valentin Olufsen Ølby, der 1719 solgte $^1/_2$ H. (15 Td. Hrtk.) for 591 Rd. til Fru Sophie Gyldenstierne til Timgd., hvis Søn Oberstlieutn. Niels Sehested solgte den (15 og Gods 75 Td. Hrtk.) til Jørgen Jakobsen Moldrup. Denne skødede 1743 V-H. (15 og 85 Td. Hrtk.) for 3000 Rd. til Birkedommer Ove Schierner, † 1745, af hvis Bo Lieutn. Poul Klingenberg 1745 købte V.-H. med Gods og Tiender (15, 82 og 13 Td. Hrtk.) for 3700 Rd. Mathias Buddes Halvdel ejedes 1682 af hans Sønner Ove B. og Peder B., hvilken sidste 1689 solgte en Fjerdepart af Gaarden til Anders Pedersen, g. m. deres Søster Øllegaard B., som siden ægtede Christen Christensen til H., † 1733. Den kom saa til Charl. Am. Giedde, Enke efter Henr. Klingenberg, hvis Søn Hofjkr. Fr. K. samlede Gaarden og solgte den (30 og 205 Td. Hrtk.) 1746 til Fr. Leth, † 1749, hvis Enke Birgitte Kirst. Damstrøm 1751 solgte den for 11,000 Rd. til Peter Isager i Ringkjøbing, fra hvem den med Bøndergods, Tiender og Provstigods (henh. 30, 266, 43 og 19 Td. Hrtk.) 1774 ved Auktion blev købt for 29,600 Rd. af Laur. Breinholt, † 1804. Derpaa købtes den 1808 for 20,000 Rd. D. C. af Jacob Deichmann (Gyldendalske Bogh.), der snart efter solgte den til Laurs Chr. Djørup, der solgte den 1815. Senere har den været ejet bl. a. af Kapt. Linde og Sørensen; 1826 købtes den af Niels Overgaard, hvis Søn, J. O., nu ejer den. — Hovedbygningen, opf. sidst i 18. Aarh., bestaar af 3 Fløje i eet Stokv.

Smerup (Smithorp) tilhørte i Vald. Atterdags Tid Peder Nielsen, der førte en halv Ørn i sit Vaaben. Med hans Datter Mette Pedersdatter erhvervede Hr. Niels Strangesen Gaarden, som de 1408 tilskødede Dronn. Margrethe. Hr. Niels' Enke Fru Ingeborg Dosenrode havde den 1424 i Forlening. 1499 pantsattes den af Kong Hans til Ridder Anders Friis, og 1506 fik Anders Skeel Brev paa at indløse den. — *Hvidbjærggd.* tilhørte i den katolske Tid Provsten i Thy.

Helligkildegaard med Tiender og Gods (24, 129 og 113 Td. Hrtk.) blev 1749 af Kmjkr. Fr. Klingenberg solgt for 9225 Rd. til Købmand i Aalborg Christen Nielsen Ørsnæs, † 1765; 1766 skødede Christen Lassen Ørsnæs til sin Fætter Christen Nielsen Ørsnæs († 1779) halve H. for 14,000 Rd. Denne sidstes Enke ægtede 1780 Vicelandsdommer H. Chr. Lautrup. Nuv. Ejer er M. Villadsen. — Ved Gaarden har der været en hellig Kilde, der endnu danner Tilløbet til en fiskerig Mølledam.

Lyngs Sogn, det nordligste paa Thyholm, Anneks til Hvidbjærg, omgives af dette og mod N., hvor det ved den smalle Landtange „*Draget*“ hænger sammen med Thy, af Ydby og Helligsø Sogne, medens det i øvrigt omgives af Limfjorden (Nissum Bredn. og Skibsted Fjord). Kirken, mod N., ligger $4^1/_2$ Mil S. S. V. for Thisted. De ikke videre højtliggende, jævne, paa den grusede Landtange helt lave Jorder ere stærkt lerede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Oddesund og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 1991 Td. Ld., hvoraf 922 besaaede (deraf med Rug 97, Byg 132, Havre 497, Bælgsæd 13, Blandsæd til Modenh. 78, Grøntf. 8, Kartofler 21, andre Rodfr. 72), Afgræsning 330, Høslæt, Brak, Eng m. m. 433, Haver 7, Kær og Fælleder 19, Heder 204, Stenmarker 33, Veje og Byggegrunde 40 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 721 Stkr. Hornkvæg (deraf 344 Køer), 559 Faar og 371 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 139 Td.; 42 Selvejergaarde med 113, 66 Huse med 25 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 619 (1801: 234, 1840: 393, 1860: 437, 1880: 543), boede i 122 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 464 af Jordbrug, 15 af Fiskeri, 53 af Industri, 13 af Handel, 7 af Skibsfart, 22 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lyngs* (gml. Form: Liungs) med Kirke, Skole, Mis-

sionshus (opf. 1898), Mølle, Jærnbanehpl. og Telegrafstation; *Jestrup* (1472: Egestorp), ved Landevejen, med Mølle; *Torp*. *Odgaard* (8 Td. Hrtk., 139 Td. Ld.) med Teglværk, *Østergd*. (5 Td. Hrtk.), *Hebsgd*.

Lyngs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 239. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindl. Vinduer skimtes; Syddøren benyttes, Norddøren er tilmuret; Korbuen er den oprindelige. Altertavle (opmalet 1893) og Prædikestol (restaureret 1872) ere fra Renæssancetiden. Romansk Granitdøbefont med Hjørneblade paa Foden. I Korbuen et Krucifiks. Klokken, i en Stabel ved Korgavlen, er fra den senere Middelalder, uden Indskrift.

Odgaard (Oddegaard) var fordum en Hovedgaard, der 1464 ejedes af Per Mogensen og hans Hustru Johanne Nielsdatter.

Søndbjærg Sogn omgives af Annekset Odby, Hvidbjærg Sogn og Limfjorden (Kaas Bredn.). Kirken, mod S., ligger 5 Mil S. S. V. for Thisted. De mod Ø. og S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede og meget frugtbare.

Fladeindholdet 1896: 1575 Td. Ld., hvoraf 670 besaaede (deraf med Rug 99, Byg 112, Havre 282, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 79, Grøntf. 7, Kartofl. 26, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 393, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 266, Have 10, Moser 39, Kær og Fælleder 56, Hegn 12, Heder 54, Veje og Byggegrunde 72 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 585 Stkr. Hornkv. (deraf 285 Køer), 521 Faar, 401 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 136 Td.; 43 Selvejergaarde med 117, 64 Huse med 18 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 558 (1801: 259, 1840: 492, 1860: 500, 1880: 578), boede i 125 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomh., 328 af Jordbrug, 59 af Fiskeri, 87 af Industri, 19 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Søndbjærg* (1405: Sundberk) med Kirke, Præstegd., Skole og 2 Møller; *Hellerød* (af „Helligøre"). *Aalkjær Skole*. *Tambohuse* med Færgefart til Jegindø, Kro, Købmandsforretn. og Statstelefonstation. Gaarden *Helleris*. *Østergaarde*, *Kapelgaarde*.

Søndbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hassing-Refs Hrd.'s Jurisdiktion (Vestervig), Thisted Amtstue- og Thyholm Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 241. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til Jfr. Maria, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, der har haft Apsis, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Paa Korets Sydside ses et oprindl. Vindue. Det meget tidlig tilføjede Taarn er af Granit til Skibets Højde (mulig Materiale fra en nedlagt Kirke), i øvrigt af Mursten; ind til det med en senere indbygget spidsbuet Hvælving dækkede Taarnrum fører en Rundbue af Granit, maaske den oprindelige Korbue, idet Koret i tidlig Tid helt er ombygget og har faaet en Korbue af Mursten, ligesom Apsis blev nedbrudt. Koret har spidsbuet Hvælving, Skibet fladt Bjælkeloft. Vaabenhuset, af Mursten, er opført 1898 foran den gamle Syddør, over hvilken en af Vaabenhusloftet dækket Tympanon med Kors, Fugle og Løver. Altertavle og Prædikestol ere fra den senere Renæssancetid. Granitdøbefont med Ornamenter paa Foden. I Skibet et Krucifiks.

Helleris beboedes 1748 af Kapt. Joach. Henr. Marsvin, Slægtens sidste Mand.

Mod N. V. i Sognet, ligesom i Nabosognet Hvidbjærg, ligge de thyholmske Hvidlersgrave, hvorfra i mange Aar hentedes et udmærket Gødningsmiddel, „Hvidler" (en Slags Kalkmergel), først fundet 1734; det havde en stor Anvendelse i Agerbruget, før Mergelen blev bekendt som Gødningsmiddel.

Odby Sogn, det sydligste paa Thyholm, Anneks til Søndbjærg, omgi-

ves af dette og Hvidbjærg Sogn samt Limfjorden (Nissum Bredn. og Oddesund). Kirken, midt i Sognet, ligger $5^1/_4$ Mil S. S. V. for Thisted. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 113 F., $35_{,5}$ M.), ere sand- og lermuldede. Mod S. udsender Thyholm den noget over $^1/_4$ Mil lange Landtunge *Sunddraget*, der er ganske lav og til Dels dækket med Sten og Grus. Ved Begyndelsen af Tangen har ligget den nu udtørrede Odby Sø. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Thisted til Oddesund og Thisted-Struer Banen.

Fladeindholdet 1896: 2240 Td. Ld., hvoraf 935 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 148, Havre 457, Bælgsæd 4, Blands. til Modenh. 82, Grøntf. 5, Kartofler 39, andre Rodfr. 80), Afgræsn. 489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 342, Have 11, Moser 5, Kær og Fælleder 100, Hegn 6, Heder 158, Veje og Byggegr. 113, Vandareal m. m. 80 Td. Kreaturhold 1898: 206 Heste, 759 Stkr. Hornkvæg (deraf 355 Køer), 721 Faar, 486 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 157 Td.; 42 Selvejergaarde med 140, 58 Huse med 16 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 640 (1801: 307, 1840: 456, 1860: 494, 1880: 573), boede i 132 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomh., 347 af Jordbrug, 51 af Fiskeri, 109 af Industri, 14 af Handel, 7 af Skibsfart, 61 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Odby*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Uglev* med Missionshus (opf. 1888), Sparekasse for S.-Odby Sogne (opr. $^{11}/_3$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 124,776 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 5508 Kr., Antal af Konti 502), Andelsmejeri (Godthaab), Jærnbanestation og Telegrafstation; *Bjørndal*, ved Landevejen, med Mølle; *Serup*. *Oddesund Nord* med Kro, Teglværk, Jærnbane- og Telegrafstation samt Dampfærgehavn (se S. 206) paa den nordlige Side af Sunddraget i Odby Bugt (12 F. Vand, to Mole- og to Ledefyr). Ø. for Havnen en Baadehavn med 7-8 F. Vand.

Odby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 242. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til St. Mauritius, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Paa Korets Nordside et oprindl. Vindue; rund, oprindl. Granitkorbue. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten; Vaabenhuset, af Mursten, er opf. foran den gamle Norddør. Aarst. 1807 paa Korgavlen, 1821 paa Taarnet og 1826 paa Vaabenhuset vidne om Restaurationer. Taarnrummet, der har været hvælvet, benyttes som Materialhus. Granitalterbord med Relikviegemme. Altertavle og Prædikestol fra den senere Renæssancetid. Granitdøbefont med Ornamenter paa Foden. Kalken er fra 1581. I Kirken et gammelt Krucifiks.

Under Serup Bakker er der en *Kilde*, som i sin Tid betragtedes som en Sundhedskilde; den skal være opdaget 1716. En Lysekrone i Odby Kirke skal være skænket af en af Kildegæsterne.

Det paa det smalleste Sted kun omtr. 1600 F. brede, mellem 3 og 12 Fv. dybe *Oddesund* (gml. Form: Oddæsund, Odhensund) mellem Sunddraget og den lige over for liggende Grisetaa Odde, har sit Navn af disse Odder. Sagnet har villet sætte det i Forbindelse med Kejser Otto II, om hvem det hos Adam af Bremen fortælles, at han i sin Krig med Harald Blaatand trængte frem hertil (se S. 299). Sunddragets Spids med Kroen er ofte bleven oversvømmet.

Odby Sø, omtr. 90 Td. Ld., blev udtørret 1878 efter et forgæves Forsøg 1867.

Jegindø Sogn bestaar af Øen Jegindø ($0_{,14}$ □ Mil, $3_{,93}$ □ Km.), beliggende i Kaas Bredning Ø. for Thyholm, fra hvilken den skilles ved et smalt Stræde; mod S. løber den spidst til i „Jegind Tap". Kirken, mod S. V., ligger $4^3/_4$ Mil S. for Thisted. De temmelig lavtliggende, jævne

Jorder (højeste Punkt 42 F., 13 M.) ere muldsandede og ret frugtbare; de lave Kærjorder mod N. og S. ere udsatte for Oversvømmelse.

Fladeindholdet 1896: 1401 Td. Ld., hvoraf 469 besaaede (deraf med Rug 70, Byg 99, Havre 190, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 44, Grøntf. 8, Kartofler 21, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 204, Høslæt, Brak, Eng m. m. 183, Have 7, Kær og Fælleder 255, Heder 152, Stenmarker 78, Veje og Byggegr. 46, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 47 Heste, 419 Stkr. Hornkv. (deraf 235 Køer), 554 Faar og 268 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 83 Td.; 26 Selvejergaarde med 58, 63 Huse med 25 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 563 (1801: 205, 1840: 363, 1860: 399, 1880: 591), boede i 112 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 224 af Jordbrug, 238 af Fiskeri, 53 af Industri, 3 af Handel, 12 af Skibsfart, 5 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet *Jegindø Kirke* med Præstegd. og Byerne: *Jegind By* med Skole, Forskole, Andelsmejeri, Mølle og Statstelefonstation; *Nørby*; *Bøl*; *Nørskov*; *Ibsted*. Paa Nordøstkysten Færge til Hesterodde, Mors; paa Sydvestkysten Færge til Tambohuse, Thyholm.

Jegindø S., en egen Sognekommune, hører under Morsø Herreders Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Thyholms Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 275. Lægd. Kirken tilhører flere af Sognets Beboere.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid, dels af huggen, dels af raa Granit og dels af Mursten. Vaabenhuset, af Mursten, er senere tilføjet. Den ene smalle Dør er bevaret. Korbuen er udvidet mod V. omtr. 1880. Kirken har fladt Bjælkeloft. Altertavle og Prædikestol ere i Renæssancestil, sidstnævnte fra 1654. Granitdøbefont. Klokken, i et Stillads ved Korgavlen, er fra 1463 og indviet til St. Laurentius.

Jegindø, i Vald. Jrdb.: *Ekund* (vistnok af Eg, jydsk: Jeg), er nu skovløs, men har før haft Skov, hvad Navne som Nørskov, Nørtoftskov, Sønderskov og Søndertoftskov vidne om. Øen tilhørte oprindl. Kronen (i Vald. Jrdb. nævnes, at der var „Hus" her); 1523 og 1529 fik Marsken Tyge Krabbe Brev paa den; 1593 fik Tyge Krabbe til Bustrup Kronens Gaard og Gods paa Jegindø. Mourids Stygge fik 1603 Brev paa Jegindø.

Øen var under de to første Præster efter Reformationen Anneks til Søndbjærg-Odby, men blev da et eget Pastorat indtil 1827, da den atter blev Anneks til disse Sogne; 1859 blev den igen et eget Pastorat (ifl. Res. af $^{18}/_{11}$ 1842).

Mors.

Mors, den største Ø i Limfjorden, omgives mod N. af Feggesund, der skiller den fra Vester Han-Hrd., mod V. af Thisted Bredning, Vilsund, Visby Bredning, Næssund og Skibsted Fjord, hvilke skille den fra Thy og Thyholm, mod S. og Ø. af Kaas Bredning, Salling Sund og Livø- og Løgstør Bredning. Øens Længde fra Sydspidsen, *Hesterodde*, til Nordspidsen, *Feggeklit*, er 5 Mil; den største Bredde fra V. til Ø. er $2^1/_2$ Mil. Kysterne ere en Del indskaarne — af større Vige nævnes *Dragstrup Vig* mod V. og *Draaby Vig* mod Ø. — og falde flere Steder stejlt af til Fjorden. Et Vandskel gaar fra S. til N. i store Bugtninger nærmest ved Østkysten over Højder som

Harrehøj, 111 F., 35 M., Tinghøj, 217 F., 68 M., og ved Nordvestkysten Salgjer Høj, 282 F., 89 M., Øens højeste Punkt; mod N. taber Vandskellet sig ved den smalle Tange, paa hvilken den isolerede Feggeklit hæver sig til 78 F., $23{,}_5$ M. I den sydl. Del strækker sig mod V. et Højdeparti, hvis højeste Punkt, Malhøj, er 205 F., 64 M.; et lignende Bakkeparti ligger i den nordl. Del, med Kridehøj, 255 F., 80 M. Mellem de to Bakkepartier ligger midt paa Øen en Lavning, i hvilken Øens største Vandløb, *Lyngbro Bæk*, løber ud til Vestkysten. Jorderne, der høre til de frugtbareste i Amtet, ere sortmuldede med Kalkunderlag og iblandede med Ler, især i den nordl. Del, og Sand. Som nævnt S. 250 findes der Moler, der navnlig træder frem i den nordl. Del (Hanklit); i Midten er Blegekridt fremtrædende og underneden Skrivekridt, ligesom den ogsaa har de S. 198 omtalte Jordfaldshuller at opvise. Paa Skov er Øen nu fattig (i alt 807 Td. Ld.); men den har tidligere haft store Skove. Fladeindholdet, deri medregnet den lille Agerø ved Sydvestkysten, var efter Opgørelsen 1896 65,147 Td. Ld. ($6{,}_{52}$ □ Mil, 360 □ Km.). Folkemængden var 1. Feb. 1890: 21,020 (1801: 7591, 1840: 12,620, 1860: 15,817, 1880: 18,933). Mors er delt i Sønder- og Nørre-Herred, der (sammen med Jegindø) danne eet Retsembede med Nykjøbing. I gejstlig Henseende danner den eet Provsti. Se for øvrigt under Herrederne.

Mors eller *Morsø* (saaledes i Vald. Jrdb.), islandsk: *Marsey* (maaske af Mandsnavnet Mar), har sandsynligvis, men længe før den historiske Tid, bestaaet af flere Øer. Adam af Bremen nævner „Morse“ som een Ø. Første Gang, den nævnes, er under Harald Blaatand, da Otto II paa sit Tog mod ham skal være naaet herop og her have sluttet en Overenskomst med ham, hvilket dog vistnok er uhistorisk (se *Johs. Steenstrup*, Univ. Indbydelsesskr. i Anl. af Kongens Fødselsdag 1900, S. 61 flg.). Fra tidlig Tid nævnes Feggesund, Vilsund, Næssund og Salling Sund som dens Grænser (i et Dokum. af 1435 hedder det om Levering af Korn, at det skal ydes „inden 4 Sunde i Morse“). I Middelalderen hørte Øen til Sallingssyssel. Grev Johan af Henneberg forlenedes 1334 med M.; 1340 havde en Rantzau den i Pant, og de holstenske Grever forpligtede sig til at indløse den til Hertug Valdemar. Morsingerne deltoge i Bondeoprøret 1441 (se S. 221). Laur. Mogensen Løvenbalk var Lensmand paa M. 1473, og 1490 var Øen pantsat til Fru Dorete, Hr. Mogens Ebbesen Galts Enke, fra hvem Bisp Niels Glob 1492 indløste Pantet. Øen vedblev at være et eget Len, som efter Reformationen kaldtes Dueholms Len efter det inddragne Kloster; efter 1660 dannede Øen Dueholm Amt; se videre S. 198.

Øen synes i Oldtiden at have været en ikke uvigtig Beboelsesplads. Stenalders Køkkenmøddinger og Kystfund forekomme vel saa godt som ikke, og af Stengrave kendes kun enkelte. Derimod er der talt henimod 950 Gravhøje; men heraf er kun omtr. $^1/_3$ velbevaret; $^1/_1$ 1900 vare 51 fredlyste. De fleste Høje findes i Lødderup (omtr. 130), Sejerslev (110), Redsted (105), Ljørslev (80), Vejerslev (70) og Ørding og Bjærgby Sogne (hver 50).

Litt.: *C. Schade*, Beskr. over Øen M., Aalborg 1811. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i M. Nørre og Sønder Hrd., af *C. Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1873. — *C. Engelhardt*, Oldtidsminder, Kirker og Voldsteder paa M., i „Fædrelandet“ 1874 Nr. 36 og 37. — Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 547 og 558.

Morsø Sønder Herred.

Sogne:

Nykjøbing Landdistr., S. 301. — Lødderup, S. 303. — Elsø, S. 304. — Frøslev, S. 304. — Mollerup, S. 306. — Tæbring, S. 306. — Ovtrup, S. 307. — Rakkeby, S. 308. — Karby, S. 309. — Hvidbjærg, S. 311. — Redsted, S. 312. — Vejerslev, S. 313. — Blidstrup, S. 313. — Ljørslev, S. 317. — Ørding, S. 319. — Ø.-Assels, S. 320. — V.-Assels, S. 321.

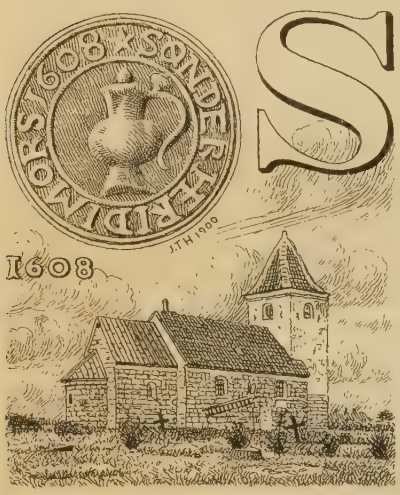

Sønder Herred, det største af Øens to Herreder, til Dels adskilt fra Nørre Hrd. ved Lyngsbro Bæk, strækker sig fra V. til Ø. indtil $2^1/_2$, fra N. til S. indtil noget over 2 Mil. Om Overfladen se Øens Beskrivelse. Skovarealet er 686 Td. Ld. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matrik. gik der omtr. $17^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Nykj. Købstad) 38,458 Td. Ld. ($3,_{85}$ □ Mil, $212,_1$ □ Km.). Landdistr. Hrtk. var $^1/_1$ 1895 2156 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistr. 9041 (1801: 3853, 1840: 6143, 1860: 7232, 1880: 8425). I Herredet ligger Købstaden Nykjøbing. I gejstl. Henseende udgør det eet Provsti med Nørre Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Morsø Herreders Jurisdiktion og Amtets 4. Forligskreds.

Nykjøbing Landdistrikt omgives af Købstaden Nykjøbing og dens Markjorder, Limfjorden og Lødderup Sogn samt Nørre Hrd. (Tødse S.). De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Gennem Distriktet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 920 Td. Ld., hvoraf 269 besaaede (deraf med Rug 38, Byg 40, Havre 115, Blandsæd til Modenh. 43, Grønf. 3, Kartofler 17, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 309, Høslæt, Brak, Eng m. m. 221, Have 15, Skov 18, Moser 36, Kær og Fælleder 37, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 49 Heste, 274 Stkr. Hornkv. (deraf 195 Køer), 167 Faar, 132 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 59 Td.; 5 Selvejergaarde med 53, 64 Huse med 6 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 531 (1801: 43, 1840: 94, 1860: 229, 1880: 336), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 147 af Jordbr., 8 af Gartneri, 73 af Fiskeri, 182 af Industri, 15 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Distriktet Parceller af den nedlagte og udstykkede Hovedgaard *Dueholm*, *Dueholm Mølle*, *Rolstrupgaard* (omtr. 8 Td. Hrtk., 86 Td. Ld.), ligeledes for en stor Del udparcelleret, og Gaarden *Marielyst*, samt Byens Gas- og Vandværk og en Del Huse, navnlig „*Vesterbro*“, der er en Fortsættelse af Vestergade i Nykjøbing. Paa *Refshammer* bor en Del Fiskerfamilier.

Nykj. Landdistr. (der agtes indlemmet i Byen) udgør et eget Sognefogeddistr., men har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden, hvorfor Formanden i Distriktets Repræsentantskab har Sæde i Købstadens Kommunalbest. Distriktet hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedist., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 260. Lægd.

Dueholm var i den katolske Tid et *Johanniterkloster*, som var indviet til Johannes Døberen og Maria Magdalene, hvorfor det snart benævntes efter den ene, snart efter den anden af disse Helgener, undertiden ogsaa efter dem begge. I Dokumenter træffes Klosteret første Gang nævnt 1371, men det kan ikke være meget ældre; thi i en Bulle af 1445, hvorved Paven bekræftede Børglumbispen Svends Gave af St. Klemens Kirke i Nykjøbing til Dueholm Kloster, siges, at Svend havde stiftet Dueholm, og han blev Bisp 1369 eller 1370. Klosteret styredes af en Prior, ogsaa undertiden kaldet Provisor, Kommendator eller Forstander; Brødrenes (Præsternes) Antal har i alt Fald til Tider været 12. Hertil kom imidlertid ligesom i andre Johanniterklostre en Del underordnede tjenende Brødre samt „indgivne Personer“, ɔ: Mænd eller Kvinder ofte af Lavadelen, som hyppig paa deres ældre Dage sikrede sig Underhold og Bolig paa Livstid enten i Klosteret eller i egne derved opf. Huse; nogle af dem bleve senere virkelige Medlemmer af Samfundet, idet de „toge Kors“. Som Vederlag for denne Alderdomspleje ydedes i Reglen Jordegods; andre Ejendomme skænkedes til Klosteret mod, at det skulde lade afholde Sjælemesser eller indrømme Ret til Bisættelse i Klosterkirken. Til de saaledes erhvervede, spredt paa Mors og i de omliggende Herreder beliggende Ejendomme føjedes endvidere, om end efter lang Strid, Helliggejsthuset i Nykj., ved hvilket Klosteret havde grundlagt et Kapel (se S. 210), samt den uden for Nykj. beliggende *St. Jørgens Gaard for spedalske*, hvortil bl. a. hørte et Kapel og en Mølle (St. Jørgens Gaard nævnes første Gang 1418; hvornaar den nedlagdes, vides ikke). I nær Forbindelse med Dueholm stod Nykjøbings Præstegilde, hvoraf ogsaa verdslige vare Medlemmer. Fremdeles havde Klosteret en egen Skole, der efter Reformationen flyttedes til Nykj. (se S. 215). Klosterets noget afsides Beliggenhed gjorde, at Reformationsværet forholdsvis sent naaede hertil; da den katolske Gudstjeneste i Viborg Domkirke omtr. 1530 ophævedes, lod derfor Ærkedegnen den Messe,

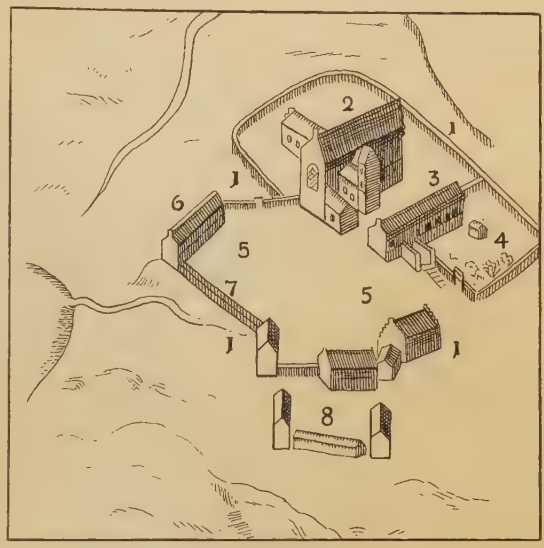

Dueholm Kloster. Efter Resen.

1. Dueholm Klosters begreb. 2. Kloster-Kirke med sin Capel som nu med andre Bygninger er ganske forfalden. 3. Kornhuuset, som tilforne har været Nonnernes Stue. 4. Smeddens have. 5. Borge-Gaarden. 6. Kornladen. 7. Øxenhuset. 8. Korn-Laden og Faare Huset.

for hvilken Viborg Kapitel havde sin bedste Ejendom paa Øen Fur, fremtidig afholde i Dueholm; ligeledes styrede Prioren vistnok til omtr. 1538 Klosterets Anliggender. Aar 1539 fik Niels Lange til Kjærgaard Klosteret og dets Bøndergods i Pant af Kronen for 1000 Dl., bl. a. med den Forpligtelse at underholde Prioren og de tilbageblevne Munke med Klæder og Føde. Efterhaanden som Munkene uddøde eller forlode Klosteret (flere bleve lutherske Præster ved Omegnens Kirker), vandt Pantet i Værdi, hvorfor Pantesummen senere forhøjedes til 1500 Dl.; 1558 levede endnu Prioren (1559 var han død) og nogle „Præster". Efter at Lenet 1660 var forandret til Dueholm Amt, afstod Kongen Klosteret for Fordringer paa Kronen til Leonhard Marselis, hvis Enke Aleta v. d. Camer ejede Gaarden 1680; derefter ejedes den af en Oberst Brockdorff og senere af Konferensr. Poul Klingenberg til Højris († 1723), hvis Enke Ulrica Aug. v. Spekhahn 1755 skødede den (med omtr. 300 Td. Hrtk. Bøndergods) for 11,000 Rd. D. C. til Forpagteren Anders Tøttrup, hvis Familie (Poul Tøttrup, † 1797, hvis Søn Landsdommer Ferd. T. 1797 skødede sin Halvpart af D. (45—137—406) for 30,000 Rd. til sin Broder, Regimentskvartermester, senere Etatsr.

Dueholm Kloster, Sept. 1899.

Andr. T., † 1825) ejede den indtil 1845, da Poul Tøttrup solgte den for 165,000 Rd. til Agent Nyholm og et Interessentskab. Senere ejedes den af N. Nyholm, derefter af Kmjkr. O. D. Kaas til Rolstrup, som 1899 solgte den for 91,000 Kr. til 3 Mænd fra Nykjøbing, som have udparcelleret den. Bøndergodset var længe før frasolgt.

Hvorledes Klosterbygningerne have set ud, fremgaar delvis af en Tegn. hos Resen, paa hvis Tid det meste dog var forfaldent. Tilbage stod Dele af Klosterkirken, i hvilken der i den katolske Tid havde været Altre, indviede til Gudslegeme, Maria Magdalene, St. Anna, Vor Frue, Johs. Evangelist og St. Erasmus, Johs. Døberen o. fl. Den var dog nu kun lidt i Brug. Alt 1573 havde Nykj. Borgere faaet kgl. Tilladelse til at tage den største af de 3 Klokker, „da disse sjældent brugtes til nogen Tjeneste"; 1614 fik de til Hjælp til deres Sognekirke „den nordre Korskirke paa D. Kloster"; 1706 var Kirken ifl. Bircherods Dagb. „for længe siden ruineret", og der var da kun et Kapel tilbage, „dog ikke til gudeligt Brug"; om Munkenes Bygning siges, at her var Fæstald. Nu er der kun lidt tilbage. Hovedbygningen (overhvidtet) har endnu i Forsiden omtr. 25 Al. af den gml. Bygning, af Munkesten, med Kælder af Kamp og Munkesten (hos Resen har den takkede Gavle og een Skorsten). Over Vinduerne ses 8 Spidsbuer, under hvilke der vistnok

har været smalle Vinduesaabninger. Det tilsvarende Stykke paa Nordsiden synes at være fra samme Tid, idet der ogsaa findes Spor af spidsbuede Vinduer, og under et af disse er en lille, smal Glug, der lader formode, at de firkantede Kældervinduer paa Forsiden have haft en lign. Form. Den nyere Del af Bygningen er opf. i Slutn. af 18. Aarh. og er adskilt fra den gamle Del ved en tyk Mur, der vistnok tidligere har dannet Gavlen, thi Aaen, der løber ind under den nyere Del, har vistnok før bredet sig mere og hindret den gamle Dels Forlængelse. Over og under Spidsbuerne er der indv. smaa, firkantede Vinduer, hvor der før har været smalle Glugger, som ere tilmurede udv. Oven over Skillemuren, der er delt ved et Loft, findes mægtige Egetræssparrer, der efter Sigende ere tagne fra de tidligere store Skove, som Klosteret ejede paa Mors. Desuden er der to Sidebygninger; en Del af den ene er nedbrudt 1899. I en Bygning (Resen N. 3) er der fundet Rester af gammel Mur. Hvor Kirken har staaet, er der oppløjet Murbrokker og fundet Menneskeben. (Om D. se *O. Nielsen*, Dueholms Diplomatarium, Kbh. 1872).

Rolstrup var før en Hovedgaard, der 1481 ejedes af Per Clausen og i Beg. af 16. Aarh. af Lars Reckhals. Niels Bugge til Hald havde i ældre Tid givet den i Medgift med sin Søsterdatter til Ridder Saxe Pedersen. Ebbe Strangesens Enke gav den 1407 til Dueholm Kloster. Nuv. Ejer er Kmjkr. O. D. Kaas. En Del af Dueholms Jorder er i de sidst Aar lagt ind under R.

Lødderup Sogn, det største i Herredet, Anneks til Nykjøbing, omgives af Nykj. Landdistr., Nørre Hrd. (Tødse S.), det andet Anneks Elsø, Frøslev, Vejerslev og Ljørslev Sogne samt Limfjorden (Salling Sund). Kirken, mod N., ligger $^1/_2$ Mil V. S. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder (især mod S. Ø., hvor de lynggroede Bakker nu ere beplantede) ere mod N. lerede, mod V. skarpere og magrere, mod Ø. og S. meget sandblandede, med Rødler og rødt Sand i Underlaget; flere Kridt- og Hvidlersgrave. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 4584 Td. Ld., hvoraf 1869 besaaede (deraf med Rug 325, Byg 249, Havre 918, Bælgsæd 17, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 94, Grøntf. 23, Kartofler 82, andre Rodfr. 155), Afgræsn. 942, Høslæt, Brak, Eng m. m. 861, Have 22, Skov 155, Moser 78, Kær og Fælleder 151, Hegn 7, Heder 350, Stenmarker 22, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 13 Td. Kreaturhold 1898: 300 Heste, 1362 Stkr. Hornkv. (deraf 578 Køer), 1009 Faar, 457 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 226 Td.; 51 Selvejergaarde med 167, 5 Fæstegde. med 22, 136 Huse med 36 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1111 (1801: 466, 1840: 626, 1860: 851, 1880: 1048), boede i 238 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomhed, 641 af Jordbrug, 115 af Fiskeri, 118 af Industri, 14 af Handel, 79 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 68 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lødderup* (1389: Lüdrup, 1421: Lyddrop) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1891), Mølle og Andelsmejeri; *Fredsø* (1447: Fretshøgh) med Skole, Fattiggaard for Lødderup-Elsø Komm. (opr. 1882, Plads for 20 Lemmer), Sparekasse (opr. $^1/_7$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 20,423 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 1669 Kr., Antal af Konti 151) og Mølle; *Kaarup* (1421: Kordrup); *Legind* med Skole; *Faarup*. *Sallingsund Kro* („Plagen"), hvorfra indtil 1874 Overfart til Pinen Kro i Salling. Gaarden *Frydsbrønd* har $27^1/_2$ Td. Hrtk., 320 Td. Ld., hvoraf 29 Eng, 8 Gaardspl., Have m. m.. Resten Ager. *Fredsøgaarde*, *Bisgd.* (1435: Lyddrop Bisgd.), *Dalgd.*, *Vestergd.*, *Kjeldgd.*, *Lynggaard* (8 Td. Hrtk.), *Trælleborg*, Gd., *Markmølle*, Gd. med Mølle, m. m.

Lødderup S., een Sognekommune med Elsø, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykj. Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 259. Lægd. Kirken tilhører Ejerne af Højris og Frydsbrønd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og

Kor, med fladt Loft, ere fra Overgangstid mellem romansk og gotisk Stil af hugne Granitkvadre paa en smukt profileret Sokkel; Syddøren kan spores; Granitkorbuen er tilspidset. Taarnet (med overhvælvet Underrum) og Vaabenhuset, begge af Granit og Mursten, ere fra den senere Middelalder. Ved en Restauration 1851—53 nedreves den oprindl. Apsis. Altertavlen, fra Beg. af 17. Aarh., er restaur. 1884 og har i Midtfeltet et udskaaret Relief (Christus i Emaus); udskaaren Prædikestol, vistnok fra 16. Aarh. Granitdøbefont. — Ved Kirkens Sydside er der fundet Grave fra Middelalderen. Foran Vaabenhusdøren ligger Granitpladen til et Alterbord.

Frydsbrønd bestod 1662 af 3 Gaarde (tils. 36 Td. Hrtk.) under Dueholm, hvis Besidderinde Aleta v. d. Camer 1680 skødede F. til Ida Weinholtz fra Flensborg; hun ægtede Mathias From, der 1696 solgte den da sammenlagte Gaard til Ritmester Oluf Krabbe til Nandrup, hvis Enke Ide Sophie Giedde forbeholdt sig Gaarden (21 Td. Hrtk.), da hun 1729 solgte Nandrup. Aar 1751 blev Gaarden købt af Hans Winther, som 1754 solgte den for 450 Rd. til Lars Toft, der 1755 solgte F. til sin Svoger Christen Jensen Lundby, som 1757 atter solgte den for 900 Rd. til Kapt. Jørgen Hauch. 1764 solgte Etatsr. Fred. Hauch den med Tiende (21 og 18 Td. Hrtk.) til Niels Tøttrup til Dueholm for 2500 Rd. 1798 ejedes den af Anders Poulsen; 1804 blev den solgt for 7500 Rd. Nuv. Ejer er P. U. E. Voetmann, hvis Familie har ejet den siden 1830. Bygningerne ere ny opf. efter en Brand 1896.

Fredsø var 1488 en Gaard og blev da skødet til Vestervig Kloster. — *Vestergaard* i Lødderup nævnes 1432, *Lødderup Bispegaard* og Bispegaards Mølle 1528.

Ved Fredsø er der fredlyst 14, til Dels ret anselige Gravhøje, ved Kaarup 4.

Elsø Sogn, det mindste i Herredet næst Nykj. Landdistr., Anneks til Nykjøbing, omgives af det andet Anneks Lødderup og Frøslev Sogn samt Nørre Hrd. (Erslev og Tødse S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^1/_2$ Mil V. N. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Thorshøj, 126 F., 39,5 M.) ere mod Ø. lerede og frugtbare, mod V. skarpe.

Fladeindholdet 1896: 928 Td. Ld., hvoraf 502 besaaede (deraf med Rug 70, Byg 74, Havre 261, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenh. 35, Grøntf. 12, Kartofler 10, andre Rodfr. 37), Afgræsn. 215, Høslæt, Brak, Eng m. m. 153, Have 8, Kær og Fælleder 31, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 100 Heste, 413 Stkr. Hornkv. (deraf 153 Køer), 291 Faar, 131 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 84 Td.; 23 Selvejergaarde med 71, 36 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 315 (1801: 126, 1840: 184, 1860: 317, 1880: 320), boede i 70 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomh., 216 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 28 af Industri, 45 af forsk. Daglejervirksomh., 7 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Elsø* (1342: Æthelshøgh) med Kirke, Skole og Mølle. *Holmgaard*, *Kjeldgaard*, *Overgd.*, *Svejgd.* og *Kjærgd.*

Elsø S., een Sognekommune med Lødderup, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 258. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Blidstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre; Syddøren spores; Granitkorbuen er bevaret. Vaabenhuset, af Mursten, er vistnok fra nyere Tid. Kirken har haft Taarn, der (ifl. Bircherods Dagb. S. 445) styrtede ned en Nat i Maj 1746 og ødelagde Kirken. Udskaaren, overmalet Altertavle med Christus i Gibs. Prædikestol af Egetræ. Granitdøbefont. Et Brudstykke af en Runesten (se *Thorsen*, Runemindesm. II S. 191) fra Kirken er nu i Nationalmuseet.

Frøslev Sogn omgives af Annekset Mollerup, Vejerslev, Lødderup og Elsø Sogne samt Nørre Hrd. (Erslev, Ø.-Jølby og Dragstrup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil V. N. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende og temmelig jævne, dog mod N. lave og side Jorder ere godt muldede med Ler, Sand og Kalk i Underlaget.

Fladeindholdet 1896: 2103 Td. Ld., hvoraf 969 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 152, Havre 463, Bælgsæd 6, Frøavl 6, Blands. til Modenh. 74, Grøntf. 29,

Kartofler 21, andre Rodfr. 88), Afgræsning 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 453, Have 17, Moser 138, Kær og Fælleder 49, Hegn 4, Veje og Byggegr. 68 Td. Kreaturhold 1898: 186 Heste, 937 Stk. Hornkvæg (deraf 307 Køer), 424 Faar, 254 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 166 Td.; 31 Selvejergaarde med 146, 47 Huse med 19 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 492 (1801: 193, 1840: 391, 1860: 454, 1880: 496), boede i 96 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 291 af Jordbr., 9 af Gartneri, 55 af Industri, 69 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Frøslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for F.-Mollerup Komm. (opf. 1873, Plads for 15 Lemmer og Asyl for Alderdomsunderst.), Forsamlings- og Missionshus (opførte 1900), Sparekasse for F.-Mollerup Komm. (opr. $^{25}/_{10}$ 1875; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 8398 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 648 Kr., Antal af Konti 103) og Mølle; *Frøslevvang* med Kalkværk og Kridtbrud; *Andrup*. Hovedgaarden *Frøslevgaard* har $17^3/_4$ Td. Hrtk., 203 Td. Ld., hvoraf 63 Eng og Mose, Resten Ager (i F. og Mollerup S.); stort Tørveskær. Gaarden *Benthinesminde*: $13^1/_2$ Td. Hrtk., 136 Td. Ld., hvoraf 24 Eng og Mose, Resten Ager. *Østergaard* (i Andrup): $13^3/_4$ Td. Hrtk., 180 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager. *Pudsgaard*, *Dalgaard* med Mølle, *Østergd.*, *Majgd.*, *Vestergd.*, *Glintborg*, m. m.

Frøslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 261. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benthinesminde.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil af hugne Granitkvadre; Granitkorbuen er tilspidset. Paa to af Sokkelstenene er indhugget en Hestesko og en Fugl (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 249). Det i den senere Middelalder opf. Taarn, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum, fra hvilken en Spidsbue fører ind til Skibet. I Taarnet et gammelt, rundbuet Vindue; Norddøren, med Søjler og Tympanon. er tilmuret. Overmalet Altertavle med en Christusfigur. Mærkelig romansk Granitdøbefont med en Frise af Menneskehoveder. Smuk Alterstol fra 16. Aarh. Ved Alteret er begr. Præsten Knud Spormann, † 1732, i Skibet Jens Pedersen, † 1666, og Sophie Rolandsdatter, † 1646, begge boende paa Frøslevgd. Der er fundet Spor af Kalkmalerier. I Vaabenhuset en Grundsten med en Dragefigur.

Frøslevgaard tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Jens Ovesen. 1419 ejedes den af Jens Tagesen (Bild), 1435 af Niels eller Jens Frøst, hvis Datter Else først bragte den til sin Ægtefælle Niels Kat, efter hvis Død hun ægtede Albert Skeel, der 1455 skrev sig til F. 1453 nævnes Jep Kat til F., vistnok Fru Elses Søn af 1. Ægteskab og Broder til Kirsten Nielsdatter, med hvem Erik Stygge (Rosenkrantz) tilgiftede sig Gaarden, som de ejede 1482. Om Kirsten Kats Bortførelse af Erik Stygge, som omtales i Folkevisen, se *C. Molbech*, Om de gml. d. Folkeviser, i Hist.-biogr. Saml. S. 47 Anm., og *V. S. Skeel*, Optegn. om Familien Skeel, S. 44 flg. Deres Datter Berete ægtede Hans Johansen Lindenov, hvis Søn Anders Hansen 1568 skrev sig til F. Med hans Datter Kirsten Lindenov arvede Steen Bille $^1/_8$ af F., som han 1574 mageskiftede til Kronen, der 1600 atter mageskiftede den til Ove Lunge. I Mellemtiden havde Otte Huitfeldt og hans Frue Anne Kaas haft F. i Forlening. 1660 ejedes F. (12 Td. Hrtk.) af den bekendte Jens Juel, der 1671 solgte den til Tage Høg til Vorgd., som for Gæld mistede den til Enevold Berregaard, som 1701 solgte F. (24 og 207 Td. Hrtk.) til Hans Hansen, Forpagter paa Kokkedal, som endnu 1717 ejede den. 1727 ejedes F. (24, 75 og 302 Td. Hrtk.) af Rasmus Jørgensen, Byfoged i Nykjøbing, og 1742 af Jørgen Chr. Poulstrup, Byfoged i Thisted, der 1742 solgte den til Peder og Søren Børgesen, † 1754. Den ejedes derefter af Niels Mortensen Børgesen († 1764) og hans Enke Karen Hvistendal († 1773). 1786 brændte Gaarden, som da tilhørte Jens Vandborg († 1811), g. m. Anne Dor. Børgesen. Hans Søn (?) Jens V. solgte den 1817 med Gods og Tiender for 120,000 Rd. til Fr. Juul, fra hvem den gik over til Svigersønnen Mortensen, hvis Datter bragte den til sin Mand J. C. Schade, † 1884; 1887 blev den foruden det alt bortsolgte Gods

afhændet for 133,000 Kr. til N. Poulsen; 1898 blev den for 130,000 Kr. købt af den nuv. Ejer V. Mørck. — Hovedbygningen, opf. af Grundmur efter Branden 1786, bestaar af Hovedfløj, med Karnap og Kvist, og to Sidefløje, alle i eet Stokv.

Paa en Gaard i *Frøslev By* boede vistnok Niels Svenningsen (Vinter), der 1441 skrev sig „i Froslev", og derefter hans Søn Morten Nielsen. — Jep Brun i *Andrup* nævnes 1482.

Mollerup Sogn, Anneks til Frøslev, omgives af dette, Vejerslev og Ovtrup Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_4$ Mil V. for Nykjøbing. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 176 F., 55 M.) ere i det hele lette og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1129 Td. Ld., hvoraf 513 besaaede (deraf med Rug 81, Byg 49, Havre 288, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenh. 17, Grøntf. 4, Kartofler 33, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 249, Høslæt, Brak, Eng m. m. 223, Haver 9, Kær og Fælleder 17, Hegn 9, Heder 75, Veje og Byggegr. 30 Td. Kreaturhold 1898: 80 Heste, 310 Stkr. Hornkv. (deraf 138 Køer), 233 Faar, 74 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 45 Td.; 11 Selvejergaarde med 32, 40 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 308 (1801: 87, 1840: 157, 1860: 240, 1880: 264), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomhed, 173 af Jordbr., 2 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 63 af Industri, 1 af Handel, 42 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Mollerup* med Kirke og Skole. *Kildegaard.*

Mollerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 262. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benthinesminde.

Kirken, tidligere indviet til St. Anna, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Til Vestmuren var tidligere opført et Taarn, der nu er nedrevet. Korets øverste Del er af røde Mursten. Altertavle fra 1670. Granitdøbefont.

Ved Kildegaard har der været en *hellig Kilde.* — Ved Mollerup er der fredlyst en Gravhøj.

Tæbring Sogn omgives af Annekserne Ovtrup og Rakkeby, Karby Sogn og Dragstrup Vig. Kirken, mod N., ligger omtr. 2 Mil V. for Nykjøbing. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere for det meste lermuldede og stærkt lerede, gennemstrømmede af to smaa Vandløb.

Fladeindholdet 1896: 1098 Td. Ld., hvoraf 448 besaaede (deraf med Rug 71, Byg 40, Havre 254, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenhed 30, Grøntf. 5, Kartofler 13, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 269, Høslæt, Brak, Eng m. m. 230, Have 8, Skov 5, Moser 21, Kær og Fælleder 50, Stenmarker 49, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 78 Heste, 433 Stkr. Hornkvæg (deraf 140 Køer), 265 Faar, 85 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 75 Td.; 18 Selvejergaarde med 63, 37 Huse med 12 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 302 (1801: 167, 1840: 203, 1860: 243, 1880: 298), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 164 af Jordbr., 21 af Fiskeri, 58 af Industri, 6 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 3 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet: Byen *Tæbring* (1424: Tæberingh), ved Fjorden, med Kirke, Præstegd., Skole (fælles for Tæbring og Rakkeby, beliggende mellem de to Byer), Forsamlingshus (opf. 1894), Sparekasse (opr. $^{10}/_6$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 44,238 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservefonden 44,238 Kr., Antal af Konti 262) og Mølle. *Votborggaard* har $12^5/_8$ Td. Hrtk., 170 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 4 Skov, 24 Mose og Græsningsjord, Resten Ager. *Votborg Vandmølle.*

Tæbring S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 264. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Vestgavlens Spids er af røde Mursten ligesom Vaabenhuset (vistnok fra 19. Aarh.). Et enkelt oprindeligt Vindue er bevaret. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Udskaaren Altertavle (med Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol, vistnok fra 18. Aarh. Series pastorum. Lille romansk Granitdøbefont.

Votborg var tidligere en Herregaard. 1435 nævnes Peder Nielsen (Bomøve) af Wotteborg, hvis Enke Inger Kaas synes at have efterladt den til sin Brodersøn Jens Kaas, der 1477 skrev sig hertil. 1667 blev den (24 Td. Hrtk.) af Anders Sandberg til Kvelstrup mageskiftet til Mester Jak. Faber og 1704 af Hans Hansen Riber til forrige Forpagter af Damsgd., Peder Frederiksen. 1732 købte Kapt. Anders Ring til Damsgd. den halve Part af V. af Jesper Nielsen Leth, og endnu 1763 var den en Bondegaard (13 Td. Hrtk.) under Damsgd. 1798 ejedes V. af Frands Hagensen. Nuv. Ejer er Hagen Hagensen. — I en Eng ved Gaarden ses endnu Voldstedet, en firsidet, indtil 12 F. høj Banke, foroven 125×100 F., omgiven mod Ø., S. og V. af en bred Grav og udenfor en lav Vold; mod N. har vistnok været Vand. Overkørslen har været mod S., hvor der er en Aabning i Volden.

Om en Gaard, der 1573-1574 tillagdes Præsten Anders Mortensen „for hans Præstegaards Ringheds Skyld", se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 393.

Ovtrup Sogn, Anneks til Tæbring, omgives af dette, det andet Anneks Rakkeby, Redsted og Mollerup Sogne, Nørre Hrd. (Dragstrup S.) og Dragstrup Vig. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil V. for Nykjøbing. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Kløvenhøj, 182 F., 57 M.) ere dels muldede, dels grusblandede med Ler til Underlag. Et Aktieselskab („Morsø S.-Herreds Plantage", opr. 1890) har beplantet en Del af dette og Nabosognene.

Fladeindholdet 1896: 2615 Td. Ld., hvoraf 815 besaaede (deraf med Rug 148, Byg 85, Havre 461, Bælgsæd 4, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 6, Kartofler 33, andre Rodfrugter 51), Afgræsning 608, Høslæt, Brak, Eng m. m. 384, Have 12, Skov 87, ubevokset 354, Moser 7, Kær og Fælleder 92, Heder 210, Stenmarker 3, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 799 Stkr. Hornkvæg (deraf 270 Køer), 578 Faar, 214 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 140 Td.; 35 Selvejergaarde med 126, 51 Huse med 14 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 494 (1801: 251, 1840: 370, 1860: 352, 1880: 447), boede i 113 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 307 af Jordbr., 92 af Industri, 13 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ovtrup* (gml. Form: Opthorp) med Kirke, Skole, Mølle og Andelsmejeri (Damsgaardsmølle); *Fjallerslev* (1424: Fiældersløff) med Mølle. Hovedgaarden *Damsgaard* har $29^1/_2$ Td. Hrtk. *Foldagergde.*, *Fruergd.*, *Højgaard*, m. m.

Ovtrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 263. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre; Taarnet (med tidligere hvælvet Underrum), af Granitkvadre og røde Mursten, er tilføjet i den senere Middelalder, Vaabenhuset, af Mursten, i 19. Aarh. Flere oprindelige Vinduer ere bevarede (nu tilmurede). Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavle, vistnok fra 18. Aarh., med en Thorvaldsens Christus i Gibs; Alterstager fra 1620, skænkede af Hartvig Bille og Hustru; Prædikestol fra 1711. Granitdøbefont. Mellem Kor og Skib findes et broget malet Tralværk af Træ med Aarst. 1732. Foran Vaabenhus-

døren ligger en romansk Ligsten med et udhugget Kors. Der har tidligere været Begravelse for Damsgaards Ejere. I Korvæggen Ligsten over Knud Pedersen, † paa Damsgd. 1692.

Damsgaard ejedes 1422 og 1452 af Mogens Pedersen (Due eller Glob) og tilfaldt derefter hans Døtre Maren, Ove Ovesens Enke, og Kirsten, g. m. Thomes Jensen, hvis Søn Mogens Thomsen (Kaas) gjorde sig skyldig i Falskneri, hvorfor Chr. II lod hans Lig opgrave og hænge. D. kom derefter til hans Datter Kirsten Mogensdatter, Frands Dyres, og efter hendes barnløse Død til hendes Brodersøn Niels Kaas, med hvis Datter Anne Kaas, † 1650, Hartvig Bille tilgiftede sig Gaarden (begge begr. i Ovtrup Kirke). Deres Døtre Hilleborg og Karen ægtede Predbjørn Gyldenstierne og Henrik Friis, hvilken sidste 1668 skrev sig til D., hvorimod den førstes Sønnedatter Jfr. Hilleborg Gyldenstierne ejede den 1700. Hun ægtede Major Chr. Trolle, der 1703 solgte D. (28 og 247 Td. Hrtk.) for 10,000 Rd. til Wilh. Deichmann, der 1704 solgte D. til Anders Winther, der atter 1709 solgte den for 8300 Rd. til Oberstlieutn. Mathias Rosenørn, hvis Enke Hedevig Margr. Bornemann 1729 solgte den (28, 91 og 288 Td. Hrtk.) til Kapt. Anders Ring. Hans Enke Ingeborg Marie Jørgensdatter Gleerup ægtede Niels Hansen, som 1743 ejede D., og efter hans Død Christen Nielsen Nørbæk, † 1782, efter hvis Død den (29, 21 og 49 Td. Hrtk.) paa Auktion blev solgt for 8781 Rd. til Mads og Niels Pedersen Refsgaard. Sidstnævnte afkøbte 1797 Broderen hans Halvpart for 4391 Rd. Senere har den været ejet af Familien Breinholt; nuv. Ejer er C. Breinholt. — Hovedbygningen, i eet Stokv., er paa de tre Sider omgiven af udtørrede Grave, paa den fjerde af en Dam.

I *Fjallerslev* boede 1443 Anne, Mogens Mogensen (Dues) Enke, og 1471 hendes Søn Mogens Mogensen.

Rakkeby Sogn, Anneks til Tæbring, omgives af dette og det andet Anneks Ovtrup, Redsted, Hvidbjærg og Karby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil V. S. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere til Dels lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1096 Td. Ld., hvoraf 379 besaaede (deraf med Rug 63, Byg 44, Havre 203, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 8, Kartofler 15, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 224, Høslæt, Brak, Eng m. m. 238, Have 6, Skov 34, ubevokset 66, Kær og Fælleder 30, Heder 102, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 63 Heste, 318 Stkr. Hornkv. (deraf 119 Køer), 286 Faar og 60 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 59 Td.; 13 Selvejergaarde med 49, 38 Huse med 10 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 257 (1801: 129, 1840: 220, 1860: 213, 1880: 233), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 156 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 45 af Industri, 10 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Rakkeby* med Kirke, Pogeskole og Mølle (Nørremølle). *Blaabjærggaarde*; *Hovmølle*, *Nørmølle* og *Søndermølle*, Gde.

Rakkeby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 265. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ørndrup, Karby S.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et oprindeligt Vindue (nu tilmuret) er bevaret. Vaabenhuset, fra nyere Tid, er af Mursten. Lille, uanselig Altertavle. Ny Prædikestol. Granitdøbefont.

I sid Eng ligger Voldstedet *Blaabjærg* eller *Blaaborg*, en firsidet, 20—22 F. høj Banke (foroven 80×60 F.), omgiven mod Ø., S. og V. af en meget bred Grav og udenfor en lav Vold, som har en Aabning mod S.; mod N. har Borgen været omgiven af Mose eller Sø. Paa Banken er fundet Murbrokker. — Per Skammelsen i „Bloborrig" nævnes 1481.

Ved Klemmebrev af 1555 bestemtes, at Rakkeby Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Tæbring Kirke; men paa Menighedens Bøn toges Ordren tilbage 1558, og der ansattes en Kapellan med Bolig i Rakkeby Præstegd., for at der hver Søndag kunde blive holdt Gudstjeneste i alle tre Sogne. Kapellanen skulde oppebære Kronens Part af Rakkeby Sogns Tiende. Kapellaniet blev nedlagt 1660, fordi Sognet havde lidt meget i Svenskekrigen (se Kirkeh. Saml. 2. R. V S. 139).

Karby Sogn omgives af Annekset Hvidbjærg, Rakkeby og Tæbring Sogne samt Limfjorden (Visby Bredn. og Næssund). Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Nykjøbing. Mod V. skyder Halvøen *Næs* ud. Til Sognet hører den 700 Td. Ld. store *Agerø*. De ikke videre højtliggende, bakkede Jorder (mod N. V. Thorshøj, 80 F., 25 M.) ere sorte, frugtbare Muldjorder med Lerunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 4022 Td. Ld., hvoraf 1569 besaaede (deraf med Rug 196, Byg 215, Havre 847, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 119, Grøntf. 34, Kartofler 33, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 693, Høslæt, Brak, Eng m. m. 626, Have 18, Skov 3, Moser 69, Kær og Fælleder 930, Hegn 9, Stenmarker 23, Veje og Byggegr. 65, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 1389 Stkr. Hornkv. (deraf 474 Køer), 1418 Faar, 435 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk.

Karby Kirke.

1895: 275 Td.; 56 Selvejergaarde med 234, 3 Fæstegd. med 13, 94 Huse med 28 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 943 (1801: 506, 1840: 845, 1860: 811, 1880: 899), boede i 196 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 581 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 54 af Fiskeri, 135 af Industri, 25 af Handel, 10 af Skibsfart, 56 af forsk. Daglejervirksomh., 27 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karby* (1488: Karleby), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, det Brøchner-Obelske Hospital (opf. 1843 for Gaver af Præsterne Laur. Lassen Brøchner, † 1804, og Andr. Chr. Obel, † 1843, for trængende Familier), Andelsmejeri, 2 Møller, Bageri, Maltgøreri, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Torp* med Mølle; *Næs*, ved Landevejen, med Skole; paa den ved „Agervejle" med Sognet forbundne Agerø *Agerby* med Skole. *Næssund østre Side* med Færgefart til Thyholm (Næssund vestre Side), Kro og Statstelefonstation („Østnæsgaard"). *Aarbjærg*, Huse. *Ørndrup-Mark*, Gde. og Huse, med Skole. Hovedgaarden *Ørndrup* har 20 Td. Hrtk. Gaarden *Kringsholm* (i Karby)

har $12^3/_4$ Td. Hrtk., $137^1/_2$ Td. Ld., hvoraf $27^1/_2$ Eng og Græsningsjord, Resten Ager.

Karby S.. een Sognekommune med de to Annekser Hvidbjærg og Redsted, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 272. Lægd. Kirken tilhører de fleste af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Sidefløje mod N. og S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid (omtr. 1200), Skib og Kor væsentlig af raa Granit, Apsis af hugne Granitkvadre. I Slutn. af Middelalderen er Skibet forlænget betydeligt mod V. med røde Mursten (der ogsaa ere benyttede ved senere Ombygninger), ligesom Taarnet, af Granit og Mursten og med hvælvet Underrum, er tilføjet. Apsis, der oprindl. har været rigt udsmykket med Rundbuefrise, Søjler og ornamenterede Vinduesindfatninger, er bleven ødelagt ved senere Ombygninger (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 248). Skib og Kor have fladt Loft ligesom den sydl. Sidefløj, der før har været Gravkapel for Ørndrups Ejere (de havde ogsaa en Begravelse i Koret), og Vaabenhuset, begge af Mursten, Den nordl. Sidefløj, der er Sakristi, har dekoreret Hvælving. Granitalterbord. Ud-

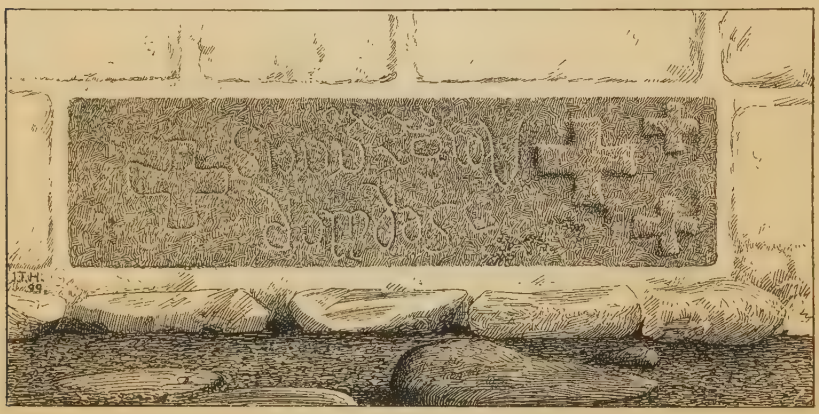

Ligsten i Karby Kirkemur.

skaaren Altertavle, opsat af Præsten Mads Schytte († 1708), der ogsaa har ladet opsætte en Tavle over sin Hustru Johanne Jørgensdatter († 1672) over den gamle Dør til Sakristiet. Prædikestol fra 17. Aarh. Granitdøbefont. Paa de øverste Stolestader Kaasernes og Vindernes Vaabener. — I Sydfløjens Ydermur er indsat en Ligsten, vist fra 12. Aarh., paa hvilken der i 15. Aarh. er indhugget en Indskrift, idet den paany er benyttet som Gravminde.

Ørndrup tilhørte 1452 Christen Borre, 1455 Mogens Borre og senere Familien Kaas: Niels K., Sønnen Mogens K. 1523, Sønnen Jens K., † 1609 paa Ø., Sønnesønnen Thomes K., † 1651, Datteren Kirsten K., g. m. Vald. Skram; om hende sang Egnens Bønder endnu i 18. Aarh. en Nidvise; 1677 og flg. Aar gjorde Kreditorerne Indførsel i Ø. (1662: 72 Td. Hrtk.) for deres Tilgodehav. hos Vald. Skram. Største Parten af den kom til Peder Mathisen, † 1689, hvis Enke Jytte Jespersdatter yderligere samlede den, saa hun 1696 ejede 24 Td. Hrtk., som hun da solgte til Peder Madsen i Lemvig, der 1697 solgte dem til Forpagter paa Aagd. Christen Broerholt, som synes at være bleven Eneejer og 1699 solgte Ø. (41 og 201 Td. Hrtk.) til Anders Kjærulf til Bjørnsholm. Paa Auktion efter dennes Søn Kancellir. Beverin K. blev Ø. (41, med Gods i alt 395 Td. Hrtk.) købt 1731 af Helene Rebekka Syssing, sl. Kancellir. Christen Gjørups, der ægtede Peder Fogh til Ryomgd., som 1734 solgte Ø. til Herlov Jensen Stjernholm til Kjeldgd. († 1759). Denne overdrog 1755 Ø. (41, 30 og 311 Td. Hrtk.) for 8000 Rd. til sine Sønner Peter og Nic. S., begge † 1766, hvorefter deres Broder Major Jens S., † 1774, overtog Ø. Hans Enke

Else Kragballe skødede 1775 Ø. (41, 119 og 237 Td. Hrtk.) til sin Svigersøn Overkrigskommissær Niels Kragh Lange til Bøttigersholm for 32,000 Rd., og denne solgte 1776 Gaarden (40, 38 og 35 Td. Hrtk.) for 7384 Rd. til Hagen Jørgensen, som 1797 solgte den for 39,000 Rd. til Niels Refsgaard til Damsgd., der transporterede Købet (41, 62 og 206 Td. Hrtk.) til Landsdommer Henr. Joh. Leth, Ritmester Schuchardt og Overkrigskommissær Fønss. Sidstnævnte døde kort efter, men Enken ægtede Ritm. Schuchardt, som 1800 med Landsd. Leth solgte Ø. med Tiender (22 og 14 Td. Hrtk.) til Peder Lillelund for 11.000 Rd. Senere har den været ejet af Familien Nissen og A. Poulsen; nuv. Ejer er hans Søn F. J. Poulsen. — Hovedbygningen, opf. 1848, er i 1 Stokv. Paa Gaarden findes en Smedejærnsfløj med Aarst. 1660 og adelig Krone.

Næs var fordum en adelig Sædegaard, der 1412 beboedes af Mogens Andersen, og tilhørte derefter dennes Døtre Marine, Peder Svendsens Enke, og hendes Søster, der først var g. m. Poul Jensen eller Nielsen, som 1426 fik Frihed og Frelse og 1435 skrev sig til N., saa med Christen Lauridsen. Sønnen af 1. Ægteskab, Præsten Jens Poulsen, samlede N. ved at udkøbe sin Moster (1485) og sine mange Halvsøskende og gav den derefter til Vor Kloster 1490. Dog havde han en Medejer i sin Halvbroder Laurids Christensen, som ogsaa havde opkøbt Andele i Gaarden og 1501 pantsatte den til Dueholm Kloster. Hans Søster Kirsten Christensdatter skrev sig endnu 1515 til N.

I Karby (Karleby) Sogn „findes ligesom ved Heltborg (i Thy) nogle store Sten, til Dels med Huller og Mærker af Fingre i, som Morslands *Karle* og Thylands *Helte*, efter gammel Tradition, have kastet over Vandet til hverandre" (D. Atl. V. S. 561).

Hvidbjærg Sogn, Anneks til Karby, omgives af dette, Limfjorden med Glomstrup Vig, det andet Anneks Redsted og Rakkeby Sogn. Kirken, mod Ø., ligger 2 Mil V. S. V. for Nykjøbing. De især mod N. Ø. noget højtliggende, dog temmelig jævne Jorder (Kløvenhøj 102, F., 32 M.) ere lerede og frugtbare. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 2656 Td. Ld., hvoraf 1124 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 183, Havre 511, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 19, Kartofler 31, andre Rodfr. 87), Afgræsn. 551, Høslæt, Brak, Eng m. m. 492, Have 35, Skov 44, Moser 11, Kær og Fælleder 231, Hegn 4, Heder 98, Stenmarker 11, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 914 Stkr. Hornkv. (deraf 330 Køer), 759 Faar og 289 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 190 Td.; 31 Selvejergaarde med 174, 48 Huse med 16 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 675 (1801: 320, 1840: 459, 1860: 484, 1880: 628), boede i 127 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 396 af Jordbr., 133 af Industri, 14 af Handel, 37 af forsk Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 43 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Hvidbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Lægebolig, Sparekasse for Karby-Hvidbj.-Redsted S. (opr. $^{16}/_6$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 48,338 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 5787 Kr., Antal af Konti 343); *Vester-Hvidbjærg*, med Forsamlingshus (opf. 1881), Fattiggaard for Karby-Hvidbjærg-Redsted Kommune (Plads for 35 Lemmer). Hovedgaarden *Glomstrup* har 33 Td. Hrtk., 460 Td. Ld. (i Hvidbjærg og Karby Sogne), hvoraf 72 Eng og Oredrev, 8 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre omtr. 20 Td. Hrtk. Fæstegods. *Ejstrupgaard* har $14^3/_4$ Td. Hrtk., 411 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 60 Skov (Hvidbjærg Plantage), 21 Kær og Græsningsjord, 10 Hede, Resten Ager; til Gaarden en Vandmølle. *Hvidbjærggaard* (under samme Ejer som Ejstrupgaard) har 10 Td. Hrtk., $77^1/_2$ Td. Ld.

Hvidbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 271. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Et enkelt oprindl. Vindue og Norddøren kunne spores. Kirken har fladt Loft. Det i den senere Middelalder tilføjede Taarn, med hvælvet Underrum, er af Granit og Mursten; Taarnrummet er Vaabenhus. Granitalterbord. Paa Alteret en Metalplade med Iver Grøns fædrene og mødrene Vaaben samt Aarst. 1591. Tarvelig Prædikestol fra 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont.

Glomstrup kaldes 1424 Glymstorp. Den tilhørte 1496 Niels Eskildsen (Høg eller Banner), 1591 Christen Krag, Broderen Mogens K., † 1622, begr. i Hvidbjærg Kirke, hans Døtre Ellen, † 1668, og Anne, † 1678, begge begr. smstds. Nogle af deres Arvinger (Jørgen, Hartvig og Mogens Kaas samt Sophie Krabbe, Kjeld Krags) solgte 1680—81 deres Arveparter i G. til Assessor Benzon til Havnø, medens Niels Mogensen Krag 1685 solgte sin Part til Chr. Schytte, † 1687, hvis Enke Else Jørgensdatter 1693 udkøbte Otte Krag og Greve Otto Rantzau og derefter endnu s. A. solgte G. (28 Td. Hrtk.) til Ritm. Georg Arnold v. Post, † 1708, begr. i Hvidbjærg Kirke. Efter ham fulgte Enken Helvig Brockenhuus († 1728), Chr. Post 1726, der 1734 solgte Gaarden til Kmjkr. Fr. Chr. Klingenberg til Lund, † 1750, hvis Enkes 2. Ægtefælle Major Samitz 1754 solgte G. (29, 17 og 211 Td. Hrtk.) for 9600 Rd. grov C. til Peder Espersen fra Havretoft i Salling, der 1755 solgte den (Bøndergodset 214 Td. Hrtk.) for 9800 Rd. til Mads Isager i Ringkjøbing, † 1771. Dennes Enke Anne Marie Eerslev ægtede 1772 Niels Christensen Nandrup, † 1785, hvorefter hun 1788 solgte G. (30 og 130 Td. Hrtk.) til Bodil Hillerup, Enke efter P. Nielsen til Spøttrup, som 1789 afhændede den for 17,400 Rd. til Jens Kjærulf Sand, Forpagter af Hvidstedgd., der 1805 skødede den for 41,000 Rd. D. C. til Anders Gjedde, fra hvem den gik over til Sønnen, Justitsr. Didr. Gjedde, † 1863, og dennes Søn, den nuv. Ejer Anders Gjedde. — Hovedbygningen er opf. 1797 i et Stokv., forsynet med takkede Gavle af den nuv. Ejer, der ogsaa til Dels har anlagt den store Have.

Hvidbjærggaard ejedes 1481 af Væbneren Enert Lauridsen og 1505 og 1523 af Niels Bagge, 1532 af Enevold Eriksen og hans Søn Niels Enevoldsen, † 1564 paa H. Gaarden, skyldsat for 1 Læst Byg og 2 Td. Smør, tilfaldt paa Skiftet efter ham Iver Grøn († barnløs 1591 og begr. i Hvidbjerg Kirke), hvis Moder var en Broderdatter af Niels Bagge. Hans Arvinger have formodentlig solgt H. til Jørgen Friis til Krastrup, som ejede den 1594, men 1602 tilhørte den Erik Kaas, † 1625, og 1627 dennes Enke Karen Mogensdatter. 1662 ejedes H. (24 Td. Hrtk.) af Søstrene Krag paa Glomstrup, dog sammen med Søstersønnen Mogens Kaas, hos hvem Jens Pedersen, Forvalter paa Frøslev, 1666 fik Indførsel i H. for 1600 Rd. 1671 blev den af Christen Schytte pantsat til Peder Benzon til Havnø, der 1691 afkøbte Schyttes Enke Gaarden, men straks transporterede Købet til Christen Christensen fra Bodumbisgd., som 1698 solgte den (22 Td. Hrtk.) til sin Broder Niels Christensen, † 1699. Dennes Enke ægtede 1700 Jens Sørensen Bloch af Højris, † 1712; paa Skiftet efter ham blev H. udlagt til Stedsønnen Hans Nielsen, som 1716 solgte H. til Oberst M. Rosenørn til Damsgd. for 489 Rd. 1718 ejedes den af Chrf. Nislau, kom saa til Kronen, der solgte den til Peder Damgaard, af hvem Jens Hegelund i Holstebro 1751 købte H. (21 Td. Hrtk.) for 98 Rd. (!). Denne solgte 1758 H. til Peder Espersen paa Ballegd., som 1767 solgte 10 Td. Hrtk. af den for 100 Rd. til Mads Bittekjær, hvis Eftermand Peder Andersen 1771 solgte den til Christen Riis paa Blidstrup, hvis Søn Jens Christensen R. 1782 solgte den for 200 Rd. til Jens Thomsen.

Ejstrupgaard ejedes 1724 af Anthoni Klerque, men blev 1771 solgt af Chr. J. Staunstrup til Blidstrup for 780 Rd. til And. Poulsen Riis (1779: 15 Td. Hrtk., Tiender 41 og Bøndergods 88).

I *Hvidbjærg Plantage* ved Gaarden staar et Mindesmærke for Kammerr. C. J. Møller, † 1891, der 1847 overtog Gaarden i næsten ødelagt Stand, men efterhaanden opdyrkede den; paa Støtten staar: „Han gik foran med Træplantning og jydsk Kvægavl". Ejstrup- og Hvidbjærggd. ejes nu af C. Mehl.

Ved V.-Hvidbjærg ligger en ret anselig, fredlyst Gravhøj.

Redsted Sogn, Anneks til Karby, omgives af det andet Anneks Hvidbjærg, Rakkeby, Ovtrup, Vejerslev, Blidstrup og V.-Assels Sogne samt Limfjorden (Glomstrup Vig). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil V. S. V. for Nykjøbing. De mod N. højtliggende og bakkede (Malhøj, 205 F., 64

M.), i den sydl. Del lavere og jævnere Jorder ere overvejende lette, sandblandede Muldjorder. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 2752 Td. Ld., hvoraf 1005 besaaede (deraf med Rug 183, Byg 83, Havre 544, Blands. til Modenh. 81, Grøntf. 3, Kartofler 55, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 775, Høslæt, Brak, Eng m. m. 480, Have 17, Skov 35, Moser 30, Kær og Fælleder 50, Heder 299, Veje og Byggegr. 55, Vandareal 3 Td. Kreaturhold 1898: 149 Heste, 750 Stkr. Hornkvæg (deraf 329 Køer), 544 Faar, 232 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 113 Td.; 19 Selvejergaarde med 73, 2 Fæstegd. med 9, 136 Huse med 31 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 804 (1801: 250, 1840: 400, 1860: 610, 1880: 772), boede i 199 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 412 af Jordbr., 4 af Gartneri, 8 af Fiskeri, 148 af Industri, 32 af Handel, 108 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Redsted* (1464: Ræsted) med Kirke, Kapellanbolig (tidligere Anneksgd.) og Skole; *Sindbjærg* med Skole. *Tissinghuse*, ved Glomstrup Vig, Udskibningssted med Anlægsbro (8 F. Vand), Skole, Købmandsforretn. og Teglværk. *Porsmose Huse*. *Sindbjærggaard* (omtr. 10 Td. Hrtk.), *Mariesminde*, Gd., *Kammerhøjgd.*, *Kvalstedgd.*, den sidste ved Sindbjærg Plantage.

Redsted S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 270. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Movtrup, Blidstrup Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant; Vestgavlen er senere ommuret med røde Mursten. Vaabenhuset, af Granit, er nyt. Granitalterbord. Paa Alterbordet et forgyldt Kors; Kalk fra 1644. Prædikestol fra 1700.

Sindbjærggaard ejedes 1485 af Børglum Bisp, men kom siden til Kronen, som 1636 mageskiftede den bort til Jfr. Anne Sehested, † 1665. 1693 skødede Assessor Hans Knudsen en Tredjepart til Christen Nielsen, Forpagter paa Lund, medens en anden Tredjedel 1694 af Gregers Høg til Vang blev solgt til Vennich Sørensen, († 1697), der 1696 købte flere Smaaparter af Axel Sehested og Baron Putbus. Sørensens Enke Dor. Nielsdatter Abildgaard ægtede 1698 Peder Tæbring af Blidstrup, som yderligere samlede Gaarden (1698 Skøde fra Kirsten Hein, Hr. Mogens Poulsens, 1701 fra Jfr. Edel Sehested); efter hans Død blev S. med Gods (16, ialt 31 Td. Hrtk.) 1728 udlagt til deres Datter Sidsel Pedersdatter, g. m. Christen Nandrup, † 1745; hun solgte 1763 S. til sin Søn Vennich Nandrup, som 1778 solgte den for 9100 Rd. til Md. Maren Vitisdatter, sl. Mads Nyssoms, der 1780 ægtede Jens Riis til Blidstrup, som 1783 solgte S. for 5500 Rd. til Peder Strøvelbech fra Strandbjærggd., † 1812. Med deres Datter Maren Strøvelbech kom S. til Poul Chr. Stockholm, † 1822. Nuv. Ejer er Enkefru Bjerregaard. Der ses endnu Spor af de gamle Grave.

Ved Redsted er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. de to anselige *Malhøje* paa Toppen af Malhøj.

Det var paa Tale at nedbryde Redsted Kirke efter Reformationen, men Ordren blev dog ikke udstedt. Kapellaniet oprettedes ved Res. af $^{24}/_3$ 1859 (først besat 1866).

Vejerslev Sogn omgives af Annekset Blidstrup, Redsted, Mollerup, Frøslev, Lødderup, Ljørslev og Ørding Sogne. Kirken, mod V., ligger $1^1/_4$ Mil V. S. V. for Nykjøbing. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede med Ler til Underlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Næssund.

Fladeindholdet 1896: 3406 Td. Ld., hvoraf 1340 besaaede (deraf med Rug 233, Byg 137, Havre 798, Bælgsæd 12, Blandsæd til Modenh. 33, Grøntf. 7, Kartofler 37, andre Rodfr. 80, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 1105, Høslæt, Brak, Eng m. m. 664, Have 24, Skov 69, Moser 30, Kær og Fælleder 34, Hegn 9, Heder 76, Veje og Byggegr. 48, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 224 Heste, 1043 Stkr.

Hornkv. (deraf 315 Køer), 760 Faar og 176 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 169 Td.; 31 Selvejergaarde med 129, 5 Fæstegd. med 28, 51 Huse med 12 Td. Hrtk., 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 501 (1801: 286, 1840: 400, 1860: 458, 1880: 504), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 314 af Jordbrug, 79 af Industri, 25 af Handel, 36 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Vejerslev Kirke* med Præstegd. og Byerne: *Vejerslev* (1420: Wetersløf, 1424: Wethersløff) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Sparekasse for V.-Blidstrup Pastorat (opr. $^9/_6$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 5889 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 4203 Kr., Antal af Konti 111) og Mølle; *Vils* (1408: Vilse; næsten helt udflyttet) med Kro, Lægebolig, Dyrlægebolig og Telefonstation. *Vejerslevgaard* (siden 1895 udstykket i *Vejerslevgd.*, $8^3/_4$, *Enggd.*, $4^1/_4$, og *Vejerslevlund*, 4 Td. Hrtk.)

Vejerslev Kirke.

har 17 Td. Hrtk., 354 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 25 Skov, Resten Ager. *Vilsgaard* har 14 Td. Hrtk., 180 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 25 Plantage, Resten Ager. *Krogsgd.*, *Ballegd.*

Vejerslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 268. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, vistnok den ældste paa Mors (12. Aarh.), bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis ere af hugne Granitkvadre. Et oprindl., rundbuet Vindue er bevaret i Apsis, der er rigt udstyret med Søjler og Rundbuefrise, hvis Kragsten dannes af Menneske- og Dyrehoveder; Granitkvadrene i Apsis og Korgavlens øverste Del ere ombyggede 1885 (Arkit. F. Uldall). Over Spidsen af Korrundingens Tag sidder i Gavlen Forparten af en Hest af Granit. Paa Gavlmuren ses Spor af en Brand. Den oprindl. Korbue af Granit er bevaret. Skib og Kor have fladt Loft, Apsis Halvkuppelhvælving. Taarnet, af Granit og Mursten med

Pyramidetag, er fra den senere Middelalder. Alterbordet er den gamle Granitplade. Prædikestol fra 1600. Granitdøbefont. Middelalderlig Ligsten med en udhugget Figur (se *Løffler*, Gravst., Pl. XI).

Vejerslevgaard var tidligere en adelig Hovedgaard, som Kongen tildømte Ridder Niels Krabbe fra Biskop Jeppe Friis i Børglum. Hr. Niels Krabbes Enke Fru Bege Mortensdatter ejede 1457 V., som 1481 tilhørte hendes Sønnesøn Niels Krabbe, hvis Datter Karen K. bragte den til sin Ægtefælle Eiler Lykke. 1568 tilhørte den disses Søn Erik L. I Ørding Kirke skal ligge begr. velbyrdig Niels Simonsen til V. (fra Slutn. af 16. Aarh.) og hans Frue Anne Høg. 1662 var V. en Bondegaard (29 Td. Hrtk.) under Lindbjærggd. Den tilfaldt Jfr. Anne Sehesteds Søsterbørn Jørgen og Karen Lykke, hvilken sidste 1666 ved Mageskifte blev Eneejer. 1690 siges om den, at den var øde; antagelig faldt den for Skatterestancer til Kronen, thi 1715 solgtes den ved „kgl. Auktion" til Jens Blok Kampmann, der 1731 solgte V. (17 Td. Hrtk.) for 500 Rd. til Kmjkr. F. C. Klingenberg til Lund. 1764 tilhørte den Jens Jørgen Thestrup, † 1775, og blev derefter ved Aukt. 1775 købt for 430 Rd. (19 Td. Hrtk.) af Jens Peter Woydemann og Peder Dyhr, der straks transporterede deres Bud til Studiosus Niels Nielsen Krog, som 1777 solgte Gaarden til Chr. Staunstrup til Blidstrup. (Til Vejerslevgd. henføres Folkevisen om Ellen Ovesdatter, der fik Præsten i Vejerslev til i Kirken at læse den lange Læst, hvorved hun undgik at blive bortført af Hr. Magnus, idet hun imidlertid flygtede over Sallingsund).

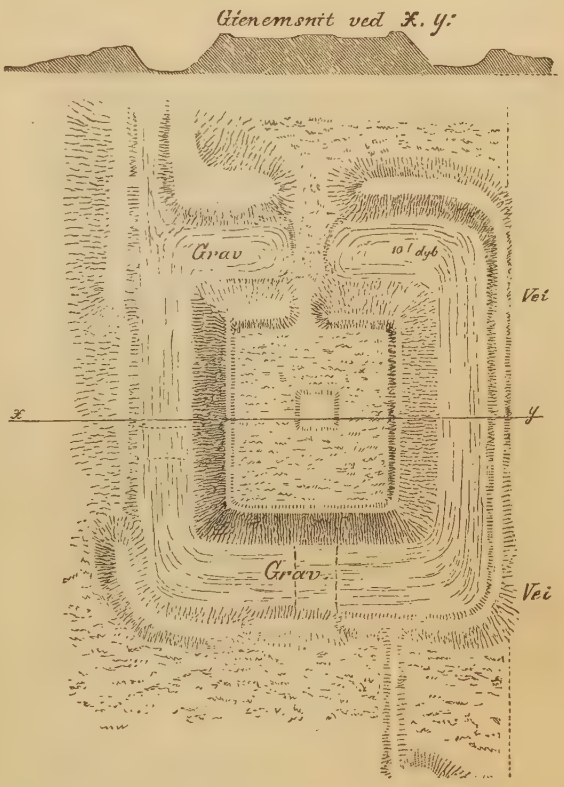

Gammelvold. Efter Tegn. af Prof. Magn. Petersen.

Vilsgaard nævnes 1487 og tilhørte da en Christiern Andersen. 1770 solgte Peder Espersen fra Ballegaard sin Gaard V. (14 Td. Hrtk.) til Chr. Staunstrup til Blidstrup, hvis Søn Jens Riis 1783 solgte den for 200 Rd. til Morten Jensen.

S. Ø. for Vejerslevgd. ligger det velbevarede, fredlyste Voldsted *Gammelvold* (maaske det 1489 nævnte „Syøborgh"), en firsidet, foroven flad, Banke (90×80 F.), langs hvis Yderkanter der løber en indv. 5 F. høj Vold; udenfor er en bred Grav og Rester af en lav Vold. Mod N. synes der at have været en Overkørsel.

I Sognet er der fredlyst 10 Gravhøje, deribl. ved Vejerslev de to anselige *Slumshøje* og *Smedehøj*.

Blidstrup Sogn, Anneks til Vejerslev, omgives af dette, Ørding, Ø.- og V.-Assels (tidligere adskilt ved den nu udtørrede inderste Del af Glomstrup

Vig) samt Redsted Sogn (tidligere adskilt ved den nu udtørrede Tissing Vig). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. V. for Nykjøbing. De noget lavtliggende, temmelig jævne Jorder ere godt muldede med Lerunderlag, mod N. dog noget sandede.

Fladeindholdet 1896: 1560 Td. Ld., hvoraf 514 besaaede (deraf med Rug 85, Byg 41, Havre 344, Blandsæd til Modenh. 11, Kartofler 14, andre Rodfr. 19), Afgræsn. 432, Høslæt, Brak, Eng m. m. 386, Have 15, Skov 3, Moser 44, Kær og Fælleder 122, Heder 15, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 83 Heste, 480 Stk. Hornkv. (deraf 154 Køer), 342 Faar og 77 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 88 Td.; 8 Selvejergaarde med 69, 3 Fæstegd. med 12, 19 Huse med 6 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 191 (1801: 104, 1840: 174, 1860: 197, 1880: 187), boede i 38 Gde. og Huse; Erhverv: 12 levedeaf immat. Virksomhed, 108 af Jordbr., 4 af Gartneri, 34 af Industri, 25 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

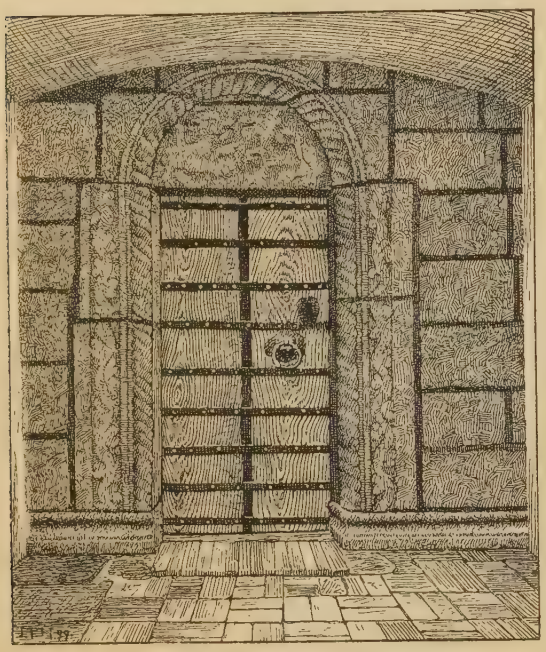

Blidstrup Kirkes Sydportal.

I Sognet *Blidstrup Kirke* (1348: Bligstrup, 1457: Blixtorp, 1555: Blistrup) og Byen *Em* med Skole og „Riis' og Hustrus Minde" (opr. 1891 af Etatsr. P. Knudsen til Blidstrup og Hustru Ane Jensine Riis, med to Ejendomme til Fribolig for 4 trængende Familier). Hovedgaarden *Blidstrup* har $26^1/_8$ Td. Hrtk., 462 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 12 Skov og Have, Resten Ager; til Gaarden høre 53 Td. Hrtk. Fæstegods. Gaarden *Movtrup* har $14^3/_4$ Td. Hrtk., 286 Td. Ld., hvoraf 66 Eng, Resten Ager. *Gammelgaard*, *Molsgd.*, *Nøraagd.*

Blidstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 269. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Blidstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid (omtr. Midten af 12. Aarh.) af hugne Granitkvadre. Om Kor og Apsis løber en smukt profileret Sokkel. Af Nord- og Syddørens oprindl. rige Indfatninger ere enkelte Led bevarede. Det i den senere Middelalder tilføjede Taarn, af Granit (undtagen Østmuren, der er af Mursten), har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Skibet har fladt Loft, Kor og Apsis ere hvælvede. Vaabenhuset, af Mursten, er fra 1802. Granitalterbord. Overmalet Altertavle og Prædikestol, begge med Aarst. 1602. Rigt ornamenteret Granitdøbefont. Taarnrummet, der skilles fra Skibet ved et Tralværk af Træ fra 18. Aarh., er Gravkapel, hvori staa Kister med Lig af Fr. Chr. Klingenberg til Lund, Blidstrup

m. m., † 1750, Oberst Ph. Gotf. Samitz til Blidstrup, † 1762, og hans Svoger Major F. L. Bülow.

Blidstrup ejedes 1402 og 1410 af Terkel Jensen, 1435 af Henrik Eriksen, 1457 af hans Enke Karine Nielsdatter Krabbe. 1662 ejedes den (36 Td. Hrtk.) af Vald. Skram til Ørndrup, men kom 1679 til Mag. Peder Willumsen Paludan, der fik Indførsel i den for 641 Rd., som Vald. Skram var ham skyldig, men 1685 transporterede den til Fru Margr. Reedtz paa Rydhave, hvis Arvinger 1697 transporterede den til Poul Hansen Tanche. Denne solgte 1705 ved Auktion B. med Gods (26 og 16 Td. Hrtk.) for 2250 Rd. til Etatsr. Poul Klingenberg til Højris († 1723). Efter denne fulgte Sønnen Etatsr. Fr. Chr. Klingenberg, der ogsaa ejede Lund (hans Enke, f. v. Bülow, ægtede Oberst Samitz, se S. 321), med hvilken Gaard B. var forenet til 1771, da den (26, 33 og 119 Td. Hrtk.) blev afhændet for 13,871 Rd. til Christen Staunstrup, som 1780 solgte den (26, 50 og 206 Td. Hrtk.) for 13,990 Rd. til sin Søn Jens Staunstrup eller Riis, † 1804. Ved Christen Riis' Død 1873 gik den over til Datteren A. Jensine († 1892), Enke efter Jak. Sepstrup Knudsen til Movtrup († 1869); hun blev 2. Gang gift med Broderen Etatsr. Poul Knudsen, som nu er Ejer af B. og Movtrup. — B.'s Hovedbygning er opf. 1875—76 af røde Mursten i 3 Fløje i eet Stokv.' med takkede Gavle og et Taarn med Spir midt for Hovedfløjen til Gaardsiden (den gamle Bygning, Mur- og Bindingsværk, var forandret og til Dels fornyet efter 1824).

Movtrup ejedes 1460 og 1488 af Væbner Anders Mogensen, 1495 og 1502 af Jens Andersen, som 1503 solgte den til Biskop Niels Friis, men dog endnu 1514

Blidstrup.

skrev sig til den. 1662 var den en Bondegaard (32 Td. Hrtk.) under Blidstrup; men 1679 fik Claus Maltesen Sehested Indførsel i den for 2216 Rd. hos Vald. Skram. 1698 solgte Joach. Lægaard 8 Td. Hrtk. i M. til Tøger Nørkjær paa Nandrup. 1715 købte Oberst M. Rosenørn Gaarden (17 Td. Hrtk.) af Etatsr. Oluf Krabbe, og endnu 1763 var den en Bondegaard (17. Td. Hrtk.) under Damsgaard.

Ved *Tissing Vigs* Inddæmning 1874 indvandtes omtr. 600 Td. Ld.

Ljørslev Sogn omgives af Annekset Ørding, Vejerslev og Lødderup Sogne samt Salling Sund. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. S. V. for Nykjøbing. De til Dels højtliggende, stærkt bakkede Jorder ere sandmuldede; nogle ufrugtbare, skarpsandede Strækninger ere til Dels beplantede. En Del Skov og Plantage (Højris Skov).

Fladeindholdet 1896: 1788 Td. Ld., hvoraf 603 besaaede (deraf med Rug 125, Byg 57, Havre 294, Bælgsæd 11, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 42, Grøntf. 7, Kartofler 29, andre Rodfr. 33), Afgræsn. 350, Høslæt, Brak, Eng m. m. 331, Have 23, Skov 179, Moser 49, Kær og Fælleder 115, Hegn 11, Heder 61, Stenmarker m. m. 12, Veje og Byggegr. 44, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 402 Stkr. Hornkv. (deraf 189 Køer), 356 Faar, 175 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 70 Td.; 12 Selvejergaarde med 57, 2 Fæstegd. med 9, 21 Huse med 4 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 295 (1801: 118, 1840: 140, 1860: 206, 1880: 259), boede i 52 Gaarde og Huse; Er-

hverv: 12 levede af immat. Virksomh., 203 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 33 af Industri, 4 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 19 vare under Fattigvæs.

I Sognet Byen: *Ljørslev* (1555: Lørsløff, 1625: Lyørslev) med Kirke, Præstegd. og Skole. Hovedgaarden *Højris* har 22 Td. Hrtk. (2 i Lødderup S.), 700 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 80 Fjordgræsning, 260 Skov og Plantage, Resten Ager. Gaarden *Kirstinedal*, tidligere *Nebel*, har $13^3/_8$ Td. Hrtk., 260 Td. Ld., hvoraf 22 Eng og Mose, 40 beplantet, Resten Ager. *Vittrupgaarde* (1268: Wipthorp). *Odgaarde*. *Lilleris Vandmølle*.

Ljørslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Lands-

Højris.

tings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 266. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Højris.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Norddøren kan spores; den oprindl. Korbue er bevaret. I den senere Middelalder er det smalle Taarn, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum, tilføjet, ligesom Vaabenhuset, af Mursten. Altertavlen (Den gode Hyrde) er malet af C. Dalsgaard 1864; Prædikestol fra Fr. IV's Tid. Granitdøbefont. I et Gravkapel i Kirken staa 2 Marmorkister med Ligene af Konferensr. P. Klingenberg, † 1723, og Hustru U. A. v. Spekhahn, † 1754. I Vaabenhuset ere indmurede to gamle Ligsten.

Højris ejedes 1387 af Joh. Skarpenberg, der 1413 skødede den til Børglum Kloster. 1425 nævnes Thomas Pedersen af H., 1436 Kjeld af H. 1445 ejedes den af Anders Nielsen Banner, † 1486; hans Søn Erik Andersen Banners Enke Karen Gøye ægtede Niels Høg, som ejede Gaarden. 1524 tilhørte den Erik Eriksen Banner († 1554), Søn af ovenn. Erik B.; han skødede den 1535 til Jens Thomesen Sehested. H. ejedes derefter af dennes Søn Malte S. 1555, hans Søn Claus S. 1587, hvis Enke Ane Lykke beholdt Gaarden til 1636, da hendes Svigersøn Erik Juel udbetalte Svogrene deres Andel i Gaarden. Erik Juel døde stærkt forgældet 1657, og H. blev udlagt til Kreditorerne, deribl. Dr. med. Niels Benzon, † 1674; han afstod 1664

Gaarden til Mogens Iversen Kaas, der atter 1669 solgte den (60 Td. Hrtk.) til Konferensr. P. Klingenberg († 1690), hvem Kongen skænkede Herlighedsretten over Salling- og Vilsund med Ret til at hæve Sundkorn for Overfarten over hele Mors, en Rettighed, der for mange Aar siden er ophævet. Derefter ejedes den af hans Søn af s. Navn († 1723), der havde H. 1685, og dennes Enke U. A. v. Spekhahn, † 1754, hvorefter den solgtes (41, 135 og 427 Td. Hrtk. m. m.) til hendes Stedsøn Major Poul Klingenberg, som straks solgte den til Konferensr., Amtmand Fr. Hauch († 1789). Af ham solgtes den (41, 67 og 204 Td. Hrtk.) 1769 for 29,000 Rd. til Major Albr. Winding, som maatte gøre Opbud, hvorefter den kom tilbage til Hauch, der 1778 paa ny solgte den til Købmand D. Galtrup i Thisted († 1799) for 20,000 Rd. D. C. Med Galtrups Datter kom H. til A. Gjedde til Glomstrup og derefter til dennes Søn, Justitsr. Didr. G., † 1863, hvis Enke solgte den 1865 til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Hofjægerm., C. L. A. Steensen Leth. — Hovedbygningen, smukt beliggende i en Dal, bestaar af en Hovedfløj i 2 og to Sidefløje i 1 Stokv., alt af Grundmur med Kældere og takkede Gavle. Hovedfløjen tillige med det med Spir forsynede, 100 F. høje Taarn, gennem hvilken Hovedindkørselen er, er opf. 1859 efter Tegn. af Arkit. H. J. Holm. I den sydl. Sidefløj, der er forbunden med Hovedfløjen ved Taarnet, og som er opf. med Karnap 1876 efter Tegn. af A. H. Klein paa den gamle Bygnings Grund og i dens Stil, findes Riddersalen med Portrætter af Konferensr. P. Klingenberg († 1723) og Hustru, og Karnapstuen, med sjældne Svinelæders Tapeter. Aar 1816 fremkom i den gamle Bygning ved en Nedstyrtning af Riddersalens Sidemur et 4 Al. højt og $^3/_4$ Al. bredt Rum, der var afdelt i to Rum, hvoraf det øverste (3 Al. højt) indeholdt Levninger af Menneskeben, der hensmuldrede ved Berøring; dette syntes at bekræfte et Sagn om, at en Ejer af H. skal have ladet sin utro Hustru indmure (se *J. G. Burman-Becker*, Efterretn. om de gml. Borge i Danm. og Hertugd., III S. 9). En prægtig Allé fører op til Gaarden, som er omgiven af de gamle, nu oprensede Grave, og hvortil slutter sig en stor Have (om Klingenberg og hans Have se *Friis Rottbøll*, Kbhske Selsk. Skrifter X S. 413, og *P. W. Beckers* Saml. I S. 230).

Nebel og *Nebel Fang* i Ljørslev S. blev 1430 af Niels Bomøve skødet til Dueholm Kloster. Nebel tilhører nu Ejeren af Højris.

Ved Ljørslev ligge 5 fredlyste Gravhøje.

Ørding Sogn, Anneks til Ljørslev, omgives af dette, Vejerslev, Blidstrup og Ø.-Assels Sogne samt Salling Sund. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. S. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende Jorder ere sandmuldede, for en Del frugtbare, dog er der en Del tung, kold Jord.

Fladeindholdet 1896: 2459 Td. Ld., hvoraf 1176 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 123, Havre 677, Bælgsæd 20, Blandsæd 20, Brakmodenh. 34, Grøntf. 10, Kartofler 53, andre Rodfr. 64), Afgræsn. 526, Høslæt, Brak, Eng m. m. 490, Have 15, Skov 3, Moser 81, Kær og Fælleder 39, Heder 56, Stenmarker m. m. 18, Veje og Byggegr. 50, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 165 Heste, 723 Stkr. Hornkv. (deraf 283 Køer), 665 Faar, 195 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 125 Td.; 30 Selvejergaarde med 88, 4 Fæstegd. med 16, 74 Huse med 21 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 514 (1801: 235, 1840: 391, 1860: 475, 1880: 504), boede i 129 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 327 af Jordbrug, 19 af Fiskeri, 85 af Industri, 4 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirksomh., 19 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørding* (1304: Yrthing) med Kirke, Skole og Sparekasse for L.-Ørding Past. (opr. $^6/_{12}$ 1876; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodeh. 32,647 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 2279 Kr., Antal af Konti 174); *Storup* med Biskole. *Storupgd*, *Lægde.*, *Aarbæk*, Gd.

Ørding S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 267. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Højris.

Kirken (se Vignetten S. 300) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren ses; Korbuen og Buen mellem Skib og Taarn, af Granit, ere oprindelige. Kirken har fladt

Loft. Taarnet, af Granit og røde Mursten med Pyramidetag, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset er af Mursten.. Granitalterbord med et sønderbrudt Relikviegemme (det opbrødes ifl. D. Atl., V S. 556, 1681 og indeholdt da Relikvier af de 11,000 Jomfruer). Paa Alteret et Kors. Prædikestol fra 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont.

Storupgaard, forhen en adelig Hovedgaard, tilhørte den under Hvidbjærggd. uævnte Niels Enevoldsen og arvedes af Fru Kirstine Grønsdatter, som ejede den 568. Senere tilhørte den Søren Høg 1587, der med sin Frue Kirsten Simonsdatter

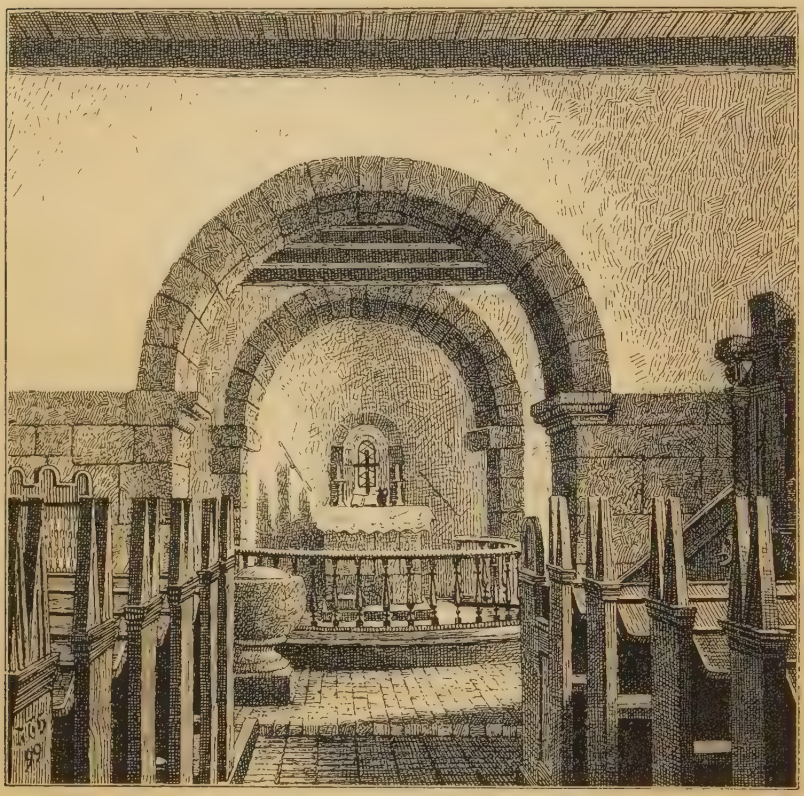

Ørding Kirkes Indre.

(Grønsdatter?) ere begr. i Ørding Kirke. Johannes Nielsen de Yrthingh paa Mors nævnes 1304 og Peder Nielsen (Bomøve) af Ørding, Væbner, 1415 og 1430.

Ved Storup ligger en fredlyst Gravhøj.

Øster-Assels Sogn omgives af Annekset V.-Assels, Blidstrup og Ørding Sogne samt Limfjorden (Kaas Bredn.). Kirken, mod N., ligger 2 Mil S. V. for Nykjøbing. De bølgeformede, mod S. V. lavtliggende Jorder ere frugtbare og muldede med Lerunderlag. Til Sognet høre nogle af *Rotholme*.

Fladeindholdet 1896: 2950 Td. Ld., hvoraf 1134 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 149, Havre 658, Bælgsæd 4, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 27, Grøntf. 7, Kartofler 43, andre Rodfrugter 42), Afgræsning 652, Høslæt, Brak, Eng m. m. 750, Have 31, Moser 16, Kær og Fælleder 161, Hegn 5, Heder 79, Stenmarker 62, Veje og Byggegr. 58 Td. Kreaturhold 1898: 206 Heste, 1034 Stkr. Hornkv. (deraf 402 Køer), 924 Faar, 262 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 166 Td.; 44 Selvejergaarde med 143, 98 Huse med 23 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 888 (1801: 318, 1840: 651, 1860: 704, 1880: 827), boede

i 178 Gaarde og Huse; Erhverv: 33 levede af immat. Virksomh., 383 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 97 af Fiskeri, 153 af Industri, 31 af Handel, 5 af Skibsfart, 77 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 77 vare under Fattigv. (73 i offtl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Øster-Assels* med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Indre-Missionshus (opf. 1896), Fri-Missionshus (opf. 1899), Forsamlingshus (opf. 1897), Andelsmejeri og Telefonstation; *Sillerslev* (1520: Seritzløf) med Skole, Sparekasse for Assels Pastorat (opr. $^{28}/_{9}$ 1874; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 44,386 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservefonden 3124 Kr., Antal af Konti 218) og 3 Møller. *Skibdal Fattiggaard* for Assels Komm. (opr. 1892, Plads for 26 Lemmer). Gaarden *Peterslund* har $13^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 228 Td. Ld., alt Ager. Den saavel som Gaardene *Gammellund* ($10^{1}/_{4}$ Td. Hrtk.), *Kathrinelund* (6 Td. Hrtk.) og *Nylund* ($6^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.) ere Dele af den gamle Kongsgaard Lund. *Fladelandgd.* ($6^{1}/_{2}$ Td. Hrtk.), *Kalvhøjgaard*, *Mariesminde*, m. m. Der er Færgesteder ved *Hesterodde*, med Overfart til Jegindø, og ved *Sillerslevøre*, med Overfart til Nymølle i Salling.

Ø.-Assels S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 273. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor (fladt Loft) med Apsis, og Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre; Apsis er ommuret 1883. Taarnet, af Granit og Mursten, er fra den senere Middelalder. Ny Altertavle med et Maleri (Opstandelsen). Over Korbuen tre store, gamle Træfigurer. Granitdøbefont med Ornamenter. I Taarnrummet (Vaabenhus) er indsat 5 gamle Ligsten.

Lund var i Middelalderen et kongeligt Slot og Gods og havde sit eget Birk. Henrik Skarpenberg skal have ejet Lund, men forbrudt det til Kongen. 1404 og 1413 nævnes Johan Skarpenberg af L. 1470 var Hr. Peder Høg Lensmand paa L., 1496 hans Søn Hr. Niels H., 1520 Thomes Iversen Juel osv. 1651 blev L. tillige med Bustrup udlagt for 53,980 Rd. til Albert B. Berns og Leonh. Marselis. Den tilhørte siden førstnævntes Svigersøn Konferensr. Klingenberg til Højris, efter hvem den arvedes af Sønnen Etatsr. F. C. K. og efter dennes Død 1750 af Enken Anna Cathr. v. Bülow. Hun ægtede Oberst Ph. G. v. Samitz, † 1762, hvorefter hun 1763 solgte L. (53 Td. Hrtk.) og Blidstrup (26 Td. Hrtk.) med Tiender og Bøndergods (131 og 443 Td. Hrtk.) for 37,000 Rd. til Thomas Lund til Grinderslevkloster, † 1777, hvis Enke Birg. Sophie Friis 1778 solgte L. (53, 86 og 420 Td. Hrtk. m. m.) for 36,000 Rd. til Hans Meulengracht og Saxo Aschanius († 1788), hvilken sidste 1784 udkøbte Meulengracht for 2450 Rd. Aschanius' Enke Martzen Marie Erling solgte 1794 L. (53 og 420 Td. Hrtk.) med Tiender og en Porcellænsfabrik for 56,700 Rd. til P. S. Fønss til Løvenholm og H. J. Leth til Lyngholm. Efter at omtr. 300 Td. Hrtk. Bøndergods m. m. var bortsolgt, blev L. 1798 solgt for 60,000 Rd. til Thomas Wissing i Viborg († 1811), der udstykkede L. i fire Parceller (se ovfr.) og bortsolgte Resten af Bøndergodset.

Umiddelbart ved Gammellund ligger det anselige Voldsted *Gammellund* eller *Store Lund*, en firsidet, 12 F. høj Banke, foroven 200×170 F., omgiven af en Grav og udenfor en lavere Vold; mod S. Ø. har der været Overkørsel over Graven. Tæt Ø. for Voldstedet findes en Mængde Grundsten.

Peterslund blev 1803 (da $19^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., Tiender 20) af ovennævnte Wissing solgt for 14,000 Rd. til Peder Gimlinge.

Vester-Assels Sogn, Anneks til Ø.-Assels, omgives af dette og Blidstrup Sogn (fra hvilket det adskilles ved den nu udtørrede Del af Glomstrup Vig), Redsted Sogn samt Hvidbjærg Sogn (adskilt fra dette ved Glomstrup Vig) og Limfjorden. En Del af *Rotholme* hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 1576 Td. Ld., hvoraf 732 besaaede (deraf med Hvede 2,

Rug 82, Byg 103, Havre 456, Bælgsæd 7, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 13, Grøntf. 4, Kartofler 22, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 274, Høslæt, Brak, Eng m. m. 375, Have 10, Moser 3, Kær og Fælleder 133, Stenmarker 10, Veje og Byggegr. 33, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 626 Stk. Hornkvæg; (deraf 239 Køer), 465 Faar og 226 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 106 Td. 33 Selvejergaarde med 90, 38 Huse med 16 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 420 (1801: 254, 1840: 438, 1860: 388, 1880: 403), boede i 93 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed, 310 af Jordbrug, 23 af Fiskeri, 45 af Industri, 28 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vester-Assels* med Kirke, Skole og Afholdshjem (opr. 1897). *Mydam*, Gd. (8 Td. Hrtk.), *Grimshøjgd.* ($6^1/_2$ Td. Hrtk.), *Kjeldgd.* m. fl.

V.-Assels S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 274. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand uden for Sognet.

Kirken, fordum indviet til St. Michael, bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, og Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindelige Vinduer ses. Det i den senere Middelalder tilføjede Taarn, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum. Altertavlen, fra 16. Aarh. er restaur. 1897. Romansk Granitdøbefont.

Kjeldgaard i V.-Assels blev 1459 tilskødet Dueholm Kloster.

Morsø Nørre Herred.

Sogne:

Tødse, S. 323. — Erslev, S. 324. — Galtrup, S. 324. — Ø.-Jølby, S. 325. — Dragstrup, S. 326. — Skallerup, S. 327. — Solbjærg, S. 327. — Sundby, S. 328. — Flade, S. 329. — Bjærgby, S. 330. — Alsted, S. 331. — S.-Draaby, S. 332. — Sejerslev, S. 333. — Ejerslev, S. 335. — Jørsby, S. 336.

1610.

1648.

Nørre Herred, det mindste af de to Herreder, til Dels adskilt fra Sønder Hrd. ved Lyngbro Bæk, strækker sig fra N. til S. omtr. $2^1/_2$ Mil og er højst 2 Mil bredt. Om Overfladen se Øens Beskrivelse. Der er kun 121 Td. Ld. Skov. Det er Amtets frugtbareste Hrd. (ved Matr. $14^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 26,689 Td. Ld. ($2,_{67}$ □ Mil, 147 □ Km.). Hartk. var $^1/_1$ 1895 1873 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 8372 (1801: 3087, 1840: 5309, 1860: 6551, 1880: 7785). I gejstlig Hens. udgør det eet Provsti med Sønder Hrd., i verdslig Hens. hører det under Morsø Herreders Jurisdiktion og Amtets 4. Forligskreds.

Tødse (Tødsø) **Sogn** omgives af Annekset Erslev, Galtrup og Alsted Sogne, Limfjorden og Sønder Hrd. (Nykj. Købstadsjorder, Nykj. Landdistr., Lødderup og Elsø S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. V. for Nykjøbing. De noget højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere gode, muldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Nykjøbing til Vilsund og Feggesund Færger.

Fladeindholdet 1896: 2705 Td. Ld., hvoraf 1379 besaaede (deraf med Rug 180, Byg 186, Havre 673, Bælgsæd 12, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 174, Grøntf. 29, Kartofler 33, andre Rodfr. 87), Afgræsning 570, Høslæt, Brak, Eng m. m. 589, Have 26, Skov 14, Moser 8, Kær og Fælleder 33, Hegn 18, Stenmarker 6, Veje og Byggegr. 59, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 249 Heste, 1110 Stk. Hornkvæg (deraf 453 Køer), 747 Faar, 347 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 202 Td.; 48 Selvejergaarde med 177, 76 Huse med 24 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 827 (1801: 370, 1840: 597, 1860: 667, 1880: 801), boede i 161 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomhed, 594 af Jordbr., 2 af Fiskeri, 85 af Industri, 13 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tødse* (1422: Thydezø, 1424: Thytzhøf, 1454: Thydzø, 1490: Tøtze), ved Feggesundvejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1892), Sparekasse for T.-Erslev Komm. (opr. $^{26}/_6$ 1875; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 52,577 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 3124 Kr., Antal af Konti 355), 3 Møller, Fællesmejeri og Statstelefonstation; *Vodstrup*. *Bjørndrup* Fattiggaard mod N. i Sognet. *Tødsegaard* ($7^3/_8$ Td. Hrtk.), *Dalgaard* ($9^1/_4$ Td. Hrtk.), *Lynggd.*, *Hyldig*, Gde. (alle tidligere til Dueholm Gods).

Tødse S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 252. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benthinesminde.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Et Par oprindelige Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ses; Syddøren har Portal med Søjler. Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum, er fra den senere Middelalder, Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyeste Tid. Romansk Granitdøbefont i Kløverbladform. Foran Korbuen Ligsten over Provst Peder Pedersen Harre, † 1605, Sognets anden lutherske Præst.

I Tødse laa en nu forsvunden Hovedgaard *Tødsegaard*, hvis Historie kan forfølges langt tilbage i 14 Aarh. Jens Ovesen af Frøslev solgte sin Sædegaard i T. til Torkild Mogensen, der gav den med sin Datter til Mikkel Pedersen, hvis Datter Elne Mikkelsdatter af „Rønberw" 1424 gav den til Dueholm Kloster for Sjælemesser. 1465 nævnes Poul Torstensen i T. (næppe adelig, eftersom hans Søn Jens Poulsen blev adlet 1452) og 1480 Jens Bordsen i T., g. m. Anne Poulsdatter. Gaarden maa da vistnok have været paa flere Hænder, thi 1479 havde Orlof Persdatter, Bord Jensens Enke, erhvervet den ved Mageskifte med Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz. Hendes Datter Fru Marine Bordsdatter tog 1503 Laasebrev paa T., men skødede den s. A. til Vor Kloster.

En Gaard *Dætterbarnhave* i Tødse blev 1431 af Mikkel Andersen skødet til hans Broder Svenning Andersen (Vinter), der 1437 mageskiftede den og en anden Gaard i Tødse til Dueholm Kloster mod to Gaarde i *Vodstrup*. I denne By laa *Hofgaard*, der 1426 af Mikkel Andersen blev givet til Dueholm Kl. Disse Brødres „Farbroder" Harild Assersen skrev sig 1451 i Vodstrup. Svenning Andersen gav 1452 *Vestergaard* i V. og 1464 *Krogsgaard* i V. til Dueholm Kl.

Lynggaard blev 1438 skødet til Dueholm Kl. af Lage Rød, men Klosteret mageskiftede den 1481 til Fru Orlof Persdatter, hvis Datter Marine Bordsdatter 1492 gav den til Vor Kloster.

Erslev Sogn, Anneks til Tødse, omgives af dette, Galtrup og Ø.-Jølby Sogne samt Sønder Hrd. (Frøslev og Elsø S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Nykjøbing. De lidt bakkede Jorder ere lette og muldede med Kalk i Underlaget. Gennem Sognet, der har den største Tørvemose paa Mors, gaar Landevejen fra Nykjøbing til Vilsund.

Fladeindholdet 1896: 1836 Td. Ld., hvoraf 856 besaaede (deraf med Rug 118, Byg 100, Havre 426, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 40, Grøntf. 24, Kartofler 45, andre Rodfr. 97), Afgræsn. 259, Høslæt, Brak, Eng m. m. 321, Have 17, Moser 233, Kær og Fælleder 91, Hegn 9, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 672 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 420 Faar, 293 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 120 Td.; 38 Selvejergaarde med 88, 98 Huse med 28 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 674 (1801: 206, 1840: 343, 1860: 487, 1880: 640), boede i 154 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomh., 365 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 126 af Industri, 27 af Handel, 96 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Erslev* (udt. Eersl.; 1422: Etherslef), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forskole, Forsamlingshus, Mølle, Kalkbrænderier, Andelsmejeri, Kro og Telefonstation. *Baarupgd.* *Sanddal*, Gde.

Erslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 253. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nandrup, Flade Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et oprindeligt Vindue og Norddøren (nu tilmurede) ere bevarede. I Muren paa Vaabenhuset, af raa Granit og Mursten, er indsat en Vinduesmonolit og et Brudstykke af en romansk Ligsten. Granitalterbord. Prædikestol fra 1664. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning og Spirallinier.

Galtrup Sogn omgives af Annekset Ø.-Jølby, Solbjærg, Bjærgby, Flade, Alsted, Tødse og Erslev Sogne. Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_4$ Mil N. V. for Nykjøbing. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere mest gode, muldede; en Del er blandet med Ler og Sand.

Fladeindholdet 1896: 2530 Td. Ld., hvoraf 1070 besaaede (deraf med Rug 137, Byg 148, Havre 563, Bælgsæd 7, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 84, Grøntf. 12, Kartofler 35, andre Rodfr. 78), Afgræsning 685, Høslæt, Brak, Eng m. m. 506, Have 25, Skov 5, Moser 36, Kær og Fælleder 113, Hegn 4, Heder 8, Veje og Byggegr. 76 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 870 Stkr. Hornkv. (deraf 332 Køer), 679 Faar, 269 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 186 Td.; 29 Selvejergaarde med 166, 66 Huse med 19 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 592 (1801: 191, 1840: 379, 1860: 529, 1880: 592), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 53 levede af immat. Virksomh., 348 af Jordbrug, 99 af Industri, 4 af Handel, 67 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Galtrup* med Kirke, Præstegd., Folkehøjskole (opr. 1864), Forsamlingshus (en stor, ottekantet Bygning, opf. 1876), Sparekasse for G.-Ø.-Jølby (opr. $^{11}/_3$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 45,003 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3077 Kr., Antal af Konti 175); *Tøving* (1408: Thøfuyng, 1425: Thøuing) med Skole, Missionshus (opf. 1899) og Mølle. Hovedgaarden *Ullerup* har $41^1/_2$ Td. Hrtk., 585 Td. Ld., hvoraf 115 Eng, 15 Gaardspl. og Have, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle og Jørsby Sogns Kirketiende, Bjærgby Sogns Konget. og Halvparten af Sejerslev Sogns Kirke- og Kongetiende. *Galtrupgaard* (8 Td. Hrtk.), *Frederiksminde*, Gd., m. m.

Galtrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykjøbing), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 254. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, der oprindl. har haft Apsis, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Et oprindeligt Vindue er bevaret i Koret (nu tilmuret). Det brede og svære Taarn, forneden af Granitkvadre, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset er af Mursten. Skib og Kor have fladt Loft; Taarnrummet, med Rundbue ind til Skibet, har været hvælvet. Udskaaren Altertavle, med Malerier, fra 1702. Alterstager med Albert Vinds Navn. Alterkalk med Indskrift (se D. Atl. V S. 563). Rigt ornamenteret romansk Granitdøbefont. Prædikestol med Malerier fra 1699. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1583. I Skibet Epitafium over Chr. Qvistgaard til Ullerup. Series pastorum. I Taarnmuren ere indsatte to romanske Ligsten, den ene med et Korssværd, den anden med en Runeindskrift over Isulf Thorkelssøn (se *Thorsen*, Runemindesm. II S. 193).

Ullerup pantsattes 1337 af Hertug Vald. til Kateman Friis. 1432 tilhørte den Strange Muus, 1500 Brødr. Albrecht Nielsen og Jens Muus Nielsen, 1539 Mogens Albrechtsen og Muus Albrechtsen, 1558 Fru Karen, 1555 Albrecht Muus, hvis Datter Anne Muus ægtede Albert Vind, † 1608; deres Søn Niels Vind, † 1615, hvis Enke Kirsten Juel døde 1627 paa U. Hendes Søn Niels Vind solgte 1642 U. til Jfr. Helvig Sandberg († 1700), der 1646 ægtede Sivert Brockenhuus. 1737 solgte Karen Christensdatter, Enke efter Amtsforv. Jens Hansen, ved Auktion U. med Gods (38 og 214 Td. Hrtk.) for 4400 Rd. til de Berregaardske Arvinger paa Kjølbygd., som 1739 solgte U. (38, 50, 282 Td. Hrtk.) for 6500 Rd. til Konsistorialr. Rudbek Humble, † 1742, hvorefter den ved Auktion 1743 blev købt for 6271 Rd. af Christen Qvistgaard, efter hvis Død 1762 den (30, 50 og 362 Td. Hrtkr.) atter ved Auktion blev solgt til Niels Aars i Thisted, der 1765 solgte U. og Overgd. med Tiender og Gods (henh. 38 og 16, 62 og 420 Td. Hrtk.) for 30,200 Rd. til Overkrigskommissær Fr. Bager Clausen i Randers, som 1776 solgte dem (Godset forøget til 438 Td. Hrtk.) for 28,560 Rd. til Kmhr. Theodor Adeler († 1826), der atter 1786 skødede dem (Tiender 88, Gods 406 Td. Hrtk.) for 41,740 Rd. til Jens Peter Woydemann i Nykjøbing, der straks efter solgte U. (38, 12 og 173 Td. Hrtk.) for 18,500 Rd. til Jens Stadel til Sø, † 1820, i hvis Families Besiddelse den siden er forbleven; nu ejes den af Fr. H. Stadel (efter Faderen, Jens Stadels Død 1888). — Hovedbygningen, der er omgiven af Grave, er opf. 1863 af Grundmur i 1 Stokv. og bestaar af 2 Fløje. Ladebygningerne ere opf. efter en Brand 1809.

Per Magnussen og Eiler Tun af *Galtrup* nævnes henh. 1419-47 og 1492.

Paa Tøving Mark har der (ifl. Schade, Mors S. 96) været en firkantet Plads, kaldet „Kirkegaard", hvor der skal have staaet et Kapel.

Øster-Jølby Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Galtrup, omgives af dette, Solbjærg og Dragstrup Sogne, Sønder Hrd. (Frøslev S.) og Erslev Sogn. Kirken, mod V., ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Nykjøbing. De temmelig jævne, mod S. side Jorder ere muldede med Lerunderlag, mod N. mere skarpe og grusblandede. Ved Nordgrænsen gaar Landevejen fra Nykjøbing til Vilsund.

Fladeindholdet 1896: 589 Td. Ld., hvoraf 242 besaaede (deraf med Rug 44, Byg 86, Havre 66, Blandsæd til Modenh. 14, Kartofler 8, andre Rodfrugter 20), Afgræsning 127, Høslæt, Brak, Eng m. m. 98, Have 5, Moser 4, Kær og Fælleder 100, Veje og Byggegr. 13 Td. Kreaturhold 1898: 53 Heste, 234 Stkr. Hornkv. (deraf 95 Køer), 117 Faar, 91 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 43 Td.; 13 Selvejergaarde med 36, 30 Huse med 7 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 281 (1801: 79, 1840: 129, 1860: 165, 1880: 262), boede i 60 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 161 af Jordbr., 5 af Gartneri, 76 af Industri, 7 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Øster-Jølby* (1412: Jwlby) med Kirke, Frimenigheds-

kirke, Bolig for Frimenighedspræsten, Lægebolig, Skole, Friskole, Andelsmejeri og Telefonstation. *Søndergaard. Pismølle.*

Ø.-Jølby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 255. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne, Valgmenighedskirken Menigheden.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Vaabenhus mod N., af Mursten. I Koret et oprindeligt, tilmuret Vindue, under hvilket sidder en Kvader med indhuggede Skrifttegn. Altertavle af Egetræ fra 1893, Prædikestol vistnok fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. —. Ved Kirken har der ifl. D. Atl. (V S. 564) været en Høj, „den hellige Grav", hvor en Munk skal være slaaet ihjel; her dreves Overtro.

Frimenighedskirken, *Ansgarkirke*, indviet $^{17}/_{12}$ 1871 som Valgmenigskirke (1883 blev den Frimenighedskirke), er opf. i Spidsbuestil og bestaar af Langhus med tresidet Korafslutn., Korsarme med krenelerede Gavle samt Taarn med Pyramidetag mod V. Kirken har Hvælvinger. Altertavlen (Ansgar døber et Barn) er malet af C. Dalsgaard; blaamalet Prædikestol (i Form af en Klokkeblomst); Granitdøbefont.

Dragstrup Sogn omgives af Annekset Skallerup, Solbjærg og Ø-Jølby Sogne, Sønder Hrd. (Frøslev og Ovtrup S.) samt Dragstrup Vig og Vilsund; paa Vestkysten ligger Rovvig. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Nykjøbing. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere forskelligartede, dels muldede med Lerunderlag, dels skarpe Sandjorder.

Fladeindholdet 1896: 1613 Td. Ld., hvoraf 588 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 82, Byg 78, Havre 320, Bælgsæd 4, Frøavl 8, Blandsæd til Modenh. 34, Kartofler 21, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 259, Høslæt, Brak, Eng m. m. 272, Have 10, Skov 61, ubevokset 51, Moser 23, Kær og Fælleder 235, Stenmarker 71, Veje og Byggegr. 39, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 510 Stk. Hornkv. (deraf 166 Køer), 638 Faar, 145 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 99 Td.; 30 Selvejergaarde med 94, 19 Huse med 5 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 333 (1801: 196, 1840: 270, 1860: 265, 1880: 298), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 234 af Jordbr., 5 af Fiskeri, 30 af Industri, 7 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dragstrup* (næsten helt udflyttet) med Kirke og Friskole; *Vester-Jølby* med Præstegd., Skole og Mølle. *Dragstrupgd.*, *Kyvsgd.*, *Kjærgd.*, *Digsind*, Gd., m. m.

Dragstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 257. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, maaske før indviet til Maria Magdalene, bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindelige Vinduer og Syddøren (tilmurede) ligesom den smukke Granitkorbue ere bevarede. Vaabenhuset er af Bindingsværk. Altertavle med Thorvaldsens Christusfigur og egetræsmalet Prædikestol ere nye. Romansk Granitdøbefont med Dragefigurer. Ved Korbuen fremdroges 1880 nogle Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (Bebudelsen, Lykkehjulet, m. m.; se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 44). I Skibet Epitafium med Portrætter over Præsten Chr. Jacobsen Erichsen, † 1695, med Hustru og Søn. — Paa Kirkegaarden har tidligere været en hellig *Maria Magdalene Kilde*, hvis Vand ansaas godt for Øjensvaghed, men som udtørredes efter Dragstrup Mølles Nedlæggelse.

Digsund var tidligere en Hovedgaard *Digisende*. Ved Aar 1400 nævnes Fru Maren af D., Hr. Lage Urnes Moster; 1435 tilhørte den Dueholm Kloster. Formodentlig er det den samme Gaard, der 1520 kaldes Klostergaard i V.-Jølby.

I den østl. Ende af „Kobberkæret", S. for Dragstrup, ligger Voldstedet *Kobbervold*, en firsidet Borgplads, paa alle Sider begrænset af et Jordbrystværn; udenom er en Grav og en Vold; mod S., hvor Overkørselen har været, er uden for Volden en anden Grav.

Skallerup Sogn, Anneks til Dragstrup, omgives af dette, Solbjærg og Sundby Sogne samt Vilsund med Rovvig. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. V. for Nykjøbing. De noget bakkede Jorder ere muldede og lerede og meget frugtbare.

Fladeindholdet 1896: 1085 Td. Ld., hvoraf 496 besaaede (deraf med Rug 55, Byg 75, Havre 269, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 44, Grøntf. 4, Kartofler 15, andre Rodfrugter 29), Afgræsning 233, Høslæt, Brak, Eng m. m. 212, Have 11, Skov 3, Kær og Fælleder 61, Heder 16, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 113 Heste, 565 Stkr. Hornkv. (deraf 205 Køer), 407 Faar, 163 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 91 Td.; 33 Selvejergaarde med 79, 39 Huse med 12 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 421 (1801: 157, 1840: 258, 1860: 308, 1880: 369), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 271 af Jordbr., 27 af Fiskeri, 64 af Industri, 11 af Handel, 4 af Skibsfart, 14 af forsk. Daglejervirks., 3 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skallerup* (1408: Skaldorp) med Kirke og Friskole; *Torup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Sparekasse for Dragstrup-S. Komm. (opr. $^1/_4$ 1878; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 37,259 Kr., Rentef. $3^1/_2$-4 pCt., Reservef. 1502 Kr., Antal af Konti 254) og Mølle. *Majgaard.*

Skallerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr. 256. Lægd. Kirken tilhører to af Sognets Gaardmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, Vaabenhus (af Bindingsværk) mod S. og Klokkehus mod Ø. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granit paa en smukt profileret Sokkel (kun enkelte Steder bevaret). Et rundbuet Vindue og Syddøren (tilmurede) ere bevarede. Granitalterbord. Altertavle og Prædikestol som i Dragstrup Kirke. Kalk og Disk ere skænkede 1600 af Niels Kaas til Damsgd. Romansk Granitdøbefont.

Tulsgaard i Skallerup S. blev 1497 tilskødet Dueholm Kloster af Jens Andersen til Movtrup.

Solbjærg Sogn omgives af Annekset Sundby, Skallerup, Dragstrup, Ø.-Jølby, Galtrup og Bjærgby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Nykjøbing. De især mod N. højtliggende og bakkede Jorder (Kongens Høj, 214 F., 67,4 M.) ere muldede og stærkt lerede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Vilsund.

Fladeindholdet 1896: 2011 Td. Ld., hvoraf 966 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 111, Byg 136, Havre 517, Bælgsæd 11, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 89, Grøntf. 12, Kartofler 23, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 496, Høslæt, Brak, Eng m. m. 354, Have 18, Skov 3, Moser 56, Kær og Fælleder 33, Heder 33, Stenmarker 6, Veje og Byggegr. 45 Td. Kreaturhold 1898: 209 Heste, 826 Stkr. Hornkv. (deraf 335 Køer), 528 Faar, 250 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 158 Td.; 39 Selvejergaarde med 138, 85 Huse med 20 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 743 (1801: 215, 1840: 477, 1860: 588, 1880: 654), boede i 150 Gaarde og Huse; Erhverv: 33 levede af immat. Virksomhed, 401 af Jordbr., 4 af Gartneri, 30 af Fiskeri, 194 af Industri, 7 af Handel, 39 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Solbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, Friskole, Fattiggaard for S.-Sundby Komm. (opf. 1890,

Plads for 36 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1897) og Mølle; *Mellem-Jølby. Jølbygaard* har 13 Td. Hrtk., 129 Td. Ld., hvoraf 22 Eng og Kær, Resten Ager. *Vangsgaard. Jølbygaards Mølle.*

Solbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 251. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken, højt beliggende, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er tilmuret; et Par oprindelige Vinduer spores. Det lave, tidligere en Del højere Taarn, af Granit og Mursten, er fra den senere Middelalder. Altertavle fra 1758 med Baldakin fra 1666. Alterstagerne ere skænkede 1674 af Laves Andersen til Solbjærg. Romansk Granitdøbefont. Gammel Prædikestol. I Skibet et Krucifiks. I Koret Portræt af Præsten Jens Knudsen Soelberg, † 1674.

Jølby eller *Ølby* ejedes 1376 af Fru Elne, Hr. Ebbe Strangesens Enke; 1505 nævnes Niels Kaas af Ø., 1521—25 Peder Madsen i Ø., 1536 Niels Nielsen Kaas, (begr. i Solbjærg Kirke), dennes Søn Erik K. 1599. Derefter kom J. til dennes Søsterdatter Anne Ovesdatter Juul, g. m. Holger Bille, der 1636 solgte J. til Jfr. Anne Vesteni, fra hvem den ved Arv kom til Søstersønnen Mogens Ottesen Kaas, der ejede den 1646. 1662 tilhørte den (24 Td. Hrtk.) Peder Henriksen (Mylting), hvis Søster Fru Magd. Henriksdatter, Enke efter Jon Oudensen (Tordenstjerne), 1671 efter hans Død lod sig indføre i den, der da tilhørte Broderens Enke Agnete Kaas. Denne arvedes bl. a. af Søsteren Fru Abel Kaas, der 1700 overdrog sin Andel til sin Søstersøn Henr. Linderot, som 1713 transporterede den til sin Broderdatter Jfr. Dorete Linderot, der s. A. solgte den til Forpagteren, Christen Knudsen, † 1726, hvorefter J. (16 Td. Hrtk.) kom til dennes Svigersøn Anders Enevoldsen, som 1746 solgte den til Degnen i Galtrup og Ø.-Jølby Sejer Olufsen Leth, † 1760, for 900 Rd. Den flg. Ejer Laur. Bonderup solgte 1764 J. for 1364 Rd. til Mads Brøndum, som 1769 skødede den til Bernt Møldrup. 1773 ejedes den af Andr. Schuurmand; paa Auktion efter ham 1775 blev den købt af Niels Tøfting for 1620 Rd. Nuv. Ejer er C. J. Østergaard.

En Gaard *Basseshave* havde Lars Rekhals og hans Frue Cecilie i Leje af Ø Kloster, der 1498 havde faaet Skøde paa den af Hans Simonsen; den kaldtes da Bassesgaard. Ovennævnte Fru Cecilie boede endnu 1543 paa B. Ifl. D. Atl. (V S. 562) har der i Solbjærg Kirke hængt en Tavle med Navnene Lars og Erik Rekhals samt et Vaaben, og Erik R. med Hustru og Børn have ligget begr. paa Kirkegaarden.

Sundby Sogn, Anneks til Solbjærg, omgives af dette, Bjærgby Sogn, Thisted Bredning og Vilsund samt Skallerup Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil N. V. for Nykjøbing. De højtliggende og bakkede Jorder (Kridehøj, 255 F., 80 M.) ere overvejende stærkt lerede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Vilsund.

Fladeindholdet 1896: 2055 Td. Ld., hvoraf 855 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 92, Byg 117, Havre 531, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 67, Kartofler 14, andre Rodfr. 22), Afgræsn. 601, Høslæt, Brak, Eng m. m. 418, Have 15, Skov 4, Kær og Fælleder 96, Heder 4, Stenmarker 15, Veje og Byggegrunde 44 Td. Kreaturhold 1898: 187 Heste, 815 Stkr. Hornkv. (deraf 315 Køer), 735 Faar, 315 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 168 Td.; 30 Selvejergaarde med 154, 77 Huse med 14 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 617 (1801: 209, 1840: 368, 1860: 457, 1880: 543), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 314 af Jordbrug, 69 af Fiskeri, 68 af Industri, 21 af Handel, 11 af Skibsfart, 72 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sundby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Pogeskole, Sparekasse for S.-Sundby (opr. $^8/_1$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 130,135 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,088 Kr., Antal af Konti

342), Afholdshjem og Mølle. *Faartoft* (1387: Fortoft) med Andelsmejeri og Telefonstation. *Vilsund østre Side* med Overfart til vestre Side (Thy), Kro, Marked i Apr. og Juli og Statstelefonstation. Gaarden *Kirkegaard*, omtr. 11 Td. Hrtk., 93 Td. Ld., alt Ager. *Overgaard* (delt i 2 Gde.). *Klitgaard*. Et Misssionshus (opf. 1898) ligger ved Hovedsognets Grænse. I Vilsund drives en Del Fiskeri, navnlig af Sild, Flynder og Aal.

Sundby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 250. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, opf. i romansk Tid af hugne Granitkvadre, samt Vaabenhus mod S., af Mursten. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving. Et Taarn, mod V., blev nedrevet omtr. 1820. Et Par oprindelige Vinduer ere bevarede (nu tilmurede); Norddøren kan spores. I Vestvæggen er indsat en romansk Gravsten med Figurer og Indskrift (se Marm. Dan. II S. 265). Ved en Restauration omtr. 1890 ombyggedes Nordmuren og den indvendige Sydmur. Muret Alterbord med Granitplade og Relikviegemme. Ny Altertavle med en Christusfigur af Kalipasta. Alterstager fra 1624. Romansk Granitdøbefont af ejendommelig Form. Prædikestol fra 1669. I Apsis, der ved en Mur er afskildret fra Koret, staar ved Sydsiden et lille Granitalter, over hvilket der i Muren findes en Fordybning som et Vievandskar.

Peder Madsen til *Overgaard*, Væbner, nævnes 1515. Med hans Datter Johanne kom O. til Joh. Pors og ejedes saa af deres Søn Mads P. 1568 tilhørte den Fru Jytte Podebusk, men var beboet af en adelig Enke Anne Porsdatter. 1662 ejedes O. (24 Td. Hrtk.) af Jfr. Inger Pors, men den kom 1675 ved Indførsel til Morten Thomsen, hvis Søn, Præsten i Kobberup Christen Mortensen Scheel, 1692 solgte O. til Jens Mulli i Thisted. 1762 blev O. med Gods (16 og 5 Td. Hrtk.) af Malte Chr. Friis solgt til Ritm. Joh. Glud, som 1764 solgte den til Niels Aars til Ullerup, der 1765 solgte begge Gaarde til Overkrigskommissær Fr. Bager Clausen. Først 1786 blev O. atter skilt fra Ullerup, idet J. P. Woydemann 1786 solgte O. for 2330 Rd. til Jak. Dahlgaard, der 1799 afhændede den for 4600 Rd. til Thom. Jepsen og Peder Smedgaard.

Faartoft var fordum en Hovedgaard. 1418 nævnes Per Nielsen af Fortoft, Væbner, 1424-42 Anders Pedersen, 1470 Morten Andersen, 1483 Anders Mortensen, alle formodentlig Søn efter Fader. Sidstnævntes Broder Bod Mortensen gav sin Andel i F. til Biskop Niels Friis. Provsten i Vestervig havde dog nogen Adkomst til Gaarden fra ældre Tid, thi en vis Mikkel Ibsen havde 1456 forpligtet sig til kun at sælge F. til ham, og Otte Andersen (antagelig Broder til Morten Andersen) skødede 1463—83 sin Part i F. til denne Provst, men skrev sig dog selv endnu 1493 til F. — *Klitgaard* blev 1480 og 1488 erhvervet af Provsten i Vestervig; 1580 skrev Mads Pors sig til K., som 1648 ejedes af Inger Pors.

Flade Sogn omgives af Annekset Bjærgby, Galtrup, Alsted, S.-Draaby og Sejerslev Sogne samt Limfjorden (Thisted Bredn.). Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Nykjøbing. De mod N. højtliggende, bakkede Jorder (Salgjer Høj, Mors højeste Punkt, 282 F., 89 M., med trig. Station), der have høje, ejendommelige Molerklinter (deribl. *Hanklit*) ved Kysten, men falde lavere mod S., ere mod N. en Del sandede, mod S. mere lerede og muldede.

Fladeindholdet 1896: 2303 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 184, Havre 503, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 81, Grøntf. 27, Kartofler 61, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 462, Høslæt, Brak, Eng m. m. 453, Haver 17, Skov 15, Moser 38, Kær og Fælleder 146, Hegn 7, Heder 65, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 182 Heste, 818 Stkr. Hornkv. (deraf 331 Køer), 689 Faar, 270 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 150 Td.; 27 Selvejergaarde med 132, 81 Huse med 18 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 666 (1801: 250, 1840: 488, 1860: 574, 1880: 582), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 426 af Jordbr., 60 af Fiskeri, 85 af Indu-

stri, 9 af Handel, 4 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirksomh., 9 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Flade* (1408: Flathwith) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse for Fl.-S.-Draaby S. (opr. $^1/_3$ 1883; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodeh. 64,746 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 1394 Kr., Antal af Konti 702), Telefonstation og Mølle. *Vestre Skole.* Hovedgaarden *Nandrup* har 39 Td. Hrtk., 450 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Gaarden *Lindholm* har 15 Td. Hrtk., 135 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, 4 Kær, 3 beplantet, Resten Ager. I Sognet er der ret betydelig Biavl.

Flade S., een Sognekommune med S.-Draaby Sogn, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 247. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, fordum indviet til St. Margrethe, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindelige Vinduer ere bevarede (nu tilmurede). I Kirkens Mure ere indsatte en Sten med to Menneskehoveder i Relief, en Sten med indridsede Figurer, en Ligsten med Navnet Thore og en Ligsten med Indskriften: Stephanus, sacerdos, † 1450 (se *Løffler*, Gravst. Pl. XXIII). Granitalterbord. Altertavlen er skænket 1701 af Ritm. Ole Krabbe, Kalk og Disk 1661 af „Bartolomæus Ritter Anders Datter". Granitdøbefont. Klokken er fra 1486. — Paa Kirkegaarden 3 Ligtræer.

Nandrup er en gammel Sædegaard, der alt nævnes ved Midten af 15. Aarh. som tilhørende den morsingske Adelsslægt Vinter. Den første kendte Ejer er Peder V. 1454 og 1460, saa Adser V. 1500, Niels V. 1542, dennes Enke Anne Spend 1549, Jens V. 1549 og Peder V., Slægtens sidste Mand, 1552. Den ejedes 1625 af Jfr. Helvig Kaas og Thomes Juel og arvedes af Otte Kaas, der 1634 ogsaa erhvervede Thomes Juels Part. N. blev udlagt til Otte Kaas' Kreditorer, af hvilke Jak. Krabbe 1646 solgte N. til Henr. Linderot eller Rot, der s. A. afhændede den til Enevold Kaas. 1662 ejedes N. (52 Td. Hrtk.) af dennes Svoger Hans Wulf Unger, † 1665, 1671 af Sønnen Claus U., hvis Brodersøn Joh. Rud. U. 1694 solgte N. med Gods (28 og 31 Td. Hrtk.) til Ole Krabbe († 1728), som 1722 solgte den for 8500 Rd. til Herm. Bertelsen paa Laage, men Købet gik tilbage, og Oluf Krabbes Enke Ide Sophie Giedde solgte saa 1729 N. (28, 40 og 191 Td. Hrtk.) til Præst i Hundborg og Østerild Rudbek Humble, † 1742. N. blev derefter købt paa Auktion 1743 for 5221 Rd. af Søren Nielsen paa Sø, som 1754 solgte den (i alt 312 Td. Hrtk.) til Provst Søren Henriksen Ammitzbøll, der 1763 skødede den til sin Søn Niels Sørensen A., † 1771, hvis Enke s. A. ved Auktion solgte N. med Tiender (38 og 47 Td. Hrtk.) og Gods for 18,000 Rd. til Hans Ilum, der 1776 solgte N. (37, 24 og 200 Td. Hrtk.) for 13,000 Rd. til Frantz Vogelius Steenstrup, † 1810. Derefter købtes den 1826 af Buchwaldt, hvis Familie senere har ejet den. Nuv. Ejer er Enken efter A. S. O. B., der købte den for 220,000 Kr. — Hovedbygningen er opf. 1832.

Isak Jonsen i *Flade* nævnes 1422.

Strekhals Gods, et kglt. Len, der 1604 lagdes til Hald Len, skal efter en Lensprotokol af 1547 have ligget i „Tuinge, Bjerby og Flede Srgne" (ɔ: Tøving, Bjærgby og Flade).

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje. — I en Dal N. for Kirken er der en hellig Kilde, tidligere *St. Margrethes Kilde.*

Bjærgby Sogn, Anneks til Flade, omgives af dette, Galtrup, Solbjærg og Sundby Sogne samt Limfjorden (Thisted Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Nykjøbing. De overvejende højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt Tinghøj, 217 F., 68 M.), med stejle Molerklinter ved Kysten (Svalklit, 99 F., 31 M.), kun i Midten noget lavere, ere dels lerede, dels sandede.

Fladeindholdet 1896: 1376 Td. Ld., hvoraf 739 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 71, Byg 112, Havre 376, Bælgsæd 15, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 49, Grøntf. 6, Kartofler 22, andre Rodfr. 78), Afgræsn. 265, Høslæt, Brak, Eng m. m. 238, Have 12, Skov 5, Moser 16, Kær og Fælleder 30, Heder 17, Stenmarker 9, Veje og Byggegr. 45 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 584 Stkr. Hornkv. (deraf 312 Køer), 321 Faar, 252 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 96 Td.; 28 Selvejergaarde med 68, 91 Huse med 28 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 735 (1801: 176, 1840: 297, 1860: 560, 1880: 641), boede i 146 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 344 af Jordbr., 52 af Fiskeri, 123 af Industri, 27 af Handel, 106 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjærgby*, beliggende paa nogle Bakker, med Kirke, Friskole, Forsamlingshus (opf. 1884), Sparekasse for Bjærgby Komm. (opr. $^{15}/_8$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 16,452 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 575 Kr., Antal af Konti 110) og Mølle; *Gullerup*. Mellem de to Byer ligger Skolen. *Kjeldbjærg*, Gd.

Bjærgby S., een Sognekommune med Alsted S., hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 249. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ullerup.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med Apsis, og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granit; eet oprindeligt Vindue er bevaret (nu tilmuret), ligesom Norddøren. Vaabenhuset er af Mursten. Alterbord af Granit. Romansk Granitdøbefont. Klokke fra 1483. — Paa Kirkegaarden ligger en middelalderlig Ligsten med Indskr. Tufo sacerdos; at han var Munk i Dueholm Kloster og blev den første lutherske Præst for Alsted-Bjærgby (se D. Atl. V S. 565), er urigtigt.

I *Gullerup* har ligget en af Adel beboet Sædegaard. 1435 og 1439 nævnes Peder Mogensen (Due) af „Goylrop" og 1566 Niels Stygge af Gullerup. 1636 mageskiftede Jfr. Anne Sehested Gullerupgd. til Kronen, der atter maa have afhændet den, thi 1646 solgte Niels Vind den til Jfr. Helvig Sandberg.

Ved Bjærgby er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. *Tinghøj* og 2 af de paa en høj Banke lejrede *Burhøje*.

Bjærgby var lige fra Reformationen Anneks til Alsted, indtil Sognet 1885 blev Anneks til Flade.

Alsted Sogn omgives af Annekset S.-Draaby, Flade, Galtrup og Tødse Sogne samt Limfjorden (Livø Bredn.). Kirken, mod Ø., ligger henved 1 Mil N. N. V. for Nykjøbing. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere godt sandmuldede med Lerunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Feggesund.

Fladeindholdet 1896: 1422 Td. Ld., hvoraf 597 besaaede (deraf med Rug 81, Byg 95, Havre 308, Bælgsæd 10, Blands. til Modenh. 35, Grøntf. 3, Kartofler 31, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 361, Høslæt, Brak, Eng m. m. 244, Haver 8, Moser 73, Kær og Fælleder 95, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 37 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 473 Stk. Hornkvæg (deraf 199 Køer), 590 Faar og 163 Svin. Ager og Engs Hartk. 1895: 98 Td.; 19 Selvejergaarde med 73, 2 Fæstegd. med 9, 41 Huse med 16 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 412 (1801: 209, 1840: 306, 1860: 335, 1880: 367), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 271 af Jordbr., 49 af Fiskeri, 55 af Industri, 5 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirksomh., 11 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Alsted*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Skarum* (1422: Skarem, 1502: Skarum), ved Landevejen, med Præstegd. Der fiskes Flynder og Aal.

Alsted S., een Sognekommune med Bjærgby S., hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 248. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sø i Sejerslev Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Eet oprindl. Vindue (nu tilmuret) er bevaret; Norddøren kan spores. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle med 3 malede Figurer og Prædikestol (overmalet) er formentlig fra 16. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa en Tværbjælke i Korbuen et gotisk Krucifiks. Paa nogle Stole-

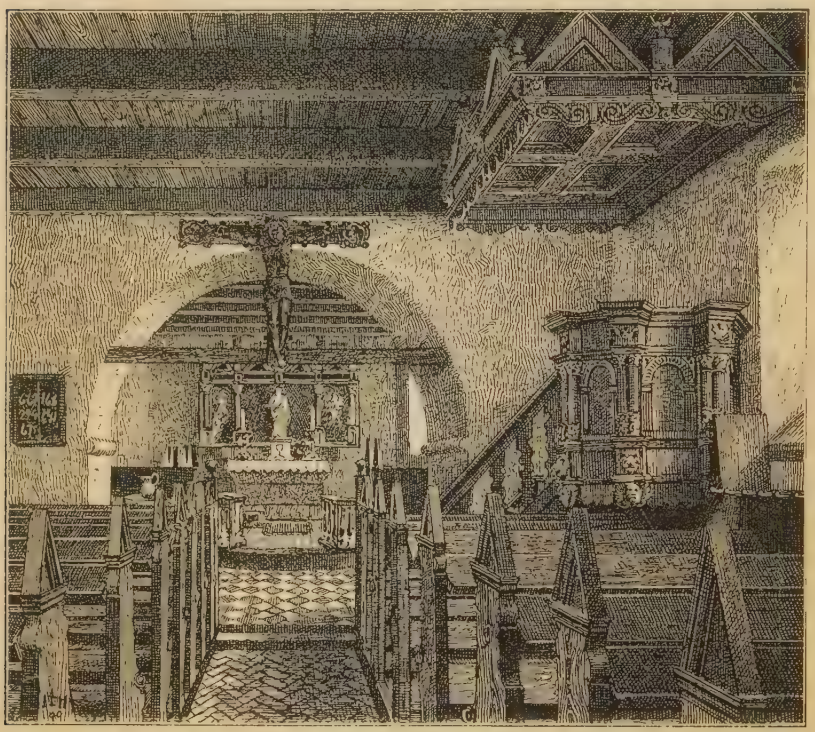

Alsted Kirkes Indre.

stader Navnet Erik Hvas og Aarst. 1566. — Paa Kirkegaarden ligger en middelalderlig Ligsten med Korsstav og Navn.

I Sognet har der ligget en Borg *Alstedvold*, som ifl. D. Atl. Erik af Pommern skænkede Peder Pykstrud, men som blev brændt af Henrik Skarpenberg, som derved forbrød sit Gods til Kronen. *Skarpenbergs Gods* paa Mors var længe et kglt. Len. Det endnu bevarede Voldsted „Voldhøj" eller „Alstedvold" er en firsidet 200 F. lang og bred Plads, der indesluttes af et omtr. 5 F. højt Jordværn; midt paa Pladsen ligger en omtr. 20 F. høj og ved Foden 100 F. vid, rundagtig Jordhøjning. — I Nærheden ligger et andet Voldsted *Gravene*, en firsidet, 65—75 F. stor Plads, omgiven af en dobbelt Grav, den inderste nu næsten opfyldt.

Nørgaard i Skarum ejedes 1580 af Erik Hvas.

Sønder-Draaby Sogn, Anneks til Alsted, omgives af dette, Flade, Sejerslev og Jørsby Sogne samt Limfjorden (Draaby Vig). Kirken, omtr.

midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. for Nykjøbing. De lavtliggende, temmelig jævne Jorder ere muldlerede med Lerunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Feggesund.

Fladeindholdet 1896: 1030 Td. Ld., hvoraf 469 besaaede (deraf med Rug 53, Byg 59, Havre 255, Bælgsæd 13, Blandsæd til Modenhed 28, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 261, Høslæt, Brak Eng m. m. 177, Have 8, Skov 3, Moser 9, Kær og Fælleder 50, Hegn 3, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 21 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 313 Stkr. Hornkv. (deraf 167 Køer), 315 Faar, 96 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 68 Td.; 20 Selvejergaarde med 56, 56 Huse med 12 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 391 (1801: 135, 1840: 278, 1860: 308, 1880: 421), boede i 95 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomhed, 153 af Jordbr., 40 af Fiskeri, 83 af Industri, 15 af Handel, 63 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sønder-Draaby* (vistnok af det Drag, der forbinder det nordøstl. Mors med den øvrige Ø), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Statstelefonstation. *Bukhave*, Gd.

S.-Draaby S., een Sognekommune med Flade S., hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 246. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granit. Et Par oprindelige Vinduer ere bevarede; Norddøren kan spores. Altertavle og Prædikestol ere fra 1590, den sidste skænket af Maren Lykke, g. m. Vincens Rosenkrantz. Smuk Døbefont af gulligt Marmor. Paa Kirkegaarden ligger en Granitsten med indhuggede Bomærker. — En lille, med 5 runde Fordybninger foroven forsynet, tidlig middelalderlig Granitsøjle, der har været brugt som Kirkelampe, er nu i Nationalmus. (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 106 flg.).

Draaby var lige fra Reformationen Anneks til Flade, indtil det 1885 blev Anneks til Alsted.

Ligsten
paa Alsted Kirkegaard.

Sejerslev Sogn, det nordligste og største i Herredet, omgives af Annekserne Ejerslev og Jørsby, S.-Draaby og Flade Sogne samt Limfjorden (Thisted Bredn., Feggesund og Løgstør Bredn.). Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil N. for Nykjøbing. De overvejende højtliggende og bakkede Jorder (Bavnehøj, 163 F., 51 M.) ere muldsandede, til Dels lerblandede og frugtbare. Mod N. løber Sognet ud i den lange, smalle og lave Landtunge *Feggeklithals*, paa hvilken den flade, omtr. 40 Td. Ld. store Bakke *Feggeklit*, 78 F., 24 M., ligger med en stejl Skrænt ud til Løgstør Bredn.; fra Landtangen gaar mod N. Ø. et Flak, paa hvilket ligger ved det østl. Indløb til Feggesund den lille Holm *Feggerøn*. Mange Steder ved Kysterne findes høje Skrænter af Moler. Inden for Skarrehage ligge de omtr. 33 Td. Ld. store *Skarresøer*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Feggesund.

Fladeindholdet 1896: 3601 Td. Ld., hvoraf 1519 besaaede (deraf med Rug

200, Byg 208, Havre 773, Bælgsæd 17, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 133, Grøntf. 3, Kartofler 95, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 1148, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 524, Haver 16, Skov 6, ubevokset 22, Moser 72, Kær og Fælleder 93, Heder 103, Veje og Byggegr. 72, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 279 Heste, 1289 Stk. Hornkvæg (deraf 439 Køer), 1341 Faar, 369 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 215 Td.; 46 Selvejergaarde med 186, 94 Huse med 28 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 962 (1801: 350, 1840: 616, 1860: 728, 1880: 918), boede i 191 Gaarde og Huse; Erhverv: 46 levede af immat. Virksomh., 545 af Jordbr., 6 af Gartneri, 84 af Fiskeri, 131 af Industri, 17 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 53 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sejerslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, 3 Møller og Statstelefonstation; *Nørre-Draaby* med Skole og Fattiggaard for S.-Ejerslev-Jørsby Komm. (opf. 1876, Plads for 30 Lemmer) og Statstelefonstation; *Hanstholm*; *Skjærbæk*; *Skrandrup*; *Hesselbjærg*, ved Landevejen, med Skole og Statstelefonstation. Hovedgaarden *Sø* har $17^1/_4$ Td. Hrtk., 254 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 5 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 11 Td. Hrtk. Fæstegods (i Alsted S.). Gaardene *Mølhave* (omtr. 11 Td. Hrtk.), *Dybdal*, *Søndergd.*, *Skarregd.* ($9^1/_2$ Td. nyt og $16^1/_8$ Td. gmlt. Hrtk.) og *Feggeklit* med Anløbsbro for Dampskibe og Overfart til Hannæs samt Statstelefonstation. *Søgaarde*. I Sognet drives en Del Fiskeri.

Sejerslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Morsø Hrd.'s Jurisdiktion (Nykj.), Thisted Amtstue- og Nykjøbing Lægedistr., 8. Landstingskr. og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 243. Lægd. Kirken tilhører Ejerne af Sø og Ullerup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre. Flere oprindelige Vinduer ere bevarede (nu tilmurede); Norddøren kan spores. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, er fra Slutn. af Middelalderen eller Beg. af 16. Aarh. I det nye Vaabenhus' Mure ere to Vinduesmonoliter indsatte. Paa to af Kvadrene i Taarnet findes et Menneskehoved i Relief (se D. Atl. V S. 566). Kirken har fladt Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælving, Taarnrummet Krydshvælving. Alterbord af Granit, med Relikviegemme. Altertavle og Prædikestol fra Slutn. af 16. Aarh. Romansk Granitdøbefont med rige Bladornamenter. Paa Stolestaderne Fru Maren Lykkes fædrene og mødrene Vaabener og Aarst. 1587. I Triumfbuen hænger et Krucifiks. I Skibet et Epitafium over Præsten Knud Olufsen Thisted, † 1685, med et fortræffelig malet Portræt af ham, Hustru og Datter, udført af H. Westenholt 1675. Om tidligere Begravelser i Kirken se D. Atl. V S. 565.

Sø (Siöö) menes at have tilhørt Poul Mattissen, der 1433 blev adlet med Slægten Dyres Vaaben, og ejedes i alt Fald 1486 af hans Svigersøn Jep Andersen og 1488 af dennes Enke Anne Poulsdatter, der siden ægtede Iver Clausen Dyre, som ejede S. 1500; derefter dennes Søn Claus Iversen, † 1547, hans Søn Mogens Clausen 1556, dennes Broder Jens Clausen, † 1587, hvis Søn Iver Dyre 1632 solgte S. til Mourids Brun, der s. A. solgte den til Claus Kaas, hvis Søn Enevold K. ejede den 1646, men solgte den 1654 til sin Søster Agnete Kaas, Peder Henriksen Mylings, der da pantsatte den til Henrik Linderot. 1662 ejedes S. (46 Td. Hrtk.) af Peder Henriksen, men Agnete Kaas skødede den 1675 (24 Td. Hrtk.) til sin Søstersøn Claus Unger, som 1687 solgte den (36 Td. Hrtk.) til Kmjkr. Peder Rodsteen; 1691 blev den af Jørgen Jørgensen i Kbh. solgt til Evert Weinman smstds., som 1695 solgte den til Provst Christen Stistrup i Ullits, som 1696 afhændede S. til Gunde Jensen, Forpagter paa Nandrup, † 1731, af hvis Dødsbo Jesper Andersen af Todbøl 1731 paa Auktion købte S. (21) med Tiende (20 Td. Hrtk.) etc. for 1177 Rd., men straks transporterede Købet til Forpagter paa Nandrup Søren Nielsen, som 1749 solgte S. til Thom. Poulsen af Momtoft, der 1763 skødede S. for 800 Rd. til Laur. Ammitzbøll, som 1768 afhændede den med Tiende og Bondeskyld (henh. 20, 22 og 5 Td. Hrtk.) for 3100 Rd. til Jens Peter Woydemann; denne solgte 1772 S. for 2750 Rd. til Jens Stadel (1778: 20 Td. Hrtk., med Tiender 76 og Bøndergods 256), efter hvis Død

den overtoges af Sønnen Justitsraad Fr. Stadel til Ullerup, derpaa fra 1860 af dennes Datter S. Sonnesen, fra hvem den 1881 gik over til hendes Svigersøn, den nuv. Ejer Premierlieutn. C. C. Mansa. — Hovedbygningen er opf. 1861 af Grundmur og bestaar af een Fløj i 1 Stokv. med takkede Gavle.

Skarregaard var 1406 en Sædegaard, der ejedes af Niels Eriksen (Banner), hvis Sønnesønner Thomas og Niels Eskilsen ejede den 1481—1507. Thomas Eskilsens Søn Søren Høg solgte den til Hr. Otte Krumpen, der ejede den 1568. Siden skattede den som en Bondegaard indtil ved 1650, men 1662 var den en Hovedgaard (31 Td. Hrtk.), tilhørende Sivert Brockenhuus. 1726 var den paany en Bondegaard paa 16 Td. Hrtk., der 1776 laa under Nandrup. — *Skarreborg* Voldsted (95×113 F.) ved Skarregaard er anlagt paa en stor, 150 F. høj Banke og bestaar af et $1^1/_2$—2 F. højt Jordbrystværn, der omslutter en stor, firsidet Plads; den vestl. og sydl. Side dækkes af Grave. Der er fundet Rester af Stenfundamenter og Jærnsager fra Middelalderen. Voldstedet er fredlyst.

Bondegaarden *Hanstholm* (16 Td. Hrtk.) ejedes 1662 af Siv. Brockenhuus til Skarregd.; fra hans Bo udlagdes den 1685 til Fru Helle Gyldenstierne. Den ejedes 1697 af Niels Unger, som 1699 solgte den (9 Td. Hrtk.) for 190 Rd. til Ole Krabbe til Nandrup, fra hvilken Gaard den først 1772 blev frasolgt til Jens Stadel til Sø.

Dybdal blev 1474 af Johanne Andersdatter givet til Dueholm Kloster. — *Hyldgaard* i Sejerslev nævnes 1496. — Gaarden *Feggeklit*, ved Foden af Feggeklit Bakke, paa hvilken en Del af dens Jorder ligge, har været ejet af Adel, bl. a. 1688 af Agnete Kaas til F.

Til Egnen (Skarreborg eller Feggeklit) er *Hamletsagnet* knyttet, idet Kong Fegge eller Fenge, der havde dræbt sin Broder Ørvendel og ægtet hans Hustru, blev dræbt af Ørvendels Søn Amled.

I Sognet er der fredlyst 4 Gravhøje.

Ejerslev Sogn, Anneks til Sejerslev, omgives af dette og det andet Anneks Jørsby samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. N. Ø. for Nykjøbing. De højtliggende og bakkede Jorder (Hulhøj, 131 F., 41 M.) ere tunge, lerblandede med Lerunderlag og meget frugtbare. Paa Vestsiden ligger den siden 1868 udtørrede Hund Sø.

Fladeindholdet 1896: 1328 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Rug 75, Byg 131, Havre 295, Bælgsæd 7, Frøavl 36, Blandsæd til Modenhed 93, Grøntf. 4, Kartofler 24, andre Rodf. 23), Afgræsn. 356, Høslæt, Brak, Eng m. m. 167, Haver 6, Moser 20, Kær og Fælleder 27, Stenmarker 26, Veje og Byggegr. 32, Vandareal m. m. 2 Td. Kreaturhold 1898; 144 Heste, 594 Stk. Hornkvæg (deraf 210 Køer), 747 Faar, 114 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 101 Td.; 29 Selvejergaarde med 89, 41 Huse med 12 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 446 (1801: 167, 1840: 267, 1860: 337, 1880: 422), boede i 86 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 288 af Jordbr., 22 af Fiskeri, 77 af Industri, 7 af Handel, 23 af andre Erhv., 19 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ejerslev* (1422: Etherslef) med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1890 mod N. ved Grænsen af Sejerslev S.) og Mølle; *Vester-Hunderup*. Gaarde: *Øster-Hunderup*, *Damgd.*, *Bisgd.*, *Kirkegd.* og *Hovgd.*

Ejerslev S., een Sognekommune med Sejerslev og det andet Anneks Jørsby, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 244. Lægd. Kirken tilhører nogle af Beboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren spores. Flere store Bindesten i Kirkens Vestmur tyde paa, at der her har staaet et Taarn. Vaabenhuset, af Mursten, er ombygget 1890. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavle fra 16. Aarh., overmalet. Kalk, skænket 1639 af Peder Nielsen Basse. Prædikestolen, i romansk Stil, er noget yngre. Smuk ro-

mansk Granitdøbefont med Rundbuedekoration. I Koret en udskaaren, middelalderlig Skriftestol.

Ved Ejerslev ligger paa flad Mark Voldstedet „*Ejerslev Slot*“, der bestaar af en firsidet, omtr. 200 F. lang og bred Banke, der i alt Fald mod N. V. og N. Ø. har været dækket af en Grav og en udenfor liggende Vold.

Jørsby (*Jordsby*) **Sogn**, Anneks til Sejerslev, omgives af dette, det andet Anneks Ejerslev, Limfjorden (Livø Bredn. og Draaby Vig) og S.-Draaby Sogn. Kirken, mod S., ligger $1^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Nykjøbing. De ikke videre højtliggende, mod S. lave og jævne Jorder ere tunge og lerblandede med Lerunderlag samt meget frugtbare. Mod S. Ø. skyder den lave Landtunge *Buksør Odde* ud mellem Livø Bredn. og Draaby Vig.

Fladeindholdet 1896: 1204 Td. Ld., hvoraf 410 besaaede (deraf med Rug 43, Byg 68, Havre 199, Blandsæd til Modenhed 56, Kartofler 18, andre Rodfr. 22), Afgræsn. 332, Høslæt, Brak, Eng m. m. 161, Have 5, Moser 4, Kær og Fælleder 268 Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 374 Stk. Hornkvæg (deraf 139 Køer), 501 Faar, 81 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 77 Td.; 16 Selvejergaarde med 69, 25 Huse med 8 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 272 (1801: 177, 1840: 236, 1860: 243, 1880: 275), boede i 57 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 183 af Jordbrug, 47 af Fiskeri, 16 af Industri, 2 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Jørsby* (gml. Form Jørsbod og Jørsbo) med Kirke, Skole, Sparekasse for S.-Ejerslev-Jørsby Komm. (opr. $^3/_6$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 130,908 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 12,060 Kr., Antal af Konti 388) og Mølle. *Hedegaard*, *Jørsbygaard*, *Nygaard*, *Engholm*, Gd.

Jørsby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 245. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ullerup.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere opf. i gotisk Tid af røde Mursten, den eneste paa Mors af dette Materiale og Øens yngste Kirke. Et Vindue i Koret og den spidse Korbue ere bevarede. Vaabenhuset, af Mursten, er fra ny Tid. Altertavle (Jesus med Barnet) er malet 1866 af C. Dalsgaard. Paa Kalken Kragernes og Skram'ernes Vaabener. Prædikestol i romansk Stil. Smuk romansk Granitdøbefont. I Skibet paa hver Side af Korbuen en spidsbuet Niche (hvori tidligere to Træbilleder).

Jørsbygaard (Jørsbogd.) ejedes 1439 af Erik Kid, der erhvervede den ved Mageskifte med Dueholm Kloster, 1477 af hans Søn Myg Eriksen, 1485 af Mikkel Krag (Kid), 1496 af Peder Kid, 1597 af Christen Krag. 1654 blev den af Niels Kaas til Bækmark solgt til Hans Wulf Unger; 1691 solgte Wulf Unger den (13 Td. Hrtk.) til Forpagter paa Nandrup Gunde Jensen; paa Auktion efter denne 1731 blev J. købt for 150 Rd. af Byfoged Peter Lybecker, † 1763.

Aalborg Amt.

Aalborg Amt ligger paa begge Sider af Limfjorden: den mindste Del, *Kjær Herred*, N. for denne, i øvrigt begrænset mod Ø. af Kattegat, mod N. og V. af Hjørring Amt (Dronninglund, Børglum og Hvetbo Hrd.), fra hvilket det til Dels adskilles ved Gjer Aa og Rye Aa; den største Del, *Himmerland* eller *Himmersyssel*, beliggende S. for Fjorden, begrænset mod Ø. af Kattegat, mod S. af den omtr. 5 Mil lange Mariager Fjord samt Randers Amt (Onsild Hrd.), hvorfra det for en Del adskilles ved Onsild Aa, og Viborg Amt (Rinds Hrd.), mod hvilket Lerkenfeld Aa til Dels danner Grænsen, mod V. og N. af Limfjorden. Til Amtet høre *Egholm* og *Livø* samt nogle mindre Holme i Limfjorden. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 9, fra N. til S. henved 9 Mil. I den store, sydl. Del er Overfladen for det meste højtliggende og bakket, særlig i Midten, hvor Rolds Bavnehøj hæver sig til 364 F., 114 M.; dog er en stor Del af Landet opfyldt af Plateauer af indtil 300 F. Højde og derover. Mod Ø. falder Højdepartiet af til den lavtliggende og jævne Egn ved Kattegat, hvor den lille Vildmose ligger; mod V. fortsættes Bankerne derimod flere Steder helt ud til Limfjorden. Den mindste, nordl. Del, Kjær Hrd., er i det hele mere lavtliggende, kun i Midten opfyldt af Banker, som Hammer Bakker (højeste Punkt 281 F., 88 M.), der ere en Fortsættelse af Højdepartierne S. for Fjorden; mod Ø. falde de bakkede Jorder af til Egnen ved Kattegat, mod V. gaar Landet over i en stor Slette, hvoraf en Del dækkes af den store Vildmose. M. H. t. Jordblandingen og Frugtbarheden frembyder Amtet store Forskelligheder, dog mindre end de to andre nordjydske Amter. Ved Matr. gik der gnmstl. 28 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (357 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende til Takst $4,_5$), og i gnmstl. Frugtbarhed bliver Amtet det fjerdelaveste af Jyllands Amter, idet kun Hjørring, Ribe og Ringkjøbing Amter staa lavere. Af de mange smaa Vandløb, der i den sydl. Del søge ud til alle Sider, mærkes Trend Aa mod V. til Livø Bredning og Østeraa og Lindenborg Aa mod N. til Limfjorden; i den nordl. Del nævnes Lindholm Aa, der falder i Limfjorden over for Aalborg.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: $52,_7$ □ Mil ($2902,_1$

□ Km.), det største af de nordjydske Amter, og kun Viborg, Ringkjøbing og Ribe Amter ere større. Af det saml. Fladeindhold udgøre de 4 Købstæder kun $0,_3$ □ Mil ($18,_3$ □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (708 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $^{16}/_{7}$ 1896 til 525,386 Td. Ld. (omtr. 288,962 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 171,195 (deraf med Hvede 121, Rug 40,344, Byg 24,832, Havre 67,088 — heraf 19,068 graa Havre —, Blandsæd til Modenhed 7641, Boghvede 598, Bælgsæd 205, Spergel 2471, Kommen og Raps 13, Frøavl 249, Kartofler 14,297, Gulerødder 430, Foderroer 6054, Grøntfoder 6785, Havesager 65); der henlaa til Brak 26,867, til Høslæt 33,866 og Afgræsning 100,035, Engarealet var 40,189. Fladeindholdet af Have var 2712, af Skov 24,615 bevoksede og 2103 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 29,525, Kær og Fælleder 28,514, Hegn og Læplantninger 413, Byggegrunde, Veje osv. 9704 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 52,018, Flyvesand og Klit med 675, Stenmarker med 1530 og endelig af Vandareal foruden Søplanen 1425 Td. Ld. Inden for Kornarealet er Dyrkningen af Havre mest udbredt, dog er ogsaa Rugarealet forholdsvis betydeligt, medens Dyrkningen af Hvede er ganske forsvindende; m. H. t. Bygavlen staar Amtet, som rimeligt er, tilbage for de mere frugtbare af Jyllands Amter, men den spiller dog en større Rolle her end i Hjørring Amt og i de vestjydske Amter. Af de øvrige Høstafgrøder skal nævnes Spergel til Modenhed, hvortil kun Ringkjøbing Amt af alle Landets Amter anvender et større Areal, Kartofler, der indtager et langt større Areal (c. $1^1/_2$ □ Mil) end i noget andet Amt i Landet, og Grøntfoder, hvortil der anvendes meget store Strækninger, navnlig i Sammenligning med andre jydske Amter (bortset fra Hjørring). Afgræsnings- og især Høslætarealerne ere meget betydelige, og det samme gælder Engene, hvoraf kun Ribe og Ringkjøbing Amter have mere. Brakarealet er her, ligesom i Thisted Amt, af ringe Udstrækning i Forhold til de besaaede Strækninger. I øvrigt skal nævnes de store Arealer, som Moser og Kær udgøre (Store- og Lille-Vildmose), langt mere end i noget andet Amt. Skovarealet er ikke betydeligt, selv om Amtet er det skovrigeste af de tre nordjydske Amter. Inden for de væsentlig ubenyttede Arealer er det især Hedearealet, der er fremtrædende, og det udgør baade absolut og forholdsvis en betydelig Del af Amtets hele Areal.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_{7}$ 1898: 29,510 Heste, 115,274 Stkr. Hornkvæg (deraf 62,597 Malkekøer), 101,660 Faar, 65,372 Svin, 6 Æsler, 1444 Geder og 2726 Kaniner. Kvægavlen er af stor Betydning; sættes Kreaturstyrken i Forhold til Arealet, staar Amtet vel tilbage for de østl. Amter og naar heller ikke de to andre nordjydske Amter, men i Forhold til Folketallet gaar det dog op over alle disse og staar kun tilbage for de tre vestjydske Amter. Det er især Antallet af Faar og Hornkvæg, som er meget

betydeligt, og inden for det sidste spiller Studefedning endnu en ret fremtrædende Rolle. I øvrigt er Bevægelsen inden for Kreaturholdet i den nyere Tid den samme her som i andre jydske Amter: en stærk Opgang i Antallet af Malkekøer og Svin og ligeledes i Antallet af Heste, men Nedgang i Faareholdet. Baade af Hingste og Tyre høre de fleste til jydsk Race; af Væderne ere de fleste af Southdown- og Landracen (Kødfaar), men der fandtes dog ogsaa en Del af Dishleyracen. Inden for Fjerkræavlen er Hønseholdet ikke særlig stort, hvorimod der findes mange Ænder og Gæs; i 1898 taltes 343,985 Høns, 1528 Kalkuner, 46,857 Ænder og 25,716 Gæs. Antallet af Bistader var ret betydeligt, 7515.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1899: 18,348 Td.; deraf var Købstædernes 212. Landdistrikternes og Hdpls. Hartkorn $^1/_1$ 1895 (18,200) fordelte sig saaledes, at der fandtes 112 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med 2449 Td., 4128 Bøndergaarde (1-12 Td. Hrtk.) med 13,641 Td., 7549 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2002 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 106 Td. Hrtk. Endvidere var der 2006 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4011 med 15,154 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 32 med 160 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, 5 med 18 Td. Hrtk. i Arvefæste uden denne Ret samt 192 med 758 Td. Hrtk. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Af Husene vare 8095 med 1868 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1133 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 1460 med 134 Td. Hrtk. (deraf 843 jordløse). Som Følge af den gennemgaaende lave Bonitering findes der kun faa Gaarde med et større Hartkornstilliggende; derimod er Antallet af Gaarde paa 4-8 Td. Hrtk. ret betydeligt, kun Aarhus og Randers Amter have flere, og ogsaa i Klasserne med mindre Hartkornstilliggende er Antallet forh. betydeligt; i det hele er dog det saml. Antal Brug ikke særlig stort i dette Amt. Hvad Besiddelsesmaaden angaar, er Selveje langt det almindeligste; af Arvefæstegaarde er Antallet meget ringe, og i alm. Fæste paa Livstid findes heller ikke mange; dog er det det af Jyllands Amter, som har flest saadanne. Ogsaa inden for Husbruget er Selveje det mest udbredte, selv om der af Husene med Jord findes flest i Fæste og Leje her blandt Jyllands Amter; ligeledes af de jordløse Huse er der en Del i Fæste og Leje, dog færre end i Randers og Hjørring Amter.

Folketallet var $^1/_2$ 1890: 104,790 (1801: 45,627, 1840: 60,684, 1860: 76,562, 1880: 95,338), hvoraf de 4 Købstæder 24,357 og Landdistrikterne 80,433. M. H. t. til Befolkningstætheden staar dette Amt langt tilbage for de tre østl. Amter, og det er ogsaa det daarligst befolkede af de tre nordl., men staar over de tre vestl. Paa 1 □ Mil kom der i 1890: 1992 Mennesker ($36,_{18}$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes For-

sørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 5906 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, Videnskabsmænd osv.), 53,197 hørte til Jordbrugernes Klasse, 244 til Gartnernes, 1052 til Fiskernes, 20,384 til de industridrivendes, 6929 til de handlendes, 722 til de søfarendes; der var 9804, som hørte til Gruppen „andre Erhverv", hovedsagelig „forskellig Daglejervirksomhed", 4235 levede af deres Midler, og 2317 vare under Fattigvæsenet. Som det ses, er Landbruget Hovederhvervet, og over Halvdelen af Befolkningen har sit Underhold herved; men det har dog forholdsvis set ikke den Betydning som i de andre nordl. og i de vestl. Amter, medens paa den anden Side Industri og Handel giver Brødet til flere i dette Amt; det danner med Hensyn hertil et Overgangsled mellem de østl. og Jyllands øvrige Amter. Der er langt færre, som have deres Erhverv af Søen her end i de to andre nordjydske Amter, medens forholdsvis mange leve af deres Midler.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$1897-$^{31}/_3$1898. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsens Hrtk. 309,355 — 17 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 3026, Tilskud fra Kommuner til Fællesanliggender 11,384, Indtægt af Aktiver 12,541; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 134,928, Medicinalvæsen 79,729, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 61,023, Amtsskolefond 20,928, Dyrlægevæsen 6043, Regulering af Vandløb 1848, Amtsraadet 4499, til Jærnbaneanlæg 131,486 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1898 i Panteobligationer og Kapitaler 584,295, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 445,000 og skyldte 847,879 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 5547, til Idioters Underhold m. m. 2662, og fik sine væsentligste Indtægter fra $^1/_4$ pCt. Afgiften 754, Bøder 1327 og i Henhold til Plak. 1845 814 samt i Tilskud fra Amtsfonden 4200 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde 1897 paa Hartkornet 399,985 (gnsmtl. 22 Kr. pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 174,905, Indtægt af Aktiver 8168, Afgifter efter Næringsloven 30,295; desuden udredes Naturalarbejde uden for Paaligningen til en samlet Værdi af 26,741 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 187,981, Skolevæsen 251,243, Alderdomsunderst. 105,933 (deraf 49,507 i Tilskud af Staten), Vejvæsen 70,496, Udgift ved Sogneraadene 9064, Bidrag til Jærnbaneanlæg 102,484 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1897: i Kapitaler 116,964, i faste Ejendomme 2,162,292 og skyldte 950,908 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til et samlet Beløb af 28,383 Kr. M. H. t. Beskatningens Højde svarer Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) til Jyllands Gennemsnit, medens Formue- og Lejlighedsskatten udregnet med Hrtk. som Sammenligningsmaalestok er lavere end Gennemsnittet for Landsdelen,

og det laveste efter Randers Amt. Lægges de to Skattebeløb sammen, bliver det saml. Beløb derfor ogsaa lavere, men Vejle, Aarhus Amtsraadskreds og Randers Amt udskrive dog et mindre Beløb pr. Td. Hrtk. Skatten pr. Td. produktivt Areal er lav; kun Ringkjøbing og Ribe Amter vise et mindre Beløb. I Forhold til Høstværdien er Paaligningen ogsaa meget lav, kun Ringkjøbing Amt har et lavere Beløb af Jyllands Amter.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Aalborg*, *Nørre-Sundby*, *Nibe* og *Løgstør* og Herrederne: *Kjær*, *Fleskum*, *Hornum*, *Hellum*, *Hindsted*, *Aars*, *Gislum* og *Slet*.

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 66 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 7. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet dels under Aalborg, dels under Viborg Stift. Det omfatter 6 Provstier (hvoraf de to første under Aalborg Stift): 1) Aalborg Købstads (foruden Købstaden: Budolfi Landsogn af Hornum Hrd. og Nørre- og Sønder-Tranders Sogne af Fleskum Hrd.), 2) Kjær, 3) Fleskum og Hornum, 4) Hindsted og Hellum, 5) Aars og Gislum og 6) Slet.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 4 Købstadsjurisdiktioner, 5 Landjurisdiktioner: 1) Kjær Herred, 2) Aalborg Birk og Fleskum Hrd., 3) Hornum Herred, 4) Slet og Aars Herreder og 5) Hellum og Hindsted Herreder. Gislum Herred er forenet med Rinds Hrd. i Viborg Amt til een Jurisdiktion.

Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Aalborg Stiftsfysikat; der er 5 Lægedistrikter: 1) Aalborg Købstads, 2) Kjær Herreds, 3) Farsøs, 4) Nibes og 5) Aalborg Amts søndenfjordske. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 7 Branddirektorater: 4 for Købstæderne og 3 for Landdistrikterne (et for Kjær, Fleskum, Hornum og Hellum Hrd., et for Slet og Aars Hrd. og et for Hindsted og Gislum Hrd., det sidste under Branddirektoratet i Hobro).

Aalborg Amt hørte, med Undtagelse af Kjær Hrd., der laa ind under Vendsyssel (Vendelbo Stift), til *Himmersyssel* (i Vald. Jrdb. *Himbersyssel*, hvis Navn man har villet aflede af Cimbrer), hvortil ogsaa Rinds Hrd. i Viborg Amt regnedes. Fra 1660 dannede Himmerland, med Undtagelse af Rinds Hrd., der hørte til Hald Amt, og Gislum, der hørte under Mariager Amt, *Aalborghus Amt*, hvilket 1714 forenedes med Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter (se S. 6); 1793 oprettedes det nuv. Aalborg Amt.

Litt.: *C. Christensen*, A. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselskabet, Kbh. 1832.

Aalborg

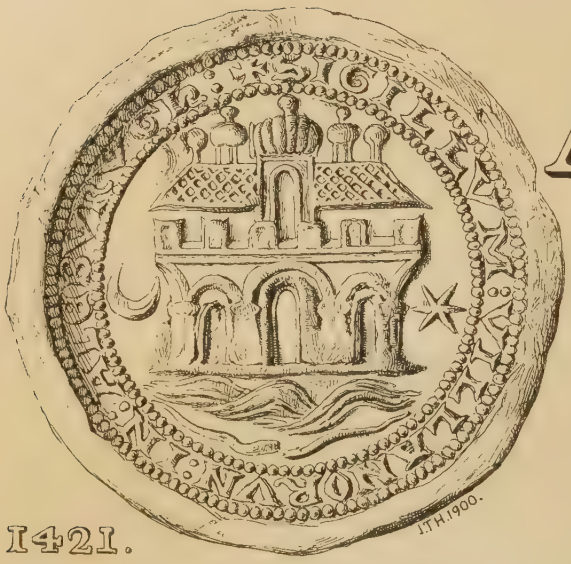

Aalborg Købstad, den fjerdestørste i Landet, ligger i Fleskum og Hornum Herred under 57° 2′ 58,59″ n. Br. og 2° 39′ 25,66″ v. L. for Kbh. (beregnet for St. Budolfi Kirketaarns Spids). Byen ligger lavt paa et noget ujævnt Terræn — højeste Punkt er paa Algade omtr. 50 Al. V. for Budolfi Kirke, 26,3 F., 8,2 M. — ved Limfjordens sydl. Bred lidt over 3 Mil V. N. V. for Indløbet ved Hals (ad Landevejen omtr. 4 Mil), omgiven af Mark- og Kærstrækninger, bag hvilke der hæver sig Bakkepartier, mod *Ø.* Signalbakke, 169 F., 54 M., mod S. Ø. Sohngaardholms Bakker, 164 F., 51,5 M., og mod S. V. Møllebakken, 196 F., 61,5 M., der ligger lige op til Byen. Mod S. aabner sig et Dalstrøg, hvori flyder *Østeraa*, der ligesom nogle andre Bække, deribl. *Vesteraa* (eller Hasseris Aa), tidligere flød gennem Byen og delte den i flere Afdelinger, men som nu ere overbyggede, medens deres Vand er samlet i en stensat Kanal, der er ledet uden om Byen og munder ud i Teglgaardshavn (fuldført 1897). Byen ligger omtr. $2^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Nibe, 6 Mil S. for Hjørring og ligesaa langt N. for Hobro (ad Jærnbanen resp. 2,8 Mil, 26 Km., 6,3 Mil, 47,9 Km., og 6,6 Mil, 49,7 Km.) og 34 Mil N. V. for Kjøbenhavn. Dens største Udstrækning er fra V. N. V. til Ø. S. Ø. omtr. 4000 Al., fra N. til S. er den højest 2500 Al. Af Hovedaarerne i Byen nævnes den fra N. til S. gaaende Vesteraagade, der fører fra Pontonbroen (Christian IX's Bro), den ene Forbindelsesvej med Vendsyssel (Nørre-Sundby) — den anden er Jærnbanebroen; om begge se S. 362 —, og som fortsættes mod Syd i Grønnegade og Jærnbanegade, og den med denne for en Del parallelt løbende Vesterbrogade og Vesterbro, der fører mod S. ud til Landevejen til Hobro; andre Hovedgader i sydl. Retning ere Slotgade, Kongensgade og Østeraagade, der fører forbi Nytorv til Gammeltorv. Hovedgaderne i vestl.-østl. Retning ere Urbansgade og dens Fortsættelse Bispensgade, som udmunder i Nytorv, Algade, der fortsættes mod Ø. i Bredegade, Nørregade og Østerbro og fører ud til Hadsundvejen, og Danmarksgade. Endelig fører den ny Borgergade, i Forlængelse af den udvidede Gislumsgade, mod V. til Kastetvej. Gaderne ere i den ældre Del af Byen for en Del krogede og snævre, ja flere ere paafaldende smalle Gyder

(se S. 368); flere have beholdt deres gamle besynderlige Navne som Jomfru Anne Gade, Grotumsgade, Hjelmerstald, Karen og Maren Poppes Gyder, Maren Turis Gade, Braskensgade, Klosterjordet, Brødregyde osv. I det hele har Aalborg som faa danske Byer bevaret et gammeldags Præg ved sine talrige Bindingsværksbygninger, der ofte have Svalegange, og ved sine „Stenhuse", hvilke dog nu forsvinde mere og mere for at give Plads for moderne, høje Bygninger; det er særlig i det sidste Tiaar, da Byen har taget et efter danske Forhold ganske ualmindeligt Opsving, at der er sket store Forandringer. Navnlig har den udvidet sig mod Ø. og V., i de seneste Aar ogsaa mod S. ud ad Hobrovejen.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1896 omtr. 219 Td. Land og Markjorderne 1313 Td. Ld. Byen havde Maj 1900 134 Gader og Stræder (saml. Længde $4^1/_2$ Mil) og 3 Torve og Pladser. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 1130; Maj 1900 var der 1650, hvoraf 1364 paa den egentlige Bygrund. Af Fladeindholdet 1896 vare besaaede 460 Afgræsn., Brak og Eng 572, Have 50, Kær og Fælleder 44, Skov 54 og Byggegrunde og Veje 351 Td. Det saml. A. og E. Hartk. var $^1/_1$ 1895 99 Td. (hvoraf 75 paa Jordlodder, der tilhøre Kommunen og ere bortforpagtede, men ikke ere særskilt skyldsatte), hvoraf 4 dreves fra 16 Huse. Af Budolfi Lands. indlemmedes 1896 og 1899 i Byen Gaardene Gl. og Ny Kastet, tils. 56 Td. Ld., og Hrtk. er nu $101^1/_4$ Td. Paa Markjorderne ligge Tvangsarbejdsanstalten og flere Fabrikker som Aalb. Aktiebryggerier, Glasværket, Vangs Teglværk, Kjær Mølle Klædefabrik, m. m.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_2$ 1900 38,929,077 Kr. (Antal af Forsikringer 1650).

Til hvert af Aalborg Købstads to Sogne hører foruden Menigheden tillige et Landsogn, der dog have deres eget Kommunalvæsen, nemlig Budolfi Landsogn i Hornum Hrd. og Frue Landsogn (Øen Egholm) i Kjær Hrd. Se under disse.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

St. Budolfi Kirke, ved Algade og Gammeltorv, Stiftets Hovedkirke og Sognekirke for Budolfi Sogn, i den katolske Tid Anneks til den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke (se S. 383), er en anselig Bygning, der bestaar af et tredelt Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutning, Taarn mod V., Udbygning ved Taarnets Sydside og Sidefløj mod N. Kirken er opført i den senere Middelalder (første Gang nævnt 1399) af gule Munkesten i Spidsbuestil, men er undergaaet store Forandringer ved senere Ombygninger. Hele Kirkens Længde med Taarnet er omtr. 134 F. Det høje Midtskib er væsentlig dækket med Stjernehvælvinger, de lavere Sideskibe med Krydshvælvinger (i Midtskibet $36^1/_2$, i Sideskibene 20 F. høje). I Hovedskibets Mure over Sideskibenes Tag findes en Række smaa spidsbuede Vinduer, som bringe Lys ind over Hvælvingerne. Det nuv., anselige Taarn er opført med Benyttelse af det ældre, der ligeledes var opført af gule Munkesten i Spidsbuestil, men til Dels blev ødelagt i den store Ildebrand, der overgik Byen 1663; ved et Jordskælv $^{22}/_{12}$ 1759 styrtede dets to Kamgavle ned, men opsattes atter 1764, og 1777-80 opførtes det nuv., høje, smukke, gennembrudte Spir (190 F.), der er en Model af det tidligere Raadhustaarn i Kbh., og hvortil Peder Kyndes Enke Elisab. Himmerig ved

Testam. af 1773 havde skænket 4000 Rd. I den senere Tid har der været foretaget en Del Reparationer (hvorved bl. a. Sideskibene have faaet store, rundbuede Vinduer), saaledes 1860 af det indvendige og 1873 af det udvendige; 1886 ommuredes nogle af Hvælvingerne, og endelig undergik Kirken 1899—1900 en omfattende Restauration under Ledelse af Bygningsinspektør H. Kampmann. Bl. a. blev hele Inventariet restaureret og fik sine oprindelige Farver og Forgyldning, der i senere Tider vare blevne oversmurte, der indsattes nye Stolestader (i Midtskibet staa dog endnu nogle Stolestader fra 1739), de til Dels vansirende Pulpiturer, paa hvilke Kirken var særlig rig, og som for største Parten stammede fra 18. Aarh., ere fjærnede i Sideskibene for at skaffe mere Lys, og nogle flyttedes op i Koret; Hovedindgangen, der før var paa Kirkens Nordside, anbragtes i den overhvælvede Udbygning ved Taarnet, der nu benyttes som Vaabenhus (ved Restaurationen fandtes her karakteristiske Kalkmalerier fra 16. Aarh. paa Hvælvingen og til Dels paa Væggen), ligesom der aabnedes en Indgang i Taarnets Vestmur; og endelig opførtes Tilbygningen mod N., med kamtakket Gavl og Krydshvælving, der benyttes til Skriftestol, og under hvilken der er Kælder med Varmeapparat (ved Udgravningen til denne Bygning fandtes Fundamenterne af en tidligere Bygning). Til Korets Gavl støder en lille Portbue, med spidsbuet Aabning.

Algade med St. Budolfi Kirke i Baggrunden og Museet til venstre.

Den udskaarne, malede og forgyldte Altertavle er skænket 1689 af Dr. Niels Jespersen og Hustru. Udskaaren Prædikestol med Lydhimmel fra 1692. Døbefont af Marmor med Sølvbækken, skænket 1728 af Maren Grotum, Stiftamtmand G. Pentz' Hustru. Smukt Orgel fra 1749. I Skibet 4

Lysekroner, hvoraf en fra 1679 og en fra 1706, i Sideskibet 5. Kirken er meget rig paa Epitafier, bl. a. over Bisperne Jørg. Borringholm, † 1587, Jak. Holm, † 1609, Chr. Hansen Riber, † 1642, Henr. Bornemann, † 1710, og Frands Thestrup, † 1735, over Præsten Thøger Pedersen, † 1626, og

St. Budolfi Kirkes Indre 1899.

Borgmesterne Niels Iversen Skriver, † 1617 (med Billeder af ham, to Hustruer og Børn), og Jørg. Køning, † 1569, samt over en Del Borgere i Aalborg, deribl. Legatstifterne Jens Ware til Faddersbøl og Nørhaagaard, † 1767, og Søsteren Anna Ware, † 1773, over ovenn. Elisab. Himmerig, † 1774, og over Handelsmand Jak. Himmerig, † 1773. Kirkegulvet har for

en stor Del været dækket af Ligsten (hvoraf mange stærkt udslidte); ved Restaurationen 1899-1900 ere de til Dels udtagne af Kirken, men ville vistnok blive indsatte i Kirkens Mure. Af Ligstenene nævnes: over Peder Kynde, † 1740, og Hustru, ovennævnte Elisab. Himmerig, Raadmand og Hospitalsforstander Cl. Marcussen, † 1645, og Hustru, Raadmand Gjødert Schmidt, † 1679, og Hustru, Provst Mag. Christen Christophersen Blymester, † 1680, og Købmændene Jens Nielsen Vadum, † 1728, og Joh. Nielsen Pop, † 1702 (se Saml. til j. Hist. X S. 55 flg.). Til et Par af Ligstenene er benyttet middelalderlige Gravsten.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og to residerende Kapellaner, hvoraf 1. Kapellan tillige er Præst ved Hospitalet. Kirken ejer

Vor Frue Kirke.

i Kapitaler omtr. 55,000 Kr. og Hasseris' og Sophiendals Kirketiender samt disse Byers halve Kongetiende. Dens Gæld er: 18,000 Kr. til Aalborg Fattigvæsen, 16,800 Kr. som Rest paa et i 1894 optaget Laan og et amortisabelt Laan paa 80,000 Kr., optaget i Anl. af Kirkens Restauration (*P. T. Hald*, B. Kirkes Formues-Forfatn., Aalb. 1839).

Vor Frue Kirke, ved Bredegade mellem Peder Barkes Gyde og Niels Ebbesens Gade, oprindelig Klosterkirke til det ved Reformationen nedlagte Vor Frue Nonnekloster (se S. 382) og uden Tvivl i de følgende Tider Byens Hovedkirke (i 16. og 17. Aarhundrede benævnes den „Domkirke"), stammer i sin oprindelige Skikkelse fra Beg. af 12. Aarhundrede og var oprindelig opført af tilhugne Granitkvadre paa en profileret Sokkel, vistnok i Korsform og uden Sideskibe, men blev senere omtr. midt i

15. Aarh. ombygget af Mursten (med indblandede gamle Granitkvadre) og overhvælvet. I den nyere Tid bestod den af et Midtskib og et mindre Sideskib mod N. samt flere Gravkapeller, nemlig et mod N., opf. 1612 af Ove Lunge til Odden, Lensmand paa Aalborghus, men senere i Skeelernes Eje, et andet, ligeledes mod N., V. for det første, opf. 1642 af Jens Høg til Vang, og et tredje mod S., som 1634 købtes af Otte Skeel til Hammelmose og 1723 gik over til Stiftamtmand G. Pentz, som blev begravet her

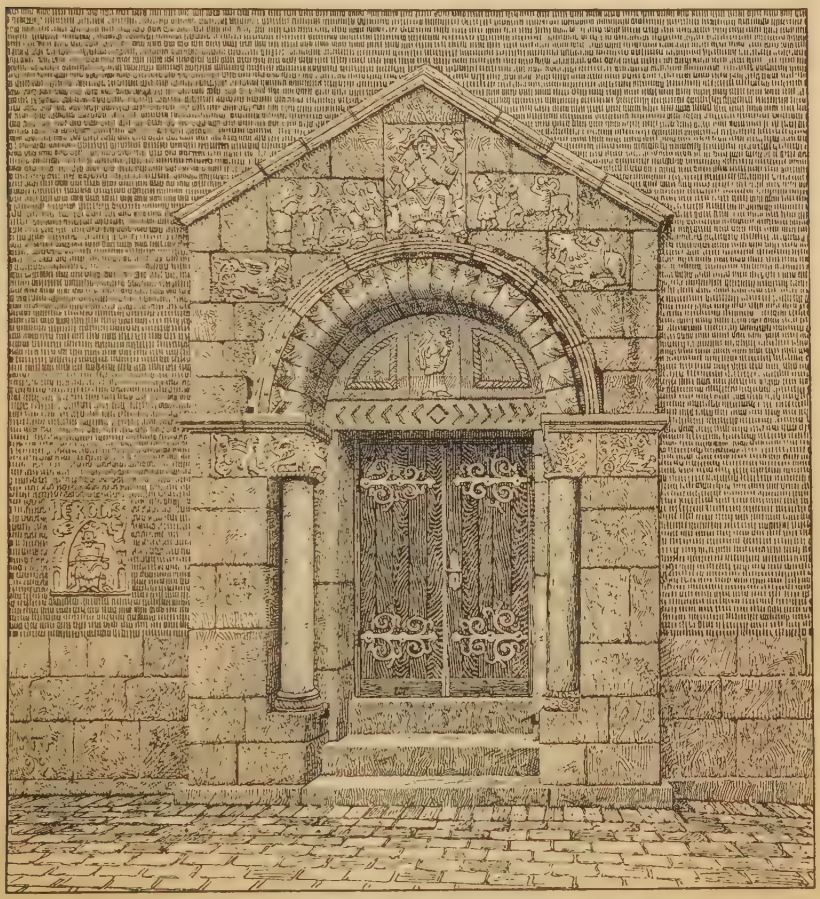

Frue Kirkes Hovedportal.

tillige med sin Hustru Maren Grotum; det sidste Kapel blev dog alt 1805 nedbrudt og Kisterne flyttede ind i Kirken. Kirkebygningen var allerede fra den nyere Tids Beg. meget forfalden. Paa Grund af Kirkens Brøstfældighed befalede Chr. III 1554, at den skulde nedbrydes og i Stedet Helligaandshusets Kirke være Sognekirke, til hvis Istandsættelse Sten, Tømmer og Bly fra Frue Kirke maatte anvendes af Byens Borgere, og hvad der blev tilovers, maatte tages til Aalborghus' Behov. Paa Borgernes Forbøn tillod imidlertid Kongen 1555, at Menigheden maatte beholde den gamle Sogne-

kirke mod, at Taarnet skulde nedtages inden Mikkelsdag, og der skulde opføres nye og stærke Hvælvinger, for at Menigheden kunde være der uden Fare. Taarnet blev dog staaende, men istandsattes; 1591 blev det forhøjet; 1767 blev det paa Grund af Brøstfældighed istandsat og forsynet med et højt, gennembrudt Spir. Kirken i sin Helhed blev mere og mere forfalden (1739 klagedes der over, at der baade mod S. og N. var bygget Huse ind i Kirkemuren), saa at man 1877 maatte foretage en fuldstændig Ombygning, kun med Bibeholdelse af Taarnet og det ene af de nordl. Kapeller (det østligste), og selv disse ere beklædte udvendig med nyt Murværk. Før Ombygningen fandtes der Spor af Kalkmalerier.

Den nuv. anselige Kirke, der indviedes $^{22}/_{12}$ 1878, er indv. 140 F. lang og 74 F. bred og er opf. for 125,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekt J. E. Gnudtzmann af røde Mursten i romansk Stil. Den bestaar af et Midtskib og to Sideskibe med særskilte Tage, Kor med Korrunding, Taarn mod V., Kapel ved Korets Nord- og Sakristi ved dets Sydside (ved en Brand Dec. 1894 ødelagdes delvis Sakristiet og Korets Sydside). Sideskibene have rundbuede, Midtskibet har lignende, to og to sammenstillede Vinduer over Sideskibenes Tage. Korrundingen er smykket med Søjler, Rundbuer og Rundbuefrise. Taarnspiret er forandret i Pyramideform og forhøjet (Taarnet 81, Spiret 64 F.). Kirken har fladt Bjælkeloft (i Hovedskibet er der 40, i Sideskibene 19 F. til Loftet). Midtskibets Mure bæres hver af 4, med Rundbuer forbundne Søjler med smukke Kapitæler af Fakse Kalksten. Korrundingen har Halvkuppelhvælving. Ved Hovedindgangen mod V. er der en mærkelig Granitportal (før Restaurationen ved Sideskibets nordl. Side), der uden Tvivl stammer fra Kirkens første Tid (restaur. 1869 af Arkitekt F. Uldall); den har fritstaaende Søjler, smukke Fodstykker og Kapitæler samt langs Rundbuen en ejendommelig Zigzaggesims, der er enestaaende i Landet. Ved Siden af Hovedportalen er indmuret en gammel Figursten med Fremstilling af Herodes og Barnemordet og med Indskr: Herodis; en anden gammel Sten med en Figur (St. Peder) er indsat i Portalens Tympanon. Over den nordl. Indgang sidder i Kirkens Nordvesthjørne en smuk Tympanon (Maria med Barnet i Relief, efter Model af Billedhugger F. E. Ring).

Den smukt udskaarne Egetræs Altertavle fra 1582 (restaur. ligesom Prædikestol og Epitafier af Billedhugger Fjeldskov) er skænket af Bjørn Andersen til Stenalt (ifl. en Sten i Korvæggen). Malmdøbefonten, skænket 1619 af Ove Lunge, er forsynet med et Laag, som ved en fra Loftet nedhængende Kæde med Modvægt kan hæves. Den smukt udskaarne Prædikestol fra 1581 er skænket af Raadmand, senere Borgmester Poul Pop. Orgelet, fornyet 1879 (undt. det rigt udskaarne Orgelhus fra det ældre, ca. 1760 byggede Orgel), staar paa et Pulpitur over Indgangen fra Taarnet; det bæres af to slanke Kalkstenssøjler. Korets to Sidevægge vare prydede med to store Kalkmalerier (Christi Daab og Opstandelse), udførte af Dekorationsmaler S. Simonsen efter Tegn. af Fjeldskov (ødelagte ved Branden 1894). I Kirken hænge et stort Egetræskrucifiks og 5 gamle, smukke Messinglysekroner, af hvilke den ældste er skænket 1694 af Jak. Miller, en anden 1718 af Købmand Henr. From og en tredje 1734 af Peder Christensen Holst, samt en ny fra 1878, skænket af Kobbersmedemester Hvilsom. I Skeelernes Kapel mod N., der har Krydshvælving, og under hvilket der er tilmuret Begravelse, findes to Stenkister med Ligene af Stiftsbefalingsmand Holger Skeel, † 1764, og Hustru Regitse Sophie Gyldenkrone,

† 1779, og 3 store Epitafier i Renæssancestil, det ene over Ove Lunge til Odden, † 1601, og Hustru Anne Maltesdatter Sehested, † 1621, med to kvindelige Figurer (Spes og Fides), det andet over Jørgen Lunge til Odden, † 1619, hans Hustru Sophie Brahe, † 1659, deres Børn Ove Lunge, † 1637, og Sophie Lunge, g. m. Erik Høg til Bjørnsholm, samt Jomfru Birgitte Ramel, † 1646, med hendes og den unge Ove Lunges Portrætfigurer i Legemsstørrelse; det tredje over Henr. Lindenov til Gaunø, † 1656, og Hustru Sidsel Lunge, med to Figurer (en Mandsfigur og Døden). I det vestl. Hjørne af det sydl. Sideskib er der (til Erstatning for det nedbrudte Høgske Kapel) indrettet et Kapel, der skilles fra Skibet ved et smukt Smedejærnsgitter med Bogst. J. H. og M. H. (Høg og Holck) samt Aarst. 1641. I Kapellet to sorte Marmorkister med Ligene af Stiftamtmand Gotfr. Pentz, † 1726, og Hustru Maren Grotum, † 1736, og to Egekister med Ligene af Købmand Hans Gleerup, † 1750, og Hustru Johanne Trap, † 1779; paa Bagvæggen et Epitafium med blank Tavle og Høgernes Vaaben. I Sideskibene hænge flere gode Epitafier, deribl. over Severinus Olai, † 1588 (det bedst udførte), Tolder Jak. Nielsen Qvist, † 1611, Tolder og Raadmand Hans Wandel, † 1622, Ridefoged Peder Holst, † 1619, ovenn. Henr. From, † 1722, Jens Jensen Nørretranders, † 1705, Negotiant Niels Christensen Hougaard, † 1766; i Koret Epitafier over Præsten Poul Jensen Mørk, † 1736, og Negotiant Christensen Heüg, † 1749. I Taarnvæggen ere indsatte nogle Ligsten, bl. a. over Handelsmand Villads Sommer, † 1766, og Hustru, Købmand Jens Erichsen, † 1640, og et afslidt Sandstensepitafium over ovenn. Poul Pop og Hustru, med deres Billeder i Legemsstørrelse. En stor Del Epitafier og Ligsten ere fjærnede ved Kirkens Ombygning. Blandt Kirkens Velgørere, der have været begravede her, nævnes Købmand Didr. Chr. Jüngling, † 1798, der skænkede Kirken i alt 8428 Rd. — I Kirken har været begravet en Søn af den norske Konge Magn. Barfod, Sigurd Slembedjakn, der 1138 opholdt sig i Aalborg og efter sin Død i Norge 1139 førtes hertil og jordedes 1140, „som Præsten ved Kirken, Hr. Kjeld Kalf bevidnede". Ligeledes begravedes her 1169 en anden norsk Partihøvding, Olaf Skafhoug eller Ulykke, en Søn af Kong Ejstejns Datter. Ved Kirkens Ombygning søgte man forgæves efter deres Grave. I Kirken er der Præste- og Kapellanfortegnelse.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og en residerende Kapellan, der tillige er Sognepræst ved Sønder-Tranders. Kirkens Gæld er omtr. 100,000 Kr., Rest paa et til Restaurationen optaget Laan (se ogsaa *C. Bruun*, Oplysn. om de Frue Kirke tilh. Kapitaler, Aalborg 1841).

En tredje Sognekirke („Vor Frelsers"), Hjørnet af Absalonsgade og Annebergvej, opføres 1900 (Grundstenen nedlagt $^{3}/_{7}$ 1900, skal være færdig 1902) efter Tegn. af Arkitekterne O. P. Momme og L. Olesen. Det bliver en Korskirke af røde Mursten i gotisk Stil med 4 lige lange Arme og hvælvet Loft, med 800 Siddepladser; til Kirken slutter sig Sakristi og Ligstue samt et 63 Al. højt Taarn med et 30 Al. højt, kobberdækket Spir.

Hospitalskirken, se S. 361.

Missionshuset „Tabor" (indre Mission), i Saxogade, er opf. 1892 af røde Mursten i Rundbuestil efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer og bestaar af Langhus med Sidefløj mod V.; paa Langhuset et lille Spir.

Menighedshjemmet, i Danmarksgade, er opf. 1894 (indviet $^{23}/_{10}$ 1894) for 45,000 Kr. af røde Mursten i gotisk Stil efter Tegn. af Hoffmeyer og

indeholder Forsamlingssal, Bolig for Diakonisser og Køkkener til fattiges og Børns Bespisning.

Emanuelskirken, en Metodistkirke, i Dalgasgade, er opf. 1896 (indviet $^{12}/_{7}$ 1896) efter Tegn. af Chr. Jensen; den bestaar af Skib med Pulpitur, og et lille Taarn mod Ø. Alterbilledet er en Kopi af A. Dorph: Martha og Maria.

Bethelkirken, en Baptistkirke, i Niels Ebbesensgade, er opf. 1888 og bestaar af en større og mindre Sal samt en Beboelseslejlighed.

Katolsk-apostolisk Kirke, i Rantzausgade, er opf. 1887 af røde Mursten i Rundbuestil efter Tegn. af Arkitekt Fleischer, Aarhus, og bestaar af Skib og Kor; paa Vestgavlen en Runding.

Katolsk Kapel (Kamillianerklosteret), Kastetvej, er oprindl. en Villa, opf. af Arkitekt C. Weber, i 1900 udvidet med Tilbygning af Kapel og Sygehus efter Tegn. af Hoffmeyer; det er i romansk Stil af røde Mursten.

Raadhuset.

Synagogen, Brødregyde, er opf. 1853-54 (indviet $^{18}/_{8}$ 1854) af gule Mursten efter Tegn. af Arkitekt Ette; den benyttes nu ikke, da Menigheden er for lille. Over Portalen staar paa hebraisk: „Dette er Porten til Herren; de fromme vandre ind ad den".

Almenkirkegaarden, mod S. i Byen ved St. Jørgens Gade og Hasserisvej, er fælles for Byens to Sogne og St. Budolfi og Frue Landsogne. Den smukt vedligeholdte Kirkegaard indviedes $^{6}/_{6}$ 1806 for den nordlige Dels Vedk. paa en Parcel af Klostermarken, nær ved den 1808 nedbrudte St. Jørgens Kirke (se S. 383), og udvidedes 1819-20 med den sydl. Del af Parcellen, indviet $^{5}/_{11}$ 1820 (et Stenmonument midt paa Kirkegaarden minder om de to Indvielser); 1875 og 1882 udvidedes den yderligere, og er nu omtr. 14 Td. Ld. Paa Kirkegaarden findes et 1890-91 opf. Ligkapel af røde Mursten i Rundbuestil og Korsform efter Tegn. af Arkitekt H. A. Boss; i Kapellet et af Enkefru Dannisøe 1891 skænket Orgel. Det tidligere, uanselige Kapel (nu Materialhus) er ifl. en Indskr. paa en i Muren anbragt Sten opf. 1808; det staar paa den tidligere St. Jørgens Kirkes Plads og er maaske opf. af Materiale fra denne. Ved Gravning omkring Kapellet er der fundet Murrester. Af kendte Mænd, der ligge begravede paa Kirkegaarden, nævnes Brigader, Godsejer W. Halling, † 1796 (paa Monumentet staar: „Bestemthed Mandens sande Værd"), Rektor E. Tauber, † 1847, og Bisperne N. Fogtmann, † 1851, og P. C. Kierkegaard, † 1888. Desuden et Mindesmærke (en afbrudt Søjle med Marmorkrans, fra 1865; af Borregaard) over 9 Soldater, der faldt $^{3}/_{7}$ 1864

ved Lundby og Hedegaardene. — N. for Kirkegaarden, adskilt ved Hasserisvejen, ligger Mosaisk Kirkegaard, anlagt 1810, udvidet 1840 og 1848, omtr. $^1/_4$ Td. Ld. (*P. T. Hald*, Aalb. Byes Kirkegaarde, Aalb. 1840).

Raadhuset, paa Gammeltorv, er opf. 1759—62 i to Stokv. af Grundmur (malet) med en Frontespice mod S., der er prydet med det danske Vaaben og Fr. V's Brystbillede; over Døren mod S. staar hans Navnetræk og Valgsprog: Prudentia et Constantia samt Aarst. 1762; paa Bagsiden mod N. staar i Frontespicen Aalborg Bys Vaaben og Aarst. 1759. I Stuen findes Borgmester-, Bogholder- og Kæmnerkontor, paa 1. Sal Byraadssalen, i hvis

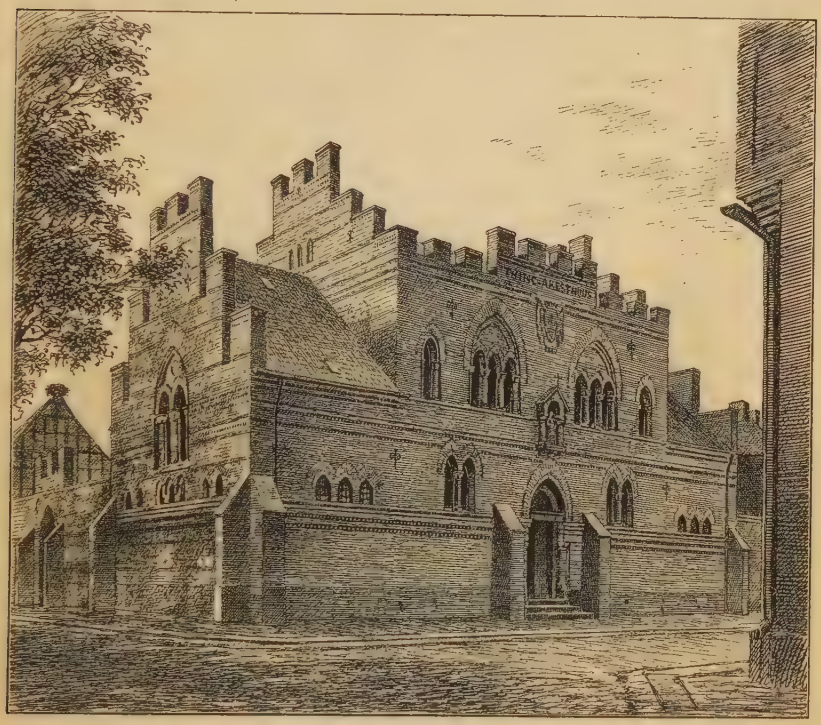

Ting- og Arresthuset.

Loft Salomons Dom er fremstillet i ophøjet Arbejde, og hvor der hænger Portrætter af alle de oldenborgske Konger og af enkelte Dronninger; endvidere Lokaler for Skifteretten, Ligningskommissionen, de kommunale Udvalg og Arkivet. Loftsrummene ere til Dels indrettede til Arkivlokaler.

Ting- og Arresthuset, Hj. af Gabels- og Fjordgade (det tidligere Tinghus laa paa Gammeltorv), er opf. 1859-61 af Amtskommunen ($^1/_3$) og Købstaden ($^2/_3$) for 42,000 Rd. efter Tegn. af Etatsr. Meldahl i en alvorlig, gotisk Stil med Kamgavle. Det er bygget af gule Mursten med en Afstribning af graa Sten (Hovedfaçaden er nu oliemalet). Over Hovedindgangen paa Façaden (ud til Gabelsgade), der har et Midtparti i to Stokv., staar en Statue af Justitia og derover Aalborg Bys Vaaben. Fra Forhallen fører Trappen op til 1. Sal med Forhørs- og Tingstuer samt Dom-

merværelse og Arkiv. Fra Midten af Hovedfløjen udgaar Fængselsafdelingen, der bestaar af en Midthal med Arrester paa begge Sider baade i Stueetagen og paa 1. Sal; der er Plads til 30 Arrestanter.

Katedralskolen, i Saxogade, paa „Sennepshavens" Grund, er opf. 1886-89 paa en omtr. 30,000 □ Al. stor trekantet Grund, af Staten for omtr. 400,000 Kr. Den er bygget efter Tegn. af Bygningsinspektør Walther af røde Mursten i norditaliensk Rundbuestil og bestaar af 2 sammenbyggede Fløje, hvoraf den 207 F. lange Hovedfløj ud til Saxogade, med fremspringende Midtparti, er i 3 Stokv. og Kælder, medens den 103 F. lange Sidefløj mod N. V. er Gymnastikhus. Hovedfløjen indeholder i Kælderen Varmeapparat, Bolig for Pedel og Fyrbøder, m. m., i 1. Stokv. Vestibule,

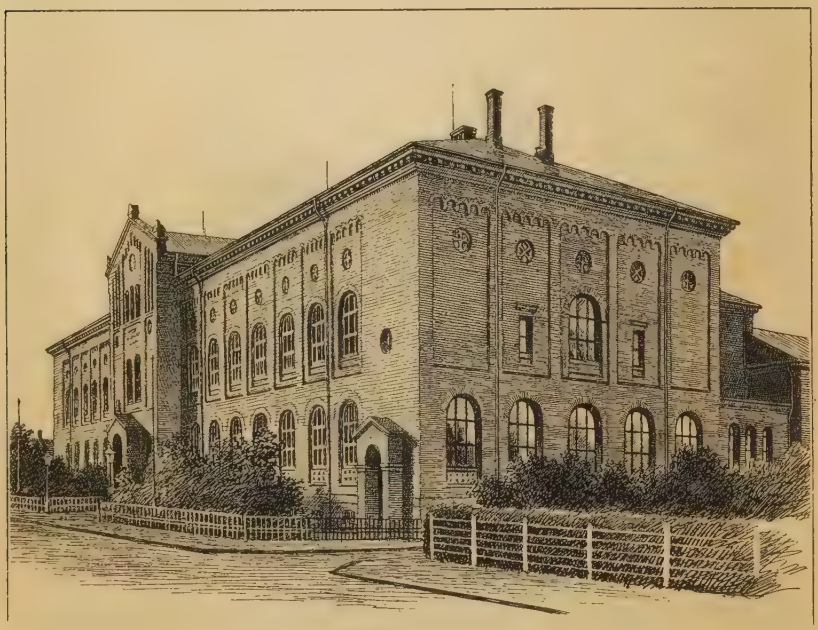

Katedralskolen.

Hovedtrappe, Klasseværelser, paa 1. Sal Klasseværelser og Undervisningslokale til Fysik og paa 2. Sal Naturhist. Samling, Bibliotek og en 58 F. lang Festsal. De to andre Sider af den firkantede Legeplads indhegnes af en lav Mur og Rektorboligen. Det øvrige af den trekantede Grund er udfyldt af Haveanlæg. Skolen har for Tiden 1 Rektor, 2 Overlærere og 11 Adjunkter samt 1 Timelærer. Juni 1900 havde den 126 Elever, hvoraf 70 i de studerende, 56 i Realklasserne (oprettede 1853). Om Biblioteket se S. 354. — Skolen er oprettet ifl. Reskr. af $^{22}/_{7}$ 1554 og fik Lokale i en Fløj af det efter Reformationen ophævede Helligaandskloster (se S. 361), indtil den 1847 flyttedes til sin egen Gaard i Jomfru Anne Gade (en 1814-15 opf. Bygning). Da imidlertid Lokalerne vare for smaa, og der var Svamp i dem, opførtes den nuv. Bygning (*D. H. Wulff*, Bidr. til A. Katedralsk. Hist., i Kirkeh. Saml. 4. R. I S. 654 flg. Skoleprogr., 1840-41, 44 og 89).

AALBORG.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave

1	[illegible]	E 3
2	„ Sporne -	E 2
3	[illegible]	H 2
4	[illegible]	A 3
5	„ Alderdoms -	A 4
6	[illegible]	E 3
7	Banegaard	E 5
8	„ (Gl.)	D 5
9	Bank: Diskonto, Laane og Spare -	D 3
10	„ Kredit -	C 4
11	„ Landmands -	C 2
12	„ National - (Filial)	D 3
13	Bispegaarden	D 3
14	Brandstation	C 3
15	Byfogedkontor og Politikammer	D 2
16	Børnehjem	C 4
17	Depotbygning	H 3
18	Elektrisk Lysstation	D 2
19	Enkebolig (stiftet af Aalborg Sparekasse)	H 2
20	Fattiggaard	E 4
21	Forening Haandværker -	D 2
22	Frimurerloge „Cimbria"	F 2
23	Gasværk	G 1
24	Handelsforening (Kompagnihuset)	E 2
25	Havnekontor	F 2
26	Hospitalet	D 3
27	Hotel Beiers -	D 2
28	„ Central -	E 2
29	„ „du Nord"	E 2
30	„ Grand -	G 2
31	„ Jernbane -	D 4
32	„ „National"	D 3
33	„ „Phönix"	C 3
34	„ „Royal"	D 4
35	„ „Skandinavien"	D 4
36	Hospitalet	F 2
37	Hospitalshjem	E 4
38	Kapel Katolsk -	B 2
39	Kirke	A 4
40	„ Baptist - „Bethel"	F 4
41	„ Emanuels	B 3
42	„ Katolsk apostolisk	F 4
43	„ St. Budolfi	D 3
44	„ Vor Frue -	F 3
45	Menighedshjem	F 4
46	Missionshus „Bethania"	C 2
47	„ „Tabor"	B 4
48	Museum	D 3
49	Monument Moltkes -	D 6
50	„ Schleppegrells -	D 6
51	Posthus	D 3
52	Præstegaard (Vor Frue Sogns)	H 2
53	Raadhus	E 3
54	Skole Borger -	E 3
55	„ Fri (vestre)	B 3
56	„ „ (østre)	H 3
57	„ Katedral	B 4
58	„ Kommune -	E 4
59	„ Teknisk -	D 4
60	Slottet (Stiftamtmandsbolig)	E 2
61	Sparekasse for Aalborg og Omegn samt Amtstue	E 2
62	Sparekasse Landbo -	E 2
63	Sprøjtehus	F 2
64	Stiftelse Haandværkerf -	G 4
65	„ „Caroline Smiths Minde"	A 4
66	„ Jens Bangs	C 4
67	„ Jomfru Wogensens -	F 4
68	Svendehjem	E 3
69	Sygehus Amts -	C 3
70	„ Det militære	H 3
71	Synagoge	E 3
72	Teater	D 4
73	Teglgaards Fabrikker	H 1
74	Telegraf- og Telefonst.	D 4
75	Ting og Arresthus	F 2
76	Toldkammer	D 1

Udført af V. F. A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.
1900.
Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

300 Meter — 200 Alen

Byens offentlige Skolevæsen bestaar af den i Friskolen og Betalingsskolen delte **Borgerskole**. Et 434 F. langt og 121 F. bredt Bygningskompleks, i Danmarksgade mellem Bleggaardsgade og Rantzausgade, er opf. 1879 for 286,000 Kr. Det bestaar af to Bygninger i to Stokv. af røde Mursten, med mellemliggende fælles Gymnastikhus og foranliggende Lærerbolig (med Bolig for 2 Overlærere og 2 Pedeller) med Façade ud til Danmarksgade, alt efter Tegn. af Arkitekt C. Weber. Den vestl. Bygning ud til Bleggaardsgade er Betalingsskole, den østlige ud til Rantzausgade Friskole (østre Friskole). Desuden har Betalingsskolen Filial i den 2 Stokv. høje Bygning i Algade („Grotums Skole", paa en af Borgmester H. Grotum 1743 skænket Grund, ombygget 1845; Betalingsskolen havde tidligere Lokale i det af Katedralskolen benyttede Lokale i Helligaandsklosteret, Friskolen i en 1766 købt Bygning paa Frue Plads), og for Friskolen er der 1891 for omtrent 160,000 Kr. opført en anden Bygning i Poul Paghs Gade (vestre Friskole), en 3 Stokv. høj Bygning med Kælder og eget Gymnastikhus, af gule Mursten med høj Granitsokkel, efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer, for omtr. 147,000 Kr. Der opføres 1900 en ny Skolebygning, ved Gugvej, for Friskolen (Byens østl. Kvarter), der ventes færdig 1901. De to Skoler i Danmarksgade have hver 21, Skolen i Algade 6 og Skolen i Poul Paghs Gade 24 Klasseværelser. Ved Byens offentlige Skolevæsen vare Juni 1900 ansatte 3 Overlærere, 33 fast ansatte Lærere, 17 fast ansatte Lærerinder, 3 Timelærere, 2 Gymnastiklærere og 17 Timelærerinder. Friskolen havde 80 Klasser og 2885 Elever, Betalingsskolen 27 Klasser og 880 Elever.

Desuden var der 1900 28 Privatskoler med i alt 1370 Elever; deraf afholde 2 almindelig Forberedelseseksamen (Jacobsens Realskole, Niels Ebbesens Gade, og Aalborg højere Pigeskole), 2 ere Forberedelsesskoler til Latinskolen (*A. Jørgensen*, Aalb. Skolevæsen gennem 200 Aar, Aalborg 1899).

Af andre Undervisningsanstalter nævnes: **Teknisk Skole** (opstaaet ved to i 1804 og 1805 stiftede Søndagsskoler, der forenedes 1807; 1871 fik den sin egen Bygning ved Østeraagade og sit nuv. Navn „Aalborg tekniske Skole"; Bygningen solgtes 1881), med en i 1881-83 opf. Bygning, Danmarksgade, i to Stokv. i Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt Hans J. Holm; Bygningen kostede 60,000 Kr., Kommunen skænkede Grunden, Staten tilskød 20,000 Kr.; 1896 udvidedes den for 31,000 Kr. med et 3. Stokv. Skolen, der faar Understøttelse af Stat, Amt, Aalborg og Nørre-Sundby Kommuner og flere private Institutioner, har 5 Afdelinger: Dagskolen for Bygningshaandværkere (3-aarigt Kursus), Dagskolen for Malere, Aftenskolen for alle Haandværkerfag, Eftermiddagsskolen for Kvinder og Tegneklasser for ukonfirm. Drenge, og den havde 1899-1900 33 Lærere og 1178 Elever, deraf 201 Kvinder. — **Navigationsskolen**, Kastetvej, opr. 1854 med Lokale i „Bombebøssen" (se S. 365), har en 1894 af Kommunen opf. Bygning i 2 Stokv. og havde $^1/_6$ 1900 3 Lærere og 22 Elever. — **Handelsskolen**, Grønnegade, opr. 1875, har en 1897 opf. Bygning i 2 Stokv.; den deles i en Dagskole („Handelsinstitut") og en Aftenskole („Handelsskole") og havde $^1/_6$ 1900 8 Lærere og 115 Elever.

Aalborg Museum (se Billedet S. 344), paa Algade, er opført 1878-79 efter Tegn. af Arkitekt C. Weber for omtr. 40,000 Kr. ved Bidrag af Stat, Amt, Kommune (der skænkede Grunden), Sparekassen og private Gaver, udvidet 1893 for andre 40,000 Kr. med et 3. Stokv. og forlænget mod

Ø., efter Tegn. af Arkitekt H. A. Boss. Det er en 3 Stokv. høj Bygning i Renæssancestil med en med doriske Søjler prydet Hovedportal og 4 Medailloner mellem Vinduerne i 3. Stokv.; den anselige Forhal gaar gennem hele Bygningens Bredde. Det indeholder 2 Afdelinger: 1) Kunstmuseet (stiftet 1851), der bestaar af en Skulptursamling (Stuen) med mange Afstøbninger efter danske Kunstneres Originalmodeller, saaledes Thorvaldsen (Johannes Døbers Gruppen, der indtil 1881 stod over Frue Kirkes Portal i Kbh.), H. V. Bissen, Freund og Jerichau, og Malerisamlingen (3. Stokv.), og 2) Det historiske Museum (2. Stokv.), stift. 1863, der indeholder en ret anselig, velordnet Samling af Sager fra Oldtid, Middelalder og nyere Tid, for en Del fra Nordjylland; endvidere en Møntsaml. og en Række Lavssager og andre Genstande fra Aalborg, deribl. Træværk fra nedbrudte Bygninger (se S. 375-76) og en interessant Renæssancestue med Loft og Vægge fra den gamle Haandværkerforenings Gaard (se S. 376). Den hist. Samling, der fra 1873 til Dels havde Lokale paa Vestergade, er assureret for 60,000 Kr. Hver af Afdelingerne har en af 5 Medl. bestaaende Bestyrelse (se *L. N. Hedelund*, Aalborg Museum, Aalborg 1889).

Af Biblioteker nævnes: **Aalborg Stifts og Amts og Katedralskolens forenede Biblioteker**, i Katedralskolens Bibliotekssal. Aalborg Stifts og Amts Bibl. er grundlagt ved Fund. af $^{21}/_{4}$ 1818 med omtr. 3000 Bd., for en Del tilvejebragte ved Gaver, efter Indbydelse fra Stiftamtmand F. Moltke, Biskop R. Jansen, Borgmester D. Hornsyld og Rektor E. Tauber (se Saml. til j. Hist. 1. R. I S. 327 flg.), paa Grundlag af Resterne af et ældre Bibliotek, der i over 200 Aar (før 1575) havde staaet i „et fugtigt Kammer bag Alteret i Budolfi Kirke", hvor det havde „tjent til Føde for Mus og Møl", og som Biskop Thestrup 1718 lod bringe til Helligaandsklosteret. Her fik det ved kgl. Res. sit eget Lokale 1821. Ved kgl. Reskr. af $^{4}/_{8}$ 1819 og $^{28}/_{5}$ 1834 forpligtedes Præsterne i Aalborg Stift og Amt til at svare det en fast aarl. Afgift efter deres Kalds Størrelse; desuden modtog det tidligere aarl. frivillige Bidrag fra Beboerne i Aalborg og undertiden fra Sparekassen. Biblioteket talte 1865 omtr. 22,000 Bd. (*W. Boethe*, Katalog 1865). Det forenedes $^{1}/_{3}$ 1887 med Katedralskolens, hvortil Grunden lagdes 1573. De forenede Biblioteker (*L. Fabritius*, Katalog 1892) tælle nu omtr. 34,000 Bd. — **Aalborg Folkebibliotek**, Lokale i Hospitalet (se S. 361), er oprettet 1895 (aabnet Jan. 1896), ved Bidrag fra Stat, Kommune og offtl. og private Institutioner; det tæller omtr. 2500 Bd.

Aalborg Slot, i Byens nordøstl. Del mellem Slotsgade, Nytorv, Kongensgade og Fjorden, er en Rest af det af Chr. III opførte *Aalborghus*. Allerede i Middelalderen stod der, i Byens sydl. Del, et Slot (se S. 384), men ved Beg. af 16. Aarh. har dette sikkert været forfaldent, hvorfor man omtr. 1530 en Tid tænkte paa at omdanne Graabrødreklosteret til et Slot. Da det gamle Slot under Grevens Fejde imidlertid helt var blevet ødelagt, lod Chr. III 1539 paabegynde Opførelsen af et nyt nede ved Fjorden. Arbejdet med Bygningen og Befæstningen trak dog længe ud. 1543 fik Lensmanden Axel Juul, der paa Kongens Vegne førte Tilsynet, Brev om „ingen Umage at spare med at lade age Jord ind paa Slottet til Befæstningen"; 1545 beordredes Borgerskabet til at nedbryde alle de Boder, hvor Gravene om Slottet skulde være; 1553 lod Kongen en Kornlade opføre i Ladegaarden; 1555 klagedes over Mangel paa Tømmer, og endelig skrev Kongen s. A., at da han med det første agtede at lade Byggearbejderne paa Slottet fuld-

føre, men der fattedes Penge dertil, skulde Lensmanden have leveret 1000 Dl. Muligvis har Bygmesteren været Martin Bussart, der i alt Fald 1547 ses at have været beordret til Aalborg for „i en 8 Dages Tid at undervise Tømmermændene og andre Haandværkere om den Bygning paa Aalborghus". Nogen større Rolle som Kongeborg har Aalborghus næppe spillet; ganske vist ere flere Kongebreve udfærdigede herfra, men som Regel afgav det kun Bolig for de kgl. Lensmænd over Aalborghus Len og senere for Stiftamtmændene. Dertil bidrog vel ikke lidet Slottets forholdsvis uanselige Karakter. Af Synsforretninger fra 1629 og 1631 fremgaar det, at det da bestod af 3 Fløje, mod Ø., S. og V.; uden for dem var der Vold og Grav, medens der for den firsidede Slotsplads' Nordside kun fandtes en Grav. Den østl. Fløj, der beskrives som 27 Fag lang, i to Stokv. og med 3 Karnapper paa den østl. Side ud mod Volden, var Hovedfløjen; heri fandtes 1631 „Fruerstuen, Vinterstuen og adskillige andre Lensmandens Gemakker og Kamre", Gæstekammer, Slotsfogdens Kammer m. m. Til begge Fløjens

Aalborghus' Østfløj og Nordfløjens Østgavl 1855, sete fra Haven.

Ender var der i Flugt med dem føjet mindre to Etages Huse, mod N. et noget smallere, 7 Fag langt Hus, der forneden indeholdt Borgestuen og Fogdens Kammer, foroven et stort Kammer, og mod S. et 10 Fag langt Hus med Stald og derover smaa Kamre. I den sydl. Fløj, 2 Stokv. høj, 20 Fag lang, fandtes Stegers og Bryggers, og ovenpaa Flæskeloftet og Melkamret. Den vestl. Fløj, i 3 Stokv., 12 Fag lang, indeholdt bl. a. Skriverstuen, Svendekamret og Brødkælderen; „straks der hos inde i Volden" stode to Hvælvinger, „hvori Saltkælderen og Ølkælderen haver været", men over dem fandtes 1631 hverken Hus eller Tag. Ved alle de nævnte Huse, som utvivlsomt for største Delen hidrørte fra Chr. III's Tid, nævnes det i Synsforretn., at de angribelige Sider, ud mod Volden, vare af Grundmur, Siderne ind mod Slotsgaarden derimod af Bindingsværk. Om Slotspladsens Nordside fra først af har været lukket med en Fløj, er uvist; $^1/_1$ 1633 fandtes her i alt Fald kun en meget svær Mur med Portaabning. Herfra førte en Vindebro over Graven, og ved Broens nordl. Ende stod et 3 Stokv. højt, 4 Fag langt Porthus. Uden for Slottet laa en Række Udhuse, Ladebygninger m. m., saaledes (ved Østeraa) et Kornhus (1568 og 1574 paabødes Opførelsen af et saadant), en 40 Fag lang Ridestald (1569 Ordre til Bygning af en

Stald), en Smedie, Filsted Ladegaard (nu Sohngaardsholm i N.-Tranders Sogn), Vester Ladegaard uden for Vesterport (i Aalborg Budolfi Landsogn, se dette), en Teglgaard m. m.

Under Chr. IV foregik der nogle Forandringer ved Slottet. 1627-29 var det besat af de kejserlige Tropper, som bl. a. opførte et lille Hus paa den østl. Vold og foretoge Arbejder ved Befæstningen. $^{11}/_{3}$ 1633 fik Lensmanden Otte Skeel Ordre til at bygge et nyt Kornhus ved Slottet, da det gamle uden for Slottet ikke viste sig tilstrækkeligt til at rumme Kongens Landgildekorn. Denne nye Kornlade opførtes s. A. og kom til at udgøre

Slotsgaarden, Nord- og Østfløjen, sete fra S. V. (fra Gaarden).

4. Slotsfløj, mod Nord, idet man benyttede den ovennævnte, her staaende Mur, der utvivlsomt hidrørte fra Chr. III's Tid, til delvis at danne den ene Langside, medens Fløjens anden Langside, ind mod Gaarden, opførtes af Bindingsværk. Forneden i Fløjen (4 Stokv. høj) indrettedes en Stald. 1644 blev Slottet erobret af de svenske, men fra Fjorden bombarderet af Borgmester Chr. v. Ginchels Spaniefarer, saa at Fjenden maatte drage bort; at Slottet da havde lidt en Del, fremgaar af Lensmandens Regnskaber. 1648 forsynedes de ovenn. to Hvælvinger i den vestl. Slotsvold med en Overbygning, da de af nedsivende Vand vare blevne stærkt ødelagte. Fra de flg. Tider knytte kun faa større historiske Minder sig til Slottet. 1657 holdtes det atter besat af de svenske. Efter Fr. IV's Død synes det at have været bestemt til Statsfængsel for Anna Sophie Revent-

low; ligeledes paatænktes det efter Struensees Fald at hensætte Caroline Mathilde her. Da Dsk. Atlas udkom, stod Slottet saa temmelig i sin gamle Skikkelse (vestl. Fløj har dog vistnok været forandret noget; om den sydl. Fløj se ndfr.), omgiven af Volde og Grave (1721 havde Stiftamtmand G. Pentz paabegyndt en Beplantning af Voldene). I 19. Aarh. nedbrødes den vestl. Fløj (omtr. 1850), hvori Amtstuen havde Lokale, paa et Par hvælvede Underrum nær, og Gravene opfyldtes.

Af Slottet staar nu den østl. Fløj med det mod N. tilstødende lille Hus (af det mod S. tilstødende Hus ses Rester af den østl. Ydermur). Naar undtages, at den sydligste af de 3 Karnapper er forsvunden, fremtræder dette Parti i det væsentlige i oprindl. Skikkelse. Paa Bindingsværkssiden ind mod Gaarden krager 2. Stokv. ud over 1., og de fremspringende Bjælkehoveders Ender ere ved det 27 Fag lange Hus nedadtil afrundet tilhugne, ved det 7 Fag lange Hus profilerede og støttes af simple Knægte. Paa den grundmurede Yderside, væsentlig af gule Munkesten (Dele af Murfladen ere dog i senere Tid omsatte med Bindingsværk), findes længst mod N. fladbuede Murforsiringer over Vinduesaabningerne. Til denne Side præsentere Bygningsdelene sig dog kun som 1 Stokv. høje, idet Volden er opkastet mod dem til 1. Sals Højde (det samme har utvivlsomt været Tilfældet ved den sydl. og vestl. Fløj). Ligeledes staar den nordl. Fløj med den af meget flade Tøndehvælvinger overdækkede Portaabning. Den sydl. Ydermur er, som nævnt, af Bindingsværk (i 1840'erne blev den rettet, da den foroven hældede stærkt udad), den nordl. meget tykke Ydermur er af gule Munkesten væsentlig i Munkeskifte paa en høj Sokkel af tilhuggen Kamp; øverst er der dog anvendt smaa Mursten, idet Chr. III's Mur er bleven forhøjet, da Kornladen opførtes ved den. Nær Vestenden er der paa Nordmuren over 1. Stokv. indmuret 4 langt fremspringende, svære Granitsten. Over Portaabningen staa Aarst. 1633 og 1705 (da en Reparation fandt Sted). Ved Siden af Porten, Ø. for den, er der nylig gennembrudt en i det 18. Aarh. tilmuret, gammel Døraabning, hvorigennem man kommer ind i en med en fladbuet Hvælving dækket Gang. Den vestl. af de to grundmurede, kamtakkede Gavle bærer ligeledes Aarst. 1633 (i Vindfløjen staar 1633 og 1893), den østl. Aarst. 1761. I Fløjens nordvestl. Hjørne findes, til Dels indrettet i Murtykkelsen, et Fangehul (heri sad bl. a. Hovedmanden for en i 1840'erne i Vendsyssel huserende Tyve- og Mordbande fængslet; se S. 106). — Bevarede ere fremdeles i den nordl. Del af den vestl. Vold to hvælvede Gange; den ene, der deler sig nær Udspringet i 2 Grene, gaar paa skraa gennem Volden; den anden (den nordligste) er højere og bredere og gaar paa langs gennem Volden. Længere mod S. i samme Vold findes 2 andre Hvælvinger, der vistnok have hørt til Vestfløjen; den nordligste, der løber i Voldens Længderetning og har flere tagformet afsluttede Murgemmer, er nu omtr. 15 Al. lang; den sydligste, som har gaaet paa tværs af Fløjen, er helt sammenfalden. Alle disse Hvælvinger hidrøre sikkert fra Slottets ældste Tid. Den oprindl. Sydfløj er delvis nedbrudt i nyere Tid og erstattet med en 2 Stokv. høj Bygning, væsentlig af Bindingsværk.

Den østl. Fløj og den østl. Del af Nordfløjen (fra Porten af) afgive endnu Embedsbolig og Kontorer for Stiftamtmanden; hele Resten af den nordl. Fløj har indtil den seneste Tid været Pakhus, men staar nu ubenyttet hen. Den sydlige Fløj benyttes til Brændselsrum m. m. Langs Inder-

siden af Vestvolden er der i 1890'erne opf. en lav Mur. Slottet er omgivet af en smuk Have, der er anlagt paa de gamle Volde. Som en af de faa bevarede gamle Kongeborge er det et værdifuldt Monument; ogsaa i arkitektonisk Henseende har det megen Interesse.

Bispegaarden (tidligere i den efter Gaarden benævnte Bispensgade, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 422), paa Algade ved Budolfi Kirke, blev købt 1684 af Chr. V og skænket til Bispebolig. Den nuv. Bygning, af Grundmur i to Stokv., er opf. 1819-20 paa den gamles Plads.

Hospitalet, mellem Adelgade, Klosterjordet, Bispensgade og Gravensgade, er opstaaet af det Aar 1431 grundlagte Helligaandskloster (se S. 383). Efter Reformationens Indførelse omdannedes Klosteret til et almindeligt Hospital for fattige og syge, under Styrelse af en Forstander. De ulykkelige Forhold, hvorunder Klosteret i sine sidste Aar havde bestaaet, synes Hospitalet i de første Tider delvis at have maattet undgælde for; 1541 hedder det, at der var stor Trang til Stede, hvorfor Forstanderen maatte laane Penge og Føde til Stiftelsens og de fattiges Behov. Ved Kongers og privates Gunst og Gave kom Stiftelsen dog snart paa Fode; Chr. III tog 1546 Hospitalet med Gods og Tjenere i sin Beskærmelse og stadfæstede alle dets Privilegier; han og Fred. II skænkede det bl. a. Kvægtienden af 10 Herreder i Vendsyssel og Thy samt af 4 Herreder i Viborg Stift; ogsaa Chr. IV henlagde Tiender til det. Oprindelig ydede Hospitalet sine Lemmer fuld Kost, men fra 1670 fik de i Stedet herfor Ugepenge (28 Sk.); 1701 var Lemmernes Antal 52, men desuden understøttedes omtr. 150 Personer uden for Hospitalet og 21 Skolebørn. Som Følge af Bondestandens Forarmelse vare de økonomiske Forhold paa de Tider dog lidet gunstige. 1672 befrygtedes endog Hospitalets „totale Ruin", idet de aarl. Udgifter langt overstege Indtægterne, og i 18. Aarh. maatte Understøttelserne til de fattige gentagne Gange nedsættes eller inddrages; af Stiftelsens meget Bøndergods afhændedes 1761 omtr. 200 Td. Hrtk. 1795-97 bortsolgtes 355 Td. Hrtk. til Selveje, „til Bøndernes fremtidige Konservation og Hospitalets sande Fordel", og i 19. Aarh. fortsattes Bøndergodsets Afhændelse til Dels til Arvefæste — den sidste Fæstegaard, i Vester-Hassing, i Jan. 1880. Herved saavel som ved efterhaands Inddragelse af Understøttelserne til de uden for Hospitalet boende (1881 understøttedes endnu 2) og i det hele ved gennemført Sparsommelighed lykkedes det atter at tilvejebringe heldige økonomiske Vilkaar; Kapitalformuen steg saaledes i Tidsrummet 1839-1875 fra 82,949 Rdl. til 469,662 Kr. Den nu gældende Fundats er af $^3/_2$ 1852; herefter er Hospitalet bestemt for trængende uden for den ringere Almueklasse af begge Køn fra Aalborg Stift (Mænd optages i Regelen ikke under 60 Aar, Kvinder ikke under 50); Lemmerne faa frit Husly, Varme, Ildebrændsel til Madlavning, Lægehjælp, Medicin og Sygepleje samt 3 Kr. ugtl.; Antallet af Lemmer er 80, nemlig 21 Mænd og 59 Kvinder. Det ejede $^1/_1$ 1900 en Kapital paa omtr. 637,000 Kr. (deri indbefattet en Del Legater) samt, foruden de for 236,550 Kr. brandforsikrede Bygninger, nogle Jordlodder uden for Byen ($7^3/_8$ Td. Hrtk.) og Konge-Korntienden af 6 Sogne (foruden Andel i 2), Kirketienden af 2 Sogne og Konge-Kvægtienden af 167 Sogne. Hospitalet bestyres under Stiftsøvrighedens Direktion og Borgmesterens, Byfogdens og de 2 Sognepræsters Inspektion af en Forstander. Oprindl. havde Hospitalet sin egen Præst, men fra 1818 er Embedet henlagt til Budolfi 1. residerende Kapellani.

Hospitalet er vedblivende i Helligaandsklosterets Bygninger, der for en stor Del have bevaret deres gamle Udseende, navnlig i det udvortes. De bestaa af en Fløj mod N., en mod V., af betydelig Længde, en mod S., der udgaar omtr. fra Vestfløjens Midte, og to Fløje mod Ø. (N. og S. for Sydfløjen). Saaledes fremkommer der mellem Fløjene to firsidede Gaardspladser, af hvilke den sydligste, forhen Klosterets Abildhave og nu ligeledes Have (Forstanderens), er aaben mod S.; fra først af har den dog vistnok været lukket af den forlængst nedbrudte Helligaandskirke. Alle Fløjene ere i 2 Stokværk og væsentligst opførte af gule Munkesten i

Den nordlige Hospitalsgaard, set fra S. Ø.

Munkeskifte; nogle af dem have karakteristiske, kamtakkede Gavle med Blindingsprydelser. 1847-48 undergik de en i antikvarisk Henseende lidet heldig Reparation, hvorved store, firkantede Vinduer mangesteds indsattes, og det indre moderniseredes. 1878 paabegyndtes, væsentlig paa den dav. Forstanders, H. P. Barfods Initiativ, en gennemgribende Restauration (Arkit. F. Uldall). Ved Nordfløjen, hvis Ydre er mest stilfuldt, og som bedst har bevaret sit gamle Præg, restaureredes den sydl. Façade. Denne Fløj har kredsrunde Blindinger foroven og rund- og spidsbuede Indfatninger om de fladbuede Vindues- og Døraabninger (i 2. Stokv. afsluttes hver Vinduesblinding foroven med 2 Buer); paa den sydl. Façade staa nu Aarst. 1431, 1847 og 1883. Nederste Stokv. indeholder Materialrum og Ligkapel, i

øverste er der Beboelse for mandlige Lemmer. Den sydl. Fløj, med Forstanderens Privatbolig og Kontor forneden, og med Landemodesal (1684 forlagdes Landemodet fra Hjørring til Aalborg; 1693 indviedes „den nye Konventstue“ til Landemode og Tamperret) og Præsteværelse m. m. foroven, indeholder i 1. Stokv. 6 spidsbuede Krydshvælvingsfag. Ved Restaurationen 1878, da Façaderne udbedredes og nye Vinduer og Døre indsattes i Stueetagen, afskildredes to af disse Hvælvinger til en Forhal paatværs gennem hele Fløjen, de 4 andre derimod til 3 Privatværelser; samtidig udsmykkedes alle 4 Rum med Vægbilleder i Kalkfarve (Helligaandshusets Stiftelse, Scener af Munkenes Virksomhed m. m.), malede Hvælvingsdekorationer, Glasmalerier, Medailloner osv.; i Forhallen indmuredes tillige 9 Marmor-

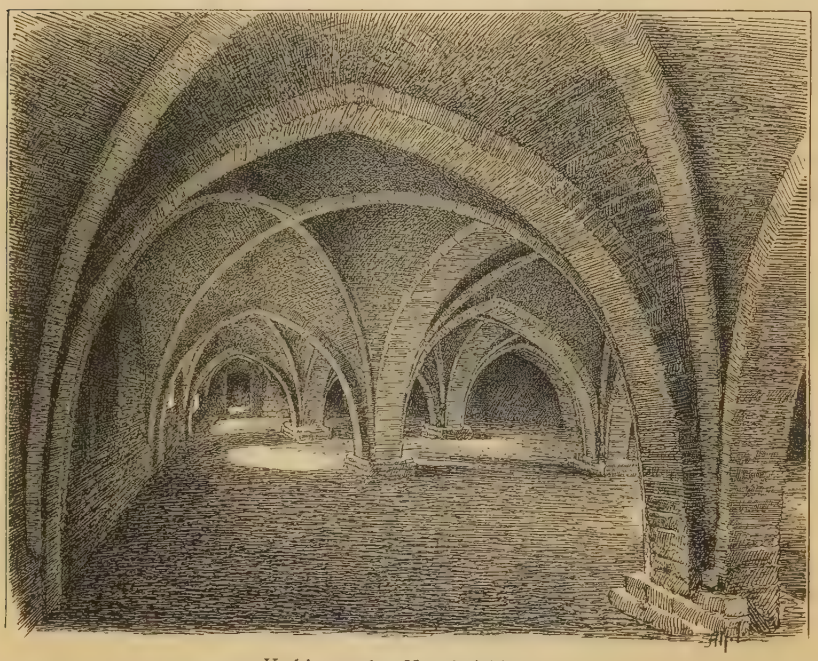

Kælder under Hospitalskirken.

tavler, indeholdende en kort Oversigt over Helligaandsklosterets og Hospitalets Historie. Af Vestfløjen afgiver den nordl. Del Beboelsesrum for Lemmerne, i den sydl. Del findes Hospitalskirken (se ndfr.); under Fløjens større sydl. Parti strækker der sig en meget interessant Kælder, dækket med spidsbuede Krydshvælvinger i 3 Rækker efter Rummets Længde; Hvælvingerne bæres af lave Pillefundamenter, hvis Fodstykker til Dels ligge skjulte under en gammel Opfyldning af Jord og Brolægning. Denne Fløjs Façader bleve ved den sidste Restauration fuldstændig skalmurede og forsynede med Vindues- og Døraabninger i gammel Stil; paa den østl. Façade læses Aarst. 1848 og 1884, paa den vestl. 1886, 87 og 95 (i Slutn. af 18. Aarh. nævnes, at Fløjen kun indeholdt een Etage, idet Loftsgulvet mellem 1. og 2. Stokv. var borte; omtr. 1847 blev der atter 2 Stokv.). Ved en

Restauration 1894 fandtes Rester af en fra Fløjens sydvestl. Del udgaaende Løngang, til hvilken der har været Adgang fra Kælderen, og som gaar i vestl. Retning. Af de to østlige, ikke restaurerede Fløje indeholder den nordligste, med Gennemkørselsport (ud til „Klosterjordet") og Rester af oprindl., fladbuede Vinduesaabninger, forneden Portnerbolig; i øvrigt staar den ubenyttet hen (nu tænker man paa at nedrive den). 1821-87 havde Stiftsbiblioteket Lokale her. 1558 overlodes 2 Kamre i Fløjens sydl. Del samt en Kælder N. for Porten og et Staldrum til Superintendenten i Viborg Stift, til Afbenyttelse for ham og Eftermænd under Visitatsbesøg. Den sydligste af de to østl. Fløje var 1554-1847 (se S. 352) Lokale for Katedralskolen og dens Rektor; tilbagekøbt 1849 af Hospitalet udlejes den nu til Sløjdskole. Fløjens nederste Stokv. fremtræder i omtr. oprindelig og meget interessant Skikkelse, dækket med 3 Rækker spidsbuede Krydshvælvingsfag, af hvilke den vestligste Række synes at have udgjort en „Munkegang"; i den nyere Tid er der dog indsat forskellige Skillerum. Aar 1807 (Plak. af 1805) er Fløjen forlænget et Stykke mod Syd (heri nu forneden 2 Arbejdsstuer for Hospitalslemmerne, foroven Folkebibliotek; før benyttede Skolen Lokalerne); indtil da stod omtr. paa dette Sted Hospitalskirkens Taarn. — Til Hospitalet hører desuden en fritliggende, 2 Stokv. høj Fløj, „Ny Hospital", opf. 1867 af gule Mursten i Spidsbuestil (Arkit.: H. A. Boss), paa den Plads, hvor to, Aar 1862 nedlagte Daarekamre havde staaet.

Hospitalskirken er, som nævnt, i den sydl. Del af Vestfløjen, strækkende sig gennem begge Stokv. Hvornaar den først er tagen i Brug, vides ikke. Oprindl. var den kun lille; 1681 byggedes nuv. Kor, 1848 indrettedes Skibet, og 1894, da Kirken restaureredes, indlemmedes den under Orgelet værende Forstue i Kirken. Koret ombyggedes, og den tresidede Apsis tilbyggedes 1897 (Arkitekt: F. Uldall). Skib og Kor have fladt Loft, Apsis Hvælving. Altertavlen (Nadveren) er malet 1764 af L. F. Weise. Kalken er fra den gamle Helligaandskirke, ligesaa Alterstagerne (skænkede 1585 af Forstanderen Peder Skriver og Præsten Jens Nielsen); Prædikestolen er i Renæssancestil. Døbefont af Sandsten fra 1882. Orgel fra 1866. — Den gamle Helligaandskirke, der, som anført, vistnok har lukket mod S. for Klosterets Abildhave, blev 1554 bestemt til Sognekirke i Stedet for den brøstfældige Vor Frue Kirke, men 1555 toges Ordren tilbage; 1585 stod Kirken endnu, 1654 var den for længst øde. Taarnet blev dog først nedbrudt i Beg. af 19. Aarh. (1741 var der Tale om at nedbryde det), og de to Klokker, hvoraf den ene var fra 1409 (1460?), støbt af Petrus de Randrusia, bortsolgtes 1809. 1795 sløjfedes og bortsolgtes den gamle Kirkegaard inde i Byen, hvorefter en ny anlagdes paa Klostermarken. (Litt.: *H. P. Barfod*: Om A. Helligaandshus, Aalborg 1878).

Aalborg Amts og Bys Sygehus, ved Urbans- og Ladegaardsgade (det tidligere, indrettet af Amt og By 1817 og ombygget 1851, laa paa Søndergade), er et stort Bygningskompleks, der ejes af Amt og By med Halvdelen hver. I 1879-81 opførtes efter Tegn. af Arkit. Hans J. Holm paa Vester Ladegaards Grund Hovedbygningen for omtrent 132,000 Kr. Den har 2 Stokv. og Plads til 52 Patienter. I 1890-91 opførtes et 2 Stokv. højt Epidemihus for omtr. 49,000 Kr. med 42 Senge, og 1897 for omtr. 22,000 Kr. en Afdeling for veneriske Sygdomme, med 31 Senge. Til Bygningerne slutte sig en 1897-98 opf. Overlægebolig (for omtr. 20,000 Kr.) og en Økonomibygning.

Det **militære Sygehus**, ved Gugvej, er opf. 1856 i 2 Stokv. af Kommunen for 22,000 Rd. og har Plads til 44 menige og 7 Officerer.

Fattiggaarden, Hj. af Skole- og Bleggaardsgade, er en gammel Bygning, ombygget 1850-51 og 1871-72; den bestaar af 4 sammenbyggede Fløje i to Stokv. med Plads for omtr. 120 Lemmer, Inspektørbolig, Sygeafdeling (med 24 Senge), Have osv. Der tænkes opført en ny Fattiggaard i de nærmeste Aar. Under Fattigvæsenet sortere desuden flg. Stiftelser: **Trøstens Bolig**, Skolegade, opr. 1852 af Vinhandler J. P. Schünemann († 1856) og Hustru, med et 2 Stokv. højt Forhus og et 2 Stokv. højt Baghus (købt 1866), hvori der er Bolig for moderat Leje for 12 enligt stillede Kvinder af Middelstanden. **Alderdomsasylet**, Annebergvej, en 2 Stokv. høj Bygning efter Tegn. af Arkitekt Jensen Wærum, er under Opførelse i 1900 af Kommunen; det skal have Plads til omtr. 100 Beboere. Jens Bangs Stiftelse, opr. 1637 af Købmand Jens B. († 1644) og Hustru med et Hus paa Vesterbro for 26 fattige, i den sidste Tid for 23 gamle Kvinder under Fattigvæs., er nedbrudt 1899 og skal helt ophæves, naar de nuv. Lemmer, der ere anbragte i lejede Lokaler, ere døde (*P. T. Hald*, Aalb. Fattigvæsens Hist., Aalborg 1842).

Forsørgelses- og Tvangsarbejdsanstalten, S. for Byen ved Hobrovejen, er opf. 1896 efter Tegn. af Arkitekterne Momme og Olesen paa et 6 Td. Ld. stort Areal af Aalborg, Hjørring og Thisted Amter. Den bestaar af en trefløjet Hovedbygning i 2 Stokv. Forsørgelsesafdelingen har Plads for 69 Personer (57 Mænd og 12 Kvinder), Tvangsarbejdsafdelingen for 25 Mænd og 6 Kvinder.

Statsbanegaarden, mod S. i Byen ved Jærnbanevej, er opf. 1869 efter Tegn. af Arkitekt N. P. Holsøe og er fælles Station for Statsbanen og Privatbanerne Nørre-Sundby-Fjerritslev, Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavn (den sidste har dog egen Station i Nørre-Sundby) og den under Arbejde værende Aalborg-Hadsund Bane. Under Opførelse er en ny, betydelig udvidet Stationsbygning omtr. 500 Al. S. for den nuv.; tillige opføres 2 store Gods- og Lokomotivstationer, noget østligere, en for Statsbanerne og en for de private Baner (tils. omtr. 50 Td. Ld.). Havnebanen, der gaar Ø. om Byen og ender ved Nyhavn, agtes i den nærmeste Fremtid lagt endnu østligere med Forgreninger mod Ø. til den nye østre Havn og mod V. til Toldboden. Forbindelsen med Vendsyssel foregaar ad **Jærnbanebroen** (se Vignetten S. 337), „Fastbroen“, det største Ingeniørarbejde i Landet. Den er bygget (ifl. Lov af $^{16}/_{4}$ 1873 og $^{10}/_{4}$ 1874) 1873-79 af det franske Selskab „Compagnie de Fives-Lille“, har kostet Staten 2,892,600 Kr. og er omtr. 1200 Fod lang. Overbygningen har to 16 F. høje Jærngitre, der ere forbundne foroven, og hviler paa 7 svære Piller, hvoraf de 5 staa i Fjorden og ere førte ned til en Dybde af omtr. 110 F.; paa den midterste Pille hviler Svingbroen, gennem hvilken Skibe paa indtil 67 F. Bredde kunne sejle.

Desuden er Aalborg forbunden med Nørre-Sundby ved **Pontonbroen**, „Chr. IX's Bro“ (se Vignetten S. 385), der er bygget 1863-65 ud for Vesteraagade af Aalborg Kommune (der opkræves Afgift for Passagen) for 458,400 Kr. (med Færgevæsenets Indløsning, 60,000 Kr., iberegnet). Broen, der indviedes $^{19}/_{9}$ og aabnedes $^{14}/_{10}$ 1865, er 1844 F. lang med to faste Brohoveder — paa Aalborgsiden 170, paa Nørre-Sundbysiden 142 F. lang — og 45 F. bred; den har 15 Broled, hvert hvilende paa 3 Pontoner og har en Svingbro af Smedejærn.

Gasværket, Øst for Nyhavn, er anlagt af Det danske Gaskompagni og for dets Regning og toges i Brug $^{24}/_{12}$ 1854 (Kontrakten med Kommunen fornyedes 1886 paa 25 Aar); det er flere Gange udvidet. Der forbrugtes 1899 47,550,000 Kbfd. Gas; det besørger Gaderne belyste med omtr. 530 Lygter.

Elektrisk Lysstation, i Doktorens Gyde, er opf. 1896 af Det danske Elektricitets-Kompagni og er beregnet til at levere Lys til 4000 Lamper; den leverede $^{1}/_{1}$ 1900 Lys til 2000 Lamper, deribl. til Belysning af Havnen, Pontonbroen og Algade.

Vandværket, omtr. $^{1}/_{4}$ Mil S. Ø. for Byen ved Anlægget Blegkilde, er anlagt 1853-54 af Kommunen for 74,000 Rd., udvidet 1878 og 91, senest 1893-95. Det oppumper Vandet fra Brønde i Kridtlaget og fører det op i store Reservoirer, der ligge paa en Bakke, og herfra løber Vandet ved eget Tryk ind til Byen. Gennemsnitsforbruget pr. Døgn er 30,000 Td.

Posthuset, paa Algade, har Lokale i en gammel, uanselig Bygning. **Telegrafstationen** er i Jærnbanegade, hvor ogsaa Statstelefonen er. Jydsk Telefonaktieselskab har Station paa Nytorv.

Toldkamret har midlertidig Lokale i et gammelt Bryggeri, opf. 1827, ved Stranden. En ny Toldkammerbygning efter Tegn. af Bygningsinspektør H. Kampmann er under Opførelse paa den gamle Toldbodplads.

Om **Havnen** se S. 380

Mod Ø i Byen, Ø. for Anlægget Karolinelund ved Hadsundvejen, ligger det af Kommunen 1898-99, efter Tegn. af Arkit. Hoffmeyer opførte offentlige **Slagtehus** og **Eksportslagteri** paa et omtr. 20,000 □ Al. stort Areal. Bygningerne bestaa af en Administrations- og Beboelsesbygning, 2 Slagtehaller, et Svalehus, en Bygning til Hesteslagteri, Stalde m. m. samt en elektrisk Lysstation. I Administrationsbygningen er der Kødkontrolstation. Eksportslagteriet er beregnet paa Slagtning af omtr. 300 Kreaturer daglig. De af Kommunen i 1900 opforte **Torvehaller** ligge ved Adelgade og Klosterjordet.

Som Garnison for 2. jydske Brigades Stab og 10. Infanteri-Regiment (9., 11., 30. og 40. Bataillon) har Byen flere Bygninger, der benyttes af Militæretaten. **Hovedvagten og Arrestbygningen** (tidligere i en 1805 opf. Bygning paa Nytorv paa en i den gamle Slotsgrav opfyldt Grund), ved Slotsgade (hvor før Gabels Gaard stod), en 2 Stokv. høj, 1890-91 af Kommunen opf. Bygning i ital. Renæssancestil, efter Tegn. af Arkit. Momme og Olesen; den indeholder Vagtstuer, Undervisningslokaler og Arrester. **Eksercerhuset**, med en lille Eksercerplads mellem Nyhavnsgade og Kattevad, er det ældste uden for Hovedstaden. S. for Karolinelund ligger den omtr. 32 Td. Ld. store Eksercerplads, der ejes af Kommunen og udlejes til Militæret. I Nærheden af det militære Sygehus (se S. 362) ligge ved Gugvej de **militære Depotbygninger**, opf. 1890 af Kommunen efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer. **Krudthuset for militære**, ejet af Kommunen, ligger ved Annebergvej; det civile Krudthus paa Skovbakken. Militæret indkvarteres hos Grundejerne.

Af milde Stiftelser nævnes foruden de anførte: **Børneasylet** („Fr. VII's Asyl"), Skomagergade, er opr. $^{5}/_{6}$ 1847 og har siden 1851 ejet sin egen Gaard, der 1883 er ombygget og betydelig udvidet; den er i 2 Stokv. og har Plads for 130 Børn. Asylforeningen har 1897 opf. en ny Bygning af røde Mursten i 1 Stokv., efter Tegn. af Boss, i Poul Paghs Gade, **Vestre**

Asyl, der har Plads til 150 Børn. Asylerne eje omtr. 35,000 Kr., deri indbefattet en Del Legater. **Bolig for Enker og ugifte Fruentimmer**, Hj. af Østerbrogade og Langelinie, opr. 1856 af Aalborg Bys og Omegns Sparekasse med en (paa en af Kommunen skænket Grund) 1857 opf. Bygning i 2 Stokv., der afgiver Fribolig for 8 Enker og ugifte Kvinder af den højere Middelstand; den bestyres af Sparekassen under Stiftamtets Overtilsyn. — **Børnehjemmet**, Ladegaardsgade, er grundlagt ved Gaver, væsentlig ved Godsejer C. Bruuns og Hustrus Dotation af 20,000 Kr., og taget i Brug $^1/_5$ 1878; Bygningen, i 1 Stokv., er opf. i en Have, der tidligere tilhørte Jens Bangs Stiftelse (se S. 362), og som var tillagt Kapellanen ved Budolfi

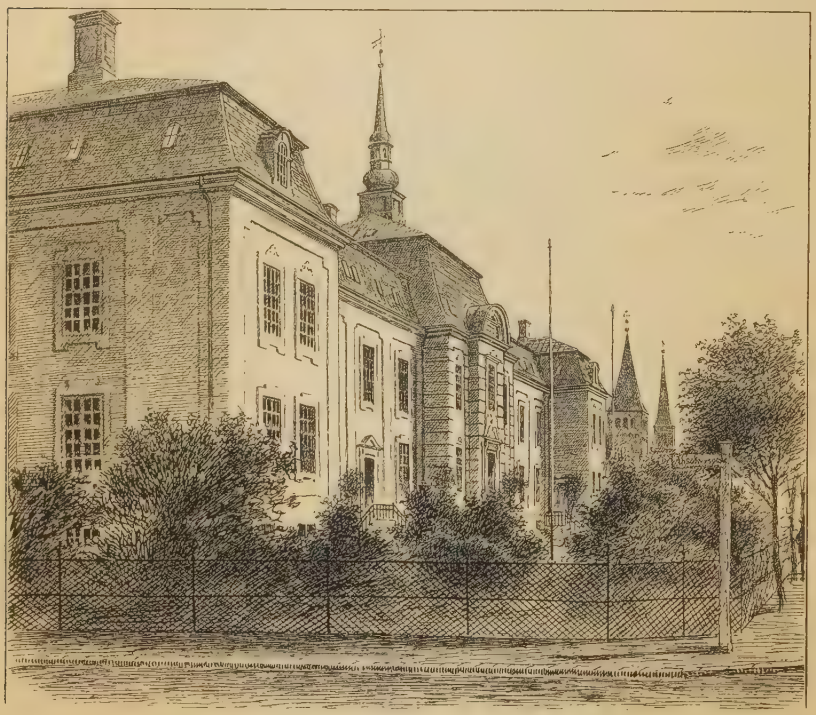

Caroline Smiths Minde.

Kirke, men Kommunen købte den 1877 og skænkede den til Hjemmet; det ejer omtr. 48,500 Kr., deri indbefattet nogle Legater, og har sin egen Bestyrelse. — **Jomfru Wogensens Stiftelse**, Aagade, opr. ved Testam. af $^{21}/_{10}$ 1880 af Jfr. I. N. D. W., er en 1891 efter Tegn. af Boss opf. Bygning, i 2 Stokv. (paa en af Kommunen skænket Grund) med Fribolig til 4 gamle, trængende, ugifte Husjomfruer og en Kapital paa 6200 Kr.; den bestyres af Byraadet. — **Haandværkerforeningens Stiftelse**, Kayerødsgade, er opr. 1882, 1889-90 udvidet med en ny større Bygning i 3 Stokv. Den indeholder nu 24 Lejligheder til trængende Haandværkere og deres Enker. Stiftelsen ejer omtr. 34,400 Kr. (deri indbefattet nogle Legater) og bestyres af Foreningen. — **Caroline Smiths Minde**, Saxo-

gade, er opr. 1895 til Minde om Enkefru C. Smith, † 1891, af hendes Arvinger, Frøknerne Langeland. Bygningen er opf. i Palaisstil i to Stokv. med Kælder efter Tegn. af Arkitekterne O. P. Momme og L. Olesen og indeholder Friboliger for 20 enligt stillede Kvinder og en Forsamlingssal; til Bygningen, der med et tilhørende Legat har kostet 100,000 Kr., hører et Haveanlæg.

Af **Velgørenhedsforeninger** fremhæves: Foreningen af 28. Jan. 1840 til Understøttelse for trængende og værdige Haandværksmestre af Aalborg og disses Enker. Fireskillingsselskabet, opr. 1846. Aalb. Købstads Hjælpekasse, opr. Juli 1856, understøtter trængende Medlemmer, deres Enker og Børn. Syge- og Begravelsesforeningen, opr. $^{2}/_{8}$ 1862, understøtter Medlemmerne under Sygdom med Penge, Lægehjælp samt Begravelseshjælp. Restauratør- og Værtshusholderforeningen, opr. $^{18}/_{2}$ 1864, understøtter Medlemmerne med Syge- og Begravelseshjælp. Arbejderforeningen af 1853, stift. $^{28}/_{1}$. Arbejderforeningen af 1865, med en 1890 (Arkitekt: Boss) opf. Bygning paa Algade med Byens største Forsamlingssal, yder Syge- og Begravelseshjælp samt understøtter trængende Medlemmer og deres Enker. Aalb. almindelige Understøttelsesforening, opr. 1867, yder Hjælp til værdige trængende, der have fast Ophold i Aalb., fortrinsvis dem, der ere forsørgelsesberettigede, fornemlig af Arbejderstanden. Aalborg Sømandsforening, opr. 1870 ved Sammensmeltning af to ældre Selskaber: „Bombebøssen", stift. 1827 (dens Bygning, „Frederiks Sømandshus", ved Havnen, hvor Navigationsskolen en Tid havde Lokale, blev solgt 1891), og „Aalb. Skipper Hjælpekasse", stift. 1856; Foreningen understøtter sine Medlemmer og deres efterladte i Tilfælde af uforskyldt Trang. Foreningen for Alderdomsfriboliger, stift. i Kbh. $^{29}/_{4}$ 1871, har 1875 ladet opføre to Bygninger ved Søndergade, hver med 8 Lejligheder. Foreningen Sygepleje ved Diakonisser i Aalb., begyndt sin Virksomhed Jan. 1878, yder fri Sygehjælp til ubemidlede. Skipperforeningen, opr. $^{21}/_{1}$ 1883, yder Syge- og Begravelseshjælp. Desuden mærkes Haandværkssvendenes Rejse- og Sygeforening (et Svendehjem ligger i Skolegade), Kristelig Forening for straffede Børns Frelse, Læge- og Medicinalkassen af 1871, Understøttelsesforeningen Merkur for Handelsstandens Medhjælpere i Danmarks Købstæder og Handelspladser, Selskabet for Bespisningen af Syge og Rekonvalescenter, Plejehjemsforeningen for Aalb. Stifts østl. Del, Aftenhjemmet for at samle unge Piger af den tjenende Klasse (i Menighedshjemmet), Blindekredsen i Aalb., understøtter blinde, m. m. Kommunen har S. Ø. for Byen ved den gamle Kærvej anlagt en Del Kolonihaver (omtr. 175), som udlejes billigt.

Af andre Foreninger, der have mere almen Interesse, nævnes: **Handelsforeningen** har efterhaanden udviklet sig af det 1431 af Borgmester Peder Ilfarsen stiftede „Guds Legems Lav" eller „Papegøjegildet" (se S. 383), som $^{5}/_{5}$ 1651 gik over til det saakaldte „Kompagni". Efter nogle Afbrydelser fornyedes dette Kompagni $^{2}/_{11}$ 1680, og $^{24}/_{3}$ 1750 fik det nye „Lavsartikler for Købmændene i Aalborg"; fra den Tid opkom Navnet „Købmandslavet", indtil det 1863 omdannedes til „Handelsforeningen". Foreningen, der har til Formaal at virke til Fremme af Handel, Skibsfart og Industri samt at virke i veldædige Øjemed, ejer Kompagnihuset, det

gamle Gildehus, Hjørnet af Østeraa- og Bispensgade, oprindl. opført 1463, ombygget 1800 og 1847. Den nuv. Bygning er opf. 1889 i italiensk Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer for omtr. 100,000 Kr.; den er i 3 Stokv. med Taarn med Spir (94 F.) midt paa Façaden og stor Festsal. I Bygningen har ogsaa den 1801 stiftede Klub „Enigheden" Lokale (Klubbens Sommerlokale, opf. 1834, ligger paa Vesterbro). — **Haandværkerforeningen**, opr. 1848, har sit eget Lokale i en 1866 købt og ombygget ældre Bygning (se S. 376), Hj. af Østeraagade og Stranden, udvidet 1883-84 og 1895-96; Bygningen, 3 Stokv., indeholder bl. a. en Festsal og et Bibliotek paa omtr. 6500 Bd. — Desuden mærkes: 2 Afholdsforeninger, Den nationale Arbejder-Værneforening, Aalborg Amts Landboforening, oprettet 1844, Have- og Plantningsforeningen for Aalborg og Omegn, Avlsbrugerforeningen af 1891, Aalborg Amts Biavlerforening, med en 1894 oprettet Biavlerskole paa „Sennepshaven" (den første i sin Slags i Landet), Handelsforeningen af 1879, 2 Kunstforeninger, opr. 1851 og 1898, Aalborg broderlige Skydeselskab, oprindelig „Papegøjegildet", en Afdeling af „De danske Vaabenbrødre", Foredragsforeningen for Aalb. og Omegn, opr. 1898, m. m.

Frimurerlogen, „Cimbria", opr. 1856, har sin Bygning i Slotsgade, genopf. 1868 efter en Brand, atter fra ny opf. 1886 efter Tegn. af Arkitekt Hoffmeyer, i 2 Stokv. i Renæssancestil. — **Odd-Fellow Logen**, „Ansgar", opr. 1895, har sin Bygning i Christiansgade, i 3 Stokv. — Good-Templarordenen har Bygning i Skolegade, Nord. Good-Templarorden har Bygning paa Nørregade. — Frelsens Hær har Lokale i Møllegade. — Højskolehjemmet, Boulevarden, opf. 1894-95 i 3 Stokv. efter Tegn. af Hoffmeyer.

Af **Pengeinstitutter** nævnes: **Aalborg Bys og Omegns Sparekasse**, opr. 1824 med en to Stokv. høj Bygning, opf. 1873-74 i italiensk Stil efter Tegn. af Arkitekt V. Klein paa en Plads, hvor der før laa en gammel mærkelig Bygning med Svalegang se S. 375 (se *V. Bindslev*, Aalb. Bys og Omegns Sparekasse 1824-94, Aalborg 1895). **Diskonto-, Laane- og Sparebanken**, opr. 1854, med en to Stokv. høj Bygning paa Gammeltorv, opf. 1873-74 af røde Mursten med Stenindfatninger om Døre og Vinduer efter Tegn. af Etatsr. J. D. Herholdt paa den Plads, hvor før „Kong Hans' Gaard" laa (se S. 371). **Landbosparekassen**, opr. 1885, Nytorv. Desuden er der Filialer af Nationalbanken og af Den danske Landmandsbank, samt Livsforsikringsforeningen „Fremtiden", opr. 1886, Livsforsikringsaktieselskabet „Frem", opr. 1899, en Hypotekforening, Kreaturforsikringsforening, Husmandskreditforeningen og Kreditforeningen af Grundejere paa Landet i Jyll., m. m. Om Banker og Sparekasser se i øvrigt S. 380.

Teatret, Jærnbanegade, er opf. 1878, flere Gange ombygget, saaledes 1883 og 1890 (det indre). Kun Gavlen til den store Bygning vender ud til Gaden; Plads for 900 Tilskuere. Aalborg nye Variété og Koncertsal, Frederikstorv, er opf. 1898 efter Tegn. af Arkit. Momme og Olesen; den rummer omtr. 500 Tilskuere.

Af **Badeanstalter** nævnes: en Romersk og Varmbadeanstalt, Rantzausgade (et Aktieselskab), Kommunens Badeanstalt for Kvinder, lige Øst for Fastbroen, og for Mænd, Vest for Fastbroen, samt Strøm-

badeanstalten, mellem Pontonbroen og Jærnbanebroen (Aktieselskab).

Kommunen ejer flere store og smukke Lystanlæg. **Frederikskilde** („Kilden"), S. for Banegaarden ved Hobrovejen, $17^1/_2$ Td. Ld. Det er paabegyndt 1802 (opkaldt efter Kronprins Frederik, der s. Aar besøgte Byen) efter Tilskyndelse af General *A. L. Moltke* († 1810) paa den Plads, hvor Papegøjegildet (se S. 384) havde sin Skydebane, „Papegøjehaven". I Anlægget er der to, af Klubben Enigheden opførte Pavilloner, som tillige med Anlægget senere gik over til Kommunen. Paa en Høj staar et Mindesmærke (en Obelisk) for ovenn. *Moltke*, rejst 1818; ligeledes staar i Anlægget en 10 F. høj Broncestatue af General *A. F. Schleppegrell* († 1850), modell. af Billedhugger A. Paulsen, afsløret 1880. **Skovbakken** (før Møllebakken) eller **Frederiksminde**, S. V. for Frederikskilde paa den anden Side af Hobrovejen, omtr. 14 Td. Ld. Efter et mislykket Forsøg 1802 begyndte den egentlige Beplantning 1822 ($^{18}/_1$ plantedes det første Træ paa

Den mørke Gang.

Stiftamtmand F. Moltkes Fødselsd., † 1836) og fremmedes især af Apoteker *G. S. Kayerød* († 1845), for hvem der ved Indgangen $^{10}/_{11}$ 1862 er afsløret et Mindesmærke (en Fontæne af Zink med symbolske Figurer, af Billedhugger Wiedt). I Anlægget er der to Pavilloner, hvoraf den ene (med Teater) er opf. 1869 af det broderlige Skydeselskab paa Toppen af Bakken, hvorfra der er vid Udsigt over Byen og dens Omgivelser, Fjorden og en Del af Vendsyssel. **Karolinelund** („det militære Anlæg"), Ø. for Byen ved den S. 342 omtalte Kanal, over 7 Td. Ld., anlagt 1827-28 paa Tilskyndelse af Major D. V. Hegermann og senere vedligeholdt og forskønnet, særlig af Oberst L. N. Bretteville og Apoteker C. L. Lange; i Anlægget er der 1882 opført en Pavillon for en Sum, der var testamenteret af sidstnævnte. **Blegkilde** („Karolinekilde"), S. Ø. for Byen ved Vandværket, over 8 Td. Ld., er paabegyndt af Major D. Voss og senere udvidet og forskønnet, særlig ved Købmand S. A. Jacobsens Bestræbelser; det gennemstrømmes af flere Kanaler og har en Pavillon. I Aaret 1900 tilplantedes et nyt, mindre Anlæg mellem Strandgade og Fjorden Ø. for Fastbroen. Anlæggenes Vedligeholdelse sker for Kæmnerkassens Regning. Fremdeles har en Kreds af Borgere 1895 paabegyndt Beplantningen af **Bejsebakken**, omtr. $^1/_4$ Mil S. for Byen; det 16 $^1/_2$ Td. Ld. store Anlæg skal $^1/_1$ 1920 overgaa til Kommunen, og fra 1905 skal det vedligeholdes af Kæmnerkassen.

Latinergyden.

Gamle Huse. Som alt nævnt S. 342 har Aalborg mere end nogen anden jydsk Købstad bevaret et ejendommeligt gammeldags Præg, som end ikke Byens stærke Udvikling i de seneste Aar har formaaet at udslette.

De gamle Kanaler, som for gennemkrydsede Byen, ere ganske vist udtørrede, og Broerne („Muret Bro", „Mestermandsbro", „Ladebro", „Maren Brandts Bro", „Wrangels Bro", osv.), der førte over dem, ere forsvundne, men Aalejerne ses endnu delvis. I de indre Bydele træffes et meget stort

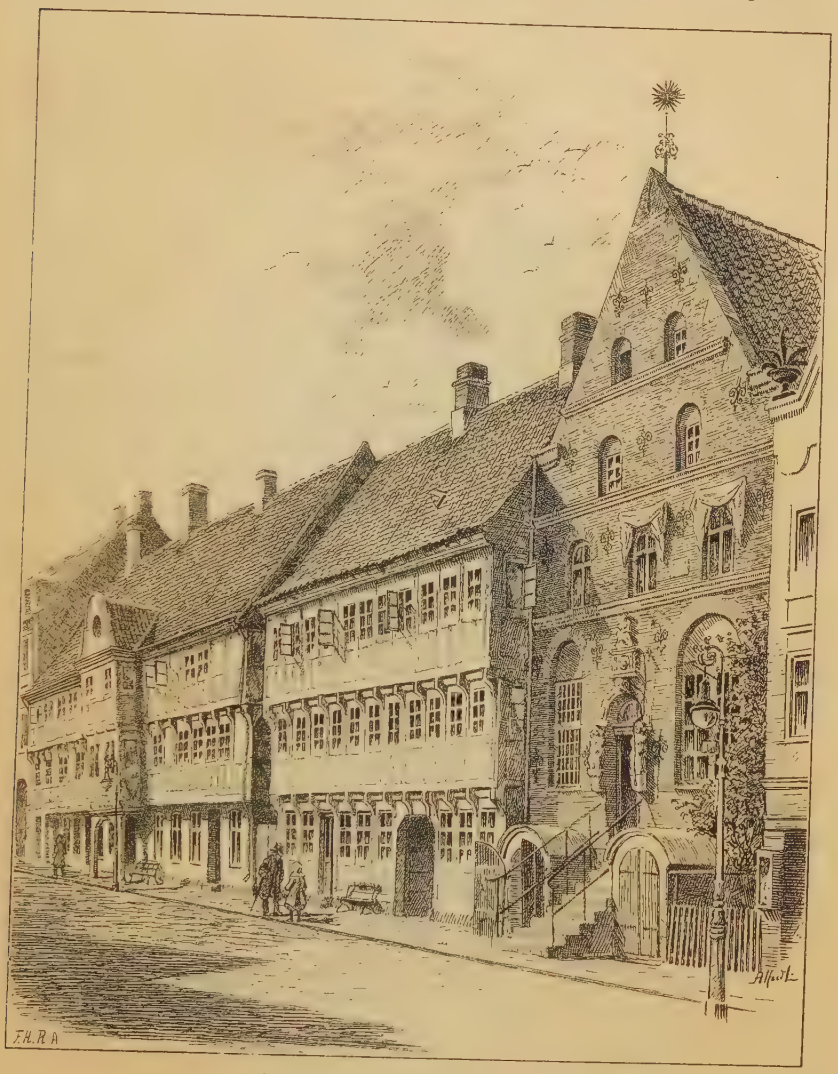

Østeraagade Nr. 13, 15 og 17.

Antal Bindingsværkshuse, navnlig fra 17. og 18. Aarh. og ofte forsynede med indvendige Svalegange, og hertil komme flere gamle Stenhuse, hvoraf enkelte vende Gavlen ud mod Gaden. Bevarede ere fremdeles mange krumme og ganske snævre Gyder, der endnu bære deres oprindl., sære Navne (se S. 343). Nogle af dem ere kun et Par Al. brede, saaledes den mest karak-

teristiske af dem alle, *den mørke Gang* fra Maren Turisgade til Østeraagade — der foroven endog er endnu smallere, idet den til den ene Side helt, til den anden Side delvis begrænses af gamle Bindingsværkshuse, ved

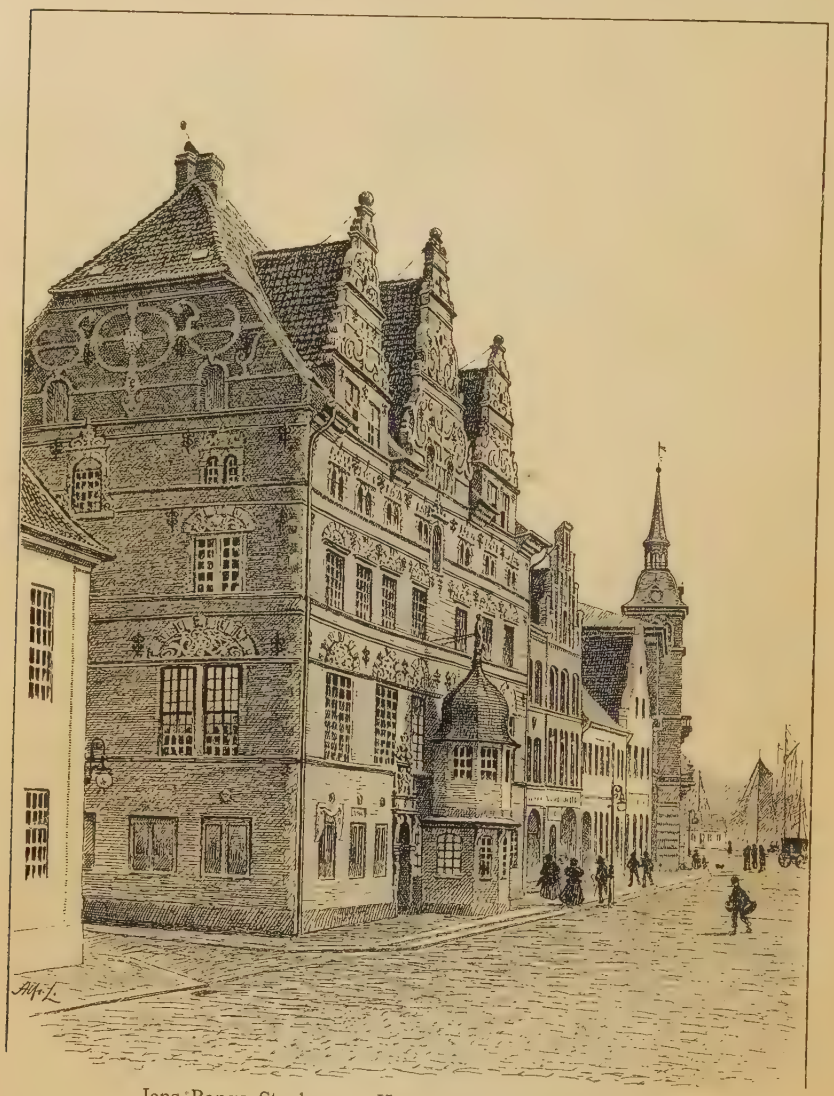

Jens Bangs Stenhus og Kompagnihuset i Baggrunden.

hvilke de øvre Stokv. krage ud — samt *Latinergyden*, der fra Gravensgade fører ned mod Helligaandshospitalets Kirkefløj og er en Trappegyde med 17 Stentrin. Endnu smallere ere nogle nu dog for det meste spærrede Gyder, der imidlertid næppe nogen Sinde have været offentlige Forbindelsesveje.

Blandt de gamle Stenhuse nævnes som det ældste et i øvrigt ret tarveligt Gavlhus i Strandstien, to Stokv. foruden Kælder, fra 2. Halvdel af 16. Aarh. (paa Gavltrekanten læses Aarst. 15.7); Rester af de oprindl., fladbuede Vinduesaabninger ses endnu; Murværket indeholder forneden et enkelt Sted Munkesten i Munkeskifte. Rigere udstyret er et Gavlhus i Østeraagade, Nr. 17 (urigtig kaldet Ellen Marsvins Gaard), opført 1616 i to Stokv. med høj Kælder, af gule Mursten i Blokskifte. Indfatningerne om Døre og Vinduer ere rundbuede; paa Dørindfatningen, af Sandsten med udhuggede Figurer, staar Aarst. 1616 og derover en Tavle med Bogstaverne N. S. E. W. (ɔ: Købm. Niels Søndergaard og Hustru) og Aarst. 1777 (til Minde om en Reparation). Den mærkeligste grundmurede Bygning er Jens Bangs Stenhus, opf. 1623-24 af den bekendte Handelsmand Jens Bang (se *D. H. Wulff*, Jens B., Kbm. i Aalb. 1615-44, Aalborg 1885). Huset er i 4 Stokv., med 3 Façadegavle mod Ø. og en Endegavl mod N., hvorimod søndre Gavltrekant nu delvis er nedbrudt; det er bygget af gule Mursten med Sandsten til Indfatning om og Forsiringer over Døre og Vinduer og til Voluter, Horisontalbaand og andre Prydelser paa de svungne Gavle. Ornamentikken er her ren Renæssance, medens den paa den smukke Dørindfatning er barok. Over Døren læses Aarst. 1623, paa en af Gavlene 1624. Paa Forsiden af Huset findes en kuppeldækket Karnap, hvis nedre Del er ombygget 1890. Trods senere Tiders Vanrøgt er Bygningen endnu et af de anseligste og mest pragtfulde Købstadshuse, som er levnet fra Chr. IV's Tid. I 1. Etage findes et smukt Stukloft fra Slutn. af 18. Aarh. Siden 1670 har Huset været indrettet til Apotek, nu Svaneapoteket. — Et andet mærkeligt, Aar 1871 nedrevet Hus var „Kong Hans' Gaard", opf. i den senere Middelalder, i to Stokv. af røde Munkesten i Munkeskifte og med

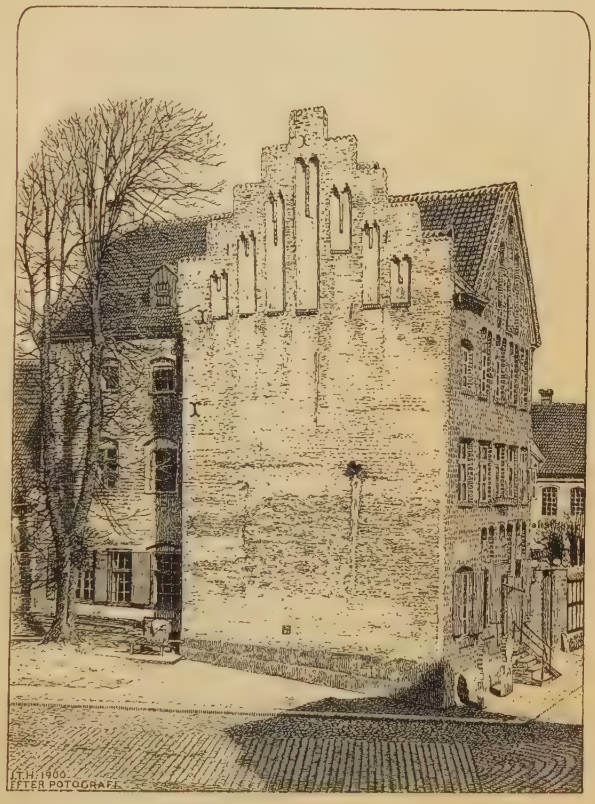

Kong Hans' Gaard.

kamtakket, blindingsprydet Gavl mod S. Et ganske uhjemlet Sagn lod Kong Hans være død her (han døde paa det gamle Aalborg Slot), ja man mente endog at kunne paavise selve Dødsværelset, hvis Kamin skulde have været forsynet med en i Sten udhugget Ramme; denne, som nu opbevares i Nationalmus., hidrører dog først fra 2. Halvdel af 17. Aarh. Uden for Husets Hovedfaçade stod to flade Stenstøtter med en latinsk Indskrift (O, du Ærens Drot, Christus, kom med Fred. Aar 1521. Jesus, Maria, Anna); de ere nu opstillede foran den paa den gamle Gaards Plads opførte Diskontobank og fredlyste. I Bankbygningens Sydmur er indsat en Sten (før anbragt paa „Kong Hans' Gaard") med en versif. Indskrift til Minde om en stor Brand 1663. — Paa Bagsiden af det af Ludv. Munk og Ellen Marsvin opførte grundmurede Hus Gammeltorv Nr. 5, som dog efter en Brand 1854 er næsten helt nyopført, har der siddet en Sten med disse to Personers Navnetræk og Vaabener; nu er der anbragt en Kopi af Stenen.

Stenstøtte fra Kong Hans' Gaard.

De talrigt bevarede, gamle Bindingsværkshuse ere gennemgaaende store, i 2 eller 3 Stokv., men de frembyde med faa Undtagelser kun ringere Interesse. Knægtene under de fremspringende Bjælkehoveder ere oftest glatte, og Fyldetømret staar snart lige, snart skraat eller i Andreaskorsform. Flere ere sikkert opf. af Folk af Adel eller den højere Borgerstand. Det ældste og interessanteste er det to Stokv. høje Hus Nr. 3 i Torvegade. Façaden indeholder 10 Fag, som i det hele ere bevarede i oprindl. Skikkelse (Vinduerne ere dog indsatte i nyere Tid); Knægtene ere baade ved 1. og 2. Stokv. dækkede med tarvelige Akantusornamenter. En særlig rig Udskæring viser Dørpartiet; Sidestolperne fremstille Blomsterornamenter, der udgaa fra et Par Narrehoveder, medens Overtræet har Aarst. 1571 og en Indskriftstavle baaren af to Vildmænd, der desuden hver holder et Skjold, det ene med Treenigheden, det andet med et Bomærke, som viser, at Bygherren var Raadmand, senere Borgmester Poul Pop. Gavlen ud mod Brødregyde er omsat over 1. Stokv.; Knægtene have her ligeledes Akantusornamenter. Dette Hus er det næstældste, sikkert daterede og omtr. helt bevarede Bindingsværkshus i Landet (det ældste er Ejler Rønnovs Gaard i Odense, fra 1547). Noget yngre, væsentlig fra 1. Halvdel af 17. Aarh., er en Række Bindingsværks-

huse, bl. hvilke maa nævnes som gode og typiske: Hjørnestedet af Al- og Adelgade (tilhører Postvæsenet), med en karakteristisk Gavl (Overgangsleddet i denne har det for Aalborg typiske forlorne Bjælkehoved) og flere oprindl. Vinduer. Det store og høje Hus Nr. 2 i Strandstien ved Hj. af Gammeltorv, i 2 Stokv. med indv. Svale; sammen med det har vistnok hørt de tilstødende 8 og 5 Fag lange Huse ud mod Gammeltorv. Det store Bygningskompleks mellem Grotumsgade, Vesteraagade, Jomfru Annegade og Mørups Plads, bestaaende af 2—3 Stokv. høje Huse, der dog ere opf. til meget forskellig Tid; i Hjørnehuset mod Grotumsgade og Jomfru Annegade er et smukt Værelse fra Slutn. af 18. Aarh. De to 3 Stokv. høje Huse Nr. 13 og 15 i Østeraagade; Nr. 13, „Hamburgergaarden", har paa Façaden ud for 2. og 3. Stokv. en Karnapbaaren af Træstøtter; paa den ene Gavl sidde ældre Vindskeder, udskaarne forneden som Dyrehoveder (se Tegn. af æ. n. Arkitekt. 1. S., 2. R., Pl. 12). Adelgade Nr. 6, hvis Forhus delvis er ombygget (i Endemuren ses Munkesten i Munkeskifte), medens den lange Sidefløj ud mod Doktorens Gyde, i 3 Stokv., er ret velbevaret. Et Hus i Cortesgyde (Sidefløj til Nr. 3 i Bispensgade), i 3 Stokv. med udskaarne Knægte og til Dels med Mønstermurværk. Et 2 Stokv. højt Sidehus til Vesteraagade Nr. 25, med kraftig profilerede Knægte i Renæssancestil (Forhuset, af Grundmur, er i Aalborg-Empirestil). Endelig en Sidebygning til Haandværkerforeningens gamle Gaard, hvorpaa ere indsatte 2 Overtræer med Indskrift.

Dørpartiet i Poul Pops Hus.

Af andre bevarede, men til Dels noget yngre Bindingsværkshuse, navnlig fra 2. Halvd. af 17. og fra 18. Aarh., nævnes: Peder Barkesgade Nr. 1, Nørregade Nr. 1 og 22, Hjørnestedet af St. Hans- og Nørregade, af Kongens- og Wrangelsgade, samt af Nytorv og Braskensgade (med ud-

mærket Svale baade paa Forhuset og 2 Sidefløje), endvidere Torvegade Nr. 1, Skomagergade Nr. 7, Hj. af Algade og Roldgyde, et Hus i Klosterjordet (i 1 Stokv., godt bevaret og med oprindl. Vinduer), Cortesgyde Nr. 2 (med indv. Svalegang), Gravensgade Nr. 6, Jomfru Annegade Nr. 19, 22 (med muret Svale) og 23 (de tre sidste Huse delvis moderniserede), et Par Huse i Kattesundet, Maren Turisgade Nr. 7 (se *Mejborg*: Gml. d. Hjem, S. 40 Fig. 41), o. fl.

Endelig nævnes et Par Bindingsværkshuse, hvis Façader i nyeste Tid ere ombyggede, men som i øvrigt indeholde Rester af oprindl. Bygningsdele, nemlig Østeraagade Nr. 19, et 3 Stokv. højt Gavlhus fra 1634 (paa en Stenplade over Døren staar Aarstallet og: Soli Deo gloria, J. H. [ɔ: Jak. Himmerrig] 1754), hvis Façade 1884 er ombygget af Grundmur; paa 1. Sal findes et Værelse med Vægmalerier, vistnok fra 1754, Olie paa Træ (Loftet har ogsaa været dekoreret). Bispensgade Nr. 14 og 16; indv. over Porten til Nr. 16 sidder en Tavle med versif. Indskrift og Aarst. 1743; paa et Sidehus af Bindingsværk er en gammel Svale. Paa det efter en Brand 1869 delvis ny opførte Gavlhus Østeraagade Nr. 8 staar: 1608—1869; smstds. findes tre Træstykker med Indskrift og Aarst. 1608.

Hjørnet af Algade og Adelgade.

Blandt de nu nedrevne Bindingsværkshuse maa særlig nævnes „Svalehuset“ i Østeraagade (nedrevet 1873), paa hvis Grund Sparekassen er opført. Huset, som vistnok hidrørte fra Beg. af 17. Aarh., var i 2 Stokv. med høj Kælder og havde smukt udskaarne Knægte med „Skillinger“ og i Bjælkehovedernes Ender Rosetter; paa Façaden var senere anbragt en udv. Svalegang (se Tegn. i Trap: Danmark, 1. Udg.; Tegn. af ældr. nord. Arkit. 1. S., 2. R., Pl. 12 og 1. S., 4. R., Pl. 6; Rekonstrukt. af Huset i Studierejser af Kunstakadem. Elever, I). Til „Svalehuset“ knytter Sagnet Beretningen om Chr. IV's Datterdatter, den berygtede Sophie Lindenov, g. m. Klaus Daa til Lindenborg. Endvidere Bryggeriet Urbans gamle Bygning, Hj. af Urbans- og

Gravensgade. Fra flere andre forsvundne Bindingsværkshuse opbevares endnu Overtræer med Indskrifter. Saaledes findes i Aalborgs hist. Museum: en Dørhammer med Indskrift og Aarst. 1569, fra Bispensgade Nr. 11; en Dør- og en Porthammer fra et 2 Stokv. højt Bindingsværks-Gavlhus i Vestergade ved Siden af Hotel Phønix (nedrevet 1897), begge med Indskrift, der viser, at Huset var opf. 1583 af Niels Jonsen Viffert til Torstedlund, samt en Dørhammer fra Algade Nr. 54, med Aarst. 1590, Vifferternes og Dyrernes Vaaben og Bogst. B MS og D K D (ɔ: Baltzer Maltesen og Dorte Klausdatter). I Porten til Beyers Hotel er indmuret en Trætavle med plattysk Indskrift og Aarst. 1579. I Borgergade Nr. 2 (Hj. af Vesteraagade) sidder nu i Porten en Porthammer med plattysk Indskrift og Aarst. 1598 (før i en Gaard paa Hj. af Vesteraagade og Peder

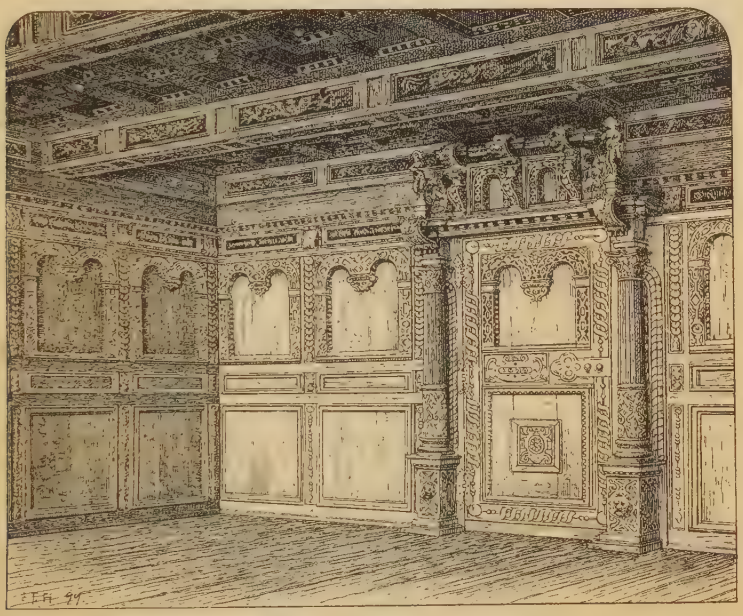

Panelet Stue i Museet i Aalborg.

Pedersensgyde). I Brandstrupgade Nr. 5 er i den nyopførte Façade indmuret en Dørhammer med Indskrift og Aarst. 1611. Desuden kendes 2 Overtræer, det ene med Aarst. 1580 og Niels Jensen Vifferts fædr. og mødr. Vaaben (fra Vestergade 24), det andet med Aarst. 1591. — I den nyopførte Bygning i Maren Turisgade, Hj. af Stranden, findes 3 Oliemalerier paa Træpanel fra omtr. 1650, fra Væggene i det gamle Hus' Stue.

Et ejendommeligt Mindesmærke fra Renæssancetiden ejer Aalborg endelig i en panelet Stue, som 1898-1900 med megen Omhu er restaureret og opstillet i det hist. Museum. Stuen stod oprindl. i en af Raadmand Niels Christensen ved Aar 1600 opf. Bindingsværksgaard paa Hjørnet af Østeraagade og Stranden (se under Haandværkerforeningen S. 366). Stuen udgjorde et Hjørneværelse paa 1. Sal. Væggene ere beklædte med godt udskaarne Panelfelter forsynede med Bibelsprog, Loftet er af Fyrretræ og

smukt kasetteret; paa den prægtige Dør staar et næppe oprindl. Aarst. 1620 (Vinduerne ere udførte efter Forbilleder fra det forannævnte „Svalehus"). Alt Træværket har ved Restaurationen faaet sine oprindl. Farver. I Museet opbevares endvidere en Del udskaaret Panelværk fra et tilstødende Værelse („Salen") i den gamle Hjørneejendom; andet Panelværk fra „Salen" er kommet til Dansk Folkemuseum, hvor det i Forbindelse med Efterlign. af Loft og Dør fra Hjørnestuen danner „Lars Hansen Skrivers Stue", saaledes kaldet, fordi en Raadmand, senere Borgmester, af dette Navn ejede Gaarden 1620. (*L. N. Hedelund*: Aalborgstuen, Aalborg 1900; Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 1. R. Pl. 11). — Adskillige glatte Paneler og et Loftsdække fra Hjørnegaardens Naboejendom til Østeraagade (ligeledes købt og nedrevet af Haandværkerforeningen) ere ogsaa komne til Folkemuseet, hvor de danne den anden „Aalborgstue". (Litt.: *D. H. Wulff*: Indskrifter paa gamle Huse i A., i Saml. til j. Hist. I, S. 181 og 326. Tegn. af æ. n. Arkitekt. 1. S. 1. R. Pl. 10-11, 1. S. 2. R. Pl. 12 og 15. Ill. Tid. 1882, Nr. 1248; Danm., Illustr. Alm. 1856).

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1890 19,503, 1. Nov. 1899 30,123 (1801: 5579, 1840: 7192, 1860: 10,069, 1880: 14,152). Byen har henved 6 Gange saa mange Indb. som ved 19. Aarh. Begyndelse.

Erhverv 1890: 2258 levede af immat. Virksomhed, 8324 af Industri, 3808 af Handel, 407 af Søfart, 3 af Fiskeri, 298 af Jordbrug, 3240 af forskellig Daglejervirksomhed, 910 af deres Midler, 249 nøde Almisse, og 6 vare i Fængsel. — Byens Hovederhverv, Handel, Industri og Søfart, ere i betydelig Opkomst.

Af fremmede Varer fortoldedes i Aalborg 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 617,389 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 219,388 Pd., uldne Manufakturvarer 193,318 Pd., Vin 127,673 Pd., andre Spirituosa à 8^0 2887 Vrtlr., Glasvarer 221,649 Pd., Humle 18,946 Pd., Stentøj, Fajance osv. 30,047 Pd., Porcellæn osv. 17,116 Pd., Kaffe 325,427 Pd., Olier 3,865,015 Pd., Risengryn og Rismel 379,366 Pd., Stensalt 1,396,823 Pd., andet Salt 4,341,040 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 379,386 Pd., Te 10,913 Pd., Tobaksblade og Stilke 1,348,549 Pd., Stenkul 196,016,544 Pd., Kokes 11,736,328 Pd., Metaller og Metalvarer 5,878,263 Pd., samt Tømmer og Træ 16,344 Clstr. og 42,579 Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 1050 Td. Hvede, 1000 Td. Hvedemel, 9031 Td. Kartofler, 56,500 Pd. Spergel, 2,318,755 Pd. Flæsk, 11,950 Pd. Kød, 11,285 Td. Smør, 241,402 Pd. Fedt, 2635 Stkr. Hornkv. og Kalve, 334,070 Pd. Huder og Skind, 179,700 Pd. Hø, 1,242,903 Snese Æg, 1,381,600 Pd. slemmet Kridt, 28,177,560 Pd. Cement og 1,312,500 Pd. Halmbaand. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 11,010 Pd. Flæsk, 66,610 Pd. Kød, 7592 Pd. Ost, 3184 Td. Smør, 46,225 Pd. Talg, 5655 Stkr. Hornkv. og Kalve, 8013 Stkr. Faar og Lam, 24,095 Pd. Uld, 83,512 Pd. Huder og Skind, 318,606 Pd. Klude, 47,460 Snese Æg, 354,000 Stkr. Mursten, 529,620 Pd. slemmet Kridt, 71,000 Pd. Kalkmergel og 32,676,120 Pd. Cement.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet (inkl. Nørre-Sundby, der ikke har nogen selvstændig Oppebørsel) hjemmehørende 120 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 6800 Tons, deraf 5 Skibe paa 200-400 T.

hvert og 5 paa over 400 hvert; af Fartøjerne vare 10 Dampskibe, tils. paa 3228 T. og med 950 H. Kraft. Fra Udlandet indkom i Aalborg Havn 956 og udgik 905 Skibe med henh. 121,262 og 29,239 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 543 og udgik 884 Skibe med henh. 28,836 og 29,965 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde, efter Fradrag af Godtgørelser, i alt 927,970 Kr. Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradr. af Godtgørelser, 333,351 Kr. (2442 mindre end i 1897); det producerede Udbytte var 3,895,805 Potter, hvoraf 19,212 udførtes til Udlandet.

Der holdes aarl. 5 Markeder i Aalborg: 1 i Feb. og 1 i Marts med Heste, 1 i Sept. og 1 i Okt. med Kvæg og Faar samt 1 i Dec. med Heste og Kvæg; desuden hver Tirsdag med levende Hornkv., Faar og Svin. Torvedag hver Onsdag og Lørdag.

Af større **Fabrikker og industrielle Anlæg** nævnes: Aalborg Portland Cementfabrik, ved Rørdal N. Ø. for Byen i Nørre-Tranders Sogn, Aktieselskab, opr. 1889, Aktiekapit. $1_{,2}$ Mil. Kr.; den aarl. Produktion, fra Beg. beregnet til omtr. 120,000 Td., er senere udvidet til omtr. 350,000 (hvoraf 150,000 gaa til Udlandet) og tænkes udvidet til 5 à 600,000; Fabrikken, der har eget Vandværk, egen elektrisk Lysstation og Udskibningshavn samt Arbejderboliger, beskæftiger omtr. 450 Arbejdere. Cementfabrikken „Danmark", ved Blegkilde, anl. 1897-98, aarl. Produktion omtr. 150,000 Td., omtr. 150 Arbejd.; til Fabrikken hører en Luftbane, der fører Ler fra nogle Grave V. for Gugvej. Cementfabrikken „Norden", V. for Byen, Aktieselsk., opr. 1899, Aktiekapit. 500,000 Kr., beregnet paa aarl. Prod. af omtr. 120,000 Td., omtr. 100 Arbejd. Nørre Flødals Fabrikker, Kridtslemmeri, Ø. for Byen med Udskibningsbro, omtr 30 Arbejd. De forenede nordjydske Teglværker, Aktieselsk., opr. 1898, Aktiekapit. 300,000 Kr.; Selskabet, der foruden et Teglværk V. for Aalborg ejer Teglværket Skovgaard ved Skive, Hvorupgaard Teglv. ved N.-Sundby og et Teglv. ved Dybvad (se S. 105), er beregnet paa en aarl. Prod. af 12-13 Mill. Sten (Mursten, Tagsten, Cementtagsten, Klinker, Figursten); omtr. 100 Arbejd. De forenede nordjydske Cementvarefabrikker (7 Arbejd.), Vangs Teglværk (30 Arbejd., aarl. Produktion ca. 3 Mill. Mursten og 100,000 Tagsten), Teglgaardens Fabrikker, tæt Ø. for Byen (indtil 1746 under Staten, senere i privat Eje, nu nedlagt). Ny Kastet Teglværker, Aktieselsk., opr. 1898, Aktiekapit. 150,000 Kr., beregnet paa en aarl. Prod. af 4-5 Mill. Sten, omtr. 30 Arbejd. De forenede Textilfabrikker, V. for Byen, Aktieselsk., opr. 1897, Aktiekapit. 600,000 Kr., dannet ved Sammensmeltning af to større private Forretninger, Wibroes for over 200 Aar siden grundede Væveri og det nye Langers Væveri; aarl. Prod. omtr. 3 Mill. Alen Bomuldsvarer; i Spinderiet forbruges aarl. omtr. 2500 Baller Bomuld; Fabrikkerne beskæftige omtr. 100 Mænd, 260 Kvinder og 50-60 Børn. Kjærs Mølles Klædefabrikker, S. for Byen, Aktieselsk., opr. 1851, Aktiekapit. 800,000 Kr.; aarl. Prod. henved 200,000 Al. Klæde; omtr. 165 Arbejd. Aalb. Dampmøller, ved Kastetvej, grl. 1857 af Købmand Poul Pagh, Aktieselsk. fra 1881, dannet ved Sammenslutning af 3 Dampmøller, Aktiekap. $^1/_2$ Mill. Kr.; aarl. Formaling af omtr. 100,000 Td. Korn; omtr. 50 Arbejd. Aalb. Oliemølle ved Badehusvej, grl. 1891 (aarl. Prod. 3000 Td. Linolie og $3^1/_2$ Mill. Pd. Oliekager, 14 Arbejd.). Flere Jærnstøberier

og Maskinfabrikker, deribl. De Smithske Jærnstøberier og Maskinfabrikker, Papegøjehaven, grl. 1834, Aktieselsk. fra 1875, Aktiekap. 360,000Kr., omtr. 150 Arbejd.; Buaas' Fabrikker (Landbrugsredskaber), ved Nytorv, Aktieselsk. fra 1898, Kapit. 250,000 Kr., omtr. 250 Arbejd.; Schertigers Maskinfabr., Vesterbro, omtr. 20 Arbejd. Flere Cigar- og Tobaksfabrikker, deribl. C. W. Obels Fabrikker, Strandvejen, grl. 1787, opf. efter en Brand 1897 paa sin nuv., 19,000 □ Al. store Grund; aarl. Prod. omtr. $1_{,4}$ Mill. Pd. Røgtobak, 150,000 Pd. Skraatob. og 12 Mill. Cigarer og Cigaretter; beskæftiger omtr. 250 Mænd, 150 Kvinder og 200 Børn. Flere Bryggerier og Brændevinsbrænderier, deribl. Aalb. Aktiebryggerier, Hobrovejen, grl. 1889 ved Sammenslutn. af Bryggerierne „Limfjorden" og „Urban", Aktiekap. 300,000 Kr. (det store Bygningskompleks er opf. 1897 og har eget Vandværk og egen elektrisk Lysstation); aarl. Prod. omtr. 18,000 Td. Bayerskøl foruden andre Ølsorter; omtr. 50 Arbejd. Aalb. Spritfabrikker, der høre ind under „De danske Spritfabrikker", aarl. Prod. omtr. 5 Mill. Potter Sprit og Brændevin. Flere Mineralvandsfabrikker, deribl. „Hygæa", S. Raaens og C. Rafns Fabrikker, det sidste tillige Sæbe- og Parfumefabrik med omtr. 70 Arbejd. Abels Saltværk, Hadsundvej, grl. 1891, aarl. Prod. omtr. 25,000 Td.; et i Forbindelse med Værket staaende Kokesværk leverer aarl. omtr. 30,000 Td. Kokes; omtr. 10 Arbejd. Aalb. Saltraffinaderi. Kokes- og Cindersfabrikken „Godthaab", 5 Arbejd. Sodafabrikkerne, Østerbro, Aktieselsk., opr. 1896. Et Glasværk, Rørdalsvej, anl. 1898; aarl. Prod. af $3^1/_2$ Mill. Flasker og hvidt Glas; omtr. 50 Arbejd. Aalb. Halmvarefabrik, Aktieselsk., opr. 1899, Aktiekap. 200,000 Kr., aarl. Prod. omtr. $4^1/_2$ Mill. Pd. Halmvarer, 80 Arbejd. Aalb. Margarinefabrik, grl. 1891, aarl. Prod. omtr. 3 Mill. Pd., 40 Arb. Flere Træskærerier, deribl. Mørch & Søns, Færchs & Martens', Petersens og Springborgs. Aalb. Dampvadskeri og Nordjyllands Sæbefabrik. Koopmanns Svineslagteri, Hadsundvej, overdraget 1887 til det hamborgske Firma J. D. Koopmann, Aktieselsk. siden 1894, Aktiekapit. 900,000 Kr.; der slagtes aarl. omtr. 55,000 Svin; omtr. 40 Arbejd. Desuden er der 8 Bogtrykkerier, deribl. Amtstidendes, Nordjyllands og Stiftstidendes.

I Aalborg udgives 4 Aviser: „Aalborg Amtstidende", „Aalb. Stiftstidende", „Nordjylland" og „Nordjyllands Arbejderblad", foruden nogle Ugeblade.

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 883 Heste, 536 Stkr. Hornkvæg (deraf 492 Køer), 69 Faar, 278 Svin og 20 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Auktionsdirektør, og en Byfoged, der tillige er By- og Raadstueskriver. Byens Bestyrelse bestaar af et Byraad, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 19 valgte Medlemmer, hvortil slutter sig forskellige Embedsmænd, som Kæmneren, Kommunebogholderen, Stadsingeniøren, Bygnings- og Brandinspektøren, Fattiginspektøren, Havneingeniøren, Stadslægen, 2 Kommunelæger osv. — Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Skolevæs., f) for de tekniske Anliggender, g) for Mark- og Vejvæs., h) for Legatvæs., i) for Lystanlæggene, k) for Pontonbroen, l) for Snekastning, m) for Tilsyn med Plejebørn, n) Redaktionsudvalg.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter: 414,804 (deraf Grundsk. 17,056, Hussk. 42,864, Formue- og Lejlighedssk. 343,064, lignet paa Menigheden 11,820), Afgifter efter Næringsloven 50,883, Indtægt af Aktiver 82,897, af Vandværket 50,939, af Koncessionen til Gas- og Elektricitetsværket 10,400, Tilsk. fra Stat til Alderdomsunderst. 16,502, Skolekontingent 11,728, private Jærnbanebidrag 23,949 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 6929, til Amt 524, til Amtsskolefond 4869, Byens Bestyrelse 24,325, Fattigvæs. 64,034, Alderdomsunderst. 39,700, Skolevæs. 107,486, Rets- og Politivæs. 41,829, Medicinalvæs. 24,823, Gader og Veje 150,720, Belysn. 12,516, offtl. Renlighed 23,138, Vandforsyning 28,417, Brandvæs. 4532, Indkvarteringsvæs. 15,252, Lystanlæg 7401, afløst Højtidsoffer 12,592, Kirkeskat 11,181, Bidr. til Jærnbaner 26,700 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 1,517,412, i Ejendomme med Udbytte 1,901,224 og i Ejendomme uden Udbytte 1,124,692 Kr. og skyldte bort 2,200,525 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 568,116 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue- og Lejlighed $7,_4$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 8,624,600 Kr., deraf var skattepligtig Indt. 5,594,400 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Ting- og Arresthuset, Vagt- og Arrestbygningen, Depotbygningen, det militære Sygehus, Halvdelen af Aalb. Amts og Bys Sygehus og af Epidemisygehuset, Andel i Bygningen for veneriske Sygdomme, et Receptionslokale, 2 Krudthuse, en Overlægebolig, Fattiggaarden, Trøstens Bolig, Kommuneskolerne, Navigationsskolen, det offtl. Slagtehus, Torvehallerne, en Renovationsanstalt, 2 Opholdsstuer for Havnearbejderne, 2 Sprøjtehuse, Kjærlandshuset, Pavillonen i Frederiksminde og en Økonomibygn. smstds., 2 Huse i Frederikskilde, Pavillonen i Karolinelund, de S. 367 nævnte Lystanlæg, Eksercerpladsen og en Del Jordlodder (omtr. 890 Td. Ld.).

Foruden Politimesteren bestaar Politikorpset af 2 Politifuldmægtige og 1 Politiassistent samt i Dagpolitiet 2 Overbetjente og 12 Betjente og i Natpolitiet 17 Patrouillebetjente og 2 Reservebetjente (Vedtægten af $^{23}/_{12}$ 1874 med senere Ændringer).

Brandkorpset bestaar af 2 Brandmestre, 2 Underbrandmestre og 40 Brandfolk samt 2 Maskinmestre ved Dampsprøjten; det staar under Kommando af Brandinspektøren og Underbrandinspektøren. Foruden det egentlige Brandkorps er der et Reservekorps, der bestaar af 8 Assistenter, 8 Underassistenter og 300 Brandfolk, og et Ordenskorps, bestaaende af 20 Mand. I de to sidste Korps ansættes det udskrevne Mandskab (Mænd mellem 25 og 35 Aar), i det egentlige Brandkorps er Mandskabet lønnet.

I Aalborg By og Omegns Sparekasse (opr. $^{12}/_5$ 1824) var $^{31}/_3$ 1898 Sparernes Tilgodehav. 18,322,934 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 881,146 Kr., Antal af Konti 20,859. — I Diskonto-, Laane- og Sparebanken (opr. $^6/_9$ 1854) var $^{30}/_6$ 1899 Aktiekapitalen 125,000 Kr., Folio- og Indlaanskontoen 2,498,327, Vekselkontoen 1,460,668 Kr.; Sparernes Tilgodehav. (indbef. i Indlaan) var $^{31}/_3$ 1898 2,516,990 Kr., Rentef. 4 pCt., Antal af Konti 3051. — I Landbosparekassen (opr. $^{21}/_{10}$ 1885) var $^{31}/_3$ 1898 Sparernes Tilgodehav. 6,362,746 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 163,208 Kr., Antal af Konti 8836. I Den danske Landmandsbanks Afdeling i Aalb. (opr. $^{26}/_8$ 1873) var $^{31}/_3$ 1898 Sparernes Tilgodehav. 1,924,862 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Antal af

Konti 1125. — I Husmandskreditforeningen var 1899 Laanesummen omtr. 36 Mill. Kr., Interessenternes Antal over 30,000.

Havnen. Byen havde oprindl. ingen egentlig Havn, men kun en aaben Red i Fjorden. Den første Havn, *„Kaasen"*, for Byens egne Skibe, hvor de kunde ligge om Vinteren, indrettedes mod V. (V. for Beværtningsstedet „Snorren", oprindl. kaldet „Kogehuset", hvor Skibsfolkene kogte deres Mad; Huset solgtes 1629 af Kommunen og er først blevet nedrevet i den nyeste Tid), medens fremmede Skibe henvistes til *„Kattesunds Havn"*, egentlig kun en Bøjning af Fjorden, der laa endnu vestligere. De første Bolværker anlagdes fra „Kaasen" til Østeraa omtr. 1725, og de vedligeholdtes af Magistraten indtil 1801, da de overgik til Havnekassen. Senere opfyldtes Pladsen ud for Slottet og fik Bolværker, ligesom der her anlagdes en lille Fiskerhavn „Frisenborg Havn" (opfyldt 1883). Først i 19. Aarh. er der for Alvor arbejdet paa at skaffe Byen en passende Havn, og ved de allersidste Aars Udvidelser er den bleven en af Landets bedste Købstadshavne. Den bestaar væsentligst af Bolværker langs Fjorden; af Havnebassiner findes der to: Nyhavn, anlagt 1814-20, og Teglgaardshavn, aabn. $^{29}/_{3}$ 1869, medens Mundingerne af Øster- og Vesteraa benyttes til Anlægsplads for Smaaskibe. Havnebassinerne ere tils. 46,900 □ Al. Fra 1899 udvides Havnen mod Ø. (ved Køb af Saltværkets tidligere Plads) bl. a. med Anlæg af et Havnebassin, Østerhavn, omtr. 70,000 □ Al., der ventes færdigt 1902. Den nuv. Havneplads er omtr. 318,000 □ Al.; ved Udvidelsen mod Øst vil der tilkomme omtr. 340,000 □ Al. De nuv. Bolværker ere omtr. 7400 F. lange, og ved Udvidelsen kommer der omtr. 3300 F. til; desuden er der 1780 F. privat Bolværk. Dybden i Ny- og Teglgaardshavn er 14-16 F., langs Bolværkerne ved Fjorden 18-19 F.; i Østerhavn bliver der 20, langs de nye Bolværker 22 F., der svarer til den Dybde, som Kommunen 1899-1900 har tilvejebragt over den uden for Hals liggende Barre (1883-98 uddybedes den fra 11 til 19 F.). Af større Arbejder i de senere Aar er der V. for Pontonbroen ved Opfyldning indvundet et Areal paa 58,000 □ Al., ud for hvilket der er sat et 400 F. langt Bolværk med 18 F. Dybde. Havnevæsenet bestyres under Byraadet af et Udvalg paa 5 Medlemmer, hvoraf Borgmesteren er født Medlem. Ved Havnen er ansat en Havneingeniør, en Havneinspektør og en Havnefoged. Havnen ejede ved Udg. af 1899 i Kontanter og Pengeeffekter 298,207, i faste Ejendomme 1,845,016, i Maskiner og lign. 245,500 Kr.; dens Gæld var 1,134,059 Kr. Hertil kommer Hals Bro med Baadehavn, der i Kontanter, Ejendomme og Inventar ejede 92,000 Kr. og skyldte 83,750 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge anslaas 1900 til 190,000 Kr. Der er fra 1896 paa Havnens Bekostning anbragt et System af Ledefyr mellem Aalborg og Hals, i hvilket System indgaar et paa Nyhavns vestre Hoved anbragt Vinkelfyr. Ved Havnen er der ansat 3 Lodser, der lodse mod Ø. til Hals, mod V. til Løgstør.

I gejstlig Hens. danner Aalborg med tilhørende Landsogne og Annekser eet Provsti. Byen er delt i to Sogne; et vestligt, Budolfi, og et østligt, Vor Frue, mellem hvilke Østeraa tidligere dannede Grænsen. Der tænkes oprettet et tredje Sogn, Vor Frelsers.

I Aalborg bo Stiftamtmanden over Aalborg Stift, tillige Amtmand over Aalborg Amt, Biskoppen over Aalborg Stift og Stiftsfysikus. Om Garnisonen se S. 363.

Aalborg hører til 7. Landstingskreds og Aalborg Amts 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Aalborg Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her) og har sin egen Stadslæge samt 2 Kommunelæger og 3 Apoteker: Svaneapoteket, Løveapoteket og et tredje Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskr.' 421. og 422. Lægd (Udskrivningschefen bor her) og er Sessionssted for Lægderne 379-84 og 421-33.

Ved Aalborg Toldsted er ansat 1 Toldinspektør, 1 Toldkasserer, 4 Toldkontrollører og 21 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester, 1 Postkontrollør og 5 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer, 1 Overtelegrafist og 8 Telegrafister. Aalborg har Statstelefon og staar desuden i Forbindelse med jydske Byer ved Jydsk Telefonaktieselskab.

Aalborg er efterhaanden bleven et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Den er Hovedsæde for Statsbanernes 7. Sektion (Strækningerne Randers-Frederikshavn, Hobro-Løgstør og Aalestrup-Viborg). Statsbanen mod S. aabnedes $^{18}/_{9}$ 1869, mod N. $^{16}/_{8}$ 1871; se i øvrigt under Fredericia. Desuden er Aalborg Hovedsæde for de ved Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 bestemte fire Privatbaner, til hvilke der af Statskassen tilskydes Halvdelen af Anlægskapitalen: Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen (7,$_{2}$ Mil, 50,$_{5}$ Km.), aabnet $^{19}/_{3}$ 1897, Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen (10,$_{3}$ Mil, 77,$_{7}$ Km.), aabnet $^{17}/_{7}$ 1899 (egen Station i Nørre-Sundby) — de to Baner drives af Fjerritslev-Nørre-Sundby-Frederikshavns Jærnbaneselskab Aktiekapit. omtr. 4 Mill. Kr. —, Svenstrup-Nibe-Aars Banen (5,$_{4}$ Mil, 41 Km.), aabnet $^{15}/_{7}$ 1899, og Aalborg-Hadsund Banen, der ventes aabnet Efteraaret 1900. — Ved Statsbanestationen solgtes i Driftsaaret 1898-99 136,126 Billetter, og af Gods afgik 75,806 og ankom 34,757 Tons. S. Aar afgik paa N.-Sundby-Fjerritslev Banen fra Aalb. 30,710 og ankom 33,476 Personer, medens der afgik 10,795 og ankom 2338 Tons Gods.

Aalborg staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og alle Limfjordens Byer samt Hamburg, Newcastle og Leith.

Historie. Byens Navn forekommer første Gang paa to Mønter fra Hardeknuds Tid, hvor det skrives *Alabur* og *Alebu*; i St. Knuds Gildes Segl staar *Alebur*; andre Former ere: Vald. Jrdb. *Aleburgh*, 1367: *Aleburugh*, 1391: *Aleburg*, i Beg. af den nye Tid træffes *Olborg* og *Olleborg*, men ogsaa *Alborig* m. m. (latinsk Form: *Alaburga*, *Alburgum* og *Alburgia*). Byen har sikkert Navn efter en gammel Kongeborg; men om den første Stavelses Afledning er der fremsat mange Gisninger; den sandsynligste er vel, at den kommer af det oldn. „all", ɔ: Strømleje („Alasund" var Navnet paa Limfjorden fra Hals til Egholm); en anden Forklaring er af det oldn. „Alak", ɔ: Hov, Tempel; i alt Fald er det vel sikkert, at den intet har at gøre med Aal, som rigtignok er kommen ind i Byens senere Segl og er en fejl Opfattelse af Bølgelinierne, se Vignetten S. 342 (*D. H. Wulff*, Aalb. Navn og Vaaben, i Saml. til j. Hist. I S. 86 flg., og Tidsskr. for Kunstind. 9. Aarg., 1893, S. 155). Hvor langt Byens Historie gaar tilbage, vides ikke. Den nævnes som sagt første Gang i 11. Aarh. under Hardeknud. Ogsaa Adam af Bremen nævner den. Den voksede snart op til en vigtig Stabelplads for Byerne ved Limfjorden, men fik især Betydning ved det rige Sildefiskeri, der fra tidligst Tid har været Byens Hovederhverv, og sin Handelsforbindelse med Norge. Om dens Berøring med dette Land i Middelalderen have vi flere Vidnesbyrd. S. 349 er fortalt, hvorledes Sigurd Slembedjakn og en anden norsk Partihøvding jordedes i Byen. Ogsaa Baglernes Høvding Erling Stenvæg, der understøttedes af Vald. II, samledes med sine Folk i A. 1204, før han drog til Norge. Aar 1289 opholdt Kong Erik Præstehader sig i Byen i nogle Dage. Ogsaa i dansk Hist. forekommer Byens Navn ret ofte i Middelalderen. Under Borgerkrigen midt i 12. Aarh. flygtede Knud Magnussen, efter at være bleven overvundet af Svend Eriksen ved Viborg 1150, til Aalborg og derfra til Norge. Under Broder-

krigen midt i 13. Aarh. blev A. 1247 plyndret og brændt af Abel. Aar 1368 synes den at være bleven belejret og maaske indtagen af Holstenerne. Hvornaar Byen har faaet Købstadsprivilegier, ved man ikke. Ved Forliget i Lübeck Maj 1340 mellem Vald. Atterdag og Hertug Vald. V nævnes Aalborg tillige med Vendsyssel, Himmersyssel, Thysyssel og Hanherred, som efter 4 Ugers Forløb skulde indløses og overgives til Kongen for Dronning Helvigs Medgift. Heraf mener D. Atl. (V S. 114), at Byen længe før den Tid har haft Købstadsprivilegier, hvilket ogsaa synes at fremgaa deraf, at i Slutn. af 13. Aarh. baade Erik Glipping og Erik Menved oftere opholdt sig her og udstedte Breve herfra. Sin ældste Stadsret fik Byen 1342 af Vald. Atterdag. Dens Privilegier stadfæstedes af Erik af Pommern 1430; senere udvidedes eller bekræftedes de af Chrf. af Bayern 1441, Chr. I 1462 og 1470 eller 1480, Kong Hans' 1. og 2. Privilegium og Chr. II 1515 (se *Kolderup Rosenvinge*, Saml. af gl. d. Love V S. 278 flg.), ligesom ogsaa Chr. III gav Byen nye Privilegier 1546 i Stedet for de gamle, som vare gaaede tabte ved en Ildebrand 1530 eller under Grevens Fejde. Ligeledes har man Magistratsvedtægter for A. fra Midten af 16. Aarh. (se Saml. til j. Hist, 1. R. II S. 113 flg.). Som yderligere Bevis paa dens store Betydning i Middelalderen kan anføres, at den var Møntsted under Hardeknud, i Perioden 1147-57, under Kongerne Hans og Fred. I (1492 nævnes Møntmesteren Joh. Dringenberg, i et Dokum. af 1506 en Møntergaard i A.). Flere Konger holdt Retterting her. Gennem hele Middelalderen hørte Byen til Viborg Bispedømme, fra hvilket den først adskiltes 1554, da den blev Hovedstad og Bisperesidens for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, Aalborg Stift. I den katolske Tid havde Byen tre Klostre, to Sognekirker, nemlig den nuv. St. Budolfi Kirke og en St. Peders Kirke (foruden de tre Klosterkirker), og flere Gilder.

Vor Frue Kloster, ifl. en usikker Angivelse stiftet 1116 samtidig med Vor Frue Kirke (se S. 346), nævnes første Gang 1252. Alt i Middelalderen var man uvis om, hvem der havde grundlagt det; een hævdede, at det var Viborgbispen Eskil, † 1132, en anden (efter Sigende ifl. Angivelser i Klosterets Brevskaber), at det var en kgl. Stiftelse. De hist. Forhold tyde dog paa, at det i alt Fald i en stor Del af Middelalderen har været afhængigt af Viborg Domkapitel. Klosteret husede Nonner vistnok af Benediktinerordenen og styredes af en Priorisse og en Prior eller Forstander, der beskikkedes af Viborgbispen eller af ham fik det i Forlening mod at forsørge Nonnerne (et Forleningsbrev af 1442 er bevaret). Om dets Jordegods vides ikke meget; Dronn. Margrethe skænkede det 1391 Egholm Slot i Hellum Hrd.; 1454 fik det en Gaard i Staa i V.-Hassing Sogn mod at afholde en evig Aartid for Giverens Sjæls Frelse. 1520 klagede Nonnerne til Kongen over, at deres Bygninger vare ganske forfaldne („der var intet Hus, de kunde hæle dem i for Regn og Sne"), og at de ikke fik tilbørligt Underhold. Omtr. samtidigt søgte Viborgbispen at faa Klosteret nedlagt og Nonnerne overflyttede til Sebber Kloster (alt 1361 havde der været Tale om at flytte det, fordi det laa Aalborg Slot for nær), men Planen strandede til Dels paa Grund af Modstand fra Nonnerne, der i Tilfælde af Flytning vilde have det opført i Skjørping Sogn (Hellum Hrd.). Senest 1530 blev Klosteret en kgl. Forlening og overdroges til Erik Krabbe mod, at han skulde opbygge de nys afbrændte Bygninger. Ved Reformationen blev det ophævet og Jordegodset lagt under Aalborghus. Om Kirken se S. 346. De øvrige Klosterbygninger, Ø. og S. for Kirken, nedbrødes 1568. — *Graabrødreklosteret*, vistnok stiftet ved Midten af 13. Aarh., nævnes første Gang 1268. Ordenen holdt flere Gange Kapitel her og Kongerne af og til Retterting; 1456, 1466, 1508 og 1514 betænktes det i Testamenter, og 1460 fik det en Gaard i Ø.-Sundby, N.-Tranders Sogn; i øvrigt ved man ikke meget om det; 1518 blev Konventet bragt til Observans. Efter mange Drillerier fra Lensmanden paa Aalborghus, Axel Gøye, udjoges Munkene 1530, og Klosteret blev ophævet. Der var nu en Tid Tale om at omdanne Bygningerne til et Slot, men foreløbig benyttedes de til at huse de fattige og syge fra Helligaandsklosteret (se ndfr.). Efter Reformationen ere Bygningerne rimeligvis komne i privat Eje; der findes nu intet Spor af dem. Klosteret menes at have ligget i Nærheden af det nuv. Graabrødretorv og Brødregyde, hvor der 1857 fandtes store Levninger af Mure og Hvælvinger. Paa et Hjørnested her er der til Minde malet Graabrødreguardianens Segl og Aarst. 1445. — *Helligaandsklosteret* stiftedes 1431 „til Herberge, Husvalelse og Hjælp" for trængende og syge. Det var det første (og tillige fornemste) af denne Ordens Huse her i Landet, idet det straks indrettedes som Hospitalskloster med Helligaandshuset i Rom som Forbillede og befolkedes med et efter en udvidet Augustinerregel levende Personale, der 1455 bestod af en Prior, en Priorisse, 5 Præster, 8 Lægbrødre og 23 Søstre. Grunden til det

lagdes af Hemming Billedmesters Hustru Maren Hemmings, der skænkede en Grund i St. Peders Sogn til at bygge Klosteret paa; hertil føjede Borgmester og Raad i Aalb. et tilstødende Stykke Jord. Ved Stiftelsen medvirkede endvidere Klosterets første Prior, Anders Bork, samt Maren Hemmings' Søn, Præsten Hr. Hennike Hemmingsen, efter hvis Ansøgning Paven 1437 stadfæstede Klosteret. Ved Kongers og privates Gunst og Gave blev det snart velstaaende. Chrf. af Bayern tog det 1445 i sit Værn og bestemte, at Saltum Kirke efter den dav. Præsts Død skulde tilfalde det; 1452 indrømmede Chr. I det Ret til at sende Almissebedere ud over hele Riget; 1459 skænkede han det St. Laurentii Kirke i Skagen med Kapeller (se S. 40), og samme Aar gav han det Ret til at oppebære alle 40 Marks og mindre Sager af dets vordnede og Tjenere. Kong Hans tog Klosteret 1484 i sin Beskærmelse og stadfæstede dets Privilegier (ligeledes Chr. II 1515 og Fr. I 1527). Endvidere skænkede Kong Hans det paa sit Dødsleje St. Jørgens Gaard uden for Aalb. (bekr. af Enkedronningen og Chr. II 1513). Flere Paver bekræftede ligeledes dets Rettigheder, Friheder og Jurisdiktioner. Hertil kom et udstrakt Jordegods i og ved Aalb. og i Naboherrederne, paa Læsø o. a. St., som private skænkede mod, at der afholdtes Sjælemesser over dem eller at de fik Lov til at begraves i Klosterkirken. Da Reformationsrøret begyndte, bleve Kloster og Kirke 1530 med Magt fratagne Brødrene, og de fattige og syge indlagdes midlertidig i det tomme Graabrødrekloster; 1533 fik vel Munkene deres Bygninger tilbage, og Lemmerne overførtes atter til disse; men 1534, da Joh. Rantzau havde indtaget Byen, led Stiftelsen paany ilde Medfart, og Prioren maatte endog laane 500 Mark Sølv for at frelse sit Liv og indløse de fattiges af Landsknægtene solgte Boskab. Endelig ophævedes Klosteret 1536 og omdannedes til et alm. Hospital, se S. 358 (se D. Mag. 5. R. II S. 180 flg.). — Til Aalb. hørte endelig en *St. Jørgens Gaard* for spedalske, uden for Vesterport, der som nævnt 1513 skænkedes til Helligaandsklosteret mod, at dette forpligtede sig til at underholde de spedalske. Gaarden var fra den Tid Klosterets Ladegaard, medens der til de spedalske opførtes et nyt Hus uden for Byen. Under Grevens Fejde blev St. Jørgens Gaarden brændt; paa Grunden opførtes siden den lille, 1808 nedbrudte St. Jørgens Kirke (Hovedreparation: 1697).

Den efter Reformationen nedbrudte *St. Peders Kirke* (da dens Gods og Renter 1542 henlagdes til St. Budolfi Kirke, der oprindl. havde været annekteret til St. Peders Kirke, kaldtes den „øde og opbrudt") laa omtr. paa Hj. af Al- og Vestergade, V. for „Tiendeladen" (saaledes kaldet efter en Lade, hvori St. Peders Kirkes Tiendekorn indsamledes; Laden stod endnu 1661, da den paa Grund af Brøstfældighed maatte sælges). Desuden var der uden for Byen to Kapeller, et *St. Jørgens Kapel*, knyttet til St. Jørgens Gaarden, og et *Helligkorskapel*, paa hvilket Axel Gøye 1529 fik Ejendomsbrev. Af Gilderne maa nævnes et *St. Knuds Gilde* (Sigilstemplet, fra Slutn. af 13. Aarh., er i Nationalmus.) og et *St. Karens Gilde*. Det mest bekendte var dog *Guds Legems Lav* eller *Papegøjegildet*, som nævnt Side 365 stiftet af Peder Ilfarsen 1431 (mulig dog tidligere), men hvis endnu bevarede Skraa først nedskreves 1441 (desuden er bevaret en Protokol med Navnene paa nyoptagne Brødre o. a. og et kortfattet Uddrag af en Fortegnelse over afdøde Brødre). Gildet bestod væsentlig af Kræmmere og Købmænd dels fra A. og andre danske Byer, dels fra fremmede Stæder, Hamburg, Lübeck, Rostock, Stockholm m. fl.; desuden vare i de ældste Tider ogsaa flere Bisper og andre Prælater, Præster, Klosterfolk, Riddere o. a. Medlemmer af det. Om dets senere Hist. se S. 365. Uden for Vesterport havde Gildet i ældre Tid en Skydebane, „Papegøjehaven", hvor Medlemmerne ved Pinsetider skød til Papegøjen (se D. Mag. 3. R. I S. 89 flg., *J. Bendtzen*, Guds Legems Lav i A., Kbh. 1900, og *C. Nyrop*, Danm. Gilde- og Lavsskraaer I S. 613 flg.).

Byen har i Middelalderen utvivlsomt ogsaa været befæstet — i Dokumenter fra 1481, 1506 og 1513 omtales, at den har været omgiven af Grave og Volde —, skønt der nu intet Spor findes af disse Befæstninger (se videre ndfr.), og den har ogsaa tidlig i Middelalderen haft sit Slot. Det nævnes første Gang 1340 i et Forlig mellem Grev Gerts Arvinger og Hertug Vald. V blandt flere Slotte, som den sidste vilde indløse til Vald. Atterdag, og kaldes „det Hus i Aalborg". I øvrigt høres der meget lidt om det*). Kong Hans er utvivlsomt død paa Slottet ($^{20}/_{2}$ 1513). Under

*) Af ældre Lensmænd og Fogeder kendes: Svend Sigvardsen 1343, Tyge Skammelsen 1355, Bisp Mogens i Børglum 1361, Hr. Erland Kalf 1373, Henning Køtelberg 1374, Hr. Chr. Vendelbo, Hr. Mogens Munk 1401, Hr. Predbjørn Podebusk, Erik Eriksen (Banner) 1419, 1426, Hr. Esge Brok 1435, Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) 1438, Erik Nielsen (Rotfeld) 1439, Hr. Esge Brok

Grevens Fejde, da det blev indtaget først af Skipper Klement og senere af Joh. Rantzau, led det saa meget, at det helt maatte opgives (se videre S. 354). Slottet har ligget i Byens sydl. Udkant, paa en vandomflydt, lav Holm ved Østeraas sydvestl. Bred (omtr. midt i den nuv. Rantzausgades nordl. Del). Efter at være nedlagt som Slot gik det over i privat Eje (det ejedes blandt a. af Raadmand, senere Borgmester Didrik Grubbe, hvis Arvinger solgte det til Dr. Niels Bentzen). Det nævnes endnu 1676; 1769 var det forsvundet og Pladsen delvis udlagt til Have, hvis skiftende Ejermænd længe kaldtes „Podemestere paa Slottet". I Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh. er der fundet betydelige Rester af det, saaledes sammenhængende Murpartier, et af Teglfliser lagt Gulv, Murbrokker o. a.; ligeledes er der opgravet mange Stenkugler; ved Rantzausgades Anlæg 1877 og senere er der i Grunden truffet nedrammede Egepæle (se *D. H. Wulff*, Aalb. gamle Slot, i Nordjyll. Folkeblad, $^{27}/_{10}$ 1877).

Ved den nye Tids Beg. led Byen af to voldsomme Ildebrande, 1501 og 1530; efter den sidste blev den i 10 Aar fri for al kgl. Tynge og fik til at genopbygge Raadhuset, Bro og Bolværk med omkring Byen „det Sølv, som var Monstranser, Kalk og Disk, hvilket de annammede fra Sognekirkernes Kapeller og Altre og indsatte paa Raadhuset, og som nu er forbrændt og tilhobeløben". Men endnu større Ulykke overgik Byen i Grevens Fejde, da Skipper Klement i Sept. satte sig fast her og let fik det forfaldne Slot i sin Magt. Adelen, der ilede Byen og Omegnen til Hjælp, blev $^{16}/_{10}$ 1534 slaaet ved Svenstrup, og Klement lod Byens Befæstning istandsætte. Men alligevel indtog Joh. Rantzau Byen $^{18}/_{12}$ efter nogle faa Dages Belejring, hvorefter den blev plyndret af de kgl. Tropper, og Fæstningsværkerne bleve nedrevne 1535. 1631 bleve de dog genopførte, og endnu i 19. Aarh. har der været Spor af dem, som vistnok have strakt sig fra Fjorden langs Byens Vestside ned til Vesterbro og atter ere fortsatte Ø. for Byen, medens de vare afbrudte mod S., hvor et Kær gav tilstrækkelig Beskyttelse. Byen hævede sig dog snart igen og har utvivlsomt i det næste Aarh., da Sildefiskeriet blomstrede saa godt som tidligere, haft en meget glimrende Periode. Men i 17. Aarh.'s Krige led Byen meget. Aar 1627 blev den først plyndret af de kgl. Tropper og derpaa $^{8}/_{10}$ s. Aar besat af de kejserlige, som vare her indtil Pinse 1629 og brandskattede Byen; 1644 blev den under Oberst Wrangel (det var ham, der opførte den efter ham opkaldte Bro over Østeraa) besat af de svenske, der ogsaa lagde haardt Tryk paa den (se ogsaa under Slottet S. 356), og 1657 kom Svenskerne igen under Admiral C. G. Wrangel, og de bleve her efter Roskildefreden og forlode den først senere (se ogsaa under N.-Sundby S. 390). Til Krigens Ulykker kom endnu $^{11}/_{8}$ 1663 en heftig Ildebrand, om hvilken den S. 372 omtalte Indskrift minder. Aar 1672 havde Byen 4181 Indb. Der kom nu vanskelige Aar for den. Borgmester og Raad erklærede 1691, at Byen da kun ejede nogle faa smaa Skuder, og de faa større vare forulykkede „paa to Aars Tid, nogle denne fattige Bys Indvaanere til mærkelig Skade"; 1704 havde Byen 33, 1735 32 og 1746 25 Skibe; 1735 klagedes over, at Handelen var aftagen, dels fordi Sildefiskeriet, hvis Udførsel 1720-30 angives til over 231,000 Td., var gaaet tilbage, bl. a. fordi Nibe havde faaet Købstadsrettigheder, dels ogsaa paa Grund af de forøgede Skatter. Den holdt sig dog stadig som Jyllands største og Landets tredjestørste By, og Handelen var i Fremgang i 2. Halvdel af 18. Aarh.; 1769, da den havde 4160 Indb., kunde den i D. Atl. karakteriseres som „en gammel, stor, velbebygget og folkerig By og næst Kbh. den bedste og mest formuende Købstad i Danm., og som driver en anselig Handel med Landets Produkter og andre Varer"; 1771 angives det aarl. Antal af Skibe, som løbe ind i Havnen, til 3-400. Men et føleligt Tab led den ved Amternes Deling 1794, og et endnu større var det, da Norge, paa hvilket Byen stadig havde sin vigtigste Handel, 1814 blev skilt fra Danm. Dertil kom, at Sildefiskeriet næsten helt ophørte, til Dels paa Grund af Aggerkanalens Aabning, hvilket sidste ogsaa havde til Følge, at A. ikke længere var Stabelplads for Limfjordens Byer; endelig begyndte N.-Sundby at blive den en slem Konkurrent. Efter Midten af 19. Aarh. havde Aarhus indhentet den i Kapløbet som Jyllands største By. I de senere Aartier er dog Byen tiltaget, især paa Grund af de forbedrede Samfærdselsmidler, saa-

---

1441, Niels Eriksen (Banner) 1443, Hr. Erik Nielsen (Gyldenstierne) 1445, Niels Eriksen (Banner) 1447, Christen Mikkelsen (Tornekrands) 1451, Hr. Erik Nielsen (Gyldenstierne) 1453, Ove Lunge 1456, Hr. Anders Nielsen (Banner) 1470, Biskop Jens Friis 1475, Lars Lunov 1477, Hr. Anders Nielsen (Banner) 1478, Anders Tidemand 1488, Erik Andersen (Banner) 1490, Mourids Nielsen (Gyldenstierne) 1492, 1496, Hr. Niels Høg 1504, 1506, Hr. Mogens Gøye 1511, 1516, Niels Clementssen, osv.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

NØRRE SUNDBY.

Eftertryk forbydes.

Udført af V. F. A. Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

1899.

Accl. E. Aamodts lith. Etabl.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

ledes Uddybningen af Sejllobet over Halsbarren, de udvidede Dampskibsforbindelser, Jærnbaneliniernes Aabning, Anlægget af Pontonbroen osv., og i det sidste Decennium er A. vokset usædvanlig stærkt.

Byen har ofte været hjemsøgt af Pesten, saaledes 1602-3 og 1614-15; 1853 bortrev Koleraen 409 Mennesker eller henved 5 pCt. (762 vare angrebne).

I Aalb. er Stadshauptmand Fr. Thuresen († 1675) født 1613 (hans Portræt, tidligere paa Raadhuset, hænger i Aalb. Museum).

Litt.: *Chr. M. Olrik*, A. Handel, Kbh. 1773. — *A. H. Nielsen*, Embeds- og Bestillingsmænd i A., Aalborg 1879-80. — *D. H. Wulff*, A. før og nu, Aalborg 1883. S. Forf., Bidr. til A. Handels Hist. i ældre Tid, Aalb. 1889 (ogsaa i Saml. til j. Hist. VII S. 271 flg.). S. Forf., Kommunale Bestillingsmænd i A. i ældre Tid, i Saml. til j. Hist. IX S. 97 flg., og Bidr. til A. Bys Hist., smstds. 2. R. III S. 371 flg. og 379 flg. og 2. R. IV S. 152 flg. — *F. Meidell*, Et Par Oprør i A., smstds. 2. R. III S. 223 flg. (1620 i Anl. af Processen mod Christence Kruckow og 1624-25 paa Grund af Forbud mod Kornudførsel). — *V. Kjørboe*, Bidr. til Belysn. af en større Provinsbys Udvikl., i Nationaløkonomisk Forenings Festskr. S. 177.

Nørre-Sundby

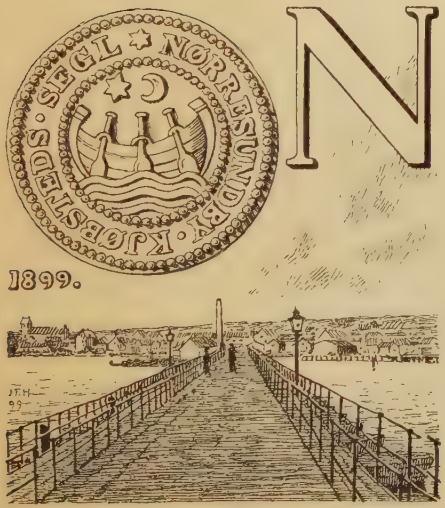

Nørre-Sundby Købstad ligger i Kjær Hrd. under 57° 3′ 39,$_{91}$″ n. Br. og 2° 39′ 24,$_{26}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets vestl. Gavl) ved Limfjordens nordl. Bred lige over for Aalborg, med hvilken den er forbunden ved Chr. IX's Pontonbro (se S. 362). Den ligger paa Affaldet af den mod N. lejrede Skansebakke, der er gennemskaaren af flere Dalstrøg, og fra hvis Højder (indtil 164 F., 51,$_5$ M.) der er prægtig Udsigt over Byen, Fjorden og Aalborg. Højeste Punkt i Byen er ved Kirkens Nordvesthjørne, 37 F., 12 M., paa Torvet er der 6$^1/_2$ F. Afstanden fra Aalborg er 0,$_2$, fra Hjørring 6 Mil (ad Jærnbanen henh. 0,3 Mil, 2,$_2$ Km., og 6,$_2$ Mil, 46 Km.). Byens største Udstrækning er fra V. N. V. til Ø. S. Ø., omtr. 1000 Al., fra S. til N. er der omtr. 500 Al. Hovedgaderne ere Brogade, der gaar fra Pontonbroen mod N. til Torvet, og Vester- og Østergade, der gaa fra V. til Ø. og føre ud til Landevejen til Hjørring. Byens Huse, hvoraf de fleste ere i eet Stokv., ere for en stor Del nyopførte efter en Brand 1865.

Byens Købstadsgrund var Maj 1900 1,581,948 □ Al. (omtrent 113 Td. Ld.), Markjorderne omtrent 215 Td. Ld. Byen havde April 1900 34 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 191 (Apr. 1900: 316, hvoraf paa Bygrunden

276). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 328 Td. Ld.; deraf vare besaaede 118, Afgræsning, Høslæt, Eng osv. 111, Kær og Fælleder 3, Have 23, Skov 8, Stenmarker osv. 12, Veje og Byggegr. 50 Td. Hartk. var $^1/_1$ 1895 29 Td. (hvoraf 13 ere blevne til Bygrund); deraf hørte 8 til 4 Gaarde og 8 til 59 Huse. Paa Markjorderne ligger Gaarden *Aldershvile*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_2$ 1900 3,886,926 Kr. (Antal af Forsikringer 351).

Om Nørre-Sundby Landsogn se Kjær Hrd.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, paa en Bakke ved Skolegade, bestaar af Skib og Kor med tilbygget Sakristi, Taarn mod V. og to Korsfløje mod S. og N., til hvilken sidste der er føjet en Tilbygning (Skriftestol). Oprindelig har Kirken bestaaet af Skib og Kor (vistnok med Apsis), opførte i romansk Tid (13. Aarh.) af hugne Granitkvadre. Paa Korets Nordside findes et lille rundbuet Vindue (nu tilmuret). I Slutn. af Middelalderen tilføjedes, væsentlig af gule Mursten, det anselige Taarn, hvis hvælvede Underrum forbandtes med Skibet ved en Spidsbue. Omtr. samtidig blev Koret overhvælvet og et lille Vaabenhus opf. mod S. Langt senere, vistnok mellem 1676 og 1723, opførtes mod N. en anselig Fløj; 1764 lod Præsten Knud Christensen Schott Sakristiet føje til Koret. Kirken er i Tidens Løb undergaaet store Ombygninger. Saaledes ere store Partier af Kormuren omsatte fra Grunden; paa Taarnets Sydside staar Aarst. 1832; 1887-88 foretoges en omfattende Restauration, hvorved der bl. a. indlagdes nyt Bjælkeloft i Skibet. Endelig foretoges 1897-98 under Ledelse af Bygningsinspektør H. Kampmann en stor Ombygning for at skaffe mere Plads. Kun Koret med Sakristiet og Taarnet bleve staaende; Skibet, med Bjælkeloft, gjordes 12 Al. bredere, og de anselige Korsfløje, hver med tre Kamgavle og Bjælkeloft, opførtes; i Korsfløjene, der aabne sig ind til Skibet med 3 Rundbuer, opsattes store Pulpiturer. Indgangene ere gennem Taarnets Vestside og den sydl. Korsfløj. Altertavlen, Christus i Getsemane, er malet 1898 af J. G. F. Schwartz (den gl. Altertavle, fra Fr. IV's Tid, staar i Ligkapellet paa Kirkegaarden). Alterkanden er skænket 1770 af Pastor Schott, Oblatæsken af Sophia Catharina Truchsessinn v. Høfninge. Ny Granitdøbefont, med gammelt Døbefad. Udskaaren Prædikestol, skænket 1707 af Biskop Jens Bircherod (opforgyldt 1898). Nyt Orgel, i den sydl. Korsfløj. Over Korbuen et Krucifiks i sen-gotisk Stil. I Loftet 3 Messinglysekroner, af hvilke den ene bærer Bircherodernes og Bartholinernes Vaabener og Bogstaverne J B — S B (ɔ: Jens Bircherod og Søster Bartholin). Ligsten over Pastor Schott, † 1770, i Sakristiet, under hvilket der er en 1898 tilkastet Gravhvælving. I Koret Epitafium over Præsterne Hans Hansen Ware, † 1660, og Laur. Jensen Lemvig, † 1663, samt deres Hustru Maren Christensdatter, med Portrætter. I Taarnrummet Epitafium over Præsten Kjeld Nielsen, † 1723, og Hustru Anne Christensdatter Mule, † 1735 (af Indskriften ses, at Kirken paa hans Tid er „bedret"). Desuden er der flere Ligsten, indsatte dels i Kirkemuren, dels i Muren om Kirkegaarden, bl. a. over ovennævnte Præster Ware og Lemvig og Præsten Jak. Lauritzen Beeske, † 1676, samt deres Hustru, ovenn. Maren Christens-

datter, † 1688, over Oldermand for Færgelavet Jens Jacobsen Hvorup, † 1804, og hans to Hustruer, samt i den sydl. Fløjs Ydermur en lille Ligsten af Granit fra den ældre Middelalder med Fremstilling af Christus paa Korset (se *Løffler*, Gravst. Pl. IX). Den ældste Klokke, indviet til Jesus, Maria og St. Anna, er fra 1504 (eller 1507). Under Korgulvet er begravet Vitskøl Klosters sidste Abbed Anders Andersen, † 1572.

Byen har to Kirkegaarde, den gamle omkring Kirken, omtr. 1 Td. Ld., og den nye N. V. for Kirken, omtr. 2 Td. Ld., anlagt 1840. Paa den gamle Kirkegaard er et 1888 opf. Ligkapel, paa den nye en Mindesten

Nørre-Sundby Kirke.

over to frivillige (en dansk og en svensk), der faldt i Lundbykampen 1864.

Ved Kirken, der ejes af Seminariefonden, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst for N.-Sundby Lands. og Annekset Hvorup.

Raad-, Ting- og Arresthuset, i Nørregade, er en 1847 opf., 1895 udvidet, to Stokv. høj Bygning, der ejes af Amtskommunen med $^5/_6$ og Købstaden med $^1/_6$. Det indeholder bl. a. Tingstue (for Købstaden og Kjær Hrd.), Arkiv, Plads for 17 Arrestanter og Arrestforvarerens Bolig.

Byen har **to Kommuneskoler**, den ældre, i Skolegade, ombygget 1862 i to Stokv., og den nye, i Nørregade, opf. 1895 i to Stokv.; $^1/_2$ 1900 var der i alt 10 Lærere, 14 Klasser og 420 Elever. Desuden er der en privat Realskole, Nørregade, og 2 andre Privatskoler.

Fattiggaarden, ved Lindholmvej, V. for Kirkegaarden, i 1 Stokv., har Plads for 14 Lemmer.

Gasværket, mod N. ved Bondrops- og Helgolandsgade, er anlagt 1897; 1899 produceredes omtr. $5,_8$ Mill. Kbfd. Gas. — **Vandværket**, ved Bakkelygade, er anlagt 1898 af et privat Konsortium; der forbruges omtr. 2000 Td. Vand pr. Døgn.

Posthuset og Telegrafstationen ere paa Jærnbanestationen ved Havnen. **Toldkamret**, ved Havnen, er opf. 1898. — Byen har **to Jærnbanestationer**, Statsbanestationen, V. for Byen i Landsognet, og Stationen for Nørre-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen, ved Havnen, opf. 1899 paa et i Fjorden opfyldt Terræn. — Præstegaarden ligger i Nørregade, Banken for Nørre-Sundby og Omegn i Torvegade.

Kommunen ejer et lille Lystanlæg V. for Byen, omtr. 2 Td. Ld., med Pavillon og Sommerteater, ligesom den N. for Byen har ladet beplante en Del af Skansebakken, omtr. 4 Td. Ld. Fabrikant J. Galster begyndte 1854 at beplante 3 Td. Ld. af den ham tilhørende Del af Skansebakken.

Indbyggertallet var $^1/_2$ 1890 1825, Novb. 1899: 3452 (1801: 606, 1840: 901, 1860: 1376, 1880: 1757). Erhverv 1890: 165 levede af immat. Virksomhed, 53 af Jordbrug, 16 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 13 af Søfart, 694 af Industri, 517 af Handel, 233 af forsk. Daglejervirksomhed, 95 af deres Midler, 22 vare under Fattigvæs. og 6 i Fængsel.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a. Bomulds- og Linnedgarn 3797 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2551 Pd., Vin 1249 Pd., Glas og Glasvarer 32,816 Pd., Humle 2378 Pd., Kaffe 19,467 Pd., Risengryn og Rismel 31,659 Pd., Salt 89,555 Pd., Mallas og Sirup 269,524 Pd., Stenkul 6,532,478 Pd., Kokes 684,546 Pd., Metaller og Metalvarer 750,159 Pd. samt Tømmer og Træ 1916 Clstr. og 12,835 Kbfd. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 400,000 Td. Raakridt; til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 4093 Pd. Kød, 8378 Pd. Talg, 3727 Pd. Uld, 252,990 Pd. Huder og Skind og 226,000 Stkr. Mursten. I udenrigsk Fart indkom 108 og udgik 83 Skibe med henh. 7481 og 426 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 136 og udgik 87 Skibe med henh. 2946 og 1891 T. Gods. Toldindtægterne udgjorde s. Aar 52,263 Kr. Byen har ikke nogen selvstændig Toldoppebørsel, men opføres under Aalborg Toldsted (se S. 376). Den har ingen Skibe.

I Nørre-Sundby holdes aarl. 5 Markeder: 1 i Feb. og 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. med Kreaturer og 2 i Okt. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Onsd. og Lørd.; hver Tirsd. fra Okt. til Fastelavn Torvedag med Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 2 Maskinfabrikker med Jærnstøberier (hvoraf det ene, „Gabrielsværk“, har 60, det andet 30 Arbejdere), 2 Dampvæverier og Farverier (30 og 8 Arbejd.), 3 Savskærerier (i alt 40 Arbejd.), Aalborg Amts Andelssvineslagteri (40 Arbejd.), et Cementstøberi (10 Arbejd.) og et Garveri.

Kreaturhold 1898: 136 Heste, 125 Stkr. Hornkvæg (deraf 122 Køer), 232 Faar, 232 Svin og 10 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Kjær Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende

Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Skolevæs., d) for Fattigvæs., e) for Alderdomsunderst., f) for Legater, g) for Gader og Veje, h) for Gasværket og Brolægning, i) for Byens og dens Omgivelsers Forskønnelse.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 39,694 (deraf Grund- og Bygningssk. 4606, Hus-, Formue- og Lejlighedssk. 33,858, lignet paa Menigheden 1230), Indt. af Aktiver 382, Tilskud til Alderdomsunderst. 2034, Indt. ifl. Næringsloven m. fl. 3681 Kr.; Udgifter: Statsskatter 425, Bidr. til Amt 2294, Byens Bestyrelse 834, Fattigvæs. 7759, Alderdomsunderst. 4630, Skolevæs. 11,179, Gader og Veje 5922, Politivæs. 950, Brandvæs. 3314, Belysn. 1068, Forskønnelse 591, afløst Højtidsoffer 1230 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Panteoblig. og Kapitaler 15,680, i faste Ejendomme 57,931 og skyldte 108,760 Kr.; under Byraadet hørte Legater til Beløb af 24,615 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^{9}/_{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,270,500 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 733,750 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Andel i Raadhuset, de to Skoler, Fattiggaarden, Toldkamret, en Vejerbod, Gasværket, Havnen og Lystanlæggene.

Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Brandassistent og 10 Brandmænd.

I Banken for Nørre-Sundby og Omegn (opr. $^{6}/_{1}$ 1898) er Aktiekapit. 150,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 699,145, Vekselkontoen 522,756 Kr.

Havnen, hvis Anlæg er paabegyndt 1874, fik 1895 et nyt, 250 Al. langt Bolværk og 1898 en ny Anlægsbro og er 210,000 □ Al., Havnepladsen omtr. 3 Td. Ld.; der er 600 Al. Bolværk; ved Østmolen er der indtil 17 F. Vand. Havnen bestyres af Havneudvalget, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 3 Medlemmer. Havneanlægget med Toldkammer, Vejerbod m. m. vurderes til 331,000 Kr.; Havnens Gæld var Apr. 1900 231,000 Kr. Den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 10,000 Kr.

I gejstlig Henseende danner Nørre-Sundby Købstad eet Pastorat med N.-Sundby Lands. og Hvorup Sogn.

Nørre-Sundby hører til 7. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 444. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 434-449.

Ved Toldstedet er ansat to Assistenter og en Fuldmægtig, ved Postvæsenet 1 Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Der er Statstelefon og privat Telefon (Jydsk Telefonaktieselsk.).

Nørre-Sundby er Station paa den $^{16}/_{8}$ 1871 aabnede Statsbane og Udgangspunkt for Nørre-Sundby-Fjerritslev Banen, se S. 381. Ved Statsbanestationen solgtes i Driftsaaret 1898-99 21,907 Billetter, og der afgik 10,687 og ankom 7755 Tons Gods. S. Aar afgik der paa N.-Sundby-Fjerritslev Banen fra N.-Sundby 19,860 og ankom 18,751 Personer, og der afgik 2976 og ankom 1911 Tons Gods. Om Dampskibsforbindelsen se Aalborg S. 381.

Historie. Nørre-Sundby, der tidligere var en Handelsplads, men ifl. Lov af $^{7}/_{4}$ 1899 er Købstad fra $^{1}/_{1}$ 1900, hørte i Middelalderen til Vitskøl Kloster lige fra Beg. af 13. Aarh., da Vald. Sejr skænkede alt sit Fædrenegods her til Klosteret. Kirken blev skænket Klosteret 1290 af Børglumbispen Niels. Stedets Betydning i Middelal-

deren og i den nyere Tid laa i, at det var Overfartssted fra Vendsyssel til Aalborg. Af en kgl. Bevill. af $^{30}/_{6}$ 1591 — hvorved N.-Sundby fik Lov til at holde to Færger mellem de to Byer, efter at det $^{18}/_{5}$ 1589 var blevet bevilget Aalborg at holde 4 Færger — ses, at N.-Sundby „fra Arildstid" havde haft denne Færgefart (se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 382 flg.). Byens Beliggenhed som vigtigt Overfartssted har ogsaa flere Gange gjort den til Skueplads for krigerske Begivenheder. I Bondeoprøret 1441 var det vistnok i Omegnen af Byen, at den Træfning fandt Sted, hvori Eske Brok faldt (se S. 221). Under de kejserlige Troppers Besættelse af Nørrejylland i Trediveaarskrigen opkastede de paa Skansebakken N. for Byen Forskansninger, hvoraf der endnu ses Spor; 1644 gik de svenske over den tilfrosne Fjord fra Aalborg til N.-Sundby, hvor de let adsplittede Bondehæren, der vilde forhindre Overgangen (det var i denne Træfning, at Delefogden Lars Dyrskjøt faldt), og atter 1657 gik Svenskerne over Fjorden og erobrede den af Bønderne besatte Skansebakke. I Krigen 1864 besatte en dansk Troppestyrke de samme Bakker, medens Fjenden laa i Aalborg. Som Handelsplads fik Byen ved Lov af $^{16}/_{2}$ 1856 og $^{17}/_{4}$ 1868 (jfr. Regul. af $^{17}/_{10}$ 1858) udvidet Handels- og Næringsfrihed. I 19. Aarh. er Byen tiltaget meget stærkt; navnlig har Jærnbanen gavnet den meget og tilført den en Del af Handelen fra Vendsyssel, og i det sidste Aarti har Indbyggertallet næsten fordoblet sig.

Paa Markjorderne nogle tusinde Al. Ø. for Byen paa den lave Strækning ved Fjorden ligger „*Stisborg*" (ifl. D. Atl. opkaldt efter en Ridder Hr. Stig Hvide, der skal have anlagt den til Værn mod Sørøvernes Fremtrængen i Fjorden), en indtil 8 F. høj og 125 F. bred, rund, nu overpløjet Højning. Der skal være fundet Mursten i den. Lige S. for den har fra V. til Ø. gaaet en lav, lige Jordvold, 3—4 F. høj, 250 F. lang (nu sløjfet), som dog vistnok hidrører fra nyere Tid.

Nibe

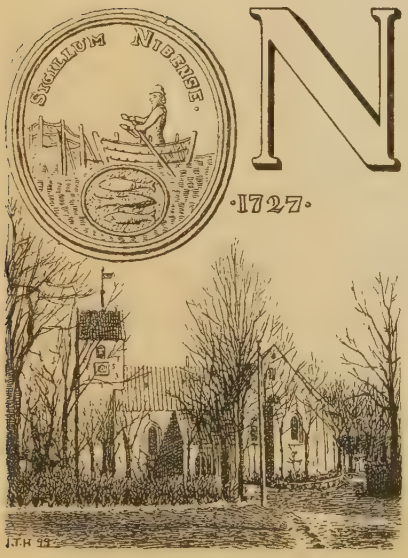

Nibe Købstad ligger i Hornum Hrd. under 56° 59′ $0,_{59}$″ n. Br. og 2° 56′ $18,_{69}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Vestgavl). Byen ligger venligt ved Nibe Bredn. paa et temmelig jævnt Terræn — højeste Punkt, paa Torvet, $17,_{3}$ F., $5,_{4}$ M. —, til Dels omgiven af høje Bakker og Plantninger. Afstanden fra Aalborg er omtr. $2^{1}/_{4}$, fra Løgstør 3 Mil (ad Jærnbanen henh. $3,_{5}$ Mil, 26 Km., og 7 Mil, 52 Km.). Byens største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1300 Al., fra V. til Ø. 800 Al. Hovedaaren er Mellemgade, der mod Ø. fører over Torvet ud til Landevejen til Hobro; fra Torvet gaar mod N. Store Nørregade til Aalborgvejen; mod S. gaa fra Torvet: Skomagergade, Genboløs og Søndergade til Løgstørvejen. Husene ere for det meste i eet Stokværk. Byen er ejendommelig ved sine i Forhold til dens Størrelse ret anselige Købmandsgaarde og sine mange Haver.

Byens Købstadsgrund udgjorde Apr. 1900 986,540 □ Al. (omtr. 70 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 561 Td. Ld. Byen havde da 27 større og 16 mindre Gader og Stræder samt 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 235 (Apr. 1900 293, hvoraf 280 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 631 Td. Ld.; deraf vare besaaede 249, Afgræsn., Høslæt, Eng 217, Kær og Fælleder 68, Have 24, Skov 21, Stenmarker osv. 2, Veje og Byggegrunde 50 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 49 Td.; deraf hørte 39 til 16 Gaarde og 9 til 18 Huse; 13 Gaardbrug og 16 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligger Nibe Mølle.

Husenes saml. Brandforsikringssum var $^1/_2$ 1900 1,807,180 Kr. (Antal af Forsikringer 293).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken (se Vignetten), ved Mellemgade, bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Sidefløj mod S. og ved dennes Vestside et lille Vaabenhus med Halvtag. Kirken er opf. i gotisk Tid af Mursten (overhvidtet). Skibet har oprindl. ogsaa haft en Korsarm mod N., som dog alt i gotisk Tid er bleven nedrevet. De høje, spidsbuede Vinduer ere bevarede baade i Skib og Kor. Indgangen er gennem den spidsbuede Syddør i Skibet; Nordsiden har to, ligeledes oprindelige Døre, en i Skib og en i Kor. Kirken, omtr. 87 F. lang og 34 F. bred, har i Skibet 4, i Koret 2 og i Sidefløjen 2 Krydshvælvinger. Sidefløjen har 2 ulige høje Spidsbuer ind til Skibet (i den laveste var indtil 1897 anbragt et Pulpitur), Vaabenhuset en bred, spidsbuet Portal. Taarnet, med Spidsgavle som de øvrige Gavle, er for den øvre Dels Vedk. ombygget 1733 (paa Vejrfløjen staar: 1741); det overhvælvede Underrum har før haft Spidsbue ind til Skibet, men denne er nu lukket med en tynd Mur, hvori en Dør. Ved en Restauration af det indvendige 1897 fik Kirken lyse Farver og nye Stolestader. Altertavlen, i en rigt udskaaren Ramme (restaur. af Fjeldskov) med Gyldenløves og Hustrus Navne paa Søjlerne, er malet af Anker Lund 1885 (Christus i Emaus). I Sidefløjen hænger et ældre Alterbillede, Nadveren. Anselige Malmalterstager, skænkede af Sophie Amalie Tycho og Jørgen Hansen Tanch. Paa Kalkens Fod staar en Indskrift, ifl. hvilken den er indviet til St. Jodosus*). Romansk Granitdøbefont; paa Messingdøbefadet staar Aarst. 1700 og Navnene Anders Lauridsen og Karen Søffrensdatter. Prædikestol fra 1706 i Barokstil, skænket af Amtsforvalter Tyge Tomesen og Hustru Geske Blum. Foran Alteret staar et gammelt Jærntralværk. Paa Skibets Nordvæg et Pulpitur med Malerier af Lidelseshist., skænket 1707 af Birkefoged Knud Pedersen. Orgelet staar over Taarnhvælvingen. I Koret Epitafium over Præsten Marcus Alsing, † 1766. I Sidefløjen, hvor der findes nogle Endestykker af Stolestader fra

*) Kirken kaldtes i Middelalderen „*St. Justs*“ eller „*St. Jodosi Kapel*“. Efter et Sagn (se D. Atl. V S. 9) skal den være bygget og bekostet af en lybsk Skipper efter et Løfte, han havde givet; men efter en skriftlig Optegnelse skal St. Justs Kapel i Nibe være grundlagt af en Præst blandt Gildebrødrene i Guds Legems Lav i Aalborg, Hr. Lokke. Kapellet eller Kirken har vel haft Relikvier af denne Helgen; thi at den har været Valfartskirke, ses af flg. Vers: „Af Pilgrim-Reise kommer intet godt, — Det kommer dem stundom selv til Spot; — Somme gaae til Sanct Jost i Nibe — Og Somme til Sanct Lambert i Ribe; — Til Essenbæk Kilde gaae og Somme — Det kommer Ingen af dem til Fromme“ (Reformationsskr.: Peder Smed og Atzer Bonde).

1589 og 1617 samt nogle Malerier fra et 1861 nedtaget Pulpitur, er et Epitafium over Major Conr. Veideman, † 1681, og Hustru Maren Andreasdatter Giedzmann, † 1719, samt hendes anden Mand, ovenn. Birkefoged Pedersen. Over Pulpituret i Skibet Epitafier over Hamand Wulfeldt (Ulfeld?) „af Churlands Slægt", † 1661 (4 Aar gl.), og en Poul Christensen og Hustru. I Skibet to Skibe, hvoraf det ene fra 1706, og to Lysekroner, hvoraf den

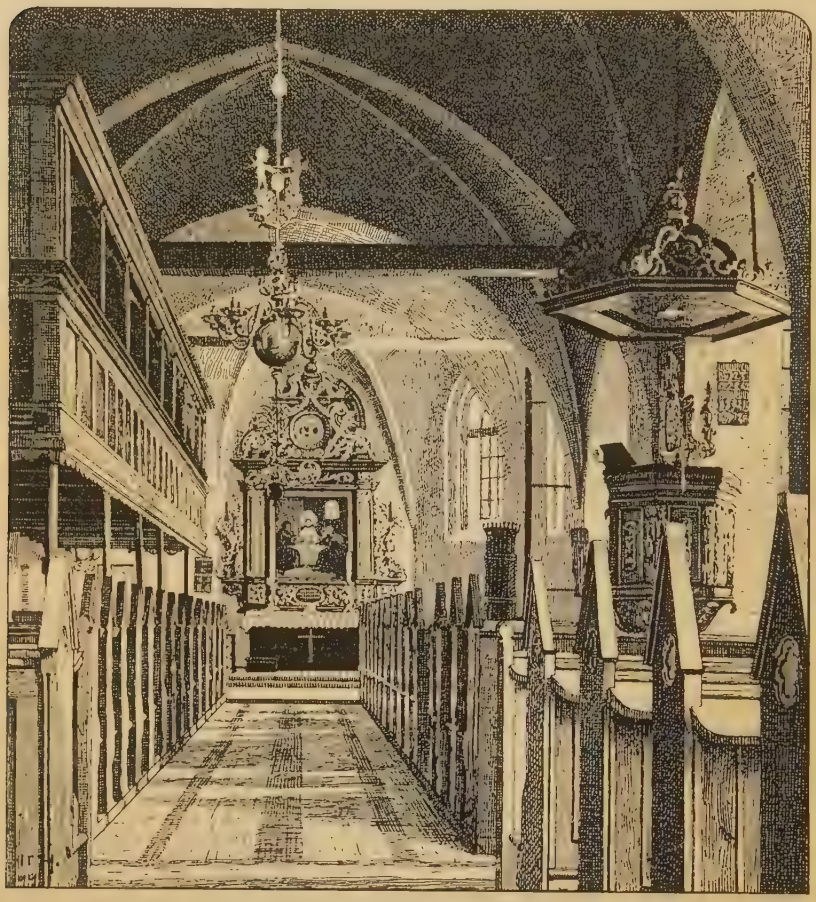

Nibe Kirkes Indre.

ene fra 1715, i Sideskibet en Lysekrone fra 1684. Over Orgelet en udskaaren Figur, hørende til et Klokkespil, der før har staaet i Forbindelse med Taarnuret. I Taarnet hænge 3 Klokker.

Den gamle Kirkegaard er planeret. Den nye Kirkegaard, 2 Td. Ld., indviet $^{28}/_{10}$ 1828, udvidet 1867, ligger mod S. uden for Bygrænsen.

Ved Kirken, der ejes af Grevsk. Lindenborg siden 1683, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst for Vokslev Sogn.

Raad-, Ting- og Arresthuset, ved Torvet, er ombygget 1872 i to

NIBE.

Trap. Beskrivels: af Kongeriget Danmark III Udgave

Eftertryk forbydes

Udført af V. F. A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

1900.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

Stokv. af røde Mursten efter Tegn. af Arboe; over den med Søjler smykkede Indgang staar: „Med Lov skal Land bygges“. Det ejes af Amtskommunen med $^4/_5$ og Købstaden med $^1/_5$ og indeholder bl. a. en Retssal, en Byraadssal, Plads for 11 Arrestanter og Arrestforvarerens Bolig. Paa Raadhuset findes et Oliemaleri, Portræt af Fr. VI.

Det kommunale Skolevæsen omfatter to Skoler: **Borgerskolen**, i Mellemgade, opf. paa den gamle Præstegaards Plads, i 1 Stokv. af gule Mursten (1900 opføres en ny Bygning ved Realskolen); den havde $^1/_2$ 1900 2 Lærere og 1 Lærerinde, 5 Klasser og 134 Elever. **Realskolen**, i Nordre Strandgade, er opf. 1890 af røde Mursten i 1 Stokv.; den har Dimissionsret og havde $^1/_2$ 1900 3 Lærere og 2 Lærerinder, 5 Klasser og 83 Elever. Det kommunale Skolevæsen bestyres af en Skoleinspektør, der tillige er Førstelærer. Desuden er der en 1877 opr. teknisk Skole, med Lokale i Mellem-Strandgade (35 Elever), og 3 Privatskoler, af hvilke den ene er en Haandgerningsskole for Piger.

Fattighuset, ved Tyvedalsgade, i 1 Stokv., har Plads for 24 Lemmer. **Sygehuset**, ved Søndergades Forlængelse, i 1 Stokv., har Plads til 10 Patienter. — Stiftelsen **Til C. P. Høygaards Minde**, mod Ø. ved Bygrænsen, en Bygning af røde Mursten i 1 Stokv. med to smaa Gavle, er opf. 1882, udvidet 1896, af Apoteker A. M. Nielsen og afgiver Fribolig for 4 Enker og 6 trængende Personer eller Ægtepar.

Jærnbanestationen, ved Havnen, for Svenstrup-Nibe-Aars Banen, er opf. 1899. **Posthuset og Telegrafstationen** ere i Stationsbygningen, **Toldkamret**, udvidet 1878, ved Jærnbanestationen.

Af andre Bygninger nævnes den 1898 opf. Præstegaard, ved Aalborgvejen, det 1880 opf. Apotek, ved Mellemgade, og et Afholdshjem, ved Nordre Kildegade. — I Priorgade ligger den saakaldte Priorgaard (helt ombygget); Sparekassen har en ny opf., 2 Stokv. høj Bygning i Skomagergade.

Byens største Mærkelighed i sin Slags er **Nibe Kilde**, bestaaende af to større og et mindre Bassin og omgiven af huggen Kamp; Kilden giver omtr. 1000 Td. Vand i Døgnet.

Byen har to Lystanlæg ved Kysten S. („Sønderbakken“) og N. for Byen („Nordre Anlæg“), henh. $^1/_2$ og 3 Td. Ld., samt N. for Byen den 22 Td. Ld. store Skal Plantage, anlagt 1876, med Pavillon („Sommerlund“) og smuk Udsigt over Byen og Fjorden.

Indbyggerantallet var $^1/_2$ 1890 1473, Nov. 1899 1650 (1801: 1044, 1840: 1193, 1860: 1319, 1880: 1493). Erhverv 1890: 189 levede af immateriel Virksomhed, 48 af Jordbrug, 12 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 28 af Søfart, 522 af Industri, 318 af Handel, 267 af forsk. Daglejervirksomh., 52 af deres Midler, 17 vare under Fattigvæs. og 3 i Fængsel. Om Sildefiskeriet, der tidligere har været Byens Rigdomskilde, men nu næsten helt er ophørt, se S. 396. Nu fiskes der mest Aal; 1899 fiskedes fra 19 Baade for 6200 Kr. Aal og for omtr. 2000 Kr. Sild.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 81,909 Pd., uldne Manufakturvarer 1422 Pd., Kaffe 13,862 Pd., Salt 37,462 Pd., Sukker 5269 Pd., Stenkul 140,000 Pd., Metaller og Metalvarer 58,875 Pd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet 2575

Td. Kartofler. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 3645 Pd. Kød, 45,384 Pd. Tang, 15,277 Pd. Lærred.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 8 Fartøjer og maalte Baade paa i alt $262,_2$ Tons; deraf 1 Dampskib paa $12,_6$ T. og 12 H. Kraft (1900 er Dampskibet udgaaet). Fra Udlandet indkom 45 og udgik 45 Skibe med henh. 1173 og 213 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 54 og udgik 62 Skibe med henh. 960 og 895 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 16,288 og Krigsskatten af Vareindførselen 579, i alt 16,867 Kr. (2943 Kr. mere end i 1897).

I Nibe holdes aarl. 5 Markeder: 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. med Kreaturer, 1 i Sept. med Kvæg, Faar og Heste, samt 1 i Okt. og Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Mand. og Fred., 2. og 3. Mand. i hver Maaned med levende Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Spritfabrik (21 faste Arbejdere, aarl. Produktion: $1,_1$ Mill. Potter; hermed er forbundet et stort Avlsbrug og Fedestalde til 130 Kreaturer), 1 Dampvæveri (32 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 500,000 Meter Bomuldstøj), 1 Damp-Savskæreri, 1 mekanisk Værksted for Bygningsarbejder, 1 Cementstøberi, 1 Dampbadeanstalt, 1 Ølbryggeri, m. m.; Mariendals Kalk- og Teglfabrik i Veggerby Sogn (Aktiekap. 100,000 Kr.) har Domicil i Nibe.

Kreaturhold 1898: 104 Heste, 147 Stkr. Hornkv. (deraf 115 Køer), 68 Faar, 126 Svin og 10 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Skriver samt Herredsfoged og Skriver i Hornum Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Skolevæs., d) for Fattigvæs., e) for Alderdomsunderst., f) for Legater, g) for Mark-, Brolægnings-, Vej- og Vandvæs., h) for Brandvæs., i) for Sygehuset, k) for Sundhedsplejen, l) for Bygninger, m) for Valg, n) for Sebbersundsbroen (s. d.).

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 23,277 (deraf Grundsk. 424, Hussk. 2499, Formue- og Lejlighedssk. 20,354), Afgifter efter Næringsloven 1593, Indtægt af Aktiver 5101, Tilskud til Alderdomsunderst. 1962, Skolekontingent 2465, private Jærnbanebidr. 3675, Stats- og Amtstilskud til Realskolen 1100 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 390, til Amt 294, til Amtsskolefond 383, Byens Bestyrelse 1113, Fattigvæs. 5124, Alderdomsunderst. 3923, Skolevæs. 10,423, Rets- og Politivæs. 2122, Medicinalvæs. 504, Gader og Veje 7839, Belysning 338, offtl. Renlighed 352, Brandvæs. 1407, Lystanlæg 250, afløst Højtidsoffer 1090, Bidrag til Jærnbane 16,000 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 33,417, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 37,000 og i Ejend., som give Udbytte, 136,420 Kr. og skyldte bort 86,353 Kr. Under Byraadet hørte Legater til et Beløb af 5900 Kr. Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed var 1900 $5,_8$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 498,300 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 366,450 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raadhuset, Borger- og Realskolen, Sygehuset, Fattighuset, Toldkamret og et Sprøjtehus, foruden Tiender og Jorder.

Politikorpset bestaar af 1 Formand og 20 Medlemmer, Brandkorpset af 1 Brandinspektør, 1 Assistent, 6 Underbefalingsmænd og 200 Mand.

I Banken for Nibe og Omegn (opr. $^{7}/_{4}$ 1895) er Aktiekapitalen 100,000 Kr.; $^{30}/_{6}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 317,579, Vekselkontoen 194,764 Kr. — I Spare- og Laanekassen for Nibe og Omegn (opr. $^{28}/_{11}$ 1866) var Sparernes saml. Tilgodehav. $^{31}/_{3}$ 1898 2,267,603 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 173,579 Kr., Antal af Konti 3308.

Havnen, anlagt 1865-66 for 100,000 Kr. af Ingeniør Johs. Bruhn, bestaar af en om et Vandbassin lagt Dæmning og beskyttes af en 1500 Al. lang Skærm; Havnen er 50,000, Havnepladsen 67,000 □ Al., Bolværkerne, ved hvilke der er 9 F. Vand, ere 300 Al. lange (de agtes forlængede, ligesom det 9 F. dybe Løb ind til Havnen skal uddybes til 12 F.). Havneudvalget bestaar af Borgmesteren som Formand og 2 Medlemmer, af hvilke det ene er uden for Byraadet. Havnens Gæld er 27,228 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 4500 Kr. En Fastlods (Havnefogden) lodser mod Ø. til Aalborg, mod V. til Løgstør.

I gejstlig Henseende danner Nibe eet Pastorat med Vokslev Sogn.

Nibe hører til 9. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskreds' 375. Lægd. og er Sessionssted for Lægd. 359-60, 366-67, 370-71, 375-78 og 385-92.

Ved Nibe Toldsted er ansat en Toldforvalter og en Toldassistent, ved Postvæsenet en Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Der er Statstelefon og privat Telefon.

Nibe er Station paa den $^{15}/_{7}$ 1899 aabnede Privatbane Svenstrup-Nibe-Aars (se S. 381). Byen har Dampskibsforbindelse med de andre Byer ved Limfjorden.

Historie. Nibe (1406: Nypægotz) er oprindl. et Fiskerleje (nævnt første Gang i 2. Halvdel af 14. Aarh.), hvis Sildefiskeri i 16. Aarh. var af saa stor Betydning, at Sildepriserne her bleve tagne som Norm for de andre Fiskerier, og Kongerne havde her i Sildetiden deres „Saltere“ ($^{11}/_{2}$ 1551 og senere befaler Kongen, at der skal bygges en Salterbod, hvor de kgl. Saltere kunde have deres Ophold), som for Kongens Regning skulde indkøbe Sild til de kgl. Slottes og Orlogsskibenes Behov (60 Læster Sild fra N. og Sebbersund), hvorfor ingen andre maatte købe Sild fra Lørdag Aften til Mandag Aften, indtil Salterne havde opkøbt det nødvendige (se Kanc. Brevb. $^{6}/_{4}$ 1557 og flere Gange senere). Ogsaa til Sverige gik der mange baade ferske og saltede Sild. Byen var et saa betydeligt Fiskerleje, at det regnedes lige med de mindre Købstæder og f. Eks. ligesom disse indkaldtes til Rigsdagen. Den var ofte i Handelstrætte med Aalborg (se Saml. til j. Hist. VII, S. 315 flg. og 323). Da den sidste Bys Borgere vilde formene N. at holde Haandværkere, medens N. hævdede, at det var nødvendigt at have saadanne i Sildetiden baade for Indbyggerne selv og for de fremmede og Udlændingene samt for de kgl. Saltere, bevilgede Fr. II $^{22}/_{1}$ 1587 Byen Ret til at have 2 Grovsmede, 2 Skomagere og 2 Skræddere (se Hist. Tidsskr. V S. 28 flg.). Det var ogsaa det store Sildefiskeri, der bevægede Fr. IV til $^{19}/_{12}$ 1727 at give Byen Købstadsprivilegier, efter at den allerede $^{2}/_{9}$ 1699 havde faaet tilstaaet store Begunstigelser for Handelen med Fiskevarer og Ret til aarl. at holde et Marked (alt i Middelalderen holdtes her i Anl. af Sildefiskeriet et større Marked ved Pinsetid; Aalborg havde rigtignok 1460 faaet nedlagt Forbud mod det, men til liden Nytte; endnu 1594 klages over Pinsemarkedet). Men ved Midten af 18. Aarh. begyndte Fiskeriet at tage af, og 1769, da Byen havde 1029 Indb., siger D. Atl., at Nibe, „som før var i Velstand, er bleven alt mere og mere forarmet“, og at der kort efter 1727 var 90 Fiskere, som sade i nogenledes god Stand, hvilket

Tal efter den Tid har saaledes formindsket sig, at der nu kun var 19, „som ere i Stand til at bruge Fiskeri, saa at nogle 100 Fiskesteder derover staa ledige i Fjorden"; i en Beretn. fra Aalborg fra 1771 siges, at „siden 1750 har Velsignelsen af Sild aarl. formindsket sig, saa der nu ikke gaar til den halve Part mod forhen, siden Silden er falden saa stærkt til den svenske Kyst" (se ogsaa Saml. til j. Hist. X S. 95). L. M. Wedel (Indenlandsk Reise osv. i Aarene 1799-1801, S. 95 og 96) angiver Fiskernes Antal til 40 og Skippernes til 10. I 19. Aarh. ophørte Sildefiskeriet næsten helt efter Aggertangens Gennembrud, og Byen er kun gaaet langsomt frem i 19. Aarh. Nu er Aalefiskeriet det vigtigste.

Til Tilbagegangen i 18. Aarh. bidrog ogsaa en stor Ildebrand $^{22}/_{5}$ 1765, hvorved 78 Gaarde og Huse ødelagdes; 1806 brændte ligeledes en stor Del af Byen.

Nibe Gods tilkendtes 1406 Kronen, og Beboerne fæstede endnu 1592 deres Grunde af Lensmanden paa Aalborghus, men havde dog omtr. samme Raadighed over disse som Købstadbeboere (se *Johs. Steenstrup*, Studier over Kong Vald. Jrdb. S. 134 flg. Se ogsaa Saml. til j. Hist. X S. 50 flg.).

Nibe var tidligere Anneks til Vokslev, og Præsten boede før paa Dalsgaard, „som er den rette Præstegaard til Vokslev Sogn". Om Striden mellem Præsten, der blev dømt til at flytte til Nibe, og Menigheden, se Kanc. Brevb. $^{26}/_{1}$, $^{20}/_{5}$ og $^{25}/_{7}$ 1572 (se ogsaa Fr. I's dsk. Reg. $^{16}/_{6}$ 1528 og $^{8}/_{7}$ 1529). I 2. Halvdel af 17. Aarh. flyttede Præsten til Vokslev og snart efter til Nibe.

Løgstør

Løgstør Købstad ligger i Slet Herred under $56^{0}\ 57'\ 52{,}_{31}''$ n. Br. og $3^{0}\ 19'\ 24{,}_{67}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Løgstør Mølles Midte). Den ligger ret smukt langs Limfjordens Sydkyst ved Begyndelsen af Løgstør Bredning og Frederik VII's Kanal paa lavt, jævnt Terræn — paa Hjørnet af Raadhus- og Blindebomsgade er der $6{,}_{2}$ F. —, mod S. omgiven af høje Bakker (ved Korsvejen mod S. til Løgstør Mølle er der 125 F., 39 M.), fra hvilke der er smuk Udsigt over Byen og Fjorden. Afstanden fra Aalborg er $5^{1}/_{4}$, fra Nibe 3 Mil (ad Jærnbanen henh. $10{,}_{5}$ Mil, 78 Km., og 7 Mil, 52 Km.). Byens største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 1200, fra N. til S. 600 Al. Hovedaarerne ere fra V. til Ø. Fjordgade, Vestergade med Skolegade, Jærnbanegade og Søndergade med Bredgade, der fører ud til Aalborgvejen, fra N. til S. Østerbrogade, der fører ud til Hobrovejen. Husene ere næsten alle lave og uanselige.

Byens Købstadsgrund udgjorde Marts 1900 817,292 □ Al. (omtr. $58^1/_2$ Td. Ld.), Markjorderne 5,115,000 □ Al. (omtr. $365^1/_2$ Td. Ld.). Byen havde da 25 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 219 (Marts 1900: 308, hvoraf 280 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 431 Td. Ld.; deraf vare besaaede 192, Afgræsn. osv. 100, Kær og Fælleder 28, Have 21, Veje og Byggegr. 80, Vandareal 10 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 34; deraf hørte 21 til 12 Gaarde og 13 til 256 Huse. Paa Markjorderne ligger Løgstør Mølle.

Husenes saml. Brandforsikringssum var $^1/_2$ 1900 2,162,159 Kr. (Antal af Forsikringer 294).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, ved Raadhusgade, bestaar af Skib og Kor, med femsidet Afslutning, Taarn mod V., paa hvis Nord- og Sydside der er to smaa Udbygninger, henh. til Ligkapel og Varmeapparat, samt Trappetaarn mod S. Kirken, 104 F. lang, er opf. 1892-93 (indviet $^{22}/_{10}$ 1893) i Spidsbuestil af røde Mursten efter Tegn. af Arkitekterne O. P. Momme og L. Olesen. Façader og Gavle ere prydede med Stræbepiller, Blindinger, Mønstermurværk og Udsmykninger af glaserede Sten; Gavlene og Trappetaarnet have Munketagsten; paa Tagene, der ere dækkede af mønsterlagt Skifer, sidde smaa Kviste. Taarnet har et ottekantet Spir (148 F.). Hovedindgangen er i Vestsiden af Taarnet, hvis Underrum, med dekoreret Bjælkeloft, er Vaabenhus. Det i lyse Farver dekorerede, 56 F. lange og 31 F. brede Skib har en malet, spidsbuet Tøndehvælving; Koret, der er hævet 3 Trin over Skibet, fra hvilket det adskilles ved et udskaaret Trærækværk, har Halvkuppelhvælving. Paa Alterbordet staar et forgyldt Kors; Prædikestolen er af Egetræ med Himmel, Døbefonten af Sandsten. I Skibet hænge to Smedejærnslysekroner. Orgelet staar paa et Pulpitur ved Indgangen til Skibet.

Løgstør var tidligere henvist til den $^1/_3$ Mil mod S. beliggende Løgsted Kirke, indtil den 1851 fik indrettet et lille Kapel (Hj. af Skole- og Raadhusgade; dets Altertavle staar nu i Ligkapellet ved Kirken). En projekteret Kirke, hvortil Staten 1847 havde bevilget 5000 Rd., blev opgivet paa Grund af Krigen; atter 1864 og flg. Aar var det paa Tale at opføre en Kirke, men først en i 1890 dannet Komité fik Sagen sat igennem. Kirken, hvortil Kommunen skænkede Grunden, har kostet 61,000 Kr., af hvilke Staten har givet 25,000, medens Resten indkom ved Gaver.

Byen benyttede ogsaa tidligere Løgsted Kirkegaard, indtil den nuv. Kirkegaard, uden for Bygrænsen mod S. ved Hobrovejen, anlagt af Sparekassedirektør Simonsen, indviedes $^4/_1$ 1870. Den er omsat med en Mur af huggen Kamp og omtr. 1 Td. Ld.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Kornum og Løgsted Sogne.

Raad-, Ting- og Arresthuset, i et lille Anlæg ved Raadhus- og Blindebomsgade, er en to Stokv. høj, paa de 3 Sider af en Mur omgiven Bygning, opf. 1847-48, der ejes af Amtskommunen med $^6/_7$ og af Købstaden med $^1/_7$. Den indeholder bl. a. en Tingsal, et Arkivværelse, Plads for 10 Arrestanter og Bolig for Arrestforvareren.

Borgerskolen, ved Torvet, er en 2 Stokv. høj Bygning, opf. 1850

som Købmandsgaard, købt 1863 til Skole; den havde $^1/_2$ 1900 3 Lærere og 2 Lærerinder, 17 Klasser og 229 Elever. En teknisk Skole har Lokale i Borgerskolen (der tænkes opført en særlig Bygning). Realskolen, Fischersgade, i 1 Stokv., med Dimissionsret, er oprettet 1886 og faar Tilskud fra Stat, Amt og Kommune; den har en Bestyrer, 2 Lærere, 2 Lærerinder og 1 Timelærerinde, 6 Klasser og 65 Elever.

Fattighuset, ved Søndergade, i 1 Stokv., opf. 1821 (bekostet af Thorups Legat, stiftet 1770 af Herredsskriver P. C. Thorup), har Plads for 12 Lemmer. **Sygehuset**, ved Byens Vestgrænse, er opf. 1893 af Amtskommunen ($^5/_6$) og Købstaden ($^1/_6$) og bestaar af tre, 1 Stokv. høje, adskilte Bygninger, hvoraf den ene for alm. syge, den anden Epidemihus, den tredje til Desinfektionsovn m. m. Det har Plads for 15 + 15 Patienter.

Stiftelsen **Christen Fischers Minde**, Søndergade, opf. 1857 i 1 Stokv., er oprettet 1868 af Else Elisab., Enke efter Købmand Chr. F., † 1854, med Fribolig for 3 trængende Kvinder.

Et **Vandværk** er 1898 anlagt af Kommunen S. for Byen (der paatænkes et Gasværk).

Jærnbanestationen, ved Byens Østgrænse, Endestation for Hobro-Løgstør Banen, er opført 1893. — **Posthuset og Telegrafstationen** ligge i Søndergade; **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, er opf. 1857.

Af andre Bygninger nævnes: Embedsboligen for By- og Herredsfogden, i Blindebomsgade (en ældre Gaard, købt 1894), Præstegaarden, ved Vestergade, Sparekassen for Løgstør og Omegn, Skolegade, og et Afholdshjem, Raadhusgade.

Rundt om Raadhuset ejer Byen et lille Anlæg, omtr. $1^1/_2$ Td. Ld., med Springvand. — V. for Kirkegaarden er der et af ovennævnte Simonsen beplantet Anlæg, noget over 1 Td. Ld.

Indbyggerantallet var $^1/_2$ 1890 1556, Dec. 1899 omtr. 2000 (1801: 463, 1840: 791, 1860: 1464, 1880: 1388). Erhverv 1890: 153 levede af immat. Virksomhed, 20 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 3 af Fiskeri, 73 af Søfart, 630 af Industri, 350 af Handel, 176 af forsk. Daglejervirks., 98 af deres Midler, 48 vare under Fattigv. og 3 i Fængsel. — Ved Siden af Industri og Haandværk ere Handel og Skibsfart i betydelig Opkomst paa Grund af den 1893 aabnede Jærnbane til Hobro og den gode Havn, og Byen venter kun paa en tidssvarende Færgeforbindelse med Han-Herrederne (hvilken endnu finder Sted ved Roning) for at faa langt større Betydning. Fiskeriet, der ikke er betydeligt, beskæftigede 1897 7 Baade; der fiskedes en Del Aal og Torsk.

Af fremmede Varer fortoldedes 1898 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 11,117 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 3767 Pd., uldne Manufakturvarer 2178 Pd., Kaffe 4306 Pd., Olier 7925 Pd., Salt 71,130 Pd., Sukker 2624 Pd., Stenkul 1,090,297 Pd., Kokes og Cinders 163,699 Pd., Metaller og Metalvarer 82,439 Pd. samt Tømmer og Træ 1244 Clstr. og 1853 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 1700 Td. Kartofler. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 1057 Pd. Flæsk, 54,072 Pd. Kød, 1002 Td. Smør, 3338 Snese Æg, 1017 Stkr. Hornkv. og Kalve, 2886 Stkr. Faar og Lam.

Ved Udg. af 1898 var der ved Toldstedet hjemmehørende 18 Fartøjer

og maalte Baade paa i alt 327 Tons, deraf 1 Dampskib paa 3 T. og 6 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 52 og udgik 59 Skibe med henh. 1824 og 138 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 66 og udgik 102 Skibe med henh. 1827 og 2042 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1898, efter Fradrag af Godtgørelser, 19,737, Krigsskatten af Vareindførselen 196 Kr., i alt 19,933 Kr. (1044 Kr. mindre end i 1897).

I Løgstør holdes aarl. 5 Markeder: 1 i Apr. med Kreaturer og 1 i Juli, Sept., Okt. og Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Lørd., sidste Tirsd. i hver Maaned med lev. Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Maskinfabrik og Jærnstøberi (Aktieselskab, opr. 1897; 23 Arbejdere), 1 Dampfarveri og -Væveri (10 Arbejd.), 1 Svineslagteri m. m.

I Løgstør udkommer 1 Avis: „Løgstør Avis".

Kreaturhold 1898: 78 Heste, 95 Stkr. Hornkv. (deraf 91 Køer) og 29 Faar, 63 Svin og 14 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver og Herredsfoged og Skriver i Aars og Slet Herreder, og et Byraad, der bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Skolevæs., d) for Fattigvæs., e) for Alderdomsunderst., f) for Gader og Veje, g) for Vandværket.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 23,119 (deraf Grundsk. 319, Hussk. 889, Formue- og Lejlighedssk. 21,911), Indtægt af Aktiver 5569, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2419, Afgifter efter Næringsloven m. fl. 1653 Kr.; Udgifter: Tilskud til Amt 1457, Byens Bestyrelse 954, Fattigvæs. 6271, Alderdomsunderst. 5795, Skolevæs. 5289, Bidr. til Realskolen 1000, Gader og Veje 2100, Brand- og Politivæs. 1764, afløst Højtidsoffer 1025, Kirkeudgifter 800, Bidr. til Jærnbane 1334, til Sygehus 750, til Vandværksanlæg 27,547 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 56,934, i faste Ejendomme uden Udbytte 120,722 og i Ejendomme med Udbytte 25,000 Kr., samt skyldte bort 54,079 Kr. Legatbeløb under Kommunen: 11,000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5,_8$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 641,900 Kr., deraf var skattepligtig Indt. 470,550 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raadhuset og i Sygehuset, Borgerskolen, Fattighuset, Vandværket, et Sprøjtehus samt en Del Grunde i Byen og paa Markjorderne (omtr. 60 Td. Ld.).

Byen har en Politibetjent og to Patrouillebetjente. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Brandassistent og deles i en Sluknings-, en Rednings- og Nedbrydnings- samt en Ordensafdeling; 3 Sprøjter.

I Banken for Løgstør og Omegn (opr. $^{9}/_{10}$ 1891) er Aktiekapitalen 100,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1898 var Folio- og Indlaanskontoen 569,999, Vekselkontoen 408,567 Kr. — I Løgstør Bys og Omegns Sparekasse (opr. $^{16}/_{12}$ 1865) var $^{31}/_{12}$ 1898 Sparernes Tilgodeh. 1,520,078 Kr., Rentef. $3^{2}/_{5}$ pCt., Reservef. 169,131 Kr., Antal af Konti 1846. Desuden er der en Filial af Landbosparekassen i Aalborg.

Byen har 3 Havne: den 1852 anlagte Vesterhavn, 8990 □ Al., indtil 11 F. dyb, Bolværkslængde 481 Al., Fiskerhavnen, 1185 □ Al., 7 F. dyb, Bolværkslængde 127 Al., og Østerhavnen, 1222 □ Al., 4 F.

dyb, Bolværksl. 131 Al., de to sidste anlagte omtr. 1820. Havnepladsens Størrelse er 34,000 □ Al. Desuden er der i hele Byens Længde langs Fjorden Stenbolværk med Dossering og to Anlægsbroer, en mellem Øster- og Fiskerhavnen, 65 Al. lang, og en for Dampskibe. Ø. for Vesterhavnen er i 1897 indrettet en Skibstømrerplads og Ophalingsbedding, hvor Skibe med indtil 9 F. Dybtgaaende kunne tages paa Bedding. Havneudvalget bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 valgte Medlemmer; tillige er ansat en Havnefoged. Havnen ejede ved Udg. af 1899 en Kapital paa 1000 Kr. og havde en Kassebeholdning af omtr. 9200 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge var 1899 6913 Kr. Ved Havnen er ansat 3 Lodser og 1 Reservelods, der lodse mod Ø. til Aalborg, mod V. til alle Pladser ved Fjorden.

For at lette Sejladsen mellem den østl. og vestl. Del af Limfjorden, der i høj Grad besværliggjordes ved den Sandbarre, som $^1/_2$ Mil V. for Løgstør adskiller det dybe Løb mellem Aggersborg og Løgstør fra Løgstør Bredning, og som kun har 3-4 F. Vand, gravedes 1856-61 for en Bekostning af 400,980 Rd. (hvoraf Staten udredede $^2/_3$, medens $^1/_3$ fordeltes paa de tilstødende Landdistrikter og Købstæder) gennem det faste Land paa Fjordens sydl. Bred fra et Punkt lige V. for Løgstør til Stengrunden Lendrup Rev *Fred. VII's Kanal* eller *Løgstør Kanal* (indviet $^{13}/_7$ 1861). Den er omtr. 7000 Al. lang, $9^1/_4$ F. dyb og 75-90 F. bred og har ved hver Ende et Havnebassin af samme Dybde, for at Skibe kunne vente, naar der er Skib i Kanalen. Udgiften ved Kanalen i Finansaaret 1899-1900 var 24,151 Kr., Indtægten omtr. 30,085 Kr. Langs Kanalens Sider gaar en Trækvej; tæt V. for Løgstør er der ved Kanalfogedboligen en Jærnsvingbro over Kanalen. Ifl. Lov af $^{26}/_3$ 1898, hvorved Staten bevilgede indtil $1,_6$ Mill. Kr. til et Sejlløb med 13 F. Dybde fra Egholm til Løgstør Bredn., sker der dog nu en Udgravning af den ovennævnte Sandbarre (ventes færdig i 1900).

I gejstlig Henseende danner Løgstør eet Pastorat med Kornum og Løgsted Sogne.

Løgstør hører til 7. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistrikt og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskr.' Lægd 347a og er Sessionssted for Lægd. 347-58, 363-65, 368-69 og 372-74.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter og 2 Toldassistenter, ved Postvæsenet en Postmester og en Ekspedient, ved Telegrafvæsenet en Bestyrer. Der er privat Telefon.

Løgstør er Endepunkt for den 1893 aabnede Statsbane Hobro-Løgstør (se under Hobro). I Løgstør solgtes i Driftsaaret 1898-99 13,051 Billetter; der afgik 2450 og ankom 1834 Tons Gods. Løgstør staar i Dampskibsforbindelse med Byerne ved Limfjorden.

Historie. Løgstør (ɔ: Løgstedøre) var fra først et Fiskerleje, senere en Handels- og Ladeplads, hvor der allerede 1523 var Toldsted. Den fik dog først Betydning i den nyere Tid ved sit Sildefiskeri og gjorde Aalborg en Del Afbræk ligesom de andre Smaabyer ved Limfjorden; $^3/_7$ 1598 blev der paa Grund af Klager fra Aalborg nedlagt kgl. Forbud mod, at den drev Købmandshandel med Korn, Kramvarer osv.,; ligeledes var det Aalborg, der fik forpurret, at den blev Købstad, da den 1752 søgte om det (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 435). D. Atl. (V S. 15) kalder den 1769, da den havde 392 Indb., „en liden Flække, som ingen Købstadsprivilegium har, endskønt den af nogle kaldes Købstad formedelst Konsumptionen og den Losse- og Ladepladsrettighed, som den har. Vel siges Byen at have haft et gammelt Fri-

LØGSTØR.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

Eftertryk forbydes.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad

Udført af V. F. A. Berggreen

hedsbrev paa at drive Handel, hvilket i Ildebranden 1747 skal være blevet fortæret, men de nuv. Indb. vide dog ej at gøre retskaffen Rede derfor". Foruden 1747 havde den en voldsom Ildebrand 1751. I 19. Aarh. var Aggerkanalens Aabning den til Skade, baade fordi Sildefiskeriet for største Delen ophørte, og Sejladsen paa Fjordens østl. og vestl. Del, ved hvilken Byen tjente en Del ved at lægte Skibene over de lave Grunde, tog af. De forbedrede Forhold ved Havnen og Sejladsen paa Fjorden sammen med Jærnbanens Aabning have imidlertid i de senere Aar bragt Byen et godt Stykke frem. Ifl. Lov af $^{7}/_{4}$ 1899 er Løgstør bleven Købstad fra $^{1}/_{1}$ 1900.

I Løgstør er Astronomen og Fysikeren Peder Horrebov født $^{14}/_{5}$ 1679.

Kjær Herred.

Sogne:

Aalborg Frue Landsogn, S. 402. — N.-Sundby Lands., S. 403. — Hvorup, S. 403. — Vadum, S. 404. — Aaby, S. 406. — Birsted, S. 409. — Sulsted, S. 410. — Ajstrup, S. 413. — Hammer, S. 415. — Horsens, S. 416. — V.-Hassing, S. 418. — Ø.-Hassing, S. 420. — Ulsted, S. 420. — (Dronninglund, S. 422). — Hals, S. 422.

Kjær Herred, det nordligste og største i Amtet, ligger N. for Limfjorden og begrænses mod N. og V. af Hjørring Amt (Dronninglund, Børglum og Hvetbo Hrd.), mod S. af Limfjorden og mod Ø. af Kattegat. Øen *Egholm* i Limfjorden hører til Herredet. Den største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. $5^{1}/_{2}$, fra N. til S. omtr. $2^{1}/_{2}$ Mil. Midten af Herredet er opfyldt af Højder, der ere en Fortsættelse af de jydske Højdebanker. Lige N. for N.-Sundby hæve Skansebakke og Lynghøj sig til 164 F., 51,$_{5}$ M., og 116 F., 36,$_{5}$ M.; N. Ø. herfor ligge Hammer Bakker (højeste Punkt 281 F., 88 M.) og S. Ø. for dem endnu et isoleret Bakkeparti med Hellighøje, 159 F., 50 M. I øvrigt er Overfladen lavtliggende, idet den med bakkede Jorder skraaner ned til Kattegat mod Ø., og mod V. gaar den over i en stor Slette, hvoraf en Del er dækket af det meste af den store Vildmose. Store Strækninger, navnlig langs Fjorden, ere dækkede af Moser og Kær. En Del af Jorderne ere ret godt muldede, i øvrigt sandede. Af de smaa Vandløb nævnes *Lindholm Aa*, der løber til Limfjorden; paa Nordgrænsen løber Gjer Aa, paa Vestgrænsen Rye Aa. Den sydøstl. Del

har nogen Skov; for øvrigt er Skov sparsomt spredt over hele Herredet (i alt 3000 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $31^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med N.-Sundby Købstad) 95,975 Td. Ld. ($9,_{62}$ □ Mil, $529,_7$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2965 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistr. 17,473 (1801: 7345, 1840: 10,963, 1860: 13,809, 1880: 16,947). I Herredet ligger Købstaden Nørre-Sundby. I gejstlig Henseende udgør det et eget Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion og under Amtets 1. Forligskreds (Egholm), 2. Forligskreds (N.-Sundby Lands., Hvorup, Vadum, Birsted, Sulsted, Ajstrup, Hammer og Horsens samt den østl. Del af Aaby S.) og 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Kjær Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Kyærræhæreth*, hørte i Middelalderen til Vendsyssel, senere til Aalborghus Len og fra 1660 til Amterne Aalborghus, Aastrup og Sejlstrup og Børglum; se i øvrigt S. 6 og 341.

Der er i Herredet talt knap 200 jordfaste Oldtidsmonumenter (omtr. 10 Dysser og andre Stengrave, nogle Skibssætninger og Resten Gravhøje), hvoraf Hovedmassen endnu helt eller delvis er bevaret; $^1/_1$ 1900 vare 24 fredlyste. I størst Antal forekomme de i Sognene V.-Hassing (54), Hammer (44) og Ø.-Hassing (27); i de to østligste (Hals og Ulsted) synes de ganske at mangle.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i K. Hrd., af *Egil Petersen* og *J. B. Løffler*, 1889.

Aalborg Frue Landsogn, det mindste i Herredet, bestaar af Øen *Egholm* i Limfjorden, V. for Aalborg, omtr. $0,_{12}$ □ Mil. Øen, der ved Nørredybet er skilt fra Vendsyssel, er lavtliggende (højeste Punkt 6 F.) med middelgode Jorder.

Fladeindholdet 1896: 1049 Td. Ld., hvoraf 310 besaaede (deraf med Rug 83, Byg 90, Havre 85, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 16, Kartofler 23), Afgræsn. 118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 374, Have 5, Skov 7, Kær og Fælleder 224, Veje og Byggegr. 11 Td. Kreaturhold 1898: 58 Heste, 282 Stkr. Hornkv. (deraf 182 Køer), 199 Faar og 147 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 42 Td.; 13 Selvejergaarde med 40 og 4 Huse med 2 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 115 (1801: 50, 1840: 131, 1860: 134, 1880: 142), boede i 19 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 103 af Jordbr., 1 af Fiskeri, 4 af Industri og 1 af sine Midler.

Midt paa Øen ligger *Egholm By* med Skole, 2 Møller og Andelsmejeri. Paa Nordøstkysten et Landingssted, *Kogsted*; ligeledes et paa Sydøstkysten.

Landsognet, en egen Sognekommune, der søger til Frue Kirke i Aalborg, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstingskr. og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 449. Lægd.

Paa Øen var der ifl. Vald. Jordb. („Æggiesholm") i Middelalderen et Hus. Den synes i Middelalderen at have tilhørt Vor Frue Kloster i Aalborg, men omtr. 1520

at være bleven henlagt under Aalborg Slot, hvis Lensmand, Hans Tolder, da fik Ordre til at udsætte Harer paa den. Ifl. kgl. Brev af $^{26}/_{7}$ 1587 skulde den overdrages til nogle Hollændere til Bebyggelse, uden at man dog ved, om det blev til noget (se Saml. til j. Hist. VIII S. 149). Om Jørgen Marsvin, der havde Øen i Forlening, og hans Sag med Bønderne der, se smstds. VIII S. 358 flg. Om dens Forhold til Frue Kirke i Aalborg se smstds. 2. R. III S. 380. Paa Øen er der mange Agerhøns og Harer.

Paa Øen findes ingen Gravhøje eller andre jordfaste Oldtidsmonumenter, men Fund af Stensager vidne om dens Bebyggelse i Oldtiden.

Nørre-Sundby Landsogn, Anneks til Købstaden, omgives af N.-Sundby og dens Markjorder, det andet Anneks Hvorup (hvori det har en Del Enklaver) og Vadum Sogn samt Limfjorden. De mod Ø. højtliggende og bakkede Jorder (Lindholm Høj, 141 F., 44 M.) ere sandmuldede og ret frugtbare, overvejende med Kridt til Underlag. *Lindholm Aa* løber fra N. til S. Gennem Sognet gaa Landevejene fra N.-Sundby til Thisted og til Hjørring og Sæby samt Vendsysselbanen, N.-Sundby-Fjerritslev Banen og N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 2484 Td. Ld., hvoraf 1207 besaaede (deraf med Rug 262, Byg 265, Havre 355, Spergel 5, Blands. til Modenh. 80, Grøntf. 57, Kartofler 125, andre Rodfr. 49, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 571, Have 30, Skov 19, Moser 6, Kær og Fælleder 40, Heder 29, Veje og Byggegr. 63, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 214 Heste, 777 Stkr. Hornkvæg (deraf 592 Køer), 463 Faar, 632 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 127 Td.; 33 Selvejergaarde med 98, 134 Huse med 29 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 982 (1801: 363, 1840: 500, 1860: 639, 1880: 840), boede i 171 Gaarde og Huse; Erhverv: 66 levede af immat. Virksomhed, 457 af Jordbr., 9 af Gartneri, 244 af Industri, 43 af Handel, 85 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 43 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lindholm* med Skole, Stiftfabrik, N.-Sundby Dampteglværk (4 Mill. Sten aarl.), 2 andre Teglværker og Mølle samt Statsbanestation (se S. 388); *Vaarbjærg*; en Del af *Nørre-Uttrup* (Resten i Hvorup S.). *Lindholm Hede*, Huse. *Gilsig Fattiggaard* for N.-Sundby-Hvorup Komm. (opr. 1881, Plads for 30 Lemmer). *Vaarbjærggaard* (12 Td. Hrtk., 300 Td. Ld.), *Jensminde*, Gd. og Mølle, *Bøgildsminde*, Gd. *Ellebæk*, Gd. *Loftbro Teglværk* i et Enklave mod Ø.

Landsognet, een Sognekommune med Hvorup, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 445. Lægd.

Vaarbjærg (Wordberg) tilhørte 1252 Vitskøl Kloster. Af den i D. Atl. (V S. 300) omtalte Gaard i V. fandtes endnu i Beg. af 19. Aarh. røde Mursten og Rester af Brønden.

I Lindholm Høj ligger under et tykt Flyvesandslag en stor Gravplads fra Vikingetiden, med Skibssætninger, runde Stenkredse og andre stensatte Grave.

Hvorup Sogn, Anneks til N.-Sundby, omgives af N.-Sundby Lands., Vadum, Sulsted og Hammer Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod S. V., ligger omtr. $^{1}/_{2}$ Mil N. for N.-Sundby. De mod S. højtliggende og bakkede (Lynghøj, 116 F., 36,5 M.), mod N. lavtliggende Jorder (Hvorup Mose) ere sandmuldede, ved Hvorup By skarpsandede. Nordvestgrænsen dannes af Lindholm Aa. Gennem den østl. Del gaa Landevejene fra N.-Sundby til Hjørring og Sæby og N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen, i den vestl. Del Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 2973 Td. Ld., hvoraf 1426 besaaede (deraf med Rug 394, Byg 240, Havre 381, Kommen og Raps 12, Blandsæd til Modenh. 136, Grøntf. 89, Kartofler 99, andre Rodfr. 68, andre Handelspl. 6), Afgræsn. 657, Høslæt, Brak, Eng m. m. 577, Have 26, Skov 27, ubevokset 35, Moser 106, Kær og Fælleder 15, Heder 32, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 829 Stkr. Hornkv. (deraf 567 Køer), 287 Faar, 950 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 97 Td.; 26 Selvejergaarde med 76, 1 Arvefæstegd. med 2, 76 Huse med 19 Td. Hrtk. og 37 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 835 (1801: 294, 1840: 362, 1860: 617, 1880: 818), boede i 158 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 498 af Jordbr., 3 af Gartneri, 175 af Industri, 6 af Handel, 86 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvorup* (gml. Form: Hothorp, Horup) med Kirke, Skole og Forskole; en Del af *Nørre-Uttrup* (Resten i N.-Sundby Lands.), ved Landevejen, med Skole, Dampteglværk (3 Mill. Sten aarl.) og Mølle. *Smalby*, Gd. og Huse. Gaarden *Hvoruptorp* har $12^7/_8$ Td. Hrtk., 290 Td. Ld., alt Ager (indtil 1855 Fæstegd. under Rødslet). *Hvorupgaard* med Teglværk (se under Aalborg S. 377). *Toftegd.*

Hvorup S., een Sognekommune med N.-Sundby Lands., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 443. Lægd. Kirken tilhører Seminariefonden.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis (opf. 1898; Arkitekt: H. Kampmann), Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Af den oprindelig af Granitkvadre i romansk Tid opførte Kirke er nu kun største Delen af Koret bevaret, og her ere Murene omsatte. I Middelalderens Slutn. blev Kirken ombygget med store, gule Mursten i Munkeskifte, og vistnok samtidig opførtes Taarnet af samme Materiale; paa Taarnet staa Aarst. 1749 og 1801. Dets overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet; Kirkens øvrige Dele have fladt Loft. Vaabenhuset er nyopført 1900; 1901 skal Taarnet restaureres. Altertavle fra Chr. IV's Tid med et Maleri (Christus paa Korset); Prædikestol fra omtr. s. Tid. Døbefonten, af Træ, er ny. Paa Stolestaderne Aarst. 1652. I Skibet Mindetavle over Jens Ibsen, † 1777, og Hustru (se *Løffler*, Gravst., S. 10, Afbildn. af en Dæksten fra den sydl. Portal).

Hvorup Mose har vistnok tidligere været Vand, der har skilt Sundby og Hvorup Sogne fra det øvrige Kjær Hrd.; thi i et Dokum. af 1408 siges Hvorup at ligge i „Sundsholm".

Vadum Sogn omgives af Aaby, Birsted, Sulsted, Hvorup Sogne, N.-Sundby Lands. samt Limfjorden. Kirken, noget østl., ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for N.-Sundby. De lavtliggende Jorder ere sandmuldede med dyb Madjord. Lidt Skov (Bjørum og Brorholt Sk.). Paa Østgrænsen løber Lindholm Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Thisted og N.-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 7546 Td. Ld., hvoraf 3147 besaaede (deraf med Rug 790, Byg 752, Havre 931, Spergel 50, Blandsæd til Modenh. 178, Grøntf. 180, Kartofler 180, andre Rodfr. 83), Afgræsn. 1555, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1823, Have 50, Skov 135, Moser 173, Kær og Fælleder 434, Hegn 8, Heder 33, Veje og Byggegr. 179, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 723 Heste, 2783 Stkr. Hornkv. (deraf 1764 Køer), 584 Faar, 1917 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 340 Td.; 86 Selvejergaarde med 282, 163 Huse med 56 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1686 (1801: 635, 1840: 1216, 1860: 1372, 1880: 1671), boede i 307 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomh., 1280 af Jordbr., 5 af Gartneri, 172 af Industri, 6 af Handel, 91 af forsk. Daglejervirks., 67 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet *Vadum Kirke* (ved Torpet) og Byerne: *Torpet* med Præstegd., Skole og Hospital (opr. af Kancellir. Peder Tøgersen Lasson til Rødslet

osv., † 1737, og Hustru, med et Hus ved Kirken til 6 fattige og 2100 Rd.); *Vadum* med Fattiggaard (opr. 1882, Plads for 30 Lemmer); *Østerhalne* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Mølle og Vadum Jærnbanehpl.; *Vesterhalne* med Skole; *Haldager* med Skole og Missionshus (opf. 1889). Gaarde og Huse: *Nørlang*, *Knepholt*, *Vævergaarde*, *Bakkegaarde*, *Enghuse*. Hovedgaarden *Rødslet* har 20 Td. Hrtk., omtr. 430 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 20 Mose, 10 Have, Resten Ager. *Bjørumgaard* har 18½ Td. Hrtk., 522 Td. Ld., hvoraf 14 Eng, 58 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Vadumtorp*, *Lagersgde.*, *Vadskjær*, *Brorholt*, *Skjærsig*, *Revsgd.*, *Grønslet*, m. m. *Vadummølle*. *Nyborg Teglværk*.

Vadum S., en egen Sognekommune, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7.

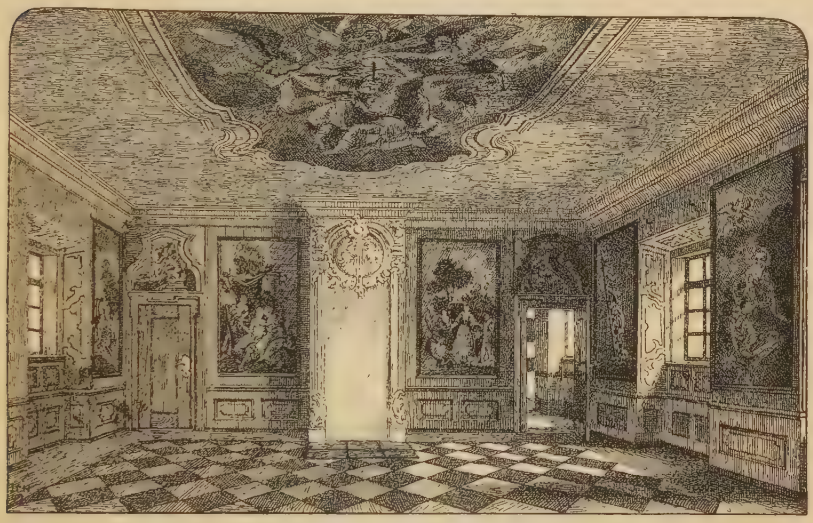

Sal paa Rødslet.

Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 446. Lægd. Kirken tilhører Aalborg Diskontobank.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Sidefløj mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. De oprindl. Døre ere bevarede (sydl. blindet). I Slutn. af Middelalderen opførtes Taarnet af store, gule Mursten; dets overhvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Omtr. samtidig blev den anselige, overhvælvede Sidefløj opf. og hele Kirken overhvælvet. Lidt senere blev Korbuen udvidet, Korets Gavl nedreven og dets Sidemure forlængede betydelig mod Ø. Den saaledes fremkomne Forlængelse tjener nu som Kor. Disse Tilbygninger ere for en stor Del af nyt tilhugne Kvadre. Paa Taarnet Aarst. 1776. Vaabenhuset er fra nyeste Tid. Anselig, udskaaren Altertavle fra Beg. af 17. Aarh.; i Midtfeltet et Relief (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er fra 1606. Ligsten over Godslev Budde til Rødslet, † 1622, og to Hustruer, samt en over Præsten Jes Pedersen Jessen, † 1721. Taarnets Underrum, ved en Gitterdør adskilt fra Skibet, er indrettet til Begravelseskapel for Kancellir. Peder Lasson til Rødslet og Hustru; heri Epitafium over ham og anselige Kister af Sandsten.

Rødslet (gml. Form: Ryslete) tilhørte oprindl. Børglum Bispestol, men kom ved Reformationen til Kronen, der 1540 skødede den til Peder Ebbesen Galt. Derefter tilhørte den Godslev Budde, † 1622. Hans Datter Dorte B., Iver Friis' Enke, solgte

den 1633 til Fru Helvig Marsvin, † 1648, efter hvem den tilfaldt hendes Datter Jfr. Karen Galde, der 1649 mageskiftede den til Frands Lykke. Den tilfaldt saa hans Datter Christence Lykke († 1667), som bragte den til sin Mand Frands Brockenhuus til Sebberkloster, † 1660, og derpaa til sin anden Mand Fr. v. Arenstorff († 1689); 1674 ejedes den af Assessor Tøger Lasson, † 1689, af hvis Sønner Laur. T. L. 1692 skødede sin Arvepart i R. til sin Broder Kancellir. Peder Tøgersen L., † 1737. Enken Anne Lasson tilskødede 1739 sin Søn Mads Lasson R. (40, 150 og 294 Td. Hrtk.) for 4200 Rd., efter hvem den (40, 48 og 278 Td. Hrtk.) 1756 paa Auktion blev købt for 20,800 Rd. af Krigsr. Jens Gleerup til Knudseje, † 1799, og ejedes derefter af Enken Kirstine Lykke, † 1803, og Datteren Jfr. Ide Kirst. Gleerup, † 1805; den flg. Ejer var Jens Gleerup, † 1819. Senere har den været ejet af M. Lassen og Hofjægermester W. Undall; nuv. Ejer er C. Therup. — Hovedbygningen paa R., der var den sidste Herregaard i Vendsyssel, som Bønderne afbrændte i Grevens Fejde, bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv., hvoraf den mellemste er af Grundmur og skal stamme fra 1540; den er restaureret 1732; i Fløjen findes en Sal med gamle, velbevarede, oliemalede bibelske Billeder paa Vægge og Loft. Sidefløjene ere af Egebindingsværk; i den sydliges vestl. Del findes to Rækker hvælvede Kældere. Brede Grave omslutte baade Borggaarden og Ladegaarden (den sidste opf. efter en Brand 1864). Ved Graven ud for Midtfløjen er anbragt et Rækværk fra Knæfaldet i Kirken. I Haven en Sandstensfigur fra omtr. 1600. Paa en Eng mellem Haven og Limfjorden ligger en af Grave omgiven skævt firkantet Borgplads (105 × 90 F.), der er udgravet i det flade Terræn.

Bjørumgaard ejedes i 18. Aarh. af ovenn. Jens Gleerup til Rødslet og blev derefter solgt til en Kapt. Kofoed, der afhændede den til Major Kofoed; derefter ejedes den af Severin Gleerup til Vang, Overkrigskomm. Christensen, Justitsr. Støcken til Nibstrup, Benthin til Fuglsig, der 1857 solgte den for 100,000 Rd. til Jessen til Kraghedegd. (Ørum S.), af hvem den afhændedes til S. Gleerup til Vang, der 1866 solgte den for 105,000 Rd. til Svigersønnen, Lieutn., senere Jægerm. Westrup, hvorefter den 1897 købtes for 195,000 Kr. af den nuv. Ejer, Lieutn. Niels Brüel. — Den grundmurede Hovedbygning, i 2 Stokv. med to Sidefløje i 1 Stokv., er opf. i 18. Aarh.

Ved Østerhalne er den vestligste af de to *Tvillinghøje* fredlyst.

Aaby Sogn — hvoraf en Del i Hvetbo Hrd., se S. 162 —, det største i Herredet, omgives af Vadum Sogn, Annekset Birsted, *Store Vildmose* — der skiller det fra Børglum Hrd. i Hjørring Amt, og hvoraf største Delen hører til Aaby, Birsted og Ajstrup Sogne (Resten til Tise og Tolstrup Sogne i Børglum Hrd., se S. 142) — samt Hjørring Amt (Hvetbo Hrd.) og Limfjorden. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger noget over 2 Mil N. V. for N.-Sundby. De lavtliggende Jorder ere gennemgaaende gode med Ler og Grusunderlag. En Del Skov (Ulvesk., Endelen, Skeelslund). *Rye Aa* danner midt i Sognet Grænsen mellem Kjær og Hvetbo Herreder. Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Thisted og Løkken samt N.-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 12,286 Td. Ld. (7276 i Hvetbo Hrd.), hvoraf 3428 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 980, Byg 769, Havre 1093, Spergel 16, Blandsæd til Modenhed 184, Grøntf. 138, Kartofler 132, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 1771, Høslæt, Brak, Eng m. m. 4507, Have 83, Skov 433, ubevokset 86, Moser 877, Kær og Fælleder 587, Hegn 21, Heder 198, Flyvesand 12, Veje og Byggegr. 265, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1898: 810 Heste, 3390 Stkr. Hornkvæg (deraf 2073 Køer), 2100 Faar, 1779 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 430 Td. (205 i Hvetbo Hrd.); 85 Selvejergaarde med 274, 4 Arvefæstegd. med 8, 9 Fæstegd. med 24, 227 Huse med 61 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse, omtr. $^1/_4$ i Fæste og Leje; 63 Td. hørte ikke til noget særskilt Jordbr. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2457 (1214 i Hvetbo Hrd.), (1801: 877, 1840: 1304, 1860: 1720, 1880: 2230), boede i 428 Gaarde og Huse; Erhverv: 99 levede af immat. Virksomhed, 1553 af Jordbr., 4 af Gartneri, 389 af Industri, 94 af Handel, 3 af Skibsfart, 185 af forsk. Daglejervirks., 76 af deres Midler, og 54 vare under Fattigv.

Desuden høre til dette samt Birsted og Ajstrup Sogne 9450 Td. Ld. af *Store Vildmose* (deraf er 127 besaaet, 79 Høslæt m. m., 48 Kær og Fælleder, Resten Mose).

I Sognet Byerne: *Aaby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Afholdshjem (opf. 1897), Missionssal (opf. 1897), 2 Skoler (nordre og søndre Sk.), Folkehøjskole (opf. 1900), Sparekasse for A.-Birsted Sogne (opr. $^4/_{10}$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 285,151 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 22,458 Kr., Antal af Konti 745), Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Kro (Aabybro Kro), Mølle, Dampmølle, Andelsmejeri, Jærnbanestation (Aabybro), Telegraf- og Telefonstation samt Postkontor; *Vedsted*, ved Landevejen, med Filialkirke, Forsamlingshus (opf. 1884), Skole, Pigeskole, Branddirektørbolig, Lægebolig, Andelsmejeri, Købmandsforretn. og Telefonstation; *Fristrup* med Skole. Gaarde og Huse: *Voldbro*, *Knøsgaarde* med Jærnbanehpl.; *Hovgaarde* med Mølle; *Aabyhede*, *Torngaarde*, *Aabykjær*, *Skovengen* med Skole, *Mumgaarde*, *Lergrav Huse*, *Rævhede*, Gde., *Skalgaarde*, *Kjølvring*, Gde., *Vedsted Kjær* med Skole, *Røngaarde*, m. m. Hovedgaarden *Birkelse*, under *Stamhuset Birkelse**), har $41^1/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og 8 Td. Skovsk., 532 Td. Ld., hvoraf 132 Eng, 50 Skov, Resten Ager. Under s. Stamhus høre Hovedgaarden *Rævkjærgaard*, $13^5/_8$ Td. Hrtk., 252 Td. Ld., hvoraf 92 Eng, Resten Ager (desuden høre omtr. 300 Td. Ld. Tørveareal til Gaarden; en Afbyggergaard, *Kraglund*, har omtr. 100 Td. Ld.), og Gaardene *Erikkasminde*, $14^3/_8$ Td. Hrtk., 375 Td. Ld., hvoraf 135 Eng, Resten Ager, og *Skeelslund*, $12^3/_8$ Td. Hrtk., 432 Td. Ld., hvoraf 192 Eng og Græsning, 80 Skov, Resten Ager. Gaarden *Aastrup* har $15^3/_8$ Td. Hrtk., 303 Td. Ld., hvoraf omtr. 115 Eng og Græsning, 8 Gaardspl. og Have, Resten Ager (1 Hus med 12 Td. Ld.). Andre Gaarde: *Engeland*, *Øster-*, *Vester-* og *Mellem-Hoven*, *Mølhave*, *Tejlladen*, *Bjærget*, *Rendbæk*, *Skovbakken*, *Aabybro*, m. m. *Birkelse Mølle*, *Birkelse Jærnbanestation*.

Aaby S., een Sognekommune med Annekset, hører for den østl. Dels Vedk. (Ø. for Rye Aa) under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), for den vestl. Dels Vedk. under Hvetbo Hrd.'s Jurisdiktion (Pandrup), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s og Hvetbo Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby og N.-Saltum), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 448. og 530. Lægd (østre og vestre Del). Kirken tilhører Stamh. Birkelse.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. samt Vaabenhus og Sidefløj mod N. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue i Apsis, Korbuen og Norddøren ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen er Taarnet opf., af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store, gule Mursten. Vistnok samtidige ere Vaabenhuset og Kirkens Hvælvinger. Sidefløjen med Bjælkeloft er opf. 1860. Altertavle fra sen-katolsk Tid (renov. 1741); i Midtfeltet Christi Daab, paa Fløjene Apostlene. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. (renov. 1742). Paa de øvre Stolestader Galternes og Drefeldernes Vaabener og Bogst. A P S, F — A P S, M samt Bøllernes med Bogst. I K D, M. Foran Vaabenhusdøren ligger en Ligsten fra den ældre Middelalder. Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsten Steen Kjærulff, † 1762. Den ene Klokke er fra Middelalderen. Paa Kirkegaarden et Gravkapel for Kmhr. J. E. F. Skeel, † 1849, hvor ogsaa Indenrigsminister Skeel († 1884) er begr.

Filialkirken i Vedsted er opf. 1899 af røde Mursten som en lille Korskirke med

---

*) Til *Stamhuset Birkelse*, som indbefatter Gaardene Birkelse, Rævkjærgd., Erikkasminde, Skeelslund, Toftegd., Mosegd., Hjermeslevgd. og Hammelmose med Ny-Hammelmose og Tagmarken, høre $758^1/_2$ Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord $317^1/_4$, indtaget til Skov $18^1/_2$, Bøndergods $93^3/_4$, Kirke- og Kongetiende 329 Td.; i Bankaktier 21,400, i Fideikommiskapitaler omtr. 1,062,830 Kr.; Skovarealet udgør omtr. 800 Td. Ld.

Taarn og Spir efter Tegn. af Arkitekt V. Ahlmann. Altertavlen er en Kopi af C. Blochs Opstandelsen.

Birkelse nævnes i Beg. af 13. Aarh., da Vald. Sejr stadfæstede Vitskøl Klosters Besiddelse af „Birkils" m. m. Senere kom B. til Børglum Bispestol (1440 var Peder Jepsen Grøn bispelig Lensmand her, og 1496 nævnes Gyde Nielsdatter af B., Per Grøns) og blev 1534 afbrændt af Bønderne. Ved Reformationen tilfaldt den Kronen, men 1540 solgte Chr. III den til Peder Ebbesen Galt til Tyrestrup, † 1548; derefter ejedes den af hans Søn Anders Pedersen, † 1585, hvis Søn Ebbe Andersen ægtede en ufri Kvinde og derfor maatte afstaa baade B. og Rævkjærgd. til sin Fætter Niels Kaas, † 1620, af hvis Kreditorer den 1614 solgtes til Rigsmarsken Jørgen Lunge til Odden, † her 1619. Den kom derpaa til hans Enke Fru Sophie Brahe, † 1659, hvis Datter Ide Lunge, † 1671, blev gift med Otte Skeel til Katholm, i hvis Families Besiddelse B. senere er forbleven. Sønnen Etatsr. Otte S. († 1696) oprettede 1696 af B., Hjermeslevgd. og Hammelmose Stamhuset B., der senere blev forøget med Rævkjærgd. Stamhuset tilfaldt først hans Brodersøn Chrf. S., † 1699, dennes Broder Anders S., † 1702, saa Erektors Søn Ove Skeel, † 1715, dennes Enke Sophie Hedevig Rantzau til 1735, saa Holger S., † 1764, dennes Søn Gehejmer. Anders S., † 1776,

Birkelse, set fra Haven.

Gehejmer. Fr. Chr. S., † 1796 (1794 havde B. 58, Rævkjærgd. 18, tilliggende Tiender 186 og Bøndergods 440 Td. Hrtk.), Kmhr. S. P. Fr. S., † 1826, Kmhr. Jørgen E. Fr. S., † 1849, Kmhr. S. Fr. E. O. S., † 1897, og den nuv. Besidder, Hofjægerm. J. E. Fr. S. — Hovedbygningen, beliggende ved Rye Aa, bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, hvoraf Midtfløjen mod V. er opf. af Munkesten, til Dels i 2 Stokv. med Kviste, medens Sidefløjene ere af Bindingsværk i 1 Stokv. Midtfløjen er til Dels meget gammel og har været Porthuset i den gamle Gaard, som brændte 1818, og hvis andre 3 Bindingsværksfløje i 2 Stokv. laa ud til Haven, V. for Midtfløjen; efter Branden opførtes de nuv. to Sidefløje ud til Gaarden. Ved s. Lejlighed forlængedes Midtfløjen et Stykke mod S. I Midtfløjen findes et Rum med Tøndehvælving, der fører ned til Kældrene, af hvilke en er hvælvet. Paa Gaarden findes en stor Malerisamling af Familieportrætter. Ladebygningerne, Ø. for Hovedbygningen, ere nye og omgives ligesom Hovedbygningen af de gamle, nu jævnede Voldgrave, der gaa i en Halvkreds ned til Rye Aa. Ved Alleen, der fører ned til Gaarden, er der rejst en Mindestøtte af Bønderne for Kmhr. J. E. F. Skeel, † 1849. Tæt uden for Haven, gennem hvilken Rye Aa flyder, er 1897 „af Tyende og Haandværkere" rejst en anden Mindestøtte (en 4 Al. høj Granitsøjle i Form af en afbrudt Egestamme) for den s. Aar afdøde Kmhr. Skeel.

Rævkjærgaard blev 1579 af Kronen mageskiftet til Henr. Gyldenstierne til Aagd. Senere tilhørte den Ebbe Andersen Galt, hans Fætter Niels Kaas, Enken Fru Margr. Banner 1627, hendes Søn Erik Kaas og blev 1671 af Otte Skeel til Vallø solgt til Otte Skeel til Birkelse. Den var da endnu beboet af Fru Margr. Banner. — Borggaarden bestod 1662 af et straatækt Bindingsværkshus i 1 Stokv.

Aastrup blev ved et Mageskifte af $^{10}/_{2}$ 1495 af Vitskøl Kloster overladt Børglum Bispedømme for Hvorup Kirke. 1540 blev den („Østrupgaard") af Kronen mageskiftet til Peder Ebbesen Galt. Nuv. Ejer er F. Obel.

Ulveskov nævnes i Vald. Jrdb. („Vluæscogh") ligesom i senere Dokumenter som Krongods.

Den fra Grevens Fejde bekendte Skipper *Klement* er født i Vedsted i Aaby Sogn.

Den **Store Vildmose**, paa Grænsen mellem Aalborg og Hjørring Amter, hører som nævnt S. 406 og 142 dels til Kjær Hrd. (Aaby, Birsted og Ajstrup Sogne), dels til Børglum Hrd. (Tolstrup og Tise S.) og er omtr. 12,500 Td. Ld. ($1_{,3}$ □ Mil, $68_{,9}$ □ Km.). Den hører til de saakaldte Højmoser, der væsentlig dannes af Tørvemos (Sphagnum), som udmærker sig ved sin store Evne til at opsuge Vand. Den tilsyneladende ganske jævne Overflade bestaar af det bløde Mostæppe, hvis nedre Dele efterhaanden dø bort og danne Tørven, medens Mosset stadig vokser opad, saa at Mosens Overflade lidt efter lidt hæver sig over det omliggende Terræn, der gaar i Flugt med Mosens faste Sandbund, oprindelig Havbund. Mostæppet er tykkest midt i Mosen, indtil 10-15 F., hvorfor den er højest her og skraaner overalt ned mod Udkanterne. Mostæppets nedre Dele, en brunlig, svampet Masse, hviler som oftest paa Vand, som af de nedfaldende Tørvepartikler forvandles til en vællingagtig Masse. Efterhaanden som Mostæppet vokser, bliver Overfladen mere og mere tør, de smaa Søer, de saakaldte „Luner", der navnlig findes i Mosens østl. Del (Gaaselune, Store og Lille Lune), forsvinde, og Overfladen dækkes ofte af Hedelyng og smaat Krat („Lyngmose"). Paa den Omstændighed, at Mosen højner sig i Midten, beror Planen om dens Afvanding og suksessive Opdyrkning, idet man langs dens Rand har gravet en 3-4 Al. bred „Mosegrøft", der fører Vandet dels til den ved Vestranden løbende *Rye Aa*, dels til *Lindholm Aa*, der løber i den østl. Del. Tørveskæringen foregaar for det meste saaledes, at den danner de nye Hovedveje og Afvandingsgrøfter. Men Opdyrkningen skrider kun langsomt frem (se *C. F. Holstein*, Plan og Princip for en Udtørring af den st. Vildmose, Frederikshavn 1859). Opretstaaende Birkestubbe vise, at Mosebunden oprindl. har været skovbevokset. Det højeste Punkt i Mosen er 32 F., 10 M. Enkelte Steder hæve sig lave Højder, saaledes Sandbakken Sandals Bjærg ved Mosens Vestrand. Langvarige Mosebrande finde ofte Sted. Over Mosen ses hyppig Fata Morgana. — Aar 1574 overdrog Fred. II Vildmosen til Peder Munk, Estvadgaard; nu hører det meste under Birkelse.

Birsted Sogn, Anneks til Aaby, omgives af dette, Vadum, Sulsted og Ajstrup Sogne samt Vildmosen, hvoraf en Del hører til Sognet (se S. 406). Kirken, mod N. V., ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil N. V. for N.-Sundby. De for det meste lavtliggende Jorder med et enkelt Bakkestrøg (Birsted Kirkebakke, 105 F., 33 M.) ere gennemgaaende sandede. Langs Østgrænsen løber Lindholm Aa. Gennem Sognets sydvestl. Del gaa Landevejen fra N.-Sundby til Thisted og N.-Sundby-Fjerritslev Banen.

Fladeindholdet 1896: 5630 Td. Ld. (foruden en Del af Vildmosen, jfr. S. 407), hvoraf 2310 besaaede (deraf med Rug 643, Byg 472, Havre 709, Blands. til Modenh. 125, Grøntf. 122, Kartofler 175, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 1113, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1645, Have 30, Skov 19, Kær og Fælleder 343, Hegn 6, Heder 34, Veje og Byggegr. 128, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 481 Heste, 1854 Stkr. Hornkvæg (deraf 1112 Køer), 1113 Faar, 1217 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 189 Td.; 45 Selvejergaarde med 142, 190 Huse med 47 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1509 (1801: 478, 1840: 807, 1860: 1164, 1880: 1473), boede i 313 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 1048 af Jordbr., 4 af Gartneri, 181 af Industri, 37 af Handel, 109 af forsk. Daglejervirks., 43 af deres Midler, og 68 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Birsted* (Biersted) med Kirke, 2 Skoler (n. og s.

Sk.), Afholdshjem (opf. 1892), Mølle, Teglværk og Jærnbanehpl.; *Nørrehalne* med 2 Skoler (v. og ø. Sk.) og Mølle. *Nørrehalne-Hedehuse*, *Nørrehalne-Vildmose*, Huse, med Skole, *Markhuse*. Hovedgaarden *Bjørnkjær* (indtil Jærnbanens Anlæg omtr. 14, nu $7^1/_2$ Td. Hrtk., 270 Td. Ld., hvoraf 25 Skov, 95 Mose, Resten Ager). Gaarden *Nørkjær* med Mølle: $12^5/_8$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager; desuden af Vildmosen 157 Td. Ld. Andre Gaarde: *Mølgd.*, *Vestergd.* eller *Nørrehalnegd.* med Mølle, m. fl. To Kalkbrud.

Birsted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 447. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er tilmuret, Norddøren benyttes endnu. I den seneste Middelalder blev Taarnet, med hvælvet Underrum, der har Spidsbue ind til Skibet, opført, men nedbrudt 1809 i Højde med Skibets Mure. Omtr. samtidig med Taarnets Opførelse blev Kirken overhvælvet. Vaabenhuset er fra nyere Tid. Altertavlen har et Maleri (Nadveren) fra Beg. af 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1588. Epitafium over Jakob Gleerup til Bjørnkjær og Hustru, og en Tavle til Erindring om Præsten Steen Kjærulffs Gave til de fattige i Sognet.

Bjørnkjær blev 1578 af Kronen mageskiftet til Peder Munk. 1632 tilhørte den Fru Dorte Budde, Iver Friis', fra hvis Svigersøn Knud Seefeld den (120 Td. Hrtk.) 1666 ved Indførsel for en Gæld paa 5006 Rd. kom til Dr. Niels Benzon († 1674), hvis Søn Niels B., † 1708, og Sønnesøn Jakob B. derefter ejede den. Sidstnævnte solgte B. omtr. 1718 til Jakob Gleerup, † 1756, der efterfulgtes af Sønnen, Krigsr. Jens G. til Rødslet m. m., † 1799. Han solgte 1767 B. (17 og 200 Td. Hrtk.) til Joh. Fr. Mathiasen til Kjettrup, † 1791, efter hvem den s. A. ved Auktion blev solgt for 20,570 Rd. til Jørgen Bragaard fra Bannerslund, † 1796, hvis Enke Maren Birch 1799 solgte B. for 17,998 Rd. til Joak. Schalstrup, der 1800 fik Bevill. til at maatte frasælge Bøndergodset. Han døde 1806 og hans Enke Mette Cathr. Birch 1823. Gaarden har senere været ejet bl. a. af Gleerup, Hald, Schiøt og Jak. Nyholm, der 1899 solgte den for 53,000 Kr. til den nuv. Ejer, A. Albertsen. — Hovedbygningen bestaar af 3 meget gamle Fløje af Egebindingsværk i 1 Stokv.

I Birsted Hede gjordes 1860 et interessant Møntfund, med 148 Brakteater og 3 Halvbrakteater af Sølv, nedlagte ved Midten af 12. Aarh. Mønterne laa i en Lerkrukke (se Aarb. f. n. Oldk. 1866 S. 386 flg.).

Sulsted Sogn omgives af Annekset Ajstrup, Birsted, Vadum, Hvorup og Hammer Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger henved $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for N.-Sundby. De i den østl. Del højtliggende og bakkede (Vestbjærg Bakker; højeste Punkt Gulleshøj, 269 F., 84 M.), mod N., V. og S. noget lavereliggende og jævnere Jorder ere i det hele sandmuldede. I den vestl. Del løber *Lindholm Aa*, der for en Del danner Vestgrænsen. Lidt Skov (Vang Sk., S. Elkjær Plantage, m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Hjørring og Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 5954 Td. Ld., hvoraf 2655 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 683, Byg 410, Havre 748, Spergel 31, Blandsæd til Modenh. 375, Grøntf. 61, Kartofler 142, andre Rodfr. 198, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 1293, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1006, Have 42, Skov 253, ubevokset 19, Moser 155, Kær og Fælleder 101, Hegn 40, Heder 238, Veje og Byggegr. 143, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 378 Heste, 1863 Stkr. Hornkv. (deraf 1054 Køer), 728 Faar, 1352 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 214 Td.; 44 Selvejergaarde med 184, 110 Huse med 29 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1219 (1801: 530, 1840: 723, 1860: 1068, 1880: 1198), boede i 202 Gaarde og Huse; Erhverv: 66 levede af immat. Virksomhed, 726 af Jordbr., 3 af Gartneri, 138 af Industri, 34 af Handel, 142 af forsk. Daglejervirks., 39 af deres Midler, og 71 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sulsted*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole, Fattiggaard (opr. 1884, Plads for 36 Lemmer), Sparekasse for S.-Ajstrup S. (opr. $^{26}/_{1}$ 1885; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 55,031 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservef. 3146 Kr., Antal af Konti 670), Mølle, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation samt Postekspedition; *Hostrup*; *Vestbjærg* (1355: Vestræburgh), ved Landevejen, med Skole; *Melsted* (Mejlsted). *Staprisgaarde*; *Kjærhuse*. Hovedgaarden *Sønder-Elkjær* har $28^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 566 Td. Ld., hvoraf 100 Græsning, 20 Eng, 25 Plantage og Gaardspl., Resten Ager; til Gaarden er tilkøbt af den nuv. Ejer Gaarden *Emiliesminde* ($2^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.) samt en Del Huse og Smaagaarde, omtr. 400 Td. Ld. (70 i Hammer S.), hvoraf er dannet „*S.-Elkjær Plantage*“ af Gaardene *Dal*, *Kinnerup*, *Søbakken*, *Torndal* og *Langelund*, hvoraf hidtil omtr. 250 Td. Ld. ere beplantede. Hovedgaarden *Vang* har 21 Td. Hrtk., 592 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 95 Skov, Resten Ager. Gaarden *Nielsminde* har $17^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. ($1^{1}/_{2}$ i Vildmosen, Birsted S.), 331 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, Resten Ager (heri ikke medregnet Andelen i Vildmosen). *Agdrup*, Gd., har 15 Td. Hrtk., 410 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 10 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Teglgd.*, *Byrholt*, *Tveden*, m. fl. *Bakmølle*.

Sulsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd'.s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 442. Lægd. Kirken tilhører Grevinde Holcks Legat.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og eet oprindl. Vindue ere bevarede. Taarnet, af store, gule Mursten i Munkeskifte, med overhvælvet Taarnrum og Spidsbue ind til Skibet, er fra Slutn. af Middelalderen. Omtr. samtidig fik Kirken Hvælvinger, som 1548 af Just Høg til Vang bleve smykkede med Kalkmalerier, udf. af Hans Maler i Randers, 1599 forbedrede af Stygge Høg til Vang (restaur. 1882; se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 49). Paa Taarnet staar G. H. 1838 og 1880. Vaabenhuset er fra nyeste Tid. Kirken er restaur. og delvis ombygget 1880 (Arkit. C. Weber). Anselig, rigt udskaaren og forgyldt Altertavle fra Beg. af 17. Aarh.; i Midten et Maleri af Korsfæstelsen; foroven findes Stygge Høgs og Anne Ulfstands Navne og Vaabener. Udskaaren Døbefont, med Himmel, fra Beg. af 17. Aarh. Rigt udskaaren og forgyldt Prædikestol med samme Navne og Vaabener som Altertavlen. I Skibet en Malmlysekrone fra 1629 med Høgernes og Holckernes Vaabener og Bogst. I H — M H. Ligsten over Just Høg til Vang, hans Moder og to Hustruer (med legemsstore Portrætfigurer). Epitafium, opsat 1627 af ovenn. Stygge Høg over hans Forældre og første Hustru.

Sønder Elkjær. $^{28}/_{4}$ 1355 tilegnede Vald. Atterdag sig „Ellekyer i Kyerræ Herred“ tillige med 11 andre Gaarde i Vendsyssel, som hans Farbroder Erik Menved havde købt og faaet Skøde paa af sin Drost Hr. Niels Olufsen Bild, men som i de flg. urolige Tider uretmæssig vare komne i Adelens Besiddelse (Suhm, Hist. af Danm. XIII S. 397). Før 1327 havde Gaarden tilhørt Hr. Jon Aagesen, 1342 Johs. Palnesen, siden Niels Palk og Marsken Erik Nielsen. En Ætling af sidstnævnte, Fru Hilleborg Gyldenstierne, Knud Ruds, solgte 1625 E. til Jfr. Sophie Høg, der 1633 ægtede Hr. Fr. Reedtz. Efter hende kom den til hendes Broder Gregers Høg, hvis Arvinger 1660 solgte den (30 Td. Hrtk.) til Eiler Frh. Holck, der 1686 solgte den til Kmjkr. Peder Rodsteen; denne solgte den 1689 for 11,600 Rd. til Fru Kirst. Beck († 1719), Fr. Rodsteens Enke, hvis Datter Else Elisab. R. († 1739) arvede E. Den tilfaldt derefter dennes Søsterdatter Kirstine Birg. Bille, der ægtede Schack Vittinghof Greve Holck († 1776), og derefter disses Søn Burchard Georg Greve Holck († 1785), som endnu 1778 ejede E. Senere har den været ejet af Familien Hastrup; Enken efter den sidste († 1858) giftede sig med Thorlund, der 1867 solgte den til sin Svigersøn Kellermann, som 1873 solgte den til Etatsr. A. Branth til Klarupgd., hvis Søn Harald Branth, den nuv. Ejer, straks overtog, men først

1883 købte den. Gaarden er under den nuv. Ejer bekendt for sit Mønsterlandbrug, navnlig sin udmærkede Mælkestamme („Elkjærstammen"), ligesom Ejeren særlig har virket for Rodfrugtdyrkningen og Plantningssagen. — Hovedbygningen bestaar af een Fløj i 1 Stokv., opf. efter en Brand 1887 af røde Mursten i gotisk Stil med Kamgavle og Frontespice. En Sidefløj, ligeledes af røde Mursten, indeholder Økonomilejligheden. Før 1887 bestod Bygningen af 2 Fløje i 1 Stokv., den ene af Ege-

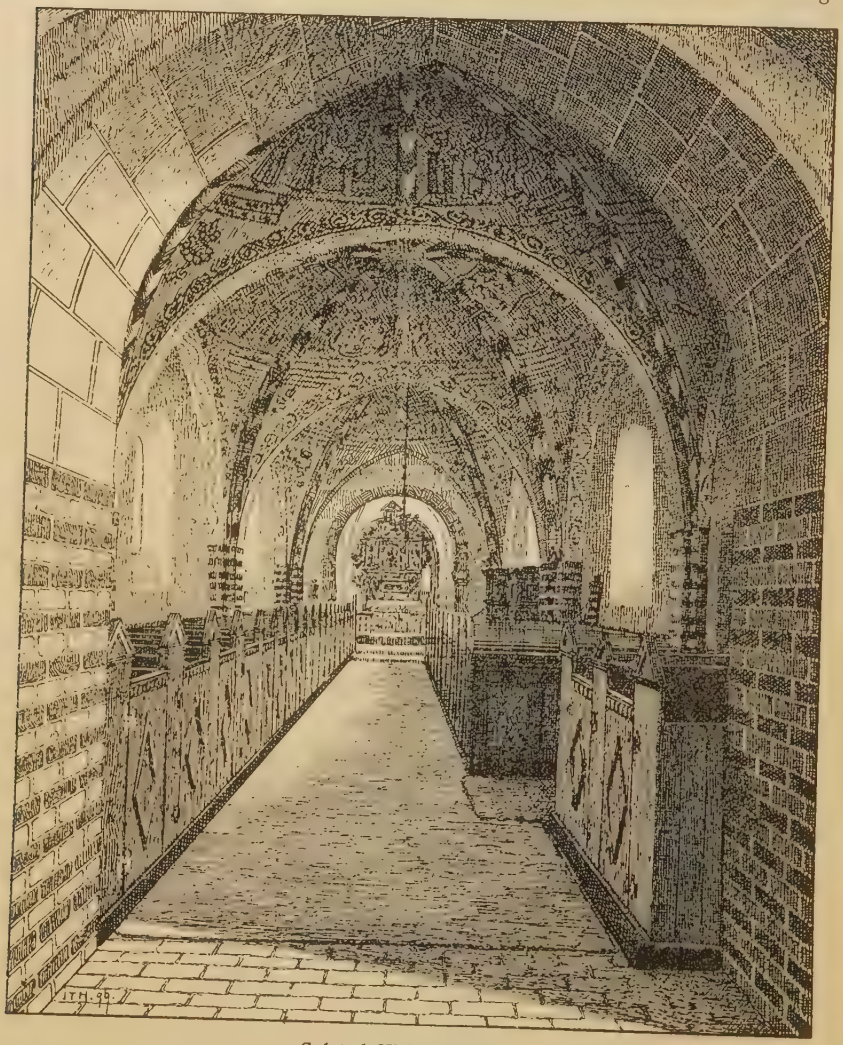

Sulsted Kirkes Indre.

bindingsværk, under hvilken der fandtes Rester af en langt ældre Bygning af røde Munkesten, paa Kampestenssokkel, den anden („Kirkefløjen") af røde Munkesten paa Kampestenssokkel; den sidste skal til Dels have haft store, rundbuede Vinduer. Borggaarden er helt omgiven af de gamle Grave, i hvis Midte der mod Ø. og til Dels mod N. findes betydelige Rester af tætstillede Pæle. Gaarden er omgiven af et nyt, smukt Parkanlæg.

Vang tilhørte i 16., 17. og Beg. af 18. Aarh. Familien Høg (Jakob H., † ved

1553, Just H., † 1557, Stygge H., † ved 1630, Jens H., † 1648, Gregers H., † 1695, Enken Anne Cathr. Sehested 1723, og Sønnen Major Jakob H., † 1752). Den ved 1514 omtalte Bondeby Vangstorp blev formodentlig afbrudt og lagt under Hovedgaarden. 1752 blev V. (49 og 239 Td. Hrtk.) solgt til Mads Lassen til Rødslet for 19,020 Rd., og efter ham blev den atter solgt 1756 for 24,050 Rd. til Peder Ilum paa Villerup, der 1766 overdrog den for 34,000 Rd. til sin Søn Mads I., der 1767 solgte den til Krigsr. Jens Gleerup, som 1780 overlod den for 30,000 Rd. til sin Søn Severin G., † 1819. Den har derefter været i denne Families Eje (deribl. Niels Jespersen G., † 1839, efter hvem Sønnen, Severin G., overtog den — 49 og 237 Td. Hrtk. — for 92,500 Rd.), indtil den 1899 fra Th. Gleerup overtoges af Aalborg Bys og Omegns Sparekasse. — Hovedbygningen (1662: 2 Bindingværkshuse, det ene i 1, det andet i 2 Stokv.; Ladegaarden var kort forinden afbrændt) er opf. 1788-89 efter en Brand ved Lynnedslag og bestaar af 3 Fløje af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist. I Midtfløjen findes et Værelse, hvis Vægge have Felter, udf. i Stuk. Den er mod N. og til Dels Ø. omgiven af Rester af gamle Grave.

Gaarden *Langelund* var i 17. Aarh. Præstegaard.

Sulsted var oprindelig et eget Pastorat, men blev vistnok i Slutn. af 16. Aarh.

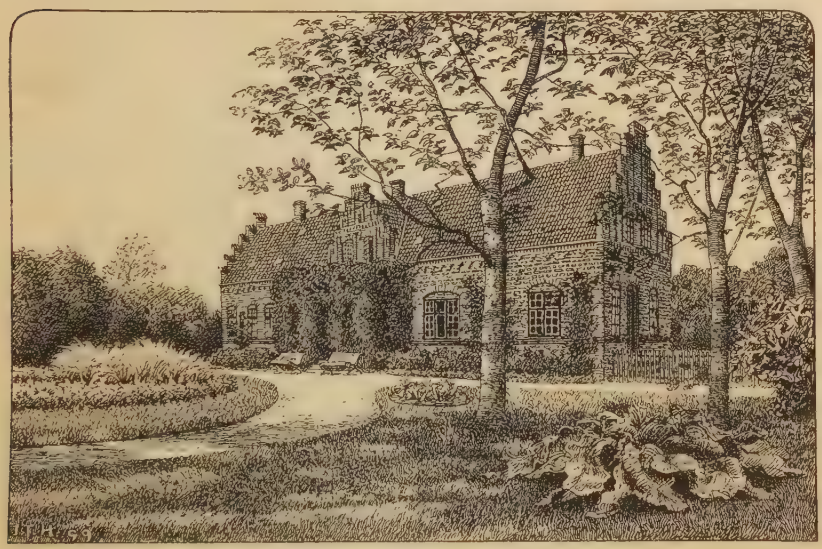

Sønder-Elkjær.

forenet med Hammer, Horsens og Ajstrup Sogne, der styredes af en Præst og en Sognekapellan; 1760 (Reskr. af $^{19}/_{12}$ 1758) udskiltes Sulsted med Ajstrup som et eget Pastorat.

I Sognet er der fredlyst to Gravhøje.

Ajstrup Sogn, Anneks til Sulsted, omgives af dette, Birsted Sogn, Vildmosen, hvoraf en Del tilhører Sognet (se S. 406), Hjørring Amt (Børglum og Dronninglund Hrd.) og Hammer Sogn. Kirken, noget mod S. Ø., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil N. for N.-Sundby. De jævne Jorder ere sandmuldede. Kærstrækninger findes mod Ø. og mod N. V. (Vildmosen); Lindholm Aa danner Vestgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Hjørring og Vendsysselbanen.

Fladeindholdet 1896: 8188 Td. Ld. (foruden en Del af Vildmosen, jfr. S. 407), hvoraf 2847 besaaede (deraf med Rug 763, Byg 356, Havre 1167, Spergel 22, Blandsæd til Modenh. 243, Grøntf. 80, Kartofler 167, andre Rodfrugter 44, andre

Handelspl. 4), Afgræsn. 1537, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2158, Have 57, Skov 111, Moser 564, Kær og Fælleder 644, Hegn 10, Heder 59, Stenmarker 57, Veje og Byggegr. 142 Td. Kreaturhold 1898: 525 Heste, 2317 Stkr. Hornkv. (deraf 1453 Køer), 1286 Faar, 1313 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 255 Td.; 50 Selvejergaarde med 214, 137 Huse med 41 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1546 (1801: 473, 1840: 914, 1860: 1190, 1880: 1596), boede i 290 Gaarde og Huse; Erhverv: 54 levede af immat. Virksomh., 1078 af Jordbr., 2 af Gartneri, 184 af Industri, 35 af Handel, 124 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ajstrup* med Kirke (ved Landevejen), 2 Skoler (vestre og østre Sk., den ene paa *Ajstrup Hede*), Andelsmejeri (Svankjærsholm), 2 Møller og Teglværk; *Tylstrup*, ved Landevejen, med Skole, 2 Missionshuse (opf. 1895 og 97), Forsamlingshus (opf. 1898), Kro, Jærnbanehpl. og Telegrafstation; *Ultvedgaarde*. *Ajstrup Hedehuse*, *Bastholm Hedehuse*, *Brændeskov*, Huse, med Skole, *Barbarask*, Huse. Hovedgaarden *Gammel-Vraa* har $38^1/_2$ Td. Hrtk., 1350 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 200 Kær og Mose, Resten Ager; 13 Lejehuse med Jordtilliggende og Gl. Vraa Vandmølle. *Ny-Vraa* har 14 Td. Hrtk., 450 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 180 Kær og Mose, 10 Have, Plantage og Gaardspl., Resten Ager. Gaarden *Abigaelsminde* (før *Milebakken*) har $13^1/_2$ Td. Hrtk., 367 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 10 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Folsted*, *Kaarslund*, *Nygd.*, *Bilgd.*, *Brandenborg*, *Vesterbak*, *Grisboholt*, *Heden*, *Bredholt*, *Sindholtgd.*, *Kjærgd.*, *Larsgd.* med Teglværk, *Kirkegd.*, *Holtegd.*

Ajstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 441. Lægd. Kirken tilhører Grevinde Holcks Legat.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Sidefløj mod S. og Vaabenhus mod N. Skib, Kor og Taarn, med flade Bjælkelofter, ere fra sen-middelalderlig Tid af gule Munkesten i Munkeskifte; Sidefløjen er opf. 1675 og fra 1719 Gravkapel for Ejerne af Vraa; Vaabenhuset, af smaa, gule Mursten, er endnu yngre. Paa Taarnet staar Aarst. 1759 og Schack Vittinghof Greve Holcks og Hustru Kirstine Birgitte Billes Navnetræk. Ved en Restauration 1884 bleve nogle af Kisterne i Sidefløjen nedsænkede paa Kirkegaarden, andre staa i Kælderen *) (en Del Kisteplader ere ophængte i Fløjen), og Kapellet inddroges i Kirken. Anselig udskaaren Altertavle fra 1618 med Fred. Rodsteens og Kirsten Becks Navnetræk og Vaabener. (En ældre Altertavle fra omtr. 1450 er nu i Nationalmus.). Kalk fra 1640. Ny Døbefont. Prædikestol med Else Elisabet Rodsteens Navn, Vaaben og Aarsttallet 1725 (da den opmaledes). Fra Vaabenhuset Smedejærnsgitterdør med s. Navne som paa Altertavlen. I Skibets Vestende et Pulpitur med Holckernes og Billernes Vaabener og nogle Malerier af Apostlene (aldeles lig nogle i St. Budolfi Kirke i Aalborg). Ligsten over Oberstlieutn. Joh. Chr. de Trappaud, † 1783, over hans Hustru Christine Sophie de Trappaud, † 1797, og over deres Svigersøn Borchard Georg Greve Holck, † 1785.

Vraa — først for omtr. 100 Aar siden kaldet *Gammel Vraa*, da Afbyggergaardene Ny-Vraa og senere Abigaelsminde dannedes — tilhørte 1355 en Fru Else. Den blev 1624 af Chr. Grubbe solgt til Rigsraad Hans Lindenov til Hundslund († 1642), som lod afbryde 4 Bøndergaarde af s. Navn og lagde dem under Hovedgaarden. Hans Datter Ide, g. m. Rentemester Steen Beck, arvede Gaarden. Ved deres Datter, Kirstines Giftermaal med Fr. Rodsteen († 1675) kom V. til denne Familie og var forenet med S.-Elkjær, ogsaa under de flg. Ejere Schack Vittinghof Greve Holck og Sønnen B. G. Greve Holck (se S. 411), hvis Enke Mariane Dorothea Trappaud 1788 ægtede Kmjkr.

*) I Jørgen Billes († 1736) Kiste ligger en rød Klædeskjole, om hvilken Sagnet siger, at den bliver flyttet op paa Gml.-Vraa, hver Gang der kommer en ny Ejer, og at der ikke bliver Ro, før den igen er lagt i Kisten. I Grevinde Holcks Kiste fandtes der nogle Familieportrætter, om hvilke der fortaltes, at hun ved sin Død befalede sin Tjener at skære dem ud af Rammerne og rulle dem sammen og lægge dem i Kisten; da man forsøgte at rulle dem op, gik de i Stykker.

C. G. J. v. d. Lühe. Efter faa Aars Forløb blev hun skilt fra ham og antog sit tidligere Navn Grevinde Holck. Efter hendes Død 1808 blev Gaarden 1810 skødet til Amtsforvalter Svanholm i Aalborg, som 1812 solgte den til R. M. Lorentzen († 1815), hvis Arvinger 1842 solgte den til A. W. Schønou, hvorefter den 1848 købtes af M. H. Møller, hvorpaa den 1853 for 100,000 Rd. solgtes til Prokurator C. F. Bang, † 1874, og saa gik over til Sønnen, den nuv. Ejer, cand. phil. F. S. M. C. Bang (sidst takseret til 400,000 Kr.). — Borggaarden, som omgives af Grave, bestaar af en Hovedbygning af røde, overhvidtede Mursten i 1 Stokv. med Kælder og Kvist (paa Muren ind til Gaarden staar S B — I L), opf. midt i 17. Aarh. af ovenn. Steen Beck (paa Kvisten staar 1779 og G H — M T), og to Sidefløje af Egebindingsværk (1662 bestod den af et grundmuret Hus og et Bindingsværkshus, begge i 2 Stokv.). Midt paa Nordsiden af Midtfløjen skal der have staaet et firkantet Taarn. Det indre blev for omtr. 100 Aar siden indrettet og udstyret paany. Den ene Ende af Riddersalen er nu afdelt til Gæsteværelser; hvor der nu er

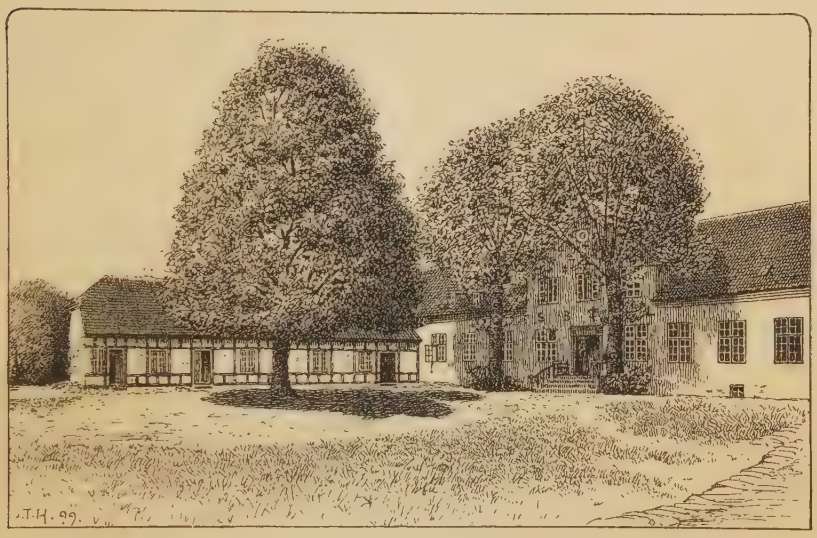

Gammel-Vraa, set fra Gaarden.

Køkken, har der været Kapel. Avlsgaarden er opført efter en Brand 1882. Paa et Stykke Egetømmer fra den gamle Lade stod: 1596.

Hammer Sogn omgives af Hovedsognet Horsens, Hjørring Amt (Dronninglund Hrd.), Ajstrup, Sulsted, Hvorup og Enklaver af N.-Sundby Lands. samt Limfjorden. Kirken, mod N. V., ligger henved $1^3/_4$ Mil N. Ø. for N.-Sundby. De i Midten højtliggende og bakkede (*Hammer Bakker*, højeste Punkt 281 F., 88 M.), i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere dels sandede, dels Kærjorder. Hammer Bakker ere for en Del lyngklædte eller dækkede med Plantager (S.-Elkjær, Attrup og Møgelbjærg Plantager, m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra N.-Sundby til Hals og Sæby samt N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 5289 Td. Ld., hvoraf 1789 besaaede (deraf med Rug 566, Byg 216, Havre 558, Boghvede 7, Spergel 91, Blandsæd til Modenhed 132, Grøntf. 38, Kartofler 148, andre Rodfrugter 32), Afgræsn. 1109, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1007, Have 22, Skov 329, ubevokset 78, Moser 67, Kær og Fælleder 165, Heder 634, Stenmarker m. v. 7, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 312 Heste, 1296 Stkr. Hornkv. (deraf 785 Køer), 962

Faar, 915 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 104 Td.; 35 Selvejergaarde med 72, 123 Huse med 32 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 912 (1801: 470, 1840: 659, 1860: 760, 1880: 885), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 715 af Jordbrug, 101 af Industri, 6 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet *Hammer Kirke* (Præstegaarden er 1877 flyttet til Horsens) og Byerne: *Grindsted* med Skole, Missionshus (opf. 1888) og to Møller; *Sølgaarde*; *Brødland*; *Østbjærg*; *Vodskov* med Skole, Forsamligshus med Gæstgiveri (opf. 1888), Mølle og Jærnbanestation. Saml. af Gde. og Huse: *Birket*, *Møgelmose*, *Vandsted*, *Torndal*, *Myren*, *Lerbæk*, *Nordkjær* med Mølle. Gaarden *Engholm* har 14 1/4 Td. Hrtk., 370 Td. Ld. (i Hammer, Hvorup og N.-Sundby S.), hvoraf 20 Eng, Resten Ager (1 Hus med 3 Td. Ld. og et Hus med en Tørveparcel paa 12 Td. Ld.). Andre Gaarde: *Attrupgd.*, *Skovlund*, *Kikkenborg*, *Langebrokrogd.*, *Nygd.*, *Rærup*, Teglværk med Andelsmejeri, *Hammerdam*, *Bilidt* (tidligere Kro), m. m.

Hammer S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 440. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et oprindl. Vindue er bevaret (tilmuret). I sen-gotisk Tid blev Vestgavlen nedbrudt og Skibet forlænget mod V. samt forhøjet og overhvælvet; samtidig tilføjedes det smalle Taarn (uden Forbindelse med Skibet), alt af store, gule Mursten samt af Kvadrene fra den nedbrudte Vestgavl. Vaabenhuset, af smaa, gule Mursten, er fra nyeste Tid. Paa Taarnet Aarst. 1872 og Bogst. H. J. Altertavlen er et Maleri af Fru Ingemann fra 1861. Kalk fra 1640. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1807. Ligsten over Præsten Mag. Th. Christophersen Galschioth, † 1624, og 2 Hustruer, samt over Præsten Mag. Erik Nielsen, † 1658, og Hustru.

Attrupgaard var 1662 en større Bondegaard, tilh. Jørgen Høg til Skjersø, men for Livstid overdragen til Christen Rasmussen Mule. Jørgen Høg havde arvet den efter Fru Sidsel Lunge, men solgte den 1663 til Gregers Høg, som straks solgte den til ovennævnte Chr. Rasmussen († 1666), hvis Enke Margr. Jonasdatter og Søn Rasmus Mule ejede den til 1713, da sidstnævnte solgte A. til sin Svigerfader, Præsten Peder Holst, † 1714. Dennes Datter Maren Holst, Rasmus Mules Enke, ægtede 1715 Engelbrecht Jensen. 1727 ejedes A. (17, Tiender 12, i alt 62 Td. Hrtk.) af Peder Hauch, † 1742, hvis Enke Anna Cathr. Trap 1766 skødede den for 5000 Rd. til sin Svigersøn Jakob Berthelsen († 1785), hvis Enke Marie Hauch døde 1806 paa A. — Gaarden er ombygget og opf. af Grundmur for faa Aar siden.

Statsminister Henr. Stampe († 1789) er født 1713 i Hammer Præstegaard.

S. V. for Hammer Kirke findes i en Sænkning i en Skrænt 3 vandfyldte Huller, Rester af en hellig Kilde, *Helenekilde*. Et højt Kors, der har staaet ved den, borttoges 1603. Sagnet siger, at Præsten lod det borttage, og s. Aar brændte Præstegaarden.

I Møgelbjærg Plantage er der fredlyst 2 Langhøje og 3 Rundhøje, ved Attrupgd. 5, ved Østbjærg 2 og ved Brødland 2 Høje.

Om Hammer-Horsens Sogne se S. 413.

Horsens Sogn omgives af Annekset Hammer, Limfjorden, V.-Hassing Sogn og Hjørring Amt (Dronninglund Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/2 Mil N. Ø. for N.-Sundby. De ikke videre højtliggende, midt i Sognet noget bakkede Jorder ere dels sandede, dels Kærjorder. Langholt Skov. Gennem Sognet gaa Landevejene fra N.-Sundby til Sæby og Hals samt N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 6434 Td. Ld., hvoraf 2427 besaaede (deraf med Rug 642,

Byg 257, Havre 854, Bælgsæd 20, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 335, Grøntf. 33, Kartofler 178, andre Rodfr. 98, andre Handelsplanter 3), Afgræsn. 1271, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1740, Have 32, Skov 75, Moser 108, Kær og Fælleder 497, Heder 98, Flyvesand m. m. 58, Veje og Byggegr. 121, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 435 Heste, 1966 Stkr. Hornkv. (deraf 1084 Køer), 922 Faar, 1601 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 214 Td.; 43 Selvejergaarde med 177, 111 Huse med 37 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1146 (1801: 445, 1840: 629, 1860: 836, 1880: 1037), boede i 202 Gaarde og Huse; Erhverv: 41 levede af immat. Virksomhed, 836 af Jordbrug, 116 af Industri, 16 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 45 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Horsens* med Kirke, Præstegd. (flyttet hertil 1877), Skole, Hospital („Fru Langngs Stiftelse", oprettet ved Testam. af 1831 af Karen Joh. Zeuthen, Enke efter P. Lanng til Langholt, med et Hus til Fribolig for 16 trængende, som desuden faa Brændsel, Pleje, Medicin og Lægehjælp samt 1 Kr. à 1 Kr. 33 Øre ugtl.), Missionshus (opf. 1886), Sparekasse for Hammer-H. Past. (opr. $^{21}/_4$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 42,366 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 6689 Kr., Antal af Konti 332), 2 Bagerier, 2 Møller, Købmandsforretninger, Teglværk og Telefonstation. *Søndre Skole*, paa Horsens Enge; *nordre Skole*. Fattiggaard for H.-Hammer Komm. („Kogholm", opr. 1879, Plads for 30 Lemmer). *Langholt Jærnbanestation*. Saml. af Gde. og Huse: *Brusholt*, *Kinnerup* (Ø.- og V.-K., hvoraf den sidste er inddragen under S.-Elkjær Plantage, se S. 411) med Baptistkapel (opf. 1888) og Andelsmejeri (Horsens-Hovmark), *Lyngdrup*, Gde. med Teglværk, *Gravsholt*, Huse, *Hedegaarde*, *Skanderborghuse*, *Tranholm*, *Bragenholt*, *Kidholm*, *Naalebakke*, *Stokbro*, Huse, m. m. Hovedgaarden *Langholt* har $38^1/_8$ Td. Hrtk., 838 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, 134 permanent Græsningsjord, 70 Skov, 12 Have og Gaardspl., 3 Planteskole, 19 Veje, Damme osv., Resten Ager; til Gaarden høre et Teglværk, en Mølle med Savværk, et Dampcentrifugemejeri, et Stutteri, udelukkende for Avl af svære jydske Heste, Horsens Kirketiende, 20 Td. Hrtk. Fæstegods i V.-Hassing Sogn (det meste under Gaardene Striben og Knoldgd.). *Lyngdrup-Mellemgaard*: $12^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 350 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 35 Kær, 10 Hede, 5 Gaardspl., Have og Plantage, Resten Ager. Andre Gaarde: *Favrholt*, *Ugerholt*, *Nykro*, *Raakrog*, *Kyvsgd.*, *Rønhøj*, *Tveden*, *Folstedgd.*, *Nygd.*, *Vesterladen* ($11^1/_2$ Td. Hrtk.), m. m.

Horsens S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 439. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Langholt.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og Kor, Taarn mod V., Tilbygning mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er bevaret. Senere, vistnok i Slutn. af Middelalderen, forlængedes Skibet mod V., hvor et Taarn opførtes. Vistnok samtidig blev Koret overhvælvet og Tilbygningen mod S. (oprindl. Gravkapel, senere aabnet ind til Skibet med en stor, flad Bue) opført. Paa Tilbygningens Gavl og Tag staa Schack Vittinghof Grev Holcks Forbogst. og Aarst. 1768, paa Taarnets Sydside s. Aarst., paa Vestsiden P. L. K. Zeuthens og K. J. Zeuthen-Langngs Forbogst. og henh. 1807 og 1830. I den nyeste Tid opførtes det lille Vaabenhus. Altertavlen har en farvetrykt Gengivelse af C. Blochs Maleri Christus med Barnet. Kalken har Præsten Christen Mørch ladet gøre 1572. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1609. I Skibet et lille Krucifiks fra sen-gotisk Tid og en lille Messinglysekrone, skænket 1844.

Langholt er en gammel Hovedgaard, der 1355 af Henrik og Hartvig Breide og Nicolaus Limbek blev pantsat til Vald. Atterdag. Den tilhørte saa vistnok Kronen

til 1578, da den blev mageskiftet til Peder Munk. Senere ejedes den af Otte Skeel, med hvis Datter Erik Høg tilgiftede sig L., som han 1663 solgte til Christen Skeel som Værge for Steen Billes Børn, af hvilke Albert Bille († 1703) blev Gaardens Ejer. Han solgte 1687 L. (13 Td. Hrtk.) til Kmjkr. Peder Rodsteen. Fru Kirst. Beck til Vraa fik 1689 Indførsel i Gaarden for en Sum, Alb. Bille var hende skyldig, men transporterede 1691 sin Rettighed til Admiral Jens Rodsteen, der 1691 udkøbte sine Brodersønner Peder og Christen Rodsteen. Med hans Datter Dorothea R. kom L. til Henrik Bjelke, † 1736 som Konferensr. og Jægerm., hvorefter hun solgte L. (43 og 315 Td. Hrtk.) til Oberstlieutn. Ernst Halckus, † 1743. Hans Søn Justitsr. Chr. Georg H. udkøbte 1762 sine Medarvinger Joh. Glud og Ernst Halckus; men paa Auktion 1767 efter ham og hans Hustru købtes L. for 39,000 Rd. af Købmand i Aalborg Jens Thagaard, af hvis Konkursbo Kmhr., Amtmand Skeel købte Gaarden. Paa Auktion i dennes Dødsbo blev L. (38 og 335 Td. Hrtk.) og Nørre Ravnstrup (40 Td. Hrtk.) købt for 41,800 Rd. af Kammerr. Joh. Meller Valeur i Aalborg, som 1798 solgte L. (39 og 274 Td. Hrtk.) for 45,000 Rd. til Poul Lanng, † 1826. Derefter ejedes den af Enken († 1840) og Sønnen Fr. L. († 1839), hvorefter den 1840 købtes af N. P. Ahlmann, † 1883, efter hvem den gik over til Sønnen, den nuv. Ejer, M. S. H. Ahlmann. — Hovedbygningen (1662: to Bindingsværksbyginger i 1 Stokv.; de istandsattes 1765 af Halckus) er formentlig opf. i 2. Halvdel 18. af Aarh. og bestaar af en Midtfløj og to Sidefløje af Grundmur i 1 Stokv.; den restaureredes 1868.

Vesterladen ejedes i sin Tid af Krigs- og Landkommissær Tøger Lasson, hvis Datter Elisab., † 1714, ægtede Hans Benzon, som fik Gaarden.

„*Horsens Skov*, som kaldes *Henningholt*“, nævnes 1559.

Vester-Hassing Sogn omgives af Annekset Ø.-Hassing, Limfjorden, Horsens Sogn og Hjørring Amt (Dronninglund Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil Ø. for N.-Sundby. De i Midten noget højtliggende og bakkede (højeste Punkt 150 F., 47 M.), i øvrigt lavtliggende Jorder ere sandmuldede og skarpsandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Hals og N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 8257 Td. Ld., hvoraf 2784 besaaede (deraf med Rug 776, Byg 429, Havre 1087, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 178, Grøntf. 62, Kartofler 147, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 1741, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2288, Have 46, Skov 31, ubevokset 18, Moser 84, Kær og Fælleder 714, Hegn 5, Heder 438, Veje og Byggegr. 87, Vandareal m. m. 21 Td. Kreaturhold 1898: 611 Heste, 2361 Stkr. Hornkvæg (deraf 1263 Køer), 1565 Faar, 1165 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 360 Td.; 92 Selvejergaarde med 313, 163 Huse med 47 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1611 (1801: 917, 1840: 1098, 1860: 1242, 1880: 1517), boede i 304 Gaarde og Huse; Erhverv: 64 levede af immat. Virksomh., 1055 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 208 af Industri, 43 af Handel, 110 af forsk. Daglejervirks., 76 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *V-Hassing* (1444: Hæsinde) med Kirke, Præstegaard, Skole, Sparekasse for V.- og Ø.-Hassing (opr. $^{26}/_4$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 290,906 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 34,056 Kr., Antal af Konti 1011), Forsøgsstation for Plantekultur (opr. 1894), Markedsplads (Marked i Marts og Sept.), Kro, 2 Møller og Jærnbanestation; *Staa* (1454: Stade, 1489: Steyd) med Skole, Andelsmejeri (Østermark), Mølle, Jærnbanehpl. og Telefonstation; *Gandrup* med Skole, Mølle, Andelsmejeri og Jærnbanestation (alle Byer ved Landevejen). *Gandruphaver*, *Overby*, *Nærup*, Gde. og Huse. *Skiverhuse*. Gaarde: *Striben*, med Stutteri, og *Knoldgd.* (se S. 417), den sidste med Forsøgsstation. *Vester-Aslund*, *Dødskovgd.*, *Ravnskov*, *Nygd.*, *Møllegd.*, *Bjerregd.*, *Staagd.*, *Elleren*, *Østergd.*, *Christianshaab* med Teglværk, *Østerladen* (3 Gde.), *Hassinggd.*, *Lunden*, *Grydelund*, *Havrekrog*, Gde., *Raabhøj*, m. m. *Hovgaard Mølle*.

V.-Hassing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Kjær

Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 438. Lægd. Kirken tilhører Staten, men vedligeholdes ved Refusion fra Aalborg Katedralskole, der ejer Sognets Konge- og Kirketiende.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. samt Sakristi og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Den nordl. Indgang er bevaret. I den senere Middelalder opførtes Taarnet, hvis overhvælvede Underrum forbandtes med Skibet ved en Spidsbue. Samtidig forlængedes Koret mod Ø. og forhøjedes, det overhvælvede Sakristi og Vaabenhuset, med takket og blindingsprydet Gavl, tilføjedes, alt af Munkesten samt Granitkvadre fra de nedbrudte Partier. I 1887-88 blev Kirken helt restaureret og udv. beklædt med Granitkvadre. Altertavlen er et Maleri fra 1876 (Christus hos Martha og Maria) af A. Dorph (den ældre Tavle, fra omtr. 1600, hænger i Sakristiet). Paa Alterbordet Bildternes og Pripernes Vaabener og Henrik Bildts og Maren Prips Forbogst. samt Aarst. 1600. Romansk Granitdøbefont. Anselig, rigt udskaaren Prædikestol fra 1591. I Sakristiet et sen-gotisk Krucifiks. Klokke fra 1463. Mindetavle over Herredsskriver Oluf Münster, † 1767, og Hustru.

V.-Hassinggaard nævnes 1386, da den blev tildømt Hundslund Kloster, som trættedes om den med Lage Ovesen paa Clausholm. Dog ejedes den 1406 af Lage Ovesens Datter Fru Ide af Clausholm, som havde udlejet den til Jens Hval, og 1472 af hendes Sønnesøn Axel Lagesen. Formodentlig er det den Hassinggd., der 1503 tilhørte Per Bildt, 1525 Torlof Bildt, 1553 Fru Abel, 1580 Henr. Bildt, 1627 dennes Enke Fru Maren Prip, 1633 Fru Kirsten Lauridsdatter, derefter hendes Søn Niels Munk og dennes Sønner Chr. og Richard (Reer) M. 1653. 1662 kaldes den atter V.-H., og den havde da to Bindingsværksbygninger, medens Udhusene vare af Ler og straatækte. — Forskellig fra den var formodentlig *Hassing Hovgaard*, der 1540 af Kronen blev solgt til Peder Ebbesen Galt, men 1568 tilhørte Knud Bildt og 1654 Fru Anne Pedersdatter Maaneskjold, som havde arvet den og 1656 solgte en Gaard, Toftegd. i V.-Hassing, til Erik Grubbe. Hun ejede dog kun Halvparten af H. Hovgd., og den solgte hun 1656 til sin Svoger Jørgen Kruse, der 1617 havde holdt Bryllup paa „Hassinggaard" med Christence Dyre. 1667 ejedes H. Hovgd. af ovennævnte Richard Munk, men om han var Eneejer, er vel tvivlsomt, thi Præsten i V. Hassing Peder Ægidissen ejede 1677 den halve H. H. (9 Td. Hrtk.); af hans Bo blev denne Halvdel udlagt til Hans v. Lasson, som 1688 solgte den til Oberst Lorens Stürcke.

Dalgaard i V.-Hassing blev 1631 af Fru Else Marsvin givet til hendes Sønnesøn Enevold Kruse.

Gandrup (1466: Gamdrup) var 1525 af Børglum Bispestol forlenet til Jørgen Bildt; 1556 havde hans Enke Fru Dorte den, og 1558 fik Sønnen Thomas B. Brev paa den. 1573 mageskiftede Kronen G. til Otte Banner, men 1652 blev den af Ebbe Ulfeld solgt til Jørgen Seefeld. Siden kom den til den fornævnte Præst Peder Ægidissen, hvis Bo afhændede den til Peder Rodsteen paa Langholt, der 1689 solgte den til Fru Kirsten Beck paa Vraa.

Havrekrog tilhørte i 17. Aarh. Oberst Lorens Stürcke, † 1691 (begr. i V.-Hassing Kirke; til ind i 1860'erne var der ophængt i Kirken en Silkefane til Minde om ham). 1707 blev H. (17 Td. Hrtk.) af Ritmester Hans Joach. Stürcke solgt ved Auktion for 810 Rd. til Forpagter paa Bjørnkjær Peder Knudsen, ved hvis Død 1731 den havde et Tilliggende af i alt 37 Td. Hrtk. Den kom saa til Konsistorialr. Thomas Hopp, men solgtes 1743 paa Auktion efter ham til Købmand i Aalborg Jens Boller, der 1745 solgte den til Kancelliassessor Jens Jørgen Hopp til Irup. 1770 blev den (7 og 17 Td. Hrtk.) af Herredsskriver Hans Fanøe solgt til Christen Cortsen, og 1774 solgte Chr. Møinichen Cortsen den til sin Broder Sixtus Nic. Cortsen til Linderumgaard, hvis Enke Anne Hedevig Hoyer 1776 solgte den til A. Skeel paa Birkelse for 1340 Rd. Den var saa en Tid en bortforpagtet Gaard under Langholt, men tilhørte 1782 O. J. Kjær, hvis Enke D. Thorup Hagstrøm 1784 udparcellerede og bortsolgte den.

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Hvolgaard*, der i 18. Aarh. ejedes af Major E. D. Lowtzow, g. m. H. U. v. Pfuel (se Personalh. Tidsskr. VI S. 204).

Ved „de hellige Høje" findes i en Bakkeskrænt et Vandhul, der er Rest af en i sin Tid meget besøgt hellig Kilde. — I Sognet er der fredlyst 5 Gravhøje.

V.- og Ø.-Hassing Kirker og Præstekald bleve 1652 henlagte til Aalborg Katedralskole for at skaffe Midler til at lønne en Konrektor ved Skolen.

Øster-Hassing Sogn, Anneks til V.-Hassing, omgives af dette (i hvilket det har flere Enklaver), Hjørring Amt (Dronninglund Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gjer Aa, Ulsted og Hals Sogne samt Limfjorden. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil Ø. for N.-Sundby. De for det meste lavtliggende, kun i Midten noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandmuldede og skarpsandede. Mod N. Kærstrækninger (Bredeng). Gennem Sognet gaa Landevejen fra N.-Sundby til Hals og N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 7792 Td. Ld., hvoraf 2459 besaaede (deraf med Rug 691, Byg 436, Havre 945, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 139, Grøntf. 37, Kartofler 108, andre Rodfr. 94, andre Handelspl. 6), Afgræsn. 1489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2547, Have 49, Skov 77, Moser 16, Kær og Fælleder 698, Hegn 8, Heder 272, Veje og Byggegr. 170, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 538 Heste, 2266 Stkr. Hornkv. (deraf 1132 Køer), 1248 Faar, 1088 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 297 Td.; 68 Selvejergaarde med 260, 120 Huse med 37 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1273 (1801: 699, 1840: 962, 1860: 1059, 1880: 1263), boede i 238 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 952 af Jordbrug, 150 af Industri, 20 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Hassing* med Kirke, 2 Skoler (deraf *vestre Sk.* paa Øster-Hassing Hede) og Mølle; *Holtet*, ved Landevejen; *Gaaser* (Gaaseby) med Skole og Mølle. *Skindbjærg*, Gde. og Huse; *Gaasekjær*. Gaarden *Øster-Aslund* har $15^3/_8$ Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 100 Kær, 50 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre et Teglværk og stort Tørveskær. Andre Gaarde; *Myren*, *Vester-Nejsig*, *Øster-Nejsig* med Mølle, *Abildholt* (St. og Lille A.), *Egen*, *Hølund* ($7^1/_2$ Td. Hrtk., 269 Td. Ld.), *Føltved* (2 Gaarde), *Ryborg*, *Poulstrup*, *Nørhave*, *Pukkelgd.*, *Hedegd.*, *Østerheden*, *Starbæk*, *Haven*, m. m.

Ø.-Hassing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 437. Lægd. Kirken tilhører Staten, men vedligeholdes ved Refusion fra Aalborg Katedralskole, der ejer Sognets Kirketiende.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Taarn mod V. med Pyramidespir (74 F.). Den er opf. 1880 (indviet $^{29}/_8$ 1880) i Stedet for den gamle, nedrevne Kirke af røde Mursten i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt J. E. Gnudtzmann. Det indre har aabent Tagværk, understøttet af Buer tværs over Skibet; Kirken har Skifertag. Altertavlen, Vandringen til Emaus (Kopi efter A. Dorph), er ny. Den romanske Granitdøbefont og Prædikestolen, fra omtr. 1600, med Aarst. 1757, ere fra den gamle Kirke. Orgelet, med Fr. V's og Juliane Maries Navnetræk, er kommet fra Frederiksberg Kirke. — Paa den gamle Kirkes Plads, noget V. for Byen, findes endnu et Stykke Kirkegaard.

„*Nessi* og *Pouellstrup Byggesteder*" nævnes 1559.

I Sognet er der fredlyst 2 Gravhøje, deribl. den anselige *Kirkehøj*.

Ulsted Sogn omgives af Ø.-Hassing (i hvilket det har Enklaver) og Hals Sogne, Kattegat og Hjørring Amt (Dronninglund Hrd.), hvorfra det adskilles ved Gjer Aa. Kirken, mod V., ligger omtr. $2^3/_4$ Mil Ø. for N.-Sundby. De lavtliggende og jævne Jorder ere sandmuldede og sandede, en Del lermuldede. Mod N. V. Kærstrækninger (Tuekær), ligesom paa Østgrænsen, hvor der findes Rimmer eller Sandrevler. Nogen Skov (Gjettrup Sk., Melholt Sk.). Gennem Sognet gaar N.-Sundby-Sæby-Frederikshavns Banen.

Fladeindholdet 1896: 7598 Td. Ld., hvoraf 2018 besaaede (deraf med Rug 683, Byg 272, Havre 680, Spergel 21, Blandsæd til Modenhed 147, Grøntf. 18, Kartofler 88, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 1475, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2002, Have

38, Skov 166, Moser 515, Kær og Fælleder 795, Hegn 12, Heder 483, Veje og Byggegr. 85, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 456 Heste, 2120 Stk. Hornkvæg (deraf 1080 Køer), 903 Faar, 887 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 247 Td.; 51 Selvejergaarde med 223, 134 Huse med 24 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1203 (1801: 514, 1840: 792, 1860: 916, 1880: 1138), boede i 207 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomhed, 835 af Jordbr., 6 af Gartneri, 166 af Industri, 30 af Handel, 67 af forsk. Daglejervirks., 45 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ulsted* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{24}/_6$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 148,861 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 12,141 Kr., Antal af Konti 551), Andelsmejeri, Mølle og Jærnbanestation. Saml. af Gde. og Huse: *Ulstedlund*, *Sønderlund*, *Buksti*, *Broktved*, *Øster-Melholt*, *Rimmenshuse* med Skole. Hovedgaarden *Gjettrup* har $31^3/_8$ Td. Hrtk., 916 Td. Ld., hvoraf 200 Eng (deraf 95 Td. Ld. med $6^1/_4$ Td. Hrtk. i Dronninglund Sogn, frasolgt 1900), 100 Skov, 40 Græsning, 31 Mose, 29 Veje, Gaardspl. og Have, Resten Ager (der bortsælges nu af Gaarden). *Klitgaard* har 25 Td. Hrtk., 570 Td. Ld. (deraf 70 i Dronninglund S.), hvoraf 72 Eng, 60 Skov, 60 Græsning (i 3 af Tjørn omgivne Indhegninger), 14 Plantage, Have og Gaardspl., 12 Mose og Tørveskær, Resten Ager; til Gaarden hører en Mølle. Andre Gaarde: *Mellemkjær*, *Sønderkjær*, *Hyllen*, *Vadsholt*, *Vendelborg*, *Rottrup*, Gde., *Langtved*, Gde., *Nørre-* og *Sønderhede*, *Bredhede*, *Skoven*, *Gravholt*, *Krabbesbro* med Mølle, *Lille-Broen*, *Bovet*, *Elsnab* med Mølle, *Nørre-* og *Sønder-Bastbjærg*, m. m.

Ulsted S., en egen Sognekommune, hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 436. Lægd. Kirken tilhører de fleste af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Tilbygning mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren og Korbuen ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen blev Skibet forlænget mod V., med Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl og af Munkesten, og Korets Mure forhøjedes, ligeledes med Munkesten. Omtr. samtidig tilføjedes den anselige Tilbygning med takket Gavl, oprindl. vistnok som Ligkapel, men senere, ved Gennembrydning af Skibets Mur med en stor fladbuet Aabning, inddragen i Kirken. Meget senere er det lille Vaabenhus. Kirkens Kampestensmure ere i ny Tid næsten overalt omsatte. Skib og Tilbygning have fladt Bjælkeloft, Koret Hvælving. For en halv Snes Aar siden fremdroges Kalkmalerier paa Skibets Sydvæg fra Beg. af 15. Aarh. og i Korhvælvingen fra omtr. 1600 (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 47). Ny Altertavle, malet af Kunstmaler Andersen, Thisted (Kopi af C. Bloch: Jesus i Emaus); den ældre Altertavle af Fru Ingemann hænger nu i Koret. Romansk Granitdøbefont. Sammenstykket Prædikestol. I Skibet en Malmstage, skænket 1792 af Peder Svendsen og Margrethe Knudsdatter fra Vadsholt. Klokken er fra 1478.

Gjettrup (1252: Getrop) tilhørte ved 1579 Henrik Gyldenstierne og efter ham Preben G.; 1663 udlagde Fru Ide Lindenov, Steen Becks, den til sine Børn som Erstatning for noget af deres sjæll. Gods, hun havde solgt. Derefter havde G. Ejer fælles med Vraa og Elkjær, indtil den (25, 63 og 457 Td. Hrtk.) 1799 af Grevinde Holck skødedes til v. Schmidten til Urup for 117,000 Rd.; v. Schmidten og 3 Medinteressenter solgte 1804 G. for 60,749 Rd. til Major Schuchardt til Nøragergd. og Landvæsenskommissær Giørup, hvilken sidste alt ejede $^4/_{24}$ af den. S. Aar solgtes den ved Auktion for 15,200 Rd. til Hans Brantsen, † s. Aar, hvorefter den solgtes for 22,000 Rd. til O. H. Sveistrup, hvis Enke 1830 solgte den for 15,000 Rd. til Brødr. J. F. († 1878) og A. M. Ammitzbøll († 1879); nuv. Ejere ere sidstnævntes Børn R. A. og Enkefru C. Schjøtz (i Sommeren 1900 overtaget af Prioritetshaverne). — Hovedbygningen, der tidligere bestod af 3 Fløje af Egebindingsværk, ombyggedes 1845 af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist.

Gravholt, *Vadsholt* og *Rottrup* Byggesteder nævnes 1579. — Ved 1400 stadfæstede Per Gunnersen og hans Søn Gunner Persen deres Forældres Skøde paa *Elsnab* til Børglum Kloster; 1584 nævnes Jesper Hvas i Elsnap.

Dronninglund Sogn, hvoraf en ganske ringe Del (1248 af 33,824 Td. Ld., 24 Td. Hrtk., 1898: 56 Heste, 230 Stkr. Hornkv., 207 Faar og 123 Svin, 1890: 241 [1801: 51] Indb.) — en Del af Melholt og nogle smaa Enklaver i Rimmerne — hører til Kjær Hrd. i retslig Hens., se under Dronninglund Hrd. S. 115.

Hals Sogn, det sydøstl. Hjørne af Vendsyssel, omgives af Ulsted og Ø.-Hassing Sogne, Limfjorden og Kattegat. Ved den sydøstligste Spids, ved Indløbet til Limfjorden ligger et Sandflak, der mod S. Ø. løber ud i Odden *Nordmandshage*, som kan være tør ved Lavvande. Kirken, mod S. Ø., ligger omtr. $3^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for N.-Sundby. De lavtliggende, jævne Jorder ere mod S. muldsandede, mod N. temmelig skarpsandede. Der findes betydelige Eng-, Kær- og Mosestrækninger (Hals Mose) med Rimmer, ligesom ogsaa en Del Hede. En Del Skov (Hals Nørresk., Hals Søndersk., Hov Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra N.-Sundby til Hals.

Fladeindholdet 1896: 10,745 Td. Ld., hvoraf 2689 besaaede (deraf med Rug 1014, Byg 267, Havre 792, Spergel 232, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 62, Kartofl. 211, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 2097, Høslæt, Brak, Eng m.m. 1915, Have 43, Skov 1337, ubevokset 101, Moser 868, Kær og Fælleder 359, Heder 929, Flyvesand m. v. 51, Veje og Byggegr. 252, Vandareal 103 Td. Kreaturhold 1898: 450 Heste, 1986 Stkr. Hornkv. (deraf 1129 Køer), 1424 Faar, 976 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 227 Td.; 47 Selvejergaarde med 176, 253 Huse med 51 Td. Hrtk., og 43 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1952 (1801: 982, 1840: 1398, 1860: 1785, 1880: 2005), boede i 355 Gaarde og Huse; Erhverv: 174 levede af immat. Virksomhed, 940 af Jordbr., 181 af Fiskeri, 276 af Industri, 81 af Handel, 55 af Skibsfart, 121 af forsk. Daglejervirks., 79 af deres Midler, og 45 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hals* — 1. Feb. 1890: 148 Huse og 824 Indb. (1801: 643, 1840: 790, 1860: 884, 1880: 1041) —, en købstadlignende Landsby ved Indløbet til Limfjorden, med Kirke, Præstegd., Skole med 2 Lærere, Realskole (opr. 1883), Fattiggaard (opr. 1874, Plads for 30 Lemmer), Syge- og Epidemihus (opf. 1895, to Bygninger med 8 + 10 Senge), Lægebolig, Sparekasse (opr. $^{13}/_4$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 100,513 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 11,126 Kr., Antal af Konti 580), Markedsplads (Marked i Sept.), Købmandsforretninger, Andelsmejeri, Mølle, Haandværkere, 2 Gæstgiverier, Anløbsbro, ved hvis Yderende der er en lille Havn (ved Broens Yderende er der 13-14, i Havnen 8 F. Vand; ved Havnen er der paa Broens Vestside et rødt, fast Havnefyr, Flammens Højde 40 F., paa Brohovedet et Vinkelfyr, Flammens Højde 15 F.; om Broen og Havnen, der ejes af Aalborg Kommune, se S. 380), Færgested med Overfart til Egense i Mov Sogn, Lodser — der lodse til Aalborg over Hals Barre (se S. 380), mod N. til Frederikshavn og mod S. til Store- og Lille Bælt —, Toldkontrolsted, Telefonstation samt Postkontor; *Skovshoved*; Fiskerlejet *Hov*, ved Kattegat, med Kapel, Skole, Andelsmejeri og Statstelefonstation. *Jyngehuse*, *Koldkjærhus* med Skole. Ved *Aalebæk* er 1900 opført en Skole. *Østeraagaard* har $22^3/_4$ Td. Hrtk. (5 i Ø.-Hassing S.), 700 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 250 Skov, 50 Mose, Resten Ager. *Hals Ladegaard* har $19^1/_4$ Td. Hrtk., 500 Td. Ld., hvoraf

90 Eng, 90 Plantage, Resten Ager. Gaarden *Mølholt* har $15^3/_8$ Td. Hrtk. Andre Gaarde: *Nørskovgd.*, *Mosegd.*, *Nørrehede*, *Vesterhede* (2 Gde., hvoraf 1 omtr. 10 Td. Hrtk.), *Østerhede*, *Springborg*, *Jensminde* med Mølle, *Melgd.*, *Langesminde*, *Lykkensprøve*, *Bløden*, m. m.

I Sognet, særlig fra Hals og Hov, drives Fiskeri, navnlig af Torsk og Aal, men ogsaa Sild, Rødspætter. Efter Fiskeriberetn. for 1897-98 var der i Asaa (Dronninglund S., se S. 115), Hov og Hals 91 Fiskere, der fiskede fra 13 Damjoller og 29 mindre Fartøjer for en Værdi af 36,144 Kr.

Hals S., en egen Sognekommune, men delt i søndre (Hals og Skovshoved) og nordre Sognefogeddistr. (Hov), hører under Kjær Hrd.'s Jurisdiktion (N.-Sundby), Aalborg Amtstue- og Kjær Hrd.'s Lægedistr. (N.-Sundby), 7. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd. 434 (søndre) og 435 (nordre Distr.). Kirken tilhører nogle Privatmænd, Kapellet i Hov Kommunen.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod Vest, Tilbygning mod Syd og Vaabenhus mod S. (et tidligere Sakristi paa Korets Nordside er nedbrudt). Den ældste, vestl. Del af Langhuset er fra romansk Tid, væsentlig af Munkesten; i den senere Middelalder har den faaet to Krydshvælvinger, og det anselige Taarn, med en nu blændet Spidsbue ind til Skibet, tilføjedes (store Dele ere ommurede til forskellige Tider). Henimod Middelalderens Slutn. er Skibet forlænget mod Ø., udv. af Munkesten, indv. af Kamp, og overhvælvet med 3 Fag Krydshvælvinger, hvoraf den østligste udgør Koret; vistnok noget senere opførtes Tilbygningen, der tidligere var Gravkapel for Familien Skeel, men 1724 blev aabnet ind til Skibet med en Spidsbue. Skibets to Døre og flere rundbuede Vinduer kunne spores. Anselig Altertavle i Renæssancestil med Ramme fra 1598 og Billede fra 1899 af A. Dorph; paa Forsiden af Alterbordet staar: Niels Jensen Schelwig, Foged paa Halsgd., Anne Andersdatter 1620. Paa Alteret et sen-gotisk Røgelsekar. Kalken er skænket 1780 af N. Duus og Hustru, efter at den tidligere var brændt med Præstegaarden. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol med Aarst. 1572 og Bogst. H. GS samt Gyldenstiernernes Vaaben. Paa Stolestaderne Aarst. 1735. I Skibet et sen-gotisk Krucifiks. I Kirken Ligsten fra omtr. 1500 over Diderik Droste, over Foged paa Halsgaard Anders Skriver, † 1589, og Hustru, over Niels Mollerup til Østeraa, † 1766, og Hustru samt to Sønner, over Jens Andersen i Halsgd., † 1620, og Hustru, over Forvalter paa Gjorslev osv. Jens Rasmussen, † 1721, og Hustru, og over Anne Madsdatter (Viffert) af Torstedlund, indgivet i Ø Kloster, † 1573 i Hals (D. Atl., V S. 258, fortæller, at hun bekostede den vestl. Del af Kirken og Taarnet).

Hov Kapel, der skal tjene som Filialkirke, er opf. 1899-1900 efter Tegn. af Arkit. V. Ahlmann, af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor med Spir og Sakristi.

Østeraa (Østergaaser) blev 1668 af Kongen skødet til Villads Christensen fra Kbh. 1682 tilhørte den Niels Svendsen, der var død 1697. Enken Margr. Mule besad Ø. (6 og 30 Td. Hrtk.) til sin Død 1702, da den deltes mellem hendes Børn. Den blev samlet af en Datterdatter Charl. Am. Clausens Ægtefælle, Hospitalsforstander i Randers Jens Foss, der 1743 solgte den med Mølle og Gods (i alt 43 Td. Hrtk.) for 4700 Rd. til Niels Mollerup, Forpagter paa Fuglsig, af hvis Enke Joh. Christiane Lundsgaards Dødsbo den 1768 ved Auktion blev solgt for 15,000 Rd. til Albret Gleerup fra Eget, som 1773 solgte den (i alt 46 Td. Hrtk.) for 14,000 Rd. til Greve Moltke paa Dronninglund, som atter 1776 afhændede den til Kammerr. Niels Duus, der s. A. skødede den for 14,500 Rd. til Oberstlieutn. C. Leop. v. Leunbach. Denne solgte den for 15,950 Rd. til Fuldmægtig paa Vraa Jørgen Christensen, † 1804; 1836 solgtes den af Christensen til Callisen († 1874); den nuv. Ejer er Sønnen, H. C. F. Callisen. — Hovedbygningen, 1 Stokv. af Grundmur, er opf. 1847.

Fogedgaarden i Hals, nævnt i 1. Halvdel af 17. Aarh. som hørende til Dronninglund Gods, var opbygget af Delefogden Knud Jensen, der havde den frit for sin Bestilling, men var afbrændt 1658 af Svenskerne. Denne Gaard, Oprindelsen til *Hals Ladegaard*, blev 1716 af Fr. IV tilskødet Prinsesse Sophie Hedevig og havde saa fælles Ejer med Dronninglund til 1775, da Greve C. H. G. Moltke solgte den (14, i alt 104 Td. Hrtk.) til Kammerr. N. Duus, som 1788 solgte den (14, 24 og 12 Td. Hrtk.) for 17,400 Rd. til Justitsr. O. T. Lange til Bratskov, som 1801 skødede den (14 Td. Hrtk.) til Postmester i Hals Jens Duus for 10,650 Rd. Derpaa ejedes den af

Overkrigskomm. Brønnum og fra 1826 af Sønnen Chr. B., der kort efter solgte den for 13,000 Rd. til Købm. H. Kyllesbech, der 1838 solgte den for 17,000 Rd. til C. A. Færch (tidligere til Knudseje), efter hvem den 1879 for 70,000 Kr. (uden Besætning) solgtes til Hakon Dahl, † 1888, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, dels af Grundmur, dels af Bindingsværk, er opf. 1835-37.

Hals (i isl. Sagaer: „*át Halsi*“, ɔ: ved Indløbet til Fjorden) nævnes alt i 2. Halvdel af 10. Aarh., da Harald Graafel blev slaaet der af Guldharald. Hals hørte til Vitskøl Kloster og udgjorde senere et eget Birk, der undertiden var forenet med Aalborghus Len og senere hørte til Dronninglund Birk. Ø. for Byen ligger *Hals Skanse*, hvis Anlæg paabegyndtes af Fr. II (maaske har der dog tidligere været en Befæstning); 1647 lod Chr. IV foretage nye Befæstninger, som Fr. III genoptog 1653. Denne Konge tænkte endog paa at anlægge en Købstad her; $^{4}/_{9}$ 1655 bestemte han Hals til Toldsted, og der findes Udkast til Købstadsprivilegier af $^{25}/_{8}$ 1656. Men Planen kom ikke til Udførelse, vistnok paa Grund af den Aaret efter udbrydende Svenskekrig, i hvilken Skansen alt 1657 blev indtaget af de svenske, men atter besat af de danske under Major Anders Lauridsen. Svenskerne indtoge og demole-

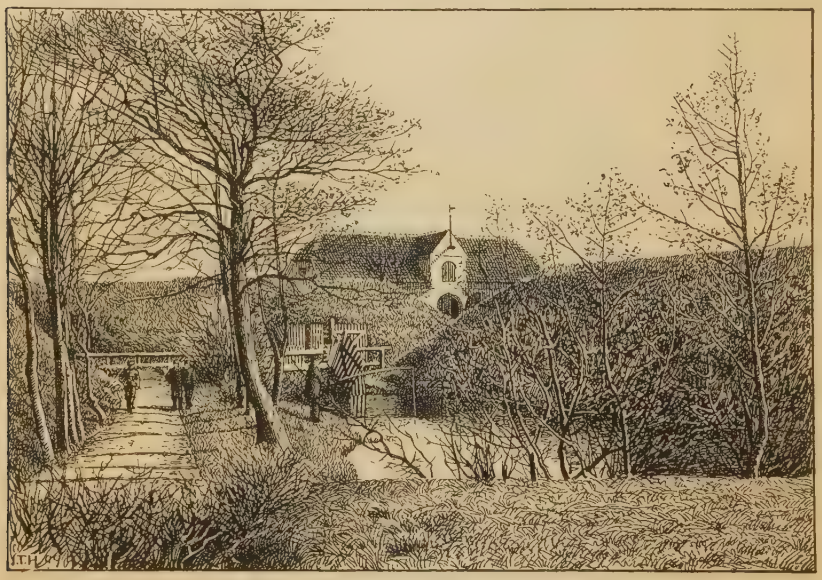

Hals Skanse.

rede den dog s. Aar; den blev atter istandsat og tappert forsvaret af Anders Lauridsen mod de svenskes Angreb fra Søsiden $^{16}/_{8}$ 1659. Skansen holdtes vedlige indtil 1848; paa et Krudttaarn stod Aarst. 1677, og nordre Skanse ved Fladstrand forsynedes med Kommando herfra indtil 1687 (se S. 31). I den af Grave omgivne Skanse staa endnu Krudttaarnet og Tøjhuset, det sidste nu Receptionslokale for søværts ank. Koppe- og Kolerapatienter (se D. Atl. V. S, 256; *H. O. Scheel*, Krigens Skueplads, Kbh. 1785, S. 275. Saml. til j. Hist. VIII S. 257 flg. og 364 flg.; i Pufendorffs Atl., Nr. 66, findes en Plan af Dalberg, i Rigsarkivet Kort fra 1724 og 25).

Tolderen i Aalb. fik 1552 Kongebrev om at udlægge en Sønde paa Bagedybet ud for Hals; enhver søfarende, der besøgte Bagedybet, skulde herefter betale Tolderen en dansk Hvid. Da senere Tønden inddroges om Vinteren, gav det Anledning til Klager, og der androges om, at der maatte opstilles to Varder paa Landet indenfor, hvor Tønden laa (Kongebr. af $^{21}/_{4}$ 1577). Manderup Parsberg fik 1616 Ordre til at genopføre „den Varde, som paa Hals standende var“, da den var omblæst; 1639 var atter et af Sømærkerne ved H. omblæst, og det befaledes, at det nye skulde være af Sten; 1647 hedder det, at Varderne i Krigstiden vare ganske ruinerede (se Saml. til j. Hist. VIII S. 184 flg.).

Om *Hals Skibsbro* se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 163 flg., om det 1735 oprettede Lodsvæsen smstds. 176 flg.

Noget S. for Skovshoved har der ifl. D. Atl (V S. 259) staaet et Kapel, hvorefter Stedet kaldtes Kapel-Agre; Stedet kendes nu ikke længere.

Ved en Brand $^{22}/_{5}$ 1814 brændte 22 Huse i Hals.

Skovene i det sydøstl. Vendsyssel (ligesom de lige S. for Limfjorden) ere Blandingsskove, hvis vigtigste Bestanddel er El, for hvis Vækst den fugtige Jordbund, med sin Blanding af Tørv og Flyvesand, er en udmærket Betingelse; dog findes ogsaa en Del Birk, ligesom Ask o. a., men kun ringe Bøg. Skovene have her et mere oprindeligt Udseende end de fleste andre danske Skove (se *C. Vaupell*, i Tidsskr. for popul. Fremst. af Naturvidensk. 2. R. II S. 152 fl.).

Litt.: *P. C. Møller*, Oeconom. Skildr. af Hou i H. Sogn, Aalborg 1833.

Fleskum Herred.

Sogne:

N.-Tranders, S. 426. — S.-Tranders, S. 428. — Ferslev, S. 429. — Dal, S. 430. — Volsted, S. 431. — Gunderup, S. 431. — Nøvling, S. 433. — Romdrup, S. 434. — Klarup, S. 435. — Storvorde, S. 436. — Sejlflod, S. 437. — Gudum, S. 437. — Lillevorde, S. 439. — Mov, S. 440.

Fleskum Herred grænser mod N. til Limfjorden, mod Ø. til Kattegat, mod S. til Hindsted og Hellum og mod V. til Hornum Herreder. Mod V. dannes Grænsen af Østeraa, mod S. for en Del af Lindenborg Aa. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $3^{1}/_{2}$, fra N. V. til S. Ø. $4^{1}/_{4}$ Mil. Den nordvestl. Del er for det meste højtliggende og bakket, opfyldt af de store Banker, der ligge omkring den jydske Hovedvandskelslinie (Bavnehøj, 239 F., 75 M., Æshøj, 257 F., 80 M., og Risbjærg, 265 F., 82 M.); dog er der langs Limfjorden lave Kærstrækninger, der staa i Forbindelse med den *Lille Vildmose*, som opfylder det meste af Herredets østl., lavtliggende og jævne Del langs Kattegat; mellem Mosen og Kattegat ligge dog de isolerede Muldbjærge, 153 F., 48 M. Ogsaa langs Østeraa er der Kærstrækninger. Af Vandløbene til Limfjorden mærkes *Romdrup Aa* og *Lin-*

denborg Aa med Gudumlund Kanal. De højereliggende Jorder ere for en Del lermuldede, blandede med Kalk; i Lavningerne mellem Bakkerne findes ofte gode, muldede Kærjorder med Mergelunderlag. Skovarealet er kun lille (1462 Td. Ld.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets bedre Herreder (ved Matr. gnmstl. $24^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 64,291 Td. Ld. ($6,_{44}$ □ Mil, $354,_6$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $2566,_4$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 9599 (1801: 4984, 1840: 6664, 1860: 7848, 1880: 9329). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Hornum Hrd. (dog hører N.- og S.-Tranders S. til Aalborg Købstads Provsti), i verdsl. Hens. hører det til Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskreds.

Fleskum Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Flæskiumhæreth* (maaske af „Flasker", ɔ: Engdrag og Pytter), hørte i Middelalderen til Himmersyssel, senere til Aalborghus Len og fra 1660 til Aalborghus Amt; se i øvrigt S. 341.

Der er talt omtr. 285 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf kun omtr. 10 Dysser og Jættestuer, Resten Gravhøje (i flere af disse er der fundet Stenkister); henved Halvdelen af Monumenterne er dog nu sløjfet eller forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 2 fredlyste. Næsten alle findes i den vestl. Halvdel (omtr. 80 i Gunderup, 55 i Nøvling, 45 i Volsted, 35 i Dal og 25 i Ferslev Sogn). I den tidligere Oldtid har Herredet imidlertid heller ikke strakt sig saa langt mod Ø., idet det store Mov Sogn (Lille Vildmose) dækkedes af Havet.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i F. Hrd., af *Kr. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1887.

Nørre-Tranders Sogn omgives af Aalborg Købstadsjorder, Limfjorden samt Romdrup, hvorfra det adskilles ved Romdrup Aa, og S.-Tranders Sogne. De især mod V. og S. højtliggende og bakkede (højeste Punkt 222 F., 70 M.), mod Ø. og N. lavtliggende Jorder ere muldlerede og kalkblandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Hadsund.

Fladeindholdet 1896: 5865 Td. Ld., hvoraf 2592 besaaede (deraf med Rug 540, Byg 588, Havre 813, Bælgsæd 3, Blands. til Modenh. 173, Grøntf. 37, Kartofler 298, andre Rodfr. 140), Afgræsn. 1321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1596, Have 47, Skov 79, Kær og Fælleder 31, Hegn 5, Heder 23, Veje og Byggegr. 168 Td. Kreaturhold 1898: 569 Heste, 1809 Stkr. Hornkvæg (deraf 1319 Køer), 1150 Faar, 2034 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 396 Td.; 67 Selvejergaarde med 385, og 71 Huse med 11 Td. Hrtk., alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1455, $^1/_3$ 1899: 3128 (1801: 651, 1840: 973, 1860: 1164, 1880: 1353), boede i 219 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 732 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 307 af Industri, 17 af Handel, 6 af Skibsfart, 238 af forsk. Daglejervirks., 63 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Tranders* (i Vald. Jrdb. Trannes) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Øster-Sundby* med Skole, Mølle og Forsamlingshus (opf. 1896); *Øster-Uttrup* med Skole og Andelsmejeri; *Vejgaard* — $^1/_3$ 1899: 1930 Indb. —, en Arbejderforstad til Aalborg, med Skole (2

Lærere og 2 Lærerinder). Hovedgaarden *Sohngaardsholm* har omtr. $34^1/_2$ Td. Hrtk., 490 Td. Ld., hvoraf 18 Kær, Resten Ager. Gaarden *Rørdal* (Ferdinandinesdal), tilhørende Portland Cementfabrik: omtr. 15 Td. Hrtk. (omtr. 10 frasolgtes allerede 1896-99 til Portland Cementfabrik og Arbejderby, se S. 377), 380 Tønder Land, hvoraf 35 Skov, Resten Ager. Paa Sohngaardsholms Mark ligger Cementfabrikken „Danmark", se S. 377. Andre Gaarde: *Petersborg*, *Bakkegaard*, *Vejgaard* og *Øster-Mariendal* med Teglværk. En Samling Huse under Øster-Uttrup hedder *Vejrholm*.

Nørre-Tranders S., en egen Sognekommune, delt i 2 Sognefogeddistrikter, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 423a og b (østl. og vestl. Distr.). Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke* (brugt som Sømærke) er meget lang (indv. omtr. 52 Al.) og bestaar af Skib med Forhal mod V., Kor med Apsis, Taarn ved Forhallens Vestside, Vaabenhus mod N. og Gravkapel ved Korets Nordside. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid (12. Aarh.) af tilhugne Granitkvadre udv. og raa Kamp indv. paa Sokkel med Skraakant. Forhallen, der er bredere end Skibet og har langt tykkere Mure (den har vistnok baaret et Taarn), er samtidig eller meget tidlig tilbygget; den er ligeledes af Granit og hviler, ligesom Apsis, paa en Dobbeltsokkel. I den senere Middelalder afløstes Kirkens Bjælkeloft af Hvælvinger (3 Krydshv. i Skib, 1 Stjernehvælv. i Kor; Apsis har en, dog ikke oprindl. Halvkuppelhv.), ligesom Taarnet, med hvælvet Underrum (paa Vestsiden staar 1765 og paa Sydsiden 1778 og J. B. — F. S. W.), og Vaabenhuset, med to smaa spidsbuede Hvælvinger, tilføjedes, alt væsentlig af Mursten. Det saakaldte Benzonske Kapel (overhvælvet) for Ejerne af Sohngaardsholm er fra nyere Tid. Det interessanteste og i arkitektonisk Henseende smukkeste Parti er Forhallen, i hvis Midte staar en smukt udhugget Granitsøjle som Støtte for de 4 Rundbuer, der bære Rummets fire, 8 Al. høje Krydshvælvinger; mod Ø. aabner Rummet sig ind til Skibet med to paa en bred, firkantet Pille hvilende Rundbuer. Skibets to karakteristiske, smukke Portaler, mod N. og S., ere bevarede (den sydl. tilmuret, afb. i Studierejser af Kunstakad. Elever I Pl. 14), ligesom nogle af de oprindl. Vinduer. Korbuen er ogsaa den oprindelige. Kirken er i den nyeste Tid undergaaet flere Restaurationer, saaledes 1842-44 og 1858, da der bl. a. indsattes spidsbuede Vinduer, og sidste Gang tillige Forhallen deltes ved en Mur fra N. til S. og den vestl. Halvdel gjordes til Sakristi; endelig restaureredes under Ledelse af Arkitekt V. Ahlmann Forhallen 1891-92, ved hvilken Lejlighed Skillerummene nedtoges, og Taarnet 1896-97. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil, vistnok istandsat af Konferensr. Johs. Benzon († 1784); udskaaren Prædikestol i Rokokostil fra 18. Aarh.; romansk Granitdøbefont. Over Pillen ved Forhallen et Krucifiks. I Kapellet staar en Del Ligkister med Ligene bl. a. af ovenn. Johs. Benzon og Hustru F. S. Witt, Stiftamtmand J. A. Witt, † 1754, og Hustru, og Konferensr., Landsdommer, Chr. Braem, † 1752, og dennes 3. Hustru, en Datter af Witt; i Kælderen hvile Joh. Sohn, † 1690, og Hustru. I Koret Epitafium over Johs. Benzon og Familie, i Skibet Epitafium over Amtsforvalter Thyge Thomsen, † 1737, og Hustru, der hvile i en tilmuret Hvælving nedenunder (se *F. Uldall*, i Saml. til j. Hist. IV S. 221).

Sohngaardsholm hed tidligere *Filsted Ladegaard* og hørte under Aalborghus; ved Slutn. af 17. Aarh. kaldes den Herregaard (en Synsforretn. af 1631 nævner mod N. i Gaarden en 34 Fag lang Lade og desuden et 35 Fag langt Fæhus). 1644 blev den (98 Td. Hrtk.) med en stor Del Gods skødet af Kronen til Proviantskriver „for" Kbhvns. Slot Hans Hansen for 65,018 Rd. Ved Højesteretsdom af $^4/_2$ 1678 erhvervede Regeringsr. Nic. Brugman Ret til den (i alt 400 Td. Hrtk.), men solgte den straks efter til Joh. Sohn, som 1688 mod at erlægge 600 Rd. fik Bevill. til, at den (64 Td. Hrtk.) maatte hedde Sohngaardsholm og nyde adelige Sædegaardsprivilegier, saalænge dens Tilligg. mindst var 200 Td. Hrtk. Bøndergods. Senere ejedes den af Kommercer. Hans Benzon, † 1715, Tøger Benzon, der 1740 solgte S. (66, Tiender og Brokorn 63, Gods 310 Td. Hrtk.) paa Auktion for 24,030 Rd. til Kapt., senere

Konferensr. Johs. Benzon, † 1784. Sønnen Kmjkr. Hans B. og Svigersønnen Etatsr. Arenstorff solgte 1786 S. (66, 107 og 347 Td. Hrtk.) for 79,500 Rd. til deres Svoger Kmhr. Th. Adeler; 1798 gaves kgl. Bevill. til, at Godset maatte afhændes uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Senere ejedes S. af Landsdommer Henr. Muhle Hoff indtil 1809, da den ved Auktion solgtes af hans Konkursbo, derefter af Kapt. Nørager; 1830 blev den købt af Johs. Chrf. Nyholm, der solgte den 1837; 1843 solgte Sachmann den til Backe til Valdemarskilde paa Sjæll. for 45,000 Rd. Senere ejedes den af R. Rennisson og hans Arvinger; 1884 blev den købt af I. Henius, som 1898 solgte den til A. Haagensen, der 1899 solgte den til den nuv. Ejer, Forpagter C. Hollesen. — Hovedbygningen, een Fløj i 1 Stokv. med Taarn med Spir paa Nord- og fremspringende Midtparti paa Sydsiden, er opført 1886 i Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt. Momme og Olesen.

Rørdal har fordum været en Hovedgaard; Thord Jakobsen (Lange) „de roordal"

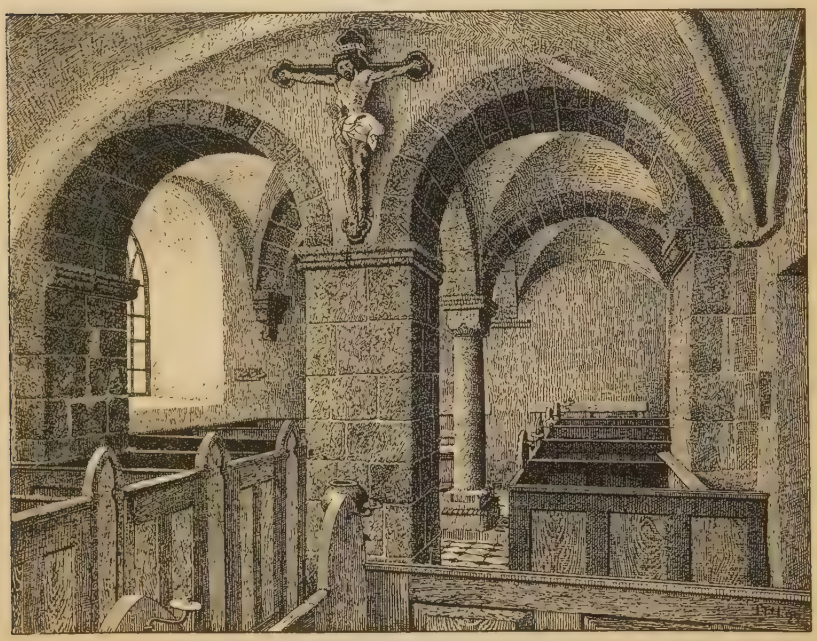

Forhallen i Nørre-Tranders Kirke.

nævnes 1364. — Noget Ø. for Gaarden i en Dal, „Dybdal", ligger det gamle Voldsted.

I *Tranders* (Trannes) ejede Vald. Sejr en Del Jord. Per Høg og Niels Krabbe skødede 1406 *Sønder Trannæs* til Dronning Margrethe.

V. for Ø.-Sundby har ligget en hellig *St. Hans Kilde*.

Paa *Signalbakken* er der i den usædvanlige Højde af omtr. 145 F. afdækket en Køkkenmødding fra den yngre Stenalder; der gjordes her et rigt Fund af Oldsager og Dyreknogler (væsentlig Tamdyr).

Sognet var Anneks til Aalborg Frue Sogn indtil 1887, da det blev et eget Pastorat.

Litt.: *S. Rebstrup*, Nørretranders S., i Saml. til j. Hist. IV S. 219 flg.

Sønder-Tranders Sogn, Anneks til Aalborg Frue Sogns 1. residerende Kapellani, omgives af N.-Tranders, hvori det har et Enklave, Romdrup og Nøvling Sogne samt Hornum Hrd. (Budolfi Lands.). Kirken, mod Ø., ligger $^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De mod V. højtliggende og bakkede (højeste

Punkt 220 F., 69 M.), mod Ø. lavere og jævnere Jorder ere muldlerede og kalkblandede. Sydøst- og Østgrænsen dannes af Romdrup Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2455 Td. Ld., hvoraf 1255 besaaede (deraf med Rug 213, Byg 227, Havre 489, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 59, Grøntf. 17, Kartofl. 159, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 366, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 679, Have 18, Skov 3, Moser 18, Kær og Fælleder 61, Heder 23, Veje og Byggegrunde 30 Td. Kreaturhold 1898: 263 Heste, 730 Stkr. Hornkv. (deraf 530 Køer), 373 Faar, 804 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 154 Td.; 29 Selvejergaarde med 142, 42 Huse med 12 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 551 (1801: 299, 1840: 345, 1860: 469, 1880: 558), boede i 96 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 374 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 59 af Industri, 5 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønder-Tranders*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, privat Poge- og Haandgerningsskole, Halmvarefabrik, 2 Teglværker, Dampmølle med Andelsmejeri og Kro; *Gug* med Skole, Mølle og Jærnbanestation. *Postgaard* har 12 Td. Hrtk. *Smedegaarde* (i Enklavet), *Hedegaarde*, *Skovgd.*, *Petersborg*, *Duedal*, Gd., *Bækagergd.*, *Nielsminde*, Gd., *Theashaab*, Gd., *Beatesminde*, Gd.

S.-Tranders S., en egen Sognekommune, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion, Aalborg Amtstue- og Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 424. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. samt Vaabenhus og Sakristi mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nord- og Syddøren ere til Dels bevarede (tilmurede). Korbuen, af raa Kamp og Mursten, er ikke oprindl. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, ligesom det brede Taarn, med hvælvet Underrum, Sakristiet og vistnok ogsaa Vaabenhuset, begge overhvælvede, tilføjedes, alt af Mursten. Ret anselig Altertavle fra 17. Aarh., med et Maleri, Korsfæstelsen, i Midten, og Prædikestol fra s. Tid, begge i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med udhugne Menneskehoveder paa Kummen.

Postgaard, bestaaende af sammenlagte Bøndergaarde, blev opf. 1804 af Postmester Frisch, Godsforvalter paa Sohngaardsholm. Den solgtes 1899 for 105,000 Kr. til N. Olsen, Rørdal.

Gug nævnes flere Gange som et Sogn, saaledes 1453, 1487, 1490, 1494 og 1525; 1555 var Kirken nedbrudt og Sognet saaledes ophævet.

S.-Tranders, der tidligere tillige med N.-Tranders laa til Sognepræsten ved Aalb. Frue Kirke, blev ved Reskr. af $^{10}/_7$ 1789 lagt til Frue Sogns 1. residerende Kapellani.

Om et Grandebrev for Sognet, se Saml. til j. Hist. V S. 325.

Ferslev Sogn omgives af Annekset Dal, Hornum Hrd. (Ellidshøj S.), hvorfra det for en Del adskilles ved Østeraa, det andet Anneks Volsted samt Gunderup og Nøvling Sogne. Kirken, mod N. V., ligger $1^1/_2$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Ingerhøj, 206 F., 65 M.) ere muldsandede, undt. en Del af Byen Ferslevs Jorder, der ere kalkblandedede og muldlerede.

Fladeindholdet 1896: 3308 Td. Ld., hvoraf 1413 besaaede (deraf med Rug 289, Byg 146, Havre 592, Boghvede 3, Spergel 18, Frøavl 27, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 38, Kartofler 195, andre Rodfr. 57), Afgræsning 805, Høslæt, Brak, Eng m. m. 543, Have 12, Skov 2, ubevokset 9, Moser 17, Kær og Fælleder 58, Heder 408, Veje og Byggegrunde 39 Td. Kreaturhold 1898: 206 Heste, 680 Stkr. Hornkvæg (deraf 417 Køer), 545 Faar, 524 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 151 Td.; 24 Selvejergaarde med 145, 25 Huse med 6 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse, næsten $^1/_2$ i Fæste og Leje. Be-

folkningen, $^1/_2$ 1890: 445 (1801: 228, 1840: 269, 1860: 331, 1880: 449), boede i 75 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 324 af Jordbrug, 23 af Industri, 7 af Handel, 46 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ferslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for Ferslev Past. (opr. $^8/_5$ 1881; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehavende 25,200 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 1999 Kr., Antal af Konti 417) og Andelsmejeri; *Nøtten* (1501: Nøtting); *Miels* med Skole. *Ferslevgaard* har $12^7/_8$ Td. Hrtk., 202 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 19 Hede, Resten Ager; desuden 10 Td. Ld. i Arvefæste. Andre Gaarde: *Pederstrup*, *Blaksgd.*, *Vennersborg*, *Fuglehøjsgd.*, *Stenstuegd.*, m. m.

Ferslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 382. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Nord- og Syddøren (tilmurede) ligesom nogle rundbuede Vinduer ses. Murenes Ydersider ere senere omsatte. I den senere Middelalder fik Skibet Hvælvinger (Koret beholdt sit Bjælkeloft), og Taarnet, af Granit og Mursten, tilføjedes; fra Underrummet (oprindl. bestemt til at overhvælves) fører en Spidsbue ind til Skibet. Kirken er sidst bleven restaureret 1892 (Ydermurene omsattes, og Taarnets Kalkpuds fjernedes). Ny Altertavle fra 1899 af A. Dorph (Christus i Getsemane); den gml. Altertavle nu i Vaabenhuset. Prædikestol fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont med Ornamenter. Paa Korvæggen er fundet Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 48). I Vaabenhuset er indmuret en lille Runesten med Indskriften: Uggi, Lutaris Søn, satte denne Sten efter sin yngste Søn (se Stephens II S. 673, Thorsen II S. 109).

Justitsr. B. Hauch solgte 1729 til Tøger Benzon en stor Del Gods, deribl. 66 Td. Hrtk. i *Ferslev*, som denne 1730 afhændede til Carsten Werchmeister i Aalborg for 3956 Rd.; hans Enke Helvig Brun solgte disse 66 Td. for 2000 Rd. C. til Harboe Meulengracht i Aalb., der atter solgte dem 1749 med Gadehuset *Vennersborg* (i alt 70 Td. Hrtk.) til Poul Hassing, † 1760, hvis Enke Cathr. Marie Flechtner 1762 ægtede Kammer. Christen Andersen Lange, † 1779, og 1783 solgte sit paaboende Hus Vennersborg med 71 Td. Hrtk. Gods i Ferslev og 44 Td. Hrtk. Tiender for 9200 Rd. til sin Sognepræst Hr. Mourids Mørch, † 1801.

I *Miels* skal have ligget en Kirke, som senere flyttedes til Volsted, og hvis Materiale et urigtigt Sagn lader Vald. Atterdag benytte til Opførelse af Egholm Slot i Skjørping Sogn, Hellum Hrd. D. Atl. fortæller, at der endnu 1769 var Spor af Kirkegaarden S. for Miels By. En stensat firkantet Plads antages at have været Kirkens Grund.

Ved Miels er der fredlyst en Dysse; Kamret bestaar af 5 Sidesten og 1 Dæksten, hvorpaa skaalformede Fordybninger.

Dal Sogn, Anneks til Ferslev, omgives af dette og Nøvling Sogne samt Hornum Hrd. (Budolfi Lands. og Svenstrup S.). Kirken, mod V., ligger 1 Mil S. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Store Svalbakke, 225 F., 81 M.) ere overvejende muldsandede, nogle muldlerede. En Del Lynghede.

Fladeindholdet 1896: 2372 Td. Ld., hvoraf 971 besaaede (deraf med Rug 200, Byg 113, Havre 386, Spergel 24, Blandsæd til Modenh. 24, Grøntf. 31, Kartofler 128, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 398, Høslæt, Brak, Eng m. m. 448, Have 10, Skov 5, ubevokset 3, Moser 34, Kær og Fælleder 125, Heder 341, Veje og Byggegr. 32, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 535 Stkr. Hornkv. (deraf 357 Køer), 335 Faar, 292 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 98 Td.; 18 Selvejergaarde med 89, 1 Arvefæstegd. med 4, 16 Huse med 5 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 272 (1801: 162, 1840: 172, 1860: 223, 1880: 249), boede i 54 Gaarde og Huse; Er-

hverv: 4 levede af immat. Virksomh., 193 af Jordbrug, 22 af Industri, 29 af forsk. Daglejervirksomh., 20 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dal* med Kirke, Skole og Mølle; *Povlstrup*. Gaarde: *Finstrup* (12 Td. Hrtk., 160 Td. Ld.) og *Skudshale* (9 Td. Hrtk.).

Dal S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 381. Lægd. Kirken tilhører Aalborg Hospital.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant, men alle oprindelige Enkeltheder, undt. Syddøren, der nu er Indgang, og et blændet, rundbuet Vindue i Korgavlen, ere forsvundne. Ved en 1886 foretagen gennemgribende Restauration (Arkitekt F. Uldall) blev bl. a. Taarnets Overdel, af gule Munkesten, ommuret, Kirken fik nye, rundbuede Vinduer, og Vaabenhuset, ligeledes af Mursten, tilføjedes. Skibet har nyt Bjælkeloft, Koret Krydshvælving, Taarnrummet (nu Daabsværelse), med en Rundbue ind til Skibet, Bjælkeloft. Ny Altertavle med Maleri af A. Dorph (Christus paa Korset); smukt udstyret, ny Prædikestol af Egetræ. Romansk Granitdøbefont paa et firkantet Fodstykke. Kalk fra 1631 (et Relikviegemme fra Kirken findes i Nationalmuseet).

Chr. IV erhvervede 1601 *Finstrup* med mere Strøgods i Jylland ved Mageskifte med Iver Friis til Ørbæk mod andet Jordegods i Kalø Len.

Volsted Sogn, Anneks til Ferslev, omgives af dette og Gunderup Sogn samt Hellum Hrd. (Gjerding og Skjørping S.), hvorfra det adskilles ved Lindenborg Aa, og Hornum Hrd. (Buderup og Ellidshøj S.), hvorfra det adskilles ved Skiveren. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Ørnhøje, 213 F., 67 M.) ere overvejende muldsandede, nogle muldlerede. En Del Lynghede.

Fladeindholdet 1896: 2248 Td. Ld., hvoraf 837 besaaede (deraf med Rug 139, Byg 75, Havre 395, Boghvede 10, Spergel 17, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 21, Grøntf. 18, Kartofler 142, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 432, Høslæt, Brak, Eng m. m. 457, Have 9, Skov 16, ubevokset 83, Moser 19, Heder 343, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 118 Heste, 466 Stkr. Hornkv. (deraf 254 Køer), 493 Faar, 322 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 80 Td.; 13 Selvejergaarde med 66, 1 Arvefæstegd. med 5, 20 Huse med 8 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse, næsten $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 271 (1801: 156, 1840: 205, 1860: 224, 1880: 257), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 214 af Jordbrug, 25 af Industri, 7 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Volsted* med Kirke og Skole. *Volsted-Nørgaard* (9 Td. Hrtk., 208 Td. Ld.).

Volsted S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 383. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, der ere fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant, og nyt Vaabenhus mod S. Murene ere for største Delen omsatte; kun eet rundbuet Vindue ses paa Korets Sydside. Syd- og Norddøren ses indvendig. Skibet har Bræddeloft, Koret Krydshvælving. Granitalterbord. Tarvelig Altertavle fra omkring 1700 med et Midtbillede (Korsfæstelsen). Lille Prædikestol med gotisk Snitværk. Romansk Granitdøbefont med firkantet Fodstykke. (Om Rester af kalkmalede Ornamenter paa en Hvælving, se *Magn. Petersen* Kalkm. S. 53). Paa Vaabenhusets Ydermur dels omkring Døren, dels paa Hjørnerne ere indmurede 8 romanske Granitsten med figurlige Fremstillinger (Adam og Eva, en Bisp i Ornat, en Agnus Dei, to liggende Menneskefigurer og flere Dyreskikkelser og Indskrifter).

Gunderup Sogn omgives af Annekset Nøvling, Ferslev og Volsted Sogne, Hellum Hrd. (Gjerding, Blenstrup og Komdrup S.), hvorfra det ad-

skilles ved Lindenborg Aa, Gudum, Lillevorde og Romdrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (*Lundby Bakker*, højeste Punkt Risbjærg, 265 F., 83 M.) ere muldsandede og muldlerede i den nordøstl. Del med Kalkunderlag; mod S. og Ø. findes store Engstrækninger med Tørveskær. En Del Skov (Lundby Krat) og, mod Ø., lyngbevokset Hede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og, i det sydøstlige Hjørne, Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 9430 Td. Ld., hvoraf 3648 besaaede (deraf med Rug 646, Byg 629, Havre 1621, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 118, Grøntf. 26, Kartofler 353, andre Rodfr. 247), Afgræsn. 1574, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1780, Have 48, Skov 191, Moser 25, Kær og Fælleder 561, Heder 1461, Veje og Byggegr. 140 Td. Kreaturhold 1898: 735 Heste, 2379 Stkr. Hornkv. (deraf 1329 Køer), 2054 Faar, 1758 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 458 Td.; 63 Selvejergaarde med 334, 2 Arvefæstegd. med 5, 18 Fæstegd. med 95, 91 Huse med 23 Td. Hrtk. og 85 jordløse Huse, omt. $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1574 (1801: 951, 1840: 1189, 1860: 1351, 1880: 1618), boede i 285 Gaarde og Huse; Erhverv: 97 levede af immat. Virksomh., 1053 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 171 af Industri, 44 af Handel, 121 af forsk. Daglejervirksomh., 48 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gunderup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Vandværk; *Vaarst* (gml. Form: Varst, Varsted) med Skole, Teglværk, Mølle og Jærnbanestation; *Fjellerad*, ved Landevejen, med Skole, Folkehøjskole (opr. 1866, med Landbrugsundervisning), Forsamlingshus (opf. 1900), Andelsmejeri (Damgd.), Købmandsforretn., Teglværk, Vandværk, Mølle og Bageri; *Haals* (gml. Form: Hadels) med Skole; *Oppelstrup* med Baptistskole og dertil hørende Forsamlingsstue, Fattiggd. for G.-Nøvling Komm. (opr. 1874; Plads for 42 Lemmer) og Mølle; *Lundby*, ved Landevejen; *Skovstrup* med Skole, Sparekasse for G.-Nøvling (opr. $^1/_{10}$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 55,007 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 6113 Kr., Antal af Konti 581) og Andelsmejeri; *Tordrup* med Mølle, *Flamsted* med Vejr- og Vandmølle. *Lundbygaard* har $13^1/_2$ Td. Hrtk., (deraf 3 Td. Fæstegods), 390 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 25 Skov (Lundby Krat), 105 Hede (hvoraf 25 beplantet), Resten Ager. *Fjelleradgd.*, m. m.

Gunderup S., een Sognekommune med Annekset, delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 431.Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Den meget anselige *Kirke* (udv. 111 F. lang, 33 F. bred) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod S., Vaabenhus mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Granitkvadre. To opr. Vinduer ligesom Nord- og Syddøren samt en Dør paa Korets Sydside ses (tilmurede). Sydmuren er helt omsat; paa en af Kvadrene er indhugget en Haand med en Nøgle. I den senere Middelalder har Kirken faaet Hvælvinger (4 i Skib, 1 i Kor), og samtidig ere Korsarmen — af Mursten i Munkeforbandt og med 2 høje Hvælvinger —, der har to Spidsbuer ind til Kirken, og det 72 F. høje Taarn — af Granit og Mursten og med hvælvet Rum, der har Spidsbue ind til Skibet — tilføjede. Vistnok samtidige ere Vaabenhuset (med fladt Loft) og Sakristiet (hvælvet), begge af Mursten i Munkeforbandt, opførte. Stor Altertavle i Indfatning fra Beg. af 19. Aarh.; i Midten et Billede (vistnok Kopi) af Christus i Emaus. Sølvkalk, skænket 1632 til Nøvling Kirke af Poul Christensen. Prædikestol fra Beg. af 19. Aarh. Romansk Granitdøbefont med to Par Dyr med sammenslyngede Haler og Menneskehoved. I Kirkens

Vestende et Orgel. I Skibet et lille Krucifiks fra 16. Aarh. Klokken, fra 1444, er nu omstøbt.

I Vaabenhuset ere 1895 indsatte to Runesten. Paa den største „Fjellerad-" eller „Balderstenen" (kaldt saaledes, fordi man tidligere urigtigt har læst Navnet Balder paa den), som oprindl. har staaet paa en Høj ved Byskellet mellem Haals og Fjellerad Marker (Højen er nu næsten helt sløjfet og Gravene forlængst ødelagte) og for over et halvt Aarh. siden flyttedes ind paa Kirkegaarden, staar: „Toke rejste denne Sten og gjorde dette Mindesmærke efter Api sin Maag (ɔ: Stiffader), en brav Odelsbonde, og efter Tofa sin Moder. De ligge begge i denne Høj. Api overdrog Toke sin Ejendom efter sig". Paa den anden Sten, som i over et Aarh. har staaet i Kirkegaardsdiget og før paa den nu ligeledes sløjfede Aphøj N. for Kirken, staar: „Øjsten satte denne Sten efter sin Fader Asulv".

Paa Kirkegaarden staar der et 1865 rejst, 10 F. højt Sandstensmonument over 12 Soldater, der faldt i Træfningen ved Lundby $^{3}/_{7}$ 1864.

I *Vaarst* har ligget en Hovedgaard, der 1462 ejedes af Morten Roed, 1503 af Thomes Roed, hvis Søn Morten R. døde 1588 som Slægtens sidste Mand; med hans Søster kom V. til Thomes Kruse, hvis Søn Chrf. K. 1580 skrev sig til V. (se *K. Gjerding*, Vaarstgd. og Familien R., i Saml. til j. Hist. 2. R, III S. 449 flg.). — Anne Høgsdatter i *Flamstedgaard* nævnes 1589. — En Gaard *Feriodde* i Gunderup Sogn blev 1443 af Jens Stigsen solgt til Bisp Torlaf i Viborg. 1454 udstedte Per Skube Skøde paa samme Gaard. — *Lundbygaard* blev 1079 solgt fra Gudumlund til Jens Schmith († 1800) for 11,000 Rd. Den havde da 13 Td. Hrtk., med Gods i alt 60 Td. Hrtk. Den ejes nu af C. Schmiths Enke.

Ved *Lundby Krat*, der er almindeligt Udflugtssted for Aalborgenserne, rejstes 1888 en Mindesten (en tidligere Overligger fra en forstyrret Jættestue paa Vaarst Mark) for Stavnsbaandets Løsning; paa Stenen staa bl. a. Kronprins Frederiks (Fr. VI) Portrætmedaillon og Navnene Reventlow, Colbjørnsen og Bernstorff.

I *Tordrup* har der staaet en Kirke, der nævnes 1450, 1500 og 1525, og af hvilken der endnu paa D. Atl.'s Tid saas Spor; ved senere Gravninger er der fundet Ruiner af den, ligesom et Hus i Nærheden er opf. af Munkesten fra den. Ifl. et Brev af 1491 solgte Væbner Palle Kirt 2 Gaarde i Skovstrup i *Tordrup Sogn* til Viborg Bispestol; endnu 1547 kaldtes Præsten „Sognepræst til Gunderup og Tordrup."

Da Søren Glud, gift med en Søster til Sophie Amalie Moth, var Biskop, blev Gunderup og Nøvling Kald $^{9}/_{2}$ 1675 henlagt til Viborg Domkirke og $^{21}/_{7}$ 1680 til Viborg Bispestol som et Vikariat, og Bisperne holdt residerende Kapellaner ell. Vicepastorer her („pastores vicarii"). Ved Reskr. af $^{15}/_{6}$ 1832 blev det atter et selvstændigt Kald mod at svare til Bispestolen en aarl. Afgift af 250 Rd.

Ved Lundby ligger en fredlyst Gravhøj, *Kobbelhøj*, omsluttende en ret anselig Jættestue (Kamret 5 F. højt).

Nøvling Sogn, Anneks til Gunderup, omgives af dette, Ferslev og Dal Sogne, Hornum Hrd. (Budolfi Lands.), S.-Tranders og Romdrup Sogne. Kirken, noget mod S., ligger henved $1^{1}/_{4}$ Mil S. Ø. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Tinghøj, 255 F., 80 M.) ere overvejende sand- og lermuldede, mod N. V. kalkholdige. En Del lyngbevokset Hede og store Tørvemoser. Nordgrænsen dannes af Romdrup Aa. Gennem Sognets Nordøsthjørne gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4212 Td. Ld., hvoraf 1812 besaaede (deraf med Rug 349, Byg 283, Havre 722, Blandsæd til Modenh. 86, Grøntf. 87, Kartofler 209, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 666, Høslæt, Brak, Eng m. m. 730, Have 27, Skov 33, Moser 46, Kær og Fælleder 56, Heder 767, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 907 Stkr. Hornkv. (deraf 581 Køer), 654 Faar, 641 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 155 Td.; 31 Selvejergaarde med 136, 89 Huse med 19 Td. Hrtk., og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 714 (1801: 284, 1840: 410, 1860: 581, 1880: 665), boede i 147 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomh., 427 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 73 af Industri, 7 af Handel, 168 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nøvling* med Kirke, Skole, Andelsmejeri, Mølle og Vandværk; *Sæderup*; *Visse* med Skole og Vandværk; *Gistrup* med Skole, Baptisthøjskole, Planteskole, Mølle og Jærnbanestation. *Gultentorp* (1442: Guldkontorp), 2 Gde. og Huse. *Lundegaarde* (2 Gde). *Visse Ladegaard* har $17^1/_2$ Td. Hrtk., 287 Td. Ld., hvoraf 46 Eng, Resten Ager; til Gaarden et Fæstehus og et Teglværk. *Vissegd.* med Teglværk.

Nøvling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter og Landstingskr. som dette samt under Amtets 2. Folketingskr. og 5. Udskrivningskr.' 432. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Sakristi og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den oprindl. Norddør er nu Indgang; Syddøren spores. Murene ere omsatte. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger (4 i Skib, 1 i Kor), og Taarnet, hvis Underrum har haft eller skulde have haft Hvælving, og Sakristiet (hvælvet) tilføjedes. Vaabenhuset (med fladt Loft) er nyt. Moderne udskaaren Altertavle (af Fjeldskov): Besøget i Bethania. Kalk fra 1635. Prædikestol fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer.

Gaarden *Nyflingh* tilhørte 1345 Viborg Domkapitel, der havde et Birketing der (*Suhm*, Hist. af Danm. XIII S. 125). — Jens Lauridsen af *Vissyø* nævnes 1422.

Ved Nøvling ligger *Barnsbøl Kilde*.

Romdrup Sogn omgives af Annekset Klarup, Storvorde, Lillevorde, Gunderup, Nøvling, S.- og N.-Tranders Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod S., ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De mod S. og Ø. noget højtliggende, i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere frugtbare, muldede med Kalkunderlag. Mod N. er der store Engstrækninger. Vestgrænsen dannes af Romdrup Aa. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2185 Td. Ld., hvoraf 940 besaaede (deraf med Rug 174, Byg 240, Havre 345, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 21, Kartofler 65, andre Rodfr. 58, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 381, Høslæt, Brak, Eng m. m. 660, Have 16, Skov 11, Moser 26, Kær og Fælleder 106, Hegn 13, Stenmarker 3, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 878 Stkr. Hornkv. (deraf 436 Køer), 505 Faar, 570 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 148 Td.; 23 Selvejergaarde med 125, 3 Fæstegd. med 19, 25 Huse med 4 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 451 (1801: 187, 1840: 218, 1860: 274, 1880: 423), boede i 68 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 322 af Jordbrug, 75 af Industri, 5 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 1 var under Fattigvæs.

I Sognet Byen *Romdrup* med Kirke, Præstegd., Skole (fælles for R. og Klarup Sogne), Sparekasse for R.-Klarup (opr. $^{22}/_1$ 1875; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 8725 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 1156 Kr. Antal af Konti 83), Andelsmejeri og Mølle. *Snurom*, Huse, med Forsamlingshus (opf. 1893) og Jærnbanestation (Klarup St.). Gaarden *Rom drupholm* har 12 Td. Hrtk., 280 Td. Ld. (100 i Klarup S.), hvoraf 102 Eng, 18 Have og Plantage, Resten Ager (2 Lejehuse). En Gaard i Romdrup (Stoholmsgd.) har $13^3/_4$ Td. Hrtk., 126 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, Resten Ager (1 Hus).

Romdrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 428. Lægd. Kirken tilhører Klarupgaards Bo.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor fra romansk Tid af Granitkvadre med Bjælkeloft (Korgavlen og Sydmuren ere omsatte) og nyt Vaabenhus mod N. I Koret ses to oprindl. Vinduer; over det ene en Overligger med Dobbeltkors og en Men-

neskefigur; den oprindl. Norddør benyttes; over den tilmurede Syddør en Overligger med et Kors i en Cirkel, en Lilje og en Fugl. Mod V. har der tidligere staaet et Taarn, der har haft Bue ind til Skibet gennem den efter Nedrivningen genopbyggede Vestgavl. Kirken er sidst restaureret 1893. Granitalterbord. Trefløjet Altertavle i Rokokostil fra 18. Aarh. med et Maleri (Korsfæstelsen). Prædikestol fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont med Buer og firkantet Fod. Ved Opgangen til Koret Ligsten over Dorthe Sophie Holst, † 1776.

En Hovedgaard *Romdrupgaard* ejedes først i 15. Aarh. af Axel Axelsen og Agnes Jensdatter, hvis Datter Christine Axelsdatter ejede den 1446. Hun ægtede Axel Tuesen, der 1453 sammen med Per Tuesen solgte den til Bisp Knud i Viborg, som dog maatte føre Proces om den med Per Hvas, der kom til kort over for den lovstærke Bisp, som 1463 fik Gaarden tildømt.

Klarup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Romdrup, omgives af dette og Storvorde Sogn samt Limfjorden. Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Aalborg. De mod S. noget højtliggende, mod N. lavtliggende og jævne Jorder ere meget frugtbare, mod S. med Kalk-, mod N. med Mergelunderlag. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1324 Td. Ld., hvoraf 536 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 92, Byg 131, Havre 120, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenhed 69, Grøntf. 3, Kartofler 26, andre Rodfr. 63), Afgræsn. 204, Høslæt, Brak m. m. 353, Have 11, Kær og Fælleder 146, Hegn 7, Veje og Byggegr. 27, Vandareal m. m. 40 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 562 Stkr. Hornkvæg (deraf 263 Køer), 219 Faar og 360 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 96 Td.; 11 Selvejergaarde med 91, 20 Huse med 5 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse, omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 301 (1801: 186, 1840: 222, 1860: 289, 1880: 306), boede i 50 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 197 af Jordbr., 4 af Gartneri, 22 af Industri, 5 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Klarup* med Kirke. Hovedgaarden *Klarupgaard* har $30^1/_2$ Td. Hrtk., 406 Td. Ld., hvoraf 27 Eng (15 i Romdrup S.), 17 Plantage og Gaardspl., Resten Ager. Gaarden *Stranderholm*: 16 Td. Hrtk., 490 Td. Ld. (130 i Storvorde S.), hvoraf 130 Eng, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. Gaarden *Kjærager*: $12^3/_8$ Td. Hrtk., 161 Td. Ld. (53 i Storvorde S.), hvoraf 8 Eng, 3 Plantage og Gaardspl., Resten Ager.

Klarup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 429. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klarupgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet oprindl. Vindue og den firkantede Norddør ses. Murene ere i den nyere Tid blevne forhøjede. I den senere Middelalder er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet (hvis overhvælvede Rum har aabnet sig ind til Skibet med en Spidsbue, i hvilken der nu er opf. en Mur til Støtte for et Pulpitur), af Granit og Mursten, og Vaabenhuset, af samme Materiale, med Bjælkeloft og spidsbuede Blindinger i Gavlen, tilføjedes. Granitalterbord. Altertavle i Rokokostil fra 18. Aarh. med et Maleri fra 1898 (Kopi efter C. Bloch: Englen, der trøster Christus). Prædikestol, med Malerier, fra 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Ovenn. Pulpitur er fra 1765 og har som Altertavlen Bogst. CC og ECS. Over Korbuen et Krucifiks med malet Baggrund, hvorpaa de to Røvere samt Johannes og Maria.

Klarupgaard skal af Erik Menved være bleven skænket til Viborg Bispestol. 1451 havde Otto Stampe, 1505 Niels Eskildsen (Høg), 1520 Mogens Stampe og 1534 Bagge Griis den i Forlening; den var en af de første Gaarde, som bleve brændte i Skipper Klements Oprør. Bagge Griis blev samtidig dræbt ved Aalborg. 1540 mageskiftede Kronen K. til Erik Høg, hvis Efterkommere Jørgen H., † 1589, Erik H., † 1631, og Else H., † 1640, ejede den. Med sidstnævntes Sønnedatter Anne Vind kom K. vistnok til Jægerm. Hans Dipholt v. Dehn Rotfelser, † 1665, hvorefter

St. Nicolai Kirke gjorde Indførsel i den for et Tilgodehav. hos ham. Kirken solgte den (18 og 55 Td. Hrtk.) til Poul Kriesch, der endnu 1682 ejede den. Før 1700 kom den til Fru Magd. v. Ginchel († 1703), Tøger Lassens, og saa til hendes Arvinger Dr. Frants Reenbergs Børn, der 1705 solgte K. til Hans Benzon paa Sohngaardsholm, som s. A. solgte den (26 og 138 Td. Hrtk.) til Oberst Heinr. Rosenauer, der 1726 testamenterede den til Jfr. Margr. Cathr. Schrader, g. 1. m. Kancellir. Chr. Ulrik Hauch, † 1739, 2. m. Regimentskvartermester Jørg. Hauch. Denne sidste solgte 1757 K. med Tiender og Gods (i alt 491 Td. Hrtk.) til Kammerr., Amtsforvalter Christen Christensen, hvis Søn Verner C. ejede den 1782. Den var nu i denne Families Besiddelse indtil omtr. 1842, da den købtes af H. C. Søltoft, der 1847 (Skøde af 1849) solgte den (22 Td. Hrtk.) for 190,000 Rd. til Kammerr. Kalko og Arnold Branth, senere Etatsr., der blev Eneejer, og efter hvem den 1892 købtes (med Klarup, Storvorde og Sejlflod Kirker) for 320,000 Kr. af Sønnen, den nuv. Ejer, C. Branth. — Hovedbygningen bestaar af 3 Fløje, hvoraf Midtfløjen, i 1 Stokv. og til Dels af Bindingsværk, er omtr. 150 Aar gammel, medens de to Sidefløje, i 1 Stokv. af Grundmur, ere opf. 1847 og 48. Den store, smukke Ladegaard er opf. 1858.

Storvorde Sogn omgives af Annekset Sejlflod, Lillevorde, Romdrup og Klarup Sogne samt Limfjorden. Kirken, noget mod S. Ø., ligger $1^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Aalborg. De mod S. noget højtliggende og bakkede, mod N. lave og jævne Jorder ere mod S. V. lermuldede og kalkblandede, mod N. opdyrkede Kærjorder, til Dels med Mergelunderlag. Gennem den nordøstl. Del gaar *Gudumlund Kanal* (se S. 439). Desuden hører til Sognet et Enklave mod Ø. mellem Sejlflod og Mov Sogne, *„Østerenge"*. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3003 Td. Ld., hvoraf 1408 besaaede (deraf med Hvede 35, Rug 249, Byg 382, Havre 524, Blandsæd til Modenh. 58, Grøntf. 6, Kartofler 99, andre Rodfr. 55), Afgræsn. 706, Høslæt, Brak, Eng m. m. 801, Have 7, Veje og Byggegr. 81 Td. Kreaturhold 1898: 245 Heste, 881 Stkr. Hornkvæg (deraf 512 Køer), 719 Faar, 577 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 138 Td.; 26 Selvejergaarde med 119, 69 Huse med 19 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 619 (1801: 305, 1840: 389, 1860: 435, 1880: 590), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 377 af Jordbr., 102 af Industri, 13 af Handel, 88 af andre Erhverv., 18 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Storvorde* (1345: Yterworthugh) med Kirke, Præstegd., Skole, 2 Møller og Jærnbanestation. *Storvorde-Østerenge*, Huse, med Skole, Mølle og *Lykkensprøve*, Gd. (i Enklavet).

Storvorde S., en egen Sognekommune, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 430. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klarupgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Kirken med dens Tilbygninger, der ere samtidige, er opf. i den senere Middelalder i gotisk Stil af røde Mursten; kun Korvæggen og den indv. Del af Vestgavlen ere af tilhuggen Granit. Granitkvadrene i Korets nederste Skifter tyde paa, at der tidligere har staaet en romansk Granitkirke. Norddøren benyttes endnu. Korbuen er spids. Skibet har Bjælkeloft, Koret en oprindl. Hvælving. Taarnets hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, Vaabenhuset Bjælkeloft. Trefløjet Altertavle fra 18. Aarh. med et Midtbillede, Christus i Getsemane. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. I Skibet et Krucifiks og to Træfigurer, Maria og Johannes; i Skibet et Træbillede, Madonna med Barnet; et lignende paa Vestmuren. I Taarnrummet Orgel, bag dette en Stukramme i Rokokostil til et Epitafium for Familien Christensen, for hvem der har været Begravelse under Taarnet. I Vaabenhuset en udskaaren Egetræs Kiste og i Koret Ligsten over Provst Enoch Lauridsen Dallin, † 1761, og Hustru. Klokken er støbt 1554.

Bonden Esbern Nielsen fra Storvorde, der greb Skipper Klement paa Flugten fra Aalborg, da denne var indtaget Dec. 1534, fik senere til Belønning en Krongaard i Storvorde, fri for alle Afgifter (se *C. Paludan-Müller*, Grevens Fejde I S. 286 flg.).

Storvorde udgjorde tidligere et eget Birk.

Storvorde og Sejlflod udgjorde efter Reformationen eet Pastorat, indtil ved Res. af $^{18}/_{9}$ 1825 Storvorde lagdes til Romdrup-Klarup og Sejlflod til Gudum-Lillevorde; 1893 bleve atter Storvorde og Sejlflod forenede til eet Pastorat.

Sejlflod Sogn, Anneks til Storvorde, omgives af dette, Lillevorde og Gudum Sogne, Enklaver af Lillevorde og Storvorde Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod V., ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Aalborg. De mod V. noget højtliggende og bakkede (Tofthøj, 226 F., 71 M.), mod Ø. lavtliggende og jævne Jorder ere mod V. ler- og sandmuldede, blandede med Kalk, mod Ø. Engjorder. Gennem Sognet gaa *Gudumlund Kanal* (se S. 439) og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2264 Td. Ld., hvoraf 862 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 195, Byg 202, Havre 254, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 80, Grøntf. 16, Kartofler 64, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 396, Høslæt, Brak, Eng m. m. 504, Have 10, Skov 9, Kær og Fælleder 421, Heder 13, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 220 Heste, 754 Stkr. Hornkvæg (deraf 351 Køer), 467 Faar, 391 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 102 Td.; 11 Selvejergaarde med 65, 3 Fæstegd. med 30 og 20 Huse med 6 Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 332 (1801: 163, 1840: 223, 1860: 248, 1880: 330), boede i 59 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 174 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 44 af Industri, 5 af Handel, 68 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Sejlflod* (1345: Sæghælflo) med Kirke, Skole, Andelsmejeri, Ølbryggeri og Hammerværk. *Kiddalgaard* har $16^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 115 Oredrev, 5 Plantage, Resten Ager. *Toftkjær*, Gd. *Englandsgd.* med Fællesmejeri og Teglværk.

Sejlflod S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr. 427. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klarupgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindelige Vinduer og Norddøren ere bevarede. Skibet har Bjælkeloft, Koret er overhvælvet. Taarnet og Vaabenhuset, af Granit og Mursten, ere opf. i gotisk Tid eller tidlig Renæssancetid. En Del af Taarnrummet anvendes som Materialhus. Muret Granitalterbord. Udskaaren Altertavle fra sen-gotisk Tid; i Midtfeltet Gud Fader med Maria Magdalene og St. Anna. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol fra 17. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel. Under Koret Gravhvælving.

Kirken blev 1214 annekteret til Viborg Domkapitel. — Om Sognehistorien se ovfr.

Gudum Sogn omgives af Annekset Lillevorde, Gunderup Sogn, Hellum Hrd. (Komdrup og N.-Kongerslev S.), Mov (Lille Vildmose), Enklaver af Storvorde og Lillevorde Sogne og Sejlflod Sogn. Kirken, mod V., ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Aalborg. De i Midten og mod N. bølgeformede Jorder (det kalkholdige Højdedrag *Gudumholm*) ere overvejende sand- og lermuldede, kalkblandede, mod V., S. og Ø. omgivne af fortrinlige, opdyrkede Kær- og Mosestrækninger, med Havbund til Underlag. Vaarst Sø er helt udtørret siden 1863. Gennem Sognet gaa *Gudumlund Kanal* og *Lindenborg Aa* (her kaldet *Sejlflod* eller *Storvorde Aa*) samt Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3922 Td. Ld., hvoraf 1795 besaaede (deraf med Rug 424, Byg 348, Havre 689, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 104, Grøntf. 5, Kartofler 120, andre Rodfrugter 99), Afgræsning 638, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1012, Have 29, Skov 47, Moser 203, Kær og Fælleder 102, Veje og Byggegr. 86, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 376 Heste, 1361 Stkr. Hornkv. (deraf 751 Køer), 743 Faar, 797 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 227 Td.; 15 Selvejergaarde med 133, 3 Arvefæstegd. med 8, 15 Fæstegd. med 67, 48 Huse med 18 Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse, overvejende i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 856 (1801: 497, 1840: 734, 1860: 796, 1880: 846), boede i 126 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomhed, 455 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 127 af Industri, 20 af Handel, 166 af forsk. Dagleiervirks., 23 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. Foruden Tegl- og Kalkværksdriften giver Tørveproduktionen Beboerne en ikke ringe Arbejdsfortjeneste.

I Sognet Byerne: *Gudum* (1481: Gudyng) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for G.-Lillevorde Sogne (oprettet $^1/_1$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 23,521 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2033 Kr., Antal af Konti 164); *Gudumlund* med Skole og Andelsmejeri (Tivoli). *Gudumlund Fabrik* med Skole („Fabriksskolen", oprettet 1806), Fattiggaard (opr. 1894, Plads for 35 Lemmer), Teglværk og Kalkbrænderi, Mølle, Bageri, Købmandsforretn., flere Haandværkere m. m.; *Gudumholm* Jernbanestation med Apotek, Lægebolig og Realskole. *Skovhuse*. Hovedgaarden *Gudumlund*, under Grevsk. Lindenborg (se. dette), har $28^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 550 Td. Ld., hvoraf omtr. 390 Kær, 50 Skov, Resten Ager; under Hovedgaarden høre af Fæstegods omtr. 121 og af Arvefæstegods 9 Td. Hrtk. Til Grevskabet høre ogsaa Gaardene *Louisendal* (Afbyggergd. fra Gudumlund), 27 Td. Hrtk., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf omtr. 290 Kær, 10 Plantage, Resten Ager, og *Tiendegaard*, $32^3/_8$ Td. Hrtk. (i Gudum, Lillevorde og Sejlflod S.), omtr. 570 Td. Ld., hvoraf 104 Kær, 8 Plantage og Skov, 128 Oredrevet Vejrholm, Resten Ager (til Tiendegd. høre Afbyggergaarden Mariesminde og Lillevordegd. samt Vejrholm- og Tønsbjærghuset med tils. 7 Husmandslejligheder). Mindre Gaarde: *Kildegde.* (2), *Limgd.*, *Blokgd.*, *Henriksdal*, *Palsgd.*, *Hanstgd.*, *Markgd.*, *Jørgenstrup*, *Hjulgd.*, *Bakgd.*, *Bødkerholm* og *Louisegd.*

Gudum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 425. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Sakristi mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant; Apsis har profileret Sokkel. I Apsis et oprindl. Vindue; Spor af lignende paa Skibets Sydmur og af Norddøren. I den senere Middelalder har Kirken faaet Hvælvinger (2 i Skib, 1 i Kor og 1 i Apsis), ligesom Taarnet, af Granit og Mursten, Sakristiet (tidligere Kapel; under Gulvet Begr. for Familien Buchwald), af Mursten og med Hvælving, tilføjedes. Det hvælvede Taarnrum, med Spidsbue ind til Skibet, tjener som Vaabenhus. Kirken er sidst restaureret 1883 og 1897. Altertavlen har et Maleri: Gravlæggelsen (af Andrea del Sarto, Kopi). Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. I Kirkens Vestende to Pulpiturer, ved hvis Opgang staa Kaas' og Langes Vaabener og Aarst. 1569. I Skibet et Krucifiks og to Figurer, Maria og Johannes. Den østl. Hvælving i Skibet er helt dækket af Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 49).

Gudumlund er en gammel Hovedgaard, snart kaldet Guthum, snart Guthumlund efter en lille Skov ved Gaarden. 1345 skal Adelsmanden Johs. Ryning have solgt G. til Marsken Ludvig Albertsens Børn Peder Ludvigsen og Jfr. Margr. Peder L. solgte atter G., hvis Tilliggende da var 2 Bol Jord i „Guding" Mark og 3 Landbosæder i „Guding". I Slutn. af 14. Aarh. nævnes Nicolaus Johannis Slet og hans Søn Johannes Niclessen, Væbnere, til G. $^{12}/_6$ 1406 befalede Erik af Pommern Niels Slets Arvinger at oplade

alle hans Ejendomme i Siælflo (Sejlflod) til Viborg Kapitel efter hans Brevs Lydende; $^{3}/_{6}$ 1425 skænkede Niels Slets Enke Fru Ide Lydersdatter G. til Viborg Domkapitel for Sjælemesser for hendes Familie i Domkirken. Ved Reformationen kom G. til Kronen og bortforlenedes til Fru Anna Friis, Søster til den sidste katolske Biskop i Viborg Jørgen F., og senere til Jens Kaas til Vorgd., Hellum Hrd. († 1578), der 1573 købte den af Kronen. Jens Kaas' Enke Fru Margr. Lange til Engelsholm bragte den til sin 2. Mand Knud Brahe, † 1615. Efter Fru Margrethes Død 1622 tilfaldt den vistnok Jens Kaas' Brodersøn Rigsr. Hr. Mogens K. til Støvringgd., ved hvis Død 1657 den gik over til hans Søn Jørgen K. (525 Td. Hrtk., Støvringgd. 66 Td. Hrtk.). Jørgen K. solgte 1674 G. (40 Td. Hrtk.) med Gods til Wulf Buchwald til Lundgd., hvis Søn Kapt. Fr. B. († 1740) 1738 solgte den (45, 54 og 665 Td. Hrtk.) til sin Svigermoder Fru Anne Lassen til Rødslet, † 1747, hvis Arvinger 1748 skødede den til Major Peder Math. Buchwald, † 1753; dennes Enke Ida Ilsabe v. Bassewitz overdrog den 1777 til sin Søn Kmhr., Amtmand Fr. Buchwald († 1814), der 1798 solgte den til Greve Ernst Heinr. Schimmelmann for 187,000 Rd. 1800 blev den indlemmet i Grevskabet Lindenborg. — Hovedbygningen er en uanselig Længe i 1 Stokv., til Dels af Bindingsværk.

Tiendegaard blev trods Rentekamrets Forbud oprettet 1775-80 af „Bondevennen", ovenn. Amtmand Fr. Buchwald, der virkede for Tiendens Afløsning, Jordernes Udskiftning og Hoveriets Afskaffelse, af en Gaard i Sejlflod og 7 Gaarde i Gudum og Lillevorde Sogne, saa at Beboerne bleve tiendefri. Der opførtes en fuldstændig „Hollændergaard" (noget over 50 Td. Hrtk., omtr. 1400 Td. Ld.). Først 1784 fik B. Tilladelse til at bibeholde Gaarden mod, at der gaves Sikkerhed for Tienden. Sammen med Gudumlunds Gods, hvortil den hører, overgik den til Grevsk. Lindenborg. Den 1775-90 opf. Hovedbygning staar endnu (se *R. Nyerup*, Luxdorphiana, I S. 346).

Det er ogsaa Fr. Buchwald — som gjorde sig fortjent ved at opdyrke Heder, udgrave Moser osv. —, der gjorde Begyndelsen til de store Fabriksanlæg ved Gudumlund, hvorved han fandt Støtte hos Regeringen, og til Anlægget af *Gudumlund Kanal* fra Lindenborg Aa til Limfjorden. Han anlagde først et Garveri og en Handskefabrik, 1781-82 en Linnedfabrik og 1790 et Hegleri. Paa Gravningen af Kanalen begyndte han alt 1777, først for at faa Vandet afledet fra Kærstrækningerne omkring Gaarden, senere til Fremme for det 1778 anlagte Kalkværk, der havde gode Betingelser i en Kridtbanke og store Tørvemoser, der gave tilstrækkelig Brændsel. Arbejderne fortsattes senere af den nye Ejer Grev Schimmelmann. Et Teglværk anlagdes 1799, et Glasværk 1803, derpaa et Saltværk, et Sæbesyderi og en kemisk Fabrik samt en Stentøjs- og Fajancefabrik, der dog alle snart efter ophørte; kun Kalk- og Teglværket bestaa endnu. Kanalen (eller Kanalerne, tils. omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil) var færdig 1802 og havde kostet omtr. 50,000 Rd. Kanalen, over hvilken flere hvælvede Broer føre, har efterhaanden faaet stor Betydning for Egnens Landbrug ved at fremme Udtørringen af Kærstrækningerne (se *C. Brønnum*, Fabriksanlæggene ved G., i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 1 flg.).

Den midterste Del af Herredet mellem Romdrup- og Lindenborg Aa (Gudum, Sejlflod, Store- og Lillevorde, Romdrup og Klarup Sogne), i 14. og 15. Aarh. kaldet *Gudingholm*, har formodentlig ved store Kærstrækninger været skilt fra den øvrige Del af Herredet.

Keelgaard i Gudingholm nævnes 1475.

I Skrænten mod den flade Eng ved Gudumlund Skovhuse findes Rester af en oprindelig ret anselig Køkkenmødding.

Lillevorde Sogn, Anneks til Gudum, omgives af dette, Sejlflod, Storvorde, Romdrup og Gunderup Sogne. Kirken, mod V., ligger $1^{1}/_{2}$ Mil S. Ø. for Aalborg. De — undt. nogen Eng- og Kærjord, der ligger i Enklaver i Gudum og Sejlflod Sogne — noget højtliggende og bakkede Jorder (Femhøje, 228 F., 71 M.) ere muldlerede og kalkblandede.

Fladeindholdet 1896: 1692 Td. Ld., hvoraf 835 besaaede (deraf med Rug 183, Byg 183, Havre 277, Blands. til Modenh. 77, Grøntf. 17, Kartofler 60, andre Rodfr. 38), Afgræsn. 359, Høslæt, Brak, m. m. 367, Have 5, Skov 24, Moser 19, Kær og Fælleder 19, Heder 22, Veje og Byggegrunde 41 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 450 Stkr. Hornkv. (deraf 257 Køer), 405 Faar og 317 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 98 Td.; 14 Selvejergaarde med 61, 7 Fæstegd. med 31, 16 Huse med 4 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse, $^{3}/_{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen,

$^1/_2$ 1890: 367 (1801: 168, 1840: 271, 1860: 276, 1880: 331), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 62 af Industri, 5 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lillevorde* (1449: Lillæ Wordu) med Kirke, Skole og Mølle. *Svendsgaard.*

Lillevorde S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 426. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken (fordum indviet til St. Nicolaus) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To oprindelige Vinduer samt Norddøren ere bevarede. Skib og Kor ere overhvælvede. Vaabenhuset (overhvælvet) er opf. i Renæssancetiden. Kirken har mod V. haft et Taarn, der nu er nedbrudt. Muret Alterbord af Granit. Altertavlen har et Maleri (Christus som Barn). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet et Krucifiks med Figurer af Johannes og Maria. Ved Kirken har der været en *St. Laurentii Kilde* (nævnt 1484).

Mov Sogn, det største i Herredet, idet hele *Lille Vildmose* hører til det, omgives af Gudum Sogn, Storvordes Østerenge, Limfjorden, Kattegat, Hindsted Hrd. (Als S.) og Hellum Hrd. (Solbjærg, Bælum, S.- og N.-Kongerslev S.). Kirken, mod N., ligger $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De lavtliggende, jævne Jorder ere i den nordl. Del sand- og lermuldede; den store sydl. Del er opfyldt af Vildmosen. Ved Kysten mellem Kattegat og Vildmosen ligger et Bakkeparti, *Dokkedals-* eller *Muldbjærgene* (højeste Punkt 153 F., 48 M., med trig. Station). I den nordl. Del findes en Del Skov (Egensekloster Sk., Høstemark Skov). Store Hedestrækninger ere opdyrkede eller beplantede.

Fladeindholdet 1896: 20,011 Td. Ld., hvoraf 3728 besaaede (deraf med Rug 1040, Byg 624, Havre 963, Boghvede 7, Bælgsæd 65, Spergel 248, Blands. til Modenh. 138, Grøntf. 362, Kartofler 238, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 1519, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1689, Have 41, Skov 1042, ubevokset 29, Moser 11,075, Kær og Fælleder 225, Hegn 7, Heder 460, Veje og Byggegr. 190, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 506 Heste, 1980 Stkr. Hornkvæg (deraf 1207 Køer), 1758 Faar, 938 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 266 Td.; 64 Selvejergaarde med 204, 4 Fæstegd. med 12, 171 Huse med 46 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1391 (1801: 747, 1840: 1044, 1860: 1187, 1880: 1354), boede i 285 Gaarde og Huse; Erhverv: 32 levede af immat Virksomh., 983 af Jordbr., 8 af Gartneri, 77 af Fiskeri, 112 af Industri, 22 af Handel, 13 af Skibsfart, 29 af forsk. Daglejervirks., 73 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Mov* (1345: Moo) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{22}/_2$ 1885; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 23,848 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 622 Kr., Antal af Konti 289), Andelsmejeri (Juno) og Mølle; *Egense* med Skole og Fattiggaard (opr. 1868, Plads for 30 Lemmer) samt paa Pynten mellem Kattegat og Limfjorden *Egense Ledefyr* (hvidt, fast Fyr, 60 F. o. Havet, Lysvidde omtr. 3 Mil, vises fra et Jærnstativ, med to mindre Fyr) og Færgested med Overfart til Hals; *Dokkedal* med Skole. *Skjellet*, Gde og Huse, *Møllegaard Huse*, *Klattrup Huse*. Hovedgaarden *Høstemark* har 38 Td. Hrtk., omtr. 1800 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, 400 Mose og Kær, 500 Skov, 250 Plantage, Resten Ager; desuden høre til Gaarden 41 Huse med 3 Td. Hrtk. Hovedgaarden *Vildmosegaard*, under Grevsk. Lindenborg (se dette), har $34^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 690 Td. Ld. (bestaaende af 4 udtørrede Søer i Vildmosen: Møllesø,

Birkesø, Lillesø og Toftesø, hvoraf de to sidste henligge som Eng; kun de 3 sidste drives under Gaarden). Hovedgaarden *Egensekloster* har omtr. $11^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 420 Td. Ld., hvoraf 200 Ager, Resten Plantage. Mindre Gaarde: *Knarmovgde.*, *Langelandsgde.*, *Frydenstrand*, *Kalmarsgd.*, m. m. *Høstemark Teglværk* foruden flere mindre Teglværker. I Sognet er der ret betydeligt Fiskeri, især af Torsk, Aal og Sild.

Mov S., en egen Sognekommune, delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Fleskum Hrd.'s Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 433. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Høstemark.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korsarm mod N., Taarn, med spidst Tag, mod V. og Vaabenhus mod S. Korsarmen, med fladt Bjælkeloft, er opf. i nyere Tid, den øvrige Kirke i gotisk Tid, men delvis ombygget, alt af røde Mursten. Norddøren er bevaret (tilmuret). Kirken er overhvælvet. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Ny Altertavle med et Maleri (Nadveren). Alterbordets smukt udskaarne Paneler ere skænkede 1665 af Mads Rasmussen. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 16. Aarh. I Skibet et ret vel udført Krucifiks. I Vaabenhusets Mur en Ligsten over Præsten Anders Jacobsen Paulsen, † 1698.

Høstemark tidligere *Høgsted* eller *Højsted*, tilhørte før Reformationen Domkapitlet i Viborg. 1706 solgtes den (19 og 111 Td. Hrtk.) ved Auktion af Amtsforvalter Peter Kleins Børn for 9766 Rd. til Fr. Buchwald paa Gudumlund, men 1707 solgte Wulff Buchwald den til Landsforvalter paa Læsø Berndt Fallenkamp, der 1716 afhændede den til Eskild Vraae († 1728), der ægtede Fallenkamps Datter; paa Auktion efter ham blev H. solgt for 4000 Rd. (i alt 31 Td. Hrtk.) til Forpagter paa Vester Ladegaard Tøger Lassen, hvis Enke Karen Vraae 1750 skødede den (16, med Gods 91 Td. Hrtk.) for 10,000 Rd. grov K. til sin Søn Peder Lassen, † 1781. Efter dennes Enkes Død 1804 blev den købt af Joh. M. Neergaard, som 1812 (Skøde af 1813) solgte den med Gods m. m. for 255,000 Rd. til Kapt. P. F. Mourier og Overretsassessor P. Østergaard, som snart efter maa have overdraget den til Landvæsenskomm. Thyge Thygesen til Randrup († 1842). En Tid ejedes den af Hvass, hvis Enke Johanne Margr. Neergaard atter solgte den 1839 for 20,000 Rd. Sølv og 20,000 Rd. Sedler til Thygesen, efter hvis Død den købtes ved Auktion 1842 for 42,000 Rd. af A. Branth, senere til Klarupgd., og han solgte den 1854 (Skøde af 1856) for 90,000 Rd. til Kammerr. Schou til Aldershaab og Proprietær C. Fraas, der overdrog den til Ph. Davidsen; 1860 blev den for 125,000 Rd. købt af Kmjkr., senere Kmhr. H. G. Grüner († 1897), der gjorde meget for Beplantningen af Hedestrækningerne i Sognet; hans Dødsbo solgte den 1898 til et Konsortium, P. Lundgaard o. fl. for 195,000 Kr. — Hovedbygningen, der skal være opf. 1698, er gammel og bestaar af en Hovedfløj og to Sidefløje, alle i 1 Stokv. Ladebygningerne ere efter flere Brande opf. af Grundmur.

Egensekloster tilhørte i katolsk Tid Mariager Kloster (heraf Navnet; der har ikke været noget Kloster her). Senere ejedes den af Justitsr. Jens Lassen til Grubbesholm († 1706), derefter af Justitsr. Tøger Lassen, der 1728 havde købt den for 8000 Rd. grov K. af Kancellidirektør Chr. Lassons Arvinger, men 1729 skødede den til sine Svogre Erik og Hans Lauridsen Vraae. Efter sidstnævntes Død 1738 solgte Erik V. 1749 E. (6 og 38 Td. Hrtk.) for 4500 Rd. til sin Søstersøn Peder Tøgersen Lassen, efter hvis Enke Joh. M. Neergaard købte den 1804. Han solgte den 1813 til Overretsassessor Østergaard; nogle Aar efter ejedes den af Lieutn. Linde, senere af Larsen til Rødslet, der købte den for 28,000 Rd. og 1847 solgte den for 60,000 Rd. til Agent Hertz, Kbh. Omtr. 1860 købtes den af H. G. Grüner til Høstemark, der 1896 solgte den til Godsforvalter Sønnichsen for 60,000 Kr. — Hovedbygningen er gammel, af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist og højt Tegltag.

Lille Vildmose (eller *Lindenborg Mose*), omtr. 10,000 Td. Ld., 24-25 F. over Havet, har omtrent samme Karakter som Store Vildmose (se S. 409) og er ligesom den gaaet over fra Havbund til Birkekrat og derpaa til Mose, men den synes at være længere fremme i Udviklingen. Omtr. midt i Mosen, der tilhører Grevsk. Lindenborg, oprettede den første Besidder, Grev H. C. Schimmelmann, *Vildmosegaard* ved kgl. Bevill. af 1767; han lod de ovenn. Søer udtørre.

Sognet har tidligere haft stort Sildefiskeri, og Fiskerlejerne *Mov*, *Egense* („Ejens“) og *Dokkedal* have vistnok været langt betydeligere end nu og gjort Aalborg en Del Afbræk (se bl. a. Kancellireg. 1535-50 S. 231). I 16. Aarh. havde Kongerne her deres Salterboder (se bl. a. Kanc. Brevb. $^{11}/_{2}$ 1551, $^{12}/_{3}$ 1558 og $^{24}/_{3}$ 1559) og deres Saltere ligesom i Nibe og andre Steder i Jylland, der skulde indkøbe og salte Sild til Hoffets og Orlogsskibenes Behov (se Nibe S. 395). I Kanc. Brevb. ($^{30}/_{4}$ 1560) omtales ved Dokkedal (1559 kaldet „Muelbierig alias Dockedal“) Borgmester, Byfoged og Raadmænd. Dette kan dog ikke være rigtigt.

Sognet har fordum haft sin egen Birkeret, som skal være givet af Chr. I 1450; men Birket blev senere ligesom Storvorde Birk og de andre smaa Birker afskaffet og lagt ind under Herredstinget. — Sognet skal tidligere, før det fik egen Kirke, have søgt Storvorde eller Sejlflod Kirker. — I katolsk Tid havde Glenstrup Kloster og senere Mariager Kloster Patronatsretten til Mov Kirke.

Hornum Herred.

Sogne:

Budolfi Landsogn, S. 443. — Sønderholm, S. 444. — Frejlev, S. 447. — Nørholm, S. 447. — Ellidshøj, S. 449. — Svenstrup, S. 450. — Ø.-Hornum, S. 451. — Buderup, S. 452. — Gravlev, S. 454. — Aarestrup, S. 454. — Sønderup, S. 456. — Suldrup, S. 457. — Veggerby, S. 458. — Bislev, S. 459. — Vokslev, S. 460.

1584

1648 J.T. H. 99.

Hornum Herred grænser mod N. og N. V. til Limfjorden (Nibe Bredn. og Sebbersund) og omgives i øvrigt mod S. V., S. og Ø. af Aars, Hindsted, Hellum og Fleskum Herreder. Østgrænsen dannes af Østeraa og Lindenborg Aa. Dets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 4, fra Ø. til V. $2^{1}/_{2}$ Mil. Den sydl. og midterste Del er højtliggende og bakket, idet det jydske Hovedvandskel gaar igennem den sydøstl. Del (Egedal Høj, 287 F., 90 M.); Herredets højeste Punkt, Frendrup Nihøje, 324 F., 102 M., ligger omtr. i Midten. Den nordl. og nordvestl. Del er lavere med store Kærstrækninger, i hvilke enkelte Partier („Holme“, saaledes Sønderholm og Nørholm) hæve sig; mod N. Ø. ligger Oddenshøj, 204 F., 64 M. I den sydl. Del ere Jorderne stærkt sandede med store Hedestrækninger, mod N. overvejende muldlerede med Kalkblanding. Smaa Vandløb søge dels til Limfjorden, dels til Østeraa, deriblandt Gulbæk. En Del Skov findes i Herredet, særlig mod S. Ø. (i alt 3386 Td. Ld.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets bedre Herre-

der (ved Matr. gnmstl. $23^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Nibe og Aalborg Købstæder; af den sidste er dog i Matr. 524 Td. Ld. opført under Fleskum Herred.) 76,944 Td. Ld. ($7,_{71}$ □ Mil, $424,_5$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2874 Td. og Folketallet $^1/_2$ 1890: 10,471 (1801: 5110, 1840: 6510, 1860: 8204, 1880: 9978). I Herredet ligge Købstæderne Nibe og Aalborg. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Fleskum Hrd., undt. Budolfi Lands., der hører under Aalborg Købstads Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Budolfi Lands. dog under Aalb. Birks) og Amtets 1. Forligskreds (Budolfi Lands., Frejlev, Ellidshoj, Svenstrup, Buderup, Gravlev og Aarestrup Sogne) og 7. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Hornum Hrd. (saaledes ogsaa i Vald. Jrdb.) indbefattede i Middelalderen ogsaa Aars Hrd., medens den nordl. Del var et eget Herred, *Hornøghæreth*, og hørte til Himmersyssel; se videre S. 341.

Der er i Herredet talt over 1100 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 20 Jættestuer, Dysser og andre Stenalders Stengrave, 8 Langhøje, Resten runde Gravhøje), men mere end $^1/_3$ er sløjfet eller forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 89 fredlyste. De fleste Monumenter kendes fra den sydl. $^3/_4$ Del (omtr. 180 i Ø.-Hornum, 140 Veggerby, 115 i Aarestrup, 115 i Suldrup og 110 i Vokslev Sogn).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *Kr. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1887-89.

Aalborg Budolfi Landsogn omgives af Nørholm, Frejlev og Svenstrup Sogne, Fleskum Hrd. (Dal, Nøvling, S.- og N.-Tranders Sogne), Aalborg Købstadsjorder og Limfjorden. De mod Ø. noget højtliggende og bakkede, mod V. lavere og jævne Jorder ere overvejende sandmuldede og frugtbare. Østgrænsen dannes til Dels af Østeraa. Gennem Sognet løber *Hasseris Aa.* Det gennemskæres af den østjydske Længdebane samt Landevejene fra Aalborg til Nibe og Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3368 Td. Ld. (se S. 343), hvoraf 1479 besaaede (deraf med Rug 377, Byg 345, Havre 428, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 29, Kartofler 257, andre Rodfr. 16, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 709, Høslæt, Brak, Eng m. m. 881, Have 44, Kær og Fælleder 212, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 340 Heste, 1128 Stk. Hornkvæg (deraf 893 Køer), 543 Faar, 760 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 216 Td.; 52 Selvejergaarde med 188, 78 Huse med 28 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 969 (1801: 384, 1840: 604, 1860: 817, 1880: 1080), boede i 167 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomhed, 561 af Jordbr., 12 af Gartneri, 161 af Industri, 35 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 58 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hasseris* med Skole, Missionshus, Mølle og Andelsmejeri; *Sophiendal* (*Ny-Hasseris*). Gaarden *Scheelsminde* (i 1900 under Udstykning) har $20^1/_4$ Td. Hrtk., 165 Td. Ld., hvoraf 35 Eng, Resten Ager. *Anneberg*, Gd.; *Hasserisgaarden*; *Vester-Mariendal*, Gd., med

Mølle; *Skalborg*, Gde. og Huse. Portland Cementfabrik, Fabrikken „Norden“ (se S. 377) og Aalb. Kalkværk og Mørtelfabrik.

Budolfi Lands., en egen Sognekommune, hører under Aalborg Birks Jurisdiktion (Aalborg), Aalborg Amtstue- og Stadslægedistr., 7. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 422. Lægd.

Vester Ladegaard, der laa tæt uden for Aalborgs Vesterport, og af hvis Jorder en stor Del er indlemmet i Aalb. Købstad fra $^{1}/_{1}$ 1876, var fordum Ladegaard til Aalborghus. I en Synsforretning fra 1629 kaldes den „aldeles borte og øde“ (Svenskerne havde nylig huseret der); 1631 anføres, at der „sønden i Gaarden findes en Lade ifjor begyndt at opsættes, 30 Bindinger lang. Tvært over for samme Lade er i lige Maade paa Ladegaarden opsat et nyt Fæhus, 30 Bindinger langt“. Den tilhørte Kronen til 1674, da den (61 Td. Hrtk.) blev mageskiftet til Tøger Lassen, hvis Svigersøn Hans Benzon til Sohngaardsholm († 1715) 1691-92 udkøbte sine Medarvinger af den. Hans Søn Kapt. Johs. B. solgte 1737 V. L. (38, med Gods i alt 256 Td. Hrtk.) for 9900 Rd. grov K. til Tøger Lassen paa Høstemark, hvis Enke Karen Vraae siden ejede den til sin Død 1771, da den (38 og 287 Td. Hrtk. m. m.) paa Auktion blev købt for 28,000 Rd. af Chr. Christensen, hvis Enke Birgitte Lassen ejede den 1783. Paa dens Plads ligger nu Amtssygehuset (se S. 361).

Scheelsminde er opbygget 1814 af Doktor Scheel af 4 Bøndergaarde, som han skal have faaet af Herremanden paa Restrup som Betaling for en heldig Kur.

Hasseris tilhørte 1231 Kongen og laa da i Fleskum Hrd.

Sønderholm Sogn omgives af Annekset Frejlev, Svenstrup, Ø-Hornum og Vokslev Sogne, Nibe Bredn., Nørholm Sogn, Limfjorden og Budolfi Lands. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^{1}/_{2}$ Mil S. V. for Aalborg og $^{3}/_{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Nibe. De mod S. noget højtliggende og bakkede (højeste Punkt 283 F., 89 M.), mod N. lavtliggende og jævne Jorder ere for en Del sandmuldede og sandede; mod S. en stærkt kuperet Hedestrækning; mod N. er der Kær- og Engjorder. En Del Skov (Restrup Dyrehave, Røddet, m. m.). *Hasseris Aa* gennemløber en Del af Sognet og danner noget af Øst- og Sydgrænsen. Gennem Sognet gaa Svenstrup-Nibe-Aars Banen og Landevejen fra Aalborg til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 7486 Td. Ld., hvoraf 1921 besaaede (deraf med Rug 439, Byg 231, Havre 666, Spergel 40, Blandsæd til Modenhed 66, Grøntf. 126, Kartofler 301, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 981, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1912, Have 63, Skov 381, ubevokset 202, Moser 119, Kær og Fælleder 834, Heder 988, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1898: 382 Heste, 1371 Stk. Hornkvæg (deraf 801 Køer), 1227 Faar, 621 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 306 Td.; 52 Selvejergaarde med 271, og 61 Huse med 16 Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 834 (1801: 388, 1840: 465, 1860: 727, 1880: 788), boede i 138 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 686 af Jordbr., 44 af Industri, 8 af Handel, 23 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderholm*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (i den tidligere 1872 opr. Folkehøjskole, der nedlagdes 1884), Sparekasse for S.-Frejlev Sogne (opr. $^{12}/_{3}$ 1886; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 13,617 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservef. 1197 Kr., Antal af Konti 252), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation; *Nyrup* med Skole; *Tostrup* med Skole. Hovedgaarden *Store Restrup* har 60 Td. Hrtk., omtr. 1500 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 450 Skov, 200 Kær og Mose, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle og *Restrup* (eller *Brohus*) *Kro*. Desuden *Godrem*, Gd.

Sønderholm S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Lands-

tings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 377. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. samt Vaabenhus og to Tilbygninger mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre,

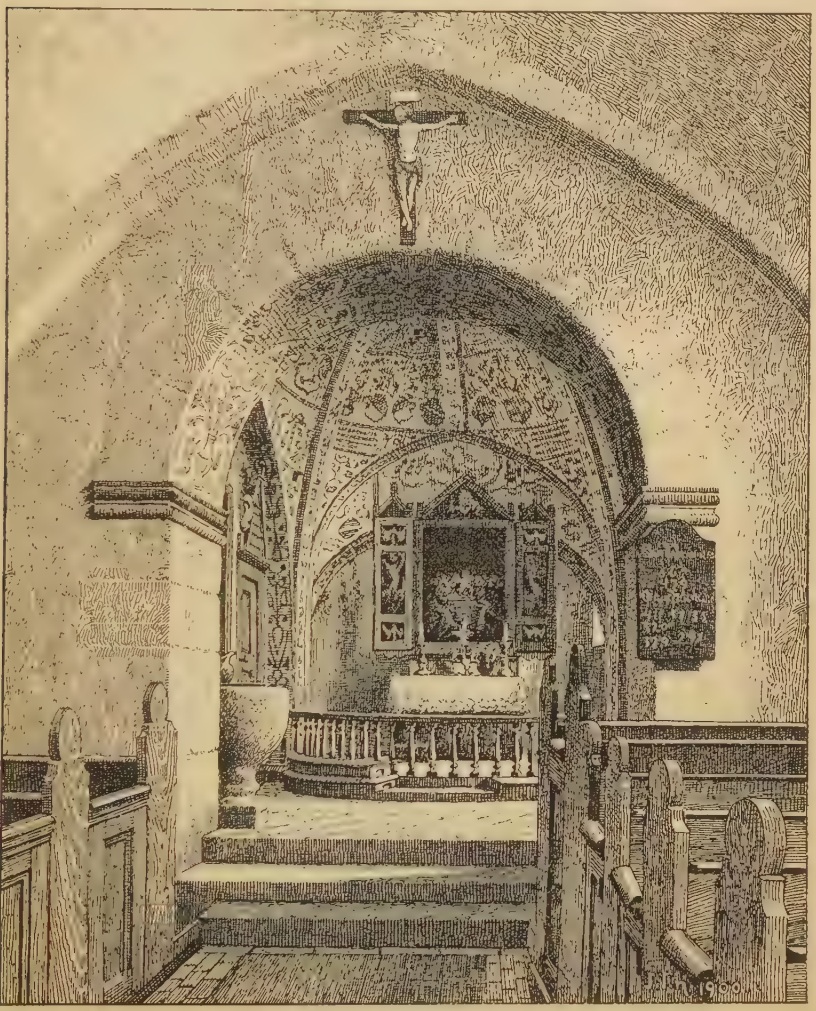

Sønderholm Kirkes Kor.

Skibet paa Sokkel med Skraakant, Koret paa profileret Dobbeltsokkel. Et oprindl. Vindue og Norddøren ere bevarede. Skib, Kor og Apsis ere overhvælvede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, er fra gotisk Tid. Det i 18. Aarh. til Kapel indrettede og samtidig overhvælvede Taarnrum forbindes med Skibet ved en bred, halvrund Bue; om Aabningen er opført en anselig Stukportal i Rokokostil med Aarst. 1735, med et Smedejærnsgitter. Vaabenhuset er samtidig med Taarnet og af samme Materiale, med fladt Bjælkeloft. Fra samme Tid er den østl. Tilbygning, ved Korets

Nordside, af Mursten og overhvælvet; den tjener til Gravkapel. Den anden Tilbygning (før Vaabenhus) er yngre. Kirken har rige Kalkmalerier, især i Korhvælvingen, med en Frise med 32 Vaabenskjolde, udført 1556 paa Foranstaltning af nedennævnte Fru Kirsten Friis (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 51), restaur. 1888. Kirken er sidst restaureret 1881-82. Trefløjet Altertavle fra 18. Aarh. med Levetzauernes og Rantzauernes Vaabener og et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Smuk Prædikestol i Renæssancestil, skænket af Fru Kirsten Friis og Gabriel Gyldenstierne. Pulpitur paa hver Side af Skibet; paa det nordl. et Orgel fra 1898. Paa Indgangsdøren et romansk Broncebeslag med Dyrefigurer. Ligsten med Bronceramme over ovenn. Gabriel Gyldenstierne, † 1555, og Hustru (med Portrætfigurer), over Hannibal Gyldenstierne, † 1608, og Hustru Helvig Kaas, over Jep Friis til Løngholm, † 1547, og Hustru Helvig Høgsdatter (Portrætfigurer). I Kapellet mod N. henstaa Kister med Ligene af Admiral Chrf. Lindenov, † 1679, Chr. Christoffersen L., † 1692, Kapt. Oluf Thott, † 1759, Fru Anne Lindenov, g. m. foregaaende, † 1760. Her hænger endvidere et Epitafium (med Maleri af en Flaade) over ovenn. Admiral Chrf. L., en Trætavle med Indskr. om Kapellets Indvielse osv. og et Epitafium over ovenn.

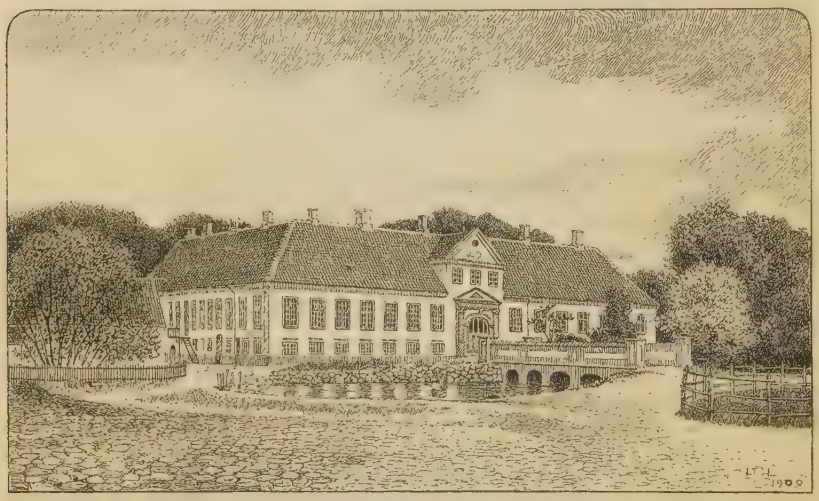

Store Restrup.

Hannibal Gyldenstierne. I Taarnrummet staa 3 Kister med Ligene af Generallieutn. Chr. Fred. Levetzau, † 1755, og hans Hustruer Christence Lindenov Rantzau, † 1734, og Grevinde Sophie Hedevig Rantzau, † 1775.

Restrup (Refstrop) er en gammel Hovedgaard, der i 15. og 16. Aarh. tilhørte Familien Gyldenstierne (Hr. Henrik Knudsen 1440, der vistnok havde arvet den efter sine Forfædre, Hr. Knud Henriksen, † 1467, Hr. Henrik Knudsen, † 1517, Gabriel G., † 1555, dennes Broder Hr. Mogens, † 1569, dennes Søn Hannibal G., hvis Enke Helvig Kaas ejede den 1627; ogsaa Hannibals Broder Christen G. skrev sig dog til den). Med Anne Helvig Gyldenstierne kom R. til Jørgen Marsvin (se Saml. til j. Hist. VIII S. 344 flg.); 1656 gjorde Niels Parsberg Indførsel i den (192 Td. Hrtk.) for 8680 Rd., Jørgen Marsvin var ham skyldig, men 1664 afhændede han sin Rettighed for 3000 Rd. til Chrf. Lindenov. Endnu 1668 skrev Jørgen Marsvins Søn Mogens sig til R., men vistnok kun af Navn, thi 1685 blev den af Kommercer. Chr. Lindenov solgt til Generalmajor Hans Fr. Levetzau (da 112 Td. Hrtk., 48 Td. Hrtk. Tiender, osv.), der $^{12}/_{3}$ 1756 kort før sin Død af R. og flere Godser oprettede *Stamhuset Restrup*, som efter hans og Hustruens barnløse Død gik over til en Efterkommer af hans Broder, Kmhr. Iver Rosenkrantz-Levetzau og efter hans ligeledes barnløse Død til en Sønnesøn af Erektors Søster, Gehejmer. Siegfr. Vict. Raben-Levetzau. Stamhuset blev 1811 substitueret med en Fideikommiskapital (nu omtr. 218,500 Kr., nuv. Besidder: Kapt. Levetzau, i Darmstadt), medens R. Gaard

og Gods 1812 solgtes til J. M. Neergaard til Høstemark; derefter ejedes R. af det Levetzauske Fideikommis 1822-26 og derpaa af Roulund til 1847, Mollerup, der bortsolgte Godset, Schønou 1847-51, derpaa Familien Stemann, indtil Kmhr. Stemann 1897 solgte R. ($79^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 2300 Td. Ld.) for omtr. 400,000 Kr. til et Konsortium, som efter at have udparcelleret og solgt en Del, 1899 afhændede R. for 280.000 Rr. til Malling, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, opf. 1723, er en stor, trefløjet grundmuret Bygning, aaben imod Ø. Mod V. findes en Rest af de gamle Grave. — I den nordl. Fløj indrettedes 1782 et Kapel, hvori der koldtes Gudstjeneste en Gang maanedlig. Oprindeligt hørte det under Nørholm Præstehald, 1826-53 laa det under Ø.-Hornum, derefter bestyredes det af Præsten i Sønderholm, indtil det nedlagdes ved kgl. Res. $^3/_4$ 1897.

Ved Sønderholm ligger paa Toppen af et Bakkedrag en fredlyst, anselig Langdysse, *Troldkirken*, 170 F. lang, omsat med 47 svære Randsten. — Paa Tostrup Mark er fredlyst en Høj, indesluttende en mindre Jættestue. Desuden findes i Sognet 7 fredlyste Gravhøje.

Frejlev Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Sønderholm, omgives af dette, Budolfi Lands. og Svenstrup Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Aalborg og $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Nibe. De højtliggende, mod S. noget bakkede Jorder (Oddenshøj, 204 F., 64 M.) ere sandede og sandmuldede. Nordgrænsen dannes af Hasseris Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 2054 Td. Ld., hvoraf 858 besaaede (deraf med Rug 111, Byg 127, Havre 322, Blandsæd til Modenh. 52, Grøntf. 59, Kartofler 163, andre Rodfr. 24), Afgræsn. 333, Høslæt, Brak, Eng m. m. 310, Have 11, Skov 37, Moser 20, Kær og Fælleder 414, Heder 38, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 651 Stkr. Hornkv. (deraf 445 Køer), 314 Faar, 671 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 22 Selvjergaarde med 75 og 42 Huse med 10 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 420 (1801: 171, 1840: 206, 1860: 372, 1880: 455), boede i 70 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 254 af Jordbr., 3 af Gartneri, 67 af Industri, 9 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Frejlev* med Kirke, Skole, Kalk- og Teglværk, og *Drastrup*, begge ved Landevejen. *Frejlevgaard*. *Duedals Mølle*.

Frejlev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 279. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, under Koret med Rundstav. Norddøren og et Par oprindelige Vinduer ere bevarede. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. I gotisk Tid er Taarnet opført af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten. Taarnrummet (tidligere overhvælvet) anvendes som Materialhus og er adskilt fra Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er samtidigt med Taarnet. Altertavle fra Beg. af 19. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Lille romansk Granitdøbefont. Smuk gotisk Prædikestol. I Skibet et Krucifiks.

Nørholm Sogn omgives af Sønderholm Sogn og Limfjorden. Kirken, mod N., ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. for Aalborg og 1 Mil N. N. Ø. for Nibe. De i Midten højtliggende og bakkede Jorder ere sandmuldede med Sand og Kalk til Underlag; i den østl. Del og langs Limfjorden er der Engjord.

Fladeindholdet 1896: 3692 Td. Ld., hvoraf 944 besaaede (deraf med Rug 235, Byg 253, Havre 271, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 21, Grøntf. 6, Kartofler 142, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 284, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1293, Have 11, Skov 15, Moser 10, Kær og Fælleder 927, Heder 130, Veje og Byggegr. 77 Td. Kreaturhold 1898: 271 Heste, 867 Stkr. Hornkv. (deraf 554 Køer), 961 Faar, 549

Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 197 Td.; 43 Selvejergaarde med 173, 1 Fæstegd. med 6, 50 Huse med 18 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 610 (1801: 490, 1840: 648, 1860: 589, 1880: 583), boede i 106 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat.

Nørholm Kirkes Kor.

Virksomh., 479 af Jordbr., 25 af Industri, 14 af Handel, 7 af Skibsfart, 32 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørholm* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Klithuse* eller *Klitgaards Fiskerleje* med Skole. *Porsheden*, Gde. og Huse. *Klitgaard* har 17 3/8 Td. Hrtk., 288 Td. Ld., hvoraf 98 Kær, 10 Plantage, Resten Ager.

Nørholm S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Juris-

diktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 378. Lægd. Kirken tilhører Baronesse O. Juel-Rysensteen.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og et oprindeligt Vindue ere bevarede. I Skibets Sydmur er indsat flere Sten med indhuggede Fremstillinger (Agnus Dei, Kors osv.). Skibet har Bjælkeloft, Koret Hvælvinger fra gotisk Tid. Taarnet er fra gotisk Tid, af Granitkvadre og Mursten. Taarnrummet, med Krydshvælving, har tidligere været forbundet med Skibet ved en nu tilmuret Spidsbue. Vaabenhuset, af Mursten, er samtidigt med Taarnet. Muret Alterbord. Trefløjet, udskaaren Altertavle fra Beg. af 16. Aarh. med Korsfæstelsen i Midtfeltet og Helgenbilleder af Knud Konge og St. Dominicus og bl. de udskaarne Figurer paa Indrefeltet Bisp Jens Andersen Beldenak (se *Henry Petersen*, Aarb. f. n. Oldk. 1889, S. 89 flg., og *A. Heise*, Hist. Tidssk. 6. R. III S. 433 flg.). Kalk og Disk fra 1576. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er givet 1632 af Poul Nielsen Kraas og Hustru. I Kirkens Vestende et Pulpitur. Epitafier over Søren Bertelsen Kierulff, † 1659, og Hustru, og over Mads Sørensen og Hustru, opsat i deres levende Live 1664. I Kirken er fundet Rester af Kalkmalerier fra omtr. 1500 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 48).

Las Dan i Nørholm nævnes 1458. Endnu 1573 nævnes Nørholms Birk.

Klitgaard ejedes 1677 af Generalmajor H. Fr. Levetzau. Den nuv. Ejer, P. Bjerre, købte den 1899 for 50,000 Kr.

Nørholm var et eget Pastorat, indtil det midlertidigt forenedes med Sønderholm-Frejlev ved Reskr. af $^{14}/_{4}$ 1826; 1882 blev det atter selvstændigt.

Ellidshøj Sogn omgives af Annekset Svenstrup, Øster-Hornum og Buderup Sogne samt Fleskum Hrd. (Volsted, Ferslev og Dal S.). Kirken, noget mod Ø., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil S. for Aalborg og 2 Mil S. Ø. for Nibe. De højtliggende og bakkede Jorder (Tværhøje, 275 F., 86 M.) ere sandede og sandmuldede, imod S. blandede med Kalk, og med Kalk og Mergel i Underlaget. Raakildegaard Plantage. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 3031 Td. Ld., hvoraf 1071 besaaede (deraf med Rug 209, Byg 100, Havre 464, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 82, Grøntf. 17, Kartofler 129, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 507, Have 14, Skov 156, Moser 144, Kær og Fælleder 130, Heder 397, Veje og Byggegr. 82 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 759 Stk. Hornkvæg (deraf 461 Køer), 610 Faar, 629 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 109 Td.; 18 Selvejergaarde med 106, 16 Huse med 3 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 401 (1801: 205, 1840: 200, 1860: 264, 1880: 345), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomhed, 247 af Jordbr., 55 af Industri, 17 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ellidshøj*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation. *Hedehuse*. *Raakildegaard* har 28 Td. Hrtk., 900 Td. Ld., hvoraf 216 Eng, 156 Plantage, Resten Ager; til Gaarden høre 16 Lejehuse (med 52 Td. Ld.) og et Teglværk (aarl. Prod. 5 à 600,000 Sten). *Raakildegaards Tørvefabrik* (Interessentskab; aarl. Prod. omtr. 6 Mill. Tørv). *Bonderup*, 4 Gaarde med Mølle, *Holmegaard*.

Ellidshøj S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 384. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor (senere overhvælvede) samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og eet Vindue ere bevarede. Vaabenhuset, af Mursten, er vistnok

fra Renæssancetiden. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavlen er fra Slutn. af 17. Aarh. med et Maleri fra Midten af 19. Aarh. (Christus med Lammet). Kalken er 1693 skænket til Svenstrup Kirke af Mads Christensen Klestrup og Hustru. Lille romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol fra 17. Aarh. Klokken er fra Middelalderen. Ligsten over Præsten Christen Schalesin, † 1789.

Ellidshøjgaard var 1485 forlenet til Jon Viffertsen af Vor Frue Kloster i Aalborg. *Raakildegaard* blev 1579 af Kronen mageskiftet til Niels Jonsen (Viffert); 1655 ejedes den af Folmer Rosenkrantz og 1661 og 1675 af Ove Rosenkrantz; 1697 solgte Peder Villumsen i Aalb. den (23, med Gods i alt 30 Td. Hrtk.) for 1000 Rd. til Severin Brønsdorff; 1719 benævnes den Forpagtergaard; 1765 laa den under Refsnæs. Nuv. Ejere ere Brødr. Hiort, Kbh. Navnet kommer af en Kilde ved Gaarden. I Beg. af 19. Aarh. tillagdes 2 Bøndergaarde Annerupgde., hvorefter den kaldtes *Annerup* til 1875.

Søndergaard i Bonderup blev 1477 mageskiftet af Joh. Lang til Bispen i Viborg, som 1488 fik nyt Skøde paa den af May Jonsdatter.

Midt i Ellidshøj By ligger en fredlyst lille Jættestue med Rest af den omgivende Jordhøj („Elleshøj").

Svenstrup Sogn, Anneks til Ellidshøj, omgives af dette, Ø.-Hornum, Sønderholm og Frejlev Sogne, Budolfi Lands. samt Fleskum Hrd. (Dal S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil S. S. V. for Aalborg og henved $1^3/_4$ Mil Ø. for Nibe. Østgrænsen dannes af Østeraa; gennem Sognet løber dens Biaa *Gulbæk*. De især mod N. og S. noget højtliggende og temmelig jævne Jorder ere mod S. sandmuldede og mod N. ret gode; mod Ø. Kærjorder. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hobro samt den østjydske Længdebane og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 3410 Td. Ld., hvoraf 1493 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 171, Havre 586, Bælgsæd 5, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 75, Grøntf. 67, Kartofler 208, andre Rodfr. 85), Afgræsn. 587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 436, Have 26, Skov 7, Moser 25, Kær og Fælleder 235, Heder 494, Stenmarker 7, Veje og Byggegr. 86, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 584 Stkr. Hornkv. (deraf 422 Køer), 369 Faar, 485 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 141 Td.; 29 Selvejergaarde med 125, og 49 Huse med 15 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 703 (1801: 271, 1840: 322, 1860: 444, 1880: 599), boede i 117 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 404 af Jordbrug, 110 af Industri, 23 af Handel, 92 af forsk. Daglejervirks., 43 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svenstrup* — 1346: Suinstrup — (Nørre- og Sønder-S.), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Kro, Møller (Vester- og Øster Vandmølle), Andelsmejeri, Dampbageri, Station paa den østjydske Bane og Udgangspunkt for Svenstrup-Nibe-Aars Banen (se S. 381) samt Telegraf- og Telefonstation; *Lere*, ved Landevejen. *Nørgaarde*; *Flødalsgaarde* med *Nørre-Flødals Kridtslemmeri*; *Vestergaarde*; Gaarden *Frederikshøj*, tidligere Anneksgd. til Ellidshøj (9 Td. Hrtk., 157 Td. Ld.); *Lyngbjærggd.*, *Svenstrupgd.*, *Ridemands Vandmølle*, ved Grænsen af Ø.-Hornum Sogn. *Godthaab Hammerværk*, ligeledes (Jorderne i Ø.-Hornum Sogn), Fabrikation af Landbrugsredskaber, oprettet 1858, 45 Arbejdere. Ved Godthaab er Jærnbanehpl.

Svenstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 380. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken (1437 kaldet St. Mortens Kirke) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Skib og Kor ere overhvælvede. Taarnet, hvis Underrum nu er Materialhus, er fra gotisk Tid, for-

neden af røde Munkesten i Munkeskifte, foroven ombygget i nyere Tid (paa Muren staar 1808). Vaabenhuset, af Mursten, er nyt. Kirken er restaur. sidst i 1880'erne. Muret Granitalterbord. Ny Altertavle med Christusfigur i Relief. Ejendommelig romansk Granitdøbefont: en ottekantet Kumme uden Fodstykke, med Fremstilling af Evangelistsymbolerne. Ny Prædikestol. Klokke fra 1517. Paa Korbuen er der fundet Spor af Kalkmalerier, vistnok fra Renæssancetiden.

Ved *Godthaab* anlagdes 1799 en Papirmølle, der ophævedes 1852.

Ved *Svenstrup* (Østermølle) slog Skipper Klement den jydske Adel $^{16}/_{10}$ 1534.

Øster-Hornum Sogn, det største i Herredet, omgives af Sønderholm, Svenstrup, Ellidshøj, Buderup, Veggerby og Vokslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger henved $1^{1}/_{4}$ Mil S. Ø. for Nibe og $2^{1}/_{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De for det meste højtliggende og stærkt bakkede Jorder (Frendrup Nihøje, 324 F., 102 M., med vid Udsigt, Egedal Høj, 287 F., 90 M., med trig. Station) ere gennemgaaende sandede, med sandet og gruset Underlag, og sandmuldede. Store Strækninger ere dækkede med Hede (Hovhede, m. m.). Gennem Sognet løbe Østeraas Tilløb *Gulbæk* og *Vesteraa* eller *Hasseris Aa*, der har sit Udspring her; ved Sydgrænsen ligger den omtr. 30 Td. Ld. store *Hornum Sø*; mod S. Ø. den tørverige Hornum Mose. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nibe til Landevejen fra Aalborg til Hobro; det nordøstl. Hjørne berøres af Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 8914 Td. Ld., hvoraf 2605 besaaede (deraf med Rug 566, Byg 309, Havre 1088, Blandsæd til Modenhed 19, Grøntf. 231, Kartofler 307, andre Rodfr. 81), Afgræsning 1513, Høslæt, Brak, Eng m. m. 993, Have 25, Skov 178, ubevokset 90, Moser 56, Kær og Fælleder 302, Heder 3010, Veje og Byggegr. 134, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 360 Heste, 1417 Stkr. Hornkv. (deraf 813 Køer), 1287 Faar, 734 Svin og 46 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 283 Td.; 55 Selvejergaarde med 230, 2 Fæstegd. med 17, 99 Huse med 35 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 942 (1801: 475, 1840: 592, 1860: 669, 1880: 873), boede i 185 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomh., 708 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 121 af Industri, 7 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øster-Hornum* (1496: Huornum), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Sparekasse (opr. $^{10}/_{4}$ 1874; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 16,637 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservef. 2400 Kr., Antal af Konti 216), Mølle og Andelsmejeri; *Molbjærg*, ved Landevejen; *Volstrup*; *Gulbæk* med Skole; *Hæsum* med Skole; *Estrup*. *Møllegaard Huse*. *Abildgaarde*, *Frendrupgd.*, *Nørbæk*, Gd., *Hornumgd.*, m. m. *Godthaab Hammerværk* og *Ridemandsmølle*, se S. 450.

Ø.-Hornum S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 391. Lægd. Kirken tilhører Familien Wibroe i Nibe.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Kirken (med Undtagelse af Sakristi og Vaabenhus) er fra romansk Tid (ifl. Marm. Dan. II S. 234 og Dsk. Atl. V S. 52 opf. 1172, maaske den ældste Stenkirke i Herredet) af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel under Kor og Apsis og Sokkel med Skraakant under Skib. Korbuen, Norddøren og flere oprindelige Vinduer ere bevarede. Kirkens Sydmur er omsat. Fra Syddøren hidrøre to Granitsøjler og en Kvader med Fremstilling af en siddende Figur med en Bog. Det brede Taarn var oprindelig af Granitkvadre i hele sin Højde; ved en Hovedrestauration 1768-71 blev den øverste Del ommuret med Mursten (rest. 1845, efter at en Del var nedstyrtet 1844) og alle Murene omsatte (en stor Del af Granitstenene fra Taarnet sattes som Grundsten i Broen over Graven ved

Restrup). Taarnrummet havde oprindl. Rundbue ind til Skibet, senere forandret til en Spidsbue. Vaabenhuset er vistnok opf. i Renæssancetiden, af Mursten med enkelte Skifter af Kvadre. Sakristiet, nu Materialhus, er vistnok samtidigt med Vaabenhuset og af samme Materiale. Kirken er overhvælvet, undtagen Vaabenhuset, der har fladt Loft. Alterbord af Granitkvadre. Altertavle fra 1895 med et Maleri af A. Dorph (Christus vandrer paa Søen). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol fra 1604, med malede Billeder og udskaaren Lydhimmel. Over Korbuen et stort Krucifiks. I Koret to udskaarne Figurer (Madonna med Barnet og en Helgen) fra gotisk Tid.

Abildgaarde var tidligere en Hovedgaard. 1637 blev A. solgt med en Del Gods af Fru Pernille Banner til Jfr. Dorte Kaas. Siden kom den til Kongen, som 1660 gav Jørgen Marsvin og Fru Anne Helvig Gyldenstierne Livsbrev paa den. 1678 skrev Jfr. Mette Marsvin og 1680 Otte Marsvin sig til den; men 1724 og 1775 var den en Bondegaard paa lidt over 14 Td. Hrtk. under Lundbæk, hvortil den, delt i to Gaarde (8 og 9 Td. Hrtk.), ogsaa nu hører.

Morten Svan af *Estrup* nævnes 1460.

Møllegaard med tilliggende Mølle og „Gammelvadsmølle" skødedes 1406 af Hr. Mogens Munk til Dronn. Margrethe. Møllegaard er maaske den samme som Ridemandsmølle, som efter Sagnet har faaet sit Navn af en vis Jesper Ridemand, der fik den som Belønning for at have været behjælpelig med at fange Skipper Klement.

Ved Gaarden Frendrup er der fredlyst 1 Langhøj og 11 Rundhøje, ved Molbjærg 1 Langhøj og 5 Rundhøje, deribl. den anselige *Møgelhøj*.

Buderup Sogn omgives af Annekset Gravlev, Suldrup, Veggerby, Ø.-Hornum og Ellidshøj Sogne samt Hellum Hrd. (Volsted og Skjørping S.). Kirken, mod S. Ø., ligger $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Nibe og $2^3/_4$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (højeste Punkt 277 F., 87 M.) ere muldsandede og sandede med Kalk og Sand til Underlag; store, for en Del opdyrkede Hedestrækninger. Østgrænsen dannes af Lindenborg Aa. I den nordl. Del ligger den omtr. 30 Td. Ld. store *Julstrup Sø*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hobro med Sidelandeveje til Nibe og Viborg samt den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 5678 Td. Ld., hvoraf 1971 besaaede (deraf med Rug 402, Byg 153, Havre 772, Boghv. 7, Spergel 8, Blands. til Modenh. 165, Grøntf. 158, Kartofl. 219, andre Rodfr. 86), Afgræsn. 1266, Høslæt, Brak, Eng m. m. 937, Have 46, Skov 34, Moser 156, Kær og Fælleder 82, Hegn 13, Heder 1047, Veje og Byggegr. 96, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1898: 282 Heste, 1165 Stkr. Hornkv. (deraf 672 Køer), 799 Faar, 700 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 157 Td.; 34 Selvejergaarde med 141, og 89 Huse med 16 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 969 (1801: 274, 1840: 430, 1860: 534, 1880: 737), boede i 160 Gaarde og Huse; Erhverv: 103 levede af immat. Virksomh., 503 af Jordbrug, 207 af Industri, 76 af Handel, 40 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet *Buderup Kirke*, nær ved Buderupholm, *Julstrup Præstegd.* og Byerne: *Støvring*, ved Hovedlandevejen, med Skole, Friskole, Folkehøjskole (opr. 1886), Sparekasse for B.-Gravlev Past. (opr. $^{10}/_4$ 1872; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 44,169 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 3434 Kr., Antal af Konti 393), Gæstgiveri, 2 Købmandsforretn., Hammerværk, Mølle, Planteskole, Maltgøreri, Bageri, Andelsmejeri (Elinelund), Jærnbane- og Telegrafstation samt Postekspedition; *Mastrup*; *Sørup*, ved Nibevejen, med Skole. Hovedgaarden *Buderupholm* har $33^1/_4$ Td. Hrtk., 914 Td. Ld., hvoraf 114 Eng, 30 Skov, 110 Mose, 140 Hede, Resten Ager; til Ejendommen høre en Mølle, omtr. 25 Td. Hrtk. Fæstegods, Buderup og Gravlev Sognes Konge- og Kirketiender og Skjørping og Frærs Kirketiender samt Gaarden *Teglgaard* i Skjørping S. (se S. 480). *Sørupgd.*, *Søgd.*, *Katvadgd.*

Buderup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 385. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Buderupholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Kapellet, af Granit og Mursten, og Taarnet, forneden af Granitkvadre, foroven af Mursten, ere fra Renæssancetiden. Taarnrummet er overhvælvet; Skib, Kor og Kapel have fladt Bjælkeloft. Vaabenhuset er fra nyeste Tid. Ny Altertavle (Christus bærende Korset). Prædikestol fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Series Pastorum. I Kapellet et Krucifiks.

Buderupholm blev 1268 af Fru Gro, Esbern Vognsens Enke, testamenteret til hendes Søster, men det vestre Stuehus („rathe lang", „Raling") gav hun til Aalborg Frueklostre og det østre til Hundslund Kloster. Iver Lykke skal ved 1373 have haft 3 Gaards Eje i B., og i 16. Aarh. ejedes B. af Familien Lykke (Iver L., † 1555, skal have arvet den efter sin Fader Hr. Joakim L.; Ivers Søn Chrf. L. 1571, der synes at have opført Buderupholm Hovedgaard, hans Søn Iver L. 1604). I Beg.

Buderupholm.

af 17. Aarh. kom B. til Joh. Brockenhuus til Sebberkloster († 1619), derefter til Axel Rosenkrantz, † 1623, hans Enke Anne Høg og hendes Stifsøn Niels Rosenkrantz, † 1626, hvorefter Anne Høg solgte den 1634 til sin Broder Mogens Høg; derefter ejedes den af Ritmester Jørgen Lykke. Han solgte 1667 B. (30 Td. Hrtk.) til Ritm. Peiter Risler, † 1692, hvis Enke Fru Anne Tecla v. Baumgarten 1692 skødede den (19 Td. Hrtk.) til Svigersønnen Lieutn. Mikkel Suhr, † 1726, hvis Enke Margr. Horn 1726 ved Auktion solgte den med Tiender og Gods (19 og 48 Td. Hrtk.) for 9000 Rd., til Christen Sørensen, som 1728 solgte den (19, 48 og 67 Td. Hrtk.) for 7050 Rd. til Tøger Benzon til Sohngaardsholm, † 1750, der 1749 solgte B. (Bøndergodset forøget til 216 Td. Hrtk.) for 30,000 Rd. (nedsat 1752 til 28,800 Rd.) til Pieter de Lange van Bergen, † 1758 (efter Skjørpings Lib. dat. ejede han dog B. allerede 1746). Kancellir. Bjørn († 1770) fik 1759 Skøde paa B. for 38,000 Rd., efter hvem Enken, Ida Cathr. Lassen, ejede den. Efter hendes Død 1816 overtoges den for 225,000 Rd. af Bjørns Søstersøn Konferensr. C. Rothe, der 1826 maatte afstaa den til Statskassen; efter at omtr. 1300 Td. Ld. vare udskilte 1841 og gjorte til Domæneskov, solgtes B. 1842 ved Auktion til cand. phil. F. A. B. Dahl og cand. phil. M. T. Rübner for 100,200 Rd. Dahl († 1863) blev Eneejer 1847, og hans Søn, F. Dahl, er den nuv. Ejer (se Saml. til j. Hist. VII S. 188 flg.). — Den smukt beliggende Hovedbygning, ved Foden af en Bakke ved Lindenborg (eller Buderup) Aa, er opf. 1731 og bestaar af en trefløjet, 1 Stokv. høj Bindingsværksbygning med Gennemkørselsport i Midtfløjen, der vender ud mod Havesiden.

Ovennævnte Fru Gro gav 1268 til St. Klaræ Kloster i Roskilde en Gaard i *Støvring* (Styfhring) med Mølle.

Tæt V. for Sørup har der ligget en Kirke, der endnu stod 1464, og af hvilken, saavel som af Kirkegaarden, endnu 1870 saas tydelige Spor (den har været omtr. 35 Al. lang, 15 Al. bred); 1868 bortførtes flere smukt tilhugne Sten til Benyttelse ved Jærnbanebroen, og 1871 toges Kirkegaardspladsen under Plov. Det er kun et Sagn, at Sten fra Kirken ere benyttede til Opførelsen af Egholm Slot, Hellum Hrd. (se S. 481).

Ved Kongebr. af $^{17}/_{2}$ 1552 blev *Julstrup*, som da tilhørte Kronen, men „fra gammel Tid havde været Præstebolig", udlagt til Præstegaard i Stedet for en mindre Gaard. — Til Præstekaldet hører den lille fuglerige Ø *Tanholm* i Julstrup Sø.

Ved Buderupholm er der fredlyst 2 Gravhøje.

Buderup og Gravlev Sogne vare Annekser til Aarestrup indtil 1867.

Gravlev Sogn, Anneks til Buderup, omgives af dette, Suldrup og Aarestrup Sogne samt Hindsted Hrd. (Rold S.) og Hellum Hrd. (Skjørping S.). Kirken, mod Ø., ligger $2^{1}/_{2}$ Mil S. Ø. for Nibe og omtr. 3 Mil S. S. V. for Aalborg. De for det meste højtliggende og bakkede Jorder ere sandmuldede og skarpsandede; flere Heder. En lille Skov (Oplevkrat). Langs Østgrænsen løber *Lindenborg Aa* gennem den omtr. 150. Td. Ld. store, nu tørlagte *Gravlev Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3522 Td. Ld., hvoraf 1163 besaaede (deraf med Rug 273, Byg 106, Havre 596, Blandsæd til Modenh. 13, Grøntf. 10, Kartofler 108, andre Rodfrugter 55), Afgræsning 813, Høslæt, Brak, Eng m. m. 507, Have 16, Skov 328, Moser 20, Kær og Fælleder 17, Heder 557, Veje og Byggegr. 100 Td. Kreaturhold 1898: 166 Heste, 598 Stkr. Hornkv. (deraf 351 Køer), 538 Faar, 339 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 113 Td.; 25 Selvejergaarde med 91, 3 Fæstegd. med 9 og 42 Huse med 13 Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 480 (1801: 294, 1840: 368, 1860: 453, 1880: 484), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 328 af Jordbr., 57 af Industri, 9 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gravlev* (1268: Grafløf), ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Oplev* med Købmandsforretn. *Fløe*, Gde., med Skole. *Borupgaarde* (1268: Barthorp). *Oplev-Tved*, Huse. *Tinbæk*, Kalkværk og Vandmølle. *Skillingbro Teglværk* (gml. Form: Skølingbro, Skjuflingbro).

Gravlev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 386. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Buderupholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, overhvælvet, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindelige Vinduer samt Syddøren ere bevarede. Det i gotisk Tid tilføjede Taarn, forneden af Granitkvadre, foroven af Mursten, har overhvælvet Taarnrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af samme Materiale og fra samme Tid som Taarnet. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er skænket 1663 af Præsten Claus Christen Worde og Hustru. Ligsten over Birkedommer Søren Calmer, † 1790, og Hustru, samt over Præsten Chr. Christensen Treberg, † 1582.

En nu forsvunden Herregaard *Gralot*, *Groløt* har maaske ligget i dette Sogn. Ove Ovesen (Kaas) til Gralot nævnes 1416, Jens Ovesen 1430, Thomas Jensen (Kaas) til Groølet 1464.

Aarestrup Sogn omgives af Sønderup, Suldrup og Gravlev Sogne, Hindsted Hrd. (Rold S.) og Aars Hrd. (Ravnkilde og Haverslev S., det sidste Anneks til Aarestrup). Kirken, midt i Sognet, ligger $2^{1}/_{2}$ Mil S. S. Ø. for Nibe og $3^{1}/_{2}$ M. S. S. V. for Aalborg. De højtliggende og for det meste

bakkede Jorder (højeste Punkt 324 F., 102 M.) ere dels muld-, dels skarpsandede. Østgrænsen dannes af Lindenborg Aa. En stor Del er dækket med Skov (Torstedlund Skov).

Fladeindholdet 1896: 5733 Td. Ld., hvoraf 1661 besaaede (deraf med Rug 296, Byg 181, Havre 867, Boghvede 6, Spergel 24, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 56, Kartofler 96, andre Rodfr. 124), Afgræsn. 939, Høslæt, Brak, Eng m. m. 810, Have 19, Skov 1442, Moser 54, Kær og Fælleder 435, Hegn 18, Heder 285, Veje og Byggegr. 60, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 252 Heste, 1043 Stk. Hornkvæg (deraf 605 Køer), 738 Faar, 618 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 196 Td.; 39 Selvejergaarde med 159, 3 Fæstegd. med 12, 82 Huse med 22 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 780 (1801: 360, 1840: 440, 1860: 611, 1880: 768), boede i 156 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 526 af Jordbr., 108 af Industri, 3 af Handel, 67 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aarestrup* (1487: Ordestrup, 1498: Oristrup) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Hospital (opr. 1637 af Gregers Krabbe til Torstedlund, med et Hus til 5 fattige og Landgilde af 7 Gaarde i Sognet, hvilke Afgifter 1866 overførtes til Torstedlund) og Sparekasse (opr. $^{14}/_1$ 1886; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 281,711 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 867 Kr., Antal af Konti 186); *Ersted*; *Torsted* med Skole og Mølle; *Foldager*. Hovedgaarden *Torstedlund* (med Afbyggergaarden Kragelund i Haverslev S.) har omtr. 43 Td. Hrtk., omtr. 800 Td. Ld. Ager og Eng og 1500 Td. Ld. Skov (se i øvrigt under Nørlund); til Gaarden høre Skovriderboligen *Charlottenlund* og Skovfogedboligerne *Hjortespring* og *Espelund*. *Erstedgaard* har $14^3/_4$ Td. Hrtk., 261 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 5 Tørvemose, 3 Have, Gaardspl. og Plantage, Resten Ager. *Stubberup*, Gde., *Hyllegde.*, *Bjerregde.*, *Torstednygd.* *Rødemølle.*

Aarestrup S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 387. Lægd. Kirken tilhører Kjøbenhavns Kommune (et Legat, der er skænket af N. Holbek til Ålbæk).

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Kvadre paa Dobbeltsokkel. Norddøren, med en Tympanon med Korsfigur, er bevaret, ligesom eet Vindue. Kirken er overhvælvet. Taarnet er forneden af Kvadre, foroven af Mursten; Spiret (tidligere Kuppelspir) er gjort lavere ved en Genopførelse i ny Tid efter et Lynnedslag. Det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er samtidigt med Taarnet, til Dels af hugne Sten, og hviler paa en Sokkel, der oprindl. har ligget under Skibets Vestgavl. I Vaabenhusets Væg er indsat en romansk Ligsten og en Sten med Korsfigur. Et overhvælvet Gravkapel med underjordisk Gravhvælving (for Familien Krabbe) mod S. nedreves 1853. Kirken er restaur. 1888 (Arkitekt: Estrup). I Kirken er, navnlig i de to Korhvælvinger, fundet Rester af Kalkmalerier fra 2. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 52). Muret Alterbord af Granit. Altertavlen har et Maleri (Gravlæggelsen) fra 1828. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol med Vifferternes og Baggernes Vaabener. Paa de øverste Stolestader findes de samme Vaabener. Lysekrone fra 1707. Klokke fra 1582, med Vifferternes og Krabbernes Vaabener. Ligsten (med legemsstore Portrætfigurer) over Jon Madsen til Torstedlund, † 1560, og Hustru Anne Krabbe, † 1564, samt over Niels Jonsen til Torstedlund, † 1595. I Taarnrummet er ophængt Kisteplader fra nu tilmurede Hvælvinger under Koret og Kapellet, over Fru Vibeke Ulfstand, † 1611, Korfits Krabbe, † 1641, Erik Krabbe, † 1598, og Statholder Gregers Krabbe, † 1655.

Torstedlund nævnes alt i Slutningen af 14. Aarh. Den tilhørte i 15. og 16. Aarh. Familien Viffert (Jon Viffertsen ved Aar 1400, Viffert Jonsen, som byggede Torstedbro Mølle, Jon Viffertsen, † 1493, Mads Jonsen, † 1507, Jon Madsen, † 1560, og Niels Jonsen, † 1595). 1534 blev T. afbrændt i Skipper Klements Oprør. Efter Niels

Jonsens barnløse Død kom T. til hans Fætter Niels Krabbe og dennes Søn Gregers K. († 1655). Hans Enke Fru Dorte Daa besad T. til sin Død 1675; derefter fulgte hans Søn Kancellir. Claus K., † 1678, hvis Enke Marie Sophie Bielke ægtede Admiral Chr. Bielke; siden ægtede denne Vibeke Juel, som 1694 solgte T. (91 Td. Hrtk.) med meget Gods samt Albæk til Kancellir. Bernt Due til Krastrup. Hans Søn Major Albert Chrf. D. gjorde Opbud, hvorefter T. (51 Td. Hrtk.) og Nabogodset Albæk (18, Gods, Ager og Eng 505, Skov- og Møllesk. 10, Tiender 96 Td. Hrtk.) 1724 blev købt af Gehejmer., Grev Chr. Fr. Levetzau for 34,860 Rd. og henlagt under det af ham oprettede Stamhus Restrup, hvorved det blev til dettes Opløsning 1811. Senere har T. været forenet med Naboejendommen Nørlund (se denne). — Hovedbygningen, som er omgiven af Grave, har tidligere bestaaet af 3 sammenbyggede Fløje, men bestaar nu af to Huse; det ene af Egebindingsværk (nu Mejeri), det andet af Grundmur med hvælvede Kældere i 1 Stokv., opf. 1848 af dav. Hofjægerm. Schütte.

Fru Ellen Jensdatter, Mads Jonsens Efterleverske af Torstedlund, boede 1514 i Stubberup.

I Aarestrup holdtes i 18. Aarh. Birketingsret for Stamhuset Restrup.

Ved Res. af $^{28}/_{8}$ 1859 bestemtes, at A. skulde annekteres til Haverslev; fra $^{31}/_{8}$ 1867 bestyredes A. midlertidig af Sognepræsten i Buderup-Gravlev; 1884 blev Haverslev annekteret til Aarestrup.

Sønderup Sogn omgives af Annekset Suldrup og Aarestrup Sogne samt Aars Hrd. (Haverslev, Brorstrup, Giver og Skivum S.), fra hvilket det adskilles ved Sønderup Aa. Kirken, mod S., ligger $2^{1}/_{2}$ Mil S. for Nibe og 4 Mil S. S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, ikke meget bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede med Grusunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 4098 Td. Ld., hvoraf 1701 besaaede (deraf med Rug 346, Byg 141, Havre 762, Spergel 25, Blands. til Modenh. 82, Grøntf. 117, Kartofler 127, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 933, Høslæt, Brak, Eng m. m. 792, Have 23, Skov 63, Moser 26, Kær og Fælleder 307, Hegn 3, Heder 177, Veje og Byggegr. 68, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 284 Heste, 1106 Stk. Hornkvæg (deraf 565 Køer), 1003 Faar, 624 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 173 Td.; 55 Selvejergaarde med 157, 50 Huse med 16 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 634 (1801: 239, 1840: 293, 1860: 422, 1880: 607), boede i 116 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 471 af Jordbr., 86 af Industri, 17 af Handel, 7 af forsk. Dagslejervirksomh., 29 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. og Skole; *Bravlstrup*; *Tøttrup*; *Rodsted* med Skole og Sparekasse for S.-Suldrup (opr. $^{19}/_{1}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 16,756 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservef. 1135 Kr., Antal af Konti 159); *Rebstrup* med Mølle og Uldspinderi. *Munkholm*, Gde. og Huse; *Knolde*, Gde. Gaarde: *Gammelholm*, *Trengstrup*, *Plejlstrup*.

Sønderup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 388. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bræddeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindelige Vinduer og Norddøren (nu tilmuret) ere bevarede. Taarnet, hvis overhvælvede Underrum har flad Bue ind til Skibet, er forneden af hugne Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten (restaur. 1867). Vaabenhuset er nyt. Altertavle fra Slutn. af 18. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Ligsten over Baltzer Maltesen til Rebstrup, † 1579, og Hustru Dorte Klausdatter (afbildede paa Stenen med en Hund mellem sig; over Hunden staar: „Hofknik"). Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsterne Peder Mouridsen, † 1597, og Peder Jensen samt begges Hustru.

I *Rodsted* laa fordum en adelig Sædegaard, hvortil Malte Munk skrev sig 1495 og Søren Munk 1541 (Gaarden blev brændt i Grevens Fejde). Sidstnævnte havde dog vistnok da alt solgt Gaarden, thi 1540 skrev han sig „i Sønderup", medens Rodstedgaard 1538 ejedes af Hr. Joachim Lykke og 1544 af dennes Søn Iver L.

Rebstrup var fordum en Hovedgaard, der ejedes 1480-95 af Las Viffertsen, 1501 af hans Søn Malte Lauridsen, dennes Søn Baltzer Maltesen 1554. Ved Arv kom den vistnok med Torstedlund til Niels Krabbe og dennes Søn Iver K., † 1641, hvis Enke Dorte Juul 1642 mageskiftede den til Kronen. Denne afhændede den atter, men fik den paany 1674 (22 Td. Hrtk.) med Mølle osv. i Mageskifte af Tøger Lassen. — I Rebstrup viser man endnu Borggaardens og Ladegaardens Plads; hvor Borggaarden skal have været, har man fundet Spor af en stor Brolægning og tykke Mure af en Kælder samt mange røde Munkesten (se Saml. til j. Hist. III S. 218).

Ved en Udflyttergaard fra Rodsted har der tidligere staaet en Kirke, hvoraf der endnu var synlige Rester 1769; i Mands Minde er der opbrudt Grundsten. Paa en nærliggende Gaard har der indtil 1880'erne været opbevaret en udskaaren Altertavle (se Saml. til j. Hist. III S. 219).

Ved Rebstrup findes i en Dal et Kildevæld, *Karls Tønde*, der skal have været søgt som Lægedomskilde.

Ved Rodsted er der fredlyst 2 Gravhøje; den ene omslutter en mindre Jættestue.

Suldrup Sogn, Anneks til Sønderup, omgives af dette, Aarestrup, Gravlev, Buderup og Veggerby Sogne samt Aars Hrd. (Skivum S.), hvorfra det adskilles ved Sønderup Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Nibe og $3^1/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Albæk Sekshøje, 312 F., 98 M.) ere overvejende sandmuldede med Grusunderlag; ved Nordgrænsen en Del Kærstrækninger, Dele af de udtørrede Søer Hjed Sø og Vester Sø. Et til Dels beplantet Hedeareal, Sekshøj Plantage (3-400 Td. Ld.), tilhører Hedeselskabet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 4135 Td. Ld., hvoraf 1193 besaaede (deraf med Rug 277, Byg 124, Havre 522, Boghvede 3, Spergel 27, Blandsæd til Modenhed 45, Grøntf. 52, Kartofler 96, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 929, Høslæt, Brak, Eng m. m. 606, Have 25, Skov 463, ubevokset 17, Moser 13, Kær og Fælleder 153, Heder 642, Veje og Byggegr. 87, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 165 Heste, 741 Stkr. Hornkv. (deraf 388 Køer), 689 Faar, 350 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 111 Td.; 19 Selvejergaarde med 100, 30 Huse med 11 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse, omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 433 (1801: 187, 1840: 236, 1860: 342, 1880: 430), boede i 79 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 298 af Jordbr., 3 af Gartneri, 36 af Industri, 6 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Suldrup*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Stiftelsen „Holbeksminde" (paa Suldrup Hede; opr. 1856 af N. Holbek til Albæk — Huset opf. 1861 — til Bolig for fattige) og Andelsmejeri (Stenshøj); *Hyllested*. Hovedgaarden *Albæk* har 15 Td. Hrtk., 700 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 150 Skov, 180 Hede, Resten Ager; under Gaarden høre Suldrup Sogns Kirke-, Korn- og Kvægtiende. *Albæk Hedehuse*. *Hyldal*, Gde., med Vandmølle. *Hjedsbækgaard* med Vandmølle, Kro og Købmandsforretn. *Frendstrup*, Gd. og Huse. *Østrupgd.* ($9^5/_8$ Td. Hrtk.). *Hyllestedgd.* (10 Td. Hrtk.). *Dalumgd.*, *Sekshøj*, Skovridergd. under Hedeselskabet, m. m.

Suldrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 389. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Albæk.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid, vistnok af hugne Granitkvadre, men Murene ere senere blevne beklædte med en af smaa Mursten opmuret Skal. Vaa-

benhuset er nyt. Ved Kirkens Vestende har staaet et Taarn. Altertavlen er et Maleri (Jesus med Kalk og Disk) af Simonsen fra 1865. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og en forvitret Indskrift. Prædikestol fra 1599. I Kirkens Vestende en Herskabsstol. I Vaabenhuset en Ligsten med et Kors i Relief og en Runeindskrift. Uden for Kirkedøren staar en paa Kirkegaarden funden Runesten.

Albæk nævnes i Beg. af 15. Aarh. og ejedes vistnok da af Las Maltesen (Krag), med hvis Datter Gyde A. kom til Las Viffertsen, der levede 1495, derefter til deres Søn Malte Lauridsen 1513, dennes Søn Anders Maltesen, † 1601, hvis eneste Søn blev dræbt i Dresden. Ligesom Torstedlund og Rebstrup kom A. fra Slægten Viffert til Krabberne og ejedes af Iver K., † 1641, med hvis Datter Ingeborg Anders Sandberg vistnok fik Part i Gaarden, medens han købte en Halvpart (16 Td. Hrtk.) 1667 af Mester Jakob Faber, der havde købt den af Helvig Iversdatter Krabbes Ægtefælle Oberst Mogens Kruse. Anders Sandberg synes at have solgt A. til sin Søster Birgitte S., som 1675 skødede den til Fru Dorte Daa til Torstedlund, med hvilken den siden har haft fælles Ejere indtil Stamhuset Restrups Opløsning 1811. Senere har den været ejet af mange, deribl. Friis, Neergaard, Conradsen, Prokurator Niels Holbek († 1865), Admiralinde Zahrtmann og Etatsr. M. W. Sass, der købte den 1862, og efter hvem den 1866 gik over til Sønnen Grosserer B. W. Sass; derefter A. Sass og Landmandsbanken. Nuv. Ejer er L. C. Jensen, der købte den 1894. — Hovedbygningen, der omgives af brede, stensatte Grave, er meget gammel og bestaar af Egebindingsværk i 1 Stokv. med Kvist til begge Sider. Foran Bygningen staa 4 meget gamle Lindetræer.

En nedlagt Kirke hed *Albæk Kirke*.

I en Plantage (Schades Pl.) ligge 5 fredlyste Gravhøje. Ved Suldrup er der fredlyst en Høj med en anselig Jættestue; Kamret er $23^1/_2$ F. langt, $7^1/_2$ F. bredt og $5^1/_2$ F. højt; til dets Vestvæg er føjet et lille Sidekammer.

Veggerby Sogn omgives af Annekset Bislev, Vokslev, Ø.-Hornum, Buderup og Suldrup Sogne samt Aars Hrd. (Skivum S.), fra hvilket det skilles ved Sønderup Aa. Kirken, noget sydl., ligger $1^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Nibe og 3 Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, i Midten bakkede (Hjeds Sekshøje, 288 F., 90 M.), i øvrigt temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede, mod N. lerblandede; i den østl. Del findes store Hedestrækninger. Mod S. ligge de udtørrede Søer Vester Sø, Hjeds Sø og Flaskerne. Sydøsthjørnet berøres af Landevejen fra Aalborg til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 7975 Td. Ld., hvoraf 2311 besaaede (deraf med Rug 491, Byg 235, Havre 1017, Boghvede 10, Bælgsæd 3, Spergel 117, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 188, Kartofl. 177, andre Rodfr. 42, Frøavl 4), Afgræsn. 1594, Høslæt, Brak, Eng m. m. 918, Have 26, Skov 83, ubevokset 19, Moser 70, Kær og Fælleder 259, Hegn 12, Heder 2521, Stenmarker 15, Veje og Byggegr. 140, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 330 Heste, 1309 Stkr. Hornkv. (deraf 686 Køer), 1810 Faar, 723 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 207 Td.; 57 Selvejergaarde med 189, 59 Huse med 17 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 823 (1801: 406, 1840: 476, 1860: 625, 1880: 750), boede i 158 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomhed, 590 af Jordbr., 73 af Industri, 7 af Handel, 53 af forsk. Daglejervirks., 46 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet *Veggerby Kirke*, paa Præstegaardens Mark, og *Kirketerp Præstegaard* med Veggerby Skole samt Byerne: *Veggerby* (gml. Form: Wygeroy, Wegherby) med Sparekasse (opr. $^2/_4$ 1880; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 28,796 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 1639 Kr., Antal af Konti 297); *Byrsted* med Mølle; *Brasted* med Skole; *Hjeds*; *Lyngsø* med Teglværk; *Aastrup*. Gaarde: *Torndal*, *Busted* ($11^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 450 Td. Ld.), *Højris* med Vandmølle, *Kalstrup* med Vandmølle, *Lille Hjeds* (4 Gde.), m. m.

Veggerby S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstingskr.

og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 390. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lundbæk.

Den højtliggende og lange *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en Dobbeltsokkel. Begge Skibets Døre ere tilmurede. Et Par oprindelige Vinduer og en Dør i Korets Sydvæg ere bevarede. Skib og Kor have fladt Bjælkeloft. Taarnet, med overhvælvet Taarnrum, skilt fra Skibet ved en i ny Tid opf. Mur, er fra gotisk Tid, forneden af Granitkvadre, foroven af Mursten. Gennem en Dør i Sydmuren er nu Adgang til Kirken. Trefløjet Altertavle, med et Maleri (Fristelsen i Ørkenen) fra 1765 og med Juelernes Vaaben. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Et Epitafium over Præsten Anders Gjed († 1613) er forsvundet.

Til *Torndal* (1487: Toldal) hørte fordum en Tredjedel af Aastrup Mark.

I Sognet er der fredlyst 26 Gravhøje, deribl. 2 af aflang Form.

Bislev Sogn, Anneks til Veggerby, omgives af dette, Vokslev Sogn, Limfjorden, Sebbersund og Aars Hrd. (Ejdrup og Skivum S.), hvorfra det skilles ved Halkjær Aa. Kirken, noget nordl., ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. S. V. for Nibe og 3 Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede; en Del Hede, særlig op mod Veggerby og mellem Holmager og Hedegaard; langs Stranden for en Del høje, stejle Bakker. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Nibe til Sebbersund, Løgstør og Hvalpsund samt Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 4990 Td. Ld., hvoraf 1667 besaaede (deraf med Rug 369, Byg 263, Havre 663, Bælgsæd 3, Spergel 94, Blandsæd til Modenhed 51, Grøntf. 20, Kartofler 190, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 878, Høslæt, Brak, Eng m. m. 876, Have 14, Skov 57, Moser 42, Kær og Fælleder 139, Heder 1199, Veje og Byggegr. 111, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 216 Heste, 1018 Stkr. Hornkv. (deraf 469 Køer), 1173 Faar, 395 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 208 Td.; 42 Selvejergaarde med 180, 2 Fæstegd. med 9 og 64 Huse med 19 Td. Hrtk., c. $^2/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 619 (1801: 460, 1840: 552, 1860: 516, 1880: 649), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 474 af Jordbrug, 4 af Fiskeri, 70 af Industri, 26 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bislev*, ved Landevejen, med Kirke, Skole „Baronesse Sophie Juel-Rysensteens Stiftelse" († 1888; med et Hus for 3 trængende Enker; med Stiftelsen er forbundet en Pogeskole); *Djørup* (1474: Djurdrup, 1497: Dyrup); *Holmager*; *Hedegaarde* med Skole. *Priorboderne*, Huse. *Tyrrestrupgaarde* (1495: Tyristrup). *Lundbækhuse* med Jærnbanestation. Ved *Sebbersund*, over hvilket en Bro til Vestsiden af Sundet (bygget 1879-80 af Nibe By og de tilgrænsende Landkommuner for omtr. 60,000 Kr.), er der Jærnbanestation. *Halkjær*, Vandmølle og Jærnbanestation. Hovedgaarden *Lundbæk* har $35^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 638 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 60 Skov, 64 Oredrev, 30 Vandareal m. m., Resten Ager; til Gaarden høre en Vandmølle, Veggerby Kirketiende, 39 Td. Hrtk. Fæstegods (i Bislev og Vokslev S.) og 150 Td. Ld. Hede i Veggerby S., der beplantes under Hedeselskabets Tilsyn. Andre Gaarde: *Pinstrup*, *Snorupgd.*, *Ilsøgd.* *Mariendal*, Tegl- og Kalkværk.

Bislev S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 5. Udskrivningskr.' 392. Lægd. Kirken tilhører Baronesse O. Juel-Rysensteen.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue og Dørene (nu tilmurede) ere bevarede. Paa den flade Overligger over Syddøren findes indhugget en Frem-

stilling af kæmpende Ryttere m. m. Koret er overhvælvet, Skibet har fladt Bjælkeloft. Taarnet er fra gotisk Tid, forneden af Granitkvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten. Taarnrummet (før overhvælvet) har været aabent ind til Skibet ved en nu tilmuret Spidsbue. Altertavle fra Slutn. af 16. Aarh. (restaur. 1900) med et Maleri (Gravlæggelsen) af Hans Sager, fra 1686. Alterstager, skænkede 1584 af Chrf. Mikkelsen (Tornekrands) til Lundbæk og Hustru Dorte Juul, med deres Vaabener. Prædikestolen er 1588 opsat af ovennævnte Chrf. Mikkelsen og Hustru. I Skibet en plump Herskabsstol med Juelernes og Billernes Vaabener. Lille Lysekrone fra 1775. I Koret et 1900 restaur. Epitafium over ovenn. Chrf. Mikkelsen, † 1589, Hustru og Børn (med Billeder). — Ved Kirkens Sydside er Gravsted for bl. a. Chr. F. Juel († 1842) og N. Juel († 1889); ved Gravstedet har den nuv. Ejer af Lundbæk ladet indrette et underjordisk Gravkapel.

Lundbæk hed tidligere *Korsris* og laa S. V. for den nuv. Gaard. Omtr. 1568 flyttedes den af Chrf. Mikkelsen Tornekrands og Fru Dorte Juul og fik da sit nye Navn. Omkring 1600 kom L. til Familien Juul, som endnu ejer den. Den første var ovenn. Fru Dortes Brodersøn Vicekansler Ove Juul; hans Søn Oberst Chr. J. ægtede Baron Henr. Rüses Datter og Arving Johanne Marie og fik med hende Baroniet Rysensteen (Ringkjøbing Amt), hvorpaa han blev ophøjet i Friherrestanden under Navnet Juel-Rysensteen (Gregers Daa, som ægtede den første Baron Juels Enke Joh. Marie Rysensteen, skrev sig 1695 til Lundbæk og Pandum). De flg. Ejere vare Ove Henr. Baron Juel-R., † 1749, Otto Henr., † 1769, Oberst Chr. Fr., † 1782, Kmhr. Ove Henr., † 1836, Major Chr. Fr., † 1842, Kmhr. Niels, † 1889, derefter Kmhr. og Minister for de offtl. Arbejder, C. Baron Juel-Rysensteen, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, der tidligere bestod af 3 Fløje, opf. af Ove Juul midt i 17. Aarh., og var omgiven af Grave, bestaar efter en 1804 fuldendt Ombygning af een Fløj af Grundmur i 2 Stokv. med høj Kælder. De gamle Grave ere endnu til Dels bevarede og skille Borggaarden fra Ladegaarden. I den store, smukke Have findes en Allé med ualmindelig store Bøge og flere, meget gamle og store Takstræer.

Hedegaard tilhørte 1390-1401 Væbneren Peder Andersen Munk, der førte Slægten Tornekrands' Vaaben, og siden Dronn. Margrethe. Kong Hans solgte den 1505 til Viborg Bispestol. — Stig Vesteni solgte 1506 *Errumgaard* i Bislev Sogn til Bispen i Viborg.

Inden Aggerkanalens Aabning havde Sognet et ret betydeligt Sildefiskeri. — Lundbæk havde tidligere tillige med det nærliggende og med Lundbæk forenede Gods Pandum sit eget Birketing.

I Sognet er der fredlyst 13, til Dels ret anselige Gravhøje.

Vokslev Sogn, Anneks til Nibe Købstad, omgives af Nibe Købstadsjorder, Sønderholm, Ø.-Hornum, Veggerby og Bislev Sogne samt Limfjorden. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $^1/_2$ Mil S. Ø. for Nibe og $2^1/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (højeste Punkt Rishøj, 331 F., 104 M.) ere overvejende sandmuldede med Ler- og Kalkunderlag. En Del Hede mod S. Ø. Fra S. til N. løber *Binderup Aa.* Gennem Sognet gaa Landevejene fra Nibe til Aalborg, Hobro og Løgstør samt Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 6695 Td. Ld., hvoraf 2631 besaaede (deraf med Rug 534, Byg 362, Havre 970, Bælgsæd 3, Spergel 222, Blandsæd til Modenhed 25, Grøntf. 205, Kartofler 273, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1493, Høslæt, Brak, Eng m. m. 895, Have 27, Skov 66, ubevokset 12, Moser 9, Kær og Fælleder 489, Heder 899, Veje og Byggegr. 157, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 391 Heste, 1555 Stkr. Hornkvæg (deraf 893 Køer), 1762 Faar, 744 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 371 Td.; 67 Selvejergaarde med 339, 4 Fæstegd. med 20, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse, omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 854 (1801: 506, 1840: 678, 1860: 819, 1880: 830), boede i 149 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 655 af Jordbrug, 80 af Industri, 62 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vokslev* (Vald. Jrdb.: Waxlef), ved Hobrovejen,

med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897) og Sparekasse (opr. $^{15}/_{1}$ 1880; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 56,217 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 4921 Kr., Antal af Konti 171); *Grysted* med Skole og Teglværk; *Gjelstrup* med Mølle; *Binderup* med Vandmølle og Jærnbanehpl.; *Taarup*; *Klæstrup*. Hovedgaarden *Pandum* har $34^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 765 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 34 Granskov, $9^{1}/_{3}$ Have og Gaardspl., 45 Græsningsjord. Resten Ager; til Gaarden høre Afbyggergaarden *Krybily* (45 Td. Ld.), Afbyggerstedet *Pandum Brohus* (30 Td. Ld.) og 6 Arbejderhuse. Saml. af Gde. og Huse: *Simested* med Skole, *Rodstrup*, *Harild*, *Klæstruplund*, *Østergd.*, *Lyngbjærggd.*, *Dalsgde.* (tidligere Præstegd., se S. 396). Den smukt beliggende *Hulemølle* (eller *Gudsgift*) med Kalk- og Teglværk.

Vokslev S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 376. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre (Norddøren nu tilmuret) og et Par oprindelige Vinduer ere bevarede. I gotisk Tid opførtes Korsarme mod N. og S. af hugne Sten, med Spidsbue ind til Skibet; den sydl. Korsarm blev nedbrudt 1815. Noget senere end Korsarmene blev Kirken overhvælvet, og samtidig opførtes Taarnet væsentlig af Mursten, men med enkelte Skifter af Kvadersten fra Skibets Vestgavl, og Vaabenhuset. Det overhvælvede Taarnrum, nu Materialhus, havde tidligere Spidsbue ind til Skibet. Kirken er sidst bleven restaureret 1891. Altertavle med et moderne Maleri (Christus med Brødet og Vinen). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol, skænket 1589 af Chrf. Mikkelsen. Orgel, skænket 1898. Klokke fra 1508. I Koret findes Kalkmalerier fra omtr. 1600, forestillende forskellige Bygninger (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 54).

Pandum tilhørte Vitskøl Kloster, men ejedes 1421 af Malte Nielsen, dog vistnok kun i Sameje med flere, thi 1461 oplod Mogens, Christen og Niels Mikkelsen (Tornekrands) til Las Maltesen og hans Broder deres Ejendom i Pandum, som 1475 ejedes af en yngre Malte Nielsen, der 1489 solgte P. og P. Mølle til Bispen af Viborg. Dog pantsatte hans Søn Niels Maltesen af „Spitrup" endnu 1500 P. til Mads Jonsen Viffert, som 1501 oplod Bispen dette Pant. Biskop Niels Glob forlenede Gaarden til sin Frænde Palle Pedersen Glob, der endnu 1505 havde den, og derefter havde dennes Søn Christiern G. den vistnok, til den ved Reformationen kom til Kronen, hvorpaa den blev givet i Forlening til forskellige, sidst til Oberst Chrf. Hvas. 1584 var den nylig brændt. 1652 solgtes den af Kronen til Samuel v. Surch, men kom paa ny til Kronen, som 1662 solgte den til Ove Juel, hvorefter den var forenet med Lundbæk indtil 1805, da den (106 Td. Hrtk. Bøndergods) solgtes til Justitsr. Bassesen, der frasolgte Godset. Senere blev den købt af Grosserer Poppe fra Hamburg, der 1840 solgte den til E. Cordes; denne solgte 1890 Gaarden (1888 vurderet til 250,000 Kr.) til sin Svigersøn, den nuv. Ejer, M. C. C. Bjerregaard. — Hovedbygningen, der vistnok er opf. efter Grevens Fejde, bestod oprindelig af 3 Egebindingsværksfløje. Den ene Fløj nedreves 1885; det øvrige er 1897 underbygget med Grundmur og har Kvist. I den 8 Td. Ld. store, meget smukke Have findes en Del sjældne Træer og Buske.

Til *Lyngbjærggaard* skrev sig 1416 Tord Timmesen (Abildgaard). — *Klæstruplund* (Klæpstorplund) skødedes 1401 af Nis Jensen til Dronn. Margrethe og var da en Hovedgaard, pantsat til Peder Andersen Munk (se S. 460), der oplod Dronn. Margrethe sin Arveret. — I *Vokslev*, hvor Vald. Sejr ejede en Gaard, boede 1568 en Fru Maren Høg. — *Gudsgift Mølle* tilhørte 1440 Viborg Domkapitel, til hvilket den formodentlig var givet i Sjælegift eller Sjælegave.

I Sognet er der fredlyst 12 Gravhøje.

Hellum Herred.

Sogne:

S.-Kongerslev, S. 464. — N.-Kongerslev, S. 465. — Komdrup, S. 466. — Bælum, S. 467. — Solbjærg, S. 469. — Skibsted, S. 471. — Lyngby, S. 473. — Brøndum, S. 474. — Siem, S. 475. — Torup, S. 475. — Gjerding, S. 476. — Blenstrup, S. 477. — Skjørping, S. 480. — Frær, S. 481.

Hellum Herred, det mindste i Amtet, grænser mod N. og Ø. til Fleskum, mod S. til Hindsted og mod V. til Hornum Hrd. Vest- og Nordgrænsen dannes af Lindenborg Aa. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er $3^1/_4$, fra N. til S. $2^1/_2$ Mil. Overfladen er gennemgaaende højtliggende og bakket, især mod S. og V. (Rebild Banker, indtil 348 F., 109 M.); mod Ø. falder Landet af til Egnen hen imod Lille Vildmose; dog hæver Tinghøj sig her ved Østgrænsen til 209 F., 66 M. Mellem Bankerne i Herredet sno sig i dybe Indsnit smaa Aaer, saaledes *Skibsted Aa* mod N. til Lindenborg Aa. Jorderne ere dels muldsandede, dels skarpsandede, det sidste mest mod S. Herredet har en Del Skov (i alt 6040 Td. Ld.), især mod S. V., deraf en Del af Statsskovene „Buderupholm Skovdistrikt" (i alt 3353 Td. Ld.). Ved Sydgrænsen ligger Madum Sø. Det er Amtets frugtbareste Herred (ved Matr. gnmstl. 22 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 48,976 Td. Ld. ($4,_{91}$ □ Mil, $270,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2048 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 8357 (1801: 4351, 1840: 5526, 1860: 6572, 1880: 7639). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Hindsted Hrd., i verdsl. Hens. hører det til Hellum-Hindsted Herreders Jurisdiktion og under Amtets 5. Forligskr. (Brøndum, Siem, Torup, Skjørping og Frær S.) og 4. Forligskr. (de øvrige).

Hellum Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hellyumhæreth*, hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

I Herredet er talt omtr. 600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 20 Jættestuer, Dysser og andre Stenalders Stengrave, omtr. 10 Langhøje, Resten runde Gravhøje), men henved Halvdelen er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 27 fredlyste. De fleste findes i Sognene Skjørping (omtr. 150), Solbjærg (95), Brøndum (70), Bælum (60) og Lyngby (50).

Litt.: Bidr. til H. Hrd.'s Beskr. og Hist., saml. af *Kl. Gjerding*, udg. ved *D. H. Wulff*, med et Tillæg, S.-Kongerslev Sogn, ved *A. C. Nielsen*, Aalborg 1890-92. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *Kr. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1886.

Sønder-Kongerslev Sogn omgives af Annekserne N.-Kongerslev og Komdrup, Skibsted og Bælum Sogne samt Fleskum Hrd. (Mov S., Lille Vildmose). Kirken, noget mod V., ligger $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De især mod V. noget højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 200 F., 63 M.) ere sandmuldede. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1965 Td. Ld., hvoraf 735 besaaede (deraf med Rug 170, Byg 105, Havre 204, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 141, Grøntf. 9, Kartofler 53, andre Rodfr. 45), Afgræsning 398, Høslæt, Brak, Eng m. m. 371, Have

Kongstedlund.

15, Skov 38, Moser 116, Kær og Fælleder 210, Heder 45, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 552 Stk. Hornkv. (deraf 287 Køer), 228 Faar, 259 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 125 Td.; 16 Selvejergaarde med 113, 51 Huse med 12 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 463 (1801: 211, 1840: 273, 1860: 354, 1880: 418), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 286 af Jordbr., 91 af Industri, 12 af Handel, 15 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sønder-Kongerslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri (Neptun) og Jærnbane- og Telegrafstation. Hovedgaarden *Kongstedlund* har $28^3/_4$ Td. Hrtk., 555 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 90 Mose, 15 Krat, Resten Ager. *Kjellingbjærggaard*: $13^1/_4$ Td. Hrtk., 177 Td. Ld. (foruden Andel i Lille Vildmose), hvoraf 27 Eng og Kær, Resten Ager; til Ejendommen, paa hvilken store Kridtbakker, hører et Hus (5 Td. Ld.). *Solbjærggaard*: 13 Td. Hrtk., 165 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager. *Mygdal*, Gd.

S.-Kongerslev S., een Sognekommune med de to Annekser, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 402. Lægd. Kirken tilhører Sognets Gaardmænd og Parcellister.

Den lille *Kirke* (indviet til Vor Frue) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, Skibet paa Sokkel med Skraakant, Koret paa en profileret Sokkel. Skibet har senere faaet 3 spidsbuede Hvælvinger, Koret en Stjernehvælving (den sidste er den yngste, vistnok fra Renæssancetiden). Det ottekantede, i Renæssancetiden opførte Taarn, med Pyramidetag (paa Fløjen staar: 1872), er forneden af Granitkvadre med meget høj Sokkel, foroven af Mursten. Det overhvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet. Kirkens Indre er restaureret 1898. Altertavle fra Renæssancetiden med et nyt Maleri fra 1898 (den korsfæstede, Kopi

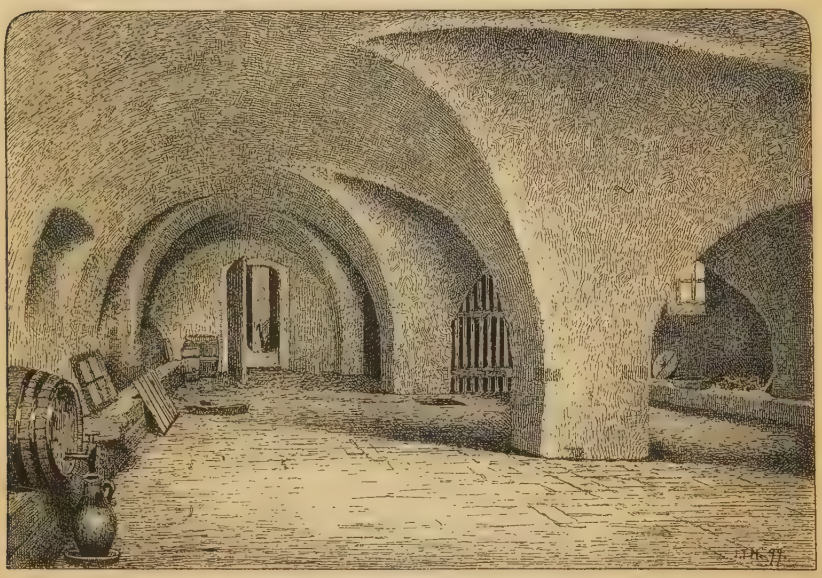

Kælder paa Kongstedlund.

efter v. Dyck), skænket 1597 af Niels Juel til Kongstedlund. Prædikestolen er skænket af samme. Granitdøbefont. Lysekrone fra 1724. Epitafier over Peder Brønsdorff til Kongstedlund og Randrup, † 1701, og Hustru Kirsten Andersdatter Dueborg, † 1678, med deres Børn og Børnebørn, samt over Præsten Jens Pedersen Bloch, † 1703, og Hustru Margrethe Andersdatter Resen, † 1719, begge opsatte af Jens Hvas og Kirstine Brønsdorff henholdsvis 1730 og 1726. Under Skib og Kor er Gravhvælving for Familierne Brønsdorff og Hvas med en stor Del Kister. Klokken, med Minuskelindskrift og Relieffremstilling af St. Mauritius, er vistnok fra 14. Aarh.'s Slutn.

Kongstedlund („Kongisløflund", ogsaa undertiden blot „Lund"; i 17. Aarh. opstaar det nuv. Navn) skal ifl. Huitfeldt før Reformationen have tilhørt Viborg Bispestol. Efter Reform. ejedes den 1536 og 1552 af Niels Brun, Henrik Bjørnsen 1538, Chrf. og Iver Lunge, Axel Juul til Villestrup og Jens Kaas 1562, Kansler Niels Kaas og endelig Axel Juels Søn Niels J. (dræbt i Aalborg 1600 af Albert Skeel; se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 227 fl.), der gjorde meget for at skaffe Gaarden faste Grænser mod Naboejendommene. Hans Søn Axel Juel solgte 1637 K. (Skoven paa Gaardens Mark anslaaet til 80 Svins Olden) og Gods, 19 Gaarde, 1 Bol, 1 Gadehus, til Iver Krabbe til Albæk († 1641),

hvis Enke Dorte Juel bragte den til sin anden Mand Erik Høg († 1649), hvis Søn Iver Juel H. 1675 solgte K. (33 Td. Hrtk.) til Peder Brønsdorff, † 1701. Hans Svigersøn Laur. Christensen Vesterhof udkøbte 1701 sine 3 Svogre af K., idet han afkøbte dem deres $^3/_4$ af Gaard og Gods (37 og 192 Td. Hrtk.), men solgte 1704 Gaard og Gods til sin Svoger Kancellir. Severin Brønsdorff, efter hvem hans Enke Charl. Am. Wiegandt havde Gaarden. Efter hende fulgte Svigersønnen Major Deden, der købte den (37 og 212 Td. Hrtk.) for 29,850 Rd. grov K. paa Auktion efter Svigermoderen 1751 og 1772 overdrog samme (37, 13 og 222 Td. Hrtk.) for 25,500 Rd. til sin Søn Severin Brønsdorff v. D., † 1812. Dereftes ejedes den af Svigersønnen Sigvard Færch, † 1839, efter hvem den købtes for 27,300 Rd. af Ole Kjeldsen, † 1898, hvis Søn, J. Henr. A. Kjeldsen, ejede den til 1900, da den overtoges af Viborg Kreditforening. — Gaarden, der er omgiven af de gamle, brede Grave, bestaar af en Hovedbygning mod V. og en lav, delvis ny Sidefløj mod S. Hovedbygningen, i to Stokv. med hvælvet Kælder, er opf. 1592 af røde Munkesten med høj Granitsokkel; paa Nordgavlen staar Opførelsesaaret, paa Sydgavlen 1772, over Sandstensportalen paa Østmuren 4 Vaabenskjolde og en Tavle med Bogst. I. K. N. D. J. (o: Iver Krabbe Nielsen og Dorte Juel) og Aarst. 16.0 (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 201 flg., og smstds. 3. R. I S. 109 flg., samt det S. 463 nævnte Skrift).

Ved S.-Kongerslev er der fredlyst en anselig Langdysse, *Store Muens* (Mogens), 185 F. lang, med to Kamre.

I S.-Kongerslev boede ved Slutn. af 17. og i Beg. af 18. Aarh. en „kunstig Smed" Christen Pedersen, hvis Søn var Troels Christensen Kongslev, Præst i Nørhaa; dennes Søn var den retslærde Laur. Kongslev, Prof. i Sorø, † 1783, og hans Søn Generaldecisor Troels K., † 1844, i hvis Skjold som Storkors af Dannebrog ses en Ambolt til Minde om Stamfaderen.

Nørre-Kongerslev Sogn, Anneks til S.-Kongerslev, omgives af dette og det andet Anneks Komdrup samt Fleskum Hrd. (Gudum og Mov S., Lille Vildmose). Kirken, mod S. V., ligger $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De i den sydl. Del noget højtliggende og bakkede, mod N. og Ø. hen ad Vildmosen til lavtliggende, med Kær og Enge (Vibe Enge; nu opdyrkede) opfyldte Jorder ere dels sandmuldede, dels kalkmuldede med Kalkunderlag.

Fladeindholdet 1896: 2701 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Rug 288, Byg 192, Havre 433, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 132, Grøntf. 24, Kartofler 84, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 482, Høslæt, Brak, Eng m. m. 516, Haver 18, Skov 14, Moser 149, Kær og Fælleder 222, Hegn 5, Heder 23, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 278 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 534 Køer), 449 Faar, 633 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 29 Selvejergaarde med 111, 83 Huse med 18 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 784 (1801: 262, 1840: 364, 1860: 512, 1880: 686), boede i 140 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 458 af Jordbr., 6 af Gartneri, 102 af Industri, 15 af Handel, 87 af forsk. Daglejervirks., 47 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *N.-Kongerslev* med Kirke, Skole, Fattiggaard (opf. 1874, Plads for 35-40 Lemmer), Sparekasse (opr. $^{14}/_5$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 33,040 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 2559 Kr., Antal af Konti 373) og Missionshus (opført 1897). *Vestergde.* (*Ørstubben*), *Østergd.* *Stenisgaard* har $12^3/_4$ Td. Hrtk., 200 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, Resten Ager; til Gaarden et Hus med 6 Td. Ld. og 2 Huse. *Sigsgaard* har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 265 Td. Ld., hvoraf 135 Kær og Mose, Resten Ager; ved Gaarden et Kalkbrænderi og Tørveskæring. *Lamdal* og *Lyngdal*, Gde.

N.-Kongerslev S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 401. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og

et Par oprindelige Vinduer ere bevarede. Skib og Kor ere forhøjede med en 2 Skifter høj Gesims af Mursten. Det i gotisk Tid opførte Taarn er forneden af Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl, foroven af store, gule Mursten. Det overhvælvede Taarnrum har en bred Spidsbue ind til Skibet. Koret er overhvælvet, Skibet har fladt Loft. Vaabenhuset er samtidigt med Taarnet og af samme Materiale. Altertavle fra 1603. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra omtr. samme Tid som Altertavlen. Under Koret en tilmuret Begravelse. Klokken, uden Indskr., er gammel.

En Adelsmand Niels Nielsen af Nørre-Kongerslev nævnes 1422.

Om en Pælesætning i N.-Kongerslev Kær, vistnok Rester af en Aalegaard, se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 402.

Komdrup Sogn, Anneks til N.- og S.-Kongerslev Sogne, omgives af disse, Skibsted og Blenstrup Sogne samt Fleskum Hrd. (Gunderup og Gudum S.). Kirken, noget mod S., ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Aalborg. Nordgrænsen dannes af Lindenborg Aa. De mod S. noget højtliggende, mod N. lavere Jorder ere sandmuldede med Kridt-, Kalk- og Sandunderlag. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1878 Td. Ld., hvoraf 733 besaaede (deraf med Rug 149, Byg 128, Havre 341, Blands. til Modenh. 28, Grøntf. 6, Kartofler 39, andre Rodfr. 42), Afgræsning 695, Høslæt, Brak, Eng m. m. 306, Have 17, Skov 33, Moser 14, Kær og Fælleder 31, Heder 15, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 135 Heste, 585 Stkr. Hornkv. (deraf 309 Køer), 330 Faar, 347 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 20 Selvejergd. med 126, 7 Huse med 3 Td. Hrtk., 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 281 (1801: 131, 1840: 184, 1860: 257, 1880: 273), boede i 54 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomh., 211 af Jordbrug, 36 af Industri, 6 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Komdrup* (1319: Kommæthorp) med Kirke, Skole og Jærnbanehpl. Hovedgaarden *Refsnæs* har $51^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 950 Td. Ld., hvoraf 670 kultiverede Tørvejordsenge, 30 Birkeskov paa Tørvejord, Resten Ager; til Gaarden hører en Mølle; 250 Td. Ld. ere udlagte i Huslodder og bortforpagtede.

Komdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 400. Lægd. Kirken tilhører Sognets Grundejere.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor (begge med Bjælkeloft) samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid (en af de yngste jydske Granitkirker) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Skibets Nordside og Korgavlen dog til Dels af store, gule Mursten i Munkeskifte. Norddøren benyttes endnu, Syddøren ses som Blinding. Nordsiden har aldrig haft Vinduer. Ved en Hovedreparation 1884 (Arkitekt F. Uldall) ombyggedes Skibets Sydside og til Dels Nordsiden og Vestgavlen, ligesom det gamle Vaabenhus af Bindingsværk mod N. erstattedes af et nyt af røde Mursten. Altertavlen er et trefløjet Alterskab fra gotisk Tid; i Midten Gudfader med den korsfæstede, Maria med Barnet og Johannes Døberen, paa Fløjene 12 Helgener (renoveret 1756 af Madam Mette Cathrine Bay, Hans Fædders til Refsnæs; den skal 1901 restaureres af Nationalmus.). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Klokken (før mellem et Par Piller V. for Kirken, nu i et Lydhul i Vestgavlen), uden Indskr., er fra den senere Middelalder. — Paa Kirkegaarden et Monument over nedenn. Etatsr. J. J. Fædder og Hustru Anne Maria Dorothea Charisius. Ligsten over Hans Fædder til Refsnæs.

Refsnæs tilhørte 1337 Niels Pedersen, 1434 og 1462 Morten Jepsen Seefeld, dennes Børn Oluf Mortensen, Jes Mortensen 1483-1502, Sophie Mortensdatter, Knud Thomesens Efterleverske, 1494, og N. N. Mortensdatter, Las Bratzes, 1487. De flg. Ejere vare Niels Jensen Seefeld 1502-18 og Morten Knudsen 1504, Laurids Jensen Seefeld, † 1553, og Niels Henriksen 1525, Viffert Lauridsen Seefeld (faldt 1565 ved Svarteraa) og Chrf. Lauridsen Seefeld, † 1612, dennes Sønner Viffert S., † 1662, og

Jørgen S., Rigsraad, † 1662, begge uden Børn, disses Søster Jfr. Maren S., hvis Dødsbo 1679 solgte R. (72 Td. Hrtk.) for 4596 Rd. til Købmand Chrf. de Hemmer, hvilket dog vistnok kun var en Part af Gaarden, thi 1695 fik han af Magd. v. Ginchel, sl. Assessor Tøger Lassens, Skøde paa hendes Andel, som var $^{17}/_{32}$ (57 og 173 Td. Hrtk.). 1702 skødede Chr. de Hemmer sin Arvepart i R. (10 og 28 Td. Hrtk.) til sin Broder Chrf. de Hemmer, hvis Opbudsbo 1730 solgte R. (57, 32 og 240 Td. Hrtk.) ved Auktion for 13,500 Rd. til Etatsr. Fr. v. Arenstorff; dennes Sønner solgte 1742 R. (57, 19 og 240 Td. Hrtk.) til Hans Fædder, † 1753, hvis Enke Mette Cathrine Bay 1765 overdrog den (56, 19 og 301 Td. Hrtk.) for 11,611 Rd. til sin Søn Jens Jørgen Fædder, senere Etatsr., efter hvis Død den (57, 57 og 324 Td. Hrtk., heri beregnet Dragsgd., 28, og Sigsgd., 11) 1798 solgtes ved Auktion for 83,500 Rd. til Kammerr. Hans Gundorph til Palstrup, † 1801, hvis Enke Cecilie Bødker ejede den til sin Død 1805. Derefter ejedes den ganske kort af General Schuchardt, der 1805 solgte den for 71,000 Rd. til Major, Baron J. A. Juel, fra hvem den i Slutn. af 1840'erne gik over til Svigersønnen Jos. thor Straten, derpaa til Storm, der 1853 solgte den til R. K. Westenholz, † 1882, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen er opf. 1791 af Grundmur i 1 Stokv. med 2 Sidefløje, en ældre af Bindingsværk, og en af Grundmur, opf. 1899.

I *Komdrup* har ligget en eller to Hovedgaarde. 1396 toges Vidne om, at Søren Munk ingen Del ejede i K., formodentlig fordi han netop ejede en Del; dog nævnes 1415 Jens Pedersen af K., 1435 Kay Persdatter Hvide, Per Møllumsens Datter, og hendes Svoger Morten Svan af K., men 1486 og 1502 Søren Munk af K., 1546 og 1557 Peder Munk i K., hvis Sønner Anders, Niels, Laurids og Chrf. M. ogsaa skrev sig til K. — Vistnok paa en anden Hovedgaard i K. boede 1390 Peder Hvas, hvis Vaaben var 2 Hjortevier, dennes Søn Las H. 1406-15, hvis Søn Peder H. (1453 og 1466) efterlod flere Sønner, af hvilke Hans H. 1476 skrev sig til Østergd. i K., og Knud H. til K. var Abbed i Alling Kloster 1515. Peder H., som levede endnu 1543, var vistnok Slægtens sidste Mand. — Jens Munk solgte 1580 Østergd. i K. til J. Seefeld.

Ved Refsnæs er der fredlyst 2 Gravhøje.

Bælum Sogn omgives af Annekset Solbjærg, Lyngby, Skibsted og S.-Kongerslev Sogne samt Fleskum Hrd. (Mov S., Lille Vildmose). Kirken, midt i Sognet, ligger $3^1/_2$ Mil S. Ø. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder ere i den vestl. Del sandmuldede, mod N. og Ø. lermuldede med Kridtunderlag. Nogle Smaaskove (Haelsk., Søndersk., Bælumgaards Sk., Bælum Buske, Dragsgaard Sk., m. m.). Smidie Sø og Bleg Sø ere nu udtørrede. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4819 Td. Ld., hvoraf 1625 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 321, Byg 307, Havre 705, Boghvede 11, Blandsæd til Modenhed 67, Grøntf. 16, Kartofler 118, andre Rodfrugter 73, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 696, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 855, Have 40, Skov 231, Moser 121, Kær og Fælleder 554, Heder 651, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 353 Heste, 1225 Stkr. Hornkv. (deraf 692 Køer), 834 Faar, 746 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 233 Td.; 49 Selvejergaarde med 212 og 94 Huse med 21 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1036 (1801: 455, 1840: 680, 1860: 880, 1880: 1040), boede i 193 Gaarde og Huse; Erhverv: 55 levede af immat. Virksomh., 592 af Jordbrug, 197 af Industri, 62 af Handel, 47 af forsk. Daglejervirks., 47 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bælum* (i Vald. Jrdb. Beflum) med Kirke, Præstegd., Skole, Realskole, Folkehøjskole (opr. 1885), Fattiggaarden Nørgaard (opr. 1894, Plads for 28 Lemmer), Hellum-Hindsted Hrd.'s Sparekasse (opr. $^{11}/_{12}$ 1863; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 1,120,278 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 74,794 Kr., Antal af Konti 1246), Solbjærg Pastorats Sparekasse (opr. $^{22}/_3$ 1879; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 42,698 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3455 Kr., Antal af Konti 395), Jærnstøberi, Savskæreri,

Ølbryggeri, Købmandsforretninger, flere Haandværkere, Kro, Valgsted for Amtets 3. Folketingskr., Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postkontor; *Lille-Brøndum* med Skole; *Smidie* med Skole, Teglværk og Kalkbrænderi. *Skovhuse*. Hovedgaarden *Vorgaard* har $17^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 540 Td. Ld., hvoraf 85 Eng og Kær, 30 Skov, 175 Bakker og Hede, Resten Ager; til Gaarden høre et Teglværk og $1^1/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods. *Dragsgaard* har 27 Td. Hrtk., omtr. 540 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 60 Skov, 100 Kær, Resten Ager. *Nørgaard* (se S. 467, tidligere Herredsfogedbolig) har 13 Td. Hrtk., omtr. 408 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 98 Skov og Plantage, 20 Kær, 150 Hede, Resten Ager. *Bælumgd.*, *Flovgde.*, *Korsgde.*, *Koelgd.*, *Brogd.*, m. m.

Bælum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 405. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. samt Vaabenhus og Kapel mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Skibets Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Koret har haft en forlængst nedbrudt Apsis. I den senere Middelalder overhvælvedes Kor og Skib undtagen den vestligste Del, der beholdt sit Bræddeloft. Ligeledes tilføjedes det anselige Taarn, af Granit og Mursten, og med hvælvet Underrum, der har bred Spidsbue ind til Skibet, samt det hvælvede Vaabenhus, af store Mursten i Munkeskifte. Det hvælvede Kapel, med Rundbue ind til Koret, er opf. 1616. I 1889-90 undergik Kirken en delvis Ombygning (Arkitekt: F. Uldali), navnlig af Skibets og Korets Nordmur samt Korbuen og Korhvælvingen, ligesom Skibets Hvælvinger atter ombyttedes med Bræddeloft. I Koret og ved Korbuen fandtes Rester af Kalkmalerier fra 16. Aarh., der forsvandt ved Ombygningen 1889 (*M. Petersen*, Kalkmal. S. 52). Trefløjet Altertavle fra 1684, med Malerier (den korsfæstede, de to Røvere samt Maria og Johs.). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i senere Renæssancestil fra Slutn. af 17. Aarh. (rest. 1890). I Koret Mindetavle over Herredsfoged, Justitsr. Hvass, † 1867. I Kapellets Mur en beskadiget Ligsten med udhuggede Figurer, vistnok over Erik Kaas til Vorgd., † 1598, og hans to Hustruer, Berete Seefeld, † 1593, og Anne Krabbe, opsat 1603 af sidstnævnte. Udv. paa Kormuren en Mindetavle fra 1821 over Generalmajor H. J. Rodenborg.

Vorgaard skal Hr. Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, have tilkøbt sig af Mogens Kolde. Den tilhørte saa Sønnen, Rigsr. Hr. Jak. Andersen, † omtr. 1524, og dennes Børn: Anders Jakobsen 1536 og Dorte Jakobsdatter, Oluf Globs, 1562. Efter sidstnævntes Død arvedes V. af hendes Søskendebarn Anne Bjørnsdatters Søn Jens Kaas, bekendt for sit tapre Forsvar af Elfsborg mod de svenske; efter hans Død 1578 tilfaldt Gaarden hans Broder Bjørn K., † 1581, dennes Børn Niels K., † 1597, Erik K., † 1598, og Fru Helvig K., Hannibal Gyldenstiernes Enke, † 1638. Efter disse kom den til førstnævntes Datter Anne Nielsdatter Kaas, Albert Rostrups, der skrev sig til den 1638 og 1647, efter hvem den ejedes af hendes Søskendebarn Ingeborg Albretsdatter Skeel, † 1655, og hendes Søn Markor Rodsteen, † 1670. Hans Enke Karen Juul arvede Gaarden efter sin Søn Palle Rodsteen, † 3 Aar gl., og ægtede Hugo Lützau til Lundsgd., der 1675 solgte V. til Hartvig Otto v. Deden til Dragsgd. († 1703), der vistnok alt havde arvet Part i Gaarden med sin 1. Hustru Anne Folmersdatter Urne, en Datterdatter af Fru Ingeb. Skeel. Hans Søn Claus Jørgen v. Deden udkøbte 1717 sine Brødre Emmike og Ebbe Claus v. D. af V., som han 1750 solgte (32 og 270 Td. Hrtk., hvori Dragsgaard indbefattet) til Krigsr. Harboe Lassen Meulengracht, som dog atter 1767 afhændede den til Konsistorialr. Laur. Jelstrup. 1768 solgtes V. (nu kun 12 Td. Hrtk.) med Mølle og ubetydeligt Gods for 5718 Rd. til Søren Testrup til Viffertsholm, som 1772 solgte den til Henr. Schou af Trudsholm, efter hvis Død 1775 den (12 og 59 Td. Hrtk.) ved Auktion blev solgt for 13,050 Rd. til Lieutn. Hans Joch. Rodenborg, † 1843 som Generalmajor. Derpaa ejedes den af Enken til 1826 og af Sønnen, Kmjkr. V. C. R. til 1836, saa af en Holberg til 1840, af C. E. Alson til 1843, hvorefter den 1843 solgtes for 29,200 Rd. til C. A. Deden (da med 55 Td. Hrtk. Fæstegods, som bortsolgtes i 1850'erne paa

den ene nuv. Fæstegd. nær); 1875 solgtes den for 136,000 Kr. til M. Schæbel, 1891 for 79,000 Kr. til Lorentzen og 1893 for 80,000 Kr. til den nuv. Ejer, V. Schaumburg. — Hovedbygningen, der er meget gammel og af Egebindingsværk (repareret 1892), bestaar af en Hovedfløj og en mindre Sidefløj, i 1 Stokv.

Dragsgaard har været en Hovedgaard. 1422 nævnes Nis Ovesen af Drag, † 1437. I Beg. af 16. Aarh. skal den have tilhørt Jørgen Prip, var derefter vist en Tid forenet med Vorgd. og blev 1623 af Fru Anne Krabbe, Erik Kaas' Enke, pantsat til Falk Gøye, der 1630 afhændede sin Part i den til Palle Rodsteen, hvis Hustru Ingeborg Skeel ejede Vorgd. Deres Datter Jfr. Ingeb. Rodsteen solgte 1661 D. til Oberstlieutn. Hartv. O. v. Deden, der 1663 yderligere fik Skøde paa Gaarden af sin Svigerfader Folmer Urne, hvis Hustru Anne Dyre var Halvsøster til Jfr. Ingeborg Rodsteen; v. Dedens Enke Anne Dorothea v. Wetberg boede paa D. til sin Død 1727, men havde alt 1717 overdraget denne sin „paaboende Bondegaard" (28 Td. Hrtk.) til sin Søn Oberstlieutn. Cl. Jørgen v. Deden. Den var derefter Avlsgaard under Vorgd. til 1773, da Konsistorialr. Jelstrup solgte den (28 og 64 Td. Hrtk.) til Kancellir. J. J. Fædder til Refsnæs. 1803 skødede Kammerr. Gundorphs Enke paa Refsnæs D. (28, 17 og 36 Td. Hrtk.) for 29,000 Rd. til sin Svigersøn Hans Glud, der endnu ved sin Død 1850 ejede den. Nuv. Ejer er H. P. Glud.

Nørgaard ejedes i 15. Aarh. af Fru Susanne Nielsdatter (Rosenkrantz), efter hvem den 1455 ved Skifte paa N. blev udlagt til hendes Broder Hr. Ludvig Nielsen, der 1463 indværgede den med Lovhævd.

I Sognet har ligget en gammel adelig Sædegaard *Gjerholm*, der 1422 af ovenn. Niels Ovesen til Drag blev solgt til Bisp Lage i Viborg. 1503-1509 skrev en Adelsmand Niels Henriksen sig til G. og 1536 og 1543 dennes Søn Mikkel Nielsen, hvis Børn antog Navnet Hvas (jfr. Fam. Hvas, IV S. 134 f., 180).

I Vald. Jrdb. nævnes *Beflum Fjerding*. — $^{29}/_{7}$ 1894 brændte næsten $^{1}/_{3}$ af Bælum By.

I Sognet er der fredlyst 14 Gravhøje, deribl. ved Vorgaard 3 anselige.

Bælum var oprindl. Anneks til Skibsted-Lyngby; ved Kongebr. af $^{22}/_{3}$ 1580 blev det et eget Pastorat med Solbjærg til Anneks.

Solbjærg Sogn, Anneks til Bælum, omgives af dette og Lyngby Sogne, Hindsted Hrd. (Astrup, Visborg, Skelum og Als S.) og Fleskum Hrd. (Mov S., Lille Vildmose). Kirken, mod N., ligger 4 Mil S. Ø. for Aalborg. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere lette, sandmuldede. En stor Del er dækket af Skov (Søndersk., Tved Sk., Brøndumlund). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 6904 Td. Ld. (heraf ere 2023 Td. opførte i Matr. under Hindsted Hrd.), hvoraf 1916 besaaede (deraf med Rug 416, Byg 266, Havre 705, Boghvede 44, Spergel 31, Biandsæd til Modenhed 172, Grøntf. 64, Kartofler 174, andre Rodfrugter 43), Afgræsning 1108, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1194, Have 38, Skov 1214, ubevokset 63, Moser 111, Kær og Fælleder 570, Hegn 6, Heder 581, Flyvesand 6, Veje og Byggegr. 93, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 287 Heste, 1271 Stkr. Hornkv. (deraf 629 Køer), 1229 Faar, 677 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 160 Td.; 34 Selvejergaarde med 132, og 102 Huse med 26 Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 834 (1801: 564, 1840: 686, 1860: 729, 1880: 803), boede i 166 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 670 af Jordbr., 65 af Industri, 10 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Solbjærg* med Kirke, Skole og Jærnbanestation; *Korup* (Øster- og Vester-K.), ved Landevejen, med Skole. *Graverhuse*, *Hedehuse*, *Korup-Skovhuse*, *Sønderholt*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Gammel-Viffertsholm* har $22^{1}/_{8}$ Td. Hrtk., 620 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 200 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre nogle Huse. Gaarden *Ny-Viffertsholm* har 14 Td. Hrtk., 550 Td. Ld., hvoraf 100 Eng og Kær, 150 Skov og Hede, Resten Ager; til Gaarden et Par Huse. Gaarden *Fredenslund*

har omtr. 13 Td. Hrtk., 470 Td. Ld., hvoraf 170 Eng, 140 Skov, Resten Åger. Gaarden *Ravnborg* har med Fæste- og Lejehuse 12 Td. Hrtk., 800 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, 330 Skov, Resten Åger. *Porsgaard*, Afbyggergaard fra Gl. Viffertsholm (omtr. 10 Td. Hrtk., 310 Td. Ld.). *Korupgde.* (2 Gaarde).

Solbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 5. Udskrivningskr.' 406. Lægd. Kirken tilhører Præsten i Bælum mod at holde Kirken i Stand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibets østl. Del og Koret ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue og Rester af Norddøren kunne spores. I den senere Middelalder eller i Renæssancetiden blev Vestgavlen nedreven og Skibet forlænget omtr. 15 Fod mod V., dels af Granitkvadre, dels af Mursten. Samtidig tilføjedes Taarnet, forneden af Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl, foroven af gule Mursten, og Vaabenhuset, af røde Mursten, ligesom Kirken overhvælvedes. Udskaaren Altertavle fra 17. Aarh. med et forgyldt Kors. Smedet Korgelænder fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Slutn. af 18. eller Beg. af 19. Aarh. I Skibet to Krucifikser. I Koret Kisteplader over Enevold Christoffersen Seefeld til Viffertsholm, † 1643 (rest. 1891), og over Viffert Seefeld til Viffertsholm, † 1662. I Vaabenhuset en Del Kisteplader med Adelsvaabener.

Gammel Viffertsholm blev 1570 oprettet af Axel Viffert af 4 Bøndergaarde Kytrup, vistnok paa det Sted, hvor en tidligere, formodentlig i Grevens Fejde ødelagt Borg *Korrup* har ligget (se ndfr.). 1343 skødede Andreas Pedersen af Grandeslef Karæthorp og Karæthorp Fang til den forrige Drost Hr. Peder Vendelbo. Den gik siden over til Vald. Atterdag, og Hr. Chr. Vendelbos Arvinger gav 1401 Dronn. Margrethe Afkald paa al deres Ret dertil. Efter Axel Vifferts Død 1580 bragte hans Datter Margrethe Gaarden først til Ewald Sehested, senere til Jørgen Urne; hans Børn Axel og Anna U. arvede V., som sidstnævnte tilførte sin Ægtefælle Enevold Seefeld. Efter disses barnløse Død delte Enevold Seefelds Søskende Viffert, Jørgen og Maren S. Gaarden 1652; men førstn. udkøbte sine Søskende. Efter ham kom V. til Ove Juel til Villestrup. Hans Arvinger solgte 1687 Gaarden (37 Td. Hrtk., Bøndergods 274) til Laur. Kjerulf for 10,000 Rd. Efter hans Død 1729 ejede hans Enke Karen Jakobsdatter Gresmann Viffertsholm, og efter hendes Død 1739 lod Arvingerne 1740 Gaard og Gods ved Auktion bortsælge til Herredsfoged Christen Sørensen Testrup († 1761; se om ham *O. Nielsen*, Saml. til j. Hist. I S. 337 flg.) for 23,080 Rd. Viffertsholm ejedes dernæst af hans Søn Krigskommissær Søren T. († 1819), dennes Søn Chr. Michael T. († 1824), der overtog den 1799. Den havde i hans Tid 160 Td. Hrtk., Skovsk. 22, Tiender 24, Bøndergods 227. Derefter købtes V. paa Auktion af Amtsforvalter, Kammerr. Hans Svanholm, i hvis Families Eje den blev indtil 1890, da den købtes af den nuv. Ejer, W. Dinesen. — Den nuv., smukt beliggende Hovedbygning, opf. 1845, er en anselig, omtr. 100 Al. lang, grundmuret Længe i 1 Stokv. med gennemgaaende Midtkvist og to mindre Kviste til Gaarden. Omtr. 300 Al. V. for Bygningen staar i Haven en Del af den midterste Fløj (restaur. af den nuv. Ejer) af den store Egebindingsværksbygning, som Chr. Sørensen Testrup lod opføre 1750 (over Indgangsdøren en Sten med hans og Hustrus Navne). De gamle, brede Grave, der have omgivet disse Bygninger og den ældre Borggaard, der stod paa samme Sted, ere nu til Dels opfyldte. — Af de gamle Ladebygninger staa endnu de to vestl. Fløje, af røde Munkesten med Skydeskaar (paa den ene staar: E S. W 1630, ɔ: Enev. Seefeld, Wiffertsholm). — Det nu stærkt forstyrrede *Korrup Voldsted*, der ligger paa Randen af et lavt Engdrag, som strækker sig ud til Havet og endnu i Mands Minde delvis har staaet under Vand, er en uregelmæssig firkantet Banke, 16 F. høj, nu 85×115 F. stor. Ved Gennemskæring af Banken for en Del Aar siden fandtes Stykker af Mur- og Tagsten, Glasstumper og forkullet Træværk, vistnok et Vidnesbyrd om, at Borgen i sin Tid er brændt.

Ny-Viffertsholm er opf. 1834-36 paa en Parcel af Gml.-Viffertsholm. Den har været i Familien Svanholms Besiddelse, indtil den 1899 solgtes til Gml. Viffertsholms Ejer, W. Dinesen. Gaarden brændte 1870 paa Stuehuset nær.

I Tved Skov, der hører til Gml.-Viffertsholm, har der fordum ligget to Gaarde, der 1424 tilhørte Bisp Lage i Viborg; men dengang laa de i Solbjærg By, hvorfra

de senere bleve udflyttede i Skoven; senere vare de een Gaard, *Kroptved*, der 1492 tilhørte Viborg Bispestol. Gaardene ere forlængst nedlagte; paa flere Steder i Skoven kunne Agrene endnu ses. — I Sønderskoven ses ogsaa et Voldsted *Gaardsens Vold*, der bestaar af en omtr. firkantet, 150 F. lang og bred og 8-10 F. høj Banke, hvorpaa endnu findes enkelte Mursten fra de nedrevne Bygninger; den er omgiven af brede og dybe Grave, hvorimod der ikke findes nogen Vold. Gml.-Viffertsholms Skove have tidligere været langt betydeligere end nu.

Ved Ø.-Korrup er der fredlyst 4 Gravhøje, samt et nu fritstaaende, aflangt firkantet, stensat Gravkammer.

Ved Kongebr. af $^{9}/_{6}$ 1578 blev det approberet, at Solbjærg og Skelum Sogn (Hindsted Hrd.) for stedse maatte blive under een Præst, som de for Tiden vare det; men alt $^{22}/_{3}$ 1580 blev Solbjærg Anneks til Bælum.

Litt.: *Fr. Møller*, Gml. Minder fra S. Sogn og Omegn, i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 357 flg.

Skibsted Sogn omgives af Annekset Lyngby, Blenstrup, Komdrup, S.-Kongerslev og Bælum Sogne. Kirken, noget vestl., ligger omtr. 3 Mil S. S. Ø. for Aalborg. De noget højtliggende, i Midten jævne, ellers bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Vestgrænsen løber Skibsted Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2922 Td. Ld., hvoraf 1121 besaaede (deraf med Rug 252, Byg 225, Havre 423, Blandsæd til Modenhed 77, Grøntf. 30, Kartofler 63, andre Rodfr. 47, andre Handelspl. 4), Afgræsning 478, Høslæt, Brak, Eng m. m. 682, Have 34, Skov 41, Moser 100, Kær og Fælleder 336, Hegn 4, Heder 75, Veje og Byggegr. 49 Td. Kreaturhold 1898: 201 Heste, 858 Stk. Hornkvæg (deraf 472 Køer), 545 Faar, 427 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 209 Td., 27 Selvejergaarde med 199, 97 Huse med 11 Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 543 (1801: 322, 1840: 386, 1860: 468, 1880: 576), boede i 94 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 320 af Jordbr., 70 af Industri, 5 af Handel, 75 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skibsted* med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Sparekasse for S.-Lyngby Past. (opr. $^{3}/_{4}$ 1875; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 34,607 Kr., Rentef. $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservef. 2981 Kr., Antal af Konti 442); *Svanfolk*. Hovedgaarden *Randrup* har $37^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 3 Fdk. Skovskyld, omtr. 670 Td. Ld., hvoraf 360 Ager, 16 Udmark, 15 Gaardsplads og Have, 15 Eng, 180 Kær og Tørvegrave, 8 Skov (Egebjærg Sk.), 38 Plantning, 38 Hedebanker; til Gaarden høre et Kalkværk, stort Tørveskær og Arbejderhuse til 10 Familier. Gaarden *Svanholmsminde* har omtr. 16 Td. Hrtk., omtr. 250 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Bakker og Lyng, Resten Ager; desuden høre til Gaarden 4 Fæste- og Lejehuse med omtr. 2 Td. Hrtk. *Vestergaard* har $17^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 197 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 7 Gaardspl., Have, Plantning osv., Resten Ager; 1 Lejehus. *Holmgaard*, Fattiggaard (opr. 1878, Plads for 24 Lemmer). *Skibstedgaard* (11 Td. Hrtk., 130 Td. Ld.) med Mølle, *Aagd.*, *Kjærgd.*, *Dovergd.*, *Slotsgd.*, *Bjerregd.*

Skibsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 403. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kiddalsgd.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Vestgavlen og det

nordvestl. Hjørne ere omsatte og delvis restaurerede med Mursten; ved Gavlen er der af Granitkvadre fra dens øverste Del og af Mursten opf. to Stræbepiller. Korbuen og begge Skibets Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Skibet har fladt, gibset Loft; Koret er senere blevet overhvælvet. Vaabenhuset foran Syddøren er nyt (til Dels ombygget 1858). Ny Altertavle, malet af Schleisner (Christus med Kalken). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. Under Koret en nu tilmuret Begravelse.

Randrup var oprindl. en Udflytterby fra Skibsted. Et Tingsvidne fra 1396 nævner en Gaard „i" Randrup. Ved Slutn. af 15. Aarh. ejedes Halvdelen af R. af Vor Frue Kloster i Aalborg, Halvdelen af Hr. Anders Jacobsen (Bjørn) til Vorgd. og Stenalt, efter hvis Død (omtr. 1490) der af R. oprettedes en Sædegaard for hans 3. Søn Jep Andersen Mus. Efter hans Død (omtr. 1509) tilfaldt den hans Søster Inger, g. 1. m. Niels Jensen (kaldet Munk Jensen) af Visborg, 2. m. Jens Thygesen (Seefeld) af Dalsgd. Sidstnævnte skrev sig til R. 1523 og 1532. R. og Visborggd. ejedes derefter af Sønnen Enevold Jensen, † 1557, hans Enke Fru Agathe Pogwisch,

Randrup, set fra Gaarden.

† 1568, deres Søn Rigsraad Jak. Seefeld, † 1599, og hans Søn Enevold S. Af dennes to Sønner fik Jørgen Visborggd. og Jakob R. Sidstnævnte, der senere skrev sig til Ovegd., solgte 1637 R. med 10 Bøndergaarde til Iver Krabbe til Albæk, der s. A. havde købt Kongstedlund, som nu fulgtes med R. Efter Iver Krabbes Død (1641) ægtede Enken Dorte Juel fra Villestrup Erik Høg, † 1649, hvis Søn Iver Juel H. 1675 solgte R. (17 Td. Hrtk.) og Kongstedlund til Slotsskriver og Amtsforvalter Peder Brønsdorff, † 1701. Hans Søn Severin B. var ifl. Skiftebrev Medejer af R. fra 1686, fik 1695 Skøde paa Gaarden (28 Td. Hrtk., 18 Bøndergaarde, 8 Gadehuse), købte 1704 Kongstedlund af sin Svoger Laur. Christensen og adledes 1723, † 1748. Hans Enke Charlotte Amalie Wiegandt ejede derefter K. til sin Død 1751. Deres Datter Ane Kirstine († 1750) ægtede 1749 Major H. G. v. Deden til Vorgd., † 1778, der 1752 fik Skøde paa R. (27 og 233 Td. Hrtk.) og 1772 solgte Kongstedlund med Gods til sin Søn Severin Brønsdorff v. Deden, og efter Faderens Død solgte denne tillige med sin Broder Lieutn. Emmicke v. D. Randrup, Skibsted og Lyngby Sognes Kirketiender (resp. 12 og 13 Td. Hrtk.), 217 Td. Hrtk. Bøndergods og 1 Td. Skovskyld 1786 for 40,000 Rd. til Justitsr. Christen Ryberg, der 1794 solgte R. for 42,000 Rd. til Frants Hvass, † 1806. Hans Enke Ellen Cecilie Færch († 1832) ægtede 1807 Thyge Thygesen til Dalsgd. († 1842), som 1837 solgte R. uformindsket for 80,000

Rd. til sin Stifsøn, Hofjægerm. M. P. Hvass, efter hvis Død 1864 den ejedes af Enken, indtil Sønnen Jægerm. F. T. Hvass, den nuv. Ejer, overtog den 1889 for 190,000 Kr. — Hovedbygningen bestaar af 3 Fløje. Midtfløjen, i 1 Stokv. af Bindingsværk med en lang, hvælvet Kælder, er Rest af den omtr. 1680 opf. trefløjede Hovedbygning. Ind til Gaarden er, vistnok ved 1750, tilbygget et rundt Taarn med fremspringende Karnapbygninger paa hver Side; Taarnet har spidst Tag og spids Hvælving med Stukarbejde og Bogstaver (tidligere Ejere) i hvert af de 6 Felter; Taarnet og Karnapperne ere af røde Munkesten, efter Sigende fra en nedbrudt Fløj paa Kongstedlund. De to Bindingsværkssidefløje ere nedbrudte og erstattede af store grundmurede Bygninger, opf. 1865 og 69. Ladebygningerne ere næsten alle ombyggede 1860-80. I den store, af Hofjægerm. Hvass 1840-50 betydeligt udvidede Have findes mange gamle Træer, deribl. to tæt op ad hinanden staaende Ælme, omtr. 64 F. høje, Stammens Omf. over 12 og 14 F.; midt i Borggaarden en Lind, omtr. 60 F. høj, Stammens Omf. 12 F.

Skibstedgaard ejedes 1495 af Jep Munk og 1632-54 af Christen Kaas.

Paa Svanholmsmindes Mark ligger en lille, fredlyst Langdysse med et femsidet Gravkammer, hvorover en anselig Dæksten.

Lyngby Sogn, Anneks til Skibsted, omgives af dette, Bælum og Solbjærg Sogne, Hindsted Hrd. (Astrup S.) samt Brøndum og Blenstrup Sogne. Kirken, mod N., ligger 3 Mil S. S. Ø. for Aalborg. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. *Skibsted Aa* løber gennem Sognet og danner en Del af Vestgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Hadsund.

Bindingsværksgavl paa Randrup.

Fladeindholdet 1896: 3547 Td. Ld., hvoraf 1614 besaaede (deraf med Rug 375, Byg 163, Havre 667, Boghvede 9, Spergel 9, Blandsæd til Modenh. 116, Grøntf. 40, Kartofl. 165, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 792, Høslæt, Brak, Eng m. m. 792, Have 32, Skov 42, Moser 47, Kær og Fælleder 107, Hegn 4, Heder 33, Veje og Byggegr. 80, Vandareal 3 Td. Kreaturhold 1898: 231 Heste, 953 Stkr. Hornkv. (deraf 551 Køer), 663 Faar, 611 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 175 Td.; 32 Selvejergaarde med 145, 1 Arvefæstegd. med 6, 107 Huse med 24 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 916 (1801: 323, 1840: 444, 1860: 563, 1880: 691), boede i 171 Gaarde og Huse; Erhverv: 110 levede af immat. Virksomhed, 469 af Jordbr., 126 af Industri, 54 af Handel, 113 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lyngby*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Tvorup* (1495: Torrup); *Terndrup*, ved Landevejen, med Kirke (opf. 1900-1901, Arkitekt: A. Wiinholt), Skole, Ting- og Arresthus (opf. 1885, en Bygning

i to Stokv. af røde Mursten; det ejes af Amtskommunen), Kontor og Bolig for Herredsfogden i Hellum-Hindsted Hrd., Amtssygehus (opf. 1892, bestaar af to Bygninger, den ene for smitsomme Sygdomme), Distriktslægebolig, Apotek, Sessionssted for 5. Udskrivningskr.' Lægd 393-417, Købmandsforretninger, Haandværkere, Kro, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition. Gaarden *Anderstrup* har 24 Td. Hrtk., 325 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 15 Skov (Terndruplund med Pavillon, hvor der afholdes Folkefester), Resten Ager. *Terndrupgaard* (11 Td. Hrtk., 140 Td. Ld.), *Lyngbygd.*, *Lundsgd.* *Skovhuse*, Gde. og Huse, med Mølle. *Terndruphede*, Huse. *Uranienborg*, Mølle.

Lyngby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 404. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kiddalsgd.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilmuret; over Syddøren en Tympanon med en lineær Figur i Midten og paa Siderne en Løve og en Fugl. Korbuen er bevaret. Vaabenhuset er nyt. Kirken har fladt Loft. Ny Altertavle med et forgyldt Kors. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur fra 1737. I Loftet en Malmlysekrone fra 18. Aarh. I Vaabenhuset Brudstykke af en Runesten.

I Vald. Jrdb. nævnes „Lyngby Fjerding".

Ved Tvorup er der fredlyst 2 Gravhøje.

Brøndum Sogn omgives af Annekserne Siem og Torup, Frær, Blenstrup og Lyngby Sogne samt Hindsted Hrd. (Astrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil S. S. Ø. for Aalborg. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder (Loftshøj, 220 F., 69 M.) ere sandmuldede. En Del Skov (Ejstrup Sk., Møllesk.). Paa Østgrænsen løber Skibsted Aa.

Fladeindholdet 1896: 3140 Td. Ld., hvoraf 1309 besaaede (deraf med Rug 289, Byg 171, Havre 541, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 69, Grøntf. 37, Kartofler 144, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 594, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 760, Have 20, Skov 214, Moser 31, Kær og Fælleder 93, Heder 60, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 51, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 205 Heste, 770 Stk. Hornkvæg (deraf 426 Køer), 759 Faar, 504 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 148 Td.; 19 Selvejergaarde med 65, 15 Fæstegd. med 61, 53 Huse med 19 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse, $^2/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 532 (1801: 370, 1840: 504, 1860: 474, 1880: 519), boede i 91 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 390 af Jordbr., 70 af Industri, 8 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store-Brøndum* (1438: Brønnum) med Kirke, Præstegd., Skole, Brugsforening med Forsamlingssal (opf. 1897), Missionssal (opf. 1898), Sparekasse for B.-Siem-Torup Sogne (opr. $^{24}/_{10}$ 1870; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 35,861 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 1053 Kr., Antal af Konti 362) og Andelsmejeri (Katrineholm); *Mølholm* med Vandmølle; *Ejstrup* (1406: Estrup). *Nordre-* og *Søndre-Hedegaarde.* *Ejstrup Skovhuse*, *Krastrupgde.* *Loftshøjgde.*, *Kjeldbjærggd.*

Brøndum S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstingskr. og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 397. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue og Korbuen ere bevarede. I Kirkens Mure findes indmurede to Tympana, den ene

med et Kors, den anden med en Slyngning. Skib og Kor have fladt Loft. I gotisk eller i Renæssancetiden er Taarnet opført, forneden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Munkesten; paa Sydmuren staar: E. H. V. S. og 1790. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet, af store Mursten, med Kamgavle og Blindinger. Ret anselig Altertavle fra 1599 med et Maleri (Christus med Tornekronen). Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Klokken, fra 1419, er støbt af Petrus de Randrusia.

Estrup Hovgaard tilhørte Hr Niels Bugge, hvis Dattersøn Hr. Joh. Skarpenberg 1406 fik den tildømt. 1438 tilskødede Jens Nielsen af Siem Viborg Bispedømme sin Gaard „Astrup", men 1462 og endnu 1474 skrev dog Morten Svan sig til „Eistrup", skønt han og hans Hustru Mette alt havde tilskødet Biskop Knud i Viborg E. H. — 1505 solgte Per Krabbe af Skovgaard sin Gaard *Møtholm* til Biskop Niels Friis. — I Sognet har ligget en adelig Sædegaard, hvortil 1440 Thomes Thordsen (Roed) og 1504 en yngre Thomes Roed skrev sig.

Teologen, Prof. Christen Hermansen († 1882) er født i St.-Brøndum, hvor hans Fader var Husmand.

Siem Sogn, Anneks til Brøndum, omgives af dette og det andet Anneks Torup samt Hindsted Hrd. (Astrup S.). Kirken, noget nordl., ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Tulsted Bakke, 224 F., 70 M.) ere skarpsandede. Siem Skov.

Fladeindholdet 1896: 1349 Td. Ld., hvoraf 337 besaaede (deraf med Rug 74, Byg 46, Havre 137, Boghvede 3, Blandsæd til Modenhed 15, Grøntf. 21, Kartofler 31, andre Rodfr. 9), Afgræsn. 202, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 7, Skov 325, Moser 9, Kær og Fælleder 32, Hegn 16, Heder 120, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 64 Heste, 190 Stk. Hornkvæg (deraf 104 Køer), 221 Faar, 122 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 34 Td.; 4 Selvejergaarde med 10, 8 Fæstegd. med 17, 19 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse, $^2/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 185 (1801: 146, 1840: 141, 1860: 152, 1880: 192), boede i 42 Gaarde og Huse; Erhverv: 1 levede af immat. Virksomh., 132 af Jordbrug, 17 af Industri, 18 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Siem* (1438: Seem) med Kirke og Skole. *Siem Mark.* *Bredal*, Gd.

Siem S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 396. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med højt, fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen og begge Skibets Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Paa Sydmuren staar: H. C. og 1762. Korgavlen er restaur. i nyeste Tid. Vaabenhuset er nyt. Granitalterbord. Altertavlen bestaar af 3 udskaarne Figurer (Christus, Andreas og Maria med Barnet og St. Catharina) fra 14.-15. Aarh., vistnok Rester af en større Tavle. Romansk Granitdøbefont med Dyrehoveder paa Kummen. Ny Prædikestol. Præstestol fra 1664.

Den under Brøndum Sogn nævnte Jens Nielsen af Siem 1438 var antagelig af Adel.

I en Mose i Sognet er der fundet 2 sjældne Broncespande, vistnok af etrurisk Arbejde fra den yngre Broncealder.

Torup Sogn, Anneks til Brøndum, omgives af dette og det andet Anneks Siem, Frær Sogn og Hindsted Hrd. (St.-Arden og Astrup S.). Kirken, mod Ø., ligger omtr. $3^1/_2$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende og bakkede Jorder (Kjeldinghede Bakker, 254 F., 80 M.) ere skarpsandede. Ved Sydgrænsen den omtr. 390 Td. Ld. store *Madum Sø*, hvoraf største Delen hører til Sognet. En Del Skov (Hellum Sk.).

Fladeindholdet 1896: 3048 Td. Ld., hvoraf 904 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 104, Havre 321, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 81, Grøntf. 64, Kartofler 95, andre Rodfrugter 33), Afgræsn. 589, Høslæt, Brak, Eng m. m. 266, Have 14,

Skov 428, Moser 73, Heder 532, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 200 Td. Kreaturhold 1898: 114 Heste, 492 Stkr. Hornkv. (deraf 280 Køer), 397 Faar, 301 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 95 Td.; 13 Selvejergaarde med 43, 1 Arvefæstegd. med 11, 11 Fæstegd. med 31, 33 Huse med 8 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse, $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 369 (1801: 266, 1840: 305, 1860: 338, 1880: 358), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 227 af Jordbr., 63 af Industri, 5 af Handel, 39 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Torup Kirke*, S. V. for Byen, og Byerne: *Torup*; *Hellum* (i Vald. Jrdb.: Hellyum, 1390: Helgem, 1405: Hiælem, 1466: Helom) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Købmandsforretn. og Vandværk; *Asp*; *Rauf*. Gaarde: *Tulsted*, *Torup-Hedegd.* (Skovridergd. under Grevsk. Lindenborg), *Frægelund* (alt nævnt 1502) eller *Kratgaard*.

Torup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 395. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken (fordum indviet til St. Morten) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, to oprindelige Vinduer og Norddøren ere bevarede. Skibet er senere blevet forhøjet, og Hvælvinger ere indbyggede. Taarnet er forneden af Kvadre, foroven af store, gule Mursten i Munkeskifte (paa Muren staar: C. H. V. S. og 1785); Taarnrummet, skilt fra Skibet, bruges som Materialhus. Vaabenhuset er nyt. Alterbord af Granit. Altertavle i Renæssancestil fra 1641 med Navnet Margr. Sandberg og to Vaabener. Kalk fra 1593, skænket af Iver Juul til Villestrup og Fru Marine Maltesdatter. Romansk Granitdøbefont med en Løvefigur. Prædikestol fra 1641 med samme Vaaben som Altertavlen.

Tulsted ejedes 1599 af Chrf. Kruse, der 1626 solgte den til sin Svigerdatter Fru Sophie Sandberg, † 1649, der synes at have afhændet den til sin Søster Jfr. Margr. Sandberg, efter hvis Død 1647 hendes Brødre solgte T. til Hr. Mogens Kaas, hvis Datter Jfr. Ide K. ejede den 1667. Hendes Arvinger vare hendes Broderbørn Fred. K. og Sidsel K. Den førstes Halvpart gik i Arv til 2 Søstre Else og Susanne K., hvilken sidste 1699 fik Skøde paa Søsterens Part ($2^1/_2$ Td. Hrtk.). Sidsel Kaas' Ægtefælle Amtmand Jonas Lillienschiold solgte 1689 sin Part i T. ($5^1/_2$, Tiender 6, med Gods ialt 64 Td. Hrtk.) til sin Svoger Etatsr. Jens Rosenheim, der straks efter solgte den til Chr. Gyldenløve for 1026 Rd., af hvem Jfr. Susanne Kaas († 1731) 1694 købte denne Part. T. (67 Td. Hrtk.) blev saa 1734 paa Auktion efter Grevinde Brockdorff til Bothkamp købt for 4100 Rd. af Jens Madsen Hvas, der 1755 solgte den (10, 20 og 49 Td. Hrtk.) for 9990 Rd. til Jens Jørgen Overgaard, der 1766 solgte den for 14,000 Rd. til Grev H. C. Schimmelmann, hvorefter den 1781 lagdes under Grevskabet Lindenborg. Nu er den Arvefæste under det.

Paa Tulsted Mark, paa *Kapelbakken*, er der Levninger af et Kapel, der nævnes i et Dokum. fra 1494. Sagnet har Uret, naar det lader Sten fra Kapellet blive benyttede til Opførelsen af Egholm Slot (se S. 481).

Ved Torup er der fredlyst to anselige Gravhøje.

Madum Sø, 118 F. o. Havet, har egentlig ikke noget synligt Afløb, da Afløbet mod N. til Lindenborg Aa er frembragt ved Menneskehaand og kun virker ved Højvande. Derimod har man ment, at Søen har underjordisk Afløb til den mod S. liggende Blaakilde (se S. 496).

Hellum By har givet Herredet Navn; der findes ingen Erindring om et Tingsted i Nærheden.

Gjerding Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Blenstrup, Frær og Skjørping Sogne samt Fleskum Hrd. (Volsted og Gunderup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. for Aalborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede. Nordgrænsen dannes af Lindenborg Aa.

Fladeindholdet 1896: 1195 Td. Ld., hvoraf 515 besaaede (deraf med Rug 110, Byg 80, Havre 184, Spergel 8, Blandsæd til Modenhed 24, Grøntf. 3, Kartofler 82, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 254, Høslæt, Brak, Eng m. m. 265, Have

7, Kær og Fælleder 18, Heder 118, Veje og Byggegr. 17 Td. Kreaturhold 1898: 77 Heste, 244 Stkr. Hornkv. (deraf 134 Køer), 241 Faar og 178 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 55 Td.; 6 Selvejergaarde med 27, 6 Fæstegd. med 24, 10 Huse med 4 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 168 (1801: 108, 1840: 130, 1860: 187, 1880: 164), boede i 31 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 118 af Jordbr., 7 af Industri, 26 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Gjerding* (1390: Gerdyn, 1406: Gerendæ, 1462 og 1526: Gerden) med Kirke, Præstegd. og Skole. *Gjerding Huse*. *Risegaarde* eller *Rise*. *Øksenvad Møllegaard* (*Røde Mølle*).

Gjerding S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 398. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Den lille *Kirke* (fordum indviet til St. Jørgen) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Murene ere næsten helt omsatte (paa Skibets Nordmur staar H. C. V. S. og 176.), saa at kun Norddøren er bevaret; paa dennes Overligger er indhugget en Buefrise. Der har aldrig været Vinduer paa Nordsiden. Korbuen er bevaret. Vaabenhuset er fra 1893, af smaa Mursten; 1892 opførtes en Tagrytter. Granitalterbord. Ny Altertavle med Maleri (Christus velsignende). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Barokstil.

Øksenvad eller *Røde Mølle* nævnes 1404 og 1424.

Blenstrup Sogn, Anneks til Gjerding, omgives af dette, Frær, Brøndum, Lyngby, Skibsted og Komdrup Sogne samt Fleskum Hrd. (Gunderup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Aalborg. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere sand- og lermuldede; i den østl. Del findes Kridtjorder. Nordgrænsen dannes af Lindenborg Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Hadsund.

Fladeindholdet 1896: 4141 Td. Ld., hvoraf 1970 besaaede (deraf med Rug 418, Byg 282, Havre 680, Blandsæd til Modenh. 175, Grøntf. 43, Kartofler 183, andre Rodfr. 185), Afgræsn. 749, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 26, Skov 29, Moser 38, Kær og Fælleder 424, Hegn 11, Heder 47, Veje og Byggegrunde 45 Td. Kreaturhold 1898: 319 Heste, 1325 Stkr. Hornkv. (deraf 785 Køer), 724 Faar, 1069 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 284 Td.; 21 Selvejergaarde med 158, 1 Arvefæstegd. med 9, 22 Fæstegd. med 107 og 39 Huse med 9 Td. Hrtk., $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 680 (1801: 429, 1840: 484, 1860: 589, 1880: 669), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 533 af Jordbrug, 80 af Industri, 10 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Blenstrup* (1390: Blynstorp) med Kirke, Skole, Sparekasse for Gjerding-B. Past. (opr. $^{15}/_3$ 1874: $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 20,345 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 2510 Kr., Antal af Konti 149) og Mølle; *Dollerup*, ved Landevejen; *Horsens*; *Askildrup* med Andelsmejeri (Bækgd.). *Horsens Hedegaarde*. Hovedgaarden *Lindenborg*, Hovedsædet i Grevskabet af samme Navn*), har $37^1/_8$ Td. Hrtk. (deraf 6 i Gunderup S.), 503 Td. Ld., hvoraf 168 Kær, 35 Plantage, Resten Ager; under Lindenborg Hvdgd. og Gods høre af Fæstegods omtr. 490 og af Arvefæstegods 72 Td. Hrtk. Parcelgaarden *Henriksdal* (med

*) *Grevskabet Lindenborg* har 1275 Td. Hrtk. af alle Slags, deraf fri Jord 240, indtaget til Skov 12, Bøndergods 688, Kirke- og Kongetiende $327^1/_2$, Skovskyldshrtk. $7^1/_2$ Td.; i Bankaktier 32,200, i Fideikommiskapitaler 2 Mill. Kr. Grevskabet indbefatter Godserne Lindenborg, Gudumlund, Vildmosegd., Tiendegd., Henriksdal, Louisendal og Toruphedegd. Under Gaardene høre tils. 3870 Td Ld. foruden 1800 Td. Ld. Skov.

Hovedgaardstakst), ligeledes under Grevsk., har $12^5/_8$ Td. Hrtk., 195 Td. Ld., hvoraf 40 Kær, Resten Ager. Gaarden *Ernstpris* (udparcelleret fra Lindenborg Hvdgd., Arvefæste under Grevsk., tilhører Lensbesidderen som Allodialejendom) har $17^1/_4$ Td. Hrtk., 310 Td. Ld., hvoraf 105 Kær, 7 Plantage, Resten Ager. *Horsensgd. Ulvedal*, Gd.

Blenstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 399. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Lindenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Skibets Døre ere bevarede (Syddøren nu tilmuret). Skib og Kor ere overhvælvede. Taarnet, forneden af Granitkvadre, foroven af røde Munkesten i Munkeskifte (det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet) og Vaabenhuset, med to Hvælv., væsentlig af store, røde Mursten, ere senere tilføjede. Altertavlen er i Barokstil med et nyt Maleri (Christus annammer en Synder) af Anker Lund (det gml. Altermaleri hænger i Taarnrummet). Kalk og Disk fra 1739. Romansk Granitdøbefont med Menneske-

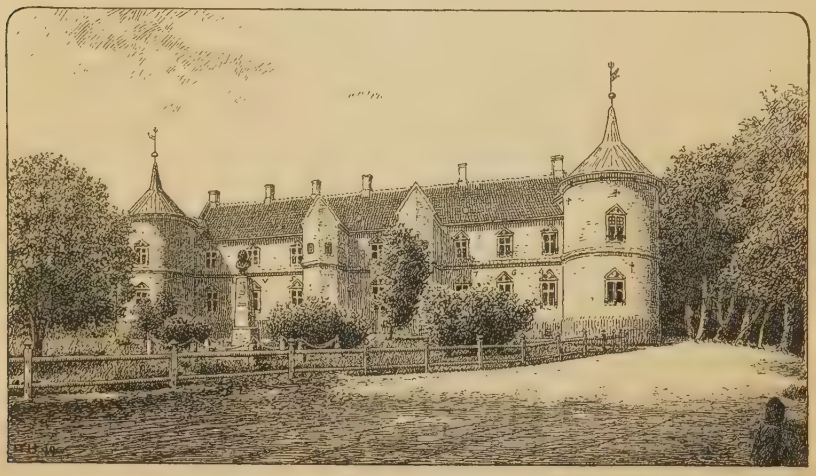

Lindenborg set fra Syd.

hoveder og Korsfigurer. Simpel Prædikestol fra 17.-18. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel. Døren til Kirken har svære Jærnbeslag med Aarst. 1592. I Vaabenhuset er indmuret en beskadiget Ligsten over Corfitz Viffert til Næs, † 1592, og hans Hustru Anne Gyldenstierne, † 1595; den har tidligere haft Plads i et hvælvet Gravkapel med underjordisk Gravhvælving, opf. for Lindenborgs Ejere, vistnok af Corf. Viffert; skønt det alt 1735 var saa brøstfældigt, at det truede med at falde sammen, nedbrødes det først 1818.

Lindenborg hed tidligere *Næsholm*, *Næs* og *Daasborg*. Næsholm tilherte i Slutn. af 15. Aarh. den adelige Familie Kirt; Niels K. overdrog 1376 Næs til sine Sønner Jakob og Palle K., hvilken sidste skødede sin Part til sin Broder, der 1404 skænkede N. med Gods til Viborg Bispestol for Sjælemesser; han har dog vistnok forbeholdt sig Gaarden i sin Livstid, thi endnu 1408 og 1411 skrev han sig til N. Sti Vesteni var vistnok bispelig Lensmand her 1480 og Mogens Thomsen 1504. 1534 blev N. afbrændt i Skipper Klements Fejde. Ved Reform. kom den til Kronen og var da pantsat til Iver Friis, en Broder til den sidste katolske Biskop i Viborg, og derpaa til Holger Tønnesen Viffert, der ved Mageskifte 1561 fik den mod Strøgods i Sjælland og Skaane. Efter hans Død 1564 kom N. til hans Broder Corfits V., der lagde meget Gods under den. Efter hans og Hustru Anna Gyldenstiernes Død (1592 og 1595) arvedes N. af Datteren Christence V., g. 1. m. Henr. Bille til Mogenstrup, 2. m. Statholder Breide Rantzau, og kom til deres Søn Rigshofmester Frands R., † 1632,

forlovet med Chr. IV's Datter Anna Catharine. 1637 blev N. af Knud Ulfeld solgt til Rigsmarsk Jørgen Urne, † 1642, hvorefter den 1650 solgtes til den for sit Bibliotek bekendte Jørgen Seefeld, † 1662 (se II S. 640), hvis Kreditorer solgte N. til Claus Olufsen Daa til Borreby, g. m. Chr. IV's Datterdatter Sophie Amalie Lindenov. Han kaldte Gaarden Daasborg. 1678 blev han paa Anstiftelse af sin Hustru skudt, hvorpaa hun forøgede Godset betydeligt og under $^{31}/_{1}$ 1681 fik det ophøjet til et Baroni under Navn af Lindenborg imod Løfte om at indsætte Chr. V's Søn Grev Chr. Gyldenløve til Arving. Friherreinden, som hun altid kaldtes, døde 1688 (se S. 378), hvorpaa Baroniet tilfaldt den nævnte Gyldenløve til Samsø og hans Efterkommere, indtil hans Sønnesøn Grev Fr. Chr. Danneskjold-Samsø 1753 ifl. kgl. Bevill. solgte Baroniet til Grev Adam Gottl. Moltke til Bregentved, hvem Kongen skænkede Kronens Andel i Vildmosen, og som 1762 atter solgte det (64 Td. Hrtk., Tiender 272 m. m.) for 70,000 Rd. C. til Baron Heinr. Carl Schimmelmann († 1782), der $^{18}/_{6}$ 1781 fik det ophøjet til Grevskab. Efter ham fulgte Sønnen, Gehejme-Statsminister E. H. S., der 1798 tilkøbte Gudumlund og indlemmede den i Grevskabet. Efter hans barnløse Død 1831 gik det over til Brodersønnen Grev Carl S. til Wandsbeck og Ahrensborg, derpaa til dennes Søn Ernst S., † 1885, hvis Søn, Kmhr. C. G. E. Greve Schimmelmann, er den nuværende Besidder. — Borggaarden, der er omgiven af de gamle Grave, har 3 Fløje. Den sydlige er den egentlige Hovedbygning, opf. 1583 af Corf. Viffert af Grundmur i to Stokv. med Sandstensforsiringer om Døre og Vinduer og med hvælvede Kældere; paa Sydsiden ud mod Haven har Fløjen to lave, runde Taarne, med spidse Tage, paa hvert af Bygningens Hjørner; midt paa Muren mellem Taarnene er der to smalle, sekskantede Karnapper, mellem hvilke der før har været Gennemkørselsport; ved Nordsiden ind til Gaarden staar et ottekantet Trappetaarn, ligeledes med spidst Tag; over Døren staar Corf. Vifferts og Hustrus Navne. Den østl. Fløj, 1 Stokv. af Grundmur med takkede Gavle, er den ældste, vistnok stammende fra 15. Aarh. Den nordl. Fløj, 1 Stokv., er opf. i 19. Aarh.; men under den findes Hvælvinger, der ligeledes stamme fra den ældre Bygning. I Hovedfløjen findes bl. a. et Maleri af Jørgen Urne med Hustru, 5 Sønner og 8 Døtre, der før har hængt i Kirken. Gaarden har været ubeboet siden 1688, indtil den 1885 restaureredes indv. og atter indrettedes til Beboelse. Foran Hovedfløjens Sydside staar en Støtte med en Broncebuste af Ernst C. Schimmelmann, rejst 1889 af Godsets Beboere.

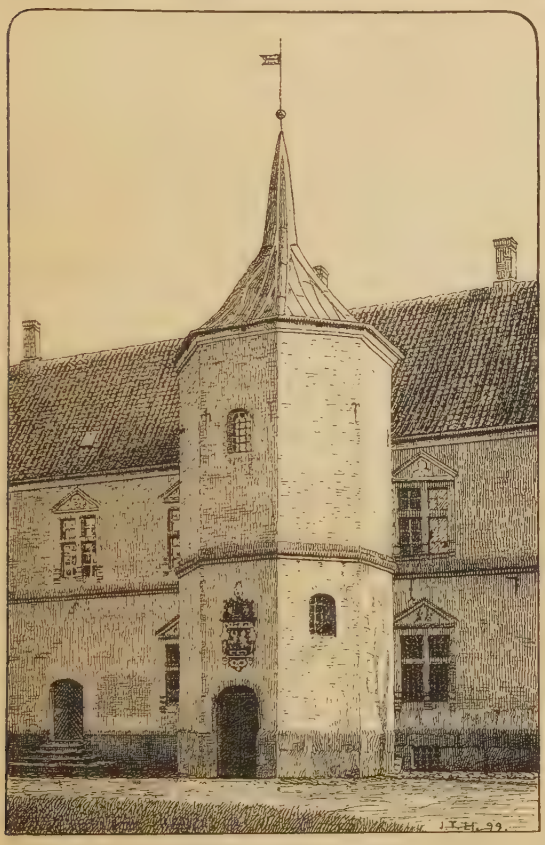

Trappetaarn paa Lindenborg, mod Gaarden.

Henriksdal udparcelleredes fra Lindenborg Hovedgd. for omtr. 100 Aar siden og

solgtes til Arvefæste; for noget over 50 Aar siden blev den tilbagekøbt og lagt ind under Grevskabet.

Ifl. Brev af 1509 har der været et *St. Briccii Kapel* ved Lindenborg.

Skjørping Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Frær og Gjerding Sogn samt Fleskum (Volsted S.), Hornum (Buderup og Gravlev S.) og Hindsted Herreder (Rold og St. Arden S.). Kirken, noget nordl., ligger $2^3/_4$ Mil S. for Aalborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende muldsandede med Grus til Underlag. Ved Vestgrænsen ligger den nu tørlagte Gravlev Sø (se S. 454), der gennemstrømmes af *Lindenborg Aa*, som danner Vest- og Nordgrænsen. Lidt Ø. for Søen de smukke, lyng- og træbevoksede *Rebild Bakker* (højeste Punkt Sønderkol, 324 F., 102 M.). Over $^1/_3$ af Arealet er dækket af Skov, det meste hørende til Skovdistriktet Buderupholm, se S. 462 (Nørresk., Bjærgesk., Vedsted Sk., Skjørpinglund, Brændesk., Teglgaard Sk., Mossk., Søndersk., Mørkesk., Vældesk., noget af Rold Sk., m. m.). Mod S. ligger *Øks Sø*. Gennem Sognet gaar den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 7048 Td. Ld., hvoraf 1547 besaaede (deraf med Rug 319, Byg 140, Havre 696, Boghvede 3, Spergel 32, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 75, Kartofler 189, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 1033, Høslæt, Brak, Eng m. m. 705, Have 27, Skov 2460, ubevokset 201, Moser 116, Kær og Fælleder 125, Heder 606, Veje og Byggegr. 168, Vandareal m. m. 60 Td. Kreaturhold 1898: 229 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 504 Køer), 751 Faar, 534 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 145 Td.; 33 Selvejergaarde med 99, 6 Fæstegd. med 24, 80 Huse med 22 Td. Hrtk. og 72 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1062 (1801: 435, 1840: 552, 1860: 613, 1880: 798), boede i 175 Gaarde og Huse; Erhverv: 146 levede af immat. Virksomh., 399 af Jordbr., 2 af Gartneri, 142 af Industri, 62 af Handel, 253 af forsk. Daglejervirksomh., 35 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjørping* med Kirke, Præstegd., 2 Skoler (den ene i Skjørping Stationsby), Missionshus (opf. 1894 i Stationsbyen), Bolig for Skovkassereren i Buderupholm Skovdistr., Fællesmejeri, Købmandsforretninger, Maltgøreri, Vandværk, Mølle, Gæstgiveri, Markedsplads (5 Markeder i Jan., Feb., Marts, Juni og Juli med Heste og Kvæg, 2 i April og Maj med Kreaturer, og 4 i Sept., Okt., Nov. og Dec. med Kvæg og Faar), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Skindbjærg*; *Rebild* (1477: Rebell, 1506: Reffwild) med Skole. *Skindbjærglund*, Gaarde og Skovfogedbolig. *Ottrup Huse*, *Rebildtved* og *Hellumtved*, Huse. *Mosskov*, Huse, med Bolig for Skovrideren ved Buderupholm Skovdistr. og Jærnbaneholdepl. *Skovstederne*, Huse. *Teglgaard* med Teglgaards Mølle, under Buderupholm (se S. 452), har $16^3/_8$ Td. Hrtk. (deraf Møllen $1^1/_2$), 390 Td. Ld., 110 Eng, 90 Skov og Plantage, 55 indtaget til Plantage, 20 Mose, 40 Hede, Resten Ager. *Sveriggaard*. *Jægersborg*, Skovfogedbolig.

Skjørping S., en egen Sognekommune, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 393. Lægd. Kirken tilhører Buderupholms Gods.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Korsarm mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet Vindue og Norddøren ere bevarede (paa dennes Overligger en

Buefrise, se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 258). Af Syddøren er bevaret en Tympanon med et indhugget Kors. Koret er hvælvet, Skibet har fladt Bjælkeloft. Taarnets nederste $^2/_3$ er fra gotisk Tid af Granitkvadre paa Soklen fra Skibets Vestgavl; det øvrige er opf. af Mursten 1760 og har Pyramidetag. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Den hvælvede Korsarm, med Spidsbue ind til Skibet, er fra Renæssancetiden. Vaabenhuset, med takkede, blindingsprydede Gavle, er vistnok samtidigt med Korsarmen, af Mursten med indblandede Kvadre. Ny Altertavle med et Maleri (den korsfæstede) af A. Hou. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Stolestader fra 1631. Messinglysekrone fra 18. Aarh. I Korsarmen Epitafium over Præsten Gisbert Tomisen Balchenberg, † 1648, med Maleri af ham, Hustru og Børn. Ved Indgangen til Taarnet staar et Stykke Søjleskaft.

Paa Kirkegaarden findes en hellig Kilde, *Helligkorskilden**), som blev sat i Stand i Slutn. af 17. Aarh., og hvortil mange syge søgte St. Hansaften. Ved Kilden stod en Blok, hvori Penge nedlagdes til Kildens Vedligeholdelse og Sognets fattige. Kilden besøgtes endnu for nogle Aar siden; Markedet, som holdtes der, er nu forbudt, og Kilden er lukket; i dens umiddelbare Nærhed findes en stor Del Sten, vistnok Grundsten af Bygninger. I Vaabenhuset staa endnu de helbredeles Krykker og Stokke (se Højskolebl. 1892 S. 155 og „Dania" IV S. 181).

Teglgaard (eller *Tirsted*) var i Slutn. af 14. Aarh. Teglgaard til det kgl. Slot *Egholm*, der 1372 af Hartvig Pogwisch solgtes til Hr. Peder Lykke, hvis Søn Hr. Iver L. 1373 afhændede det til Vald. Atterdag. Dronn. Margrethe skænkede 1391 E. til Vor Frue Kloster i Aalborg; Bygningerne skulde nedrives og Materialet anvendes til Istandsættelse af Klosteret, der forpligtedes til at lade læse Messer daglig for Giverinden og hendes Forældre. Efter Reformationen boede Hellum Herredsfogeder i lang Tid paa Gaarden. 1663 solgte Mogens Friis til Farskov den til forrige Ridefoged paa Aalborghus Mogens Jensen, hvis Enke Karen Christensdatter († 1682) ejede den 1668. En senere Ejer Jørgen Lauridsen solgte 1693 T. (11 Td. Hrtk., 3 Td. Skovsk., Mølle og meget Gods) til Hans Lange til Asmildkloster, der 1700 transporterede Skødet til Søren Madsen Wulf i T. I hans Tid brændte Gaarden 1704. Efter hans Død 1721 kom T. til Sønnen Søren Sørensen W., som 1728 solgte den for 1000 Rdl. til sine tre Søsterbørn Niels Jensen Mørchs Børn, men paa Auktion efter Niels Mørch 1742 blev T. (med Gods i alt 37 Td. Hrtk.) købt for 2305 Rd. af Børnenes Stifmoder Vibeke Himmerig, som 1743 ægtede Anders Jokumsen Bregenholm, † 1750, hvis Broder Søren Jokumsen B. 1753 udkøbte sine Medarvinger af T., men efter hans Død s. A. ægtede hans Enke Mariane Lemmich endnu s. A. Hans Aalum, † 1762, og derefter 1763 Præsten i Ellidshøj Hr. Christen Schalesin; hun solgte T. til Kancellir. Niels Bjørn af Buderupholm.

Egholm Voldsted ligger paa Teglgds. Marker paa et Sted, hvor den flade Mark mod N. og N. V. gaar over i et Engdrag. Den egentlige Slotsbanke er aflang firkantet, omtr. 16-18 F. høj, med stejlt affaldende Sider og en lav, firkantet Udvidelse mod V. Omtr. midt paa Banken findes Spor af et muret, rundt Taarn (Donjon) med svære Mure af Kamp og brændte Sten. Banken har været helt omgiven af Vand og desuden delvis dækket af en Vold, med hvilken den mod Ø. har været forbunden ved en lav Dæmning. N. for Borgpladsen findes en lavere, firkantet Banke og mod N. Ø. en kort, aflang Banke; begge disse have ogsaa været omflydte af Vand. I Nærheden er en Høj, kaldet „Margrethehøj" eller „Fruerhøj", og nogle Bakker, „Fruerlunds Bakker" (se Saml. til j. Hist. VII S. 179 flg. og *Gjerding*, Hellum Hrd. S. 142).

Kogers Mølle ved Rebild nævnes 1511.

Frær Sogn, Anneks til Skjørping, omgives af dette, Gjerding, Blenstrup, Brøndum og Torup Sogne samt Hindsted Hrd. (St. Arden S.). Kirken, noget nordl., ligger $2^3/_4$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, muldsandede og muldlerede. En stor Del Skov (Frærpurker, en Del af Jægersborg Sk.).

Fladeindholdet 1896: 4409 Td. Ld., hvoraf 1293 besaaede (deraf med Rug

*) I Kirken har der været et Hellig-Kors Alter, som Dronn. Margrethe lod bygge, og hvortil hun skænkede Jordegods for Afholdelsen af en ugtl. Fredagsprædiken i Kirken, ligesom ogsaa Familien Limbek skænkede Gods. Det Krucifiks, som stod paa Alteret, skal være afbildet i Hellum Herreds Segl!

256, Byg 92, Havre 427, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 190, Grøntf. 22, Kartofler 197, andre Rodfr. 103), Afgræsn. 582, Høslæt, Brak, Eng m. m. 596, Have 16, Skov 969, ubevokset 604, Moser 202, Kær og Fælleder 3, Hegn 9, Heder 74, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 155 Heste, 707 Stkr. Hornkv. (deraf 354 Køer), 494 Faar, 432 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 11 Selvejergaarde med 41, 2 Arvefæstegd. med 22, 18 Fæstegd. med 60, 21 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_3$ 1890: 504 (1801: 329, 1840: 393, 1860: 456, 1880: 452), boede i 78 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 317 af Jordbrug, 73 af Industri, 17 af Handel, 43 af andre Erhv., 26 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Frær* (1390: Frægyer, 1406: Fræger) med Kirke, Skole og Sparekasse for Skjørping-F. Past. (opr. $^8/_3$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 26,255 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 4842 Kr., Antal af Konti 352); *Sejlstrup* (1406: Segelstorp). Hovedgaarden *Tustrup*, Arveforpagtergaard under Grevsk. Lindenborg, med Mølle, har omtr. 18 Td. Hrtk.

Frær S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet, samt 5. Udskrivningskr.' 394. Lægd. Kirken tilhører Buderupholm Gods.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og et Vindue i Koret (nu tilmuret) ere bevarede. Skib og Kor ere i gotisk Tid blevne overhvælvede. Vistnok samtidig opførtes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten (Pyramidetag; paa Vestmuren staar 1783); det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Korgavlen er ombygget 1883. Vaabenhuset er af store, gule Mursten. Ny Altertavle med et Maleri fra 1898 af A. Hou. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. (restaur. 1898).

Tustrup (Turstrup) ejedes 1422 af Jep Jensen (Benderup), men kom siden til Kronen, af hvilken Jep Jensens Sønnesøns Sønnesøn Niels Mouridsen 1575 generhvervede den ved Mageskifte. Han døde 1605 som sin Slægts sidste Mand, og T. kom saa til hans Døtre Jfr. Johanne og Abel Nielsdatter, som ejede den 1627, derefter til disses Søstersønner Viffert Seefeld, Enevold Seefeld og Rigsr. Jørgen Seefeld til Næs. Viffert S. udkøbte 1641 sin Broder Enevold, men døde barnløs, hvorefter Kommissærerne i Jørgen Seefelds Bo 1663 udlagde Gaarden til Sognepræsten ved Roskilde Domkirke og Borgmesteren i Ringsted paa forskellige Kirkers og Skolers Vegne. Senere tilhørte den en Jens Madsen, † 1730, hvis Enke Else Andersdatter 1743 solgte den (13, med Tiender 15 og Gods, i alt 67 Td. Hrtk.) til Forpagter paa Nørlund Mads Vognsen Hvas, der 1754 solgte T. til Nicolai Boye af Dronninglund, som atter 1758 solgte den til Jesper Østergaard i Aalborg, af hvem den (13, Mølleskyld 9, Tiender 19 og Gods 37 Td. Hrtk.) 1775 blev købt af Baron H. C. Schimmelmann, der indlemmede T. i Grevsk. Lindenborg; 1795 blev den Arveforpagtergd. — Palle Griis, som 1568 skrev sig af Tustrup, har formodentlig kun haft Gaarden i Leje af Kronen.

I Sognet nævnes 1514 *Freergaard* og *Kyrsgaard i Freer* og 1509 *Lykkegaard* i Freer. 1537 nævnes en Adelsmand Niels Munk i Freer.

At *Sejlstrup* By i Middelalderen har haft sin egen Kirke, der ved Klemmebrevet af 1555 befaledes nedbrudt (den Sejlstrup Kirke, der da skulde nedlægges, var S. i Børglum Hrd., se S. 135), og at „Segeltorp Sogn" nævnes i Dokum. fra 1390 og 1406, er urigtigt.

I en lille Mose paa Frær Nordmark fandtes 1869 5 ensdannede Guldhalsringe fra den yngre Jærnalder (Vægt omtr. 128 Lod, Værdi 3162 Kr.).

Hindsted Herred.

Sogne:

Als, S. 484. — Skelum, S. 485. — Visborg, S. 486. — Vive, S. 489. — Rostrup, S. 490. — Ove, S. 491. — Valsgaard, S. 493. — Astrup, S. 494. — Store Arden, S. 497. — Rold, S. 497. — Vebbestrup, S. 498. — Øls, S. 499. — Hørby, S. 500. — Døstrup, S. 501.

1610

1648

Hindsted Herred, det sydøstligste i Amtet, grænser mod N. til Fleskum og Hellum, mod V. til Hornum, Aars og Gislum Herreder, mod S. V. til Randers Amt, mod S. til Mariager Fjord, der skiller det fra Randers Amt (Onsild og Gjerlev Hrd.), og mod Ø. til Kattegat. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $4^3/_4$, fra N. til S. 3 Mil. Det hører til Mariager Fjords Bækken og er mod V. højtliggende (Rold Bavnehøj, 364 F., 114 M.); mod S. og S. Ø. falder Landet temmelig brat af til Fjorden (her ligge Tyrkenshøje, 172 F., 54 M.); mod Ø. skraaner det jævnt ned til de lave Egne ved Kattegat. Mod Ø. ere Jorderne ret frugtbare, ellers til Dels skarpsandede med Hedestrækninger. Gennem de vestlige Bakker løber *Villestrup Aa* mod S. ud i Fjorden. En Del Skov findes, navnlig mod N. V. (en Del af Buderupholm Skovdistr., se S. 462) og mod Ø. (i alt 7703 Td. Ld.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til de mellemgode Herreder (ved Matr. gnmstl. $30^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 79,583 Td. Ld. ($7{,}_{97}$ □ Mil, $438{,}_8$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2576 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 13,308 (1801: 5806, 1840: 7783, 1860: 10,004, 1880: 12,416). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Hellum Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Hellum-Hindsted Herreders og Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktioner samt Amtets 4. Forligskreds (Als, Skelum og Visborg S.), 5. Forligskreds (Vive, Rostrup, Ove, Astrup og St. Arden) og 6. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Hindsted Hrd., i Vald. Jrdb. *Hethenstathæhæreth*, hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

Der er i Herredet talt omtr. 900 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 30 Dysser, Jættestuer og andre Stenalders Stengrave, 6 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men mere end Halvdelen er nu sløjfet eller forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 57 fredlyste.

Flest findes i den vestl. Totredjedel (i Astrup Sogn omtr. 130, Ove 110, Vive 105, Rostrup 100, Hørby 95, Valsgaard 90 og Vebbestrup 80); i Als er der ingen.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i H. Hrd., af *K. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1887-88.

Als Sogn, det største i Herredet, begrænses mod Ø. af Kattegat og mod S. af Mariager Fjord og omgives ellers af Visborg og Skelum Sogne samt Hellum Hrd. (Solbjærg S.) og Fleskum Hrd. (Mov S.). Kirken, mod Ø. ved Kattegat, ligger omtr. 3 Mil N. Ø. for Mariager og $5^1/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De lavtliggende, jævne Jorder ere overvejende sandede med Sand og Grus i Underlag og med en Del Hede og Flyvesand, dog ere de i den sydlige Del muldsandede og, hvad Als Bys Jorder angaar, lerblandede. En Del Skov (Tofte Sk., Als Sk,, Bøndersk., Ø.-Louenkjær). Store Flaske Sø mod S. er nu udtørret.

Fladeindholdet 1896: 12,168 Td. Ld., hvoraf 3225 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 733, Byg 636, Havre 1125, Boghvede 15, Spergel 70, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 96, Grøntf. 265, Kartofler 222, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 1298, Høslæt, Brak Eng m. m. 2779, Have 59, Skov 1187, Moser 774, Kær og Fælleder 1492, Hegn 3, Heder 926, Flyvesand 215, Stenmarker 16, Veje og Byggegr. 160, Vandareal m. m. 34 Td. Kreaturhold 1898: 750 Heste, 2522 Stkr. Hornkv. (deraf 1359 Køer), 2522 Faar, 1270 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 431 Td.; 96 Selvejergaarde med 337, 20 Fæstegd. med 50, 168 Huse med 40 Td. Hrtk. og 123 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2002 (1801: 1116, 1840: 1526, 1860: 1672, 1880: 1904), boede i 412 Gaarde og Huse; Erhverv: 82 levede af immat. Virksomhed, 1176 af Jordbr., 5 af Gartneri, 140 af Fiskeri, 308 af Industri, 66 af Handel, 14 af Skibsfart, 130 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Als* (1252: Alnes) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1885), Sparekasse (opr. $^{29}/_4$ 1882; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 212,226 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 11,989 Kr., Antal af Konti 557), Kro med Badehotel, Andelsmejeri (Ravnborg), Teglværk, Vandværk, Mølle og Telefonstation; *Helberskov* med Skole og Købmandsforretn.; *Odde* — i Nærheden *Alsodde*, Lodshuse, med Lodsstation (Mariager Fjords Lodseri), Toldassistentstation, Udskibningssted, Telefonstation og Fyr (rødt, fast Fyr, Fl. Højde 28 F., Lysvidden $1^1/_4$ Mil) —; *Buddum*; *Fruerlund*; *Hurup* (Øster-, Nørre- og Sønder-H.) med Kapel, Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Mølle, Kro, Andelsmejeri (Søvang), Købmandsforretn., Udskibningssted, Toldassistent- og Statstelefonstation; *Tofte* med Skole og Skovfogedbolig. Gaarden *Poulsenseje* har $23^1/_2$ Td. Hrtk., 740 Td. Ld., hvoraf omtr. 300 Eng og Græsningsjord, 100 Skov, 100 Klit og Lyngjord (under Beplantning), Resten Ager; til Ejendommen høre 8 Lejehuse. Saml. af Gaarde og Huse: *Sandhuse*, *Sellegde.*, *Hedegde.*, *Haslevgde.*, med Vandmølle, *Halvrebene*, *Als Hede*, Huse. Andre Gaarde: *Marienlund*, *Sjældenglad*, *Lykkegd.*, *Vibæk*, m. m.

Als S., en egen Sognekommune, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 407. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Visborggd.

Kirken, beliggende paa en høj Banke ved Havet, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra senromansk Tid af Mursten. Sydsiden er restaur. vistnok 1798 samtidig med Taarnets Sydside. Syddøren og et Par oprindelige Vinduer ere bevarede (Norddøren tilmuret). Skib og Kor ere hvælvede. Taarn og Vaabenhus ere samtidige, vistnok fra gotisk Tid; det hvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet. Ny Altertavle med to Malerier

(Jairi Datters Opstandelse og en Kopi af Billedet i Johanneskirken i Kbh.). Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning og to Menneskehoveder. Prædikestol fra 17. Aarh. I Koret Epitafium over Præsterne Morten Madsen Hvass, † 1623, Christen Pedersen Thising, † 1640, samt deres Hustru Anne Christensdatter, og Mads Mortensen Hvass, † 1674, og hans Hustru Maren Christensdatter Knabe. I Taarnet Ligsten over ovenn. Præster. Ved Opgangen til Koret Ligsten over Præsten Niels Johansen Kall, † 1702, og Hustru.

Hurup Kapel, Filialkirke til Als Kirke, er opf. 1899 (indviet $^{10}/_{6}$) i Korsform med et lille Taarn efter Tegn. af Arkit. A. Wiinholt; Altertavlen (Disciplene paa Vejen til Emaus) er malet af A. Dorph; smuk syvarmet Lysestage. Paa Kirkegaarden et Ligkapel med Klokketaarn.

Haslevgaard er maaske det „Hosløff", hvortil en Adelsmand Joh. Pallesen skrev sig 1374. 1484 kaldes den Haslegaard. 1660 ejedes den af Fru Christence Lykke paa Overgd., der da undte sin „Søster" Jfr. Agathe Brockenhuus H. for Livstid. Fr. v. Arenstorff fik 1676 Bevill. til at gøre den (15 Td. Hrtk.) til en Ladegaard under Overgd. og underlægge H. et Stykke Eng (12 Td. Hrtk.), kaldet „Lovenkær". 1710 laa den endnu under Overgd. og havde 30 Td. Hrtk., men 1797 var den delt i 3 lige store Gaarde og en Mølle og laa under Havnø (Saml. til j. Hist. 2 R. I, S. 511). — Henrik Kirt skrev sig 1404 til *Lykkegaard*. — *Hedegaard* tilhørte fordum Vor Frue Kloster i Aalborg, der 1509 afhændede den til Kronen, som 1565 skødede den og Haslevgd. til Hr. Jørgen Lykke.

Sognet, der langt op i Tiden har været under Vand (derfor ingen Oldtidsmonumenter), har i den nyere Tid lidt af Sandflugt; i Slutn. af 16. eller Beg. af 17. Aarh. blev saaledes i den nordl. Del Byen *Kragelund* (der er endnu en Gaard af dette Navn) ødelagt af Sand (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 367). Der har i sin Tid ved Strandkanten været Saltkogerier; saaledes skal Viborgbispen i Slutn. af 15. Aarh. have haft en Saltkedel her. Om en Saltkedel ved Haslevgd., se Nyt hist. Tidsskr. V, S. 242. Se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 365 flg.

Skelum Sogn omgives af Annekset Visborg, Als Sogn og Hellum Hrd. (Solbjærg S.). Kirken, noget sydl., ligger $2^{1}/_{4}$ Mil N. Ø. for Mariager og $4^{1}/_{2}$ Mil S. Ø. for Aalborg. De i Midten lidt højtliggende Jorder ere dels dybtmuldede med Lerblanding, dels muldsandede, mod S. og navnlig mod Ø. lavtliggende og jævne, kæragtige med Elleskove og Krat (Nørkjær Skov og Skelum Kjærhave) samt Enge. Paa Sydvestgrænsen løber Korup Aa. Gennem Sognet gaar Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4762 Td. Ld., hvoraf 1918 besaaede (deraf med Rug 392, Byg 430, Havre 745, Boghvede 11, Spergel 24, Frøavl 5, Blandsæd til Modenhed 134, Grøntf. 39, Kartofler 97, andre Rodfr. 38), Afgræsn. 706, Høslæt. Brak, Eng m. m. 1545, Have 39, Skov 109. Moser 69, Kær og Fælleder 280, Veje og Byggegr. 94 Td. Kreaturhold 1898: 518 Heste, 1452 Stk. Hornkvæg (deraf 808 Køer), 1667 Faar, 751 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 262 Td.; 78 Selvejergaarde med 207, 5 Fæstegd. med 22, 116 Huse med 33 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1324 (1801: 497, 1840: 851, 1860: 1036, 1880: 1244), boede i 269 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomhed, 791 af Jordbr., 220 af Industri, 25 af Handel, 8 af Skibsfart, 164 af forsk. Daglejervirks., 65 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skelum* (*Skelund*) med Kirke, Præstegd., Skole, Lægebolig, Sparekasse (opr. $^{31}/_{11}$ 1870; $^{31}/_{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 105,988 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6019 Kr., Antal af Konti 344), Købmandsforretn., Andelsmejeri, Mølle, Kro og Jærnbanestation; *Veddum* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1884), Afholdsforening, Mølle og Jærnbanehpl. Saml. af Gde. og Huse: *Veddum-Vorn*, *Tornskjær*, *Veddum-Vandkjær*, *Rønholt* og *Hylt*. Gaarde: *Nørkjær* (Forpagtergd. under Visborggd.), *Sandagergd.* med Teglværk.

Skelum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Amtets søndenfjordske Lægedistr. (Terndrup), 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 408. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Visborggd.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, lille Klokketaarn ved Korets Østgavl samt Sakristi ved Korets Nordside og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (overhvælvede) ere fra romansk Tid af Mursten, men ødelagte ved senere Restaurationer. Vaabenhuset er fra 1647, Taarnet er sammenbygget med to Stræbepiller. Korbuen er bevaret. Altertavle fra Midten af 17. Aarh. med et Maleri (Korsfæstelsen). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. Foran Korskranken Ligsten over Sognepræst Peder Wagaard, † 1806, og Hustru; i Skibets Væg Mindetavler over Præsten Enevold Wagaards († 1773) to Hustruer.

Om Sognet se under Solbjærg Sogn S. 471.

Visborg Sogn, Anneks til Skelum, omgives af dette og Als Sogn, Mariager Fjord, Vive, Rostrup og Astrup Sogne samt Hellum Hrd. (Solbjærg S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. Ø. for Mariager og $4^3/_4$ Mil S. Ø. for Aalborg. De noget ujævne, mod Ø. lavtliggende Jorder ere for en stor Del sandede, med Sand og Grus i Underlag, i den østl. Del mere muldede med Lerunderlag. Henved $^1/_4$ er dækket af Skov (Tron Sk., Visborggaards Skove, Havnø Lund, V.-Louenkjær, m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hadsund og Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 7785 Td. Ld., hvoraf 2014 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 502, Byg 315, Havre 596, Boghvede 59, Spergel 49, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 168, Grøntf. 81, Kartofler 179, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 1307, Høslæt, Brak, Eng m. m 1962, Have 34, Skov 1858, Moser 37, Kær og Fælleder 368, Hegn 8, Heder 87, Veje og Byggegr. 105, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 379 Heste, 1585 Stk. Hornkvæg (deraf 856 Køer), 1370 Faar, 828 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 275 Td.; 43 Selvejergaarde med 246, 1 Fæstegd. med 2, 107 Huse med 27 Td. Hrtk. og 65 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1435 (1801: 531, 1840: 730, 1860: 1013, 1880: 1359), boede i 255 Gaarde og Huse; Erhverv: 52 levede af immat. Virksomhed, 749 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 34 af Fiskeri, 321 af Industri, 69 af Handel, 14 af Skibsfart, 118 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Visborg* med Kirke, Skole, Kro, Købmandsforretn., Mølle, Teglværk og Jærnbanestation; *Glerup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1870, Plads for 40 Lemmer). Flækken og Ladepladsen *Hadsund* (gml. Form: Haddersund), ved Fjorden og Grænsen af Vive Sogn — $^1/_2$ 1890 med 110 Huse og 701 Indb. (deraf 21 og 145 i Vive Sogn); 1801: 9, 1840: 7, 1860: 170, 1880: 281 Indb. —, med Kirke, Skole, Realskole (opf. 1896), Missionshus (opf. 1900), Filial af Terndrup Apotek, Lægebolig, Sparekasse (opr. $^1/_9$ 1884; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 132,682 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,350 Kr., Antal af Konti 701), Fællesmejeri, Svineslagteri, Maskinfabrik, Savværk, Mineralvandsfabrik, Ølbryggeri, Vandværk, Købmandsforretninger, Haandværkere, Markedsplads (Marked i Apr., Maj, Sept. og Okt.), Gæstgiveri, Havn (anl. omtr. 1860, ved Brohovedet 10 F. Vand), Lods-, Toldassistent- og Dampskibsstation, Færgefart til det lige overfor liggende Søndre-Hadsund (Hadsundhuse), Jærnbanestation, Endepunkt for Aalborg-Hadsund Banen (se S. 381), Telegraf- og Telefonstation samt Postkontor. Saml. af Gaarde og Huse: *Søndergaarde*, *Visborgskovmark*, *Glargde.*, *Møllegde.* Hovedgaarden *Visborggaard* har $71^3/_8$ Td. Hrtk., 1822 Td. Ld., hvoraf 236 Eng, 1100 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre Fæstegods og Forpagtergaarde med $39^1/_4$ Td. Hrtk. (i Visborg, Skelum og Als S.). Hovedgaarden *Havnø* har 54 Td. Hrtk., omtr. 1760 Td. Ld., hvoraf omtr. 700 Eng, 650 Skov, Resten Ager; 6 Huse. Andre Gaarde: *Strandkjærgd*, *Ormgd.*, *Kildegd.*, *Urenholt*; *Glerupvad* m. fl. *Korup Vejr- og Vandmølle*, med Teglværk.

Visborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 409. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Visborggd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N., Vaabenhus mod S. og Gravkapel (tidligere Sakristi) ved Korets Nordside. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Granitkvadre; men nu staar kun Skibets vestl. Del, hvori ses den oprindl. Norddør (tilmuret). Vistnok i gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af Kvadre og Mursten, med hvælvet Underrum, der har flad Bue ind til Skibet (paa Taarnets Sydmur staar: J. A. v. A. D. 1787, og 1842). I Slutn. af 16. Aarh. undergik Kirken en betydelig Ombygning, om hvilken en Sandstensplade over Vaabenhusdøren med Aarst. 1593 og Navnene Sophie Rosenkrantz, Jak. Seefeld og Sophie Bille minde. Koret og Skibets østl. Del nedbrødes, Murene forlængedes mod Ø., og et nyt Skib og Kor opførtes, saa at Skib og Kor gaa i eet uden Korbue; Kirken overhvælvedes, og Korsarmen og Vaabenhuset opførtes, maaske ogsaa Kapellet, hvis nedre Del, af røde Munkesten med rudeformet Mønster af sorte Sten, dog synes at være fra den senere Middelalder. Alle Tilbygningerne have Kamgavle med Blindinger. Mellem

Visborggaard.

Kapellet og Korsarmen er senere opf. en Mur, hvorved der dannes en Forstue til Herskabsstolen. Altertavle i Renæssancestil fra 1600, med Jak. Seefelds m. fl. Vaabener og et Maleri (Christus paa Korset) fra 1873 af L. R. Tuxen. Alterskranken er af smedet Jærn; Prædikestol fra samme Tid som Altertavlen og med de samme Vaabener. Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer. Stolestader fra 1570, 1574 (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 318), 1587 og 1636. I Koret 8 Kannikestole fra gotisk Tid med Udskæringer (de skulle være fra Mariager Klosterkirke). Jærnbeslagen Dør fra Vaabenhuset ind til Skibet med Aarst. 1592. I Skibet en Messinglysekrone, skænket 1721 af Ritmester Jak. Kjærulf. I Korets Væg en stor Ligsten over Jak. Seefeld, † 1599, og hans to Hustruer, med et Relief af „Døden"; paa den anden Side af Alteret en Sten med Opstandelsen i Relief, omgivet af en Bort med 24 adelige Vaabenskjolde i Relief. Over Indgangen til Kapellet (skilt fra Koret ved et Renæssancepanel) hænger et Maleri fra 1600 af Jak. Seefeld, hans to Hustruer og Børn. I Kapellet Sandstenskister med Ligene af Oberst Andr. Arenstorff, † 1764, og Hustru Sophie Marie v. Schiebel, † 1761. Under Kapellet og Koret er der Gravhvælving (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 518 og 537 flg.).

Hadsund Kirke, paa en Bakke ved Fjorden Ø. for Byen, er opf. 1897-98 (indviet $^{14}/_{8}$ 1898) i romansk Stil af røde Sten i Korsform med et Taarn over Korset, efter Tegn. af A. Wiinholt. Altertavlen (Kopi af Tuxen: Christus paa Korset) er skænket af Etatsraadinde Kjellerup til Visborggd. Ved Kirken et Ligkapel med Klokketaarn.

Visborggaard (gml. Form: Wæsæburgh) tilhørte 1351 Anders Nielsen (Munk), 1401 dennes Broder Jens Nielsen, 1408 og 1422 disses Sønner Niels Andersen og Mads Jensen, 1445 og endnu 1495 sidstnævntes Søn Hr. Jens Madsen, hans Søn Munk Jensen 1495; da hans Sønner Jens og Jakob Munk døde uden Børn, kom V. til deres Moder Fru Inger Bjørn, der havde ægtet Jens Tygesen (Seefeld), og disses Søn Enevold S., † 1557, i hvis Tid V. 1534 blev afbrændt af Skipper Klement. Hans Søn Rigsr. Jak. Seefeld, † 1599, fik Birkeret af Fr. II (Birketinget holdtes paa Gaarden). Hans Søn Enevold S. var den næste Ejer, derpaa dennes Søn Jørgen S., † 1666, og hans Søn Claus S. 1681 kom V. (115, Skovsk. 21, Gods 87 Td. Hrtk.) ved Indførsel for tilgodehav. Fordringer til Beløb 10,809 Rd. hos Fru Birgitte Urne, Cl. Seefelds Enke, til Assessor Henr. Jørgensen Swichtenberg, † 1686, hvis Enke Mette Olufsdatter 1702 testamenterede V. (78 og 203 Td. Hrtk.) til sin Dattersøn Johs. Svane for 14,019 Rd., for hvilken Sum hans Medarvinger gav ham Skøde paa Gaard og Gods 1704. Efter Giftermaal 1718 med Svanes Enke Anne Kjærulf fik Justitsr. Severin Benzon Visborggd., men efter hans Død gjorde Enken 1729 Opbud, og Etatsr. Fr. v. Arenstorff købte saa V. (82, Tiender 91, Skovsk. 14, Gods 293 Td. Hrtk.) med Havnø m. m. for 60,000 Rd.; den kom saa til Sønnen Kapt. Andr. v. A., † 1764, og til Kmhr. Fr. v. A., † 1829, hvis Arvinger 1830 solgte den for 125,000 Rd. til Justitsr. Jak. Kjellerup, † 1831; den gik over til Sønnen N. V. K., † 1847, og hans Søn Etatsr. J. K., † 1891, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, omgiven af de gamle Grave, bestaar nu af 3 Fløje, af hvilke den midterste, Hovedfløjen, er af røde Munkesten i to Stokv. med Sandstensforsiringer og hvælvede Kældere samt to ottekantede Taarne paa Hjørnerne. Den er den eneste Rest af den af Jak. Seefeld 1575 opf. firfløjede Bygning, der oprindl. har haft 7 Taarne med kobbertækkede Spir. Da Gaarden efterhaanden var bleven stærkt forfalden, blev den midt i 18. Aarh. restaureret af Andr. v. Arenstorff, ved hvilken Lejlighed nogle af Taarnene og de 3 Fløje nedbrødes; den vestl. Sidefløj er opf. 1748, den østl. 1781. Paa Hovedfløjen mod Broen over Graven findes en meget smuk Sandstensportal med Jak. Seefelds og hans to Hustruers Vaabener. I Bygningen findes flere Malerier af Familierne Munk og Seefeld, deribl. et af Jak. Seefeld med Gaarden i dens oprindelige Skikkelse.

Visborggaards Portal.

Havnø tilhørte ligesom Visborggd. Slægten Munk, men kom med Hr. Jens Madsens Datter Elne til Hans Lykke, der skrev sig til H. 1503. Den ejedes saa af deres Sønner Hr. Peder og Erik L., sidstnævntes Søn Hans L., † 1553, dennes Enke Johanne Nielsdatter Rotfeld, † 1577, deres Søn Erik L., † 1602, hvis Enke Fru Dorte Krabbe solgte H. til Iver Christoffersen Lykke, der 1620 solgte den til Enevold Seefeld, hvis Søn Peder S. arvede H., som hans Enke Vibeke Rosenkrantz 1675 afhændede til Niels Benzon, † 1707, hvorefter dennes Søn Kancellir. Niels B., † 1709, og siden hans Enke Adelaide Magd. Svanewedels anden Ægtefælle Major Iver Nicolai Sehested ejede den til 1718, da sidstnævnte solgte den (52 Td. Hrtk.) til Kancellir. Severin Benzon til Visborggd., med hvilken Gaard den var forenet til 1797, da Arvingerne efter Oberstinde Arenstorff solgte H. (67, Skovskyld 12, Møllesk. 6, Tiender 24,

Gods 268 Td. Hrtk.) til Severin v. Deden til Heiselt, som dog straks solgte den for 80,000 Rd. til Søren og Niels Fr. Hillerup, der 1799 solgte den for 111,000 Rd. til Konr. G. Greve Reventlow, som 1802 afhændede Gaarden for 74,000 Rd. til R. M. Lorentzen, der 1810 solgte den for 130,000 Rd. d. K. til Grosserer Jens Lund. Af ham købte Chr. Kjeldsen og Chr. Dinesen til Volstrup 1816 H. for 127,500 Rd.; Kjeldsen blev Eneejer 1842, † 1867; hans Søn, J. K., er den nuv. Ejer. — I Stedet for den gamle Hovedbygning, der var opf. 1654 af Grundmur af Fru Hilleborg Daa, Enevold Seefelds Enke, og senere havde faaet Tilbygninger, opførte C. Kjeldsen 1846—48 en ny Bygning i 3 Fløje i 1 Stokv. af Grundmur; samtidig tilkastedes Gravene (se *V. Fribert*, Hist. Efterretn. om H., i Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 252 flg. og 435 flg. og II S. 46 flg. og 338 flg., hvor der ogsaa findes en Del om Visborggaard).

Om de vildsomme, „urskovagtige" *Louenkjær Skove* se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 71 og 109. — Om Planen om en Bro over Fjorden ved Hadsund, se *F. Hvass*, Om en Bro ved H. eller Forbedring af Færgeforh., Randers 1886, og: Billigere Plan om en Bro osv., Randers 1887. Om den nu bevilgede Bro se Søndre Hadsund.

I Sognet findes flere betydelige Køkkenmøddinger, deribl. ved Havnø og paa Visborgholm (nu afkørt; oprindl. omtr. 2000 F. lang).

Sognet var oprindl. et eget Pastorat; men $^{22}/_{3}$ 1580 udgik Kongebr. om, at da Visborg Sogn var saare ringe uden Præstegd. (1574 klagede Præsten over denne Mangel), skulde det sammenlægges med Skelum.

Vive Sogn omgives af Annekset Rostrup og Visborg Sogn, Mariager Fjord og Ove Sogn. Kirken, mod S. V., ligger 1 Mil N. Ø. for Mariager og 5 Mil S. S. Ø. for Aalborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Tyrkenshøje, 172 F., 54 M.) ere overvejende sandmuldede og sandede, med Sand og Grus i Underlag. Nogen Skov og Plantage (Dalsgaard og Vivebrogaard Sk., m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hadsund til Hobro; i det østl. Hjørne udmunder Aalborg-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4976 Td. Ld., hvoraf 1937 besaaede (deraf med Rug 449, Byg 189, Havre 659, Boghvede 55, Spergel 70, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 109, Grøntf. 113, Kartofler 214, andre Rodfr. 69, andre Handelspl. 3), Afgræsn. 990, Høslæt, Brak, Eng m. m. 787, Have 41, Skov 385, ubevokset 21, Moser 41, Kær og Fælleder 168, Hegn 7, Heder 476, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 115 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 784 Stk. Hornkvæg (deraf 465 Køer), 959 Faar, 492 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 33 Selvejergaarde med 107, 71 Huse med 21 Td. Hrtk. og 43 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 760 (1801: 352, 1840: 448, 1860: 655, 1880: 725), boede i 146 Gaarde og Huse; Erhverv: 51 levede af immat. Virksomhed, 440 af Jordbr., 5 af Gartneri, 13 af Fiskeri, 111 af Industri, 33 af Handel, 10 af Skibsfart, 49 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vive* (1268: Vifø), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. („Marienborg"), Skole, Forskole, 2 Købmandsforretn. og Vandmølle; *Stevn* (1268: Styhfnø), ved Landevejen; *Østergaarde*; *Grevlund*; en Del af *Hadsund* (se S. 486). *Halkjær* og *Rødehuse*, Gde.; *Vive Hede*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Dalsgaard* med *Thygeslund* har 23 Td. Hrtk., omtr. 720 Td. Ld. (70 i Visborg S.), hvoraf 120 Eng, 180 Skov, 120 indtaget til Skov, Resten Ager; omtr. 1 Td. Hrtk. Fæstegods. *Vivebrogaard* har omtr. 14 Td. Hrtk., 600 Td. Ld. (heraf 200 under 5 Fæste- og Lejehuse), hvoraf 25 Eng, 110 Skov og Plantage, 65 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Mariehøj* og *Nybro*.

Vive S., en egen Sognekommune, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 410. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ovegaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Et Par oprindelige

Vinduer og begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Over Syddøren en Tympanon med to indhuggede Rundbuer. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er restaur. 1801. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er samtidigt med Taarnet. Trefløjet Altertavle med Kors; paa Bagsiden Juulernes og Parsbergernes Vaabener og Aarst. 1582. Romansk Granitdøbefont med Menneskehoveder og Dyrefigurer. Prædikestol fra samme Tid som Altertavlen. I Skibet et Krucifiks fra Renæssancetiden.

Dalsgaard blev 1436 af Fru Mette af Mølhave solgt til Jens Thomesen (Seefeld) og tilhørte derefter hans Søn Tyge Jensen S., 1484, hans Søn Jens Tygesen, som med Inger Bjørn tilgiftede sig Visborggd., deres Søn Enevold S. 1534 blev den afbrændt i Skipper Klements Fejde. Den havde saa fælles Ejere med Visborggd. og Havnø, indtil Fru Vibeke Rosenkrantz, Erik Krags, fik den, vistnok ved Indførsel hos Peder Seefeld. Men dennes Svigersøn Fred. Eiler Giedde købte 1675 Gaarden (84 Td. Hrtk.) af Fru Vibeke og efterlod den til Sønnen Kapt. Ove G., † 1716, hvorefter den ejedes af dennes Enke Anne Høg og Søster Fru Dorte Giedde, Kapt. Niels Høgs Enke, † 1743, hvorpaa D. tilfaldt Major Tyge Høg og Hustru Ide Sophie Giedde, men han solgte den 1759 (44, 7 og 229 Td. Hrtk.) for 24,000 Rd. og 50 Dukater til Borger i Kbh. Niels Møller, som 1768 ved Auktion solgte den (21 Td. Hrtk.) med en Del Gods til Forpagteren paa D., Mads Thygesen, † 1775, hvis Enke Maren Nielsdatter ægtede Edv. Vium, som 1792 skødede D. med Skovsk. og Gods (23, 11 og 59 Td. Hrtk.) for 12,200 Rd. til sin Stifsøn Thyge Thygesen, † 1842. Fra ham gik den over til Svigersønnen C. H. Lund, der solgte D. 1855 til P. Jacobsen; derefter købtes den og *Thygeslund* (som var bygget og udparcelleret i 1. Halvdel af 19. Aarh. og frasolgt af Lund) 1875 for tils. 210,000 Kr. af Landinspektør N. Svanholm, som 1899 solgte dem for 166,000 Kr. til den nuv. Ejer Kn. Dahl. — Hovedbygningen paa Dalsgd. (4 Fløje i 1 Stokv.) blev nedreven i Slutn. af 18. Aarh. og er ikke senere opf.; kun en Sidelænge af Egebindingsværk (Forpagterbolig) staar endnu. Hovedbygningen paa Thygeslund, smukt beliggende paa en Skrænt ved Fjorden i Udkanten af en Skov, er opf. 1849 af Grundmur (hvid, firkantet) i 2 Stokv.

Vivebrogaard er en Afbyggergaard fra Dalsgaard. Den tilhørte (8 og 44 Td. Hrtk.) 1778 Niels Møller, † 1780, og købtes derefter paa Auktion af Ole S. Rohde for 7787 Rd. (9, 7 og 28 Td. Hrtk.); han solgte den 1786 for 7600 Rd. til Forpagter paa Trudsholm Peder Møller. Nuv. Ejer er Amtsfuldmægtig F. Neergaard-Petersen.

Stevnhoved er bygget 1668 af Niels Vinter (se Saml. til j. Hist. 2. R. 1 S. 353 flg.) og beboedes 1685 af Anders Vinter og 1700 af hans adelige Enke Margr. Urne, 1710 af Chr. Vinter, som 1712 solgte den for 2500 Rd. til Johs. Svane til Visborggd. 1721 ejedes den af Sr. Mads Mikkelsen Wilsberg, som 1753 solgte den (15 Td. Hrtk.) til Fru Birg. Sophie Sehested paa Villestrup. Gaarden er i 19. Aarh. nedlagt og lagt ind under Stevn.

Vive saavel som Ove og Valsgaard Sogne, der ligge langs med den nordl. Bred af den smukke Mariager Fjord, og som mange Steder har stejle Bakker ned til Fjorden med smukke Partier, har tidligere haft store Skove, der nu for største Delen ere ryddede.

Sognet har i Oldtiden været en ikke uvigtig Beboelsesplads; der er truffet flere Køkkenmøddinger, bl. a. ved Thygeslund; af de mange Gravhøje ere 5 fredlyste ved Halkjær og 3 paa Vive Bymark.

Vive havde tidligere Ove og Valsgaard til Annekser. I Klemmebr. af 1555 hedder det: „Vive, Ove og Valsgaard, Rostrup og Arden Sogne, som to Præster nu haver, derom skal gode Mænd forfare Lejligheden, hvilken af disse 5 Kirker bedst kan ødelægges, og siden skal hvert af de to andre Sogne blive tils. under een Præst". Ingen af Kirkerne blev imidlertid nedbrudt; Vive, Ove og Valsgaard bleve eet Pastorat, medens Rostrup og Arden lagdes til Astrup som Hovedsogn. Aar 1879 blev Ove udskilt som et eget Pastorat sammen med Valsgaard, og Vive fik Rostrup til Anneks.

Se Saml. til j. Hist. X S. 10 flg.

Rostrup Sogn, Anneks til Vive, omgives af dette, Ove, Valsgaard, Vebbestrup, Store Arden, Astrup og Visborg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Mariager og $4^1/_2$ Mil S. for Aalborg. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Tinghøj, 351 F., 112 M.) ere muldsandede med Ler og Kalk i Underlag. Gennem Sognet løber *Villestrup Aa* med dens Tilløb *Lundgaard Bæk* og *Stubberup Bæk*.

Fladeindholdet 1896: 7235 Td. Ld., hvoraf 3019 besaaede (deraf med Rug 705, Byg 301, Havre 1250, Boghvede 43, Bælgsæd 4, Spergel 65, Blandsæd til Modenh. 56, Grønt. 122, Kartofler 372, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 2142, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 39, Skov 91, Moser 68, Kær og Fælleder 55, Hegn 6, Heder 618, Flyvesand 12, Veje og Byggegr. 117, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 309 Heste, 1241 Stkr. Hornkv. (deraf 694 Køer), 1340 Faar, 802 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 240 Td.; 58 Selvejergaarde med 206, 2 Fæstegd. med 7, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 875 (1801: 464, 1840: 502, 1860: 592, 1880: 724), boede i 168 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 691 af Jordbr., 109 af Industri, 15 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rostrup* med Kirke, Skole, Købmandsforretn. og Vandmølle; *Stenstrup*; *Lundgaardby* med Stampemølle; *Brøndbjærg*; *Vraa* med Skole og Vandmølle; *Tostrup*; *Hedegaarde*; *Monstrup*. Gaarde: *Blegedø*, *Marienborg* (ell. *Birkevorde*), *Viveterp*, *Harhøj*.

Rostrup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 414. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Villestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Murene ere senere omsatte og Kirken til Dels forhøjet med Mursten. Syddøren og den brede Korbue ere bevarede. Taarnet er af Kvadre og røde Mursten, med Pyramidetag. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Korsarmen, til Dels af Kvadre fra Skibets Nordmur, aabner sig ind til Skibet med en flad Bue. Vaabenhuset er fornyet og udvidet 1869. Kirken har fladt Bræddeloft. Altertavlen (restaur. 1890) bestaar af to forskellige Dele, af hvilke den nederste er et Alterskab, hvori ere anbragte en Del smaa Alabastplader (fra 16. Aarh. med Scener af Christi Liv), der siges at hidrøre fra Alteret i det nedbrudte Kapel paa Villestrup. Kalken er 1660 skænket af Fru Ingeborg Parsberg. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen (ligeledes restaur.) bestaar af 3 Felter godt udført gotisk Snitværk (deribl. en Munk med en Skriftrulle, hvorpaa Aarst. 1544); i Midtfeltet Juulernes og Lungernes Vaabener. Under Korsarmen er en tom Gravhvælving. I den ydre Taarnindgang er der som Karmsten indmuret en sekskantet Sten med Fremstillinger fra romansk Tid.

Vraagaard med Skov til 138 Svins Olden blev 1669 af Jfr. Sophie Seefeld solgt til Fr. Eiler Giedde. 1759 laa den under Dalsgd.

I Sognet har der staaet to Kirker, *Tostrup* og *Stenstrup Kirker*. Af den første (nævnt i et Dokum. fra 1469) ses endnu Fundamenter og Kampestensmure i en 67 F. lang Jordhøjning. Den har indv. været $15^1/_2$ F. bred og vistnok haft Korrunding. Mod Ø. og S. findes Rester af et Kirkegaardsdige. Hvor Stenstrup Kirke har staaet, er der ikke Spor af Murværk. Stedet viser sig som en 60 F. lang og 25 F. bred Jordhøjning.

Ved Stenstrup er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. den anselige *Klovhøj* og *Loddenhøj*.

Rostrup Sogn havde fra gammel Tid Arden til Anneks; ved kgl. Res. af $^{18}/_4$ 1567 blev R. med Arden Anneks til Astrup; 1879 annekteredes det til Vive.

Ove Sogn omgives af Annekset Valsgaard, Rostrup og Vive Sogne samt Mariager Fjord. Kirken, noget østl., ligger henved $^3/_4$ Mil N. for Mariager og $5^1/_4$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, særlig i den østl. Del bakkede Jorder (højeste Punkt 271 F., 85 M.) ere overvejende sandmuldede. Mod S. ligger *Kjelstrup Sø*, der staar i Forbindelse med Fjorden. *Villestrup Aa* løber mod S. ud i Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hadsund til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 5818 Td. Ld., hvoraf 2560 besaaede (deraf med Rug 582, Byg 228, Havre 1074, Boghvede 11, Spergel 15, Blandsæd til Modenhed 105,

Grøntf. 128, Kartofler 262, andre Rodfrugter 153), Afgræsn. 1400, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1059, Have 46, Skov 180, Moser 11, Kær og Fælleder 67, Hegn 8, Heder 343, Stenmarker 44, Veje og Byggegr. 95, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 301 Heste, 1221 Stkr. Hornkv. (deraf 707 Køer), 1125 Faar, 827 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 224 Td.; 62 Selvejergaarde med 201, 73 Huse med 23 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 826 (1801: 407, 1840: 666, 1860: 799, 1880: 826), boede i 169 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomhed, 535 af Jordbrug, 33 af Fiskeri, 135 af Industri, 11 af Handel, 14 af Skibsfart, 11 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ove* (1322: Avæ), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. (Lundsgd.), Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Kro, Andelsmejeri og Telefonstation; *Stubberup* med Mølle; *Kjelstrup* (1453: Ketelstorp) med Skole; *Hovtved*; *Barsbøl*. Hovedgaarden *Ovegaard* har 22 Td. Hrtk., 540 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, 30 Skov, 70 Plantage, 50 Hede, 20 Græsningsjord langs Fjorden, Resten Ager. Andre Gaarde: *Holbækgd.*, *Nagentoft*, *Løvdal*, *Laaenhus*, *Karlseje*, *Overkarls* (ell. Kaalsgd.). *Ovegaard Mølle*; *Karlsmølle* (1465: Colx), *Stinesminde*, Teglværk og Færgested.

Ove S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 411. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Porsgaard.

Kirken (fordum indviet til St. Nicolaus) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og den østl. Del af Skibet ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Et Vindue og begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Tympanon over Syddøren med indhuggede Buer. I Skibets Mure er der indsat flere Stene med Dyrefigur, Menneskehoved, Kors m. m. Til Skibet er der, vistnok i gotisk Tid eller i Renæssancetiden, mod V. føjet en omtr. 25 F. lang Tilbygning med svære Mure af Kvadre fra Vestgavlen, sikkert bestemt til at bære et Taarn. Det nuv. Taarn, vistnok opf. 1776, ikke saa bredt som Tilbygningen, bæres af dennes Nordmur og en Murpille midt i Forlængelsen. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet. Koret er hvælvet, de øvrige Partier have Bjælkeloft. Den oprindelige Korbue er bevaret. Ny Altertavle med et Kors i Midten. Messingstager, skænkede 1737 af Jens Jensen Kirchegaard. Kalken er skænket 1754 af Fr. Munch til Ovegaard og Karen Lassen, „da Kirkens Kalk og Disk ved Ild blev smeltet hen". Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Foran Koret Ligsten over Jens Clausen Foss til Ovegd., † 1791, og Hustru. Ved Skibets Vestgavl Ligsten over Kammerr. Fr. Munch til Ovegd., † 1769, og Hustru. I Taarngulvet er indmuret Dækpladen til et Alterbord med Relikviegemme.

Ovegaard tilhørte i katolsk Tid Mariager Kloster og hen imod Reformationen Viborgbisperne, af hvilke den sidste, Jørgen Friis, forlenede sin Broder Ridder Chr. Friis († 1561) med O., hvorpaa han 1542 fik kgl. Stadfæstelse, da den ved Reform. var tilfalden Kronen. Af ældre Lensmænd nævnes Niels Jensen i O. 1428 og Christen Andersen i O. 1458. 1564 fik Jørgen Lykke til Overgd. af Fr. II Skøde paa O. og Gods, som derpaa længe tilhørte Familien Lykke, deribl. Frands Lykke „den Rige", † 1655. Den kom senere til Christen Seefeld til Stenalt, som 1668 solgte den (9 Td. Hrtk.) til Mogens Rosenkrantz til Glimminge, men siden fik den tilbage igen ved at ægte Køberens Datter Lene Rosenkrantz, der 1713 som Enke solgte den (24, Skov- og Møllesk. 15, Tiender 29 Td. Hrtk.) for 6300 Rd. til sin Søn Kapt. Mogens Seefeld. Siden solgte hun alligevel O. til Niels Bertelsen Fuglsang, der 1728 testamenterede den (Gaard og Gods 105, Skovsk. 3, Tiender 27 Td. Hrtk.) til sin Svigersøn, Kancelliassessor Las Christensen, † 1736, hvis Enke Anne Nielsdatter besad den til sin Død 1751, hvorefter den (35, 27 og 100 Td. Hrtk.) ved Auktion blev solgt for 13,010 Rd. grov K. til Kammerr. Fr. Munch, gift med den forrige Ejers Datter Karen. Rfter hans Død 1769 blev O. ved Auktion solgt for 27,300 Rd. til Købmand i Hobro Niels Kirketerp, hvis Dødsbo 1779 skødede den (32, 34 og 214 Td. Hrtk.) for 27,240 Ed. til Forpagter Jens Clausen Foss, † 1791, hvis Enke Anne Elisabeth Hasselbalch 1797 skødede den for 25,000 Rd. til sin Søn Jens Jensen Foss. Derpaa ejedes den af Amtsforvalter H. Svanholm, der 1824 overdrog den til Kammerr. J. Petersen, fra

hvem den 1859 gik over til Sønnen, exam. jur. E. E. P. og dennes Enke, hvis Søn, den nuv. Ejer, E. C. A. Neergaard-Petersen, overtog den 1895. — Den gamle trefløjede, to Stokv. høje Hovedbygning, ved hvilken Mogens Rosenkrantz 1669 opførte en Mur, der lukkede for Borggaarden, og hvor Fr. Munch 1759 opførte en Bygning (to Stentavler i Haven minde om disse Byggeforetagender), blev efterhaanden nedreven i 1. Halvdel af 19. Aarh., og senere er den af Egebindingsværk opførte Forpagterbolig brugt til Beboelse.

Kvistgaard nævnes 1461 og *Nørgaard* i Ove 1478. — 1453 udstedtes et Vidne, at Fru Bolde, som boede i *Kjelstrup*, gav Gods til Ove Kirke. 1480 nævnes Stig Nielsen og Bertel Nielsen i K. og 1505 Mogens i K. — Ogsaa i *Hovtved* har der boet Adel, thi 1458 nævnes Morten Thomesen i Hoffuetwedh og senere Niels Mortensen i H. — *„Bassiböll"* Gaard blev af Hr. Anders Nielsen Banner pantsat til Bisp Jens i Aarhus, men 1484 overdrog Fru Gertrud, Hr. Niels Christiernsens Enke, Bisp Niels i Viborg at indløse Pantet.

Paa Kjelstrup Mark har der været en Kirke, „kaldet af de fleste *Oplev*, af nogle *Ophøj*" (se Samlinger til j. Hist. X S. 16). I en 60 F. lang Jordhøjning, hvor den har staaet, ses nu mod V. en firkantet Fordybning (Skibet), der ved en lav Vold er adskilt fra en rundagtig Fordybning (Koret). Omkring i Jordhøjningen ses enkelte større Sten, men ingen Mursten. Udenom findes Rester af Kirkegaardsdiget. Ved Kirken har der været en hellig Kilde, som alt ved Midten af 18. Aarh. var forfalden (se ovenanf. Sted).

Ved Kjelstrup er der fredlyst 7 Gravhøje, ved Løvdal 4, deribl. de to anselige *Søhøje*.

Se Saml. til j. Hist. X S. 13 flg.

Valsgaard Sogn, Anneks til Ove, omgives af dette, Rostrup, Vebbestrup og Hørby Sogne samt Mariager Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil N. Ø. for Hobro, 1 Mil N. V. for Mariager og $5^1/_2$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, især mod N. og S. bakkede Jorder (Hjedshøj, 245 F., 77 M.) ere overvejende sandmuldede. Fra N. til S. løber et lille Aaløb. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Aalborg og Hadsund til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 5140 Td. Ld., hvoraf 1881 besaaede (deraf med Rug 375, Byg 237, Havre 819, Spergel 75, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 148, Kartofler 143, andre Rodfrugter 57, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1566, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 14, Skov 53, Moser 25, Kær og Fælleder 21, Heder 1019, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 253 Heste, 1066 Stkr. Hornkv. (deraf 610 Køer), 1307 Faar, 593 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 174 Td.; 54 Selvejergaarde med 157, 50 Huse med 17 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 731 (1801: 295, 1840: 465, 1860: 562, 1880: 661), boede i 136 Gaarde og Huse; Erhverv: 35 levede af immat. Virksomh., 537 af Jordbr., 90 af Industri, 5 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Valsgaard*, ved Hadsundvejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1893); *Redsø* (1511: Resou); *Ulstrup*, ved Aalborgvejen; *Tofte*, ved Hadsundvejen; *Hjerritsdal* med Vandmølle; *Røkkendal*; *Skovbo*; *Krogen*. *Søndergaarde*, *Staverslund*, Gde.; *Frisdal*, Gde. Gaarde: *Bramslev* (omtr. 12 Td. Hrtk.), *Nakkedal*, *Hjedsgd.*, *Lille-Skovsgaard*, *Nederkarls*, m. m.

Valsgaard S., en Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 412. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Porsgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og Syddøren ere bevarede; Norddøren, med Tympanon med et Kors, er

tilmuret. Taarnet (restaur. 1885), med adskilt Taarnrum, er af Kvadre og Mursten. Ny Altertavle, med et Kors i Midten, og Prædikestol. Granitdøbefont.

I *Skovbo* har ligget en Hovedgaard, som Hr. Thomes Mogensen (Seefeld) ved 1406 pantsatte til Jes Persen (Hørby); den gik derefter vistnok i Arv til dennes Efterkommere Christiern Jensen, Bertel Christiernsen og Jes Bertelsen, som ejede den 1467. Hans Søn Bertel Jensen udkøbte endnu 1514 en Medarving af Gaarden. 1543 nævnes Husfru Kirsten i S.

I Sognet har ligget *Frisdal Slot* paa et Sted, hvor Bakkerne skraane jævnt ned mod en Bæk. Enkelte Steder ses Mursten og Grundsten med Spor af Kalk. Mod S. spores paa en længere Strækning en lav Jordvold, og mod V. ses umiddelbart ved Engen en anden lav Vold. Et Sagn fortæller, at et af Herskabets Børn engang blev røvet i den store Skov, der omgav Frisdal. Da senere Herskabets 3 voksne Døtre vare paa Vej til Oplev Kirke (se S. 493), bleve de i Kirkedalen, lidt N. Ø. for Bramslev, voldtagne og myrdede af Røvere. Paa Stedet fremsprang 3 *Frøkenkilder*, hvoraf den ene endnu ses. Da man opdagede Røvernes Tilholdssted (der skal have været i Mariager Klosters Skov nær ved Gaarden Silkeborg), viste det sig, at Hovedmanden for Mordet var de myrdede Pigers Broder. Som et Sonoffer lode Forældrene opføre en Kirke ved Valsgaard (der dengang var en enkelt stor Gaard), lige for Frisdal Slot, saaledes at de fra Slottet kunde se ind i Kirken. Der fortælles ogsaa, at Tømret i Valsgaard Kirke er taget fra Frisdal Egeskove. Et Egekrat paa Tofte Bys Marker skal være den sidste Rest af disse Skove.

I Sognet har ligget en By *Rise*, der endnu fandtes i 18. Aarh.

Ved Krogen er der fredlyst 7 anselige Gravhøje, ved Skovsgaard 2, ved Ulstrup en Langdysse, ved Frisdal et Gravkammer i Resten af en oprindl. 225 F. lang Langdysse, og ved Nederkarls et 11 F. langt Gravkammer i en delvis sløjfet Høj. Se Saml. til j. Hist. X S. 16 flg.

Astrup Sogn omgives af Annekset St. Arden, Rostrup og Visborg Sogne samt Hellum Hrd. (Solbjærg, Lyngby, Brøndum, Siem og Torup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil N. for Mariager og 4 Mil S. for Aalborg. De højtliggende, for det meste bakkede Jorder (højeste Punkt 305 F., 96 M.) ere dels sandmuldede, dels skarpe med Sand- og Grusunderlag. En Del Skov (Tisted-Nørsk., Astrup-Nørsk., Kjærbjærg Sk., Kirkesk., Møllesk., m. m.). Gennem Sognet løber *Villestrup Aa.* Ved Nordgrænsen ligger *Madum Sø* (se S. 475).

Fladeindholdet 1896: 8243 Td. Ld., hvoraf 3011 besaaede (deraf med Rug 659, Byg 350, Havre 1125, Boghvede 4, Blands. til Modenh. 185, Grøntf. 217, Kartofler 325, andre Rodfr. 143), Afgræsn. 1936, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1293, Have 56, Skov 1087, Moser 155, Kær og Fælleder 346, Hegn 11, Heder 163, Stenmarker 9, Veje og Byggegr. 170, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 389 Heste, 1592 Stkr. Hornkvæg (deraf 889 Køer), 1220 Faar, 906 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 285 Td.; 90 Selvejergaarde med 252, 1 Arvefæstegd. med 1, 115 Huse med 31 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1161 (1801: 738, 1840: 834, 1860: 945, 1880: 1172), boede i 230 Gaarde og Huse; Erhverv: 43 levede af immat. Virksomhed, 871 af Jordbr., 126 af Industri, 13 af Handel, 51 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Astrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^6/_1$ 1888; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 37,402 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1595 Kr., Antal af Konti 262) og Andelsmejeri; *Borup* med Skole (paa Borup Gml. Mark); *Lille Arden*; *Møldrup* med Skole; *Axelterp*; *Tisted* med Skole og Købmandsforretn.; *Trinnerup*. *Tistedholter*, Huse; *Helmenshuse*. Hovedgaarden *Villestrup*, med Vandmølle og Teglværk, har omtr. 27 Td. Hrtk. Fæstegods, Astrup og Rostrup Sognes Konge- og Kirketiende samt Valsgaard Sogns Kongetiende. Gaarde: *Engholt*, *Madumhoved*, *Lavlundgde.*, *Horsemosegde.*, m. m. *Burholt*, Skovfogedbolig.

Astrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 413. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Villestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid (vistnok Beg. af 13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; men 1542 lod Axel Juul til Villestrup den ombygge og udvide, saa at væsentlig nu kun Koret staar tilbage. Skibet forlængedes betydeligt, væsentlig af Kvadre (vistnok fra de nedlagte Stenstrup og Tostrup Kirker, se S. 491), Skibets og Korets Mure forhøjedes med Mursten, og der indbyggedes Hvælvinger (Korhvælvingen nedbrødes 1832 og erstattedes med fladt Loft). Tillige tilføjedes, af store, røde Mursten, det ottekantede Taarn med Kuppel og Spir (86 F.); det hvælvede Taarnrum har flad Bue ind til Skibet; paa Taarnet staar: 1766 og W. R. Ogsaa Vaabenhuset, af store, røde Mursten og med en rigt profileret Dør, er fra Axel Juuls Tid. I Nutiden er der sket store Arbejder (Arkitekt F. Uldall); saaledes er Taarnet istandsat (1873), og der er indsat nye, granitindfattede Vinduer mod S.

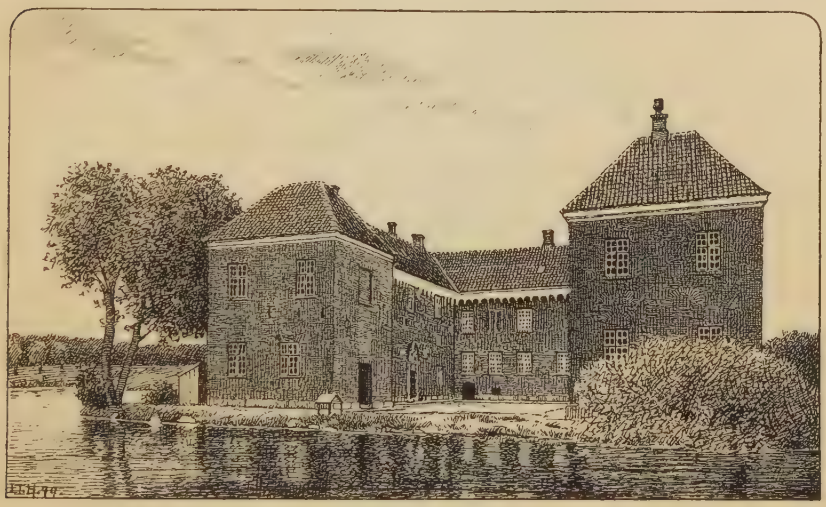

Villestrup.

Anselig, udskaaren Altertavle, skænket 1634 af Ingeborg Parsberg. Romansk Granitdøbefont med Figurer i højt Relief. Prædikestol fra 1892 i Renæssancestil. I Koret stort Sandstensepitafium over Iver Juul til Villestrup, † 1627, og hans to Hustruer, Marine Maltesdatter, † 1600, og Ingeb. Parsberg, † 1665, opsat 1634 (med Portrætfigurer). I Skibets Nordmur Ligsten over Axel Juul, † 1577, og Hustru Kirstine Lunge (Portrætfigurer). Under Skib og Kor er der Gravhvælving med 26 Kister med Lig af Familierne Juul, Sehested og Rosenkrantz (de ere istandsatte efter et Gravrøveri 1887, da flere bleve aabnede). Den lille Klokke er fra 1513, den store er støbt 1548 af Karsten Middeldorp i Lübeck.

Villestrup var 1535 en Brydiegaard, da den arvedes af Axel Juul efter hans Fader Søren J. til Hedegd.; men den nye Ejer benyttede sig af den uheldige Stilling, hvori Bønderne vare komne efter Skipper Klements Fejde, til at samle betydeligt Bøndergods og gøre V. til en Hovedgaard. Efter hans Død 1577 arvedes V. af hans Søn Rigsr. Iver Juul, † 1627, derefter af dennes Søn Statholder Ove Juul, † 1686, og dennes Søn Etatsr. Fr. J., † 1721. Paa Auktion efter hans Enke Elisabeth Sehested købte Fr. Sehested til Rydhave 1725 V. (78 Td. Hrtk.) for 29,000 Rd.; hans Enke Birgitte Sophie Sehested testamenterede 1754 V. til sin Datter Else Margr. Sehested, der bragte V. til sin Mand Gehejmer. Verner Rosenkrantz til Krabbesholm og Skivehus († 1777), som under $^7/_3$ 1757 oprettede V. til et Baroni (kun 619 Td. Hrtk.),

som gik over til Sønnen Baron Iver R. († 1815), der ved Tiltrædelsen af Rosenholm afstod det til Sønnen Chr. R., der 1811 fik kgl. Bevill. til at substituere det med en Fideikommiskapital paa 200,000 Rd. ved Bankerotten 1813 reduceret til 50,000 Rd., Besidderen blev 1845 ophøjet i Friherrestanden; nuv. Besidder er efter en Hof- og Stadsretsdom af $^4/_3$ 1895 V. C. Baronesse Düring-Rosenkrantz. Villestrup Gaard og Gods blev ved Auktion 1814 købt af Kapt., senere Kmhr. J. C. Mylius († 1852), Amtmand M. R. Jessen og Generalkrigskommis. J. Schuchardt, saaledes at den sidste fik Hovedgaarden. Efter hans Død 1819 maatte Statskassen 1822 overtage Ejendommen, som 1836 solgtes for 100,500 Rd. til Oberst H. A. Juel af Familien Juel til Taasinge, der med store Bekostninger atter bragte Gaarden paa Fode og 1855 overlod den til Sønnen cand. jur. N. Juel († 1863); derefter ejedes V. af dennes Broder, cand. jur. F. F. Juel († 1866), efter hvem den 1868 ved Auktion solgtes til Kmhr. O. Sehestedt-Juul til Ravnholt, † 1882; nuv. Ejer er hans Søn, Hofjægerm. C. Sehestedt-Juul til Ravnholt. — Hovedbygningen, i et Engdrag ved Villestrup Aa, som fylder Gravene og danner Afløbet for den paa de tre Sider af Gaarden liggende Sø, er opf. 1538-42 af Axel Juul i 4 Fløje af store, røde Mursten og til Dels med hvælvede Kældere; den sydl. Fløj er i 3, de øvrige i 2 Stokv.; men den østl., hvori der var Kapel, og som havde Taarn, er nedbrudt i Beg. af 19. Aarh. af ovenn. Schuchardt (Alteret har staaet i det nuv. Bryggers). Over den smukke Portal paa den sydl. Fløj ind til Gaarden er anbragt Axel Juuls og Hustrus Vaabener og ved Siderne deres Billeder i Sandstensrelief; over Portalen paa Nordfløjen staa deres Navne med en Indskrift, der siger, at de lode Gaarden opbygge 1542, og s. Aar var deres Bryllup. Uden for Graven ligger den store, til Dels i fransk Stil holdte Have med Lindealleer og klippede Hække af Avnbøge; i Haven staar paa en Stendysse en romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og Menneskehoveder, der skal have staaet i Kapellet paa Gaarden. I *Villestruplund* er et Gravsted for N. Juel, † 1863.

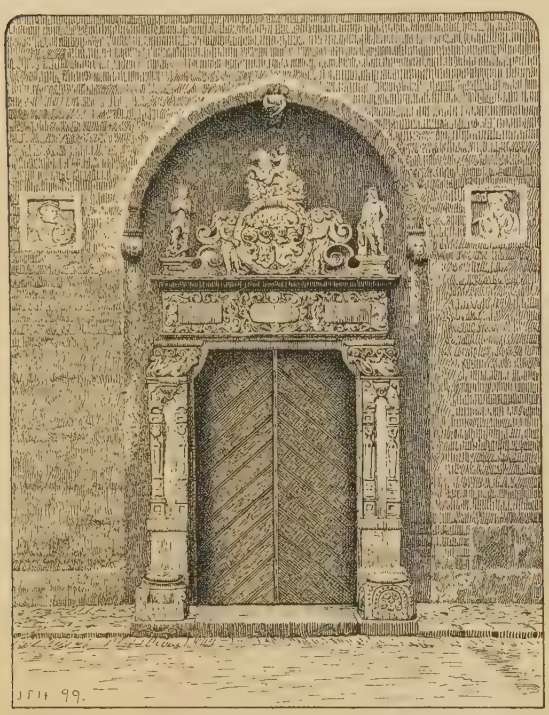

Portal paa Villestrups Sydfløj.

Da Villestrup blev solgt 1868, købtes omtr. 200 Td. Hrtk. Bøndergods og $1^3/_8$ Td. Skovsk. i Astrup og Rostrup Sogne af Brødr. Mourier Petersen. Dette *Villestrup Gods* er underhaanden solgt til Fæsterne, saa at der nu kun er en Ubetydelighed tilbage.

I et Engdrag omtr. $^1/_4$ Mil S. for Madum Sø ligger *Blaakilde*, Danmarks største Kildevæld, som man har ment skulde være Afløb fra Madum Sø (se S. 476), og fra hvilket Villestrup Aa kommer. Kilden, der har sit Navn af de stærke Farver, hvori det krystalrene Vand spiller, naar Solen skinner paa det, har et Bassin, der er 40 F. i Gnmst. og omtr. 12 F. dybt; fra Bunden fremvælde store Vand- og Sandbobler, der se ud som hvidlige Dampe; Vandmassen er omtr. 200,000 Td. i Døgnet.

Ved Villestrup har ligget en hellig Kilde, *Blokskilden*.

Om Sognet se S. 491.

Store Arden Sogn, Anneks til Astrup, omgives af dette, Rostrup, Vebbestrup og Rold Sogne samt Hellum Hrd. (Skjørping og Frær S.). Kirken, mod S. Ø., ligger $1^3/_4$ Mil N. V. for Mariager, 2 Mil N. N. Ø. for Hobro og $4^1/_4$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, for en stor Del bakkede Jorder (Bavnehøj, 253 F., 78 M.) ere overvejende sandmuldede og skarpe med Sand og Grus til Underlag. Henved $^1/_3$ af Arealet er dækket af Skov (St. Arden Sk., en Del af Statsskoven Hesselholt Sk., Alminden). Gennem Sognet gaar den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 3812 Td. Ld., hvoraf 1028 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 153, Havre 403, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 22, Kartofler 175, andre Rodfr. 63), Afgræsn. 432, Høslæt, Brak, Eng m. m. 466, Have 16, Skov 1157, ubevokset 96, Moser 350, Kær og Fælleder 64, Heder 85, Veje og Byggegr. 101, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 489 Stkr. Hornkvæg (deraf 317 Køer), 556 Faar, 312 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 87 Td.; 28 Selvejergaarde med 69, 3 Fæstegd. med 5, 39 Huse med 7 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 620 (1801: 254, 1840: 285, 1860: 294, 1880: 495), boede i 106 Gaarde og Huse; Erhverv: 65 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbr., 143 af Industri, 29 af Handel, 95 af forsk. Daglejervirks., 4 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store Arden* med Kirke, Skole og Fattiggaard (opr. 1882, Plads for 28 Lemmer); *Arden Stationsby* (*Hesselholt*) med Frimissionshus (opf. 1898), Gæstgiveri, Dampsavværk, Andelsmejeri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation samt Postekspedition; *Holthuse.*, Gde. *Skovhuse.* Gaarde: *Vejrholt* med Tørvefabrik, *Klaralund.*

St. Arden S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 415. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mylenberg Gods.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; Murene ere omsatte. Korbuen er bevaret. Vaabenhuset er nyt, restaur. 1899. Altertavle fra Slutn. af 17. eller Beg. af 18. Aarh. Prægtig Sølvkalk med Fremstillinger af Lidelseshistorien og Juulernes og Lungernes Vaabener, skænket 1569 af Axel Juul. Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer. Prædikestol fra 17. Aarh. Inventariet er restaur. 1899.

Paa en Gaard i *Arden* boede 1641 Peder Bille fra Brandbjærg.

Rold Sogn omgives af Annekset Vebbestrup og St. Arden Sogne, Hellum Hrd. (Skjørping S.), Hornum Hrd. (Gravlev og Aarestrup S.) og Aars Hrd. (Ravnkilde S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. for Hobro, $2^1/_4$ Mil N. V. for Mariager og 4 Mil S. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Rold Bavnehøj, med trig. Station, 364 F., 114 M.) ere overvejende sandmuldede og til Dels lerholdige. Omtr. $^1/_2$ er dækket af Skov (Rold Sk.; i Skoven Farsø Mose med Farsø). Langs Vestgrænsen løber Lindenborg Aa (her kaldet Rold Aa). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aalborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 4116 Td. Ld., hvoraf 948 besaaede (deraf med Rug 205, Byg 120, Havre 337, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 92, Kartofler 81, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 825, Høslæt, Brak, Eng m. m. 607, Have 15, Skov 1496, Moser 74, Heder 39, Veje og Byggegr. 60, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 586 Stkr. Hornkv. (deraf 309 Køer), 338 Faar, 312 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 19 Selvejergaarde med 83, 2 Fæstegd. med 4, 31 Huse med 12 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse, $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 441 (1801: 314, 1840: 300, 1860: 418, 1880: 476), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv: 31 levede af immat. Virksomhed, 248 af Jordbr., 8 af Gartneri, 60 af Industri, 20 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Rold*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Kro, Mølle og Telefonst. *Tveden*, Huse. *Mylenberg*, Gd., med Godskontor. *Mylenberg Gods*, beliggende i Rold, St. Arden, Skjørping og Torup Sogne, har $47^5/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og 1 Td. Skovsk., 4330 Td. Ld., hvoraf omtr. 200 Eng, 3400 Skov, Resten Ager; til Godset høre omtr. 14 Td. Hrtk. Fæstegods, Rold, Vebbestrup og St. Arden Kirketiender samt Dampsavværket ved Arden og Kalkværket ved Skillingbro. *Fogedgaard*, paa Rold Bavnehøj, har $15^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 262 Td. Ld., hvoraf 22 Plantage, Have og Gaardspl., Resten Ager; til Gaarden hører Rold Mølle. *Mylenberg Ladegd.*, *Trehøjgd.*, *Abildgd.*

Rold S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hellum-Hindsted Hrd.'s Jurisdiktion (Terndrup), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 416. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mylenberg Gods.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Granit, men senere ombyggede med Mursten, saa at af det Ydre kun den østl. Del af Skibets Nordmur med Norddøren er bevaret. Koret er hvælvet, Skibet har fladt Bjælkeloft. Oprindelig Korbue af stor Bredde. Taarnet, af Mursten, er vistnok fra gotisk Tid, men senere helt skalmuret. Det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Kirken er restaur. 1891-93, baade ud- og indvendig, saa at den næsten helt er fornyet. Altertavle fra 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol.

Mylenberg Gods var oprindl. en Del af det 1811 nedlagte Baroni Villestrup. Ved Salget 1814 (se S. 496) fik ovenn. Kapt. C. J. Mylius det Baroniet tidligere underliggende Gods i St. Arden, Rold, Skjørping, Torup, Vebbestrup, Vive og Gravlev Sogne samt St. Arden, Rold og Vebbestrup Kirketiender tilskødet for 42,500 Rd. Godset arvedes af Sønnen S. W. V. Mylius, som 1867 afhændede det til Grev E. Schimmelmann til Lindenborg for 280,000 Rd.; nuv. Ejer er dennes Søn Grev C. G. E. S. til Lindenborg.

Vald. II ejede 1231 26 Mark Guld i „Roldæ" og „Twefthmark" (o: Tveden), der var 14 Mark Guld. Dette Gods ejedes senere af Erik Plovpennings Døtre og tildømtes siden Dronn. Margrethe, der havde købt det af Jon Nielsen og Jep Hegedal. 1449 nævnes Bertel Friis af Rold, Væbner, og 1476 Jesse Friis af R.

En af Herredets Fjerdinger var benævnt efter Rold.

Vebbestrup Sogn, Anneks til Rold, omgives af dette, St. Arden, Rostrup, Valsgaard, Hørby og Døstrup Sogne samt Gislum Hrd. (Rørbæk S.) og Aars Hrd. (Ravnkilde S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. for Hobro, $1^3/_4$ Mil N. V. for Mariager og $4^3/_4$ Mil S. for Aalborg. De højtliggende, ujævne Jorder (Tinghøj, 357 F., 112 M.) ere overvejende sandede. I Sognet ligge *Stokholm Sø* og *Hvarre Sø*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aalborg til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 6248 Td. Ld., hvoraf 2698 besaaede (deraf med Rug 579, Byg 331, Havre 1255, Boghvede 16, Spergel 70, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 67, Kartofler 239, andre Rodfr. 120), Afgræsn. 1610, Høslæt, Brak, Eng m. m. 936, Have 21, Skov 6, Moser 642, Kær og Fælleder 20, Heder 222, Veje og Byggegr. 85, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 302 Heste, 1235 Stkr. Hornkv. (deraf 786 Køer), 1229 Faar, 675 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 98 Td.; 34 Selvejergaarde med 68, 120 Huse med 30 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 988 (1801: 206, 1840: 324, 1860: 687, 1880: 924), boede i 196 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 785 af Jordbr., 45 af Industri, 8 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vebbestrup* (1487: Vibestrup), ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Gandrup* med Forskole; *Fragdrup*; *Stokholm* med Mølle;

True; *Vester-* og *Øster-Doense* med Forskole og Jærnbanehpl.; *Høndrup*. *Hvarrehede*, Huse, og *Hvarrehuse*. *Hvarregaard* (7 1/4 Td. Hrtk.), *Gandrupgaard*, med Tørvefabrik.

Vebbestrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 417. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mylenberg Gods.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Alle Murene ere omsatte. Korbuen er bevaret. Skib og Kor ere hvælvede. Taarnet er forneden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten og har Pyramidetag (tidligere Spir, der nedblæste i Beg. af 19. Aarh.); Taarnrummet, med fladt Loft, er skilt fra Skibet ved en ny Mur. Vaabenhuset er nyt. Altertavle fra Midten af 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh.

Paa en Landtunge, der gaar ud i Hvarre Sø og før har været helt vandomflydt, har *Hvarre Slot* staaet. Det fredlyste Voldsted bestaar af en uregelmæssig firkantet Banke (31 F. lang, 23 F. bred og 4 F. høj), der indeslutter Fundamenter af en taarnlignende Bygning (Donjon), opf. af raa Kamp; V. for Banken og skilt fra den ved en smal Sænkning ligger en lav, uregelmæssig Banke uden Spor af Murværk. Sagnet lader Slottet være beboet af en Ridder Hovmand, efter hvem Hovmandsdalen i Nærheden har faaet Navn, og som med sine 30 Svende faldt i en Kamp med Ridderen paa *Stubberupholm*, hvis Voldsted endnu er kendeligt i Skoven ved Rold Aa.

Ved True har der staaet en Kirke, hvis Ruin nu ses som en aflang firkantet Dynge af Jord, utilhugne Sten og Murgrus; de mange tilhugne Sten, den før har indeholdt, ere anvendte til Bygningsbrug. Paa Pladsen udenom, hvor Kirkegaarden har været, er der fundet enkelte Skeletter.

I *Vebbestrup* boede 1636 en Adelsmand Jakob Vognsen.

Øls Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Hørby, Gislum Hrd. (Stenild S.) og Randers Amt (Onsild Hrd. og Hobro Købstadsjorder), fra hvilke det mod S. Ø. skilles ved Onsild Aa. Kirken, mod S., ligger henved 3/4 Mil V. S. V. for Hobro og 6 1/2 Mil S. S. V. for Aalborg. De højtliggende, stærkt bakkede Jorder (Hvilhøj, 200 F., 63 M.) ere overvejende sandede. Gennem Sognet gaar den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1801 Td. Ld., hvoraf 576 besaaede (deraf med Rug 129, Byg 76, Havre 273, Boghvede 8, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 21, Kartofler 38, andre Rodfr. 17), Afgræsning 473, Høslæt, Brak, Eng m. m. 354, Have 8, Skov 62, ubevokset 3, Moser 10, Kær og Fælleder 23, Heder 251, Flyvesand 8, Veje og Byggegrunde 33 Td. Kreaturhold 1898: 85 Heste, 412 Stkr. Hornkvæg (deraf 229 Køer), 382 Faar, 211 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 57 Td.; 16 Selvejergaarde med 52, 24 Huse med 5 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 310 (1801: 126, 1840: 137, 1860: 162, 1880: 283), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 41 levede af immat. Virksomh., 188 af Jordbrug, 19 af Industri, 2 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Øls* med Kirke, Præstegd. og Skole (mellem Øls og Hald-Tostrup); *Hald-Tostrup* med Fattiggaard (opr. 1894, Plads for 16 Lemmer). *Tostruphovgaard* (omtr. 11 Td. Hrtk., 190 Td. Ld.) med Mølle.

Øls S., een Sognekommune med Annekserne Hørby og Døstrup, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 418. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (i et Dokum. af 1518 kaldet Vor Frue Kirke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt, gibset Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den oprindelige Korbue, et Par Vinduer og Syddøren ere bevarede (Norddøren tilmuret). Taarnet, af Kvadre

fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk eller Renæssancetid, med Pyramidetag. Vaabenhuset, samtidigt med Taarnet, er af Kvadre, utilhugne Sten og Mursten; i Grunden ere indmurede to Vinduesoverliggere fra romansk Tid og en Ligsten med Indskriften Thori, et fantastisk Dyr og et Lam med Kors (se *Løffler*, Gravst. Pl. X). Ny Altertavle med forgyldt Kors. Gamle, ejendommelige Alterstager (en Mand og en Kvinde). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Lille Messinglysekrone fra 18. Aarh. I Skibets Væg to Ligtræer fra 1615 og 1650; paa Korets Østvæg paa hver Side af Alteret to restaur. Træfigurer (Maria og Johs.). Klokken, med Relieffigurer og Minuskelindskrift, er støbt 1435 af Petrus de Randrusia. — Paa Kirkegaarden en middelalderlig, terrasseformet tilhuggen Gravsten, oven paa hvilken er udhugget den afdødes Billede, vistnok enestaaende i sin Art her i Landet (se *Løffler*, Gravst., S. 17 og Pl. XVII).

I *Øls* har ligget en adelig Sædegaard, der 1553 ejedes af Fru Anne Albretsdatter, Malte Lauridsen Vifferts Enke, 1554 af hendes Søn Albret Maltesen og Datter Dorte, g. m. Peder Kruse, 1590 af sidstnævntes Svigersøn Godske Friis og 1625 af Laurids Ebbesen Udsøn, der sagtens havde arvet den efter sine i Øls Kirke begravne Forældre Ebbe Lauridsen og Kirsten Kruse. 1731 var den endnu Hovedgaard og blev da af Fr. v. Muderspach pantsat til Amtmand Etatsr. F. L. Woyda.

Tostruphovgaard ejedes i 2. Halvdel af 16. Aarh. af Erik Steen, men 1608 af Joh. Brockenhuus. 1679 solgte Claus Unger til Sø og Hr. Gude Hansen i Astrup den, der da var øde, til Christen Andersen i Astrup, som 1680 dog skødede den tilbage til sin „Broder" Hr. Gude Hansen Vogelius, som 1689 solgte til Else Nielsdatter Rostrup denne sin øde Gaard ($9^1/_2$ Td. Hrtk.). Hun solgte den 1691 til Niels Nielsen Abildgaard i Hobro. 1754 blev den af Niels Pedersen Abildgaard tilskødet hans Sønner Thomas og Peder Nielsen A. Nuv. Ejer er H. C. Jensen.

Ved Hald-Tostrup er der fredlyst en Gravhøj.

Hørby Sogn, Anneks til Øls, omgives af dette mod S., det andet Anneks Døstrup mod N., i øvrigt af Gislum Hrd. (Stenild S.), Randers Amt (Hobro Købstadsjorder), Mariager Fjord og Valsgaard Sogn. Kirken, mod V., ligger $^1/_2$ Mil V. N. V. for Hobro og 6 Mil S. S. V. for Aalborg. De højtliggende, mod S. Ø. bakkede, ellers temmelig jævne Jorder (højeste Punkt 228 F., 72 M.) ere overvejende muldsandede. Til Vesterfjord løber *Hodal Bæk*. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Hobro til Løgstør, Aalborg og Hadsund samt den østjydske Længdebane og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 4203 Td. Ld., hvoraf 1454 besaaede (deraf med Rug 352, Byg 192, Havre 679, Boghvede 4, Spergel 13, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 72, Kartofler 77, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1035, Høslæt, Brak, Eng m. m. 666, Have 31, Skov 27, Moser 15, Kær og Fælleder 59, Hegn 6, Heder 764, Veje og Byggegr. 137, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 506 Køer), 1118 Faar, 605 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 146 Td.; 37 Selvejergaarde med 134, 112 Huse med 12 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1383 (1801: 342, 1840: 464, 1860: 833, 1880: 1163), boede i 207 Gaarde og Huse; Erhverv: 126 levede af immat. Virksomh., 440 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 392 af Industri, 60 af Handel, 5 af Skibsfart, 234 af forsk. Daglejervirksomh., 64 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørby*, ved Løgstørvejen, med Kirke, Skole (noget Ø. for Byen) og Forsamlingshus (opf. 1893); *Tobberup*; *Kirketerp*; *Hegedal* med Mølle; *Hostrupgaarde*. *Hørbyhuse*, *Nørdalhuse*, *Hegedalhuse*, *Hostruphuse* (Forstad til Hobro) med Skole og Andelsmejeri, *Horsøhuse*. *Hodal Vandmølle* med Kradsuldfabrik og Teglværk. *Rosendal*, Fattiggaard for Hobro (s. d.). I Sognet ligger ogsaa *Hobro Jærnbanestation*.

Hørby S., een Sognekommune (delt i østre og vestre Sognefogeddistr.) med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 419. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den oprindelige Korbue, et Par Vinduer og Syddøren ere bevarede (Norddøren tilmuret). Det hvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet. Muligvis har Kirken oprindl. haft en Forhal (Taarnets nederste Halvdel er af Kvadre paa Sokkel med Skraakant, Overdelen er af Mursten). Ny Altertavle med forgyldt Kors. Kalken er skænket 1588 af Ove Lunge til Odden, idet Kirken „ikke havde haft uden en Bly-Kalk og -Disk, siden Skipper Klements Fejde var". Romansk Granitdøbefont med Dyre- og Menneskehoveder. Prædikestol fra Slutn. af 16. Aarh. (rest. 1897).

Til *Hørbygaard* skrev en Christen Krag sig 1519. — I *Kirketerp* skrev sig 1480 Vogn Mortensen (Vognsen). — *Hegedal* har antagelig givet Navn til Adelsslægten H.

V. for *Kirketerp* har der staaet en Kirke, hvoraf Grunden bevaredes til omtr. 1855; nu ere Fundamenterne næsten opbrudte og Stedet pløjet. Flere Sokkelsten fra Kirken (opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant) ere indmurede i Kirketerp; en Stump af Kirkens sydl. Grundmur samt 3 rundbuede Vinduesoverliggere ses endnu paa Stedet, en 4. er Sokkelsten i Kirketerp; smstds. ligger en gml. Gravsten som Tærskelsten.

Ved Hegedal er der fredlyst 5 Gravhøje, deribl. den anselige *Palmehøj* (Pallum Høj), ved Hørby 17.

Døstrup Sogn, Anneks til Øls og Hørby, omgives af dette og Vebbestrup Sogn samt Gislum Hrd. (Rørbæk og Stenild S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil N. V. for Hobro og omtr. $5^1/_4$ Mil S. S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder (højeste Punkt 217 F., 68 M.) ere sandede og muldsandede. Ved Vestgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 3285 Td. Ld., hvoraf 1181 besaaede (deraf med Rug 293, Byg 125, Havre 529, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 53, Grøntf. 85, Kartofler 49, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 863, Høslæt, Brak, Eng m. m. 560, Have 12, Skov 5, Moser 39, Kær og Fælleder 29, Hegn 3, Heder 536; Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 701 Stkr. Hornkv. (deraf 387 Køer), 729 Faar, 346 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 69 Td.; 24 Selvejergaarde med 55, 50 Huse med 14 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 452 (1801: 164, 1840: 251, 1860: 336, 1880: 460), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 338 af Jordbrug, 48 af Industri, 2 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Døstrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf 1894), Mølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Finderup*.

Døstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 420. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet Vindue og Syddøren ere bevarede (Norddøren tilmuret). Vaabenhuset er opf. 1880. Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh. Prædikestol fra 1897. Romansk Granitdøbefont.

Iver Lykke skrev sig 1634 til *Dybstrup*.

Ved *Finderup* har staaet en Kirke, hvoraf der endnu findes Rester paa en højtliggende Bakke. En lav Jordvold danner en Firkant med halvrund Afslutn. mod Ø.; enkelte Grundsten ere bevarede. En stor Del af Kvadrene er indsat i de omliggende Gaarde. Uden om Tomten findes enkelte Sten af Kirkegaardsdiget.

Aars Herred.

Sogne:

Haverslev, S. 503. — Brorstrup, S. 503. — Ravnkilde, S. 504. — Skivum, S. 507. — Giver, S. 507. — Blære, S. 509. — Ejdrup, S. 510. — Aars, S. 511. — Havbro, S. 512. — Ulstrup, S. 514. — V.-Hornum, S. 515. — Hyllebjærg, S. 516. — Flejsborg, S. 516.

Aars Herred begrænses mod N. af Slet Hrd., Limfjorden (Sebbersund) og Hornum Hrd., mod Ø. af Hindsted og mod S. af Gislum Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Lerkenfeld Aa. Dets største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. $4^1/_2$, fra N. til S. $2^1/_2$ Mil. De for det meste bakkede, i den østl. Del temmelig højtliggende Jorder (Enshøj, 297 F., 93 M.) ere gennemgaaende sandede, oftest med Sand og Grus, enkelte Steder med Al til Underlag. Af Vandløbene nævnes *Halkjær Aa*, der løber mod N. ud i Sebbersund. Herredet er helt blottet for Skov, undtagen mod Ø. (i alt 1547 Td. Ld.). Det hører til de ufrugtbareste Herreder i Amtet (ved Matr. gnmstl. 35 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 50,644 Td. Ld. ($5_{,07}$ □ Mil, $289_{,15}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1445 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 6423 (1801: 2782, 1840: 3654, 1860: 4544, 1880: 6132). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Gislum Hrd., i verdsl. Hens. hører det til Aars-Slet, Rinds-Gislum og Hornum Herreders Jurisdiktioner og Amtets Forligskredse 6. (Haverslev, Brorstrup og Ravnkilde S.), 7. (Skivum, Giver, Blære og Ejdrup), 8. (Ulstrup, V.-Hornum, Hyllebjærg og Flejsborg) og 9. (Aars og Havbro).

Aars Herred nævnes ikke i Vald. Jrdb., men var dog til allerede 1394, da det hed *Arsoghhæreth*; det er dannet af Dele af Hornum og Slet og maaske flere Herreder; fra 1660 hørte det til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

Der er i Hrd. talt omtr. 750 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf henved 20 Jættestuer, Dysser og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); over Halvdelen er dog nu sløjfet eller forstyrret; $^1/_1$ 1900 vare 33 fredlyste. De fleste kendes fra Sognene Brorstrup (omtr. 130), Aars (i den nordl. Del 110), Ulstrup (95), Giver (70), Ejdrup (70) og Ravnkilde (60).

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i A. Hrd., af *Kr. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1885-88.

Haverslev Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Aarestrup i Hornum Hrd., omgives af Brorstrup og Ravnkilde Sogne og Hornum Hrd. (Aarestrup og Sønderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2^1/_2$ Mil N. V. for Hobro og $4^1/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Ved Nordvestgrænsen løber Sønderup Aa.

Fladeindholdet 1896: 1760 Td. Ld., hvoraf 696 besaaede (deraf med Rug 128, Byg 96, Havre 310, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 48, Grøntf. 19, Kartofler 40, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 358, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 14, Skov 14, Moser 10, Kær og Fælleder 155, Heder 57, Veje og Byggegr. 46, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 129 Heste, 543 Stkr. Hornkvæg (deraf 303 Køer), 409 Faar, 273 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td.; 16 Selvejergaarde med 53, 2 Arvefæstegd. med 7, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 405 (1801: 168, 1840: 201, 1860: 265, 1880: 355), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomhed, 199 af Jordbr., 113 af Industri, 10 af Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haverslev* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Vestby*. *Grøftager Huse*. *Haverslevgaard* har 16 Td. Hrtk., 333 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 97 Kær og Græsningsjord, Resten Ager; til Gaarden høre et Arbejderhus og en Lægebolig. *Gammel-* og *Ny-Overvad*, Gde., *Stavsgde.*; *Kragelund* med Teglværk (Afbyggergd. under Nørlund).

Haverslev S., een Sognekommune med Brorstrup og Ravnkilde Sogne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 333. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund og de fleste Tiendeydere i Sognet.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Tre oprindl. Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Korets Østgavl og Kirkens Sydside ere omsatte. Taarnet og det samtidige Vaabenhus ere af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten; Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Kirken har fladt Loft undtagen Koret, der er hvælvet. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Korsfæstelsen). Ny Døbefont af Cement. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. I Taarnrummet Epitafium over Jørgen Mørch til Nørlund, † 1758, og Hustru.

Haverslevgaard solgtes 1876 af H. J. Svanholm for 154,000 Kr. til Etatsraad Kjellerup til Visborggd., hvis Enke nu ejer den.

Haverslev Hospital, der stiftedes omtr. 1650, vistnok af Gregers Krabbe til Torstedlund, er forlængst nedbrudt.

Ved Haverslev har der været to formentlige Helligkilder, *Stavisbjærg Kilde* og *Hvide Kilde*.

Om Sognets Hist. se under Aarestrup S. 457 og Brorstrup S. 504.

Brorstrup Sogn omgives af Annekset Ravnkilde og Haverslev Sogn, Hornum Hrd. (Sønderup S.), Giver Sogn og Gislum Hrd. (Binderup, Tisted og Grynderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil N. V. for Hobro, $3^1/_4$ Mil S. for Nibe og $4^1/_2$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere lermuldede med Sand- og Grusunderlag. Paa Nord- og Sydvestgrænsen løbe mindre Aaløb.

Fladeindholdet 1896: 3418 Td. Ld., hvoraf 1359 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 307, Byg 147, Havre 552, Boghvede 5, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh.

133, Grøntf. 81, Kartofler 54, andre Rodfr. 64), Afgræsn. 850, Høslæt, Brak, Eng m. m. 751, Have 12, Skov 19, ubevokset 11, Moser 24, Kær og Fælleder 303, Heder 43, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 226 Heste, 898 Stkr. Hornkv. (deraf 420 Køer), 748 Faar, 377 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 106 Td.; 25 Selvejergaarde med 91, 36 Huse med 15 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 418 (1801: 200, 1840: 215, 1860: 295, 1880: 388), boede i 79 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomhed, 319 af Jordbr., 50 af Industri, 5 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Brorstrup* (1408: Brothersthorp) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for B.-Ravnkilde og Haverslev S. (opr. $^9/_5$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 186,737 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 15,744 Kr., Antal af Konti 815) og Valgsted for Amtets 4. Folketingskr.; *Mejlby* (1408: Medhelby) med Forsamlingshus (opf. 1898) og Andelsmejeri. Mod N. V. *Smorup* (Præstegd. indtil 1874) med 16 Td. Hrtk., 800 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 8 Skov, Resten Ager. *Brorstrupgaard* har 16 Td. Hrtk., 400 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 20 Plantage, Resten Ager; 1 Fæstehus. *Vejrhøjgd.*, *Holmegd.*; *Stensager Huse.*

Brorstrup S., een Sognekommune med Annekset og Haverslev S., hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 334. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund og de fleste af Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. To oprindl. Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten, er fra gotisk Tid, nedrevet før 1769 i Højde med Skibet. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyere. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Renæssancetiden. Stolestader fra 1634 og 1656; paa den øverste Stol staar 1661, H. Peder Pedersen Bay, Malene Samuelsdatter Vinding.

Et Vidne udgaves 1484, at Hr. Aage Frost, som boede i *Smorupgaard* og „ligger begraven for den søndre Dør i Brorstrup Kirke", var en fri Mand og 1281 gav nævnte sin Gaard til samme Kirke. Gaarden var Præstegaard indtil 1875, da den solgtes til Kapt. Bluhme til Nørlund.

Ved Smorup har staaet et *St. Anne Kapel*, som ifl. Kongebrev af $^{21}/_5$ 1552 skulde nedbrydes, medens Materialet og Inventariet skulde overdrages til Brorstrup Kirke („siden Præsten har berettet, at Kapellet er øde, og der ikke holdes Tjeneste i det"). Paa D. Atl.'s Tid saas der endnu Ø. for Præstegaarden Rudera af dette „Frostes Kapel".

Ved Smorup er der fredlyst 24 Gravhøje (*Tinghøje* og *Skjoldshøje*).

Student Chr. Madsen fik 1547 Stadfæstelsesbrev paa Ravnkilde, Brorstrup og Haverslev Sogne. Ved Klemmebr. af 1555 bestemtes, at Præsten til de 3 Sogne skulde holde en Kapellan, som skulde bo i Præstegaarden i Haverslev, medens Præsten skulde beholde Smorup Præstegd. Se videre under Aarestrup S. 457.

Ravnkilde Sogn — den østl. Del, omtr. $^1/_6$, regnes til Hindsted Hrd. —, det største i Herredet og Anneks til Brorstrup, omgives af dette og Haverslev Sogne samt Hornum Hrd. (Aarestrup S.), Hindsted Hrd. (Rold og Vebbestrup S.) og Gislum Hrd. (Rørbæk og Grynderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil N. N. V. for Hobro og $4^1/_2$ Mil S. S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 268 F., 84 M.) ere ler- og sandmuldede. Henved $^1/_7$ er dækket af Skov (Nørlund Sk.). Ved Østgrænsen løber Lindenborg (eller Rold-) Aa. Mod S. ligger *Brastrup Sø*.

Fladeindholdet 1896: 7108 Td. Ld., (hvoraf 1201 Td. Ld. i Matr. ere opførte

under Hindsted H.), hvoraf 2328 besaaede (deraf med Rug 516, Byg 327, Havre 1068, Boghvede 5, Spergel 16, Blandsæd til Modenh. 79, Grøntf. 76, Kartofler 132, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 1440, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1311, Have 34, Skov 997, Moser 298, Kær og Fælleder 135, Hegn 4, Heder 303, Veje og Byggegr. 253, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 368 Heste, 1489 Stkr. Hornkv. (deraf 836 Køer), 1162 Faar, 802 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 207 Td. (31 Td. under Hindsted H.); 57 Selvejergaarde med 176, 106 Huse med 30 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1023 (1801: 428, 1840: 500, 1860: 846, 1880: 1138), boede i 188 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 695 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 173 af Industri, 4 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 46 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ravnkilde* med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1900) samt Telefonstation; *Kirkegaarde* (eller *Over-Ravnkilde*); *Nysum*; *Skaarup* (1403: Scorthorp); *Fyrkilde*; *Brastrup*; *Lille-Rørbæk*. Hovedgaarden *Nørlund* med Avlsgaarden *Nørlund Ladegaard* og *Nørlund Skove* (i disse, der mod Ø. begrænses af den paa Ørredfiskeri rige Rold Aa, ligge et mindre Kalkværk, et stort Dampsavværk med elektrisk Drivkraft til Ladegaarden, mange Fiskedamme, Tørvemoser, Arbejderboliger, Skovfogedboligerne *Trads* og *Damborg* og Jagthuset *Conradsminde*, et tidligere Glasværk) har omtr. 58 Td. Hrtk.; under Hovedgaarden drives omtr. 43 Td. Hrtk., omtr. 2000 Td. Ld., hvoraf omtr. 800 Ager og Eng; for øvrigt danne Nørlund og Torstedlund Hovedgaarde, se S. 455, en samlet Ejendom paa omtr. 4200 Td. Ld., hvoraf omtr. 2000 Td. Ld. ere Skov, Resten Ager og Eng.

Ravnkilde S., een Sognekommune med Hovedsognet og Haverslev Sogn, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 332. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund og dv fleste Tiendeydere.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Kapel mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (undtagen Apsis, hvis Mure hvile umiddelbart paa Grundstenene). Syddøren og Korbuen ere bevarede. Skibets og Korets Nordmur er omsat. Kirken er hvælvet (undtagen Vaabenhuset). Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyt. Kapellet er opf. af Gude Galde i 17. Aarh. Over et tilmuret Vindue i dets Nordgavl findes en trekantet Vinduesgavl af Sandsten med et Menneskehoved i Midten. Den nu tilmurede Indgang fra Skibet til Kapellet dannes af en Renæssanceportal med to mandlige Figurer paa Siderne (Johs. Døberen og Moses?). Paa Overpartiet staar Aarst. 1657 og en Indskrifttavle, opsat 1657 af Verner Parsberg til Nørlund og Anna Galde, ifl. hvilken der i Kapellet hvile Ligene af Gude Galde og Hustru Helvig Marsvin og deres Sønner Jørgen, Ludvig og Mourids G., m. fl. (se for øvrigt D. Atl. V S. 23). Altertavle fra 17. Aarh. med 4 udskaarne Fremstillinger af Scener af Lidelseshist., der ikke oprindel. høre dertil. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme. Prædikestol fra samme Tid som Altertavlen. Paa en Høj paa Kirkegaarden en Runesten, fundet paa Stenild Hede, en Tid liggende i Vaabenhuset foran Indgangen til Kirken, optaget 1860 og opstillet paa sin nuv. Plads i 1870'erne (se Thorsen. D. Runemindesm. II S. 129).

Nørlund skal efter et Tingsvidne af 1484, fundet i Godsarkivet, oprindl. være bygget, ikke til et Herresæde, men til et „Røverskjul", hvorfor Dronn. Margrethe lod det „nedherlægge". Den ældste kendte Ejer var Hr. Palle Marsk, der hed saaledes, fordi hans Farfader Hr. Palle Jonsen (Munk) i mange Aar i Vald. Atterdags Tid havde været Marsk. Den arvedes af Hr. Palles Søn Hr. Ludvig Marsk, † uden Børn, hvorefter den omtr. 1517 tilfaldt hans Søstersøn Hr. Joh. Bjørnsen († 1534), der solgte N. til Peder Lykke, Lensmand paa Aalborghus. I Skipper Klements Fejde 1534 blev N. brændt. Fra 1571 tilhørte N. Ludvig Munk, † 1602, og derpaa hans Enke Ellen Marsvin, Chr. IV's Svigermoder (Kirstine Munk er født 1598 paa Nørlund), og kom senere til Gude Galde, † 1626, g. m. Ellens Søster Helvig Marsvin. Med deres Datter Anna kom Gaarden til Verner Parsberg, senere til Sønnen Gude

P., † 1692, hvis Enke Karen Krag († 1737) 1703 ægtede Admiral Knud Reedtz († 1733). Paa Auktion 1737 blev N. (43, 74 og 335 Td. Hrtk.) købt for 15,700 Rd. af Told- og Postforvalter i Christianssand Michael Ries, der druknede 1739, hvorefter N. blev solgt 1741 ved Auktion for 21,000 Rd. til Marcus Pedersen Mørchs Enke Kirsten Pedersdatter Lessøe, der 1746 overdrog den til sin Søn Jørgen Mørch, † 1758, hvis Enke Margr. Grotum Berg 1778 solgte N. (43, 74 og 407 Td. Hrtk.) for 43,000 Rd. til Kmhr. Iver Rosenkrantz-Levetzau til Restrup, med hvilket Stamhus N. var forenet under de to flg. Stamhusbesiddere Gehejmekonferensr. S. V. Raben-Levetzau og hans Broder Kmhr. Fr. Raben, der 1812 solgte Nørlund til en Mand, der ogsaa købte Torstedlund; 1826-30 ejedes Gaardene af C. Neergaard, derpaa af Krigsr. Rasm. Conradsen († 1837), der 1834 anlagde Glasværket „Conradsminde" i Skoven (nedlagt i 1860'erne) og havde et Stutteri paa Gaardene. Efter ham solgtes de (med 3-400 Td. Hrtk. Bøndergods) for 168,000 Rd. til senere Kmhr. A. T. Schütte, der gjorde meget for at ophjælpe Ejendommene og anlagde Kalkværket; han solgte dem (med Skove, 9 Kirker, Glasværket Conradsminde, et Glasværk i Aalb. m. m.) 1857 for 625,000 Rd. til Kmjkr., senere Kmhr., S. W. V. Mylius, Ejeren af Mylen-

Nørlund.

berg Gods, som dog atter 1861 maattte afstræde dem til Schütte, der 1866 overdrog dem til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Kapt., Folketingsmand H. E. Bluhme. — Den nuv., af de gamle Grave omgivne Hovedbygning (den ældre „Røverborg" skal væsentlig kun have bestaaet af et Kampestenstaarn paa en lille Holm) er opf. 1581-97 i et Engdrag paa en af store Kampesten opfyldt Grund af Ludv. Munk med for sin Tid uhyre Bekostninger (et uhjemlet Sagn sætter Opførelsen i Forbindelse med hans Frieri til Ellen Marsvin — de bleve gifte 1589 —). Den bestaar af 3 Fløje i to Stokv. af røde Munkesten med høje, hvælvede Kældere. Midtfløjens Sidepavilloner have før været et Stokværk højere, men da de polske Hjælpetropper i Svenskekrigen 1658-59 røvede Kobbertaget, forfaldt Bygningen, saa at det øverste Stokv. styrtede i Graven (endnu i vor Tid er der fundet Murstykker der). En 4. Fløj, der lukkede for Borggaarden, og hvori der var Porttaarn, er nedrevet i 18. Aarh. Gennemkørslen, der førte til den nu ligeledes forsvundne Vindebro over Graven, skal have haft meget svære Kobberporte. Gaarden har haft flere Taarne; nu har den kun et ottekantet med Kuppel og Spir (110 F.), der staar lige for Midtfløjen. Her stod tidligere et højt Taarn, hvis øverste Halvdel paa Grund af Brøstfældighed nedreves i Slutn. af 18. Aarh., Resten 1855, hvorefter det nuv. opførtes. Den smukke Portal paa Taarnet bærer L. Munks og Ellen Marsvins Vaabener og Aarst. 1589.

Baade i Gaarden og i Værelserne har der været Billedhuggerarbejde i Sandsten og Egetræ, hvoraf en Del endnu er bevaret; saaledes er der i Stueetagen en sjælden, smukt udskaaren Dør med Drabanter ved Siderne, og i „Sakristiet", der støder til en hvælvet Sal, „Kapellet", findes en Sandstenskamin med Munks og Marsvins Vaabener og Aarstallet 1591. Paa 1. Sal er den store Riddersal; i den østl. Fløj „Dronningens Værelse", en hvælvet Sal med Sandstenssøjle i Midten; ogsaa i Yderenderne af begge Sidefløje er der hvælvede Rum med Midtsøjler. Gaarden, der var i Forfald siden Midten af 18. Aarh., saa at den til sidst næsten stod som Ruin, blev med stor Bekostning istandsat af Schütte. Ladegaarden, omtr. 1000 Al. V. for Hovedbygningen, stammer fra samme Tid som denne: den afbrændte 1843, men opførtes atter paa de gamle Kampestensmure (se *T. Becker*, N., to Tidsbilleder, i Folkekal. f. Danm. 1860 S. 24 flg., og Afbildn. af Bygninger fra N., i Tegn. af ældr. n. Arkitekt. 1. S. 1. R. Pl. 4 og 15 og 1. S. 2. R. Pl. 5).

Om *Præstegaarden* (Anneksgd.) i Ravnkilde se Saml. til j. Hist. X S. 37 flg.

Ved Skaarup er der fredlyst 3 ret anselige Gravhøje, *Trehøjene*.

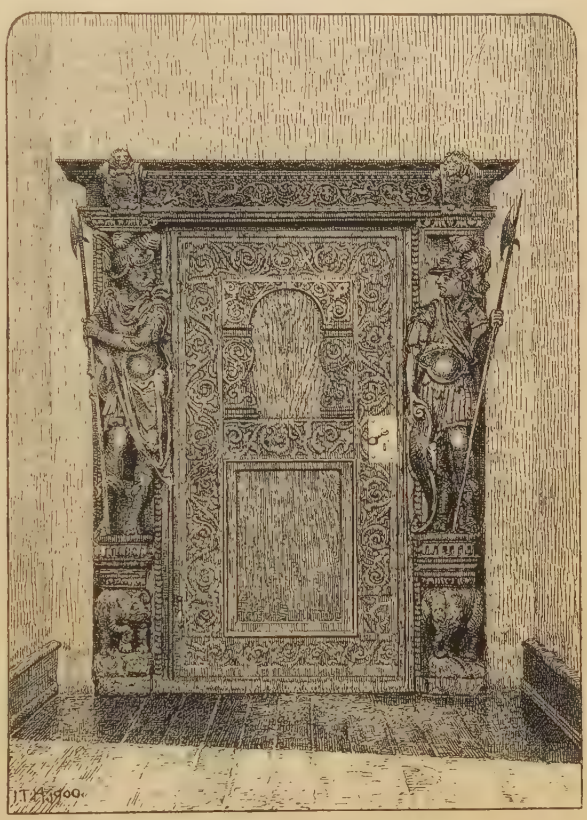

Dør paa Nørlund.

Skivum Sogn omgives af Annekset Giver, Blære og Ejdrup S. samt Hornum Hrd. (Bislev, Veggerby, Suldrup og Sønderup Sogne). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. for Nibe og $3^3/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (højeste Punkt 214 F., 67 M.) ere sandmuldede. En Del Plantage (Plejlstrup og Lynnerup Plantager, Skivum Krat langs med Sønderup Aa, m. m.). Karakteristisk for Egnen ere de dybe Kløfter, der gaa ud til Skivum By fra en Sænkning, som menes at have staaet i Forbindelse med Limfjorden. Ved Lynnerup Plantage den lille Skjelsø. Nordøstgrænsen dannes af Sønderup Aa, Vestgrænsen af Halkjær Aa. Det nordl. Hjørne berøres af Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 4045 Td. Ld., hvoraf 1244 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 149, Havre 560, Boghvede 5, Spergel 38, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 62, Kartofl. 113, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 843, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 707, Have 16, Skov 169, Moser 31, Kær og Fælleder 213, Heder 715, Veje og Bygge-

grunde 96, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 771 Stkr. Hornkv. (deraf 347 Køer), 987 Faar, 358 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 103 Td.; 27 Selvejergaarde med 87, 67 Huse med 16 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 547 (1801: 186, 1840: 282, 1860: 372, 1880: 522), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomh., 361 af Jordbrug, 58 af Industri, 16 af Handel, 2 af Skibsfart, 49 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv. I Sognet en ret betydelig Virksomhed ved Afbankning af Egebark til Garverier.

I Sognet Byen *Skivum* (i Vald. Jordb.: Skithum) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{13}/_6$ 1869; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 37,512 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1714 Kr., Antal af Konti 297), Mølle og Købmandsforretn. *Vegger* med Forsamlingshus (opf. 1899), Kro, Bageri, Købmandsforretn. og Haandværkere samt Jærnbanest. *Plandal*, Gde., *Lynnerupgde.* *Sønderlund*, Gd.

Skivum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 370. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren ere bevarede. Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er fra Renæssancetiden. Trefløjet Altertavle fra 1590 med et godt udført Maleri (Korsfæstelsen), med Ove Lunges og Anne Maltesdatters Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, skænket 1631 af Vogn Jensen (se under Veggergd.), Hustru og Børn. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten, med Indskrift, men Navnet er borthugget (Antiqv. Tidsskr. 1843-45, S. 186).

Veggergaard ejedes fordum af en Smaaadels-, senere Selvejerbondeslægt Ged. 1496 nævnes Per Ged i V., der 1511 var Herredsfoged i Aars H., 1547 og 1562 Søren G. i V., der ogsaa var Herredsfoged, 1631 Vogn Jensen i V. — I *Sønderlund* boede 1553 en Laurids Ged.

I Vald. Jrdb. nævnes *Ukar Mølle* (Vegger?).

Plejlstrup Plantage, omtr. 60 Td. Land, er en af de første Privatplantager under Hedeselskabet. — *Skivum Krat*, langs med Sønderup Aa, har flere Steder helt Karakter af Skov, mest Egetræer, og har flere smukke Punkter (Veggergds. Krat, Egelund og Højris Hulvej).

Giver Sogn, Anneks til Skivum, omgives af dette, Blære og Aars Sogne, Gislum Hrd. (Binderup S.), Brorstrup Sogn og Hornum Hrd. (Sønderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. S. V. for Nibe og 4 Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 177 F., 55 M.) ere sandmuldede. Paa Østgrænsen løber Sønderup Aa, paa Vestgrænsen Halkjær Aa.

Fladeindholdet 1896: 2672 Td. Ld., hvoraf 764 besaaede (deraf med Rug 156, Byg 80, Havre 413, Grøntf. 6, Kartofler 52, andre Rodfr. 57), Afgræsn. 551, Høslæt, Brak m. m. 394, Have 8, Skov 8, Moser 15, Kær og Fælleder 137, Hegn 8, Heder 586, Stenmarker m. v. 163, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 117 Heste, 541 Stkr. Hornkvæg (deraf 217 Køer), 692 Faar og 250 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 64 Td.; 13 Selvejergaarde med 55 og 22 Huse med 9 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 239 (1801: 112, 1840: 146, 1860: 164, 1880: 264), boede i 38 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomhed, 194 af Jordbr., 16 af Industri, 10 af forsk. Daglejervirks. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Giver* med Kirke og Skole; *Katby*; *Astrup*; *Mosbæk*. *Katbygd.*, *Aagd.* med anselig Plantage.

Giver S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme

Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 371. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To oprindl. Vinduer, Syddøren og Korbuen ere bevarede. Ved Skibets Vestende ligger en tilhuggen Sokkelsten, der synes at have baaret en Stræbepille (noget Taarn har her næppe været). Vaabenhuset er fra nyere Tid. Altertavle med Thorvaldsens Christus i Gibs. Ny Døbefont af Cement (den gml. romanske Granitfont staar nu i Vaabenhuset). Tarvelig Prædikestol fra 19. Aarh. I Vaabenhuset er opstillet en 1895 i Kirkemuren fundet, 3 F. høj Runesten med skaalformede Fordybninger paa Bagsiden og med Indskrift paa Forsiden: „Kali rejste denne Sten over Thursun, sin Fader, en meget god Høvding".

Boghandler Søren Gyldendal († 1802) er født 1742 i Sognet, hvor Faderen, Jens Mortensen Skoleholder, havde antaget Navnet G. efter en Dal Gyldendal (Gyveldal).

Lige N. for *Mosbæk* findes paa en lav, firkantet Banke Tomten af en Bygning, der har været omtr. 26. F. i Firkant. Rummet er fyldt med Kalkbrokker, men uden Rest af Mursten. Traditionen siger, at det har været en Kirke.

Ved Giver har der været en hellig Kilde.

I Sognet fandtes 1898 en maaske fra Jærnalderen stammende Hustomt.

Giver Sogn har tidligere været Anneks til Aars og Havbro Sogne, men var alt ved Klemmebrevet af 1555 annekteret til Skivum.

Blære Sogn omgives af Annekset Ejdrup, Skivum, Giver, Aars og Ulstrup Sogne samt Slet Hrd. (Gundersted S.). Kirken ligger 2 Mil S. S. V. for Nibe og $4^1/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere sandmuldede. Østgrænsen dannes af *Halkjær Aa*, der her løber gennem den omtr. 20 Td. Ld. store *Laaen Sø*, nu til Dels tørlagt. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Løgstør Landevej til Nibe samt Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 4004 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Rug 237, Byg 92, Havre 452, Boghvede 3, Spergel 68, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 33, Grøntf. 51, Kartofler 70, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 832, Høslæt, Brak, Eng m. m. 624, Have 12, Skov 16, Moser 10, Kær og Fælleder 107, Heder 1286, Flyvesand m. v. 24, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 698 Stkr. Hornkvæg (deraf 326 Køer), 873 Faar, 303 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 108 Td.; 31 Selvejergaarde med 92, 36 Huse med 15 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 452 (1801: 231, 1840: 333, 1860: 376, 1880: 418), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomhed, 367 af Jordbrug, 29 af Industri, 6 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Blære*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1883), Sparekasse for B.-Ejdrup S. (opr. $^{11}/_8$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 59,288 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5229 Kr., Antal af Konti 239), Andelsmejeri, Købmandsforretn. og Jærnbanest.; *Langdal*; *Troelstrup*. *Povlholm*, Gd., har $13^1/_4$ Td. Hrtk., 485 Td. Ld., hvoraf 110 Ager, 35 Eng, 40 kultiv. Kærjord, 4 Plantage og 260 uopdyrket og 40 opdyrket Hede; til Gaarden høre et Hus med 25 Td. Ld. opdyrk. Hede og en Vandmølle. *Kjærgd.*, *Fælledgd.*, *Hestbækgd.*

Blære S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 367. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer og Norddøren ere bevarede (nogle af Vinduerne og Norddøren tilmurede). Taarnet, af

Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid; det øverste Parti er ommuret og forsynet med et Art Mansardtag, efter at Taarnet var nedblæst $^{27}/_{2}$ 1869, ved hvilken Lejlighed Skibet led en Del. Taarnrummet, nu Vaabenhus, har mod S. en bred, buet Portal, opf. 1869; tidligere havde det Spidsbue ind til Skibet; nu er der en Mur, hvori en Dør. Altertavlen er en Ramme fra Renæssancetiden med en Kristusfigur; paa Fodstykket: 1591 og Rosenkrantzernes, Tornekrandsernes og Dyrernes Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. I Taarnrummet er indmuret en Sten med en udhugget Mand med en Tang.

Langdal var tidligere en Hovedgaard. Malte Nielsen skødede 1481 L. og Kjeldal til Viborg Stift. Senere tilhørte den Claus Nielsen Tornekrands, hvis Enke Fru Tale Rosenkrantz 1624 solgte den til Hartv. Kaas (se i øvrigt Personalh. Tidsskr. 1891 S. 104 flg.). — I *Troelstrup* har ligget en adelig Sædegaard, der 1460 ejedes af Anne Gundesdatter Munk, 1501 af Fru Karen, Anders Breens Efterl. — Et Byggested *Pwgilt* i Blære S. nævnes 1519.

Ejdrup Sogn, Anneks til Blære, omgives af dette og Skivum Sogne, Hornum Hrd. (Bislev S.), Sebbersund og Slet Hrd. (Ajstrup og Gundersted S.). Kirken, noget sydl., ligger omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil S. S. V. for Nibe og $3^{3}/_{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende Jorder, der ere temmelig jævne paa enkelte isolerede Højdepunkter nær (Langager Høje, 210 F., 66 M.), og som skraane ned mod Fjorden, ere sandmuldede. Halkjær Skov. Ved Østgrænsen løber Halkjær Aa, ved Vestgrænsen Vidkjær Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe; Nordøsthjørnet berøres af Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 3939 Td. Ld., hvoraf 1197 besaaede (deraf med Rug 280, Byg 163, Havre 525, Boghvede 3, Bælgsæd 4, Spergel 31, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 31, Kartofler 116, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 842, Høslæt, Brak, Eng m. m. 828, Have 21, Skov 70, Moser 18, Kær og Fælleder 200, Hegn 3, Heder 722, Veje og Byggegr. 32, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 189 Heste, 768 Stkr. Hornkvæg (deraf 391 Køer), 1135 Faar, 240 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 138 Td.; 38 Selvejergaarde med 128 og 24 Huse med 9 Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 387 (1801: 244, 1840: 380, 1860: 447, 1880: 418), boede i 76 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 295 af Jordbr., 29 af Industri, 6 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ejdrup* med Kirke; *Skjørbæk*, ved Landevejen, med Skole og Kro. *Skjørbæk Hedehuse.* Hovedgaarden *Halkjær* har 12 Td. Hrtk., 220 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 40 Kær, Resten Ager (Halkjær Skov, 50 Td. Ld., er solgt); ved Gaarden Fiskeri og Rørskær. *Louisendal* og *Jakobsensminde* (Parceller fra Halkjær); *Elbækgd.*; *Kjærsgd.*; *Kjelddalgde.* med Vandmølle. *Koppes Vandmølle.*

Ejdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 366. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindelige Vinduer (tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Skibets og til Dels Korets Sydside er ombygget 1894 (se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 261). I Sydmuren er indsat to Sten med indhuggede Figurer og en Tympanon (vistnok fra Syddøren) med et Kors. Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten. Taarnrummet har en nu tilmuret Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er fra Renæssancetiden. Altertavle fra Renæssancetiden med et Maleri. Romansk Granitdøbefont, bestaaende af to Kummer, af hvilke den nederste er omvendt, prydede med Bladslyngninger og Dyrefigurer. Prædikestol fra Renæssancetiden. I Skibet et Krucifiks og et Madonnabillede.

Halkjær tilhørte i katolsk Tid Viborg Bispestol; omtr. 1380 tilstod Per Andersen Munk af Hedegaarde at have haft H. af Biskop Ib, for at han skulde opbygge den Stiftet til Gode. 1458 og 1466 havde Niels Munk Gaarden i Forlening, 1493 en

Præst Hr. Gregers Jensen, 1509 Niels Kaas, 1517 Christen Pedersen. Ved Reform. kom den til Kronen. Fra 1544 ejedes den af Niels Axelsen Rosenkrantz († 1581), derefter 1603 af Axel Nielsen R., senere af Jørgen Friis, † 1616, af Manderup Due, † 1660, Sønnen Jørgen D., dennes Broder Bernt D., † 1699, hans Sønner Manderup og Albr. Chrf. D., hvilken sidste 1726 solgte H. (31, 98, ialt 469 Td. Hrtk.) for 23,000 Rd. til Fr. Kjær til Borglum, der vistnok har afhændet den til And. Kjærulf, efter hvis Søn Søren K. den 1731 ved Auktion (31, 52 og 314 Td. Hrtk.) blev solgt for 16,050 Rd. til Christen Andersen, † 1747, hvis Søster Mette Andersdatter og Svoger Jørgen Pedersen overdrog den til deres Søn Anders Egeberg, der 1772 solgte den for 24,000 Rd. til sin Svoger Didrik Andr. Colding, som 1795 afhændede den for 43,100 Rd. til Math. Blegvad, der straks transporterede den til Andr. Dyhr. Han solgte den (31, 52 og 340 Td. Hrtk.) 1798 for 59,000 Rd. til Christen Friis fra Lundgd., der 1798 fik Bevill. til at afhænde Godset uden Tab af Hovedgaardsfrihed for Gaarden. Han solgte den (29, 52 og 203 Td. Hrtk.) 1804 for 46,500 Rd. til Peder Mollerup; 1814 ejedes den af Peder Wandborg. Senere har den ofte skiftet Ejer; bl. a. nævnes Weinschenck og A. Langballe, hvis Enke solgte den 1899 for 52,000 Kr. til den nuv. Ejer, S. Christiansen fra Hjørring. — Den gamle Hovedbygning, 3 Fløje af Mur og Bindingsværk og omgiven af Grave, er nedreven, og en ny Bygning i 1 Stokv. med Frontespice og Kvist blev opf. 1852 af Grundmur.

Vester-Hedegaard i Ejdrup Sogn nævnes 1463.

Aars Sogn omgives af Annekset Havbro, Ulstrup, Blære og Giver Sogne samt Gislum Hrd. (Binderup, Gislum og Vonsild S.). Kirken, mod S., ligger $2^3/_4$ Mil S. S. V. for Nibe og $4^3/_4$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 195 F., 61 M.) ere sandede og sandmuldede. Østlig i Sognet løber *Halkjær Aa*, der opstaar af to Bække i Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Løgstør til Hobro samt Hobro-Løgstør Banen og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 6976 Td. Ld., hvoraf 2078 besaaede (deraf med Rug 461, Byg 201, Havre 973, Boghvede 18, Spergel 74, Blandsæd til Modenhed 15, Grøntf. 109, Kartofler 142, andre Rodfrugter 80), Afgræsning 1453, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1162, Have 30, Skov 26, Moser 118, Kær og Fælleder 558, Heder 1329, Flyvesand 46, Veje og Byggegr. 169, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 311 Heste, 1404 Stkr. Hornkv. (deraf 562 Køer), 1658 Faar, 713 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 186 Td.; 55 Selvejergaarde med 160, 68 Huse med 26 Td. Hrtk. og 51 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 915 (1801: 380, 1840: 465, 1860: 507, 1880: 782), boede i 162 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomhed, 642 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 95 af Industri, 35 af Handel, 42 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aars*, ved Landevejen, stor Landsby med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøj- og Landbrugsskole (opr. 1899), Forsamlingshus (opf. 1892), Missionshus (opf. 1897), Lægebolig, Dyrlægebolig, Sparekasse for A.-Havbro S. (opr. $^{14}/_{12}$ 1871; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 134,041 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2527 Kr., Antal af Konti 684), Bank for A. og Omegn (opr. $^{25}/_5$ 1899), Andelsmejeri, Mølle, Bryggeri, Maltgøreri, Maskinbyggeri (særlig Landbrugsmaskiner), Maskinsnedkeri, Farveri, Uldstrikkeri, Bagerier, Købmandsforretninger, Haandværkere, m. m., Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Feb., Apr., Sept., Okt. og Nov.), Station paa Hobro-Løgstør Banen og Endepunkt for Svenstrup-Nibe-Aars Banen (se S. 381), Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition (i A. udkommer Aars Adresseavis; ved Byen et lille Anlæg); *Pisselhøj*; *Tandrup*; *Tolstrup*; *Gundestrup* (1268: Gunørstorp) med Skole; *Sjøstrup*, ved Landevejen. *Svenstrupgaarde*; *Vester-* og *Øster-Ovstrup*, Gde. (i Vald. Jrdb.: Ofhogstorp), med Vandmølle; *Rævhale*, Gd., *Pugholm*, Gde., *Stenild*, Gd.

(i Vald. Jrdb.: Stenwædlæ wat, ɔ: Stenvejlevad), *Dronningholm*, Gde., *Slemstrup*, Gde. *Dybvads Vandmølle.*

Aars S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 368. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Over Syddøren en halvrund Tympanon med Kors. Taarnet er fra gotisk eller tidlig Renæssancetid, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten (paa Muren: 1857 og 1877). Det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er vistnok fra Renæssancetiden. Ny Altertavle med Thorvaldsens Christus i Gibs. Kalk fra 1554. Ny Døbefont af Sandsten. Prædikestol fra 1882 med gammel Himmel over. Paa Stolestaderne Navnene Mette Jørgensdatter og Mette Sørensdatter samt Aarst. 1666. Paa et Panel i Kirkens Vestende staar en Række Navne. I Skibet Series pastorum og et Krucifiks fra Renæssancetiden. Mindetavle over Præsten Lorents Pedersen Herch, † 1750. Ligsten over Provst Jens Nielsen, † 1651, og Hustru. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten med Indskrift paa begge Sider: „Asser satte denne Sten efter Val-Toke sin Drot — Stenen her vil stande længe og Val-Tokes Navn vide bære" (se Antiqv. Tidsskr. 1843-45, S. 177 flg. og *Winmer*, Danske Runemindesm. I S. 101 flg.).

Dalsgaard i Aars Sogn nævnes 1509. — Palle Lind pantsatte 1415 *Ovstrupgaard* til Aars Kirke, som 1434 fik Skøde paa Gaarden af Jes og Per Mortensen. — Fru Maren Krag til *Rævhale* nævnes 1654. — *Slemstrup* blev 1652 af Jfr. Elsebe Sandberg solgt til Henrik Bille og 1654 mageskiftet til Peder Harbou, hvis Hustru Maren Mund døde her 1661. Sønnerne Peder og Claus H. skrev sig 1666 og 1682 hertil; men i alt Fald den sidste havde kort før sin Død 1667 skødet Gaarden til den bekendte Guldmager Vald. Daa.

I et Tingsvidne af 1492 fortælles, at i Bondekrigen under Chrf. af Bayern „Piisselhøw og Slemstrup bleve brændte, da blev Rwnslycke ogsaa brændt, og var her Orlog og Krig i Landet, da det blev brændt" (D. Mag. 3. R. III S. 261).

I Rævemose ved *Gundestrup* fremdroges 1891 i $1^1/_2$ F. Dybde et pragtfuldt, interessant Sølvkar fra den ældre Jærnalder (vistnok 1. Aarh. e. Chr.). Det er omtr. $1^1/_3$ F. højt, 2 F. 2 T. i Gnmst. og er samlet af flere Stykker: en lav Kumme, paa hvis Bund der ligger en kredsrund Plade, og til hvis Rand der er føjet en lodret opstaaende Overdel, bestaaende af en ind- og udvendig Række firkantede Plader, der have været forbundne indbyrdes og med Kummen ved Jærnbaand og foroven baaret et Kantbeslag med Bæreringe. Pladerne ere prydede med graverede eller opdrevne Figurer, der gengive dels formentlige Guder og Gudinder, dels forskellige Scener (Dyrekampe, Krigeroptog m. m.) og Dyr, alt blandet mellem hinanden uden Orden. Karret, der vistnok er forfærdiget her i Landet, har sikkert været benyttet ved religiøse Ceremonier; det har været hensat i Mosen som Offergave til Guderne, forsætlig skilt i sine enkelte Bestanddele. En af de firkantede Plader og det meste af Kantbeslaget manglede (se *S. Müller*, i Nord. Fortidsminder I S. 35).

Ved Tolstrup er der fredlyst 3 ret anselige Gravhøje.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at naar Præsten enten i Aars eller Havbro døde, skulde de to Sogne sammenlægges.

Havbro Sogn, Anneks til Aars, omgives af dette, Ulstrup, og V.-Hornum Sogne samt Gislum Hrd. (Farsø og Vonsild S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør og $3^1/_4$ Mil S. V. for Nibe. De ujævne Jorder ere sandede og sandmuldede, enkelte Steder med Lerunderlag. Ved Sydvest- og Vestgrænsen løber Trend Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3107 Td. Ld., hvoraf 1215 besaaede (deraf med Rug 240, Byg 156, Havre 523, Spergel 31, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 71, Kartofler 75, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 484, Høslæt, Brak, Eng m. m. 762, Have 21, Skov 17, ubevokset 10, Moser 25, Kær og Fælleder 498, Hegn 5, Heder 23, Veje og

Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 189 Heste, 970 Stkr. Hornkvæg (deraf 490 Køer), 556 Faar, 655 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 126 Td.; 30 Selvejergaarde med 110, 45 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 484 (1801: 214, 1840: 277, 1860: 319, 1880: 444), boede i 81 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 392 af Jordbr., 4 af Gartneri, 34 af Industri, 8 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Havbro* (Nørre- og Sønder-H.), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1885), Bageri og Planteskole; *Jelstrup*, ved Landevejen. Hovedgaarden *Mølgaard* har omtr. 26 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 400 Eng og Kær, 20 Plantage, 3 Have, Resten Ager; til Gaarden høre udmærket Tørveskær og $^1/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods. *Lyngborg Huse*, *Annekshuse*. *Havbrogde.*, *Torsgde.* og *Bandsholm*, Gde. og Huse.

Havbro S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 369. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mølgd.

Kirken (1517 kaldet St. Karens Kirke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen, eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Ny Altertavle med et Maleri (Paaskemorgen, Kopi). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1882. I Skibet et Krucifiks. Paa Korvæggene er der fundet Rester af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 52).

Mølgaard var 1406 en Del af Hr. Erik Iversen Lykkes mødrene Arv. I 16. Aarh. ejedes den af Jak. Seefeld til Visborg, som 1581 mageskiftede den til Laurids Munk til Nysum († 1601), der saa herefter tog Ophold paa M., som tilfaldt Sønnerne Niels og Søren Munk. Dog vare de ikke Eneejere, thi de afkøbte før 1616 deres Morbroder Niels Mund en Søsterlod i Gaarden, hvilken deres Moder Karen Mund og hendes anden Ægtefælle Ernst Diede havde i Brug, og 1618 oplod Ernst Diede dem sin Hustrus Halvpart i Gaarden. Disse Brødre ejede M. til deres Død henh. 1652 og 1666, og 1667 solgte saa Christen Nielsen Munk M. (9 Td. Hrtk.) med 1 Gd. og 2 Bol til Claus Harbou til Slemstrup, der straks efter udlagde den for Gæld til sin Svoger Anders Schiøning i Havbrogd., † 1693, hvis Enke Else Pors ægtede Chr. Daniel v. Stoltzig, der 1717 solgte M. til Anders Kjærulf til Bjørnsholm, med hvis Datter Andrea Kirst. Gaarden kom til Konferensr. Henrik Hielmstierne; han solgte 1749 M. (11, 16 og 257 Td. Hrtk.) til Oberstlieutn. Wulff Casp. v. Lüttichau, hvis Enkes Dødsbo 1775 skødede den (11, 36 og 221 Td. Hrtk.) for 16,750 Rd. til Lieutn. Fr. Rubeck Chr. Bülow („Herregaardsslagteren", † 1819), der 1774 havde ægtet Eva Louise Lüttichau og 1796 solgte M. (11, 63 og 305 Td. Hrtk.) for 39,000 Rd. til Hans Juul Glud, som 1803 skødede den for 51,000 Rd. og 100 Dukater til Peder Kjeldsen, † 1846, hvis Familie endnu ejer den; den nuv. Ejer, Chr. Kjeldsen, fik den 1880 (efter at Bøndergodset var delt mellem Arvingerne; det er senere bortsolgt) for omtr. 180,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. i Slutn. af 18. Aarh., bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv., dels af Grundmur, dels af Bindingsværk; den nuv. Ejer har tilbygget en Kvist paa Midtfløjen. (Om Mølgd. se Saml. til j. Hist. VI S. 81 flg.).

Havbrogaard ejedes 1401 af Lille Munk, 1454 af Gunde og Søren Munk, 1471 af Peder Munk, 1502 af Søren Munk, 1542 og 1565 af Peder Munk, 1577 af Niels og Jens Munk; sidstnævnte døde 1636, og H. kom saa til hans Datter Anne, g. m. Niels Munk til Mølgd., † 1652, og deres Søn Laurids M., † 1677; denne sidstes Søn Bagge M. ejede endnu 1687 H., men maa have skilt sig ved den, thi 1698 blev H. Sædegaard (12 Td. Hrtk.) af Mads Jensen Brøndum og Hustru Else Marie Pedersdatter Dons solgt til Paul Lauridsen fra Hammelmose; 1699 udgav de dog et nyt Skøde paa den til Mag. Chr. Christensen Stistrup, Provst og Præst i Ullis. Else Dons havde arvet H. efter Anders Schiøning til Mølgd. Siden kom den til And. Kjærulf ved Indførsel hos dens dav. Ejer Jens Jensen, men Kjærulfs Dødsbo solgte den 1737 ved Auktion til Borgmester H. Himmerich Grotum i Aalb. († 1768) for 282 Rd.; han solgte den (12 og 49 Td. Hrtk.) til Student Peder Bering i Viborg, der 1779 solgte den (12 og 62 Td. Hrtk.) for 4500 Rd. til Bülow til Mølgd., der lagde den ind under denne Gaard.

Paa *Bandsholm* boede 1663 Fru Anne Munk fra Havbro, hvis Frænke Jfr. Mette Harbou døde her 1672, 1673 Fru Annes Sønnesøn Niels Munk, 1675 hendes Svigersøn Just Christensen. 1795 var den en Bondegaard paa 5 Td. Hrtk. under Mølgd.

Torsgaard ejedes 1488 af Christen Grøn, 1498 og 1532 af Gunde Nielsen Munk, 1625 af Anders Friis, der havde forlenet den bort til den under Ørndrup nævnte Poul Jakobsen (S. 515), men 1626 solgte den til Hr. Mogens Kaas.

Ulstrup Sogn omgives af Annekset Gundersted i Slet Hrd., Flejsborg, V.-Hornum, Havbro, Aars og Blære Sogne. Kirken, noget mod S. V., ligger $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør og $2^3/_4$ Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere dels gode, dels sandede. I den sydl. Del løber et Tilløb til *Trend Aa*; mod N. ligger *Øje Sø*, omtr. 1 Td. Ld., ved Nordvestgrænsen *Sjørup Sø*, 35 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 5859 Td. Ld., hvoraf 1726 besaaede (deraf med Rug 371, Byg 178, Havre 724, Boghvede 14, Spergel 56, Frøavl 9, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 132, Kartofler 144, andre Rodfr. 69), Afgræsn. 901, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 17, Skov 183, Moser 69, Kær og Fælleder 350, Hegn 5, Heder 1630, Veje og Byggegr. 154, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 175 Heste, 1057 Stkr. Hornkv. (deraf 492 Køer), 1018 Faar, 573 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 130 Td.; 39 Selvejergaarde med 100, 79 Huse med 30 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 682 (1801: 234, 1840: 362, 1860: 403, 1880: 609), boede i 129 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 540 af Jordbrug, 61 af Industri, 15 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirksomh., 23 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ulstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Kro, Markedsplads (Marked i Jan., Marts, Juli, Sept. og Decb.) og, i Nærheden, *Hornum Stationsby* med Jærnbanestation, Telegrafst. og Postekspedition; *Søttrup* med Skole, Forsamlingshus for Frimenighed (opf. 1889) og Teglværk; *Hvorvarp*; *Graarup* (c. 1400: Grubthorp). Gaarde: *Helminggd.* (omtr. 9 Td. Hrtk.), *Skønninggd.*, *Lere*, *Tavdal*, *Sondrup*, *Rubækgd.*, *Toftgd.*, *Fadestrup* med Vandmølle.

Ulstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 364. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hvanstrup, Farsø Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kalkstenskvadre paa Sokkel, under Koret profileret, under Skibet med Skraakant. Den oprindelige Korbue, af Kalksten, og begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Ved Korets Østgavl ere to Stræbepiller af Granitkvadre, Kalksten og profilerede Sokkelsten. Den i nyeste Tid tilbyggede Korsarm er opført af Mursten paa Soklen fra det nedbrudte Parti af Skibets Nordmur. Taarnet er af Granitkvadre (maaske fra den nedbrudte Kirke i Lille Sjørup) og af Mursten. Det lille Taarnrum skilles fra Skibet ved en Dør. I Taarnmuren ere tre romanske Ligsten med Korsstave indsatte. Vaabenhuset er nyt. Altertavle med Thorvaldsens Christus i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Præstestol fra 1664. Klokke fra 1510.

Til *Ulstrup* skrev sig 1452 en Adelsmand Jens Andersen.

I *Graarup* laa fordum en adelig Sædegaard, der 1466 tilhørte Niels Elbæk, 1500 og 1533 Munk Elbæk (Vognsen), 1580 dennes Søn Palle Munk.

Enevold Pedersen Munk solgte 1661 *Helminggaard* til Jørgen Christoffersen Seefeld, men 1684 ejedes den af Peder Munk, der 1686 solgte denne sin „Bondegaard" (11 Td. Hrtk.) til Bernt Due til Krastrup. 1757 var den en Bondegaard under Gunderstedgd.

Ved Søttrup ligge 2 fredlyste Gravhøje.

Vester-Hornum Sogn omgives af Annekserne Hyllebjærg og Flejsborg samt Ulstrup og Havbro Sogne og Gislum Hrd. (Farsø S.). Kirken, mod S., ligger $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør og 3 Mil S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder (Præstens Høj, 199 F., 62 M., med trig. Station) ere overvejende skarpsandede. Paa Sydgrænsen løber Trend Aa; en udtørret Del af *Sjørup Sø* (se S. 514) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Nibe til Hvalpsund og fra Løgstør til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 2651 Td. Ld., hvoraf 869 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 133, Havre 354, Blandsæd til Modenhed 55, Grøntf. 40, Kartofler 46, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 565, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 14, Skov 14, Moser 20, Kær og Fælleder 263, Hegn 3, Heder 237, Stenmarker m. m. 32, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 127 Heste, 679 Stkr. Hornkv. (deraf 288 Køer), 504 Faar, 349 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 93 Td.; 22 Selvejergaarde med 78, 1 Fæstegd. med 4, 34 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 365 (1801: 163, 1840: 192, 1860: 222, 1880: 304), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 260 af Jordbrug, 42 af Industri, 9 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigvæs.

I Sognet Byerne: *Vester-Hornum*, ved Løgstørvejen, med Kirke, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Andelsmejeri; *Krogstrup*; *Rise* med Mølle. Hovedgaarden *Ørndrup* har $14^1/_4$ Td. Hrtk., 496 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 70 Kær, 36 udtørret Sø, 10 Hede, Resten Ager; til Gaarden 2 Lejehuse og et Teglværk. *Hornumbro Vandmølle.*

V.-Hornum S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 363. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer og Norddøren ere bevarede (Syddøren tilmuret). I gotisk Tid opførtes ved Vestgavlen et Taarn, hvis Underrum havde Spidsbue ind til Skibet; men denne er senere tilmuret og Taarnet nedrevet. Vaabenhuset er opf. af Kamp, vistnok i 16.-17. Aarh. Alterbillede (Christus med 3 Apostle) af Fru Ingemann. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Præstestol fra 1666. Series pastorum.

Ørndrup blev af Kong Hans forlenet til den bekendte Niels Clementsen. 1621 skrev en Adelsmand Poul Jakobsen sig til den, men den ejedes vist af Mikkel Nielsen Tornekrands, der 1624 solgte den til Anders Friis. Dog har vist den egentlige Ejer været Mikkel Nielsens afg. Hustru Ide Bjørn, thi hendes Søstersøn Jørgen Ernst Worm skrev sig 1625 til Ø. Anders Friis udkøbte Poul Jakobsen, men solgte 1626 Ø. til Hr. Mogens Kaas, i hvis Tid den 1650 var beboet af en Smaaadelsmand Gert Thomesen. Hr. Mogens Kaas' Søn Jørgen K. solgte 1662 Ø. til Fru Dorte Daa, hvis Foged paa Torstedlund 1672 solgte 9 Td. Hrtk. i den til Peder Jensen, der 1679 solgte den (24 Td. Hrtk.) til Licentiat Niels Hofmand, som 1695 solgte den med Tiender (32 og 18 Td. Hrtk.) til Christen Jensen Berregaard i Nibe, † 1710, hvis Enke Anne Cathr. Pedersdatter 1713 ægtede Hak Henriksen Kampmann, † 1743, efter hvem den (11, 18 og 25 Td. Hrtk.) 1743 paa Auktion blev købt for 2861 Rd. af forrige Ejers Søn Jens Berregaard, † 1757, hvorpaa den blev solgt for 4655 Rd. til Birkedommer Jens Kjær, † 1764, hvis Enke Vibeke Marie Hagedorn 1765 ægtede Kapt. Fomsgaard, der 1773 solgte Ø. til Mads Speitzer, som 1777 skødede den til Søren Thomasen Nysum, der 1785 solgte den for 7700 Rd. til Major Fred. Rubeck Chr. Bülow, som 1793 afhændede den for 8900 Rd. til Major Chr. C. Lüttichau † 1796. Den ejedes saa af Jens Christensen, † 1846, derpaa af Mikkel Kjeldsen til 1872, Th. Weinschenck til 1878, Per Kjeldsen til 1880, der solgte den 1880 for 130,000 Kr. til den nuv. Ejer, A. H. Schjerup. — Den gamle Hovedbygning af Bindingsværk brændte 1894, hvorefter den nuv., af Grundmur, 4 Fløje i eet Stokv., opførtes.

Ved V.-Hornum er der fredlyst en Gravhøj.

Hyllebjærg Sogn, Anneks til V.-Hornum, omgives af dette og det andet Anneks Flejsborg samt Slet Hrd. (Bjørnsholm S.) og Gislum Hrd. (Strandby og Farsø S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Løgstør og $3^1/_2$ Mil S. V. for Nibe. De især i Midten højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 188 F., 59 M.) ere overvejende skarpsandede. Paa Sydgrænsen løber Trend Aa.

Fladeindholdet 1896: 1982 Td. Ld., hvoraf 562 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 86, Havre 257, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 20, Kartofler 40, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 333, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 4, Moser 9, Kær og Fælleder 276, Hegn 3, Heder 351, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 96 Heste, 429 Stkr. Hornkv. (deraf 163 Køer), 538 Faar, 130 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 67 Td.; 20 Selvejergaarde med 59, 18 Huse med 8 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 235 (1801: 144, 1840: 184, 1860: 161, 1880: 248), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 189 af Jordbrug, 17 af Industri, 1 af Handel, 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hyllebjærg* (1405: Høllebergh) med Kirke (noget S. Ø. for Byen) og Skole. *Holmgaarde*. *Boltrup*, Gd., *Svenstrupgd.*

Hyllebjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 362. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Taarn ere opf. af røde Mursten, vistnok i gotisk Tid, men Murene ere ofte omsatte, saaledes at alle oprindelige Enkeltformer ere udslettede. Taarnet er ombygget 1868. Taarnrummet har været hvælvet; nu har hele Kirken fladt Loft. Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle med et Maleri (Christus med Kalken). Høje Malmstager fra 1590 med Krabbernes og Reventlowernes Vaabener. Romansk Granitdøbefont med Bladværk paa Foden (formodentlig har her tidligere ligget en i romansk Tid opf. Kirke). Prædikestol i Renæssancestil.

Holmgaarde (15, med Gods 42 Td. Hrtk.) blev 1707 af Gehejmer. Meyercrones Enke Kirstine Schrøder solgt til And. Kjærulf til Bjørnsholm.

Flejsborg Sogn, Anneks til V.-Hornum, omgives af dette og det andet Anneks Hyllebjærg, Slet Hrd. (Bjørnsholm, Vilsted, Ovdrup og Gundersted S.) og Ulstrup Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør og 3 Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 170 F., 53 M.) ere skarpsandede. En Del af *Sjørup Sø* (se S. 514) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 3123 Td. Ld., hvoraf 784 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 96, Havre 349, Boghvede 5, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 28, Kartofler 59, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 482, Have 8, Skov 13, Moser 26, Kær og Fælleder 128, Hegn 5, Heder 1026, Flyvesand m. v. 11, Veje og Byggegr. 72, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 558 Stkr. Hornkv. (deraf 215 Køer), 626 Faar, 267 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 51 Td.; 13 Selvejergaarde med 38, 29 Huse med 12 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 271 (1801: 78, 1840: 117, 1860: 167, 1880: 242), boede i 46 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 208 af Jordbr., 18 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Flejsborg*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Kro; *Svenstrup*; *Ejstrup*; *Lille-Sjørup*; *Gatten* med Jærnbanehpl. og Telegrafstation.

Flejsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks,

hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret, Norddøren kan spores. I gotisk Tid blev der mod V. tilføjet et Taarn, hvis Underrum fik Spidsbue ind til Skibet; senere nedreves Taarnet, og Spidsbuen tilmuredes. Vaabenhuset er nyt. Altertavle fra 17. Aarh. med et Kors i Midtfeltet. Ny Døbefont af Cement. Prædikestol i Renæssancestil. I Muren er indsat en Sten med en romansk Dyrefigur. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten med Indskr.: „Thorkel satte Sten efter . . . søn, sin Fader".

Ved *L.-Sjørup* paa en Skrænt ned mod Søen har der ligget en Kirke, opf. i romansk Tid af Granitkvadre; Grundplanen ses endnu. Omtr. 1885 borttoges de sidste Grundsten til Bygningsbrug. N. for Kirken har den indhegnede Kirkegaard endnu i Mands Minde været at se. Efter et vistnok urigtigt Sagn har Flejsborg Kirke ligget i Sjørup, før den rejstes paa sin nuv. Plads.

Gislum Herred.

Sogne:

Rørbæk, S. 518. — Grynderup, S. 519. — Stenild, S. 520. — Tisted, S. 520. — Binderup, S. 521. — Durup, S. 522. — Gislum, S. 523. — Vonsild, S. 524. — Ullis, S. 525. — Fovlum, S. 526. — Lovns, S. 527. — Alstrup, S. 528. — Strandby, S. 529. — Farsø, S. 531.

Gislum Herred, det sydvestligste i Amtet, grænser mod N. til Slet og Aars Hrd. fra hvilke det for en Del adskilles ved Trend Aa, mod Ø. til Hindsted Hrd., mod S. til Randers Amt (Onsild Hrd.) og Viborg Amt (Rinds Herred), hvorfra det for største Delen skilles ved Lerkenfeld (eller Gjedsted) Aa, og mod V. til Limfjorden (Lovns Bredning, Hvalpsund og Risgaarde Bredning), i hvilken det mod S. V. udsender en Halvø. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er omtrent 4, fra N. til S. 2 Mil. Overfladen er meget vekslende, dog gennemgaaende stærkt bakket (højeste Punkt Bavnehøj, 195 F., 61 M.). Jorderne ere overvejende sandede med Sand og

Grus, nogle Steder med Al til Underlag. Paa Skov er det fattigt (i alt 1037 Td. Ld.); en Del Hedestrækninger. Det er Amtets ufrugtbareste Herred (efter Matr. gnmstl. 37 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 51,810 Td. Ld. ($5_{,19}$ □ Mil, $295_{,8}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1400 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 6799 (1801: 3029, 1840: 3611, 1860: 4593, 1880: 6233). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Aars Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rinds-Gislum og Aars-Slet Herreders Jurisdiktioner samt Amtets 6. Forligskreds (Rørbæk, Grynderup, Stenild, Tisted, Binderup og Durup S.) og 9. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Gislum Hrd. (saaledes ogsaa i Vald. Jrdb.) hørte i Middelalderen til Himmersyssel og fra 1660 til Mariager Amt; se videre S. 341.

Der er i Herredet talt over 1000 jordfaste Oltidsmonumenter (deraf henved 40 Jættestuer, Dysser og andre Stengrave fra Stenalderen), men omtr. $^3/_4$ er nu mere eller mindre forstyrret eller sløjfet; $^1/_1$ 1900 vare 112 fredlyste. Monumenterne ere temmelig jævnt fordelte over hele Herredet; flest kendes fra Sognene Farsø (omtr. 130), Vonsild (100), Tisted (95), Gislum (85), Alstrup og Stenild (hver 80).

Litt.: *K. S. Testrup*, Uddrag af Rinds Hrd.'s Krønike, i Saml. til j. Hist. I S. 364 flg. — *W. Dreyer*, Oldtidsminder i den vestl. Del af Rinds og Gislum Hrd., smstds. X S. 184 flg. og 2. R. I S. 408 flg. — *Lintrup*, Visitatsb., smstds. 3. R. II S. 92 flg.

Rørbæk Sogn omgives af Annekserne Grynderup og Stenild samt Hindsted Hrd. (Hørby, Døstrup og Vebbestrup S.) og Aars Hrd. (Ravnkilde S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. S. Ø. for Nibe. De noget højtliggende, ret jævne Jorder ere overvejende sandmuldede med Ler- og Grusunderlag. Paa Østgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2219 Td. Ld. (heraf 459 Td. Ld., 11 Td. Hrtk., i Matr. opførte under Hindsted Hrd.), hvoraf 681 besaaede (deraf med Rug 166, Byg 101, Havre 324, Blandsæd til Modenh. 21, Grøntf. 4, Kartofler 35, andre Rodfr. 30). Afgræsn. 587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 439, Have 15, Skov 10, Moser 23, Kær og Fælleder 67, Heder 285, Veje og Byggegr. 107, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 119 Heste, 576 Stkr. Hornkv. (deraf 276 Køer), 559 Faar, 292 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td.; 22 Selvejergaarde med 66 og 10 Huse med 2 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 282 (1801: 121, 1840: 144, 1860: 197, 1880: 257), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbr., 8 af Industri, 8 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Rørbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Jærnbanehpl. Hovedgaarden *Rørbæk-Hovgaard* ($9^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld.). Gaarden *Volstrup*, med Vandmølle, har $13^1/_2$ Td. Hrtk., 520 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 100 Hede og Græsfælled, 15 Skov og Have, Resten Ager.

Rørbæk S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 335. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Volstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med fladt Bjælkeloft. Den er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Vistnok ved Middelalderens Slutn. tilføjedes mod V. et Taarn, som senere nedbrødes undtagen det nederste Parti, der ved en

delvis Ombygning 1875 indrettedes til Vaabenhus, medens et ældre Vaabenhus mod S. nedreves. Korbuen og et Par oprindl. Vinduer ere bevarede. En af Portalerne anbragtes 1875 mellem Skibet og Taarnpartiet, ligesom der 1892 opførtes et lille Træspir paa Kirkens Vestende. I Korgavlen indsattes 1875 en Kvadersten med 5 halvkugleformede Huller (før i det gamle Vaabenhus' Mur). Altertavle og Prædikestol ere i senere Renæssancestil. Granitdøbefont med Bladornamenter. I Koret Epitafium over Præsterne Eskil Gyntelberg, † 1652, og Jak. Hansen Abel, † 1695, med deres Hustru.

Rørbæk-Hovgaard tilhørte i 16. Aarh. Familien Kruse, fra hvilken (Terkel Krabbe, † 1622, g. m. Dorte Kruse) den 1616 blev solgt til Claus Maltesen Sehesteds Enke Fru Anna Lykke til Nøragergd., med hvilken den en Tid lang var forenet; 1703 blev den (9, med Gods 34 Td. Hrtk.) af Fru Elisab. Sehested til Barritskov solgt til Niels Lauridsen i Volstrup, som 1721 solgte den til Jens Andersen, der 1740 afhændede denne sin med adelige Friheder beneficerede Sædegaard (8 Td. Hrtk.) med en Gaard (5 Td. Hrtk.) og 2 Huse for 600 Rd. til Erik Buch, hvis Svoger Clement Møller som Panthaver 1747 lod Gaarden sætte til Auktion og selv købte den for 502 Rd., men solgte den 1748 for 550 Rd. til Thomas Karmark, † 1753, hvorefter den blev solgt til Majorinde Busch paa Korsøgd., der 1763 solgte den til Dines Christensen, † 1794, hvis Enke Kirsten Kjeldsdatter døde 1826 (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 274). Nuv. Ejer er J. C. Døcker.

Volstrup var fordum en adelig Sædegaard. Der nævnes 1405 en Væbner Jes Harbo i V. 1692 blev den (11 Td. Hrtk.) af Christen Lauridsen (der havde den fra Faderen Laur. Eskesen) solgt til Hans Pedersen Bødker i Viborg, og 1707 atter ved en af Mag. Th. Bie m. fl. afholdt Auktion solgt for 4509 Rd. (15, Tiender 10, Gods 63 Td. Hrtk.) til Jens Hansen Bergh til Boller († 1717), der 1716 afhændede den (i alt 115 Td. Hrtk.) for 42 Rd. pr. Td. Hrtk. til Søren Guldager, fra hvem den 1731 ved Tvangsauktion (11, Ml. 4, Tiende 20, Gods i alt 156 Td. Hrtk.) kom til Lene Rasmusdatter, Dines Pedersens Enke, for 5000 Rd. Hun solgte den (11, 4, 34, og 141 Td. Hrtk.) 1741 for 6800 Rd. til Jens Smidt, som 1754 solgte den for 10,300 Rd. til Ove J. Haugaard, der 1761 ved Auktion afhændede den for 13,400 Rd. til Major Peder Benzon, som 1764 solgte den til Oberstlieutn. C. H. Grotum, † s. A., hvis Bo straks solgte den for 13,200 Rd, til Christen Helming, † 1782, hvorefter den arvededes af Maren Nielsdatter Asferg, som 1783 ægtede Peder Quistgaard, der 1795 solgte V. med Gods for 21,400 Rd. til Jens Kjeldsens Enke Mette Lauridsdatter († 1801), som 1800 overdrog V. for 22,776 Rd. til Svigersønnen Christen Dinesen, † 1828 (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 280 flg.). Nu ejes den af Chr. Stenilds Enke.

Ved Rørbæk er der fredlyst 4 anselige Gravhøje, ved Volstrup 2.

Rørbæk og Grynderup vare oprindl. Annekser til Durup, der ogsaa havde Stenild til Anneks; ved Klemmebrevet af 1555 tillodes det Præsten at holde en Kapellan, og det bestemtes, at der skulde oprettes to Pastorater efter Præstens Død; dette skete 1577, da Rørbæk-Grynderup blev eet Pastorat, Durup-Stenild et andet; ved Reskr. af $^{20}/_{5}$ 1821 blev Stenild Anneks til Rørbæk (fra 1824) og Durup Anneks til Tisted-Binderup.

Grynderup Sogn, Anneks til Rørbæk, omgives af dette og det andet Anneks Stenild, Durup og Tisted Sogne samt Aars Hrd. (Brorstrup og Ravnkilde S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^{1}/_{2}$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, ret jævne Jorder (Store Stenhøj, 263 F., 72 M.) ere sandmuldede med Ler- og Grusunderlag. Mod S. ligger *Allestrup Sø*. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2597 Td. Ld., hvoraf 902 besaaede (deraf med Rug 227, Byg 115, Havre 481, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 14, Kartofler 32, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 786, Høslæt, Brak, Eng m. m. 476, Have 13, Skov 3, Moser 59, Kær og Fælleder 26, Heder 247, Veje og Byggegr. 70, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 642 Stk. Hornkvæg (deraf 299 Køer), 528 Faar, 276 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 57 Td.; 14 Selvejergaarde med 44, 1 Fæstegd. med 4, 24 Huse med 9 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 309 (1801: 126, 1840: 155, 1860: 172, 1880: 238), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv: 1 levede af immat. Virksomhed, 269 af Jordbr., 3 af Gartneri, 16 af Industri, 5 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grynderup* med Kirke og Skole; *Kjemtrup*; *Allestrup*. Gaarde: *Tulstrup* og *Kjemtrup*.

Grynderup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 337. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Vaabenhuset fra gotisk Tid af Granit og røde Munkesten. Norddøren, der benyttes, Korbuen og Vinduerne paa Nordsiden (tilmurede) ere bevarede. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil (paa Alterbordet staar 1618). Romansk Granitdøbefont; paa Messingdøbefadet er afbildet en Kvinde med et Spejl i Haanden. Alterstagerne ere fra 1642, skænkede af Christen Christensen i Kjemtrup, Alterkalken fra 1685.

Quistgaard i *Grynderup* nævnes 1496.

Ved Grynderup er der fredlyst 17 runde Gravhøje og 2 Langhøje.

Om Sognets Hist. se S. 519.

Stenild Sogn, Anneks til Rørbæk, omgives af dette, det andet Anneks Grynderup, Durup Sogn, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Randers Amt (Onsild Hrd.), hvorfra det skilles ved Simested Aa, og Hindsted Hrd. (Øls og Hørby S.). Kirken, noget sydl., ligger noget over 1 Mil N. V. for Hobro og $4^1/_2$ Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede med Ler- og Grusunderlag, noget ringere end i Nabosognene. Mod N. ligger *Lille Sø* (*Hjeds Sø*), omtr. 5 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Hobro til Løgstør og Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 3861 Td. Ld. (heraf den østl. Del, 957 Td. Ld., 17 Td. Hrtk., i Matr. opført under Hindsted Hrd.), hvoraf 1160 besaaede (deraf med Rug 285, Byg 104, Havre 625, Boghvede 8, Blandsæd til Modenhed 17, Grønt. 16, Kartofler 53, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 900, Høslæt, Brak, Eng m. m. 680, Have 16, Skov 81, ubevokset 31, Moser 50, Kær og Fælleder 113, Hegn 16, Heder 681, Veje og Byggegr. 123, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 783 Stk. Hornkvæg (deraf 360 Køer), 933 Faar, 295 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 94 Td.; 31 Selvejergaarde med 83, 33 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 392 (1801: 246, 1840: 250, 1860: 283, 1880: 373), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbr., 20 af Industri, 29 af forsk. Daglejervirks. og 20 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Stenild* (i Vald. Jordb.: Stenwædlæ wat), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1890); *Boldrup*; *Røjdrup*. *Boldrup Huse*. *Hannerup*, Gd. og Andelsmejeri.

Stenild S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 336. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten; det er ligesaa bredt som Skibet, men lavt (dets øverste Del er vistnok nedbrudt). Spidsbuen ind til Taarnrummet er nu lukket ved et Skillerum med en Dør. Altertavle og Prædikestol (den sidste fra 1619) ere i Renæssancestil. Stor romansk Granitdøbefont med Løver og Mandehoveder. Paa Korbuen fandtes der 1883 Rester af Kalkmalerier fra omtr. 1250 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 47).

I Sognet er der fredlyst 21 runde Gravhøje og 1 Langhøj.

Om Sognets Hist. se S. 519.

Tisted Sogn omgives af Annekserne Binderup og Durup samt Grynderup Sogn og Aars Hrd. (Brorstrup S.). Kirken, mod S. V., ligger $2^1/_4$ Mil N. V. for Hobro og $3^1/_4$ Mil S. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder

ere sandmuldede. En Del Hede mod Ø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 3228 Td. Ld., hvoraf 1070 besaaede (deraf med Rug 250, Byg 135, Havre 555, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 36, Kartofler 47, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 846, Høslæt, Brak, Eng m. m. 741, Have 10, Moser 16, Kær og Fælleder 204, Heder 285, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 140 Heste, 694 Stk. Hornkv. (deraf 255 Køer), 1012 Faar, 232 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejergaarde med 75, 30 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 365 (1801: 175, 1840: 195, 1860: 259, 1880: 357), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 296 af Jordbr., 16 af Industri, 17 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tisted* (Kongens T.; i Vald. Jrdb.: Tystathe), ved Landevejen, med Kirke og Præstegd.; *Bonderup*, ved Landevejen, med Skole. *Alstruphede*, Huse; *Stensbjærg*, Gd.

Tisted S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 339. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre, Skibet paa enkelt', Koret paa Dobbeltsokkel. Dørene ere bevarede (den sydl. benyttes endnu, Norddøren er tilmuret). Korbuen er spids. Paa Korets Sydside ses en Kvader med en udhugget Dyrefigur. Kirkens Nordside og Vestgavl, den sidste af røde Munkesten, ere ommurede; 1882 ommuredes Sydsidens Kvadre. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid. Anselig, udskaaren Altertavle i Renæssancestil med Malerier; Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont med Dobbeltløver (det oprindl. Fodstykke mangler).

I *Alstrup Hede*, fælles for Tisted og Durup Sogne, ses Spor af en Landsby, der ifl. Sagnet er forsvundet før „Pestens Tid" (Gaardspladser, Indelukker osv.). *Alstrup-Hedegaard* nævnes 1487.

Kongen havde ifl. Vald. Jrdb. 6 Bol i *Tystathe*, vurderede til 6 Mark Guld. Deraf Navnet „Kongens Tisted".

Ved Alstrup er der fredlyst 5, ved Bonderup 3 og ved Tisted 13 Gravhøje.

Om Sognets Hist. se S. 519.

Binderup Sogn, Anneks til Tisted, omgives af dette og det andet Anneks Durup, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Gislum Sogn og Aars Hrd. (Aars, Giver og Brorstrup S.). Kirken, noget sydl., ligger $2^3/_4$ Mil N. V. for Hobro og $3^1/_4$ Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Paa Syd- og Østgrænsen løber Lerkenfeld Aa. I Sognet krydses Landevejene fra Aalborg til Viborg og fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 2687 Td. Ld. (heraf den nordøstl. Del, 1222 Td. Ld., 39 Td. Hrtk., i Matr. opf. under Aars Hrd.), hvoraf 858 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 111, Havre 412, Boghvede 3, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 50, Kartofler 42, andre Rodfr. 24), Afgræsn. 543, Høslæt, Brak, Eng m. m. 606, Have 7, Moser 171, Kær og Fælleder 244, Heder 201, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 163 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 250 Køer), 635 Faar, 248 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 82 Td.; 24 Selvejergaarde med 69, 35 Huse med 13 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 392 (1801: 144, 1840: 156, 1860: 187, 1880: 353), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 273 af Jordbr., 52 af Industri, 26 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store-Binderup* med Kirke, Skole, Kro, Købmandsforretn., Teglværk, Mølle, Farveri og Telefonst.; *Lille-Binderup* med Missionshus (opf. 1895), begge Byer ved Aalborgvejen. *Højslev Vandmølle* med Farveri og Stampeværk.

Binderup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 340. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granit til Dels paa profileret Dobbeltsokkel. Eet oprindl. Vindue spores. Senere Tilbygninger ere Taarnet, væsentlig af Mursten og med Pyramidetag (tidligere har en Spidsbue ført ind til Skibet), og Vaabenhuset. Altertavle i gotisk Stil med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. Klokken, uden Indskrift, er fra den tidligere Middelalder.

Ved Lille-Binderup er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. de to anselige *Bjørnhøje*.

Durup Sogn, Anneks til Tisted, omgives af dette og det andet Anneks Binderup, Grynderup og Stenild Sogne samt Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. I den sydl. Del løber *Tarsdal Bæk*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 3278 Td. Ld., hvoraf 1012 besaaede (deraf med Rug 246, Byg 118, Havre 521, Blands. til Modenh. 9, Grøntf. 31, Kartofler 42, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 979, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 20, Skov 102, ubevokset 5, Moser 56, Kær og Fælleder 144, Heder 277, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 23 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 727 Stkr. Hornkvæg (deraf 301 Køer), 707 Faar, 336 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 92 Td.; 22 Selvejergaarde med 83, 24 Huse med 8 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 324 (1801: 178, 1840: 207, 1860: 243, 1880: 351), boede i 54 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomh., 250 af Jordbr., 28 af Industri, 15 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Durup* med Kirke og Skole; *Nørager* med Forsamlingshus (opf. 1894). *Nørager Jærnbanestation* med Kro, Andelsmejeri, Købmandshdl., Telegraf- og Telefonst. Hovedgaarden *Nøragergaard* har 20 Td. Hrtk., 570 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 35 Skov, 20 Tørvemose, Resten Ager. *Ømark*, Gde.; *Lisentorp*, Gd.; *Torupgd.* *Tarsdal Mølle*, baade Vand- og Vejrmølle (omtr. 3 Td. Hrtk., 120 Td. Ld. tiendefri Jord, tidligere fraskilt Nøragergd., 1895 atter købt af den nuv. Ejer).

Durup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, oprindl. med Apsis, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Norddøren, vistnok til Dels ombygget, benyttes endnu; eet oprindl. Vindue (tilmuret) ses. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og røde Munkesten (paa Sysiden: M. G. R. — A. M. H. og 1780), og Vaabenhuset, ligeledes af Munkesten, med Kamgavl og Blindinger. Taarnrummet, med fladt Loft og Spidsbue ind til Skibet, er indrettet til Gravkapel. Vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. blev Kor med Apsis nedbrudt og Koret genopf. i samme Bredde som Skibet, ligesom Kirken overhvælvedes. Ved en Restaur. 1885 (Arkit: Weber) omsattes Murene til Dels, og Korhvælvingen fornyedes. Altertavle og Orgel, nærmest i Rokokostil, ere sammenbyggede; Altermaleriet (Gravlæggelsen) er fra 1638. Prædikestol i s. Stil. Romansk Granitdøbefont med Ornamenter (den blev i Slutn. af 18. Aarh. ført til Nøragergaard, men gaves tilbage til Kirken 1878); sjældent Messingdøbefad med Maria med Jesusbarnet og Bogst. C. M. — A. L. (o: Cl. Maltesen Sehested og Anne Lykke) samt 1599. I Gravkapellet, skilt fra Skibet ved en Smedejærnsport, hviler i en Marmorkiste Konferensr. H. C. Rosencrone, † 1774. Under Koret er en Gravhvælving. I Skibet Ligsten over Præsten Mikkel Sørensen, † 1602, med 7 Børn.

Nøragergaard var vistnok blandt det gejstl. Gods, der ved Reform. tilfaldt Kro-

nen. 1492 nævnes Vester N. 1551 mageskiftede Kronen denne Gaard til Hans Stygge, hvis Søn Niels S. 1604 solgte den til Cl. Maltesen Sehested, hvis Søn Hannibal S. 1640 solgte den til sin Broder Mogens S. Dennes Søn Axel S. udkøbte 1689-94 sine Medarvinger og solgte saa 1705 N. (49 og 258 Td. Hrtk.) til Adam Ernst v. Pentz, der 1713 afhændede den for 7990 Rd. til Niels Arctander i Viborg, † 1723, hvorefter den 1724 (49, 104 og 312 Td. Hrtk.) blev købt for 11,000 Rd. i Kroner og 8600 Rd. Kur. af Major Iver Nic. Sehested, blandt hvis Kreditorer Prof. Edv. Londemann – adlet under Navn af Rosencrone kort før sin Død 1749 — 1730 overtog N. for 10,000 Rd. Han skødede den 1741 til sin Søn Kapt. Hans Chrf. R., siden Konferensr. og Højesteretsassessor, † 1774. Sønnen M. G. Greve R. solgte 1800 N. (49, 104 og 332 Td. Hrtk.) og Testrupgaard (12, 40 og 142 Td. Hrtk.) for 100,000 Rd. til Kancellir. Tolstrup og Ritmester, senere Oberst Schuchardt, † 1819, hvilken sidste 1801 overtog N. (49, 72 og 124 Td. Hrtk.) for 47,000 Rd. og efterhaanden frasolgte Gods og Tiender og 4 Parceller af Hovedgaarden og endelig omtr. 1810 Gaarden selv for 72,000 Rd. til en Fæstebonde fra Nørlund, J. Bisgaard, fra hvem den 1839 gik over til Sønnen Fr. B. († 1879), som 1870 overdrog den til Sønnen, Lieutn.

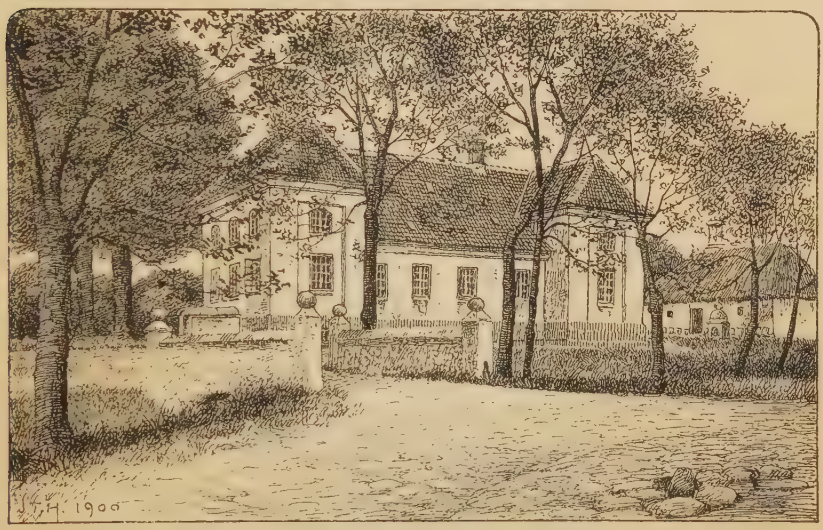

Nøragergaard.

R. B.; denne solgte den 1874 for 180,000 Kr. til Th. Hjorth, der 1888 solgte den for 150,000 Kr. til den nuv. Ejer H. Kjeldsen (tidligere til Restrup i Hvam S.). — Hovedbygningen, opf. 1608 af Anna Lykke, bestod oprindl. af 2 Fløje af Grundmur i 2 Stokv. med Kviste; men den ene Fløj nedreves omtr. 1814. Oprindl. har Gaarden ligget omtr. 500 Al. nordligere; den endnu 1875 ret godt bevarede Borgplads, en regelmæssig firkantet Banke, 75 Al. i Kvadrat og omgiven af tilgroede Grave, er nu udjævnet.

Store Durup og *Lille D.* med Gaardsted nævnes 1485. En Adelsmand Mads Lykke skrev sig 1511 til D. — *Andbjærg* Gaardsted nævnes 1487.

Ved Nørager er der fredlyst 3 Gravhøje, ved Torupgd. 1 Høj og ved Durup 11 Høje samt en Høj, der omslutter en mindre Jættestue (kun Kamret er tilbage).

Om Sognets Hist. se S. 519.

Gislum Sogn omgives af Annekset Vonsild, Aars Hrd. (Aars S.), Binderup Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil N. V. for Hobro og $3^1/_4$ Mil S. S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende skarpsandede. Gennem den nordvestl. Del gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2920 Td. Ld., hvoraf 998 besaaede (deraf med Rug 242, Byg 116, Havre 479, Boghvede 7, Blandsæd til Modenhed 15, Grøntf. 57, Kartofler 49, andre Rodfr. 33), Afgræsn. 780, Høslæt, Brak, Eng m. m. 596, Have 16, Skov 2, Moser 30, Kær og Fælleder 354, Heder 95, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 158 Heste, 729 Stk. Hornkvæg (deraf 296 Køer), 903 Faar, 311 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 84 Td.; 27 Selvejergaarde med 71, 46 Huse med 13 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 465, (1801: 196, 1840: 207, 1860: 313, 1880: 397), boede i 86 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 358 af Jordbr., 23 af Industri, 3 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gislum* med Kirke, Præstegd., Skole og Købmandshdl.; *Nyrup*. *Kjellingtandgde*.

Gislum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 341. Lægd. Kirken tilhører to Gaardmænd i Aars Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. De oprindl. Døre og nogle Vinduer ses; Korbuen er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum, der nu er Forhal og har Spidsbue ind til Skibet, er fra gotisk Tid (se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 95); paa Vestmuren: 1747. Ny Altertavle med Thorvaldsens Christus. Prædikestol i senere Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning og Løvværk; over Fonten Himmel fra 1726. Malmlysekrone fra 1735. Mindetavler over Præsterne Chrf. Christensen Kragbæk, † 1704, og Peder Witt, † 1728, samt over Forvalter Thom. Sørensen Bregenholm, † 1744, og Hustru. En Tavle fra Reformationsfesten 1717.

Jens Mogensen i *Gislum* (synes af have været af Adel) nævnes 1468.

I Gislum Præstegd. er Historikeren *Laur. Engelstoft* († 1851) født 1774.

Herredstinget skal før være holdt V. for Nyrup i Heden, hvor endnu nogle af Tingstenene, omgivne af en Kreds af Sten, ses, senere ved Kirken (se Saml. til j. Hist. I S. 364).

Før Reformationen vare Gislum, Vonsild, Farsø, Testrup og Svingelbjærg (se Vesterbølle Sogn) Sogne forenede under een Præst; fra 1544 bleve Farsø, Vonsild og Svingelbjærg udskilte; ifl. Resk. af $^1/_4$ 1817 blev Vonsild Anneks til Gislum, medens Testrup kom til Simested (se for øvrigt Testrup Sogn, Rinds Hrd.).

Vonsild Sogn, Anneks til Gislum, omgives af dette, Aars Hrd. (Aars og Havbro S.), Farsø Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3^1/_4$ Mil N. V. for Hobro og $3^3/_4$ Mil S. S. V. for Nibe. De højtliggende, noget ujævne Jorder ere overvejende skarpsandede. Gennem den østl. Del gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 5905 Td. Ld., hvoraf 1958 besaaede (deraf med Rug 466, Byg 230, Havre 958, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 131, Kartofler 115, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 1395, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1397, Have 27, Moser 59, Kær og Fælleder 402, Heder 507, Stenmarker 11, Veje og Byggegr. 141, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 288 Heste, 1168 Stk. Hornkvæg (deraf 426 Køer), 1785 Faar, 519 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 145 Td.; 55 Selvejergaarde med 124, 68 Huse med 21 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 803 (1801: 371, 1840: 376, 1860: 477, 1880: 679), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 645 af Jordbr., 56 af Industri, 27 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vonsild* (Vognsild; 1186: Othenshylle, 1473: Odenseld, 1483: Otensild) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Købmandshdlr. og Telefonst.; *Svoldrup* (1478: Sooldrup, 1483: Suldrup);

Morum; *Østrup* med Skole, Jærnbane- og Telegrafst. samt Købmandshdl.; *Vestrup* med Missionshus (opf. 1899) og Mejeri. *Aarupgaarde*. *Mejlstrup*, Gde. og Huse; *Jørgensminde*, Gd.

Vonsild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld, Vesterbølle Sogn.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, foran hvilken Vaabenhuset, af Granitkvadre og Mursten, er bygget, er bevaret (en Tympanon ved Vaabenhuset hidrører vistnok fra denne Dør); derimod synes der aldrig at have været nogen Norddør. Paa det anselige Kor ses Spor af de oprindl. Vinduer. Korbuen er bevaret. Skibet har Bjælkeloft, Koret blev overhvælvet i Slutn. af Middelalderen, ligesom vistnok ogsaa Taarnet, af Granitkvadre og Mursten og med Rundbue ind til Skibet, da opførtes. Granitalterbord. Altertavle i Barokstil med et forgyldt Kors. Prædikestol i Renæssancestil fra 1606. Romansk Granitdøbefont.

Peder Munk i *Vonsild* nævnes 1631. — I *Morum* har ligget en adelig Sædegaard, der 1546 tilhørte Søren Munk, 1560 dennes Børn Torlof og Marine M.

Ved Vonsild er der fredlyst en Gravhøj.

Om Sognets Hist. se S. 524.

Ullis Sogn omgives af Annekset Fovlum, Alstrup Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), hvorfra det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $3^3/_4$ Mil S. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, noget ujævne, mod S. dog mest lave og jævne Jorder ere overvejende sandede og muldsandede. Ved Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg, ved Nordvestgrænsen Landevejen fra Aalb. til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 2127 Td. Ld., hvoraf 624 besaaede (deraf med Rug 161, Byg 96, Havre 306, Boghvede 7, Kartofler 46, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 390, Høslæt, Brak, Eng m. m. 558, Have 16, Kær og Fælleder 316, Heder 194, Veje og Byggegr. 29 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 488 Stk. Hornkvæg (deraf 173 Køer), 797 Faar, 146 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 79 Td.; 26 Selvejergaarde med 72, 19 Huse med 7 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 283 (1801: 173, 1840: 194, 1860: 216, 1880: 278), boede i 48 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 249 af Jordbr., 6 af Industri, 3 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ullis* (1475: Wllis, 1485: Vuldis) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Søkbæk* (1461 og 85: Syckebeck). *Humlegaard*.

Ullis S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken, paa en Sandbakke med stejlt Affald mod S., bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra Overgangstiden, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, de øverste Dele dog af røde Munkesten. Den runde Korbue, af Munkesten, er vistnok oprindl. Norddøren er bevaret; paa Syddørens Plads sidder en Gruttesten, formodentlig i sin Tid benyttet som Vievandskar. Det lave Taarn (D. Atl. fortæller, at Lüttichau til Lerkenfeld gjorde det lavere 1745, da han lod Kirken reparere), af Granit og Munkesten, med Pyramidetag og Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset, af gule Mursten, er opf. 1872. Altertavle i senere Renæssancestil med et Kors i Midtfeltet. Prædikestol fra 1599. Granitdøbefonten, med Løvefigurer i stærkt Relief, synes ældre end den nuv. Kirke. Stolestader fra 1618 og 1632. I Taarnrummet en Dør i barok Renæssancestil fra en Prædikestol. Klokken, uden Indskr., er vistnok fra 14. Aarh. (Ifl. D. Atl. har „en Enkefrue, som har boet V. for Kirken, ladet den bygge, fordi hun en Julenat, da hun vilde køre til Fovlum Kirke, væltede paa en stor Sten, som endnu kaldes Julestenen"; Stenen er nu fjernet.).

I Sognet er der fredlyst to Gravhøje.
Ullis-Fovlum Sogne vare til omtr. 1560 forenede med Lovns-Alstrup Pastorat.

Fovlum Sogn, Anneks til Ullis, omgives af dette, Alstrup Sogn, Limfjorden (Risgaarde Bredn.), Strandby og Farsø Sogne og Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, mod S., ligger $3^1/_2$ Mil S. for Løgstør og $4^3/_4$ Mil S. V. for Nibe. De ikke videre højtliggende, mod N. bakkede, i øvrigt ret jævne Jorder ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg, ved Sydøstgrænsen Landevejen fra Aalb. til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 2207 Td. Ld., hvoraf 799 besaaede (deraf med Rug 200, Byg 109, Havre 394, Boghvede 3, Kartofler 59, andre Rodfr. 32), Afgræsning 506, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 18, Kær og Fælleder 170, Heder 160, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 397 Stkr. Hornkvæg (deraf 214 Køer), 624 Faar, 237 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 66 Td.; 26 Selvejergaarde med 58, 18 Huse med 8 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 287 (1801: 123, 1840: 160, 1860: 200, 1880: 289), boede i 52 Gaarde og Huse; Erhv.: 6 levede af immat. Virksomhed, 234 af Jordbr., 12 af Fiskeri, 11 af Industri, 2 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

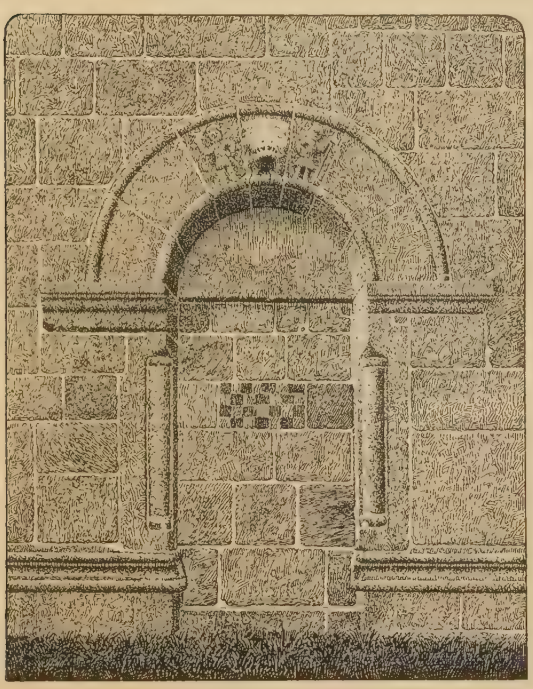

Fovlum Kirkes Sydportal.

I Sognet Byerne: *Fovlum* med Kirke (noget S. V. for Byen ved Landevejen), Skole og Forsamlingshus (opført 1897); *Dollerup*; *Stistrup*, ved Landevejen, med Vandmølle og Købmandshandel. *Stistrupgaarde*.

Fovlum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 344. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Den tilmurede Syddør har Halvsøjler paa Siderne, og i de 3 øverste Sten i Rundbuen findes to mandl. Figurer og Forparten af et Dyr. Norddøren, uden Relieffer, benyttes endnu. Det oprindl. Vindue i Apsis mod Ø. bruges endnu. Granitkorbuen er bevaret; en lign. Rundbue findes mellem Kor og Apsis. Vaabenhuset er opf. 1879 i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel (Arkitekt: Paludan). Sydmuren er restaur. i nyeste Tid. Udskaaren Altertavle som i Ullis. Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont Stolestader (fornyede 1900) fra 1682 og 1690. Der er fundet Rester af Kalkmalerier (se *M. Peter-*

sen, Kalkm. S. 48). Et Epitafium over Præsten Mag. Christen Stistrup, † 1712, med Familie, er forsvundet. Ifl. D. Atl. har der bag Alteret staaet Kister, hvori formentlig vare Ligene af to af Pastoratets Præster, da Præstegaarden laa i Dollerup, nemlig Hr. Morten, der druknede i Limfjorden, og hans Efterfølger Hr. Mads, der ved 1570 blev halshugget i Sognet paa et Sted midt mellem de to Kirker (de to Kister, der sidst stode her og nedgravedes paa Kirkegaarden, indeholdt dog Ligene af en Mand og en Kvinde, formentlig ovenn. Stistrup og Hustru). Naar Sagnet fortæller, at Rigsr. Jørgen Lykke til Bonderup (Lerkenfeld) havde faaet Herredstingsdom over Præsten, fordi denne fra Prædikestolen havde lastet Hr. Jørgen for at have taget Dollerup Mølle fra Præstegaarden og for at have nedbrudt Svingelbjærg Kirke og brugt Stenene til Opf. af Bonderup, er det dog urigtigt (se under Vesterbølle Sogn, Rinds Hrd.). Præsten blev vel henrettet, men det var for falske Lærdomme og Fornærmelser mod Regeringen, efter at han var dømt ved gejstlig Ret (se *Kolderup- Rosenvinge*, Gamle Domme III S. XI flg.).

En Fru Berete boede 1568 i *Fovlum*.

Lovns Sogn, det mindste i Herredet, bestaar af en i Limfjorden (Lovns Bredn. og Hvalpsund) udgaaende Landtunge, der ender i Knudshoved, og er mod Land begrænset af Annekset Alstrup Sogn. Kirken, mod N. Ø., ligger $2^1/_2$ Mil N. Ø. for Skive og 4 Mil S. for Løgstør. De især mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (Skovbakke, 146 F., 45 M.) med høje Skrænter ud til Fjorden (Melbjærg Hoved, 83 F., 26 M.) ere sandede og muldsandede. Mod N. Ø. ligger den til Dels udtørrede *Lovns Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hvalpsund til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 2076 Td. Ld., hvoraf 668 besaaede (deraf med Rug 175, Byg 106, Havre 306, Boghvede 20, Grøntf. 3, Kartofler 47, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 500, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 9, Moser 4, Kær og Fælleder 49, Heder 290, Stenmarker 105, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 97 Heste, 381 Stkr. Hornkvæg (deraf 168 Køer), 936 Faar, 264 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejergaarde med 72, 28 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 569 (1801: 201, 1840: 316, 1860: 402, 1880: 504), boede i 105 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 135 af Jordbr., 260 af Fiskeri, 55 af Industri, 41 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lovns* (1480: Louens, 1494: Lwens) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Hole*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1897), Mølle, Teglværk og Købmandshdl. *Hvalpsund Færgested* med Overfart til Sundsøre, Anløbssted for Dampskibe og Kro. Fiskerlejet *Illerisøre* med Kro og Markedsplads (Marked i Maj og Okt.). *Ovenskov*, Gde. og Huse; *Skovgaarde*; *Torpgaarde*, Gde. og Huse; *Overgaard*, Gd. og Huse, *Hessel-Skovhuse*. Hovedgaarden *Hessel* har $12^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 350 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager. *Liengd.*

I Sognet er der ret betydeligt Fiskeri, navnlig af Sild og Aal; 1897-98 fiskedes der ifl. Fiskeriberetn. fra 40 Baade for en Værdi af omtr. 40,000 Kr. Aal og 5000 Kr. Sild; desuden for over 5000 Kr. Torsk.

Lovns S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 346. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hessel.

Den højtliggende, uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, fra den senere Middelalder, med Bjælkeloft (Koret har dog Spor af tidligere Hvælving), ere udv. af Mursten; Korbuen, af Mursten, er spids. Mod V. staar den nederste Del af et Taarn, væsentlig af raa Granit. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid. Altertavle med Maleri, en Kopi af C. Bloch: Opstandelsen. Prædikestol fra 1576. Granitdøbefont. Series pastorum. Epitafium over Præsten Chr. Stisser, † 1759.

Hessel (Hesæl) blev af Vide Videsen 1391 pantsat for „Hungertrang“ til Peder Andersen Munk, der 1396 fik kgl. Dom derpaa. Hr. Jens Terkelsen i H. nævnes 1411 (1419 nævnes Hr. Eiler Rønnow af „Hesle“, men uvist, hvor dette H. ligger). Per Raa i Hesil nævnes 1470. Hr. Jørgen Lykke fik 1567 Hessel i Mageskifte med Kronen; derpaa ejedes den i Beg. af 17. Aarh. af Rigsr. Jørgen Lunge til Odden, 1647 af Vald. Daa, 1686 af Borgmester Chr. Spormann, der 1688 solgte den til Karen Foss, sl. Peder Rosenstands, hvis Arvinger 1708 solgte Hessel (12, med Gods i alt 49 Td. Hrtk.) for 48 Rd. pr. Td. Hrtk. til Anders Moldrup paa Vestervig, som 1732 overdrog den (i alt 51 Td. Hrtk.) for $25^1/_2$ Rd. pr. Td. Hrtk. til sin Broder Peder Moldrup til Vestervig. Denne solgte den 1734 for 2150 Rd. til Gehejmekonferensr. Vinc. Lerche, og den var saa forenet med Lerkenfeld, indtil den 1775 blev solgt (15, Tiender 34, Bøndergods 211 Td. Hrtk.) for 21,050 Rd. til Lieutn. Chr. Fr. Kaalund (g. m. en Datter af General Lüttichau til Lerkenfeld), der 1797 solgte den for 32,500 Rd. til Niels Sev. Würnfeldt, som atter 1800 afhændede den for 39,500 Rd. til Købmand Niels Fr. Hillerup, der alt 1799 (!) havde erhvervet Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardsfriheden, men dog 1800 solgte H. for 40,100 Rd. til et Interessentskab (Jørg. Peter Rommedahl, Rasmussen paa Sejlstrup og Forvalter Chrf. Nislev paa Hessel). Den ejedes derpaa en Tid af en Købmand Aagaard og solgtes 1809 for 9170 Rd. til Niels Rostrup († 1821), fra hvem den overtoges 1819 af Statskassen, hvorefter den 1823 solgtes for 3205 Rd. til P. O. Kastrup og A. Christensen, som 1829 solgte den for 5600 Rd. til J. L. Elle, † 1863, hvis Søn H. C. Elle er den nuv. Ejer. — Den ved Fjorden højt og smukt beliggende Hovedbygning, oprindl. af Bindingsværk, er efterhaanden til Dels bleven ombygget af Grundmur af J. L. Elle og er i 1 Stokv. Den ældre Bygning har vistnok ligget N. for den nuv. paa en Banke, der til Dels er omgiven af Lavninger, og hvor der er opløjet Murbrokker.

Alstrup Sogn, Anneks til Lovns, omgives af dette, Limfjorden (Hvalpsund), Fovlum og Ullis Sogne, Viborg Amt (Rinds Hrd.) og Limfjorden (Lovns Bredn.). Kirken, mod S., ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Skive og 4 Mil S. for Løgstør. De for det meste højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Hede, især mod N. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nibe til Hvalpsund; Nordøstgrænsen berøres af Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2540 Td. Ld., hvoraf 667 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 73, Havre 311, Boghvede 16, Grøntf. 4, Kartofler 53, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 452, Have 9, Skov 23, Kær og Fælleder 68, Heder 731, Flyvesand 6, Stenmarker 72, Veje og Byggegr. 58 Td. Kreaturhold 1898: 107 Heste, 384 Stkr. Hornkv. (deraf 159 Køer), 988 Faar, 187 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 70 Td.; 22 Selvejergaarde med 59, 25 Huse med 10 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 326 (1801: 140, 1840: 238, 1860: 269, 1880: 324), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbrug, 44 af Fiskeri, 15 af Industri, 14 af Handel, 10 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Alstrup* (1307: Allesthorp) med Kirke, Skole og Sparekasse for Lovns-A. og Ullis-Fovlum Past. (opr. $^8/_5$ 1874; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 197,955 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 7419 Kr., Antal af Konti 596). *Hestbækgd.* med Mølle, Maltgøreri og Købmandshdl. (Godthaab). *Illerisgd.*; *Elkjærgde.*; *Gjedstedbro*, Mølle og Huse; *Tinggd.*; *Strætgd.*; *Østergd.*; *Søndergd.*; *Kaldal*, Gd.; *Lundgd.* Alstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 345. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hessel.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den rundbuede Syddør benyttes endnu; Skibet har aldrig haft Norddør, derimod ses paa Korets Nordside en oprindl., lille (tilmuret) Dør. Et oprindl. Vindue

paa Korets Nordside og Granitkorbuen ere bevarede. Det ved Middelalderens Slutn. tilbyggede Taarn, af Granit og Mursten og med hvælvet Underrum, der har Rundbue ind til Skibet, er i Beg. af 18. Aarh. gjort lavere, saa at dets Mure kun staa i Skibets Højde. Vaabenhuset, af gule Mursten, er fra Nutiden. Ny Altertavle, i hvis Midtparti den korsfæstede med Maria og Johs. fra en ældre Tavle. Prædikestol i senere Renæssancestil. Bægerformet Granitdøbefont. Klokke, med Minuskelindskr., fra 1481.

Ved Alstrup er der fredlyst 3 Gravhøje, ved Hestbæk 2, deribl. den anselige *Bavnehøj*.

Strandby Sogn omgives af Annekset Farsø, Fovlum Sogn og Limfjorden (Risgaarde Bredn.) samt Slet Herred (Bjørnsholm S.) og Aars Hrd. (Hyllebjærg S.), fra hvilke det skilles ved Trend Aa. Kirken, noget vestl., ligger $3^1/_2$ Mil N. Ø. for Skive og $2^3/_4$ Mil S. for Løgstør. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Krat og Plantage samt Hede. Mod Ø. ligger *Sjørup Sø*, omtr. 5 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 7861 Td. Ld., hvoraf 1993 besaaede (deraf med Rug 618, Byg 161, Havre 796, Boghvede 41, Spergel 63, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 55, Grøntf. 26, Kartofler 175, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 1336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 940, Have 23, Skov 792, ubevokset 270, Moser 32, Kær og Fælleder 553, Heder 1690, Flyvesand m. m. 115, Veje og Byggegr. 111, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 240 Heste, 1154 Stkr. Hornkv. (deraf 553 Køer), 1630 Faar, 539 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 159 Td.; 49 Selvejergaarde med 129, 91 Huse med 30 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 945 (1801: 356, 1840: 474, 1860: 657, 1880: 894), boede i 181 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 644 af Jordbr., 72 af Fiskeri, 72 af Industri, 27 af Handel, 53 af forsk. Daglejervirks., 53 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Strandby Kirke*, ved Landevejen, med Skole, Forskole, Mølle og Købmandshdl. og Byerne: *Tandrup*; *Strandbygaarde*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1897); *Grønnerup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897) og Købmandshdl.; *Myrhøj*, ved Landevejen; *Ertbølle* med Missionshus (opf. 1887); *Risgde.* *Trendgaard* med Mølle og Købmandshdl. *Vestergde.*; *Sjørupgde.*; Hovedgaarden *Gunderupgd.* har 28 Td. Hrtk., omtr. 1500 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 980 Plantage, Resten Ager. Andre Gaarde: *Stødesholm* (Afbyggergd. fra Gunderupgd.), *Kjærsgd.*, *Vadgd.* (tidligere Præstegd.). *Lillemølle.*

Strandby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 372. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gunderupgd.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, det første med Bjælkeloft, det andet med en senere indbygget Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (dog ogsaa nogen Al) paa smukt profileret Dobbeltsokkel. Syd- og Norddøren (sidste tilmuret) ere bevarede (i Sydportalen en Dør med Aarst. 1743) ligesom den halvrunde Granitkorbue. Alt i tidlig Tid er Skibet forlænget betydeligt mod V. Taarnet er fra den senere Middelalder, forneden af Granitkvadre, foroven af røde Mursten i Munkeskifte, med Spidsbue ind til det kælderagtige Underrum (paa Taarnet staar: J. P. — G. H. 1741). Vaabenhuset, af Mursten, er senere tilføjet. Kirken er restaur. 1804-96. Altertavle, med Malerier, og Prædikestol ere i Renæssancestil, sidste bekostet 1639 af Axel Juul til Bjørnsholm. Høj Granitdøbefont. Over Korbuen Mindetavler over Tøger Hofman til Gunderupgaard, † 1692, og Hustru Karen Hemmer, † 1704, begr. i Hvælvingen under Koret. I Kirken 3 Tavler over Viborgbisperne, Provsterne i Gislum Hrd. og Præsterne siden Reformationen. Tre Malmlysekroner fra 1724 og 1725,

skænkede af nedenn. Niels Poulsen og Gabr. Hofmann, hvis Ligkister staa i Taarnrummet.

Gunderupgaard ejedes 1443 af Ture Ranke, hvis Enke Fru Anne 1470 gav Gods i Fredbjærg til Farsø Kirke. Siden kom den til Kronen, der 1573 mageskiftede den, Strandbygd. og Kjærsgd. til Rigsr. Bjørn Andersen, der efterlod dem til Døtrene Sidsel og Margrethe. Sidsel B. ægtede 1588 Godslev Budde til Rødslet, der gjorde G. til Herregaard, men senere solgte G., Kjærsgd. og halve Strandbygd. til Gude Galde, hvis Enke Helvig Marsvin 1632 solgte dem til Jmfr. Rigborg Arenfeldt, der 1633 købte den anden Halvdel af Strandbygd. af Joh. Brockenhuus. Kjærsgd. blev da beboet af en fattig Adelsmand Svend Fredberg. Jmfr. Rigborg, der kort efter ægtede Axel Juul, efterlod sine Gaarde til sin Søn Niels J., der 1668 mistede G. (43 og 171 Td. Hrtk.) ved Indførsel, som hans Frænde Axel Iversen Juul gjorde hos ham for en Gæld paa 11,135½ Rd.; men Axel Juul solgte straks G. (21, med Gods i alt 166 Td. Hrtk.) for 6524 Rd. til Assessor Peder Sørensen Hofman i Randers. 1687 ejedes den af Kancelliassessor Peder Hiort, derpaa af Tøger Hofman, † 1692, og Hustru (se under Kirken), 1709 af Niels Poulsen (g. m. Gertrud Hofman), † 1745, hvis Arvinger 1746 overdroge den for 19,000 Rd. til Kapt., senere Oberst Jens de Poulsen (se S. 139), der 1756 solgte G. (31, med Tiender og Gods i alt 381 Td. Hrtk.) til Thom. Lund. Denne skødede den (31, i alt 345 Td. Hrtk.) til Etatsr. H. Chrf. Rosencrone, hvis Søn Marcus Gerh. Greve R. 1794 solgte G. med Tiender og Bøndergods (31, 24 og 260 Td. Hrtk.) m. m. for 34,000 Rd. til Iver Kjærulf. Senere har den bl. a. i mange Aar været ejet af Familien Weinschenck, fra 1866 af Ivar K. W., indtil den 1885 ved Tvangsaukt. solgtes til Landmandsbanken i Kbh., der har ladet store Hedestrækninger beplante. — Hovedbygningen, der brændte 1715, blev genopbygget 1716 i 3 Fløje af Bindingsværk i 1 Stokv.; af den midterste, Hovedfløjen, staar nu kun den vestl. Del, medens Resten ombyggedes af Grundmur i 1899; Sidefløjene ere ombyggede i 1894 og 1896. Paa Gaardens Mark tæt ved Aaen ligger den gamle, nu fredlyste Borgplads, *Voldene*, en firkantet Plads (280×440 F.), omgivet paa 3 Sider af dobbelte, lave Volde, hvorimellem en Grav, der strækker sig om alle 4 Sider. Der siges, at Godslev Budde først vilde have bygget Gaarden der, men opgav Planen og opførte den paa det nuv. Sted.

Snit af en Køkkenmødding ved Ertbølle (fra Overfladen omtr. til Bunden).

Strandbygaard ejedes 1435 af Laur. Nielsen, 1443 og 1499 af Mikkel Lauridsen (Saltensee); senere er den bleven udskiftet i 4 Bøndergaarde.

Om *Vadgaard*, der blev Præstegaard 1564 og var det indtil 1870, se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 401 flg.

Paa Gunderupgaards Mark N. V. for Vadgaard skal der have staaet et Kapel;

ved Gravning er der fundet Menneskeben (se ovenanførte Sted S. 404). I Nærheden har der været en hellig Kilde, *Kapelkilde*.

Ertbølle har tidligere ligget omtr. $^1/_4$ Mil østligere og hed da *Ildrup*; Bygningstomter, Brønde osv. vise dens Plads. — Ved Ertbølle hæver ud mod Limfjorden den isolerede, af Moler bestaaende Knude *Ertbølle Hoved* sig.

I Sognet er der fredlyst 8 Gravhøje, deriblandt ved Risgaarde den anselige *Grønhøj* og *Skjelhøj* og ved Tandrup de to *Tvillinghøje*. Ved Ertbølle findes en Køkkenmødding, en af Landets anseligste, fra den ældre Stenalder, oprindelig henved 225 Al. lang, men efterhaanden er mere end $^1/_3$ bortført. Den bevarede Del er indtil 30 Al. bred og Skallagets Tykkelse indtil 3 Al. Ved Undersøgelser af Nationalmus. 1893-97 er der fremdraget over 8500 Oldsager og omtr. 20,000 Dyreknogler (af vilde Dyr og Hunde). Et 75 Al. langt Stykke af Dyngen blev fredlyst 1894.

I katolsk Tid tilhørte Strandby Kirke Vitskøl Kloster, hvis Munke havde Ret til med Bispens Samtykke at udnævne en Vikar til Kirken (se D. Mag. I S. 139), der tillige var Rektor ved Klosterets Latinskole. Efter Reformationen var Sognet et Pastorat for sig, men fik fra 1664 Bjørnsholm og Malle til Annekser; ved Reskr. af $^{25}/_{10}$ 1805 bleve disse eet Pastorat for sig, og Strandby fik Farsø til Anneks.

Farsø Sogn, det største i Herredet og Anneks til Strandby, omgives af dette, Fovlum Sogn, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Vonsild Sogn og Aars Hrd. (Havbro, V.-Hornum og Hyllebjærg S.), hvorfra det skilles ved Trend Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 3 Mil S. S. Ø. for Løgstør og 4 Mil N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Vejrsæter, 169 F., 52 M.) ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nibe til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 8304 Td. Ld., hvoraf 2496 besaaede (deraf med Rug 616, Byg 283, Havre 1069, Boghvede 20, Spergel 68, Blandsæd til Modenh. 69, Grøntf. 98, Kartofler 167, andre Rodfr. 104), Afgræsn. 1501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1541, Have 34, Skov 23, Moser 87, Kær og Fælleder 808, Hegn 5, Heder 1663, Veje og Byggegr. 134, Vandareal 12 Td. Kreaturhold 1898: 386 Heste, 1718 Stk. Hornkv. (deraf 784 Køer), 1757 Faar, 830 Svin og 52 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 239 Td.; 63 Selvejergaarde med 207, 104 Huse med 32 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1057 (1801: 479, 1840: 539, 1860: 718, 1880: 939), boede i 187 Gaarde og Huse; Erhverv: 37 levede af immat. Virksomhed, 771 af Jordbr., 118 af Industri, 46 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Farsø*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Missionshus (opf. 1898), Forsamlingshus (opf. 1897), Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1894; to Bygninger, hvoraf den ene for smitsomme Sygdomme; Plads for 8 + 10 Patienter), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse for Strandby-F. Sogne (opr. $^1/_6$ 1877; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 303,314 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 11,298 Kr., Antal af Konti 842), flere Købmandshdlr., Mølle, Andelsmejeri (Fælleslykke) og Kro; *Fandrup*; *Fragtrup*; *Fredbjærg*; *Gjøttrup*; *Støttrup*; *Vannerup* med Skole; *Ebdrup*; *Holme*. *Dammergde*. Hovedgaarden *Hvanstrup* har $19^1/_4$ Td. Hrtk., 555 Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Eng, 17 Plantage, 3 Have, 210 opdyrket, Resten gml. Ager; til Gaarden høre Ulstrup- og V.-Hornum Kirketiender. Andre Gaarde: *Holmgd.*, *Taarup*. *Nørre-Taarup* med Teglværk.

Farsø S., een Sognekommune med Hovedsognet, men delt i nordre og søndre Sognefogeddistr., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 373 (nordre) og 374 (søndre Distr.). Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor — Skibet med senere indbyggede Hvælvinger, Koret med gibset Bjælkeloft —

ere fra romansk Tid, dog med Spor af Overgangsstil, af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Den nordl. Portal, med Rundstave og en Dobbeltløve paa Overliggeren, benyttes endnu, idet det i den senere Middelalder tilbyggede Vaabenhus, af Mursten, er opf. foran den; Syddøren er tilmuret. Flere oprindl. Vinduer (til Dels tilmurede), med rige Profiler, og Granitkorbuen ere bevarede. Ved Middelalderens Slutn. tilbyggedes Taarnet, forneden af Granitkvadre, foroven af store Mursten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet; det har før været højere. Altertavle (den korsfæstede) i en gotisk Ramme. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Mandehoveder paa Kummen. I Skibet Ligsten over Præsten Søren Hansen Viborg og ovenover Rester af et Epitafium over ham, † 1666, og Hustru og Børn. Klokke, med Minuskelindskr., fra 1500.

Hvanstrup tilhørte 1494 Erik Pallesen, 1543 Niels Elbek, senere Iver Lykke, med hvis Datter Helvig H. kom til Christen Munk, der 1683 skødede den til Christen Mikkelsen, † 1703, hvis Søn Jens Christensen († 1716) arvede den (16, med Gods i alt 73 Td. Hrtk.). Enken Helle Dor. Mortensdatter Sneld solgte den 1717 for 3950 Rd. til Andr. Thembsen, der 1719 solgte den for 3990 Rd. til Mogens Brøndum, † 1731. 1735 blev H. solgt af Broderen Mads Brøndum for 2000 Rd. Kr. og 500 Rd. Kur. til Christen Meisling, der 1742 skødede den til Mathias Lasson til Bjørnsholm, der 1756 solgte den (16, 35 og 91 Td. Hrtk.) til Jakob Colding, som 1758 solgte den for 9800 Rd. gr. Kur. og 10 Speciesdukater til Majorinde Stattlænder, † 1760, hvorefter den 1762 blev købt af Forpagteren, Christen Bierum, der 1768 solgte den til Major Hans Vilh. Kaalund, † 1777, hvis Enke Anne Elisab. Lüttichau 1781 solgte H. for 11,000 Rd. til Kancelliassessor Nic. Math. Høst, der straks transporterede den til sin Svigermoder Maren Andersdatter Qvistgaard, Peder Damgaards Enke, der 1783 skødede den for 8650 Rd. til sin Brodersøn Jens Qvistgaard. Senere ejedes den af hans Svigersøn Kapt. Jelstrup; hans Enke skødede den 1827 til Aalborg Fattigvæsen, der ved Auktion 1829 solgte den for 11,961 Rd. til And. Stenild fra Rugtved og Christen Andersen Nørgaard, der s. Aar solgte den med Hornum og Ulstrup Kirker for 7961 Rd. til Godsforv. Spliid. Han afhændede den 1847 for 46,000 Rd. til Jak. Scavenius Ejlersen, der 1861 solgte den for 60,000 Rd. og en aarl. Livrente paa 700 Rd. til A. G. P. Wetche, som 1891 solgte den for 150,000 Kr. til Sønnen, den nuv. Ejer P. A. W. — Hovedbygningen, til Dels opf. omtr. 1840, bestaar af 3 grundmurede Fløje i 1 Stokv.; den ene Fløj, Økonomibygningen, er opf. 1885.

I *Fandrup* boede 1677 (og endnu 1693) Fru Anne Munk, Enke efter Niels Munk til Havbro; hun solgte den af hende paaboede Halvgaard i Fandrup til Mag. Søren Sevel i Viborg.

Fredbjærg var oprindl. en Selvejerbondegaard, hvis Ejer Jens Jensen Fredberg 1450 adledes af Chr. I med en Stormstige i Vaabenet. Den tilhørte derefter hans Efterkommere (Christen F., Jens F. 1520, Jens F., † 1566 under Gotland, Poul F. 1580, Jens F. 1608, Poul og Niels F. 1633). Niels F. pantsatte F. til sin Svoger Jørgen Pors (Børialsen), der arvede Part i den efter sin Hustru Else Fredberg, og sin Søn Jens Pors. Den arvedes af hans Børn Poul P., Anne P., g. m. Claus Harbou, der 1676 skrev sig til F., og Else P., g. m. Anders Schiøning. Sidstn. udkøbte 1688 sin Svoger Poul Pors; 1667 havde han alt afkøbt sin Svigerfader en Halvpart i Gaarden (8 Td. Hrtk.), hvis Hovedgaardsfrihed han 1688 frasagde sig. — Paa en anden Gaard i *Fredbjærg* boede 1660 Laurids Munk. Den blev siden af And. Schiøning mageskiftet til Poul Pors, der 1681 solgte den til sin Søster Else Pors. Vistnok den samme Gaard solgte Poul Pors 1694 til Chr. Mikkelsen i Hvanstrup.

Støttrup var tidligere en Hovedgaard, der 1543 og 1577 ejedes af Poul Vognsen, 1577 af Sønnen Vogn Poulsen, begge af Slægten Benderup, 1579 og 1581 af en Fru Inger. 1677 og 1683 tilhørte den Christen Munk, men 1795 var den to Bøndergaarde (8 Td. Hrtk.) under Mølgd. — *Holmgaard* blev 1680 af Niels Poulsen solgt til Albert Schade og var da et Bol. — *Ebdrupgaard* ejedes 1471 af Erik Bugge og 1618 af Ernst Diede. — *Dammergaard* blev 1509 af Tyge Jensen Seefeld solgt til Viborg Stift. — *Marbjærggaard* i Farsø Sogn nævnes 1509.

I *Fredbjærg*, der navnlig i 17. og 18. Aarh. har lidt stærkt af Sandflugt, som siges at være begyndt fra Myrhøj By og Hede i Strandby Sogn, har før været en Kirke, hvor efter Sagnet to adelige Jomfruer en Søndag efter Messen stak deres Elskere ihjel. Til Bod gav de deres Gaard til Præstebolig, og den blev kaldet *Taarup*. Kirken blev nedbrudt og Byen lagt til Farsø Kirke (se D. Atl. VI S. 548). Paa en Ejendom i Fredbjærg vises endnu Stedet, hvor den har staaet.

Farsø og Vonsild hørte indtil 1544 til Gislum Pastorat. Da bleve de et eget Pastorat med Svingelbjærg (Vesterbølle S., Rinds Hrd.); Præsten boede før i Vonsild, men fra omtr. 1480 blev Taarup Præstegaard; ved Resk. af $^{25}/_{10}$ 1805 blev Farsø Anneks til Strandby (se S. 531).

Ved Fredbjærg er der fredlyst 4 Gravhøje, ved Farsø de 3 *Kirkebækshøje*.

Slet Herred.

Sogne:

Kornum, S. 534. — Løgsted, S. 534. — Bjørnsholm, S. 535. — Malle, S. 540. — Vilsted, S. 540. — Vindblæs, S. 541. — Næsborg, S. 542. — Salling, S. 543. — Ovdrup, S. 545. — Gundersted, S. 545. — Farstrup, S. 546. — Lundby, S. 549. — Sebber, S. 549. — Ajstrup, S. 551.

1584.

J.T.H. 1900 1648.

Slet Herred, det nordvestligste i Himmerland, begrænses mod S. Ø. og S. af Aars og Gislum Hrd. og er i øvrigt omgivet af Limfjorden (Livø Bredning, Løgstør Bredn., Aggersund, Nibe Bredn. og Sebbersund). Største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 3, fra N. til S. $2^1/_2$ Mil. Til Herredet høre *Livø* samt nogle mindre Øer i Limfjorden. De ikke videre højtliggende, men for en Del bakkede Jorder have flere spredte Bakkepartier (højeste Punkt mod N. Ø., Sebber Trehøje, 187 F., 56 M.); Landet skraaner i det hele ned mod Fjorden, langs hvilken der findes store Kærstrækninger. Mod Ø. og S. Ø. ere Jorderne mere sandede, i øvrigt ret gode, muldsandede og muldlerede. Det er meget fattigt paa Skov (i alt 678 Td. Ld.) og hører til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $23^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Løgstør Købstad) 57,014 Td. Ld. ($5,_{71}$ □ Mil, $324,_{39}$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2216 Td. Folketallet i Landdistr. var $^1/_2$ 1890 8003 (1801: 4528, 1840: 5888, 1860: 6780, 1880: 7874). I Herredet ligger Købstaden Løgstør. I gejstlig Henseende danner det et eget Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Aars-Slet Hrd.'s og Hornum Hrd.'s Jurisdiktioner samt under Amtets 7. Forligskreds (Sebber og Ajstrup S.) og 8. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Slet Hrd., i Vald. Jrdb.: *Slætæhæreth*, ogsaa kaldet *Vendæslæt* Hrd., hørte i Middelalderen til Himmersyssel; fra 1660 hørte det til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

Der er i Hrd. talt omtr. 550 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf omtr. 45 Jættestuer, Runddysser, Langdysser og andre Stenalders Stengrave, 4 Langhøje, Resten runde Gravhøje; over 100 ere dog nu sløjfede og omtr. 200 mere eller mindre forstyrrede; $^1/_1$ 1900 vare 23 fredlyste. Flest forekomme i Sognene Ovdrup (90), Gundersted (90), Farstrup (60), Bjørnsholm (60) og Ajstrup (45).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *K. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1885.

Kornum Sogn, det mindste i Herredet og eet Pastorat med Løgstør Købstad og Løgsted Sogn, omgives af Løgsted, Vindblæs, Salling og Næsborg Sogne samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, mod S. Ø., ligger $^1/_2$ Mil Ø. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder (Korsbakke, 104 F., 32 M.) ere sandmuldede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Løgstør til Nibe og Aggersund.

Fladeindholdet 1896: 1308 Td. Ld., hvoraf 552 besaaede (deraf med Rug 144, Byg 92, Havre 215, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 29, Kartofler 36, andre Rodfr. 19), Afgræsn. 359, Høslæt, Brak, Eng m. m. 212, Have 6, Skov 25, Moser 9, Kær og Fælleder 102, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 78 Heste, 441 Stkr. Hornkv. (deraf 149 Køer), 388 Faar og 154 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 96 Td.; 17 Selvejergaarde med 88, 16 Huse med 8 Td. Hrtk., og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 309 (1801: 129, 1840: 224, 1860: 281, 1880: 308), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 182 af Jordbrug, 57 af Industri, 5 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kornum* med Kirke og Skole; *Øster-Ørbæk*; begge ved Landevejen. *Vestergaard* har $14^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 170 Td. Ld., hvoraf 24 Eng og 3 Kær (Eng og Kær i Næsborg S.), Resten Ager. *Kornum-Østergaard* har 16 Td. Hrtk., 178 Td. Ld., hvoraf 40 Eng (i Næsborg S.), Resten Ager. *Smak*, Vand- og Vejrmølle.

Kornum S., een Sognekommune med Løgsted, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 348. Lægd. Kirken tilhører Oberst Staggemeier.

Den uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, og er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen og et oprindl. Vindue ere bevarede (sidste nu tilmuret); Norddøren kan spores. Ved Skibets Vestende har der indtil Slutn. af 18. Aarh. været et Taarn, med Spidsbue ind til Skibet; Buen er nu tilmuret og foran er opf. et lille Vindfang, der sammen med en Brædde-bygning i Skibet danner en Art Vaabenhus. Nyt Alter af Granitplader, fra 1891 (efter Tegn. af Prof. H. B. Storck). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Renæssancetiden. Klokke fra 1500.

Ved Mageskifte med Viborg Bispestol af 1441 fik Vitskøl Kloster Kornum og Løgsted Kirker med al biskoppelig Rettighed og Ret til at indsætte og afsætte Præster.

Indtil 1856 boede Præsten for Kornum-Løgsted Sogne i Kornum (tidligere Ravnstrup, Løgsted Sogn; se Saml. til j. Hist. X S. 33); ved Res. af $^{12}/_4$ 1856 bestemtes det, at Præstegaarden skulde afhændes og Præsten bo i Løgstør.

Løgsted Sogn, eet Pastorat med Løgstør Købstad og Kornum Sogn, omgives af Løgstør Købstadsjorder, Kornum, Vindblæs, Vilsted og Malle Sogne samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, noget mod S., ligger $^1/_3$

Mil S. for Løgstør. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Løgstør til Viborg og Hobro samt Hobro-Løgstør Banen. Om Løgstør Kanal, der gaar gennem Sognet, se S. 400.

Fladeindholdet 1896: 2562 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 276, Byg 189, Havre 422, Bælgsæd 7, Frøavl 34, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 128, Kartofler 71, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 774, Høslæt, Brak, Eng m. m. 402, Have 14, Skov 13, Moser 14, Kær og Fælleder 60, Heder 16, Veje og Byggegr. 68 Td. Kreaturhold 1898: 161 Heste, 737 Stkr. Hornkv. (deraf 413 Køer), 648 Faar, 328 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 162 Td.; 44 Selvejergaarde med 143, 50 Huse med 19 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 595 (1801: 287, 1840: 377, 1860: 510, 1880: 542), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 372 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 43 af Industri, 17 af Handel, 96 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet *Løgsted Kirke*, ved Landevejen, med Skole og Mølle, og Byerne: *Løgsted*; *Mjallerup*; *Ravnstrup*; *Vormstrup*, ved Landevejen; *Vesterørbæk*. *Tollerupgd.* og *-hus* med Friskole. *Toftebjærg*, Gd., *Vormstrupgd.*, *Løgstedgd.*, *Ravnstrupgd.* *Røgelhuse*, Gde. og Huse.

Løgsted S., een Sognekommune med Kornum, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 347b. Kirken tilhører Agent Wibroes Arvinger.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Tre oprindl. Vinduer (tilmurede), Korbuen og Norddøren ere bevarede. Sydmuren er omsat. Taarnet er forneden af Kamp fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten; Buen fra Underrummet, nu Materialhus, ind til Skibet, er senere tilmuret. Vaabenhuset er fra sen-gotisk eller Renæssancetid. Ny Altertavle (Christus) fra omtr. 1870 af F. L. Storch. Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol, skænket 1608 af „Løgstørs Mænd". I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel. I Loftet et Skib, over Korbuen et Krucifiks. Series pastorum. Mindetavle over Herredsfoged P. C. Thorup, † 1760. I Taarnmuren er indsat en romansk Ligsten med Korsfigur. — Paa Kirkegaarden er der en hellig Kilde.

Adelsmanden Niels Roed skrev sig 1458 i *Løgsted*, men 1466 i *Ravnstrupgaard*. — En Gaard i Vormstrup hed 1541 *Abildgaard*. — Om Sognets Hist. og Ravnstrup Præstegd. se Kornum Sogn.

Bjørnsholm Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Malle, Vilsted Sogn samt Aars Hrd. (Flejsborg og Hyllebjærg S.) og Gislum Hrd. (Strandby S.), fra hvilket det skilles ved Trend Aa, samt Limfjorden. Kirken, mod V. ved Fjorden, ligger $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere mest sandmuldede med en Del Hedestrækninger (Næsby, Overlade og Falde Heder). Lundgaard Skov. Ved Stranden de smukke Kløfter Næsbydale. Gennem Sognet løber *Bjørnsholm Aa*, Atløbet for den ved Nordøstgrænsen liggende *Vilsted Sø*. Til Sognet hører Øen *Livø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 10,726 Td. Ld. (deraf ere 6796 Td. Ld., 187 Td. Hrtk. i Matr. opførte under Aars H.), hvoraf 3255 besaaede (deraf med Rug 758, Byg 513, Havre 1283, Bælgsæd 5, Spergel 58, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 192, Grøntf. 87, Kartofler 205, andre Rodfr. 146), Afgræsn. 2138, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2304, Have 46, Skov 313, ubevokset 56, Moser 102, Kær og Fælleder 540, Heder 1060, Stenmarker 772, Flyvesand m. v. 12, Veje og Byggegr. 121, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 443 Heste, 2514 Stk. Hornkv. (deraf 1055 Køer) 2446 Faar, 886 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk

1895: 400 Td.; 74 Selvejergaarde med 314, 10 Arvefæstegd. med 40, 160 Huse med 45 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 1716 (1801: 635, 1840: 914, 1860: 1184, 1880: 1635), boede i 305 Gaarde og Huse; Erhverv: 74 levede af immat. Virksomhed, 1085 af Jordbr., 46 af Fiskeri, 252 af Industri, 67 af Handel, 2 af Skibsfart, 70 af forsk. Daglejervirks., 62 af deres Midler, og 58 vare under Fattigv.

I Sognet *Bjørnsholm Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Ranum*, ved Landevejen, med Præstegd., Skole, Statsseminarium, Fattiggaard (opr. 1894, Plads for 35 Lemmer), Sparekasse (opr. 1/5 1872; 31/3 1898 var Sparernes Tilgodehav. 178,400 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 12,067 Kr., Antal af Konti 600), Andelsmejeri, Mølle, Kro og Telefonstation; *Næsby* med Skole og Missionshus (i den gml. Skolebygn.); *Rønbjærg*; *Borregaard* med Skole og Missionshus; *Sønderlade*; *Overlade* med Skole og Missionshus (opført 1891); *Munk-Sjørup* med Skole. *Trendhuse*, ved Landevejen, med Kro. Hovedgaarden *Bjørnsholm* har 43 Td. Hrtk., 1050 Td. Ld., hvoraf 600 Ager, 180 Eng, 28 Park, Resten Kær, Oredrev m. m. *Lundgaard* har 30 1/4 Td. Hrtk., 650 Td. Ld., hvoraf 190 Eng og Mose, 160 Skov, Resten Ager. *Næsbygaard* har 13 1/4 Td. Hrtk., 165 Td. Ld., hvoraf 30 Eng og Kær, 10 Plantage, 5 Have, Gaardspl., Forstrand m. m., Resten Ager. Hovedgaarden *Padkjær* har omtr. 9 Td. Hrtk., 744 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 60 Hede, 30 Skov, Resten Ager. *Elkangaard* (*Kjærgd.*) har omtr. 18 Td. Hrtk.; *Fad*, Gde. Øen *Livø* har 17 1/4 Td. Hrtk., 590 Td. Ld., hvoraf 219 Ager, 6 Eng, 80 Skov.

Bjørnsholm S., een Sognekommune med Annekset, hører under Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 355 (nordre Del) og 356 (søndre Del). Kirken hører under Bjørnsholm.

Bjørnsholm, ved Fjorden og Landevejen, er opstaaet af **Vitskøl Kloster**, grundlagt 1158 for Munke af Cistercienserordenen af Vald. I, der saaledes vilde vise sin Taknemmelighed mod Gud, fordi han, som det hedder i Stiftelsesbrevet, havde frelst ham ved Overfaldet i Roskilde 1157 og kæmpet med ham i den aabne Fejde, i hvilken han knuste Forræderne og blandt dem Nidingsdaadens Anstifter. Til Klosterets Oprettelse skænkede Kongen af sit Fædrenegods Landsbyen Vithscuele med alt Tilliggende; paa Ærkebisp Eskils Tilskyndelse overdrog han Styrelsen til den ansete franske Cistersiensermunk Henrik, der blandt de første cisterciensiske Nybyggere var kommen til Sverige og her en Tid havde været Abbed for Varnhem Kloster, men nu paa Grund af Modgang havde forladt det med sine Munke. I alt kom der fra Varnhem 22 Munke og flere Konverser til Vitskøl; flere af disse droge dog snart efter tilbage til Sverige og efterfulgtes da af en Koloni Munke fra Esrom, der herefter blev Vitskøls rette Moderstiftelse. Klosteret blev indviet 1/4 1158 og helliget Jmfr. Maria; af dets danske Navn dannede Munkene det latinske *Vitæ schola* (Livets Skole). Ved Kongers og privates Gunst og Gave samlede Klosteret sig betydeligt Jordegods og mange Herligheder. Vald. Sejr tog det ikke alene i sin Beskærmelse og gav det fuld Immunitet for alle dets Besiddelser, men skænkede det ogsaa flere store Jordegodser, deribl. Sundby paa Mors; 1236 gav han det endvidere Immunitet for alle de Ejendomme, det havde erhvervet efter Lateranmødet 1215 — en Begunstigelse, som ellers ikke kirkl. Stiftelser nøde. Chrf. I skænkede det bl. a. Ret til Vrag og strandet Gods paa Klosterets Forstrand; Erik Glipping, Erik Menved, Vald. IV og Chrf. af Bayern stadfæstede alle dets Friheder og Herligheder, og Chr. I lagde 1477 nogle af dets Gaarde ind under Klosterets frie Birk, Aal Birk (se ndfr.). Af dets Jordegods nævnes Gunderupgd., Strandbygd., Pandum, Næsby, Svenstrup, Aastrup, Birkelse, Krastrup, Vadgd., Barmer og Livø; af Læsø ejede det en Tid en Fjerdedel (se S. 187). Fremdeles ejede det flere Kirker, saaledes Strandby, Aal, Malle, Farstrup, Kornum, Løgsted, Hals og Horup. Om dets fremragende Stilling vidner, at det alt i det første Aarti efter dets Grundlæggelse kunde blive Moder for Øm Kloster. I Spidsen for V. Kloster stod en Abbed og under ham en Prior og en

Subprior. Flere af Abbederne vare berømte, saaledes Henrik Christensen Tornekrands, senere Abbed i Esrom og Soro. Fra gammel Tid hørte til det en Skole, som blev ved Magt længe efter den katolske Tid. Ved Reform. Indførelse fik V. ligesom andre større Cistercienserklostre Lov til fremdeles at bestaa, om det end nu blev Kronens Ejendom; 1538 stilledes det under Overopsyn af Soræabbeden, den ovenn. Henrik Tornekrands. Da den sidste Abbed — eller Forstander, thi han var gift og fungerede som luthersk Præst der paa Stedet — Anders Andersen, der havde faaet Forleningsbrev paa Klosteret 1537, resignerede 1563, forlenede Fr. II Henrik Gyldenstierne til Aagd. dermed; men 1573 bortbyttede Fr. II det mod Vinstrup Gd. og andet Gods paa Sjælland til Rigsr. Hr. Bjørn Andersen til Stenalt († 1583), og saaledes blev det Herregaard.

V., der nu kaldtes *Bjørnsholm*, arvedes af Sønnen Truid Bjørn, † 1590, g. m. Ermegaard Gyldenstierne, som efter Mandens Død fødte Sønnen Truid B. og derfor maatte føre Sag med sine Svogre Godslev Budde og Mikkel Tornekrands, der beskyldte hende for ved en fingeret Barnefødsel at have tilvendt sig Gaarden. Hun vandt Sagen og ægtede 1597 Gjord Kaas til Torupgd., der 11 Aar senere overbevistes om at have avlet to Børn med sit Søskendebarn Niels Kaas til Starupgds. Enke Birgitte Rosenkrantz; de bleve halshuggede i Kbh. (hun 1600, han 1616). Fru Ermegaard overlod ved sin Død 1532 (se Persh. Tidsskr. 2. R. VI S. 111 flg. og 3. R. I S. 284 flg.) B. til sine Søstersønner Holger Bille og Jesper Friis, hvis Enke Elsebe Ulfeld 1660 pantsatte det halve af B. til Svigersønnen Henr. Thott. B. forenedes senere af Axel Juul, der havde haft den 2. Halvdel, og arvedes af Sønnen Niels J., hvis Kreditor Joach. Kohlblat i Hamborg 1669 fik Indførsel i B. med Mølle (48 og 18 Td. H.); men B. kom saa til Niels Juuls Svigermoder Elisab. Friis, der testamenterede den til sin Dattersøn Claus Below, † 1700, der afhændede den (da meget formindsket) 1689 til And. Kjerulf, † 1735 (med sin Broder Laur. K. adlet 1724), som forøgede Ejendommen betydeligt og af B. udskilte Gaardene Lundgd. og Padkjær. Han overlod 1726 B. til Sønnen Søren K., og da denne døde 1730, solgte han B. til Kancellir. Peder Tøgersen Lasson til Rødslet (493 Td. Hrtk.) for 23,080 Rd. Den ejedes derefter af Sønnen Matthias L., † 1756, og dennes Søn Stiftamtm. Peder L., i hvis Tid den havde 65 Td. Hrtk., med Tiender 104 og Gods 454, hvilket han alt paa Skiftet 1759 overtog for 50,010 Rd. Efter hans Død 1808 solgte Arvingerne 1809 B. med Lundgd. og Padkjær samt Tiender (i alt 635 Td. Hrtk.) for 208,100 Rd. til Joh. Casp. Mylius til Estruplund († 1852), der 1828 for 214,216 Rd. maatte overdrage dem til Statskassen, der 1864 solgte dem; Bjørnsholm solgtes 1867 til Ritmester Allan Dahl, fra hvem den 1872 solgtes til Marinekapt. H. L. R. Thalbitzer, † 1888, hvis Enke Ida Th. nu ejer den.

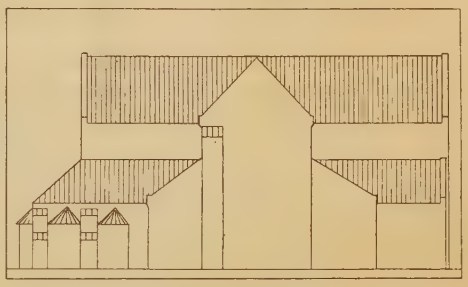

Rekonstruktion af Klosterkirkens Nordside.
Efter J. B. Løfflers Udkast i Nationalmus. Arkiv.

Klosterbygningerne have udgjort 4 sammenbyggede Længer omkring Fratergaarden, langs hvis Indersider der har gaaet en hvælvet Omgang (se Billedet af Gaardens vestl. Fløj, paa hvilken Arkaderne skimtes under Kalkpudset). Den nordl. Længe var den nu forsvundne Klosterkirke, som ifl. enkelte Overleveringer skal have været en usædvanlig stor og pragtfuld Kirke, og det er fuldt ud blevet bekræftet ved de af Prof. Løffler 1895-98 foretagne Undersøgelser (en Udgravning 1866-67 bragte intet videre Resultat). Kirken, der var opf. i 2. Halvdel af 12. Aarh., af røde Munkesten som Hovedmateriale, med iblandet Granit, har været en Korskirke med 3 Skibe baade i Langhuset og Korsfløjene. Dens Forbillede har vel nærmest været Klosterkirken i Citeaux, uden at der dog kan være Tale om en nøjagtig Efterligning. Særlig rigt og ejendommeligt var Højkoret; det havde lige Gavl mod Ø., men omkring det gik en Omgang, i hvis Yderside der var 9 halvrunde Apsider med Halvkuppelhvælvinger og foran disse Tøndehvælvinger, medens Omgangen selv havde Krydshvælvinger. Gennem Højkorets Mure var der Arkader ind til Om-

gangen, der selv havde Arkader ud til Tværskibets Sidegange. Højkoret, Sideskibene og Tværskibets to Fløje havde hvert 2 Krydshvælvinger; over Korset hævede sig en mægtig Krydshvælving, og over denne har der antageligt været et Spir. Ved Udgravningen viste det sig, at den oprindl. Plan ikke er bleven gennemført, idet man er standset med Langhusets første Arkade; Kirken har været omtr. 85 Al. lang — Korets Bredde 40, Tværskibets 65 Al. (som Lunds) —, men efter Planen skulde den vistnok have været 43 Al. længere. Efter at have lidt meget ved en Brand, der overgik Klosteret 1287, er den ved Middelalderens Slutn. bleven ombygget, sammen med de øvrige Klosterbygninger, og har mistet en Del af sin oprindl. Karakter. Efter Reform. er den efterhaanden forfalden; 1563 blev den antagelig plyndret for sit Kobbertag, da Kobberet skulde bruges til „Skyts"; i Beg. af 17. Aarh. kunde den ikke mere bruges til Gudstjeneste, hvilken maatte holdes i Gaardens Fruerstue, og 1643 opførtes en ny Kirke. Denne maatte dog alt 1668 afløses af en tredje, den nuv. Kirke (K), der danner Bjørnsholms nordl. Fløj og frembragtes ved, at der parallelt med Klosterkirkens Sydmur opførtes mod S. en anden Mur, vistnok væsentlig af Materiale fra Ruinen, som i Tidens Løb mere og mere nedbrødes og tilsidst overgroedes, indtil den nu er bleven afdækket.

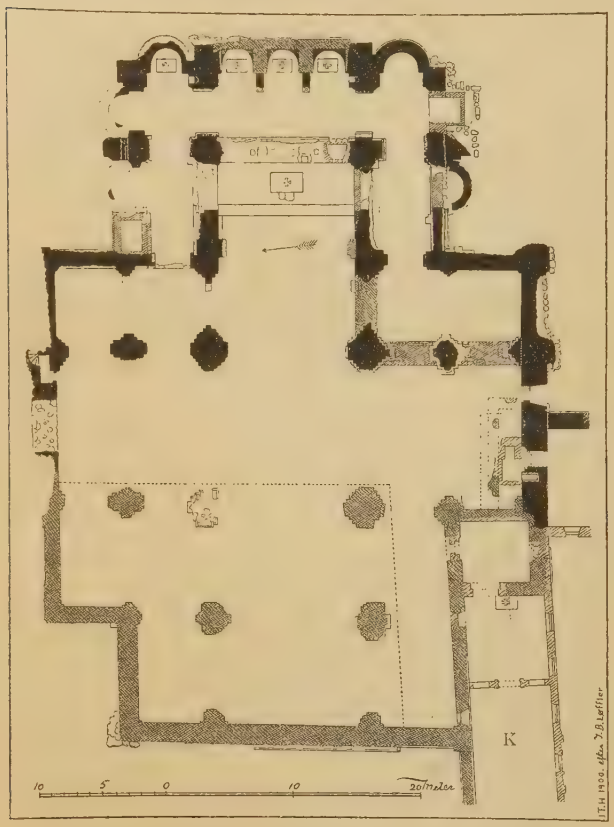

Grundplan af Vitskøl Klosterkirke. Efter J. B. Løffler.

Den nuv. Hovedbygning bestaar af 3 Fløje, hvoraf den nordl. som sagt er Kirken. Denne bestaar af Skib og Kor ud i eet med fladt Bjælkeloft; mod N. er et lille Vaabenhus, paa hvis Gavl en Stabel til Klokken. Ind til Gaarden har Kirken fladbuede Vinduer og et Midtparti samt 2 Portaler ved Enderne, af hvilke den vestl. har Niels Juuls fædr. og mødr. Vaabener (den østl. maskeret). Paa Alterbordet staa 2 Malmstager fra 1641. Døbefonten bestaar af to vilkaarligt sammenstillede Stykker, Basis og Kapitæl, fra romansk Tid (den gamle Døbefont fandtes tidligere paa Gunderupgd.). Den runde Prædikestol, fra Midten af 18. Aarh., er skænket af Joh. Marie Kierulf, f. Benzon. I Kirken hænger en Malmlysekrone fra s. Tid. Fra Koret fører en med en Smedejærnsgitterdør forsynet Bueaabning ned til Axel Juuls Gravkapel (før hvælvet) med 13 Kister med Lig af Bjørnsholms Ejere. I Korgulvet 2 Ligsten over Kancellir. S. Kierulf, † 1730, og over Math. Lasson og Hustru; i Korvæggen en Mindesten over de to sidste. — Paa Kirkegaarden staar et obeliskformet Gravminde over Peder Lasson, † 1808, og Hustru, † 1778.

Af Gaardens to andre Fløje stammer den vestl. fra Klostertiden; den er i to Stokv., væsentlig af Munkesten i Munkeskifte paa Granitsokkel; nederste Stokv. har været dækket af to Rækker Krydshvælvinger; paa Sydsiden af øverste Stokv. findes Rester af en Sandstenskamin fra senere Renæssancetid; paa den kamtakkede Sydgavl staar E. W F. og 16[4]6. Ostfløjen, den nuv. Hovedbygning, er ligeledes i to Stokv. og af Munkesten paa Granitsokkel; ogsaa i dennes Østmur er der Levninger fra Klostertiden, men i øvrigt skriver den sig fra forskellige Tider, til Dels fra en Restauration 1769; i nogle af Værelserne i 1. Stokv. findes Vægmalerier og et Loftsmaleri fra 18. Aarh. (se Ill. Tid. $^{12}/_{2}$ 1899). Sydfløjen, der var nyere, opf. paa Fundamenterne af en ældre Bygning, blev nedbrudt i Slutn. af 18. eller Beg. af 19. Aarh. Den smukke, store Have er anlagt af Peder Lasson. (Se *Henry Petersen*, i Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 65, og *J. B. Løffler*, Ruinerne af V. Klosterkirke, Kbh. 1900).

I Sognet har omtr. $^{1}/_{4}$ Mil N. for Bjørnsholm ligget en Landsby *Aal* (Alæ), der ejedes af Vitskøl Kloster. Byens Kirke stod endnu ved Midten af 14. Aarh., og Stedet vises endnu (i D. Atl. kaldet „Aal Kirkegaard"). Ved Kirken var der et Birketing, som tilhørte Klosteret; det holdtes her indtil 1574, da det flyttedes til

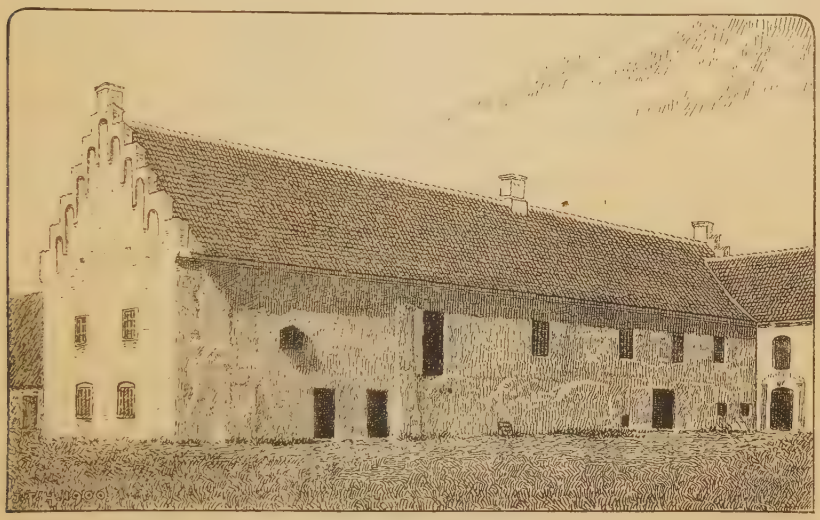

Bjørnsholm vestl. Fløj.

„vesten for Borregaard i Heden paa Lidebakken ved den nordligste Høj paa Liden". Her holdtes ogsaa „Bjørnsholm-" eller „Klostermarkedet".

I *Sønderlade* boede 1624 en forarmet jydsk Adelsmand Gert Thomesen (Dan).

Livø (alm. kaldet Liv eller Livland) har ved Nord- og Vestkysten et Bakkedrag med til Dels stejle Bakker ud til Fjorden; mod S. løber den ud i den smalle, flade Liv Tap. Øen har en lille Skov og een Gaard, Livøgd. — Om dens Beboelse i Oldtiden vidner Fundet af en Del Oldsager fra den ældre Stenalder, ligesom en Gravhøj paa Sydsiden, formentlig fra Broncealderen. I Vald. Jrdb., hvor den kaldes *Lygh*, fortælles, at der var „Hus" og Harer; den er endnu rig paa Vildt. I et Beskærmelsesbrev af Chrf. I for Vitskøl Kloster nævnes den blandt Klosterets Ejendomme, og efter 1573 tilhørte den Bjørnsholm, fra hvilken den senere solgtes; 1872 købtes den af A. W. R. Oppen-Schilden, der gjorde meget for Øen; nuv. Ejer er Direktør J. L. Jensen.

Ranum Statsseminarium er oprettet ifl. Res. af $^{5}/_{2}$ 1847 i Stedet for Seminariet i Snedsted (se S. 264) og aabnedes $^{1}/_{10}$ 1848 (der havde dog været et Seminarium i R. 1815-19, opr. af Præsten Ignatius Becher). Den først opf. Bygning i 1 Stokv. med Gymnastikhus afløstes 1886 af en ny i 2 Stokv., ligesom der 1897 opførtes en ny Forstanderbolig. Direktionen bestaar af Biskoppen over Viborg Stift og Provsten for Slet Hrd.; det har en Forstander (indtil 1895 var det Sognepræsten for Bjørns-

holm-Malle) og 5 Lærere. I Undervisningsaaret 1899-1900 var Elevernes Antal 69; indtil da havde Seminariet dimitteret 1354 Lærere (se *C. M. C. Kvolsgaard*, Seminariet i Snedsted, 1812-48, og Ranum, 1848-98, Aalborg 1898).

Ved Ranum ligge to fredlyste Gravhøje.

Kjærgaard var fordum Præstegaard; den blev vistnok ødelagt i Krigen 1657-59, thi ved den Tid flyttede Præsten til Ranum.

Bjørnsholm-Malle blev henlagt til Strandby Sogn $^{14}/_{6}$ 1664, mod at der holdtes en Kapellan; 1817 bleve de atter et eget Pastorat.

Malle Sogn, Anneks til Bjørnsholm, omgives af dette, Vilsted og Løgsted Sogne samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, mod Ø., ligger $^{3}/_{4}$ Mil S. for Løgstør. De temmelig lavtliggende og jævne Jorder, med enkelte Bakkepartier, ere overvejende sandmuldede. Til Sognet høre den ubeboede *Lendrup Sandø* og Sydvestspidsen af Vilsted Sø (se nedfr). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2309 Td. Ld., hvoraf 859 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 158, Havre 370, Spergel 3, Blandsæd til Modenhed 40, Grøntf. 23, Kartofler 45, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 548, Høslæt, Brak, Eng m. m. 485, Have 13, Moser 49, Kær og Fælleder 102, Heder 180, Stenmarker m. v. 10, Veje og Byggegr. 54, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 605 Stkr. Hornkv. (deraf 237 Køer), 479 Faar, 147 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 115 Td.; 21 Selvejergaarde med 77, 4 Arvefæstegd. med 29, 14 Huse med 7 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 293 (1801: 142, 1840: 195, 1860: 204, 1880: 266), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 200 af Jordbr., 17 af Fiskeri, 23 af Industri, 22 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Malle* (1322 og 1340: Malug) med Kirke og Skole; *Brøttrup* (1210: Brutetorp, 1252: Brøthorp); *Vandsted* (alle ved Landevejen); *Lendrup*. *Østergaard* har $19^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. (3 Td. i Bjørnsholm S.), 315 Td. Ld., hvoraf 47 Hede, Resten Ager. *Svenstrupgd.*, *Hedegd.* Den sydl. Ende af Løgstør Kanal, med Havnebassin (se S. 400) og et rødt, fast Fyr ligger i Sognet.

Malle S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter og Landstingskr. som dette samt Amtets 5. Folketingskr. og 5. Udskrivningskr.' 354. Lægd. Kirken hører under Bjørnsholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Vinduet og Norddøren tilmurede). Murene ere flere Steder omsatte. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er fra gotisk Tid. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet; under Taarnet er Gravkapel. Vaabenhuset er nyt. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavle fra Renæssancetiden med et nyt Maleri. Romansk Granitdøbefont med Himmel, som vistnok har hørt til Prædikestolen, da de begge ere fra Renæssancetiden. I Kormuren en Sten med et Menneskehoved og en Mindetavle over Præsten Thom. Blichfeldt, † 1742.

Bo Thomesen „in Brutthorp" nævnes 1401 i et Vidne af Slet Herredsting; han førte Slægten Langes Vaaben.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at „Prædikanteren" i Vitskøl Kloster skulde være Kapellan til Malle Sogn, nyde Præsterenten af Sognet og underholdes i Klosteret.

Vilsted Sogn omgives af Annekset Vindblæs, Løgsted, Malle og Bjørnsholm Sogne samt Aars Hrd. (Flejsborg) og Ovdrup Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. Ø. for Løgstør. Jorderne, med enkelte Bakkepartier, ere dels sandmuldede, dels, især omkring Byen Vilsted, lermuldede med Kalk, Sand og Ler til Underlag. Mod S. Ø. findes en Del Hede. Til Sognet hører den henved 450 Td. Ld. store, ret fiskerige *Vilsted Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3698 Td. Ld., hvoraf 937 besaaede (deraf med Rug 235, Byg 178, Havre 423, Spergel 12, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 9, Kartofler 46, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 710, Have 13, Skov 3, Moser 35, Kær og Fælleder 180, Heder 687, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 388 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 763 Stk. Hornkvæg (deraf 319 Køer), 712 Faar, 244 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 164 Td.; 35 Selvejergaarde med 157, 28 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 446 (1801: 292, 1840: 336, 1860: 389, 1880: 425), boede i 75 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 287 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 63 af Industri, 16 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirksomh., 20 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vilsted* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlinghus (opf. 1895) og Mølle. Gaarden *Holkasminde* har $15^7/_8$ Td. Hrtk., omtr. 215 Td. Ld., hvoraf $155^1/_2$ Ager, $18^1/_2$ Eng og Kær, 32 Hede (i Flejsborg S.), Resten Have, Gaardspl., Veje m. m. *Hyllestedgaard* har $13^1/_2$ Td. Hrtk., 282 Td. Ld., hvoraf 5 Eng (i Næsborg S.), 52 Hede (i Flejsborg S.), 2 Tørvemose, Resten Ager. *Stræt*, Gde. *Haldrupgde. Gaasted*, Gd.; *Grønning*, Gd.; *Gatten-Møllegd.*

Vilsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Korets og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Sydvæggen er senere omsat og Nordvæggen helt ombygget 1885; i den sidstn. ere de oprindl. romanske Vinduer og Døre indsatte, men tilmurede. Senere, men endnu i romansk Tid, forlængedes Skibet mod V. omtr. 16 Fod, af hugne Sten, uden Sokkel, Syddøren lukkedes og en ny aabnedes længere mod V. I gotisk Tid opførtes en senere nedreven Korsarm mod S., med Spidsbue ind til Skibet, og Taarnet, der er lukket ind mod Skibet, men aabent mod V. i hele sin Højde; det har Pyramidetag. Vaabenhuset er fra sen Renæssancetid. Skib og Kor have Hvælvinger, der ere yngre end Korsarmen. Alterbord af Granit med Panel i Renæssancestil. Altertavle (Christus i Getsemane) af A. Dorph fra 1895. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa en Stol staar Aarst. 1584, paa et Par andre 1635. I Skibet et Krucifiks. Epitafium over Ida Amalia Hvass, f. Barfoed, † 1787, og Anna Mette Hvass, f. Lassen, † 1789. Om Rester af Kalkmalerier fra omtr. 1600 se *M. Petersen*, Kalkm. S. 53.

Ved *Vilsted* har i ældre Tid ligget en Borg, der vistnok har tilhørt den bekendte Drost Hr. Laurens Jonsen (Panter) og siden hans Sønner Jens og Peder Laurensen. Sidstn. pantsatte 1342 V. til Vald. Atterdag, og Dron. Margrethe udkøbte saa 1406 Jens Laurensens Svigersøn Hr. Jens Andersen (Brok) og 1407 Peder Laurensens Sønner Anders og Jens Pedersen af V. og „Strwdstrop Strede" og lod saa Borgen nedbryde, medens hun forlenede Poul Stigsen (Hvide) med Godset, der vedblev at være et særegent Len og Birk til Chr. IV's Tid. — Paa en sid Eng, der vistnok i ældre Tid har staaet under Vand, findes Spor af en Hustomt, en 63 F. lang, 40 F. bred og 2 F. høj Banke; S. og S. V. for den ses lignende flade Banker. Maaske ere de Levninger af ovenn. Borg. N. for Engdraget ses Rester af en lav Vold.

Vindblæs Sogn, Anneks til Vilsted, omgives af dette, Løgsted, Kornum, Salling og Ovdrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger over $^3/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør. De ret højtliggende, noget ujævne Jorder ere sandmuldede. Ved Sydgrænsen løber Herredsbæk til Vilsted Sø. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2889 Td. Ld., hvoraf 1063 besaaede (deraf med Rug 264, Byg 179, Havre 469, Boghvede 3, Ærter og Vikker 5, Grøntf. 41, Kartofler 75, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 910, Høslæt, Brak, Eng m. m. 492, Have 11, Skov 8,

Moser 10, Kær og Fælleder 46, Heder 227, Flyvesand 61, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 624 Stk. Hornkvæg (deraf 269 Køer), 806 Faar, 238 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 128 Td.; 38 Selvejergaarde med 118, 33 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 427 (1801: 179, 1840: 263, 1860: 302, 1880: 386), boede i 78 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomhed, 360 af Jordbr., 28 af Industri, 9 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vindblæs* med Kirke, Skole og Mølle samt, noget østligere, Jærnbanestation med Telegrafst., Baptistkapel (opf. 1899) og Kro; *Engelstrup. Aarupgd.*, *Øster-Stræt*, Gd., *Bjørnumslet*, Gde.

Vindblæs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 353. Lægd. Kirken tilhører Agent Wibroes Arvinger i Nibe.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, eet oprindl. Vindue og Korbuen ere bevarede. Skibets Nordmur er omsat. Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten; Taarnrummet er Materialhus. Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle med et Maleri (den korsfæstede) af A. Dorph fra 1894. Ny Døbefont af Cement (den gl. granitfont i Materialhuset). Prædikestol fra 1626. I Taarnmuren er indsat en romansk Sten med en Dyrefigur.

Et Vidne udstedtes 1461 af Viborg Landsting, at St. Hans Kloster i Viborg havde faaet „Orupgaard" og „Orup" Mølle af Jep Kat, men 1473 solgte Niels Mikkelsen samme Gd. og Mølle og en Gaard i „Waszdmarck" i Vindblæs Sogn til Bispen i Viborg; dog boede han endnu 1484 selv i „Orup", thi han havde 1478 erhvervet den tilbage ved et Mageskifte mod Viskum By.

I „Winblæsæ" ejede Vald. Sejr 2 Mark Guld.

Ved Engelstrup er den anselige Gravhøj *Tinghøj* fredlyst.

Næsborg Sogn omgives af Annekset Salling — der skiller det fra det andet Anneks Ovdrup —, Farstrup Sogn, Limfjorden og Kornum Sogn. Kirken, noget sydl., ligger 3/4 Mil Ø. N. Ø. for Løgstør. De højtliggende, til alle Sider jævnt skraanende Jorder med store Eng- og Kærstrækninger langs Fjorden (Marsken, Nørrekjær) ere dels muldede og muldlerede, dels muldsandede. Paa Østgrænsen løber Tanbæk, gennem Sognet *Kilsaa*.

Fladeindholdet 1896: 4110 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 272, Byg 299, Havre 469, Spergel 20, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 18, Kartofler 88, andre Rodfr. 20), Afgræsning 746, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1608, Have 8, Skov 5, Moser 6, Kær og Fælleder 386, Heder 91, Stenmarker m. v. 9, Veje og Byggegr. 51 Td. Kreaturhold 1898: 248 Heste, 1181 Stk. Hornkv. (deraf 467 Køer), 1281 Faar, 429 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 212 Td.; 46 Selvejergaarde med 188, 51 Huse med 13 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 700 (1801: 404, 1840: 482, 1860: 564, 1880: 663), boede i 130 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 517 af Jordbr., 50 af Industri, 7 af Handel, 49 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Næsborg* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Tolstrup. Havgaard Huse. Aggersundgaarde* med Kro og Færgefart til N.-Aggersund. *Næsborg*, Gd., har 16 1/2 Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, Resten Ager; 2 Huse. *Næsborggaard* har 15 Td. Hrtk., 216 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, Resten Ager. En Gaard i Næsborg: 12 1/4 Td. Hrtk., omtr. 153 Td. Ld., hvoraf 36 Eng, Resten Ager.

Næsborg S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7.

Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 349. Lægd. Kirken tilhører en tidligere Ejer af Brøndumgds. Arvinger.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge de oprindl. Døre (tilmurede) og Korbuen ere bevarede. I gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af Kvadre og Mursten. Taarnrummet, nu Vaabenhus, har haft Spidsbue ind til Skibet. (Der har tidligere været et Vaabenhus af Grundmur, der siden afløstes af et af Bindingsværk, se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 135). Alterbillede fra 18. Aarh. i ny Ramme. Romansk Granitdøbefont, prydet med Buer og Tandsnit. Prædikestol fra 1596. Klokke fra 1547.

En Adelsmand Anders Vinters Børn skrives 1568 „i Næsborg".

Paa Gaarden Næsborg har der været Tingsted.

Historikeren, Bisp Chr. Th. Engelstoft († 1889) er født 1805 i Næsborg Præstegd.

Salling (eller **Skarpsalling**) **Sogn**, Anneks til Næsborg, omgives af dette, Kornum og Vindblæs Sogne, det andet Anneks Ovdrup, samt Lundby og Farstrup Sogne. Kirken, noget mod S. V., ligger 1 Mil Ø. S. Ø. for Løgstør. De for det meste noget højtliggende, ujævne Jorder ere muldlerede og muldsandede. Østgrænsen berøres af Tanbæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 3146 Td. Ld., hvoraf 1119 besaaede (deraf med Rug 238, Byg 250, Havre 416, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 90, Kartofler 76, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 659, Høslæt, Brak, Eng m. m. 677, Have 17, Skov 4, Moser 70, Kær og Fælleder 537, Veje og Byggegr. 57, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 258 Heste, 1196 Stkr. Hornkv. (deraf 451 Køer), 939 Faar, 465 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 211 Td.; 45 Selvejergaarde med 200, 38 Huse med 11 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 596 (1801: 308, 1840: 396, 1860: 496, 1880: 616), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 402 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 73 af Industri, 8 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Salling* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897); *Brøndum*, ved Landevejen, med Mølle og Andelsmejeri; *Hemdrup*, ved Landevejen, med Telefonst. *Brøndumgaard* har 23 Td. Hrtk., 375 Td. Ld., hvoraf 160 Ager, 40 Eng, 15 Plantage, Resten opdyrket Kær. *Povtrupgaard.*

Salling S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 350. Lægd. Kirken tilhører Oberst Staggemeier.

Kirken, en af de mærkeligste Landsbykirker i Jylland, bestaar af et treskibet Langhus og Kor med Apsis. Den er opf. i romansk Tid (vistnok Midten af 12. Aarh.), udv. af tilhugne, indv. dels af tilhugne, dels af utilhugne Granitkvadre, Skib og Kor paa Sokkel med Skraakant, Apsis, der er prydet med Pilastre og Rundbuer, paa profileret Sokkel. Højkirkens Mure, med smaa rundbuede Vinduer, bæres af firkantede Piller, mellem hvilke Rundbuer føre ind til de lavere Sideskibe, der, ligesom Koret, mod Ø. ende i halvrunde Alternicher. I den senere Middelalder er der blevet tilføjet et Taarn over Højkirkens Vestende. Dette Parti, der muligvis danner Underbygningen for et oprindl. Taarn, aabner sig ind til Kirken med to, paa en rund Søjle hvilende Rundbuer; svarende til disse er der midt paa den vestl. Gavlmur to Blindingsbuer. Højkirken og Koret havde Bjælkeloft, de 3 Apsider Halvkuppelhvælvinger, medens Sideskibene afsluttedes af det temmelig flade Halvtags Sparreværk. Ved senere Ombygninger forandredes Kirken. Navnlig blev Taarnets øverste Del nedbrudt (ved Slutn. af 17. Aarh., se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 134), og Underrummet, der vistnok har tjent som Forhal, blev afsondret fra Kirken ved en Mur, alle Skibe fik eet fælles Tag, og Sideskibene fik Bræddelofter, der naaede

midtvejs ned i Rundbuerne. (Aarst. 1758 paa Vestgavlen betegner vistnok Tiden for disse Forandringer). I vor Tid er Kirken, der var meget brøstfældig, omsat og saa vidt mulig ført tilbage til sin oprindl. Skikkelse under Ledelse af Prof. H. B. Storck; 1884 omsattes Korets og Apsis' Mure, og den gamle Anordning af Vinduerne gennemførtes (et af Vinduerne mod S. har Rundstav og en Perlerække til Indfatning); 1890-91 ombyggedes Højkirken og Sideskibene, saa at Kvadrene fik deres oprindl. Plads, Buerne ind til den tidligere Forhal aabnedes, og der indrettedes et Galleri over denne, Sideskibene fik atter deres Halvtage, og Kirken fik aaben Tagstol; den vestl. Del af det sydl. Sideskib indrettedes til Vaabenhus og den tilsvarende Del af

Salling Kirkes Indre.

det nordl. Sideskib til Varmeapparat; Klokken anbragtes i en Klokkestol paa Kirkegaarden. Ny Altertavle af brændt Ler med farvet Glassur efter Tegn. af H. B. Storck (se Tidsskr. for Kunstind. 1887 S. 73). Prædikestol fra 17. Aarh. med Rantzauernes Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Baandslyngninger og en Haand, der bærer et Kors. (Se Aarb. f. n. Oldk. 1867, S. 145; *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 86; Ministerialtid. 1892 Nr. 38).

Brøndumgaard blev 1397 af Anders Globs Enke solgt til Ridder Chr. Vendelbo, hvis Enke Elne Bugge 1401 solgte den til Dronn. Margrethe, som samtidig udkøbte andre Ejere, nemlig Hr. Elef Elefsen, der havde erhvervet et aabent Brev paa Godset „Brynnom" af en vis Fru Erenbold, og Peder Nielsen (Gyldenstierne) af Aagd., der havde erhvervet sin Ejendom i den fra Hr. Jens Lykke. 1579 mageskiftede Kronen

den til Henrik Gyldenstierne til Aagd.; 1757 og 1794 var den en Bondegaard (12 Td. Hrtk.) under Krastrup; 1804 blev den frasolgt. Nuv. Ejer er J. C. Norss.

Povtrupgaard (Poghthorp) ejedes af Anders Glob og 1396 af Peder Andersen Munk. I 15. Aarh. var der Strid, om Gaarden hørte til Salling eller Næsborg Sogn.

I et Mageskiftebrev af 1583 nævnes Brøndum i *Brøndum Sogn*, Slet Hrd.; maaske har der da ligget en Kirke her (se Aarb. f. n. Oldk. 1889, S. 100). — Ifl. D. Atl. (V S. 38) har Salling tidligere været Hovedsognet.

Biskop Jens Andersen Beldenak er født i Brøndum, Søn af en Landsbyskomager.

Ovdrup Sogn, Anneks til Næsborg, omgives af det andet Anneks Salling, Vindblæs og Vilsted Sogne, Aars Hrd. (Flejsborg S.), Gundersted og Lundby Sogne. Kirken, noget nordl., ligger $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Løgstør. De noget højtliggende, bakkede, mod S. jævnere Jorder (Halbjærg, 136 F., 43 M.) ere overvejende skarpsandede. Paa Østgrænsen løber Tanbæk. Gennem det sydvestl. Hjørne gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 4331 Td. Ld., hvoraf 917 besaaede (deraf med Rug 205, Byg 107, Havre 384, Boghvede 5, Bælgsæd 3, Spergel 7, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 96, Kartofler 87, andre Rodfr. 16), Afgræsning 600, Høslæt, Brak, Eng m. m. 358, Have 10, Skov 4, Moser 106, Kær og Fælleder 255, Heder 1945, Flyvesand 57, Stenmarker m. v. 20, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 109 Heste, 578 Stkr. Hornkv. (deraf 218 Køer), 873 Faar, 227 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 28 Selvejergaarde med 77, 22 Huse med 8 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 326 (1801: 177, 1840: 215, 1860: 255, 1880: 337), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbrug, 7 af Industri, 1 af Handel, 22 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ovdrup* med Kirke og Skole; *Braarup*. *Hornbækgaarde*. *Østerhedegd.*, *Gatten-Hedegd.*, *Braarupholm*, *Lolholm*, *Bradshave*, Gde.

Ovdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 351. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet oprindl. Vindue og begge Døre ere bevarede (Vindue og Norddør tilmurede). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl, er fra gotisk Tid, men senere nedrevet til Skibets Højde. Taarnrummet, nu Materialhus, havde før høj Spidsbue ind til Skibet, men denne er senere lukket. Vaabenhuset er nyere. Altertavlen er et Maleri af A. Dorph fra 1897 (Christus vandrer paa Søen). Ny Døbefont af Sandsten. Prædikestol fra Renæssancetiden.

Ved Kongebrev af $^9/_{12}$ 1558 befaledes, at Slet Herredsting fremtidig skulde holdes midt i Herredet S. V. for Braarup „paa et Bjærg ved en lille Høj".

Ved Ovdrup er der fredlyst 2 anselige Gravhøje, ved Braarup ligeledes 2 Høje samt en af 4 Rundhøje og en 150 F. lang Langhøj bestaaende smuk Gruppe.

Gundersted Sogn, Anneks til Ulstrup, Aars Hrd., omgives af dette (Ulstrup, Blære og Ejdrup S.) og Ajstrup, Lundby og Ovdrup Sogne. Kirken, noget østl., ligger 2 Mil S. Ø. for Løgstør og $1^3/_4$ Mil S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder (Raasthøj, 196 F., 62 M.), ere sandede med store Hedestrækninger fra S. Ø. til N. V. Ved Østgrænsen løber Vidkjær Aa; ved Sydvesthjørnet ligger *Navnsø*, omtr. 4 Td. Ld. I den nordl. Del gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 5157 Td. Ld. (heraf ere 1439 Td. Ld., 29 Td. Hrtk. i Matr. opf. under Aars H.), hvoraf 1021 besaaede (deraf med Rug 259, Byg

129, Havre 458, Spergel 3, Blandsæd til Modenhed 18, Grøntf. 45, Kartofler 78, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 856, Høslæt, Brak, Eng m. m. 616, Have 9, Skov 54, Moser 37, Kær og Fælleder 162, Heder 2267, Stenmarker m. v. 72, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 692 Stk. Hornkvæg (deraf 272 Køer), 1044 Faar, 260 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 92 Td.; 25 Selvejergaarde med 86, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 338 (1801: 182, 1840: 290, 1860: 306, 1880: 376), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 293 af Jordbr., 19 af Industri, 1 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 11 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Gundersted Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, med Skole, og Byerne: *Borup*, ved Landevejen; *Lille-Ajstrup*; *Bjørnstrup*. Hovedgaarden *Gunderstedgaard* har $14^7/_8$ Td. Hrtk., omtr. 2200 Td. Ld., hvoraf 350 Ager, 25 Eng, 25 Skov, Resten Hede. Andre Gaarde: *Vormstrup*, *Højagergd.*, *Borupgd.*, m. m.

Gundersted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 365. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hovedgaarden Gunderstedgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibet er fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Koret er fra Renæssancetiden af Mursten paa det tidligere, romanske Kors Sokkel. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok samtidigt med Koret. Taarnrummet har en bred, flad Bue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyt. Kirken har fladt Loft. Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Kalk fra 1632. Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol.

Gunderstedgaard tilhørte 1430 Malte Nielsen, der ogsaa ejede Pandum, 1462 Las Maltesen, 1490 Mogens Mogensen, og solgtes 1499 af Niels Maltesen til Viborg Bispestol, som dog ogsaa synes at have gjort et Mageskifte om den 1507 med Mogens Stampe, men vist 1516 mageskiftede den til Malte Lauridsen Viffert, der nok forinden havde den i Forlening. 1584 ejedes den af Vinc. Rosenkrantz og 1612 af dennes Brodersøn Niels R. Den kom siden til Bernt Due til Krastrup, som 1667 pantsatte den til Dr. Niels Benzon i Aalborg. Hans Søn, Oberst Manderup Due († ved Helsingborg 1710) arvede G.; hans Enke Charlotte Amalie Gøye ægtede Grev Chr. Rantzau, der 1725 udkøbte Manderup Dues Arvinger af Krastrup (42 Td. Hrtk.) og G. (22) med Tiender og Gods (179 og 468 Td. Hrtk.) for 30,505 Rd. Den var saa forenet med Krastrup til 1794, da den blev købt (22, 39 og 205 Td. Hrtk.) for 28,500 Rd. af U. C. Schmidten til Urup, som 1804 solgte den (21, 20 og 38 Td. Hrtk.) for 17,000 Rd. til Major Schuchardt til Nøragergd. og Kapt. Leth til Eskjær, som straks solgte den (21, 20 og 38 Td. Hrtk.) for 17,800 Rd. til Kapt. Stiernholm, der samme Dag afhændede G. med Tiender (17 og 20 Td. Hrtk.) for 13,290 Rd. til Rasmus Skovgaard. Efter ham ejedes den fra omtr. 1830 af Laugesen, af Chr. Lassen til 1875, hvorpaa den solgtes for 132,000 Kr. til den nuv. Ejer J. B. Hagen. — Den omtr. 100 Aar gamle Hovedbygning bestaar af een Længe af Grundmur i 1 Stokv.

Farstrup Sogn omgives af Annekset Lundby, Salling og Næsborg Sogne, Limfjorden (Nibe Bredn.), Sebber og Ajstrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Løgstør. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende muldsandede, nogle Steder muldlerede med Sand og Kalk i Underlaget; mod N. V. en stor Engstrækning (Vaar Enge). Vaar Skov, Vaar Plantage, m. m. Kjølby Sø mod S. V. er nu udtørret. Til Sognet høre nogle ubeboede Smaaøer i Limfjorden (*Horngaardsholm*, *Tøtterne* samt Halvdelen af *Vaar-* og *Kyø-Holm*).

Fladeindholdet 1896: 8690 Td. Ld., hvoraf 2205 besaaede (deraf med Rug 692, Byg 368, Havre 812, Spergel 9, Frøavl 43, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 10, Kartofl.

208, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 2005, Høslæt, Brak, Eng m. m. 3127, Have 30, Skov 176, ubevokset 12, Moser 145, Kær og Fælleder 624, Hegn 9, Heder 253, Flyvesand 5, Veje og Byggegr. 91, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 391 Heste, 1909 Stkr. Hornkv. (deraf 688 Køer), 2427 Faar, 479 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 329 Td.; 58 Selvejergaarde med 295, 76 Huse med 24 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 935 (1801: 661, 1840: 775, 1860: 888, 1880: 958), boede i 178 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 645 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 100 af Industri, 9 af Handel, 5 af Skibsfart, 78 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Farstrup* (gml. Form: Fatherstorp) med Kirke, Præstegd. (S. for Byen), Skole (V. for Byen) og Sparekasse (opr. $^{18}/_{12}$ 1888; $^{31}/_3$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 28,711 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 867 Kr., Antal af Konti 114); *Kjølby*; *Stavn* med Skole og Landingssted. Hovedgaarden *Krastrup* har $44^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 900 Td. Ld., hvoraf 600 Eng, 30 Naaleskov, Resten Ager, desuden andelsvis Brugsret til 1200 Td. Ld. Hede i Gundersted Sogn. Hovedgaarden *Vaar* har 32 Td. Hrtk., 925 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 112 Skov, 116 Plantage, 90 Kær og Mose, Resten Ager; til Gaarden nogle Huse og Farstrup Kirketiende. *Hornsgaard* har 17 Td. Hrtk., 490 Td. Ld., hvoraf 72 Eng, 23 Kær og Mose, 50 Plantage og 25 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Risgd.*, *Hornskovgd.*, *Bromarkgde.*, *Ørsnæsgde.*, *Lundegde.* *Nymølle*, *Vaar* Mølle.

Farstrup S., en egen Sognekommune, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 357. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vaar.

Kirken, 1473 kaldet St. Mauritii og hans Stalbrødres Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Norddøren og eet Vindue (tilmuret) ere bevarede. Paa Skibets Sydside har ligget en, efter Sigende af Granit opf. Korsarm, der blev nedreven omtr. ved Midten af 19. Aarh. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok fra gotisk Tid. Det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er i Renæssancestil, af Granit og Mursten. Alterbord af Granit med Relikviegemme, i hvilket fandtes en Blyæske med Relikvie (nu i Nationalmus.). Anselig Altertavle fra Midten af 17. Aarh.; i Midten Nadveren. Paa Rammen Jørgen Seefelds, Barbara Friis', Karen Sehesteds og Tyge Kruses Vaabener, paa Fodstykket Jochum Poulsens og Karen Benzons, der 1723 lode Tavlen reparere og male. Smukke Malmstager med Aarst. 1585 og Juelernes, Friisernes og Bjørn Andersens Vaabener. Romansk Granitdøbefont med Menneskehoveder paa Kummen. Smuk Prædikestol i Renæssancestil, skænket af Bjørn Andersen og Karen Friis. I Taarnrummet et Orgel. I Koret Mindetavle over Forpagter paa Vaar og Hornskov Christen Fløy, † 1757. Ved Opgangen til Koret Ligsten over Joh. Nielsdatter Bugge, gift med Forpagter paa Vaar Lindegaard, † 1706. — Paa Kirkegaarden Monument over N. E. V. Hansen til Krastrup († 1875).

Krastrup (Kragstorp, Kragstrup) tilhørte i Middelalderen Vitskøl Kloster, der 1522 solgte den til Biskop i Viborg Jørgen Friis; den ejedes derpaa af dennes Slægtninge (Brodersønnen Jørgen F., † 1616, hans Søn Niels F., † 1639, hvilken sidste var saa forarmet, at Arvingerne gik fra Arv og Gæld), saa af Manderup Due, † omtr. 1660, dennes Søn Bernt D., † 1699, og dennes Søn Oberst Manderup D., † 1710. Hans Enke Charlotte Amalie Gøye ægtede Grev Chr. Rantzau til Brahesborg, der 1725 købte K. (42 Td. Hrtk.) med Gunderstedgd. (22) med Tiender og Gods (179 og 468 Td. Hrtk.) af Manderup Dues Søskende, navnlig Broderen Albr. Chrf. Dues Kreditorer. Han solgte 1756 disse Gaarde til Etatsr. Geert de Lichtenberg, der 1757 transporterede Skødet til Marcus Marcussen, senere Justitsr., der 1794 skødede dem (42 og 22 Td. Hrtk.) og Vaar (50) med Tiender og Gods (252 og 761 Td. Hrtk.) til sin Søn Poul Marcussen og Svigersøn U. C. Schmidten, hvilken sidste straks afstod sin Part

til Svogeren, der 1804 solgte K. (42, 135 og 201 Td. Hrtk.) til Hans Hansen. Den ejedes derpaa i mange Aar af dennes Familie, deribl. ovennævnte N. E. V. Hansen, indtil den blev solgt til Tregder, hvorefter den købtes af Overauditør Wolff, der straks solgte den 1892 for 260,000 Kr. til den nuv. Ejer H. J. P. C. Holm til Louisendal. — Den nuv. Hovedbygning, der er omgiven af Grave, over hvilke fører en muret Bro med 4 Løver af Cement, er opf. i 18. og Beg. af 19. Aarh. og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje i 1 Stokv., de to af Grundmur, de to af Bindingsværk. En Del af Ladebygningerne er meget gammel, til Dels af Bindingsværk.

Vaar var en Avlsgaard under Vitskøl Kloster, kom ved Reform. til Kronen og blev 1573 tillige med Klosteret af Fr. II mageskiftet til Bjørn Andersen, med hvis Datter Else Bjørn V. kom til Jørgen Friis til Krastrup (en anden Datter Margr. Bjørn var g. m. Jørgen Ernst Vorm, der ogsaa havde Del i Gaarden), hvis Sønner Kansleren Chr. F., † 1639, og Anders F. arvede den, men Kanslerens Søn Chr. F. mistede den 1647 ved Indførsel, som Jørgen Seefeld til Visborggd. gjorde hos ham. Jørgen S. ejede endnu 1661 V., men fra 1668 ejedes den af Dr. med. Niels Benzon († 1674), hans Søn Gehejmer. Niels B., dennes Søn Konferensr. Peder B. († 1735), der 1718 solgte den med Tiender osv. (50 og 73 Td. Hrtk.) til sin Fætter, Justitsr. Jochum Poulsen († 1756), der ombyggede Gaarden 1722. Derefter var den forenet

Vaar.

med Krastrup og Gunderstedgd., til Enken Karen Benzon 1760 solgte den (50, 73 og 275 Td. Hrtk.) til M. Marcussen. Dennes Svigersøn U. C. Schmidten udkøbte 1794 sin Svoger P. Marcussen af V. og solgte den (34, 22 og 54 Td. Hrtk.) 1803 til Generalauditør H. J. Lindahl og Birkedommer Bendix Claudi. Senere købte Wulf Salomon den for 26,000 Rd. og frasolgte efterhaanden det meste af Bøndergodset; 1809 solgte han den til et Konsortium. Senere ejedes den fra 1810 til 1856 af Jak. Trøjel, fra 1856 af V. Buchtrup og fra 1871 af E. Helms, der 1889 solgte den for 230,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægerm. G. Wolff Snedorff til Grevensvænge. — Bjørn Andersen opførte Gaarden af Bindingsværk paa en Banke paa den Plads, hvor nu Ladebygningerne staa. Da den brændte 1587, lod Enken Karen Friis neden for Banken ved Aaen opføre en ny, 1590 fuldendt Hovedbygning, af Grundmur, i 3 Fløje i 2 Stokv. med Taarn og Spir og svære hvælvede Kældere af Granit; 1722 lod Joch. Poulsen Gaarden ombygge, idet han nedrev den ene Fløj og Taarnet samt nedbrød det øverste Stokv., saa at der nu kun staar to Fløje i 1 Stokv.; de hvælvede Kældere ere nu til Dels ødelagte. En Sandstenstavle med Karen Friis' og Mandens Vaabener og en lang Indskr. paa den østl. Fløj ind til Gaarden minder saavel om hendes Opførelse af Bygningen som om Poulsens Ombygning. Poulsen udfyldte tillige Gravene og lod dem udlægge til Have.

Kjølbygaard ejedes vistnok 1410 af Hr. Christiern Nielsen (Munk), der da var „Foged" i Slet Hrd. Hans Søn Hr. Niels Christiernsen skrev sig 1462 og 1470 til

K., men dennes Søn Niels Nielsen solgte den 1492 til Biskop Niels Glob i Viborg. Siden ejedes den af Fru Else Bjørn, Jørgen Friis', og blev paa Skiftet efter hende udlagt til Sønnen Chr. Friis, som 1610 mageskiftede den til sin Fader.

Hornsgaard var 1760 en Forpagtergaard (17 Td. Hrtk.) under Vaar. U. C. Schmidten solgte den med Tiender (16 og 8 Td. Hrtk.) og 10 jordløse Huse for 7000 Rd. til Forpagter Søren Hauerslef, der 1796 opførte Hovedbygningen af Egebindingsværk. Nuv. Ejer er P. Winther, hvis Familie har haft den siden 1831.

Ved Lundegaarde har der tidligere staaet en Kirke (Skibets Længde omtr. 45, Korets 23 F.), hvis Grundsten ere benyttede til Bygningsbrug, men Tomten ses endnu. S. V. for den ses Spor af et lavt Dige; ved Udgravning er der fundet Skeletter. Paa Mariebjærget ved Kjølby findes *Mariekilde*, som har været Sundhedskilde.

Lundby Sogn, Anneks til Farstrup, omgives af dette, Ajstrup, Gundersted, Ovdrup og Salling Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Løgstør. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 3179 Td. Ld., hvoraf 694 besaaede (deraf med Rug 194, Byg 112, Havre 294, Blandsæd til Modenhed 5, Grøntf. 20, Kartofler 45, andre Rodfr. 19, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 593, Høslæt, Brak, Eng m. m. 440, Have 9, Skov 11, Moser 27, Kær og Fælleder 392, Heder 951, Stenmarker m. v. 16, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 570 Stkr. Hornkvæg (deraf 198 Køer), 902 Faar, 165 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 81 Td.; 19 Selvejergaarde med 71, 39 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 308 (1801: 212, 1840: 253, 1860: 290, 1880: 296), boede i 54 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 211 af Jordbrug, 44 af Industri, 9 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lundby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle; *Frejstrup*. *Erkildstrup*, Gde. og Huse; *Mølgaard* med Vandmølle; *Beltofte*, Gd.; *Dybvadgd.* med Teglværk; *Fredsgd.*, *Hylkjærgd.*, *Brusaa Vandmølle*.

Lundby S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette, samt 5. Udskrivningskr.' 358. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, enkelte Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Syddøren tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok fra gotisk Tid. Taarnrummet, nu Materialhus, havde før Spidsbue ind til Skibet, men denne er nu lukket. Vaabenhuset er nyt. Alterbord af Granit. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i sen Renæssancestil med Joch. Poulsens og Karen Benzons Vaabener.

Lundby var tidligere Anneks til Sebber Sogn; ved Reskr. af $^{10}/_{11}$ 1819 blev det Anneks til Farstrup, medens Ajstrup, der indtil da havde været Anneks til Farstrup, henlagdes til Sebber.

Ved Hylkjærgaard er der fredlyst en Gravhøj.

Sebber Sogn omgives af Annekset Ajstrup, Farstrup Sogn og Limfjorden (Nibe Bredn. og Sebbersund). Kirken, mod S. V., ligger $2^1/_4$ Mil Ø. for Løgstør og $^3/_4$ Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende og ujævne (Sebber Trehøje, 187 F., 59 M., med trig. Station), mod N. Ø helt lave Jorder ere skarpsandede og sandmuldede. Til Sognet høre nogle ubeboede Holme i Limfjorden, *Klosterholm*, 38 Td. Ld., og *Startøtterne*, omtr. 30 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 2199 Td. Ld., hvoraf 631 besaaede (deraf med Rug 208, Byg 130, Havre 204, Grøntf. 3, Kartofler 75, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 538, Høslæt, Brak, Eng m. m. 568, Have 14, Skov 28, Moser 87, Kær og Fælleder

202, Heder 98, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 712 Stkr. Hornkv. (deraf 284 Køer), 1046 Faar og 239 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 113 Td.; 23 Selvejergaarde med 94, 3 Fæstegd. med 8 og 111 Huse med 9 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse, $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 707 (1801: 721, 1840: 833, 1860: 782, 1880: 749), boede i 161 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 305 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 113 af Industri, 26 af Handel, 41 af Skibsfart, 79 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 60 vare under Fattigv.

I Sognet *Sebberkloster Kirke*, ved Hovedgaarden Sebberkloster, og Byerne: *Barmer* (1252: Barnæmyræ) med Præstegd. og Andelsmejeri; *Valsted* med Landingssted; *Sebbersund* med Kro og Bro over Sebbersund til Bislev S., Hornum Hrd. (se S. 459). *Sebber Skole* med Forskole, mellem de tre Byer. Hovedgaarden *Sebberkloster* har 20 Td. Hrtk., omtr. 575 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 35 Skov (i Ajstrup S.), 30 Plantage, 100 Hede, 50 Mose, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle, $4^1/_2$ Td. Hrtk. Fæstegods og Sebber Sogns Konge- og Kirketiende. *Valstedgaard* har $12^3/_8$ Td. Hrtk., omtr. 190 Td. Ld., hvoraf 95 Kær og Eng, 5 Gaardspl. og Have, Resten Ager; to Huse. *Munkgaarde*. *Vandsted*, Gd., *Svinestedgd.*, *Munkholm*, Gd.

Sebber S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 359. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sebberkloster.

Kirken bestaar af Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Af den oprindelige, i romansk Tid opførte Klosterkirke staar nu kun den østl. Del af Skibet tilbage, bygget af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Kirken har intet Kor, men tresidet Afslutning i Forlængelse af Skibet. I gotisk eller tidlig Renæssancetid blev den vestl. Del af Skibet nedreven, Sidemurene forlængedes af Mursten i Munkeskifte, de ydre Vægge i Skibets nederste Del omsattes, til Dels med Mursten, og Syddøren forhøjedes. Vistnok samtidig opførtes Taarnet, af Kvadre og Mursten i Munkeskifte. Taarnrummet havde ind til Skibet en senere tilmuret Spidsbue. Vaabenhuset er opf. i Renæssancetiden, af Mursten, med Kamgavle. Anselig udskaaren Altertavle (Nadveren) fra 1750. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol og et Pulpitur i Skibets Vestende ere fra 18. Aarh. I Skibets Loft en Malmlysekrone og to fuldriggede Skibe. Epitafium over Jørgen Gleerup til Sebberkloster, † 1727, og Else Hansdatter, † 1731, Ligsten over Jørgen Brockenhuus, † 1634, over Karen Albretsdatter, J. Gleerups første Hustru, over Oluf Brockenhuus til Sebbergaard, † 1608, og Hustru Else Steen, † 1616. I Kirkens Østende en udhugget Sten med 3 Menneskefigurer, Løvværk og Indskrift, efter Sigende fra St. Nicolai Kirke (se ndfr.).

Sebberkloster eller *Sebbergaard* var i Middelalderen et Kloster, som hørte under Viborg Bispestol, men hvis Stiftelsestid er ukendt (første Gang nævnt 1268). Det husede Nonner, vistnok af Benediktinerordenen, og styredes af en Priorisse og en oftest adelig Prior, der beskikkedes af Viborgbispen. Af dets Jordegods omtales bl. a. nogle Gaarde og Byggesteder i Ejdrup og Blære Sogne. 1520 paatænkte Bisp Jørgen Friis at overflytte Nonnerne i Vor Frue Kloster i Aalb. hertil. I hans Tid havde Klosteret sin værste Trængselstid; 1528 forlenede han det paa Livstid til sin Halvbroder, Viborgkantoren Niels Friis, men denne forsømte Klosteret i den Grad, at Nonnerne maatte klage til Kongen (de fik ikke deres retmæssige aarl. Provent; Bygningerne forfaldt, saa „at de ikke kunde ligge tørt paa deres Sovehus for Regn"); en i den Anledn. nedsat kgl. Kommission fradømte ham derfor ogsaa 1529 Forleningen, som han rigtignok snart efter synes at have faaet igen. Ved Reformationen blev Klosteret inddraget under Kronen og 1537 givet Chr. Friis i Forlening, bl. a. mod at han skulde underholde de tilbageblevne Nonner; 1561 forlenede Fr. II det til sin Moders Hofmesterinde Fru Anna Glob, Jørgen Urnes Enke, og 1581 mageskiftede han det til Oluf Brockenhuus, † 1608. Det ejedes saa af hans Søn Joh. B., † 1619, dennes Fætter Jørgen B., † 1634, dennes Sønner Sivert, Frands, Joh. og Ove, hvilken sidste dog 1670 tilskødede sin Broder Joh. sin Part i S. (7 og 68 Td. Hrtk.).

Johans Sønner Peder, Jørgen og Casp. Chrf. B. skrev sig saa til S.; sidstn. fik 1677 Skøde paa sit Sødskendebarn Sophie Amalie B.'s Part i S., men 1697 solgte han Gaarden (26, 3 og 96 Td Hrtk.) for 14,148 Rd. til Borger i Aalborg Anders Madsen Klæstrup, † 1707, hvis Arvinger 1708 solgte den til den tidligere Forpagter af Gaarden, Jørgen Gleerup, † 1727, hvorefter Sønnen Bagge Jørgensen G., † 1750, overtog S. (26, 23 og 300 Td. Hrtk.) ved Moderens Død 1731; hans Enke Henrikke Margr. Holst solgte 1781 S. (26, 23 og 220 Td. Hrtk.) til Svigersønnen Prokurator P. Lund, † 1791, for 24,000 Rd. Hans Enke Marie Gleerup ægtede 1793 Huslæreren C. P. Swindt (skilt fra ham 1797). Efter Marie Gleerups Død 1805 købtes S. 1806 af Baron Juel og Justitsraad Møller, som ved Auktion 1810 solgte den for 95,200 Rd. til Amtsforvalter H. Svanholm, som overlod den 1835 til sine Brodersønner Andr. og P. Svanholm; den sidste, † 1882, blev Eneejer 1838; nu ejes den af dennes Søn J. Chr. S. — Af Klosterbygningerne er der nu intet andet tilbage end en Del af Kirken. Den nuv. Hovedbygning, lidt S. V. for Kirken, 3 Fløje i 1 Stokv., er antagelig fra 18. Aarh., oprindl. af Bindingsværk, de to nu af Grundmur. Ladebygningerne ere opf. efter en Brand 1833. (Se Saml. til j. Hist. VII S. 67 flg., og *C. Svanholm*, Notitser om S. og dets Ejere, Aalborg 1885).

Ved Sebberkloster ligger en fordum hellig Kilde, *St. Pouls Kilde.*

Paa *St. Nicolai Bjærg*, en høj Banke, der ligger lige V. for Vejen fra Sebbersund, og som skal have været en Ø i gamle Dage, har der staaet en Kirke. Grunden opgravedes 1880 i Anl. af Sebbersundbroens Bygning. Kirken har haft et 44 F. langt og 26 F. bredt Skib og et 20 F. langt og 19 F. bredt Kor. Levninger af Kalk betegne endnu Stedet.

Ved Sebber er fredlyst en Gravhøj, den sydligste af „Trehøjene".

Ajstrup Sogn, Anneks til Sebber, omgives af dette, Farstrup, Lundby og Gundersted Sogne samt Aars Hrd. (Ejdrup S.) og Limfjorden (Sebbersund). Kirken, noget østl., ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Løgstør og 1 Mil S. V. for Nibe. De mod V. noget højtliggende, i det hele ujævne Jorder ere skarpsandede og muldsandede. Gennem Sognet løber *Kyø Aa.* Halvdelen af *Vaar-* og *Kyø Holm* hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2329 Td. Ld., hvoraf 640 besaaede (deraf med Rug 171, Byg 88, Havre 211, Boghvede 6, Bælgsæd 9, Spergel 13, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 6, Grøntf. 54, Kartofler 61, andre Rodfr. 18), Afgræsn. 620, Høslæt, Brak, Eng m. m. 419, Have 7, Skov 34, Moser 4, Kær og Fælleder 47, Heder 519, Veje og Byggegr. 30, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 82 Heste, 465 Stkr. Hornkv. (deraf 216 Køer), 779 Faar, 169 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 72 Td.; 22 Selvejergaarde med 61, 1 Arvefæstegd. med 3, 25 Huse med 8 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 307 (1801: 199, 1840: 335, 1860: 329, 1880: 317), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomh., 235 af Jordbr., 25 af Industri, 2 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Store-Ajstrup* med Kirke og Skole. *Skovhuse*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Kyø* har 14 Td. Hrtk., omtr. 450 Td. Ld., hvoraf 60 Eng og Mose, 30 Skov, 60 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Ajstrupgd.*, *Kyødale*, Gd., *Viderupgd. Røde Vandmølle.*

Ajstrup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 360. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et oprindl. Vindue og Norddøren ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, er fra gotisk eller Renæssancetid. Taarnrummet, nu Vaabenhus, havde tidligere ind til Skibet en nu tilmuret Spidsbue. Kirken er restaur. 1869. Ny Altertavle med Thorvaldsens Christus og ny Prædikestol. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme. I Koret Ligsten over Mathias Mørch til Kyø, † 1741, og Hustru Karen Jørgensdatter Gleerup.

Kyø ejedes alt ved Aar 1400 af Slægten Tornekrands og tilhørte følgende af denne Slægt: Mikkel Nielsen 1401, Christiern Mikkelsen 1458, Mikkel Christiernsen 1479, Niels Christiernsen, † 1510, Erik Nielsen 1533, Mikkel Nielsen, † 1552, Niels Mikkelsen, † 1586; dennes Søn Mikkel Nielsen, † 1652 som Slægtens sidste Mand, solgte K. til Jørgen Due, som atter solgte den til Axel Rosenkrantz, der formodentlig solgte den til sin Svoger Just Høg, som 1626 afhændede den til Kansleren Chr. Friis. Antagelig kom den paa samme Vis som Vaar ved Indførsel til Jørg. Seefeld, som ejede den 1662, og hvis Søn Ulr. S. 1668 solgte den (36 Td. Hrtk.) til Albrecht Itzen i Kbh.; dennes Svigersøn Joh. Ad. de Clerque solgte 1711 K. (26 Td. Hrtk.) for 4000 Rd. til Justitsr. Peder Benzon til Vaar, der 1718 afhændede den til Mathias Mørch, † 1741, hvis Enke Karen Gleerup døde her 1748. Den kom saa til Assessor Gleerups Enke Henrikke Margr. Holst (se S. 551), der først 1758 gav sin Svigersøn Matt. Johs. Wederkinck Skøde paa K. (27, 29 og 250 Td. Hrtk.) for 13,080 Rd., men 1779 solgte den til sin anden Svigersøn P. Lund for 17,800 Rd. Dennes Enke Marie Gleerup ægtede 1793 C. P. Swindt, som 1797 skødede K. (27, 29 og 265 Td. Hrtk.) for 37,000 Rd. til M. N. Monrad, der straks efter solgte den (22, 18 og 55 Td. Hrtk.) for 22,500 Rd. til Fru Sophie Magd. Poulson, f. Dietrich, som 1803 solgte den for 26,000 Rd. til Sam. Dan. Warburg og Wulf Salomon fra Hamborg. Senere har den været ejet af M. Steinthal, Grosserer Olsen, Kbh., og Kmhr. Hofchef Greve A. L. F. Tramp, † 1863, hvis Søn, Lieutn. Greve Chr. T. nu ejer den. — Den grundmurede Hovedbygning, er opf. 1875 efter Tegn. af Arkitekt H. C. Stilling.

Ved Kyø er der fredlyst en Gruppe af 8 Gravhøje, ved St. Ajstrup en Høj med en 10 F. lang Stenkiste fra Slutn. af Stenalderen.

Ajstrup var tidligere Anneks til Farstrup Sogn og blev fra 1819 Anneks til Sebber.

Viborg Amt.

Viborg Amt, den midterste Del af Nørrejylland, er det eneste jydske Amt, der ikke berøres af Havet. Det begrænses mod N. af Limfjorden (Venø Bugt, Kaas Bredn., Lysen Bredn., Salling Sund, Livø Bredn., Risgaarde Bredn., Hvalpsund, Skive Fjord, Lovns Bredn. og Hjarbæk Fjord), i hvilken det udsender Halvøen Sallingland — N. for denne ligger Øen Fur, der ogsaa hører til Amtet —, og Aalborg Amt (Gislum Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa, mod Ø. af Randers Amt (Onsild, Nørhald, Støvring og Galten Hrd.), mod S. Ø. og S. af Aarhus Amt (Sabro, Gjern og Vrads Hrd.), fra hvilket det paa en Strækning skilles ved Gudenaa og Silkeborg-Langsø, og mod V. af Ringkjøbing Amt (Hammerum og Ginding Hrd.), mod hvilket Skive Aa danner Grænsen. Overfladen er i det hele højtliggende, i den nordlige Del mere jævn, mod Ø. og S. til Dels stærkt bakket (Dejehøj, 345 F., 108 M., Store Hørbyhøj ved Amtets Sydspids, 417 F., 130 M., Rishøj, 336 F., 105,5 M., Lyshøj, 299 F., 96 M.), i hele Amtet med Dalstrøg langs Aaerne, der bugte sig mellem Bakkerne. Sallingland er et i det hele temmelig jævnt Plateau paa henved 100 F. Højde (Byhøj, 160 F., 50 M., Urhøje, 169 F., 53 M.), men ligeledes gennemskaaret af Lavninger. I flere af Herrederne findes store Hedestrækninger, og paa Vestgrænsen danner Alheden en vidtstrakt, ensformig Slette, der skraaner mod V. og S. ned til Skive Aa. M. H. t. Frugtbarheden frembyder Amtet store Forskelligheder, men er i det hele af ringe Beskaffenhed, naar undtages den nordlige Del af Salling, der har gode Agerjorder. Ved Matr. gik der gnmstl. $27^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (363 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende til Takst 4,5); i gnmstl. Frugtbarhed staa af de jydske Amter kun Aalborg, Hjørring, Ribe og Ringkjøbing Amter lavere. I Midten af Amtet findes en Del mindre Søer. Af de mange Vandløb nævnes, foruden de ved Grænsen omtalte, Jordbro Aa, Skals Aa og Simested Aa, alle til Limfjorden, samt Alling Aa, Tange Aa og Nørreaa, alle til Gudenaa.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: 54,93 □ Mil (3024,4 □ Km.), og kun Ribe og Ringkjøbing Amter ere større. Af det samlede

Fladeindhold udgøre de to Købstæder $1,_{05}$ □ Mil ($57,_8$ □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (3750 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $^{16}/_7$ 1896 til 544,524 Td. Ld. (omtr. 299,488 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 181,861 (deraf med Hvede 180, Rug 42,309, Byg 26,611 — omtr. Halvdelen 6-radet —, Havre 80,084 — omtr. Halvdelen graa H. —, Blandsæd til Modenhed 6293, Boghvede 2839, Bælgsæd 352, Spergel 1087, Frøavl 88, Kartofler 7877, Gulerødder 292, Foderroer 9107, Grøntfoder 4676, Havesager m. m. 64); der henlaa til Brak 33,441, til Høslæt 24,417 og Afgræsning 126,194; Engarealet var 34,789. Fladeindholdet af Have var 3.163, af Skov 24,532 bevoksede og 1722 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 10,761, Kær og Fælleder 15,968, Hegn og Læplantninger 543, Byggegrunde, Veje osv. 11,551 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 72,848, Flyvesand med 330 og Stenmarker med 702 og endelig af Vandareal foruden Søplanen 1706 Td. Ld. I Kornarealet spiller Dyrkningen af Havre, ligesom i Thisted og Aalborg Amter, den overvejende Rolle, idet over Halvdelen af det saml. Kornareal anvendes hertil; men ogsaa Rugarealet er betydeligt og staar kun tilbage for Ringkjøbing Amts; derimod er Hvededyrkningen ganske forsvindende, og m. H. t. Bygavlen staar det ogsaa tilbage for de frugtbarere østjydske Amter. Af de øvrige Høstafgrøder nævnes Boghvede og Spergel, ligesom der er betydelig Avl af Kartofler og Foderroer. Arealerne til Grøntfoder, men dog navnlig til Afgræsning ere meget betydelige, og kun i de to vestjydske Amter ere de større. Brakarealet er ret stort i Forhold til de besaaede Strækninger, men staar dog tilbage for de østjydske Amters. Der er store Engarealer, selv om de have større Betydning i de to vestl. og de nordl. Amter. Arealet af Skov er ikke stort (Statsskovene: Viborg Skovdistrikt, i alt 7614 Td. Ld.), derimod findes en Del Moser og Kær. Inden for de ubenyttede Arealer er Hedearealet meget stort, over 7 □ Mil, langt større end i Alm. i de jydske Amter, men dog meget mindre end i Ringkjøbing og Ribe Amter.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1898: 27,506 Heste, 117,237 Stkr. Hornkvæg (deraf 62,938 Malkekøer), 124,656 Faar, 58,063 Svin, 4 Æsler, 2040 Geder og 2735 Kaniner. Kvægavlen er af stor Betydning, men paa Grund af de store uopdyrkede Strækninger maa Kreaturstyrken i Forhold til Arealet blive mindre end i de østl. og nordl. Amter, men langt større end i de vestl., i Forhold til Folkemængden bliver Ordenen omvendt; her staar Amtet højere end de mere tæt befolkede østl. og nordl. Amter, men lavere end de vestl. Det er især Antallet af Faar (kun Ringkjøbing Amt har flere) og Hornkvæg, som er meget stort, og Studefedning spiller endnu en betydelig Rolle; Amtet har ogsaa absolut set det største Antal Stude. Antallet af Heste er stort og i stærk Stigning, hvorfor ogsaa de yngste Aldersklasser — Føl og Plage — ere stærkt repræsenterede. Faareavlen

er i Nedgang i den nyeste Tid, medens derimod Antallet af Svin har været stærkt stigende, hvilket til Dels ogsaa gælder Malkekøerne. Hingste og Tyre høre aldeles overvejende til jydsk Race; af Væderne ere de fleste af Landracen, men der findes dog ogsaa en Del af Southdown- og Dishley-racen. Inden for Fjerkræavlen er Hønseholdet ret udbredt; der fandtes 1898: 413,609 Høns, 1466 Kalkuner, 17,284 Ænder og 16,130 Gæs. Antallet af Bistader var ret betydeligt — 9623 — og staar kun tilbage for de to vestjydske Amters.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1899: 19,372 Td.; deraf var Købstædernes 302. Landdistrikternes Hrtk. fordelte sig $^1/_1$ 1895 saaledes, at der fandtes 68 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med 1748 Td., 4844 Bøndergaarde (1-12 Td. Hrtk.) med 14,698 Td., 8701 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2532 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 92 Td. Hrtk. Endvidere var der 2566 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4742 med 15,780 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 131 med 514 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte og 39 med 152 Td. Hrtk. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Af samtlige Huse vare 10,443 med 2500 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1894 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 824 med 32 Td. Hrtk., deraf 672 jordløse. Ligesom i de andre jydske Amter med lav Bonitering findes der kun faa Gaarde med et større Hartkornstilliggende; derimod er Antallet af Gaarde med 4-8 og navnlig med 2-4 Td. Hrtk. meget stort; af sidstn. Klasse tæller Amtet saaledes flest af Landets Amter, og ogsaa de mindste Gaardbrug ere stærkt repræsenterede her; Amtets store Udstrækning medfører i øvrigt, at der i det hele maa findes et ret stort Antal Brug, selv om det i saa Henseende staar tilbage for de frugtbarere østjydske Amter og for det endnu større Ringkjøbing Amt. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det aldeles overvejende; af Arvefæstegaarde findes der nogle, men Antallet er ikke stort, selv om intet andet jydsk Amt har saa mange. Ogsaa inden for Husbruget er Selveje det almindeligste. Af de jordløse Huse — kun Hjørring Amt har flere i Jylland — ere selvfølgelig ikke faa i Leje m. v.

Folketallet var $^1/_2$ 1890: 100,777 (1801: 41,564, 1840: 55,705, 1860: 71,557, 1880: 93,369), hvoraf Købstæderne 12,099 og Landdistrikterne 88,678. M. H. t. til Befolkningstætheden staar Amtet langt tilbage for de tre østl. Amter og er ogsaa ringere befolket end noget af de tre nordl., men tættere befolket end Ringkjøbing og Ribe Amter. Paa 1 □ Mil kom der i 1890: 1830 Mennesker (33_{23} paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgerne, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 5644 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd,

Læger, Sagførere, Lærere, Videnskabsmænd osv.), 59,428 hørte til Jordbrugernes Klasse, 343 til Gartnernes, 1558 til Fiskernes, 16,501 til de industridrivendes, 4232 til de handlendes, 91 til de søfarendes; der var 6366, som hørte til Gruppen „andre Erhverv", hovedsagelig „forskellig Daglejervirksomhed", 4388 levede af deres Midler, og 2226 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er Hovederhvervet og, som det ses, gav det omtr. $^3/_5$ af Befolkningen Underhold, hvilket er forholdsvis mere end i Alm. i Landets Amter; Søfart og Fiskeri ere selvfølgelig ikke betydelige. I Sammenligning med de andre jydske Amter er ogsaa Industri og Handel af underordnet Betydning, hvorimod forholdsvis mange leve af deres Midler.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$1898-$^{31}/_3$1899. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsens Hrtk. 305,078 — 16 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 2108, Indtægt af Aktiver 17,496, Statstilskud til Viborg-Aalestrupbanen 140,000 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 132,665, Medicinalvæsen 40,391, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 65,090, Amtsskolefond 25,740, Dyrlægevæsen 3736, Regulering af Vandløb 1407, Amtsraadet 4512 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1899 i Panteobligationer og Kapitaler 681,658 Kr., i andre Kapitaler 946,228 Kr., hvoraf største Delen er anvendt til Viborg-Aalestrupbanen, og faste Ejendomme til Værdi af 483,580 Kr., men skyldte 1,414,945 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 2433, i Anl. af afsindiges og Idioters Underhold m. v. 8287 og som Bidrag til Sognekommunernes Fattigvæsen 9509, og fik sine væsentligste Indtægter fra $^1/_4$ pCt. Afgiften 548, Bøder 823, i Henhold til Plak. 1845: 821, Indtægt af Aktiver 2457 samt i Tilskud fra Amtsfonden 18,000 Kr. Amtsfattigkassen ejede $^{31}/_3$ 1899: 38,976 Kr.; desuden bestyres under Kassen Legatmidler til samlet Beløb af 30,136 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1898: paa Hartkornet 428,660 (gnmstl. c. $22^1/_2$ pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 249,357, Indtægt af Aktiver 20,765, Afgifter efter Næringsloven 38,806; desuden udrededes Naturalarbejde. uden for Paaligningen til samlet Værdi af 36,824 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 221,127, Skolevæsen 279,455, Alderdomsunderst. 141,387 — s. A. modtoges 60,187 i Statstilskud —, Vejvæsen 78,758, Udgift ved Sogneraadene 12,478. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1898: i Kapitaler 133,129 Kr., i faste Ejendomme 2,651,126 og skyldte 1,260,684 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til samlet Beløb af 133,607 Kr. Hvad Beskatningens Højde angaar, staar Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) over Jyllands som Gnmst. — kun Hjørring Amt staar med et højere Beløb —, medens Formue- og Lejlighedsskatten udregnet pr. Td. Hrtk. er en Del lavere end Landsdelenes Gennemsnit, kun

Randers og Aalborg Amter staa med lavere Beløb. Lægges de to Skattebeløb sammen, bliver det samlede Beløb ikke meget højere end for Jylland i Gnmst.; lavere Beløb have Randers, Aarhus Amtsraadskreds, Vejle og Aalborg Amter. Skatten pr. Td. produktivt Areal er forh. lav, men Udbyttet er jo heller ikke saa stort som andre Steder; de to vestjydske og Aalborg Amt have lavere Beløb pr. Td. Ld. I Forhold til Høstværdien er det kun i Ringkjøbing og Aalborg Amter, at Skatterne udgøre et mindre Beløb.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Viborg* og *Skive* og Herrederne: *Hindborg*, *Harre*, *Nørre*, *Rødding*, tilsammen Sallingland, *Fjends*, *Rinds*, *Nørlyng*, *Sønderlyng*, *Middelsom*, *Lysgaard*, *Hids* og *Hovlbjærg*.

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 76 Sognekommuner.

En Del af Amtet (Købstaden Skive, Sallingland og Fjends Herreder) udgør sammen med Thisted og en Del af Ringkjøbing Amt 8. Landstingskreds, medens Resten hører til 9. Landstingskreds. Amtet har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet dels under Viborg, dels under Aarhus Stift. Det omfatter 6 Provstier (hvoraf det sidste under Aarhus Stift): 1) Viborg Købstads, 2) Sallinglands 4 Herreders, 3) Fjends, 4) Rinds og Nørlyng, 5) Middelsom og Sønderlyng og 6) Lysgaard, Hids og Hovlbjærg.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 2 Købstadsjurisdiktioner, 4 Landjurisdiktioner: 1) Sallinglands 4 Herreders, 2) Fjends og Nørlyng Herreders, 3) Middelsom og Sønderlyng Herreders samt en Del af Hovlbjærg Herreds, 4) Lysgaard og Hids Herreder samt en Del af Hovlbjærg Herred. Rinds Herred er forenet til een Jurisdiktion med Gislum Herred i Aalborg Amt, og største Delen af Hovlbjærg Herred udgør en Del af Frijsenborg-Favrskov Birk (hvis øvrige Dele hører under Aarhus Amt).

Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Viborg-Thisted Amters Stiftsfysikat; der er 3 Lægedistrikter: 1) Viborg, 2) Skive og 3) Sjørup Distrikt, medens Hids Hrd. hører til Silkeborg Distr., største Delen af Hovlbjærg Herred hører til Frijsenborg Lægedistr. samt en Del af Middelsom, Sønderlyng, Nørlyng og Rinds høre til Randers, Hobro og Farsø Distrikter. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 5 Branddirektorater: 2 for Købstæderne og 3 for Landdistrikterne (et for Nørlyng, Lysgaard og en Del af Middelsom og Sønderlyng Hrd., et for Sallingland og Fjends Hrd., et for Hids Hrd.); Rinds Hrd. hører til Hobro, Dele af Middelsom og Sønderlyng til Randers og Hovlbjærg til Hammel Branddirektorat.

Viborg Amt hørte i Middelalderen til *Sallingsyssel* (Sallingland og Fjends Hrd.), *Himmersyssel* (Rinds Hrd.), *Ommersyssel* (Middelsom, Nør- og Sønderlyng Hrd.),

Løversyssel (Lysgaard og Hids Hrd.) og *Aabosyssel* (Hovlbjærg Hrd.). Fra 1660 bestod det for største Delen af *Skivehus Amt* (Sallingland) og *Hald Amt* (Fjends, Middelsom, Nørlyng og Rinds Hrd.), medens Sønderlyng og Hovlbjærg Hrd. hørte til *Dronningborg* og Lysgaard og Hids Hrd. til *Silkeborg Amt*. Ved Res. af $^{10}/_{3}$ 1794 oprettedes Viborg Amt ved Forening af Skivehus og Hald Amter samt Hovlbjærg og Sønderlyng Herreder af Dronningborg Amt; 1821 henlagdes endelig Hids Hrd. til det.

Litt.: *St. St. Blicher*, V. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1839. — Festskr. ved V. Amts landøkon. Forenings Jubilæum, Viborg 1896.

Viborg

Viborg Købstad ligger omtr. i Midten af Nørrejylland, i Nørlyng Hrd., under 56° 27′ 2,$_{65}$″ n. Br. og 3° 9′ 58,$_{91}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for Domkirkens Kor). Den ligger højt paa en Bakke, som mod V. gaar over i et større Bakkedrag, men skraaner ned mod S. og Ø. og mod Ø. begrænses af den omtr. 500 Td. Ld. store, 7000 Al. lange og 800 Alen brede Viborg Sø, der deles i to omtr. lige store Søer — Nørre- og Søndersø — ved en 1854-55 anlagt Dæmning med en Stenbro, hvorover Landevejen fra Randers fører ind til Byen (den tidligere Dæmning med en Træbro anlagdes 1812 lidt N. for den nuv. af Asmildklosters Ejer). Søen har Tilløb N. fra og Afløb mod S. Ø. gennem Mølleaa til Nørreaa. Særlig smukt tager Byen sig ud fra Randersvejen (se Vignetten S. 553). Det højeste Punkt er ved Provinsarkivet,

V
A
B
C
D
1
2
3
4
5
6
7
KØBSTADENS MARKJORDER
EKSERCERPLADS
KIRKEGAARD
KIRKEGAARD
KAPEL
ARBEJDSANSTALT
VANDTAARN
ALDERDOMSHJEM
Skottenborg
Lille St. Hansgade
Store St. Hansgade
Grønnegade
Gravene
Vestergade
Nytorv
Hjultorv
St. Mathiasgade
Store St. Pedersstræde
Lille St. Pedersstræde
Til Holstebro
Jærnbanegade
JÆRNBANEHOTEL
BANEGAARD
SVINESLAGTERI
Toldbodgade
Store
Dump
Lille Dump
SØNDER SO
St. Mikkelsport
GASVÆRK
Til Aarhus
Til Skive
NØR
KØBSTADENS MARKJORDER
N
V
Ø
S
Udført af V.F.A.Berggreen
Forlagt af Univ
100
50
0
1
2

ORG.

Eftertryk forbydes.

ndler G.E.C.Gad.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

50 0 1 2 3 4 500 Alen

150 F., 47 M.; ved Domkirkens Vestside er der $119,_{18}$ F., 37 M. Afstanden fra Skive er omtr. $3^1/_2$, fra Løgstør $7^3/_4$, fra Nibe $8^1/_4$, fra Hobro 4 og fra Randers 5 Mil (ad Jærnbanen henh. $4,_{12}$ Mil, 31 Km., $10,_6$ Mil, 80 Km., $10,_3$ Mil, 78 Km., $11,_1$ Mil, 84 Km., og 7 Mil, 53 Km.). Byen har med sine mange Haver og ubebyggede Pladser et meget betydeligt Fladeindhold; Købstadgrundens Omkreds er omtr. 7200 Al.; den største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 2300, fra V. til Ø. 1600 Alen. Den er meget uregelmæssig bygget med mange snævre, til Dels (især mod S. og Ø.) stejle Gyder og Stræder. Mange af Husene ere uanselige, men minde ikke ved deres Udseende om Byens Ælde; den har ogsaa lidt af Ildebrande som faa andre danske Byer. Derimod bringe mange Gadenavne Tanken tilbage paa gamle Dage og dens fordums store kirkelige Betydning, saaledes Gravene, Riddergaden, St. Mathias-, St. Hans-, St. Mogens-, St. Mikkelsgade osv. Hovedaaren er St. Mathiasgade, der mod V. udmunder i Landevejen til Holstebro og mod Ø. gaar over Hjultorvet og fortsættes i Landevejen til Randers over den ovenomtalte Dæmning. Mod N. gaar fra St. Mathiasgade over Gammeltorv St. Mogensgade, der udmunder i Landevejene til Skive og Aalborg; en anden Gade fra S. til N. er Store St. Mikkelsgade, der fører ud til det store Nytorv og fortsættes i St. Hansgade.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1900 omtr. 161 Td. Ld. og Markjorderne 9530 Td. Ld. Byen havde Okt. 1900 30 Gader og Stræder og 3 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 682 (Oktober 1900: omtrent 770, hvoraf 550 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 9691 Td. Ld.; deraf vare besaaede 2929, Afgræsn., Høslæt, Eng osv. 3820, Kær og Fælleder 32, Have 148, Skov 1841, Moser 109, Veje og Byggegr. 394, Heder 393 og Vandareal 16 Td. Hartk. var $^1/_1$ 1895 262 (heraf ere 2 inddragne under Bygrunden); deraf hørte 207 til 81 Gaarde og 48 til 180 Huse; 47 Gaarde og 49 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge *Nørremølle*, Gd. med Vandmølle ved Søens Nordspids, *Vintmøllegd.*, ved Vint Sø, Gaardene *Engelsborg*, *Møgelkjær*, *Liseborg* ($7^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld.), *Øster-*, *Nørre-* og *Sønder-Teglgaard*; desuden Plantagerne *Undallslund* (se S. 572), *Margrethelund* (paabegyndt 1853), *Liseborg Plantage* og Statsplantagen *Viborg Krat* og *Hedeplantage* (omtr. 800 Td. Ld.; overtaget af Staten ifl. Res. af $^{23}/_6$ 1846).

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_8$ 1900 omtrent 10,869,000 Kr. (Antal af Forsikringer 772).

Om *Graabrødre Landdistrikt* se under Nørlyng Hrd.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Domkirken, som bliver beskreven særskilt.

Søndersogns Kirke, mod S. i Byen ved St. Mikkelsgade og Sortebrødre Kirkestræde, paa en ophøjet Plads, den tidligere Kirkegaard, var fra først af Kirke for Sortebrødreklosteret (se Vib. Hist.) og blev $^{23}/_2$ 1529 skænket Byen til Sognekirke. Den hidrører fra 2. Fjerdedel af 13. Aarh. og vilde have været et karakteristisk Eksempel paa en Bygning fra Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil, hvis den ikke var bleven saa for-

vansket ved senere Ombygninger. Den ældste Del, Skib og Kor, er af røde Munkesten i Munkeskifte med sortglaserede og røde Teglsten i Indfatningen om Vinduerne (dog er der flere Steder udv. i Murene forneden tilhugne Granitkvadre). Koret fik Lys gennem høje, smalle, endnu delvis bevarede Vinduer med let Tilspidsning i Buen og til Dels sammenstillede 3 og 3 (det midterste lidt højere); særlig smukt fremtræde disse Vinduer paa den flade Altervæg mod Ø., hvor de ere anbragte i de 3 midterste af de 5, ved flade Halvsøjler adskilte Blindingsfag, i hvilke Muren her er inddelt (Anordningen er dog forstyrret ved, at Gavltrekanten er erstattet med et skraat Tegltag, og ved Anbringelsen af 2 Støttepiller). Vestgavlen havde Kamtakker og en smuk Blindingsdekoration, hvoraf betydelige Rester endnu findes. Fra Kirkens ældste Tid hidrører vistnok ogsaa et Sideskib mod S., af røde Munkesten, med Spor af Munkegangens spidsbuede Aabninger. I Slutn. af Middelalderen (Ursin siger dog 1576 og 1577) tilføjedes mod N. to større Tilbygninger, af røde Munkesten i Munkesk. og med Mønstermuring, af hvilke den østl. er ældst, og op til Skibets Nordside mod V. opførtes 1634 et „Benhus", der ifl. en i Muren indsat Indskrift er bekostet af Christen Hjarbek og Hustru. Et Spir paa Kirkens Vestende opførtes 1605, men brændte 1615 tillige med Kirkens Overdel, hvorefter der 1696-1701 opførtes et omtr. 36 Al. højt Taarn, der 1702 fik et 34 Al. højt Spir. Det berettes, at Christen Erichsen, Præst her fra 1679 til sin Død 1711, lagde Grundstenen til Taarnet, og at han lod Kirken udbedre og smykke paa egen Bekostning; herom minder en udv. i sydl. Kormur indsat romansk Vinduesmonolith, hvorpaa er indhugget: C E S og A O F (ɔ: Chr. Erichsen og Hustru Anna Ostenfeldt) og 1697. Omtr. samtidig med dette Taarn er vistnok en Tilbygning mod S. ved Sideskibets Vestende, hvori en Vindeltrappe. I den store Ildebrand 1726 (se S. 581) brændte Kirken, og ved kgl. Res. af 1726 bestemtes, at den skulde nedlægges, hvilket dog afværgedes ved Menighedens Bestræbelser ($^3/_6$ 1552 var der ogsaa udgaaet Ordre om, at Kirken skulde nedbrydes), og den genopbyggedes under Ledelse af Stall-

Sondersogns Kirke.

knecht (se under Domkirken), saa at den alt $^{25}/_{6}$ 1728 kunde indvies. Men Restaurationen, hvorved den oprindl. Stil vistnok stærkt forvanskedes, var kun maadelig, og den har derfor ofte maattet repareres, saaledes mellem 1750 og 1760, 1771, 1835-36 (bl. a. Taarnet, paa hvis Fløj stod 1835) og 1853 samt 1876, da Taarnet, med Pyramidetag, erstattedes af et nyt med blindingsprydede Kamgavle og hvælvet Underrum (Arkitekt: H. B. Storck); Adgangen til Klokkerne er ad forannævnte Vindeltrappe.

Kirken er nu en treskibet Bygning med Midtskib og to lavere Sideskibe, Kor, af Midtskibets Bredde, og Taarn mod V. Uden Taarnet er Kirken indv. 70 Al. lang, Skibet er 27, uden Sideskibene 14 Al. bredt. Midtskibet har 3 spidsbuede Krydshvælvinger, Koret 1 tilsvarende og 1 (længst mod Ø.) af Træ. Det nordl. Sideskib, som dannes af de to, ved en Døraabning forbundne Tilbygninger, har to uensartede, det sydl. Sideskib to halve Hvælvinger og længst mod Ø., hvor et Rum er afskildret til Præsteværelse, en hel Krydshvælving. Adgangen til Kirken er gennem Tilbygningen ved det sydl. Sideskibs Vestende, men der paatænkes nu at omdanne Taarnets Underrum til Vaabenhus. Pladsen bag Alteret er aflukket ved et Panelrækværk (med Malerier af Evangelisterne og Moses og Aron), og her ere Skriftestol og Varmeapparat (det sidste skal flyttes til en i nyere Tid opf. Halvtagsbygn. ved Østenden af nordl. Sideskib). Prægtig gotisk Passionsaltertavle fra omtr. 1520 (restaur. 1886-87 af Magn. Petersen), med forgyldt Billedskærerarbejde i Midtfeltet og Malerier paa Sidefløjene; den er et nederlandsk Arbejde, 1728 foræret til Kirken af Fr. IV; den stod vistnok før i Slotskirken paa Kbh.'s Slot (se *Fr. Beckett*, Altert., S. 159 flg. og T. LXII-LXIX). Prædikestolen, med forgyldt og malet Billedskærerarbejde, har Fr. IV's og Chr. VI's Navnetræk. Trædøbefonten, fra 1730, har et gmlt. Messingdøbefad. Orgelet, i Kirkens Vestende, er fra 1887, tegn. af H. B. Storck. I Midtskibet hænger et Maleri fra 1736 (Christus paa Korset med Maria og Johs.), i sydl. Sideskib et Krucifiks fra 1674, efter Sigende fra den nedbrudte Nørresogns Kirke. I Koret hænger en stor Malmlysekrone fra 1729, i hvert af Sideskibene to mindre (to med Aarst., 1732 og 1736). Paa Stolestadernes Døre og Panelerne langs Kirkemuren er der malet religiøse, symbolske Billeder (omtr. 200) samt Christus og 22 bibelske Personer, alt dog uden Kunstværd, fra omtr. 1730; paa et af dem er Kirken afbildet. Ved Alteret ligger en Ligsten over Borgmester Morten Hegelund, † 1574, og Hustru, og foran flere af Kirkens Døre hele eller itubrudte næsten helt udslidte Ligsten (deribl. en over Else Graae, † 1726). Under en stor Del af Kirken er der nogle og tyve murede Gravkældere, der dog ere tømte 1836, 1856 og 1884-85, idet Ligene ere nedsænkede paa Kirkegaarden (nogle Kisteplader opbevares i Kirken).

Søndersogns Kirke omtr. 1730
(efter et Billede i Kirken).

Pladsen omkring Kirken, der ikke er benyttet til Kirkegaard siden 1808,

da den nye Kirkegaard indviedes, blev nedlagt og beplantet 1847. I det sydøstl. Hjørne af Pladsen er en lille Høj, hvorfra der er god Udsigt over Søndersø med Omgivelser.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Kirken ejer i Kapitaler 4243 Kr., i Jorder 106,418 □ Al. (Lejeindtægt 1899: 343 Kr.) og i Legater 3628 Kr.

Et **Menighedshus**, ved Tausens Minde, er opf. 1893 (indviet $^{27}/_{12}$) for omtr. 16,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekt Cl. A. Wiinholt. Det er en firkantet Bygning af røde Sten med en Overbygning og et lille Spir. Det indeholder i Midten en større Sal, hvis kasseterede Loft er 28 F. over Gulvet, og to mindre Sale, der kunne sættes i Forbindelse med Midtsalen.

Kirkegaarden, mod N. i Byen, fælles for de to Sogne, indviedes $^{1}/_{10}$ 1808 og er senere udvidet mod N. Den er nu 6-7 Td. Ld. Ved Hovedindgangen mod Ø. er 1887 opf. et Ligkapel i Korsform af røde Sten (Arkitekt: H. A. Paludan).

Raad-, Ting- og Arresthuset, ved Stænderpladsen, er opf. 1872-74 for omtr. 200,000 Kr. af Amtet med $^{17}/_{24}$ og Købstaden med $^{7}/_{24}$, af røde Mursten i italiensk Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt J. Tholle og fuldendt af Bygningsinspektør V. Th. Walther. Det er en anselig Bygning i 3 Stokv. med svagt fremspringende Fløje samt bagved Raadhuset mod Ø. en Arrestbygning med to runde Hjørnetaarne. Det indeholder Retslokaler for Viborg Byting, for Fjends-Nørlyng og Middelsom-Sønderlyng Herreder og for Landsoverretten; desuden en stor Festsal, Byraadssal, Amtsraadssal, Overrettens Justitskontor og dens Bibliotek, Stiftsbiblioteket (se S. 565), Arkiver og Raadhustjenerens Lejlighed. Arrestbygningen indeholder Plads for omtr. 40 Arrestanter (1 Dobbelt-, 32 Enkelt- og 2 større Celler). I Bytings- og Byraadssalen findes Portrætter af alle oldenborgske Konger, i Amtsraadssalen af alle Stiftamtmænd siden 1730, i Landsoverrettens Sal en Marmorbuste (H. Bissen) af A. S. Ørsted og Portræt (V. Marstrand) af Justitiarius Schønning († 1862), i Byraadssalen desuden et Maleri af Willumsen, „Glaspusteren", skænket af Grosserer B. Goldschmidt i Kbh. († 1892).

Det **gamle Raadhus**, ved Gammeltorv, en Bygning af gule Mursten i 1 Stokv., med smuk Rokokoportal med Fr. IV's Navnetr. og Aarst. 1728, høj Kælder og et lille Spir paa Taget, er opf. eller ombygget 1728, efter at det tidligere, der var fra 16. Aarh. (1539 udgik Kongebrev om, at det skulde undersøges, hvorvidt Graabrødreklosteret egnede sig bedst til Raadhus eller Hospital) og havde Trappegavle, var brændt 1726 (se S. 581). Det er repareret 1817; et nyt Spir opsattes 1859. Efter det nye Raadhus' Opførelse blev det en Tid overladt Garnisonen til Brug som Garnisonsskole; nu indeholder det Politistation og Telefonstation samt Museum (se S. 565), det sidste i Stueetagen og paa Kvisten.

Katedralskolen, ved Gammeltorv, St. Mogensgade og Nytorvsgyde, er en anselig, grundmuret firfløjet Bygning, hvoraf den østl., bl. a. med Rektorbolig, er i to Stokv. med Kælder, den vestl. ligeledes i 2 Stokv., de andre i eet Stokv.; den nordl. Fløj har Kælder med Tøndehvælving; desuden er der et 1882-83 opf. Gymnastikhus ved Kompagnistræde, der tillige bruges som Festsal (sidstes Arkitekt: Bygningsinspektør Walther). Bygningen blev købt af Staten 1760 efter Stiftamtmand K. H. Heinen († 1754) og ombygget fra 1769, hvorefter den indviedes $^{14}/_{10}$ 1772 (restaur. 1842). Den indeholder efter flere Om- og Tilbygninger 10 Klasse-

værelser, Biblioteksværelse (omtr. 16,000 Bd.), Fysik- og Naturhistorieværelse, Sløjdlokale, m. m. Skolen har for Tiden 1 Rektor, 3 Overlærere og 7 Adjunkter; $^1/_9$ 1900 havde den 85 Elever, deraf 24 i Realklasserne. Skolen har tillige en af Lærerne opr. Forberedelsesskole. Skolen er som Domskole vistnok oprettet omtr. samtidig med Bispestolens Indretning og Domkirkens Grundlæggelse; i alt Fald bestod den i 12. Aarh., da Hellig Kjeld var Skolemester (efter ham besørgedes Embedet fremdeles af et af Domkapitlets Medlemmer). Paa Reformationstiden skal den have faaet sit Lokale paa det østl. Hj. af Skole- og St. Mathiasgade, senere var den i Domhusets nederste Stokv. Ved Fr. II's Gavebrev af $^2/_{12}$ 1574 tillagdes der Skolen meget betydelige Tiender, dertil kom senere andre Dotationer, og den ejer nu hele Kongetienden af 23 Sogne i Sallingland og i Fjends

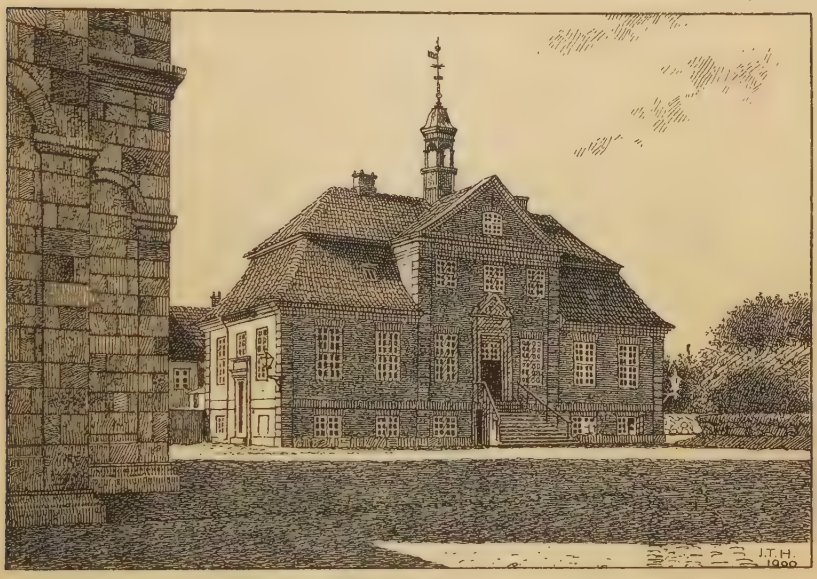

Det gamle Raadhus.

Hrd. tillige med Kornkongetienden af flere Sogne, hvoraf den saml. Indtægt er aarl. $851^1/_2$ Td. Rug, $859^1/_2$ Td. Byg og $445^1/_2$ Td. Havre samt i Penge 42 Kr.; desuden ejer den i Kapitaler 188,094 Kr. og nogle Jorder paa Viborg Bymark (omtr. 7 Td. Hrtk., $55^1/_4$ Td. Ld.) samt Stipendiefond og Legater til et Beløb af 83,042 Kr. (se *Hundrup*, Lærerstanden i V. Katedralsk., Indbydelsesskr. 1875; Biskop, Mag. P. Villadsen og hans Bidr. til V. Skoles Hist., i Kirkeh. Saml. 3. R. IV S. 481 flg.; Hist. Tidsskr. 3. R. IV S. 109 flg. og V S. 477 flg.); Saml. t. j. Hist. 3. R. I S. 16 flg.).

Byens kommunale Skolevæsen omfatter en **Borger**- (Betalings-) og en **Friskole**. De rummes i to Bygninger, begge opf. efter Tegn. af Arkitekt C. Lange, Aarhus. Borger- og Friskolens Hovedbygning (indviet 1887), ved Rosenstræde, en anselig Bygning af røde Mursten i to Stokv. med Kælder, indeholder bl. a. 20 Klasseværelser og i Kælderen Pedelbolig, Legekælder (ogsaa paa Loftet er der Legeplads) og Lokaler og

Økonomilejlighed for Børnebespisningen. Borgerskolens Pigeafdeling, i St. Nicolaigade, af røde Sten i 2 Stokv. med Kælder, indviet 1888, har 3 Klasseværelser og Inspektørbolig, hvori tillige 3 Klasseværelser. Ved Hovedbygningen i Rosenstræde ligger tillige et Gymnastikhus. Betalingsskolen havde $^{1}/_{10}$ 1900 165 Drenge og 121 Piger i henh. 6 og 4 Klasser, Friskolen 229 Drenge og 232 Piger i henh. 8 og 7 Klasser. Betalingsskolen har heldags, Friskolen udvidet halvdags Undervisning. Ved Skolerne er der ansat 1 Overlærer, 10 Lærere og 9 Lærerinder. Desuden ejer Kommunen Vestermark og Loldrup Skoler samt Vestermark Pogeskole (paa Købstadsjorderne i Graabrødre Landdistr.). — **Teknisk Skole** er oprettet 1871 paa Foranstaltning af Borger- og Haandværkerforeningen; 1893 sloges den sammen med den 1843 oprettede „Teknisk Søndagsskole", og $^{10}/_{1}$ 1895 indviedes dens egen Bygning i Reberbanen, opf. af røde Mursten i gotisk Stil med Trappegavle og to Stokv. og Kælder

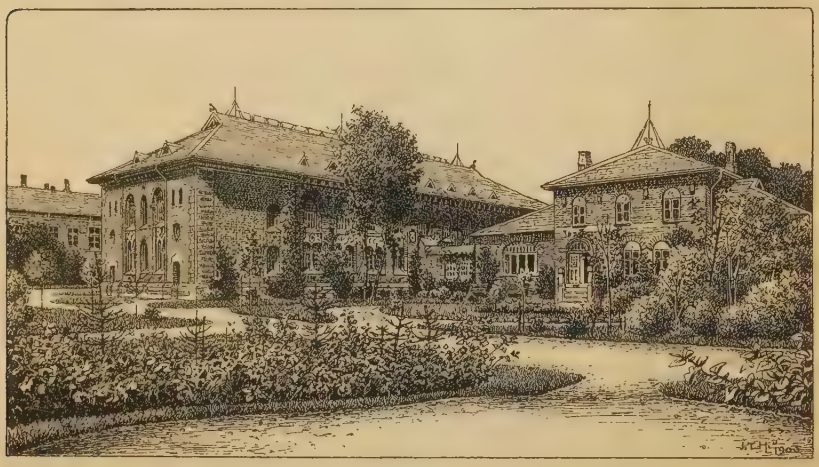

Provinsarkivet.

efter Tegn. af Cl. A. Wiinholt; den kostede 40,000 Kr., hvoraf Staten ydede 17,200 Kr.; Kommunen skænkede Grunden; den havde 1899-1900 209 Elever i 25 Klasser og 12 Lærere. — Af Privatskoler nævnes Plenges Real-Pigeskole, i Jærnbanegade, med Dimissionsret og 114 Elever i 6 Forberedelses- og 4 Realklasser; Bygningen, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1895.

Provinsarkivet for Nørrejylland, ved Lille St. Hansgade (opr. 1889), er opf. 1890-91 af Staten for 150,620 Kr. paa en af Viborg Kommune skænket Grund efter Tegn. af Bygningsinspektør H. Kampmann og bestaar af en Arkivbygning (166 F. lang, 53 F. bred) og en Arkivarbolig med Forbindelsesbygning, af røde Mursten, med Kridtbaand, paa Granit- og Murstenssokkel; i Arkivbygningens Vinduesblindinger ere de jydske Byers Vaabener anbragte i brændt Ler med Farver, i Kridtstensbaandene i Gesimsen de jydske Herredsvaabener. Bygningen indeholder et stort hvælvet Rum, i sin halve Højde delt af et Jærnristgulv, og 2 mindre Arkivrum; Arkivarboligen har en Læsestue (se De Danske Provinsark. Kbh. 1893).

Viborg Museum, i det gamle Raadhus (tidligere i det 1871 nedbrudte Stænderhus, der laa tæt N. for Domkirken, og det nye Raadhus), er opr. 1861 (se Saml. til j. Hist. I S. 57). Det indeholder en Oldsagssamling (deribl. en smuk Saml. Broncealders Urner) og en Saml. Genstande fra den hist. Tid, særlig fra Middelalderen (et gotisk Monstranshus og Helgenbilleder fra Karup Kirke, en Altertavle, m. m.) og, fra Renæssance- og Rokokotiden, en betydelig Saml. af Kar til Oplysning om Jydepotteindustrien og en Samling vedr. Viborg By.

Stiftsbiblioteket, i Raadhuset (tidligere i Stænderhuset, derefter i Bispegaarden) er oprettet 1817; ved Testam. af 1879 har det faaet Prof., Dr. theol. Christen Hermansens Bogsamling.

Stiftamtshuset, paa Nytorv, Hj. af Store St. Hansgade, omtr. hvor før den

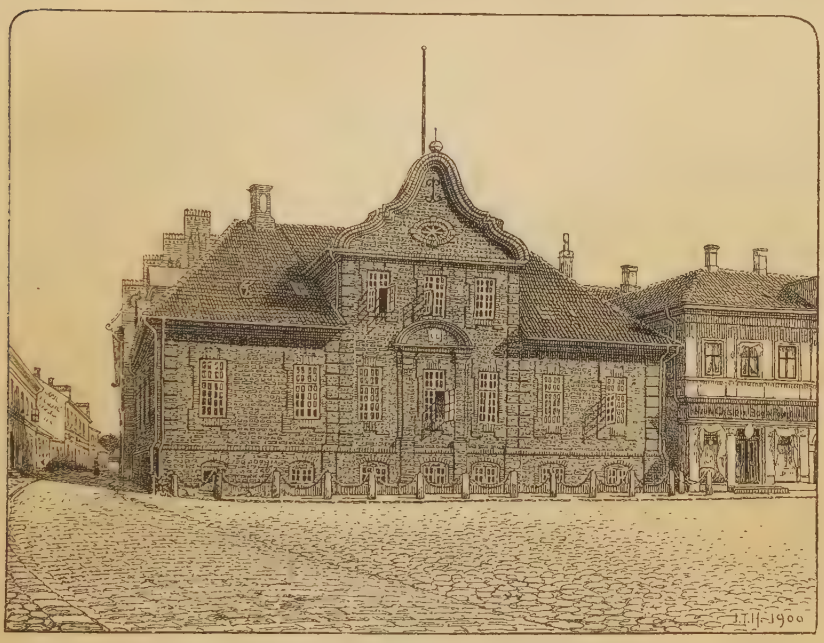

Stiftamtshuset.

1529 nedlagte St. Hans Sognekirke stod (Kirkens Taarn stod dog til 1584, da det tillige med Rester af Kirkegaarden sløjfedes for at skaffe Forsamlingsplads til Chr. IV's Hylding, hvorved Nytorv opstod). Gaarden er opf. 1757 af Friedenreich til Palstrups Enke Anne Margr. (Familiens Vaaben staar paa Façaden ud til Torvet), 1824 købt af Staten og omdannet til Embedsbolig for Stiftamtmanden (den tidligere Gaard, der ejedes af Apoteker Dan. Friedenreich, brændte 1726). En Del af Gaardens store Grund med Sidebygn. ud til St. Hansgade solgtes 1844 til private. Gaarden er nu i to Fløje, den ene, ud til Torvet, af røde Mursten i 1 Stokv. paa Granitsokkel med Kælder samt Kvist baade paa Nord- og Sydsiden, og den anden, ud til St. Hansgade, i to Stokv.; den sidste, der indeholder Amtskontor, er 1895 ombygget af H. Kampmann i gotisk Stil med blindingsprydede Trappegavle af røde Mursten i middelalderlig Skiftegang paa Sokkel af tilhugne Granitkvadre.

Bispegaarden, Ø. for Domkirken, er en trefløjet Bygning. Oprindl. stod her en Kannikeresidens (sidst beboet af Kantor Niels Friis), der 1558 af Domkapitlet udlagdes til Embedsbolig for Biskop Kjeld Juel, idet Kongen 1555 havde paalagt Kapitlet at anvise Bispen den første Residens, der blev ledig. Gaarden, der siden da har været Bispegaard, brændte 1726, men genopførtes af Stallknecht (se under Domkirken), bl. a. ved Tilskud af Bisp Trellund. D. Atl. beskriver den som en firfløjet Bygn., hvoraf Hovedfløjen var af Grundmur, de andre af Bindingsværk. Nu er der som nævnt 3 Fløje, der omslutte en firkantet Gaardsplads, som mod S. lukkes af en Mur med Port. Den nordl. Fløj, Hovedbygningen, af røde og gule Mursten i to Stokv. med Kælder, er delvis opf. af Stallknecht; Kælderen, fra den senere Middelalder, af Munkesten paa Kampestensfund. med to Rækker Krydshvælvinger (6 i hver Række) er en interessant Rest af den gamle Kannikeresidens; en tilmuret Dør

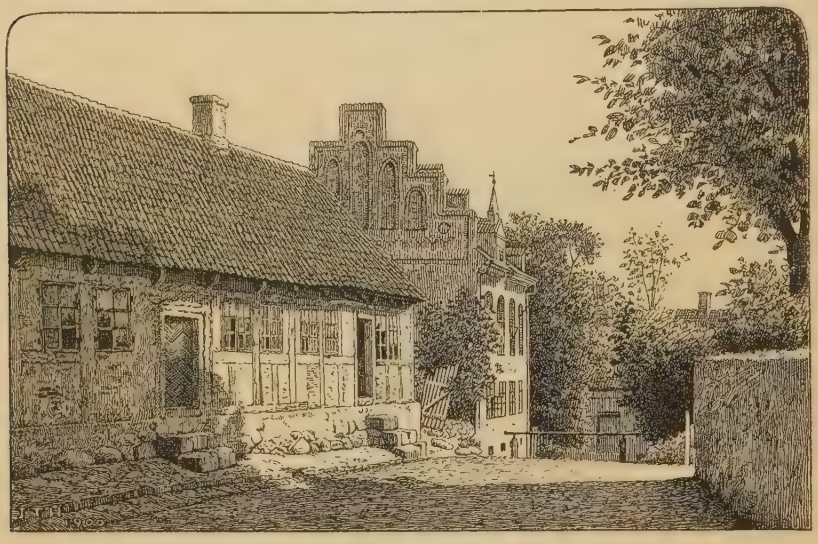

Stiftsprovstegaarden.

paa Sydsiden har vistnok kun lukket for en Kælderopgang (det hed før, at der fra den havde gaaet en underjordisk Gang under Søen over til Asmild Kloster). Ved Fløjens Østende er der 1887 opf. en grundmuret Bygning i 1 Stokv. i Stedet for en ældre af Bindingsværk. Vestfløjen er i 1 Stokv. af Mursten paa Fundament af raa Kamp (Stiftsarkivet var før i dens sydl. Ende). Østfløjen, i 1 Stokv., er af Bindingsværk. N. og N. Ø. for Bygningen er en stor Have.

Stiftsprovstegaarden, Hj. af Sortebrødre Kirkestræde og St. Leonisstræde, er fra den senere Middelalder, af røde Munkesten i Munkeskifte (overkalk.) i to Stokv. med Kælder, med fladt Loft, under den østl. Del, idet Jordsmonnet skraaner stærkt mod Ø. Bygningen har Trappegavle mod Ø. og V.; kun den sidste, med smukke Blindinger, er dog velbevaret, den østlige har været nedtaget, men er nu genopført. Der ses flere spidsbuede Vinduesaabninger, navnlig i 2. Stokv. Mod N. er der 1856 tilføjet en Udbygn. i to Stokv. med Kamgavle. Om Bygningens Anvendelse i den

katolske Tid vides intet (at den skulde være en Rest af Helligaandshuset, se S. 580, er der ingen Hjemmel for). Senere har den været i privat Eje; i 19. Aarh. brugtes den en Tid til Kvindefængsel; 1873 blev den købt til Stiftsprovstegaard.

Sindssygeanstalten, mod S. Ø. i Byen, mellem Riddergade og Søndersø, er opr. af Staten ved Lov af $^{4}/_{5}$ 1875 og toges i Brug $^{7}/_{5}$ 1877. Den er oprettet for Østifterne (undt. Kjøbenhavn) og Nørrejyll., optager kun uhelbredelig sindssyge, især af de mindre bemidlede Klasser og har blot een Forplejningsklasse, svarende til de andre Anstalters 3. Klasse ($1,_{08}$ Kr. dagl., for uformuende 55 Øre). Fra Beg. var den kun indrettet til at optage 300 Patienter (170 Kv. og 130 M.), men 1881 udvidedes den med 15, 1885 med 25 Pladser, saa at den nu har 340 (180 Kvinder, 160 Mænd); $^{1}/_{1}$ 1900 var der 341 Patienter (deraf 180 Kv.); i alt har der siden Oprettelsen indtil $^{27}/_{10}$ 1900 været 655 Patienter. Ved Anstalten er ansat en Overlæge (den eneste kgl. ansatte Embedsm.), en Reservelæge, en Forvalter og Kasserer, en Bogholder, en Oldfrue, en Husholderske m. m.; i alt er der til Anstalten knyttet omtr. 75 Funktionærer og Tyende. Direktionen bestaar af 3 Medlemmer med Overlægen som Formand. Anstalten har et Areal af $8,_{3}$ Td. Ld., hvoraf 6 Have. Den er opstaaet ved Omdannelse og betydelig Udvidelse (Arkitekt: H. B. Storck) af den tidligere Straffeanstalt. Patient-, Administrations- og Økonomilokalerne findes i et sammenhængende Bygningskompleks; Overlægeboligen ligger isoleret. Den Sal, der i Straffeanstaltens Tid benyttedes som Kirke, er nu indrettet til Opholdsrum for de mandl. Patienter. Ombygningen 1876-77 kostede omtr. 420,000 Kr.

Den tidligere Straffeanstalt („Viborghus") blev oprettet ifl. kgl. Res. af $^{14}/_{11}$ 1743 som „Tugt- og Manufakturhuset i V.". Den var oprindl. kun bestemt for Forbrydere fra Nørrejyll., men brugtes tillige i Beg. som Arbejdsanstalt for Byens fattige. Fabriksdriften (især Klæde, uldne og linnede Varer) var i det første Aarh. tillige med Fangernes Underhold overdragen til private Entreprenører og Interessentskaber under Statens Tilsyn, men gik fra 1845 helt over til denne. Dens Bygninger, opf. 1740-43 af Grundmur i 4 sammenbyggede Fløje i to Stokv. og med Kælder, udvidedes 1843 med en Tilbygn. i 3 Stokv. og atter 1863-64 (Arkitekt: N. S. Nebelong). Ved Res. af $^{8}/_{5}$ 1874 blev den nedlagt.

Viborg Hospital, N. for Tausens Minde, i ældre Tid kaldet det almindelige Hospital, er stiftet i Reformationstiden som en Forsørgelsesanstalt for trængende fra Vib. Stift. Om de første Skridt til dets Grundlæggelse høres i 1527, da Borgerne indberettede til Kongen, at mange fattige, syge Mennesker søgte til Byen paa Grund af dens centrale Beliggenhed i Jyll., men Borgerne kunde ikke huse dem, da Byen i den seneste Tid to Gange var brændt; for at bøde herpaa havde Borgerne nu nedlagt nogle Gilder og deraf stiftet et Hospital. Til at rumme dette overdrog Kongen under $^{29}/_{12}$ 1527 Borgerne et Hus ved St. Hans Kloster, hvilket tidligere havde tjent til Sygestue, og tillige fastsatte han, at Hospitalet skulde bestyres af to Præster og to Borgere; 1528 samtykkede han i, at Hospitalet maatte faa det Sølv og andre Kostbarheder, der havde tilhørt Julelaget og Svende Alter. Men Hospitalet kom dog ikke da i Stand, idet den kat. Gejstlighed modsatte sig Overdragelsen af St. Hans Sygestue. Kravet rejste sig dog snart igen, og Chr. III beordrede 1539 undersøgt, om det forladte Graabrødrekloster bedst egnede sig til Hospital eller Raadhus.

Undersøgelsen faldt ud til Gunst for det første, og $^{28}/_{10}$ 1541 stadfæstede Kongen, at Klosteret (undt. Kirken, se S. 580) maatte indrettes til Hospital, og at det skulde styres af et af Domkapitlets Medlemmer. Endvidere gav Kongen det 1545 en Gaard i Fardrup og den gamle Hospitalsgaard Testrupgaard (hvis Lemmer da flyttedes til Viborg); 1558 tillagde han det Lyngsøgaard (Vorde Sogn). Fr. II gav det $^{8}/_{1}$ 1583 en Fundats, hvorefter $^{2}/_{3}$ af Lemmerne skulde være fra Byen, $^{1}/_{3}$ fra Stiftet; Forstanderen skulde være en Præst, til hvis Lønning Indtægten af Vorde Præstekald henlagdes (fra Midten af 17. Aarh. blev en af Byens Borgere Forstander). I 17. Aarh. begyndte det at gaa tilbage for Hospitalet; 1641 tillodes Salg af dets øde Ejendomme, 1684 klagedes over, at der nu kun kunde underholdes 31 Lemmer (før havde der været 60), 1699 maatte Testrupgd. og Lyngsøgd. afhændes, og 1723 bortsolgtes ifl. kgl. Res. Resten af Hospi-

Hospitalets Nordfløj.

talets Gods. I 18. Aarh. steg atter dets Indtægter, saaledes Kapitalformuen fra 8630 Rd. i 1743 til 20,000 i 1779; 1768 var der 18 Lemmer, og 48 Personer uden for det understøttedes. I Beg. af 19. Aarh. var dets Eksistens stærkt truet, idet der 1810 udkom en Res. om, at $^{2}/_{3}$ af dets Renter, Tiender m. m. fremtidig skulde gaa til Byens Fattigvæsen, og at der i Hospitalsbygningen skulde indrettes Arbejdsstue og Senge for fattige; men Res. blev ikke ret efterkommet, og ved Res. af $^{9}/_{10}$ 1841 anerkendtes dets Berettigelse som særegen Stiftelse. Den nugældende Fundats er af $^{15}/_{3}$ 1855, hvorved Lemmernes Antal ansattes til 21 Kvinder og 6 Mænd; den er dog modificeret ved senere Bestemmelser, saaledes ved Resolution af $^{6}/_{12}$ 1893, hvorved Kvindernes Antal nedsattes til 17. Nu er Antallet 16; Lemmerne faa Husly, Varme, Lys, Brændsel til Madlavning, Lægehjælp og Medicin samt ugentlig $2{,}_{65}$ Kr. for de 12 ældste og $2{,}_{25}$ Kr. for de øvrige. Uden for Stiftelsen nyde for Tiden 4 Personer Understøttelse (to hver 30 Kr. 40 Ø., to hver 21 Kr. 66 Øre aarl.). Hospitalet ejede 1900 en

Kapital paa 97,890 Kr. (deri indbefattet en Del Legater) og 68 Td. Ld. paa Vib. Mark, $9^3/_8$ Td. Hrtk., samt Kongetienden af Testrup Sogn og en Del af Gislum Sogn og Kongekvægtienden af 32 Sogne i Vib. Stift. Hospitalet bestyres under Stiftamtmandens og Biskoppens Direktion og Borgmesterens og Sognepræsternes Inspektion af en Forstander. Den resid. Kapellan ved Domkirken er siden 1812 Præst ved Hospitalet.

Hospitalsbygningen bestaar af to større under en ret Vinkel sammenstødende Fløje mod N. og V. samt en lav Fløj, der udgaar mod V. fra den sidstes nordvestl. Hjørne og sammen med denne, en Gaardmur og et lavt Gærde omslutter en firkantet Gaardsplads. Nordfløjen, i to Stokv. af røde Munkesten i Munkeskifte (overkalkede) med Kamgavle, er den ældste, vistnok fra den tidlige gotiske Tid og oprindl. en Del af Graabrødreklosteret, dog maaske ikke af een Støbning. Den østl., næsten uforstyrrede Gavl har spidsbuede Blindinger og gamle Vinduesaabninger, hvilke ligeledes ses paa Fløjens Nordside, hvor de ere fladbuede, i 1. Stokv. omfattede af en spidsbuet Blinding. Under den østl. Del er en oprindl. Kælder med 6 Krydshvælvinger i to Rækker, hvilende paa to firkantede, murede Piller. Paa Fløjens Nordside er der i ny Tid tilføjet en taarnlignende Udbygning med Kuppeltag og et Halvtagshus med Kamgavle. Vestfløjen, i to Stokv., er væsentlig en nyere Bygning, ombygget efter Branden 1726; den indeholder bl. a. i øverste Stokv. en Kirkesal. Den meget svære Sydmur i den lave Fløj, 1 Stokv., hidrører vistnok fra Munketiden; Nordmuren er derimod ny. Gaardmuren mod S. er opf. efter 1744, idet Hospitalet da solgte en der i Ruin efter Branden 1726 liggende Bygning (tidligere brugt af Prædikanten i Hospitalet) til Graabrødrekirken, mod at denne bekostede Muren opført. En stor Have ligger N. og navnlig Ø. for Hospitalet.

Amtssygehuset, højt beliggende mod S. uden for Bygrunden, er opf. 1889 efter Tegn. af Arkitekt H. Ph. Smidth af Amtet (der ejer $^2/_3$) og Byen ($^1/_3$). Det bestaar af en Hovedbygning i to Stokv., et Epidemihus og et Lighus; desuden hører til det en stor Have. Det kan rumme 70-80 Patienter. Det gamle Amtssygehus, i Grønnegade, bestaaende af 4 Længer, opf. 1855-56, benyttes nu som Garnisonsskole. Bygningen ejes af Kommunen. **Garnisonssygehuset**, Rosenstræde, kan optage normalt 45, ekstraord. 70 Patienter; det ejes ogsaa af Kommunen.

Fattiggaarden, Nicolaigade, opf. 1883-84 af røde Mursten i to Stokv. efter Tegn. af H. A. Paludan, har Plads til omtr. 80 Lemmer, men paaregnes kun gnmstl. at huse 46 Personer, hvoraf 36 Lemmer, Resten Funktionærer og betalende syge; Sygeafdelingen har Plads til 8 Mænd og 7 Kvinder. Desuden ejer Kommunen 3 Fattigboliger, i Gravene, Lille St. Hansgade og ved Eksercerpladsen, til i alt 10 Familier og 2 enkelte Personer.

Tvangsarbejdsanstalten, V. for Byen ved Skottenborg, en Bygning af røde Sten i 4 Fløje (østl. i 2, de andre i 1 Stokv.), er opf. 1881-82 (Arkitekt: Paludan) og tilhører Amtet; den har Plads for 30-40 Lemmer (dels til Forsørgelse, dels til Straf). Til Anstalten hører bl. a. en 2 Td. Ld. Have og en omtr. 7 Td. Ld. Mark.

Milde Stiftelser: **Lars Worres Minde**, Reberbanen, opr. 1851 af Købmand L. W. († 1853) og Hustru († 1893), ejer et Hus i 1 Stokv. til Fribolig for 8 Enker eller ugifte, enligt stillede Fruentimmer uden for Embedsklassen, og 4000 Kr., hvis Renter benyttes til Vedligeholdelse, Skatter osv., medens Resten uddeles til Beboerinderne; den bestyres af Byraadet.

Haandværkerforeningens Stiftelse, Reberbanen, opr. 1865, med et Hus af røde Mursten i 1 Stokv. til Fribolig for Haandværkere og deres Enker; den bestyres af Haandværkerforeningens Bestyrelse. **Alderdomshjem for Arbejdere**, Skottenborg, opr. 1885, har et Hus i 1 Stokv.; det har egen Bestyrelse. **Murer- og Tømrersvendeforeningens Stiftelse**, i Lille St. Pederstræde, har et Hus med Friboliger. **Børneasylet**, i Mogensgade, opr. 1875, i 1 Stokv., har Plads for 60 Børn; det bestyres af en Komité, hvori Byens to Sognepræster sidde. — Af Velgørenhedsforeninger nævnes: Foreningen til Underst. af værdige trængende uden for Fattigvæsenet (stift. 1846), den kvindl. Plejeforening (st. 1862), Børnebespisningsforeningen (stift. 1890), Vib. Amts Sygeplejeforening (st. 1881), Viborg Afholdsforening (opr. 1888); desuden er Vib. Sædet for Vib. og Omegns Afholdskreds, der repræsenterer 42 Afholdsforeninger. Endvidere Vib. Fængselselskab (st. 1860).

Den nye **Statsbanegaard**, mod S. V. uden for Bygrunden ved Enden af Jærnbanegade, opf. efter Tegn. af Th. Arboe, toges i Brug $^{1}/_{12}$ 1896, se S. 576 (den ældre, opf. 1863, laa mod S. Ø. ved Søndersø).

Gasværket, S. for Byen ved Mikkelsanlæg, toges i Brug $^{4}/_{10}$ 1900 i Stedet for det 1859 anlagte Gasværk, der laa ved Søndersø i Nærheden af Sindssygeanstalten. Det er anlagt og drives af det dansk-engelske Gaskompagni, med hvilket Kommunen har Kontrakt til $^{1}/_{1}$ 1925. Produktionen i 1899 var 13,530,000 Kbfd. Gas. — **Vandværket**, mod N. ved Nørresø, med et Vandtaarn ved Skottenborg, er anlagt af Kommunen 1899-1900. Vandet pumpes op fra Brønde, der ere borede ved Nørresøs Vestbred; det gnmstl. Forbrug pr. Døgn er 3-4000 Td.

Posthuset ligger i St. Mathiasgade. **Telegraf- og Telefonstationen** i Jærnbanegade. **Toldkammerbygningen**, i Toldbodgade, er opf. 1896 efter Tegn. af Th. Arboe.

Som Garnison (fra 1865) for 9. Regiment, bestaaende af 6., 8., 29. og 39. Bataillon, ejer Byen flere Bygninger, der benyttes af Militæretaten. **Eksercerhuset** og **Depotbygningen**, begge opf. 1871, efter Tegn. af J. Tholle, ligge S. for Kirkegaarden ved Skottenborg. V. for Bygningerne ligger den omtr. 31 Td. Ld. store Eksercerplads. Garnisonssygehuset se S. 569. **Hovedvagten** ligger ved Lille St. Hansgade, **Krudthuset** uden for Nedergades Port. Et Soldaterhjem, opr. 1884, ligger i Rosenstræde. Der er ingen Kaserner; Militæret indkvarteres hos Grundejerne.

Af andre Bygninger mærkes: Frimurerlogen, Jærnbanegade, en lille rød Bygning, opf. 1897, Borger- og Haandværkerforeningen, Hj. af St. Mogensgade og Gammeltorv, 2 Stokv., købt 1875, Dansk Arbejderforening, Grønnegade, opf. 1882, Sparekassen, St. Mathiasgde., opf. 1868, efter Tegn. af Tholle, med en smuk Tilbygning, opf. 1889 efter Tegn. af Prof. H. C. Amberg, Kreditforeningen, Hjultorv, i to Stokv., opf. 1868 efter Tegn. af Tholle, en Varmbadeanstalt, Lille St. Hansgade, Viborg Teater (rummer omtr. 480 Tilskuere), i Hotel Phønix, St. Mathiasgade, Viborg Klub, St. Mathiasgade. Kødkontrolstationen, paa Hjultorv, er opr. 1896.

I Byen findes flg. Anlæg: **Tausens Minde** (ejer sig selv), anlagt 1835 af Plantør Schaldemose paa Graabrødre Kirkegaards Plads og en Grund, der tidligere hørte til en Kannikeresidens N. for Stænderpladsen, noget over $^{1}/_{2}$ Td. Ld. I Anlægget er der i Anledn. af Reformationsfesten 1836 rejst et Mindesmærke for *Hans Tausen*, en 7 F. høj Støtte af

Bremersandsten med et hvidt Marmorbasrelief, af H. E. Freund, og Indskrift. Foran Støtten ligger en Ligsten, der har ligget paa Kirkegaarden over Hr. Jens Nielsen (Løvenbalk), † 1442, og Hustru, men som 1786 blev solgt og ført til Hinge Kirkegaard, hvor den gamle Gravskrift borttoges, medens der i de 4 Hjørnemedailloner (med Evangelistmærkerne) anbragtes en Indskr. om, at Tausen fra Stenen 1528 havde holdt sin første evangeliske Prædiken (en ganske urigtig Tradition); 1835 førtes den atter tilbage til Vib.; Indskriften fra 1786 er nu helt ødelagt. Ved Opgangen til Støtten staa to Ligsten, den ene romansk med Korsstavfigur, der 1623 er bleven benyttet paa ny som Ligsten, den anden fra 1667 over Else Pedersdatter. Ved Pladsens Rydning 1896 afdækkedes Graabrødrekirkens Fundamenter, men tildækkedes straks. Ved lave Væksthækker har man søgt at vise Kirkens Plads og Grundplan; endog Alterbord, Altertavle og Prædikestol har man efterlignet ved Beplantning. Det smukke Anlæg **Borgevold**, 5-6 Td. Ld., er anlagt i 1860'erne af Slotsgartner T. Rothe ved Nørresø, hvor Dæmningen fører over. I Anlægget ligger det fredlyste Voldsted *Store Borgevold*, hvor Viborg Slot (se S. 577) har staaet. Voldstedet, der i nyere Tid er blevet noget omdannet og beplantet (mod S. og V. har der været Grave), er en ret anselig, noget uregelmæssig firkantet, stejl Banke (højeste Punkt 36 F., Gnmst. ved Foden 350 F.). Ved Udgravninger 1889-90 fremdroges Dele af Kampestensfundamenter og enkelte Mursten; det syntes herefter, som om der til forskellige Tider var foretaget Opfyldninger for at danne Borganlægget. Lige N. for Voldstedet har ligget det midt i 19. Aarh. sløjfede, langt mindre *Lille Borgevold*, en naturlig Banke, som maaske slet ikke har hørt med til Borgen. I Anlægget staar et Monument for *St. St. Blicher* — Granitsokkel med Broncebuste og Reliefs, af Th. Thielemann —, oprindl. rejst 1866 paa Stænderpladsen, flyttet 1875, uden for Anlægget den 1867 opf. Salonen (Arkitekt: Tholle) paa en Odde i Søen (hvor den tidligere Dæmning gik over), i Anlægget en 1897 opf. Musikpavillon (Arkitekt: Hagemann) samt en Fiskeudklækningsanstalt, der tilhører det af Arth. Feddersen stiftede „Vib. Fiskeriselskab" (det har et lign. Anlæg ved Asmildkloster). Uden for

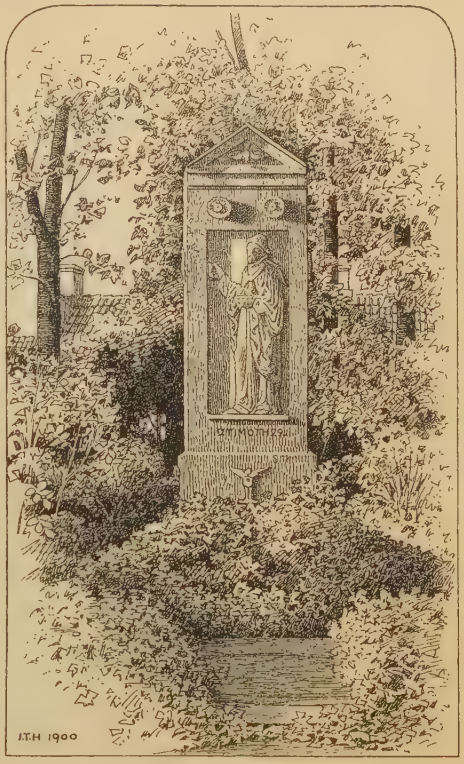

Tausens Minde.

St. Mikkelsport langs med Landevejen til Aarhus ligger **Mikkelsanlæg**, paabegyndt omtr. 1843. N. V. for Byen langs med Landevejen til Skive ligger Kommunens 1853 paabegyndte Plantage **Undallslund**, omtr. 300 Td. Ld.

Gamle Huse. Paa Grund af de mange Brande, navnlig den 1726, er der kun faa ældre Huse. Foruden de alt omtalte offtl. Bygninger (og dem, der omtales under Byens Hist.) nævnes flg. private. I St. Mogensgade, over for Tausens Minde, ligger et Hus (Nr. 7), to Stokv. med Kælder, af røde Munkesten, dels i Munkesk., dels i uregelmæssigt Skifte, men uden

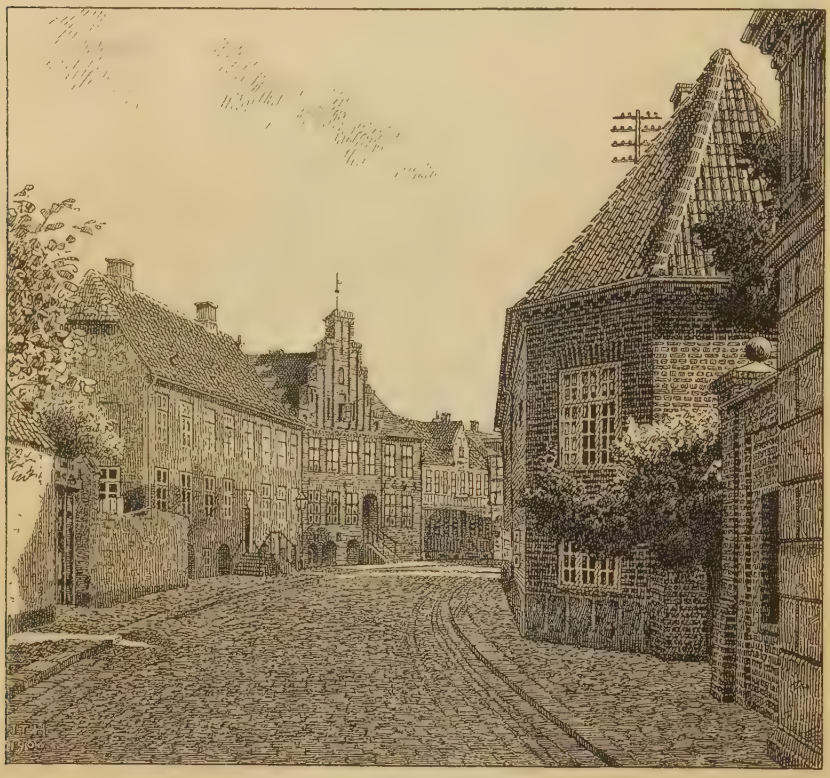

Husene Nr. 7 og 9 i St. Mogensgade.

arkitektonisk Udsmykning. Ved en Smøge skilles det fra Naboejendommen (Nr. 9), der bestaar af to, væsentlig af røde Munkesten, men vistnok ikke samtidig opf. Partier: et Gavlhus, to Stokv. med Kælder, og en yngre Sidefløj langs Gadelinien, to Stokv. Den oprindl. Kamgavl mod Ø. paa Gavlhuset nedtoges 1811, men 1884 er der atter opsat en blindingsprydet Kamgavl (Arkitekt: Prof. H. C. Amberg), ligesom Murene da rensedes for Kalkpudset; i to runde Blindinger staa: 1520 (det omtrentlige Opførelsesaar?) og 1884; paa Sidefløjen 1643. Begge Husene (Nr. 7 og 9) siges at være opf. i 1. Halvdel af 16. Aarhundrede af Landsdommer Jens Mogensen Hvide eller Mogens Thomsen til Damsgd. (se *Heise*, Dipl. Vib. S. XLVII). Nordligere i samme Gade ligger en anden Gaard, Nr. 31, der bestaar af

en Hovedfløj mod N. med Gavl ud mod Gaden og en Sidefløj mod Ø. langs med Gaden med en taarnlignende Karnapbygn. og Port. Huset er i to Stokv. med Kælder under en Del af Nordfløjen og er i de nederste Partier — ved Nordfløjen og navnlig dennes Nordmur næsten op til Tagskægget — af tilhugne Granitkvadre (deribl. flere Sokkelsten med Skraakant), i øvrigt af røde Mursten, bl. a. om de fladbuede Vinduer; de havde opr. rundbuede Granitoverliggere. Huset stammer vistnok fra Reformationstiden, maaske opf. af Sten fra en af Byens mange, 1529 nedlagte Kirker (St. Mogens?; at det har tilhørt et St. Mogens Kloster, har intet paa sig, se S. 580). Byg-

Huset Nr. 31 i St. Mogensgade.

ningen er undergaaet flere Forandringer, hvorom Aarst. 1643, paa Nordfløjens Sydside, og 1649, paa Østfløjen, vidne; 1816 blev en Kamgavl paa Nordfløjens Østside og et Stykke af Muren nedtaget, og Karnappen fik Valmtag i Stedet for et tidligere Pyramidetag; endelig blev Bygningen 1885 (Arkitekt: Amberg) restaureret, da den var i høj Grad brøstfældig; den østl. Kamgavl genopførtes (nogle løse Tal, der fandtes og mentes at skulle læses som 1460, opsattes paa den), Karnappen fik atter Pyramidetag, der opførtes en Kamgavl paa Østfløjens Sydside, og Murenes Overkalkning fjernedes. Et ved Restaurationen fundet Brudstykke af en Granittympanon er indsat i Nordfløjens Sydmur; et lign. Brudstykke, der senere fandtes under Brolægningen, ligger i Gaarden. Huset benyttes nu til Borgmester-

og Herredsfogedbolig og Kontorer. Af Bindingsværkshuse fra før 1726 ere ingen bevarede (et i Mogensgade, fra 1660, nedreves 1833). Et Portovertræ med Snitværk (to Løver), Indskr. og Aarst. 1663 er indsat i Porten i et nyt Hus i St. Mathiasgade (Nr. 27). Af Bindingsværkshuse er det ældste vistnok St. Mathiasgade Nr. 88, to Stokv., dog delvis omsat; paa et Træstykke staar en Indskr., Aarst. 1727 og Niels Jepsøn Salling og Margr. Ledertoer. — I det nordl. Hjørnested af Nytorvsgyde og St. Mogensgade, hvor det 1667 brændte Værtshus „Paradis" laa, findes hvælvede Kældere fra Renæssancetiden.

Indbyggerantallet var $^1/_2$ 1890 8352, Nov. 1899 8350 (1801: 2379, 1840: 3343, 1860: 4861, 1880: 7653). — Erhverv 1890: 1520 levede af immateriel Virksomhed (deraf 646 Militær), 3140 af Industri, 1338 af Handel, 8 af Fiskeri, 1033 af Jordbrug, 522 af forsk. Daglejervirksomh., 287 af deres Midler, 340 vare i Sindssygeanst., 155 nøde Almisse, og 9 vare i Fængsel. — Handelen hæmmes en Del ved, at Byens Ladeplads ved Hjarbæk Fjord er fjernet $1^1/_2$ Mil.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 4274 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 11,106 Pd., uldne Manufakturv. 8791 Pd., Vin 18,211 Pd., Glas og Glasvarer 30,252 Pd., Humle 4911 Pd., Stentøj, Fajance osv. 27,154 Pd., Kaffe 13,621 Pd., Olier 7030 Pd., Risengryn og Rismel 42,732 Pd., Salt 33,617 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 25,146 Pd., Tobaksblade og Stilke 64,264 Pd., Stenkul 115,060 Pd., Metaller og Metalvarer 721,843 Pd. samt Tømmer og Træ 78 Clstr. og 1636 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 8 Fartøjer og maalte Baade med i alt 78 Tons. I udenrigsk Fart indkom 3 med 78 Tons Gods og udgik 2 uden Ladning; i indenrigsk Fart udgik 1 Skib uden Ladning.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 55,521 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 4172 Kr., i alt 59,693 Kr. (454 Kr. mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 22,605 Kr.; det produc. Udbytte var 264,947 Potter.

Der holdes aarl. 11 Markeder i Viborg: 1 i Jan. med Heste, 1 i Feb. med Heste og Kvæg, 1 i Marts, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni (Snapstinget) med Heste og Kvæg, 2 Dage i Sept. (Toftemarked) med Kvæg, Faar og Heste, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg samt Faar og 1 i Dec. med Heste og Kvæg. Torvedag hver Onsd. og Lørd., desuden sidste Lørdag i hver Maaned, fra Mikkelsdag til Jul hver Lørdag med lev. Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Bryggeriet Odin (Aktieselsk., opr. 1890; omtr. 20 Arbejdere), et Svineslagteri (Aktieselsk., opr. 1897; omtr. 16 Arbejd.), en Vatfabrik, 3 Uldspinderier og Farverier (Bentsens, Fallesens og Knudtzens), 2 Jærnstøberier (Højers og Schneevoigts), 1 Maskinfabrik (Eskild Philipsens), 1 Maskinfabrik (Ernst Philipsens), 1 Cyclefabrik, Viborg Metalvarefabrik, 2 Savværker (Schourups og Løgstrups), 1 Trævarefabrik (Riegels), 1 Skovlfabrik (Aktieselsk.), 2 Tobaksfabrikker (Kroghs og Jensens, med 70 Arbejd.), 1 Garveri (Brøndums),

1 Mineralvands- og Brystsukkerfabrik, 2 Handelsgartnerier (Brostrøms, der 1864 har anlagt en Planteskole, N. for Byen, den største i sin Slags i Landet, og Riegels', S. for Byen), 3 Bogtrykkerier, m. m.

I Viborg udgives 1 Avis: „Viborg Stiftstidende"; „Viborg Amtstidende" og „Vib. Stifts-Folkeblad" udgives henh. i Silkeborg og Kolding.

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 458 Heste, 1478 Stkr. Hornkvæg (deraf 941 Køer), 1614 Faar, 808 Svin og 28 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 15 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst., d) for Skolevæs., e) for Brolægnings- og Vejvæs., f) for den offtl. Belysn., g) for Bygninger og Inventar, h) for Jordejendommene og Søen, i) for Beplantningen, k) for Redaktionen af Byraadets Forhandlinger; endvidere et Skatte-, et Torve-, et Legat-, et Vandvæsens- og et Arkivudvalg, samt et Udvalg for Udskrivning af Heste og et for Tilsyn med Plejebørn.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 128,757 (deraf Grundsk. 9028, Hussk. 4876, Formue- og Lejlighedssk. 111,413, lignet paa Menigheden 3110, Bidr. fra Landdistr. 330), Afgifter ifl. Næringsloven 9876, Indtægt af Aktiver 21,070, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 7549, Tilskud fra Gaskompagniet 6469, Skolekontingent 5552 Kr.; Udgifter: Tilskud til Stat 2537, til Amt 1819, til Amtsskolefond 2464, Byens Bestyrelse 5806, Fattigvæsen 24,337, Alderdomsunderst. 17,387, Skolevæs. 32,309, Rets- og Politivæs. 7863, Medicinalvæs. 6521, Gader og Veje 5732, Belysn. 2782, offtl. Renlighed 2965, Vandforsyning 1047, Brandvæs. 3727, Indkvarteringsvæs. 14,975, Lystanlæg 2080, afløst Højtidsoffer 4800, Kirkeudgifter 3100 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1898 i Kapitaler 136,310, i Ejendomme med Udbytte 234,390 og i Ejendomme uden Udbytte 346,000 Kr. og skyldte bort 449,440 Kr.; under Byraadet var Legater til et Beløb af omtr. 350,000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^1/_2$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 2,723,600 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 1,865,350 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raad-, Ting- og Arresthuset og i Amtssygehuset, Skolerne, Militærbygningerne, Fattiggaarden og det gamle Fattighus, Vandværket og Vandtaarnet, 3 Fattigboliger, se S. 569, Musikpavillonen ved Borgevold, et Skovfogedhus og Plantørboligen i Undallslund; desuden af Jorder: Anlæggene Borgevold med „Kildetoften" og ved St. Mikkelsport, Plantagen Undallslund, Eksercerpladsen, Sandgravene og flere mindre Jordstykker, samt Viborg Sø med Andel i Fiskeriet deri.

Politikorpset bestaar af Politimesteren, 1 Overbetjent, 2 Politibetjente og — navnlig til Besørgelse af Natpolititjenesten — 3 Patrouillebetjente; desuden 2 Reservebetjente. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Vandinspektør, 1 Adjutant, 7 Assistenter og 21 Underassistenter samt det tjenstpligtige Mandskab (mellem 20 og 45 Aar). Korpset deles i en Sluknings-, en Vandforsynings-, en Rednings-, en Nedbrydnings- og en Ordensafdeling; den sidste (30 Mand under 1 Assistent og 2 Underassistenter) staar under Politimesteren, de øvrige under Brandinspektøren. (Byens Borgervæbning ophævedes ifl. kgl. Res. af $^{14}/_7$ 1843).

I Viborg By og Omegns Sparekasse (opr. $^{29}/_{10}$ 1828) var $^{31}/_3$

1899 Sparernes Tilgodehav. 4,566,380 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 432,276 Kr., Antal af Konti 7564. — I Arbejder Spare- og Laanekassen i Viborg (opr. $^{10}/_8$ 1873) var Sparernes Tilgodehav. 21,076 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 1594 Kr., Antal af Konti 938. — Kreditforeningen af Landejendomsbesiddere i Nørrejyll. (stift. 1851) har Kontor i V. — Kjøbenhavns Handelsbank har Filial i Viborg.

I gejstlig Hens. er Byen delt i to Sogne: Domkirkens, hvortil hører Graabrødre Landdistr., og hvormed tillige er forbundet Annekserne Asmild og Tapdrup, samt Søndersogn. Med Annekserne danner Viborg Købstad eet Provsti; Sognepræsten ved Domkirken er Stiftsprovst for Viborg Stift og Provst for Viborg Amt.

I Viborg bo Siftamtmanden, der tillige er Amtmand over Viborg Amt, Biskoppen over Vib. Stift og Stiftsfysikus for Vib.-Thisted Amter. Tillige har Landsoverretten for Nørrejyll. (opr. ifl. Frdn. af $^{25}/_1$ 1805), der bestaar af en Justitiarius og 8 Assessorer, Sæde her. Om Garnisonen se S. 570.

Viborg hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Vib. Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her) og Vib. Lægedistr. (Distriktslægen bor her) og har 2 Apoteker (Svaneapoteket og Ny Apotek). Den hører til 5. Udskrivningskreds' 161. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 67-103, 113-22, 130-46, 161 og 315-31.

Ved Vib. Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 3 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet en Bestyrer. Der er Statstelefon og privat Telefon (jydsk Telefonselskab).

Viborg er Station paa den nørrejydske Tværbane Langaa-Viborg-Struer; Strækningen Langaa-V. aabnedes $^{21}/_7$ 1863, V.-Skive $^{17}/_{10}$ 1864; se i øvrigt under Fredericia. Tillige er Byen Udgangspunkt for Vib.-Aalestrup Banen; ifl. Lov af $^{12}/_4$ 1889 gaves der $^{28}/_5$ 1890 Vib. Amtskommune Koncession paa den, hvortil Staten tilskød 80,000 Kr. pr. Banemil og Halvdelen af Ekspropriationsomkostningerne; den 5 Mil lange Bane, der drives af Staten, aabnedes $^{15}/_9$ 1893. For at skafte den bedre Tilslutning til Tværbanen flyttedes Vib. Banegaard (ifl. Lov af $^8/_5$ 1894). Ved Lov af $^{27}/_4$ 1900 bestemtes Anlægget af en Statsbane Vib.-Herning (de paagældende Amts- og Købstadskommuner skulle erstatte Statsbanen 25,000 Kr. pr. Mil, at betale med $^1/_{15}$ aarl. i 15 Aar). I Vib. solgtes i Driftsaaret 1899-1900 84,333 Billetter, og der ankom af Gods, Kreaturer osv. 39,087 og afgik 8889 Tons.

Historie. Navnet skrives i Vald. Jordeb. *Wibjærgh* og *Wybærgh*; omtr. 1317 forekommer Wiburgh, 1368 Wiburg, 1399 Wiborgh; osv.; endnu 1466 findes Wibergh; paa Latin kaldes den altid *Vibergæ*; Navnet udledes sikkert af det oldn. „Vi“ eller „Ve“, ɔ: Helligdom, og „Bjærg“. Den hører til Landets ældste og mærkeligste Byer, hvis Historie gaar tilbage i Oldtiden, da den var Hovedofferstedet for Nørrejyll.; den var Jyllands Hovedstad og Sædet for dets Landsting, og i lange Tider det Sted, hvor Kongevalg og Kongehylding hyppigst fandt Sted, og de fleste vigtige Begivenheder i Landets Historie ere indtil op i den nyere Tid knyttede til dens Navn. Det var saaledes paa Vib. Ting, at Ulf Jarl lod Hardeknud udraabe til Konge 1027; ogsaa Magnus den gode blev hyldet her 1042, ligesom Svend Estridsen 1043 og 1047, Harald Hein, Knud den hellige og Oluf Hunger. Det var her, at Jyderne toge Knud Magnussen

til Konge efter Erik Lams Død; i Nærheden af Byen overvandt 1150 Svend Grathe Knud, hvorefter den første lod Byen befæste og gav den flere Privilegier; da Knud Aaret efter vendte tilbage, slog Svend ham atter ved Gjedsted S. for Vib.; da Vald. senere sluttede sig til Knud, lode de sig begge 1154 hylde paa V. Ting; efter Overfaldet i Roskilde 1157 var det her, at Vald. fremstod med Anklage mod Svend for hans Troløshed. Ogsaa efter at Vald. I havde fastsat Tronfølgen, var det Skik, at Kongerne lode sig hylde for Nørrejyllands Vedk. paa Vib. Ting. Saaledes hyldedes Chrf. I her; Erik Glipping kronedes Juledag 1259 i Domkirken, og baade han og Sønnen Erik Menved opholdt sig ofte i V.; efter at den sidste 1313 havde dæmpet det Oprør, som de jydske Bønder havde vedtaget mod Kongen paa V. Landsting, opførte eller ombyggede han det befæstede Slot, der laa paa Borgevold, se S. 571 *). Ogsaa Chrf. II blev hyldet i V. $^{25}/_{1}$ 1320, ved hvilken Lejlighed han udstedte den bekendte Haandfæstning, ligeledes Vald. V $^{7}/_{6}$ 1326 og Vald. Atterdag $^{24}/_{6}$ 1340. Den sidste, ligesom sine Forgængere, opholdt sig flere Gange i Byen og udstedte Breve herfra og holdt Retterting her. Efter at Chrf. af Bayern var bleven hyldet her $^{9}/_{4}$ 1440, stadfæstede han to Dage efter Byens gamle Privilegier, de ældste, man kender (mange Gange senere bekræftede), og han begunstigede Byen paa andre Maader, saaledes ved at give den Toldfrihed $^{11}/_{6}$ 1442 og ved $^{9}/_{7}$ 1444 at sikre den mod Gejstlighedens Anmasselser, idet han forbød, at Prælater, Kanniker, Præster og Klerke uden- og indenbys maatte besidde Ejendomme i V., uden at de svarede Skat deraf. Chr. I hyldedes i V. $^{28}/_{9}$ 1448; paa en Forsamling her rejste en Del jydske Bisper og Rigsraader Oprørsfanen mod Chr. II, og det var ogsaa her, at Opsigelsesbrevet mod ham udstedtes $^{20}/_{1}$ 1523, og at Fr. I hyldedes $^{26}/_{8}$ 1523, ved hvilken Lejlighed han udstedte sin Haandfæstning og Chr. II's Love bleve brændte som skadelige og stridende mod gode Sæder. Ogsaa de senere Konger hyldedes her; den sidste var Chr. V (1655 som Prins).

Byen var en af de ældste danske Handelsstæder. Paa Harald Blaatands Tid opholdt Islænderen Gisle Surson sig her for Handelens Skyld, ved hvilken Lejlighed han blev omvendt til Christendommen. Vib. var tidlig Nørrejyllands vigtigste Møntsted og et af Rigets første Udmøntningssteder fra Knud den stores indtil Chrf. II's Tid. Fra de fleste Konger i denne Periode kendes Mønter herfra. De ældste vare vægtige og af engelsk Præg; men snart, selv under Knud d. store, forringes Vægten her som andetsteds i Jyll. Paa Svend Estridsens og Harald Hens Tid sloges her Mønter, som ikke bare Kongens, men forskellige Møntmesteres Navne. Nogle Mønter under Knud d. store og Hardeknud fra en vistnok nærliggende By Ørbæk staa utvivlsomt i Forb. med Udmøntningen i Vib. Hvad der dog særlig karakteriserer Vib. i Middelalderen, er det stærke kirkelige Liv, der rørte sig her, efter at den var bleven Bispesæde, og den fik som faa andre danske Byer et stort Tal Kirker og Klostre.

Foruden Domkirken og de 3 Klosterkirker (se ndfr.) havde Byen i katolsk Tid 12 Sognekirker, nemlig: 1) *St. Stefans K.* (først nævnt 1351), V. for Borgevold mellem St. Ibs- og St. Nicolaigade; 2) *St. Nicolai K.* (1452), ved det nordl. Hj. mellem St. Ibsgade og St. Nicolai Kirkestræde; 3) *St. Ibs K.* (1284), i det østl. Hj. mellem St. Nicolaigade og Rosenstræde; 4) *St. Mogens K.* (1448), lige N. for Graabrødrekirke i det sydl. Hj. mellem St. Mogensgade og Rosenstræde; 5) *St. Hans Sognek.* (1274), ved Nytorv; 6) *St. Mathiæ K.* (1307), paa Hjultorvs nordl. Side; 7) *St. Budolfi K.* (omtr. 1200, en Tid lang tillige Klosterkirke), mellem Store St. Pederstr. og St. Mathiasgade; 8) *St. Peders K.* (1274), ved Østsiden af Lille St. Pederstr.; 9) *St. Mikkels K.* (1159), mod S. i Lille St. Mikkelsgade ved St. Mikkelsport; 10) *St. Trinitatis* eller *Drottens K.* (omtr. 1200), i Hj. mellem St. Leonistr. og Riddergade; 11) *St. Villads K.* (omtr. 1200), i sydl. Hj. mellem Riddergade og det fordums St. Villadsstr.; 12) *St. Mortens K.* (1477), i nordl. Hj. mellem forann. to Gader. Dertil komme *St. Laurentii Kapel*, mod N. uden for Byen (ved Krudthuset), og *St. Jørgens* eller *Jerusalems Kapel*, mod S. uden for Byen (i Riegels Planteskole). Ældre Topografer nævne endnu nogle Kirker, men deres Eksistens kan ikke bevises. Alle disse 12 Kirker gav Fr. I $^{23}/_{2}$ 1529 Borgerne Lov til at nedbryde, men Rester af

*) Slottets Hist. er meget usikker. Efter en gml. Fortegnelse over Sjælemesser i Vib. Domkirke var det Svend Estridsen, der „lod bygge Borgevold og sætte et stateligt Slot med to Taarne derpaa i søndre Side og Grave der omkring". Almindelig antages det dog, at det er opført af Svend Grathe. Efter at Erik Menved havde ombygget det, maa det antages, at det snart efter blev nedrevet ifl. Bestemmelsen i Chrf. II's Haandfæstning; senere omtales det ikke. (Den tidligere Antagelse, at Slottet endnu stod 1483, skyldes en Forveksling med Vib. Slot i Finland).

dem bleve dog staaende længe efter. St. Laurentii Kapel var alt 1528 givet Vikaren Jens Nielsen „at bruge til hans Nytte". St. Nicolai Kirkelade skænkedes 1529 til Hans Tausen, og s. Aar blev et Hus paa Kirkegaarden overladt til Mester Chr. Pusel. St. Peders Kirke blev af Fr. I givet til Hr. Mogens Gøye, og 1562 fik Fru Mette Munk Stadfæstelse paa Kronens Rettighed i den. Drottens Kirke med Kalk, Sten og Tømmer gav Chr. III 1552 til Ærkedegn Anders Skovgaard. Af St. Hans Sognekirke stod Taarnet til 1584 (se S. 565). Af St. Ibs Kirketaarn stod endnu paa Chr. IV's Tid et Stykke, hvori Stormklokken hang; men da flyttedes den til Domkirken. Af flere af Kirkerne er der i 19. Aarh. fundet Fundamenter og derved gamle Grave.

Den vigtigste kirkelige Institution var Domkapitlet, der indtil 1440 under Navnet *St. Marie* eller *Vor Frue Kloster* udgjorde et Samlag af regelbundne Augustinerkanniker, i Spidsen for hvilke stod en Provst og en Prior samt, til Varetagelsen af Gudstjenesten i Domkirken, en Kantor og en Ærkedegn. Kapitlets Oprindelse er ikke ganske sikker; mulig var der først i Vib. et Benediktinerbo, som ved Bispestolens Oprettelse organiseredes som et Domkapitel; i alt Fald vides, at Kapitlet alt af Bisp Heribert fik Privilegier, og at Knud d. hellige ogsaa gav det Friheder. Det blev tidlig en rig og begunstiget Institution. Vald. Sejr gav det 1239 Frihed for Leding, Vragsret paa Læsø samt alle kgl. Rettigheder over dets vornede, et Privilegium, der dannede Grundlaget for alle dets kgl. Privilegier. Bisp Niels skænkede det St. Mortens Kirke paa Fur, Lime Kirke (Salling) og Asmild Kirke, ved hvilken der oprettedes et Nonnekloster under dets Overhøjhed (s. d.); hertil kom Helstrup, Frebjærg, Nørholm, Storvorde og Sejlflod Kirker samt betydeligt Jordegods, hvoraf nævnes Læsø (se S. 187), Fur og Hovedgaardene Nørholm og Tjeleris. Af Pave Alex. III fik det 1169 bekræftet Ret til Bispevalg. Denne store Magtstilling begyndte dog myndige Bisper i 14. og 15. Aarh. at angribe, og det kunde saa meget lettere ske, som der ved 1400 viste sig Tegn til Opløsning inden for Kapitlet. Det regelbundne Klosterliv vilde nu ingen mere paalægge sig; man begyndte derfor at indtage verdslige Kanniker, og efter lange Forhandlinger med Paven skete April 1440 Overgangen fra et regelbundet Klostersamfund til et alm. Domkapitel af verdslige Kanniker med 3 Prælaturer og 12 Præbender (se *M. Mackeprang*, i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 485 flg.). Efter denne Tid tog Kapitlets Magt af, og efter Reformationen hørte den helt op. Det bestod dog længe, væsentlig som en Forsørgelsesanstalt for Byens gejstlige, der endnu nyde Indtægter fra Domkapitlet. Vor Frue Klosters Bygninger og Kannikeresidenserne have ligget væsentlig N. og Ø. for Domkirken. — Længe før Reform. var ogsaa et andet Kloster blevet ophævet, nemlig *St. Budolfi Kloster*, for Nonner af Augustinerordenen, knyttet til Kirken af s. Navn; men om det ligesom denne allerede hidrørte fra 12. Aarh., er usikkert (det nævnes første Gang 1263). Dets senere Skæbne er næsten ubekendt; 1268 betænktes det i et Testam., 1346 fik det noget Jordegods, 1461 omtales det endnu. Testrup siger, at det nedlagdes 1490 (Nonnerne ere da mulig flyttede til Asmild Kl.); Klosteret skal have ligget paa det østl. Hj. af St. Mathias- og Store St. Mikkelsgade, hvor der nu staar en gml. Hjørnegaard, hvis Mure ud til de nævnte Gader ere af røde Munkesten og vise Spor af gamle Vinduesaabninger i Blindinger; tidligere skal der have været 2 Kamgavle. Snarere har Klosteret dog ligget ved St. Budolfi Kirke. — Af Byens tre andre Klostere angives *St. Hans Kloster* eller *Korsbrødregaarden*, for Munke af Johanniterordenen, at være stiftet 1160, men det maa være noget yngre. Der vides ikke meget om det ud over dets Godshistorie og Navnene paa en Del af Priorerne. 1447 fik det Fader Mølle, -Dam og -Damsbund samt 5 Gaarde i Fabjærg Sogn, Skodborg Hrd.; 1448 skænkede Erik Nielsen (Rotfeld) af Bratskov det en Pengesum og alt sit Gods i Salling; 1460 overdrog Anders Iversen det et øde Gaardsted i Aars Hrd. mod at maatte blive begr. i Klosterkirken. Det synes ved Reformationstiden alt at have været i Forfald; om dets Sygestue, der laa N. for Klosterkirken, hed det 1527, at den ikke mere brugtes efter sin oprindl. Bestemmelse; men dog lykkedes det ikke at faa den omdannet til alm. Hospital (se S. 567). Ved Reform. inddroges Klosteret og bortforlenedes til adelige. Chr. III bevilgede 1552, at Kirken maatte blive et Domhus for Viborg Landsting, men 1573 tillod Fr. II, at Taarnet og to Kapeller paa Kirkens Nordside maatte nedbrydes, og 1576 bestemtes den gml. Bispegaard til Domhus. Endelig bestemte et Kongebrev af $^{17}/_{8}$ 1578, at Kirke og Kloster skulde nedbrydes, og Materialet fra hin alene anvendes til Domkirken, fra dette halvt til Domkirken og halvt til Domhuset. 1671 skødede Chr. V Klosterhaven med et Hus (og Asmild) til Kancellir. V. Lange. Klosteret har ligget mod N.

i Byen nær ved St. Ibs Port, mellem St. Ibsgade og Nørresø; Rester fandtes i 19. Aarh. — Et *Sortebrødrekloster* skal være stiftet 1227; i alt Fald var det der 1246, thi da bestemtes, at der fra Vib. som fra andre danske Dominikanerklostere skulde sendes nogle Munke til Liland. I Testamenter blev Klosteret betænkt bl. a. 1263, 1268, 1307 og 1456. Prioren Niels Jepsen overlod 1516 en Gaard i Lysgaard til Biskop Erik Kaas; 1523 fik samme Prior Vib. Bys Teglgaard overladt. 1529 maa Klosteret være kommet i Kronens Eje og saaledes vistnok alt da være rømmet af Munkene, idet Jens Hvas da fik kgl. Befaling til at have Tilsyn med Klosteret, og s. Aar blev Kirken givet Byen til Sognekirke; 1530 fik Fru Anne Gyldenstjerne, Predbj. Podebusks Hustru, Ejendomsbrev paa et Hus i Sortebrødreklosteret. Det har ligget op til Søndersogns Kirkes Sydside (se S. 560), med hvilken det formentlig har dannet en firfløjet Bygning, men nu er der intet Spor tilbage. Til Klosteret har vel ogsaa hørt fritliggende Huse, og et saadant er maaske den to

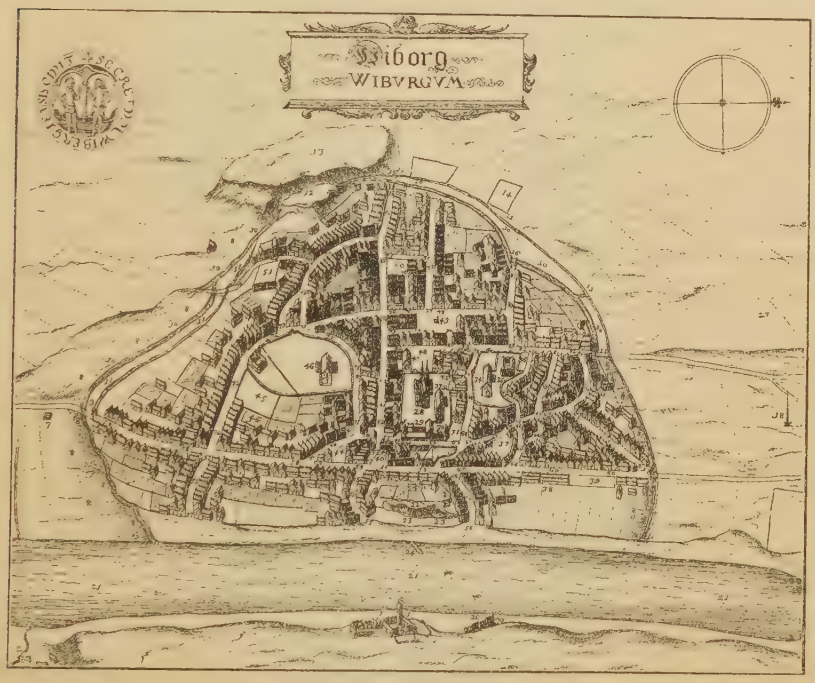

Viborg omtr. 1670. Efter Resen.

1. Asmild Kloster. 2. Søndermølle. 7. St. Mikkels Brønd. 8. Dumpen til Søen. 9. St. Mikkels Port. 10. Gravene. 11. Gamle Fortifikation. 12. Skansebanke. 13. Sparretoft. 14. Plads, hvor det Samle Landsting har staaet. 15. St. Mathias Port. 16. St. Hans Port. 17. St. Mogens Port. 18. gtedet, hvor fordum Papegøjestangen stod. 20. Færgehus. 21. Søen. 22. Borgevold. 23. Blegehave. 24. Den grønne Odde i Søen. 27. Bispegaardstoft. 28. Domkirken. 29. Bisperesidens. 30. „Adelens Gaarde, hvor de holdt i forrige Tider Bryllup". 31. „Øde Plads, hvor gml. Bispegd. har staaet". 32. „Gml. Bispegd., som nu er Landsdommergd.". 33. Domhuset. 34. Graabrødrekirke. 35. Hospitalet. 36. Stedet for St. Mogens Kirke. 37. Stedet for St. Ibs Kirke. 38. Fiskeboderne. 39. „Duebrødre ell. St. Hans Kloster stod". 40. Stedet for St. Villads Kirke. 41. Skoleboderne. 42. Skolen. 43. Lones Kilde. 44. Stedet for St. Mortens Kirke. 45. Stedet for Sortebrødrekl. 46. Sortebrødrekirke. 47. Raadhuset. 48. Gammeltorv. 49. Nytorv. 50. Hjultorv. 51. Stedet for St. Peders Kirke. 52. St. Mathiasgd. 53. St. Villads Kirkestr. ell. Riddergd. 54. Renden. 55. Mellem Søgyde. 56. Nørre Søgyde. 57. „Søgyde af St. Mikkelsgade". 58. St. Mikkelsgd. 59. St. Villadsgd. 60. St. Ibsgd. og Port. 62. Frands Berings Gyde. 63. Jens Frises Gyde. 64. Skivemarked. 65. Stedet for St. Mogens Kirke. 66. Stedet for St. Ibs Kirke. 67. Rykind. 68. Mellem Muren. 69. St. Nicolaistr. og Kirkestr. 70. Lonesstræde. 71-72. Nørre- og Søndre Sortebrødrestr. 73. Gamle Bradepande. 74. Ny Bradepande eller St. Pederstr. 75-76. Store og Lille Vildtorfstr. 77. Vestergd. 78. St. Hansstr. 79. „Picken gans". 80. Nytorvgyde. 81. Klosterstr. 82. St. Mogensstr. 83. Mageløsstr. 84. Trangtrappe. 85. Mellem Risten. 86. Skoleristen. 87. Kirkestr. neden for Domkirken.

Stokv. høje Bygning, til Dels opf. af Munkesten, St. Mikkelsgade Nr. 12. — Et *Franciskanerkloster* — Hovedkloster i Vib. Custodi — blev stiftet 1235 eller 1237; men det kom dog først ret i Stand en Del Aar senere, da Grevinde Mariane af Eberstein og hendes Sønner, Marsken Ludv. Albertsen og Albert, ydede Hjælp til det og lode Bygningerne opføre. Det betænktes i Testamenter 1263, 1268, 1307 og 1456, og 1274, 1295 og 1388 holdt Franciskanerordenen Kapitel her. Peder Harboe tilskødede det 1448 en Gaard i St. Mogens Sogn; 1518 bragtes Konventet til Observans. Efter langvarige Fortrædeligheder, om hvilke Munken Jacobus Johannis har berettet, bleve Munkene vist ved Nytaarstid 1530 uddrevne, og 1541 omdannedes Klosteret til et alm. Hospital, som hvilket en Del af det endnu tjener, medens Resten nedreves i Midten af 18. Aarh. (se S. 567-68). Kirken, S. for Klosterbygningen, blev 1529 givet Byen til Sognekirke og blev benyttet til 1812, da den nedlagdes ifl. Res. af $^{29}/_{12}$ 1809; Taarnet blev nedbrudt 1813, den øvrige Bygning 1830 (der var i Mellemtiden Tale om at anvende den til Galehus, Opdragelsesanstalt eller Internat for Natmandsfolk osv.). Kirken bestod af Skib og Kor med Apsis, et 1760-61 opf. Taarn mod V. og Kapel og Vaabenhus mod S. samt mod N. to Udbygninger („Korskirken", opf. 1657, og „Læsekamret", 1696) Om dens Beliggenhed se S. 571. Inventariet findes nu delvis i Domkirken og Søndersogns Kirke samt i Kirker i Vorde, Randers og Holstebro. (At Byen har haft flere Klostere, saaledes et St. Mogens, er urigtigt). — Desuden var der 3 milde Stiftelser. Uvist hvor laa et *Helligaandshus* (hørende til de borgerlige Hospitalsstiftelser); det nævnes kun 1476; mulig er det sammensmeltet med et af Byens andre Hospitaler. Et *St. Mikkels Hospital* oprettedes 1159, idet Domkapitlet s. Aar skænkede Byens fattige St. Mikkels Kirke til et Hospital, ɔ: dens Indtægter skulde anvendes til dette Brug; 1498 tog Kong Hans Hospitalet og dets Forstander, Kanniken Jens Christiernsen, i sin Beskærmelse. Det var saaledes utvivlsomt et af Gejstligheden styret Hospital; det omtales endnu paa Reformationstiden. Det laa mod S. uden for Byen ved St. Mikkels Port; Stedet, „den øde Kirkegaard", har senere været benyttet til Begravelsesplads for henrettede Misdædere. Endelig var der S. V. for dette Hospital en *St. Jørgens Gaard* for spedalske, ved hvilken Aar 1440 Hr. Peder Mathiesen var Forstander; da han tillige var Præst ved St. Mikkels Sogn, har St. Jørgens Gaard vistnok været nøje forbunden med St. Mikkels Hospital. 1542 var Spedalskhuset sikkert nedlagt; thi da overlodes St. Jørgens Kapellet (ogsaa kaldet Jerusalems K.) til Morten Hegelund til Nedbrydning. Pladsen, hvor det har staaet, kaldes endnu „Kapelbakke" eller „Sygestuejord", og endnu i Midten af 18. Aarh. blev den brugt til Begravelsesplads, især for fremmede. — Ogsaa af Gilder havde Byen en Del, deribl. St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller Ursulas, St. Kjelds, St. Birgittes, St. Annas eller Præstegilde, Julelaget m. m. Flere af disse nedlagdes 1527 (se S. 567). — Af hellige Kilder nævnes St. Kjelds K. (vistnok i Domkirken, se S. 588), St. Mikkels K., uden for St. Mikkels Port, Lones (Leonis K.), ved Leonisstræde, Kilden ved Borgevold, og Jmfr. Maries Sundhedsbrønd, i Graabrødreklosterets Have.

Byen maa antages i Middelalderen at have haft omtrent den samme Udstrækning som nu, om den end har været tættere bebygget, især ned mod Søen. Som nævnt har den været befæstet med Volde og Grave, der strakte sig S., V. og N. om Byen, medens den mod Søsiden har været dækket af den ovenfor omtalte Borg. Gennem Befæstningen førte 5 Porte: St. Mikkels, St. Mathias, St. Hans (ell. Skottenborg), St. Mogens og St. Ibs (ell. Nedergades) udenfor Gaderne af s. Navn. Hvornaar denne Befæstning er nedlagt, vides ikke; i Breve fra Kong Hans af 1496 og 1505 befaledes det Borgerne at holde Porte og Plankeværker om Byen i Stand; i 16. Aarh. er den dog vistnok bleven opgivet, dog stode Voldene en lang Tid endnu (se Resens Kort, som dog ikke er helt korrekt), i 18. Aarh. var der store Rester af dem, og endnu ses et lille lavt Stykke Vold med foranliggende Grav fra St. Mogensgade, omtr. hvor Reberbanen udmunder, og mod Øst til St. Ibsgade. Portene holdt sig til Dels endnu længere, længst St. Mogens Port (der skal have været den vigtigste og var hvælvet) og St. Mikkels, der 1841 fik Stakitporte.

Den fremragende Plads, som Viborg havde indtaget blandt Jyllands Byer i den katolske Tid, hævdede den under Reformationsrøret, ja den blev endog den første By i Landet, hvor den nye Lære forkyndtes, og hvis Borgere ivrigst sluttede sig til den. Da Hans Tausen 1525 af sin Prior i Antvorskov Kloster sendtes til St. Hans Kloster i Viborg for at paavirkes i katolsk Aand af dets Prior Peder Jensen, vandt han denne saaledes, at han fik Lov at prædike i Klosterkirken (at han en Tid har været holdt i Fængsel og prædiket ud af Vinduerne til Borgerne, er sikkert urigtigt);

men da han snart følte sig utryg her, forlod han under Borgernes Beskyttelse Klosteret og fik af Rektor ved Latinskolen, Jak. Skjønning (senere Vib. første lutherske Bisp) Lov til at prædike i dennes Sognekirke, St. Hans. Senere, da hans Tilhørerkreds stadig voksede, prædikede han først fra Benhuset paa Graabrødre-Kirkegaard, og snart efter tiltvang Borgerne ham Adgang til Graabrødrekirken selv. Under Modstand fra Bispen Jørgen Friis (Optrinet i Graabrødrekirke, da Bispens Udsendinge fordrede, at han skulde forlade Kirken, er bekendt) og den katolske Gejstlighed, men understøttet af Venner som Tøger Jensen (Løvenbalk) og den i Vib. fødte Jørgen Sadolin samt beskyttet af Kongen, der i Efteraaret 1526 havde udnævnt ham til sin Kapellan, dog med Tilladelse til foreløbig at blive i Vib., fortsatte han Reformationsværket, og 1529 blev han udnævnt til Sognepræst ved den Byen s. Aar skænkede Graabrødrekirke. Vel forlod han i Efteraaret 1529 Vib., men Reformationen havde sejret, og Aaret efter satte de lutherske Præster Byens katolske Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken. Ogsaa i Grevens Fejde have Viborgs Borgere upaatvivlelig deltaget og hyldet Chr. II; Skipper Klement havde en Tid, før han trak sig tilbage til Aalborg, sit Hovedkvarter her, og efter en gml. Beretning var det i Vib., at han tillige med Jens Hvas til Kaas henrettedes $^{9}/_{9}$ 1536 (en Blykrone, der sattes paa Klements Hoved, opbevaredes længe i Domkirken).

Byens Storhedstid holdt sig op til Enevældens Indførelse. Tronfølgerne hyldedes her, Kongerne opholdt sig ofte her og holdt Retterting, og den var Samlingssted for den jydske Adel, som her forhandlede om sine Interesser eller mødte til sine Brylluper og andre Festligheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard (ved den nuv. Bispegd.), ligesom ogsaa mange adelige havde Gaarde i Byen, særlig ned mod Søen, hvor de opholdt sig ved Landstings- og Snapstingstider, men som ellers stode ledige. Snapstinget (eller Snapslandstinget), der nævnes første Gang 1442, kaldtes det første og fornemste Landsting i Aaret, der havde stor Betydning og var en vigtig Indtægtskilde for Byen, idet det tillige var Omslagstermin for hele Jylland og Marked og kaldte mange, endog Udlændinge, dertil. Det holdtes efter „12. Dag Jul“ (Helligtrekongersdag), men rykkedes senere længere hen i Aaret; nu holdes det i Juni som alm. Marked, men staar i Betydning tilbage for Toftemarkedet (se S. 574), tidligere kaldet St. Mauritii Marked*).

Danske Atlas (IV S. 595) siger, at Vib. før Suveræniteten skal have langt overgaaet andre jydske Købstæder i Formue og Indbyggernes Tal. Dog begyndte den allerede i denne Periode at gaa tilbage. Ved Brande $^{16}/_{5}$ 1567 og $^{27}/_{4}$ 1615 (se ogsaa S. 567) ødelagdes store Dele af Byen, saa at der maatte tilstaas den Lettelser (1567 bleve de skadelidte fri for Skat og al kgl. Tynge i 5 Aar). Tre Gange i 17. Aarh.'s Krige var Vib. besat af Fjender, 1627 af de kejserlige Tropper under Tilly, Schlick og Strozzi, 1644-45 af de svenske under Horn, Wrangel og Torstenson og 1657-58 af de svenske under Hans Beddeker; da de sidste havde forladt den, fik den en med Hensyn til Udsugelse og Plyndring lige saa slem Indkvartering af de allierede, Brandenburgerne og Polakkerne; Kurfyrsten af Brandenburg og General Montecuculi havde en Tid Kvarter her. Byen led meget ved disse Indkvarteringer, og Kommunen maatte for at rede sig ud af Gælden afhænde flere af sine Ejendomme og optage Laan.

Med Suverænitetens Indførelse tog Byen yderligere af i Velstand, da Adelens Møder her nu ophørte (det sidste var 1659 eller 1660). Og dertil kom andre Ulykker. En stor Del af Byen, navnlig Graabrødre Sogn, brændte $^{18}/_{4}$ 1667 (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 511); under den skaanske Krig fortælles det, at Tilstanden var saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode øde, solgtes for $^{1}/_{3}$ af Tagstenenes Værdi, og desuagtet maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsstyr; endnu 1682 laa de fleste af de brændte Gaarde i Ruiner. Den største Brand var dog den, der udbrød $^{25}/_{6}$ 1726 paa Hjultorv og først standsede, efter at over Halvdelen af Byen (71 Gaarde og 78 Huse) var lagt i Aske tillige med Domkirken, Sortebrødrekirke, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløj af Hospitalet, og 215 Familier, deribl. næsten alle Byens Embedsmænd og de anseligste Borgere, vare blevne husvilde; Skaden ansloges af Byen til 90,000 Rd.; Byen fik Konsumtionsfrihed for 12 Aar (se Saml. til j. Hist. IV S. 410 flg.). Til Byens Genopbyggelse udskreves der en Skat over hele Danmark og Norge paa 52,700 Rd. De offtl. Bygninger bleve som nævnt S. 584 genopførte, men mange private havde ikke Penge til at rejse deres Huse igen, og langt op i

*) Om Snapstinget (ogsaa: Snabsting), hvis Navn man urigtigt har villet udlede af Begyndelsesbogstaverne i „Sessiones novi anni primæ“, se *Ursin*, Stiftsst. Vib. S. 265 flg., *J. Kinch*, Snapsting, Drikting osv., i Saml. til. j. Hist. I S. 66 flg., og *Kolderup Rosenvinge*, Gml. d. Domme. 3. Saml. S. 123, Nr. 46 Anm. 1. St. Mauritii Marked nævnes første Gang 1520.

vor Tid saas endnu øde Pladser efter Branden. I 18. Aarh. førte Byen en hensygnende Tilværelse; medens den endnu 1672 havde 2704 Indb., var Tallet 1769 sunket ned til 1990; den var da i Omfang vel den største, men i Befolkning den mindste af de jydske Stiftsstæder næst Ribe. I Aarene 1774 (11 Huse) og 1782 (6 Gaarde og 11 Huse) var der atter mindre Brande. Der fremkom fra Borgerne flere Andragender med Forslag til Byens Ophjælpning; saaledes ansøgte de 1776 om Konsumtionsfrihed, 1788 bl. a. om, at der maatte opkræves Portpenge af dem, der passerede ud og ind af Byen, hvilket dog alt afsloges. Sidstn. Aar skildrede Borgerne Tilstanden saaledes: „af dens 2000 Indb. maatte 300 underholdes som fattige, hos 50 maatte der aarl. gøres Udpantning for Skatter, og det samme vilde snart blive Tilfældet med alle".

I vor Tid er Byen dog gaaet betydelig frem; ved Slutn. af 19. Aarh. havde den mere end 5 Gange saa mange Indb. som ved Beg. Fraset hele Landets materielle Opsving, ere flere specielle Omstændigheder Aarsag til dette. Vel tabte Byen ved Ophævelsen af Landstinget 1805, hvorved ogsaa Snapstingets Marked helt sank i Betydning; men til Gengæld fik Landsoverretten for Nørrejyll. sit Sæde her. Byen fik herved atter Præget af at være Landsdelens Hovedstad, og det forøgedes, da den ved de raadgivende Provinsialstænders Indstiftelse blev udvalgt til Mødested for den jydske Stænderforsamling, der traadte sammen 1836 og holdt Møder her til 1848 i det i den Anledn. ombyggede Domhus (nedrevet 1871; se S. 586. Mødesalen var mod V. i øverste Stokv.). I 1848 var Byen, som Sæde for Stænderforsamlingen, stærkt med i Frihedsbevægelsen. Her holdtes saaledes, samtidig med Valget af de „erfarne Mænd", 22. og 23. Marts et alm. nørrejydsk „Folkemøde", hvor man, uden endnu at kende noget til Kasinomødet i Kbh., vedtog omtr. lignende, til Dels endnu mere yderliggaaende Beslutninger. Mødet bidrog meget til at vække den store Begejstring i Jyll. i de følgende Dage. Der maa ogsaa nævnes Oprettelsen af et eget Toldsted 1841, ligeledes Jærnbaneanlæggene, de store Hedeopdyrkninger i Omegnen, og at den blev Garnisonsby 1865, ligesom de ved Hald holdte aarl. Lejrsamlinger, fra 1868 til 1880. — I Krigen 1807-14 blev Byen benyttet som Depot for Krigsfanger. — Byen er ofte bleven besøgt af Kongerne i 19. Aarh., især af Fr. VI, bl. a. ved nogle af de her afholdte Væddekørseler og Vædderidt, 1831-35.

Der er flere Gange tænkt paa at gøre Byen til et Samlingspunkt for den videnskabelige Uddannelse i Jylland. Baade Chr. III og Fr. II syslede med Tanken om at forbinde et Gymnasium med Latinskolen. Da Universitetsbygningerne i Kbh. brændte 1728, skal det have været paatænkt at forlægge Universitetet til Vib., og da det blev opgivet, foreslog Stiftsprovst Tychonius, at der oprettedes et Universitet i Vib.; 1793 ansøgte Byen om, at der maatte blive oprettet et Akademi, og 1840 og 1845 fremsattes atter Forslag om et Universitets Oprettelse. I den nyeste Tid har Provinsarkivet for Jyll. faaet sin Plads her. — Ved kgl. Brev af $14/_2$ 1573 oprettedes i Vib. det første Apotek i Nørrejyll. (det kom dog først i Stand 1577).

Af kendte Mænd, der ere fødte i V., nævnes Biskop Jørgen Sadolin (1499), Historieskriveren Vitus Bering (1617), Nationaløkonomen O. C. Olufsen (1764) og Admiral, Marineminister C. Zahrtmann (1793).

Paa Markjorderne er der fredlyst 5 Gravhøje. — Ved Vintmølle ligger den berømte *Danerlyng*, hvortil knytte sig uhjemlede Sagn om Kongehyldning. De der liggende firkantede Pladser, indhegnede med lave Jordvolde, ere formentlig Dyrkningsstykker fra Oldtiden.

Litt.: *Christen Erichsen*, Vib. Byes Beskr., Kbh. 1727 (et Uddrag af Forfatterens — Præst ved Sortebrødrekirke, † 1711 — store Saml. til Byens Hist., hvoraf det meste gik tabt ved Branden 1726; en Foliant findes dog endnu i Universitetsbibl.; de fleste Brevskaber, han har benyttet, brændte 1726). — *A. C. Krog*, Saml. Efterretn. om Vib. Bye, Viborg 1779. — *M. R. Ursin*, Stiftsstaden Vib., Kbh. 1849. — *A. Heise*, Dipl. Vibergense, Kbh. 1879. — *G. Christensen*, Illustr. Fører i V. og Omegn, Viborg 1873. — *A. Heise*, Uddrag af Thjørrings Skildr. af vib. Personligheder, i Saml. til j. Hist. IV S. 278 flg. (ogsaa benyttede af ovenn. Krog). — *C. Gullev*, Antiq. Medd. fra V., i Saml. til j. Hist. II S. 97 flg. (og s. Forf. haandskrevne Notitser, i Vib. Museum). — *L. Zinck*, V. og dens hist. Minder, i „Rundt paa Jorden" 1871.

Viborg Domkirke.

Vor Frue eller St. Marie Kirke, mod Ø. i Byen paa en fri Plads, er Danmarks anseligste Granitkirke. Tidligere har der maaske staaet en Trækirke her. Grunden til Stenkirken blev lagt ved 1130 af Bisp Eskil (dræbt 1132), og Bisp Niels († 1191) skal have fuldendt den ved 1169. Den var opf. af omhyggeligt tilhugne Granitkvadre — dog var der ogsaa anvendt rhinlandsk Tuf, i Kortaarnenes øvre Partier og Triforiernes Blindinger, samt Al. i Kryptens Indervæg (til Rundingens Murvæk) og til en Alterniche i Vestvæggen, og Fraadsten, i Kryptens Hvælvinger og Kortaarnene — og ligesom Lund og Ribe Domkirker, om end med mindre rigt udformede Enkeltheder end disse, i ren romansk Stil som en treskibet Basilika. Mod V. begrænsedes Sideskibene af to firkantede Taarne, mellem hvilke Midtskibets Gavlside kun traadte et Par Al. frem. Dernæst var der et Tværskib mellem Skibet og Koret, hvilket havde halvrund Apsis, og endelig var der — hvad der særlig adskilte Kirken fra Ribes og Lunds — paa Overgangen mellem Højkoret og Apsis to mindre, firkantede Trappetaarne. Fra en overhvælvet Forhal mellem de vestl. Taarne førte en rundbuet Dør ind i Midtskibet, der utvivlsomt fra Beg. havde Bjælkeloft, og som ved rundbuede, paa firkantede Piller hvilende Arkader aabnede sig ind til de med ribbeløse Krydshvælvinger dækkede Sideskibe. Over Arkaderne var der i Højkirken Triforier og over dem atter smaa, rundbuede Vinduer, der gav Højkirken Lys foroven. Maaske have Højkoret og Korsarmene ogsaa været overhvælvede. Der var Halvkuppelhvælving i Apsis, den mest udformede Del af Kirken; den havde udvendig et maskeret Stokv., der ved Halvsøjler inddeltes i 3 hele og 2 halve, rundbuede Blindingsfag, hvoraf de 3 hele midterste vare forsynede med Vinduer, og ovenover et aabent Søjlegalleri. I Hjørnerne mellem Korsarmene og Højkoret var der to smaa Kapeller. Under Højkor og Apsis var der en treskibet Krypt, hvortil Nedgange fra Korsarmene, med 12 Hvælvinger, hvilende paa 10 Halvpiller og 6 runde Piller, hvoraf de to midterstes Søjleskafter af rød Porfyr, de øvrige af Granit, alle med tærningeformede Kapitæler med afrundede Hjørner. Over Korset har Kirken sikkert haft en Tagrytter. Endelig var der til forskellige Tider i Middelalderen blevet tilbygget 3 Kapeller, nemlig ved sydl. Sideskib St. Annas Kapel, hvis Halvtag støttede sig til Korsfløjen, og Vor Frues Kapel (fra omtr. 1400), der laa lige V. for St. Annas, samt ved nordl. Sideskib, støttende sig til Korsfløjen, St. Kjelds (fra 13. Aarh.).

Den første uheldige Forandring fandt sikkert Sted ved Ildebranden $^{17}/_{6}$ 1501. Vestgavlene med Taarnene (undt. sydl. Taarns nederste Del) og Apsis' øverste Del med Galleriet ødelagdes helt, og kun Krypten blev urørt. Kirken blev dog snart, ved Bisp Niels Friis' Bestræbelser, genopf., med Anvendelse af Mursten, i sen-gotisk Stil, og vistnok efter en halv Snes Aar kunde Gudstjenesten atter optages. Højkirkens Vestgavl var nu rykket tilbage til Taarnenes Linie, disse vare blevne bredere og havde faaet slanke, firsidede Spir, bag Triforierne var der opf. en Mur for at støtte Højkirkens Vægge, og langs dennes Ydervæg og Taget var der indrettet en Vægtergang med Brystværn; samtidig fik Midtskibet Krydshvælvinger. Atter led Kirken meget ved Branden $^{16}/_{5}$ 1567; især ødelagdes Taarnspirene og Taget, Klokkerne smeltede, og Korsgavlene beskadigedes. Restaurationen tog Tid

(1578 tillodes det at nedbryde St. Hans Kloster og Kirke og at anvende Stenene til Domkirken og Domhuset), og da man ikke havde Midler nok til Istandsættelsen, tog Brøstfældigheden til. I 1694 bleve ved en Restauration af det Indre Væggene, især i Hovedskibet, som vare bemalede med adelige Vaaben, overkalkede; men allerede 1724 klagedes atter over Kirkens Brøstfældighed. Endelig gjorde Branden $^{25}/_{6}$ 1726 det næsten helt af med Kirken, idet kun Murene og nogle Rester af Hvælvingerne bleve staaende. Den blev vel genopført i Løbet af 4 Aar (indviet $^{25}/_{6}$ 1730); men Arbejdet, der lededes af Klaus Stallknecht fra Altona, som havde paataget sig det for en meget ringe Sum (han byggede paa Domkirken, Sortebrødrekirken, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløj af Hospitalet for i alt 36,000 Rd.!), var baade smagløst og slet udført. De gamle, brøstfældige Mure bibeholdtes, de tomme Rum lukkedes med kalkpudset Bræddeværk eller ud-

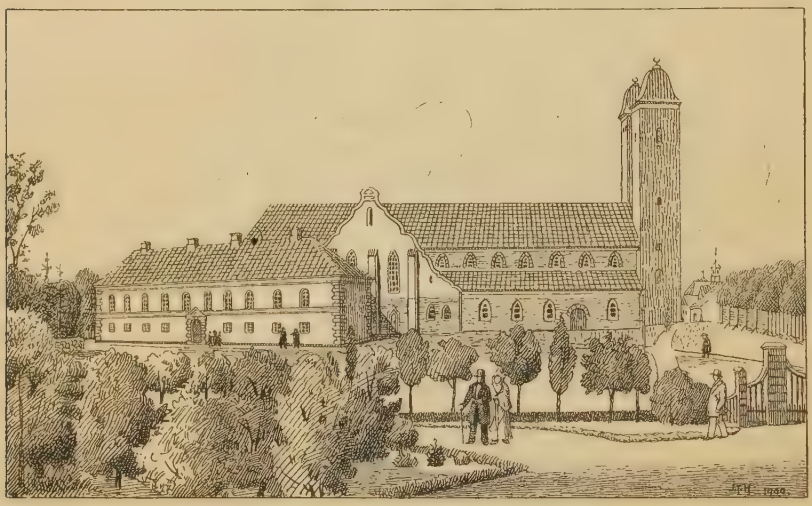

Viborg Domkirke før Ombygningen, med Stænderhuset.
Efter Lithografi af F. W. Otte.

fyldtes med Mursand, ildskørnede Sten osv., Triforierne tilmuredes, der opførtes udsvejfede Gavle, og Taarnene fik grimme, blytækte Kalotter („Kaffekandelaag"); endelig blev Krypten lukket og benyttet til Gravkælder med Aflukker mellem Søjlerne. Der maatte stadig gribes til nye Reparationer; saaledes 1772-74, da en stor Mængde af Kirkens Ligsten ødelagdes og Gravene forstyrredes, 1796-98 (under Krigen 1807-14 benyttedes Kirken en Tid til Kornmagasin!), og fra 1828, da Krypten restaureredes og Ligene optoges af den, til 1835, da et Konventhus ved Korets Sydside nedbrødes. Men alle Restaurationerne gik mere ud paa at dække over Brøstfældigheden end paa egentlig at afhjælpe den, og i 1850'erne var man paa det rene med, at der maatte tages anderledes alvorlig fat. En af Arkitekt N. S. Nebelong fortagen Undersøgelse 1859 og flg. Aar førte til det Resultat, at største Delen af Ydermurene maatte nedtages til Grunden, og hans Plan til en Restauration gik ud paa at fremdrage det oprindelige, hvor det fandtes, og erstatte det manglende i Overensstemmelse hermed. Undersøgelserne, ved

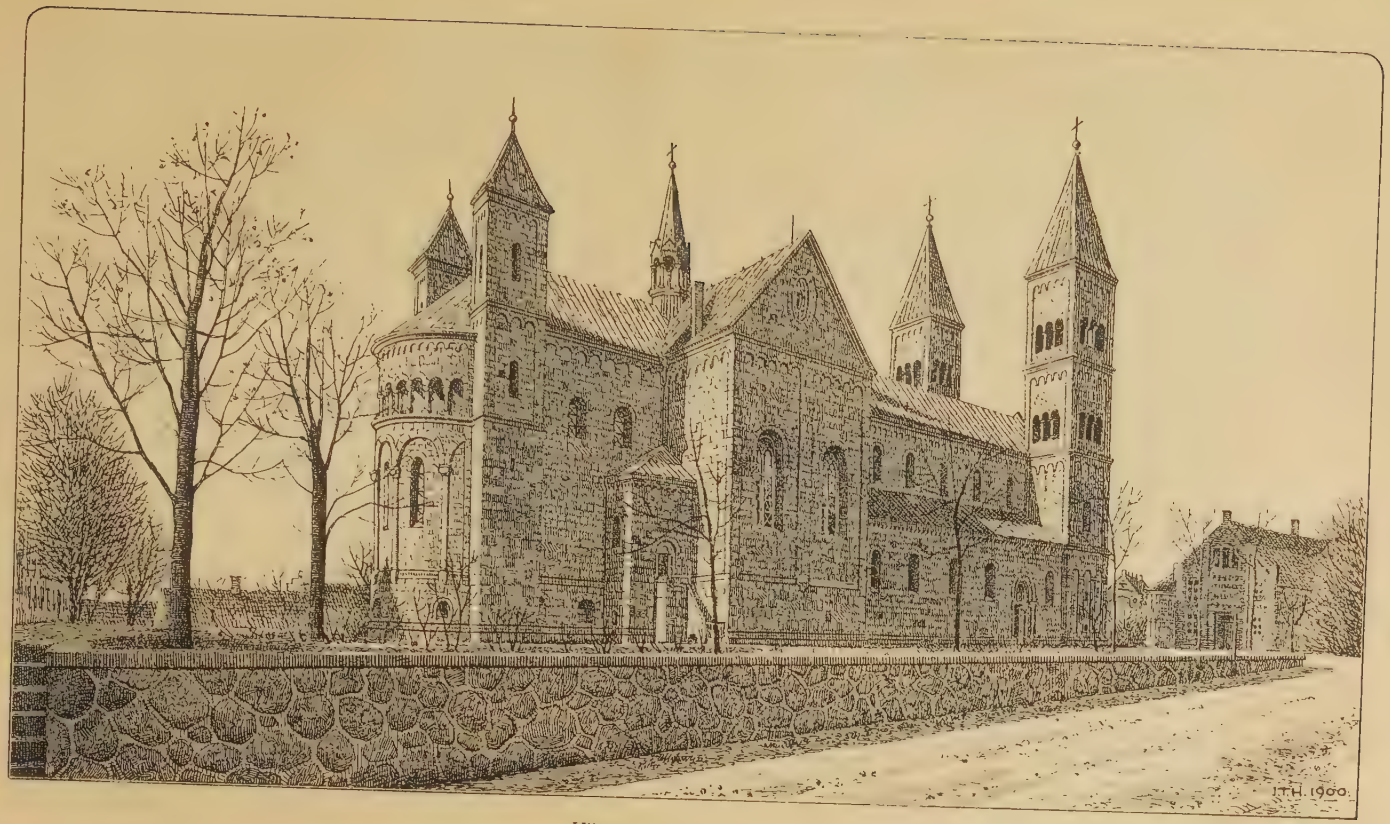

Viborg Domkirke, 1900.

hvilke man efterhaanden ved Kalkpudsets Fjernelse fik Øjet op for den oprindelige Stil, fortsattes, og da Kirkens Hvælvinger begyndte at aabne sig, og Kirken derfor maatte lukkes Aug. 1862, stemte „det særlige Kirkesyn“ (Høyen, Herholdt) sammen med Nebelong for, at Kirken helt skulde ombygges. Stiftsprovst Welding var bl. de ivrigste for Genopførelsen; Rigsdagen bevilgede ved Lov af $^{19}/_{1}$ 1863 400,000 Kr. til Vib., Maribo og Kalundborg Kirkers Restauration, hvilken Sum for Vib. Vedk. senere suppleredes dels ved nye Bevillinger, dels ved omtr. 100,000 Kr., der indkom ved privat Subskription over hele Landet. I Slutn. af 1863 begyndte den fuldstændige Nedrivning (det manglede dog ikke paa manende Røster, saaledes 1865 fra Worsaae, om i det mindste til Dels at bevare Midtskibets Mure), saa at kun Krypten og den nederste Del af Koret blev staaende, og $^{8}/_{4}$ 1864 begyndte Opførelsen med Nedlæggelsen af den første Sten i den sydl. Korsfløj. Arbejdet lededes af Nebelong († 1871), der havde givet Tegningen, derefter af J. Tholle († 1871) og saa af H. B. Storck. Den nye Kirke indviedes $^{10}/_{9}$ 1876. Det gamle Stænderhus, der laa tæt N. for Kirken, var blevet nedrevet 1871.

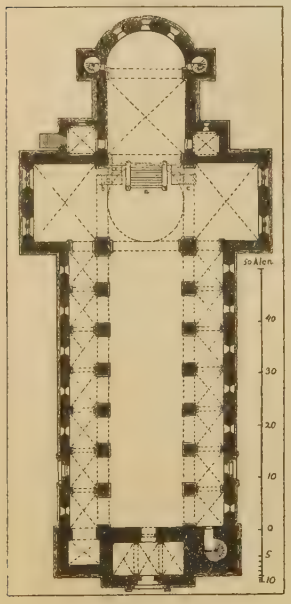

Grundplan af Domkirken.

Den nye Kirke, hvis Mure ere dels af rød, mangefarvet Granit fra Jylland, dels af graa, ensfarvet Granit fra Uddevalla (Korsfløjene), Kernen af Mursten, staar nu væsentlig i den ovenfor skildrede, oprindelige Skikkelse, dog uden de i Middelalderen tilføjede 3 Kapeller samt Konventhuset. Ved den strengt gennemførte Stil og det ensartede Materiale gør Bygningen et særdeles harmonisk Indtryk. Dens udv. Længde er 111, Bredden i Skibet 36, i Korset 49 Al.; den indv. Længde med Forhallen er 105, uden den $95^{1}/_{2}$ Al., Bredden noget over 31 Al., deraf Midtskibet 14, Sideskibene omtr. 6 Al. (det nordl. lidt smallere); til Tagryggen er der 35, til Vesttaarnenes Spir $67^{1}/_{2}$, til Kortaarnenes Spir 43, til Spiret over Korset $53^{1}/_{2}$ Al.; til Midtskibets Loft er der omtr. 26 Al. Over Apsis' nederste Stokv., der er inddelt som ovenfor omtalt, ses det aabne Søjlegalleri med 10 Søjler; Rundingens Mur afsluttes af en rundbuet Frise, der fortsættes om hele Kirken; i Højde med Søjlernes Kapitæler i nederste Stokv. sidde to udhugne Menneskehoveder og nederst paa hver Side af det midterste Vindue ned til Krypten en udhugget Løve (se Ursin, S. 105). Paa Vestsiden af det nordl. Vesttaarn er indmuret en Sten med en Lindorm og et mindre Dyr underneden. Over sydl. Indgang til Langhuset, som en Tid har været Hovedindgang, sidder en gammel Tympanon med en Christusfigur (funden i den vestl. Brandmur om Domkirkens Kirkegaard), over nordl. Indgang ogsaa en gammel Tympanon med to modvendte Løver (fra den nedbrudte Graabrødrekirke), over Hovedindgangen i Vestgavlen en ny Tympanon med Korsfigur m. m. Den nordl. og sydl. Indgang have hver 4 Søjler ved Siderne, den vestl. 6. Kirken er overalt tækket med Bly.

Gennem den med fladt Træloft dækkede Forhal mellem Vesttaarnene kommer man ind i Hovedskibet, hvis Gulv er af brændte, rode Fliser, og som har fladt, kasseteret Træloft, hvis Felter ere prydede med Malerier med Motiver fra St. Michaelis Kirke i Hildesheim, udførte af F. C. Lund, efter

Domkirkens Indre, set fra Hovedindgangen.

Udkast af Storck (i de 7 store Midtfelter: Moses og David, Marias Bebudelse, Maria og Elisabeth, Christi Fødsel, Christus i Templet, Christi Daab, de 4 store Profeter; i Sidefelterne: de 12 smaa Profeter). Hver af Midtskibets Sidemure bæres af 6 firkantede, med Rundbuer forenede Piller, der atter bære 6 lavere Piller, som ogsaa forenes med Rundbuer, mellem hvilke de smukke Triforier sidde; over disse findes tæt oppe under Loftet paa hver Side 7 Vinduer,

der sammen med et stort Vindue i Vestgavlen oplyse Hovedskibet. Sideskibene, med ribbeløse Krydshvælvinger ($9^3/_4$ Al. over Gulvet) oplyses hvert af 6 lignende Vinduer, hver af Korsarmene af to store, tvedelte Vinduer og Højkoret af 4 smaa, højtsiddende Vinduer (2 i hver Side). Over Korsets Midte hæver sig en Kuppel, der bæres af 4, med Rundbuer forenede Halvpiller. Korsarmene og Koret, til hvilket en Stentrappe (10 Trin) fører op, have ribbeløse Krydshvælvinger, Apsis Halvkuppelhvælving. Baade Kuplen (de 12 Apostle) og Apsis' Halvkuppel (Christus paa sin Herligheds Trone i Regnbueglorien og omgiven af Evangelistmærkerne — Motivet fra Skibby Kirke, Horns Hrd.) ere prydede med Kalkmalerier, udf. af

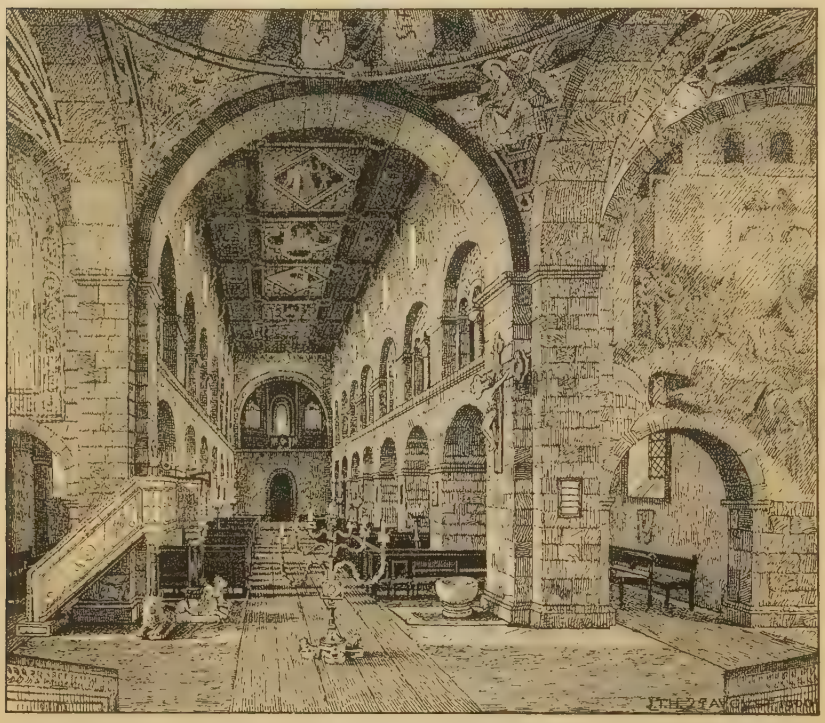

Domkirkens Indre, set fra Koret.

F. C. Lund efter Udkast af Storck, ligesom ogsaa Højkorets Hvælving og Sidemure, Korsarmene og Sideskibenes Hvælvinger have malede Dekorationer. Disse Kalkmalerier ere dog allerede til Dels ødelagte, og Joak. Skovgaard er 1899 begyndt at male Prøver paa nye, og det er Meningen at udstrække disse Dekorationer til hele Kirken. Paa begge Sider af Kortrappen er Nedgang til Krypten. Den er 4 Al. under Kirkens Gulv, 22 Al. lang, $13^1/_2$ Al. bred og $6^1/_2$ Al. høj; i Vestvæggen er der en Alterniche, og paa hver Side to smaa firkantede, hvælvede Rum, svarende til de ligeledes hvælvede Smaakapeller ovenover i Hjørnerne mellem Korsarmene og Højkoret. I det sydl. Rum skal St. Kjelds Kilde have været. Krypten, hvori holdes Skriftemaal, har Lys fra 7 smaa Vinduer, der sidde lige ved Jorden

i Kor og Apsis. Det nordl. Kapel ved Koret indeholder Præsteværelse (til hvilket er Adgang ad en udvendig Stentrappe), i ældre Tid kaldet „Brevkamret“, idet der her stod en Del adelige og gejstlige Brevkister (ødelagte 1726). Ad Vindeltrapper i Kortaarnene er der Adgang (nu lukket) til det aabne Søjlegalleri paa Apsis.

Alteret, som staar paa sin oprindl. Plads, i Apsis, er af forgyldt Metal (Motiv fra Sal Kirke ved Skive), efter Tegn. af Storck udf. af Prof. C. Peters (det gl. Alterbillede fra 1730, den korsfæstede, af H. Krock, hænger nu i nordl. Kapel ved Koret; Figurer fra Alterrammen staa paa det sydl. Triforiegalleri). Døbefonten, i Midtskibet ved nordl. Korsarm, er

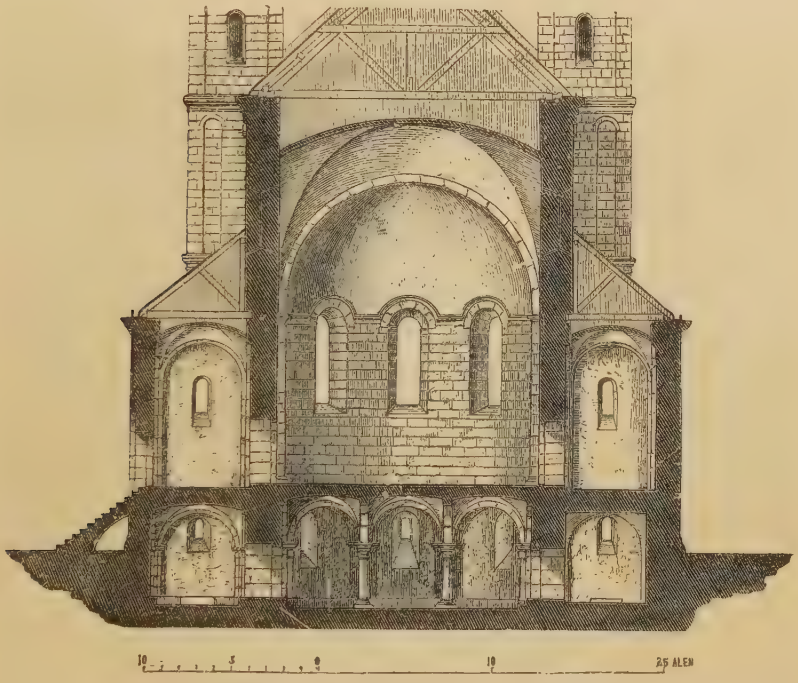

Tværsnit af Viborg Domkirkes Kor og Krypt.
Efter Heinr. Hansens Tegn. i „Danske Mindesmærker“ I 1868.

af Granit. Prædikestolen, af Bremer-Sandsten, bæres af 3 polerede Granitsøjler, der hvile paa liggende Granitløver. (modell. af H. Bissen). Det meget store Orgel, over Forhallen paa begge Sider af det store Gavlvindue, er bygget af Køhne. I øvrigt er næsten alt Inventariet nyt, og alt, Korstole (de gml. Kannikestole brændte 1726), Stolestader, Døre osv., ere dygtige Arbejder i romansk Stil. Kun faa ældre Ting ere bevarede, deribl. den foran Opgangen til Koret opstillede, $4^1/_2$ Al. høje, syvarmede Lysestage („Lyskloven“), hvilende paa 3 Bronceløver og med en paa Stangen fastgjort Bogstol; den er efter en Indskrift forfærdiget i Lübeck 1494 og skænket Kirken af Kanniken Peder Povlsen; efter Branden 1726 blev den restaur. 1730 af Kaspar König fra Danzig (se Tegn. af æld. n. Ark. 1.

Saml. 2. R. Pl. 7). I Midtskibet hænger et middelalderligt Krucifiks, i sydl. Korsarm 3 Helgenfigurer fra Karup Kirke (skænkede af Past. Rasmussen, Finderup), i hver af Korsarmene en stor Messinglysekrone, begge med Indskr.: Peter Jessen, Dorothea Chatrine Ostenfeldt og Aarst. 1781. Kirken har desuden 7 andre Lysekroner.

Af de mange Begravelser, til Dels i særskilte Kapeller, Epitafier og Ligsten, der tidligere fandtes i Kirken, var der kun bevaret forholdsvis faa indtil Ombygningen, og der er endnu færre efter den. Under Forhallen er der 1869 indrettet en Gravhvælving (8 Krydshvælvinger, hvilende paa 3 Midtpiller), hvortil der gennem en gammel Smedejærnsdør er Nedgang ad en Granitvindeltrappe i det sydl. Vesttaarn; selve Gravhvælvingen lukkes ogsaa af en gml. Smedejærnsdør. Her staa 8 Kister (før i den 1663 indrettede „Sehestedske Begravelse" mellem Vesttaarnene, hvor nu Forhallen er) med

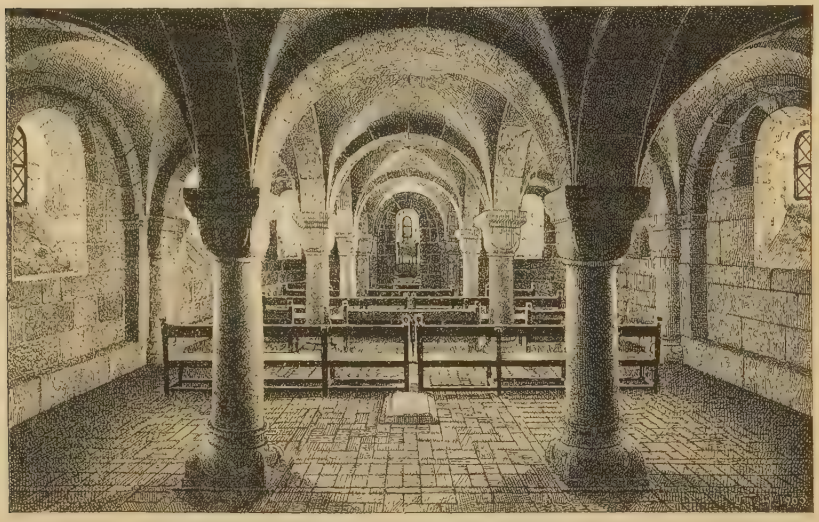

Krypten.

Lig af Malte Sehested til Rydhave, † 1661, og hans 2. Hustru Margr. Reedtz, † 1697, Fr. Sehested, † 1726, og hans to Hustruer Else Margr. Rothkirk, † 1704, og Sophie Birg. Sehested, † 1755, Iver Nic. Sehested, † 1753, og Hustru Abel Margr. Schwaneveide, † 1734, samt Oberstlieutn. Jens Sehested til Rydhave, † 1773 (stor Granitkiste, bekostet 1796 af Datteren Birg.). Fra denne Gravhvælving er der Indgang til et andet hvælvet Gravrum under nordl. Vesttaarn, hvori 3 Kister (før i Vor Frue Kapel, se S. 583, senest kaldet det Jessenske Kapel; det havde 4, paa en Midtpille hvilende Hvælvinger), der indeholde Ligene af Rektor P. Jessen, † 1780, og Hustru Dorothea Cathr., f. Ostenfeldt, † 1798, samt efter Sigende Fru Gertrud Hofman til Sørbygd.; i Sidevæggene to Mindetavler over ovenn. Jessen og Hustru og over Rektor Jens Ostenfeldt, † 1744, og Hustru. Nederst i nordl. Vesttaarn er der et 1665 indrettet hvælvet Gravrum, der lukkes med en smuk Smedejærnsdør, hvorpaa to adelige Vaabenskjolde, Aarst. 1665 og Navnene Hans Juel, Elisab. Krag, Kjeld Krag og Sophie Krabbe;

her staa 5 Kister med Lig af Kjeld Krag til Trudsholm, † 1673, og Hustru Sophie Krabbe, † 1693, Hans Juul til Staarupgd., † 1697, og Hustru Elisab. Krag, samt Ritm. Iver Krag til Trudsholm, falden ved Malmø 1677. I det lille Kapel (tidligere Sakristi) mellem Koret og sydl. Korsarm, før kaldet „Præstekapel", „Provstens Skriftekammer" eller „Vandals Kapel", staa 4 Kister med Lig af Generalmajor Gregers Daa, falden ved Gadebusch 1712, og Hustru Jeanne Marie Rüse, † s. A. (to smukt restaur. Metalkister) samt af Vald. Daa til Borreby, † 1691, og Major Chr. Kruses Datter Joh. Marie, † 1713 (to læderbetrukne, messingbeslaaede Kister).

Af hist. berømte Personer, der ere blevne begr. i Kirken, nævnes først og fremmest flg. Endnu inden Kirken var færdig, jordedes her Domprovsten i Vib., Kjeld, † 1150, kanoniseret 1188, skrinlagt 1189; det 3 F. lange Helgenskrin af Træ med forgyldte Messingbeslag og Dragehoveder og med Lænker til Ophængning blev ødelagt ved Branden 1726 (et af Dragehovederne findes dog i Nationalmus.; se *Henry Petersen*, St. Kjelds Helgenskrin, i Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 110 flg., og Nord. Ugebl. f. kat. Kristne 36. Aarg. S. 548 flg. og 891 flg.). Erik Glipping blev efter Mordet 1286 begr. i Koret foran Højalteret, i en dobbelt Kiste af Bly og Træ, der nedsattes i en muret Grav; 1708 blev Graven, paa hvilken der 1638 var lagt en ny Træramme, aabnet, og ved Branden 1726 ødelagdes den næsten helt; 1863 blev Bunden af den murede Grav genfunden paa Foranledn. af Fr. VII; en Indskriftsten i Korgulvet betegner Stedet. I et lille Rum i Døraabningen til sydl. Kapel ved Koret opbevares nogle ved Undersøgelserne fundne Sager: Rester af Blykisten, Læderstykker, Stenen fra Kongens Signetring, et Stykke af hans Sølv-Hostieæske osv. (se Aarb. f. n. Oldk. 1873 S. 263 flg.). I sydl. Kapel hænger en Hjælm, et Bryst- og Rygpanser og et afbrudt Sværd, som man før mente havde tilhørt Kongen; men de ere bevislig flere Aarh. yngre. Den tidligere Antagelse, at der i kat. Tid og helt op til 1630 er blevet holdt Sjælemesser i Krypten for den myrdede Konge under Navn af „Vaadesang", er i alt Fald for den protestantiske Tids Vedk. urigtig (vistnok misforstaaet Tydning af „Ottesang", jydsk „Wuthesang"; se *A. Heise*, i Kirkeh. Saml. 4. R. I S. 380 flg.). At Svend Grathe har været begravet i Kirken, er ogsaa urigtigt (se under Torning Sogn, Lysgaard Hrd.). Den fra Vald. Sejr kendte Bisp Gunner († 1251) var jordet foran Alteret i St. Kjelds Kapel, Kansleren Niels Kaas, † 1594, ved den øverste Pille paa Midtskibets nordl. Side, og Bisp Hans Vandal, † 1641, i ovenn. „Vandals Kapel"; ogsaa Bisp Henr. Gerner, † 1700, var jordet i Kirken; men disse Grave, foruden mange andre, ere nu forsvundne.

Af Ligsten og Epitafier, flere dog stærkt slidte og beskadigede, ere flg. bevarede. I sydl. Korsarms Gulv: Ligsten over Bisp Niels Glob, † 1498 (anselig Sten med Billede i fuld Ornat; oprindl. i nordl. Korsarm; se *Løffler*, Gravst. Pl. XXX), over Lektor Petrus Johs. Høg, † 1603, og Hustru, over Apoteker Dan. Friedenreich, † 1706, og Hustru, over Morten Sørensen Hegelund, samt Stenplader fra to Epitafier, et over Kjeld Krabbe, † 1612 (bekostet af Enken Christence Juel), og et over Borgmester Cl. Christensen, † 1671. I Væggen i sydlige Sideskib ere indmurede 5 Ligsten: over Kantor Niels Friis, † 1557, og Hustru (med begges Billeder; afbild. hos *Heise*, Dipl. Vib., Pl. IV), over Bisp Peder Villadsen, † 1673, over Bisp Peder Thøgersen, † 1594, over Præst Vilhelm Paludan, † 1634, og Hustru, og over Bisp Søren Glud, † 1693, og Hustru. Paa Muren ved Opgangen

i det sydl. Vesttaarn hænger et anseligt Epitafium over ovenn. Malte Sehested og Hustru Margr. Reedtz samt Fr. Sehested og hans to Hustruer, med Billeder af de to første (istandsat 1753 og 1876). Ved Siderne af Opgangen ere indmurede to Ligsten begge fra 1566, den ene over Anna Martini, Lektor Niels Sørensen Juls Hustru, den anden ulæselig. I Væggen i det nordlige Sideskib ere indmurede 5 Ligsten: over Graabrødreguardianen Johs. Kanuti, † 1506, med Billede (afbild. hos *Heise*, Dipl. Pl. III), over Præst Andr. Skøte, † 1594 (begge have før ligget i Graabrødrekirken), over Bisp Kjeld Juel, † 1571, og Hustru, over Dr. med. og Apoteker Joh. Stabel, † 1738, Apoteker Ludolf Kappel, og deres Hustru Margr. Kirst. Jelling, † 1770, og en Sten vistnok over Lektor Foss' Hustru Maren, † 1588 (stærkt slidt). I samme Væg en Granitsten, med en Dommedagsfremstilling, fra den senere Middelalder. — I Kryptens Gulv en romansk Ligsten med Korsstav, funden i Kæret ved Borgevold; i Rummet under sydl. Kapel ved Koret opbevares en fragm. romansk Ligsten og en fragm. Ligsten over Mette Sørensdatter Hegelund, i Rummet under nordl. Kapel en mandslang Granitkiste fra den tidligere Middelalder, funden 1863 stykkevis i Korets Sidemure (se Aarb. f. n. Oldk. 1873 S. 271, hvor den er afbild.). — Paa Pillerne i Kirken hænge oliemalede Portrætter af Bisperne Henr. Gerner (skænket af Dronn. Louise), Joh. Trellund, † 1735, Andr. Wøldike, † 1770, Chr. M. Rottbøl, † 1780, P. Jakobsen Tetens, † 1805, Jens Bloch, † 1830, N. E. Øllgaard, † 1863, og O. C. Laub, † 1882. — I nordl. Kapel ved Koret hænger en Tavle, bl. a. med Fortegn. over Præsterne i Graabrødrekirken fra Reformationen af.

Ad en Granitvindeltrappe i sydl. Vesttaarn er Opgang til Orgelet og Triforiegallerierne; Trætrapper føre videre op til Klokkerne, af hvilke der i hvert af Vesttaarnene er to (i alt Fald 3 af disse ere omstøbte 1730 af Kaspar König); i Spiret over Korset er en lille, 1897 af Præst Rasmussen, Finderup, skænket Klokke. Kirken har faaet Varmeapparat 1888 (under nordl. Korsarm).

Kirken har i kat. Tid haft et stort Antal Altere, hvoribl. det ovenn. St. Kjelds, Helligtrefoldighedsalter (i Helligaandskapellet), Vor Frue Alter, Helligkors Alter (i Helligkorskap.), Alle Helgens Alter, St. Mortens Alter, St. Hans Baptiste Alter og St. Botulphi Alter. Desuden havde den foruden St. Kjelds Helgenskrin en usædvanlig Mængde Relikvier, saaledes af St. Villads, noget af Vor Frues Haar og Klæder, et Stykke af de 5 Brød, noget af de 11,000 Jomfruer, noget af de 10,000 Riddere m. m. (se *Ursin* S. 119 flg.), hvad der ogsaa i høj Grad bidrog til Kirkens Anseelse.

Kirken var før omgiven af Kirkegaarden, som mod V. var lukket med en Mur, der gik fra Raadhuset mod N. til Hjørnestedet (se Resens Tegn., S. 579). I Muren var en 1584 bygget Gennemkørselsport; en da anbragt Indskriftsten blev 1749 flyttet til den indv. Side af Muren, og der blev ved Porten sat en ny Sten med Aarst. 1749; 1801 blev Muren nedbrudt, og Kirkegaarden planeredes 1811. Indskriftstenene bevares nu i Rummet under sydl. Kapel i Koret, hvor der ligesom i nordl. Rum ligger en Del Brudstykker af romanske Søjler. N. og Ø. for Kirken laa i kat. Tid Kannikernes Boliger.

Ved Domkirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Sognepræst til Asmild-Tapdrup Sogne. Kirken ejede Okt. 1900 i Kapitaler 20,846 Kr. og i Jorder omtr. 40 Td. Ld. (Lejeafgift 1899: 1150 Kr.) samt Skavngaard Landgilde (af 17 Bøndergaarde i Rinds Sogn, 200-225 Kr.

SKIVE.

Eftertryk forbydes.

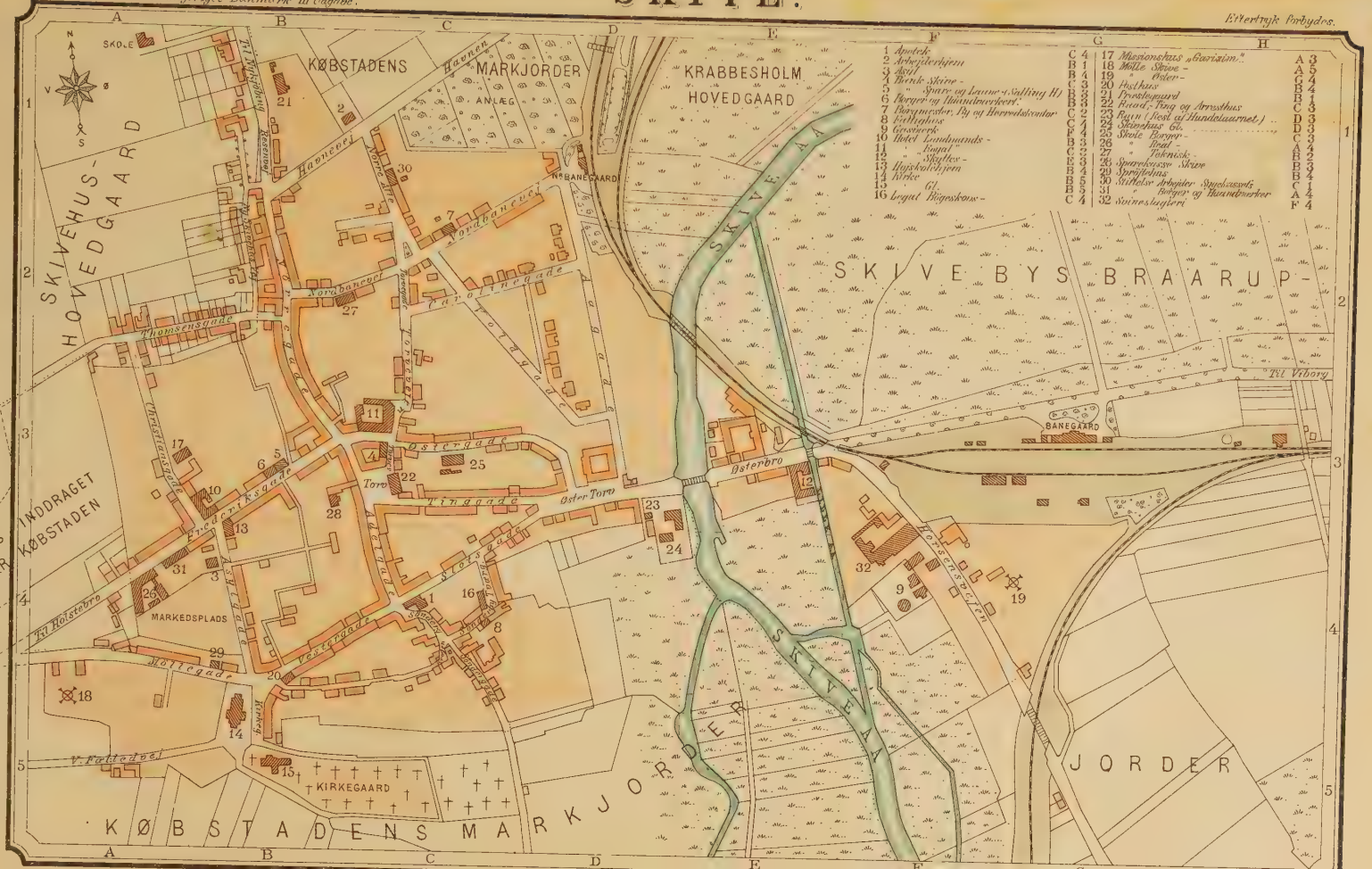

aarl.) og Læsø Landgilde (fast Pengeafgift: 196 Kr.). Dens Gæld var 19,766 Kr.

Litt.: *N. Høyen*, i Danske Mindesmærker I S. 35 flg. — *M. R. Ursin*, Stiftsst. Vib. S. 104 flg. — *J. B. Løffler*, Uds. over Danm. Kirkeb. S. 69 flg. — *A. Heise*, Dipl. Vib. — Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 589 flg. — *C. Gullev*, Bidr. til V. Domkirkes Reparationshist., i Saml. til j. Hist. III S. 284 flg.

Skive

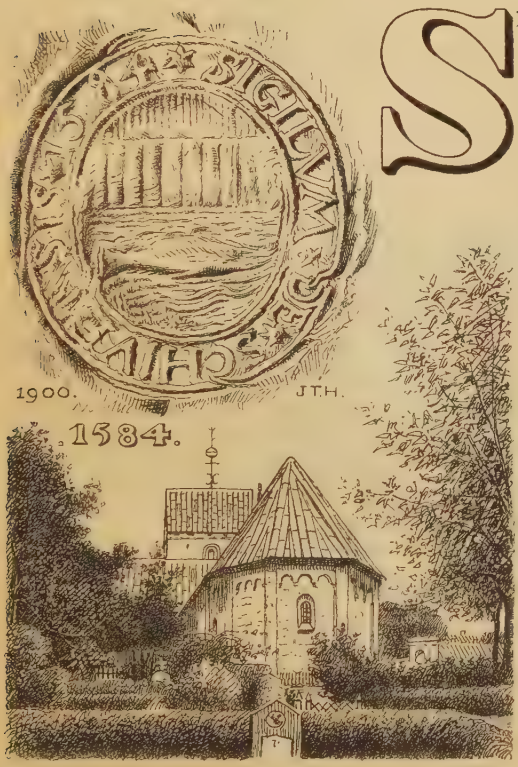

Skive Købstad ligger i Hindborg Herred i det sydøstl. Hjørne af Halvøen Salling under $56^0\ 33'$ n. Br. og $3^0\ 33'\ 16,_{16}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for det gamle Kirketaarns Sydgavl). Byen ligger ved Skive Aas venstre Bred, omtr. 2500 Al. fra dens Udløb i Skive Fjord, paa et mod Nordøst opadstigende Bakkedrag med temmelig brat Affald mod S. og V. til store Engdrag. Det højeste Punkt i Byen er ved den gamle Kirke, 95 F., 30 M., paa Torvet er der $66,_9$ F., 21 M., paa Østertorv ud for Østergade $13,_4$ F., 4 M. Afstanden fra Viborg er omtr. $3^1/_2$, fra Nykjøbing $3^3/_4$ og fra Holstebro $4^1/_2$ Mil (ad Jærnbanen henh. $4,_{12}$ Mil, 31 Km. — med Jærnbane og Dampfærge —, $5,_3$ Mil, 39 Km., og $6^1/_2$ Mil, 49 Km.). Byens største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1400, fra V. til Ø. 2400 Al. Byen gør et tiltalende Indtryk, hvad enten man ser den fra Banegaarden, der ligger nede i Engdraget paa den anden Side af Skive Aa, over hvilken der foruden Jærnbanebroen fører en Bro fra Stationsvejen, eller ude fra Fjorden, eller man færdes i de til Dels temmelig stejle Gader. Særlig smuk og vid Udsigt er der fra Skovbakke og Bjørnehøj mod N. og Ø. Hovedaarerne ere den fra N. til S. løbende Nørregade, der mod N. fører ud til Nykjøbingvejen og mod S. fortsættes over Torvet i Adelgade, og de i østl. Ret-

ning løbende Gader Østergade og Tinggade, der udmunde i Østertorv og fortsættes mod Ø. i Vejen til Stationen og Viborgvejen; mod V. fortsættes Østergade i den nye Frederiksgade, der udmunder i Holstebrovejen. Mange af de 1 Stokv. høje Huse ere i de senere Aar blevne afløste af anseligere Bygninger. Gamle Huse er der næsten ingen af.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1900 omtr. 83, Markjorderne 719 Td. Ld. (Juli 1900 indlemmedes omtr. 14 Td. Ld. af Landsognet i Bymarken*). Byen havde da 21 Gader og Stræder, 2 Torve og 2 Markedspladser. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 312 (Dec. 1900: 369, hvoraf 319 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 omtr. 780 Td. Ld.; deraf vare besaaede 235, Afgræsn., Høslæt, Eng 383, Kær og Fælleder 13, Have 15, Skov 43, Heder 44, Veje og Byggegrunde 46 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 43 Td. (deraf $3^1/_2$ inddragne under Bygrunden); deraf hørte 15 til 9 Gaarde og 24 til 141 Huse; 5 Gaardbrug og 86 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligger *Hedemarksskolen*.

Husenes saml. Brandforsikringssum var $^1/_6$ 1900 5,237,654 Kr. (Antal af Forsikringer 374).

Om Skive Landsogn se Hindborg Herred.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, mod S. V. i Byen ved den gamle Markedsplads, er opf. 1896. 98 (indviet $^{15}/_5$ 1898) efter Tegn. af Prof. Hans J. Holm i tidlig Renæssancestil af røde Mursten med Kridtstensbaand, paa en Granitsokkel. Kirken (udv. Længde 62 Al., Bredden 17, med Korsarmene 27 Al.) bestaar af Skib og Kor med lige Afslutn. mod S., to Korsarme mod V. og Ø. og Taarn med kobbertækket Spir (125 F.) mod N. Skibet har Tøndehvælving med Stikkapper ud til de store rundbuede Vinduer. Koret, der er hævet 6 Trin over Skibet, har lav Krydshvælving; bag Alteret er Præstens Stol; da Jordsmonnet skraaner ned mod S., er der under Koret indrettet Skriftestol og Plads til Kirkens Varmeapparat. Korsarmene have hver to Krydshvælvinger og Pulpiturer, til hvilke Adgangen sker gennem to smaa Udbygninger, med taarnlignende Kuppelbygninger, mellem Korsarmene og Koret. Taarnets Underrum tjener til Vaabenhus; over dette er der i Skibets Nordende et Pulpitur, og atter over dette har Orgelet sin Plads. Den ejendommelige, fortrinligt malede Altertavle (Bjærgprædiken) er fra 1897 af A. Jerndorff. Granitdøbefonten, Prædikestolen af udskaaret Egetræ, Stolestaderne i Skriftestolen, to Malmlysekroner i Korsarmene (den ældste fra 1699) samt de to Klokker (den ene fra 1591, med Indskrift) ere fra den gamle Kirke.

Kirkens Opførelse skyldes væsentlig Gaver fra Apoteker G. J. N. Norgaard og Hustru, der dels have skænket 35,000 Kr., dels testamenteret den 65,000 Kr., ved hvis Udbetaling i sin Tid Laanet fra Stiftsmidlerne vil blive tilbagebetalt.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Resen Sogn, og en Kapellan pro loco. Kirken ejer i Kapital 850 Kr., i Tiender og Landgilde af Landsognet omtr. 28 Td. Rug, $38^1/_2$ Td. Byg, $29^1/_2$ Td. Havre og af Byens Hartk. 15 Td. Byg; desuden nogle Englodder,

*) Ved Res. af $^{17}/_1$ 1881, $^8/_7$ 1885 og $^1/_{11}$ 1887 indlemmedes nogle Arealer af Skive Landsogn.

der give i aarl. Leje 280 Kr.; dens Gæld er 3400 Kr. til Skive Kommune og 65,000 Kr. til Vib. Stiftsmidler og en aarl. Livrente paa 1000 Kr. til Apoteker Norgaard og Hustru; Gælden forrentes halvt af Staten, halvt af Kommunen.

Den gamle Kirke (se Vignetten S. 593), S. Ø. for den nye, fordum indviet til St. Peder (nævnt første Gang 1304), benyttes nu som Ligkapel og Reservekirke; den er opf. i romansk Tid (Slutn. af 12. Aarh.) af Granit, forlænget i 14. Aarh., og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Korsfløj mod S. og Vaabenhus mod N. Altertavlen (Christi Fødsel), fra 1855 af C. Dalsgaard, hænger der endnu. Men det

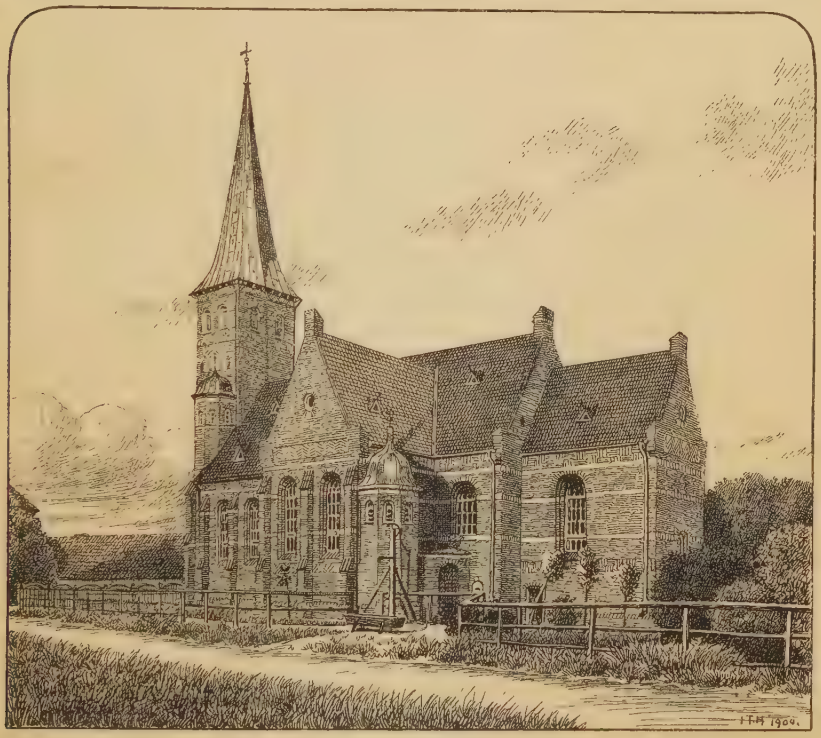

Skive Kirke.

interessanteste ere dog de 1887 fremdragne Kalkmalerier, der dække alle Hvælvingerne og Pillerne, og som bl. a. indeholde Fremstillinger af Martyrer og Helgener (flere end der andetsteds er fundet i Landet), som Knud Konge og Knud Hertug; Malerierne ere fuldendte 1522, hvilket Aarst. tillige med Niels Høgs Vaaben og Navn findes paa Malerierne (se Aarb. f. n. Oldk., 1888 S. 104 flg., *J. Lohmann*, Kalkm. i Skive Kirke, Skive 1890, og *M. Petersen*, Kalkm. S. 32). Kirken ventes istandsat ved Tilskud fra Staten og bevaret som nationalt Mindesmærke.

Byen har kun een **Kirkegaard**, ved den gamle Kirke, $3^1/_3$ Td. Ld. Fra den højtliggende Kirkegaard er der vid Udsigt over Skive Aas Dal.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet, to Stokv. med et fremspringende Midtparti, er opf. 1846 og ejes af Amtskommunen med $^3/_4$ og

Købstaden med $^1/_4$. Det indeholder bl. a. i Stuen Arrestforvarerbolig og 8 Arrestceller, paa 1. Sal en Retssal, der tillige benyttes som Byraadssal (med et Oliemaleri af Fr. V.), et Forligskommissionslokale, en Raadhussal og Arkiv. Der paatænkes en Ombygning af Raadhuset og Tilbygning af et Arresthus. Et ældre Raadhus, omtr. paa samme Sted som nu, brændte 1715, og efter den Tid benyttedes forskellige lejede Lokaler, indtil det nuv. Raadhus opførtes.

Det kommunale Skolevæsen omfatter Borgerskole og Realskole. **Borgerskolen**, Østergade, er opf. 1844 i to Stokv. **Realskolen**, Frederiksgade, med Dimissionsret, har en ældre Bygning, der er opf. 1877 af et Aktieselskab og 1887 gik over til Kommunen, og en 1889 opf. Bygning, begge i to Stokv. Borgerskolen havde Juni 1900 13 Klasser og 475 Elever, Realskolen 9 Kl. og 187 Elever; ved Skolerne ere ansatte 9 faste Lærere og 2 Timelærere, 4 faste Lærerinder og 2 Timelærerinder. — **Teknisk Skole** (opr. 1868), Nordbanevej, er opf. 1890 af røde Mursten i to Stokv. efter Tegn. af Arkitekt Jensen, Aarhus, paa en af Kommunen skænket Grund af Industriforeningen med Tilskud af Stat og private (med Inventar har den kostet 35,000 Kr.); 1899-1900: 202 Elever. — Desuden er der en privat Pigeskole.

Fattiggaarden, ved Nykjøbing Landevej, er opf. 1869 og har Plads til 18 Lemmer. **Amtssygehuset**, beliggende meget højt N. for Byen, ved Resenvej, er opf. 1885 efter Tegn. af Arkitekt H. A. Paludan; det bestaar af 3 Fløje af røde Mursten i to Stokv., hvoraf den ene Fløj er for epidemiske Sygdomme, og har i det hele 84 Senge. Det ejes af Amtskommunen med $^3/_4$ og Købstaden med $^1/_4$.

Milde Stiftelser: **Madame Bøgeskovs Legathus**, Sønderbyens Tværgade, oprettet 1788 af Inger Steenbloch, Enke efter Præsten Søren Bøgeskov, med to Huse i 1 Stokv. med 4 Friboliger for trængende uden for Fattigvæsenet; Stiftelsen, der ejer omtr. 3800 Kr., bestyres af Sognepræsten og Byfogden. **Det Ramborgske Legathus**, ligeledes i Sønderbyen, opr. 1844, har 4 Friboliger for Enker uden for Fattigvæsenet; det bestyres af Sognepræsten. **Borger- og Haandværkerstiftelsen**, Frederiksgade, er opr. 1879, 2 Stokv. høj af røde Mursten, hvori 16 Boliger (deraf 4 fri, de andre til moderat Leje) for trængende Borgere og deres Enker; Stiftelsen, der ejer omtr. 2100 Kr. og flere Legater, bestyres under Borgm. Tilsyn af 1 Byraadsmedlem, 1 Medlem af de fattiges Kasses Bestyrelse og 3 af Borger- og Haandværkerforeningens Medlemmer. **Apoteker Norgaards og Hustrus Børnehjem**, Asylgade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. 1882 af Apoteker N.; Asylet, der har Plads til omtr. 50 Børn, bestyres under Stiftsøvrighedens Tilsyn af Kirkeinspektionen. **Apoteker Norgaards og Hustrus Arbejderhjem**, Skovvej, af røde Mursten i 1 Stokv., er opf. 1890 med Fribolig for 4 Familier af Arbejderstanden; det bestyres af Byraadet. **Arbejder-Sygekasseforeningens Stiftelse**, i Nørre Allé, 2 Stokv. høj, opf. 1892 med 9 Lejligheder til moderat Leje for Foreningens Medlemmer.

Et **Gasværk**, ved Horsensvejen, er anlagt 1896 for 135,000 Kr.; 1899 produceredes 263,266 Kubikm. Gas.

Skive har 2 **Jærnbanestationer**: Stationen paa den jydske Tværbane Langaa-Viborg-Holstebro, Ø. for Aaen, opf. 1864, og Nordbanegaarden, for Enden af Nordbanevej, Udgangspunkt for Skive-Glyngøre Banen, opf. 1884. **Posthuset** og **Telegrafstationen** har Lokale i Vestergade; **Toldkammeret**, ved Havnen, har Lokale i Havnefogedboligen (Toldkontoret er paa Jærnbanestationen).

Af andre Bygninger nævnes: Præstegaarden, ved Resenvej, opf. 1885; et Missionshus „Garizim“, Christiansgade, opf. 1898, Ny Borger- og Haandværkerforening, Frederiksgade, opf. 1882 (med Teater); Højskolehjemmet, Asylgade.

Byen har et smukt, 1877 paabegyndt Anlæg, omtr. 8 Td. Ld., N. Ø. for Byen ved Vejen til Krabbesholm. Desuden har Byen en omtr. 30 Td. Ld. stor Granplantning paa Bymarken.

Indbyggerantallet var 1. Februar 1890 3747 (1801: 520, 1840: 1015, 1860: 1709, 1880: 2521). Erhverv 1890: 334 levede af immateriel Virksomhed, 79 af Jordbrug, 32 af Gartneri, 42 af Fiskeri, 14 af Søfart, 1515 af Industri, 927 af Handel, 669 af forskellig Daglejervirksomhed, 92 af deres Midler, 4 nøde Almisse, og 39 vare i Fængsel. — Da Byen har et meget godt Opland i Sallingland og en Del af Landet mod S., er Handelen ret betydelig og har taget et stort Opsving i sidste Halvdel af 19. Aarh., til hvilket baade Jærnbanerne og den 1869 anlagte Havn have bidraget. Fiskeriet dreves ifl. Fiskeriberetn. 1897-98 fra 7 Baade; der fiskedes særlig Aal (Værdi: 1550 Kr.), Torsk (2300 Kr.) og Rejer (1500 Kr.).

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 14,943 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 28,229 Pd., uldne Manufakturv. 19,406 Pd., Vin 35,895 Pd., Glas og Glasvarer 43,340 Pd., Kaffe 44,627 Pd., Risengryn og Rismel 14,469 Pd., Salt 180,884 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 45,570 Pd., Tobaksblade og Stilke 30,133 Pd., Stenkul 425,000 Pd., Kokes 76,000 Pd., Metaller og Metalvarer 454,138 Pd. samt Tømmer og Træ 2048 Clstr. og 9017 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 12,620 Pd. Fedt, 43,295 Pd. Uld, 43,130 Pd. Huder og Skind og 107,034 Pd. Mos og Tang.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 10 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 227 Tons, deraf 1 Dampskib med $19{,}_5$ T. og 20 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 67 og udgik 58 Skibe med henh. 3076 og 4 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 78 og udgik 73 Skibe med henh. 3211 og 480 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 76,279 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 4729 Kr., i alt 81,008 Kr. (2134 Kr. mindre end i 1898).

I Skive holdes aarl. 10 Markeder: 1 i Jan., 1 i Feb. og 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni med Heste, 1 i Juli, 1 i Sept. og 1 i Okt. med Heste, Kvæg og Faar samt 1 i Nov. med Kvæg og Faar.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Skive Jærnstøberi og Maskinfabrik (aarl. Omsætning omtr. 150,000 Kr., 55 Arbejdere), Nielsens Farveri, Spinderi og Klædefabrik (omtr. 25 Arbejd.), et Svineslagteri (omtr. 30 Arbejd.), et Tarmsliberi (omtr. 20 Arbejd.), en Papirposefabrik (14 Arbejd.), desuden nogle Tobaksfabrikker, Ølbryggerier, Eddikebryggeri, Silderøgeri, Mineralvandsfabrik, Lervarefabrik, Garverier, Savskæreri, m. m.

I Skive udgives to Aviser: „Skive Avis“ og „Skive Folkeblad“.

Kreaturhold 1898: 167 Heste, 128 Stkr. Hornkv. (deraf 104 Køer), 310 Faar, 283 Svin og 13 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og

Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Sallinglands Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst. og Legater, d) for Skolevæs., e) for Havnen, f) for Gasværket, g) for Mark- og Vejvæs., h) for Plantningen, i) for Kødkontrollen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 68,089 (deraf Grundsk. 3481, Hussk. 3474, Formue- og Lejlighedssk. 58,265, lignet paa Menigheden 2869 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 7956, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2995, Indtægt af Aktiver 2628, Skolekontingent 3466, Gasværk 17,969, Kødkontrol 1579 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 1279, til Amt 290, til Amtsskolefond 1087, Byens Bestyrelse 2795, Fattigvæs. 16,184, Alderdomsunderst. 6817, Skolevæs. 24,008, Rets- og Politivæs. 3910, Medicinalvæs. 6227, Gader og Veje 8070, Belysn. 3000, Brandvæs. 762, offtl. Renlighed 565, Anlæg 1067, afløst Højtidsoffer 2700, Kirkeudgifter 1885, Udg. til Kødkontrol 1189 Kr. Byen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler 38,473 og i faste Ejendomme med Udbytte 212,645 og uden Udbytte 169,911 Kr. og skyldte bort 256,258 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 7 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,254,100 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 961,750 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raadhus og Sygehus, Skolerne, Fattiggaarden, Gasværket, et Sprøjtehus, en Desinfektionsanstalt, Jorder til Værdi af 62,787 Kr. og Tiender til Værdi af 39,676 Kr.

Byens Brandkorps bestaar af en Sluknings-, en Nedbrydnings-, en Rednings- og en Vandforsyningsafdeling; alle mandlige Indb. mellem 20 og 50 Aar ere tjenestepligtige. Under Brandkorpset sorterer et Ordenskorps.

I Skive Bank (opr. $^{25}/_{7}$ 1857) er Aktiekapitalen 300,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 2,529,651, Vekselkontoen 1,506,134 Kr. — I Salling Herreders Spare- og Laanebank (opr. $^{20}/_{5}$ 1876) er Aktiekapitalen 200,000 Kr.; $^{31}/_{3}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 1,583,526 Kr., Vekselkontoen 648,579 Kr.; Sparernes Tilgodeh. (indbef. i Indlaan) var 1,393,949 Kr., Rentef. $4^{1}/_{4}$ pCt., Antal af Konti 1985. — I Skive Sparekasse (opr. $^{14}/_{3}$ 1857) var $^{31}/_{3}$ 1899 Sparernes Tilgodehav. 1,282,170 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 36,472 Kr., Antal af Konti 2173. — Desuden er der en 1880 opr. Frimærkespareforening.

Havnen er anlagt 1869 henved $^{1}/_{4}$ Mil fra Byen ved Krabbesholm for 60,000 Kr. Ved en af Staten 1870 anlagt Havnebane staar den i Forbindelse med Jærnbanestationen. Havnen bestaar af eet Bassin, 22,632 □ Al., Dybde $8^{3}/_{4}$ F., Bolværkslængde 1290 F.; Havnepladsen er 52,378 □ Al. (i Anl. af Limfjordens Uddybning udarbejdes Planer til Havnens Uddybning til 13 F. og Udvidelse i Bredden til 328 F., alt anslaaet til 120,000 Kr.). Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer, hvoraf 2 kunne vælges uden for Byraadet. Havnekassen ejede $^{1}/_{1}$ 1900 i Kapitaler 23,452 Kr. samt Havnefogedbolig, Maskiner m. m. til Værdi 6500 Kr.; dens Gæld var 31,339 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 9400 Kr. Naar Dampskib ventes, tændes to røde og 2 grønne Fyr. Havnefogden har Ret til at lodse.

I gejstlig Hens. er Skive med Landsogn forenet med Resen Sogn som Anneks. Desuden er der ansat en Kapellan pro loco.

Skive hører til 8. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Viborg Amtstue- og Skive Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskr.' 277. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 147-150, 158-60 og 277-314.

Ved Skive Toldsted er ansat en Toldforvalter og 3 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester (og 3 Ekspedienter), som tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen har Statstelefon og privat Telefon. Ved Havnen er ogsaa Telefonstation.

Skive er Station paa Tværbanen Langaa-Viborg-Struer (Strækningen Viborg-Skive aabnedes $^{17}/_{10}$ 1864, Skive-Struer $^{17}/_{11}$ 1865; se i øvrigt under Fredericia) og Udgangspunkt for den S. 214 omtalte, $^{1}/_{5}$ 1884 aabnede Skive-Glyngøre Bane. I Driftsaaret 1899-1900 solgtes i Sk. 52,654 Billetter; der ankom af Gods, Kreaturer osv. 24,758 T. og afgik 14,226 Tons.

Historie. Skive, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Skyuæ* (senere *Schiffue*), ligesom Kongsgaarden, der kaldes *Skhiuægarthæ* (det oldn. skið betyder Planke eller en Indhegning af Planker), var paa Vald. Sejrs Tid Krongods og Kongsgaarden Kongens private Ejendom, og 1327 skænkedes Tredjedelen af Godset til Erik af Sønderjyll. som Arv efter hans Moder, Erik Plovpennings Datter; her var ogsaa et kgl. Birk, nævnt 1407. Byens ældste kendte Privilegier, hvori de ældre stadfæstedes, ere givne af Vald. V paa Danehoffet i Nyborg $^{15}/_{8}$ 1326, senere mange Gange bekræftede og udvidede, bl. a. $^{22}/_{1}$ 1443 af Chrf. af Bayern, da han opholdt sig paa Skivehus, 1530 og $^{22}/_{12}$ 1566. Byen omtales 1329 som en Del af det Gods, der blev givet i Pant til Marsken Ludvig Albertsen Ebersteins Arvinger. I øvrigt omtales Byen kun sjældent; 1573 eftergav Kongen Borgerne en Del af Skatterne „fra den sidste Fejdes Tid" (om Skive Bymark, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 357 flg.). Fra 1660 til Oprettelsen af Viborg Amt 1794 var den Sæde for Amtmanden over Skivehus og Hald Amter. Ved kgl. Reskr. af $^{12}/_{5}$ 1727 forordnedes Herredstinget for Sallingland at skulle holdes i Byen. Den har vel i den nyere Tid lidt af Ildebrande som de andre Byer, men det er dog først fra 18. Aarh., vi have Efterretning om saadanne, nemlig 1715, 1725 (da brændte „al den Del, som var tilbage og ikke afbrændte 1715"), 1748 og 1749; 1672 havde den 529, 1769 435 Indb., saa at den da var den tredjemindste Købstad i Jylland; den er vel ogsaa bleven fortrædiget i sin Handel af Aalborg (1708 klage Borgerne over dette). I 19. Aarh. er den imidlertid taget stærkt til, saa at den nu har over 7 Gange saa mange Indb. som 1801, hvortil Grunden navnlig maa søges i de forbedrede Handelsforhold ved Aggerkanalens Aabning (1841 blev Byen fuldstændigt Toldsted) og de senere Aars Havne- og Jærnbaneanlæg. -- Byen har haft en *Latinskole*, der ophævedes 1739, hvorefter dens Indkomster henlagdes under Viborg Katedralskole (se om denne *Heise*, Dipl. Vib. S. 334 fl., og Saml. til j. Hist. IV S. 323).

Om de kirkelige Forhold ved Skive Kirke og Præstegaard og om den første lutherske Præst her, Oluf Libbert, se Kirkeh. Saml. 2. R. V. S. 552 flg.

Om *Skivehus* se Landsognet.

Salling

eller *Sallingland*, der omfatter den nordvestl. Del af Viborg Amt: de 4 Herreder Hindborg, Nørre, Harre og Rødding, er en Halvø, der skyder ud i Limfjorden mellem Skive Fjord, Hvalpsund, Risgaarde Bredn., Livø Bredning, hvori den til Salling hørende Ø Fur ligger, Salling Sund, Lysen Bredn. (der afsætter Harre Vig), Kaas Bredn. og Venø Bugt. Mod S. Ø. berører den Fjends Herred, i øvrigt begrænses den mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Om Overfladen se S. 553; Jorderne ere gennemgaaende gode, muldede og

sandede med en Blanding af Ler. Vandløbene ere kun smaa; det største er Hinnerup Aa, der løber mod N. ud i Fjorden over for Fur.

Salling (gml. Form *Sallingholm*, idet den vistnok har været en Ø) udgjorde i Middelalderen en Del af Sallingsyssel, se S. 557.

Halvøen har i Oldtiden været en ret vigtig Beboelsesplads. Af Dysser og Jættestuer kendes vel næppe 20; derimod er der talt omtr. 1150 Gravhøje (uden Fur). Bebyggelsen synes at have været størst i Kystegnene, idet omtr. 860 af Oldtidsmonumenterne falde paa de 17 Sogne langs Limfjorden.

Litt.: *H. C. Strandgaard*, Beskr. over Salling m. H. t. Fortiden og Fortidsminderne, i Saml. t. j. Hist. V S. 265 flg.; se ogsaa *s. Forf.* smstds. VIII S. 165 flg. og X S. 340 flg. — Sallinglands Kirker I. Afd. Rødding Hrd., beskr. af *F. Uldall* (med en Indledn. om Nørrejyll. Granitkirker, af *J. Helms*), Kbh. 1885; 2. Afd. Nørre Hrd., opmaalte under Ledelse af *H. B. Storck*, beskr. af *V. Koch*, Kbh. 1893. — *P. C. Christensen*, Kæltringeliv i S., i Aarb. f. d. Kulturh. 1897, S 152 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser af Hindborg, Harre, Rødding og Nørre Hrd.'s Kirker, af *F. Uldall*, 1873—74.

Hindborg Herred.

Sogne:

Skive Lands., S. 601. — Resen, S. 602. — Hem, S. 604. — Dølby, S. 604. — Hindborg, S. 605. — Oddense, S. 605. — Otting, S. 607. — Brøndum, S. 607. — Hvidbjærg, S. 608. — Volling, S. 608.

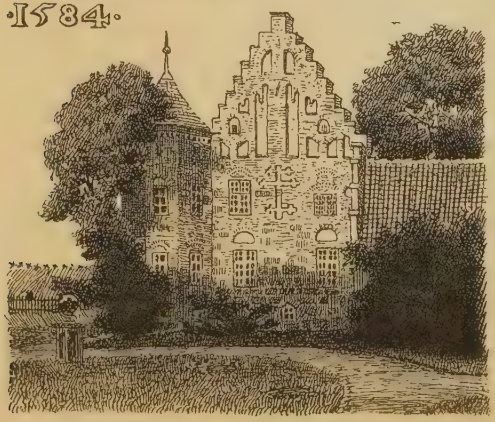

Hindborg Herred, det sydøstligste og mindste i Salling, begrænses mod N. Ø. af Nørre og Harre Hrd., mod V. af Rødding Hrd., mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Fjends Hrd. og mod Ø. af Skive Fjord. Største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 2, fra Ø. til V. $1^3/_4$ Mil. Højeste Punkt paa den overvejende bølgeformede Overflade er Bavnhøj, 110 F., $34,_5$ M. Skovarealet er 183 Td. Ld. Jorderne, se S. 599, høre til Amtets frugtbareste (ved Matr. gnmstl. $15^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Skive Købstad) 20,526 Td. Ld. ($2,_{06}$ □ Mil, $113,_4$ □ Km.).

Landdistrikternes Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1168 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistr. 4274 (1801: 2274, 1840: 2658, 1860: 3157, 1880: 4107). I Herredet ligger Købstaden Skive. I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallings andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Herreders Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds.

Hindborg Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hærnburghæreth* (1407: Høneborgh.), hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er kun talt omtr. 160 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 2 Dysser), og omtr. Halvdelen er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 9 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Oddense (omtr. 45), Resen (25), Brøndum (17) og Otting (17); se i øvrigt S. 600.

Skive Landsogn omgives af dennes Købstadsjorder, Resen, Dølby og Hem Sogne, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), Fjends Hrd. (Fly og Dommerby S.) og Skive Fjord. De mod N. og N. V. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels sandede, dels lerede og muldede. *Skive Aa* løber gennem Sognet efter at have dannet Vestgrænsen for den sydl. Del. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Nykjøbing og Fursund, Holstebro og Viborg samt Skive-Glyngøre Banen og den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3342 Td. Ld. (2004 Td. Ld., 47 Td. Hrtk. opføres i Matr. under Fjends Hrd.), hvoraf 1045 besaaede (deraf med Rug 255, Byg 174, Havre 405, Boghvede 6, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenhed 57, Grøntf. 22, Kartofler 49, andre Rodfrugter 68), Afgræsning 724, Høslæt, Brak, Eng m. m. 641, Have 31, Skov 6, Moser 22, Kær og Fælleder 66, Heder 731, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 765 Stkr. Hornkv. (deraf 439 Køer), 808 Faar, 330 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 150 Td.; 36 Selvejergaarde med 129, 74 Huse med 21 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 932 (1801: 369, 1840: 388, 1860: 482, 1880: 731), boede i 139 Gaarde og Huse; Erhverv: 78 levede af immat. Virksomh., 397 af Jordbr., 20 af Gartneri, 219 af Industri, 73 af Handel, 7 af Skibsfart, 85 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Egeris* med Skole; *Bilstrup*; *Lund*, ved Holstebrovejen, med Skole; *Vinde* med *Vinde-Nørremark*, Gde. og Huse. *Skivehus Skole. Skive Jærnbanehpl. Skive Fattiggaard* (se S. 596). Hovedgaarden *Ny-Skivehus* har $22^1/_4$ Td. Hrtk., 226 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Gammel Skivehus*, Villa, *Gammelgde.*, *Aarbjærg*, *Glattrup*, *Svansøgd.*, *Engeborggde.*

Skive Lands., een Sognekommune med Resen og fælles Kirke med Skive By, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 314. Lægd.

Skivehus var tidligere et kgl. Slot (som dog vist ikke har haft stor Betydning), beliggende tæt ved Skive Bygrunds Sydgrænse; i et Dokum. af 1407 kaldes det „det Slot og Fæste Skyvæ", hvilket tyder paa, at det har været befæstet. I øvrigt vides, at det tjente til Bolig for Lensmændene over Skivehus Len. Af disse nævnes 1375 Jac. Nielsen, 1407 Hr. Joh. Skarpenberg, 1439 Niels Eriksen Banner, 1460 Hr. Joh.

Bjørnsen, 1461 og 1468 Erik Bjørnsen, 1481 Bisp Niels Glob, 1489 Oluf Pedersen Glob (dog muligvis kun sin Frænde Bispens Foged paa Slottet), 1503 Eiler Bryske, osv. 1661 blev S. (40 Td. Hrtk.) med underliggende Gods af Fr. III overdraget til Rigsadmiral Ove Gjeddes Arvinger i Stedet for tabt Arvegods i Skaane. Sønnen, Kancellir. Chr. G., der 1667 havde afkøbt sin Broder Fr. Eiler G. en Halvpart i S. (20 Td. H.), solgte 1693 S. (28 Td. H.) med Gods til Oberst Verner Parsberg til Eskjær og Astrup; dennes Enke ægtede Gehejmer. Cl. Reventlow, der 1735 købte S. (28 og 266 Td. H.) for 30,000 Rd. af sin Stedsøn Joh. Parsbergs Bo. Reventlow solgte 1750 S. for 12,000 Rd. D. C. til Amtmand, Kmhr. Baron Verner Rosenkrantz til Villestrup og Krabbesholm († 1777), som 1773 solgte S. (28, 14 og 326 Td. H.) for 24,000 Rd. til Overretsprok. Peder Lund, hvis Enke 1791 ved Auktion solgte S. (Bøndergodset foruden til 337 Td. H.) for 40,150 Rd. til Justitsr. Chr. Lange til Eskjær. Senere ejedes den af Etatsr. Axel Lassen, forhen til Astrup, og af Generalkommiss. Schuchardt. Efter at Godset var bortsolgt, henlagdes største Delen af Gaardens Jorder til den nye Hovedgaard *Ny-Skivehus*, N. V. for Byen, som ejedes en Tid af Lorenz Lund, der havde købt den ved Auktion for 11,000 Rd. Sølv; 1818 købtes den ved Auktion for 16,566 Rd. Sølv af H. Chr. Gjedde († 1836), fra hvis Enke den 1853 gik over til Sønnen And. G., der 1878 solgte den til Forpagter Th. Mejer paa Børglumkl. for 212,000 Kr.; han solgte den 1885 for 215,000 Kr. til H. Glud, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1866, er i 1 Stokv. af Grundmur med Frontespice; desuden er der en Sideflej*).

Svansøgd. ejedes 1678 af Margr. Brockenhuus, Hans Chr. Medings Enke. — I Engen V. for Svansøgd. findes et firkantet, af Grav og Vold omgivet Voldsted, fra hvis nordvestl. Hjørne der gaar en Opheining ind mod Land, vistnok den gamle Dæmning, ad hvilken Vejen gik ud til Gaarden.

Ved Svansøgd. er der fredlyst 5 Gravhøje, ved Vinde 1.

Byen *Braarup* blev ifl. kgl. Brev af $^9/_2$ 1546 afbrudt og lagt ind under Skive By.

Resen Sogn, Anneks til Skive, omgives af Skive Lands. og Dølby Sogn samt Nørre Hrd. (Lyby S.) og Skive Fjord. Kirken, noget østl., ligger over $^1/_4$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Krabbesholm Skov. Gennen Sognet gaa Landevejene fra Skive til Nykjøbing og Fursund samt Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1484 Td. Ld., hvoraf 582 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 110, Havre 226, Blandsæd til Modenhed 58, Grøntf. 4, Kartofler 20, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 313, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 374, Have 22, Skov 95, Moser 11, Heder 35, Stenmarker 7, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 83 Heste, 452 Stk. Hornkvæg (deraf 271 Køer), 289 Faar, 167 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 73 Td.; 17 Selvejergaarde med 65, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 364 (1801: 168, 1840: 214, 1860: 269, 1880: 380), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 185 af Jordbr., 5 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 90 af Industri, 8 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Resen* med Kirke og Skole. Hovedgaarden *Krabbesholm* med Teglv. har $21^1/_2$ Td. Hrtk., 443 Td. Ld., hvoraf 75 Eng, 105 Skov, Have og Gaardspl., 10 Teglværkspl., Huse osv., Resten Ager. Ved Krabbesholm *Skive Havn* med Havnebane til Skive Banegaard (se S. 598). Andre Gaarde: *Resengd.* med Teglv., *Røgild*, *Marielyst*, *Dølbygd.* *Hagens Vandmølle.*

*) Om det ældste *Skivehus'* Udseende vides intet. De Bygninger, der omtales i en af de ældste Synsforretninger, fra 1606, synes ikke da at have været meget gamle. Hovedfløjen, vistnok mod S., af Bindingsværk i 1 Stokv. med Kælder, angives opført af Lensmanden Jørg. Friis (1595—96); mod Ø. i Borggaarden laa en Bindingsværksbygn. i 1 Stokv. og mod N. en af Lensmanden Jak. Høg (1596-1602) opf. Stald; desuden nævnes bl. a. endnu et Bindingsværkshus, et gmlt. Porthus og en gml. Bro. I 1. Halvdel af 17. Aarh. er der vel foretaget nogle Om- og Tilbygninger, men de gml. Bygninger vare væsentlig bevarede, saa at det i en Synsforretn. af 1656 siges, at de fleste Huse vare saa brøstfældige, at Lensmanden ikke kunde holde Hus der, for der var bygget paa dem. Hovedfløjen, med Fruerstuen, var da den gamle; mod Ø. i Borggaarden laa det gml. Hus; mod N. var et Hus, hvori bl. a. Skriverstue; desuden nævnes bl. a. et Fangetaarn (muret under Jorden, oventil firkantet og tækt med Fjæle). I Gml. Skivehus' Have findes Ruin af et Kælderrum, „Hundehullet".

Resen S., een Sognekommune med Skive Lands., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 278. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (vistnok noget yngre end Egnens ovrige Kirker), med fladt Loft, ere af Munkesten med iblandet Granit. Taarnrummet, skilt ved en ny Mur med en rundbuet Aabning fra Skibet, er hvælvet. Altertavle fra 1742 i Rokokostil; Prædikestol fra s. Aar. Romansk Granitdøbefont. Epitafium over Justitsr. Jørgen Rosenkrantz, † 1754, og Hustru Maria Elisab. de Roglinge, † 1716, og Børn, bl. hvilke Ritmester Chr. R., † paa Krabbesholm 1749 (se Personalh. Tidsskr. 4. R. II. S. 170). Klokke, fra Beg. af 15. Aarh., støbt af Nicolaus.

Krabbesholm skal oprindl. have bestaaet af to Gaarde *Sønder-* og *Nørre-Skovshoved*, som Marsken Niels Høg, Lensmand paa Skivehus, tilskiftede sig af Kong Hans, hvorefter han sammenlagde dem og gjorde dem til en Hovedgaard, der kaldtes

Krabbesholm (se ogsaa Vignetten S. 600).

K. af næste Ejer, Iver Krabbe til Østergd. († 1561), g. m Niels Høgs Stifdatter Magdalene Banner. Deres Datter Dorte bragte K. til sin Mand Erik Lykke; den tilhørte derpaa hans Søn Hans L., der forødte sit Gods, hvorefter en af Kreditorerne Henr. v. d. Wisch 1632 solgte K. til Mogens Kaas († 1659), der efterlod den til sin Søn Jens K., hvis Enke Karen Reedtz 1696 testamenterede den til sin Datter Joh. Sophie, Frands Juuls, der 1719 solgte den (31, Tiende 7, Mlsk. 4, Gods 202 Td. H.) for 15,000 Rd. d. C. til Major Fr. Sehested til Rydhave, hvis Enke Birg. Sophie Sehested 1743 for 4000 Rd. gr. C. overdrog K. til sin Svigersøn Kmhr. Amtmand Baron Verner Rosenkrantz, der tilkøbte Skivehus. Han solgte 1773 K. (31, 60 og 305 Td. H.) for 36,000 Rd. til Grev Adam Tramp, der 1785 solgte den for 40,000 Rd. til Hans Rasmussen. En flg. Ejer var Generalmajor J. de Paulsen, † 1786. I Beg. af 19. Aarh. ejedes den af en Rasmussen, fra hvem den i 1820'erne gik over til Svigersønnen Jens Dalsgaard (Maleren C. Dalsgaards Fader). Hans Arvinger solgte den 1872 til Ingeniør R. Fugl, der 1887 for 180,000 Kr. solgte den til Jægerm. T. R. Rosen, † 1898, hvis Søn Chr. Rosen nu ejer den. — Hovedbygningen, der ligger smukt ved Skive Fjord med vid Udsigt over Salling, Fjends Hrd. osv., bestaar af 3 Fløje, der omslutte Borggaarden, med Grave mod S. og til dels Ø. Hovedfløjen mod N., der er opf. af Iver Krabbe i 16. Aarh., er af røde

Mursten og Granit i to Stokv. med Kælder, Kamgavle og 3 Taarne, hvorat de to ind til Gaarden (et firkantet og et rundt) og et paa Nordsiden; den skal have haft et 4. Taarn, som blev nedbrudt i 18. Aarh. af V. Rosenkrantz, der lod Gaarden modernisere; Riddersalens Vægge og Loft ere prydede med Malerier fra 1755 (se J. G. Burman-Becker, Vævede Tapeter og mærkelige Vægdekorationer, Kbh. 1860, S. 44); et gmlt. Maleri paa Gaarden viser, at et af Taarnene har haft et højt Spir, samt at Udkørselen fra Gaarden over Gravene, som endnu til Dels omgive den, gik gennem en sirlig Port. Rosenkrantz flyttede ogsaa Ladegaarden, som før laa paa en høj Bakke bag Skoven, ned til Gaarden, til et Sted, hvor der før var Have, fra hvilken en Vindebro førte over til det nedbrudte Taarn.

Paa Krabbesholms Grund ligger *Skive Havn* (se S. 598) og Udskibningssted, for hvis Benyttelse Byen udreder en aarl. Afgift til Gaardens Ejer.

Resengaard, nævnt i et Vidisse 1396, ejedes af Hr. Niels Bugge, der havde købt den. — *Hagens Mølle* solgtes 1489 af Hr. Poul Laxmand til Viborg Bispedømme.

Hem Sogn omgives af Annekserne Dølby og Hindborg samt Brøndum og Hvidbjærg Sogne, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Skive Landsogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil N. V. for Skive. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende gode, lerblandede Muldjorder. Vest- og Sydgrænsen dannes af den til Skive Aa løbende Krarupmølle Bæk. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1939 Td. Ld., hvoraf 926 besaaede (deraf med Rug 151, Byg 171, Havre 411, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 13, Kartofler 8, andre Rodfr. 116), Afgræsning 518, Høslæt, Brak, Eng m. m. 418, Have 15, Skov 7, Kær og Fælleder 12, Heder 7, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 868 Stkr. Hornkv. (deraf 316 Køer), 568 Faar, 489 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 141 Td.; 31 Selvejergd. med 130, 30 Huse med 11 Td. Hrtk., 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 467 (1801: 229, 1840: 285, 1860: 343, 1880: 455), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 261 af Jordbrug, 64 af Industri, 82 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hem* (1466: Høøm) med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Andelsmejeri; *Krarup*. *Brøndumbæk*, Gde. og Huse. Gaarde: *Krarup-Nygd.*, *Kurgd.*, *Haldborg*.

Hem S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; senere er Koret forlænget mod Ø., af Munkesten, Skibets Mure delvis omsatte, samt Taarn og Vaabenhus opførte, alt af Munkesten. Det hvælvede Taarnrum, ved en Gitterdør skilt fra Skibet, er Gravkapel for Generalmajor Jens de Paulsen, † 1786, og Hustru. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil, sidste med Aarst. 1711. Romansk Granitdøbefont.

Dølby Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette og det andet Anneks Hindborg, Oddense Sogn, Nørre Hrd. (Lyby S.), Resen Sogn og Skive Landsogn. Kirken, noget vestl., ligger $^3/_4$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels lerede, dels muldsandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Nykjøbing; Østgrænsen berøres af Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2241 Td. Ld., hvoraf 1061 besaaede (deraf med Rug 179, Byg 211, Havre 476, Blandsæd til Modenh. 70, Grøntf. 4, Kartofler 19, andre Rodfr. 101), Afgræsn. 652, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 20, Skov 11, Moser 16, Heder 16, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 181 Heste, 818 Stk. Hornkv. (deraf 312 Køer), 635 Faar, 447 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 131 Td.; 35 Selvejergaarde med 123, 26 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 422 (1801:

273, 1840: 332, 1860: 372, 1880: 415), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbr., 4 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 36 af Industri, 6 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirksomh., 18 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Dølby* (gml. Form: Dalby) med Kirke og Skole; *Øster-Dølby*; *Oksenvad*; *Trustrup*; *Ejskjær* (de 3 sidste ved Landevejen). *Tolstrupgd.*, *Vestergd.* *Rud Vand-* og *Vejrmølle.*

Dølby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (1505: St. Martini Kirke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Norddøren og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet, er senere tilføjet af Munkesten (delvis ombygget 1871); Vaabenhuset er fra 1869. Altertavle med et Maleri fra 1857. Prædikestol i Renæssancestil fra 1643. Romansk Granitdøbefont.

Oksenvadgaard (Ouxenvandt) var 1390 øde og tilhørte Grinderslev Kloster. — *Tolstrupgaarde*, to Gaarde, bleve 1514 af Kjeld Iversen pantsatte og 1526 solgte til Bisp Erik Kaas. — *Rud Mølle* nævnes 1505.

Hindborg Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette og det andet Anneks Dølby, Oddense, Otting og Brøndum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, ret jævne Jorder ere dels lerede, dels sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1267 Td. Ld., hvoraf 621 besaaede (deraf med Rug 103, Byg 116, Havre 294, Blandsæd til Modenhed 44, Grøntf. 4, Kartofler 6, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 289, Høslæt, Brak, Eng m. m. 235, Have 9, Skov 5, Kær og Fælleder 21, Heder 51, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 485 Stkr. Hornkv. (deraf 174 Køer), 350 Faar, 142 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 20 Selvejergaarde med 78, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 303 (1801: 162, 1840: 183, 1860: 226, 1880: 289), boede i 57 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbr., 23 af Industri, 2 af Handel, 11 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Hindborg* (gml. Form: Hærnburg) med Kirke, Skole og Fattiggaard, opr. 1887, Plads for 28 Lemmer). *Gravgd.*, *Hoskjærgd.*, m. m.

Hindborg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 304. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lave og uanselige Kirke bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, fra romansk Tid, ere af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Koret er senere blevet udvidet og ombygget. Taarnet, af Kvadre og Mursten, var tidligere overhvælvet og har Rundbue ind til Skibet (1872 slog Lynet ned i det). Hele Kirken har fladt Loft. Den er restaur. 1883. Paa Korets Blytag Aarst. 1743, maaske Tidspunktet for Ombygningen af Koret. Ny Altertavle med et Maleri (Christus velsigner Børnene) af Anker Lund. Ny Prædikestol. Romansk Granitdøbefont.

Holmgaard nævnes 1526 i Sognet.

Oddense Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Otting, Hindborg og Dølby Sogne, Nørre Hrd. (Lyby S.), Harre Hrd. (Hjerk S.) og Rødding Hrd. (Krejbjærg S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere ler- og sandmuldede. Nordgrænsen dannes af Viummølle Aa.

Fladeindholdet 1896: 3417 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Rug 273, Byg 259, Havre 670, Blandsæd til Modenhed 100, Grøntf. 11, Kartofler 21, andre Rodfr. 91), Afgræsning 757, Høslæt, Brak, Eng m. m. 765, Have 19, Skov 15, Moser 5, Kær og Fælleder 74, Heder 268, Veje og Byggegr. 84 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1138 Stk. Hornkvæg (deraf 350 Køer), 979 Faar, 427 Svin

og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 213 Td.; 43 Selvejergaarde med 203, 31 Huse med 9 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 532 (1801: 350, 1840: 360, 1860: 412, 1880: 570), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 345 af Jordbr., 2 af Gartneri, 80 af Industri, 15 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Oddense* (1464: Odens, 1499: Vodens, det samme Navn som Odense; Udtalen er Wojens) med Kirke, Præstegd., Skole (fælles for Oddense og Otting S.) og Folkehøjskole (opr. 1851 i Krejbjærg, flyttet til O. 1855); *Frammerslev*; *Nestild* med Fattiggaard (opr. 1888, Plads for 28 Lemmer); *Kaastrup*; *Lille-Ramsing*. Gaarde og Huse: *Vester-*

Oddense Kirkes Indre.

gaarde, *Savstrupgde.* med Andelsmejeri, *Holmhuse*. *Ramsinggaard*, 15 Td. Hrtk.. 218 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 10 Hede og Mose (i Rønbjærg S.), 5 Have og Plantage, Resten Ager. *Thorshøj*, Gd. i L.-Ramsing, har omtr. 12 Td. Hrtk., 240 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager. *Bligaard.*

Oddense S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 298. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, med senere indb. Hvælvinger, og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre og flere Vinduer (nu tilmurede) ere bevarede. Senere Tilføjelser ere Taarnet, med hvælvet Underrum og af Granit og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten. Paa Taarnet og Korbuen flere smukt

tilhugne Granitsten (se Aarb. f. n. Oldk. 1881 S. 276—77). Ejendommelige, ved en Restaur. 1878 til Dels ødelagte Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (*M. Petersen*, Kalkm. S. 36). Altertavle fra 1602 (den korsfæstede) og Prædikestol, omtr. fra s. Tid, ere restaur. 1855. Granitdøbefont.

Savstrup blev 1455 af Peder Nielsen pantsat til Biskop Knud i Viborg. 1519 var den beboet af en Bonde. 1663 var den to Bøndergaarde, tils. 18 Td. H., tilhørende Hr. Ove Gieddes Arvinger. 1716 boede her Kapt. Niels Høg og 1728 hans Enke Dorte Giedde. 1780 var den delt i Over- og Neder-S., der af Johs. Hansen paa Astrup blev solgt for 3000 Rd. til Axel Rosenkrantz Lasson.

Bligaard blev 1514 af Henrik Steen solgt til Bisp Erik Kaas.

Ved Frammerslev er fredlyst en Gravhøj.

Om den lutherske Præst Peder Jensen, se Kirkeh. Saml. 2. R. V. S. 556 fl.

Otting Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Oddense, omgives af dette, Hindborg og Brøndum Sogne samt Rødding Hrd. (Krejbjærg og Balling S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende og bakkede Jorder (Jeghøj, 191 F., 60 M., med trig. Stat.) ere ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 953 Td. Ld., hvoraf 410 besaaede (deraf med Rug 75, Byg 77, Havre 215, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 3, Kartofler 12, andre Rodfr. 17), Afgræsning 271, Høslæt, Brak, Eng m. m. 205, Have 7, Heder 37, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 60 Heste, 369 Stk. Hornkvæg (deraf 130 Køer), 370 Faar, 111 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 59 Td.; 14 Selvejergaarde med 56, 15 Huse med 3 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 191 (1801: 126, 1840: 159, 1860: 195, 1880: 212), boede i 36 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed, 128 af Jordbr., 20 af Industri, 36 af forsk. Daglejervirks., 3 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Otting* med Kirke. *Otting-Udmark*, Gde. og Huse.

Otting S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, fra romansk Tid, ere af raa og hugget Granit. Norddøren og flere Vinduer (nu tilmurede) ere bevarede; meget lille Korbue. Taarn og Vaabenhus ere senere opf. af Mursten. Altertavle med et Maleri (Christus i Emaus). Prædikestol fra 1712. Romansk Granitdøbefont.

Brøndum Sogn omgives af Annekset Hvidbjærg, Hem, Hindborg og Otting Sogne, Rødding Hrd. (Balling S.), Volling Sogn, Rødding Hrd. (Haasum S.) og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere ler- og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1983 Td. Ld., hvoraf 831 besaaede (deraf med Rug 153, Byg 154, Havre 357, Blands. til Modenh. 67, Grøntf. 6, Kartofler 19, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 481, Høslæt, Brak, Eng m. m. 471, Have 13, Moser 62, Kær og Fælleder 35, Heder 48, Veje og Byggegr. 37, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 119 Heste, 687 Stkr. Hornkvæg (deraf 240 Køer), 614 Faar og 272 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 140 Td.; 28 Selvejergaarde med 133, 38 Huse med 6 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 403 (1801: 296, 1840: 276, 1860: 314, 1880: 396), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 50 af Industri, 4 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Brøndum* (i Vald. Jrdb.: Brunnum) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Grove* med Biskole; *Rettrup*, ved Landevejen. *Nørregaard*; *Mølgaard*. Fattiggaard (opr. 1883, Plads for 16 Lemmer).

Brøndum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands

Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 312. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, fra romansk Tid, ere af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og et Vindue ere bevarede. Taarnet, af Mursten ligesom Vaabenhuset, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Paa Taarnet staar 1747 (se D. Atl. IV S. 731). Alterbord af Granit. Altertavle fra 1616 i Renæssancestil med et nyere Maleri. Romansk Granitdøbefont. I Koret Epitafium med Maleri over Præsten Morten Brøndum, † 1674, med Hustru og Børn.

I Brøndum ejede Vald. Sejr 13 Mark Guld. — I Grove laa en Gaard *Grovholm*, som Jes Grøn 1468 og Jep Pusil 1469 solgte til Bisp Knud.

Hvidbjærg Sogn, Anneks til Brøndum, omgives af dette og Hem Sogn samt Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger henved 1 Mil V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Bavnhøj, 110 F., $34_{,5}$ M.) ere ler- og sandblandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1983 Td. Ld., hvoraf 641 besaaede (deraf med Rug 116, Byg 123, Havre 272, Blands. til Modenh. 27, Grøntf. 19, Kartofler 34, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 386, Høslæt, Brak, m. m. 366, Have 9, Moser 49, Kær og Fælleder 127, Heder 353, Veje og Byggegrunde 46, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 98 Heste, 575 Stkr. Hornkv. (deraf 236 Køer), 617 Faar og 238 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 94 Td.; 25 Selvejergaarde med 81, 41 Huse med 13 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 409 (1801: 208, 1840: 274, 1860: 329, 1880: 406), boede i 84 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 48 af Industri, 48 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Hvidbjærg*, ved Landevejen, med Kirke og Skole. *Bønding*, Gde. *Holmegd. Krarupmølle*, Gd.

Hvidbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 313. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, med Pyramidetag, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten. Ny Altertavle med et Billede (Christus i Getsemane) af A. Dorph fra 1898 (den gamle, fra 1750, er i Taarnhvælvingen). Prædikestol fra Midten af 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa Korvæggene er der fundet Spor af Kalkmalerier, paa Korbuen to Helgenbilleder (hvoraf det ene af Knud Hertug), de to sidste bevarede (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 98 flg., og *M. Petersen*, Kalkm. S. 32 og T. XXXIV). — I Kirkegaardsdiget en Sten med Runeindskrift (se *Thorsen*, D. Runemindesmærker II S. 167).

Et Lovhævd paa Hvidbjærg Kirkegods toges 1511 (se Ældste d. Arkivregr. II S. 352).

Erik Krabbe skrev sig 1621 til *Bønding*.

Ved Hvidbjærg er der fredlyst 2 Gravhøje.

Volling Sogn, Anneks til Balling Sogn i Rødding Hrd., omgives af dette og Brøndum Sogn samt Rødding Hrd. (Haasum og Ramsing S.). Kirken, mod N., ligger $1^1/_4$ Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1137 Td. Ld., hvoraf 490 besaaede (deraf med Rug 75, Byg 83, Havre 159, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 7, Kartofler 7, andre Rodfr. 61), Afgræsn. 260, Høslæt, Brak, Eng m. m. 270, Have 9, Kær og Fælleder 37, Heder 25, Veje og Byggegrunde 42 Td. Kreaturhold 1898: 70 Heste, 416 Stkr. Hornkv. (deraf 180 Køer), 338 Faar og 295 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 84 Td.; 23 Selvejergaarde med 78, 15 Huse med 6 Td. Hrtk., 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 251 (1801: 153, 1840: 187,

1860: 215, 1880: 253), boede i 53 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 168 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 38 af Industri, 13 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Volling-Østerby* med Kirke og Skole. *Refsgaarde.* I øvrigt spredte Bebyggelser.

Volling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 310. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den mærkelige Norddør og eet Vindue (nu tilmuret) ere bevarede. Taarnet, af Granit og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilbyggede. Kirken har fladt Bjælkeloft. I Apsis (Halvkuppelhvælv.) et ejendommeligt Alterbord: en svær Granitplade med Relikviegemme, hvilende paa fire Søjler. Altertavle i Renæssancestil med Malerier af Jæger i Viborg. Prædikestol i s. Stil. Romansk Granitdøbefont.

Refsgaard hed egentlig *Rævshoved.* Den var 1663 en Bondegaard (20 Td. H.), der tilhørte Mogens Krag, med hvis Datter Christence Marie den kom til Oberst Wentzel Fr. v. Rheder, der 1693 solgte den (med Gods 30 Td. H.) til Chr. Linde til Stenumgd.

Nørre Herred.

Sogne:

Jebjærg, S. 610. — Lyby, S. 610. — Grinderslev, S. 611. — Grønning, S. 616. — Tise, S. 617. — Junget, S. 617. — Torum, S. 618. — Selde, S. 619. — Rybjærg, S. 620.

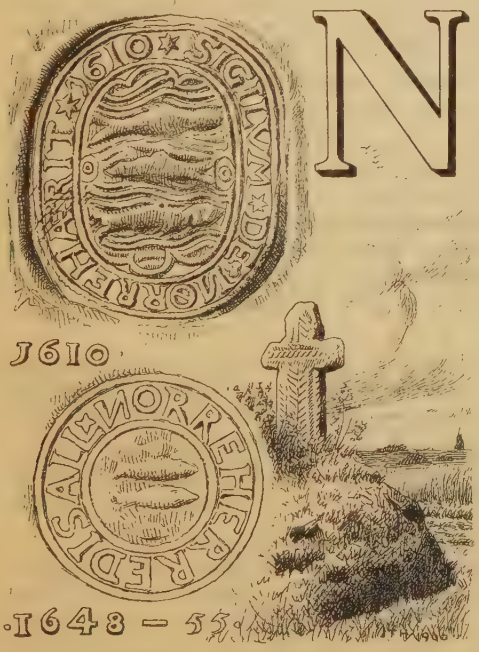

Nørre Herred, det nordøstligste i Salling, begrænses mod S. V. og V. af Hindborg og Harre Hrd., mod N. og Ø. af Limfjorden (Livø Bredn., Risgaarde Bredn., Hvalpsund og Skive Fjord). Fra N. til S. strækker det sig $2^3/_4$ Mil, største Bredde fra V. til Ø. er $1^1/_2$ Mil. Højeste Punkt paa den overvejende bølgeformede Overflade er Urhøje, 169 F., 53 M. Skovarealet er 353 Td. Ld. Jorderne, se S. 599, høre til de frugtbareste i Amtet (efter Matr. gnmstl. $16^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 25,603 Td. Ld. ($2{,}_{56}$ □ Mil. 141 □ Km.). Ager og Engs

samt halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 1572 Td. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890 5704 (1801: 2838, 1840: 3669, 1860: 4416, 1880: 5274). I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallings andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Herreders Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskr. (Junget, Torum, Rybjærg og Selde S.) og 2. Forligskr. (de øvrige S.).

Nørre Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Nørgæhæreth*, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 230 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun en enkelt Dysse, Resten Gravhøje); men omtr. Halvdelen er nu sløjfet eller mere og mindre forstyrret; $^{1}/_{10}$ 1900 vare 31 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Grinderslev (omtr. 60), Grønning (40), Selde (30) og Tise (25); se i øvrigt S. 600.

Jebjærg Sogn omgives af Annekset Lyby, Grønning, Grinderslev, Rybjærg og Roslev Sogne samt Harre Hrd. (Roslev S.). Kirken, noget sydl., ligger $1^{1}/_{2}$ Mil N. for Skive. De bølgeformede Jorder ere overvejende lermuldede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2196 Td. Ld., hvoraf 910 besaaede (deraf med Rug 165, Byg 170, Havre 426, Blandsæd til Modenh. 55, Grøntf. 13, Kartofler 19, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 418, Høslæt, Brak, Eng m. m. 451, Have 20, Moser 5, Kær og Fælleder 66, Heder 239, Veje og Byggegr. 84 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 755 Stkr. Hornkv. (deraf 348 Køer), 614 Faar og 327 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 126 Td.; 32 Selvejergaarde med 109, 51 Huse med 16 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 665 (1801: 250, 1840: 346, 1860: 432, 1880: 472), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 82 levede af immat. Virksomhed, 352 af Jordbr., 93 af Industri, 28 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 58 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jebjærg* (1390: Idebærgh) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Folkehøjskole (opr. 1884), Forsamlingshus (opf. 1881), Sparekasse for J.-Lyby Past. (opr. $^{11}/_{12}$ 1874; $^{31}/_{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 58,966 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6040 Kr., Antal af Konti 377), Andelsmejeri. Mølle, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Nannerup*; *Tustrup*. *Brøddinggd.*, *Tustrupgd.*, *Hanghøj*, Gd.

Jebjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 380. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par oprindelige Vinduer ere bevarede (Syddøren og Vinduerne nu tilmurede). Taarnet, af raa Granit og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet og Pyramidetag; Vaabenhuset er af Mursten. Alterbord af Granit. Altertavle og Prædikestol fra Renæssancetiden. Alterstagerne ere skænkede 1684 af Just Arctander og Mette Bøeg. Romansk Granitdøbefont. Klokken er støbt af Nicolaus i Beg. af 15. Aarh.

Jep Grøn solgte 1468 *Tustrupgaard* til Bispen af Viborg.

Ved Jebjærg er der fredlyst 3 Gravhøje. — I en Mose ved Jebjærg er der gjort et stort, værdifuldt Depotfund fra Broncealderens Slutn., bestaaende af et stort Antal Smykkeringe, nogle Hængekar, Segle m. m.

Lyby Sogn, Anneks til Jebjærg, omgives af dette og Grønning Sogn,

Skive Fjord, Hindborg Hrd. (Resen, Dølby og Oddense S.) og Harre Hrd. (Hjerk S.). Kirken, mod V., ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. for Skive. De bølgeformede Jorder ere lermuldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Skive til Fursund og Nykjøbing samt Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 3037 Td. Ld., hvoraf 1262 besaaede (deraf med Rug 250, Byg 226, Havre 602, Blandsæd til Modenhed 65, Grøntf. 14, Kartofler 37, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 674, Høslæt, Brak, Eng m. m. 662, Have 21, Skov 5, Moser 20, Kær og Fælleder 27, Heder 250, Stenmarker 21, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 1055 Stkr. Hornkvæg (deraf 377 Køer), 916 Faar, 467 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 194 Td.; 39 Selvejergaarde med 184, 40 Huse med 10 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 606 (1801: 317, 1840: 369, 1860: 413, 1880: 524), boede i 105 Gaarde og Huse; Erhverv: 47 levede af immat. Virksomhed, 379 af Jordbr., 2 af Gartneri, 65 af Industri, 13 af Handel, 36 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Lyby*, med Kirke, Skole, Mølle og Jærnbanehpl.; *Øster-Lyby* med Mølle; *Intrup*; *Bostrup* med Kro. Gaarden *Lisedal* (i V.-Lyby) har $13^1/_4$ Td. Hrtk., 131 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 1 Skov, Resten Ager. *Dalgd.*, *Mølgd.*, *Abelgd.*

Lyby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 279. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Koret synes at have haft Apsis. Syddøren er bevaret; Norddøren og nogle oprindl. Vinduer ere tilmurede. Det senere tilbyggede Taarn, af Munkesten, har hvælvet Underrum (nu Materialhus); Vaabenhuset er af smaa, røde Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Menneskefigurer paa den kløverbladformede Kumme (se Tegn. af ældr. n. Arkitekt. 1. S. 3. R. Pl. IV.). I Skibet et Krucifiks. Series Pastorum. Klokken er støbt 1410 af Nicolaus.

I L. (Lydeby) Kirke samledes Adelen og de fornemste Indb. i Salling og udstedte $^2/_2$ 1375 et Dokument, hvori de forbandt sig til at holde „Guds Kirke og Kirkens Personer" ved deres Ret og Friheder, hvori de skulde være forurettede, da man troede derved at kunne afvende de Landeplager, som i den senere Tid havde hjemsøgt Landet.

Væbner Peder Hase gav 1425 en Gaard i Vester-Lyby, *Søndergaard*, til Præstebordet i Lyby og til at være Præstens frie Sædegaard, mod Sjælemesser for sig og sine Forældre. — 1453 skænkede Væbner Jep Kat til Frøslevgd. sin Gaard *Abelgaard* i Øster-Lyby til Præstebordet i Lyby. — Fru Inger Urne til *Lybygaard* nævnes 1630. — *Dalgaard* ejedes 1589 af Just Nielsen Skade.

Paa en høj Hedebakke mod S. Ø. i Sognet findes et, mulig fra Oldtidens Slutn. eller den tidlige Middelalder stammende Befæstningsanlæg, *Ridebanen*, en kredsrund, lav Jordvold, der indeslutter en jævn Flade, ca. 80 F. i Gnmst.

I Bostrup Hede ligger en *hellig Kilde*, der endnu i 19. Aarh. besøgtes Valborg og St. Hansaften, og hvis Vand var godt for Børn med Fnat; som Vederlag kastedes en lille Mønt i selve Kilden eller paa Bredden af den.

Ved den nu fredlyste Gravhøj *Tinghøj* mellem Bostrup og Vium holdtes i ældre Tid Sallings alm. Ting, og herhen lagdes Tingstedet igen ved Reskr. af $^{18}/_8$ 1688, da Sallings 4 Herreder og 2 Birker samt Fur sammenlagdes til een Jurisdiktion. — Foruden Tinghøj er der ved V.-Lyby fredlyst 1, ved Ø.-Lyby 5 Gravhøje.

Grinderslev Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Grønning, Jebjærg, Rybjærg, Torum, Junget og Tise Sogne samt Limfjorden. Kirken, midt i Sognet, ligger henved 2 Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (højeste Punkt 160 F., 50 M.) ere ler- og muldsandede. En Del Skov (Eskjær Sk., Skjerris Sk.). Mod N. ligger den

for en Del udtørrede, omtr. 200 Td. Ld. store *Brokholm Sø*. I Sognet krydses Landevejene fra Hvalpsund til Nykjøbing og fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 5068 Td. Ld., hvoraf 1989 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 282, Byg 418, Havre 757, Frøavl 7, Blandsæd til Modenh. 273, Grøntf. 55, Kartofler 37, andre Rodfr. 153), Afgræsn. 1032, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1040, Have 61, Skov 265, Moser 67, Kær og Fælleder 209, Heder 298, Stenmarker 10, Veje og Byggegr. 92, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 283 Heste, 1451 Stkr. Hornkv. (deraf 732 Køer), 1008 Faar, 635 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 299 Td.; 50 Selvejergaarde med 278, 57 Huse med 19 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1002 (1801: 475, 1840: 769, 1860: 838, 1880: 1075), boede i 183 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomh., 631 af Jordbr., 34 af Fiskeri, 149 af Industri, 15 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet *Grinderslev Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og

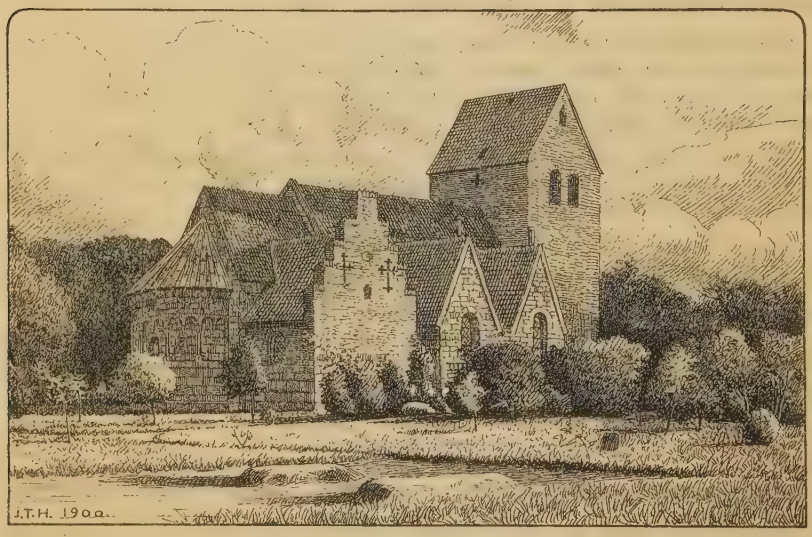

Grinderslev Kirke.

Byerne: *Grinderslev*, ved Skivevejen, med Kirke, Skole og Kro (Elisabethsminde); *Breum*, ved s. Vej, med Præstegd. og Fattiggaard (opf. 1868, Plads for 50 Lemmer); *Mogenstrup* med Skole; *Rærup*; *Stovby*, ved Hvalpsundvejen; *Vejsmark*. Fire Hovedgaarde: *Grinderslevkloster* har $31^7/_8$ Td. Hrtk., 462 Td. Ld., hvoraf omtr. 27 Eng, $7^1/_2$ Skov, $20^1/_2$ Mose og Kær, $25^1/_2$ Hede, 6 Gaardspl. og Have, Resten Ager; 5 Huse. *Nørgaard* har 28 Td. Hrtk., 469 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, 22 Skov, 10 Gaardspl. og Have, Resten Ager. *Astrup* har $27^1/_2$ Td. Hrtk., 441 Td. Ld., hvoraf omtr. 86 Eng og Græsningsjord, 41 Skov, Resten Ager. *Eskjær* har omtr. 32 Td. Hrtk., 470 Td. Ld. (og *Store-* og *Lille-Rotholm*, Tise S., i Limfjorden, omtr. 10 Td. Ld.), hvoraf omtr. 20 Eng, 125 Skov, Resten Ager. Gaarden *Langesgaard* har 22 Td. Hrtk., 364 Td. Ld., hvoraf 98 Eng og Mose (88 i Junget S.), 16 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Breumfogedgd.*, *Havgd.*, *Vihøjgd.* (omtr. 12 Td. Hrtk.) med Lægebolig, *Slejtrupgd.*, m. m. *Rusted Vandmølle*.

Grinderslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 282. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke*, der udgjorde den sydl. Fløj af Grinderslev Klosterbygninger (se ndfr.) og var indviet til St. Peder, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Sideskib og Sakristi mod N. samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere opf. i romansk Stil af tilhugne Granitkvadre med Bjælkeloft i Skib og Kor og Halvkuppelhv. i Apsis, der hvilede paa en meget høj Dobbeltsokkel og var prydet med 5, ved Halvsøjler adskilte Blindinger, som afsluttedes hver med to Rundbuer. Apsis er senere omsat, til Dels med Mursten ligesom Sydmuren, hvori den ejendommelige Sydportal, der ved Siderne har to Dyreskikkelser og som Dæksten en Sten med et af en Glorie omgivet Kors. Antagelig ved Slutn. af 16. Aarh.*) tilføjedes Taarnet, af Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl og af Mursten, Nordmuren omsattes med røde Munkesten, der indbyggedes Stjernehvælvinger i Skib og Kor, og mod N. opførtes to sammenbyggede Kapeller med Sadeltage og Gavle mod N., hvert med en Spidsbue ind til Skibet; senere nedtoges Gavlene, og Kirketaget forlængedes ned over Sideskibet, hvis Nordmur derved kun blev 5 Al. høj. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyeste Tid. I 1878 blev Apsis restaur. (Arkit.: Paludan), ligesom den tilmurede Syddør aabnedes. 1885—89 blev hele Kirken restaur. (Bygningsinspektør Walther), hvorved Sideskibet fik sine oprindl. Spidsgavle og Krydshvælvinger, en Gravkælder under Koret istandsattes (to Gravkældere under Skibet og en under Taarnet ere tillukkede og fyldte med Kister). Altertavlen, med et Maleri (Nadveren), og Prædikestolen, med to Apostelfigurer (vistnok fra en katolsk Altertavle), ere i Renæssancestil fra omkr. Aar 1600. Romansk Granitdøbefont. Paa de øverste Stolestader ere opsatte 4 udskaarne Endestykker fra 1478 og omkr. 1500. I Skibet et Krucifiks; en Metallysekrone, skænket af Mette Mikkelsdatter Tougaard, † paa Astrup 1730. Kun faa Ligsten ere bevarede. I Korvæggen ere indsatte to Sten over Niels Juel til Astrup, † 1575, og Hustru Margr. Sandberg, † 1581, med deres Figurer, og over Bertel Kaas til Nørgd. og Hustru, i Taarnrummet en over Hans Lykke til Havnø, † 1553, og Hustru Johanne Nielsdatter Rotfeld til Eskjær, † 1577, med deres Figurer, og et Sandstensepitafium, opsat 1591 (?) af Erik Lykke med hans og Hustrus knælende Skikkelser og to Børn, samt en Trætavle

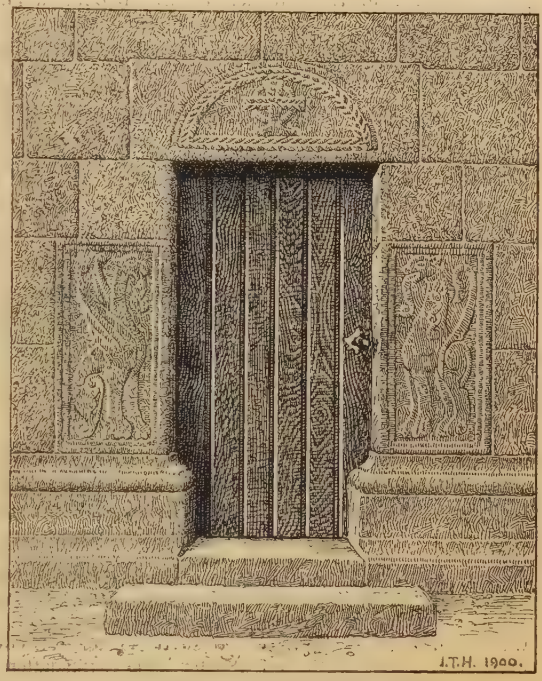

Grinderslev Kirkes Sydportal.

*) 1575 udgik to Kongebr. om, at, da Fru Johanne, Hans Lykkes Enke, havde berettet, at Klosterkirken var meget brøstfældig, og Taarnet helt var faldet ned, og hun samtidig havde tilbudt at bidrage til Istandsættelsen, skulde Kronens Bønder i Hindsted Hrd. og i Salling hjælpe til ved at føre Mursten og Kalk til Klosteret.

med Chrf. Friis til Astrups og Hustru Vibeke Juels Ahner, opsat 1651. (Se *J. B. Løffler*: G. Kloster og Kirke, i Kirkeh. Saml. 2. R. VI S. 716 flg.).

Grinderslev Kloster, for regelbundne Kanniker af Augustinerordenen, det eneste Kloster i Salling, er vistnok stiftet ved Midten af 12. Aarh.; i hvert Fald omtales det 1176, da Bisp Niels af Viborg stiftede et Broderskab mellem Vor Frue Kloster i Vib. (ɔ: Domkapitlet) og Grinderslev Kl., hvorefter dette fremtidig skulde staa i et vist Underdanighedsforhold til hint (efter dets Sekularisation 1440, formentl. til Biskoppen) og Kannikernes Valg af deres Prior stadfæstes af Domkapitlet. 1234, 1275 og 1284 holdt Augustinerordenen Kapitel i Grinderslev. For øvrigt kendes ikke meget til Klosterets Skæbne, og kun faa Priorer kendes af Navn. Prior Hans Hansen var med i Forsamlingen 1375 i Lyby Kirke (se S. 611). Om det aandelige Liv i Klosteret turde det saakaldte „Grinderslevhaandskrift", fra Slutn. af 15. Aarh., afgive Vidnesbyrd; det har hørt til Klosterets Bibliotek og indeholder navnlig mystiske Skrifter af Suso, Bonaventura og Thomas a Kempis. Klosteret blev 1531 af Viborgbispen forlenet til Hans Pogwisch; ved Reform. inddroges det under Kronen, og samtidig ophævedes vistnok alt Munkeliv. Derefter var det en adelig Forlening, indtil det 1581 af Fr. II blev mageskiftet til Chrf. Lykke (se II S. 710), hvis Arvinger synes at have afhændet det til Iver Lykke (begr. i G. Kirke). Deres Søn Vald. L. døde 1657, og hans Enke Sophie Reedtz ejede endnu 1684 G., der 1688 tilhørte deres Datter Dorte L., som efterlod den til sin Søsterdatters Datter Jmfr. Birg. Marie Arenfeldt, som 1750 solgte den (32 og 209 Td. H.) for 80,000 Rd. gr. C. til Math. Brunou fra Holstebro, der 1761 afhændede den (32 og 40 Td. H.) for 16,000 Rd. gr. C. til Thomas Lund, der 1763 solgte G. for 19,000 Rd. til Mads Biørn. Dennes Enke Birg. Nordkier solgte 1788 G. for 11,895 Rd. til Peder og Mikkel Kjeldsen, som 1791 skødede den for 12,800 Rd. til Ole Fr. Obel, der 1796 solgte den for 11,500 Rd. til Erhard Stiernholm, som 1804 solgte den (30 og kun $5^1/_2$ Td. H. Bøndergods) for 18,000 Rd. til Jakob Himmerig Biørn; den solgtes 1840 for 24,000 Rd. til Sønnen M. V. B., som 1845 solgte den til P. M. Qvist; han afhændede den 1851 for 45,000 Rd. til R. J. Kirketerp, hvis Enke solgte den 1876 for 200,000 Kr. til den nuv. Ejer, H. T. Møller. — De vistnok af 3 sammenbyggede Fløje bestaaende Klosterbygninger (4. Fløj var som nævnt Kirken) ere forlængst forsvundne, idet Gaarden i Slutn. af 17. Aarh. blev opf. fra ny, dog til Dels paa de gamle Fundamenter. Den nuv. Hovedbygning er opf. 1886—87 af Grundmur i 1 Stokv. med et fremspringende Midtparti og to Sidefløje.

Nørgaards første kendte Ejer var Sti Munk, nævnt 1420 og 1471, derpaa Bertel Kaas 1477, dennes Søn Iver K. 1517, hans Søster Edel K., Mogens Jensen (Harbous), 1543 og 1558, hendes Datterbørn Mogens Spend 1570 og Inger Spend, g. m. Mads Pors, disses Datter Anne P. 1599, dennes Broder Hans Pors' Enke Anne Florisdatter 1638, hendes Søn Erik P., † 1645, hvis Enke Anne Skade ægtede Folmer Rosenkrantz, som 1655 solgte N. til Vald. Lykke til Grinderslevkl., hvis Enke Sophie Reedtz 1684 solgte den (36 Td. H.) med 4 Bøndergaarde til Anne Jensdatter (Erik Grubbe til Tjeles Frillekone), som 1685 overdrog den til sin Svigersøn Fr. Ulr. Ulfeld. Den næste Ejer Erik Sterch overlod 1702 N. (30 Td. H.) til sine Sønner Christen og Laurids, hvilken sidste 1703 købte Broderens Halvpart. Paa Auktion efter ham 1731 købte hans Søster Anne Eriksdatter, Præsten i Grinderslev Hans Brunnows Enke, N. (30, 27 og 98 Td. H.) for 3783 Rd., men hendes 2. Ægtefælle, Mads Jensen Brøndum solgte den 1745 for 5000 Rd. til Claus Vadum fra Aalb. Dennes Enke Mette Hansdatter Winde solgte 1747 N. for 3500 Rd. til Peder Damgaard, hvis Enke Maren Andersdatter Qvistgaard 1779 oplod den (30, 70 og 221 Td. H.) for 25,000 Rd. til sin Søn Christen Damgaard. 1804 blev den af Mette Damgaard, Mads Qvistgaards Enke, solgt til Sønnen Iver Q. for 52,000 Rd.; senere ejedes den af M. Q., O. Eckermann, Assessor Hein, Agent Nyholm og Overretssagf. L. Jensen; nuv. Ejer er E. H. Beyer. — Hovedbygningen er som paa Grinderslevkl.

Astrup tilhørte omtr. 1440 Iver Juel, Fader til Bisp Hartvig J. i Ribe, dernæst Sønnen Kjeld Iversen, † 1536, Iver Kjeldsen, † 1556, der ogsaa ejede Stubbergd. og Rybjærg, og Niels Kjeldsen, † 1573, Kjeld Iversen, † 1606, Just Brockenhuus 1619, der 1622 solgte A. til Chrf. Friis, hvis Søn Otte F. mistede A., der blev udlagt for Gæld til hans Søster Margr. F., som dog 1694 transporterede den til hans Datter Elisab. F., der omtr. 1702 oplod den (32 Td. H.) til sin Moder Fru Birg. Lykke, † 1708, hvis Søn Mogens Friis 1714 solgte den til Major Chr. Kruse, der ved Tvangsauktion solgte den (33 og 205 Td. H.) for 7703 Rd. til Oberst Verner Parsbergs Enke Christiane Barb. Rantzau, der 1727 overdrog den til sin Søn Ritmester

Joh. P. til Eskjær, hvis Bo 1735 solgte den (33, 14 og 277 Td. H.) for 30,000 Rd. til Kmhr., siden Gehejmekonferensr. Cl. Reventlow. Denne solgte 1750 A. til Forpagter paa Taarupgd. Peder Malling (senere Borgm. i Vib.), som 1767 solgte den (34, 15 og 328 Td. H.) til Axel Rosenkrantz Lasson, der 1792 fik Bevill. at sælge Godset og 1797 solgte A. (33, 13 og 120 Td. H.) for 35,200 Rd. til Forpagter paa Rugd. C. A. Tram. Efter at denne havde frasolgt Fæstegodset, solgte Enken den 1838 for 26,000 Rd. til V. F. Moldenhawer, hvis Arvinger solgte den 1847 for 50,000 Rd. til O. Eckermann til Nørgd. og Justitsr. Ingerslev til Marselisborg, hvilke s. Aar overdrog den til Kancellir. Th. Funder fra Aarhus († 1860). Hans Enke overdrog den 1868 til Svigersønnen A. L. H. Muller († 1884), hvis Enke Kamma F. nu ejer den. — Den ældste Hovedbygning, med dybe Kældere, blev midt i 18. Aarh., da den var meget forfalden, nedreven af Malling og erstattet med en Bindingsværksbygn., hvoraf en Del staar endnu; i Flugt med den opførte A. R. Lasson 1773 en grundmuret Bygning i 1 Stokv. og 1786 for den østl. Ende af denne en grundmuret Pavillon i 2 Stokv. med høj Kælder.

Tæt ved Astrup staar paa et Volddige et 1 Al. 16 T. højt, raat udhugget Kors

Eskjær.

(se Vignetten S. 609) af graaligrød Granit med Tovsnoning, vistnok fra omkring 1100, dog ikke paa sin oprindl. Plads (se Kirkeh. Saml. 3. R. I. S. 1 flg.).

Eskjær ejedes 1328 af Hr. Jep Nielsen. 1491 nævnes Hr. Niels Høg af Æskækær, med hvis Datter Anne den kom til Niels Jensen Rotfeld og med deres Datter Johanne til Hans Lykke, † 1553, dennes Søn Erik L., † 1602, dennes Søn Iver L., der kort efter 1618 maa have mistet den for Gæld. 1655 blev den af Niels Parsberg pantsat til Hr. Otte Krag (da 96 Td. H., 1663 kun 79); 1664 fik Grev Chr. Rantzau Indførsel i E., men denne Ret afstod Greverne Ditl. Rantzau og Fr. Ahlefeldt 1681 til Niels Parsbergs Søn Major Verner P. og hans Kæreste Mette Marsvin. Han solgte 1698 E. (63, 26 og 278 Td. H.) og Skivehus til Jfr. Christiane Barb. Rantzau, hvem han kort efter ægtede. Ved hans Død 1719 kom begge Gaarde til hans Søn Joh. P., † 1730 som Slægtens sidste Mand, hvorefter hans Bo 1735 solgte E., Skivehus og Astrup til Gehejmer. Cl. Reventlow for 30,000 Rd., og han solgte E. 1750 til Mads Hastrup, † 1767. Paa Auktion i dennes Dødsbo 1768 blev E. (64, 58 og 270 Td. H.) købt for 50,010 Rd. af Major J. C. v. Geistler, der 1781 solgte den for 49,100 Rd. til Christen Lange, af hvem den atter 1797 blev solgt for 93,350 Rd. til Etatsr. H. J. de Leth, † 1845, og Thomsen til Østergd., hvilke 1798 delte Ejendommen saaledes, at Leth fik E. (30, 18 og 93 Td. H.) og Thomsen Parcelgaarden *Langesgaard* (16), Brokholm (13) med Tiender 39 og Gods 99 Td. H.

Senere overtoges E. af Staten, der omtr. 1830 solgte den for 30,000 Rd. til Kammerr. Grønbech, † 1858, hvis Dødsbo solgte den for 122,000 Rd. til Baron J. E. Adeler, der 1869 solgte den for 121,000 Rd. til den nuv. Ejer, cand. jur. Th. Schütte. — Den af brede Grave omgivne, trefløjede Hovedbygning af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder er ombygget 1761 (Aarst. staar over Hovedindgangsdøren); under den midterste Fløj er der hvælvede Kældere med svære Piller, stammende fra en meget gammel Bygning; i den nuv. Ejers Tid er Bygningen bleven underkastet en Hovedrestauration.

Mogenstrup var 1403 en Gaard, som Jes Pabe pantsatte til Hr. Joh. Skarpenberg. 1469 blev den af Jep Pusil solgt til Bisp Knud i Viborg, der ogsaa købte Parter i den af Jes, Christen og Nis Grøn. 1498 tilhørte den en Adelsmand Mads Lykke. — Johannes Slet af *Breum* nævnes 1327.

Paa Grinderslevkl. Mark ligger *Breumkilde*, ved hvilken Sagnet lader Troldene samles St. Hansnat.

I Klemmebr. af 1555 hedder det, at „Sognepræsten til Gr. Kloster skal beholde den Gaard i *Breum*, som Hr. Oluf nu ibor, og skal samme Gaard altid herefter være Præstegd. i Sognet.“

Ved Grinderslev er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Nørgaard 2 og ved Breum 4, deribl. den anselige *Hovmandshøj*.

Grønning Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Grinderslev, omgives af dette, Jebjærg og Lyby Sogne samt Skive Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, især mod Ø. bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Gennem Sognet, der gennemstrømmes af et mindre Vandløb, som falder i Skive Fjord, gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 1951 Td. Ld., hvoraf 718 besaaede (deraf med Rug 131, Byg 142, Havre 371, Blandsæd til Modenh. 12, Kartofler 11, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 324, Høslæt, Brak, Eng m. m. 365, Have 17, Kær og Fælleder 63, Heder 400, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 553 Stkr. Hornkv. (deraf 223 Køer), 507 Faar og 248 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 108 Td.; 23 Selvejergaarde med 98, 24 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 380 (1801: 203, 1840: 257, 1860: 292, 1880: 337), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 252 af Jordbr., 30 af Fiskeri, 51 af Industri, 11 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Grønning*, *Øster-Grønning* med Kirke og Skole. Gaarde: *Grønris*, *Tordal*, *Grønninghede*.

Grønning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 281. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, paa en Banke, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (fladt Loft) med Apsis (halvkuppelhvælvet) ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede, over Syddøren en Tympanon med Dyrefigur). Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, ere senere tilbyggede. Over Alterbordet en Niche med en Vase. Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer paa Sandstensmidtstykket. Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Monument over Frk. Pallene v. Gersdorff, † 1789, og Mindetavle over Jens Maygaard, Forvalter paa Astrup, † 1743.

I Sognet laa tidligere Hovedgaarden *Filshave*, der 1488 ejedes af Niels Eskilsen Høg, † 1516, hvis Enke Kirsten Jensdatter nævnes 1521 og med sin Svigersøn Mads Jensen (Skade) 1518 skrev sig til F.; de maatte afstaa Gaarden til Hr. Niels Høg. 1663 var den kun en Bondegaard (8 Td. H.), der tilhørte Regitze Parsberg, og 1792 laa den under Astrup, men blev af A. R. Lasson solgt til Jens Christensen Foged. — *Grønninggaard* ejedes 1579 af Kirsten Bjørnsdatter Kaas.

Ved Vosbækkens Udløb i Fjorden ses endnu nogle gamle Volde og Ophøjninger,

Levninger af den i D. Atl. (IV S. 746) omtalte Mølle, som Niels Juel til Astrup 1539 fik Kongens Tilladelse til at bygge der paa Kronens Grund.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje.

Tise Sogn omgives af Grinderslev og Junget Sogne samt Hvalpsund. Kirken, mod S., ligger henved $2^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, ned mod Fjorden bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. *Store-* og *Lille Rotholm* (se S. 612). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hvalpsund til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2655 Td. Ld., hvoraf 946 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 191, Havre 423, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 24, Kartofler 38, andre Rodfrugter 81), Afgræsning 476, Høslæt, Brak, Eng m. m. 499, Have 18, Skov 9, Moser 72, Kær og Fælleder 47, Heder 511, Stenmarker m. v. 29, Veje og Byggegr. 45 Td. Kreaturhold 1898: 142 Heste, 723 Stkr. Hornkv. (deraf 364 Køer), 841 Faar, 356 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 135 Td.; 43 Selvejergaarde med 123, 39 Huse med 12 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 575 (1801: 378, 1840: 381, 1860: 439, 1880: 539), boede i 116 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 399 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 43 af Industri, 10 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønder-Tise*, ved Landevejen, med Kirke (noget N. for Byen), Præstegd. (opf. 1884), Skole, Sparekasse (opr. $^{11}/_6$ 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 96,096 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 4876 Kr., Antal af Konti 338) og Andelsmejeri (Dybækdal); *Tisetorp*, ved s. Vej; *Nørre-Tise. Borgedige Huse.* Gaarde: *Dalsgd.*, *Sundgaard*, ved Sundsøre, med Kro og Færgefart til Hvalpsund Færgested (Lovns S.), *Hedegde.*, *Øster-Hegnet*, *Børstinggd.*

Tise S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 284. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Marielyst ved Skive.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Det hvælvede Sakristi, den ældste Tilbygn., er af Granit med jærnbeslaaet Egetræsdør ind til Koret; Taarnet (paa Muren staar: 1787 og A. Q—M. R.), der har Pyramidetag og hvælvet Underrum ind til Skibet, og Vaabenhuset ere af Mursten. Altertavlen er et Maleri fra 1876 af Const. Hansen (Christus velsignende de smaa Børn). Prædikestol fra 1603. Granitdøbefont.

Tise Bundgaard blev 1686 beboet af Niels Parsberg til Eskjærs Enke Helle Gyldenstierne, som da skødede den med 8 Afbyggerhuse til sin Datter Elisab. Parsberg, Jørgen Høgs. — *Hedegaard* tilhørte i 16. Aarh. Knud Pedersen Gyldenstierne og hans Søn Axel G.

Paa Grænsen af Tise og Junget Sogne bugter sig fra Gaasemose mod Ø. ud til Fjorden et gammelt Jorddige, *Borgediget*. I Gaasemose, hvor Sagnet vil, at der har ligget en Borg, er der truffet en mærkelig, gammel Stenbro.

Tise var tidligere et eget Pastorat, hvis Præstegaard dog laa i Grettrup, Junget Sogn (se S. 618). Ifl. Reskr. af $^{12}/_5$ 1824 blev Tise Anneks til Grinderslev; men $^{12}/_3$ 1864 bestemtes det, at det atter skulde være et eget Pastorat, hvilket skete $^{11}/_6$ 1884.

Junget Sogn omgives af Annekset Torum, Selde Sogn, Limfjorden (Risgaarde Bredn.), Tise og Grinderslev Sogne. Kirken, noget nordl., ligger 3 Mil N. N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Urhøje, 169 F., 53 M.) ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2358 Td. Ld., hvoraf 1023 besaaede (deraf med Rug 163, Byg 282, Havre 456, Blands. til Modenh. 12, Grøntf. 6, Kartofler 38, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 376, Høslæt, Brak, Eng m. m. 509, Have 19, Skov 42,

ubevokset 51, Moser 64, Kær og Fælleder 45, Heder m. v. 190, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 735 Stkr. Hornkvæg (deraf 390 Køer), 589 Faar og 252 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 145 Td.; 32 Selvejergaarde med 122, 49 Huse med 23 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 492 (1801: 252, 1840: 275, 1860: 385, 1880: 499), boede i 97 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 244 af Jordbr., 10 af Gartneri, 104 af Fiskeri, 76 af Industri, 7 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Junget* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{29}/_3$ 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 51,008 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3737 Kr., Antal af Konti 204) og Mølle; *Grettrup* med Skole; *Skove* med Mølle. Hovedgaarden *Jungetgaard* har 30 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 20 Strandeng, 150 beplantet, Resten Ager. *Brokholm*, Gde. og Huse; *Skammergd.*

Junget S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 285. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere oprindl. fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Senere nedbrødes Koret, og Skibet forlængedes mod Ø., hvor et nyt Kor opførtes, dels af Granit (vistnok fra den nedbrudte Kirke i Grettrup), dels af Munkesten. Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er opf. 1871. Altertavle og Prædikestol (sidste fra 1595) i senere Renæssancestil med Adelsvaabener. Romansk Granitdøbefont. Series pastorum.

Jungetgaard tilhørte i 15. og 16. Aarh. Familien Skeel (Las S. 1513, Broderen Anders S., Søn Herman S., † 1555); den sidste Ejer af denne Slægt var Albert Hermansen S., henrettet 1609 (jvfr. *V. S. Skeel*, Optegn. om Fam. S., S. 116—17). J. tilhørte 1610 Bendix Rantzau, g. m. hans Datter Karen S., og 1624 dennes Svoger Peder Bille, der solgte den til Mogens Kaas til Tidemandsholm, som 1634 solgte den til Hans Bille, † 1672; derefter ejedes J. af dennes Søn Steen B., hvis Enke Mette Sehested endnu 1719 ejede den, deres Søn Konferensr. Jørgen B., † 1733, hvis Svigersøn Schack Vittinghof Greve Holck 1751 solgte den (40, 72 og 309 Td. H.) for 18,000 Rd. til Kommercer. Laur. Hviid, der 1766 afhændede den til Hofjunker Holger Sehested for 29,000 Rd. d. C., som 1768 ved Auktion solgte den for 32,000 Rd. til Borgmester Johs. Bornemann i Viborg, † 1780, hvis Bo 1781 ved Auktion solgte den for 28,140 Rd. til Anders Mortensen Qvistgaard, † 1806, hvis Familie ejede den indtil 1876, da den solgtes til A. Gjedde, som 1894 solgte den for 130,000 Kr. til den nuv. Ejer, Forpagter A. Olesen. — Hovedbygningen, omgiven af næsten tilgroede Grave, skal være opf. midt i 16. Aarh. af Herman Skeel og bestaar af 3 Fløje, den midterste i 2 Stokv., mest af Grundmur, noget af Bindingsværk.

I *Grettrup*, der har været et eget Sogn under Harre Herred, har staaet en Kirke, som Chr. III $^{22}/_7$ 1552 befalede nedbrudt, hvorefter Sognefolket skulde søge Junget Kirke, der fik dens Sten, Tømmer, Klokker o. a. Endnu i 2. Halvdel af 18. Aarh. var der Rester af den, og Kirkegaarden med Dige laa udyrket indtil langt op i 19. Aarh. (se D. Atl. IV S. 743). En Overdel af en Døbefont, der findes paa Jungetgd., og et Stykke af en Granitsøjle i Junget Præstegd. menes at være fra Kirken.

Paa Skammergaards Mark laa indtil omtr. 1870 et gmlt. Befæstningsanlæg, *Skansen*; det var af retvinklet Form og bestod af to af Grave og Volde dækkede Arme. — Paa Heden ved Brokholm findes nogle gamle Diger.

Ved Jungetgaard ere de to *Urhøje* fredlyste.

Torum Sogn, Anneks til Junget, omgives af dette, Selde Sogn, Harre Hrd. (Aasted og Tøndering S.) samt Rybjærg og Grinderslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger henved $2^1/_2$ Mil N. for Skive. De især mod Ø. noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede; nogen

Hede mod Ø., dog mest opdyrket og beplantet. Paa Syd- og Vestgrænsen løber Hinnerup Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 2903 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 185, Byg 279, Havre 574, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 20, Kartofler 33, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 613, Høslæt, Brak, Eng m. m. 605, Have 19, Skov 4, Moser 119, Kær og Fælleder 52, Heder 219, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 993 Stkr. Hornkvæg (deraf 454 Køer), 773 Faar og 466 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 197 Td.; 42 Selvejergaarde med 177, 47 Huse med 20 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 651 (1801: 309, 1840: 414, 1860: 552, 1880: 580), boede i 126 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomhed, 408 af Jordbr., 7 af Gartneri, 35 af Fiskeri, 58 af Industri, 16 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torum Kirkeby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Telefonst.; *Hinnerup*, ved s. Vej; *Møgeltorum* med Skole og Mølle; *Lille Torum*. *Øster-Møjbæk*, Gde. og Huse; *Lille-Sverrig*, Huse. Gaarden *Aagaardsholm* har 21$^1/_2$ Td. Hrtk., 307 Td. Ld., hvoraf omtr. 10 Eng, 30 Mose, 6 Have, Resten Ager; to Huse. *Torum* (*gml.*) *Præstegd*; *Hegelund*, Gd.

Torum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 286. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; Murene ere omsatte. Tilbygningerne ere væsentlig af Munkesten. Et oprindeligt Vindue (tilmuret) og Syddøren ere bevarede. Taarnrummet og Korsarmen ere hvælvede. Kirkens Indre er restaur. 1889. Altertavlen er et Maleri (Christus i Emaus) af Smith i Skive. Prædikestol fra 1713. Mærkelig romansk firkløverbladformet Granitdøbefont med Menneskefigurer.

Væbner Jep Pusel af *Hegelund* tilskødede 1469 Vib. Bispedømme en Del Gods i Salling; 1486 gav Lars Pusel Stadfæstelse paa alt det Gods, hans Forældre havde givet til Sjælemesser i Vib. Domkirke (se Kirkeh. Saml. II S. 561).

Stamfaderen til Familien Torm, Mag. Erik Olufsen Torm, Præst ved Frue Kirke i Kbh., er født 1607 i Lille-Torum, Søn af Oluf Frandsen, † 1645 (sidstnævntes Epitafium hænger i Kirken).

Ved Ø.-Møjbæk er der fredlyst en Gravhøj.

Torum skal tidligere have været Hovedsognet.

Selde Sogn omgives af Annekset Aasted i Harre Hrd., Torum og Junget Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod V., ligger 3$^1/_4$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sand- og lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 2816 Td. Ld., hvoraf 1214 besaaede (deraf med Rug 234, Byg 261, Havre 601, Blandsæd til Modenh. 7, Grøntf. 14, Kartofler 31, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 591, Have 24, Skov 23, Moser 14, Kær og Fælleder 269, Heder 72, Stenmarker 43, Veje og Byggegr. 65 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 989 Stkr. Hornkvæg (deraf 437 Køer), 855 Faar, 315 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 202 Td.; 48 Selvejergaarde med 182 og 57 Huse med 19 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 748 (1801: 396, 1840: 464, 1860: 555, 1880: 703), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomh., 450 af Jordbr., 44 af Fiskeri, 109 af Industri, 36 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Selde*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Lægebolig, Sparekasse (opr. $^{15}/_3$ 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 143,203 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,274 Kr., An-

tal af Konti 404), Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Mølle, Kro og Telefonst.; *Flovtrup*; *Lendum* med Andelsmejeri („Nord-Salling"). *Badum*, Gde., *Kjellingvad*, Huse. Hovedgaarden *Kjeldgaard* har $25^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 440 Td. Ld. *Branden*, Udskibningssted, med Købmandshdl., Kro, Færgefart til Fur og Statstelefonst. Gaarde: *Eskov* (ɔ: Skovgaard), *Vester-Møjbæk*, *Rørbæk*, *Frederiksborg*.

Selde S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstingskr. og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 287. Lægd. Kirken tilhører Tiendeejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Korsarme mod N. og S. og Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (nu tilmurede). Den vestl. Del af Skibets Mure er senere tilbygget eller ommuret fra Grunden af, maaske af Sten fra Lund Kirke (se ndfr.). Af de senere Tilbygninger ere de hvælvede Korsarme af Granit og Mursten; den nordl. er vistnok den ældste, den sydl. antagelig opf. i 17. Aarh. som Gravkapel af Jørg. Rosenkrantz til Kjeldgd., senere Gravkapel for Bernt Due og hans Slægt. Taarnet, væsentlig af Munkesten, har Pyramidetag og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; Rummet var tidligere Gravkapel for Familien Stiernholm, men blev Forhal 1837, da et Vaabenhus mod S. nedreves. Kirken restaureredes 1868—70, da en stor Del af det gamle Inventarium, Gravminder osv. fjernedes. Altertavlen er et Maleri af Const. Hansen (Christus); Prædikestolen er ligeledes ny. Romansk Granitdøbefont med Runeindskrift paa Foden, hvori Navnet Guthlif (se Antiqv. Tidsskr. 1861—63, S. 7, *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 169). Over Fonten et lille Maleri fra et Sandstensepitafium, der før var i sydl. Korsarm, og fra hvilket ogsaa to Figurer over Døren til Forhallen hidrøre. I Korets Nordvæg en Stentavle over Præst Joch. Fers, † 1717. (Se *H. C. Strandgaard*, Optegn. om S. Kirke, i Saml. til j. Hist. IV S. 185 flg.).

Paa en Bakke paa Kjeldgaards Mark, endnu kaldet Lundhøj, skal der have staaet en Kirke, *Lund Kirke* (se D. Atl. IV S. 743). Ved Stedet er der en Kilde.

Kjeldgaard (Kildegaard, efter en tidligere hellig Kilde ved Gaarden) tilhørte Vib. Bispestol og tilfaldt ved Reform. Kronen. Den ejedes 1578 af Ove Juel, † 1600, derefter af dennes Brodersøn Jens J., † 1634, hvis Datter Christence bragte den til Jørgen Rosenkrantz, der 1668 solgte den (84 Td. H.) til Fru Dorte Daa, Hr. Gregers Krabbes, der efterlod den til sin Svigersøn Bernt Due, † 1699, hans Søn Manderup D., der 1709 solgte Gaarden (30, 10 og 224 Td. H.) for 12,344 Rd. til H. Stiernholm († 1759), der 1755 overdrog den (32, 73 og 278 Td. H.) for 3262 Rd. i Kr. og 10,738 Rd. gr. C. til sin Søn Rasmus S., † 1777, hvis Enke Anne Christine Øllegaard Hvas 1783 afstod K. for 30,000 Rd. til sin Søn Fr. S. († 1810), som 1797 fik Bevill. at maatte frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. I Beg. af 19. Aarh. tilhørte K. med Østergd. (Aasted S.) Kammerr. Møller, der bortsolgte en Del af Godset. Senere ejedes K. af Nyssum, † 1831, hvis Enke solgte den 1838 for 33,000 Rd. til Jægerm. Cossel, der afhændede den 1853 for omtr. 70,000 Rd. til Wahl, og denne byttede den 1867 til Grevinde I. Tramp for Allinggd. ved Silkeborg; senere Ejere ere Sønnen Grev Tramp og A. L. Bruun indtil 1900, fra hvem den overgik til Livsforsikringsanstalten. — Den nuv. Hovedbygning, der er omgiven af Grave (paa den ene Side mellem Borg- og Ladegaard dobbelte), er opf. 1787 af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist og med to Fløje af Bindingsværk (før stod her en Bygning med Taarn). Paa et Sted i Haven, hvor Gaarden før skal have staaet (efter Sagnet indtoges den 1534 af Skipper Klement), findes Spor af Murværk og Grave.

I Sognet er der fredlyst 7 Gravhøje.

Rybjærg Sogn, Anneks til Roslev i Harre Hrd., omgives af dette og Tøndering Sogn samt Torum, Grinderslev og Jebjærg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende lermuldede. Nordøstgrænsen dannes af Hinnerup Aa. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Fursund og fra Hvalpsund til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2619 Td. Ld., hvoraf 1043 besaaede (deraf med Rug

192, Byg 200, Havre 502, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 7, Kartofler 31, andre Rodfr. 93), Afgræsn. 505, Høslæt, Brak, Eng m. m. 565, Have 18, Moser 107, Kær og Fælleder 89, Heder 211, Veje og Byggegr. 77 Td. Kreaturhold 1898: 172 Heste, 895 Stkr. Hornkv. (deraf 355 Koer), 924 Faar og 340 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 165 Td.; 42 Selvejergaarde med 146, 40 Huse med 19 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 585 (1801: 258, 1840: 394, 1860: 510, 1880: 545), boede i 117 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 421 af Jordbrug, 61 af Industri, 4 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 44 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kirkeby* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1874; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 64,872 Kr., Rentef. $4^1/_4$ pCt., Reservef. 2032

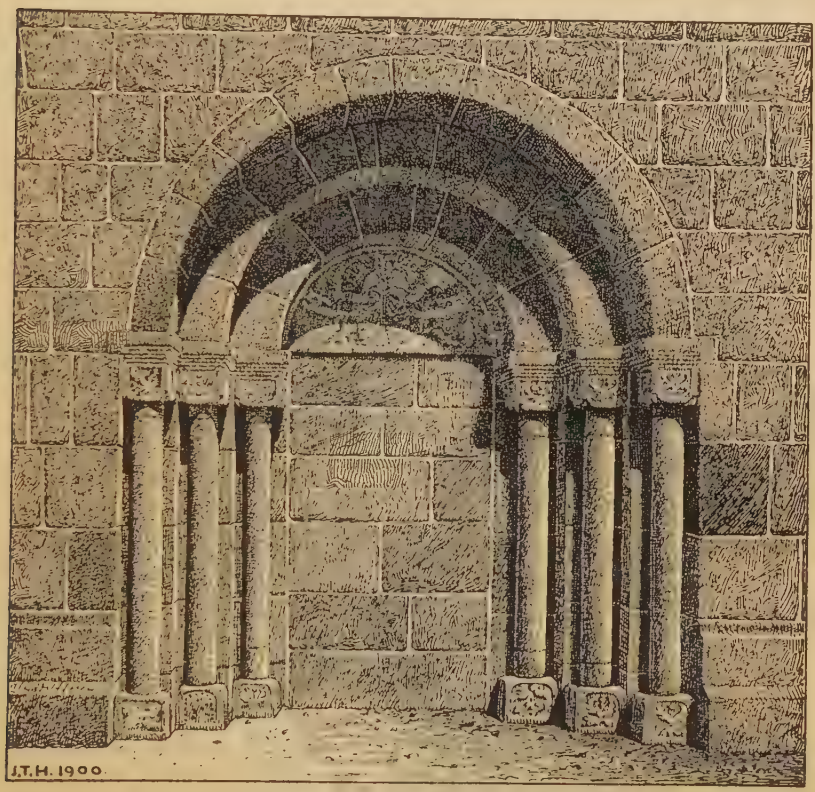

Den søndre Portal paa Rybjærg Kirke.

Kr., Antal af Konti 213); *Rybjærg*, begge ved Landevejen; *Hestbæk; Yttrup* med Fattiggaard (opr. 1880; Plads til 28 Lemmer); *Ilbjærg* med Mølle. Gaarde: *Rybjærggd.*, *Gl. Rybjærggd.*, *Holmgd.*

Rybjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 283. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Eet Vindue i Apsis og

begge Døre med ualmindelig anselige Portaler ere bevarede; særlig mærkelig er Sydportalen (Døren tilmuret) med sin Tympanon, hvori er udhugget Kirkens Værnehelgen, Bisp Nicolaus af Myra. Norddøren dækkes af det senere tilbyggede Vaabenhus, der væsentlig er af Munkesten ligesom Taarnet, der har Pyramidetag og hvælvet Underrum (nu Materialhus). Den overhvælvede Korsarm er opf. af røde Sten 1766 som Gravkapel for Justitsr. M. Hastrup til Eskjær og aabnet 1856, da Kisterne nedsænkedes paa Kirkegaarden. Skibets Sydmur med Portalen er omsat 1876 (Arkitekt: Uldall), og Kirkens Indre er restaur. 1887. Udskaaren Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Stor romansk Granitdøbefont. Klokke fra 1471. (Se *Løffler*, i Aarb. f. n. Oldk. 1873, S. 277 flg.).

I Sognet er Konferensr. Niels Ryberg, Søn af en Fæstebonde, født 1725 († 1804).

Harre Herred.

Sogne:

Aasted, S. 623. — Durup, S. 625. — Tørdering, S. 625. — Roslev, S. 626. — Hjerk, S. 627. — Harre, S. 628. — Navtrup, S. 628. — Vile, S. 629. — Sæby, S. 630. — Fur, S. 630.

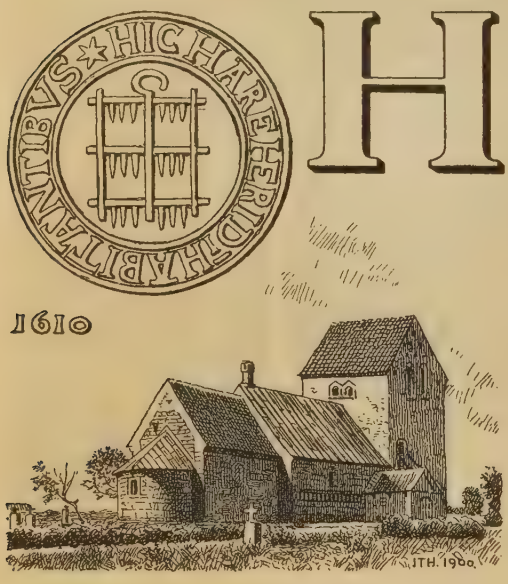

Harre Herred, det nordvestligste i Salling, begrænses mod Ø. af Nørre, mod S. af Hindborg og Rødding Hrd., mod V. og N. af Limfjorden (Lysen Bredn. med Harre Vig, Salling Sund og Livø Bredn.). Til Herredet hører Øen *Fur*. Størst Udstrækning fra N. til S. er omtrent 2, fra Ø. til V. $1^1/_4$ Mil. Overfladen er gennemgaaende bakket og, især mod Ø., noget højtliggende; Jorderne, se S. 599, høre til Amtets frugtbarere (efter Matr. $20^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Der er næsten ingen Skov (89 Td. Ld.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 22,919 Td. Ld. ($2,_{30}$ □ Mil, $126,_{64}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1134 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 5621 (1801: 2183, 1840: 3260, 1860: 4089, 1880: 5064). I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallinglands andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds (Hjerk og Harre S.) og 1. Forligskr. (de øvrige).

Harre Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hargæhæreth*, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 425 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og Jættestuer), men en Del er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 38 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Fur (omtr. 70), Navtrup (85), Vile (60) og Harre (60); se iøvrigt S. 600.

Aasted Sogn, Anneks til Selde Sogn i Nørre Hrd., omgives af dette og Torum Sogn samt Tøndering, Durup, Navtrup og Sæby Sogne samt Fursund. Kirken, mod Ø., ligger 3 Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels lermuldede, dels sandmuldede; mod V. en Del Hede. Gennem Sognet løber *Hinnerup Aa*, der danner en Del af Østgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 3840 Td. Ld., hvoraf 1314 besaaede (deraf med Rug 238, Byg 267, Havre 554, Blandsæd til Modenh. 75, Grøntf. 27, Kartofler 44, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 665, Høslæt, Brak, Eng m. m. 941, Have 20, Skov 6, Moser 117, Kær og Fælleder 412, Heder 266, Stenmarker m. v. 33, Veje og Byggegr. 62, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1124 Stkr. Hornkv. (deraf 520 Køer), 901 Faar, 462 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 219 Td.; 42 Selvejergaarde med 197, 53 Huse med 21 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 630 (1801: 334, 1840: 435, 1860: 500, 1880: 591), boede i 131 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 384 af Jordbr., 29 af Fiskeri, 71 af Industri, 5 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aasted* med Kirke (noget S. for Byen), Skole, Forskole, og Mølle; *Nissum* (1406: Næssom) med Fattiggaard (opr. 1889; Pl. for 28 Lemmer); *Nøreng*; *Risum*. Hovedgaarden *Østergaard* har $42^5/_8$ Td. Hrtk., 513 Td. Ld., hvoraf 90 Eng og Mose, 40 opdyrket Kærjord, 13 Have, Skov og Gaardspl., Resten Ager. Andre Gaarde: *Aastedskovgd.*, *Nøreng-Torp*, *Sæbygd.*, *Søgd.*

Aasted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 289. Lægd. Kirken tilhører 3 Mænd i Pastoratet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Korsarm mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og eet Vindue ere bevarede (nu tilmurede). Taarnet og Korsarmen ere af Granitkvadre og Mursten, Vaabenhuset af Mursten. Skibet har fladt Bjælkeloft, Taarnrummet, med Spidsbue ind til Skibet, Koret og Korsarmen ere hvælvede. Altertavle i senere gotisk Stil med et moderne Maleri og Sidefløje med udskaarne Figurer. Prædikestol fra 1589. Romansk Granitdøbefont. I Korsarmen Ligsten over Iver Krabbe til Østergd. og Hustru Magdalene Banner, fra 1558, samt over Lucas Krabbe og Hustru Inger Eriksdatter Skram, fra 1543. Over Korbuen Mindetavle over Axel Viffert, Søn af Axel V. til Axelvold, født og † 1580. I Koret findes Kalkmalerier fra 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 37).

Byen *Nissum*, „Næsum", ejedes paa Dronn. Margrethes Tid af Familien Krabbe (Niels K. i Slutn. af 14. Aarh.), som her havde en fast Borg, Næsum. Lucas Krabbe nedbrød den gml. Borg og opførte 1516 en ny $^1/_4$ Mil. S. Ø derfor, som han kaldte *Østergaard*. Den arvedes af hans Søn Iver, der fik Godset afrundet ved at bortbytte en Del Strøgods i Salling med Asmild Klosters forrige Gods i Aasted Sogn, hvilket Mageskifte fortsattes af Enken Margr. Banner; derfra gik den over til Datteren Anne Krabbe (1. g. m. Axel Viffert til Axelvold, 2. med Erik Kaas), dennes Søsterdatter Fru Anna Brahe, Enke efter C. Lindenov til Bredely, hendes Sønner Holger og Otte Lindenov; sidstnævntes Enke Vibeke Podebusk bragte Ø. til sin anden

Mand Knud Ulfeld til Svenstrup, falden 1657. Hans Stifsøn Kmhr. Chr. Lindenov pantsatte 1660 Ø. (48 Td. H.) til Provst Erik Olufsen Torm, efter hvis Død 1667 Arvingerne, der 1673 havde gjort Indførsel hos Chr. Lindenov, 1686 skødede Ø. til deres Søster Mette Torms Ægtefælle Jens Henriksen, hvis Søn var Fr. IV's Kammertjener, senere Politimester i Kbh. Erik Jensen Torm, † 1764. Hans Forældre solgte 1694 Ø. (40 og 199 Td. H.) til Forpagter paa Astrup Anders Hansen Høyer, † 1727. Derefter ejedes Ø. af Borgmester Christen Jensen Basballe, efter hvem den 1747 blev solgt til Hospitalsforstander Niels Nielsen († 1752) for 7864 Rd.; hans Svigersøn Christen Wassard solgte 1753 Ø. til Ritmester Chr. Lautrup, † 1754, hvis Enke Birg. Blichfeld 1758 solgte den for 16,000 Rd. til Niels Andersen Qvistgaard, † 1763, hvorefter hans Enke Joh. Marie Botum 1764 ægtede Chr. Kjærulf, † 1777; Stifsønnerne Anders og Jens Q. købte s. Aar Ø. for 31,330 Rd., men 1786 udkøbte den første sin Broder for 3600 Rd. Andr. Q. døde 1792, og Ø. (45, 35 og 218 Td. H.) blev saa købt af Kapt. Th. Thomsen paa Vindumovergd., der 1804 solgte Ø. (40, 73 og 221 Td. H.) m. m. for 100,000 Rd. til Landvæsenskommissær Møller, M. Vestrup og Henn. Larsen; Thomsen fik den dog igen og ejede den til sin Død 1823, da den overtoges af Nis Nissen til Spøttrup, der ejede den til 1836. Senere har den været ejet af Kammerr. Tørsleff til Kollerup, Kultusminister E. E. Rosenørn fra

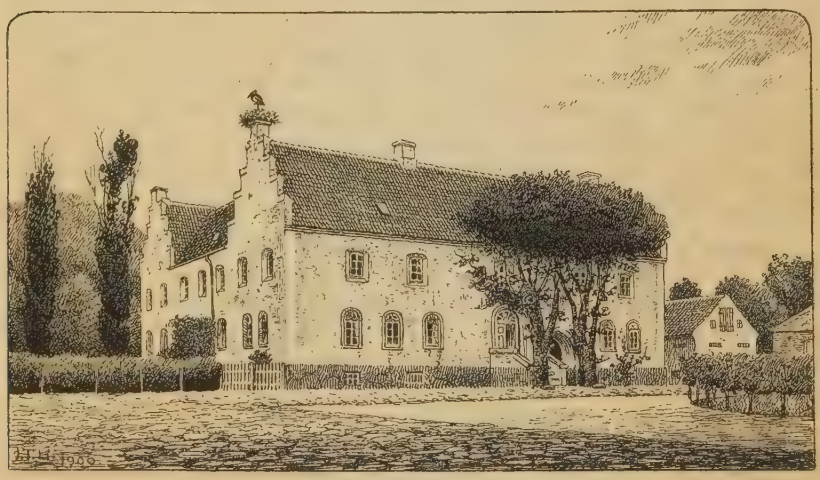

Østergaard.

1855 til 71, J. C. Brinck-Seidelin og O. v. Hedemann, nu af Vallø Stift. — Hovedbygningen er den 1516 opførte (paa en Bjælke i den store Sal har staaet „A. Dni 1516, den næste Tirsdag før Midfaste, lod Lucas Krabbe den første Sten lægge til denne Grundvold"), bestaaende af 4 sammenbyggede Fløje, af Grundmur i to Stokv. med Kælder og Kamgavle, der omslutte en meget lille Gaardsplads; Borggaarden har før været omgiven af anselige Volde og Grave med Vindebro over; men i Beg. af 19. Aarh. sløjfedes Voldene, og Gravene fyldtes, saa at der nu kun er en Rest af Gravene mod N. og V. (*L. Højer*, Personalh. Medd. til Berigtigelse af Ø.'s Hist., i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 418 flg.).

Østergaard Gods havde særlig *Birkeret* (Aasted Birk) indtil 1688.

Sæbygaard, før Søbygd., ejedes 1453 af Troels Jensen.

I et Kær V. for Aasted ligger *Holmshøj*, to firkantede Banker (85×54 og 120×72 F.), hvor det gamle *Sallingholm Slot* skal have staaet; der skal endnu kunne findes Murbrokker. — I Bakkerne mod Ø. ligge *Skanserne*, nogle anselige Jordhøjninger; i Midten ligger en Høj, som til Dels er omgiven af Vold og Grav; mod Ø. ses en stor, firkantet Indhegning. — I Heden mod N. ved Aastedskovgaards Mark er der nogle lave Diger, som i forskellig Retning strække sig over flere Td. Ld. Traditionen vil, at der her har ligget en Fiskerby.

Ved Aasted er fredlyst *Møgelhøj* og de to ved et Mellemparti forbundne *Galgehøje*.

Aasted Aa, der gennemløber Sognet, er en Rest af en Vig fra Limfjorden, der før har udskaaret de 4 Sogne Aasted, Selde, Junget og Torum som en Ø fra det øvrige Salling.

Durup Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Tøndering, Aasted, Navtrup, Harre og Roslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2^3/_4$ Mil N. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Vejhøje, 121 F., 38 M.) ere sand- og lermuldede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1301 Td. Ld., hvoraf 602 besaaede (deraf med Rug 104, Byg 118, Havre 260, Blandsæd til Modenh. 46, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 255, Høslæt, Brak, Eng m. m. 324, Have 14, Moser 5, Kær og Fælleder 59, Heder 6, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 80 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 228 Køer), 387 Faar, 255 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 24 Selvejergaarde med 69, 46 Huse med 16 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 435 (1801: 161, 1840: 228, 1860: 319, 1880: 381), boede i 84 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomhed, 208 af Jordbrug, 83 af Industri, 23 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Durup* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Købmandshdl., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Tovstrup*. *Durupgde.*, Gde. og Huse.; *Duruplund*, Gde. *Vilholm*, Huse.

Durup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 290. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindel. Vinduer og Norddøren ere bevarede. Taarnet, med hvælvet Underrum, der skilles fra Skibet ved en Mur og er Materialhus, er opf. af Kvadre og Mursten, Vaabenhuset af Mursten. Ny Altertavle med et tarveligt Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Fru Karen Nielsdatter gav 1444 *Damgaard* i Tovstrup i Sjælegave til Dueholm Kloster.

Ved Sognets yderste Grænse mod S. ligger *Tinghøj*, hvorved der skal have været holdt Ting.

Tøndering Sogn, Anneks til Durup, omgives af dette, Aasted Sogn, Nørre Hrd. (Torum og Rybjærg S.) og Roslev Sogn. Kirken, mod N., ligger $2^1/_2$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og muldlerede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1596 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 127, Havre 329, Blandsæd til Modenh. 49, Grøntf. 9, Kartofler 17, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 318, Høslæt, Brak, Eng m. m. 459, Have 15, Skov 9, Moser 9, Kær og Fælleder 17, Heder 22, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 756 Stk. Hornkvæg (deraf 256 Køer), 412 Faar og 247 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 110 Td.; 27 Selvejergaarde med 102, 24 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Hus. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 379 (1801: 176, 1840: 222, 1860: 297, 1880: 342), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 272 af Jordbr., 56 af Industri, 2 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Tøndering* med Kirke, Skole og Mølle. Hovedgaarden *Hegnet* har $24^3/_4$ Td. Hrtk., 271 Td. Ld., hvoraf 64 Eng, 3 Skov, Resten Ager. *Gerbjærggd.* *Bjerre Vandmølle.*

Tøndering S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de

samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 293. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (indviet til St. Andreas) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (nordl. tilmuret) og flere Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, har hvælvet Underrum. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1871. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. I Koret Ligsten over Anders Skeel til Hegnet og hans to Hustruer Fru Karen Flemming og Fru Bege Rosenkrantz (med Portrætfigurer). I den nordl. Kormur er tæt under Loftet indsat 4 Jydepotter, utvivlsomt Lydpotter (om et Sagn om dem se Saml. til j. Hist. III S. 410).

Hegnet siges at have tilhørt den berømte Hr. Niels Bugges Fader, Bugge Nielsen, men allerede fra Beg. af 15. Aarh. ejedes den af Familien Skeel (Anders S. 1443, der skal have faaet H. med sin Frue Kirsten Nielsdatter Krag, Søn Anders S. 1552, Søn Jakob S., † 1566, Broder Albert S., † 1568, Søn Christen S., † 1595, Søn Hr. Albert S., † 1639). Ved Anne Albertsdatter Skeel kom H. 1629 til hendes Mand Manderup Due († 1660). Endnu 1662 ejede Fru Anne Skeel H. (24) med Ml. (22 Td. H.); hendes Svigerdatter Birg. Reedtz overdrog den (300 Td. H.) 1692 til sin Søn Manderup Due, hvis Enke Elisab. Friis ægtede Fr. Chr. Baron Holck, der 1708 solgte H. til Kapt. A. Deichmann, hvis Kreditor Tyge Thomsen 1724 solgte H. for 9000 Rd. til Fr. Kjær til Børglumkloster, som 1737 solgte den (31, 56 og 285 Td. H.) til Frands Rantzau Benzon, der 1754 skødede den til Ritmester Chrf. Müller, hvis Søn Lieutn. Selio Georg M. 1790 maatte gøre Opbud — H. (32, 39 og 261 Td. H.) blev da vurderet til 34,000 Rd. — og solgte Gaarden 1791 for 30,000 Rd. til Byfoged Ole Selmer i Skive, som 1792 transporterede Skødet til Forpagter Christen Jacobsen. Senere ejedes den af M. Qvistgaard til Jungetgd., som solgte den 1838 (med 11, senere bortsolgte Fæstehuse) for 26,000 Rd. til J. C. Ingwersen (under en Forpagtning 1856—66 led den meget), efter hvem den overtoges af Sønnen J. C. I., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, vistnok fra Midten af 18. Aarh., er af Grundmur og bestaar af en Hovedfløj med Kælder og to Sidefløje, alle i 1 Stokv.; den er restaur. 1841 og 1883, da der tilføjedes en Karnap paa Hovedfløjen.

Mod S. Ø. i Hegnets Mark ligger i Kæret en omtr. 3 Td. Ld. stor Bakke, *Volden;* omtr. midt paa den er der et ophøjet, halvkredsformet Voldsted, omtr. 60 F. i Gnmst., hvorpaa ses Murbrokker og Rester af Kalk.

Roslev Sogn omgives af Annekset Rybjærg og Jebjærg Sogn i Nørre Hrd. og Hjerk, Harre, Durup og Tøndering Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Kviehøj, 121 F., 38 M.) ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hvalpsund til Nykjøbing og Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1461 Td. Ld. (heraf er 346 med 19 Td. Hrtk. i Matr. opført under Nørre H.), hvoraf 579 besaaede (deraf med Rug 105, Byg 104, Havre 298, Blands. til Modenh. 12, Grøntf. 3, Kartofler 16, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 333, Høslæt, Brak, Eng m. m. 335, Have 14, Skov 3, Moser 4, Kær og Fælleder 20, Heder 140, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 91 Heste, 451 Stkr. Hornkvæg (deraf 190 Køer), 464 Faar, 214 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 89 Td.; 26 Selvejergaarde med 80, 32 Huse med 9 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 376 (1801: 155, 1840: 233, 1860: 265, 1880: 305), boede i 76 Gaarde og Huse; Erhverv: 34 levede af immat. Virksomhed, 227 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 52 af Industri, 30 af Handel, 10 af andre Erhverv, 9 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Roslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Apotek, Lægebolig, Andelsmejeri, 2 Møller, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Gamstrup*, ved Landevejen. *Roslev-Snabe*, Gd.

Roslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands

Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 296. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (se Vignetten S. 622) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, samt Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Syddøren tilmuret) og flere Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; Vaabenhuset er af Bindingsværk. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Roslev Mølle nævnes 1445 og 1531.

Ved Roslev er der fredlyst to Gravhøje.

Hjerk Sogn omgives af Annekset Harre, Roslev Sogn og Nørre (Jebjærg og Lyby S.), Hindborg (Oddense S.) og Rødding Herreder (Krejbjærg S.) samt Harre Vig med Hjerk Nor. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. V. for Skive. De ret højtliggende, bakkede Jorder ere sand- og lermuldede. *Viummølle Aa*, der falder i Hjerk Nor, danner Sydgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2914 Td. Ld., hvoraf 1121 besaaede (deraf med Rug 200, Byg 240, Havre 532, Blandsæd til Modenh. 57, Grøntf. 6, Kartofler 26, andre Rodfr. 60), Afgræsn. 644, Høslæt, Brak, Eng m. m. 677, Have 16, Skov 16, Kær og Fælleder 89, Heder 285, Veje og Byggegr. 64 Td. Kreaturhold 1898: 188 Heste, 1030 Stkr. Hornkv. (deraf 376 Køer), 950 Faar, 277 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 179 Td.; 46 Selvejergaarde med 162, 37 Huse med 16 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 559 (1801: 297, 1840: 390, 1860: 466, 1880: 603), boede i 110 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 365 af Jordbr., 2 af Fiskeri, 69 af Industri, 14 af Handel, 39 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Neder-* og *Over-Hjerk* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Vium*, ved Landevejen, med Mølle (nævnt 1400); *Bajlum* (1420: Botum, 1435: Badennom), ved Landevejen. *Bajlumgaard*, *Tinggaard*.

Hjerk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 297. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Kvadre og Mursten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri fra Midten af 19. Aarh. Alterbord af Granitkvadre. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnhvælvingen er fundet Kalkmalerier (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 38). Klokke fra 1507.

Bajlumgaard er en gammel Hovedgaard. 1594 mageskiftede Steen Brahe Halvparten af „Bajlumgaartt" til Ludv. Munk og Erik Lykke. Sidstnævntes Datter Jfr. Joh. Lykke ejede den 1623 og 1635, men 1637 solgte Gunde Rostrup denne sin Hovedgaard til Jørgen Høg af Todbøl, † 1656. 1663 ejedes den (17 Td. H.) af Erik Blik, 1667 af en Niels Pedersen, siden af Andr. Rhode, efter hvem Landsdommer Chrf. Bartholin († 1714) arvede en Søsterlod i den (i alt 93 Td. H.). Hans Arvinger solgte 1727 B. (12 Td. H.) m. m. for 3800 Rd. til deres Svoger Kapt. Peter Først, † 1732, hvorefter den (12) s. A. med Hostrup (16) og Godstilliggende (221 Td. H.) blev solgt for 5550 Rd. til Etatsr. Selio Müller, der 1740 solgte begge Gaarde til Peder Panderup for 5800 Rd. gr. C. Han solgte den 1744 til Niels Bang, der 1755 afhændede den for 630 Rd. til Niels Stefansen Tang, † 1789, hvis Søn Stefan T. ejede den 1804. Nuv. Ejer er Christen Jensen Tang.

I Sognet er der fredlyst 2 Gravhøje.

Harre Sogn, Anneks til Hjerk, omgives af dette, Roslev, Tøndering, Durup, Navtrup og Vile Sogne samt Harre Vig med Harre Nor. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil N. V. for Skive. De ikke videre højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede. Ved Nordgrænsen løber Harre Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 1947 Td. Ld., hvoraf 693 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 116, Havre 330, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 15, Kartofler 40, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 334, Høslæt, Brak, Eng m. m. 393, Have 10, Skov 6, Moser 34, Kær og Fælleder 131, Heder 268, Stenmarker 38, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 565 Stk. Hornkv. (deraf 228 Køer), 610 Faar og 228 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 94 Td.; 28 Selvejergaarde med 84, 43 Huse med 10 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 443 (1801: 193, 1840: 226, 1860: 328, 1880: 416), boede i 89 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 303 af Jordbr., 2 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 54 af Industri, 4 af Handel, 11 af andre Erhverv, 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Harre*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Handelsetablissem. samt Udskibningssted ved det inderste af Harre Vig; *Sønderup*, ved Landevejen; *Dalstrup* med Vandmølle. *Harrebjærg*, Gde. og Huse. *Sønderupgd.*, m. m.

Harre S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 295. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og eet Vindue, nu tilmuret, ere bevarede. Taarnet, af Mursten med 4 Spidsgavle og Spir i Midten, er opf. 1869 i Rundbuestil (Arkitekt: Tholle). Vaabenhuset (nu Materialhus) er af Mursten. Kirkens Sydmur er omsat 1886 og det Indre fornyet 1888. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol fra 1621. Romansk Granitdøbefont. Ved Indgangen til Vaabenhuset ligger en middelalderlig Ligsten med et Kors.

Per Nielsen i *Sønderup*, „Sintorp", nævnes ved 1340; 1420 lagde Hr. Niels Krabbe sine Gaarde Over- og Neder-Syndrop til det af ham indstiftede Alter i Dueholm Kloster. — *Dalle Mølle* nævnes 1386.

S. V. for Harre Kirke ligger nær ved Harre Vig mellem Lyngbakker Ruinen af *„Frue Kirke"*; den har væsentlig været af Granit, dog findes ogsaa Rester af Mursten; en Del af Kormuren i 1 Al. Højde staar endnu, Skibets Mure ere helt borte. En Hulvej ved Ruinen kaldes „Kapeldalen" og Bakkerne der omkring „Kapelbakkerne" (se Saml. til j. Hist. II S. 108 flg. og III S. 409 flg.).

Ved Harre ere de to *Storhøje* fredlyste.

I Harre-Vig (Brevig) opdagedes den første Østersbanke 1851.

Navtrup Sogn omgives af Annekserne Vile mod S. og Sæby mod N., i øvrigt af Harre, Durup og Aasted Sogne samt Limfjorden (Salling Sund). Kirken, midt i Sognet, ligger henved 3 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skarpsandede Muldjorder med en Del Hede-, Kær- og Mosestrækninger. Ved Sydgrænsen løber Harre Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Skive til Nykjøbing og Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2689 Td. Ld., hvoraf 782 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 124, Havre 355, Blandsæd til Modenh. 25, Grøntf. 9, Kartofler 46, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 441, Høslæt, Brak, Eng m. m. 401, Have 14, Skov 12, Moser 147, Kær og Fælleder 72, Heder 747, Stenmarker m. v. 6, Veje og Byggegr. 61, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 492 Stkr. Hornkv. (deraf 269 Køer), 726 Faar, 163 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 83 Td.; 30 Selvejergaarde med 66, 61 Huse med 16 Td. Hrtk. og 26

jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 667 (1801: 223, 1840: 311, 1860: 436, 1880: 559), boede i 134 Gaarde og Huse; Erhverv: 42 levede af immat. Virksomh., 313 af Jordbrug, 93 af Fiskeri, 49 af Industri, 43 af Handel, 66 af forsk. Daglejervirks., 46 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. I Sognet drives ret betydeligt Fiskeri, især af Sild og Aal (1897-98: 14 Baade).

I Sognet Byerne: *Navtrup* med Mølle; *Glynge* med Kirke, Præstegd., Fattiggaard (opr. 1888, Pl. for 28 Lemmer) og Skole; *Bysted* med Vand- og Vejrmølle. *Glyngøre*, S. for Glyngøre Odde, med Dampfærgehavn (anlagt 1872, 1889 overtagen af Staten; Dybden 12 F.), Havn (8 F.), Endepunkt for Skive-Glyngøre Banen (se S. 215), Telegrafst., Skole og Gæstgiveri. *Dalgaarde*, *Kjærgde*. *Høgedal* og *Glynge Hede*, Huse. *Pinen Kro*, før Overfart til Salling Sund (se S. 303).

Navtrup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 292. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Vaabenhuset, af Mursten, er nyt. Kirken skal tidligere have haft Taarn. Alterbord af Granit (ved en tidligere Restauration fandtes en Blyæske med Relikvier). Altertavle i Renæssancestil med Thorvaldsens Christus i Gibs. Malmalterstager fra 1649. Romansk Granitdøbefont. Epitafium over Præsten Alex. Basballe, † 1738.

I Sognet er der fredlyst 9 Gravhøje.

Litt.: *R. H. Kruse*, Beskr. over N. Pastorat, i Saml. til j. Hist. III S. 388.

Vile Sogn, Anneks til Navtrup, omgives af dette og Harre Sogn samt Limfjorden (Salling Sund og Lysen Bredn. med Harre Vig). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2^3/_4$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skarpsandede med nogle Hedestrækninger.

Fladeindholdet 1896: 1580 Td. Ld., hvoraf 458 besaaede (deraf med Rug 108, Byg 72, Havre 213, Boghvede 5, Kartofler 40, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 514, Høslæt, Brak, Eng m. m. 191, Have 6, Skov 3, Kær og Fælleder 106, Heder m. v. 275, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 44 Heste, 246 Stkr. Hornkv. (deraf 129 Køer), 562 Faar og 83 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 34 Td.; 11 Selvejergaarde med 25, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 252 (1801: 159, 1840: 180, 1860: 222, 1880: 259), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomh., 97 af Jordbrug, 112 af Fiskeri, 20 af Industri, 3 af forsk. Daglejervirks. og 17 af deres Midler. — Betydeligt Fiskeri, som i Hovedsognet (10 Baade).

I Sognet Byen *Vile* (gml. Form: Vejel, Viil) med Kirke, Skole og Mølle. *Kybe Huse*; *Sønderhuse*. *Norupgde.*, *Vestergd.*, *Tangelev.*, Gd., *Strandgaard*, *Skyldal*, Gd.

Vile S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks Sæby, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 294. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Granit, har Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, har Aarst. 1795 og Bogst. TTMT—ØG. Malet Altertavle og Prædikestol. Romansk Granitdøbefont med Korsfigurer.

Vestergaard var 1469 en Herregaard, der ejedes af Jes Persen. — *Skyldalgaard* nævnes 1412. — Ved Vile er der fredlyst 13 Gravhøje.

Litt.: se under Hovedsognet.

Sæby Sogn, Anneks til Navtrup, omgives af dette og Aasted Sogn samt Limfjorden. Kirken, mod S., ligger 3 Mil N. N. V. for Skive. De mod S. noget bakkede Jorder ere skarpsandede med nogle Hede- og Mosestrækninger. Til Sognet hører en Del af Grynnerup Sø, udtørret.

Fladeindholdet 1896: 1592 Td. Ld., hvoraf 439 besaaede (deraf med Rug 90, Byg 67, Havre 209, Blandsæd til Modenhed 14, Grøntf. 7, Kartofler 27, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 282, Høslæt, Brak, Eng m. m. 389, Have 7, Moser 36, Kær og Fælleder 168, Heder 194, Stenmarker m. v. 43, Veje og Byggegr. 28, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 63 Heste, 345 Stk. Hornkvæg (deraf 154 Køer), 429 Faar og 123 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 46 Td.; 14 Selvejergaarde med 36, 22 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 288 (1801: 87, 1840: 153, 1860: 195, 1880: 235), boede i 59 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 201 af Jordbr., 8 af Fiskeri, 15 af Industri, 12 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sæby* med Kirke; *Grynnerup* med Skole. *Hellegde.*, *Holmgde.*, *Kjærgd.*

Sæby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks Vile, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 291. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Smuk oprindl. Korbue af Granit. Udskaaren Altertavle med et Maleri (Christus), Romansk Granitdøbefont med Korsfigurer. Prædikestol i Renæssancestil.

Sognet har, ligesom den nordl. Del af Navtrup Sogn, lidt af Sandflugt, som ifl. D. Atl. (IV S. 738) begyndte omtr. 1747; men den er nu forlængst standset. I Heden findes Diger og Spor af anden ældgammel Opdyrkning.

Litt.: se under Hovedsognet.

Fur Sogn, det største i Herredet, bestaar af Øen *Fur* eller *Furland* ($0,_4$ □ Mil, 22 □ Km.) i Livø Bredning, N. for Salling, hvorfra det adskilles ved det bugtede *Fursund*, paa det smalleste Sted omtr. 815 Al. bredt; mod N. er Øen skilt fra Livø ved det langt bredere *Favnedyb*. Kirken, paa Øens Sydøstkyst, ligger omtr. $3^3/_4$ Mil N. for Skive. Øen er bredest mod N., omtr. 1 Mil, mellem Vestpynten Knudshoved og de to Østpynter Færker Odde og Engelst Odde; mod S. løber den spids til i Degen- eller Harvarp Odde. Øen har mod N. høje, lyngklædte Bakker, hvis højeste Punkt er den for sin vide Udsigt bekendte Lille Jens Høj, 242 F., 76 M., og som falde af til Kysten med temmelig bratte Skrænter. I Bakkerne fremtræde Moleret og Rødstenen, et jærnholdigt Sandstenskonglomerat, der flere Steder rager frem som smaa Klipper, saaledes N. for Lille Jens Høj i en lille Dal, der strækker sig ud til Fjorden, og hvori den meget omtalte, 6-7 Al. høje „*Rødsten*“ ligger, og ved Enden af Dalen i Havstokken. Den sydlige Del af Øen er lavere med helt jævne, gode, muldsandede Agerjorder. Øen har flere Eng- og Kærstrækninger (som Faskjær og Vojlekjær), der vistnok tidligere have staaet under Vand og delt Øen i flere Holme, saaledes „Knuden“ mod N. V. (ved Oversvømmelsen 1839 stode disse Lavninger under Vand).

Fladeindholdet 1896: 3999 Td. Ld., hvoraf 1328 besaaede (deraf med Rug 248, Byg 219, Havre 533, Bælgs. 23, Blands. til Modenh. 20, Grøntf. 167, Kartofler 85, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 560, Høslæt, Brak, Eng m. m. 328, Have 24, Skov 34, Moser 24, Kær og Fælleder 117, Hegn 10, Heder 1478, Stenmarker m. v. 29, Veje og Byggegr.

67 Td. Kreaturhold 1898: 142 Heste, 1083 Stk. Hornkv. (deraf 522 Køer), 1546 Faar, 441 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 197 Td.; 64 Selvejergaarde med 140, 152 Huse med 56 Td. Hrtk. og 46 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 1592 (1801: 398, 1840: 882, 1860: 1061, 1880: 1373), boede i 290 Gaarde og Huse; Erhverv: 33 levede af immat. Virksomhed, 630 af Jordbr., 7 af Gartneri, 502 af Fiskeri, 168 af Industri, 48 af Handel, 25 af Skibsfart, 26 af forsk. Daglejervirks., 112 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvirp*, *Nederby*, *Madsbad* og *Debel*, omtr. liggende i een Række, med Kirke, Præstegd., 2 Skoler (Hvirps og Debels), Missionshus (opf. 1893), Lægebolig, Sparekasse (opr. 9/3 1873; 31/3 1899 var Sparernes Tilgodehav. 187,949 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 13,868 Kr., Antal af Konti 506), Mejeri, Gæstgiveri, Købmandshdlr., Handelsetablissementer, m. m. Gaarde og Huse: *Vojel*; *Engelst*; *Dalager*; *Anshede*; *Præstegde.*; *Sundgde.*; *Lundgde.*; *Griselgde.*; *Pikhede*; *Stisager*; *Søndergde.*; *Blegager*; *Kjønsborg*. Ved Sydøstkysten, ved Stenør Odde, *Fur Mølle* og *Færgested*, med Overfart til Branden i Selde S. (se S. 620).

Foruden Agerbrug er Fiskeri Hovederhverv. Der fiskedes ifl. Fiskeriberetn. 1897-98 fra 60 Baade især Aal (til Værdi af 63,000 Kr.), Sild (4000 Kr.), Flynder (7500 Kr.) og Torsk (3500 Kr.).

Fur S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 288. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den lange, smalle *Kirke* (vistnok fra Beg. af 12. Aarh.), indviet til St. Morten, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Kor, Apsis og den østl. Del af Skibets Nordmur ere opf. af Rødsten paa Dobbeltsokkel af samme Materiale og af Granit; Resten af Skibet er af Granit. Syddøren og flere Vinduer ere bevarede. Skibet har fladt Bjælkeloft, Kor og Apsis Hvælvinger. Taarnet, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum (før Gravkapel, hvori Præsten Peder Schiwe, † 1695, har hvilet) med Rundbue ind til Skibet. Sydmuren er omsat 1892 og det Indre fornyet 1899. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont med Figurer af en Løve, en Drage, en Ørn og et Menneske samt Løvværksslyngninger. Prædikestol i Renæssancestil fra Beg. af 17. Aarh. (restaur. 1900). Orgel fra 1899. Lysekrone, skænket 1703 af Hofmurmester Hans Olufsen og Hustru. I Loftet et Skib; Series pastorum.

Øens Navn — i Vald. Jrdb. Fuur, hvor der nævnes Hus og Harer (1169: Phur, senere Former: Fwer osv.; Udt. er „Faarland") — udledes at Fyr, da Øen tidligere skal have været dækket af store Fyrreskove, hvad Moserne udvise, og hvis sidste Rester skulle være ødelagte af de kejserlige Tropper 1627. Øen har alt i Oldtiden været beboet. Der er talt omtr. 60 Gravhøje og 6 Dysser, deraf 5 Langdysser, men af de sidste er kun den 206 F. lange „Emmelsten" ved Debel tilbage; den var omsat med omtr. 60 Randsten (nu for det meste borte) og har indesluttet 2 Kamre. Af de forsvundne Langdysser hed en paa Lundgaards Mark „Prammen", en anden paa Madsbad Mark „Stenerbakken". Af Gravhøjene er der ved Madsbad fredlyst 3 (deribl. Lille Odinshøj), ved Pikhedegde. 2 og ved Søndergde. 2. I Middelalderen tilhørte Øen Viborg Domkapitel (se Kirkeh. Saml. 2. R. V S. 527 flg. og 565 flg., og *Heise*, Dipl. Vib.); Bisp Niels skænkede Kirken til Domkapitlet. Dog nævnes ogsaa adelige paa Øen, saaledes Mikkel Aagesen af Fur 1319 og Jens Mikkelsen af Fur 1365-93, begge af Krabbernes Slægt; Fru Marine, Hr. Jens Mikkelsens Datter, gav 1410 sin Hovedgaard *Lundegaard* paa Fur til Dueholm Kloster for Sjælemesser. Efterhaanden er vel Domkapitlet kommet i fuld Besiddelse af Øen, om end det laa i Strid om den, saaledes med Iver Krabbe til Østergaard, der søgte at faa Lundegaard tilbage. At der har ligget flere Hovedgaarde, er utvivlsomt, saaledes *„Østedholm"*, hvortil ovenn. Jens Mikkelsen skrev sig, og som vistnok har ligget paa en Holm *„Slottet"* i Vigen paa Sydøstkysten. Ogsaa paa Nordvestkysten ligger et Voldsted, *Gammelgaard*. I 1. Halvdel af 18. Aarh. nævnes som Ejer af Øen And. Kjærulf til Kokkedal og Sødal, derpaa Enevold Braës til Kokkedal, senere Byfoged

Bassesen i Nibe og Thygesen til Randrup, hvilke sidste solgte Øen til Beboerne i Beg. af 19. Aarh.

Rødstenen kan som nævnt ved Kirken benyttes som Bygningsmateriale. I „Rødstenen" inde i Dalen, til hvilken Sagnet om Bjærgmanden, der spaaede Vald. Atterdag, er knyttet, er der en lille Hule (en langt større findes i Rødstenen ude i Havstokken, efter Sagnet gravet af engelske Krigsfanger i Beg. af 19. Aarh.). — Paa Sydsiden af Øens nordl. Bakkeparti ligger *Helligkildedalen*, hvori 3 Kilder, hvis Vand vistnok tidligere har været anset for helbredende. — Tæt Ø. for Lundegaards Mark ligger *„Røverstuen"*, en Fordybning i Bakkerne, der tidligere skal have været Tilhold for Røvere (se D. Atl. IV, S. 767).

Litt.: *R. H. Kruse*, Beskr. over Øen F., i Saml. til j. Hist. V, S. 375 flg.

Rødding Herred.

Sogne:

Rødding, S. 633. — Krejbjærg, S. 636. — Balling, S. 637. — Haasum, S. 638. — Ramsing, S. 639. — Lem, S. 640. — Vejby, S. 642. — Lime, S. 643.

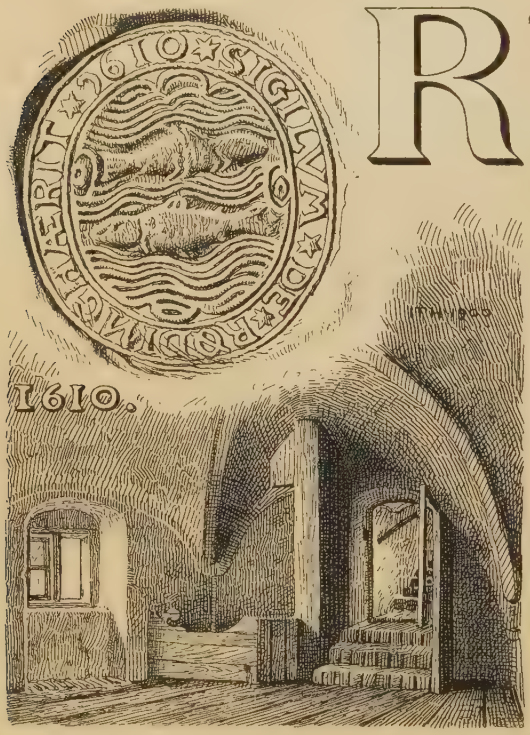

Rødding Herred, det sydvestligste i Salling, begrænses mod Ø. af Hindborg og Harre Hrd., mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Herred) og er i øvrigt omgivet af Limfjorden (Sønder-LemVig, Kaas Bredn., Lysen Bredn.). Største Udstrækn. fra N. til S. og fra Ø. til V. er omtr. 2 Mil. Jorderne, se S. 599, høre til Amtets mere frugtbare (ved Matr. gnmstl. 19 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Skovarealet er kun 518 Td. Ld. Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindh. 23,884 Td. Ld. ($2{,}_{39}$ □ Mil, $131{,}_{69}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1245 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 4870 (1801: 2123, 1840: 2738, 1860: 3423, 1880: 4389). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med

Sallings andre Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds.

Rødding Hrd., i Vald. Jrdb. *Rythingshæreth* (1404: Røding, 1407: Rødhinge), hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 410 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og Jættestuer); men et større Antal er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 39 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Lime (omtr. 100), Rødding (100), Krejbjærg (95) og Lem (70); se i øvrigt S. 600.

Rødding Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Krejbjærg,

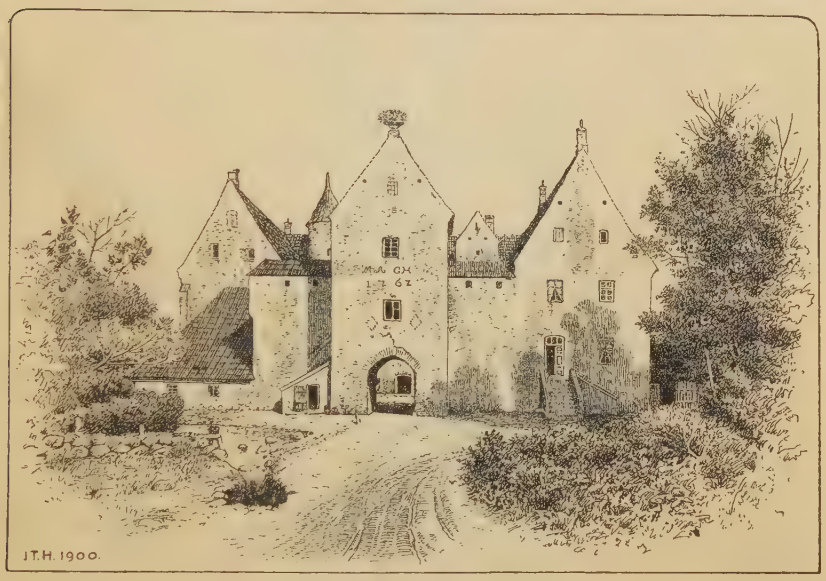

Spøttrup med Hovedindkørslen.

Balling, Ramsing, Vejby og Lime Sogne samt Limfjorden (Kaas Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over 2 Mil N. V. for Skive. De bølgeformede, mod Ø. noget højtliggende Jorder (Volshede Høj, 121 F., 38 M.) ere dels sandmuldede, dels skarpsandede med Lerunderlag. Ved Nordøstgrænsen ligger *Mollerup Sø*, hvis Afløb er *Rødding Aa* (Spøttrup Sø er nu udtørret).

Fladeindholdet 1896: 4823 Td. Ld. (35 indvundne ved Søudtørring), hvoraf 1861 besaaede (deraf med Rug 369, Byg 308, Havre 835, Blandsæd til Modenhed 100, Grøntfoder 40, Kartofler 93, andre Rodfr. 113), Afgræsn. 1138, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1045, Have 26, Skov 10, Moser 164, Kær og Fælleder 131, Heder 191, Stenmarker m. v. 26, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 152 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 1372 Stk. Hornkvæg (deraf 691 Køer), 1562 Faar, 649 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 234 Td.; 59 Selvejergaarde med 201, 111 Huse med 33 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1159 (1801: 381, 1840: 413, 1860: 756, 1880: 997), boede i 230 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomhed, 729 af

Jordbr., 43 af Fiskeri, 177 af Industri, 18 af Handel, 5 af Skibsfart, 42 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 48 vare under Fattigv.

I Sognet *Rødding Kirke* og Byerne: *Rødding* (gml. Form: Rythinge) med Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{1}/_{1}$ 1884; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 59,695 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4595 Kr., Antal af Konti 491), 2 Møller, Andelsmejeri og Telefonst.; *Mollerup*; *Kjær*; *Ejstrup* med Skole; *Knud.* Hovedgaarden *Spøttrup* har 36 Td. Hrtk., 610 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, Resten Ager; en Mølle. *Hestehavegaard* har $12^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 172 Td. Ld. (omtr. $^{1}/_{3}$ i Krejbjærg S.), hvoraf 37 Eng, 17 dels uopdyrkede, dels opdyrk. og beplantede Bakker, Resten Ager. *Grundvad*, Gde. og Huse, *Kjærgde.* *Mølvadgd.*, *Skovhøjgd.*, *Gammelhede* (Ny-Spøttrup), Gd., *Nymølle*, Gd., med Teglv. og Færgefart fra Sillerslev, Mors.

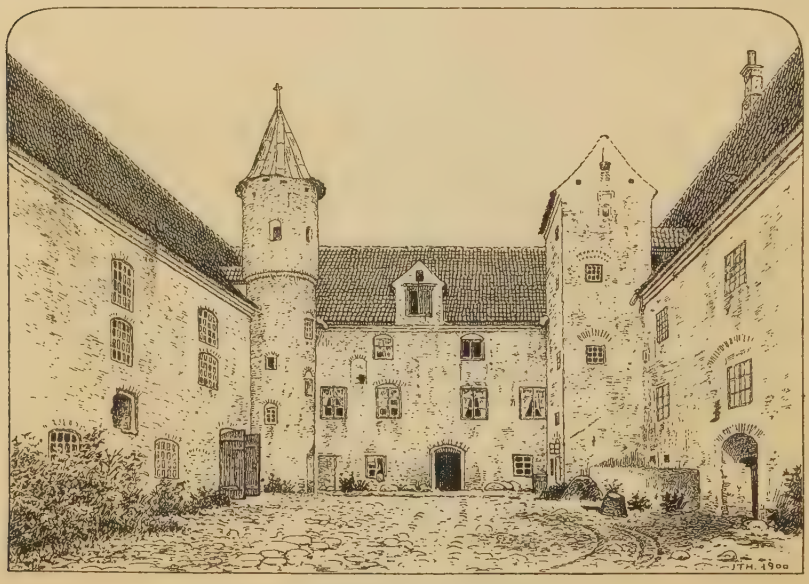

Borggaarden paa Spøttrup.

Rødding S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører største Delen af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Vinduet og Sydd. tilmurede). Vistnok ved Middelalderens Slutn. tilføjedes Vaabenhuset og Taarnet, begge af Mursten, det sidste med hvælvet Underrum (tidligere Gravkapel) og Spidsbue ind til Skibet; paa Sydsiden staar: 1769, da det ombyggedes og vistnok fik det nuv. høje, ottekantede Spir (Taarn med Spir: 73 F.). Den hvælvede Korsarm, af Kvadre og Munkesten og med Rundbue ind til Skibet, er opf. i Slutn. af 16. Aarh. som Gravkapel for Familien Below (Kisterne nedsænkedes 1866 paa Kirkegaarden). Skib og Kor ere dækkede af en vistnok forholdsvis sent opf., ejendommelig Tøndehvælv. Altertavle med et Maleri fra 1889 (Kopi efter A. Dorph). Alterstager fra 1595 med Henr. Belows Navn. Prædikestol fra 1594 med s. Navn. Romansk Granitdøbefont.

Epitafier bl. a. over Præsterne Kn. Brynnild, † 1589 (godt Portræt), og Erik Christensen, † 1629, med to Hustruer (Portrætter), samt over Præsten Peder Tormsens to Hustruer (opsat 1695), over Forpagter Laur. Nielsen, † 1692, over Nis Nissen til Spøttrup, † 1848, og over Præsten, Konsistorialr. Rasm. Rosendahl, † 1847. — Fra Kirken findes i Nationalmus. et Vievandskar af Granit og et mærkeligt Granitalterbord, med Relikviegemme, hvilende paa 4 Granitsøjler, af hvilke den ene forestiller en Bisp; det stod i Kirken til 1872.

Spøttrup (Spydtorp) har formodentlig været blandt det Gods i Rødding, som Hr. Christen Knudsen fik med sin Hustru Kirsten og solgte til Hr. Niels Bugge, thi dennes Dattersøn Hr. Joh. Skarpenberg skødede 1404 S. til Viborg Bispedømme, der lod Gaarden bestyre af en Official eller Foged (1423 Hr. Niels, 1463 Hr. Joh. Bjørnsen, s. A. Hr. Jens Lauridsen, 1486 Oluf Pedersen Glob, 1500 Niels Maltesen, 1525 Hr. Jep Lauridsen, 1534 Anders Jensen). Biskop Jørgen Friis fik 1523 Birkeret af Fr. I for hans Gaard Spytterup under Navn af Krøgeberg (Krejbj.) Birk. 1534 skal S. være bleven afbrændt af Skipper Klement. Efter Reformationen var Rigsmarsk Otte Krumpen den første, som 1559 blev forlenet med S., og da han døde 1569, fik Jakob Rostrup Brev paa at maatte indløse den af Krumpens Enke Fru Anne Lykke. 1570 blev Grev Günther af Barby arvelig forlenet med S., som hans Forlovede Dorthe Krabbe beholdt efter hans Død 1572, ogsaa under sit Giftermaal med Benedikt Ahlefeld og som Enke efter ham. 1579 blev Henrik Below († 1606) arvelig forlenet med S., hvorefter den gik over til Sønnen Claus B., † 1620 (under Belowerne var der en 1595 begyndt Strid med Ejeren af Vadum Mølle og By i Lime Sogn om Fiskeriet i Spøttrup Sø). Hans Enke Karen Lange ejede S., som af Sønnerne solgtes 1650 til Fru Sophie Staverskov til Refstrup, Enke efter Laur. Ebbesen til Sonnerup. Senere Ejere vare Oberst Mogens Kruse, der gjorde Opbud 1664 (eller 1665), Amtsskriver Joch. Kohlblatt i Kiel, Poul Kohlblatt (vistnok hans Søn), der 1702 solgte S. (31, 28 og 221 Td. H.) til Axel Rosenkrantz; hans Søn Gehejmer. Mogens R. († 1776) solgte 1776 S. (45, 71 og 247 Td. H. m. m.) for 39,800 Rd. til Kammerr. Matthias Richter, der 1784 mageskiftede S. (48, 103 og 267 Td. H.), takseret til 45,000 Rd., for Voldbjerg til Peder Nissen, † 1788; hans Enke Bodil Hillerup overdrog 1803 S. for 61,500 Rd. til Sønnen Nis Nissen, der er bekendt som Legatstifter og gjorde meget for Gaarden og navnlig lagde Vægt paa Studeopdrætning, i hvilken Hens. han gjorde den til en Mønstergaard, som meget har bidraget til at fremme Landbruget i hele Salling (om ham se Vib. Katedralsk. Program, 1852). Efter hans Død 1848 solgtes S. til et Konsortium, der frasolgte Bøndergodset, og af hvis Medlem-

Vægtergang paa Spøttrup.

mer Niels Breinholt 1855 overtog den som Eneejer; han solgte den 1874 for 250,000 Kr. til den nuv. Ejer, Balle.

S. ligger nær ved Kysten paa en lavtliggende Grund og ved den nu udtørrede Spøttrup Sø, som grænsede tæt op til Gaardens Vestside, og som har staaet i Forbindelse med Limfjorden. Bygningen har paa alle Sider været omgiven af dobbelte Volde og Grave, som endnu delvis ere bevarede paa Øst- og Nordsiden. Den indre Vold er endnu mod Ø. 13 Al. høj. Mod V. ud for Porttaarnet har der ført en Bro over Gravene; der ses endnu nogle Pælestumper af Eg. Hvor gammel Bygningen er, vides ikke; men hvis den er brændt 1534 i Grevefejden, maa antagelig store Partier være Levninger af den afbrændte Gaard. Bygningen (nu overkalket) er af røde og gule Munkesten uden Granitsokkel og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje i 3 Stokv. Til Tagrygningen er der omtr. 26 Al.; Ydermurene, der i Kælderen ere omtr. 3 Al. tykke, ere omtr. 15 Al. til Tagskægget. Østfløjen har en krydshv. Kælder med spidsbuede Grater og Gjordbuer, der hvile paa 4 murede Piller midt i Fløjen. Sydfløjen er hvælvet baade i Kælder og 1. Stokv.; i Kælderen er det flade Krydshvælvinger, der midt i Fløjen hvile paa murede Piller, i 1. Stokv. spænde de fra Mur til Mur i en elipseformet Bue med Stikkapper. I Nordfløjen (hvor Riddersalen skal have været) er det Indre helt ødelagt, idet der her (af ovenn. Breinholt) er indrettet Brænderi og senere Mejeri; men man kan dog se, at der ogsaa her i hvert Fald har været hvælv. Kældere. Mod V. er Nord- og Sydfløjen forbunden ved en Mur, omtr. 3 Al. tyk og 11 Al. høj, hvori er indbygget et Porttaarn i 3 Stokv.; oven paa Muren er en Vægtergang, der fører fra Nordfløj gennem Taarn til Sydfløj. Porten og det overliggende Rum (se Vignetten S. 632) ere hvælvede. Adgangen til Portrummet og Vægtergangen er ad en muret Vindeltrappe i Taarnets Nordmur. Baade i Vægtergangsmur og i Portmure ses endnu de gml. Skydehuller, der for Portens Vedk. er vendt mod 3 Sider. Inde i Borggaarden findes to Trappetaarne, i det sydøstl. Hj. et firkantet med Sadeltag, i det nordøstl. Hj. et rundt med blytækt Spir; i det runde Taarn er der Trævindeltrappe, i det andet dels Træ-, dels Murstensvindeltrappe. Gaarden er baade uden og inden meget forfalden og stærkt omdannet i Slutn. af 18. Aarh., da der bl. a. indsattes nye, store Vinduer i alle Fløjene. I Øst- og Nordfløjen er der et Par smaa middelalderlige Vindueshuller, af hvilke det i Østfløjen har korresponderet med en anden Etageinddeling end den nuv. Trods alt er dog S. en Type paa en middelalderlig Borg, der fortjente at bevares (der har været tænkt paa, at Staten skulde købe den). (Se Afbildn. i Studierejser af Kunstakad. Elever II Pl. 10, og Opmaalinger 1899 af *C. Harild* og *Th. Møller*, ved *H. Kampmann*). Ladegaarden, S. for Borggaarden, er opf. efter en Brand 1888.

Hestehavegaard (12 Td. H.) laa 1776 under Spøttrup. Nis Nissen solgte den til sin Svoger Justitsr. Stadel til Ullerup, Mors. Til Gaardens Drift hørte fordum hoveripligtige Bønder, som købte deres Fæstegaarde af Nissen. — En Adelsmand Chrf. Thomsen af *Ejstrup* nævnes 1558.

I Sognet er der fredlyst 5 Gravhøje.

Krejbjærg Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og Balling Sogn samt Hindborg Hrd. (Otting og Oddense S.), Harre Hrd. (Hjerk S.) og Limfjorden (Hjerk Nor og Lysen Bredn.). Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Mod Vest ligger *Mollerup Sø* (se S. 633); gennem Sognet løber *Gjedbæk*.

Fladeindholdet 1896: 3341 Td. Ld., hvoraf 1000 besaaede (deraf med Rug 166, Byg 192, Havre 469, Blandsæd til Modenhed 52, Grøntf. 12, Kartofler 21, andre Rodfr. 87), Afgræsn. 638, Høslæt, Brak, Eng m. m. 582, Have 14, Skov 78, ubevokset 31, Moser 36, Kær og Fælleder 87, Heder 804, Stenmarker 15, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 941 Stk. Hornkvæg (deraf 340 Køer), 1007 Faar og 326 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 186 Td.; 36 Selvejergaarde med 175, 37 Huse med 11 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 501 (1801: 350, 1840: 448, 1860: 440, 1880: 498), boede i 100 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomhed, 308 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 68 af Industri, 16 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Krejbjærg* med Kirke, Skole, Købmandshdl., Mølle og Teglværk; *Over-* og *Neder-Ginderup*; *Nørre-Andrup*. *Buksager*, Gd. og

Huse. Gaarde: *Baadsgd.*, *Gjedholm*, *Bakkegd.*, *Overgde.*, *Gml.* og *Ny-Krejbjærggd.*, *Humlegd.*, *Norsgd.* (nævnt 1458), m. m.

Krejbjærg S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, oprindl. med Apsis (nedbrudt i Beg. af 19. Aarh.), ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmuret), ligesom Korbuen. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er af Granit og Munkesten, Korsarmen (den yngste Tilbygn.) af samme Materiale (paa Gavlen staar 1790), Vaabenhuset af Munkesten. Koret har Bjælkeloft, Skibet og Korsarmen ere hvælvede; Skibet har Tøndehvælving som i Rødding K. Skibets Nordside er omsat 1879. Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Christus paa Korset). Prædikestol uden Stil. Romansk Granitdøbefont.

Krejbjærg (1442: Kreyberg) var tidligere en Borg; 1488 skrev Iver Eriksen (Fasti) sig til Krejbjærggd.; 1663 var den en af 8 Bønder beboet Gaard (45 Td. H.), tilhørende Vald. Daa; 1750 blev den, da beboet af 6 Mænd, af Kancelliassessor Jens Jørgen Hopp solgt til Peder Christensen Damgaard; 1779 var den delt i 4 Gaarde (39 Td. H.) og laa under Nørgaard. — Endnu ses Ø. for Krejbjærggd. det ret vel bevarede *Krøgeberg Voldsted*, en Banke, omgiven af en temmelig dyb Grav, der mod Ø. ud mod et Kær, som skal have staaet i Forbindelse med Limfjorden, er dækket af en Vold. Paa Banken er der fundet Rester af Mursten.

Jens og Anders Nielsen i *Overgaard* nævnes 1495.

Bertel Nørgaard oprettede 1851 i Krejbjærg en Folkehøjskole, som 1855 flyttedes til Oddense (se S. 606).

Krejbjærg var fordum tillige med Rødding Sogn et eget Birk, *Krøgeberg Birk*, der 1523 henlagdes til Spøttrup (se S. 635), indtil det 1688 med flere smaa Birker lagdes ind under Salling Herreders Ting.

Ved Ginderup er der fredlyst $4^1/_2$ runde Gravhøje, ved Krejbjærg $7^1/_2$ samt en Langhøj.

Balling Sogn omgives af Annekset Volling, Brøndum og Otting Sogne, alle i Hindborg Hrd., samt Krejbjærg, Rødding og Ramsing Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Skive. De bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2393 Td. Ld., hvoraf 940 besaaede (deraf med Rug 179, Byg 168, Havre 439, Blands. til Modenh. 51, Grøntf. 21, Kartofler 27, andre Rodfr. 55), Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 592, Have 16, Skov 18, Moser 8, Kær og Fælleder 27, Heder 201, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 822 Stkr. Hornkvæg (deraf 296 Køer), 771 Faar og 333 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 172 Td.; 35 Selvejergaarde med 167, 21 Huse med 5 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 529 (1801: 267, 1840: 321, 1860: 363, 1880: 437), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 321 af Jordbr., 90 af Industri, 16 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet *Balling Kirke* og Byerne: *Nørre-* og *Sønder-Balling* med Skole, Købmandshdlr., Andelsmejeri og Telefonst.; *Vraa*; *Gust* med Præstegd.; *Nyby*; *Nørreby*. *Nesbækgde.*, *Vesterby*, Gde., *Nittrup*, Gde., *Bilgrav*, Gde., *Faarkrog*, Gd., m. m. *Balling Over-* og *Neder-Vandmøller*.

Balling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 302. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus og Korsarm mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel, under Skibet

med Skraakant, under Koret med Profil. Begge Døre og flere Vinduer (Nordd. og Vinduerne tilmurede) ligesom Korbuen ere bevarede. Mod V. staar Underdelen af et Taarn af Granit med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, ligesom Taarnet vistnok fra Middelalderens Slutn., er af røde Munkesten, den hvælvede Korsarm (maaske fra Slutn. af 16. Aarh.) med Rundbue ind til Skibet (før Begravelse), af lign. Materiale som Skibet. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (indtil 1870 var der Granitalterbord med Relikviegemme); nyere Prædikestol; Granitdøbefont.

Nesbækgaard blev 1393 af Herman Iversen Pennow skødet til Gunde Nielsen. Siden kom den til Viborg Bisp, der 1423 købte den med Mølle af Jens Bratze. Bispen købte endnu 1456 Nesbæk Mølle med et øde Møllested af Bolde Olufsdatter. — Ove Tygesen i *Bilgrav* nævnes 1425. — I Bilgrav skal iflg. D. Atl. (IV S. 733) en Bisp i katolsk Tid have boet, „og paa samme Bys Ejendom næsten en Fjerdingvej V. for i Heden ses endnu Rudera af en anden gml. Bygning, samt hvor Indkørslen og Gravene derom have været, dette Sted kaldes endnu *Holmgaard Slot*". Endnu ses en firkantet, omtr. 100 F. lang og bred Flade, dækket af en Grav, navnlig mod Ø. Bilgrav tilhørte Viborg Domkirke.

„Gust Sogn i Salinge" nævnes 1465, mulig fordi Præstegaarden alt da laa i Gust.

Haasum Sogn omgives af Annekset Ramsing, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Hindborg Hrd. (Brøndum og Volling S.). Kirken, noget nordl., ligger $1^1/_2$ Mil V. for Skive. De noget bakkede, mod S. helt jævne Jorder ere mod Ø. muldede med Lerunderlag, mod V. lidt sandmuldede. Gennem Sognet løber *Trævel Aa*; ved Sydgrænsen den omtr. 7-8 Td. Ld. store *Skjørsø*.

Fladeindholdet 1896: 2432 Td. Ld., hvoraf 828 besaaede (deraf med Rug 150, Byg 147, Havre 278, Boghvede 4, Blandsæd til Modenh. 102, Grøntf. 33, Kartofler 34, andre Rodfr. 79), Afgræsn. 513, Høslæt, Brak, Eng m. m. 603, Have 12, Skov 22, Moser 71, Kær og Fælleder 188, Hegn 4, Heder 144, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 104 Heste, 659 Stkr. Hornkv. (deraf 318 Køer), 564 Faar og 405 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 115 Td.; 24 Selvejergaarde med 107, 29 Huse med 8 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 393 (1801: 152, 1840: 337, 1860: 340, 1880: 411), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 254 af Jordbr., 3 af Gartneri, 49 af Industri, 15 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haasum* med Kirke, Præstegd., Skole, Christens Hospital (opr. 1757 af J. Hvas de Lindenpalm til Kjærgaardsholm osv., og Hustru Maren Loss, g. 1. Gang med Christen Linde til Kjærgaardsh., med et Hus til 5, nu 4 Lemmer, der faa hver 75 Kr. aarl. af Kjærgaardsholm) og Telefonst.; *Torp*. Hovedgaarden *Kjærgaardsholms* Hovedparcel (omtr. $4^3/_4$ Td. Hrtk., 226 Td. Ld.) og dennes Parceller, deribl.: *Nyholm* (egentl. nu Hovedparcel), 17 Td. Hrtk., 223 Td. Ld., hvoraf 33 Eng, Resten Ager, *Vellumgaard*, 15 Td. Hrtk., 20 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 23 Hede. Resten Ager, *Lundholm* ($10^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 250 Td. Ld.). *Kjærgaardsholm Kro* og *Kjærgaardsholm Mølle* (Aldershvile), med Farveri, Bomuldsvæveri, Valkeri, Bageri og Telefonst. Andre Gaarde: *Grønholm*, *Vellumaagd.*, *Stengd.*, *Søndergd.* Fattiggaard (opr. 1882; Plads for 22 Lemmer).

Haasum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Ringkjøbing Amts 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 311. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (tidligere med Apsis), med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Østmur er af Granit og Munkesten, ligesom Sydmuren, vistnok omsat efter en Brand. Norddøren, med 2 fritstaaende

Søjler, og et Vindue ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af Granit og Mursten (Overdelen ombygget 1871), har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; under Taarnet en tilmuret Begravelse. Vaabenhuset, fra 19. Aarh., er af Mursten. Ny Altertavle med Maleri (Christus) fra 1866. Romansk Granitdøbefont. Døbefad, skænket 1697 af Christen Linde til Volstrup. Epitafium over Melchior Glob til Vellumgd., opsat af Mogens Høg 1636, efter at det oprindl. Epit. var ødelagt 1628 af de kejserlige Tropper. Klokke fra 15. Aarh., støbt af Nicolaus.

Kjærgaardsholm tilhørte Fru Sophie Bosdatter Høg, derefter hendes Søn Henrik Eriksen af Hostrup, dennes Enke Karen Nielsdatter Krabbe 1484, hendes Brodersøn Niels Krabbe 1498, hvis Svigersøn Eiler Lykke 1545 solgte den til Fru Anne Lange til *Vellumgaard.* Dennes tidligst kendte Ejer er Peder Hase 1423, hvis Enke Kirsten Krag ægtede Anders Skeel, deres Datter Anne Skeel fik Oluf Pedersen Glob; den ejedes af deres Søn Hr. Albrecht Glob 1516 og Sønnesønner Oluf og Melchior Glob. Sidstnævntes Enke Fru Anne Lange købte som nævnt 1545 Kjærgaardsholm og ægtede Gregers Ulfstand, der nedbrød Vellumgd. og opførte Kjærgaardsholm et andet Sted. K. blev senere forøget med Jorderne fra den nedlagte Vellum By. K. ejedes derpaa af Sønnen Melchior Ulfstand og Fru Elsebet Viffert, hans Søster Fru Anne Ulfstand og hendes Mand Stygge Høg († ca. 1630), deres Søn Mogens H. († 1661). K. havde da 43 Td. H., med Vellumgd. i alt 60. Mogens Høgs Dattersøn Jakob Ulfeld, der for sin tyranniske Fremfærd mod sin Hustru Christence Daa blev dømt til at udbringes til Østindien, men paa hendes Forbøn kom tilbage, arvede K., men efter at han 1688 var bleven ihjelskudt, ægtede Enken Mogens Kaas, som 1691 skrev sig til K. Fru Christences Arvinger solgte 1693 K. (43 og 115 Td. H.) til Anne Pedersdatter, Laur. Nielsens Enke, der straks solgte Gaard og Gods til Christen Linde, † 1706, der efterlod det til sin Søn Niels L. († 1746), som lod Gaarden ombygge. Deres Søn Christen L. († 1756) skødede 1751 K. (44 Td. H.), en Part i Stubbergaard (10) med Tiender og Gods (72 og 348 Td. H.) til Fuldmægtig ved K. og Landting Christen Olufsen, men købte det hele tilbage Aaret efter. Hans Enke Maren Loss ægtede Justitsr. Jørgen Hvas de Lindenpalm († 1782), der solgte K. for 46,000 Rd. D. C. til Ritmester Joh. Glud, efter hvis Død 1766 Peder Obel købte K. (44, 75 og 359 Td. H.) for 51,040 Rd. D. C. Obel solgte 1777 K. til Mads Opitius, der maatte gøre Opbud, hvorefter Obel 1779 tilbagekøbte Gaarden (44, 46 og 254 Td. H.) for 34,000 Rd. Han solgte den 1780 for 32,950 Rd. til Niels Willemoes og Kammerr. P. Hansen. Sidstnævntes Enke Mariane Bernstorff udkøbte 1799 Willemoes af K. og fik Bevill. til at frasælge Bøndergodset uden Tab af Hovedgaardsfriheden, men solgte den til Forvalter P. Holst († 1826), der solgte Bøndergodset og udstykkede Hovedgaarden i Parceller, der senere ere blevne selvstændige Ejendomme (se ovfr.). 1820 købte U. C. Schmidten K. (14 T. H.), ufrit H. 7 og et Par Parceller (13 og 9 Td. H.) for 10,500 Rd. Sølv. Senere har K. været ejet af F. Gramstrup, Sønnen L. G. og P. Sørensen, der i Beg. af 1880'erne nedrev den gml., af Volde og Grave omgivne tofløjede Hovedbygning med Kælder (Voldstedet ses endnu) og opførte den nuv., paa et andet Sted. Nuv. Ejer er Kjær-Jakobsen.

Ved Haasum er der fredlyst 2 Gravhøje.

Ramsing Sogn, Anneks til Haasum, omgives af dette, Hindborg Hrd. (Volling S.), Balling, Rødding, Vejby og Lem Sogne samt Limfjorden (Sønder-Lem Vig). Kirken, midt i Sognet, ligger over $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, lidt bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2278 Td. Ld., hvoraf 1038 besaaede (deraf med Rug 170, Byg 210, Havre 300, Blandsæd til Modenh. 154, Grøntf. 21, Kartofler 31, andre Rodfrugter 151), Afgræsn. 258, Høslæt, Brak, Eng m. m. 608, Have 14, Skov 154, Moser 43, Kær og Fælleder 110, Heder 8, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 791 Stkr. Hornkv. (deraf 462 Køer), 621 Faar, 559 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 132 Td.; 31 Selvejergaarde med 115, 51 Huse med 17 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse, Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 525 (1801: 146, 1840: 190, 1860: 335, 1880: 508), boede i 103 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 332 af Jordbr., 5 af Gartneri, 65 af Industri, 13 af Handel, 50 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ramsing* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1878), Andelsmejeri, Mølle med Bageri og Telefonst.; *Sønder-Andrup.*

Hovedgaarden *Bustrup* har 35 Td. Hrtk., 728 Td. Ld., hvoraf 344 Ager, 126 Eng og Oredrev, 166 Plantage, Resten Have, Gaardspl., Veje, m. m. Andre Gaarde: *Hedegd.*, *Visholm.*

Ramsing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 309. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af smukt hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og flere Vinduer ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af røde Mursten og med Rundbue ind til Skibet, er opf. 1879 i Stedet for et ældre, Vaabenhuset, af Granit og Mursten, 1875. Hele Kirken har Bjælkeloft. Granitalterbord med Relikviegemme. Altertavle i senere Renæssancestil med Aarst. 1717 og Malerier. Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont.

Bustrup skal oprindl. have bestaaet af to Gaarde, den ene i Ramsing, den anden i Lem Sogn, og tilhørte Familien Krabbe: Morten K. og Hustru Karen Glob omtr. 1460; deres Datter Maren ægtede Jes Olufsen, som skrev sig til B,, men 1457 solgte Fru Maren den til sin Søster Karen og sin Broder Mogens K., hvis Søn Rigsmarsk Tyge K. døde 1541. B. blev afbrændt i Skipper Klements Fejde 1534. Derefter fulgte hans Søn, Rigsraad Erik K. († 1564), hans Søn Tyge K. (se Lem Kirke) og Fru Ingeborg Juel. Senere ejedes B. af Christen Holck († 1641) 1632, dennes Svigersøn Jens Høg og Caspar Gersdorff; 1651 overdroges den tillige med Lund Hovedgaard paa Mors for 53,980 Rd. til Regeringens Kreditorer Leonh. Marselis og Købmand A. B. Berns († 1662); sidstnævntes Enke havde B. (70 Td. H.) 1663, derefter ejedes den af Berns Svigersøn Konferensr. Poul Klingenberg, Gehejmer. Jens Juel, Gehejmer. C. Güldencrone, der 1701 havde udkøbt sine Brødre Vilh. og Jørg. af B., men 1703 solgte den (46 Td. H.) til Oluf W. v. Lassen, der 1752 solgte B. til Etatsr. Gerh. de Lichtenberg, som 1764 solgte B. (40, 131 og 375 Td. H.) for 20,000 Rd. til Kammerr. Peder Skow, der overdrog den (46, 131, 361 og Kirkegods 57 Td. H.) for 40,000 Rd. til sin Søn Mog. Chr. Skow, der 1787 solgte den (47, 75, 308 og 26 Td H.) for 42,200 Rd. til sin Broder Matth. S. († 1805), i hvis Families Eje den var til 1869, da Matth. Skow solgte den for 75,800 Rd. til Baron J. E. Adeler († 1882), hvorefter den købtes af Købmand Hans Broge († 1900), hvis Arvinger nu eje den. — Hovedbygningen er opf. i 18. Aarh. af P. Skow (i Stedet for den ældre Bindingsværksbygn.), af Grundmur i 3 Fløje, 1 Stokv. — Tjenerskabet hører i kirkl. Hens. fra gml. Tid til Lem Kirke.

I Breve fra 15. Aarh. nævnes *Trædbensgaard* og Gaarden *Blesberg* i Sognet.

Lem Sogn omgives af Annekset Vejby, Ramsing Sogn, Limfjorden (Venø Bugt med Sønder-Lem Vig) og Lime Sogn. Kirken, mod Ø., ligger 2 Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Kløvenhøj, 167 F., 52 M.) ere overvejende muldede med til Dels dybt Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 3027 Td. Ld., hvoraf 1325 besaaede (deraf med Rug 224, Byg 214, Havre 515, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 92, Grøntf. 53, Kartofler 64, andre Rodfr. 156), Afgræsn. 504, Høslæt, Brak, Eng m. m. 431, Have 20, Skov 37, Moser 31, Kær og Fælleder 103, Heder 365, Stenmarker 132, Veje og Byggegr. 77 Td. Kreaturhold 1898: 182 Heste, 1007 Stk. Hornkvæg (deraf 547 Køer), 780 Faar, 630 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 168 Td.; 42 Selvejergaarde med 142, 66 Huse med 26 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 731 (1801: 377, 1840: 421, 1860: 521, 1880: 654), boede i 138 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomhed, 496 af Jordbr., 5 af Gartneri, 4 Fiskeri, 107 af Industri, 1 af Handel, 53 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet *Lem Kirke* med Præstegd. og Byerne: *Nørre-Lem* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Fattiggaard (opr. 1888, Plads for 26 Lemmer), Sparekasse (opr. $^{20}/_{12}$ 1889; $^{31}/_{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodeh. 63,543 Kr., Rentef. 4-4$^1/_2$ pCt., Reservef. 1819 Kr., Antal af Konti 371) og Andelsmejeri (Brodal); *Vester-Lem*; *Opperby* med Skole og Forskole; *Sønder-Lem*. Hovedgaarden *Hostrup* har 15 Td. Hrtk., 295 Td. Ld.,

hvoraf 20 Eng, 20 Mose, 15 Skov, 80 Græsningskær, Resten Ager. Andre Gaarde: *Hostrup Teglgd.*, *Dalsgd.*, *Ebbesgd.*, *Brunsgd.*, *Ravnsgd.*, *Brogd.*, *Kurupgde.*, *Kæmpegd.*, m. m. *Hostrup Teglværk* (aarl. Prod.: 2 Mill. Sten).

Lem S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 307. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lem Kirke.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Korsarm og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Kvadre paa profileret Sokkel. Skib og Kor have fladt Loft, Apsis Halvkuppelhvælving. Norddøren og flere Vinduer ere bevarede (alle tilmurede). Apsis er prydet med Halvsøjler og Buer og mange arkitektoniske Enkeltheder. I Skibets, Korets og Apsis' Vægge findes mange Kvadre med figurlige Fremstillinger. Taarnet, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten, Korsarmen (vistnok opf. i 15. Aarh. efter nogle i 1900 fundne Kalkmalerier, Gravkapel fra 1588, med underjordisk Gravhvælving; paa Gavlen: 1770) af Granit og Mursten og med spidsbuet Hvælving og stor Rundbue ind til Skibet og Koret. Altertavle fra 1872 med et Maleri (Christus i Emaus) af Smith fra Skive. Prædikestol

fra 1868. Romansk Granitdøbefont. Paa et Stolestade Tyge Krabbes og Ingeborg Juuls Vaabener og en Indskrift, der melder, at T. Krabbe i 1588 lod Kirken „opbygge paany", efter at den var bleven „slet afbrændt. Uden denne Mur, som stod igen". Kirken, der var tækket med Straa, brændte ved, at en Karl skød efter Duer paa Taget.

Hostrup (Haastrup) tilhørte 1457 Fru Karen Nielsdatter Krabbe, Henrik Eriksens Efterlev., 1638 Fru Anne Lykke, men 1639 solgte Fru Birg. Brahe, Enke efter Hans Casp. v. Reibnitz, den (21 Td. H.) med Kurupgd. osv. til Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgd., som 1646 solgte den til Mogens Høg, hvis Datter Anne Margr. H. fik den udlagt i mødr. Arv, men af hendes Ægtefælle Corfitz Ulfeld købte Mogens Høg den tilbage 1648 og solgte den 1653 til Jmfr. Helle Sandberg, hvis Arvinger 1662 afhændede H. til Niels Nielsen, Borger i Skive, hvis Søn af s. Navn 1687 solgte den til sin Stiffader Mads Lauridsen; dennes Enke Dorete Poulsdatter og hendes Børn Poul og Niels Nielsen og Else Cathr. Madsdatter solgte 1703 H. (16 og 7 Td. H.) for 1300 Rd. til Chrf. Bartholin til Kaas, hvis Arvinger 1726 oplod den til deres Svoger Kapt. Peter Først for 3700 Rd. Efter hans Død 1732 blev H. købt af Etatsr. Selio Müller med Bajlumgd. (11) og Gods (221 Td. H.) for 5550 Rd. Han solgte det hele 1740 for 5800 Rd. gr. C. til Peder Panderup, men Peder Pedersen P. skødede 1756 H. (16, 27 og 219 Td. H.) til Hans Hendr. Jørgensen, som atter 1761 solgte den til Malte Friis, der 1762 skødede H. med Overgd. paa Mors til Ritmester Glud til Kjærgaardsholm, hvis Dødsbo 1766 solgte H. for 14,600 Rd. til Jok. Tolstrup, som 1796 overdrog den (16, 27 og 19 Td. H.) for 11,900 Rd. til sin Søn Jørg. T. Den ejedes af denne Familie til 1855, da den gik over til Ch. Bracht (g. m. en Tolstrup), der 1881 solgte den for 130,500 Kr. til Grev Sigism. Schulin, og han solgte den 1900 for 85,500 Kr. til den nuv. Ejer, S. Kristensen Trærup. — Hovedbygningen, i to Fløje i 1 Stokv., er opf. af Peder Panderup og restaur. 1881 af Schulin.

Abildgaarde bleve 1492 af Fru Gyde Ibsdatter af Bigum solgte til Bisp Niels Glob af Vib., men ejedes 1494 af Niels Roed.

Paa Marken mellem Nørre- og Vester Lem har der ifl. D. Atl. (IV S. 734) staaet et Kapel, af hvis hugne Sten en Del skal være brugt til Bustrups Bygning. Nu er der intet Spor tilbage. Der ligger nu et Hus, „Kapelhuset". En hellig Kilde, der var ved Kapellet, er nu Husets Brønd; den besøgtes længe efter Kapellets Nedlæggelse.

Ved Præstegaarden er Gravhøjen *Hvilshøj* fredlyst.

Vejby Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Lem, omgives af dette, Ramsing, Rødding og Lime Sogne. Kirken, mod S. Ø., ligger $1^3/_4$ Mil V. N. V. for Skive. De noget bakkede Jorder ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1199 Td. Ld., hvoraf 514 besaaede (deraf med Rug 88, Byg 84, Havre 197, Blandsæd til Modenhed 35, Grøntf. 20, Kartofler 20, andre Rodfrugter 70), Afgræsn. 188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 11, Moser 71, Kær og Fælleder 63, Heder 30, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 63 Heste, 406 Stkr. Hornkv. (deraf 201 Køer), 384 Faar, 291 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 71 Td.; 16 Selvejergaarde med 58, 29 Huse med 13 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 260 (1801: 125, 1840: 163, 1860: 191, 1880: 228), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomhed, 181 af Jordbrug, 39 af Industri, 8 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vejby* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1898) med privat Pogeskole. *Betryk*, Gde. og Huse. Gaarde: *Gundesgd.*, *Roesdal*, *Vejbyvad*.

Vejby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 308. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit, med tilhugne Hjørnekvadre, paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af raa Granit og Mursten, har et tidligere hvælv. Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, fra nyere Tid, er af Mursten. Hele Kirken har fladt Loft. Alterbillede fra 1866 (Christus) af Jæger i Viborg. Romansk Granitdøbefont.

Vejbyvad ejedes 1650 af Erik Krabbe.

Lime Sogn omgives af Rødding, Vejby og Lem Sogne samt Limfjorden (Venø Bugt og Kaas Bredn.). Det vestl. Punkt kaldes *Kaashoved*. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede; mod S. findes Lerbakker; en Del Hede mod N. V. Mod N. V. ligger den omtr. 100 Td. Ld. store *Kaas Sø* og den forkrøblede Egeskov Kaas Skov.

Fladeindholdet 1896: 4391 Td. Ld., hvoraf 1563 besaaede (deraf med Rug 277, Byg 195, Havre 641, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenh. 199, Grøntf. 25, Kartofler 68, andre Rodfr. 149), Afgræsn. 729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 747, Have 23, Skov 197, Moser 21, Kær og Fælleder 211, Heder 654, Stenmarker 34, Veje og Byggegr. 112, Vandareal m. m. 100 Td. Kreaturhold 1898: 220 Heste, 976 Stkr. Hornkv. (deraf 519 Køer), 1415 Faar, 651 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 168 Td.; 40 Selvejergaarde med 141, 59 Huse med 27 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 772 (1801: 325, 1840: 445, 1860: 477, 1880: 656), boede i 137 Gaarde og Huse; Erhv.: 18 levede af immat. Virksomh., 548 af Jordbrug, 50 af Fiskeri, 75 af Industri, 11 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirksomh., 30 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

Døbefont i Lime Kirke.

I Sognet Byerne: *Lime* med Kirke, Missionshus (opført 1889) og Skole; *Aalbæk* med Præstegaard og Skole; *Smedemark*; *Vadum*; *Sønderhede*. *Vester-* og *Øster-Hærup*, Gaarde. *Nørrehedemark*, Huse. Hovedgaarden *Kaas* har 26 Td. Hrtk., 1016 Td. Ld., hvoraf 87 Eng, 145 Skov, 130 Mose og Oredrev, 266 Hede, Resten Ager; $3^1/_2$ Td. Hrtk. Fæstegods. Andre Gaarde: *Nørrehede*, *Sindinggde.*, *Vandborg*, *Bavnsgd.*, *Trærup*.

Lime S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Ringkjøbing Amts 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 306. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kaas.

Den anselige og mærkelige *Kirke*, indviet til St. Vincentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Forhal mod V. med Taarn og Vaabenhus mod S. Skib, af raa Granit, Kor med Apsis og Forhal, af Granitkvadre, ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant, under Forhallen Dobbeltsokkel. Apsis er smykket med Lisener; men ejendommeligst er Forhallen, hvis særlig tykke Mure maaske have været bestemte til at bære et oprindl. Taarn; fra Forhallen, hvis Ydermure smykkes af Pilastre og Rundbuefriser med Mandehoveder, fører en stor Rundbue mod Ø. ind til et i sin Tid værende smalt Rum, fra hvilket atter to Rundbuer, som i Midten hvilede paa en Pille, førte ind til Skibet; det smalle Rum har maaske baaret et Galleri. Enkelte

oprindl. Vinduer (et i Korrundingen bruges endnu), Korbuen og begge Døre samt en Dør paa Korets Sydside ere bevarede; den rigt udsmykkede Norddør og Døren i Koret, med mærkelig Ornamentik, ere tilmurede. Skibet har højt Bjælkeloft, Koret og Forhallen senere indbygg. Hvælvinger. Paa Korets udv. Hjørner sidde to stærkt fremspringende Dyrefigurer af Sten. De senere Tilbygninger, Vaabenhuset (tidligere Gravkapel; paa Nordsiden af Kirken har der været et i 18. Aarh. nedbrudt Vaabenhus), vistnok fra Middelalderens Slutn., og Taarnet, der er bygget over Forhallen, ere af røde Mursten; det sidste har rigt udsmykket Nordgavl; paa Nordgavlen staar: 1789. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Sjælden romansk Granitdøbefont med figurlige Fremstillinger.

Kaas er Stamsædet for Adelsslægten af s. Navn. Paa Erik Glippings Tid nævnes Jens Nielsen af K., der endnu levede 1320. 1408 nævnes Jens Kaas til K., med hvis Datter Gaarden kom til Thomes Jensen og med deres Datter igen til Christen Hvas 1492. I Skipper Klements Fejde blev K., der da tilhørte Jens Hvas (se om ham S. 581), nedbrændt. Jens Hvas' Søn Christen H. døde ugift 1565, hvorefter

Kaas.

K. tilfaldt hans Farsøsterdatter Inger Gundesdatter, Mikkel Nielsens Efterlev., hvis Søn Jens Hvas arvede den († 1602). Sønnen Chrf. H. solgte 1630 K. til Niels Krag, † 1650, efter hvem den kom til Sønnen Oberst Mogens K., † 1676, og dennes Sønner Niels, Otte, Arent og Mogens K., hvilke 1694 solgte den til Etatsr. Chrf. Bartholin, † 1714; hans Enke Mariane Grove døde 1733, og Sønnen Konferensr. B. solgte 1745 K. for 12,200 Rd. D. C. til Assessor Jens de Hofman, † 1785. Han oplod den (28, 69 og 211 Td. H.) 1769 for 24,000 Rd. til sin Svigersøn. Assessor Matth. Vandborg, † 1796, hvorefter K. blev solgt for 57,700 Rd. til Raadmand Wissing, Forpagter Herschend og Prokurator Roedsted, der 1798 solgte den (28, 14 og 2 Td. H.) for 16,500 Rd. til Vandborgs Svigersøn Erh. Colding, † 1836. Hans Søn H. C. overtog den for 24,000 Rd.; efter hans Død gik den 1879 over til Søstersønnen, den nuv. Ejer, E. C. Kallerup. — Hovedbygningen, tæt ved Limfjorden, er opf. 1635 af Niels Krag (Aarst. og hans og Hustrus Vaaben staa over Indgangen) af røde Sten i to Stokv. med hvælvede Kældere; paa det nordøstl. Hjørne skal have staaet et Taarn, hvoraf Muren endnu bærer Spor; ved Aar 1700 blev den „moderniseret"; 1879 restaureredes den saa vidt mulig i gml. Stil; Stuerne have Bjælkelofter; i Salen et Oliemaleri, efter Sigende af Fru Hofman. Bygningen skal

være opf. paa s. Sted, hvor den efter Grevens Fejde byggedes. Før den Tid laa Gaarden noget østligere i Haven, hvor den nuv. Ejer har ladet Grunden undersøge og fundet tykt Murværk paa Granitfundament; en Del af de tilhugne Granitkvadre findes i den nuv. Bygning. Der er Rester af Grave. Ladegaarden er af Egebindingsværk fra 18. Aarh.

I D. Atl. (IV S. 737) omtales en Gaard tæt ved Kirken, *Limegaard*, som da var Bondegaard, men tidligere skal have været en anselig Bygning, maaske en Lyst- eller Avlsgaard for de viborgske Kanniker. Lime Kirke underlagdes 1176 Domkapitlet.

Ved Aalbæk er der fredlyst 2, ved Kaas 16 Gravhøje.

Fjends Herred.

Sogne:

Højslev, S. 646. — Dommerby, S. 648. — Lundø, S. 648. — Ørslevkloster, S. 649. Ørum, S. 651. — Taarup, S. 652. — Kvols, S. 654. — Borris, S. 655. — Kobberup, S. 655. — Feldingbjærg, S. 657. — Gammelstrup, S. 657. — Davbjærg, S. 658. — Mønsted, S. 659. — Smollerup, S. 661. — Vridsted, S. 661. — Fly, S. 662. — Vrove, S. 663. — Resen, S. 664. — (Frederiks Sogn, S. 664).

1610

1648

Fjends Herred, det største i Amtet, begrænses mod N. V. og V. af Hindborg Herred og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa, mod Øst af Lysgaard og Nørlyng Herreder, fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Fiskbæk Aa, mod N. af Limfjorden (Lovns Bredn.), i hvilken det skyder ud som en Halvø mellem Hjarbæk- og Skive Fjord. Udstrækningen fra N. til S. er omtr. 5 Mil, fra Ø. til V. er den største Bredde $2^1/_2$ Mil. De mod N. højtliggende og bakkede Jorder — højeste Punkt Davbjærg Daas, 227 F., 70 M. — skraane jævnt ned mod V. til Skive Aa; mod S. strækker Alheden sig ind i Herredet, og fra den gaa mod N. flere af Marker og Enge afbrudte Hedestrækninger. Jorderne ere gennemgaaende sandede, mere eller mindre muldede. Det er fattigt paa Skov (i alt 1611 Td. Ld.). Af Aaløbene mærkes Jordbro Aa til Limfjorden. Det hører til Amtets ufrugtbareste Herreder (ifl. Matr. gnmstl. 41 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 78,351 Td. Ld. ($7,_{85}$ □ Mil, $432,_2$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1857 Td., Folketallet $^1/_2$ 1890: 9350 (1801: 4268, 1840: 5679, 1860: 6607, 1880: 8444). I gejstl. Henseende danner det et

eget Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskr. (Højslev, Dommerby, Lundø, Ørslevkl., Ørum, Kobberup, Vridsted, Fly og Vrove) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Fjends Hrd., i Vald. Jrdb. *Fyallanshæreth*, senere *Fialands-* og *Fiælntzh.*, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel (maaske senere til Ommersyssel), derpaa til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt, se videre S. 558.

Der er talt omtr. 1450 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 10 Jættestuer og Dysser, 2 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men henved $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 92 fredlyste. De ere temmelig jævnt fordelte; flest kendes fra Sognene Kobberup (omtr. 200), Davbjærg (130), Resen (120), Mønsted (100), Ørslevkl., Feldingbjærg og Taarup (hvert 95) og Fly og Vrove (hvert 90); i Lundø er der slet ingen.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i F. Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiødte*, 1886.

Højslev Sogn omgives af Annekserne Dommerby og Lundø Sogne, Limfjorden (Skive Fjord), Ørslevkloster, Ørum og Kobberup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger henved 1 Mil Ø. N. Ø. for Skive. De mod N. Ø. noget bakkede, ellers temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede, med en Del Mosestrækninger. Gennem den sydvestl. Del gaa Landevejen fra Viborg til Skive og fra Skive til Virksund samt den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 6109 Td. Ld., hvoraf 1948 besaaede (deraf med Rug 566, Byg 288, Havre 754, Boghvede 8, Spergel 14, Frøavl 8, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 72, Kartofler 135, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1196, Have 65, Skov 29, Moser 172, Kær og Fælleder 483, Heder 549, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 120, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 346 Heste, 1376 Stkr. Hornkvæg (deraf 637 Køer), 1900 Faar og 522 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 224 Td.; 62 Selvejergaarde med 184, 100 Huse med 40 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1112 (1801: 491, 1840: 688, 1860: 800, 1880: 952), boede i 202 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 671 af Jordbr., 19 af Fiskeri, 176 af Industri, 17 af Handel, 10 af Skibsfart, 105 af forsk. Daglejervirks., 51 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Højslev* (i Vald. Jrdb. Høghæslef) med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole samt Mølle; *Staarup* med Skole; *Svenstrup*; *Sejstrup*; *Halskov*; *Vinkel* med Skole og Mølle; *Østerris*, ved Landevejen, med *Højslev Jærnbanestation* med Telegraf- og Telefonst. samt Gæstgiveri og Andelsmejeri. *Degnsgaarde*, *Majgde.*, *Bruddal*, Gde., *Skovsgaarde* med Teglværk, *Vinkelplet*, Gd. og Huse; *Pøthuse*. Hovedgaarden *Staarupgaard* har 22 Td. Hrtk., 550 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 150 Hede, Resten Ager; ved Gaarden en Tørvefabrik (aarl. Prod.: 4 à 5 Mill. Tørv). *Baadsgaard* har $18^3/_4$ Td. Hrtk., 361 Td. Ld., hvoraf 171 Eng og Kær, 6 Skov, 20 Hede, Resten Ager.

Højslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 159. Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere og Ejeren af Staarupgd.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. samt Kapel og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordd. tilmuret), Syddøren har 2 Halvsøjler og Tympanon. I den senere Middelalder er tilføjet Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum (tidligere Gravkapel) og Spidsbue ind til Skibet; Vaabenhuset og det hvælvede Kapel, opf. til Begravelse for Bjørn Kaas til Staarupgd., ere begge af Granit og Mursten. Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælv. Altertavle i Barokstil fra 1690, restaur. 1893, med et Maleri (Christus i Getsemane) af A. Dorph. Malmstager fra den senere Middelalder. Prædikestol fra 1585. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Mandehoveder. I Vaabenhuset er indsat en Ligsten med Kors og Indskr. i Majuskler, fra den tidligere Middelalder (se *Løffler*, Gravst. S. 20 og Pl. II). I Kapellet pragtfuld Ligsten over Bjørn Kaas, † 1581, og Hustru Christence Nielsdatter Rotfeld, † 1601, med Portrætfigurer, samt en Gravplade af Træ fra 1591 over Præsten Søren Ibsen, † 1585. Klokken, med Indskr. i Minuskler, er fra den senere Middelalder.

Staarupgaard (Starupgd.) ejedes 1397 og 1403 af Hr. Jep Lagesen Saltensee,

Staarupgaard.

saa af Sønnen Lage Jepsen og Fru Ide Juel; deres Datter Edel bragte den til Jens Nielsen Kaas, † 1489; derpaa fulgte Sønnen Niels K., † 1535, Sønnen Rigsraad Bjørn K., der 1564 af Fr. II fik Birkeret for S., † 1581, Sønnen Niels K., † 1597, dennes Svigersøn Albert Rostrup, der 1615 skrev sig til S., men synes at have afhændet den til sin Broder Gunde R., som 1637 pantsatte den til Hr. Hans Lindenov, men endnu 1648 skrev sig til S.; derefter Hans Juul til Meilgd. (en Datterdattersøn af den ældre Niels Kaas), som 1682 solgte den (48 Td. H.) til sin Svigersøn Henrik Friis, derpaa dennes Datter Elisab. F., † 1745, hvis Søster Lisbeth F., Priorinde ved Roskilde adl. Jomfrukl., 1747 solgte S. (39, 71 og 270 Td. H.) til Kmhr. F. Berregaard, † 1757, hans Enke Fred. Henr. Grevinde Bünau (da g. m. David Vicomte af Stormonte) solgte 1760 S. med Ørslevkl. og Strandet for 58,000 Rd. til Borgmester Jakob Lerche, som 1763 solgte S. for 21,500 Rd. til Hans Hendr. Jørgensen, der 1768 afhændede den til Major Hans Moldrup, som 1782 afhændede S. til I. D. Grev Trampe, af hvis Bo den 1786 blev købt for 32,100 Rd. af C. Kondrup, der 1794 solgte den for 39,000 Rd. til Bagge Lihme, som 1804 afhændede den (31, 71 og 4 Td. H.) for 32,850 Rd. til Christen Friis, † 1809. Hans Enke ægtede M. Sommer, som 1822 solgte S. til M. Revsgaard, der 1830 afhændede den til Kammerr. F. V.

Bering. Han oparbejdede Gaarden og solgte den 1855 til Stiftamtmand, Kmhr. L. P. Bretton († 1880), fra hvem den gik over til Hypotekforeningen, der 1870 solgte den for 72,000 Rd. til L. Madsen. Derefter købtes den 1878 af Kmhr. G. V. Kaas til Nedergd., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, nær ved Skive Fjord, er ligesom Ladebygningerne omgiven af de gamle Grave (uden om Gravene er der Spor af Voldene) og er opf. eller ombygget af ovenn. Bjørn Kaas i 16. Aarh. af Grundmur i to Stokv. med hvælvede Kældere og med to Taarne, hvilke nedreves af Bering.

Baadsgaard (17 Td. H.) blev 1763 af Jak. Lerche til Ørslevkl. solgt til Gartner Fr. Lund, som 1773 solgte den for 2000 Rd. til Hans Henr. Jørgensen til Ørslevkl. 1790 blev den med Deinsgd. (8 Td. H.) og Majgd. (17) af Eggert Nandrup tilskødet Sønnen Jørgen Chr. N. for 8096 Rd. Nu ejes den af et Selskab.

En Nicolaus de *Høgesløf* nævnes 1346. — 1437 nævnes *Halskovgaard*, der havde tilhørt en Fru Ane, hendes Søn Niels Ovesen og dennes Søster Maye Ovesdatter. 1699 ejedes den af Fred. Chr. Høg. — *Majgaard* eller *Madegaard* ejedes 1492—96 af Las Bratze, en Ætling af Saltenseerne paa Staarupgd. — *Svenstrup* og *Holmegaard* m. m. Gods i Højslev Sogn bleve 1409 af Roggiel Puge og hans Hustru Sophie Nielsdatter af Elkjær skødede til Bispen i Viborg. — *Skvattegaard* i Østerris solgtes 1432 af Jens Frost til St. Hans Kloster i Viborg.

Ved Bruddal er der fredlyst 1, ved Toftgaard 7 Gravhøje.

Dommerby Sogn, Anneks til Højslev, omgives af dette og Kobberup Sogn samt Hindborg Hrd. (Skive Landsogn) og Skive Fjord. Kirken, mod N., ligger $^1/_2$ Mil S. Ø. for Skive. De noget bakkede Jorder ere sandmuldede med en Del Hede. En Del af den udtørrede *Tastum-* eller *Dommerby Sø* hører til Sognet (se S. 655). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Skive og den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2296 Td. Ld., hvoraf 613 besaaede (deraf med Rug 142, Byg 96, Havre 298, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 11, Kartofler 33, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 662, Høslæt, Brak, Eng m. m. 502, Have 10, Skov 2, Moser 4, Kær og Fælleder 97, Heder m. m. 362, Veje og Byggegr. 22, Vandareal m. m. 22 Td. Kreaturhold 1898: 62 Heste, 338 Stk. Hornkv. (deraf 153 Køer), 644 Faar, 175 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 67 Td.; 22 Selvejergaarde med 59, 20 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 275 (1801: 134, 1840: 173, 1860: 167, 1880: 259), boede i 48 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 215 af Jordbr., 26 af Industri, 5 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Dommerby* (1462: Dumgerby, 1463-67: Dunngerby) ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle. *Jegstrup*, Gde. og Huse. *Dalsgaarde* med Teglværk; *Holmgaarde*.

Dommerby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 160. Lægd. Kirken tilhører største Delen af Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis og et senere tilbygget Vaabenhus mod N. Kirken er opf. af Mursten med fladt Loft, Apsis har Halvkuppelhvælv. Den runde Korbue er vistnok oprindl. Navnlig Sydsiden er restaur. 1880. Altertavle fra 1858 med et Maleri. Prædikestol fra 1751. Granitdøbefont.

Poul Nielsen i *Dalsgaard* nævnes 1467.

I Dommerby Hede er der fredlyst en Gruppe af 22 Gravhøje.

Lundø Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Højslev, omgives mod Land af dette og Ørslevkl. Sogn og skyder i øvrigt ud i Limfjorden mellem Baadsgaard Vig og Lovns Bredn. som en smalt tilløbende Halvø, der ender i Jelse Odde. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. Ø. for Skive. De lavtliggende, jævne Jorder ere til Dels sandmuldede. Eng-

strækningen mellem den tidligere Ø og det øvrige Land er ved Dæmning sikret mod Oversvømmelse. Til Sognet hører den lille Holm *Termø*.

Fladeindholdet 1896: 975 Td. Ld., hvoraf 286 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 39, Havre 104, Spergel 5, Grøntf. 5, Kartofler 15), Afgræsning 224, Høslæt, Brak, Eng m. m. 259, Have 5, Kær og Fælleder 71, Heder 88, Flyvesand og Stenmarker 22, Veje og Byggegr. 16, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 35 Heste, 167 Stk. Hornkv. (deraf 104 Køer), 390 Faar, 90 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 26 Td.; 12 Selvejergaarde med 20, 19 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 201 (1801: 122, 1840: 164, 1860: 159, 1880: 192), boede i 39 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomhed, 111 af Jordbr., 29 af Fiskeri, 39 af Industri, 12 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lundø* (i Vald. Jrdb. Lognø og Longhø) med Kirke, Skole og Mølle.

Lundø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 158. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i Overgangsstil, væsentlig af raa Granit og med Bjælkeloft. Den lille spidsbuede Korbue er mulig oprindl.; den bevarede Norddør har Spidsbue. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, væsentlig af Mursten, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle med Fløje fra kat. Tid. Forgyldt og malet Prædikestol fra 1890. Granitdøbefont. Et sjældent Krucifiks af forgyldt Kobber fra Middelalderen og et Lavatorium i Løveform ere nu i Nationalmus.

Ørslevkloster Sogn omgives af Annekset Ørum, Højslev og Lundø Sogne og Limfjorden (Lovns Bredn., Virksund og Hjarbæk Fjord). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Skive og $2^3/_4$ Mil N. V. for Viborg. De mod V. noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels sandede, dels sandmuldede og lerblandede, med en Del Hede. Mod Ø. *Ørslevkloster Sø*, omtr. 73 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Virksund til Skive og Viborg.

Fladeindholdet 1896: 5970 Td. Ld., hvoraf 1830 besaaede (deraf med Rug 480, Byg 265, Havre 718, Boghvede 15, Spergel 4, Blandsæd til Modenhed 45, Grøntf. 100, Kartofler 132, andre Rodfr. 71), Afgræsn. 1394, Høslæt, Brak, Eng m. m. 942, Have 30, Skov 70, Moser 10, Kær og Fælleder 296, Heder 1161, Flyvesand m. m. 35, Veje og Byggegr. 122, Vandareal m. m. 78 Td. Kreaturhold 1898: 239 Heste, 982 Stk. Hornkvæg (deraf 573 Køer), 2136 Faar, 562 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 196 Td.; 62 Selvejergaarde med 171, 66 Huse med 25 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 942 (1801: 439, 1840: 700, 1860: 757, 1880: 832), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 502 af Jordbr., 6 af Gartneri, 131 af Fiskeri, 66 af Industri, 17 af Handel, 6 af Skibsfart, 106 af forsk. Daglejervirks., 59 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet *Ørslevkloster Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Lund* med Skole og Friskole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bødstrup*; *Hejlskov* med Præstegd.; *Hald* (1314 og 1319: Haal) med Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1900), Andelsmejeri, Mølle, Købmandshdl., Kro og Telefonst. Hovedgaarden *Ørslevkloster* har $35^3/_4$ Td. Hrtk., 850 Td. Ld., hvoraf 480 Ager, 65 Eng, 40 Skov, Resten Hede og Kær. *Lerkenborg* (fordum Lejgaard), Gd. (omtr. 7 Td. Hrtk.). *Virksund Færgehus* med Overfart til Virksund Færgegaard.

Ørslevkl. S., en egen Sognekommune, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings-

og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 157. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ørslevkl.

Kirken, der har udgjort den nordl. Fløj af Ørslev Klosterbygninger, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus og Kapel mod N. Skib, Kor og Apsis, alle med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, udv. af Granitkvadre, indv. af raa Granit, paa Sokkel med Skraakant; Koret har før været hvælvet; Apsis er senere forhøjet med Mursten og har vistnok samtidig mistet sin Halvkuppelhvælv. Nogle oprindl. Vinduer skimtes; Norddøren er bevaret. Den halvrunde Korbue, af Mursten, er ombygget. Paa Korets Sydside har før en Dør ført ud til Klostergaarden. De senere Tilbygninger ere væsentlig af Mursten; Taarnrummet er hvælvet. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil, restaur. 1736. Prædikestol fra 1740. Romansk Granitdøbefont. I Koret et Epitafium og Ligsten over Fribytteren Mogens Heinesen, henrettet 1589 og efter Dommens Tilbagekaldelse 1590 begravet her. To Jærngitterporte føre ind til det for Familien Berregaard indrettede Gravkapel; men bag ved Gitterportene er Indgangen tilmuret, da Kapellets Hvælving styrtede ned 1835 og ødelagde Kisterne, der vare af graa Marmor.

Ørslev Kloster (1268: Høsteløf, 1275, 1472 og 1496: Østerløf) er grundlagt i den

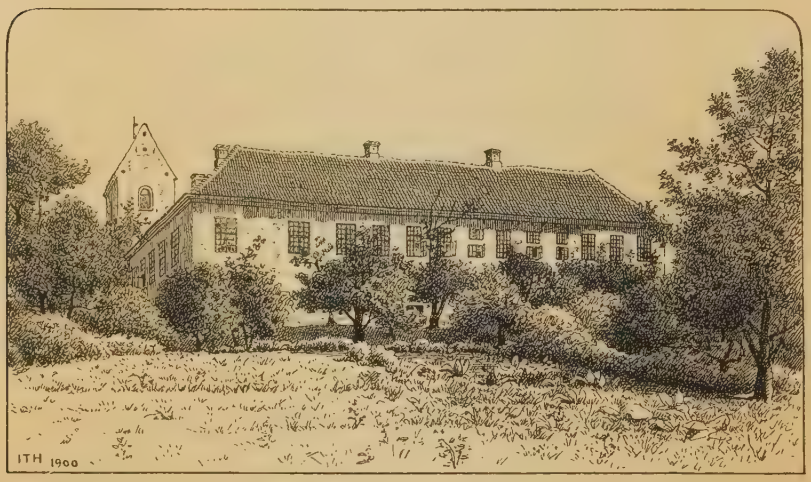

Ørslevkloster, set fra Haven.

tidligere Middelalder (nævnt første Gang 1268) for Nonner formentlig af Benediktinerordenen. Det styredes af en Priorisse samt en Prior, der udnævntes eller hvis Valg i alt Fald stadfæstedes af Viborgbisperne indtil paa Chr. I's Tid, da Nonnerne fik Brev om, at ingen Prior kunde paatvinges dem mod deres Vilje (et Forhold, der paa Reformationstiden gav Anl. til Strid med Viborg Bispestol). Klosteret har sikkert ejet en Del Jordegods, og det havde sit eget Birk; 1472 fik det af Morten Jepsen (Seefeld) noget Gods mod at afholde Sjælemesser for ham og Familie. 1528 fik Skriveren paa Skanderborg Slot Hr. Svend Mogensen kgl. Stadfæstelse paa at være Prior paa Livstid for Klosteret. Ved Reform. kom det under Kronen og bortforlenedes til adelige, men Nonnerne fik Lov at blive boende (de nævnes endnu i et Lensbrev fra 1571). Det blev 1584 af Fr. II mageskiftet til Hans Lindenov, † 1610, saa dennes Søn. Hans L.. † 1620, hans Søn Anders L., derefter Hr. Hans L., † 1642, dennes Datter Christence L. († 1681), der 1664 testamenterede Ø. til sin Datterdatter Sophie Amalie Friis, g. m. Generallieutn. Joh. Rantzau († 1708); deres Datter Christence Lindenov R. bragte Ø. til sin Mand Generallieutn. Grev Chr. Fr. Levetzau til Restrup, der 1719 solgte Ø. med Tiender og Strandet med tilligg. Gods (27, 20, 19 og 443 Td. H.) til Major, senere Etatsr. og Landsdommer Iver Nic. Sehested til Nøragergd., der 1724 solgte Ø. til Oberstlieutn. Fr. Berregaard

(† 1724), hvis Enke Fru Marie Lassen derefter ejede den († 1749), dernæst Sønnen Kmhr. Fr. B. († 1757) og dennes Enke Fr. Henr. Grevinde Bünau, under hvilke Ejere Ø. var forenet med Staarupgd. og Strandet, med 9 Kirker og over 700 Td. H. Bøndergods. Grevinde Bünau solgte 1760 Ø. med Tiender, Strandet med Gods og Staarupgd. (27, 43, 19½, 17 og 451 Td. H.) til Jak. Lerche, som 1768 afhændede Gaard og Gods (27, 42 og 315 Td. H.) og Strandet (27, 20 og 298 Td. H.) for 44,000 Rd. til Mikkel Ditl. Bering; 1794 købte Kammerr. M. P. Richter Ø. med Kirken og 288 Td. H. Bøndergods for 53,000 Rd. D. C. og solgte største Delen af Godset til Bønderne (i 1804 alene 232 Td. H.). Hans Enke Elisab. Halchus Hofman solgte 1828 Ø. Hovedgd. med Sognets Konge- og Kirketiende for 15,000 Rd. til Svigersønnen Justitsr. H. I. R. de Fønss, efter hvis Død 1859 Gaarden ejedes af Enken, † 1874, og derefter af Sønnen Fr. de F. († 1878) og Svigersønnen A. Herskind, der nu er Eneejer,. — Hovedbygningen bestaar af 3 Fløje af røde Munkesten (overkalkede) i 1 Stokv.

Kælder under Ørslevkloster.

med hvælvede Kældere under Sydfløjen og den sydl. Ende af Øst- og Vestfløjen (2 Rækker Krydshvælv. under Sydfl.); de 1½—2 Al. tykke Ydermure ere for en stor Del fra Klostertiden, ligesom Kældrene; Kirken udgør den 4., nordl. Fløj. Gaarden blev ombygget af ovenn. Joh. Rantzau i Beg. af 18. Aarh.; Østfløjen er nu Stuehuset; i flere af Værelserne findes Loftsmalerier. Ladebygningerne, dels af Grundmur, dels af Bindingsværk (efter en Brand 1749 bleve de genopbyggede 1750-53), ligge N. Ø. for Borggaarden.

Ørum Sogn, Anneks til Ørslevkl., omgives af dette, Højslev, Kobberup, Feldingbjærg og Taarup Sogne samt Limfjorden (Hjarbæk Fjord). Kirken, mod N. Ø., ligger 1¾ Mil Ø. for Skive og 2¼ Mil N. V. for Viborg. De mod V. noget højtliggende, bakkede Jorder ere for en Del sandmuldede, med en Del Hede. Paa Østgrænsen løber Jordbro Aa. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Skive, gennem den nordl. Del Landevejen fra Vib. til Virksund.

Fladeindholdet 1896: 2814 Td. Ld., hvoraf 803 besaaede (deraf med Rug 232, Byg 107, Havre 331, Boghvede 8, Spergel 8, Blands. til Modenh. 26, Grøntf. 11, Kartofler 56, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 674, Høslæt, Brak, Eng m. m. 406, Have 18, Skov 16, Moser 27, Kær og Fælleder 152, Hegn 11, Heder 675, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 444 Stk. Hornkvæg (deraf 238 Køer), 847 Faar, 289 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td.; 28 Selvejergaarde med 60, 31 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 391 (1801: 191, 1840: 253, 1860: 266, 1880: 334), boede i 69 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbr., 39 af Industri, 9 af Handel, 16 af Daglejervirksomh., 40 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ørum* (Nørre- og Sønder-Ø.) med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1883). Hovedgaarden *Strandet* ($7^3/_4$ Td. Hrtk., 185 Td. Ld.). Gaarden *Lille-Strandet*, *Ørumgd.*, *Dront Møllegd. Strandetmølle.*

Ørum S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 157. Lægd. Kirken tilhører to Gaardmænd uden for Sognet.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (paa Koret ere de til Dels omsatte 1892). Flere Vinduer og de to Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede. Det i den senere Middelalder tilføjede Taarn, med Spidsbue ind til Skibet, er af Granit og Mursten; Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1894 (Arkitekt: Wiinholt) i Stedet for et ældre. Under Koret har været Begravelse for Strandets Ejere. Altertavle (restaur. 1899) og Prædikestol, begge i Renæssancestil, ere skænkede af Mogens Juel. Granitdøbefont. Paa nogle Stolestader staa 1593 og E. Vestenis og Sophie Becks fædr. og mødr. Vaabener; paa et staar: D. W. S. A. H. G. og et Billede af Hans Juel, paa et andet M. G. K. M. J. H. og et malet Drengehoved; i øvrigt have Stolestaderne ejendommelige Malerier i Rokokostil (restaur. 1897).

Strandet tilhørte 1527 Fru Ingeborg Eriksdatter Fasti, derefter Landsdommer i Jyll. Palle Juel, † 1589, Mogens Kruse 1624, hvis Enke Dorte Vesteni 1625 skænkede en Fjerdepart i S. til Jmfr. Anne Vesteni, som endnu 1636 skrev sig hertil, skønt Fru Dorte 1626 havde givet Iver Prip Skøde paa halve S. Selv har denne formodentlig ejet en Fjerdepart, thi 1627 bortbyttede han $^3/_4$ af S. til Claus Kaas mod Øland. Den nye Ejer solgte 1630 S. til Hans Lindenov, † 1642, hvis Datter Christence, Claus Sehesteds, 1664 testamenterede den og Ørslevkl. til sin Datterdatter Sophie Amalie Friis. Disse Gaarde vare saa forenede til 1777, da H. H. Jørgensen († 1788) solgte Ørslevkl. Enken Regina Christiane Lerche ægtede Forfatteren Anton Frantz Just († 1829), som 1796 solgte S. (20, 8 og 10 Td. H.) for 10,100 Rd. til M. P. Richter til Ørslevkl., der straks solgte Hovedparcellen (10 Td. H.) for 6800 Rd. til Niels Severin Fogh, der 1801 solgte den for 5000 Rd. til Kmhr.inde Birg. Sophie Elisab. Sehested, † 1841, hvis Bo 1843 solgte den til Student Frands v. Bülow, fra hvem den 1857 solgtes til V. Bering, † 1894, hvis Enke 1899 solgte den til den nuv. Ejer M. Knudsen. Hovedbygningen, over hvis Indgang der staar 1794, bestaar af en grundmuret Hovedfløj i 2 Stokv. med 2 lavere Tilbygninger af Bindingsværk.

Mod S. i Sognet findes en rundagtig lille Holm, *Trælsborg*, hvor der efter Sagnet skal have ligget en Borg.

Ved Sønder-Ørum er der fredlyst 2 Gravhøje.

Ørum var tidligere et eget Pastorat med Borris og Gammelstrup til Annekser; 1825 blev det Anneks til Ørslevkl.

Taarup Sogn omgives af Annekset Kvols, Nørlyng Hrd. (Romlund S.), det andet Anneks Borris, Gammelstrup, Feldingbjærg og Ørum Sogne samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 Mil Ø. S. Ø for Skive og $1^3/_4$ Mil N. V. for Viborg. De i Midten noget højtliggende, bakkede Jorder ere lerblandede, sandmuldede og skarpsandede. En Del Skov (Kvodstedlund, Taarup Plantage, Dalgas Plantage) og Hede (Revn Hede). Paa Nordvest-

grænsen løber Jordbro Aa, der optager den gennem Sognet løbende *Kvodsted Bæk*, ved Sydøstgrænsen Fiskbæk Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Skive.

Fladeindholdet 1896: 4772 Td. Ld., hvoraf 946 besaaede (deraf med Rug 306, Byg 117, Havre 326, Boghvede 43, Ærter og Vikker 6, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 10, Kartofler 55, andre Rodfr. 44, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 808, Høslæt, Brak, Eng m. m. 513, Have 18, Skov 454, ubevokset 472, Moser 56, Kær og Fælleder 244, Hegn 31, Heder 1115, Stenmarker m. m. 15, Veje og Byggegrunde 97, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 562 Stkr. Hornkv. (deraf 300 Køer), 1050 Faar, 225 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 106 Td.; 35 Selvejergaarde med 95, 31 Huse med 11 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 483 (1801: 236, 1840: 329, 1860: 388, 1880: 421), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 359 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 28 af Fiskeri, 34 af Industri, 3 af Handel, 25 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Taarup Kirke*, ved Hovedgaarden Taarupgd., og Byerne: *Knud* med Præstegd. (Dalsgd.); *Borup* med Skole og Andelsmejeri; *Kvodsted*; *Revn. Jordbro*, Huse med 2 Vandmøller; *Moesgaard* med Skole. Hovedgaarden *Taarupgaard* med *Bjørnhus* og *Dronningmaergd.* har 29 Td. Hrtk., omtr. 750 Td. Ld., hvoraf omtr. 90 Eng og Græsning, 45 Hede, 23 Gaardspl., Have og Plantage, Resten Ager. *Tejlsgd.*; *Rismølle*, Gd.

Taarup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 155. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Taarupgd.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Kapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i romansk Tid af raa Granit paa Sokkel med Skraakant, men kun Skibet staar tilbage; Kor og Apsis ere senere ombyggede med Mursten og enkelte Granitkvadre, og Skib og Kor fik Tøndehvælvinger; Apsis har Brædde-loft. Et oprindl. Vindue og begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmuret). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, mest af Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: 1774; ifl. D. Atl. skal det have haft 5 Spir), og Vaabenhuset (restaur. 1890). Kapellet, formodentlig opf. samtidig med Korets Ombygning, af Granitkvadre og med Kamgavl af Mursten, er indrettet til Gravkapel af Tønne Juul 1684. Altertavle i Renæssancestil. Prædikestol fra Rokokotiden. Granitdøbefont. I Kapellet, der nu er aabent og har underjordisk Begravelse, et Epitafium over Tønne Juul, † 1684, og Hustru.

Taarupgaard nævnes 1519 (1345 og 1347 nævnes Peder Jensen af „Togæthorp", som mulig er denne Gaard), da den tilhørte Jens Kaas, 1541 Mogens Kaas, Kantor i Ribe og Kannik i Viborg, senere Kansler Niels Kaas, † ugift 1594, hvorefter T. tilfaldt hans Brodersøn Gjord K., henrettet 1616 (se S. 557), der 1601 skødede T. til Broderen Niels Kaas til Birkelse, og saa dennes Søsterdatter Fru Vibeke Bild, Erik Rantzaus, der solgte den til Fru Ingeborg Parsberg, derpaa dennes Søn Tønne Juul, g. m. Anna Cathr. Friis, † henh. 1684 og 1698 barnløse (paa den 1637 af Felix Fuchs støbte Klokke i Taarup Kirke staa 2 Vaabener og Navnene Flemming Ulfeldt og Anna Elisab. v. d. Gröben). Ifl. deres Testament blev der af Gaard og Gods oprettet den *Taarupgaardske Stiftelse* til Understøttelse for ugifte Damer*). Hovedgaarden var bortforpagtet indtil 1806, da det ved kgl. Resol. tillodes, at den bortsolgtes mod Substitution af en Fideikommiskapital. Den købtes da af Kapt. E.

*) Den *Taarupgaardske Stiftelse* var ifl. den oprindl. Fundats af $^{21}/_1$ 1698 oprettet til Understøttelse for 6 trængende af Familien; Direktionen skulde vekselvis føres af Juulerne og Friiserne „og være fri for at gøre Regnskab, uden alene som de for Gud og med en god Samvittighed kan forsvare". Ifl. en ny Fund. af $^{21}/_3$ 1815 hæve 6 Frøkener i 1. Klasse hver Renter af 8000 Kr., 6 i 2. Kl. hver Renter af 6000 Kr. og 12 i 3. Kl. hver Renter af 4000 Kr. Under $^{12}/_3$ 1847 er der med kgl. Approb. oprettet 2 Pladser for Familien alene, hver med Hævning af 320 Kr. Ingen kan indskrives, uden at være af Adel eller Datter af en Mand i de 4 første Rangklasser; kun $^1/_4$ af de indskrevne maa være Døtre af Mænd i 4. Rangkl. De indskrevnes Antal er fastsat til 36. Stiftelsens Kapital udgjorde $^1/_7$ 1898 284,765 Kr.

Müller til Møllerup († 1827), der efterhaanden bortsolgte en Del af Fæstegodset og noget af Hovedgaardens Hrtk. Fra ham blev den 1824 overtaget af Statsgældsdirektionen, der s. Aar solgte den til F. L. Bahnson, efter hvis Død den overtoges af Sønnen J. J. B., senere Krigsminister og Generallieutn.; 1897 overtoges den af Landmandsbanken. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgiven af de gamle Grave, over hvilke der har været en Vindebro, er opf. i Slutn. af 16. Aarh. af Niels Kaas i 3 Fløje, Hovedfløjen af røde Munkesten i 1 Stokv. (der skal have været et 2. Stokv., som nedtoges i 18. Aarh., og et Taarn) med hvælv. Kældere og Kamgavle, Sidefløjene af Egebindingsværk. Til Haven slutter sig en Plantage, der anlagdes for omtr. 80 Aar siden.

I Sognet har ligget en Sædegaard *Skovsgaard*, som Fru Karen Krabbe og hendes Svigersøn Otto Banner 1579 afstod til Kongen, der straks efter solgte den til Niels Kaas. — Paa Taarupgaards Mark findes svage Rester af Voldstedet, paa hvis nu dyrkede Plads der skal findes Murgrus og Murstensbrokker („Taarupgaard den røde lagde Skovsgaard øde").

Historiker og Statsminister Ove Malling er født 1748 paa Taarupgd., hvor Faderen var Forpagter (se S. 615).

Dalsgaard blev 1422 ved et Forlig mellem Jens Kaas og Bisp Lage Glob udlagt til Præstegaard.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje.

Reffn Sogn nævnes 1480 (Ældste d. Arkivreg. II S. 233).

Kvols Sogn, Anneks til Taarup, omgives af dette, Nørlyng Hrd. (Romlund og Fiskbæk S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. Ø., ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Viborg og $2^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere til Dels skarpsandede Muldjorder. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Skive og Virksund.

Fladeindholdet 1896: 1204 Td. Ld., hvoraf 374 besaaede (deraf med Rug 102, Byg 50, Havre 162, Boghvede 11, Grøntfoder 12, Kartofler 19, andre Rodfr. 18), Afgræsn. 345, Brak og Eng 281, Have 5, Skov 45, Kær og Fælleder 38, Heder 100, Veje og Byggegr. 14 Td. Kreaturhold 1898: 68 Heste, 279 Stkr. Hornkvæg (deraf 140 Køer), 350 Faar, 194 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 45 Td.; 17 Selvejergaarde med 40, 17 Huse med 5 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 243 (1801: 126, 1840: 174, 1860: 179, 1880: 263), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 130 af Jordbr., 19 af Fiskeri, 42 af Industri, 13 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks. og 21 af deres Midler.

I Sognet Byen *Kvols* med Kirke, Skole, Hospital (opr. 1681 af Tønne Juul; Hospitalet opf. 1698 af Enken Anna Cathr. Friis til 4 Lemmer, 1795 forøget til 5; 1815 fastsattes deres Hævning til $1^1/_2$ Td. Rug aarl. og Renten af 325 Rd., medens der tillagdes Sognepræsten og Lærerne i Taarup og Kvols visse Renter, som udredes af den Taarupgaardske Stiftelse; ombygget 1894) og Forsamlingshus (opf. 1888). *Kuregaard*; *Højgd.*, *Mølgd.*, *Hedegde.* *Nybro Kro*, ved Landevejen.

Kvols S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 154. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Taarupgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (under Koret Dobbeltsokkel). Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede). Senere tilbyggede ere Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen, raa Kamp og Munkesten, og med Rundbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: 1778), og Vaabenhuset, af Munkesten. Ny Altertavle med en Kristusfigur af Gibs. Smuk gotisk Kalk. Romansk Granitdøbefont med ny indhuggede Figurer. Prædikestol i tidlig Renæssancestil.

Ved Kuregaard er en Gravhøj fredlyst.

Borris Sogn, Anneks til Taarup, omgives af dette, Gammelstrup og Mønsted Sogne samt Nørlyng Hrd. (Romlund og Ravnstrup S.), fra hvilket det skilles ved Fiskbæk Aa. Kirken, mod N. Ø., ligger $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Viborg og 2 Mil S. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. En Del Mose (Stormose) og Hede. Gennem Sognet gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 1977 Td. Ld., hvoraf 574 besaaede (deraf med Rug 169, Byg 48, Havre 259, Boghvede 30, Spergel 14, Blands. til Modenh. 6, Grøntf. 5, Kartofler 32, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 493, Høslæt, Brak, Eng m. m. 199, Have 9, Skov 9, Moser 195, Kær og Fælleder 102, Hegn 7, Heder 331, Stenmarker 7, Veje og Byggegr. 44, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 249 Stkr. Hornkv. (deraf 133 Køer), 531 Faar, 130 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 42 Td.; 12 Selvejergaarde med 36, 26 Huse med 6 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 391 (1801: 105, 1840: 111, 1860: 136, 1880: 259), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 226 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 52 af Industri, 4 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirksomh., 11 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet *Borris Kirke* og Byen: *Sparkjær* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Andelsmejeri, Mølle, Bageri, Tørvefabrik med interessant Mosebrug, *Økjær Mosebrug* (det største i Landet; Aktieselskab, aarl. Prod.: 36 Mill. Tørv), Købmandshdl., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. En Del af *Riskjær Huse* (Resten i Gammelstrup S.). *Borrisgd.*, *Borrislund*, *Lille-Taarupgde.* Desuden 5 mindre Mosebrug i Sognet.

Borris S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 153. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke*, indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra den senere Middelalder af raa Kamp med enkelte tilhugne Kvadre (vistnok fra en ældre Kirke) og Munkesten i Munkeskifte. De fladbuede Døre og Vinduer ere bevarede (Nordd. tilmuret). Skibet har fladt Loft, Koret Krydshvælving fra Renæssancetiden. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle med et Billede fra 1890 (Kopi efter A. Dorph). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1698. I Skibet et gotisk Krucifiks. Klokke fra 1512, i en Klokkestabel. Kirken har ifl. D. Atl. haft Kalkmalerier. — Da Kirken er brøstfældig, paatænkes den nedreven og en ny opf. i Sparkjær.

En Væbner Jes Harbou i *Lille Torup* nævnes 1492.

I Sognet er der en fordum hellig *St. Laus Kilde*. — N. V. for Sparkjær fandtes i Heden før dens Opdyrkning en Del gamle Diger eller lave Jordvolde. Ved Sparkjær er der fredlyst 10 Gravhøje.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Borris Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Gammelstrup Kirke „formedelst Kaldets Besværlighed, da Præsten hver Præstens Dag har over 3 stærke Mil at rejse, og Sognets Ringhed". Men Ordren blev ikke udført. Det var med Gammelstrup Anneks til Ørum, indtil det ved Res. af $^{19}/_{10}$ 1825 blev Anneks til Taarup.

Kobberup Sogn omgives af Annekset Feldingbjærg (der skiller det fra det andet Anneks Gammelstrup), Fly, Dommerby, Højslev og Ørum Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. Ø. for Skive og $2^3/_4$ Mil V. N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Tørrehøj, 222 F., 64 M., med trig. St.) ere sandmuldede. En Del Hede. I Sognet ligger en Del af den 1869-72 udtørrede, omtr. 1360 Td. Ld. store *Tastum Sø*. Ved Søby den omtr. 6 Td. Ld. store *Mølledam*. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Skive og fra Skive, over Paarup, til Vejle samt den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 5695 Td. Ld., hvoraf 1749 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 414, Byg 186, Havre 892, Boghvede 21, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 12, Kartofler 91, andre Rodfr. 100), Afgræsn. 1852, Høslæt, Brak, Eng m. m.

953, Have 23, Skov 202, Moser 50, Kær og Fælleder 118, Hegn 17, Heder 598, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 1069 Stkr. Hornkv. (deraf 510 Køer), 1288 Faar, 513 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 122 Td.; 38 Selvejergaarde med 106, 48 Huse med 16 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 690 (1801: 272, 1840: 308, 1860: 381, 1880: 524), boede i 119 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomh., 427 af Jordbrug, 47 af Industri, 6 af Handel, 141 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kobberup* (1408: Kubbethorpe) med Kirke og Præstegd.; *Søby* med Skole, Vandmølle og Teglværk; *Tastum* med Skole og Telefonst. *Gamskjær*, Gde. og Huse; *Ajstrupgde.*; *Røgind*, Gde. og Huse. *Kardyb*, Gde. Gaarden *Søvang*, med Søby Vandmølle, anlagt paa den udtørrede Tastum Søs Areal (1363 Td. Ld.; et 1872 opr. Aktieselsk.).

Kobberup Kirkes Syddør.

Kobberup Sogn, een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 150. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den anselige *Kirke*, indviet til St. Mikkel, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere i Overgangsstil (13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer (til Dels tilmurede) og den ejendommelige Syddør, med fritstaaende Søjle paa hver Side og en Tympanon med Kors, ere bevarede. I den senere Middelalder er tilføjet det høje Taarn, af Granitkvadre og Mursten. Det store Vaabenhus er af Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Ejendommelig Granitdøbefont med Løver og Menneskehoveder. Paa Korvæggen er fundet Rester af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 37).

I en Dal, Thorsdal, N. Ø. for Kirken har der været en meget besøgt hellig Kilde, *St. Mikkels Brønd*.

Gamskjær nævnes 1464, men i et Vidne af 1548 hedder det, at den altid har været Kronens Ledingsgaard. — I Søby laa *Kjærsgaard*, som Joh. Anrep købte 1626 af Erik Bille.

I Sognet findes Rester af en i vestl. Retning gaaende Jordvold, der inde i Fly Sogn ender i en bredere Runding. Sagnet siger, at Dronn. Margrethe her paa Tastum Hede har haft sin Lejr mod Kong Albrecht.

I Sognet er der fredlyst 10 Gravhøje og ved Kardyb en henved 600 F. lang, oprindl. tokamret Langdysse (næsten alle Randstenene ere fjernede).

Feldingbjærg Sogn, Anneks til Kobberup, omgives af dette, Ørum og Taarup Sogne, det andet Anneks Gammelstrup, Mønsted, Smollerup og Fly Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Skive og $2^1/_2$ Mil V. N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede med en Del Hede. Paa Østgrænsen løber Jordbro Aa. Gennem Sognet gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3311 Td. Ld., hvoraf 901 besaaede (deraf med Rug 234, Byg 104, Havre 418, Boghvede 15, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 15, Kartofler 60, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 370, Have 13, Skov 88, ubevokset 320, Moser 50, Kær og Fælleder 177, Heder 591, Veje og Byggegr. 63, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 533 Stkr. Hornkv. (deraf 256 Køer), 744 Faar og 312 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 75 Td.; 24 Selvejergaarde med 66, 37 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 445 (1801: 151, 1840: 216, 1860: 210, 1880: 323), boede i 73 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbrug, 92 af Industri, 12 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Feldingbjærg* med Kirke; *Sønder-Feldingbjærg*; *Troelstrup* med Skole; *Stoholm* med Andelsmejeri, Teglværk, Kro, Markedsplads (Marked i Maj og Sept.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Skolmstrup*, Gde. og Huse, med Skovridergd. (Hedeselsk.) og Vandmølle. Gaarde: *Grønkjær* (6 Td. Hrtk.), *Torsø*.

Feldingbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 151. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nordmuren og Korets Østgavl ere urørte, med de oprindl. Vinduer; de øvrige Mure og Norddøren ere omsatte. Taarnet er af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, Vaabenhuset nyere. Det hvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet, Kirken i øvrigt fladt Loft. Altertavle i sen Renæssancestil. Blystager med Joh. Anreps og Fru Tale Kaas' Navn og Vaaben, fra 1630. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1640. Klokke fra 1513. En Begravelse under Koret blev lukket 1863, og omtr. 20 Kister nedsænkedes paa Kirkegaarden.

Grønkjær ejedes 1626 af Søstrene Fru Tale Kaas, Joh. Anreps, og Jmfr. Magdalene Kaas; førstn. solgte den 1637 til Otte Lunov, som vistnok solgte den til Hans Bille, der ejede den 1663, derefter Sønnen Steen B. 1688 (da 9 Td. H., tidligere 18, men ufri); dennes Enke Mette Sehested lod for øvrigt 1690 paa Tinge dens adl. Frihed og Rettighed, som den havde haft, offentlig aflyse, da den af Arilds Tid havde været en Bondegaard. 1751 var den en bortforpagtet Gaard under Jungetgd., men 1752 solgte Kommercer. Hviid den for 400 Rd. til Jens Mørch af Tranum Kirkegaard, som endnu 1787 ejede den. Nuv. Ejer er Laur. Pedersen. Flere Steder ved Gaarden er der ved Pløjning fundet Murstensbrokker.

Fru Tale Kaas solgte 1637 *Torsø* til Verner Parsberg.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. ved Stoholm den anselige *Tinghøj*.

Gammelstrup Sogn, Anneks til Kobberup, bestaar af to ved Mønsted og Borris Sogne adskilte Dele og omgives af disse Sogne, det andet Anneks Feldingbjærg og Taarup Sogne samt Nørlyng Hrd. (Ravnstrup S.). Kirken, mod V. i den nordl. Del, ligger omtr. 2 Mil V. N. V. for Viborg og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Skive. De især i den sydl. Del noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels lette Muldjorder, dels sandmuldede og skarpsandede,

det sidste især i den sydl. Del. En Del Hede; noget af Mønsted Plantage. Paa Vestgrænsen af den nordl. Del løber Jordbro Aa; her ligger mod N. den lille *Birke Sø*. Gennem Sognet gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2954 Td. Ld., hvoraf 793 besaaede (deraf med Rug 216, Byg 96, Havre 365, Boghvede 27, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 10, Kartofler 51, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 876, Høslæt, Brak, Eng m. m. 372, Have 12, Skov 14, Moser 48, Kær og Fælleder 72, Heder 729, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 95 Heste, 366 Stkr. Hornkv. (deraf 195 Køer), 691 Faar og 182 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td.; 21 Selvejergaarde med 51, 5 Arvefæstegd. med 7, 31 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 338 (1801: 185, 1840: 221, 1860: 245, 1880: 288), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 254 af Jordbrug, 23 af Industri, 16 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gammelstrup* med Kirke og Skole; *Fusager* (sydl. Del). *Riskjær Huse* (se S 655). Hovedgaarden *Lundgaard* har 16 Td. Hrtk., 370 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 16 Kær og Mose, 64 Hede (i Feldingbjærg S.), Resten Ager; et Teglværk. Andre Gaarde: *Bækkegd.*, *Drengsgd.*

Gammelstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 152. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Koret er af Granitkvadre, Skibet af Kvadre, raa Kamp og Munkesten, paa Sokkel med Skraakant; fladt Bjælkeloft (Kirken skal have haft Taarn). Syddøren og eet Vindue ere bevarede (tilmurede). Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1608. Præstestol fra 1643, Degnestol fra 1614. Paa Stolestaderne Bildernes og Kaasernes Vaabener og Aarst. 1636 (?) og 1643. Gotisk Krucifiks. Under Koret er der Begravelse, hvor Preben Bild (se ndfr.) har hvilet.

Lundgaard ejedes af Mogens Justesen (Skovgaard), hvis Enke Anne Thomesdatter 1558 skødede den til sin Broder Hartvig Thomesen Juel, † 1572. Siden kom den til Preben Bild († 1602), hvis Datter Fru Vibeke B. ejede den 1647 († 1650). L. ejedes saa (33 Td. H.) af Hr. Mogens Kaas, † 1656, dennes Datter Fru Sophie K. († 1663), Enke efter Fred. Parsberg, hendes Datter Mette P., g. m. Oberst Wolf Buchwaldt, der 1673 efter hendes Død ægtede Anna v. d. Wisch, hvem han overdrog L. (36 Td. H.) i Morgengave; men 1693 solgte de Gaarden (23 Td. H.) med Tilligg. for 26 Rd. pr. Td. H. til Tøger Ostenfeld, † 1725. Enken Sara Rasmusd. Overgaard solgte 1727 L. (23 og 207 Td. H.) til Brødrene Christen Andersen og Gravers Nielsen, der 1730 solgte den til deres Svoger Assessor Christen Friis († 1749). Derpaa ejedes den af Enken Joh. Kirst. Panderup og Sønnen Peder F., der overtog L. (23, 63 og 283 Td. H.) 1763 og 1793 overlod den for 39,400 Rd. til Sønnen Christen F., der 1797 solgte den (23 og 6 Td. H.) for 10,400 Rd. til Lars Wandborg Friis. Derefter ejedes den i længere Tid af Kammerr. O. Bering, senere af M. Jensen, hvis Søn Chr. J., der overtog den 1870, solgte den 1896 for 140,000 Kr. til den nuv. Ejer, H. J. Madsen. — Hovedbygningen er en Bygning i 1 Stokv.

I en Hede i Sognets nordl. Del ligger *Dronning Margrethes Skanse* (340 × 225 F.), en aflang, trekantet, noget forsænket Plads med omgivende Vold. Indefra set er Volden indtil 9 F. høj. Mulig er det hele dog kun en Sandflugtsdannelse. — I Sognet er fredlyst 2 Gravhøje.

Gammelstrup var Anneks til Ørum, indtil det ved Res. af $^{19}/_{10}$ 1825 blev Anneks til Kobberup.

Davbjærg Sogn omgives af Annekserne Mønsted og Smollerup og Vrove, Resen og Frederiks Sogne samt Nørlyng Hrd. (Finderup S.). Kirken, mod N. V., ligger $2^1/_4$ Mil V. for Viborg og henved 2 Mil S. Ø. for Skive. De højtliggende og bakkede Jorder — Davbjærg Daas, 227 F., 71 M., Flintbjærg, 213 F., $66^1/_2$ M., — ere overvejende skarpsandede; en bety-

delig Del Hede; en Del af *Sjørup Statsplantage* (Resten i Vrove S.). Ved Nordvestgrænsen løber Jordbro Aa; Søgaard Sø er udtørret. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Holstebro og fra Skive over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 6059 Td. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Rug 356, Byg 125, Havre 644, Boghvede 21, Bælgsæd 8, Spergel 15, Blandsæd til Modenhed 4, Grøntf. 13, Kartofler 110, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1455, Høslæt, Brak Eng m. m. 530, Have 18, Skov 181, Moser 114, Kær og Fælleder 96, Heder 2250, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 179 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 310 Køer), 1201 Faar, 287 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 109 Td.; 36 Selvejergaarde med 93, 50 Huse med 16 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 605 (1801: 252, 1840: 350, 1860: 386, 1880: 532), boede i 109 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 412 af Jordbr., 57 af Industri, 9 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Davbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 38 Lemmer) og Vandmølle; i Nærheden mange Kalkbrud (se under Mønsted S. 660); *Engedal*. *Sovsøgde.*; *Knudsgde.* med Skole; *Sejbækgde.*; *Vedhovedgde.*; *Harrestruplund*, Gd.; *Søgde.*; *Nygd.*

Davbjærg S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 145. Lægd. Kirken tilhører 7 Beboere i Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nordmuren er bevaret urørt med Dør og flere Vinduer; det øvrige er omsat. I Skibets Sydmur er indsat en Kvader med en staaende Løve. Det senere tilføjede Taarn er af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeforbandt, Vaabenhuset af samme Materiale og samtidigt. Taarnrummet, der har Rundbue ind til Skibet, er hvælvet. Altertavle fra Renæssancetiden. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer og Planteslyngninger. Prædikestol i Renæssancestil. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1575. Portræt af Præsten Peder Hegelund, † 1809. Series pastorum.

Ved Harrestrup ligger Voldstedet *Harrestrup*, ogsaa kaldet *Drost Peders Høj*, hvor Sagnet lader Drost Peder Hoseel have haft sin Borg. Det er en naturlig, lille, rundagtig Banke, hvis Sider ere gjorte stejlere, og hvis Top er affladet; til den ene Side har den været beskyttet af Vandløb og side Strækninger; der er intet Spor af Murværk.

I Fundatsen for Tvis Kloster 1163 nævnes en Skorri af *Daggebierch*; i 15. Aarh. ejedes Davbjærggd. af Fru Ide Juel, Oluf Munks, i 16. Aarh. af Fru Kirsten Munk, Hr. Wolf Pogwischs. Kronen fik den i Mageskifte 1617 af Jørgen Skeel.

Mønsted Sogn, Anneks til Davbjærg, omgives af dette, Smollerup, Feldingbjærg, Gammelstrup og Borris Sogne samt Nørlyng Hrd. (Ravnstrup og Finderup S.). Kirken, mod N. V., ligger $1^3/_4$ Mil V. for Viborg og $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Skive. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med en betydelig Del Hede. Mønsted Plantage, 360 Td. Ld. Rosborg Sø er udtørret. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 5269 Td. Ld., hvoraf 1469 besaaede (deraf med Rug 439, Byg 110, Havre 630, Boghvede 53, Bælgsæd 5, Spergel 47, Blands. til Modenh. 18, Grøntf. 21, Kartofl. 119, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 1297, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 604, Have 19, Skov 34, Moser 82, Kær og Fælleder 41, Hegn 8, Heder 1623, Veje og Byggegr. 82, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 564 Stkr. Hornkvæg (deraf 278 Køer), 1091 Faar, 245 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 116 Td.; 41 Selvejergaarde med 96, 56 Huse med 19 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 632 (1801: 318, 1840: 369, 1860: 498, 1880: 681), boede i 126 Gaarde og Huse; Er-

hverv: 11 levede af immat. Virksomh., 432 af Jordbr., 109 af Industri (deraf 63 af Kalkbrænderi), 9 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mønsted*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Kro, Mølle og „Mønsted Kalkværker og Fabrikker"; *Toftum* med Teglværk; *Gundelund*. *Krogsgaarde*; *Mørupgde*. (1472: Mørdrup); *Mølgde*; *Bryrupgde*. med Vandmølle; *Rosgde*. med Skole; *Kovstrupgd*., *Rosborggd*., *Tovgd*., *Møgelbjærggd*., *Langskovhus*, Gd.

Mønsted S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 143. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret; Nord- og Østmuren ere omsatte. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er fra ny Tid. I Taarnets og Korets Mure findes bl. a. indsatte to Sten med Runeindskrifter (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 165). Altertavle i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Ligsten over Præsten Fr. Busch, † 1741, med to Hustruer og to Sønner. Klokke fra 14. Aarh. med uforstaaelige Tegn.

Rosborggaard var før en Hovedgaard. 1406 kendtes Hr. Mogens Munk at have det „Slot og Fæste Rotsborg" tillige med Kolding og Bygholm i Forlening. Mulig er den forbleven hos hans Efterkommere, thi 1578 mageskiftede Fru Karen Gyldenstierne til Boller den til Kronen. 1624 havde Niels Munk den i Brug, og 1637 fik Jesper Lunov Livsbrev paa „en Kronens Gaard i Hald Len kaldet Rodtzborg". Fornævnte Kapt. Niels Munk (se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 225 flg.) boede dog her endnu 1639-40, og ligeledes var den (17 Td. H.) 1663 en Officersgaard, beboet af Preben Banner. 1742 ejedes den (10 og 161 Td. H.) efter Faderen af Hans Hansen Rosborg til Frisholt († 1752), efter hvem den (10, 24, i alt 118 Td. H.) 1753 blev købt for 4414 Rd. af Jonas Aggerholm, († 1783), g. m. Mette Palene Rosborg. Hun solgte 1785 R., Krogsgd. Mølle og Mønsted øde Mølle til Rud. Henr. Linde, † 1788, hvis Enke Aug. Elisab. Lund derefter ejede den.

Holtegaard i Mønsted nævnes 1472. — En Skov *Wythogneth* i Sognet nævnes 1362.

N. V. for Mønsted ligger den nu omtr. 500 F. lange Grøft *Dronning Margrethes Skanse*, der er dannet ved at kaste Jorden op til Siderne. Den gaar fra N. Ø. mod S. V. hen imod en Bæk; tidligere skal den have fortsat sig paa den anden Side Bækken over Lundgaards Mark. Grøften er 2 F. dyb.

Ved Møgelbjærg er der fredlyst 1 Gravhøj. — Paa en Holm i Rosborg Sø er der gjort et vigtigt Bopladsfund fra den yngre Stenalder med Stensager og Knogler af Husdyr.

I Davbjærg og Mønsted Sogne forekommer i store Mængder, indtil over 100 F. over Havet, Blegekridt, hvori er blandet Lag af Flint, og som fra ældgammel Tid er udnyttet til Kalkbrænding. Brydningen foregik her tidligere paa en egen, meget ufuldkommen Maade som en Slags underjordisk Bjærgværksdrift, idet man mellem Bankerne gravede Gruber med saa lidt stejle Nedgange som muligt; helst gravede man ind fra Foden af en Bakke, og derpaa fortsatte man med underjordiske Gange, „Kover" (oftest 6 F. brede og høje), som stadig forlængedes og forgrenedes, undertiden flere 100 F. Inderst inde stod „Huggeren", som brød Kalken, medens andre bar den ud. Efter et Besøg af Fr. VI 1826 blev der for at forbedre Arbejdsmaaden af Landhusholdningsselskabet 1829-30 anlagt paa Mønsted Mark *Frederiks Kalkbrud* med 10 Ovne, som blev overladt de tidligere Ejere mod, at disse drev det efter den udarbejdede Plan og under Tilsyn af Selskabet. Nu har man de fleste Steder indført en mere rationel Drift og bryder Kalken i aabne Grave; dog anlægges endnu paa Bunden af Gravene enkelte Kover, hvori Kalken brydes om Vinteren for at undgaa Frosten, der smuldrer den. Mønsted Gruberne overtoges 1872-73 af et Konsortium, der oprettede *Mønsted Kalkværker* og meget ophjalp Driften; nu ere de indlemmede i det 1891 oprettede Aktieselskab „De jydske Kalkværker". „Mønsted

Kalkværker og Fabrikker" beskæftige 27 Arbejdere; den aarl. Produkt. er omtr. 16,000 Td. Kalk, foruden omtr. 1 Mill. Pd. pulveriseret Gødningskalk.

Smollerup Sogn, Anneks til Davbjærg, omgives af dette, Mønsted, Feldingbjærg, Fly og Vrove Sogne. Kirken, mod Ø., ligger 2 Mil V. for Viborg og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Skive. De især mod Ø. og S. noget højtliggende og bakkede Jorder ere for det meste sandmuldede, med en Del Hede. Gennem Sognet løber *Laanum Bæk* til Jordbro Aa, som danner Østgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 3395 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 103, Havre 619, Boghvede 6, Grøntf. 18, Kartofler 79, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 964, Høslæt, Brak, Eng m. m. 485, Have 15, Skov 12, Moser 44, Kær og Fælleder 143, Heder 500, Veje og Byggegr. 31 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 584 Stk. Hornkvæg (deraf 303 Køer), 907 Faar og 321 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 101 Td.; 36 Selvejergaarde med 84, 46 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 456 (1801: 193, 1840: 270, 1860: 373, 1880: 467), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomhed, 325 af Jordbr., 42 af Industri, 6 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Smollerup* med Kirke; *Laanum* (1392: Langnum) med Skole; *Øster-Børsting. Rørgd.*; *Morbjærggd.*

Smollerup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 144. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bræddeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Syddøren og et Par Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af røde Mursten paa Granitsokkel, er nyt. Nordmuren er omsat i ny Tid. Altertavle, Prædikestol og Stolestader i Renæssancestil, de sidste med Aarst. 1652. Romansk Granitdøbefont. I Skibet et lille, moderne Krucifiks; i Taarnet en Træplade over Else Gregersdatter, † 1642. Sjælden Klokke, med Indskr., fra den tidligere Middelalder.

I *Smollerup* har ligget en Hovedgaard, der 1468 erhvervedes af Viborg Bispestol ved Mageskifte med Kapitlet. Den nævnes endnu 1542.

Ved Smollerup er der fredlyst 5 runde Gravhøje og en 100 F. lang Langhøj, *Karnlille Høj*.

Vridsted Sogn omgives af Annekset Fly, Vrove og Resen Sogne samt Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. for Skive og $3^1/_4$ Mil V. for Viborg. De noget bakkede Jorder ere til Dels skarpsandede med Eng- og Kærstrækninger langs Skive Aa og nogen Hede mod S. Mod S. gaar Landevejen fra Viborg til Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 2463 Td. Ld., hvoraf 670 besaaede (deraf med Rug 209, Byg 44, Havre 302, Boghvede 9, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 5, Kartofler 41, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 736, Høslæt, Brak, Eng m. m. 488, Have 6, Skov 9, Moser 55, Kær og Fælleder 126, Heder 325, Flyvesand m. m. 12, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 99 Heste, 364 Stkr. Hornkv. (deraf 154 Køer), 658 Faar og 256 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 74 Td.; 26 Selvejergaarde med 69, 14 Huse med 5 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 222 (1801: 159, 1840: 182, 1860: 199 1880: 237), boede i 37 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomh. 168 af Jordbr., 26 af Industri, 11 af Handel og 10 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vridsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. $^1/_6$ 1882; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 161,535 Kr., Rentef. 4 pCt.,

Reservef. 10,987 Kr., Antal af Konti 896); *Trevad* (i Vald. Jrdb.: Trywath) med Vandmølle og Andelsmejeri; *Egebjærg*. *Hagebro Kro*, ved Landevejen.

Vridsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 148. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, tidl. kaldt St. Ebbes, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og et Par Vinduer ere bevarede (Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyt (der har før været en Udbygn. mod N., som „var bleven nedbrudt og til Vaabenhusets Istandsættelse anvendt"; ligeledes skal der have været en Udbygn. mod S.). Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Ifl. Indskr. paa Kalken brændte denne med Kirken 1776. Romansk Granitdøbefont med en Række Arkader. Prædikestol i Renæssancestil. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1581. I Skibet et gotisk Krucifiks.

N. for Hagebro Kro i Heden findes en Mængde firkantede Indhegninger med lave Jordvolde, formentlig Dyrkningsstykker fra Oldtiden. — Ved Trevad er der fredlyst 1, ved Egebjærg 4 Gravhøje.

Fly Sogn, Anneks til Vridsted, omgives af dette, Vrove, Smollerup, Feldingbjærg og Kobberup Sogne samt Hindborg Hrd. (Skive Lands.) og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over 1 Mil S. for Skive og $3^1/_4$ Mil V. N. V. for Viborg. De mod Ø. noget højtliggende, bakkede Jorder ere for en Del skarpsandede, med store Enge og Kær langs Skive Aa; nogen, delvis beplantet Hede mod N.

Fladeindholdet 1896: 4731 Td. Ld., hvoraf 1605 besaaede (deraf med Rug 387, Byg 166, Havre 719, Boghvede 8, Bælgsæd 4, Blands. til Modenh. 37, Grøntf. 31, Kartofl. 87, andre Rodfr. 165), Afgræsn. 1094, Høslæt, Brak, Eng m. m. 953, Have 22, Skov 55, ubevokset 6, Moser 61, Kær og Fælleder 62, Hegn 9, Heder 794, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 1004 Stkr. Hornkv. (deraf 505 Køer), 1159 Faar, 768 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 158 Td.; 41 Selvejergaarde med 139, 76 Huse med 19 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 649 (1801: 273, 1840: 331, 1860: 460, 1880: 631), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 495 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 68 af Industri, 2 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fly* (i Vald. Jrdb.: Flø) med Kirke, Skole og Mølle; *Aakjær*; *Iglsø* (eller *Ildsø*; 1537: Yelssø) med Kirke og Skole. *Ørbækgd.*; *Kjærgd.*; *Bregndalgd.*

Fly S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Skive Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 149.Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Tilbygning mod S. og Vaabenhus mod S. Skibet, med Bjælkeloft, er fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant. Senere tilføjedes Taarnet, med hvælvet Taarnrum og Rundbue ind til Skibet, og Tilbygningen, ligeledes hvælvet og med Rundbue, begge af Granit og Munkesten. Vaabenhuset er nyt. Koret, med Bjælkeloft, er ny opført 1880. Altertavle i Renæssancestil med Maleri (den gode Hyrde) fra 1895 af Joh. Rohde. Malmstager, skænkede 1684 af Christen Nielsen i Bregndal. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1609. Stolestader fra 1634 og 1642. I Skibet et gotisk Krucifiks. I Taarnrummet (før Begravelse for Familien Friis, Lundgd.) Epitafium over Præsten

Lucas Steenstrup, † 1751; i Vaabenhuset Ligsten over Hans Harder, † 1713, og over Murmester Jens Thomasøn, † 1719. Et Røgelsekar fra kat. Tid findes i Nationalmuseet. — Paa Kirkegaarden mærkelig, tidlig middelalderlig Ligsten uden Indskr. med en Korsstav og to Stenkors for Enderne.

Iglsø Kirke er opf. 1894-95 (Arkitekt: Wiinholt) af røde Sten i romansk Stil i Korsform med en taarnlignende Overbygn. over Korset, der har dekoreret Kasetloft, medens Korsarmene ere hvælvede; desuden har den Apsis med Halvkuppelhv., hvori Alteret med oldkristelige Motiver. Klokken hænger i en Klokkestabel. — I Iglsø har der i Middelalderen staaet en Kirke, der nævnes 1465 og 1474, og af hvilken der endnu 1881 fandtes Levninger; Kirkegaarden med Dige er endnu delvis synlig. I Galgehøj fandtes 1867 et Bæger af Messing, nu i Nationalmuseet.

Bregndalgaard nævnes hos Arent Berntsen som Hovedgaard, men betegnes 1660 som Bondegaard, da Iver Kaas til Ulstrup skødede den til Datteren Ingeborg, der havde ægtet en ufri Mand Mikkel Jensen Ravn. De solgte den 1671 til Enevold Kaas, som 1676 skødede den til Hans Juul til Staarupgd. 1572 havde Kronen mageskiftet den til Niels Kaas til Taarupgd.

Fly (Flø) tilhørte 1231 Vald. Sejr og senere Erik Plovpennings Døtre. — I Sognet er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. ved Iglsø *Kokshøj*, der indeslutter to ret anselige og velbevarede Jættestuer.

Svend Fredberg til *Kjærgaard* nævnes 1642.

Videbrev for Fly S., se Saml. til j. Hist. X S. 277.

Vrove Sogn omgives af Annekset Resen, Vridsted, Fly, Smollerup og Davbjærg Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 Mil S. for Skive og 3 Mil V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Smedebjærg, 155 F., 49 M., Thorshøj, 219 F., 69 M.) ere ler- og sandmuldede, for en ringe Del sandede; en Del Hede; en Del af Sjørup Plantage (S. 659). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Holstebro og fra Skive over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 4508 Td. Ld., hvoraf 1470 besaaede (deraf med Rug 376, Byg 145, Havre 712, Blandsæd til Modenhed 9, Grøntf. 27, Kartofler 67, andre Rodfr. 131), Afgræsning 1157, Høslæt, Brak, Eng m. m. 632, Have 22, Skov 383, ubevokset 147, Moser 12, Kær og Fælleder 136, Heder 407, Veje og Byggegr. 140 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 769 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 877 Faar og 544 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 133 Td.; 42 Selvejergaarde med 115, 42 Huse med 17 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 550 (1801: 265, 1840: 259, 1860: 316, 1880: 477), boede i 92 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 419 af Jordbrug, 46 af Industri, 17 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vrove* (1507: Vroffue) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Vester-Børsting*; *Sjørup* med Distriktslægebolig, Dyrlægebolig og Kro. *Kjeldbjærggde.*; *Vittrupgd.* *Virkelyst*, Plantørbolig.

Vrove S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 147. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Den velbevarede Nordside har tre oprindl. Vinduer og Portal med Søjler; Sydsiden og Apsis, med et oprindl. Vindue, ere omsatte. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Korbuen og Buen mellem Kor og Apsis ere bevarede (den sidste er Sakristi), Vaabenhuset er af Granit og Munkesten. En Tilbygn. mod S., hvis murede Spidsbue endnu ses, nedbrødes 1827 (se Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 638 flg.). Altertavle i Renæssancestil med Kopi af Leonardo da Vincis Nadvere. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1609. Stolestader med malede Allegorier, fra 1703-5.

Børsting (Byrstyng) tilhørte 1284 Erik Plovpennings Døtre.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. ved Kjeldbjærggd. *Store Thorshøj* og ved V.-Børsting den 30 F. høje *Møgelhøj*. — Fra den nordl. Del af Sjørup Hede strækker sig gennem Sydspidsen af Smollerup Sogn ind i Davbjærg Sogn en temmelig lige Jordvold, *Dronning Margrethes Vold*, der ved begge Ender støtter sig til større, utilgængelige Strækninger. Den er utvivlsomt en ældgammel Vejspærring.

Resen Sogn, det største i Herredet og Anneks til Vrove, omgives af dette, Vridsted Sogn, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Karup Aa, Lysgaard Hrd. (Karup S.), Frederiks og Davbjærg Sogne. Kirken, mod V., ligger henved $2^3/_4$ Mil S. for Skive og ligesaa langt V. S. V. for Viborg. De mod Ø. til Dels bakkede, mod V. langs Aaen jævne og lavtliggende Jorder ere skarpsandede med Kær og Mose samt Hedestrækninger, der dække henved Halvdelen af Arealet.

Fladeindholdet 1896: 8085 Td. Ld., hvoraf 1082 besaaede (deraf med Rug 367, Byg 56, Havre 354, Boghvede 65, Bælgsæd 5, Spergel 77, Blandsæd til Modenh. 13, Grøntf. 30, Kartofler 72, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 1683, Høslæt, Brak, Eng m. m. 659, Have 9, Skov 8, Moser 240, Kær og Fælleder 294, Heder 3957, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 139, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 565 Stkr. Hornkvæg (deraf 261 Køer), 966 Faar, 241 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 93 Td.; 30 Selvejergaarde med 78, 52 Huse med 15 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 397 (1801: 155, 1840: 323, 1860: 365, 1880: 413), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 310 af Jordbrug, 31 af Industri, 7 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Resen* (Sønder-R.) med Kirke og Skole; *Rabes*; *Høgild* med Skole og Vandmølle. *Koldkurgde.* (1203: Kaldækot, 1507: Koldkudt); *Over-* og *Neder-Torp*, Gde. og Huse. *Moeshals*, Huse. *Mølgd.*, *Kongenshus*, Gd.

Resen S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 146. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Norddøren og et Par Vinduer ere bevarede (tilmurede). Sydvæggen og Korgavlen ere omsatte. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum (med Dør ind til Skibet), der nu tjener som Vaabenhus. Altertavle i Renæssancestil fra 1671. Døbefont af Træ fra 1710. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Høgild er der fredlyst 1, ved Koldkurgde. 7 Gravhøje.

Ved Sognets Sydgrænse løber en Bæk i Skive Aa. „Midt i Bækken er der en Sten, paa hvilken man kan trine over Bækken; samme er en Skelsten, og paa den kan man kaste med Sten i 3 Stifter: Viborg, Aarhus og Ribe, 3 Sysler: Løver, Har og Ommer, 3 Amter: Silkeborg, Lundenæs og Hald, 3 Herreder: Lysgaard, Ginding og Fjends, 3 Sogne: Karup, Haderup og Resen, og 3 Bymarker: Karup, Hessellund og Høgild" (D. Atl. IV S. 672). Stenen er nu forsvunden.

Om **Frederiks Sogn**, hvoraf en Del (5764 af 12,454 Td. Ld., 33 af 68 Td. Hrtk., med 328 af 775 Indb. i 1890) hører til Fjends Hrd., den anden Del under Lysgaard Hrd., se dette.

Rinds Herred.

Sogne:

Vesterbølle, S. 666. — Østerbølle, S. 668. — Gedsted, S. 668. — Fjelsø, S. 669. — Simested, S. 670. — Testrup, S. 671. — Hvam, S. 672. — Hvilsom, S. 674. — Tostrup, S. 674. — Rovm, S. 675. — Hersom, S. 676. — Klejtrup, S. 678. — Bjerregrav, S. 679. — Laastrup, S. 680. — Skals, S. 681. — Ulbjærg, S. 682. — Lynderup, S. 683.

Rinds Herred, det nordøstligste i Amtet, begrænses mod S. af Nørlyng Hrd., fra hvilket det skilles ved Skals Aa, mod Ø. og N. af Randers Amt (Onsild Herred) og Aalborg Amt (Gislum Herred), fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa, og mod V. af Limfjorden (Lovns Bredn., Virksund og Hjarbæk Fjord). Den største Udstrækning fra N. til S. og fra V. til Ø. er omtr. 3 Mil. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne, dog mod V. og N. bølgeformede Jorder (højeste Punkt Rishøj, 227 F., 71 M.) ere gennemgaaende sandmuldede og sandede med meget betydelige Hedestrækninger. Af Vandløbene nævnes Simested Aa. For Skov er det næsten helt blottet (856 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $31^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 71,693 Td. Ld. ($7,_{18}$ □ Mil, $395,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2218 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 9083 (1801: 4211, 1840: 5316, 1860: 5941, 1880: 7924). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Nørlyng Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rinds-Gislum Herreders Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskr. (Bjerregrav, Laastrup, Skals, Ulbjærg og Lynderup) og Aalborg Amts 9. Forligskr. (Vesterbølle og Gedsted) samt Aalborg Amts 6. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Rinds Hrd., i Vald. Jrdb. *Rinshæreth,* hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 1600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 40 Jættestuer og Dysser, Resten Gravhøje), men henved $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 132 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Simested (omtr. 215), Vesterbølle (170), Ulbjærg (160), Østerbølle (140), Tostrup (105) og Fjelsø (100).

Litt.: *K. S. Testrup*, Uddr. af Rinds Hrd.'s Krønike, i Saml. til j. Hist. I S. 337 flg. — *W. Dreyer*, Oldtidsm. i den vestl. Del af R. og Gislum Hrd., smstds. X S. 184 flg. og 2. R. I S. 408 flg.

Vesterbølle Sogn omgives af Annekset Østerbølle, Fjelsø og Gedsted Sogne og Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, mod V., ligger 4 Mil N. for Viborg. De ikke videre højtliggende, bølgeformede Jorder ere sandmuldede, med betydelige, til Dels beplantede Hedestrækninger. Gennem den nordl. Del løber *Lerkenfeld Aa*, der for en Del danner Grænsen mod Aalborg Amt. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 6790 Td. Ld., hvoraf 2125 besaaede (deraf med Rug 515, Byg 262, Havre 1022, Boghvede 34, Sperge! 16, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 90, Kartofler 94, andre Rodfr. 68), Afgræsning 1328, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1319, Have 23, Skov 94, Moser 7, Kær og Fælleder 489, Heder 1257, Veje og Byggegr. 131, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1898: 332 Heste, 1366 Stkr. Hornkv. (deraf 524 Køer), 1907 Faar, 552 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 230 Td.; 54 Selvejergaarde med 217, 55 Huse med 13 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 766 (1801: 430, 1840: 459, 1860: 532, 1880: 661), boede i 129 Gaarde og Huse; Erhv.: 37 levede af immat. Virksomhed, 570 af Jordbr., 79 af Industri, 7 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirks., 40 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vesterbølle* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1898) og Købmandshdl.; *Knudstrup*; *Glerup*, ved Landevejen; *Svingelbjærg* med Skole. Hovedgaarden *Lerkenfeld* har $18^7/_8$ Td. Hrtk., 615 Td. Ld., hvoraf 44 Eng, 100 Kær og Mose, 158 Hede, 12 Aa og Veje, 8 Gaardspl. og Have, Resten Ager; et Teglv., en Vandmølle og $^3/_4$ Td. H. Fæstegods. *Stenildmosegaard* med Parcellen *Christineholm* har $17^1/_4$ Td. Hrtk., 468 Td. Ld. (deraf Christineh. 3 Td. Hrtk., 142 Td. Ld.), hvoraf $75^1/_2$ Eng og Mose, 38 Plantage, $8^1/_2$ bepl. Hede, 6 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager. *Studstrup*, Gd.

Vesterbølle S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 320. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre, med Halvsøjler (Nordd. tilmuret), ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet — hvis hvælv. Underrum er Gravkapel og adskilt fra Kirken ved et Jærngitter — og Apsis, begge af Granit og Mursten, og Kirken overhvælvedes. Vaabenhuset er af Mursten. Skibets Sydside omsattes 1876. Udskaaren Altertavle fra omkring 1700. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol fra 1632 med Malerier. I Gravkapellet staa to Marmorkister, hvori hvile General W. C. v. Lüttichau og Hustru Lucie Magd. Ochsen. Kisterne i Gravhvælvingen underneden ere 1878 nedsænkede paa Kirkegaarden. I en Hvælving under Koret hviler Kirsten Rosenørn, † 1694, g. m. nedennævnte P. Lerche. Series pastorum. Klokken, med Indskrift i Majuskler, er fra 1420.

Lerkenfeld er dannet af to Gaarde *Bonderup* og *Kokholm*. Bonderup solgtes 1455 af Per Gødiksen, som havde arvet den efter sin Hustrus Moder, til Wolf Jensen; men alt 1442 var den beboet af Herredsfogden i Gislum Hrd., som boede her

endnu 1463. 1467 ejedes den af en velbyrdig Jes eller Jep Haning, hvis Søn Haning Jepsen el. Jensens Enke Inge Jepsdatter solgte Kokholm til sin Broder velbyrdig Svend Oluf Jepsen, der 1498 solgte den til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz. Inge ægtede siden en Bonde Christen Ørn, og de pantsatte Bonderup til Niels Clementsen, hvis Enke Anne Mikkelsdatter 1540 afkøbte Aage Jepsen i Svenstrup og hans Hustru Marin Laurensdatter den Del i B., som Marin arvede efter sin Broder, Haning Jepsens og hendes Moder Inges Søn. Formodentlig har Anne Mikkelsdatter solgt B. til Niels Lange, der 1554 mageskiftede den til Mariager Kloster, som 1555 skødede den og Kokholm til Hr. Jørgen Lykke († 1584). Efter ham samledes B. af Rigsadmiral Claus Daa, † 1641; dernæst ejedes den af Sønnen Vald. Daa († 1691), dernæst af Justitsr. og Landsdommer Peder Lerche, der 1677 fik den ved Indførsel og 1681 udløste en anden Kreditor Wolf Blome samt da gav den Navnet L. og 1695 oprettede den til et Stamhus. Tillige fik han Birketingsret til Gaarden (ophævet 1813). Efter hans Død 1699 gik Stamhuset over til Gehejmer. Vincents L., † 1742, derpaa fra 1735 til hans Søn General Grev Chr. L., der 1743 fik kgl. Tilladelse til at ombytte det med en Fideikommiskapital og solgte L. med Hessel, Tiender, Kirkeskyld og Gods (henh. 39, 12, 161, 13 og 425 Td. H.) for 29,500 Rd. til General Wulff Casp. v. Lüttichau († 1765), hvis Enke Lucie Magd. Ochsen døde 1775, i hvilket Aar L. blev købt af Ritm. Joh. Lüttichau og Lieutn. Chr. Cæsar Lüttichau (36, 131

Lerkenfeld, set fra Gaarden.

og 375 Td. H.) for 63,000 Rd., men sidstnævnte blev 1779 Eneejer efter at have udkøbt den 1777 afdøde Joh. L.'s Arvinger. Han solgte den 1793 for 73,000 Rd. til Brødr. Mikkel († 1819), Jens († 1846) og Peder Kjeldsen, i hvilken Families Eje den er forbleven; nu ejes den af Mathias K.'s Søn, H. K. — Hovedbygningen, der skal være opf. eller ombygget 1570 af Jørg. Lykke, bestaar af en Midtfløj af Egebindingsv., beklædt med een Stens Mur, i to Stokv. med hvælvede Kældere (Tøndehvælv.), og to mindre Sidefløje i to Stokv., af Grundmur; ved Nordsiden af Midtfløjen er et rundt Taarn med Pyramidetag og en oprindl. Egevindeltrappe; en rundbuet Dør, med Halvsøjler, paa Vestfløjen har ført ind til et tidligere overhvælv. Kapel (nu Mejeri); i Østfløjens 2. Stokv. er en stor Sal med Kamin i Rokokostil og W. C. v. Lüttichaus og Hustrus Navnetræk samt Aarst. 1704-65. Der har været en 4. Fløj, som lukkede for Borggaarden mod N. Fra Midtfløjen gaa to mindre Sidefløje ud mod Haven. De gamle Grave findes endnu. (*E. T. Kristensen*, nogle Efterretn. om L. ældre Hist., Viborg 1889).

1406 solgte Zacheus Myre sin Rettighed i „Westerbøli" til Dronn. Margrethe. Talen er sikkert om *Nedre Hovgaard*, der beboedes af Knud Hakonsen og Fru Bodil, hvis Arvinger ligeledes 1406 solgte den til Dronningen. — I *Knudstrup* ejede Brødrene Christiern og Jep Benderup en Gaard, som Erik Høg 1537 solgte til Axel Juul. — Per Hvid af *Svingelbjærg* nævnes 1401.

Svingelbjærg var i Middelalderen et eget Sogn og Anneks til Gislum, Vonsild og

Farsø (se S. 525). Ifl. Kongebrev af $^{5}/_{12}$ 1566 blev *Svingelbjærg Kirke* nedbrudt, da Beboerne selv havde erklæret, at de ikke kunde holde den ved Magt, fordi kun 7 Gaarde ydede Tiende til den, og derfor begærede at maatte „fange Vesterbølle Kirke til deres Sognekirke". Dens Materiale anvendtes til Vesterbølle Kirke (se D. Kirkelove II S. 87); ogsaa Lerkenfeld Taarn skal være bygget af det, ligesom man i Laden til Møllen har fundet Sten fra Kirken, hvis Sted endnu paavises. Om Sagnet om Jørgen Lykke og Præsten Mads i Ullis, der bl. a. er behandlet i St. Blichers „Vinhandleren og Herremanden", se S. 527.

I Sognet findes flere Steder, saaledes paa Knudstrup Hede og navnlig paa Glerup Hede, firkantede, 100-200 F. store Pladser, indhegnede af lave Jordvolde, formentlig Dyrkningsstykker fra Oldtiden. — Der er fredlyst 9 Gravhøje.

Præsten i Vesterbølle Laurids Axelsen, † 1717, fortsatte de af Præsten i Ulbjærg-Lynderup Mads Farstrup begyndte Dagbøger fra 16., 17. og 18. Aarh., udg. af Ign. Becher, Aalborg 1813.

Østerbølle Sogn, Anneks til Vesterbølle, omgives af dette, Fjelsø, Hvam, Simested og Testrup Sogne samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3^{3}/_{4}$ Mil N. for Viborg. De mod N. V. og Ø. noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og skarpsandede, med en Del Hede. Nordgrænsen dannes af Lerkenfeld Aa, Sydøstgrænsen af Simested Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør samt Hobro-Løgstør og Viborg-Aalestrup Banerne.

Fladeindholdet 1896: 3891 Td. Ld., hvoraf 1401 besaaede (deraf med Rug 310, Byg 151, Havre 710, Boghvede 24, Spergel 28, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 67, Kartofl. 68, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1004, Høslæt, Brak, Eng m. m. 622, Have 13, Skov 10, ubevokset 4, Moser 27, Kær og Fælleder 186, Heder 549, Stenmarker m. m. 6, Veje og Byggegr. 69 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 759 Stkr. Hornkv. (deraf 351 Køer), 1088 Faar, 330 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 117 Td.; 36 Selvejergaarde med 102, 53 Huse med 15 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 640 (1801: 234, 1840: 275, 1860: 354, 1880: 505), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 500 af Jordbr., 68 af Industri, 27 af Handel, 22 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Østerbølle* med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1890) og Jærnbanehpl.; *Bygum*; *Aalestrup* med Missionshus (opf. 1896), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Tuehøje*, Gd. og Huse. *Fuglsang*, Gd.

Østerbølle S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 319. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer (eet paa Sydsiden med rige Profiler, se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 263), den halvrunde Korbue og begge Døre (Nordd. tilmuret) samt en Dør paa Korets Sydside (ligeledes tilm.) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælv. Underrum; Vaabenhuset er ogsaa af Granit og Mursten. Restauration af Murene 1880 og 1891. Altertavlen er fra 1703. Prædikestolen er skænket 1603 af Christen Børialsen. Ny Granitdøbefont.

I Sognet er der fredlyst 5 Gravhøje.

Gedsted Sogn omgives af Annekset Fjelsø, Vesterbølle Sogn, Aalborg Amt (Gislum Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lerkenfeld Aa, Limfjorden (Lovns Bredn.) og Ulbjærg Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3^{1}/_{2}$ Mil N. for Viborg. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldsandede og skarpsandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Løgstør til Viborg og Hobro.

Fladeindholdet 1896: 2632 Td. Ld., hvoraf 984 besaaede (deraf med Rug

233, Byg 143, Havre 402, Boghvede 17, Spergel 79, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 33, Kartofler 45, andre Rodfrugter 28), Afgræsn. 644, Høslæt, Brak, Eng m. m. 437, Have 15, Moser 21, Kær og Fælleder 270, Heder 213, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 721 Stkr. Hornkv. (deraf 287 Køer), 1187 Faar, 375 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 155 Td.; 45 Selvejergaarde med 139 og 47 Huse med 16 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 611 (1801: 264, 1840: 358, 1860: 332, 1880: 428), boede i 100 Gaarde og Huse; Erhverv: 35 levede af immat. Virksomh., 362 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 107 af Industri, 54 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gedsted* (1289: Geetsteth, 1307: Gettstæthæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1885), Afholdshjem (opf. 1900), Lægebolig, Sparekasse (opr. $^{22}/_5$ 1898; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 17,765 Kr., Rentef. 4 pCt., Antal af Konti 57), Købmandshdl., Tang-Madrasfabrik, Farveri, Andelsmejeri, Kro, Statstelefonst. og Postekspedition; *Bystrup* med Skole. *Nørgd.*, *Dalsgd.*, *Holmmarkgd.*

Gedsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 321. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarme mod N. og S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og de hvælvede Korsarme samt Vaabenhuset, alle af Granit og Mursten. Ved en Restauration 1868 hævedes Vaabenhusets Bjælkeloft, saa at den smukke Norddør helt kom til Syne. I Vaabenhuset en gml. Egetræsdør med Indskr. Der er 1884-95 foretaget store Ombygninger ved Kirken. Alterramme med Maleri af Fru Ingemann. Gammel egetræsmalet Prædikestol. Granitdøbefont. Under den nordl. Korsarm en lukket Gravhvælving. I Spidsbuerne, der fra Korsarmene føre ind til Kirken, findes Nicher.

I *Gedsted* skal have ligget en Kongsgaard, fra hvilken (Geetstath) Erik Menved $^1/_3$ 1289 udstedte nogle Privilegier for Vitskøl Kloster. Den kom senere i privat Eje, men blev 1408 tilskødet Dronn. Margrethe af Brødrene Per Sommer, Peder og Thomes Gedsted, hvis Vaaben var Hovedet af en Gedebuk. Gedstedgd. var da beboet af en Væbner Bratze, og endnu 1514 solgte Lars Bratze Gods i Gedsted til Bisp Erik Kaas. 1482 nævnes Mogens Nielsen i G.

Fjelsø Sogn, Anneks til Gedsted, omgives af dette, Ulbjærg, Tostrup, Hvam, Øster- og Vesterbølle Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $3^1/_4$ Mil N. for Viborg. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere sandmuldede med Klægunderlag, med en Del Hede mod V. Østgrænsen dannes af Simested Aa.

Fladeindholdet 1896: 3860 Td. Ld., hvoraf 1215 besaaede (deraf med Rug 321, Byg 159, Havre 595, Boghvede 27, Blandsæd til Modenhed 8, Grøntf. 16, Kartofler 60, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 1239, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 18, Skov 3, Moser 21, Kær og Fælleder 125, Heder 628, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 186 Heste, 732 Stk. Hornkvæg (deraf 327 Køer), 1357 Faar, 302 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 120 Td.; 41 Selvejergaarde med 98, 66 Huse med 22 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 586 (1801: 226, 1840: 316, 1860: 368, 1880: 508) boede i 111 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 466 af Jordbrug, 45 af Industri, 7 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 47 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fjelsø*, beliggende om en lille Sø, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (indrettet 1890), Mølle og Købmandshdl.; *Klotrup* med Skole; *Ettrup*.

Fjelsø S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 322. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, med ornamenteret Overligger, og Norddøren (sidste tilmuret) ligesom den halvrunde Korbue ere bevarede. I senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet. Det nye Vaabenhus, af Mursten og med Granitsokkel, er opf. i romansk Stil 1887 (Arkitekt: Paludan). Udskaaren Altertavle (restaur. 1895), skænket 1735 af Christen Sørensen i Vesterris. Prædikestol og Degnestol i Renæssancestil, den sidste fra 1634. Granitdøbefont. Klokken er fra den tidligere Middelalder.

Ved Fjelsø er der fredlyst en Gravhøj med et dobbelt Gravkammer, samt en af to parallelle, sammenbyggede Langhøje bestaaende, 552 F. lang Jordhøjning.

Simested Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Testrup, Vesterbølle, Hvam og Hvilsom Sogne samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $3^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Viborg og omtr. 2 Mil V. N. V. for Hobro. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere muldsandede og skarpsandede, med en Del Hede; ved Nordgrænsen Skat Skov. *Simested Aa* løber gennem Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aalborg og fra Løgstør til Hobro samt Hobro-Løgstør Banen og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 6794 Td. Ld., hvoraf 2264 besaaede (deraf med Rug 541, Byg 266, Havre 1051, Boghvede 13, Bælgsæd 4, Spergel 21, Frøavl 10, Blandsæd til Modenhed 43, Grøntf. 103, Kartofler 129, andre Rodfr. 82), Afgræsn. 1729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1075, Have 43, Skov 100, ubevokset 13, Moser 137, Kær og Fælleder 297, Hegn 10, Heder 933, Veje og Byggegr. 168, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1898: 291 Heste, 1468 Stkr. Hornkv. (deraf 740 Køer), 1680 Faar, 701 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 212 Td.; 70 Selvejergaarde med 182, 96 Huse med 30 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1107 (1801: 429, 1840: 592, 1860: 694, 1880: 1024), boede i 204 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomh., 812 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 101 af Industri, 34 af Handel, 51 af forsk. Daglejervirks., 43 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Simested*, ved Hobrovejen, med Kirke, Skole, Kro (noget Ø. for Byen), Jærnbanehpl., Telegraf- og Telefonstation; *Torup*, ved s. Vej, med Skole og Kro; *Guldager*; *Hverrestrup* med *Eveldrup Præstegd.* (noget N. V. for Byen); *Baandrup* med Fattiggaard (opr. 1891, Pl. til 20 Lemmer); *Skjershale*; *Korsø* med Skole. *Dalsgaard Huse.* Hovedgaarden *Korsøgaard* har $15^1/_2$ Td. Hrtk., 600 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, 70 Skov og Plantage, Resten Ager; Tørvefabrikation. *Grangd.*, *Bjerregd.*, *Højslevmølle*, Gd., med Farveri.

Simested S., en egen Sognekommune, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 317. Lægd. Kirken tilhører Viborg Sparekasse.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Eet Vindue ses; begge Døre (Sydd. tilmuret) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum. Kirken er i de senere Aar undergaaet flere Ombygninger paa Grund af Brøstfældighed, blandt andet er Vaabenhuset opf. fra nyt 1884 i romansk Stil. Altertavle fra 1883 med Maleri af A. Dorph (den korsfæstede). Prædikestol fra 1884 med Billeder af Evangelisterne. Granitdøbefont. Orgelet er skænket 1891 af Frk. Behrend.

I Taarnet bag Orgelet et Billede af Hellevad til Korsøgd. Klokken er fra den senere Middelalder.

Korsøgaard erhvervedes af Rigsraad Hr. Morten Jensen (Gyrstinge) omtr. 1447 kort før hans Død, og han efterlod den til sin Søn Oluf Mortensen, hvis Datter Anne bragte Gaarden til sin Mand Peder Skram; den ejedes saa af deres Søn Erik S., † 1568, dennes Søn Laurids S. 1569, hvis Datter Maren S. 1624 efterlod den til sine Søsterbørn Oluf og Lisbeth Daa, der 1634 solgte den til Hr. Mogens Kaas. Dennes Søn Erik K. ejede den (10 Td. H.) 1665, og siges den da tilforn at have været en Bondegd. Han mistede den 1666, da Christen Olufsen i Viborg gjorde Indførsel i den; denne solgte den 1681 til Peder Benzon til Havnø († 1701), efter hvem Niels Benzon 1702 paa sine Broderbørns Vegne kompletterede K. med 200 Td. Bøndergods. 1721 solgte Ritm. Hans Benzon K. (14 Td. H.) til Chrf. Rosenørn († 1745), men paa Auktion efter dennes Søn Oberstlieutn. Peder R. 1775 blev den (14, 45 og 210 Td. H.) for 22,500 Rd. købt af Conrad Jørgen Friis († 1778), hvis Dødsbo solgte den for 20,000 Rd. til Lars Hellevad og H. A. Tegder († 1811), hvilken sidste 1796 afkøbte sin Fætter hans Halvpart for 7200 Rd. Tegder solgte en stor Del af Godset. Hans Enke Kirstine Schaarup ægtede 1812 M. Galten Kruuse, der bortsolgte Resten af Godset. 1828 fik Forvalter Agier Skøde paa K. for 14,700 Rd.; 1848 købte Lund den for 12,000 Rd., fra hvis Søn den 1859 gik over til Grev C. F. E. Rantzau; 1872 købtes den for 29,000 Rd. af Fritze, 1887 for 117,000 Kr. af Poulsen, efter hvem den arvedes 1890 af cand. jur. Behrend; 1892 købtes den af V. Løhde, hvorpaa den jydske Kreditforening solgte den 1896 for 84,000 Kr. til den nuv. Ejer, Th. Smidt. — Bygningen, af Bindingsv., er omtr. 150 Aar gammel; alle Avlsbygningerne, af Kamp, ere fra 1870'erne. Gaarden er omgiven af Grave.

Bjerregaard i Simested nævnes 1512.

Simested havde alt ved Reformationstiden Hvam og Hvilsom til Annekser. I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at der skulde holdes en Kapellan, med Bolig i Hvam; fra 1742 blev han residerende; men ved Reskr. af $^{25}/_{10}$ 1805 nedlagdes Embedet, og samtidig bleve Hvam og Hvilsom et Pastorat for sig (fra $^{3}/_{1}$ 1806). Ved Reskr. af $^{1}/_{4}$ 1817 blev Testrup Anneks til Simested; $^{11}/_{11}$ 1825 bleve Hvam og Hvilsom atter Annekser til Simested, medens Testrup lagdes til Gislum og Vonsild (se S. 524) og $^{1}/_{7}$ 1859 til Vesterbølle-Østerbølle; 1879 udskiltes atter Hvam og Hvilsom, og Testrup kom igen til Simested.

I Sognet er der fredlyst 1 Høj med Gravkammer, 1 Langdysse, 3 Langhøje og 19 runde Gravhøje.

Testrup Sogn, Anneks til Simested, omgives af dette og Østerbølle Sogn samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.), hvorfra det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger 4 Mil N. N. Ø. for Viborg og $2^{1}/_{2}$ Mil N. V. for Hobro. De noget højtliggende, mod S. bakkede Jorder ere overvejende sandede.

Fladeindholdet 1896: 2086 Td. Ld., hvoraf 722 besaaede (deraf med Rug 209, Byg 67, Havre 297, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 45, Grøntf. 20, Kartofler 38, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 367, Have 12, Skov 146, ubevokset 8, Moser 28, Kær og Fælleder 64, Heder 172, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 50 Heste, 402 Stk. Hornkvæg (deraf 183 Køer), 357 Faar, 202 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 47 Td.; 9 Selvejergaarde med 38, 24 Huse med 9 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 234 (1801: 75, 1840: 130, 1860: 145, 1880: 226), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomhed, 202 af Jordbr., 16 af Industri, 2 af Handel, 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Testrup* med Kirke og Skole. Gaarden *Vesterris* har $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 510 Td. Ld. (i T. og Østerbølle S.), hvoraf 34 Eng, 162 Skov og Plantage, 10 Mose, Resten Ager; et Hus. *Kastrup*, Gd. (8 Td. H.), *Testrupgd.* (6 Td. Hrtk.).

Testrup S., en egen Sognekommune, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings-

og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 318. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, ved Testrupgaard, bestaar af Skib og Kor ud i eet og Apsis, med Bjælkeloft. Oprindl. er Kirken opf. i 1. Halvdel af 15. Aarh. i gotisk Stil af røde Munkesten og bestod af et overhv. Skib, et stort Kor med Apsis, med Bjælkeloft, to vistnok hvælvede Korsarme ved Korets Vestende og et Taarn mod V. Nu staar kun Koret med Apsis og Skibets østl. Hvælving, der benyttes som Forhal. Det øvrige er nedbrudt, vistnok væsentlig 1748, hvilket Aarst. staar paa den nuv. Vestgavl. De to Rundbuer ind til Korsarmene ses endnu, tilmurede. Alle Prydelser fra kat. Tid ere forsvundne. Altertavlen er i Barokstil med et Maleri (Christus i Getsemane); Prædikestol i Renæssancestil fra 1615. De øverste Stolestader ere fra 1721. Den største af Klokkerne gaves af Fr. II 1567 til Viborg Domkirke, da dennes Klokker smeltede ved Branden.

Testrupgaard var sikkert oprindl. en adelig Sædegaard; 1399 nævnes en Adelsmand Jacob Hemmingsen af „Teztorp". Senere kom den under Viborg Bispestol, og 1432 skal Bisp Herman have indrettet den til et Hospital, som Bisp Torlav omtr. 1439 indviede til St. Karen (undertiden kaldes det ogsaa St. Søren i Testrup). I Spidsen for Hospitalet stod en Forstander, der tillige var Præst for Testrup Kirke og Gislum Pastorat; fra 1511 til 1535 vare efter hinanden Chr. Nielsen, Villads, Mester Chr. Puszel, Jørgen Ebbesen, Erik Høg og Ib Lauridsen Forstandere (dog boede her 1503 tre Adelsmænd: Niels Juel, Thomes Skadeland og Ebbe Simonsen [Udsøn], 1532 Niels Juels Enke Fru Marine Nielsdatter). Til Hospitalets Fremvækst bidrog ikke lidet den nærliggende *St. Sørens Kilde*, en meget besøgt Valfartskilde. Ved Testrup holdtes endvidere aarl. Markeder, saaledes Dal Marked, der holdtes i Markedsdal S. V. for Kirken (ifl. Testrup, se Saml. til j. Hist. I S. 363, laa den i Østerbølle Sogn); 1556 henlagdes disse til Hannedal, 1561 og paany 1574 til Hobro. Efter Reform. faldt Gaarden til Kronen, men vedblev endnu en Tid at være Hospital; 1542 fik Svend Juel Brev paa den mod at „besørge de fattige syge Mennesker med god Værelse, Sengklæder o. a."; 1545 skænkede Chr. III den til Viborg alm. Hospital (se S. 568), der 1699 solgte den (12 Td. H.) og al Testrup By (i alt 43 Td. H.) for 1366 Rd. til Poul Lauridsen. Den ejedes 1717 af Hans Wassard († 1720), hvis Enke 1751 solgte den (13 og 157 Td. H.) til Jak. Joh. Colding, der 1754 solgte den til H. Chrf. Rosenørn til Nøragergd. Hans Halvbroder Gehejmer. M. G. Greve Rosencrone solgte den 1800 for 100,000 Rd. til Kancellir. Tolstrup og Ritm. Schuchardt, af hvilke førstn. solgte sin Part til Landsdommer Fønss. Nuværende Ejer er G. Hansen. — Hospitalet har ligget ved den vestl. Ende af Kirken; i Slutn. af 18. Aarh. saas endnu Rudera. En omtr. 1860 ved Testrupgd. fremgravet Ruin (40 × 20 F.), med tykke, indtil 5 F. høje Mure af røde Mursten, er mulig en Rest af Hospitalet.

Kastrup og *Vesterris* vare fordum adelige Gaarde. Som Ejere af den første nævnes 1500 Laurids Skadeland, 1505 Jørgen Skadeland, siden Pors Nielsen af Slægten Børialsen, Søn Niels Pors 1595, Søn Jørgen Pors, der siges for Armod at have forladt Kastrup. Det maa være sket før 1637, thi da solgte Fru Ellen Marsvin den til Hr. Mogens Kaas. 1462 nævnes en Væbner Nis Jensen i Vesterris, 1546 Bertel Andersen i V., Væbner, derefter dennes Søn Laurids Bertelsen Hørby 1580, hvis Enke Anne Skade ægtede Peder Munk, der ogsaa skrev sig til V. Sammen med Laurids Bertelsen skrev Jørgen Harbou sig 1580 til V. Mulig der dog har været to Steder af dette Navn, thi 1618 skødede Fru Sophie Ulfstand V. „i Hornum Herred" til Iver Juul, der 1623 afbrød denne Gaard og lagde Jorderne under Lundbæk.

Ved Testrup er der fredlyst 1, ved Vesterris 16 Gravhøje, deribl. den anselige *Rishøj* med to hosliggende, ganske lave Høje.

Om Sognehistorien se S. 524 og 671.

Hvam Sogn omgives af Annekset Hvilsom, Simested, Østerbølle, Fjelsø, Tostrup og Rovm Sogne. Kirken, mod V. ligger $3^1/_4$ Mil N. for Viborg og $2^1/_4$ Mil V. N. V. for Hobro. De ikke videre højtliggende, bakkede Jorder ere sandblandede; nu er der næsten ingen Hede mere. Paa Nord- og Vestgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Aalborg og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 3000 Td. Ld., hvoraf 1032 besaaede (deraf med Rug 261, Byg 91, Havre 511, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 27, Kartofler 38, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 1118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 467, Have 23,

Skov 29, Moser 12, Kær og Fælleder 56, Heder 146, Veje og Byggegr. 100, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 671 Stk. Hornkvæg (deraf 334 Køer), 704 Faar, 337 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 91 Td.; 24 Selvejergaarde med 85, 22 Huse med 6 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 350 (1801: 190, 1840: 227, 1860: 249, 1880: 332), boede i 57 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomhed, 252 af Jordbr., 25 af Industri, 15 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hvam* med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1895 og 1885), Mølle, Andelsmejeri, Kro, Jærnbanehpl., Telegraf- og Telefonst. *Tulstrupgde.* Hovedgaarden *Lille-Restrup* har $13^3/_4$ Td. Hrtk., 355 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 20 Plantage og Have, 35 til Huse m. m., Resten Ager. *Kallestrupgd.* med Fællesmejeri, *Sophiesminde*, Gd., *Restrup-Krog*, Gd., m. m.

Hvam S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 316. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede. I senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet (senere tilmuret; Taarnrummet er Materialhus). Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid; Skibets Østgavl er omsat med Mursten. Altertavle (med Nadveren) i Renæssancestil. Ny Prædikestol og Granitdøbefont. I Kormuren smuk Ligsten (før i Korgulvet), med Portrætfigurer, over Niels Harbou, † 1556, og Hustru Birgitte Munk.

Restrup (eller *Lille-R.*) nævnes alt før 1400, da Jens Pig skødede den til Ebbe Skytte, og 1470, da den tilhørte en Væbner Niels Pedersen, men 1476 Jens Nielsen og hans Hustru Elne Mogensdatter; han førte Munkernes Vaaben. Ogsaa en Fru Johanne Nielsdatter af R. nævnes og 1488 Christen Grøn af R. 1511 solgte Albert Skeels Arvinger den til Landsdommer Niels Clementsen, ved hvis Fald 1518 og derpaa flg. Død den gik over til Kronen, der overlod den til hans Enke. Hans Datter bragte den til Christen Harbou, hvis Fader Jens H. alt 1507 skrev sig af R. Han trættedes 1532 med Bisp Jørgen Friis om Tulstrupgd. i Hvam. Hans Sønner vare Niels H. (se under Kirken) og Jørgen H. til R.; sidstnævntes Søn Otte H. og dennes Søn Niels H. skrives ogsaa til R., men have næppe været Eneejere, thi Niels H. fik 1624 tilskødet en Halvpart i Gaarden af sin Svigermoder Fru Else Krag, Laurids Lunovs. Niels H. solgte 1633 R. til Jesper Lunov, der alt med sine Brødre synes at have været Medejer forinden. Efter hans Død 1637 kom R. til hans Brødre Erik og Ove L. Siden kom en Halvpart til Fru Dorte Juul, efter hvem den gik i Arv til Chrf. Pachs, der 1645 solgte den til Hr. Mogens Kaas. Dennes Søn Erik K. skrev sig til R. Han mistede den (24 Td. H.) 1666 ved Indførsel, og den nye Ejer Karen Andersdatter Schiøte, sl. Alex. Romors, solgte den 1669 til Jens Jørgensen, Raadmand i Viborg, † 1685, hvis Arvinger 1686 solgte den til Forpagter paa Løjstrup Peder Rasmussen, der 1691 frasagde sig alle Sædegaards Privilegier og solgte den (17 Td. H.) kort efter til Handelsmand i Fredericia Jak. Ros, men generhvervede den 1696 for dog straks at skøde den til Hieron. Chr. Basballe. 1723 blev den af Margr. Mikkelsdatter, sl. Ole Henriksens i Andi, skødet til hendes Svigersøn, Præsten i Mørke og Hvilsager Peder Sommer, † 1732 el. 33, men alt 1726 blev den (17 og 31 Td. H.) solgt af Margr. Horn, sl. Ritm. Mikkel Suhrs, for 476 Rd. til Ridefoged paa Lynderup Christen Pedersen. Den flg. Ejer Oversekr. Chr. Møinichen købte Gods til og kompletterede Gaarden. Han solgte den (17 og 147 Td. H.) dog alt 1729 til Iver Jørgensen Abel. Senere tilhørte R. Gehejmeraadinde Krabbe, hvis Arvinger solgte den til Kancellir. og Herredsfoged Chr. Sørensen Testrup, der 1751 solgte den (17 og 207 Td. H.) for 5990 Rd. til Søren Christensen, men 1764 paany fik Skøde paa den (17, 62 og 412 Td. H.) af sin Moder Maren Lynderup, sl. Kancellir. Testrups; men ved hans Død 1773 faldt den tilbage til Moderen, efter hvem den 1781 blev købt for 15,330 Rd. af Krigskommissær Testrup til Viffertsholm, som 1799 overdrog den for 15,000 Rd. til sin Søn Søren T. Senere ejedes den af

Kammerr. H. Svanholm til Viffertsholm, der 1831 for 3600 Rd. solgte R. til Forpagter S. Norss, som 1837 solgte den for 7400 Rd. til C. N. Schmidt. Hans Enke solgte den, efter Fraskillelsen af Sophiesminde og Restrup-Krog, 1867 for 21,000 Rd. til H. Kjeldsen, som 1888 for 90,000 Kr. overdrog den til Sønnen, den nuv. Ejer M. K. — Hovedbygningen er opf. 1870 af Grundmur med højt Midtparti og 2 Fløje i 1 Stokv.

Østergaard i Hvam (6 Td. H.) ejedes 1663 af Fru Mette Munk, † 1670. — *Tulstrupgaarde* blev 1502 af Hr. Predbjørn Podebusk skødet til Jens Harbou, der 1505 solgte den til Biskop Niels Friis. 1532 førte Christen Harbou Trætte om den med Jørgen Friis. — 1477 nævnes en god Mand ved Navn Tue i *Hvam*.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Om Sognehistorien se S. 671.

Hvilsom Sogn, Anneks til Hvam, omgives af dette, Simested Sogn, Aalborg og Randers Amter (Gislum og Onsild Hrd.) samt Klejtrup og Rovm Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $3^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere sandede; mod S. en Del Hede. Ved Nordgrænsen løber Simested Aa.

Fladeindholdet 1896: 4705 Td. Ld., hvoraf 1297 besaaede (deraf med Rug 298, Byg 140, Havre 626, Boghvede 30, Spergel 44, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 35, Kartofler 77, andre Rodfr. 36). Afgræsn. 1124, Høslæt, Brak, Eng m. m. 498, Have 14, Skov 4, ubevokset 15, Moser 43, Kær og Fælleder 182, Heder 1410, Veje og Byggegr. 113 Td. Kreaturhold 1898: 156 Heste, 784 Stkr. Hornkv. (deraf 353 Køer), 955 Faar, 317 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 105 Td.; 35 Selvejergaarde med 90, 55 Huse med 15 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 499 (1801: 221, 1840: 258, 1860: 302, 1880: 443), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 410 af Jordbr., 27 af Industri, 7 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvilsom* med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1894 og 1886); *Tollestrup*; *Støttrup* (1408: Stothorp) med Skole. *Vester-Gundestrup*, Gd.

Hvilsom S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 315. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, Kor og Taarn, alle med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel; i Taarnet er der dog ved senere Ombygninger benyttet Mursten; fra Underrummet, der aldrig har haft Vinduer og mulig oprindl. har været Forhal, føre ind til Skibet to store Rundbuer, der i Midten hvile paa en Dværgsøjle, hvis Kapitæl prydes af Mandehoveder, medens Fodstykket har Bladornamenter, alt af huggen Granit; ved Siderne hvile Rundbuerne paa firkantede Granitpiller. Eet oprindl. Vindue og to runde Lysaabninger i Korgavlen (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 285 og 291) samt de to Døre (Sydd. tilmuret) ere bevarede. Murene ere til Dels omsatte 1875 og 1887. Vaabenhuset, af Mursten, er senere opf. Gammel Altertavle (med Treenigheden) og Prædikestol, den sidste egetræsmalet med Billeder af Evangelisterne skinnende igennem. Granitdøbefont. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Ved Hvilsom er der fredlyst 3, ved Støttrup 1 og ved Tollestrup 4 Gravhøje.

Tostrup Sogn omgives af Annekset Rovm, Hvam, Fjelsø, Ulbjærg, Laastrup, Skals og Bjerregrav Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil N. for Viborg og $2^3/_4$ Mil V. for Hobro. De noget højtliggende og bakkede Jorder (mod N. Tulsbjærge, højeste Punkt 220 F., 69 M.) ere let- og skarpsandede. Gennem Sognet løber *Simested Aa*. En Del Hede. Gennem den sydl. Del gaar Viborg-Aalestrup Banen, ved Østgrænsen Landevejen fra Vib. til Aalborg.

Fladeindholdet 1896: 3832 Td. Ld., hvoraf 1176 besaaede (deraf med Rug 289, Byg 97, Havre 582, Boghvede 48, Spergel 45, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 27, Kartofl. 54, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 1031, Høslæt, Brak, Eng m. m. 397,

Have 12, Skov 44, Moser 24, Kær og Fælleder 38, Hegn 4, Heder 1007, Veje og Byggegr. 92, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 606 Stkr. Hornkv. (deraf 281 Køer), 942 Faar og 215 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 95 Td.; 29 Selvejergaarde med 87, 30 Huse med 8 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 379 (1801: 210, 1840: 220, 1860: 239, 1880: 318), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 292 af Jordbr., 13 af Industri, 33 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tostrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Lunds Stiftelse (opr. 1824 af exam. jur. Christen L., † 1827, med et Hus til trængende), Kro og Telefonst.; *Troelstrup*; *Ugleris. Spanggde., Thorsgd., Vestergd., Fruergd. Skinderup Vandmølle. Møldrup*, se Rovm Sogn.

Tostrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 327. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Forhal eller Underbygning til et Taarn ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Fra Forhallen føre to, paa en firkantet Pille (forneden af Granit) hvilende Rundbuer ind til Skibet (nu tilmurede); senere er der over den nordvestl. Del af Forhallen opf. et Taarn af Mursten (maaske har der været et oprindl. Taarn). Syddøren og den lidt tilspidsede Korbue ere bevarede. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er ogsaa senere. Kirkens Mure ere delvis omsatte 1872 og 1889. Altertavle i Renæssancestil med Maleri fra 1850 (den korsfæstede). Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont. I Koret et Træepitafium, opsat 1773 af Præsten Johs. Holst over hans dødfødte Datter, og en Metalmindetavle over Dyrlæge Andr. Seerup, † 1821.

Spanggaard og *Fruergaard* have ifl. D. Atl. været adelige Gaarde. — Her har ligget en Gaard *Skjeldbjærghus*, som i Beg. af 18. Aarh. var ganske øde. — Ligeledes nævnes 1469 *Hedegaard Gaardsted* og 1495 og 1511 *Herritzdall Mølle*. — Ved en Høj Ø. for Skinderup Bro holdtes indtil 1688 Herredstinget. Tingstenene vare endnu bevarede i 18. Aarh.

Paa Spanggaards Mark laa fordum *Mindrup Kirke*, der ifl. D. Atl. dannede et Anneks til Tostrup, og hvortil hørte, foruden Spanggd., Dele af Fjelsø (Ettrup By), Ulbjærg (Skinderup) og Laastrup (Borup) Sogne. Endnu i Slutn. af 18. Aarh. saas Rudera af Kirken, og der er endnu Spor af Kirkegaarden.

I Sognet er der fredlyst 24$^1/_2$ Gravhøje. Paa Ugelris Mark ligger den 200 F. lange Langdysse *Vathushøj*, hvis Randsten nu for største Delen mangle (nogle benyttedes ved Genopførelsen af Vib. Domkirke).

Rovm Sogn, Anneks til Tostrup, omgives af dette, Hvam, Hvilsom, Klejtrup, Hersom og Bjerregrav Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2$^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Viborg og 2 Mil V. S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder (Hulhøj, 202 F., 63 M.) ere let- og skarpsandede; mod N. en Del Hede. I Sognet *Rovm Sø* ell. *Barsø* og *Hale Sø*; gennem Sognet løber *Skals Aa.* Gennem den nordvestl. Del gaa Vib.-Aalestrup Banen og Landevejen fra Vib. til Aalborg.

Fladeindholdet 1896: 4708 Td. Ld., hvoraf 1499 besaaede (deraf med Rug 388, Byg 105, Havre 764, Bælgsæd 6, Spergel 35, Boghvede 56, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 39, Kartofler 74, andre Rodfrugter 27), Afgræsning 1421, Høslæt, Brak, Eng m. m. 508, Have 12, Skov 13, ubevokset 20, Moser 27, Kær og Fælleder 37, Hegn 6, Heder 1042, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 175 Heste, 713 Stkr. Hornkv. (deraf 346 Køer), 840 Faar og 306 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 76 Td.; 24 Selvejergaarde med 56, 58 Huse med 19 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 431 (1801: 151, 1840: 203, 1860: 262, 1880: 358), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomh., 342 af Jordbr., 38 af Industri, 4 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rovm* (1468: Rowm) med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1899 og 1890) samt Telefonst.; *Lund*. *Møldrup*, paa Grænsen af Tostrup og Rovm S., med Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst., Mølle, Gæstgiveri og Mejeri. Gaarde: *Nørris, Taarupgd., Trængsel, Skamris, Møldrupgd., Aastrupgd., Skravad*, med Vandmølle.

Rovm S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant. Senere tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med lavt Pyramidetag, og Vaabenhuset, af Mursten, foran den oprindl. Dør (Nordd. er tilmuret); Korbuen og nogle Vinduer ere bevarede. En Del af Kirkens Sydside er omsat 1871; her en som et Dambrædt udhuggen Granitsten og en Sten med et Mandehoved; paa Taarnet en Sten, hvorpaa udhugget en Fisk med Rundbuer om. Udskaaren Altertavle med et Maleri (Nadveren) og Prædikestol med Aarst. 1592. Romansk Granitdøbefont.

I *Lund*, tidligere ogsaa kaldet *Romlund*, boede Poul Børialsen, adlet $^{3}/_{6}$ 1492, derefter hans Sønner Niels og Anders Poulsen 1542 og dennes Søn Poul Andersen 1574-1634. Denne lille Hovedgd. kom saa til Claus Dyre, der 1653 solgte den til Laur. Friis, som 1654 pantsatte og 1661 skødede den (med Gods 47 Td. H.) til Erik Grubbe til Tjele, hvis Svigersøn Stygge Høg ejede den (24 Td. H.) 1663; men 1672 ejedes $^{3}/_{4}$ af den af Werner Mattissen i Amsterdam. 1688 blev den (11 Td. H.) udlagt til Ryttergods.

Kjeld Persen i *Rovm* nævnes 1458. — *Møldrupgd.* ejedes 1405 og 1426 af Per Møllumsen, 1650 af Laur. Skinkel. — *Aastrup* (12 Td. H.) holdtes 1663 for en Herregaard og laa under Lynderup, hvortil den hørte endnu 1778.

At *Nørris* skal være den Gaard, der er knyttet til Niels Ebbesens Navn, som af flere tidligere antaget, er urigtigt (se Sabro Hrd., Folby Sogn).

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Hersom Sogn omgives af Annekset Bjerregrav, Rovm Sogn, det andet Anneks Klejtrup og Nørlyng Hrd. (Vammen og Pederstrup S.), hvorfra det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. Ø. for Viborg og 2 Mil S. V. for Hobro. De mod N. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede med nogen Hede og store Engstrækninger langs Aaen. En Del af *Hærup* (ell. *Ørris*) *Sø*, omtr. 150 Td. Ld., paa Østgrænsen, hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2950 Td. Ld., hvoraf 941 besaaede (deraf med Rug 239, Byg 105, Havre 491, Boghvede 12, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 13, Kartofler 44, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 807, Høslæt, Brak, Eng m. m. 495, Haver 12, Skov 7, Moser 24, Kær og Fælleder 129, Heder 407, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 49 Td. Kreaturhold 1898: 118 Heste, 617 Stkr. Hornkv. (deraf 332 Køer), 670 Faar, 267 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 26 Selvejergaarde med 87, 33 Huse med 12 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 408 (1801: 159, 1840: 255, 1860: 269, 1880: 364), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 285 af Jordbr., 47 af Industri, 7 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hersom* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886) og Sparekasse (opr. $^{11}/_{3}$ 1891; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 17,361 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 293 Kr., Antal af Konti 161); *Ørris*; *Neder-Holris* (Hvolris, Hulris); *Troestrup*. Hovedgaarden *Ny-Hersomgaard* har 14 Td. Hrtk., 356 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 4 Skov, 10 Kær, 62 Hede, Resten Ager. *Hvolrisgd.* ($8^{1}/_{2}$ Td. H.), *Stubbegd.*, *Mariendal, Ø.*- og *V.- Teglgaard* (Parceller af Hersomgd.), *Mosegd.*, *Holriskro*.

Hersom S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9.

Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid — ifl. D. Atl. er den indviet St. Laurentii Dag 1150 (!) af Viborgbispen Eskil (se ogsaa Saml. til j. Hist. I S. 354); den Indskr. paa Kirkevæggen, der mindede om dette, er nu forsvunden — af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer, begge Døre (Nordd. tilmuret) og Korbuen ere bevarede. Vaabenhuset er af Mursten. Store Ombygninger paa Kirken 1882, 88 og 93. Altertavle i senere Renæssancestil med et Maleri (Christus). Prædikestol i Barokstil. Granitdøbefont med en Christusfigur og Mandehoveder. I Koret smukt Epitafium over Oberstlieutn. P. Rosenørn, † 1775 (to Genier, der holde en Medaillon med den afdødes Billede; han er begr. under Koret), og et mindre, begge af Wiedewelt, over Frk. S. A. Rosenørn, † 1784 (begr. paa Kirkegaarden).

Hersomgaard ejedes 1485 af Griis i H., 1496 og 1504 af Sti Vesteni, der solgte den til Hr. Niels Høg, hvis Arvinger endnu 1552 ejede den, 1606 af Fru Anne

Hersomgaard, nedbrudt 1798 (efter en Tegn. fra 1796).

Lykke, Ludv. Munks, saa af Fru Johanne Skram, hvis Datter Fru Karen Lange, Claus Belows, 1632 solgte den til Fru Dorte Juul, Jørg. Kaas', der synes at have overdraget den til sit Søskendebarn Berete Juul, g. m. Knud Galt, der 1632 og 39 skrev sig til H. 1653 skrev Laur. Friis sig til H., mulig dog kun Bruger af den, thi alt 1647 tilhørte den Laur. Skinkel, som 1655 solgte den til Hr. Anders Bille, hvis Arvinger ejede den (39 Td. H.) 1663. I Svenskekrigen bleve dens Skove ødelagte. 1689 ejedes den (22 og 95 Td. H.) af Herluf Trolle, der 1699 solgte den for 41 Rd. pr. Td. H. til Chrf. Rosenørn. Derpaa ejedes H. af dennes Søn Oberstlieutn. Peder R. (se under Kirken), efter hvem den (22, 50 og 294 Td. H.) 1775 blev købt for 25,200 Rd. af Major Chr. Rosenørn (Teilmann), der 1797 solgte den for 40,000 Rd. til Chr. Ditl. Lüttichau, som 1798 solgte den til Landvæsenskommissær Gjørup og Herredsfoged Wissing for 40,500 Rd.; de solgte den og Holris (34, 50 og 58 Td. H.) for 23,000 Rd. til Søren og Jens Tydsch. Godset blev bortsolgt, og Hovedgaarden udparcelleredes, og af dens Jorder oprettedes 6 Gaarde og 2 Huse. Hovedparcellen Ny-Hersomgd. har siden haft mange Ejere, saaledes Kn. Toft, Karsten, Sackman og Schervin, som 1878 solgte den for omtr. 80,000 Kr. til Brockdorff, efter hvem den ved Konkursauktion købtes for omtr. 48,000 Kr. af den nuv. Ejer, H. Buch-Jacobsen. — Borggaarden brændte 1727 og Ladegaarden 1730, men de opførtes

igen af Rosenørnerne. Hovedbygningen, der laa noget fra den nuv. Ny-Hersomgd. (Gaardspladsen og Voldene ses endnu), blev nedbrudt 1798, da Gaarden udstykkedes. Hovedbygningen paa Ny-Hersomgd., opf. i Slutn. af 18. Aarh., er af Bindingsv. og Grundmur i 1 Stokv., flere Gange udvidet.

Holris pantsattes 1355 af Jens Raad og hans Husfrue Margr. til Tyge Skammelsen, Foged paa Aalborg. Af senere Ejere kendes en Niels Stigsen, som formentlig kun havde den i Forlening af Kong Hans, og Rigsraad Niels Clementsen, med hvis Datter Anne H. vistnok kom til Christen Harbou, † 1556. Derefter fulgte Sønnerne Niels, † 1560, og Jørgen, † 1593, Christen og Otto Jørgensen H. 1624, Søren, Jørgen og Niels Christensen H. 1630. Sidstnævnte udkøbte sine Brødre og mageskiftede 1637 H. til sin Fætter Christen Ottesen Harbou, som endnu 1674 ejede den, men oplod den til sin Stifdatter Anne Magd. Kruse, der ejede den 1682. Hun ægtede Fr. Ulrik Ulfeld, som efter 1691 afhændede den, vistnok til Chr. Cassius til Tanderup, der 1694 solgte den (15 Td. H.) til Chr. Fr. Bille, som 1705 solgte den for 2138 Rd. til Chrf. Rosenørn, og endnu ved Slutn. af 18. Aarh. laa den under Hersomgd.

Ved Hersomgd. er der fredlyst 1 Gravhøj. Ved Hvolrisgd. ligger den nu stærkt afgravede, anselige *Møgelhøj*, der oprindl. har indesluttet to Jættestuer; den ene (undersøgt 1874) er endnu bevaret.

Klejtrup Sogn, Anneks til Hersom, omgives af dette, Rovm og Hvilsom Sogne, Randers Amt (Onsild Hrd.) og Nørlyng Hrd. (Lindum, Bigum og Vammen S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod Ø., ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Hobro. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede med store Hede- og Engstrækninger langs Aaen. En Del af den ved Vestgrænsen liggende *Hærup Sø* (se S. 676) hører til Sognet, ligesom en Del af *Klejtrup Sø*, omtr. 300 Td. Ld., ved Østgrænsen.

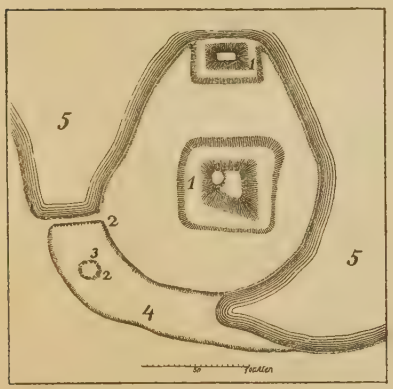

Klejtrup Voldsted.
Efter en Plan i Nationalmus. Arkiv.
1. Grave. 2. Pæleværk. 3. Holm. 4. Lavning. 5. Klejtrup Sø.

Fladeindholdet 1896: 5062 Td. Ld., hvoraf 1502 besaaede (deraf med Rug 349, Byg 181, Havre 789, Boghvede 33, Spergel 10, Grøntf. 23, Kartofler 79, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1287, Høslæt, Brak, Eng m. m. 709, Have 16, Skov 35, Moser 31, Kær og Fælleder 189, Hegn 3, Heder m. m. 1176, Veje og Byggegr. 104, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 216 Heste, 965 Stkr. Hornkv. (deraf 390 Køer), 1154 Faar, 350 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 143 Td.; 38 Selvejergaarde med 124, 47 Huse med 19 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 510 (1801: 264, 1840: 350, 1860: 346, 1880: 453), boede i 88 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 420 af Jordbrug, 44 af Industri, 9 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Klejtrup* med Kirke, Skole, Kro og Mølle; *Hejring* med Skole; *Fristrup*; *Hærup*. *Skaarupgde.*, *Dremstrupgde.*; *Kirstinelund*, Gd.

Klejtrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 341. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (Skibets østl. Spidsgavl er af Bindingsv.) paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer, begge Døre (Nordd. tilmuret) og Korbuen ere bevarede. Fra den senere Middelalder ere

Taarnet, af Granit og Munkesten og med hvælvet Underrum, og Vaabenhuset væsentlig af Granit. Paa Vaabenhusets Mur en Kvader med to Kors. Betydelige Ombygninger af Murene 1880-93. Granitalterbord. Altertavle, med udskaaren Ramme og Malerier, fra 1694. Udskaaren Prædikestol med Søjler. Granitdøbefont.

Paa en Odde i den sydvestl. Del af Klejtrup Sø ligger det meget anselige, fredlyste *Klejtrup Voldsted*. Det bestaar af to stærkt fremtrædende omtr. firkantede Borgbanker af den ældste Type, anl. højt i fast Terræn. Den mindre, nærmest Søen, har brat Fald til denne med Kampestensgrund; ved den større Banke synes det ene Hjørne afskaaret fra den øvrige Del ved en Grav. Uden om Voldstedet ligge nogle senere Byggepladser. Paa Stedet, der endnu ikke er undersøgt af Nationalmuseet, er der, saa vidt vides, ikke fundet Murrester. Om Borgens Historie vides intet; men at det har været en betydelig Kongeborg, derom vidne formentlig de mange Sagn, der ere knyttede til den. Det skal saaledes være her, at Kong Niels' Søn Inge blev sparket ihjel af en Hest 1121, hvorfor hans Tugtemester blev levende begravet her (se Suhm, Hist. af Danm. V S. 267). Ligeledes skal det være herfra, at Henrik Skatelars Hustru Ingrid flygtede med en Elsker; denne blev greben og ført til Kong Niels paa K., hvor han ogsaa begravedes levende. Endvidere have senere Sagn, der først ere opstaaede i 18. Aarh., villet gøre den til den i Folkeviserne nævnte „Brattingsborg" og sætte den i Forbindelse med Niels Ebbesens Historie, efter at man havde begyndt at fremdrage Gaarden Nørris i Rovm S. (se

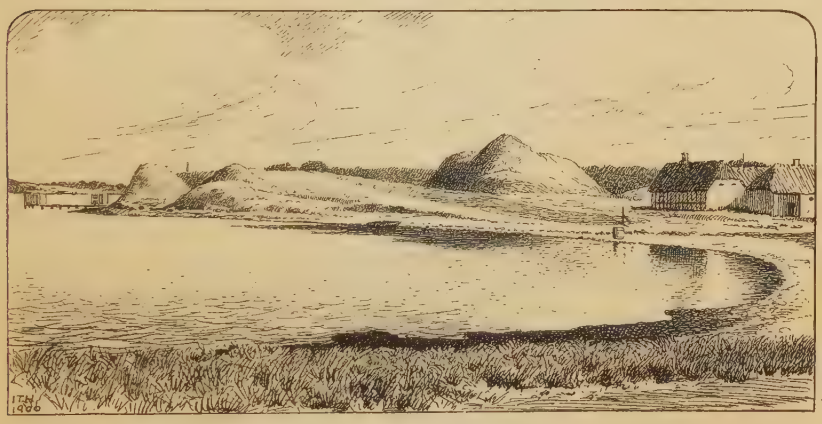

Klejtrup Voldsted.

S. 676) som dennes Gaard (se bl. a. Hist. Tidsskr. 6. R. III S. 106, og *Sv. Grundtvig*, Danm. gml. Folkev. I. S. 92 flg). Se ogsaa Saml. til j. Hist. I S. 351. — Johs. Friis til Klækthorp nævnes 1365. Klejtrup Gd. og Mølle laa 1625 til Vib. Kapitels Bona communa.

Lidt Ø. for Voldstedet paa „Øen" (nu landfast) findes der Murrester; maaske er det det *Klejstrup*, der ejedes af Oluf Munk og skal være afbrændt af Skipper Klement. K. var 1663 en Bondegd. paa 31 Td. H. og laa til Vib. Domkirkes Præstekald.

I *Hejring* skal fordum have staaet en Kirke; ved Gravning paa Pladsen er man stødt paa Menneskeben og Rester af Ligkister. Flere tilhugne Granitkvadre fra Kirken ere indmurede i den nærmestliggende Gaard.

I Sognet er der fredlyst 1 Langhøj og 2 runde Gravhøje.

Bjerregrav Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Hersom, omgives af dette, Rovm, Tostrup og Skals Sogne samt Nørlyng Hrd. (Pederstrup S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 2 Mil N. N. Ø. for Viborg og $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Hobro. De bakkede Jorder ere skarpsandede, med nogen Hede og Engstrækninger ved Aaen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aalborg over Løvel Bro.

Fladeindholdet 1896: 2255 Td. Ld., hvoraf 736 besaaede (deraf med Rug 213, Byg 72, Havre 345, Boghvede 23, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 17, Kartofler 45, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 798, Høslæt, Brak, Eng m. m. 317, Have 4, Skov 16, Kær og Fælleder 87, Heder 243, Flyvesand 11, Veje og Byggegr. 37, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 380 Stkr. Hornkv. (deraf 196 Køer), 515 Faar og 190 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 59 Td.; 23 Selvejergaarde med 51, 17 Huse med 8 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 258 (1801: 132, 1840: 159, 1860: 189, 1880: 219), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 178 af Jordbrug, 30 af Industri, 5 af Handel, 13 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjerregrav* (1355: Byærgraff) med Kirke og Skole; *Hørup* med Vandmølle; *Over-Holris*. *Bjerregravhede*, Huse. Gaarde: *Nørskov*, *Havgd.*, *Navndrup*, Gde. med Vandmølle.

Bjerregrav S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., iøvrigt de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 329. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret (der har aldrig været Nordd.); Granitkorbuen er senere tilspidset. Vaabenhuset, af Mursten, er fra 1870'erne. Udskaaren Alterramme med et Maleri (Nadveren). Alterstager, skænkede 1703 af Ove Mangor til Sødal. Tarvelig, malet Prædikestol. Trædøbefont.

Havgaard nævnes 1480; den ejedes 1545 af Adelsmanden Niels Poulsen (Børialsen), 1568 af dennes Søstersøn Anders Blik, hvis Datter Abel Blik bragte den til sin Ægtefælle Niels Krag. Han har vistnok efter 1607 mageskiftet H. til Peder Munk til Beg, der 1624 solgte den til Fru Kirsten Juul, Henr. Sandbergs.

Ved Bjerregrav er der fredlyst 1, ved Hørup 1, og ved Holris 3 Gravhøje.

Laastrup Sogn omgives af Annekset Skals, Tostrup, Ulbjærg og Lynderup Sogne samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod S., ligger $1^3/_4$ Mil N. for Viborg. De noget højtliggende, mod Ø. og S. bakkede Jorder, ere sandede og sandmuldede, med Hede mod N. V. Øst- og Sydgrænsen dannes af Simested (eller Laastrup) Aa, ved hvilken store Enge. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Løgstør over Lille-Vejle Bro.

Fladeindholdet 1896: 3563 Td. Ld., hvoraf 967 besaaede (deraf med Rug 269, Byg 123, Havre 395, Boghvede 47, Spergel 17, Grøntf. 31, Kartofler 54, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 969, Høslæt, Brak, Eng m. m. 417, Have 12, Skov 26, Kær og Fælleder 167, Hegn 4, Heder m. m. 953, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 625 Stkr. Hornkv. (deraf 303 Køer), 948 Faar, 280 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 123 Td.; 34 Selvejergaarde med 108, 39 Huse med 15 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 457 (1801: 191, 1840: 288, 1860: 302, 1880: 376), boede i 77 Gaarde og Huse; Erhverv: 51 levede af immat. Virksomh., 286 af Jordbr., 60 af Industri, 11 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Laastrup* (1343 og 1478: Laustrup), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Andelsmejeri (Engvejle) og Telefonst.; *Sønder-Borup* med Skole; *Nørre-Borup* med Mølle, en Del af *Rind* (Resten i Lynderup S.). *Kjeldgaardsminde*, Kro med Telefonst. *Vie*, Gde. og Huse.

Laastrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørreris, Lynderup S.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af raa Granit med Hjørnekvadre og hugne Sten om Vinduer og Døre. Flere Vinduer og begge Døre (Vinduerne og Sydd. tilmurede) ere bevarede. En blindet Rundbue i Vestgavlen har ført ind til en Forhal (mulig et Taarn, der forlængst er nedbrudt). Over Vestgavlen er der et lille Træspir. Vaabenhuset, af Munkesten, er fra den senere Middelalder; det har Kamgavle, ligesom Skib og Kor. Smuk gml. Altertavle med et nyere Maleri. Alterkalk fra 1553. Alterstagerne ere skænkede af Chrf. Michelsen til Lundbæk 1590. Prædikestol med Malerier. Granitdøbefont.

Laastrup er vel det Lafvestorp, som 1351 ejedes af Rigskansleren Niels Jensen (Munk) og 1379 af hans Sønner Jens og Chr. Nielsen, 1404 af Ytti Nielsen, 1487 af Erik Persen. — 1488 pantsatte Jens Nielsen af Restrup *Bjergegaard* i Laastrup til Bisp Glob. — 1466 nævnes Erik Persen af *Rind* og i et udat. Brev Per Eriksen af Rind.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Laastrup-Skals blev ved Reskr. $^{8}/_{5}$ 1686 henlagt til Lect. theol. i Viborg, saa at Præsterne vare resid. Kapellaner; dette Forhold ophørte 1746 ifl. Reskr. af $^{14}/_{6}$ 1740.

I Laastrup Præstegd. er Sjællands Bisp Th. Skat Rørdam født 1832.

Skals Sogn, Anneks til Laastrup, omgives af dette, Tostrup og Bjerregrav Sogne samt Nørlyng Hrd. (Pederstrup, Løvel og Vorde S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod S., ligger omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil N. for Viborg. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere mod N. og Ø. for det meste sandede, i øvrigt muldsandede; store Enge ved Skals Aa og mod V. Paa Nordvestgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Løgstør, over Skals Bro og Lille Vejle Bro, og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 4815 Td. Ld., hvoraf 1615 besaaede (deraf med Rug 478, Byg 215, Havre 664, Boghvede 62, Spergel 19, Blandsæd til Modenhed 4, Grøntf. 40, Kartofler 88, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 1301, Høslæt, Brak, Eng m. m. 813, Have 28, Skov 51, Moser 47, Kær og Fælleder 588, Hegn 9, Heder 248, Veje og Byggegr. 112, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 330 Heste, 1110 Stkr. Hornkv. (deraf 563 Køer), 1483 Faar, 697 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 223 Td.; 60 Selvejergaarde med 200, 1 Fæstegd. med 4, 60 Huse med 19 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 792 (1801: 388, 1840: 561, 1860: 624, 1880: 749), boede i 131 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 565 af Jordbr., 13 af Fiskeri, 77 af Industri, 27 af Handel, 78 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skals* (1345: Skalnæs), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1868), Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. $^{3}/_{12}$ 1876; $^{31}/_{3}$ 1900 var Spar. Tilgodeh. 671,978 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 32,373 Kr., Antal af Konti 1654), Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Kro, Andelsmejeri (Gjølballe), Købmandshdlr., mange Haandværkere m. m. samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Skringstrup* med Skole og Jærnbanehpl.; *Ejstrup* med Teglv. *Nederhede* og *Høkjærrør*, Gde. og Huse; *Nørredam*, Huse. Hovedgaarden *Holmgaard* har 15 Td. Hrtk., 540 Td. Ld., hvoraf 260 Eng og Kær, 30 Skov, Resten Ager; 2 Huse og Tørvebrug. *Dalsgaard. Trinderupgd.*

Skals S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 326. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Fra den senere Middelalder er Taarnet, af Granit og røde Munkesten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: AK KV og 1737), og Vaabenhuset, af Munkesten. Korsarmen, af røde Munkesten, med Rundbue ind til

Skibet og Bjælkeloft, er vistnok fra Renæssancetiden. Ved en Restauration 1890-1900 ere bl. a. Murene delvis omsatte, smaa granitindfattede Vinduer indsatte og Taarnrummet aabnet ind til Kirken. Altertavle med et nyere Billede. Alterstager fra 1618. Gammel Prædikestol. Interessant Granitdøbefont med Relieffer. Gamle Stolestader fra 1577 og 1632, i Korsarmen fra 1608.

Holmgaard tilhørte 1471 Sti Vesteni, 1561 Otto Lunov og 1604 dennes Søn Laurids L. Derefter skal den have tilhørt Rigsmarsken Hr. Jørgen Lunge, saa Jens Juel til Frøslev, som 1661 solgte den til Fru Anne Skeel, Manderup Dues, hvis Søn Jørgen Skeel D. 1696 solgte den (19 og 197 Td. H.) til Dr. Frands Reenberg, som 1715 afhændede den til Assessor Bent Jespersen, hvis Enke Mette Cathr. Winther ejede den 1730. Derefter tilhørte den Anders Kjærulf og fra 1747 dennes Svigersøn Konferensr. Henr. Hjelmstierne, som 1750 solgte den (19, 44 og 226 Td. H.) til Generalmajor Lüttichau til Tjele, der 1755 afhændede den til Thomas Lund; han solgte den 1756 for 14,800 Rd. til Math. Wassard fra Kbh. († 1774), hvis Enke Elisab. Cathr. Aagaard 1785 solgte H. for 23,000 Rd. til Købmand Søren Sørensen i Hobro, der 1796 afhændede den til Christen Friis til Halkjær for 40,000 Rd.; Friis overdrog sin Ret til Landsdommerne Gierulf og Fønss samt By- og Herredsfoged Wissing, hvilke 1799 solgte den (19, 56 og 46 Td. H.) for 28,600 Rd. til Anders Laursen og Jens Nielsen paa H. Godset blev paa denne Tid bortsolgt. Senere har den været ejet bl. a. af Løtterup og Dockedahl, efter hvem Kreditforeningen overtog den og solgte den for 40,000 Rd. til T. Cl. Jensen og V. Holstein-Rathlou; senere solgtes den for 160,000 Kr. til E. Holstein-Rathlou, der 1890 solgte den til den nuv. Ejer, V. Borup. — Den gamle Hovedbygning er af Bindingsværk i 1 Stokv.

Tyge Jensen af *Skals* nævnes 1365. — 1537 nævnes Christen Glob til *Østergaard* i Eistrup. — 1345 nævnes her Thomas og Gunulf Block og 1529 en *Blocksgaard*, der da ejedes af Per Block.

I Sognet havde Vib. Domkapitel en Del Gaarde, hvorfor et af Domkirkens Præbender kaldtes „Skals Præbende". Desuden havde Kapitlet ved Skals Aa det vigtige, saakaldte „Kannikefiskeri", hvis Ejendomsret endnu tilhører Kapitlet.

Ved Skringstrup er der fredlyst 1 Gravhøj.

Ulbjærg Sogn omgives af Annekset Lynderup, Laastrup, Tostrup, Fjelsø og Gedsted Sogne samt Limfjorden (Lovns Bredn. og Virksund). Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil N. for Viborg. De ud mod Fjorden bakkede Jorder ere sandede, med store Hedestrækninger mod Ø. (Rækkeborg Hede). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Løgstør med Sidevej til Virksund.

Fladeindholdet 1896: 7172 Td. Ld., hvoraf 1846 besaaede (deraf med Rug 576, Byg 193, Havre 751, Boghvede 64, Spergel 40, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 92, Kartofler 91, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1809, Høslæt, Brak, Eng m. m. 679, Have 18, Skov 98, Moser 46, Kær og Fælleder 340, Hegn 4, Heder 2192, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 120, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 235 Heste, 1950 Stk. Hornkv. (deraf 373 Køer), 1950 Faar, 385 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk 1895: 192 Td.; 55 Selvejergaarde med 165, 1 Fæstegd. med 4, 53 Huse med 23 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 619 (1801: 389, 1840: 377, 1860: 408, 1880: 555), boede i 116 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 502 af Jordbr., 53 af Industri, 7 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ulbjærg* (1411: Volberig) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingssal og Telefonst.; *Gjørup* med Skole og Hospital (opr. 1747 af Christence Hornemann, Enke efter Kommercer. Jens Gjørup, med et Hus til Skole og 4 Lemmer, hvoraf Skolelærerens Hustru skal være det ene); *Store-Torup* med Missionssal; *Lille-Torup* med Biskole; *Skinnerupgaarde*; *Tolstrup* med 2 Vandmøller; *Sundstrup* med Skole og Teglværk. *Virksund*, Kro og Færgegaard med Overfart til Virksund Færgehus, Ørslevkl. Sogn. Gaarde: *Skovgd.*, *Vasegd.*, *Ulstrupgd.*, *Hverrehus.*

Ulbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-

Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 323. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Villa Tajot i Lynderup Sogn.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor. med højtliggende Bjælkeloft, ere fra romansk Tid paa profileret Sokkel. Sydportalen, med en rundbuet Overligger med to Løver, benyttes endnu; i Portalen en Egetræsdør med Indskrift og Aarst. 1591. Flere oprindl. Vinduer ses; Korbuen er bevaret. Fra den senere Middelalder ere Taarnet, med hvælvet Underrum, og Vaabenhuset, begge af Granit og Mursten (paa Taarnet IFI MCP og 1747). Korgavlen er omsat 1879, Skibets Sydside 1882. Altertavle fra 1601 i Renæssancestil med et Maleri (Christus) af Jæger i Viborg. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Stolestader fra 1574-75. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. — I Præstegaarden opbevares en Oblatæske af Sølv med Indskrift, der meddeler, at den er givet af Sognefolket i Stedet for en, som de havde laant af Kirken for at udrede den af Fjenden i Svenskekrigen forlangte Skat.

Ulbjærg Mølle blev 1404 af Bisp Lage solgt til Ytti Nielsen. — Jens Eriksen i *Sundstrup* nævnes 1411. — 1396 nævnes Niels Nielsen i *Todrup* og 1452 Kirsten Kjeldsdattter af *Lille-Torup*, 1467 Kjeld Pedersen til L.-T., 1492 Jens Harbou i L.-T. — Wanterberg til *Skove* nævnes 1404; den arvedes af Ytti Nielsen til Laastrup. 1495 solgte Jens og Anders Nielsen i Overgaard S. til St. Hans Kloster i Viborg. — *Ulstrupgaard* er mulig det Volstrup, hvortil Jens Harbou skrev sig 1505.

Ulbjærg-Lynderup Sognekald blev 1670 lagt til Vib. Bispestol som et Vicepastorat, der ifl. Reskr. af $^{27}/_{5}$ 1826 forandredes til, at det skulde svare en aarl. Afgift af 20 Td. Rug og 20 Td. Byg til Bispen i Viborg.

Ved Hverrehus skal der efter Sagnet have ligget et Slot.

I Sognet er der fredlyst 12 Gravhøje.

Lynderup Sogn, Anneks til Ulbjærg, omgives af dette og Laastrup Sogn samt Hjarbæk Fjord; et Enklave ligger mellem Laastrup og Skals Sogne. Kirken, mod S., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil N. N. V. for Viborg. De noget bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede, med nogen Hede.

Fladeindholdet 1896: 3578 Td. Ld., hvoraf 960 besaaede (deraf med Rug 288, Byg 124, Havre 414, Boghvede 24, Grøntf. 20, Kartofler 46, andre Rodfrugter 40), Afgræsn. 1030, Høslæt, Brak, Eng m. m. 646, Have 26, Skov 54, ubevokset 15, Moser 3, Kær og Fælleder 247, Heder 536, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 143 Heste, 725 Stkr. Hornkv. (deraf 270 Køer), 980 Faar, 251 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 130 Td.; 25 Selvejergaarde med 110, 1 Fæstegd. med 4, 45 Huse med 16 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 436 (1801: 258, 1840: 288, 1860: 326, 1880: 405), boede i 77 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 314 af Jordbr., 5 af Fiskeri, 44 af Industri, 10 Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lynderup* med Kirke og Skole; en Del af *Rind* (Resten i Laastrup S.) med Skole. Hovedgaarden *Lynderupgaard* har 34 Td. Hrtk., 670 Td. Ld., hvoraf 260 Eng, 60 Plantage, 30 Hede, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle og $4^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. Fæstegods samt Fiskeriretten i Laastrup Aa. Gaarden *Nørreris* har $16^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 420 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 20 Plantage, 100 Hede, Resten Ager. *Skoven*, Gd.

Lynderup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lynderupgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduerne og Nordd. tilmurede). Fra den senere Middelalder ere Taarnet, med hvælvet Underrum med ellipseformet Bue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Granit og Mursten; Taarnets Spidsgavle ere af Bindingsværk. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri af Jæger i Vib. Ny Prædikestol. Alterstager fra 1585. Granitdøbefont. I Taarnrummet, der skilles fra

Skibet ved en Jærndør med Aarst. 1743, er der et Epitafium, opsat af H. H. Lichtenberg til Bistrup over hans Brud Magd. Cathr. Juulson, † 1760, og hendes Forældre Johs. Juulson til Lynderupgd. og Maria Cathr. Poulsen, hvilke sidste have skænket Lysekronen i Skibet. I Kormuren en smuk Ligsten, med Figurer i Legemsstørrelse, over Stygge Rosenkrantz til Hevringholm og Lynderupgd., † 1578, og Hustru Maren Knob, † 1587.

Lynderupgaard tilhørte i den katolske Tid Bispestolen i Viborg, der 1416 købte den af Jep Kirt, og havde blandt sit Tilligg. en god Skov. I Bisp Niels Globs Tid 1490 og 1496 var den forlenet til Mogens Pedersen (Glob) og 1503 til Jep Friis. 1534 blev den afbrændt i Skipper Klements Fejde. Ved Reform. kom den til Kronen; Chr. III solgte 1544 Gaard og Gods (Skøde af 1553) til Chrf. Rosenkrantz til Hevringholm, † 1565; derpaa ejedes den af hans Broder Stygge R. († 1578), hvis Datter Kirsten bragte L. til sin Mand Niels Skram. De flg. Ejere vare Verner Parsberg og hans Søn Niels P. Dennes Arvinger solgte 1662 L. til Eggert Abildgaard, hvis ødsle Hustru Fru Dorothea Lykke ødelagde Gaard og Skov, hvorfor Licentiat Peder Lassen

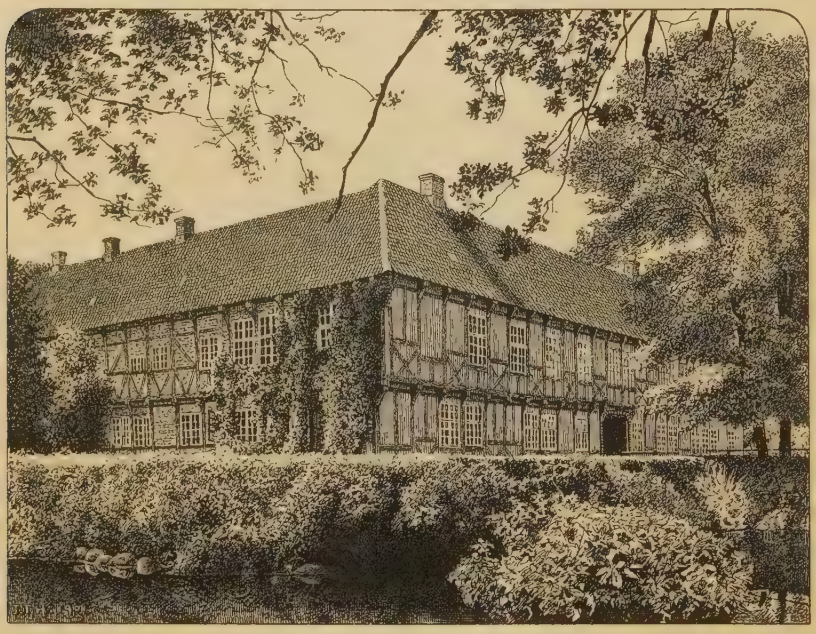

Lynderupgaard (se ogsaa Vignetten S. 665).

1667 gjorde Indførsel i Ejendommen (61 Td. H.), der da skal have haft i alt omtr. 700 Td. H. Han transporterede L. s. A. til Claus Reenberg, Borgmester i Viborg († 1671), som samlede paa ny 230 Td. H. under Gaarden, der senere ejedes af Enken († 1677) og i 1686 af Sønnen Rektor Mag. Jens R. († 1733). Arvingerne solgte 1735 L. (38, 68 og 249 Td. H.) for 20,000 Rd. D. C. til Niels Poulsen til Gunderupgd. († 1745), der overdrog den til sin Svigersøn Johs. Juulson. Senere gik den over til Etatsr. Lichtenberg til Bistrup, der 1763 solgte den til Malte Chr. Friis, som 1778 solgte den til sin Svigersøn Ole Chr. Secher († 1779), hvorefter dennes Enke Mette Marie Friis ægtede Mogens Løtterup, † 1803 (begr. paa Lynderup Kirkegd.), der 1799 fik Bevill. til at sælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Efter Enkens Død 1821 købtes L. af Grosserer Lund, Kbh., der 1828 for 40,000 Rd. solgte den med 230 Td. H. Bøndergods til et Konsortium, hvoribl. Brødr. Jens og K. Kjeldsen, af hvilke sidstn. blev Eneejer efter Jens' Død 1840, og hvis Søn, den nuv. Ejer. J. K., overtog den 1873 uden Gods. — Hovedbygningen er ifl. en Indskrift over Døren opf. 1556 af Chr. Rosenkrantz og bestaar af en Midtfløj og to Sidefløje af Egebindingsværk i to Stokv., hvoraf det øverste springer frem. Et Stykke af

Vestfløjen, af Kamp, i sin Tid Kapel, og et andet Stykke af s. Fløj, af Grundmur, er ombygget af den nuv. Ejer.

Nørreris blev 1867 skilt ud fra Lynderupgd. Ogsaa den har man urigtigt villet sætte i Forbindelse med Niels Ebbesen, grundet paa at „Niels Ebbesens Enke“ 1392 havde Ejendomme i Egnen (se Saml. til j. Hist. IX S. 335).

Ved Lynderup er der fredlyst 2 Gravhøje.

Nørlyng Herred.

Sogne:

Graabrødre Landd., S. 686. — Asmild, S. 686. — Tapdrup, S. 688. — Finderup, S. 689. — Dollerup, S. 690. — Ravnstrup, S. 694 — Vorde, S. 694. — Fiskbæk, S. 695. — Romlund, S. 696. — Rødding, S. 697. — Løvel, S. 698. — Pederstrup, S. 699. — Vammen, S. 699. — Bigum, S. 700. — Lindum, S. 701.

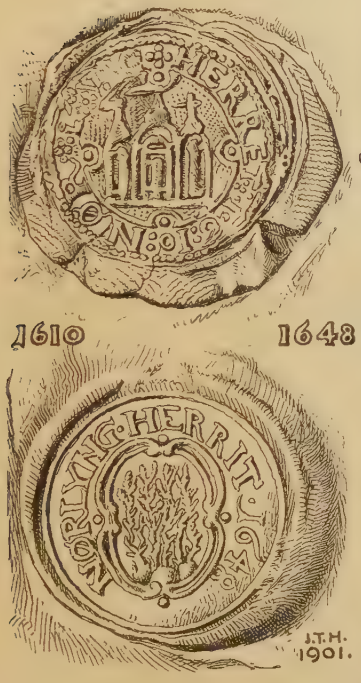

Nørlyng Herred begrænses mod N. af Rinds Hrd., hvorfra det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord, mod V. af Fjends og mod S. og S. Ø. af Lysgaard, Middelsom og Sønderlyng Herreder samt mod N. Ø. af Randers Amt (Nørhald og Onsild Hrd.). Dets største Udstrækning er fra S. V. til N. Ø. omtr. 5 Mil. Jorderne ere for en Del noget højtliggende og bakkede, saaledes i Egnen om Viborg og ved Hjarbæk Fjord (højeste Punkt, Galgehøj, 217 F., 68 M.) og overvejende sandede og sandmuldede, med større, i Forbindelse med Alheden staaende Lyngheder i Midten og mod V. Det har en Del Skov (i alt 6389 Td. Ld.), navnlig mod N. Ø. og i Egnen ved Hald. Det hører til Amtets ufrugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $41^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Viborg Købstad) 60,021 Td. Ld. ($6,_{01}$ □ Mil, $330,_9$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1109 Td. Folketallet i Landdistr. var $^1/_2$ 1890 6308 (1801: 2728, 1840: 3892, 1860: 4758, 1880: 5839). I Herredet ligger Købstaden Viborg. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Rinds Hrd. (undt. Viborg Købstad og Annekserne Asmild og Tapdrup),

i verdsl. Hens. hører det under Sønderlyng-Middelsom og Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds.

Nørlyng Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Lyungæhæreth nørræ*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 1550 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 40 Dysser, Jættestuer og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); men henved $^3/_4$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 66 fredlyste. Monumenterne ere ret jævnt fordelte; flest kendes fra Viborg Landdistrikter (omtr. 190), Ravnstrup og Rødding (hvert 150), Vammen (140), Løvel (135), Dollerup (130), Vorde og Fiskbæk Sogne (hvert 120).

Viborg Graabrødre Landdistrikt, N. for Købstaden og Ø. for Landevejen til Aalborg, omgives af Viborg Købstadsjorder, Vorde, Løvel og Rødding Sogne. De noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Østgrænsen ligger *Loldrup Sø*, hvoraf en Del hører til Distriktet.

Fladeindholdet 1896: 517 Td. Ld., hvoraf 184 besaaede (deraf med Rug 40, Byg 20, Havre 84, Boghvede 3, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 3, Kartofler 9, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 160, Høslæt, Brak, Eng m. m. 87, Have 3, Skov 33, Kær og Fælleder 12, Heder 29, Veje og Byggegr. 8 Td. Kreaturhold 1898: 27 Heste, 130 Stkr. Hornkv. (deraf 72 Køer), 115 Faar og 37 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 12 Td.; 4 Selvejergaarde med 11, 5 Huse med 1 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $^1/_2$ 1895: 53 (1801: 28, 1840; 36, 1860: 37, 1880: 52), boede i 8 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 44 af Jordbr. og 3 af deres Midler.

I Sognet: *Nørgaard*, *Loldrupgaarde*, med Skole, og *Tovgaard*.

Distriktet, der hører til Viborg Domkirkes Sogn og har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 134. Lægd.

I Sognet er der fredlyst 1 Gravhøj.

Asmild Sogn, Anneks til Domsognet i Viborg, omgives af Viborg Købstadsjorder, Viborg Sø, Tapdrup Sogn samt Middelsom Hrd. (Vinkel og Rind S.). Kirken ligger mod V. ved Viborg Sø. De højtliggende, bakkede Jorder (Odshøj 199 F., $62,_5$ M.) ere dels ler-, dels sandmuldede. Ved Syd- og Østgrænsen løber den fra Hald Sø kommende *Nørreaa*, der optager *Mølleaa*, som kommer fra Viborg Sø og løber gennem Sognet. Lidt Skov. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Randers (se S. 558) og Aarhus samt den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3145 Td. Ld., hvoraf 994 besaaede (deraf med Rug 264, Byg 117, Havre 370, Boghvede 14, Blandsæd til Modenh. 87, Grøntf. 56, Kartofler 37, andre Rodfr. 47), Afgræsning 820, Høslæt, Brak, Eng m. m. 568, Have 32, Skov 164, Moser 61, Kær og Fælleder 90, Hegn 4, Heder 240, Stenmarker 6, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1898: 143 Heste, 557 Stk. Hornkv. (deraf 401 Køer), 801 Faar, 256 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 97 Td.; 26 Selvejergaarde med 81, 45 Huse med 15 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse, ca. $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 714 (1801: 193, 1840: 436, 1860: 655, 1880: 653), boede i 120 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 394 af Jordbr., 175 af Industri, 7 af Handel, 77 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Asmild Kirke* og Byerne: *Overlund*, ved Randersvejen, med Skole; *Gammel-Asmild*. *Lille-Asmild*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Asmildkloster* har $23^1/_2$ Td. H., $333^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 200 Ager, 11 til Lejehuse, 46 Eng (8 i Tapdrup S.), 10 Mose, 20 Plantage og Have, Resten Græsningsjord, Sø, Hede, Gaardspl. og Veje; til Gaarden høre *Brohuset* (ved Broen over Viborg Sø), en stor Bygning, indrettet til Beboelse, og 7 Lejehuse, Asmild Sogns Kirke- og halve Kongetiende, Fiskeriet i Viborg Sø til Midten og et stort Rørskær i Søen. *Bruunshaab Klædefabrik* (Aalemølle; anl. 1821, 65 Arbejdere, aarl. Produktion omtr. 70,000 Al. Klæde og heluldne Tøjer) med Skole. *Søgaarde*. *Søndermølle* med Fabrikation af fosforsur Kalk. *Rindsholm*, Gd., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Dalsgd.*

Asmild S., een Sognekommune med Tapdrup, hører under Sønderlyng-Middelsom Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 97. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Asmildkl.

Kirken, den nordl. Fløj af Asmildklosters Hovedbygn., indviet til St. Margrethe, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. (omtr. 41 Al. lang og over 9 Al. bred). Den er oprindl. opf. i romansk Stil, vistnok væsentlig af Granit og Fraadsten, og bestod af Skib og Kor, maaske med Apsis, samt Sideskibe, af hvilke der ved Udgravning 1873-74 er fundet Fundamenter. Nu er det især kun de nedre Partier af Skibets Mure, navnlig Sydmuren, der staa tilbage, og hvor det oprindl. Materiale ses, medens alle senere Ombygninger ere af røde Mursten i Munkeskifte. Oprindl. have 5 lave Rundbuer, der bæres af firkantede Piller, ført fra Midtskibet ind til Sideskibene; men da disse nedbrødes, vistnok først efter Reformationen (1892 fandt man paa Sydmuren Axel Juuls og Hustrus Vaabener), bleve Aabningerne tilmurede; dog ses de mod N. endnu til Dels som Blindinger. Sydmuren er forstærket ved de paa Indersiden opf. Piller, mellem hvilke 4 høje Rundbuer, som næsten naa op til Bjælkeloftet, der dækker Skib og Kor. Derimod hidrører Korets Ombygning og Udvidelse med de høje, spidsbuede Vinduer vistnok fra 13. Aarh., ligesom det lave Taarn. Udskaaren Altertavle og Prædikestol, i Renæssancestil, ere skænkede 1625 af Niels Krag og Hustru. Paa Skranken ved Knæfaldet Hans Langes og Hustru C. A. Gyldensparres Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning; paa Himlen over den staar bl. a. Høgernes Vaaben. Paa nogle Stolestader Aarst. 1565 og Axel Juuls og Hustrus Vaabener. Orgelpulpituret, fra 1703, har Malerier af 9 oldenborgske Konger. Malingen af Loftet og Korskranken, i Rokokostil, er fra 1777. Broncelysekrone i s. Stil. Det hvælv. Taarnrum er Begravelse for Familien Braem; her hvile Kapt. J. Braem, † 1790, med Hustru og to Børn, og Edele Elisab. Gyldensparre, † 1717, Konferensr. Braems 1. Hustru. I Kirken et Portræt af en Præst. Den ene Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh. — Paa Kirkegaarden den Bruunske Familiebegravelse, hvor bl. a. hvile Johs. I. Bruun, † 1836, Højesteretsassessor P. D. Bruun, † 1864, og Etatsr. G. Bruun, † 1901.

Asmildkloster (1179: Asmiald; Asmind) var i Middelalderen et Kloster for Nonner af Augustinerordenen, grundlagt kort efter 1170 og knyttet til den noget ældre, ovfr. beskrevne St. Margrethe Kirke (at Klosteret alt byggedes omtr. 1130 og fra først af laa i Viborg, er urigtigt). Ved 1179 indrømmede Paven Domkapitlet i Vib. Overopsynet med Nonnerne og tilkendte Kapitlet som hidtil Besiddelsen af Asmild Kirke; samtidig tog han Nonnerne i sin Beskyttelse og fastsatte, at Augustins Regel fremtidig stedse skulde overholdes der. Klosteret hørte saaledes under Domkapitlet, hvis Biskop eller Kanniker besørgede Gudstjenesten; Bisperne havde deres egen Gaard her (endnu 1543 nævnes *Asmild Bispegaard*), og om den bekendte Biskop Gunner, † 1251, hedder det, at han ofte opholdt sig her, hvor han førte et gæstfrit Hus, og hvor han døde (det er mulig Rester af denne Gaard, som ses paa en Mark omtr. 200 Favne Ø. for Kirken). I Tidens Løb samlede Klosteret sig en Del Ejendomme, saaledes i Vib. By og i Asmild Sogn (bl. a. Rindsholm Skov, der 1535 dog tilskødedes Bisp Jørgen Friis), og det havde sit eget Birk; i Testamenter betænktes det af og til, saaledes 1268. I Spidsen for det stod en Priorisse (1450 nævnes Else Svendsdatter, 1489, 1530 og 1535 Maren Lauridsdatter) samt en Prior (1175: Arnfast). Efter Reform. sekulariseredes Klosteret og inddroges under Kronen, der gjorde det til et Len, hvormed indtil 1671 som oftest de ældste Lands-

dommere i Nørrejyll. vare forlenede. Nonnerne fik dog Lov til at blive boende, og de omtales endnu 1552. Efter 1660 boede Landsdommer Villum Lange († 1682) paa Asmildkl., som han 1671 fik tilskødet sig som Privatejendom (se S. 578). Fra ham gik Gaard og Gods (Asmild 17, Skovsgd. 11, i alt 43 Td. Hovedgaardstakst og 100 Td. Gods) 1694 ved Skøde fra de øvrige Arvinger over til Sønnen Justitsr. og Landsdommer Hans L., † 1711, hvis Enke Charl. Am. Gyldensparre 1744 testamenterede A. til sin Datter og Svigersøn, Kapt. Joh. Braem, † 1790 (der legerede betydeligt til Skole- og Fattigvæsen i Asmild-Tapdrup S.), som 1787 for 30,000 Rd. solgte A. (41, 13 og 231 Td. H.) til Kancellir. N. Skou til Randrup, der, efter at have forbeholdt sig Rindsholm Skov og Kro, solgte A., Skovsgd. og Bøndergods for 74,000 Rd. til Provst Zahrtmann og Kammerr. Tetens (1791 havde Skou med kgl. Tilladelse bortsolgt omtr. $3^1/_2$ Td. gml. Hovedgdshrtk. paa Vib. Bys Mark, mod at A. fremdeles skulde bære Skatterne, hvilket endnu finder Sted), og de afhændede s. Aar Gaarden og noget af Godset for 48,000 Rd. til Landsdommer H. M. Hoff, der frasolgte Godset og 1807 Skovsgd. Hoff fik Bevill. paa Anlægget af en Vase og Flydefærge over Vib. Sø, men gik fallit 1808, hvorefter A. med Søndermølle og Aalemølle samt Sognets Kirke- og halve Kongetiende solgtes 1809 for 37,000 Rd. til Justitsr. B. Bruun, † 1827, som 1812 anlagde Broen over Søen (se S. 558) og 1814 og 1815 fik Bevill. til Opkrævning af Bropenge. Hans Enke døde 1831, hvorefter A. arvedes af Sønnen, Højesteretsassessor P. D. B., † 1864, medens Sønder- og Aalemølle tilfaldt Broderen Johs. I. B.; i Aalemølle havde Faderen anlagt Klædefabrikken (se S. 687). A. gik 1864 over til P. D. Bruuns Søn, Etatsr. G. B., † 1901, der har gjort meget for Hedesagen, og ejes nu af Kmhr. Lüttichau til Tjele. — Af Klosterbygningerne er kun Kirken tilbage. De øvrige Bygninger brændte 1713, hvorefter væsentlig paa disses Grund den nuv. Hovedbygning, 3 Fløje i 1 Stokv., opbyggedes af Egebindingsværk, 1812 og 1825 ombyttet med Grundmur. Fundamenter af Korsgangen ere opbrudte i 19. Aarh.

Ved Bruunshaab er der fredlyst 11 Gravhøje. — I Broddenbjærg Mose er fundet et formentlig Priap-Gudebillede af Træ, vistnok fra Jærnalderen (se Aarb. f. n. Old. 1881, S. 369).

Ved Kongebr. af $^7/_2$ 1545 annekteredes Asmild og Tapdrup til Vib. Graabrødresogn (et nyt Brev udfærdigedes 1587, da Originalen var brændt ved Byens Brand). Ved Graabrødrekirkens Nedlæggelse 1812 forenedes de med Domsognet (ved Reskr. af $^{20}/_8$ 1812 var det rigtignok bestemt, at de skulde være et eget Pastorat). Ifl. kgl. Res. af $^4/_5$ 1878 udbetales aarl. 600 Kr. til Anskaffelse af en Præstegd. til Asmild-Tapdrup S.

Tapdrup Sogn, Anneks til Domsognet i Viborg, omgives af Asmild og Rødding Sogne samt Sønderlyng (Vejrum S.) og Middelsom Herreder (Vinkel S.). Kirken, mod S. V., ligger $^1/_2$ Mil Ø. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere muldede med Ler- og Sandunderlag. Taphede er nu for største Delen opdyrket. Sydgrænsen dannes af Nørreaa. Gennem Sognet gaa de to Landeveje fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2267 Td. Ld., hvoraf 862 besaaede (deraf med Rug 212, Byg 129, Havre 388, Boghvede 14, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 26, Grøntf. 41, Kartofler 19, andre Rodfr. 25), Afgræsning 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 572, Have 13, Skov 76, ubevokset 16, Moser 37, Kær og Fælleder 28, Hegn 19, Heder m. m. 32, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 116 Heste, 545 Stk. Hornkv. (deraf 339 Køer), 560 Faar, 231 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk, og halv. Skovskyldshartk. 1895: 65 Td.; 18 Selvejergaarde med 54, 44 Huse med 10 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 391 (1801: 144, 1840: 247, 1860: 337, 1880: 369), boede i 69 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 258 af Jordbr., 2 af Fiskeri, 37 af Industri, 5 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tapdrup* med Kirke og Skole; *Tisted* med Andelsmejeri og Forsamlingshus (opf. 1901 paa Tisted Hede), begge ved Landevejen. *Vibæk*, Gd., med Fattiggaard (opr. 1881; Pl. for 32 Lemmer), Fabrik for Agerdyrkningsredskaber og Mølle. *Surbæk*, Vandmølle. *Skovsgaard* (omtr. 10 Td. Hrtk., 350 Td. Ld.); *Bjørnsgaard*.

Tapdrup S., een Sognekommune med Asmild, hører under de samme

Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 98. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., ere i Overgangsstil af Granit paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue i Apsis og begge Døre (tilmurede) ere bevarede; Syddøren har 3 fritstaaende Søjler og tilsv. Ellipsebuer (se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 269). Taarnet, af Granit og Mursten — Underrummet er Forhal —, er fra den senere Middelalder. Koret har Kamgavl af Mursten. Altertavle i Renæssancestil med Sidefløje, skænket 1613 af Berte Kaas, Herman Kaas', med et Maleri (Korsfæstelsen af A. Dorph, Kopi) fra 1883 i Midtfeltet. Prædikestol med Aarst. 1788. Trædøbefont. Under Kirken lukket Begravelse, hvor bl. a. hvile Frands Iversen Dyre, † 1569, og Hustru, hvis Billeder i Legemsstørrelse ere udhuggede paa en Sten i Kirken, og Corf. Ulfeld, falden ved Kolbergheide 1644. ($^{15}/_{7}$ 1549 kgl. Brev om K. Reparation).

Skovsgaard er formodentlig den Gaard, der 1402 ejedes af Johs. Eskildsen (Krumpen). Siden ejedes den vistnok af Væbneren Stig Nielsen, som 1481 skrev sig af Tapdrup, derefter af Frands Iversen Dyre, der ligeledes baade skrev sig til S. og til „Terpetorp". Han døde 1569 paa „Dyreholm", hvormed formentlig sigtes til samme Gaard. Ved hans Enkes Kirsten Mogensdatters barnløse Død kom S. til hendes Brodersøn Herman Kaas og dennes Søn Christen K., med hvis Datter Malene Sophie S. kom til Knud Holck. I alt Fald det sidste Par har dog sikkert kun været Ejer af Navn, thi alt 1625 tilhørte S. Fru Else Juel, Hans Lindenovs, og derefter hendes Børnebørn Hans og Anders Lindenov 1638, der arvedes af deres Moder Fru Else Thott, g. 2. med ovennævnte Corfitz Ulfeld, som efterlod den til sin Søster Margr. Andersdatter, fra hvem den dog straks 1652 blev solgt til Hr. Anders Bille til Dækning af Fru Elses Gæld. 1694 var den en Ladegaard paa 10 Td. H. under Asmildkl. Hovedgaardstakst, og hertil laa den endnu 1787. 1830 købtes den af Johs. I. Bruun, der anlagde *Vibæk Fabrik*. Nu ejes den af Lieutn. Thalbitzer. — Anselig Hovedbygning (Arkitekt: Meldahl).

Paa *Taphede* (Tapdruphede), der strækker sig gennem Tapdrup og Viskum Sogne, blev Junker Otto slaaet og tagen til Fange af Grev Gert $^{6}/_{10}$ 1334.

Finderup Sogn, eet Pastorat med Hovedsognet Dollerup og Ravnstrup, omgives af disse, Viborg Købstadsjorder samt Fjends Hrd. (Mønsted, Davbjærg og Frederiks S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^{1}/_{4}$ Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandede, for en stor Del dækkede med Hede. Nogen Skov og Plantage (Karup Krat, Sønder Krat, Findskov Plantage, hvoraf en Del er Guldborgland Plantage, og Finderup Plant.).

Fladeindholdet 1896: 4501 Td. Ld., hvoraf 917 besaaede (deraf med Rug 329, Byg 40, Havre 307, Boghvede 47, Bælgsæd 4, Spergel 67, Blandsæd til Modenh. 22, Grøntfoder 34, Kartofler 60, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 1066, Høslæt, Brak, Eng m. m. 67, Have 9, Skov 266, ubevokset 46, Moser 29, Hegn 9, Heder 2030, Stenmarker 4, Veje og Byggegr. 53, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 55 Heste, 326 Stkr. Hornkv. (deraf 176 Køer), 609 Faar, 146 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 40 Td.; 15 Selvejergaarde med 24, 2 Arvefæstegd. med 4, 35 Huse med 12 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 305 (1801: 161, 1840: 264, 1860: 263, 1880: 321), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 257 af Jordbr., 17 af Industri, 4 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Finderup* (1300: Fyndorp, 1340: Fynnethorp, 1410: Finderup, 1415: Findetorp) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Agerskov*. *Hellerupgde.*; *Fløjgaarde*; *Falle Skovhus*, Gd.

Finderup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 140. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med en senere indb. Hvælv., ere fra romansk Tid af raa Granit.

De oprindl. Døre ere bevarede (tilmurede). Korbuen er spidsbuet. For at faa Lov til at benytte Koret som Gravkapel lod Kmhr. Fr. Schinkel i Slutn. af 18. Aarh. Kirken betydeligt forlænge mod V. og det lille Taarn, med Pyramidetag og Aabning mod V., ligesom Vaabenhuset opføre, alt af Mursten. I Koret, der blev skilt fra Kirken ved en Mur og havde Indgang fra Kirkegaarden, kom til at hvile bl. a. Kmhr. Fr. Schinkel, † 1794, og Hustru, samt hans Forældre Amtmand Cl. Chr. S., † 1747, og Hustru. Efter 1860 nedsænkedes Kisterne paa Kirkegaarden, og Koret aabnedes atter. Altertavle i Renæssancestil, restaur. 1792. Prædikestol i Renæssancestil med fortrinligt udskaarne Fyldinger. Granitdøbefont. Nogle Stolestader fra 1653. — Paa Kirkegaarden er Statsmanden og Forfatteren Ove Høegh-Guldberg († 1808) begravet; paa Graven en Granitsten med Indskr., og i Kirkemuren er indsat en hvid Marmorsten med Indskriften: „Blandt Kirkegaardens Døde hviler Ove H.-G. ved sin Hustrues Side".

Korset ved Finderup.

I Finderup foregik Mordet St. Cecilienat $^{22}/_{11}$ 1286 paa *Erik Glipping*, da han efter Jagten havde søgt Nattely i en Lade. Efter Mordet førtes hans Lig til Viborg (se S. 591). Ifl. D. Atl. (IV S. 647) stod Laden, der efter Mordet blev brændt, paa den nuv. Kirkes Sted. Men det er ikke Tilfældet. Kort efter Drabet, vistnok allerede 1287, opførtes paa Stedet af røde Mursten et anseligt Bodskapel, 80 F. langt og 30 F. bredt, som stod til Midten af 16. Aarh. (nedbrudt ifl. Kongebrev af $^{23}/_{12}$ 1551), og Stedet for dette Kapel har man paavist i vore Dage og genfundet dets Grundsten; inden for dets Plan har man fundet middelalderlige Grave og Skeletter. Paa Stedet, der ligger noget V. for den nuv. Kirke og i Nærheden af den gamle Præstegaards Plads, er der Nov. 1891, paa Bekostning af Statsraad Thor Lange, rejst et 4 Al. højt Granitkors efter Tegn. af J. B. Løffler (omtr. som Visbykorset). Se Berl. Tid. $^{22}/_{11}$ og $^{23}/_{11}$ 1891.

Egnen har i ældre Tid været dækket af store Skove, især Eg, saaledes *Falleskov* (1410 nævnes Skoven „Faldet", 1546 delt i Nørre- og Sønder-F.), hvori Falle Skovhus, den gml. Skovfogedbolig, laa. Skoven ødelagdes helt i Beg. af 19. Aarh.; endnu ses Spor af den.

Agerskov skødedes 1326 af Hagen Turison til Vib. Bispedømme.

Dollerup Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Finderup, og Viborg Købstadsjorder samt Lysgaard og Fjends Hrd. (Almind, Lysgaard og Frederiks S.). Kirken, mod S., ligger $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende, navnlig ved Dollerup og Hald Sø stærkt bakkede Jorder

(højeste Punkt Sorthøj, 274 F., 86 M.) ere skarpsandede med en stor Del Hede samt Skov og Plantage (Langsk., Tranesk., Inderø Sk., Fallesgaardes Plantage). Ved Sydøstgrænsen ligger *Hald Sø,* omtr. 620 Td. Ld., og dens Afløb *Nørreaa.* Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Karup og over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 5413 Td. Ld., hvoraf 844 besaaede (deraf med Rug 240, Byg 63, Havre 375, Boghvede 17, Bælgsæd 6, Spergel 15, Blandsæd til Modenhed 21, Grøntf. 17, Kartofler 46, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 840, Høslæt, Brak, Eng m. m. 342, Have 23, Skov 1312, Moser 25, Kær og Fælleder 123, Hegn 10, Heder 1177, Veje og Byggegr. 108, Vandareal m. m. 607 Td. Kreaturhold 1898: 109 Heste, 377 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 662 Faar, 187 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 56 Td.; 13 Selvejergaarde med 45, 43 Huse med 11 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse, ca. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 433 (1801: 146, 1840: 265, 1860: 330, 1880: 437), boede i 73 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomhed, 238 af Jordbr., 15 af Fiskeri, 123 af Industri, 1 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Dollerup* med Kirke og Skole. *Fallesgaarde* (1477: Fallith) med Plantørbolig; *Stanghede*; *Nonbogaarde* med Skole. Hovedgaarden *Hald* (1374: Hall) har 23 Td. Ager og Engs Hrtk. og $4^3/_4$ Td. Skovsk., 2500 Td. Ld., hvoraf omtr. 600 Ager, 50 Eng, 700 Skov, 490 Hede, 40 Gaardspl., Have og Veje, 620 Sø (Hald Sø, der hører til Gaarden ifl. Dom af 1532); i Arealet er indbefattet *Hald Teglgaard* og *Non Vandmølle* (bortforpagtede) samt nogle Skovfoged- og Arbejderhuses Tilligg.; *Bækkelund,* med et ved Vandkraft drevet Savværk, der drives under Hovedgaarden, og et Sommerhotel (bortforpagtet). *Dollerup Mølle* med stort Uldspinderi (Vand- og Dampkraft, tils. 185 H. Kraft; omtr. 100 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 300,000 Pd. Tricotagevarer).

Det tredje Halds Ruiner.

Dollerup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 141. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel, og et senere af Mursten opf. Vaabenhus ved Skibets Vestside. Eet oprindl. Vindue (tilmuret) og Korbuen ere bevarede. I Vaabenhuset er indsat en af Kirkens oprindl. Portaler; paa Skibets Sydside er ved en Restauration 1876 anbragt en Tympanon fra en af Portalerne. Altertavle med et af Fru M. D. Krabbe malet og skænket Billede (Kopi efter Guido Reni). Granitdøbefont. I Koret

et Røgelsekar fra kat. Tid og en Ligsten over Forvalter Christensens Hustru Charl. Am. Lind, † 1787.

Hald, hvis ældste Voldsted gaar tilbage til Oldtidens Slutn. eller den tidligste Middelalder, og om hvilken tidlige Sagn have en Del at fortælle, kan i Historien kun følges tilbage til 14. Aarh., da den ejedes af den fra Vald. Atterdags Tid bekendte Niels Bugge (dræbt ved Middelfart 1359, se III S. 388), hvem Kongen forgæves belejrede paa H. 1355. Han havde 1345-46 købt den af Peder Ludvigsen (Eberstein) og hans Søster Margrethe. H. kom saa til Niels Bugges Svigersøn Gotskalk Skarpenberg, der kort efter solgte den til Kong Vald., men før 1377 blev den pantsat til Timme Limbek, fra hvem Dron. Margrethe løste den 1387. Hun skænkede H. Slot og Gods 1393 til Viborg Bispestol mod, at det skulde nedbrydes og Materialet anvendes til Domkirkens Bygning, samt at der skulde afholdes en aarl. Messe for hendes og hendes Forældres Sjæle. Borgen er dog bleven genopført af Bisp Jørgen Friis (se ndfr.), der laa i stadig Strid med Vib. Borgere, som 1536

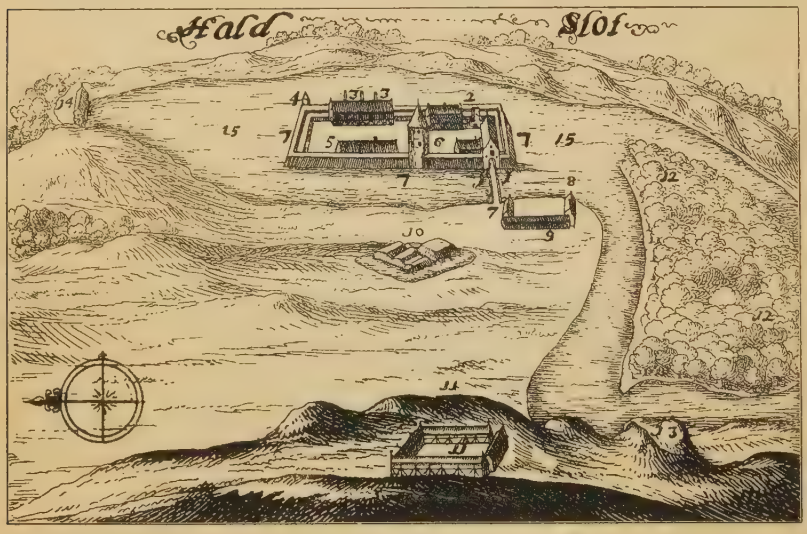

Hald efter Resen.

1. Porthuset, hvorunder nogle gamle og ubrugelige Kældere, med en Vindebro. 2. Rudera af det gml. Bryggers. 3. Den gml. Fruerstue. 4. Lysthuset. 5. Den nye Fruerstue. 6. Fangetaarnet, bygget 1528 af Bisp Jørgen Friis „til Tausanum, Borgm. Hegelund og Vib. Borgers., mens han kom selv først derudi sig til liden Baade". 7. Voldene. 8. Smedien. 9. Stalden. 10. Brattingsborg. 11. Ladegaarden. 12. Hald Skov. 13. Gamle Hald Slot. 14. Slotsmøllen. 15. Søen.

sammen med Joh. Rantzau droge mod Bispen, der skal være sat fangen i det at ham selv paa Hald byggede Taarn. Efter Reform. kom Hald til Kronen, der gjorde den til Sæde for Lensmændene over Hald Len, bl. a. Henr. Rantzau, Otte Krumpen og Ulr. Chr. Gyldenløve. Efter 1660 pantsatte Fr. III H. til de hollandske Jøder Samuel og Joseph de Lima, der fik Skøde paa den 1664 (mærk St. Blichers Novelle „Jøderne paa Hald"; se ogsaa „Dania", VIII S. 40: „Halds Frydeskrig"). Samuel de Limas Enke Rachel solgte 1703 H. (23, i alt 279 Td. H.) for 9770 Rd. til Generalmajor Gregers Daa († 1712, se S. 592). Hans Stifsøn Ove Henrik Baron Juel-Rysensteen solgte 1717 H. for 9000 Rd. til Etatsr., Amtmand Hans Seerup, hvis Svigersøn Justitsr., Landsdommer Enevold Heug 1731 arvede den (23, 60 og 467 Td. H.) Paa Aukt. efter ham 1741 købte Christen Heug Gaard og Gods (i alt 412 Td. H.) for 11,500 Rd., men solgte den 1745 til Stiftamtm., Baron Gyldenkrone, hvis Enke Grevinde Knuth 1750 solgte H. (23, 43 og 359 Td. H.) til Landsdommer Fr. Schinkel, † 1794, hvorefter den 1797 blev solgt af hans Svigersøn Kaptejnlieutn. M. Braem for 29,244 Rd. til Ove Høegh-Guldberg. Efter hans Død 1808 solgte Arvingerne H. for 46,000 Rd. til Landsdommer H. M. Hoff, fra hvis Bo den 1810 afhænde-

des for 55,400 Rd. til J. E. Rosborg og C. Tolstrup. Rosborg blev Eneejer 1826 og solgte den 1847 for 67,000 Rd. til Staten, som 1851 solgte den for 62,100 Rd. til F. Ant. M. Krabbe (af Damsgaard-Krabberne). Efter hans Død 1881 gik den for 231,092 Kr. over til Sønnen, Folketingets dav. Formand, Herredsfoged Chrf. Krabbe, som 1892 overdrog den til sin Søn, Jægerm. A. K.

Nyere Undersøgelser have paavist 4 Steder for Halds Beliggenhed, før den nuv. Hovedgaard opførtes. Det *ældste Hald*, N. V. for Søen paa en Bakkeskraaning, er et ret vel bevaret Voldsted, der hører til den Gruppe gamle Borganlæg, som karakteriseres ved, at de ligge højt paa fast Grund og ikke dækkes af egentlige Volde; men det er af de mindste af den Art Voldsteder. Det er en aflang, firkantet Plads, som ved en Tværgrav er delt i to Dele, henh. 110 × 120 og 65-80 × 120 F.; uden om Pladsen er i Bakkeskraaningen en dybere Grav, over hvis Bund Banken har hævet sig 20 Fod. Dette ældste Hald, paa Resens Kort „Brattingsborg", har en senere Tradition villet udpege som „Valdemars Skanse" under hans Belejring af Niels Bugge. (Se *S. Müller*, Vor Oldtid S. 646). Senere flyttedes H. ned til Søen paa en forhen helt af Vand omflydt Plads, lige over for Bækkelund Hotel. Dette *andet Hald*, „Gammelhald", er en oval, omtr. 20 F. høj Borgbanke, foroven 220 × 270

Hald Aar 1900.

F., der mod Ø. til Søen har et jævnt Affald, men paa de andre 3 Sider synes at have været omgiven af Vold og Grav. Det *tredje Hald* opførtes paa et Næs nordøstligere i Søen. Voldstedet, der er det betydeligste, bestaar af en aflang, firkantet Plads, paa alle Sider begrænset af høje Jordvolde. Pladsen eller Borggaarden, hvis Bygninger nu næsten helt ere forsvundne, er 80 × 200 F. og ligger kun 6-8 F. over Søen; Voldene ere 17-25 F. over Søen, 170 F. lange i Ø.-V. og 325 F. i N.-S.; ind mod Land ere de dobbelt saa svære (omtrent 100 Fod i Grunden) som ud mod Søen. Uden for Vestvolden har der været en Grav. Adgangen fra Land til Borggaarden var ad en Landtange mod S. V., hvor der endnu findes svage Murlevninger af Porthuset. Ved Vestvolden staar Ruinen af et rundt Taarn af røde Munkesten, 30 F. i Gnmst., nu 21 F. højt; det istandsættes nu. Paa Sydvolden findes Levninger af Murværk af raa Kamp. I Borggaardens sydl. Hjørne udgravedes 1829 Fundamenter af en Bygning, 74 × 28 F. M. H. t. Opførelsestiden for andet og tredje Hald er andet Hald rimeligvis Niels Bugges Hald, der blev nedbrudt ifl. Dron. Margrethes ovenn. Bestemmelse af 1393, og tredje Hald opf. af Biskop Jørgen Friis omtr. 1528; at de 3 sidste kat. Viborgbisper have resideret paa H., er sikkert urigtigt. (Efter en ældre

Antagelse var andet H. det ældste, tredje H. var bygget af Niels Bugge, første H. var som nævnt kun en Skanse fra Belejr. 1355, og paa Tomten af Bugges H. havde Jørgen Friis opf. sin Borg). Tidligst i Slutn. af 1529 forlagde Jørgen Friis sin Residens til H., under hvilket han altsaa lagde Bispedømmets store Gods. Af det tredje Halds Bygninger i 2. Halvdel af 17. Aarh. har man et Billede hos Resen. Da de vare helt forfaldne, nedbrød Gregers Daa dem i Beg. af 18. Aarh. og opførte i Stedet en ny Hovedbygn. (det *fjerde Hald*), noget nærmere ved Søen end den nuv. (i Haven paavises Kældere deraf), i 1 Stokv. af Mur og Bindingsværk, og omgav den med en Have i fransk Stil. Endelig opførte Schinkel 1789 den nuv. Hovedbygning (det *femte Hald*): den er af røde Mursten i 1 Stokv. med et 3 Stokv. højt Taarn paa Midten. Schinkel paatænkte at oprette et privat Kapel paa Gaarden, hvad der vistnok har givet Anledn. til den Fortælling, at han vilde gøre Bygningen til Sognekirke. I et af Værelserne hænge Portrætter bl. a. af Brødr. Lima. I den store Have, med smukke Alleer, Terrasser osv., findes det franske Anlæg bevaret. (Se *J. G. Burman-Becker*, Efterretn. om de gamle Borge osv., I S. 141 flg. og III S. 90 flg.; *A. Fabricius*, H. og Omegn, Kbh. 1874; Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 197 flg.).

I Nærheden af Hald ligger Udsigtshøjen *Guldbergshøj*. — Om en Højrække se Frederiks Sogn.

Ravnstrup Sogn, Ånneks til Dollerup, omgives af det andet Anneks Finderup, Viborg Købstadsjorder og Romlund Sogn samt Fjends Hrd. (Borris, Gammelstrup og Mønsted S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 161 F., $50_{,5}$ M.) ere overvejende sandmuldede med en Del Hede og nogen Plantage. *Fiskbæk Aa* løber gennem Sognet og danner noget af Vestgrænsen, hvor ogsaa *Bredsgaard Sø*, omtr. 16 Td. Ld., ligger. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Holstebro og den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3140 Td. Ld., hvoraf 902 besaaede (deraf med Rug 336, Byg 64, Havre 295, Boghvede 81, Bælgsæd 7, Spergel 27, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 14, Kartofler 61, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 1178, Høslæt, Brak, Eng m. m. 243, Have 8, Skov 140, Moser 30, Kær og Fælleder 84, Hegn 21, Heder 362, Veje og Byggegr. 143, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 452 Stkr. Hornkv. (deraf 213 Køer), 646 Faar, 210 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 58 Td.; 11 Selvejergaarde med 18, 14 Arvefæstegd. med 28, 30 Huse med 12 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 357 (1801: 171, 1840: 190, 1860: 221, 1880: 292), boede i 60 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 268 af Jordbr., 30 af Industri, 20 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ravnstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Mejeri og Vandmølle med Valkeværk samt Jærnbanehpl.; *Jegstrup*. Gaarde og Huse: *Bredsgde.*, *Gaarsdal*, *Hallum* (1440: Halme).

Ravnstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 139. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere væsentlig af Granit i Overgangsstil. Nogle Vinduer og begge Døre (Vinduerne og Sydd. tilmurede) samt Korbuen ere bevarede. Taarnet, af Mursten med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er senere. Koret er til Dels ombygget 1887 af røde Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont.

Vorde Sogn, eet Pastorat med Fiskbæk og Romlund, omgives af Fiskbæk Sogn, Viborg Købstadsjorder, Graabrødre Landdistr., Løvel Sogn, Rinds Hrd. (Skals S.), hvorfra det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. V., ligger $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Galgehøj, 217 F., 68 M., med trig. St.) ere dels sandede og letmuldede, dels gode, muldede. Langs Fjorden gode Enge, mod S. nogen

Hede og *Lyngsø*, omtr. 3 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Vib.-Aalestrup Banen og Landevejen fra Viborg til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 3775 Td. Ld., hvoraf 1351 besaaede (deraf med Rug 355, Byg 157, Havre 611, Boghvede 43, Bælgsæd 8, Grøntf. 35, Kartofler 84, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 1184, Høslæt, Brak, Eng m. m. 638, Have 21, Skov 52, Moser 66, Kær og Fælleder 133, Hegn 10, Heder 215, Veje og Byggegr. 90. Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 230 Heste, 814 Stk. Hornkv. (deraf 430 Køer), 1096 Faar, 514 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 115 Td.; 42 Selvejergaarde med 98, 55 Huse med 17 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 660 (1801: 353, 1840: 398, 1860: 499, 1880: 640), boede i 119 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 423 af Jordbr., 4 af Gartneri, 76 af Fiskeri, 77 af Industri, 10 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirksomh., 33 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vorde* med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1884); *Kjølseng* (Kjølsen, ɔ: Kjelds Eng) med Missionshus (opf. 1889), Vejr- og Vandmølle og Jærnbanehpl.; *Hjarbæk*, Ladeplads med Havn, Kro og Statstelefonst. *Navntoft*, Gde. og Huse. *Lyngsøgd.* med Skole, *Kjølsenggde.*, *Lundsgde.*, *Vordegde.*

Vorde S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 136. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere i Overgangsstil af Granitkvadre. Nogle oprindl. Vinduer ses. Syddøren, i det senere opf. Vaabenhus, benyttes endnu (Døren er skænket 1623 af Christen Worre til Kjærgd.), Norddøren er tilmuret. Den spidse Korbue bæres af et Par svære Gesimssten, paa den ene nogle udhugne Lindorme (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 265). Taarnet, af Granit og Mursten og med Spidsbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Skibets og Korets Sydside er ombygget 1885. Altertavle og Prædikestol, sidste med Aarst. 1671, ere fra Graabrødrekirke i Vib. (se S. 580); herfra stammer ogsaa det sjældne Kors paa Messehaglen. Granitdøbefont med Løvværk paa Kummen. I Skibet Epitafium over Anders Christensen i Lundsgd., † 1661, og Hustru, opsat af Sønnen, Præsten Niels Lundsgaard til Ørslevkl. (Malerier af de afdøde).

Hjarbæks Betydning som Ladeplads for Viborg er nu forbi, efter at Jærnbanen er aabnet; Hjarbæk Toldsted ophævedes 1865, og Havnen, der anlagdes 1840 og senere udvidedes indtil 9 F., er nu opfyldt af Mudder og har ved det ydre Brohoved kun 3-4 F. Vand; nu istandsættes den paa Statens Bekostning. Nu er Fiskeriet Hovederhverv.

Ved Vorde er Gravhøjen *Galgehøj* fredlyst. — Ved Vordegd. ligger *Voldbakken*, en firkantet Borgbanke (75 × 95 F.) med Rester af omgivende Grave; paa Banken er der opgravet Munkesten. Sagnet lader Rane Jonsen have ejet denne Borg.

Ved Vorde Kirke var et af Viborg Domkapitels vigtigste Birketing, som omfattede Vorde, Fiskbæk og Romlund Sogne, hvor Kapitlet havde mange Ejendomme. — I Fundatsen for Vib. alm. Hospital af $^{13}/_2$ 1583 bestemtes, at Hospitalsforstanderen fremtidig skulde være en Præst, der tillige skulde have Vorde, Fiskbæk og Romlund Sogne, til hvilke han dog skulde holde en Kapellan. Allerede i 17. Aarh. synes dog de tre Sogne at være blevne et eget Pastorat.

Fiskbæk Sogn, Anneks til Vorde, omgives af dette, Viborg Købstadsjorder og Romlund Sogn samt Fjends Hrd. (Kvols S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod V., ligger $1^1/_4$ Mil N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med nogen Hede mod Ø. I Sognet *Fiskbæk Sø*, omtr. 9 Td. Ld., og *Rogenstrup Sø*, 6 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Skive, over Nybro, og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 2422 Td. Ld., hvoraf 881 besaaede (deraf med Rug

240, Byg 75, Havre 354, Boghvede 39, Bælgsæd 13, Spergel 6, Blands. til Modenh. 21, Grøntf. 36, Kartofler 59, andre Rodfr. 38), Afgræsning 748, Høslæt, Brak, Eng m. m. 242, Have 14, Skov 34, Moser 27, Kær og Fælleder 41, Hegn 9, Heder m. v. 340, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 433 Stkr. Hornkv. (deraf 237 Køer), 509 Faar, 282 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 52 Td.; 21 Selvejergd. med 42, 45 Huse med 10 Td. Hrtk., 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 418 (1801: 152, 1840: 229, 1860: 281, 1880: 346), boede i 81 Gaarde og Huse; Erhverv: 1 levede af immat. Virksomh., 294 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 30 af Industri, 41 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fiskbæk* med Kirke, Skole, Vandmølle og Andelsmejeri; *Rogenstrup*, begge ved Landevejen; *Løgstrup* med Jærnbane- og Telegrafst. *Melgde.* *Ørredgd.* (1440: Ørre) med Teglværk. *Vestergd.*

Fiskbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 137. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og et i den senere Middelalder tilbygget Taarn mod V., med hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet; men dets øvre Del er senere nedtaget, og i Stedet er opf. et løgformet Bindingsværksspir med Fløjstang (restaur. 1900). Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre (Nordd. og Vinduerne tilmurede) samt Korbuen ere bevarede. Paa Korgavlen: FBSM. 1842 (ɔ: Fiskbæk Sognemænd, der da købte Kirketienden). Prædikestol i Renæssancestil fra 1641. Malmalterstagerne ere skænk. 1650 af Hans Olufsen og Else Bolisdatter, Løgstrup. Romansk Granitdøbefont med Løvværk paa Kummen. I Skibet et Krucifiks, i Korgulvet Ligsten over Bøjle (?) Christensen i Løgstrup, † 1643, og Hustru Else Bolisdatter.

Ved *Fiskbæk* samledes en Del af den Flaade, hvormed Knud den hellige vilde drage mod England 1085. — Niels Mikkelsen Krabbe maatte 1408 afstaa *Fiskbæk Gods* til Dronn. Margrethe for Brud paa Tingfred; Hr. Tyge Krabbe fik Godset tilbage 1523. — Fra Gaarden *Løgstrup* stammer Familien Luxdorph, hvis første Medlem Oversekretær Bolle L., † 1698, var Søn af en Bonde Christen Bollesen fra L., og som uddøde med Gehejmer. Bolle Willum L., † 1788. — *Ørredgaard* ejedes 1724 af Fr. Chr. Høg. — I Sognet har ligget en By *Ormstrup*, der nævnes 1355 og 1408, og et øde Byggested *Knudslund* (endnu er der et Hus af dette Navn), der nævnes 1443. (Flere Steder ses tydelige Spor af fordums Opdyrkninger). — I Sognet en stor, hvid Sten, *Algestenen.*

Ved Fiskbæk gjordes 1831 et betydeligt, i et Broncekar liggende, Møntfund, bestaaende af 8-9000 danske Kobbermønter (Borgerkrigsmønter), nedlagte i 1. Halvdel af 14. Aarh. (se Nord. Tidsskr. f. Oldk., I S. 206).

I Sognet er der fredlyst 1 Dysse og 11 Gravhøje.

Romlund Sogn, Anneks til Vorde, omgives af det andet Anneks Fiskbæk, Viborg Købstadsjorder og Ravnstrup Sogn samt Fjends Hrd. (Borris, Taarup og Kvols S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Brunhøj, 169 F., 52 M.) ere sandede, med nogen Hede mod N. Ø. og V. Det østl. Hjørne berøres af Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 2863 Td. Ld., hvoraf 1032 besaaede (deraf med Rug 297, Byg 71, Havre 393, Boghvede 76, Bælgsæd 14, Blandsæd til Modenhed 6, Grøntf. 48, Kartofler 76, andre Rodfrugter 50), Afgræsning 953, Høslæt, Brak, Eng m. m. 262, Have 16, Skov 109, Moser 27, Kær og Fælleder 50, Hegn 9, Heder 338, Veje og Byggegr. 66 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 472 Stkr. Hornkv. (deraf 256 Køer), 583 Faar, 312 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 45 Td.; 18 Selvejergaarde med 32, 42 Huse med 13 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 352 (1801: 141, 1840: 194, 1860: 275, 1880: 337), boede i 60 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 258 af Jordbr., 4 af Gartneri, 51 af Industri, 3 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 21 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Romlund* med Kirke og Skole; *Kirkebæk*. *Bollergde.*; *Vejsbækgd.*

Romlund S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 138. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, opf. i Overgangsstil, væsentlig af Granit, dog ogsaa af røde Mursten, og et 1872 opf. Vaabenhus, af Mursten, mod S. Dørene (den spidsbuede Nordd. er tilmuret) ere bevarede. Ny Altertavle med Maleri (Christus i Getsemane) af Wenzel Tornøe. Prædikestol fra 1685. Granitdøbefont. I Skibet et Krucifiks, med Indskr. fra 1704, og et Epitafium over Oluf Olufsen, † 1704, og Hustru.

Boller var fordum en By (1555 nævnes „Mikkel Ibsen udi B."; endnu 1625 ejede Vib. Domkapitel en Gaard i B.) og senere en Hovedgaard, der 1600 tilhørte en Adelsmand Niels Thomesen, der med sin Hustru Karen Krag er begr. i Kirken. Jørgen Rosenkrantz skødede 1668 B. til Mogens Krag, som 1669 solgte den for 270 Rd. til Brødr. Oluf († 1704) og Christen Olufsen i Boller; den kom saa til Jørgen Pedersen Schals, som 1720 solgte den til Adam Ernst Pentz, der straks solgte den med Mølle (8 Td. H.) til Stadskæmner i Vib. Jens Jørgensen Serup, der 1726 solgte den med Ml. for 2520 Rd. C., 344 Rd. i Kroner og 100 Dukater til Matth. Gandorff i Vib., sagtens paa dennes Hustru Cath. Kirst. Arctanders Vegne, thi paa Aukt. efter hende 1733 fik han selv for 2125 Rd. Skøde paa B. (8, 31 og 52 Td. H. m. m.). Han solgte den (8, 24 og 29 Td. H.) 1751 til Mads Rosborg, der endnu 1771 ejede den, men 1778 solgte Jacob Rosborg den (8, 23 og 47 Td. H.) for 5500 Rd. til sin Fætter Krigsr. Hans Rosborg. Dennes Enke A. Wassard ægtede Niels Ferslev, der 1797 solgte B. for 11,000 Rd. til Lars Wandborg Friis.

Rødding Sogn omgives af Annekserne Løvel og Pederstrup, Vammen Sogn, Sønderlyng Hrd. (Tjele, Viskum og Vejrum S.), Tapdrup og Asmild Sogne, Viborg Købst. og Landdistr. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 217 F., 68 M.) ere lerede og muldsandede; en Del Hede og Skov (Sødal Sk.). I Sognet *Rødding Sø*, den østl. Del af *Loldrup Sø*, hvorigennem Mølleaa løber, en Del af *Rød Sø* (se S. 699) samt *Vansø*.

Fladeindholdet 1896: 5371 Td. Ld., hvoraf 1713 besaaede (deraf med Rug 459, Byg 187, Havre 815, Boghvede 40, Blands. til Modenh. 32, Grøntf. 49, Kartofler 68, andre Rodfr. 60), Afgræsn. 1452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 890, Have 24, Skov 290, Moser 47, Kær og Fælleder 138, Heder 695, Veje og Byggegr. 116, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 249 Heste, 1070 Stkr. Hornkvæg (deraf 541 Køer), 1394 Faar, 493 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 124 Td.; 36 Selvejergaarde med 100, 73 Huse med 24 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 680 (1801: 248, 1840: 408, 1860: 446, 1880: 632), boede i 137 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 493 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 84 af Industri, 3 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rødding* med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Batum* (gml. Form: Bartum); *Sønder-* og *Nørre-Ingstrup* med Skole og Vandmølle. *Ingstruphede*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Sødal* har $20^7/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $4^1/_4$ Td. Skovsk., omtr. 820 Td. Ld. (i R. og Løvel S.), hvoraf 80 Eng, 350 Skov, 120 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Klarisgd.*, *Søgd.*, *Overgd.*, *Over-* og *Neder-Kokholm*, *Mejlgd.*

Rødding S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 135. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer i Koret (tilmurede) og Korbuen ere bevarede; Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Fra den senere Middelalder ere Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Mursten. Skibs og Kors Sydside samt Korgavl ere 1891 ombyggede. Altertavle i Rokokostil. Udskaaren Prædikestol fra 1646. Granitdøbefont. Ved Indgangen til denne en Del ret værdifulde Alabasttavler med Fremstillinger i Hautrelief af Lidelseshist. m. m. (nogle af dem ere gaaede tabt i Nutiden). Prægtigt, baldyret Alterklæde fra kat. Tid. Paa Kirkevæggen et Billede af And. Kjærulf og Hustru, f. Braes (tidligere paa Sødal). I Koret stort Epitafium over Verner Parsberg til Sødal, hvis Lig tillige med andre findes i en Begravelse under Koret. Klokken, med Majuskelindskr., men uden Aarst., er vistnok fra 14. Aarh.

Sødal skal tidligere have heddet *Stapelgaard* og tilhørt Erik Glippings Kammersvend Rane Jonsen, men være nedbrudt efter Kongens Mord og genopbygget paa sit nuv. Sted. I 16. Aarh. tilhørte den Chrf. Parsberg († 1608), derefter Sønnen Verner P., der endnu 1663 ejede S. (16 Td. H.). De flg. Ejere vare hans Broderdatter Ellen P., g. m. Ebbe Gyldenstierne, 1683 Jens Simonsen, hvis Enke Birg. Bille ægtede Ove Jensen Mangor, der 1707 solgte S. (19, 27 og 214 Td. H.) til Justitsr. Henr. Bille til Mejlgd., hvis Børn solgte den til Assessor Bent Winter; Sønnen Niels Bentsen W. pantsatte 1722 S. til Anders Kjærulf til Bjørnsholm for 12,000 Rd., hvorefter denne 1729 fik Skøde paa Gaarden. 1749 solgte Peter Enevold Braes S. (19, 59 og 219 Td. H.), som han havde arvet efter sin Fader Didr. Chr. B., for 9000 Rd. og 50 Speciesdukater til Diderik Iversen paa Sødal († 1764). Paa Auktion efter dennes Enke Ane Cathr. Friisenberg 1766 blev S. købt for 25,600 Rd. af Andr. Friisenberg; derefter fulgte Henrik F., † 1810, hvis Enke Anne Elisabeth Lauridsdatter Sundstrup 1813 ægtede Chr. Tolstrup til Hald, † 1817; 1826 købtes den af R. Bay for 6500 Rd., 1841 af J. Bjerregaard for 30,000 Rd., 1847 af M. L. Kall for 45,000 Rd., hvorefter den 1860 overtoges af Statskassen, der 1866 solgte den for 60,050 Rd. til den nuv. Ejer, Kmjkr. P. L. Baron Petersdorff. — Hovedbygningen, der tidligere har været omgiven af Grave, er opf. 1865 af Grundmur i 1 Stokv., med 2 ældre Fløje.

Ved Rødding er der fredlyst 4 Gravhøje, ved Batum de 5 *Vanhøje*, ved Bjerregaard den anselige *Store Viskumhøj*.

I Klemmebrevet af 1555 siges, at Rødding og Løvel Sogne efter den dav. Præsts Død skulde være Annekser til Sortebrødre Sognekirke i Viborg; Pederstrup Sogn henlagdes vistnok ogsaa dertil. Fra $^6/_9$ 1728 til $^6/_8$ 1786 vare de 3 Sogne perpetuerede til Kaldet og styredes af en Kapellan; da bleve de (ifl. Reskr. af 1776) et eget Pastorat.

Løvel Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og det andet Anneks Pederstrup, Rinds Hrd. (Skals S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Vorde Sogn samt Viborg Landdistr. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Viborg. De især i den sydl. og vestl. Del noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede, enkelte Steder lerblandede, med en Del Hede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aalborg og til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 5322 Td. Ld., hvoraf 1549 besaaede (deraf med Rug 389, Byg 144, Havre 720, Boghvede 48, Bælgsæd 5, Spergel 15, Blandsæd til Modenh. 36, Grøntf. 84, Kartofler 67, andre Rodfr. 38), Afgræsning 1318, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1002, Have 21, Skov 35, Moser 54, Kær og Fælleder 495, Hegn 8, Heder m. v. 750, Veje og Byggegr. 83, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 244 Heste, 915 Stk. Hornkvæg (deraf 455 Køer), 1350 Faar, 304 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldsbartk. 1895: 111 Td.; 36 Selvejergaarde med 96, 53 Huse med 15 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 585 (1801: 204, 1840: 292, 1860: 373, 1880: 494), boede i 102 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbr., 70 af Industri, 7 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Løvel*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1882), Vandmølle og Telefonst. samt Valgsted for Amtets 5. Folketingskr.; *Aastrup* med Teglværk; *Havris*; *Kistrup* med Forskole.

Løvel S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks,

hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 134. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibet og det lange Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I Koret eet oprindl. Vindue; Korbuen mangler. De oprindl. Døre (Nordd. tilmuret) sidde umiddelbart ved Vestgavlen (maaske har da Skibet været længere). Fra den senere Middelalder ere det lille Taarn, af Granit og Munkesten, uden Forbindelse med Skibet og med aaben Spidsbue mod V. til Klokken, og Vaabenhuset, af Munkesten. Korgavlen er omsat i 19. Aarh. og den øverste Del opf. af Mursten. Korets Sydside er ombygget 1886. Altertavle, med Malerier, og Prædikestol ere i Barokstil. Malmalterstagerne ere skænkede 1722 af Bisp Lintrup. Granitdøbefont.

Ved Løvel er der fredlyst 1 Gravhøj.

Pederstrup Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og det andet Anneks Løvel, Rinds Hrd. (Skals, Bjerregrav og Hersom S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Vammen Sogn. Kirken, mod Ø., ligger $1^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med nogen Hede og Enge langs Skals Aa. Til Sognet hører den vestl. Del af den omtr. 500 Td. Ld. store *Rød Sø*. Gennem den nordvestl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Aalborg over Løvel Bro.

Fladeindholdet 1896: 2119 Td. Ld., hvoraf 627 besaaede (deraf med Rug 168, Byg 68, Havre 301, Boghvede 9, Grøntf. 50, Kartofler 23, andre Rodfr. 8), Afgræsn. 594, Høslæt, Brak, Eng m. m. 365, Have 5, Skov 16, Moser 3, Kær og Fælleder 162, Heder 291, Flyvesand 10, Veje og Byggegrunde 45 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 364 Stkr. Hornkv. (deraf 176 Køer), 597 Faar, 156 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 51 Td.; 20 Selvejergaarde med 44, 13 Huse med 6 Td. Hrtk., 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 229 (1801: 107, 1840: 158, 1860: 181, 1880: 204), boede i 41 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 188 af Jordbr., 7 af Industri, 7 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Pederstrup* med Kirke og Skole; *Vraa. Løvelbro Kro*. Flere Teglværker.

Pederstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse, samt 5. Udskrivningskr.' 133. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant, og et af Bindingsværk senere opf. Vaabenhus mod N. Syddøren benyttes endnu. I nyere Tid er der foretaget Ombygninger af Murene (Korgavlen er af røde Mursten). Altertavle i senere Renæssancestil med et Maleri (Christus i Templet) af Jæger i Viborg. Prædikestol fra 1635. Granitdøbefont med Løver og Menneskehoveder paa Kummen. Over Korbuen et Krucifiks samt St. Knud og en anden Figur, udsk. i Træ. Klokken er fra den tidligere Middelalder.

Dalsgaard er mulig den Gaard D., der 1354 ejedes af Laur. Nielsen og 1449 af Ove Tagesen og Fru Gissel Podebusk blev skødet til St. Hans Kloster i Viborg.

Vammen Sogn, eet Pastorat med Lindum og Bigum, omgives af dette, Rinds Hrd. (Klejtrup og Hersom S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, Pederstrup og Rødding Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Tjele S.), fra hvilket det skilles ved Tjele Aa og *Tjele Langsø*, af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels muld-, dels skarpsandede, med Enge langs Skals og Tjele Aa. Fastruplund Skov. Den østl. Del af *Rød Sø* hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3929 Td. Ld., hvoraf 1366 besaaede (deraf med Rug 325, Byg 197, Havre 661, Boghvede 27, Bælgsæd 8, Blands. til Modenh. 23, Grøntf. 30, Kartofler 61, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1187, Høslæt, Brak, m. m. 798, Have 20, Skov 100, ubevokset 6, Moser 36, Kær og Fælleder 150, Hegn 4, Heder 175,

Stenmarker 6, Veje og Byggegrunde 68, Vandareal m. m. 13 Td. Kreaturhold 1898: 188 Heste, 841 Stkr. Hornkv. (deraf 425 Køer), 1072 Faar, 381 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 120 Td.; 30 Selvejergaarde med 95, 1 Fæstegd. med 5, 67 Huse med 20 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 521 (1801: 263, 1840: 331, 1860: 413, 1880: 515), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 385 af Jordbr., 58 af Industri, 5 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vammen* (1214: Wathum, 1418: Wammendal) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1880), Købmandshdl. og Mølle; *Fastrup*; *Norup*; *Torup*. Gaarde: *Fastruplund*, *Sønderholm*, *Sønderup*, *Havgd.*, *Lægtagergd.*, *Potgd.*, *Vestergd.* og *Nævegd.*

Vammen S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 132. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stamhuset Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Det brede, høje Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Nogle oprindl. Vinduer og Korbuen ere bevarede; en lign. Bue fører fra Kor til Apsis, men er senere tilmuret. Syddøren, med Søjle paa hver Side og Tympanon, benyttes endnu; Norddøren, med Halvsøjle paa hver Side og et Kors paa den store Overligger, er tilmuret. Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Granit og Munkesten, ere fra den senere Middelalder. Sydsiden af Skib og Kor samt Apsis ere ombyggede 1875. Altertavle i Renæssancestil. Ny Granitdøbefont. I Vaabenhusets udv. Mur en middelalderlig Ligsten.

I *Vammen* boede 1626 en Adelsmand Niels Brun. — To Gaarde i V. hed 1455 *Hoffuetlowenn.*

Ved Vammen er der fredlyst 4 og ved Torup andre 4 Gravhøje, deribl. de to *Tinghøje*. Ved Genopførelsen af Vib. Domkirke bortførtes bl. a. Granitsten fra en Jættestue, som helt ødelagdes.

Bigum Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Vammen, omgives af dette og mod Ø. af det andet Anneks Lindum, mod N. af Rinds Hrd. (Klejtrup S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og mod S. af Sønderlyng Hrd. (Vinge S.), paa hvis Grænse ligger *Tjele Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, mod S., ligger 2 1/2 Mil N. Ø. for Viborg og 1 3/4 Mil S. V. for Hobro. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerede og sandede. En Del Skov (Bigum Sk.).

Fladeindholdet 1896: 1693 Td. Ld., hvoraf 435 besaaede (deraf med Rug 102, Byg 66, Havre 214, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 10, Kartofler 16, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 314, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 237, Have 6, Skov 556, ubevokset 47, Moser 9, Kær 18, Heder 41, Veje og Byggegr. 30 Td. Kreaturhold 1898: 56 Heste, 291 Stk. Hornkvæg (deraf 133 Køer), 371 Faar, 97 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 53 Td.; 8 Selvejergaarde med 35. 3 Fæstegd. med 11, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 201 (1801: 142, 1840: 169, 1860: 156, 1880: 191), boede i 35 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 134 af Jordbr., 16 af Industri, 3 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bigum* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1/5 1886; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 50,204 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 2494 Kr., Antal af Konti 273); *Erikstrup*. *Bigum Huse*.

Bigum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 131. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken, paa en Odde i Tjele Langsø, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer ses; begge Døre (Sydd. tilmuret)

ere bevarede; Norddøren har Halvsøjler med som Mandehoveder formede Kapitæler. Taarnet, af Granit og Munkesten, er fra den senere Middelalder; Vaabenhuset, af Mursten, er langt yngre. Sydmuren er til Dels ombygget 1874 og 1888. Granitdøbefont. I Koret lille Epitafium over Maren Eriksdatter Juul til Bigum, † 1600, samt Prydelser fra hendes Ligkiste.

I Bigum laa tidligere to smaa Hovedgaarde *Østergaard* og *Vestergaard*. Ø. ejedes 1471 af Simon Spend, og derefter af Sønnerne Anders og Jens S., hvilken sidste 1511 solgte den til Mogens Munk, hvis Datter Fru Ide Munk ejede den 1573. Vestergd. eller *Bigumgd.* ejedes 1468 af Jep Mogensen, 1489 af Datteren Gye Ibsdatter og hendes Ægtefælle Philip Unger, Sønnen Otte U. 1501, hans Søster Karen, g. m. Jep Brenderup, dennes Døtre Maren, Erik Juuls, der 1573 laa i Proces med Fru Ide Munk, og Jfr. Edel Jepsdatter. Med Maren Eriksdatter Juul (se under Kirken) kom Gaarden til Jesper Nielsen (Basse). Hun synes ogsaa at have erhvervet Østergd., men Jesper Nielsen synes at være forbleven paa Bigumgd., thi 1613 skrev hans 2. Hustru Maren Knudsdatter sig endnu til B. De flg. Ejere vare Fru Kirsten Munk 1620, Chr. Grubbe, der 1624 solgte halve Østergd. i B. til Iver Juul, Iver Lykke til B. 1623-47, Erik Grubbe 1638 og 1684, der sikkert solgte B. sammen med Tjele til Gert Didr. v. Levetzau, som 1713 frasagde den sin Frihed, da den i 20 Aar havde været en Bondegaard.

Ved Bigum er der fredlyst 7 Gravhøje, ved Taarupgaard Skov 1.

Lindum Sogn, Anneks til Vammen, omgives af dette og Bigum, Rinds Hrd. (Klejtrup S.) og Randers Amt (Onsild Hrd.), fra hvilket det for en Del skilles ved Skals Aa, samt Sønderlyng Hrd. (Vorning og Vinge S.), fra hvilket det skilles ved Tjele Aa, som gennemløber *Tjele Langsø*, hvis østl. Del ligger i Sognet. Kirken, mod V., ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil S. V. for Hobro. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Ulvebjærg, 176 F., 55 M.) ere dels skarp-, dels muldsandede. Over $^1/_3$ er dækket med Skov (en Del af Lindum Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3813 Td. Ld., hvoraf 721 besaaede (deraf med Rug 169, Byg 106, Havre 343, Boghvede 24, Spergel 8, Grøntf. 15, Kartofler 42, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 454, Høslæt, Brak, Eng m. m. 572, Have 17, Skov 1395, ubevokset 39, Moser 47, Kær og Fælleder 441, Heder 68, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 125 Heste, 610 Stkr. Hornkv. (deraf 259 Køer), 844 Faar, 230 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 112 Td.; 16 Selvejergaarde med 72, 8 Fæstegd. med 30, 38 Huse med 10 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 409 (1801: 275, 1840: 275, 1860: 291, 1880: 356), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomhed, 254 af Jordbr., 44 af Industri, 20 af Handel, 52 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lindum* (1200: Lynum, 1467: Lyndom) med Kirke, Skole og Købmandshdl.; *Sjørring* (1426: Sørind), ved Landevejen, med Skole og Kro. *Hvornum Vasehus*, Gd. ved Vasehusbroen. *Idasminde*, Skovridergd.; *Høndrup* og *Sørig*, Skovfogedhuse. *Brobjærggd.*, *Ushus*, Gd., *Løkkegd.*

Lindum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Hobro Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 130. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer ses; Korbuen og begge Døre, med Halvsøjler, ere bevarede; ved den tilmurede Nordd. ere Kapitælerne Mandehoveder. Taarnet, af Granit og Munkesten, er fra den senere Middelalder (paa Taarnet Bogst. C. D. L. — H T. og Aarst. 1739), Vaabenhuset, af Mursten, langt yngre. Paa den i nyere Tid ombyggede Korgavl en Kvader med et Mandehoved. Ny Altertavle med et Maleri (den korsfæstede). Granitdøbefont.

Bakkebøl i Sjørring nævnes 1440.

Ved Lindum er der fredlyst 3, ved Sjørring 6 Gravhøje.

Sønderlyng Herred.

Sogne:

Tjele, S. 703. — Vinge, S. 705. — Ørum, S. 706. — Viskum, S. 707. — Vejrum, S. 708. — Vorning S. 708. — Kvorning, S. 709. — Hammershøj, S. 710. — Nørbæk, S. 711. — Sønderbæk, S. 712. — Læsten, S. 712. — Bjerregrav, S. 713. — Aalum, S. 714. — Taanum, S. 716. — Hornbæk, S. 717.

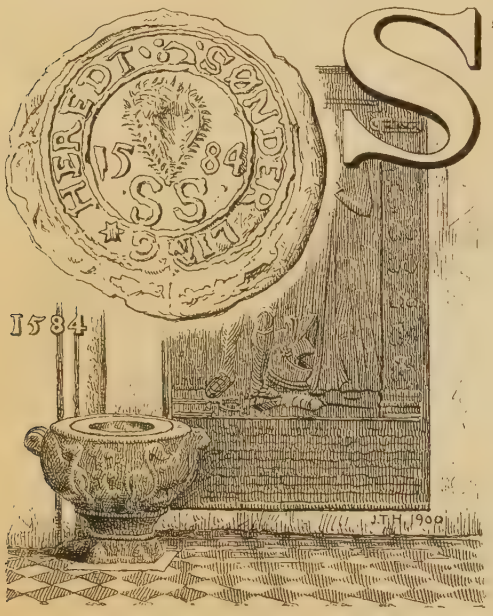

Sønderlyng Herred omgives af Nørlyng Hrd., hvorfra det for en stor Del skilles ved Tjele Aa og Tjele Langsø, Middelsom Hrd., hvorfra det skilles ved Nørreaa, og Randers Amt (Galten, Støvring og Nørhald Hrd.). Størst Udstrækning, omtr. 4 Mil, er fra V. til Ø.; fra N. til S. er der højst $1^3/_4$ Mil. Overfladen er, naar undtages Aadalene, der omgive Herredet, højtliggende og bakket, især mod Udkanterne (højeste Punkt: Vorning Bavnehøj, 220. F., 69 M., med trigonometrisk Station). Jorderne ere mod V. skarpe og sandede, men blive bedre mod Ø. og ere gode mod S. Ø. Der findes en Del Skov (i alt 2390 Td. Ld.). Det hører til Amtets mere frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $19^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 41,556 Td. Ld. ($4,_{16}$ □ Mil, $229,_{05}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2040 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1901: 6771 (1801: 3492, 1840: 4558, 1860: 5455, 1890: 6646). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Middelsom Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds (Tjele, Vinge, Ørum, Viskum, Vejrum, Vorning og Kvorning) og Randers Amts 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Sønderlyng Hrd., i Vald. Jrdb. *Lyungæhæreth syndræ*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 510 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og andre

Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); men over $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 39 fredlyste. Monumenterne ere talrigst i den vestl. Halvdel; flest kendes fra Sognene Vorning (omtr. 75), Ørum (70), Aalum og Kvorning (hvert 55), Tjele (50) og Sønderbæk og Vejrum (hvert 45).

Tjele Sogn omgives af Annekset Vinge, Kvorning, Ørum og Viskum Sogne samt Nørlyng Hrd. (Rødding og Vammen S.), hvorfra det skilles ved Tjele Aa og Tjele Langsø. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Viborg og $2^1/_4$ Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, paa sine Steder lerblandede. Til Sognet hører en Del af den 843 Td. Ld. store *Tjele Langsø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 4144 Td. Ld., hvoraf 1434 besaaede (deraf med Rug 385, Byg 230, Havre 599, Blandsæd til Modenhed 124, Grøntf. 6, Kartofler 39, andre Rodfrugter 48), Afgræsning 1085, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1142, Have 27, Skov 209, Moser 13, Kær og Fælleder 11, Heder 182, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 186 Heste, 926 Stkr. Hornkv. (deraf 524 Køer), 864 Faar, 424 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 151 Td.; 18 Selvejergaarde med 115, 5 Fæstegd. med 21, 56 Huse med 15 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 546 (1801: 250, 1840: 306, 1860: 391, 1890: 494), boede 1890 i 89 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 358 af Jordbrug, 14 af Gartneri, 54 af Industri, 7 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet *Tjele Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Fovlum* (gml. Form: Føvlum), ved Landevejen, med Præstegd., Skole, Menighedshus (opf. 1900), Hospital (til Bolig for gamle trængende fra Tjele Gods), Sparekasse (opr. $^1/_5$ 1867; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 47,620 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 364! Kr., Antal af Konti 219) og 2 Købmandshdlr.; *Formyre*, ved Landevejen; *Rise*. *Fovlumhede*, Huse. Hovedgaarden *Tjele*, under Stamhuset af s. Navn*), har $61^3/_8$ Td. Hrtk., 550 Td. Ld. (foruden Skovareal og fraliggende Enge), hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Tjele Møllegd.*, *Vester-Tjele*, *Flarupgd.* (omtr. 16 Td. H.).

Tjele S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 102. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor med femsidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den oprindl. Kirke bestod af Skib og Kor med lige Gavl, fra romansk Tid, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede; Nordd. er tilmuret, Sydd., der benyttes, har Halvsøjler og Tympanon med Kors. I den senere Middelalder tilbyggedes Taarnet, af store Mursten paa Granitsokkel og med hvælvet Underrum. I 2. Halvdel af 16. Aarh. udvidedes Koret, saa at Sidemurene opførtes i Flugt med Skibets, og Korafslutningen — nu Sakristi, adskilt fra Koret — opførtes; Kor med Afslutn. og Skib bleve hvælvede, det sidste med Tøndehvælving. Ombygningen er foretagen af Jørgen Skram (hans og Hustrus Vaabener findes paa Gjordbuen; 1573 fik han kgl. Tilladelse til at nedbryde Taarnet og de to nordl. Kapeller ved St. Hans Klosterkirke i Vib. for at benytte Materialet til at bygge paa T. Kirke).

*) Til *Stamhuset Tjele*, som indbefatter Hovedgaardene Tjele og Vingegd., høre omtr. 266 Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord 111, Skovsk. $9^1/_4$, Bøndergods $100^1/_2$, Kirketiende 45 Td., i Fideikommiskapitaler omtr. 895,800 Kr., foruden omtr. 336 Td. Byg i aarl. Arvefæsteafg. af bortsolgt Gods. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgør omtr. 1500 Td Ld. foruden 1849 Td. Ld. Skov (i Bigum og Lindum Sogne) og omtr. 600 Td. Ld. Hedeplantning (i Tjele og Vinge Sogne).

Vaabenhuset, af Mursten, er fra s. Tid. Altertavlen er et Maleri (Christus) af Adam Müller, skænket 1842 af Kmhr., Overpræsid. Lüttichau. Prædikestol i Renæssancestil med Jørgen Skrams og Hustrus Vaabener. Granitdøbefonten er ifl. D. Atl. fra den nedbrudte Fovlum Kirke. De øverste Stolestader, med Jørg. Skrams og Hustrus Vaab., have Aarst. 1589 og 1617 (restaur. 1885). To Messinglysekroner fra 1887, skænkede af Beboerne i Anledn. af Stamhusbesidderens Sølvbryllup. I Korafslutningens Gulv Ligsten over Erik Skram til Hastrup, † 1568, og Hustru; i Korets Nordmur Ligsten over Rigsr. Jørgen Skram, † 1592, og Hustru; deres Epitaf. hænger i Skibet. Smstds. Tavler over Erik Grubbe, † 1692, med Hustru Maren Juul, † 1647, og over Anna Grubbe Pedersdatter til Herlufstrup, † 1658. Paa Nordmuren pragtfuldt Epitafium af sort og hvidt Marmor og Alabast over Ritmester G. D. Levetzau, † 1737, udf. af Fr. Ehbisch 1740. I Taarnrummet, adskilt fra Kirken ved et Jærngitter, hviler Levetzau i en pragtfuld sort Marmorkiste, baaren af 6 Kvindeskikkelser af hvidt Marmor, af s. Kunstner. Der er fundet Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 34), som senere ere overkalkede.

Tjele omtales 1392, da Johs. Gunnissen og Hustru Marianna Iversdatter — der først havde været g. m. Niels Eskildsen, med hvem hun havde faaet Ejendommene —

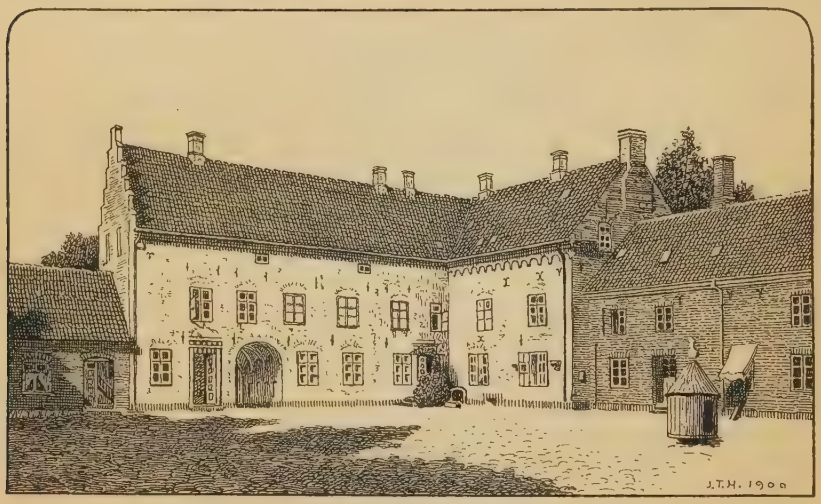

Tjele, set fra Gaarden.

skødede deres Ejendomme i Sønder- og Nørlyng Herreder, deribl. Hovedgaarden „Thyelriis", til Provst Johannes og Vib. Kanniker. Ovenn. Niels Eskildsen havde en Broder Jep Eskildsen, hvis Søn Eskild Jepsen D. Atl. nævner som første Ejer af T. (Provsten og Kannikerne have vel altsaa kun faaet Andel i Godset). Efter Eskild Jepsen fulgte Sønnen Christen Eskildsen og saa dennes Halvbroder Laur. Mogensen (Løvenbalk), † 1500. Hans Søn Hr. Mogens Lauridsen, † 1536, havde med en skotsk Adelsdame Genete Jacobsdatter Cragengelt, † 1567 („den skotske Kvinde paa T.", se ogsaa Haslev Sogn) en Søn, Knud Mogensen, og en Datter, men overdrog ved sin Død T. til sin Søsters Mand Landsdommer Erik Skram, uagtet Sønnen søgte at bevise, at Forældrene havde været gifte og senere bl. andet fik Medhold af Universitetet i Kbh. Efter Erik Skram fulgte Sønnen Rigsr. Jørgen Skram, der afbrød den hosliggende Bondeby, med 12 Gaarde, og lagde Jorderne under Hovedgaarden. Efter hans barnløse Død 1592 kom T. vistnok til hans Broderdatter Lisbet Lauridsdatter Skram, Henr. Belows; den ejedes i alt Fald 1654 af Fru Karen Lange, Enke efter deres Søn Cl. B. Hun solgte den s. Aar til Erik Grubbe, † 1692, hvis ældste Datter Anna Marie (den yngste var den fra St. Blichers og J. P. Jacobsens Fortællinger bekendte Marie Grubbe, se III S. 303) bragte T. til sin Mand Etatsr. Jørgen Arenfeldt til Rugd., † 1717, som 1698 for Gæld maatte sælge den (80) med Vingegd. (13) og Tiender og Gods (i alt 597 Td. H.) for 20,000 Rd. til Ritm. G. D. Levetzau,

† 1737, om hvis udsvævende, vilde Levned der paa Egnen fortælles meget (bl. a. at han gav Billedhuggeren Bestilling paa den under Kirken omtalte Marmorkiste med de Ord, „at ligesom Kvinderne altid havde været ham til Vilje, medens han levede, skulde de ogsaa bære hans Lig efter Døden", og at han ofte endte sine Sviregilder ovre i Kirken, hvor Kisten stod færdig). Paa Auktion efter hans Død købtes T. (80) og Vingegd. (13) med Tiender og Gods (46 og 491 Td. H.) af Generalmajor Chr. D. L. Lüttichau († 1767), der meget forbedrede Godset og $^{18}/_{11}$ 1759 fik det oprettet til Stamhus. Nuv. Besidder er Kmhr. Chr. D. Lüttichau, fhv. Finansminister. — Efter at Gaarden var bleven afbrændt i Klementsfejden, blev den ombygget 1585 af Jørgen Skram. Hovedbygningen bestaar nu af et firkantet Kompleks, der indeslutter Borggaarden. Det meste af Nordfløjen og noget af Østfløjen er den 1585 opf. Bygning, af Grundmur i to Stokv. med Rundbuegesims langs Tagskægget og Spidsgavle. Over Porten i Nordfløjen staa Jørgen Skrams og Hustrus Navne og det Vers, som ogsaa staar paa Rønnebæksholm (se II S. 912). Øst- og Vestfløjen ere til Dels lavere Bygninger. Sydfløjen, i to Stokv. med hvælvede Kældere og Kamgavle, er den ældste Del, vistnok fra den Tid, T. var i Vib. Kapitels Eje; af en Synsforretning 1685 ses, at den har haft et Trappetaarn (se Saml. til j. Hist. IX S. 229). Paa Gaarden findes flere Værelser med interessante Dekorationer, saaledes en tidligere Riddersal i Sydfløjen med Krystalmønster og med Spor af rig Vægdekoration (se *Mejborg*, Gl. d. Hjem S. 26 og 31), et Stukloft, et Bjælkeloft osv.

Fovlum har været et eget Sogn; 1583 bevilgede Kongen Præsten i F. en Præstegaard i hans Sogn og By (tidligere havde han ingen Præstegd. haft); 1656 blev F. og Tjele sammenlagte, „da F. Kald er saa ringe, at dets Indkomster ikke kan tilstrække, hvorefter Kirken efterhaanden er forfalden, saa at i mange Aar ikke der udi har været prædiket" (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 124). Kirken i Fovlum har staaet, hvor den endnu af Byen benyttede Kirkegaard findes. Rudera af Kirken saas endnu i Slutn. af 18. Aarh.; en Klokke er ført til Nørbæk Kirke, Døbefontens Kumme til Tjele Kirke.

I Sognet er der fredlyst 1 Runddysse, 3 Langdysser (to af dem tokamrede) samt 6 Gravhøje (to af dem ligge delvis i Vinge Sogn).

Vinge *(Nørre-V.)* **Sogn**, det mindste i Herredet og Anneks til Tjele, omgives af dette, Kvorning og Vorning Sogne samt Nørlyng Hrd. (Bigum Sogn), hvorfra det skilles ved *Tjele Langsø*, af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken, mod N. V., ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. Ø. for Viborg og 2 Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, mod Søen bakkede Jorder ere skarpe, enkelte Steder med Lerblanding. Paa Østgrænsen løber Tjele Aa og dens Tilløb Vingemølle Bæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 1372 Td. Ld., hvoraf 461 besaaede (deraf med Rug 116, Byg 53, Havre 203, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 25, Grøntf. 15, Kartofler 14, andre Rodfr. 31), Afgræsn. 345, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Have 8, Skov 88, Moser 14, Kær og Fælleder 15, Heder 64, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 319 Stkr. Hornkvæg (deraf 186 Køer), 229 Faar, 192 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 56 Td.; 5 Selvejergaarde med 42, 2 Fæstegd. med 11, 11 Huse med 3 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 186 (1801: 109, 1840: 128, 1860: 139, 1890: 159), boede 1890 i 24 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomh., 114 af Jordbr., 11 af Industri, 13 af forsk. Daglejervirks., og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vinge*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle. Hovedgaarden *Vingegaard*, under Stamhuset Tjele (se S. 703), har $25^5/_8$ Td. Hrtk., omtr. 505 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 55 Skov, Resten Ager. *Karlslyst*, Gd. (9 Td. H.).

Vinge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 103. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant, Taarn mod V., af Granit og Munkesten, med Spidsbue ind til Skibet, fra den senere Middelalder — senere er Overdelen nedbrudt i Højde med Skibet —, og Vaabenhus mod S., af Mursten, fra 1860'erne. Den oprindl. Norddør er tilmuret; Syddøren har Halvsøjle og Tympanon med et Par Griffer. Kirken er restaur. 1890-94 og forsynet med Klokkespir. Altertavle med et Maleri (Nadveren) fra 1850'erne. Prædikestol med Enevold Kruses og Hustru Anne Vinds Navne og Vaabener. Granitdøbefont med Rundbuer paa Foden.

Vingegaard nævnes 1447 og 1468 som ejet af Offe Tagesen Reventlow til Winge; Jakob Offesen 1497, Søster Kirsten 1520, g. m. Enevold Kruse; og siden Søn efter Fader: Enevold K. 1536 (V. skal være brændt i Klementsfejden 1534), Enevold K. 1564, Enevold K. 1580-1612, Datter Maren Kruse 1613. Hendes Fætter Chrf. K. solgte 1625 sin Del i V. til Iver Juul. En anden Part ejedes af Fru Karen Lange, Claus Belows, der 1632 solgte V. til Gunde Rostrup, hvis Broder Albert R. alt 1630 skrev sig til V. Gunde R. solgte 1637 V. til Palle Rodsteen, med hvis Datter Edel Claus Dyre fik V., som han 1647 solgte til Hr. Anders Bille, der straks mageskiftede den til Kronen. 1668 ejedes V. af Erik Grubbe, som da gav sin Tjener Rasmus Iversen Livsbrev paa V. (16 Td. H.). Siden kom den til Ritmester Levetzau og Generalmajor Lüttichau, der lagde den under Stamhuset Tjele. — Hovedbygningen, i 1 Stokv. af Grundmur, er opf. 1830 med Tilbygning fra 1860.

Ved Vinge er der fredlyst 2 Gravhøje.

Ved Klemmebrevet 1555 blev Vinge Anneks til Tjele.

Ørum Sogn, eet Pastorat med Vejrum og Viskum, omgives af dette, Middelsom Hrd. (Skjern S.), Kvorning og Tjele Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg og $2^3/_4$ Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder (Burrehøj, 218 F., 69 M.) ere muldsandede og sandmuldede. Paa Sydgrænsen ligger den til Dels tilgroede *Hulbæk Sø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 3829 Td. Ld., hvoraf 1383 besaaede (deraf med Rug 330, Byg 180, Havre 648, Boghvede 20, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 89, Kartofler 57, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 1000, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1052, Have 22, Skov 52, ubevokset 10, Moser 34, Kær og Fælleder 34, Heder 156, Veje og Byggegr. 70, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 1038 Stkr. Hornkvæg (deraf 525 Køer), 1236 Faar, 418 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 150 Td.; 38 Selvejergaarde med 115, 1 Fæstegd. med 5, 96 Huse med 30 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 774 (1801: 305, 1840: 374, 1860: 513, 1890: 737), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhv. 1890: 31 levede af immat. Virksomh., 535 af Jordbr., 89 af Industri, 21 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro; *Mollerup*, ved s. Vej, med Skole, Forsamlingshus og Andelsmejeri; *Velds*; *Hulbæk*. *Ørumhede Huse*, *Velds Huse*. *Velds Vandmølle*.

Ørum S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 101. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Vinduerne mod N. og begge Døre ere bevarede; Norddøren har Søjler, paa hvis Kapitæler er udhugget Pelikaner (se Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S., 3. R., Pl. 4). Senere Tilbygninger ere Apsis (Sakristi), Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Mursten. Kirken er restaur. 1885 og 1889. Altertavle fra 1638 og Prædikestol fra 1607, som „Hr. Christen Jensen og Jakob Jørgensen lod gøre". Granitdøbefont.

Vestergaard i „*Velyss*" blev 1514-15 solgt af Erik Hvas og hans Søster til Bisp Erik Kaas.

Viskum Sogn, Anneks til Ørum, omgives af dette og Tjele Sogn, Nørlyng Hrd. (Rødding S.), det andet Anneks Vejrum og Middelsom Hrd. (Mammen, Le og Skjern S.), hvorfra det til Dels skilles ved Nørreaa. Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_2$ Mil Ø. for Viborg og $3^3/_4$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende Jorder, afvekslende Bakker, Engdrag og Hedeflader, ere sandmuldede med Grus og Ler til Underlag. En Del Skov (Viskum og Thorsager Sk.). Den største Del af *Hulbæk Sø* (se S. 706) hører til Sognet. Gennem den nordl. Del gaa Landevejene fra Viborg til Randers og Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3420 Td. Ld. (287 Td. Ld., med 6 Td. H. høre under Middelsom Hrd.), hvoraf 901 besaaede (deraf med Rug 263, Byg 102, Havre 366, Boghvede 31, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenhed 60, Grøntf. 13, Kartofler 31, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 718, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 20, Skov 482, Moser 58, Kær og Fælleder 150, Heder 222, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 749 Stkr. Hornkvæg (deraf 404 Køer), 690 Faar, 355 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 118 Td.; 22 Selvejergaarde med 105, 41 Huse med 12 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 391 (1801: 219, 1840: 318, 1860: 376, 1890: 339), boede 1890 i 69 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 265 af Jordbr., 23 af Industri, 6 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Viskum Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Over-Viskum* med Skole; *Faardal*; *Øby* med Skole. Hovedgaarden *Viskum* har 33 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 300 Skov, Resten Ager. *Lunddorf*, Gde. *Store-* og *Lille Thorsager*, Gde. *Dunkø*, Gd.

Viskum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 100. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Viskum.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft (oliemalet med forgyldte Stjerner), af raa Granit, fra romansk Tid, samt Taarn mod V. (endnu paa D. Atl. Tid var der intet), med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og Vaabenhus mod N., med Kamgavl, begge af Mursten. To oprindl. Vinduer og Syddøren (tilmurede) ere bevarede; den gamle Korbue er erstattet med en Træbue. Altertavle med et Maleri (Christus i Templet, Kopi, se Molbech, Nord. Tidsskr., III S. 588). Prædikestol fra 1780. Granitdøbefont. Epitafier over Kancellir. Christen Juul, † 1788, og Hustru, samt over Else Juul, f. Bjerregaard, † 1841 (deres Begravelser paa Kirkegaarden). Mindetavle over Kmhr. H. H. Lüttichau, † 1889, skænk. af Vib. Amts landøkon. Forening.

Viskum hørte i kat. Tid til Viborg Bispestol og tilfaldt ved Reform. Kronen, der bortforlenede den 1543 til Morten Grøn, saa til Joh. Bagge og hans Enke Johanne, 1546 til Landsdommer Jens Mogensen, senere til Landsdommer Peder Kruse og dennes Enke, indtil Mourids Stygge 1579 tilbyttede sig den mod Herslevgd. Efter ham ejedes den af Søsteren Jfr. Inger S., saa af Søstersønnen Hans Dyre, der 1624 udkøbte sit Søskendebarn Jfr. Berte Stygge af V., som han 1629 forærede til sin Dattersøn Ove Arenfeld; men siden kom han paa andre Tanker og solgte 1632 V. til Erik Lunov, der 1653 købte en Arvelod deri af Fru Anne Friis, Laurids Lindenovs. Erik Lunov solgte 1666 V. (hvis Udbygninger nylig vare brændte) til Bertel Jensen Dons, † 1669, og hans Enke Anne Tornsdatter og Børn solgte saa 1681 V. (27, i alt 155 Td. H.) for 4000 Rd. til Fr. Charisius, men Handelen maa være gaaet tilbage, thi 1683 solgte de V. til Peter Hansen paa Holbækgd. 1694 lod Kronen den (33 og 156 Td. H.) stille til Auktion. 1730 ejedes den af Greve Christen Scheel, hvis Søn Greve Jørgen S. 1749 solgte den (33) og Hemmestrup (39) med Tiender (41) og Gods (461 Td. H.) til Hans Christensen Juul til Tyrrestrup, † 1769; senere ejedes den af hans Søn Kancellir. Chr. J. († 1788) og dennes Søn Justitsr. Hans J. († 1839) og Hustru Else Bjerregaard († 1841), hvorefter den for 61,520 Rd. solgtes til R. Bay (før til Sødal), † 1848; den solgtes da for 61,000 Rd. til Hofjægerm. Th. E. Neergaard, hvis Enke skødede den 1875 for 300,000 Kr. til Kmhr. H. H. Lüttichau til Tjele, efter hvis Død 1889 den arvedes af Broderen, Kmhr. C. L. til Tjele, der 1897 overdrog V. for 265,000 Kr. til Sønnen H. H. Lüttichau, den nuv. Ejer. —

Hovedbygningen, i 3 Fløje i 1 Stokv. af Grundmur, er opf. i 1780'erne; den sydl. Fløj er dog noget ældre, den nordl. er opf. 1860. Ved Gaarden findes en Lystskov, „Vesterskoven" (16 Td. Ld.), med en obeliskformet Granitstøtte med Marmormedaillon af Fr. VI, rejst til Minde om dennes Besøg her, og en af Beboerne 1890 rejst Mindestøtte for Kmhr. H. H. Lüttichau. Det var her, at Præsten, Konsistorialr. Hans Bjerregaard († 1860), en af Hedeselskabets Banebrydere, som ung Mand begyndte sine Plantninger.

I Øby har ligget en Hovedgaard, ogsaa kaldet *Viskumø*, der 1461 ejedes af Laurids Jensen; siden kom den til Fru Anne Lauridsdatter; 1492 nævnes Erik Bugge, 1542 Jørgen Bugge i Viskumø.

Ved Lunddorf er der fredlyst 1 Gravhøj.

Vejrum Sogn, Anneks til Ørum, omgives af det andet Anneks Viskum samt Nørlyng Hrd. (Rødding og Tapdrup S.) og Middelsom Hrd. (Vinkel og Mammen S.). Vejrum Sø er tilgroet. Kirken, mod S., ligger $1^1/_4$ Mil Ø. for Viborg. De noget højtliggende, især mod S. bakkede Jorder ere overvejende skarpe, dog nogle Steder med Ler til Underlag. Gennem den nordl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Hobro og Randers.

Fladeindholdet 1896: 2389 Td. Ld. (537 Td. Ld., 16 Td. Hrtk., høre under Middelsom Hrd.), hvoraf 781 besaaede (deraf med Rug 219, Byg 88, Havre 371, Boghvede 14, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 15, Kartofler 31, andre Rodfr. 9), Afgræsning 663, Høslæt, Brak, Eng m. m. 567, Have 12, Skov 28, Moser 27, Kær og Fælleder 27, Hegn 6, Heder 163, Veje og Byggegr. 98, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 506 Stk. Hornkvæg (deraf 288 Køer), 641 Faar, 227 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 67 Td.; 20 Selvejergaarde med 55, 59 Huse med 12 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 434 (1801: 192, 1840: 212, 1860: 252, 1890: 451), boede 1890 i 84 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 81 af Industri, 11 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vejrum* med Kirke, Skole og Forsamlingshus. *Vejrumhede*, Huse. *Vejrumholt*, *Fuglsang* og *Snigstrup*, Gde. *Vejrumbro*, Kro. *Bromølle*.

Vejrum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 99. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Viskum.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Klokkehus af Bindingsværk mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere af tilhuggen og raa Granit (maaske har der været Apsis, hvad nogle Sten i Trappen til Kirkegaarden kunne tyde paa). Et oprindl. Vindue, begge Døre (Nordd. tilmuret) og den runde Korbue ere bevarede. Vaabenhuset, af Mursten, er fra Midten af 19. Aarh. (i Stedet for et ældre). Altertavle med Maleri (Christus og Peder, Kopi fra 1830'erne, efter Klopstock). Tarvelig Prædikestol fra c. 1780. Granitdøbefont. Et Egetræskrucifiks. Klokken, med Majuskelindskr., er fra 14. Aarh.

Ved Vejrum er der fredlyst 3 Gravhøje.

Vorning Sogn omgives af Annekserne Kvorning og Hammershøj, Sønderbæk og Nørbæk Sogne, Randers Amt (Nørhald Hrd.) og Nørlyng Hrd. (Lindum S.), fra hvilke det skilles ved Tjele Aa, samt Vinge Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Viborg, $2^1/_2$ Mil N. V. for Randers og $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Hobro. De noget højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (Vorning Bavnehøj, 220 F., 69 M., med trig. Stat.) ere overvejende skarpe, dog nogle Steder med Ler til Underlag. Noget gmlt. Egekrat (Hvidding Krat) og nyere Naaletræsplantager.

Fladeindholdet 1896: 4337 Td. Ld., hvoraf 1451 besaaede (deraf med Rug 359, Byg 228, Havre 733, Boghvede 21, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 8, Grøntf. 19, Kartofler 62, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 1143, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1033

Have 23, Skov 183, Moser 49, Kær og Fælleder 234, Heder 150, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1008 Stk. Hornkvæg (deraf 471 Køer), 1362 Faar, 354 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 186 Td.; 39 Selvejergaarde med 164, 81 Huse med 22 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 617 (1801: 404, 1840: 410, 1860: 467, 1890: 650), boede 1890 i 118 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 494 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 46 af Industri, 8 af Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vorning* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Sparekasse (opr. $^{12}/_{12}$ 1884; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 124,292 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4914 Kr., Antal af Konti 445) og Købmandshdl.; *Hvidding* med Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 15 Lemmer) og Forsamlingshus (opf. 1894). *Holme*, Gde., *Kjepsmark*, Gd. og Huse. *Vorninggaard* eller *Bjerregaard* (11 Td. H.). *Vorning-* og *Vinge Vandmøller*.

Vorning S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 106. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Den ret anselige og høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhv. og Granitgesims, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede; den tilmurede Norddør har 3 Søjler paa hver Side og Overligger, der omgives af Rundbuer. Det vistnok tidlig tilbyggede, lave Taarn, af Granitkvadre (maaske fra en nedbrudt Kirke) og Mursten, er en Del bredere end Skibet, til hvilket en senere gennembrudt Spidsbue fører ind; den øvre Del af Taarnet skal være styrtet ned i 19. Aarh. Vaabenhuset er fra senere Tid. Kirken er restaur. 1878 (Arkitekt: Olivarius). Udskaaren Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra 17. Aarh. Granitdøbefont med Dobbeltløver. En middelalderlig Ligsten paa Kirkegaarden (se *Løffler*, Gravst., Pl. VII).

I et Vidne af Sønderlyng Herredsting 1491 nævnes en Væbner Jens Grøn af *Holme*, og alt 1446 nævnes en Jep Grøn af Holmegd., men denne sidste Gaard synes at have ligget i Bølling Hrd.

Morten Mortensen Hegelund, en af Reformationens Forkæmpere i Jyll., var Præst i Vorning, indtil han omtr. 1527 grundede en luthersk Menighed i Aalborg. Broderen Mads H., hans Efterfølger i Vorning, er ogsaa bekendt for sit Luthersind og sin Strid med Bisp Jørgen Friis. — Om en Nøddaab i Vorning Præstegaard se St. St. Blicher i „Eneboeren paa Bolbjærg".

Tæt ved Hvidding Skole skal der have staaet en Kirke; der er fundet Grundsten, Kalk og Grus paa Stedet. — Ved Hvidding har der været en hellig Kilde. — Ved Vorning er der fredlyst 2, ved Hvidding 5 Gravhøje. — Som til mange andre Steder er Sagnet om Hagbarth og Signe ogsaa knyttet til dette Sogn, hvor der er en med Hagbarths Navn benævnt Høj.

Kvorning Sogn, Anneks til Vorning, omgives af dette og det andet Anneks Hammershøj, Middelsom Hrd. (Skjern S.), Ørum, Tjele og Vinge Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $2^3/_4$ Mil V. for Randers og $2^1/_4$ Mil S. S. V. for Hobro. De højtliggende Jorder, der mod N. ere jævnere, men mod S. med lyngklædte Bakkeskrænter sænke sig ned til Nørreaas Dal, hvilken Aa danner en Del af Sydgrænsen, og ved hvilken der er Enge, ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2559 Td. Ld., hvoraf 923 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 211, Byg 169, Havre 462, Boghvede 8, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 17, Kartofler 31, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 688, Høslæt, Brak, Eng m. m. 761, Have 12, Skov 16, Kær og Fælleder 124, Heder 12, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 705 Stkr. Hornkv. (deraf 308 Køer), 852 Faar, 232 Svin

og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 19 Selvejergaarde med 85, 4 Arvefæstegd. med 34, 38 Huse med 8 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 388 (1801: 166, 1840: 225, 1860: 296, 1890: 381); boede 1890 i 72 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 312 af Jordbrug, 39 af Industri, 10 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks. og 10 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Kvorning* (i Knytlingesaga: Kornung), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894), Mølle og Teglværk; *Aarup*. *Aarupgaard* har 12 Td. Hrtk., 210 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; Teglværk med Dampkraft. *Kvorning Vandmølle*.

Kvorning S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 104. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Vaabenhus mod S., en senere Tilbygning af Mursten. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre samt en lille Dør helt mod V. (denne og Nordd. tilmurede) ere bevarede. Kirken er restaur. 1882 og 1895; bl. a. er der opsat et lille Spir over Vestgavlen, medens et lille Taarn nedbrødes. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri fra 1882 (Bjærgprædikenen) af Siegumfeldt. Egemalet Prædikestol med Søjler. Granitdøbefont. Udskaarne Stolestader fra 1626; i en af Kvindestolene findes endnu den Trækiste, hvori Liget af det ved Vorning omtalte Barn skal have ligget.

Hammershøj Sogn, Anneks til Vorning, omgives af dette og det andet Anneks Kvorning, Middelsom Hrd. (Skjern S.), Læsten og Sønderbæk Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $2^1/_4$ Mil V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, mod S. bakkede Jorder, med store Enge mod S., ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2487 Td. Ld., hvoraf 859 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 208, Byg 149, Havre 385, Boghvede 16, Spergel 17, Blandsæd til Modenhed 29, Grøntf. 17, Kartofler 21, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 642, Høslæt, Brak, Eng m. m. 772, Have 7, Skov 11, Moser 25, Kær og Fælleder 73, Heder 75, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 618 Stk. Hornkvæg (deraf 268 Køer), 941 Faar, 194 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 121 Td.; 24 Selvejergaarde med 103, 4 Arvefæstegd. med 9, 29 Huse med 9 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 389 (1801: 245, 1840: 269, 1860: 303, 1890: 363), boede 1890 i 65 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 36 levede af immat. Virksomhed, 240 af Jordbr., 48 af Industri, 7 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks. og 7 af deres Midler.

I Sognet Byen *Hammershøj* (*Over-* og *Neder-H.*), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Lægebolig, Dyrlægebolig, Kro, Andelsmejeri, Bageri, Købmandshdl. og Telefonst. *Lundgaarde*. *Kringelhovgd.*

Hammershøj S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 105. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. De oprindl. Vinduer mod N. og begge Døre ere bevarede; Syddøren, der benyttes, har en Søjle paa hver Side og Rundbue. Taarnet, af Granit og Mursten, med Bjælkeloft og Spidsbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. 1881 ombyggedes Skib og Kor samt opførtes Apsis (i Stedet for et tidligere Sakristi), og 1882 opførtes et nyt Vaabenhus, af Mursten (Arkitekt: Olivarius). Altertavle med Krucifiks. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver.

Ved Hammershøj er der fredlyst 2 Gravhøje, *Ørnehøjene*.

Nørbæk Sogn, eet Pastorat med Sønderbæk og Læsten, omgives af Sønderbæk og Vorning Sogne samt Randers Amt (Nørhald Hrd.), hvorfra det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod Ø., ligger $3^1/_2$ Mil N. Ø. for Viborg, 2 Mil N. V. for Randers og $1^1/_2$ Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder, med store Enge mod N., ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2342 Td. Ld., hvoraf 647 besaaede (deraf med Rug 151, Byg 113, Havre 313, Boghvede 11, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 5, Kartofler 20, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 484, Høslæt, Brak, Eng m. m. 763, Have 10, Skov 14, Moser 34, Kær og Fælleder 126, Heder 194, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 110 Heste, 498 Stkr. Hornkv. (deraf 211 Køer), 620 Faar, 184 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 107 Td.; 18 Selvejergaarde med 100, 39 Huse med 7 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 322 (1801: 131, 1840: 191, 1860: 233, 1890: 306), boede 1890 i 56 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 207 af Jordbr., 43 af Industri, 10 af Handel, 22 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Nørbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle, Købmandshdl. og Maltgøreri.

Nørbæk S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 107. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, fra Overgangstiden, med Bjælkeloft, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, lavt Taarn mod V., fra senere Middelalder, af Granit og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhus mod N., af Bindingsværk, fra nyere Tid. Et oprindl. Vindue og Norddøren, med Ellipsebue af Munkesten, ere bevarede. Koret er ombygget i nyeste Tid. Altertavle med et Maleri (Nadveren) af Jæger i Viborg. Prædikestol med Bogst. GPS—NJS. Paa Malmalterstagerne Palle Dyres og Marie Grubbes Initialer og Aarst. 1678. I Koret Mindetavle over Provst Jesper Pedersen Lindholt, † 1671, og Hustru (begr. ved Alteret).

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Nørbæk* (Beg og Nørbeg). 1313 nævnes Petrus Muly de Bæg og Joh. Muli de Beg, 1328 Jakob Beg, 1343 Joh. Dyaconus de Begh, 1363 Petrus Hviid de Begh, 1396-1408 Mattis Nielsen af Beg. Derefter kom Beg til Slægten Pig, der kaldte den *Pigsgaard*. 1421 solgte Jens Pig og hans Svigersøn Bertel Esbernsen P. til Mogens Pig, der pantsatte den til Jens Kande (se under Fussingø), fra hvem Jens Pig indløste den. Dennes Søn Ysick Jensen oplod før 1439 Gaarden til sin Svoger Bertel Esbernsen, hvis Enke Ingeborg Pig ægtede Anders Stigsen, der 1451 oplod sin Stifsøn Esbern Bertelsen sin Hustrus og sine Børns Arv i den af ham paaboede Gaard i Nørre-Begh; Esbern Bertelsens Børn solgte denne Gaard til Christen Sommer. 1543 ejedes B. af Iver Blik, 1568 af Sønnen Anders B. (begr. i Nørbæk Kirke); hans Søn Chrf. B. skrev sig snart til Nørbeg, snart til Sønderbeg; 1624 nævnes Peder Munk til B. og 1625 Peder Munk til Nørbeg, 1637-38 Fru Margr. Rantzau til Beg og til Nørbeg. 1636 ejedes den af Ove Christoffersen Blik, medens Erik og Enevold Christoffersen Blik arvede Sønderbeg; den sidste solgte 1649 sin Part til Erik Blik. Ove B. solgte 1657 Norbeg til Erik Grubbe, og samtidig solgte Erik B. Sønderbeg til Claus Dyre, der 1667 mistede den ved Indførsel til en ufri Mand Anders Jensen, der 1672 overdrog en Halvpart til sin Broder Christen Jensen, hvorefter Gaarden forsvinder. Nørbeg overlod Erik Grubbe til sin Datter Marie og Svigersøn Palle Dyre, der i nogen Tid beboede den, men 1688 nedlagde den som Hovedgaard. 1705 solgte Palle D. den (15 T. H.) med andet Gods til G. D. Levetzau til Tjele. (Se *Chr. V. Christensen*, Nogle Medd. om N., i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 230 flg.).

Nørbæk, Sønderbæk og Læsten henlagdes $^{16}/_{10}$ 1680 til Domkirkekaldet i Vib., som skulde forsyne Sognene med en Kapellan (siden 1669 havde Sognepræsten til Graabrødrekirke i Vib. Jak. Worm haft dem); ved Reskr. af $^{16}/_4$ 1817 bleve de atter et eget Sognekald (se Kirkeh. Saml. 3. R. V S. 654).

Ved Nørbæk er der fredlyst 2 Gravhøje.

Sønderbæk Sogn, Anneks til Nørbæk, omgives af dette, Vorning, Hammershøj, det andet Anneks Læsten, Aalum og Bjerregrav Sogne samt Randers Amt (Nørhald Hrd.). Kirken, omtr. i Midten, ligger $3^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $1^3/_4$ Mil V. N. V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De især mod V. noget højtliggende, i det hele ret jævne Jorder ere sandmuldede, med Enge langs Skals Aa, der danner Syd- og Sydøstgrænsen, og nogen Hede mod V. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2423 Td. Ld., hvoraf 656 besaaede (deraf med Rug 141, Byg 120, Havre 300, Boghvede 6, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 44, Kartofler 32, andre Rodfr. 8), Afgræsning 386, Høslæt, Brak, Eng m. m. 665, Have 10, Skov 137, ubevokset 5, Kær og Fælleder 219, Heder 275, Veje og Byggegrunde 69 Td. Kreaturhold 1898: 127 Heste, 555 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 702 Faar, 167 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 116 Td.; 24 Selvejergaarde med 107, 1 Arvefæstegd. med 4, 25 Huse med 5 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 341 (1801: 125, 1840: 204, 1860: 234, 1890: 299), boede 1890 i 55 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 7 levede af immat. Virksomh., 226 af Jordbrug, 36 af Industri, 4 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderbæk* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsmejeri, Købmandshdl. og Teglværk; *Rejstrup*.

Sønderbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Randers Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 108. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og de senere Tilbygninger: Taarn mod V., af Granitkvadre og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhus mod N., væsentlig af Granit, til Dels med profileret Sokkel (der skal være hidført fra Vorning Kirke) og Kamgavl af Mursten. Af oprindl. Enkeltheder findes nogle Vinduer, begge Døre (Sydd. tilmuret), den smukke Granitkorbue og de sjældne Konsolsten paa Skibets og Korets Hjørner. Kirken er restaur. i 1880'erne. Altertavle (restaur. 1894) og Prædikestol i Renæssancestil, sidste fra 1634. Smuk Alterkalk (maaske fra 13. Aarh.). Granitdøbefont med Dobbeltløver. De øverste Stolestader ere i Renæssancestil med adel. Vaabener. I Taarnrummet Ligsten over Maren Mikkelsdatter, † 1609, og hendes Mand Hans Jespersen Pedersen, der lod Prædikestolen opstille.

I *Sønderbæk* har ligget en Hovedgaard; 1616 nævnes Niels Krag til S., g. m. Abel Andersdatter Blik; se i øvrigt under Nørbæk.

Ved Rejstrup er der fredlyst 1, ved Sønderbæk 10 Gravhøje.

Om Sognets Hist. se S. 711.

Læsten Sogn, Anneks til Nørbæk, omgives af det andet Anneks Sønderbæk, Aalum Sogn, Middelsom Hrd. (Skjern S.) og Hammershøj Sogn. Kirken, mod S. Ø., ligger $3^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $1^3/_4$ Mil V. N. V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, særlig mod S. bakkede Jorder (Kragbjærg Høj, 186 F., 57 M., med stor Udsigt) ere sandmuldede, med nogen Eng og Hede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 1373 Td. Ld., hvoraf 492 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 80, Havre 227, Grøntf. 39, Kartofler 17, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 351, Høslæt, Brak, Eng m. m. 283, Have 6, Skov 5, Moser 19, Kær og Fælleder 16, Hegn 5, Heder 178, Veje og Byggegr. 18 Td. Kreaturhold 1898: 71 Heste, 351 Stk. Hornkvæg (deraf 167 Køer), 464 Faar, 137 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 58 Td.; 1 Selvejergaard med 3, 13 Arvefæstegd. med 48, 33 Huse med 7 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 223 (1801: 100, 1840: 204, 1860: 228, 1890: 243), boede 1890 i 50

Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 191 af Jordbrug, 23 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks., 4 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Læsten*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894) og Mølle. *Norge*, Huse.

Læsten S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Randers Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 109. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, lille Taarn mod V., til Dels af Mursten, med Spir, og Vaabenhus mod N., begge senere tilføjede. Nogle oprindl. Vinduer, Korbuen og Norddøren ere bevarede (maaske har der aldrig været Sydd.). Skibets Nordside, Kor og Vaabenhus ere ombyggede 1887. Nyt Alterbord med Kors. Gammel, tarvelig Prædikestol. Granitdøbefont.

I en Mose ved Læsten gjordes 1837 det største kendte, samlede Fund af Ravperler, hvoraf omtr. 4000 nu ere i Nationalmus.; de vare vistnok nedlagte i et Trækar. Fundet hidrører fra en tidlig Del af den yngre Stenalder.

Bjerregrav Sogn omgives af Annekset Aalum og Taanum Sogne, Randers Amt (Støvring og Nørhald Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Skals Aas Biaa Kovsted Aa, og Sønderbæk Sogn, mod hvilket Skals Aa til Dels danner Grænsen. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 4 Mil Ø. for Viborg og $1^1/_4$ Mil V. N. V. for Randers. De mod V. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandmuldede, med store Enge mod N. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers, Østgrænsen berøres af den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 3012 Td. Ld., hvoraf 1082 besaaede (deraf med Rug 226, Byg 260, Havre 558, Kartofler 17, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 578, Høslæt, Brak, Eng m. m. 888, Have 20, Moser 320, Kær og Fælleder 47, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 71 Td. Kreaturhold 1898: 225 Heste, 946 Stkr. Hornkvæg (deraf 435 Køer), 906 Faar, 272 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 246 Td.; 4 Selvejergaarde med 25, 49 Arvefæstegd. med 202, 92 Huse med 17 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 664 (1801: 398, 1840: 514, 1860: 650, 1890: 678), boede 1890 i 136 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomhed, 508 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 84 af Industri, 5 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjerregrav* med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole, Forsamlingshus (opf. 1891), Sparekasse (opr. $^1/_{11}$ 1874; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 25,601 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5346 Kr., Antal af Konti 231), Jærnbanehpl. og Telefonst.; *Over-Fussing* (i Vald. Jrdb.: Upfusing), ved Landevejen, med Fattiggaard (opr. 1871, Pl. for 26 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1891), Mølle og Telefonst. *Neder-Bjerregrav*, Gde. og Huse. *Bjerregravholm* og *Over-Fussingholm*, Huse.

Bjerregrav S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 111. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib, med Bjælkeloft, Kor, med senere indb. Hvælving, og Apsis, med oprindl. Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel og med profileret Granitgesims. Enkelte oprindl. Vinduer og begge Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede; særlig smuk er Sydportalen (omsat 1883) med 3 Søjler paa hver Side, prydede med Bladornamenter paa Fodstykker og Kapitæler. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., og

Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og bred Spidsbue ind til Skibet, tilføjedes. Vaabenhus og Sakristi ere af samme Materiale som Taarnet. Smukt udskaaret Alterbord fra Chr. IV's Tid; Alterbilledet (Christus som Barn) er malet af Kapt. Christiani. Prædikestol fra 1591, bekostet af Magister Petrus Caspari. Granitdøbefont. To Runesten, der fandtes ved Portalen 1883 som Grund- og Trappesten, og hvoraf den mindste er rejst over en Thorbjørn, staa nu i Vaabenhuset.

En Bylov for Bjerregrav fra Midten af 17. Aarh., se Hist. Tidsskr. 1. R. IV S. 523 flg.

Aalum Sogn, det største i Herredet og Anneks til Bjerregrav, omgives af dette, Sønderbæk og Læsten Sogne, Middelsom Hrd. (Skjern, V.- og Ø.-Velling og Helstrup S.), hvorfra det skilles ved Nørreaa, og Taanum Sogn. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger $3^1/_2$ Mil Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere sandmuldede, med Enge ved Nørreaa og mod N., hvor Fussing Sø for en Del danner Grænsen. Omtr. $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Hesselbjærg Sk.,

Aalum Kirkes Ydre.

Nedensk., Sønder-, Nørre- og Vestersk. m. m.). I Sognet *Fussing Sø*, 386 Td. Ld. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 4438 Td. Ld., hvoraf 1269 besaaede (deraf med Hvde 21, Rug 234, Byg 299, Havre 549, Boghvede 8, Frøavl 6, Blandsæd til Modenh. 31, Grøntf. 70, Kartofler 26, andre Rodfrugter 23), Afgræsn. 641, Høslæt, Brak, Eng m. m. 875, Have 26, Skov 1187, Moser 38, Kær og Fælleder 246, Heder m. v. 26, Veje og Byggegr. 129 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 930 Stkr. Hornkv. (deraf 482 Køer), 1176 Faar, 345 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 260 Td.; 3 Selvejergaarde med 62, 39 Arvefæstegd. med 177, 72 Huse med 14 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 633 (1801: 411, 1840: 585, 1860: 680, 1890: 729), boede 1890 i 138 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 403 af Jordbr., 4 af Gartneri, 147 af Industri, 16 af Handel, 105 af forsk. Daglejervirks. og 13 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Aalum* (i Vald. Jrdb.: Alum) med Kirke og Skole; *Svinding* med Skole og Telefonst.; *Venning*; *Gjandrup*. Hovedgaarden *Fussingø*, under Stamhuset af s. Navn, har $50^3/_8$ Td. Ager og Engs H.

og $4^1/_4$ Td. Skovsk., 1855 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 1140 Skov, 330 Kær, Resten Ager; desuden af Arvefæstegods 508 og af Lejehuse $6^3/_4$ Td. H., Fussingø Vand- og Fussingø Vejrmølle (sidste i Læsten S.) samt Bjerregrav, Aalum, Taanum, Vorning, Kvorning, Hammershøj, Kovsted og Raasted Kirker*). *Volstrupgde. Aalumhede* (Sortesogn), Huse. *Hindshøj*, Savværk. *Fussing-Vasehus.*

Aalum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 110. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Den anselige *Kirke* (hele Længden 111, Bredden 26 F.) bestaar af Skib og Kor

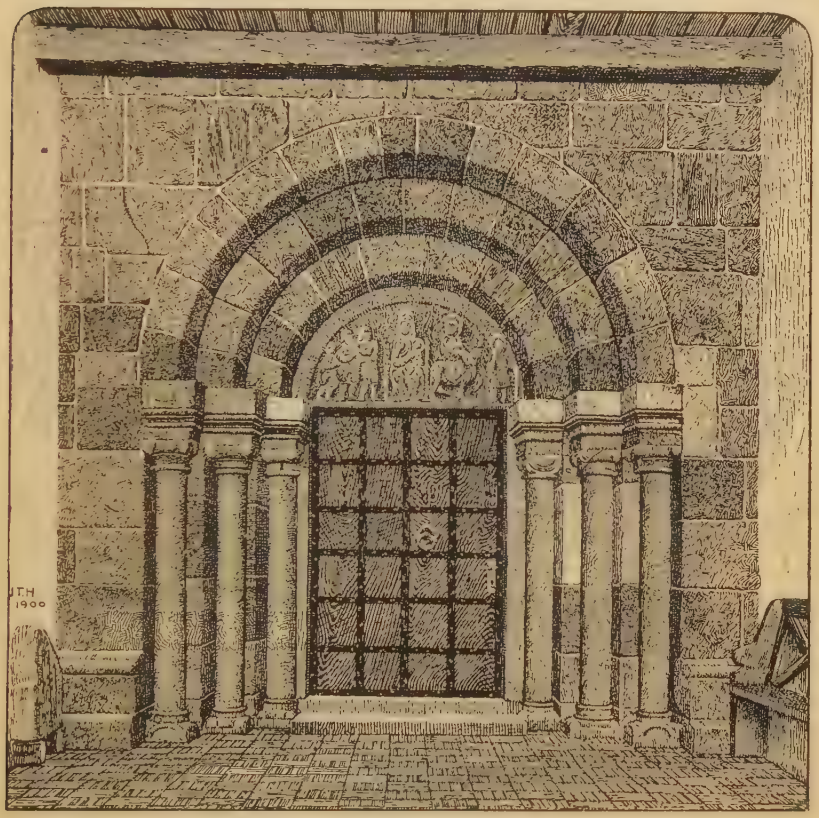

Aalum Kirkes Sydportal.

med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Senere Tilbygninger ere Taarnet, af Granit og Mursten, med en sjælden à la grecque Bort, Renæssancegavle (paa Østmuren. Mogens Skeels og Helle Rosenkrantz' Initialer) og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet, og det høje Vaabenhus, af Mursten, med Kamgavle. I den senere Middelalder ere ogsaa Skib, Kor og Apsis blevne overhvælvede. Nogle oprindl. Vinduer i Kor og Apsis samt begge Døre (Vinduer og Nordd. tilmurede) ere bevarede; særlig interessant er den af Vaabenhuset dækkede Sydportal, der paa

*) Til *Stamhuset Fussingø* hører omtr. 811 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 57, indtaget til Skov 4, Bøndergods 512, Kirke- og Kongetiende 236 $^3/_4$ Td., Bankaktier 8200 Kr., i Fideikommiskapitaler 193.636 Kr.

hver Side har 3 Søjler og paa Tympanon Fremstilling af Maria med Barnet, de hellige tre Konger og Flugten til Ægypten. Koret er restaur. 1893. Altertavlen er et Maleri fra 1854 (Christus paa Oliebjærget, Kopi efter Bellini) i en Egetræsramme. Prædikestol fra 1601. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Løvværk (se Vignetten S. 702). Nogle udskaarne Stolestader med adl. Vaabener. I Kormuren smuk Ligsten over Rigsr. Christen Skeel, † 1595, med Hustru og Børn; ved Siden en Stamtavle over Familien. I Kormuren Ligsten, med to Figurer, over Albert Skeel og Hustru; smstds. Epitafium over Rigsr. Christen Skeel den yngre, † 1659, med to Hustruer, (udv. paa Apsis i et tilmuret Vindue er anbragt en Mindetavle over dem). I det til Gravkapel indrettede Taarnrum to pragtfulde Marmorkister med Ligene af Gehejmer. Chr. L. v. Plessen, † 1752, og Hustru; i Hvælvingen underneden staa 5 Kister med Lig bl. a. af Mogens Scheel v. Plessen, † 1749. En Gravkælder under Kor og Apsis er opfyldt af Kister. Der er fundet malede Dekorationer fra omtr. 1600 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 38). — Paa Kirkegaarden staar en 1890 i en nærliggende Have funden Runesten. (Om Kirken se Molbechs Nord. Tidsskr. III S. 596 flg.).

Fussingø (Fousingø) blev 1583 opbygget af Albert Skeel i Stedet for en ældre Gaard *Gjendrup* eller *Generup*, der skal have ligget ved Gjandrup og blev afbrændt i Grevens Fejde 1534 (Jens Kande til Generup 1438 og 1450, Oluf Sommer 1468, Chr. Sommer til Gjendrup 1530), og ejedes derefter i Familien fra Fader til Søn: Albert S. til Hegnet, † 1568, Rigsr. Christen S., † 1595, Rigsadm. Albert S., † 1639, Rigsr. Christen S., † 1659, Stiftsbefalingsm. Mogens S. († 1694), der $^3/_7$ 1688 erigerede Stamhuset. Ved hans Datter Charl. Am. Skeels († 1729) Giftermaal med Gehejmer. Chr. L. v. Plessen til Glorup († 1752) kom F. til denne, der oprettede F. i Forbindelse med Selsø til et Stamhus for Familien Scheel-Plessen (se II S. 174), der senere har ejet det (nu en Del af det „grevl. Scheel-Plessenske Forlods"): Overceremonimester Mogens S.-P., † 1749, Gehejmer. Chr. L. S.-P., † 1801, Kmhr. Mogens S.-P., † 1819, dennes Fætter Gehejmer. Mogens J. Greve S.-P., † 1853, dennes Søn Gehejmer. Wulff Henr. Bernh. Greve S.-P., † 1876, derefter hans Søn Magn. S.-P., † s. Aar, og hans yngre Broder Baron Otto, † 1888, hvorefter det (ved Højesteretsdom af $^{20}/_2$ 1895) gik over til den nuv. Ejer, deres Søster Grevinde Louise Emma Aug. Birg. S.-P. — Den Gaard, som Alb. Skeel opførte, laa paa en Halvø, tidligere en Ø, i Fussing Sø og var en stor Bygning med 3 Taarnrundinger; paa Halvøen ses endnu Spor af den og Havens store Lindealleer (i Viborg Museum findes en rekonstr. Tegn. af Bygningen). Men den blev nedbrudt i Slutn. af 18. Aarh., og i Stedet opførtes 1796-98 noget N. V. for den i meget smukke, ejendommelige Naturomgivelser den nuv. Hovedbygning (126 F. lang, 36 F. bred) af Grundmur i to Stokv. med høj Kælder. Paa en Bakke ved Vejen staar en, 1875 rejst Mindestøtte for Chr. L. S.-Plessen († 1801), der gav Bønderne deres Gaarde i Arvefæste. — Ved F. laa indtil 1867 et „Stenhus", 1 Stokv. af røde Munkesten, der benyttedes som Studestald, men før skal have været Sygehus (mulig det Stenhus, om hvilket Chr. Sommer i 1535 handlede med Prioren i Randers Helligaandskloster se Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 497 flg.).

Ved Venning er *St. Kjeld* født (se om ham S. 591); i V. var der længe en Gaard, som kaldtes Kjelds Gaard, og endnu er der en Plet Jord, som kaldes St. Kjeld.

Taanum Sogn omgives af Annekset Hornbæk, Randers Amt (Støvring Hrd.), Bjerregrav og Aalum Sogne samt Middelsom Hrd. (Helstrup og Grensten S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil Ø. for Viborg og 1 Mil V. for Randers. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder ere muldsandede, med Enge ved Nørreaa. Gennem Sognet gaa den nordl. og sydl. Landevej til Randers.

Fladeindholdet 1896: 1975 Td. Ld., hvoraf 758 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 192, Byg 189, Havre 333, Boghvede 5, Blandsæd til Modenh. 6, Kartofler 26, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 608, Høslæt, Brak, Eng m. m. 523, Have 18, Skov 13, Moser 6, Kær og Fælleder 5, Heder 9, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 203 Heste, 617 Stkr. Hornkv. (deraf 317 Køer), 735 Faar, 194 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 136 Td.; 34 Selvejergaarde med 127, 41 Huse med 9 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 445 (1801: 218, 1840: 307, 1860: 358, 1890: 425), boede 1890 i 79 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 311 af Jordbr., 8 af Gartneri, 66 af Industri, 18 af forsk. Daglejervirks., 4 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Taanum* (Tanum) med Kirke, Skole og Andelsmejeri. *Klørupgaarde*. *Fladbrohede* og *Klørupmark*, Huse. *Mosegd.*; *Agentoftgd.*

Taanum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 112. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Den ret anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med senere indbygget Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., og Taarnet samt Vaabenhuset, af Granit og Munkesten, tilføjedes. De oprindl. Vinduer mod N. og begge (tilmurede) Døre ere bevarede; over Sydd. en Tympanon med Flugten til Ægypten. Paa Vaabenhusets Østside et udhugget Mandehoved. Altertavle fra 1609, med et Maleri fra 1885 (Christus i Emaus) af Anker Lund. Prædikestol fra 1634. Granitdøbefont. Gml. jærnbeslaaet Egedør fra Vaabenhus til Skib.

Ved Taanum er der fredlyst en Gravhøj.

Taanum var tidligere et eget Birk. — Taanum var Anneks til Bjerregrav-Aalum, indtil det ved Res. af $^{3}/_{12}$ 1875 blev et eget Pastorat med Hornbæk til Anneks.

Hornbæk Sogn, Anneks til Taanum, omgives af dette og Randers Amt (Støvring og Galten Hrd.), fra hvilket det mod S. Ø. skilles ved Gudenaa, samt Middelsom Hrd. (Grensten S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod Ø., ligger $4^{3}/_{4}$ Mil Ø. for Viborg og $^{1}/_{2}$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere muldsandede og til Dels lerede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Viborg og til Silkeborg samt, i den sydøstl. Del, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1456 Td. Ld., hvoraf 605 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 126, Byg 133, Havre 265, Boghvede 12, Blandsæd til Modenh. 22, Grøntf. 7, Kartofler 20, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 359, Høslæt, Brak, Eng m. m. 274, Have 17, Skov 24, Moser 25, Kær og Fælleder 67, Heder 24, Veje og Byggegr. 47, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 442 Stk. Hornkv. (deraf 218 Køer), 583 Faar, 156 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 138 Td.; 29 Selvejergaarde med 128, 27 Huse med 8 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse, $^{1}/_{2}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 398 (1801: 219, 1840: 311, 1860: 335, 1890: 392), boede 1890 i 80 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 218 af Jordbr., 9 af Gartneri, 39 af Industri, 48 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Neder-Hornbæk* med Kirke og Præstegd. (Sophiesminde); *Over-Hornbæk* med Skole.

Hornbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 113. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, oprindl. af Limsten, men ved Ombygning 1853 overalt skalmurede med Mursten og forsynede med Stræbepiller. Taarnet, væsentlig af Munkesten (Underrummet er Forhal), med Kamgavle, er fra den senere Middelalder. Paa Skibets Vestgavl ses en oprindl. Rundbuefrise i Limstenskvadre. Udskaaren Altertavle, med Fløje, fra kat. Tid, til Dels ombygget i Renæssancetiden. Prædikestol fra 1637. Stolestader med Aarst. 1653. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Egetræskrucifiks, vistnok fra 14. Aarh.

I Sognet har ifl. D. Atl. ligget Hovedgaardene *Fruerlund*, *Stanumgd.* og *Lenhøj*, i 18. Aarh. omdannede til Bøndergaarde.

Hornbæk var fra 1615 Anneks til Kristrup (Randers Amt, Sønderhald Hrd.), indtil det ved Res. af $^{3}/_{6}$ 1865 bestemtes at skulle være Anneks til Taanum, hvilket skete 1875.

Middelsom Herred.

Sogne:

Vinkel, S. 719. — Rind, S. 720. — Vindum, S. 721. — Bjerring, S. 722. — Mammen, S. 723. — Hjermind, S. 724. — Le, S. 725. — Hjorthede, S. 726. — V.-Velling, S. 727. — Skjern, S. 727. — Ø.-Velling, S. 729. — Helstrup, S. 730. — Grensten, S. 730. — Langaa-Torup, S. 731. — Vinge, S. 732.

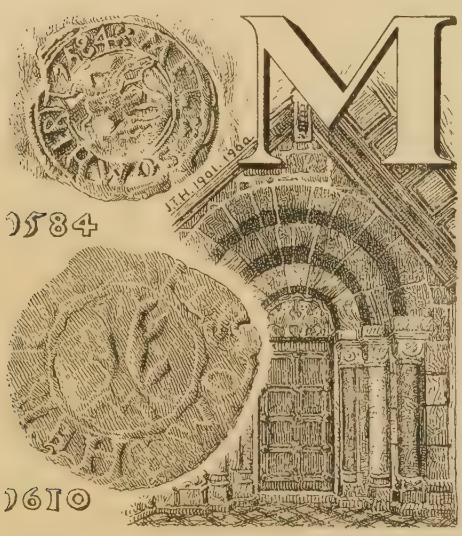

Middelsom Herred grænser mod N. og N. V. til Sønderlyng og Nørlyng Hrd., fra hvilke det skilles ved Nørreaa, mod S. V. til Lysgaard Hrd., mod S. til Hovlbjærg Hrd. og mod Ø. til Randers Amt (Galten Hrd.), hvorfra det skilles ved Gudenaa. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $4^1/_4$, fra N. til S. højest $1^1/_4$ Mil. De for det meste højtliggende og stærkt bakkede Jorder (højeste Punkt 282 F., 88,5 M.) ere overvejende lette, sandede, dog ogsaa muldsandede og muldlerede, med Hedestrækninger mod V. Skovarealet er ikke stort (i alt 3140 Td. Ld.). Det hører til Amtets mere frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $23^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 46,180 Td. Ld. (4,63 □ Mil, 254,9 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1922 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1901 8509 (1801: 3752, 1840: 4939, 1860: 6596, 1890: 8533). I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Sønderlyng Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds (Vinkel, Rind, Vindum, Bjerring, Mammen, Hjermind, Le og Hjorthede) og Randers Amts 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Middelsom Hrd., i Vald. Jrdb.: *Mæthælsholmhæreth* (senere Form: Mejlsom) — det er næsten helt omflydt af Gudenaa og dens Biaaer Nørreaa og Tangeaa —, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 850 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); men henved $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare $47^1/_2$ fredlyste. Der kendes flere i den

vestl. end i den østl. Halvdel, flest fra Sognene Vindum (omtr. 190), Rind (140), Skjern (120), Le (70) og Vinkel (65). Enkelte Steder danne Højene sammenhængende Rækker. Det er det Herred, hvor der er fundet de fleste Runesten.

Vinkel Sogn omgives af Annekset Rind, Vindum og Mammen Sogne samt Sønderlyng (Vejrum S.) og Nørlyng Hrd. (Tapdrup og Asmild S.). Kirken, noget vestl., ligger $^3/_4$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, særlig mod Ø. noget bakkede Jorder (Bavnhøj, 221 F., 69 M.) ere ret godt muldede med Ler- og Mergelunderlag, med nogen Hede mod Ø.; Randrup Skov. Paa Nordvest- og Nordgrænsen løber Nørreaa.

Fladeindholdet 1896: 4006 Td. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Rug 360, Byg 227, Havre 569, Boghvede 10, Blands. til Modenh. 101, Grøntf. 10, Kartofler 21, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1042, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1113, Have 17, Skov 138, Moser 57, Kær og Fælleder 31, Heder 208, Veje og Byggegr. 61, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 982 Stkr. Hornkvæg (deraf 625 Køer), 957 Faar, 452 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 170 Td.; 42 Selvejergaarde med 166, 45 Huse med 14 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 566 (1801: 312, 1840: 338, 1860: 403, 1890: 576), boede 1890 i 100 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomhed, 468 af Jordbr., 34 af Industri, 2 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 40 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vinkel* med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1895) og Forsamlingssal. *Vigstrupgde.*; *Odsgde.*; *Nabegde.*; *Horsdalgde.* Hovedgaarden *Randrup* har $28^1/_2$ Td. H., 601 Td. Ld., hvoraf 110 Eng og Mose, 85 Skov, 46 Bakker og Plantning, Resten Ager; desuden $^3/_8$ Td. H. Fæstegods. Paa Randrup Mark et Andelsmejeri. Andre Gaarde: *St.*- og *Lille Kjerrestrup* og *Engedalgd.*, *Sønderhedegd.*, *Nørgd. Randrup Vejr- og Vandmølle. Tromholt*, Hus.

Vinkel S., en egen Sognekommune, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 114. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel, og et i den senere Middelalder tilføjet Taarn, af Granit og store Mursten, med Pyramidetag (ifl. D. Atl. er Kirke og Taarn ombygg. 1744 af J. Friedenreich til Palstrup). Et Vaabenhus mod S. nedbrødes 1867 og Taarnrummet, med Bjælkeloft, indrettedes 1868 til Forhal; samtidig tilmuredes Sydportalen, med 3 Søjler paa hver Side og 3 Rundbuer, og der indsattes en Dør paa Taarnets Vestside; Nordd., med en Søjle paa hver Side og med Overligger med Grif og Løve, er ligeledes tilmuret. Nogle oprindl. Vinduer og den store Granitkorbue ere bevarede. Kirken er restaur. 1891. Altertavle (fra 1649) og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Krucifiks. I Korgulvet en middelalderlig Ligsten med Kors og Navnet Ubbe (se *Løffler*, Gravst., Pl. V). Ligsten over Joh. v. Lennep og Margrethe Gladebek (begge Sten skulle indmures i Kirkemuren). Series pastorum.

Randrup ejedes i 14. Aarh. af Hr. Anders Ovesen Hvide, hvis Søn Stig Andersen og Svigersøn Hr. Svend Udsøn pantsatte den til Hr. Kjeld Mogensen. 1460 skal den have tilhørt Christen Stygge, og 1530 og 1553 ejedes den af en yngre Christen Stygge, 1592 af Jens Mogensen Harbou, 1606 af dennes Svogre Erik Kaas og Knud Daa samt Søsteren Fru Edel Mogensdatter, efter hvilken sidste Hans og Iver Dyre arvede R., som de 1636 solgte til Albert Rostrup og kort efter sammen med deres Medarvinger Jørgen Kruse, Berte Stygge og Markor Kaas til Gunde Rostrup, hvilken sidste 1649 solgte R. til Hr. Anders Bille; hans Datter Mette B. bragte formodentlig R. til Hr. Niels Krabbe, † 1660, hvis Datter Elisab. K. ejede den 1664. Hun ægtede

Herluf Trolle, der 1689 tilsikrede sin Hustru alt sit Gods, deribl. R. (34 og 222 Td. H.). Deres Søn Holger T. solgte 1726 R. til Forpagter paa R. Holger Clausen. Ved Auktion 1754 købte Oberst Lüttichau til Tjele R., som han 1766 solgte for 20,000 Rd. til Laur. Buck, efter hvis Død 1783 Dødsboet solgte R. til Kancellir. N. Skou, der afhændede Bøndergodset. Efter hans Død solgtes R. 1812 ved Aukt.; 1837 solgte Krigsr., Branddirektør Bahnson den for 27,000 Rd. til J. H. Faber fra Lübeck, † 1869, hvis Enke solgte den 1874 for 200,000 Kr. til den nuv. Ejer, C. Lund. — Hovedbygningen er opf. 1847-48 af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder og to Frontespicer.

Odsgaard tilhørte 1345 Jens Nielsen (Galskyt), hvis Søn Peder Jensen 1363 solgte sin Part i den til Hr. Chr. Vendelbo, medens Svigersønnen Johs. Brandsen solgte sin Hustrus Part til Hr. Jens Nielsen Løvenbalk til Avnsbjærg, der 1406 solgte O. til Dronn. Margrethe, der gjorde den til en Bondegaard. 1505 nævnes Laurids Skadeland til O., og 1646 skødede Knud Ulfeld O. med Ml. og Skov samt 9 Gde., nogle Bol og Gadehuse til Hr. Anders Bille.

I Vinkel maa have ligget en gammel Sædegaard, thi 1263 gav Fru Margrethe, Hr. Joh. Gunnesens Enke, til St. Claræ Kloster i Roskilde 9 Mk. Gulds Jord i Winclæ. Hr. Langsum Bardsun til Winclæ nævnes 1277 og 1346 Niels Jensen af Vinkel, der førte Slægten Rotfelds Vaaben.

I Horsdal fødtes 1539 Præsten og Digteren Hieron. Justesen Ranch († 1607), hvis Fader Just Lauridsen, tidligere kat. gejstlig, senere Præst i Vinkel-Rind, boede her og havde Odsgd. i Forlening af Kronen.

Sognet skal ifl. D. Atl. tidligere have haft store Skove.

Ved Randrup er der fredlyst 4 Gravhøje. N. og N. V. for Vinkel By findes en Gruppe paa omtr. 20, S. og S. V. for Byen en Gruppe paa omtr. 10 Gravhøje.

Rind Sogn, Anneks til Vinkel, omgives af dette og Vindum Sogne samt Lysgaard Hrd. (Sjørslev og Almind S.) og Nørlyng (Vib. Købstadsjorder og Asmild S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved 1 Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels lermuldede, dels sandmuldede og sandede. Paa Nordgrænsen løber Rindsbæk, der falder i den paa Nordvestgrænsen løbende Nørreaa. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aarhus og Silkeborg og den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2608 Td. Ld., hvoraf 1067 besaaede (deraf med Rug 260, Byg 126, Havre 517, Boghvede 27, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 20, Kartofler 54, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 726, Høslæt, Brak, Eng m. m. 512, Have 15, Skov 31, Moser 101, Kær og Fælleder 33, Heder 80, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 513 Stkr. Hornkv. (deraf 360 Køer), 630 Faar, 265 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 62 Td.; 24 Selvejergaarde med 44, 59 Huse med 18 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 473 (1801: 194, 1840: 277, 1860: 336, 1890: 468), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 330 af Jordbr., 2 af Gartneri, 69 af Industri, 8 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks. og 17 af deres Midler.

I Sognet Byen *Rind* med Kirke og Skole. *Middelhede*, Gde. *Skaber Vandmølle. Rindsholm Mølle*, se Asmild Sogn, S. 687.

Rind S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 115. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer, Granitkorbuen og Syddøren ere bevarede. Senere Tilbygninger ere Taarn, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum (ifl. D. Atl. opf. fra Grunden af J. Friedenreich til Palstrup, † 1755), og Vaabenhuset, af Mursten. Kirken er restaur. i 1880'erne (Arkitekt: Paludan). Altertavle med et Billede („Kommer til mig") fra 1885 af Anker Lund. Krucifiks. Granitdøbefont. I Taarnrummet, med Indgang med Aarst. 1786, er Gravkapel for den Hauch-Jespersenske Familie til Skavngd.

Medelhede Gaard blev 1391 af Niels Bugges Datter Fru Elisab., Gotskalk Skar-

penbergs Efterlev., skødet til Vor Frue Kirke i Vib.; 1488 solgte Graabrødrene smstds. den til Bisp Niels Glob. — *Skaber Vandmølle* tilhørte i sin Tid Domkapitlet i Viborg. Ifl. kgl. Brev af $^{21}/_{5}$ 1573 havde Kapitlet, Borgmester og Raad i Vib. i Nærheden ladet „impe og opfrede“ „Skaberkrat“ (nu Rindsholm Skov, i Asmild Sogn). Allerede 1535 nævnes en Skov „Rindsholm“ ved Skaber Mølle, se S. 687.

I Sognets vestl. Del findes en Række Gravhøje (omtr. 90), der strækker sig ind i Vindum Sogns sydl. Del og ind i Bjerring, hvor den synes at ende; $6^{1}/_{2}$ af de anseligste i Rækken samt *Rævehøj* N. for Rind By ere fredlyste.

Vindum Sogn, det største i Herredet, omgives af Rind, Vinkel, Mammen og Bjerring Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Sal S.) og Lysgaard Hrd. (Højbjærg, Elsborg og Sjørslev S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa og dens Biaa Tange Aa. Kirken, mod Ø., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels lerede, dels lermuldede, mod S. noget lavtliggende og sandede; nogen Hede, for en stor Del opdyrket, og betydelige Tørvemoser. En Del Skov (Statsskoven Vindum Sk.). *Brandstrup Sø* er omtr. 14 Td. Ld. (Faldborg Sø er udtørret); paa Sydvestgrænsen *Vandet Mose*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Aarhus og den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 6808 Td. Ld., hvoraf 2373 besaaede (deraf med Rug 559, Byg 386, Havre 1005, Boghvede 41, Bælgsæd 8, Frøavl 8, Blandsæd til Modenhed 134, Grøntf. 43, Kartofler 85, andre Rodfr. 96, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 1498, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 40, Skov 734, ubevokset 8, Moser 507, Kær og Fælleder 150, Heder m. v. 230, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 362 Heste, 1360 Stkr. Hornkvæg (deraf 881 Køer), 1192 Faar, 667 Svin og 47 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 177 Td.; 50 Selvejergaarde med 135, 153 Huse med 42 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 1414 (1801: 398, 1840: 546, 1860: 880, 1890: 1409), boede 1890 i 266 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 127 levede af immat. Virksomhed, 935 af Jordbr., 130 af Industri, 28 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 73 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vindum* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $^{16}/_{4}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,244 Kr., Rentef. $3^{1}/_{2}$ pCt., Reservef. 7797, Antal af Konti 532); *Brandstrup* med Kirke, Præstegd., Skole og Teglv.; *Faarup* med Skole. *Stenhuse*. *Vindumskov* og *Skovmarken*., Gde. og Huse. *Rødkjærsbro*, Gde. og Huse, med Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Hovedgaarden *Vindumovergaard* har $25^{1}/_{2}$ Td. H., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 20 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Skavngd.* (10 Td. H.), *Lillemølle*, med Vandmølle.

Vindum S., en egen Sognekommune, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 116. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vindumovergd., Brandstrup Kirke Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Nogle oprindl. Vinduer ere bevarede; Syddøren, med Søjle paa hver Side, benyttes endnu, men dens øverste Del skjules af Hvælvingen i Vaabenhuset, der ligesom Taarnet er senere, begge af Mursten, det nederste af Taarnet dog af Granit. Ved den gamle Nordd. en muret Trappe til Herskabsstolen. Taarnet, med hvælvet Underrum, har løgformet Kuppel og ottekantet Spir. Alterbillede (Christus i Getsemane) af Jæger i Viborg. Udsk. Prædikestol med Søjler og Felter med Vaabenskjolde. Granitdøbefont med Bladornamenter. Over Korbuen et Trækrucifiks. Taarnrummet er Gravkapel (sidst restaur. 1871) for Kancellir. H. E. Steenfeldt, † 1779, og Hustru.

Brandstrup Kirke er opf. 1869-70 efter Tegn. af F. Uldall, for største Delen for Overskuddet af et af H. E. Steenfeldt til hans Familiebegravelses Vedligeholdelse

udsat Legat, af røde Mursten og bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus med lille Spir over Skibets Vestgavl; fladt Loft. Alter med Krucifiks. Granitdøbefont fra Nørresogns Kirke i Viborg.

Adelige i *Vindum* kunne spores langt tilbage, nemlig Hans Mattisen 1443, hans Enke Fru Birgitte 1476, deres Datter Mette, g. m. Hartvig Limbek, 1490, disses Datter, g. m. Joh. Bagge, 1543, hvis Datter bragte en Part til sin Ægtefælle Mads Grøn; en anden Part ejedes af Jep Brun, hvis Hustru ogsaa var en Datterdatter af Hartvig Limbek. Disses Søn Mourids B. skrev sig 1556 til V., som hans Søn Niels B. 1626 solgte til sin Broder Hartvig B. († 1629), hvis Søn Mourids B. og Medarvinger 1632 solgte deres Ejendom i Gaarden til Iver Lykke, † 1648. Mads Grøns Andel gik vistnok i Arv til Sønnen Iver G., som synes at have solgt den til Jmfr. Agnete Friis, der 1568 skrev sig til V., men mulig kun havde Ophold her hos sin Svoger Mourids Brun. I Krigen 1628 blev V. ødelagt. Fra Iver Lykke kom V., nu kaldet *Vindumovergaard* (alt 1630 omtales Vindumgd. og Vindum Nedergd., begge tilhør. Hartv. Bruns Arvinger), til Marsken Hr. Anders Bille, med hvis Datter Lisbet Jørgen Skeel til Arreskov tilgiftede sig den, og efter dennes Død 1696 tilfaldt den Sønnerne Erik, Mogens, Albert og Anders S., men sidstn. udkøbte 1698 Brødrene og mageskiftede 1700 V. (47, 247 Td. H. m. m.) for Mullerup til Christen Lauridsen Krarup, som 1708 solgte den (47, 69 og 255 Td. H.) til Janus Friedenreich til Palstrup († 1755); efter ham kom V. til hans Enke Anne Margr. Linde og deres Svigersøn Generallieutn. C. Gotfr. Irminger († 1764), hvis Enke og Børn 1779 solgte V. (47, 79 og 224 Td. H.) for 38,000 Rd. C. til Kancellir. Hans Eilersen Steenfeldts Enke Cathr. Marie Foss, som 1780 skænkede den til Math. Hansen Steenfeldt, der 1787 solgte den for 41,200 Rd. C. til Thom. Thomsen fra Erholm, af hvem Jean Arnold Fischer 1794 købte den for 50,000 Rd. C. Fischer solgte den 1804 til Kapt. Niels Secher til Trudsholm. Senere ejedes den af Generalkrigskomm. Schuchardt, der afhændede Bøndergodset, og fra 1819 af hans Stifsøn Justitsr. H. J. R. Fønss († 1859), der købte den for 22,000 Rd.; 1827 købtes den for 4400 Rd. af Niels Gjørup, 1835 af V. F. Burmeister, 1841 for 33,000 Rd. af J. M. B. Jürgensen, 1853 for 65,000 Rd. af A. V. Nohr, 1859 for 73,000 Rd. af J. Chr. Holm, 1868 for 95,000 Rd. af H. J. C. Rendtorff, 1888 for 134,000 Kr. af A. G. Pedersen, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, 1 Stokv., er opf. 1648 af Grundmur sammen med Ladegaarden og senere indrettet til Hovedbygning.

Skavngaard, tidligere en lille By „Skaffuen", skal ifl. D. Atl. (IV S. 691) være oprettet af to Bøndergaarde, der (13 Td. H.) 1663 laa under Hald, 1700 under Vindumovergd.; 1708 skænkede Chr. L. Krarup den m. m. (21 Td. H.) til Mads Andersen Listo, der 1731 skødede den til sin Svigersøn Seier Sommer, som 1742 solgte den til Kapt. Jens Povlson, der 1749 solgte den til Hans Rafn, af hvem Janus Friedenreich købte den 1750. 1779 solgte Fru Steenfeldt den (12, 24 og 88 Td. H.), vurderet til 7950 Rd., til Erik Jespersen, hvis Enke Christiane Ulrika Hauch 1793 solgte S. for 15,500 Rd. til Etatsr. Chr. M. Folsach, som 1795 skødede den for 15,998 Rd. til sin Svigersøn Justitsr. Chr. Lange til Eskjær, der 1797 afhændede den for 20,300 Rd. til Kasserer Jørgen Gorm.

Den vestl. Del af Sognet, Brandstrup og Skavngd., udgjorde tidligere et eget Sogn, *Faldborg* (Faldbjærg) *Sogn* (ogsaa kaldet *Brandstrup S.*), hvortil Vindum var Anneks indtil 1653, da *Faldborg Kirke* snart efter paa Grund af Faldefærdighed blev nedbrudt af Anders Bille, der skal have benyttet noget af Materialet til Ladegaarden paa Vindumovergd. og maaske Vaabenhuset ved Vindum Kirke. Endnu ved 1870 saas Grundstenene, noget af Muren og af Kirkegaardsdiget; nu er Stedet næsten ikke til at skelne (i Brandstrup nye Kirke og Kirkegaardsdiget findes flere Sten fra den). I kat. Tid har Vindum været Hovedsognet, og der var Præstegaarden indtil 1520, da Bisp Erik Kaas „skiftede" Præstegaarden bort. Præsten flyttede da til Brandstrup, hvor han dog først 1573 fik anvist en af Kronens Gaarde til Præstegaard. Faldborg Kirke nævnes bl. a. 1471, 1476, 1503 og 1521; 1555 kaldes den „øde".

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. ved Faarup en 145 F. lang Langhøj.

Litt.: *C. A. Thyregod*, Faldborg Kirke, i Saml. til j. Hist. II, S. 281 flg., og *H. P. Schuster*, Faldborg Sogn, smstds. IV S. 1 flg.

Bjerring Sogn omgives af Vindum, Annekset Mammen og Hjermind Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gullev og Sal S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. Ø. for Viborg. De højt-

liggende, for en Del bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede, med en Del Eng mod S.; Bjerring Skov ved Østgrænsen. Gennem den sydl. Del gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2185 Td. Ld., hvoraf 908 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 138, Havre 417, Boghvede 35, Blands. til Modenh. 15, Grøntf. 27, Kartofler 35, andre Rodfr. 38), Afgræsn. 572, Høslæt, Brak, Eng m. m. 328, Have 16, Skov 108, Moser 48, Kær og Fælleder 84, Heder 40, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 53, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 133 Heste, 538 Stkr. Hornkv. (deraf 335 Køer), 511 Faar, 314 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejergaarde med 63, 63 Huse med 18 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 438 (1801: 181, 1840: 249, 1860: 367, 1890: 472), boede 1890 i 97 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 331 af Jordbr., 79 af Industri, 14 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Bjerring* (1355: Biring, 1494: Bering) med Kirke, Præstegd. og Andelsmejeri. *Bjerringhede* og *Bjerring-Nedermark*, Huse. *Bjerring Vejr-* og *Vandmølle*. *Serupgaard*.

Bjerring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 117. Lægd. Kirken tilhører Sognekaldet.

Kirken bestaar af Skib med Forhal mod V., Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Forhal, Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Til Forhallen, hvis tykke Mure kunne tyde paa, at den oprindl. har baaret et Taarn, føre fra N. og S. Portaler, hvoraf den nordl., der endnu benyttes, paa hver Side har to Søjler og en Halvsøjle samt Overligger med to Løver (se Vignetten S. 718). Forhallen er skilt fra Skibet ved en stor Granitrundbue. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og røde Munkesten, med hvælv. Underrum og lav Rundbue ind til Forhallen. Vaabenhuset, af røde Mursten med Granitsokkel, opførtes 1889 (tidligere har der været et Vaabenhus af Bindingsværk) ved en Restauration (Arkitekt: Wiinholt), hvorved bl. a. ny Korbue af Mursten opførtes og Bjælkelofterne dekoreredes. Altertavle (fra 1617) og Prædikestol, med Malerier, begge restaur. 1889. Granitdøbefont. Series pastorum. En Begravelse under Koret, hvor bl. a. Præst Rasm. Christenen Fogh, † 1714, hvilede, fyldtes 1889. Paa Nordvæggen i Skibet er der fundet Kalkmalerier fra omtr. 1520 (*M. Petersen*, Kalkm. S. 15). Se Studierejs. af Kunstakad. Elever, II Pl. 7.

Mammen Sogn, Anneks til Bjerring, omgives af dette, Vindum og Vinkel Sogne, Sønderlyng Hrd. (Vejrum og Viskum S.), Le og Hjermind Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede.

Fladeindholdet 1896: 3116 Td. Ld., hvoraf 1282 besaaede (deraf med Rug 290, Byg 207, Havre 609, Boghvede 8, Blandsæd til Modenhed 44, Grøntfoder 30, Kartofler 38, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 802 Høslæt, Brak, Eng m. m. 617, Have 20, Skov 107, Moser 65, Kær og Fælleder 24, Heder m. v. 130, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 197 Heste, 784 Stkr. Hornkvæg (deraf 519 Køer), 707 Faar, 417 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 110 Td.; 39 Selvejergaarde med 83, 93 Huse med 27 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 675 (1801: 303, 1840: 393, 1860: 520, 1890: 667), boede 1890 i 136 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 534 af Jordbr., 3 af Gartneri, 60 af Industri, 6 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Mammen* med Kirke, Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1897 og 1894) samt Mølle og Fattiggaard (paa Mammen Søndermark, opr. 1881, Pl. for 26 Lemmer). *Dalsgaarde*; *Korreborg*, Gde. *Stribegaard*. *Hesselholt*, Gd. og Huse. *Herkegd.*

Mammen S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 118. Lægd. Kirken tilhører Sognekaldet.

Kirken bestaar af Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælv., fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, samt Vaabenhus mod N., fra 1853 af Mursten (med senere Tøndehvælv. af Træ). Norddøren, med Halvsøjler og Tympanon med Dyrefigurer, benyttes endnu. Flere oprindl. Vinduer og Korbuen ere bevarede. Ved en Restauration 1886 (Arkitekt: Paludan) fik Kirken et lille Træspir paa Vestgavlen. Man fandt Spor af et forlængst nedbrudt Taarn mod V. Altertavle, restaur. 1886, med to Malerier af Wenzel Tornøe. Ny Prædikestol. Granitdøbefont. Gammelt Vievandskar med udhuggede Mandehoveder.

Under Bunden af den anselige *Bjerringhøj* fandtes i 1868 nedgravet i den oprindl. Jordflade og omgiven af et Lag Blaaler en 10 F. lang, firkantet Kiste af Egeplanker; i den laa paa dunfyldte Puder et ubrændt Lig og derved Rester af Klæder af Uld og Silke samt to Stridsøkser af Jærn, den ene med indlagte Sølvornamenter; over Graven fandtes en Broncekedel, to Træspande og et Vokslys. Fundet er fra omtr. 900 e. Chr. (se Aarb. f. n. Oldk. 1869 S. 203 flg.). — I en Grusgrav S. for Mammen By fandtes 1871 tæt under Jordoverfladen forgyldte Beslag til to Mankestole samt Fragmenter af Beslag af drevet Arbejde, Laaseblik til et Træskrin, en Bronceskaal m. m., hidrørende fra Oldtidens Slutn. (se Ill. Tid. $^{5}/_{6}$ 1872).

Hjermind Sogn omgives af Annekserne Hjorthede og Le, Mammen og Bjerring Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gullev og Gjerning S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^{1}/_{2}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 256 F., 70 M.) ere dels sandede, dels lermuldede. Hjermind Skov og Tulstrup Skov; langs Gudenaa Enge. Gennem Sognet gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2552 Td. Ld., hvoraf 937 besaaede (deraf med Rug 215, Byg 150, Havre 410, Boghvede 16, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 51, Kartofler 32, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 570, Høslæt, Brak, Eng m. m. 426, Have 16, Skov 284, Moser 51, Kær og Fælleder 24, Heder 142, Veje og Bygigegr. 100 Td. Kreaturhold 1898: 154 Heste, 543 Stkr. Hornkvæg (deraf 324 Køer), 587 Faar, 393 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 100 Td.; 26 Selvejergaarde med 90, 48 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 542 (1801: 242, 1840: 297, 1860: 411, 1890: 527), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 303 af Jordbrug, 87 af Industri, 32 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjermind* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 36 Lemmer), Missionshus og Forsamlingshus (begge opf. 1888) samt Sparekasse (opr. $^{7}/_{3}$ 1883; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,657 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 4465 Kr., Antal af Konti 422); *Bjerringbro* med Udskibningssted, Apotek, Lægebolig, Købmandshdl., Mølle, Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i hver Maaned med Kreaturer), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. *Tavlgaarde*; *Sophielyst*, Gd., *Østergd.*, *Solgd.*

Hjermind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 119. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hemmestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid, væsentlig af Kvadre af Al (senere er en Del af Murene skalmuret med Mursten) paa Granitsokkel med Skraakant, og et i den senere Middelalder tilbygget Taarn, af røde Munkesten, hvis Underrum, med Bjælkeloft, er Forhal. Taarnet har mulig før været højere.

Korbuen, nogle Vinduer og begge Døre (sidste tilmurede) ere bevarede. Udskaaren Altertavle, med Nadveren (skal være skænket af en Bonde, der ejede Kjellinghøl i Hjorthede), og Prædikestol, begge i Renæssancestil. Granitdøbefont. Ligsten over Præsten Niels Jensen, † 1619, med to Hustruer, og over Herredsfoged Anders Andersen, † 1623, med Hustru.

Den S. 708 omtalte H. Bjerregaard var 1798-1857 Præst i Hjermind, hvor han 1814-16 paa Præstegaardens Hede anlagde en 7 Td. Ld. stor Plantage. I Præstegaardens Have staar en Runesten („Thulfr rejste denne Sten over sin Broder Rate, Broder sin"), paa hvis Bagside et indristet Skib (en anden Runesten er gaaet tabt), og en Obelisk til Minde om Fr. VI's Besøg her $^{17}/_{6}$ 1827.

Lundtinggaard i Hjermind nævnes 1480. — *Tavlgaard* er mulig den 1510 nævnte „Thoballe"; 1447 skrev Oluf Torisen sig til „Taflæ". — Las Jensen af *Kjærgaard* i H. Sogn nævnes 1470.

V. for Hjermind Kirke paa et Sted, der endnu kaldes „Kappelet", har der ligget en mindre Kirke, hvis Grundsten endnu saas i Slutn. af 18. Aarh.

Ved Tavlgaarde er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Hjermind 2, deribl. den anselige *Loddenhøj*.

Le Sogn, Anneks til Hjermind, omgives af dette og det andet Anneks Hjorthede, Skjern Sogn, Sønderlyng Hrd. (Viskum S.), fra hvilket det til Dels skilles ved Nørreaa, og Mammen Sogn. Kirken, mod Ø., ligger $2^{1}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede. En Del Skov (Hemmestrup Sk., m. m.); langs Nørreaa store Enge.

Fladeindholdet 1896: 3609 Td. Ld., hvoraf 1179 besaaede (deraf med Rug 233, Byg 145, Havre 599, Boghvede 28, Bælgsæd 14, Blandsæd til Modenhed 33, Grøntf. 23, Kartofler 59, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 867, Høslæt, Brak, Eng m. m. 860, Have 16, Skov 259, Moser 40, Kær og Fælleder 80, Heder m. v. 226, Veje og Byggegr. 80 Td. Kreaturhold 1898: 129 Heste, 606 Stkr. Hornkv. (deraf 322 Køer), 878 Faar, 269 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk og halv. Skovskyldshartk. var 1895 124 Td. Der var 28 Selvejergaarde med 115, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen $^{1}/_{2}$ 1901: 391 (1801: 265, 1840: 319, 1860: 409, 1890: 369), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomh., 260 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 52 af Industri, 6 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Le* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1889); *Nørre-Tulstrup*. *Krogsteder* (*Restrupkrog*), Gd. og Huse; *Knebberhede* og *Mangehøje*, Huse. Hovedgaarden *Hemmestrup* har 21 Td. H., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf omtr. 50 Eng, 150 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Fruegde.*, *Koldbæk*, *Tulstrupgd.* og *Hedemølle*, med Mølle.

Le S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 121. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra Overgangstiden, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (Murene ere til Dels ombyggede, den spidse Korgavl er af Mursten og Bindingsværk), samt et 1858 opf. Vaabenhus mod N., af røde Mursten. Nogle oprindl. Vinduer, Norddøren og den lidt tilspidsede Korbue ere bevarede. Altertavle og Prædikestol, med Malerier, i Rokokostil. Granitdøbefont med Mandehoveder paa Foden. Epitafium over Madam Anne Cathrine Lassen, † 1736, og Herredsfoged Peder Høeg, † 1753. Klokken, i en Stabel paa Kirkegaarden, er fra den tidligere Middelalder.

Hemmestrup (1495: Himmestrup) blev 1511 af Johanne Hansdatter, Enke efter lange Jens Hvas, og Sønnen Erik Hvas overdragen til Landsdommer Niels Clemmentsen til Avnsbjerg; derpaa fulgte Peder Ebbesen Galt til Palsgd., hans Svigersøn Erik Kaas til Lindbjærg († 1578), dennes Enke Kirsten Pedersdatter Galt († 1616), den egentlige Stifter af Hovedgaarden, Sønnen Mogens Kaas til Støvringgd. († 1656), der samlede Godset (omtr. 250 Td. H.), hans Datter Mette K., hvis Arvinger 1695 solgte H. (21 og 218 Td. H.) til Fru Benedicte Margr. Brockdorff, Jørgen Skeels,

hvis Søn Christen Greve S. og Sønnesøn Jørgen Greve S. derefter ejede den (1746: 39, med Tiender og Gods i alt 267 Td. H.). Sidstn. solgte den og Viskum 1749 til Hans Christensen Juul, † 1769, hvis Arvinger 1770 skødede den (39, 13 og 224 Td. H.) for 30,000 Rd. C. til deres Broder og Svoger Kancellir. Christen Juul til Viskum, som 1787 solgte begge Gaarde for 50,000 Rd. C. til sin Søn Hans J., der 1801 solgte den (24, 33 og 94 Td. H.) for 26,000 Rd. C. til Christen Hedegaard († 1816), hvis Enke ejede H. til sin Død 1847, hvorpaa den gik over til Datteren, Enkefru Preetzmann, der 1853 solgte den til Th. H. Rendtorff. Han sammenlagde Store og Lille Hemmestrup og nedbrød den sidstes Bygninger 1858 (to fritstaaende Ælmetræer betegne, hvor Gaarden har ligget). Efter Rendtorffs Død 1898 solgtes H. 1899 til Laursen. — Hovedbygningen, der ligger højt, bestaar af en 1 Stokv. høj Bygning, opf. 1830, samt to Sidefløje, tidligere af Bindingsværk, (hvoraf den ene skal have været Hovedbygning), opf. af Grundmur af den nuv. Ejer. I Haven findes et Par høje, af H. Bjerregaard 1801 plantede Ædelgraner. (Om H. se Saml. til j. Hist. II S. 175 flg. og 323 flg.).

Jep Tordsen i *Knebberhede* nævnes 1447. Paa K., paa det sydvestl. Hjørne af Mammen Bymark holdtes, ifl. Viborg Stiftsbog af 1620, dengang Herredets Ting. — N. for Le By paa en Bakke i Skoven skal der ifl. D. Atl. have ligget en Herregaard *Restrup*; Rudera saas endnu i Slutn. af 18. Aarh.; paa dens Grund ligger Krogsteder. — I Dalen neden for Le Kirke laa der i 17. Aarh. en Runesten, senere ført til Kbh.

I Sognet er der fredlyst et anseligt Dyssekammer, *Jynovnen*, staaende i den østl. Ende af en Langhøj, og 4 Gravhøje.

Hjorthede Sogn, Anneks til Hjermind, omgives af dette, det andet Anneks Le, Skjern, Vester-Velling og Vinge Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gjerning S.). Kirken, noget nordl., ligger $2^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, mod N. og S. bakkede Jorder ere dels sandede, dels lermuldede. Nogen Skov (Elleshave). Gennem den sydl. Del gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2480 Td. Ld., hvoraf 885 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 198, Byg 165, Havre 404, Boghvede 17, Bælgsæd 7, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 24, Kartofler 30, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 667, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 12, Skov 120, ubevokset 69, Moser 21, Kær og Fælleder 66, Hegn 7, Heder 148, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 132 Heste, 531 Stkr. Hornkvæg (deraf 310 Køer), 676 Faar, 313 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 92 Td.; 17 Selvejergaarde med 79, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 409 (1801: 169, 1840: 214, 1860: 309, 1890: 395), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 292 af Jordbr., 53 af Industri, 3 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Hjorthede* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1892). *Hjorthede Udflyttersteder*. Gaarde: *Sønder-Tulstrup*, *Sløvkrog*, *Kjellinghøl*.

Hjorthede S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 120. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hemmestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, i Overgangsstil, af Granitkvadre (Kor og østl. Del af Skibet) og raa Granit, samt af Mursten fra senere Ombygninger, og et 1883 opf. Vaabenhus mod S. (i Stedet for et ældre), af røde Mursten. Den lidt tilspidsede Granitkorbue og begge Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede. Altertavle fra 1621 med udsk. Figurer, Troen og Haabet, samt et nyere Maleri (Kopi efter Bloch: Christus med Barnet). Granitdøbefont. Klokken, i en Stabel paa Kirkegaarden, med Minuskelindskr., er fra 1473.

Kjellinghøl, i et Tingsvidne af 1564 kaldet *Hølingsholm* og *Hylingsholm*, var fordum en Hovedgaard, der 1487 ejedes af Henning Hansen og af Brødr. Erik og Ove Hase. Sidstnævntes Søn Elef H. solgte 1501 sin efter sin Fader og Farbroder arvede Part i K. til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, hvis Dattersøns Datter Fru Kirsten

Rud ejede den 1557. Hun var g. 1. m. Herman Skeel, 2. m. Laurids Rostrup. Hendes Søn Albert Skeel, henrettet 1609, var g. med en Anne Kaas; maaske er Gaarden paa den Maade kommen til Hr. Mogens Kaas til Støvring, der 1624 solgte den og „et Bolig Workrogh“ m. m. til Hr. Jørgen Skeel, hvis Søn Christen S. siden ejede den, men da var den bortfæstet til Bønder. — Noget Ø. for den nuv. Gaard nær ved Gudenaa ligger det 1891 fredlyste Voldsted i et indhegnet Vænge, „Graven“. Det bestaar af to meget uregelmæssig firsidede Voldbanker: en større mod S., 126×212 F. stor og 12 F. høj, og en mindre mod N., 80 F. lang og bred; de ere omgivne af Eng, og mod S. Ø., endnu nærmere ved Aaen, findes en Vold, 416 F. lang og 15 F. høj, der har inddæmmet Engen. Borgen, som vel har haft Havn ved Aaen, har ligget tæt indesluttet af store, nu forsvundne Skove.

Vester-Velling Sogn omgives af Annekset Skjern, Hjorthede, Vinge, Torup, Langaa og Ø.-Velling Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod Ø., ligger $3^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Randers. De højtliggende, med bratte Hedebanker langs Nørreaas Dal, i øvrigt temmelig jævne Jorder ere lermuldede, til Dels sand- og grusblandede; langs Nørreaa store Enge. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3094 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 230, Byg 205, Havre 513, Boghvede 26, Blandsæd til Modenh. 32, Grøntf. 19, Kartofler 40, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1049, Høslæt, Brak, Eng m. m. 641, Have 19, Skov 59, Moser 29, Kær og Fælleder 53, Heder 80, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 888 Stkr. Hornkv. (deraf 377 Køer), 1153 Faar, 284 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 152 Td.; 31 Selvejergaarde med 138, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 554 (1801: 263, 1840: 370, 1860: 568, 1890: 559), boede 1890 i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat Virksomhed, 432 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 58 af Industri, 9 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks. og 34 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *V.-Velling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889) og Sparekasse (opr. $^{29}/_7$ 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 70,510 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 7750 Kr., Antal af Konti 461); *Terp* med Skole; *Lille-Torup*. *Dengsø*, Gd.

V.-Velling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 123. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede; Syddørens Overligger har en Fremstilling af Christus. Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder, Vaabenhuset, af røde Mursten, paa Granitsokkel, er i Stedet for et ældre opf. 1888 ved en Restauration af Kirken (F. Uldall). Altertavlen, med et nyt Maleri, og Prædikestolen ere fra Renæssancetiden. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Mod V. i Skibet et Pulpitur med Malerier af Christus og Apostlene. I Koret Ligsten over Præsten Jens v. Haven, † 1778. I Skibet Mindetavle over Præsten Clemens Müller, † 1788. Klokken er fra den senere Middelalder. Udv. i Taarnmuren en middelalderlig Ligsten med Kors og Runeindskrift (se *Thorsen*, Runemindesm. II Fig. 59).

Velling Birk var 1406 forlenet til Stig Andersen Hvide og hans Søn Poul Stigsen.

Skjern Sogn, Anneks til V.-Velling, bestaar af to ved Hovedsognet og Hjorthede adskilte Dele og omgives, foruden af disse, af Vinge og Le Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum, Læsten, Hammershøj, Kvorning, Ørum og Viskum S.). Kirken, mod Ø., i den nordl., største Del, ligger $2^3/_4$ Mil Ø. for Viborg og $2^1/_4$ Mil V. for Randers. De for en Del højtliggende, noget

bakkede Jorder ere muldsandede med betydelige Enge omkring Nørreaa, der løber gennem den nordl. Del. En Del Skov (Skjern Sk., Tindbæk Hestehave, m. fl.).

Fladeindholdet 1896: 4764 Td. Ld., hvoraf 1379 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 311, Byg 223, Havre 618, Boghvede 40, Bælgsæd 20, Blands. til Modenh. 23, Grøntf. 37, Kartofler 51, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 1216, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1049, Have 31, Skov 664, ubevokset 10, Moser 50, Kær og Fælleder 88, Hegn 5, Heder 186, Veje og Byggegr. 79, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 237 Heste, 971 Stkr. Hornkv. (deraf 465 Køer), 1342 Faar, 345 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 170 Td.; 36 Selvejergaarde med 147, 80 Huse med 21 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 484 (1801: 323, 1840: 509, 1860: 666, 1890: 690), boede 1890 i 142 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 454 af Jordbrug, 150 af Industri, 12 af Handel, 2 af Skibsfart, 18 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet *Skjern* (1355: Skerne) *Kirke* og Byerne: *Løvskal* med Skole, Kro, Købmandshdl., Bageri og Farveri; *Tindbæk* med Skole og Fattiggaard (opr. 1884, Pl. for 26 Lemmer). *Stubberupgaard*, med Teglværk. *Ilsøgaarde*

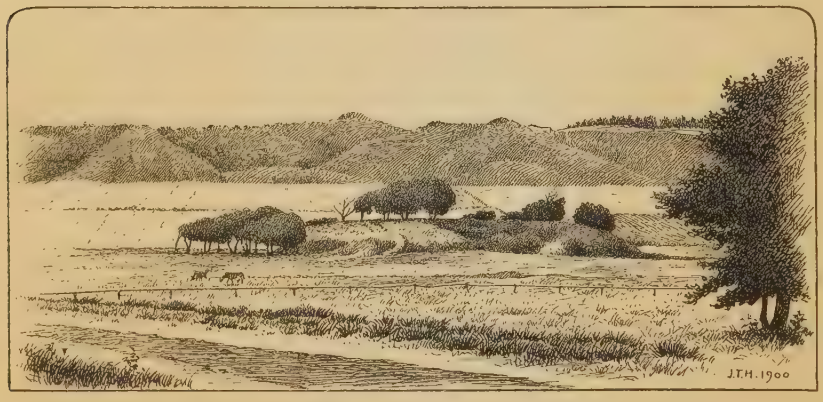

Skjern Voldsted.

(i den sydl. Del). Hovedgaarden *Skjerngaard* har 12 Td H., 392 Td. Ld., hvoraf 78 Eng, 124 Skov, 20 Kær og Mose, 39 Hede, Resten Ager. *Karmark*, Gd. (omtr. 9 Td. H., 200 Td. Ld.) og Vandmølle. *Tindbækgd.*

Skjern S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vib. Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 122. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men Kirken er næsten helt ombygget 1887 (Arkitekt: Paludan) af det ældre Materiale, Vaabenhuset, af store, røde Munkesten i Munkeskifte paa Granitsokkel, alt i romansk Stil. Skibet har forniseret Bjælkeloft, Koret en i senere Middelalder indb. Hvælving. Begge Døre, med Søjle og Halvsøjle paa hver Side, ere bevarede; over den tilmurede Nordd. Tympanon med to Løver. Da D. Atl. udkom, havde Kirken et lille spidst Taarn. Anselig udskaaren Altertavle (restaur. 1876) fra kat. Tid med Jmfr. Marias, Elisabeths og St. Catharinas Helgenbilleder i Midten; desuden Helgenbilleder paa Fløjene (en ældre Altertavle i Koret). Granitdøbefont, over hvilken et lille Krucifiks. Ved Vaabenhuset staa to Runesten, hvoraf den største er funden i Ruinerne af Skjern Slot; den ene er et Brudstykke. Den største er rejst af Sasgiridr, Finulfs Datter, over

Otinkar Usbjørns Søn (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 59); en Tydning er ophængt i Kirken.

Skjerngaard antages at have været Ladegaard til *Skjern Slot*, der var et af de ældste Herresæder i Egnen. Af dets Ejere kendes 1347 den yngre Peder Vendelbo, som kalder det i Dokumenter „castrum meum Skærnæ", 1355 Jonas Hwit, „advocatus in Skiirnæ", 1419 Henning Podebusk, 1446 hans Enke Fru Kirstine Jensdatter, 1466 Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz; derefter ejedes den af Sønnen Niels Eriksen R., † 1516, dennes Søn Henrik R., † 1537, og dennes Broder Chrf. R. Ved hans barnløse Død 1561 kom i alt Fald en Arvepart i den til hans Søstersøn Hr. Erik Krabbe, hvis Datter Fru Anne K. 1608 solgte den til Esge Brock; dennes Svigersøn Frands Lykke ejede den 1638. En anden Part blev 1601 af Tage Krabbe mageskiftet til Kronen, der yderligere 1617 erhvervede en Part af Chrf. Gersdorff. Ifl. et Sagn skal S. være blevet ødelagt 1657 af de kejserlige Tropper. 1663 var S. delt i 3 Gaarde (12, 11 og 14 Td. H.), af hvilke den ene tilhørte Kronen, men var pantsat til Frands Lykke, den anden laa under Overgd., medens den tredje havde forskellige Ejere. Til disse Gaarde laa Skov til 390 Svins Olden. Godset blev af Chr. V skænket til General Fr. Arenstorff († 1689), hvis Hustru († 1728) af Levningerne opførte *Karmark* og det nuv. S., som begge solgtes 1721 af Henning Arenstorff til Kmjkr. Chr. Scheel til Gl. Estrup (S. 34, K. 10 Td. H.). 1726 var S. (70, 33 og 312 Td. H.) indlemmet i Grevskabet Scheel, ligeledes 1795, da den ansattes til 70, 33 og 410 Td. H. (med Karmark). — Den nuv. *Skjerngd.* solgtes 1812 for 66,000 Rd. Bankosedler til Gehejmekonferensr. H. v. Schilden-Huitfeldt til Clausholm, hvis Dødsbo solgte den 1822 til 12 Gaardmænd, der atter 1841 solgte den for 10,200 Rd. til Fr. Borch, efter hvis Enkes Død den 1887 solgtes for 52,400 Kr. til de nuv. Ejere, Propr. Chr. S. Poulsen og Sagfører N. Poulsen. — Hovedbygningen, af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder, er som nævnt fra Slutn. af 17. Aarh., restaur. 1842.

Noget S. for Gaarden paa en Forhøjning i en næsten udtørret Mose (tidligere Sø) ligger Voldstedet af Skjern Slot. Borgpladsen har været omgivet af en bred Grav og der udenom en Vold. Slottet har været opf. paa nedrammede Egepæle, oven paa hvilke er lagt en Grundvold af Kamp. Bygningen, af Mursten, har bestaaet af 4 sammenbyggede Fløje (udv.: 96 og 130 F.); ved den i en stump Vinkel udbyggede Nordfløj har der inde i Gaarden vistnok staaet to firkantede Taarne, af hvilke det østl. har været 16 F. i Gnmst. I den nordl. Vold er der fundet Levninger af en Bygning, 18 F. i Firkant, mulig et Porttaarn. (Grundtegn. og Afbild. af Ruinerne i Nationalmuseet, hvor der ogsaa er nogle Oldsager fra Ruinerne).

Karmark tilhørte 1340 Drost Peder og 1344 Niels Jensen.

Ved Vejlbæk N. Ø. for Tindbæk findes en Gruppe af 25-30, væsentl. smaa, Gravhøje; 18 Høje, deribl. 4 af denne Gruppe, de øvrige ved Skjern og Løvskal ere fredlyste.

Øster-Velling Sogn omgives af Annekserne Helstrup og Grensten, Langaa og V.-Velling Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod V., ligger $3^1/_2$ Mil Ø. for Viborg og $1^1/_4$ Mil V. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 1585 Td. Ld., hvoraf 620 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 125, Byg 121, Havre 280, Boghvede 5, Blandsæd til Modenh. 40, Grøntf. 11, Kartofler 12, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 433, Høslæt, Brak, Eng m. m. 345, Have 9, Skov 104, Moser 23, Heder 12, Veje og Byggegr. 39 Td. Kreaturhold 1898: 145 Heste, 474 Stkr. Hornkvæg (deraf 240 Køer), 536 Faar, 191 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 107 Td.; 25 Selvejergaarde med 97, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 389 (1801: 165, 1840: 227, 1860: 272, 1890: 356), boede 1890 i 73 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomhed, 221 af Jordbr., 4 af Gartneri, 61 af Industri, 10 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ø.-Velling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Vejr- og Vandmølle, Fabrik for elektriske Anlæg, m. m. *Velling Vandmølle.*

Ø.-Velling S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers

Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 127. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med højtliggende Bjælkeloft, af Granitkvadre, fra romansk Tid, men paa Grund af Brøstfældighed helt ombygget 1875, indviet $^2/_1$ 1876 (F. Uldall) med Benyttelse af det gamle Materiale, samt Vaabenhus mod N. af røde Mursten. Norddøren og de ældste Vinduer paa Nordsiden benyttes endnu. Paa Alterbordet et Egetræskrucifiks (Billedhugger Fjeldskov). Prædikestol i Renæssancestil. Ejendommelig Granitdøbefont med Mandehoveder og Bladornamenter. Klokken, i et Lydhul i Vestgavlen, er fra den tidligere Middelalder.

Velling (Wæling) nævnes alt i Vald. Jrdb., anslaaet til 3 Mark Guld tillige med Byen, der var 5 Bol. Kronens Gods her blev Hovedstammen til det senere *Ø.-Velling Birk.*

Ved Ø.-Velling staa to fredlyste Helleristningssten, udgravede i den sløjfede Gravhøj Mandhøj.

Helstrup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Ø.-Velling, omgives af dette og det andet Anneks Grensten samt Sønderlyng Hrd. (Taanum og Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod S., ligger 4 Mil Ø. for Viborg og $1^1/_4$ Mil V. S. V. for Randers. De jævne Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede, med store Enge langs Nørreaa.

Fladeindholdet 1896: 1418 Td. Ld., hvoraf 398 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 91, Byg 76, Havre 178, Boghvede 9, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 6, Kartofler 13, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 307, Høslæt, Brak, Eng m. m. 510, Have 7, Skov 7, Kær og Fælleder 70, Heder 10, Flyvesand 77, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 441 Stkr. Hornkvæg (deraf 193 Køer), 469 Faar, 83 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 102 Td.; 16 Selvejergaarde med 90, 1 Fæstegd. med 7, 16 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 195 (1801: 123, 1840: 178, 1860: 190, 1890: 222), boede 1890 i 39 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 180 af Jordbr., 22 af Industri, 4 af Handel og 7 af deres Midler.

I Sognet Byen *Helstrup* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1900). *Anesminde*, Gd.

Helstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 128. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindelige Vinduer ses; Norddøren benyttes endnu. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, men senere (før 1768) er den øverste Del til Skibets Højde nedbrudt; paa Vestgavlen staar OF og Aarst. 1843. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyere Tid. Flere Ombygninger ere foretagne 1875-77. Altertavlen er et Maleri (Christus i Emaus) i Egetræsramme. Prædikestol fra 1609. Granitdøbefont med Løver og Bladornamenter. Klokken, i en Stabel paa Kirkegaarden, er fra 14. Aarh.

I Sognet nævnes 1750 *Helstrupgd.* (da 10, med Tiender 8, i alt 128 Td. H.), som Hans Adolf Høeg solgte til Forvalter Chr. Kollin. — Ved Helstrup har været en hellig Kilde.

Grensten Sogn, Anneks til Ø.-Velling, omgives af dette og det andet Anneks Helstrup, Sønderlyng Hrd. (Taanum og Hornbæk S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa, Randers Amt (Galten Hrd.), mod hvilket Gudenaa danner Grænsen, og Langaa Sogn. Kirken, mod S., ligger 4 Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 1 Mil S. V. for Randers. De i Midten noget højtliggende Jorder, der skraane ned til alle Sider, ere dels lerede, dels sandmuldede og sandede; langs Aaerne store Enge og Kær. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Silkeborg og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2187 Td. Ld., hvoraf 693 besaaede (deraf med Rug 163, Byg 146, Havre 303, Boghvede 10, Blandsæd til Modenh. 14, Grøntf. 15, Kartofler 21, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 612, Høslæt, Brak, Eng m. m. 722, Have 10, Moser 7, Kær og Fælleder 55, Heder 26, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 203 Heste, 710 Stkr. Hornkvæg (deraf 332 Køer), 827 Faar, 169 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 168 Td.; 31 Selvejergaarde med 156, 30 Huse med 11 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 389 (1801: 207, 1840: 312, 1860: 356, 1890: 382), boede 1890 i 68 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 299 af Jordbr., 26 af Industri, 12 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grensten* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Stevnstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1891), Mølle og Jærnbanehpl. *Ledsager*, Gd. *Fladbro Kro*, ved Broen over Nørreaa (købt 1896 af Randers Kommune).

Grensten S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 129. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn. og Bjælkeloft, samt Taarn mod V., ottekantet, foroven med Spir, alt i Rundbuestil af røde Mursten med Granitsokkel. Den er opf. 1885 (indviet $^{11}/_{10}$ 1885) — efter at den lille Granitkirke, der laa paa samme Sted, var nedbrudt — efter Tegn. af Arkitekt Olivarius. Taarnrummet er Forhal; over Indgangen i Vestmuren sidder en Granitsten, med Baandsløjfeornament, fra den gml. Kirke. Ny Altertavle med Maleri (den korsfæstede) af O. Mathiesen; ny Prædikestol. Granitdøbefonten og Klokken, fra den senere Middelalder, ere fra den gml. Kirke. — Paa Kirkegaarden staar en Runesten med Indskrift: „Toke Smed rejste denne Sten efter Rifli, Esge Bjørnsens Søn. Gud hjælp deres Sjæle" (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 155 flg.).

Ved Grensten er der fredlyst 2 Gravhøje.

Langaa-Torup Sogn omgives af Annekset Vinge, V.-Velling, Ø.-Velling og Grensten Sogne samt Randers Amt (Galten Hrd.) og Hovlbjærg Hrd. (Vellev S.), fra hvilke det skilles ved Gudenaa. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 1 Mil S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, muldlerede og muldsandede, med Enge langs Gudenaa. Nørreskov. Langs Østgrænsen gaar den østjydske Længdebane, langs Sydgrænsen Tværbanen fra Langaa til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 3597 Td. Ld. — heraf 976 Td. Ld. af Gml. Torup Sogn —, hvoraf 1444 besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 281, Byg 252, Havre 601, Boghvede 8, Blandsæd til Modenh. 65, Grøntf. 50, Kartofler 41, andre Rodfr. 129), Afgræsn. 1023, Høslæt, Brak, Eng m. m. 540, Have 35, Skov 188, Moser 77, Kær og Fælleder 70, Heder 109, Veje og Byggegr. 98, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 273 Heste, 1031 Stkr. Hornkv. (deraf 560 Køer), 993 Faar, 461 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 220 Td. (heraf 62 af Torup S.); 52 Selvejergaarde med 204, 101 Huse med 15 Td. H. og 68 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1224 — 295 i Torup S. — (1801: 454, 1840: 470, 1860: 633, 1890: 1007), boede 1890 i 191 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 172 levede af immat. Virksomh., 548 af Jordbr., 115 af Industri, 41 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Langaa* med Kirke, Præstegd., Skole, Statsbanernes Planteskole, Missionshus (opf. 1899), Hospital (opr. 1655 af Christen Skeel til Ulstrup og Hustru, med et Hus til 6 fattige), Sparekasse (opr. $^{11}/_{12}$ 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 43,944 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 3692 Kr., Antal af Konti 392), Gæstgiveri, Købmandshdlr., Andelsmejeri, Bageri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition (Byen er

Knudepunkt paa den østjydske Længdebane og Tværbanen over Viborg; under Anlæg er ifl. Lov af $^{27}/_{4}$ 1900 en Langaa-Silkeborg Statsbane, se Silkeborg; i Nærheden fører en stor Bro over Gudenaa); *Torup* med Skole og Landboskole (opr. 1874). *Hollerup*, Gde. og Huse, *Johannesberg*, Gd. (9 Td. H.). *Torupgde.*

Langaa-Torup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 125.-26. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ulstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Det lave Taarn, af Granit og Munkesten, og Vaabenhuset, af Munkesten, ere fra den senere Middelalder. Ved en Restauration 1868 ombyggedes bl. a. Skib og Vaabenhus fra Grunden af det gamle Materiale, Kor og Taarn istandsattes, og en ny Korbue af Granit opførtes (Arkitekt: F. Uldall). Nogle Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. Ny Altertavle i romansk Stil med Thorvaldsens Christus. Prædikestolen, i Renæssancestil, og Døbefonten, af Sten med Spidsbuer paa Kummen, ere fra den gamle Kirke. Ved Kirkens Ombygning fandtes flere Brudstykker af Runesten; en Runesten staar paa Kirkegaarden (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 123 flg.; en, der tidligere fandtes, er nu forsvunden). En middelalderlig Ligsten, med et Kors, sidder i Skibets Sydmur. Paa Kirkegaarden Monument over Præsten Eman. Otterstrøm, † 1864.

Den vestl. Del af Sognet var tidligere et eget Sogn, *Torup Sogn* (som hvilket det ogsaa til Dels betragtes endnu), indtil Kirken blev nedbrudt 1777 (ifl. Resol. 1772) og Beboerne henviste til Vinge Kirke. Kirkegaarden benyttes endnu. En Del af Granitkvadrene fra Kirken bleve benyttede ved Vinge Kirke (se S. 733), andre ved Langaa Kirkes Kor 1868. Kirkens Grundsten ere endnu bevarede. En Runesten, der laa i Korgulvet, er senere ført til Kbh. (se *Wimmer*, Indbydelsesskr. til K. Fødselsd. 1895 S. 39).

Baade ved Langaa og Torup har der været en hellig Kilde. — I Sognet (Torup) er der fredlyst 1 Gravhøj.

Vinge (*Sønder-Vinge*) **Sogn**, Anneks til Langaa-Torup, omgives af dette (Torup), V.-Velling, Skjern og Hjorthede Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Hvorslev og Vellev S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, mod N. Ø., ligger 3 Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 2 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (højeste Punkt 246 F., 77 M.) ere sandede, muldsandede og muldlerede. Ulstrup Skov. Langs Sydgrænsen gaar den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2171 Td. Ld., hvoraf 742 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 132, Byg 141, Havre 298, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 66, Grøntf. 8, Kartofler 16, andre Rodfrugter 33), Afgræsn. 489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Have 14, Skov 336, Moser 27, Kær og Fælleder 44, Heder 54, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 297 Køer), 382 Faar, 259 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 87 Td.; 13 Selvejergaarde med 80, 34 Huse med 7 Td. H. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 366 (1801: 153, 1840: 240, 1860: 275, 1890: 434), boede 1890 i 74 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomh., 182 af Jordbr., 3 af Gartneri, 73 af Industri, 1 af Handel, 102 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vinge* med Kirke, Skole, Andelsmejeri og Valgsted for Amtets 4. Folketingskreds; *Ronge* med Skole og Vandmølle, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 20 Lemmer). Hovedgaarden *Ulstrup* har omtr. $40^{1}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $8^{1}/_{8}$ Td. Skovsk., 1071 Td. Ld., hvoraf 58 Eng, 27 Mose, 500 Skov, Resten Ager; Ved Gaarden *Ulstrup Jærnbanestation* med Telegraf- og Postekspedition samt Skovriderbolig, Lægebolig og Markedsplads (Marked i Maj og Sept.).

Vinge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 124. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ulstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Tilbygning og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet oprindl. Vindue ses; Granitkorbuen er bevaret. Tilbygningen og Vaabenhuset, af Granitkvadre, ere opf. i 2. Halvdel af 18. Aarh. af Sten fra Torup Kirke (se S. 732). Paa Skibets Vestgavl et Spir (fornyet 1880). Kirken restaureredes 1872. Altertavle og Prædikestol i Rokokostil. Granitdøbefont. I Skibet Mindetavle over Kammertjener Adam Würgler, † 1791. En Runesten, der fandtes 1869 under Kirkens Nordside, staar paa Kirkegaarden (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 149 flg.).

Ulstrup tilhørte i Slutn. af 14. og Beg. af 15. Aarh. Jens Brandtsen, Fader og Søn. Den sidste pantsatte og solgte senere U. 1404 til Hr. Niels Jensen (Løvenbalk) til Avnsbjerg, der 1406 solgte den til Dronn. Margrethe, som nedlagde Herregaarden og gjorde U. til en By af 3 Bøndergde. 1579 mageskiftede Fr. II U. til Rigsr. Christen Skeel til Hegnet og Fussingø mod Gods i Koldinghus Len. Ved Chr. Skeels Død 1595 kom U. med Hegnet til den yngste Søn Rigsmarsk Jørgen S. († 1631), derpaa

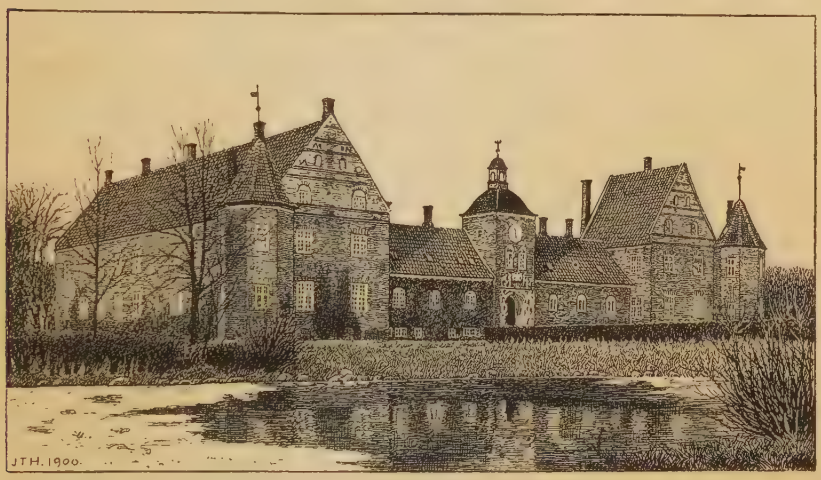

Ulstrup.

til dennes Søn Gehejmer. og Stiftsbefalingsmand i Viborg Christen S. († 1688), hans Søn Kmjkr. Jørgen S. († 1695), dennes Enke Benedicte Margr. v. Brockdorff, hendes Søn Kmhr. og Oberst Christen S. († 1731), hans Enke Augusta v. Winterfeldt, († 1740), hendes Søn Gehejmer. og Overstaldmester Grev Jørgen S. († 1786), efter hvem denne Gren af Familien kaldte sig Scheel, og som 1767 skødede U. (54, 23 og 456 Td. H.) som mødr. Arv til Sønnen Grev Christen Scheel, Gesandt i Rusland († 1771); derpaa dennes Enke Eleonore Raben († 1808), der 1794 oprettede U. til et Stamhus, men 1798 begærede Erektionen ophævet. Hendes Søn Grev Jørgen Scheel pantsatte 1809 U. til Bankier Gambrecht Moses i Hamborg for 160,000 Rd. D. C., hvilket Beløb transporteredes til den franske Statsminister Bourienne, der ved Auktion 1818 købte U. for 170,000 Rd., men overdrog Ejendommen for omtr. 70,000 Rd. til den danske Regering, som 1835 solgte Gaard og Gods for 118,200 Rd. til Overretsprok. P. I. Knudsen. Denne overdrog Skødet til Hofbager Piper, som atter overdrog det til Forpagter, Kammerr. P. G. Kock, der anlagde Brænderier og Teglværker og afhændede Bøndergodset for 2-300 Rd. pr. Td. H.; han solgte U. 1850 for 150,000 Rd. til cand. jur. F. Mourier Petersen, der 1854 solgte den for 240,000 Rd. til Lensgreve F M. Knuth til Knuthenborg, efter hvis Død den 1857 for 222,000 Rd. og Udredelsen af nogle Legater solgtes til Grev Jørgen Scheel til Gml.-Estrup, som atter 1868 afhændede den for 235,000 Rd. til den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægerm. S. L. Greve Ahlefeldt-Laurvigen. — Hovedbygningen, der ligger smukt ved Gudenaa

og omgives af en Have, med gamle Alleer, og til Dels skovklædte Banker, bestaar af 3 grundmurede Fløje, hvoraf den nordl., i to Stokværk er opført omtr. 1590 af Christen Skeel, medens den sydl., ligeledes i to Stokv., og østl., 1 Stokv., ere opf. 1617 og 1622. Ved Hjørnerne paa Nord- og Sydfløjen, der have Spidsgavle, staa to ottekantede Taarne; midt paa Østfløjen er der et Porttaarn med smuk Portal; paa hver Side af den hvælvede Port staar en Sandstensfigur (efter Sagnet Grev Gert og Niels Ebbesen!); over Porten et Taarnur. — I Havegærdet ved Indgangen fra Vejen sidder en Runesten, *Grøndalsstenen* (eller *Ulstrupstenen*), den første, der omtales i Litteraturen. Dens Indskrift, der er meget medtaget og efter gamle Sagn skulde indeholde en Spaadom om Danmarks Fremtid, tydes ifl. Wimmer (Indbydelsesskr. til K. Fødselsdag 1895 S. 8 flg.): „Tord rejste denne Sten efter sine Skippere Tore og Tove".

Lysgaard Herred.

Sogne:

Vium, S. 735. — Almind, S. 736. — Sjørslev, S. 737. — Højbjærg, S. 739. — Elsborg, S. 741. — Grønbæk, S. 742. — Levring, S. 744. — Hørup, S. 744. — Hinge, S. 745. — Vinderslev, S. 746. — Torning, S. 748. — Lysgaard, S. 751. — Frederiks, S. 752. — Karup, S. 754.

Lysgaard Herred begrænses mod N. af Fjends, Nørlyng og Middelsom Hrd., mod Ø. af Hovlbjærg Hrd. og Aarhus Amt (Gjern Hrd.), mod S. af Hids Hrd. og mod V. af Ringkjøbing Amt (Hammerum Hrd.). Paa Sydvestgrænsen løber Skive Aa, paa Østgrænsen Gudenaa og paa en Del af Sydøstgrænsen dennes Biaa Alling Aa. Størst Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. 4, fra N. til S. $2^3/_4$ Mil. Overfladen er især i den østl. Del højtliggende og bakket, med dybe Indsnit mellem Bakkerne; højeste Punkt er *Lyshøj*, 299 F., 94 M.; den midterste og vestl. Del hører til Alheden, der skraaner ned til Skive Aa med Enge og Moser; mod Ø. ere Jorderne ret gode, ler- og muldblandede samt sandmuldede. Det har en Del Skov (i alt 3479 Td. Ld.). Af Vandløbene mærkes Gudenaas Biaa Tange Aa. Det hører til Amtets ufrugtbareste Herreder (ifl. Matr. gnmstl. $41^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 68,624 Td. Ld. ($6,_{87}$ □ Mil, $378,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldsh. var $^1/_1$

1895 1664 Td. Folketallet var 1. Feb. 1901: 13,860 (1801: 4529, 1840: 6586, 1860: 9302, 1890: 12,950). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Hids og Hovlbjærg Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Herreds Jurisdiktion og under Amtets 4. Forligskreds.

Lysgaard Hrd., i Vald. Jrdb. *Lyusgardhæreth*, hørte i Middelalderen til Loversyssel, senere til Silkeborg Len og fra 1660 til Silkeborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 1000 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun 1 Dysse, nogle Langhøje, Resten runde Gravhøje); men over $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 27 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Almind (omtr. 190), Torning (180), Vium (150), Frederiks (105) og Lysgaard (80). Flere Steder danne Højene sammenhængende Rækker, der sikkert betegne Færdselsveje, langs hvilke Oldtidsbefolkningen boede tæt.

Litt.: *C. Molbech*, Ethnogr. Skizze af en jydsk Hedeegn i Lysgaard Hrd., i Hist. Tidsskr. I S. 169 flg. og II S. 259 flg.; se ogsaa Tidsskr. for Lit. og Kritik III S. 407 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i L. Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiødte*, 1879.

Vium Sogn omgives af Annekserne Almind og Sjørslev samt Torning, Frederiks og Lysgaard Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1^3/_4$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, for største Delen jævne Jorder (Grevens Høje, 275 F., 86 M.) ere muldede med Ler- og Sandblanding. En Del Skov og Plantage, deribl. en Del af Statsplantagen *Stendals Plantage* (se S. 754). Vium Mose. *Hvam Sø*, *Papsø* og en Del af *Nipgaard Sø* (Resten i Torning S.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 3839 Td. Ld., hvoraf 1463 besaaede (deraf med Rug 306, Byg 173, Havre 724, Boghvede 4, Blandsæd til Modenh. 89, Grøntf. 31, Kartofler 65, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 824, Høslæt, Brak, Eng m. m. 540, Have 36, Skov 358, Moser 297, Kær og Fælleder 101, Heder 93, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1898: 260 Heste, 869 Stkr. Hornkv. (deraf 602 Køer), 896 Faar, 496 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 95 Td.; 24 Selvejergaarde med 66, 97 Huse med 29 Td. H. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 766 (1801: 249, 1840: 421, 1860: 548, 1890: 720), boede 1890 i 139 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomh., 456 af Jordbr., 3 af Gartneri, 124 af Industri, 16 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks. og 41 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vium* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. $^6/_7$ 1879; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 34,438 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 332 Kr., Antal af Konti 340). *Hvam* (Neder- og Over-H.), Gde. og Huse, med Skole og Telefonst. *Hornskov*, Huse. *Kokhuse*, Gde. og Huse. *Østermark*, Gde. Hovedgaarden *Marsvinslund* har $12^5/_8$ Td. H., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 40 Skov, 60 Tørvemose, Hede og Lyngbakker, Resten Ager; til Gaarden høre 3 Huse. *Stendalgaard*, Skovridergaard for Viborg Skovdistr., med Savværk og Telefonst. *Papsøgde.*, *Nipgde.* *Grundvad*, Andelsmejeri.

Vium S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 63. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og

Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til det hvælvede Skib; Koret har fladt Loft. Vaabenhuset er af Kvadre fra Kirken og raa Granit. Tilbygningerne ere vistnok fra 16. Aarh. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) samt Jørgen Marsvins og Anne Helvig Gyldenstiernes Vaabener og Aarst. 1652. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet et Maleri af Lidelseshistorien, malet i Aalborg 1737.

Marsvinslund var fra først en Bondeby *Baastrup* paa 4 Gaarde, som gjorde Hoveri til Avnsbjærg; Gaarden blev 1654 opbygget af Jørgen Marsvin, efter hvem den blev opkaldt (1662: 8 Td. H.). Den fulgte saa med Avnsbjærg til 1732, da Steen Jørgensen solgte den (13 Td. H.) til Lars Nielsen Schophuus, der 1740 skødede den til Gabriel Ferd. Milan, som 1745 afhændede den til Didr. Hansen, hvis Enke Margr. Dyssel 1749 solgte den til Raadm. Arnt Dyssel, † 1781, der 1757 skødede den til Peder Panderup. Af ham købte Enev. Berregaard Lügge 1761 M. og Baastruphus, men solgte dem (13 og 4 Td. H.) 1767 til Chr. Melchiorsen Nørager, som 1769 skødede dem for 4000 Rd. til Justitsr. Chr. Siegfr. Eenholm, hvis Enke Anna Marie Poulsen 1773 ægtede Major Joh. Haro v. Fochen. Han solgte 1776 M. for 5000 Rd. til Rud. Linde, som 1785 skødede Gaarden for 5400 Rd. til Major Hans Chr. Moldrup, der 1788 solgte den for 6000 Rd. til Laur. Ammitzbøl, der 1789 solgte den for s. Sum til Mette Cathr. Jespersen, Enke efter Bertel Langballe Clementin. Hun ægtede 1801 Anders Hansen, fra hvem den gik over til Brodersønnen P. S. H., derefter til dennes Søn, Landstingsm. Hans Jak. H. († 1900), hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, i 1 Stokv. med Kælder og Midtparti, er oprindl. opf. 1654 af Egebindingsværk; senere er den forlænget mod Ø., og mod S. er der tilbygget en Fløj.

Ved Vium Præstegaard, hvor Digteren *St. St. Blicher* er født $^{11}/_{10}$ 1782, er der paa Hundredaarsdagen for hans Fødsel rejst en Mindesten. Faderen Niels Blicher var Præst her 1779-95.

Indtil Beg. af 19. Aarh. laa *Nipgaard* tæt ved Søen af s. Navn paa en Plads, hvor der endnu ses nogle uregelmæssige Højninger. „Gamle Nipgd.", hvor efter Sagnet det ældste Nipgd. laa, er en naturlig, flad Holm ved Søbredden; Murrester er der, saa vidt vides, ikke fundet.

Ved Vium er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Marsvinslund 10, deribl. den 15 F. høje *Tinghøj*.

Vium havde tidligere Lysgaard til Anneks, men fik i Stedet ved Reskr. af $^{12}/_{6}$ 1807 Sjørslev og $^{27}/_{12}$ 1816 tillige Almind til Anneks.

Litt.: *N. Blicher*, Topographie over V. Præstekald, Viborg 1795.

Almind Sogn, Anneks til Vium, omgives af dette og det andet Anneks Sjørslev samt Middelsom Hrd. (Rind S.), Nørlyng Hrd. (Asmild S., Viborg Købstadsjorder og Dollerup S.) og Lysgaard Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. for Viborg. De for største Delen højtliggende og bakkede Jorder, med Affald ned mod Ved Sø, der danner en Del af Nordgrænsen, men med bratte Bakkeskraaninger ned til Hald Sø, der danner Vestgrænsen, ere noget ringere end i Hovedsognet. Fra Bakkerne ved Hald Sø, med store Brunkullag, er der Udsigter over den smukke Egn. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 3773 Td. Ld., hvoraf 1538 besaaede (deraf med Rug 392, Byg 116, Havre 623, Boghvede 42, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 67, Grøntf. 86, Kartofler 82, andre Rodfr. 119), Afgræsn. 1100, Høslæt, Brak, Eng m. m. 577, Have 22, Skov 34, ubevokset 4, Moser 98, Kær og Fælleder 18, Heder m. v. 286, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 207 Heste, 797 Stkr. Hornkv. (deraf 501 Køer), 767 Faar, 435 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1896: 71 Td.; 28 Selvejergaarde med 46, 93 Huse med 25 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 668 (1801: 222, 1840: 332, 1860: 525, 1890: 669), boede 1890 i 126 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 496 af Jordbr., 66 af Industri, 7 af Handel, 30 af forskellig Daglejervirk., 32 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Almind* med Kirke (noget mod Ø. paa Vranum

Bys Grund), Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Sparekasse (opr. $^{15}/_{11}$ 1883; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 27,840 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 1847 Kr., Antal af Konti 157) og Mølle; *Vranum* (gml. Form: Vrandum). Gaarde og Huse: *Tostrup* og *Tolstrup*. Gaarde: *Petersdal*, *Snabegde.*, *Mostgd.* med Mølle. *Birgittelyst Kro.*

Almind S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 61. Lægd. Kirken tilhører en Del af Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. (et Vaabenhus, mod S., er nedbrudt). Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (tilmurede) ere bevarede. Flere Kvadre bære indhuggede Figurer. Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten, er Vaabenhus (Indgang i Vestmuren); paa Taggavlen HESCMF. og 1779. Taarnrummet og Kor med Apsis have fladt Loft, Skibet er hvælvet. Altertavlen er et Maleri fra 1889 (Christus med Brødet; Kopi) af Lyders. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet en Kaarde og Kisteplade over Ritmester A. W. Falkenskiold, † 1778. I Skibet Epitafium over Laurens Buchholz samt Hustru og Børn, opsat 1708. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

I en Dal „Kapeldalen", der strækker sig ned til Hald Sø, har staaet et Kapel, 52 F. langt og 30 F. bredt, af raa Granit og Mursten, hvis Grundsten (et Par F. høj) endnu ses; alt 1623 var Kapellet Ruin. Ved Kapellet var der en fordums meget besøgt hellig Kilde, St. Margrethes Kilde (se „Kapellet ved Hald Sø", i Saml. til j. Hist. II S. 286 flg.).

Brunkullagene ved Hald Sø bearbejdedes en Sommer i 1850'erne, og Kullene benyttedes til en Klædefabrik i Viborg, men Foretagendet svarede ikke Regning.

Ved Almind er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. de to *Hvislehøje*.

Almind Sogn (kaldet Vranum S. 1451, 1458, 1488 og i Præsteberetn. fra 1623) har tidligere været Hovedsogn med Præstegaard i Almind og med Sjørslev til Anneks; ved Reskr. af $^{12}/_{6}$ 1807 fik det Lysgaard til Anneks, medens Sjørslev henlagdes til Vium; ved Reskr. af $^{27}/_{12}$ 1816 nedlagdes Pastoratet, og Almind blev Anneks til Vium, Lysgaard til Torning.

Sjørslev Sogn, Anneks til Vium, omgives af dette og det andet Anneks Almind Sogn, Middelsom Hrd. (Vindum S.), Elsborg, Levring, Hørup og Torning Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, for største Delen jævne Jorder ere for en stor Del lermuldede, med nogle Hedebanker mod N., der grænse op til Vandet Mose, og nogen Skov (Avnsbjærg Sk., Duelund Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 4908 Td. Ld., hvoraf 2163 besaaede (deraf med Rug 470, Byg 341, Havre 807, Boghvede 6, Blandsæd til Modenh. 266, Grøntf. 47, Kartofler 79, andre Rodfr. 147), Afgræsn. 854, Høslæt, Brak, Eng m. m. 981, Have 45, Skov 413, Moser 173, Kær og Fælleder 21, Heder 128, Veje og Byggegr. 122, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 305 Heste, 1380 Stkr. Hornkv. (deraf 995 Køer), 617 Faar, 1035 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 174 Td.; 44 Selvejergaarde med 145, 148 Huse med 29 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 1329 (1801: 346, 1840: 645, 1860: 948, 1890: 1234), boede 1890 i 235 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 21 levede af immat. Virksomh., 801 af Jordbr., 223 af Industri, 48 af Handel, 67 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sjørslev* (1453: Sørsløff) med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1887) samt Sparekasse (opr. $^{30}/_{6}$ 1879; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 35,257 Kr., Rentef. $3^{1}/_{2}$-4 pCt., Reservef. 2669 Kr., Antal af Konti 408); *Demstrup*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1898), Sparekasse, Andelsmejeri og Telefonst.; *Vandet* (Øster-, Mellem- og Vester-V.). Hovedgaarden *Avnsbjærg* har $28^{3}/_{4}$ Td. Ager og Engs H. og 2 Td. Skovsk., 776 Td. Ld., hvoraf 55 Eng, 220

Skov, 30 Hede og Plantage, 26 til 6 Lejehuse, Resten Ager. Gaarden *Duelund* med *Humle Vandmølle* har $22^3/_8$ Td. H., 403 Td. Ld., hvoraf 18 Eng, 65 Skov, 24 Have, Gaardspl., Hegn, Veje og Mølledam, Resten Ager; 3 Huse. Andre Gaarde: *Liselund* (11 Td. H.), *Donsborg*, *Stensborg*, *Risbak*, *Brødløsgd.*

Sjørslev S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 62. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Avnsbjærg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Et Vindue (tilmuret) er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og røde Munkesten, med hvælv. Underrum (nu Vaabenhus) og Rundbue ind til Skibet, er vistnok fra 16. Aarh., ligesom Korhvælvingen. Ved en af Steen Steensen 1768 foretagen Restauration omsattes Sydmuren med Mursten og Murene forhøjedes. Taarnet fik Portal mod V. og pyramideformet Spir, Skibet fladt Bjælkeloft,

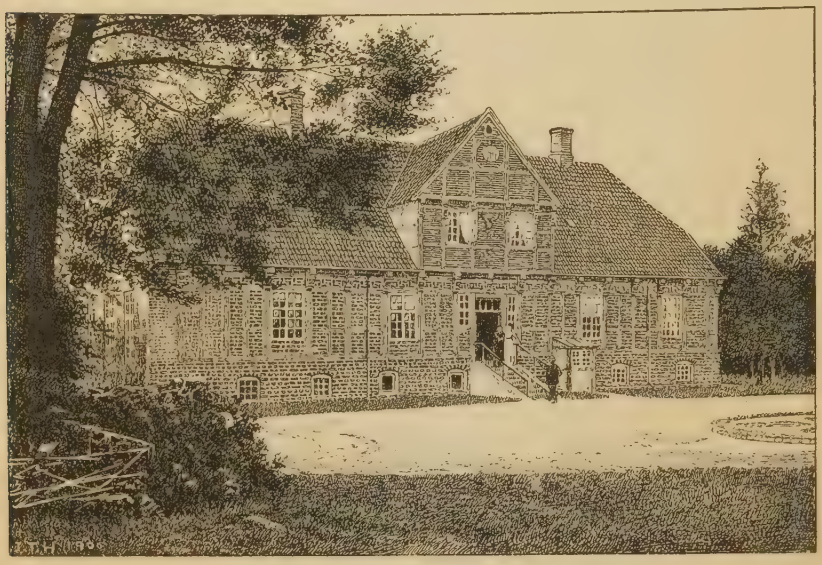

Avnsbjærg.

og Taarnbuen lukkedes med en Mur. Altertavle (med Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol, begge i Louis XVI's Stil, ere skænkede af Steen Steensen 1783 og 1770. Alterkalk med Marsvinernes og Gyldenstiernernes Vaaben. Granitdøbefont med Dyrefigurer. Nogle udsk. Endestykker til Korstole fra 1505, oprindl. i Karup Kirke (se Tegn. af æ. n. Ark., 2. S. 2. R. Pl. 12). I Skibet et Krucifiks fra sengotisk Tid, et Pulpitur i Louis XVI's Stil og et Epitafium over Steen Jørgensen, † 1754 (se om dette Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 367 flg. og Personalh. Tidsskr. 1894 S. 129). Han og to Hustruer laa begravede under Altergulvet, men de ere senere flyttede ud paa Kirkegaarden i en Høj, der indeholder den Steensenske Familiebegravelse, ved hvilken der findes Søjlebaser og Kapitæler fra Kirkens gamle Portaler. — I Kirken holdtes 1523 et Møde mellem den oprørske jydske Adel og Chr. II's Udsendinge.

Avnsbjærg (Avensbj.) ejedes 1377 af Niels Eriksen (Løvenbalk) og 1391 af Hr. Jens Nielsen, der levede endnu 1434. A. arvedes af hans Sønner Mogens (1429) og Erik Jensen (1438), sidstnævntes Sønner Peder Eriksen (1447, 1488) og Hr. Erik Eriksen (1447, 1478), dennes Enke Fru Tore 1508, Søn Gert Eriksen og Døtre, der solgte $^1/_3$ til Hr. Preben Podebusk, medens Rigsr. Niels Clemmentsen (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 143 flg.) ved Indførsel fik $^2/_3$; ved hans Død 1518 inddroges hans Gods under Kronen (Eiler Bryske havde 1521 A. i Forlening); men Sønnen, Rasmus Clemmentsen, fik 1523 af Fr. I Skøde paa Faderens Del af Gaarden. Efter hans Død

1529 købte Rigshovm. Mogens Gøye († 1544) hele A. Dernæst ejedes A. af Sønnen Chrf. G., † 1584, Peder Marsvin († 1614), hans Søn Jørgen M., som 1655 solgte A. til Rigsmarsk Anders Bille til Damsbo; men allerede det flg. Aar tilhørte A. Erik Bille til Løgismose, hvis Enke Mette Rosenkrantz 1669 solgte A. til Chrf. Ulfeld († 1670); hans Enke Sophie Am. Krag bragte den i sit 2. Ægteskab til Grev Otto Rantzau, hvis Søn Otto R. 1732 solgte A. (74), Marsvinslund (13) med Tiender (60) og Gods (i alt 467 Td. H.) til Kommercer. Steen Jørgensen († 1754). Han overlod 1752 A. (i alt 439 Td. H.) for 30,000 Rd. C. til sin ældste Søn Etatsr. Steen Steensen († 1800), der 1793 solgte A. (75, 108 og 325 Td. H.) for 72,000 Rd. C. til Hans Ammitzbøll, som 1798 med Birkedommer E. Chr. Møller solgte A. for 106,000 Rd. C. til Hans Ægidius og Søren Schiøtt, der 1803 afhændede den (69, 72 og 247 Td. H. m. m.) for 92,500 Rd. C. til Landsd. H. M. Hoff, hvorefter den 1809 solgtes til Generalaud. Lindahl, † 1812. Derefter ejedes den af Kammer. Gjørup; 1820 købtes den for 25,000 Rd. af Tiendekommissær L. C. Djørup, 1834 for 26,000 Rd. af H. Landmark, 1839 for 39,000 Rd. af E. Joh. Hepke, 1841 af Kammerr. Christensen, hvis Søn C. V. A. C. solgte den for 41,800 Rd. til P. Chrf. Neergaard, † 1870, hvis Enke Ida N. nu ejer den. — Hovedbygningen, 1 Fløj i 1 Stokv. med Kælder og bred Kvist paa Midten, er opf. af Egebindingsværk omtr. ved 1600 og i 18. Aarh. forsynet med en grundmuret Gavl mod S.; Bygningen er 1897-98 restaur. i gml. Stil (Arkitekt: Wiinholt); i Gavlen er indsat et Vaaben (Peder Marsvins og Mette Brahes). Fløjen har oprindl. været Sidebygning til det af D. Atl. omtalte 3 Stokv. høje Hus med Kældere, der nu er nedrevet. Blicher omtaler ofte A., til hvilken mange af hans Barndomsminder knytte sig, bl. a. i „Skytten paa A.“.

Duelund er, ligesom Humlemølle, Liselund, Donsborg, Stensborg og Risbak, Parcel fra Avnsbjærg, til hvilken den var Ladegaard; den bortsolgtes i Beg. af 19. Aarh., for 19,000 Rd. af Lindahl. Humlemølle blev 1865 købt til Duelund (den 1855 tilkøbte Donsborg er atter frasolgt). Duelund tilhører nuv. Landbrugsminister, Hofjægerm. F. Friis, der købte den 1862 for 71,000 Rd. og har arbejdet den op til en fortrinlig Avlsgaard. Hovedbygningen, af Grundmur, 1 Stokv. med gennembygget Kvist, er opf. 1883 (Arkitekt: Paludan), Avlsbygningerne efter en Brand 1895. — Da St. Steensen solgte Avnsbjærg, fraskilte han *Liselund* til sin Alderdomsbolig.

Ved Liselund er der fredlyst 1 Gravhøj.

Højbjærg Sogn omgives af Annekset Elsborg, Levring og Grønbæk Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Sal S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa, og Middelsom Hrd. (Vindum S.), fra hvilket det skilles ved Tange Aa. Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 217 F., 68 M.) ere overvejende lermuldede, dog nogle Steder sandmuldede og sandede, med Enge langs Aaerne og en Del Skov (Vodsk., Birkesk., Palstrup Plantage). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aarhus, ved Nordgrænsen den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3790 Td. Ld., hvoraf 1500 besaaede (deraf med Rug 344, Byg 213, Havre 549, Boghvede 56, Blandsæd til Modenh. 117, Grøntf. 60, Kartofler 52, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 853, Høslæt, Brak, Eng m. m. 617, Have 31, Skov 376, ubevokset 58, Moser 105, Kær og Fælleder 47, Hegn 5, Heder 115, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 871 Stkr. Hornkv. (deraf 542 Køer), 649 Faar, 424 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 131 Td.; 27 Selvejergaarde med 110, 81 Huse med 20 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 690 (1801: 322, 1840: 451, 1860: 631, 1890: 718), boede 1890 i 133 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 44 levede af immat. Virksomh., 481 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 92 af Industri, 9 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Højbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingssal, Sparekasse (opr. $^1/_1$ 1869; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 40,256 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 799 Kr., Antal af Konti 215), Mølle og Teglværk; *Tange* med Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 35 Lemmer), Jærnbanehpl. og Teglværk. Hovedgaarden *Palstrup* har $26^3/_4$ Td. Ager og Engs H. og $1^3/_8$ Td. Skovsk., 669 Td. Ld. (en mindre Del i Levring S.), hvoraf 25 Eng, 210 Skov, 75 Plantage, 6 Mose, 53 til 2 Fæste-

huse, Resten Ager. Andre Gaarde: *Kjærsgd.* ($10^3/_4$ Td. H.), *Højbjærggd.* (9 Td. H.), *Træholt* (1484: Tredeholt), *Ravnholt*, *Trasborg*, *Tangebrohus*.

Højbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 73. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd uden for Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To oprindl. Vinduer ere bevarede i Koret (tilmurede). I 15.-16. Aarh. opførtes Taarnet, af Kvadre og røde Mursten; det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. I 18. Aarh. (1723) gennembrødes Korets Østmur med to Døraabninger, der føre ind til et da af Friedenreich opf. stort Gravkapel, med 4 Krydshvælv., der hvile

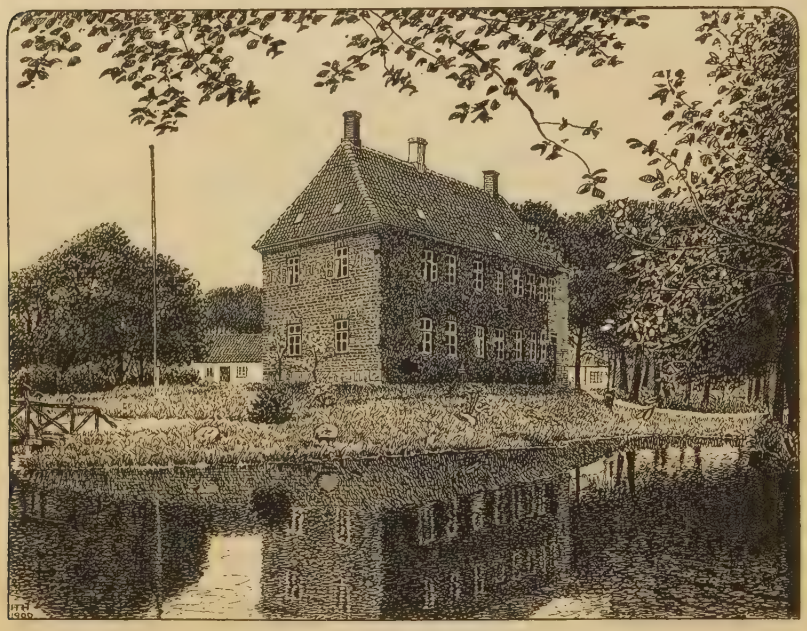

Palstrup fra Haven

paa en Midtpille (paa Gavlen og Gitterdørene staa Friedenreichs og Hustrus Navne samt Aarst 1757). Samtidig blev største Delen af Taarnet ommuret (paa Sydsiden: JFR. AML. 1747) og Vaabenhuset, af røde Mursten, opført. Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Den gml. Altertavle fra 1586 er i Nationalmus. (se Tegn. af æ. nord. Arkit. i. S. 4. R. Pl. 9 og 16, og Saml. til j. Hist. VIII S 371). Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. Messinglysekrone, skænket 1734 af J. Friedenreich. Under Koret er en lukket Begravelse, hvor bl. a. Kancellir. P. Charisius og Hustru hvile. I Kapellet 10 Kister med Lig af Slægten Friedenreich.

Palstrup ejedes 1483-86 af Las Braad, men havde kort forinden tilhørt Tvilum Kloster, senere af Frands Dyre, hvis Enke Kirsten Mogensdatter 1571 solgte den til Ove Juul, g. m. hans Søsterdatter Johanne Kaas, og kom saa til deres Søn Frands Juul og Svigersøn Holger Bille, som ejede den 1611, saa til Joh. Rantzau, som 1630 mageskiftede den til sin Svigerfader Chrf. Gersdorff († omtr. 1635) mod Tanderup. Han maa straks have solgt den til Rigsr. Oluf Parsberg. Den tilfaldt hans Svigersønner Ebbe Gyldenstierne og Otte Pogwisch, hvilken sidste 1662 solgte den til Corfitz Ulfeld, fra hvem den kom til Kronen, som 1663 mageskiftede den til Mogens

Friis. Fra ham kom P. atter til Otte Pogwisch, som 1672 solgte den (93 Td. H.) til Kancellir. og Amtmand Peder Charisius, der i sit Dødsaar 1683 skal have faaet et særligt Frihedsbrev paa P. og Eftergivelse af de resterende Skatter. Hans Svigersøn Baron Const. Marselius til Marselisborg solgte 1694 P. (59 Td. H.) for 10,900 Rd. til Apoteker Daniel Friedenreich († 1706), som først 1697 efter Proces med Charisius' Arvinger fik formeligt Skøde paa P. Den ejedes derpaa af Sønnen Major Janus F., † 1755, Enken Anne Margr. Linde († 1759) og Sønnen Chr. Dan. F. († 1780), der 1771 overlod P. til sin Søn Major Frands F. († 1780), der 1777 solgte P. (69, 48 og 329 Td. H.) for 55,750 Rd. til Chr. Linde Friedenreich († 1786), som 1780 solgte den for 58,000 Rd. til Justitsr. Jac. Petersen Hygom († 1780), hvorefter P. kom til Enken Ulrikka Antonette Sundt, som 1783 skødede den til sin Svigersøn Ritm. C. Chr. V. Irminger, som 1786 solgte den for 64,000 Rd. til Generaladjud. Jens de Poulson; denne udskilte Ravnholt og Kjærsgd. (den første skal 1788 være givet i Faddergave til Præsten i Højbjærg Halds Søn Jens Poulson Hald) fra P. og afhændede 1792 P. til Kammerr. H. Gundorph, der frasolgte en Del af Godset og 1799 solgte P. (30 og 6 Td. H.) for 17,380 Rd. til Henr. Hollesen, af hvem Landfoged S. J. G. Behrens († 1828) 1804 købte Hovedparcellen (26 Td. H.) for 45,000 Rd., hvorefter den 1834 gik over til hans Søstersøn H. P. Kelter, † 1840. Derefter ejedes den af W. v. Deurs; 1847 købtes den for 80,000 Rd. af Jagtjkr. A. Brun, der 1852 solgte den for 85,000 Rd. til C. J. Otto, som 1862 solgte den for 110,000 Rd. til G. Plenge, der 1871 afhændede den for 116,000 Rd. til den nuv. Ejer, Jægerm. F. Ræder. — Det ældste Palstrup har ligget paa to mindre Højninger i en nu udtørret Dam, „Gammelgaards Kjær", N. V. for Gaardens nuv. Plads; mange Murstensbrokker ere fundne her. Efter at Gaarden var brændt, opførte Oluf Parsberg 1631 en Hovedbygning i to Stokv. med Taarn og Spir. Den nuv. Hovedbygning er opf. omtr. 1740 af J. Friedenreich af røde Mursten med $^5/_4$ Al. tykke Mure i 2 Stokv. med Frontespice (F.'s og Hustrus Vaaben i Sandsten staa over Indgangsdøren). Den er dog kun den østl. Fløj af Hovedbygningen, idet den vestl., i to Stokv. med Gennemkørselsport, nordl. og sydl. bleve nedbrudte i Slutn. af 18. Aarh. af Gundorph. Gaarden er omgiven af en firsidet Grav (om Vinteren med Vand). Fra V. fører over Graven en Bro, ved hvis Endepiller der er 4 Sandstenløver, med Parsbergernes og Krusernes m. fl. Vaabener og Aarst. 1656. En endnu bredere Grav, ligesom den indre stammende fra Parsbergs Tid, omgiver atter Borggaarden, Ladebygningerne og et 4 à 5 Td. Ld. stort Vænge. Under de nye Staldbygninger er der fundet Grunden af en ældre Bygning.

I Sognet laa fordum en Hovedgaard *Tange*, der 1418 tilhørte Niels Pedersen Galskyt. — *Kjærsgaard* ejedes en Tid af Christen Harbou, 1536 af Brødr. Niels og Hans Lauridsen og 1565 af disses Sønner Laurids Nielsen og Laurids Hansen; men ogsaa Hr. Mogens Gøye skal have ejet K., der 1567 tilhørte hans Datterdatter Fru Mette Oxe.

Elsborg Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Højbjærg, omgives af dette, Levring og Sjørslev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vindum S.). Kirken, mod S., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels sand-, dels lermuldede. Paa Nordøstgrænsen løber Tange Aa, paa Nordgrænsen dens Biaa Langmose Bæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aarhus, ved Nordgrænsen den jydske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 1434 Td. Ld., hvoraf 779 besaaede (deraf med Rug 156, Byg 111, Havre 313, Boghvede 13, Blandsæd til Modenh. 65, Grøntfoder 23, Kartofler 29, andre Rodfr. 67), Afgræsn. 327, Høslæt, Brak, Eng m. m. 213, Have 10, Skov 42, Moser 19, Kær og Fælleder 5, Heder 3, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 444 Stkr. Hornkvæg (deraf 306 Køer), 300 Faar, 357 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 64 Td.; 16 Selvejergaarde med 47, 64 Huse med 17 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 598 (1801: 142, 1840: 212, 1860: 316, 1890: 512), boede 1890 i 97 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomh., 312 af Jordbr., 127 af Industri, 10 af Handel, 27 af andre Erhverv og 16 af deres Midler.

I Sognet Byen: *Elsborg* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $^2/_5$ 1874; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 28,771 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2170

Kr., Antal af Konti 170). *Vindelsbæk Huse. Elsborggd.* (omtr. 9 Td. H.), *Bjerringgd. Højbjærg Vandmølle og Kro.* Andelsmejeri ved Rødkjærsbro (se S. 721).

Elsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 72. Lægd. Kirken tilhører Worres Stiftelse i Viborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (tilmurede) og eet Vindue ere bevarede. Skibet har fladt Loft, Koret er hvælvet. Det lille Taarn, af Kvadre og røde Mursten, med hvælvet Underrum (nu Vaabenhus, med Portal i Vestmuren) og Rundbue ind til Skibet (paa Vest- og Sydmuren IA. og 1744), er vistnok fra 16. Aarh. Altertavlen er et Maleri af Jæger i Viborg. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil (skal være fra Nørresogns Kirke i Vib.).

Grønbæk Sogn omgives af Højbjærg, Levring og Hinge Sogne, Annekset Svostrup i Hids Hrd., fra hvilket det skilles ved Gudenaas Biaa Alling Aa, samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.) og Hovlbjærg Hrd. (Vejerslev og Sal S.), fra hvilke det skilles ved Gudenaa. Kirken, mod S., ligger 3 Mil S. Ø. for Viborg. De især mod V. højtliggende, noget bakkede Jorder, med Enge langs Aaerne og nogle Tørvemoser mod Ø., ere for største Delen sandede, enkelte Steder lerede. Ved Sydgrænsen ligger *Alling Sø*, omtr. 60 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Svostrup Sogn. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg og Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 6039 Td. Ld., hvoraf 2482 besaaede (deraf med Rug 618, Byg 317, Havre 1038, Boghvede 131, Spergel 52, Blands. til Modenh. 28, Grøntf. 40, Kartofler 147, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 1878, Høslæt, Brak, Eng m. m. 844, Have 44, Skov 123, Moser 224, Kær og Fælleder 102, Hegn 7, Heder 204, Veje og Byggegr. 110, Vandareal m. m. 21 Td. Kreaturhold 1898: 366 Heste, 1265 Stkr. Hornkvæg (deraf 844 Køer), 1103 Faar, 826 Svin og 45 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 173 Td.; 57 Selvejergaarde med 135, 151 Huse med 38 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1518 (1801: 485, 1840: 662, 1860: 1003, 1890: 1389), boede 1890 i 270 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 877 af Jordbr., 5 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 222 af Industri, 36 af Handel, 2 af Skibsfart, 132 af forsk. Daglejervirksomh., 58 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grønbæk*, ved Silkeborgvejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1759 af Chr. Fischer til Allinggd. m. m., med et Hus til 6 fattige, gamle, vanføre Lemmer; Hospitalet hører til den 1759 oprettede „Chr. Fischers store Stiftelse", hvis Kapitals Renter uddeles til fattige i flere Sogne, til Testators Familie og til Hospitalet) og Sparekasse (opr. $^6/_5$ 1866; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 57,657 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3602 Kr., Antal af Konti 332); *Iller*, ved s. Vej, med Forsamlingshus (opf. 1899), og Teglværker; *Ans*, ved s. Vej, med Skole, Missionshus (opf. 1887), Lægebolig, Mølle, Andelsmejeri, Teglværker, Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.) og Ladeplads ved Gudenaa; *Braarup* (i Vald. Jrdb. Brothærthorp) med Skole; *Roe. Grønbæk Huse*; *Illerhede*, Gde. og Huse; *Illerhuse*; *Ris* og *Naderupgde.*, Gde. og Huse. *Ansgd. Kongensbrohus*, Kro med Købmandshdl., ved Kongens Bro over Gudenaa paa Vejen til Aarhus.

Grønbæk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 76. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, samt Taarn mod V. Skib (med fladt Loft) og Kor med Apsis (senere overhvælvede) ere fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant. Apsis er prydet med 4 fritstaaende Søjler, der bære Buer. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede; Syddøren, ligeledes tilmuret, er delvis omdannet. I 15.-16. Aarh. tilføjedes Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten; Underrummet (nu Vaabenhus med Indgang fra V.; et Vaabenhus mod S. nedbrødes 1862) havde tidligere en stor Rundbue ind til Skibet, nu lukket med en tynd Mur. Altertavlen bestaar af Thorvaldsens Christus i Gibs med en moderne Ramme. Alterstager, skænkede 1644 af Chr. Fischer. Døbefont af rødt Marmor. Prædikestol fra 1686, med smukt Snitværk. Stolestader fra 1687. I Skibet et stort Krucifiks fra den ældre Renæssancetid. Epitafium, med Portræter, over Præsten Niels Christensen Lind, † 1665, Hustru, Svoger Thomas Jensen, Præst i Hvorslev og Gjerning,

Grønbæk Kirke.

† 1684, hans Hustru, Præsten Søren Jensen, † 1664, og Præsten Otto Jensen, † 1723, med Hustru (opsat 1668). I Koret lille romansk Ligsten. I Skibet Ligsten over Peder Nielsen Fog, † 1672, og Hustru. I den oprindl. Syddør er indsat en Gravsten, med Portrætfigur, over ovenn. Præst Søren Jensen. Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsten Niels Pedersen Fog, † 1628, og en anden over Præsten Laurids Nielsen, † 1611, med Hustru. Klokken, med Minuskelindskr., er fra 1485. Der er fundet Spor af Kalkmalerier paa Kor- og Apsishvælv. Paa Skibets Mur sidder en Sten med udhugne Menneskefigurer. (Om Kirken se Kirkeh. Saml. 2. R. IV, S. 121 flg., Saml. til j. Hist. VI S. 70 flg., og Tegn. af æld. n. Arkit. 1. S., 2. R. Pl. 3).

V. for Grønbæk By har ligget *„Kongens Gaard“*, der nævnes 1444. Her ligger det saakaldte *„Erik Glippings Jagthus“*, Grunden af en middelalderlig Bygning

(indv. 34×20 F.), med $2^1/_2$ F. tykke Mure, af Kamp og Mursten, der endnu staa i en Højde af 4 F.; paa Sydsiden er der Spor af en muret Indgang (se Saml. til j. Hist. VI, S. 73 flg.).

Byen *Iller* (Jallær) nævnes i Vald. Jrdb., hvor den er ansat til 18 Mark Guld; *Grønbæk* (Grønæbæk) var ansat til 5; desuden ejede Kongen da *Roe* (Rouægard) og *Braarup* (Brothærthorp). — 1425 nævnes *Over Rwæ* og *Neder Rwæ* med en Gaard, kaldet *Svend Diegns Gaard*. — *Ris* var 1399 en Gaard, som Peder Høg da skødede til Hr. Jens Nielsen Løvenbalk, der 1412 afhændede den til Alling Kloster. — *Kongens Bro* nævnes 1530.

Levring Sogn omgives af Annekset Hørup, Hinge, Grønbæk, Højbjærg, Elsborg og Sjørslev Sogne. Kirken, mod V., ligger $2^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Viborg. En Biaa til Gudenaa løber her. De højtliggende, temmelig ujævne Jorder ere muldede, lerblandede med Lerunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Ringkjøbing.

Fladeindholdet 1896: 3535 Td. Ld., hvoraf 1542 besaaede (deraf med Rug 358, Byg 335, Havre 723, Blandsæd til Modenhed 26, Grøntf. 21, Kartofler 38, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 937, Høslæt, Brak, Eng m. m. 807, Have 28, Skov 18, Moser 82, Kær og Fælleder 23, Hegn 10, Heder 13, Veje og Byggegr. 75 Td. Kreaturhold 1898: 357 Heste, 1176 Stkr. Hornkvæg (deraf 808 Køer), 957 Faar, 649 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 195 Td.; 63 Selvejergaarde med 177, 51 Huse med 18 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 878 (1801: 446, 1840: 587, 1860: 713, 1890: 979), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 675 af Jordbr., 139 af Industri, 16 af Handel, 46 af forsk. Daglejervirks., 51 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Levring*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole (opr. 1897), Andelsmejeri og Telefonst.; *Døssing*; *Midstrup* med Missionshus (opr. 1884), Friskole og Sparekasse (opr. $^{22}/_{12}$ 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 141,506 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 9146 Kr., Antal af Konti 418); *Hindbjærg* med Mølle; *Skovsborg* med Skole, Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 32 Lemmer) og Mølle; *Træholt*. Gaarde: *Dysbjærggd.*, *Vesterskovgd.*, *Holgersdal*, *Klausholm* ($8^1/_2$ Td. H.), *Pinneberg*, *Rotterdam*, *Levringgd.* ($7^1/_2$ Td. H.), *Bukkrog* og *Skovsborggd.*, *Liseborg*, *Lillemølle*.

Levring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 69. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Flere Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. I 15. Aarh. tilføjedes Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten; det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet; 1751 blev Taarnet delvis nedtaget og udv. ommuret med smaa røde Mursten; Buen til Skibet blev lukket med en Mur, og den oprindl. Syddør anbragtes i Taarnets Vestmur. Ny Altertavle fra 1881 med et nyere Maleri (1881); den gml., fra 1745, opsat af J. Friedenreich i Stedet for en ældre, der „blev sat i Almind Kirke, i Steden for den, der 21. Juli 1743 befandtes afbrændt, med mere", hænger i Vaabenhuset. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Ny Prædikestol. Epitafium over Præsten Adam Levin Hammer, † 1736, og Hustru. Ligsten over Præsten Elias Pedersen, † 1594. Den ene Klokke er fra 1474.

Omtr. 1369 levede en Mathæus Petersen de *Dyssingh*.

Ved Kjeldgaard (i Levring By) har der været en hellig Kilde. — I Teglhøjen S. for Palstrup er der udgravet en Teglovn og fundet Brokker af store, røde Mursten.

Hørup Sogn, Anneks til Levring, omgives af dette, Sjørslev, Torning, Vinderslev og Hinge Sogne. Kirken, mod N., ligger $2^1/_4$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere ler- og sandblan-

dede Muldjorder. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Silkeborg og fra Randers til Ringkjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2406 Td. Ld., hvoraf 1186 besaaede (deraf med Rug 241, Byg 233, Havre 512, Blandsæd til Modenh. 68, Grøntf. 22, Kartofler 26, andre Rodfr. 83), Afgræsning 496, Høslæt, Brak, Eng m. m. 550, Have 45, Skov 27, Moser 20, Kær og Fælleder 4, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 622 Køer), 484 Faar, 774 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 134 Td.; 45 Selvejergaarde med 109, 135 Huse med 24 Td. Hrtk. og 39 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1684 (1801: 318, 1840: 461, 1860: 659, 1890: 1360), boede 1890 i 240 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 138 levede af immat. Virksomhed, 587 af Jordbr., 12 af Gartneri, 353 af Industri, 114 af Handel, 66 af forsk. Daglejervirks., 77 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørup*, ved Landevejen, med Kirke, Ting- og Arresthus — opf. 1839, til Dels ombygget 1859; Plads for 8 Arrestanter —, Andelsmejeri og Mølle; *Kjellerup* (1490: Koldrup) — $^1/_2$ 1901: omtr. 1000 Indb. — ved Landevejen, med Herredskontor (fra 1869), Herredsfogedbolig, Valgsted for Amtets 3. Folketingskr., Sessionssted for 5. Udskrivningskr.' Lægd 61-86, Missionshus (opf. 1899), Skole, Forskole, Realskole (opr. 1890), teknisk Skole (opr. 1893), Apotek, Lægebolig, Sparekasse for Lysgd. m. fl. Herreder (opr. $^4/_4$ 1866; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 693,240 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 20,931 Kr., Antal af Konti 1524), Købmandshdlr., Mølle, Maskinværksteder, Ølbryggeri, mange Haandværkere, Hotel, Markedsplads (Marked i Apr., Maj, Sept. og Okt.; paa Markedspladsen en 1894 rejst Mindestøtte for Folketingsmand Niels Albertsen), Telegraf- og Telefonst. samt Postkontor (Byen er mod V. og N. omgiven af en 1889-97 anl. Plantage); *Almtofte* med Forskole. *Dalsgaarde.*

Hørup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 68. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken er opf. af Arkit. F. Uldall 1874 (indviet $^{20}/_{12}$ 1877) paa samme Sted og væsentlig af samme Materiale som den oprindl., af Lynilden 1872 ødelagte Kirke. Den bestaar af Skib med Forhal, over hvilken et lille Klokketaarn med Pyramidetag, samt Kor, alt af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant i romansk Stil med Bjælkeloft. Norddøren, med Halvsøjler, er nu tilmuret; Syddøren, med 2 Søjler og en Halvsøjle paa hver Side, er flyttet til Vestgavlen. Altertavlen er et Maleri (en af de kloge Jomfruer) fra 1876 af Dalsgaard. Romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil (restaur. af Fjeldskov); Krucifiks i sen Renæssancestil og et Mariebillede fra gotisk Tid, alt fra den gamle Kirke.

Hinge Sogn omgives af Annekset Vinderslev, Hørup, Levring og Grønbæk Sogne samt Hids Hrd. (Lemming og Serup S.), fra hvilket det skilles ved Alling Aa. Kirken, mod S., ligger 3 Mil S. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldede, dels ler-, dels sandblandede. Nogen Skov (Hingeballe Sk., Østergaard Sk.). Paa Sydgrænsen ligge *Alling Sø* (se S. 742) og *Hinge Sø*, 220 Td. Ld., hvilke til Dels høre til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3634 Td. Ld., hvoraf 1434 besaaede (deraf med Rug 298, Byg 262, Havre 656, Boghvede 15, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 30, Kartofler 48, andre Rodfr. 76), Afgræsn. 687, Høslæt, Brak, Eng m. m. 793, Have 30, Skov 202, ubevokset 8, Moser 232, Kær og Fælleder 69, Hegn 11, Heder 47, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 232 Heste, 929 Stkr. Hornkv. (deraf 650 Køer), 662 Faar, 575 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 103 Td.; 28 Selvejergaarde med 76, 97 Huse med 27 Td. Hrtk, og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 815 (1801: 243, 1840: 409, 1860: 607, 1890: 817), boede 1890 i 151 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42

levede af immat. Virksomhed, 559 af Jordbr., 9 af Gartneri, 108 af Industri, 18 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hinge* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 25 Lemmer), Missions- og Forsamlingshus (opf. 1897 og 1891), Sparekasse (opr. $^{9}/_{3}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 41,604 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2010 Kr., Antal af Konti 281), Andelsmejeri og Telefonst.; *Hingeballe*; *Astrup*; *Fravsing* (i Vald. Jrdb.: Fraxing) med Skole. *Fravsinggd.* (9 Td. Hrtk.). *Marielyst* (se ndfr.).

Hinge S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 71. Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, samt Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis (med fladt Loft) ere fra romansk Tid af røde Munkesten i Munkeskifte; Apsis har Sokkel med Skraakant samt et oprindl. Vindue (tilmuret). Taarnet, af store, røde Sten, er vistnok opf. 1779 (Aarst. i Fløjen); Underrummet, med fladt Loft og Indgang mod V., har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil, skænk. 1612 af Præsten Hans Sørensen og Hustru. Stolestader fra Renæssancetiden. I Koret Epitafier over Præsten Christen Erichsen, † 1671, og Hustru. I Skibet Epitafium over Præsterne Søren Michelsen, † 1597, og Hustru, og Hans Sørensen, † 1632, og Hustru. Paa Skibets Væg er der fundet Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 35). Paa Kirkegaarden Ligsten over Chr. Lunov, † 1758, og over Jens Laasby Lunov, † 1784, samt en romansk Ligsten med Korsfigur.

Torsten af *Hinge* nævnes 1333 og en Gaard *Dyregaard* i Hinge Mark 1446.

I Hinge levede i mange Aar en „klog Mand", Bondelægen Mads Weis, † 1839, der af Regeringen fik Jus practicandi og i H. oprettede et Slags Kurhus for Folk, der lede af Benskade og lign.

Vinderslev Sogn, Anneks til Hinge, omgives af dette, Hørup og Torning Sogne samt Hids Hrd. (Kragelund, Sinding og Serup S.). Kirken, mod Ø., ligger 3 Mil S. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Fladbjærg, 298 F., 95,5 M.) ere sandblandede og lerede Muldjorder, med store Engstrækninger langs Sydgrænsen. Ved Nordvestgrænsen ligger *Hauge Sø* (80 Td. Ld., 212 F. o. Havet), ved Østgrænsen *Hinge Sø* (se S. 745). Gennem den østl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 5610 Td. Ld., hvoraf 2572 besaaede (deraf med Rug 543, Byg 464, Havre 1202, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 59, Grøntf. 52, Kartofler 91, andre Rodfrugter 153), Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1323, Have 39, Skov 97, Moser 231, Kær og Fælleder 37, Hegn 20, Heder m. v. 128, Veje og Byggegr. 132, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 439 Heste, 1622 Stkr. Hornkv. (deraf 1163 Køer), 1092 Faar, 1214 Svin og 49 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 182 Td.; 58 Selvejergaarde med 130, 189 Huse med 52 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 1461 (1801: 587, 1840: 718, 1860: 1035, 1890: 1413), boede 1890 i 283 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 1126 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 160 af Industri, 24 af Handel, 12 af andre Erhverv, 59 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vinderslev* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. ca. 1887), Andelsmejeri (Økilde), Kro og Teglværk; *Elkjær*; *Hauge* med Skole; *Pederstrup* med Sparekasse (opr. $^{1}/_{1}$ 1870; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 68,665 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4371 Kr., Antal af Konti 582), *Mavsing* med Skole, Forsamlingshus (opf. ca. 1900) og Mølle. *Fruerlund*, *Revl* og *Havrbak*, Gde. og Huse; *Lysdalgde.*; *Hauge-Hedehuse*. Hovedgaarden *Vinderslevgaard*, med Forpagtergaardene *Vinderslev-Nygd.* og *Marielyst* (Hinge S.), har omtrent 27 Td. H., 584 Td. Ld., hvoraf 92

Eng, 53 Skov, 14 Mose og Kær, Resten Ager; til Gaarden høre ca. 35 Td. Ld. af Hinge Sø, hvoraf optages en stor Mængde god Mergel. Andre Gaarde: *Vorgd.*, *Fuglemosegd.*, *Hønholt*, *Skovhusgd.*, m. m.

Vinderslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 70. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vinderslevgd. og en Del af Beboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer, deribl. et Dobbeltvindue i Korgavlen, ere bevarede (tilmurede); rigest udstyret er den 1881 restaur. Norddør med 2 fritstaaende Søjler og en Halvsøjle paa hver Side (tidligere hensat i Taarnets Vestmur). Skibets Vestende har vistnok oprindl. været Forhal (der maaske har baaret et oprindl. Taarn), adskilt fra det øvrige Skib ved to Buer, der hvilede paa en Midtpille, hvis Fundamenter bleve fundne 1879 under Skibets Gulv. Koret har profileret Granitgesims og to Halvsøjler i Hjørnerne. Senere tilføjedes Taarnet, af Granit og røde Munkesten; det hvælv. Underrum, med Rundbue ind til Skibet, er nu Vaabenhus; Nordportalen er indsat i Vestmuren. Hvælvingerne i Skib

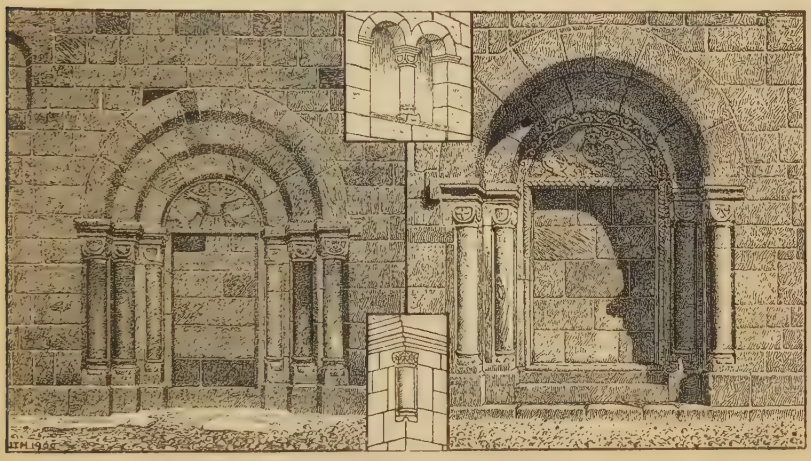

Portaler fra Vinderslev Kirke, Vindue i Korgavlen og Søjle paa Korets Hjørner.

og Kor ere vistnok samtidige med Taarnet. Altertavle (stafferet 1650) og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. I Koret Epitafium over Niels Skeel til Vinderslevgd., † 1561, og Hustru, opsat 1564 til Altertavle (!). Paa Skibets Hvælvinger er der Kalkmalerier fra omtr. 1460 (Himmerige, Dommedag, Lykkehjulet) og paa Korhvælv. nogle fra 2. Halvdel af 16. Aarh., deribl. adel. Vaaben og en Mand og Kvinde, der spille Kort; Sagnet fortæller, at Damen vandt den Sum, for hvilken Kirken blev bygget (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 37). Klokken, med Majuskelindskr., men uden Aarst. — Paa Kirkegaarden staa to lave Stenkors (se Vignetten S. 734), der have været Endesten for en Gravsten fra romansk Tid; men Gravstenen mangler. Paa den ene Endesten er udhugget en Mand med Værktøj, sikkert Kirkens Bygmester, paa den anden bl. a. en Klokke (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 94 flg.).

Vinderslevgaard tilhørte 1442-1501 Peder Eriksen Løvenbalk, hvis Datter bragte den til sin Mand Hans Skeel til Nygaard, derpaa deres Søn Niels Skeel († 1561), hvis Enke Karen Krabbe 1579 overdrog den til Kongen. Chr. IV bevilgede 1636 Anne Folquartsdatter at beholde V. paa Livstid, som Lensmanden paa Silkeborg havde bortfæstet til hende. 1651 blev V. forlenet til Mogens Høg og 1658 til Hans Friis. Senere var V. forlenet til Oberst Ditlev Rantzau i hans og hans Frues Levetid, men tilhørte siden Amtmand Joh. Otto Raben, der solgte den til Hans Thomsen

Strømborg, efter hvis Død 1719 den blev delt mellem hans 5 Døtre, af hvem Chr. Fischer til Allinggd. atter sammenkøbte den. Han solgte 1751 V. (21, 26 og 252 Td. H.) for 14,540 Rd. grov Cour. til Etatsr. Arnold Chr. Dyssel († 1763), der 1756 afhændede V. for 19,800 Rd. til Math. Johansen Wedderking, der 1758 solgte den for 15,000 Rd. til Baron Chr. Fred. Juel-Rysensteen, af hvem Assessor Jens Jørgen Bredahl († 1774) 1759 købte den. Boet solgte 1775 V. til Kapt. Math. Hansen Lund, som 1786 afhændede den for 34,000 Rd til Hans Hansen, der 1795 skødede den (21, 26 og 88 Td. H.) for 32,680 Rd. til Søren Chr. Glud († 1838), som ægtede hans Datter og bortsolgte Godset; 1832 blev den købt for 15,000 Rd. af Th. S. Hansen, der 1841 solgte den for 32,000 Rd. til N. C. Ree; denne solgte den 1846 for 60,000 Rd. til J. Pilegaard Bay, hvis Enke 1866 skødede den for 70,000 Rd. til Svigersønnen C. Maule († 1878), efter hvis Enkes Død den 1895 for 176,200 Kr. gik over til hendes Børn, Frk. Helene Fox-Maule og Ingeniør C. Fox-Maule. — Hovedbygningen ligger paa en lav, flad og smal Odde i den vestl. Del af Hinge Sø; Landtungen er gennemskaaren af en 45 F. bred Grav. Af de gamle Bygninger er kun tilbage Stuehuset, 1 Stokv. af røde Munkesten paa høj Fod af raa Kamp, med Kælder og Kamgavle; Murene ere i Kælderen 4, højere oppe 3 F. tykke. Oprindl. skal Gaarden have ligget paa Skolelodden ved Vinderslev Kirkegaard; der er her fundet Murbrokker, Brolægning og Jærnslagger.

Døbefont i Vinderslev Kirke.

Sagnet siger, at der ved Revl har ligget *Revl Slot*, og man har villet vise Vold og Grave; men disse ere kun Skeldiger og naturlige Render; der er heller ikke fundet Grund- eller Mursten.

Ved Vorgaard er der fredlyst 6 Gravhøje.

Torning Sogn, det største i Herredet og hele Amtet, med Lysgaard til Anneks, omgives af Vinderslev, Hørup, Sjørslev, Vium (der skiller det fra Annekset), Frederiks og Karup Sogne samt Hids Hrd. (Engesvang og Kragelund S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^3/_4$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende Jorder ere i den østl. Del bakkede (Møgelhøj, 268 F., 84 M.), paa sine Steder med temmelig dybe Dalstrøg og bratte Kløfter, og for en stor Del lermuldede, i den vestl. Del jævne og magre, sandmuldede, med Heder, *Grathehede* (Graahede), *Kompedal Hede*, hvoraf dog store Dele ere beplantede og opdyrkede. I Sognet ligger Statsplantagerne *Kompedals Plantage* og Halvparten af *Ulvedals Plantage* (Resten i Frederiks S.). *Haller Aa*, Biaa til Skive Aa, løber gennem Sognet; mod N. ligger *Nipgaard Sø*, mod S. Ø. *Hauge Sø* (se S. 735 og 746), hvoraf Dele høre til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Vejle til Viborg og Skive.

Fladeindholdet 1896: 15,840 Td. Ld., hvoraf 3791 besaaede (deraf med Rug

926, Byg 508, Havre 1702, Boghvede 38, Bælgsæd 8, Spergel 46, Blandsæd til Modenhed 104, Grøntf. 64, Kartofler 187, andre Rodfr. 207), Afgræsn. 2073, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1637, Have 73, Skov 434, ubevokset 18, Moser 444, Kær og Fælleder 93, Hegn 14, Heder 6988, Veje og Byggegr. 236, Vandareal m. m. 38 Td. Kreaturhold 1898: 565 Heste, 2099 Stkr. Hornkvæg (deraf 1441 Køer), 1708 Faar, 1402 Svin og 56 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 212 Td.; 71 Selvejergaarde med 143, 253 Huse med 69 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 2142 (1801: 678, 1840: 1029, 1860: 1457, 1890: 1947), boede 1890 i 354 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 128 levede af immat. Virksomhed, 1240 af Jordbr., 311 af Industri, 37 af Handel, 103 af andre Erhv., 99 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torning* (1471: Torning, 1478: Tornung) med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1883), Fattiggaard (paa *Ilkumgd.*, opr. 1880, Pl. for 25 Lemmer), Sparekasse (opr. $^9/_3$ 1873; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 70,543 Kr., Rentef. $4^1/_4$ pCt., Reservef. 5428 Kr., Antal af Konti 533), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Skræ*, ved Skivevejen, med Skole; *Ungstrup* med Skole og Telefonst.; *Vattrup* med Andelsmejeri; *Nørre-Knudstrup*, ved Horsensvejens Deling til Viborg og Skive, med Skole, Kro og Markedsplads (Marked i Juni). Gaarde og Huse: *Ovstrupgde.* med Skole; *Sønder-Knudstrup*; *Ravnholt*; *Graaskovgde.*; *Graagde.*; *Oddermark*; *Bøgild* med Opdragelsesanstalt og Skole for forsømte Børn; *Impgaarde* (1497: Ympegd.) med Mølle. Gaarde: *Mallinggd.*: *Over- og Neder-Kjærsholm*; *Ravnsborg*, *Torning Østergd.*, *Kauergd.*; *Kraghøj*; *Gadegd.*; *Ulvrøgel*; *Bangshaab* med Mølle; *Bækgd. Kjærsholm Mølle*. Byer paa Heden: *Stenrøgel* ell. *Over-Frederiksmose* med Teglværk; *Graamose* ell. *Gml. Frederiksmose*; *Gml. Frederiksdal* ell. *Kompedal* med Skovfogedbolig; *Sangild*.

Torning S., en egen Sognekommune, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 67. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Skibet udvidet i 16. Aarh. af Materiale fra Kirken i Ungstrup (se ndfr.). Kirken har kun Vinduer i Sydmuren. Begge Døre ere tilmurede. I 1743 (Indskr. paa Taarnet) lod J. Friedenreich til Palstrup Skibet forlænge mod V., et ældre Taarn nedtage og et nyt opføre, der mod V. har Indgang til Skibet under en høj Bue, alt af røde Mursten. Altertavlen er et delvis forgyldt Alabast-Relief i sen-gotisk Stil. Alterkalk fra 1620 med Henrik Sandbergs og Kirsten Juuls Navne og Vaaben. Romansk Granitdøbefont, mulig fra Ungstrup Kirke; Døbebækken, skænket 1661 af Niels Nielsen, Foged paa Kjærsholm, og Michel Andersen i Ungstrup. Prædikestol i Renæssancestil fra 1662. Bag paa Altertavlen en Kisteplade over ovenn. Henr. Sandberg, † 1588. I Koret Ligsten med legemsstore Portrætfigurer over samme, hans første Hustru Tale Maltesdatter, Søn Anders S., og anden Hustru Kirsten Juul, † 1626. Under Koret er en tilmuret Begravelse for Familien Sandberg, samt for Provst M. Windfeldt, † 1773.

Kjærsholm har været en Hovedgaard, som i 16. og 17. Aarh. tilhørte Familien Sandberg: Chr. S., falden 1568 i Sverige, Henr. S., Enken Kirsten Juul og Oberstlieutn. Tyge S., falden ved Nyborg 1659. Dennes Arvinger Anders og Ulrik S. pantsatte 1666 K. (26 Td. H.) for 3500 Rd. til Hans Jørgen Majoner og Jakob Hasse i Viborg, der transporterede Pantet til Peder Jensen Bering, som atter 1681 overlod det til Lic. Niels Hofmand, † 1698, hvis Enke Kirsten Trane 1709 solgte K. (17, 19 og 48 Td. H.) til Janus Friedenreich, hvis Søn Chr. D. F. 1771 overdrog den til sin Søn Major Frands F., af hvis Dødsbo Kmjkr. G. D. Levetzau 1786 købte K. (17, 36 og 216 Td. H.) for 17,750 Rd. Han solgte den 1789 for 25,500 Rd. til Insp. Jak. Brøgger, der 1792 solgte den for 25,000 Rd. til Peder Glud, som 1794 skødede Hovedgaarden for 8150 Rd. til Peder Kastrup og Thom. Wissing, der 1796 afhæn-

dede den for 12,000 Rd. til Andr. Laursen og Mads Mikkelsen Weierslev, af hvem Peder Hansen fra Stenderupstrand 1799 købte den for 12,770 Rd. I 19. Aarh. deltes Gaarden i 8 Parceller, hvoribl. de ovenn. Over- og Neder-K. — K. har ligget paa to firkantede Pladser, omgivne af Grave og naturlige Indsænkninger. Den østl., største Voldbanke var oprindl. en i Mosen udskydende Bakkearm, der ved en Grav mod S. afskares fra den øvrige Bakke og mod Ø. og V. dækkedes af Grave, uddybede i Mosen. Den vestl. Banke, hvorpaa Borggaarden vistnok laa, hæver sig kun 10 F. over Engbunden; mod N. ses endnu en Grav og der udenom en delvis sløjfet Vold. Paa Stedet ligge enkelte Munkesten. Til det nye Neder-Kjærsholm, paa den vestl. Voldbanke, er anvendt Granitkvadre fra Ungstrup Kirke.

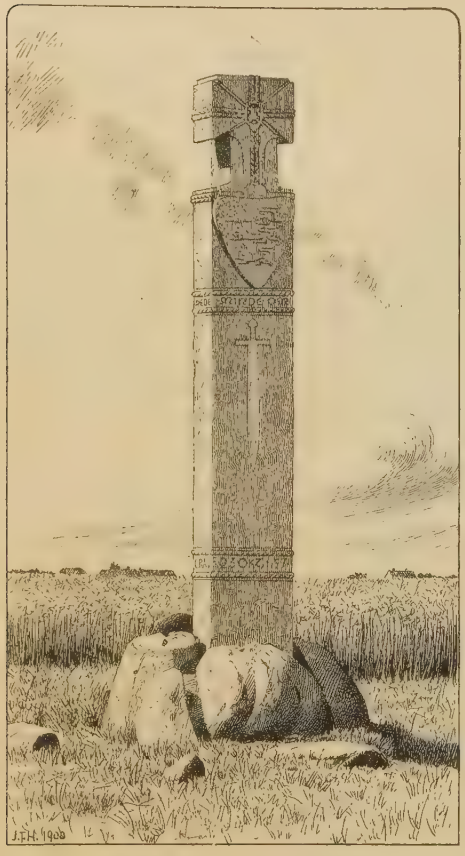

Mindesten paa Grathehede.

Bøgildgaard købtes af Staten 1830 og overdroges Slesvigeren P. Schmidt († 1885) for at indrettes til en Opdragelsesanstalt efter Fellenbergs Mønster. Anstalten (med 208 Td. Ld.) sorterer nu (ifl. Lov af $^{25}/_{3}$ 1852) under Kultusministeriet og bestyres af en Forstander. Der findes i Reglen 50-60 Drenge (se *N. Bojsen*, Medd. om den fellenbergske Opdragelsesanstalt B.'s Institut i Fortid og Nutid, Silkeborg 1888, 3. Udg., Viborg 1900).

Til *Grathehede* (Graahede), der ligger i den sydl. Del af Sognet og gaar ind i Kragelund Sogn, Hids Hrd., knytter Historien Beretningen om Slaget $^{23}/_{10}$ 1157 mellem Kongerne Valdemar og Svend og den sidstes Drab paa Flugten efter Slaget. Traditionen henlægger Kampen til det ved Bækgaard liggende *Bækmarksdige*, ogsaa kaldet *Koksnapdiget* (Kong Knaps Dige; Svend Knap ɔ: Svend Grathe), en henved 700 F. lang, indtil 20 F. bred, nu indtil 3 F. høj Jordvold, der gaar fra N. V. til S. Ø. hen over en Lavning mellem to Bakker og noget op ad disses Skraaninger. Langs den sydvestl. Side løber en indtil 4 F. dyb Grav, fremkommen ved, at Jorden er opgravet for at danne Volden. Et 200 F. langt Stykke af Diget bedst bevarede sydøstl. Del blev fredlyst 1879, 1893 købtes det hele af Staten. Diget er en Vejspærring vistnok fra den ældste Middelalder, opkastet for at dække Overgangen over den N. for løbende Haller Aa. En anden Vold med Grav nordligere i Sognet sættes ogsaa i Forb. med Kampen. (Ved Gjedbæk, der danner Skel mellem Torning og Hørup Sogne, sejrede Svend over Knud 1151). Men hvad enten nu Kampen 1157 har staaet her eller noget østligere (i Middelsom Hrd.), er det utvivlsomt, at Svend er dræbt her i Sognet paa et Sted N. Ø. for Bækmarksdiget; thi paa Stedet, hvor Drabet foregik, opførtes et Kapel, *Graa Kapel*, som vistnok nedbrødes efter Reformationen (1623 var det Ruin, 1852 bortførtes de sidste Kvadre, 1864-65 opbrødes Grunden helt). Kapellet var vistnok oprindl. af Træ, men ombyggedes senere af Sten til et Bodskapel, da Kongen var bleven jordet her straks efter Drabet. Graven laa N. for Kapellet og dækkedes af en tagformet Granitsten, der med Enderne hvilede paa to tvekløftede Sten; 1892 fandtes her Skelettet af en Mand, der var dræbt ved et Hug i Hovedet.

Paa Gravens formentlige Sted er der $^{23}/_{10}$ 1892 afsløret en 15 F. høj Mindestøtte af Neksøgranit med Kors, Vaabenskjold, Krone, Scepter og Sværd samt Indskr.: „Minde om Slaget paa G. Hede 23. Okt. 1157. Rejst ved Svend Magnussens Grav“ (efter Tegn. af V. Koch, bekostet af Thor Lange). Paa Grathehede er der oftere fundet Økseblade af Jærn, hvoraf flere tilhøre 12. Aarh. (dels i Nationalmus., dels i jydske Samlinger). (Litt. vedr. disse Ænner: Ill. Tid. 1860 Nr. 69; *Henry Petersen*, i Aarb. f. n. Oldk. 1887 S. 78 flg. og Ill. Tid. $^{11}/_{12}$ 1892; *A. D. Jørgensen*, i Hist. Tidsskr. 6. R. II S. 623 flg. og III S. 108 flg.; *Johs. Steenstrup*, „Vore Folkeviser“ S. 215 flg. og Hist. Tidsskr. 6. R. III S. 226 flg.; *M. H. Rosenørn*, i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 159 flg.).

Ungstrup har tidligere været et eget Sogn. Kirken (opf. i romansk Tid af Kamp og Mursten, best. af Skib og Kor ud i eet, omtr. 67 F. lang) blev lukket ifl. Kongebrev af $^{28}/_{10}$ 1558, og Sognefolket henvistes til Torning Kirke; 1560 befaledes den nedbrudt, og Materialerne overlodes til Torning Kirke, for at denne „des bedre kan forlænges“, da Menigheden klagede over, at den var for lille. En svag Højning paa jævn Mark betegner Kirkens Plads; nu ses ingen Rester. Mange Granitkvadre ere anvendte til Præstegaarden, Skolen, Kjærsholm osv. I Nationalmus. findes herfra en romansk Ligsten (se *Løffler*, Gravst. Pl. X). Kirken nævnes 1497. 1498 og 1524.

Kompedals (ɔ: Kongedals) *Plantage* anlagdes 1791 paa et ved Hedebrand 1783

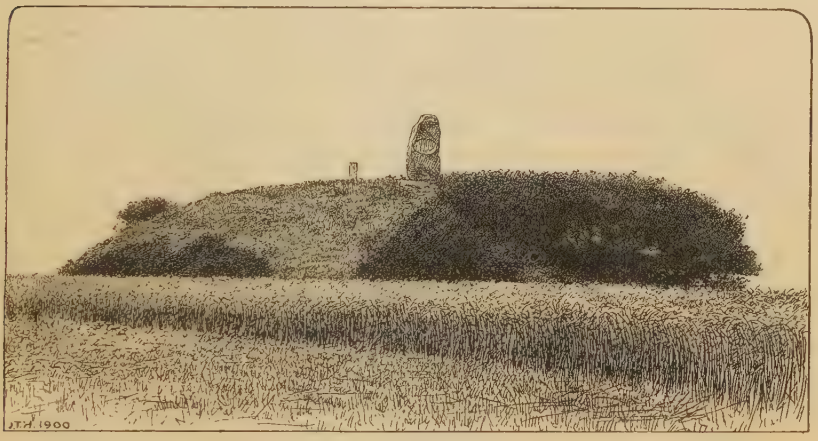

Lyshøj med Blicher Mindestenen.

ødelagt, omtr. 4850 Td. Ld. stort Terræn, hvor der havde dannet sig Klitter, adskilte ved alholdige, sure Lavninger, hvorfor ogsaa Plantningen mislykkedes; først i de senere Aar er Plantningen af Rødgran paa Klithøjene lykkedes. Plantagen er nu omtr. 680 Td. Ld., deraf 115 ældre Skov; der beplantes aarl. omtr. 140 Td. Ld.

Lysgaard Sogn, Anneks til Torning, omgives af Almind, Vium, der skiller det fra Hovedsognet, og Frederiks Sogne samt Nørlyng Hrd. (Dollerup S.), paa hvis Grænse Hald Sø (se S. 691) ligger. Kirken, mod S., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (Lyshøj, 299 F., 94 M., med trig. St.) ere sandmuldede med grusblandet Ler til Underlag; nogen Hede mod N. V. Gennem det sydøstl. Hjørne gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 2467 Td. Ld., hvoraf 982 besaaede (deraf med Rug 227, Byg 112, Havre 448, Boghvede 5, Blandsæd til Modenhed 64, Grøntf. 31, Kartofler 41, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 612, Høslæt, Brak, Eng m. m. 409, Have 14, Skov 34, Moser 82, Kær og Fælleder 8, Heder 234, Veje og Byggegr. 89 Td. Kreaturhold 1898: 172 Heste, 550 Stkr. Hornkvæg (deraf 340 Køer), 572 Faar, 290 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk.

1895: 63 Td.; 24 Selvejergaarde med 50, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 490 (1801: 159, 1840: 212, 1860: 354, 1890: 486), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 328 af Jordbr., 86 af Industri, 9 af Handel, 7 andre Erhv., 40 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lysgaard* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $^{11}/_{12}$ 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 14,958 Kr., Rentef. $3^1/_2$-4 pCt., Reservef. 1300 Kr., Antal af Konti 165); *Sjørup*. Gaarde og Huse: *Bisballe*; *Over-* og *Neder-Katballe*; *Over-Testrup*; *Knækkeborg*. *Neder-Testrup*, Gd. (omtr. 7 Td. H.).

Lysgaard S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 66. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og Syddøren ere bevarede. Korets Østmur og Skibets Vestende ere omsatte. Vaabenhuset, af smaa, røde Mursten, er nyt. Alterramme i Renæssancestil, med et Olietryk, og Prædikestol, begge fra 1698. Romansk Granitdøbefont. Over Korbuen et gotisk Krucifiks. I Skibet Mindetavler over Chr. Christensen af Neder-Testrup, † 1840, og Præsten H. N. Holten, † 1871. Sjælden Klokke fra den tidligere Middelalder.

Tæt N. for Kirken ligger den anselige, fredlyste Gravhøj *Lyshøj* (se S. 751), hvorfra der er en storartet Udsigt over Hald Sø til Viborg og over de store Plantager i Omegnen. Paa Højen er der 1883 rejst en Granitmindesten for *St. St. Blicher*, der var Præst i Torning-Lysgaard 1819-25, og hvis Noveller særlig have denne Egn til Skueplads (her er saaledes Scenen for „E Bindstouw"). — Ved Katballe er der fredlyst 3 Gravhøje.

Om Sognehistorien se S. 737.

Frederiks Sogn — hvoraf en Del i Fjends Hrd., se S. 664 —, beliggende paa Alhedens nordl. Del, omgives af Annekset Karup, Torning, Vium og Lysgaard Sogne samt Nørlyng (Dollerup og Finderup S.) og Fjends Hrd. (Davbjærg og Resen S.). Kirken, noget østl., ligger 2 Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, næsten helt jævne Jorder, kun enkelte Steder med Smaahøje og langstrakte Sænkninger, ere for en stor Del dækkede af Lyng, under hvilken en mere eller mindre dyb, men i det hele ret god Mor. En Del af Arealet er beplantet — en stor Del af Statsplantagerne *Stendals Pl.* med *Ulvedals Pl.* og hele *Havredals Pl.* —; desuden en Del Enge. I Sognet krydses ved Frederiks Kirke Landevejene fra Skive til Vejle og fra Viborg til Karup.

Fladeindholdet 1896: 12,454 Td. Ld. (5764 Td. i Fjends Hrd.), hvoraf 2352 besaaede (deraf med Rug 586, Byg 121, Havre 1001, Boghvede 82, Bælgsæd 16, Spergel 85, Blandsæd til Modenh. 28, Grøntf. 200, Kartofler 189, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 1915, Høslæt, Brak, Eng m. m. 389, Have 20, Skov 1320, Kær og Fælleder 34, Heder 6291, Veje og Byggegr. 132 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 909 Stkr. Hornkv. (deraf 484 Køer), 1169 Faar, 449 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 68 Td. (33 i Fjends Hrd.); 24 Selvejergaarde med 29, 128 Huse med 39 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 862 — 341 i Fjends Hrd. — (1801: 422, 1840: 518, 1860: 598, 1890: 775), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 49 levede af immat. Virksomh., 533 af Jordbrug, 71 af Industri, 22 af Handel, 52 af forsk. Daglejervirksomh., 38 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognets sydl. Del (Lysgaard Hrd.) ligger *Frederiks Kirke* med Præstegaard og Byerne: *Frederikshede* eller *Havredal* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Andelsmejeri („Frederik") og Kro; *Aarestrup*. *Ulvedal*, Gd. og Skovfogedbolig. Gaarde og Huse: *Øster-Frederikshede* eller

Trehuse. I den nordl. Del (Fjends Hrd.) By en *Frederikshøj* ell. *Grønhøj* med Skole, Købmandshdl., Mølle og Kro. Gaarde og Huse: *Vester-Frederikshøj* ell. *Resenfelde*; *Øster-Frederikshøj* ell. *Sandkjærgde.*; *Nørre-Frederikshøj* ell. *Tohuse*; *Sønder-Frederikshøj* ell. *Firhuse*; *Benslehøj*.

Frederiks S., een Sognekommune med Annekset, er delt i to Sognefogeddistrikter, hvoraf det sydl. hører til Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), det nordl. til Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg). i øvrigt til Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 64. (sydl. Distr.) og 142. Lægd (nordl. Distr.). Kirken tilhører Staten.

Kirken bestaar af Skib, af Mursten, opført 1766 (indviet $^{16}/_{4}$), og Vaabenhus, af røde Mursten, opført 1866. Aar 1896 opførtes et lille Klokketaarn, over Skibets vestre Gavl. Kirken har fladt Loft. Altertavle og Prædikestol fra 1766. Alterbilledet er malet af C. A. Schleisner. Paa Alterets Bagside staar: „Alheden bygged op Kong Frederik den Femte, — De Tysker var han god og Kirken ej forglemte; — Hans Søn, Kong Christian den Syvende af Navn, — Tog den i Naade an og fremmed hver Mands Gavn". Døbefont af Zink.

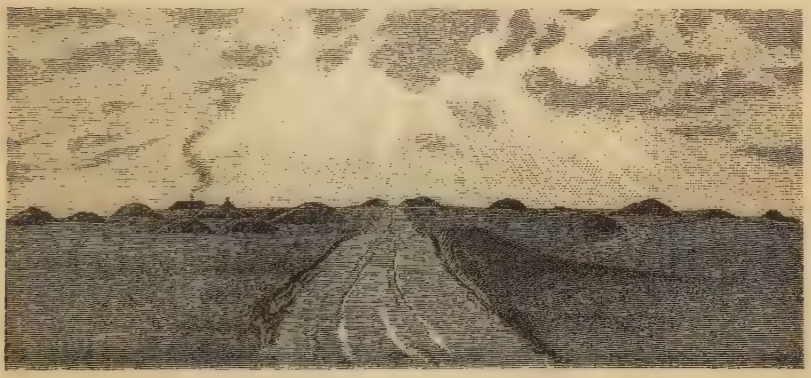

Højrække i Frederiks og Lysgaard Sogne.

Den egentlige *Alhede* ligger i Frederiks, Resen, Karup og noget af Torning Sogne, begrænset mod V. af Karup Aa mellem Hagebro Kro og Bøgelund, mod Ø. omtr. af en Linie mellem Vedhovedgde. og Knudstrup (i videre Forstand bruges Navnet „Alheden" om Hedestrækningerne paa begge Sider af Karup Aa, den saakaldte „Karupflade", omtr. 12 □ Mil, hvortil Fjends, Lysgaard og Hids Herreder samt noget af Ringkjøbing og Aarhus Amt høre). Det første alvorlige Forsøg, der gjordes paa at opdyrke Alheden, som tilsyneladende er helt horisontal, men i Virkeligheden falder ganske svagt af til Karup Aa, var 1759, da Regeringen indkaldte omtr. 1000 Kolonister (265 Familier, 965 Personer) fra Egnene ved Rhin og Main. De fordeltes i smaa Byer, der oprindl. vare byggede efter Rhinegnenes Mønster med to snorlige Gader, hvori hvert Hus, af Mur- og Bindingsværk, var indrettet til to Familier, og med en Brønd i hver Gade. Til Driften fik hver Mand et Par Stude, en Ko, Plov, Harve og Vogn. Efter at have afbrændt Lyngen saaede Kolonisterne først Boghvede, dernæst Rug og til sidst Kartofler. Men man havde til Opdyrkning valgt nogle af de daarligste Strækninger uden Enge og Vandløb, og desuden vare de fleste Kolonister Haandværkere uden Kendskab til Landbrug. Resultatet var derfor kun daarligt, saa at mange af Kolonisterne snart tabte Modet og rejste tilbage eller flyttede andre Steder hen; 18 Familier bosattes saaledes paa Randbøl Hede i Ribe og Vejle Amter; 1768 var der kun 49 Familier, med 241 Personer, tilbage i de to Byer, Havredal og Grønhøj (Frederikshede og Frederikshøj), fra hvilke de andre ovenfor nævnte Bebyggelser senere ere udflyttede. Ved store Pengetilskud (1760-66: omtr. 300,000 Rd.) lykkedes det Regeringen at holde Resterne af Kolonisterne til

Stedet, indtil de, særlig ved at bruge Hornkvæg som Arbejdsdyr og ved Kartoffelavl („Kartoffeltyskerne" var længe deres Spottenavn), kunde hjælpe sig selv. I de første Aar boede i hver af de to Byer en teol. Kandidat, der prædikede, medens Præsten i Torning og den reformerte Præst i Fredericia besørgede Kommunionen for de dels lutheranske, dels reformerte Kolonister. Skønt den reformerte Præst vedblev at fungere indtil 1808, fik dog Kolonien alt 1764 sin egen lutherske Præst i Ungareren Oswald, der boede i Frederikshede; 1773 fik Præsten sin egen Præstegaard, idet Kongen skænkede to Kolonigaarde, der vare opf. ved Kirken, til dette Brug. Nu ere alle Lutheranere. Kirkesproget var udelukkende tysk, indtil det ved kgl. Res. af $^{19}/_{3}$ 1856 bestemtes, at det skulde være afvekslende tysk og dansk, og fra 1870 bruges alene dansk. Kolonisterne have efterhaanden arbejdet sig op til forholdsvis velhavende Folk; skønt de endnu ved deres mørkere Lød røbe deres fremmede Oprindelse, ere de dog nu til Dels smeltede sammen med den omboende Befolkning, have opgivet det tyske Sprog og indgaa Ægteskaber uden for Sognet.

Ogsaa Statens første Forsøg paa Træplantning i disse Egne mislykkedes til Dels paa Grund af Ukendskab til Hedernes Natur og de Træarter, der skulde benyttes. I den nordøstl. Del af Alheden anlagdes 1790 *Stendals Plantage*, omtr. 595 Td. Ld.; 1796 forøgedes den med *Ulvedals Plantage*, omtr. 433 Td. Ld., og 1828 kom *Havredals Plantage*, omtr. 332 Td. Ld., til. Til Beplantningen, der forestodes af G. W. Brüel, benyttedes alm. Fyr; men denne viste sig senere ikke at kunne trives her. Først da man særlig anvendte Rødgran, og da der ved Hedeselskabets Stiftelse kom nyt Liv i Træplantningssagen, trivedes Plantagerne. (Se *F. C. Carstens*, Bemærkn. over Alheden og dens Kolonier, Viborg 1839, og *E. Dalgas*, En Oversigt over Hederne i Jyll., Aarhus 1866, Geogr. Billeder fra Heden, Kbh. 1870, og Hederne i Danm. og deres Trækultivering, Aarhus 1878).

Paa begge Sider af Skellet mellem Frederiks og Lysgaard Sogne strækker sig i en ret smal Stribe en tæt Række af Gravhøje (se Billedet S. 753). Mod N. fortsættes Rækken ind i Dollerup Sogn, mod S. gaar den gennem Torning Sogn langt ind i Funder Sogn. Formentlig betegner den ligesom andre lign. Højrækker en ældgammel Færdselsvej, ved hvilken man i Oldtiden boede tæt.

Øster-Aarestrup nævnes 1466; men 1486 var A. en Gaard, som Bisp Niels Glob i Viborg forlenede til Niels Andersen og hans Afkom i 300 Aar.

Karup Sogn, Anneks til Frederiks, omgives af dette og Torning Sogn, Hids Hrd. (Kragelund S.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa, og Fjends Hrd. (Resen S.). Kirken, mod N. V., ligger 3 Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, næsten helt jævne Jorder (Gammellund Bjærg, 206 F., 65 M.), der høre til Alheden, ere sandede med store Hedestrækninger. I nogle Dalstrøg løbe *Aaresvad Aa*, *Haller Aa* og *Vallerbæk*, alle Biaaer til Skive Aa. Langs Aaen er der Enge, der i den nyeste Tid betydelig ere forbedrede og udvidede ved Engvandingsanlæg. Mod N. gaar Landevejen fra Viborg til Karup.

Fladeindholdet 1896: 4659 Td. Ld., hvoraf 698 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 22, Havre 172, Boghvede 76, Spergel 56, Blandsæd til Modenh. 7, Kartofler 66, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 1323, Høslæt, Brak, Eng m. m. 461, Have 6, Moser 5, Kær og Fælleder 285, Heder 1806, Veje og Byggegrunde 75 Td. Kreaturhold 1898: 97 Heste, 380 Stkr. Hornkv. (deraf 202 Køer), 585 Faar, 135 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 32 Td.; 12 Selvejergaarde med 18, 42 Huse med 14 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 300 (1801: 111, 1840: 187, 1860: 221, 1890: 259), boede 1890 i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 195 af Jordbrug, 20 af Industri, 8 af Handel, 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karup*, ved Landevejen og Karup Bro, der fører over Aaen, med Kirke, Skole, Købmandshdl., Vandmølle og Kro; *Vallerbæk* med Skole, Missionshus (opf. 1898), Andelsmejeri (Hedenshaab) og Vandmølle; *Bøgelund*. Gaarde: *Stordal*, *Majlund*.

Karup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 66. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib, opf. i sen gotisk Tid af røde Munkesten i Munkeskifte med 3 Hvælvinger, og Vaabenhus mod V., opf. i ny Tid af smaa, røde Mursten. Skibets Østmur er nyere. Begge de spidsbuede Døre, med Tympana, som i nyeste Tid ere genindsatte paa deres Plads, ere tilmurede. Kirken er kun en Levning af en i katolsk Tid anselig Bygning, kaldet *St. Marie* eller *Vor Frue Kirke*. Skibet har strakt sig længere mod Ø., afsluttet af en femsidet Apsis, i alt med 7 Hvælvinger; mod N. og S. var der Korsarme, mod S. et Vaabenhus og mod V. et Taarn med Spir. Grunden til, at der her kunde rejse sig en saa anselig Kirke, var, at Karup i Middelalderen var et berømt Valfartssted med en hellig Kilde, der besøgtes af Pilegrimme og syge i Mængde, og der tilflød Kirken rige Gaver; saaledes skænkede en Adelsmand Jes Quie og hans Hustru Margrethe 1486 en sølvforgyldt Kalk, som Fr. III 1652 ombyttede med den, der nu findes i Kirken, medens den oprindelige indsendtes til det af Kongen oprettede Kunstkammer (nu er den i Nationalmus.). Oprindelsen til Kildens Ry for Hellighed skyldes efter Sagnet en blind, som ifl. en Drøm badede sig i den og efter Paakaldelsen af Jmfr. Maria fik sit Syn igen, hvorefter der først opførtes et Kapel og senere Kirken. Efter Reformationen forfaldt den efterhaanden (1578 udgik Befaling til at skaffe Sognefolket Mursten og Tømmer til det forfaldne Taarn, 1589 Kongebrev om, at Spiret paa Taarnet, som Fr. II kort før sin Død havde befalet opsat paa sin Bekostning, nu skulde gøres færdigt og tækkes med Bly, thi Menigheden havde ikke Raad til at fuldføre det); $^{22}/_{2}$ 1714 blev Taarnet ødelagt ved Lynild. Da St. Jørgensen til Avnsbjærg 1744 havde faaet Kirken overdraget af Kongen, nedbrød han Apsis, den østl. Del af Skibet, de to Korsarme og Resterne af Taarnet. Kun faa Ting ere tilbage fra Kirkens Stortid. Altertavle (med Indskr. fra 1745 om Kirkens Omændring) og Prædikestol ligesom Skrifte- og Degnestol ere opsatte af St. Jørgensen. Granitdøbefont med Døbefad fra 1537. Af de 12, i Aaret 1505 forfærdigede Korstole (se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 2. R. Pl. 12) er der nu kun to tilbage; de øvrige ere dels gaaede til Grunde, dels komne til andre Kirker, saaledes til Sjørslev (se S. 738). Indv. i Sydmuren sidder et Vievandskar af Granit, maaske det eneste i Landet, der har sin oprindl. Plads. I Sydportalens Blinding er indsat en til Dels ødelagt Ligsten over Johannes Avonis presbyter et provisor, † 1480 (Hovedet er nedad!). Gammel jærnbeslaaet Kirkeblok. Klokken, med Minuskelindskr., er fra 1525. Et Monstranshus og nogle Helgenbilleder findes nu i Viborg Museum (se S. 565), andre i Domkirken (S. 590) og i Sjørslev Kirke (se S. 738). Alteret er restaureret 1900, ved hvilken Lejlighed ogsaa nogle Kalkmalerier paa Hvælvingerne fandtes (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 31).

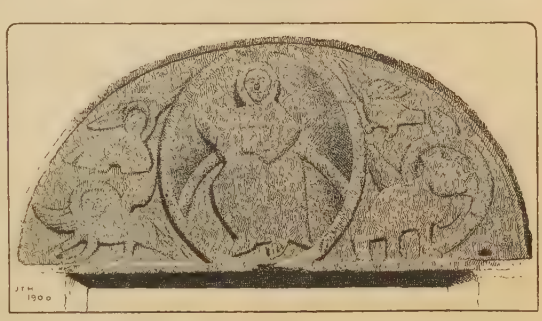

Tympanon paa Karup Kirkes Nordside.

Kilden, *Vor Frue Kilde*, er nu udtørret, men en grøn Plet paa Marken viser endnu dens Plads. Sagnet siger, at den blev tør, da en Mand havde vasket en blind Hest i den.

I Forbindelse med Kirken stod et Hospital, hvis Forstander Præsten i alt Fald til Tider var. Det nævnes første Gang 1480 og er næppe meget yngre end Kirken. Af Forstanderne nævnes den ovenn. Johs. Avonis 1480, Hr. Anders Nielsen 1484-87, Hr. Jens Ouszen 1489 (?), Hr. Peder Clementsen 1511, Hr. Mourids Poulsen 1525 og Hr. Søren 1537. Det var Hr. Mourids, som iværksatte det i det satiriske Skrift: „En Samtale mellem Peder Smed og Atser Bonde“ omtalte Bedrageri med et Helgenbillede (i et Hul i Figurens Hoved fyldte han Vand, som sivede ud gennem Øjenhullerne; se Kirkeh. Saml. 2. R. V S. 738 flg., 3. R. III S. 187 flg. og 4. R. I S. 552 flg.). Overhovedet var det vel Valfartsstedet, som betingede Hospitalets Stiftelse og Eksistens. Det bestod endnu 1537, thi da førte Forstanderen Trætte om en Gaard i Ungstrup; men snart efter er det sikkert ophævet.

Et Kapel i eller ved Karup nævnes 1482, maaske det samme som et 1499

uden Stedsbetegnelse nævnt „St. Margrethes Kapel", som man dog ogsaa har gættet paa, skulde være det samme som Graa Kapel (se S. 750).

At Karup paa Grund af disse Forhold i sin Tid har været en ret anselig By, er vel utvivlsomt (at den har været Købstad, og at der er holdt Herredage her, er der dog intet, som bekræfter); den havde sin egen Birkeret indtil 1637, da Kongen lagde Birket ind under Lysgaards Herredsting. Navne som Bøgelund og Majlund vise, at Sognet tidligere har haft Skov, og det har været langt mere bebygget end nu. Aar 1487 nævnes *Vestergaard*, *Østergaard*, *Kjelgaard*, *Skyttegaard* i Karup, *Hallers Byggested* og et øde Byggested hedder *Ilskov*.

Ved Karup ligger paa en et Par hundrede Kvadratal. stor Flade en Mængde Diger, Forhøjninger og Fordybninger, vistnok Vidnesbyrd om ældre Opdyrkninger. — Ved Karup er der fredlyst en Gravhøj.

Begyndelsen til Engvandingsanlæggene ved Karup Aa gjordes af Bonden Jens Stoulund i Beg. af 19. Aarh. og ere senere fortsatte af Hedeselskabet, der fra 1866 har anlagt flere Kanaler, saaledes Vallerbæk, Overskov, Klelund, Ludvigs og Karupmølles Kanal.

Karup var tidligere Anneks til Torning Sogn (1553 fik Sognepræsten i Karup Brev om, at Kronens Gaard i Torning sønden op til Kirken maatte lægges til en Præstegaard til Karup Kirke), indtil det ved Reskr. af $^{17}/_{8}$ 1787 blev Anneks til Frederiks Sogn. — Bisp Ejler stadfæstede 1485, at Karup Kirke maatte være Sognekirke, hvad den i øvrigt fra ældre Tid, ifl. Tingsvidne fra 1487, havde været.

Hids Herred.

Sogne:

Serup, S. 757. — Lemming, S. 758. — Svostrup, S. 759. — Gjødvad, S. 761. — Balle, S. 762. — Sejling, S. 763. — Sinding, S. 763. — Kragelund S. 764. — Funder, S. 765. — Engesvang, S. 766.

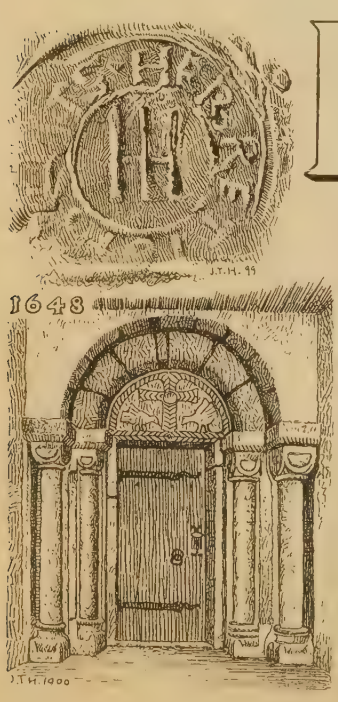

Hids Herred, det sydligste i Amtet, begrænses mod N. af Lysgaard Hrd. og omgives i øvrigt mod Ø., S. og V. af Aarhus Amt (Gjern og Vrads Hrd.) og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). En Del af Syd- og hele Østgrænsen dannes af Gudenaa, noget af Nordgrænsen af dens Biaa Alling Aa. Størst Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $3^{1}/_{2}$, fra N. til S. omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil. Overfladen er højtliggende, men for det meste jævn med enkelte Bakkeøer (Rishøj, 336 F., 105,5 M.); Jorderne ere overvejende sandede, ofte med Underlag af Al; mod V. ligger en Del af Grathehede. Af Vandløbene nævnes den til Alling Aa løbende Lemming Aa. Paa Skov er det fattigt (i alt 1735 Td. Ld.). Det er Amtets ufrugtbareste Hrd. (ved Matr. gnmstl. $49^{1}/_{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet

45,610 Td. Ld. ($4_{,57}$ □ Mil, $251_{,6}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 907 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 7604 (1801: 2420, 1840: 3462, 1860: 5119, 1890: 7197). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Lysgaard og Hovlbjærg Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Hrd.'s Jurisdiktion og Gamle Skanderborg Amts 4. Forligskreds.

Hids Hrd., i Vald. Jrdb. *Hizhæreth*, hørte i Middelalderen til Løversyssel, senere til Silkeborg Len og fra 1660 til Silkeborg Amt, indtil det 1794 lagdes ind under Skanderborg, 1799 under Aarhus og 1821 under Viborg Amt.

Der er talt omtr. 600 Gravhøje, men ikke en eneste Dysse eller Jættestue; omtr. $^3/_4$ af Højene er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 7 fredlyste. De ere ret ulige fordelte; i Funder, Kragelund og Engesvang Sogne er der tils. talt omtr. 320, i Balle 110 og i Serup 70; Sejling, Sinding, Lemming og Svostrup Sogne have derimod tils. kun 45.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af *S. Müller* og *E. Schiødte*. 1885.

Serup Sogn omgives af Annekset Lemming, Sejling, Balle og Sinding Sogne samt Lysgaard Hrd. (Vinderslev og Hinge S.). Kirken, mod N., ligger $3^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, mod S. V. noget bakkede (Tandskov Bavnehøj, 326 F., 102 M.), i øvrigt jævne Jorder ere overvejende sandmuldede. Østgrænsen dannes af Lemming Aa, Nordgrænsen til Dels af *Hinge Sø* (se S. 745), hvoraf en Del hører til Sognet, og Alling Aa. Serup Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3007 Td. Ld., hvoraf 1284 besaaede (deraf med Rug 294, Byg 223, Havre 541, Boghvede 23, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 47, Kartofler 49, andre Rodfr. 83), Afgræsning 650, Høslæt, Brak, Eng m. m. 720, Have 26, Skov 129, Moser 31, Kær og Fælleder 8, Heder 83, Veje og Byggegr. 71 Td. Kreaturhold 1898: 233 Heste, 881 Stkr. Hornkv. (deraf 574 Køer), 551 Faar, 511 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 89 Td.; 29 Selvejergaarde med 64, 92 Huse med 24 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 665 (1801: 206, 1840: 257, 1860: 369, 1890: 675), boede 1890 i 128 Gaarde og Huse; Erhv. 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 462 af Jordbr., 101 af Industri, 13 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 39 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Serup* (1424: Sæthorp) med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1900 og 1896), Sparekasse (opr. $^1/_{10}$ 1881; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 7646 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 603 Kr., Antal af Konti 238) og Andelsmejeri (Alhambra); *Resdal*, ved Landevejen, med Skole. *Tandskov* og *Høgdal*, Gde. og Huse; *Holmgaarde*. *Signesminde*, Kro. *Fællemark*, Gd. *Holm Vandmølle*.

Serup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 79. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, 1542 kaldet St. Peders Kirke, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V.

Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Sydmuren er omsat. To Vinduer og Norddøren ere bevarede (tilmurede). I 18. Aarh. er Taarnet, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, tilføjet, af røde Mursten; i Vestgavlen er den gamle Sydportal anbragt, med fritstaaende Søjler. Altertavle fra 1612, med Maleri (Christus) af Fru M. D. Krabbe efter Guido Reni. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet Epitafium, med Portræter, over Præsten Jørgen Nielsen Brandstrup, † 1662, med Hustru og 13 Børn (opsat 1651).

Stoffgaard i Serup nævnes 1555. — 1460 kendtes Maren Nielsdatter at have *Holmgaard* i Forlening af Ring Kloster.

Præsten til Serup fik 1555 Brev paa at faa Præstegaarden i Serup, der hidtil havde hørt til Alling Kloster.

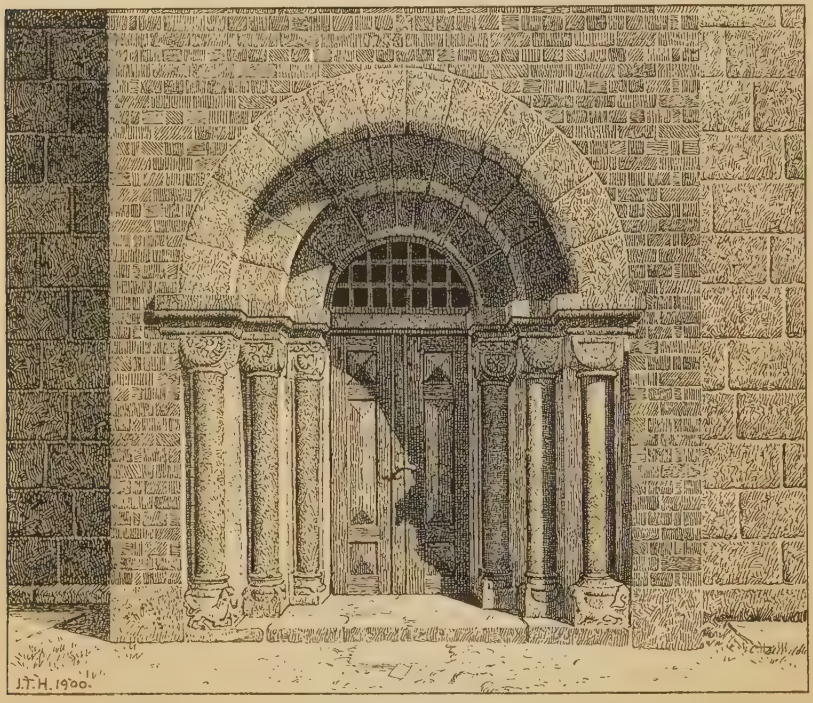

Serup Kirkes Portal.

Lemming Sogn, Anneks til Serup, omgives af dette, Sejling, Gjødvad og Svostrup Sogne samt Lysgaard Hrd. (Hinge S.). Kirken, mod V., ligger $3^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Viborg og 1 Mil N. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Bavnbakke, 271 F., $85_{,5}$ M.) ere overvejende lermuldede. Vest- og Nordgrænsen dannes af Lemming Aa, langs hvilken store Engstrækninger.

Fladeindholdet 1896: 3341 Td. Ld., hvoraf 1404 besaaede (deraf med Rug 314, Byg 231, Havre 557, Boghvede 10, Blandsæd til Modenh. 87, Grøntf. 52, Kartofler 65, andre Rodfr. 88), Afgræsn. 636, Høslæt, Brak, Eng m. m. 725, Have 20, Skov 44, Moser 313, Kær og Fælleder 32, Heder 84, Veje og Byggegr. 82 Td. Kreaturhold 1898: 222 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 638 Køer), 542 Faar, 606 Svin og 50 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 111 Td.: 38 Selvejergaarde med 85, 73 Huse med 26 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 791 (1801: 291, 1840: 377, 1860: 613, 1890: 713), boede

1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomh., 488 af Jordbrug, 142 af Industri, 10 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lemming* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Sparekasse (opr. $^{12}/_{1}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 27,342 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 1489 Kr., Antal af Konti 331) og Købmandshdl.; *Nisset* med Skole. *Lemming-Nørrehede*, *L.-Vesterby* og *L.-Vesterskov*, Gde. og Huse. *L.-Nygaard*. *Søndergaarde*, *Nedergde.*, *Kjærgde.*, *Bondegde.*, *Kirkegd.*

Lemming S., een Sognekommune med Annekset, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 78. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I 1727 bleve Murene omsatte, hvorved alle oprindl. Enkeltformer udslettedes. Taarnet, hvis Underrum (med Adgang i Vestmuren) er Vaabenhus, er fra Slutn. af 18. Aarh., af røde Mursten. I Fløjen staar F. (Chr. Fischer til Allinggd.) og 1786. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Pulpitur, med Aabning i Vestgavlen ind til Skibet; paa Gelænderet Aarst. 1727.

Ved *Nisset* skal have ligget en Herregaard; 1448 nævnes en Jens Nielsen af „Nestuedgaard", 1491 „Priors neszit". Gaardens Plads vises endnu: en lang, smal Dam og en herfra udskydende lang, smal Fordybning, mulig en Rest af en Grav. — I Sognet laa *Riene Mølle*, som Fru Else af Støvring 1438 skødede til Alling Kloster.

Lemming blev Anneks til Serup ifl. Kongebrev af $^{2}/_{10}$ 1558.

Svostrup Sogn, Anneks til Grønbæk i Lysgaard Hrd., omgives af dette og Hinge Sogn i s. Hrd. samt Lemming og Gjødvad Sogne og Aarhus Amt (Gjern Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil S. S. Ø. for Viborg og $1^{1}/_{4}$ Mil N. Ø. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Dansig Bakke, 258 F., 81 M.) ere overvejende lermuldede, dog ogsaa for en Del skarpsandede. Paa Nordgrænsen løber Alling Aa gennem *Alling Sø*, omtr. 60 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Sognet. En Del Skov og Plantage (Allinggd. Skov, Allingskovgd. Sk. og Borup Sk.). Gennem Sognet gaar Landvejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 5689 Td. Ld., hvoraf 2368 besaaede (deraf med Rug 556, Byg 287, Havre 708, Boghvede 67, Spergel 8, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 265, Grøntf. 36, Kartofler 186, andre Rodfr. 250), Afgræsn. 1234, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1013, Have 48, Skov 572, Moser 149, Kær og Fælleder 106, Hegn 11, Heder 69, Veje og Byggegr. 113, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 284 Heste, 1342 Stkr. Hornkvæg (deraf 914 Køer), 645 Faar, 708 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 174 Td.; 37 Selvejergaarde med 152, 69 Huse med 22 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 972 (1801: 402, 1840: 614, 1860: 877, 1880: 968) boede 1890 i 173 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 588 af Jordbr., 8 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 135 af Industri, 3 af Handel, 135 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svostrup* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $^{1}/_{7}$ 1866; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 16,010 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1141 Kr., Antal af Konti 221) og Færge over Gudenaa; *Dalsgaarde*; *Nebel*; *Gravballe*, ved Landevejen, med Missionshus (opf. 1899), Forsamlingshus, Fattiggd. (opr. 1881, Plads for 39 Lemmer), Kro og Telefonst.; *Borup* med Andelsmejeri (Boruplund). *Asmildgaarde* med Skole. Parcellerne af Hovedgaarden Allinggd.: *Allingskovgaard*, *Allinggaard* og *Alling Vandmølle* (med nogle mindre Ejendomme i Grønbæk Sogn) have tils. $34^{3}/_{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $4^{3}/_{4}$ Td. Skovsk., 1646 Td. Ld., hvoraf 591 Ager, 148

Eng og Græsning, 552 Skov og Plantager, $36^1/_2$ Tørvemoser, 34 Have, Gaardspl., Veje, m. m. og $284^1/_2$ til 28 Afbyggersteder og Huse; til Ejendommen hører stort Fiskeri i Gudenaa, Alling Sø og Aa; i Alling Sø optages fortrinlig Kalkmergel. Hovedgaarden *Gravballegaard* har 21 Td. A. og E. Hrtk. og $^1/_2$ Td. Skovsk., 685 Td. Ld., hvoraf 14 Eng, 70 Tørvemose, 22 Skov, Resten Ager; ved Gaarden en Tørvefabrik. Andre Gaarde: *Nebelgd.* ($8^1/_2$ Td. H.), *Borupgd.* og *Borupholm* (8 Td. H.).

Svostrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 77. Lægd. Kirken tilhører en Del af Hartkornsejerne.

Kirken, indviet til St. Michael, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I Slutn. af 18. Aarh. opførtes Taarnet (i Fløjen F. 1788), af røde Mursten, Skibets og Korets Mure omsattes, og der indbyggedes Hvælvinger i hele Kirken. Indgangen er gennem Taarnets Vestmur; i Taarnrummet et Pulpitur, med Aabning i Skibets Vestgavl. Altertavlen er et gotisk Alterskab, hvis udskaarne Figurer ere erstattede af et Maleri (Jesus som Barn i Templet) af Jæger i Viborg, fra 1845. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Alling Sø, omgivet af Skov, har *Alling Kloster* ligget. Dets Stiftelsestid falder mulig efter 1231, da „Aluyng" i Vald. Jrdb. nævnes som Kongens Gods, men i alt Fald før 1268, thi da betænktes „claustrum Alfing" i et Testamente. Det tilhørte formentlig Benediktinerordenen, i Spidsen for Munkene stod en Abbed; Værnehelgenen var St. Hans (1444 kaldes Kl. „St. Johannis Kloster i Grønbæk"). Det synes efterhaanden at være blevet en ganske anset og rig Stiftelse. Abbeden her var en af de tre, til hvem Paven 1330 stilede et Brev om Hjælp til Opførelsen af den afbrændte Domkirke i Aarhus. Klosteret ejede, ifl. en 1580 optaget Registrant over dets Breve, Gaarde og andet Gods spredt i Hids, Hovlbjærg, Lysgaard, Rinds, Middelsom, Lisbjærg, Hasle, Sabro og Gjern Hrd., deribl. Hovedgaarden Kjærbygd. og Remstrup; desuden erhvervede det efterhaanden Grønbæk, Svostrup, Serup, Lemming, Ajdt og Vejerslev Kirker. Nogle af disse Besiddelser har det formentlig faaet ved Ophævelsen af Vejerslev Kloster, hvis Munke mulig ere henflyttede til Alling. Efter Reform. sekulariseredes Klosteret; den sidste Abbed Hans Lauritsen blev 1538 Præst til Grønbæk-Svostrup. A. var nu en Tid (ligesom ogsaa en Aarrække før 1536) forlenet til adelige; 1562 blev det med Allinggaards Bøndergods og Kirker som et særskilt Len forenet med Silkeborg Len, 1573 lagdes det helt ind under dette, og snart efter ere Bygningerne vel nedrevne. Tomten ses dog endnu som en lille Højning paa en lav, flad Skraaning. Ved en Udgravning omtr. 1820 er der blottet Grundsten, Flisegulv og Underdel af flere Mure, hvorefter det synes, at Klosteret paa sædvanlig Vis har bestaaet af 4 Fløje, hvoraf Kirken dannede den sydlige. Flere ved Allinggd., Alling Mølle o. a. St. henliggende Bygningsrester af Granit fra romansk Tid hidrøre maaske delvis fra Klosteret. I en Bakke tæt S. Ø. for det fandtes ogsaa en Teglovn, fuld af brændte Mursten (1577 og 78 tales om en Teglovn ved Alling Kloster). Se Saml. til j. Hist. I S. 173 flg. og VI S. 59 flg.

Aar 1661 skødede Kongen *Allinggaard* (38 Td. H.; da beboet af 3 Bønder), der skal have været Ladegaard til Klosteret, med mere Gods til sin Vinskænk Chr. Fischer, † 1677, fra hvem den kom til Broderen Rasmus F. († 1686), hvis Enke Kirstine 1708 skødede den (27 Td. H.) med Skov, Mølle, Tiender og Gods til sin Søn Thomas F. († 1718), hvis Enke Anne Poulsen 1719 solgte den (i alt 214 Td. H.) til Chr. Fischer († 1774), der efterfulgtes af Jean Arnold Fischer, som nogle Dage før sin Død 1804 solgte A. (43 Td. H.), Gravballegd. (13) med Tiender (171), flere Kirker og Gods (485) til Kapt. N. Secher til Trudsholm for 430,000 Rd. Han maa dog snart efter have afhændet den, thi 1805 nævnes Major Schuchardt med Medinteressenter som Ejer; men 1809 skødede Sechers Enke A. med Mølle m. m. for 205,800 Rd. til Schuchardt, der bortsolgte Godset og udstykkede Hovedgaarden i Allinggd., Allingskovgd. og Alling Mølle, som afhændedes til forskellige Ejere. Allinggd. blev 1813 skødet til A. Ledertoug, der 1814 solgte den til H. L. Poulsen; 1828 blev den med paahvilende Skatte- og Renterestancer solgt for 211 Rd. (!) til D. Poulsen, som 1838 solgte den for 13,100 Rd. til C. H. Vorbeck, der 1857 afhændede den

for 70,000 Rd. til Konsul H. P. Rygaard, der s. Aar solgte den til Brødr. J. R. og H. L. Hansen. De solgte den 1860 til Hofchef, Grev Tramp, hvis Enke 1867 solgte den for 51,000 Rd. til Landvæsenskomm. A. V. Wahl (se S. 620), hvorefter den 1886 ved Aukt. solgtes til et Interessentskab, der s. Aar solgte den for omtr. 70,000 Kr. til H. Th. Uldall Jørgensen. Han solgte den 1890 for omtr. 60,000 Kr. til Højesteretsadvok. S. S. Nellemann, der atter har samlet hele Ejendommen, idet han 1884 havde købt Allingskovgd. for 245,000 Kr. af sin Fader, Justitsr. L. N. og s. Aar Alling Mølle for 46,400 Kr. — Allinggd. og Møllen ligge meget smukt ved Aaen; Allingskovgd. ligger højt; fra dens Skov med stærkt kuperet Terræn er der smukke Udsigter over Alling Sø og Aadalen. Allinggd.'s Hovedbygning, af Bindingsværk i 1 Stokv. og Kælder med svært Loft af Egeplanker (nu væsentlig Funktionærboliger), er formentlig opf. af Chr. Fischer († 1774); Allingskovgd.'s Hovedbygning, i 3 Fløje af Grundmur med Kvist, er opf. 1847-48; Udbygningerne ere nyopførte eller ombyggede siden 1884 (se *J. B. Krarup*. Beskr. af Landbr. Udv., III S. 453 flg., Kbh. 1899. — Allinggd., „Mørkedal", omhandles i St. St. Blichers Noveller „Fruentimmerhaderen" og „Tulipanen").

Gravballegaard er oprettet af fire Gaarde i Gravballe By og tilhørte Jens Jensen Avnsbjærg († 1706), derefter Niels Vendelbo, der testamenterede den til Chr. Fischer til Allinggd.; 1769 ejedes den af Andr. Fischer, derefter af Jean A. Fischer, efter hvis Død den 1805 ejedes af Schuchardt og Medinteressenter. Omtr. 1814 solgtes den af Kapt. Müller til C. C. Alberti († 1831, Fader til Politikeren C. C. A., der er født her 1814), hvis Enke 1835 solgte den til A. Hillebrandt, † 1895, hvis Dødsbo 1897 solgte den for 157,500 Kr. til den nuv. Ejer, F. Neukirch. — Hovedbygningen. 1 Stokv. af Grundmur, opf. 1866, bestaar af et Midtparti og to Sidefløje.

Svostruplund nævnes 1432, *Svostrupdal* 1530. — *Asmildgd.* var 1429 forlenet af Bisp Torluf til Mogens Jensen Løvenbalk.

Paa *Kapelhøj* mellem Allinggd. og Alling Mølle skal der ifl. D. Atl. (IV S. 474) have staaet et Kapel, der brugtes endnu nogen Tid efter Reformationen.

Gjødvad Sogn omgives af Annekset Balle, Sejling, Lemming og Svostrup Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.), hvorfra det skilles ved Gudenaa, der løber gennem *Silkeborg Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, noget østl., ligger $4^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Silkeborg. De højtliggende, især mod S. bakkede Jorder ere skarp- og muldsandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3343 Td. Ld., hvoraf 1356 besaaede (deraf med Rug 363, Byg 161, Havre 555, Boghvede 36, Bælgsæd 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 38, Kartofler 87, andre Rodfr. 75), Afgræsn. 877, Høslæt, Brak, Eng m. m. 595, Have 24, Skov 44, ubevokset 5, Moser 96, Kær og Fælleder 55, Hegn 4, Heder m. v. 151, Veje og Byggegr. 135 Td. Kreaturhold 1898: 150 Heste, 669 Stkr. Hornkv. (deraf 504 Køer), 435 Faar, 291 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 66 Td.; 24 Selvejergaarde med 52, 72 Huse med 14 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 540 (1801: 217, 1840: 336, 1860: 459, 1890: 519), boede 1890 i 101 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 345 af Jordbr., 6 af Gartneri, 59 af Industri, 9 af Handel, 36 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet *Gjødvad Kirke* og Byerne: *Gjødvad* (1487 og 1494: Gedeuadt) med Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897 paa Marken); *Resendal. Nørreskov Skole. Øster-Kejlstrup*, Gd. Fiskerianstalt ved Gudenaa til Udklækning af Laks og Ørred, med 6 Fiskedamme.

Gjødvad S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 85. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med vistnok senere indb. Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Vinduerne og Norddøren tilmurede). Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten i

Munkeskifte, er opf. i 15. Aarh. (paa Vestgavlen CF—CAR. 1755). Det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er opf. i ny Tid af smaa Mursten. Restauration af Skibets Sydmur 1897. Altertavle i Renæssancestil med et nyt Maleri (den korsfæstede) af Schmidt-Sinding. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Prædikestol i Renæssancestil, givet 1603 til Resen Kirke af Provst Niels Lauridsen Hase. Nogle Stolestader ere fra gotisk Tid. Epitafium over Klemen Fischer til V.-Kejlstrup og Hustru. Ved Vaabenhuset Ligsten over Præsten Peder Harch, † 1760.

Fru Thore oplod 1414 sine Børns Gods i *Ø.-* og *V.-Kelstrup* til Biskop Bo i Aarhus, men 1485 vidnes, at *Ø.-Kjelstrup* i 40 Aar havde ligget til Ring Kloster. 1755 ejedes den af Regimentskvartermester Klemen Fischer (Søn af Laur. Christophersen til V.-K.; se Personalh. Tidsskr. VI S. 67 flg.), hvis Dødsbo 1781 solgte den ($6^1/_2$ Td. H.) for 1505 Rd. til Peder Müller paa Allinggd., der 1789 afhændede den ($4^1/_2$ Td. H.) for 2999 Rd. til Peder Glud. — Niels Mikkelsen i *Resendal* nævnes 1486.

Balle Sogn, Anneks til Gjødvad, omgives af dette, Sejling, Serup, Sinding, Kragelund og Funder Sogne samt Aarhus Amt (Vrads og Gjern Hrd.), fra hvilket det skilles ved *Silkeborg Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil S. S. Ø. for Viborg og $^1/_2$ Mil N. V. for Silkeborg. De højtliggende, særlig mod S. bakkede Jorder ere for det meste sandede, enkelte Steder lerblandede. Ved Nordgrænsen ligger *Gub Sø*, fra 1883 næsten udtørret, ved Sydgrænsen *Ørn Sø*, af hvilke Dele høre til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 5255 Td. Ld., hvoraf 2186 besaaede (deraf med Rug 523, Byg 288, Havre 952, Boghvede 33, Blandsæd til Modenhed 37, Grøntf. 62, Kartofler 161, andre Rodfr. 128), Afgræsn. 1246, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1026, Have 43, Skov 119, Moser 186, Kær og Fælleder 41, Hegn 8, Heder m. v. 213, Flyvesand 15, Veje og Byggegr. 167, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 1089 Stkr. Hornkv. (deraf 748 Køer), 773 Faar, 677 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 129 Td.; 39 Selvejergaarde med 96, 127 Huse med 33 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1176 (1801: 303, 1840: 481, 1860: 852, 1890: 1142), boede 1890 i 214 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomh., 639 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 286 af Industri, 27 af Handel, 7 af Skibsfart, 90 af forsk. Daglejervirks., og 47 af deres Midler.

I Sognet *Balle Kirke* og Byerne: *Balle* med Skole; *Hvinningdal* (1446: Huninghdall) med Forsamlingshus (opf. 1887); *Øster-Bording* med Skole; *Alderslyst*, Arbejderby. *Vester-Bording*, Gde og Huse; *Overgde.* Gaarden *Vester-Kejlstrup* har $15^3/_4$ Td. H. ($1^1/_2$ i Gjødvad S.), 763 Td. Ld., hvoraf 528 Ager, 28 Eng, 80 Skov, Resten til 10 Lejehuse; til Gaarden høre en Vejr- og en Vandmølle. Andre Gaarde: *Kjærsgd.* med Vandmølle.

Balle S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 84. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Koret og den østl. Del af Skibet ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue og Norddøren (tilmurede) samt Syddøren, med Tympanon og fritstaaende Søjler (se Vignetten S. 756), ere bevarede. Senere forlængedes Skibet mod V., af Granitkvadre (fra et oprindl. Taarn eller fra en nedbrudt romansk Kirke), ligesom vistnok Vaabenhuset, af Granitkvadre og Mursten, opførtes; 1703 (Aarst. paa Vestgavlen) opførtes af smaa røde Mursten et Klokketaarn over Vestgavlen, restaur. 1776 (dette og Bogstaverne DFIF paa Taarnet). Skibets og Korets Hvælvinger ere vistnok fra 15. Aarh. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil; paa Lydhimlen MH—CRK og Høgernes og Rosenkrantzernes Vaabener. Nogle Stolestader have Aarst. 1590. I Koret en Trætavle med Indskr., ifl. hvilken Kalk, Disk og Oblatæske ere skænkede 1763 af Daniel Fischer til V.-Kejlstrup og Hustru. Klokken, med Majuskelindskr., er fra den tidligere Middelalder. I Koret er der fundet Indskrifter med Aarst. 1494 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 31). Lille romansk Ligsten i Vaabenhusets Mur.

Vester Kejlstrup var 1662 en Bondegaard paa 13 Td. H. 1743 solgte Præsten Peder Lorens Nørholm sin Part i V.-K. ($3^1/_2$ Td. H.) for 400 Sldl. til Chr. Fischer. 1755 blev den (med Gods, i alt 65 Td. H.) af Klemen Fischer (se S. 762) skødet til hans Søn, Kammerr. Daniel F. († 1784), hvis Dødsbo 1786 solgte den (11 og 120 Td. H.) for 22,707 Rd. C. til Niels Hastrup fra Vrejlevkl. († 1815). 1804 blev en stor Del af Godset bortsolgt. Hastrups Enke ægtede 1817 Krigsr. G. H. Munch. Nuv. Ejer er Chr. Hee.

Hunningdal nævnes 1426 og synes at være tilfalden Erik og Las Hvas i Arv efter Hr. Elef Elefsen, men blev af dem 1446 solgt til Biskop Ulrik i Aarhus. Den nævnes endnu 1524, og 1489 tillige en Hunning Mølle.

Ifl. en uhjemlet, stedlig Tradition har der lige ved Gub Sø paa en lav Højning staaet et Kloster, og man sagde at have fundet Munkesten der. Nu er der ingen Bygningsrester.

Ifl. Kongebrev af $^2/_{10}$ 1558 blev Balle (tidligere ogsaa „Ryballe") Anneks til Gjødvad. Kongen tilstod 1573 Præsten i B. og Gjødvad „paa Grund af Kaldets ringe Indkomster, som han ikke kunde leve af", to Pund Korn aarl. af Silkeborg Slot.

Sejling Sogn, som har Sinding til Anneks, omgives af Balle Sogn (der skiller det fra Annekset), Gjødvad, Lemming og Serup Sogne. Kirken, mod V., ligger $3^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $^3/_4$ Mil N. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere let lermuldede. Ved Sydgrænsen *Gub Sø* (se S. 762).

Fladeindholdet 1896: 1706 Td. Ld., hvoraf 783 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 145, Havre 328, Blandsæd til Modenhed 38, Grøntf. 28, Kartofler 23, andre Rodfrugter 41), Afgræsn. 368, Høslæt, Brak, Eng m. m. 388, Have 14, Skov 23, Moser 64, Kær og Fælleder 18, Heder 3, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 163 Heste, 571 Stkr. Hornkv. (deraf 405 Køer), 349 Faar, 321 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 75 Td.; 26 Selvejergaarde med 57, 51 Huse med 18 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 465 (1801: 169, 1840: 239, 1860: 329, 1890: 425), boede 1890 i 81 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 301 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 55 af Industri, 6 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sejling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1881), Sparekasse (opr. $^{12}/_2$ 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 42,047 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 1513 Kr., Antal af Konti 436), Mølle og Telefonst.; *Ebstrup* med Andelsmejeri. *Bjørnholthuse*, Gde. Gaarde: *Lysthavegd.*, *Overlund*, *Elkjær* og *Mosegd.*

Sejling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 80. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V., af røde Mursten. I Slutn. af 18. Aarh. ere Kirkens Mure omsatte og Portalerne flyttede til det samtidig opførte Taarn (i Fløjen staar A. F. 1782), gennem hvis Vestgavl der nu er Adgang (tidligere var der dog ogsaa et lille Taarn). Skibet har fladt Loft, Taarnrum og Kor Hvælvinger. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur af Gibs. Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Ligsten over Præsten Niels Henriksen Sinding, † 1748, og Hustru.

Vester-Elkjær Gaardsted i Sejling Sogn nævnes 1484. — Ifl. stedlig Tradition har der ved Sejling eller Ebstrup ligget en Gaard, hvorom Rester af Mur- og Tagsten fordum vidnede. Stedet kan nu ikke paavises. — Ved Udtørringen af Gub Sø fandtes Murstenslevninger paa en Odde, der laa højere end den øvrige Søbund.

Sinding Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Sejling, omgives af Serup og Balle Sogne, hvilket skiller det fra Hovedsognet, Kragelund Sogn og Lysgaard Hrd. (Vinderslev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet

ligger $3^1/_2$ Mil S. for Viborg og 1 Mil N. V. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1653 Td. Ld., hvoraf 761 besaaede (deraf med Rug 171, Byg 147, Havre 333, Blandsæd til Modenh. 13, Grøntf. 29, Kartofl. 16, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 332, Høslæt, Brak, Eng m. m. 378, Have 13, Skov 99, Moser 23, Kær og Fælleder 9, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 135 Heste, 509 Stkr. Hornkv. (deraf 360 Køer), 213 Faar, 293 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 69 Td.; 23 Selvejergaarde med 55, 42 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 375 (1801: 155, 1840: 233, 1860: 272, 1890: 363), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 275 af Jordbr., 60 af Industri, 8 af Handel, 12 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sinding* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1884), Andelsmejeri, Købmandshdl. og Telefonst. *Sømose*, Gde. og Huse. Gaarde: *Sinding-Østergd.*, *Ballevad*, *Ungstrupgd.*, *Anskovgd.*, *Thomasbjærg*.

Sinding S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 81. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. To oprindl. Vinduer og begge Døre (Nordd., med fritstaaende Søjler og en Sten med udhuggede Skikkelser ved Siden, tilmuret; se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 2. R. Pl. 8) ere bevarede. Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af samme Materiale som Taarnet. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Døbefadet er 1682 skænket af K. Pogwisch. Prædikestol i Renæssancestil, opsat 1589 af Præsten Mickel.

Skovgaard i Sinding nævnes 1512. — I Sinding oprettedes 1868 en Folkehøjskole, ophævet 1889.

Ved Kongebrev af $^2/_{10}$ 1558 blev Sinding Anneks til Sejling.

Kragelund Sogn omgives af Annekset Funder, Balle og Sejling Sogne, Lysgaard Hrd. (Vinderslev og Torning S.) og Engesvang Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3^3/_4$ Mil S. for Viborg og $1^1/_4$ Mil V. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (Rishøj, 336 F., $105_{,5}$ M.) ere dels muldlerede med Ler- og Grusunderlag, dels sandmuldede. En Del Hede- og Mosestrækninger. Vands og Stenholt Skov. Den paa Grænsen af Funder Sogn liggende Bølling Sø er nu udtørret.

Fladeindholdet 1896: 13,626 Td. Ld. (heri medregnet de 7010 Td., der ere udskilte til Engesvang Sogn, se S. 766; Sognet er altsaa nu 6616 Td. Ld.), hvoraf 3904 besaaede (deraf med Rug 975, Byg 371, Havre 1875, Boghvede 103, Bælgsæd 14, Spergel 19, Blands. til Modenh. 88, Grøntf. 76, Kartofl. 245, andre Rodfr. 132, Havesager 5), Afgræsn. 2997, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 1602, Have 67, Skov 338, ubevokset 86, Moser 1108, Kær og Fælleder 206, Hegn 13, Heder 3090, Flyvesand 52, Veje og Byggegr. 158, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: (alene for det nuv. Kr. Sogn): 241 Heste, 833 Stkr. Hornkvæg (deraf 579 Køer), 756 Faar, 489 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. (med nuv. Engesv. Sogn) 1895: 101 Td.; 29 Selvejergaarde med 48, 223 Huse med 53 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1475 — det nuv. Kr. Sogn $^1/_2$ 1901: 851 Indb. — (1801: 391, 1840: 544, 1860: 796, 1880: 1190), boede i 286 Gaarde og Huse; Erhverv: 49 levede af immat. Virksomh., 990 af Jordbr., 5 af Gartneri, 146 af Industri, 32 af Handel, 192 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kragelund* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1894), 2 Købmandshdlr., Mølle og Kro; *Refshale*; en Del af *Stenholt* (Resten i Engesvang S.). *Malmhøj*, *Buskhede* og *Sindinghede*, Huse.

Kolonier paa Heden: *Christianshøj* med Skole, *Frederiksdal* med Forsamlingshus (opf. 1898); *Neder-Frederiksmose* med Fattiggaard (opr. 1882, Pl. for 26 Lemmer). *Charlottenlund*, Gd. med Teglværk.

Kragelund S., een Sognekommune med Annekset og Engesvang S., hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 82a. Kirken tilhører en Del af Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norddøren og nogle af Vinduerne tilmurede). Paa Sydportalens Tympanon, med 2 Løver, staar med Runeskrift: „Ase bad Wagh rist" (afdækket 1879). Taarnet, forneden af Granitkvadre fra en nedreven romansk Kirke, foroven af Munkesten i Munkeskifte, var oprindl. aabent mod V.; (Aarst. 1768 paa Vestmuren). Vaabenhuset er, ligesom Taarnet, af romanske Kvadre, formodentlig fra den nedbrudte Kirke i Engesvang. Kirken er restaur. i de allersidste Aar. Ny Altertavle med Gibsfigur. Malmstager, skænkede 1631 af Peder Nielsen, Skriver i Staxhede, til Minde om hans Fædre, der ere begr. i Kirken. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, opsat 1645 af Præsten Mads Andersen Bering, † 1697, og Hustru, hvis Ligsten er indsat i den tilmurede Norddør, over hvilken et gmlt. Træbillede; i Koret deres Epitafium. Et Par Stolestader ere fra 1654. I Skibets Vestende et Pulpitur fra 1647. Series pastorum.

Refshale blev 1459 af Laur. Pedersen Kruse skødet til Alling Kloster. — *Fraaslund* Byggested i Kr. Sogn nævnes 1452. — De ovenn. Kolonier paa Heden bleve anlagte omtr. 1765.

Paa *Kongehus Bakke Ø.* for Kragelund By skal der ifl. D. Atl. (IV S. 473) have staaet „*Fr. IIs Jagthus*", hvoraf der da endnu saas Rudera; nu findes der intet. — Ved Stenholt staar i et Havegærde en Sten med stærkt slidt Indskrift, tidligst fra 16. Aarh.

Funder Sogn, Anneks til Kragelund, omgives af dette, Balle Sogn, Aarhus Amt (Vrads Hrd.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Engesvang Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $4^1/_2$ Mil S. for Viborg og 1 Mil V. S. V. for Silkeborg. De højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere sandede, lerede og muldlerede med Sand, Ler og Grus til Underlag. Nogen Skov (Hørbylunde). Mod V. en Del Hede og Mose. I Sognet *Ulv Sø*. Ved Nordgrænsen en Del af den udtørrede Bølling Sø. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Silkeborg til Herning og Skanderborg-Skjern Banen.

Fladeindholdet 1896: 7990 Td. Ld. (heri medregnet de 2893 Td., der ere udskilte til Engesvang Sogn, se S. 766; F. Sogn er altsaa nu 5097 Td.), hvoraf 2251 besaaede (deraf med Rug 555, Byg 253, Havre 1123, Boghvede 63, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 44, Kartofl. 101, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 1608, Høslæt, Brak, Eng m. m. 961, Have 31, Skov 367, ubevokset 33, Moser 635, Kær og Fælleder 48, Hegn 13, Heder 1929, Veje og Byggegr. 109, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: (alene for det nuv. F. Sogn): 211 Heste, 791 Stkr. Hornkv. (deraf 506 Køer), 774 Faar, 361 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. (med nuv. Engesvang Sogn) 1895: 94 Td.; 30 Selvejergaarde med 67, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 917 — det nuv. F. Sogn $^1/_2$ 1901: 744 — (1801: 286, 1840: 381, 1860: 552, 1880: 783), boede i 177 Gaarde og Huse; Erhverv: 55 levede af immat. Virksomh., 629 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 91 af Industri, 23 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Funder Kirkeby* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Funder*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Mølle, Kro og Jærnbanehpl. En Del af *Paarup*. *Ellinggaarde*, *Abildskov* og *Moselund*, Gde. og Huse. *Nørhede* og *Skjerskovhede*, Huse. Hoved-

gaarden *Sejlgaard* har $11^{7}/_{8}$ Td. H., 707 Td. Ld. (38 i Tem Sogn), hvoraf 255 Ager, 50 Eng, 95 Skov, 88 Plantage, Resten Hede. Andre Gaarde: *Tollund* (1492: Thorlund), *Nørskovgd.*

Funder S., een Sognekommune med Hovedsognet og Engesvang S., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 83. Lægd. Kirken tilhører nogle af Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, hvælvede, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne ere tilmurede). Vaabenhuset er opf. af Kvadre fra Kirken. Skibets Vestende, under hvilken der har været Begravelse for Sejlgaards Ejere, er afskildret til Materialhus, hvorover et Pulpitur. Altertavle fra 1654 i Renæssancestil, med et Maleri (Nadveren), med Bogstaverne HL—MH—CRK samt Lindenovernes, Høgernes og Rosenkrantzernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil fra 1608. Paa det nederste af Sokkelen i Sydportalen staar med Runer Navnet „Niklas".

Sejlgaard var 1662 en Bondegaard paa 2 Td. H., men 1733 en Avlsgaard paa $6^{1}/_{2}$ Td. H., som Etatsr. Jens Jørgensen Serup da skødede til sin Svigersøn Landsdommer Enev. Heug, efter hvem den (i alt 114 Td. H.) 1740 blev paa Aukt. solgt for 4765 Rd. til Peder Christensen Holst; 1741 ejedes den af Christen Holst, † 1745, 1746 af Chr. Fischer, 1748-68 af Joh. Ellerup, † 1769, hvis Enke Gertr. Marie Breum 1770 solgte den (7, 7 og 90 Td. H.) for 11,650 Rd. til Amtsforv. Just Mich. Lund, † 1801, hvis Svigersøn N. Hastrup til Kejlstrup derefter ejede den. Efter hans Død blev den ved Aukt. 1818 solgt til A. Pape og 1834 ved Aukt. til Ph. A. Ree, der 1837 solgte den for 12,600 Rd. til cand. phil. J. F. C. Haubroe, som 1845 afhændede den for 30,000 Rd. til Firmaet Johs. I. Bruun til Bruunshaab. Dette solgte den 1854 for 51,000 Rd. til A. Neumann, hvorefter den ved Aukt. 1862 udlagdes til Firmaet og overtoges for 40,700 Rd. af Etatsr. M. P. Bruun og 1900 ved Arv overgik til den nuv. Ejer, Fabrikejer B. Bruun. — Hovedbygningen, af Egebindingsværk med to Sidebygninger, alle i 1 Stokv., er formentlig opf. 1723 (dette Aarst. staar i en Mursten ved Indgangsdøren).

Fru Else Eriksdatter (Fasti) skrev sig 1527 til *Funder*. — *Bjergisgaard* i Funder blev 1417 af Hr. Ebbe Willadsen givet til Vestervig Kloster, og Henr. Persen Prip gav s. Aarh. *Moslund* til Kirken. Bjergisgd. nævnes endnu 1542.

Ved Ellinggde. er der fredlyst 3, ved Sejlgd. 4 Gravhøje.

Engesvang Sogn, det største i Herredet, omgives af Funder og Kragelund Sogne, Lysgaard Hrd. (Torning og Karup S.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), hvorfra det for en Del skilles ved Skive Aa, som udspringer i Sognet, og Aarhus Amt (Vrads Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4^{1}/_{4}$ Mil S. for Viborg og 2 Mil V. for Silkeborg. De højtliggende, for største Delen bølgeformede Jorder ere overvejende sandede, med store Hede- og Mosestrækninger samt nogen Eng. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle og fra Silkeborg til Herning samt Skanderborg-Skjern Banen.

Sognet, der ifl. Res. af $^{12}/_{12}$ 1896 er dannet af Dele af Kragelund og Funder Sogne, har et Fladeindhold af omtr. 9903 Td. Ld. Kreaturhold 1898: 228 Heste, 1028 Stkr. Hornkv. (deraf 616 Køer), 1137 Faar, 598 Svin og 47 Geder. Befolkning $^{1}/_{2}$ 1901: 1025. Se i øvrigt under Kragelund og Funder Sogne.

I Sognet Byerne: *Engesvang* (1494: Inggiswang), ved Viborgvejen, med Kirke, Præstebolig, Skole, Forskole, Mølle med Bageri og Købmandshdl.; *Skygge* med Skole; *Paarup* (en Del i Funder S.), ved Landevejenes Krydsning, med Skole, Andelsmejeri (Egelund) og Kro; *Stenholt* (det meste i Kragelund S.). Gaarde og Huse: *Elbæk*; *Frederiksværk*; *Klode-Mølle*, Gd. med Andelsmejeri (Holdgaard); *Julianehede* (Over- og Neder-J.) med Skole og Missionshus (opf. 1901); *Moselund* (det meste i Funder S.) med Tørve-

fabrik, Jærnbanest., Telegrafst. og Kro. *Skyggehale*, Huse; *Engesvanghuse*. *Engesvang Skiftespor* med stor Tørvefabrik. *Klosterlund*, Gd. og Huse.

Engesvang S., een Sognekommune med Kragelund-Funder S., hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' Lægd 82b. Kirken tilhører Staten.

Kirken er opf. 1895-96 (indviet $^{14}/_{8}$ 1897) af røde Mursten i romansk Stil (Arkitekt: Frimodt Clausen) og bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Altertavle og Prædikestol af Egetræ; Alterbilledet er en Kopi af v. Dycks Christus paa Korset; Cementdøbefont. To Lysekroner.

Omtr. paa Kirkens Plads har der i Middelalderen staaet en Kirke, der har været af hugne Granitsten (omtr. 53 F. lang, 20 F. bred); efter Sigende ere Stenene førte til Holgersdal eller Dalsgd. ved Kjellerup. I Tomten fandtes 1835 og 1837 to smaa Metalklokker og nogle Mønter fra Vald. Sejrs, Chrf. I's og Erik Menveds Tid; 1697 fandtes en Kælderruin og nogle Lertavler.

Om den tidligere Industri i Jærnudsmæltning af Myremalm, hvoraf der findes Lag saavel paa Karupfladen som længere mod Ø. og i Silkeborgegnen, minde Navne som *Klode Mølle* (Jærnet udsmæltedes i Kloder) og Malmhøj i Kragelund Sogn.

Hovlbjærg Herred.

Sogne:

Sal, S. 768. — Gullev, S. 770. — Hvorslev, S. 770. — Gjerning, S. 771. — Vellev, S. 772. — Vejerslev, S. 773. — Ajdt, S. 774. — Torsø, S. 775. — Hovlbjærg, S. 776. — Granslev, S. 776. — Havrum, S. 778. — Sall, S. 779. — Skjød, S. 780.

Hovlbjærg Herred, det sydøstligste i Amtet, begrænses mod V. og N. af Lysgaard og Middelsom Herreder, mod Ø. og S. af Randers Amt (Galten Hrd.) og Aarhus Amt (Sabro og Gjern Hrd.). Størst Udstrækning fra V. til Ø. er 3, fra N. til S. 2 Mil. Grænsen mod V. og N. dannes af Gudenaa; paa Nordøstgrænsen løber Gudenaas Biaa Lilleaa. Jorderne ere bakkede og meget afvekslende, højest mod Ø., hvor det Højdedrag, der danner Vandskellet mellem Gudenaa og Lilleaa (højeste Punkt: Dejehøj, 345 F., 108 M.), ligger, samt ler- og sandmuldede og ret gode. Det har en Del Skov (i alt 3864 Td. Ld.). Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $17^{1}/_{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 39,597 Td. Ld. ($3_{,96}$ □ Mil, 218 □ Km.). Ager og

Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2233 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1901: 8311 (1801: 3847, 1840: 4590, 1860: 6121, 1890: 8142). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Lysgaard og Hids Herreder (undt. Skjød, der er Anneks til Lyngaa i Sabro Hrd.), i verdsl. Hens. høre Sal og Gullev S. under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Herreds Jurisdiktion og Amtets 4. Forligskreds, Resten af Herredet under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion og Aarhus Amts 3. Forligskreds.

Hovlbjærg Hrd., i Vald. Jrdb. *Haghælbiarghæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt knapt 500 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 5 Dysser og Jættestuer, Resten Gravhøje), men henved $^3/_4$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_{10}$ 1900 vare 9 fredlyste. Monumenterne ere ret ligelig fordelte; flest kendes dog fra Sognene Vellev (omtr. 80), Ajdt (50), Skjød (45), Havrum og Gjerning (hvert 42), Granslev og Vejerslev (hvert 40).

Sal Sogn omgives af Annekset Gullev, Vejerslev Sogn, Lysgaard Hrd. (Grønbæk og Højbjærg S.) og Middelsom Hrd. (Vindum og Bjerring S.). Kirken, noget østl., ligger $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Viborg. De især mod Ø. og S. Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels sandede, dels sandmuldede, særdeles gode. Gudenaa danner Grænsen mod S., V. og N. V.; *Frisholt* (eller *Ormstrup*) *Sø* er 26 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Bjerringbro til Ans.

Fladeindholdet 1896: 4258 Td. Ld., hvoraf 1585 besaaede (deraf med Rug 412, Byg 142, Havre 558, Boghvede 110, Bælgsæd 7, Spergel 36, Blands. til Modenh. 110, Grøntf. 48, Kartofler 74, andre Rodfr. 87), Afgræsn. 1100, Høslæt, Brak, Eng m. m. 570, Have 25, Skov 205, Moser 89, Kær og Fælleder 161, Hegn 18, Heder 375, Flyvesand 28, Veje og Byggegr. 72, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 177 Heste, 770 Stkr. Hornkv. (deraf 482 Køer), 664 Faar, 369 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 156 Td.; 30 Selvejergaarde med 134, 71 Huse med 22 Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 611 (1801: 276, 1840: 336, 1860: 518, 1890: 693), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 490 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 73 af Industri, 5 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sal* (1355: Salæ), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 31 Lemmer), Sparekasse (opr. $^{11}/_{12}$ 1866; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 69,609 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2885 Kr., Antal af Konti 358) og Telefonst. *Skibelundgaarde* med Vand- og Vejrmølle. *Vinkelhede*, Huse. Hovedgaarden *Ormstrup* har $41^1/_4$ Td. A. og E. Hrtk. og $1^7/_8$ Td. Skovsk., 884 Td. Ld., hvoraf 400 Ager, 55 Eng, 240 Skov og Plantning, 26 Sø, 14 Gaardspl., Have m. m. og 89 under 10 Huse; til Gaarden hører godt Laksefiskeri i Gudenaa. Andre Gaarde: *Bredholt* ($11^1/_4$ Td. H.); *Vinkelholm* (8 Td. H.); *Tinggd.* Færgefarten over Gudenaa er nedlagt, da der 1879 er bygget en Bro ved Ans.

Sal S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 74. Lægd. Kirken tilhører Etatsr. Bruuns Enke.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Vaabenhus mod S. og Tilbygning mod N. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med 2 i den senere Middelalder indb. Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre; under Koret er Dobbeltsokkel. Sydøren og Korbuen ere bevarede. Den hvælv. Tilbygning, af Granitkvadre, er opf. i 18. Aarh. (paa Gavlen staar: JATR—EKA og 1756) som Gravkapel, der nedlagdes 1837; Vaabenhuset, omtr. fra s. Tid, er af Mursten og Bindingsværk. Over Skibets Vestgavl, hvorpaa: SDG og 1762, er opsat et lille Træspir. Altertavle i Renæssancestil; Prædikestol fra 1649, renov. 1763; Granitdøbefont. Series pastorum. I Korvæggen Ligsten over Niels Mikkelsen paa Ormstrup, † 1622, i Korgulvet Ligsten over Anne Elisab. Niim, † paa Ormstrup 1758. I Tilbygningens Vestmur er indsat en Ligsten med Kors og Navnet „Ingerth" i Runer. En anden Ligsten, med Kors, Figurer og Runeindskr., der har været indsat i Kirkegaardsdiget, er 1882 ført til Aarhus Museum (se *Løffler*, Gravst., Pl. XI.)

Ormstrup (Wormstrup), der er opstaaet af to Torper, Ormstrup og Simenstrup eller Vestrup, ejedes 1344-63 af Hr. Laurids Hvas, hans Efterleverske Fru Kirsten 1371, Sønnen Hr. Laurids H., † 1430, g. 1. m. en Datter af Hr. Elef Elefsen, der bragte ham Dyrnæs og Dyrnæsfang med Lavind og mere Gods, dernæst med Fru Thore Eriksdatter Mus, der bragte ham Silkeborg med Gods. Af deres Børn blev Erik H. († 1483) Eneejer, dernæst Enken Fru Kirsten Jensdatter († eft. 1499), Sønnen Jens Lange H. († ca. 1503) og hans Hustru Fru Johanne Hansdatter fra Vindum. Deres Børn Erik og Anna H. solgte 1514-15 paa Grund af Gæld Ormstrup med Gods til Bispen af Viborg. O. kom efter Reform. til Kronen, som 1570 mageskiftede den til Hans Johansen Lindenov, men fik den tilbage 1581. Fr. III overdrog 1649 O. til Rentem. Mogens Friis, der gav den Navnet *Frisholt*; 1672 overdroges den (43, med Tiender og Gods i alt 600 Td. H.) af Mogens F. til hans Datter Mette, der ægtede Etatsr., Landsdommer C. Lindenov. Paa Aukt. efter hende 1733 købte Højesteretsprok. Andr. Lowsen F. (33, 36 og 233 Td. H.) for 14,000 Rd., men solgte den atter 1737 for 14,000 Rd. til Hans Rosborg til Haraldslund († 1752), som 1750 overdrog den til Sønnen H. T. R. († 1779), hvis Enke Anna Wassard ægtede Kammerr. Niels Ferslev, der 1799 solgte F. for 71,500 Rd. til Ritmester H. G. Halling († 1839); denne solgte Gaardene til Fæsterne, oprettede Parcelgaardene Bredholt (1807), Gudenlund, Tinggd. m. fl. og lod Skovene omhugge. 1840 købtes F. for omtr. 80,000 Rd. af cand. phil. G. Ipsen, 1844 af Johs. Bruuns Enke fra Bruunshaab, der 1845 solgte den (uden Kirke) for 75,000 Rd. til G. Barner. Derpaa ejedes den af Schønheider, der 1855 solgte den for 115,000 Rd. til cand. med. Sandholt, som 1865 afhændede den for 128,000 Rd. til A. Buchwald, efter hvem den 1888 gik over til den nuv. Ejer, Hofjægerm. H. Estrup, der 1890 gav Gaarden dens gamle Navn Ormstrup. — Hovedbygningen, 1 Fløj af røde Mursten i 1 Stokv. med Kvist og Kældere og fremspringende Gavle, er opf. 1867 paa den gamle Bygnings Plads (Hovedfløj i 1 Stokv. og to Sidefløje, alt af Egebindingsværk). En Bjælke, med Indskr. og Aarst. 1733, fra den gml. Bygning sidder nu i den østl. Bindingsværks Staldlænge. (Se *F. Hvass*, Saml. af Medd. om Pers. og Familier af Navnet Hvass III, og Saml. til j. Hist. VII S. 201 flg.).

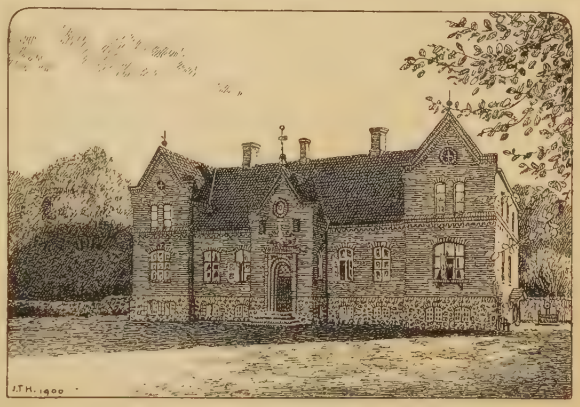

Ormstrup.

Litt.: *J. Christensen*, Beskr. over S. og Gullev Sogne, i Saml. til j. Hist. X S. 128 flg. Se ogsaa VII S. 203 flg.

Gullev Sogn, Anneks til Sal, omgives af dette, Vejerslev og Gjerning Sogne samt Middelsom Hrd. (Bjerring og Hjermind S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Viborg. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede, gode mod S. og Ø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2682 Td. Ld., hvoraf 1118 besaaede (deraf med Rug 276, Byg 186, Havre 514, Boghvede 21, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenh. 7, Grøntf. 20, Kartofler 41, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 690, Høslæt, Brak, Eng m. m. 529, Have 18, Skov 52, ubevokset 5, Moser 71, Kær og Fælleder 81, Heder 66, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 171 Heste, 710 Stkr. Hornkv. (deraf 420 Køer), 602 Faar, 389 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 124 Td.; 33 Selvejergaarde med 102, 79 Huse med 22 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 728 (1801: 216, 1840: 325, 1860: 412, 1890: 646), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 50 levede af immat. Virksomh., 414 af Jordbr., 118 af Industri, 24 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Gullev* (1355: Guthelef, 1406: Gudhløff) med Kirke, Skole (ny Skole under Opf. paa G. Mark) og Missionshus (opf. 1898); *Bøgeskov*; *Nøddelund* med Skole og Andelsmejeri. *Kraghede* og *Bønderskov*, Huse.

Gullev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 75. Lægd. Kirken tilhører Etatsr. Bruuns Enke.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis, alt med Bjælkeloft (Apsis har vistnok oprindl. haft Halvkuppelhvælv.), ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Enkelte oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede; Nordd. er tilmuret, Sydd. har Tympanon med indhuggede Figurer. Senere opf. er Vaabenhuset, af Mursten; et Træspir paa Skibets Vestgavl er opf. 1769. Altertavle og Prædikestol fra 1769, forfærdigede af Math. Ulrichsen Sartz, med Malerier. Granitdøbefont med Dobbeltløver m. m. I Skibet to Ligsten over Christen Christensen i Bøgeskov (lagt 1653) og over hans Søn.

To „Søstre" Fru Maren Christensdatter og Kirsten Olufsdatter gav 1396-97 en Gaard *Gudløffskoff* til Tvilum Kloster i Sjælegave. — I Gullev Bakke har der været en Sundhedskilde.

Litt.: se under Sal Sogn.

Hvorslev Sogn omgives af Annekset Gjerning, Ajdt og Vellev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vinge S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, meget bakkede Jorder (Loddenhøje, 294 F., 92 M.) ere sandede og sandmuldede. Hvorslevgaard Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3240 Td. Ld., hvoraf 1285 besaaede (deraf med Rug 286, Byg 237, Havre 580, Boghvede 12, Blands. til Modenh. 11, Grøntf. 33, Kartofler 43, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 703, Høslæt, Brak, Eng m. m. 618, Have 22, Skov 185, ubevokset 6, Moser 55, Kær og Fælleder 89, Heder 187, Veje og Byggegr. 86, Vandareal m. m. 2 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 903 Stkr. Hornkvæg (deraf 515 Køer), 825 Faar, 484 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 168 Td.; 38 Selvejergaarde med 146, 1 Fæstegd. med 2, 66 Huse med 18 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 820 (1801: 291, 1840: 339, 1860: 474, 1890: 730), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomh., 378 af Jordbrug, 192 af Industri, 38 af Handel, 6 af Skibsfart, 61 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvorslev* (1355: Hoslef, 1497: Horsloff) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Sparekasse (opr. $^{24}/_{6}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 40,285 Kr., Rentef. $3^{1}/_{2}$ pCt., Reservef. 3932 Kr., Antal af Konti 238); *Amstrup*; *Aldrup*; *Vidstrup* med Skole. En Del af *Ulstrupbro* (Resten i Vellev S.) med Skole, Lægebolig, Handelsetabl., Gæstgiveri m. m. *Hvorslevgd. Hagenstrup Vandmølle.*

Hvorslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 92. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit og Fraadsten (sidste især i Hjørnekvadrene). I den senere Middelalder opførtes Taarnet, af Mursten med hvælv. Underrum, ligesom Skib og Kor overhvælvedes. Ved en uheldig Restauration 1869 fik bl. a. Taarnet et højt Spir, og Taarnrummet, hvis Hvælving nedtoges, blev Forhal, idet et Vaabenhus mod S. blev nedbrudt, og Sydportalen, med Halvsøjler af Fraadsten, fjernedes. Altertavle, fra 1651, og Prædikestol i Renæssancestil; den sidste, med Aarst. 1650 og Oluf Parsbergs og Karen Kruses Vaabn., bæres af en Figur, Maria med Barnet, der er en Rest fra kat. Tid. Granitdøbefont med Løvefigurer og Mandehoveder. Lysekrone, skænket 1731 af Præsten Amdi Blichfeld og Hustru. I de sidste Aar er der fundet Kalkmalerier i Koret og i to Alternicher paa Siderne af Korbuen (restaur. 1899 af Kunstmaler Rothe).

Jens Pabe pantsatte 1388 *Hotzløffgaard* til Niels Madsen, som kaldes Fod, og 1489 blev den af Peder Hoffmand tilskødet en Jens Madsen. — *Aldrupgaard* havde 1770 16 Td. H. og laa under Grevsk. Frijsenborg. — Vidstrup maa være det *Wytyesthorp*, der nævnes 1355 som et Sogn i Hovlbjærg Hrd.

Paa Præstegaardens Mark har der været en hellig Kilde.

Gjerning Sogn, Anneks til Hvorslev, omgives af dette, Ajdt, Vejerslev og Gullev Sogne samt Middelsom Hrd. (Hjermind og Hjorthede S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^{3}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Skov (Kirkesk., Nørrekrog). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3766 Td. Ld., hvoraf 1572 besaaede (deraf med Rug 353, Byg 300, Havre 717, Boghvede 9, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 37, Grøntf. 28, Kartofler 36, andre Rodfr. 86), Afgræsn. 721, Høslæt, Brak, Eng m. m. 838, Have 23, Skov 277, Moser 37, Kær og Fælleder 72, Heder 61, Flyvesand 44, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 279 Heste, 1042 Stkr. Hornkvæg (deraf 622 Køer), 770 Faar, 584 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 190 Td.; 41 Selvejergaarde med 162, 1 Fæstegd. med 3, 61 Huse med 20 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 676 (1801: 323, 1840: 451, 1860: 592, 1890: 636), boede 1890 i 118 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 434 af Jordbr., 96 af Industri, 15 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjerning* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Danstrup*; *Tind* med Mølle; *Borridsø* (1467 og 76: Borris) med Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 30 Lemmer) og Forsamlingshus. *Stærkjærgaarde* (1399: Starkier) med Teglværk. *Hesselbjærggaarde. Bundgaard* ($10^{1}/_{2}$ Td. H.), *Borridsølund*, Gd. (8 Td. H.).

Gjerning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 91. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Taarnet, af røde Mursten i Munkeskifte med enkelte Granitkvadre og hvælvet Underrum, er opf. i den senere Middelalder, da ogsaa Kirken overhvælvedes. Kirken er restaur. 1854 og 1869; i sidstn. Aar tilmuredes de sidste oprindl. Vinduer, Vaabenhuset, af Mursten, opførtes, og Apsis' Halvkuppelhvælv. erstattedes med et fladt Loft, m. m. Altertavle fra 1869 med Thorvaldsens Christus i Gibs; Alterkalk fra 1580, skænket af Provst Jak. Thuresen. Prædikestol i Renæssancestil. Lille Granitdøbefont med Bladornamenter og Dyrefigurer. Klokke fra 1503, støbt af Gerhardus de Won. Ved en Restaur. 1900 fandtes Kalkfarvedekorationer paa Hvælvingerne.

Digsgaard i Gjerning og *Tregaard* i Tind nævnes 1432. — *Hesselbjærggaard* ejedes 1391 af Hr. Claus Krumpen og 1425 af Enken Sophie Olufsdatter, men fra sidstn. Aar kendes ogsaa et Hr. Thomes Jensens Skødebrev paa H. og *Michelstrup*. 1461 skrev Stig Vesteni sig til H. (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 43 flg.). — *Stærkjær* blev 1399 af Hagen Tygesen pantsat til Hr. Elef Elefsen, der 1404 oplod Pantet til Elof Jensen, som 1419 skødede det til Aarhus Bisp, der samtidig fik Skøde derpaa af en vis Niels Pallesen og af Peder Lykke, der kort forinden havde købt Ejendomsret i S. af Henrik Langelow. Efter Reform. kom S. ind under Kronen (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 35 flg.).

Ved Danstrup er der fredlyst 3 Gravhøje. — Ved Gjerning har der været en hellig Kilde.

Vellev Sogn, det største i Herredet, omgives af Hovlbjærg, Ajdt og Hvorslev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vinge og Langaa-Torup S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa, og Randers Amt (Galten Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, noget vestl., ligger $3^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $2^1/_4$ Mil S. V. for Randers. De højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (mod S. Dejehøj, 345 F., 108 M.) ere mod N. til Dels sandede, med Enge langs Gudenaa, i øvrigt lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 4848 Td. Ld., hvoraf 2144 besaaede (deraf med Rug 457, Byg 411, Havre 821, Boghvede 8, Bælgsæd 14, Blands. til Modenh. 182, Grøntf. 17, Kartofler 32, andre Rodfr. 201), Afgræsn. 1176, Høslæt, Brak, m. m. 903, Have 41, Skov 153, ubevokset 8, Moser 78, Kær og Fælleder 102, Hegn 9, Heder 124, Veje og Byggegrunde 108 Td. Kreaturhold 1898: 375 Heste, 1581 Stkr. Hornkv. (deraf 938 Køer), 941 Faar, 791 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 299 Td.; 64 Selvejergaarde med 268, 114 Huse med 30 Td. Hrtk. og 76 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1064 (1801: 483, 1840: 636, 1860: 761, 1890: 1036), boede 1890 i 195 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 672 af Jordbr., 6 af Gartneri, 164 af Industri, 46 af Handel, 64 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vellev* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^9/_2$ 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 64,432 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 5963 Kr., Antal af Konti 336) og Andelsmejeri; *Enslev*; *Tostrup* med Skole, Forsamlingshus og Mølle. *Kovdalgaarde*. Hovedgaarden *Østergaard*, under Grevsk. Frijsenborg (s. d.), har 29 Td. H., 485 Td. Ld., hvoraf 60 Eng (en Del i Hovlbjærg S.), Resten Ager. Præstegaarden har 11 Td. H., 90 Td. Ld. Andre Gaarde: *Christiansholt* (Skovfogedgd.), *Sophienlund* med Kalkværk, *Sparregd.*, *Juellund*, *Holmgd.*, *Holmris*, *Grevhaven*, *Friisbæk*, *Vindbjærg*, *Mosegd.*, *Vellevgd.* (før *Kraghedegd.*). *Over-Aarup Vandmølle*. *Aabrohus Kro* ved Broen over Gudenaa.

Vellev S., en egen Sognekommune, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 93. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Den ret anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og

Kor ere fra romansk Tid, væsentlig af Fraadsten, dog ogsaa af Granitkvadre, raa Granit og Al, paa Granitsokkel. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (tilmur.). I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og Taarnet, af røde Munkesten med hvælv. Underrum, tilføjedes. 1863 genopbyggedes dets øverste Del, der var falden ned for længe siden, og fik Spir, og Underrummet blev Forhal, idet et Vaabenhus mod S. nedbrødes. Nyt Alter med et Maleri fra 1864 (Christus i Getsemane) af Th. Jensen. Prædikestol i Renæssancestil fra 1633. Granitdøbefont med Løver og Menneskefigurer. Orgel fra 1892. Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Af Ligsten, der 1863 indmuredes i Forhallen, nævnes en over Præsten Peder Hansen Randers, † 1651, og Hustru, og en over Herredsfoged Lars Jensen Leth, † 1600, og Hustru. Klokke fra 1393, stammende fra Nederlandene. Paa Korvæggen er der 1898 fundet Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 13. Aarh. (restaur. af Rothe), paa Skibets Væg et Kalkmaleri af St. Christoffer.

Østergaard ejedes 1460 af Eggert Vesteni, der med sin Hustru Eline Jensdatter endnu 1497 skrev sig til den, skønt han alt 1494 havde skødet den til Axel Lagesen Brok; men Hr. Axel havde undt ham Gaarden i Leje. 1501 tilhørte den Mogens Gøye, 1552 Fru Elline Gøye, men var beboet af en Bonde; en flg. Ejer Hans Johansen Lindenov mageskiftede den til Kronen; 1662 tilhørte den (22 Td. H.) Mogens Friis, der lagde den under Grevskabet. — Bygningerne, af Grundmur, ere opf. 1839-41.

I Sognet synes at have ligget en Ejendom *Vellevholm*, der 1333 ejedes af Ebbe Galt og endnu nævnes 1512. — I en lavtliggende Eng ved Gaarden Holm har ligget en større Gaard, „*Holm Kloster*“ ell. „*Herregaarden*“; dens ligesom Broens og Gravenes Plads ses endnu; ved 1870 fandtes endnu Grundsten og Murrester. — Et Byggested *Bjørnstrup* nævnes 1472.

Ved Tostrup er der fredlyst 1 Gravhøj. — Ved Vellev ligger den forstyrrede *Tinghøj*, hvor der skal have været holdt Ting. — Ved „Holm Kloster“ har der været en søgt hellig Kilde; en græsklædt Plet viser dens Plads; i Mands Minde ere syge Børn badede i den og Pengestykker henlagte ved den.

Vejerslev Sogn, eet Pastorat med Ajdt og Torsø, omgives af Ajdt, Gjerning, Gullev og Sal Sogne samt Lysgaard Hrd. (Grønbæk S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa, og Aarhus Amt (Gjern Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudenaas Biaa Gjelaa. Kirken, noget sydl., ligger $3^1/_4$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldede og lerblandede. Gennem Sognet løber *Borre Aa*, Biaa til Gudenaa. En Del Skov (Bosk., Boballe Sk., Vejerslev Krat, Borre Sk.).

Fladeindholdet 1896: 2825 Td. Ld., hvoraf 1051 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 231, Byg 234, Havre 487, Blandsæd til Modenhed 19, Grøntf. 18, Kartofler 15, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 522, Høslæt, Brak, Eng m. m. 550, Have 20, Skov 492, ubevokset 27, Moser 8, Kær og Fælleder 33, Heder 20, Veje og Byggegrunde 84, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1898: 193 Heste, 730 Stkr. Hornkv. (deraf 485 Køer), 467 Faar, 296 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 130 Td.; 27 Selvejergaarde med 100, 1 Fæstegd. med 1, 48 Huse med 13 Td. Hrtk., 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 518 (1801: 218, 1840: 229, 1860: 333, 1890: 485), boede 1890 i 87 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 66 af Industri, 10 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vejerslev* (1203: Witherslef, 1345: Wettersleff, 1355: Wythyesløf, 1493: Veyersleff) med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus. *Borre* med Skole og Forsamlingshus. *Vejerslevgaard*; *Aagaard*. *Katvads Vandmølle*.

Vejerslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 90. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken, 85 F. lang og 28 F. bred, bestaar nu kun af Skib og Kor, Taarn mod V. samt Korsarm mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Stil af Kvadre, væsentlig

af Granit, dog ogsaa af Al, og have haft Apsis. I den senere Middelalder ere vistnok to hvælvede Korsarme tilføjede, ligesom Koret har faaet Krydshvælving, medens Skibets vestlige Del har beholdt sit flade Loft. Maaske har den østlige Side af Korsarmene haft smaa Apsider, idet der paa den tilbagestaaende nordl. Korsarms Østmur ses en dobbelt Rundbue. Flest Spor af Bygningens ældste Arkitektur findes paa Nordsiden, idet her ses flere oprindl. Vinduer og Norddøren, afsluttet med en dobbelt Bue (tilmur.), ligesom Koret og Korsarmen her have Sokkel med Skraakant. Korsarmen har stor Rundbue ind til Skibet; paa den ene Kragsten en Slangefigur. I D. Atl. (IV S. 427) omtales en af Chr. Friis 1713 foretagen Restauration, ved hvilken Apsis og den sydl. Korsarm ere nedbrudte. Ved en Restauration 1854 ommuredes Skibets Sydside med røde Mursten, og et Rum afskildredes i dets Vestende, og over dette opførtes 1875 et Taarn af røde Mursten, med slankt Spir, og Taarnrummet gjordes til Forhal med Indgang i V., idet et Vaabenhus mod S. nedbrødes (der var før et lille Træspir paa Vestgavlen); tillige forsvandt Vestgavlens Lisener (af Alkvadre). Altertavle i Renæssancestil fra 1595. Prædikestolen, i Barokstil, er skænket 1717 af Skipper Niels Pedersen Borre af Randers (forlist 1717). Den gamle, oprindl. Granitdøbefont, der for kort Tid siden fandtes i et Stendige ved Fattighuset, benyttes nu (en yngre Granitdøbefont, før Præstegaardens Have, er nu i Skorup Kirke). Epitafium over Præsten Anders Vinding, † 1682. I Kirken to Ligsten fra 13. Aarh., begge med Korsstav og Indskr., den ene over „Petrus“ (se *Løffler*, Gravst., Pl. III), den anden over „Margareta“ (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 93 flg.). I Kirken en Runesten fra omtr. 1150 med Indskriften: „Iver huggede disse Runer over sin Broder Skalme“.

Ved Kirken har i den tidlige Middelalder staaet *Vejerslev Munkekloster*, af uvis Orden. Det nævnes kun i 1203, da der forekommer som Underskriver af et Dokum. en Abbed Ingemar. Snart efter maa det været ophævet; Munke og Jordegods ere mulig overførte til det nærliggende Alling Kloster (se S. 760), der i alt Fald kom i Besiddelse af Vejerslev By og Kirke (at V. Kloster, som formodet, først er nedlagt ved 1350, skyldes en urigtig Tydning af de to ovenn. Ligsten med Navne, paa Kirkegaarden). I Slutn. af 18 Aarh. skal der være fundet Fundamenter af Klosteret. En Brønd og et Kær tæt S. V. ved Byen bære endnu Navn efter det.

Nær ved det Sted, hvor Borre Aa falder i Gudenaa, ligger *Voldstedet Ilensborg* (80×30 F.), hvor der i 18. Aarh. skal være fundet Mursten. Borgen skal i sin Tid have været beboet af en Herremand Erik Staale, som siges at have hjulpet til ved Kirkens Opførelse. — *Bjergsgaard* i „Borg“ blev 1345 skødet til Alling Kloster af Mikkel Thomesen. Maaske er den den samme som den *Borregaard* (Avlsgaard til Ilensborg?), som Gotskalk Rostrup 1407 skødede til Bisp Bo i Aarhus, og som 1530 blev tildømt Alling Kloster. For øvrigt laa ogsaa i Sognet en *Brendegaard*, som Bisp Bo 1407 købte af Hr. Elef Elefsen, og som atter nævnes 1443.

I Sognet har der ligget to Byer *Knubdrup* og *Sønderby*, der skulle være lagte øde under Pesten 1350, og hvis Jorder siden lagdes ind under Vejerslev By.

Litt.: *J. Christensen*, V. og Ajdt Sogne, i Saml. til j. Hist. VI S. 281 flg.

Ajdt Sogn, Anneks til Vejerslev, omgives af dette, Aarhus Amt (Gjern Hrd.), det andet Anneks Torsø, Havrum, Hovlbjærg, Vellev, Hvorslev og Gjerning Sogne. Kirken, noget sydvestl., ligger $3^1/_2$ Mil S. Ø. for Viborg og 3 Mil S. V. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2103 Td. Ld., hvoraf 924 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 180, Havre 441, Blandsæd til Modenhed 11, Grøntf. 14, Kartofler 21, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 519, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 12, Skov 134, Moser 26, Kær og Fælleder 19, Heder 10, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 400 Køer), 472 Faar, 357 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 116 Td.; 31 Selvejergaarde med 84, 4 Fæstegd. med 12, 66 Huse med 16 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 529 (1801: 252, 1840: 274, 1860: 383, 1890: 553), boede 1890 i 109 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomhed, 350 af Jordbr., 96 af Industri, 8 af Handel, 34 af forsk. Dagleje-virks., 21 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ajdt* (Ajgt; 1425: Akthe) med Kirke, Skole, Fattiggaard (paa Marken, opr. 1869, Pl. for 20 Lemmer), Lægebolig,

Købmandshdl., Kro og Telefonst.; *Astrup*; *Mondrup* (1435: Mumdrup): *Tungelund*. *Ajdthede*, Huse. *Salpeterhus*, Gd.

Ajdt S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse, samt 5. Udskrivningskr.' 89. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding samt Vaabenhus. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibets vestl. Del, af Munkesten, er Rest af et i den senere Middelalder opf. Taarn. Ved en Restauration 1856 erstattedes et Vaabenhus mod S. af et nyt mod V. Nye Ombygninger 1878, 1885 og 1886, sidste af Prof. Walther, da bl. a. Vaabenhuset, af røde Mursten i romansk Stil, opførtes. Eet Vindue i Apsis, Kirkens bedst bevarede Parti (med Granitgesims), findes endnu; de tilmurede Døre spores. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1601, med et Maleri fra 1857 (Christus indvier Brødet) af T. M. Jensen. Prædikestolen er skænket 1659 af Tim Klausen Salpetersyder (fra Salpeterhus, hvor han havde anlagt et Salpeterværk). Granitdøbefont.

Jens Pedersen, som kaldes Lille Munk, af Tungelund nævnes 1407.

Ved Tungelund er der fredlyst 2 Gravhøje.

Litt.: se under Hovedsognet.

Torsø Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Vejerslev, omgives af det andet Anneks Ajdt, Havrum og Sall Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, noget nordl., ligger $3^3/_4$ Mil S. Ø. for Viborg og 3 Mil S. V. for Randers. De især mod N. højtliggende og noget bakkede Jorder (Brunhøj, 302 F., 95 M.) ere sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Rug 149, Byg 136, Havre 305, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 13, Kartofler 9, andre Rodfr. 55), Afgræsn. 324, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 10, Moser 4, Kær og Fælleder 22, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 136 Heste, 488 Stkr. Hornkv. (deraf 332 Køer), 276 Faar, 296 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 86 Td.; 20 Selvejergaarde med 73, 36 Huse med 13 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 309 (1801: 133, 1840: 170, 1860: 238, 1890: 316), boede 1890 i 57 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbrug, 46 af Industri, 6 af forsk. Daglejervirks. og 16 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Torsø* (1433: Thorsøe) med Kirke, Skole, Forsamlingshus og Mølle; *Futting*. Gaarden *Torsølund* har $13^1/_8$ Td. H., 170 Td. Ld., hvoraf $5^1/_2$ Eng, 2 Hede, Resten Ager. *Torsøgd.* med Fællesmejeri. *Torsø Vandmølle* og *Vejrmølle*.

Torsø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr.' 88. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhv., ere fra romansk Tid, oprindl. af Al og Fraadsten, men ved Ombygninger i ny Tid er Materialet til Dels erstattet af Mursten, ligesom dens oprindl. Stil er forsvunden, navnlig ved en Restauration 1867, da Apsis fik fladt Tag i Stedet for det tidligere spidse, Skib og Kor fik Gesims af røde Mursten og Gavlkamme, og et Vaabenhus nedbrødes. Bedst bevaret er Apsis, med Lisener, der foroven ere forbundne ved fladtrykte Buer. Enkelte oprindl. Vinduer og Norddøren ses (tilm.). Taarnet (til Dels ombygget 1898), af røde Munkesten, med hvælv. Underrum, der nu er Forhal, er opf. i den senere Middelalder. Altertavle, med Udskæringer, og Prædikestol i Barokstil. Granitdøbefont.

Torsølund har tidligere været en adelig Gaard, til hvilken Claus Steen nævnes 1486. Den ejedes indtil 1833 af Grev Frijs-Frijsenborg, nu (fra 1888) af J. Black.

Ved Torsø er der fredlyst 2 Gravhøje.

Torsø var Anneks til Sall, indtil det $^{12}/_7$ 1673 annekteredes til Vejerslev.

Hovlbjærg Sogn omgives af Annekset Granslev, Havrum, Ajdt og Vellev Sogne samt Randers Amt (Galten Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 2 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerede, med Enge ved Lilleaa. En Del Skov (Hovlbjærg Sk., Klostersk., Valborg Hegn). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg og Skanderborg.

Fladeindholdet 1896: 3670 Td. Ld., hvoraf 1169 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 232, Byg 251, Havre 528, Blandsæd til Modenhed 20, Grøntf. 18, Kartofler 15, andre Rodfr. 100), Afgræsn. 605, Høslæt, Brak, Eng m. m. 597, Have 21, Skov 984, Heder 74, Moser 29, Kær og Fælleder 89, Veje og Byggegr. 93, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 211 Heste, 824 Stkr. Hornkv. (deraf 508 Køer), 509 Faar, 420 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 230 Td.; 41 Selvejergaarde med 203, 1 Fæstegd. med 2, 66 Huse med 12 Td. Hrtk. og 43 jordløse Huse, $^1/_5$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 709 (1801: 391, 1840: 427, 1860: 521, 1890: 607), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 355 af Jordbr., 109 af Industri, 17 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hovlbjærg* (1231: Haghalbearg, 1467: Hoffuelbierg), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1877; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 20,358 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1300 Kr., Antal af Konti 165), Købmandshdl. og Telefonst.; *Kongstrup*; *Hagsholm*; *Bøstrup* med Andelsmejeri og Mølle. *Tjærbæk*, Gde., med Andelsmejeri; *Frislund*, Gde.

Hovlbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 94. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder tilføjedes det store Taarn, af Granit og røde Mursten i Munkeskifte, med Pyramidetag fra nyere Tid og hvælv. Underrum, der nu er Forhal, efter at et Vaabenhus mod S. var nedrevet 1863. Koret blev 1599 udvidet og hvælvet af Manderup Parsberg ifl. en Indskrift (Kalkmaleri) i Forhallen. Ved en Restaur. 1890 (Arkitekt: C. Kiilsgaard) er Koret atter ombygget og ligesom hele Kirken bragt tilbage til sin oprindl. Skikkelse. Anselig Altertavle, i Renæssancestil med to Sidefløje og Malerier, fra 1598, og Prædikestol, skænkede af Manderup Parsberg og Hustru, hvis Navne og Vaabn. findes saavel paa disse som paa Alterstagerne og de øverste Stolestader. Granitdøbefont med Dobbeltløver. De oprindl. Døre ses udv. som Blindinger, i den nordl. Ligsten over J. Mikkel og Hustru fra 1609. Lysekrone, skænket af Grevinde Frijs-Frijsenborg ved Kirkens Indvielse 1890.

Hagsholm var før en Hovedgaard, der 1549 tilhørte Laurids Vesteni og derefter Brødr. Chrf. og Erik Vesteni, med hvilken sidste Familien uddøde 1607. Han solgte Gaarden til Manderup Parsberg; dennes Brodersøn Oluf P. († 1661) arvede den og derefter hans Datter Anne Cathr. P., g. m. Generalkrigskomm. Otto Pogwisch, der 1662 skødede H. til Mogens Friis, som nedbrød den og lagde Godserne under Frijsenborg. Tæt S. for Hagsholm By ses Voldstedet af Hagsholm, en firkantet Borgbanke, omgiven af en bred, dyb Grav. Efter de endnu værende Rester af Grundsten af Ydermurene har Gaarden været i 4 Fløje, hver omtr. 120 F. lang. Den sydl. Fløj, vistnok Hovedfløjen, havde mod S. V. et rundt Hjørnetaarn, og paa Midten, ind mod Gaarden, havde baade den og Vestfløjen et Taarn. Midt gennem Nordfløjen gik Porten.

Granslev Sogn, Anneks til Hovlbjærg, omgives af dette, Havrum og Skjød Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.) og Randers Amt (Galten Hrd.). Kirken, noget sydl., ligger $4^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $2^1/_4$ Mil S. S. V.

for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere lerede. En Del Skov (Birkebakker, Hestehave, Østervoer, Søndervoer, Hasager Sk. m. m.).

Fladeindholdet 1896: 3041 Td. Ld., hvoraf 1145 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 197, Byg 200, Havre 441, Blandsæd til Modenh. 99, Grøntf. 37, Kartofler 16, andre Rodfr. 144), Afgræsn. 548, Høslæt, Brak, Eng m. m. 505, Have 30, Skov 592, ubevokset 45, Moser 40, Kær og Fælleder 53, Heder 5, Veje og Byggegr. 76 Td. Kreaturhold 1898: 219 Heste, 846 Stkr. Hornkvæg (deraf 559 Køer), 391 Faar, 497 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 225 Td.; 33 Selvejergaarde med 188, 3 Fæstegd. med 13, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse, over $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 540 (1801: 388, 1840: 392, 1860: 516, 1890: 599), boede 1890 i 113 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomhed, 363 af Jordbr., 3 af Gartneri, 106 af Industri, 13 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Granslev* med Kirke, Skole, Fattiggaard (paa G. Mark, opr. 1879, Pl. for 20 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1896), Spare-

Bidstrup.

kasse (opr. 1889; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 9361 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 525 Kr., Antal af Konti 70) og Vandmølle; *Knudstrup*; *Vrangstrup*. *Rosenlund*, Gde. Hovedgaarden *Bidstrup*, under Stamhuset af s. Navn, har $57^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 1500 Td. Ld., hvoraf 125 Eng, omtr. 950 Skov, Resten Ager; under Stamhuset drives 2 Vandmøller — *Rød-* og *Voer M.* — og en Afbyggergd.; desuden hører dertil af Fæste- og Arvefæstegods i alt $58^1/_4$ Td. H., i Granslev, Skjød, Helstrup, Laurbjærg og Lyngaa Sogne*).

Granslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 95. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Bidstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I 1766 lod Justitsr. H. H. de Lichtenberg Kirken næsten helt ombygge

*) Til *Stamhuset Bidstrup* hører ifl. Statskalenderen $1981/_2$ Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord $681/_2$, indtaget til Skov $101/_2$, Bøndergods 48, Kirke- og Kongetiende 72 Td.; i Bankaktier 8200 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 703,000 Kr.

og tilføjede Taarnet, med Kuppel og Spir, Vaabenhuset og Kapellet, alt af røde Mursten i Rokokostil, samt overhvælvede Koret; Skibet har fladt Loft. Døren ind til Kapellet er tilmuret 1879, og den Lichtenbergske Begravelse er nu paa Kirkegaarden. Altertavle i Renæssancestil fra 1642. Prædikestol som Alteret. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Stolestader med Lichtenbergernes Vaaben. Paa Kirkegaarden en middelalderlig Ligsten med en kvindl. Figur med et Kors i Haanden.

Bidstrup nævnes 1345 og tilhørte 1347 Peder Jensen (Galskyt), siden Hr. Jens Falk til Vallø, med hvis Datter Kirsten den kom til Hr. Henning Podebusk og saa til Hans Eriksen 1461, g. m. Marine Henningsdatter Podebusk. Han solgte den til Oluf Sommer. Derefter tilhørte den Rigsr. Preben Podebusk og kom ved Giftermaal til Familien Gyldenstierne, nemlig Axel G. til Tim († 1603), Søn Knud G., dennes Søn Arild G. og hans Broder Axel G., hvis Enke Christence Lindenov endnu ejede B. (33 Td. H.) 1662, men siden aftraadte den til sin Datter Øllegaard G., der bragte den til sin anden Mand, den bekendte Kaj Lykke; Fru Øllegaard boede til sin Død (1694) paa B., som derefter tilfaldt hendes Datter af 1. Ægteskab Sophie Am. Friis († 1696), der bragte den til sin Mand Generallieutn. Joh. Rantzau († 1708). Hans Datter Christiane Barbara R. bragte B. til Oberst Verner Parsberg († 1719), efter hvis Død Enken 1721 solgte Gd. og Gods (55, 18, 353, i alt 450 Td. H.) til Etatsr. og Landsdommer Mathias de Poulson; efter hans Død 1729 tilfaldt B. hans Svigersønner, af hvilke Oberst Anders Vinding 1732 udkøbte sine Medarvinger, men 1749 solgte B. til Etatsr. Gerh. Honnens de Lichtenberg (adlet 1739), der under $^9/_4$ 1763 fik B. (55, 70, 513 samt Kirke- og Præstegæsteri 25 Td. H.) oprettet til et Stamhus, som dernæst ejedes af Sønnen H. H. de L. († 1777), dennes Søn Kapt. G. H. de L. († 1842), hans Søn, Kmhr. H. H. de L. († 1867), dennes Datter, g. m. Hofjægerm., Major F. F. A. Honnens de Lichtenberg, hvis Søn, den nuv. Besidder, Hofjægerm. H. H. Honnens de L., overtog det 1892 efter Moderens Død. — Hovedbygningen, i 3 Fløje af Grundmur, 1 Stokv. med Kviste og meget ældre, hvælv. Kældere, er opf. 1698. Det Indre er istandsat omtr. 1760. Paa Gaarden findes en Saml. Kuriosa, uforandret fra Midten af 18. Aarh. Stald og Ladebygningerne ere opf. 1760; under Laden er inddraget det gml. Ridehus, opf. 1590 af Sidsel Oxe, Erik Podebusks (ifl. Indskr. paa en Bjælke).

En Adelsmand Anders Pedersen af „*Grandærsleff*“ nævnes 1344. Heidenrik Lunov oplod 1375 til Kong Vald. sin Gaard *Neesfærij* med *Grandisløffholm*, *Haasagher* og 2 Gaarde i *Wongstrop*, som han havde i Pant af Henrik og Timme Limbek. — 1597 skrev Fru Agathe Vesteni, Palle Friis', og Niels Friis sig til *Vrangstrup*.

Havrum Sogn omgives af Annekset Sall, Torsø, Ajdt, Hovlbjærg, Granslev og Skjød Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil S. Ø. for Viborg og $2^3/_4$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere frugtbare, dels sandede, dels lerede, med Ler- og Mergelunderlag. Paa Syd- og Østgrænsen løber Granslev Aa. En Del Skov (Korrild Sk., Havrum Sk., Frijsendal Bakker). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 2344 Td. Ld., hvoraf 906 besaaede (deraf med Rug 109, Byg 189, Havre 424, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 38, Kartofler 14, andre Rodfr. 101), Afgræsning 587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 300, Have 19, Skov 381, Moser 44, Kær og Fælleder 59, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 165 Heste, 726 Stkr. Hornkv. (deraf 415 Køer), 386 Faar, 343 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 161 Td.; 24 Selvejergaarde med 142, 2 Fæstegd. med 9, 30 Huse med 9 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 474 (1801: 228, 1840: 284, 1860: 333, 1890: 419), boede 1890 i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 244 af Jordbrug, 72 af Industri, 18 af Handel, 51 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Havrum*, ved Landevejen, med Kirke, 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1896) og 3 Købmandshdlr. *Njær Præstegaard*, $13^1/_2$ Td. H., 200 Td. Ager. Hovedgaarden *Frijsendal*, under Grevsk. Frijsenborg, har $58^1/_4$ Td. H., omtr. 940 Td. Ld. (320 i Sall S.), hvoraf 76 Eng, 340 Skov,

Resten Ager; nedfr. Gaarden et Teglværk (aarl. Prod.: omtr. 700,000 Murst.). Andre Gaarde: *Kraglund*, Bolig for Grevsk. Frijsenborgs Overførster.

Havrum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 86. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder tilføjedes et Taarn, af røde Mursten; ved en Restauration omtr. 1850 opførtes et Vaabenhus V. for Taarnet og et andet mod S. nedbrødes; 1879 ombyggedes Kirken, idet bl. a. Granitkvadrene omsattes, Koret fik Spidsgavl og Kirken Gesimser af røde Mursten, Taarnet nedbrødes undt. det nederste Parti, der inddroges i Kirken, og der opførtes et nyt (50 Al.) mod V., af røde Mursten, med højt, ottekantet Spir; Taarnrummet blev Forhal. Udskaaren Altertavle, med Maleri (den korsfæstede), og Prædikestol fra senere Renæssancetid. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Orgel fra 1897 paa et Pulpitur i Kirkens Vestende.

Frijsendal oprettedes omtr. 1704 af Byerne *Njær* (1479: Nerstorp) og *Terp* (i alt 12 Gaarde) af Grev N. Frijs. Kun den Gaard i Njær, som er Præstegaard, blev tilbage.

Njær (Nerdæ) udgjorde tidligere et eget Sogn, som nævnes 1479; dets Kirke nævnes 1524. Hvornaar Kirken blev nedbrudt, vides ikke. I Præstegaardens Have, den gamle Kirkegaard, findes stadig Menneskeknogler.

Chrf. Lauridsen (Udsøn) skrev sig 1580 til *Havrum*. I Havrum Skov findes en Borgplads „*Gaardstedet*". — Ved Havrum er der fredlyst en Gravhøj, *Brunebjærg*.

Sall Sogn, Anneks til Havrum, omgives af dette og Torsø Sogn samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4^1/_4$ Mil S. Ø. for Viborg, $3^1/_4$ Mil S. S. V. for Randers og 3 Mil Ø. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandede, nogle lerede. Sall Skov, Kildedal Skov. Paa Sydgrænsen løber Tulstrup Møllebæk, der løber i *Søbygaard Sø*, omtr. 150 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Sognet. Langaa-Silkeborg Banen (under Bygning) gaar gennem Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2384 Td. Ld., hvoraf 1164 besaaede (deraf med Rug 260, Byg 236, Havre 452, Blands. til Modenh 16, Grøntf. 56, Kartofler 22, andre Rodfr. 120), Afgræsning 490, Høslæt, Brak, Eng m. m. 397, Have 16, Skov 122, Moser 87, Kær og Fælleder 48, Heder m. v. 10, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 740 Stkr. Hornkv. (deraf 509 Køer), 399 Faar, 426 Svin og 69 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 157 Td.; 33 Selvejergd. med 127, 1 Fæstegd. med 5, 79 Huse med 21 Td. Hrtk., 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 704 (1801: 327, 1840: 376, 1860: 551, 1890: 738), boede 1890 i 134 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 407 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 148 af Industri, 16 af Handel, 101 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sall* med Kirke, 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1892), Sparekasse (opr. $^{15}/_8$ 1886; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 13,035 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 531 Kr., Antal af Konti 240), Kro og Købmandshdlr.; *Aptrup* med Fattiggaard (paa A. Mark, opr. 1886, Pl. for 18 Lemmer); *Tulstrup* med Vandmølle. *Sallhede*, Huse. *Eriksgaard*; *Ladekjær*, Gd. *Kragero*, Gd., *Sandhøjgd.*

Sall S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 87. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V., væsentlig af røde Munkesten i Munkeskifte, fra den senere Middelalder. Sydportalen, med 2 Søjler paa hver Side og Menneske- og Dyrefigurer samt Bladornamenter paa Fodstykker og Kapitæler, er bevaret; ved dens Vestside en udhugget Dyrefigur. Taarnet er i ny Tid restaur. med

rundbuede Blindinger paa Gavlene. Ved en Restaur. 1873 bleve Granitkvadrene til Dels omsatte og Taarnrummet indrettet til Forhal, medens et Vaabenhus mod S. nedbrødes. Altertavle (se under Skjød K.) og Prædikestol fra Midten af 19. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel fra 1893.

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Tulstrup*, der 1433 ejedes af Ebbe Henriksen (Udsøn) og 1537 af hans Ætling Laurids Simonsen (Udsøn), 1546 dennes Søn Ebbe Lauridsen og 1611 sidstnævntes Søn Laurids Ebbesen, der 1625 skødede den til sin Fætters Datter Maren Kruse, Erik Krabbes. Siden tilhørte den Oluf Parsberg og kom derpaa til Grev Friis, der 1672 lagde dens Jorder under Frijsenborg. — I Sognet laa 1348 en Gaard *Helbæk*. — En Adelsmand Las Nielsen skrev sig 1453 „i *Aptrup*".

Sall havde tidligere Torsø til Anneks, indtil Torsø fra $^{12}/_{7}$ 1673 blev lagt til Vejerslev og Sall til Hammel. Gjern Hrd.; ved Reskr. af $^{19}/_{11}$ 1802 blev Sall, fra 1812, Anneks til Havrum.

Skjød Sogn, Anneks til Lyngaa Sogn, Sabro Hrd., Aarhus Amt, omgives af dette Amt (Sabro og Gjern Hrd.), Havrum og Granslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $4^{3}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $2^{1}/_{2}$ S. S. V. for Randers. De højtliggende, særlig mod N. og V. bakkede Jorder ere dels lerede, dels sandmuldede. Kvolbæk Skov, Torup Skov og Bodtoft Skov. Paa Vestgrænsen løber Granslev Aa.

Fladeindholdet 1896: 3067 Td. Ld., hvoraf 1375 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 237, Havre 592, Blandsæd til Modenhed 46, Grøntf. 57, Kartofler 16, andre Rodfrugter 232), Afgræsning 744, Høslæt, Brak, Eng m. m. 503, Have 20, Skov 287, ubevokset 4, Moser 26, Kær og Fælleder 14, Heder 22, Veje og Byggegr. 67, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 232 Heste, 904 Stkr. Hornkv. (deraf 625 Køer), 411 Faar, 591 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 192 Td.; 35 Selvejergaarde med 171, 1 Fæstegd. med 2, 67 Huse med 15 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 629 (1801: 321, 1840: 351, 1860: 492, 1890: 684), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 414 af Jordbr., 6 af Gartneri, 107 af Industri, 11 af Handel, 111 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjød* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1898); *Brundt*; *Kvolbæk*. *Lindgaarde*; *Torup*, Gde. *Kirkeskov*, Huse. *Sølvsten*, Gd., med Skole. *Glæsborg*, 2 Gde. *Rottenborg*, Gd.; *Gejlund*, Gd.; *Helstrup*, Gd. med Skovfogedbolig; *Loptrup*, Gd. med Mølle; *Hasagergd.*

Skjød S., en egen Sognekommune, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 96. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V. Norddøren spores. I den senere Middelalder er Kirken udvidet mod V., vistnok med et Taarn, af Mursten, hvis øvre Del senere er nedbrudt til Skibets Højde. Ved en Restauration 1870-71 blev bl. a. et nyt Taarn opf., med 4 Kamgavle og firsidet Spir, samt Underrum til Forhal, og samtidig nedbrødes et Vaabenhus (af Bindingsværk) mod S. Den rigt udskaarne Altertavle i Barokstil, skænket af Laur. Ebbesen (Udsøn), er flyttet hertil fra Sall Kirke. Prædikestol i Renæssancestil fra 1595. Granitdøbefont med Løvefigurer. Et Malmdøbefad, med lat. Indskr. og Aarst. 1477, er forsvundet.

Lars Jensen i *Helstrup* nævnes 1455, Joh. Pors i H. 1473.

I Skjød By har der været en hellig Kilde, *St. Heins Kilde*.

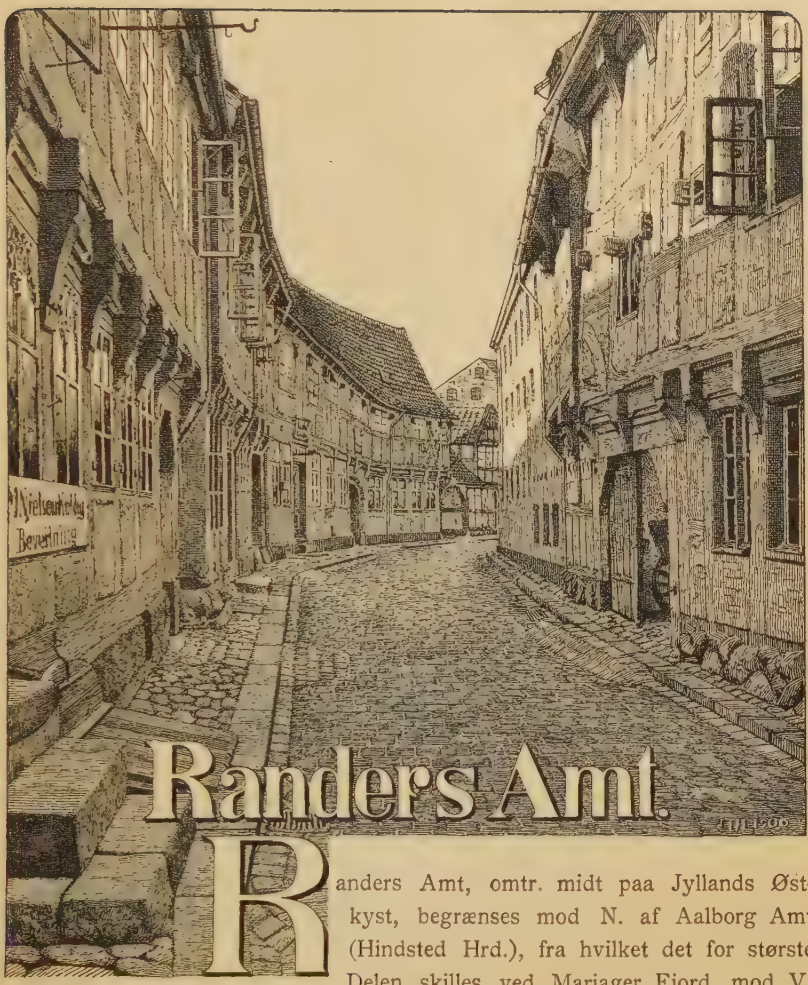

Randers Amt.

Randers Amt, omtr. midt paa Jyllands Østkyst, begrænses mod N. af Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det for største Delen skilles ved Mariager Fjord, mod V. af Viborg Amt (Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Middelsom og Hovlbjærg Hrdr.), fra hvilket det for en stor Del skilles ved Skals Aa og noget af Gudenaa, mod S. V. af Aarhus Amt (Sabro, V.-Lisbjærg og Hasle Hrdr.) og mod Ø. af Kattegat. M. H. t. Overfladen kan Amtet væsentlig deles i 3 Afsnit: [1]) Partiet mellem Mariager Fjord, Skals Aa og Randers Fjord; det er i den vestl. Del temmelig højtliggende og stærkt bakket (Hohøj, 352 F., $110{,}_5$ M.) og sænker sig mod Ø. til det lave Kystland; af de smaa Vandløb, der løbe til alle Sider, er Kastbjærg Aa (til Mariager Fjord) det største. [2]) Fortsættelsen af Midtjyllands Højdeparti mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt, et til dels stærkt bakket Terræn, højest mod V. og S. V. (Lysned, 417 F., 131 M.) med stærkt indskaarne Aadale mellem Bakkerne; det største Vandløb er Alling Aa (til Randers Fjord). [3]) Djursland, den mellem Randers

Fjord og Aarhus Bugt udskydende Halvø, i hvis forgrenede Sydkyst Æbeltoft- og Begtrup Vig, skilte ved Helgenæs, og Kalø Vig skære sig ind; Djursland har kun ringe Højder, imellem hvilke store Lavninger — størst er den, hvori den udtørrede Sø Kolindsund ligger, og hvori Gren Aa flyder —, naar undtages ved Nordkysten (Høgebjærg, 236 F., 74 M.) og især mod S. omkring Kalø Vig (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) og paa Mols (Agri Bavnehøj, 438 F., 137 M., og Ellemandsbjærg, 314 F., $98{,}_5$ M.). Øen Anholt hører til Amtet. Hvad Jordbundsforholdene angaar, er der hyppig Afveksling mellem frugtbare og magre Strøg, ofte med ret bratte Overgange. I det hele har den vestl. Del bedre Jorder end den østl.; af de magre Sandjorder og Heder findes de fleste langs Mariager Fjord og Kattegat; en Del af Jorderne ere kalkholdige. Ved Matr. gik der gnmstl. 17 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (588 Td. H. paa 1 □ Mil, svarende til Takst $11{,}_5$); i gnmstl. Frugtbarhed er det det bedste af de jydske Amter. For øvrigt menes, at Amtet (ligesom Maribo Amt) boniteredes vel højt.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: $44{,}_{06}$ □ Mil (2426 □ Km.); af de jydske Amter er kun Thisted og Vejle mindre. Af det samlede Fladeindhold udgøre Købstæderne $0{,}_{79}$ □ Mil ($43{,}_5$ □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (1900 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $^{16}/_{7}$ 1896 til 437,891 Td. Ld. (omtr. 240,840 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 161,090 (deraf med Hvede 2460, Rug 36,703, Byg 30,200 — aldeles overvejende 2-radet —, Havre 63,385 — mest hvid Havre —, Blandsæd til Modenhed 7349, Boghvede 1032, Bælgsæd 320, Spergel 492, Frøavl 1127, Kartofler 5336, Gulerødder 320, Foderroer 9637, Grøntfoder 2603, Havesager m. m. 126); der henlaa til Brak 34,379, til Høslæt 17,923 og Afgræsning 103,340; Engarealet var 32,972, Fladeindholdet af Have var 3009, af Skov 26,267 bevoksede og 1377 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 7877, Kær og Fælleder 14,185, Hegn 321, Byggegrunde, Veje osv. 8733 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 19,188, Flyvesand og Klit 4283, Stenmarker og Forstrande 1977 og af Vandareal uden for Søplanen 970 Td. Ld. Kornarealet udgør her, som i de to andre østjydske Amter, forh. set en langt større Del — om end noget mindre end i disse — af det saml. Areal end i de andre jydske Amter, og Brakarealet er derfor ogsaa forholdsv. større i Østjylland. Havren indtager det største Areal; men saavel denne som Rugen udgør inden for Kornarealet en mindre Andel her og i de andre østjydske Amter end i Jyllands øvrige Amter; til Gengæld er saa Dyrkningen af Hvede og navnlig af Byg langt mere udbredt i disse; efter Aarhus har Randers Amt det største Areal udlagt til Byg i Jylland. Kartoffelavlen er vel mere udbredt her end i Vejle og Aarhus Amter, men staar langt tilbage for det øvrige Jyll., hvorimod Arealet til Foderroer forh. set er en Del større i Østjyll. Boghvedearealet er ret betydeligt; dog spiller navnlig

Frøavl en stor Rolle i dette Amt, og der anvendes hertil et større Areal end i noget andet af Landets Amter. Agermarkens Græsarealer indtage et meget betydeligt Areal, og Engarealet er ogsaa forh. set ret stort og navnlig langt større end i Aarhus og Vejle Amter. Skovarealet er meget betydeligt som i Østjylland overhovedet, medens paa den anden Side Moser, Kær og Fælleder forefindes i langt mindre Udstrækning end ellers i Jyll. De væsentlig ubenyttede Arealer ere naturligvis ogsaa mindre, og dette Amt har det mindste Hedeareal af Jyllands Amter, men dog henimod 2 □ Mil. Flyvesandsarealet er forholdsvis større.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_{7}$ 1898: 30,583 Heste, 109,862 Stkr. Hornkvæg (deraf 64,730 Malkekøer), 98,942 Faar, 52,852 Svin, 2849 Geder og 2843 Kaniner. Husdyrbestandens Værdi opgjordes til $29,_{3}$ Mill. Kr., den største Værdi inden for de jydske Amter efter Aarhus Amt. Sættes Værdien i Forhold til Folketallet, staar det øverst, i Forhold til Arealet staar kun Aarhus Amt højere; derimod staar Amtet langt nede i Rækken, naar man bruger Hartkornet som Maalestok — kun Thisted og Vejle Amter staa da med lavere Tal. Den store Værdi af Husdyrbestanden skyldes navnlig det store Antal Heste — flere end i noget andet Amt i Landet —, hvor navnlig de yngste Aldersklasser ere talrigt til Stede, hvilket tyder paa stærkt Tillæg som Salgsvare, men ogsaa Hornkvæget er meget talrigt; her har vel foruden Aarhus ogsaa Aalborg, Hjørring og Ringkjøbing Amter flere, men Værdien er dog langt større i Randers A. end i disse tre. Svineholdet er ikke særlig stort (kun mindre i Ribe og Thisted Amt.), medens Faareholdet er langt større end i de andre østjydske Amter. Svineholdet har været i stærk Opgang i den senere Tid; Fremgangen for Hestene var ogsaa betydelig, men for Faarene er der stærk Tilbagegang. Af bedækkende Handyr høre de fleste til jydsk Race. Inden for Fjerkræavlen er Hønseholdet ret udbredt og i stærk Stigning; der fandtes i 1898: 408,512 Høns, 2545 Kalkuner, 29,876 Ænder og 6400 Gæs. Antallet af Bistader var 5872.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1900: 24,865 (halv. Skovsk. 83); deraf var Købstædernes 497. Landdistrikternes Hrtk. fordelte sig $^{1}/_{1}$ 1895 saaledes, at der fandtes 139 større Landbrug paa 12 Td. H. og derover med 3571 Td., 4821 Bøndergaarde (1-12 Td. H.) med 18,741 Td., 8561 Huse (under 1 Td. H.) med 1886 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 170 Td. Endvidere var der 2506 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4714 med 21,250 Td. H. Selvejergaarde, 103 med 496 Td. H. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, 9 med 44 Td. H. Arvefæstegaarde uden denne Ret og 134 med 522 Td. H. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Af samtlige Huse vare 9443 med 1744 Td. H. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1465 jordløse; af Fæste- og Lejehuse

fandtes 1624 med 142 Td. H., deraf 1041 jordløse. Det samlede Antal Gaardbrug er ret betydeligt, og de findes navnlig i Klasserne med det større Hartkornstilliggende; deler man saaledes Gaardene i to Klasser paa over og under 4 Td. H., er dette det jydske Amt, der har flest Gaarde paa over 4 Td. H., medens paa den anden Side de smaa Gaarde udgøre et langt mindre Antal end i de andre Amter (bortset fra Thisted A.), hvilket selvfølgelig hænger sammen med den høje Bonitering. Bevægelsen fortsætter sig for saa vidt nedad, som det ogsaa er det Amt, der absolut set har det mindste Antal Huse paa $^1/_4$ til 1 Td. H.; af de smaa Huse med Jord (indtil $^1/_4$ Td.) har Amtet derimod mange og staar kun tilbage for Aarhus A. Antallet af jordløse Huse er ogsaa stort. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det almindeligste; af Arvefæstegaarde er der ikke mange, dog har kun Viborg A. flere; alm. Fæstegaarde er der lidt flere af, kun Aalborg A. har flere. Ogsaa inden for Husbruget er Selveje overvejende; af Husene med Jord er saaledes kun c. 600 i Fæste og Leje, omtr. som i Aalborg A.; af de jordløse Huse er derimod $^4/_{10}$ undergivet Fæste- og Lejeforhold.

Folketallet var $^1/_2$ 1901: 118,679 (1801: 49,858, 1840: 66,187, 1860: 85,763, 1890: 110,444), hvoraf Købstæderne 28,854 og Landdistrikterne 89,825. M. H. t. til Befolkningstætheden staar det tilbage for de to andre østjydske Amter, men over alle Jyllands andre Amter. Paa 1 □ Mil kom der i 1901: 2693 Mennesker ($48_{,91}$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgerne, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at i 1890 levede 6410 af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, osv.), 53,025 hørte til Jordbrugernes Klasse, 546 til Gartnernes, 1342 til Fiskernes, 24,056 til Haandværk og Industri, 6963 til de handlendes, 415 til de søfarendes; der var 11,727, som hørte til Gruppen „andre Erhverv", hovedsagelig „forskellig Daglejervirksomhed", 3736 levede af deres Midler, og 2224 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er selvfølgelig Hovederhvervet, men tæller dog en forh. mindre Del af Befolkningen end i Nord- og Vestjylland; til Gengæld leve flere af Haandværk og Handel, men dog færre end i Vejle og Aarhus Amter; dette skyldes Østjyllands store Byer. Fiskeri spiller nogen Rolle som Erhverv, Søfarten en meget lille.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$1899-$^{31}/_3$1900. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsens Hrtk. 280,270 — $11_{,50}$ Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 2049, Indtægt af Aktiver 8597, Tilskud fra andre Komm. til Fællesanliggender 6973; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 91,069, Medicinalvæsen 77,117, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 74,440, Amtsskolefond 26,804, Dyrlægevæsen 5013, Regulering af Vandløb 7896, Amtsraadet 4742, Bidrag til Sogne til Personers Ophold paa Abnormanst., Kysthospitalet og Prof. Finsens Lysinstitut

6095 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_{3}$ 1900 i Panteoblig. og Kapitaler 354,802, og faste Ejendomme til Værdi af 317,000 Kr., men skyldte 361,168 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 2353, i Anl. af afsindiges og Idioters Underhold 6100, andre Sygeudgifter 1274 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra $^{1}/_{4}$ pCt. Afgiften 1070, Bøder 729, i Henh. til Plak. 1845 878, Indtægt af Aktiver 2579 samt i Tilskud fra Amtsrepartitionsfonden 6000 Kr. Amtsfattigkassen ejede $^{31}/_{3}$ 1900: 56,584 Kr.; desuden bestyres under Kassen Legatmidler til samlet Beløb af 13,691 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1899: paa Hartkornet 499,461 (gnmstl. c. $19^{1}/_{2}$ Kr. pr. Td. H.), paa Formue og Lejlighed 238,008, Ligning paa Menigheden 1270; Indtægt af Aktiver 21,516, Afgifter efter Næringsloven 31,805; desuden udredes Naturalarbejde uden for Paaligningen til samlet Værdi af 43,306 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 224,299, Skolevæsen 275,610, Alderdomsunderst. 191,619 — s. A. modtoges 94,090 i Statstilskud —, Vejvæsen 86,823, Udgift ved Sogneraadene 11,449, Bidrag til Jærnbaneanlæg 38,550. Sognekomm. ejede i Slutn. af 1899 i Kapitaler 483,667 Kr., i faste Ejendomme 3,025,563 og skyldte 1,582,966 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til samlet Beløb af 128,662 Kr. Hvad Beskatningens Højde angaar, staar Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) lidt under Jyllands som Gnmst. — kun Aarhus Kreds og Ringkjøbing Amt have lavere Beløb—, ligesom Formue- og Lejlighedsskatten udregnet pr. Td. H. er langt lavere end Landsdelens Gnmst. og overhovedet den laveste i noget jydsk Amt. Det saml. Skattepaalæg bliver derfor ogsaa i Forhold til Hrtk. det laveste af de jydske Amter, men i Forhold til det produktive Areal er det højt og overgaas kun af Aarhus Kreds og Thisted Amt; ogsaa i Forhold til Høstværdien ere Skatterne højere end i noget andet af Amterne i Jylland.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Randers*, *Hobro*, *Mariager*, *Grenaa* og *Æbeltoft* og Herrederne: *Onsild*, *Gjerlev*, *Nørhald*, *Støvring*, *Galten*, *Rougsø*, *Sønderhald*, *Nørre*, *Sønder*, *Mols* og *Øster-Lisbjærg*.

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 74 Sognekommuner.

Amtet udgør sammen med gamle Aarhus Amt og en Del af Viborg Amt 9. Landstingskreds, og har 6 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Aarhus Stift og omfatter 4 Provstier: 1) Nørhald, Gjerlev og Onsild, 2) Støvring og Galten, 3) Rougsø, Sønderhald og Nørre og 4) Ø.-Lisbjærg, Mols og Sønder Herreder.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 5 Købstadsjurisdiktioner, 5 Landjurisdiktioner: 1) Gjerlev og Onsild Her-

reders, 2) Nørhald, Støvring og Galten Herreders, 3) Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjærg Herreders, 4) Nørre- og en Del af Sønder Herreds og 5) Mols og en Del af Sønder Herreds.

Amtet hører til 4. Udskrivningskreds og til Aarhus Stiftsfysikat; der er 8 Lægedistrikter: 1) Randers, 2) Hobro, 3) Mariager, 4) Grenaa, 5) Æbeltoft, 6) Hornslet, 7) Ørsted og 8) Anholt. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet to Amtstuedistrikter: Randers og Æbeltoft. Amtet har for Tiden 9 Branddirektorater: 5 for Købstæderne og 4 for Landdistrikterne (et for Onsild Hrd., et for Støvring, Nørhald, Gjerlev, Galten, Rougsø og Sønderhald Hrd., et for

Storegade Nr. 13 i Randers („Niels Ebbesens Gaard").

Nørre- og en Del af Sønder Hrd. og et for Mols og en Del af Sønder Hrd.); Ø.-Lisbjærg Hrd. hører til Aarhus Branddirektorat.

Randers Amt udgjorde i Middelalderen Dele af *Ommersyssel* (Onsild, Gjerlev, Støvring og Nørhald Hrd.) og *Aabosyssel* (Galten, Sønderhald — med Rougsø, som først opstod senere —, Nørre, Sønder, Mols og Ø.-Lisbjærg Hrd.). Fra 1660 hørte det til *Dronningborg Amt* (de vestl. Herreder) og *Kalø Amt* (de østl.), indtil Randers Amt oprettedes ved Res. af $^4/_9$ 1793; se i øvrigt under de enkelte Herreder.

Litt.: *J. C. Hald*, R. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1827. — *J. B. Krarup*, Beskr. af Landbrugets Udvikl. i Danm., I. det sydøstl. Jyll., Kbh. 1895.

Randers

Randers Købstad ligger i Støvring Hrd. under 56^0 $27'$ $36,_{49}''$ n. Br. og 2^0 $32'$ $39,_{77}''$ v. L. for Kbh. (beregn. for St. Mortens Kirketaarns Spids). Byen ligger smukt ved Gudenaas nordl. Bred og ved dens Udmunding i Randers Fjord (se S. 812), dels paa et lavt Terræn ved Aaen, der her danner en Del Holme, dels paa en jævn Skraaning af det N. for Byen lejrede Bakkedrag Flintebjærg (191 F., 60 M., Hvilhøj er 202 F., 65 M.), omgiven dels af Enge mod V. og Ø. langs Aaen og Fjorden, dels af en Krans af Skovplantninger paa Skraaningen af Bakkedraget. Det højeste Punkt i Byen er paa Vejen ved dens Nordgrænse, $120,_8$ F., 38 M.; ved St. Mortens Kirke er der $18,_8$ F., $5,_9$ M. Afstanden fra Aarhus er omtr. $4^1/_2$, fra Viborg 5, fra Hobro $3^1/_4$ Mil (ad Jærnbanen henh. $7,_{83}$ Mil, 59 Km., $7,_{04}$ Mil, 53 Km., $4,_{12}$ Mil, 31 Km.) og fra Mariager $2^3/_4$ Mil. Byens største Udstrækning er fra V. til Ø. omtr. 2800 Al., fra N. til S. 2600 Al. Naar undtages Hovedgaderne, ere Gaderne i Byens gamle Del for største Delen snævre og krumme; mange Gader i de nye Kvarterer mod Ø. og især mod N. V. (Slyngborgkvarteret) ere stejle. Husene ere for det meste anselige, i flere Stokv., ikke alene i de nyere Dele, men ogsaa i den gamle By, hvor de ældre Bygninger mere og mere vige Pladsen for nymodens høje Huse. Dog er der endnu bevaret en Del gamle Bindingsværkshuse og Købmandsgaarde. Hovedgaderne ere: Søndergade, der begynder ved Havne-

pladsen og fortsættes i Storegade og Middelgade, hvorefter den forgrener sig mod N. V. i Kirkestræde og Vestergade, som fører ud forbi Jærnbanegaarden og udmunder i Landevejen til Viborg, og mod N. i Torvegade, der gaar til Raadhustorvet, fortsættes i Nørregade og under Navn af Adelgade fører ud til Landevejene til Hobro og Mariager; fra Storegade udgaar mod N. Brødregade, der støder til den mod Ø. gaaende Slotsgade, fortsat i Østergade, som udmunder i Landevejen til Udbyhøj. Fra Havnepladsen fører mod S. over Aaen Sønderbro, delt i to Dele ved en af Holmene i Aaen: den indre, forhen en Vindebro, den ydre („Christian IX's Bro"), en 1865 anlagt Hængebro; herfra fortsættes Vejen gennem *Strømmen* (Vorup og Kristrup S.), en Slags Forstad til Randers, ud til Landevejen til Aarhus.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 196 Td. Ld., Markjorderne 2402 Td. Ld. Byen havde Marts 1901 82 Gader og Stræder og 5 Torve. Husenes Antal var i Marts 1901 1201, hvoraf 809 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 2598 Td. Ld.; deraf vare besaaede 888, Afgræsn. 520, Høslæt, Eng, Brak 620, Fælleder 156, Have 126, Skov 45, Veje og Byggegr. 234 Td. Hartk. var $^{1}/_{1}$ 1895 274 Td. (deraf 8 inddragne under Købstadsgrunden); heraf hørte 195 under 76 Gaarde og 71 under 372 Huse; 23 Gaarde og 79 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Markjorderne bestaa af 3 Hoveddele: 1) Ejendomsvangene (Østervang, Vestervang, Vester-Nyvang, Udenvang, Vesterkjær, m. m.); 2) Voldum Mark, ɔ: Jorder, der før laa til de nu forsvundne Byer Vallev, Stistrup og Hygind, hvilke Jorder, efter at have hørt til Frue Kirke og Kloster og senere til Mariager Kloster, 1554 bortarvefæstedes til Randers, som købte dem 1740; og 3) den gamle Fædrift, som til 2. Halvdel af 18. Aarh. alene benyttedes til Græsning. Paa Markjorderne, som ifl. Reskr. af $^{18}/_{11}$ 1847 for en stor Del ere udskiftede til Byens Grundejere, ligge et stort Antal Huse, nogle mindre Gaarde og en større Gaard *Langevang* (omtr. 18 Td. H.) samt Epidemihuset, Randers Damprebslaaeri, en Klædefabrik m. m.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^{1}/_{3}$ 1901 22,463,566 Kr. (Antal af Forsikringer 1201).

Til Randers St. Mortens Sogn hører St. Mortens østre Landdistrikt, der har Fattigvæsen fælles med Købstaden; se om dette Støvring Hrd.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

St. Mortens Kirke nævnes allerede 1346; men af den dav. Kirke, mulig en langt mindre Granitkirke, er nu intet tilbage. Den nuv. Kirke, der staar paa den ældres Plads, er i sine oprindl. Partier opf. i gotisk Stil i sidste Halvdel af 15. og Beg. af 16. Aarh. og er bygget af store, røde Mursten (i Koret dog iblandet med gule) i Munkeskifte paa Granitsokkel, hvis Sten mulig til Dels have hørt til den ældre Kirke. Kirken, der overalt er hvælvet, bestaar af Midtskib og to lavere Sideskibe, et ligeledes lavere Kor med tresidet Afslutn. mod Ø., Taarn mod V. og en i Højde med Midtskibet opf. Tilbygning, St. Hans' Kapel, ved den østl. Ende af Midtskibet mod S., samt et Sakristi ved Korets Nordside. Ved den østl. Ende af det nordl. Sideskib er der en muret, oprindl. Vindeltrappe, der danner Adgang til Rummet over dettes og Midtskibets Hvælvinger. Ved

Korets Nordside maa der vistnok oprindl. have ligget et Sakristi; den rundbuede Dør ind til Koret ses endnu. For omtr. 130 Aar siden stod her en grundmuret, hvælvet Udbygning, der efter Reform. vistnok brugtes til Oplag for Kirkens Vin, og som har været Materialhus; i Slutn. af 18. Aarh. blev den afløst af det saakaldte „Kalkhus", hvori ogsaa Blypladerne til Kirkens Tage støbtes. Dette nedbrødes 1850, da det nuv. Sakristi, af smaa røde Mursten, opførtes (1882 indrettet til Varmeapparat). Taarnet, over Højkirkens vestligste Hvælvingsfag, med løgformet Kuppel og gennembrudt Spir (76 Al. højt), er først opf. 1795-97 (Bygmester Chr. Mørup); dog har der i sin Tid været et Klokkehus, der synes at have staaet ved Korets Nordside (i et Dokum. fra 1496 nævnes Vor Frue Alter i Taarnet paa den nørre Side af Kirken; endnu 1625 nævnes Taarnet; af Kirkens

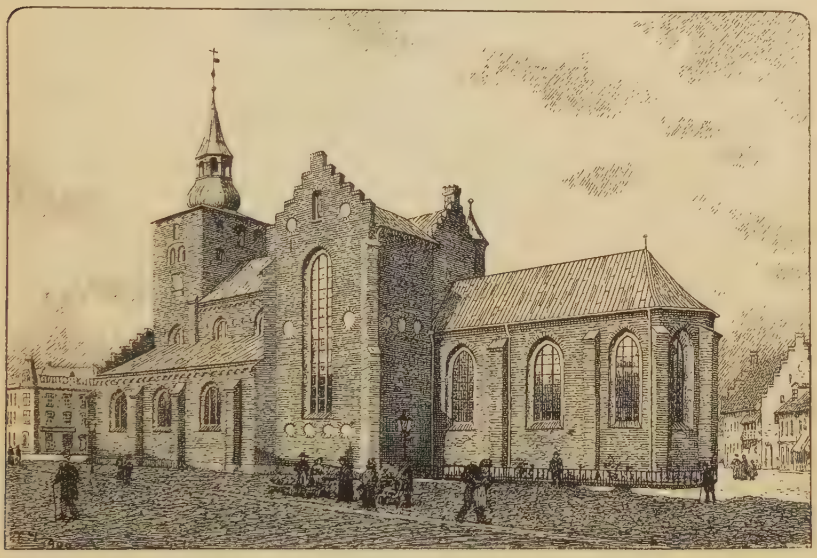

St. Mortens Kirke.

Regnskabsbog fra 1634 — i Provinsarkivet i Vib. — ses, at Mester Hans fik 9 Mark for at have flyttet Østgavlen ind og nedtaget et lille Klokkehus).

Kirkens Størrelse er meget anselig. Dens indv. Længde er 84 Al., deraf Koret $32^1/_4$, Bredden $31^1/_2$ Al., nemlig Midtskibet 11 og hvert af Sideskibene omtr. $7^1/_4$ Al., medens Resten optages af de omtr. 3 Al. brede, ottekantede Piller, der bære Højkirkens Mure. Koret er $11^1/_4$ Al. bredt; St. Hans' Kapel, hvis Sydgavl springer omtr. $3^1/_2$ Al. frem foran det sydl. Sideskib (det nordl. Sideskib fortsættes derimod i hele Midtskibets Længde), er omtr. $10^3/_4$ Al. i Kvadrat. Højkirkens 5 Hvælvinger (den vestl. skjules af Orgelfaçaden) hæve sig 30 Al. over Flisegulvet, ligesom St. Hans' Kapels smukke Stjernehvælv.; Korets 3 Hvælvinger ere 19 Al., det sydl. Sideskibs 4 Hvælvinger 14 Al. og det nordl. Sideskibs 5 Hvælvinger 12 Al. høje.

At Kirken paa det nøjeste har været knyttet til Byens Helligaandshus (se S. 815), til hvilket den i øvrigt blev skænket 1489 af Kong Hans, ses endnu tydeligt paa det nordl. Sideskibs Façade i Tryklejerne for Hvæl-

vingerne i den Omgang, der var paatænkt som Forbindelse mellem Helligaandshuset og Kirken, men som aldrig kom i Stand (godtgjort ved Udgravninger, i det mindste hvad den Fløj angaar, der skulde strække sig langs Kirken). Hele Kirkens Bygning kan desuden først forstaas, naar den tænkes sammenbygget med en saadan Omgang. Da der intet Lys kunde komme gennem det nordl. Sideskibs Ydermur, som skulde dækkes af den paatænkte Omgang, gjorde man, for at bøde derpaa, fra først af det sydl. Sideskib langt højere og gav det forholdsvis store Vinduer; de nuv. mod N. ere udhuggede langt senere, og kun deres øverste, spidsbuede Del er det oprindelige Murværk. Endnu 1609 (i „Randers Byes Wilckor og Artikler") hedder det: „den hellige Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke". Koret er, ifl. en Indskrift i Minuskler paa den østl. Hvælv. over Alteret, opf. 1494 af Helligaandsklosterets Prior J., ɔ: Jens Mathiesen. At Kirken saaledes for en stor Del er opf. i Kong Hans' Tid, bestyrkes ved en anden Indskrift paa Hvælvingen i St. Hans' Kapel, der siger, at Kongen „har grundlagt dette Sted" (ifl. Resen skal der under Indskriften have staaet Aarst. 1522). Paa Hvælvingskapperne ses 3 Vaabener med Navnene: „Jens Nielsen til Ristrup, Væbner", og „Oluf Jens (ɔ: Friis), Væbner, Lensmand til Kalø" — det 3. Navn, Otte „Philposzen" (Bøistrup) til Tvedegd., er borte; se Kirkeh. Saml. 4 R. VI S. 13 —, vistnok Adelsmænd, der have været behjælpelige ved Kirkens Opførelse; Dekorationen blev genfunden 1869-70 og atter opfrisket. Kapellet er vistnok det sidst tilbyggede Parti; i alt Fald er der Tegn paa, at det ikke har hørt med til den oprindl. Plan. Paa Reformationstiden er Kirken gaaet over til Byen. I 1529 blev den anvist de ældre Menigheder til Vor Frue og St. Laurentii Kirker (se S. 815)

Kirkens Hovedindgang fra Vest.

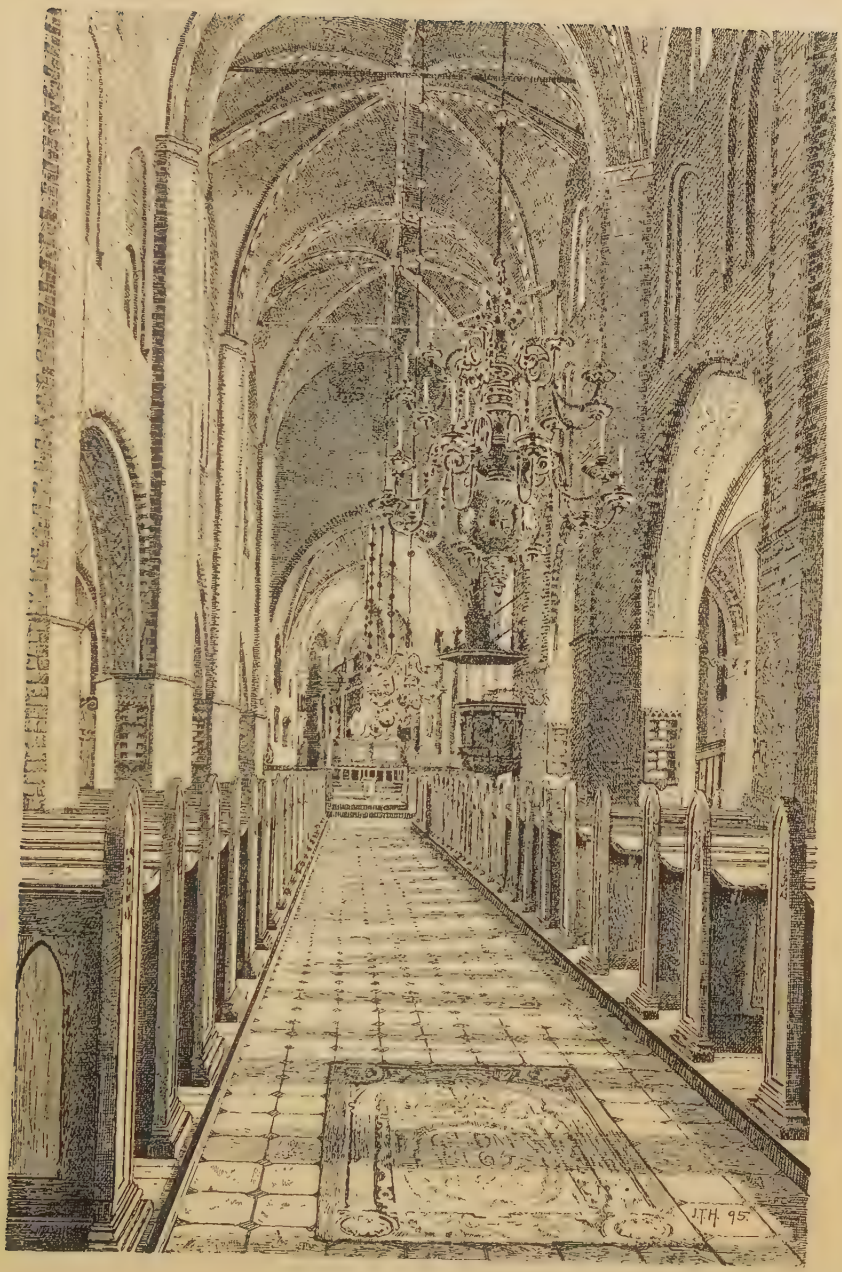

St. Mortens Kirkes Indre 1893.

til Sognekirke, og 1542 tilsagde Chr. III Borgmester, Raad og Menighed at maatte beholde til evig Tid „den Helligaandskirke og Koret i Randers“ til Sognekirke for Byen.

Kirken havde oprindl. 3 Hovedindgange, i V., S. og N. Den første, der 1700 kaldes „Ligporten“ og da kun benyttedes ved Ligs Indførelse i Kirken, har en 1700 forfærdiget Port med interressant Billedskærerarbejde. Den anden, i 2. Hvælvingsfag fra V., blev tilmuret 1827 (den med godt Billedskærerarbejde dækkede Dør, fra 1688, skænket af H. J. Coep og Hustru, findes nu i Randers Museum); den tredje førte fra den paatænkte Omgang til det nordl. Sideskib (tilmuret 1869). Alle Vinduer have en karakteristisk Hulliste (som i Korsarmene paa Aarhus Domkirke, i Taarnet i Assens Kirke, i Aalsø Kirke og i Vaabenhuset i Glenstrup). Højkirken og Sideskibene have en Gesims med flade Buer, der bæres af Konsoller. Koret har en langt simplere Gesims, hvilket sammen med andre Kendetegn synes at tyde paa, at man oprindl. har tænkt paa at gøre Koret højere, end det er. Gavlene prydes af Kamme. Murene støttes af Stræbepiller undtagen det nordl. Sideskibs, hvor Omgangen skulde være. I det Indre aabne sig ind til Sideskibene store Spidsbuer, der ere højest paa Sydsiden, hvor der over Buerne ses slanke, spidsbuede Blindinger, der altid have været lukkede, medens de langt lavere, tilsvarende mod N. oprindl. have været aabne ind til Sideskibets Rum over Hvælvingerne. Foran disse Aabninger synes der i Renæssancetiden til Dels at have været anbragt Pulpiturer, som senere ere fjernede. Oven over Aabningerne findes en Række lavere Vinduer under Højkirkens Hvælvinger. Den Spidsbue, der fører ind til Kirkens smukkeste Parti, St. Hans' Kapel, er langt højere end Buerne til Sideskibene. Den brede Spidsbue ind til Koret ligesom Gavlmuren over denne og Højkirkens Hvælvinger ere fra 1634, idet disse sidste styrtede ned $^{14}/_{11}$ 1632 og genopførtes af Bygmester Jørgen Schøffel fra Kbh. (i ovenn. Regnskab fra 1634 omtales disse Arbejder); til Minde om Restaurationen er over Korbuen malet Chr. IV's og Dronn. Anna Cathrines Vaabener med R. F. P. (Valgsproget) og Aarst. 1634 (under neden disse Vaabn. lod P. v. Spreckelsen 1687 male sit Vaaben, da han havde ladet Kirken kalke). Paa Korets Sydside laa i sin Tid Eske Brocks (senere det Scheelske) Kapel, der vistnok opførtes 1627, men snart efter nedbrødes for at give Plads for et større, der opførtes foran det midterste af Korets 3 Vinduer efter 1640 af J. Schøffel af gotlandske Sten i Renæssancestil; det havde Spir; udvendig var det prydet med Apostlene i to Rækker og en sort poleret Sten med Gravskrift i forgyldte Bogstaver; det var hvælvet og havde en underjordisk Gravhvælving. I Kapellet var der et Epitafium over Eske Brock, † 1625, og Hustru Christence Viffert, † 1624, med deres udhuggede Billeder. Af andre, der have hvilet i Kapellet, nævnes Tyge Brahe til Tostrup, † 1640, med Hustru, og Oberst Frands Brockenhuus til Overgd., † 1660, med Hustru. Kapellet blev nedbrudt 1801-2, og Kisterne nedsænkedes i Jorden. En lille Stentavle paa Korets Sydmur, opsat 1807, minder om Kapellet. Af større Restaurationer ved Kirken nævnes, foruden den i 1634, en i 1699, da de fleste af Tegltagene erstattedes med Blytage, en i 1826-28, da bl. a. Korets Tagrejsning sænkedes, Gulvene omlagdes og et nyt Læsekammer indrettedes i det nordl. Sideskibs Østende, en i 1856, der angik Taarnet, og en i 1862, da Vinduerne istandsattes. Endelig var der 1869-70 en indv. Reparation (kostede 16,000 Rd.), hvorved bl. a.

en Forhal i Midtskibets Vestende indrettedes, og Hvælvinger og Murværk bleve eftersete og dekorerede (Arkitekt: F. Uldall); 1882 indlagdes Varmeapparat; 1887-88 restaureredes Kirken udv. (undt. Taarnet og Sakristiet), da der opførtes et Spir paa Trappetaarnet, og Kamgavlene, der vare forsvundne, genopførtes (Bygningsinspektør Walther med Bistand af Uldall); 1897 indlagdes Gas. Nu forestaar en Istandsættelse af Taarnet.

Den anselige Altertavle, med Billedskærerarbejde og i Midtfeltet et Maleri (Christus i Getsemane), er opsat $^{24}/_{8}$ 1765, skænket af Grosserer Niels Brock († 1802), Indfatningen forfærdiget af Svogeren Agent Simonsen. Den katolske, pragtfulde Altertavle, der var anbragt i 1500 af Prior Jens Mathiesen (ifl. en forlængst forsvunden Iat. Indskrift paa Kormuren), solgtes 1765 og flyttedes til Hald Kirke, Nørhald Hrd. (s. d.). I øvrigt udmærker Kirkens Inventarium sig ved rigt og godt Billedskærerarbejde i Barokstil. Saaledes nævnes: Prædikestolen, skænket 1686 af Købmand Søren Simonsen i Frederikshald, stafferet 1723 af Handelsmand Mikkel Justesen Randers, Korgitteret, med massive Messingbalustrer, skænket 1685 af Borgmester Niels Jacobsens Datter Maren (ombygget, til Dels ødelagt og gjort lavere 1826-28), Pulpituret under Orgelet, opsat 1693 af Peter v. Spreckelsen til Dronningborg, staff. af Jobst v. Overbeck i Hamburg, og „Funtelukkelsen", en Skranke i St. Hans' Kapel (oprindl. i nordl. Sideskibs Vestende), nu Læsekammer, skænket 1695 af Handelsmand Christen Nielsen Randers og Hustru. Orgelet, forfærdiget 1751 af ovenn. Agent Simonsen (ombygget 1869-70 af Demant, Aarhus), har Façade i Rokokostil. Døbefonten er fra 1826 af malet Fyrretræ; kun den øverste Plade, af graa norsk Marmor er Levning af den gml. Font fra 1695. Det smukke Sølvdøbefad, fra 1695 (omgjort 1771), er skænket af ovenn. Christen Nielsen og Hustru. Af Epitafier hænge i Koret: 1) over Borgmester Niels Jacobsen, † 1624, og Hustru, opsat 1653 (Portrætterne ere malede paa Mahogni 1870 af H. Siegumfeldt, til Dels efter det tidligere Billede paa Marmor), 2) over Borgmester Peder Lasson, † 1618, og Hustru, 3) over Konsumptionsforv. Thom. Michelsen Bering, † 1734, og Hustru, og 4) over Sognepræst, forhenv. Rektor, Mag. Peter Estrup, † 1818 (af Marmor, med et Relief af Freund); i nordl. Sideskib: 5) over Borger Bendt Hansen, † 1622, og to Hustruer (med Portrætter af dem og deres Børn), 6) over Farver og Kirkeværge Niels Mortensen, † 1746, og Hustru, og 7) over Dr. jur. Chr. Schønning, † 1673, Nicolai Ægidiesøn, † 1696, og deres Hustru Cathrina Thomasdatter, † 1694; i det sydl. Sideskib: 8) over Borgmester Mikkel Thygesen Hviid, † 1672, og Hustru, † 1680, opsat 1668 (med Portrætter), 9) over Jens Poulsen til Søbygd., † 1687, med Hustru Maren Madsdatter, † 1723, og Borgmester Niels Mogensen, † 1666, med Hustru Karen Madsdatter, † 1710, opsat 1715, og 10) over Sophie Magd. Folsach, † 1794, g. m. Oberst Conr. Bokkelman, og Frk. E. C. Bokkelman v. Albertin (deres Kister staa i en Gravhvælving under det sydl. Sideskib). Af mindre Mindetavler nævnes en over Amtsforv. Jul. H. Keyl, † 1718, og Hustru (Kisterne staa under Trappen fra nordl. Sideskib til Forstuen), en, der beretter, at Raadm. Niels Jacobsen og Hustru i 1613 stiftede en Lørdag Aftensangprædiken, en om, at Raadm. Laur. Jacobsen 1605 gav en Lysekrone, og en fra 1627 over Hans Cremmersøn og Hustru. Af de mange Ligsten, der laa i Gulvene indtil Restaur. 1826-28, da Begravelserne ryddedes

og Kisterne udførtes paa Kirkegaarden, ere nogle levnede, bl. a. over Slotspræst Niels Adamsen, † 1587, med Hustru, over Raadm. Peder Pedersen, † 15.., med Hustru, over Raadm. Mogens Mogensen Schow, † 1647, med to Hustruer, over Borgmester Peder Anchersen, † 1655, med to Hustruer, over Provst Hans Dinesen Mossin, † 1711, med hans 1. Hustru, over den ovenn. Kirkeværge Niels Mortensen, med Hustru, og over Kirkeværge Mads Pedersen Essenbæk, † 16.., med Hustru. Ved Fornyelsen af Altergulvet og Anbringelsen af en ny Alterskranke 1897 fandtes to Ligsten, nu i Kormuren, over Provst Mag. Thøger Lassen, † 1608, med Hustru og Søn, Præst Peder Thøgersen, † 1634, med Hustru, og over Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648, med Hustru og Datter (i Provinsarkivet i Vib. findes et Par Planer, antagelig fra 1. Halvdel af 18. Aarh., som give Oplysn. om alle de ældre Begravelser). I Læsekamret findes to Tavler over Præsterne ved Kirken siden Reform. og de residerende Kapellaner fra Slotskirkens Nedlæggelse 1698. Kirken har 8 Malmlysekroner, hvoraf den ældste fra 1605, omstøbt 1641, da den ødelagdes ved Hvælvingernes Nedstyrtning 1632, og flere af Messing. Af Kirkens Klokker er den ældste fra 1637. En Runesten, der tidligere stod ved Kirkens Østende, er nu i Randers Museum (se *L. Wimmer*, Danske Runemindesm. II S. 245). En Kalk fra 1490 er nu i Gjerrild Kirke, Nørre Hrd., ved Grenaa (s. d.). (**Litt.**: Foruden de under Byens Hist. nævnte Værker se *F. Uldall*, St. M. Kirke i R., i Saml. til j. Hist. II S. 323 flg. og i Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 191 flg., samt Artikler i Randers Amts Avis Dec. 1894 og Jan. 1895). — Kirkegaarden omkring Kirken nedlagdes 1812; Pladsen planeredes og udlagdes til Torv.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og to residerende Kapellaner, hvoraf den første er Præst ved Hospitalet, den anden i Vorup Landsogn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 30,000 Kr. i Kapitaler, en Ager i Vestervang (aarl. Leje 60 Kr.), en aarl. Arvefæsteafgift paa 10 Td. Byg af 2 Agre i Øster- og Nyvang, Vorup Sogns halve Kongetiende (omtr. 200 Kr.) og et Legat paa 76 Kr.; dens Gæld var 65,816 Kr.

En anden Sognekirke, **St. Peders Kirke**, opføres 1901 mod N. i Byen ved Markedspladsen og Mariagervejen, for Byens nordl. Kvarterer. Det bliver en Korskirke i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel med et over Midten opf. Taarn med Spir, efter Tegn. af Arkitekt Wiinholt.

St. Pauls Kirke, Hj. af St. Blichersgade og Hobrovejen, er opf. af Metodisterne 1898 (indv. $^{11}/_{12}$) med Taarn og Spir (Arkit.: Jensen, Odense).

Katolsk Kirke, Ladegaardsgade, er opf. 1877-79 (indviet $^{31}/_{3}$ 1879) af røde Sten med Taarn og Spir (Arkit.: Sophus Petersen). Med Kirken er forbunden en Præstebolig og en Skole. Den katolske Menighed i Randers dannedes 1867.

Katolsk-apostolisk Kirke, Søren Møllersgade, er opf. 1894.

Missionshuset „Saron", St. Blichersgade, af røde Mursten, er opf. 1890 af Indre Mission (Arkit.: Jensen Wærum). Et Missionshus paa Missionsvej, opf. 1872, er nu nedlagt.

Et **Menighedshus**, Hj. af Lille Voldgade og Søren Møllersgade, er opf. 1895-96 af røde Mursten med glasserede Sten i gotisk Stil, for 43,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum).

Synagogen, Nordregrave, er opf. 1858 efter Tegn. af Bygningsinspektør C. G. F. Thielemann. Jøderne, der 1803 fik Tilladelse til at holde Guds-

tjeneste i Randers, havde tidligere Synagoge i en dertil 1808 indrettet Bindingsværksbygning i Snaregade (se Randers Amtsavis Apr. og Maj 1895).

Kirkegaarden („Dodsminde") ligger mod Ø. uden for Bygrænsen mellem Udbyhøjvej og Skovbakken. Dens ældste vestl. Del, $5_{,2}$ Td. Ld., indviedes $^2/_9$ 1811; 1860 og 1885 udvidedes den mod Ø. med henh. $4^1/_5$ og $6^1/_4$ Td. Ld. Et Ligkapel, paa den næstældste Del, i Rundbuestil med to Korsarme, er opf. for omtr. 20,000 Kr. 1876 (indv. $^{25}/_2$ 1877) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall. En lille Del af Kirkegaarden er overladt den kat. Menighed. Et Areal paa 10 Td. Ld. i Østervang N. Ø. for Kirkegaarden er indkøbt 1900 til dens Udvidelse; her paatænkes ogsaa opført et Kapel. Af mere bekendte Mænd, der ere begr. paa Kirkegaarden, nævnes: Etatsr. D. Kirketerp, † 1792, Apoteker C. Faith, † 1818, Borgm. J. F. Carøe, † 1819, Borgm. S. A. Stadfeldt, † 1840, Plantør V. Schaldemose, † 1848, Justitsr.,

Raadhuset med Niels Ebbesens Monument.

Herredsf. A. L. Reiersen, † 1850, Oberst C. F. S. Faber, † 1859, Borgm. L. C. Neckelmann, † 1865, Etatsr., Herredsf. H. Kampmann, † 1878, Legatstifteren Søren Møller, † 1880, Etatsr., Borgm. Chr. Fischer, † 1885, Ritmester H. Gether, † 1891, Prof., Rektor H. K. Whitte, † 1894, Læge H. N. Bay, † 1900. — Den mosaiske Kirkegaard, 3500 □ Al., mellem Kirkegaarden og Indgangen til Skovbakken, er indviet 1807.

Raadhuset, paa Torvet, i to Stokv. er opf. 1778 (hvor det tidligere, grundmurede, 1656 opf. Raadhus stod), 1796 forsynet med et Spir paa det høje Tag, restaureret udvendig 1865 og indv. 1898-99. Det ejes af Købstaden. Det indeholder Lokaler for Byraadet, Skifteretten, Kæmnerkontor og Kommunebogholderkontor samt Politistation. I Raadhuset hænge Oliemalerier af ovenn. Borgmestre J. F. Carøe og Chr. Fischer og af Legatstifteren Grosserer Niels Brock, † 1802, og Hustru Lene Bredal, † 1786, Sognepræst Chr. F. C. Reiersen, † 1890, og Legatstifteren Søren Møller;

tillige et 1884 udf. vandfarvet Billede af Helligaandshuset før dets Restauration. (Om „Skipper Klements Sværd", der før hang paa Raadhuset, men nu er i Museet, se Saml. til j. Hist. V S. 340 flg.). — I det omtr. 1831 N. for Raadhuset tilbyggede (senere ombyggede) tidligere Arresthus er der indrettet Vagtstue for Dragonregimentets Vagtmandskab, militære Arrester og Forhørslokaler. — Foran Raadhuset paa Torvet staar en Bronzestatue af Niels Ebbesen, modell. af Billedhugger Edv. Ring, paa Granitfodstykke efter Tegn. af Etatsr. V. Dahlerup, afsløret $^{2}/_{11}$ 1882.

Ting- og Arresthuset, paa St. Laurentii Bakke, hvor før St. Laurentii Kirke stod, er opf. 1861-62 (taget i Brug $^{13}/_{11}$ 1862) for 92,300 Kr. efter Tegn. af Kmhr. F. Meldahl, i to Stokv. med Kælder i blandet gotisk Murstensstil. Det er fælles for Byen, for Nørhald, Støvring og Galten og for Rougsø, Sønderhald og Ø.-Lisbjærg Herreder, tillige afbenyttet af Amts-

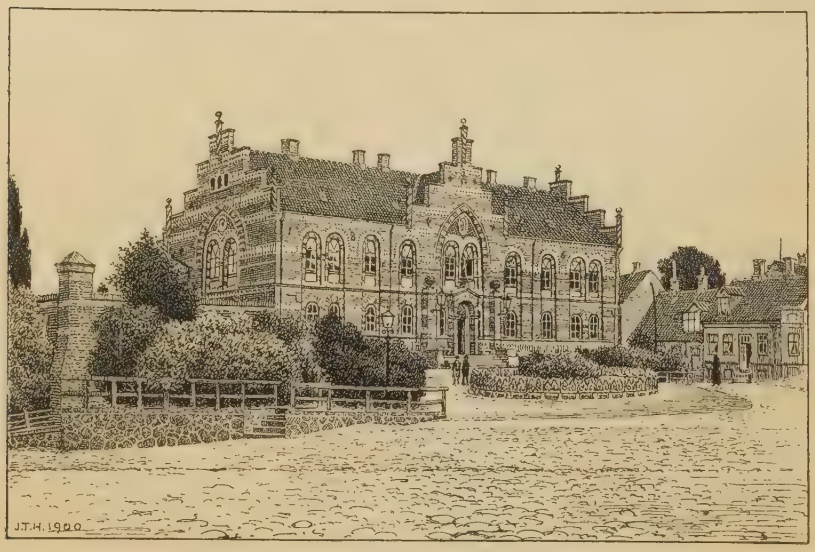

Ting- og Arresthuset.

raad og Forligskommission. Det ejes af Byen med $^{1}/_{3}$ og af Amtskommunen med $^{2}/_{3}$. Det indeholder bl. a. 32 Enkeltceller og 4 Fællesarrester, 3 Retslokaler samt Amtsraadssal og Arkiv.

Den lærde Skole, Vestergade, er en af røde Mursten 1857 opført Bygning i to Stokv. med Kælder, efter Tegn. af Bygningsinspektør Thielemann; den er bygget for 47,000 Rd. af Randers Kommune, der har. Ejendomsret til den. Paa Gavlfaçaden, der vender ud til Gaden, staar paa en Marmorplade Opførelsesaaret og: „Samler Eder Skatte, som Rust og Møl ej fortære". I Forbindelse med Bygningen opførtes 1888—90 en Gymnastik- og Festsal (Arkit: Bygningsinspekt. Walther). Selve Bygningen indeholder, foruden Rektorbolig, 15 Klasseværelser (4 Realklasser) og i vestl. Sidefløj et Værelse med naturhist. Samling og Bibliotek (9000 Bd.). Skolen har for Tiden 1 Rektor, 2 Overlærere og 10 Adjunkter Skolen har tillige en af Lærerne opr. Forberedelsesskole. Der var $^{1}/_{3}$

1901 198 Elever, hvoraf 84 i Forberedelsesskolen. — Skolen er oprettet af Chr. III og havde sit første Lokale i en grundmuret Bygning i 1 Stokv. Ø. for St. Mortens Kirke, indtil den 1783 forlagdes til Helligaandshuset (se S. 799). (Se *H. M. Flemmer*, Hist. Efterretn. om R. lærde Skole, Randers 1833—34; *F. E. Hundrup*, Lærerst. ved R. lærde Skole, Randers 1872).

Det kommunale Skolevæsen omfatter to Skoler: Den **Bay-Kirketerpske-Borgerskole**, opkaldt efter Stifterne af to mindre Skoler, Etatsr. D. Kirketerp, der 1778 oprettede en Skole paa Brødregade, og Købmand J. N. Bay, der 1776 oprettede en lign. paa Kirkegade; 1821 fik de Lokaler i Friskolens Gaard, Hj. af Store Voldgd. og Kirkegd.; 1844 sloges de to Skoler sammen. Dens nuv. Bygning, i to Stokv. med Kælder, Vestergade, er opf. 1846-47 og indeholder, foruden Klasseværelser, Bolig for Overlæreren. Den havde ved Udg. af 1900 355 Elever (209 Drenge og 146 Piger) i 11 Klasser, samt 1 Overlærer, 5 faste Lærere og 2 Lærerinder,

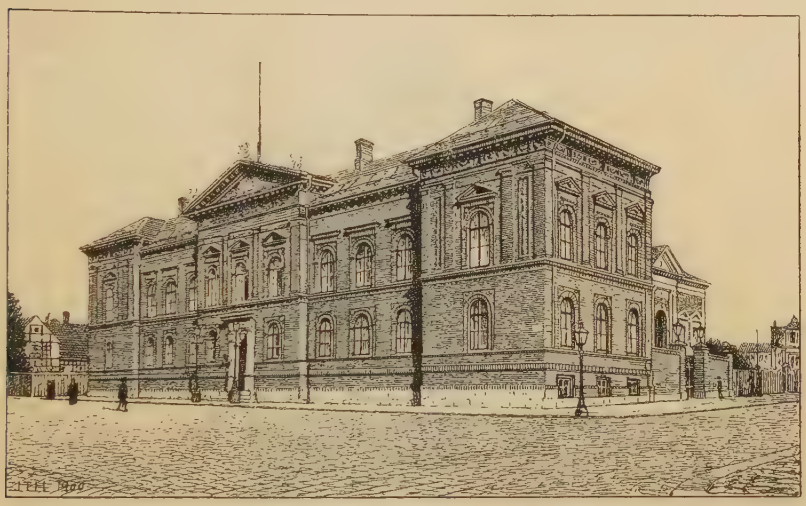

Teknisk Skole, til højre Museet.

2 Timelærere og 1 Timelærerinde. Bygningen, der er forældet, skal nu afløses af en ny, der opføres i Søren Møllersgade (Arkit.: Jensen Wærum). Den **Brock-Bredalske Kommuneskole** (før kaldet „Friskole"), oprettet 1817 og opkaldt efter Grosserer N. Brock og Hustru Lene Bredal paa Grund af de store Legater (13,100 Rd. C.), som de have skænket til Almueskolevæsenet. Skolen har to Bygninger: Drengeskolen, Nørrestræde, af røde Mursten i 3 Stokv., opf. 1867-68 (Arkit.: H. A. Paludan) med 14 Klasseværelser og Bolig for Overlærer og Pedel, og Pigeskolen, Markedsgade, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, opf. 1884-85 (Arkit.: Olivarius), med 16 Klasseværelser og Bolig for en Pedel; Skolen havde ved Udg. af 1900 811 Drenge og 856 Piger, fordelte i 51 Klasser, samt 1 Overlærer, 10 faste Lærere, 2 Timelærere, 16 faste Lærerinder og 3 Timelærerinder. — **Teknisk Skole** er opr. 1852 af Haandværkerforeningen med Lokale i Helligaandshuset og overgik til et særligt Selskab 1891, da den nuv. Bygning opførtes ved Frederikspladsen, af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit.: Jensen Wærum). Undervisningen foregaar i en

Aftenskole, for alle Industriens Arbejdere, og en Dagskole, der meddeler vordende Haandværksmestre, Fabrikanter, Dekoratører og Arkitekter teknisk Uddannelse; omtr. 600 Elever, hvoraf 10 pCt. i Dagskolen; i Aftenskolen er der 22, i Dagskolen 15 Lærere. — Af Privatskoler er der 20, hvoraf 3 med Dimissionsret, nemlig Randers private Realskole, Nørregade, opr. 1869, Bygningen indrettet 1874, 125 Elever; Frk. Nisteds Realskole for Piger, St. Blichersgade, og Frk. la Cours Realskole for Piger, opr. 1876, Tøjhushavevej, Bygningen opf. 1893-94, 150 Elever; af de øvrige maa to kaldes private Borgerskoler, Resten nærmest Pogeskoler. En Handelsskole, opr. 1876, har Lokale i R. private Realskole.

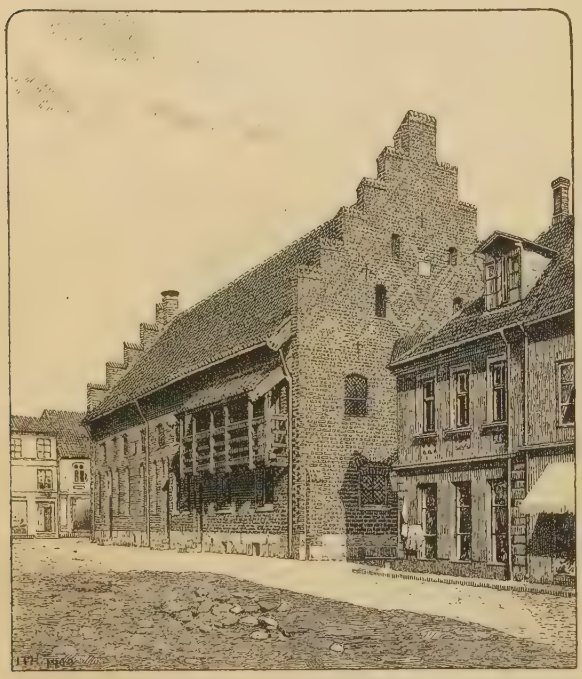

Helligaandshuset.

Randers Museum, stiftet 1893, Fischersgade, en 1891-93 opf. Bygning af røde Mursten i 2 Stokv. (det øverste har kun Ovenlys) med Kælder (Arkit.: P. Paulsen). Det indeholder en hist. Samling (st. 1872), i Stuen, omfattende Oldsager, Minder fra Byen osv., og en Kunstsamling, 1. Sal, med danske Malerier, Gibsafstøbninger og Raderinger; hver Afdeling har en selvstændig Bestyrelse. Bygningen er assureret for 52,800, den historiske Samling for 35,000 og Kunstsamlingen for 46,250 Kr.

Helligaandshuset, ved Nytorv N. N. Ø. for Kirken, er et anseligt, middelalderligt Stenhus (49 Al. langt, 17 Al. bredt og 23 Al. højt til Tagrygningen), der alm., men ikke uimodsagt, er opfattet som en Rest af Randers Helligaandskloster (se S. 815). Huset er opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, væsentlig i Munkeskifte paa et Fundament af Kampesten; det er i to Stokv. med Kælder under den sydl. Ende og med Kamgavle mod N. og S., men ikke af een Støbning, idet den nordlige Del er lidt yngre (i Nordgavlen, sidst tilbygget, ligge Stenene til Dels i Blokskifte). Vestsiden er Husets smukkeste og i arkitektonisk Hens. interessanteste Parti; Vinduer og Døre ere fladbuede (den nordligste Dør dog rundbuet), og de omfattes i 1. Stokv. af spidsbuede Blindinger, i hvis Buer der er anvendt sortglasserede Sten; en stor Del af Murfladen er prydet af en Mønstermuring, som ogsaa ses paa

Sydgavlen, medens den paa Østsiden lige er paabegyndt og paa Nordgavlen helt mangler. Østsiden havde oprindl. kun (smaa fladbuede) Vinduer i 2. Stokv. Begge Stokv. og Kælder have fladt Bjælkeloft. Til Husets sydvestl. Hjørne har fordum stødt en Mur med en rundbuet Port.

Huset har i nyere Tid længe været i Privateje; 1783 indrettedes det til Latinskole (se S. 797); efter 1858 benyttedes det af Haandværkerforeningen og Tekn. Skole samt fra 1877 af den hist. Samling. Da den første fik sin egen Bygning 1876 (se S. 797), foreslog et Byraadsudvalg at nedbryde Bygningen og udlægge Tomten til Torveplads; men Planen strandede, og tekn. Skole forblev i Bygningen indtil 1891, da den flyttede til sin egen Bygning. Byraadet tænkte nu atter paa at nedrive Huset; men efter langvarige Forhandlinger og en heftig Polemik bestemtes det endelig 1893, at det skulde bevares. Restaurationen, hvortil Staten bevilgede 46,258 Kr. (ved privat Indsaml. indkom 26,712 Kr. til Byens Skadesløsholdelse for Torveplads) foretoges 1894-97 af Bygningsinspektør H. Kampmann og gik væsentlig ud paa at føre Bygningen tilbage til dens oprindl. Skikkelse. Den var nemlig efterhaanden, især ved Omdannelsen til Latinskole, undergaaet store Forandringer; bl. a. vare de oprindl. Dør- og Vinduesaabninger udmurede og nye brudte og Gavlkammene vare huggede bort og det Indre omkalfatret og afdelt ved nye Skillerum. Bygningen var dog ikke mere medtaget end, at alle de oprindl. Dør- og Vinduesaabningers Form og Profiler kunde fremdrages. Gavlkammene opsattes; i 1. Stokv. udbrødes af praktiske Hensyn mod Ø. nogle nye Vinduer. I det Indre omordnedes Skillerummene, og de gamle Vinduesnicher med murede Bænke og smaa Fordybninger samt Rester af malede Dekorationer fremdroges: i Stueetagen et terningformet Vægmønster fra Bygningens ældste Dage og paa 1. Sal et Vægmønster med Planteslyngninger og Vaabenskjolde fra 16. Aarh. I den vestl. Ydermur opdagedes i 2. Stokv. et Par „Hemmeligheder", smaa firkantede Rum med muret Sæde dækket af Egetræ, hvorfra føre murede Rør, som udmunde i Sokkelen under to Granitkvadre, der oprindl. have siddet i en romansk Kirke som Vinduesoverliggere. I Sokkelen indsattes tilhugne Granitkvadre. Udvendig paa Vestmurens sydl. Ende ud for 2. Stokv. opsattes en Svale (af Egetræ fra en nu nedreven Bindingsværksbygning i Byen), da flere Omstændigheder (en oprindl. Udgangsdør her, nogle Bjælkehuller over Stuevinduerne m. m.) kunde tyde paa, at der oprindl. havde været noget lign. Bygningen ejes nu af Kommunen; den benyttes nu bl. a. til Folkebibliotek, omtr. 12,800 Bd. (i Rummet med det terningeformede Vægmønster), i Stueetagen, og til Byens Arkiv, paa 1. Sal, hvor der tillige findes en stor Forsamlingssal. (**Litt.**: Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i R., Kbh. 1880. *P. H. Jacobsen*, Nogle hist. Notitser om Helligaandshusets Køb og Indretn. til Latinsk., i Randers Amtsavis $^{5}/_{4}$ 1893. *Henry Petersen*, i Ill. Tid. $^{19}/_{2}$ 1893. *H. Kampmann*, i „Arkitekten" $^{12}/_{2}$ og $^{26}/_{2}$ 1897. Se i øvrigt Litt. S. 815).

Hospitalet, Vestergade, er oprettet af Chr. III ved Fundats af $^{25}/_{3}$ 1558, som foruden Tiender og Jordegods (deribl. noget af det, som ved Helligaandshusets Ophævelse 1541 var skænket til Aarhus Hospital) skænkede det den saakaldte Provstegaard, som i den kat. Tid var Bolig for det Medlem af Aarhus Domkapitel, der var Provst for Ommersyssel. Hospitalets Fundats blev givet af Fr. II $^{22}/_{4}$ 1573. Stiftelsen optog oprindl. ogsaa sindssyge; men ved den fuldstændige Ombygning 1866-68 bleve disse

overførte til Aarhus og senere til Viborg paa Hospitalets Bekostning. Ifl. den nye Fundats af $^{5}/_{10}$ 1868 er Hospitalet bestemt til Understøttelse for værdige trængende, der ere forsørgelsesberettigede i en Kommune i Jyll., men trængende af Aarhus Stift have Fortrinsret under lige Vilkaar. Stiftelsen optager 100 faste Lemmer (hvoraf omtr. $^{1}/_{3}$ Mænd), som foruden Husly faa Lys, Vask, Brændsel, Medicin og Lægehjælp samt ugentlig 3,50 Kr., der kunne forhøjes til 4 Kr. Ifl. Res. af $^{26}/_{10}$ 1892 ere Understøttelserne uden for Stiftelsen fastsatte til 50,000 Kr. aarl., fordelte i 200 Portioner à 50, 200 Portioner à 100 og 100 Port. à 200 Kr. aarlig. Stiftelsens Kapital var $^{31}/_{3}$ 1900 1,403,230 Kr. Foruden nogle Jordlodder og Enge af Hrtk. $5^{3}/_{4}$ Td. ejer den Konge-Korntienden af 49 Sogne, Provstekornsafgiften af 60 Kirker, Konge-Kvægtienden af nogle Sogne, m. m.; den saml. Kornindtægt udgør aarl. omtr. 938 Td. Rug, 2007 Td. Byg og 2604 Td. Havre. Hospitalet bestyres under Stiftsøvrighedens Direktion og Borgmesterens, Sognepræstens og Byfogdens Inspektion af en Forstander. Den 1. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke er Præst ved Hospitalet. — I Stedet for den gml. Provstegaard opførtes 1866-68 paa samme Sted en ny Bygning for 71,000 Rd. efter Tegn. af Bygningsinsp. Walther, 3 Fløje af røde Mursten for største Delen i 1 Stokv., der foruden Bolig til c. 100 Lemmer og til Økonomen indeholder Kirke i Hovedfløjen ud mod Gaden (smukt dekoreret med Bjælkeloft og Pulpitur langs Sidemurene), Ligkapel, Sygestue m. m.; 1899-1900 opførtes for omtr. 87,000 Kr. paa den Hospitalet tilhørende Naboejendom en Tilbygning (Arkit.: H. F. Estrup), af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, væsentlig beregnet for ældre og svagelige Lemmer, da den afgiver større Bekvemmeligheder end den gamle; den indeholder ogsaa Forstanderbolig. — Da Vognfabrikken „Scandia“ blev flyttet, blev dennes Grund, der helt omsluttedes af Hospitalets Ejendom, købt 1897 af dette for 75,000 Kr. Det har egen Kirkegaard tæt V. for Hospitalet.

Sygehuset, ved Hobrovejen, opf. 1869-70 af Kommunen, som ejer det, for omtr. 50,000 Rd. Det bestaar af en anselig Hovedbygning af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit: H. A. Paludan); den er senere undergaaet flere Forandringer og Udvidelser, senest 1895-96, da der for omtr. 27,000 Kr. opførtes en Tilbygning mod V. i Forbindelse med Hovedfløjen, med Plads til 18 Senge (Arkit.: Jensen Wærum). Sygehuset har to Afdelinger, en civil (Plads til 78 Patienter) og en militær (30 Patienter), hver med sin Administration, men med fælles Økonomi. I Sidefløjen er offtl. Dampbadeanstalt, i en særlig Bygning offtl. Desinfektionsanstalt. Bygningerne ere brandforsikrede for 167,220 Kr. — Epidemihuset, N. for Byen ved Hadsundvejen, er opført 1886, ejes af Byen med $^{1}/_{4}$ og Amtet med $^{3}/_{4}$ og har 12 Senge; 1892 tilføjedes et Karantænehus for søværts ankomne, 8 Senge, 1895 en Afdeling for Difteritispatienter, 26 Senge, og 1901 en for Skarlagens- og Mæslingpat., 24 Senge (Arkt.: Olivarius).

Fattigforsørgelses- og Tvangsarbejdsanstalten, Vestergade ved Vesterport, er grundlagt 1807, udvidet 1816 og 24, ombygget 1867 og 74 (for henh. 16,700 og 13,000 Rd.) og endelig 1888-89 dels ombygget, dels udvidet. Den udgør et anseligt Bygningskompleks af røde Mursten i to Stokv., en Del med Kælder, og bestaar af en egentlig Fattiganstalt med en Sygeafdeling paa 30 Senge og en Arbejds- og Tvangsarbejds-

anstalt for Mænd med Plads til 30 Forsørgelses- og Arbejdslemmer og 9 Tvangsarbejdsfanger. Foruden Bolig for Inspektøren, Overopsynsmanden, 2 Underopsynsmænd, Husholderske og Diakonisse indeholder Anstalten en Bedesal og Arbejds- og Spindestuer. Der er Plads til i alt 150 Lemmer; i 1899 var Gennemsnitsbelægningen 114. Bygningerne ere brandforsikrede for 102,975 Kr. Fattiggaarden har haft sin egen, ved Anstalten beliggende Kirkegaard (indviet $^{31}/_{12}$ 1820), som blev nedlagt 1858.

Alderdomsasylet, Søren Møllersgade, en af Kommunen for omtr. 63,000 Kr., 1895-96 opf. Bygning i 2 Stokv. med Kælder af røde Mursten (Arkit.: Jensen Wærum). Foruden Lejlighed til Økonoma, Betjening og Lokaler til Økonomien har det Plads til 50 Beboere (gamle, svagelige Personer, der nyde Alderdomsunderst.), som foruden fuldstændigt Underhold faa et mindre ugentl. Pengebeløb. Det har stadig været fuldt belagt; hver Person har gnmstl. kostet omtr. 58 Øre pr. Dag.

Et **St. Josephs Hospital**, til hvilket et Areal uden Vederlag af Kommunen er overdraget St. Josephssøstrene, skal opføres 1902 paa Hj. af Hadsundvejen og Fabers Allé (Arkit.: Jensen Wærum).

Milde Stiftelser: **Haandværkerstiftelsen**, Markedsgade, af røde Mursten i to Stokv. (Arkitekt: P. Hansen), er opf. 1868 for 16,000 Rd. af Haandværkerforeningen ved frivillige Tilskud og andre Bidrag; den har 12 Friboliger for trængende Haandværkere og deres Enker og yder desuden Pengeunderst. til enkelte uden for Stiftelsen. Den ejer omtr. 115,000 Kr., deri indbefattet nogle Legater, og har sin egen Bestyrelse. — **Randers Børneasyl**, Lille Voldgade, opf. 1847 i 1 Stokv. med Kælder, er opr. 1840 til Minde om Stænderinstitutionens Indførelse (senere udvidet); det har Plads for omtr. 200 Børn og har sin egen Bestyrelse. — **Chr. IX's og Dronning Louises Jubilæumsasyl for Smaabørn**, Missionsvej, er opr. til Minde om Regeringsjubilæet og taget i Brug $^{26}/_{5}$ 1892; det har Plads for omtr. 80 Børn og har sin egen Bestyrelse.

Byen har to Jærnbanestationer: **Hovedbanegaarden**, mod S. V. i Byen ved Vesterport, fælles for den østjydske Længdebane og Grenaabanen, tagen i Brug $^{3}/_{9}$ 1862 (flere Gange udvidet, en ny Banegd. paatænkes), og **Hadsundbanegaarden**, ved Fischersgade, tagen i Brug $^{10}/_{10}$ 1883. Desuden maa nævnes den for Byen vigtige Strømmen Station, aabnet 1876. Lige V. for Sønderbro er der af Staten 1898-1900 opført en Jærnbro for Grenaabanen; den har kostet 375,000 Kr., er 380 F. lang og hviler paa murede Piller, en i Midten og to for Enderne.

Gasværket, mod S. V. i Byen ved Stationsvej, er anlagt 1853 af det engelsk-danske Gaskompagni, som ejer det, og er senere blevet betydeligt udvidet. Produktionen i 1900 var omtr. 54 Mill. engl. Kbfd. — **Vandværket** blev anlagt 1873-74 for omtr. 150,000 Kr. N. V. for Byen ved Kilderne ved Ovstmølle (Møllen købtes for 75,000 Rd., men solgtes atter med Hovedbygning, „Frøvadsholm“ og det meste af Arealet) med en Maskinbygning, en Vandbeholder til omtr. 3000 Td. Vand, m. m.; 1881 anlagdes omtr. 12 F. højere og noget nærmere Byen en ny Beholder til 6500 Td. Vand, og 1897 bleve baade Bygninger og Maskinkraft udvidede og forøgede til det dobbelte. Hele Vandværkets Anlægssum angives til 485,500 Kr. Det gennmstl. Forbrug pr. Døgn er omtr. 20,000 Td. (6000 ved dets Anlæg).

Posthuset har Lokale i en Bygning i Hovmeden, **Telegraf- og Telefonstationen** har Lokale ved Havnen (den skal 1902 flyttes til et lejet Lokale i Storegade Nr. 8), hvor en ny Bygn. opføres (Arkit: Skovgaard).

Toldkammerbygningen, Hj. af Havne- og Karolinegade, af røde Mursten i to Stokv. med Taarnbygning paa Midten og Terrasse foran Façaden, efter Tegn. af Bygningsinspektør Walther, er opf. 1879-80 af Staten. Den gamle Toldkammerbygning, ved Havnen, opf. 1834, benyttes nu til Havnekontor, Børslokale og af det forenede Dampskibsselskab.

Som Garnison for 5. Dragonregiment har Byen flere militære Etablissementer. Det **gamle Ridehus**, ved Sandgade, blev opf. 1857 af Staten, væsentlig af Tømmer og Brædder med Tegltag; 1892 blev det ombygget (Arkit.: Jensen Wærum) og fik grundmurede Sider og Gavle samt Skifertag. Det **nye Ridehus**, N. for Markedsgade, er opf. 1887 for 55,000 Kr. af Kommunen (Arkit.: Jensen Wærum). **Rekrutkasernen**, ved Ladegaardsgade, er opf. efter en Brand 1880-81 af Kommunen for 200,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum). **Møllegadens Kaserne** er opf. 1877 af Kommunen, der ogsaa ejer den saakaldte „**Fabrikstald**“, en ældre Bygning, omdannet til Kaserne for en Eskadron. Om Vagtstuen se S. 796, Sygehuset S. 800; Sygestalden og Beslagsmedien ligge i Markedsgade. Eksercerpladsen, i Ny-Østervang, er 58 Td. Ld.

Nørrejyllands Tøjhus, et stort Bygningskompleks Ø. for Byen ved Udbyhøjvej lige over for Kirkegaarden, bestaar af en Bygning i to Stokv. med en Hovedfløj og to Sidefløje, desuden en Kasernebygning, flere mindre Bygninger, et Vagthus og i nogen Afstand et Krudttaarn. Hovedbygningen opførtes 1801-2, enkelte af de mindre Bygninger 1805; Opførelsen kostede 34,000 Rd. C., hvoraf 20,000 Rd. vare udredede ved patriotiske Bidrag (over Indgangen staar bl. a. en Medaillon af Kronprins Frederik og: „Den bedste Regering helliget af den reneste Patriotisme“). Fra Bygningen blev der 1802 (se S. 804) anlagt en Vej gennem „Dronningens Have“ og fra Enden af denne gravet en Kanal ud til Fjorden, for at Kanoner og Ammunition kunde tilføres Tøjhuset. Kanalen benyttedes endnu 1851, men er senere tilgroet og opfyldt. Tøjhuset, der ejes af Staten, blev senere i nogle Aar benyttet som Lejrlasaret.

Af andre Bygninger mærkes: Amtmandsboligen, for Enden af Østergade, opf. 1828 (tidligere „Christineberg“), Embedsboliger for Sognepræsten ved St. Mortens Kirke, Brødregade, opf. 1856, for 2. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke og Sognepræst for Vorup, Møllegade, opf. 1882, for Borgmesteren, St. Blichersgade, opf. 1891 (Arkit.: Olivarius), og for Herredsfogden over Rougsø m. fl. Herreder, ved Tøjhushavevej, opf. 1862; Amtstuen har Lokale i en Gaard paa Vestergade. Kornpakhuset, ved Havnen, er opført 1899-1900 for 200,000 Kr. af røde Mursten i 4 Stokv. med Kælder (efter Tegn. af Ingeniør Schouboe), Vejerboden, smstds., er opf. 1883; begge ejes af Havnen. Et offtl. Slagtehus med Kødkontrolstation, et anseligt Bygningskompleks, er opf. af Kommunen 1898-99 for 215,000 Kr. ved Markedspladsen (Arkitekt: Justitsr. H. Meyer og Olivarius). Frimurerlogen „St. Martin“ har en 1881 opf. Bygning, Hj. af St. Blichers- og Søren Møllersgade (Arkit.: Achen og Uldall), indviet $^{16}/_{3}$ 1882. Odd-Fellow Logen „Absalon“, opr. $^{19}/_{5}$ 1885, har fra 1893 Bygning paa Tøjhushavevej (tidligere Restaurationen „Rosenlund“). Nordisk Good-Templar Loge,

opr. 1892, har Lokale paa Niels Ebbesensgade; desuden er der flere mindre Good-Templar Loger. Frelsens Hær har en Bygning i Provstegade. Haandværkerforeningens Bygning, Vestergade, er en 1875-76 opf. Bygning i to Stokv. (Arkit.: Paludan), senere udvidet (den har et omtr. 3000 Bd. stort Bibliotek). Arbejdernes Forsamlingsbygning „Jylland", Vestergrave, er opf. 1899 (Arkitekt: Skovgaard). Klubben Harmonien, Østergade, har en Bygning med Teater (rummer omtr. 500 Tilskuere). I Vestergade er der et Højskolehjem, i Markedsgade et Soldaterhjem. — En væsentlig Del i den store Udvidelse, Byen har faaet i den sidste Snes Aar, skyldes det saakaldte Slyngborgkonsortium, der efter den ovenn. Søren Møllers Død 1880 købte Gaarden Slyngborg med omtr. 24 Td. Ld. og derpaa har anlagt det nye Slyngborgkvarter.

Af Velgørenhedsforeninger og andre Selskaber nævnes: Bombebøssen, opr. $^{24}/_{5}$ 1824; Købmændenes Hjælpeforening, opr. 1860; Randers ældre Købmænds Liglav, opr. omtr. 1692 (*N. H. Bay*, R. ældre Kjøbmænds Liglaugs Hist., Randers 1893), fra 1849 tillige et Understøttelsesselskab for trængende Enker og Børn; Randers Skipperlav, opr. $^{13}/_{3}$ 1780, et Understøttelsesselskab; Randers Syge- og Begravelseskasse, opr. 1862; Bager-Liglavet, opr. 1735 (se *R. C. Andersen*, R. Bager-Liglaug, Randers 1885); Haandværkernes Sygekasse, opr. 1853; Jærnbanehaandværkernes Sygekasse, opr. 1861; Ligsocietetet „Den gode Hensigt for alle skikkelige Folk", opr. $^{1}/_{10}$ 1801; Skomagernes Begravelsesforening, opr. 1780; Skrædernes Begravelsesforening, opr. 1796; Underofficerernes Ligkasse for Børn; Underofficerernes Enkekasses Understøttelsesforening, opr. $^{29}/_{10}$ 1868; det mosaiske Sygeplejeselskab, opr. $^{15}/_{4}$ 1819; Randers Arbejderes Bygge- og Alderdomsunderstøttelses-Forening, opr. $^{31}/_{1}$ 1874; Randers Arbejderes Sygekasse (2500 Medl.), opr. 1872; Haandværkernes Rejse- og Sygeforening med Svendehjem, opr. $^{5}/_{9}$ 1883; Randers Afholdsforening, opr. $^{26}/_{4}$ 1879; Understøttelsesforeningen, opr. $^{29}/_{10}$ 1868; Konfirmationsudstyrsselskabet, opr. $^{1}/_{11}$ 1887; Foreningen til fattige Børns Bespisning, opr. 1885; St. Stefansforeningen (Foreningen for Menighedspleje ved Diakonisser), opr. $^{5}/_{10}$ 1881; Husholdningsselskabet for Randers Amt (samt Hornbæk og Taanum Sogne i Viborg Amt), opr. $^{29}/_{1}$ 1810; Haandværkerforeningen, opr. 1848 (se *K. Langdal Kristensen*, Randers Haandværkerforening 1848-98, Randers 1898); Haandværkersangforeningen, opr. 1852; Borgerforeningen af 28. Maj, opr. 1841; Randers Arbejderforening (2300 Medl.), opr. $^{10}/_{3}$ 1867, med Bageri og Dampbadeanstalt (Nordregrave); Handelsforeningen, opr. 1824; Kristelig Forening for unge Mænd, opr. 1884; Randers borgerlige Skydeselskab, opr. $^{21}/_{10}$ 1852; Randers Skyttekreds, opr. 1868; de danske Vaabenbrødres Afdeling i Randers og Omegn, opr. 1866; Foreningen Brage, opr. $^{30}/_{11}$ 1865 ved Sammensmeltning af Randers Musikforening og Foreningen af $^{12}/_{12}$ 1857; Kunstforeningen, opr. $^{3}/_{6}$ 1851; Klubben Harmonien, opr. $^{1}/_{1}$ 1805 (dramatisk Forening); Klubben Marielund, opr. 1845; m. m.

Af Pengeinstituter nævnes: Sparekassen for R. og Omegn, i Store Voldgade (Bygning opf. 1878-79; Arkitekt: Olivarius), Randers Diskonto- og Laanebank, Kirkegade, Handelsbanken i R. (Filial af Kbh.'s

Handelsbank), Raadhustorvet, Landbosparekassen for R. Omegn, Store Voldgade. Om disse se nærmere S. 812.

Byen er overalt mod Ø., N. og V. omgiven af smukke Anlæg, tils. omtr. 46 Td. Ld., der meget bidrage til at forskønne Byen og skærme den mod Nordenvinde. De ejes af Kommunen. Ø. for Byen mellem Tøjhuset og Gudenaa ligger **Tøjhushaven**, oprindl. kaldet Dronningens Have eller Marielund, omtr. 6 Td. Ld., væsentlig anlagt 1802-5 ved Generallieutn. Moltkes, Kmhr., Amtmand P. S. Fønss' og Justitsr. L. Holbergs Bestræbelser, senere fortsat af Plantør V. F. Schaldemose. I Haven staa to fredlyste Granitsøjler, der siges at hidrøre fra Essenbæk Kloster, hvorfra de efter Klosterets Nedlæggelse førtes til Stenalt af Fru Anna Krabbe (paa Søjlerne staa AFK og Aarst. 1589), samt en Mindestøtte for Jyllands Forsvar i Krigen med England, med en Portrætmedaillon af Generallieutn. A. L. Moltke († 1810), oprindl. rejst paa en Høj ved Krudttaarnet, flyttet til sin nuv. Plads og fornyet 1852. Ved Aar 1820 paabegyndtes Beplantningen af **Fabers Anlæg**, omtr. 1 Td. Ld., V. for Tøjhushaven og S. for den nu nedlagte lille Ridebane; det skyldes dav. Lieutn., senere Oberst C. F. S. Faber, der i flere Henseender har gjort sig fortjent af Byens Forskønnelse; han har saaledes plantet „Fabers Allé", N. for Byen. Beplantningen af **Skovbakken**, omtr. 20 Td. Ld., paa Skraaningen af Flintebjærg N. for Kirkegaarden, paabegyndtes 1829 (senere udvidet mod V. til Hadsundvejen) af Kmhr., Amtmand W. Lorentz, udført af ovenn. Schaldemose. I Anlægget, der strækker sig over et ret kuperet Bakkeparti, og hvorfra der er vide Udsigter over Randers og Gudenaadalen, findes to af Kommunen ejede Pavilloner, Skydepavillonen, opf. 1854 af det borgl. Skydeselskab (Arkit.: P. Hansen), der senere solgte den til Kommunen, og Tepavillonen, opf. 1892-93 (Arkit.: Olivarius); desuden en Broncebuste af Fr. VII paa et Granitfodstykke, skænket 1862 af Galvanoplastiker Møller, Kbh., samt en 9 Al. høj Mindestøtte af Granit

Gammelt Stenhus paa Raadhustorvet, Nr. 7.

(Sokkel, Piedestal og Obelisk), rejst 1896 til Minde om de Mænd, der have gjort sig fortjente af Lystanlæggene; paa Støtten staa Navnene: Lorentz, Schaldemose, Faber og Gether (se nedf.). Allerede 1818 paabegyndtes Beplantningen af Bakken uden for Vesterport ved Fattiggd., **Vesterplantage** eller **Vesteraltan**, omtr. 9 Td. Ld., væsentlig ogsaa af Schaldemose, senere fortsat af Faber og Toldkasserer, Ritmester H. L. Gether, hvilke to Mænd ogsaa iværksatte Plantningerne N. for Byen, omtr. 10 Td. Ld., der forbinde Skovbakken med Vesteraltan. Endelig har Kommunen 1896 for 36,600 Kr. købt Fladbro Kro (Grensten og Hornbæk Sogne, s. d.) med et Areal paa omtr. 94 Td. Ld., af hvilke omtr. 70 nu ere beplantede („Fladbro Skov"). Kommunen har ogsaa 1900 købt det 2 Td. store Eng-

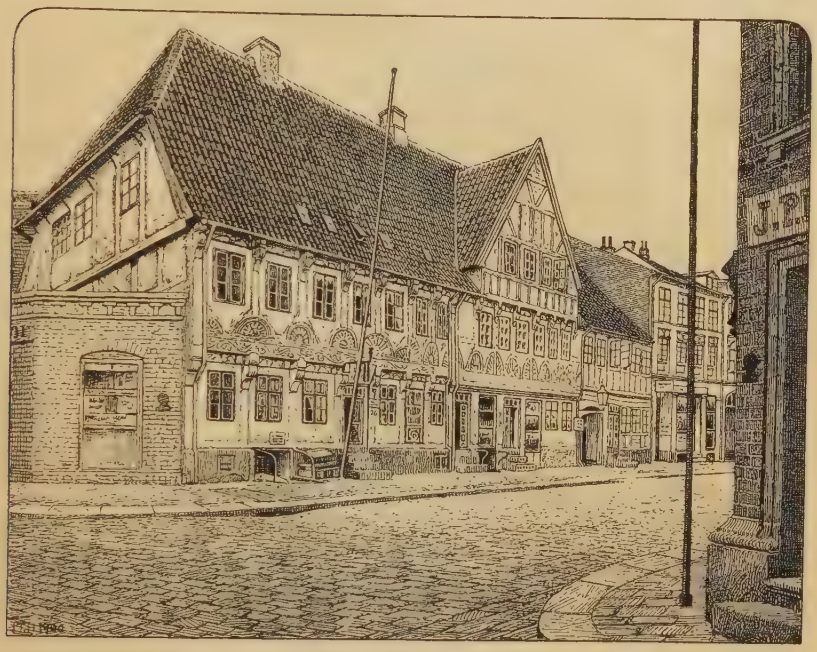

Bindingsværkshuse i Brødregade, Nr. 24 og 26.

areal mellem Tøjhushaven og Hadsundbanen (Se *F. Uldall*, Lystanlæggene ved R., i „Museum" 1896, 1 Hbd. S. 280 flg. og 371 flg.).

I et lille Anlæg for Enden af Østergade er der $^5/_6$ 1891 afsløret et Mindesmærke for St. St. Blicher, en rød Granitsokkel med Buste, modell. af Stein.

Gamle Huse. Næst Ribe, Aalborg og Aarhus turde R. være den jydske By, i hvilken de fleste gamle Bygninger ere bevarede Af middelalderlige Stenhuse findes, foruden det S. 798 omtalte „Helligaandshus", endnu eet: Raadhustorvet Nr. 7. Det er 3 Stokv. med Kælder (fladt Bjælkeloft), opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, nu delvis overpudset. Mod S. har det en smuk, blindingsprydet Kamgavl, mod N. har det oprindl. strakt sig længere, vistnok mindst til Torvestræde (noget af denne Del nedbrødes omtr. 1826); Rester af spids- og fladbuede Vinduer spores. Gaardsiden skju-

les af en formentlig i Slutn. af 18. Aarh. paasat Bindingsværkstilbygning. Det er sagt, at Huset mulig er den i Folkeviserne omtalte „Paaskesønnernes Gaard", opf. af Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske; i hvert Fald er det urigtigt, som før antaget, at det er en Rest af Vor Frue Kloster (se *N. H. Bay*, Smaa Medd. om R., i Randers Amtsavis $^{20}/_{6}$ 1894). En interessant Levning fra den senere Middelalder, mulig dog fra Renæssancen, er en Kælder, med $2^{1}/_{2}$ Fag spidsbuede Krydshvælv., under en Del af det nye Hus paa Hj. af Torvegade og Raadhusstr. (se Randers Amtsavis $^{26}/_{3}$ 1895).

Af Bindingsværksbygn. ældre end 1650 ere bevarede: De to Søsterhuse paa Brødregade Nr. 24 og 26, maaske oprindl. een Gaard. De ere fra omtr. 1600 (paa en nu forsvunden Bjælke skal have staaet: 1592) i 2 Stokv., tils. 15 Fag lange, delvis med en med Tøndehvælvinger dækket Kælder; Nr. 24 har 1898 faaet en Kvistgavl. Husenes Façade er i øvrigt ret velbevaret; Stolper og Skraastivere paa 2. Stokv. bære smukke Palmet-Ornamenter, paa Mellemstykkerne er der næsten overalt udskaaret Englehoveder og -vinger, og Overgangsfoden har ved Nr. 26 en Rankedekoration. Mulig fra 1640 er Raadhustorvet Nr. 1, to Stokv. med Kælder, med Façade ogsaa ud mod Hovmeden og Lille Skidenstr.; Overgangsfødder, Mellemstykker og Knægte have paa 1. Stokv. simple Udskæringer og Profileringer, Fyldetømret staar delvis i Andreaskorsform. Af en prægtig Bindingsværksbygning i Kirkegade, 2 Stokv., efter Sigende opf. 1626, nedbrudt 1853, staar endnu en Sidefløj ud mod St. Kirkestræde, Nr. 2, to Stokv. paa højt Kampestensfundament; særlig smukt er Portpartiet med en udsk. Porthammer, hvorpaa Indskr. og Bomærker, der vise, at Bygherren har været Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648. Under den nyopf. Hovedfløj i Kirkegade findes endnu de gamle Kældre, dels med Tøndehvælvinger, dels med fladt Bjælkeloft. Interessantere er dog „Niels Ebbesens Gaard", Storegade Nr. 13 (se ogsaa Bill. S. 786), 3 Stokv., 13 Fag lang, med let profilerede Knægte under de let profilerede Bjælkehoveder paa alle Stokv.;

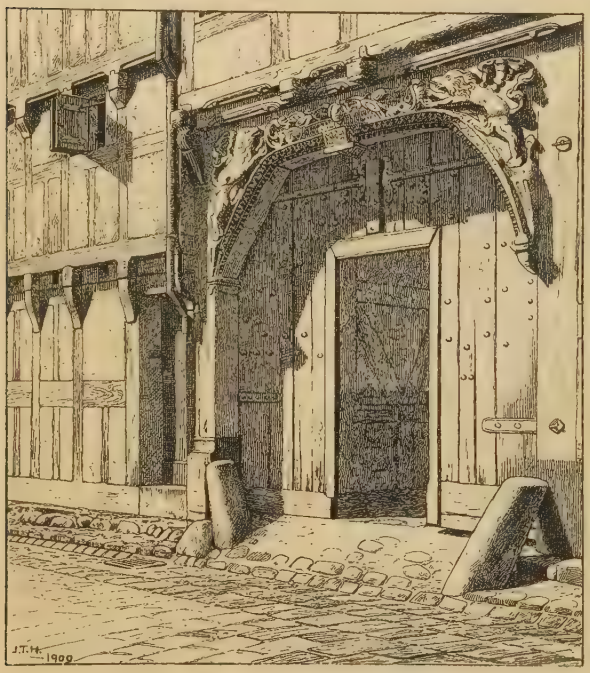

Port i Store Kirkestræde Nr. 2.

ved en Oppudsning 1895 er Udmuringen mellem Tømmerskelettet delvis malet som Mønstermurværk og Fundamentet som en høj Sokkel af raa Kamp; 2. Stokv. har overalt, 1. Stokv. delvis smaa, lave Vinduesaabninger; 3. Stokv. er endnu som oprindl. Kornlofter. Gaardsiden viser kun to Stokv. Ifl. en paa Portovertræet anbragt Indskr. er Huset opf. 1643 af Raadm. Jens Jensen. Et senere noget ombygget Bindingsværkshus i Brødregade Nr. 19, to Stokv., har lat. Indskr. og Aarst. 1584 paa Porthammeren. — Af Bindingsværkshuse fra Slutn. af 17. og fra 18. Aarh. nævnes flg.: Brødregade Nr. 25, ifl. Indskr. paa Portovertræet opf. 166· af Købmand Chr. Nielsen; Kirkegade Nr. 9 (Farvergaard indtil omtr. 1885) fra 1725, med tarveligt Snitværk paa Portpartiet; Storegade Nr. 11, med Indskrift og Aarst. 1741 over Porten, men vistnok opf. noget tidligere; Søndergade Nr. 3, fra 1763,

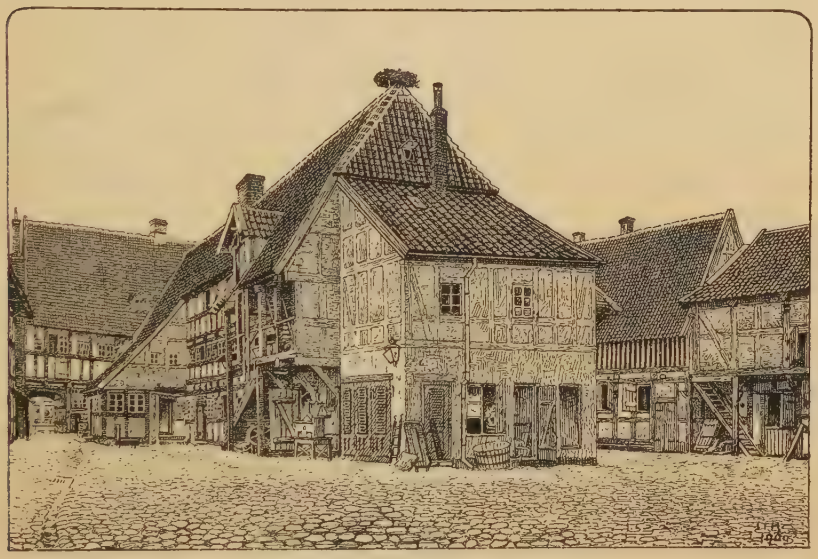

Storegade Nr. 13, Gaardsiden.

bygget af C. H. Lund; Torvestræde Nr. 3, opf. 1772 af J. C. Møller; Torvestr., Sidebygn. til Nørregade Nr. 1, fra 1760; samt de to Huse Vestergrave Nr. 46 og 48 (se Vignetten S. 781), af hvilke det første vistnok er fra 1735 (paa et Stykke Egetræ i en Sidefløj staar: Anders Jensøn Ancker, Elisab. Ottisdatter og Aarst. 1735), det andet fra 1749. Alle disse Huse ere i to Stokv.; en Ejendommelighed ved dem er, at Façaderne næsten altid, selv ved de yngste Huse, ere knægtbyggede, men Knægtene kunne være ganske smaa. Et Bindingsværkshus i 1 Stokv., „Lille Rosengaard", ved Vestergrave, er opf. 1741 af Søren Andersen Mammen.

Blandt de i nyeste Tid forsvundne Bindingsværkshuse nævnes: Løveapotekets gamle Bygning, Torvegade Nr. 12, nedbrudt 1893. Den var opf. af Borgm. Niels Jacobsen 1622 (mulig dog alt paabegyndt i Slutn. af 16. Aarh. af Borgm. Søren Hofmann) i 2 Stokv. med senere paasatte Svaler langs hele Gaardsiden; et Portovertræ med udsk. Løvefigurer, en Engel og Bomærkeskjold samt Aarst. 1622, er nu med nogle Knægte og andet Træ-

værk fra dette Hus benyttet ved en Karnap i den nyopførte Gaards Sidebygning. Fremdeles „Apostelgaarden", Kirkegade Nr. 7, brændt omtr. 1860; den var ifl. Indskr. paa Portbjælken opf. 1667 af Borgm. Mads Hansen Benzon og havde Navn af de udsk. Egetræsfigurer (Christus med Apostlene og Evangelisterne) paa Bjælkehovederne mellem 1. og 2. Stokv. (nu næsten alle i R. Museum; en Tegn. af Huset i Trap, Danm., 1. Udg.). En Bindingsværksbygning Storegade Nr. 8, vistnok fra 17. Aarh., blev nedbrudt 1901 (se R. Amtsavis $^{23}/_{5}$ 1901). Fra andre nedbrudte eller stærkt moderniserede Bindingsværkshuse ere Overtræer med Indskrift bevarede. Saaledes sidder i Søndergade Nr. 1 en Dørhammer fra 1623, i Storegade Nr. 9 en Bjælke med Navnene J. R. Bay og C. E. Knabe og Aarst. 1757; i R. Museum findes et Portovertræ fra Nørregade Nr. 2 med Aarst. 1744, samt et Stykke Træ fra Østergade Nr. 2, med paa den ene Side det Spreckelsenske Vaaben og Aarst. 1690, paa den anden en Indskr. og Aarst. 1782 (oprindl. vistnok fra Dronningborg Slot). I Dansk Folkemus. findes et Portovertræ med Navnet Borgm. P. Anchersen og Aarst. 1618, fra det moderniserede Hus Torveg. Nr. 6. I privat Eje er et Portovertræ med Aarst. 1642, paa Storegd. Nr. 10. I Hornbæk opbevares en Døroverligger med Aarst. 1592, fra Østergrave. (Se *J. Rohde*, i Saml. til j. Hist. VIII S. 193 flg. — Gamle Bygn. i R., en Saml. Fotografier med Tekst, i R. Museum, Nationalmuseet o. a. St. — Tegn. af æ. n. Arkit. 1 S. 2. R., Pl. 8, 12 og 15).

Indbyggerantallet var Febr. 1901 20,050 (1801: 4562, 1840: 6633, 1860: 9725, 1880: 13,457, 1890: 16,617). — Erhverv 1890: 1833 levede af immateriel Virksomhed, 6363 af Haandværk og Industri, 3228 af Handel, 447 af Jordbrug, 171 af Gartneri, 219 af Søfart, 39 af Fiskeri, 3364 af forsk. Daglejervirksomh., 636 af deres Midler, 299 nøde Almisse, og 18 vare i Fængsel. — Ved Siden af Haandværk og Industri, der have taget et betydeligt Opsving i de senere Aar, maa nævnes Handel og Søfart som Byens Hovederhverv. Større Skibe kunne gaa op til Byens Havn, og Randers er den eneste Købstad i Landet, der ligger ved et Vandløb, op ad hvilket der er nogen Trafik af Betydning, idet der paa Gudenaa indtil Silkeborg er Sejlads med fladbundede Baade, „Kaage", der især føre Brænde, Tørv og Mursten*). Denne Trafik er dog betydeligt aftagen i de senere Aar paa Grund af Jærnbaneanlæggene. Færdslen paa Nørreaa, der næsten helt var ophørt, er nu atter tiltagen. Fiskeriet er nu ikke videre stort; det tidligere betydelige Laksefiskeri, der dreves fra Frisenvold Laksegaard ved Gudenaa, omtr. 1 Mil S. V. for Randers (Ørum Sogn, Galten Hrd., s. d.), er nu ophørt, idet den Laksegaarden tidligere tilkommende Eneret til Laksefiskeri er bortfalden ved Lov af $^{7}/_{4}$ 1900, der i det hele ordner Fiske-

*) Fra Beg. af 19. Aarh. er der af Staten blevet gjort en Del for at sejlbargøre Gudenaa op til Silkeborg. Efter at Randers Havnekommission 1800 og 1802 havde oprenset Strækningen fra Randers til Bjerring Mølle, traadte Staten til og satte ved Laan den dav. Ejer af Silkeborg, Overkrigskommissær Ingerslev, i Stand til 1808-9 at anlægge *Silkeborg Kanal*, hvorved Aaen udgravedes paa en Strækning af 4 Mil til en Dybde af mindst 3 F., saa at den kunde besejles med Pramme, med en Trækvej langs Aaen. Men da Kanalen var utilfredsstillende, navnlig i dens øvre Del mellem Tange og Silkeborg, hvor den har temmelig stærkt Fald og mange Krumninger, genoptoges Arbejdet 1851-55, idet Løbet mellem Tange og Svostrup reguleredes under Vandbygningsinspektør C. Carlsens Ledelse (Omkostninger: 50,000 Rd.), og 1859 fuldendtes Arbejdet op til Silkeborg, med en Trækvej langs hele Strækningen (67,500 Rd.). Se *Carlsen*, Beretn. om de ved Gudenaa mellem Silkeborg og Tange udførte Reguleringsarbejder, Kbh. 1861. Forholdene ved Sejladsen ordnedes ved Lov af $^{30}/_{1}$ 1861 og kom da under Statens Kontrol. *Nørreaa* blev 1862-63 under Ledelse af R. Havnekommission opmudret og reguleret op til Vibæk ved Viborg; men Arbejdet er ikke senere vedligeholdt.

riforholdene i Gudenaa og Randers Fjord. Om Fiskeriet i Fjorden se *T. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettighederne i R. Fjord, Kbh. 1884.

Af fremmede Varer fortoldedes i Randers 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 87,775 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 118,606 Pd., uldne Manufakturv. 63,426 Pd., Vin 153,936 Pd., andre Spirituosa à 8^0 2649 Vrtlr., Glas og Glasvarer 76,976 Pd., Humle 46,144 Pd., Stentøj, Fajance osv. 43,965 Pd., Kaffe 211,309 Pd., Olier 2,064,383 Pd., Risengryn og Rismel 720,066 Pd., Stensalt 335,375 Pd., andet Salt 1,012,263 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 6,250,652 Pd., Tobaksblade og Stilke 93,359 Pd., fabrik. Tobak og Cigarer 6708 Pd., Stenkul 62,752,218 Pd., Metaller og Metalvarer 8,459,507 Pd., samt Tømmer og Træ 6680 Clstr. og 17,756 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 5825 Td. Byg, 6012 Td. Havre, 761,509 Pd. Flæsk, 133,566 Pd. Kød, 18,682 Td. Smør, 5320 Pd. Uld, 54,917 Pd. Huder og Skind og 282,760 Snese Æg. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a.: 10,378 Td. Havre, 11,074 Pd. Foderstoffer, 15,546 Pd. Flæsk, 171,403 Pd. Kød, 6350 Stkr. Hornkv. og Kalve, 12,585 Stkr. Faar og Lam, 141,168 Pd. Uld, 31,412 Pd. Krads- og Kalkuld, 808,222 Pd. Huder og Skind, 17,650 Snese Æg.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 24 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 2432 Tons, deribl. 3 Skibe paa mellem 200 og 400 T. hvert og 2 paa over 400 T.; 6 vare Dampskibe paa tils. 2145 Tons og med 505 H. Kraft. Fra Udlandet indkom 406 og udgik 365 Skibe med henh. 45,455 og 5648 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 278 og udgik 323 (henh. 123 og 127 Dampsk.) med henh. 23,941 og 13,584 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 667,289 Kr., og Krigsskatten af Vareindførselen 21,355 Kr., i alt 668,644 Kr. (44,365 mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 268,445 Kr. (21,418 Kr. mere end i 1898); det produc. Udbytte var 3,148,059 Potter, hvoraf 1710 udførtes til Udlandet og 151,055 til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Randers holdes aarl. flg. Markeder: 2 Dage i Jan., 3 Dage i Feb. og 3 Dage i Marts med Heste, 1 Dag i Maj med Kreaturer, 2 Dage i Juni med Uld, 2 Dage i Juli med Heste, 2 Dage i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 Dag i Sept. med Kvæg, Faar og Heste, 1 Dag i Okt. med Kvæg, Faar og Uld, 1 Dag i Nov. med Kvæg og Faar og 1 Dag i Dec. med Heste og Kvæg. Torvedag hver Onsd. og Lørdag.

Af større Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Fabrikken „Scandia“ for Tilvirkning af Jærnbane- og Sporvognsmateriel, m. m. (den købte 1896 Ejendommen Marienlyst Ø. for Tøjhushaven, se S. 800), et Aktieselskab, opr. 1876, Aktiekapit. 950,000 Kr.; i 1900 beskæftigedes gnmstl. 376 Mand, og der afleveredes 308 Godsvogne, 37 Truckpersonvogne, 18 Personvogne, 2 Bagage-, 4 Pak-, 2 Post- og 2 Afkølingsvogne, 1 Kongevogn med Bagagevogn samt 4 Sneplove. Buchtrups Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; Aktieselsk., oprettet 1897, Kapital 140,000 Kr.; omtr. 70 Arbejdere, aarl. Prod. for omtr. 140,000 Kr. Smiths Jærnstøberi og Maskinfabrik, med Majolikabrænderi; Aktieselsk., opr. 1882, Kapit. 20,000 Kr.; omtrent 55 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 70,000 Kr. Randers ny Jærnstøberi. K. Sørensens Jærnstøberi og

Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; omtr. 20 Arbejd. Jærnstøberiet og Maskinfabrikken „Strømmen“ (i Strømmen); Aktieselsk., opr. 1875, Kapit. 168,000 Kr.; omtr. 100 Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 220,000 Kr. Maskinfabrikken „Pasteur“, med Kobbersmedie og Blikkenslageri, særlig Mejerimaskiner; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 150,000 Kr.; omtr. 50 Arbejd. Randers Dørgrebsfabrik og Metalstøberi, den største i sin Slags i Landet; omtr. 20 Arbejd. Henriksens Vægtfabrik, omtr. 10 Arbejd. Randers Trævarefabrikker; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 250,000 Kr.; beskæftiger 38 mdl. og 3 kv. Arbejd. og forbruger aarl. omtr. 100,000 Kbfd. haardt Træ. Juuls Dampsnedkeri, Save- og Høvleværk (10 Arbejd.). Randers Dampsnedkeri og Listefabrik. Brødr. Steenbergs Damp-Saveværk (15 Arbejd.). Justesens Stolefabrik; omtr. 65 mdl. og 45 kv. Arbejd., Prod. for omtr. 250,000 Kr. Junckers Klædefabrik, 110 Arbejd., aarl. Forbrug: omtr. 300,000 Pd. Raamateriale. Randers Linnedvarefabrikker, Aktieselsk., opr. 1897, Kapit. 75,000 Kr., omtr. 24 mdl. og 22 kv. Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 250,000 Kr. Randers Rebslaaeri; Aktieselsk., oprettet 1898, Kapit. 200,000 Kr.; omtr. 40-50 Arbejdere, aarl. Prod.: 8-900,000 Pd. Randers Handskefabrik, omtr. 130 mdl. og kv. Arbejd., aarl. Prod. for c. 300,000 Kr.*). Dampgarderobefarveri og kemisk Tøjrensningsanstalt (12-14 Arbejd.). Desuden 4 Farverier. Bryggeriet „Thor“; Aktieselsk., opr. 1898 ved Sammenslutn. af „Thor“ og „Randers Bryghus“, Kapit. 600,000 Kr.; 33 mdl. og 12 kv. Arbejd.; det solgte 1900 omtr. 13,450 Td. overgæret og 10,120 Td. underg. Øl. Aktiebryggeriet Hejmdal, opr. 1894, Kapit. 170,000 Kr.; 12 Arbejd. Bryggeriet „Strømmen“ (6 Arbejd.). Randers Spritfabrikker, der høre ind under „De danske Spritfabrikker“; 52 Arbejd. og 7 Funktionærer, aarl. Omsætn. omtr. 1 Mill. Kr. Randers Dampbrænderi; Aktieselsk., opr. 1887, Kapit. 220,000 Kr., aarl. Prod. omtr. 360,000 Pd. Gær, 1,540,000 Potter Sprit og Brændevin og 1,560,000 Pd. sød Mælk. Randers Svineslagteri, et Interessentskab, 20 Arbejd., aarl. Omsætning omtr. 2 Mill. Kr. Randers Andels-Svineslagteri (i Strømmen), 20 à 30 Arbejd. To Tobaksfabrikker (Thostrups og Terchilsens), hvoraf den ene beskæftiger 10 mdl. og 4 kv. Arbejd. samt 40 Børn, den anden omtr. 40 Arbejd. Bagernes Rugbrødsfabrik; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 30,000 Kr., hvormed er forbunden en Dampbadeanstalt, paa Nordregrave. Tændstikfabrikken „Merkur“, anlagt 1854, omdannet til Aktieselsk. 1884, nu kaldet „De nord. Tændstikfabrikker“, Aktiekap. 68,000 Kr.; 70 Arbejd., hvoraf 35 Børn; aarl. Prod. for omtr. 150,000 Kr. Randers Korkvarefabrik; 16 mdl. og 6 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. 18 Mill. Propper. Glødenætsfabrikken „Phønix“; Aktieselsk., opr. 1899, Kapit. 25,000 Kr. Heerfordts Sæbefabrikker og Lysestøberi. Sabroes Bitterfabrik (sælger 14-15,000 Flasker aarl.). En Rørvævsfabrik. To større og to mindre Mineralvandsfabrikker. Ran-

*) Handskemageriet er en gammel, berømt Industri i R. („saa bekendt som Randers Handsker“) og var allerede almindelig der i 17. Aarh.; 1684 oprettedes Handskemagerlavet i R., og 1685 havde det 16 Mestre; det blomstrede især i 1. Halvdel af 18. Aarh., da det havde indtil 28 Mestre. Randers Handsker, der for øvrigt ogsaa forfærdigedes i Horsens og vare stærkt søgte i Udlandet, syedes af Lammeskind og garvedes med Pilebark, hvad der gav dem den ejendommelige behagelige Lugt. I 2. Halvdel af 18. Aarh. tog imidlertid Industrien af. Et nyt Opsving fik den, da Franskmanden Ch. L. F. Mattat († 1852) indkaldtes til R. og 1811 anlagde den ovfr. nævnte Fabrik, der nu er den eneste større, der er tilbage i Byen.

ders Dampvadskeri. Buemans keramiske Fabrik. Randers Cementvarefabrik. Teglværket „Lille Bjellerup"; 40 à 50 Arbejd., aarl. Prod. omtr. $4^1/_2$ Mill. Mursten foruden Tagsten og Drænrør. Et Kalkbrænderi (i Strømmen), aarl. Omsætn. omtr. 7000 Td. Kalk. Randers Margarinefabrik; Aktieselsk. opr. 1892, Kapit. 100,000 Kr.; 14 mdl. og 5 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. $1^1/_2$ Mill. Pd. Et større og et mindre Garveri (sidste i Strømmen). Et Baadebyggeri, m. m. Desuden 5 Bogtrykkerier.

I Randers udgives 4 Aviser: „R. Amtsavis" (grl. 1810), „R. Dagblad", „R. Venstreblad" og „R. Arbejderblad" („Hobro", „Grenaa" og „Æbeltoft Dagblade" samt „Hadsten Folketidende" trykkes ogsaa i Randers).

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 991 Heste, 1377 Stkr. Hornkvæg (deraf 1185 Køer), 546 Faar, 527 Svin og 43 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Auktionsdirektør, og en Byfoged, der tillige er By- og Raadstueskriver, Byens Bestyrelse af et Byraad, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 19 valgte Medlemmer, hvortil slutte sig flere Embedsmænd, som Kæmneren, Kommunebogholderen, Stadsingeniøren, Havneingeniøren, Bygnings- og Brandinspektøren, Fattig-, Sygehus- og Slagtehusinspektøren. — Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Skolevæs., f) for de tekniske Anliggender, g) for Markvæs., h) for Plantager og Lystanlæg, i) for de offtl. Bygninger, k) for Sygehusets Bestyrelse, l) for Tilsyn med Plejebørn, m) for det offtl. Slagtehus og Kødkontrollen, n) for Byens Udvidelse, Bebyggelse og Regulering. Desuden mærkes Bestyrelsen for „De fattiges Kasse", Bygnings-, Indkvarterings-, Kirke-, Skole-, Lignings-, Brand- og Sundhedskommissionen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 285,891 (deraf Grundsk. 5784, Hussk. 17,549, Formue- og Lejlighedssk. 260,997, Bidr. fra Landdistr. 1561), Afgifter efter Næringsloven m. fl. 29,305, Indtægt af Aktiver 115,052 (deraf af Vandforsyning 63,133), Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 22,132, Skolekontingent 9681, Indt. af Slagtehuset 15,650 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 5362, til Amt 945, til Amtsskolefond 5146, Byens Bestyrelse 25,281, Fattigvæsen 59,568, Alderdomsunderst. 43,640, Skolevæs. 64,772, Rets- og Politivæs. 28,135, Medicinalvæs. 34,179, Gader og Veje 45,817, Belysn. 8989, offtl. Renlighed 18,470, Vandforsyning 53,074, Brandvæs. 4207, Indkvarteringsvæs. 7503, Lystanlæg 6597, Højtidsoffer m. m. 4281, Udgift ved Slagtehus 8213, ved den offtl. Badning 2085 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler og Obligationer 267,431, i Ejendomme med Udbytte 1,204,441 og i Ejendomme uden Udbytte 748,582 Kr. og skyldte bort 1,346,200 Kr. Under Byraadet var ved Udg. af 1900 Legater til et Beløb af 806,293 Kr.; N. Brocks og Hustrus Legater (under egen Bestyrelse) udgøre 308,600 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $7,_2$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 5,110,550 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 3,804,100 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Andel i Ting- og Arresthuset (fælles for By og Amt), de to Borgerskoler (i Vestergade og Søren Møllersgade), de to Kommuneskoler, Helligaandshuset, Fattiggaarden, Sygehuset, Epidemihuset (fælles for By og Amt), Alderdomsasylet, Vandværket,

det offtl. Slagtehus, Sprøjtehuset, det nye Ridehus, Kasernerne i Møllegade og Fabrikstræde, Rekrutkasernen, Sygestalden og Beslagsmedien, Gartnerhuset Marielund, de to Pavilloner paa Skovbakken, Fladbro Kro, to Ejendomme i Rosengade og en ved Hobrovej. Desuden af Jorder: et Jordstykke ved Stemannsgade, et do. i Nørrestræde, et do. uden for Østerport, et do. ved Ridehusvej, Ridebanen, Eksercerpladsen, Renovationspladsen i Vestervang, 5 Arealer i Udenvang, 1 i Nyvang og 1 samt Lergravene i Lergravfaldene, Plantagerne, de til Borgmester- og Byfogedembedet tidligere henlagte Jorder, m. m.

Byens Politi bestaar af 1 Politiassistent, 6 Politibetjente, 1 Overpatrouillebetj., 13 Patrouillebetj. og et Politikorps paa 20 Mand. — Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Vicebrandinspektør, 4 Assistenter, 2 Brandmestre, 50 Brandmænd, 1 Tambur og 1 Bud.

I Sparekassen for R. By og Omegn (opr. $^{26}/_{11}$ 1829) var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 9,451,266 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 835,950 Kr., Antal af Konti 11,360. — I R. Diskonto- og Laanebank (opr. $^{30}/_{8}$ 1854) var Aktiekapit. 500,000 Kr.; $^{30}/_{6}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 3,907,587, Vekselkontoen 2,035,791 Kr. — I Landbosparekassen for R. Omegn (opr. $^{11}/_{4}$ 1866) var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 1,213,961 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 43,605 Kr., Antal af Konti 1971. — I Kjøbenhavns Handelsbanks Afdeling i R. (opr. $^{1}/_{9}$ 1876) var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 3,677,723 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Antal af Konti 3948. En Kreditbank er opr. $^{23}/_{2}$ 1891.

Havneforhold. Sejladsen op til Havnen, der ligger omtr. 4 Mil fra Fjordens Munding, er i Løbet af 19. Aarh. meget lettet ved betydelige Reguleringer og Opmudringer af Fjordløbet, saa at nu Skibe af 15 F. Dybgaaende kunne gaa op til Byen. Selve Fjordløbet deles i en østl., større Del, den egentlige Randers Fjord, der gaar fra N. til S., og en vestl., mindre Del, der begynder ved Uggelhuse og gaar fra Ø. til V. ind til Byen; den sidste Del regnes ofte som hørende til Gudenaa. Sejlløbet, der efterhaanden vil blive uddybet til 16 F., er 100-180 F. bredt. Havnen, som er udvidet betydeligt i 19. Aarh., saaledes 1830, 1868, 1881 og 89 samt 1897-98, er nu 15 F. dyb og 124,000 □ Al. stor; Havnepladsen er 64,700 □ Al., Bolværkernes Længde 2800 F.; Tørvebryggen, V. for Sønderbro, er Ånlægsplads for Kaagene, der gaa paa Gudenaa. Ved Indløbet til Randers Fjord paa dens Nordside ejer Randers Havn en Forhavn, *Udbyhøj Vinterhavn*, hvis Dybde er 13 F., og som er 14,000 □ Al. stor. Randers Havn ejer en isbrydende Bugserdamper. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf to kunne vælges uden for Byraadet. Ved Havnen er ansat en Havneingeniør, en Havnefoged og en Pakhusforvalter. Ved Udg. af 1900 var Havnens Aktiver 934,665, Passiver 854,716 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 77,000 Kr. Paa Elkjær Bakke ved Indsejlingen til Fjorden er Udbyhøj Fyr, et Vinkelfyr med hvidt, rødt og grønt Lys, der vises fra en hvid Bygning; Flammens Højde o. Havet 100 F., Lysvidden 3 à 4 Mil. Ved Udbyhøj er der Lodsstation med 1 Lodsoldermand og 3 Lodser, der lodse ind til Byen samt til Frederikshavn, Lille- og Store Bælt; i Randers er der en Lods, der lodser til Udbyhøj.

I gejstlig Hens. danner Randers eet Sogn med Landdistr. Der paatænkes oprettet et nyt Sogn, St. Peders (se S. 794).

Randers hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted ligesom for 3. Kreds, og Randers Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her), og har en egen Stadslæge (Distriktslægen for R. Lægedistr. bor her) og 3 Apoteker: Løveapoteket (opr. 1634), Svaneapoteket (1831) og Kroneapoteket (1898). Den hører til 4. Udskrivningskreds' 427. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 304-11, 313-28 og 371-427.

Ved Randers Toldsted er ansat 1 Toldinspektør, 1 Toldkasserer, 1 Toldkontrollør og 9 Toldassistenter, hvoraf 1 er Strandkontrollør ved Udbyhøj, ved Postvæsenet 1 Postmester, 1 Postkontrollør 5 Ekspedienter og 4 Assistenter, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer, 1 Overtelegrafist og 11 Telegrafister. Randers har Statstelefon og staar i Forbindelse med de jydske Byer ved Jydsk Telefonaktieselskab.

Randers er efterhaanden bleven et ret vigtigt Jærnbaneknudepunkt, idet den er Station paa den østjydske Længdebane, der aabnedes mod S. $^{3}/_{9}$ 1862 og mod N. $^{18}/_{9}$ 1869 (se i øvrigt under Fredericia), og Udgangspunkt for Randers-Grenaa Banen og Randers-Hadsund Banen. Randers-Grenaa Banen ($8,_{50}$ Mil, 64 Km.), bygget ifl. Lov af $^{23}/_{5}$ 1873, aabnedes $^{25}/_{8}$ 1876 som Privatbane; ifl. Lov af $^{4}/_{5}$ 1875 byggedes Aarhus-Ryomgaard Banen ($5,_{18}$ Mil, 39 Km.), der aabnedes $^{1}/_{12}$ 1877 og dreves sammen med R.-Grenaa Banen som den „østjydske Bane". Da den imidlertid ikke svarede Regning, og der var Tale om at sælge den ved Tvangsauktion, gik den ifl. Lov af $^{18}/_{2}$ 1881 over til at blive Statsbane. Randers-Hadsund Banen ($5,_{31}$ Mil, $40,_{7}$ Km.), bygget som Privatbane ifl. Lov af $^{25}/_{5}$ 1881, aabnedes $^{10}/_{10}$ 1883. Paa Statsbanerne solgtes i Driftsaaret 1899-1900 142,266 Billetter; af Gods ankom 66,616 og afgik 59,032 Tons. Paa Randers-Hadsund Banen ankom 28,096 og afgik 31,367 Personer; der ankom 2,734,906 og afgik 14,810 Kgr. Gods.

Randers staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Newcastle.

Historie. Navnet forekommer, saa vidt vides, første Gang i 2. Halvdel af 11. Aarh. Dets oprindelige Form er vistnok det islandske *Randarós*; i Vald. Jrdb. staves det „Randrøs" og „Rondrus"; andre Former ere „Rand" eller „Rander"; Saxo kalder Byen paa Latin Randrusium. Den sandsynligste Afledning af Navnet er vistnok „Byen ved Mundingen af Aaen Rand", hvad enten dette nu er det gml. Navn paa Gudenaa eller maaske Nørreaa. Aar 1086 nævnes Byen som Samlingsplads for Oprørerne mod Knud den hellige; før den endelige Kamp mellem Vald. og Svend Grathe 1157 bliver den nævnt som Mødested for Valdemars Mænd; nogle Aar senere havde Kong Vald. et Møde her med den norske Høvding Erling Skakke. Under Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel skal den være bleven afbrændt 1247 af Abel; i alt Fald vides, at den brændte 1244. Mest historisk bekendt i Middelalderen er R. dog ved Niels Ebbesens Drab paa Grev Gert Natten til Lørdag $^{1}/_{4}$ 1340 hvorefter han med sine Folk undkom over Randers Bro (bygget mellem 1086 og 1157), hvis Planker i Forvejen vare løsnede. Ogsaa under Vald. Atterdag omtales Byen, da Jyderne rejste sig til Oprør paa Grund af de store Byrder, han paalagde dem. Et Slot, som Kongen lod bygge her, uvist hvor (se dog Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 509), og til hvilket Materialet ifl. Sagnet skal være taget af 11 nedbrudte Landsbykirker, blev indtaget 1357 af den jydske Adel, og 1359 belejrede Kongen den maaske kort forinden befæstede By, „rettende Skyts, Bukker og Blider rundt om", men de belejrede, fortælles der, gjorde Udfald og opbrændte Fjendens Lejr. Af Høvedsmænd paa det gamle Randershus nævnes Peder Laurensen (Panter) 1357, Eske Croch 1364 (antages at have været Broder til Niels Ebbesen) og Fikke Moltke 1365.

Hvornaar Byen er bleven Købstad, vides ikke. De første omtalte Privilegier for R. ere givne af Erik Menved i Viborg $^{8}/_{3}$ 1302; herved fik Indb. i R. („villa forensis")

Toldfrihed for de Varer, de solgte i Riget, uden alene paa Skanør Marked; tillige stadfæstede Kongen $^{22}/_{4}$ 1311 de Rettigheder, som Indb. i R. (her kaldet „civitas") havde faaet under Kong Vald. (formodentlig Vald. Sejr), nemlig Jurisdiktion i Sager som Drab, voldeligt Overfald, Ran, voldsomt Husbrud og lign., som forøves inden Byens Grænseskel („Wibols pali", ɔ: Skelpæle), et Privilegium, der 1321 udvidedes til, at Byen i alle Sager skulde have sin egen Ret, med yderligere Bestemmelser om Udenbysmænd. Senere ere Privilegierne bekræftede bl. a. 1356 af Vald. Atterdag, 1391 af Dron. Margrethe, 1436 af Erik af Pommern, 1441 af Chrf. af Bayern, 1483 af Kong Hans, 1514 af Chr. II og 1527 af Fr. I, ligesom ogsaa af Kongerne i den nyere Tid, saaledes $^{28}/_{5}$ 1566.

R. har i Middelalderen været en ret anselig Handelsby, hvis Omsætning dog vistnok for en stor Del har været i Hænderne paa Lübeckerne, om hvis Herredømme der her, saavel som i andre danske Byer, er flere Minder; saaledes har der midt i Byen mellem Brødregade og Middelgade været en blind Gyde „Peberslip", og Trangstræde, 1465: Travnstr., 1491: Traffuenstr., vidner maaske ogsaa om lybsk Oprindelse (se Randers Amtsavis $^{10}/_{5}$ 1894), ligesom mange Personnavne af tysk Afstamning stamme fra den Tid. Ogsaa Fiskeriet i Aaen, der dengang har været langt betydeligere end nu, og anden Næring, som Ølbrygning, har været af Vigtighed for dens Opkomst. Flere af Kongerne i Middelalderen søgte ogsaa at fremme Handelen. Saaledes gav Chrf. af Bayern 1445 Bevill. paa et efter hans Foranstaltning med Pæle indstukket Sejlløb i Fjorden, saa at Borgerne kunde have fri Gennemfart saavel som Pramgang oven i Fjorden, og ved Brev af 1457 fastsattes det, at ingen i Fjorden maatte købslaa, før de kom op til Randers Broer, under Skibs og Gods' Fortabelse. Byen Ørsted, Rougsø Hrd. (s. d.), er altsaa allerede da ophørt at drive Handel, eller er i hvert Fald derefter berøvet Retten dertil. At R. har været en ret anset Stad, kan ogsaa ses af, at den, om end periodisk, har været Møntsted, saaledes under Erik Ejegod, i Perioden 1147-57 og under Erik af Pommern, og at den har haft 3 Klostre og flere Sognekirker og Gilder.

Ældst var *Vor Frue Kloster*, for Nonner af Benediktinerordenen; det forekommer første Gang i 2. Tredjedel af 12. Aarh., da der nævnes en Nonne Thorgun; men i øvrigt kendes meget lidt til dets Hist.; 1263 og 1268 betænktes det i Testamenter. I Spidsen for Kl. stod vistnok en Priorisse samt en Prior, hvis Indsættelse et Bytingsvidne af 1424 siger tilkom Kongen. Klosteret blev ophævet længe før Reformationen. Alt i Beg. af 15. Aarh. var det i Tilbagegang, Bygningerne i Forfald og Nonnerne faa; paa Erik af Pommerns Anmodning overdrog derfor Aarhusbispen Ulrik i 1428 Klosteret (undt. Kirken, Vor Frue K., der blev Sognekirke i R.) til Kartheusermunke, som heraf og af det ligeledes forfaldne Glenstrup Kloster skulde indrette sig en Ordensstiftelse i Tjæreby, Gimming Sogn, Støvring Hrd.; fra 1431 haves en Supplik fra Kong Erik med pavl. Resol. om de to Klostres Omdannelse til Kartheuserbo. Noget Kartheuserkloster blev dog aldrig grundlagt; derimod vare de to Klostre 1445 i Birgittinernes Eje; $^{4}/_{1}$ 1446 udstedte Paven en Bulle om deres Overgang til Birgittinerne og 1451 paany en Bulle om, at Glenstrup og Vor Frue Kl. i R. maatte henlægges til Mariager Kloster; dermed vare de to Klostre ophævede for stedse (se Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.). Snart efter ere vistnok Vor Frue Klosters Bygninger nedbrudte; de laa ved Raadhustorvet. Kirken blev som nævnt Sognekirke; $^{7}/_{6}$ 1529 fik Borgerne efter Anmodning kgl. Tilladelse til at nedbryde den; 1537 var den vistnok forsvunden. — Et *Graabrødrekloster* blev stiftet 1236. I Testam. vides det af og til at være blevet betænkt, bl. a. 1263, 1268, 1456, 1509 og 1514; desuden fik det efterhaanden noget Jordegods, saaledes 1443 en Eng ved Essenbæk Klosters Hestehave og 1455 en Jord i Randers St. Peders Sogn. Aar 1467 forpligtede Guardianen sig til „i den nye Kirke paa den nørre Side ved Koret" at opføre et Kapel, hvor der skulde holdes 3 ugtl. Messer og en aarl. Begængelse for Anders Jacobsen Bjørn til Stenalt og Hustru; 1472 stiftede Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru (begge begr. i Klosterkirken) et andet Kapel, og 1497 optoges Medlemmerne af St. Barbara Gildet i Ordenens Broderskab. Af Klosterets Guardianer vides et Par at have været Provincialministre. 1503 blev Konventet bragt til Observans. Klosteret ophævedes 1530 og skænkedes af Kongen med alt Tilbehør til Rigshofmester Mogens Gøye, der dog endnu s. Aar overlod Kirken til Borgerne og den lutherske Præst Mattis Lang. Efter Mogens Gøyes Død 1544 kom Klosteret tilbage til Kronen og omdannedes til Dronningborg Slot (se ndfr.). — Yngst var *Helligaandsklosteret*. Oprindelig var det kun en borgerlig Hospitalsstiftelse som de smaa Helliggesthuse, der fandtes i adskillige Købstæder. Det nævnes første Gang 1417, men er vistnok en Del ældre (en Peder Nielsen Galde, nævnt 1400 som „Forstander i

Randers". har mulig hørt hjemme her). Til Hospitalet var der som sædvanlig knyttet et lille Helligaandskapel. Skønt Stiftelsen flere Gange støttedes med Afladsbreve og af Omegnens Adel med Gaver af Jordegods, vedblev den sikkert at være ringe, indtil den senest 1489 omdannedes til et Hospitalskloster med Helligaandsklosteret i Rom som Moderstiftelse. Saa kom især under dets to første Priorer, Jens Mathiesen og Laurids Nielsen, dets Glansperiode. Kong Hans skænkede Klosteret St. Mortens Kirke i R. mod, at der her skulde holdes en ugtl. Messe for hans og hans Slægtninges Sjæle, og fra nu af blev St. Mortens Kirke Klosterets egentlige Kirke, om den end ved Siden af synes vedblivende at have været Sognekirke; ved denne Anledn. undergik den en hel Ombygning (se S. 790). Blandt de Gaver, Klosteret modtog omkring 1500, nævnes flg.: 1496 skænkede Sognepræsten i Gimming det en Fiskegaard m. m. ved Randers Bro, og s. Aar fik det af Axel Lagesen Brock til Clausholm nogle Gaarde i Hammelev og Laen samt en Fiskegaard; 1500 gav Jens Nielsen (Munk) til Restrup det noget Gods i Lyngaa, 1510 Tyge Jensen Seefeld af Dalsgd. en Gaard i Troelstrup, Rinds Hrd., og 1515 Aarhuskanniken Jens Eriksen en Gaard i Voldby, Gjern Hrd. I og ved Randers fik det desuden flere Abildgaarde, Haver og Jorder, „Priorgaarden" m. m.; 1250 omtales, at det havde 3 Kalkovne ved Mariager Fjord. Reformationsrøret og andet gjorde dog Ende paa denne Stortid, og den sidste halve Snes Aar af Klostrets Bestaaen var en fortsat Nedgang. Da Chr. II 1522 forlangte en stor Skatteydelse af Gejstligheden, erklærede Klosteret, at det havde en Gæld paa 3000 Mark; 1527 maatte det sælge flere Ejendomme, deribl. det ovenn. Helligaandskapel, der efter Reformen ved 1489 vist var blevet overflødigt. Fr. I lod 1530 foretage de første Skridt til dets Ophævelse som Kloster, og 1532 var det som alm. Fattig- og Sygehus underlagt verdsl. Øvrighed, idet Forstanderen da forpligtedes til at gøre Mogens Gøye og Borgmester og Raad i R. Regnskab vedr. Lemmernes Underhold. Endelig ophævedes det helt 1541, og dets Gods overdroges Aarhus Hospital, hvortil ogsaa Lemmerne førtes; men som nævnt S. 799 blev noget af Godset atter frataget Aarhushospitalet, da det nye Hospital i Randers stiftedes 1558. Helligaandsklosteret har ligget noget N. for St. Mortens Kirke. Hvornaar Bygningerne ere nedrevne, vides ikke, mulig ved 1550; det S. 798 omtalte „Helligaandshus" menes dog at være en Rest, men herom er der i de seneste Aar rejst Tvivl. St. Mortens Kirke staar derimod endnu som Sognekirke. (Se Artikler af *J. O. Andersen*, *N. H. Bay*, *C. Neergaard* og *G. Stemann*, i Kirkehist. Saml. 4. R. I S. 74 og 764, 4. R. II S. 180, 4. R. V S. 68, 355 og 481, og 4. R. VI S. 1, 294 og 809)*). — Desuden hørte til R. i Middelalderen en St. Jørgens Gaard for spedalske (se under Vorup S., Galten Hrd.).

Foruden *St. Mortens Kirke*, *Vor Frue Kirke* og *Graabrødrekirken* (se ndfr.) havde Randers i Middelalderen endnu 3 Kirker. Paa Raadhustorvets Nordside laa *St. Peders Kirke*, opf. i den tidligere Middelalder af Kamp og Mursten, med to eller tre Skibe og et vistnok senere tilbygget Taarn (den nævnes 1455); af den sidste kat. Aarhusbisp Ove Bille blev den overladt Borgerne i R., stadf. af Chr. III 1535; den er vistnok snart efter bleven nedbrudt; men Taarnet, som Byen brugte som Klokketaarn, og som 1687 fik et nyt Spir, stod indtil 1795 (en Granitdøbefont som før stod paa Holmsgd. ved R., var maaske herfra). Af Kirken staar dog endnu et Murparti. Mellem Middelgade og Brødregades sydl. Del laa *St. Clemens Kirke* (nævnt 1403); 1532 fik Henning Baltersen Præsentats paa Kirken, men $^{24}/_{10}$ 1540 tillod Kongen Borgerne i R. „at nedbryde den og Kirkegaarden og dermed bygge og holde de andre to Sognekirker ved Magt"; Taarnet skulde dog blive staaende. Ved Byens Brand 1671 ødelagdes Spiret, hvorefter Taarnet forfaldt og nedbrødes mellem 1724 og 1736. Taarngaden har Navn efter dette Taarn. I Ejendommen Matr. Nr. 300 paa Middelgade staar som Rest af Kirken et større Parti af røde Munkesten i Munkeskifte med Granitkvadre forneden. Paa St. Laurentii Bakke (se S. 796) laa *St. Laurentii Kirke* (nævnt 1483); samtidig med St. Peders Kirke overlod Ove Bille den til Borgerne, kgl. stadf. 1535; men $^{7}/_{6}$ 1529 havde Kongen dog alt givet sin Tilladelse til, at den maatte nedbrydes og Sognefolket søge Helligaandskirken; kort efter er den sikkert forsvunden. Omtr. 1650 lod Borgmester Jesper Lauritzen paa Kirkebakken opføre et Kapel (nedblæst 1718, men genopf.), hvori han stiftede en Lørdagsprædiken, som varede til 1730, hvorefter Bygningen brugtes til at holde Ligprædiken i, indtil den solgtes 1771. Om et *St. Hans Kapel* se under Vorup Sogn, Galten Hrd. — Af Gilder omtales foruden det ovenn. *St. Barbara Gilde*, der havde Medlemmer af

*) At der, som før antaget, ogsaa skulde have været et 4. Kloster, for Dominikanermunke, er en Misforstaaelse; den „Sortebroder Aron fra Randers", som med andre Dominikanere 1246 sendtes til Liftland, opholdt sig kun i R. som Terminsbroder (fra Sortebrødreklostret i Viborg?)

begge Køn, et *St. Knuds Gilde*, et *Hellig Kors Lav*, hvis daglige Messe holdtes i Graabrødre Klosterkirke, et *St. Katharinæ Gilde* (det „store Præstegilde"), *Frue Præstegilde de compassione* (det „lille Præstegilde"; dettes Skraa fra 1484 er trykt i *C. Nyrop*, Danm. Gilde- og Lavsskr. I S. 430). Ved Siden af disse gejstlige Gilder var der et mere verdsligt, *Guds Legems Lav* eller *Købsvendenes Lav*, hvis Broderskab for det meste bestod af Kræmmere og Købmænd og deres Hustruer, og af hvis Gildeskraa fra 1417 (se *Nyrop*, I S. 560) der er bevaret et Brudstykke.

At Byen har været befæstet i Middelalderen, er vel som ovfr. berørt sikkert; men i øvrigt vides intet om denne Befæstnings Beliggenhed (den har bestaaet af en „inderste" og „yderste" Grav, Porte og Broer og maaske Ringmur; se Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 77 og 493 og VI S. 32 og 330) eller, om det ovenn. af Vald. Atterdag byggede Slot har dannet et Led i den. Derimod ved man, at Byen fik en af Chr. III anlagt Befæstning i 1. Halvdel af 16. Aarh. Den har bestaaet i en Grav, der i en Halvkreds strakte sig om Byens nordl. Del fra Vesterport over Nørreport til Østerport, og inden for Graven var der atter dels en Vold (mod V.), dels en Mur (mod Ø.). Der var ingen Befæstning mod Sydsiden, hvor Sønderport (Sønderbroport, der dengang laa en Del vestligere end den nuv.) førte ud af Byen; her dannede Aaen tilstrækkeligt Værn. Se Resens Kort fra 1677 (gengivet i Trap, Danm. 1. Udg., og Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 205). Befæstningen blev ikke længe holdt vedlige; allerede 1587 omtales Muren som forfalden, i Krigene i 17. Aarh., da R. var besat af Fjenden (se nedfr.), ses den ikke at have haft nogen Betydning, og 1687 siges Byen endog udtrykkelig ikke at være nogen Fæstning, om end Gravene endnu vare til. Af de sidste ses endnu Spor (navnlig i Haverne til Nr. 6 og 8 i Nygade), hvorimod der intet er tilbage af de gamle Porte. Om Vesterport, der stod paa Vestergade omtr. ud for det nuv. Hospital, fortælles, at den 1695 paany blev opsat af Tømmer. Om Nørreport, der stod paa Nørregade mellem Provste- og Fabrikstræde, ved man, at den havde Taarn med Hvælvinger samt Vindebro mod N. og fast Bro mod S. ind til Byen, og at den vistnok benyttedes til Fangetaarn („Randers Nørrebaand"); i alt Fald var under Taarnet en Daarekiste; ved Udgravninger 1873 (se *Uldall*, Jyll. Posten $^{23}/_{10}$ 1873 og Tegn. i Nationalmus.) er der fundet Rester af den. Porten solgtes til Nedbrydelse $^{21}/_{2}$ 1795. Østerport, som stod paa Frederikspladsen omtr. ud for Enden af Slotsgade, siges i Slutn. af 17. Aarh. at være yderlig forfalden; ved Udgravninger i 1900 (se *Uldall*, i Randers Amtsavis i Juni og Juli 1900, Opmaalinger og Fotografier i Nationalmus. og Randers Mus.) fandtes der Rester af den; i Brolægningen er der lagt et Par Granitsten med Bogst. Ø. og P. for at betegne Stedet. (Se Artikl. af *G. Stemann*, i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 203, 293 og 508).

I Beg. af den nyere Tid fik Randers ogsaa sit kgl. Slot, nemlig det omdannede Graabrødrekloster (se S. 814), der fra 1544 kaldtes „Randersgaard" eller „Vor Gaard i R.", men fra omtr. 1550 *Dronningborg*. Klosterkirken blev Slotskirke, foruden at den vedblev at være Bykirke. Chr. III opholdt sig oftere paa Slottet, saaledes Vinteren 1551-52, da han her udstedte den Dronningborgske Reces, og Efteraar 1558; i øvrigt boede Lensmændene over Dronningborg Len her. Slottet var 1559-71 som Livgeding tillagt Dronn. Dorothea, efter hvis Død det atter kom til Kronen; Foraar 1573 holdt Fr. II Hus her; senere gæstedes det sjældnere af Kongerne. Blandt Lensmændene nævnes Eske Brock († 1625), i hvis Dagbøger baade Byen og Slottet ofte omtales. I Krigen 1644-45 huserede de svenske slemt her, som det bl. a. ses af en Synsforretn. fra $^{28}/_{11}$ 1645 (se „Orion" Kvartalsskrift II S. 254 flg. og Randers Amtsavis $^{28}/_{3}$ 1894), og i Krigen 1657-60 har Slottet sikkert ogsaa lidt Skade. Efter 1660 solgtes det med Gods og Kirker til Peter v. Spreckelsen fra Hamburg (adlet 1682), efter hvis barnløse Død 1706 det gik over til Søstersønnen Jobst v. Overbeck, † 1710, hvorpaa det som arveløst Gods faldt til Kongen, som lagde det ind under Ryttergodset, men ved Auktion $^{22}/_{10}$ 1721 solgte det med alt Tilliggende til Peder Thomassen Bering. Slottets Bygninger bleve nu nedrevne (ved Plak. af $^{13}/_{10}$ 1721 anbefalede Kongen, at Slottet skulde nedbrydes tillige med Staldgaarden og al den Grund, som samme staar paa med tilh. Gaardsplads samt Frugt- og Lysthave); Materialet er til Dels anvendt til de to nye Fløje paa Clausholm. Slotskirken var alt nedlagt 1698 og Menigheden henvist til St. Mortens Kirke. Efter Berings Død blev Godset solgt ved Aukt. 1740, da Justitsr. H. Folsach købte det meste. Ryttergodset — Hovedgaardstakst 135, Bøndergods, Skov- og Mølleskr. 2230 og Tiender 45 Td. Hrtk. — solgtes ved Aukt. 1765, da de fleste af Beboerne købte deres Gaarde. En Del af Hovedgaardstaksten og Godset købtes af Etatsr. D. Kirketerp, som opbyggede en Gaard „Dronningborg" noget N. for Randers. Slotsgrunden, som var unddraget Købstadens Jurisdiktion, indlemmedes først i Byen ved Reskr. af $^{13}/_{10}$

Udført af V.F.A.Berggreen.

Forlagt af Th...

ERS.

Eftertryk forbydes.

...handler G.E.C.Gad. *Axel E. Aamodt's lith: Etabl:*

500 Alen

1819. Den nu saakaldte „Slotsgaard“ er en Saml. Bygninger, der vistnok før tjente til Staldgaard m. m. — Ved Omdannelsen fra Kloster til Slot er der foretaget flere Byggeforetagender, om hvilke man hører Tale navnlig i Beg. af 1550'erne. Kronens Bønder i Middelsom og Sønderlyng Hrd. fik 1551 Ordre til med Heste og Vogne og 2 Arbejdere hver at arbejde i 2 Dage paa egen Kost ved Slottet; 1552 ses, at Kongen i Bohus Len har forskrevet Tømmer til Slottet, og s. Aar befalede han Vorup Kirke nedbrudt og Materialerne anvendte til Bygningen; 1552 og flg. Aar arbejdedes der paa en Grøft til Slotsmøllen, som Kongen lod opføre, og for at faa yderligere Materiale fik Lensmanden 1553 Lov til at nedlægge Kirkerne i Bjærgby (Støvring Hrd.), Erslev (Galten) og V.-Alling og Skjørring (Sønderhald); kun de to første bleve dog nedbrudte. Desuden benyttedes Materiale fra det omtr. 1550 afbrudte Tordrup Slot (Galten Hrd.; se ogsaa Glenstrup S.). Om Slottet haves Oplysninger, dels fra Synsforretn., bl. a. fra 1626, 29, 45, 46, 47, 48, 50 og 62, dels fra ovenn. Kort hos Resen. Som en fhv. Klosterbygning bestod det af 4 Fløje. Hovedfløjen, den sydl., var „af Grund opmuret og 3 Loft høj“; i vestre Ende var Kongens Sal, i øvrigt indeholdt Fløjen Dronningens Sal, Fruerstue, to Borgestuer, Slotsfogdens Kammer, Smørkælder, Saltkælder m. m.; paa Fløjens Nordside var et eller to smaa Trappetaarne; paa Sydsiden var der en mindre Udbygning, ogsaa i 3 Stokv., bl. a. med Skriverstue. Vestfløjen var delvis nedbrudt 1646 („synes at have været 19 Fag Hus, muret af Grund, 4 Loft høj, og har tilforn været kaldt Kongens Kancelli“); det er vistnok en Rest af Fløjens Østmur, der hos Resen mod V. lukker for Borgegaarden. I Østfløjen (1647: „hvor Lensmanden plejer at holde Hus“) var der mod S. en Over- og en Neder Fruerstue og derunder to hvælv. Kældere; i øvrigt var der Køkken, Bryggers m. m. samt i Nordenden en Stald (1646: før et stort Bryggers); Lofterne brugtes en Tid til Korn. Nordfløjen var Slotskirken, der bestod af Skib og Kor, med Hvælvinger, og et Taarn paa Nordsiden; under Kirken var en hvælv. Kælder. Fra Østfløjen førte en Bro over den gamle Bygrav. Slotsmøllen (nedlagt ved kgl. Konf. af $^{9}/_{8}$ 1649) laa Ø. for Slottet, og hvor den nuv. Slotsgaard (paa dennes Port stod endnu 1839: Chr. IV 1631) er, laa Staldgaarden og Smedien. Til Slottet hørte flere Haver, en Ladegaard Bjellerup (se St. Mortens Landdistr.) m. m. Der er nu intet tilbage af Slottet; det har ligget mellem Frederikspladsen, Slotsgade, Brødregade og Burschesgade, saa at Sydfløjen laa parallelt med Burschesgade, Slotskirken langs Slotsgade.

Ved Beg. af den nyere Tid tog R. ivrig Del i Reformationsrøret. Som den nye Læres første Forkyndere i R. nævnes Henning Baltersen († 1552), Niels Christensen, vistnok før Munk i R. Graabrødrekloster, der blev den første evangeliske Præst ved St. Mortens Kirke († 1566), og Mattis Lang († 1557), der blev Præst ved Graabrødre Kirke (se S. 814) og virkede her, indtil han 1537 blev Bisp i Aarhus (se Kirkeh. Saml. 2. R. II S. 727 flg., 2. R. V. S. 790 flg. og 4. R. IV S. 188 og 205 flg.). Povl Helgesens Skrift: „En kort og kristl. Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Kanon, med et føje Brev til Borgemestre og Raad i R.“, der giver gode Oplysninger om Reformationen i Byen, lod Øvrigheden nagle til Kagen. I Grevens Fejde stod Byen paa Chr. III's Side. Efter Slaget ved Svenstrup flygtede de slagne Adelsmænd til R. (der ifl. Ordre af $^{20}/_{10}$ 1534 skulde befæstes), og Skipper Klement fulgte snart efter og slog Lejr N. for Byen paa Flintebjærg, men Adelsmændene sammen med Borgerne forsvarede sig saa tappert, at han ikke kunde indtage den, og da Vendelboerne „sloge sig fulde i Randers Burel“, lede de Nederlag. Aaret efter gav Chr. III Byen et Beskærmelsesbrev mod Vendelboerne, der havde truet med at hævne dette Nederlag, og berømmede Borgerne for deres Kongetroskab. Chr. III holdt Herredag her 1537, Fr. II ligeledes $^{17}/_{5}$ 1573.

I øvrigt har vistnok denne Periode i Beg. af 16. Aarh. været mindre gunstig for Byen, hvortil en Brand før 1527 og en 1530, der lagde R. i Aske paa de grundmurede Kirker og Klostre nær, have bidraget. Ogsaa den følgende Tid har vel haft sine Ulykker. Saaledes bortrev Pesten 1602 mange Mennesker, og 17. Aarh.'s Krige lod den heller ikke uberørt; 1627 blev den indtaget af de kejserlige, som det synes uden Modstand (Befæstningen var vel da alt i Forfald, som ovfr. omtalt); 1644 besatte den svenske General Helm. Wrangel Flintebjærg; han havde sit Hovedkvarter i R. og lod Fæstningsværkerne udbedre (maaske den Skanse, der findes hos Resen S. for Byen — hvor nu Skansemøllen er — stammer fra den Tid); ogsaa i Krigen 1657-60 var den besat af Fjenden. Men alligevel har 2. Halvdel af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. været en Stortid for Byen, da den under Landets alm. Fremvækst tog et stort Opsving, især ved Handel og Søfart. Driftige Købmænd skabte store For-

muer og bragte Glans over deres By. („Det liden Kiil, fordi mange Rentenerer boede der, og der var mange rede Penge"). Alt i Slutn. af Middelalderen havde Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske „forbygged alle Borge", o: bygget Huse større end Borge; i den nyere Tid nævnes bl. a. Peder Anchersen († 1655), tillige Raadm. og Borgmester, der „lod bygge og til Søen udrede herfra Stranden 30 Skibberumme", Niels Jacobsen (se under Kirken S. 793), Niels Mogensen († 1666), tillige Borgm., Brødr. Mads Poulsen og Thomas Poulsen († 1669), Michel Thygesen Hviid († 1672), tillige Borgm., Mads Hansen Bentzen († 1673), Familien Bay osv. Dr. Chr. Skjønning skrev i sit Klagevers ved Th. Poulsens Begravelse: „Du fede Laksestad, berømte Rigdomskiste, — Du som af Borgerslægt i danske Land fremviste — Det allerbedste Blod, din Poulsen, Hemmer, Hviid, — Din Hofmann, Bentzen og din Lasson fordum Tid". Af Verset ses, at Fiskeriet, særlig af Laks, endnu dengang havde stor Betydning for Byen. Af andre bekendte Varer fra R. nævnes foruden de S. 810 omtalte Handsker ogsaa Bryggeri af Burøl, hvis Ry vistnok holdt sig til langt op i 18. Aarh.; allerede i den S. 816 omtalte Gildeskraa fra 1417 spiller det en stor Rolle; at det har været stærkt og meget søgt, kan man tænke sig af det Ordsprog, der endnu brugtes op i 18. Aarh.: „Wer von R. kommt unbesoffen und ungeschlagen, der mag vom grossen Glück sagen".

Efter Midten af 17. Aarh. kom der en alvorlig Nedgangsperiode. Krigen 1657-60 gjorde sit; dertil kom, at mange af Byens rige Familier efter 1660 købte Godser og drog deres Formuer fra Byen; men mest har en voldsom Brand 1671 skadet Byen (1672 havde den 2036 Indb.). Som Vidnesbyrd om dens Tilbagegang kan nævnes, at den i Forordn. af $^{28}/_{1}$ 1682 ikke var blandt de Byer, hvem det var tilladt at drive Handel med Udlandet, en Bestemmelse, der dog alt blev modificeret ved Reskr. af $^{16}/_{8}$ 1687 og ophævet $^{5}/_{3}$ 1689. Denne Nedgang varede til langt op i 18. Aarh., da der atter i de sidste Aartier kom nogen Fremgang, særlig paa Grund af gunstigere Handelsforhold under den nordamerikanske Frihedskrig og flg. Aar. Af de driftige Købmænd paa den Tid maa særlig nævnes den S. 797 omtalte D. Kirketerp, der var den første til at bringe en Handel med Udlandet i Stand; Sejladsen paa Fjorden blev forbedret, og han byggede større Skibe, der for paa Frankrig, Spanien og Vestindien. Der kom atter Velstand til Byen, og dens Folkemængde (1769: 2718) tog stærkt til. Vel satte Krigen 1807-14 (i 1808 havde R. en Tid Indkvartering af 2 spanske Rytterregimenter, kort efter blev den Depot for engelske Krigsfanger) og de følgende trange Aar den noget tilbage, men den genvandt det snart, og efter Midten af 19. Aarh. er den vokset meget betydeligt ved forbedrede Havneforhold og de mange Jærnbaneanlæg; de mange Nybygninger og Institutioner, der ere omtalte ovfr., vidne noksom herom.

Af bekendte Mænd, der ere fødte i R., nævnes: Etatsr., Landsdommer og hist. Forfatter Casp. Peter Rothe (1724-84), hans Broder Etatsr. og Forfatter Tyge Jesper R. (1730-95), den S. 797 omtalte Handelsmand og Legatstifter Niels Brock (1731-1802), Historikeren, Etatsr. H. F. J. Estrup (1794-1846), Historikeren Biskop J. B. Daugaard (1796-1867), Gehejmer. J. P. Trap, Grundlæggeren af dette Værk (1810-85), Indenrigsminister og hist. Forfatter Math. H. Rosenørn (f. 1814), Violoncellisten C. L. Kellermann (1815-56).

Litt.: *L. N. Randrop*, Randers March, det er R. Stads Drifters Beskr., Dyders Berømmelse, itzige Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring; Manuskr. fra 1698, udg. af J. M. Wintmøller, Sorø 1769, paany udg., Randers 1895 (se Saml. til. j. Hist. 3. R. I S. 295 flg.). — *M. Galthen*, Forsøg paa en Beskr. over Kiøbstaden R., Aarhus 1802. — *S. A. Stadfeldt*, Chorogr. og oeconom. Beskr. over R. Kiøbsted, Kbh. 1804. — *J. F. Carøe*, Efterretn. om R. og sammes nærmeste Omegn (fra Aug. 1813, med et Tillæg i Marts 1816), i Efterretn. for indenlandsk Kunstflid II S. 534 flg. — *L. C. Neckelmann*, Kortf. Uds. over R. Kjøbstad i Aaret 1830, Randers 1830; s. Forf., R. Kjøbstæds hist.-topogr. Beskr.; den alm. Dels 1. Hæfte (indtil 1448) og den specielle Dels 1. Hæfte (det sidste vedr. Fiskeriet i R. Fjord), Randers 1833. — *R. Kjøbstads Vejviser*, 1900. — Desuden henvises til de specielle Artikler, der ere nævnte i Teksten.

borgl. Politikorps, bestaaende af 1 Over- og 1 Underbefalingsmand samt 24 Medlemmer. Der er intet fast Brandkorps, men Borgerne ere pligtige til at gøre Tjeneste i Ildebrandstilfælde under 1 Brandinspektør og 2 Assistenter, der vælges af Byraadet.

I Sparekassen for Æ. og Omegn, opr. $^{28}/_{10}$ 1829, var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 883,636 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 71,844 Kr., Antal af Konti 984. — I Æbeltoft Bank, opr. $^{10}/_{12}$ 1872, er Aktiekapitalen 30,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 431,078, Vekselkontoen (inkl. Kassekredit) 86,137 Kr.

Havnen ligger ude i Vigen, forbunden med Byen ved en 3-400 Al. lang Dæmning. Omtr. 1754 anlagdes der en Skibsbro (før havde Byens Skibe maattet søge Vinterhavn i Aarhus). D. Atl. (1768) kalder Havnen god, men nogle Aar efter omtales den som ubrugelig, og saaledes blev den, indtil Stockfleth, Borgmester her 1821—31 (se S 844), paa egen Haand anlagde den nuv. Havn, hvorfor han afskedigedes. Den er dannet ved Opfyldning paa de to Sider og Moler paa de to andre; den største (vestl.) af Molerne er anl. 1853—55; 1872 udvidedes Havnebassinet mod Ø. med 56 F. i den sydl. og 36 F. i den nordl. Ende. Havnen er nu omtr. 550 □ Al., Bolværkernes Længde 300 Al., Dybden 14 F. Havnepladsen, efterhaanden forøget ved Opfyldning N. for Havnen, er omtr. 1 Td. Ld. Der anlægges 1901 en ny Havn N. for den gamle (Dybden omtr. 18 F., Bassinet 4 Td. Ld., og Havnepladsen forøges med omtr. 1 Td. Ld.). Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 i Kontanter 24,385 og i Pengeeffekter 600 Kr. og havde ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge er omtr. 7500 Kr. Der er to røde Ledefyr, det ene paa Brohovedet, det andet paa Bakken „Skansen"; desuden er til Vejledning for Indsejling i Vigen anbragt i Bunden af denne ved Nordmandshuset 2 Fyr (se Draaby Sogn). Ved Havnen er der 2 Lodser, der lodse til de nærmeste jydske Byer.

I gejstl. Henseende udgør Æbeltoft eet Pastorat med Draaby.

Æbeltoft hører til 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æbeltoft Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her) og Æbeltoft Lægedistr. (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskr.' 329. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 294—96, 312 og 329—47.

Ved Æbeltoft Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, hvoraf de to ere Strandkontrollører ved Ruggaardsstrand og paa Mols (Klokkerholm), ved Postvæsenet 1 Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Æbeltoft har Statstelefon og privat Telefon.

Æbeltoft er Udgangspunkt for den private Æbeltoft-Trustrup Bane, anl. ifl. Lov af $^{19}/_{3}$ 1898 (ved Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 var der først vedtaget en Bane fra Æ. til Thorsager). Banen, der er 3 Mil, $22_{,5}$ Km., og har kostet omtr. 950,000 Kr., aabnedes $^{26}/_{3}$ 1901. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn, Horsens og Aarhus.

Historie. Navnet staves 1301 Æpplætofte, 1317 Æplætoft, 1356 Æblætofthæ, 1532 Æbeltovtth osv.; man har ment, at det skal komme af „Abel" eller „Æble" (Abild); det sidste er vel det sandsynligste, især da Æbletræet findes i Byens ældste Sigiller (Navnet latiniseredes til „Pomagrina" og „Pomagrium"). Fra Beg.

har Stedet vel været en Landsby eller et Fiskerleje og var Anneks til Draaby op til Reformationen (at det tidligere skal have været et eget Pastorat, er ikke sandsynligt). Men Navnet forekommer, saavidt vides, første Gang i Erik Menveds Brev af $^{21}/_{1}$ 1301, hvorved Æ. fik Købstadsprivilegier; $^{25}/_{8}$ 1317 udstedte Kongen et nyt, hvorved han gav Borgerne samme Lov og Vedtægt som Viborg og Aarhus. Dens Privilegier ere mange Gange blevne bekræftede og udvidede, saaledes $^{29}/_{7}$ 1356, 1443, 1506, 1552, $^{21}/_{3}$ 1563, $^{28}/_{5}$ 1607 og $^{30}/_{11}$ 1648 (alle, i det hele 17 Breve, opbevaredes før i Byens Arkiv, nu i Provinsarkivet i Viborg). Den Lov, der nævnes i Brevet af 1317, er vistnok den gamle slesvigske Stadsret, af hvilken Byen s. Aar fik tilsendt et Eksemplar fra Horsens (dens Ordlyd var ukendt, indtil Eksemplaret 1770 fandtes i Byens Arkiv; se *P. G. Thorsen*, De med jydske Lov beslægtede slesv. Stadsretter, S. 31 flg.). Aar 1430 nævnes Bytinget, 1479 en Borgmester. I øvrigt omtales Byen kun lidt. Den led af Pesten 1619-20 og blev ilde medtagen i 17. Aarh.'s Krige, navnlig 1627-29, da den brandskattedes saaledes, at dens rige Præst Niels Pedersen (se S. 843) maatte forstrække den med Penge, og „den største Del af Byen blev nedskudt". Som Virkningen af Krigen fortæller D. Atl., at „halve Gader ligge efter den Tid øde, og Stenmure af de gamle Huse lukke de adspredte Bygninger tilsammen", ja endnu op i 19. Aarh. omtales øde Pladser. Men noget af Ødelæggelsen kan vel ogsaa skrives paa de flg. Kriges Regning; thi ogsaa 1643-45 led den Skade, og i Krigen 1657-60 havde de svenske deres Befæstning paa „Skansen" (der dog ikke skyldes dem, da den nævnes før den Tid; se S. 844), ligesom der dengang har staaet Kamp i Vigen mellem svenske og danske Skibe (ved Havnearbejder 1884 og 1893 er der gjort Fund fra den Tid, saaledes sidstn. Aar en Kanon (se Æb. Avis 1893, N. 270). Byens Hovederhverv var Søhandel, der navnlig var ret betydelig i 2. Halvdel af 17. Aarh., da Æ. voksede sin Konkurrent Grenaa over Hovedet (1672 havde Æ. 817 Indb.), havde store Købmands- og Pakhuse, Skibsbyggerier og en indbringende Trafik, især paa Bergen, ligesom den store Brændetransport fra de kgl. Skove i Omegnen bragte meget Liv (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 519); Regeringen havde ogsaa et Kornmagasin der („Magasingaarden", der laa paa Adelgade, nedbrødes 1806). D. Atl. siger, at Byen en Tid har haft 30 Skibe, og dens Borgere berette selv 1772, at den i forrige Tider havde nogle og tyve større Fartøjer. I den store nord. Krig, da den mistede en Del af sine Skibe, indtraadte imidlertid Vendepunktet; 1711 havde den endnu 18 Skibe paa 442 Læster, 1732-35 12, 1768 9, 1772 5 og 1798 kun 2 Skibe; 1769 havde den 562 Indb. og var mindre end Grenaa. I 19. Aarh. er den ogsaa kun gaaet lidet frem, om ogsaa de forbedrede Havneforhold bragte noget mere Liv, og den er en af Landets mindste Købstæder; den nylig aabnede Jærnbane vil vel nok forøge dens Opland. — I Krigen 1807-14 var den ogsaa besat af Fjenden; 1808 laa her nogle af Spanierne. — Byen har haft to Porte, Nørre- og Østerport.

Byen har haft en Latinskole, opr. 1558 (se K. Brevb. $^{9}/_{12}$ 1558), ophævet 1739. „Det gamle Skolehus, der var for lille til den danske Skole, blev solgt"; hvor det har ligget, vides ikke. — Sognepræsten N. J. Jensen oprettede 1874 en Folkehøjskole, som nedlagdes 1891.

Litt.: *L. J. Bøttiger*, Æbeltoft og Omegn, Aarhus 1893.

Onsild Herred.

Sogne:

Mariager Lands., S. 850. — Falslev, S. 852. — Hem, S. 853. — Sem, S. 854. — Svenstrup, S. 855. — Skjellerup, S. 856 — S.-Onsild, S. 857. — N.-Onsild, S. 858. — Hvornum, S. 859. — Snæbum, S. 860.

Onsild Herred, det nordvestligste i Amtet, begrænses mod Ø. og S. af Gjerlev og Nørhald Hrd., fra hvilke det for en Del skilles ved Kastbjærg Aa, mod V. og N. V. af Viborg Amt (Nørlyng og Rinds Hrd.) og Aalborg Amt (Gislum og Hindsted Hrd.) og mod N. af Mariager Fjord. Det smalle Herred er omtr. 4 Mil fra V. til Ø., største Bredde fra N. til S. er $1^1/_4$ Mil. Overfladen er ret højtliggende og noget bakket mod V. og især mod Ø. (højeste Punkt: Hohøj, se S. 826), Jorderne for en stor Del sandede, nogle Steder blandede med Ler og muldede; mod S. V. findes en Del Eng, mod N. og i Midten nogen Hede. Der er nogen Skov, især mod Ø. (i alt 2048 Td. Ld.). Det er Amtets mindst frugtbare Herred (ved Matr. gnmstl. $24^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 32,965 Td. Ld. ($3,_{30}$ □ Mil, $171,_7$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1174 Td. Folketallet i Landdistr. var $^1/_2$ 1901 5241 (1801: 2189, 1840: 2648, 1860: 3251, 1890: 4587). I Herredet ligge Købstæderne Hobro og Mariager. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Gjerlev og Nørhald Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Onsild og Gjerlev Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskreds (S.- og N.-Onsild Sogne) og 2. Forligskr. (de øvrige S.).

Onsild Hrd., i Vald. Jrdb. *Othænshyllæhæreth* (1240: Othenshilla, 1403: Othenshül, 1440: Wonsildh), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 en kort Tid til Mariager Klosters Amt og derefter til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Herredet har i Oldtiden været en ikke uvigtig Beboelsesplads. Ved Mariager

Fjords Bred har der været flere Køkkenmøddinger, og af jordfaste Oldtidsmonumenter er der i Herredet talt omtr. 650 (deraf tils. henv. 25 Jættestuer, Rund- og Langdysser og Dyssekamre, 15 Høje med andre større Stengrave, Resten Rundhøje), af hvilke dog kun omtr. 250 ere helt bevarede; $^1/_1$ 1901 vare 80 fredlyste. Flest kendes fra Mariager Lands. (omtr. 160), Svenstrup (95), Hem (75) og Hvornum (60).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i O. Hrd., af *S. Müller*, *K. Bahnson*, *V. Koch* og *Th. Bindesbøll*, 1882.

Mariager Landsogn, det største i Herredet, omgives af Falslev, Sem, Hem og Svenstrup Sogne, Nørhald Hrd. (V.-Tørslev S.), Skjellerup Sogn, Mariager Fjord og Mariager Købstads Jorder. De højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt, Hohøj, se S. 826), med høje, kalkholdige Skrænter ud mod Fjorden, ere sandede og sandmuldede. En Del Skov (Hov Skov, Alstrup Krat, Bugges Sk., Vestersk., Himmelkold Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Mariager til Hobro og Randers.

Fladeindholdet 1896: 6358 Td. Ld., hvoraf 1964 besaaede (deraf med Rug 475, Byg 340, Havre 874, Boghvede 11, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 49, Grøntf. 83, Kartofler 88, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1614, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 26, Skov 619, Moser 33, Kær og Fælleder 22, Heder 1184, Stenmarker 19, Veje og Byggegr. 73, Vandareal 5 Td. Kreaturhold 1898: 258 Heste, 1024 Stkr. Hornkvæg (deraf 636 Køer), 1388 Faar, 543 Svin og 61 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 240 Td.; 60 Selvejergaarde med 211, 1 Fæstegd. med 3, 92 Huse med 26 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 965 (1801: 474, 1840: 612, 1860: 752, 1890: 901), boede 1890 i 173 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 589 af Jordbr., 7 af Fiskeri, 157 af Industri (67 ved Cementfabr.), 77 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hov* (1343: Haugh) med Skole og Vandmølle; *Fladbjærg*; *Trinderup*; *Alstrup*; *Fjelsted* med Skole (Testrup Sk.); *Katbjærg*, ved Hobrovejen; *Brødløs* (Broløs) med Mølle. *Skalborg Huse*. Hovedgaarden *Mariagerkloster* har $22^1/_8$ Td. H., 500 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 40 Skov, 100 Hede, Resten Ager; ved Gaarden mange Fiskedamme. Andre Gaarde: *Frydensbjærg*, *Frandsbjærg*, *Voldstedlund*, *Katbjærgodde*, *Marsilleborg* (ɔ: Marselisb.), *Silleborg*, (ɔ: Cecilieborg), *Jomfrubakken*, *Bjerregd. Hov-* og *Maren Vandmølle*.

Mariager Lands., en egen Sognekommune, delt i et østre (Hov, Alstrup, Trinderup og Fladbjærg) og et vestre Sognefogeddistr. (Fjelsted, Katbjærg og Brødløs), hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 407 (vestre) og 408 (østre Del). I gejstl. Hens. danner det eet Pastorat med Købstaden.

Mariager Kloster tilhørte Birgittinerordenen og var det andet og sidste Kloster, som denne Orden fik her i Landet. Efter alm. Antagelse grundlagdes det alt under Dronn. Margrethe; men da dets Moderstiftelse, Maribo, først rejstes under Erik af Pommern, og da et Brev af 1524 siger, at „Gudstjenesten i Mariager Kl. var stiftet og begyndt af højbaarne Herrer og Konger Erik af Pommern, Chrf. af Bayern, Chr. I og Hans", maa det hidrøre fra den førstes Tid, formentlig fra omtr. 1420; i alt Fald er det yngre end 1418, thi da ansøgte Kongen Paven om Aflad for de nord. Birgittinerklostre, men som disse nævnes kun Maribo, Vadstena i Sverige, Mariendal ved Reval og Marienvold ved Ratzeburg. Som M. Klosters Grundlæggere nævner en Gravskrift i Hornslet Kirke (Ø.-Lisbj. Hrd.) „Otte Nielsen Rosenkrantz og flere andre af Adelen". Det voksede hurtigt til et rigt og anset Kloster. Chr. I gav det 1449 Privilegium paa en fri Havn og Købmandshandel i den nærmest tilstødende Vig af

Hobro Fjord (se S. 825) og 1453 Brev paa Birkeret og andre Rettigheder; 1468 anmodede han Paven om Hjælp til Bygning af den endnu ikke fuldførte Klosterkirke. Hans, Chr. II og Fr. I stadfæstede og udvidede M.'s Privilegier. Ligesom Maribo Kl. havde det dog sin vigtigste Støtte i Adelen, bl. a. fordi det fra den især hentede sit af Nonner og Munke med en Abbedisse og en Skriftefader bestaaende Personale; mange adelige skænkede Penge eller Jordegods for Sjælemesser, for Ophold i Klosteret eller for Tilladelse til at begraves i Klosterkirken; Novicerne medbragte ogsaa ofte Jordegods eller Penge. Ogsaa paa anden Maade forøgede Klosteret sit Jordtilliggende; saaledes fik det ved Midten af 15. Aarh. alle de Ejendomme, der hørte til de to nedlagte Klostre Glenstrup og Vor Frue i Randers (se S. 814); alene med det første fik det 6 Kirker, 3 Møller og en Del Gaarde og Bøndergods. Ifig. en Jordebog fra 1584 havde Klostret da omtr. 550 Gaarde og Huse, 31 Skove, 8 Møller, 8 Kirker, 3 Birker, Ret til Fiskeri i Randers Fjord m. m., og dette har vistnok omtr. svaret til, hvad Klosteret ejede i kat. Tid. Efter Reform. kom Klosteret under Kronen og stod fra omtr. 1542 under kgl. Lensmænd; sine Munke og Nonner beholdt det dog foreløbig, men Lensmændene skulde holde en Prædikant, der „skulde prædike og læse for Jomfruerne og de Folk, som indgivne ere, Guds rene Ord". Sidst i 1550'erne synes Munkekonventet at være opløst; Søsterkonventet holdt sig længere, idet Adelen ønskede at bevare Klosteret som et Henvisningssted for sine ugifte Døtre; endnu 1576 optoges en Søster; 1585 døde den sidste Abbedisse, Hilleborg Lykke. Endelig ophævedes Klosteret helt $^{4}/_{7}$ 1588, idet Lensmanden Jak. Seefeld da fik kgl. Ordre til at omdanne Nonnegaarden til en Ladegaard, da den gml. Ladegaard var brøstfældig, „och Nunne er ødde". — Efter 1660 ophørte M. K. at være et kglt. Len, medens et af de nye Amter fik Navn efter det (se S. 518). Klosteret selv blev med tilliggende Gods som Hovedgaard solgt ved Skøde af $^{14}/_{6}$ 1664 til Købmand Alb. Baltser Berns' Arvinger og Leonhard Marselis, dog med Forbehold af Indløsningsret. En af Berns' Arvinger, hans Svigersøn Generalpostm. P. Klingenberg († 1690), bestyrede den, og da Fællesskabet mellem Arvingerne blev hævet 1680, gik den over til den anden Svigersøn, Frands Ludv. v. d. Wiele († 1680), hvis Enke 1683 overgav den til Svigersønnen Rigsfriherre Andr. Pauli v. Liliencron († 1700), som atter skaffede Gaarden Birkeret 1689. Hans Arvinger havde M. til 1713, da Kongen atter overtog det ifl. sin Indløsningsret for 64,750 Rd., hvilken Sum ved Højesteretsdom af 1716 formindskedes med 28,000 Rd., fordi Godset var forringet ved ulovlig Behandling af Skovene. Ved Aukt. 1720 solgte Kronen Gaard og Gods for 18,350 Rd. til et Interessentskab (Fuldmægtig M. Thebring og Amtsforv. P. Spørring), som atter 1724 maatte sælge M. til Justitsr. Severin Benzon, † 1726, hvis Enke s. A. solgte Gaarden (i alt 340 Td. H.) for 13,500 Rd. til Etatsr. Math. Thestrup († 1769), efter hvem den ejedes af Sønnen, Kmhr. Frands T., † 1796 som Slægtens sidste Mand. Ved Aukt. 1798 solgtes M. til et Interessentskab (Major F. R. C. Bülow, Kapt. E. C. Müller og Amtm. P. S. Fønss), hvilket fik Lov til at bortsælge Bøndergodset og ligeledes begyndte at udstykke Hovedgaardsjorderne og ødelægge Skovene, hvorefter M. 1807 solgtes til F. V. Poulsen († 1833), i hvis Tid Birkeretten atter ophævedes; derefter ejedes M. af hans Enke († 1862) og to Døtre, hvilke sidste for 200,000 Kr. solgte M. 1876 til Kmhr. J. M. Grevenkop-Castenskiold til Hørbygd., og hans Arvinger solgte M. 1897 til den nuv. Ejer, Chr. Møller. — M. H. t. Klosterbygningernes oprindl. Udseende (en Grundtegn. hos Resen er gengivet hos Dahlerup S. 86) bemærkes, at Nonnernes og Munkenes Bygninger som alm. laa adskilte, hver paa sin Side af Kirken. Nonnegaarden, N. og N. V. for Kirken, bestod af 3 Fløje, der sammen med Kirken omsluttede en firkantet Gaard. Munkegaarden, S. V. for Kirken, bestod af 4 Fløje, ligeledes omsluttende en firkantet Gaard; Nordfløjen (i Lensmændenes Tid: „Fadeburshuset") laa omtr. i Forlængelse af Kirken. Hertil sluttede sig flere andre Bygninger, og uden om det hele Kompleks var der Haver og Fiskedamme. Nu staar kun Kirken og den nordl. Fløj af Munkegaarden tilbage; 1721-22 nedbrødes en Del af Nonnegaarden, og Resten samt en Del af Munkegaarden nedbrødes 1724 af S. Benzon, der opførte en ny Ladegaard (af Bindingsv.) S. for Hovedbygningen; i Beg. af 19. Aarh. forsvandt det sidste af Munkegaardens Østfløj. — Den tilbagest. Fløj af Munkegaarden (se Billedet S. 828) er opf. i 15. Aarh. i to Stokv. af gule Munkesten i Munkeskifte med spidsbuede Krydshvælvinger i 1. Stokv.; omtr. midt paa Sydsiden staar et formentlig i 2. Halvdel af 16. Aarh. tilbygget, ottekantet Trappetaarn (oprindl. med Klokkespir), over hvis Indgang en Sten med Indskr., der melder, at S. Benzon 1724 lod „denne Borgegaard forandre og forbedre samt Ladegaarden forflytte og af ny opbygge, saasom begge forhen dels af Ælde vare forfaldne, dels de

største gamle Huse med deres Hvælvinger af forrige Besiddere udi de Aar 1721 og 1722 nedbrudne, hvilket alene paa denne Sten til Efterkommernes Minde bliver antegnet". I Taarnets Væg sidder en Sten med Indskrift, som tyder paa, at den har siddet over en Lade; rundt om i Murene sidde udhuggede Christushoveder. V. for Taarnet var i Lensmændenes Tid en Gennemkørselsport paa tværs gennem Bygningen, „Mørkestueport". Fløjen havde i Tidens Løb lidt meget ved Vanrøgt og flere Reparat., til Dels med røde Mursten, navnlig var 2. Stokv. blevet ombygget i Beg. af 19. Aarh. Aar 1891 købte Staten Fløjen og lod den restaurere (Arkit.: Prof. H. C. Amberg); Murene rensedes for Overpudsning, de senere indsatte røde Mursten erstattedes med gule, der opførtes blindingsprydede Kamgavle i Stedet for de afvalmede Gavle, de spidsbuede Vinduesaabninger i 1. Stokv. genaabnedes, i 2. Stokv. gjordes de smallere og fladbuede, Hvælvingerne restaureredes, og Taarnet, hvis øverste brøstfældige Del maatte nedtages, skalmuredes delvis (Vindeltrappen, af Egetræ, er den oprindl.); ved Fløjens Nordside opførtes et nyt Halvtaarn med takkede Gavle, til Køkkentrappe. I 1. Stokv. er der nu Herredsfogdens og Borgmesterens Kontor, i 2. Stokv. hans Bolig. — Mariagerklosters nuv. Stuehus er opf. 1876 af Grundmur i 1 Stokv. (Om Klosteret se Danske Mag. VI; *Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist.; Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.; Aarb. f. n. Oldk. 1890 S. 284 flg.).

Ved Katbjærg har ligget *Kattebjærg Slot*, som under den jydske Adels Opstand mod Vald. Atterdag 1359 blev belejret af de kgl. Tropper, og Mikkelsdag drog Kongen selv over til Jyll. og forstyrrede Kattebjærg; men senere toge Jyderne det tilbage. Ved Fjelsted er der paa flad Mark Spor af et Voldsted: to lave Forhøjninger, der støde sammen i en ret Vinkel. — I Hov By ligger *Bjerregaard*, hvorpaa Thord Degn (se S. 830) 1343 fik Pantebrev.

Sognet bestod tidligere foruden af Mariager Kloster af 3 Kirkesogne, nemlig *Hov Sogn* (nævnt 1442-91 og endnu 1552), *Alstrup Sogn* (1465-68 og 1565) og *Fjelsted Sogn*. Af den fra romansk Tid hidrørende *Hov Kirke*, der i sin Tid tilhørte Glenstrup Kloster og senere Mariager Kl., ses endnu Ruinen; nogle Sten, Søjler m. m. findes ved Mariager Kirke (se S. 830); Granitdøbefonten med Dyrefigurer er i Nationalmus.

I Sognet har der været en meget søgt hellig Kilde, *St. Helenes Kilde*; man mener, at den er identisk med en Kilde i Lyngbakkerne S. for Skoven Himmelkold. En anden, *Marie Kilde*, nævnes ogsaa. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 14).

I Sognet findes flere fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Alstrup *Hohøj* (se S. 826), forsøgt udgr. af Preusserne 1864, ved Brødløs 7 Gravhøje, deribl. de 3 anselige *Trehøje*, ved Katbjærg 2 Gravhøje med Jættestuer (begge udgravede, Fundene i Nationalmus.), nemlig *Ormehøj* (til Jættestuens Kammer er der føjet et lille Sidekammer; Dækstenene mangle overalt undt. over Sidekamret) og *Jordhøj* (Kamret 9 F. langt og indtil 7 F. højt, Gangen $19^3/_4$ F. lang); samt ved Voldstedlund en Gravhøj, *Dronningehøjen*, med en udgravet, mindre Jættestue, og den 150 F. lange Langdysse *Kongehøj*.

Om de tidligere store Kalkbrud ved Fladbjærg og Assens i Falslev Sogn se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 110.

Falslev Sogn, hvortil Vindblæs S. i Gjerlev Hrd. er Anneks, omgives af Mariager Lands., Sem Sogn, Gjerlev Hrd. (Vindblæs S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, ved Østgrænsen, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De højtliggende, mod S. noget bakkede Jorder (Simonshøj, 207 F., 65 M.) ere overvejende sandmuldede, for en stor Del beplantede.

Fladeindholdet 1896: 1821 Td. Ld., hvoraf 577 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 95, Havre 238, Boghvede 4, Grøntf. 63, Kartofler 49, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 365, Høslæt, Brak, Eng m. m. 199, Have 16, Skov 124, Kær og Fælleder 43, Heder 319, Stenmarker 124, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 311 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 483 Faar, 192 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 95 Td.; 23 Selvejergaarde med 85, 43 Huse med 10 Td. H. og 29 jordløse Huse, $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1452 (1801: 172, 1840: 238, 1860: 295, 1890: 890), boede 1890 i 84 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 209 af Jordbr., 22 af Fiskeri, 523 af Industri (284 ved Cementfabr.), 8 af Handel, 9 af Skibsfart, 87 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Falslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 108,862 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6157 Kr., Antal af Konti 535); *Assens*, ved Landevejen, med Cementfabrikken *Dania*, et 1886 opr. Interessentskab, aarl. Prod. omtr. 200,000 Pd. Cement, 500,000 Pd. Slemmekridt og 8000 Pd. Kridt, omtr. 350 Arbejdere (Udførsel til Europa, Asien og Amerika); til Fabrikken høre 5 Td. Ld. Kolonihaver, Forsamlingssal med Teater, Sygekasse, Læge, Brugsforening m. m.. *Ballegaard* har 12 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 70 Skov, 50 Hede, Resten Ager; ved Gaarden 2 Planteskoler. Cementfabrikken *Cimbria*, et 1873 opr. Aktieselsk., Aktiekapit. 254,000 Kr. Fabrikken udgør et stort Bygningskompleks med Udskibningssted; aarl. Prod. Cement omtr. 100,000 Td., 150 Arbejd. (se S. 831-32). *Blæsborg*, Gd. *Jus Vandmølle.*

Falslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 413. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede; se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 261 og 279). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten, har Underrum med fladt Loft og en nu tilmuret Rundbue ind til Skibet. Oprindl. var Taarnet aabent forneden med en stor Spidsbue i Vestmuren. Vaabenhuset, med fladt Loft, er af samme Materiale som Taarnet. Alterbord af huggen Kamp. Altertavle med et nyere Maleri (Kopi). Prædikestol i sen Renæssancestil, malet 1701. Romansk Granitdøbefont. Flere af Familien Kruse ere begr. i Kirken. I Midtgangen nogle Ligsten.

Ballegaard, før en Hovedgaard, ejedes 1430 af Mikkel Kruse af Balle; derpaa fulgte (Søn efter Fader) Laur. Pedersen 1459-71, Peder Lauridsen K. 1478-84, Enevold K. 1492, Chrf. K. 1510-36, Peder K., Landsdom. i Nørrejyll., † 1562, Laur. K., † 1597, der opbyggede Gaarden af Bindingsværk 1582, Mogens K., † 1624, Otto K., † 1628, Tyge K., † 1650, og Otto K., † 1699 (en med Kruserne beslægtet Adelsm. Anders Lounkjær skrev sig 1480 til B.). Sidstn. Otte K. solgte 1684 B. (12 Td. H.) til Chr. Jensen ved Vivebro, der 1685 solgte den til Otte Kruses Fæstemø Eva Margr. Pentz, men 1698 gik den atter og nu for stedse ud af Krusernes Eje, idet Otto K. da solgte den (17, med Gods i alt 93 Td. H.) til Forpagter Hans Axelsen Stenberg, † 1698; hans Enke Mette Graa ægtede 1701 Jak. Bastrup, som 1707 skødede B. til Anders Laursen af Tørrild, † 1716. Efter Enkens Død 1748 overtoges den af en af hendes Arvinger, Toldkontrollør Niels Jørgensen, † 1770, hvis Døtre Anne og Kirstine Margr. 1771 skødede den til deres Søster Sybille og hendes Ægtefælle Niels Hvass († 1799). I 19. Aarh. har den bl. a. tilhørt det Huitfeldtske Fideikommisgods (1823-27), Kapt. J. F. Neckelmann og Familien Glenstrup; nuv. Ejer er F. C. Glenstrup.

I *Assens* laa tidligere en Adelsgaard; 1469 og 1490 nævnes Jep Henriksen af A., Væbner, 1504 Mads Knudsen, 1509 Mogens Knudsen og 1520 Knud Madsen, Væbner, i A.; 1546 solgte Knud Madsen Gaarden til Peder Kruse. — Ogsaa i *Falslev* har vistnok været en Adelsgaard, thi 1581 nævnes Falslev Godses øde Mark.

Ved Ballegaard er der fredlyst 2 Gravhøje, den ene omsluttende en Jættestue, ved Falslev Gravhøjen *Simonshøj*. — I *Simons Mose* er der fremdraget et interessant Depotfund fra den ældre Broncealder, bestaaende af 1 Armring samt 10 lave Bronceskaale af norditalisk Arbejde.

Hem Sogn omgives af Annekset Sem, Mariager Lands. og Svenstrup Sogn med dets Enklaver samt Nørhald Hrd. (Gassum S.) og Gjerlev Hrd. (Kjærby og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, noget sydl., ligger henved $^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, bakkede Jorder (Møgelhøj, 319 F., 100 M.) ere overvejende sandmuldede. En Del Skov (Kjellerup Sk., Hem Sk., Skrødstrup Sk.).

Fladeindholdet 1896: 3290 Td. Ld., hvoraf 853 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 175, Havre 398, Grøntf. 27, Kartofler 35, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 708, Høslæt, Brak, Eng m. m. 498, Have 11, Skov 622, ubevokset 31, Moser 45, Heder 475, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 502 Stkr. Hornkvæg (deraf 295 Køer), 743 Faar, 299 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 151 Td.; 28 Selvejergaarde med 117, 4 Fæstegd. med 15, 50 Huse med 18 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 428 (1801: 303, 1840: 376, 1860: 407, 1890: 386), boede 1890 i 91 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 63 af Industri, 26 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hem* med Kirke og Præstegd.; *Skrødstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1897) og Mølle. *Skrødstrup-Skov*, Huse. *Kvotrupgaarde*. *Charlottenpris*, Gd. *Vasehus*, Gd. *Nymølle*, Vandmølle.

Hem S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 411. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup, Svenstrup S.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue (tilm.) og Syddøren (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 274) ere bevarede. Skibet er mod V. i romansk Tid afdelt fra Hovedrummet ved en Mur og en firkantet Midtpille, forbundne ved Rundbuer. Denne afskildrede Del har oprindl. raget op over Skibet som et lavt Taarn; i gotisk eller tidlig Renæssancetid blev den nordl. Del af Taarnet nedtaget, medens den sydl. Del forhøjedes med store, røde Mursten og understøttedes i Skibet med en indbygget Spidsbue. Paa Taarnets Vestmur staar: NIS. 1766. (Se *Løffler*, Udsigt osv., S. 144 flg.). Vaabenhuset er væsentlig af Kvadre fra Taarnet. Alterbord med Trækors. Prædikestolen er ny. Den gotiske Alterkalk er skænket af Johs. Harthbo og Hustru, vistnok fra Slutn. af 16. Aarh. Granitdøbefont. I Skibet Epitafium (restaur. 1900), paa hvis tomme Indskrifttavle en Kisteplade over Anne Nielsdatter, † 1595 paa Dronningborg. I Vaabenhusets Mur en romansk Ligsten med et Kors.

I *Kvotrup* (Kaathorp, ogsaa Kortrup) laa fordum en Hovedgaard, der 1483 ejedes af Jørgen Poulsen, 1488 og 1490 af Jep Povelsen, Væbner, 1525 af hans Søn Mourids Jepsen, af hvis Sønner Jørgen Mouridsen til K. faldt 1565 ved Svarteraa, medens Niels Mouridsen døde 1605 som sidste Mand af sin Slægt (Benderup). Sidstes Datter Else havde 1580 paa K. Bryllup med Chrf. Lauridsen Seefeld. En Søster Jfr. Anne Nielsdatter, † 1593, ligger begr. i Hem Kirke. Chrf. Seefelds Børn arvede K., men Jørg. Seefeld solgte sin Part til Broderen Viffert S. 1631. Begge døde barnløse, og K. kom da til Svogeren Axel Urne, der alt 1638 skrev sig til K.; efter ham overtoges K. af Panthaveren Anker Povelsen i Randers, der solgte den til Grev Mogens Friis, som mageskiftede den til Kongen, fra hvem den 1665 blev tilskødet Ludvig Lorensen. Hans Enke Elisab. v. Dort afstod 1692 til sin Søn Nicolai Lorensen sin Brugsret til K.

Anders Jonsen af *Skrøxstorp* nævnes 1334.

Ved Hem er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. *Møgelhøj* (18 F. høj). Ved Hem har der været en hellig Kilde.

Hem og Sem vare tidligere et eget Pastorat, men bleve ved Reskr. af $^{23}/_2$ 1684 forenede med Mariager, indtil de atter 1808 (Reskr. af $^{26}/_8$ 1803) bleve eet Pastorat.

Sem Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette, Mariager Lands., Falslev S. og Gjerlev Hrd. (Vindblæs, Kastbjærg, Enslev og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, mod S., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, stærkt bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2379 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Rug 132, Byg 97, Havre 298, Boghvede 7, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 5, Grøntfoder 29, Kartofler 47), Afgræsn. 461, Høslæt, Brak, Eng m. m. 296, Have 9, Skov 46, Kær og Fælleder 58, Heder 794, Flyvesand 59, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 90 Heste, 316 Stkr. Hornkvæg (deraf 180 Køer), 444 Faar, 156

Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 76 Td., 15 Selvejergaarde med 57, 1 Fæstegd. med 8, 39 Huse med 11 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 250 (1801: 149, 1840: 183, 1860: 237, 1890: 290), boede 1890 i 57 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 184 af Jordbr., 76 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 18 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Sem* (1340, 1380 og 1396: Seem, 1458: Zeem; udt. Siem) med Kirke; *Edderup*. *Grove Skole*.

Sem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 412. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er bevaret; et Par Vinduer i Koret spores. Taarn og Vaabenhus ere opf. i 18. Aarh. af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle, med et Maleri fra 1901 (Kopi af C. Bloch: Opstandelsen), og Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa Korhvælvingen fandtes 1883 to, nu overmalede Figurer. Epitafium over Christen Christensen Kremer af Edderup, † 1736.

Ved Sogneskellet mod Enslev er der midt i en Mose en lav, afrundet Jordhøjning, *Hovskov* ell. *Tovskov* (50 × 80 F., 5 F. høj), vistnok et Voldsted; der er fundet enkelte Jærnvaaben og Rester af en Pælebro, som mod S. har forbundet Pladsen med fast Land. — Ved Sem er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. *Møgelhøj* (24 F. høj).

Om Sognehist. se S. 854.

Svenstrup Sogn, Anneks til V.-Tørslev, Nørhald Hrd., omgives af Hem Sogn og Mariager Købstadsjorder og Lands. samt Nørhald Hrd. (V.-Tørslev, Asferg og Gæssum S.). Kirken, noget vestl., ligger $^3/_4$ S. S. V. for Mariager. De højtliggende, særlig mod N. Ø. bakkede Jorder (Midtbjærge, højeste Punkt 238 F., 74 M.) ere sandmuldede, sandede og grusede. Nogen Skov. Midt i Sognet ligge *True* eller *Svenstrup Sø* (13-14 Td. Ld.), gennem hvilken *Østerkjær Aa* løber, mod S. Ø. *Kjellerup Sø* (14 Td. Ld.), hvorfra *Kastbjærg Aa* har sit Udløb. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Mariager til Randers.

Fladeindholdet 1896: 3571 Td. Ld., hvoraf 765 besaaede (deraf med Rug 191, Byg 164, Havre 367, Blands. til Modenh. 18, Kartofler 18, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 412, Have 14, Skov 156, ubevokset 15, Moser 50, Kær og Fælleder 10, Heder 1361, Veje og Byggegr. 56, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 502 Stkr. Hornkv. (deraf 252 Koer), 593 Faar, 239 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 128 Td.; 20 Selvejergaarde med 108, 3 Fæstegd. med 12, 28 Huse med 8 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 269 (1801: 212, 1840: 228, 1860: 301, 1890: 323), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 6 af Gartneri, 42 af Industri, 35 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svenstrup* med Kirke, Skole og Vandmølle; *True*; *Gunderup*. Hovedgaarden *Kjellerup*, ved Landevejen, har $32^3/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og $2^1/_4$ Td. Skovsk., 1630 Td. Ld. (i Svenstrup og Hem S.), hvoraf 350 Ager, 80 Eng, 400 Skov, 120 Plantage, Resten Hedebanker og Sø; til Gaarden en Vandmølle. *Svenstrup Hovgaard*, $8^3/_8$ Td. H., 300 Td. Ld., *Lykkemark*, Gd., *Avnsbjærg Hedegd.*, *Baggegd.*

Svenstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 410. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmurede) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i Renæssancetiden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, store Mursten og tilhuggen Kamp; Murene ere senere omsatte. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet, af Kvadre, senere ommuret med smaa Mursten (1568 udgik Kongebrev om, at alle Kirker i Aarhus Stift skulde hjælpe Kirken med $^1/_2$ Dl. hver, da den var meget bygfældig). Altertavle og Prædikestol ere 1779 opsatte af Poul Møller til Skovsgaard. Alterstager med Knud Mogensen Løvenbalks Navnetræk og Vaaben, fra 1588. Præstestolen, fra 1694, er nu i Randers Museum. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Døbefad, skænket af ovenn. Knud Mogensen og Hustru. I Skibet Ligsten fra 1584 over dem og over Jens Brask, † 1685, og Hustru.

Kjellerup (Navnet maaske af flere i Nærheden værende Kilder) tilhørte i 14. og 15. Aarh. Jens Ubbesen, Thomas Jensen, Jens Thomesen ved Aar 1415, Jep Hegedal 1430 og 1462, senere Chrf. Kruse 1521, Peder Kruse, Landsdom. i Nørrejyll., 1551, Jørgen Bernekov 1561-65 og Henrik Gyldenstierne, som 1579 mageskiftede K. til Kongen, der igen mageskiftede den til Knud Mogensen Løvenbalk. Flg. Ejere vare Erik Høg, † 1612, hvis Broder Christen H. 1627 solgte den til Enevold Seefeld, som mageskiftede den tillige med Svenstrup Hovgd. til Axel Urne, g. m. Anne Rodsteen; han ejede K. 1646. Knud Rodsteens Enke Else Vind solgte K. 1655 til Claus Dyre til Sindinggd., som 1678 solgte den (12, med Mølle og en Del Gods i alt 103 Td. H.) til Borgmester i Randers Joh. Steenbek. Derefter fulgte Kommercer. Hans Benzon til Sohngaardsholm, † 1715, der 1715 solgte K. (11, med Mølle og Gods i alt 29 Td. H.) for 3000 Rd. til Fuldmægtig Jens Brask, † 1747 (Søn af den under Kirken nævnte), hvis Enke Sidsel Cathr. Hostrup døde 1771, hvorpaa K. (17, med Tiender og Gods i alt 277 Td. H.) gik i Arv for 20,000 Rd. til Sønnen R. A. B., † 1800, og dennes Søn Jens Andr. B. († 1818), hvis Enke Kirstine f. Ring 1833 solgte den til Forvalter Christen Juul, † 1848, der testamenterede K. til den nuv. Ejer, C. J. H. Brask. — Den nuv. Hovedbygning, lavt beliggende paa en flad Tunge i Søen, der tidligere har været skilt fra Land ved en Grav, er opf. 1887-88 i 3 Fløje af Grundmur paa Kampestenssokkel med takkede Gavle i 1 Stokv. Den tidligere Bygning var opf. i 3 Fløje af Bindingsværk af J. Brask († 1747), der lod de gml. Grave opfylde og underlagde Gaarden den afbrudte By Kjellerups Jorder (den nævnes alt 1699 som afbrudt).

Svenstrup Hovgaard havde alt 1492 adelig Ejer, Erik Juel, og 1502 Hans Iversen Juel. Med Birgitte Lauridsdatter Munk erhvervede Tyge Kruse S., som saa tilhørte deres Sønner Chrf. K. 1580-1608 og Laurids K., † 1609. Med disses Broderdatter Karen Enevoldsdatter K. kom S. til Oluf Parsberg, der 1629 solgte den, som da i den kejsl. Fejdetid var lagt øde, til Enevold Seefeld. Den havde saa Ejere fælles med Kjellerup. Claus Dyre pantsatte den 1666 til Fru Ide Lunge, og hans Enke Ingeborg Rodsteen pantsatte den 1675 for 200 Rd. til Søren Vinter i Mariager. Senere tilfaldt den Kronen og var ved Beg. af 18. Aarh. beboet af Jægermester Joh. Chrf. v. Zepelin, men Kongen solgte den 1722 til G. D. Levetzau paa Tjele, der 1723 solgte den til Jens Mortensen, Forpagter paa Holbækgd., der s. A. solgte den (13 Td. H.), da regnet for en Bondegd., til Dines Pedersen i Randers. 1755 afhændede Forpagter Niels Randrup og Peder Dinesen til Bækmark og Holmgd. halve S. H. (6 Td. H.) m. m. til førstnævntes Broder Christen Jensen paa S. H. Nuv. Ejer er fra 1867 P. Aarup.

I True boede 1469 en Bonde Las Bugge, der skal have været en Sønnesøns Sønnesøn af den bekendte Hr. Niels Bugge, men havde mistet sin Adel, fordi hans Moder ikke var af Adel, og af samme Aarsag al sin Arv til de Flemminger.

Kjellerup By, nævnt 1699 som nedbrudt, har ligget Ø. for Hovedgaarden K. Tæt S. for den sidste har der staaet et Kapel.

Ved Kjellerup er der fredlyst 6 Gravhøje, ved Gunderup 1, ved Svenstrup 3 og ved True 3. — Ved Kjellerup har der været 3 hellige Kilder, *St. Knuds Kilde*, *Sykilde* og *Plovmands Kilde*.

Skjellerup Sogn, Anneks til Hobro, omgives af dennes Købstadsjorder, Hobro Fjord, Mariager Lands. og Nørhald Hrd. (V.-Tørslev og Glenstrup S.), hvorfra det skilles ved den fiskerige *Glenstrup Sø* (636 Td. Ld., 45 F. over H., 108 F. dyb), af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken,

noget nordl., ligger $^1/_2$ Mil Ø. for Hobro. De højtliggende, temmelig jævne Jorder, med til Dels stejle Skrænter ud til Fjorden (her findes den smukke „Ørnedal"), ere sandmuldede og sandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Mariager.

Fladeindholdet 1896: 2927 Td. Ld., hvoraf 982 besaaede (deraf med Rug 228, Byg 161, Havre 486, Boghvede 12, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 9, Kartofler 33, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 753, Høslæt, Brak, Eng m. m. 443, Have 17, Skov 125, Moser 19, Kær og Fælleder 81, Heder 448, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 42 Td. Kreaturhold 1898: 139 Heste, 541 Stkr. Hornkvæg (deraf 345 Køer), 647 Faar, 287 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 106 Td.; 26 Selvejergaarde med 92, 35 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 341 (1801: 212, 1840: 211, 1860: 281, 1890: 311), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 228 af Jordbr., 31 af Industri, 6 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjellerup* (1403: Scelvetorp), ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Andrup*, ved Glenstrup Sø; en Del af *Gjettrup* (Resten i V.-Tørslev S.). *Skovsgaard* har $12^5/_8$ Td. H., omtr. 472 Td. Ld., hvoraf 262 Ager, 10 Eng, 100 Skov, Resten Hedebakker og Fjordstrand; 3 Lejehuse. *Andrupgd.*; *Strandholt*, Gd.

Skjellerup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 402. Lægd. Kirken tilhører en Gaardejer i Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Limsten uden Sokkel. Norddøren og eet Vindue (nu tilmur.) ere bevarede. Senere ere Murene delvis omsatte med Mursten. Taarnet er vistnok fra gotisk Tid, af utilhugne Kampesten; Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. Vaabenhuset er af hugne Kvadre og Mursten. Altertavle med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Vaabenhuset to romanske Ligsten med et Kors.

Skovsgaard ejedes i 17. Aarh. af Jørgen Seefeld til Visborggd., derefter fra 1661 af Borgm. Hans Drostrup til Kollerup, † 1684, og dennes Enke Else Helvad. 1662 siges, at den er bygget paa Drostrups egen Skovjord og taget af hans Bønders Hede og et Stykke Eng. Senere tilhørte den Peder Jensen Vintmøl, † 1733, efter hvem den ved Aukt. blev købt med Tiender (10 og 11 Td. H.) og noget Gods for 4000 Rd. af Borgmester i Aarhus Ditlev Eggers. Hans Enke Maren Jensdatter Vintmølle solgte den (10, 11 og 44 Td. H.) til Forvalter Hans Thornson, † 1766; derefter ejedes den af Chrf. Rougtved til Odden indtil 1770, og Amtsforv. Lang, der 1773 solgte S. (9, 25 og 78 Td. H.) til Kmjkr. Hans Benzon, som 1777 solgte den for 14,000 Rd. til sin Fader Konferensr. Joh. Benzon til Sohngaardsholm, der atter solgte den til Poul Møller, hvis Enke Johanne Færs 1786 skødede den til sin Fuldmægtig N. S. Würnfeld for 10,000 Rd. Nu ejes den af Kapt. J. E. Bluhme.

I Gjettrup skal have ligget en Kirke. — Ved Skjellerup Kirke holdtes 1688 Herredstinget.

I Sognet er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. ved Skovsgaard *Grønhøj* og *Alshøj*. — I Ørnedalen har der været en hellig Kilde.

Sønder-Onsild Sogn omgives af Annekset N.-Onsild, Hvornum Sogn, Viborg Amt (Nørlyng Hrd.) og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.), fra hvilket det skilles ved *Kongsvad Mølleaa*, en Biaa til *Skals Aa*, der ogsaa danner noget af Sydvestgrænsen og løber gennem Sognets sydl. Del. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil S. S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, enkelte Steder lerede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Viborg og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2855 Td. Ld., hvoraf 867 besaaede (deraf med Rug 206,

Byg 168, Havre 407, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 31, Grøntf. 13, Kartofler 21, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 805, Høslæt, Brak, Eng m. m. 767, Have 10, Skov 38, ubevokset 14, Moser 14, Kær og Fælleder 151, Heder 134, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 155 Heste, 655 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 749 Faar, 201 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 149 Td.; 28 Selvejergaarde med 142, 18 Huse med 7 Td. H. og 11 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 396 (1801: 239, 1840: 253, 1860: 270, 1890: 365), boede 1890 i 61 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomh., 239 af Jordbr., 43 af Industri, 5 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *S.-Onsild* (gml. Form se S. 849), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1894 og 1880), Andelsmejeri, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition; *Ulstrup. Sparehuse. Kongsvad Vandmølle.*

S.-Onsild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Qnsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 405. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Syddøren ere bevarede, Nordd. og en Dør i Korets Sydmur tilmurede. Taarnet, af Granitkvadre, er fra gotisk Tid og var før forbundet med Skibet ved en oval, nu tilmuret Aabning. Nyt Vaabenhus af Munkesten. Altertavle fra 17. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Paa Kalken Indskriften: „Det af Præsten Boecks Huus bortstjaalne Kalk og Disk har han og velædle Hr. Kirke Patron Peder Kircheterp, Købmand i Hobro, paa fælles Bekostning erstattet". Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1640 med Lydhimmel fra 1681.

Ved S.-Onsild er der fredlyst en Gruppe af 5 Gravhøje samt *Stolpehøj.*

Nørre-Onsild Sogn, Anneks til S.-Onsild, omgives af dette, Hvornum Sogn, Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det skilles ved Onsild Aa (der ogsaa danner Sydvest- og en Del af Sydgrænsen), Hobro Købstadsjorder og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^1/_2$ Mil S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Mod S. Ø. gaar Landevejen fra Hobro til Viborg, mod V. den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2002 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Rug 158, Byg 119, Havre 326, Boghvede 6, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 17, Kartofler 28, andre Rodfr. 10), Afgræsning 538, Høslæt, Brak, Eng m. m. 463, Have 10, Skov 43, Moser 16, Kær og Fælleder 21, Heder 196, Veje og Byggegr. 37 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 480 Stkr. Hornkvæg (deraf 197 Køer), 503 Faar, 144 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 70 Td.; 17 Selvejergaarde med 61, 29 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 295 (1801: 140, 1840: 149, 1860: 178, 1890: 302), boede 1890 i 55 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 233 af Jordbrug, 30 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet Byen *N.-Onsild* med Kirke og Skole. *Mikkelborg* og *Rævbakke*, Huse. *Fyrkat Vandmølle.*

N.-Onsild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 406. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Mure ere senere omsatte fra Grunden. Skibet har fladt Loft, Koret Krydshvælving. Taarnet er opf.

i gotisk Tid af Kvadre fra Skibets Vestgavl; dets øverste Del er i ny Tid ommuret med smaa Mursten; paa Syddøren staar: 1710. Ved en Restaur. 1898 ombyggedes Skibets Sydside, hvorved Sporene af Syddøren forsvandt, et Vaabenhus mod S., af Granitkvadre og Mursten, nedbrødes, og Taarnrummet, før aabent mod V. med en stor Spidsbue, blev Forhal. Altertavle fra 1663 med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra omtr. s. Tid som Altertavlen. Klokke fra 14. Aarh., uden Indskr., med Aftryk af 4 Medailloner.

Ved *Onsild Bro* slog Kong Niels 1132 Erik Emune, som nær var bleven tagen til Fange, men reddedes af Bjørn Jærnside (Harald Kesjas Søn) og Aage Christiernsen (Svend Aagesens Fader), der holdt Broen mod Fjenderne, indtil Erik havde naaet sine Skibe. Et Synsvidne fra 1490 over Onsild Bro siger, at den da nylig var sat i Stand. Traditionen henlægger Kampen 1132 til et Overgangssted over Onsild Aa, der udmunder omtr. 2000 Al. Ø. for Ølst Kirke, og som i sin oprindl. Skikkelse mulig er fra Oldtidens Slutn. Endnu ses Rester af den stensatte Vej; den førte i en Bue over Aaen og Engene paa begge Sider og fortsatte sig i Hulveje. Et 500 F. l. og 50 F. br. Stykke Jord med Rester af Vejen og 3-4 Hulveje er fredlyst Aar 1900. Paa dette Areal ligger en Gravhøj. — Paa Lokes Hede er der fredlyst en 225 F. lang Langhøj og 5 runde Gravhøje.

Hvornum Sogn omgives af Annekset Snæbum, Viborg Amt (Rinds og Nørlyng Hrd.) — fra hvilket det for en Del skilles ved *Klejtrup Sø* (se S. 678), hvoraf en Del hører til Sognet, og Skals Aa —, S.- og N.-Onsild Sogne samt Aalborg Amt (Hindsted og Gislum Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_4$ Mil S. V. for Hobro. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. Nogen Skov (Trinderup Sk., Lille Mølle Krat). I den østl. Del gaar den østjydske Jærnbane.

Fladeindholdet 1896: 3658 Td. Ld., hvoraf 1261 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 169, Havre 586, Boghvede 23, Spergel 8, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 36, Kartofler 55, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 1062, Høslæt, Brak, Eng m. m. 579, Have 21, Skov 98, Moser 29, Kær og Fælleder 142, Hegn 4, Heder 398, Flyvesand m. v. 9, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 851 Faar, 404 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 120 Td.; 38 Selvejergaarde med 100, 71 Huse med 19 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 656 (1801: 218, 1840: 313, 1860: 411, 1890: 624), boede 1890 i 120 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 435 af Jordbrug, 95 af Industri, 5 af Handel, 47 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvornum* (Hornum) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Brøndum* med Skole. Hovedgaarden *Trinderup* har 18 Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 70 Skov og Plantning, 70 Hede, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. *Brøndum* og *Lille Vandmøller*.

Hvornum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 403. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trinderup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Nordd. tilmur.). Hele Kirken er overhvælvet. Den blev restaur. indv. 1867. Taarnet er af Granitkvadre og store røde Mursten; Underrummet har Spidsbue ind til Skibet. Det store Vaabenhus bærer udv. Aarst. 1793. Altertavlen er et Maleri (Kopi af Leon. da Vinci: Nadveren). Granitdøbefont. Epitafium over Major Muderspach til Trinderup og Familie. — Paa Kirkegaarden ligge begr. L. og J. Ring samt Vandborg (se ndfr.).

Trinderup tilhørte i første Halvdel af 15. Aarh. Niels Gjed, som skødede den til Glenstrup Kloster, hvorfra den med dets øvrige Ejendomme kom til Mariager Kl. og efter Reformat. til Kronen, der formodentlig solgte den til Otte Nielsen Munk til Gjesinggd. Senere Ejere vare Poul Stigsen Hvide 1535, dennes Halvbroder

Henrik Krag, med hvis Datter Maren K. T. først kom til Bagge Griis og efter hans Død til hendes 2. Husbond Niels Fredberg, der 1642 skrev sig til T. Hendes Søn Palle Griis solgte 1656 T. til Erik Grubbe, hvis bekendte Datter Marie G. bragte den til sin anden Ægtefælle Palle Dyre, der 1700 solgte den (13 Td. H.) til Forvalter paa Mariager Kl. Fr. Olufsen, † 1715, hvis Enke Mette Sørensdatter 1730 solgte den for 5000 Rd. til Kapt. Fr. v. Muderspach, † 1745 som Major; den ejedes saa af hans Enke Fru Anne Helvig Marsvin, † 1763, hvorefter Sønnen Kapt. C. Chr. v. M. († 1787) 1764 overtog T. (14, 25 og 141 Td. H.) for 14,000 Rd. Enken Mette Marie Bachmann solgte 1787 T. (i alt 140 Td. H.) til Laurs Ring, † 1793, hvis Enke Margr. Lauridsdatter døde 1798, hvorefter deres Søn J. R. († 1837) overtog T. (14,43 og 139 Td. H.) for 29,000 Rd. Derefter købtes den (med 130 Td. H. Bøndergods m. m.) for 20,000 Rd. af M. P. Vandborg, † 1859, efter hvis Enkes Død 1881 den (uden Gods) for 100,000 Kr. gik over til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Landstingsm. H. C. D. la Cour. — Hovedbygningen, 2 Fløje i 1 Stokv., af Grundmur, er opf. 1861.

I *Hvornum* har boet Adel, thi 1394 nævnes Niels Pedersen i H. og 1424 Jes Poulsen i H. — Just Ibsen i *Brøndumdal* nævnes 1492.

Ved Brøndum er der fredlyst 1 Gravhøj, ved Hvornum 1 Runddysse samt 4 Gravhøje, deribl. de 3 *Bavnehøje*.

Jættestue paa Snæbum Mark.

Snæbum Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Hvornum, omgives af dette samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.) og Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. Ved Nordøstgrænsen løber Simested Aa.

Fladeindholdet 1896: 1615 Td. Ld., hvoraf 550 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 76, Havre 247, Boghvede 8, Spergel 30, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 14, Kartofler 25, andre Rodfr. 9), Afgræsn. 520, Høslæt, Brak, Eng m. m. 170, Have 6, Skov 15, Moser 16, Kær og Fælleder 5, Heder 305, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 69 Heste, 374 Stkr. Hornkvæg (deraf 172 Køer), 467 Faar, 165 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 40 Td.; 11 Selvejergaarde med 30, 30 Huse med 10 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 189 (1801: 70, 1840: 85, 1860: 119, 1890: 195), boede 1890 i 36 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 167 af Jordbr., 8 af Industri, 5 af Handel, og 11 af deres Midler.

I Sognet Byen *Snæbum* (1472: Snebung), omkring en lille Sø, med Kirke og Skole. Gaarden *Øster-Gundestrup*.

Snæbum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 404. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Senere ere Murene nedtagne indtil et Par Skifter over Soklen og paany opf. af Mursten og raa Kamp. Syddøren er bevaret, Nordd. tilmuret. Taarnet, hvis Underrum ikke er i Forbindelse med Skibet, og Vaabenhuset ere af Granitkvadre og Mursten. Kirken

har fladt Loft. Altertavle med to Malerier. Romansk Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol med Henrik Krags Navn.

Ved Snæbum er der fredlyst 10 anselige Gravhøje samt en 24 Fod høj Gravhøj, der indeslutter to ualmindelig smukke og velbevarede, imponerende Jættestuer (den nordlige Stues Kammer er $12^3/_4$ F. langt og indtil $5^1/_2$ F. højt, den sydliges $11^1/_3$ F. langt og indtil $6^1/_2$ F. højt, Gangene henh. $17^1/_2$ og 24 F. lange). Jættestuerne synes kun at have været benyttede en kort Tid i Stenalderen, idet de ved Nationalmus. Undersøgelser 1895 og 1896 viste sig omtr. jordfri og med kun faa Skeletter og Oldsager.

Gjerlev Herred.

Sogne:

Vindblæs, S. 862. — Udbyneder, S. 863. — Kastbjærg, S. 866. — Dalbyneder, S. 868. — Dalbyover, S. 868. — Raaby, S. 869. — Sødring, S. 870. — Ø.-Tørslev, S. 872. — Gjerlev, S. 872. — Enslev, S. 873. — Kjærby, S. 874.

Gjerlev Herred, det nordøstligste i Amtet og den yderste Del af Halvøen mellem Mariager- og Randers Fjord, begrænses mod V. af Onsild Hrd., fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, mod S. V. af Nørhald Hrd., i øvrigt mod S. Ø., Ø. og N. af Randers Fjord, Kattegat og Mariager Fjord. Fra V. til Ø. er der højest omtr. 2, fra N. til S. $2^1/_4$ Mil. Overfladen er i det hele lavtliggende og temmelig jævn, særlig ved Kastbjærg Aa og mod Ø. ved Kattegat, hvor der er store Eng- og Kærstrækninger; i Midten er der højere, mod N. V. hæver Loddenhøj sig til 200 F., 63 M.; Jorderne ere for en stor Del lerede og muldede, enkelte Steder sandede. M. H. t. Frugtbarheden svarer det til Amtets Gnmst. (efter Matr. 16 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 34,940 Td. Ld. ($3,_{50}$ □ Mil, $193,_7$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2174 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 7618 (1801: 3642, 1840: 4599, 1860: 5707, 1890: 7053). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Nørhald Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 2. Forligs-

kreds (Vindblæs, Udbyneder, Kastbjærg, Dalbyover og Kjærby S.) og 3. Forligskreds (de øvrige S.).

Gjerlev Hrd., i Vald. Jrdb. *Herlefhæreth* (!), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Herredet talt henved 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 8 Lang- og Runddysser og omtr. 10 Stenalders Høje med store Gravkister, Resten Rundhøje), men over $^2/_3$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare $56^1/_2$ fredlyste. Flest kendes fra Sognene Vindblæs (omtr. 105), Ø.-Tørslev (75), Udbyneder (50) og Gjerlev (42). Langs Fjorden findes flere Køkkenmøddinger.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af *F. Uldall*, 1875—76.

Vindblæs Sogn, Anneks til Falslev, Onsild Hrd., omgives af Udbyneder og Kastbjærg Sogne, Onsild Hrd. (Sem og Falslev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De i Midten og mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder (Loddenhøj, 200 F., 63 M.) ere dels lerblandede, dels sandmuldede, sandede og skarpsandede, med en Del Eng, især mod S. Nogen Skov (Havkjær, Ajstrup Krat). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4744 Td. Ld., hvoraf 1748 besaaede (deraf med Rug 380, Byg 273, Havre 685, Boghvede 11, Spergel 15, Blandsæd til Modenh. 37, Grøntf. 205, Kartofler 116, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 1185, Høslæt, Brak, Eng m. m. 851, Have 27, Skov 144, Moser 41, Kær og Fælleder 99, Heder 541, Flyvesand m. v. 17, Veje og Byggegr. 87 Td. Kreaturhold 1898: 233 Heste, 878 Stkr. Hornkv. (deraf 538 Køer), 1320 Faar, 490 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 206 Td.; 54 Selvejergde, med 173, 116 Huse med 31 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 957 (1801: 470, 1840: 628, 1860: 814, 1890: 888), boede 1890 i 183 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 644 af Jordbrug, 123 af Industri, 12 af Handel, 3 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet *Vindblæs Kirke*, ved Landevejen, med Skole og Byerne: *Norup* med Andelsmejeri og Jærnbanest.; *Haderup*; *Lystrup* med Skole; *Ajstrup*; *Nebstrup* med Teglværk og Jærnbanehpl. *Hadsundhuse* (Søndre H.) med Kro, Færgeoverfart til Hadsund, Endestation for Randers-Hadsund Banen og Telegrafst. *Lundskov*, Huse. *Aamølle*, Kridtslemmeri og Jærnbanehpl. Gaarden *Kragelund* har 12 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 2 Have og Skov, 30 opdyrket Hede (i Sem S.), Resten Ager. *Rævsbækgd.* med Teglv.

Vindblæs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 417. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, højt Taarn (brugt som Sømærke) mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvælvinger, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre og en Dør i Korets Sydside ere bevarede (Nordd. og Kordøren tilmur.) Portalerne bære mærkelige indhuggede Fremstillinger (Thor med Midgaardsormen, den sidste paa Sokkelen, Lammet med Korset, Kundskabens Træ, Lindorme og Løver m. m.; se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 273). Taarn og Vaabenhus ere fra den senere Middelalder, af Mursten. Kirken er restaur. 1886 og flg. Aar. Altertavle fra 1747 i Rokokostil. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

Kragelund tillige med *Aamølle* og en Gaard i Haderup tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Hr. Jep Flæp, Kongens Marsk, og bleve 1328 tildømte Hr. Peder Vendelbo. Siden berettes, at K. var pantsat til Axel Jepsen (Thott) og 1447 (!) blev indløst af Niels Andersen (Munk) til Visborg; Axel Jepsens Enke ægtede Hr. Brock (!), som forbrød K. til Kongen, som saa 1448 (!) gav Gaarden til Tyge Jensen (Seefeld). Sikrere er det, at Hr. Axel Lagesen (Brock) 1494 solgte Gaarden til Oluf Friis, efter hvem den gik i Arv til hans Søstersøn Laurids Munk, der 1533 indværgede den med Lovhævd. Hans Sønner Chrf. og Jesper M. trættedes 1552 om den med Enevold Jensen (Seefeld), men den blev tildømt Chrf. Munk. 1688 skødede Kirsten Hansdatter, sl. Licentiat Nicolaus Brobergs, til Jmfr. Frederikke Ane Pentz den af hendes Broder og Svoger Daniel Kallou sidst beboede Bondegaard K., hvilken (10 32 og 18 Td. H.) Jmfr. Pentz 1697, da Enke efter Amtmd. Ove Lange til Falkensteen, solgte til Hans Hansen Guldager, som 1702 afhændede den (8 Td. H.) til Assessor Bent Winter paa Visborggd., hvis Arvinger 1718 skødede den med Tiender (8 og 19 Td. H.) og Gods til Præsten i Udbyneder Hr. Peter Chr. Piper. Denne solgte 1721 K. (i alt 32 Td. H.) for 1700 Rd. i 8 Skillings Stykker og 40 Rd. i danske Kr. til Niels Pedersen paa Nøragergd., † 1735, hvis Enke Maren Pedersd. 1736 ægtede Jørgen Hornbech, som 1741 solgte den til Hr. Jokum Klog, Præst i Vindblæs, der 1749 afhændede den (5, ialt 29 Td. H.) til sin Embedsbroder i Brøndum, Hr. Hans Rosenkilde, † 1758.

Portal paa Vindblæs Kirkes Kors Sydside.

Om *Hadsund Toldsted* se under Hobro S. 825. — En Jærnbanebro over Fjorden til Forbindelse af de to Hadsundbaner skal ifl. Finansloven 1900-1 opføres af Staten med Tilskud fra Randers og Aalborg Amter samt Jærnbanerne (anslaaet til omtr. 450,000 Kr.).

I Sognet er der fredlyst $34^1/_2$ Oldtidsmonumenter: ved Ajstrup en Gruppe af 9 Gravhøje samt 8 Høje (deribl. *Hanehøj*) og en stenomsat Langhøj; ved Haderup 6 Høje; ved Lystrup $3^1/_2$ Høje; ved Nebstrup 4 og ved Norup 2 Høje samt en 170 F. lang Langhøj med enkelte Randsten. Paa den flade Forstrand langs Fjorden er der truffet flere Køkkenmøddinger, deribl. ved Aamølle (undersøgt af Nationalmus.), Hadsundhuse og Rævsbækgd.

Sognet var fra 1630 henlagt til det residerende Kapellani i Mariager, indtil det ved Reskr. $^{27}/_4$ 1742 blev et eget Pastorat; $^1/_1$ 1873 blev det Anneks til Falslev.

Udbyneder Sogn, det største i Herredet, omgives af Vindblæs, Annekset Kastbjærg, Dalbyover, Dalbyneder og Sødring Sogne samt Kattegat og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. for Mariager. De noget højtliggende og bakkede, kun i den østl. Del lavtliggende og jævne

Jorder ere afvekslende muldsandede, sandede og lerblandede, med store Eng- og Kærstrækninger langs Kattegat, hvorfra flere Vige skære ind og danne Øer og Halvøer (*Pletterne*, *Saltholmen*); mod S. Ø. nogen Hede. En Del Skov (Skovshoved, Overgaard Sk., Møllekrat). Nogle ubeboede Smaaøer — *Træskjelbakkeholm*, *Pletten*, *Hesseltørre*, *Mejlplet* — i Indløbet til Mariager Fjord høre til Sognet. Mod S. V. i Sognet ligger *Udbyover Sø*, omtr. 40 Td. Ld. Gennem den sydl. Del gaar Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 8084 Td. Ld., hvoraf 2133 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 479, Byg 403, Havre 840, Bælgsæd 4, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 206, Grøntf. 31, Kartofler 63, andre Rodfr. 97), Afgræsn. 697, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2236, Have 75, Skov 317, Moser 50, Kær og Fælleder 2033, Heder 335, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 89 Td. Kreaturhold 1898: 410 Heste, 1952 Stkr. Hornkvæg (deraf 992 Køer), 2082 Faar, 746 Svin og 52 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 410 Td.; 56 Selvejergaarde med 378, 126 Huse med 31 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1498 (1801: 655, 1840: 767, 1860: 1042, 1890: 1397), boede 1890 i 246 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 73 levede af immat. Virksomh., 893 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 192 af Industri, 56 af Handel, 122 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Udbyneder* med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1577 af Rigsr. Jørgen Lykke til Overgd., med et Hus til 6 fattige, der aarl. hver faar 18 Skp. Rug, 18 Skp. Byg og 12 Kr. m. m., alt af Overgd.), Andelsmejeri (Haastoft), Købmandshdl. og Telefonst.; *Bjerre*; *Klattrup*; *Udbyover*; *Havndal*, en i de sidste 20 Aar om Stationen opstaaet By, med offtl. Politiret for Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdikt., Sparekasse for Udbyneder-Kastbjærg Komm. (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 141,817 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5973 Kr., Antal af Konti 849), Haandværkere, Farveri, Uldspinderi, Maltgøreri, Teglv., Andelsmejeri, Købmandshdl., Gæstgiveri, Afholdshotel, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Skole mellem Havndal og Udbyover. *Udbynederkjær*, *Madsdige*, *Hestehave*, *Gildehøj* og *Vesterskovmark*, Huse. Hovedgaarden *Overgaard* med Gaarden *Arensborg*, under Fideikommisgodset Overgd., har $99^1/_4$ Td. H., 1978 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 240 Skov, 38 Gaardspl. og Have, 609 Oredrev og Kær, 85 Kanaler og Vejler, 32 Inddæmning og Enge, Resten Ager; Gaarden *Julianeholm*, ligeledes under Fideikommisgodset, har $5^3/_8$ Td H., 228 Td. Ld.*). Gaarden *Charlottendal* har 33 Td. H., omtr. 600 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 100 Eng, 15 Have og Plantage, Resten Græsningsjord. *Fuglsøgaard* har omtr. 25 Td. H., 407 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 40 Græsning, 34 Skov, 7 Veje og Sø, 6 til nogle Huse, Resten Ager. *Vellinggaard* (11 Td. H.). *Overgaards Mølle*.

Udbyneder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 418. Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Fideikommisg. Overgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Opgang til Herskabsstolen, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skibets østl. og Korets vestl. Del, er fra romansk Tid af røde Munkesten. Et Vindue, Skibets to Døre og en Dør i Korets Nordmur ere bevarede (tilmur.). Senere forlængedes Skib og Kor, og Taarn og Vaabenhus opførtes, alt af Munkesten; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib

*) Til *Fideikommisgodset Overgaard*, der omfatter de ovenn. Gaarde, hører i alt $140^1/_2$ Td. Hrtk., hvoraf fri Jord $103^1/_2$, Bøndergods 1, Kirke- og Kongetiende 36; i Bankaktier 3200, i Fideikommiskapitaler 26,500 Kr. Jordtilliggendet udgør 1966 Td. Ld. foruden omtr. 240 Td. Ld. Skov.

og Kor. Det hvælv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle i Renæssancestil fra 1666, med rige Udskæringer. Døbefont af Træ (den romanske Granitfont, med Dyrefigurer, er i Nationalmus.). Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Ligsten over Rigsr. Jørgen Lykke, † 1583, Hustru Beate Brahe og 3 Sønner; Epitafium over den ene af disse, Chr., opsat 1585. Under Koret Gravhvælving med Lig af Familierne Lykke og Arenstorff. I Skibet Begravelse for Præsterne. Series pastorum. Den ene Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh. Paa Hvælvingerne Kalkmalerier fra omtr. 1450-1500 (rest. 1898 af E. Rothe). Taarnets Tømmerværk brændte $^{6}/_{6}$ 1892 ved en stor Brand i Byen, som ødelagde Skolen, Hospitalet, 11 Gaarde og 14 Huse.

Overgaard ejedes 1547 af Rigsr. Jørgen Lykke, som 1545 af Kronen havde tilbyttet sig 12 Gde. og 2 Bol i Udbyneder Sogn, af hvilke han nedlagde de 5 Gde. og deraf oprettede O. Efter hans Død 1583 fulgte hans Søn Rigsr. Henrik L., † 1611, hans Sønner Jørgen L. († ugift 1616) og Chr. L. († 1619), deres Broder Frants L. († 1655), dennes Søn den bekendte Kai L. († 1699?), hvis Søster Christence bragte O. til sin Mand Oberst Frands Brockenhuus til Sebberkl. og efter

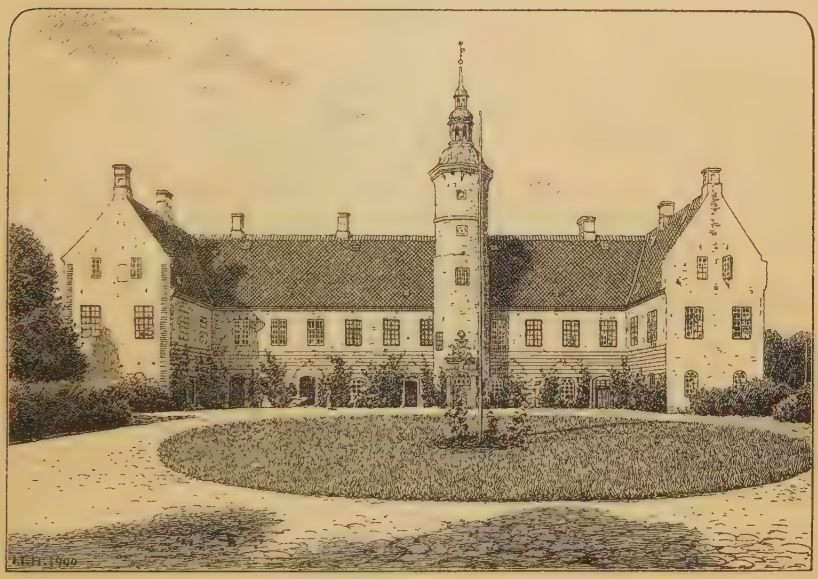

Overgaard.

hans Død 1660 solgte Gaard og Gods 1661 til Rentem. Chrf. Gabel, der s. A. skødede den til Oberst Fr. v. Arenstorff til Rosenau († 1689), der ægtede Christence Lykke. Hans 2. Hustru Augusta Elisab. Rumohr arvede den og overdrog den (114, 70 og Gods) for 49,000 Rd. til Stedsønnen Etatsr. Fr. v. Arenstorff († 1731), der arvedes af Enken Marie Antoinette Liliencron, som paa Grund af store Godskøb nær havde spillet Fallit († 1739). Dernæst fulgte Sønnen Konferensr. og Landsdom. Fr. v. A., der 1743 paa Skiftet efter Faderen overtog O. for 53,500 Rd. og afbetalte Gælden ved at sælge af Godset († 1762), hans Enke Øllegaard Sophie Ide Rantzau (til 1775), deres Søn Etatsr. Fr. Chr. v. A. († 1793), der overtog O. (115, 72 og 477 Td. H.) 1772, hans Søn Major og Kmhr. Fr. v. A. († 1844), der paa Skiftet 1798 overtog O. for 127,500 Rd., 1799 solgte Gaard og Gods, men snart efter købte det tilbage, senere afhændede næsten hele Bøndergodset, 1805 byggede *Arensborg* (af Materialet fra østlige Sidefløj) i Stedet for det nedrevne Færgehus, 1807 *Overgaards Mølle*, ligeledes Gaarden *Charlottendal*, og 1835 oprettede O. til Fideikommisgods; hans Enke Joh. Marie Charl. Jermiin fik kgl. Tilladelse til at afhænde Resten af Bøndergodset; efter Sønnen, cand. jur. Johs. Fr. v. A.'s Død 1873 gik O. over til dennes Søn, den nuv. Besidder, Hofjægerm. Fr. v. A. —

Hovedbygningen, smukt beliggende ved Fjorden, omgiven af Skov, er vistnok opf. 1545 47 og bestod oprindl. af 3 Fløje af Grundmur med 2 anselige Taarne, medens Borggaarden paa den 4. Side var lukket af murede Piller med Stakitværk imellem. Vestre Sidefløj nedreves 1730-32, østre Sidefløj i Beg. af 19. Aarh.; nu staar kun Hovedfløjen, med to nyere Sidefløje, alle i 2 Stokv., samt inde i Gaarden ved Hovedfløjen et rundt Taarn med Aarst. 1730 og kobbertækket Spir (124 F.); i Taarnet en Vindeltrappe, der fører op til Værelserne.

Fuglsøgaard var 1661 en til Overgd. hørende By Fuglsø, men 1775 en Avlsgaard (28, 3, 3 og 21 Td. H.); Fr. v. Arenstorff solgte den (29, 18 og 51 Td. H.) 1801 for 20,000 Rd. til Forpagteren paa F., Lieutn. P. Poulsen, der opførte Gaardens Bygning til Dels af Materiale fra den ene Sidefløj og det ene Taarn paa Overgaard, hvilke han ogsaa havde købt.

Klattrup var tidligere et eget Sogn, nævnt 1477 og 1549, med Byerne Østerskov og Vesterskov; af *Klattrup Kirke*, der har ligget Ø. for Byen, skal der endnu have været Spor i 19. Aarh. Ogsaa *Udbyover* har været et eget Sogn, nævnt 1524 og 1549, med en egen Kirke.

Ved Udbyover er der fredlyst 4 Gravhøje og en lille Langdysse. — I Udbyneder er der en fordum hellig Kilde, *Stenkilden*.

Kastbjærg Sogn, Anneks til Udbyneder, omgives af dette, Dalbyover og Enslev Sogne, Onsild Hrd. (Sem S.) og Vindblæs Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger henved $1^1/_2$ Mil Ø. for Mariager. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Aalbakke, 136 F., 43 M.) ere sandede og sandmuldede; en Del Eng. I den vestl. Del løber *Kastbjærg Aa* (Kjærby Aa). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2781 Td. Ld., hvoraf 1011 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 166, Havre 465, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 17, Kartofler 31, andre Rodfr. 72), Afgræsn. 489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 670, Have 23, Skov 32, ubevokset 19, Moser 56, Kær og Fælleder 283, Heder 156, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 191 Heste, 770 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 928 Faar, 377 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 184 Td.; 28 Selvejergaarde med 170, 51 Huse med 14 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 515 (1801: 251, 1840: 322, 1860: 402, 1890: 458), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 297 af Jordbrug, 64 af Industri, 6 af Handel, 59 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kastbjærg* (gml. Form: Kasbjærg) med Kirke, Skole og Vandmølle; *Øster-Kondrup*. Hovedgaarden *Trudsholm* har 34 Td. A. og E. Hrtk. og $^1/_4$ Td. Skovsk., 914 Td. Ld., hvoraf omtr. 300 Ager, 250 Eng og Kjær, 60 Skov (Havkjær i Vindblæs S.), 275 indtaget til Plantage, Resten Gaardspl., Have og Oredrev; nogle Lejehuse; stort Tørveskær.

Kastbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 416. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Nordd. tilmur.). Taarnet, hvis Underrum har fladt Loft, er opf. af Kvadre og Munkesten i gotisk Tid, samtidig med at Skib og Kor fik Hvælvinger. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyeste Tid. Altertavle fra 1599. Døbefont, af Træ, og Prædikestol i Renæssancestil, fra 1655. Gotisk Alterkalk fra St. Jacobs Kirke i Viborg. Over Korbuen Adelsvaaben med Navnene Jacob Høg, Fru Elisab. Maltesdatter og Fru Marine Bryske samt Aarst. 1604. I Koret Ligsten (med næsten legemsstore Portrætfig.) over ovenn. Jacob Høg, † 1610, og hans 1. Hustru Elisab. Maltesdatter, † 1600. Under Koret en lukket Begravelse. I Skibet Epitafium over Provst Villads Nielsen, † 1681, og Hustru; han er begr. i Udbyneder Kirke; Kirkeejeren satte sig imod, at Epitafiet opsattes der.

Trudsholm nævnes 1381, da Mogens Jensen overgav Gaard og Gods til Hr. Christiern Vendelbo, for at denne skulde udløse ham og hans Stalbrødre af det Fangenskab, hvori de vare, at beholde, til Hr. Vendelbo var fyldestgjort derfor. 1387 fremviste Hr. Chr. Vendelbo sine Brevskaber paa T. paa Landstinget i Viborg, hvor ingen gjorde Indsigelse mod hans Ret (Suhm, Hist., XIV. S. 179.). Senere ejedes T. af Rigsmarsk Otte Krumpen, der formodentlig har arvet den efter sin Fader Jørgen Pedersen K., g. m. Ellen Thott. Efter Hr. Ottes Død 1569 kom T. til hans Søsters Sønnesøn Jacob Høg († 1610) og dennes Søn Just H., hvis Enke Anne Rantzau 1623 solgte T. til Landsdom. Niels Krag († 1650); dernæst til dennes Søn Landsdom. Kjeld. K. († 1673), hvis Enke Fru Sophie Krabbe 1693 solgte T. (307 Td. H.) til Otte Marsvin til Aalegd. († 1725), hvem hun ægtede. Efter hendes Død ægtede Otte Marsvin Fru Helene Marie Hovenbek til Palsgd. Enken fik udlagt T. (66, 26 og 343 Td. H.), men døde kort efter; derpaa fulgte Sønnen Etatsr., Landsdom. Peder M. († barnløs 1758), og hans Enke Regitse Sophie Reedtz testamenterede ved sin Død 1760 Gaard og Gods til sin Slægtning Frk. Hedvig Margr. v. Raben, der ægtede Kmhr. og Major Erik Rosenkrantz Baron Holck til Holckenhavn, hvem hun

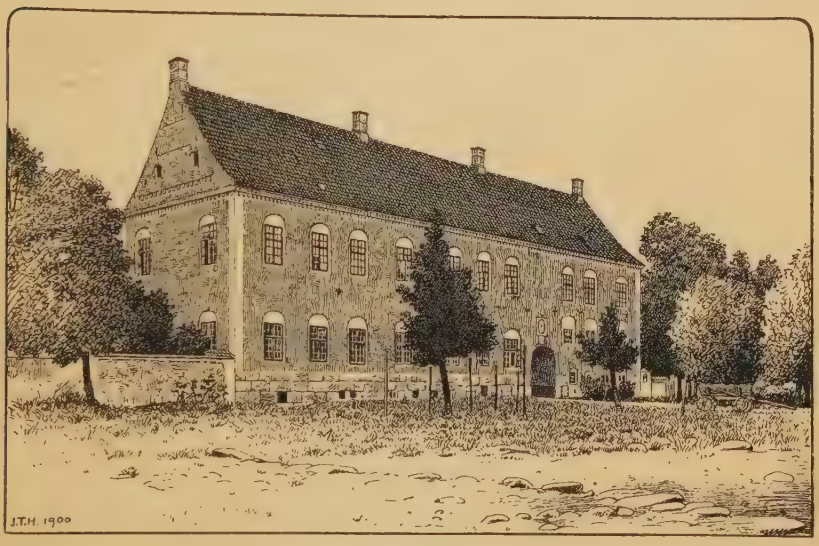

Trudsholm (se ogsaa Vignetten S. 861).

overlevede til 1791. Deres Datter Sophia Dorothea Holck bragte T. til sin Mand Tycho v. Arenstorff, som 1804 solgte den til Kapt. Niels Secher (56, 61 og 306 Td. H.) for 95,000 Rd.; han overdrog den (55, 61 og 210 Td. H.) s. A. for 108,085 Rd. til sin Svoger Provst Ole Ankersen Secher, der 1807 solgte den til Peder Mørch Secher. Senere har den været ejet af Neergaard, G. H. Koch († 1871), Sønnen E. Koch og Johansen, hvorefter den ved Tvangsauktion 1885 købtes for 141,500 Kr. (deri Dalbyover Kirke) af den nuv. Ejer J. Schwensen. — Hovedbygningen, omgiven af Grave, bestaar af en Hovedfløj i to Stokv. med Kælder (under Indkørselsporten er den hvælv.), af røde Munkesten (3 F. tykke Mure) paa høj Kampestenssokkel, samt to Sidefløje, i 1 Stokv. Over Indgangsporten paa Hovedfløjen staar Aarst. 1654 og Kragernes og Høgernes Vaabn. (i Havestuen er der et Maleri paa Træ med Jac. Høgs og Elisab. Maltesdatter Sehesteds „seksten Aner"). Sidefløjene ere opf. senere, den ene vistnok af Etatsr. Peder Marsvin, der foretog store Ombygninger. Inde i Gaarden har der tilhøjre for Porten staaet et Taarn. Paa den nuv. Gaards Plads har der før staaet en af Otte Krumpen opf. Bygning — en gml. Beretn. siger, at han kaldte „Lindholm" Trudsholm efter sin Frue (Drude Krummedige) —; men før den Tid har Borgen ligget en Fjerdingvej N. Ø. for den nuv., hvor man endnu ser det gamle *Voldsted*, bestaaende af flere aflang-firkantede Forhøjnin-

ger, omgivne af Grave og Volde og vistnok i ældre Tid hver omflydte af Vand; paa den højeste af Forhøjningerne, længst mod N., har den egentlige Borg ligget; her er fundet Rester af Murværk; i en Synsforretn. af 1521 omtales Trudsholm som en øde Gaard, der har været omgiven af Grave, Volde og Dæmninger. (Se Saml. til j. Hist. IX S. 1 flg.; paa T. opbevares et Kort fra 1800 over Gaarden).

I Sognet har ogsaa ligget Hovedgaarden *Skjøtterup* (Skyttrup), hvortil Jørgen Krumpen skrev sig 1475, hans Enke Anne Rosenkrantz 1506 og Sønnen Otte Krumpen 1556. Jørgen Krumpen lod genopføre *Kastbjærg Mølle* (nævnt under Vald. Atterdag), der var bleven øde for Jep Axelsens Forsømmelses Skyld, eller (som andetsteds berettet) fordi Bisp Jens Iversen (Lange) lagde den øde for ham.

Ved Kastbjerg er der fredlyst de to anselige *Galgehøje* og *Møgelhøj* (18 F. høj), paa Trudsholms Marker *Venskabshøj* og *Lohnhøj* (20 F. høj).

Dalbyneder Sogn omgives af Annekset Dalbyover, Udbyneder, Sødring og Raaby Sogne. Kirken, mod V., ligger henved 2 Mil Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder mod S. ere til Dels gode, muldede med Ler- eller Kalkunderlag; den store østl. Del er Enge og Kær.

Fladeindholdet 1896: 1420 Td. Ld., hvoraf 497 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 100, Byg 106, Havre 210, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 36, Kartofler 19, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 165, Høslæt, Brak, Eng m. m. 464, Have 10, Skov 13, ubevokset 19, Moser 18, Kær og Fælleder 206, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 139 Heste, 531 Stkr. Hornkvæg (deraf 264 Køer), 564 Faar, 218 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 100 Td.; 22 Selvejergaarde med 96, 26 Huse med 4 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 387 (1801: 203, 1840: 247, 1860: 287, 1890: 327), boede 1890 i 53 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 37 af Industri, 5 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dalbyneder*, smukt beliggende i en af Bakker omgiven Dal, med Kirke, Præstegd., Skole, Højskole (opr. 1895) og Forsamlingshus (opf. 1898); *Binderup*. *Dalbynederkjær* og *Dalbynederlund*, Gde. og Huse.

Dalbyneder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 420. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Overgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. og Vinduer tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, med hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet, samt Vaabenhuset, af Mursten, i hvis ene Mur et Vievandskar af Granit er indsat. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus og en Synder). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Under Koret er begr. Præsten Joh. Jensen, † 1653, og Hustru; den smukke Ligsten er indsat i Kormuren. I Taarnet Epitafium over Forpagter paa Demstrup Otto Galthen, † 1733, Ellen G., † 1735, og Peder G., † 1731 (begr. under Taarnets Gulv). Series pastorum for Udbyneder, Dalbyneder, Tørslev, Gjerlev og Vindblæs Sogne.

Jens Pele i *Binderup* nævnes 1416. Mulig ogsaa Adelsslægten Binderup eller Benderup (jfr. Kvottrup, Tustrup osv.) har sin Herkomst og sit Navn fra denne By.

Dalbyover Sogn, Anneks til Dalbyneder, omgives af dette, Raaby, Ø.-Tørslev, Gjerlev, Enslev, Kastbjærg og Udbyneder Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger $1^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende gode, muldrige Lerjorder, blandede med Sand, med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1833 Td. Ld., hvoraf 840 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 185, Byg 184, Havre 399, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 24, Kartofler 9, andre Rodfrugter 24), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 387, Have 10, Moser 12, Kær og Fælleder 6, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 202 Heste, 736 Stkr. Hornkv. (deraf 401 Køer), 789 Faar, 268 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 185 Td.; 36 Selvejergaarde med 175, 33 Huse med 10 Td. H. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 436 (1801: 222, 1840: 250, 1860: 302, 1890: 420), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 308 af Jordbr., 42 af Industri, 10 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dalbyover* med Kirke og Lægebolig; *Dalbyover Stationsby* med Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Vinstrup* med Skole og Forskole; *Stangerum*. En Gaard i Vinstrup har 12 Td. H., 118 Td. Ld. (14 i Raaby, 3 i Ø.-Tørslev S.), hvoraf 18 Eng, Resten Ager.

Dalbyover S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 404. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trudsholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet, er opf. samtidig med Kirkens Hvælvinger i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten; restaur. 1891. Vaabenhuset er i ny Tid opf. i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel i Stedet for et ældre. Altertavle og Prædikestol i Rokokostil. Døbefont af Træ. Kirken er restaur. indvendig 1901. Taarnets Underrum har været Gravkapel for Etatsr. Peder Marsvin til Trudsholm, † 1758, og Hustru; deres Kister ere nu nedsatte under Taarnet. Epitafium over Degnen Niels Bach, † 1802, med Hustru. I Vaabenhuset staar en Runesten, fundet 1882 i Kirkegaardsdiget (*Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 139).

I *Stangerum* nævnes 1469 en Væbner Lave Kjeldsen.

Ved Vinstrup er der fredlyst et fritstaaende Dyssekammer. — I Dalbyover har der været en hellig Kilde.

Dalbyover var Anneks til Ø.-Tørslev, indtil det 1763 (ifl. Reskr. af $^7/_9$ 1759) blev Anneks til Vindblæs; $^1/_1$ 1873 (Reskr. af $^{18}/_{12}$ 1872) blev det Anneks til Dalbyneder.

Raaby Sogn omgives af Annekset Sødring, Dalbyneder, Dalbyover og Ø.-Tørslev Sogne samt Randers Fjord. Kirken, noget vestl., ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De mod V. noget højtliggende, temmelig bakkede, mod Ø. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede, muldede og sandede, med Enge og Kær langs Fjorden. Til Sognet hører den lille Ø *Odpold*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj; Nordvesthjørnet berøres af Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3603 Td. Ld., hvoraf 1063 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 235, Byg 245, Havre 482, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 5, Kartofler 34, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 799, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1309, Have 20, Skov 38, ubevokset 21, Moser 58, Kær og Fælleder 162, Heder 59, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 271 Heste, 1049 Stkr. Hornkvæg (deraf 577 Køer), 1199 Faar, 353 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 238 Td.; 40 Selvejergaarde med 210, 102 Huse med 25 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 939 (1801: 367, 1840: 477, 1860: 652, 1890: 821), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 34 levede af immat. Virksomhed, 382 af Jordbr., 27 af Fiskeri, 169 af Industri, 24 af Handel, 2 af Skibsfart, 106 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Raaby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa Raaby Mark; opr. 1881, Pl. for 20 Lemmer),

Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 164,944 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7338 Kr., Antal af Konti 499) og Købmandshdl.; største Delen af *Knejsted*, ved Landevejen (Resten i Ø.-Tørslev S.). En Del af *Udbyhøj Vasehuse* med Anlægsbro og Vinterhavn (se S. 812), Færgested med Overfart til søndre Side af Fjorden, Toldassistent- og Telegrafstation. *Kjærhuse*; *Demstrup Huse*. Hovedgaarden *Demstrup* har 35 Td. H., 620 Td. Ld., hvoraf omtr. 200 Eng, 100 under Plantning, Resten Ager; 3 Huse. *Demstrup Mølle*.

Raaby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 422. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og den med Søjler og figurlige Fremstillinger prydede Norddør ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger. Samtidig opførtes Taarnet, hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og store røde Mursten, og Vaabenhuset, af afvekslende Bælter af røde og gule Munkesten. Paa Skibets Sydside har tidligere været en Tilbygning; Grundstenene ses endnu. Anselig udskaaren Altertavle i Barokstil fra 1655 (rest. 1893). Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Begravelse for Præsten Christen Lauridsen, † 1779, med Hustru, samt Epitafium over dem. Over Korbuen et sent-gotisk Krucifiks. Klokke, uden Indskr., fra 14. Aarh. I Vaabenhusets og Trappetaarnets Mure sidde to romanske Ligsten.

Demstrup ejedes af Hr. Erik Nielsen (Gyldenstierne) til Tim, hans Søn Erik Eriksen til Fogelvik († 1477), dennes Søn Abraham Eriksen G. († 1520), der solgte D. til Hr. Peder Lykke til Hverringe m. m. († 1535), hvis Datter Anne bragte den til sine Mænd Rigsr. Anders Bille til Søgd. og Rigsmarsk Otte Krumpen; senere af Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. og Sødringholm, med hvilken sidste D. længe var forenet, fra 1674 hørende under det 1742 nedlagte Grevskab Løvenholm. Dens Hrtk. var 1738 78 og tilligg. Gods 420 Td. 1742 blev D. (78 Td. H.) med Sødringholm (29, med Tiender 42 og Gods 491 Td. H.) solgt til Kancellir. Hans Eilersen Steenfeldt, der 1772 solgte D. (78, 31 og 339 Td. H.) til Kammerr. Matth. Secher, som ogsaa ejede Sødringholm og 1790 solgte D. (56 Td. H.) for 9000 Rd. til Forvalter N. Bach; denne solgte den 1804 for 25,000 Rd. til Forpagter paa Estrup O. Esmarch. Senere har den været ejet af Forvalter Jespersen, A. Berg til Sødringholm, Sønnen J. M. Berg, G. Borup, C. Chr. Bloch, Berthelsen og Vildau, derpaa af Grosserer Alfred Hage, der købte den for 120,000 Rd., senere bl. a. af S. Olsen, efter hvem „De Spanjerske Legater" overtog den 1900 for 125,000 Kr. — Hovedbygningen er af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist; Hovedfløjen er ombygget 1865 af Hage; en Sidefløj, af Grundmur, er opf. 1900, en anden er af Bindingsværk. Da den ældre Gaard, som har været omgiven af Grave, var forfalden, lod ovenn. Steenfeldt en ny opføre af Bindingsværk.

I *Raaby* (Rogby) har ligget en større Sædegaard, thi 1428 nævnes Mikkel Nielsen i R. og 1477 Iver Jepsen og Mikkel Jepsen i R.

Fru Anne Lykke Pedersdatter, Enke efter Otte Krumpen, oprettede i Raaby for 4 fattige ved Demstrup et Hospital, hvortil hun lagde 2 Gaarde i Dalbyneder. Hospitalet er for længe siden forsvundet.

Ved Demstrup har ligget en Sundhedskilde, *Thekilden*.

Raaby var tidligere ligesom Sødring (fra 1633) Anneks til Dalbyneder, indtil det blev et eget Pastorat med Sødring til Anneks ved Reskr. af $^{18}/_{12}$ 1872.

Sødring Sogn, Anneks til Raaby, omgives af dette, Dalbyneder og Udbyneder Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger $2^{3}/_{4}$ Mil Ø. for Mariager. Jorderne ere, med Undt. af en Bakke i Midten, hvorpaa Sødring By ligger, lavtliggende og jævne samt skarpsandede, med store Enge og Kær. Sødringholm Skov. Paa Nordgrænsen skærer *Storevejle* sig ind; her

ligger Holmen *Eskeplet*, ved Indløbet til Randers Fjord de ubeboede Smaaøer *Mellempolde*.

Fladeindholdet 1896: 2711 Td. Ld., hvoraf 494 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 128, Byg 120, Havre 166, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 3, Kartofler 17, andre Rodfr. 24), Afgræsn. 311, Høslæt, Brak, Eng m. m. 622, Have 11, Skov 469, Kær og Fælleder 507, Heder 249, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 112 Heste, 457 Stkr. Hornkv. (deraf 263 Køer), 656 Faar, 130 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk og halv. Skovskyldshartk. var 1895 100 Td.; 17 Selvejergaarde med 89, 1 Fæstegd. med 1, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen $^1/_2$ 1901: 333 (1801: 209, 1840: 279, 1860: 303, 1890: 313), boede 1890 i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 10 af Fiskeri, 51 af Industri, 5 af Handel, 5 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sødring* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1872). Hovedgaarden *Sødringholm* har 29 Td. H., omtr. 1100 Td. Ld., hvoraf omtr. 150 Eng, 550 Skov, 150 Græsning eller Oredrev, Resten Ager. En Del af *Udbyhøj Vasehuse* (se S. 870).

Sødring S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 419. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødringholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus (nu Gravkapel) mod S. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere opf. af røde Munkesten i 15. Aarh. — et Sagn lader Jmfr. Gunder eller Gundelil, der boede paa „Sødringborg" paa Erik Ejegods Tid (!), opføre Kirken. Flere af de dels spids-, dels ellipsebuede Vinduer ere bevarede. Senere Tilbygninger ere en Forlængelse af Skibet mod V., Taarnet (pyramideformet Tag), hvis Underrum (nu Vaabenhus med Indgang fra V.) har fladt Loft, og Vaabenhuset (Gravkapel for Familien Secher). Skib og Kor have Hvælvinger, vistnok samtidige med Ydermurene. Altertavle i Barokstil med Snitværk (Treenigheden), rest. 1897. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet Epitafium over Præsten Niels Secher, † 1768, og Hustru.

Sødringholm, som man har sat i Forbindelse med det ovenn. „Sødringborg", erhvervedes i 13. Aarh. af Øm Kloster dels fra Biskop Peder Elavson, dels fra Johs. Jude, men 1248 overdroges det atter til sidstn. Senere Ejere vare Lave Brockenhuus, Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. († 1623), Statholder Gert Rantzau († 1627), hans Søn Grev Chr. R. († 1663), dennes Søn Grev Ditl. R., der under $^1/_5$ 1674 fik sine tre Hovedgaarde S., Demstrup og Gjesingholm oprettede til Grevskabet *Løvenholm*, der 1726 blev inddraget af Kronen, da sidstnævntes Søn Chr. D. Rantzau var bleven skudt af sin yngre Broder, som derfor dømtes til livsvarigt Fængsel. Kronen forlenede det 1732 til Grev Fr. Chr. Danneskiold-Samsøe. S. havde 1738 29 Td. H., Tiender 42 og Bøndergods 491. Greven fik 1742 Tilladelse til at nedlægge Grevskabet, hvorpaa S. og Demstrup s. A. solgtes som Allodialgods til Kancellir. Hans Eilersen Steenfeldt, der 1744 afhændede S. (29, 12 og 200 Td. H.) til Præsten Niels Secher († 1768); derefter ejedes S. af Enken Joh. Margr. Anchersen († 1775), efter hvis Bestemmelse den (med Tiender 25, i alt 282 Td. H.) overtoges for 20,002$^1/_2$ Rd. og indestaaende 2000 Rd. Legatpenge af Sønnen, Kammerr. Matth. S. († 1794), hvis Enke Adolfine Sophie Müller 1800 solgte den (30) med 26 Td. af Demstrups Hovedgaardstakst, Tiender 56 og Gods til S. (325) og til Demstrup (219 Td. H.) for 114,500 Rd. til H. Ammitzbøll, Landinspektør Fr. Wessenberg, Niels Secher, Anker Secher og Jørgen Mørch Secher (henholdsvis af Kjærgd., Kjærbygd. og Skafføgd.), der 1802 solgte den (29, 13, 298 Td. H. etc.) for 64,325 Rd. til Anders Berg; han solgte den 1807 til Overkrigskomm. M. A. Secher, efter hvem den har tilhørt Krigr. Jens Rahbek, Oberst Müller og Forstkand. Holsten; nuv. Ejer er C. F. H. Holsten. — Hovedbygningen, som afbrændte 1752, er opf. af ovenn. Præst Niels Secher og bestaar af en Hovedfløj i 1 Stokv., med fremspringende Midtparti med Kvist, og 2 Sidefløje, hvoraf den ene af Bindingsværk. — Sødringholm havde Birkeret indtil 1637, da Chr. Rantzau af Chr. IV fik Birkeret for Gjesingholm (Løvenholm).

Sødring var Anneks til Vor Sogn, Rougsø Hrd., indtil det 1633 annekteredes til Dalbyneder; se videre S. 870.

Øster-Tørslev Sogn omgives af Raaby, Dalbyover og Gjerlev Sogne samt Nørhald Hrd. (Hald og Tvede S.), hvorfra det for en Del skilles ved Tvede Aa, og Randers Fjord. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager og $2^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Randers. De mod Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels skøre Lerjorder, dels sandmuldede og gode Sandjorder, med store Enge og Kær ved Fjorden. *Ø.-Tørslev Aa* løber ud i Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4323 Td. Ld., hvoraf 1602 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 316, Byg 375, Havre 763, Blandsæd til Modenh. 43, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 56), Afgræsn. 1077, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1368, Have 56, Skov 3, Moser 50, Kær og Fælleder 134, Veje og Byggegr. 30, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 422 Heste, 1534 Stkr. Hornkv. (deraf 822 Køer), 1664 Faar og 651 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1896: 373 Td.; 44 Selvejergaarde med 166, 26 Arvefæstegd. med 148, 6 Fæstegd. med 35, 114 Huse med 24 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1140 (1801: 656, 1840: 852, 1860: 969, 1890: 1118), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 698 af Jordbr., 32 af Fiskeri, 184 af Industri, 28 af Handel, 64 af forskellig Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ø.-Tørslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,849 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 3423 Kr., Antal af Konti 446), Kro, Købmandshdlr., Kalkværk, Mølle, Ølbryggeri, Andelsmejeri og 3 Teglværker samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Ilshøj*, ved Landevejen, med Vandværk; *Tørring* med Skole og Vandværk; en Del af *Knejsted* (Resten i Raaby S.). *Hvilehuse. Aagaard.*

Ø.-Tørslev S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 414. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjesinggd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, samt Taarn mod V. Den er opf. 1875—76 (indviet $^{13}/_8$) paa en tidligere romansk Granitkirkes Plads og med delvis Benyttelse af de gamle Materialier (Arkit.: F. Uldall). Taarnrummet er Vaabenhus, med Indgang fra V. Fra den gl. Kirke ere Altertavle, med et nyt Midtparti (Christus hos Maria og Martha, af Billedhugger V. Fjeldskov), Prædikestol og Døbefont af Egetræ, alle i Renæssancestil. Krucifiks. Epitafier over Provst Rasmus Jensen, † 1646, med Hustru, over Provst Jens Arentsen Printsler, † 1704, med 2 Hustruer, og over Degnen Chr. Fred. Friis, † 1770, med Hustru.

Ved Ø.-Tørslev er fredlyst Gravhøjen *Kirkehøj*. — I og ved Ø.-Tørslev har der været to hellige Kilder, *St. Mortens* og *St. Niels' Kilde.*

Gjerlev Sogn omgives af Annekset Enslev, Dalbyover og Ø.-Tørslev Sogne, Nørhald Hrd. (Hald S.), Kjærby Sogn og Onsild Hrd. (Hem og Sem S.); paa Nordvestgrænsen løber Kastbjærg Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende gode, muldrige, sandblandede Lerjorder, med en Del Eng. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2883 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 268, Byg 258, Havre 580, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 16, Kartofler 26, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 755, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 28, Moser 84, Kær og Fælleder 10, Hegn 3, Heder 70, Veje og Byggegr. 79 Td. Kreaturhold 1898: 236 Heste, 996 Stkr. Hornkvæg (deraf 578 Køer), 909

Faar, 413 Svin og 42 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 214 Td.; 43 Selvejergaarde med 196, 89 Huse med 17 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 883 (1801: 317, 1840: 400, 1860: 523, 1890: 792), boede 1890 i 154 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 426 af Jordbr., 4 af Gartneri, 164 af Industri, 45 af Handel, 98 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjerlev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1890 og 1896), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 83,960 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7070 Kr., Antal af Konti 382), Kro, Andelsmejeri, Markedsplads (Marked i Apr. og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Blenstrup* med Skole. *Stolsbjærg Huse. Vindbylundgaarde. Nørlanggaard* med Mølle; *Nøragergd.*; *Blenstrupgd.*

Gjerlev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 423. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn Ø. for Koret og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Et Vindue og begge Portaler (Nordd. og Vinduet tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af røde Munkesten (senere delvis ommuret), opførtes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1867 i Stedet for et ældre. I 1900 blev Skibet forlænget mod V. med eet Hvælvingsfag. Altertavlen bestaar af et Krucifiks af Egetræ. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil fra 1762. I Koret Ligsten over Præsten Anders Pedersen, † 1631, og to Hustruer.

Blenstrupgaard var før en Hovedgaard; 1481 nævnes Niels Nielsen af B. og 1486 Jes Mikkelsen af B.; 1551 blev den af Hans Stygge mageskiftet til Kronen. — *Vindbylund* (1430: Winberlum) var vistnok før en Hovedgaard. Ved Kongebrev af 1542 blev den givet tilbage som fri Ejendom til Enevold Jensen Seefeld, hvis Forfædre før havde skænket den til Helligaandshuset i Randers.

I *Blenstrup*, mod N., har der staaet en Kirke. Paa Stedet er der oppløjet Kalk, og der er i ny Tid taget tilhugne Granitsten, deribl. Sokkelsten med Skraakant.

Enslev Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Gjerlev, omgives af dette, Dalbyover og Kastbjærg Sogne samt Onsild Hrd. (Sem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ S. Ø. for Mariager og $2^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere som i Hovedsognet, med nogen Eng.

Fladeindholdet 1896: 1148 Td. Ld., hvoraf 474 besaaede (deraf med Rug 92, Byg 99, Havre 201, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntfoder 30, Kartofler 15, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 253, Høslæt, Brak, Eng m. m. 221, Have 11, Skov 3, Moser 134, Heder 26, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 81 Heste, 342 Stkr. Hornkv. (deraf 216 Køer), 347 Faar, 179 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 79 Td.; 16 Selvejergaarde med 69, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 320 (1801: 142, 1840: 179, 1860: 233, 1890: 336), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomhed, 219 af Jordbr., 58 af Industri, 6 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Enslev* med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1897), Teglværk og Telefonst. *Bjerregaard.*

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 421. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og

Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og Sydøren, med Halvsøjler og udhuggede Figurer, ere bevarede. Granitkorbuen bærer Spor af Brand (formodentlig Branden 1689, se ndfr.). I den senere Middelalder overhvælvedes Skib og Kor; samtidig tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, samt Vaabenhuset, af Mursten. Tarvelig Altertavle med et malet Kors, Prædikestol fra 1702. Som Døbefont tjener midlertidig et lille Bord.

Christiern Persen af *Enslev* nævnes 1492. — Enslev By undergik en stor Brand $^{31}/_{8}$ 1689.

Kjærby Sogn, Anneks til Hald i Nørhald Hrd., omgives af Gjerlev Sogn, Nørhald Hrd. (Hald og Gassum S.) og Onsild Hrd. (Hem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, mod N. V., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede.

Fladeindholdet 1896: 1410 Td. Ld., hvoraf 455 besaaede (deraf med Rug 110, Byg 93, Havre 216, Blandsæd til Modenh. 6, Kartofler 16, andre Rodfr. 11), Afgræsning 321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 280, Have 8, Kær og Fælleder 136, Heder 184, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 99 Heste, 324 Stkr. Hornkvæg (deraf 185 Køer), 443 Faar og 132 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 11 Selvejergaarde med 54, 5 Fæstegd. med 28, 18 Huse med 3 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 210 (1801: 150, 1840: 198, 1860: 180, 1890: 183), boede 1890 i 34 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 29 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Kjærby* med Kirke, Skole og Vandmølle. *Kjærbygaard* (omtr. 5 Td. H.).

Kjærby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 415. Lægd. Kirken tilhører Sognepræsten i Falslev.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod Ø. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, Skibet paa Sokkel med Skraakant, Koret paa Dobbeltsokkel. Flere Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Samtidig med denne er det lave Taarn opf. Ø. for Koret, af Mursten. Vaabenhuset, af Mursten, er ligeledes nyere. Større Restaur. 1893, hvorved bl. a. Sydsiden omsattes (Arkit.: Ahlmann). Altertavle i Rokokostil med et nyt Maleri (Christus velsignende et Barn). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Ved Kjærby er der fredlyst 10 Gravhøje.

Kjærby var i ældre Tid Anneks til Gjerlev-Enslev; $^{6}/_{10}$ 1626 forenedes det med Kapellaniet i Mariager, $^{12}/_{3}$ 1630 blev det Anneks til Falslev, indtil det $^{10}/_{10}$ 1816 annekteredes til Hald.

Nørhald Herred.

Sogne:

Glenstrup, S. 875. — V.-Tørslev, S. 877. — Asferg, S. 878. — Faarup, S. 879. — Kovsted, S. 880. — Spentrup, S. 881. — Gassum, S. 882. — Hald, S. 883. — Tvede, S. 885. — Linde, S. 886.

1584.

1655.

Nørhald Hrd. grænser mod N. til Onsild og Gjerlev Hrdr., mod Ø. til Randers Fjord, mod S. til Støvring Hrd., hvorfra det for en Del skilles ved Kovsted Aa, og mod V. til Viborg Amt (Sønderlyng og Nørlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Det er fra V. til Ø. over $3^1/_2$, fra N. til S. højest $1^1/_4$ Mil. De for største Delen højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt ved Hald By, 331 F., 104 M.) ere mod N. sandede, mod S. og Ø. ret gode, muldlerede. Der er lidt Skov (642 Td. Ld.). Mod V. løber Kaatbæk til Skals Aa. Det hører til Amtets middelgode Herreder (ved Matr. gnmstl. $17^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 30,041 Td. Ld. ($3_{,01}$ □ Mil, $165_{,7}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1718 Td., Folketallet var $^1/_2$ 1901: 5421 (1801: 2785, 1840: 3493, 1860: 4175, 1890: 5277). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Gjerlev Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild og Gjerlev Hrdr.'s og Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktioner samt Amtets 1. Forligskreds (Glenstrup), 2. Forligskreds (V.-Tørslev) og 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Nørhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallæhæreth*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Hrd. talt knap 600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf tils. omtr. 25 Jættestuer, Lang- og Runddysser, omtr. 5 Stenaldershøje med andre større Stengrave, omtr. 10 kredsrunde Stensætninger, Resten runde Gravhøje); men heraf er nu over $^2/_3$ sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 34 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Gassum (omtr. 145), Glenstrup (105), Asferg (85), Hald (70) og V.-Tørslev (55).

Glenstrup Sogn omgives af Faarup og V.-Tørslev Sogne, Onsild Hrd. (Skjellerup S., Hobro Købstadsjorder, N.- og S.-Onsild Sogne), fra hvilket det

for en Del skilles ved *Glenstrup Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet (se S. 856) — og Kongsvad Mølleaa, samt Viborg Amt (Nørlyng og Sønderlyng Hrdr.), fra hvilket det til Dels skilles ved Skals Aa. Kirken, mod N., ligger $^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Hobro og $2^1/_2$ Mil N. V. for Randers. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandede, enkelte Steder med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Viborg til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 4529 Td. Ld., hvoraf 1555 besaaede (deraf med Rug 363, Byg 292, Havre 734, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 28, Kartofler 44, andre Rodfr. 55, andre Handelspl. 9), Afgræsn. 1060, Høslæt, Brak, Eng m. m. 915, Have 27, Skov 18, Moser 30, Kær og Fælleder 196, Heder 389, Veje og Byggegr. 188, Vandareal m. m. 151 Td. Kreaturhold 1898: 257 Heste, 1143 Stkr. Hornkv. (deraf 596 Køer), 1103 Faar, 451 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 233 Td.; 41 Selvejergaarde med 209, 70 Huse med 22 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 680 (1801: 358, 1840: 436, 1860: 500, 1890: 641), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 433 af Jordbr., 4 af Gartneri, 70 af Industri, 11 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Glenstrup* (gml. Form: Glechingstorp, 1403: Glandstorp, Glønstrup) med Kirke og Præstegd.; *Holmgaarde* med Skole og Sparekasse (opr. 1880; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 7301 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 789 Kr., Antal af Konti 153); *Karlby*, ved Landevejen; *Handest* (1312: Halnest, 1452: Hannest, 1524: Hanlest), ved Landevejen, med Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Ilderhuse.* Gaarde: *Husumgd.*, *Bilidt*, *Gundestrupgde.*, *Mejlbjærggd.* (8 Td. H.), *Kirkholm*, *Mølgd. Kongsvad Vandmølle.*

Glenstrup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 401. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken (hvidtet), den tidligere Klosterkirke (se ndfr.), fordum kaldet „de 3 Mariers Kirke", bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde 81 F., Bredde 23 F.), lavt Taarn mod V. (19 × 20 F.) med Pyramidetag og Korsarm mod N., nu Vaabenhus. Taarnet er samtidigt med de ældste Partier, eller endog maaske den eneste Del fra tidlig Middelalder, idet Kirken efterhaanden er undergaaet store Forandringer. Den nuv. Kirke er opf. af Mursten, huggen og raa Granit, Limsten og Fraadsten. Tidlig er det oprindl. Kor nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø. og afsluttet med lige Gavl. Ved Aar 1500 er den høje, smukke, hvælv. Korsarm af Munkesten, med blindingsprydet Kamgavl, tilføjet; et Vindue i Gavlen omgives af en karakteristisk Hulliste; Korsarmen har, ligesom den samtidig opf. søndre Korsarm, der nu er nedbrudt (paa Kirkegaarden ses endnu Fundamenter af den), været forbunden med Skibet ved en Spidsbue, nu lukket ved et Skillerum. Samtidig med Korsarmene fik Langhuset 4 Krydshvælvinger (den østl. dog mulig yngre), hvoraf den vestl. for længe siden er styrtet ned og erstattet med Bjælkeloft, maaske 1764, hvilket Aarst. staar paa Taarnet, der har været meget højere; dets øverste Stokv. er maaske styrtet ned og har revet Hvælvingen med sig (den nuværende Klokke er fra 1766). I Taarnets Underrum, der før har været Forhal, findes Bjælkeloft og Rundbuer af Limsten, medens Taarnet ellers er af raa Granit. Fra Forhallen har ført en dobbelt Rundbue ind til Skibet; men i Slutn. af Middelalderen undermuredes den med et Skillerum, paa hvis til Skibet vendte Side maledes „St. Christoffers Billede i fuld Corpus" (senere overhvidtet); en lign. Rundbue synes at have aabnet sig mod V. Ny Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen, i Jakobskirken i Kbh.) fra 1895 (den ældre udsk. Altertavle, den korsfæstede, hænger i Kirkens vestl. Ende). Døbefont af Granit. Muret Prædikestol med Søjler og Mandehoveder af Limsten (restaur. 1894). I Koret Ligsten over Provst Peder We-

dege, † 1731, og Hustru, i Vaabenhuset en anden over Præsten H. Chr. Adolph, † 1820; i Korgavlen ere indsatte to Ligsten (før paa Kirkegaarden) over Præsterne Jens Hørby, † 1637, og Th. Ursin, † 1782. (Om Kirkens Forfald i Beg. af 17. Aarh. se *Dahlerup*, Mariager Kl. S. 44 flg.). I Vaabenhuset en 1890 opsat Runesten fra Handest nedbrudte Kirke, med Indskriften: „Toke satte denne Sten efter sin Fader Gole, en saare brav Mand". En anden Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (Se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 148 og 241).

Glenstrup Kloster, ogsaa *Nørre Kl.*, indviet til St. Marie, husede Munke af Benediktinerordenen under Styrelse af en Abbed. Det grundlagdes i den tidligere Middelalder (i hvert Fald før 1261), efter Sigende af en Adelsmand Svend Bo og hans Hustru Inger Thot; men dets Hist. er kun lidet kendt. I Testam. betænktes det af og til, saaledes 1268 og 1396; bl. dets Besiddelser nævnes 6 Kirker (Hov, Vester-Tørslev, Svenstrup, Handest, Mov og Als), nogle Hovedgaarde, en Del Bøndergods og Bolsteder, 3 Møller m. m. I Beg. af 15. Aarh. kom Kl. i Forfald, og efter flere Forhandl. kom dets Gods midt i 15. Aarh. til Mariager Kl. (se S. 851), medens det selv ophævedes og Bygningerne vel snart efter nedbrødes, undt. Kirken. Paa en Eng N. for Glenstrup By, omtr. 6—700 Al. fra Kirken, spores en Dam og en Dæmning, og her viser Traditionen, men sikkert med Urette, Klosterets Plads; der er aldrig fundet Kalk eller Murrester der. Klosteret har utvivlsomt været sammenbygget med Kirken.

Baade i Karlby og i Handest har der været Kirker, som skulle være nedbrudte til Opførelsen af Dronningborg Slot. Af *Karlby Kirke* fandtes endnu 1838 Ruiner, da de opbrødes for at anvendes til en ny Bro ved Glenstrup Søs vestl. Ende; Tomten er nu næsten ukendelig; i Heden Ø. S. Ø. for den ses endnu Diger, Levninger af den nu udflyttede By. *Handest Kirke*, endnu nævnt 1524, laa Ø. for Handest By.

Ved Præstegaarden er der en 1901 restaureret Kilde, den fordum meget besøgte hellige *Mariekilde* (Marekilde). — Ved Glenstrup er der fredlyst 3 Gravhøje.

Vester-Tørslev Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Glenstrup, Faarup og Asferg Sogne samt Onsild Hrd. (V.-Tørslevs Anneks Svenstrup, Mariager Lands. og Skjellerup S.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. Ø. for Hobro, 1 Mil S. V. for Mariager og $2^1/_4$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende grusede og sandede, med nogen Eng, og Hede mod S. Paa en Del af Nordgrænsen løber *Østerkjær Aa*, der forbinder True Sø i Svenstrup Sogn og *Glenstrup Sø*, der ligger paa Vestgrænsen, og hvoraf en Del hører til Sognet (se S. 856).

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 419 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 79, Havre 219, Blandsæd til Modenh. 3, Kartofler 20, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 278, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 6, Skov 11, Moser 39, Kær og Fælleder 80, Heder 233, Veje og Byggegr. 15, Vandareal m. m. 39 Td. Kreaturhold 1898: 67 Heste, 306 Stkr. Hornkvæg (deraf 176 Køer), 272 Faar, 213 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 62 Td.; 15 Selvejergaarde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 179 (1801: 135, 1840: 147, 1860: 149, 1890: 182), boede 1890 i 38 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 126 af Jordbrug, 13 af Industri, 7 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *V.-Tørslev* med Kirke, Præstegd. og Skole; største Delen af *Gjettrup* (se S. 857). *Skalborg-* og *Bolsbjærg Huse*.

V.-Tørslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 409. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup.

Den lille, smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, Taarn, med Pyramidetag, mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Limstenskvadre; senere er der anvendt Mursten. Flere Vinduer og Norddøren (til-

murede) ere bevarede. Taarnet, af raa Granit, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilføjede. Alterbord med Kors. Granitdøbefont med Dyrehoveder. Prædikestol fra 18. Aarh. Epitafium over Præsten N. Lachmanns Hustru Margr. Seiling, † 1726 („Saa længe der er fisch i Glenstrups huule Søe, — schal Hendes Dyd og Navn i Tørslef aldrig døe"). I Vaabenhuset er 1870 opstillet *Gjettrupstenen*, en Runesten, der fandtes paa Gjettrup Mark; paa Stenen staar: „Halle, Lites Søn, rejste denne Sten efter sin Broder Asulv (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 221).

Ved V.-Tørslev er der fredlyst: en Langdysse, en Runddysse, et Dyssekammer (paa Dækstenen skaalformede Fordybninger), 5 Gravhøje samt et Oldtidsmonument, bestaaende af 6 i Rundkreds stillede Sten.

Asferg Sogn omgives af Annekset Faarup, V.-Tørslev Sogn, Onsild Hrd. (Svenstrup S.), Gassum og Spentrup Sogne, Støvring Hrd. (Borup og Raasted S.), hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Hobro, $1^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Mariager og $1^1/_2$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende Jorder ere dels skørlerede og muldede, dels sandede; mod N. *Kaathede*. Gennem den nordl. Del løber *Kaatbæk*; mod Ø. den næsten udtørrede *Bundløs Sø*. Ved Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 4039 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Rug 305, Byg 269, Havre 641, Boghvede 5, Spergel 11, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 22, Kartofler 47, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 951, Høslæt, Brak, Eng m. m. 612, Have 32, Hegn 5, Skov 62, ubevokset 122, Moser 149, Kær og Fælleder 33, Heder 531, Veje og Byggegr. 106, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 230 Heste, 885 Stkr. Hornkvæg (deraf 467 Køer), 819 Faar, 553 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 218 Td.; 39 Selvejergaarde med 197, 98 Huse med 21 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 737 (1801: 347, 1840: 412, 1860: 563, 1890: 760), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 118 af Industri, 24 af Handel, 80 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Asferg* (1453: Asferi) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1883; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 45,296 Kr., Rentef. 4-$4^1/_3$ pCt., Reservef. 3799 Kr., Antal af Konti 281), Børne- og Arbejdersparekasse (opr. 1880), Købmandshdlr. m. m.; *Kaatrup*; *Ejstrup* med Mølle. *Svallinggaard* har $13^1/_2$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager; 1 Hus med Smedie. Præstegaarden har $11^5/_8$ Td. H., omtr. 94 Td. Ld., *Østervang*, Gd., med Teglværk ($10^1/_2$ Td. Hrtk., 217 Td. Ld.; desuden 145 Td. Ld. af Kaathede). *Gl. Pushus*, Gd. (før Kro).

Asferg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Herreders Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 395. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, og nedre Del af Taarnet ere fra romansk Tid, dels af Limstenskvadre, dels af raa Granit; senere er der anvendt Mursten, saaledes til Taarnets øvre Del, i gotisk Stil med Kamgavle, og Vaabenhuset. Taarnet, der er bredere forneden, har en senere indbygget spidsbuet Hvælving og Rundbue ind til Skibet. Syddøren med Søjler og Tærningekapitæler er bevaret; Norddøren spores; den halvcirkelformede Korbue, med Søjle paa hver Side, er oprindl. (D. Atl. kalder Kirken en Korskirke). Gammelt Granitalterbord; Altertavle fra 1901 (med Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1636 og 1637. Stenepitafium over Præsten Laur. Eskildsen Vivild, † 1734, og Hustru (begr. under Gulvet). En Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 234 flg.).

Griis Poulsen af *Asferg* nævnes 1447, Laur. Munk af A. 1584. — I *Kaatrup* (Kovtrup) skal der fordum have været en Herregaard, tilhørende Levetzauerne.

Ejstrupstenen, en Runesten, der er funden paa Ejstrup Mølles Mark, er nu i Nationalmuseet.

I Sognet findes det omtr. 4060 F. lange *Dandige* (spændende over en stor Bue, som Kaatbæk danner), en 4-6 F. høj og omtr. 30 F. bred Jordvold (uden Grav), der er opf. i Oldtidens Slutning eller den tidl. Middelalder og har skullet tjene til Værn og Landafspærring. Navnet Dan er ogsaa knyttet til mindst 10 Gravhøje der i Egnen. — Omtr. i Sogneskellet mellem Faarup og Asferg staar *Kaatshøj*. — Ved Asferg er der fredlyst 2 Gravhøje samt et Monument, best. af en Gravhøj og en Stenkreds, forbundne ved en Række Sten.

I Ejstrup Mølle er Sprogforskeren Ivar Abel († 1788) født 1700.

Litt.: Asferg og Bjerregrav samt omligg. Bønderbyers Vide- og Vedtægtsbog, i Saml. til j. Hist. IX S. 261 flg.

Faarup Sogn, Anneks til Asferg, omgives af dette, V.-Tørslev og Glenstrup Sogne, Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Hobro, $1^3/_4$ Mil S. V. for Mariager og $1^3/_4$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, for det meste med Kalkunderlag, med store Engstrækninger mod V. og S. Gennem Sognet løber *Kaatbæk*, ligesom Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Jærnbane gaa gennem det.

Fladeindholdet 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 126, Byg 109, Havre 249, Blandsæd til Modenh. 32, Grøntf. 6, Kartofler 20, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 398, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 13, Skov 61, Moser 71, Kær og Fælleder 10, Heder 199, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 491 Stkr. Hornkv. (deraf 251 Køer), 501 Faar, 193 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 119 Td.; 23 Selvejergaarde med 115. 28 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 388 (1801: 177, 1840: 205, 1860: 241, 1890: 393), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 203 af Jordbr., 61 af Industri, 35 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Faarup* med Kirke, Skole, Læge- og Dyrlægebolig, Mølle, Købmandshdl., Teglv., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Ørrild. Ny Purhus*, Kro, Andelsmejeri, Mølle og Købmandshdl. *Vestergaard*, *Østergd.*, *Faarup Hedegd.*

Faarup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 394. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre og huggen Granit. Syddøren, til Dels skjult af Vaabenhusets Loft, er bevaret, Nordd. tilmuret. Korbuen er en dobbelt Rundbue af Limsten. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og det anselige Vaabenhus, af røde Munkesten og med Kamgavl, opførtes, ligeledes et Taarn mod V., hvoraf endnu 1866 saas Spor; der fandtes da i Vestgavlen, som blev ombygget, en Sten med Aarst. 1742. Oprindl. Alterbord af Limstenskvadre. Ny Altertavle i Renæssancestil (Arkitekt: Jensen Værum), med Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen). Prædikestol i Renæssancestil fra 1634 med muret Fod. Granitdøbefont med Rundbuefrise og Bladornamenter. Epitafium over Raadm. Skøtte og Hustru Else Klog. Klokken, i Vaabenhusets Gavl, er fra 14. Aarh. uden Indskr. Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier (restaur. 1890, se *M. Petersen*, Kalkm. S. 19), ligesom ogsaa ellers i Kirken, fra 1. Halvdel af 13. Aarh.; paa Korhvælvingen er opfrisket en Kalkdekoration fra 15. Aarh.

En 1875 opr. *Folkehøjskole* i Faarup nedlagdes 1878.

Kovsted Sogn omgives af Faarup og Asferg Sogne, Støvring Hrd. — Annekssognet Raasted —, hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), hvorfra det delvis skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S., ligger $1^1/_4$ Mil N. V. for Randers og 2 Mil S. Ø. for Hobro. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Enge og Kær langs Aaerne. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1709 Td. Ld., hvoraf 714 besaaede (deraf med Rug 118, Byg 147, Havre 358, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 8, Kartofler 22, andre Rodfr. 39, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 406, Høslæt, Brak, Eng m. m. 316, Have 11, Skov 27, Moser 103, Kær og Fælleder 65, Heder 37, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 461 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 462 Faar, 257 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 122 Td.; 20 Selvejergaarde med 118, 15 Huse med 4 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 323 (1801: 194, 1840: 223, 1860: 289, 1890: 311), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 183 af Jordbr., 65 af Industri, 3 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

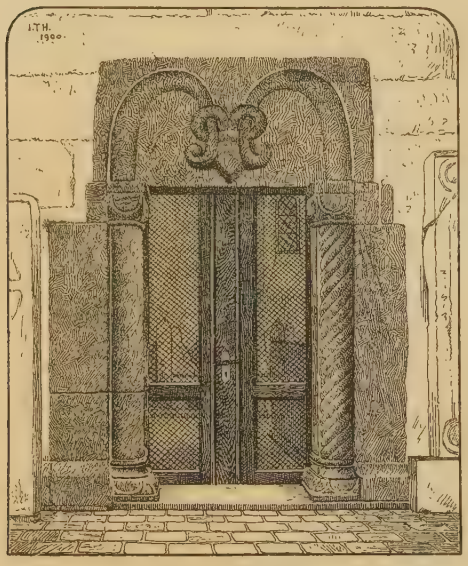

Sydportalen i Kovsted Kirke.

I Sognet Byerne: *Kovsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Terp*, ved Landevejen, med Mølle. En Gaard i Kovsted har 18 Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 10 Tørveskær, Resten Ager. Gaardene *Brobjærg*, *Stensgaard* og *Vindingholm*.

Kovsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 393. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Granitkorbuen, flere Vinduer mod N. og Syddøren, med Halvsøjler, Tærningekapitæler og Overligger med Baandsløjfe, ere bevarede; Norddøren er tilmuret. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten i Munkeskifte, og Vaabenhuset, af Mursten, opførtes. Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. I Vaabenhusets Østmur et Vievandskar i en Niche (oprindl. Kornknusesten fra Oldtiden). Altertavle og Prædikestol ere i Renæssancestil (begge restaur.). Granitdøbefont med Løvefigurer. I Vaabenhuset en 1898 opstillet Ligsten over Præsterne Jens Brasch, † 1654, og P. Brasch, † 1683, en mindre Sten over førstn. og en Ligsten fra tidligere Middelalder med Kors og Løvværk.

I Sognet skal der have været en Herregaard, *Stensgaard*, hvis Plads endnu skal kunne spores i Kæret S. for Kovsted By, ligesom Navnet endnu er bevaret for en Gaard i Byen.

Spentrup Sogn omgives af Asferg Sogn, Annekssognet Gassum, Hald og Linde Sogne samt Støvring Hrd. (Lem og Borup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. for Randers og $1^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder ere sandmuldede og til Dels lerblandede; nogen Hede mod N. I Sognet udspringer *Kovsted Aa*, som danner noget af Sydgrænsen. Gennem Sogned gaa Landevejen fra Randers til Mariager og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3273 Td. Ld., hvoraf 1263 besaaede (deraf med Rug 247, Byg 259, Havre 645, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 15, Grøntf. 14, Kartofler 21, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 790, Høslæt, Brak, Eng m. m. 715, Have 33, Skov 15, ubevokset 4, Moser 18, Kær og Fælleder 23, Heder 331, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 207 Heste, 822 Stkr. Hornkv. (deraf 447 Køer), 919 Faar, 378 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 199 Td.; 38 Selvejergaarde med 181, 65 Huse med 18 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 663 (1801: 334, 1840: 494, 1860: 548, 1890: 607), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 377 af Jordbr., 9 af Gartneri, 109 af Industri, 9 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

St. St. Blichers Grav paa Spentrup Kirkegaard.

I Sognet Byerne: *Spentrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,189 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5531 Kr., Antal af Konti 217), Kro, Jærnbane- og Telegrafst.; *Hastrup*, ved Landevejen; *Jennum* (gml. Form: Enum). *Risagergaard* har 16 Td. H., 243 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 10 Have, Plantning og Mølledam, Resten Ager; 1 Hus og Vandmølle (Hastrup M.). Præstegaarden har 12 Td. H., 191 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 86 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Spentrupgd.*, *Nøragergd.*, *Birkemosegd.*, m. m.

Spentrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 396. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, Korbuen

og flere Vinduer ere bevarede. Murene ere delvis omsatte ved en Restauration 1884. Vistnok allerede tidlig blev Kirken udvidet mod V. ved Tilbygning af et stort Taarn, af Granitkvadre; i den senere Middelalder blev dette nedtaget, og en Pille opf. midt i Taarnrummet med Buer mod N. og V., paa hvilke der opførtes et nyt Taarn, af Munkesten, som kun indtager $^1/_4$ af det gamles Plads. Samtidig fik Skib og Kor Hvælvinger; Vaabenhuset, af Mursten, er vistnok fra 19. Aarh. Kirken blev restaur. 1884. Paa Korbuen fandtes 1882 interessante Kalkmalerier fra omtr. 1200 (restaur. af J. Kornerup, se Aarb. f. n. Oldk. 1884, S. 110 flg., og *M. Petersen* Kalkm. S. 19). Den udsk. Altertavle, i Barokstil, er skænket 1706 af Præsten Hans Bröchner († 1710) og Hustru. Granitdøbefont. Prædikestol i Barokstil. Mindetavler over Provst Søren Pedersen Asferg, † 1698, og Hustru, over Provst Hans Pedersen Bröchner, † 1780, og over hans Søn Arild Friis Bröchner, † 1778. Ligsten og Epitafium over Præsten Christen Nielsen Randers, † 1616, og Hustru. Series pastorum. I Kirkens Vestgavl er indmuret en romansk Ligsten.

Paa Kirkegaarden ligger Brudstykket af en Runesten, der udtoges af Kirkemuren 1884 (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 130 flg.), og over St. St. Blichers Grav, Præst her 1825—47, † $^{26}/_3$ 1848, er der 1864 rejst en Mindesten (Kampesten med Lyre, Laurbærkrans og Mindevers). Gravstedet er restaur. 1901.

I *Hastrup* laa fordum en Hovedgaard, som 1396 ejedes af Hans Kruse og 1452 arvedes af Iver Blich. — Peder Ascersen af *Enum* nævnes 1401.

Gassum Sogn, det største i Herredet og Anneks til Spentrup, omgives af dette, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Kjærby S.), Onsild Hrd. (Hem og Svenstrup S.), hvorfra det for største Delen skilles ved Kastbjærg Aa, og Asferg Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. for Mariager og $1^1/_2$ Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerblandede, sandmuldede og sandede, med nogen Eng, stort Tørveskær mod V. og betydelig Hede mod Ø. Nogen Skov (Dyrby Krat). I den nordl. Del udspringer *Kaatbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mariager.

Fladeindholdet 1896: 5255 Td. Ld., hvoraf 1544 besaaede (deraf med Rug 343, Byg 269, Havre 707, Spergel 8, Blandsæd til Modenhed 83, Grøntf. 33, Kartofler 45, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 778, Have 21, Skov 151, ubevokset 61, Moser 161, Kær og Fælleder 89, Heder 1230, Veje og Byggegr. 139 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 1079 Stkr. Hornkv. (deraf 533 Køer), 1168 Faar, 440 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 232 Td.; 50 Selvejergaarde med 209, 102 Huse med 22 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 743 (1801: 407, 1840: 507, 1860: 578, 1890: 766), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 84 af Industri, 19 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gassum*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1886); *Hvidsten*, ved Landevejen; *Dyrby*. *Randrupgaarde* med Fattiggaard (opr. 1881; Pl. for 18 Lemmer). Gde. og Huse: *Ballegaarde*, *Sparrehuse*. *Dyrby-Hovgaard* har 14 Td. H., 266 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 35 Skov, Resten Ager. *Allestrupgd.*, *Søgd.*

Gassum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Mariager Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr. '397. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren kan spores; eet Vindue (tilm.) er bevaret. I den senere Middelalder opførtes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten (delvis ommuret 1846). Det hvælv. Underrum, med Indgang fra S., er Vaabenhus. Samtidig med Taarnet ere Hvælvingerne i Skib og Kor. Et Vaabenhus, mod S., er nedrevet. Alterbord af Limstenskvadre. Altertavle i Barokstil, skænket af Kancellir. Peder Rosenørn til Tvilumgd. Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1615. Prædikestol i senere Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1564 samt Fru Maren Ibsdatters Navn og flere Vaabner.

I *Dyrby* (Dyærby, Deyerby, Deggerby) laa fordum en *Hovedgaard*, der ejedes

1401 af Jep Nielsen, 1430 af dennes Søn Niels Jepsen, hvis Døtre Maren og Else ægtede Jep Poulsen (Benderup) og Anders Christensen, der begge 1469 skrev sig til D. Endnu 1543 ejedes den af en Niels Poulsen, men synes saa at være kommen til Henrik Gyldenstierne til Aagd., der 1579 mageskiftede den til Kongen.

I *Hvidsten* laa en Hovedgaard, som 1343 tilhørte Nicolaus Jonsun, 1428—78 Anders Benderup, 1499 og 1525 hans Søn Jep B., hvis Datter Maren ægtede Erik Juul, fra hvem den kom til Las Munk, der 1584 skrev sig til H. Den blev 1623 af Laurids Ebbesen til Tulstrup bortmageskiftet til Kronen.

I Kæret N. for Dyrby ligger det 1892 fredlyste Voldsted *Ulvholm Slot*, en firsidet Borgbanke (100 F. l. og br., 15 F. høj), der har været omgiven af Grave samt mod Ø., S. og V. af en lavere Vold; mod S. V. er der en vistnok oprindl. Aabning i Volden; paa Bankens sydøstl. Hjørne er der en lille, rund og stejl Jordhøjning. Ulvholm nævnes som Hovedgd. under Chr. I, og Sagnet lader Dyrby Hovgd. have været dens Ladegaard.

Ved den nordvestl. Gaard i *Randrup* har der staaet en Kirke (eller et Kapel), hvoraf der endnu ses tydelige Rester. Gamle Diger og et Gadekær ved Kirketomten vise, at der har været en By. — Ogsaa ved *Dyrby* og *Hvidsten* (nævnt 1419 som et Sogn) skal der have staaet Kirker, men af dem findes ingen Rester.

Fra Halekjær mod S. til Glovdal mod N. gaar over en omtr. 3100 F. lang Strækning *Trevolden*, en vistnok tidlig middelald. Vejspærring, der bestaar af 3 jævnsides løbende lave Jordvolde, adskilte ved to smalle, ikke dybe Grave; foran den østl. Vold løber atter en Grav. Monumentets hele Bredde er 70—75 F., Voldenes Højde 1—6 F. Kun en lille Rest mod S. og en omtr. 590 F. lang Rest mod N. (fredlyst 1890) ere nu bevarede; det mellemliggende Parti sløjfedes 1869. — Ved Dyrby er der fredlyst en Stenkreds samt 7 Gravhøje, deribl. de to anselige *Kulshøje* og *Hestbjærghøj*.

Hald Sogn, hvortil Kjærby, Gjerlev Hrd., er Anneks, omgives af Tvede, Linde, Spentrup og Gassum Sogne samt Gjerlev Hrd. (Kjærby, Gjerlev og Ø.-Tørslev S.), hvorfra det for en Del skilles ved Ø.-Tørslev Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Randers og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Kirkebakken, 282 F., $88_{,5}$ M.) ere overvejende lerede og lermuldede; nogen Hede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3996 Td. Ld., hvoraf 1572 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 334, Byg 349, Havre 756, Boghvede 8, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 19, Grøntf. 11, Kartofler 31, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 1009, Høslæt, Brak, Eng m. m. 707, Have 25, Hegn 7, Skov 82, Moser 16, Kær og Fælleder 16, Heder 460, Veje og Byggegr. 100 Td. Kreaturhold 1898: 289 Heste, 1130 Stkr. Hornkv. (deraf 666 Køer), 991 Faar, 552 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 256 Td.; 54 Selvejergaarde med 231, 110 Huse med 25 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 889 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 663, 1890: 842), boede i 1890 i 184 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 37 levede af immat. Virksomh., 592 af Jordbrug, 114 af Industri, 20 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 41 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hald*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1870; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 28,673 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 2313 Kr., Antal af Konti 442), Vandværk, Jærnbane- og Telefonst.; *Stovby* med Skole; *Mostrupgaarde*.

Hald S., en Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 398. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, med Søjler og Terningkapitæler, benyttes

endnu; Nordd. er tilmuret. I den senere Middelalder fik Kor og Skib Hvælvinger, og Taarnet, Vaabenhuset og Sakristiet, af Granitkvadre og navnlig Munkesten, tilføjedes. Det hvælv. Taarnrum og Sakristiet anvendes nu som Materialhuse. Kirkens Nordside omsattes 1872, Sydsiden 1876. Altertavlen (et gotisk Alterskab fra omtr. 1500, der 1765 flyttedes fra St. Mortens Kirke i Randers, se S. 793) har i Midtfeltet en Fremstilling af Treenigheden, paa Siderne Jmfr. Marie og St. Morten, paa Fløjene de 12 Apostle og de 4 store Kirkefædre m. m., alt i Snitværk

Hald Kirkes Kor, med Altertavle.

(se *Fr. Beckett*, Altert., S. 68 flg.). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil (restaur. 1876). Orgel, skænket 1900 af Particulier Chr. Winther. For faa Aar siden fandtes Kalkmalerier paa Korbuen (restaur. af J. Rohde) og nogle paa Skibets Hvælvinger, deribl. to Vaabenskjolde, hvoraf man ser, at Hvælvingerne indbyggedes omtr. 1490.

I *Storby* har fordum ligget en Hovedgaard; 1469 nævnes Christen og Oluf Persen, Væbnere af S.

Ved Hald siges Vidrik Verlandsen at have boet (se Peder Syvs Viser S. 41 flg. og Suhm. Hist. af Danm. II S. 162 flg.).

I Hald har der været en hellig Kilde. Ved Hald er der fredlyst 11 Gravhøje.

Hald var Anneks til Borup, Støvring Hrd., indtil det ved Reskr. af $^{14}/_{7}$ 1786 blev et eget Pastorat, hvortil Kjærby annekteredes $^{10}/_{10}$ 1816.

Tvede Sogn omgives af Annekset Linde, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Ø.-Tørslev S.), Randers Fjord og Støvring Hrd. (Mellerup, Støvring og Harridslev S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over $1^{1}/_{2}$ Mil N. Ø. for Randers. De mod V. noget højtliggende, lidt bakkede Jorder ere lermuldede, mod Ø. sandblandede, med Enge. Nogen Skov (Hungstrup Sk., Lunden). Gennem Sognet løber *Tvede Aa*, der ved Nordgrænsen falder ud i Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Fladeindholdet 1896: 2093 Td. Ld., hvoraf 750 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 114, Byg 153, Havre 354, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 6, Kartofler 21, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 460, Høslæt, Brak, Eng m. m. 460, Have 11, Skov 192, ubevokset 4, Moser 16, Kær og Fælleder 153, Heder 16, Veje og Byggegr. 26, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 629 Stkr. Hornkvæg (deraf 363 Køer), 523 Faar, 398 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 155 Td.; 17 Selvejergaarde med 113, 5 Arvefæstegd. med 34, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, $^{1}/_{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 436 (1801: 245, 1840: 299, 1860: 336, 1890: 394), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbr., 4 af Gartneri, 67 af Industri, 4 af Handel, 2 af Skibsf., 10 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tvede*, liggende paa Banker paa begge Sider af Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Telefonst.; *Skalmstrup*. Hovedgaarden *Gjessinggaard* har 54 Td. A. og E. Hrtk. og $3^{3}/_{4}$ Td. Skovsk., 873 Td. Ld. (i Tvede, Hald, Ø.-Tørslev S. og Mariager Lands.), hvoraf 117 Eng, 208 Skov, Resten Ager; omtr. 66 Td. Ld. af Arealet drives under to Vandmøller; desuden hører til Gaarden af Fæstegods $36^{7}/_{8}$ og af Arvefæstegods $188^{3}/_{4}$ Td. H. *Tvedegaarde*, *Bjerregaarde*. *Gade-* og *Hjørnekjær Vandmøller*.

Tvede S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 400. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjessinggd.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., Taarn mod V. samt Vaabenhus og Tilbygning mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside (alle tilmur.) og Syddøren, med Halvsøjler, der fortsættes paa Overliggeren som en Baandsløjfe, ere bevarede. Taarnet, af Munkesten, senere delvis ombygget af smaa Mursten, er ifl. en Indskrift opf. 1584 af Christen Munk til Gjessinggd. til Begravelse. Det hvælv. Underrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, med hvælv. Træloft, og Tilbygningen ere opf. af Mursten i Slutn. af 18. Aarh.; den sidste er Gravkapel og har Opgang til et Pulpitur. Altertavle, Prædikestol (begge fra 1594) samt Døren mellem Vaabenhus og Skib (fra 1586) ere skænkede af ovenn. Christen Munk og Hustru (begge † 1612). Deres Ligsten, fra 1585, med Billeder, findes i Taarnet. Granitdøbefont. Mindetavle, malet paa Glas, over. Præsten Jens Lykke, † 1647, med Hustru og Børn, og en over Præsten Rasmus Poulsen, † 1602, med 3 Hustr. Epitafium over Etatsr. H. Folsach, † 1758, med 2 Hustruer. I Vaabenhuset en Sten med Fordybninger, i Middelalderen anvendt som Lampe

Gjessinggaard, som Sagnet har villet sætte i Forb. med Høvdingen Thorkil Geysa under Svend Estridsen, tilhørte Oluf Friis, Lensmand paa Kalø († omtr. 1501), hans Søstersøn Otte Munk 1521, Niels M. 1549, hans Søn Christen M. († 1612); hans Søster Kirstine M., g. m. Henrik Krag til Trinderup, solgte 1618 G. til Iver Juul

til Villestrup, der 1621 fik Skøde paa Hungstrup af Anders Friis til Krabbesholm, som havde ejet den siden 1609; dernæst hans Søn Malte J. († 1648), hans Datter Margr. J., g. m. Mourids Putbus til Einsidelsborg († 1689), deres Datter Anna Sidonia v. P., der 1713 solgte G. (87 og 313 Td. H.) til Kancellir. Gothard Braem (adl. 1713), efter hvis barnløse Død 1733 G. kom til Etatsr. H. Folsach († 1758), hans Søn Krigs- og Landkommissær Etatsr. Chr. Michael de F. (adlet 1760), der 1793 skødede G. (87, 158 og 410 Td. H.) for 70,000 Rd. til sin Søn Generalkrigskommissær Hans de F. († 1830); derefter gik den over til Sønnen Hofjægerm. Johs. F. († 1878), dennes Brodersøn Hofjægerm. J. v. F. til Ristrup, der overdrog den 1894 til Sønnen, Lieut. C. v. F., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen er opf. 1747 i 1 Stokv. med Kældere og Kviste, af Grundmur paa Fundament af raa Kamp, der vistnok stammer fra den ældre Bygning; desuden er der to Sidefløje af Bindingsværk.

Tvedegaard var fordum en Adelsgaard, der 1468 ejedes af en Pors, 1480 af Philip Ottesen (Bøjstrup), en Halvbroder til Oluf Friis paa Gjessinggd., og omtr. 1500 af Otto Philipsen (se S. 790). — *Bjerregaard* var en adelig Gaard, der 1600 af Kronen blev mageskiftet til Christen Munk til Gjessinggaard. — I Nærheden af Gjessinggd. laa Hovedgaarden *Hungstrup*; den tilhørte 1466 Niels Munk, 1511-49 hans Søn Lars M., 1556 dennes Sønner Niels og Jesper M., 1570 Lars Jespersen M. († 1601), 1601—9 Eske Brock, der solgte den til Anders Friis, som 1621 af-

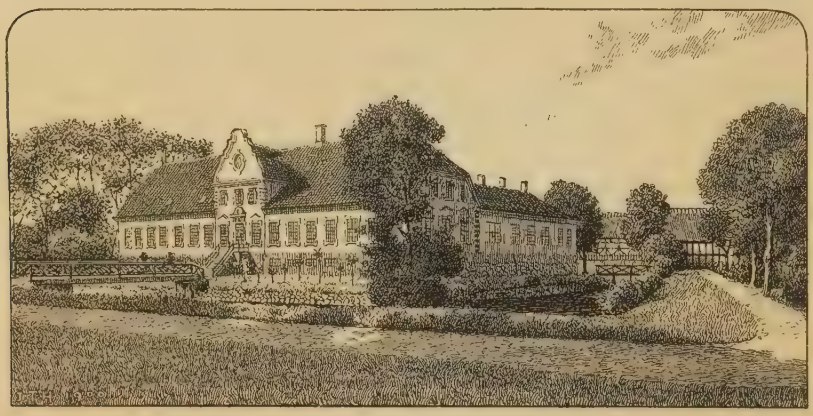

Gjessinggaard, set fra Haven.

hændede den til Iver Juul. Hvis Chr. Munk til Gjessinggd., som der siges, har ejet H., maa det være en ganske kort Tid umiddelbart før eller efter Eske Brock.

Linde Sogn, Anneks til Tvede, omgives af dette, Hald og Spentrup Sogne samt Støvring Hrd. (Harridslev og Lem S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N.Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skørlerede og lermuldede, med en Del Eng. I Vesthjørnet gaar Landevejen fra Randers til Hadsund.

Fladeindholdet 1896: 1864 Td. Ld., hvoraf 749 besaaede (deraf med Rug 162, Byg 165, Havre 362, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 13, Kartofler 18, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 502, Høslæt, Brak, Eng m. m. 386, Have 12, Skov 23, Moser 23, Kær og Fælleder 28, Heder 113, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 554 Stkr. Hornkv. (deraf 303 Køer), 539 Faar, 265 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 123 Td.; 31 Selvejergaarde med 110, 40 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 383 (1801: 228, 1840: 272, 1860: 308, 1890: 381), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomh., 302 af Jordbr., 43 af Industri, 4 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Linde* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); en Del af *Mejlby* (Resten i Harridslev S.). *Lindegaarde. Lindegaard Vandmølle.*

Linde S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 399. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue (tilm.) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre fra en nedbrudt Kirke og af Mursten, med Underrum med fladt Bjælkeloft og Rundbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder samtidig med, at Koret overhvælvedes. Skibet har fladt Loft. Vaabenhuset er opf. 1837 af Granitkvadre og smaa Mursten. I dets Vestside er indsat en romansk Ligsten med et Kors. Ved en Restaur. 1900 blev Indgangen forlagt til Taarnets Vestside, og Sydportalen flyttedes til den ny indv. Indgangsdør. Altertavle med Korsfæstelsen og Prædikestol med de 4 Evangelister, malede. Romansk Granitdøbefont med Rundbuefrise, Løvefigurer og Rebsnoning.

Lindegaard ejedes 1355 af Erik Nielsen (Saltensee), som pantsatte den til Johs. Svendsen, hvis Søn Svend Skobe 1401 overdrog den til Dronn. Margrethe, der 1407 gav L. og Tjæreby til Aarhus Domkirke (Udv. af d. Diplomer, S. 315). Efter Reformat. tilhørte den, med Mølle, Hr. Jørgen Lykke til Overgd., som 1549 mageskiftede den til Kongen. 1614 fik Mogens Kaas til Støvringgd. L., et øde Mølle-sted i „Lindbjerg Sogn" med Skov i Mageskifte af Kongen.

Støvring Herred.

Sogne:

St. Mortens ø. Landd., S. 888. — Borup, S. 889. — Raasted, S. 890. — Gimming, S. 891. — Lem, S. 892. — Harridslev, S. 892. — Albæk, S. 893. — Støvring, S. 894. — Mellerup, S. 896.

Støvring Herred begrænses mod N. af Nørhald Hrd., mod Ø. og S. af Randers Fjord, mod S. V. af Galten Hrd. og mod V. af Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Udstrækningen fra V. til Ø. er $2^1/_2$ Mil, fra N. til S. er der højst 1 Mil. De mod N. ret højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 240 F., 75 M.) med jævnt Fald mod S., ere muldede og lerholdige, rige paa Enge. Der er kun lidt Skov (681 Td. Ld.), mest mod Ø. Det er Amtets frugtbareste Hrd. (ved Matr. gnmstl. $10^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Randers Købstad) 21,006 Td. Ld., $2_{,14}$

□ Mil, 117,8 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var 1/1 1895 1698 Td., Folketallet i Landd. 1/2 1901: 4612 (1801: 2388, 1840: 3178, 1860: 3686, 1890: 4163). I Herredet ligger Købstaden Randers. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Galten Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds.

Støvring Hrd., i Vald. Jrdb. *Styfringhæreth*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se S. 786.

Der er kun talt omtr. 180 jordfaste Oltidsmonumenter, deraf 3 Dysser, Resten runde Gravhøje; men 2/3 er nu sløjfet, og af de øvrige ere kun knap 20 nogenlunde velbevarede; ingen ere fredlyste. Flest kendes fra Sognene Borup (omtr. 35), Randers Købstadsjorder (35), Raasted (35) og Gimming (25).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *F. Uldall*, 1874.

Randers St. Mortens østre Landdistrikt (*Dronningborg Distr.*) omgives af Randers Købstadsjorder, Randers Fjord, Gimming og Lem Sogne. De højtliggende, jævne Jorder, naar undtages nogle Bakker mod V. ved Randers Bymark (se S. 787), ere lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Ladegaardsbæk til Gudenaa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj samt Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1020 Td. Ld., hvoraf 443 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 47, Byg 105, Havre 200, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 7, Kartofler 12, andre Rodfrugter 29, andre Handelspl. 7), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 259, Have 12, Skov 61, Moser og Kær 4, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 66 Heste, 277 Stkr. Hornkv. (deraf 159 Køer), 122 Faar, 59 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 106 Td.; 10 Selvejergaarde med 96, 13 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 590 (1801: 72, 1840: 140, 1860: 137, 1890: 192), boede 1890 i 32 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 108 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 35 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks. og 4 af deres Midler.

I Sognet *Torupkjær*, Huse med Forsamlingshus (opf. 1894). Hovedgaarden *Dronningborg* (Parcel af Dronningborg Ladegaard) har 26 1/4 Td. H., 265 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 60 Skov, Resten Ager; 4 Lejehuse og et Teglværk. Hovedgaarden *Bjellerup Ladegaard* (ligeledes Parcel af Dr.), med Teglværk, har 25 3/4 Td. H., 194 Td. Ld., hvoraf 34 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Rismøllegd.* (*Schougaardsminde*), *Marienborg* (9 3/4 Td. H.), *Rahrseje* (8 1/4 Td. H.), *Thorupgd.*, *Dronningborg Mølle*. Siden 1895 er opf. en Del Huse, til Dels beboet af Arbejdere paa Fabrikken *Scandia*, som nu ligger i Distriktet (s. S. 809), med Skole.

Distriktet, een Sognekommune med Randers Købstad, med hvilken det har Fattigvæsen tilfælles, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 387. Lægd.

Bjellerup Ladegaard tilhørte tillige med Byen af s. Navn Mariager Kloster, fra hvilket den 1552 kom til Kronen, hvorefter den var Ladegaard til Dronningborg Slot. 1662 ejedes B. L. (50 Td. H.) af Lucas v. Spreckelsens Arvinger i Hamborg; 1683 tilskødede Benjamin Wiese, Bernt Hart Clausen, Joachim Wichmand m. fl. til Peter v. Spreckelsen sl. Joachim Bechmands Part i B. L.; 1707 tilhørte den P. v. Spreckel-

sens Søstersøn Jobst v. Overbeck. Fr. IV lagde B. L. til det dronningborgske Rytterdistrikt og indrettede den til Barakker; 1765 blev den med Tiender og Bøndergods (54, 103 og 374 Td. H.) for 60,605 Rd. solgt til Etatsr. D. Kirketerp († 1792), der delte Gaarden i to Parceller, hvoraf den ene beholdt Navnet B. L., medens den anden kaldtes Dronningborg. Den første ejedes 1773-92 af Hans Randrup, senere af Fasting, Mads Broch og Sønnen L. B. F. Broch, som 1875 solgte den til N. Mogensen; 1896 købtes den for 165,000 Kr. af den nuv. Ejer, Etatsr. J. C. Ankerstjerne. Hovedbygningen, opf. 1877—78, bestaar af 2 Fløje, 3 Stokv. med høj Kælder. Teglværket, anlagt af den nuværende Ejer, producerer indtil 2 Mill. Sten aarl. — *Dronningborg* solgte Kirketerp 1775 (63, 102 og 304 Td. H.) for 70,000 Rd. til Kmhr. Chr. Fr. v. Juel, der 1784 solgte den til Sukkerrafinadør N. Ammitzbøll, der 1803 solgte den til Oberst F. v. Arenstorff, † 1844, hvorefter den kom til Kammerr. Langballe († 1870) og dennes Søn Henr. Langballe, den nuv. Ejer. Hovedbygningen, en Hovedfløj i 2 Stokv. og to Sidefløje, er opf. i Slutn. af 18. Aarh.

I Distriktet har tidligere ligget flere Byer, saaledes foruden Bjellerup, *Bræstrup*, *Stistrup*, *Hygind* og *Vallev* (se S. 788). *Rismøllegd.* var tidligere en Vandmølle, derpaa en Stampemølle, nu en Gaard; den senere oprettede Dronningborg Vejrmølle fik dens Mølleskyld omtr. 1780. *Hvidemølle* (opr. i Stedet for Slotsmøllen, se S. 817), der tidligere laa i Distriktet, blev 1876 inddraget under Randers Købstad og nedbrudt. Over den 1 Stokv. høje Bindingsværksbygn. sad tidligere en Sten med Indskrift, at Raadm. Mogens Nielsen og Hustru i 1643 havde ladet den bygge paa Ejerens Bekostning.

Borup Sogn, det største i Herredet, omgives af Randers Købstadsjorder, Lem Sogn, Nørhald Hrd. (Spentrup og Asferg S.), Raasted Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod V., ligger $^3/_4$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede, lermuldede og grusblandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Hobro og Mariager.

Fladeindholdet 1896: 3766 Td. Ld., hvoraf 1627 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 304, Byg 328, Havre 798, Blandsæd til Modenh. 66, Grøntf. 19, Kartofler 20, andre Rodfr. 79, andre Handelspl. 6), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 822, Have 36, Hegn 3, Skov 4, Kær og Fælleder 28, Heder 80, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 324 Heste, 1241 Stkr. Hornkv. (deraf 695 Køer), 854 Faar, 510 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 299 Td.; 45 Selvejergaarde med 280, 1 Fæstegd. med 3, 83 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 764 (1801: 421, 1840: 569, 1860: 764, 1890: 756), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomhed, 494 af Jordbr., 146 af Industri, 5 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Borup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bjærgby*, ved Mariagervejen; *Helsted* med Skole og Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 20 Lemmer); det meste af *Kondrup* (Resten i Raasted S.) med Telefonst. *Helstedhuse*. Gaarden *Hovmark* (før „Kondruphald“ og „Frederikkesminde“) har 15 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager. *Ovstmølle*, Gd. (*Frøvadsholm*, se S. 801), har 13 Td. H.; en Gaard i Helsted: 15 Td. H., en Gaard i Bjærgby: $12^1/_2$ Td. H.; en Gaard i Kondrup: $11^3/_4$ Td. H., 100 Td. Ld. Andre Gaarde: *Fiskergd.* (*Aussenbeimir*), *Henrikseje*, *Egegd.*, *Bræstrupgd.*, *Kirkegd.*

Borup S., en egen Sognekommune, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 385. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), flere Vinduer og Korbuen ere bevarede. I

den senere Middelalder bleve Skib og Kor overhvælvede, og Taarnet (restaur. 1687 af nedenn. Spreckelsen), med hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, tilføjedes. Gravkapellet er 1692 opf. af P. v. Spreckelsen († 1706), med Smedejærnsdør ind til Skibet; i Kapellet hans Kiste. Den udsk. Altertavle, fra 1690 i Barokstil, og Malmalterstagerne ere skænkede af Spreckelsen. Prædikestol i Renæssancestil fra 1612. Nyt Orgel. Over Korbuen et Maleri: Kobberslangen i Ørkenen. I Vaabenhuset Ligsten over Provst Jørgen Sørensen i „Roxø" Hrd. († 1602) og Hustru, fra 1583. Under Koret tilmuret Begravelse med flere Kister.

Ovstmølle, oprindl. „Øverstmølle" i Modsætning til „Nederstmølle", der har ligget $^1/_4$ Mil sydligere tæt Ø. for Hornbæk (nedlagt, da Hvide Mølle blev bygget, se ovfr.), er en gammel Mølle, der altid har været Domæne, hørende under Dronningborg Slot, indtil Fr. III $^{13}/_2$ 1662 tilskødede „Øffuerst Mølle til Borger og Handelsmand Carl Roessenmeier udi Kbh. med Frihed, Højhed og Herlighed, som ellers Adelsgods følger og følge bør". Senere er den ved Giftermaal gaaet over til forskellige Ejere, hvoribl. nævnes en Steen, Peder Lassen Borup og Laur. Ploug, derpaa Familien Faith, af hvilken Lieutn. G. Faith opførte en Hovedbygning med Taarn og en Vejrmølle samt gav den Navnet Frøvadsholm. Efter at Randers Kommune havde købt Ejendommen til Vandværket (se S. 801), solgte den atter det meste af Arealet med Hovedbygningen til M. J. A. Neckelmann, den nuv. Ejer.

Vandet fra Borup Mølle forsvinder, efter at have dannet en Bæk paa nogle hundrede Al. Længde, i Jorden mellem nogle Fordybninger, der kaldes Kalkgrave og ere fulde af ophobede Flintesten. Paa en Del af Markerne S. for Byen ligesom paa den tilgrænsende Helsted Mark er Jordens Overflade sunken undertiden en Favn eller mere, hvorved der fremkom et vandløst Hul; man har ment, at Vandet løber til Gudenaa eller til Ovstmølle Aa.

Borup havde tidligere Hald til Anneks (se S. 885). — I Bjærgby har ligget en Kirke, der nedbrødes ifl. Kongebrev af $^{27}/_5$ 1553, for at Materialet kunde anvendes til Grundvold for Slotsmøllen ved Dronningborg Slot.

Raasted Sogn, Anneks til Kovsted, Nørhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Kovsted og Asferg S.), Borup Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere letmuldede med Kalkunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1916 Td. Ld., hvoraf 889 besaaede (deraf med Rug 188, Byg 178, Havre 403, Blandsæd til Modenh. 40, Grøntf. 8, Kartofler 14, andre Rodfr. 56), Afgræsning 542, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 13, Hegn 4, Skov 15, Moser 15, Kær og Fælleder 24, Heder 17, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 156 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 513 Faar, 232 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 160 Td.; 29 Selvejergaarde med 155, 22 Huse med 5 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 362 (1801: 201, 1840: 261, 1860: 325, 1890: 339), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 30 af Industri, 6 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Raasted* (1406: Rolsted), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Telefonst.; *Svejstrup* (1277: Sweghestorp); en Del af *Kondrup* (se S. 889). Gaarde: *Blegvadgd.*, *Buggesholm*, *Hedegd.*, *Johannelyst*, m. m. *Raastedbro*, Andelsmejeri.

Raasted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 392. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere væsentligst af Limstenskvadre, Koret med Rundbuefrise og Lisener paa Hjørnerne, fra romansk Tid, med Bjælkeloft. Flere Vinduer, Syddøren, med Halvsøjler og Kapitæler, og Korbuen ere bevarede. Taarnet og Vaabenhuset ere fra den senere

Middelalder, af Munkesten. Altertavle i Renæssancestil. Alterbord af Limstenskvadre. Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil.

I *Kondrup* (Kommæthorp) boede 1319 en Adelsmand Peder Eskildsen.

Gimming Sogn omgives af Annekset Lem, St. Mortens ø. Landd., Randers Fjord samt Albæk og Harridslev Sogne. Kirken, mod N. ligger $^3/_4$ Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere lermuldede, med gode Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1828 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 123, Byg 171, Havre 335, Blandsæd til Modenh. 13, Kartofler 9, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 610, Have 11, Skov 17, Kær og Fælleder 13, Heder m. v. 12, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 176 Heste, 727 Stkr. Hornkv. (deraf 327 Køer), 640 Faar, 195 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 198 Td.; 25 Selvejergaarde med 190, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 395 (1801: 275, 1840: 374, 1860: 401, 1890: 418), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomh., 219 af Jordbr., 6 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 59 af Industri, 77 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gimming* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Jærnbanehpl.; *Tjæreby* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1893). *Torupdal* og *Bunkedal*, Vandmøller. I Tjæreby er der 5 Gaarde paa over 12 Td. H.: 1) 16 Td. H., 145 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, Resten Ager (1 Hus); 2) 15 Td. H., 128 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, Resten Ager; 3) $14^3/_4$ Td. H., 125 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; 4) $13^1/_8$ Td. H., 105 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; og 5) en paa 15 Td. H., 117 Td. Ld.

Gimming S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 386. Lægd. Kirken tilhører et Interessentskab.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue, Granitkorbuen og begge Døre ere bevarede; Syddøren har Overligger med Baandsløjfe (Vinduet og Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1842. Ombygning af Skibets Nordside 1899. Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen) fra 1899. Ny Døbefont af Træ (den gml. Granitdøbefont er solgt ved Auktion i 19. Aarh.). Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. Smuk Malmlysekrone i Renæssancestil.

Tjærebygaard blev af Dronn. Margrethe 1407 givet til Aarhus Domkirke; den ejedes 1510 af Peder Lykke til Demstrup. — De to *Torupgaarde* og *Kvernbæk Mølle* tilhørte Hr. Axel Lagesen Brock til Clausholm, der solgte den til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, som 1496 gav Godset til de fattige i Kjærlingegaarden i Mariager (se S. 833), hvis Adkomst dog bestredes af senere Besiddere: Mogens Gøye, Eskil Gøye og Fru Eline Gøye, Mour. Olufsen Krognos' Efterlev. (se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 151).

I Tjæreby har der ligget en Kirke, nævnt sidste Gang 1524. Det var her, at der i 1. Halvdel af 15. Aarh. paatænktes opf. et Kartheuserkloster (se S. 814). Paa Kirkens Tomt er der oppløjet Grundsten og Murbrokker; i en nærligg. Gaard findes herfra nogle tilhugne Vinduessten af Granit.

Gimming S. var ved Reskr. af $^{21}/_6$ 1722 henlagt til et af de to residerende Kapellanier i Randers; men efter at det ene af disse ifl. Reskr. af $^{26}/_8$ 1803 var nedlagt, blev Gimming tillige med Lem et eget Pastorat, der dog vedblev at bestyres af Kapellanen i Randers og senere af en Vicepastor, indtil Gimming 1856 fik en Præstegaard, hvorpaa Kaldet blev selvstændig besat.

Lem Sogn, Anneks til Gimming, omgives af dette, St. Mortens ø. Landd., Randers Købstadsjorder og Borup Sogn samt Nørhald Hrd. (Spentrup og Linde S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over $^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede og muldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1277 Td. Ld., hvoraf 531 besaaede (deraf med Rug 100, Byg 144, Havre 273, Blandsæd til Modenh. 3, Kartofler 6, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 357, Høslæt, Brak, Eng m. m. 338, Have 6, Skov 3, Kær og Fælleder 12, Heder 13, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 132 Heste, 499 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 515 Faar, 156 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 114 Td.; 25 Selvejergaarde med 111, 19 Huse med 2 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 270 (1801: 179, 1840: 238, 1860: 243, 1890: 283), boede 1890 i 47 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 195 af Jordbrug, 32 af Industri, 32 af forsk. Daglejervirksomh., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lem* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1876), Mølle og Jærnbanehpl. *Brastrupholm*, 2 Gde.

Lem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 387. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge med Søjler prydede Døre (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 274) og eet Vindue ere bevarede. Skibet har fladt Bjælkeloft, Koret senere indbygget Hvælving, med Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm., S. 25). Taarnet (restaur. 1760 og 1901), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten. Vaabenhuset er af Mursten. Anselig Altertavle i Renæssancestil med Eske Brocks og Christence Vifferts Navn og Vaabn. og Aarst. 1615 og 1616. Den ældre kat. Altertavle (restaur. 1900) hænger nu i Vaabenhuset; paa de yngre Sidefløje staa Claus Hardens og Rebekka Schinkels Navne og Aarst. 1661. Prædikestol i Renæssancestil fra 1671. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I Sognet har ligget Hovedgaarden *Sørup* med en Vandmølle i Lindal og Jomfruløkken (nu en Del af Randers Mark) samt en Laksegaard i Fjorden. Den ejedes af Erik Nielsen (af Slægten Abildgaard) og dennes Søn Niels Eriksen, der 1407 gav og skødede S. til sin Frænde Biskop Niels Jacobsen Lunge i Strengnæs, dog at han skulde indløse den fra Panthaveren Biskop Peder i Roskilde (forhen i Aarhus), der havde 98 lødige Mark tilgode derpaa. Senere ejedes S. af Marqvard Lauritsen; Hans Stygge til Holbækgd. mageskiftede den 1551 til Kronen, hvorefter den laa under Bjellerup Ladegaard.

Lem var tidligere Anneks til Borup, men blev fra 1722 henlagt til et af de to resid. Kapellanier i Randers; se videre under Gimming S. 891.

Harridslev Sogn, med Enklaver i Linde Sogn, omgives af Annekset Albæk, Støvring Sogn, Nørhald Hrd. (Tvede og Linde S.) og Gimming Sogn. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede med gode Enge ved Fjorden. Lindbjærg Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Fladeindholdet 1896: 2598 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 230, Byg 277, Havre 511, Blandsæd til Modenhed 8, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 830, Høslæt, Brak, Eng m. m. 444, Have 20, Skov 70, Moser 23, Kær og Fælleder 7, Heder 58, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 257 Heste, 1042 Stkr. Hornkvæg (deraf 569 Køer), 1099 Faar, 415 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 228 Td.; 51 Selvejergaarde med 205, 98 Huse med 23 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolk-

ningen, 1/2 1901: 778 (1801: 358, 1840: 525, 1860: 647, 1890: 761), boede 1890 i 162 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomhed, 478 af Jordbr., 6 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 114 af Industri, 2 af Handel, 77 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Harridslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole; *Lindbjærg*; en Del af *Mejlby* (Resten i Linde S.) med Skole. *Lindbjærggaarde*; *Vanggaarde* og *Grønbækgde.*

Harridslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 389. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis ombyggede med smaa Mursten, vistnok efter en Brand. Eet Vindue er bevaret (tilmur.); Syddøren benyttes endnu (Nordd. tilm.). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger. Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, tilføjedes. Altertavlen er et Maleri (Opstandelsen) af Schleisner, fra 1866. Prædikestol i Barokstil, skænket af P. v. Spreckelsen, med hans Vaaben. Granitdøbefont. Paa Skibets Hvælvinger findes Kalkmalerier fra omtr. 1450 (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 22).

Lindbjærggaard var fordum en Adelsgaard, der af Kongen blev solgt eller udlagt i Betaling til Øllegaard Gyldenstierne. Enke efter Chr. Friis til Lyngbygd., hvis Broder Oberst Hans Friis til Clausholm 1658 købte Halvparten af hende.

Mejlby har tidligere haft en Kirke, af hvilken Grunden laa hen indtil for en Snes Aar siden; nu er der Pløjeland. — En smuk Runesten, der længe sad i et Stendige i Mejlby („Aane rejste denne Sten efter sin Søn Askel, som døde med Tore i Øresund"), er nu i Randers Museum (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 213).

I den saakaldte Gallemose er der fremdraget et stort og vigtigt Depotfund fra den ældre Broncealder, med flere Økseblade, Ringe m. m.

Albæk Sogn, Anneks til Harridslev, omgives af dette, Støvring Sogn, Randers Fjord og Gimming Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. noget højtliggende og bakkede, mod S. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med store, fortrinlige Enge langs Fjorden; mod S. den næsten tilgroede *Laa Sø*, omtr. 30 Td. Ld. Østrup Skov.

Fladeindholdet 1896: 2946 Td. Ld., hvoraf 647 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 107, Byg 183, Havre 315, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntfoder 3, Kartofler 18, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 385, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1656, Have 12, Skov 120, Kær og Fælleder 90, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 816 Stkr. Hornkvæg (deraf 386 Køer), 710 Faar, 263 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 318 Td.; 31 Selvejergaarde med 275, 54 Huse med 21 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 472 (1801: 339, 1840: 423, 1860: 455, 1890: 442), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 349 af Jordbr., 56 af Industri, 2 af Handel, 15 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Albæk* med Kirke, Skole og Mølle; *Vestrup* med Andelsmejeri; *Østrup*. To Gaarde i Albæk have 1) 13 3/4 Td. H., omtr. 110 Td. Ld., hvoraf 62 Eng, Resten Ager; 2) 12 1/4 Td. H., 100 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; to Gaarde i Vestrup: 1) 13 1/2 Td. H., 120 Td. Ld., hvoraf 56 Eng, 1 Plantage, Resten Ager (1 Hus); 2) 13 1/2 Td. H., 112 Td. Ld. hvoraf 53 Eng, Resten Ager; 1 Gaard i Østrup: 13 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager.

Albæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, med Lisener paa Hjørnerne, hvorfra Rundbuer udgaa. Senere ere Murene, navnlig i Skibet, blevne omsatte, og en Gesims af smaa røde Mursten opført. Eet oprindl. Vindue i Korgavlen spores. Skibet har en ejendommelig Tøndehvælving fra Renæssancen, Koret (der staar skævt til Skibet) Krydshvælv. fra den senere Middelalder. Taarn, med hvælv. Underrum og Pyramidetag (i Fløjen: 1750), og Vaabenhus, af store røde Mursten, ere fra gotisk Tid. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Emaus) af Schleisner, fra 1864. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltøver. I Skibet Mindetavle over Herredsfoged Peder Nielsen Østrup, † 1653, med Hustru og Børn.

I *Østrup* har ligget en Bispegaard, af hvis Lensmænd kendes 1460 Hr. Niels Christiernsen (Munk) og 1480 dennes Søn Jens Nielsen, 1511 Gert Eriksen Løvenbalk og ved 1530 Hr. Joachim Lykke. Ved Reformat. kom den til Kronen og lagdes 1547 under Dronningborg Len. Omkring Voldstedet, der er bevokset med større Træer, og hvorpaa der findes en Mængde Sten, ses Spor af Volde og Grave; en meget stor Grusgrav er ført ind i Borgbanken. Bygningen blev nedbrudt i Lensmanden Hans Stygges Tid († 1568). — 1374 nævnes Niels Jonsen af *Albæk*.

Albæk har udgjort et eget Birk, der endnu eksisterede 1655. — Kirken blev 1277 af Bisp Tyge skænket til et nyt Præbende ved Aarhus Kapitel.

Støvring Sogn omgives af Annekset Mellerup, Randers Fjord, Albæk og Harridslev Sogne samt Nørhald Hrd. (Tvede S.). Kirken, mod S., ligger $1^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. (Koldbakke, 200 F., 63 M.) og V. noget højtliggende og bakkede, mod Ø. til Fjorden skraanende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med Enge langs Fjorden. En Del Skov (Søndersk., Koldbakken, Nørresk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

Fladeindholdet 1896: 2082 Td. Ld., hvoraf 731 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 127, Byg 155, Havre 305, Spergel m. m. 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 10, Kartofler 22, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 447, Høslæt, Brak, Eng m. m. 441, Have 17, Skov 336, ubevokset 13, Moser 32, Kær og Fælleder 7, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 162 Heste, 676 Stkr. Hornkvæg (deraf 379 Køer), 508 Faar, 295 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 181 Td.; 36 Selvejergaarde med 172, 42 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 476 (1801: 321, 1840: 308, 1860: 345, 1890: 484), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbr., 45 af Industri, 11 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirksomh. og 46 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Støvring* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 25,567 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2094 Kr., Antal af Konti 231) og Telefonst. *Aastrup*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Støvringgaard*, med Jomfrukloster, hvori et Kapel, har omtr. $38^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 920 Td. Ld., hvoraf 420 Skov, Resten Agerland (deraf 300 fri Hovedgaardsjord og 200 Bønderjord inddraget til Beplantning).

Støvring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 390. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Den højtliggende *Kirke* (vistnok indviet til St. Nicolaus) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Norddøren, med Søjle paa hver Side, er bevaret; der er Spor af flere oprindl. Vinduer. Skibet har fladt Gibsloft, Koret er i den senere Middelalder blevet hvælvet. Vaabenhuset er opf. af røde Mursten i 1865 i Stedet for et ældre, af Bindingsværk. Et Taarn, mod V., er nedbrudt, vistnok i 18. Aarh. Altertavle i Rokokostil fra 1633 med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Barokstil fra

1720. Paa Døbefonten, af Sandsten, findes Mogens Kaas' og Hustru Sidsel Friis' Navne og Vaaben samt Aarst. 1631. Samme Navne og Vaabn. paa Alterstagerne, fra 1621. I Koret en Fortegnelse over Frøkenerne paa Støvringgd. indtil 1801.

Støvringgaard ejedes ved 1319 af Palne Jonsen af „Stifring", der førte Slægten Juuls Vaaben, senere maaske af Hr. Niels Bugge, derpaa af hans Svigersøn Hr. Christiern Vendelbo († omtr. 1400); hans Datter Else bragte den til sine to Mænd Axel Jepsen (Thott) og Lyder Holck, hvilken sidste nævnes til „Steueringe" 1434 og 1437. Efter Fru Elses Død kom S. til Sønnen Jep Axelsen Thott, dernæst til hans Søn Axel Jepsen Th. og dennes Enke Margr. Andersdatter Bjørn, efter hvem hendes Brødre, deribl. Jacob Andersen Bjørn, arvede S. Efter ham (omtr. 1525) fulgte hans Enke Margr. Povelsdatter, deres Datter Dorthe, g. 1. m. Chrf. Haak, 2. m. Oluf Glob til Vellumgd., Niels Kaas til Birkelse († 1620) og hans Broder Rigsraad Hr. Mogens K. til Restrup († 1656), dennes Søn Jens K., dennes Enke Birgitte Urne, hvis Mands Broder Jørgen K. († 1692) arvede S., men mistede den vistnok 1672 ved Indførsel til Biskop Svane og Thomas Fuiren. Ogsaa den bekendte Generalmajor H. Løvenhielm fik 1680 Indførsel i en Part af S. Højeste-

Støvringgaard, set fra Haven (se ogsaa Vignetten S. 887: Indkørselen).

retsass. og Justitsr. Diderik Fuiren († 1686) købte 1685 $^1/_3$ af S. (11 Td. H.) af Oberst Chr. Fred. v. Marschalck til Østeraa; derefter fulgte Sønnen Baron Diderik F. d. y. († 1700) og dennes Søster Baronesse Christine F., g. m. Gehejmer. Jens Harboe († barnløs 1709). Enken († 1735) oprettede ved Testam. af $^{23}/_{11}$ 1735 (kgl. Fund. $^{12}/_3$ 1745) S. til et Jomfrukloster, til hvilket hun skænkede S. med Bøndergods og Tiender samt en Kapital paa 15,200 Rd. i Kr. og 43,956 Rd. C. m. m., til Ophold for 1 Priorinde og 12 Jomfruer, alle Døtre af Mænd af de første 5 Rangklasser. Priorinden fik 120, Jomfruerne hver 80 Rd. aarl. Senere er Hævingen forskellige Gange forøget, saa at Priorinden nu faar 1000 og hver af de 12 Konventualinder 600 Kr. aarl. foruden Bolig og Underhold i Klosteret. Desuden er der 190 Ekspektantinder, hvoraf de 20 ældste (selv om de maatte have faaet Bolig paa Kl.) hver faar 500, de næste 25 400, de næste 35 300 og de næste 50 200 Kr. aarl. Ved Klosteret, hvis Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift, er ansat en Godsforvalter. Dets Kapitalformue udgjorde $^{30}/_4$ 1899 1,407,049 Kr. (hvoraf ikke rentebærende 16,930 Kr.). — Hovedbygningen, der er omgiven af Grave, over hvilke fører en muret, hvælvet Bro, ligger smukt nær ved Fjorden mellem Sønder-

og Nørreskov. Den er opf. af Niels og Mogens Kaas 1622-23 og bestaar af 3 grundmurede Fløje i N., Ø. og S., alle i 2 Stokv. med Kældere og Spidsgavle. I Østfløjen findes i 1. Stokv. i den saakaldte Sommerspisesal et Billede af Stifterinden og flere andre Portrætter, og i 2. Stokv. et Kapel, hvori Sognepræsten for Støvring holder Gudstjeneste (fra omtr. 1736). Haven er anlagt af Christine Fuiren i fransk Stil med Terrasser, store Lindealleer og klippede Buksbomhækker, i hvilke ses Bogst. CF. I Sønderskov er der Kirkegaard for Konventualinderne.

Mellerup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Støvring, omgives af dette, Nørhald Hrd. (Tvede S.) og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

Fladeindholdet 1896: 975 Td. Ld., hvoraf 441 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 83, Byg 85, Havre 183, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 20, Kartofler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 229, Have 14, Skov 10, Kær og Fælleder 35, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 550 Stkr. Hornkvæg (deraf 299 Køer), 460 Faar, 205 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 94 Td.; 23 Selvejergaarde med 81, 73 Huse med 13 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 505 (1801: 222, 1840: 340, 1860: 369, 1890: 488), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 81 levede af immat. Virksomh. (heraf 57 Højskoleelever), 229 af Jordbr., 24 af Fiskeri, 79 af Industri, 19 af Handel, 10 af Skibsf., 18 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Mellerup* (Over- og Neder-M.), ved Landevejen, med Kirke, Valgmenighedskirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1880), Forsamlingshus, Købmandshdl., Kro og Færge til Voer i Rougsø Hrd. *Sædovgaarde.*

Mellerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 391. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand, Valgmenighedskirken Menigheden.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. Vaabenhuset, af store, røde Mursten, med Kamgavle, er fra den senere Middelalder. Altertavle fra 1621 med et nyt Maleri (Nadveren). Paa Alterstagerne Mogens Kaas' og Sidsel Friis' Navne og Vaaben og Aarst. 1631. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol fra 1634 i Renæssancestil. Over Korbuen et Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Klokken, i Vestgavlen, uden Indskr., er fra den senere Middelalder.

Valgmenighedskirken, paa en Bakke, er opf. 1890 af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor med Bjælkeloft; Klokken hænger over Vestgavlen. Som Altertavle tjener et forgyldt Kors. Granitdøbefont. Ved Siden af Kirken ligger Præsteboligen.

Ved Indgangen til Kirkegaarden staar en Buste af Højskolens Forstander Jens Bek, † 1893, udf. af N. Holm.

Galten Herred.

Sogne:

Vorup, S. 898. — Haslum, S. 899. — Ølst, S. 900. — Værum, S. 901. — Ørum, S. 902. — Lavrbjærg, S. 904. — Lerbjærg, S. 905. — Galten, S. 905. — Vissing, S. 906. — Voldum, S. 907. — Rud, S. 911. — Ødum, S. 911. — Hadbjærg, S. 912. — Halling, S. 914.

1610

1643

Galten Herred begrænses mod N. af Støvring Hrd., mod N. Ø. og Ø. af Sønderhald Hrd., mod S. Ø. af Ø.-Lisbjærg Hrd. og omgives for øvrigt af Aarhus Amt (V.-Lisbjærg og Sabro Hrd.) og Viborg Amt (Hovlbjærg, Middelsom og Sønderlyng Hrd.), fra hvilke det for en stor Del skilles ved Gudenaa og dens Biaa Lilleaa. Fra V. til Ø. er der højest $2^3/_4$ Mil, fra N. V. til S. Ø. omtr. ligesaa langt. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M.), gennemskaarne af dybe Aadale, ere mod N. overvejende sandede, i den sydl. Del mere eller mindre muldrige Lerjorder. Skovarealet er 2040 Td. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (efter Matr. $12^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 36,086 Td. Ld. ($3,_{62}$ □ Mil, $199,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2847 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 9072 (1801: 4594, 1840: 6010, 1860: 7146, 1890: 8469). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Støvring Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds.

Galten Hrd., i Vald. Jrdb. *Galtænhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel (1355 udgjorde Sognene Ørum, Værum, Lavrbjærg og Nielstrup „Brofjerding"), senere til Kalø Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; fra 1794 hørte det til Havreballegaard og Stjernholm Amter og indlemmedes først 1799 i Randers Amt.

Der er kun talt omtr. 235 jordfaste Oldtidsmonumenter (deribl. ikke een Dysse eller Jættestue, lutter Gravhøje); men heraf ere nu mindst 150 sløjfede, og af Resten ere kun henved 25 nogenlunde bevarede; 1 er fredlyst. Flest Monumenter kendes fra Sognene Ødum (omtr. 55), Voldum (45) og Galten (40).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af *F. Uldall*, 1874-75.

Vorup Sogn ell. **St. Mortens søndre Landsogn**, eet Pastorat med 2. resid. Kapellani i Randers, omgives af Gudenaa, Randers Købstadjorder, Haslum Sogn og Sønderhald Hrd. (Kristrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^1/_4$ Mil S. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og sandede. Langs Østgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Aarhus, midt gennem Sognet Landevejen fra Randers til Silkeborg, mod N. Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 1301 Td. Ld., hvoraf 505 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 80, Havre 236, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 4, Kartofler 44, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 270, Høslæt, Brak, Eng m. m. 279, Have 14, Skov 10, Kær og Fælleder 193, Heder 10, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 338 Stk. Hornkv. (deraf 232 Køer), 275 Faar, 168 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 103 Td.; 26 Selvejergaarde med 86, 85 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1286 (1801: 309, 1840: 390, 1860: 589, 1890: 804), boede 1890 i 130 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 134 af Jordbr., 30 af Gartneri, 278 af Industri, 41 af Handel, 4 af Skibsf., 224 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vorup* (gml. Form: Vordrop, Voretorp) med Kirke, Skole og Forskole. *Vorupkjær*, Huse. Den vestl. Del af *Strømmen* (Resten i Kristrup S.), Forstad til Randers, paa begge Sider af Landevejen flere industrielle Anlæg (se S. 809-11) samt Jærnbane- og Telegrafstation (se S. 801). *Blækhuse. Skanderborggaarde. Skansemølle.*

Vorup S., en egen Sognekommune (hvis Fattigv. faar 30 Rd. aarl. af Randers Købstads Fattigvæs.), hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers) — Strømmen er dog ved kgl. Res. af $^{17}/_1$ 1840 henlagt under Randers Politijurisdiktion —, Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 384. Lægd. Kirken tilhører Kommunen.

Kirken er opf. 1876 (indviet $^3/_{12}$) i gotisk Stil af røde Mursten (Arkitekt: F. Uldall) og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn. samt lille Vaabenhus mod V. og Klokkekam paa Skibets Vestgavl; Murene have Lisener, Friser under Gesimsen og Baand af sort glaserede Sten. Kirken har fladt Bjælkeloft, dekoreret i gotisk Stil. Alterbord og Altertavle af Egetræ med en Kopi (af Siegumfeldt) efter Blochs Maleri i Holbæk Kirke; ny Døbefont af Granit. Prædikestol af Egetræ.

Vorup har i kat. Tid udgjort et eget Sogn og haft sin egen Kirke. Det antages alm., at Kirken har været identisk med det *St. Hans' Kapel*, der nævnes sammen med *Randers' St. Jørgens Gaard* for spedalske som dennes Kapel. Dette er dog usikkert, ligesom ogsaa om St. Jørgens Gaard virkelig har ligget i Vorup Sogn (Spedalskhusets og Kapellets Plads siges at have været ved Byens Hovedvej fra S., i Vorupkjær). St. Jørgens Gaarden nævnes første Gang i et Testam. fra 1263; sammen med Kapellet blev den af Chr. I skænket til Mariager Kloster (stadf. af Chr. II 1514); i 1542, da St. Jørgens Gaardene overalt i Landet befaledes lukkede som selvstændige Stiftelser, er denne sikkert ogsaa bleven nedlagt. Vorup Kirke blev ved Kongebrev af $^{18}/_7$ 1552 befalet nedbrudt (se S. 817), og Menigheden henvistes til St. Mortens Kirke i Randers (Ordren gentoges 1568). Men Kirkegaarden benyttedes til 1876, da der anlagdes en ny ved Kirken.

I Vorupkjær har der ligget en Gaard *Fruerlund* (maaske den Gaard, hvor Niels Ebbesen og hans Mænd ifl. Visen bandt deres Heste, før de droge ind til Randers) og en Skov af s. Navn; endnu 1651 nævnes Gaarden, og 1698 omtales Fruerlund som et Krat, men i Mands Minde havde der været store Ege. S. Aar nævnes ogsaa *Klarup Krat*, en Levning af en Skov mellem Vorup og Tebbestrup i Haslum Sogn. *Nielstrup-* eller *Kjærs Mølle* nævnes 1484; paa Reformationstiden tilhørte den Rigshofm. Mogens Gøye og senere hans Børn (ifl. et Tingsvidne fra 1600). Paa Grund af Vandmangel var den 1718 forvandlet til en Stampemølle. Den hørte under Clausholms Hovedgaardstakst og nedlagdes paa Dronn. Anna Sophies Tid. En Synsfor-

retning blev optaget 1687 over det ødeliggende Møllested i Vorupkjær, „det afhugne Skovland, kaldet Fruerlund“, Kirkeskoven, Klarup Skov og Tyersholt, som da laa til den nye Gaard i Vorup (Skanderborggd.) og Husene i Tebbestrup, for det meste tilhørende Oberst Hans Friis til Tustrup. Til Clausholm var i 1391 erhvervet Næs Færgegaard og Fruerlund og 1460 og 1462 *Bistoftegaard* og andre Gaarde i Vorup. — Det 1355 nævnte *Nielstrup Sogn* (se S. 911), endnu omtalt 1524, er vistnok identisk med Vorup Sogn (se *O. Nielsen*, Vald. Jrdb. S. 96).

Ved Strømmen Station ligger der en fordum hellig Kilde, *St. Helene Kilde*.

Haslum Sogn omgives af Annekset Ølst, Galten, Vissing, Værum og Ørum Sogne, Viborg Amt (Middelsom og Sønderlyng Hrd.), Vorup Sogn og Sønderhald Hrd. (Kristrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over $^1/_2$ Mil S. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede, med Engstrækninger (*Haslumø*) langs Gudenaa, der danner Nordvestgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Silkeborg, Skanderborg og Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3235 Td. Ld., hvoraf 1312 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 236, Byg 270, Havre 591, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 11, Kartofler 45, andre Rodfr. 67, andre Handelspl. 10), Afgræsn. 880, Høslæt, Brak, Eng m. m. 711, Have 31, Hegn 4, Skov 73, Moser 5, Kær og Fælleder 87, Heder 75, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 287 Heste, 1085 Stkr. Hornkv. (deraf 583 Køer), 734 Faar, 475 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 254 Td.; 55 Selvejergaarde med 238, 65 Huse med 16 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 738 (1801: 396, 1840: 562, 1860: 654, 1890: 758), boede 1890 i 144 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 36 levede af immat. Virksomh., 571 af Jordbr., 2 af Gartneri, 95 af Industri, 1 af Handel, 7 af Skibsf., 5 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haslum* (Haslund) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri; *Tebbestrup* med Skole og Forsamlingshus; *Sønder-Borup*, ved Landevejen. *Haslumkjær*, Gde. og Huse. Gaarden *Engelsholm* har $17^1/_2$ Td. H., omtr. 200 Td. Ld., hvoraf 16 Eng (10 i Kristrup S.), 6 Skov, Resten Ager. Gaarden *Frederiksdal* har $18^5/_8$ Td. H., 148 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Tørvejord (Eng og Mose i Kristrup S.), 3 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Andre Gaarde: *Amstrup* (1501: Ommestrup; se dog S. 902), *Andersborg*, *Carlsberg* med Teglværk, m. m.

Haslum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 383. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen (maaske 1517, se D. Atl. IV S. 423) indbyggedes Hvælvinger, Skibet forlængedes mod V. og Vaabenhuset opførtes. Senere er Kirken flere Gange restaur., især 1869, da det vistnok i 1763 opf. lille Taarn afløstes af et nyt; Vaabenhuset ombyggedes 1868; 1892-93 blev Inventariet restaur. Altertavle i Renæssancestil fra 1601 med et nyere Maleri (Christus velsignende Menigheden). Alterstagerne ere skænkede af Provst Rasmus Kjeldsen, † 1587. Udsk. Prædikestol, opsat 1612 af Præsten Jens Jensen. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Stolestader fra 1665 og 1670. Over Korbuen et gmlt. Krucifiks. I Skibet et 1688 opsat Epitafium over Provst Otto Thomesen Lyngaae, † 1671, og Hustru.

Frederiksdal, oprindl. en Bondegd., samledes af Boghdlr. Smith, Randers, der opførte Hovedbygningen 1830; H. C. Kassel delte Gaardens Tilligg. 1863 mellem det nuv. *Engelsholm* (ɔ: Englandsholm) og Frederiksdal, der beholdt omtr. 93 Td. Ld. Den sidste solgtes 1863 til K. Houmann, der s. Aar solgte den for 35,000 Rd. til

dav. Justitsr. F. Hvass, som tilkøbte 42 Td. Ld. fra Haslum Præstegd.; 1877 solgtes den for 108,000 Kr. til Klitgaard, der fratraadte den 1896, hvorefter den overtoges af Etatsraadinde Hvass, som 1898 solgte den for 80,000 Kr. til nuv. Ejer Søren Hansen (se Fam. Hvass V S. 142). Engelsholm ejes nu af A. Andersen.

I *S.-Borup* har ligget en større Sædegaard, der 1428 ejedes af Nis Hvid og 1456 af Per Hvid, hvis Enke Karine Iversdatter 1478 skødede den til Hr. Axel Lagesen Brock.

Ølst Sogn, Anneks til Haslum, omgives af dette, Galten, Rud og Voldum Sogne samt Sønderhald Hrd. (Aarslev, Essenbæk og Kristrup S.). Kirken, mod S., ligger $^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet løbe *Alling Aa* og Landevejen fra Randers til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3300 Td. Ld., hvoraf 1355 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 233, Byg 253, Havre 582, Blandsæd til Modenh. 81, Grøntf. 14, Kartofler 26, andre Rodfr. 111), Afgræsning 943, Høslæt, Brak, Eng m. m. 678, Have 28, Hegn 9, Skov 106, Moser 50, Kær og Fælleder 25, Heder m. v. 32, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 275 Heste, 1160 Stk. Hornkv. (deraf 625 Køer), 645 Faar, 432 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 242 Td.; 46 Selvejergaarde med 227, 62 Huse med 13 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 641 (1801: 387, 1840: 471, 1860: 598, 1890: 687), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomhed, 483 af Jordbr., 4 af Gartneri, 99 af Industri, 8 af Handel, 54 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ølst*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Askildrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og en Gaard „Slottet"; *Robdrup*; *Trustrup* med Forsamlingshus (opf. 1899); *Ginnerup*. Hovedgaarden *Brusgaard* har $23^1/_2$ Td. H., 350 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 25 Skov, Resten Ager; en Vejr- og Vandmølle samt 4 Huse. Gaarden *Eriksborg* har $19^1/_2$ Td. H., 320 Td. Ld. (i Ølst, Kristrup, Essenbæk og Aarslev S.), hvoraf $15^1/_2$ Eng, $4^1/_2$ Mose og Skov, Resten Ager. Gaarden *Birkeholm*: 13 Td. H., 152 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 6 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Hus, „Billethuset". Andre Gaarde: *Mikkelstrup*, *Holmgd.*, *Karlslund*, m. m.

Ølst S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 382. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Begge Døre (Nordd. tilmur.) og flere Vinduer ere bevarede. Syddøren har Halvsøjler og Baandsløjfe (se ogsaa Aarb. f. n. Oldk. 1880 S. 307). Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1857. Siden 1867 er Kirken bleven delvis restaur. (Arkit.: Uldall), idet Kvadrene ere blevne omsatte og et Klokketaarn opf. over Vestgavlen. Altertavlen er et Maleri (Christus og den samaritanske Kvinde) af Dorph fra 1896. (Den mærkelige gml. Altertavle fra omtr. 1200, af drevet og forgyldt Kobber, er nu i Nationalmus.). Alterstager fra 1586 med Vaabener, skænkede af Niels Jonsen Viffert til Torstedlund. Ejendommelig Døbefont, af Klæbersten (?), med ottekantet Kumme med Dyrefigurer. Ny Prædikestol.

Brusgaard ejedes ved 1400 af Christiern Jonsen, 1408-58 af Hr. Niels Munk, ogsaa kaldet Mus, hans Søn Anders Munk (ell. Mus) 1469-97, dennes Datter Karen M., g. m. Mikkel Krabbe til Tandrup, deres Datter Anne K., g. m. Jon Madsen Viffert til Torstedlund, deres Søn Niels Jonsen V. († 1595 ugift), hans Søskendebarn Niels Krabbe, dennes Sønner Lucas K. (1580) og Kjeld K. († 1612), Jens Juel, Datter Elsebe J., g. m. Ove Juul († 1646); deres Datter Dorte ægtede Rud. v. Offenberg, der 1675 skrives til B., men 1678 fik Marie Worm, sl. Kommissær Peder Lassens, Indførsel i den, og 1679 tilskødede Fru Elsebe hende B. (72 Td. H.). Marie Worm ægtede General Math. Numsen (adl. 1688), og de solgte 1695 B. med Tiender (50 og 30 Td. H.) og Gods til Oberst Holger Rosenkrantz († 1704); den kom saa til

hans Enke Anne Brahe († 1722) og Søn Søkapt. Niels R., som 1744 solgte B. (50, 14 og 298 Td. H.) til Grev Conr. Ditl. Reventlow († 1750), som lagde B. under Stamhuset Frisenvold, hans Søn Grev Chr. Ditl. R. († 1759), dennes Datter Juliane, g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow, deres Søn Grev Chr. H. A. H.-R., der tiltraadte B. efter Moderens Død 1793 og efter meddelt kgl. Bevill. af $^{16}/_{2}$ 1798 til Salg af Frisenvold, Løjstrup og B. (285 Td. H.) 1799 solgte B. Hovedparcel (37, Tiender 23, m. m.) for 18,500 Rd. til Hans Jordhøj og Ulrik Thomsen; Ritmester Baron Krag-Juel-Wind til Stensballegd. fik derefter 1799 Skøde paa B. for 19,500 Rd., men solgte den 1801 til S. Søndergaard († 1854), der 1847 solgte den til C. E. Bay; derefter købtes den 1852 af J. P. Hansen, hvis Enke ægtede Jak. Møller; nu ejes den af Hansens Søn, Alfr. H. — Hovedbygningen blev opf. i Beg. af 19. Aarh. af Bindingsværk i Stedet for den gamle grundmurede Bygning, som Søndergaard lod nedrive; Bygningen, i 1 Stokv., af Grundmur, er ombygget 1889, med Kvist til Gaard og Have. I Haven ses den gml. Borgplads med Grave, nu udtørrede.

Lidt N. for Teglgaarden i Askildrup Hede skal der i Middelalderen have været en Kirke, paa hvis Tomt der i 19. Aarh. endnu fandtes Murbrokker. Den nævnes dog intetsteds med Navnet Askildrup Kirke; man har ment, at den er den samme som Hinge Kirke (se S. 906).

Værum Sogn omgives af Annekset Ørum, Haslum og Vissing Sogne. Kirken, noget vestl., ligger over $^{3}/_{4}$ Mil S. V. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Nogen Skov (Haslum Sk., m. m.) og en Del Eng langs Gudenaa (Værumø, et Enklave). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 1904 Td. Ld., hvoraf 707 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 114, Byg 146, Havre 333, Blands. til Modenh. 5, Grøntf. 26, Kartofler 8, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 390, Have 15, Hegn 4, Skov 138, ubevokset 3, Moser 4, Kær og Fælleder 83, Veje og Byggegr. 58 Td. Kreaturhold 1898: 162 Heste, 635 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 373 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 170 Td.; 39 Selvejergaarde med 157, 59 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 496 (1801: 290, 1840: 372, 1860: 461, 1890: 499), boede 1890 i 105 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 264 af Jordbr., 92 af Industri, 5 af Handel, 84 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Værum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 15,227 Kr., Rentef. $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservef. 1390 Kr., Antal af Konti 247) og Andelsmejeri. *Værumgaard* har 15 Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, 9 Skov, Resten Ager. Saml. af Gaarde: *Værum-Fælled*. *Langagerlund*, Gd. *Værum Vandmølle*.

Værum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 381. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og eet Vindue ere bevarede. Kamgavlene ere senere ommurede med Mursten. Vaabenhuset, fra gotisk Tid, er til Dels ommuret 1886. Altertavle i Barokstil med et Maleri (Christus i Getsemane). Gammel Granitdøbefont med Løvefigurer. Prædikestol fra 1877. Mindetavler over Christen Pedersen Sommer, opsat 1696, og over Provst Niels Wedel, † 1779, med Hustru, begr. under Korgulvet med deres Børn, deribl. Faderens Efterfølger Søren W., † 1787, med Hustru. Klokke, uden Indskrift, fra den senere Middelalder.

Eggert Vesteni pantsatte 1463 *Nørregaard* i Værum til Hr. Axel Lagesen Brock.

I Sognet skal have ligget Byen *Damdrup*, der var øde 1406. Ligeledes laa her *Kjærs Mølle*, der næppe er den samme som den nuv. Værum Vandmølle, da Nonneklosteret i Randers 1374 ejede 2 Møller og 4 Gaarde i Werm Sogn, og da Kjær

Ml. s. Aar af Hr. Anders Offesen blev tilskødet Kronen med Tordrup Slot m. m. Imellem Haslum og Værum Byer har ligget Byen *Ommestrup*, hvis Mark endnu kaldes Ommestrupjorden (se dog S. 899).

Ørum Sogn, Anneks til Værum, omgives af dette og Haslum Sogne, Viborg Amt (Middelsom Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa, samt Lavrbjærg og Vissing Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M., med trigon. Stat.) ere ler- og sandmuldede, med Enge langs Gudenaa. Lidt Skov (Lamsk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3298 Td. Ld., hvoraf 1266 besaaede (deraf med Hvede 58, Rug 226, Byg 257, Havre 498, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 96, Grøntf. 31, Kartofler 19, andre Rodfr. 75), Afgræsning 773, Høslæt, Brak, Eng m. m. 713, Have 30, Skov 207, ubevokset 10, Moser 42, Kær og Fælleder 179, Heder 10, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 278 Heste, 1032 Stkr. Hornkv. (deraf 605 Køer), 692 Faar, 484 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 268 Td.; 50 Selvejergaarde med 254 og 72 Huse med 13 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 644 (1801: 441, 1840: 523, 1860: 619, 1890: 679), boede 1890 i 128 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomhed, 485 af Jordbr., 3 af Gartneri, 123 af Industri, 15 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Ørum Kirke*, paa en Bakke, og Byerne: *Væt* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst.; *Jebjærg* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst. Hovedgaarden *Frisenvold* har $21^1/_2$ Td. H., 251 Td. Ld., hvoraf 22 Skov, Resten Ager og Eng. Hovedgaarden *Christianslund* (Parcel af Frisenvold) har $22^5/_8$ Td. H., 255 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 65 Skov, Resten Ager. *Ørumgaard* har $17^1/_2$ Td. H., 130 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 5 Skov, Resten Ager. Gaarden *Lundbjærg* har omtr. 12 Td. H., $248^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 19 Skov, 50 Plantage, Resten Ager; *Store Lundgaard* har 14 Td. H., 175 Td. Ld., hvoraf 9 Eng (mest i Galten S.), 8 Skov, Resten Ager; 56 Td. Ld. af Jorden ere meget svære Lerjorder („Begjord"). *Frisenvold Laksegaard.*

Ørum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 380. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke*, vistnok indviet til St. Morten, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre, med Søjler, ere bevarede (Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælving i Koret, og Taarn og Vaabenhus, begge af store, røde Mursten og med Kamgavl, tilføjedes; Skibet har dekoreret Bjælkeloft. Taarnet (med Spir) blev nedbrudt 1818 i Højde med Skibet og den tilbagestaaende Del forenet med dette. Ved en Restaur. 1891-92 (Arkit.: Ahlmann) blev der bl. a. opf. en Tagrytter over Taarnets Vestgavl. Altertavlen (restaur. 1866) er et Snitværk fra gotisk Tid med Fremstillinger af Gud Fader med Christus, Jomfru Maria og St. Morten, samt paa Fløjene Apostlene. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol. Mindetavler over Jacob Mathiesen Meier, † paa Frisenvold 1730, og over Knud Mammen. Klokken er 1638 givet til Graabrødrekirke i Viborg. Nogle Kalkmalerier fra Renæssancen fandtes 1891. (Se om Kirken Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 282).

Frisenvold hed tidligere *Tordrup Slot* og *Torupgaard* og ejedes 1310 af Joh. Niclessøn, senere af Marsk Stigs Efterkommere; 1342 af Offe Andersen, dernæst af Hr. Anders Offesen († 1404), der 1374-75 solgte T. til Kong Vald., men efter Kongens Død alligevel beholdt T. til sin Død, hvorefter hans Børn Stig Andersen og Christine Andersdatter, Hr. Svend Udsens, maatte overdrage Gaarden til Dronn. Margrethe, der ogsaa 1406 afkøbte Zacheus Myre hans Part i T. 1419-29 nævnes

Peder Lykke som Kongens Høvedsmand paa T. 1501-1544 havde Rigshofm. Mogens Gøye T. i Pant tillige med Galten, Hovlbjærg og Gjerlev Hrdr., og dernæst hans Søn Albert G. 1544-48. 1548 blev Hans Stygge forlenet med T., 1573 Jørgen Skram til Tjele, hvorefter T. blev forenet med Dronningborg Len; Slotsbygningen var alt afbrudt omtr. 1550 (se S. 810). Ved Skøde af $^{25}/_{9}$ 1661 blev Gaarden solgt til Gehejmer. Mogens Friis († 1675), der 1664 opbyggede den under Navnet Frisenvold og $^{6}/_{4}$ 1672 fik Godset oprettet til *Baroniet Frisenvold*, der 1683 ophævedes, idet Enken da paa Grund af Gæld maatte sælge F. til Kongen. der 1684 solgte den til Storkansler Conr. Reventlow († 1708), som 1703 skødede F. (86, 188 og 532 Td. H.) med Løjstrup og Kalø til sin Svigerdatter Benedicte Margr. Brockdorff, der med sin Ægtefælle Overjægerm. Chr. Ditl. R. oprettede 1731 af F., Løjstrup og Kalø et Stamhus paa i alt 2049 Td. H., som efter hans Død 1738 tilfaldt Sønnen Gehejmer. Conr. Ditl. R. († 1750), der 1744 lagde Brusgaard under det, dennes Søn Chr. Ditl. R. († 1759), hans Datter Juliane Frederikke Christiane († 1793), g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow († 1822), deres Søn C. H. A. H.-R., der tiltraadte Stamhuset efter Moderens Død, men 1798 ifl. kgl. Bevill. afhændede F. til Andr. Strøver, som udstykkede Godset 1799. Senere Ejere have været Kapt. Kelp, hvis Enke solgte den ved Aukt. 1836 til H. Chr. Øckenholt, Krigsassess. Ad. Hein og Lundby, af hvem S. Preetzmann købte den 1853; nuv. Ejer er fra 1888 hans Søn, Landbrugskand. S. P. — Den gamle Hovedbygning var opf. 1664 af Mogens Friis (den var „ikkun maadelig", ifl. D. Atl.); den nuv. opførtes vistnok i Beg. af

Frisenvold Laksegaard.

19. Aarh. af Bindingsværk i 1 Stokv. og er restaur. 1888. (Om F. se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 26 flg.).

Ved Udstykningen 1799 opstod Parcellerne Christianslund, Ørumgaard, Lundbjærg og Frisenvold Laksegaard. *Christianslund* købtes 1799 for 10,010 Rd. af Baron V. Rosenkrantz († 1823), 1824 ved Aukt. for 22,100 Rd. Sølv og de rest. Skatter af Broderen Holg. Rosenkrantz, 1829 for 10,000 Rd. Sølv og 5000 Rd. Sedler af Prokurator L. Ostenfeld, 1858 ved Aukt. for 58,600 Rd. af C. Christensen, 1876 for 240,000 Kr. af Grev Chr. B. Reventlow og 1896 for 145,000 Kr. af den nuv. Ejer, A. E. C. H. Løvenskjold. Hovedbygningen er opf. 1835 af Bindingsværk i 1 Stokv.; Midtpartiet ombyggedes 1881 af Grundmur i 2 Stokv. *Ørumgaard* ejes nu ogsaa af Løvenskjold, *Lundbjærg* af Fabrikant S. A. V. Houmann.

Frisenvold Laksegaard var allerede til 1661, da den nævnes i Mogens Friis' Skøde, og Laksefiskeriet har fra gml. Tid hørt til Frisenvold. Efter dens Udstykning ejedes Fiskergaarden af Apotekerne Chrf. Faith († 1853) og hans Søn G. C. Faith, der 1879 solgte den til Svigersønnen, Exam. jur. S. Ostenfeld. Den engang indbringende Fangst af Laks, Ørred og Hælt, hvorpaa Fiskergaarden havde en i de senere Aar meget omstridt Eneret, er nu ophørt, idet Eneretten er bortfalden ved Lov af $^{7}/_{4}$ 1900, der ordner Fiskeriforholdene i Gudenaa og Randers Fjord og i det hele gaar ud paa at oparbejde Aaen til et Laksevand. Laksegaarden solgte Ostenfeld 1898 for 153,978 Kr. til Staten, der nu har indrettet den til Forsøgsstation. Der fanges nu kun Laks til Indvinding af Lakseæg, som efter at være befrugtede sendes

til Udrugningsstationerne i Silkeborg og Holstebro. Saa snart Befrugtningsarbejdet er endt, slippes Hun- og Hanlaksen atter fri. En af de 6 Opsynsmænd ved Fiskeriet i Gudenaa har Station ved Frisenvold. (Se *T. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettigh. i R. Fjord, 1884; Fiskeriberetn. for Finansaaret 1899-1900 S. 243 flg.).

Mellem Frisenvold Hovedgd. og Laksegaarden ses endnu Voldstedet af Tordrup Slot.

I Sognet har ligget *Ørum* By og *Tordrup* By, i hvilken en Mølle nævnes 1374 og 1406.

I Væt har der været en hellig Kilde. — Ved Lundbjærg er der fredlyst en ret anselig Gravhøj.

Lavrbjærg Sogn omgives af Annekset Lerbjærg, Vissing og Ørum Sogne samt Viborg Amt (Middelsom og Hovlbjærg Hrd.) og Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilke det skilles ved Gudenaa og dens Biaa Lilleaa. Kirken, mod S. V., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede, medens de i Dalen, undt. Engdraget langs Aaerne, ere sandmuldede. En Del Skov (Nørsk., Essendrup Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Silkeborg og, langs Sydvest- og Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2347 Td. Ld., hvoraf 843 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 187, Byg 140, Havre 372, Blandsæd til Modenh. 50, Grøntf. 8, Kartofler 25, andre Rodfrugter 51), Afgræsn. 595, Høslæt, Brak, Eng m. m. 410, Have 21, Skov 340, Moser 12, Kær og Fælleder 51, Heder 41, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 644 Stkr. Hornkv. (deraf 309 Køer), 423 Faar, 279 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 142 Td.; 19 Selvejergaarde med 129, 62 Huse med 12 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 600 (1801: 273, 1840: 326, 1860: 421, 1890: 555), boede 1890 i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 45 levede af immat. Virksomhed, 291 af Jordbr., 9 af Gartneri, 120 af Industri, 31 af Handel, 40 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lavrbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (den gamle Skole) med Telefonst., Lægebolig, Andelsmejeri, Savmølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Essendrup*. Hovedgaarden *Løjstrup*, med Ladegaarden *Gerhardsminde*, har henved 7 Td. H., 240 Td. Ld., hvoraf 130 Skov, Resten Ager, Eng og Mose. Gaarden *Gerhardslyst* (St.-Løjstrup), Parcel af Løjstrup, har 25 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 50 Eng og Mose, Resten Ager. Gaarden *Over-Løjstrup* har $14^3/_4$ Td. H., 210 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 42 Skov, 7 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager. *Nørskovgd.* ($8^1/_4$ Td. H., 160 Td Ld.); *Nygd. Nymølle*, Vandmølle. *Bøsbro Kro* med Telefonst.

Lavrbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 379. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gerhardslyst.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; eet Vindue kan spores. Vaabenhuset, med Kamgavl, er opf. i den senere Middelalder af store, røde Mursten i Munkeskifte. Altertavle med et Maleri (Christus taler til Disciplene) af Fru Ingemann. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil fra 1615. Stolestader fra 1566. I Koret Epitafium af Sandsten og Marmor, ifl. D. Atl. opsat over Sandbergerne, der hvile i en Gravhvælving under Koret, forsynet med et lille Alter med en Tavle i Renæssancestil. I Nordportalen er indsat en Ligsten over Fru Anna Sommer, Chr. Sandbergs Enke, med hendes Billede og Vaaben. I Vaabenhuset en Runesten.

Løjstrup var fordum en By (endnu nævnt 1606 og 1631), hvori var en Adelsgaard (Lotenstorp), som 1351 tilhørte en Niels Jensen og 1408 en Adelsmand af

Slægten Sommer, saa Christen Sommer, dennes Søn Oluf S. til Ginnerup (Fussingø) 1461-88. Senere tilhørte L. Familien Sandberg: Chr. S. til Kvelstrup og Isgaard, g. m. Anna Sommer, deres Søn Anders Sandberg, † 1567, hans Søn Mads S. († 1597), hvis Enke Sophie Rostrup ægtede Steen Brahe. Dennes Svigersøn Hr. Fr. Reedtz solgte 1636 L., som han 1631 havde købt af Mads Sandbergs Broder Ulrik, til Jacob Grubbe, som 1637 solgte den til Hr. Oluf Parsberg. Dennes Svigersøn Generalkrigskomm. Otte Pogwisch solgte 1662 L. (54 Td. H.) til Mogens Friis, der solgte den til Kongen, som 1684 athændede den til Storkansler Conr. Reventlow, hvis Søn Chr. R. indlemmede L. (56, 92 og 217 Td. H.) i det af ham 1731 oprettede Stamhus Frisenvold (se S. 903). Efter dettes Opløsning blev L.'s Hovedparcel (16 Td. H.) solgt 1799 for 10,733 Rd. til Landinspektør Fr. Wesenberg og har senere tilhørt Kapt. G. H. de Lichtenberg til Bidstrup († 1842) og Sønnen, Jægerm. F. de L., efter hvem den solgtes til C. Thorup, der 1899 udskilte *Gerhardslyst*, som han selv beholdt, medens han solgte L. for 75,000 Kr. til E. Müller, den nuv. Ejer. — Løjstrups nuv. Hovedbygning, der tidligere har været omgiven af Grave (se bl. a. en Synsforretn. fra 1693 i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33), er opf. 1843-45 og bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv., med høj Kælder under Midtfløjen, af røde Mursten.

I *Essendrup* har der været en Hovedgaard; 1462 nævnes Svend Orm af E.

Lerbjærg Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Lavrbjærg, omgives af dette, Vissing og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, mod S., ligger $1^3/_4$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærklerede og lermuldede. Langs Sydgrænsen ved Lilleaa gaar den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 950 Td. Ld., hvoraf 346 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 38, Byg 73, Havre 153, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 12, Kartofler 5, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 252, Have 5, Skov 95, Moser 3, Heder 4, Veje og Byggegr. 14 Td. Kreaturhold 1898: 87 Heste, 298 Stkr. Hornkvæg (deraf 170 Køer), 156 Faar, 122 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 58 Td.; 10 Selvejergaarde med 51, 24 Huse med 7 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 200 (1801: 109, 1840: 126, 1860: 162, 1890: 219), boede 1890 i 45 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 32 af Industri, 12 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lerbjærg* med Kirke, Skole, Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation samt Vandværk. En Gaard i Lerbjærg har $11^1/_2$ Td. H., 180 Td. Ld.

Lerbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 378. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Vaabenhuset, af smaa, røde Sten, er yngre. Granitkorbuen og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; Sydd. har Karmsten med utydelige Figurer og Overligger med Dyrefigurer. Restaur. af Kirken 1896. Granitalterbord med Thorvaldsens Christus i Gibs. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Granitdøbefont. Paa nogle Stolestader Aarst. 1640 og 1654; paa Alterskranken er indsk.: Arnoldus v. Wolden, 1743.

Galten Sogn omgives af Annekset Vissing, Haslum, Ølst, Rud og Hadbjærg Sogne, Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa, og Lerbjærg Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 243 F., 76 M.) ere overvejende stærklerede og lermuldede, med Enge langs Aaen. Paa Vestgrænsen løber Vissing Bæk til Lilleaa. I det nordøstlige Hjørne gaar

Landevejen fra Randers til Aarhus, langs Lilleaa den østjydske Længdebane. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Skanderborg.

Fladeindholdet 1896: 3939 Td. Ld., hvoraf 1649 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 276, Byg 329, Havre 783, Boghvede 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 18, Kartofler 24, andre Rodfr. 119), Afgræsn. 1231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 800, Have 30, Skov 79, Moser 40, Kær og Fælleder 5, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 383 Heste, 1438 Stkr. Hornkv. (deraf 779 Køer), 916 Faar, 735 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 322 Td.; 65 Selvejergaarde med 302, 143 Huse med 18 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1488 (1801: 480, 1840: 689, 1860: 814, 1890: 1292), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 80 levede af immat. Virksomhed, 672 af Jordbr., 11 af Gartneri, 330 af Industri, 34 af Handel, 90 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Galten* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1869; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 10,224 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1743 Kr., Antal af Konti 266), Andelsmejeri og Telefonst.; *Vinterslev* med Skole; *Erslev*; *Hinge* med Skole. *Ballegaarde*. *Hinge Udflyttersteder*. *Hadsten Jærnbanestation* med *Hadstens Stationsby* paa Vinterslev Mark (se i øvrigt Hadsten S., Sabro Hrd.). *Ny-Ølstvad*, Hus (Kroen her er nedlagt og de tidligere Heste- og Kvægmarkeder forlagte til Randers).

Galten S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 376. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten og Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, Lisener paa Hjørnerne og Rundbuefrise under Gesimsen. Korbuen, af Limsten, er bevaret; Dørene ere tilmurede, ligesom Vinduerne mod N. og Ø., saa at Kirken kun faar Lys fra S. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger. Taarnet, med hvælv. Underrum, er opf. 1698 af Conr. Reventlow; det er ottekantet for oven og ender i et ottek. Spir. Ved en Restaur. 1868 (Murerm. Kiilsgaard) blev bl. a. et Vaabenhus mod S. nedbrudt og Indgangen forlagt til Taarnets Vestside. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaureret 1872 og fik da et Maleri (den korsf.) af Dorph; Alterstager fra 1584. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Orgel fra 1899. I Koret smuk Ligsten med Figurer over Erik Nielsen Tornekrands til Kollerup, † 1561, og to Hustruer: Ingeborg Juel, † 1536, og Ellen Kaasdatter, † 1559. Over Korbuen Træepitafium over Thom. Juel til Estrup m. m., † 1647, og Hustru Maren Orning, † 1648; deres Ligsten nu i Taarnet. I Koret Mindetavle over Provst Peder Nielsen Galthen, † 1728, og Hustru (begr. inden for Sydportalen).

Buckisgaard i Galten nævnes 1504.

I *Erslev* har der i Middelalderen været en Kirke, nævnt 1448 og 1524 („Aarsløff Kirke"); efter at den vistnok i nogen Tid havde staaet lukket, fik Lensmanden paa Dronningborg Slot (se S. 817) $^{27}/_5$ 1553 kgl. Tilladelse til at nedbryde den for at benytte Granitstenene til Grundvold for Slotsmøllen. Kirken har ligget Ø. for Byen paa Erslevgaards Grund, paa „Kirkeageren"; dens Plads vises endnu; der er opploejet Sten med Kalk. — Ogsaa *Hinge* har været et eget Sogn, nævnt 1431; Kirken nævnes 1531 og 1532; den har dog maaske alt dengang været lukket. Den menes at have ligget lidt S. for Byen paa „Kirkebakken", hvor der er fundet mange Kampesten. En anden Formodning er, at Hinge Kirke har ligget N. for Byen paa Askildrup Hede, se S. 901. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 68 flg. og 78 flg.).

Vissing Sogn, Anneks til Galten, omgives af dette, Lerbjærg, Lavrbjærg, Ørum, Værum og Haslum Sogne. Kirken, noget sydl., ligger $1^1/_2$ Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. En Del Skov (Tusø Sk., Bybæk Sk., m. m.). Paa Nordøst- og Østgrænsen løber Vissing Bæk.

Fladeindholdet 1896: 2136 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Hvede

17, Rug 126, Byg 159, Havre 333, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 15, Kartofler 9, andre Rodfrugter 17), Afgræsning 551, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 18, Skov 381, Moser 5, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 689 Stkr. Hornkv. (deraf 355 Køer), 429 Faar, 293 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 162 Td.; 32 Selvejergd. med 154, 46 Huse med 8 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 410 (1801: 260, 1840: 358, 1860: 430, 1890: 460), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 334 af Jordbr., 63 af Industri, 8 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vissing* med Kirke, Skole, Andelsmejeri og Telefonst. Enkelte Gaarde: *Holtgaarde*, *Trængsel* (*Nyborg*), *Øksenholt*, *Duelund*, *Frydensang*, *Holbækgd.*

Vissing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 377. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren benyttes endnu (Nordd. tilmur.) I den senere Middelalder fik Skibet Hvælvinger (Koret har sit oprindl. Bjælkeloft), og Vaabenhuset, af store, røde Mursten i Munkeskifte med Kamgavl, opførtes. En Brand har tidligere hjemsøgt Kirken, saa at Granitkvadrene vare skørnede; 1879 ombyggedes Koret, 1890 omsattes Sydsiden. Udsk. Altertavle (rest. 1901) i Renæssancestil fra 1633 med Malerier; Prædikestol i s. Stil fra 1611. Granitdøbefont.

Peder Lykke i *Vissing* nævnes 1446. — Af Vissing By brændte $^{26}/_6$ 1775 14 Gaarde og 12 Huse.

Voldum Sogn omgives af Annekset Rud, Halling Sogn, Sønderhald Hrd. (Skader, Krogsbæk, Lime, Mygind, Hørning og Aarslev S.), hvorfra det for en Del skilles ved Alling Aa og dens Biaa Rosenholm Aa, samt Ølst Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Bavnehøj, 269 F., $84,_5$ M.) ere overvejende kalk- og muldblandede Lerjorder, med Enge mod N. En Del Skov (Mygind Sk., Dyrehave). Fra S. til N. løber Skader Aa gennem Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3556 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 231, Byg 293, Havre 607, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 17, Kartofler 32, andre Rodfr. 119, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 787, Høslæt, Brak, Eng m. m. 760, Have 48, Hegn 8, Skov 324, Moser 76, Kær og Fælleder 10, Heder 14, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 276 Heste, 1063 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 616 Faar, 709 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 322 Td.; 5 Selvejergd. med 153, 30 Arvefæstegd. med 131, 4 Fæstegd. med 24, 47 Huse med 11 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 590 (1801: 474, 1840: 544, 1860: 577, 1890: 599), boede 1890 i 107 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomh., 357 af Jordbr., 79 af Industri, 11 af Handel, 2 af Skibsf., 93 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Voldum* med Kirke, Præstegd., Skole, „Voldum Hospital" (ved Kirkens Kor, bygget af Oberst Hans Friis, dot. med 4000 Kr. 1710 af Storkansler Grev C. Reventlows Enke Sophie Amalie Hahn, for 6 Lemmer, der foruden Fribolig aarl. faa ca. 75 Kr.; Hospitalet skal ombygges), „Den Oppen-Schildenske Stiftelse" (opr. 1875, til 8 Lemmer), Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 43,850 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 2708 Kr., Antal af Konti 311), Vandværk og Telefonst.; *Hvalløse*; *Rigtrup*. Hovedgaardene *Clausholm* har 92 Td. A. og E. Hrtk. og $13^1/_2$ Td. Skovskyld, omtr. 1860 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 1160 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre af Fæstegods $30^1/_2$, af Arvefæstegods 282 Td. H.; og *Schildenseje*: $42^1/_2$ Td. H., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager, begge

under Fideikommisgodset Clausholm*); ved Clausholm Mølle, Kalkbrænderi og Teglværk. *Mellemmølle*, Vandmølle.

Voldum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 374. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde omtr. 53, Bredde 13 Al.), Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken er hovedsagelig opf. 1606 af Peder Brahe og Hustru samt Svigersøn Otte Marsvin — efter at den gamle Kirke var revnet en Søndag under Gudstjenesten og derpaa falden ned om Natten — i Renæssancestil af store, røde Mursten med Fyld i Murene fra den gamle, af Fraadsten opf. Kirke. Vaabenhuset, af røde Mursten med Kamgavl og Blindinger, og den vestl. Del af Skibet, som er det hvælv. Underrum af et Taarn, der ligesom Vaabenhuset har været senere Tilbygning, ere dog Rester af den gamle Kirke. Paa Korgavlen, med Kamme og Blindinger, staa Bygherrernes Navnetr. og Aarst. 1606. Kirken har, foruden den ældre vestl. Hvælving, 5 Hvælvinger, der stamme fra 1606. Det nuv. Taarn, der er noget yngre, har Pyramidetag; Underrummet, hvortil kun er Adgang udefra, har været Gravkapel, men staar nu tomt. Det Indre udmærker sig ved sit rige Snitværk i Barokstil paa Inventariet og sine smukke Ligsten. Den udsk. Altertavle, med Nadveren i Midten, Prædikestolen, der bæres af Moses, Stolestader og Herskabsstol ere skænkede 1678 af Oberst Hans Friis. Udsk. Døbefont af Træ; det ældre Døbefad har Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Vaaben og Aarst. 1570. Den mindste Klokke, uden Indskr., fra den senere Middelalder, synes at have tilhørt en anden

Mogens Gøyes Ligsten i Voldum Kirke.

*) Til *Fideikommisgodset Clausholm*, der indbefatter Hovedgaardene Clausholm, Schildenseje og Sophie-Amaliegd. (Todbjærg S.), hører saml. Hrtk. 327 Td., hvoraf fri Jord 144½, indtaget til Skov 20½, Bøndergods 30½, Bankaktier 7000 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 298,400 Kr. foruden aarl. Arvefæsteafgift af bortsolgt Gods 2254 Td. Byg. Hovedgaardenes Tilligg. udgør 1560 Td. Ld. foruden 1163½ Td. Ld. Skov.

Kirke. I Korvæggen er 1899 opsat to Ligsten (før i Gulvet), 1) over Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, med hans to Hustruer, Mette Albrechtsd. Bydelsbak og Margr. Clausd. Sture, og 2) over hans Søn Axel Gøye, † 1537, med hans udhuggede Billede. I Korgulvet Ligsten over en anden Søn, Eskild G. til Gunderslevholm, † 1560, og Hustru Sidsel Bryske, og over Otte Gyldenstierne, † 1551, og Hustru Helvig Gøye. I det ældre Taarnrum staa 3 Marmorkister med Lig af Math. Wilh. Huitfeldt, † 1803, og Hustru samt Berthe Grevinde Moltke, f. Huitfeldt, † 1787.

Clausholms (Klaxholm) ældste kendte Ejer var Hr. Ove Nielsen 1314-48, hvis Søn Lage Ovesen til C. var en af Hovedmændene for det jydske Oprør 1368. Med hans Datter Ide kom C. til Niels eller Jens Jensen Brock, dræbt 1404 af Jens Nielsen (Løvenbalk) til Avnsbjærg, hans Søn Lage Jensen, † 1435, dennes Søn Hr. Axel Lagesen, † 1498, hans Datter Pernille Brock, g. m. Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak, deres Søn Laurids Albrechtsen, † 1500 som Slægtens sidste Mand, og Datter Mette Bydelsbak, g. m. Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, som opførte en ny Hovedbygning, hvorpaa C. deltes mellem hans Børn Albert G., † 1558, og Ellen G.,

Clausholm, set fra N.

g. m. Mourids Olsen Krognos; af Godset tilfaldt der hende 83 Gaarde og Bol og 3 Møller. Efter hendes Død 1565 blev Gaarden atter samlet i Familien Gøyes Besiddelse (først Oluf Mouridsen Krognos, † 1573, og derefter Chrf. Gøye, † 1584) og kom derefter til Peder Brahe, g. m. Margr. Gøye, deres Datter Mette B., g. m. Otte Marsvin til Dybæk; disses Datter Helvig Marsvin, g. m. Oberst Hans Friis, † 1697, som efter eget Sigende tappert forsvarede C. mod Svenskerne 1658; efter Helvig Marvins og hendes Datter Christiane Barbara Friis' Død (henh. 1678 og 1679) delte Hans Friis C. med Svigersønnen Brigadér Joh. Rantzau, der 1684 havde gjort Indførsel i C. (166, 32 og 151 Td. H.) for 40,440 Rd., som Svigerfaderen var ham skyldig, men for hvilken Sum han alt 1683 havde solgt Gaard og Gods til Storkansler Grev Conr. Reventlow († 1708). Den havde 1685 95, 32 og 1044 Td. H. 1712 bortførte Fr. IV fra C. Conr. Reventlows Datter Anna Sophie, den senere Dronn., og 1718 købte han C. af hendes Moder Sophie Am. Hahn. Efter Fr. IV's Død 1730 blev Anna Sophie forvist til C., † der 1743. Aaret efter solgtes C. (193, 88 og 934 Td. H.) for 61,000 Rd. til Justitsr. Chr. v. d. Maase, † 1753, hvorefter C. (95, 88 og 949 Td. H.) solgtes 1758 for 80,000 Rd. til Gehejmer. Math. Wilh. Huitfeldt († 1803), der 1800 afhændede C. (195, 88 og 1126 Td. H.) for 250,000 Rd. til sin Svigersøn, Gehejmekonferensr. Hans Heinr. Friccius v. Schilden, der 1805 antog Navnet v. Schilden-Huitfeldt og døde barnløs 1816, efter at han havde oprettet et holstensk og

et jydsk Fideikommis af sine Ejendomme. Det jydske Fideikommis (opr. $^4/_8$ 1810), der bestod af C., *Schildenseje*, oprettet til Hovedgaard 1809, og Sophie Amaliegaard, en tidligere Skovriderbolig, bestemte han for Enken, † 1819, hvorefter det tilfaldt hans Broderdatter Rosalie v. Schilden, 1. g. m. Herm. v. Schilden til Horst († 1819), og 2. m. C. R. A. v. Oppen, preuss. Major, optaget i dansk Adel 1834 med Navnet Oppen-Schilden († 1872). Efter at Besidderinden af det holst. Fideikommis var død 1859, gik det over til Rosalie v. Oppen-Schilden, medens det jydske Fideikommis tilfaldt den nuv. Besidderinde, Sophie Magdalene Baronesse Berner-Schilden-Holsten til Baroniet Holstenhus (se III S. 658). — Af Mogens Gøyes Bygning er intet tilbage, uden hvad der af Sten og Tømmer er anvendt ved den 1699, i Rokokostil opf. Hovedbygning, der staar paa s. Plads. Den bestaar af en Midtfløj (indv. 127 F.), der ligger i V.-Ø., to nordl. Sidefløje (hver 102 F.) og 2 sydl. Sidefløje (hver 31 F.), alle af svær Grundmur i 2 Stokv. paa høj Granitsokkel med Kældere (hvælv. under Midtfløjen og Nordfløjene) og afvalmede Gavle. Midtfløjens Nordfaçade har et fremspringende Midtparti, der rager op over Tagskægget og har Frontespice samt

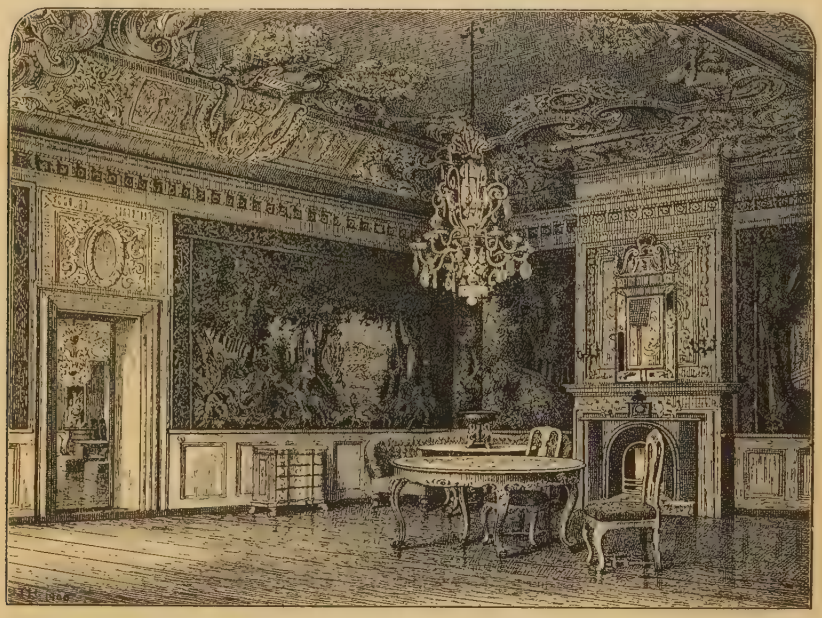

Værelse paa Clausholm, Midtfløjens 1. Stokv. („Overhofmesterindens Værelse").

høj Stentrappe op til Hovedindgangen; over Døren, med Halvsøjler af blaa gotlandsk Sten, ses Reventlows Marmorbuste og en latinsk Indskr. med Aarst. 1699 (Sydfaçaden har haft et lign. Midtparti). Midtfløjen og de to Nordfløje ere opf. af Reventlow, de to Sydfløje af Fr. IV 1722-23 (under Landkonduktør J. D. Planitz' Ledelse), til Dels af Sten fra Dronningborg Slot (se S. 816); de fleste Sten ere dog købte paa Ryomgd. Borggaarden, mod N., der til Dels er brolagt med tilhugne Granitsten fra Dronningborg, har mod N. været lukket af en senere nedreven Mur, hvori der var to Jærngitterporte. Det Indre er helt bevaret, som det var i Dronning Anna Sophies Tid, med prægtige Stuklofter (i 12 Værelser; et kuppeldannet Stukloft i Riddersalen, Midtfløjens 2. Stokv., er senere nedtaget), til Dels af C. H. Brenno, Stuk over Kaminer og Døre, Gobelinstapeter (i 2 Værelser), Væg- og Loftsmalerier, hvoraf et forestiller Anna Sophies Bortførelse fra C., osv. Et Kapel, indrettet af Reventlow i 2. Stokv. i Vestfløjen mod N. og rigt udstyret af Dronningen, er nu ubenyttet. Over de brede, vandrige Grave, der omgive Bygningen, fører mod N. fra Borggaarden en med Lindetræer beplantet Dæmning (tidligere var der en Vindebro, som 1735 afløstes af en fast Egetræsbro med 4 Statuer „i Morians Lignelse" med Lygter paa Hove-

Hobro

1584—1610

Hobro Købstad ligger i Onsild Herred under 56° 38′ 14″ n. Br. og 2°46′55″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens vestl. Ende). Byen ligger usædvanlig smukt mellem høje Bakker inderst inde ved Mariager Fjord, her ogsaa kaldet Hobro Fjord, paa en Skraaning, der fra et Højdedrag S. for Byen løber ud paa en Landtunge mellem Fjorden (Østerfjord) og en mindre Del af Fjorden mod V., Vesterfjord, der optager Onsild Aa, og som kun ved et smalt Løb er forbunden med den egentlige Fjord. Over Løbet fører en Bro over til Hørby Sogn (Hindsted Hrd., Aalborg Amt), hvor *Hostrup Huse* (se S. 500) kunne betragtes som Hobros Forstad, hvis omtr. 800 Indb. for en stor Del have Erhverv som Arbejdere i Hobro. Fra de høje Bakker baade S., N. og V. for Fjorden er der store, smukke Udsigter over Byen og Fjorden med dens lyng- og skovklædte Bredder. Det højeste Punkt i Byen er ved Vejdelingen ved Byens Sydende, 68 F., 21 M.; ved Kirken er der 45,8 F., 14 M. Afstanden fra Randers er omtr. $3^1/_4$, fra Aalborg 6 og fra Viborg 4 Mil (ad Jærnbanen henh. 3,98 Mil, 30 Km., 6,6 Mil., 49,7 Km., og 11,1 Mil, 84 Km.) samt fra Mariager $1^3/_4$ Mil. Byens Udstrækning fra V. til Ø. og fra N. V. til S. Ø. er omtr. lige stor, 1500 Al. Hovedgaden er den fra S. til N. gaaende Adelgade, der mod S. fører ud til Landevejen til Randers og mod N. over den omtalte Bro til Landevejen til Aalborg. Byen har en Del 2 Stokv. høje Huse; af ældre Bygninger er der saa godt som ingen bevaret.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 966,860 □ Al., omtr. 69 Td. Ld., Markjorderne 1566 Td. Ld. Byen havde April 1901 11 Gader og Stræder, 2 Torve og 4 Veje. Husenes Antal var Okt. 1900: 311, hvoraf 202 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1635 Td. Ld.; deraf vare besaaede 669, Afgræsn. 520, Høslæt m. m. 183, Kær og Fælleder 42, Have 36, Skov 124, Stenmarker 4 og Veje og Byggegr. 54 Td. Hartk. var $^1/_1$

1895 60 Td.; deraf hørte 44 under 17 Gaarde og 15 under 89 Huse; 10 Gaarde og 20 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge Gaarden *Louisendal*, *Blaakilde Mølles Fabrikker*, *Vindø Teglværk* og *Amerika Huse* samt *Hobro Skov*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^{1}/_{10}$ 1900 3,678,135 Kr. (Antal af Forsikringer 311).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, paa en Bakke ved Adelgade, er opf. 1850—51 (indviet $^{31}/_{10}$) efter Tegn. af M. G. B. Bindesbøll for 27,522 Rd. paa den samme Plads, hvor

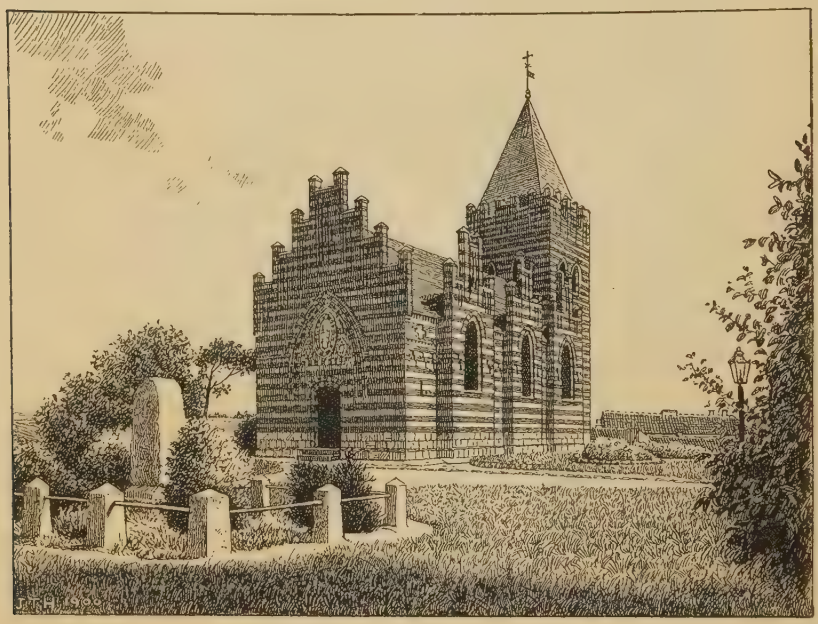

Hobro Kirke.

den ældre Kirke laa. Den er bygget i gotisk Stil af afvekslende Skifter røde og gule Mursten paa høj Sokkel af hugne Granitkvadre, af hvilke nogle ere fra den gamle Kirke, og bestaar af et Skib (indv. 40 Al. langt og 17 Al. bredt) og et Kor mod Ø. (11 × $10^{1}/_{2}$ Al.), over hvilket et Taarn (30 Al.) med firsidet tilløbende Spir (25 Al.). Skibet har Kamgavl med Murtinder mod V., og paa Nord- og Sydsiden er der tre lign., mindre Gavle, i hvilke de store spidsbuede Vinduer sidde. Kirken har Skifertag, Skibet en lidt tilspidset Tøndehvælving af Træ (18 Al. til Toppunktet), Koret Kuppelhvælving af Mursten. Den vestl. Ende af Skibet optages af en lille Forhal. Hovedreparationer foretoges 1871 og 1889, ved hvilken sidste Lejlighed Hvælvingerne dekoreredes paany. Altertavlen, fra den gamle Kirke, er skænket 1699 af Byfoged Laur. Skipper og Hustru Mette Laurids-

datter Skaarup, hvilken sidste tillige med sin anden Mand Math. Pedersen Hamborg lod den male og staffere 1703; den er i Barokstil med en Del fritstaaende Figurer: den korsfæstede i Midten med Moses og Johs. paa Siderne; nederst Nadveren i Hautrelief, øverst den opstandne Frelser. Prædikestolen, ligeledes i Barokstil med fritstaaende Figurer, og fra den gamle Kirke, er skænket 1698 af Laur. Sørensen Hobro og Hustru Maren Lauridsd. Skaarup. Gammel Granitdøbefont paa Træfod. Orgelet, over Forhallen, er fra 1889. Broncealterstager, skænkede 1604 af Niels Lauridsen og Anne Eskilsdatter. Broncelysekroner, skænkede henh. 1699 af ovenn. Mette Skaarup og 1765 af M. Kirketerp. I Koret en Mindetavle af brunt Marmor over hende og hendes to Mænd Laur. Skipper, † 1699, og Math. Hamborg, † 1718, samt dennes 1. Hustru, Mette Sophie Calov, † 1699, og Børn (Tavlen har faaet Indfatning af hvidt Marmor 1887, og s. Aar er paa Kirkepladsen, hvor deres Grav nu er, rejst en Mindesten). I Skibet Epitafium over Handelsmand Morten Kirketerp, † 1765, og Hustru Ane Marie Wedege. I Koret en Stol med Aarst. 1546. I Forhallen staar en Runesten (se *L. Wimmer*, Die Runenschrift, S. 246 flg.), der før har siddet i Kirkegaardsdiget mod S. (hvor Latinskolen har staaet), med Indskriften: „Denne Sten rejste Tore efter Karl den gode, sin Fælle, en saare brav Mand" (en anden Runesten, se Mon. Dan. S. 280, der skal have siddet over Indgangsdøren til en Gaard i Byen, forsvandt ved Branden 1813). Den lille Klokke, uden Indskrift, er fra Middelalderen. Paa Kirkepladsen, der nedlagdes som Kirkegaard 1842, ligge nogle Ligsten over Slægten Wassard.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst i Skjellerup. Kirken ejer nogle Jorder paa Byens Mark af omtr. 1 Td. Hrtk. samt Tiende, der svarer $86^1/_2$ Td. Byg aarl.

Et **Missionshus** „Pnuel", Vestergade, af røde Mursten, er opf. 1895. — Et **Menighedshjem**, Havnevej, af røde Mursten i gotisk Stil, er opf. 1897 (Arkitekt: F. Uldall).

Kirkegaarden, mod S. Ø. uden for Byen ved Mariagervej, er anlagt 1842, udvidet 1870 og 85 (ifl. en Sten paa Kirkegaarden), $2^1/_3$ Td. Ld. Paa den stærkt bakkede Kirkegaard en Stenstøtte over 6 Soldater, der faldt ved Lundby $^3/_7$ 1864, og 3 plumpe Sandstensfigurer (Apostle?), der skulle stamme fra Dronningborg ved Randers og maaske have haft Plads i Graabrødre Klosterkirke smstds.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet ved Vestergade, i to Stokv. af Grundmur (Arkitekt: Arboe), er opf. 1869 og ejes af Byen med $^1/_3$ og Viborg og Aalborg Amter. Det indeholder bl. a. i Stuen en Byraadssal, der tillige bruges af Forligskommissionen, og Arrestforvarerens Lejlighed, paa 1. Sal Retssalen, samt i Bagbygningen 9 Celler med Plads for 15 Arrestanter.

Kommuneskolen, Skolegade (den tidligere Skole, opf. 1821, laa paa Torvet ved den østl. Gadelinie, men brændte 1880), i to Stokv. af røde Mursten (Arkitekt: Arboe), er opf. 1881-82. Skolen, der har fælles Undervisning for Drenge og Piger og Ret til at afholde Borgerskoleeksamen (fra 1896), og som deles i en Fri- og en Betalingsskole, havde $^1/_1$ 1901 16 Klasser, 1 Skoleinspektør, 8 Lærere og 3 Lærerinder samt 456 Elever. **Teknisk Skole**, oprettet 1847 af Borgerforeningen, ved Havnevej, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1884 (Arkit.: E. Achen) for omtr. 13,000 Kr. ved Bidrag fra Stat, Kommune, Borgerforening og privat Tilskud; den har omtr.

60 Elever. Den private **Realskole** (et Aktieselskab), Vestergade, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1886; Undervisningen er fælles for Drenge og Piger; den har Dimissionsret, 7 Klasser og 1 Forberedelsesklasse, 2 Bestyrere, 2 Lærere, 4 Lærerinder og 1 Timelærer samt $^1/_7$ 1900 103 Elever. Desuden er der en 1885 opr. Handelsskole og et mindre Pigeinstitut.

Fattiggaarden, uden for Byen i Hørby Sogn ved Løgstørvejen (se S. 500), er indrettet 1888 paa Gaarden Rosendal; omtr. 25 Lemmer. Det gamle Fattig- og Sygehus, Vestergade, benyttes nu til Dels til alderdomsforsørgede. **Amtssygehuset**, ved Sønderallé, af røde Mursten i 1 Stokv. med Kælder (Arkit.: Arboe), toges i Brug 1881; det kostede 48,000 Kr., ejes af Byen med $^1/_3$ og Aalborg Amt ($^1/_3$), Viborg Amt ($^5/_{24}$) og Randers Amt ($^3/_{24}$) og har 30 Senge.

Milde Stiftelser: **Hobro Kommunes Alderdomsfriboliger**, Morellgade, 2 Stokv., er opf. 1877 til Fribolig for trængende Familier; Stiftelsen, brandforsikret for 25,570 Kr., har en egen Bestyrelse. **Apoteker Hansens og Hustrus Arbejderfriboliger**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1883 af Apoteker H. H. E. Hansen, med 6 Friboliger; Stiftelsen, der er brandforsikret for 8440 Kr., bestyres af Legatstifterne.

Gasværket, Ø. for Havnen ved Fjorden, er anlagt 1897-98 for omtr. 117,000 Kr., udvidet 1900; 1899 forbrugtes 110,078 Kbm. Gas. **Vandværket**, ved Fattiggaarden i Hørby Sogn, er anlagt 1885-86 for omtr. 47,000 Kr., udvidet 1899; Forbrug pr. Døgn omtr. 1800 Td. Vand.

Jærnbanestationen, N. Ø. for Byen i Hørby Sogn, Station paa den østjydske Længdebane og Udgangspunkt for Hobro-Løgstør Banen, er opf. 1869 og flyttet noget mod S., da Banen til Løgstør kom til; en Stationsspaserevej, der gaar mod Ø. lige til Byen, er anlagt 1894—95 af Staten. — **Posthuset** ligger i Skibsgade, **Telegrafstationen** V. for Vestergade. **Toldbodbygningen**, ved Havnen, er opf. 1840, ombygget 1881, **Toldkammerbygningen**, ved Jærnbanestationen, er opf. 1893.

Af andre Bygninger nævnes: Præstegaarden, Morellgade, opf. 1882, By- og Herredsfogedkontoret, Havnevej, Sparekassen, paa Torvet, to Stokv., opf. 1884 (Arkitekt: Achen), Landbosparekassen, Morellgade. Et Teater rummer omtr. 375 Tilskuere.

Kommunen ejer: det vestl. Stykke af Hobro Skov, nærmest ved Byen, omtr. 8 Td. Ld.; her er 1898 af et Aktieselsk. opf. en anselig, smukt beliggende „Skovpavillon"; samt den østl. Del af Skoven, „Østerskov", 45 Td. Ld., købt 1897 for 9500 Kr. med et Skovfogedhus (Traktørsted); endvidere to smaa Anlæg, et ved Havnen og et ved Sygehuset.

Indbyggerantallet var 1. Februar 1901 3161 (1801: 488, 1840: 770, 1860: 1909, 1890: 2543). Erhverv 1890: 281 levede af immateriel Virksomhed, 175 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 37 af Fiskeri, 26 af Søfart, 945 af Industri, 548 af Handel, 408 af forskellig Daglejervirksomhed, 94 af deres Midler, og 19 nøde Almisse. Medens Jærnbaneanlæggene snarest have skadet Byens Handel ved at gøre Oplandet mindre, er Industri og Haandværk i god Opkomst i de senere Aar.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 6040 Pd., uldne Manufakturvarer 4674 Pd., Vin 3151 Pd., Glas og Glasvarer 24,248 Pd., Humle 4097 Pd., Stentøj, Fajance osv. 5529 Pd., Kaffe 22,889 Pd., Risengryn og Rismel 24,844 Pd., Salt 44,699

Pd., Sukker, Mallas og Sirup 31,935 Pd., Tobaksblade og Stilke 18,000 Pd., Stenkul og Kokes 6,605,495 Pd., Metaller og Metalvarer 572,984 Pd. samt Tømmer og Træ 791 Clstr. og 1399 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 509,700 Pd. Gødning og 1740 Td. Kridt. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 2955 Pd. Hvedemel, 143,000 Pd. Malt, 3028 Snese Æg, 144,684 Pd. Huder og Skind, 100,000 Pd. Gødning, 1078 Td. Cement og 24,003 Pd. Uld.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 13 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 405 Tons, deraf 3 Dampskibe paa tils. 120 Tons og med 67 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 55 og udgik 35 Skibe med henh. 4729 og 436 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 155 og udgik 162 Skibe (af hvilke henh. 100 og 97 vare Dampsk.) med henh. 5033 og 3538 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 37,522 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 1956 Kr., i alt 39,478 Kr. (1342 Kr. mindre end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 326,786 Kr. (96,983 Kr. mere end i 1898); det prod. Udbytte var 3,830,266 Potter, hvoraf 1,588,470 udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Hobro holdes aarl. 12 Markeder: 1 i Jan. med Heste og Kvæg, 1 i Feb. med Kreaturer, 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Aug. med Kvæg og Faar, 1 i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar og 1 i Dec. med Kvæg, Faar og Heste. Torvedag hver Fredag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Jærnstøberi, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Aktiekapit. 70,000 Kr., 25 Arbejdere; Blaakilde Mølles Fabrikker, Fabrikation af Kunstgødning, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Kapit. 200,000 Kr., 11 Arbejd., aarl. Prod. omt. 3 Mill. Pd.; Vindø Teglværk, omtr. 30 Arbejd., prod. omtr. 3 Mill. Sten aarl.; Spritfabrikken „Fortuna“, omtr. 30 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 4 Mill. Potter Sprit; Bies Bryggeri, anlagt 1841 som Hvidtølsbryggeri, 1879 udvidet til Bayerskølbr., 20 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 9000 Td.; 1 Tobaksfabrik, 2 Farverier og Uldspinderier, 1 Garveri, 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Hobro udgives 1 Avis: „Hobro Avis“.

Kreaturhold 1898: 199 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 306 Køer), 152 Faar, 227 Svin og 9 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Gislum Hrd., Aalborg Amt, og Rinds Hrd., Viborg Amt, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Driften af Byens Fattiggaard, e) for Alderdomsunderst., f) for Brolægning, Gader og Veje, og Byens Ejendomme, g) for Skolevæs., h) for Gasværket, i) for Vandværket, k) for Affattelse af Valglister, l) for Lystskoven.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 56,241 (deraf Grundsk. 1075, Hussk. 3856, Formue- og Lejlighedssk. 51,310), Afgifter

efter Næringsloven 6091, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3643, Indtægt af Aktiver 14,526, Skolekontingent 1980 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 811, til Amt 211, til Amtsskolefond 799, Byens Bestyrelse 1967, Fattigvæs. 8498, Alderdomsunderst. 8716, Skolevæs. 14,887, Rets- og Politivæs. 4410, Medicinalvæs. 2631, Gader og Veje 5207, Belysn. 2599, Vandforsyning 6141, offtl. Renlighed 263, Brandvæs. 1176, Lystanlæg 840, afløst Højtidsoffer 2174 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler 64,679, i faste Ejendomme 356,882 og skyldte bort 319,355 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 26,809 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^{1}/_{2}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,013,800 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 746,650 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Ting- og Arresthuset og i Sygehuset, Skolen, Fattiggaarden Rosendal, med omtr. 200 Td. Ld., Gasværket, Vandværket, den østl. og vestl. Lystskov, det gamle Fattig- og Sygehus (til Bolig for alderdomsforsørgede), et Sprøjtehus og Markedspladsen samt to smaa Plantageanlæg og en Del Jord (i alt 33 Td. Ld.).

Politikorpset bestaar af 2 Politibetjente og 2 Patrouillebetjente, Brandkorpset af 6 fastlønnede Brandsvende; i øvrigt have alle mandl. Indb. fra 20 til 50 Aar Forpligtelse til at gøre Tjeneste i Korpset, men kunne frikøbe sig for 6 Kr. aarl.

I Banken for H. og Omegn (opr. $^{12}/_{5}$ 1892) er Aktiekapitalen 120,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 1,168,179, Vekselkontoen 473,563 Kr. — I Spare- og Laanekassen for H. og Omegn (opr. $^{1}/_{3}$ 1851) var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 3,903,109 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 159,416 Kr., Antal af Konti 5431. — I Hobroegnens Landbosparekasse (opr. $^{8}/_{7}$ 1886) var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 1,500,205 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 9783 Kr., Antal af Konti 2580.

Havnevæsenet i Mariager Fjord er indrettet saaledes, at der ved Siden af de særlige Havnekasser i Hobro og Mariager findes en fælles Havnekasse, hvoraf udredes Udgift til Sejlløbets Vedligeholdelse gennem Fjorden samt til Hadsund Havn. Denne Havnekasse har en Gæld paa omtr. 195,000 Kr. og kan paaregne en aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge paa omtr. 28,000 Kr. Sejlløbet over Barren ved Fjordens Indløb og gennem Fjorden er 1899 uddybet til 14 F. (1879 uddybedes den over Barren til $9^{1}/_{2}$ F.). Havnen ved Hobro, der er betydelig uddybet ved Udgravning af Grundene N. for Byen, er egentlig først anlagt 1834, da der byggedes Bolværk og Skibsbro (før foregik Ladning og Losning paa Pramme og Baade); den er nu 12 F. dyb; Bolværkernes Længde er 245 Al.; Havnepladsen er omtr. 18,500 □ Al. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen har for Tiden ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 7000 Kr. Ved Lov af $^{19}/_{3}$ 1898 er der af Staten anlagt en $1^{1}/_{2}$ Fjerdingvej lang Havnebane fra Jærnbanestationen ad en Bro over Vesterfjord til Havnen, aabnet Dec. 1900.

I gejstlig Hens. danner Hobro eet Pastorat med Skjellerup Sogn, Onsild Hrd.

Hobro hører til 9. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, Randers Amtstue- og Hobro Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4.Udskrivningskr.' 426. Lægd og er desuden Sessionssted for Lægderne 332—46 og 418—20 af 5. Udskrivningskr.

HOBRO.

Eftertryk forbydes

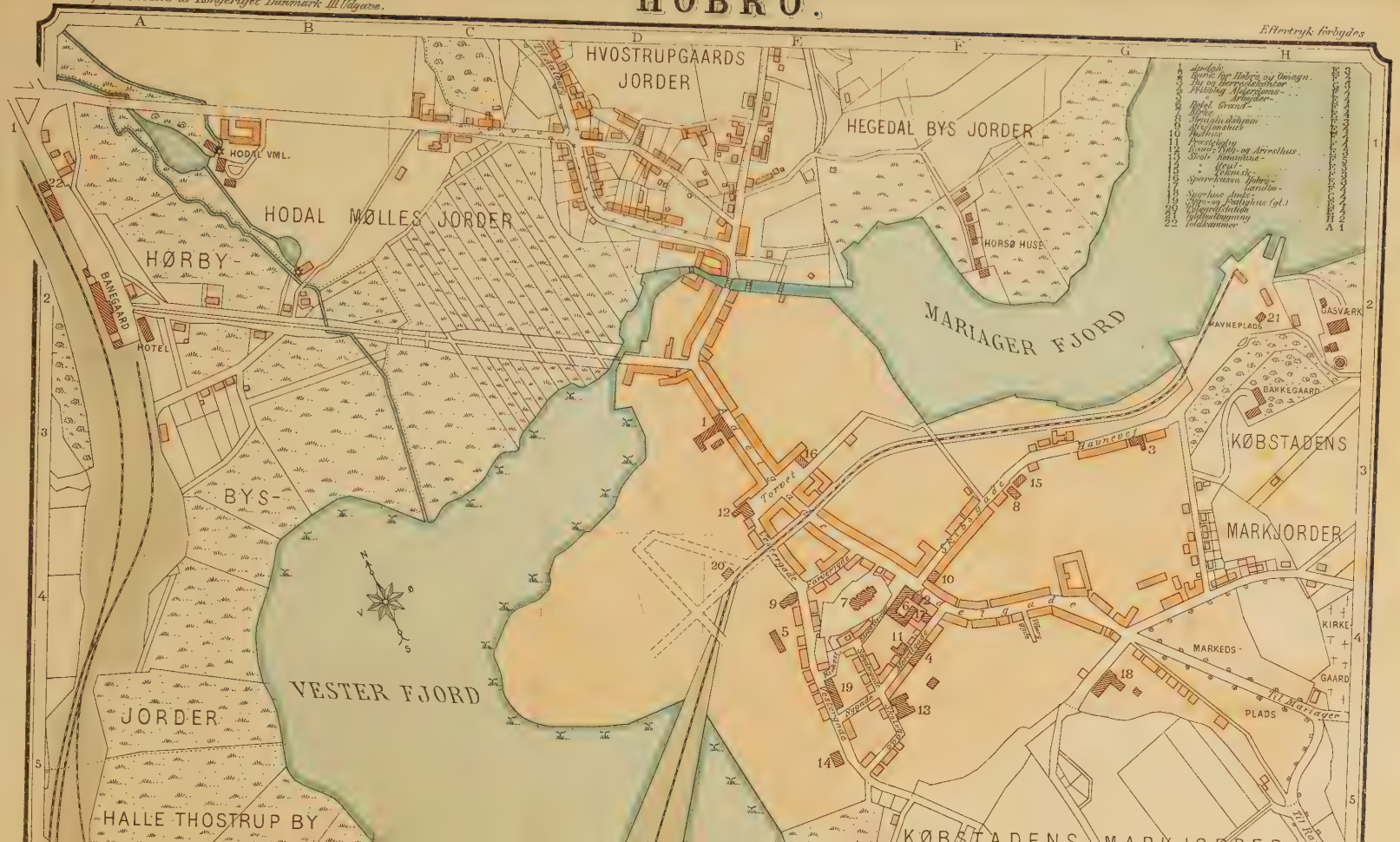

Ved Hobro Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 2 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer. Der er Statstelefon, og Byen er desuden i Telefonforbindelse med de andre jydske Byer ved jydsk Telefonaktieselskab.

Hobro er Station paa den østjydske Længdebane, aabnet $^{18}/_{9}$ 1869, og Udgangspunkt for Statsbanen Hobro-Løgstør (8,9 Mil, 67 Km.), der er bygget ifl. Lov af $^{12}/_{4}$ 1889 og aabnedes 1893. I Driftsaaret 1899-1900 solgtes i Hobro 55,729 Billetter; der ankom af Gods 15,965 og afgik 10,959 Tons. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Mariager, Hadsund og Kjøbenhavn.

Historie. Navnet — gml. Form: *Hofbroe* — betyder vistnok Broen over Ho, det gamle Navn paa Onsild Aa (en anden Forklaring er: Broen, der fører til Hov, et Offersted ved Fjorden). Sagnet fortæller i øvrigt, at en Mand Ho byggede en Bro over det smalleste Sted ved Fjorden, hvor der hidtil havde været Færge, at han selv boede N. for Broen („Hostrup Huse"), men at han sammen med 12 andre Mænd, som boede i en By Kirkedal (en lang, dyb Dal „Kirkedal" ligger omtr. 1 Fjerdingvej Ø. for det nuv. Hobro), anlagde Hobro S. for Broen. Byens Navn forekommer vistnok første Gang i et Frihedsbrev for Mariager Kloster, udstedt af Chr. I 1449, hvori „Hobro Fjord" omtales. Dens ældste Købstadsprivilegier kendes ikke; $^{14}/_{10}$ 1560 bekræftede Fr. II dem. Broen tilhørte i 16. Aarh. Kronen; 1533 fik Niels Blok, Herredsfoged i Hindsted Hrd., kgl. Brev paa i sin Livstid at maatte beholde den, og ved Bevill. af $^{29}/_{4}$ 1574 fik Byens Borgmester og Raad Broen, ligesom senere Byfogden, indtil Brokornet bortfaldt i 19. Aarh. ved det nye Chausséanlæg. Tidligere hørte Byen til Hald Amt under Stiftamtmanden i Viborg (medens det øvrige Onsild Hrd. hørte til Mariager Amt), indtil den ved Randers Amts Oprettelse 1794 lagdes ind under dette. Et Reskr. af $^{17}/_{8}$ 1824, ifl. hvilket Byen skulde lægges ind under Aalborg Amt, blev omstødt 1830.

Ved en kgl. Rettertingsdom af 1537 (*Kolderup-Rosenvinge*, Udv. af gml. d. Domme II S. 43 flg.) bleve 12 Ejere i H. kendte berettigede til fremdeles at nyde og bruge Hobro Mark, saaledes som fra Arildstid havde været Tilfældet. Den gamle Bymark kaldes nu Østermark; Vestermark hørte tidligere under en Gaard Tvingstrup, som ved kgl. Gavebrev af $^{1}/_{12}$ 1542 blev skænket Byens Borgmester og Raad.

Ved Beg. af den nyere Tid begunstigedes Byen paa flere Maader af Kronen. Til at samle Kongens Tiendekorn gaves der 1567 og 68 kgl. Befaling til at bygge et Kornhus ved Hobro. For at H. Købstad desmere kunde bygges, forbedres og ved Magt holdes, blev 1552 det Marked, som holdtes i Glenstrup, forflyttet til Byen; 1558 befaledes det, at det Marked, som holdtes i Dybdal ved Testrup, skulde henlægges til Hannedal, og $^{7}/_{9}$ 1561 (gentaget $^{24}/_{10}$ 1574) bleve Testrup Markeder henlagte til H.; vel blev det under $^{25}/_{8}$ 1578 atter tilladt at holde Marked i Dybdal ved Testrup, men 1635 bleve disse „Dalmarkeder" endelig henlagte til Hobro. I øvrigt har H. aldrig været nogen anselig By, og i den nyere Tid hæmmedes dens Fremgang ved flere Ulykker; den led saaledes meget under Svenskekrigen 1657-60. Mest har den dog vistnok døjet under hærgende Ildebrande; den siges saaledes to Gange i ældre Tid at være brændt N. for Kirketrappen, $^{23}/_{6}$ 1690 brændte Halvdelen af Byen, nemlig „alt, hvad der var oven for Kirketrappen"; $^{19}/_{8}$ 1812 brændte 26 Huse, $^{2}/_{2}$ 1813 10 Gaarde og Huse; den sidste Gang blev Ilden paasat af en 18aarig Pige, der $^{15}/_{9}$ 1814 henrettedes tæt uden for Byen. Aar 1672 havde Byen 343, 1769 492, 1787 kun 465 Indb. Fra Midten af 19. Aarh. er den imidlertid tiltaget en Del, navnlig ved at dens Handel voksede paa Grund af de forbedrede Havneforhold. Toldstedet var i ældre Tid ved Hadsund (opr. $^{5}/_{6}$ 1581), senere flyttedes det til Mariager, vistnok 1592, da denne By blev Købstad, derpaa til H.; ved Reskr. af $^{18}/_{7}$ 1672 henlagdes det til Mariager, dernæst $^{4}/_{9}$ 1680 atter til Hadsund, igen til Mariager $^{17}/_{8}$ 1780, indtil det 1839 omsider deltes mellem de to Købstæder.

Den S. 822 omtalte *Hobro Skov* skal i ældre Tid have været ret stor ($1^{1}/_{2}$ Fjerdingvej i Omkreds), men blev ødelagt under de svenskes Indfald 1657-60. Den ejedes, ligesom Markjorderne, af forskellige Lodsejere; men da Lodderne i Tidens Løb vare forglemte, afgjordes ved Bytingsdom af $^{21}/_{3}$ 1707, at Krattet skulde rebes og deles efter Lodsejernes Adkomster. De af Byens Indb., som ikke vare Lodsejere,

nøde dog fri Gerdselhugst til egen Fornødenhed. Skoven er udskiftet siden 1816, men Ødelæggelsesværket blev fortsat af Skovejerne, indtil Skovens Indhegning blev paabudt 1858.

Blandt Byens Borgere maa nævnes Købmand Laurids Christensen Stistrup, † 1766 i Kbh., der skænkede det meste af sin Formue til et Legat, for hvis Renter der skulde trykkes danske Bibler til Uddeling blandt Almuen i Danm. og Norge.

Hobro Latinskole (se S. 821), der allerede nævnes 1553, nedlagdes 1739.

Litt.: *Dorthea Thomsen*, Det forsvundne H. eller Fortiden og Nutiden, Hobro 1876. — *V. Greibe*, H., Mariager og Hadsund, Kbh. 1900.

Mariager

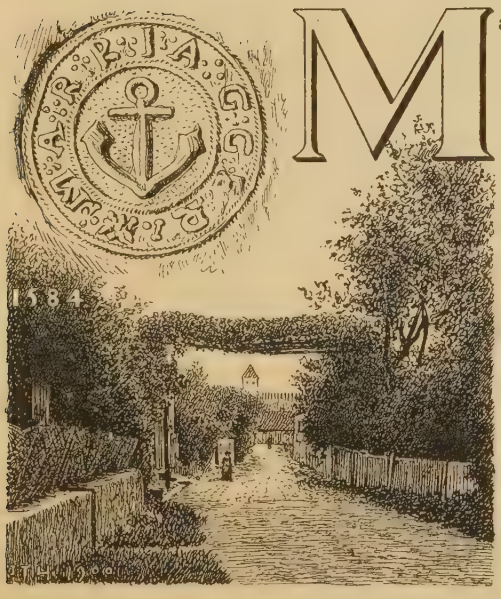

Mariager Købstad ligger i Onsild Herred under $56^0\ 38'\ 52{,}_{80}''$ n. Br. og $2^0\ 35'\ 8{,}_{61}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Arbejdsanstaltens østligste Punkt af Tagryggen paa Midtpartiet). Den ligger meget smukt ved en lille Bugt paa Mariager Fjords Sydside paa et noget kuperet Terræn, rundt omgiven af høje, til Dels skovklædte Banker, hvorfra der er vide Udsigter over Byen og Fjorden; særlig gælder det den omtr. 2000 Al. S. Ø. for Byens Midte liggende Hohøj, 352 F., $110{,}_5$ M., med trigon. Station; ogsaa fra Møllebakken („Dahlerups Bænk") Ø. for Byen er der god Udsigt. Paa Vejen S. Ø. i Byen er der $105{,}_7$ F., 33 M., ved Kirken $53{,}_5$ F., $16{,}_8$ M., ved Havnebroen $2{,}_2$ F. Afstanden fra Hobro er $1^3/_4$, fra Randers $2^3/_4$ og fra Aalborg 6 Mil. Byens største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1300, fra V. til Ø. 900 Al. De 3 Gader Østergade, Teglgades Bakke og Fuglesangsgade løbe sammen paa det lille Torv; den første fører mod N. Ø. ud til Hadsundvejen, mod S. kommer man ud til Randers- og Hobrovejen; fra Vestergade fører en Markvej langs Stranden til den smukke Vesterskov. Flere af Gaderne ere stejle; Husene ere smaa og lave, for det meste omgivne af Haver. Ejendommelige ere Løvportene ved Indgangen til Byen (se Vignetten). Af gamle Bygninger er der kun faa.

Byens Købstadsgrund var 1901 omtr. 50 Td. Land, Markjorderne omtr. $754^1/_2$ Td. Ld., og der var 8 Gader og Stræder og 1 større og 1 mindre Torv. Husenes Antal var 116, hvoraf 96 paa Købstadsgrunden. Fladeind-

holdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 854 Td. Ld.; deraf vare besaaede 347, Afgræsn. 186, Høslæt m. m. 164, Kær og Fælleder 3, Haver 17, Skov 38, Heder 32, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 33 Td. Hartk. var $^{1}/_{1}$ 1895 41; deraf hørte 34 til 11 Gaarde og 6 til 30 Huse; 5 Gaarde og 9 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge, foruden Pleje- og Arbejdsanstalten, Epidemihuset og Skovpavillonen, *Mariagergaard*, omtr. 8 Td. Hrtk., og *Marenmølle*. Ved kgl. Approb. af $^{14}/_{8}$ 1795 bleve 36 Td. Ld. af Byens Fællesjorder bortsolgte til nogle af Byens Indb. mod en aarl. Afgift, Resten er udskiftet til Grundene ifl. Resol. af $^{3}/_{8}$ 1847.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^{1}/_{11}$ 1900 894,316 Kr. (Antal af Forsikringer 130).

Om Mariager Landsogn se Onsild Hrd.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, mod S. V. i Byen, en Rest af den tidligere meget anselige Klosterkirke (se Landsognet), der opførtes af røde Mursten i gotisk Stil og fuldendtes i 2. Halvdel af 15. Aarh., er nu en Slags Korskirke med 4 omtr. lige lange Korsarme samt Taarn mod V.; den udv. Længde fra V. til Ø., med Taarnet, er 70, Bredden 18 Al.; fra N. til S. er Længden omtr. 50, Bredden 22 Al. Som alle Birgittinernes Kirker bestod den oprindl. af et Langhus, der har været over 90 Al. langt (godtgjort ved Undersøgelser af Prof. J. B. Løffler 1895), hvortil sluttede sig mod V. et Kor, til hvis Vestside atter var føjet et slankt Taarn, saa at Kirken i alt har haft en Længde af $120^{1}/_{2}$ Al. og en Bredde af 50 Al. Langhuset var ved to Rækker, ved Spidsbuer forenede Piller — 4 fritstaaende, ottekantede og to Vægpiller i hver Række — delt i et Midtskib og to Sideskibe, alle tre omtr. lige brede og samlede under et fælles Tag, ligesom de mod Ø. afsluttedes af en fælles Gavl, hvis store Murflade kun afbrødes af 3 spidsbuede Vinduer med Murpiller imellem, men uden Dør, idet Indgangene til Kirken vare mod N. og S. i Sideskibene helt mod Ø. nær ved Østgavlen. Kun mod Ø. ud til Kirkegaarden laa en Del af Kirken frit, idet den i øvrigt mod N. og S. var begrænset henholdsvis af Nonnernes og Munkenes Gaard. Langhuset havde 3 Rækker Krydshvælvinger, 5 Fag i hver, der i Midtskibet havde en Højde af omtr. 40 Al., medens Sideskibene kun vare 25 Al. høje, ligesom Korets to Hvælvinger. Maaske have Højkirkens Mure, der altsaa ikke vare synlige udefra paa Grund af det fælles Tag, været prydede med Blindinger over Spidsbuerne, der forbandt Pillerne. I det hele taget har Kirken vistnok i arkitektonisk Henseende været rigere udsmykket, end det ellers var Tilfældet ved Birgittinerkirkerne, hvilket de endnu bevarede Rester af den oprindl. Bygning tyde paa. Inde i Kirken har der langs Østgavlen og Sideskibenes Ydermure omtr. 6 Al. fra Gulvet været en Omgang eller Pulpiturer (som i Maribo Kirke, se III S. 113), der hvilede paa lave Piller og flade Buer. Paa Omgangen mod Ø. har maaske det saakaldte Jomfrukor for Nonnerne været, idet der her har været Indgang fra Nonnegaardens østl. Længe. Pladsen under Omgangens Hvælvinger har vistnok været optaget af smaa Kapeller. Paa Nordsiden kendes kun eet, opf. ifl. Testam. af 1495 af Holger Eriksen Rosenkrantz; paa Sydsiden vides at have ligget 4, opf. af Lars

Mogensen (Løvenbalk) til Tjele, Jens Madsen (Munk) til Visborg, Erik Ottesen Rosenkrantz og Jens Olufsen til Bustrup, alle ligeledes fra 15. Aarh.; desuden har der været et St. Annæ Kapel (maaske det samme som det, der i Kolderup-Rosenvinge, Gl. d. Domme I S. 98, kaldes Otte Krumpens og hans Broders Kapel). I Koret mod V., Munkekoret eller, som det senere kaldtes, „Domkirken", stod i den katolske Tid Højalteret; men efter Reform. flyttedes dette til Langhusets Østende, der saaledes blev Kor. Efter at Kirken efter Klosterets Nedlæggelse Aar 1588 var bleven Byens Sognekirke, høres der flere Gange om Restaurationer, saaledes 1603, da Kirkens Overdel var nedblæst, og efter Krigen 1627—29, da de kejserlige havde anrettet store Ødelæggelser, ligeledes 1694 og 1699. Men dens Brøstfældighed blev trods Udbedringerne til sidst saa stor, at der under Fr. IV var Tale om

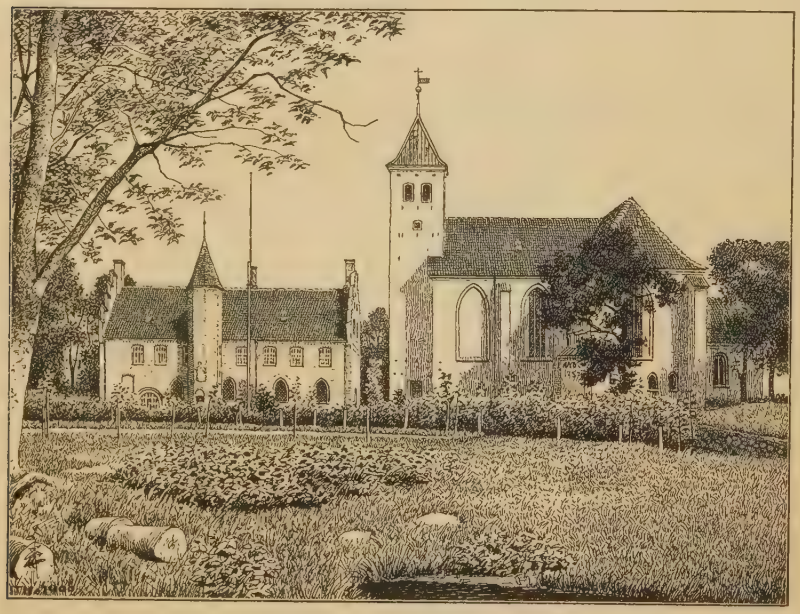

Mariager Kirke og Kloster.

at nedbryde den og bruge Materialet til at bygge en mindre Kirke. Planen blev dog dengang opgiven, navnlig ved Provst Ph. H. Friedliebs Mellemkomst, og der blev endog tilvejebragt Penge til Restaurationsarbejder, særlig til Styrkning af Ydermurene, der vare svækkede ved Klosterbygningernes Nedbrydning (se Lands.). En Storm $^{21}/_{1}$ 1737 svækkede dog yderligere Bygningen; 1775 maatte Vestgavlen ombygges, og da Kirken helt truede med at styrte sammen, udgik $^{19}/_{10}$ 1787 kgl. Befaling om at ombygge den. Paa dette Tidspunkt stod Kirken væsentlig i sin oprindl. Skikkelse med takkede Endegavle og med svære Murpiller mellem de slanke, spidsbuede Vinduer (i Pillen i Nordøsthjørnet var Vindeltrappe op til Rummet over Hvælvingerne) samt med de oprindl. Indgangsdøre, hvoraf den sydl. var Hovedindgang. Hvælvingerne under Omgangen benyttedes til Dels

MARIAGER.

Eftertryk forbydes

Udført af V.F.A.Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad.
1900.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

endnu til Gravkapeller; i et af Kapellerne, bag ved Alteret, var der dog indrettet Sakristi.

Den smagløse, barbariske Ombygning, hvortil Midlerne tilvejebragtes bl. a. ved Tilskud fra alle Landets Kirker, udførtes 1788—89 under Ledelse af Bygmester Andr. Kruse, Horsens, og bestod i, at man nedrev Midtskibets og Sideskibenes 4 østl. Hvælvingsfag og ved den nye Østgavl opførte et lille, uanseligt Kor med fladt Loft, saaledes at dette sammen med „Domkirken" og Sideskibenes tilbagestaaende vestl. Hvælvingefag kom til at danne det nuv. Kors, medens Midtskibets vestlige Hvælving, der nu altsaa danner Midtpartiet i Korset, fik fladt Loft, en Forandring, der dog vistnok ikke skyldes „Ombygningen", idet denne Hvælving alt var styrtet ned længe før. Tillige nedtoges den øverste Del af Taarnet (omtr. 15 Al.), der var $56^1/_2$ Al. højt og ragede 23 Al. op over „Domkirken", men kun $4^1/_2$ Al. over Langhusets Tagrygning, og hvis oprindl. spidse Spir i Tidens Løb var blevet afløst af et Sadeltag med Gavle i Ø. og V.; vistnok nu fik det det nuv. firsidede, spidst tilløbende Blytag. Hovedindgangen, over hvilken en Indskrift mælder om „Ombygningen", henlagdes til den nordl. Korsfløjs Nordside; et Stykke af den gamle Omgang her er nu omdannet til Vaabenhus; det tilsvarende Stykke i den sydl. Korsfløj gjordes 1874 til Ligkapel. Det ældre Murstensgulv blev 1873—74 erstattet med et Flisegulv. Saaledes staar Kirken og venter paa sin Restauration.

Udskaaren egetræsmalet Altertavle fra 17. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet og Apostlene ved Siderne, bekostet af Borgmester Hans Nielsen Drostrup og hans Svigersøn Licentiat Nicolaus Broberg i Aarhus, stafferet 1694 af Niels Kall, Præst i Als (Indskrifterne ere nu forsvundne); et udsk. Træbillede af Christus med Tornekronen, i Legemsstørrelse, som tidligere fandtes ved Alteret, er nu anbragt i et Rum bag dette. Paa Alteret to 7armede Lysestager, skænkede 1899 af Oberst Voss, Fredericia. Et sjældent Alterklæde, formentlig broderet af Nonner, er fra Kirken. Udskaaren Prædikestol, staff. 1724 af Severin Benzon til Havnø og Hustru (restaur. 1874). Døbefont af gotlandsk Sandsten fra 1892, efter Tegn. af Prof. J. B. Løffler; den afløste en Font af Træ, der var skænket midt i 18. Aarh. af Etatsr. Math. Thestrup til Mariagerkloster. Orgelet, i „Domkirkens" Vestende, er fra 1801 (Orgelbygger Peerstrup). I Midtpartiet hænge 3 Lysekroner fra 1746, 1755 og 1789. Desuden findes i Kirken fra katolsk Tid en „Christi Grav", ɔ: en Trækiste med tagformet Laag og indeni en Kristusfigur, samt et stort Trækrucifiks (6 Al.), der skal have staaet over Alteret. I Koret hænger et Epitafium over de to sidste Abbedisser i Mariager Kloster, Sidsel og Hilleborg Lykke, † 1582 og 1585, med deres malede Billeder (restaur. 1892 af Nationalmus.); i Præstens Værelse bag Alteret en Mindetavle over Rektor og Legatstifter Laur. Mortensen Hassing, † 1734; hans Ligsten ligger i Koret under Døbefonten. Af de mange Ligsten, der tidligere dækkede Gulvet, reddedes en Del ved Ombygningen 1788; ved Gulvets Omlægning 1873—74 bleve de indsatte i det indvendige af Murene, medens Gravhvælvingerne undersøgtes og Ligene nedsattes i en Gravhvælving, der midt i 18. Aarh. blev indrettet i Midtskibets Vestende. Der findes Ligsten bl. a. over den sidste kat. Bisp i Børglum, Styge Krumpen, † 1551, med Billede (se Danm. Riges Hist. III S. 50; et Lig, der var indtørret som en Mumie, og hvis Træk lignede Billedet paa Stenen, laa længe i en aaben Kiste og forevistes de besøgende som Bispens, indtil det 1873

nedsattes i den nævnte Gravhvælv.), over Rigsmarsk Otte Krumpen, † 1569, og hans to Hustruer Drude Krummedige og Anne Lykke, med deres Billeder, over de ovennævnte Jens Madsen (Munk) til Visborg, med Hustru, og over Laur. Mogensen (Løvenbalk) til Tjele, † 1500, med Hustru (se *Løffler*, Gravst., Pl. XXXI), over Kirstine Høg, † 1542 (g. 1. m. Lave Brock til Estrup, 2. m. Peder Lykke til Demstrup m. m.), og over Gertrud Lykke, † c. 1583, Søster til de to ovfr. nævnte Abbedisser. Paa Kirkegaarden ligger desuden Brudstykket af en Sten fra omtr. 1480 over Johannes Johannis, „Presbiter in Jælingh". I Kirken er ogsaa bevaret en lille Sten af rød Granit med Indskriften: „Her ligger thii Krumpen Slecht", der har siddet over Krumpernes Kapel (se ovfr.). Paa en Pille i den nordl. Korsfløj staar malet et Vaaben og: „Velbørdig Mand Thord Deign, som hidgaf gott Gozs, hans Siel Gud bevar"; det var før malet paa en Pille i Koret, men ommaledes (forvansket) ved Ombygningen. Om Thord Degn har været begravet i Kirken, er dog tvivlsomt*). Af andre, der have hvilet i Kirken, nævnes Borgm. Hostrup fra Hobro (Epitafium), Overhofmester Henning Chrf. Holstein, † 1753 (i Forhallen findes Epitafium over ham saavel som over J. A. Brask til Kjellerup, med Hustru), Etatsr. H. Folsach til Gjessinggd., † 1758, Etatsr. Math. Thestrup, † 1769 (hans Epitafium hænger i Kirken), og Kmhr. Frands Thestrup, † 1796. Udv. i Østgavlen ere indmurede to Sten (maaske fra Hov Kirke eller Glenstrup Kl.), den ene med to Løver, den anden med en Christusfigur; de sad for paa hver Side af den nordl. Dør. Ved Gavlen staa tillige nogle Stensøjler, Kapitæler osv., der skulle være fra Hov Kirke eller fra St. Peders Kirke i Mariager. Af Kirkens 3 Klokker er den saakaldte Tiklokke, med Majuskelindskriften: Magister Nicolaus me fecit, fra den tidligere Middelalder (sidste Halvdel af 13. Aarh.?). (Litt.: Artikler i Danske Magasin VI, særlig S. 236. flg. *H. Dahlerup*, Mariager Kl. og Bys Hist., S. 65 flg. *S. Bergsøe*, Optegn. fra M. Kirke, i Saml. til j. Hist. VI S. 128 flg. *F. Uldall*, Klokkerne i M. Kirke, i Randers Amtsavis, $^3/_2$ 1873).

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Den ejede ved Udg. af 1900 9350 Kr. i Kapitaler og 35 Td. Byg som aarl. Kanon samt 28 Td. Rug, 96 Td. Byg og 74 Td. Havre, der ligesom ovenn. Kanon betales med Penge efter Kapitelstakst.

Kirkegaarden, ved Kirken, har 1894 ved Erhvervelsen af et Areal fra Mariagerkl. faaet en betydelig Udvidelse, saa at den nu er 4 Td. Ld. (Paa Kirkegaarden skal der tidligere have ligget noget, der hed „Marenborg").

Raadhuset, ved Torvet, 1 Stokv., med Indskriften: „Var ej Lov i Landet, havde den mest, som mest maatte gribe," er opf. 1821—22 og indeholder, foruden nogle mindre Lokaler, en Byraadssal og en Tingstue; i den sidste et Oliemaleri af Chr. V. Bag ved Raadhuset er 1860 opf. et Arresthus med 7 Arrester, deribl. en Fællesarrest. Raad- og Arresthuset ejes af Byen med $^1/_6$ og Amtet med $^5/_6$.

Den **kommunale Borgerskole**, Vestergade, to Stokv. af røde Mursten, er opf. 1893 paa en af Prof. Christen Rovsing († 1889) m. fl.

*) Han levede paa Vald. Atterdags Tid, var Landstingshører og Ejer af Bjerregaard i det nedlagte Hov Sogn (s. d.) og døde, længe før Kirken blev færdig (rigtignok kan hans Lig senere være ført hertil fra Glenstrup Klosterkirke eller fra den nedrevne Hov Kirke). Man har før antaget ham for Forfatter til det bekendte Tillæg til Jydske Lov, „Thord Degns Artikler", men det er sandsynligt, at Forfatteren er Thord Litle (se Saml. til j. Hist. II S. 230 flg.).

skænket Grund (Arkitekt: Achen); den havde ved Udg. af 1900 2 Lærere og 2 Lærerinder, 5 Klasser og 141 Elever (den tidligere Skolebygning, af Bindingsværk, paa Vestergade, var en gammel Kapellanbolig). En **teknisk Skole**, opr. 1895 af Haandværkerforeningen, har Lokale i Borgerskolen. Desuden er der et Par smaa Pogeskoler.

Byens **Fattighus**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1843; det har 8 Lejligheder. — **Epidemihuset**, mod S. Ø., uden for Byen, er opf. af Byen, som ejer $^1/_{100}$, og Amtet; det har 12 Senge. — **Pleje- og Arbejdsanstalten**, mod S. Ø. uden for Byen paa Sødes Bakke, er opf. 1866—67 af Byen, der ejer $^1/_{100}$, og Amtet og bestaar af en Tvangsafdeling, en Arbejdsafdeling og en Plejeafdeling for syge og aandssvage; Plads til 43 Lemmer. Bygningerne bestaa af en Hovedfløj og 2 Sidefløje, alt i 1 Stokv. af gule Mursten (Arkitekt: Herholdt).

Posthuset og Telegrafstationen ligger i Kirkegade; Toldbodbygningen, ved Havnen, er opf. 1822. Præstegaarden, i Fuglesangsgade, Embedsbolig fra 1868, er den tidligere Herredsfogedbolig; den har en 100 Al. lang Façade og gamle, hvælvede Kældere. By- og Herredsfogedbolig og Kontorer samt Byens Arkiv ere indrettede i den tilbagestaaende Del af Klosterbygningerne (se Lands.). Paa Hj. af Torvet og Kirkegade ligger en stor Bindingsværksbygning (Hotel Mariager) omtr. fra 18. Aarh.'s Midte. I Fuglesangsgade er der under et Par Steder hvælvede Kældere, maaske Levninger af tidligere Adelsgaarde.

S. for Byen ligger det smukke Anlæg **Munkholm**, omtr. 4 Td. Ld., til Dels ifl. Gavebrev af $^{17}/_{2}$ 1839 skænket Byen af Etatsraad, Overtoldinspektør F. M. Tetens. I Anlægget, der støder lige op til den Mariagerkloster tilhørende Skov Himmelkold, er en Mindestøtte for ham, rejst 1876 af Byens Borgere, og en Udsigtspavillon. Paa Bakkerne langs Østergade er der 1871 paa Borgm. H. Dahlerups Initiativ anlagt en Plantage. Ogsaa *Fuglesangsbakken* mellem Byen og Arbejdsanstalten har Kommunen ladet beplante 1872—76, ligesom den 1898 har ladet opføre en Skovpavillon (Arkitekt: Olivarius) ved Munkholm. — Paa Østergade er 1877 bygget en Granitniche med Metalløvehoved (efter Tegn. af J. V. Dahlerup), hvorigennem en af de to Smaabække, der løbe gennem Byen, har Udløb. Ø. for Byen ligger den smukke *Maren Finds Dal.*

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1901: 917 (1801: 414, 1840: 564, 1860: 680, 1890: 761). Det er Landets mindste Købstad, naar Sandvig paa Bornholm regnes sammen med Allinge. Erhverv 1890: 122 levede af immat. Virksomhed, 90 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 26 af Fiskeri, 3 af Søfart, 249 af Haandværk, 147 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, 35 nøde Almisse, og 12 vare i Fængsel (mærk Arbejdsanstalten). — Byen har et meget lille Opland, Handel og Haandværk er kun ringe. De nedennævnte Tal give selvfølgelig ikke et Billede af Omsætningen i selve Byen, da Tolddistriktet ogsaa omfatter Hadsund samt Cementfabrikkerne „Cimbria" og „Dania".

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 37,209 Pd., Kaffe 3605 Pd., Sukker 1848 Pd., Stenkul 2816 Td. og 42,171,342 Pd., Kokes 2,757,084 Pd., Metaller og Metalvarer 23,133 Pd. samt Tømmer og Træ 1026 Clstr. og 3021 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Af indenlandske Frembringelser udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland samt til Udlandet bl. a.: fra Cementfabrikkerne „Cimbria“ og „Dania“ 107,979 Td. Cement samt fra de s. Fabrikker og fra Aamølle 10,032 Td. Raakridt og 1219 Td. slemmet Kridt.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 38 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 566 Tons, deraf 5 Dampskibe paa 174 T. og med 113 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 164 og udgik 128 Skibe med henh. 16,570 og 1317 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 836 og udgik 888 Skibe (deraf henh. 349 og 347 Dampsk.) med henh. 5915 og 22,649 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde, efter Fradrag af Godtgørelser, 32,361 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 32,517 Kr. (3758 mindre end i 1898).

I Mariager holdes aarl. 4 Markeder: 1 i Feb. og 1 i Juli med Kreaturer, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag 1. og 3. Torsdag i hver Maaned med Kreaturer.

Af industrielle Anlæg i Byen nævnes et Andelsmejeri, et Hvidtølsbryggeri og en Sodavandsfabrik; i Omegnen ligge flere Teglbrænderier foruden de ovenn. Fabrikker.

Kreaturhold 1898: 62 Heste, 176 Stk. Hornkvæg (deraf 133 Køer), 152 Faar, 103 Svin og 13 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Onsild og Gjerlev Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Skolevæs. og e) for Brolægnings- og Vejvæsen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 10,815 (deraf Grundsk. 1187, Hussk. 728, Formue- og Lejlighedssk. 8626, lignet paa Menigheden 274), Afgifter efter Næringsloven 779, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 741, Indtægter af Aktiver 979, Skolekontingent 157 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 178, til Amt 141, til Amtsskolefond 235, Byens Bestyrelse 478, Fattigvæs. 1273, Alderdomsunderst. 1436, Skolevæs. 3702, Rets- og Politivæs. 813, Medicinalvæs. 754, Gader og Veje 421, Belysn. 273, offtl. Renlighed 35, Brandvæs. 165, Lystanlæg 100 og afløst Højtidsoffer 626 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler 12,688 og i faste Ejendomme 56,403 og skyldte bort 32,827 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 7075 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5^{6}/_{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 203,900 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 193,550 Kr.

Et Brand- og Politikorps, oprettet 1820, tæller omtr. 100 Mand.

I Sparekassen for M. og Omegn, opr. $^{5}/_{11}$ 1853, var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 474,806 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 22,722 Kr., Antal af Konti 852. — I Landbosparekassen for M. og Omegn, opr. $^{15}/_{12}$ 1888, var $^{31}/_{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 277,684 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5675 Kr., Antal af Konti 334. — I Banken for M. og Omegn, opr. $^{17}/_{10}$ 1897, er Aktiekapit. 30,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 130,403, Vekselkontoen 84,726 Kr.

Da Vigen danner en naturlig Havn, har der aldrig været andet end en

Skibsbro, der 1804 ombyggedes og indrettedes væsentlig, som den nu er. Havnen er fra 5 til 14 F. dyb, Bolværkernes Længde 538 F., Havnepladsenes Størrelse omtr. 8300 □ Al.; 1895 anlagdes en Baadehavn, 3—4 F. dyb. Havnevæsenet bestyres af et Havneudvalg, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnen ejede $^{1}/_{1}$ 1900 i Penge 6445 og i Ejendomme og Løsøre 2550 Kr.; Indtægten af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 2000 Kr. Se S. 824.

I gejstl. Hens. danner Mariager eet Pastorat med østre og vestre Lands. Mariager hører til 9. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Randers Amtstue- og Mariager Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 425. Lægd.

Ved Mariager Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Toldassistenter samt 3 Strandkontrollører, henh. ved Hurup, Hadsund og Alsodde, ved Postvæsenet 1 Postmester, som tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen staar i Forb. med de jydske Byer ved jydsk Telefonaktieselskab, i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne ved Fjorden.

Historie. Byen har vistnok oprindl. været en Landsby, der maaske har tilhørt Glenstrup Kloster og senere, efter at dette var ophævet, gik over til Mariager Kloster (s. d.); men man ved intet om Byen før dette Klosters Oprettelse, ja den nævnes endog først 1434, da Hans Valtersen tilskødede Klosteret sin Gaard der. Om ikke sin Oprindelse skylder den Klosteret i alt Fald sin Fremvækst, især efter at dette havde faaet Brev paa en fri Havn ved Fjorden, da handlende og Haandværkere bosatte sig i Klosterets Nærhed og Skibsfart efterhaanden blev den lille Bys Hovederhverv, om det end kun var smaa Skibe, der kunde besejle Fjorden; navnlig var Udførselen fra Omegnens Teglværker og Kalkbrænderier ret betydelig i Beg. af den nyere Tid; Chr. III lod hente store Skibsladninger Kalk til Kolding og andre Steder, Fr. II og Chr. IV til Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, ja der skete endog Udførsel til Tyskland. Ogsaa Folk, der søgte Klosteret, droges til Byen; saaledes vides enkelte adelige at have haft Gaarde i Byen. Købstadsprivilegier fik den dog vistnok først ved Brev af $^{23}/_{5}$ 1592, der gav Indb. Ret til at bruge saadan Handel og borgerlig Næring og Købstadfrihed, som andre Købstæder i Riget nyde, navnlig samme Privilegier som Hobro (de ældre Privilegier af 1449 og senere, der anføres i D. Atl., lyde paa Klosteret). Indtil 1592 har M. vel indtaget en Stilling omtr. som Flække, om end den ofte er bleven behandlet som Købstad; saaledes havde den 1457 et Byting, og 1486 nævnes baade Byfoged og Byskriver; 1536 opføres den ogsaa blandt Landets Købstæder, der sendte Afsendinge til Kjøbenhavn, og i de flg. Aar er der flere Eksempler paa noget lign. For øvrigt vedblev den længe at staa i Afhængighedsforhold til Klosteret, til hvilket den foruden Jordskyld og Kornafgift maatte yde Hoveri indtil 1631 eller 1634. Byen havde for øvrigt fra gammel Tid sin egen Kirke, *St. Peders Kirke*, der vistnok har været Sognekirke for den oprindl. Landsby og laa omtr. paa Hj. af Teglgades Bakke og Kirkegade. Den er maaske bleven nedbrudt, efter at Klosterkirken var bleven Sognekirke; endnu paa Resens Tid (1677) stod dog Taarnet, hvori Byens Stormklokke hang; men 1729 var det forsvundet. Paa Pladsen er der fundet Murbrokker. Byen har ogsaa i Middelalderen haft et Hospital for fattige (først nævnt i et kgl. Brev af 1490), senere kaldet „Kærlingegaarden" eller „Hr. Erik Ottesens fattige Folks Gaard" (Erik Ottesen Rosenkrantz gav Gods til Hospitalet 1496 og 1503). I den katolske Tid har det vistnok været knyttet til Klosteret, efter Reformationen stod det under Lensmændene. Det nævnes sidste Gang 1650. Hvor det har ligget, vides ikke (maaske paa den nuv. Kirkegaard eller paa Teglgades Bakke). Byens Øvrighed var en Borgmester og 5 Raadmænd; ved Fororddn. af $^{28}/_{1}$ 1682 blev de sidstes Antal indskrænket til 2, ved Reskr. af $^{13}/_{10}$ 1682 endog kun til en Byfoged. Først 1868 fik M. atter Borgmester og Raad.

Nogen større By blev den dog aldrig, og dens Tilbagegang begyndte allerede tidlig, vistnok endnu før den blev Købstad, hvad der skyldtes dels Klosterets Nedlæggelse som Forsørgelsesanstalt for adelige Kvinder, idet de adelige Familier da snart flyttede bort fra Byen, dels et Par store Ildebrande, $^{22}/_{6}$ 1573 og 1583, dels Kalkbrændingens Aftagen, efterhaanden som de omliggende Skove ødelagdes ved

den skaanselsløse Forbrug af Brændsel; i Beg. af 18. Aarh. var den næsten helt standset. Efter Branden 1583 skal næppe Halvdelen af de brændte Huse være bleven genopført, og Grundene udlagdes til Haver, Marker og Enge. Ogsaa den Omstændighed, at Landevejen mellem Randers og Aalborg, som fra gammel Tid gik over M. og gjorde Byen til det vigtigste Færgested over Fjorden, blev forlagt over Hadsund, vistnok i 1. Halvdel af 17. Aarh., har skadet den. I 17. Aarh. kom nye Ulykker over den lille By. Under Krigene var den besat af Fjender, saaledes 1627-29 af de kejserlige; $^{28}/_{10}$ 1629 gav Kongen en Del brandlidte Frihed for Skat og Tynge, og dette gentoges 1636 for nye brandlidte. Efter Krigen 1657-60, i hvilken M. utvivlsomt har lidt meget, flyttede mange bort fra Byen; 1672 var der 370 Indb.; 1680 oplyste Borgerne i en Ansøgning til Kongen, at der i de sidste Aar var brændt 16 Gaarde og 43 Huse, og at i alt 123 Ejendomme stode ødelagte eller ubeboede. I de flg. Aar var næsten al Næring ophørt, bl. a. fordi Toldstedet 1680 var blevet forlagt til Hadsund (se under Hobro, S. 825), og Fattigdommen var overordentlig stor. Efter en ny Brand 1687 gav Kongen Byen Frihed for Skatter i 10 Aar. Atter i den nordiske Krig led den; 1732, 1764 og $^{1}/_{12}$ 1775 var der nye Brande; dertil kom ødelæggende Kvægsygdomme (1746-47 døde 148 Stkr. Hornkvæg). Aar 1769 havde Byen 402, 1787 393 Indb.; 1775 havde den kun eet Skib. Først op i 19. Aarh. er Byen kommen noget til Kræfter og har taget Del i Landets almindelige Opkomst, om den end er vedbleven at indtage den beskedne Plads som Landets mindste Købstad; Hobro og Hadsund ere dens lykkelige Konkurrenter. — I 1808 var en Afdeling spanske Tropper indkvarteret i M.; 1864 var den en Tid besat af Preusserne.

En Latinskole, der grundlagdes af Chr. III, ophævedes 1739. Skolen laa N. for Kirken; en Rest af den, Graverboligen, staar endnu.

Litt.: *H. Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist., Kbh. 1882. — *V. Greibe*, Hobro, M. og Hadsund, Kbh. 1900.

Grenaa

14 AARHUNDREDE.

Grenaa Købstad ligger i Nørre Herred under 56° 24′ 49,16″ n. Br. og 1° 42′ 1,02″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens Sydgavl). Byen ligger lige N. for Gren Aa, der før har dannet Udløbet for den nu udtørrede Sø Kolindsund, paa et lavt og temmelig fladt Terræn og over $^{1}/_{4}$ Mil fra Kattegats Kyst; højeste Punkt er ved Kirkens Nordvesthjørne, 21,2 F., 6,6 M., paa Vejene ved Byens Øst- og

Vestgrænse er der 17, i Søndergade ved Bygrænsen $6,_7$ F.; kun N. for Byen hæver Egnen sig lidt; Bavnehøj, hvorfra der er Udsigt over Byen, er 130 F., 41 M. Afstanden fra Randers er omtr. $6^3/_4$, fra Ebeltoft $3^1/_2$ Mil (ad Jærnbanen henh. $8,_6$ Mil, 65 Km., og $4,_3$ Mil, $32,_5$ Km.). Byens største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 1400 Al., fra N. til S. højst 700 Al. Hovedgaderne ere Storegade og Lillegade, der fra Torvet føre mod V. til Randersvejen; fra Torvet fører Østergade mod Ø. til Havnevejen og Søndergade mod S. til Aarhusvejen. Blandt Husene, hvoraf flere i 2 Stokv., ere enkelte ældre Bindingsværksbygninger bevarede.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. $41^1/_2$ Td. Ld., Markjorderne omtr. $875^1/_2$ Td. Ld. Byen havde da 12 Gader og Stræder og 2 Torve. Husenes Antal var 373, deraf 239 paa Bygrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 957 Td. Ld.; deraf vare besaaede 454, Afgræsn. 108, Høslæt, Eng osv. 233, Have 16, Skov 30, Veje og Byggegr. 88 og Vandareal 28 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 64 Td.; deraf hørte 45 til 18 Gaarde og 12 til 94 Huse; 15 Gaarde og 88 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge foruden en Del af Byen, der i Fortsættelse af Gaderne er udbygget, med flere offtl. Bygninger (se ndfr.) og nogle industrielle Anlæg, *Bavnehøj Møllegaard.*

Husenes saml. Brandforsikringssum var $^1/_{10}$ 1900 3,570,312 Kr. (Antal af Forsikringer: 372).

Om *Grenaa Landsogn* eller *Gammelsogn* se under Nørre Hrd.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, midt paa Torvet, fordum indviet til St. Peder eller St. Gertrud (i Præsteindberetn. fra 1623 til Worm siges: I Nørre Hrd. er 17 Kirker + 1 Kirke paa Anholt, nemlig Grenaa Kirke eller St. Gertruds Kirke . . .), bestaar af Skib og Kor ud i eet, Sideskib mod N., Taarn mod V. og Udbygning mod S. Den er af Munkesten (Sideskibets nordl. og vestlige Ydermur dog beklædt med Granitkvadre i 14 F. Højde) og er for den ældste Dels Vedk., Skib og Kor, opf. i gotisk Stil, vistnok i 14. Aarh., medens Taarn og Udbygninger ere senere tilføjede. Skib og Kor (90 F. langt, 39 F. bredt og 24 F. højt) afsluttes mod Ø. af en Kamgavl og har 4 Krydshvælvinger, hvoraf den østl. er Koret. Sideskibet (88 F. l., $19^1/_2$ F. br. og 15 F. højt) har ligeledes 4 Krydshvælv., hvoraf den østl. er Sakristi og skilt fra Skib og det øvrige Sideskib ved Grundmur; Sideskibets Tag er delt i 4 Afdelinger med Kamgavle mod N. Taarnet, hvis hvælv. Underrum er Vaabenhus med Hovedindgangen i Vestmuren (til henved Midten af 19. Aarh. var den sydl. Udbygning Vaabenhus), har 4 blindingsprydede Kamgavle og et højt Spir (32 × 27 F., til Murtinden 56, med Spiret i alt 121 F.). Udbygningen mod S. ($27^1/_2$ F. l. og br. og 24 F. høj) er hvælvet og har Kamgavl mod S. Om Bygningen høres intet, før den ødelagdes ved en Brand i Byen 1627, men snart efter genopførtes, maaske af Materiale fra den nedlagte Gammelsogns Kirke (se S. 841); fra denne stammer vistnok en Del Kridtstenskvadre, indsatte i Skibets Vestgavl og i Udbygningens Vestmur. Paa Taarnets Sydmur staar: 1760, vistnok Minde om en større Restauration. I 19. Aarh. er Kirken restaur. 1865-66, da bl. a. Hvælvingerne dekoreredes (Bygningsinspektør Walther), 1874-75 (Walther),

da Taarnet fik de nuv. Kamgavle og Spiret samt Sideskibet de 4 Kamgavle; 1884 restaureredes Udbygningen, fik Kamgavl og omdannedes til Skriftestol, 1892 restaureredes Sakristiet (Walther). Dekorationerne i Skriftestol og Sakristi ere efter Tegning af N. Fristrup. Altertavle fra Chr. IV's Tid med 2 nyere Malerier (opforgyldt af Maler Hartmann 1884) og Prædikestol fra samme Tid, begge i Renæssancestil. Døbefonten, af sort Marmor, er fra 1866; det nuv. Orgel, paa en muret Underbygning i Skibets Vestende, er fra 1881. I Skibet hænge 3 Lysekroner, de to fra 1697, den 3. fra 1724, i Sakristiet 4 Tavler med Navne paa Præster m. fl., udf. 1892-93 af Arkitekt L. A. Petersen, i Taarnrummet et Epitafium over Byfoged Blichfeldt, † 1729. Kirkens 3 Klokker ere støbte 1648 af Claus Wandam. Ved Restaurationen 1866 forsvandt Kirkens Ligsten (mange

Grenaa Kirke.

Lig nedgravedes paa Kirkegaarden) ligesom et Pulpitur i Kirkens Nordvesthjørne, der siges at have været fra Gammelsogns Kirke. En kisteformet, middelalderlig Ligsten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Løffler*, Gravst. Pl. XV). — Den omliggende Kirkegaard planeredes 1822-40.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Gammelsogn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 i Kapitaler 15,620 Kr. og i Jorder $60^1/_2$ Td. Ld. (deribl. Kirkegaarden), omtr. 6 Td. Hrtk.; dens Gæld var 8353 Kr.

Et **Missionshus „Zarepta"**, mod N. i Byen tæt ved Kirkegaarden, af røde Mursten i 1 Stokv., er opf. 1889. Et **Menighedshjem**, for Enden af Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1894-95; Kirken har givet 3000 Kr. til dets Opførelse.

Kirkegaarden, N. for Byen, omtr. $4^1/_2$ Td. Ld., er indviet $^{24}/_4$ 1822

(paa en Sten staar, at Generalkrigskommissær Chr. Fischer, † 1822, var den første, der blev begravet her), udvidet 1848, 1869 og 1896. Et Ligkapel, af røde Mursten i gotisk Stil med Kamgavle, er opf. 1881 (Bygningsinspektør Walther, Dekorationerne indv. efter Tegn. af N. Fristrup). Paa Kirkegaarden staar Kirkens gamle Granitdøbefont.

Raadhuset, ved Torvet, er opf. 1805 af Grundmur i 2 Stokv. med en Frontespice paa Midten og ejes af Byen. Det indeholder bl. a. en Byraadssal, en Retssal, Lokale for Forligskommissionen, Politistation og Arrestforvarerens Bolig. Et særligt Arresthus, med Plads til 13 Arrestanter, er opf. 1879 i Forbindelse med Raadhuset. I Retssalen et Portræt af Borgm., Justitsr. J. Aagaard, † 1852, og et Billede af Grenaa Havn, skænket 1895 af Frk. Caroline Benzon.

Kommuneskolen, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1867, udvidet mod V. 1887. Skolen, der er Friskole, har 8 Klasseværelser, 1 Gymnastiksal og 1 Lærerværelse; $^1/_1$ 1900 var der 6 Drenge- og 6 Pigeklasser, 5 Lærere og 4 Lærerinder samt 390 Elever (deraf 195 Piger). **Teknisk Skole**, mod S. V. i Byen, ved Plantagen, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder og Tagetage, er opf. 1891 (Arkitekt: Overbanemester Jensen); den har 3 Klasseværelser i hvert Stokv. foruden 1 i Kælderen og Malerskole i Tagetagen og 150-60 Elever. Grenaa private **Realskole**, Lillegade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1883; Skolen, der har Dimissionsret, har 7 Lærere og 106 Elever. Desuden er der en privat Pigeskole, Vestergade, opf. 1896 (32 Elever).

Fattiggaarden, mod N. Ø. i Byen ved „Bag Byen", er opf. 1879, med Plads til omtr. 20 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Havnevejen, er opf. 1900 af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder efter Tegn. af Arkit. T. Olivarius; det ejes af Amtet med $^5/_6$ og Byen med $^1/_6$ og har 20 Senge (det tidligere Amtssygehus laa N. for Byen og er nu solgt). Ved Siden af Amtssygehuset ligger det af Amt og By 1889 opførte **Epidemihus** (ejes af Amt med $^5/_6$, af By med $^1/_6$).

Milde Stiftelser: **Grenaa Asyl**, Vestergade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. af Diakonisseforeningen 1882 (indviet $^1/_{10}$ 1884) og har Plads til 40-50 Børn. **Haandværkerforeningens Alderdomshjem**, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opr. 1883 med 10 Friboliger for trængende Foreningsmedlemmer. **Arbejderhjemmet af 1894**, Østergade, af gule Mursten i 2 Stokv., er opr. af Købmand C. J. Momme med Friboliger for 12 Familier. Der er et 1879 opr. Velgørenhedsselskab.

Gasværket, ved Havnevejen, er anlagt 1897 for omtr. 115,000 Kr.; 1899 produceredes 115,243 Kbm. Gas.

Jærnbanestationen, ved Østergade, er opf. 1876; Posthuset og Telegrafstationen er i Stationens østl. Del. **Toldbodbygningen**, ved Havnen — der ligger omtr. 4000 Al. Ø. for Byen, hvor der er opstaaet en lille By (se S. 840) —, er opf. 1871.

Af andre Bygninger nævnes: Embedsboligen for By- og Herredsfogden, ved Havnevejen, opf. 1898 (Arkit.: Hoffmeyer, Aalborg), Apoteket, Østergade, opf. 1899, Handels- og Landbrugsbanken, Storegade, og Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet, Storegade, af røde Mursten i 2 Stokv., opf. 1888. Handels- og Kontoristforeningen har Lokale ved Torvet.

Paa Torvet S. for Kirken, mellem denne og to store Kastanietræer, er

1884 rejst en Statue af Fr. VII (Kopi af Statuen i Odense). V. for Byen paa begge Sider af Randersvejen, er 1842—43 anlagt en smuk vel vedligeholdt **Plantage**, udvidet 1871 og flg. Aar, omtr. 31 Td. Ld., der med smukke Spaseregange fortsættes S. om Byen langs Aaen. En almindelig Promenade for Beboerne er Chausseen, der fører ud til Havnen.

Af gamle Bindingsværkshuse nævnes en stor Købmandsgaard paa Torvet, Hj. af Kannikestræde, vistnok fra 18. Aarh.; 2. Stokv. krager ud, men i øvrigt er den uden Forsiringer; til Gaardsiden har den Svalegange. Paa Storegade, ved Torvet, findes ligeledes en stor, gammel Bindingsværks Købmandsgaard.

Indbyggerantallet var $^1/_2$ 1901: 3257 (1801: 760, 1840: 902, 1860: 1636, 1890: 2933). Erhverv 1890: 388 levede af immat. Virk-

Gammel Købmandsgaard paa Torvet.

somhed, 71 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 84 af Fiskeri, 12 af Søfart, 1103 af Industri, 598 af Handel, 556 af forsk. Daglejervirks., 61 af deres Midler, og 39 nøde Almisse. — Næst Handel, især med Landbrugsprodukter, er Haandværk og Industri Byens vigtigste Erhverv. Men ogsaa Fiskeriet, af Torsk og især af Rødspætter, har Betydning. Ifl. Fiskeriberetn. fangedes der i 1899—1900 i Grenaa og ved Gjerrilds Kyst af 158 Fiskere fra 37 Kuttere bl. a. 13,776 Pd. Torsk og 94,606 Pd. Rødspætter, desuden 14,000 Pd. Aal, hvoraf en Del i Aaløbet fra Kolindsund.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 97,668 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 5064 Pd., uldne Manufakturv. 10,560 Pd., Glas- og Glasvarer 21,104 Pd., Humle 2015 Pd., Kaffe 28,004 Pd., Risengryn og Rismel 55,814 Pd., Salt 70,359 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 43,377 Pd., Stenkul 15,239,293 Pd., Metaller og Metalvarer 191,546 Pd. samt Tømmer og Træ 1180 Clstr. og 378

Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 1025 Td. Kartofler; til indenlandske Steder uden for Jyll. udskibedes bl. a. 65,000 Pd. Rug, 204,800 Pd. Byg, 161,650 Pd. Havre, 1280 Pd. Flæsk, 4326 Pd. Kød, 3897 Stkr. Faar og Lam, 39,600 Pd. Huder og Skind, 58,018 Pd. Klude, 14,255 Snese Æg, 22,680 Pd. Græsfrø, 29,585 Pd. Kreaturben og 7595 Pd. Hø.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 53 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 690 Tons, deraf 1 Dampmuddermaskine paa 13 T. og 6 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 66 og udgik 53 Skibe med henh. 6614 og 115 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 115 og udgik 144 Skibe (af hvilke 50 og 51 Dampsk.) med henh. 2943 og 1435 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 43,728, Krigsskatten af Vareindførselen 1401, ialt 45,129 Kr. (4539 Kr. mindre end i 1898).

I Grenaa afholdes aarl. 4 Markeder: 1 i Marts og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Sept. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Lørd.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Grenaa Dampvæveri, omtr. 100 Arbejdere, aarl. Prod. omtr. 25,000 Stkr. Bomuldstøj, 1 Jærnstøberi, 2 Kalkværker, der ejes af „De forenede Kalkværker", 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Grenaa udgives 2 Aviser: „Grenaa Avis" og „Grenaa Folketidende". („Gr. Dagblad" udgives i Randers).

Kreaturhold 1898: 165 Heste, 209 Stkr. Hornkvæg (deraf 168 Køer), 119 Faar, 62 Svin og 6 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Nørre- og en Del af Sønder Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Brolægnings- og Vejvæs., f) for Markvæs., g) for Plantninger, h) for kommunale Bygninger, i) for Legatvæs., k) for Gasværket, l) for Renovationsvæs., m) for Rigsdagsvalglister, n) for kommunale Valg.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 43,744 (deraf Grundsk. 1030, Hussk. 2053, Formue- og Lejlighedssk. 40,661), Afgifter efter Næringsloven 5343, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2103, Indtægt af Aktiver 10,234, Skolekontingent 880 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 846, til Amt 223, til Amtsskolefond 904, Byens Bestyrelse 3935, Fattigvæs. 10,653, Alderdomsunderst. 5015, Skolevæs. 12,840, Rets- og Politivæs. 4900, Medicinalvæs. 2203, Gader og Veje 11,985, Belysn. 2575, offtl. Renlighed 1414, Brandvæs. 190, Lystanlæg 405, Tilskud til Havnen 1000 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler 40,765 og i Ejendomme 384,135 Kr. og skyldte bort 220,211 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 31,831 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^1/_2$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 946,300 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 638,050 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Arresthuset, Kommuneskolen, Fattiggaarden, et Sprøjtehus, Gasværket og Andel i Syge- og Epidemihuset; desuden af Jorder omtr. 878 Td. Ld., derunder Plantagen.

Byen har et Brandkorps paa omtr. 300 Mand. En Afdeling heraf

er organiseret som et Politikorps paa 15 Mand under en Overbefalingsmand og en Næstkommanderende.

I Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet for G. og Omegn, opr. $^{30}/_{9}$ 1856, er Aktiekapitalen 44,000 Kr.; $^{31}/_{3}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 1,236,289, Vekselkontoen 96,065 Kr. — I G. Handels- og Landbrugsbank., opr. 1894, er Aktiekap. 75,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 941,541, Vekselkontoen 203,183 Kr.

Havnen er i sin nuv. Skikkelse anlagt i 18. Aarh.; 1874—78 udvidedes den med et nyt Bassin, Yderhavnen (Arbejdet kostede omtr. $^{1}/_{2}$ Mill. Kr.); i 1899 er Inderhavnen ombygget og den ældste, 1812 anlagte Havn, der oprindl. var Aaens Udløb, bleven opfyldt. Yderhavnen er 71,800 □ Al. og har en Dybde af 13-14 F. undt. i det sydvestl. Hjørne, hvor der kun er 5 à 12 F., Inderhavnen er 13,200 □ Al. og 7 til 10 F. dyb; Havnepladsen er 94,000 □ Al., Bolværkslængden i Yderhavnen 2030, i Inderhavnen 1080 F. Da Havnen saa godt som aldrig fryser til, har der været Tale om at gøre den til en vigtig Forbindelseshavn mellem Sjælland og Jylland; men Planen er foreløbig opgivet, og Havnen er desuden udsat for Tilsanding, vel navnlig fordi den mangler en beskyttende Mole mod N. Ø. Havnen er en udmærket Fiskerihavn. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 valgte Medlemmer, hvoraf 2 uden for Byraadet. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 3000 Kr. og skyldte 322,736 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge har i de sidste 3 Aar gnmstl. været 16,193 Kr. Ved Havnens to Brohoveder er der to Ledefyr, et rødt og et grønt. Ved Havnen er ansat 2 faste Lodser, der lodse mod N. til Frederikshavn, mod S. til Bælterne. En Havnebane, anlagt samtidig ved Randers-Grenaa Banen, forbinder Havnen med Jærnbanestationen. Ved Havnen er der en Redningsstation (opr. 1899).

I gejstl. Hens. danner Grenaa eet Pastorat med Gammelsogn.

Grenaa hører til 9. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 348. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 348-70.

Ved Grenaa Toldsted er ansat en Toldforvalter og 4 Toldassistenter, hvoraf den ene er Strandkontrollør i Bønnerup, ved Postvæsenet 1 Postmester (og to Ekspedienter), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen har Statstelefon og privat Telefonselskab.

Grenaa er Endestation for Randers-Grenaa Banen (se S. 813). I Driftsaaret 1899-1900 solgtes 30,975 Billetter, og der ankom 12,962 og afgik 12,862 Tons Gods. Byen har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn.

Historie. G. er en gammel By, der alt forekommer i Vald. Jrdb., hvor den nævnes som Konunglef og kaldes *Grindhøgh*, maaske af det oldnord. Ord „grind", ɔ: Bro; i Byens ældste Sigil (se S. 834) vises en Bæk, hvorover fører en Bro, som forbinder to Bygninger med Kors paa Gavlene; andre Former for Navnet ere: Grindugh (1354), Gryndu (1404), Grindw (1505), Grinnow (1464), Grindæ (1441) osv. Den har i gamle Dage haft en langt gunstigere Beliggenhed end nu ved den da sejlbare Djursaa eller Gren Aa, som dannede Afløbet for den udtørrede Sø Kolindsund, der antages i gammel Tid at have været et Sund, som fra Kattegat er gaaet mod V. ind til Randers Fjord (om Kolindsund se Kolind Sogn). At Djursaa, som

Trap·Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

GRENAA.

Eftertryk forbydes.

har givet de omliggende Egne Navn (Djursland, Djursæ nørre og søndre Herreder), har været et søgt Sejlløb i Middelalderen, er der flere Vidnesbyrd om. Harald Haarderaade slog 1060 Svend Estridsens Flaade i Djursaa; det var her, Svend Grathe landede 1157, da han drog mod Valdemar efter Mordet paa Knud; 1165 løb den norske Høvding Erling Skakke ind i Djursaa og overfaldt en Del af den jydske Flaade, og der fortælles, at en nærliggende Købstad (Grenaa?) da blev plyndret. I øvrigt har Byen maaske i ældre Tid haft en nogen anden Beliggenhed; i alt Fald laa *Gammelsogns* eller *Gammel-Grenaa Kirke*, der maa antages at have været dens ældste Kirke, vistnok opf. i 1. Halvdel af 13. Aarh., 4-500 Al. V. N. V. for den nuværende Kirke. Da denne vistnok først er opf. i 14. Aarh. (og vel som den første straks er bleven Sognekirke, medens den anden blev Anneks), har Byen altsaa en Tid haft to Kirker — hvad ogsaa Sigillet synes at antyde —, indtil den gamle Kirke nedlagdes 1558; den blev dog først nedbrudt efter 1627 (se Gammels.). Kirkegaarden brugtes dog indtil 1740, særlig til fattige. Grenaa har dog aldrig været nogen By af Betydning, ligesom den heller ikke har haft noget Kloster, men vel en St. Jørgens Gaard for spedalske, der laa S. for Byen (se Aalsø S., Sønder Hrd.).

Hvornaar den har faaet Købstadsprivilegier, vides ikke. Aar 1441 gaves Kronens Købstad Grenaa m. a. i Forlening til Otte Nielsen Rosenkrantz. De ældste kendte Privilegier ere fra 1445, da Chrf. af Bayern paa Grund af Borgernes Troskab mod Kongen og Riget gav dem Toldfrihed undt. for Skanør, Falsterbo og andre kgl. Sildelejer om Høsten (Privilegierne ere mange Gange senere bekræftede); 1500 gav Kong Hans dem den Frihed, at ingen paa 2 Mil nær maatte købe med Bonden uden Borgerne i G., og de, som boede omkring Byen og brugte dens Havn, skulde give 4 Sk. af hvert Skib, som bær 10 Læster eller mere, 2 Sk. af hver Skude og 1 Sk. af hver Baad, og at ingen maatte dele eller forfølge Borgerne uden ved deres Byting med Loven; $^{4}/_{1}$ 1552 indrømmede Kongen Byen, at den til dens Havns og Skibsbros Behov maatte oppebære 2 Sk. danske af hvert indenlandsk og 3 Sk. af hvert udenlandsk Skib, som kom til Byen; $^{3}/_{4}$ 1571 befalede Kongen Lensmanden paa Kalø at afsætte den anden Borgmester, som Borgerne havde indsat, da de før kun havde haft een; 1595 gav Kongen Borgerne Frihed for indtil videre at betale Byskat og for at holde Bøsseskytter og Baadsmænd paa Grund af dens Uformuenhed til at faa Havnen repareret*); 1686 tillader Kongen, at Konsumtionen anvendes til Havnens Forbedring. Byen har i sin Tid drevet en ret betydelig Kornhandel, især paa Norge, fra det temmelig store Opland. I Præsteindberetn. fra 1623 siges om Byen: „Samme Købstad har været en fornem By i gamle Dage, da Sejlads smstds. og Havnen var ved Magt, forringes nu meget for Flyvesand af en Hede sønden op til Aaen, kaldes Brohede". I 17. Aarh. blev den imidlertid sat meget tilbage, navnlig ved Ildebrande; 1627 brændte under Krigen Byens østl. Del med Kirken (i et Kongebrev af $^{1}/_{6}$ 1576 forbydes det rejsende at skyde i Byen, da der derved foraarsages Ildebrande); ogsaa i de to andre Krige i 17. Aarh. har den vistnok lidt meget; 1672 havde den 453 Indb. I 18. Aarh. vedblev Tilbagegangen; i D. Atl. 1768 siges, at Havnen var forfalden, og at Byen før havde „haft 18 Fartøjer, men Skibsfarten har saaledes aftaget, at den nu kun har 7-8 Fartøjer fra 6 til 17 Læster, som gaa dels til Kbh. med Brænde, Korn og Fedevarer, dels til Norge med Korn, Malt og Fedevarer og tage Trælast og Jærn tilbage"; 1769 havde den 702 Indb. Først efter Midten af 19. Aarh. begyndte Byen at vokse, nærmest paa Grund af den forbedrede Havn, der gjorde, at mange, som før søgte Randers, nu droges hertil. Endnu mere vilde det selvfølgelig gavne den, hvis den S. 840 omtalte Plan at gøre Havnen til en Hovedforbindelseshavn med Sjælland kunde komme til Udførelse.

Byen har haft en Latinskole, der blev ophævet 1739. Ved Kongebr. af $^{9}/_{12}$ 1558 (se Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 189) gives Kongens Gaard „Provstegaarden" i G. til Skole og Bolig for Skolemesteren ($^{10}/_{6}$ 1572 nævnes ogsaa en „Kongsgaard" i G.); fra 1664 laa Skolen paa Lillegade (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 190).

En Væbner Thord Madsen af Grenaa nævnes 1496-1505.

Litt.: Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 371 flg. — I kgl. Bibl. findes et Haandskr. af *Fr. J. V. Dauw*, Annotationer henh. til Købstaden G., Kirken og den latinske Skole, fra 1738.

---

*) Et Svar paa et Brev af Chr. IV skal være indledet med de Ord: „Vi Grenaa Mænd selv niende af Guds Naade" (Suhm, Nye Saml. III S. 189). En endnu morsommere Vending er dog den i en Ansøgning fra Byens 20 Borgere: „Vi G. Mænd af Guds Naade nitten og een Mand ansøge naadigst om at faa en Galge rejst til at hænge os og vore Efterkommere i" (se Kristensen Almueliv, V. 103), Kolding 1893-94).

Æbeltoft

Æbeltoft Købstad ligger i Mols Herred under $56^0\,11'\,41{,}_{48}''$ n. Br. og $1^0\,54'\,1{,}_{97}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Spids) paa Halvøen Hassens (Hasnæs) langs med Æbeltoft Vigs østl. Side i Retning fra N. til S., omgivet af et kuperet Terræn med høje Bakker, af hvilke Skjelhøje, noget Ø. for Byen, er den højeste, 195 F., 61 M.; fra Højen, ligesom fra Skansen mod S. (se S. 844), er der vid Udsigt over den smukt beliggende By og Vigen. Det højeste Punkt i Byen er ved dens Nordende, 49 F., 15 M.; ved Kirken er der 27, ved Byens Sydside 10 F. Afstanden fra Grenaa er $3^1/_2$, fra Randers $6^1/_2$, fra Aarhus 4 Mil (ad Jærnbanen henh. $4{,}_3$ Mil, $32{,}_5$ Km., $10{,}_2$ Mil, $76{,}_5$ Km., og $10{,}_6$ Mil, $79{,}_5$ Km.). Fra N. til S. er Byen omtr. 2000 Al., fra V. til Ø. højst 500 Al. Hovedaaren er Adelgade, der mod N. gennem Nørregade fører ud til Randersvejen og mod S. deler sig i Neder- og Overgade. Gaderne ere for en Del bakkede og stejle, Husene for det meste smaa og uanselige, mange med høje Stentrapper; nogle, dog ikke videre gamle Bindingsværkshuse ere bevarede, især paa Adel- og Overgade. Ejendommeligt for Byen ere de mange Haver og de lange, svære Tangdiger langs Byens Vestgrænse ud mod Vigen.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 54 Td. Ld., Markjorderne omtr. 1799 Td. Ld. Byen havde da 12 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var 227, deraf 202 paa Bygrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1853 Td. Ld.; deraf vare besaaede 568, Afgræsn. 581, Høslæt m. m. 247, Kær og Fælleder 154, Have 13, Skov 218, Hede 8, Stenmarker 9, Veje og Byggegr. 52 Td. Det saml. Hartk. var $^1/_1$ 1895 58 Td., hvoraf 32 hørte til 14 Gaarde og 13 til 44 Huse; 6 Gaarde og 27 Huse dreves fra Ejendomme i Byen.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $^1/_{11}$ 1900 1,645,331 Kr. (Antal af Forsikringer 229).

Om Æbeltoft Landdistrikt se under Mols Herred.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Kirken, mod S. i Byen ved Enden af Kirkegade, bestaar af Skib og Kor ud i eet, et smalt, højt Taarn mod V. og mod N. en Tilbygning, dækket ved Forlængelse af Kirkens Tag, nu brugt som Ligkapel. Kirken (hvidtet undtagen Taarnet), hvis hele udv. Længde med Taarn er 115 F., er opf. af røde Mursten (kun indv. i Taggavlen mod Ø. findes Kamp). Langhuset har 5 Krydshvælvinger, hvoraf den østligste udgør Koret, der er hævet 3 Trin over Skibets Gulv; den vestl. Del af Langhuset (de tre Hvælvingsfag) er den ældste, opf. i sengotisk eller Renæssancetiden. Det maaske senere tilbyggede Taarn (1458 kaldes Kirken „Kapel") er ligeledes af røde Mursten og har for haft Sadeltag og Kamgavle, men ombyggedes 1790-92 (Bygmester: Just Møller) og fik et højt, gennembrudt Spir (92 F.), og Taarnrummet, med fladt Loft, omdannedes til Vaabenhus (et tidligere Vaabenhus, mod S., der havde tjent til Begravelse for Præsten Mag. Knud Utrecht, † 1711, blev da nedbrudt). Over Hovedindgangsdøren i Taarnets Vestside staar en Tavle med Indskrift, der siger, at Taarnet blev ombygget og Kirkens Bygning betydelig forbedret 1792 ved Gehejmer. Ove Høegh-Guldbergs og Bisp H. F. Jansens Omsorg (der havde været en Reparation af Kirken 1771). Ved Restaurationen 1790-92 bleve de fleste af Kirkens Pulpiturer fjærnede, Gravkælderne tilmurede og en Mængde Ligsten borttagne, hvoraf flere findes i Byen og Omegnen, brugte som Trappesten; en Del anvendtes til den 12 Trin høje Trappe, der fører op til Indgangen fra Gaden, saaledes en over R. Pedersen Lund, † 1618, en over Præsten Søren Albertsen, † 1673, med Hustru, og en over Kirkeværge Peder Rasmussen Mørk, † 1692; nogle enkelte bevarede Ligsten forsvandt 1866-67, da Kirken fik nyt Flisegulv; 1869 indlagdes Dampvarmeledning. — Altertavlen, der er sammensat af ældre og nyere Dele, har øverst et Maleri af Opstandelsen, i Midten er udskaaret Korsfæstelsen, og derunder en Kopi af Leon. da Vincis Nadvere, udf. 1842 af C. E. Bøegh; paa Siderne er malet Evangelisterne Johs. og Matthæus; paa Bagsiden et gammelt Maleri. Sølvkalken er skænket 1627 af Christen Madsen Kock og Hustru. Døbefonten (defekt) er af Granit, Prædikestolen, fra omtr. 1850, uden nogen Prydelse. Orgelet, med Chr. VII's Navnetræk, er anbragt paa et Pulpitur; i Kirken 3 Messinglysekroner, den ene skænket 1667 af Birkefoged Jak. Nielsen, den anden 1694 af ovenn. Præst Utrecht (den tredje er uden Indskr.), og et Skib fra 19. Aarh. I Koret et Træepitafium over Borgmester Jens Hegelund, † 1630, med Hustru og Datter, opsat 1620, bag Alteret en Stentavle over Præsten Niels Pedersen, † 1653, og Hustru. Paa Skibets Nordvæg et Maleri (Christus vandrer paa Søen), skænket 1886 af Malermester C. Hansen. Kirkens to Klokker ere fra 1575. D. Atl. fortæller, at den har haft flere Klokker, men da den ligger saa langt mod S. i Byen, var een ophængt i Raadstuespiret, en anden længere oppe i Byen; den sidste, „Pinken", hang i en Galge, som endnu stod i 18. Aarh. — Paa den beplantede og indhegnede Kirkeplads er af Beboerne rejst en Mindestøtte for Præsten N. J. Jensen, † 1896, og Hustru.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst (og en Kapellan pro loco), der tillige er Præst i Draaby. Kirken ejer i Kapitaler omtr. 10,000 Kr. og 37 Td. Ld.; dens Gæld er omtr. 4000 Kr.

Kirkegaarden, mod Ø. uden for Byen, anlagt ved 1830, er omtr. 2 Td. Ld. Midt paa Kirkegaarden under en Høj ligger begr. Borgmester

J. C. W. Stockfleth, † 1849, for hvem Beboerne have sat et Monument der.

Raadhuset, ved Torvet, er opf. 1840 af Grundmur i to Stokv. Det ejes af Byen (med $^1/_3$) og Amtet og indeholder Byraadssal, Retssal, Lokale til Forligskommissionen (tillige brugt som Udvalgsværelse), Arkiv og Bolig for Arrestforvareren samt Arrester for 9 Arrestanter. — Det gamle Raadhus, ved Torvet, opførtes 1576, restaur. 1710, og havde Spir med Klokke; som det nu staar, er det ombygget 1789 af Bindingsværk; Klokken i Spiret er omstøbt 1803; Huset er nu udlejet.

Den kommunale **Borgerskole** (dannet 1820-21 ved Sammensmeltning af en Forskole og „den danske Skole"), Adelgade, 2 Stokv., er opf. 1855—56, et Gymnastikhus 1898; Skolen havde Nov. 1900 5 Klasser foruden en Realklasse, 4 Lærere og 188 Elever. **Teknisk Skole**, Overgade, 2 Stokværk, er opf. 1872 (omtr. 80 Elever). Desuden er der en privat mindre Pigeskole (26 Elever).

Det gamle Raadhus.

Fattighuset, Søndergade, 1 Stokv., har Plads til 10 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Østerstræde, 1 Stokv., er opf. 1865 og ejes af Amtet; det har 8 Senge. **Epidemihuset**, mod N. uden for Byen, omgivet af en Have, er opf. 1891-92 i 1 Stokv. med to Fløje (Arkitekt: Olivarius) og ejes af Byen (med $^2/_3$) og Amtet; det har 12 Senge.

Jærnbanestationen, mod V. i Byen nær ved Kysten, Udgangspunkt for Æbeltoft-Trustrup Banen (se S. 847), er opf. 1901 (Arkitekt: Wenck) i to Stokv. By- og Herredsfogedkontoret er paa Adelgade. Posthuset og Telegrafstationen er paa Jærnbanestationen, Amtstuen og Toldkamret paa Søndergade.

Af andre Bygninger nævnes Præstegaarden, ved Kirken (Byfogedbolig til omtr. 1860). Der er et Velgørenhedsselskab og en borgerlig Understøttelsesforening. Byen har flere stærkt vandholdige Kilder.

S. for Byen ligger **„Skansen"**, en ret anselig Befæstning med Jordvolde, ved hvilke der skal være fundet Munkesten; ved Foden af den stejle Bakke løber en lav Vold; paa Bakken selv ligge to firkantede Skanser, der berøre hinanden i det ene Hjørne. Ingen af disse to Skanser synes at gaa tilbage til Middelalderen. Paa Skansen er der et **Lystanlæg**, omtr.

ÆBELTOFT.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave.

Eftertrykk forbudt

1	Amtstue og Toldkammer	C	7
2	Apotek	D	3
3	Banegaard, Post- og Telegrafek.	C	3
4	Bank Æbeltoft -	D	3
5	By og Herredskontor	C	5
6	Fattighus	C	5
7	Hotel	C	2
8	" „Skovsenskilde"	D	2
9	" „Æbeltoft"	C	6
10	Kirke	D	2
11	Præstegaard	C	6
12	Raadhus	C	4
13	" (G.)	C	4
14	Skole Borger-	C	3
15	" Teknisk-	C	4
16	Sparekasse for Æbeltoft og Omegn	D	3
17	Tugthus Amts -	C	4

ÆBELTOFT VIG

SEJLLØB

HAVN

HAVNEPLADS

HAVN

EPIDEMIHUS

KIRKEGAARD

ANLÆG

GRUSGRAV

GRUSGRAV

Til Randrup

Mosstrupvej

Nygade

Torv

Vindmølle

Kirkegade

Havnevej

Vindegade

KØBSTADENS MARKJORDE

Udført af V.F.A.Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad

1902.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

0 50 100 Meter

0 50 100

3 Td. Ld., anlagt 1876. Ved den nordl. Indgang til Byen, paa begge Sider af Randersvejen, er der to smaa Anlæg, omtr. 1 Td. Ld. Desuden ejer Kommunen **Æbeltoft Lystskov** („Tøllykke"), $^1/_4$ Mil S. for Byen, omtr. 62 Td. Ld., hvori den har en Skovfogedbolig og en 1877 opf. Pavillon.

Af Bindingsværksbygninger nævnes en paa Adelgade, vistnok fra 18. Aarh.; ud til Gaden er den moderniseret, men til Gaardsiden staar den endnu med Svalegange (se Billedet); ved Jærnbanegade ligger ogsaa en i det Ydre moderniseret Bindingsværksbygning med Svalegang til Gaarden; paa „Juulsbakke", den Del af Adelgade, der ligger N. for Torvet, ligger et Bindingsværkshus („Uranienborg") fra omkring 1700 (se Vignetten, S. 842).

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1901: 1469 (1801: 598, 1840: 929, 1860: 1313, 1890: 1284). Erhverv 1890: 192 levede af immat.

Gammel Gaard paa Adelgade.

Virksomhed, 114 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 21 af Fiskeri, 12 af Søfart, 495 af Industri, 176 af Handel, 183 af forsk. Daglejervirks., 65 af deres Midler, og 15 nøde Almisse. — Ifl. Fiskeriberetn. fiskedes der 1899-1900 i Æ. med Sletterhage af 56 Fiskere fra 9 Damjoller og 21 mindre Fartøjer 67,100 Pd. Torsk og 23,000 Pd. Aal.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2627 Pd., Glas- og Glasvarer 4005 Pd., Kaffe 1974 Pd., Risengryn og Rismel 9699 Pd., Salt 3000 Pd., Sukker 2821 Pd., Stenkul 1,835,302 Pd., Kokes 82,296 Pd. og Metaller og Metalvarer 13,672 Pd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udskibedes til Steder uden for Jylland 7086 Td. Malt, 2828 Faar og Lam, 35,172 Pd. Huder og Skind, 13,405 Pd. Limlæder, 80,000 Stkr. Tørv, 20,114 Pd. Tang, 50,000 Mursten og 5600 Pd. fersk Fisk.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 1 Fartøj paa 27 Tons og 7 ikke maalte Baade. I udenrigsk Fart indkom 15 og udgik 16 Skibe med henh. 1698 og 12 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 328 og udgik 317 Skibe (henh. 233 og 233 Dampsk.) med henh. 3794 og 3499 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 5719, Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 5875 Kr. (2513 Kr. mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradr. af Godtg., 6818 Kr. (467 mere end i 1898); det prod. Udbytte var 79,907 Potter, hvoraf 8439 udførtes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Æbeltoft holdes aarl. 4 Markeder: 1 i Feb., 1 i Marts og 1 i Juni med Heste og Kvæg, 1 i Sept. med Kvæg og Faar.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Garveri (anl. 1900, vil formentlig beskæftige omtr. 100 Mand), 1 Maltfabrik, 2 Bryggerier (det ene med Maltfabr.), 1 Brænderi, 1 Teglværk, 2 Møller og 1 Fællesmejeri.

I Byen udgives „Æbeltoft Avis“ og „Æ. Folkeblad“, („Æ. Dagblad“ udgives i Randers).

Kreaturhold 1898: 129 Heste, 256 Stkr. Hornkvæg (deraf 177 Køer), 404 Faar, 203 Svin og 9 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Æbeltoft samt Herredsfoged og Skriver i Mols og en Del af Sønder Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Brolægnings-, Vej-, Vand- og Lygtevæs., f) for Kommunens Jorder og Skov.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 18,118 (deraf Grundsk. 336, Hussk. 1223, Formue- og Lejlighedssk. 16,117, lignet paa Menigheden 108, Bidr. fra Landd. 334), Afgifter efter Næringsloven 950, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3163, Indtægt af Aktiver 4230, Skolekontingent 267 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 320, til Amt 214, til Amtsskolefond 411, Byens Bestyrelse 965, Fattigvæs. 2288, Alderdomsunderst. 5016, Skolevæs. 6915, Rets- og Politivæs. 1822, Medicinalvæs. 1959, Gader og Veje 885, Belysn. 377, Vandforsyning 78, offentl. Renlighed 216, Brandvæs. 1356, Bidr. til Jærnbaneanlæg 67,260 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1899 i Kapitaler 16,466 og i Ejendomme 133,437 og skyldte bort 101,412 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 2000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^{3}/_{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 428,000, deraf var skattepligtig Indt. 302,500 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: det gml. Raadhus, Skolen, Fattighuset, Skovfogedbolig og Pavillon i Skoven samt Andel i Raad- og Epidemihuset; desuden en Del Jorder, deribl. Æbeltoft Skov (væsentlig Eg og Bøg), som giver Kommunen en aarl. Indtægt af omtr. 1000 Kr.; endvidere har Kommunen i de senere Aar beplantet store Arealer med Naale- og til Dels Løvtræer (det beplantede Areal i alt omtr. 130 Td. Ld.).

Byen har 2 Politibetjente, hvoraf den ene er Arrestforvarer. Der er et

derne) over til „Ridestaldgaarden“, begrænset af to Bygninger i Ø. og V., af røde Mursten i to Stokv. med Gennemkørselsporte; de, ligesom en Del af Ladebygningerne, bleve 1719 af Kongen indrettede til Barakker for 3 Rytterkompagnier. S. for Hovedbygningen fører over Graven en Træbro til Haven, der er anlagt paa Terrasser („Voldene“), oven over hvilke ligger Ladegaarden, der af Fr. IV ombyggedes fra Bindingsværk til Grundmur, til Dels af Sten fra Dronningborg. (Se Kommissionsforretn. over Cl. $^4/_9$ 1743, og Rytterdistr. Kontorskopibøger 1720 flg., i Rigsarkivet).

Imellem Voldum og Clausholm skal der have staaet et Kapel; nogle Marker der kaldtes endnu paa D. Atl.' Tid „Kapelsagrene“. — Voldum Birk bestod fra 1472 til 1668, senere Clausholm Birk til 1820, da det ophævedes.

Rud Sogn, Anneks til Voldum, omgives af dette, Halling, Ødum, Hadbjærg, Galten og Ølst Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærkt lerede og lermuldede. Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Randers til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 2355 Td. Ld., hvoraf 1052 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 196, Byg 229, Havre 494, Blandsæd til Modenhed 35, Grøntf. 6, Kartofler 11, andre Rodfr. 63), Afgræsn. 710, Høslæt, Brak, Eng m. m. 477, Have 14, Skov 22, Moser 20, Kær og Fælleder 6, Heder 8, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 805 Stkr. Hornkv. (deraf 392 Køer), 427 Faar, 203 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 212 Td.; 21 Selvejergd. med 128, 11 Arvefæstegd. med 78, 42 Huse med 4 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 445 (1801: 296, 1840: 412, 1860: 423, 1890: 472), boede 1890 i 85 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 325 af Jordbr., 59 af Industri, 4 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet *Rud Kirke*, paa en Banke, med Skole, og Byerne: *Nielstrup* med Andelsmejeri (Enighed) og Telefonst.; *Bramstrup*; *Hallendrup*. *Drostrupgaarde*; *Stobdrupgde*. *Alstrupgaard* med Vandmølle har $22^1/_2$ Td. H. og $2^1/_8$ Td. Møllesk., $227^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 8 Skov, 3 Have, Resten Ager; til Gaarden høre desuden et Hus og et Teglværk.

Rud S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 375. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Granitsokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer (tilmur.) og begge Døre (Nordd. tilmur.), med interessante Overliggere, ere bevarede. Flere Ombygninger, navnlig 1722 og 1877-78; 1888 opførtes Vaabenhuset af røde Mursten i rom. Stil. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil; paa den sidstes Fod et udsk. Billede: Gud med den korsfæstede foran sig, en Rest af den kat. Altertavle i Skader Kirke. Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I *Nielstrup* har ligget en Hovedgaard, hvortil skal have hørt Gods, som grænsede til Randers Fjord. — Ogsaa i *Alstrup* har været en Hovedgaard, som blev tildømt Essenbæk Kloster 1406; 1744 var den en Bondegaard (15, før 23 Td. H.) under Clausholm. — At det S. 899 nævnte Nielstrup Sogn ikke har ligget her, viser et Dokum. af 1445, hvori nævnes en Gaard „i Nielstrup i Rude Sogn.“

Ødum Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hadbjærg, Rud og Halling Sogne, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Mejlby S.) og Aarhus Amt (V.-Lisbjærg og Sabro Hrd.), fra hvilket det for en Del skilles ved Lilleaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Digerhøj, 325 F., 102 M.) ere sandede, sandmuldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og langs Vestgrænsen den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 4481 Td. Ld., hvoraf 2048 besaaede (deraf med Hvede

15, Rug 366, Byg 397, Havre 960, Blandsæd til Modenh. 47, Grøntf. 33, Kartofler 24, andre Rodfr. 206), Afgræsn. 1230, Høslæt, Brak, Eng m. m. 865, Have 28, Skov 112, Moser 67, Kær og Fælleder 10, Heder 10, Veje og Byggegr. 108 Td. Kreaturhold 1898: 385 Heste, 1455 Stkr. Hornkvæg (deraf 882 Køer), 643 Faar, 1107 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 353 Td.; 55 Selvejergd. med 338, 1 Arvefæstegd. med 1, 70 Huse med 13 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 911 (1801: 496, 1840: 673, 1860: 774, 1890: 807), boede 1890 i 146 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 591 af Jordbr., 7 af Gartneri, 96 af Industri, 16 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ødum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1876; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 54,216 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 1664 Kr., Antal af Konti 392), Andelsmejeri og Teglværk; *Astrup*; *Taastrup*; *Selling* med Skole, Mølle og Teglværk; *Røved*; *Langskov* med Mølle og Teglværk. Gaarden *Haraldsmark* har 22 Td. H., 335 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 15 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Taastrupgaard* har $14^1/_4$ Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 4 Skov, Resten Ager. *Amdrupgaard* har $12^3/_8$ Td. H., 134 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 8 Skov, Resten Ager. Til Gaarden er knyttet *Ødum Landboskole* (opr. 1896). Gaarden *Højstrup* (før *Kirstenseje*): 12 Td. H., 125 Td. Ld. *Ebbestrupgaard*: $11^5/_8$ Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 5 Skov, Resten Ager; 1 Hus og en Vandmølle. Andre Gaarde: *Sellinggd.*, *Gunderuplund* (10 Td. H.), *Damgd. Taabæk Vandmølle. Røved Mølle.*

Ødum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 371. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den store *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten paa Granitsokkel med Skraakant, med Rundbuefrise under Gesimsen og Mandehoveder paa Hjørnerne af Korsokkelen. Flere oprindl. Vinduer, begge Døre og en Dør paa Korets Nordside spores; Korbuen er bevaret; Kirken faar kun Lys fra Sydsiden. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af store, røde Mursten, opførtes; den øverste Del faldt ned 1734 og blev ved Genopførelsen lavere; Taarnrummet er nu Forhal. Hvælvingsribber og Gjordbuer ere dekorerede efter nogle 1873 fundne Dekorationer. Altertavle, fra 1593 (restaur. 1896), og Prædikestol, fra 1634, ere i Renæssancestil. Granitdøbefont. De øverste Stolestader have Aarst. 1671 og Niels Drostrups til Kollerup og Anna Graves Vaabn. Epitafium, med Maleri, over Præsten Niels Fogh, † 1654, med Familie (hans Navn staar ogsaa paa et Stolestade med Aarst. 1652).

Amdrup nævnes 1578 som Hovedgaard. Senere var den en Bondeby paa 5 Gaarde, som paany samledes af Oberstlieutn. Jørgen Vind, † ved Gadebusch 1712. Den ejedes siden af Cathrine Hansdatter Ovit, sl. Niels Nielsen Hjersings, † 1724, hvis Arvinger 1725 solgte „A. By eller Gaard" (18, ialt 97 Td. H.) for 5250 Rd. til Kongen, som 1766 solgte A. (21 Td. H.) for 4767 Rd. til Jacob Rosborg til Haraldslund, hvis Enke Christine Marie Sveistrup ejede den 1791. — Ifl. kgl. Gavebrev af $^{11}/_3$ 1633 var Ødum Sognekald benaadet med et enligt Sted, „Hare-, Harild- eller Haraldsmark", dog imod Afgift og Landgilde til Kronen; men under Fr. III fik Baron C. Marselis kgl. Skøde paa Herligheden; en flg. Ejer Hans Rosborg byggede her *Haraldslund*, i det tilgrænsende Grundfør Sogn, V.-Lisbjærg Hrd. (s. d.). Fra denne er senere *Haraldsmark* udskilt som en selvstændig Gaard; nuv. Ejer er S. C. Brask. Hovedbygningen er opf. 1857.

En By *Ulstrup* i Sognet nævnes 1330 og 1500; den østl. Del af en ved Astrup By liggende Skov kaldes endnu „Ulstrup Buske".

Hadbjærg Sogn, Anneks til Ødum, omgives af dette, Rud og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa.

Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.) ere sandede, sandmuldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og, langs Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1993 Td. Ld., hvoraf 871 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 192, Havre 392, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 3, Kartofler 13, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 380, Have 13, Skov 62, Moser 31, Kær og Fælleder 8, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 157 Heste, 649 Stkr. Hornkv. (deraf 393 Køer), 356 Faar, 269 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 146 Td.; 26 Selvejergd. med 135, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 413 (1801: 262, 1840: 358, 1860: 446, 1890: 427), boede 1890 i 86 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 299 af Jordbr., 71 af Industri, 9 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hadbjærg* med Kirke, Skole og Telefonst. Hovedgaarden *Kollerup* har $23^1/_4$ Td. H., 358 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 31 Eng, 68 Skov, Resten Græsningsjord; til Gaarden hører en Vejr- og Vandmølle.

Hadbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 372. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere i Overgangsstil (vistnok fra 1. Halvdel af 13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den tilspidsede Korbue og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; Syddøren er ret rigt udstyret; nogle oprindl. Vinduer ses (se Aarb. f. nord. Oldk. 1894 S. 235 og 1896 S. 282). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Vaabenhuset, af Granit og store Mursten, tilføjedes. I den vestl. Spidsgavl hænger Klokken. Kirken er restaur. 1881 og flg. Aar. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaur. 1900 og har et Maleri (Christus vandrende paa Søen) af A. Dorph. Udskaaren Prædikestol fra 1664. Granitdøbefont. Træepitafium, opsat 1664, med ulæselig Indskrift.

Kollerup (Koltorp) ejedes 1313 af Anders Pedersen, senere af Sorte Jens Lagesen af Slægten Udsøn, hvis Søn Lage Jensen ejede den 1421, men døde barnløs, hvorfor K. tilfaldt hans Søster Karen, g. m. Mads Jensen (Munk) til Visborg, og derefter deres Søn Hr. Jens Madsen. Med dennes Datter Jøllien (ɔ: Juliane) kom Gaarden til Lars Lunov, nævnt 1485 og 1489, Sønnen Jens L. 1503, dennes Søskendebarn Erik Nielsen Tornekrands († 1561). Hans Datter Maren ægtede Hartvig Juel, der kun efterlod sig en Datter Ingeborg J., g. m. Manderup Parsberg, men da hun døde barnløs, kom K. til hendes Farbroder Chrf. Juel († 1588) eller vel snarere dennes Søn Thomes J. († 1647 barnløs), derefter til dennes Søsterdatter Dorthe Abildgaard, Enke efter Wenzel Rothkirch, 1656. 1662 blev den (38 Td. H.) af Kronen udlagt til Hr. Ove Gjeddes Arvinger, der 1663 mageskiftede den til Mogens Friis, fra hvem den kom til Land-Rets Notarius Marcus Kohlblatt i Hamborg, som 1666 solgte den til Hans Nielsen Drostrup, hans Søn Kancellisekr. Niels D., † 1675 (?), dennes Datter Karen D., g. m. Mag. Eiler Jacobsen Eilertz, der 1689 købte en Halvpart ($12^1/_2$ Td. H.) i K. af Hans Brochmand, der havde arvet den efter sin Hustru Anne Eriksd. Grave, men 1692 solgte Gaarden til Grev Conr. Reventlow. Oberst Ditl. Reventlow solgte 1715 K. (25, i alt 76 Td. H.) til Erik Baggesen Giørup, † 1746; derefter fulgte Erica Cathr. Sommer, g. m. Jacob Tryde, † 1751, derefter med Christen True, der 1754 solgte K. til Greve Chr. Friis, som 1760 i sit Testam. bestemte, at K. (20 Td. H. m. m.) bestandig skulde følge Frijsenborg, men 1802 solgte Grevinde Krag-Juel-Vind-Frijs ved Aukt. K. (25 og 226 Td. H.) for 66,850 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1803 solgte den (25 og 116 Td. H.) for 46,314 Rd. til Anders Sjelle; senere har den været ejet af Overkrigskommissær Johs. Dahl († 1815), en Bay (Forvalter paa Clausholm), Bertel Lihme og fra 1835 af Hollesen, senere af Hans Tørsleff og hans Søn, hvorefter den nuv. Ejer, M. J. Hviid, købte den 1889 for 165,000 Kr. — Den nuv. Hovedbygning er opf. omtr. 1840 af Grundmur og bestaar af en Midtfløj og to Sidefløje, alle i 1 Stokv. Udbygningerne brændte 1899.

Haven er terrasseformet med Grave. Om den gml. Bygning, af Bindingsværk, 3 Fløje i V., N. og S. i to Stokv. med Kældere under Vest- og Nordfløjen og et Taarn i Borggaarden ved Nordfløjen, se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33.

Hadbjærg var før Anneks til Galten-Vissing. I Slutn. af 16. Aarh. søgte Præsten i Ødum om at maatte faa Hadbjærg til Anneks, og $^{1}/_{9}$ 1583 udgik Kongebrev om, at Sagen skulde undersøges; først $^{27}/_{8}$ 1823 blev H. dog Anneks til Ødum.

Halling Sogn, Anneks til Søby og Skader i Sønderhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Skader S.), Ø.-Lisbjærg Hrd. (Mejlby S.), Ødum, Rud og Voldum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^{1}/_{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede. Halling Skov.

Fladeindholdet 1896: 1291 Td. Ld., hvoraf 542 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 115, Havre 262, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 6, Kartofler 3, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 358, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 7, Skov 91, Moser 17, Kær og Fælleder 4, Veje og Byggegr. 18, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 102 Heste, 375 Stkr. Hornkv. (deraf 190 Køer), 239 Faar, 150 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 93 Td.; 14 Selvejergd. med 89, 20 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1901: 210 (1801: 121, 1840: 206, 1860: 178, 1890: 211), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 118 af Jordbr., 40 af Industri, 12 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Halling* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Villendrup* (1406: Windeldorp).

Halling S., een Sognekommune med Søby og Skader, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 373. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Den er opf. 1880 i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt F. Uldall af røde Mursten paa høj Granitsokkel med Skraakant, dannet af Kvadre fra den gamle forfaldne Granitkirke, der nedbrødes 1879. Kirken har Bjælkeloft. Over Vestgavlen, der har en Gruppe af 3 Vinduer, er der en Klokkekam. Ny Altertavle af Egetræ med Figurer fra den gml., katolske Tavle. Prædikestol i Renæssancestil fra den gml. Kirke. Granitdøbefont.

Jens Pedersen af *Halling* nævnes 1328.

Rougsø Herred.

Sogne:

Holbæk, S. 915. — Udby, S. 917. — Voer, S. 917. — Estruplund, S. 918. — Ørsted, S. 919.

Rougsø Herred, det mindste i Amtet, danner en Landtunge, der skyder mod N. ud mellem Randers Fjord og Kattegat, og begrænses i øvrigt mod S. af den fra Randers Fjord indtrængende Grund Fjord og Sønderhald Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa. De noget højtliggende, men overvejende temmelig jævne Jorder (højeste Punkt 141 F., 44 M.) ere dels gode, muldede Lerjorder, dels sandede. I den sydøstl. Del løber Hevring Aa. Der er meget lidt Skov (480 Td. Ld.). M. H. til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (efter Matr. gnmstl. 18 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 19,440 Td. Ld. (1,95 □ Mil, 107,5 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1079 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 4343 (1801: 2234, 1840: 2804, 1860: 3687, 1890: 4470). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Nørre Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskr.

Herredet har i ældre Tid været en Ø, idet den Kærstrækning mellem Grund Fjord og Kattegat paa Sydgrænsen, hvori nu Hejbæk og noget af Hevring Aa løbe, oprindelig har været et Sund; 1203 nævnes Utby in *Roxø* og 1282 Vilgrip Provst i *Roxho*. Kærdannelsen hviler paa hvidt Strandsand med Rester af Østers- og Muslingeskaller. Paa Valdemars Jordebogs Tid var Herredet ikke til, men udgjorde en Del af Sønderhald Hrd. og hørte som saadan til Aabosyssel. Senere hørte det til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i alt kun talt omtr. 25 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf to Langdysser, Resten Gravhøje); Traditionen beretter om flere Høje, hvis Plads dog ikke lader sig eftervise. Kun omtr. 5 Monumenter ere endnu delvis bevarede; intet er fredlyst.

Holbæk Sogn omgives af Annekset Udby, Randers Fjord, Voer, Ørsted og Estruplund Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2^1/_2$

Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder, med enkelte Bakker mod Fjorden og Kattegat, ere dels frugtbare, lerede og lermuldede, dels for en mindre Del sandmuldede og sandede, med Enge og Kær ved Fjorden. Ud for Sognet ligger i Fjorden den ubeboede *Karholm*, der for største Delen hører til Favsing Sogn, Sønderhald Hrd.

Fladeindholdet 1896: 3307 Td. Ld., hvoraf 1221 besaaede (deraf med Hvede 71, Rug 218, Byg 264, Havre 528, Boghvede 4, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 31, Grøntf. 12, Kartofler 31, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 834, Høslæt, Brak, Eng m. m. 803, Have 16, Skov 93, Moser 21, Kær og Fælleder 249, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 1061 Stkr. Hornkv. (deraf 644 Køer), 883 Faar, 601 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 216 Td.; 34 Selvejergd. med 191, 4 Arvefæstegd. med 12, 74 Huse med 13 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 742 (1801: 406, 1840: 562, 1860: 706, 1890: 791), boede 1890 i 147 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 107 af Industri, 18 af Handel, 4 af Skibsf., 4 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Holbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1872, Pl. for 20 Lemmer), Andelsmejeri (Bos), Købmandshdlr. og Telefonst.; *Kare* (1437: Kardhæ) med Skole og Købmandshdl.; det meste af *Ingerslev* (Resten i Estruplund S.) med Købmandshdl. Hovedgaarden *Holbækgaard* har 38 Td. H., 676 Td. Ld. (lidt i Udby S.), hvoraf 136 Eng, 100 Skov, Resten Ager; 6 Lejehuse. *Ingerslevgaard* har $15^3/_4$ Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 8 Skov og Have, Resten Ager; 1 Hus. *Holbæk Mølle.*

Holbæk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer (tilmur.) ere bevarede; Dørene ses. I Renæssancetiden fik Skib og Kor Tøndehvælving, Koret udvidedes, og Korbuen fjernedes. I den senere Middelalder tilføjedes Vaabenhuset, af Mursten, og Taarnet, af Granit og Mursten; dets nederste to Stokv. have Krydshvælvinger, Underrummet Spidsbue ind til Skibet. I D. Atl.'s Tid havde Taarnet ottekantet Spir, „hvis øverste Spids staar paa 8 høje Pillarer"; nu er der Spidsgavle. Rigt udsk. Altertavle i Barokstil med Relieffer, opsat 1682 af Birthe Skeel. Romansk Granitdøbefont med Løvværk, og over den en Himmel fra 1697 med Birthe Skeels og Niels Rosenkrantz' Navne og Vaabn., hvilke ogsaa staa paa en Tavle med Aarst. 1664 ved den udskaarne Prædikestol i Renæssancestil. Stolestader med Mourids Stygges og Anne Lykkes Navne og Vaaben. I Korgulvet (under hvilket Gravhvælv. for Holbækgaards tidligere Ejere) smuk Ligsten over Hans Stygge og Hustru Christence Strangesen, med Portrætfigurer. Klokke med Majuskelindskr., uden Aarst.

Holbækgaard skal have tilhørt Kammersvend Rane Jonsen, senere ejedes den af Familien Munk, saaledes 1340 af Hr. Peder M. Dernæst nævnes Hr. Johan Paulsen (Munk) 1408, Magnus Pedersen (Munk) 1410, Væbner Knud M. 1426, Provst i Rougsø (se Saml. til j. Hist. V S. 62) Nis M. 1446, Chr. M. 1460 og en Fru Elne 1494. Ved 15. Aarh.'s Slutn. kom H. til Aarhus Bispestol og bortforlenedes med Rougsø Hrd. til Adelsmænd, saaledes Anders Jakobsen (Hvittenstiern) 1523 og hans Enke Fru Marine Lunov 1537. Ved Reformat. kom den til Kongen, der 1540 forlenede den til Hans Stygge, † 1568, som 1544 købte H. Den arvedes af Sønnen Mourids S., † 1603, hvis Enke Anne Lykke 1613 solgte H. til Albert Skeel til Fussingø, † 1639; derefter hans Søn Christen S., † 1659; hans Datter Birthe S., † 1720 (se om hende II S. 308), bragte S. til Generallieutn. Niels Rosenkrantz († 1676) og oprettede 1700 H. til et Stamhus, for hvilket hun fik Birkerettighed $^{24}/_9$ 1701 (først ophævet 1852), og som arvedes af hendes Broderdatter Charl. Am. Skeel, hvis Mand Gehejmer. Chr. L. v. Plessen († 1752) 1727 med kgl. Tilladelse solgte H. (58, 28 og

379 Td. H.) til Etatsr. Axel Bille til Ørumgd., † 1739, hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog H. (58, 62 og 326 Td. H.) til sin Søn, Gehejmer. Henr. Bille-Brahe († 1789); han solgte den 1765 til Konsistorialr. Joh. Ernst Tegder († 1779), hvis Enke 1780 solgte H. (58, 26, 325 Td. H. m. m.) for 41,000 Rd. til Hans Ammitzbøll, der 1791 solgte den for 52,000 Rd. til sin Fætter Kapt. Rasmus A. († 1850). Derefter bortsolgtes Godset, medens Hovedgaarden med Tilligg. købtes af Etatsr. A. Mourier-Petersen, der 1893 solgte den til den nuv. Ejer, Jægerm., Fideikommisbesidder H. Qvistgaard. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgiven af Grave, er opf. 1562 og bestaar af een Fløj af Grundmur i 2 Stokv. med høj Kælder; Indgangen har tidligere været gennem et stort Taarn med Vindeltrappe, men paa Grund af Brøstfældighed blev det nedrevet i Beg. af 19. Aarh. Over Hovedindgangen sidder en Sten med Chr. Skeels og Hustru Birg. Ruds Vaabener og Aarst. 1645. (Se *K. Hansen*, D. Ridderborge I S. 37 flg.).

En Rettertingsdom 1499 beretter, at *Kardeholm* fordum kaldtes *Roxø Haffwe*, og at Jens Hasenberg, Ridder, i Roskilde for Kong Vald. tilskødede en velbaaren Mand Niels, kaldes Bugge, sin „Haffwe" i Roxø, og at Axel Jepsen (Thott) — en Datterdattersøn af Hr. Niels Bugge — siden fik den paa Skifte med sin Svoger Jørgen Krumpen.

Den i engl. Krigstjeneste bekendte Generallieutn. Alb. Borgaard, † 1751, er født i Sognet 1659.

Udby Sogn, Anneks til Holbæk, er den nordligste Spids af Halvøen og omgives mod S. af Holbæk Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $2^3/_4$ Mil N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede samt skarpsandede, med Enge og Kær ved Fjorden og Kattegat.

Fladeindholdet 1896: 2116 Td. Ld., hvoraf 738 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 187, Byg 129, Havre 303, Boghvede 6, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 22, Kartofler 28, andre Rodfrugter 42), Afgræsn. 470, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 10, Hegn 7, Skov 21, Heder 267, Stenmarker m. m. 219, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 314 Køer), 541 Faar, 248 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 87 Td.; 24 Selvejergd. med 74, 58 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 466 (1801: 256, 1840: 292, 1860: 345, 1890: 445), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 280 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 68 af Industri, 9 af Handel, 30 af Skibsf., 10 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Udby* med Kirke, Skole, Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 118,565 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 8511 Kr., Antal af Konti 650) og Mølle. *Udbyhøj*, Lodsstation og Fyr, paa Elkjær Bakke (se S. 812), med Skole (paa *Ringvangen*) og Købmandshdl. *Udbygaard* har $18^1/_2$ Td. H., omtr. 300 Td. Ld., hvoraf 229 Ager, 26 Eng, Resten Hede og Kær. *Ryderne*, Gde.

Udby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Mursten paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og eet (tilmur.) Vindue ere bevarede. Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opført i gotisk Tid af Granit og Munkesten. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyere Tid. Udsk. Altertavle i Barokstil med Niels Rosenkrantz' og Birthe Skeels Vaabn., fra 1682. Prædikestolen, fra 1688, Stolestaderne, Alterstagerne og Døbefadet, fra 1689, bære de samme Vaabn. som Altertavlen, ligesom disse ere malede paa Kormuren med Aarst. 1686. Klokke med Minuskelindskrift fra 1474.

Paa Udby Mark er en hellig Kilde, endnu besøgt ved Midten af 19. Aarh. (efter Sagnet tabte den sin Kraft, da en blind Hest vaskedes i den).

Voer Sogn, det mindste i Herredet og adskilt fra Annekset Estruplund ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Randers Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede samt sandede.

Fladeindholdet 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 684 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 199, Byg 130, Havre 296, Blandsæd til Modenh. 11, Kartofler 23, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 7, Skov 3, Moser 7, Kær og Fælleder 168, Heder 73, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 463 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 666 Faar, 174 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 8 Selvejergd. med 39, 13 Arvefæstegd. med 39, 3 Fæstegd. med 10, 48 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 414 (1801: 240, 1840: 311, 1860: 384, 1890: 408), boede 1890 i 89 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbr., 30 af Industri, 15 af Handel, 11 af Skibsf., 49 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Voer* (gml. Form: Oræ) med Kirke, Præstegd., Skole, Kornmagasiner, Kro, Købmandshdl., Anløbsbro for Dampskibe (ved Broens Yderende 13 F.), Færgested med Overfart til Mellerup (Støvring Hrd.) og Telefonst.; en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Ørsted S.).

Voer S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 326. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra rom. Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Norddøren og en Dør paa Korets Sydside ere tilmurede, Syddøren benyttes endnu; Korbuen er bevaret. I gotisk Tid tilføjedes det lille Taarn (Taarnrummet ikke forb. med Skibet) af store, røde Mursten, med Pyramidetag; Vestsiden hviler paa 2 Piller med 3 store, spidsbuede Aabninger. Vaabenhuset, af Mursten med afskraaet Tag, er vistnok senere. Ny Altertavle (Forklarelsen) af Billedhugger Fjeldskov, fra 1874. (Den gml. Altertvl., i Renæssancestil, med Bjørn Andersens og Hustruer Sidsel Ulfstands og Karen Friis' Vaabener, fra 1573, er opsat i Skibets Vestende). Romansk Granitdøbefont med Løver, Ørne og Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil, med Evangelisterne (af Fjeldskov), fra 1874. Stolestader fra 1604 og 1607. Præstestol fra 1649. I Skibets Vestende en Ligsten med Indskr.: F. Bvol Mws og 1431; en romansk Ligsten med Korsfigur ligger ved Indgangen til Vaabenhuset. Der er 1898 fundet Kalkmalerier fra omtr. 1500.

Estruplund Sogn, Anneks til Voer, hvorfra det skilles ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Kattegat. Kirken, mod N., ligger 3 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede, dog langs Kysten til Dels sandede, med Engstrækninger. Nogen Skov (Hulsk., m. m.).

Fladeindholdet 1896: 2767 Td. Ld., hvoraf 1120 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 208, Byg 258, Havre 436, Bælgsæd 4, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 17, Kartofler 36, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 536, Høslæt, Brak, Eng m. m. 501, Have 17, Hegn 8, Skov 189, Moser 31, Kær og Fælleder 294, Heder 17, Veje og Byggegrunde 48, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 220 Heste, 930 Stkr. Hornkv. (deraf 537 Køer), 642 Faar, 511 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 178 Td.; 29 Selvejergd. med 169, 49 Huse med 8 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 575 (1801: 263, 1840: 332, 1860: 508, 1890: 625), boede 1890 i 116 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 398 af Jordbrug, 92 af Industri, 9 af Handel, 71 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet *Estruplund Kirke*, ved Gaarden af s. Navn, og Byerne: *Store-Sjørup*, omkring en Sø, med Skole og Telefonst.; *Tørslev* med Skole; en Del af *Ingerslev* (Resten i Holbæk S.). Hovedgaarden *Estruplund* har 34 3/4 Td. H., 610 Td. Ld. (i Estruplund, Holbæk og Ørsted S.), hvoraf 105 Græsareal, 146 Skov og Plantage, 3 Tørvemose, Resten Ager. *Tørslevgaard* har 17 1/4 Td. H., 235 Td. Ld. (en Del i Voer S.), hvoraf 22 Eng, 2 Skov, 3 Mose, Resten Ager; 1 Hus. En Gaard i Ingerslev (2

sammenlagte Gde.) har 13 Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 12 Skov, Resten Ager; 2 Huse. *Hevring Mølle*, Vand- og Vejrmølle.

Estruplund S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 327. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med lille Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten. Paa Skibet Rundbuefrise, paa Nordsiden baaren af Søjler. Begge Døre og eet Vindue ere bevarede (Nordd. og Vinduet tilmur.). Senere i Middelalderen forlængedes Skibet mod V.; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarn, med Pyramidetag, og Vaabenhus, med Kamgavl og Blindinger, opførtes af Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Ornamenter og Figurer. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. Der er 1899 fundet Kalkmalerier over hele Kirken, fra 1537. Den ene Klokke er meget gammel.

Estruplund (ifl. D. Atl. oprindl. Ladegaard til Hevringholm) ejedes af Anders Jørgensen Friis, Eske Brock († 1625), hans Svigersøn Frands Lykke 1638 (i Tingbogen for 1680: „For 53 Aar siden stode 2 Bøndergde. ved E., som bleve afbrudte, og Jorderne underlagte Hovedgaarden"), dennes Søn Kaj L. Kommissærerne i dennes Bo udlagde 1662 E. til Herredsfoged i Bjeverskov Hrd. Peder Gad for 2514 Rd.; derefter ejedes den af Knud Jensen 1671-80, Maren Jensdatter Hammel, Oberst Joh. Rantzau, Laurids Erichsen Vraae 1689, † 1712; hans Enke Else Eskildsd. solgte 1723 E. (34 og 215 Td. H.) til Justitsr. Jacob Kaalund, † 1744, hvorefter den 1745 paa Aukt. blev solgt for 11,720 Rd. Sølv i 8 og 10 Skillingsstykker til Kancellir. Hans Eilert Stenfeld, der straks overdrog Buddet til Forpagter paa Mariagerkl. Hans Vincentsen Tørslev, som 1765 overdrog den (34 og 210 Td. H.) til sin ældste Søn Laurs Chr. T., † 1783; hans Enke Anne Margr. Schifter solgte 1785 E. (33 og 215 Td. H.) for 30,000 Rd. til Chrf. Møller fra Aalykkegd., der 1787 overlod den for 25,000 Rd. til sin Søn Hans Adolf M., † 1791, hvorefter den (34 og 204 Td. H.) paa Aukt. blev købt for 38,100 Rd. af Kancellideputeret Grev Preben Brahe Schack til Stenalt, med hvilken E. var forenet til 1806, da Greven solgte den for 98,000 Rd. til Kapt. J. C. Mylius († 1852), som 1851 overdrog den (i alt 175 Td. H.) for 80,000 Rd. til Sønnen, Kmjkr. S. W. V. M., og han solgte den (32 og 25 Td. H.) 1853 for 120,000 Rd. til Brygger H. Müller og Kapt. Fr. Buchwald til Anneberggd., hvilke 1854 afhændede den til sidstes Søn Lieutn. J. Chr. B. for 81,405 Rd., fra hvem Sparekassen Bikuben overtog den 1899 for 219,500 Kr. — Den nuv. Hovedbygning er opf. 1863 af røde Sten. I den paa en høj Skrænt smukt anlagte Have er en høj, klippet Bøgehæk.

Tørslevgaard er en gammel adelig Sædegaard, thi 1412 nævnes Jon Nielsen i T., 1462 Niels Henriksen Prip i T., 1477 Maren Torbernsdatter i T. og 1610 Fru Kirsten Munk smstds.

Estruplund var Anneks til Ørsted, indtil det blev Anneks til Voer 1761 (Reskr. af $^{9}/_{10}$ 1751).

Ørsted Sogn, det største i Herredet og Amtet, omgives af Estruplund, Holbæk og Voer Sogne, Randers Fjord med Grund Fjord, Sønderhald Hrd. (Vejlby, Gjesing og Vivild S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger $2^{1}/_{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere gode, muldede og lerblandede, en mindre Del sandede (Hevring Hede, „Lykken" og „Bakkerne"), med meget betydelige Engstrækninger. Stenalt Skov. De tidligere *Hollandsbjærg Holme* i Grund Fjord ere nu inddæmmede.

Fladeindholdet 1896: 9336 Td. Ld. (deraf opføres i Matr. 460 i Sønderhald H.), hvoraf 3185 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 671, Byg 690, Havre 1263, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 153, Grøntf. 14, Kartofl. 142, andre Rodfr. 174), Afgræsn. 2379, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2817, Have 46, Hegn 11, Skov 174, Moser 84, Kær og Fælleder 78, Heder m. v. 422, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 698 Heste, 2820 Stkr. Hornkv. (deraf 1506 Køer), 2715 Faar, 1126 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 499 Td.; 96 Selvejergd. med 406, 11 Arvefæstegd. med 30, 1 Fæstegd. med 5, 247 Huse med 53 Td. Hrtk.

og 68 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 2146 (1801: 1069, 1840: 1307, 1860: 1744, 1890: 2201), boede 1890 i 431 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 107 levede af immat. Virksomh., 1280 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 389 af Industri, 100 af Handel, 199 af forsk. Daglejervirks., 66 af deres Midler, og 50 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørsted*, stor, købstadlignende Landsby med Kirke, Præstegd., Missionshus („Bethesda", opf. 1899), Skole, teknisk Skole (opr. 1881), Tinghus (Lokale i Fattiggaarden) med Politistation, Syge- og Epidemihus (opf. af Amtet 1885, med 25 Senge), Fattiggaard (paa Ørsted Mark, opr. 1881, Pl. for 32 Lemmer), privat Haandgerningsskole med Pogeskole, Distriktslægebolig, Lægebolig, Dyrlægebolig, Apotek (opr. 1867), Farveri, Bryggeri, 2 Møller, Andelsmejeri, Købmandshdlr., m. m., Gæstgiveri, Statstelefonst. og Postkontor; *Hevring* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1891); *Bode* med Skole; *Hollandsbjærg* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1894); en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Voer S.). Hovedgaarden *Stenalt* med *Christianslund* har $105^1/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og $^7/_8$ Td. Skovsk., omtr. 2200 Td. Ld. (i Ørsted, Voer, Gjesing og Marie Magdalene S.), hvoraf omtr. 400 Eng, 800 Skov, Resten Ager; desuden høre til Stenalt omtr. $21^1/_2$ Td. H. Fæstegods og 98 Td. H. Arvefæstegods. *Sandgaard*, *Langtoftegd.*, *Lykkegd.*, *Maarupgd.*, *Højgd.*, *Bomhøje*, Gd.

Ørsted S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den anselige *Kirke* (udv. Længde med Taarnet 127 F., Skibets Bredde 33 F.) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Begge Portaler ere rigt smykkede med Billeder; paa den sydl. ses saaledes til højre Frelseren med Korsglorie, Syndefaldet m. m., til venstre en Konge og derunder Løvværk, og paa Overliggeren et Par Løver; den nordl. har ligeledes Figurer paa hver Side og paa Overliggeren Frelseren. Ogsaa paa andre Steder i Murene findes Stenbilleder, saaledes mod S. en Frise med Christus og Evangelisterne (se Vignetten S. 915). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og Vaabenhuset, med Kamgavl, tilføjedes. Ved Korets Sydside har været et 1595 af Jak. Bjørn og Anne Krabbe opf. Gravkapel; (i Kapellet lod Anne K. 1597 opsætte en rødlig Sten med Stenalts Ejeres Navne); det blev solgt 1826 og nedbrudt, og Ligene nedsænkede i et Hjørne af Kirkegaarden. Rigt udsk. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk. Paa Alterstagerne Jak. Bjørns og Anne Krabbes Vaabn. og Aarst. 1594. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder paa Foden. Prædikestol i Renæssancestil med Vaabn. og karakteristiske Karyatider. Paa de øverste Stolestader Vaabner og Aarst. 1607. Under Korbuen en Tavle med Indskr., der melder, at Anne Krabbe 1613 har givet en Kalk og Disk af Sølv og ladet en Kande gøre af den gml. Kalk; Kalken er en af de prægtigste i Landet (se Tidsskr. for Kunstind. 1889 S. 198). Orgel fra 1892. I Skibet Malmlysekrone, givet 1685 af Chr. Seefeld og Hustru (Kronen vist fra 1588). I Korvæggen en pragtfuld Ligsten, med Portrætfigurer, over Bjørn Andersen, † 1583, og hans to Hustruer Sidsel Ulfstand og Karen Friis, og en anden (beskadiget) over Sønnen Jak. Bjørn, † 1596, og Hustru Anne Krabbe, † 1618. Af andre Ligsten nævnes en over Mette Nielsd. Rosenkrantz, † 1436 (Enke efter Laur. Muus), med Billede, og en over Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, og Hustru Anne Lauridsd. Muus, begge i Taarnrummet. I Skibet Epitafium, med Portrætter, over Præsten Thøger Nielsen Ferslev, † 1670, opsat 1666 af ham og hans 2. Hustru Gertrud Jensdatter. Paa Hvælvingerne er der fundet Dekorationer fra omtr. 1570.

Stenalt (Stenholt; om en Jmfr. Gunder paa Stenalt, se Skjørring Kirke, Sønderhald Hrd.) ejedes af Bo Leigel, der 1375 solgte Gaarden m. m. til Jens Muus, derpaa dennes Sønner Laur. og Strange M., hvilken sidste senere overdrog Broderen al sin

Arv. Laur. M. tog 1433 Laas paa Gaarden, men døde uden Sønner, hvorfor S. kom med Datteren Anne til Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, Sønnen Gamle Bjørn Andersen (bekendt fra Drabet paa Povl Laxmand), hans Sønner Henrik og Anders Bjørnsen, dennes Søn Bjørn Andersen den yngre, † 1583, hans Søn Jak. Bjørn, † 1596 som Slægtens sidste Mand. Efter Enken, Anne Krabbes Død 1618 blev S. solgt til Enevold Kruse til Hjermeslevgd. m. m., † 1621. Efter hans Enke Ellen Marsvins Død 1632 tilfaldt S. deres Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse, † 1649, hvis Moder Fru Karen Sehested arvede S. og bragte den til sin 2. Mand Jørgen Seefeld til Visborggd., † 1667, derpaa Sønnen Chr. S., hans Søn Kapt. Mogens S., der med sin Moder 1713 solgte S. (81, Tiender 111 Td. H. m. m.) til sin Svoger Etatsr. Axel Bille til Holbækgd. m. m., † 1739, som 1730 fik kgl. Bevill. paa, at S. maatte høre under Holbækgd.s Birketing, og hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog S. (94, med Estruplund, 123 og 399 Td. H.) til den ældste Søn Etatsr. Knud Bille, † 1787. Hans Datter Ida Skeel B. bragte S. til sin Mand Grev Fr. Chr. Schack til Stamhuset Giesegd. († 1790), der 1768 fik Skøde paa hendes Søsters og Svogers Sophie Seefeld Billes og Major Axel Rosenkrantz' Halvpart i S. Under $^{29}/_{1}$ 1787 oprettedes S. til et

Portaler fra Ørsted Kirke.

Stamhus (80, 111, 442 Td. H.), hvori 1802 ogsaa Estruplund indlemmedes (se S. 919), for Sønnen Grev Preben Brahe Schack, der dog allerede $^{27}/_{12}$ 1805 fik Bevill. til at afhænde Stamhuset imod en Fideikommiskapital paa 125,000 Rd., hvorefter S. 1810 blev solgt til Generalkrigskommissær B. Holm og fra 1812 ejedes af Kmjkr. (senere Gehejmer.) Fr. S. Raben til Beldringe, derpaa Sølieutn. J. Kraft Dinesen Vedel, Etatsr. H. J. Hansen til Bramstrup († 1832), Statskassen, og fra 1823 af General Frands Chrf. Bülow († 1844), der 1824 solgte den til Højesteretsadvokat Jens Laasby Rottbøll († 1824) og Etatsr., Stænderdeputeret Malthe Bruun Nyegaard († 1877), der 1842 solgte Gaard og Gods for 227,000 Rd. til P. Chr. Bruun, som 1847 overdrog den til Sønnen, den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægerm. R. Bruun. — Den nuv. Hovedbygning, der ligger lavt, næsten helt omgiven af Moser og Kær, er opf. ved Aar 1800 i italiensk Stil af Grundmur med fladt Tag og bestaar af 1 Fløj i 2 Stokv. med Kælder. Den tidligere Bygning, som da blev nedbrudt, var opf. af Bjørn Andersen den y.; den var omgiven af Grave og bestod af 3 grundmurede Fløje i 2 Stokv.; over Graven førte fra S. en Bro, ad hvilken man gennem en hvælvet Port kom ind til Gaarden ; i Bygningen var et Kapel. I Haven har staaet en af Anne Krabbe opstillet Runesten, der nu er forsvunden. Om de to Søjler, som have staaet ved Indkørslen til den gml. Bygning, se under Randers S. 804. I Skoven er anlagt en Vildandepark. — Omtr. $^{1}/_{4}$ Mil S. for Stenalt ved Udkanten af Skoven har den nuv. Ejer paa

en nedlagt Fæstegd. 1866 opf. en herskabelig Bolig med Taarn og Spir, *Christianslund*. (Om St. se *K. Hansen*, D. Ridderborge I S. 1 flg.).

Ved Kirken staar en grundmuret gml. Kirkelade, der 1639 indrettedes til et Hospital af Tyge Kruse og 1649 fornyedes af Jørgen Seefeld samt 1738 forbedredes af Axel Bille; det var indrettet til 14 Lemmer; 1869 solgtes Bygningen til Kommunen, der afgav den til Økonomilejlighed for Førstelæreren, og Renten af Kapitalen, nu 10,000 Kr., uddeles til 14 Almisselemmer.

Mikkel Poulsen i Ørsted nævnes 1458.

At Herredet før har været en Ø, er alt omtalt S. 915, og *Ørsted* skal i gamle Dage have været dens Købstad (se S. 814), der har staaet i umiddelbar Forbindelse med Fjorden og Havet. Fra den S. 915 omtalte Kærstrækning skyder der sig en lang, smal Arm op til Byen, og mod S. V. i Byen findes et Gadekær, som Traditionen lader være en Rest af Havnen, og hvori der i 19. Aarh. skal være fundet et Skibsanker; baade her og mod S. ved det fordums Indløb til Havnen har der været Rester af Fortøjningspæle; en Gade i Byen kaldes Toldbodgyde.

Byen *Bode*, der ligger nærmere ved Grund Fjord, skal have været Ørsteds Ladeplads. Det meste af Ørsted By, 49 hele og halve Bol med Præstegaarden, brændte $^{21}/_{4}$ 1696 (Bircherods Dagb. S. 318), og $^{12}/_{4}$ 1777 brændte 7 Gaarde og 17 Huse. Præstegaarden er nyopf. efter en Brand $^{16}/_{3}$ 1899.

Sønderhald Herred.

Sogne:

Kristrup, S. 923. — Virring, S. 924. — Essenbæk, S. 925. — Favsing, S. 927. — Avning, S. 929. — Vivild, S. 930. — Vejlby, S. 932. — Gjesing, S. 933. — Nørager, S. 935. — Marie Magdalene, S. 937. — Koed, S. 938. — Ø.-Alling, S. 939. — V.-Alling, S. 940. — Aarslev, S. 941. — Hørning, S. 941. — Hvilsager, S. 944. — Lime, S. 946. — Mygind, S. 947. — Skjørring, S. 947. — Krogsbæk, S. 948. — Søby, S. 949. — Skader, S. 949.

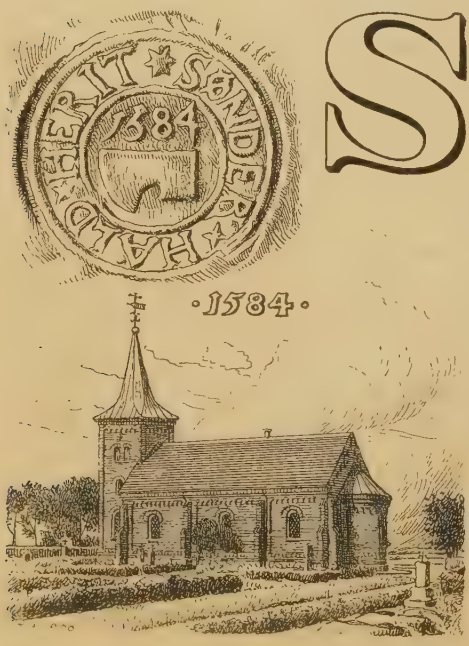

Sønderhald Herred, det største og midterste i Amtet, begrænses mod N. af Randers Fjord med Grund Fjord og Rougsø Hrd., fra hvilket det til Dels skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat, mod Ø. af Nørre Hrd., mod S. af Sønder og Ø.-Lisbjærg Hrdr. og mod V. af Galten Hrd. Fra V. til Ø. er det højst $4^{1}/_{4}$, fra N. til S. $2^{1}/_{4}$ Mil. Overfladen er meget afvekslende; de højtliggende og bakkede Jorder ligge mest mod V. og S. (Tothøj, 284 F., 89 M.; mod N. nær ved Grund Fjord hæver Helligbjærg sig dog til 252 F., 79 M.), mod N. og Ø. ere de overvejende lavtlig-

gende og jævne med store Kærstrækninger, saaledes mod Rougsø og Nørre Hrd. Ogsaa Jordbeskaffenheden er meget forskellig, bedst mod V., hvor den er muldet, leret og lerblandet, i øvrigt middelmaadig, for en stor Del sandet. Af Aaerne, der bugte sig mellem Bakkerne, mærkes *Alling Aa* med dens Biaaer *Skader Aa* og *Rosenholm Aa*. Herredet er ret rigt paa Skov, særlig mod Ø. (i alt 6639 Td.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Hrdr. (ved Matr. gnmstl. $17^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 74,785 Td. Ld. ($7_{,49}$ □ Mil, $412_{,4}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 4150 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 16,303 (1801: 7302, 1840: 9689, 1860: 12,296, 1890: 15,117). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Rougsø og Nørre Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 7. Forligskreds (Hvilsager), 4. Forligskr. (Koed) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Sønderhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallahæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf omtr. 3 Jættestuer, 25 Langdysser, 10 Runddysser, 10 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, Resten Gravhøje; henved $^3/_4$ er dog nu slejfet eller mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 11 fredlyste. Dysserne og Jættestuerne kendes især fra Herredets østl. Del, Højene ere mere jævnt fordelte, sparsomst dog i den sydvestl. Del, tættest mod Ø. Flest Monum. kendes fra Sognene Koed (omtr. 105), Nørager (60), Vivild, Virring, V.-Alling, Lime og Favsing (hvert 40).

Litt.: Præsternes Indberetn. til Worm om Aarhus Stift 1623, udg. af *O. Nielsen*.

Kristrup Sogn omgives af Randers Købstad, Randers Fjord, Essenbæk Sogn og Galten Hrd. (Ølst, Haslum og Vorup S.). Kirken, mod N. V., ligger $^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder, med lave Engstrækninger langs Fjorden, ere overvejende muldsandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa samt Randers-Grenaa Banen og, langs Vestgrænsen, Landevejen til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3847 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 316, Byg 287, Havre 707, Blandsæd til Modenhed 25, Grøntf. 37, Kartofler 53, andre Rodfr. 97), Afgræsning 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1054, Have 31, Skov 37, ubevokset 6, Moser 86, Kær og Fælleder 84, Heder 22, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 331 Heste, 1304 Stkr. Hornkv. (deraf 772 Køer), 732 Faar, 391 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 312 Td.; 77 Selvejergde. med 273, 196 Huse med 36 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 2835 (1801: 782, 1840: 1148, 1860: 1646, 1890: 2024), boede 1890 i 343 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 84 levede af immat. Virksomh., 610 af Jordbr., 31 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 689 af Industri, 121 af Handel, 6 af Skibsf., 353 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 63 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kristrup* (i Vald. Jrdb.: Christiærnsthorp, 1320: Christorp) med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Romalt* (Over- og Neder R.) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Andels-

mejeri; *Paderup* med Andelsmejeri (Moselund); *Munkdrup* med Skole; *Staanum*; en Del af *Strømmen* (se S. 898) med Garveri, Kalkbrænderi, Andelsmejeri og Ølbryggeri. *Stribsig Huse*. *Vilstrupgde.*, Gde. og Huse. *Nedergde.*, *Krogmosegde*. *Munkholm*, Gd., *Bækholm*, Gd., *Holmsgd.*, m. m.

Kristrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken, indviet til St. Anna, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel, men af denne Bygning (se Sallinglands Kirker, Rødding Hrd., S. XVI) staar kun et lille Parti mod V., medens Resten i 1847 nedbrødes og paany opførtes af Mursten. Over Vestgavlen opførtes en Tagrytter, hvis Spir opsattes 1855. Kirken har fladt Loft. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (Christus i Templet) af Frk. C. Preetzmann. Prædikestol i s. Stil fra 1640. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Præstestol fra 1651. Epitafium over Præsten Niels Jensen Winther, † 1695, og Hustru, opsat 1677, med Maleri. — Paa den nye, 1870 anlagte Kirkegaard, ved Vejen til Aarslev, er et Ligkapel (Arkitekt: Fr. Uldall) opf. 1887.

Ved Romalt har ligget en Gaard *Ørnehoved*, med Gods i Kristrup og Virring Sogne, som ved Gavebrev af $^{13}/_{5}$ 1276 blev skænket af de brunsvigske Hertuger Albert og Johs. til deres Frænde Grev Albert af Eberstein og hans Arvinger. Ejendommen er vistnok tilfaldet Estrups Ejere som uindløst Pant. Ifl. et Pantebrev af 1377 erkender nemlig Hr. Peder Albertsen at være Hr. Jens Andersen af Essendrup skyldig 500 Mark rent Sølv, hvorfor pantsættes til denne „min Gaard Ørnehoved og alt mit i Kristrup Sogn beliggende Gods", inkl. Indløsningsretten til hans øvrige Ejendomme. Fiskegaarden indbefattet. En nu forsvunden Laksegaard i Fjorden hed *Ørnegaarden*, og paa Kristrup Mark nævnes ved Udskiftninger „Ørnehøjsblokken" og „Greveholmen".

I *Staanum* har ligget en Hovedgaard, der skal have været ejet af Hvide Slægten. 1396 skødede Gunde Esbernsen Staffnumgaard m. m. til Jens Jensen (Brock), hvis Enke Fru Ide Lagesd. 1407 fik Skøde paa Gaarden af Anders Jepsen Stygge i Gliberup; 1463 tilhørte S. hendes Sønnesøn Hr. Axel Lagesen (Brock). — I D. Atl. nævnes en anden Hovedgaard, *Enhøj*.

Kristrup har været et eget Birk. Ved Privilegium af $^{28}/_{8}$ 1320 (konf. af Vald. Atterdag $^{14}/_{8}$ 1344 for Peder Albertsen) skænkede og bekræftede Chrf. II Hr. Albert Albertsen, „sin kære Frænde, de Love i Sognet Christrup, som kaldes Birkelove, med alle de Rettigheder og Herligheder, som Hr. Alberts Fader og hans Forgængere i vore Forfædres Tid erkendes hidtil at have haft". Birket ophørte, da det og Essenbæk Birk 1688 forenedes med Sønderhald, Rougsø og Ø.-Lisbjærg Hrdr. med fælles Tinghus i Skoven S. for Ø.-Alling.

I *Kristrup* brændte $^{29}/_{4}$ 1869 5 Gaarde og 41 Huse; Sommeren 1873 var der atter en stor Brand. — I *Romalt* brændte $^{6}/_{10}$ 1877 13 Gaarde og 22 Huse.

Kristrup har tidligere haft Hornbæk, Sønderlyng Hrd., til Anneks (se S. 717), indtil det 1876 blev et eget Pastorat.

Virring Sogn, med Enklave i Hørning Sogn, omgives af Annekset Essenbæk, Hørning og Favsing Sogne samt Grund Fjord og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger $1^{3}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. højtliggende og bakkede Jorder ere muldblandede Ler- og Sandjorder, med Enge langs Fjorden. Floes Skov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3875 Td. Ld., hvoraf 1534 besaaede (deraf med Rug 370, Byg 250, Havre 607, Boghvede 3, Spergel 6, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 37, Kartofler 72, andre Rodfr. 139, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1063, Høslæt, Brak, m. m. 658, Have 32, Skov 117, ubevokset 25, Moser 123, Kær og Fælleder 182, Heder 17, Veje og Byggegrunde 122 Td. Kreaturhold 1898: 282 Heste, 1089 Stkr. Hornkv. (deraf 629 Køer), 996 Faar, 430 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 237 Td.; 57 Selvejergde. med 203,

146 Huse med 30 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1144 (1801: 476, 1840: 681, 1860: 923, 1890: 1063), boede 1890 i 226 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 57 levede af immat. Virksomh., 493 af Jordbr., 2 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 210 af Industri, 32 af Handel, 7 af Skibsf., 115 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Virring* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. til 37 Lemmer), Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 34,050 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3700 Kr., Antal af Konti 238) og Kro; *Ammelhede*; *Floes* med Teglværk og Jærnbanehpl.; *Langkastrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1896) og Mølle; *Uggelhuse* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Kro, Ladeplads, Jærnbane- og Telegrafst. Enkelte Gaarde: *Overgaard*, *Virringgd.*, *Kirkegd.* (i Enklavet), m. m.

Virring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 320. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Den smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af raa Granit og Limstenskvadre. Korbuen (se Aarb. for n. Oldk. 1895 S. 233 flg.) samt Norddøren og 2 Vinduer (tilmur.) ere bevarede. Skibets vestl. Del er Underdelen af et oprindeligt Taarn (samme Højde og Bredde som Skibet), der brændte 1799 og styrtede ned 1800; en Tagrytter er senere opf. paa Vestenden. Taarnets tilbagestaaende Del, med Rundbue ind til Skibet, er af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Vaabenhuset, af Mursten, er fra den senere Middelalder. Altertavlen er en Kopi af Bloch's „Paaskemorgen", malet 1897 af Mourier-Petersen. Døbefont af Træ; den oprindl. romanske Granitdøbefont staar i Præsternes Kirke i Kbh. Udsk. Prædikestol fra 1665. Stolestader fra 1618. I Taarnrummet en Ligsten over Præsterne Thomas Christensen, † 1584, og Rasmus Andersen, † c. 1619, og deres Hustru, med Brystbilleder. I Vaabenhuset en over 4 F. høj Runesten med Indskr. „Gudmund, Tokes Søn, gjorde denne Høj efter Sasser. Starkad rejste Stenen efter den døde. Thor vie dette Mindesmærke" (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 151 flg.), en Ligsten med Korsstav, fra den tidligere Middelalder og et Vievandskar.

I Præsteindberetn. fra 1623 omtales ved Ammelhede en Grav med 2 store Sten, en paa hver Ende, „Kongehøjen, hvori Kong Amlet menes begr.". Det har vistnok været en Langdysse. Paa Præstegaardsmarken er der fredlyst en Gravhøj. Paa et højt Terræn V. for Virring er der undersøgt en større Gravplads fra den romerske Jærnalder, i hvis Grave er fundet Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler.

Essenbæk Sogn, Anneks til Virring, omgives af dette, Hørning og Aarslev Sogne, Galten Hrd. (Ølst S.), Kristrup Sogn og Randers Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede og sandmuldede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3692 Td. Ld., hvoraf 1345 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 303, Byg 191, Havre 608, Boghvede 6, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 40, Grøntf. 25, Kartofler 53, andre Rodfr. 105), Afgræsn. 771, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1104, Have 22, Skov 75, ubevoksede 11, Moser 88, Kær og Fælleder 87, Heder m. v. 111, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 1043 Stkr. Hornkvæg (deraf 529 Køer), 845 Faar, 415 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 220 Td.; 42 Selvejergde. med 206, 82 Huse med 14 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 726 (1801: 311, 1840: 539, 1860: 647, 1890: 735), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomh., 530 af Jordbr., 96 af Industri, 9 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Essenbæk Kirke* (i Assentoft) og Byerne: *Assentoft*, ved Landevejen, med Skole og Andelsmejeri (Birkehøj); *Drastrup* med Skole og Telefonst.; *Tammestrup*. *Tammestrupgaard* har $12^1/_2$ Td. H., 250 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager. *Drastrupgaard* har 13 Td. H., 196 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, 15 Skov og Plantage, Resten Ager. *Klostergaarde*; *Ladegaarde*; *Essenbækgd.*, *Langagergd.* *Volkmølle*, Vejr- og Vandmølle, med Jærnbanehpl.

Essenbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 321. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken (se Vignetten S. 922) er opf. 1868-69 (indviet $^{28}/_{11}$ 1869) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall, S. for den ældre Kirke, der laa paa en Banke ved Essenbækgd. og nedbrødes paa Grund af Brøstfældighed. (Kirkegaarden med Diget og Porten staar endnu). Kirken, der er af røde Mursten paa Sokkel af Granitkvadre fra den gl. Kirke, er i rom. Stil og bestaar af Skib og Kor i eet med Apsis, med dekoreret Bjælkeloft, samt Taarn, med ottekantet Spir (42 Al.), mod V. Taarnets Underrum er Vaabenhus, med Adgang fra V. Altertavlen er et Maleri (Christus og Farisæerne) af A. Dorph (den gml. kat. Altertavle købtes af en Antikvitetshandler). Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver (længe i Haven ved Gml. Estrup, formentlig fra Essenbæk Kl.).

Essenbæk Kloster, indviet til St. Laurentius, var stiftet af Knud Lavards Svigersøn Stig Hvide († 1151) som Bolig for Munke af Benediktinerordenen. Mulig var det oprindl. opført paa en anden Plads, end det senere indtog, thi 1180 nævnes, at der foretoges en Forandring ved Klosteret. I Testamenter blev det oftere betænkt, saaledes 1268 og 1396, og paa denne og anden Vis samlede det sig efterhaanden betydeligt Jordegods, som det bl. a. fremgaar af Lovhævder og Stadfæstelser fra 1424, 1438, 1479, 1492 og 1500. Foruden Essenbæk Sognekirke (1424: „som man kalder gammel Essenbæk"), Virring og Fløjstrup Kirker og Ejendomme i disse 3 Sogne havde det en Del Gods i Favsing, Aarslev, Hørning, Lime, Gjesing (Gjesingholm), Glæsborg, Tøstrup, Rimsø, Voldby, Homaa, Egens, Mejlby, Mørke, Hornslet, Bregnet, Skjødstrup, Egaa, Ødum, Gimming, Albæk. Harridslev, Mariager, Dalbyover, Udbyneder og Kastbjærg Sogne samt i Hovlbjærg, Middelsom og Hjelmslev Hrdr. Ikke langt fra Klosteret ved dets Hestehave og Enge laa Ladegaarden, og i Fjorden en Fiskegaard. Om det aandelige Liv, der rørte sig i Klosteret, turde en der udarbejdet hist. Aarbog (til 1323) vidne. Den sidste Abbed var Jens Thomsen, som 1516 af Chr. II havde købt Klosteret frit for Borgeleje; da han blev affældig, valgte Munkene selv (fordi „Klosterets Gods daglig vindes fra det, og Brødrene i lang Tid ikke have faaet deres Nødtørft efter deres Regels Udvisning") Adelsmanden Hans Emiksen til deres Forstander, hvilket Valg Fr. I 1529 bekræftede; Hans Emiksen skulde dog underholde Abbed og Munke, holde Gudstjenesten vedlige osv. Ved Reform. inddroges Klosteret under Kronen; sidst i 1540'erne blev det lagt under Dronningborg Len. — Hvornaar det er kommet i privat Eje, vides ikke. I 17. Aarh. tilhørte E. Eske Brock, dernæst Oberst Hans Friis til Clausholm, som 1697 oprettede Stamhuset Hevringholm for sin Brodersøn Oberst Christen F., der efter sin Broder Gregers F.'s Død arvede E. og Tustrup og indlemmede disse Godser i Stamhuset. Dette gik efter Chr. Friis' barnløse Død 1727 over til hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis og efter hans Død 1731 efter en langvarig Proces til Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, som 1782 fik kgl. Bevill. til at sælge Stamhuset og 1785 solgte Tustrup og E. (31 Td. H.) for 71,000 Rd. til Generalauditør Chr. Kallager, der 1787 afhændede E. for 75,000 Rd. til Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Carøe i Randers, der udstykkede Gaarden, solgte Godset til Fæsterne og Hovedparcellen (30 Td. H.) for 5100 Rd. til Niels Christensen Kutsch, som yderligere udparcellerede, saa at der nu kun er en Bondegaard (ved den 1868 nedbrudte Kirke) med Navnet tilbage. Essenbæk Birk var allerede ophørt 1688. — Naar Klosterbygningerne ere nedbrudte, vides ikke. De have ligget N. for Klostergaarden paa Engen ved Gudenaa. En lav, firsidet Jordhøjning med Bygningsfundamenter betegner endnu Pladsen. Det har været et firfløjet Kompleks, af hvilket Kirken sikkert har været den sydl. Fløj. Ved en af Nationalmuseet 1899 foretagen Undersøgelse er der afdækket noget af Kirkens Underparti, navnlig Sydmuren (Fundament af raa Kamp og derover et Par Skifter af røde Munkesten i Munkeskifte). Midt i Fratergaarden ses Rester af en

stensat Brønd. Paa Klosterkirkegaarden er der i ny Tid fundet murede Grave. Om et Par Granitsøjler se S. 804.

Mellem Drastrup og Langkastrup er en Dal, *Svendsdal*, som efter Sagnet har Navn efter en sønderjydsk Konge Svend Langfod, som skal være falden og begravet der (*Suhm*, Hist. af Danm., II S. 454). De store Skove mellem Dalen og Romalt (Kristrup Sogn) ere for længe siden forsvundne. — Neden for Assentoft ud mod Engen har der været en hellig Kilde.

Favsing Sogn omgives af Annekset Avning, Ø.- og V.-Alling, Hørning og Virring Sogne, Grund Fjord og Vejlby Sogn. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. for Randers. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder (Helligbjærg ved Estrup, 252 F., 79 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandmuldede og sandede, med Enge langs Fjorden og Øst- og Sydgrænsen, der dannes af Alling Aa (Estrup Aa). En Del Skov (Lunden, Nørkjær, Klibo). En Del af *Karholm* i Randers Fjord (se S. 916) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 4760 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Rug 373, Byg 232, Havre 595, Boghvede 8, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 21, Grøntf. 10, Kartofler 75, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 1336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1105, Have 40, Skov 598, ubevokset 22, Moser 26, Kær og Fælleder 113, Heder 19, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 272 Heste, 1139 Stkr. Hornkvæg (deraf 675 Køer), 1344 Faar, 490 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 305 Td.; 50 Selvejergd. med 276, 3 Fæstegd. med 14, 80 Huse med 15 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 850 (1801: 496, 1840: 632, 1860: 718, 1890: 873), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 120 af Industri, 11 af Handel, 83 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Favsing* (gml. Form: Faxinge), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895) og Andelsmejeri; *Liltved* med Skole og Købmandshdl.; *Drammelstrup* med Skole; *Grund*. Hovedgaarden *Gammel-Estrup*, under Stamhuset Estrup*), med Afbyggergaarden *Christensminde* (Avning S.), *Gl.-Estrup Møllegaard*, *Karholm*, *Gl.-Estrup Krogaard*, Molshuset og Øen Hjælm; Stamhusets Ejendomme ligge i Favsing, Avning, Marie Magdalene S., Hjælm i Æbeltoft Landdistrikt.

Favsing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 317. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Sydøren er bevaret, et Par Vinduer ses. I gotisk Tid tilføjedes Vaabenhuset og Taarnet, med Bjælkeloft (oprindl. Hvælv.); i Beg. af 19. Aarh. nedbrødes Taarnet til Skibets Højde, og senere opførtes en Tagrytter over Vestgavlen. Fra den senere Middelalder ere Hvælvingerne i Skib og Kor (den 3. Hvælv. i Skibet synes dog at være fra nyere Tid); paa Hvælvingerne er der fundet (nu overhvidtede) Kalkmalerier fra omtr. 1550 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 28). Altertavle i Renæssancestil, med et Relief (Nadveren). Malmdøbefont. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnrummet (forbundet med Skibet) Ligsten fra 1584 (før i Korgulvet), med 2 Portrætfigurer, over Gregers

*) Til *Stamhuset Estrup*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, hører 318$^1/_2$ Td. H. af alle Slags, hvoraf fri Jord 93$^1/_2$, Skovenes Hrtk. 5$^1/_4$, Skovsk. 14$^3/_4$, Bøndergods 50, Kirke- og Kongetiende 155 Td.; i Bankaktier 13,400 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 1,584,151 Kr. Skovarealet udgør omtr. 1300 Td. Ld.

Trudsen Ulfstand til Estrup og Torup, † 1582, Hustru Karen Banner og Søn Trud. I Vaabenhusets Ydermur en romansk Ligsten med Korsstav.

Gammel Estrup (1397: Esendrop, 1406: Esendorp) har kun været i to Familiers, Brocks og Skeels, Eje. Den nævnes først 1340, da Grev Gerts Sønner i Freden med Vald. Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, hvorfra deres Fader havde fordrevet ham. Hans Enke, Johanne Brock, efter hvem Familien tog Navn, stillede sig paa Oprørernes Side mod Kongen, som derfor 1359 ødelagde E. Sønnen Jens Andersen B., senere Drost, † 1408, var derimod en Tilhænger af Kongen. Dennes Søn Eske Jensen B. († 1441, se S. 221) arvede E.; hans Søn Lave B., bekendt for sin Voldsomhed (han dræbte 1468 Borger Niels Paaske i Randers), begyndte at samle Bøndergodset og fik 1469 Birkebrev paa alt sit Gods i Favsing og Avning Sogne: Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods og bestod til Midten af 19. Aarh. Efter hans Død 1503 ejedes E. af Enken Kirstine Høg — g. 2. med Peder Lykke — indtil 1529, da Børnene Niels og Ide, g. m. Trud Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrearv og delte E. og Vemmetofte (se II S. 871) saaledes, at den første fik $^2/_3$, den sidste $^1/_3$ i Bygningerne, medens Bøndergodset m. m. var fælles. Herved opstod Sameje, hvorved to Familier kom til at bo paa Gaarden,

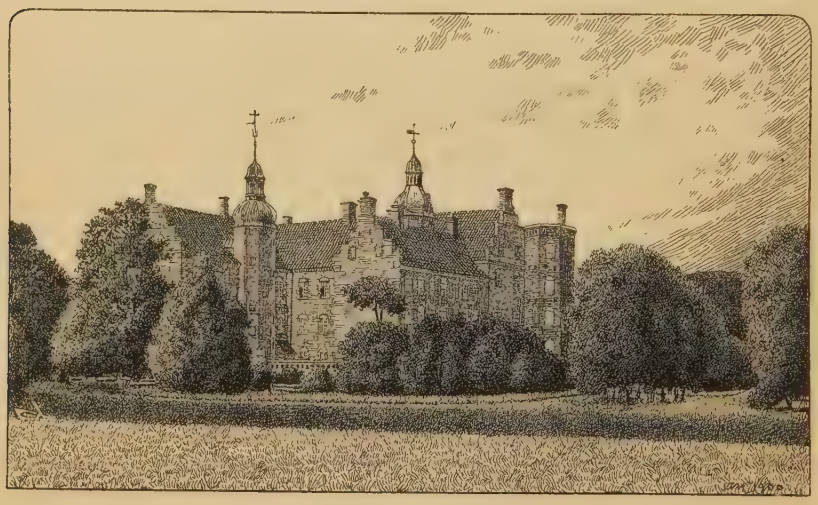

Gammel Estrup, set fra Ø.

og da disse atter forgrenede sig i andre Familier (Gyldenstierne, Bille, Bryske), kom der flere Samejere og idelige Stridigheder mellem dem. Niels Brock faldt ved Svenstrup 1534, hans Søn Lave B. ved Svarteraa 1565; dennes Søn, Rigsr. Eske B., † 1625 som den sidste Mand af Slægten, samlede atter Godset ved 1587 at udkøbe Carl Bryske til Margd. († 1613). Hans Datter Ide B. bragte E. til sin Mand Jørgen Skeel til Sostrup (Benzon), Skjærvad m. m., † 1631; dernæst fulgte Sønnen Christen S. „den rige", † 1688, og dennes Søn Kmjkr. Jørgen S., † 1695, hvis Enke Benedicte Margr. Brockdorff († 1739; 2. g. m. General Grev Chr. D. Reventlow) $^{28}/_5$ 1697 oprettede E. til et Stamhus for Sønnen Kmhr. Christen S., † 1731, der af sine andre Gaarde oprettede Grevsk. Scheel. De flg. Besiddere af Stamhuset vare hans Søn Gehejmer. Grev Jørgen Scheel, † 1786, dennes Sønnesøn Kmhr. Jørgen S., † 1825, hans Søn Christen S., † 1844, og dennes Søn Kmhr. Jørgen S., † 1889, hvis Enke Grevinde Christiane D. C. Scheel er den nuv. Besidderinde.

Gammel Estrup, et af Landets stolteste Herresæder, ligger omgiven af Skove og Enge mellem Alling Aas vestl. Bred og det ovfr. nævnte Helligbjærg. Hovedbygningen, der sikkert ligger paa den samme Plads som den tidligere Borg fra 14.-15. Aarh., stammer i sin nuv. Skikkelse hovedsagelig fra Slutn. af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. og er opf. i gotisk Renæssancestil, med Trappegavle. Den bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, i 3 Stokv., paa Granitsokkel, af røde Munkesten (Kærnen

af Mursten og Kamp) i Krydsskifte, Midtfløjens østl. Façade dog i Munkeskifte. Murtykkelsen er ofte over 3 Al. og størst i Ydermurene, men aftager opad (paa to Steder er der murede Trapper i Ydermurene). Den vestl. Fløj, Midtfløjen, har hvælv. Kælder og ved Hjørnerne paa Vestfaçaden to ottekantede, 4 Stokv. høje Taarne med fladt Tag og Murstens Balustrade samt midt paa samme Façade en Udbygning med blindingsprydet Kamgavl og hvælv. Gennemkørselsport. Den sydl. Sidefløj har hvælv. Kælder, midt paa Sydfaçaden en Hængekarnap og paa Façaden ind til Borggaarden et ottekantet Trappetaarn (Egetræsvindeltrapper) med Kuppel, aaben Arkade og Spir. Den nordl. Sidefløj, uden Kælder, er noget lavere end de to andre. I Hjørnet mellem Nord- og Midtfløjen inde i Borggaarden staar et Trappetaarn som det ved Sydfløjen. En 4. østl. Fløj i 1 Stokv., til Dels af Bindingsværk, der lukkede for Borggaarden, er nedrevet i 2. Halvdel af 19. Aarh. og erstattet med en muret Altan. Den ældste Del af Midtfløjen, hvis Façade ind til Gaarden har en Række Spidsbuer i 1. Stokv., er vistnok fra 2. Halvdel af 15. Aarh.; dog kan godt dennes og Nordfløjens Murkærne være endnu ældre. Oprindelig synes Midtfløjen (efter Skifter og Tingsvidner fra 1523, 1531, 1551 og 1577) at have været Hovedfløj (Brockernes Bolig i Samejetiden), den nordl. Fløj Mellemfløj (Ulfstanders, Gyldenstierners, Billers og Bryskers Hus) med Gennemkørselsport, medens den lave Østfløj har været Bryggers m. m., og der ikke har været nogen Sydfløj. Da Eske Brock var bleven Eneejer, byggede han meget, da Bygningerne vare brøstfældige (endnu 1577 var der opf. nye Huse paa de andre Lodtageres Grund), navnlig skyldes vistnok Sydfløjen og Taarnene ham og Svigersønnen Jørgen Skeel (den sidstes og Hustrus Vaaben og Forbogstaver samt Aarst. 1650 stod før over Sydfløjens Taarndør, hvor nu det Skeelske Vaaben er indsat). Det Indres Indretning er væsentlig fra Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh.; i mange Værelser findes Lofter med Malerier og Stuk, dekorerede Paneler og Døre, Gobelins m. m.; Riddersalen, i Sydfløjens 2. Stokv. mod V., har Stukloft og Gobelins, hvori det Skeelske Vaaben og Afbildninger af de Skeelske Gaarde ere indvævede (fra omtr. 1700; Gengivelser, ved R. Mejborg, findes i Nationalmuseets Arkiv); under Riddersalen er et hvælv. Kapel, hvis Altertavle har Chr. Skeels († 1688) Vaaben; i Taarnværelset ved Siden af er denne Skeels Laboratorium (han var ivrig Alkymist). Paa Gaarden findes en stor Portrætsamling. Borggaarden er helt omgiven af en Grav, og uden om denne er der atter mod V. og S. en ydre, noget bredere Grav; paa Dæmningen mellem Gravene er der en klippet Lindeallé. Over Gravene føre murede Broer (opf. af Jørgen S., † 1786) mod V. til Ladegaarden, der bestaar af flere Bygninger af røde Munkesten, fra omkring 1600, en med hvælv. Gennemkørselsport og Renæssancegavle, en anden er Lade og Ridehus (indrettet af Chr. S., † 1786, der var en stor Hestekender og havde et Stutteri paa den til Godset hørende Ø Hjælm). Paa Ladens sydvestl. Façade er der tilmurede Skydeskaar. En 3. Bygning har Renæssancegavl og et rundt Trappetaarn. Nordligere ligger den af 4 Længer bestaaende Avlsgaard (brændt i 2. Halvdel af 19. Aarh., genopf. 1874 med de gamle Mure, af røde Munkesten). N. for Borggaarden ligger den smukke Have, gennemskaaren af Grave og omgiven af høje, midt i 18. Aarh. opf. Mure; i Haven to Orangerier, ligeledes fra 18. Aarh. (**Litt.**: *T. A. Becker*, i Folkekal. f. Danm. 1852 S. 79 flg. — I Rigsarkivet: Voss Saml.; Topogr. Saml. paa Pergam. og Papir; Beckers Registr. over Breve paa Gml. E.).

I Lunden er 1889 indrettet en Familiebegravelse, hvori hvile Jørgen Scheel, † 1889, hans Svigerdatter Ingeborg S., f. Brøchner, † 1890), samt Christen Scheel, † 1844, og Hustru (se S. 930).

Avning Sogn, Anneks til Favsing, omgives af dette, Vejlby, Gjesing, Marie Magdalene og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod V., ligger $2^3/_4$ Mil Ø. for Randers. De overvejende lavtliggende, jævne Jorder ere sandede og skarpsandede. En Del Skov (Taarup Sk., Holmene, Avning Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3372 Td. Ld., hvoraf 980 besaaede (deraf med Rug 267, Byg 116, Havre 330, Boghvede 23, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 94, Grøntf. 10, Kartofler 75, andre Rodfr. 58), Afgræsn. 764, Høslæt, Brak, Eng m. m. 563, Have 20, Skov 610, ubevokset 18, Moser 55, Kær og Fælleder 169, Heder 141, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 552 Stkr. Hornkv. (deraf 357 Køer), 697 Faar, 266 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 104 Td.; 22 Selvejergde. med 75, 116 Huse med

23 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, 1/2 1901: 832 (1801: 271, 1840: 332, 1860: 513, 1890: 787), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 61 levede af immat. Virksomh., 434 af Jordbr., 141 af Industri, 51 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Avning*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Hospital (opr. af Jørg. Skeel, † 1631, og Jørg. Scheel, † 1786, med et Hus for 7 Lemmer og en Forstanderinde), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1874; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 26,340 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1891 Kr., Antal af Konti 332), Købmandshdl., Mølle, Bageri, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Taarup*. *Christensminde*, Gd., se S. 927. En Skovridergaard.

Avning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 318. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel mod N. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkv. paa Sokkel med Skraakant, Apsis, med Halvkuppelhv., af raa Kamp. Flere Vinduer (tilmur.) og Syddøren ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen eller Beg. af den nyere Tid indbyggedes der Hvælvinger i Skib og Kor, og Murene forhøjedes, af store, røde Mursten; 1616 forlængedes Skibet mod V. og Taarnet (med Rundbue ind til Skibet) tilføjedes, af Mursten. Det hvælv. Gravkapel er opf. af Jørgen Skeels Enke Benedicte Margr. Brockdorff, af vekslende Skifter smaa røde og gule Mursten og paa Granitsokkel. Ved Taarnets Vestside er i nyere Tid opført en Halvtagsbygning af røde Sten (nu Materialhus). Rigt udskaaren Altertavle i Renæssancestil med Skeelernes og Brockdorffernes Vaabener. Døbefont af Træ fra 1736. Prædikestol i Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Skeelernes og Winterfeldternes Vaabn. I Kapellet, skilt fra Kirken ved en Smedejærnsdør, findes et pragtfuldt Marmorepitafium over Jørgen Skeel, † 1695, opsat af Enken, og 14 Kister (11 af Marmor, 3 af Sandsten med Marmorplader til Indskrifterne), med Ligene af ovenn. Jørg. Skeel, hans Søn Christen Scheel, † 1731 (flere af ham erobrede Faner have hængt i Kapellet), dennes Hustru Augusta f. Winterfeld, † 1740, deres Søn Jørg. Scheel, † 1786, dennes to Hustruer Lucia f. v. Thienen, † 1743, og Charl. Louise f. v. Plessen, † 1801, russ. Gesandt Christen Scheel, † 1771, og Hustru Eleonore f. v. Raben, † 1808 paa Ulstrup, og disse sidstes 5 Børn, deribl. Kmhr., Oberstlieutn. Jørg. Scheel, † 1825, og hans Hustru Mette Christiane f. Bille, † 1844. I en Gravhvælv. under Skibet have Grev Christen Scheel, † 1844, og Hustru Christiane f. Pind, † 1855, hvilet (se S. 929). Paa Hvælvingerne er der fundet Kalkmalerier fra 1562 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 29).

En *Taarupgaard* nævnes 1530.

Vivild Sogn, skilt fra Annekset Vejlby ved Gjesing Sogn, omgives af dette og Nørager Sogn, Kattegat og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hevring Aa. To Enklaver mellem Gjesing og Nørager Sogne høre til Sognet. Kirken, mod S., ligger 3 1/4 Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede og sandede, med store Enge mod V. Rokkenbolt Skov, Bendeskjær Skov, plantede i den nyeste Tid.

Fladeindholdet 1896: 4771 Td. Ld., hvoraf 1865 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 471, Byg 288, Havre 563, Blandsæd til Modenh. 245, Grøntf. 50, Kartofler 59, andre Rodfr. 183), Afgræsn. 1096, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1157, Have 29, Skov 237, Moser 36, Kær og Fælleder 19, Heder m. v. 211, Stenmarker 57, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 384 Heste, 1474 Stkr. Hornkv. (deraf 947 Køer), 1076 Faar, 843 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 348 Td.; 62 Selvejergde. med 339, 64 Huse med 9 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse, ca. 1/4 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 1007 (1801: 564, 1840: 788, 1860: 919, 1890: 980), boede 1890 i 193 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbr., 2 af Gartneri, 189 af Industri, 27 af Handel, 111 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vivild* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. 1881; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 140,485 Kr., Rentef. $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservef. 8160 Kr., Antal af Konti 634), Købmandshdlr., Fællesmejeri, Kro og Telefonst.; *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Skole, Forsamlingshus (opført 1900), Fattiggaard (paa Lystrup Mark, opr. 1870, Plads for 26 Lemmer), Mølle, Købmandshandel og Telefonstation; *Nielstrup* med Vand- og Vejrmølle. *Vivild Huse*. *Vindingsminde*, Huse. Hovedgaarden *Hevringholm* har 41 Td. H., 1028 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 160 Skov, 130 opdyrket Sandmark, 118 Lynghede, 20 Plantage og Gaardspl., Resten Ager. *Julianeholm*, Parcel af Hevringholm, har 35 Td. H., 415 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 130 Skov (i Nørager S.), Resten Ager. *Vidtskue*, Gd. ($9^{1}/_{2}$ Td. H.), *Skovkjær*, Gde., *Store Sorvad*, Gd.

Vivild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 315. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Sydd. tilmur.) ere bevarede, og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af store Mursten, og der indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont med Figurer og Løvværk. Prædikestol i Barokstil fra 1662. I Skibets Vestende Pulpitur fra 1663. Epitafium, med Maleri med Portræter, over Clemen Jensen i Nielstrupgd., † 1677, og Hustru, samt Degnen Rasmus Sørensen, † 1679, og Hustru. I Koret Ligsten over Jørgen Rosenkrantz til Hevringholm, † 1551, Erik R., † 1561, og Peder R., † 1570. I Skibet Ligsten over Oberst Chr. Friis til Hevringholm, † 1727.

Hevringholm (1401: „Holm", 1397 „Hefringholm") er Rosenkrantzernes gamle Stamsæde (se *A. Heise*, i Personalh. Tidsskr. 2. R. III S. 155 flg.). Af Ejerne kendes Hr. Erik Nielsen 1355, Hr. Iver Nielsen 1356—69, Hr. Jens Nielsen 1361—77 (disse tre vare Brødre), Niels Iversen 1377 († omtr. 1412), Hr. Niels Jensen til Tange 1411 (Sønner af Iver og Jens Nielsen), Otto Nielsen til Bjørnholm 1466 († 1477), Anders Nielsen, kaldet Stygge (Sønner af Niels Jensen) i Sameje til 1466, Eiler Styggesen 1515 († omtr. 1535), dennes Søn Chrf., hvis tre Sønner Jørgen, Erik og Peder ere begr. i Vivild Kirke. Peder R. († 1570) og den fjerde Broder Stygge R. († 1571) vare de sidste Ejere af denne Slægt. Sidstnævntes Datter Karen R. bragte 1582 H. til sin Mand Niels Skram til Urup, † 1601, hvis Datter Elsebe Skram, g. m. Eske Bille til Svanholm, 1608 solgte H. for 50,000 Dl. til Eske Brock til Estrup, † 1625. H. tilfaldt hans yngste Datter Elisab. B., g. m. Frands Lykke til Overgd., † 1655, dernæst deres Søn, den bekendte Kaj L., efter hvis Domfældelse H. tilfaldt Kongen. Godset udstykkedes, dog med Indløsningsret for dem, der bleve Ejere af Gaarden, og denne (72 Td. H.) kom 1664 til Oluf Daa (se II S. 914) og udlagdes 1666 som Mødrenearv til hans tre Sønner, der 1667 solgte den, da den var for vidtløftig for dem, til Oberst Hans Friis (et Salg, som mellem Fader og Sønner fremkaldte en Proces, der ved Højesteretsdom faldt ud til disses Fordel), som indløste Bøndergodset og paany gjorde H. til en komplet Hovedgd.; $^{11}/_{3}$ 1697 oprettede han af H. (79 og 356 Td. H.) et Stamhus for sin Brodersøn Oberst Christen Friis, der efter Broderen Gregers F.'s Død arvede Tustrup og 1726 for at efterkomme sin Farbroders Vilje oprettede af H., Tustrup og Essenbæk et nyt Stamhus. Efter hans Død 1727 tilfaldt H. hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis, † 1731, efter hvis barnløse Død H. efter en langvarig Proces mellem Familierne Below og Beck kom til Oberstlieutn. Joakim Beck, der derefter kaldte sig Beck-Friis, † 1762; hans Søn Grev Joakim B.-F. fik 1782 Tilladelse til at afhænde Stamhuset, og 1783 solgte han H. (79 og 363 Td. H.) for 34,840 Rd. til Laur. Sørensen af Hevring Mølle, der 1796 solgte den (26 og 134 Td. H.) for 35,260 Rd. til Kmhr., Amtm. P. S. Fönss til Løvenholm († 1824), der udparcellerede Gaarden, afhændede Bøndergodset og nedbrød den gamle, af Frands Lykke ved

1650 opf. Hovedbygning for at genopføre den paa et bekvemmere Sted, nær ved Kysten. Efter hans Død solgte Aalborg Hospital, der havde Gaarden i Pant, den 1828 til Mogens Chr. Kjeldsen, som tillige med Sønnen Christen K. og Svigersønnen Distriktslæge Zimmermann solgte den 1862 for 164,000 Rd. til den nuv. Ejer, M. S. Olsen. — Den nuv. Hovedbygning er som nævnt opf. af Kmhr. Fønss nærmere ved Kysten i Stedet for den ældre, hvis Materiale til Dels er benyttet. Den bestaar af een oprindl. Længe i 1 Stokv. af Egebindingsværk; 1870 tilbyggedes en grundmuret Længe, 1 Stokv. Det firkantede Voldsted af den af Frands Lykke opf. Gaard (3 grundmurede Fløje, i 2 Stokv. med hvælv. Kældere, Taarn og Kapel) saas endnu for nogle Aar siden S. V. for den nuv. Gaard; nu er det udjævnet. Det var en meget stor, 3—5 F. høj Banke, omgivet af en omtr. 20 F. bred, nu tilgroet Grav, og uden om den en lavere Vold. Paa Banken er der fundet Fundamenter af to lange Bygninger mod S. og Ø.; Grundstenene ere dog helt opbrudte. (Om H. se *K. Hansen*, Danske Ridderborge, 1832 S. 65, og *K. Barner*, Familien Rosenkrantz' Hist., Kbh. 1874).

Julianeholm er ogsaa opf. af Kmhr. Fønss, som 1817 solgte den til J. Lassen Faurschou; 1827—38 ejedes den af Overkrigskom. Jørg. Mørch Secher, derpaa af Chrf. Neergaard, der solgte den til N. Friis; nuv. Ejer er Chr. Friis.

I *Nielstrup* har ligget en Adelsgaard, som 1511 tilhørte Niels ell. Jens Christiernsen (Væbner), 1543 Fru Karen, derefter Chrf. Lunov til Rygd. omtr. 1580—1607, saa Eske Bille til Ellinge, der 1608 solgte den for 14,000 Rd. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død den tillige med Hevringholm tilfaldt Svigersønnen Frands Lykke og dennes Søn Kaj L.; efter hans Fald er den maaske udlagt til Kreditorerne, og Hovedgaarden ved Godsets Adsplittelse bleven øde. Dens Plads vises endnu lidt Ø. for Byen (se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 116 flg., og *Vedel Simonsen*, Bidr. til Eske Brocks Levnedsbeskr. S. 68, 76 flg.).

En By i Sognet, *Vodkjær*, nævnes endnu 1608. N. for Sorvad Bro og V. for Gaarden Lille Sorvad har efter Sagnet ligget en By, *Brokjær* (mulig den samme som Vodkjær).

Vejlby Sogn, Anneks til Vivild, fra hvilket det skilles ved Gjesing Sogn, omgives af dette, Avning og Favsing Sogne og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det skilles ved Hejbæk. Kirken, mod V., ligger $2^1/_2$ Mil Ø. for Randers. De bølgeformede Jorder ere sandmuldede og sandede. Sydvestgrænsen dannes af Alling Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2654 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 265, Byg 149, Havre 355, Boghvede 12, Ærter og Vikker 3, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 99, Grøntf. 24, Kartofler 51, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 692, Høslæt, Brak, Eng m. m. 664, Have 16, Skov 27, ubevokset 20, Moser 20, Kær og Fælleder 98, Flyvesand m. m. 14, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 249 Heste, 742 Stkr. Hornkv. (deraf 442 Køer), 785 Faar, 310 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 177 Td.; 39 Selvejergde. med 161, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$1901: 861 (1801: 266, 1840: 363, 1860: 475, 1890: 784), boede 1890 i 143 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 33 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 229 af Industri, 51 af Handel, 78 af forsk. Daglejervirks. og 23 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vejlby* med Kirke; *Allingaabro*, ved Landevejen, med Skole og privat Skole, teknisk Skole, Garveri, Farveri, Karteri, Bageri, Damp-Sav- og Høvleværk, Kalkværk, Maltgøreri, Maskinfabrik, Trælastforretn., Gæstgiveri, Markedsplads (6 Markeder), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; Vejlby Skole ligger paa Marken, $^1/_4$ Mil fra Byen; *Allestrup*; *Tøjstrup* med Mølle. *Udbygaarde*, *Klitbo*, *Hedemark*, Gde. og Huse. *Korsholt*, Huse. Gaardene *Julielund* ($10^1/_2$ Td. H., 170 Td. Ld.) og *Allestrupgd.* ($10^1/_2$ Td. H.).

Vejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 316. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, enkelte Vinduer og begge de interessante, med udhugne Figurer prydede Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.; se *Løffler*, Udsigt S. 104, og Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 277 flg.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, med hvælv. Underrum og Pyramidetag, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførtes. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Kirken er rest. 1899—1900 (Arkit.: Clausen, Aarhus). Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier fra omtr. 1300 og fra Midten af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 20).

Julielund, tidligere *Kjærgaarden*, ejedes af Monsr. Just Holst, † 1754, som Aaret før solgte den til sin Svoger Forpagter Eggert Chrf. Tryde, der 1754 skødede den (13, i alt 81 Td. H.) til Krigsr. Jac. Adler. — Mikkel Assersen i *Tygstrup* 1471 førte adeligt Vaaben.

I Vejlby har været en nu forsvunden Runesten. — Ved Udbygaarde har der været en hellig Kilde.

Vejlby har tidligere været et eget Pastorat. Den sidste Præst i Vejlby var Anders Rud.

Gjesing Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Nørager, Vivild Sogn, Rougsø Hrd. (Ørsted S.), Vejlby, Avning, Marie Magdalene og Koed Sogne samt Nørre Hrd. (Nimtofte og Ørum S.). Kirken, mod V., ligger $3^1/_4$ Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og skarpsandede, med store Mosestrækninger og nogen Hede. Store Dele ere dækkede af Skov (Løvenholm Sk., Eldrup Sk., Højholt Sk. m. m.). Paa Nordvestgrænsen løber Hevring Aa. Midt i Sognet ligge *Langsø* og *Gjesing Mose*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 7440 Td. Ld., hvoraf 1916 besaaede (deraf med Rug 522, Byg 253, Havre 703, Boghvede 7, Spergel 10, Blandsæd til Modenhed 183, Grøntf. 25, Kartofler 70, andre Rodfr. 140), Afgræsn. 1083, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1207, Have 30, Skov 1668, ubevokset 111, Moser 646, Kær og Fælleder 123, Hegn 6, Heder 515, Veje og Byggegr. 95, Vandareal m. m. 40 Td. Kreaturhold 1898: 248 Heste, 1094 Stkr. Hornkv. (deraf 639 Køer), 1046 Faar, 558 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 226 Td.; 33 Selvejergd. med 207, 1 Fæstegd. med 2, 57 Huse med 16 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse, c. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 774 (1801: 407, 1840: 478, 1860: 644, 1890: 806), boede 1890 i 157 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbr., 5 Gartneri, 112 af Industri, 16 af Handel, 158 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Gjesing* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 28 Lemmer) og Købmandshdl.; *Sønder-Gjesing* med Andelsmejeri og Telefonst. *Krusborg*, Gde. *Stenbergholt*, Huse med Skole og Skovridergaarden *Dyrbæk*. Hovedgaarden *Løvenholm*, med Afbyggergaarden *Georgsminde*, har 58 Td. A. og E. H. og $17^5/_8$ Td. Skovsk., 3554 Td. Ld. (i Gjesing, Vivild og Ørsted S.), hvoraf 1523 Ager, 84 Eng, $1557^1/_2$ Skov, Resten Sø, Hede og Mose; til Gaarden høre et Teglværk, en Tørvemose, Nielstrup Vand- og Vejrmølle (Vivild S.) og omtr. $4^1/_2$ Td. H. Fæstegods. Hovedgaarden *Sorvad* har 41 Td. H., 462 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 29 Skov, 40 Mose og Kær, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Kjærhavegd.* har 13 Td. H., 161 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 4 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Eldrupgd.* (gml. Form: Ælmæthorp), *Søholt*. *Højholt*, Skovfogedhus. *Dyrballe*, Skovridergd.

Gjesing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr.,

9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 313. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Løvenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Sydd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og det store Vaabenhus, af Mursten og raa Granit, tilføjedes. Altertavle og udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Maleri af Provst Søren Hansen Ølgod, † 1694, med to Hustruer. Den lille Klokke, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Løvenholm hed tidligere *Gjesingholm* og blev tillige med 5 Bol fra St. Hans Kloster i Viborg 1445 tilskødet Essenbæk Kloster, der ejede N.- og S.-Gjesing til Reformationen. Ved denne Tid kom G. til Familien Banner, nemlig Erik Eriksen Banner, † 1554, Anders Eriksen B., † 1583, hans Sønner Erik B., † 1597 ugift, og Otto B. († 1625), der 1608 solgte G. (om Underhandlinger om G. med Eske Brock

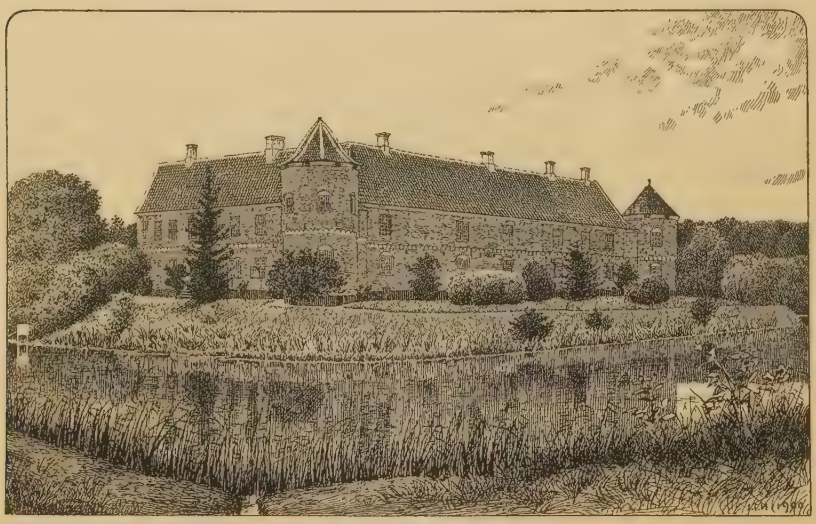

Løvenholm, set fra Haven.

til Estrup se *Vedel Simonsen*, Bidr. til E. B.'s Levnedsbeskr. S. 74 flg.) til Gert Rantzau til Breitenburg, † 1627; hans Søn Overstatholder Chr. R., † 1663, fik G. 1637 oprettet til et Birk (senere Løvenholms Birk, ophævet 1800); dennes Søn Gehejmer., Statholder Ditl. R. († 1697) fik $^1/_5$ 1674 Grevskabet *Løvenholm* oprettet af sine Hovedgaarde G., Demstrup, Sødringholm, Eskjær i Salling (udgik 1681, se S. 615) og Skovgaard i Koldinghus Amt. Af hans Sønner blev Chr. Ditl. R. 1721 skudt paa Jagten paa Foranstaltning af sin Broder Vilh. Adolf R., der 1726 blev dømt til livsvarigt Fængsel († 1734), hvorefter Grevskabet tilfaldt Kronen. Chr. VI genoprettede $^{12}/_4$ 1732 Grevskabet L. for Grev Fr. Chr. Danneskjold-Samsøe, som 1733 med kgl. Bevill. frasolgte Skovgaard og 1742 Demstrup og Sødringholm og $^{17}/_8$ 1742 fik Tilladelse til at nedlægge Grevskabet. 1738 bestod det af L. (Jordsk. 85, Skovsk. 18, Tiender 33, Gods Jordsk. 620, Skovsk. og Mlsk. 11), Demstrup (77, $^3/_8$, 416 og 4) og Sødringholm (28, 1, 42, 487 og 4 Td. H.). Han solgte det som Allodium til sin Broder Grev Ulr. Ad. D.-S., hvis Enke solgte det (102, 33 og 636 Td. H.) ifl. kgl. Bevill. af $^{30}/_4$ 1751 for 40,000 Rd.; Gaarden beholdt grevelige Rettigheder, indtil den 1827 overtoges af Staten. L. tilhørte derefter Regimentskvartermester Søren Seidelin (1751—53), Kammerr. Niels Basse til Hindsgavl, Kancellir. Hans Fønss (1756—83), † 1791, der 1783 overdrog L. (67, Skovsk. 18, Afbyggere 18, Tiender 33, Bøndergods. 614, hvoraf 20 Td. H. under Sorvad) for 74,000

Rd. til sin Søn Kmhr., Amtm. P. S. F., som solgte Bøndergodset og 1813 Gaarden til et Interessentskab (Etatsr. Saaby, Overkrigskommissær Kemp, Baron Eggers og Kammerr. O. Esmarch); dette solgte L. 1817 for 180,000 Rd. til Etatsr. Hansen fra Fyn; 1827 overtog Statskassen den for resterende Skatter, og 1831 solgte Staten den til Etatsr. Saabys Arvinger og Skibskapt. Krøyer, hvilke 1833 afhændede den til H. Frelsen fra Flensborg, som 1836 solgte den til Forpagter paa Estrup Christen Pind, efter hvis Enke den 1874 købtes af Konsul la Cour; 1887 købtes den for 520,000 Kr. af Hofjægerm. C. A. F. Neergaard (Landstingsmand, † 1901), hvis Dødsbo nu ejer den. — Den af Grave omgivne Hovedbygning bestaar af to sammenbyggede Fløje: en østl. (120 F. lang) og en sydl. (96 F.), begge af røde Munkesten i to Stokv. med til Dels hvælv. Kældere under Østfløjen (en 3., vestl. Fløj, i 1 Stokv., nedreves i 19. Aarh.). I Sydfløjen ind til Gaarden er Hovedindgangen med en frontespicelign. Kvist over; paa Østfløjens Hjørner ud til Graven staa to runde Taarne (under det nordl. et Fangehul) med spidse Tage; ved samme Fløj ind til Gaarden har før været et 3. rundt Taarn, hvori en Egetræsvindeltrappe (vistnok den, hvor den videnskabelige Glarmester Alb. Holst fra Hornslet 1616 fandt en Runeindskr. om en Herremand Eggert Ugerup!), og som vist har haft et højt Spir, hvori en Klokke, der 1705 førtes til Gjesing Kirke. Bygningerne siges opf. af Anders Banner i 2. Halvdel af 16. Aarh., fra hvilken Tid i alt Fald Østfløjen vistnok er, medens Sydfløjen synes noget yngre. De 1732 meget brøstfældige Bygninger (de havde da været ubeboede i omtr. 70 Aar; se ogsaa Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 30) bleve restaur. af H. Fønss, hvis Søn udstyrede det Indre. Over Graven fører en Bro mod N. til Ladegaarden (Bygningerne, af Grundmur, ere opf. i Stedet for de tidligere, af Bindingsværk, der brændte under Pind, og ere senere udvidede), mellem hvilken og Graven der er Rester af en ydre Grav; mellem Gravene har vistnok den Portbygning staaet, der nævnes endnu 1732. V. for Gaarden har ligget et 1729 opf. Tinghus, af Bindingsværk. I den 12 Td. Ld. store Have, S. for Gaarden, er der bl. a. Kanaler og et Lysthus, indv. udstyret i Louis XVI's Stil. Paa det gml. Gjesingholm har der været et Kapel, foran hvis Dør der fra Beg. af 17. Aarh. laa en romansk Ligsten med Bispefigur og Runeindskrift, der senere blev flyttet og forsvandt, indtil den atter fandtes og 1821 flyttedes til Kbh. (nu i Nationalmus.); se *G. Stephens*, Runehallen, S. 14 flg. — I Løvenholms Skove findes Kronvildt.

Sørvad var før en By med 5 Gaarde, hvoraf 1744 oprettedes en Ladegaard (18 og 19 Td. H.) til Løvenholm, som af P. S. Fønss 1804 blev solgt for 24,600 Rd. og 200 Dukater til Anders Hviid, hvis Søn P. Hviid 1872 solgte den for 150,000 Rd. til C. H. Greve Moltke til Lystrup, som nu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1804 og 1854—55 af Grundmur, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kvist ud til Haven.

Munkegaard og *Vestergaard* i Gjesing nævnes 1509.

Ved Løvenholm er der fredlyst: paa en svag Højning i Dyremose en Langdysse og paa en Højning i Fuglsømose en smuk, lille Runddysse.

Nørager Sogn, Anneks til Gjesing, omgives af dette, Vivild Sogn, Kattegat og Nørre Hrd. (Fjellerup og Glæsborg S.). Kirken, mod V., ligger $3^3/_4$ Mil Ø. for Randers og $3^1/_4$ Mil V. N. V. for Grenaa. De mod N. højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med en Del Mose og Hede. I Sognet udspringer *Hevring Aa*; mod S. ligger *Dyr Sø*.

Fladeindholdet 1896: 5898 Td. Ld., hvoraf 2111 besaaede (deraf med Rug 639, Byg 271, Havre 686, Boghvede 6, Ærter og Vikker 35, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 170, Grøntf. 50, Kartofler 85, andre Rodfr. 161), Afgræsn. 1564, Høslæt, Brak, Eng m. m. 943, Have 21, Skov 182, ubevokset 72, Moser 499, Kær og Fælleder 31, Heder 288, Flyvesand m. v. 40, Veje og Byggegrunde 104, Vandareal m. m. 42 Td. Kreaturhold 1898: 303 Heste, 1065 Stkr. Hornkv. (deraf 651 Køer), 1163 Faar, 505 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 207 Td.; 55 Selvejergd. med 184, 84 Huse med 23 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 763 (1801: 357, 1840: 435, 1860: 624, 1890: 775), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 600 af Jordbr., 11 af Fiskeri, 66 af Industri, 27 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørager* med Kirke, Skole og Missionshus (opf.

1892) og Købmandshdl.; *Tustrup* med Købmandshdl. og Pogeskole; *Rygaardsstrand* med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Rygaarde*, *Mogenstrup*, *Skovgaarde*, *Fjerupgaarde* med Skole. Enkelte Gaarde: *Nørager Hedegd.* (127 Td. Ld.), *Petersholm*, *Marienborg*, *Hanstedgd.*, *Sultenborg* (før Kro), *Fredenslund* (omtr. 9 Td. H.), *Johannelund* m. fl. *Nymølle*, Vandmølle.

Nørager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 314. Lægd. Kirken tilhører Løvenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har Bjælkeloft, Koret Tønde-, og Apsis Halvkuppelhvælving. Senere tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, og Vaabenhuset, af raa Granit og Munkesten. Paa Taarnets Sydside staar HF—ET, 1761, Minde om en Restaur. Altertavle med et Maleri (Christus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1575. Under Koret lukket Begravelse for Ejerne af Løvenholm.

Rygaard eller *Rudgaard* har været en Hovedgaard, der ifl. Sagnet skal have tilhørt Hvide-Slægten, som siges at have ejet hele Nørager Sogn (Sagnet fortæller ogsaa, at der endnu før Knud den Stores Tid levede paa Rudgd. en hedensk Høvding, Rani, Stig Hvides Morbroder, som blev begravet paa Stedet; Enken, Karen, lod sig med sine Børn døbe efter hans Død, men lod sig dog begrave hos sin Mand, og Børnene opforte et Kapel over Graven). Johs. Papes Arvinger tildømtes 1338 deres Gods i Nørager Sogn, han har vel ejet R. Senere ejedes Rygaard af Jens Lagesen (Udsøn) 1388, hvis Hustru kaldes Anne Rani til Rygaard, deres Datter Karen, g. m. Mads Jensen Munk (ogsaa en Jes Palnesen nævnes 1441), Sønnen Hr. Jens Madsen 1457—95, af hvis Døtre Ellen fik Hans Lykke, der 1486 skrev sig til R., og Julien ægtede Laurids Lunov, hvis Søn Jesper L. til R. druknede 1498 i Sverige, Brødrene Niels og Lars Lunov 1543—58; i Niels Lunovs Enke Fru Anne Bliks Tid brændte R., og hun kom nøgen derfra uden Klæder og Sko; Jesper Nielsen L. 1570, hans Broder Chrf. L., der 1585 solgte R. til Erik Lykke d. y. til Skovgd. og Stensmark († 1592); dennes Børn Jørgen og Falk L. solgte 1612 R. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død 1625 R. med Hevringholm og Nielstrup arvedes af hans Svigersøn Frands Lykke til Overgd. († 1655) og hans Søn den bekendte Kaj L. 1673 boede en Niels Thomesen paa R., der da næppe mere var en Hovedgd. Nu er den 4 Bøndergaarde.

En anden Hovedgaard i Sognet, *Skovgaard* („Skoff"), ejedes 1511 af Fru Ellen, dernæst af Erik Lykke d. æ. og hans Enke Anna Kaas, i hvis Ejetid Gaarden og Adkomsterne brændte 1541, derefter af Sønnen Erik Lykke d. y., † 1592, hans Søn Falk L., 1619, Fru Dorete Juul, Jørgen Kaas' Efterlev., 1638, Hans Juul, som 1648 solgte S. til Hr. Just Høg, Axel Sehested til Tim, hans Søn Kjeld Krag S., Adam Ernst Pentz til Mejlgd., Otto Kruse til Østergd., hans Enke Eva Margr. Pentz, deres Svigersøn Kapt. Simon Sivers, † 1727, H. Weghorst, † 1746, Grev Jørgen Scheel, som 1754 solgte S. til Krigsr. Jac. Adler; Kancellir. Niels Hansen, g. m. sidstes Enke, solgte S. 1760 til Hans Moldrup, hvorefter den har været 3 Bøndergaarde. — Voldstedet af S., fredlyst 1885, er en firkantet Borgbanke, 180-215 F. bred og 5-8 F. høj over de nu udtørrede Graves Bund. Der ses svage Rester af Bygningerne, navnlig af den sydl. Fløj (omtr. 127 × 22 F.), hvoraf der staar Murstenspartier til 4-6 F.; den nordl. Fløj (omtr. 150×30 F.) er næsten helt forsvunden, ligesom ogsaa den vestl. Fløj, Hovedfløjen (138 × 26 F.); mod Ø., hvor en Bro har ført over Graven, har der staaet et Porttaarn; i øvrigt synes Borggaarden at have været aaben her. Den oprindl. Brolægning i Gaarden er bevaret under Grønsværen. (Om Rudg. og Skovgd. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 109 flg., og 121 flg. og Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 298 flg.).

Mogenstrup var ogsaa fordum en Hovedgd., der 1355 af Ebbe Galt blev solgt til Nicolaus Holck, som samtidig fik en Anpart i Gaarden i Pant af Thure Jonson. Dog ejedes M. 1392 atter af et Medlem af Slægten Galt, Hr. Jens Lagesen.

En Gaard „Fjelerupgd.", der ejedes af Eske Brock til Estrup († 1625), maa antages at være *Fjerupgaard* (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 325 flg.)

Ved Skovgaard er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Tustrup en Høj, omsluttende en

ikke udgravet Jættestue (Kamret omtr. 32 F. langt), samt en Runddysse og et Dyssekammer med Gang.

Marie Magdalene Sogn (*Marie Malene S.*) omgives af Annekset Koed, Gjesing, Avning, Ø.-Alling, Lime og Hvilsager Sogne samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager og Skarresø S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger $3^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Randers og $3^1/_4$ Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og lerblandede, med en Del Eng og Mose samt store Skove (Fjeld Sk., en Del af Gl.-Estrup Sk., m. m.). En Del af den omtr. 25 Td. Ld. store *Vallum Sø*, paa Østgrænsen, hører til Sognet; gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen med Forgrening fra Ryomgaard til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 6686 Td. Ld., hvoraf 1527 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 423, Byg 245, Havre 509, Boghvede 34, Bælgsæd 9, Spergel 13, Blandsæd til Modenh. 134, Grøntf. 15, Kartofler 60, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1128, Høslæt, Brak, Eng m. m. 776, Have 31, Skov 1826, ubevokset 200, Moser 557, Kær og Fælleder 146, Hegn 13, Heder m. v. 193, Veje og Byggegr. 254, Vandareal m. m. 35 Td. Kreaturhold 1898: 195 Heste, 807 Stkr. Hornkv. (deraf 501 Køer), 1001 Faar, 334 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 164 Td.; 24 Selvejergde. med 125, 1 Arvefæstegd. med 4, 1 Fæstegd. med 3, 68 Huse med 14 Td. Hrtk. og 59 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 954 (1801: 295, 1840: 409, 1860: 554, 1890: 911), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 57 levede af immat. Virksomhed, 562 af Jordbr., 3 af Gartneri, 126 af Industri, 24 af Handel, 127 af forsk. Daglejervirks, 9 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Marie Magdalene* (udt. Marm'lin) med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1893) og Sparekasse (opr. 1874; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,148 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 7210 Kr., Antal af Konti 470); *Pindstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Jærnbane- og Telegrafst.; *Bøjstrup*; *Ryom Stationsby* med Andelsmejeri, Teglværk, Købmandshdl., Mølle, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition. *Brunmose*, *Bjærghuse* og *Stadsvasehusmark*, Huse. Hovedgaarden *Gammel-* og *Ny-Ryomgaard* med Gaarden *Marienhof* har $57^5/_8$ Td. H., omtr. 1160 Td. Ld. (i Marie Magd. og Koed S.), hvoraf 100 Eng, 160 Skov, 100 Mose m. m., Resten Ager; til Gaarden høre en Vand- og en Vejrmølle, et Teglværk og omtr. 6 Td. H. Fæstegods. Andre Gaarde. *Margrethelund*, *Frederikslund* (før *Kragelund*) med Teglv. (Parceller af Ryomgd.); *Grønholt*, *Klemstrupgd.*, *Stadsvasehus*. Skovridergaarden *Rosenborg*.

Marie Magdalene S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 311. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, stort Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Korets Sydside. De ældre Dele, Kor og Apsis, ere opf. 1458 af Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru, af Munkesten med Sokkel af Granitkvadre fra en ældre Kirke, paa et Sted, „hvor Træer og Skov tilforn stod" (D. Atl.). Lidt yngre er Skibet, hvis Hvælvinger ere indbyggede omtr. 1500 af Niels Eriksen Rosenkrantz og Hustru Birgitte Olufsdatter; deres Vaabn. og Navne ere malede paa en af Hvælvingerne; paa Korhvælv. er der en Bladdekoration. Et Par Vinduer i Apsis og Norddøren ses. Skibet faar kun Lys fra Syd. Taarnet, der før har haft Spir (nedbrudt 1739), er opf. 1593 af Mogens Juel, det hvælv. Gravkapel vistnok 1639 (paa Gavlen: H. G. og 1780). Vaabenhuset, af Mursten som de andre Tilbygninger, er ogsaa fra en senere Tid. Altertavle med et Maleri (den korsfæstede; den gml. Tavle i Kapellet) og Mogens Juels og Hustrus Vaabn. Granitdøbefont med Vaabener og et Bomærke. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. I Kapellet Epitafium

over Etatsr. P. Fogh, † 1753, med 3 Hustruer, samt en Del Kister; under Kapellet en Gravhvælv. I Taarnrummet Ligsten over Christen Mikkelsen Bering, † 1701, og Hustru. Over Vaabenhusets Dør vokser der i Muren et Rønnetræ.

Ryomgaard ejedes af Landsdom. Mogens Pallesen Juel, † 1605, g. m. Birgitte Eriksdatter Rosenkrantz (hvis Fader og Farfader synes at have ejet Gaarden), Børge R., Axel Galt, der fik den tildømt ved Rettertingsdom 1608 (efter at have ført Proces med Birgitte Rosenkrantz og Broderen Børge R.), Enevold Kruse til Kjellerup og Stenalt, † 1621, hans Søn Jørgen K., † 1666, hvis Arvinger fragik Gæld og Arv efter ham, Mag. Laur. Bording, † 1677, der 1671 lod sig den udlægge for Gæld (se Personalh. Tidsskr. 2. R. II S. 91), Dr. Rasmus Bording, † 1703, hvis Søster Magdalene († 1720) var g. m. Etatsr. Peder Fogh, der 1713 købte R. (i alt 339 Td. H.) for 20,000 Rd. af sine Svogre Justitsraaderne Povl Glud og Hans Nansen; efter Foghs barnløse Død 1753 kom hans Søstersøn Jørgen Fogh Wilster, † barnløs 1756, hvis Enke ægtede Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff til Høgholm, † 1798, hans Søn Landsdom. Henr. Mule H., der købte R. (63, 75 og 329 Td. H.) 1799 paa Aukt. for 92,100 Rd.; 1804 fik Peter Marcussen Wodschou Skøde paa Gaardens Hovedparcel (26 Td. H.) for 55,000 Rd. († 1824). Derefter ejedes den bl. a. af V. P. Brockenhuus 1825—34 og Th. Carstensen, der 1854 solgte den til den nuv. Ejer, E. Mourier-Petersen, som tillige har købt Parcellerne Ny-Ryomgd. og Marienhof. — Hovedbygningen ligger paa en Holm, mod N. begrænset af et Engdrag, hvorigennem Afløbet fra Vallum Sø løber, mod Ø., S. og V. omgivet af Eng- og Kærstrækningerne ved Ryom Aa. Den er opf. omtr. 100 Al. N. for en ældre Gaard 1642-43 af Jørg. Kruse (hans og Hustrus Navne, fædr. og mødr. Vaabn. samt det sidste Aarst. staa paa Sandstensportalen ved Hovedindgangen) og forandret af P. K. Hoff og bestaar af en Midtfløj mod N. og to korte Sidefløje mod Ø. og V. med afvalmede Gavle, alle af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv., med hvælv. Kældere under Midtfløjen. Dennes vestl. Del samt Vestfløjen ere opf. 1768 af Hoff (hans og Hustrus Navne og Vaabn. staa paa Vestfløjens Sydgavl), som vistnok ogsaa har nedbrudt Østfløjen — undt. det Stykke, der endnu staar —, Midtfløjens høje Gavle, det ottekantede Taarn, der stod paa Midtfløjens Nordøsthjørne og et rundt Trappetaarn paa samme Fløjs Sydfacade. Ladegaarden, mod Ø., er opf. af røde Munkesten (vistnok fra den ældre Gaard), Laden 1633 og Staldbygningen 1635.

I Sognet har der været en By *Ryum.*

Ved Marie Magdalene har der været en meget søgt hellig Kilde, *Marie og Magdalenes Kilde*; efter Sagnet bleve to Jomfruer Marie og Magdalene helbredede ved den, hvorfor de byggede et Kapel her, som senere blev nedbrudt og afløst af den nuv. Sognekirke. Ogsaa ved Bøjstrup har der været en hellig Kilde.

Koed Sogn, Anneks til Marie Magdalene, omgives af dette og Gjesing Sogn, Nørre Hrd. (Nimtofte og Tøstrup S.), Sønder Hrd. (Kolind S.) og Ø.-Lisbjærg Hrd. (Skarresø S.). Kirken, mod S., ligger $4^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Randers og $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede, med Engstrækninger (i det udtørrede Kolindsund). Nogen Skov (Vedø Sk., Stadsborg Sk., det meste af Skoven ved Frederikslund). Paa Sydgrænsen løber Ryom Aa, paa Østgrænsen Nimtofte Aa; paa Vestgrænsen ligger en Del af *Vallum Sø* (se S. 937). I den sydl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 4094 Td. Ld. — heraf 348 Td. Ld. indvundne ved Søudtørring [Kolindsund] —, hvoraf 1560 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 363, Byg 345, Havre 502, Boghvede 9, Bælgsæd 4, Blands. til Modenh. 86, Grøntf. 25, Kartofl. 58, andre Rodfr. 106), Afgræsn. 911, Høslæt, Brak, Eng m. m. 810, Have 32, Skov 285, Moser 67, Kær og Fælleder 84, Heder 210, Veje og Byggegr. 131, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 815 Stkr. Hornkvæg (deraf 518 Køer), 677 Faar, 320 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 211 Td.; 39 Selvejergde. med 196, 61 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 749 (1801: 267, 1840: 452, 1860: 557, 1890: 722), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levede af immat. Virksomh., 424 af Jordbr., 112 af Industri, 21 af Handel, 87 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Koed* (1333: Couit) med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1888); *Attrup* med Skole; *Kjærende*. *Korupskov*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Vedø* har 38 Td. A. og E. Hrtk. og $1^1/_4$ Td. Skovsk., $644^1/_2$ Td. Ld. (deraf 128 Td. Ld., der tillagdes Gaarden ved Kolindsunds Tørlægning, uden at Hrtk. forøgedes), hvoraf 80 Eng og Kær, 120 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Vandmølle. *Hedevigslyst*, Gd.; *Stadsborg*, Gd.

Koed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Grenaa Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr.' 312. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp og Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) og et Vindue ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Koret (Skibet har Bjælkeloft), der samtidig forlængedes mod Ø., idet en oprindl. Apsis nedbrødes. Samtidig opførtes Taarnet, af store, røde Mursten, med hvælv. Underrum og Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af raa og kløvet Granit og Munkesten, delvis ombygget 1776 af P. K. Hoff, der har opsat et Solur over Vaabenhusdøren. Altertavle fra 1705 i Barokstil med et Maleri (Nadveren). Døbefont i Barokstil, af Træ. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1638. I Koret Ligsten med Portrætfigurer over Anders Sandberg, † 1567, med Hustru og Datter. Kisterne, der før stode i Taarnrummet, ere nedgravede paa Kirkegaarden.

Vedø, der har Navn af Byen Vede, som laa tæt N. for Gaarden og endnu var til paa D. Atl.'s Tid, ejedes af Anders Christensen Sandberg til Kvelstrup, hans Enke Gjertrud Krabbe, deres Søn Tyge S., hans Enke Ellen Rostrup, en kort Tid Gert Bryske († 1651), g. m. Kirsten Tygesdatter Sandberg († 1647 paa Vedø), derefter Rigsr. Fr. Reedtz († 1659), dennes Søn, Amtmd. Jørgen R. 1662-81 († 1682), Anders Christensen 1688, Erik Henriksen 1687-1704, hans Enke Anne Svendsdatter († 1714, g. 1. m. Niels Thomesen paa Rudgd.), der delte V. (22, 47 og 214 Td. H.) mellem sin Datter Nille Marie Behr og sin Søn Anders Nicolai Behr. Førstn. († 1759) ægtede Konsistorialr. Mag. Fr. Thomesen Lyngby († 1734) og testamenterede 1758 V. (22, 74 og 262 Td. H.) til sine afdøde Sønners Halvbroders Sønnedatter Nille Olerica Reinfranck og hendes Forlovede Henrik Jacobi Boesen, Fuldmægtig paa Gaarden, senere Krigsr. 1775 solgte Enken V. (22, med Sørupgd. 8, Tiender 55 og Gods 265 Td. H.) for 33,440 Rd. til Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff, der 1795 solgte den (30, 59, 270 og Tøstrup Præstegd. 8 Td. H.) for 48,745 Rd. til Rasmus Christensen til Østergd., † 1803. Derefter ejedes den af hans Enke, Baron Jørgen Rosenkrantz til Sophiendal (1811-25), Kapt. J. N. Kastrup († 1825), hvis Enke solgte den til Krigsassessor J. B. Secher, som ejede den 1835-47, derpaa Sønnen A. J. Secher, der 1873 solgte den for 264,000 Kr. til Aktieselsk. Kolindsund, som 1884 afhændede den for 315,000 Kr. til den nuv. Ejer, Henning Møller. — Den gamle Hovedbygning, omgiven af Kærstrækninger, mod S. af det udtørrede Kolindsund, bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv. af Bindingsværk.

Attrup var før en Hovedgaard, der 1429 ejedes af Palne Lille og 1445 af Fru Else i Atrop; 1629 skødede Chrf. Lunov sin Gaard A. Hovgaard i Sønderhald Hrd. til Chrf. Gersdorff.

Ved Attrup har ligget „*Koed Slot*", hvis Voldsted, en lav, firkantet Banke (120×150 F.), omgiven af Grave, ses endnu; Stedet er nu dog helt overpløjet.

Ved Koed er der fredlyst en Langdysse og to ret anselige Gravhøje.

Koed var Anneks til Nimtofte indtil $^{14}/_6$ 1775, da det blev Anneks til Marie Magdalene Sogn.

Øster-Alling Sogn omgives af Annekset V.-Alling, Favsing Sogn, fra hvilket det skilles ved Alling Aa, Avning, Marie Magdalene, Hvilsager og Lime Sogne. Kirken, mod N. V., ligger $2^1/_4$ Mil Ø. S Ø. for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere letmuldede med Lerunderlag, med Enge langs Aaen.

Fladeindholdet 1896: 2201 Td. Ld., hvoraf 795 besaaede (deraf med Rug

204, Byg 123, Havre 345, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 15, Skov 10, Moser 58, Kær og Fælleder 117, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 199 Heste, 649 Stkr. Hornkvæg (deraf 378 Køer), 478 Faar, 314 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 137 Td.; 30 Selvejergde. med 126, 45 Huse med 11 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 483 (1801: 236, 1840: 243, 1860: 291, 1890: 448), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbr., 64 af Industri, 38 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ø.-Alling* med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1896 og 1888), Sparekasse (opr. 1895; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 24,907 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 241 Kr., Antal af Konti 105), Andelsmejeri og Telefonst.; *Ring* (1203: Rind) med Skole og Ølbryggeri. *Ringsø*, Huse. *Ovstrupgaarde*, med Mølle, deraf den ene paa 13 Td. H., 164 Td. Ld., hvoraf 24 Eng, Resten Ager. Præstegaarden har 12 Td. H., 136 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, Resten Ager. *Ringgaard* (8 Td. H.).

Ø.-Alling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 319. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken, indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Taarnet, af samme Materiale, er mulig fra samme Tid og har Rundbue af Granit ind til Skibet. Korbuen og Norddøren (i Vaabenhuset) ere bevarede, Sydd. er tilmur., enkelte Vinduer spores. Vaabenhuset er opf. i den senere Middelalder af raa Granit og Munkesten. Skibet har nyt kaseteret Bjælkeloft, Koret (en senere indbygget) Hvælving, Taarnrummet Bjælkeloft. Altertavle (ændret 1900) og Prædikestol, fra 1610, i Renæssancestil. Granitdøbefont med Løvefigurer og Mandehoveder. Stolestader fra 1617. Series pastorum. I Vaabenhuset en Runesten (før foran Kirkedøren) med Indskr.: „Tore rejste denne Sten efter Fastulv myge" (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 167). I Skibet og paa Korets Hvælving er der Kalkmalerier fra Beg. af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 25).

Ovstrupgaard samt 1 Gaard og 2 Bol i Ø.-Alling blev 1344 paa Hald Herreds Ting af Johs. Laurensen Mule skødet til Iver Nielsen. Den siges at have været ejet af Ove Stigsen, som skal have bygget Kirken og dræbte Esbern Udsen (se V.-Alling Sogn), og have sit Navn efter ham. Ved Ovstrup Dam vises endnu Gaardens Plads.

Vester-Alling Sogn, Anneks til Ø.-Alling, omgives af dette, Lime, Skjørring og Hørning Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved Alling Aa. Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere fortrinligt muldede med Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 1341 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 139, Byg 81, Havre 233, Blandsæd til Modenhed 43, Grøntf. 16, Kartofler 15, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 367, Høslæt, Brak, Eng m. m. 301, Have 8, Moser 32, Kær og Fælleder 33, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 243 Køer), 394 Faar, 171 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 23 Selvejergaarde med 94, 11 Huse med 5 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 232 (1801: 170, 1840: 175, 1860: 209, 1890: 240), boede 1890 i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomh., 203 af Jordbr., 15 af Industri, 9 af forsk. Daglejervirks. og 10 af deres Midler.

I Sognet Byen *V.-Alling* med Kirke, Skole og Købmandshdl. *Hedegaarde.*

V.-Alling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører Stamh. Estrup.

Den lille *Kirke*, indviet til St. Jørgen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre og have Bjælkeloft. Korbuen og Syddøren ere bevarede, enkelte Vinduer spores. I Korgavlen er der indv. tæt under Loftet indmuret tre Lydpotter. Vaabenhuset er en sen-middelalderlig Tilbygning, af raa Kamp og Mursten; i dets Mure ere to romanske Ligsten med Korsstave indsatte, medens en tredje ligger som Tærskelsten. Altertavlen er et gotisk Alterskab; i Midten Gudfader m. m., paa Fløjene Apostlene, foroven St. Jørgen og St. Katharina. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Om Befalingen til Kirkens Nedbrydelse 1553 se S. 817.

I Sognet skal have ligget en Gaard *Bolhave*, som tilhørte Esbern Udsen, der byggede V.-Alling Kirke og blev dræbt af Ove Stigsen i Ovstrup. Rudera af Gaarden saas endnu i 18. Aarh. — I *V.-Alling* boede 1371 Jortred, Niels Jensen Mackeprangs Enke.

Aarslev Sogn omgives af Annekset Hørning og Essenbæk Sogn samt Galten Hrd. (Ølst og Voldum S.), fra hvilket det paa Sydgrænsen skilles ved Alling Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede eller lerblandede.

Fladeindholdet 1896: 1284 Td. Ld., hvoraf 587 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 107, Havre 254, Blands. til Modenh. 26, Grøntf. 28, Kartofler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 396, Høslæt, Brak, Eng m. m. 217, Have 8, Skov 16, Moser 13, Heder 13, Veje og Byggegr. 31 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 490 Stkr. Hornkvæg (deraf 238 Køer), 320 Faar, 157 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 109 Td.; 22 Selvejergde. med 102, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 311 (1801: 222, 1840: 314, 1860: 339, 1890: 273), boede 1890 i 64 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 147 af Jordbr., 61 af Industri, 8 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Aarslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Mølle og Telefonstation. *Ejstrupgaard* har 14 Td. H., 183 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 3 Mose, Resten Ager. *Aarslev Mølle* har 13 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 7 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Elisaholt, Vandborg, Charlottehøj, Birkehus.*

Aarslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 323. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken (i kat. Tid Præbende til Aarhus Kapitel), indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af huggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Norddøren (tilmuret), paa hvis Tympanon Christus paa Korset (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 281), og et Vindue ere bevarede. I 1868 blev Kirken delvis ombygget (Arkitekt: V. Puck i Aarhus), Skibet forlængedes betydeligt mod V., hvor en høj Klokkekam opførtes, og Vaabenhuset tilføjedes, alt væsentlig af Mursten og cementpudset. Altertavlen, i Renæssancestil, er rest. 1900; i Midtfeltet et Maleri (Mariæ Bebudelse) af Frk. C. J. Preetzmann, fra 1844. Alterstager, skænkede 1656 af Jmfr. Anne Lange. Døbefont af Træ i Renæssancestil. (Den oprindl. Granitfont, med Dobbeltløver, staar i Præstegaardens Have). Prædikestol i Renæssancestil. Malmlysekrone, skænket 1698 af Præsten Ole Pedersen Øye og Hustru.

Efter Sagnet har der i Nærheden af Birkehus staaet et lille Kapel, indviet til St. Nicolaus. Stedet vises endnu, men der er ingen Bygningsrester.

Hørning Sogn, Anneks til Aarslev, omgives af dette, Essenbæk, Virring, Favsing, V.-Alling, Lime og Mygind Sogne samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, noget vestl., ligger $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Randers. De til Dels

højtliggende Jorder (Sorthøj, 203 F., 64 M.) ere mod V. jævne og lermuldede, mod Ø. sandmuldede, med Engstrækninger mod N. og S. Paa Sydgrænsen løber Alling Aa; Hald Sø, paa Nordgrænsen, er udtørret. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 4266 Td. Ld. (deraf ca. 80 indvundne ved Søudtørring, Hald Sø) hvoraf 1812 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 385, Byg 278, Havre 740, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 69, Grøntf. 19, Kartofler 50, andre Rodfrugter 227), Afgræsn. 982, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 26, Skov 95, Moser 150, Kær og Fælleder 19, Heder 61, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 1217 Stkr. Hornkv. (deraf 619 Køer), 767 Faar, 438 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 333 Td.; 49 Selvejergde. med 314, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 794 (1801: 499, 1840: 659, 1860: 697, 1890: 769), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 517 af Jordbr., 96 af Industri, 4 af Handel, 1 af Skibsf., 83 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørning* med Kirke, Skole, Hospitalet „Den Hørningske Stiftelse“ (se ndfr.), Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1875; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 16,090 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 2243 Kr., Antal af Konti 162), Vandværk og Telefonst.; *Gundestrup*; *Lund*; *Krogsager*; *Moeskjær* med Mølle; *Fløjstrup* med Skole. Hovedgaarden *Tustrup* har 46 Td. H., 580 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 80 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 8 Arbejdshuse, et Hus i Hørning By, et Teglværk og et Kalkbrud samt 1 Td. H. Fæstegods. *Raaballegaard*, med Teglværk, har 21 Td. H., 280 Td. Ld. Gaarden *Pindsminde* har $19^1/_2$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 17 Eng (5 i Essenbæk S.), 5 Gaardspl., Have og Skov, Resten Ager; til Gaarden et Kalkbrud. Gaarden *Ravnholt* (i Gundestrup) har 12 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng (i Essenbæk S.), 5 Skov, Resten Ager. *Gundestrupgaard* (9 Td. H.).

Hørning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 322. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken (i kat. Tid et Præbende til Aarhus Kapitel), fordum kaldet St. Trinitatis Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Korsarme mod N. og S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Fire Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, og de hvælv. Korsarme og Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Taarnet, hvis hvælv. Underrum er Forhal, har et ottekantet, gennembrudt Spir (102 F.), der vistnok stammer fra en Restaur. i Beg. af 18. Aarh. (paa Sandstensportalen i Vestmuren staar: 1726), da Hvælvingerne prydedes med legemsstore Relieffigurer i Stuk. Ved en Restaur. 1886-88 (Bygningsinspektør Walther) fandtes i Murfylden en udsk. og bemalet Planke (nu i Nationalmus.), der viser, at her oprindl. har staaet en Trækirke, vistnok fra omtr. 1000 (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 383 flg.). Altertavle i Barokstil, skænk. af Oberst Hans Friis († 1697), med et nyt Maleri (den korsfæstede) af A. Fritz. I Alterskranken udsk. Figurer af Christus og Apostlene. Af Kirkens Kar, der opbevares i et Jærnskab i Muren, nævnes et Sølvdøbefad med Friis-Vaabenet. Døbefont af Smedejærn fra 1649, skænket af Bisp Peter Vinstrup (i Hørning Hospitalforstanders Have staar en rom. Granitdøbefont, i en Gaard i Gundestrup en lign., maaaske fra Hørning og Fløjstrup Kirker). Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1641. I den sydl. Korsfløj et af H. Friis skænk. Orgel og en lille Altertavle, der siges at være anvendt af ham i Felten og paa Rejser. Den nordl. Korsarm er af Friis indrettet til Gravkapel, skilt fra Skibet ved et Smedejærnsgitter; i Kapellet et af Th. Quilinus udf. Epitafium over Friis, med hans knælende Billede af hvidt Marmor, hans to Hustruer og Datter (med Basrelieffer), hvilke tillige med andre hvile i Hvælvingen under Kapellet. Stor Malmlysekrone. Series pastorum. Mindetavle over Mikkel Rasmussen, † 1630, og Hustru.

Tustrup var en Bondeby paa 4 Gaarde, der af Fr. III tilskødedes Oberst Hans Friis († 1697), som 1657 kompletterede den til Hovedgaard med Gods fra Clausholm og 1695 oprettede T. Gaard og Gods (73 og 393 Td. H.) til et Stamhus for sin Brodersøn, Oberstlieutn. Gregers F., efter hvis Død 1711 det tilfaldt dennes Broder Oberst Chr. F., der 1726 oprettede et nyt Stamhus af T. og Essenbæk i Forening med Stamhuset Hevringholm († 1727 som Slægtens sidste Mand); se videre S. 931. Grev Joakim Beck-Friis fik 1782 Tilladelse til at nedlægge Stamhuset og solgte 1784 T. (74) og Essenbæk (31) med tilligg. Gods (740 Td. H.) for 71,000 Rd. til Chr. Kallager til Mejlgd., der 1787 solgte begge Gaarde (74, 31 og 733 Td. H.) for 75,000 Rd. til Amtm., Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Joh. Fr. Carøe i Randers. Disse solgte s. Aar T. (73 og 270 Td. H.) for 35,000 Rd. til Anders Dyhr, der 1789 fik Tilladelse til at udparcellere, uden at Hovedparcellen mistede sin Frihed, hvorefter han 1795 solgte denne (T. Østergd., 24 Td. H.) for 6525 Rd. til Anders Sørensen Møller, † 1805, hvorefter Enken Anne Levinsen ægtede Skipper Laur. Peter Dienstmann. En anden Parcel (12 Td. H.) solgte Anders

Hørning Kirke. I Baggrunden Hospitalet.

Dyhr 1795 for 3263 Rd. til Anders Christensen Møller af Gundestrup og en tredje af s. Størrelse til s. Pris til Christen Pedersen Refsbech, der 1804 solgte denne (11 Td. H.) for 6000 Rd. til Lieutn. Erik Paulsen, som 1800 paa Aukt. havde købt den anden Parcel til for 4450 Rd. af Niels Christensen Tøger. Derefter ejedes den 1808-9 af Gehejmekonferensr. Schilden-Huitfeldt til Clausholm, som overdrog den til Baron Holger Rosenkrantz, hvorefter den 1832 købtes af And. Pind, der 1860 overdrog den til Sønnen, Lieutn., Jægerm. J. Pind; han solgte den 1898 for 311,000 Kr. til den nuv. Ejer, Herm. Løvenskjold. — Hovedbygningen, opf. 1809, bestaar af en Midtfløj i 2 Stokv. og 2 Sidefløje (opf. 1862), i 1 Stokv., af Grundmur.

Pindsminde er samlet af 3 Bøndergaarde 1860 af den nuv. Ejer, Justitsr. O. Høy, der ogsaa ejer Ejstrupgd. i Aarslev Sogn. — *Ravnholt* ejes af N. Levinsen, hvis Familie har haft den siden 1760.

Krogsager var endnu 1530 en Gaard Krogsagergaard; 1368 nævnes Oluf Jensen af Krogsager. — Mod Ø. i Sognet findes tæt ved Alling Aa, der i gamle Dage skal have været sejlbar, en aflang rund Bakke *Bruttingsborg*, hvor Sagnet vil vide, at der har været en Borg.

Den Hørningske Stiftelse, med en trefløjet Bygning i 1 Stokv. med Kamgavle, ved Kirken, er opr. 1697 af ovenn. Hans Friis; den afgiver Fribolig foruden Lægehjælp, Brændsel osv. samt aarl. 88 Kr. foruden Naturalier til en Værdi af 60 Kr. til hvert af de 12 Lemmer; desuden gives der aarlig Understøttelse til 16 trængende uden for Stiftelsen, til 5 forældreløse Skolebørn og 8 fattige Adelspersoner, samt til Læreren i Hørning og Organisten i Østbirk. Stiftelsen, der ejer omtr. 230,000 Kr., Aarslev, Hørning, Vivild, Vejlby, Kristrup og Østbirk Kirketiender samt omtr. 4 Td. H. Bøndergods, bestyres under Justitsmin. Overtilsyn, Biskoppens Direktion og Sognepræstens Inspektion af en Forstander.

Fløjstrup har fordum været et eget Sogn, hvis Kirke (indviet til Jmfr. Marie; efter Sagnet er den opf. af en adelig Jomfru, der strandede ikke langt derfra) tilhørte Essenbæk Kloster, der ogsaa ejede 7 Gaarde og 2 Bol i Hørning samt Gaarde i Byerne Balle, Gundestrup, Krogsager, Lund, Moeskjær og Tustrup 1479 og 1482. Sognet var Anneks til Virring, men paa Grund af dets Ringhed og den besværlige Vej fra Virring blev Kirken afbrudt, formentl. i 16. Aarh., og Byen henlagt til Hørning Sogn undtagen det under Virring Sogn omtalte Enklave. Af Kirken (nævnt 1406, 1424, 1456 og 1492), der laa østl. i Byen, fandtes endnu i Slutn. af 19. Aarh. Kalk og Murstensbrokker; paa Kirkegaarden er der opgravet Menneskeben og Ligkistestumper.

I Fløjstrup Bakker har der været en hellig Kilde.

Hvilsager Sogn omgives af Annekset Lime og Marie Magdalene Sogn, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Thorsager, Mørke og Hornslet S.) samt Krogsbæk og Skjørring Sogne, med et Enklave mellem Lime og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod N., ligger $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede og lermuldede, med store Enge mod N. Ø., hvor Ryom Aa danner Grænsen, og mod S. V., hvor Rosenholm Aa er Grænsen. En Del Skov (Hvilsager Sk., Termestrup Sk., Holmene, m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 3935 Td. Ld., hvoraf 1362 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 260, Havre 541, Blands. til Modenh. 123, Grøntf. 11, Kartofler 26, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 722, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1040, Have 32, Skov 386, ubevokset 30, Moser 149, Kær og Fælleder 89, Veje og Byggegr. 103, Vandareal m. m. 21 Td. Kreaturhold 1898: 245 Heste, 1087 Stkr. Hornkvæg (deraf 656 Køer), 659 Faar, 464 Svin og 49 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 230 Td.; 36 Selvejergde. med 213, 72 Huse med 17 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 611 (1801: 359, 1840: 393, 1860: 578, 1890: 666), boede 1890 i 125 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 107 af Industri, 14 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvilsager*, højt beliggende, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 29,597 Kr., Rentef. $3^3/_4$ pCt., Reservef. 2162 Kr., Antal af Konti 273); *Bendstrup*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1891); *Termestrup*, ved Landevejen, med Skole og Mølle. Hovedgaarden *Skafø-gaard*, med Afbyggergaarden *Højholt* og Ejendommen *Fjeld*, den sidste i Marie Magdalene Sogn, har $54^3/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk., 3425 Td. Ld. (i Hvilsager, Marie Magdalene og Thorsager S.), hvoraf 1739 Skov, 330 Eng, Kær, Mose og Søplan, 670 Ager; ufri Jord (dels indtaget til Skov, dels Moseareal, dels henlagt under Huse og mindre Steder) $35^3/_4$ Td. H. og $3^5/_8$ Td Skovsk. *Dalsgaard*, i Enklavet, har 20 Td. H., 342 Td. Ld. (i Hvilsager, Lime og Ø.-Alling S.), hvoraf 80 Eng, 42 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Bovlandsgaard*. To Gaarde af *Bøjen* (se Lime S). *Lillemølle*, Vandmølle.

Hvilsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Læge-

distr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 310. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtbeliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Et Vindue i Koret er bevaret. Senere tilføjedes Taarn (med højt Spir; paa Vestsiden en muret Portal med Bogst. N. B. og A. H.) og Vaabenhus, af Mursten. Aar 1772 (Indskrift over Vaabenhusets Dør) blev Kirken, der har Bjælkeloft, næsten helt ombygget af Niels Behr til Skaføgd. Rigt udsk. Altertavle fra den senere Middelalder. Romansk Granitdøbefont. Kalk og Disk, fra 1663, ere skænkede af Erik Bille og Fru Anne Trolle. I Taarnrummet lukket Herskabsstol. Over Vaabenhusdøren et Orgel. Stolestader i Renæssancestil fra 1651. I Kirken et stort Skib med Indskr.: Erindring af den Bæhrske Familie 1809 (den har haft Begravelse under Vaabenhuset, men 1894 nedsænkedes Kisterne paa Kirkegaarden). I Koret Ligsten (med Portrætfigurer) over Jens Lunov til Bendstrup, † 16.., og Hustru Fru Elline Brockenhuus, † 1587, samt over Foged paa Skaføgd. Oluf Pedersøn, † 1691.

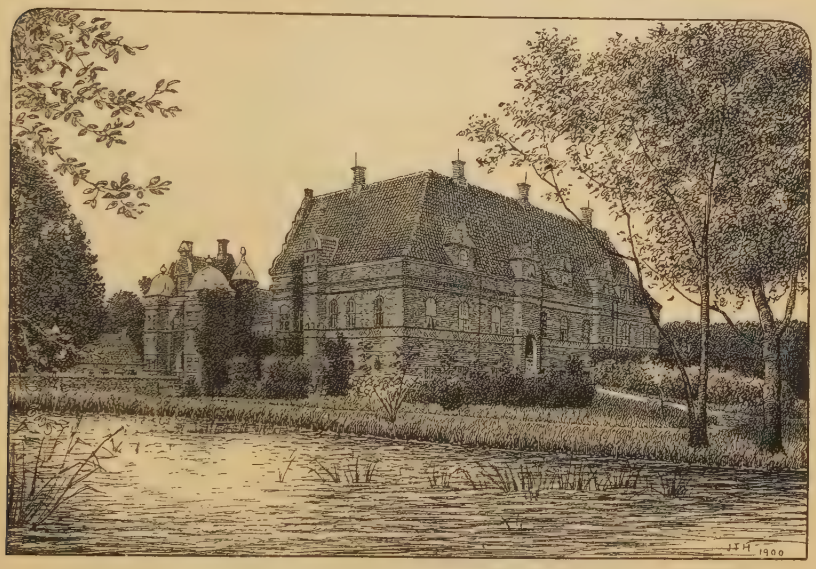

Skaføgaard.

Skaføgaard var oprindl. en Bondeby (Skaby eller Skabø) paa to Gaarde, hvis Beboere 1551 opsagdes af Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596). Gaarden tilfaldt derefter Enken Dorte Lange, † 1613, derpaa Sønnen, den bekendte Holger R., † 1642, dennes Søn, Rigsr. Gunde R., † 1675, som 1647 solgte S. til Steen Bille, der 1666 overdrog den til sin Svigersøn Henr. Ditl. Grev Holck, hvis Enke Grevinde Mette Bille 1708 overdrog S. (65 Td. H.) med Tiender og Gods til sin Svigersøn Ritmester Pros Mund († 1710) for 18,000 Rd., han havde udlagt for hende, og en aarl. Livrente af 300 Rd., men han gav hende atter 1709 Fuldmagt til at sælge Gaarden, hvorefter hun 1710 solgte den for 17,500 Rd. til Thomas Nik. Behr, † 1749; derpaa ejedes den af Niels Behr, † 1778, og dennes Søn Poul B. († 1786), der overtog den (65, 33 og 340 Td. H.) paa Aukt. i Faderens Dødsbo for 53,000 Rd. Enken Anne Mørch solgte 1797 S. (65, 14 og 243 T. H.) for 60,000 Rd. til sin Søstersøn Kammerr. Jørgen Mørch Secher, † 1852, bekendt som en dygtig Landmand. Enken solgte s. Aar Hovedgaarden med 16 Td. H. Bøndergods for 72,000 Rd. til den nuv. Ejer, fhv. Konseilspræsident J. B. S. Estrup, der efterhaanden afhændede Resten af Bøndergodset til Fæsterne, opbyggede Gaarden Højholt 1855 paa Hedejord og sammenkøbte Fjeld, ligesom han tilplantede store Arealer (i alt omtr. 1100

Td. Ld.), opdyrkede Moser og anlagde Veje. — Hovedbygningen, der helt er omgiven af Grave, er opf. paa en Holm Ø. for en lille Sø („Skaby Sø") 1580-82 af Jørg. Rosenkrantz og bestaar af en Midtfløj (123 F.) i Retning N. V.-S. Ø. med afvalmede Gavle (de høje Gavle ere nedtagne før 1786), og to Sidefløje (36 F.), der udgaa mod N. Ø. fra Midtfløjens Hjørner, og som have Renæssancegavle, alle Fløje af røde Munkesten paa Sokkel af Kamp (kun tilhuggen mod N. Ø. ind til Borggaarden) i 1 Stokv. med høje, næsten overalt hvælv. Kældere og med meget højt, teglhængt Tag (Kældervinduerne ere senere gjorte firkantede, kun paa Nordvestfaçaden have de den oprindl., cirkelrunde Form). Paa Midtfløjens Yderfaçade er der to Karnapper med Renæssancegavle og 3 (1856 opsatte) Kviste; Nordvestfløjens Yderfaçade har en lign. Karnap (en tilsvarende paa Sydøstfløjen er nedtaget). I Borggaarden, i Hjørnerne mellem Midt- og Sidefløje, har der staaet to firkantede, med Renæssancegavle prydede Karnaptaarne, og mellem dem langs Midtfløjen har der været en Buegang, over hvilken Taget var ført ud, støttet paa en paa Gangens Brystværn opført Bindingsværksmur. Men dette Parti nedbrødes 1811, og i Stedet kom en Stentrappe, der førte op til Indgangen, indtil der 1857-58 opførtes et svært Trappetaarn med svejfet Gavl. Mod N. Ø. afsluttes Borggaarden delvis af en høj Mur, der tidligere har lukket hele Gaarden, men senere mod N. Ø. er bleven erstattet med en Bygning (delvis i 1, delvis i 2 Stokv.), der bruges til Forpagterbolig m. m.; til denne slutter sig atter mod S. Ø. en i 19. Aarh. opf. Bygning (Mejeri). Mellem Forpagterboligen og Nordvestfløjen staar en med disse ved høje Mure forbunden 2 Stokv. høj Portbygning af Munkesten med hvælv. Gennemkørselsport, hvori de gamle Egetræsportfløje, og Kviste med svejfede Gavle mod N. Ø. og S. Ø. samt paa hver Side af Porten et kuppelprydet, firkantet Taarn og paa Sydsiden et rundt Taarn med Kuppel. Inden for Muren mellem Portbygningen og Nordvestfløjen er der en 1870 opf. Buegang. Værelserne i Portbygningen ere udstyrede fra Midten af 18. Aarh. med Stukarbejde, Dørmalerier osv.; i øvrigt er den indre Udstyrelse fra Beg. og Midten af 19. Aarh. I en Stue, med Bjælkeloft, i Midtfløjen staar et Egetræsskab (7 Al. højt, 6 Al. br.) i Renæssancestil med pragtfuldt Billedskærerarbejde og J. Rosenkrantz' og Dorte Langes Bogst. og Vaabn. (se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 1. R. Pl. 13). I Sydøstfløjen har der været et af Dorte Lange indrettet Kapel med nu forsvundne Loftsmalerier og flere udsk. Renæssancedøre, nu anbragte andetsteds. Over Graven (mellem den og Søen findes der en smal Dæmning, „Volden") fører fra Portbygningen en Dæmning med murede Vanger (tidligere var der Vindebro) over til den mod N. V. liggende Ladegaard, der paa de 3 Sider er omgiven af Grave, og som bestaar af to Gaarde med Portbygning, delvis ogsaa opf. af J. Rosenkrantz. I Haven, mod S. Ø., med meget gamle Elletræer, er der et 1852 fundet Granitvievandskar med udhuggede Figurer.

I *Bendstrup* har ligget en Hovedgaard, der tilhørte Øm Kloster, som 1492 mageskiftede den til Laurids Lunov; 1595 ejedes den af Jens Lunov, senere af Holger Rosenkrantz, der 1642 udlagde den til Bondejord. Dens Plads vises endnu, mod N. V., V. og S. V. omgiven af Kær; ved Udflytningen af en Gaard i Bendstrup i 2. Halvdel af 19. Aarh. fandtes Kældrene af en gml. Gaard.

Hvilsager var Anneks til Mørke i Ø.-Lisbjærg Hrd., indtil det ved Reskr. af $^1/_7$ 1851 med Lime til Anneks oprettedes til et eget Pastorat, ved hvilken Lejlighed Dagstrup By og Trellegaard lagdes fra Hvilsager til Mørke Sogn. Præstegaarden i Hvilsager er opf. 1852.

Lime Sogn, Anneks til Hvilsager, bestaar af to ved en smal Strimmel forbundne Dele og omgives af Hovedsognet, Marie Magdalene, Ø.- og V.-Alling, Hørning og Mygind Sogne, Galten Hrd. (Voldum S.), Krogsbæk og Skjørring Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Nordvestgrænsen løber Alling Aa, paa Sydvestgrænsen Rosenholm Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 3243 Td. Ld., hvoraf 1460 besaaede (deraf med Rug 340, Byg 266, Havre 657, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 45, Grøntf. 11, Kartofler 37, andre Rodfr. 99), Afgræsning 860, Høslæt, Brak, Eng m. m. 573, Have 18, Skov 20, Moser 111, Kær og Fælleder 105, Heder 28, Veje og Byggegrunde 66 Td. Kreaturhold 1898: 275 Heste, 933 Stkr. Hornkvæg (deraf 458 Køer), 617 Faar, 384 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk.

1895: 213 Td.; 51 Selvejergde. med 199, 68 Huse med 14 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 737 (1801: 383, 1840: 459, 1860: 548, 1890: 702), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 499 af Jordbrug, 80 af Industri, 21 af Handel, 55 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lime* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894) og Lægebolig; *Lemmer* med Forsamlingshus (opf. 1895); *Hejlskov*; *Bøjen* med Skole; *Kastrup*. *Limegaard*. *Gl.-Ovstrup*, Gd. *Skjelbro Kro*.

Lime S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 307. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Clemens, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. Vaabenhuset er opf. i den senere Middelalder, af Munkesten; senere har det faaet et lille Træspir, hvori Klokken hænger. Altertavle i Barokstil fra 1727. Alterbord af Granitkvadre. Paa Alterskranken staa 12 Apostelfigurer, der have hørt til en kat. Altertavle. Granitdøbefont. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1641. Prædikestol i Renæssancestil.

Claus Knudsen i *Kastorp* nævnes 1408.

Sognet, hvori der er store Kalkgruber („Limgrave"), var i Middelalderen tillige med Skjørring Sogn et Præbende til Aarhus Kapitel; ved Brev af $^{24}/_1$ 1309 blev det henlagt til Omunger Syssels Provsti. Aarhus Katedralskole ejer Tienden af nogle Gaarde i Lime By, ligesom der til Skolen betales 24 Td. Rug aarl. af Præsteembedet. Lime var vistnok et Pastorat for sig, indtil det i 17. Aarh. blev Anneks til Aarslev og Hørning Sogne; ved Reskr. af $^1/_7$ 1851 blev det Anneks til Hvilsager.

Mygind Sogn, det mindste i Herredet, skilt fra Annekserne Skjørring og Krogsbæk ved Lime Sogn, omgives af dette og Hørning Sogn samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere lermuldede og kalkblandede. Paa Vestgrænsen løber Rosenholm Aa, der falder i Alling Aa, som danner Nordgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 602 Td. Ld., hvoraf 272 besaaede (deraf med Rug 61, Byg 56, Havre 121, Grøntf. 7, Kartofler 5, andre Rodfr. 20), Afgræsn. 110, Høslæt, Brak, Eng m. m. 179, Have 7, Moser 22, Veje og Byggegr. 12 Td. Kreaturhold 1898: 55 Heste, 235 Stkr. Hornkvæg (deraf 132 Køer), 136 Faar, 78 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 63 Td.; 14 Selvejergde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 190 (1801: 142, 1840: 161, 1860: 181, 1890: 218), boede 1890 i 43 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 116 af Jordbr., 40 af Industri, 3 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet Byen *Mygind* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Mølle.

Mygind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 306. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Sydd. tilmur.), eet Vindue og Korbuen ere bevarede. Senere forlængedes Skibet mod V. omtr. 8 Alen, af Kvadrene fra den nedrevne Vestgavl og raa Granit. I nyere Tid tilføjedes Taarn med Pyramidetag (efter 1768) og Vaabenhus, begge af Mursten. Paa Alterbordet et Kors. Granitdøbefont.

Ved Mygind er der to Kilder, *Vor Frue Kilde* og *Helligkilden*.

Skjørring Sogn, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette, Hvilsager og det andet Anneks Krogsbæk. Kirken, mod S. V., ligger $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig

jævne Jorder ere sandmuldede, ler- og kalkblandede. Rosenholm Aa danner Syd- og Sydvestgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 1024 Td. Ld., hvoraf 430 besaaede (deraf med Rug 101, Byg 68, Havre 195, Blandsæd til Modenhed 21, Kartofler 8, andre Rodfr. 35), Afgræsning 228, Høslæt, Brak, Eng m. m. 297, Have 13, Skov 6, Moser 25, Kær og Fælleder 3, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 96 Heste, 346 Stkr. Hornkvæg (deraf 206 Køer), 170 Faar, 171 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 76 Td.; 11 Selvejergde. med 68, 37 Huse med 8 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 238 (1801: 136, 1840: 153, 1860: 210, 1890: 211), boede 1890 i 48 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 130 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 72 af Industri og 5 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Skjørring* (1348: Skøringh) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Andelsmejeri og Mølle; *Andi. Andigaard* har $14^1/_2$ Td. H., 183 Td. Ld. (i Skjørring og Krogsbæk S.), hvoraf 35 Eng, Resten Ager; 4 Huse.

Skjørring S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 308. Lægd. Kirken tilhører Aarhus Katedralskole.

I Stedet for den gamle, brøstfældige *Kirke*, der var af Granit og Mursten uden Taarn, er 1886-87 opført en ny (Arkitekt: Walther) i romansk Stil af Granitkvadre. Den bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. med Spir og flad Rejsning (Skifertag). Kirken har Bjælkeloft. Altertavle af A. Dorph (Jesus og Synderinden). Granitdøbefont fra den gml. Kirke. Ny Prædikestol.

Som nævnt under Lime Sogn var Kirken i sin Tid et Præbende til Aarhus Kapitel, og Kirken tilhører derfor Aarhus Katedralskole. Om Befaling til Kirkens Nedbrydelse 1553 se S. 817.

Krogsbæk Sogn, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette og det andet Anneks Skjørring, Hvilsager Sogn, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Hornslet S.), Søby Sogn og Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, mod N. V., ligger $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede, lermuldede og kalkblandede. Største Delen af Rosenholm Skov. Øst- og Nordgrænsen dannes af Rosenholm Aa.

Fladeindholdet 1896: 2670 Td. Ld., hvoraf 951 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 178, Havre 442, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 18, Kartofler 24, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 512, Høslæt, Brak, Eng m. m. 619, Have 18, Skov 321, Moser 181, Kær og Fælleder 8, Hegn 6, Heder 7, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 187 Heste, 728 Stkr. Hornkv. (deraf 405 Køer), 380 Faar, 326 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 161 Td.; 29 Selvejergde. med 149, 74 Huse med 11 Td. H. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 566 (1801: 307, 1840: 355, 1860: 451, 1890: 548), boede 1890 i 113 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 73 af Industri, 5 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karlby* med Kirke, Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1900) og Telefonst.; *Faarup. Borupgaard* ($10^1/_2$ Td. H., 152 Td. Ld.). *Glavindsminde*, Gd.

Krogsbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 309. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

I Stedet for den gamle, brøstfældige *Kirke*, der nedbrødes 1901 og var af Granit og Mursten uden Taarn, opførtes s. Aar i den sydvestl. Ende af Karlby en ny Kirke (Arkitekt: V. Haugsted) i romansk Stil, af Granit og røde Mursten. Den har Tøndehvælving. Paa Alterbordet et Kors. Ny Prædikestol. Gml. Granitdøbefont.

Faarup er maaske det *Fardrup*, hvortil Væbneren Christen Hegedal skrev sig 1491.

Søby Sogn omgives af Annekset Skader og Krogsbæk Sogn samt Ø.-Lisbjærg Hrd. (Hornslet, Todbjærg og Mejlby S.). Kirken, mod N., ligger $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Søby Høje, 224 F., 70 M.) ere muldede med Lerunderlag. Nogen Skov (en Del af Estrupbirke). Mod N. ligger *Østersø*.

Fladeindholdet 1896: 1735 Td. Ld., hvoraf 735 besaaede (deraf med Rug 135, Byg 135, Havre 366, Blandsæd til Modenh. 14, Grøntf. 8, Kartofler 12, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 490, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 11, Skov 95, Moser 12, Heder 3, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 140 Heste, 452 Stkr. Hornkv. (deraf 248 Køer), 206 Faar, 175 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 102 Td.; 19 Selvejergde. med 73, 1 Arvefæstegd. med 1, 4 Fæstegd. med 17, 36 Huse med 10 Td. H. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 324 (1801: 181, 1840: 262, 1860: 261, 1890: 312), boede 1890 i 63 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 186 af Jordbr., 48 af Industri, 20 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Søby* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1890) og Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 31,036 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1784 Kr., Antal af Konti 288); *Estrupgaarde*, 2 Gde., med Sophie-Amaliegaards Teglværk.

Søby S., een Sognekommune med Annekserne Skader og Halling i Galten Hrd., hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Korbuen og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduer tilmur.; mod V. paa Granitportalen et udhugget Dyr). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvælving. Senere tilføjedes Taarnet, af Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten og Granit. Altertavle fra 1895 med et Maleri (en af de fem kloge Jomfruer, Kopi efter Dalsgaard, malet af Fru M. D. Krabbe); gml. Prædikestol. Granitdøbefont med en Figur paa Foden. Mindetavle over Provst Jørgen Madsen, † 1696, og Hustru. I Blindingen af Norddøren en Bispefigur af Egetræ fra den ældre Altertavle.

I Sognet ligge 4 Gravhøje paa et Plateau, der er 211-14 F.

Skader Sogn, Anneks til Søby, omgives af dette, Galten Hrd. (Voldum S. og det andet Anneks Halling) og Ø.-Lisbjærg Hrd. (Mejlby S.). Kirken, mod N., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere muldede med Lerunderlag. En Del af Skoven Estrupbirke.

Fladeindholdet 1896: 1395 Td. Ld., hvoraf 665 besaaede (deraf med Rug 134, Byg 140, Havre 329, Blands. til Modenh. 9, Grøntf. 6, Kartofler 11, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 355, Høslæt, Brak, Eng m. m. 298, Have 9, Skov 27, Moser 6, Kær og Fælleder 10, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 523 Stkr. Hornkvæg (deraf 277 Køer), 340 Faar, 204 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 116 Td.; 30 Selvejergde. med 105, 26 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 272 (1801: 175, 1840: 258, 1860: 311, 1890: 270), boede 1890 i 56 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 18 af Industri, 8 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skader* (1319: Skathrith, 1524: Skadert) med Kirke, Skole, Mølle og Telefonst.; *Østrup*; *Knagstrup*. *Vide*, Huse. *Grimskjærgaard*.

Skader S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr. 304. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Korbuen og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvælving. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1870 i Stedet for et ældre af Bindingsværk. Altertavle fra den senere Middelalder med udsk. Figurer. Granitdøbefont med Rundbuer. Gml. Prædikestol. Uden for Syddøren en romansk Ligsten.

Skader ejedes 1319 af Johannes Basse.

Nørre Herred.

Sogne:

Grenaa Lands., S. 951. — Hammelev, S. 952. — Enslev, S. 953. — Karlby, S. 954. — Voldby, S. 955. — Veggerslev, S. 956. — Villersø, S. 956. — Gjerrild, S. 957. — Hemmed, S. 960. — Rimsø, S. 960. — Kastbjærg, S. 961. — Fjellerup S. 962. — Glæsborg, S. 963. — Ørum, S. 966. — Ginnerup, S. 967. — Nimtofte, S. 968. — Tøstrup, S. 969. — Anholt, S. 970.

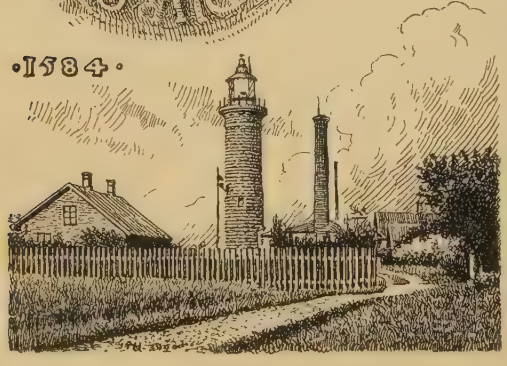

Nørre Herred, det næststørste i Amtet, udgør det nordøstl. Hjørne af Djursland og begrænses mod V. af Sønderhald Herred og mod S. af Sønder Hrd., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsunds Hovedkanal, og omgives i øvrigt af Kattegat. Til Herredet hører Øen Anholt. Fra V. til Ø. er Herredet højst $3^1/_4$, fra N. til S. $2^1/_4$ Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende, med helt jævne Strækninger mod Ø. og S.; højeste Punkt mod N. er Høgebjærg, 236 F., 74 M. Den østl. Del har meget gode ler- og muldblandede Sandjorder, den vestl. magre, til Dels skarpe Sandjorder. Ved Kysten i Gjerrild Klint og i Bakkerne mod S. ned til Kolindsund træder Kalkfor-

mationen frem. Der er en Del Skov, mest mod N. (i alt 4991 Td.). Det hører til Amtets ufrugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. 22 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Grenaa Købstad) 60,021 Td. Ld. ($6_{,01}$ □ Mil, $330_{,9}$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2502 Td., Folketallet i Landd. $^1/_2$ 1901: 10,332 (1801: 4503, 1840: 5637, 1860: 7887, 1890: 10,007). I Herredet ligger Købstaden Grenaa. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Rougsø Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion og under Amtets 4. Forligskreds undt. Anholt, der hører til 6. Forligskr.

Nørre Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursæ Nørræhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 1120 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 5 Jættestuer, 45 Langdysser, 30 Runddysser, 40 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemmelige Dysser, 20 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men over $^1/_5$ er nu slejfet og $^1/_2$ mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 47 fredlyste. Baade Stengravene og Højene ere talrigst i den østl. Del; flest kendes fra Sognene Tøstrup (omtr. 265), Ørum (205), Hemmed (120), Ginnerup (100), Nimtofte (95) og Glæsborg (85).

Litt.: *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i N. og Sønder Hrdr., i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 97 flg. *H. Storck*, *V. Ahlmann* og *V. Koch*, Grenaa Egnens Kridtstenskirker, Kbh. 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i N. Hrd., af *Magn. Petersen*, 1886.

Grenaa Landsogn eller **Gammelsogn** omgives af Grenaa Købstadjorder, Enslev, Voldby og Hammelev Sogne samt Kattegat og Sønder Hrd. (Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Gren Aa. De ikke videre højtliggende (mod N. V. dog Tyvhøj, 159 F., 49 M., med trig. Stat.) og noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede. Gennem det sydvestl. Hjørne gaar Landevejen fra Randers til Grenaa og Grenaa Havn.

Fladeindholdet 1896: 2079 Td. Ld., hvoraf 1034 besaaede (deraf med Rug 268, Byg 227, Havre 364, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 10, Kartofler 65, andre Rodfr. 87), Afgræsning 477, Høslæt, Brak m. m. 366, Have 11, Skov 3, Kær og Fælleder 44, Heder m. v. 77, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 213 Heste, 658 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 689 Faar, 418 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 159 Td.; 41 Selvejergde. med 140, 62 Huse med 19 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1094 (1801: 247, 1840: 291, 1860: 499, 1890: 890), boede 1890 i 167 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 367 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 299 af Fiskeri, 107 af Industri, 20 af Handel, 4 af Skibsfart, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aastrup* med Skole; *Bredstrup* (hvorunder Havnevejen, se under Grenaa, med Skole) med Kalkbrud (tilhørende „De jydske Kalkværker"; drives ikke til Stadighed); *Dolmer*; *Robstrup*. *Vester-Hesseldal*, Gde.

Grenaa Lands., der har Kirke fælles med Købstaden, er en egen Sognekommune og hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 349. Lægd.

I *Aastrup* laa en Hovedgaard, som 1397 og 1409 af Jep Nielsen Kirt og Hustru Else, Datter af Hr. Peder Gjødesen, blev tilskødet Øm Kloster, der 1415 fik Skøde af Ebbe Henriksen (Udsøn) paa al hans Hustrus Ret i A.; 1464 lejede Klosteret Gaarden bort til Væbneren Oluf Bosen, som endnu 1489 boede her. — I *Dolmer* boede 1581 Agnete Mikkelsdatter Hvas.

Den anselige *Tyvhøj* (eller *Thorshøj*) er fredlyst.

Sognet har tidligere været et eget Kirkesogn, der først 1558 blev Anneks til Købstaden. *Kirken*, som først blev nedbrudt efter 1627, laa V. N. V. for Grenaa Kirke (paa Købstadjorderne; se S. 841); efter en af Nationalmus. 1893 foretagen Undersøgelse har den lille Kirke været opf. væsentlig af Kridtstenskvadre uden Sokkel og har bestaaet af Skib og Kor fra rom. Tid samt Forhal (Taarn?) mod V. og Vaabenhus mod S., begge senere tilføjede (se Jyllandsposten $^{11}/_{12}$ 1893). Kirkegaarden benyttedes indtil 1740.

Hammelev Sogn, adskilt fra Annekset Enslev ved Grenaa Lands., omgives af dette og Voldby Sogn samt Kattegat. Kirken, mod V., ligger henved $^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Grenaa. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder, til Dels med kalkagtige Klinter ved Kysten (*Fornæs*, omtr. 25 F.), ere muld- og sandblandede med Kalkunderlag, undtagelsesvis lerblandede.

Fladeindholdet 1896: 2089 Td. Ld., hvoraf 879 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 222, Byg 223, Havre 281, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 25, Grøntf. 7, Kartofler 38, andre Rodfr. 72), Afgræsning 320, Høslæt, Brak m. m. 571, Have 9, Skov 96, Kær og Fælleder 5, Stenmarker 181, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 622 Stkr. Hornkv. (deraf 423 Køer), 714 Faar, 484 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 165 Td.; 30 Selvejergd. med 161, 23 Huse med 2 Td. Hrtk., 14 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 414 (1801: 290, 1840: 358, 1860: 447, 1890: 409), boede 1890 i 71 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 309 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 35 af Industri, 3 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hammelev* med Kirke, Præstegd., Skole, Redningsstation (opr. 1840) og Mølle. *Fornæs Fyr*, paa Jyllands østligste Punkt (hvidt Blinkfyr med roterende Sirene af meget sjælden Konstruktion; det vises fra et 85 F. højt, 1892 opf. rundt Granittaarn — det tidligere firkantede Taarn var opf. 1839 —, Flammens Højde 101 F. o. Havet, Lysvidden 4 Mil, se S. 235) med Taagesignal, Signalstation (aabn. 1899) og Signalstation for Is, Telefonstation og Fyrmesterbolig samt Bolig til 2 Assistenter (se Vignetten S. 950). Hovedgaarden *Stensmark* har $36^3/_4$ Td. H., omtr. 800 Td. Ld., hvoraf 100 Skov, 200 Oredrev og Græsningsforstrand, Resten Ager. *Hammelevgaard* (10 Td. H.); *Langager*, Gd. ($9^3/_4$ Td H.).

Hammelev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 350. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en profileret Sokkel og foroven med en Rundbuefrise af Kridtsten. Norddøren er delvis bevaret (tilmur.). Paa Skibets Sydside staar: N. C. S. og 1630, paa Nordsiden A. M. 1669. Taarnet (med Aarst. 1820), der har Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere fra den senere Middelalder. Kirken har Hvælvinger (undt. Vaabenhuset). Altertavlen er et Maleri (den velsignende Christus) af Fru Ingemann. Kalken er 1671 skænket af Christen Jensen Broch. Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle med lat. Indskr. over Præsterne Ove Christensen Nimtofte, † 1644 (?), og Hustru, og hans Svigersøn Christen Jensen

Broch, † 1677, og Hustru Marie Ovesdatter, samt den førstes Søn Christen (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 301 flg.). Series pastorum. I en tilmuret Krypt under Skibet ere flere Præster begr.

Stensmark hørte ifl. Vald. Jordeb. til Kronens Gods og var forlenet bort indtil 1575, da Kongen mageskiftede den øde Gaard med to Aalegaarde til Erik Lykke til Skovgaard; hans Søn Falk L. mageskiftede S. til Sostrup (Benzon), hvorefter Gaarden (1726: 41 Td. H.) laa under Grevskabet Scheel og senere under Stamhuset Benzon. Herfra blev den solgt 1839, med Rettigheder som fri Hovedgaard, til Aug. la Cour til Timgd., der 1845 solgte den til Svigersønnen N. P. la Cour, som 1855 solgte den til Major A. W. Dinesen til Katholm († 1876); nuv. Ejer er hans Søn Hofjægerm. W. L. Dinesen til Katholm. — Hovedbygningen, opf. 1872, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kælder og Taarn.

Enslev Sogn, Anneks til Hammelev, fra hvilket det er skilt ved Grenaa

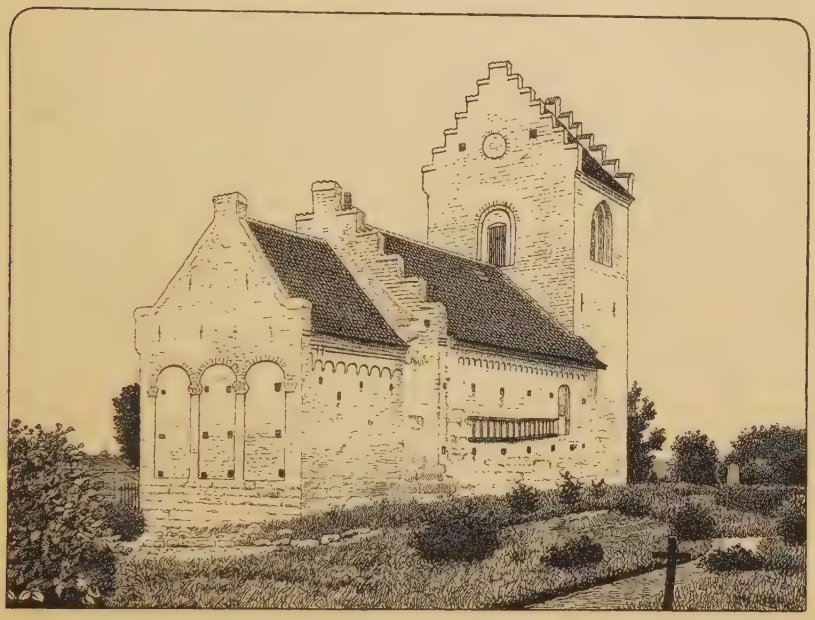

Enslev Kirke.

Lands., omgives af dette, Voldby og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Vejlby og Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, der løber gennem det udtørrede Kolindsund, og Grenaa Købstadjorder. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger $^1/_2$ Mil V. for Grenaa. De ujævne Jorder ere sand-, ler- og muldblandede, for største Delen med Kalkunderlag. Mod N. V. findes Lejer af Rullestenskalk, der brydes og brændes i Grenaa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 2120 Td. Ld., hvoraf 891 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 216, Byg 218, Havre 249, Bælgsæd 5, Frøavl 11, Blandsæd til Modenhed 98, Grøntf. 6, Kartofler 12, andre Rodfr. 54), Afgræsning 375, Høslæt, Brak, Eng m. m. 487, Have 13, Skov 50, Moser 7, Kær og Fælleder 235, Hegn 7, Heder m. v. 4, Veje og Byggegr. 51 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 626 Stkr. Hornkv. (deraf 434 Køer), 456 Faar, 253 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 146 Td.; 22 Selvejergde. med 143, 20 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 377 (1801: 168, 1840: 168,

1860: 247, 1890: 326), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 258 af Jordbr., 29 af Industri, 22 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byen *Enslev* med Kirke og Skole. *Kolindsund*, Huse (en Del i Vejlby S.). Hovedgaarden *Christiansminde* har $27^3/_4$ Td. H. (deraf 16 fri Hovedgaardstakst), 375 Td. Ld. (40 i Villersø S.), hvoraf 28 Eng og Mose, 8 Skov og Plantage, 5 Græsjord og Veje, Resten Ager; til Gaarden høre et større Hus („Nybrohuset") og et Arbejdshus. *Slemmingegaard* har 24 Td. H. (omtr. 9 i Ginnerup S.), 450 Td. Ld., hvoraf 38 Eng, 47 Skov, Resten Ager; 5 Lejehuse. *Djursgaard* har $16^5/_8$ Td. H., $242^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 35 Eng (i det udtørr. Kolindsund), 20 Skov og Have, $2^1/_2$ Kalkbrud, Resten Ager; 4 Huse. *Aagaard* (før *Kirial*), Gd. ($11^1/_2$ Td. H.); *Enslevgd. Kirial*, Huse.

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 351. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtsten, Taarnet og Vaabenhuset, af Mursten (paa Taarnet Aarst. 1817), fra den senere Middelalder. Skib og Kor have en Rundbuefrise, Koret tillige Rester af en rigere Udsmykning med Kridtsten. Norddøren (tilmur.) er bevaret. Kirken er senere bleven overhvælvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700 med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus med Barnet). Prædikestol fra 1582. Romansk Granitdøbefont med Ornamenter. Ligsten over Skovrider Matthis Nielsen Skiøtz, † 1721, og over Anders Andersen, † 1725. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Christiansminde hed tidligere Debelhede, som 1329 af Ridder Peder Gjødesen blev solgt til Ut Ebbesen (Annaler for nord. Oldk. 1846, S. 322; det ældste kendte Diplom paa Dansk). Ejendommen, der senere henlaa ubebygget, tilhørte Svend Udsøn og hans Arvinger og udgjorde dernæst en Del (24 Td. Hrtk.) af Grevskabet Scheels og Stamhuset Benzons Hovedgaards Mark, indtil Gaarden 1839 blev solgt til Møller fra Viborg, der udvidede Gaarden, bl. a. ved Tilkøb af Fæstegaarde i Villersø Sogn, og gav den Navn; 1847 blev den for 39,000 Rd. købt af H. Hoeck, 1879 for 113,000 Kr. af den nuv. Ejer, Chr. Hviid. — Hovedbygningen, en Fløj i 1 Stokv. med Kælder, er opf. 1847—48. Tæt ved Gaarden ses Murstensrester af en gml. Bygning.

Slemmingegaard (før Over-Slemmingegd.) er sammenkøbt af Gods, der næsten helt har hørt til Skjærvad; nuv. Ejer er Redaktør C. M. Møller, Horsens, der købte den 1884 for 170,000 Kr.

Enslev menes at være det „Joensløff i Nørreherred Dyres" (ɔ: Dyrsø), hvor Grev Gert og hans Søn Henrik 1338 forundte Stig Andersen Kronens Gods for Gods i Rinde, Bregentved og Thuekjer. — *Kirialgaard*, nu *Aagaard*, er vel det „Kildal", hvortil en vis Niels Pedersen skrev sig 1329. Siden boede Hr. Svend Udsøn her.

Ved Aagaard er fredlyst en lille Langdysse, omsluttende et ret anseligt Gravkammer med Gang.

Karlby Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Voldby, Veggerslev og Gjerrild Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S. V., ligger over $^3/_4$ Mil N. for Grenaa. De jævne Jorder, med indtil omtr. 30 F. høje Kalk- og Kridtstensklinter ved Kysten, ere sandmuldede og lerblandede med Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 876 Td. Ld., hvoraf 482 besaaede (deraf med Rug 97, Byg 134, Havre 167, Bælgsæd 11, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 4, Kartofler 17, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 106, Høslæt, Brak m. m. 192, Have 7, Kær og Fælleder 55, Stenmarker m. v. 7, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 126 Heste, 393 Stkr. Hornkv. (deraf 274 Køer), 339 Faar, 224 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 97 Td.; 2 Selvejergde. med

16, 22 Fæstegd. med 78, 9 Huse med 3 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 235 (1801: 173, 1840: 224, 1860: 242, 1890: 279), boede 1890 i 41 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 194 af Jordbrug, 24 af Fiskeri, 30 af Industri, 21 af forsk. Daglejervirks. og 1 af sine Midler.

I Sognet Byen *Karlby* med Kirke, Præstegd., Skole og Telefonstation. Karlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, men senere paa store Partier restaur. med Mursten, Koret helt ombygget. Senere tilføjedes Skibets vestl. Del, Taarnet, der mod V. er aabent med en høj Spidsbue, og Vaabenhuset, alt af Mursten. Over den tilmur. Norddør sidde to i Kalksten udførte romanske Relieffer. Skib og Kor have Hvælvinger. Tarvelig Altertavle med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Ornamenter. Tarvelig Prædikestol. Series pastorum.

Karlby tilhørte Øm Kloster ifl. Biskop Svends Testamente af 1183; 1406 blev K. tillige med Knustrup paa Rettertinget tildømt Kronen.

Midt i den flade Eng ved Veggerslev Aa ligger et formentlig Voldsted: to Holme, den sydl. 100 F. i Gnmst., 6 F. høj, den nordl. 60 F. i Gnmst., 3 F. høj, med en indbyrdes Afstand af omtr. 40 F. Bygningsrester ses ikke.

Voldby Sogn, Anneks til Karlby, omgives af dette, Veggerslev, Villersø, Enslev, Grenaa Lands. og Hammelev Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved 3/4 Mil N. for Grenaa. De mod V. noget højtliggende, i øvrigt jævne Jorder, med indtil omtr. 50 F. høje Kalk- og Kridtstensklinter ved Kysten (*Sangstrup Klint*), ere sandblandede med Underlag af Kalk eller Grus og Klæg.

Fladeindholdet 1896: 2439 Td. Ld., hvoraf 1356 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 295, Havre 443, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 89, Grøntf. 35, Kartofler 55, andre Rodfr. 120), Afgræsn. 404, Høslæt, Brak, Eng m. m. 571, Have 23, Kær og Fælleder 30, Heder 5, Veje og Byggegr. 49 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 948 Stkr. Hornkv. (deraf 648 Køer), 791 Faar, 737 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 268 Td.; 69 Selvejergde. med 250, 62 Huse med 18 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 819 (1801: 428, 1840: 512, 1860: 628, 1890: 841), boede 1890 i 151 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 552 af Jordbr., 7 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 146 af Industri, 36 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Voldby* med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1868), Forsamlingshus (opr. 1894), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Sangstrup* med Skole og Missionshus (opf. 1894); *Thorsø* med Skole, Mølle og Telefonst. *Voldbygaard*; *Sølyst*, Gd.

Voldby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel ved Korets Nordside. Skib og Kor, ligesom det noget senere tilføjede Taarn, ere fra romansk Tid af Kridtsten, men Koret er tidlig helt ombygget og har da vistnok faaet den tresidede Afslutn.; over Vaabenhusloftet staar paa en Kridtsten i Muren: 1379, vistnok Tiden for denne Ombygning; samtidig ere vel Hvælvingerne i Langhuset og Taarnet indbyggede. Vaabenhuset og det hvælv. Kapel, fra gotisk Tid, ere af Mursten. Ogsaa mod S. har der været et

Kapel (paa dettes Sted er der i Muren indsat en Ligsten over Præsten Jens Peter Aastrup, † 1809). Alterbord af Kridtsten. Rigt udsk. Altertavle i Renæssancestil. Prædikestol i s. Stil fra 1666. Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Stolestader fra 1683. I Skibet to Epitafier, 1) over Præsterne Peder Anchersen, † 1729, og Kjeld Bøg, † 1739, samt deres Hustru Marie Hoffmann, † 1796, og 2) over Præsten Jeremias Müller, † 1756; Mindesten over sidstes Søn Lucas M., † 1781. I Vaabenhuset en Ligsten med Indskr.: Peder Mauritsen, f. i Voldby. Paa Vægge og Hvælvinger fandtes der 1891 rige og mærkelige Kalkmalerier fra 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 22).

Ved Thorsø er der fredlyst en 120 F. lang Langhøj *Melsækken*, samt en Gruppe af 7 runde Gravhøje, deribl. de anselige *Skjelhøj* og *Kongshøj*.

Veggerslev Sogn omgives af Annekset Villersø, Rimsø, Gjerrild, Karlby og Voldby Sogne. Kirken, mod N., ligger henved 1 Mil N. N. V. for Grenaa. De jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede med Mergel- og nogle Steder Lerunderlag; en Del Mosegrund.

Fladeindholdet 1896: 937 Td. Ld., hvoraf 417 besaaede (deraf med Rug 113, Byg 112, Havre 144, Kartofler 18, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 95, Høslæt, Brak, m. m. 236, Have 4, Moser 6, Kær og Fælleder 150, Heder 4, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 106 Heste, 379 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 307 Faar, 287 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 90 Td.; 3 Selvejergde. med 12, 17 Fæstegde. med 67, 34 Huse med 11 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 320 (1801: 216, 1840: 239, 1860: 263, 1890: 316), boede 1890 i 60 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 215 af Jordbr., 5 af Gartneri, 59 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet Byen *Veggerslev* med Kirke, Præstegd. og Skole. Gaarde: *Ernstmark*, *Høgebo*, *Castor*, *Pollux*, *Højgd.*

Veggerslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 353. Lægd. Kirken tilhører Grev C. W. Sponneck.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Eet Vindue er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger. Skib og Kor ere hvælvede. Alterbord af raa Granit. Altertavlen er sammenstykket af ældre og nyere Dele, med et Maleri fra 1895 (Christus i Getsemane); bag Alteret den gml. Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol af samme Arbejde som Altertavlen. Ligsten over Dorthe Margr. Hansdatter Hammer, † 1730, g. m. Provst Peder Hansen Riese.

I *Veggerslev* har ligget en adelig Sædegaard, der 1460 ejedes af Niels Pallesen og 1474 af dennes Søn Godske Nielsen, hvis Vaaben var en halv Ørn og een eller to Bjelker.

Villersø Sogn, Anneks til Veggerslev, omgives af dette, Voldby, Enslev, Ginnerup, Kastbjærg og Rimsø Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^1/_2$ Mil N. V. for Grenaa. De temmelig jævne Jorder ere ler- og muldblandede Sandjorder; en Del Tørvemose.

Fladeindholdet 1896: 890 Td. Ld., hvoraf 399 besaaede (deraf med Rug 93, Byg 88, Havre 148, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 6, Grøntf. 10, Kartofler 22, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 192, Høslæt, Brak m. m. 170, Moser 52, Kær og Fælleder 33, Heder 12, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 64 Heste, 219 Stkr. Hornkv. (deraf 141 Køer), 258 Faar, 126 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 58 Td.; 15 Selvejergde. med 54, 18 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 224 (1801: 76, 1840: 88, 1860: 178, 1890: 248), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 169 af Jordbrug, 14 af Industri, 6 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Villersø* med Kirke og Skole; *Dalstrup* med Fattig- og Arbejdsanstalt, opf. 1880 af røde Mursten, en Hovedfløj og to Sidefløje, Arkitekt: S. Petersen (fælles for Veggerslev-Villersø, Gjerrild-Hemmed, Rimsø-Kastbjærg og Fjellerup-Glæsborg Komm.; Pl. for 150 Lemmer).

Villersø S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører en Gaardejer i Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer ere bevarede. Senere tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset, begge af Mursten. Skibet og Koret ere hvælvede. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Paa Døren til et af Stolestaderne Aarst. 1694. Lille Messinglysekrone fra 1723. Kisteplade over Birkedommer Peder Bay i Grenaa, † 1787, og Hustru.

Gjerrild Sogn omgives af Annekset Hemmed, Rimsø, Veggerslev og Karlby Sogne samt Kattegat (mod V. ligger et Enklave af Rimsø S.). Kirken, mod S., ligger $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder, med bratte Kalkklinter ved Kysten (*Gjerrild Klint*, indtil 80 F.), ere sandmuldede og lerblandede, med store Enge mod S. Ø. og Skove (Benzon Dyrehave, Oversk., Grøndal, Limovn Krat, Møllekjær, Nedersk., Mellemholm, Stensholm). Farvandet uden for Gjerrild By kaldes *Gjerrild Bugt*. Gjerrild Sø er udtørret.

Fladeindholdet 1896: 4847 Td. Ld., hvoraf 1485 besaaede (deraf med Rug 395, Byg 346, Havre 465, Frøavl 4, Bælgsæd 3, Spergel 12, Blandsæd til Modenh. 90, Grøntf. 18, Kartofler 56, andre Rodfr. 91), Afgræsn. 742, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1023, Have 31, Skov 1068, Moser 68, Kær og Fælleder 30, Heder 223, Flyvesand m. v. 93, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 296 Heste, 993 Stkr. Hornkv. (deraf 649 Køer), 1637 Faar, 572 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 214 Td.; 2 Selvejergde. med 45, 40 Arvefæstegd. med 145, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 725 (1801: 501, 1840: 578, 1860: 670, 1890: 746), boede 1890 i 117 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 513 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 24 af Fiskeri, 117 af Industri, 15 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Gjerrild* (1342: Gærwyld) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Andelsmejeri, Kro og Telefonst.; *Stokkebro* (Forts. af Gjerrild By); *Brøndstrup* med Vand- og Vejrmølle. Hovedgaarden *Benzon*, under Stamhuset af s. Navn*), har $34^1/_4$ Td. A. og E. Hrtk. og $4^7/_8$ Td. Skovsk., omtr. 1066 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 466 Skov, Resten Ager — foruden omtr. 1600 Td. Ld. Skov paa dertil indtaget Bondejord ($23^1/_4$ Td. H.); til Gaarden hører et Teglværk ved Gjerrild Strand. Paa Knudshoved, den nordøstl. Pynt, *Gjerrild Fyr* (hvidt, fast Fyr, der vises fra en Trækbygning; Flammens Højde 60 F., Lysvidden $3^1/_2$ Mil). *Langholm*, Gd.

Gjerrild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 354. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

*) Til *Stamhuset Benzon*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, høre 533 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 35, indtaget til Skov 27, Bøndergods $386^1/_2$, Kirke- og Kongetiende 85 Td.; i Bankaktier 14,000, Fideikommiskapital 43,800, Appendix dertil 29,000, Apanagefond 100,000 Kr. Hele Skovarealet er omtr. 2000 Td. Ld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa Dobbeltsokkel. Langs Taget har løbet en, nu for største Delen ødelagt, Rundbuefrise; Korgavlen er ved Pilastre delt i Felter; Norddøren spores. Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet, Vaabenhuset og Korsfløjen, væsentlig af Mursten, ere fra den senere Middelalder, (den nederste Del af Taarnet, af Kridtsten, synes dog at være fra romansk Tid). Kirken er samtidig bleven overhvælvet (undt. Vaabenhuset). I det af Kridtsten opf. Alterbord findes et Rum til Alterkarrene, lukket med en Dør med gotisk Jærnbeslag. Udsk. Altertavle fra Beg. af 18. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet. Gotisk Alterkalk fra 1490 fra Helligaandsklosteret i Randers (kun Foden er gml.). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og en smuk Træbaldakin i Renæssancestil. Rigt udsk. Prædikestol, med Himmel, fra 17. Aarh. Epitafier over Præsten Gregers Otto Jo-

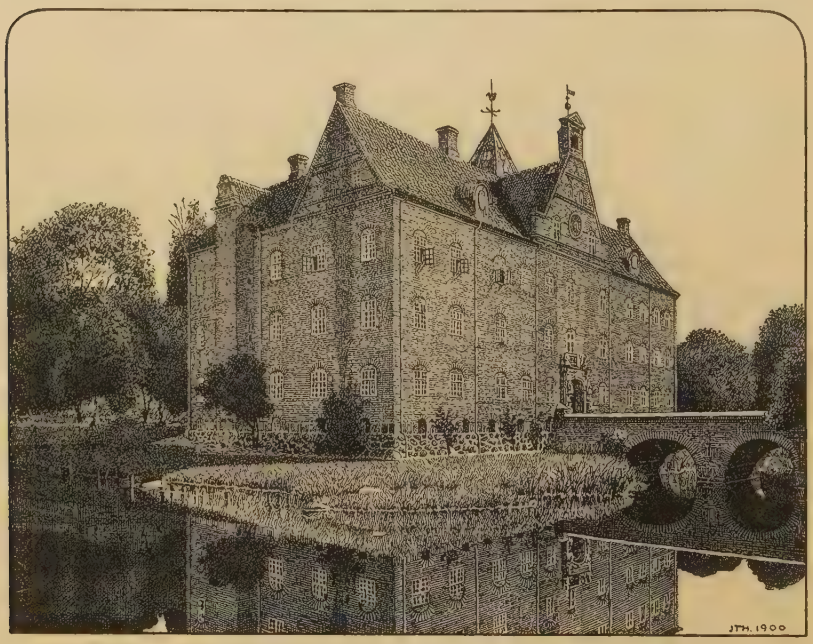

Benzon.

chumsen Bruun, † 1742, og over Degn Jacob Pedersen Fredberg, † 1740. I Korgavlen en romansk Ligsten.

Benzon, tidligere *Sostrup*, nævnes første Gang 1388, da Jens Lagesen (Udsøn) tilskødede Hr. Svend Udsøn sit Gods Sorstorp og Wibekjær i Nør Herred Dyrs. Hr. Svends Enke Christine, Anders Offesen (Hvide) af Thorups Datter, ejede S. 1428. Derpaa fulgte hendes Datter Gertrud Svendsdatter († 1460), 1. g. m. „lange Jens", Stamfader til Mur-Kaaserne, 2. m. Hr. Niels Munk til Brusgd. Efter hende gik S. over til Sønnen Anders Munk, † 1505, hans Datter Gertrud Andersdatter, g. m. Jens Hvas (henrettet 1536, se S. 581), deres Sønner Just Hvas († 1557) og Christen H. († 1565-70). S. gik derefter tillige med Kaas i Arv til deres Søskendebarn Jørgen Gundesen, der tidligere skrev sig til Veggerslevgaard. Han blev tillige med sin Søster Ingers Ægtefælle Mikkel Nielsen (der førte en Lillie i sit Vaaben) og Lukas Krabbe, der havde sat sig i Besiddelse af Jens Hvas' Gods, ved Axel Juel tiltalt til dettes Forbrydelse, fordi Jens Hvas havde givet sig til Skipper Klement og udi saa Maade ført Avindskjold mod Riget. Dommen, afsagt $^{1}/_{9}$ 1571 paa Rødding Herredsting, gav Paastanden Medhold, men S. var, som Jens Hvas' Hustrus Arvegods, næppe indbefattet herunder. Ved Brev af $^{28}/_{6}$ 1572 tillodes det J. Gundesen

med Medarvinger at beholde, hvad de havde. Jørgen Gundesen († omtr. 1575-78) efterfulgtes i Besiddelsen eller Bestyrelsen af S. af sin Søster Fru Inger, † 1581-3, derpaa hendes Søn Jens Hvas, der skiftede med sine Søstre og 1586 overdrog S. med Mølle, Skove, 6 Gaarde og 1 Gadehus til Rigsr. Jacob Seefeld, † 1599; efter dennes Enke Fru Sophie Bille, † 1608, tilfaldt S. deres Søn Hans S., der 1612 og 1613 maatte sælge S. og Skjærvad (det fortælles, at han havde bortspillet dem; da han havde tabt den ene Gaard, sagde han, at det var bedst, de fulgtes ad; deraf Ordsproget. „de følges ad som Sostrup og Skjærvad") til Rigsr. Jørgen Skeel, † 1631, derpaa dennes Sønner Axel S., † 1637, og Christen S., † 1688, hans Søn Kmjkr. Jørgen S. † 1695, hvis Søn Kmhr. Oberst Christen S. († 1731) $^{1}/_{10}$ 1725 af de fire Hovedgaarde S., siden den Tid kaldet Scheel (135 Td. H., med Stensmark og Debelhede), Skjærvad, Ørbækgd. (med Tiender 180 og Gods 1686 Td. H.) og Skjern (70, 33 og 312 Td. H.), i alt 2523 Td. H., oprettede *Grevskabet Scheel.* Under de to flg. Ejere Sønnen Gehejmer. Jørgen S. († 1786) og dennes Sønnesøn Kmhr. Oberstlieutn. Jørgen S. († 1825) afhændedes efterhaanden Godset, indtil Regeringen

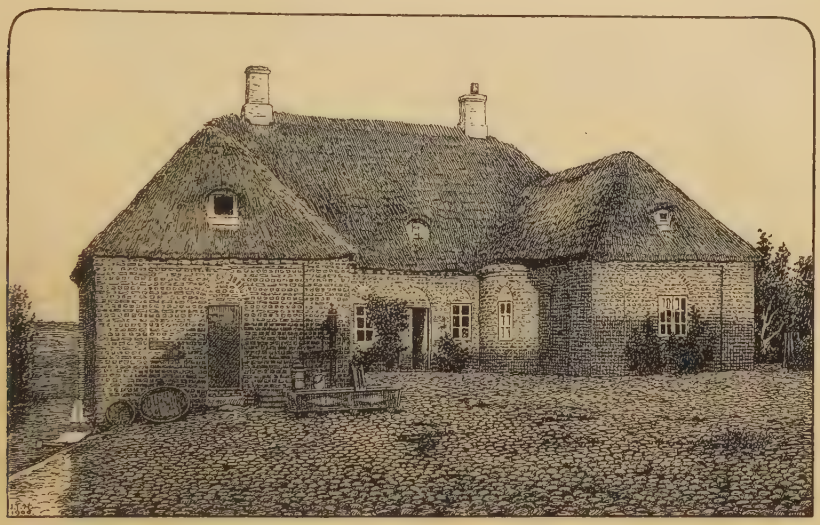

Bondegaard paa Stokkebro Mark.

1823 lod Grevskabet stille til Auktion for resterende Skatter og sig tilslaa. Den solgte alle de til Grevskabet hørende Godser, undt. Skjern, 1829 til Ritmester Jacob Benzon, som ved Bevill. af $^{25}/_{9}$ 1829 deraf oprettede *Stamhuset Benzon.* En Kommission, der nedsattes 1839 for at ordne Stamhusets Sager, bortsolgte Skjærvad, Ørbækgd., Stensmark og Debelhede samt en Mængde Tiender og Bøndergods. Efter J. Benzons Død 1840 tilfaldt Stamhuset hans Søn Kmhr. E. Benzon, † 1888, derefter dennes Søster Albertine og efter hende den yngre Søster A. M. E. Mylius Benzon (g. m. Kmhr. S. Benzon til Rønningesøgd.), † 1901 (jfr. Højesteretsdom af $^{5}/_{11}$ 1894), hvis Sønnesøn, Lieutn. Sigismund Mylius, er den nuv. Besidder. — Hovedbygningen, der ligger mellem Skove og er omgiven af Grave, er ifl. en Indskr. over Porten opf. 1599-1606 af Jacob Seefeld og Sophie Bille af røde Munkesten paa Granitsokkel og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje: Midtfløj i Retn. fra N. V. til S. Ø. og to mindre Sidefløje, der gaa mod N. Ø., alle i 3 Stokv. med hvælv. Kældere og Spidsgavle. Midt paa Midtfløjen er Indkørselsporten med Sandstensportal i Renæssancestil og Indskr., og over den en Frontespicegavl, paa hver af Sidefløjenes Yderfaçader en firkantet Karnap med Vindeltrappe. I Borggaarden, hvis fjerde Side er aaben, staa mellem Midt- og Sidefløjene to ottekantede Taarne, hvoraf det østl. 1879 har faaet Spir. Bygningen blev delvis restaur. 1866. I en Korridor i Midtfløjen findes en sjælden Samling af Hjortetakker. Over Graven fører fra

Porten en muret, hvælvet Bro over til Forpagterboligen og Ladegaarden mod S. V. I Skoven mod S. staar et Granitmonument for Kmhr. Benzon, † 1888, rejst 1889 af Godsets Beboere. (Se om B. Familien Hvas, II).

Stokkebrogaard blev 1348 af Fru Karine, Hr. Svend Skubbes, solgt til Hr. Niels Bugge og ejedes siden af dennes Dattersøn Hr. Joh. Skarpenberg. 1470 solgte Mourids Nielsen Gyldenstierne den til Hr. Axel Lagesen Brock; den var ved denne Tid vistnok forlenet til andre Adelsmænd (Oluf Bosen i „Brogaard" 1463 og Lave Persen i Stokkebro 1492), thi den gik formodentlig i Arv til Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak, Hr. Mogens Gøyes, hvis Sønnedatters Søn Otte Brahe Pedersen 1618 solgte den til Jørgen Skeel.

Paa Stokkebro Mark ligger en ejendommelig Bondegaard, hvis Stuehus og Ladebygninger ere af røde Mursten i en Slags Spidsbuestil, men med straatækte Tage.

Paa Stokkebro Mark findes en meget stor Boplads fra den ældre Stenalder (Fund herfra i Randers Museum).

Hemmed Sogn, Anneks til Gjerrild, omgives af dette, Rimsø og Glæsborg Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder (Hessebrønds Høj, 187 F., 59 M., med trig. Station), med temmelig bratte Klinter ved Kysten, deribl. *Stavnshoved*, 113 F., 35,5 M., ere skarpsandede (det ufrugtbareste Sogn i Herredet), med nogen Hede og store Skove og Plantager. Paa Sydvest- og Vestgrænsen løbe Treaa.

Fladeindholdet 1896: 3282 Td. Ld., hvoraf 890 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 135, Havre 257, Spergel 16, Frøavl 22, Blands. til Modenh. 50, Grøntf. 43, Kartofler 48, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 684, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 8, Skov 1059, Moser 23, Kær og Fælleder 75, Hegn 4, Heder 96, Stenmarker m. v. 39, Veje og Byggegr. 62 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 397 Stkr. Hornkv. (deraf 259 Køer), 807 Faar, 194 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 93 Td.; 21 Selvejergde. med 50, 7 Fæstegd. med 17, 41 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 371 (1801: 224, 1840: 239, 1860: 294, 1890: 365), boede 1890 i 78 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 47 af Fiskeri, 28 af Industri, 10 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirksomh. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Hemmed* med Kirke, Skole og Vandmølle; *Bønnerup* med Skole og Toldassistentstation; *Emmedsbo*. *Stenhøj*, Gd., *Albertinelund*, Gd.

Hemmed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 355. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadre. Et Vindue er bevaret. Vaabenhuset, af Mursten, er fra senere Tid. Som Altertavle tjener Thvorvaldsens Christus i Gibs. Romansk Granitdøbefont; Døbefad med Holckernes og Juelernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Emmedsbo er der fredlyst en lille Langdysse med et sekssidet Kammer med Gang. — Ved Stavnshoved har der været en hellig Kilde.

Rimsø Sogn omgives af Annekset Kastbjærg, Glæsborg, Hemmed, Gjerrild, Veggerslev og Villersø Sogne; mod N. har det et Enklave i Gjerrild Sogn. Kirken, noget østl., ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Flyvesand enkelte Steder.

Fladeindholdet 1896: 2422 Td. Ld., hvoraf 866 besaaede (deraf med Rug 285, Byg 143, Havre 310, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 8, Kartofler 47, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 546, Høslæt, Brak, Eng m. m. 326, Have 10, Skov 12, ubevokset 76, Moser 32, Kær og Fælleder 67, Heder 250, Flyvesand 191, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 161 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 722 Faar, 329 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 113 Td.; 20 Selvejergaarde med 51, 11 Fæstegd. med 46, 46 Huse med 14 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, c. $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 437 (1801: 219, 1840: 251, 1860: 386, 1890: 397), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 255 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 94 af Industri, 7 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rimsø* (1455: Rimsøøe, 1494: Rimzøe; i D. Atl.: Rømsø) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Vandværk; *Emmelev* med Missionshus (opf. 1892) og Teglværk; *Albæk* (i Enklavet). *Højskov* og *Svapkjær*, Huse.

Rimsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 356. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Et Par Vinduer ere bevarede; Sydportalen, af hvilke Dele vare førte til Benzon, opstilledes atter paa sin Plads 1895; 1896 hævedes Vaabenhusets Loft, saa at Granitbuen over Indgangen igen blev synlig. Hvælvingerne i Kirken ere fra senere Tid ligesom Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten. Alterbord af raa Granit. Altertavle fra 1900 med Kopi af Blochs Maleri i Jakobskirken, Kbh., malet af C. Holsøe. Romansk Granitdøbefont (med Indskr.: „Denne Funt blef fløt af Tornet op i Altergolfet Anno 1686"); Døbefad fra 1599, skænket til Kirken 1689; Trælaag til Fonten fra 1587. Mindesten over Marcus Sørensen Schierph, † 1692, og Hustru, over Præst Simon Rasmussen, † 1696, og Hustru (begr. under 3 Sten i Koret). Kisteplader med Indskr. over Præsterne U. Volquartz, † 1822, og David Seidelin, † 1837. I Taarnet Epitafium (restaur. 1892) over Præsten Jens Sørensen Broge, † 1747. Klokken, med Indskr. i Minuskler, er fra den senere Middelalder.

En Runesten, der før har siddet i Kirkemuren, fundet i flere Stykker, er 1889 opstillet paa en Høj paa Kirkegaarden. Den spidst tilløbende Sten er over 10 F. høj (den største af alle jydske Runesten) og har Indskriften: „Tore, Enraads Broder, rejste denne Sten efter sin Moder [og sin Søster, to gode Kvinder; Døden er den] værste Ulykke for Sønnen" (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 64 flg.). — Præstegaarden, af Egetræsbindingsværk, er vistnok fra 17. Aarh.

I *Rimsø* har ligget en Hovedgaard, der 1430 og 1443 tilhørte Torbern Esgesen (Udsøn) og 1455-94 Svend Torbernsen (et Hus i Rimsø kaldes „Slottet"). — De to *Albækgaarde* ødelagdes 1704-19 af Sandflugt. — I *Emmelev* brændte 11.-12. Marts 1820 alle 6 Gaarde og nogle Huse.

Ved Rimsø er der fredlyst to anselige Gravhøje.

Kastbjærg Sogn, Anneks til Rimsø, omgives af dette, Villersø, Ginnerup og Glæsborg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede, med et betydeligt Tørveskær.

Fladeindholdet 1896: 2450 Td. Ld., hvoraf 1068 besaaede (deraf med Rug 296, Byg 180, Havre 353, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 146, Kartofler 39, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 677, Høslæt, Brak, Eng m. m. 451, Have 13, Skov 20, ubevokset 15, Moser 46, Kær og Fælleder 64, Heder 28, Flyvesand 16, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 197 Heste, 572 Stkr. Hornkvæg (deraf 370 Køer), 643 Faar, 312 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 120 Td.; 37 Selvejergaarde med 111, 32 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 432 (1801: 196, 1840: 239, 1860: 404, 1890: 441), boede

i 81 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 324 af Jordbr., 2 af Gartneri, 59 af Industri, 5 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kastbjærg* med Kirke, Skole og Mølle; *Skindbjærg* med Kalk- og Teglværker; *Selkjær* (1311: Siælgiærn, 1360: Siælker) med Andelsmejeri og Mølle. *Kastbjærggaard* (6 Td. H.); *Havndal*, Gd.

Kastbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 357. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger (paa Taarnet Aarst.: 1834). Kirken har Hvælvinger, undt. Vaabenhuset. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Getsemane) fra 1870. Paa Alterbordets Træbeklædning stod før en Indskrift, ifl. hvilken Alteret blev plyndret af Polakkerne, men atter 1661 klædt af Herredsfoged Søren Pedersen og Birgitte. Romansk Granitdøbefont. Stolestader fra 1649, 1651 og 1665. Prædikestol fra 1589.

Fjellerup Sogn omgives af Annekset Glæsborg, Sønderhald Hrd. (Nørager S.) og Kattegat. Kirken, noget nordl., ligger over $2^1/_2$ Mil N. V. for Grenaa. De mod S. højtliggende, temmelig jævne Jorder (Hegedal Bavnehøj, 179 F., 56 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandede, med nogle side Strækninger. Nogen Skov (en Del af Oversk.).

Fladeindholdet 1896: 3293 Td. Ld., hvoraf 860 besaaede (deraf med Rug 265, Byg 133, Havre 283, Boghvede 5, Bælgsæd 6, Spergel 6, Frøavl 7, Blands. til Modenhed 35, Grøntf. 23, Kartofler 52, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 768, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 17, Skov 499, ubevokset 48, Moser 44, Kær og Fælleder 35, Heder 208, Flyvesand m. v. 190, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 501 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 706 Faar, 258 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var 1895 71 Td.; 20 Selvejergde. med 56, 54 Huse med 12 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse, c. $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 488 (1801: 221, 1840: 318, 1860: 355, 1890: 499), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomh., 225 af Jordbrug, 16 af Fiskeri, 89 af Industri, 13 af Handel, 136 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fjellerup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Vejr- og Vandmølle, Andelsmejeri og Telefonst.; *Hegedal*. Hovedgaarden *Østergaard* har 25 Td. A. og E. Hrtk. og $4^3/_8$ Td. Skovsk., $1009^1/_2$ Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Eng, 300 Skov, Resten Ager.

Fjellerup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 362. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer ere bevarede. Taarnet, af røde Mursten, og Vaabenhuset, af raa Granit og Mursten, ere senere tilføjede, ligesom Kirken er forlænget mod V. Taarnrummet (før Gravkapel) er skilt fra Skibet ved to Smedejærns Gitterdøre med Aarst. 1708 og Pentzernes og Krusernes Vaaben. Som Altertavle tjener Thorvaldsens Christus i Gibs. Alterstager, skænkede 1592 af Chrf. Mikkelsen Tornekrands og Hustru Dorete Juul, med Tornekrandsernes og Juulernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er skænket af Dorete Juul og hendes Ægtefælle 1592. Epitafium (med Portrætter) over Anna Mollerup, † paa Østergd. 1734. Under Korbuen Ligsten over Frederikke Sophie, † 1788, og Chrf., † 1793, Børn af Præsten Thom. Høg Møller.

Østergaard ejedes 1486 af Erik Persen Glob, saa af Søren Juul til Hedegd., hans Søn Axel J. til Villestrup, † 1577, dennes Datter Dorete J., g. m. Chrf. Mikkelsen Tornekrands til Lundbæk, hendes Broder Ove J., † 1604, hvis Søn Hans J. 1648 solgte Ø. til Morten Skinkel, † 1669, g. m. Elisab. Høg († 1676), Erik Høg til Høgholm og Kongstedlund, hans Søn Baron Iver Juul Høg, † 1683; Enken Hille Trolle ægtede Gehejmer.. Generallieutn. Palle Krag til Katholm, som 1695 solgte Mejlgd. (63) og Ø. (31) med Tiender (52) og Gods (314 Td. H.) for 18,000 Rd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, som 1699 skødede Ø. (31, 9 og 70 Td. H.) til sin Svoger Otte Thygesen Kruse til Balle, hvis Enke Eva Margr. Pentz 1718 solgte Ø. til Henrik Weghorst, der 1730 solgte Ø. (31, 8 og 101 Td. H.) til Christen Scheel til Grevsk. Scheel, hvis Søn Jørgen S. igen 1754 solgte den til Krigsr. Jacob Adler, † 1756; Kancellir. Niels Hansen, g. m. den forrige Ejers Enke Anne Lisbet, solgte 1760 Ø. (31, 8 og 203 Td. H.) til Forpagter Hans Mollerup, † 1768, der 1766 ved Aukt. solgte den for 23,000 Rd. til Kancellir. Hans Fønss til Løvenholm, som 1770 skødede Ø. til Chr. Barfod, fra hvem den 1773 blev købt paa Aukt. for 19,240 Rd. af Forpagter Peder Gommesen Errebo. Denne solgte 1782 Ø. for 26,000 Rd. til sin Broder Simon Groth E., efter hvis Død 1783 Enken Elisab. Thorbjørnsen ægtede Rasmus Christensen, der 1795 solgte Ø. for 29,000 Rd. til Iver Ammitzbøll. Af ham købte Raadm. i Aarhus Hans Peter Ingerslev 1798 Ø. (31, 8 og 81 Td. H.) for 30,000 Rd., men solgte den alt 1800 for 37,000 Rd. til Niels Thomsen Secher til Hjortshøjlund, der 1804 overdrog den (29, 9 og 23 Td. H.) for 28,000 Rd. til sin Brøder Overkrigskommissær Jørgen Mørch S., som 1827 solgte den til sin Svigersøn Aug. Busck; senere ejedes den af P. Mørch Schmidt († 1838), hans Svoger N. Schou († 1841), hans Enke, og P. C. Schou, der 1889 solgte den for 111,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægerm. N. J. C. G. Juel. — Hovedbygningen, er i 3 Fløje, i 1 Stokv., af Bindingsværk undt. Østfløjen, der er ny opf. 1890.

Ved Fjellerup er der fredlyst en endnu delvis jordfyldt Jættestue, hvis Kammer ved en Skillevæg af Sten er delt paa tværs (den ene Afdel. 10 F, den anden 9 F. lang); Gangen er 12 F. lang. — Ved Hagenbjærg Gd. er der en hellig Kilde.

Litt.: *C. Reiersen*, Bidr. til F. Sogns Presbyterologi og Sognekrønike, i Saml. til j. Hist. III S. 1 flg.

Glæsborg Sogn, det største i Herredet og Anneks til Fjellerup, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Nørager og Gjesing S.), Ørum, Ginnerup, Kastbjærg, Rimsø og Hemmed Sogne samt Kattegat. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede. Gennem Sognet løber mod N. til Kattegat *Sorteaa*. Paa Nordøstgrænsen løber *Treaa*. En Del Skov (Hagensk., Nedersk., Ajgholm Sk., største Delen af Oversk., m. m.).

Fladeindholdet 1896: 8638 Td. Ld., hvoraf 2609 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 787, Byg 345, Havre 829, Boghvede 10, Bælgsæd 5, Spergel 26, Frøavl 61, Blandsæd til Modenhed 226, Grøntf. 53, Kartofler 134, andre Rodfr. 113), Afgræsn. 2219, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1133, Have 36, Skov 1401, ubevokset 76, Moser 137, Kær og Fælleder 189, Hegn 10, Heder 415, Flyvesand, Stenmarker m. v. 280, Veje og Byggegr. 123, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 363 Heste, 1395 Stkr. Hornkvæg (deraf 827 Køer), 1478 Faar, 685 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 239 Td.; 48 Selvejergde. med 185, 1 Fæstegd. med 4, 136 Huse med 49 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse, c. $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1140 (1801: 457, 1840: 546, 1860: 884, 1890: 1032), boede i 209 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 48 levede af immat. Virksomhed, 761 af Jordbr., 119 af Industri, 32 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Glæsborg* med Kirke, Skole, Lægebolig, Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.) og Telefonst.; *Laen* (1440: Lande); *Stenvad*; *Hedegaard* med Skole og Missionshus (opf. 1896). *Stenvadhede*, Huse, med Skole. *Glæsborg Kjær*, Huse, med Skole. *Tvedhuse*. *Kukkerhuse*. *Tranehuse*. *Hytten*, Huse. *Treaa*, Mølle med Udskibningssted. Hovedgaarden *Mejlgaard* med Afbyggergaarden *Birkelund* har $77^3/_4$ Td. A.

og E. Hrtk. og 11 Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld., hvoraf omtr. 350 Eng, 1700 Skov, Resten Ager; under Huse hører $22^1/_2$ Td. H.; store Mosekulturer. *Tustrupgaarde. Mejlgaard Mølle.*

Glæsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 363. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. tilmur.) ere bevarede. Taarnet (med Aarst. 1799) og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere senere tilføjede. Taarnrummet har før været Gravkapel for den Rosenørnske Familie. Kirken har Hvælvinger (undt. Vaabenhuset). Ved en omfattende Restaur. 1898 (Arkitekt: V. Dahl) førtes Kirken saavidt muligt tilbage til den oprindl. Skikkelse (atter indviet $^{26}/_2$ 1899). Altertavle (forfærdiget 1618 af Ib Snedker og Geuert Schult af Odense) og Prædikestol i Renæssancestil, skænkede 1617 af Jørgen Kaas og Fru Dorete Juul, med deres Vaabn. og Navnetræk (et Epitafium over dem er nu borttaget). Alterkalk fra 1683 med Trollernes og Juelernes Vaaben. Forstykker af Stolestader fra 1620 med Kaasernes og Juulernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Ligsten over Niels Marqvardsen til Mejlgd., † 1560, og Hustru Fru Dorete Nielsdatter samt Sønnen Niels (se Saml. til j. Hist. V S. 66 flg.), med Portrætfig. Paa Korhvælvingen er der fundet Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (*M. Petersen*, Kalkm., S. 28), og lign. Dekorationer paa Væggene og Hvælvingerne fandtes ved den sidste Restaur.

Mejlgaard ejedes af Niels Griis, efter hvem en Broderlod i „Medelgaards Mark" 1345 tilfaldt Vongot Pedersen, der s. Aar solgte M. til Peder Marqvardsen. M. ejedes derefter 1464-68 af Iver Andersen (Skjernov eller Marqvardsen), som maaske har faaet den efter sin Hustru Mette Munk, Enke efter Jep Axelsen Thott til Støvringgd., thi efter deres Død havde hendes Børn af 1. Ægteskab Axel Jepsen og Fru Ellen, g. m. Jørgen Krumpen, Andel i M. tillige med deres Halvsøskende. Fru Ellens Søn Jacob Krumpen og hans Halvbrødre Biskop Stygge Krumpen og Rigsmarsk Otte Krumpen ejede M. i Forening med Iver Andersens Søn Marqvard Iversen, som bortsolgte en Del af Tilliggendet. Men hans Søn Niels Marqvardsen Skjernov samlede atter M. ved at udkøbe Slægten Krumpen og de andre Medejere; han døde 1560 som Slægtens sidste Mand (den under Kirken nævnte Søn Niels var omkommet 1540 ved et Slagsmaal paa Gml. Estrup), efter at have testamenteret M. (tillige med Hedegd.) til sin Fætter Landsdom. Axel Juul til Villestrup, † 1577. Derefter ejedes M. af hans Sønner Absalon J. († 1589) og Ove J. til Palstrup († 1604), hvis Søn Frands J. 1613 solgte M. og Hedegd. m. m. til Jørgen Kaas til Gjelskov († 1619), der var g. m. hans Søster Dorete, efter hvis barnløse Død M. kom til hendes Søstersøn Chrf. Bille, der afkøbte Sten Bille Hedegd.; efter hans barnløse Død solgte Arvingerne 1663 Gaarden til Erik Høg til Kongstedlund og Bjørnholm, hvis Søn Iver Juul H. bestemte dem til Ejendom for sin Hustru Hille Trolle, der senere ægtede Oberst Palle Krag til Katholm og 1695 solgte M. (63 Td. H.) og Østergd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, der 1703 solgte M. til sin Svoger Justitsr. Henr. Bille, † 1708, hvis Enke Ingeborg Kirstine Pentz 1711 ægtede Kjeld Krag Sehested; hun døde 1719, hvorefter hendes Arvinger 1720 solgte M. med Tiender (56) og Gods (225 Td. H.) til Oberst Poul Rosenørn, † 1737 som Generalmaj.; derefter fulgte hans Søn Major Joh. Nic. R., hvis Enke Sophie Am. Dyre ægtede Generalmaj. Otto Chrf. v. Osten, som 1769 solgte Gaard og Gods (63, 82 og 386 Td. H.) for 60,000 Rd. til Chr. Kallager fra Ruballegd. („den gale K.", en for sit ekscentriske Væsen bekendt Godsejer, der efter at have været under Opbud 1788-92 blev taget i Forvaring ifl. Højesteretsdom, fordi han havde skudt en Politibetjent i Randers, og senere døde som sindssyg paa en Gaard ved Vejle; se „Museum", 1894 2. Hb. S. 149); han solgte 1783 M. for 63,500 Rd. til Kmjkr. Hans Fr. v. Brüggemann († 1800), hvis Enke Charl. G. D. Kørbitz 1804 solgte M. for 165,000 Rd. til Postdirekt., Etatsr. Kolderup-Rosenvinge og Proprietær Peter Schandorff, hvilke 1805 afhændede Gaard og Gods (63, 55 og 345 Td. H.) for 255,000 Rd. til Kmhr. Baron Adam Chrf. Knuth til Lilliendal. Denne solgte 1810 M. til Kammerr. Lars Lassen, fra hvem Statskassen maatte overtage den 1823; Staten solgte den 1839 for 75,200 Rd. til Konsul Hansen fra Aalborg, som 1840 afhændede Gaard og Gods for 120,000 Rd. til Justitsr. (senere Etatsr.) Peter Neergaard til Førslev; han solgte den 1845 for 145,000 Rd. til Jægerm. C. F. Olsen († 1869), der 1868 solgte den til Ritmester, Baron F. Th. A.

Juel-Brockdorff, † 1888, efter hvem den arvedes af den nuv. Ejer, Hofjægerm. Juel, der ogsaa ejer Østergd. (Se: Nogle Dokum. vedk. M., i Saml. til j. Hist. V S. 39 flg.). — Hovedbygningen, omgiven af Skove mod N. og V. og af Grave, er opf. 1573 af Axel Juul og Hustru Kirsten Lunge, hvis Vaabn., Navne og Brystbilleder staa over Porten, og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje af Mursten (hvide), alle i 3 Stokv. med Kamgavle. Ved Midten af Sydfaçaden af Midtfløjen, der ligger i Retning V.-Ø., staar et firkantet Porttaarn, med hvælvet Gennemkørsel, Kuppel og gennembrudt Spir og to senere Udbygninger (Karnapper); inde i Borggaardens sydvestl. Hjørne staar et Trappetaarn. Bygningen var fra først af i 2 Stokv.; ved en Ombygning 1891 (Arkitekt: A. Klein) fik den een Etage til, Kamgavle og nyt Spir paa Porttaarnet. Trappetaarnet er opført i 1880'erne. Ladegaarden ligger mod S. — Omtr. 1000 Al. S. Ø. for Bygningen er der mellem høje Banker endnu Spor af et Voldsted, „Gammel Mejlgaard".

Hedegaard har ogsaa før været en Hovedgaard, der i sin Tid ejedes af Brun Eriksen, Søren Juul, hans Søn Niels J., dennes Søn Søren J. til Østergd. 1500-41,

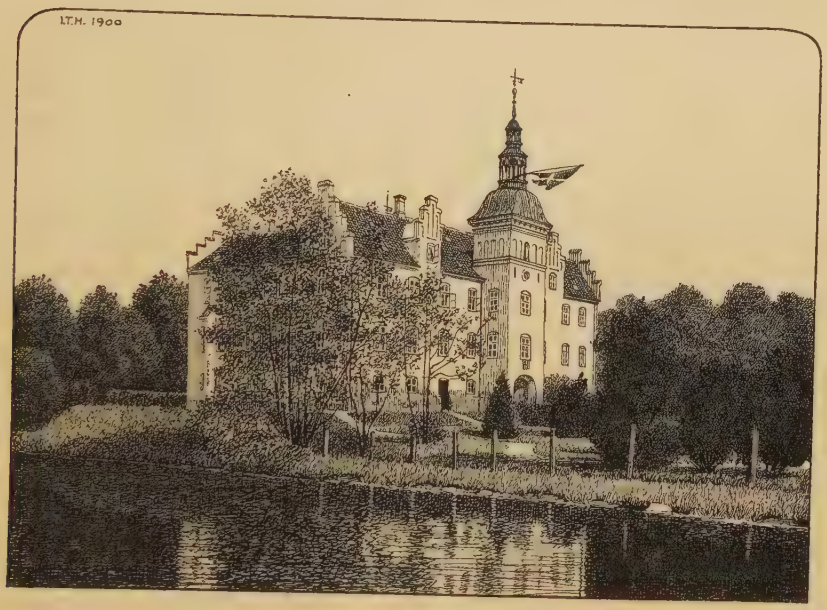

Mejlgaard.

dennes Søn Landsdom. Axel J., der forenede Hedegd. med Mejlgd., med hvilken den fulgte til 1694, da Palle Krag solgte H. til Ad. Ernst Pentz, der atter solgte den til sin Svoger Henr. Bille til Bangsbo, hvorefter den kom ind under Grevsk. Løvenholm og blev nedlagt som Hovedgd. — En By *Skjerbæk*, der laa paa Mejlgaards nuv. Hovedgaardsmark, og som bestod af 11 Gaarde og 17 Huse, blev ligeledes nedlagt 1711 tillige med Skjerbæk Mølle (se Saml. til j. Hist. V S. 48).

Tustrupgaard var 1619 en Gaard, der af Erik Friis solgtes til Jørgen Kaas.

Egnen har været langt mere skovbevokset tidligere. En voldsom Orkan 1557 ødelagde imidlertid Skovene om Mejlgd. og Hedegd.; flere hundrede Træer styrtede om, og mange tusinde knækkedes, saa at de senere gik ud; fra denne Tid hidrøre de store Hedestrækninger i denne Egn. — I Mejlgaard Skove skal det sidste Vildsvin i Landet være skudt i Beg. af 19. Aarh. Der findes Kronvildt.

Ved Stenvad er fredlyst en mindre Jættestue samt en Runddysse og en Langdysse, hver omsluttende et sekssidet Gravkammer med Gang. — Ved Mejlgaard ligger omgiven af Ajgholm Skov den bekendte store Køkkenmødding fra den ældre Stenalder, der flere Gange er undersøgt, navnlig af Worsaae 1850, N. F.

B. Sehested 1880, A. P. Madsen 1888 og Jap. Steenstrup. Dyngen, som nu ligger inde i Landet, omtr. 20 F. o. Havet, paa en lav Højning, er i Oldtiden bleven ophobet umiddelbart ved Stranden, idet der da her skød sig en Bugt ind fra Kattegat. Skallaget har været indtil 8 F. tykt, Udstrækningen fra N.-S. omtr. 400, fra Ø.-V. 60-120 F. Den tilbagestaaende Del fredlystes 1896. Dyngen har en egen Interesse, idet det var Undersøgelsen 1850, som ledte til at erkende Køkkenmøddingernes rette Natur (se *N. F. B. Sehested*, Arkæol. Undersøgelser 1878-81, S. 151; Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 299; *W. Sørensen*, Hvem er Opdageren af Stenalderens Affaldsdynger?, Kbh. 1899).

Ørum Sogn omgives af Annekset Ginnerup og Glæsborg Sogn, Sønderhald Hrd. (Gjesing S.) samt Nimtofte og Tøstrup Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger over $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Grenaa. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere for en stor Del skarpsandede, med store Enge mod N. Ramten Skov. I Sognet ligge *Ramten* og *Dystrup* Søer. Ved Nordgrænsen udspringer *Ørum Aa*, som derpaa løber mod S. gennem Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 7379 Td. Ld., hvoraf 2729 besaaede (deraf med Rug 782, Byg 363, Havre 966, Boghvede 26, Bælgsæd 22, Frøavl 28, Blandsæd til Modenhed 228, Grøntf. 27, Kartofler 150, andre Rodfr. 135), Afgræsn. 2145, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1139, Have 30, Skov 252, Moser 461, Kær og Fælleder 210, Hegn 6, Heder 214, Stenmarker 50, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1305 Stkr. Hornkvæg (deraf 763 Køer), 1447 Faar, 694 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 225 Td.; 56 Selvejergde. med 192, 131 Huse med 33 Td. Hartk. og 46 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1046 (1801: 309, 1840: 484, 1860: 900, 1890: 1156), boede i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 707 af Jordbr., 194 af Industri, 39 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørum*, i Ørum Aas Dal, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Mølle og Telefonst.; *Overbroen*, skilt fra Ørum By ved Aaen; *Kni* med *Knikelde*, 3 Gde.; *Dystrup*; *Ramten* (1203: Ramptun, 1404: Ramptæn) med Skole, Missionshus, Mølle og Teglværk; *Ulstrup*. *Ramtenhede*, Gd. og Huse; *Ulstruphede*, Gde. og Huse; *Ørbækhede*, Gd. og Huse; *Løkken*, Huse. Hovedgaarden *Ørbækgaard* har $29^1/_2$ Td. H., 686 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 386 Skov og Plantage (deraf 200 tilplantet), Resten Ager, 4 Arbejderboliger og noget Arvefæstegods; *Baslandgd.*; *Kvisthus*, Gd. *Trudvang*, Gd. *Gammelmølle*, Vandmølle.

Ørum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 358. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel, nu Sakristi, paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, de senere Tilbygninger af Mursten. Begge Døre, med Sejler, ere bevarede (Nordd. tilmur.). Kirken er overhvælvet (undt. Vaabenhuset). Kirken er restaur. 1867 og 1870. Altertavlen er et Maleri (de 3 Kvinder ved Graven) af Const. Hansen, fra 1835, malet paa et kat. Alterskab, der er blevet overstrøget 1592. Smuk gotisk Alterkalk. Granitdøbefont. Prædikestol fra 17.-18. Aarh. Epitafium over Præst i Hornslet Hans Hestermanns Hustru Susanna Cappel, † 1774, over Provst Lorents Heerfordt, † 1784, og Hustru, over Præst Laurids Rasm. Ledemark, † 1694 (i Præstebogen er noteret, at han havde rejst udenlands med en Rosenkrantz, og da Polakkerne vare i Landet, havde nogle Officerer Kvarter i Præstegaarden og kunde godt lide ham for hans Sprogfærdighed og Kyndighed i Musik, hvorfor Sognet sparedes for at blive plyndret; nogle af Stolene havde tidligere Indskrifter paa Polsk). Ligsten over Provst Jac. Cappel, † 1742. Series pastorum. Paa Væggene er der fundet Kalkmalerier og Skriftsprog fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*,

Kalkm. S. 27). — N. Ø. for Kirken laa i Kirkegaardsmuren en Kirkelade af røde Munkesten; 1860 fjernedes Resterne, og Tomten hører nu til den nye Kirkegaard.

Ørbækgaard ejedes af Henning Podebusk 1442, Baard Jensen 1446, siden de Rosenkrantzer: Hr. Otte Nielsen, Hr. Erik Ottesen, Holger Eriksen, Otte Holgersen, dennes Svigersøn Dider. Quitzow 1547, Jørgen Friis 1598, Iver Friis 1601-13, Erik Rantzau, der 1616 solgte den (30 Td. H.) med Gammelmølle, Baslandgd. osv. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen Skeel 1662 ejede den (42 Td. H.). Senere hørte den til Grevskabet Scheel og takseredes 1795 til $36^1/_2$ Td. H. Ager og Eng, $5^1/_2$ Skov, Tiender $46^1/_2$, Bøndergods 385, i alt $473^1/_2$. Derefter har den tilhørt Peter Amdi, Lorents Holger Ingstrup, Christen Levring, Kmjkr., Premierlieutn. J. A. J. Lützen 1855-56, O. Pontoppidan og N. og H. Nørgaard, fra hvem den 1897 blev overtaget af Sparekassen for Kbh. og Omegn, den nuv. Ejer. — Bygningen, 4 Længer i 1 Stokv., er opf. af Grundmur i 19. Aarh. N. for Aaen ses endnu det gamle Ørbækgaards Voldsted med Rester af Grave og Spor af Bygningsrester; S. V. for Voldstedet ses en mindre Voldbanke med Grav foran. — N. for Gaarden har efter Sagnet *Ørbæk By* ligget; der ses endnu Spor af Bygningsrester.

Omtr. en halv Fjerdingvej N. Ø. for Ramten By har staaet et *St. Annas Kapel* (Agrene deromkring kaldes endnu „Nord- og Syd- St. Anna Agrene"), hvis Fundament (omtr. 44 Al. langt) af Granitkvadre saas endnu for nogle Aar siden, ligesom der er Rester af tildannede Kridtsten (som Brudstykker af Sølehoveder, m. m.) og af Murkalk. Mange af Stenene ere anvendte i Ramten By, Ørum Mølle og Overløbsbroen; en Kælder paa Gml.-Estrup skal være bygget af Sten herfra. Ogsaa i Kni har der været Fundament af en Kirke.

Ramten Hede bærer tydelige Spor af tidligere Opdyrkninger. — Ørum By med Præstegaarden brændte $^4/_{12}$ 1710.

Ved Overbroen er der fredlyst *Firhøjene* (4 runde Gravhøje, der ligge i en tæt Række) samt *Bavnehøj* og *Myrehøj*, ved Dystrup de to *Tvihøje* (forbundne ved et Mellemparti). Af Sognets omtr. 30 Stengrave ere fredlyste: i Horsemosen en Runddysse, ved Ulstrup en tokamret Langdysse, og ved Ramten Hede en Runddysse og to tokamrede Langdysser. Ved Kni har der været en Sundhedskilde, *Kongekilden*.

Ginnerup Sogn, Anneks til Ørum, omgives af dette, Glæsborg, Kastbjærg, Villersø og Enslev Sogne, Sønder Hrd. (Vejlby, Lyngby og Albøge S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Tøstrup Sogn. Kirken, mod S., ligger 1 Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder (højeste Punkt 200 F., 63 M.) ere sandede. Nogen Skov (Trustkast, Fannerupgaard Sk.). Mod S. V. løber *Ørum Aa*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 4679 Td. Ld., hvoraf 1891 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 453, Byg 273, Havre 669, Boghvede 10, Bælgsæd 6, Frøavl 30, Blands. til Modenh. 221, Grøntf. 7, Kartofler 58, andre Rodfr. 125, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 1118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 951, Have 35, Skov 375, Moser 36, Kær og Fælleder 147, Hegn 9, Heder 18, Veje og Byggegr. 98 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 907 Stkr. Hornkvæg (deraf 582 Køer), 629 Faar, 602 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 188 Td.; 26 Selvejergde. med 177, 40 Huse med 11 Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse, c. $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 778 (1801: 240, 1840: 318, 1860: 487, 1890: 744), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 429 af Jordbr., 5 af Gartneri, 97 af Industri, 7 af Handel, 175 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ginnerup* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Fannerup* (1404: Farændorppæ) med Skole; *Mastrup*, ved Landevejen, med Skole. Hovedgaarden *Skjærvad*, med Vandmølle og Afbyggergaardene *Neergaardsminde* og *Holmegaard*, har henved 44 Td. H. (hvoraf 36 under Hovedgaarden), 1200 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 445 Skov, 15 Veje og Byggepl., Resten Ager; til Gaarden en Vand- og Vejrmølle. *Åsgaard* har $25^1/_4$ Td. H., omtr. 450 Td. Ld., hvoraf 66 Eng, 24 Kær, 7 Skov og Have, Resten Ager. Gaarden *Constantia* har 15 Td. H., 320 Td. Ld.,

hvoraf 20 Eng, 10 Skov, Resten Ager. *Fannerupgaard*, med Pumpestation, Vandmølle og Bageri, har $13^3/_4$ Td. H., 374 Td. Ld., hvoraf 135 Ager, 69 Eng og Græsningsjord, 100 Skov og 70 i det tørlagte Kolindsund. *Neder-Slemminge*, Huse.

Ginnerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 359. Lægd. Kirken tilhører Grev Sponneck.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere vistnok fra sent i 14. Aarh. (den østl. Del og Koret dog vist senere ombyggede), af raa Granit, Kridtsten og røde Mursten i uordnet Skifte; Norddøren kan spores. Taarnet og Vaabenhuset, af røde Mursten, ere senere tilføjede. Kirken har Hvælvinger (undtagen Vaabenhuset). Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Disciplene i Emaus) af H. C. Levy, fra 1875. Romansk Granitdøbefont. Tarvelig Prædikestol. I Skibet et Krucifiks. Ligsten over Forpagter paa Skjærvad Christen Jensen Vinther, † 1770, og over Forpagter paa Ørbækgd. F. Hansen, † 1782. I Vaabenhuset Ligsten over Borgmester i Grenaa Joh. Welow, † 1685.

Skjærvad (Skærewath) blev 1386 tilskødet Hr. Jens Andersen (Brock) til Estrup af Dronn. Margrethe, der havde købt den af Hr. Thure Knudsen og Vilhelm de Swawen „fratruelis dni. Wilhelmi militis". Hr. Jens Andersen efterlod S. til sin Sønnesøn Lage Jensen, hvis Søn Hr. Axel Lagesen 1455 lejede den til Væbneren Niels Munk, der endnu 1464 boede her. Med Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak kom S. til Hr. Mogens Gøye († 1554), derpaa til hans Datter Ide, g. m. Otte Rosenkrantz til Næsbyholm, deres Datter Sophie Rosenkrantz († 1571), g. m. Jak. Enevoldsen Seefeld til Visborggd. († 1599), deres Datter Birthe S. († 1593), g. m. Erik Kaas til Voergd., hendes Fader og hans Enke Sophie Bille († 1608), Sønnen Hans Seefeld, der 1613 solgte S. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen S. ejede S. (68 Td. H.) 1662, hvorefter S. laa under Grevskabet Scheel (1795 havde den i alt 814 Td. H.), senere under Stamhuset Benzon indtil 1840, da den solgtes til Kmhr. Chr. Benzon til Christiansdal; senere har den tilhørt Chr. Fr. Jul. Risom og Joh. Andr. Neergaard, der 1856 solgte den til Brødr. Etatsr. J. F. Carøe og C. F. Carøe, hvis Arvinger (Gross. Carøe, Pastor Carøe og Dr. Jantzen) nu eje den. Hovedbygningen, en Fløj i 1 Stokv., er af Bindingsværk med 2 Kviste og Kamgavle. (Et Billede af den gamle Bygning findes paa Tapeterne paa Gml. Estrup, se S. 929). Ved Skjærvad Mølleaa paa lavt Terræn ligger det gamle Voldsted: en større aflang-firkantet Banke, omgiven af en Grav og der udenfor en lavere Vold; paa Banken ses endnu Murlevninger; nu er der anlagt en Frugthave, Voldene ere beplantede og Gravene forvandlede til Enge. S. for Voldstedet ses Spor af gamle Fiskedamme; to af dem ere i ny Tid istandsatte. — Af Skjærvad Bøndergods, som overdroges Kmhr. Benzon med omtr. 540 Td. H., solgtes det meste af ham og Risom, og heraf oprettedes senere flere større Avlsgaaarde, deribl. Slemmingegd. i Enslev Sogn samt *Asgaard* (nuv. Ejer: H. H. Vester) og *Constantia* (Ejer: Herlufsholm Skole).

Fannerupgaard hørte i sin Tid under Grevsk. Scheel, derpaa under Stamhuset Benzon; den ejes fra 1872 af Aktieselskabet Kolindsund.

Ved Ginnerup og Fannerup findes Rester af Køkkenmøddinger. En interessant Køkkenmødding (fra den yngre Stenalder) har ligget ved Fannerupgd.; de sidste Rester af den forsvandt 1895 ved en af Nationalmuseet foretagen Undersøgelse. — Ved Fannerup er der fredlyst 5 Gravhøje, af hvilke de 4 høre til Gruppen *Sekshøjene*; ved Ginnerup er der fredlyst en Langdysse med et anseligt Gravkammer med Gang, ved Neder-Slemmingegd. en Jættestue (Jordhøjen og Gangen ere væsentlig sløjfede). — Ved Mastrup er der Spor af en Kirke, med Kirkegaard. — Ved Fannerup har der været en hellig Kilde.

Nimtofte Sogn omgives af Annekset Tøstrup, Ørum Sogn og Sønderhald Hrd. (Gjesing og Koed S.). Kirken, mod V., ligger $2^1/_2$ Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. I den vestl. Del løber *Nimtofte Aa*. Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3231 Td. Ld., hvoraf 1250 besaaede (deraf med Rug 367,

Byg 170, Havre 490, Boghvede 4, Bælgsæd 7, Spergel 6, Blands. til Modenh. 43, Grøntf. 23, Kartofler 35, andre Rodfr. 104), Afgræsn. 1188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 470, Have 14, Skov 44, Moser 20, Kær og Fælleder 74, Heder 82, Flyvesand 40, Veje og Byggegr. 34, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 611 Stkr. Hornkv. (deraf 367 Køer), 617 Faar, 328 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 96 Td.; 25 Selvejergde. med 89, 43 Huse med 7 Td. Hartk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 579 (1801: 195, 1840: 299, 1860: 421, 1890: 538), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 260 af Jordbrug, 139 af Industri, 32 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nimtofte*, Ø. for Aaen, med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1893), Lægebolig, Markedsplads (Marked i Feb. og Okt.), Kro; *Svenstrup* (under Sønderhald Hrd.), V. for Aaen, med Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1893), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Mogenstrup*; *Sjørup. Sjørupgaard* har 15 Td. H., 468 Td. Ld. (i Nimtofte, Tøstrup og Marie Magd. S.), hvoraf 40 Eng, 8 Skov, Resten Ager; 4 Lejehuse. *Sønderskovgde.* med Mølle; *Kolstrupgde.*; *Battrupholt*, Gd.; *Ramten Møllegd.*

Nimtofte S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 360. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa og tilhuggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og Norddøren ere bevarede (tilmurede). Taarnet og Vaabenhuset, af Mursten, ere fra senere Tid. Kirken har fladt Loft. Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh. med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Ligsten over Søren Andersen Møller af Ramten Mølle, † 1707. I Skibet 3 Malmlysekroner, skænkede 1884-85 af H. P. Grouleff og Hustru.

Sjørupgaard laa 1775 under Vedø og havde 1795 8 Td. H. — Ved den østl. Ende af Sjørup Sø har ligget Byen *Sjørup*, der ødelagdes ved en Brand i Beg. af 19. Aarh.; endnu i Slutn. af Aarh. saas Rester af Brønde, Havediger og Brolægninger. — Paa Hyttebakken ved Kolstrup har der før været en Glashytte, hvoraf endnu ses Spor. — Ved Mogenstrup er der fredlyst en Gravhøj, indesluttende en Jættestue. I Mogenstrup har der været en hellig Kilde.

Tøstrup Sogn, Anneks til Nimtofte, omgives af dette, Ørum og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Albøge og Nødager S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Sønderhald Hrd. (Koed S.). Kirken, mod N., ligger $1^3/_4$ Mil V. for Grenaa. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med Enge ved Kolindsund.

Fladeindholdet 1896: 3747 Td. Ld., hvoraf 1661 besaaede (deraf med Hvede 97, Rug 352, Byg 363, Havre 661, Boghvede 3, Bælgsæd 15, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 15, Grøntf. 45, Kartofler 40, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 1002, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 13, Skov 37, ubevokset 8, Moser 12, Kær og Fælleder 97, Hegn 6, Heder 23, Stenmarker 33, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 670 Stkr. Hornkv. (deraf 397 Køer), 743 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 149 Td.; 27 Selvejergde. med 137, 39 Huse med 12 Td. Hartk. og 32 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 563 (1801: 214, 1840: 325, 1860: 436, 1890: 606), boede i 108 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbr., 78 af Industri, 3 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Tøstrup* med Kirke og Skole; *Skiffard*; *Sivested* med Skole og Missionshus (opf. 1884). *Tøstrupgaard* (før *Christinebjærg*) har

15 Td. H., omtr. 320 Td. Ld., hvoraf 4 Eng (i Ørum S.), 50 Plantage, Resten Ager; under Gaarden hører Gaarden *Lykkeslund* ($4^3/_8$ Td. H., 155 Td. Ld.). *Kovstrupgaarde.*

Tøstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilføjede (paa Taarngavlen Aarst. 1778). Kirken er overhvælvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700, med et Maleri (Nadveren), opmalet 1839. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Mellem Skib og Vaabenhus en smuk jærnbeslaaet Dør. Series pastorum for Tøstrup (ophængt 1898).

Ved Tøstrup ligger i Bunden af en smal, dyb Dal en større, vistnok ved Kunst noget tildannet Banke, „*Slottet*"; Murlevninger findes ikke. I Sivested ligger en Gaard, som ogsaa kaldes „Slottet".

Ved Kovstrup ere de to jævnsides liggende *Pogehøje* fredlyste; af de omtr. 20 Stengrave, som kendes i Sognet, ere fredlyste: ved Tøstrupgd. en Runddysse med sekssidet Gravkammer med Gang, ved Tøstrup 2 Runddysser og 3 Langdysser (en af disse trekamret).

Tøstrup var et eget Pastorat indtil 1775, da det blev Anneks til Nimtofte. Fra den nu nedbrudte Præstegaard findes i Randers Museum en Egebjælke med Indskr., at Gaarden brændte $^7/_{12}$ 1741.

Anholt Sogn bestaar af Øen *Anholt* i Kattegat, beliggende omtr. 7 Mil N. Ø. for Grenaa, $8^1/_2$ Mil S. Ø. for Læsø og 13 Mil N. V. for Helsingør, under omtr. $54^0\,44''$ n. Br. Øen har Form som en Kile med sin bredeste Ende mod V., omtr. $^1/_2$ Mil, medens den mod N. Ø. løber ud i en Spids, „Totten"; fra S. V. til N. Ø. er der omtr. $1^1/_4$ Mil. Den er 0,37 □ Mil, 20 □ Km. Naar undtages Farvandet paa Sydøstsiden, „Pakhusbugten", der er dybt og rent, er Øen ligesom Læsø omgiven af farlige, ofte langt udskydende Grunde og Rev; saaledes ligger ved Nordøstspidsen det over 1 Mil lange *Østerrev*, som ender i *Knoben*; ved Nordvestpynten ligger *Nordvestrevet* og mod S. V. *Stensøre.* Fra en smal, sandet Forstrand hæver Øens vestl. Del sig i høje, med Græs, Marehalm og Senegræs bevoksede Bakker af Moræneler og tilføget Sand til over 100 F., skilte ved smalle Lavninger; det højeste Punkt, Sønderbjærg, 154 F., 48 M., ligger mod S. V.; Nordbjærg mod N. V. er 124 F., 39 M. Men allerede lidt inden for Kysten falde Bankerne brat af til et Engdrag (før en Vig, derefter en Indsø med Holme), der skiller dem fra Øens østl. Del, som er et lavtliggende, øde Sletteland, opfyldt af Stenrevler med Flyvesand og Miler. Kun Bakkerne mod V., der ere dækkede af et tyndt Lag Muld, ere noget opdyrkede. Af de tidligere Skove (se ndfr.) er ingen tilbage; i de sidste Aar har man dog begyndt at beplante Højlandets Bakker.

Fladeindholdet 1896: 3666 Td. Ld., hvoraf 105 besaaede (deraf med Rug 67, Byg 11, Havre 21, Kartofler 6), Afgræsn. 113, Høslæt, Brak, m. m. 61, Have 4, Skov 45, ubevokset 89, Kær og Fælleder 34, Flyvesand, Klit m. v. 3202, Veje og Byggegr. 13 Td. Kreaturhold 1898: 25 Heste, 62 Stkr. Hornkvæg (deraf 46 Køer), 308 Faar og 36 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 10 Td.; 1 Selvejergd. (Præstegaarden) med 1, 36 Huse med 9 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 296 — hvoraf omtr. 100 Arbejdere ved Havneanlægget — (1801: 129, 1840: 160, 1860: 146, 1890: 174), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 27 af Jordbr., 101 af Fiskeri, 3 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., og 7 af deres Midler.

Paa Øen ligger mod V. lige Ø. for Bankerne *Anholt By* med Kirke, Præstegd., Skole, Distriktslægebolig, Mølle, 2 Kroer og Telefonstation. Midt paa Øen ligger *Ostebakke Fyr*, et hvidt, fast Vinkelfyr, paa den 78 F. høje Ostebakke; det vises fra et Skur, Flammens Højde 84 F., Lysvidden $2^1/_2$ Mil. Paa Nordostkysten næppe $^1/_4$ Mil fra Totten er *Anholt Fyr*, et hvidt Blinkfyr, der vises fra et 136 F. højt, rundt og hvidt Taarn af Mursten; Fl. Højde 130 F., Lysvidden $4^1/_2$ Mil. Ved Fyret er Redningsstation (med en Baad her og en ved Byen), Telegraf- og Statstelefonst. samt Toldassistentstation. Uden for Knoben ligger Fyrskibet *Anholt-Knob*, $1^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Fyrtaarnet (hvidt Blinkfyr; Fl. Højde 30 F., Lysvidden $2^3/_4$ Mil).

Det vigtigste Erhverv er Fiskeri, særlig af Tunger, Rødspætter og Sletvar, men ogsaa Pigvar, Kuller, Torsk og Rokker; ifl. Fiskeriberetn. 1899-1900 fangedes der af 25 Fiskere fra 6 mindre Fartøjer i alt for en Værdi af 8744 Kr., deribl. 27,520 Pd. Sletvar, 3900 Pd. Pigvar og 8385 Pd. Tunger. Ogsaa Bjærgningen ved Strandinger er en Indtægtskilde (se ndfr.). Beboerne byggede før selv deres Baade, som de eje, delte i „Selskaber", ligesom der endnu er en Del Husflid. Skibsfart er der ikke, da Beboerne ikke fare til Søs. Agerbruget er overordentlig ringe paa Grund af Øens Ufrugtbarhed (366 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.); mest dyrkes Rug. Øen har ingen Havn; der anlægges dog nu en Havn ved Nordvestpynten (saml. Bevill.: 990,000 Kr., 1. Gang ydet ved Finansl. 1899-1900; ventes færdig Efteraaret 1902). Postforbindelsen, med Sejlbaad, foregaar over Grenaa 2 Gange ugtl.

Ved Toldstedet fortoldedes 1900 bl. a. 206,375 Pd. Stenkul og 173 Clstr. og 32,464 Kbfd. Tømmer. Paa Øen var der ved Udg. af 1900 5 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 49 Tons. Der indkom fra Udlandet 98 Skibe med 4906 T. Gods og udgik 97 uden Ladning; fra Indlandet indkom 13 Skibe med 274 T. Gods og udgik 17 med 48 T. Gods. Postbaaden har 1899 (paa 77 Rejser) indført 1000 og udført 600 T. Gods.

Anholt S., en egen Sognekommune, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Anholt Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 364. Lægd. Kirken ejer sig selv.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (uden Korbue) samt Taarn mod V. Den er opf. 1818, da den ældre Kirke var bleven ødelagt under den engelske Okkupation, af smaa gule Mursten i romansk Stil med Bræddeloft; Taarnet har firsidet Pyramidetag; dets Underrum er Forhal; over Indgangen fra V. staar paa en Rude Fr. VI's Navnetræk og Aarst. 1818. Ny Altertavle (Vandringen paa Søen), malet 1890 af C. Rasmussen; den gml. Altertavle (over Døren), hvis Indfatning ligesom Prædikestolen mulig skriver sig fra en Restauration af den ældre Kirke 1683, er et Maleri (Nadveren) fra 1819. Granitdøbefonten, med Kors paa Kummen, er meget gammel (vistnok fra 13. Aarh.). I Skibets Loft hænger et Skib fra 1819. I Forhallen er indmuret en Stentavle med Indskriften: „Anno 1683 hafve dette Lands Husbond edele Hans Rostgaard kgl. Maist. Ambts Forwalter ofver Cronborg Ambt med sin Søn Friderich Rostgaard hiulpen, at denne Kirche er blefven repareret. Jens Rostgaard". Den ældre Kirke skal ikke have været ældre end Tiden noget efter Reformationen, idet Øen efter en tvivlsom Beretn. før siges at have været Anneks til Mørup Sogn i Halland*). — Paa Kirkegaarden er begravet Major Melsted, der faldt her 1811 (se S. 973).

Øen kaldes i Vald. Jrdb. *Anund*; Beboerne selv kalde den *Anø*; Overgangen er vel sket fra Anundø (og Anøn); Navnet kan udledes af Mandsnavnet Anund eller

*) Præstekaldet var før kun ringe. Kongen tilstod 1551 Præsten Peder Knudsen Kongetienden af Voldby Sogn; 1567 tilstodes der Kaldet Kronens Part af Korn- og Kvægtienden af Voldby Sogn, da Kaldet ikke havde den nødvendige Indkomst; 1680 paalagdes det Aarhusbispen at sørge for, at Præsten fik af Bønderne Fisketiende og andre lovbefalede Afgifter; 1706 klagede Præsten over sin elendige Tilstand, osv. Se videre *Chr. Bruun*, Fr. Rostgaard, I S. 408 flg.

af den paa Ænder rige Ø (se *S. Bugge*, Arkiv f. n. Filologi, 1890 S. 244); 1441 er Navnet forvansket til *Anolt*, 1482 og 1486 til *Anaol*. Øen er bleven befolket alt i den tidligste Oldtid. Der er vel ikke paavist Køkkenmøddinger, ikke heller Gravhøje, Dysser eller andre Stengrave; men navnlig paa den østl. Del er der opsamlet Tusinder af Oldsager fra ældre og yngre Stenalder, dels Forarbejder, dels færdige Sager i brugelig eller beskadiget Stand; endvidere findes meget Affald fra Flinttilhugning. Sagerne henligge ofte i stort Antal omkring Stenlægninger, der formentlig have tjent som Ildsteder. Fra Broncealder og Jærnalder synes der derimod ikke at være Minder. Øen tilhørte i ældre Tid Kronen (1441 forlenedes Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz med A. og Grenaa), der 1668 solgte den til Toldforvalter Peder Jensen Grove, hvis Enke 1674 blev gift med Hans Rostgaard til Kraagerup († 1684). Sønnen Fr. Rostgaard, under hvem Øen 1711 blev plyndret af de svenske, lagde den med Sejrø og Nekselø ind under det af ham 1741 oprettede Stamhus Kraagerup, og den hører endnu til det Stamhuset substituerede Fideikommis (se II S. 66); nuv. Besidder er Kmhr. F. C. R. v. d. Maase.

Anholt Fyr.

Bjærgning ved Strandinger har i lang Tid været en god Indtægt for Beboerne („hver lever kristelig og nærer sig af Vrag"; som bekendt blev Fr. Rostgaard i høj Grad opbragt paa Holberg, fordi han havde valgt A. til Skueplads i Peder Paars), om end disse ere aftagne ved de gode Fyrvæsensforanstaltninger. Af 337 Strandinger i Randers Amt i 1858-81 faldt de 125 paa Anholt; 1882-87 strandede der 34, 1894-99 31 Skibe. Beg. til Fyrvæsenet blev gjort under Fr. II, idet der $^{8}/_{6}$ 1560 udgik kgl. Ordre om at opsætte en „Fyrpande" paa A., og $^{16}/_{12}$ s. Aar gentoges Ordren, at en „Fyrlampe" skulde opsættes; senere udgik der jævnlig Kongebrev om, at Fyrlampen skulde passes. Fra først af brugtes der Træ til Fyringen, men den tidligere Antagelse, at det var ved Fyret, at Øens store Skove af Fyr, Gran og Enebær ere ødelagte, er ikke rigtig, thi $^{8}/_{3}$ 1564 forbød Kongen, at der maatte hugges Ved i Skoven paa A., da den ellers vilde blive øde, og endnu 1591 var der saa megen Skov, at den tjente som Sømærke. Det, der ødelagde Skoven, var Beboernes skaanselsløse Hugst i den til Tjæreudkogning, og senere kom Sandflugten, der især fra 1643 tog Overhaand og helt gjorde det af med den. Fra Beg. var Fyret vistnok et Papegøjefyr (se S. 40); senere blev det vistnok ligesom paa Skagen omdannet til et Taarnfyr, en „Lygte" (se et Billede i „Danmarks Natur", Kbh. 1899, S. 281), og fra 1623 blev der indrettet et Vippefyr med Benyttelse af Stenkul (1622 gjorde Chr. IV Akkord med Wigel Anchus om Anlæggelsen af en „Fyrbakke" efter hollandsk Mønster), hvilket holdt sig til 1788, da der opførtes et 112 F. højt Taarn med et aabent Blusfyr, hvilket 1805 fik Lanterne og 1838 som det sidste lukkede Kulfyr omdannedes til et Spejlfyr; endelig opførtes 1881 det nuv. Taarn, og Fyret blev et Linsefyr. (Om Skoven se *J. Deichmann Branth*, Bot. Tidsskr. 2. R. I S. 195 flg., og *K. J. V. Steenstrup*, Tidsskr. for Skovvæsen, VIII S. 82 flg.; om Fyrvæsenet *V. A. Secher*, i Saml. til j. Hist. 3. R. II, og *C. D. Bloch*, i Tidsskr. for Søvæs. Ny R. XXXIII S. 436).

En vigtig Erhvervskilde for Øen var ogsaa tidligere Sælhundefangsten

(se *Bruun*, Rostgaard I S. 145); men den er næsten ophørt, som man mener fra den engelske Okkupation af Øen 1809-14, da Englænderne ved deres Skyden paa Dyrene fordrev dem. Ved Englændernes Ankomst lagde de omkring Fyrtaarnets østlige Side et Værk med Volde og Grave, forsynet med Kanoner, ligesom der i Taarnet var anbragt svært Skyts og i Muren Kasematter til Garnisonen, som bestod af 400 Mand. Et Forsøg, som en dansk Ekspedition, best. af Kanonbaade og omtr. 1000 Mand under Anførsel af J. C. Falsen, gjorde paa at tilbageerobre Øen 26.-27. Marts 1811, mislykkedes helt og kostede Major Melsted og flere andre Livet; i det hele var der 300 døde og saarede (se Ugebl. „Dannebrog", 1881-82, S. 827). Øen er meget rig paa Harer, Høns, Vildænder og Edderfugle. — Chr. IX besøgte Øen $^{14}/_{8}$ 1871.

Litt.: *L. Bynch*, Efterretn. om A., i „Iris og Hebe", 1802. — *T. A. Becker*, Nogle Bidr. til Øen A.'s Hist., i „Orion" IV. — *V. Boye*, A. En topogr.-antiqu. Skizze, i Saml. til j. Hist., 1. R. VI, S. 39 flg. — *Tauber*, Fra et Ophold paa A., i Geogr. Tidsskr. VI, 1889. — *E. T. Kristensen*, Øen A. i Sagn og Sæd efter Folks mundtl. Medd., Kolding 1891. — *A. Riis Carstensen*, A., i Danm. i Skildr. og Bild. I S. 274 flg. — Beskr. til geol. Kort over Danm., Kortbl. Læsø og Anholt, ved *A. Jessen*, Kbh. 1897. — *F. J. V. Daun*, Præst paa A. 1736-42, har beskr. A. i et Haandskr., Kgl. Bibl. Kallske Manuskriptsaml.

Sønder Herred.

Sogne:

Aalsø, S. 974. — Hoed, S. 977. — Vejlby, S. 978. — Homaa, S. 979. — Lyngby S. 980. — Albøge, S. 982. — Hyllested, S 983. — Rosmus, S. 983. — Tirstrup, S. 986. — Fuglslev, S. 988 — Feldballe, S. 989. — Nødager, S. 990. — Kolind, S. 992. — Ebdrup, S. 993.

Sønder Herred grænser mod N. til Nørre og Sønderhald Hrdr., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsund, mod V. til Ø.-Lisbjærg Hrd., mod S. til Mols Hrd. og mod Ø. til Kattegat. Fra V. til Ø. er der højst 3, fra N. til S. $2^{1}/_{4}$ Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende og for en stor Del jævn; højeste Punkt, Gratbjærg, 209 F., 66 M., ligger mod S. Ø. Jorderne ere overvejende sandmuldede, sjældnere lerede. Ved Kysten, ved Glatved Strand, fremtræder Kalkformationen, medens den i Herredet ofte danner Underlaget. Af Skov findes der en Del (i alt 3536 Td. Ld.), især i Midten og paa

Østkysten. Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmst. $20^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 55,752 Td. Ld. ($5,_{59}$ □ Mil, $318,_{78}$ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2589 Td., Folketallet $^1/_2$ 1901: 10,428 (1801: 4598, 1840: 6939, 1860: 8853, 1890: 10,376). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Mols og Ø.-Lisbjærg Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s og under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktioner samt under Amtets 4. Forligskreds (Aalsø, Hoed, Vejlby, Homaa, Lyngby og Albøge) og 5. Forligskreds (de øvrige S.).

Sønder Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursæ Syndræhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 57 Langdysser, 55 Runddysser, 32 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); heraf er dog nu over $^1/_3$ sløjfet og over $^1/_3$ mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 30 fredlyste. Baade Stengrave og Høje findes i størst Antal i den nordl. Del; flest kendes fra Sognene Nødager (omtr. 200), Lyngby (90), Aalsø (70), Hoed og Albøge (hvert 60).

Litt.: *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i Nørre og S. Hrdr., i Saml. til j. Hist. III S. 97 flg. — *H. Storck*, Grenaaegnens Kridtstenskirker, 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *J. B. Løffler*, 1880.

Aalsø Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hoed, Homaa og Vejlby Sogne, Nørre Hrd. (Enslev S., Grenaa Købstadjorder og Gammels.), fra hvilket det skilles ved Gren Aa, og Kattegat. Kirken, mod V., ligger henved $^3/_4$ Mil S. S. V. for Grenaa. De mod S. Ø. noget højtliggende og bakkede (Pynten *Havknude*, omtr. 40 F., ved Kysten), i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede, med en Del Skov (Katholm Sk., Højbjærgkjær, Harebjærg, Dovne Buske, Lichtenbergs Plantager, m. fl.). Krag Sø er 44 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 7754 Td. Ld., hvoraf 2559 besaaede (deraf med Hvede 51, Rug 564, Byg 526, Havre 868, Boghvede 6, Bælgsæd 11, Frøavl 8, Blands. til Modenh. 242, Grøntfoder 22, Kartofler 58, andre Rodfr. 203), Afgræsn. 1129, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1475, Have 46, Skov 1389, Moser 17, Kær og Fælleder 105, Hegn 23, Heder 680, Flyvesand m. v. 92, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 92 Td. Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1620 Stkr. Hornkvæg (deraf 983 Køer), 1144 Faar, 755 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 361 Td.; 45 Selvejergde. med 336, 1 Fæstegd. med 1, 83 Huse med 23 Td. Hrtk. og 81 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1189 (1801: 610, 1840: 831, 1860: 1122, 1890: 1218), boede i 196 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 87 levede af immat. Virksomh., 759 af Jordbr., 5 af Gartneri, 18 af Fiskeri, 217 af Industri, 4 af Handel, 72 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aalsø* (1501: Aalsøy), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa Aalsø Mark, opr. 1874, Pl. for 51

Lemmer), Andelsmejeri, Mølle og Jærnbanest.; *Aalsrode* med Skole, Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 8834 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2103 Kr., Antal af Konti 112), Forsamlingshus (opf. 1889), Andelsmejeri og Telefonst.; *Højbjærg*; *Fuglsang* med Skole. Hovedgaarden *Katholm* har 84 Td. A. og E. Hrtk. og $5^{3}/_{4}$ Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld. (deraf 180 i Hoed S.), hvoraf omtr. 1000 Ager, 200 Eng, 1200 Skov, Resten Hede, Klitter og Søer; til Gaarden høre en Vandmølle, et Dampsavværk og største Delen af Glatved Kalkbrud (Hoed S.). Hovedgaarden *Hessel* har $59^{3}/_{4}$ Td. H., 1738 Td. Ld., hvoraf 371 Eng og Græsgang, 262 Skov, 12 Veje, 100 Hede, 46 Sø, Resten Ager; desuden $1^{3}/_{4}$ Td. H. Fæstegods; til Gaarden hører stort Rørskær. *Grenaa Mølle*. *Brejdablik*, Gd. (Aalsrodegd.). *Pedersminde*, Gd.

Aalsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 365. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Katholm.

Kirken, indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus og Kapel mod S. samt Sakristi (nu Ligkapel) paa Korets Nordside. Af den oprindl., i romansk Tid af raa Kamp opf. Kirke staar kun Skibets Vestgavl og en Del af Sidemurene. Omtr. 1450 tilføjedes Taarnet, af Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vistnok samtidig nedbrødes det oprindl. Kor, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik flad Mur, og Vaabenhuset og Sakristiet opførtes, alt af Mursten. Thomas Fasti til Vennergd. lod Kirken hvælve (cirkelrunde Hvælvinger) 1596; hans Enke Christence Bryske lod 1601 Taarnrummet og Vaabenhuset overhvælve samt ombyggede dettes Gavl i Renæssancestil (Indskr. herom i den næstsidste Hvælving mod Ø.). Gravkapellet er opf. 1611. Altertavlen er et anseligt Snitværk i Renæssancestil, skænket 1602 af Christence Bryske, restaur. 1899 med et nyt Maleri (Kopi af Blochs Christus consolator) af Luplau-Jansen. Alterkalk, skænket 1700 af Fru Hille Trolle til Høgholm. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, skænket 1609 af Fru Christence Bryske. Orgelet, foran Buen ind til Taarnet, er skænket 1743 af Margrethe Benzon. I Skibet tre Malmlysekroner, af hvilke den ene er skænket 1731 af Major Henr. Hoff til Hessel, den anden 1741 af Mette Benzon. Ligsten over Mogens Lykke til Hessel, † 1620, over Niels Krabbe til Hessel, † 1564, og Hustru Fru Anne Ugerup, † 1568, over Strange Fasti til Katholm (med Portrætfigurer), † 1569; i Gravkapellet, skilt fra Kirken ved en Jærngitterport, en pragtfuld Ligsten af sort Marmor over Thomas Fasti til Vennergd., † 1600, og Hustru Fru Christence Bryske, † 1611 (med Portrætfigurer, udf. 1600). Epitafium af Marmor over Gehejmekonferensr. Peder Rosenørn, † 1790, og Hustru Ulr. Hedevig v. Heynen, † 1772, udf. af J. Wiedewelt (deres Marmorkister staa i Hvælvingen under Kapellet). Mindetavle over Præsten Mag. Jens Buch, † 1736, og Hustru; Epitafier over Præsten Søren Kjeldsen, † 1666, og Hustru samt fjorten Børn (Maleri) og over Palle Krag til Katholm, † 1723, og Hustru Hille Trolle, † 1722 (de to sidstes Kister samt Sønnen Niels Trolle Høgs, nu nedsænkede paa Kirkegaarden, stod tidligere i Kapellet paa Fastis Ligsten). Paa Kirkegaarden er den af St. St. Blicher besungne Søren Mikkelsen Kande († 1860) begravet, der 1815 frelste en ved Grenaa skibbruden Skipper (se Hist. Tidsskr. 6. R. I S. 536 flg.). Paa hans Gravsten (se Vignetten S. 973) staar nogle Vers af Blichers Digt.

Katholm er vel det „Collis Catti“ eller „Kattebjærg“, som Huitfeld omtaler (I S. 519). 1419 ejedes K. af Iver Bryske, senere af Rigsr. Strange Nielsen til Nørholm, dennes Søn Claus Strangesen, hvis Datter Anne bragte den til sin Mand Chr. Fasti til Vennergd., † 1557, der gjorde K. til en Hovedgaard, til hvilken hans Søn Thomas F. efter Faderens Død samlede betydeligt Gods († 1600). K. ejedes derpaa af hans Enke Christence Bryske † 1611 (der i Aarhus lod opføre et grundmuret Hus, „Trods-Katholm“), som havde Livsbrev paa K. og 1608 købte Gaarden og sammes Birk (allerede nævnt 1564, først nedlagt 1812) af sin afdøde Mands Slægtninge; derpaa ejedes den af hendes Broder Karl B. til Margd. († 1631), hans Søn Trud B., der 1616 solgte K. til Rigsadmiral Albert Skeel, som 1626 fik Birkeret til K. og 1630 overdrog Gaarden til sin anden Søn Otte († 1646), dernæst dennes

Søn Albert S. (†1667), hvis Datter Else S. ved sin Død 1683 efterlod K. til sin Mand Generallieutn. Jens Maltesen Sehested, der 1684 maatte mageskifte sig sin Svoger Chr. Reedtz's Part i K. (26) og i Hessel (18 Td. H.) for Boller i Vendsyssel og fik Skøde paa en anden Part (8 og 5 Td. H.) af Fru Anne Rammel, Peiter Reedtz's Enke. Han og Hustru Margr. Rammel solgte 1691 K. (60 Td. H.) til Fru Hille Trolle (Enke efter Baron Ivar Høg) og hendes anden Mand Gehejmer. Palle Krag, efter hvis Død 1723 K. blev stillet til Aukt. og købt (49, Skov 16, Tiender 113 og Gods 309 Td. H.) for 21,200 Rd. af Generalmaj. Poul Rosenørn til Mejlgd. († 1737); K. ejedes derefter af hans Enke og Søn Gehejmekonferensr. Peder R. († 1790), der 1776 afstod Gaarden (54, 110 og 310 Td. H.) til sin Søn Kmjkr. Mathias Peter Otto R. til Ulriksholm, som 1804 solgte Gaard og Gods for 127,000 Rd. til Jens Jørgensen og Niels Riis, der dog straks afstod sin Halvpart til Jørgensen. Denne solgte K. 1813 til H. L. Reininghus, i hvis Opbudsbo den ved Aukt. 1818 blev købt af Krigsassessor J. B. Secher og N. Jørgensen, hvilke ejede den til 1823, da den ved Aukt. købtes af Stats-

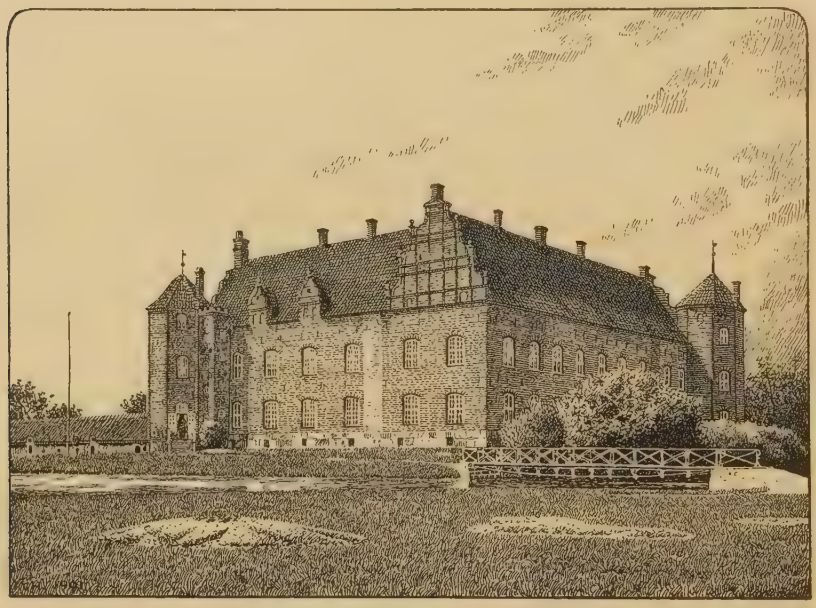

Katholm.

kassen, som ved Aukt. 1839 solgte den til Kmhr., Major A. W. Dinesen († 1876), der meget forbedrede Driften; nuv. Ejer er hans Søn, Hofjægerm. W. L. Dinesen. — Hovedbygningen, beliggende nær ved Kysten mellem Skov, er omgiven af Grave og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, alle af røde Mursten med Granitsokkel; Nord- og Østfløjen ere opf. 1588-91 i gammel gotisk Stil af Thomas Fasti, i 2 Stokv. med Renæssancegavle, Udbygninger og hvælvede Kældere; mellem Fløjene inde i Borggaarden staar et firkantet Taarn; ved det nordvestl. og sydøstl. Hjørne ud mod Gravene 2 ottekantede Taarne med Halvsøjler paa Hjørnerne helt op til Taget og Pyramidetage; den tredje Fløj, Vestfløjen, i 1 Stokv., er opf. 1622 af Albert Skeel. I Østfløjens Gang og i det firkantede Taarn findes 9 smukt udsk., vistnok oprindelige Døre (en er afbildet i Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S. 2. R. Pl. 11). Desuden er der flere Stuklofter, Vægmalerier i Riddersalen, osv. Over Gravene føre to Broer til Ladegaarden og til Haven, der ligger mod N. og har gamle Lindealleer.

Hessel ejedes af Niels Swey 1328, Hr. Christen Kaas 1391, Jens Olufsen 1421-33, Christen Mikkelsen Rud 1458-75, hans Søn Jens Rud 1471-83, Niels Krabbe 1553-64, Hartvig Kaas til Møllerup († 1625), som 1623 skal have solgt den til Rigsadmiral Albert Skeel til Katholm m. m., hans Søn Otte S. og Sønnesøn Albert S.,

sidstnævntes Datter Else S. og hendes Mand Jens Maltesen Sehested. Derefter kom den til Sønnen Malte Skeel († 1712), hvis Enke Anne Kirstine Lange ægtede Major Henr. Hoff, som 1749 skødede H. (64 Td. H.) for 18,000 Rd. til sin Søn Lieutn. Malte Sehested H., hvis Enke Anne Meulengracht Schou 1762 solgte H. (64) med Grenaa Mølle (14) og Gods (281 Td. H.) til Major Jacob Preben Banner v. Heye, der 1764 solgte den paa Aukt. til Raadm. og Fyrforvalter Hans Olufsen, † 1766, for 30,030 Rd. Paa hans Dødsbos Aukt. købte Ritmester Chr. Ehrenreich v. Brockdorff H. og Grenaa Ml. for 28,600 Rd., men solgte den 1769 for 34,200 Rd. til Forpagter Søren Jensen Mønsted († 1786), hvis Enke Bolette Engelbreth 1792 overdrog H. for 31,000 Rd. til sin ældste Søn Otto Chrf. Mønsted, der 1798 solgte begge Gaarde (64 og 13 Td. H.) med Gods (275 Td. H.) for 63,000 Rd. til Kammerr. Christen Lang. Han solgte den 1835 til sin Svigersøn Vedel, der solgte den 1840 for 98,000 Rd. til C. G. de Lichtenberg († 1868), som bortsolgte Godset; derefter ejedes den af hans Enke og fra 1889 af den nuv. Ejer, Sønnen Lieutn. G. de Lichtenberg. — Hovedbygningen, 3 Fløje i 1 Stokv., er opf. af Bindingsværk ved Midten af 18. Aarh.; Midtfløjen og Vestfløjen (med Kælder) ere ombyggede 1802 af Grundmur.

I *Aalsrode*, som tidligere har været et eget Sogn, har ligget en adelig Sædegaard, der 1468 og 1479 tilhørte Peder Palnesen, 1477 Joh. Daa, i 17. Aarh. Gregers Bryske. Her laa ogsaa Hovedgaarden *Kastrup*, som tilhørte Aarhus Domkapitel indtil 1580, da den mageskiftedes til Kronen, som 1581 solgte den med Fævejle til Iver Juel. — Til *Fuglsang* skrev sig 1477 Væbneren Jens Rud fra Hessel. — *Strandmøllen* havde 1455 ligget til Øm Kloster i 100 Aar; den er maaske den samme som *Grenaa Vandmølle*, der brændte og nedlagdes 1702, i Stedet for hvilken Vejrmøllen er opført.

Ved Søndermølle, i det nordvestl. Hj. af Hessel Hede (i Middelalder og nyere Tid kaldet Brohede, se S. 841), ligge to større, af Sandflugt dannede Banker. I den nordl. er der i 1870'erne tilfældigt truffet gmlt. Murværk og Fundament af store Granitsten. I den sydl. Banke blottedes i 1860'erne Levninger af 5 F. tykke Kampestensmure, der efterhaanden nedbrødes til Bygningsmateriale; ligeledes fandtes Brokker af Munkesten, Tagsten (Hulsten) m. m. Sidstn. Rum var Levning af en firkantet Bygning (40 F. i Ø. og V., 24 F. bred). S. for den fandtes en Del Mønter fra Tiden 1250-1450, og Ø. for den en Begravelsesplads med en Del Skeletter (et af dem laa i en af flade Sten muret Grav). Mulig er denne Ruin en Levning af det Spedalskhus *St. Jørgens Gaard* med Kapel, som hørte til Grenaa, og som nævnes 1520, da Chr. II's Kapellan Niels Torkildsen paa Livstid blev forlenet med det mod at holde Gaard og Kapel ved Magt og give de fattige, syge Mennesker deres rette Underhold; senere havde Mag. Jesper Brochmand Gaarden i Forsvar; sandsynligvis er den bleven nedlagt 1542 samtidig med Landets andre Spedalskhuse; 1562 var den øde, og Godset henlagdes da til Aarhus Hospital. — Aar 1455 nævnes et „Bro Hospital hos Grenaa", som Chr. I da forlenede til Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz mod, at han skulde bygge og forbedre Hospitalet og give det fattige Folk deri deres Renter og Rettighed. Mulig er det identisk med St. Jørgens Gaard. — *Brogaard*, hvis Besidder Oluf Boszen havde 2 Fjerding Jord af Grenaa Mark i Leje af Øm Kloster, nævnes 1463.

Paa en af Katholms Marker er der en større, nu delvis forstyrret Boplads fra den ældre Stenalder. — Ved Katholm, S. for Skovridergaarden, findes en fordum hellig Kilde, hvortil valfartedes endnu midt i 19 Aarh.

Hoed Sogn, Anneks til Aalsø, omgives af dette, Homaa, Lyngby og Rosmus Sogne samt Kattegat. Kirken, ved Vestgrænsen, ligger $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede. Ved Glatved Strand findes en Revle af Saltholmskalk, der strækker sig ud i Havet. Vest- og Sydgrænsen dannes af Hoed Aa.

Fladeindholdet 1896: 1764 Td. Ld., hvoraf 805 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 188, Havre 289, Boghvede 3, Bælgsæd 8, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 25, Kartofler 19, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 363, Høslæt, Brak, Eng m. m. 329, Have 11, Skov 22, Kær og Fælleder 39, Heder m. v. 104, Veje og Byggegr. 90 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 451 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 248 Faar, 210 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 101 Td.; 29 Selvejergde. med 96, 30 Huse med 5 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. $^1/_2$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 487 (1801: 253, 1840: 362, 1860: 467, 1890: 535), boede i 95 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af

immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 222 af Industri, 27 af Handel, 58 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Hoed* (1183: Hagethuet, 1257: Hagæthwet) med Kirke, Kro og Købmandshdl.; *Øster-Balle*; *Glatved* (1257: Glappethwæt, 1456-93: Glaptuid) med Skole og Kalkbrud (aabnet 1882; det hører for største Delen under Katholm og Rugd.; det beskæftiger omtr. 50 Arbejdere og producerer aarl. omtr. 1000 Kub. Favne Kalk); *Glatved Strand*, Huse.

Hoed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 366. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Af den oprindl. i romansk Tid af raa Granit og tilhugne Hjørnekvadre opf. Bygning staar nu kun Skibets Vestgavl og en Del af dets Sidemure. I Slutn. af Middelalderen nedbrødes Koret, Skibet forlængedes mod Ø., hvor det fik tresidet Afslutn., Murene forhøjedes, og Hvælvinger indbyggedes. Noget senere tilføjedes Taarn og Vaabenhus. Alle Tilbygninger ere af Munkesten. Kirken synes at have haft en Tilbygning mod N. lige over for Vaabenhuset. Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med flere Malerier. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1689. I Vaabenhuset er indmuret en Ligsten (før i Kirkegulvet) over Herredsfoged Niels Sørensen, † 1655 (bekendt fra Dommen over Vejlbypræsten).

Hoed nævnes i Bisp Svend af Aarhus' Testam. af 1183 blandt de Byer, hvori han testamenterede Øm Kloster Ejendomme. — Ved Øster-Balle er der fundet Rester af en gml. Teglovn, hvorved Munkestensbrokker. — Ved Øster-Balle er der fredlyst en Runddysse, ved Hoed en Høj med et anseligt Dyssekammer med Gang (Kamret 5 F. højt).

Hoed var Anneks til Hyllested indtil 1581, da det blev Anneks til Aalsø.

Vejlby Sogn omgives af Annekset Homaa, Aalsø Sogn, Nørre Hrd. (Enslev og Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Lyngby Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede med Kalkunderlag. I det sydøstl. Hjørne gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2376 Td. Ld., hvoraf 1157 besaaede (deraf med Hvede 44, Rug 220, Byg 237, Havre 410, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 51, Grøntf. 25, Kartofler 21, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 610, Høslæt, Brak, Eng m. m. 481, Have 15, Skov 17, Kær og Fælleder 30, Stenmarker m. v. 6, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 218 Heste, 618 Stkr. Hornkvæg (deraf 399 Køer), 319 Faar og 391 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 169 Td.; 37 Selvejergde. med 162, 30 Huse med 6 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 472 (1801: 220, 1840: 351, 1860: 355, 1890: 483), boede i 93 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 384 af Jordbr., 63 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirksomh. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vejlby* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Tolstrup*; *Dalsgaarde*; *Revn. Kolindsund*, Huse (en Del i Enslev S.). Hovedgaarden *Ingvorstrup* har omtr. 20 Td. H., omtr. 280 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 27 Skov, 50 i det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Næsgaard*, i Kolindsund (200 Td. Ld.); *Dalsgaarde*. *Lillemølle*, Vandmølle.

Vejlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 367. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Katholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken bestod

oprindl. af Skib og Kor, opf. i romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en tredobbelt Sokkel. Vestgavlen og Koret vare smykkede med Pilastre, og langs med Taget løb en Rundbuefrise. Norddøren er bedst bevaret (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 104). I den seneste gotiske Tid tilføjedes Taarn og Vaabenhus, af Munkesten; samtidig gennembrødes Vestgavlen med en Rundbue, Koret nedreves, Skibets Mure forlængedes mod Ø., og et nyt, hvælv. Kor opførtes. Altertavle i Renæssancestil med Høgernes Vaaben, fra 1588. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1637 og 1695. Epitafium over Anders Jensen Haslund til Ingvorstrup, † 1760, og Hustru. I Skibsgulvet flere Ligsten, bl. a. over Rasmus Pedersen Møller til Ingvorstrup, † 1710, og Hustru. Paa Skibets Vægge er der fundet Kalkdekorationer fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 26).

Ingvorstrup skal være anlagt og have Navn efter Ingvor Beske; den tilhørte 1441 og 1446 Ove Henriksen, Væbner, vistnok af Slægten Lunov, 1486 hans Søn Laurids Ovesen. Den bekendte latinske Digter og Professor Erasmus Glad (Lætus) er født paa I. 1526, Søn af Herredsskriver Mikkel Ingvorsen, der boede paa I. Senere ejedes I. af Mogens Lykke († ugift 1620) og hans Fader Chrf. L. 1662 var I. en Bondegaard (19 Td. H.), der tilhørte Fru Ide Lunge, men 1688 solgte Fru Margr. Krabbe, sl. Erik Rosenkrantz's, den til Rasmus Pedersen i Skjærvad Mølle, som 1695 skødede den (13 Td. H.) for 2000 Slettedl. i danske Kroner til Renteskriver Søren Rasmussen. Peder Lauridsen Begtrup, der ejede I. 1713, solgte den 1718 for 2000 Rd. Kr. og 600 Rd. i 8-Skillingsstykker til Hr. Palle Krag og Fru Hille Trolle paa Katholm, der 1720 afhændede den til Lieutn. Jokum Fr. Bille († 1722 „hastig paa sin Seng"). Hans Enke Frederikke Am. ægtede 1723 Sr. Mathias Jessen, der 1724 solgte I. (med Gods i alt 92 Td. H.) for 4419 Rd. til Jochum Lihme, der før 1733 afstod den til sin Moder Fru Anna Fisker, † 1735. Paa Aukt. efter hende blev den 1737 købt af Isak Hansen Gøe, Købmd. i Æbeltoft, og Anders Haslund for 2260 Rd., saaledes at sidstn. købte Godset (79), men Gøe Gaarden (12 Td. H.); men 1738 solgte denne ogsaa Gaarden til Haslund († 1760), der arvedes af Sønnen Jens Severin H. († 1772), af hvis Dødsbo Forpagter Vilh. Fr. Fahrenhorst fra Ølstedgd. 1773 paa Aukt. købte Ingvorstrup (12, med Gods i alt 111 Td. H.) for 4700 Rd.; 1776 solgte han Gaarden for 8400 Rd. til Poul Behr, der 1780 afhændede den (22, Godset 41 Td. H.) for 4100 Rd. til Kmjkr. M. P. O. Rosenørn paa Katholm. Siden ejedes I. af Knud Høyer til Fævejle 1793 98, Otto Mønsted 1799-1804, M. Secher (senere til Trudsholm) 1805-7, Ole Secher (senere til Hjortshøjlund) 1808, Kammerr. O. Esmarch 1808, Kmjkr. Adeler (senere til Høgholm) 1811, Chr. Rosenørn 1812-17, Lorentz Petersen 1818-26, P. Kjær, Niels Jørgensen, Jens Hansen Mosegaard, J. V. R. Møller, Gustav Secher og fra 1897 af de nuv. Ejere, P. N. og F. G. Secher. — Hovedbygningen er opf. 1872 i Villastil.

I *Tolstrup* har ligget en Hovedgaard, som tilhørte Evert Moltke af Helsinge, der fik den med sin Hustru Ingeborg, men 1406 pantsatte den til Knud Gotskalksen og 1416 til Jep Herlugsen Brymle. Fra sidstn. kom den ved Arv til Hr. Jens Grims Hustru, hvis Ægtefælle 1426 pantsatte den til Jens Olufsen af Hessel; dennes Arvinger Fru Kirsten Hartvigsdatter Bryske og Jens Rud solgte 1479 T. til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, hvis Svigersøn Hr. Eskild Gøye ejede den 1482, til Dels som Arving efter Hr. Jens Grims Frue Cathrine Rud (se Fam. Hvass. III S. 48, 50, 69, 124 flg.).

I *Vejlby* nævnes 1441 Væbnerne Henrik Jensen og Peder Sab, og i *Reefne* 1345 Jens Mikkelsen og 1441 Væbner Jep Nielsen.

Præsten i Vejlby Søren Jensen Qvist blev 1625 dømt fra Livet for at have dræbt sin Karl og henrettet 1626 paa Sønderherreds Ting; han blev begravet ved Vaabenhuset paa Aalsø Kirkegaard. En Del Aar efter blev Sagen genoptaget paa Foranledning af Sønnen Peder (senere Præst i Vejlby), og det viste sig, at der var begaaet et Justitsmord; to af Vidnerne, der havde aflagt falsk Ed, bleve henrettede (1634). Et senere Sagn udpegede Søren Qvists Hustru som den, der havde begaaet Mordet. Begivenheden er benyttet af St. St. Blicher i Novellen „Præsten i V." (se *S. Kjær*, Præsten i V., Kbh. 1894).

Ved Revn har der været en Sundhedskilde, *Kallekilden*.

Homaa Sogn, Anneks til Vejlby, omgives af dette, Aalsø, Hoed og Lyngby Sogne. Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels sandmuldede, dels lerblandede. Gen-

nem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2350 Td. Ld., hvoraf 1167 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 281, Byg 267, Havre 382, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 93, Grøntf. 12, Kartofler 22, andre Rodfr. 96), Afgræsn. 660, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 19, Skov 48, Moser 7, Hegn 10, Heder m. v. 6, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 178 Heste, 662 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 304 Faar, 343 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 121 Td.; 29 Selvejergde. med 105, 54 Huse med 16 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 529 (1801: 198, 1840: 335, 1860: 584, 1890: 566), boede i 102 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levde af immat. Virksomhed, 341 af Jordbr., 72 af Industri, 2 af Handel, 94 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Homaa* (1496: Humo, 1517: Hommo), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Lund*, ved Landevejen. *Homaahede*, Gde. og Huse, med Skole. *Lyngdalgaard* har $15^5/_8$ Td. H., 375 Td. Ld., hvoraf 15 Skov, Resten Ager; 1 Hus. *Lundskovgaard* (før *Christenslund*) har $12^1/_8$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 44 Skov, Resten Ager; 2 Arbejderboliger. *Lille-Lykkesholm*, Gd.

Homaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 368. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Fævejle.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den seneste gotiske Tid er denne Bygning bleven nedbrudt og paany opf. af det gamle Materiale med indblandede Munkesten. Samtidig indbyggedes Hvælvinger, og Taarn (restaur. 1777) og Vaabenhus opførtes, af Munkesten. (Se Dækstenen over Sydportalen hos *Løffler*, Udsigt osv. S. 106). Altertavle fra Midten af 18. Aarh. med Malerier. Paa Knæfaldet Høgernes og Kragernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1635. Mindesten over Præsten Fr. Chr. Worsøe, † 1791, og Hustru.

Lyngdalgaard er dannet af 3 sammenlagte Bøndergaarde i 1. Halvdel af 19. Aarh.; den købtes 1872 for 170,000 Kr. af A. Govertz Jensen og udlagdes 1895 til Prioritetshaverne, Lensgreverne Schaffalitzsky de Muckadell og Reventlow. — *Lundskovgaard* er en Afbyggergaard fra Hessel, som 1894 gik over til den nuv. Ejer, Fr. Lichtenberg.

Paa Heden mellem Homaa og Lykkesholm skal have ligget to Gaarde, *Gylsgaard* og *Rametsgaard*.

Lyngby Sogn omgives af Annekset Albøge, Tirstrup, Rosmus, Hoed, Homaa og Vejlby Sogne samt Nørre Hrd. (Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere mod N. sandmuldede og sandede, mod S. lerede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen og Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 5889 Td. Ld., hvoraf 2710 besaaede (deraf med Hvede 93, Rug 577, Byg 561, Havre 859, Boghvede 3, Bælgsæd m. m. 11, Frøavl 21, Blands. til Modenh. 249, Grøntf. 15, Kartofler 61, andre Rodfr. 259), Afgræsn. 1459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1181, Have 45, Skov 153, ubevokset 3, Moser 62, Kær og Fælleder 103, Flyvesand m. v. 29, Veje og Byggegr. 118, Vandareal m. m. 23 Td. Kreaturhold 1898: 460 Heste, 1682 Stkr. Hornkv. (deraf 1113 Køer), 861 Faar, 993 Svin og 47 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 384 Td.; 60 Selvejergde. med 369, 103 Huse med 15 Td. Hrtk. og 98 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1625 (1801: 563, 1840: 916, 1860: 1205,

1890: 1531), boede i 260 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 75 levede af immat. Virksomh., 885 af Jordbr., 5 af Gartneri, 300 af Industri, 64 af Handel, 145 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lyngby* med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole („Djurslands Folkehøjsk."), Andelsmejeri (Engvang) og Mølle; *Obdrup*, ved Landevejen; *Trustrup*, ved Landevejen, med Skole, Realskole (opr. 1898), Lægebolig, Andelsmejeri, Kalkværk, Ølbryggeri, Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj, Aug. og Oktbr.), Jærnbanestation — Station paa Randers-Grenaa Banen og Endepunkt for Trustrup-Æbeltoft Banen, se S. 847 —, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Fladstrup*; *Allelev*; *Saldrup*. Hovedgaarden *Lykkesholm* har $27^1/_8$ Td. A. og E. Hrtk., $1^1/_4$ Td. Skovsk., 440 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 60 Skov, Resten Ager. Hovedgaarden *Fævejle* har 26 Td. H., 364 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 34 Skov, 70 af det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Obdrupgaard*, hvorunder *Parcelgaard* drives, har $28^1/_2$ Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 50 Skov, Resten Ager; 8 Huse. *Frederiksdal* (i Saldrup) har $19^1/_2$ Td. H., 220 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Petersborg*, Gd. *Nygaard*.

Lyngby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 369. Lægd. Kirken tilhører for største Delen Ejeren af Fævejle.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og det oprindl. Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, med et Arkadegalleri langs Taget (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 103). Begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.), eet Vindue spores. I den seneste gotiske Tid opførtes Taarnet, 78 F. (rest. 1796), af Munkesten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig forhøjedes dette, og der indbyggedes Hvælvinger. Kort Tid efter nedbrødes Koret, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik en tresidet Afslutn., væsentlig af de gamle Materialier. Samtidig opførtes Vaabenhuset og Sakristiet (hvælv., nu Ligkapel). Anselig, udsk. Altertavle fra 1666 (den korsfæstede m. m.). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid. Det lille Orgel har tilhørt Lyngby Seminarium. Ligsten (med Portrætfigurer) over Tyge Sandberg til Isgd., † 1587, og Hustru Ellen Rostrup. I Taarnet Mindetavle over Præsten Niels Sørensen Nyekirk, † 1651, hans Eftermand Svend Sørensen Leth, † 1685, og deres Hustruer. Stolestader fra 1616. Paa Kirkegaarden ligge en romansk Ligsten med Figurer (se *Løffler*, Gravst. Pl. XIV) og en anden fra 1. Halvdel af 15. Aarh. over Andreas Eysen, med hans Vaaben. Kirkegaardsmuren, af raa Kamp, var før 1853-54, da den nedbrødes til sin halve Højde, 5-6 F. tyk og indtil 12 F. høj (Sagnet fortæller, at en adelig Jomfru byggede Kirken, hvorefter hendes Søster lovede at bygge en Mur, der var dyrere end Kirken; Muren kostede 1 Sk. mere end Kirken).

Lykkesholm ejedes af Erik Juel 1552, Børge Trolle, Erik Høg 1643; derefter hørte L. (1662: 21 Td. H.) ligesom Fævejle under Baroniet Høgholm, til den 1802 ifl. kgl. Bevill. blev frasolgt. Den (21, 74 og 213 Td. H.) blev købt 1803 paa Auktion af Otto Chrf. Mønsted for 55,000 Rd. og 50 Dukater; han ejede den indtil 1826, da den blev købt af Achton og P. M. Mønsted (se under Fævejle); efter Achtons Død ægtede Enken Justitsr. Westergaard, der 1874 overdrog den til Stifsønnen O. M. Achton; han solgte den 1897 for 258,000 Kr. til den nuv. Ejer, Jørgen Blach. Hovedbygningen, i 1 Stokv. med høj Kælder, af Grundmur, med 2 Fløje af Egebindingsværk, er opf. 1804. Ladebygningerne ere opf. 1854-55 af Grundmur.

Fævejle tilhørte før Reformationen Aarhus Bispestol. 1580 blev den tillige med Kastrup i Aalsrode (Aalsø Sogn) mageskiftet til Kronen (om dens Anvendelse til Præstegaard se S. 986), der 1581 mageskiftede den til Iver Juel; 1621 ejedes den af Fru Kirsten Sandberg, senere af hendes Ægtefælle Gert Bryske († 1651), kom saa til Hr. Fr. Reedtz, hvis Søn Jørgen R. ejede den (21 Td. H.) 1662 og 1664 skødede

den til Matheus Rudolphus Reinfranck († 1680); derpaa tilhørte den Lisbet Margr. Reinfranck, senere Palle Rosenkrantz, og 1681-1802 hørte F. under Baroniet Høgholm (1766 havde den 40 Td. H.); 1802 solgtes den af Generallieutn. inde Sehested for 55,000 Rd. og 50 Dukater (40, Tiender 59, Bøndergods 202 Td. H.) til Forpagter Knud Høyer († 1821). Ved Dødsboaukt. 1829 solgtes den med Gods og Tiender for 8100 Rigsdalersedler til P. J. Møller, hvorefter den 1833 for 11,300 Rd. Sølv solgtes til Ejerne af Lykkesholm, Achton og P. M. Mønsted, der s. Aar delte de to Ejendomme, saa at Mønsted beholdt F.; efter ham fik 1868 Sønnen N. J. A. Mønsted, den nuv. Ejer, Gaarden for 46,000 Rd. — Hovedbygningen er opf. 1875 i Villastil. (Om Fævejle se „Fra Griffenfeldts Dage", i „Museum" 1890 S. 114 flg.

Obdrupgaard (i 13. Aarh.: Abæthorp) var 1441 Ladegaard under Bjørnholm og hørte senere sammen med denne. I dens nuv. Skikkelse er den sammenlagt af Bøndergaarde i 1840'erne af la Cour; nuv. Ejer er L. Thiel. I Haven ligger en kredsrund Borgbanke, 20 F. høj, 60 F. i Tværm. foroven, omgiven af en Grav og udenfor en meget udjævnet, 5 F. høj, omtr. 25 F. bred Vold. Paa Banken har staaet et rundt Taarn (Donjon); der er endnu Spor af Kalk og Munkesten (se S. 987).

Væbneren Ove Sab i *Allelev* (Alwæløffue) nævnes 1429.

Præst i Lyngby Hans Peter Barfoed — Fader til Historikeren Fr. Barfod, der er født i Lyngby 1811 — oprettede 1812 her et Skolelærerseminarium, for hvilket Sognepræsterne vare Forstandere, indtil det blev nedlagt 1874. Bygningen benyttes nu som Kommuneskole. — Om Lyngby og Albøge Sogn se under Rosmus (S. 986).

Albøge Sogn, Anneks til Lyngby, omgives af dette, Tirstrup og Nødager Sogne samt Nørre Hrd. (Tøstrup og Ginnnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, mod Ø., ligger $1^1/_2$ Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere sandede og skarpsandede. I den sydl. Del løber *Nygaard Aa*. Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3512 Td. Ld., hvoraf 1568 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 332, Byg 302, Havre 573, Boghvede 32, Frøavl 70, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 71, Kartofler 54, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 917, Høslæt, Brak, Eng m. m. 687, Have 21, Skov 37, ubevokset 4, Moser 47, Kær og Fælleder 86, Heder 21, Flyvesand 63, Veje og Byggegr. 59 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 666 Stkr. Hornkv. (deraf 427 Køer), 804 Faar, 353 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 145 Td.; 28 Selvejergde. med 131, 50 Huse med 14 Td. H. og 54 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 676 (1801: 312, 1840: 361, 1860: 454, 1890: 633), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomh., 360 af Jordbr., 60 af Industri, 19 af Handel, 156 af forsk. Daglejervirks. og 16 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Albøge* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1892); *Hallendrup* (gml. Form: Haldenthorp) med Jærnbanehpl.: *Søby*. *Albøgemark*, Huse, med privat Skole. En Gaard i Albøge og Søby har 13 Td. H. *Søbygaard*.

Albøge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 370. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Ved Midten af 16. Aarh. blev denne Bygning nedreven og den nuv. opført, delvis af det gamle Materiale. Samtidig indbyggedes der Hvælvinger, og Taarnet, med aaben Vestside, opførtes. Vaabenhuset er noget yngre (Aarst. 1793 angiver Tiden for en Restaur.). Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med Aarst. 1698; i Midten et Maleri (Hyrdernes Tilbedelse) af C. Tilly, fra 1855. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh., med Kragernes og Høgernes Vaabn. og Aarst. 1740. Mindetavle over Præsten Lauritz Jensen, † 1620. Klokken, uden Indskr., fra den tidligere Middelalder, er omstøbt 1900.

Ved „Nederst" er der en betydelig Køkkenmødding fra den ældre Stenalder, henved 350 F. lang.

Hyllested Sogn omgives af Annekset Rosmus, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved Havmølle Aa, og Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. V. for Grenaa og $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Æbeltoft. De noget højtliggende Jorder ere mod N. og V. grusmuldede, mod S. og Ø. lerede, derimellem det ufrugtbare Bakkeparti „Hyllested Bjærge" (Gratbjærg). Et Bakkeparti, *Arnakke*, mod S. V., løber ud til Kattegat i *Jærnhatten* ved Havmølle Aas Udløb, 156 F., 48 M. Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 2552 Td. Ld., hvoraf 1151 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 256, Byg 238, Havre 367, Boghvede 12, Bælgsæd 3, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 89, Grøntf. 6, Kartofler 41, andre Rodfr. 93, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 58, Moser 106, Kær og Fælleder 244, Stenmarker 13, Veje og Byggegr. 62 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 546 Stkr. Hornkvæg (deraf 359 Køer), 482 Faar, 260 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 121 Td.; 32 Selvejergde. med 106, 57 Huse med 14 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse, $^1/_3$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 506 (1801: 278, 1840: 616, 1860: 635, 1890: 532), boede i 108 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 21 levede af immat. Virksomhed, 236 af Jordbr., 3 af Gartneri, 138 af Industri, 3 af Handel, 91 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hyllested* (1180: Hildestat), med Kirke, Præstegd., Skole og Jærnbanest. (fra 1902 Marked); *Skovgaarde* med Skole. *Hyllested-Bjærge*, Gd.; *Kjærsholm* ell. *Fiskergaarde*, Gd. *Hulgade*, Huse. *Holmegaard*, Gd. *Hyllestedholm*, Andelsmejeri.

Hyllested S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd., Rosmus Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadre. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes Taarn og Vaabenhus af raa Kamp og Mursten. Det hvælv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet, der samtidig fik Hvælvinger. Altertavle i Renæssancestil, med et Maleri (Nadveren) af Trane fra 1751. Ved Alteret en Kridtstenskvader, der har siddet i Alterbordet som Relikviegemme. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Orgel fra 1858. I Vaabenhuset Ligsten over Præsten Jens Pedersen Welling, † 1655, og hans to Hustruer. Bag Alteret Rester af en Stol fra Aarhusbispen Niels Clausens Tid (1491-1520).

Paa det sydvestl. Hjørne af Jærnhatten er der fundet Spor af en gml. Teglovn med Munkestensbrokker. — Ved Foden af Jærnhatten er der truffet en stor Stenalders Boplads. I Hyllested Bjærge er der et velbevaret Gravkammer.

Rosmus Sogn, Anneks til Hyllested, omgives af dette, Tirstrup, Lyngby og Hoed Sogne samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og ligesaa langt S. S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder ere grusmuldede, rige paa Kalksten, undt. i den højtliggende Del mod N. V., hvor de ere lerede, med en Del Skov (Søndersk., Dyrehave, Lunden m. m.). Nord- og Nordøstgrænsen dannes af Hoed Aa. Mod Ø. ligger *Nørresø*, 80 Td. Ld. (Søndersø er udtørr.). Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 5089 Td. Ld., hvoraf 1873 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 385, Byg 432, Havre 570, Boghvede 3, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 233, Grøntf. 15, Kartofler 37, andre Rodfr. 129), Afgræsning 1001, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1076, Have 27, Skov 720, Moser 187, Kær og Fælleder 64, Stenmarker

m. v. 16, Veje og Byggegr. 60, Vandareal m. m. 65 Td. Kreaturhold 1898: 312 Heste, 1163 Stkr. Hornkv. (deraf 722 Køer), 566 Faar, 652 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 247 Td.; 46 Selvejergde. med 231, 80 Huse med 15 Td. Hrtk. og 70 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1051 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 656, 1890: 1048), boede i 192 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 564 af Jordbr., 3 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 265 af Industri, 13 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rosmus* (1180: Rezmoze, 1495: Rosmosze) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Sparekasse (opr. 1866; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 230,532 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 27,733 Kr., Antal af Konti 706) og Jærnbanest.; *Ørup* med Andelsmejeri; *Attrup* med Skole; *Balle* (Vester-B.; 1492: Ballord) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Andelsmejeri, Vand- og Vejrmølle samt Jærnbanest. Hovedgaarden *Rugaard* med Gaarden *Frydensbjærg* har $44^1/_8$ Td. A. og E. Hrtk. og $17^3/_4$ Td. Skovsk., 1788 Td. Ld., hvoraf under Rugd. 440 Ager, 108 Eng, 670 Skov og Plantage, under Frydensbjærg 225 Ager og 70 Eng, Resten under Huse og mindre bortforpagtede Ejendomme; til Godset høre et Kalkbrud ved Glatved Strand, Hyllested og Rosmus Kirke- og Kongetiende samt omtr. 34 Td. H. Bøndergods, 682 Td. Ld., (i Hyllested og Hoed Sogne). *Attrupgaard* har $16^1/_2$ Td. H., 285 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 12 Skov, 16 Tørvemose, Resten Ager; 3 Huse. *Ørupgaard* har $12^1/_2$ Td. H., 224 Td. Ld. (19 i Tirstrup S.), hvoraf 12 Eng og Tørvemose, 14 Skov, 4 Gaardspl. og Have, Resten Ager; 3 Huse. *Holmen*, Huse. *Nygaarde*; *Ennegaarde*. Udskibningssted og Strandkontrollørbolig S. Ø. for Rugaard.

Rosmus S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 344. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd.

Kirken (1517: „Vor Frue Kirke") bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med maskeret Arkadegalleri langs Taget. Ved Slutn. af gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Senere bleve Skibets Ydermure Tid efter anden ommurede, saa at Kridtstenskvadrene borttoges, og Vaabenhuset opførtes. Koret, med Apsis, blev nedbrudt 1864 og et nyt med lige Gavl opført, af røde Mursten. Altertavle fra Slutn. af 18. Aarh., med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Orgel fra 1858. Under Koret har der været Begravelse for Ejere af Rugd.

Rugaard. I sit Testam. af 1183 skænkede Bisp Svend i Aarhus Øm Kloster forskellige Ejendomme i denne Egn, navnlig i Rosmus Sogn (der nævnes saaledes Gaarde i Attethorp [Attrup], Ogethorp [Ørup], Rezmose og Eninge [Ennegaarde]), som væsentlig kom til at tilhøre Klosteret; Rosmus Kirke har sikkert ogsaa tilhørt det og været bestyret af Munke, der udsendtes derfra. Derfor har der sikkert boet Munke i Rosmus. Som deres Opholdssted udpeger Traditionen en Gaard lige V. for Kirken; ved en Ombygning af Gaarden i 1880'erne fandt man et svært Fundament af raa Kamp som Rest af en ældre Bygning. Sagnet tilføjer, at der fra Gaarden har gaaet en Løngang hen til Kirken. N. for Koret, henimod den nordl. Kirkegaardsmur skal der endnu i Jordens Overflade spores en langagtig Hobning af raa Kamp, lagt i Kalk, der udpeges som Løngangen. Den sidste Abbed i Øm Kl., Hr. Jens Simensen, blev ved Klosterets Nedlæggelse 1560 aflagt med det under samme hørende Rosmus Sognekald og fik Præstegaarden og Rugaard (der skal have Navn af en ved Skovens Rydning opstaaet By Rowe eller Rude) samt en anden Gaard i Sognet (se videre ndfr.); 1545 havde alt Chr. III oprettet Rosmus Sogn til et eget Birk (senere Rugaards Birk, ophævet 1803). Fr. II mageskiftede 1578 dette Birk med Rugd. for Viufgd. i Koldinghus Len til Hans Axelsen Arenfeldt til Palsgd. († 1611), der afbrød Rude By og opførte Rugaards Hovedbygning. Gaarden gik over til Sønnen Mogens A., † 1671 som Stiftamtmd., hvis Søn Kmjkr. Hans A. 1682

solgte Rugd. (72 Td. H. med to Tiender og meget Gods) til sin Fætter Jørgen A., † 1717, der er bekendt for sine Hekseforfølgelser med Vandprøver (i Smededammen, uden for Gaarden), Pinebænk og Baal, ved hvilke han benyttede sig af Skarpretter Mester Herman Høkers Hjælp; han solgte 1707 ved Aukt. R. (39, Skov 18, Tiender 64 og Gods 45 Td. H.) til sin Søn Axel A., hvis Kreditorer 1737 solgte den (39, 18, 49, Gods Jordskyld 421, Møllesk. 31 Td. H.) ved Aukt. for 28,000 Rd. til Generalmajor Chr. Lerche til Lerkenfeld; han solgte den 1743 til Gehejmer. Jak. Benzon († 1775), som i sit Testam. af 1766 bestemte, at der af R. og Cathrinebjærg (se II S. 296) skulde oprettes et Stamhus (1263 Td. H.), som han ved sin Død overlod til Brodersønnen Kmhr. Chr. Benzon tillige med 80,000 Rd., for hvilke denne 1779 tilkøbte Tirsbæk, hvorhen han flyttede; 1787 ombyttede han med kgl. Bevill. sit første Stamhus med Christiansdal (se III S. 410). R. solgte han 1788 for 71,050 Rd. til Kapt. Jak. Hanson til Lyngsbækgd., der 1798 solgte den for 124,000 Rd. til Kammerr. P. Bech til Kragerupgd., og han solgte den 1799 for 200,000 Rd. til Overkrigskom-

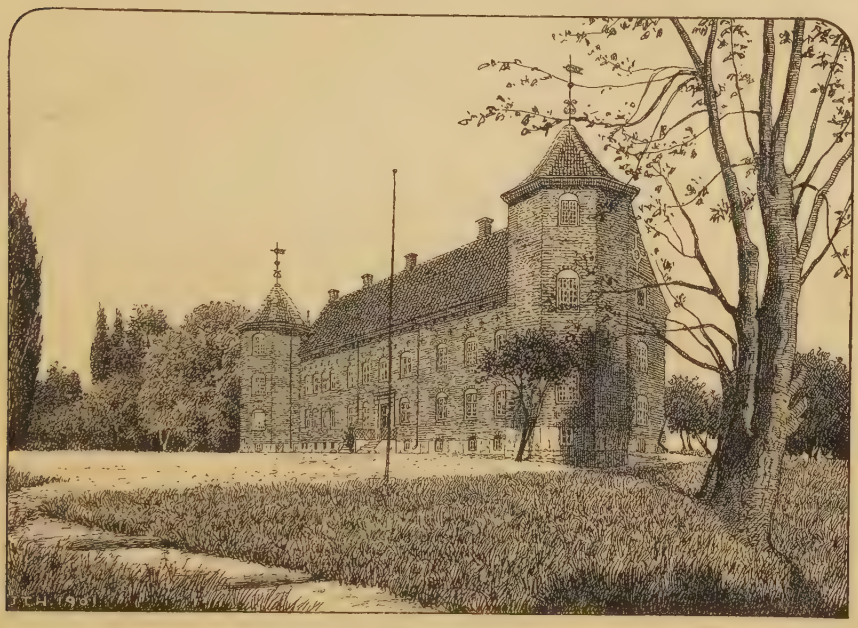

Rugaard.

missær H. P. Ingerslev og Told- og Konsumtionsskriver H. A. Stochman. Sidstn. blev udakkorderet 1800 mod, at Ingerslev overtog alle paa Godset hvilende Hæftelser og leverede Stochman 4400 Fv. Bøgebrænde à 4 Rd. Ingerslev fik s. Aar Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Efter hans Død 1830 gik R. over til Sønnen C. P. R. Ingerslev (til Marselisborg), der 1835 for 50,000 Rd. solgte den til Svogeren M. J. Schjøtt, som 1857 afhændede den til Hofjægerm., Landstingsmd. P. C. F. Mourier-Petersen, † 1898, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, som ligger meget smukt mellem Skov ved Nørresø ikke langt fra Kysten, er som nævnt opf. i Slutn. 16 Aarh. af Hans Arenfeld og bestaar af en Hovedfløj i Retning N.-S. af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv. med hvælv. Kældere og Spidsgavle med Forsiringer; ved hver Ende af Bygningen staar der et ottekantet Taarn, langs begge Façaderne er der lige under Tagskægget en Række Skydehuller og forneden en Række smaa Vinduer, vistnok ogsaa Skydehuller. Før har der paa Midten staaet et Porttaarn; da det nedbrødes, opførtes over Indgangen en Frontespice, der nedtoges af Mourier-Petersen. Til Bygningen støder i Retning V.-Ø. en Sidefløj i 1 Stokv. En tidligere Bindingsværksbygning, ligeledes i V.-Ø., blev nedbrudt 1857. Det Indre er til Dels moderniseret. I søndre Taarn findes et Værelse, „Hamborg“,

som Jørgen Arenfeldt havde indrettet til sig, og hvor han skjulte sig, naar Kreditorerne kom til Gaarden. De tidligere Grave og Volde ere udjævnede og til Dels benyttede til den store, smukke Have. Ladegaarden ligger V. for Hovedbygningen. — Mellem Søen og Kysten ligge 3 Ulvegruber (4-5 Al. i Firkant, nu overgroede), anlagte til Udryddelse af Ulvene. Om R. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 147 flg.

Da Rugd. bortmageskiftedes 1578, lod man for at holde Hr. Jens Simensen skadesløs Præsten i Lyngby-Albøge bytte Kald med ham, dog saaledes at denne Præst foruden at faa Rosmus Sogn beholdt Albøge Sogn og Lyngby Præstegaard, medens Fævejle (se S. 981) overlodes Hr. Jens († 1579) som Præstegd. Ved Kongebrev af 1581 bleve Lyngby og Albøge atter forenede („som de altid tilforn have været"), Rosmus blev Anneks til Hyllested og Hoed til Aalsø. (Se Kirkehist. Saml. 3. R. III S. 102 flg.).

Ved Ørup er der fredlyst en lille Langdysse, ved Balle en Runddysse og et Dyssekammer af sjældnere Form.

Tirstrup Sogn omgives af Annekset Fuglslev, Hyllested, Rosmus, Lyngby, Albøge, Nødager og Feldballe Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil N. for Æbeltoft og $2^1/_4$ Mil S. V. for Grenaa. De især mod N. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med en Del Skov (Hestehave, Nørresk., Søndersk., Søholt Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 4926 Td. Ld., hvoraf 1626 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 436, Byg 254, Havre 408, Boghvede 21, Bælgsæd 16, Spergel 40, Frøavl 60, Blands. til Modenhed 125, Grøntf. 18, Kartofler 70, andre Rodfrugter 117), Afgræsn. 1301, Høslæt, Brak, Eng m. m. 930, Have 54, Skov 459, ubevokset 30, Moser 81, Kær og Fælleder 56, Heder m. v. 324, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 225 Heste, 898 Stkr. Hornkv. (deraf 561 Køer), 822 Faar, 479 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 199 Td.; 37 Selvejergde. med 183, 74 Huse med 16 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse, $^1/_8$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 770 (1801: 308, 1840: 554, 1860: 693, 1890: 902), boede i 147 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 501 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 163 af Industri, 30 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 67 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tirstrup* (1235: Tistorp, 1404: Tyffstorp), ved Landevejens Deling, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (oprettet 1869; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,158 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 3695 Kr., Antal af Konti 274), Mølle, Kalk- og Teglværk, Kro, Markedsplads (Marked i Marts og Sept.) og Telefonst.; *Drammelstrup* (1203: Dragmosthorp) med Fattiggaard (Raamosegd.) for Tirstrup-Fuglslev, Hyllested-Rosmus og Lyngby-Albøge Komm. (opr. 1880, Pl. for 67 Lemmer); *Øksenmølle* med Vandmølle; *Graaskgaarde*. *Nøruphuse*. Hovedgaarden *Høgholm* har 32 Td. A. og Engs Hrtk. og $7^1/_2$ Td. Skovsk., 560 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 150 Skov, Resten Ager; 5 Huse. Hovedgaarden *Bjørnholm* har 22 Td. A. og E. Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 352 Td. Ld., hvoraf 64 Eng, 46 Skov, Resten Ager; desuden $2^1/_2$ Td. H. Fæstegods. *Drammelstrupgaard* har $12^1/_2$ Td. H., $186^1/_2$ Td. Ld., hvoraf $12^1/_2$ Eng, 5 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Nøruplund*, Gd. *Skramsømølle*, Vandmølle.

Tirstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Høgholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus ved Taarnets Vestside, Sakristi mod N. og Gravkapel mod S. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre, men bleve nedbrudte i 2. Halvdel af 15. Aarh., hvorefter den nuv. Bygning opførtes 1465 („Hellig tre Kongers Kirke", ifl. Præsteindberetn. fra 1623 dog indviet til St. Botulf) af Otte Nielsen Rosenkrantz, væsentlig af Munkesten, med 5 Hvælvingsfag og tresidet Afslutn. mod Ø. Fra omtr. 1535

hidrøre Gravkapellet og Sakristiet (hvælvet), begge med Kamgavle. Senere tilføjedes det mod V. aabne Taarn. Paa Kirkens Nordside laa et Vaabenhus, der for omtr. 20 Aar siden nedbrødes, hvorefter det nuv. opførtes. Altertavlen er et gotisk Snitværk fra omtr. 1500, med Gudfader med den korsfæstede m. m. Døbefont af Kalksten, vistnok fra omtr. 1500. Paa Døbefadet Juulers og Parsbergers Vaabn. Ejendommelig Prædikestol af Kalksten med Løvværk, fra 15. Aarh., vistnok Landets ældste (se Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S. 1. R. Pl. 2). Ligsten 1) (med Portrætfigurer) over Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz, † 1516, Hustru Fru Birgitte Thott og Datter Jmfr. Katerina, 2) (med Portrætfigurer) over Just Høg, † 1649, og Hustru Anne Rantzau, † 1656. Epitafium over Præsten Ole Christensen Nørup, † 1671, med Hustru og 5 Børn. Lille Krucifiks fra c. 1200, et større fra 15. Aarh. I Gravkapellet hænge 5 Egetræs Mindetavler fra 1535 over Medlemmer af Slægten Rosenkrantz; smstds. en Kiste med Liget af Lovise Dorothea Sehested, f. Lengnick, † 1795. Under Kapellet en muret Begravelse med flere Kister, deribl. Fru Elisabeth Høgs, † 1676, og Hr. Iver Høgs, † 1683.

Høgholm tilhørte i 14. Aarh. Familien Hvide og kaldtes da *Bjørnholm*. 1361 ejedes den af Marsk Stig Andersen, der havde arvet Godset efter sine Forfædre og selv opførte Gaarden († 1369), hvorfra han ledede den jydske Adels Oprør og trodsede Kongen. B. arvedes af hans Sønnesøn Hr. Anders Ovesen, † omtr. 1420, hans Søn Ove Andersen († ugift), dennes Moder Fru Else Krognos, der bragte den til sin 2. Ægtefælle Hofmester Otte Nielsen Rosenkrantz († 1477), der udløste sine Medejere Ove Tagesen Reventlow og Henrik Tagesen R. († 1441; hans Andel i B. skænkede Kongen efter hans Henrettelse til Otte Nielsen R.), skaffede Bjørnholm Birkeret 1459 (senere Høgholms Birk, ophævet 1812) og efterhaanden sammenkøbte betydeligt Gods. Derefter fulgte Sønnen Hofmester Erik Ottesen R., † 1503, der ogsaa udkøbte flere Parthavere, Sønnen Niels Eriksen R., † 1516, Søn Henrik Nielsen R., † 1537, dennes Broder Chrf. R., † ugift 1561, hvorefter H. deltes i flere Dele, der ejedes af Krabber, Thotter, Skramer o. fl., af hvilke Chrf. Rosenkrantz's Søster Annas Børn med Rigsmarsk Tyge Krabbe, nemlig Rigsr. Erik Krabbe († 1564), Niels Krabbe til Hessel og Morten K. til Bøgsted, fik den største Del. Erik Krabbes Søn Chr. Kr. arvede Faderens Del og sammenkøbte en stor Del af det øvrige. Senere kom B., rimeligvis ved Salg efter Chr. Krabbes Død, til Just Høg til Østrup, der ejede Gaarden 1626, samlede en Del af Godset (1627 solgte Fru Ellen Rostrup til Jfr. Abel Bryske en Andel i B., som hun selv havde købt af Hans og Iver Dyre, samt Jørgen Kruse) og døde 1649; dernæst hans Søn Erik H. († 1673), dennes Søn Iver Juul H., der af B., Fævejle og Lykkesholm under $^{30}/_{5}$ 1681 fik oprettet *Baroniet Høgholm* († 1683), hans Enke Fru Hille Trolle, g. 2. m. Generallieutn. Palle Krag, hendes Søn af 1. Ægteskab Baron Niels Trolle H. († ugift 1700), efter hvem Moderen beholdt Stamhuset til sin Død 1722, hvorefter det tilfaldt Grev Chr. Danneskjold-Samsøe, † 1728; Sønnen Grev Fr. Chr. D.-S. solgte, ifl. kgl. Tilladelse af 1748, Baroniet H. 1753 til Grev Adam G. Moltke til Bregentved, der 1754 solgte det (H. 64, 108 og 324, Fævejle 40, og Lykkesholm 20, 63 og 275 Td. H.) til Gehejmer. Volrath Aug. v. d. Lühe, der 1761 solgte H. til Oberstlieutn. Palle Krag v. Hoff til Ryomgd., som atter 1766 solgte Baroniet (125, 171 og 642 Td. H.) til Generallieutn. Joh. Fr. Sehested († 1784), hvis Enke Pauline Fabricius Tengnagel solgte (ifl. kgl. Bevill. af 1801) 1802-3 Fævejle og Lykkesholm, og 1804 H. (64, 38 og 297 Td. H.) ved Aukt. til Overkrigskommissær H. P. Ingerslev til Rugd. for 285,200 Rd. Han solgte den 1805 til Generalkrigskommissær Marcussen, som bortsolgte Godset og to Parceller af Hovedgaarden, Bjørnholm og Nygaard (sidste i Lyngby S.). Som Kreditor i Marcussens Opbudsbo solgte Regeringen H. 1822 ved Aukt. til Oberstlieutn. J. E. Adler, som faa Aar efter blev Baron, hvorimod Privilegiet med Frihedshartkornet efter 10 Aar skulde inddrages; han solgte H. 1835 for 46,000 Rd. til Laur. Ingerslev, der 1836 solgte den for 41,000 Rd. til M. Kirketerp, hvis Enke overdrog den 1874 til den nuv. Ejer, Sønnen C. S. Kirketerp, for 125,000 Kr. — Den nuv. Hovedbygning, ved Landevejen, er opf. 1788 i moderne Stil og bestaar af en Fløj i to Stokv. Den gamle middelalderlige Borg, der laa paa s. Sted paa en firkantet Banke, omgiven af Grave, er for længe siden nedbrudt; kun Murstensbrokker minde om den. Mod Ø. og V. var den utilgængelig ved Vand og Mosedrag; mod S. V. og N. Ø. laa der to befæstede Gaarde Drammelstrup og Obdrup, af hvilke især den sidste var et vigtigt Udenværk, bestaaende af eet Taarn, hvoraf der endnu ses Levninger (se S. 982).

Det nuv. *Bjørnholm* — saavel som *Nøruplund* — er som nævnt Parcel af Høgholm; den har fra 1842 været i Familien Sechers Eje; nuv. Ejer er P. N. Secher, der overtog den 1898 for 160,000 Kr. Hovedbygningen, opf. i Beg. af 19. Aarh.,

bestaar af en Hovedfløj af røde Mursten i 1 Stokv. med høj Kælder og to Sidebøje (før af Bindingsværk, 1874-75 ombyggede af røde Sten). Udbygningerne ere opf. efter en Brand 1889.

I *Drammelstrup* havde Aarhus Kapitel en Hovedgaard, hvortil 17 Fæstere gjorde Hoveri (dertil 2 Møller 1203); et Stutteri smstds. blev 1203 skænket til St. Clemens Kirke i Aarhus af Bisp Peder Vognsen.

Fuglslev Sogn, Anneks til Tirstrup, omgives af dette og Hyllested Sogn, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved den 814 Td. Ld. store *Stubbe Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet — og dens Afløb Havmølle Aa, samt Feldballe Sogn. Kirken, mod N., ligger $1^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og 2 Mil S. S. V. for Grenaa. De især mod N. og S. Ø. noget højtliggende, i øvrigt temmelig jævne Jorder ere sandede og sandmuldede. Jevshoved Skov (Jev Sø er udtørr.). Gennem den sydøstl. Del gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 2804 Td. Ld., hvoraf 1064 besaaede (deraf med Rug 301, Byg 144, Havre 318, Boghvede 74, Spergel 6, Frøavl 69, Blandsæd til Modenh. 66, Kartofler 50, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1078, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 111, ubevokset 3, Moser 18, Kær og Fælleder 89, Heder m. v. 70, Veje og Byggegr. 28, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 486 Stkr. Hornkvæg (deraf 278 Køer), 748 Faar, 244 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 87 Td.; 27 Selvejergde. med 79, 33 Huse med 8 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 327 (1801: 259, 1840: 391, 1860: 399, 1890: 331), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 232 af Jordbr., 45 af Industri, 6 af Handel, 2 af Skibsf., 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fuglslev* med Kirke og Skole; *Gravlev* med Vandmølle (meget smukt beliggende), Teglværk og Jærnbanest. *Søholt*, Gd., 475 Td. Ld., hvoraf 80 Skov.

Fuglslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 345. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, i kat. Tid: Vor Frue Kirke, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af raa og kløvet Granit med tilhugne Hjørnekvadre. I gotisk Tid opførtes et Taarn, der senere atter nedbrødes, samtidig med at Skibets Sydmur nedtoges og flyttedes omtr. 4 Al. længere mod S.; Koret nedreves, og Skibets Mure fortsattes mod Ø., hvor de fik en tresidet Afslutn. Kort efter indbyggedes Hvælvinger, og et Kapel og et Vaabenhus, begge mod N., nedbrødes. Efter 1768 opførtes det nuv., mod V. aabne Taarn og Vaabenhuset. Tarvelig Altertavle fra 1833 (før stod paa Alteret Jørg. Arenfeldts Vaaben, hans og Hustrus Brystbilleder!, ligesom i Rosmus Kirke). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Præstestolen er et smukt sent-gotisk Arbejde, fra 1491-1520, med Aarhusbispen Niels Clausens Vaaben. I Skibet et lille Krucifiks. Partiet bag Alteret er 1704 indrettet til Begravelse for Etatsr. Jørg. Arenfeldt til Rugd. (nogle Paneler herfra ere 1901 førte til Koldinghus), Kisterne staa under Gulvet.

Sømølle med *Søholt* (30 Td. H.) blev 1680 af Handelsmand i Aarhus Dines Pedersen Winds solgt til Frands Rode. Siden ejedes den af Byfoged i Æbeltoft Jørg. Rasmussen, † 1699, hvis Enke Øllegaard Povlsdatter saa solgte „Søe Møllegaard, nu Søe Mølleholt kaldet" for 940 Rd. Kroner til Herredsfoged Styge Thomsen, † 1707 (begr. i Fuglslev Kirke), hvis Enke Cathr. Vesterholtz ægtede Ridefogden paa Skjærsø Adrian Becher, † 1738, hvorefter hun 1739 solgte S. (9) med Skov- og Møllesk. (7) og Gods (55 Td. H.) for 6000 Rd. til Borger i Æbeltoft Jens Jensen Rohde, † 1769; dennes Enke Elisab. Poulsd. Helles døde 1775 efter 1772 ved Aukt. at have solgt S. (i alt 77 Td. H.) for 12,000 Rd. til Sønnen Poul Helles Rohde, der 1786 solgte S. (80) med Skov- og Møllesk. (7) og 4 Gaarde i Skovsgde. (19 Td. H.) for 14,630 Rd. til Kapt. Georg Chrf. Styrup. 1795 blev den solgt til Birkedommer Søren Asch.

I Fuglslev By holdtes før et Marked 3 Gange aarl.; 1552 henlagdes det til Æbeltoft.

Ved Gravlev, N. for Havmølle Aa, findes en større Køkkenmødding.

Feldballe Sogn omgives af Annekset Nødager, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby, Agri og Egens S.) — fra hvilket det til Dels skilles ved Ulstrup Aa og Kolaa —, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Bregnet og Thorsager S.) samt Ebdrup Sogn. Kirken, noget østl., ligger $1^1/_2$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Møgelbjærg, 264 F., 83 M.) ere mod S. V. lerblandede og muldede, i øvrigt overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Vestersk., Stærkjær, Abildhoved). Mod Ø. ligger *Øje Sø* og *Langsø* (Korup Sø paa Nordvestgrænsen er udtørret). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Æbeltoft og Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 6161 Td. Ld., hvoraf 2128 besaaede (deraf med Hvede 100, Rug 635, Byg 312, Havre 642, Boghvede 72, Spergel 11, Frøavl 132, Blandsæd til Modenhed 38, Kartofler 84, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 1847, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1185, Have 35, Skov 273, Moser 85, Kær og Fælleder 4, Heder 452, Flyvesand 103, Veje og Byggegr. 40, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 364 Heste, 1021 Stkr. Hornkv. (deraf 607 Køer), 1599 Faar, 506 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 250 Td.; 57 Selvejergde. med 227, 101 Huse med 22 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 888 (1801: 435, 1840: 644, 1860: 818, 1890: 854), boede i 190 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levede af immat. Virksomhed, 531 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 142 af Industri, 24 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 54 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Feldballe*, ved Æbeltoftvejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Telefonst.; *Taastrup*, ved s. Vej, med Forsamlingshus (opf. 1898); *Æssig*, ved Landevejen; *Skaarup*; *Kejlstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1890) og Telefonst.; *Ulstrup*, ved Æbeltoftvejen, med Kro og Vandmølle. Hovedgaarden *Møllerup*, med *Nymølle* (Vejr- og Vandmølle) og Gaarden *Eriksminde* ($5^1/_2$ Td. H., 75 Td. Ld.), har 44 Td. H., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf omtr. 60 Eng, 180 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 5 Huse og, foruden ovenn. Møller, en Vandmølle.

Feldballe S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 346. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra Beg. af 13. Aarh. af Munkesten paa profileret Sokkel. Flere Vinduer og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen opførtes Taarnet og Vaabenhuset, begge af Munkesten. Senere blev Taarnets Underrum forbundet med Skibet ved en Rundbue. Kirken har fladt Loft. Altertavle fra 1607 med et Maleri (Kopi af C. Blochs Jesus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Mellem Skib og Kor et Tralværk fra Renæssancetiden. I Koret Ligsten over Hartvig Kaas, † 1625, og Hustru (med Portrætfigurer). Rummet bag Alteret er lukket med Døre, hvorpaa Rosenkrantzernes, Gyldenstiernernes og Schackernes Vaabn.; det indeholder Epitafier over Knud Gyldenstierne, † 1682, Amtmd. Joach. Schack, † 1700, og deres Hustru Elisabeth Rosenkrantz, † 1721, med en lang, af hende selv forf. Gravskr. Under Gulvet er der Hvælvinger med Begravelser.

Møllerup kaldtes 1289 Mylnthorp og ejedes da af Marsken Stig Andersen, der skal have bygget den. Den tilhørte dernæst hans Søn Anders Stigsen, dennes Søn Stig Andersen den yngre († 1369), dennes Sønnesøn Anders Ovesen († c. 1420), hvis Datter Inger bragte den til sin Mand Jacob ell. Joachim Hermansen Flemming til Knudstrup, † 1457 (en Slægtning af hende Henrik Stigsen [Hvide] skrev sig dog

endnu 1438 til M.). Dernæst fulgte deres Søn Anders Flemming til Gjelskov, dennes Datter Inger Flemming 1513, g. m. Wulf Skovgaard, hendes Søsterdatter Magdalene Emmiksen, g. m. Albert Maltesen Viffert til Gjelskov 1541, disses Søn Christen „Maltesen" Viffert til Albæk († 1592), hvorefter M. arvedes af Herman Kaas og Hartvig Kaas til Hessel, Sønner af Erik Kaas, en Svoger til ovenn. Albert Maltesen Viffert; da Hartvig K. døde barnløs 1625, arvedes hans Part af hans Broderbørn Iver Kaas til Ulstrup og Anna Nielsdatter Kaas († 1650), g. m. Hartvig Bille til Damsgd. († 1649); han blev 1626 Eneejer af M., dernæst hans Datter Hilleborg B., g. m. Predbjørn Gyldenstierne til Bogensholm, i hvis Tid (1662) M. havde 30 Td. H., deres Søn Knud G. († 1682), hans Enke Elisab. Rosenkrantz (2. g. m. Amtmd. Joach. Schack), deres Datter Hilleborg Gyldenstierne († 1734), g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle († 1710), deres Søn Kmhr. Knud T. († 1760), hvis Enke Birgitte Restorff døde 1790; efter deres Testam. skulde M. og Bogensholm være inddragne under Stamhuset Rosenholm, men Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz afslog Tilbudet og tilkøbte sig af de andre Arvinger (1790 af Birg. Restorffs Broderdatter Margr. Elisab. Restorff, g. m. Major Peder Lassen v. Post) M., som han igen 1796 solgte til Landvæsenskommissær Rasmus Müller, nemlig M. (40), Tiender (85) og Gods (243 Td. H.) for 70,500 Rd., for hvilken Sum Müller 1799 overdrog den (efter Fradrag af 11 Td. H. Bøndergods) til Kapt. Erik Chr. Müller til Mariagerkl. m. m. († 1827), der 1799 fik Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardsfriheden for M. Rasmus Schmidt købte 1827 M. (med 34 Td. H. Kirke- og Bøndergods) for 31,000 Rd., frasolgte Resten af Godset og solgte M. 1863 for 160,000 Rd. til Grev Fr. Ahlefeldt-Laurvigen, † 1888, efter hvis Enkes Død 1900 den overtoges af Sønnen, Grev W. Ahlefeldt-Laurvigen, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, der er omgiven af Grave (dels udgravede, dels dannede af naturlig Aa), bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, nemlig en Hovedfløj i Retning V.-Ø., opf. 1681 af Bindingsværk, senere beklædt med een Stens Mur, i 2 Stokv. med Kælder under den vestl. Ende, og to mod N. udgaaende Sidefløje i 1 Stokv., hvoraf den østl. er opf. 1722, medens den vestl., fra 1743, er nyopf. 1868 af Grundmur. Over Midtfløjens Port ind til Borggaarden staar Knud Trolles og Hustrus Navne, Vaabn. og en Indskrift, der siger, at Huset blev opf. 1751 (ɔ: restaur.; den har vel da faaet den ydre Beklædning af Sten). Porten, som før var i den østl. Ende af Bygningen, flyttedes til sin nuv. Plads af Kapt. Müller. Fra Porten fører en muret Bro over til Ladegaarden, der blev afbrændt 1709 af en Mordbrænder, men straks genopf. af Elisab. Rosenkrantz; store Dele af Ladegaarden ere opf. i 1860'erne. (Om M. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1876, S. 203 flg.).

En stor Del af Feldballe Sogn laa i Middelalderen til Aarhus Bispestol, som der havde Birk. Dette er formodentlig blevet grundlagt ved, at Bisp Ebbe gav til Bispestolen bl. a. i „Fællæbalg" og „Tostorp" 6 Mark Guld med et Bol i sidstn. By; Birket blev 1564 forøget med Ebdrup By. Birket og Havreballegaards Len afstod Kronen 1661 til Gabriel Marselis som Vederlag for Leverancer. — Marsk Stig Andersen udstedte 1287 en Forsikring til Aarhus Kapitel om, at hans Folk eller Tilhængere ikke skulde tilføje dets Besiddelser paa *Skramsholm* (formodentlig den høje Del af Sognet ved Øje- og Langsø) eller andetsteds nogen Overlast eller Ulempe. — I *Ulstrup* holdtes Sønder og Mols Hrdr.'s Ting indtil 1756, da det henlagdes til Æbeltoft. — I Ulstrup var et Marked, som 1757 henlagdes til Æbeltoft. — En i Feldballe 1867 oprettet Folkehøjskole nedlagdes 1870.

I Taastrup Plantage er der fredlyst en smuk Runddysse; til det sekssidede, 5 F. høje Kammer, der dækkes af en kolossal Overligger, fører en længere Gang.

Nødager Sogn, Anneks til Feldballe, omgives af dette, Ebdrup og Kolind Sogne, Nørre Hrd. (Tøstrup S.), Albøge og Tirstrup Sogne. Kirken, mod N., ligger $2^1/_4$ Mil N. N. V. for Æbeltoft og ligesaa langt S. V. for Grenaa. De i den nordl. Del noget højtliggende og ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Horstved Sk., Plantager). I den sydl. Del gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa, i den nordl. Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 7290 Td. Ld., hvoraf 2750 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 852, Byg 473, Havre 878, Boghvede 137, Bælgsæd 7, Spergel 44, Frøavl 71, Blands. til Modenh. 25, Kartofler 130, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 2236, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1334, Have 39, Skov 223, ubevokset 92, Moser 126, Kær og Fæl-

leder 14, Heder 344, Veje og Byggegr. 129, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 397 Heste, 1283 Stkr. Hornkv. (deraf 843 Køer), 1319 Faar, 700 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 256 Td.; 67 Selvejergde. med 217, 127 Huse med 39 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1048 (1801: 549, 1840: 695, 1860: 942, 1890: 1109), boede i 244 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 206 af Industri, 25 af Handel, 85 af forsk. Dagiejervirks., 34 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nødager* med Kirke, Skole, Pogeskole, Missionshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1881; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,754 Kr., Rentef. $3^1/_2$ pCt., Reservef. 8171 Kr., Antal af Konti 219); *Kjeldstrup* med Fattiggaard (opr. 1873; Pl. for 30 Lemmer); *Pederstrup*

Nødager Kirke.

med Pogeskole; *Horstved*; *Stabrand* (1387: Stabrun, 1416: Staffbrund) med Forsamlingshus (opf. 1896); *Krarup* med Skole og Forskole; *Maarup* med Mølle; *Maarupvad*, Gd. *Ilbjærggd.*; *Skaarupgd.*

Nødager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 340. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med et fint udarbejdet Arkadegalleri langs Taget (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 103). Eet Vindue og Norddøren, med Halvsøjler, ere bevarede (tilmur.). Vistnok allerede i Slutn. af 12. Aarh. opførtes det 3 (oprindl. 4) Stokv. høje Taarn (restaur. 1789), af Granitkvadre, med Portal, med en Kampscene i Tympanon, mod V. (se *Løffler*, Udsigt, S. 139). Ved Slutn. af gotisk Tid blev Koret nedbrudt, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og afsluttedes med en flad, blindingsprydet Mur med Kamgavl. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Langhuset og i Taarnets Underrum, der aabnedes ind til Skibet med en Spidsbue.

I Skibets Sydmur er indrettet i Murtykkelsen en Trappe, der fører op til et lille Rum med en muret Pult, hvorfra Messen er bleven læst for Menigheden. Vistnok samtidig opførtes Vaabenhuset. 1869 blev Portalen i Taarnet, der da var tilmuret, atter aabnet, Syddøren lukkedes, og Vaabenhuset blev Materialhus. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1647; i Midtfeltet et Maleri (Nadveren, efter Rubens). Kalk fra 1651. Romansk Granitdøbefont, med Rebsn. Paa Døbefadet Urnernes og Arenfeldternes Vaabn. og Aarst. 1579. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Paa Nordvæggen er der fundet Rester af Kalkmalerier fra 14. Aarh.

I en Plantage er der af Kolind Landboforening 1900 rejst en Mindesten for Lærer C. C. Yde. — Ved Pederstrup har der været en hellig Kilde. Der findes mange fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Ilbjærg 3 Gravhøje og en tokamret Langdysse, ved Maarup 5 Gravhøje (deribl. den anselige *Store Sortehøj*), en trekamret Langdysse, 4 Runddysser og 1 Dyssekammer, ved Pederstrup en Langdysse, ved Skaarupgaard en Rundd., ved Kjeldstrup 3 Langdysser og 2 Runddysser, ved Stabrand 1 Langdysse og 1 Runddysse.

Stabrand var endnu 1586 et eget Sogn.

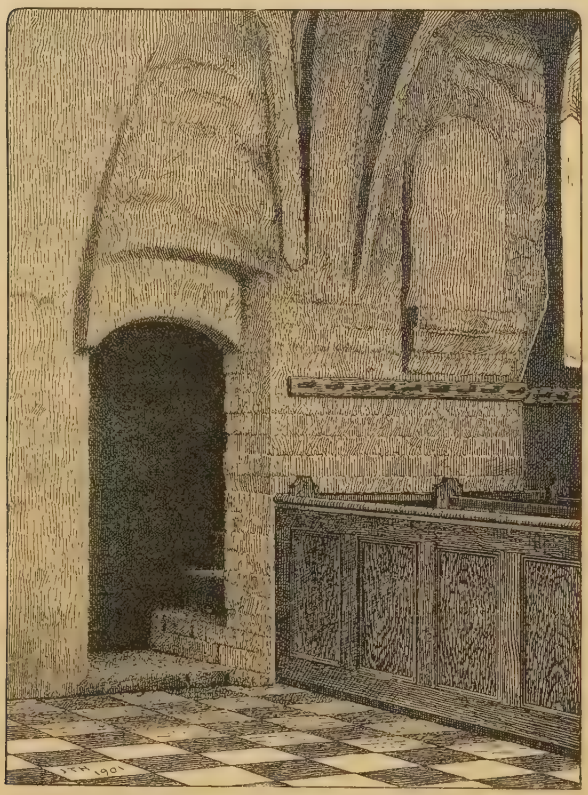

Nødager Kirkes Messepult.

Kolind Sogn omgives af Annekset Ebdrup, Ø.-Lisbjærg Hrd. (det andet Anneks, Skarresø), SønderhaldHrd. (Koed Sogn.) og Nødager Sogn. Kirken, mod N., ligger $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Grenaa og ligesaa langt N. N. V. for Æbeltoft. De især mod S. noget højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende lette, for en Del sandede, med gode Enge og Kærjorder langs Aaerne. Ved Nord- og Nordvestgrænsen løbe Ryom Aa og dens Biaa Korup Aa. I den nordl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 1705 Td. Ld., hvoraf 777 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 208, Byg 142, Havre 264, Boghvede 24, Bælgsæd 7, Frøavl 4, Blands. til Modenhed 26, Grøntf. 18, Kartofler 34, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 391, Have 13, Skov 8, Moser 45, Kær og Fælleder 11, Heder m. v. 7, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 402 Stkr. Hornkvæg (deraf 275 Køer), 431 Faar, 175 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 91 Td.; 23 Selvejergde. med 82, 46 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 632 (1801: 155, 1840: 219, 1860: 261, 1890: 423), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv 1890:

43 levede af immat. Virksomhed, 251 af Jordbr., 73 af Industri, 38 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kolind* (med *Ny-Kolind*, omkring Jærnbanestationen) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsmejeri (Kolindsund), Gæstgiveri, Kro, Markedsplads (8 Markeder aarl.), Købmandshdlr., Haandværkere osv. samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Posteksped ition; *Buktrup* (gml. Form: Bukkethorp, 1416: Buckedrop) med Mølle.

Kolind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 347. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Omtr. midt i 16. Aarh. ommuredes Ydermurene med raa Kamp og Mursten, og det mod V. aabne Taarn (rest. 1776) og Vaabenhuset (rest. 1775) tilføjedes. Altertavle i Renæssancestil. Alterstager fra 1670. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle, opsat 1617 over Provst Johs. Gregersen, † 1593, og over Præsten Christen Lucassen Mariager, † 1681, og Hustru (Portrætter). Ligsten over Præsten Søren M. Munk, † 1770, og Hustru. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. I Vaabenhuset staar en Runesten (opdaget 1868 som Tærskel mellem Vaabenhus og Kirke) med Indskr: „Toste, Asveds Smed, rejste denne Sten efter Tove sin Broder, som døde østpaa (se *Wimmer*, D. Runemindesm. I S. 134 flg.).

I *Buktrup* var 1416 en Adelsgaard, der tilhørte Fru Marine Pallesdatter.

Kolindsund, der nu er en frugtbar med Agre og Enge opfyldt Strækning paa Grænsen af Nørre- og Sønder Hrd., ligger i den største af de Lavninger, der gennemskære Djursland. Kolindsund har utvivlsomt i ældre Tid været et Sund, som trængte ind fra Kattegat mod V. og gennem Lavningen, hvori Ryom og Pindstrup Mose ligge, har staaet i Forbindelse med Grund Fjord og saaledes afskaaret den nordlige Del af Djursland som en Ø. Senere har den nordvestl. Del lukket sig, og Kolindsund blev en Sø (Dyrsø, Djursø), der var omtr. 4000 Td. Ld., $2^1/_4$ Mil lang, kun $^1/_8$ à $^1/_4$ Mil bred, og som havde Afløb til Kattegat gennem den lille Gren Aa. Aar 1872 dannedes Aktieselskabet K. (Aktiekapital: 1,350,000 Kr.), der af de omtr. 150 Lodsejere fik Tilladelse til Søens Tørlægning mod at afstaa til dem gratis et Stykke Søbund, i Forhold til de forskellige Ejendommes Søgrænse, hvad der har givet disse Landbrug et mægtigt Opsving. Selskabet købte Fannerupgaard (se S. 968), hvor der er Pumpestation, og 1873 Vedø, hvilken sidste den dog atter 1884 solgte (se S. 939). Det egentlige Udpumpningsarbejde begyndte Foraaret 1874, men Tørlægningen var først fuldendt i Beg. af 1880'erne, efter at Selskabet havde haft flere Uheld, saaledes 1875, da en vestl. Dæmning gennembrødes. Søbunden ligger flere Steder indtil 6 F. under dagl. Vande i Kattegat. Jorden er gennemgaaende af fortrinlig Beskaffenhed, idet Søbunden var dækket af et Dyndlag, der ved Boring fl. St. fandtes at være over 50 F. tykt, dels blaalerlignende Dynd fra Saltvandstiden, dels mudret Dynd fra Forstrandsperioden, det sidste til Dels som Overlag, dog er det første paa store Strækninger paa Overfladen. Af Arealet ejer Selskabet omtr. 2600 Td. Ld., medens Lodsejerne fik omtr. 1000 Td. (Om Tørlægningen se *H. Lunøe*, Tekn. Forenings Tidsskr. 1880-81, S. 149 flg.).

S. for Kolind Jærnbanestation har der været en større Køkkenmødding, nu udgravet og forsvunden.

Ebdrup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Kolind, omgives af dette, Nødager og Feldballe Sogne samt Ø.-Lisbjærg Hrd. (Thorsager S. og det andet Anneks Skarresø), fra hvilket det skilles ved Korup Aa. Kirken, mod N. V., ligger $2^1/_2$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De for en Del noget højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Gode Eng- og Kærjorder langs Korup Aa.

Fladeindholdet 1896: 1580 Td. Ld., hvoraf 507 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 63, Havre 134, Boghvede 36, Spergel 10, Frøavl 7, Blands. til Modenh. 7, Kartofler 38, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 140, Have

5, Skov 18, Moser 56, Kær og Fælleder 339, Heder 75, Veje og Byggegr. 39 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 307 Stkr. Hornkvæg (deraf 202 Køer), 430 Faar og 141 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 56 Td.; 18 Selvejergde. med 48, 35 Huse med 8 Td. Hrtk., og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 228 (1801: 106, 1840: 166, 1860: 198, 1890: 211), boede i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 162 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 16 af Industri, 6 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ebdrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Sparekasse (opr. 1882; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 120,877 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6861 Kr., Antal af Konti 480). *Sølille*, Gde. og Huse. *Frellinggd.*; *Oldmosegd.*

Ebdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 341. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilm.; Syddøren anvendes endnu. Ved Slutn. af 16. Aarh. tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med aaben Bue mod V. (rest. 1786). Vistnok ved Slutn. af 18. Aarh. tilføjedes Vaabenhuset. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus paa Korset). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. En romansk Ligsten er indsat i Vaabenhusets Østvæg.

I *Ebdrup* ejede Glenstrup Kloster 1366-1427 en Del Gaarde. I Byen var en Adelsgaard, som 1366 ejedes af Bent i E., 1444 af Jens Ubbesen og 1457-58 af Jep Bugge. — Sognet blev 1564 henlagt til Feldballe Birk.

Mols Herred.

Sogne:

Æbeltoft Landdistr., S. 995. — Draaby, S. 997. — Agri, S. 999. — Egens, S. 1000. — Knebel, S. 1000. — Rolse, S. 1002. — Tved, S. 1003. — Vistoft, S. 1004. — Helgenæs, S. 1006.

Mols Herred, den sydlige Del af Djursland, begrænses mod N. af Sønder og Ø.-Lisbjærg Herreder — hvor Grænsen til Dels dannes af Stubbe Sø og dens Afløb til Kattegat: Havmølle Å, og mod V. Kolaa —, i øvrigt af Kattegat og bestaar væsentlig af to Halvøer: en østl. (Hassens, Hasnæs, ell. Æbeltoft Halvøen) mellem Kattegat og Æbeltoft Vig, og

en vestl. (det egentlige Mols) mellem denne og Kalø Vig; navnlig den sidste er stærkt indskaaren (Begtrup- og Knebel Vig). I den nordl. Del af Herredet er der fra Ø. til V. $2^1/_2$ Mil. Overfladen er overvejende højtliggende og stærkt bakket, især paa den vestl. Halvø, hvor Agri Bavnehøj i Mols Bjærge hæver sig til 438 F., 137 M.; Ellemandsbjærg paa Helgenæs er 314 F., $98,_5$ M.; kun langs Kalø Vig er Overfladen til Dels lavtliggende og jævn. Jorderne ere gennemgaaende sandede og skarpsandede, langs Kalø Vig mere muldede og lerholdige. Øen Hjælm hører til Herredet. Der er meget lidt Skov (i alt 1358 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $20^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Æbeltoft Købstad) 33,033 Td. Ld. ($3,_{31}$ □ Mil, $182,_{25}$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 1538 Td., Folketallet i Landdistr. $^1/_2$ 1901: 6150 (1801: 3810, 1840: 4915, 1860: 5884, 1890: 6556). I Herredet ligger Købstaden Æbeltoft. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønder og Ø.-Lisbjærg Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Mols og en Del af Sønder Hrds. Jurisdiktion og Amtets 5. Forligskreds.

Mols Hrd., i Vald. Jrdb. *Mulnæs*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt knapt 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 6 Langdysser, 15 Runddysser, 50 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); men deraf er over $^1/_4$ sløjfet og knapt Halvdelen mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 9 fredlyste. Flest Monum. kendes fra Sognene Agri (omtr. 95), Vistoft og Æbeltoft Landd. (hvert henved 75) og Draaby (50); mærkelig nok er Halvøen Helgenæs og Tved Sogn ret fattige paa Monumenter (henh. 10 og 25).

Litt.: *L. J. Bøttiger*, Æbeltoft og Omegn (Mols), Aarhus, 1893. — *J. Kattrup*, Fordums Folkeliv paa Mols, i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 38 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i M. Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiødte*, 1877-78.

Æbeltoft Landdistrikt bestaar af Sydspidsen af Halvøen Hassens, omgiven mod N. V. og N. af Draaby Sogn og Æbeltoft Købstadjorder, i øvrigt af Kattegat, samt af Øen *Hjælm*, der ligger $^3/_4$ Mil Ø. for Halvøens Sydspids Hasenøre („Ørhagen"). De paa Halvøen højtliggende og bakkede Jorder (Hjulbjærg, 162 F., 51 M.) ere overvejende sandede; mod S. er Egnen („Øer") jævn. Lidt Skov (Elsegaarde Sk.). Om Hjælm se ndfr.

Fladeindholdet 1896: 2324 Td. Ld., hvoraf 744 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 121, Havre 233, Boghvede 22, Spergel 10, Frøavl 9, Blands. til Modenh. 18, Grøntf. 37, Kartofler 26, andre Rodfr. 63), Afgræsning 668, Høslæt, Brak, Eng m. m. 319, Have 9, Skov 52, Moser 6, Kær og Fælleder 397, Heder 64, Stenmarker 30, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 102 Heste, 449 Stkr. Hornkvæg (deraf 237 Køer), 801 Faar, 210 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 91 Td.; 15 Selvejergde. med 75, 25 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 244 (1801: 104, 1840: 129, 1860: 203, 1890: 237), boede i 39 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 190 af Jordbr., 9 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Distriktet Byerne: *Elsegaarde* (gml. Form: Æbelsjøgde.) med Skole; *Skovgaarde* med Skole. *Rune Ladegaard* (i Elsegaarde) har $13^1/_2$ Td. H., 251 Td. Ld. (40 i Draaby S.), hvoraf 40 Eng, 14 Skov, Resten Ager. Paa *Hjælm* er et Fyr omtr. paa Øens højeste Punkt, 143 F., 45 M. (hvidt, fast Fyr med Blus hvert Minut, der vises fra et 59 F. højt, hvidt Taarn; Flammens Højde 160 F., Lysvidde $4^3/_4$ Mil), med Fyrmesterbolig.

Distriktet, fra 1868 en egen Kommune med Fattigvæsen fælles med Købstaden, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 339. Lægd.

Halvøen *Hassens* (Hasnæs) var oprindl. et eget Birk, der omtales 1445 og 1688. Paa dens sydl. Spids ved Elsegaarde tæt ved Stranden ligger ved Rans Bæk, der før var Udløb for den nu udtørrede Vestensø, et velbevaret, 1894 fredlyst Voldsted, *Rane Ladegaard*, (efter Sagnet ejet af Rane Jonsen), en regelmæssig firsidet Borgbanke, 90 F. foroven, noget sænket i Midten og omgiven af nu tilgroede Grave, over hvis Bund Banken hæver sig 14 F.; ved en Kanal have Gravene staaet i Forbindelse med Havet. Ved en af Nationalm. 1894 foretagen Undersøgelse fandtes en Jærnøkse, men hverken Murværk eller Bygningsfundamenter. — Paa Rane Ladegaards Mark gjordes 1889 og 92 Guldfund (Værdi omtr. 500 Kr.; i Nationalmus.). — Kongsgaarden *Æbelsjøgaard* omtales 1479. — Kronens Skov (Bjørnskjær Skove) omkring Æbeltoft var ødelagt 1707 (se S. 848).

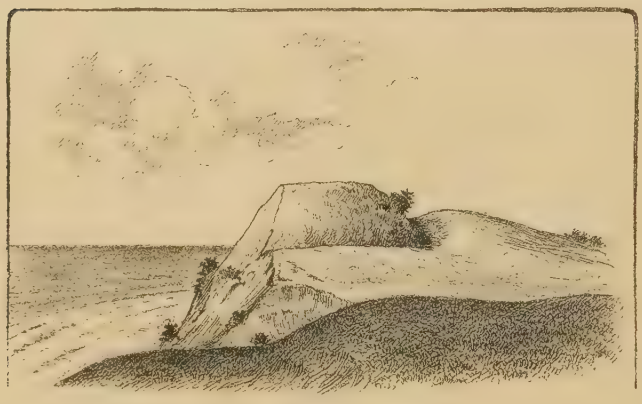

Skaadebakken paa Øen Hjælm.
(Fra S. Müller: Vor Oldtid).

Den 98 Td. Ld. store Ø *Hjælm* (i Vald. Jrdb.: Hiælm, 1307: Hialm, 1317: Hyelm, 1431: Hyalm; den har vel Navn af sin Form) hæver sig fra en lav Forstrand, hvorpaa gamle Strandvolde, med stejle Brinker til een stor Banke; kun et Par smalle Kløfter danner nogenlunde Adgang til Banken. Øen har alt været beboet i den tidlige Oldtid. Der findes vel ingen Dysser eller Gravhøje, men navnlig oppe paa Højlandet, dog ogsaa ved Brinkerne, er der optaget ikke faa Stenalders Redskaber; paa Forstranden er fundet en Broncehalsring fra Broncealderen. At H. ogsaa har været beboet i den tidlige Middelalder, turde tre Voldsteder vidne om. Disse, der ere anlagte paa naturlige Banker, ere før alle blevne opfattede som henhørende til den Befæstning, Marsk Stig 1290 anlagde paa Øen („haver nu Hjælm faaet Horn"); men de synes at tilhøre forskellige Tider. Det ældste Voldsted, *Skaadebakken*, fra den ældste Middelalder eller mulig Oldtidens Slutn., ligger mod S. Ø. Det er en naturlig, spids, lille Bakketop, lige ved Brinken, som ved en indskaaren Grav, der til begge Sider ender aabent i Brinken og saaledes har ligget tør, er skilt fra Bankens Fod. Bankens Tværm. forneden er 65, dens Højde over Gravens Bund omtr. 17 F.; paa dens Overdel har der kun været Plads til et lille Taarn. Murrester er der ikke fundet, men dybt i Jorden en Bjælke. Fra en lidt senere Tid stammer det andet, meget større Voldsted mod V. ved Brinken, *Kastelsbanken*. En tør Grav har i en stor Bue ført fra den stejle Brink mod Havet omkring Foden af en Bakkeknude, omsluttende en Plads paa 100

× 200 F.; den flade Overdel hæver sig 20-25 F. over Bunden af den nu stærkt udjævnede Grav. Heller ikke her er fundet Murrester; paa Skraaningen lige S. for Banken er der fundet smaa, runde Broncestykker og smaa firkantede Broncepladder, vistnok falske Mønter, som Marsk Stig lod præge her. Dette Voldsted synes opgivet, da Marsken omtr. midt paa Øen og paa dens højeste Punkt 1290 anlagde sin Borg, hvor Fyrtaarnet nu staar. Den aflang-firkantede Borgbanke er en naturlig Bakkeknude, der er bleven omgivet af en Grav, hvorover Borgpladsen nu hæver sig 20 F.; men Graven har vistnok oprindl. været dybere og vandfyldt; nogen Vold var der ikke. Efter Marsk Stigs Død paa Hjælm 1293 erklæredes Øen for norsk Ejendom; men 1306 eller 1307 blev den indtaget af Erik Menved og Borgen nedbrudt. Nu findes saa godt som ingen Levninger (enkelte Munkestensbrokker); ved Gravning, baade tidligere og 1894 (ved Nationalmus., under hvis Tilsyn den nu staar) fandtes 3-4 Al. dybt et Kulturlag, nærmest Rest af Grunden; det indeholdt bl. a. Jærnspiger, Trædele, Benstykker, Potteskaar, Lerklumper og halvbrændt Ler. Om Øen har haft egentlig Bebyggelse, efter at den var kommen under Kronen, vides ikke. Senere var der et kglt. Stutteri; $^{12}/_{11}$ 1524 gav saaledes Kongen Borgmester i Æbeltoft Mourids Pedersen Befalingsbrev paa Øen og „paa de Øg, som derpaa ere", og i s. Brev siges, at Fiskerne ikke maa ligge og fiske der, da de forhugge Skov og Krat, som Øgene skulle have Skjul af. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzausholm Øen, „hvorpaa kan fødes mindst 18 Hopper". Senere tilhørte den Gammel-Estrup, hvorunder den endnu er. Dette holdt ogsaa en Tid lang Stutteri der; i 19. Aarh. bortforpagtedes den, og der opførtes en Forpagtergaard (endnu 1808 omtales Øen som ubeboet). Efter at Staten havde købt omtr. 9 Td. Ld. af Øen, opførtes 1855 det ovenn. Fyrtaarn.

Draaby Sogn, det største i Herredet og Anneks til Æbeltoft, omgives af Æbeltoft Landdistr. og Købstadjorder, Agri Sogn, Æbeltoft Vig, Sønder Hrd. (Feldballe, Fuglslev og Hyllested S.), fra hvilket det skilles ved Stubbe Sø (hvoraf en Del hører til Sognet, se S. 988) og Ulstrup og Havmølle Aaer, samt Kattegat. Kirken, mod Ø., ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.; Skjelhøje, se S. 842) ere i den østl. Del muld- og lerblandede, i øvrigt overvejende skarpsandede. En Del Skov (Storsk., Kjælder Sk., Dyrehave, m. m.). *Draaby Sø* er omtr. 99 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Æbeltoft til Grenaa og Aarhus og Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 8928 Td. Ld., hvoraf 2996 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 826, Byg 471, Havre 858, Boghvede 21, Bælgsæd 14, Spergel 26, Frøavl 185, Blands. til Modenhed 139, Grøntf. 50, Kartofler 119, andre Rodfr. 251), Afgræsn. 2029, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1063, Have 40, Skov 645, ubevokset 7, Moser 151, Kær og Fælleder 1286, Heder 320, Stenmarker m. v. 224, Veje og Byggegr. 117, Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1898: 549 Heste, 1826 Stkr. Hornkvæg (deraf 1127 Køer), 2888 Faar, 1087 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 341 Td.; 96 Selvejergde. med 313, 133 Huse med 27 Td. Hrtk. og 92 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1510 (1801: 863, 1840: 1247, 1860: 1538, 1890: 1661), boede i 291 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 1004 af Jordbr., 14 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 245 af Industri, 27 af Handel, 169 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Draaby* (i Vald. Jrdb.: Draghby, 1416: Drowby) med Kirke, Skole og Jærnbanest.; *Boeslum* med Skole; *Holme* med Skole og Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 30 Lemmer); *Stubbe*, ved Stubbe Sø; *Egsmark*, ved Landevejen; *Handrup* med Skole, Kapel (opf. 1901) og Kalk- og Teglværk; *Lyngsbæk*. *Kragkjær*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Skjærsø* har $22^1/_4$ Td. H., omtr 800 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, Kær og Mose, 100 gml. Skov, 300 Naaleplantning (plantet fra 1860), Resten Ager; ved Gaarden et Fællesmejeri og Jærnbanestation. Hovedgaarden *Lyngsbækgaard* har $19^1/_2$ Td. H., 845 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 85 Skov, 120

Kær, Mose og Hedebakker, Resten Ager; 5 Huse. *Frederikkesminde*, Gd. (Parcel af Skjærsø), har 13 Td. H., 165 Td. Ld., hvoraf 65 Eng, Resten Ager; 1 Hus. Andre Gaarde: *Kobbergaard*, *Mariedal*, *Havmølle*, *Margrethelund*, *Godthaab*. *Ørnebjærgmølle* og *Skovmølle*, Vandmøller.

Draaby S., en egen Sognekommune, delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 337 (østre) og 338 (vestre Distr.) Kirken tilhører Ejeren af Skjærsø.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Tilbygning mod N. Kor og Apsis er fra romansk Tid af Munkesten; et Vindue er bevaret; Hvælvingen i Apsis er oprindelig, Korhvælvingen senere indbygget. Skibet, af Munkesten, er opf. i gotisk Tid; dets vestl. Del er Underrummet af et senere nedbrudt Taarn. Taarnet og Tilbygningen (nu Materialhus) ere opf. henh. 1739, af Admiral Rosenpalm, og ved 1730, som Gravkapel af Chr. Benzon, hvis Stenepitafium før hang der (i Gravkældrene i Koret Lig af Skjærsøs Ejere). Altertavle, delvis fra gotisk Tid, med et Relief fra 18. Aarh. (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Herskabsstol med Chr. Benzons Navnetræk og Vaaben. Epitafium (med Portr.) over Peder Andersen til Lyngsbækgd., † 1683, og Hustru. I Korvæggen Ligsten over Falk Gøye († 1554) og Hustru (med Portrætfig.). Ligsten over Præst Lauers Jacobsen Fabricius, † 1725. Tre Messinglysekroner. I Koret er der fundet Kalkmalerier, til Dels restaur. 1893 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 21), og i Alteret et Madonnabillede, kolor. Træsnit fra 15. Aarh. (nu i Nationalmus.).

Skjærsø ejedes 1343 af Johs. Magnusson; 1371 nævnes Fru Inger af S., Hr. Aage Steks Enke. Senere har den været ejet af Rosenkrantzerne, thi Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, fik den efter sin Moder Mette Eriksdatter Rosenkrantz (g. m. Eskil Gøye, † 1506). Derefter gik den over til Sønnen Falk Mogensen Gøye († 1554) og dennes Søn Falk Falksen G., † 1594, som opførte Gaardens Bygninger og Laden (med Aarst. 1592), den sidste af svært Egetømmer, efter Sigende hugget paa Holmen og givet ham af Chr. IV, fordi han i en Turnering havde overvundet en engelsk Ridder. Derefter fulgte Sønnen Falk Falksen Gøye jun., † 1651 barnløs. Flg. Ejere vare Eske Brock, Claus Pogwisch, hvis Enke 1632 skødede sin Part i S. til sin Søn Henning P., Henrik Rantzau til Schmoel, der 1636 fik Skøde paa den Del af S., som Thomas Eggertsen i Kiel 1631 havde faaet ved Indførsel hos Henrik v. d. Wisch for 3240 Rd., Just Høg, † 1646, hans Søn Jørgen H., der ejede den 1662, da den havde 43 Td. H., men mistede den 1679 ved Indførsel for 2035 Rd., han var Hans Math. Benzon, † 1704, skyldig. Dennes Enke Christine Glud skødede 1717 S. (74, 111 og Gods, i alt 480 Td. H.) til sin Søn Chr. Benzon for 22,590 Rd. Denne oprettede af S. (i alt 496 Td. H.) $^{10}/_{4}$ 1722 et Stamhus, der ved hans Død 1730 tilfaldt hans Søster Sophie Am. B., g. m. Gehejmer. og Admiral Andr. Rosenpalm, † 1754, derefter dennes Fætter Stiftamtmd. Ulr. Chr. Nissen, † 1756, hans Broder Generalmajor Chr. Siegfr. Nissen-Benzon, † 1763, dennes Datter Christine Sophie N., g. m. Oberst J. L. Wauvert, som 1804 overdrog det til Datteren Frederikke Christiane W., g. m. Ritmester Henr. Fischer, † 1794, deres Søn Major J. L. Fischer-Benzon (adlet 1805, † 1833), der 1806 fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, hvorpaa S. 1812 med Afbyggergaarden Frederikkesminde, Draaby Kongetiende og Kirketiende, m. m. blev solgt for 196,000 Rd. til Jens Klitgaard til Bangsbo († 1843) og Pastor Hans Fønss; den første blev Eneejer 1815, fra hvem Staten 1823 overtog S. for Skatterestancer og 1825 solgte den for 2400 Rd. til Laur. Ulr. la Cour, † 1875, bekendt som udmærket Landmand; han overdrog den 1873 for 188,000 Kr. til Sønnerne Kapt., Forstander J. C. la Cour († 1898) og J. la Cour, som nu med førstes Enke ejer den. — I Stedet for den af Falk Gøye opførte Hovedbygning opførtes den nuv. 1853 af Grundmur, bestaaende af en Midtfløj med Kvist og 4 mindre Sidefløje, alle i 1 Stokv. Den 1833-34 opf. Lade brændte 1887, hvorefter en ny opførtes. De brede Grave mod V., S. og Ø. ere nu væsentlig fyldte og Søen mod N. tilgroet. (Om S. se *Fr. Barfod*, L. U. la Cour og Ellen Kirst. Poulsen, Kbh. 1877).

Lyngsbækgaard, der sikkert tilhørte Kongen, i alt Fald 1645-75, beboedes 1534-44 af Birkefoged Niels Glad, 1615 af Christen Sørensen og 1675 af Forp. P. Andersen, der maaske har købt den; derefter ejedes den af Byfoged Hans Jacobsen († 1714), og hans Sønner Mag. Hans Hanson, Præst i Knebel († 1720), og Mag. Jac. Hanson,

Præst i Agri († 1722), sidstes Enke Birg. Pedersd. Lihme († 1762), hendes Søn Kancellir. I. Hanson († 1763), hvis Enke Marie Elisab. Hutfeld skødede L. (16, Skov- og Møllesk. 12, Gods 205 Td. H.) for 24,000 Rd. til Sønnen Kapt. Jak. Hanson († 1813), hvis Søn Kapt. I. J. Hanson døde 1821; hans Svoger Thøger Asch (senere Præst) maatte afhænde den omtr. 1824 til Prokurator A. Hansen, hvis Enke solgte den 1835 for 20,000 Rd. til N. S. Mønsted, hvis Søn H. P. F. M. 1876 overtog den for 84,000 Kr. og endnu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1784, er af Grundmur i 1 Stokv. med to Sidefløje.

Paa de lyngklædte Bakker nordl. paa Egsmark Bymark og paa Bakkerne V. for Skjærsø ses som Vidnesbyrd om Opdyrkning, mulig alt fra Oldtiden, smalle højryggede Langagre; Agrene strække sig i lige Rækker fra Bakkernes Fod op mod Toppen. — Under Stigs Bjærg ved Lyngsbæk lader Sagnet Marsk Stig være begravet; andre Sagn sige, at Marsken har nedgravet en Skat her. — Paa Karlsbjærget ligger et Par velbevarede Gravhøje. — Ved Boeslum har der været et Par Sundhedskilder.

Draaby har som nævnt S. 848 før været Hovedsognet.

Agri Sogn omgives af Annekset Egens, Rolse, Knebel og Vistoft Sogne, Æbeltoft Vig, Draaby Sogn og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, mod S. V., ligger henved $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, meget bakkede Jorder (*Mols Bjærge*; *Agri Bavnehøj*, 438 F., 137 M., med trig. Stat.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 3727 Td. Ld., hvoraf 1483 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 415, Byg 258, Havre 567, Boghvede 48, Spergel 43, Frøavl 20, Grøntf. 8, Kartofler 60, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 1195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 376, Have 18, Skov 67, Moser 18, Kær og Fælleder 36, Heder 385, Stenmarker m. v. 44, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 276 Heste, 718 Stkr. Hornkv. (deraf 437 Køer), 1316 Faar, 326 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 174 Td.; 55 Selvejergde. med 157, 75 Huse med 17 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 670 (1801: 422, 1840: 518, 1860: 632, 1890: 730), boede i 144 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 492 af Jordbrug, 126 af Industri, 14 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

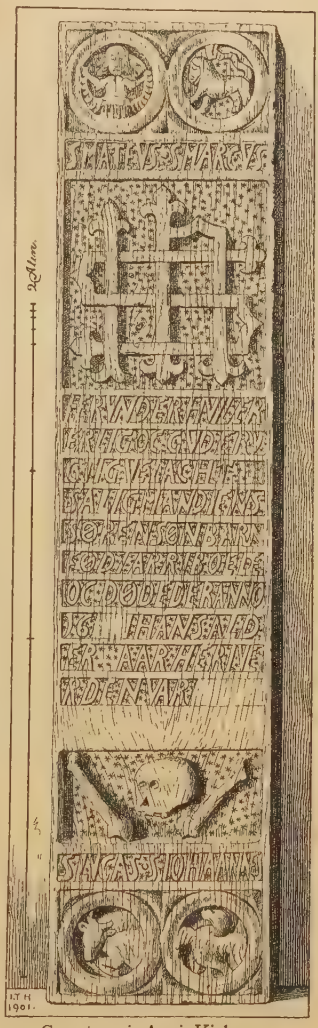

Gravtræ i Agri Kirke.

I Sognet Byerne: *Agri* (1487: Agrij) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionssal (indr. 1897) og Sparekasse (opr. 1869; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 78,066 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 5446 Kr., Antal af Konti 395); *Basballe*; *Femmøller* (smukt beliggende); *Grønfeld* med Skole. *Vraa*, Gde. og Huse, Andelsmejeri. *Strandkjær*, Gde. *Kerrismølle* (efter Familien Kerri), *Gladsmølle* (efter Fam. Glad; tidligere *Kannikemølle*) og *Overmølle*, Vandmøller.

Agri S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 335. Lægd. Kirken tilhører to Frøkner Mønsted.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af raa Granit. Syddøren er bevaret. Senere bleve Kirkens Mure forhøjede og Hvælvinger indbyggede. Derpaa forlængedes Skibet omtr. 20 F. mod V. (røde Mursten og raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V. (senere tilmuret), tilføjedes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. i 18. Aarh. som Ligkapel for Familien Hanson fra Lyngsbækgd.; men ovenn. Prokurator A. Hansen lod det i 19. Aarh. indrette til Vaabenhus og Ligene (11) nedsænke paa Kirkegaarden. Altertavle i Renæssancestil fra 1689 med et nyt Maleri (Disciplene i Emaus). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Series pastorum. Epitafium over Præst Jens Pedersen Hadsten, † 1705, og 2 Hustruer. Fire Gravtræer fra c. 1600 (se S. 299), det ældste over Præst Peder Olsen, † 1599.

Agri Sogn var et Præbende og Kannikedom til Aarhus Domkapitel; det blev 1545 henlagt til Underholdning for Rektoren ved Aarhus Skole. Sognets Kongetiende blev 1674 perpetueret til Aarhus Lektorat, senere Rektorat. — *Essendrup Gaard* og Mølle (nu *Femmøller*) og *Strandkjær Gaard* nævnes 1487 og 1511 som tilhørende Erik Hvas' Enke; 1511 solgtes de med mere Gods til Niels Clemensen, Lensmand paa Kalø.

Ved Nedbrydelsen af et gmlt. Hus i Agri fandtes 1847 i Skorstenen indmuret en Krukke med en Mængde danske Skillemønter til et Beløb af omtr. 106 Rd.; den ældste Mønt var fra 1611, den yngste fra 1788.

I Nærheden af Grønfeld i en lav Højning, *Slottet*, der paa to Sider er omgiven af Vandløb, er optaget gamle Mursten. — Ved Agri er der fredlyst en smuk Runddysse samt de to paa Toppen af høje Bakker liggende anselige *Stabelhøje* (15 og 20 F. over Bakkerne).

Egens Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Agri, omgives af dette og Rolse Sogn, Kalø Vig (Egens Vig), Ø.-Lisbjærg Hrd. (Bregnet S.) og Sønder Hrd. (Feldballe S.), fra hvilke det skilles ved Kolaa og Ovst Bæk. Kirken, mod V., ligger $1^3/_4$ Mil N. V. for Æbeltoft. De temmelig jævne Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 599 Td. Ld., hvoraf 291 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 41, Byg 66, Havre 134, Blands. til Modenh. 3, Kartofler 6, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 142, Høslæt, Brak, Eng m. m. 130, Have 10, Moser 4, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 78 Heste, 209 Stkr. Hornkv. (deraf 133 Køer), 168 Faar, 107 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 53 Td.; 17 Selvejergde. med 49, 36 Huse med 4 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 230 (1801: 150, 1840: 161, 1860: 192, 1890: 271), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 145 af Jordbrug, 15 af Fiskeri, 55 af Industri, 12 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Egens* (1330: Egens, ɔ: Egenæs) med Kirke og Skole.

Egens S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skibet er oprindl. opf. i romansk Tid af raa Granit. I Renæssancetiden er det blevet nedtaget til Grunden og opf. paany, af det gamle Materiale og røde Munkesten. Vistnok samtidig tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset. Senere ommuredes Taarnets øverste Del. Altertavle fra Beg. af 19. Aarh. med Malerier. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Den lille Kirke bruges som Sømærke.

Knebel Sogn omgives af Annekset Rolse, Agri, Vistoft og Tved Sogne samt den fra Kalø Vig indtrængende Knebel Vig. Kirken, mod V., ligger $1^1/_2$ Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (mod S. Ø. en

Del af Mols Bjærge) ere lerede og lermuldede, nogle dog sandede og skarpsandede, nu til Dels beplantede.

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 138, Byg 143, Havre 254, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 5, Kartofler 33, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 299, Høslæt, Brak, Eng m. m. 180, Have 9, Skov 64, ubevokset 22, Moser 4, Kær og Fælleder 6, Heder m. v. 137, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 404 Stkr. Hornkv. (deraf 219 Køer), 506 Faar, 184 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 88 Td.; 22 Selvejergde. med 82, 27 Huse med 6 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 327 (1801: 220, 1840: 264, 1860: 330, 1890: 362), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomhed, 200 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 53 af Industri, 17 af Handel, 2 af Skibsf., 26 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Knebel* (1425: Knudbyelj, 1446: Knudebøll, 1487: Knudhbøl) med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1873; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 86,878 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 7699

Runddysse ved Knebel.

Kr., Antal af Konti 353); *Skjellerup*. Ved Knebel Vig *Thorup-Pakhus* (se S. 1003), Anlægsbro for Dampskibe (16 F. ved Brohovedet) og Telefonstation. *Lyngegd.*; *Aldershvile*, Gd.

Knebel S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 336. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aldershvile.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa Granit. Senere, vistnok i 17. Aarh., bleve Murene forhøjede med 3 Skifter Mursten, Skibet forlængedes henved 20 F. mod V. (raa Granit), hvor et lille Klokketaarn opførtes (1738), Vaabenhuset tilføjedes, af røde Mursten, og Koret fik Hvælving. Nyt Alterbord i Renæssancestil og Alterbillede (Christus i Getsemane); paa Alterbordet et Billede af den tornekronede Christus. Kalk, udført 1660 for Dal-Regimentet i Stettin, skænket 1676 af Generalmajor A. Sandberg, der havde taget den ved Christiansstad (se Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 121). Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1618. Prædikestol i Renæssancestil. Degnestol i Renæssancestil fra 1634. I Koret Portræt (fra 1661) af Præst Albert Jensen, † 1671, og to Kvinder. Epitafium over Præst Hans Hendrichsen Holst, † 1772. Ligsten over samme.

Hethe Nielsen og Christine Christiernsdatter stadfæstede omtr. 1390 det Skøde, som Christiern Nielsen af Vasekjær gav Hr. Jakob Olsen Lunge paa *Skeldorp* og Skeldorp Fang.

Ved Skjellerup har der været en hellig Kilde, *St. Hans Kilde.* — Ved Knebel ligger en af Landets smukkeste og mest imponerende Runddysser (fredlyst 1860). Det seksidede Kammer, hvortil en kort Gang fører, er dækket af en kolossal Overligger (11 F. lang); om Dyssens Fod er en tæt Kreds af 23 ualmindelig svære Randsten (indtil 7 F. høje). Se Billedet S. 1001.

Knebel og Rolse vare Annekser til Tved indtil 1551, „fraskilte ved Hr. Christens Død", da Knebel blev et eget Pastorat med Rolse til Anneks.

Rolse Sogn, Anneks til Knebel, omgives af dette, Agri og Egens Sogne samt Kalø- og Knebel Vig. Kirken, mod S. V., ligger $1^3/_4$ Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1627 Td. Ld., hvoraf 858 besaaede (deraf med Hvede 34, Rug 156, Byg 207, Havre 374, Blands. til Modenh. 4, Grøntf. 10, Kartofler 21, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 429, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 16, Moser 4, Kær og Fælleder 14, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 527 Stkr. Hornkv. (deraf 321 Køer), 406 Faar, 232 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 139 Td.; 40 Selvejergde. med 129, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 466 (1801: 271, 1840: 383, 1860: 456, 1890: 539), boede i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 329 af Jordbr., 1 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 107 af Industri, 17 af Handel, 21 af forskellig Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet *Rolse Kirke* (1448: Roldsøø, 1483: Roelsze, 1489: Rollsø), ved Kysten og Gaarden af s. Navn, og Byerne: *Vrinders* (1486: Vrindes, 1489: Wrinnde, 1576: Vrinæs) med Skole, Missionshus (opf. 1899), Mølle og Telefonst.; *Andrup. Elkjær*, *Skovgaarde*, *Mortenskjær*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Rolsegaard*, med *Aldershvile* (se S. 1001), har $26^5/_8$ Td. H., 305 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 5 Have og Park, Resten Ager; 2 Huse.

Rolse S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rolsegd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit. 2 Vinduer ere delvis bevarede. I Renæssancetiden indbyggedes Hvælving i Koret. Senere (omtr. 1700) forlængedes Skibet mod V. (med raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V., opførtes. Samtidig tilføjedes Vaabenhuset, tidligere Gravkapel. Omtr. 1800 blev Taarnet lukket mod V., dets Overdel nedbrødes og erstattedes af et lille Spir, Korgavlen ommuredes m. m. Skib og Vaabenhus have fladt Loft. Ny Altertavle med Bord i Renæssancestil og med Kopi af Blochs Maleri i Holbæk Kirke; paa Alterbordet Maleri af den tornekronede Christus. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1634. I Korets Ydermur en Sten med 4 adl. Vaaben, fra 1648.

Rolsegaard laa før i en By Rolse. Af Ejerne nævnes: Johs. Hviding 1328, Marten Nielsen i Roldsøø, Væbner, 1448, Gunde Nielsen 1511, g. m. en Datter af Christen Hvas, der skal have ejet R. og maaske faaet den ved Giftermaal med Marten Nielsens Datter, dennes Søn Jørgen Gundesen, dennes Søster Hilleborg, g. m. Mikkel Nielsen, deres Datter Margr. Mikkelsdatter (Hvas), g. m. Erik Krag († 1606), Søn Jørgen K. († 1643), der 1606 solgte den til Hans Skade; derpaa fulgte dennes Svigersøn Vogn Hvas 1655-62 (da 31 Td. H.), Enken Kirsten Skade 1669, hendes Svoger Jesper Vognsen, † 1687, hvis Søn Jens Vognsen 1689 skødede R. til sin Svoger Ritmester Otto Andr. v. Lindenquist til Østergd. Denne solgte 1691 R. for 40 Rd. pr. Td. H. Hovedgaardstakst og 25 Rd. pr. Td. H. for det besatte Gods, men kun $12^1/_2$ Rd. pr. Td. H. af det øde Gods til Bodil Pedersd., sl. Poul Nielsens i Strandkjær, hvilket Skøde hans Arvinger 1693 gentog (nu til Bodil Pedersd.) og Ridefoged Hans Jacobsen. Sidstn. udvidede Ejendommen, til Dels ved Nedlæggelse af Rolse By, opbyggede Gaarden

og solgte den 1706 (46 Td. H.) til Amtmand Jochum Gersdorff († 1745), hvis Søn Konferensr. Chr. G. døde 1757, hvoreftér dennes Søn Ritmester Jochum G. ved Aukt. 1768 solgte R. (46, 31 og 204 Td. H.) for 27,300 Rd. til Forpagter paa Vosnæsgd. Thornsohn († 1789), hvis Dødsbo 1790 ved Aukt. solgte den for 30,000 Rd. til Svigersønnen Iver Hansen fra Laage, hvorefter den ejedes af Kapt. Erik Chr. Müller til Møllerup 1807-11, Kapt., Vinhandler Lorents Petersen til 1816, Forpagter Jens Dinesen, † 1816, Niels Poulsen, † 1830, Sønnen Poul P., † 1879 (der oprettede Gaarden *Aldershvile*), hvis Svigersøn, den nuv. Ejer, Chr. Ludv. Hansen (Iver Hansens Sønnesøn) 1878 overtog Gaarden. — Den nuv. Hovedbygning, paa det lille Næs, der skyder ud mellem Kalø- og Knebel Vig, bestaar af en Midtfløj, opf. 1880 af Grundmur, og to ældre Sidefløje af Egebindingsværk, alle i 1 Stokv. I Forstuen er indsat en sort Marmortavle med Fortegn. over Gaardens tidligere Ejere. En ældre, nu nedreven Hovedbygning, i 3 Fløje, skal være opf. 1770-80 (den ene Fløj dog 1849).

Ved Vrinders har der været en hellig Kilde.

Tved Sogn bestaar af Halvøen, der skyder ud i Kalø Vig mellem Knebel- og Begtrup Vig, og grænser i øvrigt mod Land til Knebel og Vistoft Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 Mil V. for Æbeltoft. De (undt. paa Landtangen mellem Knebel og Begtrup Vig) højtliggende og bakkede Jorder (Møgelhøj, 246 F., 77 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og stenede. *Tillerup Sø* er 10 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 4538 Td. Ld., hvoraf 2106 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 442, Byg 437, Havre 710, Boghvede 4, Spergel 7, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 118, Grøntf. 19, Kartofler 153, andre Rodfr. 148), Afgræsn. 1027, Høslæt, Brak, Eng m. m. 693, Have 38, Skov 78, Moser 20, Kær og Fælleder 369, Heder 28, Stenmarker m. v. 104, Veje og Byggegr. 64, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 376 Heste, 1344 Stkr. Hornkv. (deraf 841 Køer), 1430 Faar, 674 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 286 Td.; 77 Selvejergde. med 257, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1160 (1801: 734, 1840: 942, 1860: 1088, 1890: 1161), boede i 229 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 8 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 210 af Industri, 36 af Handel, 22 af Skibsfart, 48 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tved* (1327: Thweth, 1487: Tuedh), ved Knebel Vig, med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (begge opf. 1899), Fællesmejeri, Sparekasse (opr. 1871; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 165,091 Kr., Rentef. $3^3/_5$-4 pCt., Reservef. 7936 Kr., Antal af Konti 442); *Thorup* med Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 29 Lemmer), Andelsmejeri, Mølle (Tved M.) og Lægebolig samt *Thorup Pakhus* med Kro, Købmandshdl., Markedsplads (Marked i Maj, Sept. og Okt.) og Telefonst.; *Tillerup* (1320: Tylwlthorp, Tilderup og Tildorp) med Skole; *Eg*; *Bjødstrup* (1310: Byornsthorp); *Landborup*; *Blaakjær* med Møller; *Dejgret* (1320: Digerhoveth) med Skole, Mølle og Anlægsbro for Dampskibe, Afholdshjem (opf. 1897), Teglværker og Udskibningssted. Hovedgaarden *Isgaard* har $25^1/_8$ Td. H., 470 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Forstrand og Skrænter, 50 Skov og Plantage, Resten Ager; en Bondegaard drives sammen med Ejendommen; Aalefiskeri. Hovedgaarden *Kvelstrup* har $22^1/_4$ Td. H., 302 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 10 Skov, 22 til Dels beplantet Strandjord, Resten Ager; en Mølle.

Tved S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 334. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Skibets Vestgavl (paa D. Atl.'s Tid var der et lille Taarn af Bindingsværk). Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Eet Vindue og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. I Renæssancetiden

indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor; senere, vistnok i 17. Aarh., tilføjedes Vaabenhuset, med Hvælving. Gravkapellet, i hele Skibets Bredde, er opf. i 18. Aarh., med en nu tilmuret Spidsbue ind til Skibet, af røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil fra1592 med et nyere Maleri (den korsfæstede). Kalk og Disk ere 1657 skænkede af Anders Sandberg til Kvelstrup og Hustru Ingeborg Krabbe. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Præstestol, foræret 1655 af Præst Christen Rasmussen. I Kapellet, der er den Gersdorffske Familiebegravelse, staa 15 Kister, den ældste fra 1710; nogle Portrætter ere nu fjernede. Kisteplade med Indskrift over Jmfr. Dorete Maria Sandberg, † 1660. Under Skib og Kor findes to (nu tomme) Begravelser. Paa Korbuen er fundet Kalkmalerier fra 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 27).. Paa Kirkegaarden er der 1894 opf. et Ligkapel.

Isgaard (Egsgaard) har tilhørt Hvideslægten og senere Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og blev bortforlenet; 1544 købtes den af Anders Christensen Sandberg († 1559) og havde fra den Tid ofte Ejere fælles med Kvelstrup, saaledes Anders Sandbergs Søn Tyge Sandberg († 1587), hans Datter Kirsten Sandberg, g. m. Gert Bryske til Katholm, Peder Gersdorff 1638, hvis Søstersøn Frands Rantzau 1651 sammen med sin Svoger Joh. Brockenhuus solgte I. til Jochum Gersdorff, hvis Datter Dorte G. 1666 ejede den. Hun ægtede Amtmand Otte Krabbe, som 1677 mageskiftede I. (550 Td. H., Godset indbefattet) mod Aakjær (800 Td. H.) til Rentem. Chr. Gersdorff († 1725), hvis Søn Jochum G. († 1745) tillige ejede Rolsegd. og Kvelstrup. Dennes Sønnesøn af s. Navn († 1781) solgte 1773 I. (38) med Kvelstrup (22) med Tiender (26) og Bøndergods (402 Td. H.) for 50,000 Rd. til Kammerr. Ole Marcussen († 1831), der 1826 for 12,000 Rd. solgte I. til Chr. Leemeyer, Forpagter paa Kalø († 1843). Han mageskiftede den mod Strandsgaard (Vistoft S.) til Niels Pedersen († 1862), der solgte den, den Gang næsten udyrkede Gaard 1857 for 100,000 Rd. til Gust. Krøger, og han afhændede den 1890 for 253,000 Kr. til den nuv. Ejer, Kmjkr. J. H. Krieger. — Hovedbygningen er opf. af Gersdorfferne i 1. Halvdel af 18. Aarh., i 3 Fløje af Bindingsværk; den er ombygget i 1850'erne og 1890'erne og bestaar nu ligeledes af 3 Fløje i 1 Stokv., hvoraf Midtfløjen har et bredt Indgangstaarn. En høj Terrasse fører ned til Haven, hvori en mindre Sø. I en Højning tæt Ø. for Gaarden ses endnu Grunden af en firkantet Bygning. Af det gml. Isgaard ere mange Mursten indsatte i de nye Ladebygninger; to dekorative, ret anselige Sandstens-Halvfigurer i Renæssancestil ere bevarede.

Kvelstrup er Sandbergernes gamle Familiesæde. Af Ejerne af denne Slægt nævnes 1420 Hr. Henrik S., dennes Søn Ulrik S., saa 1462 Anders Christiernsen, hvis Efterkommere ogsaa antoge Navnet Sandberg, saa Søn efter Fader: Christen Andersen, † 1517, Anders Christensen, † 1567, Hr. Ulrik S. til Løjstrup, † 1636, Generalmajor Anders S. († 1677 som Slægtens sidste Mand), hans Enke Ingeborg Krabbe, † 1692. Senere tilhørte K. fra omtr. 1692 Chr. Gersdorff († 1725), Jochum Gersdorff († 1745), hans Søn Konferensr. og Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Ritmester Jochum G. († 1781), dernæst Kammerr. Ole Marcussen, som 1795 solgte K. (13, Tiender 9 Td. H.) for 13,990 Rd. til Ole Nic. Hansen paa Kalø, † 1799, hvis Dødsbo 1799 ved Aukt. solgte den (22, 8 og 5 Td. H.) for 20,530 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1804 solgte den for 28,000 Rd. til Kystbefalingsmand Erik Rugaard; han solgte den for 12,000 Rd. 1834 til Niels Pedersen paa Isgd., som forøgede Jordtilligg. og 1839 for 22,000 Rd. solgte den til Jens Risager Poulsen, hvis Søn, Chr. S. P., den nuv. Ejer, overtog den 1873. — Hovedbygningen er opf. 1794 og bestaar af 2 Fløje i 1 Stokv. Den gamle Gaard har ligget S. V. for den nuv., i Haven; der ses Spor af to vinkelret sammenstødende Grave, der udgaa fra en Lavning mod S.; paa den lille aflang-firkantede Plads er der truffet Murlevninger.

Tved Sogn var i kat. Tid Præbende til Aarhus Domkapitel. — Om Tved Kirke og Stueursfabrikation i Dejgret se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 62 og 98.

I Præstegaardshaven har der været en hellig Kilde.

Vistoft Sogn omgives af Tved, Knebel og Agri Sogne, Æbeltoft Vig, Helgenæs Sogn og Begtrup Vig. Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_2$ Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, især i den nordl. Del bakkede Jorder (Mols Bjærge; Trehøje, 404 F., 127 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandmuldede, sandede, skarpsandede og stenede. Mod N. Ø. *Bogens Sø*, omtr. 20 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 4122 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 56, Rug 425, Byg 295, Havre 521, Boghvede 8, Spergel 11, Frøavl 20, Blands. til Modenh. 32, Grøntf. 9, Kartofler 80, andre Rodfrugter 69), Afgræsning 1057,

Høslæt, Brak, Eng m. m. 518, Have 18, Skov 196, ubevokset 12, Moser 57, Kær og Fælleder 56, Heder 511, Stenmarker m. v. 61, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 326 Heste, 839 Stkr. Hornkvæg (deraf 523 Køer), 1492 Faar, 441 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 200 Td.; 61 Selvejergde. med 185, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 776 (1801: 522, 1840: 645, 1860: 720, 1890: 818), boede i 159 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 497 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 22 af Fiskeri, 126 af Industri, 32 af Handel, 44 af forsk. Daglejervirks., 45 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vistoft* (1443 og 55: Westhofft, 1464: Vesstoft, 1476: Wetztoffth) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1884), Fællesmejeri og Telefonst.; *Strands* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Sparekasse (opr. 1869; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 207,031 Kr., Rentef. $3^3/_5$ pCt., Reservef. 10,095 Kr., Antal af Konti 355) og Telefonst.; *Begtrup* (1320: Becketorp) med Forsamlingshus (opf. 1900); *Fuglsø* (1320: Fuglæsiø) med Kro; *Viderup* (1203: Weddethorp); *Bogens*; *Toggerbo*. *Særbæk*, Ladeplads med Anlægsbro for Dampskibe (ved Brohovedet 13 F.), ved Begtrup Vig. *Klokkerholm*, Gd., med Strandkontrollørstation. *Lægerholmgaarde*. *Bogensholm*, Gd. *Rødegaard*.

Vistoft S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 332. Lægd. Kirken tilhører til Dels Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. Vistnok i 15. Aarh. nedbrødes Vestmuren, og Skibet forlængedes mod V. Over den nye Vestgavl opførtes et Klokketaarn, aabent mod V. (senere tilmuret), med Pyramidetag; samtidig tilføjedes Vaabenhuset, af store røde Mursten. Kirken har fladt Loft, undt. Koret, hvis Hvælving er fra 16.-17. Aarh. Altertavle i Renæssancestil, skænket 1666 af Præsten Christen Christensen og Hustru, med et Maleri (Christus velsigner Menigheden) af Pastorinde N. Jensen. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1627 med smukt udsk. Dør. Præstestol fra 1666. Et af Stolestaderne har Aarst. 1681. I Korvæggen Ligsten over Provst Søren Jonsen, † 1608, og Hustru, og over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1666. — Paa Kirkegaarden et Lighus, opf. 1894.

Bogensholm var forhen en Hovedgaard, der 1420 ejedes af Johs. Slet, hvorefter den tilhørte Aarhus Bispestol, der 1491 lod den indværge med Lovhævd. Ved Reformat. kom den til Kronen, der 1579 mageskiftede den til Mourids Stygge, hvis Søstersønner Hans og Iver Dyre med deres Svoger Jørgen Kruse 1627 solgte B. til Fru Ellen Rostrup, der straks skænkede den til sin Datterdatter Jfr. Abel Gertsdatter Bryske, † ugift; 1662 ejedes den (12 Td. H.) af Erik Hardenberg Gyldenstierne, hvis Fader Henrik G. dog 1669 solgte den til Knud Bille til Skjerrildgd., som straks efter mageskiftede den til Predbjørn Gyldenstierne til Møllerup 1669; derefter ejedes den af hans Søn Knud G. († 1682), dennes Datter Hilleborg G., g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle, deres Søn Kmhr. Knud T., hvis Enke, født Restorff, efterlod den til sin Broderdatter Margr. Elisab. Restorff og hendes Ægtefælle Major Peder Lassen v. Post til Holmegd., der 1790 solgte sin Arvepart til Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz, som 1797 solgte B. (12 og 50 Td. H.) for 10,000 Rd. til Claus Gaardsted. Nuværende Ejer er Rasmus Skjøt. — B. har oprindl. ligget Ø. for den nuv. Gaard i den flade Eng. Voldstedet spores endnu som en svag Forhøjning, omtr. 100 F. i Gnmst., omgiven af en Grav (eller maaske snarere 3 mindre Forhøjninger, indbyrdes adskilte ved Grave og omgivne af en fælles Grav). Der er før oppløjet Mursten her.

I *Strands* var tidligere en Hovedgaard, der 1420-58 tilhørte Knud Slet og 1490 kom til Aarhus Bispestol. — I Vistoft ligger *Rødegaard*, oprindelig kun en Bolig med Gods til, der opførtes af Bodil Pedersdatter, Enke efter Herredsfoged Anders Pedersen, i Slutn. af 17. Aarh. og gik over til Svigersønnen Provst Laur. Aagaard, hvis Enke omtr. 1730 solgte den til Forvalter Chr. Hasselbalch († 1759), hvorefter den ved Aukt. 1760 solgtes til J. E. Hauch, † barnløs 1782, og snart efter adsplittedes Godset. En mulig Levning af Gaarden er et lille Stykke gml. Mur (af utilhuggen

Kamp og Mursten) i Kirkegaardsdiget og en Mængde Murstensbrokker, der findes paa den af Landevejen gennemskaarne Karlshøj.

Paa høj, jævn Flade ved Vistoft ligge de to fredlyste *Brunhøje* (18 F. høje); paa Toppen af meget høje Bakker ved Viderup ligge de fredlyste 3 anselige *Trehøje*. — Paa Begtrup og Viderup Jorder har der været hellige Kilder.

Et Vedtægts- og et Grandebrev for Vistoft By, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 1 flg.

Helgenæs Sogn bestaar af den Halvø, der skyder ud mellem Begtrup og Æbeltoft Vig og kun ved den omtr. 350 Al. brede Landstrimmel „Draget" hænger sammen med Vistoft Sogn. De i Midten og mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (Ellemandsbjærg, 314 F., 98,$_5$ M.) ere dels sandmuldede og lerblandede, dels sandede. Sydspidsen af Halvøen er *Sletterhage*. Vænge Sø er udtørret.

Fladeindholdet 1896: 3964 Td. Ld., hvoraf 1547 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 467, Byg 301, Havre 472, Boghvede 18, Spergel 22, Frøavl 27, Blandsæd til Modenhed 37, Kartofler 54, andre Rodfr. 135), Afgræsn. 1465, Høslæt, Brak, Eng m. m. 611, Have 16, Skov 38, ubevokset 8, Moser 34, Kær og Fælleder 37, Heder 12, Stenmarker m. v. 126, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 270 Heste, 892 Stkr. Hornkvæg (deraf 560 Køer), 1221 Faar, 446 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 167 Td.; 59 Selvejergde. med 148, 89 Huse med 18 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 776 (1801: 524, 1840: 626, 1860: 725, 1890: 777), boede i 169 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomhed, 487 af Jordbr., 2 af Gartneri, 29 af Fiskeri, 121 af Industri, 16 af Handel, 7 af Skibsf., 3 af forsk. Daglejervirks., 68 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Helgenæs Kirke* (1186: Helghanes, i Vald. Jrdb.: Hælghænæs) og Byerne: *Stødov* med Præstegd., Skole, og Telefonst.; *Fejrup* (1360: Fæghædorp); *Borup* (1320: Bothorp); *Esby* med Skole og Telefonst.; *Ørby* med Kro. *Kongsgaarde* (3 Gde.) med Telefonst. *Stengaarde* (2 Gde.). *Helgenæs Mølle*. *Klægbjærg*, Gd.; *Vigabet*, Gd. *Sletterhage Fyr* (Vinkelfyr, der vises fra et 52 F. højt, hvidt, rundt Taarn, opf. 1894 af Beton; Flammens Højde o. Havet 53 F., Lysvidden $3^1/_4$ Mil) med Taagesignal.

Helgenæs S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 331. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Den højtliggende *Kirke* (Sømærke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af raa Granit. Norddøren er tilmuret. I 18. Aarh. (paa Taarnet: 1773) blev Skibet forlænget mod V. omtr. 15 F., Taarnet, med stor Bue i Vestmuren, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførte og Hvælving indbygget i Koret. Senere blev Taarnets Vestbue tilmuret og Underrummet forbundet med Skibet. Kirkens Indre og Inventariet er rest. 1884-85. Granitalterbord med Træbeklædning i Renæssancestil. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den opstandne). Kalk fra 1638. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Ligsten over Præst Chr. Redlich Boserup, † 1786, og over Provst Oluf Sørensøn Dal, skudt 1628 af de kejsl. Tropper, og Hustru. Ligtræ over Jon Persen Skriver, † 1580. Epitafium over ovenn. Boserup. Under Skibets Gulv en lukket Begravelse.

Helgenæs nævnes oftere i Historien. I Harald Blaatands sidste Regeringstid blev han af Sønnen Svend Tveskæg overfalden her med en Flaade og slaaet paa Flugt, ligesom Saxo her lader ham falde for Palnatokes Skud, medens Knytlingesaga henlægger den sidste Scene til Isefjorden. Ved Helgenæs slog Magnus den godes Flaade 1044 Svend Estridsen. Blandt de Ejendomme, som Bisp Peder Vognsen 1203 skænkede til St. Klemens' Kirke i Aarhus, var ogsaa Helgenæsgaard, formodentlig den samme, som senere kaldtes Kongsgaard (se ndfr.), og hvor iflg. D. Atl. de kgl. Jagtbetjente opholdt sig, naar Kongen holdt Jagt her; H. var helt Krongods indtil omtr. 1660. Helgenæs var før, i alt Fald fra 15. Aarh., et eget Birk, hvis Fogder vare de kgl. Bestyrere af Kongsgd.; 1523 fik Jens Pedersen Bassi Bekræft. paa det Livsbrev, han havde paa Kongsgaarden, og 1524 Brev paa at maatte være fri for de to Svin,

han før gav Kronen, saalænge han var Foged paa H.; Birket synes at have været til endnu i 1. Halvdel af 17. Aarh.

Sogneskellet mellem Helgenæs og Vistoft dannes af *Dragsmuren*, en sikkert ældgammel Vejspærring, der strækker sig tværs over den lave Tange, dog saaledes, at den til begge Sider ender 50-70 F. fra Stranden (Tangen har muligvis i ældre Tid været smallere). Den er bygget af raa Kampesten, indtil 3 F. store, der ligge løst ovenpaa hinanden, ret uregelmæssig og højst i 3 Lag. Murens Højde er 2-3 F.. Bredden omtr. 5 F., hele Længden omtr. 570 F. En gml. Præsteberetn. til O. Worm fra 1623 (da mindst 100 Aar gml.) lader Diget være opf. af Marsk Stig for at afspærre det ham tilhørende Helgenæs („saa er der gjort en Stenmur af øster Havet og udi det vestre Hav, med Plankeværk ovenpaa, saa at ingen kunde kommé ud af Landet uden Marsk Stigs Minde, hvilket Muren, som endnu staar af det ene Hav og ud i det andet, noksom vidner, endog Plankerne ere bortraadnede"). Under den første slesvigske Krig blev Murens Nordside dækket med Jord, og noget S. for Muren anlagdes en befæstet Stilling, hvis Jordvolde med Skydehuller ses endnu; neden for Voldene er der dybe Grave. Fra Helgenæs gik 1849 Olaf Rye med sin Afdeling over til Fyn, faa Dage før han faldt ved Fredericia.

Kongsgaarde blev (15 Td. H.) 1740 (da 2 Gde.) af Antoinette Rhode i Viborg skødet til Herredsfoged Peder Høeg, der Aaret efter solgte en af dem for 50 Rd. pr. Td. H. til Præsten paa Helgenæs Hr. Melchior Olufsen Sommerfeldt. 1789 var den en Bondegaard (5 Td. H.) under Lyngsbækgaard. Ude i en lille næsten tilgroet Sø, tæt ved Bredden, findes endnu Pladsen, hvor den befæstede Del af den gml. Kongsgaard laa. Det er en rund, lav Holm, omtr. 70 F. i Gnmst.; man har fundet Murstensbrokker paa den.

Øster-Lisbjærg Herred.

Sogne:

Skarresø, S. 1008. — Thorsager, S. 1009. — Bregnet, S. 1012. — Mørke, S. 1015. — Hornslet, S. 1016. — Skjødstrup, S. 1020. — Hjortshøj, S. 1021. — Egaa, S. 1022. — Todbjærg, S. 1024. — Mejlby, S. 1025.

Øster-Lisbjærg Herred begrænses mod S. Ø. og Ø. af Mols og Sønder Hrdr., mod N. af Sønderhald og Galten Hrdr., mod V. af Aarhus Amt (V.-Lisbjærg og Hasle Hrdr.) og mod S. V. og S. af Kalø Vig. Udstrækningen fra V. til Ø. er omtr. 3, fra N. til S. højst 2 Mil. Overfladen er for en Del bakket og højtliggende; Kampehøj er 372 F., 117 M., Kalø Bavnehøj 325 F., 102 M., Trehøje 329 F., 103 M. kun langs Vigen er Terrænet lavt. Jorderne ere ved Vigen meget gode, ofte lerede og dybtmuldede med godt Underlag, mod V. og N. ret gode, ofte lerblandede, mod

N. Ø. derimod meget ufrugtbare, overvejende skarpsandede. Herredet er ret vel udstyret med Enge og Moser; af Skov har det en Del, især i Midten og ved Vigen (i alt 2838 Td. Ld.). Som Helhed hører det til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $12^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 39,804 Td. Ld. ($3,_{99}$ □ Mil, $219,_{69}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 2903 Td., Folketallet $^1/_1$ 1901: 10,332 (1801: 4991, 1840: 6477, 1860: 7928, 1890: 10,231). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Mols og Sønder Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og under Amtets 3. Forligskreds (Todbjærg og Mejlby) og 7. Forligskr. (Skarresø, Thorsager, Bregnet, Mørke og Hornslet), medens Hjortshøj og Egaa Sogne høre under Aarhus Amts 1. Forligskr.

Ø.-Lisbjærg Hrd., i Vald. Jrdb.: *Lithæsbiarghæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel og var delt i 2 Skibsreder, *Koningskibelse* og *Bispskibelse*, hvilket vel har fremkaldt dets senere jurisdiktionelle Deling i Ø.- og V. Lisbjærg Hrd., dog vistnok først omtr. 1500. Senere hørte Ø.-Lisbjærg Hrd. under Kalø Len og fra 1660 under Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 525 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 2 Jættestuer, 25 Langdysser, 17 Runddysser, 6 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, Resten Gravhøje), men omtr. Halvdelen er nu sløjfet og over $^1/_3$ mere eller mindre forstyrret; $^1/_1$ 1901 vare 16 fredlyste. Medens Gravhøjene ere nogenlunde jævnt fordelte, findes Stengravene næsten alle i Bregnet Sogn og den sydl. Del af Thorsager og Mørke Sogne. Flest Monum. kendes fra Sognene Bregnet (omtr. 125), Thorsager (120), Todbjærg (70), Skjødstrup (55) og Mørke (40).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i Ø.-L. Hrd., af *F. Uldall*, 1874-75.

Skarresø Sogn, Anneks til Kolind og Ebdrup i Sønder Hrd., omgives af Thorsager Sogn, Sønder Hrd. (Ebdrup og Kolind S.), fra hvilket det skilles ved Korup Aa, og Sønderhald Hrd. (Koed og Marie Magdalene S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, noget østl., ligger $2^1/_2$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De noget bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med gode Enge og Kærjorder langs Korup- og Ryom Aa. Gennem den vestl. Del gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 2910 Td. Ld., hvoraf 1031 besaaede (deraf med Rug 396, Byg 105, Havre 302, Boghvede 92, Spergel 23, Frøavl 10, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 8, Kartofler 49, andre Rodfr. 37), Afgræsn. 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 10, Skov 5, ubevokset 5, Moser 78, Kær og Fælleder 250, Hegn 5, Heder m. v. 52, Veje og Byggegr. 63, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 478 Stkr. Hornkvæg (deraf 305 Køer), 732 Faar, 186 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 94 Td.; 30 Selvejergde. med 82, 37 Huse med 11 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 346 (1801: 190, 1840: 219, 1860: 240, 1890: 330), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 259 af Jordbr., 24 af Industri, 17 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skarresø* med Kirke og Forsamlingshus (indv. 1898); *Astrup*; *Mesballe* med Skole og Optagelseshjem for ukonfirmerede Piger; *Tjerrild*. Gaarde: *Ballegd.*, *Bassegd.*, *Tjerrild-Mosegd.*, m. m.

Skarresø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 294. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten i Munkeskifte, Koret paa Granitsokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren (tilmur.) og Korbuen ere bevarede. 1773 tilføjedes Taarn og Vaabenhus, begge af røde Mursten (paa Taarnet H. G. og 1773). Taarnrummet har Rundbue ind til Skibet. Udsk. Altertavle i Barokstil. Granitdøbefont. Prædikestol

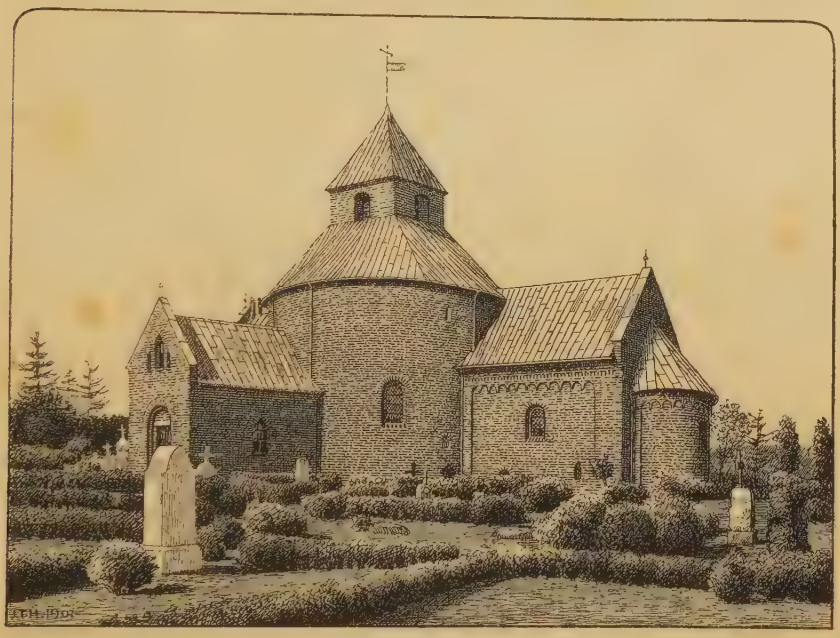

Thorsager Kirke.

i Stil som Altertavlen, ligesom denne bekostet af Etatsr. Peder Fogh til Ryomgd. Præstestol fra 1685.

Ved Skarresø og ved Ballegaard har der været hellige Kilder.

Skarresø var fra 1. Halvdel af 17. Aarh. indtil $^{26}/_{7}$ 1775 Anneks til Marie Magdalene Sogn, da det blev Anneks til Kolind-Ebdrup.

Thorsager Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Bregnet og Mørke Sogn, Sønderhald Hrd. (Hvilsager og Marie Magdalene S.), Skarresø Sogn og Sønder Hrd. (Ebdrup og Feldballe S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Randers og $2^{3}/_{4}$ Mil N. V. for Æbeltoft. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede, nogle lerede og lermuldede. Klokkerholm Skov. Midt i Sognet udspringer *Thorsager Aa*, der optager den paa Østgrænsen løbende Korup Aa. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 6453 Td. Ld., hvoraf 2245 besaaede (deraf med Hvede 68, Rug 626, Byg 335, Havre 872, Boghvede 48, Spergel 25, Frøavl 34, Blandsæd til Modenh. 30, Grontf. 16, Kartofler 96, andre Rodfr. 91, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1740, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1007, Have 44, Skov 180, Moser 377,

Thorsager Kirkes Indre.

Kær og Fælleder 470, Hegn 5, Heder 180, Stenmarker 44, Veje og Byggegr. 161 Td. Kreaturhold 1898: 422 Heste, 1383 Stkr. Hornkv. (deraf 815 Køer), 1429 Faar, 534 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 349 Td.; 66 Selvejergde. med 312, 1 Fæstegd. med 6, 141 Huse med 28 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 1157 (1801: 701, 1840: 847, 1860: 809, 1890: 1187), boede i 237 Gaarde og Huse; Erhverv 1890:

60 levede af immat. Virksomhed, 705 af Jordbr., 2 af Gartneri, 192 af Industri, 49 af Handel, 98 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Thorsager* (i Vald. Jordb. Sthorsakær, vistnok en Skrivefejl) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. 1868; $^{31}/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 126,266 Kr., Rentef. $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservef. 6348 Kr., Antal af Konti 580), Andelsmejeri, Kro, Mølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Faarup*; *Skrejrup*; *Rostved* med Skole. *Smogen* og *Ellev*, Gde. og Huse. *Hvitvedgaard* ($10^{1}/_{4}$ Td. H.).

Thorsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 295 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø Hovedgaard.

Kirken ligger paa Toppen af en høj, stejl Bakke, der kun mod S. skraaner jævnt, og behersker helt Landsbyen. Den er en af Landets Rundkirker og ligner paafaldende Bjernede Kirke (II S. 628). Den bestaar af Rundbygningen, et ligesidet Kor med Apsis mod Ø., et Vaabenhus mod S., der ligger i sydvestl. Retning, og en Udbygning mod V. (før Taarn). Den oprindl. Del, Rotunden og Koret med Apsis, er opf. i romansk Tid, c. Aar 1200, vistnok af Aarhusbispen Peder Vognsen († 1204), der var af Hvidernes Slægt, som ogsaa opførte Bjernede Kirke, og er helt af store, røde Mursten i Munkeskifte. Rotunden (indv. Tværmaal omtr. 20 Al.) har 9 smaa Krydshvælvinger ($10^{3}/_{4}$ Al. over Gulvet), der aldeles ligne dem i Bjernede, og som bæres af 4 svære, henved 8 Al. høje Murstenspiller med rigt profilerede Sokler og trapezskjoldede Kapitæler. Ad en Vindeltrappe indvendig i Rotundens sydvestl. Side kommer man op over Hvælvingerne til et $3^{1}/_{2}$ Alen højt Rum ($21^{1}/_{4}$ Alen i Tværmaal), der mod N. Ø. og S. Ø. har smaa, som Skydehuller dannede Lysaabninger; midt i Rummet staa 4 firkantede, lave Piller, der forbindes ved brede Rundbuer, og som danne Underbygningen for det lille firkantede, med Pyramidetag forsynede Taarn, der hæver sig midt over Rotundens omtrent kegleformede Tag. Rotunden, der faar Lys gennem rundbuede Vinduer, har kun een Portal mod S. V., udvendig omgiven af 3 runde False. Den halvcirkelformede Korbue har næsten samme Bredde som Skibet, hvad næppe er oprindeligt. Paa hver Side af Korbuen sidder en dyb, smal Niche. Koret ($8^{1}/_{2}$ Al. langt og br.) har Krydshvælving, Apsis ($3^{1}/_{2}$ dyb og $7^{1}/_{4}$ Al. bred) Halvkuppelhvælving. I den senere Middelalder tilføjedes foran Portalen Vaabenhuset (med Bjælkeloft) med Kamgavle (det viser Spor af senere at være forhøjet, da de øvre Partier ikke have Munkeskifte) og mod V. et 28 Al. højt Taarn, ligeledes med Kamgavle (maaske er dog dets nedre Del oprindl.); det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. Ved en gennemgribende dygtig Restauration 1877-78 (indviet $^{13}/_{10}$ 1878; Restaur. kostede omtr. 40,000 Kr.) under Ledelse af Bygningsinspektør. Prof. Walther blev Taarnet nedbrudt i Højde med Koret og fik Spidsgavl ligesom Koret, der ogsaa i Tidens Løb var blevet udstyret med Kamgavl; ogsaa Vaabenhusgavlen omdannedes; Portalen fik sit oprindelige Udseende, Ydermurene rensedes for deres Hvidtning, og største Delen skalmuredes, saa at den røde Farve atter traadte frem, og alle Spor af oprindl. Former fremdroges, saaledes Rundbuefrisen paa Korpartiet, der kun delvis var bevaret, ligesom den vestl. Udbygning fik en lign. Udsmykning; det Indre fik en Dekoration i Kalkfarve, og det meste af

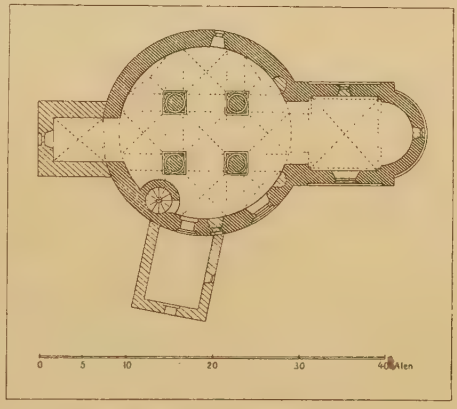

Grundtegning af Thorsager Kirke.

Inventariet fornyedes. Hele Kirken er tækket med Bly. Altertavle, med et Maleri af A. Dorph (Christus i Getsemane), Prædikestol, med Basrelieffer (Christus, Peder og Paulus), Stolestader og Døre, med Palmegrene, ere alle nye af Egetræ i romansk Stil. Gammel Granitdøbefont. En Malmlysekrone i Renæssancestil er i Nutiden flyttet hertil fra Bregnet Kirke; en anden er skænket Kirken 1708. I Kirken to Krucifikser fra Renæssancetiden. Kirkens to Klokker hænge i Rummet over Rotundens Hvælvinger. I Rotundens Ydersider er der indsat 3 Ligsten med Kors, hvoraf to have den tilspidsede middelalderlige Form (se *Løffler*, Gravst. Pl. III). (Om Kirken se *Løffler*, Udsigt osv. S. 257 flg., og *Blom*, i Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 65). — Paa Kirkegaarden et Ligkapel, opf. 1885.

Hvitvedgaard med Skov til 42 Svins Olden solgte Grev Mogens Friis 1674 til Bjørn Albrechtsen i Æbeltoft; 1703 solgte Henr. Poulsen den (14 Td. H.) til sin Fætter Erik Henriksen, og 1754 skødede Nille Marie Behr, Consistorialr. Fr. Lyngbys Enke, den for 700 Rd. til Erik Frisenbergs Enke Elisab. Andersd. Østergaard, som 1765 overdrog den for s. Pris til sin Søn Jacob Eriksen Frisenberg, der 1791 solgte den for 1550 Rd. til Dines Simesen fra Randers. Nuv. Ejer er Søren Knudsen.

De Markeder, der 1582 henlagdes til Thorsager fra Marie Magdalene Sogn, bleve 1601 flyttede til Grenaa. — I Thorsager fødtes 1730 kgl. Hofbilledhugger Jens Karlebye († 1812).

I arkæologisk Hens. frembyder Sognet ikke liden Interesse. Ved Smogen er der fredlyst 7 Gravhøje, deribl. de to *Foldhøje*, samt en lille Stensætning, ved Gaarden Nyskov en Gravhøj, og ved Rostved en Langdysse, en smuk Runddysse og 3 Gravhøje, af hvilke en, mulig to, indeslutter Jættestue. Flere Steder i Sognet er der afdækket Stenkister fra den romerske Jærnalder, med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler; ved Rostved er der undersøgt en Gravplads fra romersk Jærnalder, ved Thorsager en fra førromersk og romersk Jærnalder, og ved Gaarden Haag er der 1895 gjort et i Norden hidtil enestaaende Fund fra den yngre Broncealder: en Broncestøbers Arbejdsplads, med mange Fragmenter af Smeltedigler, Støbeformer af Ler, Lerklininger fra Smelteovne o. a., endvidere Ler, Karskaar, Broncesager, Dyreben, m. m. Ved Nyskov har der været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh.; dens Plads er nu næppe kendelig.

Bregnet Sogn, Anneks til Thorsager, omgives af dette og Mørke Sogn, Kalø Vig samt Mols Hrd. (Egens S.), fra hvilket det skilles ved Kolaa, og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, noget sydl., ligger 2 Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) ere stærkt muldede, mere eller mindre sand- og grusblandede Lerjorder, med en Del Skov (Hestehave, Kohave, Ringelmose Sk., Bjødstrup Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus og Randers til Grenaa og Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 4170 Td. Ld., hvoraf 1720 besaaede (deraf med Hvede 124, Rug 276, Byg 425, Havre 622, Bælgsæd 9, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 113, Grøntf. 35, Kartofler 27, andre Rodfr. 85), Afgræsn. 728, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 45, Skov 633, Moser 8, Kær og Fælleder 13, Hegn 13, Stenmarker 74, Veje og Byggegr. 119 Td. Kreaturhold 1898: 412 Heste, 1219 Stkr. Hornkv. (deraf 771 Køer), 687 Faar, 666 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 365 Td.; 52 Selvejergde. med 336, 3 Fæstegde. med 16, 119 Huse med 13 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1332 (1801: 601, 1840: 716, 1860: 907, 1890: 1271), boede i 218 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 113 levede af immat. Virksomhed, 544 af Jordbr., 4 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 291 af Industri, 86 af Handel, 189 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Bregnet Kirke* og Byerne: *Korup*; *Bjødstrup*, ved Landevejen, med Skole; *Rønde*, ved Landevejen, med Missionshus (opf. 1888), Skole, Højskole (opr. 1894), Lægebolig (2 Læger), Dyrlæge, Købmandshdlr., Haandværksdrift, Cementstøberi, m. m., Kro, Markedsplads (Marked i Marts, Sept. og Nov.), Telegraf- og Telefonst. samt Postkontor; *Følle*, ved Landevejen, med Skole, Vand- og Vejrmølle samt Købmandshdl. (i F. udgives Adresseavisen „Kalø Vig“). Hovedgaarden *Kalø*

har $81^1/_4$ Td. A. og E. Hrtk. og $6^5/_8$ Td. Skovsk., 1450 Td. Ld., hvoraf 80 Eng (i Thorsager S.), 650 Skov (70 i Thorsager S.), 70 Forstrand og Kalø Ruins Terræn, Resten Ager; $41^5/_8$ Td. H. Jord er udtaget til fri Raadighed og bortforpagtet. Gaarden *Hannesminde* har $13^1/_8$ Td. H., 110 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 7 Skov, 3 Have og Gaardspl., Resten Ager. En Gaard i Følle (*Røndegd.*) har 15 Td. H., 170 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager. *Nappedam*, Ladeplads, med Toldkontrolst. og Anlægsbro (10 F. Vand).

Bregnet S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Æbeltoft Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 296. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø.

Kirken, smukt beliggende ved Udkanten af Kohave, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S., alt opf. samtidigt i gotisk Tid af store røde Mursten. Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Kirken faar kun Lys fra S. Skib og Kor have oprindelige Hvælvinger; paa Korhvælvingen findes malet Aarhusbispen Jens Iversen Langes Vaaben, og Kirken er da rimeligvis opført i hans Tid (1449-82). Kirken er restaur. 1872 (Arkit.: Bygningsinspektør Walther) og fik da Dekoration i Kalkfarve. Altertavlen er et nyere

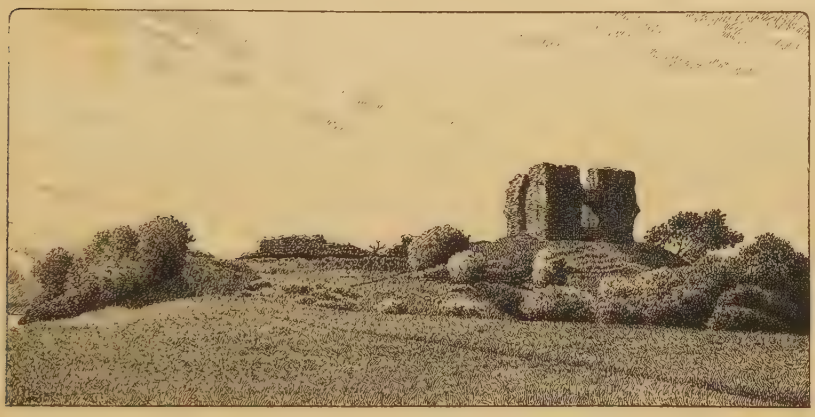

Kalø Ruiner.

Maleri (den korsfæstede) af Major S. Schack. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder og Dyrefigurer. Prædikestolen, med Evangelistfigurer af Billedhugger Fjeldskov, er fornyet. Orgel fra 1884; Glasmaleri i Koret fra 1893. Kirkens gamle Klokke uden Indskr., fra 12. Aarh., er siden 1898 i Nationalmus. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel, opf. 1894.

Kalø (1323: Calvø, 1484: Kallø; vistnok af Kalv, en lille Ø eller Holm, jvfr. Fænø Kalv, Strynø Kalv og andre lignende) nævnes første Gang 1313, da Erik Menved efter at have dæmpet Bondeopstanden i Jylland lod Bønderne opføre et befæstet Slot her. Dette blev ifl. Bestemmelserne i Chrf. II's Haandfæstning af 1320 nedbrudt i dette Aar, men maa dog kort efter være opbygget, idet Claus Limbek 1340 var Høvedsmand paa K. Slot, og i Forliget i Spandau mellem Vald. Atterdag og Holstenerne bestemtes, at han skulde indløse Nørrejylland, og at K. med den fjerde Del af Provinsen skulde indløses først; i dette Dokum. ansattes „det Hus Kalfø" til 10,000 Mark lødigt Sølv. 1343 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Slottet fra Claus Limbek og hans Arvinger, men sidstn. havde det atter i Pant 1348. 1364 nævnes Hr. Gunder Jakobsen, 1365 Hr. Fikke Moltke og 1369 Niels Muus som Høvedsmænd paa K., endvidere 1370 Jens Pelæ, 1376 Hr. Jens Andersen (Brock), Jep Truelsen, 1423 Hr. Peder Mogensen, 1439 Bo Høg, 1458 Erik Lunov; Vald. Atterd. havde pantsat Slottet til Aarhus Bispestol, men 1407 indløste Dronn. Margrethe det. Af de flg. Lensmænd nævnes Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm († 1477), 1483 Oluf Stigsen, 1486 Oluf Friis,

1505 Jep Krumpen, 1507 Niels Clemensen, 1514-54 Erik Eriksen Banner, der her bevogtede Gustav Vasa, hvem det 1519 lykkedes at flygte til Lübeck, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, den senere Regeringsraad, 1563-96, i 17. Aarh. Rigsmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Kansler Christen Thomesen Sehested, Kansler Just Høg til Gjorslev, Gunde Rosenkrantz til Vindinge og hans Broder Erik R. til Rosenholm, i hvis Tid K. Len blev inddraget ved Suverænitetens Indførelse; et af de nye Amter blev kaldet Kalø Amt (se S. 786). Slottet forærede Chr. V 1670 til Ulr. Fr. Gyldenløve, der efter at have boet her en kort Tid lod Bygningerne nedbryde 1672 og Materialerne anvende til Palæet paa Kongens Nytorv i Kbh., det senere Charlottenborg.

Slottet laa paa Vestenden af en lille Ø dybt inde i Kalø Vig, kun forbunden med Landet ved en smal, stensat Tange, og paa Øens højeste Punkt (66 F.) paa en naturlig Banke, der falder brat af mod V. til Havet, medens den paa de andre Sider gaar jævnere over i Terrænet. Til Værn for Borgen var der i Banken mod N., Ø. og S. indskaaret ret dybe og brede Grave, som vare tørre. Skønt Slottet som nævnt først omtales 1313, menes dog Borgpladsen efter hele sit Anlæg at høre til de tidlig-middelalderlige Voldsteder og altsaa før at have baaret en Borg. Om Udseendet af den senere Middelalders Kalø Slot vides næsten intet; formentlig har det bestaaet af et befæstet Taarn, flere mindre spredtliggende Bygninger og en Ringmur. Det Slot, der nedbrødes 1672, var en firfløjet Bygning. I en Synsforretn. af 1641 beskrives det: Den sydl. Fløj (grundmur.) med Lensmandens Værelser og Gennemkørselsport; den vestl. Fløj med Køkken og Bryggers; fra vestl. til nordl. Fløj en gml. Brandmur (før Vægtergang), op til hvilken et Halvtagshus; den nordlige Fløj (grundmur., 2 Loft høj), hvori Skriverstue; fra nordl. til østl. Fløj et Stakitværk og en lille Have mellem Muren og Stakittet; den østl. Fløj (grundmur., med hvælv. Kælder), „som Parisis Kammer findes i“, og med et Kapel; et stort Taarn mellem østl. og sydl. Fløj (Fangetaarnet, 3 Loft højt; øverst paa Taarnet en hvælv. Vægtergang og en Hvælving); et grundmuret Porthus, hvorfra der gik en Mur hen til østl. Fløj og en til sydl. Fløj (at der i 17. Aarh. er foregaaet flere Forandringer, navnlig at ældre Bygninger da ere nedbrudte, ses af Synsforretn. fra 1607 og 1629; her nævnes bl. a. et Par smaa Stenhuse nordl. i Borggaarden, et gmlt. Bindingsværkshus, 3 Loft højt, og et Par Vægtergange; ligeledes nævnes Fiskedamme ved Slottet, der i Fjendens Tid, d: Krigen 1627-29, siges at være ødelagte. Til Slottet hørte ifl. Synsforretn. af 1641 to Ladegaarde: den ene paa Øen neden for Slottet, best. af 4 Længer (deribl. Ridestalden og derved en Brønd, og Laden), den anden („Over-Ladegaard“) paa fast Land i en Skov, ogsaa 4 Længer (i den østl. Porten). — Den imponerende Borgplads er endnu væsentlig bevaret. Af Slottet staar derimod kun lidt, navnlig det nederste af en Ringmur (Kampesten og Munkesten, nu indtil 6-8 F. høj) og Rester af det fra Middelalderen stammende store Taarn mellem østl. og sydl. Fløj. Det er firkantet, omtr. 36 F. i Kvadrat, nu omtr. 22 F. højt; men den øverste Del er afbrudt, og det er aabent helt op igennem; ligeledes er Siden mod V. S. V. i 10 F.'s Bredde aaben op igennem; der ses Rester af Dør- og Vinduesaabninger. Murene, omtr. 7 F. tykke, have været opf. af Munkesten, en indre og en ydre Beklædn. om en Kerne af Murstensbrokker, Kalkmørtel m. m.; Beklædningen mangler nu næsten helt. Taarnets Fod ligger sikkert et godt Stykke under nuv. Jordoverflade. S. Ø. for Borgbanken paa Øens lavere Del ses svage Spor af Bygningsfundamenter (Ladegaarden?). Den stensatte Vej ud til Øen stammer vistnok fra Slutn. af 16. Aarh.; 1576 fik i alt Fald Jørgen Rosenkrantz Ordre til at maatte anvende 200 Dl. af Slottets Indkomster til en Stenbro over „Kalø Flaske“, da det var farligt at komme over den. — Tæt N. V. for denne Vej

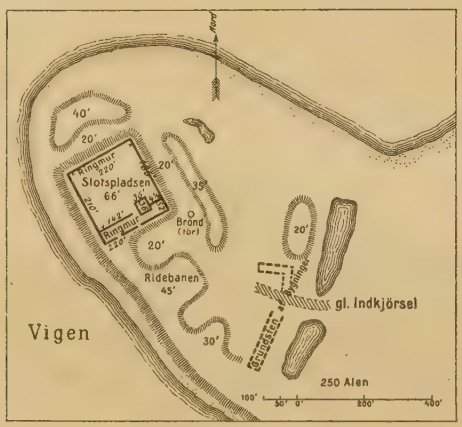

Grundtegning af Kalø Slot.

ligger paa fast Land Rester af en Skanse, „Gravensholm“. (Om K. se *K. Hansen*, D. Ridderborge; 1832, S. 161 flg.). I Nationaimus. er der Fund fra Kalø.

Den nuv. Hovedgaard *Kalø*, der ligger omtr. $^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Ruinen, var fordum Ladegaard („Over-Ladegaard“) til Slottet. 1690 blev den (111 Td. H.) af Kongen mageskiftet til Grev Conr. Reventlow for 470 Td. H. i Fyn og Jyll.; 1731 indlemmedes den i Stamhuset Frisenvold; ved dettes Opløsning 1802 blev Gaard og Gods solgt til Justitsr. Secher, der transporterede Købet (111, 71 og 477 Td. H.) for 217,000 Rd. til Kammerr. Morten Leemejer († 1819), efter hvem den overtoges af Staten, som for 88,000 Rd. (kun Skatterestancerne!) solgte den 1824 til Senator M. J. Jenisch i Hamburg; den gik efter ham over til Sønnen M. J. Jenisch († 1857) og er endnu i Familiens Eje; den nuv. Ejer er Legationsr. M. R. J. — Hovedbygningen, antagelig fra Midten af 18. Aarh., bestaar af 2 Fløje i et Stokv. En Jagtpavillon er opf. 1898 (Arkitekt: H. Kampmann).

I *Rønde* havde Kronen en Gaard (nuv. Kappelgd.), der 1570 blev anvist som Bolig for en resid. Kapellan i Thorsager og Bregnet, som tillige var Slotspræst paa Kalø.

Ved Følle er der fredlyst 2 Gravhøje. — Ø. for Bregnet Kirke findes et svagt Kildevæld, der fordum ansaas for hellig Kilde („Tobiæ Kilde“) og var god for øjensvage.

Mørke Sogn omgives af Thorsager og Bregnet Sogne, Kalø Vig, Hornslet Sogn og Sønderhald Hrd. (Hvilsager S.). Kirken, mod N. V., ligger $2^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Aarhus og $3^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De især mod S. og i Midten noget højtliggende og bakkede Jorder ere mod S. gode, lerede og dybtmuldede, mod N. mindre gode, endog sandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 5007 Td. Ld., hvoraf 2401 besaaede (deraf med Hvede 90, Rug 422, Byg 476, Havre 1005, Blandsæd. til Modenh. 39, Grøntf. 39, Kartofler 59, andre Rodfr. 268), Afgræsn. 1264, Høslæt, Brak, Eng m. m. 888, Have 54, Skov 114, Moser 8, Kær og Fælleder 133, Hegn 7, Stenmarker 8, Veje og Byggegr. 130 Td. Kreaturhold 1898: 462 Heste, 1574 Stkr. Hornkv. (deraf 970 Køer), 790 Faar, 953 Svin og 41 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 380 Td.; 77 Selvejergaarde med 335, 195 Huse med 27 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (18 Td. høre til Arvefæstegd. uden for Sognet). Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1628 (1801: 645, 1840: 815, 1860: 1188, 1890: 1622), boede i 299 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 102 levede af immat. Virksomhed, 887 af Jordbr., 304 af Industri, 91 af Handel, 132 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 54 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mørke* (1416: Myrke) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1868; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 106,900 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,560 Kr., Antal af Konti 607), Mølle, Bageri, Købmandshdl., Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Balle* (udt. Bale; 1490: Ballov); *Ugelbølle*, ved Aarhusvejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Mølle og Telefonst.; *Ommestrup*, ved Randersvejen, med Skole, Folkehøjskole („Mørke Folkehøjsk.“, opr. 1869) og 2 Teglværker; *Dagstrup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1868, Pl. for 25 Lemmer). *Langmørke*, Gde. og Huse. *Balskovgaard*, under Rosenholm, har $23^1/_4$ Td. H., 310 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, 50 Skov, Resten Ager. *Ommestrupgde.*; *Falkjærgde.*, Gde. og Huse. *Trellegaard.*

Mørke S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 297. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syd-

døren, med Søjler og Baandsløjfe paa Overliggeren, er bevaret; Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside og flere Vinduer ere tilmurede; ved Syddøren, den lille Dør i Koret og over Vaabenhuset sidde Sten med udhugne Figurer. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og det lave Taarn, med hvælv. Underrum (en Del af Kirken), og Vaabenhuset, af store røde Munkesten, opførtes. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1631; i Midtfeltet et Maleri (Christus og Maria Magdalene). Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Løvefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. Orgel fra 1881. I Vaabenhuset staar en gammel jærnbunden Kiste. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Ommestrupgaarde var fordum en Hovedgaard, som 1430 tilhørte Ove Ovesen og 1578 af Kronen blev mageskiftet til Jmfr. Birg. Rosenkrantz for Nebbe; maaske er den efter hendes Død 1586 gaaet over til Kirstine Rosenkrantz, g. m. Niels Skram til Urup.

Da Hvilsager hørte op at være Anneks til Mørke 1851 (se S. 946), bleve Dagstrup By og Trellegaard fra Hvilsager Sogn henlagte til Mørke Sogn.

Hornslet Sogn omgives af Mørke Sogn, Kalø Vig, Skjødstrup, Hjortshøj og Todbjærg Sogne samt Sønderhald Hrd. (Søby, Krogsbæk og Hvilsager S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil S. Ø. for Randers og $2^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Aarhus. De dels bakkede, dels jævne Jorder ere afvekslende sandede og grusede, lermuldede og lerblandede, med betydelige Skove (Sophie Amaliegaards Sk., Rosenholm Sk., Hestehave, m. m.). *Rosenholm Aa* udspringer mod V. i Sognet og løber mod N. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 5765 Td. Ld., hvoraf 2064 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 407, Byg 409, Havre 828, Blands. til Modenh. 105, Grøntf. 25, Kartofler 49, andre Rodfr. 208), Afgræsn. 1090, Høslæt, Brak, Eng m. m. 907, Have 74, Skov 1196, Moser 148, Kær og Fælleder 29, Hegn 8, Heder 28, Stenmarker m. v. 13, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 342 Heste, 1469 Stkr. Hornkv. (deraf 904 Køer), 625 Faar, 828 Svin og 86 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 339 Td.; 68 Selvejergde. med 302, 1 Fæstegd. med 5, 177 Huse med 28 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. $^1/_4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1700 (1801: 780, 1840: 978, 1860: 1184, 1890: 1634), boede i 324 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 92 levede af immat. Virksomh., 974 af Jordbr., 4 af Gartneri, 311 af Industri, 61 af Handel, 99 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hornslet* med Kirke, Præstegd., Skole, Degnegaard, Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1891 af Amtet, Arkitekt: Olivarius; det bestaar af Hovedbygning med Kælder og en Sidefløj samt Epidemihus og har 23 Senge), Hospital (ved Kirken, opf. af Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1642, Fund. af $^{25}/_{12}$ 1646, for 5 fattige, 1872 udvidet til 7 Lemmer, 1890 indrettet til 2 Lejligheder til 2 Mænd, Kvinder eller Familier af Stamh. Rosenholm, som faa fri Bolig, Brændsel og hver 70 Kr. aarl.), Fattiggaard (opr. 1871, Pl. for 25 Lemmer), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 67,113 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3087 Kr., Antal af Konti 611), Købmandshdlr., Haandværkere m. m., Afholdshjem med Forsamlingssal, Valgsted for Amtets 4. Folketingskr., Jærnbane-, Telegraf-, og Telefonst. samt Postekspedition; *Tendrup* med Mølle; *Rodskov*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus, Andelsmejeri (Vesterkjær) og Mølle; *Eskerød*; *Krajbjærg* med Skole. *Hornslethuse*; *Havhuse*. Hovedgaarden *Rosenholm*, under Stamhuset af s. Navn*), der i alt har 207 Td. H., omtr. 1620 Td. Ld. (i Hornslet og Krogsbæk Sogne) — deraf under Hovedgaarden omtr. 73 Td. H. —, hvoraf 520 Ager,

*) Af Stamhusets Hrtk. er $73^1/_4$ fri Jord, $24^1/_2$ indtaget til Skov, 5 Bøndergods, $963^1/_4$ Kirke- og Kongetiende; til Stamhuset høre i Fideikommiskapitaler 608,729 Kr., i Bankaktier 6800 Kr.

300 Eng, 800 Skov. *Reginehøj* og *Frankrig*, Huse. *Skrald* og *Sophielund*, Skovriderboliger.

Hornslet S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 298. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

Kirken, der 1310 og 1355 benævnes „Vor Frue og alle Helgeners Kirke i Hornslet" (1516 omtales „St. Nicolai Sognekirke i H.", se ndfr.), bestaar af Skib og Kor ud i eet (47 Al.), Taarn mod V. samt Vaabenhus og Gravkapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i 2. Halvdel af 13. Aarh. af raa Granit. Men af denne Bygning staar kun Langhuset tilbage, idet den i den tidlige Renæssancetid dels er ombygget, dels meget udvidet, navnlig af Jørgen Rosenkrantz, der 1560 fik jus patronatus

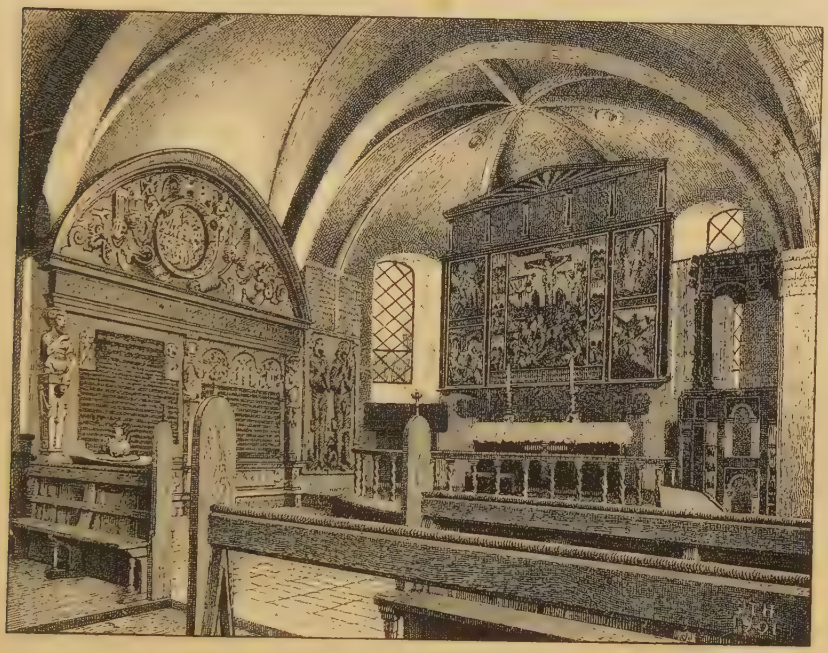

Hornslet Kirkes Kor.

til Kirken. I Stedet for det gamle Kor opførtes et større med tresidet Afslutn., Skibet forlængedes mod V., Taarnet og Gravkapellet (hvælvede) opførtes, og Hvælvinger indbyggedes (den oprindl. Del af Skibet er dog maaske alt hvælvet i Middelalderens Slutn., ligesom Vaabenhuset til Dels stammer fra denne Tid), alt af røde Mursten. Der findes Spor af den oprindelige Norddør og nogle Vinduer. I nyeste Tid er Taarnrummet, der har været Kapel, omdannet til Forhal, saa at Kirken nu har to Indgange. Altertavlen, forestillende Lidelseshistorien, er dobbelt; den inderste har Relieffer af Alabast, Korsfæstelsen i Midten (fra 1574), den yderste af Træ, med Malerier paa Sidefløjene, bekostet 1674 af Erik Rosenkrantz, restaur. 1854. Paa Altertavlens Fod staar Jørg. Rosenkrantz' og Dorte Langes Vaabn. og Navnetræk, paa Alterstagerne de samme og Aarst. 1592. Romansk Granitdøbefont med Træbeklædning i Barokstil, fra 1699, med Fru Margr. Krabbes og hendes to Mænd Bjørn Ulfeldts og Erik Rosenkrantz' Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil fra 1567 med udsk. Figurer. Den smukt udskaarne Præstestol, fra omtr. s. Tid, med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Portrætmedailloner, er enestaaende i sin Form (se Tegn. af æ. n. Arkit., 2. S. 1. R. Pl. 14). Orgel fra 1899, Som Rosen-

krantzernes Gravkirke er den rig paa pragtfulde Epitafier og Ligsten; der findes Gravhvælvinger under Koret, Kapellet og Taarnet. Der er Ligsten 1) over Otte Nielsen Rosenkrantz, † 1477, Hustru Else Holgersd. Krognos, † 1470, og deres Datter; Stenen, med tre Portrætfigurer, er forfærdiget 1470 af Johs. Priggel og er flyttet af Jørgen Rosenkrantz hertil fra Graabrødrekirke i Randers (se *Løffler*, Gravst., S. 36 og Tvl. XXV); 2) over Erik Ottesen Rosenkrantz, † 1503, og Hustru Sophie Henriksd. Gyldenstierne, † 1487 (se *Løffler*, Gravst., S. 37), først begr. i Mariager Kloster, flyttede hertil af Jørg. Rosenkrantz; 3) over Fru Anne Meinstrup, Holger Eriksen Rosenkrantz', dræbt paa Ringsted Landsting 1535; 4) over Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, † 1534, 5) over Gunde Lange til Bregninge, † 1564, og Hustru Karen Breide, † 1550. I Apsis' Mure er indsat Ligsten over Holger Eriksen Rosenkrantz til Boller, † 1496 (først begr. i Mariager Kl.), og over Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller, i Taarnrummet over sidstes Hustru Margr. Gans, begge † i Lübeck 1525, senere begr. i Ut Kirke ved Boller, men 1642 flyttede hertil. I Kapellet en Ligsten over Jørgen Rosenkrantz, † 1596, og Hustru Dorte Gundesdatter Lange, † 1613, samt deres Søn Otte, † 1582; smstds. deres Epitafium. Af andre Epitafier nævnes et over ovenn. Erik Ottesen Rosenkrantz, et prægtigt Marmorepitafium over den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, og Hustru Sophie Brahe, † 1646, og et over deres Søn Erik Rosenkrantz, † 1681, og hans 3 Hustruer Margr. Skeel, Mette Rosenkrantz og Margr. Krabbe, samt et Maleri over hans Søn Iver Rosenkrantz, † 1745. Til Epitafiet over Erik Rosenkrantz er lænket en Bog med Messingbind, der indeholder Ligtalen over ham og danske og latinske Vers, hvori han lovprises, samt et Slægtregister over Familien. I Gravkælderne findes foruden de ovennævnte begravede bl. a. Amtmand Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1690, Fru Charl. Am. Rosenkrantz, f. Scheel, † 1763, Fru Birgitte Rosenkrantz, f. Gersdorff, † 1751, Fr. Chr. Rosenkrantz, † 1802, og hans Hustru Dorothea Reedtz, † 1801, m. fl. I Vaabenhusets øvre Stokv. har været opbevaret et Bibliotek (nu paa Rosenholm), opr. af Holger Rosenkrantz, udvidet af Iver Rosenkrantz og foræget med lat. og græske Klassikere af Pastor M. Riise til Nimtofte. — Paa Kirkegaarden staar et 1898 afsløret Mindesmærke over Sognepræst F. Falkenstjerne, † 1896.

Rosenholm, de berømte Rosenkrantzers Herresæde, tilhørte under Navnet „Holm", „Holme" eller „Holmgaard" i 15. Aarh. Familien Petz (Anders Petz 1416, Peder Krabbe, 1506, g. m. Marine Petzdatter), indtil den 1506 kom til Aarhusbispen Niels Clausen Skade. Ved Reformat. tilfaldt den Kronen, der 1559 mageskiftede den til Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596), som gav den dens nuv. Navn, opførte Hovedbygningen (se ndfr.), samlede betydeligt Gods til den og skaffede Godset Birkeret 1574 (ophævet 1852). Derpaa fulgte hans Søn, den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, som gjorde R. til et Samlingssted og Opdragelsesanstalt for unge adelige og borgerlige (se *J. O. Andersen*, H. R. den lærde, Kbh. 1896), og dennes Søn, Gehejmer. Erik R. († 1681), under hvem det lærde Liv paa R. fortsattes (han havde et Laboratorium, Apoteker, flere Exercitsmestre osv.); 1662 skødede han R. (78 Td. H.) til Fru Margr. Krabbe, Bjørn Ulfeldts, hvem han senere ægtede. Hendes Arvinger solgte R. 1717 til Fru Elisab. Rosenkrantz til Møllerup, Generalmaj. Schacks Enke; 1727 solgte hendes Søsterdatter Hilleborg Gyldenstierne, Oberst Chr. Trolles, R. (61, 54 og 457 Td. H.) til sin Morbroder, Gehejmer. Iver Rosenkrantz († 1745), som 1743 oprettede R. til et Stamhus (67, 78 og 521 Td. H.), der tilfaldt Sønnen Gehejmer. Fr. Chr. R., † 1802 barnløs, hvorefter fulgte Erektors Farbroder, Jørg. Rosenkrantz til Kjeldgaards Sønnesøns Sønnesøn Baron Iver Rosenkrantz til Villestrup, † 1815, dennes Sønner Chr. († 1817), Verner († 1823) og Holger R., hvilken sidste aftraadte det til sin Søn, Kmhr. H. H. Rosenkrantz, † 1879, hvis Sønnesøn, Hofjægerm. H. C. O. Rosenkrantz, er den nuv. Besidder. — Hovedbygningen, der er tæt omgiven af Grave, er opført 1559-67 af Jørgen Rosenkrantz. Den bestaar af 4 skævt sammenbyggede Fløje af røde Munkesten, med Baand af brændte Formsten og Cement, paa Granitsokkel. Hovedfløjen, i Retning N. Ø.-S. V., har to Stokv. og til Dels hvælvet Kælder samt frontespicelign. Gavle og paa Yderhjørnerne to runde Taarne med Kuppelspir; midt paa Façaden ind til Borggaarden er der en Kvist med frontespicelign. Gavl og i 1. Stokv. en tilmuret Arkade. Parallel med denne Fløj ligger Portfløjen, 1 Stokværk og hvælvet Kælder; midt paa Yderfaçaden staar et firkantet Taarn med kobberklædt Kuppel, Arkade og Spir (saaledes var Taarnets Afslutn. oprindl., men i Beg. af 19. Aarh. blev Kuppelen nedtaget og erstattet med en spidst tilløbende Blyhætte; 1893 opsattes den nuv. Kuppel). Gennem Taarnet er der hvælv. Gennemkørselsport med Portal med Granitsøjler, hvilke ligesom nogle tilhugne Granitsten om Portfløjens Vinduer ere fra romanske Kirkebygninger (se ndfr.). Over Porten en Sandsten med

Jørgen Rosenkrantz' og Hustrus Vaabener og Navne samt en Indskr., der viser, at Bygningen er fuldført 1567. Portfløjen er paa Hjørnerne flankeret af to firkantede Bygninger med frontespicelign. Gavle, den nordøstl. 3 Stokv. og Kælder, den sydvestl. 2 Stokv. og Kælder, samt en Kvist paa Façaden mod S. V. (her har tidligere siddet en Karnap). Hoved- og Portfløjen, sikkert de ældste Dele, have vistnok oprindl. været forbundne med Ringmure, der senere, maaske alt i Slutn. af 16. eller Beg. af 17. Aarh. (paa en Kamin i den sydvestl. Forbindelsesfløj staar: 1576) ere benyttede som Ydermure for de lave Fløje (1 Stokv. og til Dels hvælv. Kælder), som nu forbinde Hoved- og Portfløjen. I Gaarden har der vistnok staaet et Trappetaarn. Den indvendige Indretning stammer væsentlig fra Iver Rosenkrantz' Tid; han lod Værelserne drage med Gobelins og Guldlæder m. m. (i flere findes endnu smukke Gobelins); dog hidrøre et hvælv. Rum (Rester af Sandstensornamenter paa Loft og Vægge) samt en hvælv. Gallerigang i Hovedfløjens 1. Stokv. fra Opførelsestiden. I denne Fløjs hvælv. Kælder findes et 1604 indrettet Kapel, hvori der endnu holdes regelmæssig Gudstjeneste; det har nyt Inventar, deribl. en Altertavle af A. Dorph,

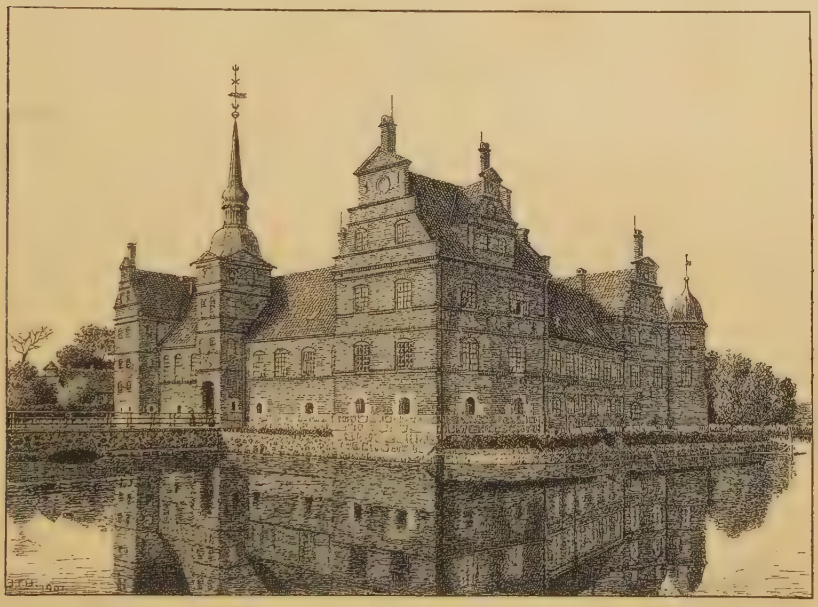

Rosenholm.

Synderen knælende ved Korset (den gml. Altertavle, af Alabast i Renæssancestil, findes nu i Bedekamret paa Rosenholm); den oprindl. Døbefont er af Sandsten; smukke vasa sacra af Sølv. Paa Gaarden er bevaret to Sandstenskaminer, den ene med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Aarst. 1576 (se ovfr.), den anden med Holger Rosenkrantz', og en interessant Samling af Portrætter, navnlig af den Rosenkrantzske Familie (det righoldige Arkiv førtes i sin Tid til Kbh. af Statsminister Niels Rosenkrantz, og efter hans Død af Broderen Gehejmer. M. G. R. til Norge, hvor det gik tabt ved Branden i Frederikshald 1826). — Over Graven fører fra Porten en Dæmning af kløvet Kamp med Jærnrækværk (før har der været Vindebro) over til Haven, hvor den i 1890'erne nedrevne „gamle Staldgaard" laa, til Dels omgiven af Grave og best. af 3 Fløje, af røde Munkesten i 1 Stokv., opf. samtidig med Hovedbygningen; dog er bevaret et firkantet, 1899 restaur. Taarn („Holger Rosenkrantz' Taarn"), af Kridtsten og røde Munkesten, i to Stokv., hvoraf det underste er hvælv.; som Grundsten er benyttet en Granitsten, hvorpaa er udhugget en Mand i gejstligt Skrud og Indskriften „St. Nicolaus"; Murene have Kridtstenspilastre, med korinthiske Sandstenskapitæler, forbundne med Kridtstensbuer; udv. fører en Trappe op til 2. Stokv. S. for Hovedbygningen ligger Ladegaarden,

dels nyopf., dels ombygget i 19. Aarh. — I Haven staar en 1873 rejst Mindestøtte af grønt Marmor for Baron H. H. Rosenkrantz, † 1879.

I *Eskerød* har ligget en Hovedgaard, som Jens Simonsen (Udsøn) 1514 skødede til Øm Kloster. En ufri, Jens Prang, fik 1560 Brev paa Eskerod. — *Skivegaard* med Mølle laa, „hvor *Rodskov* nu (1429) er bygt", og var Palne Lille af Attrups rette Arv; 1445 vidnes, at Vesterskibinggaard var Fru Else i Attrups rette Arvegods. Per Hind solgte 1458 en Halvgaard i Rodskov til Erik Lunov. 1503 gjorde Iver Lunov Lovhævd paa Skivegd. i Rodskov, men afhændede den 1509 til Ømkloster mod at faa Livsbrev paa den. 1516 trættedes Klosteret om den med Niels Lunov. 1560 blev Rodskovgd. af Jens Thomesen til Hjermeslevgd. mageskiftet til Kronen, der 1567 gav Chrf. Lauridsen Brev paa den. — *Solegaard* i Hornslet nævnes 1503.

Paa Drorup Mark ved Krajbjærg ligger Ruinen af *St. Nicolai Kapel*, omtr. 60 F. lang og 31 F. bred; det har bestaaet af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn.; de 4 F. tykke Mure af Kamp og Munkesten staa endnu til en Højde af 2-3 F.; Døraabningen mod N. og S. ses endnu. Tæt ved Ruinen, mod N., har været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh. — I Hornslet har ogsaa ligget et *St. Karens Kapel*, hvor der ogsaa har været en hellig Kilde, ligesom ved Rodskov. — I Sognet har ligget en Gaard *Skovlkjær* (se Saml, til j. Hist. 3. R. II S. 456).

Litt.: Medd. om Hornslet S. og Omegn i 16. Aarh., i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 437 flg.

Skjødstrup Sogn omgives af Hornslet, Hjortshøj og Egaa Sogne samt Kalø Vig. Kirken, mod S. V., ligger $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Aarhus og $3^3/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De især mod N. og V. højtliggende, temmelig ujævne Jorder (Kampehøj, 372 F., 117 M.) ere overvejende lermuldede. En Del Skov (Havsk., Horsehave, Savmøllesk., Vosnæspynt, Gedehave, Busketterne, Indelukket). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft og Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 4173 Td. Ld., hvoraf 1872 besaaede (deraf med Hvede 130, Rug 265, Byg 408, Havre 754, Blandsæd til Modenh. 116, Grøntf. 9, Kartofler 20, andre Rodfrugter 169), Afgræsning 896, Høslæt, Brak, Eng m. m. 794, Have 51, Skov 382, Moser 28, Kær og Fælleder 8, Hegn 4, Stenmarker 21, Veje og Byggegr. 111, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 343 Heste, 1461 Stkr. Hornkv. (deraf 960 Køer), 382 Faar, 749 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 416 Td.; 68 Selvejergde. med 397, 100 Huse med 19 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1184 (1801: 573, 1840: 805, 1860: 928, 1890: 1138), boede i 225 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 72 levede af immat. Virksomh., 619 af Jordbr., 6 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 223 af Industri, 39 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 60 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjødstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1893), Fattiggaard (opf. 1879, Plads for 34 Lemmer), Lægebolig, Mølle, Bageri, Købmandshdl., Haandværksdrift, Jernbanehpl. og Telefoncentralst.; *Vorre* (1245: Wortu, 1427: Høgwordhe, 1485: Wordow) med Andelsmejeri (Lykkesholm) og Telefonst.; *Segalt* med Skole; *Hjelmager*; *Studstrup*; *Aastrup* med Andelsmejeri (Aastruphøj); *Svinbo*. *Gammel-Løgten* (før Kro), Skovridergaard, Udskibningssted med Købmandshdl. Hovedgaarden *Vosnæsgaard* har $84^1/_4$ Td. A. og Engs Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 1100 Td. Ld. (deraf 80, beplantet med Skov, i Hornslet S.), hvoraf 30 Eng, 400 Skov, Resten Ager. Gaarden *Ny-Løgten*, ved Landevejen, har $17^1/_2$ Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; 3 Huse; ved Gaarden Kro, Markedsplads (Marked 1. Onsdag i hver Maaned), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Andre Gaarde: *Aastrupgd.* (c. 8 Td. H.), *Bøgelykke* (c. 11 Td. H.), *Vorregd.* (c. 9 Td. H.), *Grevelykke*, 2 Gde., *Holmegd.*, *Indrupgd.* m. m. *Vasken*, Gd., ved Landevejen (tidligere Kro).

Skjødstrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vosnæsgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Karnis. Sydportalen, med svære Karmsten med Halvsøjler og Gesimssten med Relieffer samt Tympanon med Dyrefigur, og flere Vinduer (tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., Hvælvinger indbyggedes, og Taarn, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset (forhøjet paa Reformationstiden) opførtes, alt af store Mursten. Udsk. Altertavle fra 1600, istandsat 1699 af Fru Margr. Krabbe, der samtidig har skænket Prædikestolen. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Epitafier over Søren Rasmussen Rytter paa Indrupgd., † 1634, med Hustru (med Portr.), og over Sønnen, Præst Rasmus Sørensen R., † 1670, med 2 Hustruer, opsatte af sidstn. I Koret Ligsten over Christen Juel til Donslund, † 1608, og Fru Karen Strangesdatter. Ved Døbefonten Ligsten over Jesper Thygesen til Kirkholts Datter, Kirsten, † 1655. I Vaabenhuset et Par romanske Ligsten med Korsstav, paa den ene tillige et Dyr (se *Løffler*, Gravst., Pl. I og X). Paa Hvælvingsribberne ere fremdragne Kalkdekorationer fra omtr. 1500 (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 24). Series pastorum. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Vosnæsgaard ejedes af Oluf Jepsen 1486, Ebbe Strangesen 1497, hans Broder Claus S., dennes Datter Maren Clausdatter, g. 1. m. Godske Holck 1543, 2. m. Morten Svendsen (Orning); Claus Strangesen havde en Søn Otto Clausen, hvis Datter Karen Strangesdatter (bekendt af Processen mod Chrf. Rosenkrantz) ægtede Christen Juel til Donslund; dernæst nævnes som Ejere Søstrene Fru Anne Friis, Gert Rosenkrantz's, og Jfr. Lisbet Friis 1624, deres Søstersøn Stiftamtmand Ebbe Gyldenstierne, der solgte den til Erik Rosenkrantz († 1681); i hans Tid havde den 63 Td. H., og 1668 fik den Birkeret. Hans Arvinger skødede 1682 Gaarden til hans Enke Fru Margr. Krabbe, efter hvem den 1717 kom til hans Søn Gehejmer. Iver R., som 1719 skødede Gaarden (70, 85 og 514 Td. H.) til Konferensr. og Amtmd. Joch. Gersdorff († 1745); dernæst hans Søn, Konferensr., Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Gehejmekonferensr., Stiftamtmd. Poul Rosenørn G. († 1810), som 1808 solgte V. til Kammerr. Jørgen Mørch Secher, der afhændede den 1811 til Ditm. Fr. Ladiges; han solgte den 1835 til Admiral Joh. W. Corn. Krieger († 1857), efter hvem den 1860 blev købt for 320,000 Rd. af Jægerm. J. V. Saxtorph; han solgte den 1870 for 400,000 Rd. til Kmhr. A. V. O. Greve Knuth, hvis Søn, Hofjægerm. G. H. F. Greve K. overtog den 1889. — Hovedbygningen, der 1725 opførtes fra ny af Bindingsværk, er ombygget til Grundmur af Admiral Krieger, saa at nu kun noget af Grunden er bevaret. Den bestaar af en Hovedfløj (hvid), i to Stokv. (det øverste paabygget 1897) med Kælder, og to Sidefløje i 1 Stokv. (se Vignetten S. 1007).

Hr. Peder Skram mageskiftede 1446 *Damsgaard* i „Skipstrup" Sogn, Lisbjærg Hrd., til Øm Kloster. I Middelalderen ejede dette Kloster det meste af Sognet. — To forsvundne Byer, *Vosnæs* og *Indrup*, bleve 1656 inddragne under Vosnæsgd. — Ved Segalt har ligget en Gaard *Kirkeholt*, som i 17. Aarh. oprettedes til Adelsgaard af Holger Rosenkrantz og senere ejedes af Jesper Thygesen, hvorefter den snart er bleven nedlagt og vistnok lagt under Segalt. Borgpladsen med Spor af Volde og Grave saas endnu i 19. Aarh., ligesom der er oppløjet store Munkesten og andre Levninger af en gml. Bygning. Sænkningen S. V. for Banken har været Sø; nu er der Eng, der endnu kaldes „Kirkeholts Dam" (se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 460 flg.).

I en lille Mose ved Præstegaarden, *Hedeliskjær*, er der fundet Vaaben (Sværd, Spyd, Pilespidser, Skjolde m. m., fra Folkevandringstiden; flere af dem bære Mærker af Hug eller ere forsætlig beskadigede. Fundet tyder paa, at der her har staaet en Kamp.

Skjødstrup var indtil 1537 Anneks til Hornslet; det blev da et eget Pastorat, hvortil Elsted, V.-Lisbjærg Hrd., var Anneks fra omtr. 1574 til 1874.

Hjortshøj Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Egaa, Skjødstrup, Hornslet og Todbjærg Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Aarhus og $3^1/_2$ Mil S. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende lerede og lermuldede. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 1960 Td. Ld., hvoraf 1014 besaaede (deraf med Hvede 80, Rug 144, Byg 207, Havre 434, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 20, Kartofler 13, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 360, Have 26, Skov 57, Moser 20, Kær og Fælleder 14, Hegn 7, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 804 Stkr. Hornkv. (deraf 510 Køer), 227 Faar, 474 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 199 Td.; 48 Selvejergde. med 187 og 57 Huse med 12 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 588 (1801: 259, 1840: 378, 1860: 507, 1890: 589), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 374 af Jordbr., 3 af Gartneri, 98 af Industri, 14 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjortshøj* med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle, Andelsmejeri (Viruplund), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Kankbølle*; *Hesselballe* med Folkehøjskole (opr. 1875) og Mølle; *Brandstrup* med Skole. *Sortemose*, Huse; *Virup Skov*, med Huse. Gaarden *Kirstineborg* har $16^1/_2$ Td. H., 140 Td. Ld. (i Hjortshøj, Egaa og Elsted S.), hvoraf 3 Eng, 4 Gaardspl., Have m. m., Resten Ager; 1 Hus. Gaarden *Hjortshøjlund* med *Saastrupgd.* (sidste i Elsted Sogn) har $26^3/_8$ Td. H. (deraf Saastrupgd. $11^1/_8$), 230 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 16 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Østergaard* har $13^3/_8$ Td. H., 104 Td. Ld., 3 Eng, 14 Have og Gaardspl., Resten Ager. Andre Gaarde: *Georgsminde*, *Kankbøllegd.*, *Stenaagd.*

Hjortshøj S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn., højt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid (senere ombyggede) af raa og huggen Granit. Syddøren er bevaret; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, og Taarn (samme Bredde som Skibet) og Vaabenhus tilføjedes, af Mursten. Altertavlen (den korsf.) er malet 1877 af Lyders. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Rokokostil. Epitafium, med Portr., over Præsten Knud Eskildsen Hjortshøj, † 1674, med Hustru og Børn, opsat 1672. I Taarnet en lukket Stol for Thomas Secher til Hjortshøjlund, fra 1788. Der er fundet Kalkdekorationer fra Slutn. af 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 23).

Niels Mogensen tilskødede 1262 Øm Kloster al sin Ejendom paa Hjortshøj Mark, hvor Klosteret allerede 1242 havde Jord. Af *Hjortshøjlunds* Ejere nævnes Jens Pedersen Rask, der 1704 solgte den (5 Td. H.) for 300 Rd. til Jmfr. Edel Sehested, † 1716 i Ægteskab med Major Lützow, saa Herredsfoged Mikkel Abelsen, som havde købt den 1731, men 1733 solgte den til Kapt. Cai Bertram v. Brockdorff; 1742 fik Christence Friis Thornsohn Skøde paa H., men 1759 solgte hun som Enke efter Peder Borre Gaarden (6 og 30 Td. H.) for 4900 Rd. til Amtmd. Baron Gersdorff, der 1768 solgte den for 5200 Rd. til Fuldmægtig paa Vosnæsgd. Niels Rhode. Denne skødede 1771 H. for 9200 Rd. til Thomas Secher, der 1808 overdrog den til sin Søn Ole Olesen Secher († 1845), hvis Enke Anne Ammitzbøl 1847 solgte den (15 Td. H.) for 37,500 Rd. til Otte Vilh. Synnestvedt, der transporterede Købet for 46,000 Rd. til Holger la Cour. Han skødede den 1854 for 62,500 Rd. til H. Hastrup, der 1856 solgte den for 73,000 Rd. til C. J. G. Berner; han solgte den 1860 for 84,000 Rd. til Kmjkr. F. Folsach, som 1874 solgte den for 190,000 Kr. til den nuv. Ejer, J. Secher. — Hovedbygningen havde før 3 Fløje; i 19. Aarh. nedreves de to, og den tilbagestaaende Midtfløj forlængedes. — *Saastrupgd.* har hørt til Ejendommen siden 1846.

Paa Hjortshøj Mark har der været en endnu i 19. Aarh. meget besøgt hellig Kilde; oprindl. var den aaben som en Brønd og stensat, men nu er den fyldt med Marksten.

Hjortshøj har tidligere haft Elev og, fra $^{27}/_5$ 1674, Egaa til Annekser, indtil Elsted og Elev bleve oprettede til eet Pastorat ved Res. af $^1/_4$ 1874.

Egaa Sogn, Anneks til Hjortshøj, omgives af dette og Skjødstrup

Sogn, Kalø Vig og Aarhus Amt (Hasle og V.-Lisbjærg Hrdr.), hvorfra det for største Delen skilles ved Egaa. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. N. Ø. for Aarhus og 4 Mil S. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende fortrinlig lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft; Nordvestgrænsen berøres af Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 2826 Td. Ld., hvoraf 1374 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 208, Byg 332, Havre 497, Boghvede 4, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 64, Grøntf. 36, Kartofler 30, andre Rodfr. 152), Afgræsn. 571, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 38, Skov 90, ubevokset 9, Moser 8, Kær og Fælleder 31, Heder 79, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 252 Heste, 1068 Stkr. Hornkv. (deraf 742 Køer), 382 Faar, 595 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 286 Td.; 61 Selvejergde. med 269, 114 Huse med 17 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 917 (1801: 469, 1840: 670, 1860: 832, 1890: 947), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 466 af Jordbr., 8 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 143 af Industri, 31 af Handel, 113 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Egaa* (1310: Ego, 1313: Eku, 1320: Ekhøgh, 1414: Æghæ) med Kirke, Skole, Friskole, Forsamlingshus (opf. 1899), Mølle (Rishøj M.) og Telefonst.; *Skjerring*, ved Landevejen, med Skole, Missionshus (opf. 1888), Fattiggaard med Asyl (Kukstrup; opr. 1877, Pl. for 18 Lemmer), Mølle, Bageri og Telefonst.; en Del af *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Skjerring-Munkgaard* har $13^5/_8$ Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov (Kastrup Skov i Hjortshøj S.), Resten Ager. Andre Gaarde: *Bynksminde*, *Bækgd.*, m. m.

Egaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken tilhører halvt Beboerne og er halvt i privat Eje.

Kirken, i kat. Tid kaldet Simonis og Judæ Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa og kløvet Granit. Korbuen og Syddøren (delvis) ere bevarede, Nordd. og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn, med hvælv. Underrum (før Gravkapel, nu Materialhus), og Vaabenhus tilføjedes, af store røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) fra 1873 af Lyders i Aarhus. Antimensalet, fremdraget 1898 og restaur. af E. Rothe, er et Maleri (Kong David m. m. og Aarhusbispen Ove Billes fædr. og mødr. Vaaben) fra 1523, vistnok skænket af Kantor i Aarhus Georg Samsing. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Rigt udsk. Prædikestol i gotisk Stil. Orgel fra 1897. Ligsten over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1650. I Koret er opsat en Ligsten med Billedet af to Mænd og en Kvinde, alle fra Skjerring-Munkgd.; hun hed Maren Welowsdatter, † 1650, den ene Mand Søfre- (ulæseligt), † 1617, den anden Peder Andersen, † 16 . . — Paa Kirkegaarden et 1896 opf. Ligkapel.

Skjerring-Munkgaard (der siges at være opbygget af Materialer fra *Kirkeholt*, se S. 1021) ejedes af Eskil Gøye 1565, Jørgen Hartvigsen, Holger Rosenkrantz, Erik Rosenkrantz, som 1669 solgte den til Jesper Thygesen i Kirkeholt, hans Søn Thyge Jespersen til Mattrup og Skaarupgd., der 1694 skødede S.-M. (32 og 58 Td. H.) til Enevold Randulf; denne solgte 1701 „Skjerringgd." til Ritm. Frans Conr. Riise († 1707), hvis Enke Dor. Trane døde 1711, hvorefter deres Arvinger ved Aukt. 1711 solgte S.-M. for 3748 Rd. til Justitsr. og Kancellir. Hans Nansen († 1716, begr. i Egaa Kirke), hvis Enke Maren Thygesdatter 1718 ægtede Sr. Rasmus Randlef († 1755), i hvis Tid Gaarden brændte to Gange (1727 og 1728). Efter ham ejedes den af Axel Thornsohn († 1769), hvis Enke Edel Margr. Bering 1775 solgte S.-M. (8 og 61 Td. H.) for 8000 Rd. til Andr. Speitzer, der 1777 skødede den for s. Pris til Birkedommer Rasmus Müller, som 1793 solgte den for 14,500 Rd. til Peder Rasmussen

Schmidt († 1836). Hans Svigersøn Christen Møller Schmidt købte den for 10,000 Rd. og solgte den 1865 for 35,000 Rd. til Sønnen, Landvæsenskommissær P. Schmidt, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, 1 Stokv. af Egebindingsværk, er opf. efter Branden 1728.

En Runesten, der 1814 fandtes i et Stengærde ved Egaa, er nu i Nationalmuseet (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 217). — Ved Skjerring nævnes en Vandmølle 1242 og 1489.

Egaa var oprindl. et Præbende til Aarhus Domkapitel og bestyredes af Kapellaner, 1548 forlenedes Skolemesteren i Aarhus med Egaa Præbende og Kannikedom smstds. Se videre under Hjortshøj Sogn S. 1022.

Todbjærg Sogn omgives af Annekset Mejlby, Sønderhald Hrd. (Søby S.), Hornslet og Hjortshøj Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger $1^1/_2$ Mil N. for Aarhus og $3^1/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Ballehøje, 372 F., 117 M.) ere dels sandede og grusede, dels lermuldede og lerblandede. Paa Nordvestgrænsen løber Rosenholm Aa.

Fladeindholdet 1896: 4405 Td. Ld., hvoraf 2146 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 342, Byg 404, Havre 849, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 139, Grøntf. 42, Kartofler 42, andre Rodfr. 272), Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 882, Have 40, Skov 104. Moser 90, Kær og Fælleder 43, Hegn 5, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 400 Heste, 1613 Stkr. Hornkv. (deraf 965 Køer), 767 Faar, 947 Svin og 50 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 325 Td.; 58 Selvejergde. med 300, 103 Huse med 25 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 1014 (1801: 535, 1840: 741, 1860: 940, 1890: 1057), boede i 210 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 655 af Jordbr., 188 af Industri, 21 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Todbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1886, Pl. for 35 Lemmer) Mølle og Telefonst.; *Haarup* med Telefonst; *Linaa*; *Balle* med Skole; *Bendstrup* med Skole og Andelsmejeri (Esbenhus) med Forsamlingssal; *Grøttrup*. *Risvang* (paa Haarup Mark), Gde. og Huse. *Ballehøj*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Skaarupgaard* har $43^3/_4$ Td. A. og E. Hrtk. og $^1/_2$ Td. Skovsk. (deraf 34 fri Hovedgaardstakst), 490 Td. Ld. (noget i V.-Lisbjærg Hrd.), hvoraf 29 Eng og Tørvemose, 75 Skov, 15 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager; to Fæstehuse. *Sophie-Amaliegaard*, under Fideikommisgodset Clausholm (se S. 908), har $16^3/_4$ Td. H., 445 Td. Ld. (i Todbjærg, Hornslet og Søby S.), alt Ager. *Bendstrupgaard* har $13^5/_8$ Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Ædelslund*, *Haarupgd.*, *Overgd.*

Todbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- (6 Td. H. under Randers Amtstue) og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 302. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og begge Portaler (Norddøren tilmur.) med Stenbilleder paa Siderne og paa Tympana ere bevarede; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn og Vaabenhus, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Senere blev Taarnets Overdel nedbrudt i Højde med Skibet. 1854 opførtes et lille Klokketaarn over Vaabenhuset. I det hvælv. Taarnrum, med Spidsbue ind til Skibet, er der Begravelseskapel for Familien Secher paa Skaarupgd. Paa Korgavlen er der 2 Mandehoveder i Granit samt Bogst. P. N. S. og Aarst. 1804; udvendig i Vaabenhusets Gavlmur 2 middelalderlige Ligsten med Billeder. Altertavle med 3 Gibsfigurer (deribl.

Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol i Renæssancestil. Alterstager fra 1580. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Epitafium over Sognepræst Niels Rasmussen Bramstrup († 1630), opsat 1620 (eller 1627). Series pastorum. Over Korbuen et Maleri med Scener af Christi Liv, opsat 1725 af Peder Jensen Murer og Hustru.

Skaarupgaard tilhørte i Chr. II's Tid Kronen, der 1522 gav Severin Poulsen Livsbrev paa den. Aar 1650 var den en øde Gaard, som det bevilgedes Gunde Rosenkrantz til Vindinge og Skafogd. († 1675) at maatte tage; 1662 pantsatte han den til Henr. Thott („i den Tid, han var ude af Landet [han forlod Landet 1662], blev Gaarden ved Nattetide af onde Mennesker nedrevet og plyndret", fortæller D. Atl.). Senere Ejere vare Anne Laurentze 1670, Kammerassessor Jesper Nielsen Hutfeld († 1696), der opbyggede Gaarden, hvor den nu staar, og 1686 solgte den (38 Td. H.) med $1^1/_2$ Gd. og 6 Gadehuse for 2600 Rd. til sin Svoger Thyge Jespersen til Mattrup († 1706); 1709 solgte Anna Mikkelsd. til Kattrup, sl. Daniel Fischers, S. (26, Tiender 143, i alt 448 Td. H.) til Etatsr. Ole Krabbe til Bjerre († 1728), hvis Enke Ide Sophie Giedde 1733 solgte den (26, 173 og 236 Td. H.) til Oluf Olufsen, † 1759 som Kommercer., hvorefter den tilfaldt dennes Stifdatter Edel Nielsd. Secher (1769), hvis Bo skødede den (26, 159 og 306 Td. H.) for 41,227 Rd. til en af Arvingerne, Peder Nicolai Secher († 1819), der 1803 overdrog den (26, 158 og 362 Td. H.) for 160,000 Rd. til sin Søn Justitsraad Niels Jørgen Secher, hvorefter den tilhørte Statskassen 1824-38; denne solgte den til Agent N. Nyholm, som bortsolgte Godset, hvorefter den 1847 gik over til Chr. Fr. J. Risom († 1850); hans Enke ægtede Læge E. Glæsel i Aarhus; efter hende købtes Gaarden af den nuv. Ejer, Ingeniør Hans E. Jessen, for 345,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. 1770 af Egebindingsværk, er i 1 Stokv. med to Fløjhuse; den er af nuv. Ejer restaur. og væsentlig ført tilbage til sin oprindl. Indretning. — Ved Udkanten af Skoven ved Skaarupgd. ligger en Banke, *Ommestruphøj* (100 F. Tværmaal, 25 F. høj), om hvis Fod der synes delvis at være Spor af en Grav; det er mulig det ældste Skaarupgaards Voldsted.

Paa Skaarupgaard har der været en af Landøkonomen J. B. Krarup ledet Landbrugsskole (se Haraldslund, Grundfør Sogn, V.-Lisbjærg Hrd.), der oprettedes 1855 og 1867 flyttedes til Davgaard ved Vejle.

Sophie-Amaliegaard, opkaldt efter Storkansler Reventlows Enke Sophie Am. Hahn, er oprettet af to Gaarde, Hedegd. i Todbjærg og Elkjærgd. i Hornslet Sogn.

Ved Grøttrup har ligget en Herregaard *Gravensgaard*, hvis Plads vises mellem høje Bakker; det er en uregelmæssig Borgbanke, der nu kun hæver sig $1\text{-}1^1/_2$ F. over Omgivelserne; mod N. Ø., N. V. og S. har den været dækket af Moser og en Dam, i øvrigt af Grave mellem Moserne og Dammen. Bygningsrester er der ikke fundet.

Mejlby Sogn, Anneks til Todbjærg, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Skader S.), Galten Hrd. (Halling og Ødum S.) samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. for Aarhus og $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget ujævne Jorder (højeste Punkt 301 F., 95 M.) ere overvejende lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Nibæk.

Fladeindholdet 1896: 2135 Td. Ld., hvoraf 1045 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 153, Byg 179, Havre 469, Blandsæd til Modenhed 22, Grøntf. 24, Kartofler 11, andre Rodfr. 166), Afgræsn. 568, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 16, Skov 77, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 763 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 265 Faar, 331 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 150 Td.; 30 Selvejergd. med 140, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1901: 464 (1801: 238, 1840: 308, 1860: 393, 1890: 456), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomhed, 284 af Jordbr., 108 af Industri, 9 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Mejlby* (1486: Medelby) med Kirke, Skole, Forskole, Sparekasse (opr. 1872; $^{31}/_3$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,325 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5750 Kr., Antal af Konti 318), Dyrlæge, Brugsforening med Forsamlingssal, Bageri, Handelsgartneri og Telefonstation. *Venholt*, Huse. *Kalstrupgaard* har $16^7/_8$ Td. H., 195 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 6

Skov, Resten Ager. Gaarden *Krannestrup*: 13 Td. H., 330 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov, Resten Ager. *Ogstrupgaard*: 13 Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 13 Skov, Resten Ager. Gaarden *Bygballe*, 13 Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 18 Eng, 9 Skov, Resten Ager; 1 Hus i Karlby Sogn. Andre Gaarde: *Mejlgd.*, *Dyrgd.*

Mejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor, med Apsis, ere oprindelig opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. 1874 maatte Kirken paa Grund af Brøstfældighed næsten helt ombygges (Arkit.: Uldall); kun Apsis, med den oprindl. Halvkuppelhvælv., og største Delen af Koret lodes urørte; de i den senere Middelalder indbyggede Hvælvinger fjernedes, Kirken fik Bjælkeloft, og Vaabenhuset, af hugne Granitkvadre, opførtes. Den tidligere Syddør, med Tympanon med Figurer, opsattes som Indg. til Vaabenhuset; Nordd., ligeledes med Tympanon, og flere Vinduer ere tilmurede. Altertavle og Prædikestol fra den gamle Kirke. Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Dyrefigurer. Kirken indviedes $^{6}/_{12}$ 1874.

Kalstrup blev af Niels Jonsen i Underup skødet til Essenbæk Kloster 1450, men tilhørte 1511 Øm Kloster. Den ejedes senere af Erik Rosenkrantz, der 1669 solgte den til Jesper Thygesen til Skjerring-Munkgd.; den kom en Tid under Dronningborg Rytterdistrikt, men blev 1765 solgt til Jens Thygesen, Amtsforvalter i Aarhus, og ejedes senere af Prokurator Westergaard i Aarhus 1794, Mads Bygballe († 1800), hvis Enke ægtede Jens Iversen Lanng; han solgte den 1832 til Joh. Hansen, som 1855 solgte den (9 Td. H.) for 28,000 Rd. til Mogens Christensen Mohnsen († 1890), der sammenlagde den med den ene Bygballegd.; efter Enkens Død 1898 overtoges den af Sønnen J. Chr. Mohnsen, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen er opf. 1794-96 af Egebindingsværk, i 1 Stokv. med Frontespice mod Gaard og Have.

Krannestrup har forhen været en By. Gaarden tilhørte Jens Bjelke til Kjærbygd., som 1697 solgte den (11 Td. H.) til Forpagter paa Favrskov Niels Nielsen; 1725 var den en Bondegaard under Amdrupgd. og blev med denne købt af Kronen, som 1766 solgte den for 2280 Rd. til Niels Jensen Degn, der straks afstod den til Niels Behr til Skaføgd. († 1778); den ejedes af hans Søn Poul B. (da 11 Td. H., Tiender 19, i alt 92). Hans Enke Anne Mørch solgte den 1792 for 5000 Rd. til Mads Meulengracht; derefter ejedes den af J. Jacob Wiid 1802, Hans Bech 1813, Enkens 2. Mand Jørg. Pind († 1857) og A. Hviid, efter hvem Kreditforeningen overtog den; den solgte den 1896 til den nuv. Ejer, J. Pedersen.

Der har i Sognet ligget en By *Bygballe*, der senere samledes i 2 Gaarde. Den nuv. *Bygballegaard* ejes af J. E. Helms.

TILLÆG OG RETTELSER TIL FJERDE BIND

S. 6, L. 5 f. n. Stude-, l. Skude-.
S. 40, L. 25. straatækt og (ifl. D. Atl.) et, l. straatækt (ifl. D. Atl.) og et.
S. 40, L. 6 f. n. $^{8}/_{7}$, l. $^{8}/_{6}$.
S. 46, L. 15. 300, l. 3000.
S. 51, L. 28 f. n. overskallet, l. forskallet.
S. 53, L. 7. overskallet, l. forskallet.
S. 56, L. 9. Tilføj: Gaarden *Møjen.*
S. 60, L. 6. blindingsprydede Kamgavle, l. blindingsprydet Kamgavl.
S. 67, L. 18 f. n. 1901 er der blevet ansat en Præst.
S. 74, L. 11. Rebild, l. Ræbild.
S. 78, L. 9. Hostrup, l. Hastrup.
S. 79, L. 22 Efter Juelernes tilføj: og Billernes.
S. 82, L. 9 f. n. og Jfr. Marie, udgaar.
S. 89, L. 12. Stentavle med 64, l. Trætavle med 62.
S. 92, L. 25. Fyret tændtes $^{27}/_{12}$ 1900.
S. 103, L. 10 f. n. Efter Kirke. tilføj: „St. Mathæi Kirke". Den blev indviet $^{5}/_{5}$ 1901.
S. 104, L. 33. Tilføj: Klokken, uden Indskrift, er fra 14. Aarh.
S. 106, L. 1. efter andre Gaarde, tilføj: *S.-Ravnholt.*
S. —, L. 4. delt i Fjerdingerne Albæk, Lyngsaa, Vorsaa og Søraa, udgaar.
S. —, L. 16. Fladbue. l. Rundbue.
S. 108, L. 1. i et vestl. og østl. Sognefogeddistr., l. i Fjerdingerne Albæk, Lyngsaa, Vorsaa os Søraa.
S. 115, L. 12 f. n. Filialkirken indviedes $^{4}/_{11}$ 1900.
S. 126, L. 26. eller Lungernes, udgaar.
S. 130, L. 1. Ide, Dorte, l. Ide Dorte.
S. 132, L. 11 f. n. l. Altertavle med et Maleri fra 1898 (Christus velsignende et Barn).
S. —, L. 6 f. n. Tilføj: Lille Klokke med Runeindskr. (vistnok den eneste hidtil kendte med Runer), vistnok fra 12. Aarh.
S. 145, L. 14 f. n. I Vraa er opf. en Valgmenighedskirke, indviet $^{16}/_{9}$ 1900.
S. 159, L. 6 f. n. ved Kirkens Sydmur, l. i Vaabenhuset.
S. 162, L. 4. l. Ny Altertavle med et Maleri (Christus annammer Syndere).
S. 172, L. 14. midt i 12. Aarh., l.: vistnok i 13. Aarh.
S. 175, L. 13. Klokken er omstøbt.
S. 177, L. 3. Efter Altertavlen, tilføj: med et nyt Maleri (Prospekt af Jerusalem).
S. 188, L. 5 f. n. 300, l. 309.
S. 217, L. 7 f. n. Øster-, tilføj: Nørre-.
S. 218, L. 10. 1898, l. 1880'erne.
S. —, L. 11 f. n. udt. Hjordals, l. udt. Hjordels.
S. 229, L. 24. Fanen, l. Korset.
S. 236, L. 7 f. n. Vaaben med Tavlbrædt, l. Granitkvader med T.
S. 252, L. 17 f. n. Nordside, l. Sydside.
S. 252, L. 5 f. n. Tilføj: I Vaabenhuset en Runesten (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 181).
S. 260, L. 13. 1472, l. 1462.
S. 267, L. 5. Tilføj: omstøbt 1885.
S. 269, L. 16 f. n. Ved Klokken tilføj: omstøbt i 1880'erne.
S. 270, L. 7 f. n. Østmur, l. Sydmur.
S. —, L. 6 f. n. Efter Bladornamenter tilføj: (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 291).
S. 277, L. 18 f. n. 18. Aarh., l. 15. Aarh.
S. 280, L. 14 f. n. Midtskibet og Sideskibene osv., l. Sideskibene have fra først af haft aaben Tagstol, og det samme har vistnok ogsaa været Tilfældet med Midtskibet og Korsfløjene.
S. 298, L. 24. Korbuen, l. Kirken.
S. 306, L. 26. romansk, l. gotisk.
S. 312, L. 22. Nielsen, l. Nissen.

S. 319, L. 17. efter Tegn. af H. J. Holm, udgaar.
S. 326, L. 10. Tilføj: Mærkelige Alterstager, nu i Nationalmus.
S. 331, L. 24. 1483, l. 1486.
S. 342, L. 16 f. n. $2_{/6}$ Mil, l. $3_{/4}$.
S. 348, L. 18 f. n. Altertavlen er skaaren 1616-19 (se Saml. til j. Hist. 3 R. III S. 61).
S. 352, L. 6 f. n. $^{22}/_{7}$ 1554, l. $^{21}/_{7}$ 1554; Skolen er ikke stiftet 1554, men er noget ældre; se Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 408.
S. 366, L. 20 f. n. 375, l. 374.
S. 394, L. 20. Veggerby, l. Bislev.
S. 403, L. 2. Tilføj: Mogens Heinesen var en kort Tid efter Fr. II's Død forlenet med Øen.
S. 436, L. 15 f. n. Kirken tilhører osv., l. Kirken er af Viborg Bispestol bortforpagtet til Ejeren af Klarupgd.
S. 437, L. 21 f. n. Samme Rettelse som foregaaende.
S. 438, L. 22. $28^{5}/_{8}$, l. $23^{5}/_{8}$.
S. —, L. 23. 550, l. 537.
S. —, L. 23. 50, l. 37.
S. —, L. 26. 27, l. $29^{6}/_{8}$.
S. 439, L. 16. en uanselig Længe, l. 3 uanselige Længer.
S. 441, L. 7 f. n. Tilføj: samt firkantet Midttaarn.
S. 451, L. 5. 1517, l. 1547.
S. 455, L. 10 f. n. Klokken er omstøbt.
S. 488, L. 9. 1666, l. 1667.
S. 501, L. 5 f. n. Tilføj: Et Røgelsekar er nu i Nationalmus.
S. 504. L. 13. Valgstedet er 1901 flyttet til Aars.
S. 511, L. 5 f. n. Tilføj: Valgsted (se S. 504).
S. 524, L. 22. 3 R. III, l. 3 R. II.
S. 536, L. 24. Slet, l. Aars-Slet.
S. 573, L. 4 f. n. Sydside, l. Sydende.
S. 577. L. 22 f. n. 1452, l. 1304.
S. 577, L. 18 f. n. 1307, l. 1304.
S. 578, L. 24 f. n. 1263, l. i l. Tredjedel af 13. Aarh.
S. 582, L. 13. 5, l. 3.
S. —, L. 19 f. n. $^{14}/_{2}$ l. $^{16}/_{2}$
S. 594, L. 10 f. n. 1591, l. 1511.
S. 608, L. 10. Tilføj: Klokke fra 1506.
S. 611, L. 26 f. n. Tilføj: Klokken er omstøbt 1890.
S. 632, L. 5. en langt større osv., l. en lang Stolle, endende i en Skakt, findes i Moleret i Havstokken; den er gravet i 1809 for at finde Kul.
S. 640, L. 26 f. n. († 1900) osv., udgaar.
S. 667, L. 9. 1584, l, 1583.
S. 692, L. 7 f. n. 1731, l. 1736.
S. 739, L. 16. 41,800 Rd., l. 116,500 Rd.
S. 742, L. 1 f. n. Kor med Apsis (senere overhvælvede), l. Kor (senere overhvælvet) med Apsis (oprindl. Hvælv.).
S. 745, L. 24 f. n. 1877, l. 1874.
S. 747, L. 16. Nordportalen osv., udgaar.
S. 754, L. 3 f. n. en egen Sognekommune, l. een Sognekom. med Hovedsognet.
S. 754, L. 1 f. n. nogle Privatmænd, l. Beboerne.
S. 768, L. 5 f. n. 884, l. 824.
S. 772, L. 9. Won, l. Wou.
S. 782, L. 13. $11_{,5}$, l. $7_{,2}$.
S. 815, L. 17. 1250, l. 1520.
S. 836, L. 12. Wandam, l. van Dam.
S. 894, L. 14 f. n. l. $37^{1}/_{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $3^{1}/_{2}$ Td. Skovsk., 835 Td. Ld., hvoraf 470 Skov, 105 Eng og Kær, Resten Ager.
S. 899, L. 15 f. n. Sokkel med Skraakant, l. profileret S.
S 900, L. 16 f. n. Klokketaarn, l. Klokkekam.
S. 912, L. 25 f. n. Nordside, l. Sydside
S. 919, L. 12. Klokken, uden Indskr., l. med Majuskelindskr.